

del. copy of press de granada B. 15. 665

N° 3
22-60

BL VIII-3

2. a. 6-

- 10 -

15
59
4

2 400 40 *Saha* MADE IN SPAIN

FR.
ADAMISAS-
BOVT DELPHII THEO-
LOGI DOCTISSIMI ET
DIVINARVM SCRIPTVRARVM
APVD LOVANIENSES, DVM
VIVERET, PROFESSORIS,
OPERA OMNIA,
NVNC ITERVM EXCVSA, ET DILIGEN-
TER EMENDATA, NON NIHIL
ETIAM AVCTA.

CVM INDICE NOVO, VERBORVM ET RE-
rum memorabilium locupletissimo.

*Catalogum operum singulatim enumeratorum vide statim
post Indicem.*

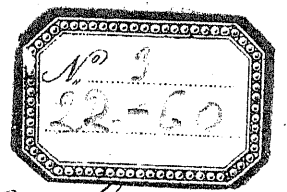
BIBLIOTHECA
UNIVERSITARIA
DE
GRANADA

COLONIAE AGRIPPINAE,
APVD VIDVAM IOANNIS BIRCKMANNI
ANNO SALVTIS M. D. LXXV.

Cum Gratia & Priuilegio Cæsa. Maiestatis.

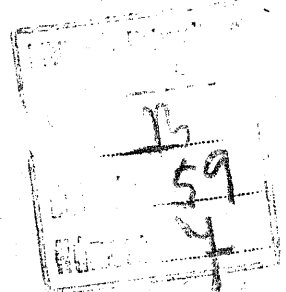
de la cop^a de Jess de Granada B^a P. 15. 665

B.L. VIII-3

2. a. 6-

-10-

FR.
ADAMISAS-
BOVT DELPHII THEO-
LOGI DOCTISSIMI ET
DIVINARVM SCRIPTVRARVM
APVD LOVANIENSES, DVM
VIVERET, PROFESSORIS,

OPERA OMNIA,
NVNC ITERVM EXCVSA ET DILIGEN-
TER EMENDATA, NON NIHIL
ETIAM AVCTA.

CVM INDICE NOVO, VERBORVM ET RE-
rum memorabilium locupletissimo.

*Catalogum operum singulatim enumeratorum vide statim
post Indicem.*

COLONIAE AGRIPPINAE,
APVD VIDVAM IOANNIS BIRCKMANNI.
ANNO SALVTIS M. D. LXXV.

Cum Gratia & Priuilegio Cæsa. Maiestatis.

REVERENDISSIMO
IN CHRISTO PATRI, AC PRINCIPI
ILLVSTRISSIMO, D. SALENTINO, COMITI AB

ISENBVRG, DEI GRATIA SANCTAE COLONIENSIS

Ecclesiae Electo Archiepiscopo, sacri Romani Imperij Principi Ele-

tori, Legatoque nato, & per Italiam Archicancellario,

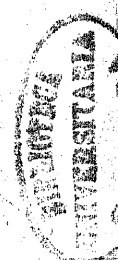
Westphaliae & Angariae Duci, &c. D. suo

clementissimo.

S. P. D.

ELEBRIS ac illustris fama volat, Reuerendissime ac Illustrissime princeps, de celsitudine animi tui, rara in te residente virtute, pietate, fide, & continentia, de maiorum tuorum, auorum, atauorum, generosa & eximia nobilitate, de diuitiarum ac opum inexhausta opulentia, de heroica corporis tui forma, quo DEVS animi inuicti robur, ac virtutem circumuestiuit. Hæc magna atque præclara DEI dona sunt, præsertim in Principe, vt cum cæteros dignitate, & auctoritate vincat, animi ac corporis dotibus eosdè præcellat ac superet. Ob eius generis dona, viri fortes, Reuerendissime Præful, à scriptoribus commendatur: at his maiora de T. C. circumferuntur. Animi enim tui celsitudinem, maiorū eximiā nobilitatem, vincit modestia, ac Principe viro digna lenitas & mansuetudo: Corporis tui heroicam formam, diuitiarum ac thesaurorum amplitudinem, superat eruditio & doctrina, ac amor, quo studium, omnesq; rei literariæ studiosos amplecteris. Magnam de T. C. spem concipiunt docti, admirantes tuas illustres atque magnificas virtutes, quibus effecisti, vt quanto quis doctior atque amantior virtutum sit, eo magis in tuam beneuolentiam se insinuare cupiat. Verùm dum Principes rerum regendarum varietate occupatos intèpestiuè, aut sine graui causa interpellare, hominis aut dementis, aut impudentis sit, existimaui T. C. non temerè esse occurrendum. Grauis enim causa est, quæ me eo perpulit. Fra. Adami Salsbouth Delphij scripta hinc inde collecta, ea forma, ac venustate nunquã antea promulgata, sumptibus ac expensis Ioannis Birckmanni, viri de studijs optimè meriti, ac in bonis scriptoribus conquirendis studiosissimi, in lucem emisimus. Hunc Catholicum scriptorem (cuius laudes persequi superfluum iudico, cum nulla in eo ipso periodus sit, quæ non singularem sapientiam redoleat) T. C. dedicamus, quo ab huius tempestatis iniuria, qua diris ac horrendis modis interturbatur fidei integritas, cana ac veneranda religio sæuisimis procellis contenditur, tutus esse possit. Quo

EPISTOLA DEDICATORIA.

enim vrbes magis munitæ ac potentiores fuerint, eò plus proditores ac hostes formidare debent. Sic cum noster hic scriptor solus vana ac dolosa pseudoapostolorum figmenta protelare possit, haud dubiè multis calumnijs, ac hæreticorù blasphemijs subiectus erit. Huius patrociniũ si T. C. susceperit, profectò omnibus Catholicis, qui hunc scriptorem auidè atque summis precibus exoptarunt, rem gratissimam faciet. Quod & ego, quò meus labor ijs gratior sit, quem Catholicæ Ecclesiæ destino, summis precibus à T. C. obtinere contendo, recipiens me perpetuò tuis obsequijs fore deuotum. Vale, felicissime Princeps, Colonia, ex officina nostra Typographica. vj. Calend. Aprilis.

Cel. T.

Deditissimus
cliens

Theodorus Gramineus
Typographus.

INDEX RERVM AC VERBORVM NON QVIDEM OMNIVM, SED MAXIME INSIGNIVM IN SEQVENTES DOCTISSIMAS F. ADAMI SASBOVT, DELPHI, THEOLOGI GRAVISSIMI EXPOSITIONES & CONCIONES, in piorum & SS. Theologiæ studioforum gratiam summa cum diligentia, & accurata industria congestus.

Memineris, optime lector, characterum istorum duorum, A. & B. numero, seu numeris in hoc Indice passim adiectorum, hunc esse usum, vt (cum singulæ pagine in duas diremptæ sint columnas) character A. priorem, B. posteriorem paginæ partem indicet.

A.

A ron ad pontificatum, imperio Dei adscitus. 548. b.	Ada posteros peccasse in Adam, quid sit. 287. b.
Aaronis sacerdotij cum Christi sacerdotio collatio. 547. b.	Adam, typus venturi Christi. 288. a. habuit cognitionem de promissione Messia. 228. a. omnium nostrorum pater est. 289. a. 575. b. post esum fructus vetiti quandiu vixerit. 374. a. de fructu ligni vetiti cur ederit. 374. b. iustitiam originis quomodo amiserit. 690. a.
Abies generaliter quid significet. 226. b.	Adam, vocabulum est totius humanæ speciei. 577. a. vnde dicatur. 577. b.
per Abietes Scriptura quos designet. 66. a.	Adam & Christus in quo sint dissimiles. 288. b.
Ablactati qui dicantur. 119. a.	Adami origo. 573. b. elatio. 577. b.
Abraha filij qui censendi. 305. a. 365. a. 380. b. habitatio. 558. b.	Adamo iustitia, qua originis appellatur, cur data. 690. a.
Abraha semen, Christus est. 368. a.	ab Adamo in homines quid dimanauerit. 288. b.
Abraha similes in quo esse debeamus. 558. b.	Adinventionum duplex acceptio. 22. b.
Abraham, in qualem iustitiam sit consequutus. 142. a.	Adolescentia gentilitatis qua fuerit. 205. b.
pater credentium est. 196. a. secundum carnem, omnium nostrorum pater est. 235. a. seruus Dei fuit. 235. a. quorum Iudeorum pater esse voluerit. 282. a.	Adolescentes turpitudinis suspitione carere debent. 528. b.
Abraham fidei imitatione est communis pater tam Gentium, quam Iudeorum. 279. a. et 283. a. an sit iustificatus per fidem sine operibus. 283. a. nobis ceu exemplar proponitur, ad quod nostram vitam componamus. 284. a. ex fide iustificatus est. 364. b.	Adolescentulas Paulus cur nubere velit. 500. b.
typus est omnium credentium & iustificandorum. 365. a. secundum Hebræorum opinionem, in ignem cur missus. 598. a. vbi natus. 598. a. à Chaldeis persecutionem quare passus. 598. b. cum pararet immolare filium suum, per prophetiam spiritum quid viderit. 633. b.	Adonai, nomen ineffabile est. 105. b.
Abraham ob insignem suam fidem, omnium pater appellari meruit. 680. b.	Aduentus Christi, prænunciatio. 247. b. eiusdem aduentus, vt duplex est, ita duplex regeneratio. 106. b.
Abrahamo in quo statu fuerit imputata iustitia. 281. a. annum 99. agenti, per fidem, qua firmiter sic credidit Deo promittenti, gignendi virtus data. 283. b.	Aduentus Domini ad iudicium qualis futurus. 246. b.
Absinentia à cibo, si nõ fuerit cum charitate proximi coniuncta, Deo non est grata. 218. a.	Aduersa, quæ nobis à Deo immittuntur, a quo animo ferenda. 160. a.
Acceptio personarum quando contingat. 269. a.	Aduersa patientibus quomodo dicatur obtenebrari lux & calum. 63. b.
Accipere et discere euangelium, quid differant. 343. a.	Adulterium fugiendum. 500. b.
Accingere quid sit. 181. a.	Aedificandi gratia ad Ecclesiam quomodo translati. 21. a.
Achab qua morte perierit. 241. b. eius malitia, & impietas. 312. b.	Aegypti onus. 80. a.
Achaz à Deo cur derelictus. 37. b. eius superbia. 39. a. 634. b.	Aegypti nomine quid intelligendum. 152. a.
Achor vnde dictus. 240. b. quid designet. fol. eod. e. m.	Aegyptij quali nauium genere vtantur. 79. a.
Actus humani vnde dependant. 17. b.	Aegyptiorum idololatria. 241. a. 262. b.
Acus quid sint. 24. b.	Aegyptios & Assyrios figmentum manuum suarum Deus cur appellet. 82. b.
	in Aegypto messu, Nili exundatione prouenit. 94. a.
	Aegyptus vnde brachium dicta. 197. a. cymbalum alarum cur dicta. 78. a. umbra alarum cur dicta. 78. b.
	amulari alios quibus in rebus, bonum sit. 377. b.
	emulatio, quale sit vocabulum. 311. b. quid sit. 385. a.
	emulor quid significet. 377. b.

I N D E X.

aer in Scripturis cali nomine appellatur. 150. b.
aerem esse propriam sedem demonum. 421. a.
aerem istum, iuxta doctorum opinionem, qui calum
& terram medius diuidit, inane vocari, plenum
fore contrarijs fortitudinibus. 446. b.
Aerius ab Epiphano cur hereticus appellatus. 524. a.
ordines sacros confundebat. 524. a.
aetas senectutis, vita immaculata. 242. b.
in eternitate nec futurum est, nec praeteritum, sed
tantum praesens. 534. b.
affectus Dei erga nos quam vehemens sit. 170. a.
afflictiones huius saeculi, breues sunt, & momentaneae.
299. b. patienter ferenda sunt. 300. a.
afflictio praebet occasione exercenda patientia. 285. b.
Africus vnde spirat. 85. a. quomodo tempestates siue
turbines excitet. fol. eod.
Agamemnon, ποσειδωνος υιος ab Homero appellatur.
864. a.
Agar typum veteris testamenti in quo referat. 379. a.
agger auare in Scripturis quod pertineat. 46. b.
Αγριος Graeci quem appellant. 524. a.
agui nomine qui intelligantur. 58. a.
in agricultura negotio Deus bonitatem suam osten-
dit. 124. a.
alarum nomine Scriptura quid intelligat. 78. b.
Alexandrinorum idololatria. 241. a.
alienigena seu alieni in Scripturis qui dicatur. 17. b.
102. b.
alienum in Scripturis quomodo vsurpetur. 77. a.
allegoria non temere effingenda. 554. b.
allegoria, duplex. 1. & 378. b. vocum quae sit. 1. rerum
quae sit. fol. eod. vnde petenda. 111. a. 646. a.
allegoriarum natura quae sit. 379. b.
allegorias inuenire, cuius sit. 554. b.
alleuiare in Scripturis quod pertineat. 46. b.
altare cur appelletur Ariel. 124. b.
per Altitudinem populi Esaias quid intelligat. 671. b.
Amal Hebraeis quid significet. 504. a.
ambitio fugienda est. 558. a. vbi, & quando locum
non habeat. 578. a.
ambulare, in Scripturis quid sit. 146. a. in veritate
quid sit. 107. b. in spiritu quid sit. 383. b. eo pacto,
vt dignum est, quomodo contingat homini. 433. b.
Amen, dupliciter accipitur. 102. b.
Ammonita Moloch pro Deo coluerunt. 215. a.
Amos, pater Esaias, qualis fuerit. 7. a. quomodo inter-
pretetur. fol. eod.
Amos propheta qualis fuerit. 7. a. quomodo interpre-
tetur. fol. eod.
Anabaptistarum dogma de politicis ordinationibus,
ex deprauiata Pauli sententia. 462. a.
anagogia siue anagoge vnde dicta. 2. quid sit. fol. eod.
anathema quid sit. 304. b.
Anaxagoras. 182. b.
angeli, Dei ministri sunt. 534. a.
angelorum ordines. 423. b.
angelus, officij nomen est, non natura. 536. a.
anguli nomine in Scriptura quid significetur. 121. b.
Angulum Hebraei quid sit. 81. a.
angustia nomine quid intelligatur. 242. a.
in angustijs non desperandum, nec diffidendum de
Dei auxilio. 835. a.
anima, per spiritum benè operans, non habet opus le-
ge admonitrice. 389. a. ad tentationes quomodo
preparanda. 620. a. duplicem habet vim appetiti-
uam. 384. a. immortalis est. 694. a.
anima carnalis quae sit. 384. b.
animae sanitas quae sit. 586. a. vita quae sit. 688. b.
quomodo perdat. fol. eod.
anima iustorum discedentes à corporibus, an statim
admittantur in calum. 395. b.
animalia quadam immunda sunt, non natura, sed
significatione. 525. b.
animalis nomine qui appellandi. 483. b.
animantium brutorum gratitudo. 8. a.
animarum creator, Deus est. 216. b.
animas ante hanc vitam in corpore aliam egisse vi-
tam. 420. a.
animas humiliare seu affligere quid sit. 218. a.
animi bona quae sint. 651. a.
animi humani infirmitas. 170. a. dignitas. 576. b.
animum hominis nihil ita falcit atque resurrectio.
411. b.
animus humanus quietis impatiens est. 571. a. & b.
ex quibus partibus constet. 683. b.
Anna Samuelis mater omnium prima, quae fidem
collocavit in Christo nomine expresso. 449. b.
Anna propheta de Iesu Christo. 449. b.
anni mille quingenti, ad comparationem eternitatis,
paruum momentum est. 206. a.
annus, in Scripturis quid significet. 75. b.
annus placabilis quis sit. 228. a. iudicij retributionis
Sion, quis sit. 152. b.
ἀνοσιος quis dicendus. 486. b.
antesignani vnde dicantur. 32. b.
Antichristus quem habeat patrem. 106. a.
anticipatio figura sacris literis admodum familiaris
est. 250. b.
antiqui ex curribus pugnare soliti. 32. b.
Antuerpia, ad Tyrios collata, vix emporij nomine
digna est. 93. b.
Apellis heresis refutatur. 374. b.
ἀπογοισμοδς Medici quid appellant. 344. b.
apis quale animal. 40. b.
Apollonius. 651. a.
apostolatum Paulus gratiam cur appellet. 319. b.
apostoli ex qua gente procreati. 130. b. 334. a. quo-
modo fuerint in signum & portentum sapientiae
saeculi & superbia. 45. a. montes sancti vocantur
in scripturis. 192. b. sacerdotes appellatur. 228. b.
semen populi Iudaei dicuntur. 247. b. nunquam
intermiserunt orare pro Ecclesia. 231. a. per totum
orbem terrarum predicauerunt Euangelium.
183. b. caeremonias legis cur, & quando observa-
uerint. 355. a. apostolatum cur acceperint. 254. a.
inter ministros Ecclesiae, dignissimum locum ob-
tinere. 251. a. quomodo dicatur illuminare. 431. b.
antequam accepissent Spiritum sanctum, homi-
nes illiterati & idiotae erant. 352. a. fidei nostra
auctores sunt. 641. b.
apostoli nomen, in quos competat. 251. a. à Salvatore
quibus inditum. 251. a.
aposto-

I N D E X.

apostolica praedicatione & doctrina nihil addendum,
quo quiduis quantumuis minimum Euangelij la-
befactatur. 341. a.
ab Apostolis sancitum est, vt defunctorum memoria in
celebratione mysteriorum habeatur. 395. b.
apostolis, & verbum Dei praedicantibus, nihil impe-
dimenti accidere potest. 60. b.
apostolis, quae potestas à Deo concessa. 251. a.
apostolorum, conuersatio vbi sit. 559. a. praecepta, Do-
mini Saluatoris praecepta sunt. 475. a.
apostolorum tempore fuisse quosdam, qui malè intel-
ligentes libertatem Christianam, docerent fide-
les non debere subesse infidelibus. 444. b.
apostolorum imitatores nos esse decet, quorum con-
uersatio in caelis est. 559. a.
apostolus in sacris literis quid significet. 251. a. non of-
ficij solum, sed & dignitatis est vocabulum. 251. a.
appetitus sensitiuus quis sit. 384. a.
apprehendendi vocabulum quid proprie significet.
542. a.
ἀπρόσχωτοι dictionem esse ambiguam, & nunc actiue
nunc passiuè accipi. 393. a.
aqua breuis, quid. 135. a.
aqua nomine spiritualiter quid intelligatur. 20. b.
Hebraei quid intelligant. 20. b. Scriptura quid in-
telligat. 61. a.
augarum vsus apud Hebraeos quis. 187. b.
augarum congregationes, Hebraeis maria appellan-
tur. 46. a.
aquila, mutatione pennarum reuiuiscunt. 167. a.
pulos suos generosos esse, quo experimento pro-
bent. 167. b.
aquilonis nomine Esaias quid intelligat. 171. b.
Ar, Moabitum metropolis. 70. b.
Arabia, iuxta etymologiam, quid significet. 379. a.
arabum nomine Esaias quid intelligat. 64. b.
Aranea quanto studio telam texat. 147. a.
Ararat, regio Armenia est. 158. a.
arca Dei, virtus & fortitudo Iudaeorum. 14. b.
argenti nomine Scriptura quid intelligat. 13. a.
argentum quomodo purgetur. 188. b.
arguere qui dicantur. 440. b.
Ari Hebraeis quid significet. 124. a.
Ariel quale nomen. 124. a.
arioli qui. 21. a. à Latinis quomodo appellantur. 21. a.
armatura quam habeat significationem. 445. b.
armilla quid sit. 24. a. vnde dicantur. fol. eodem.
Arphad. 52. b.
arrogantia fugienda. 321. b.
Aser quid significet. 375. a.
inter Asianos vel Achaicos ad fidem Christi quis pri-
mum fuerit conuersus. 335. a.
aspidis natura. 579. b.
aspidum oua rumpere, quid sit. 221. b.
astra anima carent. 182. b.
assimilare quid sit. 181. a.
assimilatio mortis Christi in qua sit. 290. b.
ἀσποροι qui dicantur. 265. b. 321. a. 515. a.
Assur, rex est Assyriorum. 51. b. typum diaboli gessit.
fol. eod. quomodo dicatur virga furoris Domini.
52. a.

Assyrii ad bellandum promptissimi sunt. 40. b.
Assyriorum crudelitas. 80. b.
Assyrios Esaias fluctibus maris inundantis cur com-
paret. 77. b.
auaritia. 17. b. 503. b. fugienda est. 558. b. apud Pau-
lum quid sit. 263. a.
auari verbo Dei quomodo conterendi. 169. a.
auaros aeterna manet damnatio. 29. a.
auarus nunquam satiatur. 17. b.
auditor prudens quis sit. 21. a.
auditorum munus & officium. 632. a.
augures qui dicantur. 17. b.
B. Augustini adolescentia. 652. b. 653. a. auctoritas
soluitur, dicentis mortuos ignorare, quid in terris
agatur. 237. b. eius mater persecutionem quo a-
nimo passa sit. 516. b.
Augustus Caesar quando regnauerit. 66. a. Aegyptum
quando subiugauerit. 80. a.
aui nomine Hebraei Cyrum cur intelligant. 185. b.
auri nomine quid significetur. 225. b.
aurifabri aurum à sordibus quomodo purgent. 13. b.
Auster Latinis vnde dicitur. 85. a. quomodo tempesta-
tes siue turbines excitet. fol. eod.
auxilium diuinum sedulis precibus implorandum.
208. a.

B.

Baal quale nomen sit, & quid significet. 313. a.
Babel vbi edificetur. 558. a. qui edificent. fol. eo.
Babylon, est typus mundi. 4. inter septem orbis spectacu-
la numeratur. 62. a. in quo loco sita. fol. eo. montis
nomine cur appelletur. fol. eod. à quibus regibus
capta. fol. eo. cur mare dicta. 84. b. praecipua ciui-
tas Chaldaea. 161. a. vrbs est in tota terrarum orbe
potentissima. 161. b. figuratè quid designet. 177. a.
cur appelletur filia Chaldaeorum. 183. b. à quibus
condita. fol. eod. regnum diaboli typum habuit.
189. b. à quo rege euersa. 640. a. à quibus deinde
extructa. fol. eod.
Babylon redigendam ad extremam miseriam pra-
dicitur. 187. a.
Babylonica liberatio cuius typus fuerit. 14. a.
Babylonicum regnum quando in solitudinem positum.
63. a. regni diaboli typum gessit. 63. a.
Babylonij, spolijs Iudaeorum, non sunt facti diuiores.
125. a.
Babyloniorum crudelitas. 186. b. superbia. fol. eod.
Babylonis descriptio. 62. a. 648. b. etymologia. 4.
Babylonis turrim qui edificare spiritualiter dicantur.
558. a.
Balaam cum suis sacerdotibus arioli erant. 21. a.
Balthasar rex quae passus. 85. b.
baptismatis munus proprium quod sit. 291. a.
baptismi gratia quid requirat. 317. b. mysterium per
omnem vitam meditandum est. 561. a.
in baptismo abrenunciamus saebanae, & omnibus vi-
tijs valedicimus. 560. b.
per baptismum efficitur noua creatura, & quomodo
id fiat. 530. a.
† 4 baptismum

I N D E X.

baptismum precedere debere mortem peccatorum, quomodo intelligendum. 291. a.
 baptismum non esse tantum signum iustificationis, docetur contra Lutheranos. 291. a.
 per baptismum, nos Christo cōsepeliri in mortē, quid sit. 291. a. nos complantari similitudini mortis Christi, quid sit. 291. a. cur simus regenerati. 568. a.
 post baptismum redire ad vitia, est Deo grauem facere contumeliam. 561. a.
 baptismus fidei sacramentū est. 289. b. organum est diuinitus institutum, quo Deus operatur remissionem peccatorum. 291. a. nihil aliud est, quam regeneratio. 426. b. vnus est, qui iterari non potest à quocunque administratus. 434. a. vnde habeat, quod peccatorum sordes abluat. 178. a. quomodo nominetur ab Augustino. 434. a. solus renouare dicitur. 562. a. est typus mortis Christi. eodem fol.
 baptismus Ioannis Baptistæ qualis fuerit. 659. a.
 baptizari nos in mortem Christi, quid sit. 291. a.
 baptizati liberi sunt à legis dominatione. 293. b.
 baptizati cur manus imponantur. 551. a.
 Bartholomæus Armeniam quomodo depradatus fuerit. 60. a.
 Basan quid sit. 19. a. 145. a.
 Basilidis heresis. 28. b. 510. b.
 Batum quid sit. 29. b.
 beati qui dicēdi. 134. b. 196. b. 255. a. 589. a. 606. b.
 beatitudo hominis in quo consistat. 280. b.
 beatitudo, Dei verbum seminantibus, promittitur. 143. a.
 Beelphegor quid sit. 313. a.
 Beelzebub quid sit. 313. a.
 Bel quis dictus. 184. b.
 Beli apud veteres quanta fuerit religio. 184. b.
 benedicendi vocabulū variè in Scriptura est obuium. 418. b.
 benedicere quid sit. 553. a. ad exemplum vitæ refertur. 526. b.
 benedictio spiritalis qua sit. 419. a.
 benedictio per quem contingat. 367. a. Abrahæ promissa, per quem impletur. 369. a.
 beneficia Christi frequenter ad memoriam reuocanda. 338. b.
 beneficiorum pluralitas reprobenda. 632. b.
 beneficiorū Dei memores nos semper esse decet. 233. b.
 beneficiorum diuinorum duplex genus. 49. a.
 beneficium Christi nati ad omnes omnino homines pertinet. 231. b.
 benignitas quid sit. 267. a. 316. a. 385. b. 530. a.
 Bernardo familiare est, per accommodationem tantum vti scripturis. 311. b.
 Bezeleel faber ararius perfectissimus. 21. a.
 ad Berlebem quando transeundum. 668. a.
 Berlebem veros philosophos facit. 669. a.
 bibentes ex aqua, quam Christus dat, non sument iterum. 189. b.
 Bibliorum historia quomodo legenda. 284. a.
 Bigamus quis dicendus. 491. a.
 blasphemia, quale nomen. 502. b.
 bona, quorū plura sint. 651. a. corporis, qua sint. fol.
 eodem animi qua sint. fol. eod. quomodo agenda. 322. a. vera à quo nobis dentur. 208. b.
 boni non solum perfectio, sed initium quoque à Deo est. 391. b.
 bonitatis & gratiæ Dei est, quod nobis fiat applicatio meritorum Christi. 260. a.
 Bostra, cuius regionis sit vocabulum. 232. a. quid significet. 232. b.
 boues triturantes Paulus quos appellet. 501. a.
 Βραβείον propriè stadiorum est. 410. a.
 brachium in Scripturis fortitudinē significat. 143. b. 164. a.
 Bruchus quid. 144. a. vnde dictus. fol. eod.
 Bucerus errat, credēs hominem semel iustificatum, à gratia non posse excidere. 304. vnde cognoscatur esse hereticus. 483. a.
 Bucerus & Caluinus errant, credentes hominem non posse excidere à fide semel accepta. 316. a.
 butyri & mellis nomine quid significetur. 40. a.
 Buxus generaliter quid significet. 226. b.

C.

Cada apud Hebræos quid significet. 416. a.
 Cadauer quid. 248. b.
 cæci qui sint. 176. a.
 cali militia seu exercitus. 101. b. 149. b.
 cali nomine Scriptura quid intelligat. 643. b.
 per Calum & terram synecdochicis quid intelligatur. 94. a.
 calum & terra post iudicium multo præstantior erunt. 242. a.
 calū, sui immutatione, nō abolitione transibit. 196. b.
 536. b. quomodo dicatur obtenebrari aduersa patientibus. 63. b.
 cementarij apud Dauidem qui sint. 121. a.
 Caesar cuius beneficio sit dominus. 174. a.
 calamitas vnde dicta. 117. b. Deum nobis ad memoriam reuocat. 315. b. a quo animo toleranda est. 532. a.
 calicis nomine in Scriptura quid significetur. 198. b. 588. b.
 calix dupliciter accipitur. 103. b. in sacris literis quid significet. 198. b.
 Caluini argumentum eluditur. 251. a.
 Caluinus per peram dixit, quod mors Christi in nobis pretium statuat. 401. a. nouè interpretatur dictiones (propter quod) 401. a. errat credēs hominem non posse excidere à fide semel accepta. 316. a.
 scripturas cogit seruire suis affectibus. 401. a. vnde cognoscatur esse hereticus. 482. a.
 calumniator quid querat. 494. a.
 Cambyses Aegyptum deuicit. 183. a.
 Cananea mulieris humilitas. 626. a.
 canes quos appellet Paulus. 405. b.
 canis, animal secundum legem immundū est. 244. b.
 capillitium, præcipuum ornamentum mulierum est. 24. a.
 capiti nomine qui intelligantur. 81. b.
 captiuam capere captiuitatē quid Hebræorū phrasi significetur. 413. b.
 captiuitatē humani generis Propheta quomodo proponant.

I N D E X.

ponant. 162. a.
 capitum sacra scriptura quomodo capiatur. 424. a.
 carbogenitus quid sit. 35. a.
 carmen saculare quid sit. 522. a.
 in carne placere quid sit. 389. a.
 carnem suam verè odisse quis dicatur. 586. a.
 carnibus in quadragesima videntes, non per esum carniū, sed per inobediētiā polluantur. 496. b.
 per carnis infirmitatem Hieronymus quid intelligat. 377. a.
 carnis cogitatio & cura, mortem adfert. 298. b. esus in ieiunio Christianis cur prohibitus. 525. b. opera qua sint. 384. b. studium, mors est. 570. b.
 carnis & sanguinis nomine in Scripturis quid intelligendum. 541. a.
 caro in Scripturis quomodo vsurpetur. 252. a. est veluti anima officina. 384. a. ad turpia hominem sollicitat. 384. a. quomodo vilis sit, & quomodo inutilis. 652. a.
 caro corrupta, causa est malarum cupiditatū. 386. a.
 Carchanus. 52. b.
 Carmelus, mons est in Galilæa. 53. b.
 Carthago, Tyrriorum colonia. 93. a. 95. a.
 castitas interioris hominis quid sit. 639. b.
 in castitate quomodo fuerint præcipui. 639. b.
 castitatis via, arcta est. 600. a.
 castitatis commendatio. 415. a. 639. a.
 castitatem Apostolus quid appellet. 489. a.
 Cataphrygarum error. 494. b.
 Cataracta quid sint. 100. b.
 Catechista qui dicitur. 387. b.
 Catechumeni qui dicitur. 272. a. 387. b.
 cithæra quid complectatur. 220. a.
 catholicus non est, qui Christum, etiamnum vi roget patrem, inuocat. 302. b.
 Catonis Vticensis memorabile dictum. 678. a.
 cauda nomine qui intelligantur. 81. b.
 Cedar, ex quo ortus. 87. b. gloria quibus in rebus sita. 88. a.
 Cedareni Hebræis qui dicantur. 174. a. propriè qui sint. 174. b.
 Cedrus quid. 171. a.
 Cenchræa, portus Corinthiorum. 335. a.
 censura Ecclesiastica non sunt contemnenda. 541. b.
 census appellatione quid significetur. 662. a.
 centurio quis dicatur. 21. a.
 Cephæ Syrius quid sonet. 354. b.
 Cerynthis heresis. 510. b.
 Cerynthus, & eius complices Asia Ecclesiam sua prædicatione commouent. 418. a.
 Chalanno. 52. b.
 Chaldæi Babylon gloriam suam ducunt. 64. b. figuratè quid designent. 177. a.
 Chaldæorum crudelitas. 80. b. potētia. 96. b. vetustas. fol. eod. idololatria. 598. a.
 Chaldæos quos fundauerit. 95. b.
 charitas expellit timorem inordinatum. 207. a. scitanda. 514. a. omnibus præstanda. 324. a. per spiritum sanctum in corda hominum infunditur. 224. a. legem implet. 278. a.
 charitas Dei in quo vincat charitatem humanam. 286. b. qualis intelligatur infusa in cordibus nostris. 285. b.
 charitas, qua Deum diligimus, per quem nobis comunicata. 285. b.
 ad Charitatem qua ratione pertingere possumus. 617. a.
 charitatis ἐπεὶ μὴ οὐκ. 581. a. 615. a. b. 616. b. 641. a. 642. a. energia. 254. b. ordo quid habeat. 304. b. author quis sit. 334. b. lex qua. 387. b. opera qua sint. 587. a. officia. 615. b.
 chyrographum quare Christus deleuerit. 428. a. b.
 christiani veri officium. 108. a.
 christiani quibus in rebus se exercere debeant. 595. a. 383. b. additiores sunt voluptatibus, atq; Gentiles fuerunt. 566. b. vitæ suæ actiones quo referre debeant. 327. b. carnem suam cur crucifigant. 386. a. quibus pabulis pascantur. 30. b. Deo quid offerre debeant. 319. a. fide & religione, omnes dicuntur fratres. 335. a. quibus cogitationibus se exercere debeant. 560. a. omnes vnum corpus sunt. 373. a.
 Christianis, peculiari ratione benefaciendum est. 388. b. horribile scelus est, post preces ad pocula redire. 126. b. ieiunium cur inditum. 585. b.
 christianismus quid requirat. 366. b.
 christianorum vitæ, à prima hora baptismi vsque in aternitatem, vna & perpetua est. 240. a.
 christianorum contentio cum hæreticis in explicanda illa iustitia, ad quam concipiendam disponitur mens per fidem. 359. b. 366. a.
 christianos, ab infidelium Gentium nationibus, Deus quibus rebus separauerit. 561. b.
 christianus christianum tanquam fratrem amare debet. 321. a. solo Christo metiri debet. 321. b. alios sua probitate ad credendum inuitare debet. 16. b.
 Christi aduentus ad iudicium qualis futurus. 246. b.
 Christi aduentus duplex. 107. a. regeneratio seu consummatio. 107. a. beneficia nunquam ex animo deponenda. 203. b.
 Christi charitas erga Iudæos. 312. a. corpus ex purissimis sanguinibus virginis, virtute Spiritus sancti, formatū est. 374. b. doctrina vis et energia. 57. b.
 epitheton, apud Paulum, est Dominus. 255. a. excellentia. 659. a. sublimitas. 660. a. fidem qui non receperint, damnabuntur. 226. a.
 Christi exemplo de nobis humiliter sentire debemus. 399. a.
 Christi inimici qui sint. 236. a. gratia quid præstet. 381. b. lex quando data. 532. a. magnitudo, angelorum reparatione effertur. 536. a. maiestas describitur. 63. a. b. miseria prædicitur. 604. b. modestia & mansuetudo. 173. a. humanitas erga imbecilles. fol. eod. mors quare non omnibus proficiat. 539. b. & quibus proficit. 550. a.
 Christi nati beneficium, nunquam ex animo deponendum. 594. b. ad quos pertineat. 589. b. quibus proficit. 667. b.
 Christi nomen quanto excellentius sit nomine Angelorum. 534. a. oues qui sint. 684. b. patientia & humilitas in omnibus referenda. 325. b. potentia qua

I N D E X.

qua in re maxime eluceat. 236. a. religio in quo consistat. 595. a. regnum duplex est. 2. sacerdotium, aeternum est. 554. b. sanguis, redemptio est totius mundi. 203. a. & quibus proficiat. 203. a. eius sententia rata & firma. 206. a. singularis amor erga humanum genus. 596. b. sepultura, ab illa, qua nos mystice sepelitur in baptismo, quid differat. 290. b. spiritus, imbecillitatem naturae nostrae corroborat. 205. b. triumphus. 232. a. vita. 572. a. 559. b.

Christo, velle, quid sit. 533. b.

à Christo in homines quid dimanauerit. 288. b.

Christo omnia subiecta esse, quomodo intelligatur. 539. a.

Christo qui adhaerit, nullas unquam metuet aduersitates. 241. a.

ad Christum quomodo veniendum. 208. a.

inter Christum & Aaronem quid sit discriminis. 547. b.

Christum cum Aaron Paulus cur conserat. 547. b.

Christum passum misericordem esse, & satis fecisse pro nobis, modo credere voluerimus, Lutheranorum haeresis est. 44. a.

Christum pro nobis interpellare, quomodo intelligendum. 302. b.

Christum consistentes, decet esse munificos erga conuocatores. 530. b.

Christum crucifigere qui dicantur. 552. a. nemo fortitudine superat. 194. a. in propria venientem qui dicantur recipere. 589. b. in propria venientem recipientes, quae bona experientur. 660. a.

Christus hic in terra degens, Iudaeos, Scribas, et Phariseos quomodo arguat. 16. b. quorum causam vendicasse suscepit. 57. a. in extremo die quorum patrociniū receperit. fol. eod. et 222. b. quomodo dicatur ab Oriente suscitatus. 168. b. in Scripturis Oriens appellatur. 168. b. sol iustitiae est. fol. eod. captiuitate humani generis quomodo soluerit. 183. a. quibus peculiariter promissus. 257. b. quomodo maledictio factus, & quamobrem. 366. b. corpus mortale cur habuerit. 539. b. qua in re angelis inferior. fol. eo. ubi querendus. 601. b. omnia mala, qua hominibus accidere possunt, expertus est. 547. b. quomodo fuerit tentatus. 547. b. ita ponit se, ut sit etiam Deus. fol. eod. secundum carnem, seruus fuit. 173. a. proprii nominis sacerdos est. 549. a. in nos sua dona confert sine vllis nostris meritis. 208. a. aeternus est. 197. a. summus rex est. 146. a. spes nostra salutis. 485. a. virtus est Dei patris. 231. a. lumen mundi. 224. b. Iudaeis lapis offensionis fuit. 308. b. gloria patris est. 290. b. Angelus & nomine, & adoratione praestantior fuit. 536. a. Dei filius non adoptione, sed natura est. 531. b. seipsum nobis tradidit. 62. b. despectus fuit in cruce. 28. a. in terra cum versaretur, voluntati patris per omnia obtemperauit. 190. b. nos à captiuitate, nullo nostro merito, absoluit. 182. b. omnium malorum genere exercitatus est. 547. b. per omniam nobis similis fuit, excepto peccato. 541. a. 542. a. pro omnibus mortuus est & satis fecit, licet non omnes saluentur. 339. b. suo imperio demones spoliavit, ac eos velut in triumphum duxit. 458. a.

secundum naturam humanam passus est. 549. b. propter obedientiam euectus est dexteram patris. 550. a. brachium Domini est. 196. b. suis incommodis nostro seruiuit commodo. 331. a. aliquando despectus fuit, aliquando admirationi. 201. b. ubi regnat, ibi nec cecitas, nec surditas inuenitur. 658. a.

Christus, quibus dicatur in ruinam et resurrectionem positus. 589. b. cur circumcisus. 590. a. 595. b. quomodo natus. 603. a. cur natus. 527. b. 593. a. quando natus. 15. b. 17. a. 662. a. ubi natus. 17. a. in hunc mundum cur missus. 595. a. qua ratione dicatur Saluator. 593. b. cur nos sua voluerit passione, & non alio medio redimere. 540. a. quomodo finis legis dicatur. 309. b. angulus cur dicitur. 121. b. cuius rei mediator fuerit. 371. b. impius quid futurus. 3. a. homini verè Christiano quid sit. 139. b. in lumbis Adae quomodo fuerit. 287. b. quo sensu dicatur à Deo maledictus. 367. a. cur videtur. 227. b. naturam humanam vnde sumpserit. 29. a. morte sua quos lucrifecerit patri suo. 203. b. mortem vbi passus. 232. b. cur mortuus. 276. a. & b. 541. b. 284. a. 286. a. cur resurrexerit. 284. a. in mundum cur venerit. 542. a. Apostolus fuit & Pontifex. 543. a. columen Ecclesiae est. 121. b. quibus factus sit fortitudo aduersus ea, quae nos ad malum irritare possunt. 102. b. à vulgo Iudeorum qualis habitus. 202. b. quare morte passus. 202. b. quomodo pro omnibus satis fecerit. 203. a. secundum naturam, originem suam vnde ducat. 59. a. 252. a. 305. a. 317. a. 332. a. 510. b. 535. 666. a. quomodo & quare fuerit sub lege. 374. b. quomodo declaratus sit filius Dei. 252. a. quando seminavit. 611. b. quomodo vixerit. 495. b. cur factus sit lapis offensionis. 44. b. post suam resurrectionem, Ecclesiam propagandam quibus commiserit. 684. a. in quibus terra partibus maximam praedicationis suae partem consumpsit. 46. b. & 47. a. ubi primò predicare coepit. 47. a. quales voluntates amet. 661. a. cur Dominus dicitur. 255. a. quibus notis agnoscendus. 357. b. pacem per quos facturus. 113. b. in nouo testamento cur dilectus dicitur. 27. a.

Chrysostromi eibicon multa praecleara de purgatorio et orationibus pro defunctis habet. 395. b.

Chrysostronus lingua Graeca peritissimus. 342. b.

cibi sint ne aliqui ex se mali, & immundi. 328. b. in lege cur fuerint prohibiti. 525. b.

ciborum certa abstinentia ab Ecclesia praescripta est. 327. a. delectus & abstinentia secundario ad regnum Dei spectant. 329. b.

ciborum discrimen lege praescriptum Christus abstulit. 330. a.

cibos quis edens reuera non vitios, eos tamen iudicans vitios, damnationi se reddit obnoxium. 330. b.

cibum quantumuis licitum ad scandalum proximi edere malum est & peccatum. 330. a.

cibus christianorum quis. 231. a. communis quis dicatur. 328. b. per se consideratus neminem facit piū vel impiū. 128. a.

Cicero

I N D E X.

Cicero quatenus sit legendus. 655. b.

Cilicia ubi primò consecrata. 83. a.

cilicium. 83. a.

cinguli duplex acceptio. 95. a.

cingulum metaphoricè vitæ ac morū moderationem significat. 91. b.

circumcisio quid sit. 595. b. 596. a. quàm sit molesta. 596. b. Iudaeis quomodo profuerit. 271. b. à quo instituta. 381. a. in quem finem instituta. eod. fol. cui primū mandata. 680. b. spiritualis, Deo gratia est. 272. b. si lex obseruetur, prodest ad vitam. 270. a. cur dicatur signaculum iustitiae fidei. 281. b. vera quæ sit. 272. a.

circumcisionem primus Adam suscepit. 591. b.

ciuitatis Dei decursus perpetuus est. 169. a.

clamare, secundum Hieronymum, quid sit. 375. a.

clamoris definitio. 438. b.

claudus iuxta idioma Scripturæ quis dicatur. 658. a.

coarctari proprie quid significet. 396. a.

Cœnobium cur institutum. 483. b.

cæcus, qui Christum in propria venientem receperit, quos populos complectatur. 204. b.

cognatos Paulus quos appellet. 335. b.

cognitio Dei, est fons timoris Domini. 674. a.

cognitio sui, homini quàm sit necessaria. 577. a.

cognitio nostri, in quo sita. 569. a.

cognoscere quos dicatur Deus. 312. b.

coquinatos Paulus quos appellet. 526. a.

colles qui dicantur. 16. a.

Colossæ ciuitatis descriptio. 449. a.

columbarum quid proprium. 147. a.

comedere in Scripturis quid significet. 22. b.

cōmoda aliena magis spectanda, quàm nostra. 399. a.

compar vocabulum quid apud Paulum significet. 412. a.

comprobatio contraria est improbationi. 353. b.

concionandi munus quibus commissum. 509. b.

in Concionatore qua requirantur. 195. a. 615. a.

concionatores Christiani themata vnde petere debeant. 528. b. à quibus rebus sibi cauere debeant. 488. b.

concionatoribus eruditio maxime necessaria. 631. b.

concionatoris officium. 25. a. conditiones. 631. a.

concionis Esaiæ tam ad nos spectant, quàm ad sui temporis populum. 213. a.

concionum Christi vis & energia. 190. a. 592. a.

concisio proprie quid sit. 406. a.

concludere secundum Chrysostr. quid sit. 372. a.

concupiscētia in renatis quomodo dicatur peccatum. 298. a. fons est omnium turpitudinum. 595. b. per totum corpus dispersa est. 590. a.

concupiscētia violentia. 646. b. motus sint ne peccata proprie dicta. 296. a.

confessio, penitentia pars est. 604. a.

confessores Deus per quos homines erudiat. 52. a.

confidentes in Dominum, ab eo proteguntur. 179. a.

congregatio gentium ad Christi Ecclesiam. 193. a.

conscientia, quarum rerum iudex. 270. b. erronea ad quid obliget. 328. b.

conscientia gaudium exprimi nō potest. 26. a. in quo consistat. eodem fol.

Conscientia puritati studendum. 607. a.

Conscientiæ nomen Scriptura quando vsurpet. 323. a.

conscientiam habere pacatā, quibus cōtingat. 142. b. quando lauemus. 587. a.

consortium prauorum fugiendum. 34. b.

consilium Dei ab hominum consilio quid differat. 210. b.

consolari à Deo, quàm sit iucundum. 162. a.

consolatio vera conscientia vnde oriatur. 285. a.

consolatio populi Dei. 240. a. 246. a.

contentio Gracæ quid significet. 398. b.

continentia quid sit. 385. b.

contriti corde, in Scripturis, qui dicantur. 227. b. 244. a.

conuersio sui quomodo fiat cognita. 260. a.

conuersio gentium ad fidem praedicitur. 43. b.

conuerti ad Deū in toto corde, in ieiunio, in fletu, & in planctu, quid sit. 582. b.

conuiuium laudissimum est vita aeterna. 103. b.

coquorum proprium quid sit. 511. b.

cor, est initium motus. 9. a.

corde perfecto qui dicantur credere. 257. b. 590. a.

cordis fides, medium est, quo peruenimus ad iustitiam. 310. b.

cornu in sacris literis quid sit. 27. a.

corona cui detur. 610. a.

per Coronam iustitiae Paulus quid intelligat. 518. b.

coronandi vocabulo, Hebraei ad quid vtantur. 539. a.

corpora nostra, sunt templa Spiritus sancti. 299. a.

corpora caelestia quid nos doceant. 311. b.

corporis bonam neminem apud Deum commendabilem reddunt. 635. b. fragilia sunt. 651. a.

corporis humani constitutio. 683. a.

corporis sanitas quanta nobis cura esse debeat. 504. a.

corpus carnis quomodo appelleretur à Paulo. 457. a.

corpus Christi qui deserant. 386. b.

corpus Ecclesiae augetur & perficitur, si singuli suum officium praestant. 604. a.

corpus humile quid sit. 471. b.

creata cuius virtute conferuentur. 497. b.

creatura apud Latinos quid significet. 262. a.

ad Credendum quid sit necessarium. 511. a.

credentes, semen Abrahæ cur dicantur. 393. a. quomodo dicantur legi mortui. 362. a.

credentium primitia Apostoli. 639. b.

credentium paucitas. 27. a.

credere quid significet. 508. a. dum adiuuantes habet promissiones diuinas, quid sit. 380. a.

crimine vacare quomodo factum sit in nostra potestate. 523. a.

crucis inimici qui sint. 653. a.

crucem Christi vocare nos ad labores, ad austeritatem vita, non autem ad ocium, delicias & comestiones. 411. a.

crux Christi Iudaeis scandalum erat. 245. b.

crystallus quid significet. 206. b.

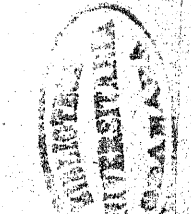
cucumerarium quid sit. 10. a.

cultus carnalis quis. 56. a.

cupiditates huius vitae sapienda. 319. b.

cupiditatum malarum causa quæ sit. 386. a.

curam

I N D E X.

curam Paulus quam appellet. 499.b.
 cur ree gnauer absq. Dei auxilio non posse. 410.a.
 Cyra, visita. 82.a.
 Cyrum & Darium Esaias vasa furoris cur appellet. 62.b.
 Cyrus, Persarum rex. 168.b. in Babylonem cur mis-
 sus. 177.a. non habuit veram Dei cognitionem.
 181.b. diuina iustitia executor fuit contra Baby-
 lonios. 181.b. triginta annis fortunatissime bella
 gessit. 172.b. qua regna sibi subiecerit. eodem fol.
 gentilis, ad veram religionem a quo institutus.
 167.b. typum Christi in quo gesserit. fol. eodem.

D.

DAEMONES quid sint. 644.b. quomodo credant.
 276.a. 667.b. sedem suam vbi habeant. 643.b.
 644.a. sine Dei permissione, mala facere non
 possunt. 171.b.
 demonis superbia. 652.a.
 daemone natura. 644.b. ingenium. fol. eod. mini-
 stri qui sint. 108.b.
 Damasci euersio praedicitur. 75.b.
 Damascus metropolis Syria. 38.b. 75.b. eius vastitas
 & interitus praedicitur. 75.b. ab Assyrijs euersa,
 quando rursus adificata. eod. fol. decem tribuum
 gloria erat. 76.a. quando euersa. 43.a.
 damnatio aeterna quos maneat. 29.a. 365.b.
 damnatis omnis spes venia est adempta. 689.a.
 Dauid cur fidelis appellatus. 209.b. quod in adulte-
 rium, atque ex eo in homicidium incidit, qua
 fuerit causa. 628.a.
 Dauidis ciuitas qua sit. 89.b. memoria Iudeis grata
 erat. 74.a.
 per Dauidis thronum quid intelligendum. 636.a.
 Dea persuadendi, ab Ennio Suada, ab Horatio Sua-
 dela, vocata, vnde dicta. 258.b.
 debitum repetere licet. 218.b.
 decalogi opera neminem iustificat. 359.a. 366.a.
 decanus vnde dictus. 21.a.
 decernatio vnde dicta. 36.b.
 decreta conciliorum & Pontificum reijciunt Luthe-
 rani. 462.a. & b.
 decurio apud Latinos quis appelletur. 21.a.
 defunctorum memoria in celebratione mysteriorum
 habendam, a quo sit sancitum. 395.b.
 Dei affectus erga nos. 170.a. 184.b. 185.a. 574.a.
 560.a. 660.b. erga populum Israeliticum. 234.a.
 bonitas vnde cognoscenda. 124.a. indignatio qua
 horribilis. 136.b. iustitia. 151.a. misericordia.
 121.a. 150.b. 223.a. 233.b. 234.b. 580.a. 518.b.
 magnificentia. 645.b. consilium, hominibus igno-
 rum est. 165.a. maiestas quanta. 165.b. 166.a. ex-
 hibitio in templo. 602.b. potentia. 33.b. 164.b.
 166.a. 180.b. 194.b. 216.a. clementia quanta.
 134.a. 223.b. 581.a. gratia in quos deriuatur.
 178.a. benignitas quanta. 530.a. promissa, firma
 sunt & perpetua. 210.b. sapientia. 166.b. miseri-
 cordia inuocanda. 167.a. cura erga electos. 301.b.
 392.a. & b. cathedra incomprehensibilis. 33.a.
 verbarata sunt. 76.a. veritas quomodo fiat illu-

strior. 134.b.
 Dei voluntas qua sit. 612.b. filius, nobis vt dicitur sit, pa-
 tris voluntate factus est. 177.b. nomen est ineffabile.
 559.a. nomen, cum Deo, quibus commune. 105.b.
 nomine intellecto, mens in doctrina illuminatur.
 99.b.
 delectum ciborum, Ecclesia & Apostoli instituerunt,
 non quod immundi sint cibi, sed quod vile sit. 252.b.
 delibare quid sit. 315.b.
 delicta carnalia vocari a Paulo inuidia & ambitio-
 nem. 457.b.
 delicta nostra, quodammodo Christi delicta sunt. 367.b.
 delicta, per qua reos nos lex tenebat, per Christi mor-
 tem deleta sunt. 284.a.
 delictum quid significet. 386.b.
 Demosthenes quatenus sit legendus. 655.b.
 a Deo qui dicantur instituti. 207.a.
 in Deo solo omnis nostra spes collocanda. 107.b.
 cum Deo habitare qui possint. 146.a.
 in Deo qui non sperent. 107.b.
 Deo quomodo retribuenda vindicta, vt non tribuatur
 peccatum. 263.a. nihil est occultum. 267.a. 547.a.
 675.b. nihil impossibile. 636.b. quid proprium.
 122.b. semper gratia agenda. 338.b. quomodo
 tribuantur affectus. 138.b. 576.a. retribuere glo-
 riam, quid sit. 284.a. qui fidunt, vitam aeternam
 consequuntur. 215.b. quid sit affligere. 284.a. gra-
 tos & acceptos fore nos, si diligenter exploremus
 voluntatem Dei, tum studio diligenti, tum concio-
 nibus audiendis. 440.b.
 depositi nomine Paulus quid intelligat. 508.b.
 describi varia significat. 662.a.
 deserti nomine quid intelligendum. 642.b. 656.a.
 desideria iuuenilia fugienda. 514.a.
 ad Deum non nisi calamitatibus presti conuertimur.
 109.a.
 Deum quo modo videamus gloria & honore corona-
 tum. 539.b. gloriosum qua faciant. 263.b. glorifi-
 care, vt Deum, quid sit. 262.a. honorare labijs
 suis qui dicantur. 126.b. qui visuri. 146.a. compul-
 sere homines ad peccandum, inclinandum voluntates
 eorum in malum, quomodo intelligendum. 363.a.
 Deus quid sit. 674.b. 675.a. cur vnus. 806.a. natu-
 ra Dominus est. 174.a. vbi que est. 675.b. in pro-
 missis verax. 162.a. fons est omnium bonorum.
 318.b. quibus rebus vere colatur. 142.a. opera no-
 stra quomodo operetur. 108.b. quomodo vi-
 deatur. 33.b. quando exaltandus. 30.b. vbi na-
 tus. 182.a. in consummatione seculi que facturus.
 19.b. in reddendis delictis quam rationem serua-
 turus. 269.a. quomodo velit omnes saluos fieri.
 489.a. quomodo dicatur quoniam. 546.a. om-
 nia cooperatur in bonum diligentibus se. 301.b. qui-
 bus terribilis. 164.a. peccata remittit sua aucto-
 ritate. 252.b. ex animo quarendus. 630.a. natura
 humanam cur assumpserit. 559.b. quomodo dica-
 tur operari. 532.b. quomodo nos doceat. 123.b. a
 nobis quid expectet. 28.a. 562.b. insinita sapientia
 est. 138.a. cur hominem tenet. 629.a. poenitentes
 quat a prosequatur misericordia. 580.a. cur Iesus
 dictus. 593.a. quomodo dicatur irasci. 32.a. cum
 homine

I N D E X.

homine contriti spiritus cur habitet. 215.a. eter-
 nus est. 166.b. non est mali auctor. 263.a. in qua
 Ecclesia det hominibus dona sua. 148.a. quanto
 amore Iudaeos olim persecutus fuerit. 7.b. quos fa-
 ciat errare & indurare. 235.a. solus timendus
 est. 198.a. ex creaturarum magnitudine cogno-
 scendus. 166.b.
 Deus cur quosdam induret & reprobet. 306.b. non
 est acceptor personarum. 269.a. 352.b. 373.a.
 cur voluerit Nabuchodonosor regem suo tempore
 nasci. 169.b. studia nostra cur tam sollicitè consi-
 deret. 676.b. quomodo redemerit nos. 420.b.
 quos dicatur cognoscere. 312.b. cur puniat. 133.b.
 quomodo iudicaturus in extremo iudicio. 267.a.
 269.a. a mundo quomodo nos separauerit. 560.a.
 quibus praestandi placari possit. 12.a. in hac vita
 quorum sit saluator, & quorum in futura. 498.a.
 qualem populum habere velit. 557.a. cur volue-
 rit nasci infans, pannis inuolui, & in praesepio po-
 ni. 668.b.
 Deus nobis auxilium suum subtrahit aliquando,
 vsque ad extremam necessitatem. 368.b. non
 iustificat nos, nisi accedente consensu nostra vo-
 luntatis. 200.a. & b. reddendis debitis, seruat
 proportionem. 269.a. Regem Achaz iam de-
 sperantem consolatur. 38.a. similis est agricola in
 opere suo. 122.a. inobedientes per quos homines
 corripit. 52.a. iustos per quos probet. fol. eodem.
 martyres quos coronet. fol. eod. quomodo dicatur
 sedere ad dexteram maiestatis. 533.b. quomodo
 dicatur excicare aut indurare. 36.a. quos indu-
 ret & excacet. fol. eodem. ad auxiliandum nobis
 quando veniat. 38.a. humano captu comprehen-
 di non potest. 583.a. ex quibus rebus cognoscen-
 dus. 583.a. naturam humanam cur assumpserit.
 583.b.
 Deus cur voluerit filium afflictiones consummare.
 540.a. inter quos sit mediator. 371.a. dupli-
 cis est naturae. 771.a. fidem suam gemino vinculo,
 nimirum promissione & iuramento, cur obstraxe-
 rit. 553.b. spiritu colendus est. 256.a. spiritu quan-
 do colatur. fol. eo. cur non saluet sine verbo. 257.a.
 in liberatione humani generis a tyrannide diabo-
 li, cuius auxilio usus sit. 667.a. in mundum cur
 venerit. 667.a. b. cur natus. 667.b. natura sanctus
 est, nos vero participatione sancti sumus. 559.b.
 dextera & sinistra, quomodo Deo tribuantur. 533.b.
 deo θεοσες, traditiones Thalmodica, & caeremonia-
 lia Moysis, fabulas appellat Paulus. 141.b.
 Diaboli nomine D. Petrus quid significet. 646.b.
 Diaboli vasa, qui dicantur. 207.b. vastitia. 578.b.
 potestatem Christus sua incarnatione fregit.
 200.b.
 cum Diabolo, pugna grauior, quam cum ceteris ini-
 micis. 445.b.
 Diabolum Christiani meture non debent. 207.a. Deus
 cur crearet. fol. eodem.
 Diabolus in Scriptura quibus nominibus appelletur.
 644.b. cur Leuiathan dicatur. 645.a. in creatu-
 ris quando habuerit potestatem. 497.a. omnium
 malorum artifex est. 207.a.

Diabolus non est malus creatus. 207.b. Dei creatura
 est. fol. eod. cur vestis appellatus. 111.b. cur ser-
 pens dictus. fol. eodem. in fine mundi occidetur.
 112.a.
 Diabolus hereticos ad pugnam armat. 446.a. in
 Scripturis calumniator dicitur. 494.b. qua ra-
 tione superandus. 579.b. in quem finem forma-
 tus. 645.b. mortis auctor est. 110.a. in consum-
 matione saeculi quomodo tractabitur. 110.a.
 Diaconi secundum Lutheranos qui sint. 494.a.
 secundum Ecclesiae doctores qui sint. fol. eodem.
 quales esse debeant. fol. eodem. qui instituendi.
 494.b.
 διαπίπρωτα duplicem Latine habere significationem,
 nempe vitia & praesantia. 393.a.
 per Diem quid significetur. 26.b.
 dies angustias admittit. 87.a. aestus quid. 114.a. Do-
 mini in scripturis varid accipitur. 18.b. mercena-
 rij in Scripturis quid significant. 75.b. salutis qua
 sit. 191.b.
 per Dies nouissimos Scriptura quid intelligat. 15.b.
 115.a. 517.a. 662.b.
 digitum mittere quid sit. 220.a.
 Dij veri ex rerum euentibus probandi. 176.b.
 dilectionem a nobis Deus qualem exigit. 320.b.
 dilectio carnalis in quibus fuerit. 450.b. Dei qua sit.
 420.a. proximi continet in se dilectionem Dei.
 324.a.
 dilectus quis sit. 27.a.
 Dilemmate nullum genus argumentandi violentius.
 281.a.
 diligendo proximum, totam legem implemus. 324.a.
 diligentia nostra ad Dei dona accedere debet. 468.a.
 Diluuij vniuersae causa qua fuerit. 628.a.
 Dionysius Areopagita, princeps Theologorum. 159.a.
 a quo fuerit instructus. fol. eod.
 Dionysij Carthusiani lapsus ostenditur. 6.b.
 discere & accipere euangelium quid differant. 343.a.
 discrimen inter opus serui & formam serui. 400.b.
 discriminalia quid sint. 24.a.
 disputatio omnis de re aliqua suscepta, a definitione
 proficisci debet. 679.a.
 Dissimilitudo inter Christum & Adam, qua sit.
 288.b.
 distinctionis tria genera sunt. 350.a.
 diuinitas quaedam licita est, & quaedam non licita.
 17.b. licita qua sit. fol. eodem.
 Diuina natura consortium vnde nobis eueniat.
 449.a.
 Diuinitas non damnatur, sed earum cupiditates.
 503.b.
 Diuinitas sunt incerta. 505.a. 648.a.
 Diuinitas spirituales qua sint. 228.b. misericordiarum
 qua. 426.a.
 Diuinitas vanitas. 673.a. contemptus. 559.b. &
 570.a.
 Diuinitas vocabulum quid significet. 363.b.
 Diuinitas vocabulo Paulus quando vtatur. 267.a.
 Diuinitas bonitatis Dei qui contemnant. 267.a.
 Diuinitas fastus, & superbia. 571.a.
 docendi ratio praesantissima qua.
 610.a. docentis

I N D E X.

docentis partes, ex natura & politia sunt merienda, non ex spiritu. 450. a.
 Docti à Deo qui dicantur in sacris literis. 206. b.
 Doctor, quem Deus dat, spiritus sanctus est. 135. a.
 Doctorem nostrum Christum, & spiritum sanctum nobiscum permansurum usque ad finem saeculi. 187. a.
 Doctores qui. 135. a. veri qui sint. fol. eod.
 Doctorum officium. 9. a.
 doctrina euangelica qua sit. 487. b. quales animos requirat. 155. a.
 doctrina vera quae censenda, & qua falsa. 341. b. sana quae sit. 524. b.
 doctrina Christi vi & energia. 666. b.
 doctrina ornatus quis sit. 527. b.
 doctrina nobis semel ab Apostolis tradita qui aliquid addunt, quo quidvis quantumvis minimum euangelij labefaciatur, execrationi subduntur. 341. a.
 adulterinus sensus assignari non potest. 685. b.
 doctrinam veram à falsa diiudicandi et internoscendi regula certissima qua sit. 241. b.
 Doxvres apud Graecos qui dicantur. 348. a.
 Domini nomen effari non potest. 105. b.
 Domini nomine nemo, prater Deum, appellandus. 105. b.
 Dominus propter immensam suam misericordiam vix adduci potest ad sumendam vindictam de impijs. 113. b.
 domos aedificare in Scripturis qui dicantur. 242. b.
 per Domum Israel quid intelligatur. 29. a.
 per Domum Domini Esaias quid intelligat. 16. a.
 domus appellatione Apostolus quid significet. 543. a.
 domus quantumvis insignis, est tamen infra suum ar-
 tificem. 542. b.
 dona fidelibus largitur Deus, vt lapsos per peccatum erigat. 435. a.
 Donati Atri error. 682. b.
 Donatistarum haeresis. 513. b.
 donis Dei modestè vti debemus. 320. a.
 Dosithei & Iudaizantium patientia insana. 526. b.
 Dositheorum haeresis. 459. b.
 Dromedarij vnde dicti. 225. a.
 dubitatio, qua dubitamus de Dei misericordia, quam sit impia. 310. a.
 Duma. 87. a.
 Dysalia quid significet. 118. b.

E.

Ecclēsia quid sit. 679. a. in duas partes secatur. fol. eodem. sancta qua sit. fol. eod. quomodo dicatur vna. fol. eodem. in qualibet tempore sese extendit. fol. eod. ab exordio humani generis fuit. fol. eodem. vbi quarendum. 681. b. quando aedificari cepta. 682. a.
 Ecclesia initium vnde sumpserit. fol. eodem. licet noua sit, eadem tamen est cum veteri. fol. eodem. quomodo noua dicatur. 682. a.
 Ecclesia Christiana, Catholica, & Apostolica appellata. 682. a. qua sit. 682. a. est visibilis. 882. b. vbi inueniatur. 686. b. vera qua sit. 602. a. tempore

Bernardi quid crediderit. 685. b. latissimè dilatanda praedicatur. 663. b. ex vtroque populo congregata paupercula cur dicta. 206. a. caelestis Ierusalem est. 134. b.
 Ecclesia est columna & basis veri. 495. a. 568. b. corpus Christi est. 791. b. 513. b. vera quenam sit, & vbi inueniatur, vetus est inter Christianos & haereticos controuersia. 678. b. bonos cum malis complectitur. 613. b. 682. b. & 687. a. fugena in mare missa comparatur. 682. b.
 Ecclesia vnde pendeat. 684. b. quomodo dicatur sponsus. 229. b.
 Ecclesia per Apostolos aedificata. 231. a. per Christum qua sita est. 231. b.
 Ecclesia per totum orbem per quos diffusa. 681. a. cur Catholica dicta. 686. b. num etiam de his, qui foris sunt, iudicet. 681. a. potestatem ligandi à quo acceperit. 547. b. vbi ceperit. 200. a. amoenissimus fluuio locus dicitur. 148. a. omnium nostrorum mater est. 240. a.
 Ecclesia iuxta Donatum Afrum, quid sit. 682. b. in mundo quid praestet. 58. b. super Christum fundata est. 16. a. duplex est. 240. a. est germen Christi. 25. b.
 Ecclesia Romana, sitne vera Ecclesia Christi. 678. b. est Ecclesia noui testamenti. 380. a. mater est omnium credentium. fol. eod.
 Ecclesia nullos cibos damnat, sed certum eorum vsum praescribit. 497. a.
 Ecclesia Iudaica ex quibus constat. 225. a.
 Ecclesia primitiua, quatenus ex gentibus constabat, primum quidem sterilis erat, deinde fecunda. 380. a.
 ab Ecclesia qui discedunt, haeretici sunt. 686. b. in Ecclesia tantum Deus verè colitur. 183. b. in Ecclesia permanendum, si velimus salutem consequi. 601. b. rectè conuersari cur sit difficile. 495. a.
 Ecclesia praeses. 683. b. sepes, est vnitas fidei. 220. b. pastores assidue pro Ecclesia orare debent. 231. a.
 Ecclesiam quisquam fundarit. 663. b. extra Ecclesiam Christi nemini salus coningit. 678. b.
 penes Ecclesiam esse veritatem, etiam haeretici fatentur. 602. a.
 Ecclesiam non esse sine macula & ruga, quamdiu stet in proximo & acie. 442. b.
 Ecclesiam per totum orbem terrarum dilatandam praedicatur. 205. a.
 Ecclesiam regendi potestas à Deo cui commissa. 684. a.
 Ecclesiastica indocti animam esurientem reddunt inanem. 14. b.
 Ecclesiastica officia non temerè suscipienda. 35. b. quibus committenda. 522. b.
 ab Ecclesiastica doctrina et traditione nullo pacto recedendum. 342. a.
 pro Ecclesiastica fide & Rep. catholica, praelatus Ecclesia quomodo se gerere debeat. 213. b.
 Ecclesiastici arguuntur auaritia & superbia. 59. b.
 Ecclesiasticis constitutionibus obediendum. 135. a.
 Edom

I N D E X.

Edom, cuius regionis sit vocabulum. 232. a. Latine quid significet. 232. b.
 effeminati qui sint. 21. b.
 ego Dominus, cur ad singula praecepta ferè replicetur. 559. a.
 Elam. 58. b.
 elatio, animae pestis est. 577. b.
 electio, misericordia est, non debiti. 306. a.
 electio Dei quae. 420. a.
 electorum consolatio. 111. a. 240. a. 243. b. felicitas. 242. a. paucitas. 608. b. 610. b.
 electos Deus quomodo vocet. 301. b.
 electis etiam mala, quae patiuntur in vita praesenti, adiumento sunt ad felicitatem. 301. b.
 elementa physica qua sint. 373. b.
 elementi nomine quid Paulus appellet. 373. b. 456. a.
 elementis mundi mori quid sit. 460. a.
 eleemosyna, largè est faciendae. 388. b. 630. a. cur dicitur fructus. 344. b. sine acceptione personarum est distribuenda. 388. b. hominis infidelis an sit peccatum. 526. a.
 Eloquia Dei qua sint. 272. b.
 Εὐβατέων quomodo interpretetur à Budaio in commentarijs linguae Graecae. 459. b.
 Emmanuel quid significet. 40. a. 588. a. quibus peculiariter promissus. 589. a.
 Emath. 52. b.
 Εὐρέχεται, quid significet. 353. b.
 Epenerus inter Arianos primus conuersus fuit ad fidem Christi. 335. a.
 Epeanomenos quis dicatur. 410. a.
 Epha, regio est trans Arabiam. 225. b.
 Ephesi, metropolis Asiae minoris. 485. a.
 Epbi quid sit. 29. b.
 Ephraim, tempore Moysi, serui Dei vocabantur. 241. b.
 Epicurorum securitas. 129. a.
 Epicuri sententia de morte. 30. a. de recordatione bonorum praeteritorum. 160. a.
 Επειξεῖα, quid significet. 413. b.
 Epimenides Cretensis poeta citatur à Paulo in libro de oraculis. 536. b.
 Επιστολῆς, quid significet. 518. b.
 Epiphanius, aduersus Simonem, Menandrum, Basilidemq; haereticos scripsit. 471. a.
 Επιστολῆς, quid sit. 253. b.
 Episcopi & presbyteri solà ordinatione differunt. 523. b. à vulgo non sunt eligendi. 519. a. à quibus rebus sibi cauere debeant. 488. b. in Scripturis boues triturantes appellantur. 501. a. qui non praestant sua officia, an iuste requirant fructus. 501. a.
 Episcopi vocabulum Pauli tempore fuisse genericum communeq; presbyteris. 390. b.
 ad Episcopi munus exercendum qui sint apti, & qui non. 493. b.
 Episcopis qua virtutes necessariae. 504. a.
 Episcopis & presbyteris quantus honor deferendus. 501. a.
 in Episcopo maxime requiritur cognitio scripturarum, quae vt olim, ita hodie etiam vehementer desideratur. 524. b.

Episcoporum vxores quales esse debeant. 494. b. officia qua sint. 251. b.
 in Episcopum quis eligendus. 494. a. 523. a.
 Episcopum, rectè suo officio fungentem, Paulus saluatorem vocat. 498. b.
 Episcopus absolute quid significet. 251. b. qualis esse debeat. 493. a. cur debeat esse vnus vxoris maritus. 493. a. an vxorem habere debeat. 523. a. officio suo quomodo fungi debeat. 320. b. indignum ordinans, communicat peccatis, quae ab ipso committuntur. 501. b. quibus virtutibus debeat esse ornatus. 523. b. & 524. a. diuitiarum contemptor esse debet. 524. a. suos quibus rebus instituire debeat. 524. b.
 epistola ad Hebraeos cur scripta. 531. a. in fronte cur non praferat nomen Pauli. 531. a. quando scripta. 538. a. ad Romanos partim didactica est, partim Ethica. 249. a.
 ex Epistola ad Titum, concionum themata sunt sumenda. 249. a.
 epistola ad Hebraeos quis sit scopus. 531. a.
 epistola secunda Petri & Iuda, canonica epistola idè est argumentum. 467. b.
 ἐπίδοξα, quid sit. 385. a.
 eruditio, concionatori maxime necessaria. 631. b.
 erubescencia, peccati fructus est. 292. b.
 Esaias obedientia. 83. b. habitus fol. eod. affectus erga populum. 230. a. conciones tam ad nos, quam ad sui temporis populum spectant. 213. a.
 Esaias cur prophetauerit. 5. cui populo pphetauerit & quando. 7. a. à Iudaeis cur occisus. 10. b. nudus quamdiu inceserit. 84. a. polluta labia vnde habuerit. 564. a. sub quibus regibus prophetauerit. 33. a. quem Deum viderit. 33. b. Dominum vbi viderit. 33. b. cur dicat se polluta labia habere. 34. b. stylo hominis quomodo scripserit. 594. a. & quibus scripserit. 42. a. 594. b. quo tempore vixerit. 90. b. mites & mansuetos quos vocet. 57. b. prophetiam suam ad quod tempus terminauerit. 248. b.
 Esaias & cateri prophetae cur spectaculum fuerint carnali Israel. 45. a.
 Esau in qua regione regnauerit. 232. a. à Deo cur reprobatus & reiectus. 305. b.
 Esca, res est indifferens. 329. b.
 essentia diuina nobis est incognita. 34. a.
 ethnici imagines suas pro dijs colebant. 180. a.
 ethnicorum scripta neminem ad salutem perducere possunt. 208. a.
 ethnicos agere ea, quae quocumque mens ipsorum vanè commenta fuerit & excogitauerit. 436. b.
 Eua in iustitia creata fuit. 628. b.
 euanescere in cogitationibus suis qui dicatur. 262. b.
 euangelia qualem lectorem requirant. 655. a.
 euangelicae praedicationis vis. 170. b. pietatis fructum qui reddant. 614. b.
 euangelij dignitas. 556. b. doctrina quales animos requirat. 657. a. nomen quando ortum. 42. a. 594. b.
 euangelij ἔχθμιον. 252. a.
 euangelij iustitia, & quae est ex fide, per vniuersum orbem quando disseminata. 54. b.
 †† 2 Euan

I N D E X.

Euangelij gratia non requirit legis obseruationem. 326. a. doctores qui sint. 143. a. legem in cordibus suis scriptam habentes, beati sunt. 196. b.
Euangelio nullus locus inaccessus. 174. b.
 ab Euangelio non declinandum. 170. a.
Euangelium quid sit. 572. a. Iudaeis scandalum erat: Gentibus stultitia. 172. b. quid praedicet. 310. a. quibus peculiariter promissum. 318. a. 257. b. vnum est. 340. a. Deus per quos promiserit. 252. a. quibus primum praedicatum. 257. b. Paulus ubi praedicauerit. 333. b. quomodo à Paulo vocetur. 413. a. per tropum tota doctrina Euangelij vocatur. 391. a. primum & praecipuum signum est quo Gentiles ad fidem conuersae sunt. 193. b. an solis Iudaeis venerit, an verò omnibus gentibus. 249. a.
 euangelium praeputij, cui commissum. 353. b.
 euangelium qui persequuntur esse damnatos. 397. a. qui defendat, ipsum multa subire & ferre incommoda oportere. 397. b.
 euangelizare praeter id, quod euangelizatum est à Paulo, quid sit. 340. b.
Eucratia, spiritus erroris cur dicat. 496. a.
 Eucratitarum haeresis. 496. a. quando coeperit. 496. b.
Euilmeredach à patre detentus fuit in carcere. 76. b. regnauit post mortem patris. 67. b.
Eumice, vnde dicat. 506. b.
 Eudoxiv quid sit. 33. 4. a.
 Eudoxia quid significet. 309. b. 694. b.
 Eusebiv quid significet. 499. a.
 exemplo & vita docere, docendi genus efficacissimum. 415. a.
 exercitatio corporalis ad quid conducatur. 497. b.
 exercitationis corporalis nomine Ambrosius quid intelligat. 497. b.
 exhortatio Pauli ad studium virtutis. 292. a. b. ad humilitatem sectandam. 399. a. & 400. a. ad studium sanctitatis. 557. b. 558. a. b. 559. a. cum sequi.
 exinanit quid proprie significet. 400. a.
 exire, originis vocabulum. 187. b.
 explorare quale verbum sit. 351. a.
 exploratores qui sint. 351. a.
Ezechia morbus. 158. a.
Ezechiam Deus deseruit propter superbiam. 161. a.
Ezechias reprehenditur, quod in legatione principum Babylonis sibi placuerit. 650. b. iam mortuus sanctitatem suam cur commemoret. 158. a. cur fleuerit. 158. b.
F
Facere cur leuius sit, quam consentire. 266. a.
 facies in Scripturis quid. 105. a.
 falsos fratres Paulus quos appellet. 351. a.
 fames in Scripturis quid significet. 198. b.
 farina molenda operi seruire, apud veteres, extrema erat seruitutis. 186. a.
Fascia quid. 104. b.
 fascinare Latinis qui dicantur. 363. a.
 fastus ubi & quando locum non habeat. 578. a.
 fato non omnia eueniunt. 159. a.
 febris, qualis morbus. 159. b.
 felices & beatos David quos praedicet. 589. a.
 ferarum nomine qui intelligantur. 58. a.
 festorum obseruatio, & delectus ciborum Ecclesia, non sunt à Paulo reprehensa. 462. a.
 ficus in Iudaea quando proueniant. 118. a.
 à Fide Christi nunquam discedendum. 545. a.
 fide & pijs desiderijs ad Christum veniendū. 208. a. remissionem peccatorum impetramus; non tamen meremur. 208. b.
 fide Deus querendus. 210. a. peruenimus ad iustitiam. 360. a. liberamur à metu mortis corporis, spe autem à metu mortis animae. 540. b.
 fide sola iustificari hominem, quomodo verum sit. 359. b. quid sit. 360. a.
 sine Fide Christi, omnes aeterna damnationi sumus obnoxij. 365. b.
 in Fide catholica qua fiducia nobis retinenda. 195. b.
 fidei definitio à Martino Lutero reddita. 682. b.
 fidei iustitia agnoscenda. 178. a. quid praestet. 309. b. bonitas, sepes est Ecclesia Dei. 220. b.
 fidei nostra auctores, qui sint. 641. b.
 Fidei, haeretici omnia tribuunt, operibus autem nihil. 219. b.
 Fidei obedire quid sit. 354. a.
 per Fidei sacramentū qui efficiatur filij Dei. 273. a.
 Fideles qui dicantur. 449. a.
 Fideles per spiritum mira possunt, ad qua ante erant imbecilles. 544. b. ad Christum pertinent, non ad legem. 373. b.
 Fidem facere irritam; quid sit. 500. a. apprehendere iustitiam, quid sit. 278. a.
 per Fidem iustificari hominem, quomodo intelligendum. 278. a.
 praeter Fidem, etiam omnium virtutum opera requiruntur. 107. b.
 Fidem etiam homines quibuslibet peccatis obnoxij habent. 583. a.
 fides proprie quid significet. 258. b. vnde nascatur. 311. a. apud Stoicos quomodo accipiatur. 58. a. 666. b. multis modis accipitur. 258. b. apud Paulum, qualis sit, qua iustificat. 258. b. 260. a. gratuitum Dei donum est. 260. b. 178. a. energiam operandi vnde accipiat. 381. b. est initium illius substantiae, qua sumus noua creatura. 545. a. sola non sufficit homini ad iustitiam. 269. b. 278. a. 316. b. si excolatur, quam potens sit. 583. b. quomodo lex fidei dicatur. 297. a. spiritum impetrat. 381. b. quod consequatur iustitiam, vnde fiat. 280. a. qualis Deo probetur. 267. a. Christo tributa, pro virtute accipitur. 144. b. sine charitate homini nihil prodest. 615. b.
 fides misericordiae Dei parata poenitentibus sub statu veteris legis quid complectebatur. 310. a.
 fides quadam est, qua etiam ante adhibitum sacramentum efficiat remissionem peccatorum. 291. a.
 fides Christi qua sit. 360. a.
 fiducia, seu παρρησία quid sit. 432. a. de possidenda aeterna requie non abijcienda. 547. a.
 fiducia nostra in Deo ponenda. 138. a. 331. b.
 filia Sion, periphrasis Hierusalem, frequens apud Prophetas. 231. b.
 filij

I N D E X.

filij alieni qui dicantur. 233. b.
 filij nomen in Scriptura quibus tribuatur. 534. b.
 filij Dei qui sint. 299. b. 305. a. b. quo symbolo agnoscantur. 632. b.
 filij Dei nomen longe excellentius est, quam angelorum. 534. a. humilitatem & gloriam eximiam saepe animo reuoluere expediet. 535. b.
 filij desertores qui. 151. a.
 filios etiam propter peccata parentum puniri quomodo intelligendum. 689. b.
 filium Dei Paulus radio, à sole velut, à patre procedentem, comparat. 532. b.
 filius hominis, phrasi Hebraica, quid sit. 538. b.
 finis quid significet. 486. a.
 flagella quid sint. 74. b.
 flauiorum ostia Hebraei vnde appellent linguas. 60. a.
 feminas cum Paulo laborasse in tuenda & propaganda religione Christi. 413. a.
 fomes, peccatum dicitur, cuius effectus est. 291. b. quomodo lex peccati dicatur. 297. a. quomodo lex mortis. 297. b.
 fomitem regnare quid sit. 291. b.
 fontes aquarum qui sint. 19. a.
 forma faminea quam perniciofa. 628. b.
 fornicatio quid sit. 384. b. 439. a. duplex est. 13. a. spiritualis qua sit. fol. eod. corporalis qua sit. fol. eod. quam graue sit peccatum. 584. b.
 fortis nomine qui intelliguntur. 20. b.
 fortitudo supernaturalis induenda. 168. a. & quare. fol. eodem.
 fortitudinem tenere, quid sit. 113. a.
 fragilitas humanae vitae. 163. b.
 D. Francisci dictū memorabile. 487. b. vita, (adolescens excepta) asidua gloriatio in cruce Christi fuit. 653. b.
 D. Franciscus suos certis diebus ieiunare cur voluerit. 496. b. idiotam poenitentiam, suo tempore exultantem, in mundum quomodo inuenerit. 615. b.
 fratres qui appellandi. 346. b.
 frenum erroris. 136. b.
 frigus cur pigrum dicatur. 551. a.
 fructus laborum quid. 217. a.
 fumi vehemens actus lacrymas ex oculis elicit. 26. b.
 per Fumum quid significetur. 26. b.
 fundamentum Dei Paulus quid appellet. 512. b.
 furoris definitio. 438. b.
 futura praedicere, solius Dei est. 187. b.
G
Gabriel, binominis. 143. b.
Galatae vnde oriundi. 363. b. ex fide spiritum acceperunt, non autem ex operibus legis. 364. a. in quo prodiderint suam stultitiam. 364. a. peccatum riuu à pseudoapostolis fallebantur. 364. a.
Galatas Apostolus cur stultos appellet. 363. b. 364. b. cur laudet. 377. a. quanto amore prosequatur. 378. a.
Galatis Paulus epistolam proprijs articulis scriptam misit. 388. b.
 galeam salutis esse spei periphrasim. 447. b.
 Gallia ante natum Christum destituta erat vera fide ac religione. 205. a.
 Gallorum rex cuius beneficio sit dominus. 174. a.
 gaudere in Domino quid sit. 405. b.
 Gaudium implere dicitur, quando oramus pro eare, quam omnibus proponimus. 398. a.
 gaudium fore verum quod ex fide nascitur. 396. b.
 gaudium de Christi aduentu praeannunciatur. 178. b.
 gaudium magnum futurum praeiit Esaias post liberationem generis humani à captiuitate. 197. a.
 genealogiae interminatae qua sint. 485. b.
 gebenna poena quanta futura. 575. a.
 inter Gehennam & animam peccatricem quod medium sit. 584. b.
 generis humani dignitas. 530. a.
 generis vocabulum quando deserit, non esse annotatum à Chrysostomo. 390. b.
 gens qua dicatur sancta. 390. a.
 gentes, generalis nationis vocabulum est. 367. a.
 gentes & populi quid differant. 149. a.
 gentes cur contempserint Iudaeos. 266. b. cur legis obseruationem necessariam duxerint. 378. b. sunt germani filij Abrah. 380. b. quomodo benedicuntur. 366. a. per infidelitatem caecae erant. 154. b. per Dei misericordiam, propter Iudaeorum incredulitatem, ad fidem adducti sunt. 317. b. maritum, legem naturalem scilicet, quando abiecerint. 205. b.
 Gentes Iudaeorum locum obtinent. 557. a. taxantur propter idololatriam. 164. b.
 gentes, pares in promissione cum Iudaeis, quomodo non sit reuelatis antiquis patribus & prophetis. 431. a.
 gentibus, praedicatio euangelij stultitia fuit. 172. b.
 gentiles quondam caeci & surdi, beneficio praedicationis euangelicae iam oculati & auriti facti. 176. a.
 gentilitas cur eleastro comparata. 316. b.
 gentilitatis adolescentia qua fuerit. 205. b.
 gentilium litera animum tumidum reddunt. 655. a.
 insolentia. 316. a. b.
 gentium vocatio ad fidem praedicatur. 193. a. 153. b. 154. a. b. 238. a. 230. a. 231. b. 307. b. 663. b.
 gentium appellatione qui intelligantur. 20. a. caecitas. 173. b. superbia. 266. b. conuersione vsus est Deus ad salutem Iudaeorum. 314. b. arrogantiam reprimit Apostolus. 315. a.
 genua debilia quomodo roborentur. 656. b.
 Germanum Apostolus quem appellet. 485. a.
 germen in scripturis quomodo accipiatur. 25. b. 32. a.
 germinare, fructificatio est. 56. b.
 Gigantes in Scriptura qui dicantur. 66. b. 109. a. 694. a.
 Gih, quale genus leguminis. 123. b.
 gladij nomine in scripturis quid accipiatur. 246. b.
 gladio qui interficiendi. 246. b.
 gladius spiritus quomodo interpretetur. 447. b.
 gloria Dei cur pro iustitia ponatur. 276. a. in quo sita. 219. b. 224. b. huius mundi, vana est. 386. b. 671. a.
 gloria soli Deo tribuenda. 484. b.
 gloriandum, in sola cruce domini nostri Iesu Christi. 652. b.
 † † 3 non

I N D E X.

non Glorandum in rebus turpibus. 652.b.
 gnomis, species prudentia est. 378.a.
 γνῶσις vocabulum est scholae Christianae. 382.b.
 gnostici quare sic dicti sint à Paulo. 420.b. Christiana-
 nam religionem in Astrologia & alijs constituunt.
 453.b. iudicium non futurū cur persuadere con-
 nabantur. 483.a. praecones sunt. 456.a.
 gnosticonum turpitudine. 484.a. haeresis. 510.b. quam-
 diu duraverit. 475.a.
 gnosticos, in veteri testamento, fuisse praefiguratos.
 481.b. non laborasse in nouis praeceptis, sed potius
 nouam doctrinam excogitasse, noua quadam do-
 gmata fidei Christianae addentes. 456.a.
 Graeci legunt in comparatiuo magis necessariū. 396.b.
 infinitiuum pro imperatiuo usurpant. 321.b.
 Graeci anathemata quae appellantur. 304.b.
 grando in Scripturis iram diuinam significat. 142.b.
 gratia vnde dicta. 313.b. quomodo operibus repugnet
 fol. eod. variè accipitur. 253.b. 254.b. omnibus
 data est, non nostro merito, sed Dei voluntate, qui
 quantum vult, cuique dat. 434.a.
 gratia Christi & electionis quae sit. 303.a.
 gratia saluati quare dicantur. 425.b.
 gratia spiritus sancti purgat peccata. 35.a. baptisimi
 quid requirat. 317.b. Christi quid praestet. 381.b.
 qua mūdāmur à peccatis, per quem data. 254.b.
 à Deo quomodo data, & quomodo orta. fol. eod.
 gratia illuminatur intellectus, & voluntas sanatur.
 219.b.
 gratia formale, est gratia donatum esse. 313.b.
 gratia Dei iustificationem nostram debemus. 178.a.
 gratia status quis. 292.a. nomine, Paulus quid intelli-
 gat. 339.b.
 gratia dissidit, qui aliunde querūt iustificari. 285.a.
 gratiam esse donum Christi. 434.b.
 gratiam oblatam Iudaei repellunt, & reprobi sunt.
 238.a.
 gratias agere, quid sit. 262.a.
 gratitudo, quanta sit virtus. 678.a.
 gratos nos esse oportere erga Deum. 403.b.

H.

Habere in corde tribus modis explicatur: vide-
 licet pro rei memoria, pro repetere, & pro
 statuere. 382.a.
 habitus quoque interpretatur pro specie. 400.b. est
 vocabulum vltimi praeconamenti. 400.b. quomo-
 do interpretetur à Chrysostomo. 400.b.
 Hebraei rebus nomina vnde imponant. 40.a. per Idu-
 meam quid intelligant. 152.a. per emissiones quid
 intelligant. 115.a. per linguam maris quid signifi-
 cent. 60.a. absorbendi vocabulo quando vtantur.
 104.b. participia quomodo distinguat. 357.a. no-
 mine panis quid intelligant. 123.b. per operimen-
 ta quid intelligant. 89.b. Dei nomine quando y-
 tantur. 634.a. vocabula cur conduplicent. 553.a.
 pronomina reciproca à non reciproci non distin-
 guunt. 34.a. verba singularia iungunt nominibus
 pluralis numeri. fol. eod. gentis nomine quos ap-
 pellant. 16.a. seipos populum appellant. fol. eod.
 Hebraei non temerè credendum. 144.a.
 Hebraica lingua quam infeliciter tractetur. 592.b.
 Hebraica littera ab alijs quid differant. 594.a.
 hereditare Hebraei quid sit. 77.b.
 haeresos occasionem praebet impia vita. 469.a.
 haereses deprehendendi, easque deprehensas conuin-
 cendi regula certissima quae sit. 341.b.
 haeresis vnde dicta. 385.a. quid sit. fol. eodem.
 haeretice prauitatis inquisitores qui dicantur. 21.a.
 haeretici qui. 139.b. 342.a. non intrabunt in regnum
 Dei. fol. eod. sunt vasa diaboli. 207.b. habent spi-
 ritum compunctionis. 314.a. negant Episcopos ha-
 bere potestatem condendi leges, in Scripturis non
 expressas. 131.b. omnibus scripturis detrahunt au-
 thoritatem, praeterquam Biblijs. 35.b. male sen-
 tiunt de prophetis, volentes eos limphaticorū more
 prophetae. 6.a. docendi munus assumunt, non
 Dei voluntate, sed proprio arbitrio. 449.a. ordi-
 nationibus Ecclesiasticis sunt infesti. 455.a. fidei
 omnia tribuunt, operibus nihil. 219.b. negant intrare
 in regnum calorum, neque alios intrare permit-
 tunt. 140.a. quamuis inter se dissideant, concordia
 tamen spiritu contra catholicam Ecclesiam de-
 bacchantur. 51.a. quando deseruerunt Ecclesiam,
 tum demum eam putant se inuenisse. 678.b. scri-
 bentes contra ieiunium Ecclesiasticum, in quo sal-
 untur. 329.b. taxantur, quod semper excusent
 infirmitatem naturae. 103.a.
 hereticorum quanta eloquentia, quantumque fucus.
 187.b.
 hereticorum perditio praedicatur. 226.b.
 hereticos fuisse, qui nos resurrecturos putabant in tra-
 liglobo, qualis est solis. 411.b.
 hereticos nullare facilius posse conuinci, quam dili-
 genti studio sacrarum litterarum. 518.a.
 hereticus quando deuitandus. 530.b.
 Hanes quid. 132.a.
 harioles qui. 80.b.
 Helias Thesbites Iudaeos ad veram Christi fidem
 conuertet in fine mundi. 317.a.
 Helias caelum verbo clausit. 562.b. verbo fecit ignem
 de calo descendere, & deuorare ad se missos. 57.b.
 flexis genibus pluuiam à Domino vbi nam impe-
 trauerit. 75.a.
 Heliopolis. 82.a.
 Herodes in regnum cui successerit. 14.a.
 Herodus Ascalonita tyrannis. 508.b.
 Hesebon. 74.b.
 heu, qualis sit vox. 13.b.
 Hieroboā ob patris delictum regno exutus est. 90.a.
 Hieronymus, Hebraea lingua peritissimus. 209.b. in
 commentarijs suis sententias aliorum quare &
 quomodo referat. 101.b. per loquelam labij quid
 intelligat. 119.b.
 Hierusalem vbi sita. 15.b. 239.b. 379.b. quibus nomi-
 nibus olim appellata. 380.a. bis punita, & quare,
 & per quos. 162.b. in tres partes cur fuerit diui-
 sa. 21.b. Iudaea metropolis est. 663.a. 681.b. omnium
 fidelium receptaculum. 13.a. mater audientium.
 214.b. cur filia Sion dicta. 10.a.
 Hierosolyma terrena typus fuit Ecclesia. 144.b.
 Hieru-

I N D E X.

Hierusalem caelestis qualè generet populum. 380.a.
 Hierosolyma ciuitatis vassitas praedicatur. 10.a. 116.
 a. 124.a. 141.a.
 Hilariion Eremitam moriturus opera sua cur nar-
 rauerit. 158.b.
 Hircanus, Iudeorum pontifex quando, & à quo oc-
 cusus. 598.b.
 hodie, an significet aeternitatem. 534.b.
 holocausta. 11.a. vnde dicta. eodem fol.
 holocaustorum tria genera. 11.b.
 hominem nouum quis induat. 437.b.
 hominem quae faciant beatum. 23.a.
 homines quomodo dicantur sancti. 559.b. cum sint
 mortales, quomodo fiant immortales. 163.b. qui-
 bus de rebus differere debeant. 673.a. quae videat.
 272.b. quibus rebus perireantur. 61.a. omnes
 peccatores sunt. 261.a. ad Deū collati nihil sunt.
 165.b. ad terram collati, tanquā locusta sunt. 166.a.
 homines bona voluntatis qui sint. 589.b. carnales Deo
 placere non possunt. 298.b. quae cogitent. 298.b.
 spirituales, quae meditentur & cogitent. fol. eod.
 homines mali, demonum ministri sunt. 108.b. in hoc
 mundo non sunt Deo mali, aut inutiles. 32.a. sunt
 organa & instrumenta, quibus vtitur Deus in hoc
 mundo. 53.a.
 hominibus nos placere quot modis contingat. 342.b.
 hominibus penitentibus quae bona expectanda à Deo.
 581.b.
 hominibus cur os sublime datum. 674.b.
 hominis origo prima. 573.a. vilitas. 538.b. 569.a.
 573.b. fragilitas. 612.a. spiritus à quo egredia-
 tur. 216.b. beatitudo in quo consistat. 280.b.
 hominū merita nulla sunt. 223.b. iustitia damnatur.
 261.b. tria genera, in quibus verbum Dei parum
 fructus faciat. 612.b. ingratitude quanta. 597.b.
 ingratitude erga Deū. 8.a. 675.a. superbia. 603.
 a. peruersitas. 603.b. 290. a. cecitas. 561.a. stu-
 dia. 565.b. doctrinas Paulus quas appellet. 128.b.
 homo quid sit. 568.b. per esum ligni vetitū, mortalis
 factus est. 571.b. à Deo derelictus, quae mala perpe-
 tret. 216.b. angelus qua in re sit inferior. 539.a.
 à Deo qualis conditus. 576.a.b.
 homo cur ἀνθρώπος dictus. 578.b.
 homo non potest sibi polliceri crastinum. 570.b. vita
 sua diem non vnum potest adijcere. fol. eod. fide
 non illuminatus, aut gratia stabilitus, mendax est.
 273.a. dono Dei iustificatur auxilio Spiritus san-
 cti. 276.a. sine certis de perseuerantia vsque in fi-
 nem. 303.b. vnde constitutus. 577.b. inter cuncta
 animantia solus expendit quae videt. 577.b. denomi-
 nationem suam vnde habeat. 577.b. pendens
 in ligno ob meritum suum, Deo quam sit execra-
 bilis. 367.b.
 homo carnalis quis sit. 384.a. interior quis sit. 297.a.
 spiritualis quis dicatur. 483.b. nouus quis sit.
 437.b. vetus quis sit. 437.b.
 homo priuatus persecutionem quomodo patiatur.
 516.b.
 homo & vir apud Hebraeos quid differant. 30.b.
 honesta semper amplectenda & sequenda. 377.b.
 honores contemnendi. 559.b.
 honoris nomine Paulus quid intelligat. 501.a.
 hortorum nomine Esaias quid intelligat. 14.b.
 hostes in Scripturis qui dicantur. 174.b.
 hostia. 11.b.
 hostiam cruentam Christus cum obtulerit, Melchise-
 dech incrementam, tamen eius ordinis sacerdos di-
 citur. 549.b.
 Hostiensis Episcopus quomodo benedicat Pontifici
 Romano. 356.a.
 humani generis dignitas in Christo liquet, quod cum
 eo nostra natura ad dexteram patris euecta est.
 539.a.
 humiles Paulus quos appeller. 321.b.
 humilitas proprie quid significet. 398.b. quanta sit
 virtus. 637.b. 368.a. & b. salutis nostra initium
 est. 569.a.
 humilitatis initium quod sit. 569.a.
 Hymenaeus an fuerit hereticus. 513.b. ante haeresim
 vas fuit in contumeliam, sicut & Paulus vas in
 honorem in ipsa persecutione. eod. fol.
 hyperbaton figura, Paulo familiaris est. 250.a.
 hypocrisis Deo maxime inuisa. 587.a.
 hypocrisis ratio formalis in quo consistat. 358.a.
 hypostasis quid significet. 533.a.
 hypotyposis quid sit. 487.b. qualis sit figura. 33.a.
 Hyrcano in regnum quis successerit. 14.a.

I.

Iacob lugens filium suum cur saccum induerit.
 83.a. mortem quando obierit. 354.a. suam
 sanctitatem vnde habeat. 130.b. seruus Dei fuit.
 235.a. cur vermis appellatus. 170.b.
 Iacob & Esau eodem die progeniti sunt, & eodem
 coitu seminati. 305.b.
 Iacobus frater Domini, episcopus Hierosolymitanus.
 251.a. qua ratione dicatur Apostolus. 346.b. cur
 frater Domini vocatus. eod. fol.
 D. Iacobus praedicandi Euangelij auctoritatem à quo
 acceperit. 337.a.
 D. Iacobi locus de fide explicatur. 279.b.
 iactantia, quale vitium. 263.a.
 Iaspis quid significet. 206.b.
 Iasub quid designet. 37.b.
 Iazer. 74.b.
 idola philosophica quae. 135.b.
 idola argenti Esaias quae appellet. 19.b.
 idola cur vanitates appellentur. 670.b. talpis & ves-
 pertilionibus cur assimilentur. 19.b. futura pra-
 dicere non possum, & si praedixerint, quomodo
 illa praedicta. 171.b.
 idola colere, relicto Deo, in Scripturis est fornicari.
 214.b.
 idololatria abijcienda. 138.b. 165.b. 167.a. 169.b.
 176.b.
 idolorum cultus impius. 167.b.
 idolum quid sit. 115.b. 171.b. 175.a. 180.a.
 Idumaea. 151.a.
 Idumaea nomine quid intelligendum. 152.a.
 Idumaeam Graeci à quo nomine faciunt. 87.a.
 Idumaei originem vnde ducant. 151.b.
 †† † Idumaei

I N D E X.

Idumaei cur obfessi. 87.b.
 ieiunij finis quis sit. 218.a.
 ieiunio Deus placatur. 587.a.
 ieiunium carnis sienum est. 497.b. contra tentationem firmisimum munimentum. 620.a. quomodo exhibedū. 586.b. Christianis cur indictum. 585.b. quibus maximè necessarium. fol. eod. sine oratione parum prodest. 620.b. scripturarum doctrinis, & orthodoxorū patrum exemplis comprobatur. 127.a. Deiram placat. fol. eod. secundum Iouinianum & Philippum quid sit. 127.b.
 ieiunium Ecclesiasticum quod. 127.b.
 ieiunium, quale Deus probet, & contra quale reprobet. 218.b. 219.a. 586.b. 587.a.
 Ieroboam vnde oriundus. 117.a.
 Ierusalem cur leo Dei dicta. 124.a. à Romanis quando capta. 88.a. cur vallis visionis dicta. 88.b. seminarium fuit omnium prophetarum. fol. eod.
 Iesu nullum maius & praestantius nomen tribui potest, atque Domini nomen. 105.b.
 Iesus, quomodo interpretetur. 587.b. origine nomen Hebraeum est. 250.b.
 Iezabeis malitia & roditas. 312.b.
 ignis qui futurus quo damnatis post hanc vitam torquentur. 248.b.
 ignis gehenna perperuus. 137.b.
 ignis Sodomiticus, est ignis libidinis. 484.a.
 Illyricum, extrema pars Macedonia. 333.a.
 imagines Christiani quomodo colant. 180.a.
 imago et similitudo quomodo differant. 576.a.
 immortalitate nihil praestantius. 633.b.
 immortalitatis poculum si non bibitur, non proficit. 203.a.
 immundicia Apostolo quid sit. 384.b.
 immundum quid sit. 557.b.
 imperij nomine quid significetur. 541.a.
 impetrandi fiducia quis sit. 623.a.
 impetrandi fiducia Scriptura quibus adimat. 623.b.
 impietas variè exponitur. 261.b.
 impietatis rabies. 51.a.
 impij semper timent. 145.b. qua morte morientur. 299.a.
 impijs in consummatione saeculi nulla supererit spes pacis. 114.b.
 impiorum ignis, quo punientur, ac supplicia aeterna. 101.b. interitus praedicitur. 106.b. 195.a. 226.b. 664.b. 665.a. prauitas. 214.a. Respublica à quo constituta. 4.
 impios Deus cur conterat. 109.a. quomodo puniturus. 115.a.
 inanes quid sint. 24.b.
 incompositos Theophilactus quos appellet. 265.b.
 incorruptio, hominem Deo proximū reddet. 641.a.
 verbo, increpare, Hebraei quando & quomodo vtantur. 77.b.
 induendi verbo Hebraei quomodo vtantur. 325.b.
 indulgentia quomodo consequenda. 650.a.
 indurare, apud Paulum quid sit. 306.b.
 infantes esse baptizandos, etiam si vsu rationis non vtantur, vt consentire queant. 289.b.
 inferi portae, haereses sunt. 684.b.

inferni duplex acceptio. 30.a.
 inferni ignis quam horribilis futurus. 619.b.
 inferno cur os & anima tribuantur. 30.a.
 infernus cur Tophet & gehenna dictus. 137.b.
 infideles Paulus quos appellet. 526.a.
 infidelitas duplex. 13.b.
 infidelium actio sine peccatum. 330.b.
 ingratitude, Deo quam sit iniusta. 597.a. quam detestabile sit vitium. 678.a.
 inimicis beneficiendum. 322.a. & quare. fol. eod.
 inimicis benedicere, an sit praecipit. 321.b.
 iniquitatis nomine quid intelligendum. 513.a.
 inquisitionis finis quis. 262.b.
 iniustitia variè accipitur. 261.b. vbi locum habeat. 306.a. generali sua significatione omne vitium complectitur. 265.a.
 iniustitia membra. 265.a.
 inobedientes Deus per quos homines corripiat. 52.a.
 insipientes Paulo qui dicantur. 257.a.
 insipientia in Scripturis quid designet. 529.b.
 insiuores, quale genus hominum sit. 95.a. vnde dicti. fol. eodem.
 insularum nomine in Scripturis quid intelligatur. 168.a. Esaias quos appellet. 592.a.
 intellectus per gratiam illuminatur. 219.b.
 interpretatio spiritualis quem ordinem sequi debeat. 63.b.
 interpretandi ratio praestantissima qua sit. 92.b.
 interpretis munus quod. 15.b.
 Ioannes Baptista à quo, quare de causa in vincula coniectus. 653.b. praceptoribus & pedagogis qua in re imitandus. 654.a. auctoritatem praedican- di euangelij à quo acceperit. 337.a.
 Ioannis Baptista magnitudo. 659.a. b. conceptio. 659.b. natiuitas, nomen, & vita per angelum Gabrielem praedicta sup. 659.b. vita. 659.b. a. mihi. 659.b. victus. 659.b.
 Ioannis Hufsi haeresis. 682.b.
 Iob, originem suam vnde ducat. 680.b. apud quos de- gerit. 172.a.
 Iobi pietas. 680.b.
 Iobab rex vnde oriundus. 151.b.
 Ionicorum philosophorum familiam sedem habuisse Ephefi. 419.b.
 Iosephus repraebenditur. 93.a.
 Iouiniani opinio de ieiunio recensetur. 127.b. 128.a.
 ira ponitur pro vindicta. 421.b. hominem audacem facit. 233.b.
 ira Dei in Euangelio quomodo reuelatur. 261.a.
 ira persequi propter verba Christi, prouenire illi in sa- lutem. 394.b.
 ira diuina nos omnes esse obnoxios, quomodo intelli- gendum. 275.a.
 irenaeus, auditor fuit Polycarpi martyris, discipuli Ioannis Euangelista. 341.b. veram doctrinam à falsa quomodo diiudicavit. 342.b. haereses qua regula debellavit. 342.a.
 Irriguum quid dicatur. 81.a.
 Isaac quomodo natus. 305.b. 378.b. 380.b. seruus Dei fuit. 235.a.
 Ismael quomodo progenitus. 378.b. 380.b.
 Ismaelita

I N D E X.

Ismaelita vnde habeant, quod Cedar vocentur. 88.a.
 Ismaelitarum aedificia. 87.b.
 Israel quamobrem perierit. 307.a.
 Israel sanctitatem à quo habeat. 34.a. 76.b. 189.a.
 typum Christi gessit. 592.a.
 Israel hereditas Domini cur dicta. 83.a.
 Israelis nomine qui appellari possint. 190.a.
 Israelita qui dicendi. 305.a. cur reiecti. 557.a. tem- pore Moysi, serui Dei vocabantur. 241.b. secun- dum carnem, sunt filij Abrahae. 380.b.
 Israelitarum idololatria. 241.a.
 Israeliticū populum à Madianitis Deus sine vllo ex- ercitu liberavit. 47.a.
 Israeliticus populus à quo fonte deducti. 196.a. typū gessit populi Christiani. 608.b.
 Israelitis quanta beneficia Deus praestiterit. 607.b.
 Italia ante natum Christum destituta erat Christia- na religione. 205.a.
 Iuda nomine Scriptura quid intelligat. 7.b.
 Iudae regnum cur vocetur insula. 84.a.
 Iudaica terra fertilitas. 27.b.
 Iudaicam gentem excacatam quomodo Paulus san- ctam vocet. 315.b.
 Iudaici populi reliquia qui sint. 247.b.
 Iudaizantes qua in re gloriam quaesierint. 652.b.
 Iudaizantes quos vocet. 405.b.
 Iudaizantium error. 359.a. 525.b. duplex genus est. 249.a.
 Iudaea vbi sita. 168.b. 681.b. regio est Syria. 663.a.
 Iudaei qua ratione gentibus praefertantur, et quomodo pares sint. 273.b. & 274.a. gentibus nomen pecca- torum imposuerant vetusta quadā superbia, tan- quam ipsi iusti fuissent. 358.b. cur reiecti. 194.a. 238.a. 311.b. 314.a. 316.b. Christi crucifixum cur reiecerint. 245.a. idola quo tempore colue- rant. 238.b. porcorum carnibus cōtra legem vesce- bantur. fol. eod. quem reputabant immundum. 239.a. cur non omnes reiecti. 239.b. vnde egressi. 196.a. quibus vitijs fuerint obnoxij. 9.b. Deum cur honorificent. 332.a. Scripturam quomodo interpretetur. 56.a. Apostolum Paulum cur per- sequeant. 382.b. ad rationem verae iustitiae cur non peruenierint. 308.a. brutam et mortuam pecudem immolabant. 319.a. ab Euangelio cur alienati. 317.a. Deo cur fuerint exosi. 317.b. cultum ido- lorum quando reliquerint. 214.b. cur captui du- cti. 30.a. veniente Messia, quid expectent. 60.a. cur dubitarent Christum esse Messiam. 312.b. quali diuinatione vsi. 17.b. in hortis qua exercere soliti. 247.a. cur principes Sodomorum dicti. 10.b. in quo errauerint. 11.a. per montem quid intelligat. 16.a.
 Iudaei crassi sunt. 16.a. secundum carnem, à quo descenderint. 224.a. arrogabant sibi nomen ma- gistri & doctoris. 271.a. arbitrabantur legem sibi datā se saluos facere posse. 275.b. tempore Moysi, serui Dei vocabantur. 241.b. Euangelium scan- dalū ducebāt. 172.b. repetebant seriē progenito- rum suorum ab ipso Abraham. 485.b. annum

quingagesimum, vocabant Iubilaeum. 376.a.
 Christum venientem cur non receperint. 195.b.
 post captiuitatem Babylonicam quos habuerint iudices. 14.a. in quibus locis luxuriari soliti fue- rint. 14.b. tempore Titi & Vespasiani, quantam ciborum penuriam passi fuerint. 20.b. qualem ha- beant panem, & qualem aquam. fol. eodem. gens conuulsa vnde dicti. 79.a. olim quid proprium ha- buerint. fol. eodem.
 Iudaeis quare praescidebatur pellicula illa, qua glan- dem tegit. 457.a.
 Iudaeis lex data, & non gentibus. 276.a. gratia quasi ex hereditate erat. 287.b. Dei eloquia commissā erat. 272.b. licitū erat duas uxores simul habere. 49.a. à morte Cyri, vsq; ad annum secundū regni Darij, templum aedificare cur nō contigerit. 65.b.
 Iudaeorum primi parentes qui fuerint. 27.b. peccata enumerantur, propter quae reiecti fuerint. 94.a. sacrificia. 244.b. confusio praedicitur. 245.a.
 Iudaeorum ingratitude. 8.a. superbia. 266.b. 358.b. cecitas. 176.b. 222.a. 308.a. iustitia. 300.a. stul- titia. 19.b. idololatria. 215.a. 373.b. infideli- tas. 34.b. antiquus sacrificandi mos. 35.a. luxu- ries. 247.a. tarditas. 16.a. auaritia. 29.a. vana expectatio. 115.b. obstinatio in peccatis. 8.a. b. g. a. b. obstinationis poena. 10.a. ignorantia in quo sita fuerit. 309.a. sacrificia Deus cur reijciat. 11.b.
 Iudaeorum duo genera. 282.a. populus ad fidē Christi quando conuersus. 199.b. eximatio de Ioanne Baptista. 658.b. magistri, sunt vasa diaboli. 207.b. reliquii qui praedicauerint. 59.b. lapsus, fuit gen- tium reconciliatio. 315.a. vastatio à Romanis fa- cta cur timor Domini dicta. 18.b. primorum pa- trum commendatio apud Deum quanta fuerit. 317.a.
 Iudaeos quanto amore Deus olim persecutus fuerit. 7.b.
 Iudaeus verus quis sit. 272.a.
 Iudas quamdiu vixerit. 483.a.
 iudicare quam significationem habeat cum datiuo, et quam cum accusatiuo. 16.b.
 iudices priores qui fuerint. 14.a. posteriores. fol. eod. quomodo iudicare debeant. 14.a. 74.a.
 iudicia olim in portis exerceri solebant. 130.b.
 iudicium quid. 139.a.
 iudicium & iustitia, in sacris literis, dum Deo tribuā- tur, quomodo accipienda. 139.a.
 iudicium in Scripturis quomodo accipiatur. 173.a.
 Iudicum liber vnde habeat nomen. 14.a.
 iugerum quid sit. 29.b.
 Iulius Caesar in obsidione qualia praesidia adhibuerit. 90.a.
 iuramento omnia dubia & controuersa apud homi- nes soluantur & finiuntur. 553.b.
 iuramentum, non esse contra praecipitum. 347.b.
 iuramentum & promissio res sunt immutabiles apud Deum. 553.b.
 iurandi forma Hebraica. 347.a.
 iusti aliqua ratione sunt perfecti in hac vita. 158.b.
 iusti nomine Scriptura quem intelligat. 14.a. 100.a.
 iustificare, quale nomen. 358.b.
 iustifi-

I N D E X.

Iustificari quid sit. 142. a. 360. a.
Iustificatio, gratuitum Dei donum est. 249. a. non ex lege, sed per fidem hominibus contingit. fol. eod. quomodo intelligatur gratuita. 276. b.
Iustificatio gratia qua bona consequantur. 284. b.
Iustitia quid. 139. a. duplex est. 258. a. comes iuramenti. 187. b. homini a quo contingat. 329. a. ex operibus augetur. 142. a. quomodo dicatur cingulum lumborum. 57. b. Simoni quid sit. 514. a. vera qua in re posita. 366. a. qua dicatur nostra. 219. b. credenti gratuito confertur, per fidem. 280. a.
Iustitia Scripturarum qua in re sita. 107. b. duplex. 141. b.
Iustitia piorum apud Deum, qua sit. 207. b.
Iustitia Dei hominibus ex fide contingit. 260. b. 261. a. 272. b. 283. a. 337. a.
Iustitia Dei apud Moysen quid veter. 310. a. quid exigit. fol. eod. a doctoribus varie accipitur. 257. b. qua complectatur. 309. a.
Iustitia Christi, extra mentem hominis credenti posita, neminem iustum facit. 362. a.
Iustitia prima, qua in re posita. 607. a. secunda, in quo sita. fol. eod.
Iustitia, qua homini ex Deo est, cur fidei iustitia appellata. 652. a.
Iustitia, qua reuelatur per euangelium, qua complectatur. 258. a.
Iustitia diuini iudicij quomodo accipienda. 269. a.
Iustitia operum a Lutheranis quomodo dicta. 142. a.
Iustitia legis, collata cum euangelica doctrina puritate, immunditia nominatur. 237. a.
Iustitia fidei Philosophis incognita fuit. 652. a.
Iustitia, quam charitas apprehendit, qua sit. 278. a.
Iustitia legis, & iustitia fidei quomodo differant. 309. a. b.
Iustitia viuere, verè regnare est. 614. a.
Iustitia auctor quis sit. 329. a. opus. 142. a. cultus. 142. b.
Iustitia Christiana proprium quid. 372. a.
Iustitia incrementum gratuitum est. 279. a.
Iustitia, non peccatis viuendum. 276. b.
Iustitiam Deus quantoperè diligit. 158. a. in corde credentium quis efficiat. 381. b.
Iustitiam qui consequentur. 308. b. quis secleretur. 504. a.
Iustitiam facere quid sit. 217. b.
Iustitiam distributiuam qua premia distribuuntur. 269. a.
Iustorum mors, somnus est. 694. a. latitia, perpetua. 197. a. Respublica a quo constituta. 4. vita qua sit. 599. b. meritum, gratuitum Dei donum est. 279. b.
Iustos Deus per quos homines probet. 52. a. cur labi sinat. 178. b.
Iustus quis sit. 694. a. quo loco habendus. 691. b. 692. b. 693. a. quomodo patitur persecutionem. 516. b. ab aeterna Christi iustitia, proprie nemo appellari potest. 360. a.
Kata praepositio varie in scripturis exponitur. 518. b.
Kατανοσταν quid sit. 313. b.
Laborandum esse, ut indies proficeremus in Christo. 436. b.
Labores & cruciatus, quos Christus pertulit, pauci attendunt. 592. b.
Labrusca quid. 28. a. 77. a. vulgo quomodo dicta. fol. eodem.
Lachis, ciuitas in tribu Benjamin. 155. b.
Lactamij error. 58. a.
Lacuna quid sit. 81. a.
Laicos praepone Episcopi inciuile esse. 390. a.
Laicus quo sensu preces offerat. 549. b.
Lατρεία apud scriptores Ecclesiasticos quid sit. 256. a.
Lautitia conuiuij, quod Deus in calis exhibiturus est omnibus fidelibus electis, quibus in rebus sita. 103. b.
Legaliū obseruatio Iudaeis quando fuerit licita. 355. a.
Legati pacis in scripturis qui dicti. 145. a.
Lege ingressa quid euenerit. 290. a.
Lege cur soluti simus. 294. b.
Lex sub lege qui dicantur esse. 372. b.
Legem Euangelij qui in cordibus suis scriptam habent, beati sunt. 196. b.
Legem qui praesent. 269. b.
Leges iniqua & iniusta qua sint. 51. a.
Legi viuere quis dicatur. 362. a. mortuus esse, quid sit. 362. a.
Legis finis quis. 175. a. 309. a. 355. a. status quis. 392. a. obseruatio, non autè cognitio hominem Deo commendat. 269. a. factores qui sint. 269. b. iustitia quid praestet. 309. b. opera neminem iustificat. 275. b. opera Apostolorum quomodo accipiant, dum detrahit eis vim iustificandi. 366. a. ceremonias obseruare, fuerint aliquando, post mortem Christi, licitum. 355. a.
Legis sacramenta a Moysen cur instituta. 355. b. vmbra tantum fuerit illius gratia, qua post mortem Christi est exhibitum. 355. a.
Legis nomine Apostolus quid intelligat. 366. a.
Lex non Legis imperio, sed vitio hominum abundasse delictum. 290. a.
Legis Mosaica finis quis sit. 486. a. officium. 295. b.
Lετργος quid significet. 332. b.
Lentitas quando praestanda. 633. a.
Leonis nomine Esaias quid intelligat. 1. Paulus quem appellet. 520. b.
Leuathan quid sit. 645. a. cuius ope & auxilio vincatur. 645. b. quid significet. 110. b. vnde descendat. fol. eodem.
Lex Moysi, cur lex mortis dicta. 294. b. a lege Christi quid differat. 531. b. quibus in rebus posita. 562. a. quod pertineat. 514. b. quibus data. 366. b. ad gentes quatenus pertinet. fol. eo. secundum spiritum intellecta, non repugnat Christianismo. 344. a. quare appellata fuerit chirographum. 458. a. per occasionem abundare fecit delictum. 295. a.
Lex Dei, Scribarum & Pharisaeorum traditionibus deprauata est. 13. a.
Lex vetus, obscuratantum futurorum bonorum expressio fuit. 3. qualem habuerit concionatorem. 637. a.
lex

I N D E X.

Lex fidei quid sit. 277. b.
lex qua spiritualis hominis sunt, praescribit. 295. b.
lex per quem abolita. 244. b. quamdiu regnauerit. 289. b. a quo praestetur. 365. b. iram operatur. 282. b. quando esse desierit. 288. a. in quem finem data. 275. b. 486. b. 370. b. quibus data. 276. a. quousque data fuerit. 372. a. vbinam exhibitum. 370. b. per quem lata. fol. eod. cuius ope & auxilio possit impleri. 309. a. quibus non aduersetur. 385. b. per quem lata. 254. b. vbi sit tradita. 379. a. instruit quidem mentem, verumtamen non sanauit. 297. b. non est ex fide. 260. a. cuius ministerio data sit populo. 533. b. absolute posita, accipitur pro lege Mosaica. 361. b. cum restrictione aliqua posita accipitur pro lege euangelica. fol. eod. cupiens auferre peccatum, in conatu suo cur defecerit. 297. b. complectitur totum vetus testamentum. 275. a. quomodo diuidatur. fol. eod.
lex non intrasse, sed subintrasse cur dicatur. 289. b.
lex euangelij, est lex iustitia. 183. b.
lex factorum quid sit. 277. b. quid praescribat. fol. eo.
lex factorum, & lex fidei quid differant. 277. b.
libani gloria cui data. 154. a.
libanus mons est inter Arabes & Phoenices altissimus. 19. a. 129. b. 226. b.
liber vita quis dicatur. 413. a. cali quis sit. 150. a.
liberos Paulus quomodo velit esse seruos. 383. b.
libertas Christiana, quibus in rebus sita. 382. b. longè alia est, quam Lutherani mentiantur fol. eodem. in quo per se substantialiter consistat. 383. a. quousque sese extendat. 445. a.
libertatem per Christum datam credentibus circa ea, qua non sunt per se ad salutem necessaria, quomodo intelligendum. 383. a.
liberum arbitrium. 208. a. inualidum est ad bonum, si non adsit gratia. 403. a.
liberum arbitrium Interpretes colligunt ex loco Pauli, quo hortatur Philippense, ut ipsi suam salutem operentur. 403. a.
libido, causa vniuersalis diluuij. 628. a. in quibus rebus consistat. 385. a. in qua corporis parte habeat sedem. 596. b. quam graue peccatum sit. 564. b.
libidinis causa qua sit. 628. a.
lingua, multorum malorum occasio. 590. b. qua parte circuncisione opus habeat. 590. b. 591. a.
lingua cur data. 120. a.
lingua officia. 147. a.
liter a non temere relinquenda. 162. a.
liter a contextus quando seruandus. 74. a.
literarum sacrarum nomine, quid intelligatur. 317. a.
lογία quid significet. 272. b.
longanimitas quid sit. 553. a.
loqui in loquela labij & lingua altera. 120. a.
loth aspectu & auditu iustus fuisse probatur. 471. a.
lucifer quid sit. 67. a.
lucis fructus in quo situs. 440. a.
lumbos nostros spirituales virtute & iustitia munire debemus contra haereses. 447. a.
lumen Israelis quid sit. 53. b.
luna, cuius causa condita. 623. b. quanto temporis spacio cursum suum absoluat. 166. b. in die Iudicij splendorem solis habebit. 136. b.
lunula quid sint. 24. a.
lupi nomine Esaias quid intelligat. 1.
lutherani taxantur, quod omnia fidei tribuant, operibus nihil. 12. b. quod falso asserant bona opera non esse necessaria ad consequendam salutem. 440. a. 158. b. quod doceant solum spem niti promissionibus diuinis. 285. b. quod falso asserant, solum fidem ad salutem sufficere. 571. b. quod velint nihil posse doceri è suggestu ex Concilijs aut Patribus. 35. a. quod placita Ecclesiae, decreta Pontificum, & sanctissimos canones reijciant. 341. b. quod falso asserant in iusto nullum esse timorem. 158. b.
lutherani aberrantes a scopo Pauli, dicta eius detorqueunt. 318. b. 341. a. 366. a. 500. a. Episcopos quomodo eligant. 519. a. de fide hodie quid sentiant. 142. a. ab Ecclesia in quibus dissentiant. fol. eod. falso asserunt nos securos esse debere de remissione peccatorum. 142. b. securitatem soli fidei adscribunt. 528. a. nolunt nos moueri auctoritate hominum, siue conciliorum etiam gener alium definitionibus, in rebus fidei. 354. b. Paulum de fide quomodo interpretentur. 259. b.
lutheranorum doctrina non amplectenda. 440. a. ad quid faciat. fol. eod.
lutheranorum argumentum contra satisfactionem penitentium. 281. a.
lutherus reprehenditur, quod statuerit omne opus hominis Christiani, quantum iusti, esse peccatum. 237. b. vnde cognoscatur esse haereticus. 483. a. ex quo loco probare nitatur, haereticos non esse comburendos. 58. a. & b. negat Pontificem habere potestatem condendi nouas leges. 126. b.
lύτρον Gracis quid sit. 490. b.
lux bona vita arguit & prodit facta tenebrarum, etiam si nihil oburgatur. 441. a.
lux cur dicatur obscurari aduersa patientibus. 33. a. 63. b.
lydj, mittendarum sagittarum peritissimi. 247. b.
lyrataxatur, quod vim faciat scripturis. 6. a.
M.
Maceria quid significet. 28. b. 428. a.
Madian, regio est trans Arabiam. 225. b.
Magdalena dilectio. 641. b.
Magi tres, quales viri fuerint. 599. b.
Magorum studium inquirendi Deum. 599. b.
Magistratus tam seculari, quam Ecclesiastico parentum. 322. b. & quare. 323. a. quando praestemus obedientiam. 324. a. cur debeantur tributum. 324. a.
Magistratus, Dei ministri sunt. 323. b. 324. a.
Magistratus & potestas a quo instituta. 322. b. in quem finem instituta. fol. eod. & 323. b.
mala praesentis vitae aequo animo ferenda. 300. b.
mala vita multum causa ruina est. 447. a.
maledictum pro nobis Deus quomodo sit factum. 366. b.
maleficium reddere pro maleficio, Ethnicorum est. 322. a.
Mali semper fuerunt boni permixti. 515. a. Deo non sunt

I N D E X.

sum inutiles, quibus vitur ad honorū exercitium & castigationem.	52.a.	Melchisedech vnde componatur.	554.b. typum ges-
malitiosi fons & origo, est neglectus timoris Domini.	278.b.	fit Christi. 549.a. quatenus dicatur esse perpetuus.	555.a. Abrahamo superior fuit fol. eod. homo Cananus fuit: Hebraei asserunt eum fuisse Sem filium Noë.
malignitas quid sit.	265.a.	555.b.	
an Malum liceat alicui imprecari.	520.a.	Melchisedech multi tribuuntur tituli ab Apostolo.	554.b.
malum bono quis dicatur vincere.	322.a.	554.b.	
Mammona cultores quales sint.	558.a.	membra nostra D. Paulus cur arma appellet.	292.a.
Manasses post multa flagitia & scelera ad Deum fudicialiter se conuertit. 49.a. eius oratio ad Deum Patrem.	624.a.	Memphis.	81.a.
mandatum non solum fidem, sed & opera compleditur.	474.a.	memoria diuina circumspeditionis hominem a malis preseruat.	676.a.
in Manibus describi quid sit.	193.a.	in Mendacio ad Deum qui conuertantur.	582.a.
Manichaeorum fons quis sit. 519.a. error refutatur.	384.a. heresis de cibis.	mendacium cur vocetur idolum.	264.a.
Manichaeus spiritus erroris cur dicitur. 496.a. eius heresis. 496.b. & quando coeperit. fol. eod.	328.b.	mendax quomodo omnis homo, et quid non idem omnis eius actio sit peccatum.	273.a.
manifestari reuera illa, quae arguantur à lumine.	441.a.	mentiri & mendacem esse quid differant.	273.a.
mansueti in Scripturis, qui dicantur.	227.b.	mens, praestantissima pars hominis. 671.a. sibi male conscia, omnium miserrima est.	614.a.
mansuetudo omnibus exhibenda.	529.b.	mensa apud Paulum quid sit.	314.a.
manuum impositio ad Sacramentum ordinis pertinet.	551.a.	mensa vsus quando desinat.	150.b.
Marcion, spiritus erroris cur dicitur.	496.a.	mensam Domini cur accedamus.	325.b.
Marcionis heresis. 496.a. quando coeperit.	496.b.	meretrix quibus fallacis incautos adolescentes ad se alliciat.	96.a.
D. Maria, saluatrix appellanda. 498.b. arca Dei fuit. 669.a. quibus gradibus calos conscenderit.	637.b. omnium prima castitatem suam Deo consecrauit.	mercenariorum qualis conditio.	75.b.
639.b.	639.b.	Merodach Baladan, pater regis Nabuchodonosor.	161.a. legatos suos mittit ad Ezechiam.
D. Mariae virginis partus. 603.a. 604.a. modestia.	635.b. humilitas. 638.a. castitas.	meritum sine passionum tolerantia.	209.b.
mare desertum quid sit.	84.b.	Messias aduentus praedicatur.	181.b.
mare mediterraneum, Tharsis nomine cur appellatur.	93.a.	Messias quibus peculiariter promissus. 536.a. 666.b.	644.b.
mare salsum siue mortuum quid sit.	60.a.	medoica quid sit.	644.b.
mare quid complectatur.	225.a.	metus quamobrem in magnis viris etiam sit.	402.b.
maris natura. 672.a. insulae quae sint.	99.b.	Migma quid. 135.b. vnde dicitur.	136.a.
de Maris insulis Propheta quomodo loquantur.	100.a.	milites non sua, sed imperatoris negotia agunt.	509.b.
maris nomine Scriptura quid intelligat.	79.a. 80.b.	militia cali quis.	101.b.
Martyres Deus per quos homines coronet.	52.a.	milium vnde dicitur.	123.
massa quid sit.	315.b.	minister, quale sit vocabulum.	332.a.
mater cur am filij sui quando deponat.	185.a.	per Muscam quid intelligatur.	40.b.
Mathematici qui sint.	187.a.	miser quis dicendus.	606.b.
Matthaeus Aethiopia quomodo sit depraedatus. 60.a.	60.a.	miser cordia Dei multiplex est.	178.b.
Medi & Elamitae magnam excitarunt tragœdiam in Babylone.	84.b.	mites in Scriptura qui dicantur.	130.a.
mediator si dicitur, qui vtriusque naturae particeps est.	371.a.	mitra qualis vox sit. 24.a. quid significet. fol. eodem.	106.b.
mediator, quale nomen.	371.a.	Moab typum diaboli gessit.	106.b.
mediatoris vocabulum an soli Christo conueniat.	490.a.	Moabita cur superbierant.	74.b.
medicina à Deo creata. 161.a. non spernenda. fol. eod.	161.a.	Moabitis mala quibus affligentur, praedicuntur.	47.b.
meditari in Scripturis quid sit. 146.b. 222.b. 498.b.	146.b. 222.b. 498.b.	modestia quid sit. 385.b. amplectenda est.	628.a.
Medorum seuitia.	64.b.	modus, quo Christus numeravit pretium, quis fuerit.	366.b. in rebus ad salutem pertinentibus, seruandus.
medulla in Scriptura quid.	103.b.	215.a.	135.a.
Medullata in Scriptura quid significant.	665.b.	Moloch Latine quid sonet.	215.a.
Melanthon vnde cognoscatur esse haereticus.	483.a.	quod Monachi peculiari habitu vtantur, non est hypocrisis.	83.b.
qualem spei causam ponat.	285.b.	monile quid sit. 24.a. vnde dicitur. fol. eod. olim cur dari solitum. fol. eod.	16.a.
Melech quid significet.	554.b.	mons magnus quis sit.	16.a.
		montes à facie Christi nati defluentes, qui sint.	235.b.
		per Montes figuratè qui intelligantur.	136.a.
		Montes minores qui sint.	103.a.
		montis nomine Scriptura quid intelligat. 16.a. 660.b.	16.a. 660.b.
		mors duplex. 290.a. 299.a. 341.a. corporalis quid sit. 584.a. nullum habet respectum. 664.b. omnium nouissima destruetur. 102.a. in mudo quando cae.	290.a. 299.a. 341.a. 584.a. 664.b. 102.a.

I N D E X.

do ceperit regnare. 288.a. cur dicatur pallida.	288.a.	Nauta, fracta nauis, pro more quid habeant	134.a.
298. peccati socia est.	289.b.	Nazaeorum secta	191.b.
Mors sanctis cur terribilis. 158.b. secunda, aeterna est.	247.	Neglectus timoris Dei fons est omnium malorum.	274.b.
247.		Negotia secularia Paulo qua dicantur	509.b. 510.a.
Mortalitas, expiato peccato, cur remaneat.	574.a.	Nehemias populo quamdiu praesuerit	14.a.
qua bona pariat.	574.	Nemo propter sua merita vocatus est, sed ob solam Dei misericordiam	530.a.
Mortem in aeternum non videre, quid sit.	633.a.	Neomenia	11.b.
in Mortem Christi nos baptizari, quid sit.	291.a.	terra Nephtholim qua sit. 46.a. cur Galilaea gentium dicatur. 46.a. per Salmanafer quando afflictu.	46.a.
à Morte aeterna per quem sumus liberati.	14.b.	ibid.	
Mortis dies nemini nota. 159.a. tyrannis. 664.b. causa qua sit. 289.a. author quis. 110.a. meditatio, homini quam sit vilis & necessaria. 579.a. est optima philosophia. 575.a. reatum per vnus Ada inobedientiam omnes incurrimus	288.b.	Nequitia proprie quid sit	265.a.
Mortui quomodo sciant, quae in terris aguntur.	235.b.	Nero à Paulo, ob crudelitatem, leo appellatur. 520.b.	520.b.
Moyse faciens prodigia in exitu Israel de Aegypto, cuius opera & ministerio illa fecerit. 371.b. precestrauit Amalech. 562.b. legis mediator fuit. 371.b. domus pars fuit, cuius architectus Christus deus est.	543.b.	concitatus fuit ad maiorem iram cum videret numerum Christianorum magis ac magis auctum	394.a.
Mulier quando efficiatur sterilis.	283.b.	Neronem Simon cur honorauerit	483.a.
Mulieres quibus virtutibus ornatae esse debeant.	526.b.	Nihil faciendum sine praedicio	501.b.
b. vbi & quid docere debeant.	526.b.	Nili semen	94.a.
in Mulieribus quae sint vitia.	24.a.	Nilus cymbali sonitum reddit	78.b.
Mulierum ornamentum, quod sit praecipuum.	24.a.	Nobilis verè quis	619.b.
sterilitas in lege probrosa.	25.b.	Nobilitas huius mundi vana est. 673.a. bonis operibus nudata apud Deum neminem commendat. 619.b.	619.b.
Multitudini non praebendus consensus	22.a.	Noctis appellatione in Scripturis quid intelligendum	26.b. 325.a. 619.b.
Mundi vanitas. 671.b. 672.a. interitus praedicatur.	97.a. b. & 98.a. & sequent. sapientia vana est, & quare. 128.b. nomine quid intelligatur. 557.b. contempus, est via perueniendi ad aeternam felicitatem. 669.b. lumen, Christus est	402.a. non substantia vocabulum, sed persona est	410.a.
ante Mundi consummationem, quae futura	98.b.	Nomen Iesu oportere ab omnibus confiteri	402.b.
Mundus vnde creatus. 674.b. vbinam esse dicatur.	557.b. mari comparatur. 672.a. felices & beatos quos iudicet. 561.a. in consummatione saeculi, quae passurus. 96.a. b. 97.a. b. 98.a. b. cum sequent.	Nomen inuocari super aliquem quid sit	25.b.
Murenula quid sint. 24.a. vnde dicitur.	ibid.	Nomine Iesu quid intelligatur	402.a.
Muri nomine metaphoricis, qui intelligantur	19.a.	Nominis alicuius propria significatio primo omnium respicienda	240.b.
Muscum male facere, quod Erasmi versione proponat	415.b. & 416.a.	νοσσοι qui dicitur	502.b.
Musculus, quare non debuerit sequi versionem Erasmi,	410.a.	Notatio figura, quae sit	353.b.
Mutatoria, quid sint	24.b.	Nota, qua agnoscat regnum Messiae. 656.a. b. cui sequen.	656.a. b.

N.

Nabaioth filius Ismaelis	225.b.
Nabal quid	139.b.
Nabo, Chaldaeorum idolum. 184.b. quomodo interpretetur	ibid.
Nabuchodonosor regis superbia	67.b.
Nabuchodonosor regem, Deus quomodo appellet seruum suum & columbam suam	62.a.
Nathan Dauidem adulterij cum homicidio conuicti quomodo arguerit	28.b.
Natura humanae prauitas	542.a.
Naturam duplicem in Christo agnoscere, multum refert	532.b.
Naturam hominis Deus qualem instituerit	573.a.

O.

Obedientia via, arcta est	600.a.
Obedientia facilitas & simplicitas plerumque obnoxia est fraudi & imposturae	33.a.
Oblatio noui testamenti vna est	82.b.
Obrizum quid sit	64.a.
Obsecrationes, orationes, & postulationes, quid differant	588.b.
Observatio veterum sacramentorum, fuit praenunciatio gratiae Christi	355.b.
Observatio de statu animarum separatarum. fol.	395.a.
Obsignatio spiritus, quae sit, & vnde denominata.	422.a.

I N D E X.

Obtemperadum esse principibus, licet ethnicis, in bo- no tantum, non in malo.	529.a.	Orbis nomine Scriptura quid intelligat.	67.b.
Oculi, multorum m. lorum nobis authores sunt.	628.a.	Orbis totius excidium futurum describitur.	41.a.
portae sunt animae.	628.b.	Ordo omnibus rebus necessarius.	683.b.
Oculi Dei, Sole lucidiores sunt.	676.b.	Ordinis ratio quid contineat.	293.b.
Oculi in terram demissus, incedendum.	628.b.	Origenes taxatur, quod damnatus det poenitentiam.	137.a.
Oculorum mala custodia, libidinis causa est.	628.a.	Origenis error refutatur.	159.a.
Oculus duplex est, mentis & corporis.	154.b.	Originale peccatum quale sit.	287.b.
Oeconomus quid sit.	336.b.	Orus confessione peruenimus ad salutem.	310.b.
Offendi quid sit.	330.a.	Orpheus apud Thracas, deorum cultum, & varias ceremonias commentus est.	459.a.
Offendicula sunt effectus dissensionum.	355.b.	Oryx.	199.a.
Offendiculum non exhibendum fratri, nec in licitis quidem.	330.a.b.	Osculum sanctum quid sit.	273.b.
Officia Ecclesiastica non temere suscipienda.	35.b.	Orthoniel, frater Caleph, cur saluator dicitur.	593.b.
Olea & oliua nomen à Latinis & Hebraeis quomodo vsurpatur.	76.a.	Oua assiduum rumpere, quid sit.	221.a.
Oleam excutere quid sit.	76.b.	Oues Christi qui sint.	684.b.
Olei siue oliuae nomine in scriptura quid intelligatur.	27.b. 59.a.	Ozias Hierosolymis quamdiu regnauerit.	37.b.
per Olfactoria quid intelligatur.	24.b.	P.	
Opera meritoria esse aduersus Lutherum, & ceteros hereticos, probatur.	268.b.	Pacis author quis sit.	329.a. legati in Scripturis qui dicitur. 145.a. ἡκεῖνος.
Opera bona praestant in hominibus certissima spei duciam erga Deum. 553 b. sine fide nihil profunt.	278.a.	Padaogoi quem imitari debeant.	654.a.
Opera legis, quomodo iustificent.	269.a. apud Paulum bisariam accipiuntur. 269. b. piorum, non tam piorum sunt, quam Christi. 362. b. carnis A. postolus quae appeller. 384. b. tenebrarum quae sint. 325. a. mortua quae sint. 551. a. spiritus sancti quae sint. 385. b. mala vitanda. 217. b.	Padaogoi quae sint.	517.b.
Opera nostra Deus in nobis quomodo operetur.	108.b.	Padaogus paruulus cur assignetur.	372.b.
non opponenda sunt Dei iudicio.	142.b.	Palmam Deus in quo loco tribuat.	410.a.
Opera, quae requiruntur ad obtinendam iustitiam, quae sint.	278.a.	Palmus quid significet.	165.a.
Opera ceremonialia, Moisaica legi propria sunt.	275.b.	Panis arctus quid.	135.a.
Opera legalia et moralia, quantum ad negotium iu- stificationis pertinet, nihil differunt.	359.a.	Panis nomine Hebraei quid intelligant.	20.b. 25.a. 123. b. spiritualiter quid intelligatur. 20. b. vnde conficitur. 123. b.
Operarij prima hora qui sint. 6 10. b. tertia hora qui sint. fol. eod. sexta hora qui sint. fol. eod. nona ho- ra qui sint. fol. eod.	610.b.	Panis frugum terrae in Scripturis quid designet.	135. b.
ab Operibus, quae dederunt lucem & tenebras querunt, abstinendum.	440.b.	Panno menstruatæ mulieris nihil immundius.	237. a.
Ophyr quid sit.	64.a.	Papyrus quid sit.	79. a.
Orandi modus. 450. a. tempora nobis semper captan- da sunt.	506. b.	παρὰ. dicitio quid efficiat.	503. a.
Orandum magna cum attentione. 624. b. humili spi- ritu.	625. a.	Parabola quid significet.	66. a.
Orare sine intermissione quid sit. 256. b. in carne quis dicatur.	447. b.	in Parabolis quid considerandum.	27. b.
Oratio spiritum impetrat. 607. a. ubi non habeat lo- cum. 689. a. cum ieiunio coniungenda. 620. b. hu- miliu. Deo maxime grata est.	625. a.	Parabolarum natura quae sit.	510. a.
Oratio Manassis ad Dominum Deum.	623. a.	Paradigmatum natura quae sit.	510. a.
Oratio sibi placens, Deo non est grata. 625. b. homi- num peccatorum.	237. b.	Pardi nomine Esaias quid intelligit.	1.
in Oratione perseverantia opus est.	622. a.	Parentibus quando vices reddantur.	499. a.
Oratione plus proficimus, quam studio.	631. b.	Parentum peccata etiam in filijs puniuntur.	239. a. 690. a.
Orationes frigidae, Deo expositae.	625. a.	παρὰ. quid.	277. a.
Orationis vi & energia.	620. b. 631. b.	Pars nomine quid significet.	229. a.
		in Paruulise esse aliquid, quod sit verè peccatum.	289. b.
		Paruulos esse baptizandos docetur.	291. a.
		Pastores quae in re Paulum imitari debeant.	376. b. 378. a. à quibus rebus sibi cauere debeant. 488. b. qui non praestant sua officia, an iuste requirant fru- ctus. 501. a.
		Pastores & Episcopi admonentur.	518. b.
		Pastoris affectus quis esse debeat. 333. a. officium quod sit. fol. eod.	333. a.
		Pater pro Christo donum fore Dei. nec ea quibus suis dari, sed his solum qui ante se Deo praebuerunt. 307. b.	307. b.
		Patientia quid sit. 285. b. a. fflidum probatum reddit.	285. b.
		Patriarcha quid significet.	555. b.
		Patruelis in Scripturis quomodo accipitur.	27. a.
		D. Pauli charitas erga Romanos. 255. b. erga Gala- tas. 378. a. erga populum Iudaicum. 304. a. 308. b. in vinculis agentis, ingens studium & cura. 519. b.	519. b.

I N D E X.

D. Pauli affectus induendi. 256. a. seueritas. 299. b. ingenium. 522. b. humanitas. 335. a. sacerdotium in quo fuerat positum. 333. a. nomen quid signifi- cet. 350. b. ac vnde descendat. ibid. zelus in persecu- do Ecclesiæ. 343. b. epistola ad Romanos scripta, cur primo loco collocata.	299. b. 335. a. 333. a. 343. b.	Peccare mortaliter qui dicantur.	266. b.
Pauli conciones omnes crucem & resurrectionem Christi habebant. 363. b. audacia in tuenda liber- tate gratia Euangelij. 356. a. doctrina de abstinē- tia & delectu ciborum non repugnat constitutioni- bus Ecclesiasticis.	299. b. 329. b.	Peccata a fures appellantur. 31. a. an sint parua. 688. b. 689. a. quomodo vindicentur. 263. b. parentum et- iam puniuntur in filijs.	239. a.
Pauli tempore, religionis mysteria apud quos fuerint deposita. 508. b. fuisse sectas quae docerent non ac- cedendum ad patrem per Christum, sed per ange- los quos mediatores faciebant loco Christi.	459. a.	Peccata auferre solum Dei est. 35. b. Deus quomodo puniat.	294. b.
Paulo, ab infantia, quod nomen fuerit.	250. a.	Peccata remittere, cuius sit. 562. a. esse poenas pecca- torum, quomodo intelligendum.	263. a.
Paulum à Petro, Ioanne, & Iacobo accepisse Euange- lium, pseudoapostoli falso iactabant.	345. a. b.	peccata nostra in libro Dei scribuntur. 15c. a. in causa sunt, quod tantis calamitatibus premamur.	175. b.
Pauli timuisse ne reciperent Simonem & cum Chri- sto coniungerent.	452. b.	Peccati stipendium, mortis. 588. b. finis quis. 292. b. co- gnitio per legem. 29. b. iusta poena à Deo irrogatur.	574. a.
Paulus Euangelium à quo accepit. 343. a. quare Philippenses adhortetur ad iudicium. 473. b. quid per virum perfectum intelligat. 436. a. à quo fue- rit missus. 337. a. b. vas aureum dictus. 514. a. ad Apostolorum munus obeundam quando vocatus.	436. a. 337. b.	Peccati primi nostri parentis, poena quae	574. a.
337. b. ceremonias legis aliquoties cur obseruauit. 355. b. suos quos appeller. 499. b. quos appeller fra- tres. 304. b. Dei misericordiam cur consecutus.	499. b. 304. b.	pro peccatis fratrum orandum.	689. b.
487. b. in re theologica à quo institutus. 343. a. ex quo natus. 312. b. qua in re à pastoribus imi- tandus. 376. b. 378. a. à Deo ad quid missus. 521. a. aliter est legendus, quam Aristoteles, aut quis- piam aliorum Philosophorum. 521. a. cur se ser- uum nominet. 250. b. cuius Romanus fuit. 250. a. quando eo nomine primū dici coepit. ibid. ex gen- tibus quem primū ad Christianam fidem con- uerterit. ibid. concionatoribus in studijs & concio- nibus imitandus, quod libenter interponat preces.	521. a. 250. b. 250. a. 250. b.	Peccato per baptismum cur mortui simus	290. b.
336. a. frequenter infirmatus est. 377. a. non He- braeorum, sed Gentium Apostolus fuit. 337. b. ve- rè timuit, ne reprobus efficeretur, alijs pradicans euangelium. 586. a. non impugnat ieiunia eccle- siastica & dies festos. 326. a. & b. quas gentes ad Christianam fidem conuerterit. 204. b. quando vi- tatur congerie aut epexegefi.	377. a. 337. b. 586. a. 326. a. & b.	Peccato seruire quid sit	291. b.
204. b. quando vi- tatur congerie aut epexegefi. 346. a. vas electio- nis fuit, adhuc in utero matris existens. 344. b. Pauperes in scriptura qui dicantur. 57. a. 102. b. 130. a. 192. a. 655. b. 666. a.	346. a. 344. b. 57. a. 102. b. 130. a. 192. a. 655. b. 666. a.	Peccato mortuos quos vocamus	426. a.
Pauperes Apostolos quos appeller.	354. b.	in peccato manere quid sit	290. a.
Paupertatis semita arcta est.	600. a.	Peccator poenitentiam faciens pro sceleribus admif- sis, remissionem peccatorum consequitur.	133. b.
Pax effectus iustitiae. 142. a. in mente vnde oriatur. 285. a. homini à quo contingat. 329. a. in hoc sacu- culo quando interrumpatur. 107. b. vera quae sit.	142. a. 285. a. 107. b.	peccatorem quanto negotio Deus ferat	580. a.
607. a.	607. a.	Peccatores sua peccata agnoscentes & confitentes Deus quomodo iudicaturus	139. a.
Pax, aeterna quibus rebus comparatur.	606. b.	peccatores quamdiu tolerantur in Ecclesia. 687. a. quomodo ex Ecclesia eiciantur.	687. b.
Pax, qualis est à bellis, ad corpus refertur.	16. b.	Peccatores vite spiritualis experies sunt.	687. a.
Pax Dei, quae sit. 414. a. quomodo consequenda.	339. b.	Peccatores duplici modo orant. 11. b. qui peccata sua non deserunt, aeternis poenis cruciabantur.	31. a.
Pax spiritus in quo sit.	207. a.	peccatores Deus cur puniat. 8. b. cur seruet. 580. a. erga peccatores quomodo nos debemus gerere. 487. b.	487. b.
Pax noui testamenti, philosophis incognita fuit. 254. b. quibus nota. ibi. in homine quae re augetur. 255. a.	254. b. 255. a.	peccatoribus quam mercedem Deus reddat.	293. a.
Paxillorum vsus.	92. a.	peccatorum hominum oratio 237. b. genus quo duplex 217. b. potentia & voluntas diuinā prouidentia re- gitur.	52. a.

I N D E X.

Perfarum salutia	64.b	Pigri cur ventres dicti	525.a
Persecutionem pati quid sit	516.b	Pietas. 497.b. 503.a. Christiana in quo sita	515.b
Personam accipere, quid sit.	352.b	Pinus generaliter quid significet	226.b
Personarum acceptio in quibus nō habeat locū. 352.b		Piorum iustitia apud Deum qua sit	207.b
b. quando contingat. 360.a. respectum non esse apud Deum	445.b	Placere sibi quis dicatur	331.a
Petro munus predicandi Euangelij delegatum erat inter Iudaeos	353.b	Plagiarij qui dicantur	486.b
Petrum maiorem habuisse potestatem, quantum ad praeicipiendum, quam ceteros: quomodo intelligendum	251.b	Plebi, qua scitu sint necessaria	508.b
Petrus, predicandi Euangelij auctoritatem à quo accepit. 337.a. à Paulo reprehensus. 355.a. & b. timens Iudaeos, quo affectu timuerit. 357.b. Cyrorum linguā, quomodo vocetur. 354.b. quomodo dicatur esse fundamentum Ecclesiae, & caput Ecclesiae. 685.a. quib. verbis, & quando, caput Apostolorum institutus. 251.b. se subducens à gentilibus, an peccauerit	355.b	Πλασθησια, quid sit. 437.a. vnde ducta	265.a
Petrus & Paulus ex qua gente nati	358.b	Pluvia gratiam spiritus sancti designat	135.b
Pharao apud Aegyptios quale nomē. 131.b. typus fuit diaboli. 112.a. quomodo ad Deum cōuersus. 582.a		Pœna omni peccati est contraria	263.a
Pharaonem morte dignum, Deus cur seruauerit superstitem. 306.a. ita iudicauit, vt tamen ei non emerit libertatem arbitrij	307.a	Pœnarum genus duplex	690.b
Pharisaei, quale hominum genus. 226.a. quando exorti. 125.b. homines ad interuentionem perducunt. 140.a. à ceteris in quo discrepant. 650. à taxantur, quōd in illis rebus ponant summam religionis, in quibus minimè erant ponēda. 126. b. per suos sermones seducunt homines	130.a	Pœnitentes Deus quantā prosequatur misericordiam	580.a. suscipit & liberat
Pharisaeorum doctrina. 127.a. 140.a. securitas. 129.a. cecitas. ibid. iustitia. 605. b. libidinosa conuersatio	23.a	Pœnitentia Paulo qua dicatur	514.b
Pharisaeos Deus cur exactores appellet	23.a	Pœnitentia Philippo Melanthoni quid sit	83.b
Pharmaca quantumuis insuauia, cur tamen non abhorreamus	579.b	Pœnitentia Ciceroni quid sit	584.b
Φαρμακωπια, quid significet	530.a	Pœnitentia quid complectatur.	90.a.
Φιλαυτοι, qui dicendi	515.a	Pœnitentia hominem Deo reconciliat.	650.a.
Philetus an fuerit haereticus	513. b	Pœnitentia relapsis, dum resipiscunt, cur iniungatur.	203.a.
Philippo asserenti, nō esse ieiunandū, respōdetur. 127.a		Pœnitentia agenda est.	331.a.
Philippus Melanthon à Luthero dissentit. 126. b. quid faciat pœnitentiam 83. b. ieiunare, impium esse probat. 126. b. ab Hieronymo reijcitur vt Pharisaeus & ethnicus	127.b	Pœnitentia quomodo agenda.	83. b. 584. b.
Philosophi quali diuinatione vsi	17. b	Pœnitentia agenda est, dum locus datur pœnitentia.	210.a.
Philosophi huius mundi, sunt vasa Diaboli	207. b	Pœnitentia secūda tabula est post naufragium. 552.a	
Philosophi etiam acutissimi, Christum ignorantes, in tenebris versantur	651. b	Pœnitentia voluntatem respicit	661. b.
Philosophi studia sua quōd referre debeant	77. b.	Pœnitentia est via euadendae mortis aeternae	572. b
Philosophi in Dei notitiam vnde deuenire potuissent	262. a	Pœnitentia alia facilima, alia difficillima.	551. b
Philosophia, mortis meditatio est, 575. a. humana vana est & caduca	136. a	Pœnitentia fidei Sacramentum est	604. a
Philosophia studia in quem finem sectanda. 651. a. sine Dei cognitione, nihil prodest.	674. a	Pœnitentia alia, qua praecedit baptismum: alia que sequitur	551. a.
Philosophorum duo genera. 419. b. impietas. 261. b. dementia	262. b	Pœnitentia omnes egent	261. a
Φιλοσοφως, quis dicatur	321. a	Potentia Dei quando potissimum cognoscatur, & à quibus. 246. b. in hoc saeculo à quibus agnoscatur eod. fol.	
Piaculum apud Latinos quid significet. 298. a. propriè quid significet	ibid.	Pœnitentiā imminens ira Dei praenuenienda. 122. b	
		impetramus remissionem peccatorum, non autem meremur	208. b
		de pœnitentia Patres, quid senserint	83. b.
		Pœnitentiam agere quid sit	572. a
		ad Pœnitentiam, qua requirantur. 583. a. 584. a. quo magisterio erudiamur	580. b
		Pœnitentibus vita male acta, omnia peccata remittuntur	208. b. 579. b
		Poetarum gentilium lectio vitanda	567. b
		Politia, Graca illa vox quid significet	427. b
		Pontifex quid sit	548. a
		Pontifex Romanus, Ecclesiae caput. 608. a. est legitimus successor Petri, ac Christi in terris vicarius. 685. b	
		contra Pontificem Romanum qui se erigunt, Ecclesiae vnitatem scindunt	686. a
		in Pontificem quis assumendus	548. a
		Populo qua praedicanda	527. a
		Populus impudens Esaiā quis dicatur	147. b
		Populus alti sermonis quis	148. a
		Populus ex principe, quomodo pendeat. 92. a. quomodo instituentus	119. b
		Porcus cur dicatur immundus	325. b
		Porphyrius falso calumniatur arrogantiam Pauli, quem refutat Chrysof.	345. b
		Porta	

I N D E X.

Porta apud Iudaeos olim quam fuerint celebres.	34. b.	propter quod, quomodo interpretetur à Patrib. 401. a.	
fol.	287. a.	Propheta de maris insulis quomodo loquantur. 100. a.	
portare, quale verbum.	287. a.	vocantur Euangelista. 435. a. vnum habent spiritum. 132. b. montes sancti sunt. 192. b. carnali Israeli spectaculo erant. 559. a. mandandi verbo sapè vsi sunt. 567. a. quando vtiatur phrasibus.	63. b.
postulationes, orationes, & obsecrationes quid differant.	488. b.	63. a. quando vtiatur hyperbolis.	63. b.
potentes ad bibendum vinum Esaias quos appellet.	566. b.	prophetarum oracula, receptiora erant, temporibus Apostolorum, quam ipsorum dicta. 469. c. omnia sunt plena inuolucris. 39. b. posteri qui sint. 315. a.	5.
potentia humana, pulvis est.	649. b.	quid proprium.	5.
per Potestates praeminentes Paulus quos intelligat.	322. b.	prophetas quos Paulus vocet.	435. a.
nimia Potio quam perniciofa.	493. b.	prophetia quid sit.	320. a.
Potitianus. 611. a.	(224. a.)	prophetia de Gentium vocatione, & Iudaeorum reiectione. 129. a. b. cum sequent.	
praecepta Dei quibus rebus praestanda & implenda.	324. b.	propitiatio adiuuè & passiuè accipitur.	176. a.
praecepta secunda tabulae quid praescribant.	324. b.	proximū diligendo tota lex impletur. 324. a. 383. b.	
prima tabulae quid praescribant.	324. b.	proximus non deserendus.	507. a.
praecepti finis quis sit.	486. a. 488. a.	prudencia rerum spiritualium, qualem pacem adferat.	298. b.
praeceptores quem imitari debeant.	654. a.	prudencia carnis mortem adfert. 298. b. aduersus Deum exercet inimicitias.	298. b.
praeceptores quid imitari debeant.	104. a.	Pseudoapostoli conantur deprimere auctoritatem Pauli.	343. b.
prada sine sanguine raro acquiritur.	46. b.	Pseudoapostolorū doctrina Apostolica doctrina contraria est.	340. b.
praedestinatio qua sit.	420. b.	Pseudoapostolos Paulum calumniantes, quōd aliud doceret apud Gentes, aliud apud Iudaeos, refutat.	282. a.
praedicandi munus Paulo quomodo fuerit praecipitum.	522. b.	in Puellis qua vitia maxime dominantur.	24. a.
praedicare contraria iuxta Paulum quid sit.	341. a.	puer quantum ad vitae rationem attinet, nihil differt à seruo.	373. b.
praedicatio Christi de agenda pœnitentia quibus grata & incunda.	572. a.	pulchritudo huius mundi vana est.	673. a.
praedicationi Apostolicae aliqd addere quid sit.	341. a.	pulus nomine in scriptura quid significetur.	74. a.
praedicationis Christi initium.	572. a.	punire, à Dei ingenio aliznum est.	122. b.
praedicator verbi Dei qualis esse debeat.	631. a.	purgatorij ignis qualis. 619. b. quamdiu duret. 620. a.	
praelati pro subditis, in extremo die iudicij, quomodo rationem reddiduri.	328. a.	purgatorium esse post hanc vitam, quomodo inquirendum.	342. a.
praemia meritis Christi ad ipsum Christum redire.	401. b.	Pytho quid sit.	45. a.
praepositi, ob corruptos mores, non contemnedi. 508. a.			
praeputij euangelium cui commissum.	353. a.		
praeputium quid. 271. b. vnde dictum.	271. a.		
praesbiterum vocari Episcopum.	391. a.		
praeterita meminisse, cordis actus est.	146. b.		
pratum ridere vnde dicamus.	24. b.		
preces Deus quales reprobet.	625. a.		
sine Pretio nihil emimus.	208. b.		
prima tenere in omnibus quid sit.	452. a.		
primitia quid sint.	300. b.		
primitiae credentium, Apostoli.	639. b.		
princeps super quinquaginta apud Iudaeos quis dicebatur.	21. a.		
principatus nomine quid intelligatur.	433. b.		
principes qui dicantur.	140. b.		
principes maxime commendat & decet liberalitas.	140. a.		
principia doctrinae Christianae qua sint.	551. b.		
probatio in aduersis confirmat in nobis spem. 285. b.			
prodigia qua sint.	333. b.		
promissa Dei expectanda.	513. a.		
promissio Christi nascituri, fuit promissio certa dispositionis.	273. b.		
promissionem ex fide esse, quid sit.	282. b.		
promissiones diuinae duplices sunt.	273. b.		
promissionis impletionem cur voluerit Deus esse gratuitam.	283. a.		
propositiones in definita et vniuersales aequipoilent in Biblijs.	365. b.		

I N D E X.

R.

R apina quid phrasi Hebraea significet. 399.b.	rapina sit indicta. 640.b.
Rapinam Deus etiam odit in ieiunijs . 229.a.	sacerdotij dignitas. 523.b. 562.a.
Ratione brutis prestatamus. 547.a.	sacerdotij Christi dignitas. 556.b.
Redamandum non frigidè eum, à quo multum amamur, verum amorem amori virinque respondendum. 398.b.	sacerdotij officium. 536.b. 542.a. 543.a. 548.a.
Redemptionis proprietates penes quos sit. 203.a.	sacerdotium quid requirat. 564.a.
Regere pastor aliter cuius sit. 684.a.	sacerdotium Christi aeternum est. 554.b. quae praesert.
Reges cur dōvōvōv appellentur. 504.b. apud Iudaeos unguento perfunduntur. 180.b.	sacrificandi potestas solis sacerdotibus concessa. 563.
Regnare verè quid sit. 614.a.	modum sacerdotibus quis tradiderit. 649.a.
Regni Christi status. 243.b. descriptio. 665.b.	sacrificium Hebraei quo nomine appellent. 82.b.
Regnum Christi duplex. 2.	sacrorum duo genera Scriptura agnoscit. 83.a.
Regnum Dei, siue potior pars nostra religionis in quo posita. 329.a.	saecula per quem condita. 532.b.
Regnum quid designet in sacra Scriptura. 451.b.	in Saeculi consummatione quanta vis scelerum futura. 100.b. qualis rerum futurus status. 97.a. 98.a.
Relapsi dum respiciunt, cur iniungatur poenitentia, & satisfactio. 203.a.	saeculorum generationes quid. 197.a.
Religio quam puritatem requirat. 501. b. non est sita in calorū scientia, sed in contemplatione beneficiorum Dei, gratiarum actione. 455.b.	saeculum malum esse, quomodo intelligatur. 338.a.
Religionis mysteria, tempore Pauli, apud quos fuerint deposita. 508.b.	saeculum, & secularia carmina quae sint. 522.a.
Remunerationem secundum Bucerum habere nomen mercedis, non autem rem ipsam. 445.a.	Saducei à ceteris in quo discrepant. 650.a.
Renouari quid sit. 552.a. proprium baptismatis est. fol. eodem.	Salem, ciuitas in terra Cananaea. 554.b.
Reprehendere quale verbum sit. 357.a.	Salomon in veteri testamēto cur dilectus dicitur. 27.a.
Requisi populo Christiano seruatur post hanc vitam. 546.b.	saluatorum paucitas praedicatur. 607.b. 608.b.
Rerum mundanarum vanitas. 558.b.	Saluator proprie Christus dicitur. 497.b. dū Christus tribuatur, quid significet. 558.a.
Respublica impiorum à quo constituta. 4. iustorum in quo coeperit. fol. eodem.	salus quibus speranda. 280.b.
Resurgentium primitia, Christus. 639.b.	salutem nostram oportere operari metu & tremore. 402.b. per quem consequamur. 593.a.
Resurrectio corporum futura praedicatur. 246.a.	salutes non facere quid sit. 694.a.
Resurrectio duplex est. 109.a.	salutis ratio in quo posita. 372. dispensatio quam late pateat. 609.a.
Reueri ad Deum, quid sit. 623.a.	salutis consequenda ratio. 527.a.
Riui currentium aquarum spiritualiter qui sint. 136.a.	in salutis dispensatione qui maxime sint occupati. 537.a.
Roboam cur puer dicatur. 21.b.	Samaria, Syria regio est. 681.b. metropolis est regni Israel. 52.b. quando eversa. 42.b. 43.a. vbi sita. 117.a.
Robur apud Latinos quid significet. 27.a.	Samaria iudicum iniquitas. 51.b.
Romanorum idololatria. 215.a. elatio. 321.b.	Samos. 182.a.

S.

S abama. 74.b.	sancti proprie qui sint. 558.b. morte cur terreantur. 158.b. vniuersa opera nostra in verbo tanquam in speculo intuentur. 235.b.
Sabbatum. 11.b.	sancti homines sanctitatem à Deo habent. 166.a. se à mundo separare debent. 557.b.
sabbatum quale Deus probet. 221.a.	sanctorum mors quid. 109.b. suffragia imploranda. 235.b. in veteri testamento cur non fuerint implorata. 235.a.
saccus poenitentium habitus est. 156.b.	sanctos esse inuocandos, siue catholicū dogma. 342.a.
sacerdotes officio quomodo fungi debeant. 320.b. Dij in terris sunt. 562.a. Regibus maiores sunt. 562.a. cur praecipue debeant esse sancti. 564.a. pro quibus orare debeant. 566.a. quomodo remittant peccata. 252.b. quanta sanctitate polleere debeant. 561.b. 562.b. à ceteris Christianis qua re separati sint. 561.b. 563.a.	sanctum quid sit. 34.a.
sacerdotibus plus datum est à Deo, quam ipsis Angelis. 562.a. vitæ necessaria suppeditanda sunt. 501.a. omnes subiecti sumus. 562.a. quanta continentia sit indicta. 640.b.	sanctus in Scriptura quid significet. 254.a. quis dicitur. 26.a.
	nomen (Sanctus) quibus tribuatur. 26.a.
	sanguine Christi effuso quomodo aspergamur. 203.a.
	sanguinis nomine Scriptura quid intelligat. 122.a. 26.a. 345.a. 623.a.
	sanguis Christi, est redemptio totius mundi. 490.b. 203.a. est baptismus, cuius virtute abluimur à peccatis. 202.a. quibus proficit. 202.a. cur effusus. 203.b.
	sanies quomodo in cutis superficie pronocetur. 161.a.
	sapientes Paulus quos appellet. 257.a.
	sapientes huius mundi qui sint. 654.b.
	sapientia mundi, Stoica sapientia est. 128.b. vana est. fol. eod. Scripturis propria, qua sit. 566.a. humana,

I N D E X.

mana, apud Deum stultitia est. 566.a. ver a qua. 138.b. vnde proficitur. 631.b.	spiritu sancto in sacris literis indicatus est. 1. cognitione nihil vtilius ad conuincendos hereticos. 518.a. sensus secundum quosdam quadruplex est. 2. regula quotuplex sit in corde nostro 2 sensus duplex. 1. literalis sensus quis sit. fol. eod. mysticus quis sit. fol. eod. sensus literalis fundamentum est sensus mystici. fol. eod. proprietates quae. 162.b. auctoritas certissima est. 605.b.
sapientia, intellectus, scientia, & consilium, apud Hebraeos quomodo distinguantur. 57.a.	Scripturas qui nam violent. 13.a.
sapientia thesaurus, est timor Domini. 144.b. studiū apud quos maxime floruerit. 262.b.	Scythia Latinis homo barbarus & agrestis dicitur. 174.a.
sapientia Dei exaggeratio. 318.a.	Sedeck quid significet. 554.b.
sapientiam Deus quibus largiatur. 631.b.	Sedeck obitus. 241.b.
inter Sapientiam & prudentiam quid inter sit. 31.b.	sedere ad dexterā patris quomodo accipiendū. 433.b.
sapientum officium. 9.a.	Seur quid sit. 87.a.
Sapphirus, cuius similitudinem referat, & quos designet. 206.b.	sem quo tempore vixerit 555.b.
Sara Abraham dominum vocauit. 442.a. typum gessit caelestis Hierusalem. 380.	semen nunc ad vnum, nunc ad multos pertinet. 368.b. 369.a. in sacris literis quomodo vsurpetur. 252.a.
sarculum quid. 41.b.	semen mulieris contritum serpentis caput. 449.a.
Sardanapalus figuratè quemuis luxuriosū designat. 137.a.	semen, quod Christus seminat, est sermo euangelicus. 612.a.
Sargon. 83.a. quot nominibus appellatus. fol. eod.	semenis tempus quod sit. 388.a.
Saron quid. 145.a.	seminare in spiritu quid sit. 388.a.
Saturini, Simonis Magi discipuli, haeresis. 496.b.	seminator sanctarum cogitationū, Christus est. 611.b.
Satyri qui sint. 65.a.	seminis vocabulum in scriptura quid complectatur. 680.a.
Saul quid significet. 250.b.	σειμων ἰσχυρός quid significet. 494.a.
Saulus sedes regia primum vbi fuerit. 59.b.	senectus, etiam in bellis veneranda. 186.b.
scandalizari quid sit. 330.a.	senes quibus virtutibus ornati esse debeant. 526.a.
schisma Ecclesiae vnitatem rumpit. 687.b.	Sennacherib regis militum corpora illa vestibus & armis occulto igne sunt exusta. 53.b. exercitus per angelum extinctus est. 143.a. superbia. 52.b.
scientia. 651.a. b. sine charitate, nihil homini prodest. 615.b.	Sennacherib totam Iudaeam depradatus, tandem à filijs suis occisus est. 143.a.
scientia Dei. 318.a.	à sensu historico sine urgente causa non est discedendum. 63.a. 73.a.
scientia bone spei hominem lamentantē facit. 208.a.	sententia generales duplices sunt. 556.a. vniuersales in scripturis quomodo intelligenda. 274.a.
in scientia non gloriandum. 615.b.	per sepem quid significetur. 28.b.
Scoria quid. 13.a.	sepultura Christi, ab illa, qua nos mysticè sepelimur in baptismo, quid differat. 290.b.
scriba, siue γραμματεὺς, quale nomen. 147.a.	seraphin vnde dicti. 34.a. 536.a. 642.a.
scriba, quale hominum genus. 226.a.	sermo qui dicatur rectus. 427.b.
scribarum libidiosa conuersatio. 23.a.	seruator, quale nomen. 497.b.
scribas Deus cur exactores appellet. 23.a.	serui vocabulum quale sit. 390.a.
scribi in vita quid sit. 26.a.	serui quales esse debeant. 527.a. & b.
scriptura dupliciter interpretanda. 104.a. viros fortes & praestantes quo nomine appellet. 50.b. sui interpret est. 576.b. per abietes quos designet. 66.a. terra nomine quid significet. 57.b. circa quot & qua opera versetur. 29.a. praeter mare mediterraneum nullū aliud mare agnoscit. 93.a. cur dicatur diuinitus in spirita. 517.b. ad quid sit vtilis. fol. eod. in quot, & quibus operibus Dei occupetur & consummetur. 590.a.	seruitutis iugum Paulus appellat legem. 381.a.
scriptura à hominum mores reprehendendi sunt. 13.a.	seruus & minister in quo differant. 250.b.
scriptura sacra à ceteris in quo differat. 662.a. quo animo legenda. 656.a.	Sethim quid. 171.a.
scriptura vetus quorū lingua nobis tradita sit. 369.a.	Sicera quid sit. 29.b. 31.b.
scriptura non est eadem energia, qua est viuia vocis. 256.b.	sigilli officium. 281.b.
scriptura sacra nihil temere addendum. 189.a.	signa qua dicenda. 333.b.
scriptura a author quis sit. 365.a. 599.a. 680.a. nomine quid significetur. 517.b. meditatione, in tentationibus spiritus hominis roboratur. 621.a.	signaculum vnde deductum. 513.a.
scripturam allegoricè volenti interpretari, quid obseruandum. 3.	signi duplex acceptio. 32.b.
scripturarum diuinarum cognitio, vera bona proponit. 651.b. Theologis cum malis, atque ad eod cum diabolo communis est. fol. eod. si sola fuerit, hominem superbum reddit. 652.a. geminus sensus, à	signum vnde dicatur. 58.b.

I N D E X.

Simon Cyrenensis pro Christo an cruci affixus. 452. b.	finem eis detur. 562. a.
Simon Magus theologiam suam vnde hauserit. 497. a.	spiritus caelestes an omnes ad nos mittantur. 527. a.
Manichaeorum fons est. 519. a. Neroni honorem cur exhibuerit. 483. a. cum tota familia putavit Christum non fuisse hominem, nec carnem suscepisse, nec passum aut mortuum, sed in phantasia tantum apparuisse. 452. b.	spiritus hominum à quo egrediat. 216. b.
Simonis Magi haeresis. 509. a. 510. b. 505. a. doctrina quae fuerit. 440. b. demoniorum doctrina est. 497. a. sectatoribus proprium quid fuerit. 505. b. familiam taxat Paulus. 437. a. familia libidinem suam quod retulerit. 440. a.	spiritus pulchritudo quae. 635. b.
Sina, mons est in Arabia minore. 379. a. quo sensu dicatur coniunctus Hierusalem. 379. a. b. cuius sit natura & indolis. 379. b.	spiritus Evangelici beneficio adoptati sumus in filios Dei. 209. a.
sinus qui dicantur. 60. a.	spiritus sancti gratia exurit peccata. 35. a. si uelut qui sint. 385. b.
Sion mons est Hierusalem. 663. a. variè accipitur in scriptura. 192. b. quomodo liberetur. 14. b. quomodo subito pepererit filios. 245. b.	spiritus erroris Paulus quos appellet. 496. a.
Sionis fundamenta quae sint. 121. a.	per Splendorem quid significetur. 26. b.
per Sionem Esaias quid intelligat. 14. b.	Stapulensis arguitur in scitia. 265. b.
fitur iustitiam quid sit. 207. b.	stella cuius causa condita. 623. b.
Sobna ex proposito factus est scriba. 91. b.	Stoici fidem pro virtute accipiunt. 844. b.
Sobnem apud Hebraeos quid significet. 10. b.	σοφια quid significet. 265. b. 321. a.
Sodomiticum peccatum. 17. b.	studia hominum circa quid versari debeant. 617. a.
Sodomiticus ignis, est ignis libidinis. 484. a.	studiorum vanitas, non ipsa studia damnanda. 517. a. 617. a.
Sodomorum malitia magnitudo. 692. a. b.	suburbana quae dicantur. 74. b.
Sol oculus mundi. 668. b. 676. b. cuius causa conditus. 623. b. quanto temporis spacio cursum suum conficiat. 166. b. quando faciat noctem. 36. a.	superbi, secundum Hebraeorum distinctionem, cuius nomine significentur. 18. b. verbo Dei quomodo conerendi. 169. a.
Sol, & Luna cur dicta elementa infirma & egena. 376. a.	superbia bifariam accipitur. 228. b. ubi & quando locum apud homines non habeat. 578. a.
solicitos nos esse debere pro populo nobis commissis. 404. b.	superbiam sequitur comminatio. 74. b.
Solomonis templum auctore Dauide extructum est. 92. a.	surdi qui. 175. a.
Soreck quid sit. 27. b.	συστοιχια Graecis quae dicta. 379. b.
σωφροσυνη quid sit. 493. b.	Susanna. 38. a.
speculator constitutus qualis esse debeat. 86. b.	Sylor quid sit. 43. a.
spei natura quae sit. 300. b.	Synnesis, species prudentia est. 358. a.
spem suam in Deo qui non collocent. 107. b.	Syna, mons est in Arabia. 370. b.
spes, anchora animae. 554. a. etiam in maximis angustiis & calamitatibus versantes gloriari facit. 544. a.	Synagoga legem, tanquam maritum, habuit. 380. b.
per spinas & vepres quid significetur. 28. b.	Synagoga marinus in scripturis quid dicatur. 205. a.
in spiritu ambulare quid sit. 383. b. 386. a.	ruina praedicatur. 148. b.
spirituali sapientia & prudentia nos esse oportere instructos, non ea, quam proficetur schola Simonis. 451. a.	Synceritatem non modò pertinere ad doctrinam, verum etiam ad animum. 394. a.
spiritum accipere, quid sit. 364. a.	Syrenes quid sint. 65. a.
spiritus sanctus nobis quando datus. 208. a. nobis datus est tanquam pignus charitatis. 286. a. Christianis ad mensuram datus est. 536. b. quare vocetur spiritus iudicij & erroris. 26. a. quae nos petere faciat. 301. a.	Syria, decem tribuum gloria erat. 76. a.
spiritus Domini, cur appelletur spiritus sapientia, consilij & fortitudinis. 56. b. cõpunctionis quæ. 313. b. charitatis per Christi mortem nobis donatus est. 294. a. cõtribulatus Deo per se gratis est. 244. a. timoris quibus peculi. riter datus. 507. a.	
spiritus, qui in ordinatione sacerdotibus datur, in quæ	

T.

Tabeel qualis vox sit. 38. b. quid significet. folio eodem.	Tabernaculi cura Hierosolymis cui propria. 90. b.
Taphnis, praecipua ciuitas est Aegypti. 131. b.	Taphnis, praecipua ciuitas est Aegypti. 131. b.
Tapinosus quid sit. 88. b.	Tapinosus quid sit. 88. b.
ταλος quid sit. 309. a.	ταλος quid sit. 309. a.
Templum cur dicatur mons testamenti. 67. a.	Templum cur dicatur mons testamenti. 67. a.
Tempora nouissima in scripturis quid designent. 496. a.	Tempora nouissima in scripturis quid designent. 496. a.
Tempora vnde appellentur bona vel mala. 515. a.	Tempora vnde appellentur bona vel mala. 515. a.
Temporis Evangelici nomine quid appelletur. 483. a.	Temporis Evangelici nomine quid appelletur. 483. a.
dimidium Tempus viuae humanae, est spatium triginta nouem annorum. 159. b.	dimidium Tempus viuae humanae, est spatium triginta nouem annorum. 159. b.
Temulenti qui sint. 514. b.	Temulenti qui sint. 514. b.
Tenebrarum princeps, diabolus. 148. b.	Tenebrarum princeps, diabolus. 148. b.
tentare quid significet. 543. b. dum Deo tribuitur, quid sit. 629. a.	tentare quid significet. 543. b. dum Deo tribuitur, quid sit. 629. a.
tentari, est materia exercenda virtutis. 621. b.	tentari, est materia exercenda virtutis. 621. b.
tentatio quid. 103. a. facit hominem in aduersis gloriari. 629. b.	tentatio quid. 103. a. facit hominem in aduersis gloriari. 629. b.
temptationibus resistere oportet. 620. b. non possumus	temptationibus resistere oportet. 620. b. non possumus

I N D E X.

resistere, sine ieiunio, & oratione. 620. a. b.	2.
Terra cur creata. 183. b. quando confringetur. 101. a. sui immutatione, non abolitione transibit. 196. b. cur dicatur alleuiata. 46. b. quam inhabitamus, exilij locus est. 571. b.	515. b.
Terra viuentium quae sit. 146. b. 159. b. re promissionis quae. 141. a.	136. a.
Terra nomine Scriptura quid significet 57. b. 135. b. habitatores qui sint. 671. a. inferiora à quibusdam accipi pro mundo, in quo nos agimus, à quibusdam etiam pro inferno. 434. b.	19. a.
testamentum pro pacto, frequens in sacris literis. 369. b.	627. b.
testamentum vetus ex Hebraeo in Graecum quis transulerit. 20. a.	3.
testimonium in Scriptura quid sit. 543. b. quod à factis proficiscitur certissimum est. 655. b.	51. b.
testimonium spiritus, vita sancta est. 299. b.	3.
Thanis, metropolis est Aegypti. 81. a.	3.
Tharsis quid proprie significet. 93. a. pro quouis mari cur accipiat apud Hebraeos. 19. a.	95. b.
Tharshan. 83. a.	95. b.
Themani, Idumaeorum regio. 151. b.	95. b.
Theodidacti qui dicantur. 206. b.	95. b.
Theologi studia sua quod referre debeant. 77. b.	95. b.
Theologia quomodo sectanda. 486. a.	95. b.
Theoria quid sit. 2.	95. b.
Theristrum quid sit. 24. b.	95. b.
Theros quid sit. 24. b.	95. b.
thesaurizare in caelis, & in terris qui dicantur. 587. a.	95. b.
Thessalonica, Macedonia metropolis est. 485. a.	95. b.
Thomas Apostolus quas gentes ad fidem Christi conuerterit. 204. a. Indiam quomodo depradatus. 60. a.	95. b.
Tichonij regula de Christo, & corpore eius. 191. b.	95. b.
timor inordinatus quomodo expellatur. 207. a.	95. b.
timor Domini, est thesaurus sapientiae. 144. b. fons omnis boni. 674. a.	95. b.
ad Timorem Dei quomodo perueniendum. 674. a.	95. b.
timoris Dei fons quis sit. 676. b. neglectus, fons omnium malorum. 274. b.	95. b.
Timotheum Paulus cur tam diligenter adhortetur ad retinendam puritatem doctrinae. 518. a.	95. b.
Timotheus cur à Paulo circumcisus. 350. a. quamdiu potauerit aquam. 150. b. quomodo Episcopus creatus. 948. a. Ephesiorum episcopus fuit. 485.	95. b.
Titus ad circumcisionem inuitus cur cõpulsus. 349. a.	95. b.
tonitru frequentem in scripturis iram Dei significat. 142. b.	95. b.
Tophet quid significet. 137. b.	95. b.
traditionum nomine Apostolus quid intelligat. 344. a.	95. b.
tranquillitas in mente vnde oriatur. 285. a.	95. b.
transgressio legum humanarum, est peccatum mortale. 323. a.	95. b.
tribunal, apud Paulum, iudiciariam potestatem significat. 327. b.	95. b.
ante Tribunal Christi quomodo omnes stabimus. 327. b.	95. b.
Tristitia quae nam prohibita. 586. a.	95. b.
Triticum nomine quid intelligatur. 231. a.	95. b.
Tropologia quid sit. 2.	95. b.
tumidi qui dicantur. 515. b.	95. b.
turres in scripturis figuratè principes huius mundi significant. 136. a.	95. b.
turris nomine metaphoricè qui intelligantur. 19. a.	95. b.
Tyberiadis ciuitas vnde dicta. 627. b.	95. b.
in Typo seu figura dicere quid sit. 3.	95. b.
Tyrannorum proprium quid sit. 51. b.	95. b.
Tyrus, filia maris cur appelletur. 186. a. Sidonis filia cur dicta. 95. b. quando instaurata. 96. a. ubi condita. 95. b.	95. b.
Tyrus, Phoenicis regionis metropolis. 92. b. tempore Esaiæ & Ezechielis insula fuit. 92. b. ab Alexandro Macedonum Rege terrae continens facta, & quare. folio eodem.	95. b.

V.

VAE, particula in scripturis posita pro qua significatione accipitur. 22. b.	22. b.
Valentini haeresis refutatur. 374. b.	374. b.
Valerianus. 611. b.	611. b.
Validi nomine qui intelligantur. 20. b.	20. b.
Vallis nomine quid significetur. 660. a.	660. a.
Vaniloqui qui sint. 524. b.	524. b.
Vanitas rerum humanarum. 670. a. b. 671. a. cum sequent.	670. a.
Vanum, siue vanitas quid sit. 670. a.	670. a.
Vas esse in honorem, praedestinationis est. 514. a.	514. a.
Vasa Corinthia quae. 182. a. Domini quae. 201. b. diaboli, qui dicantur. 207. b. Hebraeis quae sint. 70. a. fictilia quae sint. 514. a.	70. a.
Vehementia quando praestanda. 632. b.	632. b.
Velle, Christo quid sit. 533. b.	533. b.
Venter mero astuans facile dispumat in libidinem. 441. b. quibus dicatur Deus. 411. a. 561. a.	411. a.
Verbi Dei vis & energia. 190. a.	190. a.
Verbum Dei audire quid sit. 632. a. qui dicantur audire. 632. b.	632. a.
Verbum Dei perpetuum est. 612. a. peccata delet. 35. a. ab Ecclesia praesens, solum hominis animum explere potest. 209. a. etiam syncerissimum opus habet testimonio hominum. 354. b. firmissimum munimentum est contra insultus Diaboli. 621. a. manet ratum. 547. a.	632. b.
Veritas, verè animum liberum reddit. 651. b. Philosophis incognita fuit. fol. eo. nimium altercando, amittitur. 503. a. sola dulcis est. 31. b. iuramenti comes est. 187. b. à Deo profecta est. 632. a. à solo Deo petenda. 622. b.	651. b.
in Veritate ambulare quid sit. 107. b.	107. b.
Veritatis duplex acceptio. 351. b. verbum quare tribuatur Euangelio. 450. a.	450. a.
Vestimenti nomine Hebraei quid intelligant. 25. a.	25. a.
Vestimentorum luxus Deo quanto perè displiceat. 25. a.	25. a.
Vestitus sumptuosus tam viros, quam feminas dedecet. 591. a.	591. a.
Vetus homo in baptismo quare sepeliatur & obruetur. 457. a.	457. a.
Vexatio quid efficere possit. 122. a.	122. a.

I N D E X.

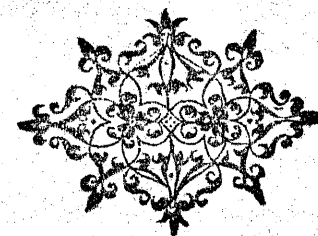
Via frequenter ponitur in Scripturis pro vita modo.	233.a. duplex, vna qua ducit ad vitam, altera ad mortem tendit	608.b.	num. 236. b. quibus in rebus sit. 103. b. omnibus proposita est.	60.b.
Via Domini quomodo paranda.	660.a. paupertatis. castitatis. & obedientia arcta est.	600.a.	ad vitam recte instituendam qua requirantur.	677.a.
Via nomine quid complectatur.	217.b.	Vitam aeternam nemo prater Deum, prestare potest.	216.a. qui consequitur. 614. b. Apostolus donum appellat.	270.b.
Vicia quid. 123. b. vnde dicta fol. eodem.	548.a.	Vita humana breuitas. 147.a. 163. b. 167. a. 612. a.	672.b.	
Victimas de cuius manu Deus suscipiat.	499.a.	Vita futura status. 227. felicitas, aeterna est.	299.b.	
Vidua vnde dicta. 499. a. vera qua sit.	205.b.	Vita praesentis mala patienti animo toleranda.	300.a.	
Vidua cur gentes dicta. & quis maritus earum.	545.a.	Vitia fugienda.	325.a.	
Vigilantia quamdiu opus sit.	130.a.	Vituli laborum in Scripturis quid sint.	217.a.	
Vigilare more Scripturae quid significet.	104.a.	Viueri & mori Paulum vsurpari Gracia consuetudine pro vita & morte.	395.b.	
Vinculi est ligare.	105.a.	Viueri legi quis dicatur. 362.a. in carne, & non secundum carnem ambulare, quantum sit labor.	640.a.	
Vinculum quid	98.b.	Viueri in hoc mundo, quam sit laboriosum.	644.a.	
Vindicta quo modo dicatur lugere.	322.a.	Vnbra culum quid sit.	10.a.	
Vindicandi officium ad Deum pertinet.	322.a.	Vnanimis esse quid sit.	398.b.	
Vindicta diuina locus dandus.	322.a.	Vnicornis quid.	152.b.	
Vinea quid sit. 27. b. meri qua dicatur. 112. a. Domini qua sit.	609.a.	Voces noua & inaudita non inducenda.	572.a.	
in Vineam Domini qui dicantur laborare.	609.a.	Vocum allegoria qua sit. 1. Scripturae cum poetis & oratoribus communis est.	2.	
Vinea nomine quid intelligatur.	23.b.	Voluntas Dei qua sit. 612. b. quomodo exploranda.	440.b.	
Vini nomine figurate quid significetur.	231.a.	Voluntatis deieccio vnde proueniat.	660.a.	
Vinum quomodo dicatur lugere. 98. b. rubeum in Iudaea praestantius est vino candido	112.a.	Voluptas quantum vitium. 645. a. fons est omnium malorum. 613. b. idolum est.	561.a.	
Viperarum natura.	650.a.	Voluptates spinis similes.	613.b.	
Vir vnus vxoris quis dicendus.	493.a.	Voluptatis fructus. 614. a. contemptus. 560. a. 570. b.		
Vir bellator quis.	21.a.	Voluptatibus & ebrietati dedit in infernum deudentur. 30. b. ab Esaiâ incircumcisi & immundi vocantur.	199.b.	
Virgo oris Christi qua dicatur.	57.b.	Vota ista approbata a Deo, qua ab animo grato profisciscuntur, quaeque cum assiduitate & vigilantia orationum fundantur.	414.a.	
Virginitas matrimonio praestantior. 636. b. loca solitaria amat.	635.b.	Vrbs fortitudinis nostra, Deus est. 107. a. fidelis qua sit.	14.a.	
Virgulta qua miser a.	202. a.	Vriam impium Esaias in teste cur adhibuerit.	42.b.	
Viri beati descriptio.	621.a.	Vrbi nomine Esaias quid intelligat.	2.	
Viro sancto causa perpetui fletus qua sint.	242.b.	Vsurarij contractum dicere esse iustum, est dicere malum bonum.	31.a.	
Viros fortes et praestantes Scriptura quo nomine appellet.	53.b.	Vtilitas communis querenda.	399.a.	
Virtus sola hominem felicem reddit.	677.a.	Vulgi iudicium.	22.a.	
Virtute Dei magna opus esse dum regnant haereses.	451.a.	Vxorrem habuisse Paulum, dicere, stulta est cogitatio.	412.b.	
Virtutem Philosophi quanti fecerint. 651. a. quomodo desiniant.	648. a. 652. a.			
ad Virtutis studium exhortatio.	292. a. b.			
Viscera exponi pro miserationibus.	398. a.			
Visionis varia acceptio.	7. a.			
Visitare in Scripturis quomodo accipiatur.	96. a.			
Vita in Scripturis qua. 209. a. hominis quid sit.	570. a. qua in re posita. 508. a. quomodo possit obtineri. 508. a. anima qua sit. 688. b. quo perdat.			
Vita in re posita. 508. a. quomodo possit obtineri. 508. a. anima qua sit. 688. b. quo perdat.	sol. eod. piarum quando se exeret 560. b. Christianorum, a prima hora baptismi vsque in aeternitatem vna & perpetua est.	240. a.		
Vita prava quid efficiat. 213. b. multis est causa, quod incurrant in haeresin.	488. a.			
Vita immaculata. atas senectutis est.	242. b.			
Vita aeterna, gratuitum Dei donum est. 293. a. quibus parata. 519. b. non cadit sub sensum huma-				

Z.

Zaron quid sit.	240. a.
Zeno putauit cum Stoicis Deum ire per omnes terras, rictus maris, & calum profundum.	434. a.
Zorobabel populo quamdiu praefuerit.	14. a.

I N D E X H O M I L I A R V M.

Super scripturam hanc Leuitici, cap. 20. Eritis mihi sancti, quia sanctus sum ego Dominus, & separaui vos a ceteris populis, ut essetis mei. Homiliae III. quarum Prima habetur fol. 557. Secunda. fol. 561. Tertia. 565.	
De mortalitate super hanc scripturam Genes. 3. Memento homo, quod cinis es, & in cinerem reuerteris. Homiliae III. Prima. fol. 568. Secunda. 572. Tertia. 575.	
De Quadragesimali ieiunio & poenitentia, super hanc scripturam Ioelis 2. Conuertimini ad me in toto corde vestro, in ieiunio, & fletu, & planctu. Homiliae II. Prima fol. 579. Secunda. 584.	
In festo Circumcisionis super scripturam: Nisi circumcidamini, Christus nobis non proderit. Gal. 3. Homiliae I. Prima fol. 587. Secunda. 591.	
In festo trium Regum, Homil.	597.
In festo Purificationis, Homil.	602.
In Dominica Septuagesimae, Homil.	607.
In Dominica Sexagesimae, Homil.	610.
In Dominica Quinquagesimae, Homil.	615.
In Dominica I. Quadragesimae, Homil.	618.
In Dominica II. Quadragesimae, Homil.	622.
In Dominica Laetare, Homil.	627.
In Dominica Passionis, Homil.	630.
In festo Annuntiationis B. Mariae Virginis, super hanc scripturam: Domine in caelo misericordia tua, & veritas tua vsq; ad nubes. Esaiâ 2. Homil. 634.	
In festo Assumptionis B. Mariae Virginis, Homil. II. Prima. fol. 637. Secunda. 642.	
Super hanc scripturam: Mihi absit gloriari, &c. Homil. 648.	
In die Animarum super profam. Audi tellus, audi magni maris nymbus, &c. Homil. 669.	
In festo S. Catharinae, de Timore Domini, ad Iuuenes Philosophiae studiosos. Homil. 673.	
Dominica tertia Aduentus. Homil.	653.
Dominica quarta Aduentus. Homil.	658.
De tempore, quo natus est Saluator. Homil. II. Prima. 661. Secunda. 665.	

CATA-

CATALOGVS OPERVM
F. ADAMI SASBOVT, IN HOC VO-
LVMINE CONTENTORVM.

In Esaiam prophetam commentaria.

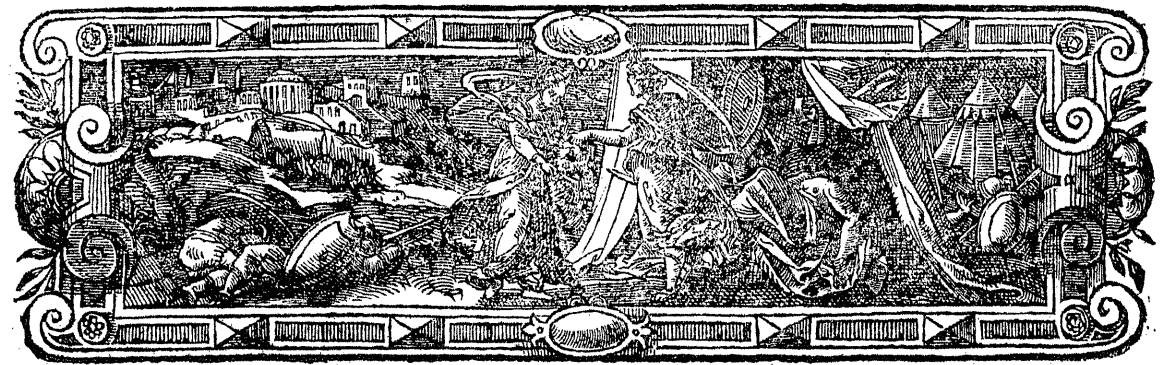
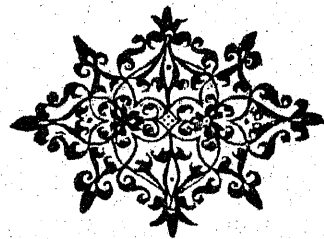
In omnes D. Pauli, & quorundam aliorum Apostolorum epistolas explicatio.

Opus Homiliarum.

Oratio quodlibetica, demonstrans veram Christi Ecclesiam.

Oratio funebris, in obitum Præsidis Collegij Pontificij, in Academia Louaniensi.

Homeri Iliados A. R. hapsod. translatio.

IN ESAIAM PROPHETAM
COMMENTARIA F. ADAMI
SASBOVT DELPHII.

DE SCRIPTVRARVM SENSIBVS.

NTEQVAM Esaiæ expositionem aggrediamur, quædam de Scripturarũ sensibus breuiter præmittenda sunt. Est itaq; sacrarũ scripturarum duplex sensus: ^{Duplex} literalis videlicet, & mysticus. Sensus autem literalis ^{scriptura} est, quæ author scripturæ, id est, Spiritus sanctus primo ^{sensus.} per voces significare voluit, & nihil refert, siue proprie ^{Quid sensus litera-} sumatur voces, siue improprie. Mysticus verò est, quæ ^{lis.} ex rebus corporaliter gestis, aut gerendis significare vo- ^{Quid my-} luit. Ex his duabus descriptionibus tria discimus: pri- ^{sticus.} mum est, sensum literalem esse fundamentũ ac basim sensus mystici: Secundum est, quando de rebus diuinis seu cælestibus sermo est, tantũ unicum esse scripturæ sensum, eumq; ^{Exod. 12.} literalem, plerumq; per tropos, metaphoras, ænigmata significatum: Tertium est, geminum istum sensum non à patribus nouæ legis, aut ab homine aliquo ad fidei & morum instructionem confictum aut inuentum, sed à Spiritu sancto in sacris literis indicatum esse. Istud certo certius est, atq; aliter opinari, hæresis est, quod licet multis scripturarũ testimonijs probari potest, vnum tantum, idq; apertissimum adducemus. Scriptum est ^{10. an. 19. g} Exod. 12. Os non confringetis ex eo. quæ verba cùm nemo dubitet, quin secundum literam de agno paschali veteris testamenti intelligantur, Ioannes tamen Eu- ^{1. Cor. 10. 6} angelista ad Christum refert. Ait enim ca. 19. sui Euangelij hoc modo: Ad Ie- ^{Gal. 4.} sum autem cū venissent, vt viderunt eum iam mortuum, non fregerunt crura eius, sed vnus militum lancea latus eius aperuit, & continuò exiuit sanguis & aqua: facta sunt autē hæc, vt scriptura impleretur: Os non comminuetis ex eo.

Scriptura itaq; sacra præter literalẽ sensum habet alium, quem Paulus 1. ad ^{Duplex al-} Corinth. 10. typicum appellat, & ad Galatas, 4. allegoricum, dum ea, quæ scri- ^{legoria.} ptura narrat de Abrahã, quòd duos habuerit filios, dicit esse per allegoriam di- ^{Allegoria} cta, vsu vocabuli è media arte petito. Verum aduertendum in primis duplicem ^{vocum.} esse allegoriã: vocum videlicet & rerũ. Sic enim distinguit August. de Trin. lib. ^{15. ca. 9.} 15. ca. 9. Vocum autem allegoria nihil aliud est, quã perpetua metaphora, vt ex- ^{empli gratia,} empli gratia, scriptũ est Esa. 11. Habitabit lupo cum agno, & pardus cum hæ-

do accubabit, vitulus, & leo, & ovis simul morabuntur, & cæ. Hoc loco est allegoria vocû: neq; enim lupum intelligit proprij nominis, qualem vulgus, nec agnum, nec pardum, sed singulas voces metaphoricè vsurpauit. Nomine enim lupi, pardi, leonis, & vrsi, barbaras & efferas nationes intelligit, quæ deposita fæuitia & immanitate sanctissimis conspirabunt studijs in vnitatē fidei cum simplici & humili populo Christiano: & hic est literalis sēsus, & quia de rebus mysticis seu diuinis sermo est, nō oportet alium sensum inquirere. Hæc allegoria, scripturæ cum Poetis & Oratoribus communis est, neq; de hac in præsentiarū sermo est, hoc tamen notandum obiter, quòd scriptores Ecclesiastici sensum literalē sub tropis & metaphoris propositum, nonnunquam allegoricum vocāt. Rerū verò allegoria sacræ scripturæ propria & peculiaris est, quando res corporaliter gestæ, aut gerendæ, notæ sunt, & figuræ aliarum rerum, vtpote Christi, & eius regni.

Verum quia duplex est Christi regnum, alterum in terra adhuc militās, alterum in cælo triumphās: hinc est, quòd Hieron. allegoriam bifariam diuisit, scilicet in tropologiam & theoriam: Tropologiam vocans, quando à litera transfimus ad Christum, & regnum eius in terris constitutum. Theoriam verò, cū ex litera confurgimus ad Christum, & regnum eius in cælis triumphans. Hanc diuisionem tradit Hieron. in epist. ad Hedibiam, quæst. vlt. eius verba sunt: Descriptio & regula scripturarum triplex est in corde nostro: Prima, vt intelligamus eas iuxta historiam: Secunda iuxta tropologiam: Tertia iuxta intelligentiā spiritualem. In historia, eorum, quæ scripta sunt, ordo seruetur. In tropologia, de litera ad maiora confurgimus, & quicquid in priori populo carnaliter factum est, iuxta moralem interpreta mur locum, & ad animæ nostræ emolumenta conuertimus. In spirituali teoria ad sublimiora transfimus, terrena dimittimus, de futurorū beatitudine & cælestibus disputamus, vt præsentis vitæ meditatio vmbra sit beatitudinis futuræ. Hactenus Hieron. Verum aduertendū, neque ipsius Hiero. sæculo, neque apud veteres ipsum præcedentes, distinctionem hanc tritā fuisse. Siquidem Augustinus Hieron. contemporaneus historiam tantum agnoscit, & allegoriam, in lib. ad Honor. Non enim ibi docet August. quadruplicem esse scripturæ sensum, quod prima fronte videtur, sed scripturā quadrifariam tractari tradit: videlicet secundum historiam, cū docetur, quid factū sit, aut non factum: secundum ethiologiam, cū ostenditur, qua de causa sit factum: secundum anagogiam, cū ostenditur scripturam veteris testamenti non aduersari scripturæ noui testamenti: secundū allegoriam, cū ex literali sensu intelligitur sensus mysticus. In eo autē quod ostēdimus vel causam facti, vel scripturā nō esse contrariā scripturæ, nō iudicam⁹ eiusdē scripturæ plures esse sensus.

Augustinus itaque sub triplici illa traditione, secundum historiam, ætiologiam, & anagogiam, intelligit triplicem modum declarandi sensum literalem, adeoque sub quarto membro videlicet allegoria, intelligit omnem sensum nō literalem, quemadmodum ipsemet explicat. Et quemadmodum Augu. duplicem tantum facit sensum scripturæ, literalem videlicet & allegoricum, ita etiā Origenes, item Basilius Mag. & Gregorius Nazianzenus. Nam quod illi Paulum sequuti allegoriam vocant, ipsi appellant tropologiam: & tropologicōs, id est,

est, allegoricōs hunc aut illum locum intelligendum dicunt. In qua significatione tropologia etiam Hieronymus in suis commentarijs passim vtitur, nihil omninò discernēs inter allegoriā & tropologiam, licet in illa sua diuisione in epist. ad Hedibi. ea voce strictius vtatur, quā diuisionem ab eo postea mutauerunt scholastici, sensum Scripturæ trifariā diuidentes, sed alijs, quā ipse, vtitur nominibus. Nam quòd Hieron. ibi tropologiam vocat, ipsi appellant allegoriam, generali significatione vocis allegoriæ in arctiorē contracta. Et quod ipse vocat theoriam, ipsi appellant anagogiam, id est, subductionē, cū sensus ad altiora sustollitur. Dicitur enim anagogia seu anagoge, non ab ἀνά & γογῆ, vt quidam putant, cū ea vox Græcis nihil significet: sed à Græco verbo ἀνάγω, quod (vt doctissimè annotat Budæus in Comment. linguæ Græcæ, inter cætera significat sustollo, subueho. Hiero. tamē generalius ea voce vtitur, anagogen vocans omnē sensum mysticum: loca in Commēt. eius vbiq; obuia sunt. Alij rursum sensum allegoricū hoc modo strictè acceptum bifariā diuiserunt: videlicet in sensum morālē, quem tropologicum vocāt, qui scilicet in rebus gestis docet quid agere debeamus: & in sensum intellectualē, quem cōmuni vocabulo allegoriā vocant, qui scilicet vel in rebus, vel cæremonijs designatus est, docens ea, quæ credenda sunt de Christo, & eius Ecclesia in hac vita. Qui verò docet ea, quæ credenda sunt de Christo, & eius Ecclesia in cælo triumphāte, appellant anagogicum, vt dictū est. Atq; secundum hos quadruplicem habemus scripturæ sensum, literalem siue historicū, tropologicum, allegoricum, & anagogicū. Hæc ideo in primis dicta sunt, vt melius intelligantur veterum scripta. Nam qui didicerit solūm vulgares istos versiculos:

*Litera gesta docet, quid credas allegoria,
Moralis quid agas, quò tendas anagogia.*

Turbabitur, cū peruenerit ad veteres scriptores. Deinde etiam eā ob causam dicta sunt, vt melius intelligantur Prophetæ, sub quorū scriptis aliud latet, quā ipsa litera prima frōte præ se fert. Qui enim non statuerit apud se scripturam duos ad minimum habere sensus, & agnouerit Prophetam aliquando transire à litera ad sensum mysticum, qui omninò alienus videtur à litera, mirabitur stylum propheticum. Nam & Apostolo Paulo omnis sensus scripturæ, aut grammaticus erat, hoc est, literalis, aut allegoricus, quemadmodum & priscis illis et primis doctoribus Origeni, Basilio, Naum, August. Hiero. qui omnes non agnoscunt nisi duos scripturæ sensus, literalem & spiritualem, quem varijs appellant nominibus, nunc allegoriā, nunc tropologiam, nūc anagogen, nullo tamen discrimine, quod diligenter apud eos, & præcipuè apud Hieron. obseruandū est. Hactenus breuiter de scripturarum sensibus, iam restat, vt dicamus quid obseruādum ei, qui iuxta sensum spiritualem cupit interpretari scripta Prophetarum, & nouæ legis.

Ex his, quæ annotauimus hactenus, cōstat, literam vel historiam esse basin ac fundamentum allegoriæ: propterea volenti scripturā interpretari allegoricè, in primis curādum est, vt literam ad vnguem teneat, quia puerile est, stultū, imò nihil offenculo magis potest esse Iudæo, quā quòd quis de sensu spirituali disputet, non antè intellecta litera. Ille enim abusus scripturæ est maximus,

*Allegoria
veram.*

*Tropolo-
gia.
In epistola
ad Heb.
quæst. 12.
Theoria.*

*August. in
lib. ad Ho-
nor. cap. 3.*

*Orige. ho-
mil. 11. sū-
per. Num.*

*Secundū
quosdam
quatuor
scriptura-
rū sensus.*

*Quid ob-
seruandū
volenti in-
terpretari
scripturā
allegoricè*

4
tam liberè pro cuiusq; ingenio & phantasia confingere allegorias: hoc namq; modo scriptura sacra esset quasi Lesbia regula, & eam quò quisq; vellet, detorqueret. An autem tota scriptura singula eius verba exponenda sint secundum allegoriam, dubiù est, vel potius dubium nõ est, quia hoc minimè solidum est. Præterea totam scripturã tractare secundum triplicem aut quadruplicem sensum, nec hoc solidum est, non solú, quia difficilè est semper cohærentia dicere, sed etiam quia necesse est sepè multa confingere, quod utiq; periculosum est in tanto thesauro, cui illam debemus reuerentiam, ne quid facilè comminiscamur. Atq; adeò credibile non est, totam Prophetarũ scripturam allegoricè, vel tropologicè interpretandã. Nam licet omnia illis in figura contigerunt, vt scribitur i. ad Corin. tamen nusquã dicitur, quòd omnes omnium factorũ scripturarumq; particulæ, modi, & circũstantiæ suas habeant allegorias, vt oporteat studere ad perpetuum aliquẽ commentarium. Alioqui si omnia ista suam habeant & propriam allegoriã, lex vetus non vmbra fuisset & typus ad legẽ nouam, sed imago, quod est contra Apосто. ad Heb. cap. 10. Lex non est imago, id est, absoluta expressio, sed vmbra, id est, obscura tãtum futurorum bonorũ expressio. In typo autem & vmbra fatis est, si summa & extremis lineis res adumbratur. Sic apud Platon. lib. 8. de Repub. & Theophrast. lib. de plantis, & Arist. sæpißimè, in typo seu figura dicere, est rudi quodã modo rem exprimere, extremis tantũ delineamentis adũbrare, & non addere colores perficiẽtes. Sic lex vetus erat tantũ summa quædam delineatio earum rerum, quæ in Ecclesia Christi contigerunt. Si igitur Babylon, Aegyptus, Damascus, & cæteræ ciuitates vel nationes typi tantũmodò erant, inspiciatur tantũ summa delineatio: neq; singula de excidio Babylonis, Aegypti, Damasci, & aliarũ ciuitatum prodita putentur esse allegorica: neque omnia & singula, quæ dicuntur ab Esaia, suam habere allegoriam. Quapropter omnes & singulos modos excutere superuacaneũ foret & inutile. In hac re vel Hiero. videte, qui dum singula exponit allegoricè, quã multa dicat inconsequentia, dum etymologiam Babylonis profecquitur, ex ea incipiens sensum allegoricũ. Babel, ait, interpretatur confusio, ergo Babel siue Babylon spiritualiter est mundus, id est, figura mudi. Istud ferè facit cũ occurrunt nomina fluuiorum, montium, vel locorũ, quod tamen ipse Hiero. in præfat. lib. 5. Comment. super Esaiam repræhendit in Origene faciente suum ingenium sacramenta Ecclesiæ. Certũ quidem est, facta Iudæorum typica fuisse & allegorica: sed quæstio est, an nomina harum vel illarũ rerum, vel fluminum, vel montiũ debeant habere suam allegoriã. Huius rei habemus vnicum exemplũ in epist. ad Heb. vbi Paulus interpretatur nomẽ Melchisedech, & nomen Salem iuxta etymologiam grammaticam, ex qua adfert mysteria facientia ad dignitatem Christi. In exẽplo dubites, an iuxta exactam veritatem Paulus hæc fecit, an potius per occasionem fortè oblatã, quam conuertit ad propositum suum: sicut altare, quod fortè præteriẽs viderat apud Athenienses conuertit ad prædicationem suam, cùm interim nihil haberet certi inscriptum de Christo.

Quantũ ergo res gestæ apud Iudæos figuratiuæ fuerunt, vt constat ex Euangelio & scriptis Apostolorum, rerum tamen nomenclaturas typicas fuisse

non

non perinde constat. Hieron. ergo, sicut dictum est, Babylonẽ figuram mundi facit, Medos autem & Persas Apóst. & successorũ, qui dominicæ crucis eleuato signo bellum indicunt toti mundo, & confusum mundũ euertunt: hæc probabiliter. Sed sequitur: Ingrediãtur portas duces, quod hoc modo interpretatur: Duces Ecclesiæ aperiant portas mysteriorũ Dei, id est, patefaciant Apóstoli sacramenta scripturarũ populis sibi creditis: Iudæi hoc non fecerunt, faciant Apóstoli. Iam hoc quã non cohæreat præcedentibus, nemo nõ videt. Portas, per quas ingressus est ad sacramenta scripturæ, an studuerunt Apóstoli demoliri, vt Medi & Persæ portas Babylonis? certũ est, quòd non. Ergo illa expositio improbabilis videtur: aliud esset, si quispiã portas alicuius Ethnici philosophi demoliretur. Minus cohæret, quòd Reges gentiũ congregatarum, interpretantur quidam hæresiarchas, quã allegoriam habet & D. Hiero. An ergo hæresiarchæ concurrant cum Apóstolis ad euertendũ mundum, & stabiliendum regnum Christi? certum, quòd non. Eandem inconsequentia videre est in Dion. Carth. Per portas ille intelligit portas templorũ. commentarius eius sic habet: Prælati fidelium ad instruendũ gregem sibi commissum ingrediantur portas Ecclesiæ, sed portæ illæ non destruuntur. Talia sunt: Vnusquisq; ad populũ suum reuertetur, quod ad finẽ mundi refert, hoc sensu: In consummatiõe sæculi electi coniungentur electis, & reprobi reprobis, & singuli ad terrã suam fugient, hoc est, iudicis data sententia electi ibunt ad terrã viuentium, reprobi verò ad terrã tenebrosam, & mortis caligine opertã: hæc ille. At Esaias de impijs tantũ loquitur, scilicet propugnatoribus Babylonis: quare & expositio illius parũ accommoda est. Sic de infantibus allidẽdis: Infantes ille intelligit paruulos Christianorum, qui in fine mundi simul cũ matribus à ministris Antechristi trucidabuntur, quasi Babylon typũ gessisset Christianorum, quod prius non fecerat. Hæc idcirco adnotauimus, vt lecturi commentarios, secũ adferant iudicium, ne omnia certa putent ac indubitata, quæ illic legũtur, quin & Hieronym. non vult sua scripta sic intelligi. Præterea ne laboremus in allegorijs pro perpetuo commẽtario, quia hoc præterquã quod difficile est, etiam superuacaneum est.

Sed ad Babylonem reuertamur, quam D. Hieron. typũ mundi facit, & verè est typus mundi, id est, cœtus impiorũ hominum, siue ille ciuitas vocetur, vt apud Augusti. siue regnum, seu respublica. Aduertendũ enim est, quòd à primo iniusto Cain constituta est respublica hominũ impiorum, quam scripturæ frequenter respiciunt, & sine qua scripturæ non facilè intelliguntur. Alia est respublica hominum iustorũ, quæ cœpit in Abel, atq; huius typus fuit Hierusalem, sicut illius Babylon, secundũ omnium sententiam tam Latinorũ, quàm Græcorum. Cur autẽ omnes istud dicant, causa est, non quia Babylon interpretatur confusio, sed quia multæ valdè conueniunt qualitates, multa valdè concurrunt, quæ Hierusalẽ & Babylon tribuuntur, quæ in regno iustorũ & impiorum licet agnoscere. Hæ scripturæ passim sunt in lib. August. de ciuitate Dei. Nam ibi vtriusq; ciuitatis studia, initia, progressus comparantur. Illa ergo, quæ Babylon communia habet cũ mundo, putètur esse allegorica, & allegoricè exponantur, de alijs non debet esse anxia cura, & quod de Babylone dicimus, hoc in alijs allegorijs obseruetur. Cætera profecqui nimis longũ foret, interim illud

A 3 diligenter

Dionys.
Carth. in
13. cap. E-
saia, post
explicatio
nẽ litera.

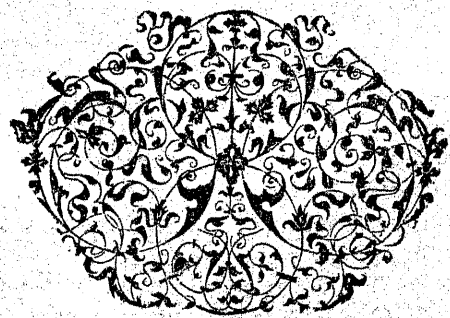
diligēter aduertendū studioſo, quōd Prophetæ, quia ſub typis, vmbriſ, & figuris ea deſcribunt, quæ ad Chriſtum & eius regnū pertinent, & rurfus ad diabolum & ipſius regnum, frequēter in medio hiftorię curſu, relicta hiftoria, tranſeunt ad ſpiritū, id eſt, ad res ſub typis illis propoſitas & occultas, quod olim nō aduertentes hæretici, dixerunt Prophetas more hominū limphaticorum, qui temerè de vna ſententia in aliam prorfus ſeparatā rapiuntur locutos: ſed errāt, cūm conſuetudo ſit Prophetarū, poſt literalem ſenſum aperire rem figuratam quod Doctores vocāt à litera tranſire ad ſpiritum: atq; iſtos occultos tranſitus poſſe cognoſcere, præcipua clauis eſt ad intelligendos Prophetas. Neq; pro libitu poſſumus facere tranſitū, qua in re peccat gloſſa ordinaria, ſed tunc demū & tunc ſolūm, quando ipſa litera exigit, id eſt, quando maiora & ſublīmiora ſunt, quæ dicuntur, quā vt præſenti rei conuenire poſſint aut commodè adaptari, qualia multa ſunt in ſcriptis Prophetarum. Vnde Lyra, qui vbiq; ſtudet retinere literam, videtur frequenter vim facere ſcripturæ, maximè in pſalmis. Neq; rurfus ſolidum eſt, quōd ſymbolo ſpeciei in Prophetis totum genus ſignificatur, in quo multū peccat Dion. Carth. Exempli gratia, narrant Prophetæ, hunc, aut illum, aut alium quempiam, propter hoc aut illud ſcelus periſſe: hoc non eſt ſcripturam exponere ſecundum geminū ſenſum, neq; ſecundum allegoriam, ſed per accōmodationem. Hoc enim ſecundum analogiam accipimus, & obliquo quodam modo ad mores & vitam noſtram accommodamus, præter ipſius ſcripturę ſenſum, licet non contra ſcripturæ ſenſum fiat.

Cauſa, ob quam prophetauit Eſaias.

Iam reſtat breuiter aperire cauſam, ob quam potiffimū prophetauit Eſaias. Primū peccata, quibus populus obnoxius fuit tempore Eſaiæ prophetæ, ſunt hæc: ignorantia Dei, fiducia operum, ſuperbia, contemptus fratrum miſerorum, fraudes in iudicijs publicis, idololatria, & Sodomix vitium. Patent hæc partim ex 4. Reg. & 2. Paralip. partim ex hoc ipſo Propheta. Miſſus eſt ergo Eſaias, vt populum à prædictis vitijs ad vnus veri Dei cultum reuocaret. Interim ſuæ prophetiæ admixcet multa de Chriſto & eius regno, id eſt, Eccleſia Dei, de reiectione Iudæorum, & vocacione Gentium. Vnde obſcurior eſt Propheta propter latentes tranſitus ad Chriſtum, Eccleſiam, & Eccleſiæ ſacramenta.

(::)

IN

IN ESAIAM PROPHETAM

COMMENTARIA F. ADAMI SAS-

BOVT DELPHII,

CAPVT PRIMVM.

Anno ante Chriſtū natum 796. Amūdo cōdito 3166.

Viſio Eſaiæ filij Amos, quam vidit ſuper Iudam & Hieruſalē in diebus Ozia, Ioathan, Achaz, & Ezechia regum Iuda.

Iſtud eſt titulus toti⁹ huius operis, breuiter complectēs, & nomen ipſius prophetæ, & populi, cui ipſe prophetauit, & tempus, quo prophetauit.

Varia accēptio viſiōis.

V *Viſio Eſaiæ.* Vocabulū (viſio) variè obuium eſt in ſcripturis. Interdum enim ſignificat actū videntis, interdum rem viſui repræſentatam, interdum verò reuelationem, quandoq; etiam ipſam ſpecierum apparitiōem: hic autem potiffimū accipi videtur pro re viſa, & intellectui repræſentata. Quōd autem dicit, Viſio Eſaiæ, in tertia perſona, & nō hoc modo, Viſio, quā ego Eſaias vidi, hoc facit vel modēſtiæ cauſa, vel aliorū ſcriptorū conſuetudine. Is enim mos eſt ſcriptorib⁹ tam eccleſiaſticis, quā profanis omnibus ferè communis, vt dum propria ſua aut dicta, aut facta enarrāda veniunt, ea ſub aliena perſona referre malint. Sic hoc loco, facit propheta noſter, viſio, inquit, Eſaiæ, perinde ac ſi alius eſſet Eſaias: & alius, qui hæc enarrat.

Filij Amos hic aduertendum (vt etiam annotat Hiero.) quōd Amos iſte non eſt minorum prophetarum tertius, vt quidam arbitrantur, ſed longè alius: Cuius rei fidem in primis faciunt nobis Hebræi, apud quos diuerſis ſcribuntur literis: Amos enim pater Eſaiæ, primam habet **N**, & vltimam **V**: Amos verò propheta primam habet **V**, & vltimam **D**. Præterea pater Eſaiæ (vt ait Rabbi Salomon) fuit nobilis, frater Amaziæ regis Iuda: Amos verò propheta ruſticus fuit, & humili loco natus. Eſt & tertia differētia, q̄ pater Eſaiæ interpretatur fortitudo, ſiue robuſtus: Amos verò propheta, populus dur⁹, vel grauis. His tamen non obſtantibus alij Hebræorum regulam ſequuti (qua aſſerūt, quōd quando cūaque in titulis prophetarum nominatur pater prophetæ, vel auus, vel proauus, datur intelligi, quōd quilibet horū propheta fuerit) audēt dicere patrem Eſaiæ prophetam fuiſſe, non quidem illum minorum prophetarum tertium, ſed aliū quendam nobili progenie natum.

Quā vidit ſuper Iudā. Videre hoc loco, quē admodū apud Ethnicos ſcriptores frequentiſſimè, accipitur pro intelligere. Vbi no-

ſter interpres habet (ſuper) Septuag. interpretes verterunt (contra) vt in initio aduerſa, prophetare noſcatur. Vox autē Hebræa **V** al ambigua eſt ad vtrunque, habetque alia ſignificata, quemadmodum in principio ſecundi capituli dicitur. Nomine Iuda ſcriptura etiam intelligit tribū Benjamin. Ab eo enim tēpore, quo diuiſum fuit regnū Iſrael, ſemper tribus Benjamin adhæſit tribui Iuda: hinc & commune nomen accepit. Senſus ergo tituli eſt iſte: hoc volumine continentur tum proſpera tum aduerſa, quę Eſaias propheta, filius Amos fratris Amaziæ regis intellexit, ſciuit, imò & prædixit euentura ſuper tribum Benjamin, Iudæ, & habitatores vrbiſ Hieruſalē, ijs tēporibus, quibus regnauerunt Ozias, Ioathan, Achaz, & Ezechias reges Iuda. Hinc facilè colligitur, quōd eodem prophetauit tēpore, quo Ioel & Ozeas. Hactenus de titulo.

Quid nomen Iuda intelligatur.

A *Vdite celi, & auribus percipe terra, quoniam Dominus locutus eſt, Filios enutriui, & exaltaui, ipſi autem ſpreuerunt me. Cognouit bos poſſeſſorem ſuum, & aſinus præſepe Domini ſui, Iſrael autē me non cognouit, & populus meus non intellexit.*

A *Vdite celi, &c.* Antequā propheta enarrat ea, quę vidit, vt auditores ſuos reddat magis attentos, & ad audiendū alacriores, prouocat ipſum cælū & terrā ad audiendum ea, quę diciturus eſt. Huius loci duplex eſt cōmentarius, & vterq; egregius. Quidā enim metonymicōs hæc accipiūt, per cælos, cæleſtes ſpiritus, ſeu angelos; per terrā terre incolas intelligentes. Sic Hier. intelligendū putat. Alij verò ſimpliciter, & ſine figura hæc accipiūt, vt propter magnitudinē enormitatēq; peccatorū populi, in vltionē & deſtationē intelligatur propheta ad audiendū prouocare res etiā inanimatas, hoc ſenſu: Audite vos orbēs cæleſtes, & auribus percipe tu brutū elementū terre, vt cūm audieritis, vos teſtes ſitis eorū, quę Dominus in ſequētibus loquitur de populo ſuo, quę ſibi peculiare elegerat: Sic intelligit Rupertus, & vehemētior eſt hic ſenſus, quā prior.

Duplex huius loci ſenſus.

Filios enutriui, &c. Licet iſtud ad cuiuſvis temporis homines referri poſſit, propheta tamen de Iudæis potiffimū loqui videtur, quos quomodo Deus olim in populū peculiare ſibi elegerit, & tanquā filios cibo tum corporali, tum ſpiritali enutriui erit: quomodo præterea eos reliquis nationibus ſuperiores fecerit, ad ſummū deniq; honoris & imperij gradum euexerit, ex varijs veteris

testamenti locis manifestum est. Legimus enim in primis, quod miserit prophetas, qui eis cibum spirituale, doctrinam videlicet salutarem suppeditarent: misit & cælitus manna cibum corporalem in deserto, aliaque alimenta ad vitæ sustentationem necessaria semper administravit: forti præterea manu admirabili modo eos à feruitute Aegyptiorum liberavit, hostibus denique omnibus deuictis, ac superatis, ad terram promissionis, terram, inquam, lacte & melle manantem, perduxit. His tamen omnibus non obstantibus, spreuerunt Dominum Deum suum, adorando gentium idola, murmurando contra Moysen Dei famulum, Messiam ad ipsos tadem missum turpissimam morte afficiendo. Merito ergo dicit Dominus, filios enutriui & exaltaui, ipsi autem spreuerunt me. Hieronymus & Rupertus istud proprie referunt ad tempora Christi, & afflictionem intelligunt ultimam captiuitatem Romanam non Babylonicam. Ad quæ tempora si referamus, non opus est exponere, quod propheta dicit: Ipsi autem spreuerunt me, sed petere oportet ex Euangelica historia, in qua plenissime hoc describitur. Si verò ad tempora, quibus Esaias vixit, hic sensus est: Ipsi relicto me, ad idola confugerunt, vt ex 4. lib. Reg. patet. Locus iste, similiter & sequens valde insignis est pro cõcionatoribus ad reprehendendum omnium nostrum ingratitudinem. Licet enim Deus nobis tanta, ac tam magna quotidie præstet beneficia, omniaque ad vitæ sustentationem necessaria, imò superflua suppeditet, nos tamen manemus æquè ingrati, æquè frigidè, æquè à Deo auersi.

Cognouit bos possessorem suum, &c.) Ex comparatione brutorum animantium docet maximam Iudæorum ingratitudinem, quibus tamen Deus tanta præstitit beneficia, ipsi tamen Deo non hoc retulerunt, quod bruta animantia referre solent ijs, à quibus nutriuntur, ac curantur: imò tantum non fecerunt, quantum inter animalia illa, quæ maxime bruta sunt, facere consueuerunt. Quid quæso stolidius boue? quid stolidius asino? At bos agnoscit pastorem suum, & asinus præsepe Domini sui, populus autem Israel non cognouit pastorem suum, & nutritiū. Hinc & rectè Hier. ait, quod eos non canibus, quod est sagacissimum animalium genus, & pro paruo cibo domū hero suo custodit, sed stolidorum animalium generi, boui videlicet, & asino cõparauit. Quæ animalia etsi stolida sint, omnisque rationis expertia, tamè domino suo pro exiguo pabulo, quod accipiunt maximum referunt laborè in frangendis glebis, in ferendis oneribus. Est ergo pathos à minori: valet enim locus iste multum ad mouendos affectus. Quantum ad lectionem attinet, non habent hic Hebræi pronomen, me,

sed legunt, Israel autem non cognouit, nec quisquam alius præter Septuaginta. Si omitatur, sensus est: Israel non cognouit possessorem suum, & præsepe domini sui.

VA Egēti peccatrici, populo graui iniquitate, semini nequam, filijs scelerati. Dereliquerunt Dominum, blasphemauerunt sanctum Israel, ab alienati sunt retrorsum. Super quo percussa vos vltra, addentes præuaricationē? Omne caput languidum, & omne cor mœrens. A planta pedis vsq; ad verticē, nō est in eo sanitas, vulnus, & liuor, & plaga tumēs: non est circumligata, nec curata medicamine, neq; fota oleo.

VA Egēti peccatrici, &c.) Particula Hebræa, quæ noster interpres vertit (væ) ambigua est. Interdum enim nominantis particula est, interdum verò dolentis, & eadem vox est apud Hebræos ווי הוי videlicet, quæ interpres noster, hoc loco per (væ) particulam comminantis, & infra eodem capite per (heu) dolentis particulam, transtulit: cum ait: Heu consolabor, &c. Et quidam intelligunt, vt sit hoc loco particula Dei dolentis super cæcitate, & ingratitude populi sui. Alij verò, vt sit particula Dei comminantis æternam damnationem, quorum sententia videtur magis consentanea textui. Est præterea hoc loco congeries Rhetorica, qua significat propheta gentem vehementer peccatricem, omniisque flagitiorum genere plenam. Hoc ergo gens est peccatrix, quod populus grauis iniquitate: & hoc populus grauis iniquitate, quod semen nequam, & cætera idem valent, sed repetit toties, & idem inculcat propheta ad maiorem vehementiam & exaggerationem. Est etiam locus iste multum insignis ad mouendos affectus.

Dereliquerunt Dominum, &c.) Quomodo Iudæi, seu populi Israelitici dereliquerunt Dominum Deum, manifestè docetur in lib. Reg. 3. Reg. 11. Exod. & alibi sæpius, quando cultum veri Dei transtulerunt ad idola: *Blasphemarunt.*) Verbum Hebræum וינס natsu significat abijcere, flocci facere, reprobare: & quædo est coniugationis grauis, videlicet piel, significat iracundum facere. (Sic enim verterunt hunc locum Septuag.) quæ significatio huic loco maxime consentire videtur.

Sanctum Israel, &c.) Est periphrasis ipsius Dei, qui sanctus Israel vocatur ex eo potissimum, quod populum Israel sibi peculiari-ter electum sanctificauit, à quo proinde Israel sanctitatem suam habebat. Sensus ergo est: Iudæi relinquendo verum Deum, eiusque cultum ad idola transferendo, atque in eo obstinati perseuerantes, Deum irritauerunt, & ad iracundiam prouocarunt.

Super quo percussam vos, &c.) Ex hoc, inquit Hiero. testimonio discimus, idcirco Dominum percutere delinquentes, non intendendo finaliter, vt affligat, sed vt afflictos corrigat, atque emendet, vt ipsa afflictio non tã pœna sit,

Duplex hu- sus loci sensus. sit, quæ emendatio. Est huius loci duplex sensus, & vterque satis conueniens, quorum prior est: Nō inuenio, quæ plagis vestris adhibere possim medicinam, ita membra vestra vndique vulneribus sunt plena, vt nullam corporis partem, quæ non sit antè percussa, reperiam. Ex qua interpretatione patet, quid hoc sit, quod dicit, Super quo, nempe super quo membro, siue in qua corporis parte. Non licet tamen hic imaginari, quod quiuis in populo, in qualibet corporis parte ita fuerit afflictus, atque vulneratus, vt nulla prorsus corporis particula esset sana, aut integra: sed sciendum est, prophetam considerare populum istum, veluti vnum quoddam corpus, cuius caput obtinent Principes & Reges, cor autem prælati, doctores & presbyteri: pedes verò siue infimam partem, plebei, & indotum vulgus, quos omnes in suo ordine ita afflixerat Deus, vt nullam iam restarent afflictionem. Altera interpretatio est ista: Nullas inuenio plagas, quibus vestram fragam duritiam. Quanto enim tormēta, quæ adhibeo, sunt maiora, tãto magis crescit impietas vestra atque iniquitas: vnde nihil restat, nisi vt deseram vos, & sinam ambulare secundum desideria cordis vestri. Atque hæc est summa & grauisima Dei ultio, quando hominem in peruersa sua voluntate relinquit, nō castigando eum ex affectu paterno in hac præfenti vita. De hac ultione ipse loquitur Psal. 80. Dimisi eos secundum desideria cordis eorum, ibunt in adinventionibus suis. Item Osee: Non visitabo super filias vestras, cum fuerint fornicatæ, &c. Præterea Ezech. 16. Zelus meus recedet à te, & non irascar tibi amplius. Et Pau. ad Ro. Propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorum. Ex hac posteriori interpretatione quiuis facillè animaduertit illud, super quo, hic longè aliter sumi, quàm in priori interpretatione. Ibi enim, vt diximus, accipiebatur pro membro, aut alia corporis parte: hic verò, pro plaga ipsa, aut afflictione, vel tormento. Vtramque expositionem refert Hieronymus.

Omne caput languidum, &c.) Per metaphoram (ait Hiero.) docet, quod à principibus vsq; ad extremam plebem, à doctoribus vsq; ad imperitum vulgus, in nullo sit sanitas: sed ad vnum omnes in impietate pari ardore cõsentiant. Quia superius diximus, & hic iterum dicendum putamus, prophetam considerare populum istum, veluti vnum quoddam corpus: idè videre oportet, in quo cõsistat similitudo. Illa autem in hoc potissimum sita est, quod quemadmodum in corpore humano caput, in quo sensus maxime vigent, & cor, à quo est initium omnis motus, sunt præcipua corporis partes, à quibus reliqua membra gubernantur, & in suo officio diriguntur: Ita in populo isto, qui cor-

pus quoddam mysticum est, caput sunt ipsi reges & principes, cor verò sapientes & doctores, quorum officium est, reliquam plebis multitudinem regere, & in suo quemque officio dirigere & retinere. Nihil ergo aliud hoc loco dicere vult propheta, quàm quod tam reges, quàm plebei, tã doctores, quàm imperitum vulgus, & ad vnum omnes declinauerunt à virtutibus ad omne flagitiorum genus.

A planta pedis, &c.) Manet adhuc propheta in incepta metaphora. Sicut enim est videre in corporibus humanis, quæ aut verberibus liuent, aut plagis tument, aut vulneribus hiât: ita in hoc populo est, qui à minimo vsq; ad maximū, non ad horam tantum peccato cõsentiant, perpetrantque, sed & longo peccandi vsu liuescunt, & cum tumore superbie cul-pam defendunt, imò maxima inter se discordia hiant. Varij hic varia speculantur. Quidam enim per vulnus intelligunt interiorè animæ lesionem, peccatum videlicet cordis: per liuorem autem, peccatum oris: liuor enim ex quadam occulta læsiōe causatur: per plagam verò tumentem, peccatum operis designatur, quod instar manifesti vulneris foras erumpit. Alij verò per vulnus intelligunt apertam & manifestam malitiam: per liuorem, latentem inuidiam: per plagam tumentem, animi inflatam elationem. His itaque potissimum vitijs scribit propheta obnoxios fuisse Iudæos, & vsq; in hodiernum diem, obnoxios esse: quare teste Apostolo peruenit in eos ira Dei vsq; in finem, vnde sequitur.

Non est circumligata, &c.) Sermo iste dupliciter intelligi potest. Primò, Nō est circumligata, quia videlicet nemo fuit, qui circumligaret, aut curaret, oleo ue foueret. Secundo, Nō est circumligata, quia videlicet noluerunt medentis manū admittere. Et hunc esse sensum prophetæ magis verisimile est, ad quæ etiam inuitant Septuaginta interpretes, qui, vbi noster vertit, non est circumligata, reddiderunt, Nō est malagma imponere: vt nō sit ex defectu medici, sed ex inuidia malæ habentis. Sensus ergo est: Voluit Deus Iudæos fascijs salutis circumligare, & ad penitentiam adstringere, sed ea (pro dolor) fuit eorum peruersitas, vt noluerint penitentiam ligamenta admittere. Effudit de latere suo aquam & sanguinè medicamentum salutis æternæ, sed recusarunt accedere. Dedit præterea oleum, i. spiritus sancti gratiam credentibus in se, ita, vt loquerentur omnibus linguis homines idiotæ, sed noluerunt audire. Hactenus ab illo loco, Super quo, & c. ostendit propheta populi in peccatis obstinationem, iam sequitur obstinationis pœna.

Terra vestra deserta, ciuitates vestrae succensæ sunt igni. Regionem vestram coram vobis alieni deuorant, & desolantur, sicut in vastitate hostili.

Fili. Et derelinquetur filia Sion, ut umbra aculum in vinea, & sicut tugurium in cucumerario, & sicut ciuitas, quae vastatur. Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuisset, & quasi Gomorra similes essemus.

Terra vestra deserta, &c.) Futurum tanquam praeteritum enunciat, propter certitudinem prophetiae. Sensus est: Quia vos Iudei tot modis, tantisque beneficijs ad meliora prouocati, manetis in caecitate & malitia vestra obstinati, propterea terra vestra deserta, ciuitates vestrae succendentur igne, regionem vestram vobis aspicientibus hostes tui deuorabunt, & in nihilum redigent. Haec sub Babylonij magna ex parte impleta sunt, quando incenso templo, subuersa Hierusalem, regionem decem tribuum Samaritani occupauerunt, & in tantam terra reprobationis redacta est solitudo, ut etiam a leonibus, alijsque feris bestijs inhabitaretur. Plenius vero & perfectius impleta sunt in aduentu Romanorum, tempore Titi & Vespasiani, qui ita vastauerunt, adeoque solo aquarum reliquiae Hierusalem, ut ne lapis quidem relinqueretur super lapidem. Quae Iudaeorum vastatio, atque dispersio usque in finem mundi perdurabit.

Quare Hierusalem vocatur filia Sion.

Derelinquetur filia Sion, &c.) Est periphrasis ciuitatis Hierusalem, quae vel propterea vocatur filia Sion, quia aedificata in pede montis Sion, ex eo quasi nasci videbatur: vel quia Deus eam non aliter, quam filiam dilectam maximo paternae pietatis affectu prosequabatur. Quam ciuitatem praedicit hic, similitudine quadam ab agricolis desumpta, penitus destruendam. Cucumerarium autem est locus, in quo sunt, vel crescunt cucumeres: Umbra aculum vero est casula illa, siue domuncula iuxta vineam extructa, in qua ipsi vinearum cucumerumque custodes, propter solis ardorem, aerisque intemperie latitant, vel ad fures arcendos, vel bestiolas, ne frugibus noceant, abigendas. Similitudo ergo prophetiae haec est: Sicut sub fine aestatis, vindemia iam peracta, & cucumeribus, alijsque vndique collectis, vinearum, cucumerumque custodes tuguria sua, aut casulas destruunt, penitusque demoliuntur: Ita florentissima ista ciuitas, instar vilissimi tugurij, in nihilum prorsus redigetur: nec simpliciter sicut cultos vineae tugurium suum destruit, demolietur, sed hostiliter, cum impetu & crudelitate quadam hostium, atque hoc est, quod ait: Sicut in vastitate hostili.

Cucumerarium. Umbra aculum.

Nisi dominus exercituum, &c.) Vox Hebraea *סריס* sarid, quam noster interpret (semen) transtulit, significat paruas reliquias. Secundum quosdam ergo sensus est: Nisi dominus exercituum reliquisset nobis paucos illos ex captiuitate Babylonica, sub Zorobabel duce & sacerdote Iesu filio Iosedec reuer-

fos, tota gens nostra periisset, sicut Sodoma & Gomorra perierunt. Sic Lyra, cuius expositionem is facile sequetur, qui solum inspexit ea, quae praecedunt & sequuntur in Esaiam: sed qui D. Paulum magnifico necnon viuifico spiritu praeditum, in epistola ad Roma. vel à limine salutauerit, dicet hunc esse sensum: Nisi dominus exercituum reliquisset nobis paruas reliquias, diuam Virginem videlicet, Apostolos, & paucos alios ex Iudaeis credentes, tota gens nostra Iudaica penitus abolita fuisset, non aliter, quam Sodoma & Gomorra. Voluit ergo significare propheta, paucos admodum futuros, qui Christum in propria venientem reciperent, atque in eum crederent. Quapropter oportet hoc loco aduertere subitum prophetae transitum à litera ad spiritum, quod illis frequens est & peculiare, sed in eo, quod sequitur, redit iterum ad literam.

Ad Ro. 9.

Avdite verbum Domini principes Sodomorum, & percipite auribus legem Dei vestri populus Gomorra. Quod mihi multitudinem victimarum vestrarum dicit Dominus? Plenus sum, holocausta arietum, & adipem pinguium, & sanguinem vitulorum, & agnorum, & hircorum nolui. Cum veniretis ante conspectum meum, quis quasiuit haec de manibus vestris, ut ambularetis in atrijs meis? Ne offeratis vltimam sacrificium frustra: incensum abominatio est mihi.

Amos. 5. f.

Avdite verbum Domini, &c.) Licet haec prima fronte in bonam partem interpretari posse videantur, in malam tamen omnino accipienda sunt. Vocat enim propheta Iudaeos principes Sodomorum, non quod principatum, aut imperium aliquod in Sodomis exercebant, sed quia illorum in omni flagitiorum genere imitatores extabant, quae admodum idem propheta eis in sequentibus impropere, dicens: Peccatum suum quasi Sodoma praedicauerunt, nec absconderunt. Similis phrasia est in Euangelio Ioannis, quum Christus ait, eos ex patre esse diabolo, quia eius diuinitas desideria. Referunt Hebraei Esaiam duabus potissimum de causis à Iudaeis interfectum, quarum prior hoc loco ponitur, quia videlicet eos principes Sodomorum, & populum Gomorrae appellauit. Altera est, quod cum Dominus Exod. 33. dixisset ad Moysen: Non poteris videre faciem meam, non enim videbit me homo, & viuet: ipse tamen infra capite sexto ausus est dicere: Vidi Dominum sedentem super solium excelsum.

Infr. c. 3. b.

Duabus de causis Esaias à Iudaeis occisus.

Quod mihi multitudinem victimarum, &c.) Carpit hic propheta perniciosam in Iudaeis operum confidentiam. Istud est verbum o Iudaei, quod Deus vult vos audire. Ad quid, ait, tantam victimarum multitudinem mihi quotidie offertis? an putatis me ijs indigere? quasi dicat, minime, atque hoc est, quod sequi-

sequitur, Plenus sum, pro quo Hebraei legunt, diues sum, id est, nulla re indigeo, nec proinde victimis vestris, aut sacrificijs opus habeo. Mea enim est terra, & plenitudo eius. Sunt, qui haec, & sequentia ita simpliciter exponunt, ut dicant Dominum hic prorsus reprehendere, & reijcere sacrificia, & caeremonias Iudaeorum, verum eorum tantum, quibus loquebatur propheta, & propterea saepe emphaticòs dici (vestra) iuxta illud, quod in Prouerbis scribitur: Victimae impiorum abominabiles sunt. Haec expositio quibusdam non placet, propterea, quod hac ratione etiam repudiaret illa: Querite iudicium, subuenite oppresso, &c. quae sunt in eodem hoc capite, cum & haec in peccatoribus minime placeant Deo. Sed respondendum, Deum illo loco non requirere vnum genus virtutis atque alterum, sed paucis virtutibus enumeratis, omnes per synecdochen intelligit, ut hic sit sensus Esaiam: Quicquid iudicaueritis pertinere ad charitatem Dei, & proximi, hoc ubi praestiteritis, grata erunt mihi oblationes, & sacrificia vestra. Errabant enim in hoc Iudaei, quod praestitis caeremonijs, omnia sibi salua esse credebant, sed nihil minus, quonia illas postremo loco habet Deus. Primo vero loco charitatem. Secundo in hoc errabant, quod non respiciebant in fide mediatoris, qui est propitiatio pro peccatis nostris, sed remitti sibi peccata putabant, si solum praestaret caeremonias suas etiam fide vacuas. Ex his facile est intelligere Esaiam, qui in eis arguit perniciosam fidem operum. Alij tamen vetustissimi quique, ut Irenaeus, Tertullianus, Cyprianus referunt haec ad tempora Christi, & clausulam illam: Manus enim vestrae sanguine plene sunt, interpretatur de sanguine illo, de quo dicitur in Euangelio: Sanguis eius super nos, & super filios nostros. Et secundum hos etiam facile est interpretari prophetam, cessatque illa quaestio, quomodo Deus hic reijciat Iudaeorum sacrificia, quae in lege praecipit sibi offerri, quia in morte Christi illa iam finem acceperant. Hieronymus tamen, qui & ipse refert haec ad eadem tempora, notat, quod propheta vsus sit verbo praeteriti temporis (nolui.) Quia, inquit, in praeterito dicit (nolui) nunquam se hostias Iudaeorum voluisse demonstrat, quod in Psal. 49. legimus: Non accipiam de domo tua vitulos, &c. Et hoc sensu intelligendum dicit, quod hostiae & immolatio victimarum non principaliter à Deo quaesita sunt, sed propter alium finem, ne videlicet idolis immolarentur, & ut à carnalibus victimis, quasi per typum & imaginem ad spirituales hostias transfiretur.

Prover. 15.

Mat. 17. c. Ioan. 19.

Holocausta arietum, &c.) Eorum, quae sacrificijs legalibus offerebantur, alia holocausta, alia vero hostiae dicebantur. Holocausta

autem tota in altari cremabatur, & inde dicta, quasi tota incensa, vnde & aliam incensum appellantur, ut infra, cum ait: Incensum abominatio est mihi. Horum autem tria erant genera: primum, bouis: secundum, ouis, aut caprae: tertium, auium, turturum videlicet, aut columbarum. Hostiarum vero, solis crematis adipibus, caetera caedebant in usum sacerdotis, seu eorum, qui offerebant.

Holocausta

Hostia.

Neomeniam, & sabbatum, & festiuitates alias non feram, iniqui sunt caeterus vestri. Calendas vestras, & solenitates vestras odiuit anima mea, facta sunt mihi molesta, laboraui sustinens. Et cum extenderitis manus vestras, auertam oculos à vobis: & cum multiplicaueritis orationem, non exaudiam: Manus enim vestrae sanguine plene sunt.

Amos 5. f. Infr. 58. c.

Neomenia.

Nerat, propter gubernationis diuinae beneficium, in nouilunio: Sabbatum vero in memoriam creationis mundi, septimo quoque die à Iudaeis celebrandum. Per alias festiuitates intelligit festa tabernaculorum, tubarum, Paschae, Pentecostes, &c.

Sabbatum.

Iniqui sunt caeterus vestri, &c.) Redditur hic vna causa, ob quam Deus reijciat, & contemnat Iudaeorum sacrificia, quia videlicet animo impoenitenti, & in malitia obstinato ea offerrebant. Quod hoc loco interpret noster vertit Calendas, superius Neomeniam transtulit, estque eadem vox utrobique apud Hebraeos, nempe *כדשכח* chodscechem.

Quare Deus contemnat Iudaeorum sacrificia.

Odiuit anima mea, &c.) Non est hoc ita intelligendum, quasi Deus animam habeat, sed loquitur humano more. Non enim intelligerem, nisi per corporalia nobis loqueretur.

Et cum extenderitis manus, &c.) Est periphrasis orationis, seu precum. Sensus est: Cum tempore tribulationis confugeritis ad auxilium meum, & misericordiam implorandam, non praestabo vobis eam, sed potius longe remouebo à vobis, atque hoc est, quod dicitur in Euangelio: Scimus autem quia Deo peccatores non audit. Ad pleniorē huius loci intellectum sciendum, quod peccatores dupliciter orant. Quidam enim orant, quae admodum publicanus ille Euangelicus, qui orabat poenitenti corde remitti sibi, quod commiserat: & horum preces nunquam spernit Deus. Alij autem orant, quomodo Pharisaeus ille, pleni inuidia, odio, ira, nihil cogitantes de vita in melius commutanda, sed securè viuunt, interim legunt orationem dominicam, aut septem psalmos: hos ita orantes non exaudit Deus. Et tales erant isti, quibus hic loquitur Esaias.

Ioan. 9. f.

Peccatores dupliciter orant.

Luc. 18.

Manus enim vestrae sanguine plene sunt, &c. cat.) Haec particula (saltem secundum eos, qui supra dicta referunt ad populum Iudaeorum captiuitatem Babylonicam praecedentem) continet aliam causam, ob quam Deus reijciat, & contemnat Iudaeorum sacrificia, caeremonias,

Quid nomi- ne sangui- nis aliquan- do intelliga- tur. monias, & oblationes. Nomine sanguinis, Scriptura frequenter vitur pro rebus cras- sioribus, & peccatis quasi corporalibus. Sic David: Libera me de sanguinibus, &c. Sesus est: Propterea sacrificia vestra & ceremoniæ nō sunt mihi accepta, imò cū nausea, & ma- gno tædio sustineo vosea offerētes, quia ma- nus vestræ sanguine plenæ sunt, id est, quia maximi estis peccatores, quia nihil sapitis, nihil intelligitis, nisi crassa illa & corpora- lia sacrificia, nihil interim cogitātes de vita mutanda, nihil solliciti de fide & charitate. Postquā aut in præcedētibz propheta ostēdit maximā Iudæorum ingratiūdinem, & proinde eorū sacrificia, festiuitates, & id ge- nus alia Deo esse ingrata, pergit in sequēti- bus declarare, quid facere debeant antequā eorum sacrificia sint Deo grata & accepta.

Psal. 50. **L**auamini, mundi estote, auferite malum cogita- tionum vestrarum ab oculis meis: quiescite age- re peruersè, discite benefacere: quarite iudiciū, subuenite oppresso, iudicate pupillo, defendite viduā, & venite, & arguite me, dicit Dominus. Si fuerint peccata vestra vt coccinū, quasi nix dealbabuntur: & si fuerint rubra, sicut vermiculus, velut lana alba e- rūt. Si volueritis, & audieritis me, bona terra cōde- dit. Quod si nolueritis, & me ad iracundiā puocaueri- tis, gladius deuorabit vos, quia os Domini locutū est.

Lauamini, mundi estote, &c.) Licet sint, qui hæc de corporali baptismatis lotiōe in- telligant, textui tamen magis cōsentaneum videbitur, si de spiritali lotione interpre- temur, hoc sensu: Si in precibus vestris vul- tis exaudiri à me, si vultis, vt sacrificia ve- stra sint perfecta, & mihi grata, lauamini, id est, purgate vos nō à corporali immunditia, sed ab omni mētis malitia, mundi, id est, pu- ri & alieni estote ab omni ira, odio, inuidia, alijsq; vitijs: prauas præterea cogitationes ex animis vestris deponite, ne oculos meos offendant. *Quiescite agere peruersè, &c.*) Sensus est: Vos hæcenus lōga consuetudine, pessi- ma quæq; vitia perpetrare assueuistis, siā mu- tatis vicibus assuefcite optima quæq; agere, virtutes exercere, operibus charitatis insi- stere, cæteraq; pietatis opera proximo ex- hibere, atq; hoc est, quod sequitur: *Quarite iudiciū, subuenite oppresso, iudicate pu- pillo, defendite viduā.*) Istitis paucis synec- dochicōs significare vult propheta omne genus bonorum operum, quibus proximo quoquo modo subueniri potest.

Venite, & arguite me dicit Dominus. Hæc (in- quit Dominus) superius enumerata vbi præ- stiteritis, si non reddidero vices & præmia, quæ pollicitus sum, contendite mecū in iu- dicio, arguite me infidelitatis, inconstantix, & leuitatis: Si fuerint peccata vestra vt coc- cinum, i. si fuerint peccata vestra in modum coccini sanguinea, id est, valdè enormia & graua, quasi nix dealbabuntur, id est, di-

luentur prorsus, & condonabuntur vobis si tamen præstiteritis ea, quæ dixi. Quæ se- quuntur, eundē habēt sensum: Et si fuerint rubra quasi vermiculus, velut lana alba e- runt. Hic aduertēdum, qd vbi noster inter- pres habet vermiculū, vox Hebræa כְּתוּלָה cattola ambigua est: significat enim vel vermiculū, vel colorem purpureum. Estq; hic insignis locus, docens, quibus præstandis Deus placari potest. Licet enim nihil eorū, quæ iustificationē præcedunt, siue fides, siue opera ipsam iustificationis gratiā prome- reātur, ipsa tamē opera, sicut fides, hanc im- petrant. Prouocant enim misericordiā Dei ad dandum illā homini, disponuntq; homi- nem ad illam recipiendā. Docet istud hoc loco clarè Esaias: nam quibus ipse loqueba- tur, peccatores ad huc erāt, & dicit: Si hæc fe- ceritis, quæ iam commemorauī, peccata ve- stra, quæ prius in modum coccini erant san- guinea, penitūs diluentur. Quod putat Phi- lippus aduersari doctrinæ Euāgelicæ. Verū quidem est ad culpæ remissionē primas ha- bere fidē, cum fide tamen etiam opera ipsa conferunt ad culpæ remissionem, ita, vt Dei misericordiā prouocent ad purgationem & iustificationem. Quare hic locus, cū sit in- signis & manifestus, notādus est contra eos, qui omnia fidei tribuunt, operibus nihil.

Si volueritis & audieritis me, &c.) Bona terre quidam hic dici putant ea, de quibus Psalm. 26. Credo videre bona Domini in terra vi- uentium, hoc est, intelligunt illa bona, qui- bus fruuntur beati in vita æterna. Verū quia Iudæis loquebatur, qui nondum spiritualia capere poterant, simplicius videbitur, si di- camus, quod polliceatur bona præsentis sæ- culi, vt saltem præsentibus inuitati faciant, quæ præcepta sunt. Sesus ergo est: Si volue- ritis præstare, quæ superius commemorauī, & obtēperaueritis præceptis meis, eritis fe- lices in hoc mūdo, & omnium rerum copia affluentes: quod si nolueritis audire & ob- temperare, sed contrā me ad iracundiam prouocaueritis, eritis miseri & infelices: gla- dius hostilis, scilicet Babylonicus, vel secū- dum Hier. Romanus exercitus delebit vos funditūs. Quod re ipsa postea impletum est. Quia os Domini locutum est, cuius senten- tia (permanentibus hominum peccatis) im- mutari non potest. Hic locus diligēter no- tandus est: multum enim facit pro statuēdo libero hominis arbitrio.

Quomodo facta est meretrix, &c. plena iudicij? Iustitia habitauit in ea, nunc autem ho- micida. Argentum tuum versum est in scoriā vinum tuum mixtum est aqua. Principes tui infide- les, socij furum. Omnes diligunt munera, sequuntur retributiones. Pupillo non iudicant, & causa vidua non ingreditur ad illos. Propter hoc ait Dominus Deus exercituum fortis Israel.

Quomo-

Quomodo facta est meretrix, &c.) Miratur spi- ritu prophetico, quod ciuitas illa Hie- rusalem, quæ quondam fuit fidelis, omniumque fidelium receptaculum, tam subitò facta sit meretrix, id est, infidelis, re- linquendo verum Deum, & conuertendo se ad idola. Licet hæc secundum D. Hierony- plenus ad tempora passionis Christi (quan- do omnes declinauerunt, simul inutiles fa- cti sunt) referatur, rectè tamē de ijs, qui fue- runt tempore Esaiæ, intelligi possunt, & sic totum ferè hoc caput exposuimus. Tametsi locus iste de duplici fornicatione & spiritua- li & corporali intelligi possit, magis tamen loqui videtur de fornicatione spiritali. Est autem fornicatio spiritalis, quando homo Deo relicto & neglecto, seruit idolis aut vi- tijs. Quid verò sit fornicatio corporalis, no- tius est, quàm vt declaretur. Ciuitas ergo si- delis, quæ quondam vnum tantum agno- scebat virum, Deum videlicet, eiq; fidem seruabat, quomodo nunc facta est fornica- ria, vt relicto vero Deo, adhæreat idolis & seruiat illis?

Quid for- nicatio spi- ritualis.

Iustitia habitauit in ea, &c.) Pro eo, quod nos habemus (habitauit) Septuaginta interpre- tes transtulerunt κοιμῶσα, id est, dormiuit seu requieuit: Et per fictionem introducit iustitiam tāquam personam, hoc sensu: In ci- uitate Hierusalem, in qua tanquam in sede sua olim morari & magna cum pietate exer- ceri solet vera iustitia, nunc hac postposita & profligata, magna cum impietate homici- dia exercentur, & proinde iniustitia & ho- micidæ morantur in ea.

Quid no- mine argē- ti scriptu- ra intelli- gat. Psalm. 11. Scoria.

Argentum tuum, &c.) Per argentum scriptu- ra ferè intelligit doctrinam puram & incon- taminatam. Vnde David Psalm. 11. Eloquia Domini, eloquia casta, argentum igne exa- minatum. Scoria propriè est spurcicia illa si- ue sordes, quæ ex metallo inter coquendum veluti spuma quædam, expurgatur. Sensus est: Doctrina à Moyse purè & syncerè olim tradita, vestris traditionibus vitata est & ad- ulterata. *Vinum tuum, &c.*) Istud eadem habet sententiam cum superiori particula. Sensus est: Lex Dei pura, & (vt ita dicam) mera ve- ritate subnixā, Scribarum & Phariseorū tra- ditionibus deprauata est: quod pleniùs do- cet Saluator in Euangelio, dicens eos viola- ta atq; omiſsa lege Dei, sequi mandata homi- num. Sic & hodie, qui austeritatem scriptu- rarum (qua possunt & debent audientes cor- ripere, hominumq; mores & vitia repræhen- dere) vertunt ad sensum mitem, atque ad eò ad gratiam loquuntur, vt delectent audito- res suos, violant scripturas. Qui in Germa- nia hodie scribunt commētaria, putant per- tinere ad constitutiones Pontificis, & regu- lam S. Francisci, & aliorū. Haberet quidem illorum opinio aliquam apparentiam, si do-

Matth. 15 Qui violāt Scriptu- ras.

cere possent eas pugnare cum fide aut præ- ceptis Euangelij, quod certè nunquam po- terunt.

Principes tui infideles, &c.) Videtur hic loqui non de ea infidelitate, qua quis dicitur non habere fidem, vt in Euangelio Ioannis: Nun- quid ex Principibz, aliquis credidit in eum? sed de ea, qua quis dicitur iniustus in iudi- cio, aut in rebus emendis vel vendendis, aut alijs quibuscunq; contractibus, quam etiam Cicero intelligeret. Cui interpretatio- ni fauent, quæ sequuntur: *Socij furum, &c.*) Sensus est: Superiores tui tam ciuiles, quàm ecclesiastici infideliter suis funguntur offi- cijs: In iudicando non iustitiā & æquitatem, sed munera quæerunt: *Pupillo non iudicant*) quia videlicet ex eius causa non sperant munera: *Viduarum causa non ingreditur ad illos*) id est, Vi- duarum causas non suscipiunt defendendas aut iudicandas, propterea quod ex talibus non expectant retributiones. Ditescunt per rapinam, non proponunt iustitiam, sed pecu- niam.

Heu ego consolabor super hostibus meis, & vindicabor de inimicis meis. Et conuertam manum meam ad te, & excoquam ad purum scoriā tuam, & auferam omne stannum tuum, & restituum indices tuos, vt fuerunt prius, et consiliarios tuos, sicut antiquitus.

Heu consolabor, &c.) Heu, vox est Dei do- lentis. Nō enim delectatur Deus in pu- nitionibz, aut pœnis hominibz, irrogandis, sed ipse (licet inuitus) punit, quia peccata nostra hoc merentur. Quod ait, Consolabor, lo- quitur humano affectu: homines enim iniu- ria affecti, si se de iniuria sibi illata vlcisci queunt, magnam inde, imò totam interdum capiunt consolationem, & fatiatur eorum animus. Quod ergo ait: Consolabor super hostibus meis, nihil aliud est, quàm si dicat, vindicabo de hostibus meis, & supplicium sumam, quod sequens particula pleniùs de- clarat.

Et conuertam manum meam, &c.) Secundum quosdam vox est Dei irati & comminantis, vt sensus sit: Extēdam manum meam ad pu- niendum. Estq; metaphora ab aurifabris de- sumpta, qui adhibito igne, aurum à sordibz purgant. Sensus est: Sicut aurifaber rudem auri massam tam diu igne coquit atque exa- minat, donec purum aurum à sordibus secer- natur: ita & ego igne tribulationū, tormen- tis varijs, afflictionibus & angustijs tam diu vos afficiam, donec sordes peccatorum ve- strorum ad plenum expurgatæ fuerint. Alij volunt, vt sit vox Dei propitij, quod non est infrequēs Prophetis, etiam in eadem pe- riodo miscere ea, q̄ sunt Dei propitij, & ea quæ sunt Dei irati, vt patet Ozæ: Quomo- do dabo te Ephraim, protegā te Israel? Quo- modo dabo te sicut Adama: Ponam te vt Ce- boim?

Oz. 11.

B.

boim? Hæc nemo dubitat, quin verba sint irati Dei: & statim subiungit, Non faciam furorem iræ meæ. Et sic exponit Rupertus, vt sit vox Dei propitij. Vtraq; expositio est bona. Et auferam omne stannum. Stannum opponit argento. Sensus est: omnes doctrinas falsas, humanasque traditiones, quibus legem meam coinquinastis, auferam à vobis.

Et restitui iudices. Priores Iudices fuerunt Moyses, Iosue & cæteri, à quibus liber iudicum habet nomen impositum: postea fuerunt Dauid, Salomon & alij. Vult ergo dicere, quod restituet priores iudices, non omnino eosdè, sed illis in vera iustitia & æquitate similes, hoc est, insignes dabit iudices, qui non secundum affectum, sed ex æquitate iudicabunt. Quod Iudæi impletum arbitrantur post captiuitatem Babylonicam, quando habuerunt iudices Zorobabel, Nehemiam, Esdras, aliosque similes, qui vsque ad Hyrcani tempora populo præfuerunt, cui in regnum successit Herodes. Nostri verò rectius & verius (vt ait Hiero.) referunt hæc ad tempora Christi, hoc sensu: Restitua vobis iudices vestros, Apostolos videlicet & alios, qui per Apostolos credituri sunt, & principes Ecclesiæ futuri. Ad hunc sensum inuitant quæ sequuntur, nempe: Post hæc vocaberis ciuitas iusti. Nam consuetudine scripturæ, nomine iusti significatur Christus, cum alijs in locis, tum maximè in Actis cap.

Act. 7. 8.

7. Occiderunt eos, qui prædicabant de aduentu iusti. Ob hæc tamen & ea, quæ sequuntur, non est omnino necesse, vt hæc referamus ad tempora Christi. Quidam tamen cõcretum pro abstracto poni dicunt iustum p iustitia. Si intelligamus de tempore captiuitatis Babylonicæ, notandum est, quod vtrique liberationem miscet, quia liberatio Babylonica typus fuit liberationis factæ per Christum.

Post hæc vocaberis ciuitas iusti, vrbs fidelis. Sion in iudicio redimetur, & reducent eam in iustitia. Et conteret scelestos & peccatores simul, & qui dereliquerunt Dominum, confundentur. Et erubescetis super hortis, quos elegeratis, cum fueritis velut quercus defluentibus folijs, & velut hortus absque aqua. Et erit fortitudo vestra vt fauilla stuppæ, & opus vestrum quasi scintilla. Et succendetur vtrunq; simul, & non erit qui extinguat.

Post hæc vocaberis ciuitas iusti. Videlicet Christi, quando misso de cælis spiritu sancto, fortitudine construèris, & virtute cælesti corroboreberis. Hæc inquit Hier. perspicue de Ecclesia, quæ in Dominum creditura est, tam de Iudæis, quam de Gentibus propheticus sermo cõplectitur. Vrbs fidelis. Annotauimus prius in expositioe illius loci: Quo modo facta est meretrix ciuitas fidelis, etc. quæ sit vrbs fidelis, & diximus quod illa,

quæ solum vnum agnoscit maritum, scilicet Christum verum Deum, & illi fidem feruat.

Sion in iudicio redimetur. Per Sionem intelligit reliquias ex Israhelitis saluandas. Iudicium rectè intelligitur illud de quo apud Iohann. 12. Nunciudicium est mundi, nunc princeps huius mundi eicietur foras. Sensus est: Deus pater aliquando misertus generis humani, sumet partes iudicis, dabitque aduocatum, mediatorem & satisfactorem, vbi causam egerit, proferet Deus sententiam pro humano genere contra Diabolum huius mundi principem, & sic liberabitur Sion. Causa autem nostra erat, quod eramus digni æterna morte, à qua per Christum mediatorem liberati sumus. Vocabula ista, iudicium & iustitia, iucunda sunt, pulchra ac planè aurea, & proinde in scripturis præcipue in Psalmis frequentissimè obuia: Secundum iudicium tuum iudica me, & in iustitia tua libera me etc. Vide D. Turnout li. 3. de Ecclesiast. dog. fo. 82. secundum postremam editionem. Et de captiu. & redemp. generis humani, fo. 15. secundum postremam editionem, vbi istas voces tractat, docens quomodo opus redemptionis factum sit per iudicium & iustitiam.

Et conteret scelestos. Quæquam Sion redimetur, & in pristinam imò maiorem dignitatem constituetur, non tamen omnes liberabuntur, sed solum ij qui per fidem se coniungent Christo tanquam aduocato, mediatori & satisfactori: Alij verò, qui in incredulitate sua & peccatis perseuerabunt, qui relicto verò Deo, idolis adhærebunt, condemnabuntur & confundentur propter peccata & idola, quæ coluerunt: Et erubescetis super hortis. Per hortos designat loca luxuriæ, lucos & nemora, in quib. luxuriari solent Iudæi. Cum fueritis. Duab. comparationib. docet eos, non solum mala incursumos, sed omni bono sine spe recuperationis destitutos: Ideo dicuntur futurificut quercus, quæ quandiu est in vigore suo, folijs ornatur, vestitur atq; protegatur, quibus præ nimia ariditate decidentibus, quasi emoritur.

Et velut hortus. Quemadmodum hortus omni humore destitutus, perpetua ariditate marcescit, nullumque fructum producit; Ita & vos, aqua gratiæ destituti absq; fructu eritis, omniaq; sine recuperatione amittetis.

Et erit fortitudo vestra. Per fortitudinè, commentarij ferè intelligunt idola, in quibus omne præsidium collocabant.

Et qui ita interpretantur, respiciunt ad cõsuetudinè loquendi scripturæ. Sic Psal. 77. Arca Dei virtus siue fortitudo Iudæorum: Et tradidit in captiuitatem virtutem eorum. Sensus est:

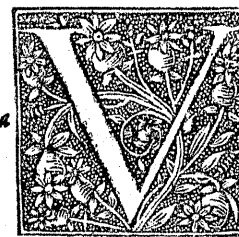
est: Idola vestra, in quibus omnem salutis spem & præsidium collocastis, in nihilum penitus conterentur, instar purgamentorum stuppæ, quæ lenissimo igne consumuntur: similiter & cultus idolorum, superbia vestra, & reliqua impietatis opera, in quibus delectare consueuistis, subito instar scintillæ ignis peribunt, atque adeò vtrunq; & fortitudo vestra & opus vestrum succendetur à Domino, quo succedente, nemo erit, qui extinguere poterit.

Summa, siue epilogus totius capitis.

Hoc ergo capite in summa hæc tractatur. In primis ostendit propheta peccata, quibus tunc temporis laborabat populus. Quæ autem illa fuerint, superius diximus, nepe ingratitude, ignorantia Dei, idololatria, fiducia operum perniciofa, auaritia, fraudes in iudicijs publicis.

Deinde cum ait: Terra vestra deserta, & c. Prædicat supplicia ob huiuscemodi peccata infligenda, nempe excidium ciuitatis Hierusalem totiusque regni vsque ad interuersionem, & ignem inextinguibilem. Tertio cum ait: Lauamini & c. declarat, quibus præstandis Deus placari potest. Quarto quando ait: Nisi Dominus exercituum & c. agit proprium munus prophete, aperiens mysteriũ Christi redemptoris, sed hoc tectius, miscès interim vtrunq; liberationem, & quæ facta est per Cyrũ, & quæ facta est per Christum. Illa verba: Nisi Dominus exercituum & c. doctore Paulo ad literam de Apostolis ad Rom. 9. intelliguntur: Et locum illum, Post hæc vocaberis ciuitas iusti, dicit D. Hieron. de Christo intelligendum, qui dicitur iustus, sicut sæpè dicitur Saluator. Quod autem quandoq; ad mores Christianorũ transferuntur, sicut illud: Filios enutriui & c. hoc fit per accommodationem.

CAPVT II.

ERBVM quod vidit Esaias filius Amos super Iudam & Hierusalem. Et erit in nouissimis diebus preparatus mons domini in vertice montium, & eleuabitur super colles, et fluent ad eum omnes gentes, & ibunt populi multi, & dicent: Venite ascendamus ad montem Domini, & ad domum DEI Iacob: & docebit nos vias suas, & ambulabimus in semitis eius: quia de Sion exiit lex, & verbum Domini de Hierusalem. Et in-

Mich. 4. a

Mich. 4. b

dicabit gentes, & arguet populos multos, Et conflabunt gladios suos in vomeres, & lanceas suas in falces. Non leuabit gens contra gentem gladium, nec exercebuntur vltra ad prælium.

Verbum quod vidit, & c. Caput hoc in initio apertam habet de CHRISTO

prophetiam, sub metaphora tamen, eaque vtitata. in principio primi capitis diximus vocem Hebræam 77 al, quam noster interpretat hic & ibi vertit super, ambiguam esse ad, super, contra, de vel pro. Quod autem Septuaginta interpretes in superiori capite eam interpretati sunt, contra, hic verò, de: eo fortè fecere consilio, quod ibi statim in principio capitis aduersa narrantur, quæ in malam partem: hic verò prospera, quæ in bonam partem accipi possunt. Si tamen ipsum textum penitus introspeciamus, depræhendemus hæc vtrobique misceri, & læta & aduersa contineri. Ibi enim statim post aduersa, prospera & læta subiungit: hic verò, post læta statim ac prospera, aduersa & dura cõminatur. Quare iuxta Hebraicum textum, & in illo & in isto capite non contra, vt Septuag. illo loco, vel pro, vt Symmachus hoc loco, sed absolutè super vel de trãsferri debet, in quo & læta & tristitia, prospera & aduersa contineri possunt. Duæ enim istæ propositiones, super & de, etiam apud Latinos scriptores tam ad prospera, quam aduersa se extendunt. Hinc patet nostrum interpretem vtrobique benè trãstulisse: Super Iudam & Hierusalem, & c. Optimi enim interpretis est, verba in ea latitudine significationis, quam habent, seruare in transferendo, potissimum quando circumstantiæ & res ipsa expostulet. Hoc loco ait Hieronymus considerandum, quod in priori capite visionem videat, in hoc verò, verbum, quod erat in principio apud Deum: atque adeò in illo à Iudæorum comminatione ad Gentium veniat salutem: in isto verò à Gentium salute incipiens, punito Israële, ex vtraque vocatione credentes in Christi Ecclesiam congregat. Facit autem propheta mentionem Hierusalè: quamuis enim Hierusalem in tribu Iuda sita sit in sorte Benjamin, vt patet ex libr. Iosue, promissiones tamen præcipue factæ sunt illis, qui sunt de tribu Iuda.

Et erit in nouissimis diebus, & c. Consuetudo scripturæ est, per nouissimos dies significare fines seculorum, siue vltimam mundi ætatem, quam Paulus in epistola ad Galatas, vocat plenitudinem temporis, quod videlicet natus est CHRISTVS: Vbi, inquit, venit plenitudo temporis, misit Deus filium suum & cetera. De hoc tempore & de Christo in eo nato, loquitur & Iacob patriarcha ad filios suos dicens: Congregamini vt annunciem, quæ ventura sunt in nouissimis diebus, hoc est, in vltima mundi ætate in fine seculorum, & statim subdit: Non auferetur sceptrum de Iuda, donec veniat, qui mittendus est, videlicet Christus seu Messias, quem hoc loco per montem significare vult propheta.

Quid per nouissimos dies.

Ad Galat. 4. a.

Gene. 19. a.

Preparatus mons &c.) Iudæi per montem hoc loco intelligunt montem Sion, quem putant in aduentu Christi in altum eleuandum: sed Iudæi ut sunt crassi & carnales, ita nimis crassa est hæc eorum interpretatio. Scripturæ verò per montem intelligunt Christum, ut Daniel. 2. Lapis, qui percusserat statuam, factus est mons magnus, & impleuit vniuersam terram. Item ad Hebræos: Non enim accessistis ad montem tractabilem. Per domum autem domini intelligit propheta Ecclesiam super Christum fundatam, de qua Dauid: Vnam petij à Domino, hanc requiram, ut inhabitet in domo Domini.

Dan. 2. 4.

Heb. 12. 10.

Psal. 26. 4.

In vertice montium &c.) Quis quæso vidit vnamquam montem in vertice montium? hoc autem dicit propheta, ut ostendat sublimitatem Christi, magnitudinem, dignitatem, & excellentiam eius. Christus enim, quemadmodum ex Daniele docuimus, est magnus ille mons, qui impleuit vniuersam terram: Minores autem montes sunt angeli, patriarchæ, prophetæ & apostoli: Colles verò sunt martyres, eremitæ, & alij viri sancti virtutibus eminentes. Insignis mons Abraham extitit, item Isaac, item Iacob, sed & Moyse, & Helias, quorum celsitudinem & sublimitatem dum in diuinis literis legimus etiamnum miramur: Verum omnibus istis altior sese eriget, qui extremo tempore apparebit. Conspicuus ille erit toti orbi, & fluent ad eum omnes gentes, & ibunt populi multi, nimirum excitati huius montis altitudine & claritate, nec propria contenti erunt salute, sed & obuios quosque secum rapiunt, dicentes: Venite ascendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Iacob, id est, demus nomina Christo, iungamur Ecclesiæ. Adhæsimus hætenus plerique Moyse, plerique Platoni & Philosophis alij. Ille legem, quam in solitudine acceperat, tradidit: Hi placita sua proposuerunt: Vtrique conati sunt ad virtutem erudire, & ad felicitatem perducere auditores suos, sed nihil aliud quam conati sunt. Hic, quod illi non potuerunt, præstabit certissimè, non solum præscribet, quæ recta sunt, sed & robur, quod præstabit, atque hoc est, quod sequitur: Et docebit nos vias suas, & ambulabimus in semitis eius. Hebræi autem distinguunt inter gentes & populum: omnes enim præter se gentes vocant, se verò populum: sed differentia sepe confunditur, ut in præcedenti capite vbi dicitur: Væ genti peccatrici, populo, graui iniquitate. Idem enim ibi significat. Quidam tamen dicunt hinc distinguui, ob id, quia dicit propheta gentes fluere, id est, turmatim ad Christum venire: Iudæos verò venire, in quo paucitas & tarditas significatur. Hæc autem non sunt corporaliter intelligenda de passibus corporis: sed ire, est hic credere: dicere,

venite, est alios ad credendum inuitare. Discamus hinc studium cuiusvis Christiani esse, ut non sua salute sit contentus, sed & alios ad credendum inuitet.

Quia de Sion exiit lex, &c.) Hic subiungit causam, ob quam gentes sese mutuo hortabuntur, dicentes, venite ascendamus &c. quasi dicat: Idcirco fluent gentes, & ibunt populi multi, & dicent ad se mutuo, venite ascendamus ad montem Domini & ad domum Dei Iacob, quia dabitur lex à Christo, quæ pertinet non ad vnam familiam Abraham, non ad vnum aliquem populum Iudaicum, sed ad omnes omnino gentes: promulgabitur quidem primum in Iudæa, non tamen vniuersus Iudææ terminis cohibebitur, sed inde per Apostolos, quaque versum patet terrarum orbis, deferetur, hoc est ergo, quod ait: De Sion exiit, id est, promulgabitur lex noua, lex gratiæ, lex viuificans, & verbum, id est, euangelium de Hierusalé. Hanc legis & euangelij promulgationem impletam legimus apud Matth. Eunt ergo docete omnes Gentes. Item apud Marcum: Ite in mundum vniuersum, prædicate euangelium &c.

Matt. vlt.
Marc. vlt.
Luc. vlt.

Et iudicabit gentes &c.) Quod hic dicit, iudicabit gentes, hoc idem propheta ca. 42. alijs quidam verbis, sensu tamen eodem hoc modo extulit: Iudiciū gentibus proferet. Sunt qui dicunt verbum iudicare, aliam habere significationem cum datiuo, aliam cum accusatiuo: & cum datiuo idem esse quod contra aliquem, cum accusatiuo idem esse quod sententiam ferre seu pronuntiare. Quæ differentia in scripturis non est perpetua, ut patet ex Psal. Iudica me Deus, & discerne causam meam de gente non sancta, vbi sine dubio petit Dauid non contra, sed pro se ferri sententiam. Sensus ergo est iste: Christus sumet partes iudicis, & pro gentibus feret sententiam contra calumniatorem diabolium, & eas absoluet in sua iustitia. *Et arguet populos multos, &c.*) Quomodo Christus hic in terris ambulans arguit Iudæos, Scribas & Phariseos, qui eum in propria venientem non receperunt, ex euangelio varijs in locis manifestius est, quam ut opus sit probatione: Idem quoque per Apostolos fecit, quum ascendisset in cælum. Vnde Christus promittens discipulis suis Spiritum sanctum, dixit: Quum venerit ille, arguet mundum de peccato.

Psal. 42.

Et cõstabunt gladios suos in vomeres, &c.) Id est, arma bellica mutabunt in instrumenta agriculturæ. Significatur his verbis, adueniente Christo altissima & insolita pax futura. Sensus est: Tèpore Christi nascituri, pro discordia, quæ antea in toto terrarum orbe regnabat, erit concordia & studium pacis maximum, ita ut agricolæ liberè & sine metu hostium exerceant agriculturam. Hæc in nativitate

tate Christi impleta esse, nemo est, qui ignoret. Reuoluamus, inquit Hiero. veterum historias, & inueniemus vsque ad 28. annum Augusti Cæsaris, cuius 41. anno natus est Christus in Iudæa, in toto terrarum orbe fuisse discordiam, & singulas nationes contra vicinas gentes arsisse studio præliandi, ita ut cæderent & cæderentur. Orto autem Domino Salvatore, quando sub præside Syriæ Cyriaco prima est in orbe terrarum facta descriptio, & euangelicæ doctrinæ pax Romani imperij præparata, tunc omnia bella cessauerunt, & nequaquam per oppida & vicos ad prælia, sed ad agrorum cultus exercebantur: Hætenus Hieron. Vltra, hoc loco non perpetuitatem, sed diuturnitatem significat. Sic 4. Reg. Vltra non venient latrones Syriæ in terram Israël, id est, ad longum tempus non venient. Sic etiam hoc loco: Nam pax illa cœpit ante tempora Christi annis duodecim, durauit tota eius vita & quadraginta annis post mortem eiusdem. Præterea in voce (vltra) est hyperbole. Alij interpretantur hunc locum de pace euangelicæ, hoc est, de tranquillitate mentis, quæ facilius in animo sentitur, quam verbis exprimitur: sed videtur magis loqui de corporali pace & tranquillitate, qua abstinetur ab armis bellicis.

Domus Iacob venite, & ambulemus in lumine Dei nostri. Proiecisti enim populum tuum domum Iacob: quia repleti sunt ut olim, & augures habuerunt ut Philistiim, & pueri alieni adhaeserunt. Repleta est terra argento & auro, & non est finis thesaurorum eius. Et repleta est terra eius equis, & innumerabiles quadrigæ eius. Et repleta est terra eius idolis. Opus manuum suarum adorauerunt, quod fecerunt digiti eorum. Et incuruauit se homo, & humiliatus est vir. Ne ergo dimittas eis.

Domus Iacob venite, &c.) Post vocationem gentium, & ostensionem Domini super verticem montium, conuertitur propheta ad populum suum, qui domus Iacob vocabatur, quia de familia Iacob erat oriundus, hortas, ut qui in tenebris erroris versabatur, lumem veritatis recipiat, quasi dicat: Vos Israelitæ, posteri tam insignis patriarchæ Iacob, popule meus, venite ambulemus in lumine Dei nostri, recipiamus euangelium Christi, & illuminemur ab eo, ad quem gentes turmatim confluunt & credunt in eum: accedamus & nos, ut similiter illuminemur, & credamus in eum.

Proiecisti enim populum tuum, &c.) Propheta abruptus potius sermonem, quam finiuit. Cum enim videret impoenitens eorum cor, & in malis obduratum, per apostrophem conuertitur ad Dominum. Sensus autem est iste: Ideo hortor eos o Domine, ut pariter tuo mecum fruamur lumine, quia ego scio, quod proieceris eos, quibus tamen promisisti Messiam:

proiecisti inquam eos non sine causa, sed peccatorum suorum meritis: Quæ autem sint illa peccata explicat propheta, cum adiicit: *Quia repleti sumus* scilicet peccatis idololatriæ, quæ sunt antiqua illius populi peccata, ut patet ex Moyse, quando adorabant vitulum in Oreb.

Augures habuerunt) id est, attenderunt auguribus contra præceptum tuum, quod dedisti Deut. 18. Quando ingressus fueris terram, Deut. 18. quam Dominus Deus dabit etc. Augures autem dicuntur, qui ex garritu auium futuram prædicunt. Diuinitio autem ex garritu auium aliquando est licita, aliquando non. Licita quidem est & sine peccato fieri potest, si coniectura de his duntaxat sumatur, ad quæ caelestia corpora sese extendere possint. Vt si ex garritu seu clamore auium quarundam colligam pluuiam futuram: Aues enim plerunque citius aeris mutationem percipiunt, quam homines. Si verò talis diuinitio extendatur ad actus humanos, qui dependent ex libero arbitrio, superstitiosa est & illicita. Atque tali utebantur Philistæi, similiter & Iudæi, qui vsque adeo dediti erant huiusmodi signis, ut ea haberent pro lege suorum operum.

Diuinitio
quædam licita.

Et pueri alienigeni adhaeserunt.) scilicet fornicando contra naturam, hoc modo quidam interpretatur de peccato Zodomitico, quod quantum displiceat Deo, satis hic innuit propheta, cum populum adeo dilectum propter hoc reiectum dicat. Hieronymus scribit quod Græci & Romani hoc vitio maximè laborarint. Alij interpretantur hoc modo: Pueri alienigeni adhaeserunt, id est, coniunxerunt se gentibus in cultu idolorum. Quæ interpretatio non videtur omnino absurda, propterea quod alienigenæ seu alieni in scripturis ferè dicuntur, qui cum idolis fornicantur.

Et repleta est terra eius argento, &c.) Inter reliqua vitiorum genera, quibus laborabant Iudæi, ob quæ & reiecti sunt à Deo, numeratur etiam immoderata auaritia, rerumque cupiditas insatiabilis, quam hoc loco significare vult propheta, & potissimum cum ait: Et non est finis thesaurorum eius, non quod thesauri finem non habeant, sed quod possidentium animos explere nequeant, iuxta illud Salomonis: Auarus non implebitur diuitijs. Item iuxta illud Poetæ: Semper avarus eget. Thesaurus ergo Iudæorum finem quidem habebat, sed animus eorum cupiditate inflammatus terminum ignorabat. *Et repleta est terra eius equis, &c.* id est, contra Dei præceptum comparauerunt sibi vndique ingentem & quasi innumerabilem equorum copiam, & quadrigarum multitudinem. Præceperat enim Dominus Deut. 17. dicens: Cum constitutus fuerit Rex, non multiplicabit sibi equos &c. Si

ergo Dominus prohibet Regi, ne multiplicet sibi equos, quantum magis ceteris inhibita intelligemus? Notatur autem hic populi Iudæorum superbia & diffidentia. Superbia quidem, quia contraferant sibi magnam equorum curruumque multitudinem, non ad defensionis necessitatem, sed ad vitæ superbiam, ostentationem & voluptatem. Diffidentia verò, quia in equorum curruumque multitudine, non in diuino auxilio omnem salutis spem collocabant. Vnde Dauid: hi in curribus, & hi in equis: nos autem in nomine Domini nostri inuocabimus. Non inhibuit ista Iudæis Dominus, quia mala sunt, sed ut vni soliq; Deo adorato, non equis feruierent: erant enim multum inclinati ad idololatriam ut ex superioribus patet.

Repleta est terra idolis, &c.) Homo accipitur pro plebeio, vir pro potente seu primatè secundum Hebræos, qui inter suas voces nostris respondentes eo modo distinguunt. Sensus est: Tã plebeij, quàm principes & ad vnum omnes proni in terra adorauerunt idola, quæ ipsi arte confinxerant, mutantem gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis.

Ne ergo dimittas eis, &c.) Noster interpretæ hæc transtulit quasi essent verba prophetæ loquentis ad Deum, Ne ergo dimittas eis: Septuaginta verò, quasi essent verba Dei dicentis, Non ergo dimittam eis. Quare cum huius loci duplex sit translatio, admittit & duplicem sensum. Si ergo referamus ad personam Dei, sensus erit iste: Quia tanta tamque enormia mala perpetraverunt, non parcam eis, neque dimittam eis peccata eorum. Si verò sint verba prophetæ, sensus erit iste: Ne ergo Domine dimittas eis peccata, qui tanta mala commiserunt. Non est hoc ita intelligendum, quasi propheta mala impreceretur populo suo, cui antè tam blandè, tam amicè loquebatur, dicens: Venite ascendamus &cæt. sed ex consideratione peccatorum concedit diuinæ iustitiæ vindictam. Vel dicendum, quod more prophetico prædicat ea, quæ manentibus causis certissimè sunt euentura.

Ingrederet in petram, & abscondere in fossa humo à facie timoris Domini, & à gloria maiestatis eius. Oculi sublimis hominis humiliati sunt, & incuruabitur altitudo virorum. Exaltabitur autem Dominus solus in die illa.

Ingrederet in petram, &c. Est iterum apostrophe ad populum quasi dicat propheta: Ergo quidem vos hortatus sum, dicens, Dominus Iacob venite &c. sed quia nolulistis audire, & proinde merito vestro abiicit vos Dominus, ideo iã prædico vobis, quæ ventura sunt mala, & hortor vos, ut ingrediamini in petras, & in speluncis ac terræ fossis abscondamini à timore horribili Romani vel Baby-

lonici exercitus, per quem effundet Deus furorẽ suum, exeret magnitudinem potètiæ suæ, quia ipse agnosceretur magnus & verè gloriosus. In tantam venies formidinem, quod profundissima antra sectaberis, optabis tibi scindi petras, & dehiscere terram, ut possis abscondi. Vastatio autem Iudæorum à Romanis facta, dicitur timor Domini, quia erat effectus Domini valdè timendus. Similiter dicitur & gloria Dei, quia erat diuinæ potètiæ & iustitiæ gloriosus effectus. Huius timoris meminit in Euangelio: tunc incipient dicere montibus, cadite super nos: & collibus, operite nos.

Oculi sublimis hominis, &c.) Præteritum pro futuro enúciat propter certitudinem prophetiæ. Notat his verbis non solum plebeios, qui nomine hominis intelliguntur, sed potentes, superbos, qui nomine viri significantur, secundum distinctionem Hebræorum, quem admodum superius diximus. Sensus est: Cum venerint Chaldæi vel Romani hostes infestissimi, tunc tam potètes, quàm plebeij, tam nobiles, quàm ignobiles, & ad vnum omnes superbi & elati humiliabuntur ac prosternentur, eritque omnium eadem calamitas: solus autem Deus tunc sublimis, potens, gloriosus apparebit, cui iram & vindictam nemo, quantumuis potens, effugere poterit. Alij non improbabiler referunt hæc ad diem extremi iudicij, in quo omnis creatura diuinæ gloriæ & potètiæ humiliabitur & incuruabitur, atque ad diuinam maiestatem collata agnosceret se nihil esse. Causam autè, ob quã debeat humiliari & incuruari, reddit, cum subdit:

Quia dies Domini exercituum super omnem superbum, & excelsum, & super omnem arrogantem, & humiliabitur, et super omnes cedros Libani, sublimis, & erectas, & super omnes quercus Basan, et super omnes montes excelsos, et super omnes colles eleuatos, et super omnem turrim excelsam, & super omnem murum munitum, et super omnes naues Tharsis, & super omne quod visu pulchrum est.

Via dies Domini exercituum, &c.) Dies Domini in scriptura aliquando peculiariter pro die extremi iudicij accipitur. Sic ad Corinth. Vt spiritus saluus sit. 1. Cor. 5. b in die Domini. Item 2. ad Corinth. 1. Aliquando accipitur pro examine seu stricto Dei iudicio. Sic primè ad Corinth. 3. Dies enim Domini declarabis. Interdum verò pro quouis tempore, quo Dominus exeret potèntiam suam, siue ad pœnam malis infligendam, siue ad præmia bonis remuneranda. Nonnunquam etiam pro ipsa pœna seu Dei vindicta, quomodo hic accipi potest, hoc sensu: Vindicta Dei veniet seu redundabit super omnem superbum, id est, corde elatum magnaque de se sentientem: & super omnem excelsum, id est, in magnis & mirabilibus supra se gradientem: & super arrogantem, id est, magna de se iactantem: & humiliabitur, id est, deprimetur.

Libanus.
Basan.

mirabilibus supra se gradientem: & super arrogantem, id est, magna de se iactantem: & humiliabitur, id est, deprimetur.

Et super omnes cedros, &c.) Libanus mons est inter Arabes & Phœnices, altissimas habens cedros. Basan verò regio est trans Iordanem Iudæa sita, quam duæ tribus & dimidia possederunt, in qua crescunt altissimæ quercus. Et nominibus harum arborum metaphoricè significare vult magnos principes, superbos, diuitijs, honoribus elatos. Sensus est: Ira Dei siue vindicta veniet super omnes principes superbos & elatos. Lyra per cedros intelligit machinameta facta ex cedro: per quercus, machinameta facta ex quercu, sed prior expositio verisimilior est.

Et super omnes montes, &c.) Est similis metaphora cum præcedente. Sicut enim pro magnitudine varietateque virtutum homines boni, montes appellantur & colles: Ita è contrario, pro magnitudine peccatorum & diuersitate, maximè superbiæ, mali, montes appellantur & colles. Sensus est ferè idem cum præcedentibus. Vindicta Dei veniet super oēs, qui in superbiâ eriguntur siue obruditione, siue generis nobilitatem, vel ob quodlibet aliud, quod in Deum non referuntur.

Et super omnem turrim excelsam, &c.) Qui hæc ad Vespasiani Adriani que tempora referunt, corporaliter impleta esse dicunt, quando nulla turris licet excelsa, nullus murus licet fortissimus, non denique vlla nauium multitudo aduersus vim Romani exercitus potuerit præualere: sed habitatores Iudææ in tantam venerunt formidinem, ut ipsi cum coniugibus, liberis, argento, auro, quæ sibi auxilio fore existimabant, in abditissimas terræ foueas demersi sint, & profundissima antra sectati. Metaphoricè autem per turrim & murum intelliguntur illi, qui in edificijs, castris, alijsque locis turrium altitudine, murorumque firmitate munitis confidebant, super quos etiam veniet dies vltionis diuinæ. Septuaginta pro Tharsis vertentur mare. Est aut Tharsis vox neque Latina, neque Græca, sed Hebraica, cuius naturale significatum habetur Exod. 28. vbi in rationali Aaron poni iubentur quatuor ordines lapidum, quorum nomina ibi referuntur, & inter ceteros lapides, nominatur etiã Tharsis, quam vocem noster interpretæ Chrysolitum vertit, siue, ut alij, Hyacinthum. Et propter huius lapidis caruleum colorem, qualem & mare sæpè habet, factum, est ut Tharsis pro quouis mari accipiatur apud Hebræos.

Quid proprie Tharsis.

Et incuruabitur sublimitas hominum, & humiliabitur altitudo virorum. Et eleuabitur Dominus solus in die illa, & idola penitus conterentur. Et introibunt in speluncas petrarum, & in voragine

Infra 31. d

terra, à facie formidinis Domini, & gloria maiestatis eius, cum surrexerit percutere terram.

Et incuruabitur omnis sublimitas, &c.) Quia res maximi est momenti, eandem repetit propheta & inculcat sæpius, ut firmius in hæreat animis eorum. Et diligenter attendere debent omnes superbi, ambitiosi, & id genus malorum hominum, ad hanc Esaiæ prophetiam, quia eadem Dominus facturus est in consummatione sæculi, quæ fecit in destructione Hierusalem, quæ typum gefsit totius orbis in extremo iudicio consumendi, adeo ut multi sint, qui non dubitent hæc omnia ad sæculi consummationem esse referenda.

In die illa projiciet homo idola argenti sui, & simulachra auri sui, quæ fecerat sibi, ut adoraret talpas & vespertilioes. Et ingreditur scissuræ petrarum, & in cauernas saxorum à facie formidinis Domini, et à gloria maiestatis eius, cum surrexerit percutere terram. Quiescite ergo ab homine, cuius spiritus in naribus eius est, quia excelsus reputatus est ipse.

Luca 23. b

In die illa projiciet homo idola, &c.) Diem illam vocat diem terrificam obsessionis Hierusalæ. Idola argenti & simulachra auri vocat idola & simulachra ex auro argentoque confecta. Et istud: Talpas & vespertilioes, per appositionem additur, hoc sensu: in die illa quilibet homo idololatra abijciet idola sua argentea & simulachra aurea, quæ erant talpæ & vespertilioes. Et putant quidam, quod populus Iudaicus huiusmodi animalium imagines adorauerit: quæ sensum reddit Pagnæ qui hoc modo vertit: In die illa projiciet homo idola argentea & aurea quæ fecerat sibi, ut incuruaret se ad imagines talparum & vespertilionum. Id si verum est, mira est & admiranda summoperè huius populi stultitia. Alij aliter interpretantur, videlicet ipse populus, non talpas aut vespertilioes adorauerit, sed absolutè idola, quæ propter defectum oculorum aut luminis, huiusmodi animantibus comparantur. Sic Hieron.

Et ingreditur scissuræ petrarum, &c.) Quem admodum nos, quum volumus aliquid in auditorum animis firmiter herere, & in memoria perpetuò retineri, idem semel atque iterum, ter aut quater aliquando repetimus: Ita hoc loco facit propheta, qui iam tertio eadem repetit & inculcat, ne vnquam memoria excidant, ut vel hoc modo humiliarentur sub manu Dei omnipotentis.

Quiescite ergo ab homine, &c.) Locus iste difficilis est & obscurus. Excitat autem propheta Iudæos ad diligèntiam, ut videlicet omnibus modis caueant, ne impingant in Christum venturum: quia videbitur quidem in forma serui, homo fragilis & mortalis, ut ceteri omnes, sed interim erit reuerè Deus. Et istud: Quiescite ergo &c. est totius huius capituli quasi epiphonema. Sensus est: Quum hæc ita

hæc ita sese habeat, quod in nouissimis diebus ostendetur mons domus Domini in vertice montium: præterea dies Domini ventura sit, in qua vniuersus Iudæorum status subuertendus est: moneo vos & præcipio, vt diligenter caueatis ab homine, cuius vitam fragilis est, quàm est vita cuiusuis animantis, quod respiratione viuit: quia secundum diuinitatem, quæ sub humana specie latebit, ipse excelsus, ingens, & magnus reputabitur. Sumitur ergo spiritus pro vita, & nares pro respiratione, per quam vitam animantis expressit. Est enim notatio, quæ species est periphraſis. Quiescite ergo ab homine, cuius spiritus in naribus eius est. Videtur omninò nouus & insolitus loquendi modus, sed his verbis, vt diximus, voluit exprimere fragilitatem futuri Messia. Posteriorem autem partem istam, Quia excelsus reputatus est ipse, interpretes variè reddiderunt. Quare notandum in primis, quod Septuag. (vt refert Hieronym.) hanc partem omninò prætermiserunt. Vnde dicimus editionem, quæ nunc in manibus est, non esse Septuaginta interpretum, vel certe nos eam nunc non purè habere. Nā in omnibus exemplaribus tam Græcis, quàm Latinis hæc pars reperitur, & ceteri omnes, præter Septuag. reddiderunt, sed aliter, quàm noster interpret. Aquila enim qui vetus testamentum ex Hebræo in Græcum transtulit, hoc modo reddidit: Quiescite ergo & cat. quia in quo reputatus est ipse? quali dicat, in nullo. S. Pagninus, qui ex Hebræo in Latinum vertit, sic transtulit: Quid enim reputatio nis est ipse? Münsterus aut hoc modo, Quid enim ille reputatur? Solus Hiero. interpretatus est quod nos habemus. Et vox Hebræa **בָּאֵמָּוּ** bammo, ambigua est: interdum enim significat excelsus: interdum verò, in quo. Et Hieron. dicit Iudæos, qualis erat Aquila, intelligentes prophetiam esse de Christo, vt vidèrentur non laudare Christum, sed vilipendere, vocem ambigam in deteriorem partem vertisse, cum tamen verborum consequentia, & rationis ordo, & sensus ipse alterum significatum exoptularent, illū nimirum quem reddidit Hiero. Nemo enim hoc modo quempiam laudat: Cauetene offendatis in eum, qui omninò nihil est.

CAPVT III.

Ecce enim dominator Dominus exercituum auferet ab Hierusalē, et à Iuda validum & fortem, et omne robur panis, & omne robur aquæ, & fortem, et virum bellatorem, & iudicem, et prophetam, et hariolum, & senem principem super quinquaginta, & honorabilem vultu

& consiliarium & sapientem de architectis, & prudentem eloquij mystici.

Ecce enim dominator Dominus, & ca.) Caput istud pendet omninò à præcedenti capite & est cum eo quasi continuus textus, quod facillè indicat coniunctio (enim) quæ refertur ad illam præcedētis capitis partē: Quiescite ergo &c. & est ordo talis. Quoniam noluitis cessare & cauere ab homine, cuius spiritus in naribus eius, qui excelsus reputatus est, sed e contrario occidistis eum iustum & innocentem: idè fructum adinventionum vestrarum comedetis, idè hæc quæ sequuntur euenient vobis mala. In primis Dominus auferet ab Hierusalem & Iuda omnes homines corpore validos ac robustos & in bello fortes, ita vt ne vnus quidem rei bellicæ peritus aut alicuius fortitudinis remanebit. vbi nos habemus, validum & fortem, Septuaginta transtulerunt, validū & validam in fœminino genere. Hæc corporaliter esse impleta, ex historijs antiquitatis satis constat. Si verò spiritualiter interpretemur, vt etiam quidam ex Iudæis interpretantur, per validum & fortem intelliguntur Apostoli & Apostolici viri, qui cū Paulo dicere possunt: Omnia possumus in eo, qui nos confortat. Tales etiam à Iudæis ablatis vsq; in hodiernum diem, satis constat. Deinde auferet Dominus omnè robur panis, & omne robur aquæ. Hebræi nomine panis, omne genus cibi, & nomine aquæ omnè genus potus significant: & hæc corporaliter intellecta manifeste sunt, & tempore Titi & Vespasiani impleta, quādò (vt refert Iosephus) tantam ciborum passi sunt inopiam, vt matres necessitate famis coactæ proprias proles coxerint, easque sibi alijsque comedendas apposuerint. Spiritualiter autem nomine panis & aquæ, sacra scriptura intelligenda venit, quo homo spiritualiter nutritur atque fouetur. Vnde ait Saluator: Nō in solo pane viuit homo, sed in omni verbo, quod procedit de ore Dei. Hunc scripture panem abstulit Dominus à Iudæis, & dedit Genti facienti fructus eius, quemadmodū in Euangelio prædixerat: Auferetur à vobis regnū & dabitur Genti facienti fructus eius. De hac aquæ penuria loquitur quōq; Dominus apud alium prophetam: Ecce (ait) dies venient & mittam famem in terram, non famem panis, neque sitim aquæ, sed famem audiendi verbum Domini. Habent quidē Iudæi panem, sed absq; fortitudine: habent & aquas, sed absq; robore, hoc est, habent quidem veteris testamenti scripturas, & legunt, sed non intelligunt: tenent quidē membranas, sed Christum in membranis depictum & annunciatum perdididerunt.

Fortem & virum bellatorem, &c.) Quod prius in genere dixit, fortem & validum, hîc specialius

cialius enarrat & particulariter: Arioli erant, qui incantationibus quibusdam futura prædicebant, qualis erat Balaam & reliqui sacerdotes, de quibus 1. Reg. 6. qui consilium dabant, quomodo reduceretur arca in terram Israeliticam, Latini tales vocant diuinos. Per virum bellatorem, intelligit strenuum virum, & in bellicis negotijs benè exercitatum. Intelligitur hîc senex non ætate, sed merito, consilio aut prudentia, quia nec hodie desunt senes ætate apud Iudæos: Hunc sensum probabilem faciunt Septuaginta, qui pro sene, presbyterum transtulerunt: Si tamen hæc specialiter referamus ad tempora Romanorum, nihil obstabit, quominus etiam intelligatur senex ætate. Princeps super quinquaginta dicebatur apud Iudæos quinquagenarius, qui quinquaginta militibus præerat. Quemadmodum enim apud Latinos centurio, qui centum: & decurio seu decanus, qui decem præest: ita apud Hebræos quinquagenarius dicebatur, qui quinquaginta hominibus præerat. Significata autem à parte totum per synecdochen, vt annotat Hieron. Sensus est: non erit in vobis qui valeat ducere bellum.

Et honorabilem vultu, &c.) Pro duobus istis, honorabili vultu & consiliario Septuaginta, vnum admirabilem consiliarium venterunt. Inter cetera dona, etiam hoc Dominus auferet à Iuda & Hierusalem, vt nō habeant vel vnum consiliarium, sed omnia agant sine consilio.

Et sapientem de architectis, &c.) pro quo Aquila sapientissimum artificum transtulit, qui videtur de artifice artis mechanicæ merito intellexisse: qualis fuit Beseleel filius Uri filij Vr de tribu Iuda, quem impleuit Deus spiritu sapientiæ & disciplinæ, vt esset faber perfectissimus in omni opere. Sed nihil prohibet, quin intelligamus de tali artifice, qualem Paulus se facit: vt sapiens inquit architectus fundamentum posui, & cæt. Iudæis enim perdentibus architectos, omnis ædificandi gratia ad Ecclesiam trāslata est.

Prudentem eloquij mystici, &c.) Hunc locum varij variè interpretantur. Symmachus autè eodem modo, quo noster hic interpret transtulit: Septuaginta verò prudentem auditorem: Theodotion, prudentem incantatorem: Aquila prudentem susurratorem. Quantum ergo ad Septuag. interpretationem attinet, prudens auditor videtur ille, qui in Ecclesia de doctrina docentis diiudicare potest, an vera sit & fidei consentanea, an falsa: & dicere, an docens loquatur ex spiritu Dei, an ex spiritu diaboli. Tales auditores constituebantur apud Iudæos, qui inter prophetas & pseudopphetas discernent, quales apud nos fortè dici possent hæreticæ præ-

uitatis inquisitores. Reliquas translationes videtur Hieronymus habere pro eodem. Ait enim hoc modo, Prudēs autem eloquij mystici siue susurrator: & (vt Theodotion voluit) incantator videtur mihi vir esse eruditus & exercitatus tam in lege & prophetis, quàm in Euangelio & Apostolis, qui possit singulas animi perturbationes sua sanare doctrina, & ad integrum mentis statum reducere: dum & scortator recipit castitatem, & ganeo frugalitatem, & quōdam avarus dat elemosynam. A principio capitis huc vsq; nihil aliud voluit dicere propheta, quàm quod foret & virorum maxima raritas, & aliarum rerum penuria supra modum.

Et dabo pueros principes eorum, et effeminati dominabuntur eis. Et corruet populus, vir ad virum, & vnusquisque ad proximum suum. Tumultuabitur puer contra senem, & ignobilis contra nobilem. Apprehendet enim vir fratrem suum: domesticum patris sui. Et dicent, vestimentum tibi est, princeps esto non ster: ruina autem hæc sub manu tua.

Et dabo pueros principes eorum, &c.) Hactenus per prophetam: iam ex sua persona loquitur Deus. Pueros intelligit non tam ætate, quàm sensu, moribus, & conuersatione: Effeminatos verò, qui rebus Venereis dediti, fortitudinem stabilitatemq; virilem in molliem fœmineam habent redactam. Sensus est secundum Hieron. Sublatis his, quæ antè donaueram, eaque quasi bona iratus abstuleram, iam e contrario dabo mala, quasi dicat: Non solū auferam senes, prophetas, prudentes, principes, & ad vnum omnes potentes, sed & in illorum locum constituam pueros, id est, imbecilles, lasciuos, dissolutos, & omnia puerorum more agentes, qualis fuit Roboam, qui senum consilio contempto, iuuenum consilia secutus est: non quod puer esset ætate, quando accepit regnum, vt pote qui quadraginta erat annorum, sed quia pueriliter & dissolutè agebat.

Et corruet populus, &c.) His verbis significat totius populi dissolutionem, quasi dicat: Ex eo, quod principes eorum erunt pueri, & effeminati dominabuntur eis, sequetur hoc malum, quod nec ætatis, nec dignitatis vllus seruabitur ordo: sed sine discrimine puer aduersus senem, ignobilis aduersus nobilem, quisque contra proximum suum confluet. Quod reuera accidit tempore Titi & Vespasiani, quando ciuitas propter seditionem diuisa erat in tres partes, vt ait Iosephus: Quidam enim arcem & templum, alij inferiorem, alij superiorem vrbis partem tenuerunt.

Apprehendet enim, &c.) Domesticum patris sui vocat, qui est eiusdē secum familiæ. Vestimentū, per Synecdochen pro opib. & diuitijs capitur. Pro ruina Symmachus infirmitatem

tatem transtulit. Sensus est: Singuli dicent ad singulos, quia opes tibi sunt & diuitiæ, fis nobis princeps, libera nos ab hac ruina, nostra hæc calamitas & miseria tuo sustentetur & protegatur auxilio. In hac diuersa principum electione, significatur seditio, dum alius hunc, alius illum petit principem.

Respondebitque in die illa, dicens: Non sum medicus, & in domo mea non est panis, neque vestimentum, nolite constituere me principem populi. Ruit enim Hierusalem, & Iudas concidit: quia lingua eorum, & adinventiones eorum contra Dominum, vt prouocarent oculos maiestatis eius. Agnitio vultus eorum respondebit eis, & peccatum suum quasi Sodoma prædicauerunt, nec absconderunt. *Va anima eorum: quoniam reddita sunt eis mala.*

Respondebitque in die illa, & cat.) Est iterum synecdoche in pane & vestimento, & ad verbum transferri debebat, Non sum alligator vel alligans vulnera, quæ admodum reddidit Theodotion. Sensus est: Is, quem in principem volebant eligere, videns suam imbecillitatem & impotentiam, respondebit, non sunt mihi opes aut diuitiæ, quibus possem mederi vestris malis, non est in mea potestate depellere hanc ruinam, miseriam, & calamitatem, proinde nolite me eligere in principem. Admonet hic Hieron. vt non statim præbeamus consensum multitudini, quando nos eligit vel in pastores, vel rectores, vel principes, sed quisque se humiliet sub potenti manu Dei, qui superbis resistit, humilibus autem dat gratiam, sed electi in principem videamus quid ferre recusent, quid valeant humeri: populus enim & vulgus ferè ditiores eligit, & sæpè iudicat aliquem meliorem, quàm reuera est.

Ruit enim Hierusalem, & cat.) Verba sunt non illius, quem volebant eligere principem, sed prophetæ dicentis, ideo neminem velle præesse populo, quia Iuda & Hierusalem penitus excidetur, & huius excidij causam adiungit, dicens: *(Quia lingua)* id est, voces eorum, quibus blasphemabant, dicentes, Dæmoniū habet, in Beelzebub principe dæmoniorum eijcit dæmonia, tolle, tolle, crucifige & cæt. *(& adinventiones)* id est, peccandi studia sunt contra Deum, quem & vocibus suis blasphemiam, & peccandi studijs ad iracundiam prouocauerunt.

Agnitio vultus eorum respondebit eis.) Id est, secundum Hieronymum sua recipient peccata: Est quidem breuis hæc Hieron. expositio, sed obscura. Istud autem vult propheta: hoc eueniet eis, quod magnitudo seu enormitas peccatorum meretur, quasi dicat: Facies eorum indicat eos esse superbos, ira, inuidia, & odio plenos, ideo secundum hæc fiet eis, id est, præmia factis suis digna reci-

piant: Secundum magnitudinem delicti, erit & plagarum modus. Similem Hebraicum habemus Osee 10. Vitis frondosa Israel fructus adæquatus est ei.

Et peccatum suum, & c.) Sensus est: Quemadmodum Zodomitæ cum omni libertate peccantes, nec pudorem vllum sceleris habentes dixerunt ad Loth: Educ viros foras, vt cognoscamus eos; Sic & isti publicè proclamantes prædicauerunt peccatum suum, sine verecundia dicentes: Dæmonium habet: Tolle, tolle, crucifige eum: Reus est mortis, & cæt.

Va anima eorum, & cat.) Futurum tanquam præteritum enunciat propter certitudinem prophetiæ, quod Esaiæ admodum frequens est & familiare. Sensus est: Aeterna damnatio manet eos, & hoc propter scelera eorum.

Dicite iusto quoniam benè: quoniam fructum adinventionum suarum comedit. *Va impio in malum: retributio enim manuum eius fiet ei. Populum meum exactores sui spoliauerunt, & mulieres dominatae sunt eis, Popule meus qui te beatum dicit, ipse decipiunt, & viam gressuum tuorum dissipant.*

Dicite iusto quoniam benè, & c.) Alloquitur propheta lecturos hanc prophetiam. Hieron. in commentario & in textu legit pluraliter, comedent: similiter legunt exemplaria Hebraica, & refertur ad illos, de quibus antè sermo fuit, hoc sensu: Vos, qui lecturi estis hanc de Iudæorum perditione prophetiam, dicite iusto scilicet Christo, id est, laudate Christum, quia benè, iustè, & nõ crudeliter fecit, euertèdo Hierusalem & regnum Iudæ. Si verò sequamur nostram translationem legendo in singulari numero, comedit, tunc erit consolatio iustorum, hoc sensu: Dicite iusto, id est, cuius homini pio & virtute prædico quod secum benè ageretur, quoniam pereuntibus iniustis ipse laborum suorum fructus bonos recipiet. Comedere, pro recipere frequens est in scripturis. Et vocabulum (adinventiones) aliquando accipitur in bonam partem, vt hoc loco: Aliquando in malam, vt superius cum ait; & adinventiones eorum contra Deum, & c. Quemadmodum enim mali student prauis adinventionibus, & toti in hoc sunt, vt peccata perpetrent: Ita boni pijs student adinventionibus, & toti in hoc sunt occupati, vt faciant bona, & Deo placeant.

Va impio in malum, & c.) Est ferè eadem sententia cum illa: Agnitio vultus eorum respõdebit eis. Item cum illa: *Va anime eorum quoniam reddita sunt illis mala: & quod ibi in præterito, hic in futuro enunciat. Vbi cunq; ponitur particula illa (væ) in scriptura, accipitur ferè pro æterna damnatione. Sensus est: Aeterna damnatio manet omnes impios.*

Et po-

Et populum meum exactores, & c.) Hactenus causam futuri excidij significauit propheta peccatum reiecti Christi: Nunc etiam alia adijcit, quæ simul etiam causa fuerunt. Verba Dei sunt ad Scribas & Phariseos, quos ideo non doctores, sed exactores vocat, quia traditionibus suis quodammodo extorquebant bona populi. Hic locus multò dilucidior erit & clarior, si conferatur cum illo, qui est apud Matthæum: *Quare vos transgredimini & c.* Idem enim hic exprobratur Iudæis, quod ibi. Vide Theophilactum super illum locum Matthæi. qui eum optimè explicat inter cætera dicens: Pharisei per sua debant pueris, ne quid darent parentibus, sed offerret in Theaurum templi: docebatque ipsos, vt dicerent, donum Dei est, id est, oblatum Deo, o pater, id quod per me vsui esse tibi cupis. Et sic parentes relinquebantur & contemnebantur, nec in senectute alebantur.

Mulieres dominati sunt eis.) Quos antè effeminatos, hic despectiuè mulieres vocat, & notat turpem libidinosamque Scribarum & Phariseorum conuersationem. Sensus est: ideo omnibus modis student à populo corradere pecuniam, vt melius libidinem suam exercere possint, & voluptates, rebusque Venereis liberius incumbere. Nihil prohibet etiam mulieres propriè accipi, hoc sensu: Tam molles facti sunt Scribæ & Pharisei, vt mulieres, hoc est, vxores eis dominatæ sint.

Popule meus, & c.) Videtur **D**e v s humano affectu loqui ad simplicem plebem, & quasi compati eis. Sensus est: O popule meus, Scribæ & Pharisei, propter munera à vobis in templo oblata, cæremoniasque præstitas, prædicant vos beatos atque felices: sed (pro dolor) ipsi vos fallunt & à via veritatis seducunt. Per viam gressuum, vitæ rationem intelligit, quam huiusmodi homines dissipant. Non enim munera, non cæremonia, non templum, hominem faciunt beatum: sed charitas ex corde puro procedens, & fides per dilectionem operans.

Stat ad iudicandum Dominus, & stat ad iudicandos populos: Dominus ad iudicium veniet cum senibus populi sui & principibus eius. Vos enim depasti estis veniam meam, & rapina pauperis in domo vestra. *Quare atteritis populum meum, & facies pauperum commolitis? dicit Dominus exercituum.*

Stat ad iudicandum Dominus, & c.) Sunt iterum verba prophetæ commemorantis iudiciū Dei aduersus exactores populi, & vt eos magis terreat, dicit eum stare & quasi paratum esse ad iudicandum. Hieronymus in Commentar. illud (cum) quando dicitur, Cum senibus populi & cæt. exponit contra

Vox Hebræa ambigua est ad vt runq; secundum Hieronymum ergo sensus est iste: Veniet Dominus ad iudicandum contra senes & principes Iudæorum, qui opprefferunt populum suum, atque hoc est, quod sequitur:

Vos enim depasti estis, & c.) Secundum alteram interpretationem sensus est iste: Deus cum senibus, id est, patriarchis & prophetis, & principibus, id est, Apostolis veniet ad iudicandum populos.

Vos depasti estis, & c.) Seruat (inquit Hieronymus) consuetudinem prophetarum, vt mutet repente personas: Suprà enim ipse Dominus dixerat: Popule meus, qui beatum te dicunt, ipsi te decipiunt: & postea propheta subiecerat, Stat ad iudicandum Dominus, Dominus ad iudicium veniet. Igitur post prophetam ipse Dominus, qui ad iudicium venerat cum senibus populi sui, & principibus eius, loquitur ad eos, & corripit delinquentes. Quid autem intelligatur per vineam, aperit propheta quinto capit. vbi ait: Vineam Domini exercituum, domus Israel est. Sensus itaque est: Vos Scribæ & Pharisei depasti estis plebem meam spoliando eam bonis suis, & deponendo ea apud vos quæstus gratia. *Quare atteritis?* id est, paulatim consumitis populum meum, & facies pauperum commolitis? id est, macie & fame attenuatis, vt habet Amos. Posteriores illam partem: Dicit Dominus exercituum, neque Hieron. legit in textu, neque Haymo: postrema tamen editio Parisiensis & alia quædam exemplaria constanter legunt. Hæc quoque locum habent non solum in nostros Reges & Principes seculares, si malè & iniustè exigunt aliquid à simplici plebecula, sed etiam in ecclesiasticos Prælatos, Episcopos & alios, qui aliquando malè torquēt excommunicationes in miseros homines ob debitum paruum aut aliam causam alioqui leuissimam, præterea qui Ecclesiæ bona malè & inutiliter consumunt in alendis equis aut concubinis.

Et dicit Dominus Deus, Pro eo, quod eleuatae sunt filie Sion, & ambulauerunt extento collo, & nitibus oculorum ibant, & plaudebant, & ambulabant pedibus suis, et composito gradu incedebat, decalauabit Dominus verticem filiarum Sion, & Dominus crimem earum nudabit.

Et dicit Dominus: pro eo, & c.) Superius tam populū, quàm principes populi corripuit propheta & Dominus: nunc ad mulieres conuertitur sermo propheticus, ne se putent liberas, & ab omni crimine alienas, ob quarum luxuriam & voluptatē depasti sunt principes vineam Domini. Per filias Sion, quidam intelligunt minores Iudææ vrbes, quæ erant sub potestate & ditione Hierusalem. Et phrasis hæc frequens est in scriptura, & maxime in libro Iosue, vbi per singulas tribus

tribus ponuntur nomina ciuitatum, & po-
stea describuntur villæ & castella, quæ filia
illarum ciuitatum appellantur. Et quando
hoc modo interpretamur hunc locum, o-
portet, vt per metonymiam accipiamus ciui-
tatem Sion pro populo habitante in ea. Alij
simpliciter intelligunt filias & mulieres ci-
uitatis Hierusalem. Et est hoc loco notatio,
qua significatur libido, superbia, procacitas
quæ vitia sunt in mulieribus, & maximè do-
minantur in puellis. Locus iste alioqui faci-
lis est & cuius obuius.

Decalubit Dominus, &c.) Id est, propter hæc
mulierum & puellarum libidinem, super-
biam, & procacitatem afficiet eas Dominus
maxima ignominia. præcipuum enim orna-
mentum, quod eis natura dedit, ipsum vi-
delicet capillitium, in quo sibi ferè placent
mulieres, auferet: quo sublato, succedet cal-
uitium, quod quâ magna sit ignominia no-
ta, facilè patet ex antiquis, qui captiuis suis
caluitium inducere consueuerunt ignomi-
nia causa, & in signum subiectionis, pleni-
q; dominij in ipsos.

*In die illa auferet Dominus ornamentum calcea-
mentorum, & lunulas, & torques, & monilia, &
armillas, & mitras, & discriminalia, & perische-
lides, & murenulas, et olfactoriola, & inanes, & an-
nulos, & gemmas in fronte pendentes, & mutatoria,
& palliola, & linteamina, & acus, & specula, & syn-
dones, & vittas, & theristra.*

In die illa auferet Dominus, &c.) Est synecco-
che: per hæc enim, quæ enumerat Prophe-
ta, significare vult omne genus ornamento-
rum seu mundi muliebris. Per diem illâ ca-
ptiuitatem Romanam intelligit. Lunulæ, or-
namenta erant mulierum, quæ habebant fi-
guram lunæ, quibus partes vestium inter se
connecebantur. Torques vel torquis, cum
eius vsus & apud nos frequens est, quid sit,
omnibus notum est. Monile, ornamentum
gutturis est, quod solet ex collo virginum
dependere, ex eo dictum, quod virtutis ad-
moneat. Solet enim olim ob egregium ali-
quod factum dari. Armillæ sunt in circulo-
rum modum confectæ, quas ab imperatori-
bus donatas viri militares in brachijs gesta-
re solebât: hinc & brachialia à Prisciano vo-
cantur. Dicuntur autem armillæ ab armis,
quia antiqui humeros cum brachijs, armos
vocabant. Mitra vox est barbara, ornamen-
tum significans in modum coronæ factum.

Lunula.

Monile.

Armilla.

Mitra.

Discrimi-
nalia.

Perische-
lides.

Murenula

Discriminalia, instrumeta sunt, quibus vir-
gines segregabant crines, in fronte penden-
tes. Perischelides, sunt ornamenta aut potius
instrumeta, quibus mulierû gressus compo-
ni solent, à *περί* & *σχέλος*, quod significat crus
tibiæ. Murenulæ, sunt ornamenta colli fle-
xuosa instar murenarum, seu catenæ ex au-
ro confectæ, à murena pisce sic dicta, quæ lon-
gitudine anguillæ non adeo dissimilis est.

Vide Hiero. ad Marcellam. Per olfactorio-
la, metaphoricè intelligit pixedulas: seu o-
lfactorio-
dorum fasciculos, in quibus ponebant mu-
scum & alia aromatum genera. In aures, sunt
circuli aurei vel argentei, qui ex auribus per-
foratis dependent. Per mutatoria, Thomas
diuersa vestimentorum genera intelligit,
qualia videmus in aulicis, qui quotidie & a-
liquoties bis in die aliam & aliam induunt
vestem. Hiero. tamen dicit vestium mulie-
briû certi generis esse ornamenta, quibus
humeri & pectora teguntur. Pro linteami-
nibus Sept. transtulerunt, perspicua Laco-
nica, volentes significare tenuissimas vestes
quibus olim utebantur Lacedæmonij. Acus
instrumenta sunt, quibus ornamentorû cri-
nium compago retinetur, ne laxius huc atq;
illuc diffluant capilli. Theristrum, est genus
pallij muliebris ex optimo genere lini con-
textum, adeo tenue atque subtile, vt si quis
inde tunicam habeat indutâ, maculam cor-
poris nequeat abscondere. Solêt autem mu-
lieres, potissimum Arabicæ hac veste vti in
ætate, vnde & nomen sortita est *θεῖρος*: the-
ros enim idem est, quod æstas.

*Et erit pro suaui odore fætor, & pro zona funicu-
lus, & pro crispanti crine caluitiû: & pro fascia
pectoralis cilicium. Pulcherrimi quoque viri tui
gladio cadent, & fortes tui in prælio. Et mærebunt, at-
que lugebunt portæ eius, & desolata in terra sedebit.*

Et erit pro suaui odore, &c.) Id est, pro musco
& alijs aromatum generibus benè olen-
tibus, erit maximus & intolerabilis fætor,
quo in captiuitate ex miseria affligentur: &
pro zona, id est, cingulo aureo erit funicu-
lus, quo ducentur captiua ad externas natio-
nes. Per fasciam intelligit, qua constringuntur
mamillæ, ne turpitudinem ingerant sua
magnitudine: pro pulcherrimis quoq; cri-
nibus, quibus superbire solent, erit caluitiû.

Et mærebunt atq; lugebunt, &c.) Olim apud Iu-
deos portæ erant loca adeo cælebria, vt in ijs
iudicia publica exercerentur. Potest hæc ef-
se duplex figura, & proinde duplex sensus.
In primis metonymia, vt per portas & ciui-
tatem intelligamus inhabitatores earû, hoc
sensu: Non solum illi, qui in portis moran-
tur, lugebunt atq; mærebunt, sed & totius
urbis habitatores tristes erunt, atq; desolati
in terris sedebunt. Deinde metaphora, aut si
mauis, metalepsis, vt portæ & ciuitas, res alio
qui inanimatæ, iam penitus destructæ atque
euersæ, ob id dicantur lugebre atq; mæcere,
quia aspicientibus luctum quandam atque
mærorem ingerunt. Sic pratum dicimus ri-
dere ex eo, quod in ambulatibus lætitiâ
quandam adferat, & quodammodo risum
excitet. Sensus igitur est: Portæ ciuitatis Hie-
rusalem iam euersæ, ipsaq; ciuitas penitus de-
structa, & ab habitatoribus suis desolata qua-
si lugebit, & adspicientibus tristitiâ quan-
dam

Mutato-
ria.

Linteami-
na.

Acus.

Theristrum.

Fascia.

dam atque mærorem ingeret. Ex hoc igitur
loco discendum est, quantum displiceat Do-
mino Deo vestimentorum luxus & pompa
seculi, qui populum tam dilectum ob huius
modi causam dâ nauit. Si displicuerunt hæc
Domino in tali populo, quantò magis in
Christianis displicent, qui semel in baptis-
mate abiurarunt huius seculi pompas? Quo
testimonio vtendum est contra mulieres no-
stri seculi, quæ sunt in ecclesia. Notandum
etiam circa eundem locum, quod cum po-
tuisset dicere propheta: In die illa auferet
Dominus omne genus mundi muliebris, ma-
luit tamè multis verbis id inculcare, quò po-
pulum efficacius moneret, qui nihil sibi dici
putat, nisi dicatur ei in particulari. Id enim
officium debet esse concionatoris, vt in par-
ticulari populum moneat, alioqui in genere
dictum, sibi dictum esse non intelligit.

CAPVT III.

*Et apprehendent septem mu-
lieres virum vnum in die
illa, dicentes: Panem nostrum
comedimus, & vestimentis
nostris operiemur, tantum-
modo inuocetur nomen tuum
super nos, aufer opprobrium
nostrum.*

Apprehendent septem mulieres, &c.) Præce-
dens caput omnino tristitia, istud verò
læta continet, nisi quòd in initio quædam tri-
stia sunt, quæ adhuc ad superius caput per-
tinent. Septenarius numerus Hebræis mul-
tùm familiaris est propter Sabbatum, sicut
& denarius propter Decalogum: vnde illis
frequenter abutuntur, septenarium aut de-
narium numerum certum pro incerto po-
nentes, vt hoc loco. Et D. Hieronymus di-
cit dictionem Hebræam hoc loco positam,
ambiguam esse, & nunc septem, nunc plura
significare. Sensus est: In excidio Hierusa-
lem tanta erit virorum cædes, vt præ pauci-
tate virorum septem mulieres aut etiam plu-
res vix vnum maritum acquirere possent. In
quo significatur fore maxima virorum cla-
des, ita vt multæ mulieres cupientes nubere
marito, vix possint voto potiri propter vi-
rorum raritatem.

Quid no-
mine panis
significe-
tur.

Quid nomi-
ne vestime-
ti.

Dicentes panem nostrum, &c.) Nomine panis,
quemadmodum superius diximus, Hebræi
intelligunt omnem cibum. Similiter & ve-
stimentum generaliter accipitur pro quoli-
bet corporis indumento. In pronomine (no-
strum) emphasis est, hoc sensu: Omnia labo-
rè & industria nostra comparata, quali acun-
que illa fuerint, siue cib°, siue potus, aut ve-
stimentum, aut quælibet alia, erunt tibi no-
biscum communia.

Tantummodo inuocetur, &c.) Est Hebraica phra-
sis, latinè hoc modo dixisset: Tantummodo
dicaris maritus noster, & nos tuæ vocemur
mulieres. Phrasis hæc valdè frequens est in scri-
ptura. Hac vtitur Iacob Genes. 48. dicens: *men super
Inuocetur nomen meum super eos, id est, aliquem.
Manasses & Ephraim dicantur filij Iacob. Gen. 48. c
Hac vtitur & Hieremias dicens: Tu autem Hier. 14. b
in nobis es Domine, & nomen tuum inuoca-
tum est super nos, id est, tu dictus es noster
Deus, & nos populi tui. Item Eccles. 36. Mi-
serere plebi tuæ, super quam inuocatum est
nomen tuum. Sensus ergo est: Non cupimus
vt compares nobis victum aut amictum, ip-
si nobis & tibi comparabimus: sed hoc vnū
tantum à te petimus, vt dicaris noster mari-
tus, & nos vocemur vxores tuæ, vt auferatur
opprobrium sterilitatis & maledictio legis
à nobis. Probros enim erat olim in Is-
raël, & maledictioni erat obnoxia mulier,
quæ non faciebat semen super terram. Ini-
tium huius capitis hucusque referri debet
cum superiori capite ad tempus Romanæ
captiuitatis. Quare mirum est Haymonem
hæc referre ad tempus captiuitatis Baby-
lonicæ: Illa verò, Pulcherrimi quoque viri
tui, &c. in fine præcedentis capitis, ad tem-
pus captiuitatis Romanæ, cum hæc ex illis
inferantur, & vtraque ad idem tempus per-
tinent. Quæ iam sequuntur, valdè læta sunt
& iucunda.*

*In die illa erit germen Domini in magnificentia, et
gloria, & fructus terra sublimis, & exultatio his,
qui saluati fuerint de Israel. Et erit, omnis qui reli-
ctus fuerit in Sion & residuus in Hierusalem, sanctus
vocabitur: omnis qui scriptus est in vita, in Hierusalem
Si abluerit Dominus sor des filiarum Sion, et sanguinè
Hierusalem lauerit de medio eius, in spiritu iudicij, et
spiritu ardoris.*

In die illa, &c.) Germen aliquando acci-
pitur pro Christo, qui est germen Dei pa-
tris: Aliquando pro ecclesia, quæ est germè
ipsum Christi, quomodo videtur hæc accipi
hoc sensu: Eo tempore, quando septem mu-
lieres apprehendent virum vnum, tunc ger-
men Domini, id est, Ecclesia erit in magnifi-
centia & gloria, quia magni secundum secu-
lum & gloriosi passim sese iungent Ecclesie,
& conspirabunt in vnitatem fidei cum Ec-
clesia Dei. *Et fructus terra sublimis, &c.*) Secun-
dum quosdam periphraasis est Christi. Sunt
duo loca similia, vbi terræ fructus pro Chri-
sto ponitur. Alter est apud Esaiâ: Aperiatur
terra & germinet Saluatorè. Alter est in psal.
Terra dabit fructum suum. Sensus est: Terræ
fructus, id est, Christus virginis Mariæ filius
in terra natus, sublimis erit in cordibus om-
nium credentium, quia illi magnificè de il-
lo sentient. *Et exultatio his qui, &c.*) id est, mag-
num gaudium erit his, qui Christum in pro-
pria venientem receperunt. Istud est vnum
ex præci-

Exo. 23. f
Deute. 7. 6

German.

Infrà cap.
45. b

Psal. 66. a

ex præcipuis, quæ pollicetur Dominus in nouo Testamento, videlicet nouum gaudium conscientie, quod sentiri quidem potest, exprimi autem nequaquam, licet id conetur Esaias, cum ait: Lætantur coram te, sicut qui lætantur in messe: sicut exultant victores capta præda, quando diuidunt spolia. Et nihil maius potest homini contingere quam istud gaudium, quod in eo consistit, vt attestetur eis Spiritus sanctus eos esse electos, & inscriptos in libro vitæ.

Et erit: Omnis qui relictus fuerit, & cæt.) Quod hæc ait propheta: Omnis qui relictus fuerit, hoc primo capite dixit: Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen & cæt. Paulus hoc modo extulit: Reliquiæ salutis fient. Veteres hæc interpretantur, quasi propheta respexerit non solum ad statum præsentis Ecclesiæ, sed etiam futuræ. Et propheta habent hoc pro more, vt frequenter miscerent ea, quæ in hac Ecclesia fiunt, cum ijs, quæ fiet in futura. Vt ca. 60. huius prophetiæ: Pro eo quod fuisti derelicta, ponam te & c. vbi aperte coniungit ea, quæ hic contingunt, cum ijs quæ in futuro seculo contingent. Nomen

(sanctus) scriptura his tribuit, quorum remissa sunt peccata, licet aliquid adhuc vitij habeant. Sic sumitur in epistola ad Rom. 1. & alibi sæpius. Sensus est: omnis, qui non fuerit publico infidelitatis malo inuolutus, vocabitur sanctus, id est, Christianus & fidelium numero adscriptus, atque hoc est, quod sequitur:

Et omnis qui scriptus, & cæt.) Id est, omnis qui præordinatus est ad vitam æternam. Scribi in vita, Hebraico more dixit, pro prædestinari. Non enim habetur materialis liber in cælo, in quo electorum nomina scribuntur, sed liber ille est præscientia Dei.

Si abluerit Dominus & cæt.) Ista cohærent adhuc cum præcedentibus, hoc modo: Sanctus inquam vocabitur omnis, qui relictus fuerit in Sion & Hierusalem, si tamen ante abluerit Dominus sordes filiarum Sion & cæt. Significatur hoc loco baptisimus, qui fit igne Spiritus sancti & elemento aquæ. Spiritus sanctus autem vocatur spiritus iudicij, id est, discretionis, quia fidelem ab infideli discernens, per fidem tribuit remissionem peccatorum: Ardoris verò, quia hominem à peccato purgatum, boni zeli igne accendit.

Per sanguinem, quidam intelligunt sanguinem prophetarum, per ipsos & patres eorum effusum: Alij verò sanguinem Christi, de quo dicitur: Sanguis eius super nos & c. Nos autem generaliter accipiemus, per sordes leuiores, per sanguinem grauiora & crassiora peccata intelligentes. Quod autem scriptura nomine sanguinis crassiora peccata aliquando intelligit, primo cap. ostendimus, circa illud locum: Manus enim vestræ sanguine plene

sunt. Sensus est: Omnis qui relictus fuerit in Sion & Hierusalem, sanctus vocabitur, id est, Christianus: & proinde fidelium & sanctorum numero adscribetur, si tamen prius baptizatus fuerit, & per lauacrum regenerationis à peccatis repurgatus.

Et creabit Dominus super omnem locum montis Sion, & vbi inuocatus est, nubem per diem, & fumum, & splendorem ignis flammantis in nocte: super omnem enim gloriam protectio, & tabernaculum erit in vmbra culum diei ab aestu, & in securitatem, & absconsionem à turbine, & à pluuia.

Et ad illum locum qui est Exod. 14. ac si dicat: Reddetur populo felicitas pristina, quam aliquando de Aegypto exeuntes habuere, præcedente eos Domino per diem in columna nubis, & per noctem in columna ignis, vt nec in prosperis efferantur, nec in aduersis dei ciantur. Significatur itaque per fumum, nubem, & splendorem, singulare Dei auxilium: per diem verò res prosperæ, per noctem res aduersæ: Per montem Sion Ecclesia, quia is semper typum gessit Ecclesiæ. Hieronymus per fumum intelligit gloriam, & vt suam sententiam faciat probabilior, adducit locum qui est cap. 6. huius prophetiæ: Domus repleta est fumo, id est, gloria. Alij per fumum intelligunt lachrymosam compunctionem.

Hi ad actum fumi respiciunt, qui cum vehemens est, lachrymas ex oculis elicit. Verum si respiciamus scripturam Exod. ad quam videtur alludere propheta, germanior erit expositio, si per fumum intelligamus peculiare Dei auxilium, quo protegit suos aduersus hostium potestates, ne accedant & noceant. Sensus est: Magna quidem olim Deus præstitit veteri populo, sed multò maiora præstabit Ecclesiæ suæ ex omni natione congregandæ, omni cura eam fouebit, per uiliari auxilio defendet, omni diligentia in via veritatis diriget, & in eminentiori salutis gradu collocabit.

Super omnem enim gloriam protectio, & cæt.) Rupertus hoc modo: Verè enim qui gustauit contemplando beatitudinem futuri seculi, super omnem computat gloriam mundi, vacare & in secreto abscondi ab aestu atque à turbine & pluuia huius seculi. Alius: Nihil erit ita gloriosum, quàm quod Christiani ita protegatur à Christo saluatore suo. Sic ferè exponunt Commentaria, sed germana huius loci sententia videtur mihi hæc esse: Super omnem enim gloriam, id est, gloriosum & verè in Christum credentem, perfectoque corde ei adhærentem atque ipsum ex animo inuocantem erit protectio Dei. Secundum hanc expositionem hæc pars est quodammodo explicatio præcedentis particulæ: Super omnem locum montis & c. Et tabernaculum & cæt.)

Id est,

id est, super omnem verè gloriosum erit peculiare Dei auxilium, quo velut vmbraulo per diem prosperitatis ab aestu malæ cupiditatis aut concupiscentie protegetur: & sub quo tanquam sub tecto tutus latebit à turbine & pluuia huius seculi, id est, ab omnibus aduersis. Est breue caput, sed insignis, & iucundum lectu omni Christiano.

CAPVT V.

Antabo dilecto meo canticum patruelis mei vinea sua. Vineam factam dilecto meo in cornu filio olei. Et sepiuit eam, & lapides elegit ex ea, & plantauit vineam electam. Et edificauit turrim in medio eius, et torcular extruxit in ea. Et expectauit, vt faceret vinas, & fecit labruscas.

Antabo dilecto meo, & cæt.) Pergit propheta arguere populi Iudæi ingratitudinem, & vt efficacius inhæreant animis eorum, quæ dicturus est, carmine vtitur. Quod nos simpliciter dicimus, Cantabo, Hebræi addunt & na particulam, quæ interdum obsecrantis, interdum lubetis est particula: vnde hoc loco, cantabo, idem est, quod lubet canere. Dilectus in veteri Testamento, epitheton

est Salomonis. si verò nouum Testamentum legamus, inueniemus Christum dici dilectum, vt Matth. 3. Lucæ 20. ad Eph. 1. & accitur dilectus, Christi. Non enim accipitur propriè pro cognatione, quæ est inter filios duorum fratrum, sed simpliciter pro cognatione. Sensus est: Lubet canere dilecto meo carmen Christi, qui est patruelis meus, id est, cognatus, propter eandem naturam, quam ex mea gente assumpturus est. Vineam suam.) Datus est, vt patet ex Hebræo, vbi præponitur litera lammed, quæ nota est, siue articulus datiuus, ac si diceret: Lubet canere carmen in gratiam Christi, quod ipsemet vbi in carnem venerit, quam ex gente mea assumpturus est, cantabit vineam suam, id est, populo Iudaico. Istud carmen cecinit Christus vineam suam Matth. 21. dicens: Homo erat pater familias, qui plantauit vineam, & sepem circumdedit ei, & cæt.

Talistrans Vineam factam dilecto meo, & cæt.) Per dilectum, latro est in quem admodum diximus, significatur Christus. In voce (cornu) Hebraismus est, Latine apud Hebræos, quæ in nomine significandum cuiusvis rei robur, & quod in qua ne robur a uis re præcipuum est fundamentum. Sic capitur. Regum 2. Exultauit cor meum in Domino, & exaltatum est cornu in Deo meo. Item Lucæ 1. in canticum Zachariæ: Et exultauit cornu salutis nobis, id est, magnam sal-

lutem. Item 2. Regum 22. Dominus cornu salutis meæ. Similis tropus est apud Latinos in nomine (robur) quod licet propriè arborem significet, accipitur tamen frequentissimè pro fortitudine, & quauis re firma. In filio olei.) Est iterum Hebraismus. Ponitur enim filius olei pro ipsa oliua. Sic filius iniquitatis, id est, filius iniquus: Item filius superbiæ, id est, filius superbus. Similis phrasalis est Zachariæ 4. vbi dicitur: Isti sunt duo filij olei, id est, duæ oliuæ. Vnde manifestius hanc partem Symmachus transtulit, dicens: In medio oliuarum. Nomine autem olei siue oliuæ, scriptura frequenter significat omnium rerum abundantiam & vberitatem. Sensus est: Vineam plantata est Christo dilecto meo in loco firmo, in terra multum pingui & fertili: sic interpretati sunt Septuaginta sensum, non verba reddentes. Et intelligit Hieronymus de terra Iudaica, quæ nihil pinguius. Vocatur enim in scripturis terra lacte & melle fluens. Quid autem per vineam intelligat propheta, ipse postea declarat, dicens: Vineam autem Domini exercituum, domus Israel est, hoc est, populus Iudaorum.

Et sepiuit eam, & cæt.) Hac rerum vniuersitate significatur summa diligentia & studium, quo Dominus vsus est in excolenda vinea sua. Est itaque hoc loco perpetua quædam allegoria: & sicut in alijs allegorijs siue parabolis, per se singulæ partes non habent certam significationem, ita nec hic necesse est vt habeant. In parabolis enim, vt docet Turnout, consideranda est intentio referentis eam, qua habita, reliqua non ita consideranda sunt. Quidam tamen hæc sigillatim interpretantur, vt sensus sit: Sepiuit eam, videlicet lege & mandatis, vel custodia, seu auxilio angelorum: & lapides elegit ex ea, id est, idola & superstitiosas opiniones, quales Gentes & Philosophi de Deo habebant, abstulit, & omnia quæ Dei cultum impedire possunt, amouit. Et plantauit vineam electam, & cæt.) Pro electa Hieronymus & in Commentarijs & in textu legit, Soreck. Est autem Soreck significans genus vitis optimæ & selectissimæ, cuius vites acinis carent. Rabbi Salomon (vt refert Pagninus) scribit in Commentarijs, quod Soreck est palme siue ramus vitis optimæ, vnde & hoc modo vertit: Et plantauit eam plantis vitis optime. Iudeorum siquidem primi parentes fuere viri sanctissimi, Abraham, Isaac, Iacob, Moyfes. Per turrim, Hieronymus & alij intelligunt templum Salomonis in medio ciuitatis extructum: per torcular, ipsum altare. Sicut enim ad torcular omnes vites conferuntur & pessandantur, vt ex eis vinum exprimatur: ita altare omnes populi fructus suscipit, & immolatas ho-

stias deuorat. Verum an hæc ita sigillatim significare voluerit propheta, incertum est: summum verò culturae studium, hac rerum vniuersitate significare voluisse, certissimū est.

Et expectaui vt faceret vvas, &c.) Pro labruscis, Aquila interpretatus est fructus pessimos: Symmachus, fructus imperfectos: Septuaginta & Theodotio spinas vertere. Hebraeis autem est vox **דִּוְנָא**, beusin, quæ ducitur à verbo, **וּנָא**, baas, quod significat foetere, putrescere. Quare pro labruscis, potuissent etiam vertere, fructus foetidos. Rectè tamen noster interpres labruscas vertit, quia in illa voce seruatur cæptæ translationis similitudo. Labrusca enim est genus vitis agrestis, quæ erratica dicitur, quòd in terra marginibus & sepibus nascatur. Et Rabbi Hai (vt refert Pagninus) docet vocem Hebraeam significare genus vuae notæ inter cæteras pessimæ. Sensus est: expectaui vt vinea mea ex selectissimò vitis genere plantata adferret fructus optimos, sed attulit pessimos. Hactenus ergo ab eo loco, Vineam factam est dilecto meo &c. nihil aliud dicere voluit propheta, quàm quòd Deus olim elegerit sibi populum Iudaicum peculiare, primò ex optimis quibusq; viris, nempe Abraham, Isaac, Iacob, Moyse, & cæteris conflatum, quem deinde in loco firmo, pingui & multum fertili terra, nimirum promissionis, constitutum omni cura & diligentia custodiuit, fouit & defendit, eo fine, vt ipsum verum Deum colerent, eiusq; mandata obseruarent, omne denique virtutum & bonorum operum genus exercerent: sed contrarium euenit. Ipsi enim relicto vero Deo coluerunt idola, contemptis mandatis & calcatis virtutibus, omne flagitiorum genus exercuerunt. Si istud de Iudæis meritò cõquestris est Dominus Deus, quanto rectius de nobis conqueri potest. Expectat enim à nobis Dominus charitatem ex corde puro proficiscentem, & fidem per dilectionem operantem: At non solum hoc non reddimus, sed auaritiam, simultatem, odium & alia quæuis vitia.

Nunc ergo habitatores Hierusalem, & viri Iuda, iudicate inter me & vineam meam. Quid est quod debui vltra facere vineam meam & non feci ei? An quod expectaui vt faceret vvas, & fecit labruscas? Et nunc ostendam vobis quid ego faciam vineam meam: auferam sepem eius, & erit in direptionem. Diruam maceriam eius, & erit in conculcationem, & ponam eam desertam. Non putabitur, & non fodietur, & ascendent super eam vepres, & spinæ: & nubibus mandabo, ne pluant super eam imbrem.

Nunc ergo habitatores, &c.) Antequam propheta explicet parabolam, requirit iudicium populi, vt proprio iugulentur gla-

dio, & suo testimonio vincantur. Sic fecit & Nathan propheta, qui à Domino missus, vt argueret Dauidem adulterij cum homicidio coniuncti, prius proposita parabola de ouicula, coegit Dauidem vt responderet, Viuit, inquit, Dominus, quia filius mortis est vir, qui fecit hoc. Vnde statim intulit Nathan, Tu es ille vir, qui fecisti hanc rem. Sic & Dominus in euangelio, proposita parabola de duobus filiis, quorum vnus cum renuisset patri ire in vineam, & postea penitentia ductus, iuit: Alter verò se iturum dixit, & tamen non iuit: Coegit Iudæos respondere, quòd qui penitentiam ductus, iuit in vineam, fecerit voluntatem patris: Vnde statim intulit, Amen dico vobis, quia publicani & meretrices præcedent vos in regno Dei. Sic & eodem capite, proposita parabola de patrefamilias, qui plantauit vineam, peregrè proficiscente, qui huius curam tradiderat ministris, qui seruos à patrefamilias missos, vt fructus reciperent, aut occiderunt, aut cõtumelia affecerunt, coegit fateri & cõtira se sententiam ferre, dicentes, Malos male perdet, & vineam suam locabit alijs: Ideoque subiungit dicens, Auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius.

An quod expectaui, &c.) Est quasi ironia. Sensus est: An fortè in hoc erraui, quòd pro labore meo expectaui vt faceret vvas & non labruscas, quas inculta & deserta vinea proferre solet? Et nunc ostendam vobis, &c.) Pars illa (& nunc) apud Virgilium semel atque iterum vim habet illatiuam, & apud Hebræos hoc loco est particula inferentis, hoc sensus: Quoniam feci vineam meam omnia, quæ debui, illa tamen pro vuis attulit labruscas: idcirco hæc faciam vineam meam, eaq; ostendam vobis. Auferam sepem eius, &c.) Sicut supra vniuersitate rerum significauit summum Dei studiū, quo vsus est in excolenda vinea: Ita hic vniuersitate rerum contrarium significatur, nempe maximū studium destruendi vineam. Et quidam hoc loco omnia etiam sigillatim interpretantur, per sepem angelorum auxilia intelligentes, per maceriam viros sanctos, qui populo pro muro sunt iuxta illud vulgare dictum, Murus magnus in ciuitate vir bonus: per spinas & vepres, miseras & calamitates: per nubes verò Apostolos. Sic etiam capitur nubes Esaiæ 66. vbi dicitur, Qui sunt isti, qui vt nubes volant? & quasi columbæ ad fenestras suas? Et erit in conculcationem) id est, diripietur ab aduersarijs suis, & conculcabitur ab hostibus suis & bestijs terræ. Non putabitur) id est, non refecubuntur malorum radices, Et nubibus mandabo, ne, &c.) id est, mandabo Apostolis, ne pluant imbrē salutariis doctrinæ: Vnde Paulus in actis, Vobis oportuit primum loqui

2. Reg. 1. 2.

Matt. 21. c

Infr à 60. b

Act. 13. g

verbum Dei, sed quoniam repellitis illud, & indignos vos iudicatis æterna vita, ecce conuertimur ad Gentes: sic enim præcepit nobis Dominus.

Vinea autem Domini exercituum, &c.) Exponit hic propheta parabolam de vinea prius positam. Per domum Israel, decem tribus intelligitur: per viros verò Iuda, reliquæ duæ tribus, quas vocat germen Dei delectabile, quia ex illis Christus humanam naturam assumpturus erat: pronomen (eius) hic refert Deum, non vineam. Et expectaui &c.) Taxat propheta hoc loco inhumanitatem in populo suo. Postquam exposuit quid per vineam & germen Domini intellexerit, nunc declarat quid intellexerit per labruscas. Iudicium & iustitia hoc loco pertinent ad æqualem hominum inter se conuictum; expectaui autem Dominus vt facerent iudicium decernendo quæ iusta sunt fieri secundum leges, expectaui, vt quisq; secundum æquitatis legem viueret cum proximo suo. Et ecce clamor.) Capitur hoc loco clamor eodem modo, quo ca. 4. ad Ephef. vbi dicitur, Omnis amaritudo, ira, & indignatio, & clamor & blasphemia tollatur à vobis cum omni malitia, videlicet pro motu in composito iratorum hominum. In Hebræis autem circa hunc locum pulchra est allusio vocum, **מִשְׁפָּח** misphat, iudicium: & **מִשְׁפָּח** misphat, iniquitas: **תְּשֻׁעָה** tseaca, Iustitia: & **תְּשֻׁעָה** tseaca, clamor.

VAE, qui coniungitis domum ad domum, & agrum agro copulatis vsque ad terminum loci. Nunquid habitabit vos soli in medio terra? In auribus meis sunt hæc, dicit Dominus exercituum. Nisi domus multa deserta fuerint grades, & pulchra, & absq; habitatore: Decem enim iugera vinearum faciet lagunculam vnā: & triginta modij sementis faciet modios tres.

VAE, qui coniungitis, &c.) Licet hic prima fronte videatur alius tractatus, est tamen cum præcedentibus continuus contextus. Declarat enim propheta, quòd Iudæi pro vuis attulerunt labruscas: & notat in primis eorum auaritiam, cuius deinde penam subiungit. Quod autem ait, vsque ad terminum loci, idem valet ac si diceret, donec aliquis locus restet: vel vt Symmachus & Theodonec desinat, vel non sit amplius locus. Sensus est: Aeterna damnatio manet non solum eos, qui tam multas, tamque magnificas ædes extruunt: verum etiam eos, qui non vno atque altero fundo contenti, sed quàm plurimos agros fundosque tam diu emunt donec aliquis restat, idque faciunt non necessitatis causa, sed auaritiæ suæ & superbiæ explendæ gratia. Nunquid vos terram, quæ lata & spaciofa est & proinde multis ad inhabitandum data, soli occupabitis? Hæc quidem specialiter ad populum Iudaicum

pertinent, rectè tamen generaliter ad omnes, quibus nunquam satis est, referri possunt, & præcipuè ad ecclesiasticos, qui non habent vxores aut liberos, quibus hæc relinquunt.

In auribus, &c.) id est, audita sunt hæc in auribus meis, siue cognita sunt mihi. Nisi domus multa, &c.) Est apotiopesis, quemadmodum in psal. Si introibunt in requiem meam, vbi subintelligendum est, cupio vt non sim Deus eorum, aut tale quid. Ita & hoc loco simile quid intelligendum est, hoc sensu: Volo vt me non habeatis pro Deo, si domus vestrae non relinquuntur desertæ & ab habitatoribus vacuæ, & agri vestri inculti &c. Quod enim de domibus, idem etiã de vineis & agris intelligendum reliquit, quemadmodum in sequentibus declarat, cum ait:

Decem enim iugera, &c.) Iugerum secundum scriptores est tantum spacij terræ, quantum vno die par bouum arare potest. Pro Laguncula alij interpretati sunt, batū, quod est eiusdem mensuræ genus in liquidis, cuius est ephi in aridis: & pinde hoc cõtinet tres modios, illud verò tres amphoras. Sensus est: præter hoc quòd domus vestrae erunt desertæ, & ab habitatoribus derelictæ, etiam vineæ vestrae erunt tam steriles, vt decem vinearum iugera vix adferant tres amphoras vini: præterea agri vestri tam erunt infructuosi, vt pro triginta modijs à vobis seminatis, vix tres modios recipiatis, hoc est, multò plus feminabitis, quàm metetis: & multò plus expendetis in vinea excolenda, quàm recipietis.

VAE, qui consurgitis manè ad ebrietatem secedendam & potandum vsque ad vesperam, vt vino estuetis. Cithara, & lyra, & tympanum, & tibia, & vinum in conuiujs vestris, & opus Domini non respicitis, nec opera manuum eius consideratis. Propterea captiuus ductus est populus meus, quia non habuit scientiam, & nobiles eius interierunt fame, & multitudo eius siti exaruit. Propterea dilatauit infernus animam suam, & aperuit os suum absque villo termino. Et descendent fortes eius, & populus eius, & sublimes, gloriofique eius ad eum. Et incuruabitur homo, & humiliabitur vir, & oculi sublimium deprimentur.

VAE qui consurgitis, &c.) Pro ebrietate, quomodo Aquila & Symmachus interpretati sunt, Septuaginta posuerunt vocem Hebraicam **שִׂכָר** sechar, quam nos ficeram effecerimus, quæ secundum Hier. significat omnè potationem, quæ inebriare potest, aut statum mentis euertere.

Et opus Domini non adspicitis, &c.) Vniuersa Scriptura scriptura circa duo potissimum Dei opera versatur versatur, circa opus videlicet creationis, & circa duo circa opus redemptionis. Et quidam interpretantur hunc locum de opere creationis, hoc sensu: Vos ebrietatibus & huius seculi voluptatibus dediti, non respicitis ad cælum

Iugerum.

Batum.

Ephi.

Sicera.

& terram, neq; ad ea, quæ in eis sunt, vt ex illis eorumq; ornatu & pulchritudine discatis cognoscere ipsum creatorem, & agritum laudare. Alij verò putant pertinere ad opus redemptionis, & ad hunc sensum inuitant scripturæ affines. Vt psal. 91. vbi cum Dauid meminisset misericordiæ Dei, qua promissit Messiam: & veritatis, quam seruat in promissis, addit: Quia delectasti me Domine in factura tua, & in operibus manuum tuarum exultabo. Item psal. 27. Redde retributionem eorum ipsis, quoniam non intellexerunt opera Dei. Et secundum hos sensus est: Opus Domini non respicitis, id est, non videtis mysterium redemptionis, sanguinem effusum, & mortem Domini &c. Tales erant Iudæi, quos non sequimur modò, sed etiam excedimus, vt est videre: nonne omnes sequimur voluptatem, ebrietatem, auaritiam? &c. Nichil absurdi sequetur, si predictum locum de vtroq; opere intelligamus, cui fauere videntur sequentia: Propterea, inquit, ductus est populus meus captiuus, quia videlicet non studuit ex hac pulcherrima mundi machina cognoscere ipsum creatorem verum Deum: præterea non dedit operam vt per fidem agnosceret Dei filium, atq; hoc est, quod ait, quia non habuit scientiam, scilicet Dei & filij eius. Hæc autem captiuitatem & alia quæ hic narrantur, tempore Titi & Vespasiani corporaliter impleta esse (vt ait Hieronymus) tam Græca, quàm Latina clamat historia. Hodie etiã spiritualiter idem patiuntur Iudæi, quia non habent scientiam, captiuus tenentur in peccatis, & pereunt fame bonorum operum. Obiter autem hic adnotandum, quod dicit propheta, Iudæos ductos captiuos, nõ quia scortatores erant aut adulteri, sed quia non habuerunt scientiam: & vt diximus, loquitur non solum de ea scientia, qua ex rebus creatis naturaliter quodammodo cognoscimus ipsum Deum, verum etiam de ea scientia, quæ scripturis propria est, id est, de scientia fidei, sanguinis effusi, & crucis Domini nostri Iesu Christi, quod latius explicat Paulus ad Ro. Ignorantes inquiris iustitiã Dei, & suam querentes statuere, iustitiæ Dei non sunt subiecti.

Rom. 10. 4

Propterea dilatatur, &c.) Est hoc loco prosopeia. Non enim infernus animal est, vt quidam arbitrati sunt: proinde nec animam habet, aut os, sed per fictionem hæc ei tribuit propheta, vt sic viuacius exprimeret & multitudinem damnandorum, & ipsius inferni capacitatem. Nomen autem (infernus) interdum refertur ad calamitatem & cladem, qua multi secundum corpus intereunt: Interdum verò vsurpatur pro loco damnatorum, quomodo hoc loco accipit D. Hieronymus, & ex materia subiecta verisimile est sic hic debere accipi. Homo autem (vt superius

Inferni duplex acceptio.

Differetia

notauimus) consuetudine Hebraica hominis & pro plebeio: vir verò, pro primato ponitur. viri apud Hebræos. Et hæc tria, humiliabitur, incuruabitur, deprimetur, eadem sunt. Nihil ergo aliud hoc loco dicere vult propheta, quàm quòd sine discrimine omnes tam nobiles, quàm plebei Deum ignorantes, & voluptatibus seculi dediti, in infernum detrudentur & damnabuntur perpetuò.

Exaltabitur Dominus exercituum in iudicio: et Deus sanctus sanctificabitur in iustitia. Et pascetur agni iuxta ordinem suum, & deserta in vbertatem versa aduenæ comedent. Væ qui trahitis iniquitatem in funiculis vanitatis, & quasi vinculum plaustrum peccatum. Qui dicitis, Festinet & cito veniat opus eius, vt videamus, et appropiet, & veniat consilium sancti Israel, & sciemus illud. Væ qui dicitis malum bonum, & bonum malum, ponentes tenebras lucem, & lucem tenebras, ponentes amarum in dulce, & dulce in amarum.

Exaltabitur Dominus, &c.) Sensus est: cum dilatauerit infernus animam suam, & aperuerit os suum sine vilo termino, & descenderint fortes, sublimes, gloriosique in profundum eius, & receperint iuxta merita sua, tunc Deus exaltabitur in iudicio, & sanctificabitur in iustitia. Aliter autem hic sumuntur iudicium & iustitia, quàm superius. In primo enim capite Deo tribuitur: & in principio huius capituli, hominibus: hic verò partim hominibus, partim Deo. Et quando hoc modo eis vitur scriptura, pertinent ad locum psal. 50. Vt iustificeris in sermonibus tuis, id est, vt in promissis tuis & alijs rebus, quas agis, pronuncieris ab omnibus. iustus & verax: & vincas, id est, litis victoriam obtineas, quã do iudicaris ab impijs iniustus, immitis, durus & crudelis. Exaltabitur itaq; Deus in iudicio, quando omnes agnoscent ipsum, non ira, odio, aut humano affectu, sed iusto iudicio damnasse peccatores: Et sanctificabitur in iustitia, quando ab omnibus pronuncietur iustus.

Et pascetur agni, et cæ.) Vox Hebræa דָּבַר dauar, quam noster interpres transtulit, ordinem, significat viam, morem seu consuetudinem. Sensus est: Cum Iudæi ignorantes iustitiam Dei, & suam querentes statuere fame & siti interibunt, & absque numero descendunt in profundum inferni, tunc verè Christiani pascentur in vberibus Ecclesiæ pratis iuxta ordinem, id est, iuxta viam & morem suum. Qui autem sint illi agni, & quibus pabulis pascentur, docet psal. 22. & idem aperit propheta dum adiicit: Et deserta in vbertatem versa aduenæ comedent, id est, gentes ad fidem conuersæ & iam Christiani effectæ fruuntur magnificis illis promissis Abraham, Isaac, & Iacob factis, à quibus Iudæi exciderunt. Promissa quidè erat illis terra lacte & melle fluens, sed illis expulsis, non

sis, nos olim gentes, iam autem Christiani ea fruimur: ipsi verò ab Ecclesia longè remoti, incertis sedibus per totum terrarum orbem vagantur, & nusquam habent fixi manendi locum.

Væ qui trahitis iniquitatem, &c.) Est comminatio non aduersus eos, qui peccantes statim resipiscunt, & peccata deserunt, quia non est iustus super terram, quin aliquando peccet: sed contra eos, qui longo vsu venerunt in consuetudinem peccandi, & semper peccata adiiciunt peccatis. Funes autem appellari peccata, aut potius longam peccandi consuetudinem, quia homo ita adstringitur, & quasi vinculo alligatur, vt se nunquam aut difficulter extricare possit, patet pro verb. 5. vbi dicitur: Iniquitates suæ capiunt impium & funibus peccatorum suorum constringitur. Quòd autem peccatum vocet funiculos vanitatis, significat quòd facientibus, peccatum facile textitur & ad eò inane est ac futile vt aranearum tela, sed quum inde volerimus exire, solidissimis vinculis necitumur.

Peccata appellari funes.

Et quasi vinculum, &c.) Sicut plaustrum trahitur vinculo suo, non aliter vos trahitis peccatum. Sensus est: Aeternis pœnis cruciabuntur illi, qui nunquam faciunt peccandi finem; sed vsque & vsque peccata peccatis accumulunt, donec eorum grauissimam sarcinam tanquam plaustrum funiculo secum trahant.

Qui dicitis festinet, &c.) Refert propheta verba eorum hominum, qui seculo & cupiditatibus dediti nihil morantur & quasi rident conciones prophetae, hoc sensu: tu toties incultas nos in captiuitatem abducendos & alia mala nobis euentura: cupimus videre illam captiuitatem, cupimus videre illa mala veniant cito: expectamus consilium Dei, quod deliberauit nos tradere in manus hostium, veniat illud consilium, & tunc sciemus rem ita se habere, vt dicis. Est ergo hoc loco ironia: nam iram Dei & captiuitatem, quam propheticus sermo prædicebat venturam, non putabant veram, & pro fabulis habebat, quæ dicebantur à propheta.

Væ qui dicitis malum, &c.) Quidam inquirunt quo ordine hæc cohererent superioribus, sed nimia est eorum curiositas. Sufficit enim scire, quòd ostendat propheta vineam Domini pro vuis attulisse labruscas, easq; varias: Hieron. autem accipit hæc in masculino genere, quemadmodum interpretatus est Aquila, cuius versio sic habet: Væ qui dicunt malo: bonus es: & bono, malus es. Alij verò in neutro genere accipiunt, & referunt ad ipsas res. Sic dicere contractum vsurarij esse iustum, est dicere malum bonum. Ponentes tenebras erroris, lucem veritatis. Dulce in amarum.) Per amarum intelligunt dogmata

veritati contraria. Hi veritatè, quæ sola dulcis est, vertunt in hæreses. Alij hæc referunt ad affectum, hoc sensu: Vitam, quæ in peccatis agitur æstimantes dulcem: & vitam, quæ in virtutibus ducitur, esse amaram. Hi, qui ita exponunt superius dicta ad intellectum referunt.

Væ qui sapientes estis in oculis vestris, & coram vobismetipsis prudentes. Væ qui potentes estis ad bibendum vinum, & viri fortes ad miscendam ebrietatem. Qui iustificatis impium pro muneribus, & iustitiam iusti aufertis ab eo. Propter hoc sicut deus iratus est furor Domini in populum suum, & extendit manum suam super eum, & percussit eum. Et conturbati sunt omnes, & facta sunt morticina eorum quasi stercus, in medio platearum. In his omnibus non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta.

Nũ. 17. 5

Infra 9. 5

Væ qui sapientes estis, &c.) Id est, qui vobis ipsis videmini sapientes. Inter sapientiam autem & prudentiam, hoc inter esse dicunt Stoici, quòd sapientia rerum sit diuinarum humanarumq; notitia: prudentia verò tantum moralium. Verba hæc proprie ad eos pertinent, qui eò venerunt dementie, vt posthabitis ijs, quæ à principio doctores catholici tradiderunt, proprio ingenio freti ex scripturis perperam intellectis noua dogmata statuere conantur: Vel qui ne lectis quidem scripturis ab Ecclesia recedunt, falsis hæresibus adherentes, & in talibus maxime locum habet hæc prophetae comminatio.

Differetia inter sapientiam et prudentiam secundum Stoicos. Qui dicuntur sapientes apud semetipsos

Væ qui potentes estis, &c.) Est comminatio aduersus eos qui gloriantur se multum posse bibere citra ebrietatè. Pro eo autè, quod nos habemus, ad miscendam ebrietatem, Hebræis est, ad miscendam ficeram, hoc sensu: Væ vobis qui potentes estis ad miscenda inebriatua. Sicera enim significat omnem potum, qui quoquo modo inebriare potest. Qui iustificatis impium, &c.) Quidam putant prophetam respexisse ad iustitiam humanam, quæ in iudicijs & contractibus exercetur. Et secundum hos, hic locus pertinet ad iudices & aduocatos, hoc sensu: Væ vobis, qui fertis sententiam pro eo, qui iniustam habet causam, contra eum qui iustam habet, & hoc propter munera. Alij verò putant prophetam respexisse ad iustitiam diuinam, & secundum hos locus iste pertinet ad Scribas & Phariseos, hoc sensu: Væ vobis Scribæ & Pharisei, qui iustos & Deo gratos dicitis eos, qui quæ vsui deberet esse parentibus, offerunt in thesaurum templi, iuxta illud, quod scribitur Matth. 15. Munus quodcumq; ex me est, tibi proderit.

Matth. 15

Propter hoc sicut, etc.) Significatur his verbis extremum

Radix.
Germen.

extremum Iudæorum excidium. Et quia in vocibus (radix & germen) videtur propheta alludere ad vineam, per quam Iudæos superius intellexit, non erit omnino absurdum, si per radicem, eos Iudæorum primores intelligamus: per germen verò, filios eorum & posteritatem, hoc sensu: Propter causas paulò antè enumeratas, nimirum inhumanitatem, auaritiam, superbiam ebrietatem, & iniustitiam, sicut ignis summitate flammæ suæ leuiter tangendo stipulam exurit, deo rat, & in nihilum redigit: ita Iudæi quoque, & non solum ipsi, sed & filij eorum, omnesque posterij inter necione peribunt & funditus delebuntur. Quæ interpretatio non debet videri tam aliena, cum scripturis frequens est per radicem, parentes: per germen, filios aut posteritatem intelligi. Hieronymus tamen de veritate malitiæ intelligit, & postea subdit: Potest radix in malis cogitationibus accipi, fructus autem & germen in malis operibus atque sermonibus: ut quod in radice latet, monstratur in germine, quæ utraq; Domini incendio deuorabuntur. Dionys. autè Carth. per radicem, intelligit fundamentum seu cogitationem seu substantiam impiorum prædictorum: per germem verò, proles, posteritatem aut opus. Haymo verò sequitur Hieronym. cuius verba ferè penitus eadem transcripsit.

Abiecerunt enim legem, &c.) D. Hieron. istud pertinere putat, non ad legem Moyfi in tabulis lapideis descriptam, sed ad legem spiritus, de qua Hierem. Ecce dies venient &cæt. Et pro Hieron. facit quod sequitur: Et eloquium sancti Israël blasphemauerunt. Iudæi enim quauis sæpè legem Moyfi neglexerunt, nunquam tamen leguntur blasphemasse eam. Sensus ergo est: Quia abiecerunt legem Euangelij, & doctrinam Christi tanquam ridiculam & rem nihil blasphemauerunt, dicentes: Dæmonium habet, & insanit, quid eum auditis?

Quomodo Deus dicatur irasci. Idèd iratus est furor Domini, &c.) Irasci & fure redicitur Deus, non quòd humanis perturbationibus subiaceat, sed quòd ad modum irascentis aut furētis se habeat in puniendo. Et cõturbati sunt montes) Montes quidam interpretantur contrarias fortitudines, siue eos spiritus, qui in ministerio Dei sunt, quibus traduntur peccatores ad puniendum. Alij verò intelligunt principes & primates populi. Hier. autem simpliciter accipi putat, ut vulgus accipit per hyperbolem, hoc sensu: Tale & tam horridum erit excidium, ut etiam montes turbabuntur & admirabuntur. Et hic videtur germanus huius loci sensus. Et facta sunt morticina, &c.) per morticina, intelligit cadauera: ea quæ ut sterces foetere, quia inhumata & infepulta iacentia, saniam foetoremque; teterrimum emittebat. Hæc accidit

se Iudæis post passionem Christi sub Tito & Vespasiano nemo dubitat.

In his omnibus, &c.) Id est, post tantas miseriae & calamitates Iudæis immixtas, non est placatus Deus, nec cessauit affligere populum suum, sed adhuc extenta & parata est manus eius ad puniendum. Peruenit enim ira Dei in illos vsque in finem. Et secundum Daniel. 1. Thes. 2. Daniel. 9. Vnde Dominus: Non addam, inquit, ut diligam eos. Idèd sequitur:

Et eleuabit signum in nationibus procul, & sibilabit ad eum de finibus terræ, & ecce festinus velociter veniet. Non est deficiens neque laborans in eo, non dormitabit neque dormiet, neque soluetur cingulum renum eius, nec rumpetur corrigia calceamenti eius. Sagitta eius acuta, & omnes arcus eius extenti. Vngula equorum eius ut flix, & rota eius quasi impetus tempestatis. Rugitus eius ut leonis, rugiet ut catuli leonum. Et scendet & tenebit prædam, & amplexabitur, & non erit qui eruat: & somnabit super eum in die illa, sicut sonitus maris. Adspiciemus in terram, & ecce tenebra tribulationis, & lux obtenebrata est in caligine eius.

Et eleuabit signum, &c.) Iudæi huc locum de Babylonijs & Nabuchodonosor intelligunt, quos etiam sequitur Lyra. Sed quia addit propheta, in nationibus procul: & rursus, De finibus terræ, gentes longè distitas intelligis, & quæ in finibus terræ commemorantur. Sicque haud dubium, quin Romanos, Italiam, Hispaniam, Galliamque; populos, qui tempore Vespasiani Romano subiacebant imperio, intelligat: non autem Babylonijs, qui non ita procul aberant à Iudæa. Aliud autè signum est hoc loco, & aliud cap. 7. vbi dicitur ad Achar, Pete tibi signum. Hic enim accipitur pro signo militari, à quo antesignanus dicitur. Sibilare hoc loco vox est prouocatis ad bellum. Sensus est: Dominus faciet erigi signum militare in nationibus procul, euocabitque Romanum exercitum cõtra Iudæos. Ecce festinus &c.) Hac verborum multitudine diuinus sermo describit exercitum, qui venturus est, fore velocem, expeditum, numerosum, omnibusque rebus ad bellum pertinentibus vndique instructum.

Neque soluetur cingulum, &c.) Est periphrasis balthei: quasi dicat, nihil erit quod impediet iter eius. Sagitta eius acuta &c.) Id est, exercitus iste sagittis acutis, equis fortissimis, curribus, ex quibus antiqui pugnare solent, alijsque rebus bellicis optimè instructus erit, non solum ad iter celerius faciendum, sed ad bellandum acriter. Rugitus eius &c.) significatur his verbis auiditas prædandi. Et scendet) scilicet, prænimia feritate. Sensus omnium verborum est iste: Exercitus ille munitissimus, qui venturus est non sua sponte, sed à Domino prouocatus, licet adhuc procul sit, citò ta-

citò tamen & celerrimè sine aliquo itineris impedimento aderit, & tanta prædandi cupiditate erit accensus, ut nequaquam somnum daturus sit oculis suis: aderit inquam non aliter quàm leo rugiens, & prænimia feritate frendens ad capiendam prædam.

Et adspiciemus in terram, & non audebimus quidem oculos in cælum attollere, quia habitatorè eius offendimus. Ecce tenebra, &c.) Quæ quæ versum verterimus oculos, videbimus tenebras tribulationum. Et lux obtenebrata est, &c.) Est hyperbole. Præ magnitudine tribulationum etiam lux ipsa ferè obscurabitur. Dicitur autem lux obscurari aduersa patientibus, quia non fulget eis ad consolationem, sed tam dies, quàm noctes obtenebrati sunt. Caput istud ad mores pertinet, ideoque necessarium est concionatori. Quæcunq; enim hic de vinea dicuntur, in Christianos maximè competunt.

CAPVT VI.

In anno, quo mortuus est rex Ozias, vidi Dominum sedentem super solium excelsum & eleuatum, & plena erat domus à maiestate eius: & ea quæ sub ipso erant, replebant templum. Seraphim stabant super illud, sex ala vni, & sex ala alteri. Duab. velabant faciem eius: & duab. velabant pedes eius: & duab. velabant. Et clamabant, alter ad alterum, & dicebant, Sanctus, sanctus, sanctus, dominus Deus exercituum, plena est omnis terra gloria eius, & commota sunt superlaminaria caridinum à voce clamantis & domus repleta est fumo.

Apo. 4. c.

In anno, quo mortuus est Rex Ozias, vidi Dominum &c.) Ex titulo huius voluminis didicimus sub quatuor istis Regibus prophetasse Esaiam, videlicet sub Ozia, Ioathan, Achaz, & Ezechia. Quæ autem hæc tenus dicta sunt, ostensa sunt propheta sub Ozia, quo mortuo, & regnante pro eo Ioathan filio eius, vidit propheta quæ hoc capite scribuntur. Legge 4. Regum, & secundum Paralyp. propter horum gesta. In hoc capite propheta, quia aliquid memorabile dicturus erat, quod mentibus eorum omnino infigi voluit, maximo & verborum & rerum vitur apparatus, quemadmodum & in præcedenti capite, ut parabolam vineæ populus perpetuò in memoria haberet, carmine vsus est. Totum siquidem quòd hoc capite dicit, potuisset tribus verbis sic dixisse: Futurum est quòd Iudæi à Domino reijcientur. Et est hoc loco figura rhetorica, quæ hypotyposis dicitur, quando videlicet res ita exprimitur scri-

bendo, ut videatur delineari, & oculis cerni potius, quàm audiri. & dicit Propheta, se vidisse Dominum sedentem super thronum, quod iudicantis est, ut significet sententiam de Iudæorum reiectione iam definitam. Et Dominus quem vidit Esaias, non fuit pater neque spiritus, sed filius, quos discimus ex 12. cap. Ioann. Cum enim dixi, et Euangelista, Propterea non potuerunt credere Iudæi quia iterum dixit Esaias, Excecauit oculos eorum, & indurauit cor eorum, quæ verba ex hoc capite desumpta sunt, statim subiunxit: Hæc dixit Esaias quando vidit gloriam eius, Christum utique significans, in quem Iudæi credere noluerunt. De hac visione vide plura in 2. libro Sententiarum, disti. 10. Ait ergo:

Vidi Dominum sedentem super solium, &c.) Nò satis erat propheta, folio apposuisse vnum epitheton: excelsum: adiecit & secundum eleuatum, ut Dei cathedram incomprehensibilem demonstraret, quam neque cogitatione concipere, neque verbis quis exprimere potest: sic verò Chryso. Et plena erat domus, &c.) Partem hanc Hebræi non habent, neque Hieron. neque in vetustioribus Latinis exemplaribus inuenitur: sed ex editione Septuaginta videtur inserta per indiligentiã aut in scitiam alicuius. Nam pro eo, quod nos habemus, Et ea quæ sub ipso erant, replebant templum, Septuaginta trãstulerunt, Et plena erat domus gloria seu maiestate eius: quare emendandi sunt codices nostri. Pro eo autè quod habemus, Et ea quæ sub ipso erant, replebant templum, Theodotio & Symmachus trãstulerunt, Et ea quæ sub pedibus eius erant, replebant templum. Iuxta Hebraicam autem veritatem est hoc modo, Et simbræ eius replebat templum. Sensus est: simbræ vestimentorum eius aded lætæ erant & sinuosa, ut impleret totum templum, id est, ipsum cælum: aut secundum alios, templum Salomonis, in quo Esaiam Dominum vidisse asserunt. & significatur istis, potentia Dei quæ tam ingens est & magna, ut omnia impleat, cuique resisti non potest.

Verba autem illa) Vidi Dominum sedentem super solium excelsum, quomodo contraria non sunt scripturæ, quæ est Ioan. 1. Deum nemo vidit vnquam, & Exod. 33. Non videbit me homo & viuet, & similibus plenissime docet August. in epistol. ad Paulinam, quæ est numero 112. vbi respondet ad quæstionem hanc: Vtrum per oculos corporeos possit videri Deus, & summa responsionis eius hæc est: Diuinitatem non posse oculis carnis aspicere, secundum breuem & veracem D. Hieron. definitionem: Res incorporea corporeis oculis non videtur. Quòd autem sanctis quibusdam in veteri testamento Deus vsus commemoratur, ut Abraham, Isaac, Iacob,

Iacob, Moyſi, Eſaiæ, id non in propria fuit natura, ſed in ſpecie, in qua apparere voluit.

Seraphim *Seraphim ſtabant ſuper illud.* Seraphim incen-
vide dica- dia ſonant, à ſeraph quod eſt incendere: &
tur. nomen eſt nō qualitatis, ſed ſubſtantia. An-
notat hīc D. Hierony. nuſquam in totā ſcri-
ptura reperiri hanc vocē, præter quā in hoc
loco: Notat & hoc, quōd Seraphim ſtare di-
cantur ſuper templum, vel (vt Septuaginta
tranſtulerunt) in circuitu Domini. Vnde ait
errare eos, qui ſolēt dicere in precibus ſuis,
Qui ſedes ſuper Cherubin & Seraphim, q̄
ſcriptura non docuit. Eſt quidem hoc loco
typus ſeu figura, ſed quānā, incertū eſt. In-
certum enim eſt, quare duo tantū apparue-
runt & non plura: & quia ſcriptura hoc nō
exponit, ideo non eſt immorandum.

Sex al. vii, &c. Hebræi non diſtinguunt
pronomina reciproca à non reciprocis, &
hinc eſt, quōd duplex hīc habeatur lectio.
Prior autem eſt: Duabus velabant faciem
ſuam, reciprocē. In quo ſignificatur religio
& reuerentia, quam ipſa Cherubin habent
erga Deum, ita quōd ex reuerentia & pro-
pter maiestatem ipſius, non audeant reſpi-
cere faciem eius: quoniam inexplebilem ha-
beant erga creatorem reuerentiam, eamque
vnde quaq; præſtare conantur, nec aſſequun-
tur quod expetunt, idcirco velant & pedes
ſuos, vt quod deſt affectui, illud velo hoc
obtegant: Ita Chryſoſtomus. Non ſunt autē
hæc ita craſſe intelligenda, quaſi Cherubin
alas habeāt, pedes aut faciē: ſunt enim incor-
porea, ſed Propheta hæc eis per fictionē tri-
buit, vt ſic nobis craſſis, & non niſi ſenſibili-
bus rebus aſſuetis declaret ea vnde quaque
metu & reuerentia contracta ſeruire Deo.
Diſcamus igitur & nos, quo metu, & qua re-
uerentia accedere debeamus ad Deum in o-
rationibus noſtris: & qua modestia & reli-
gione aſſiſtere in laudibus eius. Altera ve-
rō lectio eſt, vt Seraphim non ſuam, ſed Dei
faciem & pedes velare dicantur, & hanc red-
didit noſter interpreſes. Sermo autē Hebræi-
cus admittit vtrunq; ſenſum æquē probabi-
lem, quamuis prior magis pro moribus no-
ſtris formādis faciat. Si ergo legamus, Dua-
bus velabant faciem eius, ſcilicet Dei, ſigni-
ficatur diuinam eſſentiam nobis eſſe inco-
gnitam, neque à nobis contemplari poſſe: In
hoc autem quōd velant pedes eius, indica-
tur humanitatem Chriſti nos latere. Quōd
verō poſtremō ſcribantur duabus alis vola-
re, ſignificatur prompta eorum voluntas &
obedientia.

Et clamabat alter alterum cohortando ſeſe
mutuō ad diuinam laudē, dicentes: Sanctus,
ſanctus, ſanctus: Quia nihil ſanctum eſſen-
tialiter niſi diuina ſubſtantia ſeu eſſentia. Id-
circo repetitur ter, Sanctus, vt ſignificet Deū

primum & vberimum ſanctitatis fontem.
Hieronymus verō propterea ter repeti pu-
tat, vt declaretur nobis profundiffimum tri-
nitatis ſanctæ myſterium. *Plena eſt omnis terra
gloria eius.* Quia videlicet diuina potentia, ſa-
pientia & bonitas vbiq; quaſi literis inſcri-
pta eſt. Hymnus autem iſte, in miſſa Chryſ.
vocatur hymnus angelicus.

Et commota ſunt ſuper liminaria, &c. Id eſt, tā-
ta erat vis vocis angelorum clamantium, vt
etiam ipſum cælū viſū ſit moueri. Hebræis
autē vſitatiffimum eſt, vt nominibus plura-
lis numeri iungant verba ſingularia & par-
ticipia. Sic hoc loco clamantis pro claman-
tium ponitur: erant enim potiſſimum duo
clamantes. *Et domus* id eſt, ipſum templum
repletum eſt fumo: Significatur typicē ex-
cæcatio & infidelitas Iudæorum, ſecundum
Hieronymum. Quia cum tota terra impleta
eſſet gloria Chriſti, ipſi in denſiffimis per-
fidia erroribus permanferunt. Idem ca-
put 4. huius prophetæ, fumū pro gloria acci-
pit, atque vt expoſitionem ſuam confirmet,
quæ noua videbatur, adducit hunc locum
putans & hīc pro gloria capi: At hīc ſeipſum
oblitus, non dubitat fumū pro caligine ac-
cipere.

*Et dixi. Vae mihi, quia tacui, quia vir pollutus la-
bijs ego ſum, & in medio populi polluta labia ha-
bentis ego habito, et regem Dominum exercituum
vidi oculis meis, Et volauit ad me vnus de Seraphim,
& in manu eius calculus, quem forcipe tulerat de al-
tari, & tetigit os meum, & dixit: Ecce tetigi hoc labia
tua, & auferetur iniquitas tua, & peccatum tuum
mundabitur.*

Et dixi. Vae mihi quia tacui, &c. Propheta cō-
ſpiciens ipſa Seraphim ad Dei maiestatem
tremere, obiectuq; alarū velare faciem ſuā,
atque ita maxima cum reuerentia laudare
Deum, commotus eſt, & cupiebat ſe iunge-
re angelis, & cum Seraphim cantare, ſanctus,
ſanctus, ſanctus, &c. Verum propter peccati
ſui conſcientiā, nō audebat, & hoc eſt quod
ait, Vae mihi, quia tacui, id eſt, quia tacēdum
mihi iudicauit, cuius cauſam deinde ſubdit.
Quia (inquit) vir pollutus labijs ego ſum.
Dicit autem ſe habere polluta labia, propter
peccatum cordis. Alij tamen, polluta labia,
interpretantur, quia aliquid dixiſſet, quod
non oportebat. Sic Hieronymus cuius ver-
ba ſunt: Felix conſcientia, quæ tantū in ſer-
mone peccauit, & non ſuo vitio, ſed ſocieta-
te populi habentis polluta labia, cum quo
loqui ſapiffimē cogebatur. Ex quo oſten-
ditur noxium eſſe, viuere cum peccatorib.
Qui enim tangit picem, inquinabitur ab ea:
ſed quia in Hebræo legimus, Vae mihi, quia
tacui, plangit ſe propheta, quōd non fuerit
dignus laudare Dominum Sabaoth cum Se-
raphim, quos angelicas fortitudines intelli-
gimus. Non fuit autem auſus laudare Domi-
num, quia

num, quia labia habebat immunda, & pro-
pterea labia habebat immunda, quia cū pec-
catore populo verſabatur. Vel certē ita in-
telligendum: Quia tacui & non audacter
Oziam impium regem corripui, ideo labia
mea immunda ſunt, & laudes Domini cum
angelis cantare non audeo, ne mihi dicatur:
Quare tu enarras iuſtitias meas? &c. Non eſt
enim pulchra laudatio in ore peccatoris.
Hoc autem dicimus, nō quōd Eſaiam talem
fuiſſe doceamus: ſed quōd ipſe pro humili-
tate & immundis tantū labijs, indignum ſe
Dei laude fateatur. Haecenus ille. Verūm
prior eius expoſitio ſimplicior eſt & magis
germana.

Et in medio populi, &c. Non populum accu-
ſat propheta, ſed ſeipſum, ac ſi dicat: Similis
ſum cæterorum, hoc eſt, peccator ſum.

Et regem Dominum, &c. Et cum talis ſim, vi-
delicet pollutus labijs & ſimilis cæterorum
vidi Dominum exercituum, quod iudica-
bat propheta maximē indignū. Duo autem
ſunt hīc annotanda: Alterum quidem, quōd
ſanctus Eſaias peccatorem ſe fateatur, nō ſi-
cut Phariſæus ille Luc. 18. dicens: Deus gra-
tias ago tibi, quōd non ſum ſicut cæteri ho-
mines &c. qui ſeipſum excuſando, alios ac-
cuſabat: nō ita propheta noſter, qui ſeipſum
potius, quā alios accuſat. Alterum verō,
quōd propter polluta labia, id eſt, letitia pec-
cata, ſine quibus hæc vita non ducitur, indi-
gnum fateatur ſe laude Dei: Non tamen hoc
proceſſit ex ſcrupuloſitate, aut conſcientiæ
angultiā, ſed ex viſione maiestatis Domini,
quod ſimiliter & nos in nobis inueniremus,
ſi diuinam maiestatem cōtemplaremur, ſi-
cut S. Propheta faciebat.

Et volauit ad me, &c. Alludit propheta ad
antiquum Iudæorum ſacrificandi modum,
qui in ſacrificijs forcipes habebant, quibus
moueabant prunas. Nam pro eo, quōd noſter
interpreſes tranſtulit, & in manu eius calcu-
lus, Hebræi habent, Et in manu eius *לצפא*
ritſpa, quod ſignificat prunam viuā, ſeu car-
bonem ignitum. Et per carbonem ignitum,
intelligunt Catholici gratiam Spiritus ſan-
cti, quæ exurit & purgat peccata: Lutherani
autem intelligunt verbum Dei, & quidem
probabiliter, quum verbo Dei, quemadmo-
dum ex ſcripturis conſtat, peccatum deleat-
ur. Ioan. 15. Iam vos mundi eſtis, propter
ſermōnē quem locutus ſum vobis. Sed falſū
eſt quod addunt, Bonum concionatorē non
poſſe aliquid adferre, quod ſumptum non
ſit de altari, id eſt, (vt ipſi dicunt) ex ſacra
ſcriptura. Quare nihil volunt ex concilijs
aut patribus, Hiero. aut Aug. è ſuggeſtu do-
ceri poſſe. Sed hoc apertē falſum eſt, cum

Act. 17. g. Paulus, præter præcepta ſeniorum, quæ Ec-
1. Cor. 15. cleſijs ſeruanda propoſuit, paſſim etiā gen-
Ad Tit. 1. c. tilium poetarum testimonia in medium ad-

ducat, Arati, Menandri, Epimenidis &c. Er-
go ſi Paulus hoc fecit ex poetis gentilibus,
multō magis licebit nobis aliquid adferre
ex concilijs aut patribus.

*Et tetigit os meum, ſcilicet ad deſignandum pec-
catorum purgationem: Et dixit: Ecce tetigi hoc labia
tua, &c.* Non dixit abſtuli peccata tua: hoc
enim ſolius Dei eſt, ſed tetigi hoc calculo la-
bia tua, ad deſignandum peccata eius eſſe ab-
lata. Quæ autem hīc dicuntur de calculo &
forcipe, accipienda ſunt vt ea, quæ ſuperius
dicta ſunt de alis Seraphim, non corporaliter,
ſed ſpiritualiter, propter nos carnales,
qui non capimus ſpirituala.

Intelligentiam autem illius loci, *Volauit
ad me vnus de Seraphim* explicat Dion. Ariop.
cap. 13. cæleſtis Hierarchiæ, vbi docet non
vnum ex altiffimis illis primisq; ſpiritibus,
ad purgationem Eſaiæ veniſſe, ſed aliquem
ex ijs, qui nobis præfecti ſunt, angelis, Sera-
phimq; appellari cognomine, ob incenden-
di miniſterium, quo & peccata deleta ſunt,
& is, qui purgatus fuerat, ad diuinā obediē-
tiæ reparatus eſt ardorem: vel certē, quia
iuſſu Seraphim hoc purgandi munus ſuſce-
pit & exercuit. In eodē quoq; capite expli-
cat, quid ſignificet illa ſex alarū ſacratiffima
conſtitio. Item quōd faciē velent & pedes,
& ſimilia. Hanc quæſtionē etiam tractat M.
Sententiarum lib. 2. diſt. 10. vbi duas propo-
nit reſpōſiones, vnā Dionyſij, alteram alio-
rum: & vtraq; videtur ipſi æquē probabilis.
Verūm ſententiæ Dionyſij magis inhæren-
dum eſt, qui ſe ſcribit accepſiſſe à Paulo, quæ
illo capite docet.

*Et audiui vocem Domini dicētis: Quem mittam,
& quis ibit nobis? Et dixi. Ecce ego, mitte me. Et
dixit. Vade, & dices populo huic, Audite audien-
tes, & nolite intelligere: & videte viſionem, & nolite
cognoscere. Excæca cor populi huius, & aures eius ag-
graua, & oculos eius claude, ne forte videat oculis ſuis
& auribus ſuis audiat, & corde ſuo intelligat, & con-
uertatur, & ſanem eum.*

Et audiui vocem, &c. Quod autem ex Dei
perſona dicitur (nobis) in plurali nume-
rō, illo ſenſu accipiendum eſt, quo in Geneſi,
Faciamus hominem ad imaginem & ſimili-
tudinem noſtram, vt trinitatis ſacramētum
ſignificet. *Et dixi. Ecce ego, mitte me.* Quod au-
tem propheta ſe vltro offert ad miniſteriū,
non temeritatis aut arrogantia eſt, ſed zeli
& charitatis. Vide Gregorium in paſtora-
libus capit. 7. primæ partis, qui & hoc dili-
genter obſeruauit, quōd propheta non antē
ſe in miniſterium obtulerit, quā viderat
calculo altaris labia ſua purgata. Quo factō

docemur, ne ſacra miniſteria, vt officium
prædicationis & huiusmodi alia, ſuſcipere
audeamus, niſi antea purgati. Et quia diffi-
cile eſt agnoſcere nos eſſe purgatos, idcirco
tutius

Hebræis
vſitatiſſi-
mū eſſe
verba ſin-
gularia iū
gi nomi-
bus plura-
lis numeri.

Matt. 13.
Mar. 4. a.
Luc. 8. b.
Act. 24. f.
Rom. 1. b.

Officia ec-
cleſiaſtica
nō temerē
ſuſcipiēda

tutius hæc declinamus. Propheta enim prius non ausus fuit clamare cum Seraphim, sanctus, sanctus, sanctus, propter polluta labia, at ubi purgatum se sensit, etiam ad prædicandum sese obtulit. Vide Aug. capit. 19. de ciuit. Dei, ubi tractat hæc quæstionem: An aliquis libera conscientia possit suscipere huiusmodi officium, & definit nos non debere suscipere, nisi necessitas incumbat.

Et dixit, *Vade, &c.* Hæc tanto apparatu præfatus est propheta, ut Iudæi ea quæ sequuntur diligenter expendant. Et hunc habent sensum: Vos nunc magnopere expectatis. Messiam vobis promissum, sed futurum est, ut cum venerit, eum reiiciatis: conciones illius audietis quidem, sed non intelligetis: & miracula eius, quæ facturum est, videbitis quidem, sed non cognoscetis hæc esse opera Messie: Et propterea non intelligetis, neque cognoscetis Messie esse opera, quia propter peccata vestra à Domino reiiciemini.

Audite audientes & nolite intelligere. Phrasis est Hebræa, sicut & illa, *Quod facis, fac ciuiti.* Habet quidem speciem imperantis, sed est prædicantis quod futurum est: Vnde Septuaginta transtulerunt, Et non intelligetis, quorum translationem refert Paulus A-

Act. vlt. g. & cor. vlt.

Excæca cor populi huius, &c. Verba sunt non prophetæ, ut quidam arbitrantur, sed ipsius Dei, quod facile colligitur ex eo, quod postea additur: Et conuertatur & sanem eum. Excæca, id est, excæcetur: aggraua, id est, aggrauetur, certa persona pro incerta ponitur Septuaginta autem transtulerunt, Excæcatum siue incrassatum est cor populi huius, quod eo fecere consilio, ne gentiles hæc apud Esaiam legentes, putarent Deum authorem huius excæcationis. Dicitur enim Deus excæcare aut indurare, non quod cæcitatem aut duritiam immittat, sed quia deserit, & non suppeditat gratiam, qua destitutus homo, necessariò labitur in variâ peccata, & induratur & excæcatur suo tamè vitio. Vnde Aug. indurat, inquit, & excæcat eos, quorum corda emollire & illuminare noluerit. Et Theop. super 12. cap. Ioann. per simile declarat, Cum audieris, inquit, quod excæcat Deus, sic intellige, quod excæcat cum præsens non sit, sicut sol facit noctem, quando occidit. Et indurat & excæcat aliquando Deus non solum deferendo, sed etiam ingerendo correptiones, monitiones, miracula, aliaque beneficia, quibus ipsi secundum reprobum sensum abutentes, efficiuntur deteriores, magisque indurantur. Sicut Deus dicit de Pharaone: Ego indurabo cor Pharaonis, quod hunc aut similem habet sensum: Ego faciam aliqua, quibus cor Pharaonis contra Deum Israël & populum eius sæuiens atque rebellans, magis erit durum, idque me dese-

*Quomodo
Deus dica-
tur excæ-
care aut
indurare.*

rente cor eius in malitia, & non emolliente illud: ipse suæ voluntati suisque desiderijs dimissus, sibi erit causa maioris ruinæ & rebellionis. de hac re vide dominum Turnout de concordia lib. arb. & prædest. diuine, fol. 11. & rursus, fol. 227.

Ne forte videat, &c. Additur (ne forte) propter libertatem arbitrij.

ET dixit: *Vsque quo Domine? Et dixit. Donec desolentur ciuitates absque habitatore, & domus sine homine, & terra relinquitur deserta, & longè faciet Dominus homines. Et multiplicabitur quæ derelicta fuerat in medio terræ: & adhuc in ea decimatio. Et conuertetur: et erit in ostensionem sicut terebinthus, et sicut quercus, quæ expandit ramos suos. Semen sanctum erit id, quod steterit in ea.*

ET dixit: *Vsque quo Domine?* Propheta audiens Iudæorum excæcationem futuram, sollicitus de eis, quærit quandiu illa sit duratura. Sensus est: *Quam diu Domine hæc sententia permanebit, ut audiens non audiat, & videns non videat? Id est, quam diu relinques populum Iudaicum in ista cæcitate? Et dixit: donec desolentur, &c.* Id est tam diu non audiet, & non videbit, & excæcatum habebit cor, donec ciuitates Iudææ Tito & Vespasiano expugnantibus, penitus vastabuntur, & domus, si quæ remanserint, sine habitatore sint, & donec tota Iudæorum terra redigatur in solitudinem, ipsique populi vel fuga vel captiuitate in totum terrarum orbem dispergantur.

Et multiplicabitur, &c. Valde incerta est huius loci expositio. Sensus est: Postquam Iudæi per totum terrarum orbem ita fuerint dispersi, procurabit Dominus, ne stirpitus excidantur. Nam pars illa, quæ derelicta fuerat, vel bello non interierat, multiplicabitur per propagationem in medio terræ, id est, in ipsa Iudæa vel in orbe terrarum. Hanc vtranque expositionem habet Hieron.

Et adhuc in ea decimatio Vox illa (decimatio) nusquam in scriptura, nisi hoc loco reperitur, & sicut apud Latinos dicitur à decem, ita apud Hebræos. Et quidam hoc modo vertunt: Et adhuc in ea denarius. Alij autem ad hunc modum. Et adhuc in ea decas. Alij verò: Et adhuc in ea decima, siue decima pars. Et hoc modo interpretatur Hieronymus. quod nos habemus, Decimatio, id est, decima pars. Alterius est enim significationis vox ista, quàm cum dicimus Christum decimatum, & decimas sacerdotum, quamuis ita Lyra interpretatur, & significantur per eam paucissimæ Iudæorum reliquæ saluandæ. Sensus est: Licet tota Iudæorum natio delebitur atque in nihilum redigetur, paucissimi tamen ex illa relinquentur salui & incolumes, qui ad Deum conuersi, in fide & religione multiplicabuntur instar arboris, quæ sicut paulatim crescens, ramorum multitudine au-

dine augetur, quos vndique latè à se diffundit: ita parua ista reliquia, paulatim crescentes augebuntur, & per totum terrarum orbem diffundentur. Quod ex parte impletum est tempore Christi, quando Apostoli ex Iudæorum natione oriundi, missi sunt in vniuersum terrarum orbem ad prædicandum Euangelium, plenius autem implebitur in consummatione seculi. Quæ quidem reliquiarum saluatio cedet in maximâ Dei gloriam, atque hoc est, quod ait, Et erit in ostensionem. Hoc ferè modo interpretatur Oecolampadius, & Pellicanus, & quidam Catholicus qui hunc locum pertinere putat ad illud: Reliquiæ saluæ fient, quod non est improbabile. Hieron. verò longè aliter interpretatur, quemadmodum & multo aliter legit in suo textu sequutus Septuaginta. Habet enim ad hunc modum: Et erit adhuc in ea decimatio. Et rursus: Et erit in deprædationem sicut terebinthus, & quercus, quæ proijcit fructus suos. Et interpretatur hoc modo: Postquam Vespasianus discesserit, & Iudæi, qui in illo bello non interierunt, multiplicati fuerint, veniet imperator Adrianus, & tunc ipsæ reliquæ Iudæorum rursus erunt in direptionem, in tantum, ut terebintho & quercui, quæ glandes amiserunt, comparentur. Istud accidit post annos ferè 30. à captiuitate, quæ facta est sub Tito & Vespasiano. Vbi autem nos habemus, Et erit in ostensionem, Hebræi habent, Et erit in derisionem, à verbo Hebræo באר baar, quod significat ardere, comburere, excidere, depascere, desipere: Nihil autem ad ostensionem pertinens significat, nisi forte interpretis noster. per hoc quod habet, Et erit in ostensionem, significare velit, quod erit derisui.

Quæ expandit ramos Vox Hebræa huius loci significat proijcere, & illud, ramos suos, non est in Hebræo.

Semen sanctum erit, &c. Sensus est: Qui ex populo Iudaico crediderint in Christum, & relapsi non fuerint in infidelitatem, erit propagatio sancta. Et est eadem sententia cum illa: Et erit omnis, qui relictus fuerit in Sion & residuus in Hierusalem, sanctus vocabitur &c.

CAPVT VII.

ET factum est in diebus Achaz filij Ioathan, filia Ozia regis iuda: ascendit Rasin rex Syria, et Phacee filius Romelia, rex Israel in Hierusalem, ad præliandū contra eam, & non potuerunt debellare eā. Et nunciauerunt domui David, dicentes: Requeiuit Syria super Ephraim, & commotum est cor eius, & cor populi eius sicut mouentur ligna syluarum à facie venti.

OZiaz, qui in libro Regum & Azarias vocatur, rex Iudæ regnauit in Hierusalé annis 52. cuius extremo iam tempore vidit Esaias, quæ prioribus quinque capitibus exposita sunt: Quo verò mortuo, & regnante pro eo filio eius Ioathan, vidit ea quæ continent sextum caput, in quo dicit se cõtemplatum Dominum Saluatorem in sua maiestate sedentem, & annunciantem populi Iudaici cæcitatem, & subuersionem Hierusalem cæterarumque urbium sub Tito & Vespasiano, deinde sub Adriano, & quod tandem reliquæ in Apostolis saluandæ sunt. Tertius autem Rex, Achaz filius Ioathan successit, qui ob impietatem à Domino derelictus est & surrexerunt aduersus eum Rasin rex Syria, & Phacee rex Israel, & sicut legimus 2. Paral. Rasin victo Achaz, multos de Iudæis Damascum transtulit, & Phacee vna die centum viginti millia hominum bellatorum de Iudæis percussit, & ducenta millia puerorum, mulierum, puellarumque cum infinita præda in Samariam duxit captiua. De quo certamine hic non loquitur, sed secundum refert prælium, de quo 4. Reg. quando suæ fortitudinis & victoriæ experimento habito, prædæque magnitudine inuitati rursus veniunt in Iudæam ad expugnandum Hierusalem, sed non potuerunt expugnare eam, quia auxiliatus est ei Dominus, ut sub occasione misericordiæ, qua populum obsessum liberabat, nunciaret filium suum nasciturum ex virgine.

Et factum est in diebus Achaz, filij Ioathan filij Ozia regis iuda Id est, duarum tribuum. Rex autem Israel, Rex Ephraim, Rex Samariæ, Rex decem tribuum nomina sunt eiusdem regis. *Et nunciauerunt domui David* id est, duabus tribubus sequentibus domum David. *Requeiuit Syria super Ephraim* id est, animo se coniunxit seu conspirauit Syria cum Ephraim, id est, cum decem tribubus seu cum Rege decem tribuum. Similis phrasis est 1. Regum 7. Requeiuit Israel post Dominum, id est, rursus cœpit adherere Domino. *Et commotum est cor eius, &c.* id est, tam Rex quàm populus ita cõtremuerunt, ut putares arborum folia ventorum tempestatibus agitari. Significatur ergo hoc loco maxima & Regis & totius populi formido.

ET dixit Dominus ad Esaiam. Egredere in occursum Achaz, tu & qui derelictus est Israhel sub filius tuus, ad extremum aquæ ductus piscina superioris, in via agri fullonis. & dices ad eum, Vide ut stiles. Noli timere, & cor tuum ne formidet à duabus caudis iitionum fumigantium istorum, in ira furoris Rasin Regis Syria, & filij Romelia, eo quod consilium iniecit contra te Syria in malum. Ephraim, et filius Romelia, dicentes. Ascendamus ad Iudam, & suscitemus eum & auellamus eum ad nos, & ponamus Regem in medio eius filium Tabeel.

D

Et dixit

*Dominum
frequenter
non venire
ad auxili-
andum ni-
si re-
bus iam de-
speratis.*

ET dixit Dominus ad Esaiam: Egredere, &c.) Cū in extrema necessitate, maximoq; timore essent constituti, & iam omnino desperarent, venit tandem Dominus ad consolandū & auxiliandū eis. Vnde discimus, non nisi rebus iam desperatis frequenter venire Dominum. Quare in aduersitatibus constituti, non debemus despondere animum, si non statim pro voto nostro mittatur auxilium à Domino, sed persistendum est fortiter, infra quoque animo perseuerandum, donec ipsi vel liberare vel adiuuare placuerit. Sic & Susannam in extremo positam periculum, quum à Iudæis ad mortem esset condemnata liberauit. Daniel 13. Sic & discipulos suos propter metum Iudæorum cōgregatos, uesperari quando maius immineret periculum uisitauit, & consolatus est eos. Idem in omnibus martyribus factum legimus. Achaz autem iste, ut referunt Commentaria Hebræorum, erat extra Hierusalē in oppidulo quodam ignobili, quo relicto uenit Hierusalem tanquam ad locum munitiorem, tutioremque. Hinc est quod ait Dominus ad prophetam, *Egre de re in occursum Achaz, tu & qui derelictus est filius tuus Iasub*) Iasub idem significat, quod vox præcedens, derelictus. Vnde quidam Hebræorum, ex his duobus faciunt unum uocabulum. Alij uero uolunt esse nomen proprium filij Esaiæ, uel ut alijs placet, famuli. Et quod dicitur, *Derelictus*, hunc habet sensum. Qui non, ut cæteri, adiunxit se ipsi Achaz in cultu idolorū, uel certe qui non est extinctus prioribus bellis, de quibus 2. Paralyp. 28. *Ad extremum aqua ductus*) Locus est prope Hierusalem, ut habetur 4. Regum cap. 18.

Et dices ad eum, &c.) Postquam audisset Achaz Regem Syriæ & Regem Samariæ iuncto venire exercitu ad expugnandam Hierusalem, uehementer, ut diximus, exterritus est, pertimuitq; cumque penitus iam desperaret, misit ad eum Dominus prophetā suū Esaiam, qui hæc ei diceret: Vide agas silentium, & ne quicquam moliaris, noli timere, & cor tuum ne formidet à duabus istis caudis titionum fumigantium, id est, à Rege Syriæ & Rege Samariæ. Illi enim, quos tu tantopere formidas, nequaquam præualebunt, sed Dominus misericordia motus te licet impium, & Deum non timentem defendet, & populum tuum: atque ipsos, omnemque eorum potentiam delebit, & quidem breui. Vnde eos ira, superbia, & furore inflatos, comparat caudis titionum, qui citò extinguuntur.

Ascendamus ad Iudam) Id est, ad duas tribus quarum regio in montibus sita est. *Et suscitamus eum*) Hier. quasi feriatum & à bello iam quiescentem, & quodammodo dormientē, subiungemus eum imperio nostro, hoc est,

quod dicit, *Anellamus eum ad nos, &c.*) Tabeel vox Hebræa est composita ex bono seu com- modo & forti seu Deo. Et putant quidā hīc esse nomen appellatiuæ qualitatis, hoc sensu: Ponamus in medio eius Regem nobis com- modam atque uilem. Alij uero uolunt esse nomen proprium filij Regis Syriæ. Atque ita per Tabeel, qui interpretatur bonus Deus uel hominem hoc nomine uel idolum demonstraret.

Hæc dicit Dominus Deus, *Non stabit, & non erit istud: sed caput Syria Damascus, & caput Damasci Rafin. Et adhuc sexaginta & quinque anni: & desinet Ephraim esse populus, & caput Ephraim Samaria: & caput Samaria filius Romelia. Si non credideritis, non permanebitis.*

Hæc dicit Dominus Deus: *Non stabit, & cæ.*) Verba sunt Domini per prophetam ad Achaz. Sensus est: Hoc eorum consilium nõ fortietur effectum suū, neq; eueniet, quod ipsi intendunt. Ipsi enim statuerunt expugnare ciuitatem, eaq; expugnata, constitue- re Regem pro suo arbitrio, non fiet hoc, sed caput, id est, Metropolis urbi Syria, erit Damascus, & caput Damasci erit Rafin, hoc est in ipsa Metropoli Damasco regnabit Rafin. Verba autem ista, *Sed caput Syria Damascus &c.* habent emphasim, quasi dicat, Caput folius Syriæ erit Damascus, & caput folius Damasci Rafin, & nullius præterea di- tionis. Sperant autem hi Reges se posse adiungere ex Iudæa aliquam regionem suæ di- tionis, sed ego non permittam.

Et adhuc sexaginta & quinque anni & cæ.) Id est, regnum Ephraim cessabit post annos sexaginta quinque. Istud nisi diligenter atten- damus, stare non poterit: Nam à principio imperij Achaz usque ad destructionem Samariæ, & translationem populi ad Medos, fuerunt tantum anni 23. aut ut quidam 24. ut patet supputanti ex 4. Regum & Paralyp. 2. Qui numerus longè abest à 65. annis, in quibus dicitur hoc regnum Ephraim seu Israēl finiendum. Ad istud respondendum est, quod multò ante prophetam fuerit, nimirum duobus annis ante terræ motum sub Ozia Rege ab Amos propheta: A quo tempore usque ad Babylonicam captiuitatem, sunt anni 65. Quod ergo hīc dicitur, non est prophetia Esaiæ, sed solum repetitio eius, quod ab alio propheta fuerat prænuñciatū. Hæc ergo, *Non stabit & cæ.* per prophetam Domino prædicente, non credebat Achaz, neque populus eius illa futura. Vnde subiicit:

Si non credideritis, non permanebitis.) Sensus est: Si vos, qui pertinetis ad domum Dauid seu ad duas tribus, non credideritis fore, quod futurum prædixi, non permanebitis in isto regno, sed in captiuitatem abduce- mini, sustinentes eorum pœnas, quorum sequuti

sequuti estis infidelitatem. Alij autem hoc modo uertunt: Si non credideritis, non eritis stabiles, nimirum in regno, quod idem est cum nostra translatione. Septuaginta uero uerterunt: Si non credideritis, non intelligetis. Vbi autem nos habemus, Credideritis & permanebitis, Hebræi habent unam & eādem uocem, sed priori loco est coniugatio- nis hiphil, & significat credere, & posteriori loco est coniugationis niphil, & significat stabilem & permanentem esse, siue certior- rem facere. Qui enim certi sunt, intelligunt. Ideoque pro eo, quod habemus, Permanebitis, Septuaginta interpretes uerterunt, Intelligetis, quam uersionem etiam sæpè citat August.

ET adiecit Dominus loqui ad Achaz, dicens, *Pete tibi signum à Domino D E O tuo in profundum inferni: siue in excelsum supra. Et dixit Achaz, Non petam, & non tentabo Dominum, Et dixit, Audite ergo domus Dauid, Nunquid parum uobis est molestos esse hominibus, quia molesti estis & Deo meo?*

ET adiecit Dominus loqui ad Achaz, &c.) Cū uideret Dominus, quod Achaz ad huc maneret in impio suo affectu, neque induci posset ut crederet q̄ dicebantur, sed ad alios potius deos & humanum respiceret auxiliū, pergit loqui ad eum, dicens: Quia tibi uide- tur difficile, quod regna potentissima bre- ui finienda sint, & tu cum populo tuo de ma- gno periculo liberandus sis, pete tibi signum: Si nudis uerbis non credis, pete tibi ali- quod ueritatis signum, ut cū signum ac- ceperis, credas futura quæ dixi. Vis ut scin- datur terra, & grandi hiatu inferi pateant? An vis ut aperiatur cæli, & inspicias quæ clau- sa sunt? Atq; hoc est, quod dicit, Siue in pro- fundum inferni, siue in excelsum supra. Sic Hieronymus.

Et dixit Achaz: Non petam, &c.) Quod dicit, *Non petam signum, possit uideri ex humili spiritu proficisci, & hūc habere sensum: Cre- de uerbis tuis absque omni signo. Verum quia constat impium fuisse Achaz, & ad alios deos recessisse, non humilitatis est, sed superbiæ, hypocrisis est. Si enim affectū cor- dis, quem celabat, aperuisset, hoc modo dixisset: Etsi signum daret, non crederem prio- ribus bellis edoctus, in quibus superatus & deuictus fui. Quamquam iuxta sermonis Hebræi ambiguitatem, possit hoc loco etiā legi, Non exaltabo Dominum. Sciebat enim Rex impius, quod si signum peteret, acce- pturus esset, & glorificaretur Dominus. Er- go quasi idolorū cultor, & gloriæ veri Dei inuidens, non uult signum petere.*

Et dixit: Audite ergo domus Dauid, &c.) Achaz perseuerante in impio suo affectu, sermo propheticus ad domum Dauid cōuertitur. Sensus est: Quia tu Achaz perseueras in im-

pio tuo affectu, te omisso, monebo popu- lum: Nunquid parum uobis est, molestos esse hominibus, quia molesti estis & D E O meo? Id est, hæcenus molesti fuistis prophe- tis, quorum dicta ridetis, atque hoc uobis fatis non est, molesti estis & D E O qui of- fert uobis signum, & non uultis recipere: Tales uos exhibetis erga D E V M, quales hæcenus uos exhibuistis erga prophetas, quos contempnistis & irrisistis. Idcirco faciet Dominus quæ sequuntur, ipse dabit uobis signum.

Propter hoc dabit Dominus ipse uobis signum. *Ecce uirgo concipiet, & pariet filium: & uocabitur nomen eius Emanuel. Butyrum & mel comedet, ut sciat reprobare malum, et eligere bonum. Quia antequam sciat puer reprobare malum, & eligere bonum, derelinquetur terra, quam tu detestaris à facie duorum regum suorum. Adducet Dominus super te, et super populum tuum, & super domum patris tui, dies qui non uenerunt à diebus separationis Ephraim à Iuda cum rege Assyriorum.*

Ecce uirgo concipiet, & pariet filium, etc.) Ex- pectabatur signum, quod duo isti reges Rafin & Phacee non uincerent: quod autem hīc dicitur, *Ecce uirgo concipiet & cæ.* nihil ad rem pertinere uidetur, cū multò post bellum Syriacum eueniret. Nam inter victo- riam Achaz promissam, & hoc signum præ- stitum, fluxerunt anni circiter 767. Quare ergo hīc inferitur? Certè lectori, qui in gen- tilium tantum scriptis uersatus est, mirum uideri potest, quare id fecerit Esaias, quare in media rei bellicę mentione, uirginis pari- turæ & Emanuelis meminerit. Sed qui no- uerit prophetarum omnia esse plena inuo- lucris, & ipsos sub rebus temporalibus ge- stis aut gerendis Ecclesiæ describere sacra- menta, nihil mirabitur. Quicquid enim de bello Syriaco, & populi liberatione hīc di- citur, causa Emanuelis & humani generis li- beratiōe dicitur. Propterea in media histo- ria subitò & præter omnem expectationem lectoris, ad rem typo significatam transit, & quod maximè mirandum, facit id per notā illationis. Propter hoc, inquit, dabit Domi- nus uobis signum, ut studio uideatur Spiri- tus sanctus uoluisse offendiculū ponere car- nalibus Iudæis, ut abscondatur tam sanctum mysterium ab indignis, & non detur sanctū canibus. Alij uero dicunt, licet res, quæ promittitur tanquam signum, non pertineat ad liberationem Achaz & populi eius, ea tamē declaratur à simili, & hūc reddunt sensum: Quamquam populus hic impius sit, & indi- gnus, cui fiat misericordia: quamquam tortus mundus inimicus sit Deo, nec mereatur ut mittatur Christus, tamen mittam Christum: Ecce uirgo concipiet &c. Ecce mittam uobis saluatorem, non quales hæcenus feci, non Gedionem aliquem, aut Sampsonem sed E-

manuelem, nascetur quidem ex virgine, verum egressio eius ab initio, à diebus æternitatis. Sic similiter quamuis populus hic impius sit, & non mereatur misericordiam, faciam tamen misericordiam & liberabo. Iudæi hunc locum interpretantur de vxore Achaz, quod si verum esset, vt mihinè est, difficilè foret ipsis dicere, quare hoc esset signum, cum vxor Achaz antè non fuerit sterilis. Alij autem interpretantur de vxore Esaiæ, sed certum est ad Christum pertinere, cum de eo interpretetur & ipse Matth. 1. cap. sui Evangelij: Pariet (inquit) filium, & vocabis nomen eius Iesum: Deinde subdit: Hoc aut totum factum est, vt adimpleretur quod dictum est à Domino per prophetam dicentem: Ecce virgo in vtero habebit & cæt. Præterea vox Hebræa alma, quam licet omnes, præter Septuaginta, adolecentulam transfulerint, non absolute adolecentulam significat, sed cum epithasi, adolecentulam absconditam, quæ nunquam patuit virorum spectibus, sed magna parentum diligentia custoditur. Dicitur enim ab *אלמה* alma, quod est abscondere, & in tota Scriptura, vt ait Hieron. non nisi de integra & incorrupta dicitur. Significatio autem nominis Emanuel exprimitur Matth. 1. cap. vbi dicitur: Et vocabis nomen eius Emanuel, quod est interpretatum, nobiscum Deus. Hebræi enim ab ipsis rebus ferè nomina imponunt: Sic nomen huius pueri vocatur Emanuel, propter diuinam humanamque naturam in vna hypostasi unitam.

Butyrum & mel comedit, & c.) In his verbis duplex est tropus. In primis synecdoche: Nomine enim butyri & mellis, significatur omne genus cibi, quo vescuntur infantes. Deinde, notatio: Per hoc enim quod vescitur cibus infantilibus, significare voluit propheta, nostri generis puerum nasciturum, id est, puerum qui sit verus homo. Potuisset propheta sine tropo hoc modo dixisse: Puer qui nascetur ex virgine, erit verus homo.

Vt sciat reprobare malum & eligere bonum, & c.) Est hic iterum notatio. Sensus est: Noto & consueto puerorum more abhorrebit & respuet ea, quæ offendunt gustum: & ea, quæ sentiet naturæ amica, appetet. Significatur ergo his verbis humanæ naturæ veritas. Coniunctio (vt) hic non causam finalem, sed consequutionem aut euentum seu sequelam designat. Non enim significatur, quod comedit butyrum & mel, eo fine, vt sciat reprobare malum & eligere bonum, sed quod ita comedit butyrum & mel, vt etiam in comedendo sciat reprobare malum & eligere bonum.

Quia antequam sciat puer, & c.) Id est antequam puer adoleuerit ad id ætatis, vt valeat discernere inter bonum & malum, quod statim primò nati infantes nequeunt, terra Sy-

riæ & Samariæ, quam tu tantoperè formidas, deuastata erit. Addunt commentarij imò antequam omninò nascetur Christus, terra Syriæ & Samariæ vastabitur: Addunt, inquam, hoc Commentarij propter Matthæum, qui hæc de Christo interpretatur, verum quid istud ad rem præsentem? Hactenus pertinet ad Iudæos. Si, inquit, in hunc puerum vel etiam nondum natum credideritis, & illum inuocaueritis, sentietis illum liberatorem, non veniet Assur in terram vestram, sicut veniet in Samariam. Significatur itaque occultè Iudæis, quo modo mala, quæ manebant Syriam & Samariam, ipsi possent euadere, nimirum si crederet in puerum nasciturum, sed quia non erant credituri, idè sequitur:

Adducet Dominus super te, & c.) Hebraismus est, intelligitur enim coniunctio (cæterum) aut (verò) hoc modo: Cæterum adducet Dominus, vel: Adducet verò Dominus super te & cæt. Septuaginta hanc coniunctionem expresserunt. Studet autem propheta metu reuocare populum ad meliora consilia. Sensus est: Adie, qua facta est separatio decem tribuum à duabus tribubus, multa ipsis acciderunt mala, verum iam multò maiora sentietis.

Cum Rege Assyriorum) Sensus hic esse potest: hæc mala siue hos dies afflictionis adducam super vos cum venerit Rex Assyriorum. Apud Hebræos potest & hic esse sensus: Adducam super te dies afflictionis, Regem Assyriorum, vt sit appositio, & ita verterunt Septuaginta, & Pagn.

Et erit in die illa, sibilabit Dominus musca, quæ est in extremo fluminum Aegypti, & api, quæ est in terra Assur, & venient, & requiescent omnes in torrentibus vallium, & in cauernis petrarum, & in omnibus frutetis, & in vniuersis foraminibus. In die illa radet Dominus in nouacula conducta, in his qui trans flumen sunt, in rege Assyriorum, caput, & pilos pedum, & barbam vniuersam.

Et erit in die illa, sibilabit Dominus, & c. Idem hic dicit quod in præcedenti particula, sed pluribus verbis. Sensus est: Euocabit Dominus in prælium populum, qui habitat ad septem ostia Nili, id est, Aegyptios, qui natura imbelles sunt. In nomine itaque muscæ est duplex tropus. In primis synecdoche seu enallage numeri, musca pro muscis. Deinde notatio: Per muscam enim quod est animal imbelles, significatur Aegyptiorum imbecillitas. *Et api quæ est in terra Assur*) id est, euocabit Dominus in prælium Assyrios, qui potentissimi sunt, & ad bellandum promptissimi. Est etiam hic duplex figura sicut in dictione muscæ. Nam per synecdochen api pro apibus ponitur, deinde per notationem nomine apis, quod inter reliqua animalia est maximè sagax & bellicosus, significatur

ficatur illius populi animositas, & bellandi peritia. *Et venient & requiescent omnes in torrentibus vallium, & c.*) Hæc per metaphoram dicta sunt, vt quia semel muscæ & apes nominauerat, translationem feruaret in reliquis. Significat propheta quod Aegyptij & Assyrij venient cum magna multitudine, & occupabunt terram Iuda, & omnia loca vastabunt, nihilque intactum relinquent, quasi dicat: Suscitabit Dominus ad præliandum contra vos, Aegyptios & Assyrios in tanta multitudine, vt muscis & apibus meritò comparari possint, quæ turmatim volitantes, prata, fruteta, aliaque loca vndiq; occupant atque inuadunt.

In die illa radet Dominus, & c.) Quædam exemplaria hoc loco habent, In nouacula acuta, sed vox Hebræa nihil ad acutiem spectans significat. Septuaginta verterunt, In nouacula inebriata, & vox Hebræa *שכר* scachardum habet punctum in dextro cornu, significat inebriare, vel ebrium esse: dum verò punctum habet in sinistro cornu, mercede conducere, atq; hinc orta est lectiois varietas. Quomodo autem Dominus cōducatur Reges, patet Ezech. 29. vbi dicitur: Fili hominis, Nabugodonosor Rex Babylonis seruire fecit exercitum suum & c. ad cuius intellectum sciendum, quod Tyrij videntes vrbi suæ imminere excidium, preciosa quæque per mare ad alias insulas transtulerunt, ne Chaldæi urbem ingressi spolia pingua repeterent. In his autem tribus, Nouacula conducta, His qui trans flumen sunt, & Rege Assyriorum, synonymia est. Intelligit enim per nouaculam conductam, eos qui trans flumen sunt: & per eos qui trans flumen sunt, Regem Assyriorum & populum eius. Flumen autem ponitur per antonomasiam, pro Euphrate, quemadmodum Poeta pro Virgilio. Per caput verò & pilos pedum, & barbā, synecdochicè expressit propheta, quicquid pertinet ad regnum Iudaicū, hoc est, per caput intelligit ipsum regem: per pilos pedum, populum: per barbā, omne robur virorum. Cūque in genere tribus verbis potuit dixisse mirabilem futuram captiuitatem, singula tamen per partes explicare voluit, vt magis moueret populum. Nihil ergo aliud vult dicere propheta, quàm quod Dominus auferet omnia à Iudæis, nihilque residui eis relinquet.

Et erit in die illa, Nutriet homo vaccam bouem, & duas oues, & præ vbertate lactis comedit butyrum. Butyrum enim & mel manducabit omnis, qui relictus fuerit in medio terra. Et erit in die illa, Omnis locus vbi fuerint mille vites, mille argenteis, et in spinas, & in vepres erit. Cū sagittis et arcu ingredietur illuc. Vepres enim & spinæ erunt in vniuersa terra. Et omnes montes qui in sarculo sarrientur, non veniet illuc terror spinarum & veprium, & erit in pa-

scua bouis, & in conculcationem pecoris.

Et erit in die illa, nutriet homo vaccam, & c.) Istud adhuc ad minas pertinet. Sensus est: Eo tempore, quum fuerint omnes opes Iudæorum in Chaldæam translata, tanta erit in terra Iudæ solitudo, tamque incredibile vastitas, vt nequaquam armenta bouum habeant, nec greges ouium, sicut habere cōfueuerunt, sed vix rarus habitator vnam vaccam & paucas oues nutrire poterit. *Et præ vbertate lactis comedit butyrum.*) Et istud ad minas pertinet, hoc sensu: Tanta erit hominum paucitas, vt omnia futura sint plena graminum, etiam ipsæ plateæ, in quibus alioqui enata pedibus hominum conculcari solent, plenæ erunt graminibus: & proinde vt satis magna quidem futura sit copia lactis, & præ multitudine lactis quod faciet, comedit butyrum, quia non habebit aliud quo vescatur. Lyra autem multo aliter exponit, sed hic videtur verus sensus. *Butyrum enim & mel manducabit, & c.*) Id est, Quicumque post captiuitatem Babylonicam relictus fuerit in Iudæa, butyrum solum & mel manducabit, quia non habebit aliud ad manducandum.

Et erit in die illa, omnis locus, & c.) Id est, eo tempore præ paucitate hominum, tanta erit vini inopia desertis vineis, quæ hostium metu nequaquam putabuntur, vt singulæ vites ficulis argenteis singulis vix emantur. In spinas enim & in vepres omnis terra redigetur, tantaque erit vbiq; formidō sæuientibus gladijs, vt absq; arcu & sagittis, alijsq; munimentis, nullus suum agrum inuisere audeat: & derelictis locis campestribus, ad montana confugiant, ibiq; locorum difficultate muniti, vix asperos montes manu fodiant, quia neque boues, neque aratra aut vomeres habebunt. Sicubi ergo rarus cultor in montibus fuerit inuentus, inde vitam miserabilem sustentabit. Cætera autem patebunt pascuis, atq; absque vllò custode à brutis animantibus conculcabuntur: Sic ferè Hieronymus hunc locum interpretatur. *Et in spinas & in vepres erunt*) id est, Propterea quod non erit cultor & habitator, orientur in locis illis spinæ & vepres.

Cum sagittis & arcu ingredietur illuc.) Præ metu ferarum, quæ erunt illic, non nisi armati loca illa intrare audebunt. Vepres enim & spinæ erunt in vniuersa terra Iudaica. *Et omnes montes qui in sarculo sarrientur*) Sarculum est instrumentum tam hortis, quàm vineis atque fegetibus purgandis accommodum. Sensus est: Loca montosa, ad quæ metu hostium confugient, in sarculo sarrientur, id est, manu à spinis & vepribus purgabuntur, vt valeant seminari. Homines enim in terra relictis non habebunt boues ad arandum, aut vomeres ad scindendum terram, sed propria

manu terram montanam purgabant, scindēt & feminabunt: cætera autem pars terræ manebit inculta, eritq; in pascua bouis, & à pecoribus conculcabitur. Quæ interpretatio est ferè eadem cum D. Hieronymi interpretatione. Pro eo autem, quod nos habemus. Et erit in pascua &c. Pagninus vertit in plurali numero, Et erunt in pascua bouis & in conculcatione pecoris, & secundum illum, suppositum verbi, erunt, est montes.

CAPVT VIII.

Et dixit Dominus ad me: Sume tibi librum grandem, & scribe in eo stilo hominis, velociter spolia detrahe, citò prædare. Et adhibui mihi testes fideles, Vriam sacerdotem, & Zachariam filium Barachia. Et accessi ad prophetissam, & concepit, & peperit filium.

Et dixit Dominus ad me.) Pergit adhuc propheta describere partu virginali, sed sub alia verborum forma quàm prius: & caput istud continet Euangelium potius, quàm prophetiam, propterea etiam dignum est, vt legatur diligenter ab omnibus Christianis.

Sume tibi librum grandem, &c.) Est hoc loco schema quo propheta significare voluit rem quam proponit esse maximi momenti: & licet eam paucissimis, imò quinque duntaxat verbis expresserit, tanta tamen latent mysteria, vt si quis ea explanare velit, nec grandi quantumuis volumine id possit: Neque id solum, sed præterea significare voluit, vt maximi momenti, ita quæ in longum tempus conseruetur ac memoriæ mandetur, rem ap primè esse dignam. Quam ob causam & scribi voluit stilo hominis, hoc est, tali stilo, cui affueuerunt homines, ne res obscuris verbis inuoluta fugiat, aut lectoris animu remoretur. Si quidem idem est hoc loco, Scribe stilo hominis, quod apud Abacuc, Explana super tabulas, vt percurrat qui legerit. Sed posset quis obijcere, Scio quid sit spoliū, quid detrahe, quid prædare, quid item velociter & citò: interim dum audio, Sume tibi librum grandem, & scribe in eo. Velociter spolia detrahe, citò prædare, quid dicatur nescio. Nec ipse modò, verum mecum iuxta ignorant & quique doctissimi. Quomodo ergo stilo hominis scripsit, si stilius hominis, hoc est quod stilius planus, vt quilibet sine difficultate aliqua aut molestia intelligere possit? Ad hoc dicimus prophetam stylo quidem hominis scripsisse, sed ijs quorum lingua salua scripturæ imbuta est, quique aliunde didicerunt quid sit Euangelium. Licet enim nomen Euangelij tempore Christi

ortum videatur, res tamè Euangelij semper fuit. In ipso enim statim libro Genesios agnoscitur, vbi ait: Inimicitias ponam inter te & mulierem, & inter semen tuum & semē illius. Ipsa enim vel secundum alios, ipsum scilicet semen quod est Christus, conteret caput tuum. Hanc rem significare voluit propheta his verbis, Velociter spolia detrahe, citò prædare, quasi dicat: Hactenus diabolus exultauit in mudo, efficax fuit in mètibus hominū, iam eijcietur foras, puer qui nascetur, velociter spolia detrahet, quæ sumus nos, citò prædabitur, non vltra patietur regnare ipsum. Est ergo sermo ad puerum, cuius nomen in præcedenti capite vocatum est Emanuel.

Et adhibui mihi testes fideles, &c.) De Vria isto scribitur 4. Regum cap. 16, qui licet impius, magni tamen nominis erat apud Iudæos. Vnde propter dignitatem sacerdotij, & eius auctoritatem propheta eum in testem adducit. de Zacharia verò scribitur 2. Paralyp. ca. 26. licet quidam putent alium fuisse, de quo sermo est in eodem libro capit. vigesimo nono. Locus autem iste non est ita simpliciter intelligendus, quasi propheta re ipsa adhibuerit hos testes, sed per tropum. Significare enim vult propheta grauissimū esse quod dicitur, & dignum vt ab omnibus credatur: quamuis quidam commentarij velint non esse figuratum sermonem, sed rem in imagine & visione peractam & pro eis facit quod sequitur.

Et accessi ad prophetissam.) Nisi enim hinc visionem imaginariam intelligamus, difficile erit dicere, quæ sit illa prophetissa, de qua hic loquitur propheta. Iudæi autem intelligunt vxorem Esaiæ. Quod si verum est, puer iste 19. annorum fuisse, cum euertetur Samaria. Illa enim, vt constat ex 4. Regum & 2. Paralyp. euersa est anno sexto Ezechiae regis: & puer conceptus significatur quarto anno Achaz. Inter annum verò sextum Ezechiae, & quartum Achaz intercedunt viginti anni. At puer facile vocet patrem & matrē sexto aut septimo suæ ætatis anno. Non est ergo vera hæc Iudæorum interpretatio, neque scripturis consentanea. Thomas tamen hoc argumentum soluit, dicens hinc agi de alia captiuitate, quàm in superiori capite, cū dicitur, Antequam puer sciat reprobare malum, & eligere bonum. Ibi enim secundum ipsum sermo est de captiuitate, quæ accidit anno 9. Oziæ regis Israël, & sexto anno Ezechiae per Salmanasar: hic verò secundum ipsū loquitur propheta de captiuitate, quæ facta est tempore Phaceæ per Teglatphalasar Assyriorum regem. Verum similitudo duorum capitum satis declarat de eodē bello esse sermonem. Prophetissa ergo hæc intelligenda est virgo Maria, quæ prophetauit

Lucæ. 1.

Lucæ 1. Ex hoc beatam me dicent omnes generationes.

Et concepit & peperit filium.) Prophetia ista simillima est illi, quæ superiori capite scribitur, Ecce virgo concipiet & cat. & idem est filius, qui hic & ibi nasci dicitur, & de eodē hic & ibi dicitur, quod antequam puer adoleuerit ad id ætatis, vt valeat discernere inter bonum & malum, & vocare patrem & matrē, auferetur fortitudo Damasci, & spolia Samariæ.

Et dixit Dominus ad me: Voca nomen eius, accelera, spolia detrahe, festina prædare. Quia antequam sciat puer vocare patrem suum & matrē suam, auferetur fortitudo Damasci, & spolia Samariæ coram rege Assyriorum.

Et dixit Dominus ad me: Voca nomen eius, &c.) Hebræis familiare est in fingendis nominibus propriæ qualitatis, plura nomina in vnum congerere, sicut Ozeæ primo capite, Voca nomē eius, non populus meus: sic hoc loco, puer qui in præcedenti capite Emanuel dicitur, pluribus nominibus vocatur, Accelera, spolia detrahe, & citò prædare. Propriū enim est Christo fortem alligare, & eripere spolia. *Quia antequam sciat puer, &c.*) Addunt commentarij Christianorum, imò antequam omninò nascetur puer, auferetur fortitudo Damasci. Samaria enim & Damascus euersæ fuerunt multo tempore, antequam nascetur Christus. Et addunt præterea: Non auferetur vestra virtute, sed pueri nascituri. Vnde significantius transtulerunt Septuaginta, qui ita habent, Auferet puer fortitudinem Damasci. Similiter habent & Hebræi. Et significatur, quod si voluerint in cum credere, liberabuntur. *Coram rege Assyriorum* id est, ad præsentiam regis Assyriorum. Est enim Hebraismus. Sic etiam dicitur, à facie ignis, id est, à præsentia ignis.

Et adiecit Dominus loqui ad me adhuc, dicens: Pro eo quod abiicit populus iste aquas Siloe, quæ vadunt cum silentio, & assumpsit magis Rafin, & filium Romeliæ, propter hoc ecce Dominus adducet super eos aquas fluminis fortes & multas, regem Assyriorum, & omnem gloriam eius. Et ascendet super omnes riuos eius. Et fluet super vniuersas ripas eius, & ibit per Iudam inundans, & transiens, vsq; ad collum veniet. Et erit extensio alarum eius, implens latitudinem terræ tuæ, O Emanuel.

Et adiecit Dominus loqui ad me, &c.) Prophecia est cōtra decem tribus. *Pro eo quod abiicit populus, &c.*) Tropus est Latinus multum familiaris, & maximè poetis, cū regna, ciuitates, regiones non proprijs nominibus, sed fluuiorum nominibus appellant, qui sunt insignes in illo regno. Sic apud Poëtam de Augusto, Te Nilus miratur, id est, Aegyptus, seu populus ille quem Nilus præterlabitur. Sic hoc loco aquas Syloe pro populo Iuda dixit. Syloe enim fluuius est in Iu-

Siloe.

dæa, qui ad radices montis Sion oritur. *Quæ vadunt cum silentio* id est, quæ placidè & leniter fluunt. Significat paruitatem fluuij, & ex prauitate fluuij, intelligit exiguitatē paucitatemq; populi Iudæ: inde ex paruitate, contemptibilitatem per metalepsin: Sicut apud poetam primo Aeneidos, Spelūcis abdidit atris, Vbi ex atris nigræ intelliguntur, ex nigris tenebras habentes, & per hoc in præceps profundæ. *Et assumpsit magis Rafin, &c.*) Id est, potius adiunxit se Rafin Regi Syriæ tanquam fortiori, & Phacee filio Romeliæ.

Propter hoc, ecce adijciet Dominus, &c.) Per aquas fluminis, intelligit regem Assyriorum, vt ex eo quod subditum manifestū est, quod videtur per appositionem adijci hoc sensu: Adducet Dominus super eos aquas fortes, Regem videlicet Assyriorum cum toto exercitu & potestate sua magna, qui ascendet super omnes riuos, id est, exercitus Assyriorum, occupabitq; terram decem tribuum, nec ibi sistet gradum, sed perget vterius per Iudam inundans, id est, quando decem tribus erunt subuersæ, etiam ciuitates Iudæ subuertentur, præter collum eius, id est, præter Ierusalem, quæ mirabili Dei misericordia libera erit.

Et erit extensio alarum eius, &c.) Potentiā Assyrii regis & innumerabilis eius exercitus, quam sub fluminis metaphora prius descripsit, nunc per aliam translationem ostendit, quod videlicet, alis, id est, ducibus suis & inuicta hominum multitudine occupabit terram Emanuel, id est, terram Iuda. Estq; apostrophe ad puerum nasciturum.

Congregamini populi, & vincimini, & audite vniuersæ procul terra. Consortamini, & vincimini, accingite vos, & vincimini, inuicem consilium, & dissipabitur, loquimini verbum, & non fiet, quia nobiscum Deus. Hac enim ait Dominus ad me: Sicut in manu forti erudiuit me, ne irem in via populi huius, dicens: Ne dicatis, coniuratio.

Congregamini populi, &c.) Est sarcasmus, sicut apud Poëtam, En agros, & quam bello Troiane petisti Hesperiam, &c. Quam figuram Rhetores vocant amarulentam & hostilem irrisionem. Congregari iubet propheta, quos negat contra Iudam quicquam valituros, quasi dicat: Vos populi Syriæ & Samariæ iam congregatis exercitum, & armatis, & accingitis vos gladijs, initisq; consilium de expugnanda Hierusalem, & hortamini inuicem, dicentes: Ascendamus ad Iudam, & suscitemus eū, & auellamus eum ad nos: sed non capietis Hierusalem, verum superabimini, & hoc propterea, quia Deus est nobiscum. Pro, nobiscum Deus, Hebræi habent Emanuel.

Hac enim ait Dominus ad me sicut in manu forti id est, peculiari auxilio, misericordia erudiuit

diuit me. Sic ferè Hieronymus interpretatur. Et alibi scriptura frequenter habet manum in hac significatione, pro auxilio. *Ne iram in via populi huius* (in via) Hebraicè dictum est, Latini dicerent, instituta vitæ & mores. Sensus itaq; est: *Quemadmodum Dominus peculiari sua gratia erudiuit me, ne sequerer institutum vitæ & mores populi huius: sic quoq; peculiari sua gratia mihi iam locutus est, dicens: Ne dicatis coniuratio. Significat hic propheta se peculiari gratia à Deo donatū, sed quam (vt Hieronymus ait) per bona opera ipse sibi meruerat. Quod notandum est contra Lutherum & Melanthonem, qui hoc negarent. Sensus est: Ne vsurpetis inter vos huiusmodi dicta, Conspirant aduersus nos Rasin rex Syriæ, & Phacee rex Samariæ, & iuncto veniunt exercitu ad expugnandum Hierusalem. Pertinet istud ad promissionem liberationis ab illo bello, quod parauerat Samaria, de quo in præcedenti capite.*

Omnia enim, quæ loquitur populus iste, coniuratio est, & timorem eius ne timeatis, neq; pauertis. Dominus exercituum ipsum sanctificat, et ipse pavor vester, & ipse terror vester, et erit vobis in sanctificationem, in lapidem autem offensionis, & petram scandalum duabus domibus Israel, & in laqueum, & in ruinam habitantibus Hierusalem. Et offendet ex eis plurimi, & cadent, & conterentur, & irretientur, & capientur.

Omnia enim quæ, &c.) Per parenthesis causam reddit illius quod præcessit, Ne dicatis coniuratio, & est hic sensus: Nihil aliud in ore habet populus iste Hierosolymitanus, quam coniurationem, non respiciens ad Dei auxilium. Monet ergo ne ita pergant, & ne formident exercitum Regis Syriæ & Samariæ. Quod si hæc ad tempora nostra referantur, & sic verum inueniretur. Cum enim nuper Martinus Rossemius Louanium obfideret, quid aliud quæso audiebatur, quam coniuratio? quis erat qui non plus formidaret Martini Rossemij exercitum, quam Dei speraret auxilium?

Et timorem eius videlicet hostilis exercitus ne timeatis, sed Dominum exercituum sanctificate vita & conuersatione vestra, id est, talis sit vita vestra & conuersatio, vt Dominus sanctificetur per eam, id est, iudicetur sanctus.

Et ipse pavor vester Hunc locum imitatus est in epistola sua Apostolus Petrus, vnde & ipsa verba penè transcripsit, dicens: Timorem autem eorum ne timueritis, & non conturbemini, Dominum Christum sanctificate in cordibus vestris. Similem sententiam profert Saluator apud Matthæum, dicens: Nolite timere eos qui corpus occidunt, animam autem non possunt occidere: sed potius timete eum, qui potest & animam & corpus perdere in gehennam. *Et erit vobis in sanctificationem*) Sensus est:

Ille vos sanctificabit, si vos illum sanctificaueritis & timueritis.

In lapidem offensionis & in petram scandalum &c.) Eandem sententiam habet propheta infra ca. 28. Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem &c. Tractat hunc locum Paulus ad Romanos 9. Item Petrus 1. capite 2. Item Lucas 2. Denique & Saluator apud Matth. 21. quæ loca pertinent ad regnum Christi. Vnde & hic oportet intelligere transitum à bello corporali ad bellum, cui opponimus non arma corporalia, sed spiritualia. Christus autem factus dicitur in lapidem offensionis & in petram scandalum, propter infirmitatem naturæ assumptæ, & patibulum crucis. Venit namque in forma serui, & viderunt eum Iudæi similibus miserijs obnoxium, quibus nos, ideoq; parui faciebant ipsum & doctrinam eius. Si verò velimus hæc referre ad illos, quibus prima facie videbatur loqui propheta, tunc dicendum est, quod Christus nodum natus factus est in scandalum duabus domibus Israel, id est, populo Iuda, & populo Ephraim, quia passus est regnum Israeliticum in nihilum ferè recidere: hinc dixerunt, Deus non est ille, quem putabamus, non est tam fortis, quam existimabamus. Huiusmodi cogitationes subibant animos eorum, quando Rasin & Phacee iuncto veniebant exercitu ad expugnandum Hierusalem: Vel cum Sennacherib obfideret Hierusalem, vt quidam putant.

Liga testimonium, signa legem in discipulis meis, expectabo Dominum qui abscondit faciem suam à domo Iacob, & præstolabor eum. Ecce ego & pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signum, & in portentum Israel, à Domino exercituum qui habitat in monte Sion.

Liga testimonium, etc.) Est hic locus satis obfcurus. Sicut enim in principio huius capituli non sumpsit propheta librum reale: sic hoc loco non id agit Dominus, vt liget ipsa hoc consilium seu decretum, sed hoc vult vt sua decreta non abeant in obliuionem. Sic Deus. 6. præcipitur filiis Israel, vt ligent mandata Dei in manu sua. Metaphora autem sumpta est ab ijs, qui timentes, ne rei, cuius meminisse volunt, obliuiscantur, ad manum vel in digitis suis ligant quippiam, quo inspecto, si forte obliuioni esset tradita ad memoriam redigitur. Sic Prouer. 7. dicitur: Liga legem meam in digitis tuis. Ita & hoc loco decreta sua & dispensationem ligari vult Dominus, quasi dicat: Et si vulgus ea negligat, saltem pueri mei, id est, qui in me credunt, obseruabunt.

Et expectabo Dominum.) Vox illorum est, qui perpetuo fidem seruant non obstantibus malis, quæ interim patiuntur, non obstantibus etiam multis argumentis, quæ contra fidem facere videntur, quorum mirabilis in Scriptura

pturis est comeditio. Sensus est: Quæuis Dominus videatur oblitus populi sui, ego tamè expectabo eum, & non abiciam spem, etiam si moram fecerit, præstolabor eum.

Ecce ego & pueri mei, &c.) Significat propheta se promptum & paratum in omnem euentum Domini: Et si Dominus moram fecerit, tamen præstolabor eum, & non ego solus, sed & cæteri propheta: Prophetas pueros suos vocat vt pote à se institutos.

Quos dedit mihi Dominus in signum, &c.) Id est, qui facti sunt in signum & portentum seu spectaculum. Vt dicit Paulus 1. ad Corinth. 4. Esaias enim & cæteri prophetæ, quia diuitias, honores contemebant, erant spectaculum carnali Israeli, alijs eos stultos dicebant, alijs aliud impropertibus. *A Domino exercituum, &c.*) Phrasis est Hebræa. Similis habetur in Genes. Pluit Dominus sulphur & ignem à Domino de cælo: Et eo modo accipitur quo apud Latinos, quando dicitur, Vilia tacta est de cælo, id est, cælitus: Sic à Domino, id est, diuinitus, quæquam subesse potest metonymia, vt à Domino idem sit quod à cælo. Sicut apud Poetam, Iam proximus ardet Deucalion, possessor pro possessione. *Qui habitat in monte Sion* non quidem in illo, qui est in terrena Hierusalem, sed in illo, qui sursum est, de quo Apostolus ad Hebræos: Accelsistis ad montem Sion: Hoc modo hunc locum exponunt ferè Commentarij. Verum Paulus ad Hebræos 2. testimonium hoc Ecce ego & pueri mei, &c. docet ex persona Saluatoris debere intelligi: & secundum illum, pueri sunt Apostoli & cæteri credentes. Quomodo autem isti pueri fuerint in signum & portentum sapientie seculi & superbie Iudæorum, docet idem Apostolus 1. ad Corinth. dicens: Spectaculum facti sumus mundo, & angelis, & hominibus, stulti propter Christum, vos autem prudetes in Christo: nos infirmi, vos autem fortes.

Et cum dixerint ad vos, quærite à Pythonibus, & à diuinis, qui strident in incantationibus suis, nunquid non populus à Deo suo requireret visionem? pro viuis à mortuis? Ad legem magis, & ad testimonium. Quod si non dixerint iuxta verbum hoc, non erit eis matutina lux.

Et cum dixerint ad vos, &c.) In hac parte vsq; ad finem capituli, ad præsentem tantummodo historiam respexisse videtur Esaias. Non enim (Pythones) allegoriam vocum habent, quorum propria significatio nihil ad Christum & eius tempora pertinet. Sunt autem verba prophetæ instruentis filios suos, id est, prophetas suos contra impostores & peruersos homines sui temporis. Python autem spiritus diuinator dicitur, quo qui correpti sunt, Pythones seu Pythonici appellantur. Sic act. 16. capitul. vbi dicitur quod Paulus fuscitauerit puellam habentem spi-

ritum Pythonicum. *Qui strident in incantationibus*) Id est, qui singultum proferunt, quasi pectus non posset capere verba, quæ putant diuina: tanquam pleni essent diuino numine. Vnde quos nunc Pythones appellamus, antiqui, teste Plutarcho, *εὐλαστρῶν* eugastrimythous, id est, de ventre loquentes seu ventriloquos vocabant, quod nomen & hic Septuaginta verterunt. Cum ergo impostores & mali homines dixerint vobis, Cur auditis Esaiam & alios prophetas? quid verbis Esaiæ decipimini, & illū putatis, quæ ventura sunt non esse? quærite potius à Pythonibus veritatem, & diuinis: hæc inquam illis dicentibus vos respondebitis: *Nunquid non populus à Deo suo requireret?* Id est, nunquid vnaquæque gens consulit deos proprios? & ab illis quærit responsa? quæto magis nos Deum nostrum, qui verus est, audire debemus per prophetas, & non à Pythonibus quærare responsa. *Pro viuis à mortuis*) Exemplaria ferè habent, *Pro viuis ac mortuis*, sed mendum est, vt ex Hebræis patet, & ex Septuaginta & Hieronymi commentarijs. Ipsi enim habent *pro viuis à mortuis*. Explicat præcedentem sententiam, videlicet quod cæteræ nationes requirunt statum viuentium à simulacris hominum mortuorum, ab Apolline nimirum, qui nihil aliud erat, quam hominis simulacrum, & alijs dijs.

Ad legem magis, &c.) Vt habeatur plena sententia, subintelligendum est (respicere debemus) aut simile aliquid, hoc sensu: Respicere magis debemus ad legem Moyfi & scripturæ testimonium, quam ad Pythones. Alioqui perfectus non est sensus. Septuaginta verò clarius transtulerunt, hoc modo: *Legem enim in auxilium dedit. Per legem autem, intelligit legem Moyfi: per testimonium verò, scripturas. Nos quoq; si quis roget cur non malimus legere istos, qui in Germaniâ scribunt hodie commentarios, qui omnia noua tradunt, qui omnia facilliter, qui deniq; doctissimi sunt in literis, & antiquorum patrum scriptis, respondere debemus ex propheta: Nunquid populus à Deo suo requireret visionem pro viuis à mortuis?*

Quod si non dixerint iuxta verbum hoc, &c.) Id est, si impostores isti, qui inuitant vos ad diuinos, non dixerint iuxta verbum hoc: id est, testimonium legis, non erit illis matutina lux, id est, veritatem non intelligent. Vbi nos habemus, eis, Hebræi habent, ei, id est, secundum Hieronymum, vestre congregatio ni. Intelligunt enim Hebræi per nomen singulare plures, propterea quod multi pro vno habentur propter communem consensum & conuersionem: hoc in prophetis admodum frequens est. Aut ergo Hieronymus dixit, ei, & non, eis: aut si, eis, vtitur, respexit ad sensum magis, quam ad verba.

Et transibit per eam, & corruet, & esuriet, & cū esuriet irascetur, & maledicet regi suo, & Deo suo. Et suspiciet sursum, & ad terram: incubitur et ecce tribulatio, et tenebra, et dissolutio, et angustia, et caligo persequens, et non poterit auolare de angustia sua.

Et transibit per eam, & c.) id est, lux veritatis pertransibit vestram cōgregationem, & non fruatur ea. Quæ sequuntur intelligenda sunt non aliter quàm si Cicero aut Virgilius ea dixisset. *Corruet* scilicet vestra cōgregatio in manus hostium, & suspiciet sursum, id est, tempore necessitatis, & tribulationis quæret vndique auxilium, sed non inueniet, tantisque malis obruetur, vt indè nequaquam eua dere possit: siue ad cælum flestat oculos siue ad terram nihil inueniet nisi tribulationem.

CAPVT IX.

Primo tempore alleuiata est terra Zabulon & terra Nephthali, & nouissimo aggrauata est via maris trans Iordanem Galilæa gentium. Populus qui ambulabat in tenebris vidit lucem magnam: habitantibus in regione vmbra mortis lux orta est eis.

Primo tempore alleuiata est & c.) Illud (primo) accipitur quidem propriè (nouissimo) verò impropiè pro deinde. Præterea illud, Via maris & c. expositiuè additur. Exponit enim illud quod præcedit: Terra Zabulon & terra Nephtholim, quasi dicat: Eam terram Zabulon & Nephtholim intelligas volo, quæ vulgò via maris appellatur à lacu, qui eius gentis consuetudine nomen maris obtinet: Sicut & cætera aquarum cōgregationes, Hebræorum more maria appellantur. Hunc locum Ioannes cap. 6. mare Tyberiadis appellat: & Matthæus 4. mare Galilææ: & Lucas 5. stagnum Genezareth, & hoc propriissimè. Nam proprium eius loci nomen est Genezareth siue Genazarah. Hæc eadem terra, Galilæa Gentium dicitur, eò quòd Salomōn eā donauit Hiram Regi Tyriorum, qui gentiliserat. Terra autem hæc, primùm alleuiata est, deinde aggrauata, hoc est, secundum Iudæorum expositionem, primùm leuiter afflicta est per Theglathphalasar: deinde eadē terra grauius afflicta est per Salmanasar, quando decem tribus in captiuitatem sunt ductæ.

Populus qui ambulabat in tenebris, & c.) Intelligunt Iudæi hoc loco coniunctionem aduersatiuam, quod illis non est infrequens, hoc sensu: At populum duarum tribuum, qui versabatur in perpetuo captiuitatis terrore, & similem omnino timebat captiuitatē, quæ populus decem tribuum captus erat, ille in-

quam populus duarum tribuum vidit lucem magnam, quando percusso Assyrio subito & præter omnem spem per angelum est liberatus. *Habitantibus in regione vmbra mortis, & c.)* Id est, populo isti cui ante oculos perpetuò versabatur imago mortis, lux orta est, quando ab obsidione liberatus est.

Multiplicasti gentem, non magnificasti latitudinem. Latabuntur coram te, sicut qui latantur in messe, sicut exultant victores capta præda, quando diuidunt spolia. Iugum enim oneris eius, et virgam humeri eius, & sceptrum exactoris eius superasti, sicut in die Madian. Quia omnis violenta prædatio cum tumultu, & vestimentum mixtum sanguine erit in combustionem, & cibus ignis.

Multiplicasti gentem.) scilicet in exercitu Sennacherib. Apostrophe est ad Deū. Sensus est: passus es vt multi milites sequerentur Regem Sennacherib. *Non magnificasti latitudinem* Id est, non dedisti ei vt latus rediret potita victoria. Propterea ipsi Iudæi per angelum ab obsidione liberati lætabuntur coram te, sicut lætantur messores propter optimam messem. *Iugum enim oneris eius* scilicet Sennacherib, qui grauisimo feruitutis iugo omnium colla premebat, & virgam humeri eius, qua percutiebat vniuersos, & sceptrum exactoris eius, quo sibi tributa reddere compellebat, superasti, sicut in die Madian, hoc est, absq; vllō exercitu, & sine effusione sanguinis in abscondita manu, sicut olim populo Israëli victoriam de Madianitis tribuisti.

Quia omnis violenta prædatio cum tumultu scilicet acquisita: *Et vestimentum mixtum & c.)* Est notatio. Significatur enim præda, quæ ferè non acquiritur sine sanguine. Et non ita intelligendum est, quasi vestimenta, arma, & spolia Assyriorum fuerint combusta (illa enim solis corporibus incineratis intacta manserunt) sed quòd fuerint causa combustionis. Et hæcenus Thomas sequitur expositionem Iudæorum: verum Euangelista Matthæus 4. cap. totum præcedentem locum de Christo interpretatur. Quod si secundum literam hoc facit, vt verisimile est, tunc Thomæ & Iudæorum interpretatio locum non habet. Præcipua autem difficultas est in duabus potissimè vocibus, Alleuiata & Aggrauata, quarum verba, alleuiare tātum quinquies aut sexies: & aggrauare octies aut decies tantum in tota scriptura inueniuntur, & in longè alia significatione quàm isti vsurpāt. Alleuiare em̄ in scriptura ferè pertinet ad subleuationē malorū, & aggrauare ad malorū multiplicatiōem, & c. Et proinde Hieronymus optimè & consentaneè ad Euāgelium interpretatur. Terram enim dicit esse alleuiatam, quia releuata est onere peccatorum, nimirum per prædicationem Christi, qui maximam prædicationis suæ partem, item miraculorum in illius terræ partibus

tibus cōsumpsit, & potissimum in ciuitatibus. Capharnaum, Bethsaida, & cæteris, quæ sitæ erant in littore stagni Genezareth in finibus Zabulon & Nephtholim. Quæ eadē terra potest grauiata est, multis ipsorum scandala patientibus, Christumq; verum Messiam in lege promissum reijcientibus. Vnde Ioann. 6. Durus est hic sermo, quis potest audire eum? & c. Ex quo aggrauabantur in peccatis suis. Vnde & Matth. 11. Væ tibi Chorozaim, væ tibi Bethsaida, quia si in Tyro & Sydone factæ essent virtutes, quæ factæ sunt in vobis, olim in cinere & cilicio pœnitentiam egissent. Secundum hanc interpretationem illud, Populus qui ambulabat in tenebris, est explicatio prioris periodi, videlicet, Primo tēpore alleuiata est terra Zabulon & c. Neque subauditur particula aduersatiua, quam Thomas & Iudæi subaudiebant. Et sensus hic est: Populus qui sedebat in tenebris ignorantie, vidit lucem prædicationis euangelicæ, & habitantibus in regione vmbra mortis, id est, qui versabantur in caligine densissima & perpetua, qualis est apud inferos, lux orta est eis, videlicet Christus, qui primò ibi prædicare cepit, illosq; suæ prædicationis lumine, suæq; cognitiōis claritate illuminauit: atq; hoc est quod sequitur:

Multiplicasti gentem, & c.) Est apostrophe ad Christū, qua explicatur illa altera periodus, Nouissimè aggrauata est via maris. Sensus est: Prædicatione tua & Apostolorum factū est, vt multi valdè ex gentibus adiungerent se fidei Abrahæ, sed non ex eo magnificasti latitudinem populo Iudæorum, cui tamen promissus eras peculiariter.

Latabuntur coram te, & c.) Id est, Gentes, quæ sentient beneficia natiuitatis tuæ & passiōis, lætificabuntur coram te, & quidè vehemētissimè, quod significatur per illas duas similitudines adhibitas, videlicet: Sicut qui lætatur in messe, sicut exultant victores capta præda, quasi dicat: Inexpectato beneficio affecti sumus, qui ascribimur electis, Abraham, Isaac & Iacob per fidem Christi, per quem à tyrannide diaboli, & seruitute peccati liberati sine timore in sanctitate & iustitia seruiemus ipsi, atque hoc est quod sequitur:

Iugum enim oneris eius, & c.) scilicet diaboli, qui prius exultabat in mundo, & grauisimo feruitutis iugo omnium colla premebat: vbi explicatur gaudij causa. *Et virgam humeri eius* qua percutiebat vniuersos. *Et sceptrum exactoris* quo peccata sibi quasi quoddam tributum reddere compellebat, detraxisti de humeris eorum. *Sicut in die Madian* Id est, absq; vllō exercitu, & in abscondita manu, quomodo olim liberaisti populum Israëli à Madianitis. Quare autem populus hæc passus sit, & quomodo & per quem liberati

sunt, vide. 6. 7. 8. ca. Iudicum. His metaphoris, Iugum enim oneris & c. explicat propheta tyrannidem diaboli, vel certè stimulos peccati, quod regnavit ante Christum natum & passum, quod docendi causa scholæ vocantur peccatum originale: & Paulus ad Roman. 7. simpliciter explicat, quod propheta hic figuratè dicit. Metaphoræ autem desumptæ sunt ab ijs, qui iniqua tyrannide premunt subditos.

Quia omnis violenta, & c.) Hieron. Quemadmodum enim vestis, quæ humano sanguine cruentata est, lauari non potest, sed infecta sanguine igne comburitur, vt maculæ cum vestimento fædi cruoris intereant: Sic diaboli violenta prædatio, & tumultus ac turbæ, quibus humanum sibi subiecerat genus, gehennæ ignibus deputatæ sunt. Septuaginta verò interpretes hunc locum multò aliter reddiderunt, hoc modo: Quia omnem stolam congregatam dolo, & vestimentum commutationis restituent, & cupient ipsi igne esse combusti: secundum quos sensus est, quòd omnes animas, quas Dei auxilio nudauerat, cum ornamentis pristinis redditurus sit diabolus, non solum ipse, sed & satellites eius dæmones, quibus si optio detur magis eligant perire flammis, quàm prædam reddere.

Paruulus enim natus est nobis, & filius datus est nobis, & factus est princeps patris super humerum eius, & vocabitur nomen eius admirabile, consiliarius, Deus, fortis, pater futuri seculi, princeps pacis. Multiplicabitur eius imperium, & pacis non erit finis. Super solium David, & super regnum eius sedebit, vt confirmet illud, & corroboret in iudicio, & iustitia amodo, & vsque in sempiternam, Zelus Domini exercituum faciet hoc.

Paruulus enim natus est nobis, & c.) Ideo diabolus, & omnis eius violenta prædatio, qua humanum genus suppresserat, erit in combustionem & in cibum ignis æterni, quia paruulus natus est nobis & c. Prophetia est de Christo, & propter certitudinem eius, futurum tanquam præteritum enunciat. *Et factus est principatus eius, & c.)* Phrasis est Scripturæ à Iudæorum more profecta, qua significatur puer iste princeps futurus, & Imperator siue rex, quali dicat, Puer iste qui nascetur, Rex erit & Imperator. Locutio desumpta videtur ab his, qui virgas in humeris gestabant, quæ Iudæis signa erant & indicia potestatis aut imperij. Sic in præcedentibus verbis, Virgam humeri eius, id est, potestatem eius & imperium superasti. Et apud Romanos fasces præferbantur, quibus significabatur potestas & autoritas publica, & huius index tempore Pauli erat gladius, Vnde ad Rom. 13. ait: Non sine causa gladium portat iudex. Similem locutionem habemus apud Esaiam 22. Et dabo clauem domus David

uid super humerum eius. Quanquā ibi non solum significatur potestas & possessio, sed & potestatem imperij esse ad manum, & in promptu, vt quicquid velit, exequatur. Hac itaq; phrasī in Scriptura duo significantur: Interdum enim potestas imperij: Interdum verò id, quod ad manum est, in humero siue super humerum esse dicitur. Sic Iob 31. Et librum scribat ipse, qui indicat, vt in humero portem illum, id est, vt circumferam illum, & vt sit mihi enchiridion & manuale.

Et vocabitur nomen eius.) Quem supra duobus nominibus vocauerat, cap. 7. Emanuel: & capite 8. Accelera, spolia detrahe, festina prædare: duobus inquam nominibus significantibus res, per quas Christus potuit facile agnosci: Ita & nunc eundem appellat sex alijs nominibus. Non enim, vt quidam putant, bina coniungenda sunt nomina, vt legamus, Admirabilis consiliarius, & rursus, Deus fortis: sed admirabilis separatim, & rursus, consiliarius seorsum, &c. Admirabilis autem dicitur, propter vnionem naturarum diuinæ videlicet & humanæ in vnam hypostasin: Secundum alios tamen propterea, quod insperatè ex inimicis Dei amicos fecerit: Hieron. verò admirabilia opera refert, quæ Christus fecit in terra. Quid autem horum trium significetur, incertum est: fortassis omnia ista tria significare voluit Spiritus sanctus. Vox enim Hebræa מְרַאֲבֵל, significat mirabilem, miraculosum, & mirificum: Nomen verò consiliarij in Scriptura pertinet ad ingenij & prudentiæ laudem: Interdum etiam ad functionem muneris publici, sicut apud Iob. Adducit consiliarios in stultum finem &c. Nihil autem refert vtro modorum hic sumatur.

Deus) Dionysius Carthusianus in commentarijs in hunc locum, annotat apud Hebræos esse nomen tetragrammaton seu ineffabile, sed falsus est. Habent enim Hebræi hoc loco מְרַאֲבֵל, quod nomē secundum Moysem Aegyptium in libro perplexorum primo conuenit non solum Deo, sed & angelis, & hominibus admiratione dignis. Vnde nō videtur ex hoc loco efficaciter posse colligi, Christum esse Deum contra Proteruentem.

Fortis.) Mira est vicinitas huius vocis, cum voce מְרַאֲבֵל, & frequenter vna ponuntur, sicut in psal. Sitiuit anima mea ad Deum fortem viuum, licet nos fontem viuū legamus. Et Hieremias 32. מְרַאֲבֵל pro forti vsurpat, quæ est naturalis huius vocis significatio.

Pater suuui seculi) Hieron. præter morem suum reliquit hanc veritatem Hebraicam. Ad verbum enim in Hebræo est, Pater vsque, & vocula Hebræa אָבִי, licet idem ferè significet, quod apud Latinos, vsq; interdum tamē ad perpetuitatē pertinet: Quemadmodum etiam vsq; apud Latinos aduerbialiter sum-

ptum, perpetuè significat. Sensus ergo est: Puer iste præter hoc, quod futurus sit princeps & Imperator, perpetuè etiam exhibebit se omnibus patrem.

Princeps pacis) id est, autor pacis, non quidem illius pacis, quæ est feriādi à bellis: siue illius, quæ facta est sub augusto Cæsare (licet nonnulli ita interpretentur, non omnino inceptè tamen) sed alterius, quæ videlicet in consolatione conscientiarum sita est, & qua humanum genus Deo conciliatum est: cuius pacis in Scripturis frequens est mentio, & præfertim in nouo testamento. Quidam hunc locum de pace inter angelos & homines interpretantur, quod non admodum est ex more Scripturarum, & proinde satis frigidus est illorum commentarius.

Multiplicabitur eius imperium, &c.) Vbi nos habemus, multiplicabitur, Hebræi habent מְרַאֲבֵל לְמַרְבֵּי, lemarbe. Et notandum, quod nūquam mem litera in principio vel medio dictionis clausa reperitur, præterquam in vna hac voce, quod non sine mysterio factum est. Significatur enim supra naturam esse, quod his capitibus scribitur: veluti quod virgo sit paritura, quod paruulus erit Deus, sicut contra naturam literæ mem est, quod in medio vel principio dictionis claudatur. Vel certè clauditur mem in hac dictione, ad figurandum æternitatem imperij Christi, quod aperturam siue diuisionem non patitur. Imperium istud in quo sit situm, docet Paulus ad Roman. 14. cum ait. Non est regnum Dei esca & potus, sed iustitia, pax, & gaudiū in Spiritu sancto. Ergo in consolatione & tranquillitate conscientiarum & mentis istud pacis imperium situm est. Et ante aduentum Christi in carnem, inter gentes nullus, nec ipsi philosophi nouerunt istam pacem siue gaudium istud, quod est in spiritu. Inter Iudæos autem, apud quos natus erat Christus, pauci admodum nouerant. Post aduentum Christi, hoc imperium, quo regnat in mentibus fidelium, multiplicatum est, videlicet quando gentes receperunt fidem & veram pacem spiritus. Et de dilatatione imperij & perpetuitate pacis huius loquitur psal. 71. Deus iudicium tuum Regi dā. Præterea Zacharias cap. 9. potestas eius à mari vsque ad mare.

Super solum David) Ad hæc verba aperte aludit Angelus Gabriel apud Lucam, vbi ait ad virginem, Dabit ei Dominus sedem David patris eius. Et quemadmodum locum illum apud Lucam malè intelligunt illi, qui Millenarij dicuntur, putantes Christum mille annos in terra regnaturum: Sic Iudæi præsentem locum interpretantur de regno corporeo, quale est regnum Principum huius mundi, cum apertissimæ sint scripturæ in veteri testamento, testantes regnum Christi huius-

huiusmodi non futurum. Dicitur enim apud Zachariam 9. Et ipse erit pauper & sedebit super asinum &c. Dicitur autē Christus super solum David sedere, & regnum eius non habiturum finem, quoniam in Ecclesia, & populo fideli, cuius typus erat regnum David, ipse dominium & imperium tenet amodò vsque in sempiternum &c. Significatur sempiternitas regni Christi, quæ variè in psal. exprimitur, & præcipuè in psal. 88. & 2. Reg. cap. 7. Et regnum istud, cuius non erit finis, non illud intelligendum est, quo Christus in cælis regnat, sed quo regnat in terra in cordibus credentium, id quo dicitur: Regnum Dei intra vos est, de quo dicitur etiam in oratione dominica, Adueniat regnum tuū. Non enim oramus, vt mox in cælum perueniamus, sed vt cedat regnum diaboli, & destruat regnum peccati, & inhabitet corda nostra Christus per suam gratiam.

Zelus Domini exercituum faciet.) id est, vehemens ille amor Dei erga genus humanum, quod solus amari voluit, non patiens vt quisquam vel mundus vel diabolus æquas secū ferat partes. Vehemens inquam ille amor faciet illud, id est, mittet filium suum in carnē per quem regnum istud confirmabitur. De verbo, Zelus, legite Turnout lib. 3. de eccle. dogmatibus fol. 208.

Verbum misit Dominus in Iacob, & cecidit in Israel. Et sciet omnis populus Ephraim, & habitantes Samariam, in superbia, & magnitudine cordis, dicentes. Latere ceciderunt, sed quadris lapidibus adificabimus: Sycomoros succederunt, sed cedros immutabimus. Et eleuabit Dominus hostes Rasim super eum, & inimicos eius in tumultum vertet, Syriam ab oriente, & Philistim ab occidente, & deuorabunt Israel in toto ore.

Verbum misit, &c.) A capite septimo vsque ad hunc locū, fuit quasi perpetua prophetia de puero nascituro, id est, de Emanuele. Quare indocto lectori, & non nisi in gentiliū scriptis versato videri potest Esaias sui oblitus, per occasionem tantum, vt videtur, à mentio rei temporalis de Achaz transiens ad Emanuele, de quo tot verba facit: sed mirabile est in hoc prophetarum artificio, vt omnia inuolucris tegat, & si quæ principaliter narrare videtur, propter aliud narrent: Rursum quæ obiter & per occasionem, ea principaliter referant, quod à lectore diligenteter obseruandum est. Dimisso iam ergo Emanuele, redit ad id quod cœperat cap. 7. & euersionem Rasim & Ephraim, id est, Syriæ, & Samariæ vaticinatur. Locum hunc, verbum suū misit Dominus &c. Hieronymus ita exponit, regnare voluit Dominus Iudam, vt Iacob prophetat in Genesi, & dicauerunt, de quibus dicitur, Ipsi regnaue-

runt & non ex me. Hieronymus itaq; verbū interpretatur pro iussu, & per Iacob intelligit duodecim tribus, scilicet filios Israel. Sensus est: Præcepit Dominus duodecim tribubus, vt nō alium sibi eligerent regem, quàm ex tribu Iuda, quod præceptum est in Genesi 49. vbi dicitur: Sceptum de tribu Iuda nō auferetur, & præceptum hoc cecidit, id est, irritum factum est in Israel, id est, in decē tribubus, quæ noluerunt David regem, & duæ tantum tribus seruauerunt. Contra Hier. faciunt Septuaginta, qui transfulerunt, non verbum aut iussu, sed mortem misit Dominus. Vox autē Hebræa מְרַאֲבֵל anceps est, significans nunc mortem, nunciussu siue verbum, nunc luem, secundum punctorum varietatem. Dum enim habet subtrata puncta camets, hoc sono מְרַאֲבֵל dauer, significat verbum: cum verò punctuatur cum duplici segol, hoc sono מְרַאֲבֵל deuer, mortem siue pestilentiam significat. Quod autem ait Hier. varietas sermonis fefellit Septuaginta, cum & ipse suo tempore legerit sine punctis, sicut & Septuaginta, mirum est, cur ipsi, & non ipse falsus est. Alij verò per Iacob intelligunt tribum Iuda, sed id durum est, neq; ex more Scripturæ. Alijs placet, vt Iacob & Israel nomina sunt eiusdem rei: & reliquæ scripturæ, dum hæc nomina vsurpant, pro eodē planè accipiunt, vt in psalm. est videre. In exitu Israel de Aegypto, domus Iacob de populo barbaro. Quare & hoc loco sic accipienda videntur: & quod dicitur, hunc habet sensum:

Verbum misit Dominus in Israel, id est, per prophetas misit minas & comminationes in Iacob, & ceciderunt in Israel, hoc est, minæ istæ non sunt frustratæ, sed ceciderunt in locum, in quem erant destinatæ: & quod minatus est euenit: Et locutio sumpta videtur à iaculantibus, & hoc eod, quod dicitur, misit & cecidit.

Et sciet omnis populus, &c.) Hyperbaton est, siue sermo perturbatus: ordo autem verborum hic est, Et sciet omnis populus Ephraim & inhabitantes Samariam, quod eleuabit Dominus hostes Rasim, &c. quæ in medio ponuntur, perturbant seriem & ordinem. Sensus est: Iste superbus populus Ephraim & Samariæ, qui iam confederatum habet sibi Regem Syriæ, ipsum videlicet Rasim, putat quod expugnabit Iudam: verum sciet, quod Dominus eleuabit, id est, superiores faciet hostes Rasim, & quod Rasim superabitur: quo superato, vertet Dominus inimicos eius, ipsos videlicet Assyrios in tumultum, id est, curabit vt per Assyrios fiat tumultus belli contra Israel siue decem tribus, & adducet Dominus Syrios ab oriente, & Philistim, id est, Palestinos ab occidente, & deuorabunt Israel toto ore, id est, toto desiderio. Israel autem

autem, populus Ephraim, populus Samariae, decem tribus, nomina sunt eiusdem rei. Iste ergo sunt minae, quas misit Dominus in Israel, siue in populum Ephraim, qui a Iuda aliquoties superatus nunc iactat, Lateres ceciderunt, id est, Domus ex lateribus extructae ceciderunt, sed quadris lapidibus reaedificabimus, Sycomoros succiderunt, sed cedros immutabimus, id est, aedificia ex vilibus lignis facta demolita sunt, sed sumptuosiora & magis magnifica illis extruemus. Sycomoros, pro quouis vili ligno: Cedros, pro ligno sumptuoso posuit figurate.

In omnibus his non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta: & populus non est reuersus ad percutientem se, & Dominum exercituum non inquiserunt. Et disperdet Dominus ab Israel caput & caudam, incuruantem & deprauantem in die vna. Longaeus & honorabilis ipse est caput: & propheta docens mendacium, ipse est cauda. Et erunt qui beatificiant populum iustum seducetes, & qui beatificantur precipitati.

In omnibus his non est auersus, & cat. id est, post tantam calamitatem & excidium non est placatus Dominus, sed adhuc manus eius extenta ad perdendum. Et ratio quare non sit auersus furor Domini, est, quia ipsi non sunt auersi a sua malitia per poenitentiam. Et Dominum exercituum, & cat. id est, non reliquerunt adhuc vitulos suos aureos, sed pro vero Deo eos adorauerunt. Incuruantem & deprauantem, & c. id est, eum qui recta peruertit, & eum qui vera deprauat, Dominus disperdet.

Longaeus & honorabilis, id est, qui funguntur magistratu, aut qui valent alioqui apud populum auctoritate, hos per caput intelligit, quae metaphora nota est. Per caudam vero intelligit Pseudopphetas, quae metaphora vnde sit sumpta, non satis constat. Quidam volunt hoc nomen illis tribuisse prophetam, propter adulationem ipsorum: Alij propter vtilitatem ipsorum, ut pote qui propter comodum & quaestum falsa, & peruersa docebant.

Et erunt qui beatificant populum istum, & cat. id est, qui populum Ephraim feliciorum praedicant populo Iudae, seductores sunt: & qui beatificantur, praecipitantur in mortem.

Propter hoc super adolescentulis eius non latibitur Dominus, & pupillorum eius, & viduarum non miserabitur. Quia omnis hypocrita est & nequam & vniuersum os loquutum est stultitiam. In omnibus his non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta. Succensa est enim quasi ignis impietas, veprem, & spinam vorabit. Et succendetur in densitate saltus, & conuoluetur in superbia fumi.

Propter hoc, scilicet quia creditur falsis prophetis & doctoribus, super adolescentulis eius

ius. Quando Scriptura significare vult vehementem affectum & studium iuuandi, huiusmodi phrasi vtatur: Laetabor super eum. Et pupillorum eius & viduarum non miserabitur & c. Qui natura misericordes sunt, imprimis mouentur misericordia super pupillos & viudas. Significare ergo vult propheta, Dominum vehementer offensum populo Ephraim ac si diceret: adeo Dominus offensus est populo huic, quod nec puerorum nec pupillorum neq; viduarum miserabitur, sed omnes simul in manus hostium tradet.

Quia omnis hypocrita est, & c. Hebraei quando significare volunt sine discrimine nullo excepto omnes simpliciter dicunt, omnis non addentes substantiuum. Sensus est: Quia omnis populus hypocrita est. Et interpretatur Hier. Aliud agens, aliud simulans, promittens castitatem, & viuens luxuriose: & praefers paupertatem, & replens marsupium. An autem hoc significare voluerit propheta, incertum est. Vox Hebraea etiam impium sonat & ea significatio magis congruere videtur proposito, Et vniuersum, & c. Stultitia in Scriptura pertinet ad quamlibet impietatem & malitiam, quando quis sine villo respectu Dei loquitur: Eadem vox apud Hebraeos hic est: quae in illo Psal. Dixit insipiens in corde suo, non est Deus. In omnibus his non est auersus, Psal. 13. & c. id est, propter haec omnia non cessat Dominus irasci, sed adhuc ad percutiendum eleuat manum suam.

Succensa est enim quasi ignis impietas. Meritum non cessat Dominus percutere, quia succensa est quasi ignis impietas. Mirum propheta impietatem igni comparat, non qui in domo aut ciuitatibus, sed qui in syluis & agris grassatur, atq; primum spinas & vepres, deinde syluam aut agrum absumit: & hoc est quod dicitur, Et succendetur in densitate saltus. Sensus est: Post vepres & spinas, etiam syluam in ea parte, qua est densissima, succendet & absumet. Et conuoluetur ipsa scilicet densitas saltus in superbia, id est, elatione & altitudine fumi. Omne enim quod excelsum est, & in sublime confurgens, superbum appellari potest. Sicut hoc de igne, sic quoque de impietate & haeresi: primum enim simplices & plebeios, deinde episcopos, duces & reges subuertunt.

In ira Domini exercituum conturbata est terra, et erit populus quasi escam ignis. Vir fratri suo non parcat, & declinabit ad dexteram: & esuriet, & conuertet ad sinistram: & non saturabitur. Vnusquisque carnem brachij sui vorabit, Manasses Ephraim, & Ephraim Manassen, & simul ipsi contra Iudam. In omnibus his non est auersus furor eius: sed adhuc manus eius extenta.

In ira Domini exercituum, & c. id est, ad iram vel propter iram perturbata est terra Ephraim. Et erit populus quasi escam ignis, s. diuine ultionis

ultionis, id est, penitus consumetur. Vir fratri suo non parcat, & c. Tanta est vis & rabies impietatis, ut ne charissimo quidem germanitatis nomine parcat. Haereticus si fratrem habeat catholicum, omni studio nititur ut eum in suam pertrahat sententiam. Et declinabit ad dexteram. Sesus est: Nunc ad vnam partem curret, & seminabitur in zizania sua, nec hoc contentus erit, quod in illa parte seminaret, sed curret rursus ad aliam partem, ibi quoque seminabit: nec sic quidem contentus erit aut saturatus.

Vnusquisque carnem brachij sui, id est, propinqui, Manasses Ephraim & c. id est, frater fratrem vorabit. Synecdoche est, pars pro toto. Simul ipsi contra Iudam, id est, quamuis ipsi inter se dissident, pari tamen studio & ardore mouebuntur ad expugnationem Iudae. Istud videmus in haereticis, qui dum seipos contraria sentiendo dilaniant, concordiam tamen malignanti spiritu contra catholicam dechantur ecclesiam.

CAPVT X.

VA E qui condunt leges iniquas & scribentes iniustitiam scripserunt, ut opprimerent in iudicio pauperes, & vim facerent causa humilium populi mei, ut esset vidua prada eorum, & pupillos diriperent. Quid facietis in die visitationis et calamitatis de longe venientis? Ad cuius confugietis auxiliu, et vbi derelinquetis gloriam vestram, ne incurramini sub vinculo, & cum interfectis cadatis? Super omnibus his non est auersus furor eius, sed adhuc manus eius extenta.

VA E qui condunt leges, & c. Propter prophetiam Emanuelis inceptam 7. cap. & rursus hoc capite repetitam, valde refert videre consequentia & contextum huius tractatus. Diuinus autem Hier. putat prophetam omissis decem tribubus, sermonem conuertere ad Iudam & Hierusalem, & interpretatur hunc locum & refert ad deo reprobis, id est, leges humanas, propter quaestum excogitatas, & legi Moyfi superadditas, qualis erat illa, quae neglectis egenis parentibus, docebat in thesaurum templi pecuniam offerendam. Itaque secundum Hiero. leges iniquae & iniustae, non foresum sunt, sed moralium & vitae communis. Sensus iste est: Vae vobis Scribis & Phariseis, qui aduersum legem Dei nouas instituitis traditiones. Nam Deus dixit, Honora patrem & matrem & c. Vos e contrario docetis filios dicere parentibus, Munus quodcunq; ex me est, tibi proderit. Nec satis est vobis tradere leges huiusmodi, sed etiam scripta ad posteros transmittitis, quod bona pauperum & viduarum vestra facietis.

Si ad hunc modum cum Hiero. exponamus, non videtur vlla consequentia huius textus cum textu praecedentis capituli, vel etiam historiae quae incepit cap. 7. Nam isti deuterotae, id est Scribae & Pharisei non tempore Achaz, sed longe post, non multo ante Christum natum orti sunt. Proinde alij referunt ad decem tribus, de quibus sermo fuit in praecedenti cap. pro quibus facit, quod in antiquis exemplaribus (ut refert Lyra) principium huius capituli iungatur cum praecedenti, & initium capituli decimi incipiat ibi: Vae Assur & c. Huius rei meminit & Thomas in suis commentarijs. Secundum hos comminatio est contra principes Samariae & iudices, qui ad depressionem subditorum constitebant iniquas leges, quod proprium est tyrannorum.

Quid facietis in die visitationis? & c. id est, cum vel captiuitatis vel iudicij dies aduenerit: & calamitatis, id est, miserie quae multo ante tempore praedicta est. Sic Hier. interpretatur. Alij de longe venientis referunt ad Assyrios.

Et vbi derelinquetis gloriam vestram, & c. id est, secundum Hier. opinionem sanctimoniam vestram quam colligitis ex stultis vestris traditionibus apud populum. Secundum alteram expositionem, gloriam vestram, id est, gloriam diuitiarum vestrarum. Ne incurramini sub vinculo. Notatio est, Captiu enim subdit colla iugo. Sensus est: ne captiu ducamini. Et cum interfectis cadatis, id est, occidamini ut caeteri, quasi dicat, illo tempore nec simulata vestra sanctitas, nec diuitiae vestrae proderunt vobis, ne victos in hostilem terram ducat Assyrius. Super omnibus his, & c. id est, finis mali eorum non erit captiuitas, sed etiam in hostili terra, Domini gladius eos persequetur.

VA E Assur, virga furoris mei, & baculus ipse est. In manu eius indignatio mea. Ad gentem fallacem mittam eum, & contra populum furoris mei mandabo illi, ut auferat spolia, & diripiat prada, & ponat illum in conculcationem, quasi lutum platearum. Ipse autem non sic arbiurabitur, & cor eius non ita estimabit, sed ad conterendum erit cor eius, & ad interfectionem gentium non paucarum.

VA E Assur. Assur Sennacherib rex est Assyriorum. Comminatio autem haec non tam propter ipsum Assur id est, regem Assyriorum fit, quam propter Iudam & Hierusalem, & populum Israel. Propheta enim haec re erigere vult eos in spem, quasi dicat: Premet quidem vos Assur, sed non in perpetuum. Alij comminationem hanc de Assur hic inferi putant, eo quod ipse typum gesserit eius rei, de qua hic apud prophetam est sermo, nempe diaboli & eius regni. Propter comodum ergo de regno Christi, de quo mox sermo erit, cui diaboli regnum opponitur, comminatio haec adducitur.

52

Virga furoris, &c.) id est, utar eo, tanquam instrumento ad castigandum populum cui iratus sum. Dicitur autem Assur vel etiam quilibet malus, virga furoris Domini, quantum ad minores punitiones, quas per eos exercet: Baculus verò quantum ad maiores: Pueri enim virga caduntur, famuli verò & ancillæ baculo percütuntur.

In manu eius, &c.) Hieron in textu suo habet, in manu eorum, & sic est in Hebræo. Frequentius est autem Hebræis loco singularium, pluralibus uti, & contra. Ex qua lectione patet, quòd superius dicendo, Assur intellexit non solum Regem, sed & ipsum populum. In manu ergo eorum, & Regis Assur & populi, indignatio mea implebitur. Mali autem homines in hoc mundo, non sunt Deo mali aut inutiles, quamuis in se sibiipsis sint pessimi. Per eos enim Deus corripit inobedientes, probat iustos, coronat martyres, erudit confessores, doctores exercet & pios, & sic multa sua iudicia eorum implet factis. Quamuis enim peccent, eorum tamen manus, & potentia, & voluntas per omnia, diuina regitur prouidentia, qui eorum impia voluntate propter suam omnipotentiam nouit uti ad complementum eorum, quæ in tempore futura ab æterno præsciuit. Vide pulcherrimam huius rei declarationem apud Hugo. de S.

Mali homines in hoc mundo non sunt Deo mali aut inutiles.

Hug. li. 1. de Sacramentis, parte 5. ca. 27. & præcipue quoad maioris est difficultatis cap. 29. libus.

Ad gentem fallacem mittam eum &c.) Id est, secundum Hieron. ad gentem quæ inter me semper & idola claudicauit, quæ præcepta, mea se facturam esse mentita est: hoc est, mittam eum ad Iudæos, qui præcepta mea non custodierunt. *Contra populum, &c.*) Id est, impiam eius voluntatem inflectam ad meam voluntatem perficiendam, id est, ad oppugandum populum, cui iratus sum propter peccatum.

Ipsè autem nõ sic arbitrabitur, &c.) Sensus est: Sennacherib virga quidẽ, & furoris mei baculus est, & utar eo ut instrumento ad castigandum tantum populum meum, non ad delendum penitus, licet ipse hoc arbitrabitur, & propositum eius erit vsque ad internecionẽ delere totam gentem, agnoscatque se nõ instrumentum, sed authorem: atque hoc est quod sequitur.

Dicit enim: Nunquid non principes mei similes reges sum? Nũquid non vt Carchamis, sic Chalanno: & vt Arphad, sic Hemath? Nunquid non vt Damascus sic Samaria? Quomodo inuenit manus mea regna idoli, sic & simulachra eorum de Hieru-

salem, & de Samaria. Nunquid nõ sicut feci Samaria, & idoli eius, sic faciã Hierusalem, et simulachris eius?

Dicit enim: Nunquid non principes mei, &c.) Describit superbiam Sennacherib, qui victorias suas bellicas, non diuinæ, sed suæ attribuebat virtuti & industriæ. *Nunquid non vt Carchamis?* scilicet à me expugnata est? Carchamis & Chalanno ciuitates sunt ad fluuium Euphraten. Arphad verò & Emath, ciuitates sunt Damasci. Nunquid non sicut Damascus à me expugnata est, ita & Samaria? Damascus Metropolis est Syriæ. Samaria verò Metropolis est regni Israël. Sensus est: Nunquid omnes ciuitates istas expugnaui? quid ergo obstabit, quòd minus Iudam & Hierusalem subuertam?

Carchamis. Chalanno. Arphad. Emath.

Quomodo inuenit manus mea regna idoli.) Hebraismus est, sicut filius gehennæ, filius gehennalis. Nos per possessiua diceremus, Regna idoli, id est, idolis dedita. Sensus est: Quomodo admodum cætera regna, quæ idolorum cultui seruebant, meis subieci pedibus: sic & Hierusalem & Iudam meæ subieciam potestati, nec potuerunt liberari per idola sua.

Nunquid non sicut feci Samaria, &c.) Id est, Sicut cepi Samariam cum idolis suis, sic capiã Hierusalem. Difficultas hinc est, quo modo tribuat idola Hierusalem, cum constet per Ezechiam ea sublata & demolita: Dicendũ, quòd fallitur Sennacherib æstimans Iudam ex Samaria, siue ex decem tribub. quæ idola colebant: aut mentitur, sicut & alia pleraque de Iuda: Vel certè, quod verissimilius est, ipse ut homo impius pro idolis habebat omnia altaria, siue veri Dei, siue falsi.

Et erit cum impleuerit Dominus cuncta opera sua in monte Syon, & in Hierusalem, visitabo super fructum magnifici cordis regis Assur, & super gloriam altitudinis oculorum eius. Dixit enim: In fortitudine manus meæ feci: & in sapientia mea intellexi. Et abstuli terminos populorum, & principes eorum depradatus sum, & detraxi quasi potens, in sublimi resident. Et inuenit quasi nidum manus meæ fortitudinem populorum, & sicut colliguntur ova, quæ derelicta sunt, sic vniuersam terram ego congregaui, & non fuit, qui moueret pennam, & aperiret os, et ganniret.

Et erit cum impleuerit, &c.) Opera sua vocat castigationem suam. Sensus est: Postquã factis castigauero Iudam & Hierusalem, & postquã ipse Sennacherib fecerit id, ad quòd misi illum, tunc & ipsum visitabo: & quòd elatio cordis eius meretur, retribuam ei: Est autem mutatio personæ. *Super fructum magnifici cordis* Pro (fructus) Septuaginta reddiderunt sensum, vel mentem magnam.

Dixit enim: In fortitudine, &c.) Refert propheta verba Assyrii superbientis & tumido ore iactantis de victoria sua hoc sensu: Dixit enim, scilicet Assyrius, in fortitudine manus meæ, id est, propria virtute deuici regna & mea sapientia

sapientia inueni modum expugnandi populos & idola eorum, abstuli terminos populorum & adiuxi mihi, & quàm facillè hoc fecerit, aperit in sequentibus duabus comparationibus, dum ait: *Et inueni quasi nidum, &c.*) Id est, tam facillè deuici fortitudinem populorum, quàm facillè nidus auium capitur à transeuntibus. Et sicut sine labore & molestia colliguntur ova, sic ego sine labore expugnaui ciuitates. *Et nõ fuit qui moueret pennam &c.*) Perseuerat adhuc in incepta metaphora de nido & auib. Sensus est: Sicut auicula cū audit strepitum prætereuntium, non audet semel mouere se, aut garrire: Ita aduersum me nemo se mouere ausus fuit, imò ne hiscere quidem aut mutire, tantus fuit terror fortitudinis meæ & victoriæ.

Nunquid gloriabitur securis contra eum, qui secatur in ea? aut exaltabitur serra contra eum, à quo trahitur? Quomodo si eleuetur virga contra eleuantem se, & exaltetur baculus qui vtiq; lignum est. Propter hoc mittet dominator Dominus exercituum in pinguibus eius tenuitatem, & subtus gloria eius succensa ardebit, quasi combustio ignis, & erit lumen Israel in igne, & sanctus eius in flamma, & succendetur & deuorabitur spina eius, & vepres in die vna, & gloria saltus eius, et Carmeli eius, ab anima vsque ad carnem consumetur. Et erit terrore profugus & reliquia ligni saltus eius præ paucitate numerabuntur, & puer scribet eos.

Nunquid gloriabitur, &c.) Arguit Propheta Sennacherib gloriantem & victorias suæ virtuti ascribentem, quasi dicat: O stultissime mortalium: Dei iram, tuam putas esse sapietiam? illiusque iusionem ad tuam refert fortitudinem? Quomodo si securis gloriatur contra eum, qui securim tenet, & serra contra illum, à quo trahitur, & dicant cuncta opera, quæ per securim & ferram fiunt, sua arte esse perfecta? Et si eleuat quispiam virgam, & exaltet baculũ ad percutiendum quem voluerit, & ipsa virga ac baculus gloriatur, & dicat à se percussum esse, qui percussus est? Sic & tu cum organum tantum sis & instrumentum voluntatis Dei, erigeris in superbiã, & cuncta quæ geruntur, tuæ gloriæ esse virtutis: Ex hoc loco discimus, & quod mali etiã cum malè agunt, sint organa & instrumenta Dei: & quòd Deus mutet & inclinet affectus hominis sicut vult, sicut flectit voluntatem Sennacherib ad oppugnandum Iudam, & ipso tanquam instrumento utebatur. Sed hinc non sequitur, in homine non esse liberum arbitrium, & in suis operationibus trahi ipsum à Deo, non aliter quã trahitur serra ab eo à quo mouetur, aut securis à secante. Nam similitudo hæc nõ debet ita per omnia & ad amussim accommodari homini, sed in hoc tantum, ut ostendat, quòd homo se habet ad Deum ut instrumentum, non tamen per omnia, ut instrumentum inanimatum ad ar-

Mali homines sunt organa & instrumenta, quibus virtus Dei in hoc mundo.

tificem. nam hoc dicere prohibent aliæ Scripturæ, quæ plurimæ sunt, quas citat D. Turnout de gratia & lib. arb.

Propter hoc Id est, propter hanc superbiam Sennacherib (qua agnoscit se non ut instrumentum, sed ut primum victoriæ suæ auctorem) mittet Dominus in pinguibus eius tenuitatem, pro quo Septuaginta transtulerunt, Mittet Dominus in honorem tuum ignominiam. Scripturis vsitatissimũ est, fortes & prestantes viros, pingues appellari. Sic Psalm. 78. vbi Scriptura seipsam interpretatur: Occidit (inquit) pingues eorum & electos, hoc est, præstantissimos Israel impediuit. Sic hoc loco tenuitatem vocat maciem: nam opponit ei quòd dixerat, Pinguibus, ut feruet metaphoram. Sensus est: Ex potentissimis & fortissimis militibus. Sennacherib faciet impotentes & debiles. Et quòd hinc figuratè dicit propheta, id 4. Reg. 19. simpliciter profertur: Et factũ est in nocte illa, & venit Angelus Domini & percussit in castris Assyriorum centum octoginta quinq; millia virorum. *Et subtus gloriam &c.*) Gloriam vocat exercitum Sennacherib, in quo ille spem habebat, & quodammodo gloriam suam esse existimabat. Subtus, id est, sub armis & vestibus. Tradunt enim Hebræi (ut refert Hieron.) corpora militum, illæsis vestibus & armis occulto igne esse exusta.

Et erit lumen Israel in igne, &c.) Lumen Israel commentarij interpretantur angelum Domini percussorem sicut & sanctum eius. Si recipimus quòd tradunt Hebræi de corporibus igne exustis, tunc ignis propriè accipitur, aliàs per ignem accipienda esset clades per angelum immissa. *Et deuorabitur spina eius & vepres* Id est, milites tam maiores quàm minores consumentur. *Et gloria saltus eius* Per saltum siue syluam intelligit densissimum fortium virorem exercitũ, in quo est maximum robur: per gloriam verò saltus, ipsi duces & capitanei designantur. *Et Carmeli eius, &c.*) Carmelum (qui est mons in Galilæa nemoribus confusus) posuit hinc pro quouis mote nemoroso, p synecdoche. Nõ enim magis de Carmelo quàm de alio quouis mote cogitabat. *Ab anima vsque ad carnem consumetur* Mira & vehementer metaphora est. Si simpliciter voluisset efferre dixisset hoc modo: Internecione interibit exercitus Sennacherib, vel penitus delebitur. Sed quia res erat admiratione digna, magnificè quoque eã describere voluit, & quòd tribus verbis exprimere potuisset, multis dicit, tantoque vititur verborum apparatus, incipiens ab hoc loco: Propter hoc mittet Dominator vsque ad illum, Et erit in die illa.

Et erit terrore profugus, &c.) Istud simpliciter exprimit, sicut & 4. Reg. cap. 19. scribitur fugisse Sennacherib, vbi vidit exercitum percussum ab angelo. *Et reliquia ligni saltus* Per-

Pergit propheta in incepta metaphora. Reliquiæ ligni saltus, id est, milites, quos relinquet percussor angelus, præ paucitate numerabuntur: tã pauci fiēt reliqui ex tam numerofo exercitu, qui fyluæ & Carmelo cõparabatur, vt vel puer queat dinumerare vel describere. Tradunt enim Hebræi decem tantum milites euafisse ex tanta multitudine.

ET erit in die illa, non adijciet residuum Israel, & hi qui fugerint de domo Iacob inniti super eo qui percutit eos, sed innitetur super Dominum sanctum Israel. In veritate reliquia conuertentur, reliquia inq̃ Iacob ad Dominum fortem. Si enim fuerit populus tuus Israel quasi arena maris, reliquia cõuertentur ex eo. Consummatio abbreviata mundabit iustitiam. Consummationem enim & abbreviationem Dominus Deus exercituum faciet in medio omnis terræ.

ET erit in die illa non adijciet & cæt.) Sensus est: Pauci illi, qui captis cæteris Iudææ vrbibus, in vrbe Hierusalem oblidebãtur, nõ innitentur amplius super eum, qui percutit eos, id est, super Regem Aegypti siue Assyriorum, sicut fecisse legimus Achaz, qui misit nuncios ad regem Assyriorum dicens: Seruus tuus ego sum & cæt. inuitans & petens auxiliũ ab eo, à quo aliquando percussus fuerat: sed liberati ad Assyrijs innitentur atq; confident super Dominum sanctum Israel, id est, confident in Deum, à quo Israel habet sanctitatem. Israel autem & Iacob, nomina sunt eiusdem rei.

In veritate reliquia conuertentur) Propheta hinc facit, quod fecit in cap. 7. In media mentione rei temporaliter gestæ, vix aduertente lectore (nisi admodum sit diligens) redit ad suum Emanuelem. Quamquam quidam transitum hunc ab illo loco faciunt. Et erit in die illa, & c.) Nam in Hierusalem, quamuis reliquerint idola sub rege Ezechia, non tamen conuersi videntur in veritate, quæ particula in Hebræis codicibus iungitur præcedenti sententiæ, & apud eos noua est periodus: reliquia conuertentur. Vocem Hebræam, quam in præcedenti sententia Hieron. residuum vertit, nunc reliquias interpretatur, & mira est emphasis huius vocis quater repetitæ. Nã per se posita paucitatem significat eius, quod ex multis fit reliquũ, vt clariùs patet in voce Hebræa, & voce Græca ὑπόλοιμα.

Ad Dominum fortem vt & c.) Id est, ad Deum fortem: nam eadem sunt vocabula apud Hebræos, quæ supra, cum dicitur: vocabitur nomen eius admirabilis, consiliarius & c. ita vt videatur propheta studio alludere ad locũ illum, ac si dicat, conuertentur ad illum de quo supra dixi, quod vocabitur nomen eius Deus, fortis & c.

Si enim fuerit populus, & c.) Sensus est: Et si Emanuele regnante & moriente, futurus sit populus Iudaicus numerosissimus, pauci ta-

men ex eo ad fidem conuertentur. Consummatio abbreviata inundabit iustitiam) Epithafis est sicut si dicas, faciam finem & quidem breuissimè: nam consummatio in se finem intellectum habet. Thom. & Lyra, etiam hinc feruant literam. Verum cum Apostolus ad Roman. 9. locum hunc de Christo interpretetur, cessare debet omnis expositio alia. Sensus est: Tum demum iustitia Euangelij, & iustitia quæ ex fide latissimè per orbem vniuersum diffeminabitur, cum Iudæis Christum reijcientibus, pauci ex ipsis ad fidem conuertentur: Tunc inquam iustitia illa inundabit. Sententia hæc quia tam mirabile habet vaticinium, ideo à propheta sub alijs verbis repetitur, nisi quod hinc additur, in medio omnis terræ, id est, facturus est istud Dominus palam, vt omnis terrarum orbis intelligat.

Propter hoc, hac dicit Dominus Deus exercituum: Noli timere populus meus, habitator Syon, ab Assur. In virga enim percutiet te, & baculum suum leuabit super te, in via Aegypti. Adhuc enim paululum, modicumquæ, & consummabitur indignatio mea, & furor meus super scelus eorum. Et suscitabit super eum Dominus exercituum flagellũ iuxta plagam Madsan, in petra Horeb, & virgam suam super mare & leuabit eam in via Aegypti.

Propter hoc, hac dicit Dominus. Propheta rursus more suo, redit ad rem gestã, à mentione illius magni mysterij, ad mentionem belli temporaliter gesti, & notandum est, prophetam hoc facere per notam inferendi, quod nouum in prophetis non est, sed mirandum, quo consilio id à spiritu sancto factum sit. fortassis ob id, vt arceatur à mysteriorum intellectu indignus lector. Propterea non satis est, vt homo comparet sibi notitiam linguarum, & diligenter legat scripturas, sed in primis requiritur, vt expurget mentem.

Noli timere, & c.) Id est, ne timeas, quod Assur vincente capieris.

In virga enim percutiet te, & c.) id est, leuiter percutiet quidem, sed non occidet: Inferet damnum in regno tuo, sed non euertet penitus. Hier. videtur hoc modo interpretari, In virga percutiet te, id est, procul immittet terrorem, & leuabit baculum tanquam percussurus, sed interim non percutiet, id est, minabitur tantum. In via Aegypti) hoc est, in locis tuis, & in illa parte, qua itur in Aegyptum. Pergebat enim illa via Rex Assur Sennacherib pugnaturus cõtra Regem Aethiopiæ. Quæ historia habetur 4. Reg. capit. 19. Pagn. exponit in via Aegypti, id est, more Aegypti, id est, quo modo percussit Aegyptios.

Ad huc enim paululum modicumquæ, & c.) id est, Sennacherib, qui iam tibi minatur euersionem vrbis tuæ, relicta Iudæa perget in Aegyptum

Aegyptum pugnaturus contra Regem Aethiopiæ, vbi reuersus fuerit ex Aegypto, & obsidere te voluerit, mox indignatione mea ferietur. Iuxta plagam Madian) Sensus est: Quemadmodum liberaui vos in die Iudicum absque industria & armis vestris, & copijs: sic liberabo vos de manu Assur, non armis, sed vltione diuina. Historia de plaga Madian describitur in libro Iudicum cap. 7. In petra Oreb) Oreb & Sabæe principes Madianitarum occisi sunt super petram durissimam, id est, silicem, ita vt ex petra & Rege, qui in eo occisus est, locus petra Oreb nomen accepit. Quæ hactenus exposuimus ab illo loco, Adhuc enim paululum & cæt. vsque ad hæc verba: Et virga super mare, exclusiue, per parentheses interposita sunt, estque hic ordo verborum: In virga enim percutiet te, & baculum suum leuabit super te in via Aegypti, quam parentheses, quia non aduertit Dio. Carth. istud, in via Aegypti, coactus est aliter exponere quàm supra. Similiter Lyra & Pagn. in thesauro linguæ sanctæ, vbi explicat significatũ vocis דרעך derech: exponit enim hoc modo, percutiam Assur quo modo olim percussi Pharaonem, mergens eum cum exercitu suo in mari rubro. Esse autem parentheses facile est videre in commentarijs Hieronymi.

ET erit in die illa, auferetur onus eius de humero tuo, & iugum eius de collo tuo, & computrescet iugum à facie olei. Veniet in Aioth, transibit in Magron, apud Machmas cõmendabit vasa sua. Transferunt cursim, Gabaa sedes nostra, Obstupuit Rama, Gabaa Saulis fugit.

ET erit in die illa, & cæt.) id est, mox vbi Assur fuerit reuersus ex Aegypto, auferetur onus eius de humero tuo, & iugum imperij eius de collo tuo. Et computrescet iugum à facie olei.) id est, à presentia olei. Et est hoc loco tropus. Significatur enim victoria futura non cruenta, & quæ non ferro, neque milite constabit, sed victoria tranquilla & tacita. Latini quoque nomine olei vtuntur, quoties volũt significare tranquillitatem. Hinc puerbialis sermo, oleo tranquillior. Hier. aut interpretatur hoc modo, à facie olei, id est, à presentia diuinæ misericordiæ.

Veniet in Aioth) describitur iter, quo reuersus Assur ex Aegypto Hierusalem, & simul studium & acceleratio subuertendi Hierusalem. Estque hæc topographia planè poetica, & singula nomina virorum locorumq; per quæ transiturus erat Assur, ordine recitat, vt credat veram esse prophetiam: Sennacherib reuertens ex Aegypto, primum veniet in Aioth, nec ibi figet tentoria sua, sed transibit in Magron, & significatur studium accelerandi. Sensus est: Ad eò accelerauit vt relinquat sarcinas suas apud Machmas, vt expeditius faciat iter.

Transferunt cursim.) vox Hebræa מַעֲבִירָא maabbara, quam noster interpres vertit cursim vel vadum vel transitum significat, & sic vertit Pag. transferunt vadum: vel significat transitum, quam significationem si accipiamus, cursim idem erit, quod festinanter.

Gabaa sedes nostra) Mimesis est, Imitatur enim propheta sermonem Sennacherib, quo hortabatur milites suos, hæc & similia ipsis dicens: Festinemus iam in Gabaa habebimus diuersoriũ ibi, & reficiemus corpora nostra.

Obstupuit Rama) Tam celerè scilicet transitum, vel obitupuit, id est, exterrita est.

Gabaa Saulis) id est, ciuitas quodam Saulis, vbi habitauit, & vbi primum sedes eius regia erat, præ timore fugiet.

Hinni voce tua filia Gallim, attende Laysa, paupercula Anathot. Migravit Medemena, habitatores Gabim confortamini, adhuc dies est, vt in Nobe stetur. Agitabit manum suam super montem filia Syon, & collem Hierusalem. Ecce dominator Dominus exercituum confringet lagunculam in terrore, & excelsistatura succidentur, & sublimes humiliabuntur. Et subuertentur condensa saltus ferro, & Libanus cum excelsis cadet.

Hinni voce tua filia Gallim & c.) Apostrophe est causa maioris vehementiæ adhibita, Sensus est: Ita cecidit ciuitas Gallim, vt equorum arbitris hinnitum.

Attende Laysa) scilicet impetum Sennacherib, & declina si potest,

Migravit Medemena) scilicet timore perterrita. Habitatores Gabim confortamini) id est, redite vos fortes, prouidete muris vestris, sumite arma.

Adhuc dies est, vt in Nobe stetur) id est, tantum vnus dies adhuc superest, vt possit exercitus sua tentoria figere in Nobe, ex quo loco (vt ait Hier.) conspici poterat Ierusalem.

Agitabit manum suam) id est, Sennacherib procul minabitur Ierusalem. Super montem filia Syon) periphraſis est Ierusalem, quæ è monte Syon videbatur nasci. Ecce dominator exercituum, & cæt.) Lagunculam vocat exercitum Sennacherib, quia sicut laguncula vitrea vel testacea facillè confringitur, sic exercitus ille maximus subito cõterendus erit, qui Deo non est aliud quàm laguncula. In terrore) id est, modo horribili. Et excelsistatura, & cæt.) hoc est, fortissimi quique totius exercitus interibunt. Et subuertentur condensa saltus eius ferro & cæt.) id est, subuertetur copiosa multitudo gladio, & hoc virtute angeli.

Et libanus cum excelsis cadet, & cæt.) In libano synecdoche est, Sumitur enim pro monte quouis nemoroso: Deinde est metaphora, per montem condensum, exercitum numerosum intelligit, vt supra de monte Carmelo dictum est. Non enim magis cogitauit de Libano, quàm alio quouis monte.

Dreb.
Sabea.

Quid nomine olei significetur.

CAPVT XI.

Egredietur virga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet, & requiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientie & intellectus, spiritus consilij & fortitudinis, spiritus scientie & pietatis, & replebit eum spiritus timoris Domini.

Egredietur virga de radice Iesse) Propheta hic cōsuetō more rursus transit ad suum Emanuelē, estque hic sextus transitus à mentione rei temporaliter gestæ, ad mentionem regni Christi. Inter Christianos tamen duo aut tres locū hunc interpretantur de re tēporaliter gesta, quod supra modū mirandū est, cum etiam ipsi Iudæi, qui omnia ad literam interpretari & intelligere cōsueverunt, hęc ad Christum referāt. Est autem hic inopinatus transitus, propter particulam (&) quæ solet esse nota copulandi.

Virga de radice Iesse, & cat.) Voces iste, virga, radix, flos, figuratē sumuntur, etiam ipsis Iudæis. Metaphora autem sumpta videtur ab arboribus excisis tantum, & non funditis e radicatis. Nam vox Hebræa *צֶמֶח* geza, quam noster interpres prior loco radicem vertit, truncum significat, id est, partem arboris, quæ ramis truncatis superstat. Sensus huiusmodi est: Ex stirpe virga nascetur, & ex ea virga postea nascetur flos, id est, ex paruis reliquis regni Iudaici seu gentis Iudaicæ, quæ olim quidem fuere arbor, nunc autem stirps tantū, nascetur puella, ex illa nascetur Christus. Ita ferē exponunt Cōmentarij, per virgam intelligentes virginem Mariam, per florem, Christum. Certum quidem est, propheta agere de Christo nascituro. Verū an hoc ordine, vt primū meminerit virginis sub nomine virgæ, & deinde Christi sub nomine floris, hoc non est ita certum. Huic rei obstat virgæ vocabulum, quod exponit fruticem & arbusculam tenuem, & ita rectē significari putant virginem Mariam. Verū vox Hebræa non hoc significat, sed magis fustem & baculum siue sceptrum regale. Quod autem dicitur Gene. cap. 30. Tollens Iacob virgas &c. alia ibi vox est apud Hebræos, quam hoc loco. Quare sensus huius loci videtur hic esse, Nascetur aliquis ex ista radice cum sceptro regali, aut pedo pastoralis. Talem significationem habet supra, cum dicit: Virgā humeri eius &c. id est, fasces imperiales & imperium. Sic Numeri 24. Orietur stella ex Iacob, & confurget virga ex Israel, &c. quo loco, virga, est rursus sceptrum regale. Pro alio intellectu facit, quod in eodē libro scribitur cap. 17. Inuenit Moyses germinasse vir-

Gen. 30. d

Nu. 24. c

gā Aaron: vbi habetur talis significatio, qualem faciunt commentarij, qui ad virginem referunt: nam fruticis est germinare, non baculi. Paraphrastes autem Chaldaus accepit in prima significatiōe, videlicet de Christo. Atque ita vterque locus & virgæ & floris primō & immediatē pertinet ad Mesiā. Paraphrasis eius hæc est: Et exhibit rex de filijs Israel, & Mesiās de filijs filiorum eius, cuncta simpliciter efferens, quæ figuratē dixerat propheta. Quomodo exponamus parum refert, nequē iniuria fit virgini, quia illa satis intelligitur in radice.

Et flos de radice eius ascendet) Hierony. præter morem suum sequutus est Septuaginta, & reliquit veritatem Hebraicam: vox enim Hebræa *צֶמֶח* netser furculum significat, vel (vt Hieron. super 14. capit. huius prophetę tradit) virgultum, quod ad radices arboris nascitur: quod Theodotus appellauit germen, quomodo etiam caput 6. huius prophetę transtulit Hiero. & capit. 14. stirpem vertit.

Et requiescet super eum spiritus Domini) Commentarij exponunt hoc modo: Spiritus gratię Domini constanter & non ad tempus, sed in æternum manebit super Mesiā. Ex locis similibus Scripturæ non videtur significari ista perpetuitas per verbū, requiescet. Similis locutio habetur 4. Regum cap. 2. de Helizæo: Et Prouer. 14. In corde prudentis sapientia requiescit. Apud Luc. ca. 10. Requiescet super eum pax vestra. Quibus locis non videtur ista perpetuitas significari. Paulus autē apertius dixit per verbū, inhabitare, ad Col. primo. Et rursus alio loco, vt inhabitet spiritus Domini in me.

Spiritus sapientie) Nuncupatur autem Spiritus sapientie & consilij, & fortitudinis, non quod diuersus sit spiritus iuxta differentiam nominum, sed quod vnus atque idem spiritus horum omnium fons sit, atque elargitor. Doctores qui disputant de donis sanctus spiritus, & tradunt septem esse numero, hęc ferē locum pro se adducunt. Quare diligenter examinandus est, & videndum num hoc ex isto loco statui possit.

Spiritus intellectus) Vocem Hebræā D. Hiero. ferē semper vertit sapientiam. Septuaginta etiam vertunt illo vocabulo, quod apud philosophos sapientiam significat, tamen in scripturis non semper significat hoc, quod apud philosophos sapientia, vt patet manifestē ex cap. 31. Exodi, vbi Beseleel scribitur plenus spiritu Dei, sapientia & intelligentia &c. Quæ autem sit differentia apud philosophos inter sapientiam, prudentiam, & scientiam docetur 6. Ethi.

Spiritus intellectus) Per intellectum hoc loco non accipitur habitus principiorum, quomodo apud philosophos usurpatur. Nusquam enim

Exod. 31. a

enim vocem Hebræam Septuaginta vertunt *νοῦν*, id est, mentem, sed vel *σοφειαν*, quæ est species adiuncta prudentiæ, vel *προνοειαν*. Et ita secundum Septuaginta etiam ipsa prudentia numeranda esset inter septem dona spiritus sancti, si sic acciperetur intellectus. Hanc autem Hebræam vocem Hiero. hoc quidem loco vertit intellectum sed Prouer. 1. cap. item 3 & alijs locis vertit prudentiam. Præterea, vbi nos legimus Spiritus pietatis & timoris, apud Hebræos vnicum vocabulum est, significans timorem. Quare ex hoc loco non septem, sed sex tantum videntur esse dona sancti Spiritus. Hæc autem rationes quantum habeant efficaciam examinet studio sus. Voces autem, Sapientia, intellectus, scientia, & consilium, quō modo distinguantur apud Hebræos non satis constat, nisi quod spectant ad quoduis de quauis re sanum & rectum iudicium. Quomodo verō distinguantur apud eos qui tradunt esse dona sancti Spiritus, videre est 34. distinct. 3. Sententiarum.

2. The. 2. b Infr. 65. b Non secundum visionem oculorum iudicabit, neque secundum auditum aurium arguet. Sed iudicabit in iustitia pauperes, et arguet in aquitate pro mansuetis terræ. Et percutiet terram virga oris sui, & spiritu labiorum suorum interficiet impium.

Joan. 7. c Non secundum visionem oculorum iudicabit, & cat.) Ioannes euangelista vocat istud, secundum faciem iudicare, quod est accipere in iudicijs personam, aut attendere quippiam in re, quod non est attendendum. Ex illo loco primi Regum 16. Nec secundum intuitum hominis ego iudico: alius potest esse huius loci sensus, videlicet hic: Intuebitur etiam occultissima, & propterea non poterit decipi, vt iudex qui ex allegatis & probatis fert sententiam. Iudæi autem hic tale accipiunt iudicium, quale est Regum huius seculi: & pauperes tales, quales vulgus dicit pauperes. Inter Christianos verō quidam intelligunt tale iudicium, quale habuit inter Iudæos. Sed plenus & verus est cōmentarius, quem habet Turnout in libro de capt. & redemptione generis humani: Vt illud intelligatur iudicium, quod exercuit erga principes huius mundi, & aduersus potestates tenebrarum: Et pauperes, ipsos peccatores subiectos imperio diaboli: Horum causam Christus tuendam suscepit. Sic capitur iudicium in psalmo cuius initium est: Deus iudicium eodem loco: Tibi derelictus est pauper &c. In quibus locis pauperes appellatur, qui vsuris peccatorum oppressi sunt, qui agnoscunt captiuitatem suam, & miseriam, & querunt liberationem.

Quid sit secundum visionem oculorum iudicare.

Qui dicantur pauperes.

Et arguet in aquitate pro mansuetis terræ, & cat.) Id est, quando Christus venturus est, illorū tantum recipiet patrocinium, qui mansue-

Psal. 71. a

ti sunt & mites. Sic etiam loquitur Dauid Psal. 24. Diriget mansuetos in iudicio &c. Quod autem alijs locis Scripturæ dicitur Christus propter peccatores venisse, nihil huic loco obstat, quia Esaias illos mansuetos & mites vocat, qui ad prædicationem Christi & Apostolorum deponēt duritiem, & non resistent euangelio, sed præbebunt se formandos & docendos. Magis autem dixit Qui dicantur mansueti. pro mansuetis quàm in mansuetis, vt significaret nos non fieri mansuetos sine voluntate & libero nostro arbitrio. Quod additur (terræ) Scripturæ phrasis est, qua significat omnes homines etiam abiectissimę fortis, sine vlla differentia. Sic Psalm. 75. vt saluos faceret omnes mansuetos terræ. Et apertius 4. Regum vltimo: De pauperibus terræ reliquit &c.

Et percutiet terram & cat.) Id est, doctrina Christi habebit admirabilem vim & energiam in corda hominum. Hebræi istud accipiunt hoc modo, quod Mesiās habebit talem virtutem, qualem habuit Helias, qui verbo fecit ignem descendere de cælo & deuorare ad se missos, vt habetur 4. Regum cap. 1. Et vult hic dicere propheta, quod doctrina Christi habebit maiorem energiam, quàm Ciceronis eloquentia, aut Oratorum orationes vnquam habuerunt.

Et spiritu labiorum suorum interficiet impium, & cat.) Synecdoche est, aut Antonomasia. Sic Paulus 2. ad Thess. 2. Tunc reuelabitur ille iniquus, vbi Antichristum intelligit per antonomasiam: Sicut per poetam, Virgilium intelligimus, sic hoc loco per impium, diabolum intelligit, vel Antichristum, vel totum genus hominum impiorum, vterque sensus est bonus.

Et erit iustitia cingulum lumborum eius, & fides cinctorium renum eius. Habitabit lupus cum agno, & pardus cum hædo accubabit, & leo, & ouis simul morabuntur, & puer paruulus mimitur eos. Vitulus & vrsus pascentur simul, & requiescent catuli eorum, & leo quasi bos comedet paleas. Et delabitur infans ab vbere super foramina aspidis, & in cauernam reguli, qui ablaclatus fuerit manum suam mittet. Non nocebunt, & non occident in vniuerso monte sancto meo, quia repleta est terra scientia Domini, sicut aqua maris operientis.

Et erit iustitia cingulum lumborum eius, & cat.) Mirificè describit regnum Christi, & est alia nota, qua poterit agnosci Christus, nempe ex efficacia doctrinæ suæ. (Cingulum lumborum) phrasis est Hebræa, qua significare voluit propheta, iustitiam Christo comitem fore perpetuam. Sensus est: Mesiās non erit iustus ad tempus iustus, sed semper & in æternum. Similis phrasis est psal. 108. Fiat ei sicut vestimentum quō operitur, id est, semper hæreat ipsi maledictio. Et rursus operiatur sicut diploide confusione sua, idem significatur.

Psal. 24. b

Qui dicantur mansueti.

Psal. 75. b

4. Reg. vl.

Quæ dicantur virga oris Christi.

4. Reg. 18.

2. Thef. 2.

Quomodo dicatur cingulum lumborum.

Psal. 108. a

Et fides cinctorium renum eius.) Quod mox dixerat cingulum, nunc cinctorium vocat: & fumitur hic fides, sicut apud Stoicos solet, pro veritate promissorum, quado fit quod dictum est: Paraphraustes Chaldaeus hunc locum aliter intelligit, habet enim sic: Et erunt iusti circum circa ei, & agentes fideliter appropinquantes ei, Ille enim concretiuè intelligit. Sed prior sensus simplicior est, & magis ex more Scripturæ.

Habitabit lupus cum agno, &c.) Iudæi lupum intelligunt quale vulgus, & reliqua omnia sine figura, & putant, quod veniente Messia bestia redigentur in mansuetudinem, & pristina feritate deposita, lupus cum agno pasceatur. Fuerunt etiam Christiani qui non potuerunt hic agnoscere tropum, vt Lactantius, quic. 24. li. 7. Diuinarum instit. tradit Christum post iudicium mille annos regnaturum cum electis suis in hoc mundo, & illo tempore omnia, quæ hic scribuntur, & quæ Poetæ aureis seculis facta esse Saturno regnante dixerunt, ad literam implenda esse dicit. August. putat in verbis istis etiã Virgiliũ intellẽxisse tropũ 4. ecloga, vbi ait, Nec magnos metuẽt armenta leones, &c. Quibus omnibus significatur aureum sæculum futurum. Et certis istis speciebus rerum, intelligitur & significatur tota conditio regni Christi nomine ferarum, lupi, pardi, leonis &c. significatur effere & barbaræ nationes, quæ deposita sæuitia & immanitate, cũ humili & simplici populo Christiano (qui intelligitur nomine agni, hedi & ceterorum animalium mansuetorum) sanctissimis studiis conspirabunt in vnitatem fidei. *Et puer paruulus minabit eos.*) Id est, humilis aliquis doctor, vt Petr^o Apostol^o antè piscator, aut Paul^o, aut similis aliquis efferas illas & barbaras gentes ita demulcebit, ducet & trahet, vt deposito spiritu tyrannico & omni immanitate prebituri sint seformandos Euangelio, ac Christianis moribus instituentos.

Leo quasi bos comedit paleas.) Idem ferè significatur quod in priori periodo, hoc sensu: Homines duri, crudeles, intractabiles, & instar leonis nihil aliud, quàm humanum sanguinẽ sitientes deponent sæuitiam, & erunt tractabiles instar bouis mansueti.

Et delebitur, &c.) Illud (Infans ab vberẽ) Hebraicè dictũ est, Latinè diceretur: Infans vnus aut alterius diei: & pro tribus illis vocibus Hebræi habent vnicam vocem quæ significat lactentẽ: Et ludet lactens, id est, puer paucorum dierum super foramen aspidis, & idem significatur hoc loco, quod prius cùm diceret, *Et puer paruulus &c.* Sensus est: Durissimis hominibus ac tyrannis leniter concionabitur. Et eundem habet sensum quod sequitur: *Et in cauerna reguli &c.*

Non nocebunt &c.) Ex hoc loco nititur pro-

bare Lutherus, contra voluntatem spiritus esse, comburere hæreticos, sed (vt ait Hier.) sermo est de regulo, aspide ceterisque venentis ac feris animalibus, quæ non nocebunt, sed an aliquis princeps Christianus non occidet, nihil planè hoc loco dicitur.

In vniuerso monte sancto.) Ne hoc putaremus dici de monte Sion, iuxta Hebræorum errorem, sequenti versiculo euangelicæ prædicationis sacramenta monstrantur.

Quia repleta est terra scientia, &c.) More prophético, quod antea obscurè & sub metaphoricis dixit, hoc iã hic apertè explicat. Sesus est: Quomodo aquæ operiunt profunda maris, id est, terrã, quæ fluctibus operata est, sic scientia Domini omnis terra, id est, Ecclesia replebitur. Hanc diuersorum prius morum coniunctionem etiam Petrus in vase linteo se vidisse testatur, habente quatuor principia, per quæ quatuor plagas mundi intelligimus, in quo vase erant quadrupedia, serpentes &c. Et quod arca in diluuiò, hoc Ecclesia præstat in mundo, admittendo omnis generis homines.

In die illa radix Iesse, qui stat in signum populorum, ipsum gentes deprecabuntur, & erit sepulchrum eius gloriosum. Et erit in die illa, adiciet Dominus secundò manum suam, ad possidendum residuum populi sui quod relinquetur ab Assyrijs, & ab Aegypto, & a Phetros, & ab Aethiopia, & ab Elam, & Sennar, & ab Hemath, & ab insulis maris.

Indie illa &c.) Est alia nota memorabilis re-igni Christi, & videtur locus iste hoc modo legendus: In die illa radix Iesse, & qui stat in signum populorum &c. Sic legunt Septuaginta & Hieron. in comment. Aut certè hoc modo: In die illa radix Iesse, quæ stat in signum populorum. Qui autem legunt, qui, vt Dio. dicunt sensu etiam non voce constare orationem. Nouo more hic propheta facit Christum radicem Iesse, cùm ipsum antea fecit virgam. Et illud, qui stat in signum populorum, expositio est prioris, quasi dicat, Radix Iesse, id est, ille qui stat in signum populorum. Et in voce, Gentes, emphasis est. Sensus est iste: In illa die quando continget vobis illa magna salus, tunc non solum vos Iudæi, sed & Gentes ipsum Messiam deprecabuntur.

In signum populorum) Metaphora sumpta est à signis militaribus, à quibus Latini dicunt antesignanos. Sensus est: Erit iste Messias quasi vexillum quoddam in altum erectũ, in quod omnes oculos suos conijcient. Res eadem est, sed est diuersa etymologia vocis apud Hebræos & Latinos. Latinis enim signa dicuntur ab effigie animalium, quæ vexillis inscribebantur, vt aquilæ: Hebræi verò habent etymologiam à leuando in altum. Nam in altum leuantur, vt sint conspicua toti exercitui. Est itaque hoc loco signum, vexillum subla-

Nu. 21. b sublatum, & in commune, omnium oculis expositum. Eadem vox est Numeri 21. fac tibi serpentem æneum: & pone eum pro signo. Ad hanc vocem apertè allusit Christus.

Iohan. 3. b Sicut Moyses exaltauit serpentem in deserto. Et alibi. Cũ exaltaueritis filium hominis

Iohan. 8. d &c. Longè alia est significatio apud Paulum cum ait. Propter quod exaltauit illum De^o. Signum huius loci habetur supra cap. 5. vbi dicitur: Et leuabit signum in nationibus. Et infra cap. 13. ibi. Super montem caliginosum leuate signum. Omnibus illis locis Hebræis est *Ones*, significans vexillum. Capite verò septimo, ibi: Pete tibi signum: alia est vox apud Hebræos significans indicium vel argumentum. Rursus: Ecce ego & pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signũ, vox diuersa est, significans portentum, vt ipsemet propheta interpretatur.

Rom. 15. c *Ipsam gentes deprecabuntur.*) Istud Septuaginta hoc modo transtulerunt, Consurget, vt sit princeps in gentibus. Pau. hoc modo citat: Et in eo gentes sperabunt. Ad verbum autem est, Et eum gentes requirent. Sensus est: Illo tempore cùm impleta fuerit terra scientia Domini, & in toto mundo euangelium Christi corruscauerit, tunc Messiam, qui erit velut signum sublatum, & in commune, omnium oculis expositum, etiam ipsæ gentes quærent, & ad eum confugient tanquam ad liberatorem.

Et erit sepulchrum eius gloriosum, &c.) Fatetur Hieron. eodem quidem sensu, sed non eodem verbo se reddidisse vocem Hebræam, dum ait sepulchrum. Vox enim Hebræa significat dormitionem siue requiem vel mortem, & ad verbũ in Hebræo est, & erit requies eius honor, id est, honoratissima: Sicut dicimus scelus pro scelesto. Significat autè vox Hebræa requiẽ, sed qualẽ precamur defunctis. Sensus itaque est: Moriturus quidem est Messias, sed non periturus vt alij, secundum prophetam Dauid: Nõ dabis sanctum tuum videre corruptionem: imò non periturus, sed post mortem maximè regnaturus in cordibus credentium.

Et erit in die illa, adiciet & cat.) Locus iste complectitur vocationem vtriusque populi Iudæorum & gentium admirabilem & apertam, sed figuris assuetò & tropis. Quod dicitur (secundo) Iudæi referunt ad Messiam. Prima vocatio fuit sub Moysè. Secunda erit sub Messia, & concipiunt hinc maximam spem, quod aliquando ex Germania, Italia, & ceteris terræ partibus, in quibus dispersi sunt, per Messiam in terram Palæstinam reducentur. Inter Christianos quidam istud (secundo) ad finem mundi referunt, cùm intrabit plenitudo gentium. Hoc reijcit Hieron. cùm in hoc cap. non agatur de illo aduentu: neque enim possumus ait, cùm vna dica-

tur dies, & nunc & supra, illam ad primum aduentum referre, & hanc ad secundum. Alijs placet, vt referatur ad Apostolos: Prima inquit vice Christus, secunda vice Apostoli post Christi ascensionem predicauerunt reliquijs Iudæorũ. Sic Haymo Tho. & Dio. Aliud tamen videtur statui posse ex euangelio, cùm dicit Christus: Nõ veni nisi ad oues quæ perierunt domus Israel. Hieron. nõ ad ordinem temporis refert, sed ad hunc modũ interpretatur: Adiciet Dominus secundo manum suam, id est secunda cura ei erit de Iudæis, prima de gentibus. Alij intelligunt, secundo, id est, secundam vocationem, vt opponatur illi vocationi, qua vocauit eos ex Aegyptiaca seruitute, vt sit hic sensus: Semel liberaui eos ex seruitute Aegypti, è seruitute corporis, secundo liberabo eos ex alia seruitute, nimirum spiritali: Qui videtur germanus esse sensus.

Residuum populi sui) Reliquie intelliguntur, de quibus in præcedenti cap. sermo fuit, Reliquiæ conuertentur. *Quod relinquetur ab Assyrijs, &c.*) Certis istis nationum speciebus significare voluit propheta omnes nationes, & totum terrarum orbem, per synecdochẽ. Sensus est: Vbilibet locorum & gentium Iudæi fuerint, vocabuntur: Vt id futurum dicitur, quod Actuum 2. factum legimus. Erant habitantes in Ierusalem viri religiosi ex omni natione quæ sub cælo est. *Ab insulis maris*) Phralis Hebræa est, qua significatur tota plaga occidentalis, quæ Oceani ambitu clauditur, & est valdè frequens in psalmis.

Et leuabit signum in nationes, & congregabit profugos Israel. Et dispersos Iuda colliget, à quatuor plagis terræ, et auferetur zelus Ephraim, et hostes Iuda peribunt. Ephraim non emulabitur Iudã, & Iudas non pugnet contra Ephraim. Et volabunt in humeros Philistim, per mare, simul prædabuntur filios Orientis.

Et leuabit signum) Synecochien suam propheta ipse explicat, dicens, Et leuabit signum in nationes &c. Sensus est: Vexillum siue crux Christi vbiq; terrarum prædicabitur per Apostolos. *Et congregabitur, &c.*) sermo hic est de illa congregatione, de qua apud Ioannem Euangelistam, cùm ait: Iesus moriturus erat pro gente, & non tantum pro gente, sed vt filios Dei, qui dispersi erant, congregaret in vnum. Profugos igitur ac dispersos congregabit non in terram Palæstinam, sed in vnam Ecclesiam per fidem. *Et auferetur zelus Ephraim*) Sensus est: Eo tempore ne quaquam Ephraim & Iuda, id est, populus decem & duarum tribuum, qui nunc me prophe-tante hostili inter se disident odio inimici erunt, sed coibunt in vnum per beneficium Christi.

Et volabunt in humeros Philistim) Hæc pertinet ad vocationem gentium, sicut præcedentia ad vo-

ad vocationem Iudæorum. Reliquia populi, id est, qui de duodecim tribubus crediderunt in Christum, volabunt in humeros Philistim: Quo significatur figuratè communicatio fidei. Sine figura hoc modo dixisset, Iudæi ad fidem conuersi magno studio pergunt ad maritimos Palestinos, & deinde volucris cursum pergunt ad reliquas gentes, vt & eas deprædantur, id est, è faucibus diaboli eripiant, & Christo per fidem lucrifaciant. Sic Thomas deprædatus est Indiam, Bartholomæus Armeniam, Matthæus Aethiopiam &cæt.

I Dumaa & Moab, praeceptum manus eorum, & filij Ammon obedientes erunt. Et desolabit Dominus linguam maris Aegypti, & leuabit manum suam super flumen in fortitudine spiritus sui, & percurret eum in septem riuibus, ita vt transeant per eum calceati. Et erit via residuo populo meo, qui relinquetur ab Assyrijs, sicut fuit Israel, in die illa, qua ascendit de terra Aegypti.

I Dumaa & Moab) id est, Idumæi & Moabites, qui hactenus aduersati fuerunt Iudæis, præbebunt se formandos & fingendos Apostolis. Et filij Ammon obedientes erunt, &c.) scilicet prædicationi euangelicæ. Et desolabit Dominus linguam maris Aegypti, &c.) Prophetia hæc, si nihil aliud spectes quàm literam, planè videtur docere Iudæos aliquando in Palestinam reuocandos, maxime cum dicitur: Et erit via residuo populo meo. Hoc modo interpretatur Iudæi, dant enim hunc sensum: Futurum est, vt in gratiam Iudæorum Dominus exiccet omnia flumina, etiam magnum illud flumen Euphraten, vt transire etiam possit vel calceatus. Istud planè expectant Iudæi veniente Messia. Quod autem dicit, linguam maris Aegypti, periphraasis est Nili: Hebræi namque ostia fluuiorum linguas appellant à forbèdo: Sine figura dixisset, exiccabit Dominus. Et linguas fluminum, tali figura dicunt Hebræi, quali Latini sinus, & ostia siue brachia maris. Sinus enim vocamus amnes deductos, & excurrentes è mari aliquando ipsa littora, ad quæ alluunt huiusmodi amnes. Vtrumq; etiam Hebræis significatur per linguam maris. Nonnunquam etiam amnes vocamus, qui maximis vudis fluunt in mare. Optimè istud intelligitur ex Iosue, vbi lingua hæc in narratione topographica ponitur, cap. 15. A lingua eius quæ respicit meridiem. Et cap. 18. Contra linguam maris salifissimi. Est enim mare salsum siue mortuum nihil aliud quàm lacus, qui aut excurrere videtur è mari, aut in mare effunditur ostijs suis. Quod igitur hic figuratè dicit propheta, Latine sic extulisset: Exiccabit Dominus illum amnem, qui in mare Aegyptiacum ostijs suis effunditur, id est, Nilum. Hieronymus autem linguam accepisse videtur simpliciter, quomodo dicimus linguam blasphemam, & hunc dat sensum, Comprimet Dominus linguas blasphemias Aegyptiorum, quibus coluerunt idola, & conuertet eas in laudem Dei. Et in eo quod sequitur, maris Aegypti, dicit metonymià esse pro hominibus eo tractu agentibus. Sed istud neque cum citatis locis scripturæ conuenit, neque cum eo, quod sequitur in propheta.

Et leuabit manum, &c.) Fluminis antonomasia sic frequens est in scripturis, vt hic non sit magnum dubium, quin flumè antonomasticè pro Euphrate ponatur. Esdræ. 1. lib. ca. 4. Et cæteris quæ trans flumen sunt. Item in Psal. 71. b. A flumine vsque ad terminos orbis terrarum. Esaiæ 7. Radet Dominus in nouacula acuta, qui trans flumen sunt. In quibus locis, flumè, pro Euphrate ponitur. In fortitudine spiritus sui) Intelligunt Hebræi hoc modo: Leuabit Dominus terram suam super flumen in fortitudine spiritus sui, hoc est, adducto veneto vehementi exiccabit Dominus flumen. Qualis ventus habetur Exod. 14. Chaldæus interpretentur subesse figuram, qui hoc modo interpretatus est: In fortitudine eloquij sui, in prædicatione nimirum Apostolorum. Quomodo autem intelligat Iudæi diximus, scilicet quod in gratiam Iudæorum Dominus exiccabit omnia flumina, & sic in terram suam ipsos reducet: Verù indubitatus sensus prophetae iste est, quod nullus fluuius impedimèto futurus sit Apostolis, & alijs Emanuelem aliquando prædicaturis, & quod nihil eis obstabit, non arma, non maria, non flumina, nec quicquam aliorum. Quod additur, in septem riuibus eius, phraasis est scripturæ frequens, vt septem, ponatur pro multis. Vt scripties in die laudem dixi tibi, id est, sapius.

Et erit via residuo populo meo.) Iudæi supra modum spem concipiunt ex hoc loco, sicut vos legitis factum in Aegypto sub Moyse, ita fiet quando residuum populi mei reuocabitur ex Assyrijs.

CAPVT XII.

H T dices in die illa. Confitebor tibi Domine, quoniam iratus es mihi, conuersus est furor tuus, & consolatus es me. Ecce Deus saluator meus, fiducialiter agam & non timebo. Quia fortitudo mea, & laus mea Dominus, & factus est mihi in salutem.

H Oc capite concludit propheta tractatū quo magis hereat, & discant homines gratias agere Deo pro beneficio tam inenarrabili. Et est istud caput instar epiphonematis, & summam hactenus à cap. 7. dictorum complectitur. Et omnia in hoc capite ediscenda sunt,

sunt, nec vnum seorsum, nec alterum seorsum, sed omnia simul, alioquin res non intelligetur. Summa autem posita est in illa animi pace ac fiducia, in qua animus Christianus sanctissimè acquiescit fretus Emanuele, in quem respiciens abijcere audet & contemnere omnia, quæ alioqui terrorem iniiciunt, quæ sunt mors cogitata, diabolus cogitatus, conscientia peccati, infirmitates carnis, & mundus. Hæ enim res bene cognitæ nõ possunt non vehemèter perterrere animum hominis & comouere, vt legimus cap. 7. Comotum est cor Achar & populi eius à fama belli. Sed mox sequitur: Noli timere à duabus caudis &c. Hoc nobis præstat per beneficium Christi, & in gratiarum actionem eius, canit propheta hoc caput 12.

Et dices in die illa, Confitebor tibi Domine, &c.) id est, vbi ea, quæ in superioribus capitibus dicta sunt de Emanuele, impleta fuerint, tunc dices, Confitebor tibi Domine & cet. id est, quicumque agnoscent verè, & in se sentient beneficium Christi tam inenarrabile, dicet canticum hoc: Confitebor tibi Domine, quoniam ab eo tempore, quo Adà primùm mandatum transgressus est, iratus fuisti mihi in Adam, nunc autem nato Emanuele, irata conuersa est in clementiam, & consolatus es me, dum à grauissimo seruitutis iugo liberatum me tibi seruire fecisti in sanctitate, & qui in perpetua versabar damnationis terrore, salutis æternæ spem dedisti firmam & certam. Lege illum locum, qui est cap. 9. Letabuntur coram te, sicut qui lætantur in messe.

Ecce Deus saluator meus) In voce, Deus, emphasis est, hoc sensu: Non homo aliquis aut angelus, sed ipse Deus est Saluator meus, cui innixus non deijciam animum, siue malum in carne mea habitans, moueat atque sollicitet, siue mundus adblandiatur, siue insurgat diabolus, semper fiducialiter agam, atq; hoc est, quod sequitur, Non timebo, id est, non turbabor neque in desperationem aut diffidentiam deijciar, quia fortitudo mea Deus, aduersus diabolum, aduersus mundum & legem accusantem, ita vt omnia hæc, & præterea quicquid homini formidabile esse potest, verè vincam, fretus Emanuele, & eius virtute corroboratus, Et laus mea Dominus) id est, quod audeam ita fidere, quod non timeo mori, quod despiciam inimicos, bona hæc Deo meo fero accepta, atque illi gratias ago.

Haurietis aquas in gaudio de fontibus saluatoris, & dicetis in die illa: Confitemini Domino, & inuocate nomen eius. Notas facite in populis adinventiones eius, mementote, quoniam excelsum est nomen eius.

Haurietis aquas in gaudio) Quid per (aquis) intelligatur, exponit Ioannes Euange-

lista capit. 7. Vbi post verba illa Saluatoris, Ioan. 7. f. Qui credit: Quemadmodum dicit Scriptura Quid per flumina de ventre eius fluunt aquæ viuæ, sub aquas iniungit, Hoc autem dixit de Spiritu sancto, telligat quem erant accepturi credentes in eum. Sen scriptura. fus itaque est: Haurietis aquas, id est, accipietis consolationem abundantissimam, & suauitatem, & gratiam sancti spiritus. Quod sequitur, de fontibus saluatoris, etiam interpretatus est Ioannes vbi dicit, & de plenitudine eius nos omnes accepimus. Lyra intelligit sacramenta: Alij Apostolos. Hier. doctrinam euangelicam. Et dicetis in illa die) cum hauseritis aquas de fontibus saluatoris. Cõfitemini scilicet confessione laudis & gratiarum actionis.

Notas facite adinventiones eius.) Adinventiones vocat molimina & studia pro redemptione humani generis consumpta. Sensus est. Adinventiones. Aperite simplici turbæ, quid Dominus adhibuerit ad humani generis liberationem, & quam mirabiliter nos redemerit, sciant hoc pueri, sciant hoc senes. Memetote quoniam excelsum est nomen eius) id est, nunquam excidat è memoria beneficiū hoc, quia magnus est qui dedit.

Cantate Domino, quoniam magnificè fecit, annunciate hoc in vniuersa terra. Exulta, & lauda habitatio Sion, quia magnus in medio tui sanctus Israel.

Cantate Domino, quoniam, & cet.) hoc est, quia seipsum dedit, quo maius nihil potuit dare, & non solum pro Iudæis, sed pro omnibus omninò hominibus. Exulta & lauda habitatio Sion, id est, cætus fidelium exulta. Quia magnus in medio tui, id est, in medio vestrum conuersatur. Sanctus Israel) Periphraasis est Dei, à quo Israel habet suam sanctitatem. Sensus est: Gaudete & exultate vos fideles, quia ipse Deus conuersatur inter vos.

CAPVT XIII.

Quid dicit Dominus Deus Babylonis, quod vidit Esaias filius Amos. Super montem caliginosum leuate signum exaltate vocem, leuate manum et ingredietur portas duces. Ego madaui sanctificatis meis, et vocaui fortes meos in ira mea, exultantes gloria mea.

Alia est prorsus huius capituli materia, & durat vsq; ad caput 24. vel 25. Omnis autè Iudæis vaticinatur propheta de exteris nationibus, & hoc ideo vt Iudæorum fidem confirmaret, eorum præcipuè, qui experturi erant captiuitatè Babylonicam sub Exechia Rege. Didicerant enim ex cap. 49. Genes. quod non deficeret sceptrum de Iuda, & dux de femore eius donec veniret verus Messias, & in expugnatione Babylonica

Idem significatur apud Hebræos per linguas fluminum, quod apud Latinos per ostia seu sinus aut brachia.

Psal. 118. in litera W

Ioann. 1. b.

Adinventiones.

I. Para. 10

non solum destituebantur duce, sed & captiui deducebantur. Alia causa est, ut sciret gentes Deum Iudaeorum dominari non ipsis Iudaeis tantum, sed exteris nationibus quae quanquam longe etiam disitis a Iudaea sicut erat Babylon.

Onus Babylonis.) Per verbum Hebraicum *chaza* vel onus vel pondus intelligi potest, & vbiunque fuerit praepositum verbum illud, minarum plena sunt quae dicuntur. Babylon Metropolis fuit Chaldaeorum tantae magnitudinis, ut magis regio clausa muris (secundum Aristotelem in Politicis) quam ciuitas fuerit. Muri enim eius coctili latere atq; interfuso bitumine compacti erant, quos tam latos fuisse quidam scribunt, ut quadrigae sibi inuicem occurrentes facile pertransire possent, vnde & inter septem spectaculorum orbis numeratur, & a fronte murorum 100. portae aeneae erant, & ob claritatem quam summam obtinuit in toto orbe, tota Chaldaea & Mesopotamia, Babylonia ab ea appellata fuit.

Quod vidit Esaias.) scilicet in spiritu futurum. *Super montem caliginosum,*) periphrasis est Babylonis, similis illi, homo trium literarum, qua periphrasi fure significamus. Montem vocat propter fastum eius, alioquin Babylon in loco campestris sita erat. Addit caliginosum, propter magnam rerum in ea confusionem. Non minus eleganti periphrasi Hieremias eam montem pestiferum vocat. *Ecce ego ad te mons pestifer ait Dominus, &c.* & caput illud cum praecedenti diligenter legi debet, quia eiusdem est argumenti cum hoc cap. 13. & sequenti. Simpliciter autem dixisset, super Babylonem.

Leuate signum.) Quid signum significet expositum est cap. 11. Est enim hic eadem vox apud Hebraeos, quae ibi, in die illa radix Iesse quae fuit signum populorum. Sunt autem verba haec, leuate signum, non prophetae, sed Domini, quasi classicum canentis, & euocatis ad bellum Persas & Medos. Sensus est: Vos Persae & Medi eleuate vexillum contra Babylonem. Vocula enim Hebraea *lyal*, quam noster interpretis vertit, super ambigua est ad super & contra, ut superius dictum est. *Exaltate vocem*) scilicet exhortando ad praelium, leuate manum, ad signum victoriae. Et ingrediantur portas Babylonis duces Persarum & Medorum cum exercitu suo. Siquidem Cyrus rex Persarum, & Darius rex Medorum Babylonem ceperunt.

Ego mandavi sanctificatis meis.) Sanctificatos vocat Persas & Medos, quomodo apud Hierem. Regem Nabuchodonosor vocat feruum suum, & columbam suam, quia peculiariter illo uti proposuerat. Vox autem Hebraea *qtp* cadafeh, modum sanctificare, modum praeparare significat. Atque posterioris modi v-

Babylonis descriptio.

Ierem. 51.

Supra in principio secundi capituli.

Ierem. 50.

sus est saepe in scriptura. Ierem. 6. Sanctificate super eam bellum. Et rursus 12. Sanctificate eos in die occisionis. Et cap. 51. Sanctificate super eam gentem. Quibus locis idem est quod (praeparare) quomodo etiam ibi quidam interpretantur, priusquam exires de vulua sanctificauit te, sic hoc loco capitur. Mandauit sanctificatis, id est, praeparatis a me.

Et vocavi fortes, &c.) Tunc Dominus mandauit & vocauit quando inspirauit eis voluntatem pugnandi contra Babylonem: Quod ait fortes in ira mea, ostendit illos non suis viribus, sed Dei ira tam sublimis regni potentiam subuertisse. *Exultantes in gloria mea.*) id est, meo beneficio gloriosi sunt, & triumphos agunt.

Vox multitudinis in montibus quasi populorum frequentium, vox sonitus regum, gentium congregatarum. Dominus exercituum praecepit militiae belli, venientibus de terra procul. *A summitate calii Dominus, & vasa furoris eius, ut disperdat omnem terram.*

Vox multitudinis.) Medorum atque Persarum describit impetum, quod multis secum auxilijs congregatis, Domino illorum exercitum praecedente ad vastitatem veniunt Babylonis. *Regum gentium.*) Cyri scilicet & Darij & aliorum cum ipsis venientium. *Dominus exercituum praecepit militiae belli.*) id est, Medis & Persis rei bellicae peritissimis.

A summitate, &c.) Pag. hoc modo distinguit: Dominus exercituum praecepit militiae belli, venientibus de terra procul a summitate caeli. Deinde sequitur, Dominus & vasa furoris eius. Et quod ait, a summitate caeli siue ab extremo caeli, significat eos venisse a finibus terrae, quod ibi videatur caelum terram tangere. Vasa furoris vocat Cyrum & Darium cum exercitibus ipsorum, quia per illos Dominus furorem suum implebit super Babylonem.

Leuate quia prope est dies Domini, quasi vastitas a Domino veniet, propter hoc omnes manus dissoluentur, & omne cor hominis contabescet & coeteretur. Torsiones & dolores tenebunt, quasi partu Naum. 2. & rientes dolebunt. Vnusquisque ad proximum suum stupebit, facies combusta vultus eorum.

Leuate quia prope est dies Domini.) Apostrophe est ad populum Chaldaeorum, & hortatur propheta ut futura mala plangent, nec de ruina ciuitatis ambigant, cum Dominus vastator adueniat. Sed quomodo diem Domini prope esse dicit, cum adhuc longe aberat nempe annis 178? Dicemus prophetam significare velle regnum Babylonicum non fore diuturnum pro potentia sua & magnitudine. Et centum septuaginta octo anni parua quidem aetas est regni, licet longa aetas hominis sit.

Propter hoc omnes manus dissoluentur, & cetera.) Breuiter indicatur quod tantum malorum pondus

pondus imminet, ut pugnatorum Babylonicis manus soluantur, & cor pauore languefcet, & in modum foeminarum parturientium dolor torqueat viscera, & vnusquisque quærat auxilium alterius. Naturale est enim, ut imminetibus malis, alios plus sapere putemus.

Torsiones, & cetera.) Mos est prophetae, cum significare vult maximos terrores & angustias, phrasi hac uti: *Facies combusta.*) Ad verbum est, flammatae facies, vel facies, flammatarum facies eorum. Sensus est: Cum alioquin soleamus pallefcere metu, isti Babyloni nimio terrore percussi incredibili ardore inflammabuntur, tam inusitatus erit timor.

Ecce dies Domini veniet crudelis, & indignationis plenus, & ira, furorisque, ad ponendam terram in solitudinem, & peccatores eius coneredos de ea, quoniam stella caeli, & splendor earum non expandent lumen suum. Obtenebratus est sol in ortu suo, & luna non splendet in lumine suo. Et visitabo super orbis mala, & contra impios iniquitatem eorum. Et requiescere faciam superbiam infidelium, & arrogantiam fortium humiliabo.

Ad ponendam terram, &c.) Notandum hic est, quod Cyrus & Darius non posuerunt in solitudinem regnum Babylonicum, neque etiam Alexander Magnus, qui idem regnum longo post tempore inuasit. Post sublatum vero e viuis Alexandrum scribit Strabo illud cepisse in solitudinem poni: Hieron. in fine comment. huius capituli dicit suo tempore nec dum omnino in solitudinem positum, sed moenia adhuc superesse, & murorum ambitu bestias coerceri. Est igitur hoc loco difficultas non minima, quae ab eruditissimam soluitur, & probabiliter, ita ut vtrum alteri praeferas ignores. Quidam dicunt esse transitum a typo ad mysterium. Sicut enim Nabuchodonosor rex Babylonis, typus gerit diabolici: ita regnum ipsius typus est regni diaboli: & excidium Babylonis, tam perituri tandem orbis, quam regni diaboli per Christum excidium significat. Quod ergo dicitur, Ad ponendam terram in solitudinem, exponunt isti hoc modo: Ad abolendam ipsam faciem terrae consuetam, quod erit in consummatione seculi. Ad hoc modo interpretandum adducti sunt, quia mox sequitur, Subuertetur sicut Sodoma & Gomorra, quod neque in Daniele legimus factum, neque in gentilibus historijs. Ab his dissentit Hieron. putans sine causa vehementer virgine non esse discedendum a sensu historico, & locum Hieron. quia insigne est, duximus annotandum qui sic habet super illud, Et erit Babylon ciuitas illa gloriosa: Audiuius Medos, audiuius Babylonem, audiuius in clytam in superbia Chaldaeorum. Nolumus intelligere quod fuit, & quærimus audire quod non

fuit: & haec dicimus non quod tropologicam intelligentiam condemnemus, sed quod spiritalis interpretatio sequi debeat ordinem historicum, quod plerique ignorantes lyphatico in scripturis vagantur errore. Vsq; in praesentem ergo diem prophetia Babylonis expletur. Sensus itaque secundum Hieron. est: Non simul ponetur Babylon in solitudinem, sed paulatim: sub Cyro & Dario coepit poni in solitudinem, & deinde sub Alexandro Magno & ita paulatim.

Quoniam stella caeli.) Ista faciunt pro prioris sententia, nam excedere videntur modum rei gestae. Hieron. in figuris versatus dicit hyperbolen esse, ut significantur terrores horribiles, quos patientibus omnia elementa tristitia videbuntur, etiam ipsae stellae quasi tenebris obductae: Atque hic videtur mos esse prophetae, huiusmodi hyperbolis plus quam hyperbolicis uti, cum significare vult maximos terrores, quod idem faciunt & caeteri prophetae. Ezechiel 32. Operiam cum extinctus fueris caelos, & nigrescere faciam stellas eius, &c. vbi de interitu regis Aegypti loquitur. Sic Iohel cap. 2. loquens de excidio Hierosolymitano: Prope est dies tenebrarum & caliginis, sol & luna obtenebrati sunt. Quod non legimus factum, sed significatur excidium terribile, & terrores horribiles. Ex his locis videmus non esse vanum, quod annotat Hieronymus. Alia adhuc loca vide apud Moysen Aegyptium capit. 3. 2. libri perplexorum, vbi etiam physice explicat, quare aduersa patientibus omnia obtenebrescat. Videmus enim quod cum accidit homini subita aliqua & magna tribulatio, obtenebrantur oculi eius adeo ut videre vix possit quia turbatur virtus visibilis a fumo suspensorum, qui ascendit ad caput, & propter debilitatem visus, praefortitudine angustiae, & propter retractionem partium animae ad interiora, omnia videntur obscurata. Obtenebrata. Contrarium accidit tempore laetitiae, quoniam partes animae tunc diffunduntur ad exteriora, & spiritus visibilis est clarus adeo, ut homo putat omnia esse clariora & magis illuminata, quam erant antea.

Et visitabo super orbis mala.) Quia orbem dixit, pertinere putant ad consummationem seculi, & videtur pro prioris sententia facere: Hieronymus autem orbem intelligit prouinciam Babylonicam, sicut supra, Ut disperdat omnem terram. Idioma est enim scripturae, ut omnem terram significet illius prouinciae, de qua sermo est.

Reciosior erit vir auro, & homo mundo obriso. Super hoc calum turbabo, & mouebitur terra de loco suo, propter indignationem Domini exercituum, & propter diem irae furoris eius. Et erit quasi damula fugiens, et non erit qui congreget. Vnusquisque ad populum suum conuertetur, et singuli ad terram

Quomodo calum aut lux dicitur obtenebrari aduersa patientibus.

terram suam fugient. omnis qui inuentus fuerit, occidatur. & omnis qui superuenerit, cadet in gladio. Infantes eorum allidentur in oculis eorum, diripientur domus eorum, & uxores eorum violabuntur.

Preciosior erit vir auro) Preciosum dixit pro raro, Sic Hier. Sensus est: Plurimi ex Babylonij occidentur, & pauci euadent. In hac significatione ponitur 1. Regum 3. Preciosus erit sermo Domini, id est, rarus. Alij aliter exponunt, nec minus recte, videlicet vt propheta significet Medos & Persas ita scuituros, vt nullo precio redimi patientur vitam Chaldaeorum, etiam si aurum dent: corpora enim pluris facient quā aurum, pluris faciet vicisse & interemisse, quā aurum ab eis accepisse. Notandū hīc quod pro generali vocabulo, auro, Hebræis est **זָהָב** pas, quæ vox aurū significat optimè purgatum, Hieron. psalm. 71. vertit obrizum: Posuisti in capite eius coronam de obrizo, vbi nostra translatio habet de lapide precioso. Eadem vox est 3. Regum 10. capit. Et vestiuit eum auro fuluonimis, id est, auro aureo, id est, purgatissimo & maximi valoris. Pro obrizo Hebræis est **אֹפִיר** ophir. Est autem ophir insula India, ex qua aurum laudatissimum euehebatur. Quam vocem habemus 1. Paralyp. 29. Tria millia talēta de auro Ophir. Et 1. Iob. 22. cap. Flumina Ophir, id est, auri Ophir. Et 1. Regum 22. vt iret in Ophir id est, in auro. Ab hac voce Hiero. putat dictum obrizum quasi dicas Ophirizum. De obrizo vide Plinium cap. 3. lib. 33. naturalis historię, vbi tradit obrizum aurum esse, quod sæpè igne exustum est & candefactum, quod in coctione non minuitur.

Super hoc celum turbabo.) Istud pertinere videtur ad consummationem sæculi, & facere pro priori sententia. Rursus Hiero. fugit ad hyperbolen vt sensus prophetæ sit: Tanta erit indignatio Domini, vt si patiatur rerum natura, illa elementa sensura sint indignationem Domini. Synecdochicis per celum & terram omnia intelliguntur elementa: vel eo sensu hoc accipe, quo supra de stellis, sole & luna exposuimus, quod videlicet Babylonij præ magnitudine malorum celum ruere videbitur, & terra fluctuare.

Et erit quasi damula fugiens) Significat Babylonium & Chaldaicum populum, qui ita pauidus ad eruptionem Medorum Persarumque fugiet, quasi damula & ovis ad rugitum leonis & vlulatu lupi, nec habeat defensore vel principem, cuius sequatur imperium.

Vnusquisque ad populum suum conuertetur.) Id est, omnes peregrini & alienigenæ, & qui nō fuerint genere Babylonij, aduentibus hostibus, relicta Babylonia confugient ad suas prouincias. huiusmodi multi erant in regno

& ciuitate Babylonis sicut nunc Antuerpiæ, Bruxellæ.

Omnis qui inuentus fuerit) scilicet in Babylonia, & qui nō fugerit occidetur, & si milites conductitij superuenerint eum, occidentur. *Infantes eorum*) Tanta erit hostium crudelitas vt nec innoxie parcant ætati.

Ecce ego suscitabo super eos Medos, qui argentū non querant, nec aurum velint, sed sagittis paruulos interficient, & lactatibus vteris non miserentur, & super filios non parcet oculos eorum. *Et erit Babylonia illa ciuitas gloriosa in regnis incluta, in superbia Chaldaeorum subuersa, sicut subuertit Dominus Sodomā & Gomorrā. Non habitabitur vsque in finem, & non fundabitur vsque ad generationem & generationem.*

Ecce ego suscitabo.) Ex hoc loco apertum est quos supra intellexerit, dum aiebat, Ego mandauī sanctificatis. *Qui argentum nō querant*) Tantam describit Medorum Persarumque scuitiam, vt ardore sanguinis effundendi, aurum argentumque pro luto reputent. *Sed sagittis paruulos*) illos intelligit, qui adhuc in ventre matris latent, quos cum matre occident.

Et erit Babylonia, &c.) Istud suprā expositum est ibi: Ad ponendam terram in solitudinem. Babylonia quæ summam claritatē iam obtinet in toto orbe, & inter omnia mundi regna principatum, quam Chaldæi gloriam suam ducunt, magnificè de ea se iactantes propter latitudinem murorum, illa subuertetur sicut Sodomā & Gomorrā.

Nec ponet ibi tentoria Arabs, nec pastores requiescent ibi, sed requiescent ibi bestie, & replebuntur domus eorum draconibus. *Et habitabunt ibi struthiones, & pilosi saltabunt ibi, & respondunt ibi vlula in adibus eius, & syrenes in delubris voluptatis.*

Nec ponet ibi tentoria Arabs.) In tantum erit Babylonia vastata atque deserta, vt ne ad pascua quidem armentorum utilis sit futura. In voce, Arabs, in primis est Enallage numeri, Arabs pro Arabes. Deinde Synecdoche, per Arabes enim siue pastores Arabiæ, quosuis pastores intelligit. *Sed requiescent ibi bestie, &c.*) id est, accubabunt ibi bestie syluestres. Voce Hebræa, quæ hoc loco scripta est, alij omnes, præter Septuaginta interpretes, genera dæmonum intelligi volunt, vel phantasmatum. *Et replebuntur domus draconibus, &c.*) pro draconibus Hebræis est **דִּימִיִּים** ohim, quæ vox monstrosi generis bestiam significat, sed quo apud Latinos appelletur nomine, vel cuius sit naturæ, nihil certi interpretes potuerunt inuenire. Vnde Symmachus reliquit verbum absque interpretatione dicens, & replebuntur domus eorum ohim, sicut & Ionathas Chaldæus, qui more Chaldaeorum mutauit m, in n, dicens ohin.

Et habi-

Et habitabunt ibi struthiones & pilosi) id est, Fauni & Satyri, de quibus vide Plin. lib. 7. cap. 2. vbi scribit Satyros animalia esse quadrupedia humana effigie, rectè currentia, quæ vano errore delusa gentilitas pro dijs syluestribus coluit. *Et respondebunt ibi vlula*) Certis istis speciebus omne genus ferarum, synecdochicis significat. sine figura dixisset: post hac Babylonia erit locus omnis generis ferarum, & non hominum. Syrenes poetæ monstra marina fingunt, ore & pubetenus virginis, reliqua corporis parte pisces. Hebræis autem est **תַּנִּינִים** thannim, quam vocē Hier. dæmones interpretatur aut dracones magnos, cristatos, & volantes. Sensus est: Delubra, in quibus hactenus coluerunt festa Veneris, illa iam erūt habitacula ferarum. His omnibus propheta significare voluit maximam vastitatem.

CAPVT XIII.

Drope est vt veniat tempus eius & dies eius non elongabuntur. Miserebitur enim Dominus Iacob, et eliget adhuc de Israel, et requiescet eos faciet super humum suā. *Adiungetur aduena ad eos, & adhaerebit domui Iacob. Et tenebunt eos populi, & adducēt eos in locum suum. Et possidebit eos domus Israel super terram Domini, in seruos & ancillas, & erūt capientes eos, qui se ceperant, & subiciēt extractores suos.*

Prope est vt veniat tempus) Versum hunc iungunt Hebræi capiti præcedenti, & caput hoc incipiunt ab eo loco. Miserebitur enim Dominus Iacob &c. Ipse enim Esaias non distinxit prophetiam suam per capita. Instare autem dicitur tempus, quo à Medis Persisque capienda sit Babylonia, quod quomodo intelligendum sit, expositum est in præcedenti cap. ibi: Vlulate &c.

Miserebitur enim Dominus Iacob.) Dicitur istud ad consolationem eorum, qui visuri erant vastitatem Hierusalem, & in captiuitatem abducendi erant. Sensus est: Quamuis abducemini in Babylonia captiui, & videbitur vobis sceptrū esse ablatum, non deiciamini, quia miserebitur vestri Dominus, & reducet vos in Iudæam, & restituet in pristinam libertatem. Significat autem tempus quo Cyrus Persarum rex captiuū populum Hierusalem redire permisit. Videte capite 1. Esdræ 1. lib.

Requiescere eos faciet) Hier. qui perpetuo retinet literam ad hūc modum exponit: Sicut paulatim Babylonia vastata est, & in solitudinem redacta, sic requies hęc nō semel Iudeis tota continget, sed per interualla temporū. A morte enim Cyri, sub quo cœpit requies

ista, vsque ad annum secundum regni Darij regis Persarum non contigit eis ædificare tēplum, propter finitimarum gentium insultus. Lege caput 4. 1. lib. Esdræ.

Adiungetur aduena ad eos) Ethic Hier. literam retinet, dicens, Multi exterarum gentium, vt Medi, Persæ, atque alij inuitati exemplo sanctæ vitæ Iudæorum, venient Hierusalem relinquentes idola. Verum quia istud factum non constat, simplicius est, si agnoscamus transitum à libertate temporali ad libertatem spiritualem, qua perpetua donauit nos Christus, cū vnitatisimū sit prophetis miscere vtramque libertatem, sicut & vtramque captiuitatem. Secundum hanc interpretationem, sensus est: Miserebitur Dominus Iacob, id est, liberabit Dominus populum Israel à miseria & seruitute peccati, & eliget ex eis reliquias quæ saluæ fient, & & securè eos habitare faciet in Ecclesia, cuius terrena Palestina typus erat, & multitudo gentium adiunget se eis in fide & religione.

Et tenebunt eos populi) Hic licet retinere literam, nam constat Iudæos reductos in locum suum. Eius quod dicit, Tenebunt eos populi, sensus est: Honorificè eos excipient. Nam rex Cyrus voluit eos venire in patriam suam, & literas commendatitias dedit eis ad principes, qui regno suo præerant.

Et possidebit eos domus Israel) id est, Babylonij qui hactenus Domini fuerunt Iudæorum, nunc eorum serui erunt: Et quia istud factum non legimus, Hier. synecdochicis accipiendum dicit, vt totum intelligamus ex parte, videlicet, quod tantæ postea fuerunt felicitatis, vt è diuersis per circuitum nationibus seruorum & ancillarum familiam sibi comparauerint, verū nimis extorta videtur hæc synecdoche.

Et erunt capientes eos qui, &c.) Hier. ad Assueri tempora refert, quando Holofernes percussus, hostilis exercitus cæsus est ab Israel. Verum quia magnum dubium est, quando ea quæ in historia narratur facta sint, an post ista, an quod verisimilius est ante captiuitatem hanc, idcirco simplicius videtur si omnia historia mysterium hęc agnoscamus, cū dicitur, Et possidebit eos &c. vt sensus sit: Reges & principes submittent colla sua Ecclesiæ & obedient spirituali Israeli: Vt talis sit sensus, qualis est Esaiæ, vbi dicitur: Reges eorum ministrabunt tibi. Et Tobia: Relinquent gentes idola sua &c.

Ete rit illa illa cum requiem dederit tibi Deus & à labore tuo, & à concussione tua, & à seruitute dura qua ante seruisti, sumes parabolam istam contra regem Babylonis, & dices: Quomodo cessauit exactor? quoniam tributum? Contriuuit Dominus baculum impiorum, virgam dominantium, cadentem populis

Infra 60. b

Tobia. 15. & 14.

populos in indignatione, plagam insanabili, subicietem in furore gentes, & persequentem crudeliter.

Erit in die illa cum requiem dederit) Sermo dirigitur ad Israëlem, quod postquam reuerfus fuerit Ierusalem, & iugum seruitutis excusserit, recorderetur potentiam quondam Nabuchodonosor, & admiraretur quomodo quondam Dominus victor que terrarum, & tribus cunctas depopulans contritus sit & reductus in nihilum.

Sumes parabolam istam, &c.) Qui agnoscunt hic clancularios transitus, pro se facere putant quod dicitur, Sumes parabolam. Si enim contra Nabuchodonosor sermo est, & simplex historie expositio, quomodo parabola dicitur, quæ nulli comparatur? Verum notandum quod parabola, præter vulgare significationem etiam fabulam significat. Sic fabula ac. *psal. 68.* Factus sum illis in parabolam, hoc est, in fabulam, vt me loco prouerbij vterentur. Et 2. Paral. Domum quam ædificauit tradam in parabolam, id est, in communem fabulam, vt celebris sit in ore hominũ. Et Iob 17. Posuit me in prouerbium vulgi. Omnibus locis eadem vox est, apud Hebræos, quæ non solum significat comparare, sed & multum in ore hominum conuersari. Sensus ergo est: Istud quod sequitur, Quomodo cessauit exactor &c. erit vobis tanquam fabula & loco prouerbij, & proinde illud frequenter in ore habebitis.

Conqueuit & siluit omnis terra, gaudia est & exultauit, abietes quoque latata sunt super te & cedri libani. Ex quo dormisti, non ascendit qui succidat nos. Infernus subter te conturbatus est, in occursum adueniens tui, suscitauit tibi gigantes. Omnes principes terræ surrexerunt de solijs suis, omnes principes nationum, vniuersi respondebunt, & dicent tibi: Et tu vulneratus es sicut & nos, & nostri similis effectus es. Detracta est ad inferos superbia tua, concidit cadauer tuum. Subter te sternetur tinea, & operimentum verum.

Conqueuit & siluit omnis terra.) id est, post mortem Nabuchodonosor, & Babylonici regni destructionem, omnis terra quæ antea erat turbarum, seditionis, & luctus plena quiescet à turbationibus & miserijs, omniq; bellandi studio liberata silebit. Abietes quoque latata sunt, &c.) Per nomina istarum arborum quæ inter cæteras maximè altæ sunt, duræ, & eximie, scriptura ferè designat Reges, Principes, & alios viros fortes. Sensus ergo est: Superato Rege Babylonis, ipsi quoque finitimi reges & principes gaudebunt. Ex quo dormisti, &c.) Quia dixerat, abietes & cedros persequerat in metaphora, dicens concidat pro expugnet. Sensus est: Ex quo defunctus eris, nullus alius inueniri poterit, qui nos expugnet.

Infernus subter te conturbatus est.) Hieronymus hic agnoscit fictionem poeti. Ait enim

hæc emphaticôs & scenæ modo legèda, non quod facta sint, sed quia fieri poterint. Sensus est: Manes ipsi solliciti sunt, dum studet tibi pro tua dignitate occurrere. Habent autem hæc amarulentam irrisionem, irridet enim superbiam Nabuchodonosor: Cicero in M. similem habet fictionem, sed rector est hæc nostri prophetæ, qui toti defunctorum sodalities vocem dat & artem. Gigantes consuetudine scripturarum dicuntur fortissimi viri, quos veteres vocabant heroes.

Et tu vulneratus es sicut nos, &c.) Pronomen (tu) emphasin habet, hoc sensu: Etiam tu quæ semper robustum, inuictum, & quasi immortalem putabamus, infirmatus defunctusq; es, sicut & nos. Sermo (inquit Hiero.) potentium & principum terræ, quos supra cedros & abietes appellarat, ad Regem Babylonium apud Inferos constitutum dirigitur. Iam non dolemus nos fuisse succisos, cū & tu eadem securi corrueris: omnis potentia tua, & in cælum eleuata superbia, ad terram deiecta est. Ergone & tuum cadauer tinea patietur, & scatentium vermium multitudine operietur? Senties per mortem, hominis vilitatem, qui Dei in te potentiam præferebas. Iam subter te sternetur tinea, id est, putrifies in terra & eris esca vermibus sicut & cæteri. Istud imprimis aduertere debent illi, qui corpus suum ita fouent tam delicate enutriunt, vestibusque tam preciosis & supra modum exornant. Quid quæso isti aliud faciunt, quàm præparant vermibus postmodum lautam (vt sic dicam) mensam & pinguiam pabula?

Quomodo cecidisti de cælo Lucifer, qui manè oriebaris? Corruisti in terram qui vulnerabas gentes, qui dicebas in corde tuo: in cælum conscendam, supra astra Dei exaltabo solium meum, sedebam in monte testamenti, in lateribus aquilonis, ascendam super altitudinem nubium, similis ero Altissimo. Veruntamen in infernum detraheris, in profundum lacus. Qui te viderint, ad te inclinabuntur, teq; prospicient. Nunquid iste est vir, qui conturbauit terram, qui concussit regna, qui posuit orbem desertum, & vrbes eius destruxit, vinculis eius non aperuit carcerem?

Quomodo cecidisti de cælo Lucifer?) Commentarij ferè omnes hunc locum interpretantur de principe dæmoniorum, cuius Nabuchodonosor typus erat: & ad principem dæmoniorum, pertinere vehementer probabile est, non solum ex concordia expositione Patrum, quamquam hoc sit magnum argumentum, verum etiam quia in præcedentibus dæmonem hunc cogimur agnoscere, quemadmodum docet Hieronymus 6. lib. comment. Sed difficultas est, an ad literam, de diabolo oporteat hæc intelligere, an secundum spiritum & allegoriam: Et quod secundum literam, ex eo videtur, quod ea quæ

Qui dicantur gigantes in scriptura.

hic dicuntur, minime competant in Regem Babylonis, non enim ille de cælo cecidit. D. tamen Hierony. qui in figuris & tropis maxime versatus erat, hæc ad literam de rege Babylonis interpretatur, & ait esse antoninianum, & simpliciter dixisset propheta hoc modo, Quomodo cecidisti de cælo Nabuchodonosor? sed maluit figuratè dicere, pro Nabuchodonosor nomine proprio, Lucifer, qui manè oriebaris, ac si pro Carolo imperatore dicas solem Asiæ aut Europæ. Est enim Lucifer apud Hebræos nomen propriæ qualitatis, stellæ videlicet matutinæ, quæ Latinis Venus, Græcis φωσφόρος phosphoros dicitur. Hoc ergo nomine regem Nabuchodonosor significat, & ad eandem stellam alludit, cū ait, De cælo cecidisti, quasi dicat: Tu eras clarissimus instar solis, aut lucidissima stellæ, sed more aliarum stellarum, quæ quandoque hominibus decidere videntur, cecidisti. Quod sequitur, Qui manè oriebaris, ad verbum in Hebræo est, fili auroræ vel diluculi: Quomodo Lucifer, qui filius es auroræ, cecidisti? Pertinent hæc omnia ad figuratè quamdam claritatem.

Corruisti in terram, qui vulnerabas gentes) Qui transitum hic agnoscunt, gentes dicunt esse cæteros angelos, quibus Lucifer causa fuit ruinæ. Quæ expositio extorta videtur. *In cælum ascendam*) Hiero. dicit hyperbolem esse, & istud significari: Ego studebo, efferre nomen meum & regnum meum quatum possum. Et quia frequens est in scripturis hyperbole, ideo probabile est quod dicit Hieron. *Et sedebam in monte testamenti*) Periphrasis est, aut ciuitatis Ierusalem, aut templi: & eiusdem rei periphrasis est quod sequitur, In lateribus Aquilonis. Simpliciter dixisset, sedebam in templo vel Ierusalem. Templum autem mons testamenti dicitur, quia ibi pacta Dei conseruabantur: & quia ipsum templum in loco editiori extructum erat, propterea motem appellat: & idem templum quia erat ad partem siue plagam Aquilonarem situm vocauit latera Aquilonis. Quam periphrasim mutatus est ex psal. vbi propheta Dauid templum triplici periphrasi describit, dum ait: Mòs Syon ciuitas Regis magni, latera Aquilonis. His tribus idem significare vult propheta. *Ascendam super altitudinem nubium*) Hyperbole est, sicut supra, In cælum conscendam. Et similis hyperbole est apud Ezech. vbi rex Tyri de se ait: Deus ego sum. Et Pharaon rex Aegypti: Meus est fluuius, & ego feci me ipsum. Vt sit sensus: vsq; adeo superbiisti, vt abiecta omnis numinis reuerentia, vix mortalem te esse scias. Si cui non placet hæc hyperbole, ille dicat istud esse simile illi, quod est in Actis, vbi de Herode scribitur: Cui acclamabant, Dei vox est & non hominis: Et ad Theff. 2. de Antechristo dicitur, quod in

Lucifer.

psal. 47. a

Ezech. 28. a

Ezech. 29. a

Acto. 12. d

2. Theff. 2.

templo Dei sedeat, ostendens se tanquam sit Deus. Vt simpliciter dixerit, Nabuchodonosor eo vesaniæ progressum fuisse, vt se Deum verè putarit.

Veruntamen ad infernum detraheris) Est antithesis: Pulchrè enim propheta opponit, sumum imo, infernum cælo, latera Aquilonis lateribus lacus. Nam Hebræi habent, In altera lacus, vbi nos habemus: In profundum lacus. Sensus est: Tu Nabuchodonosor studeas te facere summum, Dominus Deus studet te facere infimum, & faciet.

Qui te viderint, ad te inclinabuntur) Sensus est: qui te viderint in Inferno & profundo lacus positum, cupient aspiciere qui sis, hoc est, quod dicit, ad te inclinabuntur, & vbi propius te contemplati fuerint, dicent: Nunquid iste est vir.) Vox est insultantium & admirantium, quomodo vastator omnium iam ipse vastatus sit, atq; deiectus. Et (vt annotat Hieron.) idioma scripturæ est, nomine orbis non semper vniuersalem orbem, sed illas tantum terræ partes significari, de quibus est sermo in materia subiecta.

Vinculis eius non aperuit carcerem) Impietatis & crudelitatis magnitudo exprimitur quasi dicat: Tam crudelis fuit & inhumanus, vt captiuos non solum cathenis grauabat, sed & tenebrarum horrore miseris inuoluebat, ad eum vt ne fenestellæ aperturam relinqueret ad refrigerium, imò proprium filium Euilmerodach cum alijs in carceribus captiuum detinuit.

Omnes reges gentium vniuersi dormierunt in gloria, vnusquisq; in domo sua, tu autem proiectus es de sepulchro tuo quasi stirps inutilis, pollutus & obuolutus, cum his qui interfecti sunt gladio, & descenderunt ad fundamenta lacus. Quasi cadauer putridum non habebis consortium, neq; cum eis in sepultura.

Omnes reges gentium, & cæter.) Est alia antithesis, sed obscura, in qua interpretanda omnes vtuntur fabula Iudæi, cuiusmodi. Euilmerodach qui patre suo Nabuchodonosor viuentem per septem annos inter bestias ante regnauerat, postquam ille restitutus est in regnum vsque ad mortem patris, cum Ioachim Rege Iudæ in vinculis fuit, quo mortuo cum rursus in regnum succederet, & non susciperetur à principibus, qui metuebant ne viueret, qui dicebatur extinctus. Quare filius vt fidem patris mortui faceret, aperuit sepulchrum, & cadauer eius vnco funibusque extraxit. Sensus itaque est: Reliquis regibus sepulchrum contigit gloriosum, & honorificè sepulti sunt, quisq; in sepulchro suo (hoc est, quod dicit, vir in domo sua, nam vir apud Hebræos est nomen distributiuum) tu autem proiectus es de sepulchro tuo, vnco extractus, inhumatusque relictus quasi stirps inutilis. Si itaque propriè loquutus est propheta, ta-

DAN. D.

le aliquid accidit Nabuchodonosor, quale habent Iudæi: Si autem figuratus est sermo, longè certè petitus est. Si verò figuratè hic dicitur, quod apud Daniele simplicitè fertur, tunc sensus erit iste: Credebas Nabuchodonosor te placida morte moriturum, & subiectis omnibus tranquillitate perfruturum, sed hæc felicitas non continget tibi, viuus adhuc proijceris à tuis, quod contigit illi propter melancholiam, in quam incidit. *Quasi stirps inutilis.*) Metaphora desumpta est à vinitoribus, qui stirpes inutiles abijciunt. *Pollutus & obvolutus*) scilicet sanie aut sanguine ad instar eorum, qui confossi sunt gladio. Et pro eo, quod nos habemus, obvolutus & pollutus, in Hebræo ad verbum est, Vt vestimentum occisorum, qui confossi sunt gladio: Vnde certum est Hieronymum aliud exemplar habuisse, quàm nos hodie habemus. *Et descenderunt in profundum lacu*) Id est, sepulchri vel inferni.

Quasi cadaver putredini, &c.) id est, non continget tibi sepultura, quæ multis regibus te inferioribus contigit. Illud (neq;) quod noster textus habet, non est in Hebræo, & omninò superfluum esse videtur, Hiero. tamen legit, vt patet ex li. 6. commen. si omittatur, multò clarior erit sensus.

T*V enim terram tuam disperdidisti, tu populum tuum occidisti. Non vocabitur in aeternum semè pessimorum. Præparate filios eius occisioni in iniquitate patrum eorum. Non consurgem nec hereditabunt terram, neq; implebunt faciem orbis ciuitatum. Et consurgam super eos, dicit Dominus exercituum, et perdam Babylonis nomen, & reliquias, & germen, & progeniem, dicit Dominus. Et ponam eam in possessione ericij, & in paludes aquarum, & scopabo eam in scopaterens, dicit Dominus exercituum.*

T*V enim terram tuam disperdidisti.*) Difficultas est, quomodo Nabuchodonosor terram disperdidit, & respondet Hieron. quod ad superbiam suam disperdidit. Habet enim hoc modo: Antiquum Assyriorum regnum te multum superbiante & contra Deum eleuante ceruicem tuam, omninò destructum est: Si enim humiliter egisses, & sciuis mensuram tuam, Assyrius & Babylonius hucusque regnarent. Septuaginta, verò non videntes quomodo disperdidit terram suam, & populum suum occidit, verterunt. Terram meam & populum meum. Secundum quos, sensus erit clarior: Terram enim Iudæam, & populum Dei Israel, Nabuchodonosor interfecit & perdidit.

Non vocabitur in aeternum, &c.) Septuag. istud Semen pessimorum, legunt vt sit vocatiui casus, & finiatur ibi periodus, Nò vocabitur in æternum, & Semen pessimorum, iungatur cum sequentibus, videlicet, Præparate filios eius occisioni &c. Sensus est: Terra tua non verfabitur amplius in ore hominum, neque

populus tuus: putabas famam nominis tui fore immortalem, sed non erit immortalis. Si hoc modo legamus cum Septuag. difficile erit inuenire quis sit sensus sequentis periodi, nempe, Semen pessimorum, vel præparate filios, &c. Quare Hieron. magis placet, vt, Semen pessimorum sit nominatiui casus, & suppositum verbi vocabitur, & sensus clarior est. Omnes enim historiae in hoc consentiunt, quod ociofo Balthasar nepote Nabuchodonosor, & succedente Dario in regnum Chaldæorum, nullus de stirpe Nabuchodonosor deinceps regnauerit. Hæc ergo scriptura prædicat, quod Babylon in tantam vastitatem, vt etiam de semine regio nullus remanebit superstes, sed propter impietatem ad vnum omnes peribunt.

Neque implebunt, &c.) Orbem ciuitatum vocat propheta ditionem ciuitatibus plenam. Sensus est: Terra vestra Babylon, in qua plurimæ sunt ciuitates, manebit deserta, & non habitabitur à semine tuo Nabuchodonosor. Quod autem Hiero. transtulit, Non implebunt faciem orbis ciuitatum, in Hebræo pro ciuitatibus scriptum est verbum **דבר** arim quod vertere possimus, & aduersarios: Est eadem vox ambigua, significans vel ciuitates, vel hostes. Et in posteriori significatione accepit Pag. qui hoc modo vertit, Neq; implebunt faciem orbis inimicis, & sensus est: Nullus ex semine tuo, qui cupiat reparare regnum, aduersarius suscitabitur.

Et consurgam super eos dicit Dominus.) Notandum quod quoties loquitur scriptura de interitu Iudæorum, semper seruat reliquias, hic verò non seruantur illæ reliquiae. *Perdam Babylonis nomen*) Id est, ego efficiam, vt Babylon non vocetur posthac regina regnorum. Per germen aut significat filium proximum Nabuchodonosor, per progeniem verò nepotem. *Et ponam eam, &c.*) Per ericium seu erinaceum (quod animal sic dicitur, quia spinis horret) omnes ferè bestiae per Synecdochen intelliguntur. Sensus est: Efficiam vt Babylon posthac sit habitatio omnis generis ferararum. *Et scopabo eam, &c.*) Latini istud prouerbio efferunt, dicentes: Vel cum puluisculo, scilicet auferam, quo vtimur quoties omnia sic tolluntur, vt nihil maneat reliqui. Sensus est: Non relinquam in Babylone vel puluisculum intactum, sed omnia penitus euertam.

I*Vrauit Dominus exercituum dicens: Si non vt putauit, ita erit, & quomodo mente iractauit, sic euentiet, vt conterat Assyrium in terra mea, & in montibus meis conculem eum, & auferetur ab eum iugum eius, & onus illius ab humero eorum tolletur. Hoc consilium quod cogitavi super omnem terram, & hac est manus extenta super vniuersas gentes. Dominus exercituum decreuit, & quis poterit infirmare? Et manus eius extenta, quis auertet eam?*

I*Vrauit Dominus exercituum, &c.*) Hic finit prophetiam de Babylone, & quia post annos plurimos Babylone prius destruenda erat, idcirco vt fidem faciat Iudæis, aliud adiungit, quod mox erat euenturum, nempe de interitu exercitus Sennacherib. Dicit ergo: sicut statui mox euertere Sennacherib cum exercitu suo: ita euertam & Nabuchodonosor cum populo suo: cum ergo videritis illud fieri, certò credito & hoc euenturum. Loquitur autem propheta de Deo hominù more, qui ad confirmandam veritatem iuramentum adducunt. Et iuramentum huus est execratorium, subicitur enim per apposiopefin, dispeream, vel nò sim Deus, aut simile aliquid. Sensus iste est: Si non, quem admodum statui, deleuero exercitum Sennacherib in terra Iudæa, quæ montosa est & cultui meo deputata, non habear à vobis Deus. *Et auferetur ab eis*) scilicet Hierosolymitanis iugum seruitutis, & onus Sennacherib, id est, pondus afflictionis. Historia hæc habetur 4. Regum 18. & seq.

Hoc consilium quod cogitavi.) Hoc quod dicit, Super omnem terram, quosdam inuitat ad trāsitum, & arbitrantur generalem esse cōtra totum orbem prophetiā, sed ex interpretatione Hiero. discimus, id non esse necesse. Quare hic omnem terram illius regionis intelligemus, de qua hic propriè sermo est, oem videlicet terram Assyriorum, & vniuersas gentes eis confederatas. *Dominus exercituum decreuit*) scilicet internecone delere exercitum Sennacherib.

Et quis poterit infirmare) id est, quis poterit Dei decretum soluere aut irritum facere? *Et manus eius extenta*) id est, ad percutiendum parata est. *Et quis auertet eam?*) scilicet ne percutiat. Significat ppheta quod quicquid à Domino decretum est semel, nullius virtute prohiberi posse.

I*N anno, quo mortuus est Rex Achaz, factum est ominus istud. Ne lateris Philistæa, omnis tu, quonia cōminuta est virga percussoris tui. De radice enim colubri egredietur regulus, & semen eius absorbens volucrum. Et pascentur primogeniti pauperum, & pauperes fiducialiter requiescent, & interire faciam in fame radicem tuam, & reliquias tuas interficiam.*

I*N anno quo mortuus est rex Achaz, &c.*) Sub quatuor Regibus, nempe Ozia, Ioathan, Achaz, & Ezechia prophetasse Esaiam in titulo huius libri demonstratum est. Et quæ primis quinq; capitibus scribuntur, prophetavit sub Ozia: quæ sexto capite, sub Ioathã: quæ septimo & sequentibus vsq; ad præsentem locum, sub Achaz: Quæ verò ab hoc loco ad finem vsq; libri, sub Ezechia vaticinatus est, & nihil ad præcedentia pertinet, sed ex decem gentium oneribus secundum est, vt pote Palæstinorum siue Philistinorum. Pro Palæstinis Septuaginta semper verterunt aliè

nigenas, quod mirandum est, cum alienigenæ nomen sit generale pertinens ad oēs gentes exteras. Est autem Palæstina pars Syria eius quæ circa Euphratem est celeberrima, & regionibus Iudææ coniunctissima, ita vt videatur vna regio Palæstina & terra duodecim tribuum.

Ne lateris omnis tu.) Si propheta simpliciter dixisset, ne lateris Philistæa siue Palæstina, quia percussus est Achaz vel Ozias, clarus fuisset sermo: nunc autem quia figuratè locutus est, dicens, Quoniam comminuta est virga percussoris tui, Alij Achaz intelligunt vt Hiero. Haymo & Thomas, alij Oziam siue totum regnum Israeliticum: Verum de Achaz difficile est ostendere, quomodo percussor fuerit Palæstinae, cum neque in libris Regum, neq; Paralyp. huiusmodi quid legatur, imò à Palæstinis ipsum percussum esse constat. Quare probabiliter estimare videntur ij, qui per virgam percussoris Oziam significari volunt, de quo legimus 2. Paralyp. quòd Palæstinos percussit. Sensus itaque est: Ne lateris vsque aded Philistæa defuncto Ozia, qui vobis videtur fuisse coluber, id est, asper & crudelis, quia exurget alius illi similis, imò illum in malitia & crudelitate multum superans, nempe Ezechias, qui per regulum intelligitur. Facit itaque Oziam colubrum, & Ezechiam regulum, que metaphora Hebræis gratiosa est, sumpta tamen à re non gratiosa. Sic Gene. 49. Fiat Dan coluber in via &c. & significatur fortitudo contra hostes. Sicut ergo regulus, qui alio nomine Basiliscus dicitur, in nocendo superat colubrum, non enim solo morsu, sed & visu afflatuq; interficit: Sic defuncto Ozia exurget alius illo multis modis nocentior, nempe Ezechias, qui ipsi in affligendo vix erit comparandus.

Et semen eius absorbens volucrum) Quem admodum nulla auis potest regem percussit illæsa transire, sed quauis procubuerit ore sorbetur: Ita & vos Philistæi ad conspectum regis Ezechia omnes peribitis. Pulchrè seruat metaphoram, quia illum regulum hunc colubrum nominarat, ore eius & spiritu dicit volucres deuorados, per quos Philistæos superbos intelligit.

Et pascentur primogeniti pauperum, &c.) Primogenitus in scriptura dicitur ille, non solum, qui primo loco natus est, sed & is, qui nobis maximè curæ est, & quem præ cæteris turprimamamus. Sic Exodi, Filius meus primogenitus in tus Israel, id est, quem p charissimo habeo. *Scripturis, Sic Hieremias, Ephraim primogenitus me. Exod. 4. us est, id est, charissimus & in delictis habitus. Hier. 31. tus. Item Genesis, Miserere plebi tuæ, super quem inuocatum est nomen tuum, & Israel quem coæquasti primogenito tuo. Iob mor. Iob. 18. tem primogenitam dicit, pro morte acerbissima,*

CAPVT XV.

Psal. 88.

Deut. 33.

Coloss. 1.

Apoc. 1.

lima, & quæ reliquas excedit. Hoc sensu dictum est & illud: Ego primogenitum ponam illum, quod ipsemet David interpretans ait, excelsum præ regibus terræ. Et illud Deut. Primogeniti tauri, id est, præstantissimi. Apud Paulum ad Colossenses, & Ioannem in Apocalypsi Christus dicitur primogenitus mortuorum, quasi in hoc rerum miraculo primas tenens. Quo sensu & illa accipienda sunt, Primogenitus in multis fratribus, & primogenitus omnis creaturæ: Sic hoc loco primogeniti pauperum illi dicuntur, qui non in diuitiis & potentia, sed in vno Domino confidunt. Sensus itaque est: Populus Christianus humilis & verè pauper, id est, qui in vno Domino fiduciam habet, suauiter pascetur in Ecclesia. Qui literam seruant, hoc modo interpretantur: Dum Palæstini ista patientur, Iudæi secunda pace requiescent, & suppetet illis omnium rerum copia, & abundè pascuntur. Verùm quia non legimus istud accidisse sub Ezechia, verisimilior est prior interpretatio, quæ hæc ad Christum refert, quod & Iudæi faciunt.

Et interire faciam, &c.) Per figuras loquitur, sed istud vult dicere, quod populo Dei ficialiter agente & in multa pace requiescente, radix, id est, virtus Philistæi sicetur, & omnes reliquiæ confumentur.

Vlula porta, clama ciuitas, prostrata et Philistæa omnis. Ab aquilone enim fumus veniet, & non est qui effugiat agmen eius. Et quid respondebitur nuncijs gentis? Quia Dominus fundauit Sion, et in ipsa sperabunt pauperes populi eius.

Vlula porta) In nomine porta, notatio est, Id est, vos primores ciuitatis, qui præestis iudicijs, quæ olim in portis exercebantur, vlulate, clama ciuitas, id est, vos plebei & reliqui nomine vulgus clamate. Ab Aquilone veniet.) Philistæa ab Aquilone habet Phœnicem & hinc quod dicit, Ab aquilone, idem est ac si dixisset: Ab Hierusalem veniet Rex Ezechias, qui hoc vobis erit, quod fumus est oculis, hoc est, vexabit vos & erit vobis multum molestus & nocens.

Et quid respondebitur nuncijs Gentis?) hoc est, Ethnicorum nuncijs de statibus Palestinarum & Iudæorum interrogantibus? Vtri sint potiores: Iudæine an Palæstini? quibus respondebitur quod sequitur: Quia Dominus fundauit Sion, & ceter.) Istud ad literam non videtur posse intelligi de isto tempore, sed spiritualiter impletur hodie in Ecclesia, quam CHRISTVS fundauit super firmam petram, & propterea inuicta perstat, quantumuis ab omni parte concutiat.

(*)

Onus Moab. Quia nocte vastata est Ar, Moab conticuit, quia nocte vastatus est murus, Moab conticuit. Ascendit domus, & Dibon, ad excelsa in planctum super Nabo, & super Medaba, Moab vlulabit. In cunctis capitibus eius caluitium, & omnis barbaræ datur.

Onus Moab) In præcedentibus capitibus multa sunt de quibus controuersia est, an secundum literam de re præsentis interpretari oporteat, an secundum spiritum de regno Christi: In hoc verò capite nihil prius controuersie est, sed omnia ad literam interpretari licet. Quo autem consilio propheta ista adiunxerit, quæ ad alienigenas pertinet, & non solum de Iudæis prophetiam suam scribit, dictum est capite 13. vbi etiam quid illa vox, onus, significet, inter cetera explicatum est. Moabitæ autem, quorum vastitatem hic prædicat, vt ex Genesi discimus, à Moab filio Lot ex maiori filia nomen habent. Ditio eorum est in Arabia Petrea: ad mare mortuum, proximi sunt tribui Gad, gens opulenta, vt patet ex Hieremia, & maximè infesta Iudæis, populo Dei: Quare & ipse Deus semper maximè infestus fuit ipsis. In scripturis enim varia & multa extant iudicia odij Dei in Moabitas, apud omnes ferè prophetas, ita vt Deus in ipsis videtur ostendisse typum aliquem hominibus, quibus irascitur. Horum Metropolis erat Ar, quæ hodie ex Hebræo & Græco sermone composita dicitur Areopolis, non vt plerique existimant quod & petra, id est, Martis ciuitas sit. Quæ admodum autem 50. & 51. cap. Hieremiæ, eiusdem sunt argumenti cum 13. & 14. Esaiæ, & illorum velut commentarij: Ita 48. Hieremiæ, eiusdem est argumenti cum isto & sequenti Esaiæ, & multò aperitius explicat, quare diligenter legendum est.

Quia nocte vastata est Ar.) Addit propheta (nocte) vt faciat vastationem magis horribilem. Moab conticuit) id est, populus Moabitarum siluit, non audens rebellare. Ascendit domus) Per partes explicat, quod in genere dixerat, & est duplex lectio hoc loco. Hieronymus domum, quæ Hebraicè dicitur בית הבית intelligit vt sit nomen appellatiuæ qualitatis, & interpretatur de domo regia. Alij volunt esse nomen propriæ qualitatis videlicet viri aut vrbs, sicut Dibon, & legitur hoc modo: Ascendit Baith & Dibon ad excelsa. Verùm in Hebræo præponitur ei היתה litera motivationis, quæ nominibus propriæ qualitatis non ita adiungi solet. Quare prior lectio videtur magis amplectenda. Per hoc autem dicit,

Onus Moabitarum.

Moabita vnde dicitur Gen. 19. c.

dicit, Ad excelsa, templa significat in montibus extructa. Ad ea enim ascendebant metu hostium, ascendebant inquam plangentes vel ad plangendum, vt deos sibi propitios & auxiliantes haberent.

Nabo. Medaba.

Super Nabo & c.) Nabo & Medaba ciuitates nobiles sunt in Moab, de quarum euerfione tota prouincia Moab vlulabat. Vel intelligi potest, quod in Nabo & in Medaba Moab vlulabit, vt propheta hic idem dicat quod ante: Ascendit ad excelsa in plactu. In Nabo enim erat Chamos idolum consecratum, quod alio nomine Beelphegor appellatur. In cunctis capitibus, &c.) Apud antiquos barbæ capitisque rasura luctus indicium erat: Per hæc ergo quæ hic dicuntur, luctus & mœroris magnitudo significatur.

In triuijs eius accincti sunt sacco, super tecta eius, et in plateis eius omnis vlulatus descendit in fletum. Clamabit Efebon, et Eleale, vsq; Iasa audita est vox eorum. Super hoc expediti Moab vlulabunt, anima eius vlulabit sibi.

In triuijs) i. in publicis locis accincti sunt sacco. Super tecta eius) Hoc loco est duplex lectio: Quædam enim exemplaria habent, hoc modo: Super tecta & in plateis eius omnis vlulatus &c. Exponunt autem commentarij hoc modo: Omne plangendi genus audietur in Moab, tam super tecta quæ ascenderunt, vt inde hostes conspiciant, quam in plateis quas fugientes conspiciant hostibus. Nonnulla exemplaria hoc modo legunt: Super tecta eius & in plateis eius omnis vlulatus, Et hoc modo est in Hebræo, & sic legit Hier. 6. lib. commen. & in 5. li. exponit, cuius verba sunt ista: Non erunt priuata lachrymæ: publicum luctum, publica lamæta resonabunt: nec matronæ, nec virgines, nec ætas parua puerorū, nec fracti senum gressus tenebuntur domibus, pudorem & imbecillitatem captiuitatis extrema nescit. Familiare siquidem est Hebræis, quoties simpliciter omnes sine exceptione significare volunt, vt dicant sine adiuncto singulariter, omnis.

Descendet in fletum) Sensus potest esse iste, quod ascendent quidè excelsa ad plangendum, sed postquam ibi non inuenerint auxilium, descendent iterum in terram & ibi plorabunt. Vel hic est sensus, quod à lætitia descendent in fletum.

Clamauit Efebo, &c.) Efebon & Eleale nomina sunt ciuitatum Moabiticæ prouinciæ, quæ admodum & Iasa, quod oppidum mari mortuo imminet, vbi est, & terminus prouinciæ Moab. vult ergo significare propheta, quod non solum in hac aut illa parte, sed vsque ad extremos prouinciæ terminos vlulatus resonabunt. Super hoc expediti, &c.) Vox Hebræa יצא halutse armatos significat, in qua significatiōe plus, quam sexies ponitur Nu. 32. Sensus itaque est: Non solum plebei & ho-

Efebon. Eleale. Iasa.

mines imbelles, sed ipsi quoque milites armis accincti ciulabunt, non fictè & ad ostentationem, sed reuera & quisque in sinu suo vlulabit, atque hoc est, quod dicit, Anima eius vlulabit sua sibi.

Or meū ad Moab clamabit, vectes eius vsq; ad Segor, vitulā cōternantem. Per ascensum enim Luith fles ascēdet & in via Horonaim clamorē contritionis leuabunt. Aqua enim Nemrim deferta erit, quia aruit herba, defecit germē, viror oīs interijt.

Or meū ad Moab clamabit) Loquitur istud propheta cōpatientis affectu, hoc sensu: Reuera & ex animo doleo vices eorū, quamuis hostes sint, tanta est illorum calamitas. Vectes eius, & ceter.) Intelligenda est hic coniunctio causalis (quia) vel (propterea, quod) aut simile aliquid. Nam istud causa est, quare vel etiam hostis condolare queat. Per vectes Hiero. metaphoricè intelligit robur, hoc sensu: Doleo vices eorum, quia robur totius regni vsq; ad extremos terminos cessit. Nam Segor (quæ erat vna ex quinque ciuitatibus quas delere statuerat Dominus) sita erat in finibus Moabitarū, diuidens ab eis terram Phylistiim. Quod sequitur, Vitulā cōternantem, per appositionem additur, hoc sensu: Vectes eius vsque ad Segor, quæ est vitula cōternans. Et cōternantē dixit Hiero. pro trienni, non Latine sed more Hebræorū, pro quo nonnulla exemplaria habent cōsternantem, sed deprauatè, quod patet ex comment. Hierony. & ex Græcis Hebræis que exemplaribus. Nam Græcè est τριετηνιακή quasi dicas triennizantem, id est, accedentem ad trimatum. Hac autem ætate vituli robustissimi sunt & petulantissimi sicut & homo ætatis suæ anno 20. Atque ita obiter propheta notat ciuitatem Segor, quæ prius parua erat & modica, tempore suo factam validam & potentem, & ad modum vituli triennis lasciuam. De Segor vide Hiero. 3. li. Hebr. quæst. De metaphora huiusmodi dicitur cap. 27.

Per ascensum, &c.) Sensus est: Per clinum itineris quod ducit ad Assyrios, populus Moabitarum flens ascendet: & significatur captiuitas. Et in via, & ceter.) Non est hic mentio de contritione, quam assumunt penitentes, sed clamorē contritionis vocat, qualis est illius, qui simpliciter dolet ruina oppressus, qui vtiq; miserabilis est: Hoc enim propriè significat conteri. Sensus est: In via Oronayn, per quam ducentur captiui, miserabiles edent voces, & in altum extollent clamores. Luith autem & Oronayn nomina sunt ciuitatum vel locorum in Moab, quæ deserunt transmigrantes.

Aqua enim Nemrim) Nemrim oppidum est Nemrim super mare mortuum situm per quod significare voluit propheta, non tam ipsas aquas Nemrim, quam totius ciuitatis statum, sicut supra

Segor.

Luith. Oronayn.

72
suprà dictum est de aquis Syloe. Sensus itaq; est: Tota respublica ciuitas Nemrim turbabitur penitus, atq; deserta erit: *Quia aruit herba, &c.* Quod in genere dixerat, explicat p partes, & nihil aliud his significat, quàm totam ciuitatem, imò vniuersam regionem penitus deuaftadam. Significatur ergo hoc loco maxima vastitas.

Secundum magnitudinem operis, & visitatio eorum. Ad torrentem salicum ducent eos, quoniam circumibit clamor terminum Moab. Vsq; ad Gallim vlulatus eius, & vsque ad puteum Elim clamor eius, quia aqua Dibon repleta sunt sanguine. Ponam enim super Dibon additamenta, his qui fuerint de Moab leonem, & reliquijs terra.

Secundum magnitudinem operis, &c.) Visitatio non pro remedio sed pro plaga ponitur, hoc sensu: Quantum fuit peccatum eorum, tanta erit & vastitas. Ad torrentem salicum ducet eos) scilicet captiuos: Et torrentem salicum quidam volunt esse periphrafin vallis Arabiæ, per quam pergitur ad Assyrios: Alij putant esse periphrafin fluminum Babyloniciæ, de quibus psalm. Supra flumina Babylonis &c. Quoniam circumibit clamor, &c.) Id est, quaquaversus patet regio Moab circuibit clamor, id est, nulla regni pars immunis erit à calamitate. Vsq; ad Gallim, &c.) Gallim & Helim vrbes sunt in finibus Moab, & indicat propheta q; vsq; ad vltimos terræ fines protendetur clamor eorum & vlulatus. Quia aqua Dibon, &c.) Vox Hebræa *דבון* quam noster interpres vertit (quia) multa significat: & hoc loco sumi videtur nō vt sit causalis, sed vt idem valeat quod immò vel etiam. Sensus est: Calamitas hæc non solum pertinebit ad populū Moab, sed protendetur vltius per omnes populos vsq; aquas Dibon, vbi tot occidunt, vt & ipsa flumina inundabunt sanguine. Etno tandē hoc loco duplex est lectio: Quædam exemplaria habent Dibon, quedā verò Dimon, neque putandum est mendum esse. nam vna & eadem vrbs per b & m literam scribitur: & apud Hebræos in principio huius capituli est Dibon, hoc verò loco Dimon.

Ponam enim super Dimon additamenta) Id est, Plagam adijciam plagæ: reliquias ciuitates semel, hanc dupliciter vastabo. Et quod sequitur (leonē) per appositionem construendū est, hoc modo: ponam additamenta leonem, & leonem intellige proprii nominis. Sensus est: Posteaquam euertero istam ciuitatem, non satis mihi erit, sed addam leones animalia ferocissima, vt qui fuga elapsi fuerint, ab ijs confumentur. Vel leonē intellige per metaphoram, sæuum & crudelem militem, qui ponetur in insidijs, vt si qui effugerint, per illum interimantur.

Mitte agnum Domine, dominatorem terræ, de petra deserti, ad montē filia Syon. Et erit sicut auis fugiens, & pulli de nido auolantes, sic erunt filia Moab in transcensu Arnon.

Emitte agnum Domine &c.) In præcedenti capite, quæadmodū diximus, omnia ad literam interpretari licet: in hoc verò duo sunt loca, de quibus est controuersia, an liceat seruari literam nec ne, quorum prior est iste: Emitte agnum &c. Et putat Hier. non nisi de Christo posse intelligi, cuius verba sunt hæc: Quod interpretamur nō historia est, sed prophetia. Omnis autē prophetia enigmatibus & præcisīs sententijs inuoluitur, dum de alio loquitur, transit ad aliud, ne si ordinem scriptura seruet, non sit vaticinium. Et est sensus: O Moab in quem defauiturus est leo, & de quo ne reliquiæ quidem saluari poterūt, habeto solatium hoc: egredietur de te agnus immaculatus qui tollat peccata mundi, qui dominetur in orbe terrarum: Sic Hier. quod in ipso mirandum est, cum in his decem versibus non ferat commentarios, qui absq; urgente necessitate, à litera discedant, sicut ca. 13. annotatum est Rabbi Salomō qui scripsit post tempora Hier. cuius sententiam refert Lyra, ab historia narrari incepta nō discedit, & secundum illum hoc loco Sarcasmus est, qualem annotauimus in ca. 8. ibi, Congregamini populi & vincemini.

Particula hæc (Domine) non habetur in Hebræo, neq; in exemplaribus quibusdam Latinis, neq; eam habet Hier. in commen. quare superflua videtur. Dominatorē) In Hebræo potest esse genitiui casus, & sic vertit Pag. Italus: Emitte agnum dominatoris. Potest etiā esse datiu casus, quomodo vertit hæreticus quidam Germanus. Potest esse & accusatiui casus, & sic vertit Hier. Postremò potest esse & vocatiui casus, & hoc modo vertit alius quidam hæreticus Germanus. Omnia admit tit sermo Hebræus.

Ex ca. 3. quarti libri Regū discimus Moabitas tributarios fuisse, & venisse in eam seruitutem, vt soluerent Regi Israel quotannis cētum millia agnorum: Mortuo verò Achab, fœdus hoc, quod cum Rege Israel habebant, præuaricati sunt, & tributum negauerunt. Putat ergo Rabbi Salomon, quod prophetaper amarulentam irrisionem, seruitutem hanc exprobrat Moabitis, & sensum huius versus istum esse: Vos Moabitæ hæcenus negastis Regi Israel antiquum tributū, propterea quod decem tribus deserierint vobis esse

bis esse formidabiles, futurum est, vt iterū incipiūt esse formidabiles, & cogemini principes Israēl denuò agnoscere, & antiquum tributum soluere.

Agnum.) Enallage numeri est, pro agnis. Dominatorem.) Exponunt Hebræi Dominatori, id est, (secundum Rabbi Salomon) Regi Israēl, secundum alios, Regi Iudæ. Nam vt dicunt subiugatis per Salmanasar decem tribubus: tributum hoc pendebant regi Iudæ.

De petra deserti.) Secundum quosdam periphrafsis est totius regionis Moabitiæ, quæ est in Arabia Petræa: Secundum alios verò, certæ alicuius ciuitatis, quæ quia nominare nequeunt, prior expositio verisimilior videtur. Et est periphrafsis valde accommoda, eò quod tota illa regio petrosa sit, & propter rupes etiam deserta. Secundum quos ergo sensus iste est: Vos Moabitæ mittite dominatori terræ Regi Ezechia ex regione vestra agnos tributarios. Hier. qui de Christo interpretatur, Petrā deserti, periphrafin esse dicit Ruth Moabitiidis, quæ marito spoliata de Booz genuit Obeth, & de Obeth Iesse, & de Iesse Dauid, & de Dauid Christū: Quam petram desertam dici voluit, quia gentilis erat, & à cultu veri Dei deserta atq; aliena. Hugo Cardinalis qui & ipse mysterium cognouit, periphrafin esse dicit virginis Mariæ, quam ob aliam causam petram deserti appellari dicit, nimirū quod verè desertus, id est, omni humano auxilio destitutus ad tutum eam habeat refugium. Lyra putat esse periphrafin certæ ciuitatis, vnde Ruth oriunda erat.

Ad montem filia Syon.) Secundum Hier. periphrafsis est Ierusalem, quæ super montem Sion fundata ex eò veluti nasci videbatur, vnde & filia eius appellatur. Secundum Lyram verò, qui refert sententiam Rabbi Solomonis, periphrafsis est Samariæ, quæ erat Metropolis regni Israel: & mons dicitur, quæ erat ædificata super montem Somer, vnde & nomen habet, vt Samaria dicatur, quemadmodū scribitur. 3. Reg. cap. 16. Hactenus de primo versiculo, & cū absq; urgente necessitate non sit discedendum à litera, expositio Rabbi Salomonis non minùs probabilis videtur quàm Hiero. Et quod Thom. dicit eam extortam esse, nunquā puto dixisset, si vidisset Esaiam Hebræicè scriptū, sed extorta est, si spectemus nostrum textū, & exponamus quemadmodum Hug. Card. exponit, videlicet hoc modo: Emitte agnum dominatorem terræ, id est (vt ipse ait secundū phrasim Hebræam) ad dominatorem terræ, vel emitte agnum dominatorem terræ, id est, agnum qui est iudicium dominij terræ, quod Iudæi habent in Moabitas.

Et erit sicut auis fugiens, &c.) Secundum Hier.

nō. redit propheta ad ordinem historiarum, & per filios Moab, villæ & vrbes Moab intelliguntur, & deinde per vrbes, vicos, & villas, metonymicōs earum inhabitatores: de qua phrafi dictum est ca. 3. ibi: Eò q; eleuate sunt filia Syon &c. Possimus etiam dicere, quod filias Moab posuerit pro ipsis Moabitis, eò modo loquendi, quo Græci dicūt: Filij medicorum pro ipsis medicis: de qua phrafi etiam dictum est cap. 5. ibi: Vine facta est dilectio meo &c. Dixit autem in fœminino genere filias, & non filios, vt notaret eos timiditatis. Arnon fluuius est, qui terminat Amorrhæos & Moabitas. Per hoc autē quod dicit, In transcensu Arnon, captiuitatem significat, hoc sensu: Vos Moabitiæ captiui ducemini trans fluuium Arnon in Babylonem & exteris nationes, nec hoc vobis dabitur, vt vsque vna viuat, sed per varia loca dispergemini, non secus, quàm pulli auium de nido auolantes disperguntur. Significatur itaq; hoc versu captiuitas, transmigratio & dispersio Moabitarum.

Ini consilium, coge consilium, pone quasi noctem umbram tuam in meridie. Absconde fugientes, & vagos ne prodas. Habitabunt apud te profugi mei. Moab esto latibulum eorum à facie vastatoris.

Ini consilium, &c.) Putant quidam esse ironiam. Sensus est: Maturè delibera, quomodo extricabis te à malis imminentibus. Alij simpliciter accipiunt vt vox sit propheta sanum dantis consilium, quo se possunt liberare, atq; hæc mala euadere. Sic Hier. quem ferè omnes sequūtur: Vis inquit saluus esse, & misericordiam Dei promereri, fac misericordiam cum populo. Pone quasi noctem, &c.) Scriptura quoties significare vult medium diei æstum, aut mediam molestiam, quæ patimur in medijs malis constituti, quæ nec euadere nec declinare possumus, dicit meridiem. Sensus itaq; est: Cum videris Israēlitas clade aliqua affectos, aut multis malis defatigatos ad te confugere, suscipe eos, præbe eis tecta, & defende illos, atq; hoc est, quod ait, pone umbram tuam in meridie: quod autem addit, quasi noctem, idem valet ac si dicat, umbram densissimam, hoc est, susceptio tua atque defensio sit copiosa ac liberalis. Hier. aliter exponit, hoc modo: In meridie, id est, clara luce & in aperta fuga populi mei tu quasi nox & umbra esto. Et exponēs propheta quod obscuriùs dixerat, subijcit: Absconde fugientes, & vagos ne prodas: habitabunt) id est, habitent apud te profugi mei, scilicet populus Israel. Futurum enim tempus apud Hebræos non nihil potentialitatis habet.

Finitus est enim puluis, consummatus est miser, defecit qui conculcabat terram. Et preparabitur in misericordia solium, & sedebit super eum in veritate in tabernaculo Dauid iudicans & querens iudicium

Psalm. 136.

Gallim. Helim.

Arnon.

Hier. 48.

dicium, & velociter reddens quod iustum est.

Quid no-
mine pul-
vis in scri-
ptura signi-
ficetur.

Finitus est pulvis) Scriptura cum significare vult ingentem militum vel etiam aliarum rerum multitudinem, vtitur nomine pulvis. Iubet itaque propheta Moabitas securos esse, & sine metu suscipere filios Israel ad se confugientes, nec eis quicquam mali ob eam causam metuendum quia finitus est pulvis, id est, Futurum est, vt exercitus Sennacherib, qui tanquam pulvis terrae innumerabilis est, cito consumatur. Quae historia describitur 4. Reg. cap. 19. Consummatus est miser.) Miserum intelligit Sennacherib, qui miser dicitur eo modo loquendi, quo apud Horatium mors dicitur pallida, quia videlicet pallidos facit. Et vox Hebraea **W**schod quae hoc loco ponitur, inimicum significat, hostem & vastatorem.

Et preparabitur, &c.) Videtur hoc loco esse transitus ad regnum Christi, & de eo expositores Latini ferè interpretantur: Et licet multa similia scripturae loca ad transitum inuident, Hebraei tamen seruant contextum litterae, & seruandus est quado salua fidelicet. Sensus est: Quamuis vobis Moabitis videatur ciuitas Ierusalem tam penitus desperata, & non dubitatis quidem quin eam euersurus sit Sennacherib, minimè tamen euertet, sed vetus folium regni Iuda preparabitur & corroborabitur in misericordia: Mirabili enim Dei misericordia, cæteris Iudae urbibus euersis, Ierusalem liberata est.

Et sedebit super eum.) Sensus est: Fugato Assyrio Ezechias regnabit super Iudam, & retinebit folium Dauid, & subiectum sibi populum iudicabit in veritate, id est, in iudicio non accipiet personam, neque secundum faciem iudicabit, sed ex aequitate. Veritas hoc loco opponitur acceptioni personarum. *Dauid*) Memoria Dauid quia Iudaeis grata erat, sancta & iudicialis, propterea eam hoc loco inserit propheta. *Querens iudicium*) Sensus est: Studiose dabit operam iuri, vt iuste & ex aequitate iudicet. *Velociter reddens quod iustum est.*) Id est, In iudicijs dicendis non erit procrastinator, neque in longum differet, sed sine mora iudicabit, & suum curabit cuique reddi.

A diuimus superbiam Moab, superbus est valde. Superbia eius & arrogantia eius, & indignatio eius, plus quam fortitudo eius. Idcirco vlulabit Moab ob Moab, vnuersus vlulabit. His qui latantur super muros cocti lateris, loquimini plagas suas, quoniam suburbana Hesebon deserta sunt. Et vineam Sabama Domini gentium exciderunt. Flagella eius vsque ad Iazer peruenerunt, errauerunt in deserto, propaggines eius relictae sunt, transferunt mare.

Hier. 48.

A diuimus superbiam Moab, &c.) Moabitis quia sanum consiliu prophetæ de profugis Israel suscipiendis contemnebant, confidentes in munitioibus suis: idcirco reuer-

titur propheta ad id quod coeperat, & praedicit mala super eos vetera: idcirco) id est, propter hanc superbiam. *Ululabit Moab ob Moab*) id est, alter ad alterum, populus vnus ciuitatis ad populum alterius ciuitatis. *Vniversus vlulabit*) id est, nemo immunis erit à lamentatione propter mala infligenda. Hoc obseruandum est, quod superbiam sequitur comminatio.

His qui latantur &c.) Comemoratur propheta muros cocti lateris tanquam inusitatum, què admodum Hieremias & alij prophetae, atque his freti Moabitis superbiebant. Sensus est: Annunciate Moabitis calamitates imminentes, & dicite eis, quod muri illi ex coctis lateribus extructi, in quibus iam gloriantur & omnem salutis spem collocant, nihil ipsis proderunt. Suburbana dicuntur vici & villae ciuitatibus adhaerentes. Hesebon autem & Sabama ciuitates propinquae sunt, & inter eas ait Hier. vix quingenti sunt passus. Illa inquit suburbana & ciuitates à suis habitatoribus deserta sunt. In voce (vineae) metaphora est: sumitur enim pro toto terrae tractu, qui est in agris arandis. Sensus est: Sennacherib & qui cum eo venerunt principes exciderunt omnes agros fructiferos. vel in eadem voce potest esse synecdoche, vt in vinea intelligantur omnia alia excisa.

Flagella eius vsque ad Iazer.) Iazer est vrbs quam extruxerunt filij Gad in nouissimo sine Moabitarum. Flagella vineae sunt infirmita seu clauiculi quibus vitis se retinet ne cadat: Hoc autem loco per flagella, propaggines vitis intelliguntur, & est huius loci duplex expositio. Hiero. autem allegoricè significari putat fugam & captiuitatem populi. Per flagella enim seu vitis propaggines intelligit populum Sabama, & per hoc quod dicitur, vsque ad Iazer peruenerunt & errauerunt, fuga significari arbitratur: captiuitatem verò cum dicitur, Transferunt mare, id est, flumen Euphratem, per quod ducti sunt captiui in Babylonem. Alij verò putant per hanc aliquid laeti significari, & alludi ad vineam latissimè se spargentem & luxuriantem, & per multas ambages nexusque longè lateque errantem, quod agricolis gratissimum est. Atque secundum hos sensus est: Ciuitas Sabama aliquando potens fuit & opulenta, sed iam derelinquetur. Verum expositio Hier. probabilior videtur: non enim sic luxuriari solent vites, vt vltra mare propaggines eius sese extenderent.

Super hoc plorabo in fletu Iazer, & vineam Sabama, inebriabo te lachryma mea Hesebon, & Eleale quoniam super vindemiam tuam, & super messem tuam, vox calcantium irruit, Et auferetur lachryma, & exultabo te Carmelo: & in vineis non exultabit, neque iubilabit, Vinum in torculari non calcabis qui calcare consueuerat, vocem calcantium abstuli, Super hoc

Iaz. er.

hoc venter meus ad Moab, quasi cithara sonabit: & viscera mea ad murum cocti lateris.

Super hoc plorabo, &c.) Dolet propheta vices Moabitarum, & magnitudinem vastitatis eorum, lachrymarum multitudine contestatur, cum ait, Inebriabo te lachryma mea, id est, vbertim lachrymabor & deflebo vices tuas miserabiles. *Vox calcantium irruit.*) id est, hostium exercitus irruit, ipsi videlicet Assyrij & Chaldaei, messem, vindemiam & omnia vastantes. Lege 48. caput Hierem. vbi totum hoc caput ferè exponitur.

Carmelus.

3. Reg. 18.

Iere. 48. f

Et auferetur lachryma, &c.) Carmelus mons est opimus atque nemorosus iuxta Ptolomaidè mari imminens, vbi Helias flexis genibus. pluiam à Domino impetrauit. Quare autem hoc loco illius meminerit propheta, cum non sit situs in toto isto tractu terrae Moabitarum, breui commentario docet Hier. Idioma inquit scripturarum est, vt semper Carmelo monti multum pingui & nemoroso fertilitatem & abundantiam comparet. Sensus ergo est: Auferetur lachryma ab vberima regione Moabitarum. *Et in vineis non exultabit neque iubilabit.*) supple prior vindemiator, id est colonus prouinciæ Moabiticæ. *Vocem calcantium abstuli.*) Hoc Ieremias ait alijs verbis: Nequaquam calcator vnae solitum celeuma cantabit, sed vbiq; hostilis vastitas & hostium orietur clamor.

Super hoc venter meus, &c.) Est vox prophetae ex animo dolentis de contritione Moab: Super hoc ait, id est, super destructione Moab venter meus nimio dolore commotus tanquam cithara resonabit, & sonitum edet. Ita enim natura nobis comparatum est, vt in maximis doloribus & angustijs venter noster commoueri & crepare soleat. Quod ergo dicit propheta, tale est: Verè & ingenuè doleo desolationem vestram: quod sequitur, eundem ferè habet sensum, Et viscera mea ad destructionem murorum cocti lateris turbabuntur & quasi resonabunt, hoc est, non fictas lachrymas plorabo, sed veras & ex intimis visceribus profectas.

Et erit cum apparuerit, &c.) Sensus est: In quo posuisti primum vestrum praesidium, hoc vobis non opitulabitur: putastis quod fugiendo ad idola vestra, possitis ab Assyrijs liberari, sed fallimini, non ita continget: Verum quum loca vestra sacra magno cum labore & fatigatione accesseritis ad orandum, & Deorum vestrorum opem implorandum, non valebitis orare propter subitum hostium impetum qui vos oppriment.

Duplex ac-
ceptio il-
lus parti-
cula. ex
tunc.

Hoc verbum quod loquutus est Dominus, &c.) Hic est epilogus totius tractatus, qui coepit cap. 15. & notandum est duplicem esse usum huius particulæ, Ex tunc. Interdum enim vsurpatur pro aeternitate, vt in psal. Parata fedes tua ex tunc, id est, ab aeterno. Interdum verò

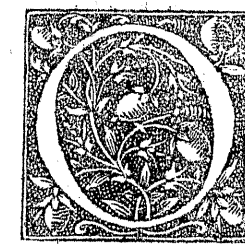
pro certo tempore praeterito. Sic capitur huius prophetae cap. 44. 45. & 48. & commentarij hoc loco ferè accipiunt in posteriori significatione.

in tribus annis, &c.) Istud Hebraicè dictum est, pro intra spacium trium annorum, & notandum quod annorum seu dierum mercenarij frequens est mentio in scripturis, & praecipue apud S. Iob, qui hac phrasi multum delectatur, & dupliciter accipitur. Interdum enim significat ærumnas, & vitam duram molestijs laboribusque plenam, quam citissimè finire cupimus: Sic sumitur Iob. 7. Militia est vita hominis super terram, & sicut dies mercenarij, dies eius. Quo loco dies mercenarij non aliud sunt, quam dies miseriarum pleni. Interdum significat certum & statutum tempus: Sic capitur Iob. 14. Recede paululum ab eo, donec optata veniat sicut mercenarij dies eius. Vtraque metaphora sumpta est à mercenarijs, eò quod eorum dura est conditio & seruitus molesta, quique ea hora, qua possunt discedere, discedunt, nihilque morantur. In posteriori significatione accipitur hoc loco, & sensus est: Ego trib. annis adhuc patiar extrahi gloriam Moab, sed non diutius, non magis, quam anni mercenarij extrahuntur, qui finitis suae conductionis annis statim recedunt. Similis omninò phrasis est ca. 21. Adhuc in vno anno &c.

Duplex
acceptio
huius par-
ticulae, az-
nus seu di-
es merce-
narij.

Et relinquetur in eo sicut racemus, &c.) Sensus est: Quam pauci sunt racemi, qui remanent in vite post vindemiam, tam pauci remanebunt in Moab, qui nunc gloriatur in multitudine populi.

CAPVT XVII.

Damusci. Ecce Damascus desinet esse ciuitas: et erit sicut aceruus lapidum in ruina, Derelictae ciuitates Aroer gregibus erunt: & requiescent ibi, et non erit qui exterreat, Et cessabit adiutorium ab Ephraim, et regnum à Damasco: & reliquia Syria sicut gloria filiorum Israel erunt, dicit Dominus exercituum.

Damusci.) Damascus, vt patet ex 7. Onus Damascus. Capite huius prophetae, metropolis est Syria, quae quia semper auxilium decem tribubus contra Iudam praebuit, quemadmodum in lib. Regum, & Paralip. narrat historia, etiam ipsa vastitatem ab Assyrijs immineere praedicit.

Ecce Damascus desinet esse ciuitas, &c.) Nò quidem in aeternum desinet esse ciuitas, sed solum ad tempus. Assyrij enim euertentur quidem hanc urbem, sed sub Ptolomæo Rege rursus aedificata est & in pristinum statum restituta. *Et erit sicut aceruus lapidum.*) Id est, in tantum vastabitur ciuitas ista, vt pristinae potentiae

tentia vestigia in ruinarum magnitudine vix demonstrantur.

Derelicta civitates Aroer, &c.) Aroer hoc loco nomen est non civitatis, quæ in Iudæa est, sed regionis in regno Syriæ. *Et requiescent ibi.*) Id est, in medijs civitatibus Aroer accubabunt greges, & tanta erit solitudo, vt non inueniatur qui exterreat.

Et cessabit adiutorium ab Ephraim, &c. Id est, Decem tribus quæ semper solent confugere ad Damascum pro suppetijs aduersus duas tribus, non ultra confugient, sed confugium hoc & adiutorium cessabit, quia regnum Damasci cessabit atque evertetur penitus, atque hoc est, quod sequitur: Et regnum Damasco, scilicet cessabit, & sicut populus Israel in captiuitatem ducetur, sic & populus Syriæ: & quam pauci ex filijs Israel relinquentur in terra Samarie, tam pauci ex Syrijs relinquentur in Syria: & quam illi erunt ignobiles, tam erunt ignobiles & isti. Gloriam autem pro ignominia dixit per ironiam: hoc autem fiet quia Dominus loquutus est, cuius verba irrita esse non possunt.

E*t erit in die illa, attenuabitur gloria Iacob, et pinguedo carnis eius emarcescet. Et erit sicut congregans in messe, quod restiterit, & brachium eius spicas leget, Et erit sicut quærens spicas, in valle Rapha & relinquetur in eo sicut racemus: & sicut excusio oleæ duarum aut trium oliuarum, in summitate ramis: siue quatuor, aut quinque in cacuminibus eius fructus eius, dicit Dominus Deus Israel.*

A*tenuabitur gloria Iacob.*) Id est, decem tribuum, quarum gloria erat Syria & Damascus: In illis enim gloriabantur. *Et pinguedo eius.*) id est, fortitudo eius marcescet: De cuius vocis significatione dictum est supra cap. 10. cum dicitur: Et in pinguib. eius mitet tenuitatem.

Et erit sicut congregans, &c.) Sensus est: Damasceni vel filij Israel erunt, quales vulgo esse solent, qui spicas legunt post terga mentium, hoc est, tam miseri erunt & pauperes. Hiero. exponit hoc modo: Tam pauci remanebunt in Damasco, quam solent post messorum paucæ remanere spicæ, quas in valle Raphaim latissima & potētissima pauperes quærere solent. Secundum quem tres à propheta hoc loco adducuntur similitudines, & sunt quasi bucolicæ, quarum primam nunc explicuimus. Secunda hæc est: *Et relinquetur in eoracemus.*) Sensus est: Quam pauci racemi & quam paucæ vix fallere solent oculos vindicatoris, & sic præteriri: tam pauci futuri sunt Damasceni seu filij Israel. Eadem similitudo ponitur in fine præcedentis capituli. Tertia est: *Et sicut excusio oleæ, &c.*) Sensus est: quæ paucæ oleæ relinquantur à colligente in summitate oliuæ, ad quas non ita pertingere potest, tam pauci isti futuri sunt. Nomen oleæ & oliuæ Latini nunc pro arboribus

re, nunc pro fructu vsurpant: Hebræis diuersa sunt vocabula, & quod priori loco ponitur non fructum significat, vt ferè Latini exponunt, sed arborem: Est enim Hebræicè זַיִת zayth. Quod verò posteriori loco ponitur, fructum significat: Est. n. זַיִת גָּרְגֵרִים gargerim quæ vox granum vel semen aut fructum arboris non oliuæ tantum, sed cuiusvis plantæ significat. Hic proprietates vocabuli, excutere, obseruanda est ex alijs scripturæ locis. Deut. 24. Si fruges collegeris oliuarum, quicquid remanserit in arboribus, non reuerteris vt colligas. Vbi ad verbum in Hebræo est, si excuseris oleam tuam, ramos post te iterum non excucies. Ex quo loco discimus, quod excutere oleam idem sit, quod legere oleas siue oliuas ex arbore. In eadem significatione ponitur Esa. 24. Quomodo si paucæ oliuæ, quæ remanserunt, excutiantur ex olea. Et quod ad lectionem attinet, notandum quod post, Quatuor aut quinque, non sit faciendum comma. Nam iste est sensus: Sicut excussa olea duo vel tres, aut certè quatuor vel quinque fructus relinquantur in summitate ramorum: ita pauci relinquentur & erunt immunes ab occisione & captiuitate.

I*n die illa inclinabitur homo ad factorem suum & oculi eius ad sanctum Israel respicient, & non inclinabitur ad altaria, quæ fecerunt manus eius & qua operati sunt digiti eius, non respicient lucos, & delubra.*

I*n die illa inclinabitur homo, &c.* Istud ad conuersionem orbis terrarum per Christum & Apostolos factam, quidem pertinere putant: Pia quidem ait Hierony. voluntas interpretantium, sed non seruans ordinem historiarum. Secundum Hieron. ergo sensus est: Subuersa Damasco, & decem tribus in captiuitatem ductis, residui Israel conuertentur ad Deum, qui eos creauit: & oculi eorum nequaquam idola respicient, quæ fecerunt in Dan & Bethel, sed ipsum Deum respicient, à quo Israel habet suam sanctitatem, condemnantes idola, quæ propria arte & industria effinxerunt. Istud factum legitur diligentia Regis Ezechie, ad cuius litteras, reliqui qui euaserant manus Assyriorum, ad Deum conuersi sunt, & templum Ierusalem ingressi sicut narratur lib. 2. Paral. cap. 30. & 31.

I*n die illa erunt civitates fortitudinis eius derelicta sicut aratra, & segetes, quæ derelicta sunt à facie filiorum Israel, Et erit deserta: quia oblita es Dei saluatoris tui, & fortis adiutoris tui non es recordata, Propterea plantabit plantationem fidelè, & germen alienum seminabit.*

I*n die illa erunt civitates fortitudinis, & ceter.)* Hebræicè dixit, civitates fortitudinis, Latinus diceret, Civitates fortes siue munitas. Lyra hoc modo exponit: Sicut filij Israel non potuerunt defendere ea, quæ erant in campis ve-

pis venientibus Assyrijs, ita nec seipos in civitatibus munitis. Sed verus commentarius iste est: Civitates Israel munitissimæ derelinquentur, non aliter quam olim ad præsentiam filiorum Israel ex Aegypto venientium derelicta sunt aratra & segetes ab ipsis Amorrhæis, & nationibus alijs, Iudæorum conspectum fugientibus. Ad aduentum siquidem filiorum ex Aegypto sub duce Moyse & Ioseph, ipsi Amorrhæi, Enæi & ceteræ gentes, quæ terram promissionis tunc temporis inhabitabant, subito pauore perterritæ fugiebant: ex medio opere, quod in agris exercebant: qui arabant, dimittebant aratra: qui colligebant messem, dimittebant segetes: alij alia relinquebant, salutem pedibus requirentes. *Et erit deserta*) Nonnulla exemplaria legunt, *Et eris deserta*, sed verisimilius est, imò certum est in tertia persona esse legendum. Et erit deserta, & hic finitur periodus, & quod sequitur est noua periodus.

Quia oblita es Dei saluatoris tui.) Est apostrophe ad Israel. Sensus est: Quia tu terra Israel oblita es Saluatoris tui, qui te liberauit ex Aegypto, & adhæsisisti idolis: *Et fortis adiutoris*) id est, eius qui tibi semper aduersus gentes fortitudinè præbuit, non es recordata: *Propterea plantabis plantationem fidelè*) Hoc prescius & per ironiam legendum est: Non enim dicere voluit propheta, quod idcirco plantarent plantationem fidelè, sed contrariū. Vnde Septuag. non verbum, sed sensum reddentes, dixerunt: propterea plantabis plantationem infidelè: *Et germen alienum seminabis*) Alienum more scripturæ vsurpatur pro notho & adulterino: Sic psalm. 17. Filij alieni mentiti sunt mihi. Sensus est: Germen nothum & adulterinum seminabis. Aliter interpretatur Hiero. qui germen alienum vocat, quod alijs feminatur: *Seminabis, inquit, germen, quod hostis auferet.*

I*n die plantationis tuæ labrusca, & mande semen tuum florebit. Ablata est messis in die hereditatis, & dolebit grauiter.*

I*n die plantationis tuæ labrusca.*) Explicat propheta vt tranque periodum versus præcedentis. Nam istud, *In die plantationis tuæ labrusca*, est explicatio illius: Propterea plantabis plantationem fidelè. Sensus est: Pro vera vita plantabis adulterinam, pro vite seck plantabis labruscam. Est autè labrusca genus vitis syluestris, sic dicta, quod in terræ marginibus & in sepibus nascatur, & vulgo erratica dicitur. *Et mande semen tuum florebit.*) Istud explicatio est illius periodi, *Germen alienum seminabis.* Et secundum Haymonem sensus iste est: Mane id est, ante tempus florebit semen tuum, & propterea non veniet ad maturitatem. Secundum Hieronymum verò aliquid læti significatur, hoc sensu: *Semen tuum magnam quidem spem*

copiosæ messis promittet in germine, non est tamen quod magnopere gaudeas, quia vbi maturitas aduenerit ab alio demetetur, & hoc est quod sequitur, *Ablata est messis*) id est, segetes ablatae sunt: *In die hereditatis*) id est, eod die, quo oportebat iam tenere & congregare in horrea. Hebræi enim hereditare suò more vocant, manu tenere & possidere. *Et dolebit grauiter*) Mutat personam, dolebit pro dolebis, quod non est infrequens Hebræis: Sensus est: Quado sperata & iam penè obtentam messem perdidideris, tunc dolebis grauiter & supra modum. Istud hodie vsu venit studiosis omnibus siue philosophiæ siue Theologiæ, qui non referunt eò, quod debent, studia suà nempe ad Deum, vt per ea ille sanctificetur: vel qui ita vehementer se studijs occupant, vt per hoc in se extinguant deuotionis spiritum: omnibus illis & singulis dicit propheta, in die plantationis tuæ labrusca, id est, credis te rectè instituisse studia tua, sed postea deprehendes esse vana: ex celerit studiorum profectu spem magnam concipies sed vbi messis, id est, tempus quo quisque accipiet mercedem, aduenerit, frustraberis spe tua, & dolebis grauiter.

V*AE multitudini populorum multorum, vt multitudo maris sonantis: & tumultus turbarum sicut sonitus aquarum multarum, sonabunt populi sicut sonitus aquarum inundantium, & increpabis eum, & fugiet procul: Et rapitur sicut puluis montium à facie venti, & sicut turbo coram tempestate, in tempore vesperæ, & ecce turbatio in matutino, & non subsistet. Hac est pars eorum, qui vastauerunt nos, & fors diripiendum nos.*

V*AE multitudini populorum, &c.* Hæc ad Assyrios seu ad exercitum Sennacherib pertinent, quem propter ingentem militum copiam, fremitum & impetum, fluctibus maris inundantis comparat, Sensus est: Væ multitudini populorum venientium cum Sennacherib contra Iudam, quæ tanta est, & tanti fremitus, vt multitudini fluctuum maris comparari queat. Quemadmodum autem occasione Syrorum, desolatione decem tribuum prædicit quæ semper ad Syros pro suppetijs confugiebant: Ita vtrorumque & filiorum Israel & Damascenorum occasione vastitate hæc prædicit Assyriorum, qui Syros & decem tribus vastauerunt.

Sonabunt populi, &c.) Illud verbum (increpare) Hebræis familiare est, quoties de mari aut ventis loquitur, quæ cum Deus pro imperio suo iubet, vt desinant esse molesta, mare aut ventos increpare dicitur. Increpare igitur quamquam Latine sit reprehendere vel arguere, more tamen scripturæ & phrasi Hebrææ linguæ pro coercere & compescere ponitur: Sic Psal. Increpuit mare rubrum, & exsiccatum est. Et apud Luc. Increpuit mare & tempestatè, id est, compescuit & sedauit.

Quod ergo hic dicit propheta, increpabit eum, cap. 19. 4. Reg. alijs verbis dicitur, ubi Dominus de Sennacherib loquens, ait: ponam itaq; circulum in naribus tuis, & chammum in labijs tuis, & reducam te in via per quam venisti. Sensus itaque est: Dominus ipsum Sennacherib eiusq; exercitum magno cum impetu, armorumq; ingenti strepitu venientem contra Iudam compescet, sedabit, & penitus dissipabit, atq; hoc est quod sequitur: Et fugiet procul, & rapietur sicut pulvis montium &c. Sensus est: Sicut pulvis ventorum impetu projicitur atq; late dispergitur & veluti turbo in sublime tendens vi tempestatis in oppositam partem reuerberatur: ita Sennacherib & totus eius exercitus cum appropinquauerit Hierusalem, dispergetur atq; redire cogetur.

In tempore vesperæ, & cate.) Id est, cum primum Sennacherib obsidionem molietur, siue cum vesperi nunciabitur Sennacherib ad obsidendum oppidum venisse omnium corda, qui in ciuitate Hierusalem fuerint, commouebuntur: sed primo mane nunciabitur eundem Sennacherib percusso eius exercitu fugisse. Historia habetur 4. Reg. cap. 19. *Hæc est pars eorum, &c.* pulchrè epiphonemate concludit propheta hoc caput: Sensus est: Ita pœnas dabunt, ita percutientur qui persequuntur populum Dei.

CAPVT XVIII.

Væ terra cymbalo alarum, quæ est trans flumen Aethiopia, qui mittit in mare legatos, et in vasis papyri super aquas, ite angeli veloces ad gentem conuulsam, et dilaceratam, ad populū terribilē, post quē non est alius ad gentem expectantē, et conculatā, cui diripuerūt flumina terrā eius.

Quemadmodum in præcedenti capite propheta minatur Damasco, propterea quod decem tribus ab illa auxilium habentes Dei misericordiam implorare neglexerunt: Ita etiam hoc capite Aegypto vastitatem prædicit, quia ob eius auxilium duabus tribubus præstitum, neglecta est ab eis Dei inuocatio.

Tota autem difficultas huius capituli sita est in hac parte. *Væ terra cymbalo alarum, quæ est trans flumen Aethiopia.* Quæ est periphrasis vnius ciuitatis videlicet Aegypti, in qua explicanda multum variant interpretes. Hieronimus rationem reddens periphrasis, Aegyptum dictam esse putat cymbalum alarum, propter velocitatem frugum: velox quippe & concitus auium volatus cymbali sonitum reddit. Secundum quem sensus est: Væ terræ in qua est cita, velox & matura messis: Verum periphrasis hæc nimis longè petita est,

cum velocitas quæ est in auibus, & quæ in frugibus, toto genere differant. Haymo vero dictam putat cymbalum alarum, propter suauem auxilij ferendi promissionem. Secundum quem sensus est: Væ terræ quæ promittit auxiliares copias, & suppetias haud grauatim mittit populo duarum tribuum. Thomas autem adfert aliam rationem, & Aegyptum dictam esse vult cymbalum alarum quasi semper sonantē & tinnientem propter Nili cataractas. Secundum quem sensus est: Væ terræ in qua est fluuius Nilus qui citissimè decurrens cymbali sonitum reddit.

Studioſi verò Hæbræorum, Aquila, Pag. & alij cum non viderent quomodo exponerent cymbalum alarū, acceperunt vocē Hæbræā nō pro cymbalo, sed pro vmbra, quod etiam radix חלל חלל significat, quamuis nomen חלל חלל inde deductum frequētius pro cymbalo vsurpetur. Atq; inter hos quibusdam Aegyptus dicitur vmbra alarū, propter auxiliares copias quas promittebat, & defensionis auxilium. Hæc interpretatio consentit cum Haymone, & meminit eius Hieronimus exponens versionem Aquilæ. Alij terra hæc dicitur vmbra alarum, propter vela nauium, quæ multitudine sua terram Aegypti quasi obumbrant. Hoc modo videtur intellexisse paraphrastes Chaldæus, qui habet hoc modo: Væ terræ, ad quam veniunt cum nauibus de terra longinqua, & vela sua extendunt, vt aquila volans alis suis. Alij denique propter multitudinē auium ita dictam putant, quæ ibi sine numero & assiduè volitando quasi perpetuam vmbra faciunt. In hac tanta expositionum varietate, illa magis probata videtur, quæ exponit hoc modo. Væ terræ, quæ semper alijs est vmbra alarū ad quam confugiūt: vel quæ in vmbra alarū suarum alijs gentibus auxilium pollicetur. Nam nomine alarum scriptura frequenter intelligit auxilium seu defensionē, vt Psal. 16. Sub vmbra alarum tuarum protegeme.

Quæ est trans flumen. Haymo legit pluraliter hoc modo: Quæ est trans flumina Aethiopia, id est trans riuos Nili fluminis, qui ex Aethiopia in Aegyptum fluit. Similiter legit Hieronimus, non solū in textu, sed & in cōmentarijs ita interpretatur: præterea & sic habet textus Hebraicus. Deniq; pluraliter loquitur & Ezechiel. Ecce ego ad te Pharaon Rex Aegypti draco magne, qui cubas in medio fluminum tuorum. Quare verisimilior est lectio, quam habent Biblia Parisiensia, iam recentior edita, quæ legunt in plurali numero.

Qui mittit in mare legatos. Et hic duplex lectio est, quadam enim exemplaria legunt, Qui: alia verò legūt, Quæ. Si ergo legamus, Qui, dicemus prophetam mutare personam & considerationem suam à terra dirigere ad ipsum Regem terræ. Mare cōsuetudine scripturarum

pturarum, quæ omnes aquarum congregationes maria vocat, Nilū appellauit propheta. Sensus est: Qui mittit per Nilum legatos. Quod sequitur, *Et in vasis papyri super aquas* eiusdem rei loquutio est, sed obscurior. Vasa autem Hæbræi instrumenta vocant. Vasa papyri periphrasis est nauium ex papyro frutice contextarum, quibus multum utebantur in Aegypto, maximè in illa parte, qua cataractas habet magnas & profundas: Vel secundum Hieronimum vasa papyri appellauit vasa chartacea, id est, epistolas in charta descriptas, quæ sensum etiam reddiderunt Septuaginta. quorum versio sic habet: Qui mittit in mari obfides & epistolas biblinas super aquam. Secundū quos sensus est: Væ terræ cuius rex mittit per Nilum legatos vna cum epistolis ad duas tribus, quibus suum illis pollicetur auxilium. De papyro vide Plin. li. 13. ca. 11. nat. hist. Est autem papyrus frutex, habens radicem obliquam triagulis lateribus, decem nō amplius cubitorum longitudine, in gracilitatem fastigiatam: ex quo frutice fiebant olim naues contextiles, & charta.

Ite angeli veloces, &c. Verba sunt regis Aegypti mittentis nuncios per Nilum ad duas tribus siue ad Iudæos, quos gentem conuulsam vocat ex eo quod vario bello contriti erant: *Ad populū terribilē* scilicet aliquando. Iudæi siquidem sub Mose & Iosue terrore erant omnibus gentibus, non quod cæteras gentes vincerent multitudine, sed propter Dei auxilium, sicut habetur Iosue 2. *Post quem non est alius* Id est, cui non est alia gens comparanda. *Gentem expectantem* Gens Iudæa hoc olim proprium habuit, quod expectaret auxilium à Deo, quem non videbat, cum ceteræ haberēt Deos suos sibi præsentēs, quos videbant. Ad Gentem ergo expectantem intellige auxilium à Deo, quem nunquam videt. Vnde à cæteris Gentibus ridebantur, sicut testatur illud poetæ, Nil præter nubes Iudæus adorat.

Cuius diripuerūt flumina terram eius. Flumina appellat reges cum exercitibus. Quæ periphrasis scripturis vltatissima est, & apud Ezechielē nusquam non obuia. Sensus est: Cuius terræ diuersarum gentium reges Assyriorū, Chaldæorum &c. vastauerunt. *Ad montē nominis Domini, &c.* Hunc versum non legit Hieronimus, neq; illum habent exemplaria Hebræa, neq; Græca: quare superuacanea est, & ex fine cap. videtur huc insertus.

Omnes habitatores orbis qui moramini in terra, cū eleuātū fuerit signum in montib. videbitis, et clangorē tubæ audietis, quia hæc dicit Dominus ad me: Ego quiescam & considerabo in loco meo, sicut meridiana lux clara est, & sicut nubes roris in die messis, Ante messem enim torus effloruit, & immatura perfectio germinauit, & præscindetur ramusculi eius falcibus, & qua derelicta fuerint abscindentur, Et ex-

cutientur, & relinquentur simul auibus montium, & bestijs terræ, & æstare perpetua erunt super eum volucres, & omnes bestie terræ super illam hiemabunt.

Omnes habitatores orbis, &c.) Orbem intellige illam terræ partem, de qua sermo est, videlicet Aegypti. Signū appellat vexillum militare, de qua voce dictum est, ca. 11. circa illum locum, in die radix Iesse. Sensus est: Vos Aegyptij & cunctæ per circuitum gentes, quando ab Assyrijs vel Chaldæis in altū erectum fuerit vexillum militare signū, clarè videbitis, & cum claxerit tuba apertè audietis & manifestè cognoscetis quid cogitauerit contra Aegyptum Dominus.

Ego quiescam, &c. Est hypotyposis: Depingit enim propheta Dominum Deum quasi in solo aliquo cubiculo sedentem & considerantem Aegyptum diripi. Sensus est: Tacitus ego & immotus contemplantor quæ futura sunt, atque ita clarè & apertè contemplantor, vt est clara lux meridiana, hoc est, nihil omninò erit impedimenti, quo minus omnia videbo. *Et sicut nubes roris in die messis* Id est, Ego licet immotus manens adferam tamen rebus temperiem, sicut nubes rorida tempore messis, quæ refrigerat.

Ante messem enim torus effloruit. scilicet populus Aegypti. Describit propheta sub metaphora vastitatem & interitum Aegyptiorum. Sensus est: Hoc futuri sunt Aegyptij, quod præcoces fructus, vel quod segetes ante maturitatē erumpentes, & antequam perfectio temporis veniat germinantes: quæ sicut inutiles sunt & cito pereunt, sic & Aegyptij cito peribunt. *Et præscindentur ramusculi eius* Id est, in medio rerum successu quasi ramusculi inutiles falcibus, id est, gladijs Assyriorum vel Chaldæorum succidentur, & non succedet quod faustum videbatur habere principium. *Et qua derelicta fuerint, &c.* Id est, si qui Aegyptiorum gladijs, Chaldæorum aut Assyriorum euaserint, illi alio mortis genere abscindentur, atque è medio auferentur.

Excutientur & relinquentur simul, &c. Neputares ait Hieronimus, prophetam de vinea dicere & non de hominibus, vertit metaphoram in historię veritatem: Non enim aues & bestie abscissos arborū ramos, sed cadauera deuorant. Et hæc plenius apud Ezechielē describuntur. *Æstare perpetua erunt super eum volucres* Est metalepsis: Significat enim propheta maximam interfectorum multitudinem. Sensus est: Tot & tam multa erunt cadauera, vt vna integræ æstate & hyeme sufficiant ad bestias terræ carniuoras & aues cæli alendas.

In tempore illo deferetur munus Domino exercituum à populo diluſo, & dilacerato, à populo terribili, post quē nō fuit alius, à gente expectantē, & conculatā, cui diripuerunt flumina terrā eius, ad locū nominis Domini.

nis Domini exercituum, montem Sion.

In tempore illo, &c. Id est, post Aegypti vastitatem, & deletum eius imperium deferetur munus & sacrificium Domino à Iudæis, qui antea relicto veri Dei cultu idola adorabant, & in vanitate umbræ Aegypti confidebant. Agente expectante) Bis legendum est (expectante) hoc modo, Agente expectante, expectante. Sic enim habent exemplaria Hebræa, sic legit & Hiero. sic etiam Haymo interpretatur: vt sit auxesis. Indiligens aliquis lector putans esse superuacaneum alterum amouit: Et eodẽ modo legendum est in principio capitis, Ad gentem expectantem expectantem. Quod autem in fine ponitur, videlicet ad locum nominis Domini, construendum est cum verbo, deferetur, hoc modo: In tempore illo deferetur munus Domino exercituum à populo diuiso, id est, à Iudæis ad locum nominis Domini, montem videlicet Sion, id est, ad templum Ierusalem, quod super montem Sion ædificatum est. Istud autem factum est sub Zorobabel, Iesu, Esdra, Neemia.

CAPVT XIX.

Nus Aegypti. Ecce Dominus ascendet super nubem leuem: & ingredietur Aegyptum, & commouebuntur simulachra Aegypti à facie eius, & cor Aegypti tabescet in medio eius.

Onus Aegypti. More prophetico obscuris clara subnectit: Quodenim prius inuoluta periphrasi dixerat, Vt terræ cymbalo alarum, nunc apertius explicat onus iniquis Aegypti. Et totam hanc prophetiam quidam ad Romani tempora referunt, quando Antonio Cleopatraque superatis Augustus Cesar Aegyptum subiugauit: Sed simplicius est, si ad tempora Assyriorum & Nabuchodonosor Regis Babylonis referatur, & eam intelligamus prædici captiuitatem de qua vaticinatur Hieremias, Vitula elegans & formosa Aegyptus. & Ezech. Cessare faciam multitudinem Aegypti &c.

Hie. 46. & Eze. 30.

Ecce Dominus ascendet, &c. In nubem leuem, metalepsis est. Significat enim propheta tum quod illud malum velocissimè veniet: & per nubem leuem intellige exercitum Chaldeorum vel Assyriorum velocissimum, quia ipsius imperio euocabuntur ad bellum contra Aegyptios. Et commouebuntur, &c. Phrasis ista, A facie, in scripturis frequentissima est, & idem valet, quod in præsentia, vel ad præsentiam, vel à præsentia. Sensus est: Simulachra, quæ Aegyptij hætenus pro dijs coluerunt, adueniente Domino cedent ei, nec poterunt

ipsis quidquam prodesse.

Et cor eorum tabescet) Id est, Corda Aegyptiorum præ nimio timore languescunt in visceribus ipsorum.

Et concurrere faciam Aegyptios aduersus Aegyptios, & pugnabit vir contra fratrem suum, & vir contra amicum suum, ciuitas aduersus ciuitatem regnum aduersus regnum, & dirumpetur spiritus Aegypti, in visceribus eius, & consilium eius precipitabo. Et interrogabunt simulachra sua, & diuinos suos: & pithones, & hariolos: & tradam Aegyptum in manu dominorum crudelium, & rex fortis dominabitur eorum, ait Dominus Deus exercituum.

Et concurrere faciam Aegyptios, &c. Temporibus Assyriorum & Nabuchodonosor Regis Babylonis seditione factam esse in populo Aegypti ex historijs manifestum est, alijs se tradere volentibus, alijs repugnantibus: Hoc est ergo, quod ait hoc loco, concurrere faciam Aegyptios aduersus Aegyptios, id est faciam eos inter se dissidere.

Et dirumpetur spiritus Aegypti) Id est, animus Aegyptiorum planè decidet, vel certè voluntas Aegyptiorum in diuersa scindetur, alijs hoc, alijs illud, & non eadem cunctis volentibus: vt idem hic significetur quod prius. Et consilium eius precipitabo) id est, ad nihilum redigam, ita quod non sortiatur effectum. Et interrogabunt simulachra sua) Id est, demones simulachris præsidentes: Et diuinos suos) id est vates seu sacerdotes: Et pithones) De quo vide supra capite octauo, vbi dicitur, Quærite à pithonibus &c. Et hariolos) id est, eos qui diuina metantur, quæ ventura sunt. Dicuntur autem harioli quasi farioli, aspiratione in (f) literam mutata.

Et tradam Aegyptum in manu dominorum, &c.) id est, Chaldeorum & Assyriorum. Hos enim scriptura vbique crudeles facit, vt qui nec paruulis pepercerint, nec prægnantibus miserti sunt. Et Rex fortis) scilicet Nabuchodonosor aut alius quispiam dominabitur eorum.

Et arefcet aqua de mari, & fluuius desolabitur, atque siccabitur, & deficient flumina. Attenuabuntur, & siccabuntur riuus aggerum, Calamus & iuncus marcescent, nudabitur alueus riuus à fonte suo, Et omnis sementis irrigua siccabitur, arefcet, & non erit, Et marebum piscatores, & lugebunt omnes mittentes in flumen hamum, & expandentes rete super faciem aquarum, emarcescent, Confundentur qui operabantur linum plectentes, & texentes subtilia, Et erunt irrigua eius flaccida, omnes qui faciebant lacunas ad capiendos pisces.

Et arefcet aqua de mari, &c.) Quidam simpliciter hæc accipiunt & non historicè, per mare intelligentes non mare magnum, sed lacum Mareotidem, eod quod scriptura omnes aquarum congregationes maria appellat, vt veniente captiuitate propheta prædicat Nili & riuorum siccitatem. Alij hyperbolem

bolem esse volunt, vt propter nimiam tribulationem flumina quoque siccari, & ea quæ in eis sunt deficere dicantur. Possimus & metaphoricè accipere, quod nobis magis probatur: vt in aquis maris intelligatur Respublica Aegypti, sicut supra capite 15, dictum est de aquis Nemrim: & in fluuio designatur Rex Aegyptiorum: in cæteris verò fluminibus cæteri principes, quæ phrasis Ezechielis vfitatissima est: in riuus denique duces & inferiores principes: in calamo & iunco vilis plebecula & sine nomine vulgus. Et nudabitur alueus, &c.) Id est, & alueus & fons arefcet simul. Et omnis sementis irrigua exiccabitur, &c.) Sementis interdum ipsam sationem seu sementationem significat: interdum verò capitur pro segete, quemadmodum hoc loco. Sensus enim est iste: Segetes terræ mandata, quæ Nili inundatione irrigari solent, siccabuntur & arefcet. Et marebum piscatores, &c.) Vastata Aegypto & tota prouincia, marebunt & dolentur ipsi, qui piscatione alebantur. Confundentur qui operabantur linum) Id est, ij qui ex lino pectinato facere consueverunt retia & fagenas, confusionem patientur.

Irriguum. Irriguum dicitur, quod irrigatur, vel quod facile irrigari potest. Interdum etiam irriguum dicitur quod irrigat, sicut apud Virgilium, Irriguumque bibant fontem. Si ergo in priori significatione accipiatur sensus hic erit: Campi & agri, qui aquis Nili irrigari solent, præ siccitate steriles erunt. Si verò in posteriori significatione, hic erit sensus: Nilus, riuus, flumina, quæ irrigare solent terram Aegypti, siccabuntur. Omnes qui faciebant lacunas) Lacuna fossa est, in qua aqua collecta stare consuevit: hic pro viuarijs ponitur.

Lacuna.

Stulti principes Thaneos, sapientes consiliarij Pharaonis dederunt consilium insipienti. Quomodo dicetis Pharaoni: Filius sapientium ego, filius regum antiquorum? Vbi nunc sunt sapientes tui? Annunciant tibi, & indicent, quid cogitauerit Dominus exercituum super Aegyptum, Stulti facti sunt principes Thaneos, emaruerunt principes Memphes, & deceperunt Aegyptum, angulum populorum eius, Dominus miscuit in medio eius spiritum vertiginis, Et errare fecerunt Aegyptum in omni opere suo, sicut errat ebrius & vomens, Et non erit Aegypto opus quod faciat: caput & caudam, incuruantem & refrenantem.

Stulti principes Thaneos) Indicat propheta breuiter, quod veniente captiuitate Babylonica, omnia Magorum consilia, & eorum qui promittebant futurorum præscientiam stultitiæ arguentur. Thanis Metropolis est Aegypti, in qua vigeat literarum studium. Memphis altera ciuitas est principalis in Aegypto artibus magicis plurimum dedita. Angulum Hebræi vocant firmamentum, quod Latini dicunt neruum.

Thanis. Memphis.

Dominus miscuit in medio eius spiritum vertiginis) id est erroris, quem facere dicitur Deus, quia permittit. Sensus est: Dominus regnare permittit spiritum erroris in cordibus eorum, qui sapientes habebantur in Aegypto. Et non erit Aegypto opus, &c.) id est, nullus Aegyptiorum faciet officium tale, quod posset esse in emolumentum alicui rei bonæ. Caput & caudam) Istud construi debet cum illo, Errare fecerunt. Per caput autem significantur primores: per caudam verò plebei tam senes quàm pueri, & inferiores principes. Similem habemus metaphoram cap. 9. Sensus est: Errare fecerunt tam primores quàm ipsum vulgus, tam senes quàm pueros, hoc enim est quod sequitur, Incuruantem, quod conuenire senibus clarum est, quum plerunq; corpore ad terram incuruo incedunt. De altera voce Refrenantem, dicit Hier. dum celeriter quæ scripta sunt vertimus, ambiguitate decepti refrenantem diximus pro lasciuiente, quod in pueros conuenire certum est. Verum vox Hebræa תיגון agmon, vel nihil huiusmodi significat quale habet Hier. vel certè imperfecta sunt lexica Hebræorum. Significat enim vox Hebræa iuncum, sicut præcedens ramum. Ad verbum legendum esset: Caput & caudam, ramum & iuncum, sicut etià ca. 8. Disperdet Dominus de Israel caput & caudam, ramum & iuncum: Vbi Rabbi Salomò per ramum & iuncum metaphoricè intelligit fortem & imbecillum: commodè intelligere possimus senem & puerum. Nam vox Hebræa תיבן cippa quæ ramum significat à curuitate sic dicitur. Alteram verò propter imbecillitatē, quæ in iunco significatur pueris conuenire constat.

In die illa erit Aegyptus quasi mulieres: & stuperunt, & timebunt à facie commotionis manus Domini exercituum, quam ipse mouebit super eam: & erit terra Iuda Aegypto in pauore, Omnis qui illius fuerit recordatus, panebit à facie consilij Domini exercituum: quod ipse cogitauit super eam.

In die illa erit Aegyptus, &c.) Sensus est: cū venierit Assyrius siue Nabuchodonosor, oēs fortium virorum manus in Aegypto quasi manus mulierum dissolutæ erunt, & stupebunt ipsi Aegyptij ex inopinato bello, timebuntq; à facie, id est, à præsentia manus Domini eleuata, quæ habitum percutientis demonstrat. Et erit terra Iuda Aegypto in pauorem) Id est, etià ipsum vocabulum Iude, terrori erit Aegyptijs, eo quod dum auxilium voluerunt ei præbere, tanta perperesi sunt mala.

Omnis qui illius, &c.) Id est, Audientes Aegyptij percussum Sennacherib, à quo & ipsi superati sunt, mirabuntur Deum Israel, mirabuntur inquam quod idem non acciderit Iudæ, sed quod fuerit defensa à Deo: Assyrij enim venerunt ex Aegypto ad bellandum contra Iudam & Ierusalem.

IN die illa erunt quinque ciuitates in terra Aegypti, loquentes lingua Chanaā: et iurantes per Dominū exercituum, Ciuitas solis vocabitur vna.

IN die illa) id est, post commotionem manus Domini super Aegyptum, erunt quinque ciuitates in terra Aegypti loquentes lingua Chanaan, id est, lingua Cyra, quæ media est inter Aegyptiam & Hebræam, Hebræa magna ex parte confinis. Et istud ad literam impletum constat ex historijs antiquitatum. Sensus est: Aegyptij multum iam abhorrent à Iudæis, sed futurum est vt studiosi sint linguæ Hebrææ: & non linguæ solū, sed & religionis, hoc est quod sequitur: *Et iurantes per Dominum exercituum*) id est, nequaquam dæmonum, quos hactenus coluerūt, sed Dei omnipotentis recordabuntur, & per eius nomen iurabunt. *Ciuitas solis vocabitur vna*) Id est, inter istas quinque ciuitates lingua Chanaā loquētes, vna erit ciuitas solis, quæ Græco nomine & etiam Latinis vsitato vocatur Heliopolis.

IN die illa erit altare Domini in medio terra Aegypti, & titulus Domini iuxta terminum eius, & erit in signum & in testimonium Domino exercituum in terra Aegypti, Clamabunt enim ad Dominum à facie tribulantis, & mittet eis saluatorem, & propugnatores, qui liberet eos, Et cognoscetur Dominus ab Aegyptio, & cognoscetur Aegyptij Dominum in die illa, & colent eum in hostijs, & in muneribus, & vota vouebunt Domino, & soluent, Et percutiet Dominus Aegyptum plaga, & sanabit eam, & reuertentur ad Dominum, et placabitur eis, & sanabit eos.

IN die illa erit altare Domini, &c.) Iosephus hæc prophetiā intelligit impletam sub Onia, quia maxima Iudæorum copia venit in Aegyptum, vbi construxit altare Domino: Verum prophetam non loqui de Onia manifestum est, quia illius factū vituperatur, istud verò laudatur. Hieron. hæc omittit literam, cuius commentarius sic habet: Ab hoc loco vsque ad finem Aegyptiæ visionis, & Iudæi & nostri de Christi aduentu intelligi volūt: sed illi vota sua differunt in futurū, nos quasi iam trāfacta tenemus. Sensus est: In medio terræ Aegypti erit altare Deo consecratum, & non solū in medio terræ Aegypti, verū etiam in terminis eius erit monumētum Domino erectum, atque hoc est quod ait, Et titulus Domini iuxta terminum eius. In illa significatione accipitur titulus Genes. 29. v. bide Iacob dicitur, quod erexit lapidem in titulum. Et in Leuitico, vbi prohibetur filijs Israel ne sibi titulos erigāt, id est, statuas aut columnas in perpetuam rerum gestarū memoriam. Titulus iste erit in signum & testimonium, quod Aegyptus ad populum Dei pertineat: pressus enim angustijs & calamitatibus clamabit pro auxilio ad Dominum, & inuocabit non dæmones, quos hactenus coluit, sed Deum Israel, atq; hoc est, quod di-

cit, clamabunt enim, &c.

Et cognoscetur enim Dominus, &c.) Locus iste similis est illi, qui est Hier. 31. Omnes agnosceēt me à minimo eorum vsque ad maximū. Quod sequitur, *Et colent eum in muneribus & hostijs*) apud Hebræos in singulari numero ponitur. Vna enim est hostia & oblatio noui testamenti, quæ est corpus & sanguis Christi: propter diuersitatem tamē specierum, quibus corpus & sanguis Christi continentur, interdum pluraliter efferimus, hostias & oblationes. Hebræi munus vocant sacrificium. *Et vota vouebunt Domino & soluent, &c.)* In quo notatur populi deuotio: parum enim est vouere, sed soluere multum est. Intelligi potest de illis votis, quæ fiunt in baptismo, vel etiā de votis consilij, vt obedientiæ vel paupertatis.

Et percutiet Dominus Aegyptum, &c.) Quod hic dicit, percutiet, nō aduersatur illi, quod supra dixit, Mittet eis saluatorem, qui liberet eos: quia percussio ista, vt ex sequēti particula patet, non ad interitum pertinet, sed ad eorum probationem & coronam. Sensus ergo est: Dominus primò afficiet Aegyptios pœna, deinde persequetur eos misericordia.

IN die illa erit via de Aegypto in Assyrios: & intrabit Assyrius in Aegyptum, et Aegyptius in Assyrios, & seruient Aegyptij Assur. In die illa erit Israel tertius Aegyptio & Assyrio benedictio in medio terra cui benedixit Dominus exercituum, dicens, Benedictus populus meus Aegypti: & opus manuum mearum Assyrius, hæreditas autem mea Israel.

IN die illa erit via, &c.) id est, Assyrij & Aegyptij erunt pacifici, neque erūt amplius hostes, sed erit liber transitus de vno regno in aliud, quod ante aduentum Christi, quādo vnaquæque gens suam habebat regem, minimè licebat, & nō solū erit communio regnorum, verū etiam rerum. Aegyptij enim merces suas vehent ad Assyrios, & e contrario Assyrij ad Aegyptios.

In die illa erit Israel tertius Aegyptio, &c.) Secundum Hieron. sensus est: Nequaquam Israel inter Aegyptium & Assyrium medius elidetur, nunc Antiochij & Demetrijs ad se Iudæ trahentibus regnum, nunc Ptolomæis possessionem eius vendicantibus, sed & ipsa sub Rom. imperio constituta, erit eius conditionis, cuius & Aegyptus & Assyrius. Possimus & hoc modo intelligere: Israel non solū memorabitur inter Dei filios, sed etiam Aegyptij & Assyrij: Et per Aegyptios Assyriofque (apud quos maximè viguit Dei cultus, & monachorum examina floruerunt) etiam reliquas gentes intellige. *Benedictio in medio terra*) scilicet stabilietur. *Et opus manuum*) Id est, figmentum manuum mearum sunt Aegyptij & Assyrij, quos ita vocat, quia obediunt præceptis Euangelij: *Hæreditas autem mea Israel*) Voca-

Vocatur autem Israel hæreditas Domini, quia iam olim præceteris gentibus fuit populus peculiariter à Deo electus.

CAPVT XX.

IN anno quo ingressus est Tharthan in Azotum, cum misisset eum Sargon rex Assyriorum, & pugnasset contra Azotū, et cepisset eam, in tempore illo locutus est Dominus in manu Esaiæ filij Amos, dicens, Vade, & solue saccum de lumbis tuis, & calceamenta tua tolle de pedibus tuis. Et fecit sic: vadens nudus, & discalceatus.

IN anno quo ingressus est, &c.) Ne illa, quæ hæc dicuntur, superiori felicitati, quæ Aegyptijs promittitur, putes esse contraria, annotandum est quod propheta quasi aliquid oblitus, hoc caput loco appendicis adijciat, & refert non ad bona dicta in fine capitis præcedentis, sed ad mala in fine illius capitis descripta. Tharthan dux erat exercitus regis Assyriorum, qualis erat & Holofernes. Azotum vrbs fuit Palæstinæ potentissima, Hebræis dicta תַּרְתָּן Asdot, hinc videtur potius vertendū Asdotū. Sargon est is, qui aliàs ferè vocatur Sënacherib, quem tradit Hier. septem habuisse nomina.

Thariban.

Azotum.

Sargon.

Scripturā

agnosce-

re duplicis

generis sac-

cos.

Gen. 4. 2. c.

Cilicium.

Vade & solue saccum, &c.) Circa hunc locum duo annotanda sunt: primum est, quod duplicis generis faccos habet scriptura. Vnum genus est, quales sunt sacci Latinorum, scilicet frumentarij: Tales sunt in illo loco Genes. vbi dicitur, Iussit ministris vt faccos eorum impleant tritico. Alterum genus Latinis non est cognitum, sed Hebræis, & isti adhibebantur ab isto populo in argumentum pœnitentis & dolentis animi. Hoc genus sacci habetur Genes. 37. vbi de Iacob dicitur, Indutus est cilicio lugēs filium suū. Quo loco Hebræi pro cilicio habent saccum, quod cilicium ideo vertit Hieronymus, vt intelligeret lector quorsum indueret saccum: Non est enim verosimile eo loco ipsum intellexisse de cilicio proprij generis sic dicto à Cilicibus populis, apud quos primò cilicia confecta sunt. (Erant autem tecta siue velamenta ex camelorum caprarumque pellibus in vnum contexta ad arcēdum pluuiam acrisq; intemperiem) nā vox Hebræa nihil huiusmodi significat, quanquā fieri potuit, vt Hebræorum sacci pilos haberent. In psalmis quoque vocem Hebræam interpres noster ferè cilicium vertit imitatus fortè Hieron. Cū mihi molesti essent, indubar cilicio. Rursum alio psal. Posui vestimentum meum cilicium. Vtrobique Hebræi habent פַּשְׁתָּן quod Hierony. priori loco cilicium vertit, posteriori verò saccum.

Et valde refert hoc tempore huiusmodi generis faccos obseruare in scriptura, qui adhibentur ad luctum & pœnitentiam: & illis potissimum locis, vbi pertinent ad eam pœnitentiam, sine qua non consequimur remissionem peccatorum. Nam Philippus Melanthon hoc facit pœnitentiam, quod nec scriptura, nec quisquam veterum vnquam de pœnitentia intellexit: vt videlicet complectatur primò horribiles terrores, quos incutit conscientia peccati, vel lex arguens peccatum, deinde fidem siue fiduciam in Christū vt videlicet homo conscientia peccati & terrore iudiciorum Dei concussus, conuertat se ad verbum Dei, & ex fide misericordiæ siue gratiæ per Christum promissæ certo statuat sibi remissa esse peccata propter Christum. His duabus partibus secundum ipsum absoluitur pœnitentia. Verū non ita loquuntur de pœnitentia scriptura & veteres: sed post terrores illos quos incutit conscientia peccati, requirunt gemitus, planctus, cilicia, faccos, cineres & alia. Scripturæ huiusmodi nusquam non obuia sunt in prophetis. Sententias autem veterum hac de re habes apud Roffensem articulo 5. cōtra assertionem Lutheri, quia dicit non esse tres pœnitentiæ partes. Quomodo agenda sit pœnitentia declarat Ambrosius in epistola ad quandam corruptam, & Cyprianus in libro de lapsis, similiter Augustinus in libro de vera pœnitentia.

Secundò hoc loco notandum est, prophetas (quemadmodum tradunt tam Iudæi quā Latini) faccis vti solere solēniter & quasi propriè, nec erat hoc hyprocrisis, sicut hyprocrisis non est quod iam Monachi certo & peculiari habitu vtantur, sicut & sacerdotes: vtebantur autem illis tanquam plangentes peccata populi. Et hunc habitum fuisse prophetarum probabile facit, quod habet Zach. 13. Et erit in die illa, confundentur prophete, vnusquisq; ex visione sua, nec operientur pallio faccino, vt mentiantur.

Et fecit sic vadens, &c.) Istud variè à diuersis exponitur: Quidam enim, ne cogantur agnoscere hanc sceditatem, faciunt istud imaginariam visionem. Alij hactenus dicunt prophetam nudum incessisse, quia absque habitu prophetarum, id est, absque sacco ambulauit, non tamen sine omni vestitu: Nam sub sacco dicunt illum habuisse aliam vestem in teriorem. Hieronymus & Augustinus simpliciter intelligunt, vt planè nudus propheta incesserit, & ad eò illos sceditas illa non offendit, vt etiam in magnam prophetæ laudem vertant. Verba Hierony. sic habent: Ex hoc loco discimus prophetarum obedientiam, quod vir nobilis (tradunt enim Hebræi, sacerdos fuisse Manasse filij Ezechie regis Iudæ Esaiam) non erubuerit nudus incessere:

dere: sed Dei præceptis nihil honestius iudicans deposuerit faccum, quo abiecto nudus fuerit, vnicam prius habens tunicam & ipsam cilicinam. Pro Hiero. & August. facit quod postea sequitur. Sic minabit rex Assyriorum captiuitatem Aegypti, &c. Facit etiam pro ipsis quod sub faccis prophetarum & aliorum penitentium non fuerit adhuc alius habitus, sed caro tantum. Patet hoc 3. Regum capite 21. vbi Achab dicitur operuisse cilicio carnem suam. Item 4. Regum 6. vbi de rege Israel scribitur, quod scidit vestimenta sua, & omnis populus vidit cilicium, quo erat indutus ad carnem intrinsecus. Item ex Iob 16. Saccum consui super cutem meam. Videtur itaque propheta planè nudus incessisse, & discoopertis natibus. Hæc annotamus non quod putamus ad eod magni ponderis esse, sed ne facile à veterum sententia discedamus qui scripturas diligentius excusserunt.

3. Reg. 21.
4. Reg. 6. g

ET dixit Dominus: Sicut ambulauit seruus meus Esaias nudus, & discalceatus: trium annorum signum & portentum erit super Aegyptum, et super Aethiopia: sic minabit rex Assyriorum captiuitatem Aegypti, & transmigrationem Aethiopia, iuuenem, & senem, nudam, & discalceatam, discoopertis natibus, ad ignominiam Aegypti, Et timebunt & confundentur ab Aethiopia, spe sua: & ab Aegypto, gloria sua.

Sicut ambulauit seruus meus Esaias, &c.) Sensus est: Quod passus est Esaias, hoc tribus annis patietur Aegyptus & Aethiopia, talem videlicet ignominiam: quamuis Hebraica locutio ambigua sit. Nã secundum Hebræos sensus esse potest, què iam dedimus, nempe quod illam ignominiam patietur tribus annis, quod nudabuntur & exuentur bonis suis. Potest etiam hic esse sensus, quod post triennium patientur, quæ passus est Esaias, ita vt videantur nuda eorum. Et volunt quidam Esaiam ad totum triennium planè nudum incessisse: alij verò tantum tres dies in portentum trium annorum, sicut Ezech. 4. dicitur: Diem pro anno dedi tibi.

Et timebunt & confundentur, &c.) Sensus est: Iudæi qui hæcenus fiduciam & spem habuerunt in Aegyptijs & Aethiopibus, & in quorum auxilio gloriati sunt, timebunt & pudore afficientur maximo, cum viderint ita & tam indignè tractari Aegyptios & Aethiopes, ad quos tanquam ad asylum tutissimum imminentibus bellis pro suppetijs semper confugerunt.

Et dicit habitator insula huius in die illa. Hæcine erat spes nostra, ad quos confugimus in auxilium, vt liberarent nos à facie regis Assyriorum? Et quomodo effugere poterimus nos?

Et dicit habitator, &c.) Figuratus est sermo, simpliciter dixisset, habitator regni Iudæ. Quare autem regnum Iudæ vocetur insula, diuersa redduntur causæ. Hiero. insulam

facit, eod quod vicinarum gentium fluctibus tundeatur, non secus, quam insula fluctibus maris tunditur. Commē. verò Hebræorum insulam propterea dictamputant, quia inter mare magnum & mare mortuū sita erat: sed nimis longè hoc petium est. Qui enim Babylonem mare desertum figuratè appellari intelligunt, ij facilè etiam intelligent cur regnum Iudæ à propheta insula vocetur. de qua re dicitur in sequenti ca.

Hæcine erat spes nostra, &c.) id est, isti ne sunt, in quibus spem nostram posuimus? & ad quos confugimus, vt nobis auxilium præberent contra Assyrios? **Et quomodo effugere poterimus & nos?** Id est, si Aegyptij & Aethiopes, qui nobis multò sunt potentiores, de captiuitate se eruere nequiuerunt, quomodo nos poterimus effugere?

da vocetur insula.

CAPVT XXI.

Onus deserti maris: sicut turbines ab Africo veniunt: de deserto venit de terra horribili, Visio dura nunciata est mihi. Qui incredulus est, infideliter agit. Et qui depopulator est, vastat.

Onus deserti maris) Prima huius capitis pars, quæ durat vsq; ad onus Duma, pertinet ad cap. 13. & 14. & ad illa referri debet. Effert aut hoc loco difficultas non parua, quid per mare desertum significaretur, nisi ipse propheta hoc infra aperuisset, cum ait, Cecidit Babylon, ex quo perspicuum est, quod mare desertum Babylon appellatur. Simili figura de Babylone dixit Hieremias. Desertum faciam mare eius, & siccabo terram illius, & erit Babylon in cumulos arenarum. A qua autem maris proprietate figuram sumpsit propheta, non ita certum est. Hier. putat Babylonem mare dici, propter multitudinem inhabitantium, erat enim populosissima. Quam interpretationem non abhorret scriptura, quæ libenter populorum multitudinem, & magnum militum exercitum aquis maris inundantibus comparat. Alijs videtur quod quia mare tempestuosum est, propheta respexerit ad illos motus & impetus. Secundum hos sensus est: In priori parte huius capitis describuntur mala & calamitates illius ciuitatis, quæ semper tempestates, impetus, & bella mouet & excitat contra alias ciuitates. Ad hoc respexisse prophetam, maxime verisimile est, quod sicut mare ad alias aquas collatum, multo amplius est & plura complectitur, sic quoque regnum Babylonis alijs regnis collatum latissimè pateret, vt mare potius, quam regnum videretur, ad quod mare Iudæa collata exigua tantum insula erat, exiguis limitibus circumscripta, cui

Onus deserti maris
Hier. 51.

alia regna circumiacebant, tanquam vasta quædam maria. Ex his facile patet, quare in fine præcedentis capitis Iudæa insula vocatur. Addit autem propheta (desertum) vel quia ab habitatoribus suis deserenda erat, vel certè quia Dei auxilio iam destituta erat & deserta.

Sicut turbines ab Africo veniunt, &c.) Secundum Hiero. vox Babylonij populi timentis inducitur, siue ipsius Babylonis, quod audiatur Medos & Elamitas contra se exercitum preparare, & de solitudine venire. Sed simplicius est, si dicamus esse vocem prophetæ aduentum Medorum atque Persarum contra Babylonem prædicentis. Et notandum quod vox Hebræa, quom Hiero. Africū vertit, non tam venti nomen sit, quam plagæ orbis, quæ dicitur meridiem. 1. Reg. Contra meridiem Iudæ &c. Rursus Genes. 8. Dilataberis ad orientem & occidentem, septentrionem & meridiem: Quibus locis eadem vox est apud Hebræos, quæ hoc loco. Interdum tamè metaphoricè sumitur pro vento, qui à plaga meridionali spirat, qui Latinis ab hauriendis aquis auster, Græcis ob eandem rationem Notos dicitur, non autem Africus, qui lateralis ventus est, non à meridie omnino sed à parte brumali intra meridiem & occidentem contra Vulturum spirans. Iam difficultas est, quomodo tempestates siue turbines excitet Auster siue Africus, cum scriptores Austrum nubilosum faciant, & ad ferre pluuias: tempestates autem & fulgura Boream. Dicere possumus turbines hic accipi non tempestates aëris, sed maris: vnde Plinius, Austrum tempestuosum facit in mari, quod multum probabile est, eod quod propheta hic maris meminit. Sensus ergo est: Sicut flante Austro maxima oritur tempestas maris, & fluctus fluctibus cumulantur, sic de deserto, id est, ex Medorum & Persarum regione (cuius nomen sine formidine audiri non poterat à Babylonijs) veniet populus, qui Babylonijs magnam excitabit tempestatem. Intelligitur enim coniunctio (sic) quod Hebræis non est infrequens.

1. Reg. 27.
Genes. 8. c

Visio dura nunciata est mihi.) scilicet contra Babylonem, & quæ sit ista visio, explicatur in sequentibus, cum dicitur: **Qui incredulus est, infideliter agit.** Notandum quod vbi Hieron. habet, **Qui incredulus est,** Hebræi habent vnam vocem חבבגד habbaged, quæ eadem & secundo loco ponitur, vbi transtulit, Infideliter agit. Vox autem Hebræa magis significat præuaricari & fidem fallere, quomodo & eam infra ca. 24. vertit: præuaricantes præuaricati sunt, & præuaricatione transgressorum præuaricati sunt, vbi mirabili epitali eandem vocem quinque repetit Propheta, vt præuaricationem vehementissimam significet, & populum nihil aliud voluisse mo-

liri quam præuaricationem, & in præuaricationibus quasi absorptum esse. Similis epitalis est hoc loco: si enim ad verbum interpretemur Hebræa, hoc modo sonant: præuaricator præuaricator, & depopulator depopulator. Et intelligi potest verbum, est, erit, vel sit. Si postremum intelligatur, hic erit sensus: per me licet o Persæ & Medo fidem fallere Babylonijs, & aduersus illos suscipere arma: hæcenus fuistis illis confederati, nunc si libet, per me licet vobis vastare terram illorum. Si intelligatur verbū (est) quod in vertendo subaudiuit Hiero. eod quod vertit in præfenti, agit, sensus erit iste: Persæ & Medi populus infidelis, & pacti nequam tenax, sicut alijs gentibus. ita nec Babylonijs seruat fidem. Et futurum tanquam præteritum enunciauit propter certitudinem prophetiæ. **Et qui depopulator est vastat** id est, Persæ & Medi, qui gaudent alienas terras deuastare, etiam deuastabunt Babylonem.

Ascende Elam, & obside Medo) Elam regio est Persidis, Sensus est: Vos Persæ accingimini ad arma, ascendite ad expugnandos Babylonijs, & vos Medi obsidete potentissimam urbem Babylonem. **Omnem gemitum eius cessare feci** Est hic duplex sensus, prior iste: feci ne posthac Babylon excitet alijs gentibus gemitum, quas hæcenus frequenter fecit gemere. Alter sensus hic est: Tantis malis Babylonem oppressi, vt ne gemitum quidem liberum habeat.

Elam.

Ascende Elam: obside: omnem gemitum eius cessare feci, Propterea repleti sunt lumbi mei dolore: & angustia possedit me, sicut angustia parturientis. Corruui, cum audirem, conturbatus sum, cum viderem, emarcuit cor meum, tenebræ stupefecerunt me, Babylon dilecta mea, posita est mihi in miraculū, Pone mensam, contemplant in specula comedentes et bibentes: Surgite principes, arripite clypeū.

Ioann. 3. d

Propterea repleti sunt lumbi mei dolore.) Hiero. hæc simpliciter intelligit, vt sint verba prophetæ plangentis Babylonem, quod tanta mala super eam ventura sint, vt ipse qui enarrat timore superatus nequeat in verba prorumpere, & misericordiam affectu motus non minus doleat, quam mulier in partu dolere consueuit. Verum nobis magis probabitur, si dicamus hæc verba mimelum habere, id est, imitationem alieni sermonis seu affectus, hoc sensu: Vos Babylonijs tantis malorum vndis afficiemini in obsidione ciuitatis vestræ, vt dicturi sitis huiusmodi verba, **Repleti sunt lumbi mei dolore, angustia possedit me, id est, hoc patiemini quod patiuntur parturientes: Quamquam ex ijs quæ sequuntur videri possint hæc ad regem Balthasar pertinere, quidum manum videret in pariete scribentem, passus est ea quæ hic dicuntur quemadmodum plenissimè habetur in Daniele 5. capit. Vnde ad intelligentiam huius**

loci diligenter legere oportet illud caput, & verba prophete facilia erunt, quando obferuatur quod mimesim habent. Loquitur enim tanquam ipse hæc passus sit, cum dicat hæc in persona Babyloniorum vel regis Balthasar.

Babylon dilectamea, &c.) Hieronymus fateatur se non verba sed sensum reddidisse, verum dum verba non retinet, sensum amisisse videtur. Ad verbum enim est, Caligo dilectamea, siue caligo desiderij mei. Hebreis enim est פֶּחַם hefeck, quæ vox propriè significat obscurum tempus, illud videlicet quo ferè nihil inter diem & noctem interest siue manè primo diluculo siue vesperi, quod nos crepusculum vocamus propter dubiam adhuc lucem. Creperum enim latinè dubium significat, secundum Nonium & Festum grammaticos. Sensus est: Tempus quo statueram remittere animū, & indulgere genio (quod erat tempus noctis) versum est in horribile miraculum & triste, dum subito vidi articulos manus scribe in pariete. *Pone mensam, contemplare in specula, & ceter.*) Durat adhuc mimesis: Verba enim sunt regis Balthasar instante crepusculo, iubentis ministris, alij alia: Pone mensam, hoc vni iubet: Alij, contemplare in specula, id est, vide quid agat exercitus, quid Cyrus, quid Darius. *Comedentes & bibentes, &c.*) Hic non est mimesis, sed sunt verba prophete simpliciter & sine figura prolata, quasi dicat: Hoc tu iubes, sed audi iam iussum meum, credis hæc nocte omnia vobis fore prospera ac secura, nõ ita erit, sed comedentes & bibentes surgite, arripite clypeum, id est, arma, quia tempus est: inuadunt enim ciuitatem Medi & Persæ.

HAEC enim dixit mihi Dominus: Vade, & pone speculatore: & quodcumq; viderit annunciet. Et vidit currum duorum equitum: ascensorem asini, & ascensorem cameli & contemplatus est diligentem multo intuitu. Et clamauit, leo. Super speculam Domini ego sum stans iugiter per diem: & super custodiam meam ego sum stans totis noctibus.

HAECE enim dixit mihi Dominus, &c.) Id est, Ego Esaias præter modò dicta, etiam hoc iubeo, & Deo auctore iubeo: Vade & pone speculatore. Id est, tu Balthasar pone aliquem speculatore, qui vera annunciet, nõ qui aliud nunciet, aliud videat, non qui dicat, securitas, cum sit periculum: Et facit propheta tacitè seipsum speculatore, quemadmodum ex sequentibus patet, quasi dicat: Si digneris õ Balthasar hanc prophetiam legere, ego præbebo vices speculatoris, ego adferam tibi certa, vera, & indubitata, ego dicam quæ reuera futura sunt. Et vidit currum duorum equitum, &c.) facit propheta se speculatore, qui videat venientem bigam & aurigam desuper, asinumq; & camelū cur-

rum trahere: per quæ obscurè & longè petitis figuris significat exercitum duorum populorum, Medorum atq; Persarum, cui vnus præerat Rex, ipse scilicet Cyrus: Nam Darius adiunctus tantum erat Cyro. Atque horum populorum alter ignobilis erat, alter nobilis: Persæ enim ante Cyrum nullius inter gentes loci habebatur: Medi verò semper potentissimi fuere, vnde hos per camelū illos per asinum significat, quemadmodum per vtriusque animantis ascensorem, ipsum Cyrum.

Et clamauit leo.) Hebræi frequenter dissimulant aduerbium & particulam similitudinis (vt) quemadmodum hoc loco. Sensus est: Esaias speculator clamauit vt leo, id est, ita clamauit vt facile exaudiri posset ab omnibus, volentibus attendere, tam ab exteris nationibus quàm à Iudæis, ac si diceret propheta. Si vultis attendere ad meam prophetiam, dicam apertissimè omnia quæ ventura sunt.

Super speculam Domini ego sum stans.) Quia dubium esse poterat de persona speculatoris, qui viderat Cyrum ascendentem, ipse exponit manifestius, dicens se esse speculatore super speculā Domini. Sensus est: Omni diligentia, tota mente & pectore ego Esaias cupio vobis proponere veritatem, id est iugiter die noctuq; super speculam Domini sto, vt videam quid dicatur mihi. Similis locus est Abacuc 2. Et qualem oportet esse eum, qui speculator est constitutus, plenissimè exponit sermo Domini apud Ezechie. vbi dicitur: Fili hominis speculatore dedi te domui Israel &c.

ECCE iste venit ascensor vir bigæ equitum, & respondit, & dixit, Cecidit, cecidit Babylon, & omnia sculptilia Deorum eius contrita sunt in terra. Tritura mea et filia area mea, quæ audiui à Domino exercituum Deo Israel, annunciatum vobis.

ECCE iste venit.) Sensus est: ecce iste ascensor cameli & asini, id est, Cyrus duarum gentium fultus exercitu venit contra Babylonem. Et respondit) scilicet propheta speculator & dixit, Cecidit cecidit Babylon, id est, breui futurum est, vt cadat & deuastratur ciuitas illa potentissima Babylon, & omnia eorum simulachra vsq; ad solum sternantur. Quod autè meminit propheta simulachrorum, hoc studio facit propter Iudæos, ac si diceret: Vos Iudæi toties respicitis ad idola aliarum gentium, ecce idola nihil proderunt Babylonij.

Tritura mea & filia area mea, &c.) Istud epithonema est & clausula, siue id, quod oratores dicunt in fine orationis, Dixi. Si hoc modo extulisset, Ciues Hierusalæ, siue vos Babylonij, dixi quæ audiui à Domino, nulla esset difficultas: Nunc verò quia figuratè loquutus est, quidam per trituram & aream siue

siue filiam areæ quod idem est, Hierusalem intelligunt, & est egregia locutio prophete: Illa enim semper coluit, & à vitiorum paleis in modum triturantis purgavit, atq; in ea versatus est tanquam in sua area. De hac locutione, filia areæ, siue vt alij legunt, filij areæ, vide supra capite 5. vbi dicitur: Vine facta est dilecto meo in filio oleæ. Alij triturā & aream Babylonem faciunt æquè probabiliter, hoc sensu: Vos Babylonij, quibus pro area messoria vtor, & prophetia mea conculco, dixi quæ audiui à Domino.

ONUS Duma ad me clamat ex Seir, Custos quid de nocte? custos quid de nocte? Dixit custos: Venit mane, & nox, si queritis, querite: conuertimini, & venite.

ONUS Duma.) Pro Duma Septuaginta Idumæam transtu lerunt. Est autem Duma non tota Idumæa prouincia, sed quædam eius regio, quæ ad Austrum vergit, iuxta quæ sunt montes Seir, sic dicti ab auctore: Seir quippe interpretatur hispidus & pilosus, qui Esau fuit, qui etiam interpretatur EDOM, cuius nominis ratio exprimitur in Genesi, à quo nomine faciunt Græci Idumæam, e ini versa. *Ad me clamat ex Seir*) Est hoc loco metalepsis. Vnum enim ex alio significatur. Dū enim clamat, significare vult quod patiat, hoc sensu: Populus ex Seir siue Idumæi ab hostibus obsessi & in angustia constituti clamant ad me.

Custos quid de nocte?) Est Hebraica phrasis, quam imitantur & Teutones, dicentes, *Was ist uan der nacht?* id est, quæ est hora noctis? Et facit propheta se hoc loco custodem eodem sensu, quo supra speculatore. Interrogant ergo obsessi an adhuc diu nox sit duratura, quasi dicerent, nos cuperemus transiisse nocte, & adesse diem: Dies enim adimit multum angustia, nox verò cumulat. Dic ergo nobis, quæ est hora noctis? Quibus respondet propheta noctem quidem citò præterituram, sed ita præterituram vt nihil minus cum die remaneat nox, ac si diceret: Vos putatis quòd ad diem lenius habebit malum vestrum, sed non habebit: Veniet quidem mane, sed mane malum vestrum nulla ex parte leuabitur. etiam in media die obsideri patietur vos Dominus Et fortioerem eis commonstrans consolationem ait: *Si queritis, querite: conuertimini.* scilicet ad Deum Israel ferio & ex animo, non in necessitatibus tantum, sed & alio quouis tempore: quem si quaesieritis, serio quaerite & non fictè, sed ex tota tribulatione animæ, & venite ad Deum per veram penitentiam, & suscipiet vos & liberabimini. Eadè est sententia Deut. 4. Cū quaesieris ibi Dominum Deū tuum, inuenies eum, si tamen toto corde quaesieris & tota tribulatione animæ tuæ. De onere Idumæorum, & causa ob quam passi sunt, ple-

Deut. 4. d.

nus scribunt Hieremi. & Ezechiel, Abdi. & Ierem. 49 Amos. Causa autem fuit hæc, quia filios Israhel, quos prosequi debebant amore & beneuolentia, hostiliter semper persecuti sunt. Am. 1.

ONUS in Arabia. In saltu ad vesperam dormietis, in semitis Dodanim. Occurrentes sitiienti ferte aquam: qui habitatis terram Austri, cū panibus occurrere fugienti. A facie enim gladiatorum fugerunt: a facie gladij imminentis: a facie arcus extenti: a facie grauis prælij.

ONUS in Arabia) Licet Arabia Ammonitas, Onus Idumæitas, Idumæos, Ismaelitas complectatur: hic tamen de Ismaelitis tantum loquitur propheta, quod ex eo manifestum est, quia in fine huius capitis & prophetia mentio fit de Cedar siue Agarenis, quos ex Ismaele ortos esse constat ex Genesi. Et hanc coniecturam adiuuat, quod cū propheta in cæteris visionibus hac forma vta-

Onus Aegypti, Onus Babylonis, & ceter.) hic dicit, onus non quidem Arabia, quasi totius regionis Arabia, sed onus in Arabia, quasi partis cuiusdam in regione Arabia. Incolunt autem Ismaelitæ vastissimam eremum, nec domos habent, sed tantum tabernacula preciosa quidem ea & ad ostentationem facientia, armentis & camelorum gregibus abundant, de quibus vide Hieremiam cap. 49.

In saltu ad vesperam dormietis, & ceter.) Metalepsis est, qua significatur concita fuga, & quæ nullam patiat moram, quasi dicat propheta, non expectabitis diem vt fugiatis, sed instante nocte auferere cogemini, & dormietis vbi fors dabit, videlicet in semitis Dodanim, id est, in itinere, quod ducit ad ciuitatē Dodanim siue Dedanim: Sic enim legèdum est, vt patet ex Hebraeo.

Occurrentes sitiienti ferte aquam, & ceter.) Et hic metalepsis est, qua sicut superiore significatur celerrima fuga. Sensus est: Vos qui habitatis plagam Australem siue Meridionalem cū videritis Ismaelitas fugientes, præbeite illis aquam & panem, nec expectate donec ipsi ad vos venerint, sed occurrere illis, alioquin ob ardorem sitis ex celerrima fuga contractæ interituris. simulq; catiffam quare fugient, & hæc fieri iubeat reddit, dicens: *A facie enim gladiatorum fugerunt.* id est, fugiunt gladium Chaldæorum

QUONIAM hæc dicit Dominus ad me: Adhuc in vno anno, quasi in anno mercenarij: & auferetur omnis gloria Cedar: & reliquia numerj sagittariorum fortium, de filijs Cedar imminuentur. Dominus enim Deus Israel loquutus est.

ADHUC in vno anno, & ceter.) De anno mercenarij dictum est supra capite 16. Sensus est: Adhuc vno anno & non diutius patiar extrahi gloriam Agarenorum, ille vbi finitus fuerit, statim auferetur gloria Cedar, id est,

est, Ismaelitarum, qui à filio Ismael habent, vt Cedar vocentur. Hic argumentum est factis apertum, quod propheta nomine Arabiæ tantum Ismaelitas complectitur. Gloria autem Cedar maximè sita erat in tabernaculis quorum mentio fit in Canticis, & Hier. 49. Preciosas facit pelles tabernaculorum Cedar. Gloria eorū erat etiam in armētis, sicut patet in eodem loco Hieremix. Præterea erant egregij sagittarij, quemadmodum & Ismael, à quo originē ducunt, de quo Genesis 21. dicitur: Et factus est iuuenis sagittarius. Hæc omnia certò euenient, quia Dominus Deus Israel locutus est, cuius verbum stabile est, & firmum.

Hieronymus, quem ferè omnes sequuntur, onus hoc in Arabia aliter exponit, videlicet vt primo versu, qui est, *In saltu ad vesperā dormietis, &c.* prædicatur Iudæis, quod qui captiuitatem Babylonicam effugere potuerint, habitaturi sint in solitudine Arabiæ, in itinere quod ducit ad fratres: in secundo vero versu & sequentibus sermo conuertatur ad Ismaelitas, vt lasis Iudæis & ardore fitis periclitantibus obuij currant, aquam ferentes, & panem ad refocillandum eos. Et ne despiciant miseros, prædicat & ipsorum captiuitatem citò venturam, ibi, Adhuc in vno anno &c. Quæ expositio vt plenius intelligatur, annotandum est, quod vox Hebræa, quæ in nostra editiōe vertitur, vespera, pro varietate punctorū varia significat. Quando enim substratū habet duplex segol, hoc sono ערב ereb vesperam significat: quando vero sub prima syllaba substratum habet haterphathah, & sub secunda camets, hoc sono ערב arab, Arabiam significat. Quæ puncta in Biblijs Hebræis quæ hodie in manibus habentur, eis subternuntur. Sequens vox Hebræa ילין talinu, quam noster interpretes transtulit, dormietis, significat pernoctare, manere & commorari. Dedanum autem (vt ait Hieronymus.) vertitur in propinquos & notos.

CAPVT XXII.

Quidnam quog, tibi est, quia ascendisti & tu omnis in tecta clamoris plena, vrbs frequens, ciuitas exultans? Interfecti tui non interfecti gladio, nec mortui tui mortui in bello.

Cuncti principes tui fugerunt simul, dureq, ligati sunt, Omnes qui inueniunt, vincti sunt, pariter procul fugerunt.

Caput hoc variè à varijs exponitur. Eusebius enim Pamphil. ad tempora Christi refert, quando à Romanis capta est Ierusalem: Hebræus verò, quo vsus est Hierony

mus, ad tempora Sennacherib: Alij referunt ad tempora Nabuchodonosor. Verū ad certum vsque locum, nostro iudicio, probabilius intelligitur de captiuitate quæ sub Nabuchodonosor, & postea de ea quæ sub Sennacherib facta est, vt caput hoc duo complectatur capitula. Cū autē hic in prælio ponantur Elamite, quæ vrbs Assyriorum est, referre hoc non possumus ad tempora Romanæ subuersionis, nisi fortè cuncta allegoricè interpretemur.

Onus vallis visionis. Est periphrasis ciuitatis Ierusalem. Vnde Septuag. licet non habeatur in Hebræo, manifestius transtulerunt, Verbum vallis visionis Sion. Dicitur autem Ierusalem vallis visionis, quia seminarium fuit omnium ferè prophetarum, & in ea visiones multiplicatę sunt. Sensus est: Onus illius ciuitatis, in qua propheta suā hætenus habuerūt sedem, & vbi semper maximè, versati sunt. Cū autem ciuitas Ierusalem partim in monte sita sit, partim in valle, per tapinosin vallem appellauit. Est autē tapinolis, secundum Grammaticos, magnæ rei humilis expositio. Prudenter tamen propheta humilitatem sermonis epitheto temperauit addens, Visionis.

Quid tibi quoque est, &c. Id est, quid habes o Sion, quod tu etiam ascendisti tecta? Quando dicit, Etiam tu, ostendit quod & alij ascenderint, quare illa particula, Etiam tu, referenda est ad caput decimum quintū, vbi de Moabitibus dicitur, quod ascendebant tecta, cuius loci duplex est expositio: vna, quod præ metu hostium ascendebant tecta. Altera, quod ascendebant illic oraturi. Sensus itaque est: Quid nam tibi accidit Sion, quod tu quoq, fugisti ad tecta, id est, ad loca idolis consecrata, qui populus Dei es, & proinde nec respicere quidem deberes ad idola?

Clamoris plena. Alia est periodus, & noua hic incipit sententia, quod ex Hebræo manifestū est, vbi (plena) est fœminini generis & singularis numeri, & propterea subintelligere oportet hanc vocem, ciuitatem vel urbem, & non tecta. Hanc syntaxim annotat Haymo, & eius etiā meminit Thomas. Clamorem posuit pro eiulatu, qualis esse solet in obsidione alicuius ciuitatis. Sensus ergo est: Tu Ierusalem soles triumphare, nūc autem eiulas.

Interfecti tui, &c. Sensus est: Tam diu obsidione cingeris, donec fortes tui & viri belatores fame pereant, non dabitur tibi vt in campo congregiatur fortes tui cum hoste, & ibi fortiter pugnando gloriose occumbant, sed obsidione superabuntur, & fame interibunt.

Cuncti principes tui fugerunt. Historia nota est ex capite 39. Ieremix, & 4. Regum capite vltimo. *Omnes qui inueniunt sunt.* Manifestius

vertit

vertit Pagninus hoc modo: Omnes qui inuenti sunt in te vincti pariter, & sic qui procul fugerant.

Propterea dixi: Recedite à me: amarè flebo, Nolite me umbere: vt consolemini me, super vastitate filia populi mei, Dies enim interfectionis, & conculcationis, & fletuū Domino Deo exercituum, in valle visionis. Scrutans murū, & magnificus super montē.

Propterea dixi, &c. Sensus est: Ego aduertens ista futura, cogor dolere, & doleo inconsolabiliter super vastitatem filia populi mei, id est, ciuitatis Hierusalem. *Dies enim interfectionis &c.* Reddit causam, quare dixit, Recedite à me, & manifestius reddiderunt hunc locum Septuag. addentes præpositionē (à) hoc modo: dies enim interfectionis & conculcationis & fletuum à Domino Deo Sabaoth in valle Sion. Sensus est: propterea doleo, doleo in quā nullam consolationem admittens, quia video diem appropinquare, qua interficiemini, & tota ciuitas flebit, & hoc auctore Deo & Domino exercituum. Per hoc quod dicit, Scrutans murū, significare vult propheta demolitionem murorum ciuitatis Hierusalem. Sensus est: Dies iste demolietur muros ciuitatis Hierusalem. *Et magnificus super montem.* vox Hebræa מרומ, quæ hoc loco ponitur ambigua est: nunc enim clamorem significat siue clamantem: nunc verò magnificum siue superbum. Si ergo in priori significatione accipiamus, in qua accipiunt Hebræi, sensus erit iste: Dies clamans super montem, id est in montibus vrbi vndiq, circumiacētibus erit ingens militum clamor, atque hostium fremitus. In monte enim est enallage numeri pro montibus. Si verò in posteriori significatione accipiamus in qua accepit Hieronymus, sensus erit iste: Superbus incedet victor exercitus vel in templo. Secundum hanc expositionem per montem intelligetur templum, quæ figura nota est, quia super montem extructum erat.

Et Elam sumpsit pharetram, & curruum hominis equitis & parietem nudauit clypeus, Et erunt electa valles tua, plena quadrigarum, & equites ponent sedes suas in porta, & reuelabitur operimentū Iudæ. Et videbitis in die illa armamentarium domus saltus: & scissuras ciuitatis David videbitis, quia multiplicata sunt. Et congregastis aquas piscina inferioris, & domos Ierusalem numerastis, et destruxistis domos ad muniendum murum. Et lacum fecistis inter duos muros, & aquam piscine veteris, & non suspexistis ad eum qui fecerat eam, & operatorem eius de longe non vidistis.

Et Elam sumpsit, &c. Id est, Elamitæ sumpserunt. Isti enim coniuncti fuerūt Chaldxæis in expugnatione Hierusalem. potuisset propheta simpliciter tribus verbis dixisse: In illa obsidione vrbs euertetur, sed maluit per partes explicare, vt magis infigeret

mentibus eorum, qui adhuc sanabiles erant, In pharetra, curru &c. synecdoche est, vel enallage numeri, pro pharetris, curribus &c. Sensus est: Veniet exercitus iste, non quidem armis bellicis destitutus, sed & telis & pharetris instructus erit, & curribus quibus nec aurigæ deerunt, atq; hoc significat cū ait, Curruum hominis equitis: & non solum pharetris instructus erit & curribus, sed & clypeis, atque hoc est quod dicit, *Et parietem nudabit clypeus.* Clypeos enim tempore pacis ad parietē suspensos, tempore belli, quisque secum rapit, quibus iam detractis paries relinquitur nudus. Quamquam in voce Clypeus possit esse metonymia pro clypeato exercitu, hoc sensu: futurū est vt clypeatus exercitus non mœnia tantum, sed & domesticos parietes euertat.

Et erunt electa valles tua, &c. Pluribus & per partes adhuc explicat propheta, quod duobus verbis dicere poterat. Sensus est: Totus ager ciuitatis plenus erit curribus hostilibus. Per valles enim totum vrbs agrum intelligit. *Et equites ponent sedes suas.* Expressius hoc dixit Ieremias capite 39. Sederunt in porta media & cæter. Hieronymus per operimentum sancta sanctorum intelligit, Hebræi verò quasuis munitiones. Secundum illum ergo sensus est: Sancta sanctorum, quæ hætenus fuerunt inaccessa, nunc etiam profano militi patebunt. Secundum hos verò sensus est iste: Quicquid erit munitionum demolietur.

Et videbitis in die illa, &c. Tradunt Hebræi Regem Dauid constituisse certam domum, in qua arma bellica conseruabantur, atque hæc in saltu erat constructa, quæ vulgo non patebat sed nunc patebit etiam cui libet. Hęc est expositio Iudæorum, quæ si non placet, pro domo accipe illam domum de qua scribitur 3. Regum capi. 7. quæ erat in saltu Libani, hoc sensu: Hostis non tantum vexabit urbem, sed etiam illam domum, quæ est in saltu Libani euertet. *Et scissuras ciuitatis, &c.* Quæ intelligatur hic ciuitas Dauid, exponit scriptura 2. Regum, cum ait: Habitauit Dauid in arce Sion, & appellauit eam ciuitatem Dauid. Sensus est: Arx Sion, quæ licet videatur inexpugnabilis, illa tamen subuertetur.

Et congregastis aquas, &c. In genere propheta vult istud dicere: Quum ita obsidebimini vos adhibebitis omnia humana præsidia aduersus obsidionem, & de Deo ne cogitabitis quidem, nec ad illum pro auxilio confugietis, maluit tamen per partes hoc explicare propheta, dicens: Congregastis aquas piscine inferioris, id est, aquas quæ erant in loco inferiori, vbi poterant intercipi & capi ab hoste transferetis ad locum superiorem, firmioremque munitionem, ne in obsidione

vobis desint aquæ. *Et domus Ierusalem numerata.* id est, per singulas cognationes, quæ domus quantum aquæ indigeat dinumerabitur & perpendetur: Sic Hiero. Vel certè hoc modo: Domos Ierusalè numerastis, scilicet ad excubandum, id est, solliciti eritis de excubijs vicissim agendis vt nunc ista domus excubet, nunc illa. *Et lacum fecistis inter duos muros.* id est, fecistis cisternam nouam, ne vobis desint aquæ ad vsum belli. *Et aquam piscinæ veteris.* Legendum videtur ad aquam piscinæ veteris, quomodo etiam habent exemplaria Roberti Stephani, vt sensus sit: Fecistis cisternam nouam iuxta cisternam veterem. Hieronym. tamen legit, & aquam, hoc sensu: Piscinam veterem instaurastis ad seruandas aquas. Ad verbum in Hebræo est: Et congregationem fecistis inter duos muros aquæ piscinæ veteris. *Et non suspexistis ad eum, qui fecerat eam, & cæte.* Clarioribus verbis dixisset propheta hoc modo: In huiusmodi munitionibus & præsidijs, qualia in obsidione adhiberet aliquis Iulius Cæsar, habebitis fiduciam, & non in Deo, putabitis nullam esse salutis spem in precibus, hymnis & ieiunijs, sed tantum in milite & alijs munitionibus.

ET vocabit Dominus Deus exercituum in die illa ad fletum, & ad planctum, & ad caluitium, & ad cingulum sacci, et ecce gaudium & læticia, occidere vitulos, & iugulare arietes, comedere carnes, & bibere vinum. Comedamus & bibamus, cras enim moriemur. *Et reuelata est in auribus meis vox Domini exercituum, Si dimittetur iniquitas hæc vobis, donec moriamini, dicit Dominus exercituum: Hæc dicit Dominus exercituum.*

ET vocabit Dominus Deus, & c. Sensus est: Captiuitate iam præsentem, & obsessa ciuitate Ierusalem, Dominus non planè oblitus vestri mittet Ieremiam, qui vocabit vos ad pœnitentiã, & econtrariò vos, & principes vestri & miserabile vulgus tradetis vos commensationibus & epulis. Ex hoc loco discimus pœnitentiam complecti fletum, & plactum, saccos, & id genus alia, & non tantum terrores, quos incutit conscientia peccati, & fiduciam in misericordiam per Christum promissam, quæ secundum Philippum absoluunt pœnitentiam, vt dictum est cap. 30.

Comedamus & bibamus, & c. Verba hæc paganissimum habent, quasi non crediderint futuram resurrectionem, sed simul animam cum corpore interire, sicut dicit Epicurus, post mortem nihil est, & mors nihil est. Alijs videtur esse sermo desperationis, ac si dicerent: Quorsum agimus excubias, nihil nobis proderunt, cras enim omnes moriemur & ab hoste interficiemur. Vtatur ergo præsentibus dum licet, & gaudeamus & bibamus. Hoc modo accipit Hierony. vnde hoc testimonio dicit Paulum ab usum ad Corinth. hoc

modo scribentem: Si mortui non resurgunt, comedamus & bibamus, cras enim moriemur. Verba hæc ijs accommodare possumus, qui securi omnium rerum, & mortis & inferni, vtuntur præsentibus.

Si dimittetur iniquitas hæc vobis. Cùm videret propheta tantam populi securitatem etiam in media obsidione, minatur eis dicens: Si dimittetur vobis & cæte. Est aposiopesis, qualis est in Andria apud Comicum, *Quem ego si sensero.* Sensus est: Si ego vnquam dimiserò vobis hanc securitatem vitæ vestræ, volo vt mihi quiduis potius eueniat. Commentarius Hierony. hoc loco habet, quod nihil sic offendit D E V M, quam post peccata erecta ceruix, & ex desperatione contemptus. Vnde hic dicitur, si dimittetur & cætera. Lyra exponit, si pro non, sed tunc oratio non habet efficaciam suam, quamuis ille sit sensus.

Vade & ingredere ad eum, qui habitat in tabernaculo, ad Sobnam præpositum templi, & dices ad eum, Quid tu hic? aut quasi quis hic? Quia excidisti tibi hic sepulchrum, excidisti in excelso memoriale diligenter, in petra tabernaculum tibi. Ecce Dominus asportari te faciet, sicut asportatur gallus gallinaceus, & quasi amictum sic subleuabit te, coronans coronabit te tribulatione, quasi pilam mittet te in terram latam, & spaciosam, ibi morieris, & ibi erit currus gloriae tuae, & ignominia domus Domini tui, & expellam te de statione tua, & de ministerio tuo deponam te.

Vade & ingredere, & c. Quæ hæc tenus expolita sunt, pertinent ad captiuitatem, quæ accidit sub Nabuchodonosor, cui non interfuit Esaias: nunc incipit quasi nouum caput, & omnia, quæ dicuntur vsque ad finem capituli, referenda sunt ad tempora Sennacherib, quo tempore vixit Esaias propheta, qui nominatim reprehendit Sobnam, qui vehementer offensus erat Esaiæ: Hunc Sobnam tradit Hebræi fuisse summum pontificem. quidam dicunt Regi fuisse à thesauris, & quaestorem Regis: vtrique autem factiosum & Esaiæ offensum faciunt. Priores illos, qui eum pontificem fuisse dicunt, secutus Hieronymus quædam liberius transulit. Nam pro habitante in tabernaculo, Hebræi alia habent verba, in quibus nulla aut tabernaculum significant, aut habitantem in tabernaculo: sed tabernaculum adduxisse videtur Hieronym. quia tabernaculi cura sacerdoti erat propria, & ita non consuluit literam, sed sensum, quem præsumpsit. Verum nusquam habetur, quod sacerdotes habitauerint in tabernaculo, quod nec rectè colligi potest ex primo capite Numeri, in cuius fine & Leuitarum & tabernaculi mentio fit. Vocem Hebræam Aquila reliquit non versam, dicens, Ingrederere ad Sobnè. Significat autem Hebræis Sobnem thecam seu repositorium. In qua

In qua significatione vertit Hiero. 2. Paral. ca. 23. Apothecas frumenti, vini, olei, & c. Sed hæc significatio longè abest à tabernaculo. Significat enim thesaurarium, in qua significatione vertit Pagninus, qui sic habet: Ingrederere ad thesaurarium istum, id est, ad Sobnem. *Præpositum templi*) Neque hoc ad verbum transulit Hieronymus: In Hebræo enim ad verbum est, Ad illum qui supra domum, & intelligitur verbum, est. Atque hoc modo alibi vertit Hieronymus ca. 36. & 37. huius prophetæ: cap. verò 17. & 18. 4. Regum vertit præpositum domus. Ex his locis videtur Hieronymus sumpsisse hunc Sobnæ præpositum templi, & sacerdotem, ac curam templi habuisse. Sed infirmum est argumentum. Nam licet 57. capite Esaiæ & 18. quarti Regum, domus Domini pro templo accipiatur, non propterea oportet domum, quæ mox in eadem periodo sequitur, pro templo accipi. Quare alij, inter quos est Rabbi Abraham, arbitrantur hunc Sobnam fuisse præpositum domus regis, & ita non ecclesiasticum, sed aulicum fuisse opinantur. Vt cumque est, hunc Sobnem fuisse reprehensibilem, certum est.

Et dices ad eum: quid tu hic? Sensus est: Quid tu profane, qui alienus es à vero Dei cultu, hic Hierosolymis agis? Secundum Hiero. verò hic est sensus: Quid tu o pontifex habitas in domo Dei, cum nihil habeas præter titulum pœtificis? scelera tua in tota vrbe bacchantur, & adhuc versari audes in templo? *Aut quasi quis hic?* Ad verbum in Hebræo est, Et quis tibi hic, scilicet, conatus est vt hic habitet? Et hoc secundum posteriores, qui dicunt illum fuisse alienigenam. Secundum alios verò, qui legunt, Aut quasi quis hic? sensus est: Sic te præbes quasi aliquis sis, & aliquo loco habendus, cum nullus sis, nulloque ordine reputandus.

Quia excidisti, & c. id est, Fieri tibi præcepti sepulchrum multa arte elaboratum. *Excidisti in excelso, & c.* quasi alijs verbis diceret: Ambitio tua etiam vsque ad mortem te sequitur in extruendo sepulchro, quo tui memoriam relinquis posteris. *In petra tabernaculum, & c.* Idè significat quod prius, licet alijs verbis: Per tabernaculum enim sepulchrum intelligit.

Ecce Dominus asportari te faciet, & c. at. Id est, putas te hic diu victurum, & deinde te gloriosè moriturum in hac ciuitate, sed hoc tibi non continget: aufereris enim ex hac ciuitate non aliter, quam gallus gallinaceus auferatur à rusticis aliquo, vt vendatur. *Et quasi amictum, & c.* Id est, credis te potentè, & non posse à quoquam loco moueri, sed tam facile istud erit Domino, quam à nobis pallium in scapulas leuatur.

Coronans coronabit te tribulatione. Id est, nunc

quidem gloriosus es & superbus, sed insigniter adhuc coronabit te Dominus tribulatione & angustia. Quod dicit, Coronans coronabit, est geminatio Hebraica multum faciès ad auxilium. *Quasi pilam mittet te, & c.* Id est, tam facile mittet te in terram latam & spaciosam in terram Aegypti siue Assyriorum, quam facile à nobis pila è loco in locum mittitur. *Ibi morieris*) quasi dicat: Frustra iussisti extrui tam magnificum sepulchrum in Hierusalem: non enim ibi morieris, sed in terra spaciola & lata. *Et ibi erit currus gloriae tuae*) Id est, opes quibus nunc fultus superbè incedis, quæ te iam euehant, & gloriosum celebremque faciunt, diripientur, & eris ipse captus, tunc senties ignominiam domus Domini, quia propter mala opera & violatum Dei præceptum, hæc patieris. *Et expellam te, & c.* Secundum Hieronymum sensus est: Detraham te de gradu tuo, & de pontificatus officio te amouebo. Septuaginta transulerunt: Aufereris de dispensatione tua, & de gradu tuo. Nihil ergo significatur quam quod amouebitur è functione sua.

ET erit in die illa, vocabo seruum meum Eliachim, filium Helchiae, & induam illum tunica tua, & cingulo tuo confortabo eum, & potestatem tuam dabo in manus eius, & erit quasi pater habitantibus Ierusalem domui Iuda. Et dabo clauem domus David super humerum eius, & aperiet, et non erit qui claudat, & claudet, & non erit qui aperiat. Et figam illum parvulum in loco fidei, & erit in solium gloria domus patris sui, & suspendam super eum omnem gloriam domus patris eius, vasorum diuersa genera, omne vas paruulum, à vasis craterarum, vsque ad omne vas musicorum.

Vocabo seruum meum Eliachim, & c. Sobnæ officio functus est Eliachim, quem eodem patet Esaiæ 36. & 37. ca. & 4. Regum 17. & 18. Hic insinuat quod Sobna ex Præposito factus sit Scriba. *Induam illum tunica tua*) Istud est Hieron. alterum argumentum pontificatus Sobnæ, & interpretatur omnia de ornatu Aaronis, de quo Exodi cap. 28. scribitur. Secundum quem sensus est: Hunc Eliachim pro te faciam pontificem. Alij metaphorice accipiunt de honoribus, quos vulgo impendebat Sobnæ adhuc Præposito, hoc sensu: Ego efficiam vt honores, quos vulgus hæc tenus tibi impendit, transferantur ad Eliachim, & illi impendantur. Est similis phrasis illi: Stulam gloriae induet eum, qua significatur vite & fame integritas. Sensus enim illius iste est: Ego efficiam vt de Christo omnes honorifice sentiant & loquantur, efficiam vt omnes illi genu incurant, & diuinos honores impendant. Per cingulum metaphorice intelligunt vitæ ac morum moderamen.

Et erit quasi pater, & c. at. Id est, Tu Sobna dominum egisti superbum, neque affectus fuisti populo tuo, sicut pater filijs affici solet,

fed patrem exhibebit fe iste Eliachim.

Et dabo lauam domus, & cat.) De hac phrafi dictum est capite 9. vbi dicitur: Factus est principatus super humeros eius. Sensus est: Cura Oeconomiae erit penes Eliachim. Vel si dicamus ipsum fuisse summum pontificem sensus erit iste: Concedam illi summam rerum, quae ad domum Domini & ad sacerdotium pertinent. Hoc modo accepit Hieronymus, per clauem intelligens potestatem omnium caeremoniarum, quid, qui, & quomodo cantabunt, & celebrabunt officium Dei. Haymo verò, Dionysius, Tho. Lyra clauem proprii nominis accipiunt qualè vulgo intelligunt, qui non sunt exercitati in figuris: & domum Dauid appellari dicunt templum, quia a thore Dauid extructum est, quam Salomon aedificauerit, sed videat studiosus an hoc habeat vsus scripturae. Certè capite septimo huius prophetae domus Dauid accipitur pro tribu Iuda: Et si in priori significatione non reperiatur in biblijs, retineatur posterior expositio. *Et aperiet & ceter.)* Id est, quicquid faciet iste Eliachim, hoc ratum habebitur, & non erit qui infringat.

Paxillorū vsus.

Et figam illum paxillum, & cat.) Vfus paxillorum est in Exodo cap. 38. & Numer. 3. Sunt autem clauis lignei, quibus configuntur tentoria in terra. Vtimur eis & in re domestica, quando suspendimus ex illis vestes, cacabos & similia. Quemadmodum autem ex ipsis paxillis huiusmodi pendent instrumenta, sic ex principe pendet populus, & proinde sensus huius loci iste est: Ego efficiam, vt ex Eliachim pendeat populus & tota respublica tanquam ex paxillo. *Et erit in solium gloria, & ceter.)* Id est, iste Eliachim licet sit nobilis & illustri loco natus, ipse tamen multum splendoris, non solum sibi sed & toti familiae suae adferet.

Vasorum diuersa genera, & ceter.) Quia in superioribus ipsum Eliachim figuratè paxillum fecit, metaphoram seruat in reliquis, & per istud, Suspendent super eum vasorum diuersa genera, nihil aliud significare vult, quàm quod omnes à minimo vsque ad maximum pendebunt ex vno Eliachim tanquam summo capite.

I*n die illa dicit Dominus exercituum, auferetur paxillus, qui fixus fuerat in loco fideli, & frangetur, et cadet, & peribit quod pependerit in eo, quia Dominus locutus est.*

A*uferetur paxillus) Non quidem posterior videlicet Eliachim, sed prior scilicet Sobna: Sic interpretatur Rabbi Salomon, quem sequitur Lyra. Alij quia statim est habitata metio Eliachim, simplicius putant, si de illo locus hic intelligatur: Verum quia non admodum in hunc conueniunt ea, quae sequuntur, pbabilior nobis videtur expositio Rab-*

bi Salomonis. Quod sequitur, Et peribit quod pependerit in eo, hunc habet sensum: Postquam Sobna perierit, etiam qui pependerit ex illo, cognati videlicet & cõiurati eius interibunt, quia dominus loquutus est, cuius verba irrita esse non possunt. Hieron. putat de Eliachim intelligi & non de Sobna, quia non legimus, quod qui pendebant ex Sobna perierint, sed Eliachim qui erat summus sacerdos, cum omnibus sacerdotibus perijisse dicit in vltima captiuitate, verum non cogit Hieronymi sententia.

CAPVT XXIII.

N*us Tyri. Vlulate naues maris, quia vastata est domus, vnde venire consueuerant, de terra Cethim reuelatum est eis. Tacete qui habitatis in insula, negotiatio Sidonis. Transfretantes mare repleuerunt te in aquis multis,*

semen Nili, messis fluminis fruges eius, & facta est negotiatio gentium.

O *hoc capite praedicit propheta, & subuersionis causas plenius ac manifestius exponit Ezechiel cap. 26. & duobus sequentibus. Est autem Tyrus Metropolis Phœnicis regio Tyrus. nis, quae Hebraico Syroq; sermone תירוס appellatur: Regio autem Phœnicia Galilææ contigua est: sed inter ceteras Phœnicia vrbes Galilææ proxima est Ptolomais, de qua in Actis, & deinde Tyrus. Hæc autem Tyrus Act. 21. b tẽpore Esaiæ & Ezechielis insula erat, vnde cap. 27. Ezech. describitur sita in corde maris, postea ab Alexandro Macedonum Rege terra continens facta est, propter expugnationem aggerib. in breui fretõ compoertatis, quod ante ipsum conat' est facere Nabuchodonosor. De propinquitate aut' eius ad Galilæam, colligere licet ex euangelio, vbi Christus scribitur trãssisse ex Galilæa in partẽ Tyri & Sidonis.*

Vlulate naues maris) Pro mari in Hebræo est Tharsis, frequens quidem vox in scripturis, sed quam Hieronymus & Septuaginta nunc Latina voce maris vertunt, nunc non vertunt, sed dicunt Hebraicè Tharsis. Superius cap. 2. Hieronymus nõ vertit sed posuit Hebraicam vocem dicens, Super omnes naues Tharsis. Similiter Ionæ 1. Inuenit nauem euntem in Tharsis, hoc verò capite semper vertit. Septuaginta licet in Iona non vertant, vertunt tamen secundo capite huius prophetae, dicentes, Super omnes naues maris. idẽ Septuaginta hoc capite vbiq; verterunt Carthaginem. Hęc vnde sumpta sint videre licet apud Hieronymum in episto. ad Marcellam, vbi omnibus locis collatis (quæ est optima interpretandi

Quid proprie significet Tharsis.

Exod. 28. Ezech. 28

Quare mare appellatur Tharsis.

tandi ratio) ostendit nomẽ Tharsis homonymum seu equiuocum esse, ita vt præter illam terræ partem, quæ in India seu in Africa est, etiam lapidem significet, quem alij Chrysolitum, alij hiacynthum esse volunt, atq; hoc est naturale istius vocis significatum, in quo ponitur Exodi, vbi in rationali Aaron ponitur Tharsis. Itẽ Ezech. vbi dicitur, Omnis lapis preciosus operimentũ tuũ: & inter ceteros lapides numeratur Tharsis. Et Dani. 10. vbi de Domino loquens ait, Et corpus eius quasi Tharsis. Quibus locis noster textus habet Chrysolitum, quomodo etiam vertit Aquila: Symmachus verò & Theodotio interpretati sunt hiacynthũ: Et quia mare caruleum est, & sæpè radijs solis percussum seu contactum prædictorum lapidum colorem trahit, hinc etiam ipsum mare ceptum est apud Hebræos à colore Tharsis appellari, maximè mare mediterraneum. Nam aliud mare vix agnoscit scriptura, ita vt quicquid extra mare mediterraneum est, habeatur tanquam insula. In hac significatione ponitur Psalmo 47. In spiritu vehementi conteres naues Tharsis, id est, maris. Et psalmo 71. Reges Tharsis & insule munera offerent: vbi reges maris verti poterat. Et Ionæ 1. Inuenit nauem euntem in Tharsis: Non enim ad certum locum cupiebat fugere Ionas, sed mare ingrediens quocunq; fortuna ferret, pergere festinabat. Quanquam Ioseph eo loco Tharsim interpretatur ciuitatem Ciliciae, patriam Pauli, mutata tantum prima litera th aspirata, in t non aspiratam, sed reprehenditur à Hieronymo in epistola ad Marcellam. Dictum iam est, quare mare appellatur Tharsis: quare autem Septuaginta verterunt Carthaginem non ita constat, fortè circumstantia loci & ciuitatis Tyri ipsos ad sic vertendum inuitauit. Erat enim Carthago colonia Tyriorum. vnde Virgilius: Vrbs antiqua fuit, Tyrij tenuere coloni. Hos sicut Chaldaeus interpres, Africam vertit, genus ponens pro specie. Et Hieronymus 27. Ezechielis, Carthaginem vertit dicens, Carthaginenses negotiatores tui: quo loco ceteri interpretes habent Tharsis siue Tharsenses negotiatores tui.

Ratio autem quare ibi Carthaginem vertit Hieronymus, esse videtur, quia subiicitur Græci, Iberi, & ceteri. Dicere poterat, omnes quersantur in mari, deferret ad temerces suas, & explicans propheta, qui sint illi, ait: Græcia, Tubal, Mosoch, id est, Iones, Iberi, & Cappadoces. Sensus itaque huius versiculi, Vlulate naues maris, est iste: Omnes naues quotquot versamini in mari quocunq; præsertim mediterraneo vlulate, & soluite vos in lachrymas, & causam reddit cum adijcit:

Quia vastata est domus.) Aut aliter legunt

Hebræi, aut mirè vertit Hieronymus, dicens, Quia vastata est domus, secundum quem sensus est: Vlulate naues maris, quia vastata est Tyrus, quæ est quasi domus. Secundum Hebræos autem iste est sensus: Vlulate naues maris, quia vastata est scilicet Tyrus, & sequitur apud eos מִבְּבַיִת mibbait, id est, à domo, vt sensus sit: Vastata est Tyrus ita vt nulla domus sit residua. Deinde sequitur: *Vnde venire consueuerant* pro quo in Hebræo vna vox est, nempè מִבְּבַיִת mibbo, significans non venire, vel non adueniendum, siue vt non veniatur. Significat autem propheta his verbis, fore vt Tyriorum emporium longè celeberrimum pereat omninò, & illuc amplius non appellent naues ex omni mari mediterraneo allaturæ merces suas. De Tyriorum autem emporio magnifica scribit Ezechiel capite 26. & duobus sequentibus, præcipuè tamen capite 27. secundum cuius descriptionem Antuerpia ad Tyrios collata vix emporij nomine digna est.

De terra Cethim reuelatum est eis Istud est altera pars sententiæ, quæ cum præcedenti nõ ita cohæret. Sensus est: Tyrij audiverunt istum bellum de terra Cethim allatũ. Vox Cethim neq; Hieronymi tempore satis nota erat, neq; etiam postertoribus sæculis. Quidam enim putant Cethim Cyprum fuisse partem Græciæ: Alij esse volunt partem Macedoniae: Alij alterius regionis. Pro ijs autè, qui dicunt esse partem Macedoniae, facit principium Machabæorum, vbi Alexander rex Macedonũ egressus dicitur de terra Cethim: Sed vt ut est, populo cui loquebatur Esaias, ista vocabula nota erant, licet iam trita desierunt vsurpari.

Tacete qui habitatis in insula Hieronymus insulam accipit ipsam Tyrum, quæ quondam insula, nunc autem Alexandri oppugnantis operibus continens facta est. De qua re vide Plinium capite 19. libr. 5. Sensus est: Qui habitatis in insula, id est, vos Tyrij tacete. Alij per insulam Cyprum intelligunt, hoc sensu: Vos qui habitatis Cyprum nolite prædicare Tyrum tanquam primas obtinentem, abstinete iam à laudibus ipsius, non habetis quod nunc prædicetis in ea: *Negotiatio Sidonis.* id est, vrbs Sidonia mercaturis dedita tace etiam tu, ne iactes emporium Tyriorũ, quia citò peribit. Hieronymus verò non facit hic comma, sed negotiationem adiungit Tyro per appositionem, hoc modo: Habitatores Tyri negotiatio Sidonis, siue qui estis negotiatio Sidonis, secundum quem sensus est: Vos Tyri qui hætenus emporium Sidonijs præbuisstis, tacete.

Transfretantes mare Hoc loco varia est distinctio. Hebræi siquidem, quos sequitur Robertus Stephanus, partem istam, Trans-

fretan-

fretantes mare iungunt superioribus, & noua sententia secundum ipsos incipit tibi, *In aquis multis, &c.*) Secundum Hieronymum verò hoc tantum incisum est, tunc cōma, & initium nouæ periodi ibi incipit, Transfretantes mare, quod est periphraſis mercatorum. Sensus est: Mercatores, qui perpetuū in mari versantur, hæcenus ad te tanquam emporiū totius orbis celeberrimum contulerunt omnes merces suas, sed amplius nō facient, quia subuerteris.

Semen Nili.

In aquis multis semen Nili. Semen Nili, periphraſis est frumenti, quod in Aegypto non pluuiæ, sed Nili exundatione prouenit, atque hoc est, quod ait, in aquis multis. Nam præpositio (in) designat instrumentū, quod Hebræis frequens est, apud quos litera Beth, vim obtinet septimi casus. Sensus itaque est: Quicquid frumenti inundatione Nili in Aegypto prouenit, ad te comportatur: hæcenus mercatores varijs mercibus repleuerunt te o Tyre, fruges etiam Aegyptiorum sunt ad te delatæ. *Mensis fluminis fruges eius.*) Est alia periphraſis non minus iucunda: Nam beneficio fluminis Nili fit, quod mensis abundè proueniat in Aegypto: Et mensis pro ipsis segetibus etiam apud Latinos scriptores vsitatum est. *Et facta est negotiatio gentium*) Si substantium intelligatur Tyrus, sensus erit iste: Omnium propemodum gentium homines exercent commercia in Tyro. Si verò intelligatur, mensis fluminis, sensus erit iste: Frumenta Aegypti ex te ad reliquas gentes euehantur.

E Rubescit Sidon (ait mare) fortitudo maris, dicens: Non parturui, & non peperui, & non enutriui iuuenes, nec ad incrementum perduxui virgines. Cū auditum fuerit in Aegypto dolebunt, cū audierint de Tyro. *Transite maria, vlulate, qui habitatis in insula. Nunquid non vestra hac est quæ gloriabatur à diebus pristinis, in antiquitate sua? Educent eam pedes sui longè ad peregrinandum.*

E Rubescit Sidon) Id est, tu Sidon cuius colonia est Tyrus erubescit. Et causam quare debeat erubescere subiicit: *Ait enim mare, etc.*) Coniunctio (enim) in quibusdam exemplaribus desideratur, quæ quia deest, fit ut nonnulli commentarij tradant hoc loco sensum omninò alienum. Hieron. non solum in textu legit (enim) sed & in commentarijs exponit, secundum quem hoc loco prosopopœia est. Inducit enim Esaias mare tanquam personam loquentem, atque ea parte loquentē, qua fortissimum est, atque hoc significant illa verba, Fortitudo maris, quæ habent correctiōem rhetoricam. Latinus enim diceret, hoc modo, Ait enim mare imò fortitudo maris dicens: *Non parturui, &c.*) Id est, videbar mihi quondam peperisse insigne emporium, nempe Tyrum, atque in ea nutriuisse pulcherrimos iuuenes ac virgines, sed iam euerſa Ty-

ro non possum agnoscere partum meū. Mare autem quia tantas Tyro diuitias pepererat, idcirco eam partum siue filiam vocat, atque hic est sensus secundum Hieronymum. Alij verò nō minus probabiliter dicunt prophetā per fictionē rhetoricam vocem tribuere nō mari, sed Tyro, quam figuratè mare appellat, imò maris columen. Secundum istos sensus est: Ego hæcenus visa sum habere pulcherrimos iuuenes ac virgines, magnaque populorum examina, iam non valeo agnoscere. Simili tropo de Tyro locutus est & Plinius lib. 5. cap. 19. cuius verba sunt: Tyrus olim partu clara vrbibus genitis Lepri, Vtica, & illa Romani imperij æmula, terrarum orbis auida Carthagine.

Cum auditum fuerit in Aegypto) Id est, cū Aegyptij audierint Tyrum potentissimam & vicinam vrbem deletam, vehementer dolebunt: quia non poterunt illuc amplius adferre frumenta sua ad vendendum. *Transite maria*) Apostrophe est ad mercatores. Id est, vos mercatores, qui hæcenus contulistis merces vestras in Tyrum, præterita Tyro transite vltiora maria, quærite aliud emporium, non est quod iam subsistatis in Tyro. Hoc loco eadē vox est apud Hebræos, quæ in principio huius capituli, videlicet Tharsis, quam etiam hoc loco Septuaginta. Carthaginem transtulerunt, secundum quos sensus est: Vos mercatores transite vltra Tyrum ad aliud emporium, nempe ad vrbem Carthaginem, vel relicta Tyro fugite Carthaginem. Legimus enim in historijs Assyriorum (vt refert Hieronym.) mercatores obsessos, postquam nullam videbant euadendi spem, consensu nauibus fugisse Carthaginem, & ad alias Ionij Aegæique maris insulas. *Vlulate qui habitatis in insula*) Per Insulam intelligit Tyrum.

Nunquid non hæc vestra est) scilicet ciuitas? Arguit propheta Tyrum superbiam, quod in conditionis suæ antiquitate sit gloriata, & in perpetuum se permanſuram putauerit.

Ducent eam pedes sui, &c.) Significatur captiuitas, Sensus est: Habitatores Tyri abducuntur captiui in Babylonem.

Quis cogitauit hoc super Tyrum, quondam coronatam? Cuius negotiatores principes instigores eius inclyti terra. Dominus exercituum cogitauit hoc, vt detraheret superbiam omnis gloriæ & ad ignominiam deduceret vniuersos inclytos terra.

Quis cogitauit hoc super Tyrum quondam coronatam? Id est, regia quadam maiestate insignem, & inter cæteras vrbes eminentem? Sensus est: Quis vnquam credidisset, quod tam celebre emporium posset euerſi?

Cuius negotiatores principes) Id est, cuius mercatores adeo sunt diuites, adeoque opulenti, vt cum

vt cum quibusuis terræ principibus certare possent. *Institores eius*) Institorū humile genus mercatorum est, qui non habent merces semel in summa emptas, sed qui per partes emunt ab ijs, qui in summa emerunt. Institores autem ex eo dicti sunt, quod instent negotio gerendo. *Dominus exercituum, &c.*) Est responsio ad præcedentem interrogationem. Terra accipitur non pro orbe terrarū, sed pro ea parte, de qua in præcedentibus mentio fuit, nempe pro Tyro.

Institores.

Transi terram tuam, quasi flumen filia maris, nō est cingulum vltra tibi. Manum suam extendit super mare, & conturbauit regna. Dominus mandauit aduersus Chanaan, vt cōtereret fortes eius, et dixit, Non adicies vltra, vt glorieris calumniam sustinens, virgo filia Sidonis. In Cethim consurgens trās freta, ibi quoque non erit requies tibi. Ecce terra Chaldaeorum, talis populus non fuit. Assur fundauit eam. In captiuitatem trādixerunt robustos eius, suffoderunt domos eius, posuerunt eam in ruinam. Vlulate naues maris, quia deuastata est fortitudo vestra.

Transi terram tuam, &c.) Id est, efflue hac atque illac quasi flumen alueo suo egressum. Significat propheta eos dispergendos in varias orbis partes, profugosque futuros. Aliter exponit Hieronymus, hoc modo: Sicut (inquit) fluuius siue riuulus facillè transitur pede, ita & tu terram tuam in captiuitatem ducta trāsibis. Et quamuis dictum propheta videatur imperantis, vsus tamen scripturæ habet, vt sit prædicentis. Filiam maris vocat Tyrum, quia mare Tyro opulentiam peperit, eamque opibus suis quasi filiam enutritiuit & in suo flore quàm diu licuit conseruauit. Pro mari rursus in Hebræo Tharsis est, & Septuaginta. Carthaginem verterunt, secundum quos difficultas est, quomodo Tyrus dicatur filia Carthaginis, cū Carthago dicatur colonia Tyriorum, vt constat ex Plinio capite 19. libr. 5. Ita Tyrus non filia, sed mater Carthaginis dicenda erat. *Non est cingulum, &c.*) Voce cinguli scriptura bifariam vtitur: Interdum moderationem vitæ & morum significat: Interdum verò ad vires & fortitudinem pertinet. Sensus est: Non es accincta amplius fortitudine ad repugnandum hostibus, non habes vires, nec lumbos ad rebellandū accinctos, vt aduersarijs possis contraire. Vnde Symmachus apertius trās tulit, dicens: Non poteris vltra resistere.

Duplex cinguli accipio.

Manum suam extendit super mare) Suppositū verbi extendit, secundum Hier. est, Dominus exercituum, non Tyrus, vt vult Lira. Et mare poni videtur pro mari rubro, vnde in Hebræo ei additur **Th** he nota emphaseos. Hier. tamen interpretatur pro mari, in quo propriè sita erat Tyrus. Sensus est: Ne contemnas o Tyre Deum Israel, quo auctore tibi ista vaticinor, ipse enim est, qui olim extendit manum suam super mare rubrum, & to-

tum Aegyptiorum regnū ad egressum filiorum Israel conturbauit.

Dominus mandauit, &c.) Id est, Dominus qui præcepit populo suo Israel, vt Gentem Chanaanem fortissimam, terram promissionis inhabitantem deleret, ille idem iam de te mādauit, & certò decreuit te semel interimere, non vult vt amplius superbias & triumphos agas, atque hoc est, quod sequitur: Non adicies vltra vt glorieris &c. Hieron. per Chanaan intelligit Tyrum, quæ in terra Chanaan condita erat, quod patet ex cap. 15. Matth. vbi Chanaanæ egressa scibitur de finibus Tyri, & Sidonis. *Calumniam sustinens virgo*) Dicitur autem Tyrus filia Sidonis, quia Sidoniorum colonia erat. Sensus est: O Tyre filia Sidonis hæcenus virgo, id est, bellis inuiolata atque inuicta, nunc autem per Chaldaeos oppressa magna afficeris ignominia, nec dabitur tibi amplius de potentia tua gloriari. Ex hoc loco discimus voculam (vltra) non semper significare perpetuitatem, sed quandoque pertinere ad longum tantum tempus. Tyrus enim, vt in sequentibus de tur, post septuaginta annos restaurata est, & in pristinum statū restituta. *In Cethim consurgens, &c.*) Sensus est: Licet tentes profugere etiam vsque ad Cethos, non tamen ibi poteris inuenire requiem: nam & ibi persequetur te Dominus.

Particulā (vltra) nō semper significare perpetuitatē.

Ecce terra Chaldaeorū) Manifestè hîc propheta exprimit populum, per quē euertenda erat Tyrus, & vt maiore excutiat terrorē, describit qualis sit iste populus, dicens:

Talis populus non fuit) Id est, nullæ Gentes comparari possunt Chaldaeis potentia, & sicut potentissimi sunt, ita & origine vetustissimi, vt quos Assur fundauit: Vide cap. 10. Gen. Sensus est: Potentissimum & antiquissimum Chaldaeorum regnum euertet te, non tantum ipsos ciuitatis muros, sed & parietes domesticos.

Vlulate naues maris) Id est, naues quæ versamini in mari quocumque, præsertim mediterraneo vlulate, quia deuastata est fortitudo vestra, id est, Tyrus iam demolita est.

Erit in die illa, in obliuione eris, o Tyre septuaginta annis, sicut dies regis vnus.

Erit in die illa, &c.) Ab hoc loco vsque in finem prophetiæ Tyro prospera nunciatur, videlicet, septuaginta tantū annos durabit, quibus elapsis iterum extruenda sit, & in pristinum statum restituenda. Quod sequitur, Sicut dies Regis vnus, est interpretatio Rhetorica, siue synonymia, Sensus est: Tot annos est duratura captiuitas vestra, quot annos viuere solent ij, quibus omnia ad vitæ vsum suppetunt, quales sunt Reges.

Post septuaginta autem annos, erit Tyro quasi canalicum meretricis. Sume tibi cibum, circui ciuitatē, meretrix obliuioni tradita. Bene cane fruentia

quenta amicis vt memoria tui sit. Et erit post septuaginta annos, visitabit Dominus Tyrum, & reducet eam ad merces suas, & rursum fornicabitur cum vniuersis regnis, super faciem terra: & erunt negotiationes eius, & merces eius sanctificate Domino. Non condentur neq; reponentur: quia his qui habitauerunt coram Domino erit negotiatio eius: vt manducet in saturitatem, & vestiantur vsq; ad vetustatem.

Post septuaginta autem annos, &c.) Inter cæteras fallacias, quibus meretrix studet allucere incautos adollescentes, est cantus. Dicit ergo propheta, sicut canticum adhibet meretrix, vt alliciat ad se adollescentes & incautos quosque: sic quoque faciet Tyrus, præbebit siquidem magnam de se spem vicinis nationibus fore, vt iterum instituat ibi mercaturam, multisque modis eas alliciet ad commercia sua. Canticum ergo meretricis spem Tyri propheticò more intelligit.

Sume tibi Cibaram, &c.) Per hæc omnia significat Propheta, quòd spes hæc & studiū reuocandi alios ad mercatum, & instruendū iterum emporium paulatim crescet magis ac magis, quasi dicat propheta: Sicut meretrix comit se, ornat, & foras egrediens nemini nõ se cõttemplãdam offert, magnamq; copiẽ spẽ præbet, domi residens suauiter cantillat, fidi bus ludit, totamq; domum dulci strepitu implet, denique nihil non facit, quo alliciat amatores quàm plurimos: sic Tyrus nihil nõ faciet, omnemq; mouebit lapidẽ, vt vicinam nationũ mercatores ad commercia sua prouocet.

Et erit post septuaginta annos, & ceter.) Non multo post reditum filiorum Israel è Babylone, vbi septuaginta annis detenti fuerunt, instaurata est Tyrus. Ezechiel autẽ propheta de Tyro causam captiuitatis eius adiungit hanc, quia gloriabantur in captiuitate filiorum Israel. Visitare aliquando in bonam, aliquando in malam partem sumitur: Interdum enim idẽ est quod punire & plagas immittere, interdum verò misericordiam prestare & bona tribuere, quomodo & hic accipitur hoc sensu: pactis septuaginta annis restaurabit Dominus Tyrum, & omnia, quæ abstulit, reddet.

Et rursum fornicabitur, &c.) Pergit propheta in meretricis incepta metaphora, hoc sensu: Non quidem Tyrum meretricem feci quòd ad coitum inuitatura sit, sed ad mercatum. Itaque fornicatiõe eius accipi volo non coitum, vt vulgus accipit fornicationem, sed mercaturam & commercium cum omnibus nationibus. Quòd verò Tyrus sit ita fornicata, hoc est, quòd post septuaginta annos sit instaurata, & ad pristinam potentiam reuersa, omnium denique Gentium negotiationi exposita, constat ex Græcorum & Phœnicum historijs. Vnde locum hunc Septuag. manifestius transtulerunt, hoc modo: Post

septuaginta annos visitationem faciet Dominus Tyri, & iterum restituetur in antiquum eritque negotiatio eius omnibus regnis orbis terrarum super faciem terræ. Ex quorum versione manifestum est, quid intelligat propheta per fornicationem, nimirum habere commercia & exercere mercaturam cum cæteris Gentibus. *Et erunt negotiationes eius, &c.)* Difficultas hic est, an possit retineri litera. Hieronymus transitum facit, qui quia in præcedentibus frequens est, non erit mirum, si & hic esse dicatur, maximè cum istud secundum historiam factum nusquam legatur, neq; in Nehemia aut Esdra, neque in Iosepho, aut aliorum scriptis. Vnde & hoc loco Iudæi literam relinquunt interpretantes hæc de suo Messia, cuius tempore dicunt Tyrios opes suas duros in ministerium Domini & ministrorum eius. Sensus est: Tyrus instaurata amplectetur cultum veri Dei, suscipiet Euangelium, conuertet se ad fidem Christi: & tunc negotiatio eius, & mercibus suis seruiet non Diabolo, non carni, non mundo, quòd hætenus fecit, sed Domino Deo, illi dedicata erunt & cæremoniæ & labor Tyriorum.

Non condentur neq; reponentur scilicet merces vel opes ad auaritiam, sed quicquid ex mercatura lucri fecerint, dabunt in vsum ministrorum Dei, vt suppetant eis necessaria, tam quo ad victum, quàm ad vestitum.

CAPVT XXIIII.

Ecce Dominus dissipabit terram & nudabit eam, & affliget faciem eius: & disperget habitatores eius. Et erit sicut populus, sic sacerdos: & sicut seruus, sic Dominus eius: & sicut ancilla, sic domina eius: sicut emens, sic ille qui vendit: sicut fornicator, sic is qui mutuum accipit: sicut qui repetit, sic qui debet.

Tractatum à capite decimo tertio inceptum his quatuor sequentibus capitibus propheta quasi summam concludit. Hætenus ergo dicta huc spectant, & hæc est summa, vt sciamus hoc passurum totum mundum, quod passa est Babylon & ceteræ gentes, quarum onera præcedentibus vndecim capitibus exposita sunt. In hunc sensum conueniunt omnes, tam Hieron. quàm cæteri Christiani interpretes, vt videlicet totius orbis excidium propheticus sermo nunc describat, & licet non omninò certis, multum tamen probabilibus coniecturis niti videntur. Prima autem coniectura hæc est: Solet Esaias post commemorata particularia aliquorum mala, libenter transire ad generalia, ergo probabile est ipsum & hoc loco id fecisse.

Secun-

Secunda coniectura est, quòd cæterorũ prophetarum loca, quæ de consummatione sæculi loquuntur, sunt huic loco multum similia. Proinde etiam quæ hic dicuntur, ad consummationem sæculi pertinēt, alioquin toto illo tractatu nihil est quòd omninò cogat nos hic agnoscere consummationem sæculi: Imò quædam sunt, quæ per se considerata magis pertinent ad particularem vastitatem & ruinam, vnde & Iudæi hæc aliò referunt: Quidam enim eorum de decem tribubus tantum, alij de Idumeorum gente accipiunt.

Ecce Dominus dissipabit terram. Id est, inanẽ & vacuam reddet. Vox enim Hebræa קקבוקק quæ hoc loco ponitur, propriè significat vacuum & inane reddere. Vnde mirum est Hieron. in principio capituli decimi Osee vertisse frondosum: Vitis frondosa Israel, cum dicere potuisset, vitis inanis, aut vitis vacua, quæ scilicet præter folia nihil habet. Aquila vertit, aquosam: Symmachus, materialem, id est, quæ tota in frondibus creuerit: Septuaginta insigniter pampinosam. Quæ omnia in idem recidunt: significant enim vitem fructibus destitutam, quæ multum quidem materiæ habeat & aliud nihil. Quos sequutus videtur Hieron. vertens frondosam, vbi subintelligi videtur (tantum.) *Et affliget faciem eius.* Id est, exuret superficiem terræ, atq; euertet secundum quòd scribitur 2. Petri 3. Terra & omnia quæ in ipsa sunt opera, igne exurentur.

Et disperdet habitatores eius. Exponit Hieronymus, habitatores terræ dispergentur in diuersa terræ loca præmijs vel supplicijs destinati.

Et erit sicut populus, sic sacerdos, & ceter.) Ab isto loco vsque ad hæc verba, Dissipatione dissipabitur terra, synecdoche est, quæ propheta noto more significat generaliter omnia destitura esse in consummatione sæculi, quibus nunc vnus alio potior est, & alteri præfertur siue dignitas sit illud, siue diuitiæ, siue aliorum aliud. Iam sacerdos dominus, & domina dignitate potiores sunt, in consummatione autem sæculi, non erunt: emens, fornicator, creditor diuitijs hic potiores sunt, tunc autem non erunt, sed omnes sine discrimine talium rerum pro qualitate peccatorum suorum punientur. Non enim omnia peccata paria sunt, proinde nec pœnæ æquales erunt, quanquam nonnulli ex hoc loco id conentur docere, sed malè. Nam id tantum dicitur hoc loco, quòd omnes qui peccauerunt pœnas subituri sunt, tam nobiles quàm ignobiles, tam diuites quàm pauperes, quemadmodum dicitur Iob. 3. Magnus & paruus &c. Hæc Theologia scribitur, non vt subtiliter intelligatur, sed vt perpetuò habeatur ante oculos, præsertim ab ijs, qui diuitijs &

honoribus omnia metiuntur, & multum profecit in Theologia, qui huiusmodi loca habeat quam plurima annotata, quibus compungi assuescat.

Dissipatione dissipabitur terra, & direptione prædabitur. Dominus enim locutus est verbum hoc: Luxit & defluxit terra & infirmata est. Defluxit orbis, & infirmata est altitudo populi terra, & terra infecta est ab habitatoribus suis: quia transgressi sunt leges, mutauerunt ius, dissipauerunt sedes sempiternum.

Dissipatione dissipabitur terra, &c.) Geminationes huiusmodi Hebræis propriæ sunt & peculiare, & habent epithasin quandam seu vehementiam & exaggerationem: Latinus hoc modo diceret, Tota terra dissipabitur, & tota diripietur, & sine dubio istud certo certius eueniet, quia Dominus futurum pronunciauit, dicens: Luxit & defluxit, &c.) Propheta noto more futurum enunciauit tantum præteritum propter certitudinẽ prophetiæ. Sensus est: Lugebit & defluet terra, & infirmabitur. Hoc vocabulum (luxit) Pagninus & neoterici quidam vertunt corrupta est, siue destructa, aut perijt: Verum vox Hebræa, quæ est אבלה abela, propriè significat lugere, vt patet ex Pentateucho, & libris Regum. Gen. 37. Indutus est cilicio Iugens filium suum. Exod. 33. Audiens populus sermonem hunc pessimum, luxit. Num. 14. Luxit populus nimis. 1. Regum 15. Lugebat Samuel Saul. Et capite sequenti, Vique quò tu luges? Quibus locis in Hebræo est hoc verbum אבל abal, nec vllus est locus in scriptura, vbi propriè significat perire: verum quidem est apud prophetas vsurpari nonnunquam pro perire, sed ea significatio figurata est, & in hoc multum peccant Iudæi & qui scribunt lexica, quòd assignantes vocis alicuius significationem naturalem, non distinguunt ab ea vel ijs, quæ flexu seu peritropum significantur. Dicamus ergo hoc loco esse metalepsin, atq; ex luctu terræ prophetam significare tristem eius interitum: Atq; ita significantius vertit Hieronymus, quàm Pagninus & ceteri, sicut significantius est quando dicimus, immoritur studijs, quàm si dicamus, multum studet.

Et infirmata est altitudo populi, & ceter.) Per altitudinẽ populi significat propheta eos, qui inter populares suos vel dignitate vel diuitijs aut aliquo honoris gradu eminebant, quos in consummatione sæculi à suo gradu deiiciendos infirmandosque prædicat.

Et terra infecta est, &c.) Exemplaria Latina excepto Roberti Stephani constanter legunt, Interfecta est, & Haymò, & Thom. & Dyo. de interfectione interpretantur. Hug. de S. Vict. dicit etiam legi, Infecta, sed interim de interfectione interpretatur. Ex commen-

tarijs Hieronym, nihil certi colligere licet, quomodo verterit: expositio enim ipsius vtrobique locum habet siue infecta legeris, siue interfecta. Vox autem Hebræa *חַרְחָלִי* chaneph, significat polluere, contaminare & simulare, atque his ferè modis vertit Hiero. vnde verisimile est ipsum vertisse infecta & non interfecta, cum nusquam in tota scriptura vox Hebræa hoc significet. Dicit ergo propheta: Et terra infecta est, id est, polluta & cõtaminata est ab habitatoribus suis, quia transgressi sunt leges, mutauerunt ius, dissipauerunt fœdus sempiternum. Hæc tria, leges, ius, fœdus, interpretes variè distinguunt, sed non erit absurdum, imò maximè consentaneum videbitur, si dixerimus hoc loco esse congeriem rhetoricam, & tribus istis vocibus vnam & eandem prorsus rem significari, illam nimirum, de qua Paulus ad Rom. Gentes quæ legem non habent, naturaliter ea, quæ legis sunt, faciunt: Et Dauid, Signatum est super nos lumē vultus tui Domine.

Propter hoc maledictio vorabit terram, & peccabunt habitatores eius, ideoq; insanient cultores eius, & relinquentur homines pauci. Luxit vindemia, infirmata est vitis, ingemuerunt omnes qui labantur corde. Cessauit gaudium tympanorum, quieuit sonitus lætantium, conticuit dulcedo citharæ. Cum cantico non bibent vinum, amara erit potio bibentibus illam.

Propter hoc maledictio vorabit terram. id est, Quia violantur iura naturæ, siue quia nos non facimus alijs, quod nobis fieri volumus, quod recta ratio & lex scripta in cordibus omnium dicitur faciendum, idè maledictio deuorabit terram, id est, quod in Deut. prædictum est fore, hoc maximè in consummatione sæculi implebitur, tunc maledictio nes ibi scriptæ inundabunt super terram. Alitudent enim prophetæ libenter ad ea, quæ scribuntur in Pentateucho tum verbis, tum etiam sensu.

Et peccabunt habitatores eius.) Saluator in Euangelio apud Matthæum de consummatione sæculi loquens hoc alijs verbis extulit, dicens: Abudabit iniquitas. *Ideoq; insanient, etc.*) id est, in consummatione sæculi homines suæ conditionis obliuati contra se mutuo ingenti furore debacchabuntur, quemadmodum plenius describitur in illo loco Matthæi: Multi enim venient in nomine meo, dicentes &c. *Et relinquentur homines pauci, &c.*) Ista sententia videtur magis pertinere ad particularem aliquod excidium, quia in consummatione sæculi nulli omnino homines relinquentur, nisi cum Hiero. subaudiamus, Et relinquentur homines pauci, videlicet qui habeat imaginem supercælestem, vt sensus sit: Impijs in infernū detrufis pauci electi remanebunt. Quanquam & referri potest

ad illud tempus, quod erit paulò ante consummationem sæculi, quo tempore erunt bella, pestilentia, famës, quibus multi è vita auferentur, paucis, respectu totius multitudinis, relictis.

Luxit vindemia, &c.) Quando dies iudicij aduenerit, tunc lugebit vinum & vindemia eo sensu, quo supra terra dicta est lugere: & omnes qui lætabantur inter pocula, tunc ingemiscunt, id est, qui vinum solebant bibere in dulcedine, qui sectabatur commestationes & in illis lætitiarum suam ponebant, illi tunc dolebunt. Cessabit enim omne gaudium, conticescent & cantica lætitiarum, intrumenta musica, quæ suauitate sua animos hominum ad exultationem prouocare solent, penitus cessabunt. Vult ergo significare propheta, quod omnia hæc fluxa sint, inania & vacua. Ingeramus ait Hieronymus hoc testimonium his, qui in conuiujs suis non solum gula & ebrietate, sed & auribus luxuriant, vt per omnes sensus animæ fortitudo mollescat.

Cum cantico non bibent vinum, &c.) Idem adhuc explicat propheta, quod prius hoc sensu: Non resonabit amplius musica inter pocula, sed amara erit potio bibentibus. Proportionè in Hebræo est *כַּחַשׁ* sechar, quæ vox in scriptura pertinet ad quæuis potum inebriatiuum. Hierony. nunc ficeram vertit, nunc quatuor verbis circuloquitur, dicens, omne quod inebriare potest: Interdum verò vertit vinum. Interdum ponitur in scriptura cum voce quæ significat vinum, vt Leuit. 10. Vinum & ficeram non bibetis tu & filij tui, quando intrabit in tabernaculū testimonij, vbi comprehendit omne id, quod inebriare potest præter vinum. Omnis ergo potio, siue vinum, siue alia quæcunque, quæ suauis esse solet bibentibus, in consummatione sæculi amara erit, & amaritudine commutabitur.

Atrita est ciuitas vanitatis, clausa est omnis domus nullo introeunte. Clamor erit super vino in plateis, deserta est omnis lætitia, translatum est gaudium terra. Relicta est in vrbe solitudo, & calamitas opprimet portas. Quia hæc erunt in medio terræ, in medio populorum. Quomodo si pauca oliua, quæ remanserunt, excutiantur, ex olea, & racem, cum fuerit finita vindemia. Hi leuabunt vocem suam, atq; laudabunt cum glorificatus fuerit Dominus, hincient de mari.

Atrita est ciuitas vanitatis. Noua quidem, sed perelegas est periphrasis orbis. Sensus est: Videtur quidem hic orbis terrarum diu duraturus, sed non ita erit, est tantum vana quædam ostentatio, & citò interibit. *Clausus est omnis domus, & ceter.*) Id est, omnes domus etiam illæ, quarum nunc sunt aurata laquearia, quarum parietes vestiuntur marmorum crustis, & secti eboris nitore resplendent,

dent, remanebunt vacuæ, id est, in consummatione sæculi cessabit omnis domorum inhabitatio.

Clamor erit super vino, &c.) Huius loci duplex est expositio, quarum prior ista est: Vlutabunt homines in plateis de ebrietate & excessu quem fecerunt, Sic Hieronym. Altera expositio est ista: Vlutabunt homines in plateis propter defectum vini, Sic Thom. & Lyra.

Relicta est in vrbe solitudo, &c.) Quia additur, In medio terræ & in medio populorū, Hiero. satis innui putat hæcad consummationem sæculi referenda, alioqui magis pertinere viderentur ad particularem aliquam ciuitatē. Orbem ergo terrarum, quem supra appellauit ciuitatem vanitatis, nunc simpliciter secundum Hieronymū orbem vocat, & ponitur præteritum pro futuro hoc sensu. In consummatione sæculi relinquetur solitudo in orbe terrarum, id est, totis orbis habitatoribus destituetur.

Quia hæc erunt in medio terræ, &c.) Hiero. hanc partem refert ad præcedentia, hoc sensu: Hæc omnia prædicta fient in medio terræ in medio populorū seu gentiū. Quem sequitur Haymo. Hebræa verò exēplaria iungūt cum sequentibus, videlicet, Quomodo si pauca oliuæ, &c. quod etiam in commentarijs suis faciunt Thom. & Lyra & Dion. Estque horrenda & terribilis comparatio, si referatur ad totum tempus à condito orbe vsque ad ipsius consummationem, vt sit sensus: Tam pauci saluabuntur in orbe terrarum ex tota hominum multitudine, quam pauca reliquuntur oliuæ in arbore postquam collectæ sunt. Tam pauci saluabuntur, quam pauca relinquantur vuae in vite post vindemiam. Quia valdè horribilis est hæc comparatio, idè referunt ad illud tempus quod erit sub consummationem sæculi, hoc sensu: Tempore Antichristi tam pauci manebunt constantes in fide, quam pauca relinquantur vuae in vite post vindemiam, vel oliuæ in arbore postquam sint decerpæ. Et hunc sensum videntur magis postulare subsequentiæ:

Et leuabunt vocem, &c.) Id est, quum finito Antichristi regno Christus iam glorificatus venerit in nubibus cum potestate magna & gloria, tunc pauci isti, qui relinquentur, leuabunt vocem atque laudabunt, & hincient de mari, id est, de orbe terrarum præ lætitiæ toti gessent. Simili metaphora orbem vocat mare, qua supra Babylonem, cum ait: o-nus deserti maris.

Suprà ca.
21.

Propter hoc in doctrinis glorificate Dominum: in insulis maris nomen Domini Dei Israel. A sinibus terra laudes audiuiimus, gloriam iusti. Et dixi: Secretum meum mihi, secretum meum mihi, va mihi: prauaricates prauaricati sunt, & prauaricatione iras-

gressorum prauaricati sunt.

Propter hoc in doctrinis glorificate Dominum. Iuxta Hieron. in doctrinis causaliter ponitur hoc sensu: Vos qui iam discitis, quod ita pauci relinquentur, qui euadent manus Antichristi & saluabuntur: qui hoc cognoscitis beneficio scripturarum, vos glorificare debetis Dominum in doctrinis, id est, quia ipsam doctrinam accepistis, quod sanè magnum est beneficium. Rabbi Dauid, In doctrinis, interpretatur, in vallibus, quomodo etiam vertit Pagni. In hebræo autem est *אֵרֶם* vrim, qua voce etiam vtitur Moyses Eodi. 38. vbi Hiero. doctrinam vertit, dicens: Ponēs autem in rationali iudicij doctrinam & veritatem, quo loco mirum est quid significent doctrina & veritas. Nomina autè Hebræa fatetur Rabbi Dauid etiam ipsos Hebræos ignorare quid significent. Chaldæus interpres non vertit, sed seruat Hebraica vocabula. Septua. verterunt manifestationem & veritatem, quos sequutus videtur Hiero. Rabbi Salomon his duobus nominibus significare dicit nomen Dei tetragrammaton, & prius vocabulum interpretatur illuminationem, posterius verò perfectionem. Sensus itaq; illius loci Exodi, Ponēs in rationali iudicij doctrinam & veritatem, est iste: Ponēs in pectore Aaron nomen Dei tetragrammaton, quo nomine intellecto, mens perficitur in doctrina & illuminatur. Tradunt enim Hebræi ex hoc nomine intellecto totam trinitatem intelligi, & alia multa quæ videre licet apud Rabbi Salom.

In insulis maris, &c.) Secundum Hiero. mare per metaphoram pro mundo accipitur, insula verò pro Ecclesia, quæ fluctibus maris huius, id est, mundi quotidie tunditur. Sensus est: propterea vos Insulares, id est, fideles, qui hæc legis apud me & prophetas alios, glorificate Dominum. Possunt insulæ maris etiā accipi sicut supra, vbi dicitur: Adjiciet Dominus secundò manum suam ad possidendum residuum populi sui, quod relinquetur ab insulis maris: vbi insulæ maris accipiuntur pro plaga mundi, quæ Iudæis est ab Occidente, id est, pro plaga occidentali, & si quis consulat alia scripturæ loca, inueniet insulas ferè hoc secundo modo accipi, vt Psalm. Reges Tharsis & insulæ munera offerent, vbi per insulas propheta significat remotissimos & etiam ultra mare sitos populos. Rursus Psalm. 96. Dominus regnauit, exultet terra, lætentur insulæ multæ. Et Esai. insulas per gentes interpretatur, Ecce insulæ quasi puluis exiguus. Sophonias quoque interpretatiuè dicit, cum ait, Adorabunt eum viri de loco suo, omnes insulæ gētium. Quanquam hoc loco satis interpretetur, cum subdit: A sinibus terræ & cæt. Insulæ itaque maris fines terræ intelliguntur, siue remotissimi

Suprà ca.
11.

Psalm. 71. b.

Esai. 40. d.

tilissimi populi, de quibus Iudæi vix per famam aliquid acceperunt. Prophete enim sic de insulis maris loquitur, quasi populo Iudæorum ultra mare nihil fuerit, quam aquæ & insulæ.

A finibus terræ laudes audiuimus, &c.) Propheeta cum certissimè videret implendum, ad quod hortabatur gentes, intulit, A finibus terræ &c. quod Septu. verterunt ab alis terræ. Et commen. Hiero. in hunc locum sic habet: Pro finibus, quod nos propter explanationem sensus apertius exposuimus, In Hebræo est אֲרָצֵי עֵנָף, quæ vox alam, non finem sonat, quod quidem verum est, si de naturali significatione loquamur, sed illâ naturalem vocis significationem Hebræi valde latè extendunt, nempe ad omnium rerum extremitates: Latini non ita deflexerunt vocem alam. In tropica autem illa significatione ponitur apud Ezec. ca. 7. Venit finis super quatuor plagas terræ, pro quo in Hebræo est, Super quatuor alas terræ. Sic 1. Reg. 24. Præscidit oram vestimenti. Hebræi legunt alam vestimenti. Quibus locis si vertisset Hier. alam, visus fuisset Latinis insolentius loqui. Consuetudo autem scripturæ est, quemadmodum & superius diximus nomine iusti Christum significari, cū alijs in locis, præcipuè in actis Apostolorum, & loquitur hic propheta non de gentium vocatione ad fidem, sed de perseverantia in fide.

Et dixi: Secretum meum mihi, &c.) Sensus est: cum viderem ea quæ in consummatione sæculi futura sunt, loquutus sum mihi interno cordis affectu: Non possum cuncta narrare, quæ cerno futura, hæret lingua faucibus meis, & vox dolore concluditur, hoc significat propheta dum dicit, Secretum meum mihi, quasi alijs verbis diceret: Quantum pœnarum ordo versatur ante oculos meos, quæ supplicia ego video futura, quam ingentem multitudinem eorum qui damnandi sunt cerno maiora sunt, quam ut eloqui possim: & idè detineo secretum meum mihi. Iuxta hunc sensum subauditur, est, vel seruabo. Rabbi autem Ioseph Kimhi non agnoscit hunc pronomen (meum) sed legit, secretum mihi: Nam ipse cum aliquot alijs Rabinis in voce Hebræa מִי רָצִי, iod literam accipit non vt sit pronomen affixum, sed pro litera radicali, seu quæ habet vocem literæ radicalis quæ est הֵה, & interpretantur Hebræi hoc modo: Duo secreta reuelata sunt mihi, secretum scilicet retributionis iustorum & secretum vltionis impiorum. Secundum hos intelligitur verbum, reuelatū est, quod expressit interpres Chaldæus, qui sic habet: Dixit propheta secretum mercedis iustorum conspectum est mihi, secretum vltionis reuelatum est mihi.

Væ mihi.) Id est, heu mihi. Vocula enim He-

bræa וְאֵי, interdum comminantis est, interdum verò dolentis, vt hoc loco. *Præuaricantes præuaricati sunt, &c. cæte.*) In Hebræo eadem vox quinquies repetitur, hoc modo: Præuaricantes præuaricati sunt, & præuaricatione præuaricantium præuaricati sunt. Repetitio autem ista maximam habet emphasin, qua significatur horribilis & ingens omnium scelerum vis futura in consummatione sæculi, & populum in præuaricatione quasi absorptum iri, & hoc dolet propheta cum dicit, Væ mihi. Saluator in Euangelio istud alijs verbis explicat, dicens tantam fore iniquitatem, vt etiâ electi, si fieri potest, in errorem seducantur.

Formido, & fouea, & laqueus super te, qui habitator es terræ. Et erit qui fugerit à facie formidinis, cadet in foueam, & qui se explicauerit de fouea, tenebitur laqueo: quia cataractæ de excelsis apertæ sunt, & cœcipientur fundamenta terræ. Confractioe confringetur terra, contritione conteretur terra, commotione commouebitur terra, agitatione agitabitur terra, sicut ebrius, & auferetur quasi tabernaculum vnius noctis. Et grauabit eam iniquitas sua, & corruet & non adiciet vt resurgat.

Formido, & fouea, &c.) Significat propheta quod sicut in cōsummatione sæculi exeret se horribilis vis scelerum, ita etiam pœnæ super terram inundabunt, quæ habitatores eius tenebunt captos, ita vt effugere nequeant, & hoc est quod subiungit, *Et erit qui fugerit* id est, cū putauerint se fugisse ex vno malo, incident in aliud, & quocunque sese verterint, impendentem Domini iram non euadent.

Quia cataractæ de excelsis apertæ sunt, &c.) Cataractæ siue cataractes locus est in flumine præceps & abruptus: vnde aqua ruit potius quam fluit, vt cataractes Nili apud Scaboli. vltim. Septua. transtulerunt, Quia fenestræ cæli apertæ sunt. Alludit autem propheta ad locum qui est in Gen. cap. 7. Cataractæ cæli apertæ sunt, nõ quod ignoret propheta orbè amplius aquis non interiturū, sed istud vult dicere: Eo modo inundabit plaga & pœna in orbe terrarum, quo modo tempore Noe aquæ inundauerunt.

Confractioe confringetur terra, &c.) Quia nõ habuit aliquod vocabulum quo satis & pro dignitate rem potuit explicare, ideo pluribus ad hoc vitur verbis. D. Hierony. per terram accipit illos, qui versantur in ea, per metonymiam hoc sensu: In consummatione sæculi homines in terra versantes formidine toti dissoluentur & timore penitus deiciuntur, & quemadmodum ebrius pescit quid agat, sed hebescētibus ebrietate neruis, nec pes, nec mens suo fungitur officio: sic isti malorum pœnarumq; magnitudine oppressi, quasi ebrii stupebunt ad cuncta quæ cernēt, & auferentur quasi tabernaculum vnius noctis,

Quid cataractæ.

vnius noctis, ita vt nullum antiquæ mansionis vestigium remaneat. Possimus & aliter intelligere & simplicius de ipso elemento terræ. Ipsa enim terra in consummatione sæculi confringetur, quando montes vallibus equabuntur.

Et commotione commouebitur, agitatione agitabitur sicut ebrius) qua geminatione significat vehementissimam terræ commotionem futuram in consummatione sæculi.

Et auferetur quasi tabernaculum vnius noctis) Pro tabernaculo vnius noctis, Hebræi habent vnicum tantum vocabulum מִלְּנָחָה meluna quod cum hic tribus vocibus exprimat Hieronym. in primo capite huius prophetæ vnicam voce reddidit, vertens tugurium. Significat autem vox Hebræa, secundum Rabbi Dauidem, talem casulam, quali nocturno tempore vitur vinitor in excubijs agendis: Deducitur autem vox ista à radice מָלַח lun, quæ significat pernoctare. Sic ergo Dominus demolietur terram, sicut vinitor demolitur tugurium suum postquam eo usus est: Non quidem quod Dominus terram in puluerem rediget, & penitus in nihilum, ita enim intelligere prohibent nos alia scripturæ loca quibus significatur terra in æternum permanens, sed demolietur terra, quia abolebitur figura eius, & alia succedet facies.

Et grauabit eam iniquitas sua.) Potest esse metonymia hoc sensu: Iniquitas super terram inundans suo pondere grauabit ipsos homines. Si autem intelligamus de ipso bruto terræ elemento, tunc illo sensu dixit propheta eam iniquitate grauari, quo modo Apostolus in ad Rom. dicit, quod expectatio creaturæ reuelationem filiorum Dei expectat, cuius sensus est: Expectatio creaturæ inanimatæ est vt regnū Dei proferat se foras, vt & corpora habeant partem gratiæ, quæ iam est in anima. Quo loco usus est Apostolus grandiloquentia, aut mirabilis est sermo, quod etiam res inanimatæ, aer videlicet & terra &c. appetant liberationem, quia ait, & ipsa muta, furda & bruta creatura liberabitur à seruitute corruptionis. *Et corruet, & cæte.*) scilicet terra: *Et non adiciet vt resurgat, &c.*) scilicet illo schemate, habitu seu figura, quam nunc habet.

Et erit in die illa. Visitabit Dominus super militiam cæli in excelsis, & super Reges terræ, qui sunt super terram. Et congregabuntur in congregatione vnius fascis in lacum, & claudentur ibi in carcere, & post multos dies visitabuntur & erubescet luna, & confundetur sol, cum regnauerit Dominus exercituum in monte Sion, & in Hierusalem, & in conspectu suorum fuerit glorificatus.

Et erit in die illa, visitabit Dominus, etc.) Vocem Hebræam, quam hoc loco vertit Hiero. militiam, alibi transtulit ornatum, vt in Gene. 2. a. neli: Perfecti sunt cæli & ornatus eo-

rūm. Alibi, astra, vt in Deut. Non vidistis aliquam similitudinem in die illa, qua locutus est vobis in Oreb de medio ignis, ne forte eleuatis ad cælum oculis videas solem, & lunam, & omnia astra cæli, & errore deceptus adores ea, & colas. Vtrunque & ornatū & astra non ad verbum vertit: Vox enim Hebræa אֲרָצֵי תְּשֵׁבָה proprie significat exercitū, vnde illud toties in scriptura repetitum, Dominus Sabaoth, id est, exercituum. Quis autem sit exercitus seu militia cæli, patet ex locis iam citatis, vbi Moyse solem, lunam, & astra nomine militiæ significat figuratè, propter famulitium & aptum eorum ordinem, ornatumque. Sol ergo & luna in exercitu seu militia cæli numerantur, & has res sic visitandas scribit Hieronym. sicut medicus visitat infirmum, cum adhibet cauterium & ferrum, quasi sol, luna, astra essent animata. Sed aduertendum est Hieronymum in commentarijs frequenter aliorum referre sententias, non quod eas vbique approbet, sed vt discat posteritas, quid senserint Veteres. *Excusatur Hiero.* Dixit ergo istud Hieronymus ex sententia Origenis, qui posuit omnes animas simul creatas, & propter peccata in altera illa vita commissa, quasdam astris alligatas, quasdam in corpora humana detrusas & quotidie detruendi. Verum quia illius dogma damnatum est, idè aliter hunc locum exponit, per militiam cæli intelligentes exercitum demonum, qui in hoc aere caliginoso (qui in scripturâ nonnunquam cæli nomine appellatur) degunt, & perpetuò bellum mouent creditibus. De isto exercitu scribit Apostolus ad Eph. 6. dicens: Non est nobis colluctatio aduersus carnem &c.

Et super reges terræ, &c.) Hieronymus accipit principes tenebrarum & dæmones huius mundi rectores: Alij verò qui hos intelligunt per militiam cæli, Reges simpliciter accipiunt, quomodo vulgus Reges vocat. Hos ergo & Reges terræ dominos, & dæmones tenebrarum principes sicut & omnes impios visitabit Dominus in die iudicij, eo modo qui sequitur.

Et congregabuntur, &c. cæte.) Id est, tam Reges quam dæmones & in vniuersum omnes impios pariter colligatos mittet in lacum inferni, & claudentur ibi tanquam in carcere, & post multos dies visitabuntur. Origenes istud simpliciter accipit, & sic exponit: Claudentur quidem in carcere, sed non erit perpetuus carcer, cum ibi fuerint per multos dies, hoc est, per certum annorum circulum visitabuntur, vt liberentur. Nos verò non ita possumus intelligere, quia dogma istud est damnatum, vt potest scripturis contrarium quæ palam testantur ignem quo punientur damnati fore perpetuum, neq; ignem solū, sed & eorum supplicia, vt patet Matt. 3. Paleas

Quis dicitur exercitus seu militia cæli.

Ad Eph. 6.

Error Origenis.

Matt. 25. exuret igne inextinguibili, Rursus alibi: Ite in ignem æternum, vel vt legit Augustin. in adustionem æternam. Item Apocaly. 14. fumus tormentorum eorum ascendet in sæcula sæculorum. Sensus ergo huius loci est iste: Quamuis multis diebus, id est, multo tempore futuri sint in carcere, adhuc tamen semper, etiam post quantumlibet multos dies visitabuntur non ad liberationem, sed ad punitionem, vt perpetuitas supplicij significetur.

Erubescet luna.) Luna ponitur pro idolo seu imagine lunæ, & sol pro idolo solis: & rursus idola harum rerum pro diabolis ipsa: idola inhabitantibus. Sensus est: Cum viderint dæmones, qui iam pro dijs coluntur in terra, & cultores eorum, Christum simpliciter regnare, deuicta & destructa morte, tunc confundentur. Alij solem & lunam proprie accipiunt, hoc sensu: Cum omnia subiecta erunt Christo, etiam ipsa mors, quæ omnium nouissima destruetur, tunc erubescet luna, & confundetur sol, metaphoricæ, quia lumen eorum quasi nullum erit respectu luminis patriæ, secundum quod dicitur in Apocal. Ciuitas illa non eget sole, neq; luna, vt luceant in ea, sed claritas Dei illuminabit illam, & lucerna eius erit agnus, in cõspectu fenam suorum, id est, patriarcharum & prophetarum.

CAPVT XXV.

Domine Deus meus es tu, exaltabo te, & confitebor nomini tuo. Quoniam fecisti mirabilia, cogitationes antiquas fideles, Amen. Quia posuisti ciuitatem in tumulum, urbem fortem in ruinam, domum alienorum vt non sit ciuitas,

& in sempiternum non edificetur.

Domine Deus meus es tu, & cetera. Post descripta Babyloniorum & ceterarum gentium onera (quæ cœperunt decimo tertio capite, & durauerunt vsque ad vicesimum quartum caput, in quo quid totus mundus in consummatione sæculi passurus sit depingitur) ad læta redit propheta, atq; tractatus iste carmine eucharistico, tanquam epiphonemate clauditur, quod quidem commune habet cum tractatu, qui est à capite septimo vsque ad decimum tertium. Et nihil refert siue dicatur esse vox propheta, siue saluatorum.

Cogitationes antiquas fideles.) Id est, quidquid ab æterno facere decreuisti, & à condito homine & lapso te facturum promissisti, fideliter implesti & præstitisti: Desideransq; fieri quod propheta, adiungit verbum Hebraicum, Amen, pro quo Septuaginta transfulerunt, fiat, atq; in eo ferè sensu ponitur in ve-

teri testamento Nu. 5. Et dicit mulier amen. Deut. 27. Et dicit omnis populus Amen, id est, Amen dicitur, siue maledictus sit, quisquis transgressus fuerit vnum ex his. Interdum verò est affirmandi particula, & ita capitur in nouo testamento, idem valens quod verè.

Quia posuisti ciuitatem in tumulum.) Quare autem laudet & confiteatur nomini domini, & quæ sint ista mirabilia & cogitationes antiquæ, quas veras opere demonstrauit, ostendit dicens: Quia posuisti ciuitatem, & cæte. Ciuitatem autem vocat orbem terrarum, sicut in superiori capite. Hunc orbem posuisti in tumulum, id est, funditus euertisti. Nonnulla exemplaria legunt, tumultum, sed nemo commentariorum sic exponit, quare mendum est. *Domum alienorum, &c.*) Varius est huius vocis in scriptura vsus. Interdum enim alienos vocat, qui Iudæis erant extranei, siue qui cum Iudæis non habebant easdè cæremonias, id est, gentes exteras: In qua significatione frequenter ponitur in libris Moysi. Interdum verò eos alienos vocat, qui etsi veri Iudæi essent generatione, studijs tamen & vita Deum non colebant. Sic sumitur in Psal. Filij alieni mentiti sunt mihi. Interdum etiam scriptura vocem hanc omnibus impijs accomodat, vt Psal. 57. Alienati sunt peccatores à vulua &c. Atq; in hac significatione hic ponitur, vnde Septuaginta vertunt: Ciuitates impiorum in æternum non edificabuntur.

Qui dicitur alieni in scriptura.

Psal. 17. b.

Super hoc laudabit te populus fortis, ciuitas gentium robustarum timebit te. Quia factus es fortitudo pauperi, fortitudo egeno in tribulatione sua, spes à turbine, umbraculum ab aestu. Spiritus enim robustorum, quasi turbo impellens parietem. Sicut aestus in siti tumultum alienorum humiliabis, & quasi calore sub nube torrente, propaginem fortium marcescere facies.

Super hoc, id est, super orbis totius omniumque impiorum excidio laudabit te populus fortis. Quis autem sit iste populus fortis, sequens versus ostendit, *Ciuitas gentium robustarum timebit te*) id est, Ecclesia ex gentibus congreganda timebit & laudabit te.

Quia factus es fortitudo pauperi.) Exponit Hie. antonomasticè de Christo, hoc sensu: Factus es fortitudo pauperi tuo, scilicet Christo. Sed magis placet, vt dicatur esse enallage siue heterosis numeri, pauperi pro pauperibus. Qui autem secundum scripturam sint pauperes, supra dictum est, illi nimirum qui verè agnoscunt suam miseriam, captiuitatè & onus quod creatum est super omnes filios Adam, & inde liberari ex animo cupiunt, & pro liberatione die ac nocte supplicant apud Deum. Hi ergo sunt pauperes scripturæ, his factus est Christus fortitudo aduersus diabolum, aduersus mundum, carnem & legem irritantem nos ad peccatum, denique aduersus om-

nia, quæ nobis obuolare possunt. Hic locus diligenter annotandus est, & vna cum alijs obijciendus hæreticis, qui semper in ore habent imbecillitatem naturæ, & arguunt catholicos hanc fortitudinem iustis tribuentes & asseuerantes quòd verè fortes sint aduersus diabolum, carnem, mudum & legem accusantem.

Spiritus robustorum, &c.) Sensus est: Talis res est tentatio, siue à diabolo, siue à mundo, siue à carne fiat, qualis est turbo impellens parietem. Comparatio ergo in hoc consistit: Quemadmodum turbo aliquis vehemens omnia corpora ferit ac secum rapit, nisi sint admodum solida & fortitudine quadam roborata: sic tentatio aut mundi, aut diaboli, aut carnis, vel alterius, omnes homines ferit, superat, atque ad eò secum rapit, nisi sint admodum constantes & fortitudine quadam firmati. Istud quidem quotidie experimur, sed tempore Antichristi multo magis experiemur, cum tentatio hæc multo vehementior erit: Ad illud enim tempus hæc maximè referenda sunt.

Elegans comparatio.

Sicut aestus in siti, &c.) Antithesis est: Dixit enim propheta quid Christus futurus sit pauperibus seu pijs hominibus, nunc autem dicit quid futurus sit impijs. Sensus est: Christus hoc erit impijs, quod esse solet sitientibus. Ille sicut vehementissimè affligit, sic in consummatione sæculi Christus vehementissimè affliget impios, qui nomine alienorum significantur:

Alia comparatio.

Et quasi calore, &c.) Id est, quòd calor solis è media nube exertus esse solet propagini, quæ marcescere facit, hoc in fine sæculi Christus erit impijs, id est, Sicut in media æstate ingens & supra modum vehemens aestus propagini vitis grauis est atq; nocius, adeo vt ipsam marcescere faciat: Ita in consummatione sæculi Christus iustitiæ suæ feruore impijs ad eò grauis erit atque molestus, vt marcescant in semetipsis.

Alia comparatio.

Et faciet Dominus exercituum omnibus populis in monte hoc conuiuium, pinguium conuiuium vindemiae, pinguium medullatorum, vindemia defecatae. Et precipitabit in monte isto faciem vinculi coligati super omnes populos, & telam quam orditus est super omnes nationes. Precipitabit mortem in sempiternum. Et auferet Dominus Deus lacrymam ab omni facie, et opprobrium populi sui auferet de vniuersa terra, quia Dominus locutus est.

Apocal. 7. & 21. a.

Et faciet Dominus exercituum, & cetera. Vsque ad hunc locum carmen fuit, hic rursus prosa incipit: & pronomen (hoc) quia nulla mentio sed præcessit, non potest accipi relatiuè, sed distinctiôs pro monte Sion. Erat enim Hierosolimis Esaias, cum hæc diceret, & ita demonstrans Sion dicebat, in monte hoc: sicut apud Terentium, vel hic Pamphilus quàm sanctè iurauit. Aduertendum est,

quòd propheta cum demonstraret montem Sion, non cum simpliciter demonstrabat, sed quatenus typum gerebat illius Sion, quæ sursum est, de quo in fine præcedentis capitis: Et confundetur sol cum regnauerit Dominus exercituum in monte Sion. Neq; hoc alienum est à scriptura, sed vtitatissimum. In monte ergo hoc, id est, in caelesti Hierusalem exhibebit Dominus conuiuium non Iudæis solum, sed omnibus in vniuersum fidelibus electis, atque hoc est quod dicit propheta, Omnibus populis. Lautitiæ autem huius conuiuii in ijs rebus sitæ erunt, in quibus vita æterna. Illa autem sita est, non in cibo aut potu, aut Venere, vt quidam existimauerunt, sed in fruitione summi boni, quod est ipse Deus: Et proinde quæ sequuntur de medullatis & vindemia, non simpliciter accipi debent, sed metaphoricè, vt per ea significetur conuiuium istud fore delicatissimum, non autem vt per ea doceatur quibus in rebus huius conuiuii lautitiæ positæ sint. Dicit ergo propheta,

Conuiuium pinguium, &c.) Id est, apponentur in hoc conuiuium cibi exquisitissimi, & proinde delicatissimi: Nā medulla vbiq; in scriptura, cibi delicatissimi nomen est.

Vindemia defecata.) Id est, in hoc conuiuium nō bibetur sicera, sed vinum, neque quoduis vinum, sed vinum purissimum: Vindemiam si quidem pro vino posuit, defecatum verò pro puro. Radix autem Hebræa quæ est זקק zakak, alioquin magis fundere significat, quomodo funditur aurum & argentum, vnde & alijs locis eadem vox sæpè vertitur, probatum, vt i. Paral. 29. Septem milia talëtorum argenti probatissimi, id est, colatissimi, cum præcedenti capite dicitur, aurum purissimum. Sic in Psal. Argentum igne examinatum, & cæ. Secundum Iudæos verò idem hoc loco conuiuii apparatus est, qui apud Ezechielem de Gog & Magog, sed contra ipsos facit, si inspiciatur vel occidens litera, quia conuiuium, quod exhibebit Dominus apud Ezech. non populis, sed feris & bestijs aibusq; exhibiturus est, istud verò populis. Deinde illud conuiuium apud Ezechiel. non erit propitij, sed irati Dei: istud verò lætum erit, ac delicatum. Nec conuiuium siue symposiū (nā vox Hebræa מִשְׁתֵּה misteh non à conuiuando, sed à comptando dicitur) vsquam in scriptura rei inuidiosæ nomen est, sicut est sæpissimè nomen calicis: vnde indoctè faciunt, qui hic nomen conuiuii siue symposij ad calicem detorqueant. Neque etiam calix inuidiosæ aut triquantorrius, sed lætæ rei nomen est, nisi circumstantia literæ aliud requirat. Vt in Psal. Ignis, suldo lætæ rei phur, spiritus procellarum pars calicis eorum, nomen est. Et apud hunc prophetam infra, Bibisti de calice iræ eius: Alioqui logè alius calix est ille

vide Ada mumin priori conuio de nauitate Domini, vbi hunc locum elegatissimè explicat.

Psal. 11. b. Ezech. 35

de quo Psal. 22. Calix meus inebrians quàm præclarus est. Et Psal. 115. Calicem salutaris accipiam. Rursus Psalm. 25. Dominus pars hæreditatis meæ & calicis mei, tu es &c. Huius autem loci nomen omnia habet lætissima coniuncta, quare nec ipsalitera pro Iudæis facit, secundum quos huius loci sensus hic est: In fine sæculi veniente Messia Iudæi felicissimè agent, & venient tunc Gog & Magog, sed faciet eos Dominus conuiuium, id est, maestabit eos & interficiet.

Et præcipitabit in monte, &c.) Duplex est modus interpretandi scripturas. Prior est, vt velis tibi credere auditorem non redditis etiã causis, hoc modo liceret præfens hoc caput vna hora absolueret & quod nunc dicitur,

Præcipitabit in monte, &c.) tribus verbis interpretari, hoc modo: Vinculum & tela nomina sunt eiusdem rei, & significat propheta quòd in consummatione sæculi præcipitabit Dominus miseriam omnibus notissimam, & mortem, quæ est pars huius miseriam. Alter modus est, vbi interpretationis causæ redduntur, vt hoc loco: Quare dixerit, præcipitabit faciem vinculi, cum homines & animantia tantum dici solent præcipitari. Rursus cur dixerit, faciem vinculi, & non simpliciter vinculum. Deinde cur dixerit, vinculi colligati, cum vinculi sit non ligari, sed ligare. Hæc idcirco annotamus, vt videant qui incipiunt legere interpretum commentaria, quantum intersit inter eam expositionem, quæ reddit causas singulorum, & eam quæ non reddita ratione sensum duntaxat aperit: & ne satis ipsi sit, Hieronymum aut Augustinum hoc vel illo modo exponere, sed causas quare ita exposuerint inquirant: hoc enim est verè studiorum. Sermo ergo iste

Quid sit præcipitare.

Præcipitabit Dominus, &c.) mirabiliter figuratus, est & propemodum exorbitans, qualem vix apud Platonem inuenias, cui hoc cum Esaiam commune est, quòd grandibus vtitur figuris. Sensus autem huius loci est iste: Obducta est super vos o populii fascia & tela, has Dominus præcipitabit. Tuat nos hic multum Apostolus Paulus, qui simili in eadem re vsus est grandiloquentia, cum ait ad Colossenses: Et cum vos essetis mortui in delictis &c. Sic enim hoc loco Esaias vnum vinculum siue fasciam facit & telam, qua in vniuersum omnes sine vlla exceptione obducantur seu ligentur (Christum semper excipimus & eius matrem): Ita ibi Paulus vnum chirographum commune facit, quo ad vnum omnes obligantur. Est & alia similitudo: Sicut Paulus de chirographo dicit, quòd illud Christus deleuit, & de medio tulit, & crucifixit: Ita de fascia ait Esaias, quòd eam præcipitabit Dominus. Sed quòd tribus verbis Paulus, hoc Esaias vnico præcipitandi vocabulo

Ad Col. 2.

expressit: Nam illa tria, delere, de medio tollere, & crucifigere, nihil aliud sunt seu significat, quàm semel & in totum abolere, siue vt Hebraica metaphora dicatur absorbere. Gaudent enim Hebræi absorbendi vocabulo, quoties exprimere volunt quod nos dicimus abolere, qua voce Paulus de hac fascia loquens vsus est, nimirum Hebræus, quando 1. Cor. 15. g. uis Græcè scripserit: Absorpta est (inquit) mors in victoria. Rursus, vt absorbeatur quod mortale est à vita. Eandem metaphoram habet hoc loco vox Hebræa, vt mirum sit, D. Hieronymum non vertisse per absorbendi vocabulum, sanè in commentarijs illi præcipitandi vocabulum non sufficit, sed addit ei verbum absorbere. Neque verisimile est ipsum secutum putidam Hebræorum regulam, qua tradunt vocem hanc בָּרַחַבַּלַּבַּל in coniugatione Kal significare absorbere: In Piel verò perdere seu præcipitare. Nam in alijs locis Hieron. istud non obseruat, vt Esaiæ 49. Longe fugabuntur, qui abscondent te. Neque etiam Septuag. interpretes, qui & hoc loco vocem Hebræam, quantum sit coniugatio Piel, verterunt verbo Paulino καταπινα, quod significat absorbere. Pro illa ergo Hebræorum regula, ista seruanda est: Verba ferè vnū habere significatū, verū troporū flexibus fieri, vt multa significet.

Quid autem naturaliter significet vox ista בָּרַחַבַּלַּבַּל, quæ hoc loco ponitur, declarant alia scripturæ loca, vbi nullus est tropus, vt Ionæ 2. Parauit Dominus piscem grandem, vt deglutiret Ionam. Exo. 7. Deuorauit virga Aaron virgas Magorum. Hier. 51. Absorbuit me tanquam draco. Sic capitur Iob. 2. Vt absorberem eum gratis, pro quo Hieronymus vertit affligerem, fortasse arbitratus vehementius esse absorbere: quo loco etiam absorbere iucundum erit vocabulum, si sciamus auxesin: Sic 2. Regum: Quare præcipitatis hæreditatem Domini? Respondensq; Iob ait, absit absit hoc à me, non præcipito. Vtrobique; Hebræis est absorbeo, quod, vt diximus, significat semel & in totum perdo, siue aboleo. Item hoc loco retineri poterat naturalis significatio vocis, vt intelligatur fascia absorpta, tela absorpta, item mors absorpta, id est, semel & in totum abolita. Hæc de verbo præcipitare.

Iam de fascia seu vinculo dicamus. Sicut Coloss. 2. a. apud Paulum chirographum ad multa se extendit, ita & fascia hoc loco. Referrì enim potest chirographum ad legem accusantem, ad malum habitans in membris nostris, id est, ad fomitem, ad obligationem inferni seu mortis, ad obligationem qua addicti sumus diabolo, ad conscientiam iræ diuinæ. Has omnes expositiones legere est apud interpretes. Augustinus autem peccatum originale intelligit per chirographum, vnde à quibusdã pater-

Quid facies.

Gen. 1. a

Rom. 5. b

1. Cor. 15.

paternum appellatur chirographum, nimirum quòd à primo parente Adam sit scriptum. Est itaque in voce chirographum duplex figura, vt pote metaphora & synecdoche: Non enim simpliciter syngrapha intelligitur per chirographum, sed in genere testimonium. Peccatum quidem originale chirographum est, in quo nos omnes scripsimus: reliqua verò quæ diximus, etsi verè testantur contra nos, non tamen nos ea scripsimus, sed Deus. Sicut ergo chirographum ad multa referri potest, ita & vinculum ad omnia illa refertur, quibus vniuersi homines sine vlla exceptione implicantur, sed per Deum inflata. Non enim nos fecimus hoc vinculum, aut telam hanc orditi sumus, sed ipsemet Deus. Chirographum verò cum intelligitur peccatum originale, nos scripsimus non Deus. Omnis itaque in vniuersum humana miseria vinculum est & fascia, & singule quidem miserie fasciæ sunt latissime, quarum facies omnes inuoluit: Hactenus de vinculo & tela.

Iam de facie dicendum est: Facies pro superficie in scripturis valde vsitatum est. Vt Genes. Tenebræ erant super faciem abyssi. Ad quem locum respexisse videntur Aquila & Theodotio qui hic verterunt, Præcipitabit faciem tenebrarum super omnes populos. Pagninus verò vertit, Præcipitabit faciem comperimenti operi super omnes populos, id est, quod stratum est, & volutum super omnes populos. Paraphrastes autè Chaldaeus: Præcipitabit faciem principis, cuius principatus est super omnes populos. Symmachus: Præcipitabit faciem dominatoris, qui dominatur super omnes populos. Qui si mortem intelligunt, conformiter dicunt Paulus, qui in epistola ad Romanos scripta, pronunciat mortem super omnes regnasse. Horum versionem verisimile est secutos, qui tempore Hieronymi per faciem intelligebat Antichristum. Haymo diabolus intelligit: Dion. Carth. effectum peccati originalis, siue obligationem ad pœnam: Thom. mortem: Iudæi successum rerum, quo in hoc mundo vtuntur Gentes: & quidam inter Iudæos, dolos & technas, quibus vtuntur Gentes aduersus eos, & probabile reddunt quod dicunt ex ca. 28. Esaiæ. Posuimus mendacium spem nostram, & mendacio protecti sumus, atq; ita mendacium & dolus videntur habere faciem telæ. Sed Iudæorum expositionem subuertit, quod habet propheta telam istam à Domino orditam.

Præcipitabit mortem in sempiternum) Particula est interpretationis præcedentium: Est enim mors pars istius telæ seu miseriam. De morte & alia scriptura per psopopœiam loquitur, cum ait, Absorpta est mors in victoria, vbi est mors victoria tua, vbi est stimulus tuus? Rur-

sus: Regnauit mors ab Adâ vsq; ad Moysem. Ero mors tua o mors &c. Hæc autem figura molliùs quadrat in mortem, quàm in chirographum, quod tamen à Paulo per psopopœiam dictum est crucifigi: rursus quàm in vinculum, quod hic etiam per fictionem personæ dicitur absorberi.

Et auferet Dominus Deus lachrymam, &c.) Rursus est alia particula expositionis, sicut & sequens: Et opprobrium) id est, contumeliam populi sui, quæ sunt partes huius fasciæ seu telæ, & omnis ista miseria citissimè auferenda est, quia Dominus loquutus est.

Et dicit in die illa: Ecce Deus noster iste, expectabimus eum, & saluabit nos. Iste Dominus, sustinuumus eum, et exultabimus, & letabimur in salutaris eius, quia requiescet manus Domini in monte isto. Et tritabitur Moab sub eo, sicut teruntur paleæ in plaustro & extendet manus suas sub eo, sicut extendit natans ad natandum, & humiliabit gloriam eius, cum allusione manuum eius, & munimenta sublimium murorum tuorum concident, & humiliabuntur, et detrahentur in terram vsq; ad puluerem.

Et dicit in die illa: Ecce Deus noster iste) Hæc sunt verba eorum, qui iam sunt felices. Exemplaria communiter legunt, (& dicent) sed Hieron. in singulari legit, sicut & Hebræi: Et dicit nimirum populus Dei, cuius fuit mentio. Hieronymi verba sunt: Absorpta morte in perpetuum, populus Dei qui de manu mortis fuerit liberatus, dicit ad Dominum: ecce iste Iesus Mariæ filius, quæ increduli homines tantum putabant, Deus noster est: Tunc enim præsentem agnoscent maiestatem eius & diuinitatem, quam hic per speculum tantum & in ænigmate contemplantur.

Expectabimus eum, &c.) Exemplaria Latina ferè in futuro habent, expectabimus. Hieron. interpretatur ac si dixisset in præterito expectauimus. Item Haym. & Dion. & dubium non est quin ita sit legendum, cum & reliqua quæ sequuntur in præterito scribantur. Sensus est: Expectauimus eum in hac mortali vita, id est, credidimus verbis ipsius & promissis, & licet in longum differentur, & multa interim obuenerent aduersa, non propterea fracti sumus animo, sed longanimiter expectauimus.

Et saluabit nos) scilicet semel & semper. Iste Dominus) Nihil magis tribui potest Mariæ filio, quàm quòd hic dicitur Dominus: Est enim nomen illud ineffabile אֱלֹהִים adonai, quod à numero literarum Græcis tetragrammatò appellatur, quo præter vnum solum Deum nihil denominari potest in cælo vel in terra. Superius verò vbi dicitur, Ecce Deus noster iste, habetur nomen אֱלֹהִים elohim, quod etiam angelis & viris præstantibus in scriptura tribuitur, quemadmodum dictum est in cap. 9.

Sustinui-

Sustinuimus eum) Idem est verbum apud Hebreos, quod Hieronymus mox vertit, expectabimus. *Exultabimus & letabimur in salutari eius*) hoc est, in salute eius, siue in saluatione, qua nos omnibus malis ereptos æterna felicitate beabit.

Quia requiescet manus Domini, & ceter.) Manus pro potetia sumitur, hoc sensu: Deus in hoc monte exeret se quantus sit, cuius potentiam & maiestatem hic obscure tantum intelligimus. *Et tritabitur Moab sub eo.*) Duplicem tropum in vnica voce Moab agnouit Hieronymus, metonymiam videlicet & synecdochen: Non enim intelligitur hoc loco populus Moab aut ipsa regio, sed per metonymiam populi illius idolum quod Beelphegor dicitur: deinde ex hac vnica idoli specie concipitur omne idolorum genus per synecdochen. Commentarius autem Hieronymus sic habet: Ex vno idolo & demone, qui huic idolo præsidebat, omnes indicat contrarias fortitudines humiliandas, & deiiciendas in tartarum, & instar pulueris conterendas. Alij verò synecdochen tantum agnoscunt, accipientes Moab pro ipso populo, & ex ipso populo figuratè quemuis impium intelligentes. Ratio autem quare omnes agnoscant synecdochen, est ista, quia cum ad consummationem sæculi hæc pertineant, non videntur particulariter ad Moabitas referenda, maxime cum nulla eorū præcesserit mentio. Similem tropum habes explicatum apud Augustinum lib. 4. de doct. Christ. vbi ostendens scripturis inesse germanam eloquentiam, sumit exemplū ex principio sexti capitis Amos propheta: Væ vobis, qui opulenti estis & c. & clauditur sententia hoc modo: Et nihil patiebantur super contritione Ioseph: quod explicans Augustinus, Miro (ait) de core non dictum est, nihil patiebantur super contritione fratris, sed positus est pro fratre Ioseph, vt quicumque frater proprio eius significaretur nomine, cuius ex fratribus fama præclara est, vel in malis quæ pendit, vel in bonis quæ rependit. Iste certè tropus, vbi Ioseph quemcumque fratrem facit intelligi, nescio vtrum illa quæ didicimus & docuimus arte tradatur, quæ sit tamen pulchrè, & quemadmodum afficiat legentes atque intelligentes, non est opus cuiquam dici, si ipse non sentit.

Non ignorabat Augustinus figuram synecdochen, & propterea quod dicit ignorare se vtrum arte rhetorica tradatur, idcirco dicit quod in nominibus proprijs hominum raro reperitur, cum frequentissimè in nominibus fluuiorum, montium & cæ. Sic & apud Ieremiam capite 32. Aedificauerunt excelsa Baal, vbi significat scriptura, quod non solum ipsi Baal, sed omnibus idolis excelsa aedificauerint. Sic & in Leuitico, De semine tuo

non dabis vt consecretur idolo Moloch, quod non de illo tantum idolo, quod erat Moabitarum, dictum est, sed ex illo vno totum genus intelligi voluit scriptura per synecdochen: quod mirum est in libris Moyli, cum in illis ferè omnia simpliciter dicantur. Istud autè figuratè dictum esse hinc liquet, quod populus ibi generaliter instituitur, deinde adhuc longè aberat à Moabitis, apud quos istud idolum colebatur: Iucundissimè itaque & elegantissimè Moab pro vniuersis impijs hoc loco posuit propheta. Huiusmodi locutiones quia non aduertit Lyra, frigidè satis hunc locum interpretatus est, per Moab Antichristum accipiens: & causam suæ expositionis reddit, quia Antichristus est ex patre mendacij, qui diabolus est. Moab enim interpretatur ex patre, sed non vidit eadem ratione Christum etiam dici posse Moab, quia & ipse ex patre est, Haymo autem diabolus per Moab intelligit, quia ille typum diaboli gerebat. Thomas simpliciter accipit Moab pro populo illo, & intelligit de illo bello, quod intulerunt Moabitis Machabæi, sed non est veritabile illud commentarium esse Thomæ.

Et tritabitur Moab sub eo, sicut iteruntur paleae in plastro) Istud Hieronymus explicat iuxta modum Palæstinorum, qui ob fœni & pratorum penuriam, stipulas ferratis carpentis, seu plastris conterunt in paleas pro esu animantium. Sicut igitur stipulæ ferratis carpentis conterunt in paleas: sic impij in consummatione sæculi penitus conteruntur.

Et extendet manus suas sub eo, sicut extendit natans ad natandum) Est alia similitudo, qua explicat interitum Moab & omnium impiorum, & est talis: Sicut is qui natat, explicat totum suum corpus, & iactat & reiecit brachia sua præbens speciem hominis planè victi: sic Moab extendet manus suas sub victore luctatore Domino. Simpliciter & sine figura dixisset propheta hoc modo: Diabolus & omnes impij in consummatione sæculi sic vincientur, & subijcientur Domino Deo, vt præbeant speciem hominis superati, & planè victi, qualis est natantis, qui habitu & gestu corporis refert hominem omninò desperatum, & planè victum.

Et humiliabit gloriam eius, & c.) Aliud est huius verbi suppositum, quàm præcedentis, quod mirum est in eadem periodo. Sensus est: Dominus Deus humiliabit omnem gloriam Moab, id est, omnem superbiam & potentiam eius ad ima detrahet, & ipsum allidet in terram.

Et munimenta sublimium murorum tuorum concident, & humiliabuntur, & c.) Apostrophe est ad Moab, hoc est, ad impios. Sensus est: Omnia, in quibus Moab, siue quilibet impius

Aug. li. 4. de doctrin. Christ. c. 7

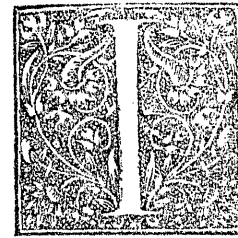
Leuit. 18. c

Comparatio

Alia cōparatio

pius iam confidit, Dominus tunc destruet.

CAPVT XXVI.

In die illa cantabitur canticum istud in terra Iuda. Vrbs fortitudinis nostra Sion, saluator ponetur in ea murus, & antemurale. Aperite portas, & ingredietur gens iusta, custodiens veritatem. Vetus error abiit, seruabis pacem, quia in te sperauimus. Sperasti in Domino in sæculis æternis, in Domino Deo forti in perpetuum.

In die illa) Id est, cum humiliatus fuerit Moab, & detractus ad terram vsque in puluerem, omnesque inimici pedibus Christi substrati, tunc cantabitur canticum istud in terra Iuda, hoc est, in terra viuentium siue in celo. Terra enim Iuda accipitur hic sicut supra, in monte hoc, vt scilicet typum gerat illius terræ seu Ierusalem, quæ fursum est.

Vrbs fortitudinis nostra Sion saluator.) Sensus est: Antehac habuimus varias ciuitates, hic Romam, ille Ierusalem, atque alius aliam, posthac vnam omnes habebimus ciuitatem, nempe caelestem Ierusalem. Quod in Latinis exemplaribus ferè additur, Sion, per errorem additum est: Argumenta sunt, quia in Hebræo nõ adijcitur: præterea Lyra & Dionysius admonent non debere addi, & citant exemplaria emendatiora, quæ non habent. Estque hoc loco varia distinctio: D. Hieronymus enim distinguit, vt vox (saluator) ad superiora pertineat. Septuaginta verò ad inferiora referunt, quemadmodum & recentiores, sed magis placet quod habet Hieronymus, vt sensus sit: Vrbs fortitudinis nostræ, id est, protectio nostra secuta, & habitatio quieta, est Saluator CHRISTVS Dominus. *Ponetur in ea murus, & c.*) Ex certis his partibus intelligitur vrbs munitissima, per synecdochen: simpliciter autè dixisset, vrbs hæc munitissima erit. Hiero. autem per murum bona opera, per antemurale verò fidem intelligit, parum memor, ea quæ hic dicuntur ad regenerationem pertinere, vbi non fides erit sed fidei succedet clara dei visio: verum quæ ad modum scriptura promiscuè loquitur de duplici Christi aduentu, & de duplici consummatione seu regeneratione. (Siquidem Christo nato mundus cõsummatu est & regeneratus, de qua regeneratione Paulus 2. ad Corint. Si qua ergo in Christo noua creatura & c. Altera consummatio futura est Christo ad iudicium veniente) Ita & Hieronymus in suis commentarijs miscet, & promiscuè de duplici consummatione loqui, potest intelligi.

Duplex Christi aduentus & duplex regeneratio seu cõsummatio.

Aperite portas & ingredietur gens iusta, custodiens veritatem) Apostrophe est ad angelos, hoc sensu: Vos angeli caelestesque spiritus, referate portas terræ Iudæ, id est, caelestis Ierusalem, & ingredietur gens iusta. Qua autem in re iustitia scripturarum sita sit, hoc loco non dicitur, & hac quaestione totus mundus hodiè plenus est. Iustitiam Lutherus confiteatur reputat in fide: Hieronymus præter fidem requirit omnium virtutum opera, & palam iustitiam operum non vno loco statuit scriptura, quæ loca diligenter obseruanda sunt, propter hæreticos nostri temporis. *Custodiens veritatem*) Hæretici veritatem verbi Dei intelligunt, sed iuxta morem scripturæ veritates etiam pertinent ad ipsa opera, Sic dicitur 4. Regum: Memento quomodo ambulauerim coram te in veritate. Ambulare autè in veritate secūm idiomata linguæ Hebrææ, *bulare* in est præstare tenorem vitæ secundum veritatem.

Vetus error abiit.) Sermo est populi ex animo gratulantis vices & fortunas suas coram Domino. Sensus est: omnis ignorantia, qua in hac vita laborauimus, & omnis fluctuatio, & inconstantia, penitus ablata est, & propterea tu Christe seruabis pacem, pacem inquam firmam, stabilem, atque perpetuam: Est enim repetitio Hebraica multum vehementiæ adferens, quasi dicat. In præsentis sæculo pax sæpè interrumpitur, quod fit, quoties peccamus: in alio autem sæculo, seruabitur pax perpetua. *Quia in te sperauimus*) non in diuitijs, non in fortitudine nostra, & vancuis ac fluxis rebus, sed in te redemptore nostro.

Sperasti in Domino) Hieronymus indicat legi posse in imperatiuo, hoc modo, Sperate in Domino in sæculis æternis, quomodo & Hebræi legunt, secundum quos sensus clarus est: sed quia vertit, sperastis, obscurum reddidit locum. Nam quod sequitur, In sæculis æternis, non ita commodè videtur hæere cum verbo, sperastis. Hinc Lyra exponit hoc modo, In sæculis æternis, id est, ad consequenda sæcula æterna. Dionysius, In sæculis æternis, id est, inde ab initio mundi cõditi. Thomas, in sæculis æternis, id est, semper.

Quia incuruabit habitantes in excelsu, ciuitatem sublimem humiliabit, humiliabit eam vsque ad terram, detrahet eam vsque ad puluerem, conculcabit eam pes, pes pauperum, gressus egenorum. Sinita iusti recta est, rectus callis iusti ad ambulandum, & in sinita iudiciorum tuorum Domine sustinuimus te, nomē tuum & memoriale tuum in desiderio animæ.

Quia incuruabit inhabitantes, & c.) In excelsis habitant, qui verè non sperant in Domino, vt sunt ambitiosi, superbi, auari & in vniuersum omnes, qui ad magna aspirant, qui hinc audiunt Euangelium, hinc mundum, & ne-

4. Reg. 2. 8 Quid am. bulare in veritate.

& neglecto Euangelio, sequuntur mundum.

Ciuitatem sublimem humiliabit, humiliabit eam vsq; ad terram) Iudæi Romã intelligunt: Hier. Ierusalem, sed rectius orbis terrarum intelligitur, hoc sēsu: Dominus totum terrarum orbem in puluerem rediget, & habitatores eius superbos, ambitiosos, auaros, &cæ. disperdet.

Pes pauperis. &c.) Est hoc loco quæstio: an, pes pes, sit duplicatio siue repetitio Hebraica, qualis est illa. Pacem pacē: An verò sit expletiuū dictum, hoc sensu: Conculcabit eam pes, pes inquam pauperis. Posteri⁹ (pes) apud Hieronymum in textu & commentarijs est pluralis numeri: similiter & apud Hebræos, secundum quos potest intelligi per correctionem dictum esse, hoc modo: Conculcabit eam pes, & quidem pes pauperis. Huiusmodi correctio sæpius fit per particulam immod. Qui autem sint pauperes iuxta scripturam, supra annotatum est.

Semita iusti recta est, rectus callis iusti ad ambulandum) Hieronymus, nomine iusti Christum intelligit, quod non est infrequens scripturæ. Septuaginta autem interpretes quemuis iustum accipiunt, vnde verterunt: Via iustorum recta est & cæt. & parum refert vtrum hoc aut illo modo exponamus.

Et in semita iudiciorum, & cæter.) Vox est eorum, qui in consummationē sæculi futuri sunt inter oues. Sensus est: Quamdiu in hoc sæculo egimus, sustinimus nec recessimus à semitis mandatorum tuorum, quamquam difficile erat sustinere & in mandatis tuis perseuerare.

Nomen tuum & memoriale, & cæter.) Id est, sustinimus te non ficto corde, sed in veritate, optauimus vt nomen tuum apud omnes esset verè celebre, optauimus vt memoria tua esset verè sancta apud omnes: atque istud est hominis verè Christiani, videlicet, hoc agere, vt nomen Christi vbique benè audiatur.

Officiū veri Christiani.

ANima mea desiderauit te in nocte. Sed in spiritu meo, et precor dijs meis, de mane vigilabo ad te. Cum feceris iudicia tua in terra, iustitiam discet habitator orbis. Misereamur impio, & non discet iustitiam facere. In terra sanctorum iniqua gessit, & non videbit gloriam Domini.

ANima mea desiderauit te in nocte. Sed in spiritu meo, & precor dijs meis, de mane vigilabo ad te.) Id est, non sufficit mihi dies, impendi etiam partē noctis, vt spiritum meum redderē presentem tibi. Tale est illud: Præueni in maturitate: Sic enim legendum est.

Psal. 118.

Cum feceris iudicia tua in terra, iustitiam discet habitator orbis.) Dicit istud propheta de hominibus iuxta affectum mundi uiuentibus, quibus huiuscemodi sancta desideria videntur esse leuia, puerilia, ridicula, monachatur

lia. Sensus est: Mundus non intelliget hanc sanctimoniam, non putabit hæc esse agenda, huiuscemodi affectus inducendos, nisi viderint aliquando seueram Dei vindictam. Insinuat ergo propheta latenter desiderium suum esse, vt exerat Deus potentiam suã contra impios.

Misereamur impio & non discet iustitiam facere.) Quasi dicat ppheta: Iustum est Domine de iustitia tua in impios exercenda desiderium meum. Nam contrã, si eis indulgeatur & clementia præstetur, non emendabuntur, etiam si opportunè vel importunè admoneantur.

In terra sanctorum iniqua gessit, & c.) scilicet hominum, iniqua gessit, vel in terra, vbi sancta tractantur, vbi verbum Dei docetur, vbi euangelium prædicatur, iniqua gessit.

Domine exaltetur manus tua, vt non videant: videat, et confundantur zelantes populi, & ignis hostes tuos deuoret. Domine dabis pacem nobis, omnia enim opera nostra operatus es in nobis. Domine Deus noster, possederunt nos domini absq; te, tamen in te recordemur nominis tui. Morientes nõ viuunt, gigantes non resurgant. Propterea uisitasti, & contriuisisti eos, et perdidisti omnem memoriam eorum.

Domine exaltetur manus tua, & c.) Hoc eodem modo dictum est, quo Dauid sapius, Exurge Domine in ira tua, vt exaltare manū idem sit, quod exerere potentiam, seu pœnã pro peccatis infligere. Sensus est: Quia impij in malis obdurati nolunt aduertere ad doctrinam tuam, percute eos & afflige, sic punias eos cæcitate, vt non videant vel iustitiam tuam, vel gloriam. Deinde per correctionem additur, videant scilicet, quum ferò erit, videant, sed suo malo, videant tunc eos, quos deriserunt.

Psal. 7. b

Et ignis hostes tuos deuoret.) Id est, ignis pœnitudinis corda eorum excruciet, quòd talem gloriam perdiderint. Sic Hieronymus. Potest etiam simpliciter intelligi de igne gehennæ.

Domine dabis pacem nobis, & c.) Sensus est: Sic tractabis impios, vt modò dixim⁹, sed nobis qui habuim⁹ huiuscemodi sancta desideria, dabis pacem, quæ non interrumpetur.

Omnia enim opera nostra operatus es in nobis) Ex hoc loco discimus non solum opus & donum Dei esse iustificationem impij, sed etiam bonum vsum gratiæ iustificantis esse donum Dei & opus. Sicut autem operatur Deus opera nostra in nobis, vt nihilominus nos ea operemur: docent nos hoc apertissima scripturarum loca, quæ habes collecta apud Dominum Ioannem Turnouth libro de gratia & libero arbitrio.

Possederunt nos domini absque te) Id est, aut affectus nostri carnales siue malum habitans in membris nostris, aut etiã diaboli, aut horū ministri, qui sunt mali homines possederunt

runt nos, vel saltem conati sunt nos possidere in presenti sæculo, nunc à te poscimus, vt tibi vni simus addicti, hoc est, quod dicit, Tantum in te recordemur nominis tui. Morientes non viuunt.) Id est, impij dum moriuntur, semel moriantur, morte sempiterna moriantur.

Qui dicantur gigantes in scripturis. Duplex resurrectio. Gigantes non resurgant.) Gigantes in scriptura dicuntur, qui suis rebus & viribus freti Deum audent contemnere. Annotandum quòd duplex est resurrectio: vna communis & generalis, qua etiam peccatores resurgent. Altera qua soli iusti assumuntur in occursum Domino in aera, vt cū illo perpetuò viuant: Hanc Paulus ἐξ ὧν ἄστυ, id est, ex resurrectione vocat propter eleuationem à terra. Et hæc prophætæ verba licet habeant speciem præcantis, sunt tamen prædicantis quod futurum est.

Propterea uisitasti, & contriuisisti eos, & perdidisti omnem memoriam eorum.) id est, Quia fuerunt impij, quia fuerunt gigantes, propterea uisitasti, & contriuisisti eos, & omnem eorū memoriam deleuisti.

Indulxisti genti Domine, indulxisti genti. Nunquid glorificatus es? Elongasti omnes terminos terræ. Domine in angustia requisierunt te, in tribulatione murmuris doctrina tua eis. Sicut qua concepit, cum appropinquauerit ad partum dolens clamat in doloribus suis, sic facti sumus. A facie tua Domine concepimus, & quasi parturiuimus, & peperimus spiritum. Salutes non fecimus in terra, ideo non ceciderunt habitatores terræ.

Indulxisti genti Domine, & c.) Apostrophe est ad Dominum, & repetitur, indulxisti, causa uehementiæ. Sensus est: Indulxisti valde diu impijs, quid hæcenus promouisti indulgentia tua? conuertisti eos ad pœnitentiam? reddidisti eos meliores? hoc est quod dicit: Nunquid glorificatus es? Et respondet propheta, Non, sed alienos magis reddidisti: Igitur fieri non potest, vt semper indulgeas. Quid ergo me facere vis Esaiã? Respondet propheta: Domine in angustia requisierunt te, in tribulatione murmuris doctrina tua eis.) Sensus est: Ego aduertit aliquos angustia pressos te querere, quare immitte eis mala, vt saltem calamitate edocti discant applicare studia sua doctrinæ tuæ, licet cum murmure hoc faciant. hoc est quod dicit, In tribulatione murmuris doctrina tua eis.

Sicut qua concepit, cum appropinquauerit ad partum dolens clamat in doloribus suis, sic facti sumus) Significat istis uerbis quales simus homines. Quanquam enim renati sumus in Christo, tamen magna ex parte veterē referimus hominem, & ferè non conuertimur ex toto corde, nisi affligamur, & tale aliquid patiamur, quale parturientes patiuntur: hoc est quod dicit, Sicut mulier quæ concepit, ad partum appropinquans, præ dolore cogitur exclamare: Sic nos facti sumus à facie tua Domi-

Nos ferè non conuertimur nisi calamitatibus pressos.

ne, id est, ab indignatione tua, id est, cum affligis nos tunc ferè conuertimus nos, tunc clamamus & te requirimus. Particula ista, A facie tua) referri debet ad superiora, & non ad inferiora, licet sic exponant Haymo & Dionysius. In quibusdam exemplaribus additur, salutis, hoc modo: Peperimus spiritum salutis, sed apud Hebræos non est, neque apud Hieronymum. Qui autem addidit ex editione Septuagint. addidit. Legendum est ergo hoc modo: Concepimus & quasi parturiuimus, & peperimus spiritum, & hic finis est sententiæ, deinde noua periodus incipit, Salutes non fecimus, & cæt.) Sensus autem istius versus, Concepimus, & cætera, est iste: Sic malis pressi tandem aliquando initia pietatis præstamus, & illa paulatim parturimus, & tardè postremò parimus.

Salutes non fecimus.) Secundum Hieronymum sensus est: Quia tam lenti sumus ad studia pietatis, (Hoc est enim non facere salutes, nempe aut admodum tardè, aut valde interruptè facere) ideò non ceciderunt habitatores terræ, id est, illi qui sequuntur hęc vitam æternam, siue in diuitijs eam ponant, siue in honoribus, siue in alijs rebus perituris, qualescunq; tandem illæ sint. Nos autem in causa sumus, vita nostra, conuersatio nostra, quòd inueniantur mali, quòd tam multi sint hæretici, quia non tales nos præstamus, quales deberemus.

Vluent mortui tui, interfecti mei resurgent. Expergiscimini, & laudate, qui habitatis in puluere, quia ros lucis, ros tuus, & terram gigantum deturbabis in ruinam. Vade populus meus, intra in cubicula tua, claudere ostia tua super te, abscondere modicum ad momentum donec pertranseat indignatio mea: Ecce enim Dominus egredietur de loco suo, vt visitet iniquitatem habitatoris terræ contra eum, & reuelabit terra sanguinem suum, & nõ operiet vltra insecutos suos.

Vluent mortui, & cætera.) Est hoc loco mira varietas: Quia affectus nostri valde varij sunt, ideo loca scripturæ, quæ de illis loquuntur, istam affectuum varietatē imitantur. Quod ergo dicitur, Vluent mortui, apostrophe est ad Dominum, hoc sensu: Qui in te moriuntur Domine, non semper morientur, sed resurgent. Quod sequitur, Interfecti mei resurgent.) est vox Domini ad Esaiam, affirmantis dictum eius, hoc sensu: imo omninò resurgent mortui mei. Quod sequitur, Expergiscimini, & cæt.) apostrophe est ad manes siue ad defunctos: quia sanctorum mors non est aliud, quàm fomnus quidam, quare & expergisci & euigilare dicuntur.

Laudate qui habitatis in puluere.) Est periphrasis mortuorum.

Quod sequitur, Ros lucis.) rursus apostrophe est

Comparatio.

phe est ad Dominum. Sensus est: Sicut ros, quem apud nos videmus, vitam adfert fati & plantis: sic ros tuus diuinus vitam adfert defunctis. Ros ergo lucis hoc loco vocatur ros vitæ.

Et terram gigantum detrahes in ruinam.) Id est, mundum istum detrahes in ruinam, id est, penitus euertes. Aliter exponit Hieronymus, hoc modo: Terram gigantum, id est, corpora impiorum detrahes in pœnas sempiternas.

Vade populus meus, intra in cubiculatum, claudes ostia tua super te, abscondere modicum ad momentum donec pertranseat indignatio mea.) Apostrophe est ad sanctos, qui salutes fecerunt in terra. Sensus est: Interea donec pertranseat indignatio mea, id est, donec in peccatores & impios ira mea defauit, vos electi mei quiescite in sepulchris vestris (cubicula enim sepulchra vocat) quasi dicat: Non est quod vos popule meus horreatis mortem, mors est ad tempus tantum, mors est tantum ad momentum, non eritis in sepulchris vestris diutius quam iudicij dies aduenerit. quod breue admodum tempus est. *Ecce enim Dominus egredietur, & c.*) Id est, Dominus veniet à cœlis, ut impijs, qui toto corde inhærent terrenis, retribuatur quod merentur, & tunc reuelabit terra iustorum sanguinem, quem suscepit & imbibit. *Et non operiet vltra interfectos suos.*) id est, reddet & refundet terra mortuos suos tanquam ex gremio, quod iam eos concludit.

CAPVT XXVII.

N die illa visitabit Dominus in gladio suo duro, & grandi, & forti, super Leuiathan serpentem vectem, & super Leuiathan serpentem tortuosum, et occidet eum qui in mari est.

Quia à capite. 24. vsq; ad præfens caput contra vniuersum orbem in consummatione sæculi iudicium prædicatum est, & nouissimè inimica destruetur mors: propterea aduersus diabolus mortis authorè extrema in hoc capite sententia est, ut inducatur super eum gladius durus & grandis & fortis.

In die illa visitabit Dominus, & c.) Id est, in consummatione sæculi **D** **E** **V** **S** peculiariter tractabit Leuiathan, non tractabit eum sicut cæteros, sed in gladio suo duro, grandi, & forti. Si autem dixisset propheta, In die illa visitabit Dominus diabolus, facillimus fuisset locus & cuiuslibet obuius, nunc verò difficultas est propter vocem Leuiathã, qua diabolus significare voluit, quod hinc cer-

tum est, quia omnes tam Iudæi, quam Christiani in hanc interpretationem consentiunt. Significat autem naturaliter vox hæc (Leuiathan) certum piscis genus vastum & immane, quemadmodum apud nos vox cete aut balena: quanquam sint qui non certum piscis genus significare volunt, sed quoduis genus in mari positum vastum & græde, quemadmodum apud Latinos belua. Vtrū autem sit certum piscis genus, ex scripturis non ita constat, hoc tamen indubitatum est à mole corporis inusitata, pisci nomen esse impositum: Siquidem vox Hebræa **לִיָּאָתָן** laua, à qua Leuiathã, est aliquid cumulare, & accessionibus augere. Prouerborum. i. capite. Ut addatur gratia capiti tuo, id est, ut accedat cumulus ad priorem. Et capite quarto. Dabit capiti tuo augmenta gratiarum. Et elegantissimè in psalm. Etenim Asfur venit cum illis, id est, armis illis adiunctus est, hoc est, auctio hostilis facta est. Ipsum autem nomen Leuiathan, non alibi magis naturaliter ponitur quam apud Iob. 40. c. An extrahere poteris Leuiathan hamo? Iob quia arrogantiùs aliquid locutus erat, primit eius arrogantiam, & quàm nihil valeat proponit ei per duas res viribus suis superiores, quarum altera est extrahere Leuiathan hamo: Quo loco Gregorius per Leuiathan intelligit diabolus. Eadem vox ponitur in psalm. Hoc mare magnum & spaciosum manibus, id est, flexibus sinuosum, illic reptilia quorum non est numerus. Draco iste què formasti ad alludendū ei. Quod Iob facit capite 40. hoc Dauid in isto psalm. facit, proponit videlicet magnificentiam Dei ex duabus rebus: Recenset primò mirabilia Dei opera, quæ in terra videri licet, cùm epi phonemate conclusisset, dicens: Quàm magnificata sunt opera tua Domine, omnia in sapientia fecisti, impleta est terra possessione tua, addidit, quæ in mari sunt admiranda. Dixi de terra, inspiciatur iam mare spaciosum manibus, id est, multis ambagibus flexibusq; sinuosum, non minora ibi videas rerum miracula, illic draco quem formasti ad illudendum ei, id est, inter cætera aquatica animantia formasti & Leuiathan, ut luderet in mari. Nam vbi nos habemus draconem, Hieronymus legit Leuiathan & sic habent Hebræi. Quod autem dicitur, Ad illudendum ei, Græcè dictum est, pro ad ludendum in eo scilicet mari: Hic videtur esse primus & germanus sensus.

Commentarij tamen ferè exponunt figuratè, ad hunc modum: Inter reliquas huius mundi creaturas (nam per mare mundum intelligunt) formasti & diabolus, ut ludos nobis faciat. Ex quibus quærendum esset, an per metaphoram ita interpretantur, & si per metaphoram, vnde illa

Leuiathan

Prou. 1. b.

Ibid. 4. b.

Psalm. 2. b.

Iob. 40. c.

Psalm. 103.

fit ducta: illa cùm ducatur à natura rei, quid piscis iste proprium habeat, quod diabolo coueniat. Vel si per allegoriam rerum diabolus intelligunt nomine Leuiathan, vnde hoc habeant, cùm illa ferè peti soleat ex rebus gestis, & non ex naturis rerum: vbi ex scriptura doceri possit quod Dominus piscem istum voluerit esse typum diaboli. Est alius locus in psalmo 73. Tu confregisti capita draconis, tu dedisti eum escam populis Aethiopum. cuius loci sensus est iste: Tibi Domine in manu est, quando placet, tibi facillimum est, si velis, cõprimere diabolus, nam magna potes & mirabilia fecisti, quæ ibi recenset propheta: Tu potes facere, ut ingens iste piscis capiatur, & in frustra concisus mittatur etiam vsque ad Aethiopus, qui longè disiti sunt à mari.

Psalm. 73. c.

Alij putant hoc loco prophetam alluisse ad notam Aegyptiorum subuersionem, ut sensus sit: Pharaonem & proceres eius subuertisti & ipsos escam fecisti coruis: Ut per draconem intelligatur Pharaon, per capita verò draconis, proceres eius, & populus Aethiopum periphraasis sit coruorum. Et quia hæc pertinet ad Esaiam, referemus & quod Rabbini tradunt. quidam autem ex Rabbini sic scribit in hunc locum psalmi: Quicquid natat in mari & est grande, Lauathan vocatur, & exponit: Tu confregisti capita draconis, id est, omnis draconis: Est enim nomen speciei (inquit) sicut in Genesi, Est mihi bos & asinus, id est, boues & asini, quamuis enim non additur signum vniuersale, capitur, tamen vniuersaliter. Hic in media versatur dialectica: quanto rectius Latini, quia vna enallage istud exprimunt. Alius quidam Rabbini physicum hinc agit: quia non dicitur pluraliter, inquit, sed singulariter, draconis, intelligitur vnius speciei vnicum tantum esse indiuiduū, & quidem masculinum, quia additur relatiuum masculini generis, atque hinc transit ad Esaiam: & quod dicitur, Visitabit Dominus super Leuiathan & cætera, ad hunc modum exponit: In consummatione sæculi maetabit Dominus piscem Leuiathan, ut eo vescantur electi. Est quidem lingua Hebræa pulcherrima, sed infelices, pro dolor, habet tractatores. Certum est hanc vocem non simpliciter hoc loco positam esse: non enim piscem tractabit Dominus simpliciter, sed homines & dæmones. Oportet ergo agnoscere metaphoram, qua significatur diabolus, vel ministri eius, homines: atque magis conuenit intelligere diabolus propter vires Leuiathan, ad quas superandas opus est gladio duro, grandi & forti. Sensus itaque huius loci est iste: Vos electi mei, qui in hoc mundo

Psalm. 73. c.

Consolatio electorum.

experimini quàm sit difficile superare diabolus, & ipsius fraudes & tentationes eua-

dere, ecce ego in fine mundi semel perdam eum, & quicquid ad ipsum pertinet. Hæc est consolatio eorū, qui hic fortiter & infracto animo certant contra diabolus, quem semel conficiet Dominus, & tunc pax erit perpetuè, tunc solidum erit gaudiū, quod nunquam interrumpetur, nec interpolabitur. Haecenus de Leuiathan, Sequitur in Esaiam,

Serpentem vectem.) Serpens appositiuè additur ipsi Leuiathan, & vectem appositiuè serpenti, hoc modo: Dominus occidet Leuiathan, qui est serpens, serpens inquam, vectis. Serpens figuram habet rhetoricam, qualis est, si quis Lutherum pestem Germaniæ vocet, aut aliquem columen domus appellet: & quia in vecte diuersi diuersa considerant, idcirco diuersimodè tradunt vectem diabolus appellari. Hieronymus autem eam ob causam ita diabolus appellari putat, quia nihil in se rectum habet, qui propterea etiam tortuosus dicitur. Hic respicit ad curuitatem palorum: Esaiæ verò decimo quinto vbi de Moab dicitur, Vectes eius ad Segor: vectes interpretatur robur, vbi in palis istis considerat, quod sint robusti, quales sunt in libr. Nume. Pergentesque vsque ad torrentem botri absiderunt palmitem cum vua sua, quem portauerunt in vecte duo viri. Ita & hoc loco exponi potest, ut diabolus dicatur vectis propter robur & fortitudinem maximam, vnde Theodotio sensum non verba reddens, vertit serpentem robustum. Rabbini verò Iudæorum ad tertium vectem respiciunt, qui est in Exodo, vbi scribitur quod tabulæ medio vecte compingebatur: fecit quoque alium vectem, qui per medias tabulas ab angulo vsque ad alium perueniret. Sicut ergo vectis ille à prima tabula vsque ad postremam transibat, ita piscis iste Leuiathan transit à primo mari vsque ad vltimum mare, quare & vectis appellatur. Sic Iudæi. Vnde & Pagni. vertit. In die illa visitabit Dominus in gladio suo duro, forti & grandi Leuiathan serpentem transeuntem mare, instar vectis ab extremo vsque ad extremum.

Quare diabolus vocetur vectis.

Num. 13. b.

Exod. 36.

Alij rursus diabolus vectem appellari dicunt, quod multos suo carcere clauferit, & propriae subiecerit potestati. Hi in vectibus respiciunt, quod ijs portæ claudantur: Vnde Sym. pro Serpente vecte, vertit serpentem concludentem, siue claudentem. Septuaginta vertunt, serpentem fugientem. Diabolus autem dicitur serpens, propter fraudes & venena sua: quare verò fugiens dicitur, habes apud Hieronymum in Comment. Vectis denique dicitur propter robur eius & fortitudinem, quam varijs in locis exprimunt scripturæ.

K

Et occi-

Et occidet cetum qui in mari est.) Cùm propriè potuiffet dicere propheta, hoc modo, Et occidet diabolus, qui in mundo est, maluit tamen figuratè dicere, idque longè pe-
tita metaphora, licet Hebræis non fit noua.

Ez. 29. Nam apud Ezechielem, eodem nomine Pharaon vocatur, qui typus fuit diaboli: Ecce ego ad te Pharaon draco magne, qui cubas, id est, confidis in medio fluminum tuorum. Quo loco apud Hebræos idem nomen est, quod hic ponitur, & Hieronymus cetum vertit, & mirum est non eodem modo cetum vertiffe & apud Ezechielem, quia statim mentio fit aquarum: alioquin ipsum nomen quando per se ponitur, nunc piscem, nunc draconem terreſtre animal ſignificat, vt patet Exodi ſeptimo: Proiecerunt vngues ſuas, quæ verſæ ſunt in dracones, vbi eſt eadem vox, quæ hoc loco ponitur in Hebræo **צמ** videlicet tannim. Iſtud ergo, & occidet cetum qui in mari eſt, certò intelligi debet de diabolo, qui in fine

pit. Senſus itaque ſecundum Hieronymum eſt: In conſummatione ſæculi vinea meri ſive vinea ſorek (vt dicitur cap. 5.) id eſt, impius & carnalis Iſrael, qui pro vuis attulit *Suprà. 5* labruſcas, planget.

Ego Dominus qui ſeruo eam, repente propinabo.) Iſtud quod videtur omninò eſſe Dei propitiij, Hieronymus refert ad tempora præterita, quibus carnalem Iſraëlem Dominus ſeruare ſolebat in hoc tempore ad pœnitentiã. Secundum eum ergo ſenſus eſt: Vineam iſta lugebit, propterea quòd ego eam multo tempore in vita ſeruauit ad pœnitentiã, ſed falſus ſum, noluit pœnitere, & ideò repente propinabo ei, id eſt, inebriabo eam calice furoris mei. Verbum præſentis temporis (ſeruo) interpretatur pro præterito, quod valdè extortum videtur.

Ne fortè viſitetur contra eam.) Videtur iſtud eſſe DEI ſollicitè curantis, ne quid mali accidat vineæ iſti, nec ſic tractetur quem admodum tractabitur Leuiathan. Hiero-

menta curabo ſpiritualem Iſraëlem irrigari. Verbum autem Hebræum **שק** ſaka ad vtrunque pertinet: ſignificat enim & propinare & irrigare. Vt Genef. 2. cap. Fons aſcendebat è terra irrigas vniuerſam ſuperficiem terræ. & poſt pauca, Fluius egrediebatur de loco voluptatis ad irrigandũ paradifum. Quibus locis eadem vox ponitur in Hebræo quæ hoc loco apud Eſaiam, quam Hieronymus vertit propinò.

Noſte & die, &c.) Hieronymus iſtud interrogatiuè legit hoc modo: Ego qui die ac nocte hætenus ſeruauit vineam hanc, nunquid indignatione nõ habeo? & nescio ferire peccantem & reddere vnicuique quod meretur? Iam carnalis Iſraël non audit me, an credit quòd nequeam irasci?

Quis dabit me ſpinam & veprem? &c.) Hieronymus iſta accipit minaciter, vt ſint molientis vindictam & appetentis arma. Quis, optantis eſt, & pronomen (me) emphafin habet hoc ſenſu: Vtinam quis me faciat talẽ, qualis

Qui egrediuntur impetu à Iacob, effloreat, & germinabit Iſrael, & implebunt faciem orbis ſemine. Nunquid iuxta plagam percutientis ſe percussit eum? Aut ſicut occidit interfectos eius, ſic occiſus eſt? in menſura contra menſuram, cum abiecta fuerit, iudicabit eam. Meditatus eſt in ſpiritu ſuo durò per diem aſtus.

Qui egrediuntur impetu à Iacob, &c.) Alij cõdices habent, Qui egrediuntur impetu ad Iacob: Alij, Qui egrediuntur impetu ex ſemine Iacob: & interpretatur Lyra, Qui, ſcilicet Apoſtoli. Ex quo quærendum eſt, vnde venerit ad mentionem Apoſtolorum. Secundũ eum ergo ſenſus eſt: Egredientur Apoſtoli ad prædicationem cũ impetu, id eſt, ſeruenti deſiderio à Iacob, id eſt à populo Iſrael. Qui ſenſus ferè eſt in glõſſa interlineali, niſi quòd Apoſtolorum mentionem inducat tribus verbis: propheta (inquit) poſthac de Apoſtoliſ. Alij Apoſtolorũ mentionẽ inducunt hoc modo: Chriſtus faciet pacẽ non ſolũ per ſe, ſed etiã per Apo-

vel Israël. Sensus est: Vos qui ista lecturi estis iudices facio, an DEVS supplicia paria exegerit: impij malè & tam indignè tractauerunt Christum, reddidit Deus eis paria? iudicate, & benè perpendite, comperietis quod non fecerit: nondum sic percussit vineam quomodo ab ea ipse percussus est. Est Leuiathan sic occisus, sicut ipse nostros occidit? Nòdum quidem factum est, sed futurum est vt fiat, vnde sequitur:

In mensura contra mensuram, &c.) Sacra scriptura est securissima relationum, debuisse dicere, In mensura contra mensuram, cum abiectus fuerit, iudicabit eum: Cùm iste fathan siue Israël abiectus fuerit, tunc fiet paria, hoc est quod dicit, In mensura contra mensuram iudicabit eam, hoc est, mensura tunc respondebit mensuræ.

Meditatus est in spiritu suo duro, per diem æstus.) Suppositum verbi (meditatus) est Dominus. Ipse enim in spiritu suo duro meditatus est, quid retribuere vineæ suæ, id est, carnali Israël, vel Leuiathan, per diem æstus, id est, in die tribulationis. Per diem enim æstus scriptura ferè intelligit diem calamitatis, miseræ aut tribulationis, quia sicut ingens æstatis feruor & calor solis supra modum intensus, mirum in modum cruciat homines, affligit, & vexat: Ita in die tribulationis ingens iustitiæ Domini feruor, cruciabit & affliget omnes impios & carnales homines.

Dies æstus.

Comparatio.

Hactenus diximus quid senserint commentarij, in quibus præcedentia mirabiliter dubia fuerunt: nunc quomodo nos istud caput intelligamus, paucis aperiemus. In principio itaque capitis diabolus durissimè tractandus prædicatur, & in diabolo omnes eius satellites & ministri. Deinde per antithesin seu oppositionem, subiicitur de vinea meri, quod huic omnia futura sint lætissima, & festæ gratulationis plena. Cæterum hanc tantam vineæ felicitatem, Domini munus esse deinde docetur, cùm additur: Ego Dominus qui seruo eam, nec perfuntoriè seruo eam, sed singulis momentis rore cælestis gratiæ irriigo eam, ne accadat ei quòd nolim, ne exterminet eam aper de sylua, ne bestia deuoere eam, & conculcent. Nam (repente) est pluralis numeri apud Hebræos, pro quo Latinus diceret, singulis momentis, vel ad singula momenta: Alijs verò locis vbi ad minas pertinet, in singulari ponitur.

Sequitur iam alia periodus, *Indignatio non est mihi.*) id est, fuit tempus cū vinea hæc diaboli similis, esset inuisa & odiosa: nunc verò indignari illi semel desino, reconciliatus per filium. Ista est secūda antithesis, quæ tacite opponitur illi, In gladio duro, grandi & forti. Seuerissimè quidem tractabo Le-

uiathan, nec desistam ab indignatione mea, sed longè fecus habeo me erga vineam, cui reconciliatus sum in filio.

Deinde sequitur, *Quis dabit me spinam et veprem, &c.*) cuius sensus est: Nunc indignari desisto vineæ reconciliatus per filium: sic autem reconciliatus, quis dabit me spinam & veprem? id est, quanam tandem res efficere poterit, vt tali seueritate vtar erga vineam seu ecclesiam meam, quali vtar contra Leuiathan? Quis efficiet, vt semel stirpitus reijciam vineam? quali dicat, nemo: Certum habeat istud ecclesia, quod nunquam fiet.

Postea sequitur, *An potius tenebit fortitudinem meam?*) Sic enim legendum est in tertia persona & non tenebo, vt patet ex Hebræis, quanquam aliud dicit Haymo. Sensus est: Certum habeat hoc Leuiathan & ipsius satellites, quòd nulla penitus res efficere poterit, quò minus ego exeram fortitudinem meam contra ipsum, nullam volo ipsi aut ministris eius esse spem pacis in die illa. Hic quidem possunt sperare pacem mali homines, sed in cōsummatione sæculi nequaquã: atq; hoc est quod tam violentè dicit, & per repetitionem inuertit, Faciet pacem mihi? pacem faciet mihi?

Sequitur: *Qui ingrediuntur impetu à Iacob, efflorescit & germinabit Israël, & implebunt faciem orbis semine.*) Id est, ij qui cēsentur in vinea Iacob, siue in semine Iacob, quos etiam Israelitas vocare soleo (ait Dominus) æternis temporibus florebunt, & quaqua versus patet hic terrarū orbis, habebunt sobolem suam, hoc est quòd dicit, Implebunt faciem orbis semine.

Hæc ita loquentem Dominum propheta excipit, & cōuertit sermonem suum ad eos, qui postea erant nascituri, atq; hæc lecturi, dicens:

Nunquid iuxta plagam percutientis se percussit eum? & cat.) Quasi dicat, vos compello, vos qui hæc lecturi estis iudices facio, an non sit insignis amoris argumentum erga Israelitas, quòd etsi ipsi filium indignissimè tractauerint, similiter & apostolos, nondum tamen stirpitus videmus eos perditos? viuunt etiam mali, & viuunt adhuc & conuertentur.

In mensura contra mensuram cum abiecta fuerit, iudicabit eam.) Prius dixit percussit eum, quia præcessit Israel, nunc autem mutato genere eam dicit, respiciens ad vineam, & pro (iudicabit) Hebræi habent in secūda persona (iudicabis) est que apostrophe ad Dominum, hoc sensu: Ipsi indignissimè tractauerunt Christum, & tu Domine (quare enim

enim non potius te compello?) pro tam immani scelere iudicabis quidem eos & punies sed cum modo quodam, hoc est quod dicit, In mensura. Nam vox Hebræa significat nō mensuram in communi, sed quoddam certę mensurę genus. Hieronymus nunc modium vertit, vt 4. Regum: Modius simillæ vno statere erit, & duo modij hordei statere vno: Nunc verò vertit fatum, vt in Genesi, vbi dicitur, Tria fata simillæ.

4. Reg. 7.

Gen. 18.

Quod sequitur, *Contra mensuram*) ad sensum magis ab Hieronymo trāslatum est: Ad verbum enim Hebræi habent, In emissione eius, & sic vocem Hebræam vertit Hieronymus Cantorum quarto: Emissiones tuæ paradisi malorum punitorum. Explicatque particula hæc præcedentem, hoc sensu: Punies quidem eos, sed non sine modo quodam, ita videlicet sicut agricola, qui arborem vitiosam excidere non sustinens præ amore, tamen ramos eius, & surculos inutilis tollit. Hebræi siquidem emissionem siue emissiones vocant surculos, & gemmas, quas protrudunt arbores in vere quod in lingua nostra imitantes dicimus, spruyten. Quod ergo agricola facit in arbore, hoc Dominus faciet in vinea ista: multi quidem rami & surculi in ea excidentur, atque interibunt, non tamen ipsa vinea stirpitus eradicabitur. Quod autem additur: *Cum abiecta fuerat.*) non est in Hebræo, & dubium est, an aliquis studiosus ex commentarijs Hieronymi textui adiecerit. Sequitur:

Meditatus est in spiritu suo duro, &c.) Cuius sensus est: Sic agere aliquando DEVS constituit tempore definito, auferet eos è natali solo, & quasi vento adducto, disperget eos in orbem terrarum. Verbum Hebraicum, quod Hieronymus transtulit, meditatus est, etiam amouere significat, & auferre: Vnde illud Prouerborum vicefimo quinto capite: aufer rubiginem de argento, & aufer impietatem de vultu Regis: Atq; in hac significatione hoc loco ponitur, secundum doctos Hebræorum magistros, quemadmodum testatur Reuchlin in rudimentis linguæ Hebrææ. Spiritus autem hoc loco pro vento ponitur.

Quinq; antitheses.

Prima antithesis.

Secunda.

Tertia.

Ex his, quæ hactenus annotauimus, habemus quinq; antitheses seu oppositiones, quarum prima hæc est: In fine sæculi durissimè tractabitur diabolus & ministri eius, verum vinea meri sibi de sua felicitate gratulabitur. Secunda est, cū diabolo ego semel fuerim iratus, nunquam desinam irasci: sed vineæ mee, cū effem aliquando iratus, nunc desino irasci recōciliatus per filium. Tertia est, nulla res efficiet, vt vineam suam Dominus DEVS penitus abiciat: nulla etiam res efficiet, vt non exerceat Dominus

Deus fortitudinem suam aduersus diabolum. Quarta est, dum in illum exeretur gladius, dum diabolus punietur, interea florebunt electi. Quinta antithesis ibi ponitur, *Nunquid iuxta plagam percutientis se, &c.*) & est hæc, Ipsi in filio percusserunt Dominum supra modum: Dominus verò parcat eis, puniet quidem eos, sed cum modo, certam mensuram constituit sibi, secundum quam puniet eos: disperget quidem eos in orbem terrarum, sed futurum est vt iterum parcat, vnde subditur.

Quarta.

Quinta.

Idcirco super hoc dimittetur iniquitas domus Iacob, & iste omnis fructus, vt auferatur peccatum eius. Cū posuerit omnes lapides altaris, sicut lapides cineris allisos, non stabunt luci, & delubra.

Idcirco super hoc dimittetur iniquitas domus Iacob, & iste omnis, etc.) Versus iste consolationem habet, superior verò periodus terret. Sensus est: Erit tempus cū respondebit mensura mensurę, vel quando secundum certam mensuram, quam tibi constituit Dominus, puniet Israel. Quare qui vobis malè concij estis, qui timetis diem iudicij, qui effugere vultis malum istud magnum quod minatur Dominus, audite me, monstrabo vobis remedium, quod vnum vos tutos reddere potest, & est istud, abijcite idololatriam. Iā consuetudine scripturarum latius istud patere oportet, quàm aut idola manu fabricata: Diceret enim Iudæus, iam nemo nostrum habet idola aut lucos. Vnde idola sunt, non solum quæ videntur, sed etiam quæ non videntur, quæ facimus in animo, similiter & luci. Quod ergo dicit propheta, tale est, Quicumque euadere vultis istud malum, abijcite tempestiuè ex animo auaritiā, cupiditatem, libidinem, odium & cætera vitia, antequam vos dies illa comprehendat. Quod ergo ait, Super hoc dimittetur iniquitas, idem valet, ac si diceret, hac re fiet vt dimittatur iniquitas vestra. Similis phrasia est primo Regum, In hoc feriam fœdus vobiscum, vt eruam omnia vestrum oculos, id est, hac re. Sic & apud Ioannem, In hoc cognoscent omnes, quod discipuli mei estis, si dilectionem habueritis.

Quid idolum.

1. Reg. 11. 6

Ioan. 13. 8

Cum posuerint omnes lapides altaris, sicut lapides cineris allisos, non stabunt luci, & delubra.) Hoc vult propheta, vt auferant idola, altaria & lucos, & sic auferant, vt non remaneat vel vllum vestigium, vt penitus auferant & deliantur, hoc est, quod ait, Sicut lapides cineris allisos.

Quitas enim munita, desolata erit, speciosa relinquetur, & dimittetur quasi desertum. Ibi pasceatur vitulus, & ibi accubabit & consumet summitates eius. In siccitate messis illius conterentur munitates eius.

lieres, venientes, & docentes eam. Non est enim populus sapiens, propterea non miserebitur eius, qui fecit eum, et qui formavit eum non parcat ei.

Certe poterant Iudæi apud semetipfos, non videtur villo modo futurum quod predicatur, quia ciuitas Ierusalē nimis munita est. Ait ergo propheta voce Domini: Hoc vobis dico, ciuitas hæc quamuis benè munita, relinquetur omninò deserta, & vos dispergemini.

Ibi pascetur vitulus, & ibi accubabit & consumet summitates eius.) Istud duplicem habet figuram, & in primis enallagen siue synecdochē, deinde notationem. Vult enim significare propheta per hoc, maximam ibi fore solitudinem, hoc sensu: Tanta erit ibi solitudo, vt non homines, vituli, aliq; bruta animantia & fera bestia moraturæ sint.

Et consumet summitates eius, &c.) Alludit adhuc propheta ad vineam, cuius summitates sunt flagella: Si quid in aliquo Iudææ angulo erit viriditatis, hoc totum consumetur.

In siccitate mēsis illius conterentur mulieres, venientes & docentes eam) Versum hunc aliter interpretantur Hebræi, & aliter Latini: atq; hinc rursus aliter & aliter, sed omnibus collatis sēsus iste videtur nobis maximè probabilis: Mulieres venientes & in obliuione viris suis animum addentes conterēt fame atq; inopia. Nam in voce (mēsis) synecdoche est, sicut supra in dictione (vitulus) & siccitas mēsis idem est, quod rerum omnium penuria: & pro (docetes) in Hebræo est מְרִיבָא meroth quæ vox fœminini generis est. Vnde hic locum non habet eorum interpretatio, qui istud ad Scribas & Sacerdotes referūt: & verti poterat, inflammantes siue accendētes, hoc est, quod nos diximus, animum addentes.

Non est enim populus sapiens, propterea non miserebitur eius, qui fecit eum, & qui formavit eum non parcat ei) Istud aliàs sæpè habet scriptura, explicatq; tanquam rem ingratam Deo, ignorantiam ipsius & aliarum rerum imperitiā. Nos valdè addicti sumus carni, mundo, diuitijs, alijsq; fluxis & vanis rebus, atq; interea negligimus prophetas, non legimus euangelia, & propterea nescimus iudicia Dei, ignoramus dispensationem eius, redemptionē per fidem in sanguine Christi: hoc scriptura vbiq; exprobrat, & propterea hic dicitur: Non est populus sapiens, siue (vt ad verbum legitur) non est populus intelligentiarum: Propterea non miserebitur eius) Hoc est quod dicit Paulus. Qui ignorat, ignorabitur: Qui hic parui faciunt mysteria religionis, & hæc ignorant, in consummatione sæculi ignorantur & ipsi à supremo nostræ religionis præfecto,

1. Cor. 14.

Et erit in die illa, percutiet Dominus ab alueo fluminis, vsque ad torrentem Aegypti, & vos congregabimini, vnus & vnus filij Israel. Et erit in die illa, clangetur in tuba magna, & venient qui perdit fuerant, de terra Assyriorum & qui eieci erant de terra Aegypti, & adorabunt Dominum in monte sancto in Ierusalem.

Et erit in die illa, &c.) Eadem est eius huius loci sententia, quæ illius in tapite. 11. Et desolabit Dominus linguam maris Aegypti &c. Et magno scādalo esse potest ijs, qui sunt in illorum numero, qui dicuntur hic populus ignorantia. Videtur enim omninò significare propheta, quod in consummatione sæculi veniente Messia omnes gentes Dominus semel percutiet, & Iudæi qui iam sparsim habitant, hi in Germania, illi in Italia, tūc subito suis restituentur sedibus, & rursus in terra Ierusalem sacrificia sua offerent, atque Vana Iuxta istud planè ex hoc loco expectant Iudæi, sed de eorum ex frustra. Significare enim voluit propheta, qd perueniente Messia nulla res obstabit Apostolis & alijs euangelium prædicaturis, non mōtes, non flumina, nec aliud quicquam, neque vlla Gens erit tam remota, ad quam nō perueniet sonus euāgelicæ prædicationis. Torrentem Aegypti vocat Nilum, quem vnde cimo capite huius prophetiæ linguam maris appellauit: nomina enim sunt eiusdem prorsus rei. Nomine autem fluminis intelligit Euphraten per antonomasiam, sicut & vnde cimo capite, & frequēs est in scripturis, quem admodum ibi annotatum est: per hoc verò quod dicitur, Ab alueo fluminis vsque ad torrentem Aegypti) significatur vniuersa totius Iudææ latitudo, vt est videre in tabulis geographicis, quas si introspexeris, vide ab Euphrate vsque ad Nilum, & deprehendes ita esse. Et sicut Iudæam descripsit notatione quadam, dicens, ab alueo fluminis vsque ad torrentem Aegypti, sic in Iudæa orbem significauit figuratè.

Vnus & vnus) id est, sigillatim: est enim formula distribuēdi apud Hebræos. Sic & quarto Regum, Gens & gens, id est vnaquæque gens. Sensus est: Quicumque estis veri Israelitæ, tunc congregabimini: loquitur autem de illa congregatione, de qua apud Ioannē: Vt filios Dei, qui erant dispersi, congregaret in vnum.

Et erit in die illa clangetur, & c.) Tuba autem de qua loquitur hoc loco Propheta, est illa euāgelicæ prædicationis tuba, de qua in Psal. In omnem terrā exiuit sonus eorum, & in fines terræ verba eorum.

Et venient qui perdit fuerant, & c.) Synecdoche est: neque enim de Assyrijs tantum, neq; de Aegypto, sed ex toto terrarum orbe venient per fidem, & adorabunt Dominum in monte sancto Ierusalem, hoc est, in Ecclesia. Hoc modo quidam hunc locum exponunt,

nunt, vt videlicet propheta in fine capitis respexerit ad consummationem iam præteritam, hoc est, ad tempora Christi, ommissa secunda regeneratione, qui sensus tortus videri potest, sed valdè probabilis est apud eum, qui in prophetis benè exercitatus est. Alij verò referunt ad consummationem adhuc futuram, siue ad mundi finem: & tunc tuba intelligitur illa apostolica tuba, de qua agitur primo ad Cor. 15. In momento, in ictu oculi, in nouissima tuba: canet enim tuba, & mortui resurgent incorrupti de sepulchris suis, & vbiq; fuerint tunc electi congregabuntur, & adorabunt in Ierusalem, id est, in regno cælorum.

CAPVT XXVIII.

AE corona supbia, ebrijs Ephraim, & flori decidēti gloria exultationis eius, qui erāt in vertice vallis pinguis, errantes à vino. Ecce validus, & fortis Dominus, sicut impetus grandinis, turbo constringēs, sicut impetus aquarū multarum inundantium & emissarum super terram spaciosam. Pedib. conculcabitur corona superbia ebriorum Ephraim, & erit flos decidēs gloria exultationis eius, qui est super verticem vallis pinguium, quasi temporaneum, ante maturitatē autumnū. Quod cū aspexerit videns, statim vt manu tenuerit, deuorabit illud.

AE corona superbia, & c.) Hic finitur tractatus, qui cœpit capite 13. iam sequitur prorsus alia materia & nouum argumentum. Prior autem pars huius prophetiæ pertinet ad decem tribus siue ad regnum decem tribuum, quibus prædicit Propheta deactivationem, cuius causas reddit, superbiam, crapulam, & idololatriam. Quod autē pertineat ad decem tribus ex duobus patet. Primum quia dicit (Ephraim) quod est nomen decem tribuum, quemadmodum ex scripturis constat, sic dicitur propter Ieroboam, qui de tribu Ephraim fuit oriundus. Secundò, quia dixit: Verticem vallis pinguis) Nam Samaria, in qua regnabant decem tribus, in monte sita erat, vt habetur in lib. Regum, & in pede montis habebat vallem pinguis simam. Quod ergo figuratè dicit, Væ coronæ superbiæ, simpliciter & sine figura dixisset, væ regno decem tribuum. Regnum autem hoc vocat coronam superbiæ, quia comparatione regni Iudæ siue duarum tribuū sublimis erat, & numero & robore, vnde & gloriabantur decem tribus, & despiciebant fratres suos populum Iudæ. Et flori decidēti id est, quod regnum est velut flos decidens, videtur quidem florere, & in suo vigore esse, sed non est duraturum. Gloria exultationis eius id est, videtur regnum decem tribuum

nunc triumphare, sed breui futurum est, vt euertatur.

Qui erant in vertice vallis, & c.) Quod Hebræi cè dicitur, in vertice Gessemani, id est, væ illis, qui sunt in vrbe Samariæ. Verbum (erāt) non est in Hebræo, neq; aliud verbū vllum: vnde alij accipiūt (sunt) & legunt hoc modo, Qui sunt in vertice &c. Hieronymus verò in consequentibus intellexit verbum (est) cū ait: Qui est super verticē vallis pinguiū: hoc autem loco accepit (erant) quia illud videbat magis accommodum suæ expositioni. Trahit enim hanc prophetiam ad illum locum, qui est apud Matth. de Gethsemani, hoc sensu: Væ decem tribubus, quæ quōdam dum iunctæ erant duabus tribubus, adorabāt Deum in templo Ierusalem, quod in vertice vallis pinguis simæ, id est, in Gethsemani situm erat. Quam interpretationem Dionysius Carthusianus alteri præfert, sed cū nihil habeat pro se, quàm verbum (erāt) nō est necesse eū sequi: Et apud Matthæum, non est Gessemani, quod est vallis pinguis, sed Gethsemani, quod est torcular pinguedinis seu olei: eo enim in loco oliuæ premebantur ad eliquandum oleum.

Ecce validus & fortis Dominus, & c.) Quia meminit propheta vallis pinguis, in qua abūdè solent crescere frumenta, propterea exercitum cōparat grandini, quæ adfert calamitatem frugibus, vnde & calamitas nomen fortis est. Significat autē comparatione ista, breui futurum vt omnia in regno Samariæ auferantur. Quod nos autē habemus in nominatio (Dominus) Hebræi habent in datiuo: additur enim vocule (adonai) litera lamech, quæ apud Hebræos nota est datiuus casus. Hieronymus verò in genitiuo legit, hoc modo: Ecce validus & fortis Domini ipse videlicet rex Assyriorum, quo tanquam ministro vtitur Dominus. Sensus ergo est: breui immetet vobis Dominus hostem, tanquam grandinem numerosum atq; nociuum, & tanquam turbinem impetuosum, atq; vehementem, ipsum videlicet Assyriorum Regem, qui euertet vos funditū.

Sicut impetus aquarum, & c.) Ista comparatio ferè similis est superiori, atq; vtraq; prophetis multum frequens, qua vtuntur quoties significare volūt exercitum valdè numerosum, potētē, & fortem ac velocē, qui quicquid obuium inuenit aut secum rapit, aut interficit & conculcat. Sicut enim grando omnes herbas ac fructus deiicit atq; corrumpit, & vehemens turbo, vel ingens aquarum vis ex loco altiori cum impetu quodam decurrens obuia quæq; secum rapit: Ita exercitus aliquis magnus & potens.

Quasi temporaneum, & c.) Sententia huius loci ista est: Quod accidit ficibus præcocium, hoc vobis accidet in regno Samariæ: Illæ ante

3. Reg. 15.

Tuba.

Psal. 18. A.

Comparatio

Aliæ comparatio.

læ ante

læ ante maturitatem absumuntur, & vos an-
tequam assequamini quod speratis, consu-
memini. Quod autem Hieronymus hic ver-
tit temporaneum, Ozeæ. 9. transtulit prima
poma, & Jerem. 24. ficus primi temporis, &
Mich. 7. præcoquas ficus, id quod hoc loco
faciunt Septuag. Et Rabbi Salomon expo-
nit, præcoces fructus, quia in Iudæa ficus p-
ueniunt ante poma, & reliquos fructus, quæ
admodum apud nos cerasa: vnde si fuisset pro-
pheta in his regionibus, dixisset quasi cerasa
præcocia. *Quod cum aspexerit videns, statim ut in
manu tenuerit, deuorabit illud:* ita & vos deuora-
bimini.

In die illa erit Dominus exercituum corona gloria
& seruum exultationis residuo populi sui, & spiri-
tus iudicij sedenti super iudicium, & fortitudo re-
uertentibus de bello ad portam. Verum hi quoque præ
vino nescierunt, & præ ebrietate errauerunt. Sacer-
dos et propheta nescierunt præ ebrietate, absorpti sunt
à vino, errauerunt in ebrietate, nescierunt videntem,
ignorauerunt iudicium. Omnes enim mensa repleta
sunt vomitu, sordiumque, ita ut non esset ultra locus.

In die illa erit Dominus exercituum, & cetera. Sensus est: Decem tribubus supradicta mala pa-
tientibus, reliquæ duæ tribus nihil patietur,
sed veniente Sennacherib ad duas tribus vt
eas euertat, percutietur exercitus ipsius per
angelum, hoc est quod dicit, In die illa & cæ.
Et ponit propheta tria tanquam membra ci-
uitatis Ierusalem, quæ sunt plebs, Rex, & mi-
lites: & plebi erit pax, Regi spiritus iudicij,
militibus victoria. *Sedenti super iudicium*) Peri-
phrasia est regis. Regi duarum tribuum nem-
pe Ezechiæ erit spiritus iudicij ad populum
rectè & sanè iudicandum. *Fortitudo reuertenti-
bus, & c.* Id est, militibus ex bello ad ciuita-
tem redeuntibus erit fortitudo, id est, victo-
ria. Fortitudinem enim pro victoria, portam
verò pro ciuitate posuit per synecdochè, par-
tem pro toto.

Verum hi quoque, & c.) Hic partim est prophe-
tia, partim exprobratio. Esaias enim in ciui-
tate Ierusalem versans, cum videret præci-
puè in clero nimiam mensarum luxuriam eam
inprimis exprobrat, & simul malum illis p-
pter hoc peccatum infligendum prædicit.
Sensus est: Nō solum decem tribus, sed & ha-
bitantes in Ierusalem, populus duarum tri-
buum, Iudas & Benjamin, de quibus iam læ-
ta dixi, nimio vino dediti non intelligunt vo-
luntatem Dei, ignorant quid ab eis requirat
Dominus.

*Sacerdos & propheta nescierunt præ ebrietate, ab-
sorpti sunt à vino, errauerunt in ebrietate, nescierunt
videntem, ignorauerunt iudicium.* Nō propriè sed
falsi nominis prophetam significat, & per syn-
ecdochen totum clerum intelligit. Pro ebrie-
tate in Hebræo est *שכר* sechar, quæ vox sig-
nificat omnem potionem, quæ statum men-
tis euertere potest, quemadmodum aliquo-

ties dictum est. *Nescierunt videntem*) Per anto-
nomasian Dominum intelligit, qui cuncta con-
siderat. Sensus est: Isti vino dediti nesciunt
quid sit gratia Christi, quid iustitia Dei, quod
euangelium.

*Omnes enim mensa repleta sunt vomitu, sordium-
que, ita ut non esset ultra locus.*) Cōiunctio (que)
quando dicitur, sordiumque, in nonnullis
exemplaribus non additur, neque est in He-
bræo, sed habent illi vocem compositam ex
vomitu & sorde, quam Aquila vertit, vomitum
sordium, id est, vomitum sordidum: Symmachus tantum, vomitum: Theodotio,
vomitum dysaliæ. Significat autem dysa-
lia quicquid nauseam adfert, & vomitum
excitat. Sensus est: Tam multi sunt in Ieru-
salem vino dediti, tamque copiose sese om-
ni potionis genere implent ingurgitantque,
vt nulla sit mensa, quæ non est vomitu con-
spurcata, vt nulla sit domus vacua & libera
ab isto malo, hoc est quod ait, Ita vt non ef-
fet ultra locus. Quod autem hoc loco ad fen-
sum mysticum attinet, meminisse tantum o-
portet capitis decimi quinti epistolæ Pauli
ad Romanos. Quæcunque enim scripta sunt,
ad nostram doctrinam scripta sunt & cetera:
Qui hodie student mensis, qui addicti sunt
vino, ignorant quid sit Christianismus, ne-
sciunt quare apprehendatur iustitia, igno-
rant iudicia Dei: propterea non tanguntur
stimulis conscientiæ, & sicut isti tunc puniti
sunt à Deo, ita & horum sectatores puniun-
tur hodie.

Quem docebit scientiā? & quem intelligere fa-
ciet auditū? *Ablactatos à lacte, auulsos, ab vbe-
ribus, quia manda, remanda, manda, reman-
da, expecta, reexpecta, expecta, reexpecta, modicum
ibi, modicum ibi. In loquela enim labij, & lingua al-
tera, loquetur ad populum istum, cui dixit. Hæc est re-
quies mea, respicite lassum, & hoc est meum refrigeriū,
& uoluerunt audire. Et erit eis verbum Domini man-
da, remanda, mada, remanda, expecta, reexpecta, ex-
pecta, reexpecta, modicum ibi, modicum ibi, vt vadat,
& cadant retrorsum, & comerantur, & illaqueentur,
& capiantur.*

Quem docebit scientiam, & cetera. Sensus est:
Hoc rerum statu, quando totus clerus
ita deditus est vino, quem docebit
scientiam? & intelligit scientiam quæ scriptu-
ris propria est, nimirum scientiam fidei. *Et
quem intelligere faciet auditum?* Id est, in isto po-
pulo quis est, qui erit capax doctrinæ? Audi-
tū enim pro doctrina posuit, & vox Hebræa
שמע dea licet propriè auditum, sæpè tamen
doctrinam significat, sed per metaphoram, nō
ita auditus apud Latinos. *Ablactatos à lacte, a-
uulsos ab vberibus.*) Idem bis dicit, alijs tamen
verbis, atque horum verborum & sequen-
tium duæ sunt expositiones, altera est Chri-
stianorum, altera Iudæorum, & vtraque pro-
babilis, adeo vt difficile sit iudicare, vtra sit proba-

probabilior. Secundum Hieronymum au-
tem & Christianos interpretes propheta his
verbis, ab lactatos à lacte, respondet ad inter-
rogationem mox factam, ac si dicat hoc mo-
do: Nulli præterea in tota ciuitate capaces sunt
doctrinæ, qui nuper ab lactati sunt, hoc est,
qui admodum pueri sunt, tredecim videlicet
aut 14. annorū, qui nondum per ætatem attigerūt
vel pocula vel mulieres: qui verò sunt vigin-
ti vel vigintri quatuor aut triginta annorum
corrupti sunt ad vnum omnes. Iudæi verò in
nominatiuo legunt & interpretantur, vt po-
natur non responsio, sed causa superioris sen-
tentia, hoc modo: Quem docebit Dominus
sciētiam? scilicet neminem. deinde redditur
causa, quia omnes sunt quasi nuper ab lacta-
ti, omnes sunt pueri licet non ætate saltè sen-
sibus, & proinde inutiles ad doctrinam Dei
suscipiendam.

*Quia manda, remanda, manda, remanda, ex-
pecta, reexpecta, expecta, reexpecta, modicum
ibi, modicum ibi.*) Christiani & nominatim
Hieronymus capiunt hæc mimeticis: quan-
do enim volumus aliquem ridere, tunc imi-
tamur sermonem eius. Accipiunt igitur hæc
vt sint dicta per imitationem sermonis pro-
phetæ, quia ipse ridebatur. Esaias enim & cæ-
teri prophetæ habebant frequenter in ore
verbum mandandi, vt liquet ex eorum li-
bris, vbi sæpè reperitur, hæc mandat Domi-
nus, hæc mandat Dominus. Item familia-
re illis erat verbum expectandi, quod He-
bræis est *קָוָה* kaua, & interpres noster nunc
expectare vertit, nunc sustinere: Sæpè enim
apud eos legitur, expecta Dominum, susti-
ne Dominum. Item frequenter ipsis in o-
re erat, modicum, Adhuc modicum & ego
mouebo cælum & terram. Rursus, Adhuc
modicum & ego visitabo sanguinem. Et ap-
ud hunc prophetam, Abscondere modic-
um & momentum. Isti ergo vino dediti
imitabantur sermonem prophetæ, & in con-
uiujs dicebant, Esaias non dicit noua, sed
semper eandem canit cantilenam, semper
est, Hæc mandat Dominus, expecta Domi-
num, hoc est initium & finis sermonum e-
ius. Et prophetam occurrentem huiusmo-
di verbis fortassis compellabant, dicentes:
Non hodie es concionatus, Hæc mandat
Dominus? hæc mandat Dominus? expecta,
expecta, adhuc modicum, & cetera. Ita Chri-
stiani hunc locum ferè interpretantur. He-
bræi verò pro verbo imperatiui modi *קָוָה*
kau, quod Hieronymus vertit manda, faci-
unt nomen mandatum: & pro expecta le-
gunt (funiculus) secundum quos sensus est:
Quem docebit scientiam? subaudiunt, nemi-
nem: cuius deinde redditur causa, Quia om-
nes tales sunt, quibus aliud post aliud atque
ita sensim explicari oportet, quemadmodum
pueri in scholis doceri solent, hoc est quod

dicat propheta, Mandatum ad mandatum,
vel mandatum post mandatum. Nam ita le-
gunt loco illius quod nos habemus, Man-
da remanda: Et vbi nos habemus, Expecta
reexpecta, ipsi legunt, funiculus ad funicu-
lum: Et exponunt de populo, qui ita pau-
latim opus habet institui, quemadmodum
ædificatores paulatim extruunt ædificium,
adhibentes funiculum siue amussim. Filo
siquidem ab vno angulo ad alium extenso
ponunt vnum ordinem lapidum in parie-
te, & supra illum rursus eleuato & extenso
filo struunt alium ordinem lapidum, & sic
paulatim donec totum perficiant parietem.
Pro Hieronymo autem facit verbum, man-
da: nam ita ferè in alijs scripturæ locis vsur-
patur. Numeri quinto, Præcipe filiis Israel. *Nu. 5. a.*
Apud hunc prophetam capite trigesimo - *Esa. 38. a.*
ctauo, Præcipe, siue (vt habet Hieronymus)
dispone domui tuæ. Deuterono. 3. Præcipe *Deut. 3. d.*
Iosue. Vbiq; est verbum *קָוָה* kau, quod hoc
loco ponitur, & nusquam in tota scriptura
(ni fallor) inueni positum tanquam nomen.
Pro Hebræis verò facit verbum, expecta,
quod plurima loca, in quibus scriptura hæc
vocem vsurpat, clarè docent, vt hoc eodem
capite, Et ponam in pondere iudicium, ad
verbum est, funiculus. Rursus capite trige-
simo quarto, Extendetur super eam mensu-
ra & perpendiculum in desolationem. Rur-
sus cap. quadragesimo quarto, Artifex ligna-
rius extendit normam. Rursus ca. trigesimo
quarto, Manus eius diuisit illam eis in men-
suram. His omnibus locis atque alijs multis
est eadem vox, nimirum *קָוָה* kau, quæ & hoc
loco ponitur, & nusquam (quod sciam) im-
peratiuè legitur, quanquam imperatiui mo-
di esse potest sicut sab. Sed quando scriptu-
ra imperatiuè loquitur, vtitur voce *קָוָה* fa-
ue, vt Psalm. 26. Expecta Dominum. Iere. 8. *Psal. 26. d.*
Expectaui pacem. Ozeæ 12. Expecta Deum *Iere. 8. c.*
tuum.

*In loquela enim labij, & lingua altera loquetur
ad populum istum, cui dixit.*) Hieronymus, quan-
tum ex commentarijs colligere licet, per lo-
quelam labij intelligit sermonem qui non
minatur futura, sed infligit præsentia. Sensus
est: Hactenus loquutus est vobis Dominus
nudis verbis, quibus præcipiebat, quid à vo-
bis fieri vellet, quibusque iubebat expectare
ea, quæ ventura erant, post hæc hoc nō faciet,
non loquetur vobis huiusmodi verbis,
sed presentibus pœnis. Thomas verò loque-
lam labij accipit, vt sit periphraasis sermonis
non intellecti ab eo cui fit, cuius locutionis
causam reddit: Quia (inquit) qui in loquen-
do nihil præter labia mouent, non linguam
nec palatum in efformatione vocis adhiben-
tes, ferè non intelliguntur. Si adferet familia
loca, iucundus esset hic commentarius. Qui
hodie ex Hebræo transferunt, ita reddunt,
In bal-

In balbutientibus labio, & in lingua altera loquetur ad populum istum, ac si dicat: Misi ad vos prophetam meum Esaiam hominē faciendum & eloquentem, misi & alios prophetas linguæ expeditos, & in sermone valdè promptos, mittam posthac balbos ac blesos. verum ex his querendum esset, quid sequantur vertentes, in balbis linguis siue in balbis labijs, cum vox Hebræa laach significet irridere, subfannare, & ita in tota scriptura vsurpatur, præterquam in hoc loco, ut ipsi volūt, & in capite trigelimo tertio. Quare videtur vertendum fuisse, in labijs irrisionis, siue in irrisione labiorum, quod hic faciunt Septuaginta. Diuus Hieronymus cum hoc loco vertat, loqui elā labij, capite trigelimo tertio transfert disertitudinem linguæ secutus fortasse circumstantias locorum, quia in capite trigelimo tertio agitur de populo, qui non erat loquutus, sicut ipsi Iudæi loquebantur. Cum quo loco dum hunc conferimus, videtur iste esse sensus Esaiæ hoc loco: Ecce misi vobis hæcenus prophetas, posthac nõ faciam, sed immittam vobis peregrinum militem & barbarum, cuius lingua tam erit peregrina, & à communi sermone aliena, ut minimè sitis intellecturi. Nam illius loci, populum imprudentem non videbis &c. sensus est iste: Iubeo vos esse securos atq; quietos, quia non videbitis intra mœnia vestra hostem barbarum, quem non intelligetis. Verum dum ad Paulum respicimus in prioris epistola ad Corinthios, vbi de dono linguarum agens, dicit eas datas in signum infidelium, rursus longè alius videtur esse sensus huius loci. Verba Apostoli sic habent: In linguis alijs (ait) & labijs alijs loquar populo huic, & nec sic exaudient me dicit Dominus. Quod testimonium ex hoc loco desumpsisse planè videtur: quod quæ Esaias ait, Et noluerunt audire, hoc Paulus dixit, Et nec sic exaudient me. Sensus videtur esse iste: Quomodo Apostoli locuti sunt in die Pentecostes, sic loquar eis: hæcenus dedi vobis doctores, quorum conciones vt notas non admiramini, imò sunt vobis nausea, sed veniet tempus, quo dabo vobis tales doctores, quorum conciones non erūt vobis molestæ, sed plurimum gratæ, qui loquētur varijs linguis, qui imbuti spiritu sancto vos mouebūt ac delectabunt. Si verò omisso Paulo & hoc loco, qui est capite trigelimo tertio huius Prophetæ, præsentem tantum locum inspicimus, videtur ex parte totum intelligendum, & nihil esse aliud loqui in loquela labij & lingua altera, quam diuersa ratione vel ratione hæcenus ignota agere, & tali synecdoche explicat Ambrosius locum Apostoli ad Corinthios capite decimo quarto. Vt cunque aut capiat locus iste, cõiunctio (enim) sumenda est nõ vt causam indicet, sed aduer-

latiudè, vt sensus sit: Notas conciones ridetis, sed alia ratione proponam iudicia mea, quæ non ridebitis.

Hæc est requies mea, &c.) Hæc est concio ad quam nauseabant. Sensus est: Multo tempore laboravi, sed in nullo inueni requiem: quare si vultis mihi facere rem gratam, relicite lassum, id est, facite vt in cordibus vestris requiescam, hoc est, refrigerium meum, vt in vobis aliquando requiescam: & noluerunt audire, imò contempserunt, cum irrisione dicentes: *Manda, remanda, expecta, re-expecta, &c.*) Et propterea quia videlicet me ita derident, ista Domini verba, manda, remanda, expecta, &c. quibus me tanquam scommate excipiunt, erunt ipsis occasio, vt vadant, cadantque retrorsum, id est, superentur à Chaldæis, conterantur gladio, vinciantur, capianturque. Neque solum de hac captiuitate loquitur propheta, quæ accidit sub Zedechia, quando ferro funibusque vincti adducti sunt in Babylonem, sed & de illa captiuitate, quam vsq; hodie patiuntur, hoc sensu: *Et erit eis verbum Domini, manda, remanda, &c.*) id est, verba ista erunt occasio ipsis vt vadant in interitum, non solum corporis, sed & animæ: & cadant retrorsum casu irrecuperabili, nunquam ad meliora proficiant, sed conterantur in spiritu, illaqueentur peccatis, capiantur & captiui teneantur ad diaboli voluntatem.

Propter hoc audite verbum Domini viri illusores, qui dominamini super populum meum, qui est in Hierusalem, Dixistis enim, Percussimus fœdus cum morte, & cum inferno fecimus pactum. Flagellum inundans cum transierit, non veniet super nos, quia posuimus mendacium spem nostram, & mendacio protecli sumus. Idcirco hæc dicit Dominus Deus. Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem, lapidem probatum, angularem preciosum, in fundamento fundatum.

Propter hoc audite verbum Domini viri illusores.) Id est, qui ridetis conciones propheticas intelligit autem Scribas & Phariseos: nam illi dominabantur populo. Quod autem dicitur, Viri illusores, probabilè valdè facit expositionem Diui Hieronymi, qui verba illa, Manda, remanda, &c. interpretatur vt habeat mimesin. *Dixistis enim* non quidem sermone, sed opere: non verbis, sed vita vestra: *Percussimus fœdus cum morte, & cum inferno fecimus pactum.*) id est, securitate vitæ vestræ videmini vobis psuadere, quasi nihil esset vobis piculi ab inferno & morte, tã estis securi, ac si neq; mors, neq; infernus vllum in vos esset habitura imperium. Mortem & infernum per profopœciam inducit tanquam personas.

Quod sequitur, *Flagellum inundans cum transierit, non veniet super nos* eandem habet intelligentiam, quam versus præcedens. Sensus est: Militaris calamitas, cum illa pertransierit decem

decem tribus, non veniet super nos: *Quia posuimus mendacium spem nostram, & mendacio protecli sumus.*) Istud addit propheta per irrisionem, ac si dicat: habetis vllam causam ob quã possitis istud vobis persuadere, vt pote vos immunes fore ab istis malis? non habetis, nisi fortè mendacium. Dicitis, misericors est Deus, non inferet mala plebi suæ, super quã inuocatum est nomen ipsius, nõ malefaciet ciuitati suæ, vbi sacrificia nomini ipsius offeruntur.

Idcirco hæc dicit Dominus Deus.) Mirabilis est consequentia. Videbatur enim ita debere dicere, atque hoc expectabatur: Quia vos tales estis, quia tam supina est vita vestra, idcirco vos semel perdã, immittam lupos qui penitus vos absumant: Nunc verò ait, Quia vos tam inhumani estis, tam supini & securi, Idcirco hæc dicit Dominus: *Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem.*) Id est, licet vos indigni sitis quibus præstetur misericordia, ego tamen non quid peccata vestra mereantur considerans, sed quid fides mea, & veritas exigat, mittam vobis Messiam. Similia loca sunt in scriptura, & quidem aperta. Ozeæ capite secundo, Propter hoc ecce ego lactabo eam & ducam in solitudinem, & canetibi iuxta dies iuuentutis suæ, & iuxta dies ascensionis suæ de terra Aegypti, id est, erit tam læta, quam erat cum exiret de populo Barbaro: cū esset Deus maximè iratus, subita contemplatione misericordiæ suæ conuertit se, & cum mala expectarentur, intulit lætissima. Sic hoc loco: Ecce ego mittam &c. simpliciter & duobus verbis dixisset: Mittam vobis CHRISTVM siue Messiam promissum, sed beneficium per se magnum, magnificis etiam verbis extulit. Sumpta est autem metaphora ab ædificantibus, & locus præfens transcriptus est ex Psalmo 117. Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli, A Domino factum est istud, & est mirabile in oculis nostris. Quorum verborum hic est sensus: Aedificatum est aliquando magnum ædificiũ, & reiectus est aliquoties ab ædificantibus lapis vnus tanquam inutilis, & tandem assumptus vt poneretur in angulo, id est, ille homo nimirum CHRISTVS, quem Iudæi putabant abiectissimum, ille inquam factus est primarius in illa gente. Mirum quidem videri potest hominem ita contemptum atque abiectum eò venisse, sed non erit mirũ, si respiciamus ad Dominum. Illi ædificantes & cæmentarij apud Dauidem sunt, qui nunc appellantur viri illusores, & principes populi, qui est Hierusalem. Fundamenta autem Sion, sunt fundamenta Ecclesiæ, cuius typus Sion erat.

Lapidem probatum) Ad verbum est, lapidè probationis. Significatio autem huius vocis

est in Genesi, vbi dicitur: Appendit pecuniã Gen. 23. d. probatæ monetæ publicæ. Nos autem dicemus, Lapidem spectatum, id est, lapidem qui dedit multa documenta probitatis suæ, *Lapidem angularem.*) Ad verbum est, lapidem *Quid per anguli.* Nomine autem anguli scriptura significat firmitatem. Sic supra propheta Aegyptum vocauit angulum populorum. Et in scriptura in libro Regum, Iudicum & alijs scripturis ra. populi primores vocantur anguli, vt primi Regum decimo quarto. Applicat huc vniversos angulos populi, id est, primores populi. Item Iudicum capite 20. Omnes anguli populorum & cunctæ tribus Israël, conenerunt. Item Soph. 3. Dispergit gētes, & dispersati sunt anguli earum. In Christũ autem maximè quadrat hæc vox, non solum quia columen est ecclesiæ, sed etiam quia vtrunque populum gentium & Iudæorum per fidẽ connectit, vt docet Apostolus ad Ephesios, dicens: Ipse enim est, &c.

In fundamento fundatum.) Significat lapidè istum futurum firmissimum, vt non possit vel semel loco amoueri. Lapis iste non erit solum angularis, sed & fundamentalis.

Qui crediderit, non festinet. Et ponam in pondere iudicium, & instituiam in mensura. Et subuertet grande spem mendacij, & protectionem. Aque inundabunt, & delebitur fœdus vestrum cum morte, & pactum vestrum cum inferno non stabit. Flagellum inundans cum transierit, erit ei in concubationem, quando cunq; pertransierit, tollet vos, quoniam mane diluculo pertransibit, in die & in nocte, & tantummodo sola vexatio intellectum dabit auditui.

Qui crediderit, non festinet.) Similem sententiam habes apud Abacuc. Scribe visum & explana eum. Sensus est: Qui crediderit, non fatigetur credendo, sed patienter expectet, si non statim posuero in fundamentis Sion lapidem istum, nemo desperet, quia certissimè promissionem complebo. Septuaginta reddiderunt istud ad sensum magis quam ad verbum, hoc modo: Qui crediderit non confundetur: & iuxta horũ versionem citauit testimonium hoc Paulus ad Romanos capite nono, & 1. Petri 2. & sensus est: Quod prædico futurum, certissimè eueniet, propterea qui credit & in fide perstat, non confundetur.

Et ponam in pondere iudicium) Ad verbum est ponam iudicium ad funiculum siue ad regulam vel amussim, id est, exactè iudicabo, siue respectu misericordiæ semel abijciã eos, vt sint expertes magni illius beneficij promissi Abraham, Isaac & Iacob. Idem habet sequens particula, *Et instituiam in mensura*) Quia propheta meminit nascituri Messia, valdè probabiliter intelligunt quidam hunc locũ de ijs pœnis, quas adhuc Dominus sumit de Iudæis: Quauis interim locus non incom-

modè accipi potest de ijs, quas luerunt sub Zedechia à Chaldeis.

Et subuertet, &c.) De grandine & de aquis dictum est superius in principio capitis. Sensus est: Tum maximè deprehendetur spes vestra fuisse spes mendacij, & protectio sub qua vos tutos fore arbitrabamini, vana quãdo aderit aliqua militaris calamitas, quæ ad vnum omnes inuoluet.

Et delebitur fœdus vestrum cum morte.) Id est, pactum vestrum, quod habebatis cum inferno, peribit: & flagellum, de quo dixeratis, flagellum inundans cum pertransierit, veniet super vos. *Eritis in conculcationem*) Id est, omnia mala, quæ putabitis nequaquam vos esse passuros, patiemini. Et loquitur Propheeta non tantum de flagello quod potest videri oculis, quale est bellum, calamitas, pestis &c. verum etiam de flagello, quo adhuc hodie percutiuntur Iudæi, videlicet durè & horrende cæcitatibus, vt nihil videant cum legunt prophetas, ac si diceret: Hæc securitas vitæ vestræ eò paulatim deducet vos, vt semel à me reijciamini. Quod sequitur: *Quoniã manẽ diluculo perit ansibit*) significat perpetuitatẽ aliquam temporis, hoc sensu: Aliqua annorum perpetuitate pertransibit flagellum istud, & irruet super vos.

Et tantummodo sola vexatio intellectum dabit auditui.) Istud est, quasi clausula omnium præcedentium. Sensus est: Quanquam ego hæc prædico vobis, non tamen intelligetis, aut si intelligatis, non credetis nisi malis edoceamini, tantum magna aliqua vexatio efficere potuit, vt intelligatis doctrinam quam ego profiteor. Qui hæc legimus apud prophetam, & nobis conscij sumus malæ vitæ, moueant nos ad salutẽ, nec expectemus secundum magisterium, quod est per vexationem.

Conangustatum est enim stratum, ita vt alter decidat, & pallium breue vtrunque operire non potest. Sicut enim in monte diuisionum stabit Dominus, sic in valle, quæ est in Gabaon, irascetur, vt faciat opus suum, alienum est opus eius, vt operetur opus suum. Peregrinum est opus eius ab eo. Et nunc nolite illudere, ne fortè constringantur vincula vestra. Consummationem enim & abbreviationem audiui à Domino Deo exercituum, super vniuersam terram.

Conangustatum est enim, &c.) Signis istis exterioribus aliquid aliud significare vult propheta per notationem, quam aliter Christiani, aliter explicant Iudæi. Christiani autem sumptam notationem dicunt à lecto mariti: Qui enim putant se habere uxorem adulteram, dicere solent, non possumus tres in vno lecto cubare, quo tacitè notant uxorem adulteram. Ita negat Deus nos ipsi posse seruire, & diabolo. Sensus itaque est. Non fieri potest vt mecum permaneat in coniugio, quia alium admittitis amatorem. Iudæi verò

notationem desumptam putant à rebus bello accisis, nõ improbabilitè, hoc sensu: Res vestræ ita in angustum cogentur, vt tantum spacij nõ maneat in latibulis vestris, vt duos simul capere possit, hoc est, res vestræ erunt supra modum angustæ, non manebit vobis tantum reliqui, vt qui sunt coniuges, se operire queant. Vtraque sententia est æquè probabilis.

Sicut enim in monte diuisionum, &c.) Adhibet propheta similitudinem ex duabus historijs desumptam: Quarum altera est secundi Regum capite quinto, & describit iram, quã exercuit Deus aduersus Philistæos tempore Dauidis: Altera Iosue capite decimo, & describit iram, quam Deus ostendit contra quinque Reges Amorrhæorum tempore Iosue, quando stetit sol in medio cæli spacio vnus diei. Sensus ergo est: Hoc vobis erit Dominus, quod fuit olim hostibus vestris illis duabus historijs, tam grauitè vobis irascitur, quàm eis olim iratus fuit, & proinde tam durè vos tractabit, quàm eos olim tractauit. Quod autem dicitur, In monte diuisionum, obscurè dictum est, manifestius dixisset hoc modo, In Baalpharasim, quia hoc nomen notum est ex secundo libro Regum quinto capite. Quod verò dicitur, *Vt faciat opus suum*) hunc habet sensum, vt exerceat fortitudinem suam contra vos, & iustitiam sumat de vobis vindictam. Opus autè Dei alienum & peregrinum est, punire, hoc enim ab eius ingenio valdè alienum est, cū illi proprium sit benefacere, misereri & parcere. Sensus ergo est: Effundet quidem Deus iram suam, & de vobis sumet supplicium, sed quodammodò inuitus & præter ingenium suum, quia peccata vestra hoc merentur, & illum ad puniendum vos inuitant, & velit nolite impellunt.

Et nunc nolite illudere) Sensus est: Quia istud facturus est Dominus, & nequaquam parciturus, sicut non pepercit in monte diuisionum, & in valle Gabaon, idcirco moneo vos nolite illudere Deum, neque eius prophetas, dicentes, Manda remanda, &c.

Ne fortè constringantur vincula) scilicet peccatorum vestrorum, & semel reijciamini à Domino. Vel, ne constringantur vincula, id est, ne captiuitatis tēpus vobis adueniat & vinciti abducamini in Babylonem.

Consummationem enim & abbreviationem audiui à Domino Deo exercituum, super vniuersam terram.) Sensus est: Quod Dominus tanto tempore minatus est, vincula videlicet, captiuitatem, supplicia, iam rebus expleturus est, consummaturus & abbreviaturus. Itaque ergo propheta, quæ à Domino Deo futura audiui super vniuersam terram, hæc vobis annuncio, vt imminetẽ iram pœnitentiã præueniat. Quod aut̃ intulit, Super vniuersam terram

terram, Iudææ terminos significauit.

Auribus percipite, & audite vocem meam, attendite, & audite eloquium meum. Nunquid tota die arabit arans vt serat, proscindet, & sarriet humum suam? Nõne cum ad aquauerit faciem eius, seret Gith, & Cyminum sparget, & ponet triticum per ordinem, & hordeum, & milium, & viciam in finibus suis?

Auribus percipite, & cate.) Ad eosdem etiam nunc loquitur, quibus supra dixerat: Audite verbum Domini viri illusores, & præcipit eis vt vocem eius audiant, & eloquium eius diligenter attendant, istud nimirum: *Nunquid tota die arabit, &c.*) & est parabola proprijsimè dicta, quales sunt in Euangelio plurimæ, quæ à re non quidem gesta, sed ab ijs, quæ quotidie fiunt adhibentur. Sensus iste est: Hactenus loquutus sum vobis sine parabola & fortassis obscurius, nunc autem vt melius intelligatis, adhibeo parabola: Agricola arat semper? non: quid prætere facit? serit: seruat eundem ordinem in ter seminandum? non, sed vnumquodque suis locis spargit: Rursum quando seminauit perpetuò quiescit? non, sed ad messem sese preparat, & suo tempore incipit metere: Demessa segete, seruat eundem modum excutiendi? non, aliter tractat infirmiora legumina, aliter firmiora. Sicut ergo agricola non semper arat, sed nunc arat, nunc æquat terram, nunc serit, nunc occat, nec quoduis vbique serit, sed vnumquodque suis locis & finibus: Hic enim melius prouenit Gith, illic vicia, Hic segetes, illic veniunt felicius vix: Ita & Deus nunc hoc, nunc illud, aliàs aliud officium gerit, & suo tempore vnumquodque facit, nunc arat, nunc serit, nunc metit, nunc excutit, id est, nunc miseretur, nunc punit, nunc corripit, nunc defendit, & hos leuius, illos grauius punit, veruntamen non eos in perpetuum punit, nisi ipsi inflexibiles permanserint. Istud ergo significat propheta hac parabola, ac si dicat: Hanc totam varietatem, quam cernitis in agricultura, videre potestis in magna illa agricultura, vbi Deus pater agricola est. Vos itaque intelligite, & diligenter attendite quid Dominus circa vnumquemque vestrum agat, an serat, an metat, an excutiat, propterea dicit, Auribus percipite & cat. Multiplicatis istis verbis monet Iudæos, vt sint attentis, eisdem & nobis loquitur, attendite hac hora, hoc die, hoc anno, quid circa vos agat Dominus an serat, an metat, &c.

Seret Gith, & Cyminum sparget, et ponet triticum per ordinem, & hordeum, & milium, & viciam in finibus suis?) De istis leguminum speciebus, quid sit apud nos Gith, quid Cyminum, item quid vicia, exactè disputare esset difficile, nec scire magni refert. Vox autem Hebræa קטף ketfa, quam noster interpres vertit Gith se-

cundum Rabbi David significat genus leguminis, cuius granum est nigrum, & Pagninus nigellam vertit, à Græcis μελάριον appellatur.

De hoc legumine Columella loquens, in Colu. li. 7. terdum ait fastidio ciborum languescit pecus, eius remedium est genus seminis, quod Gith appellatur. Quod autem veteres Cyminum nos cuminum dicimus, y in v vertetes, penultima producta: & ab Hebræis dicitur cammon, nos in vernacula lingua efferimus camyn. Milium verò à mille dictum est, ob multitudinem acinorum. Vicia granigenus est à viciendo sic dicta, quod capreolos habeat, vt vitis, quibus sursum versus serpit: in Hebræo est פנסא cussamech, & Pagninus speltam vertit. Hieronymus Exodi 9. interpretatus est.

Et erudiet illum in iudicio, Deus suus docebit illū. Non enim in ferris tritabitur Gith, nec rota plaustris super Cyminum circumbit, sed in virga excutietur Gith, & Cyminum in baculo, panis autem comminuetur. Verum non in perpetuum tritabitur, neque vexabit eum rota plaustris, nec vngulis suis comminuet eum. Et hoc à Domino Deo exercituum exiit, vt mirabile faceret consilium & magnificaret iustitiam.

Et erudiet illum in iudicio, Deus suus docebit illū.) Sensus est: Hæc omnia agricola facit edoctus à Deo & institutus, Deus illum docuit hunc delectum rerum & temporum: Sic & nos docet per instinctus varios, per conciones, per prophetarum lectionem, per Euangelia. *Non enim in ferris tritabitur Gith*) Pergit in parabola. Sensus est: Aliter tractat agricola infirmiora legumina, aliter firmiora. Hæc enim excutiuntur plaustrorum rotis, quæ in similitudinem ferrarum factæ circumaguntur & trahuntur super demessas segetes, qui excutiendi modus non est in his regionibus ita frequens, imò vix agnitus: Illa verò vt Gith & alia excutiuntur virga vel baculo, quemadmodum & apud nos videmus. *Panis autem comminuetur*) In voce panis metonymia est, pro tritico, vnde conficitur panis vel etiam pro stipulis accipi potest, quæ vt diximus in onere Moab, apud Palæstinos ferratis carpentis conteruntur in paleas pro iumentis. Panis siquidẽ apud Hebræos לחם lehem dicitur. Lehem autem venit à radice לחם laham quod significat comedere, vnde apud eos quicquid comeditur, nomine panis accipitur.

Verum non in perpetuum tritabitur, neque vexabit eum rota plaustris, nec vngulis suis comminuet eum.) Id est, quanquam triticum patitur istud remedium, non tamen semper patitur: sic nec Dominus semper infliget durum remedium. *Et hoc à Domino Deo*) Sensus est: nõ causa aut fortuito ista fiunt, sed procurante Domino Deo, inter multa alia argumẽta,

quibus dedit Deus iudicium bonitatis suæ, hoc est vnum argumentum, quo intelligere possumus bonitatem Dei & iustitiam eius, nimirum agricultura.

CAPVT XXIX.

VAE Ariel Ariel, ciuitas quæ expugnauit Dauid. Additus est annus ad annum, solennitates euolutæ sunt. Et circumuallabo Ariel, & erit tri-
stis, & moriens, & erit mihi quasi Ariel. Et circumdabo quasi spheram in circuitu tuo,

& iaciam contra te aggerem, & munimenta ponam in obsidionem tuam. Humiliaberis, de terra loqueris, & de humo audietur eloquium tuum. Et erit quasi Pythonis de terra vox tua, & de humo eloquium tuum musitabit.

VAE Ariel, & cat.) In principio huius capituli prædicatur excidium Ierusalem: An autem prophetia respiciat excidium Babylonium, an Romanum, quando venit Titus & Vespasianus, & obsederunt urbem & expugnauerunt, non satis constat. Quod autem figuratè dixit, VAE Ariel, simpliciter dixisset, VAE Ierusalem. Ariel autem nomen est compositum ex duobus, ex leone videlicet & Deo, siue ex leone & forti. Ari enim Hebræis leonem significat, el verò Deum siue fortem. Dicitur autem Ierusalem leo Dei, quia quondam fortissima fuit. Hebræis quidem istud familiare est, vt ex duobus nominibus vnum nomen compositum tribuat rei propriæ qualitatis: Latinis verò nõ item. Eidem ciuitati superius aliud nomen tribuit, nimirum vallis visionis, nisi quod ibi periphraſis sit, hæc verò vnum nomen compositum. Et nomen hoc ante Esaiam vsurpatum legimus in libris Regum, Vbi enim nota translatio habet. Percussit duos leones Moab, in Hebræo est, Percussit duos Ariel Moab, id est, duos ex præcipuis aulicis Moab, siue duos fortissimos Moab. An autem Esaias primo hoc nomine vsus sit ad significandum Hierusalem, non satis certum est, verisimile tamen est ipsum respexisse ad posteritatem scribendo, & aliter scripsisse quæ dixerit apud populum, putant nonnulli vocem istam primario competere in altare quod erat in ciuitate, quasi dicat propheta: VAE altari altari in quod est in ciuitate, quam expugnauit Dauid. Nam quod nos habemus in nominatio, ciuitas, in Hebræo potest esse genitiui casus, vel etiam datiu casus. Et in altare competere vocem hanc certum est ex Ezechiele, vbi sic scribitur: Ipse autem Ariel quatuor cubitorum, & ab Ariel vsque ad sursum cornua quatuor, & Ariel duodecim cubitorum in longitudine. Vocatur au-

2. Reg. 23.

Eze. 43. e

tem altare Ariel, quia in eo maximè relucet leo, id est, fortitudo Dei. Hi faciunt synecdochem, per altare ipsam ciuitatem intelligentes. Aliam adhuc adferunt rationem Tal mistæ Hebræi, quam videre est in thesauro linguæ sanctæ apud Pagninum, vbi explicat significatum huius vocis Ari. Verum siue capiatur pro ciuitate, siue pro altari, nouum nomen est, & quomodocunq; capiatur, certum est prophetam significare voluisse ciuitatem Hierusalem, eò quod additur, Ciuitas quam expugnauit Dauid. Vide quintum caput secundi libri Regum, & caput vndecimum primi libri Paralip. Quare necesse est eos, qui per Ariel altare intelligunt, in altari agnoscere synecdochem, quemadmodum mox dictum est.

Additus est annus ad annum.) Annus ad annu dixit, pro biennio hoc sensu: Infra bienniu euoluentur solennitates: Præteritum enim pro futuro ponitur. Neque tamen annum ad annum simpliciter dixit pro biennio, sed pro breui spacio, quemadmodum nos dicimus, duo verba pro paucis. Sensus ergo est: Intra breue temporis spaciū obsidebo Ariel, & solennitates cessabunt: subuerso enim templo, & populo in Babylonem translato, omnis Iudæorum festiuitas perijt. *Et erit mihi quasi Ariel*) Elegans est locutio, neque tropus est, sed schema, quando repetitur idem nomen in peculiari aliqua significatione, vt apud Comicum: Vsque adeo verba eius magnifica ferre possum, verba dum sint. Sic hoc loco: Erit mihi Ariel quasi Ariel, hoc est, ciuitas hæc, cui dedi nomen Ariel, verè mihi erit Ariel: verè erit mihi Altare, hoc est, quod faciunt in altari sacerdotes, hoc ego faciam in Ariel, id est, totam ciuitatem tam cruentam reddam quam cruentum reddunt altare sacerdotes. Aliter exponit Hieronymus hoc modo: Subuertetur quidem Ariel à Chaldæis, sed rursus erit mihi quasi Ariel, id est, instaurabitur, licet magnificentiam illam & ornatum, quem antea habuit Hierusalem, non sit habitura. Deinde quæ sequuntur,

Et circumdabo quasi spheram in circuitu tuo, & iaciam contra te aggerem, & munimenta ponam in obsidionem tuam.) Refert ad obsidionem Ierusalem, per Titum & Vespasianum factam, vt hoc dicatur isto loco, quod apud Lucam: *Luca 19.* venient dies in te, & circumdabunt te inimici tui vallo &c. Verum simplicior videtur expositio, si omnia referantur vel ad obsidionem Babylonicam, vel ad Romanam.

Humiliaberis, de terra loqueris, & de humo audietur eloquium tuum.) Omnibus istis verbis idem ferè significatur, istud nimirum: In tantis angustias te adigam, vt ne semel quidè hiscere audeas, aut vocè attollere, & si forte contingat vocè edere, talè edes, quod videbitur ex ter-

ex terra prodire, hoc est, edes humilem vocem, exiguam & imperfectam, & hoc est quod sequitur, *Et erit quasi Pythonis de terra vox tua, & de humo eloquium tuum musitabit.*) Sensus est: Sic loqueris quemadmodum illi loqui consueuerunt, qui sunt à Pythonibus suscitati, id est, exilis erit vox tua, metu contractis faucibus tenuissimas voces edes, tantum musitabis, & non loqueris.

Erit sicut puluis tenuis multitudo ventilantium te, & sicut fauilla pertransiens multitudo eorum, qui contra te proualuerunt. Eritque repente, confestim. A Domino exercituum visitabitur in tonitruo, & commotione terra, & voce magna turbinis, & tempestatis, & flamma ignis deuorantis. Et erit sicut somnium visionis nocturnæ, multitudo omnium gentium, quæ dimicauerunt contra Ariel, & omnes qui militauerunt, & obsederunt, & proualuerunt, aduersus eam. Et sicut somniat esuriens, & comedit, cum autem fuerit expergestus, vacua est anima eius. Et sicut somniat sitiens, et bibit, et postquam fuerit expergestus, lassus adhuc sitit, & anima eius vacua est: sic erit multitudo omnium gentium, quæ dimicauerunt contra a montem Sion.

Eritis sicut puluis, &c.) Sensus est: Qui vos euerterent, nihil aliud quam puluis sunt, si ad vos comparentur: vos filij Abraham estis genus electum, Babilonij verò ad vos collati puluis tantum sunt, & gluma. Vbi enim nos habemus, sicut fauilla, versio Pagnini habet, sicut gluma. Verum quamuis puluis tantum sint, ego vires eis addam, vt te euertant. Aliter exponit Hieronymus, vt videlicet non imbecillitatem eorum qui contra Hierusalem militauerunt, pulueri comparet & fauillæ, sed multitudinem, hoc sensu: O Ariel, o ciuitas Hierusalem, exercitus qui te circumuallabit, tam erit ingens & copiosus, vt innumerabili pulueri & fauillæ per aera volutanti meritò comparari posset. *Eritque repente, &c.*) Id est, istud fiet vobis non sperantibus, inopinato fiet, credetis omnia esse tuta & sine periculo & subito superueniet hostis ille innumerabilis. *A Domino exercituum visitabitur.*) Lyra refert ad puluerem, sed ex commentarijs Hieronymi suppositu verbi (visitabitur) est Ariel siue Hierusalè, & omnibus istis partibus, rerum terribilium significat propheta crudelissimum fore excidium. Sensus est: Ego patiar ciuitatem sanctam Hierusalem crudelissimè euertere, hoc significant tonitrua & alia illa.

Et erit sicut somnium visionis, &c.) Obiter hæc prophetat de Babylonijs vel Romanis, hoc sensu: Continget quidem Babilonijs victoria palmam de vobis Iudæis obtinere, sed ipsi nequaquam impune ferent: videbitur quidè exercitus Babylonicus ex spolijs ditior factus, sed non erit ditior: non magis ex spolijs istis, quæ auferet ex ciuitate Hierusalem, ditabitur, quam famelicus aliquis som-

nians se nocte comedere, satiatur. Aut quem admodum auarus in tempeſta nocte somnians se ingentem habere pecuniarum vim, multosque thesauros reconditos, manè autem expergestus nihil inuenit miser, & videt se deceptum: ita exercitus iste videbitur quidem ex spolijs vestris opulentiore factus, sed non erit.

Obstupescite, & admiramini, fluctuate, & vacillate, inebriamini, & non à vino, mouemini, & non ab ebrietate, quoniam miscuit vobis Dominus spiritum soporis. Claudet oculos vestros, prophetas & principes vestros, qui videt visiones operiet. Et erit vobis visio omnium, sicut verba libri signati, quem cum dederint scienti literas, dicent: lege istum, & respondebit, non possum, signatus est enim. Et dabitur liber nescienti literas, diceturque ei: lege, & respondebit, nescio literas.

Obstupescite & admiramini, &c.) Hic faciunt quidam nouam prophetiam, & non ini probabiliter, quia iam deinceps de alia re loquitur. Respexit enim ad longè posteriora tempora, quibus videlicet vixerunt Scribæ & Pharisei, qui non multò ante Christum exorti sunt. Et verba sunt imperatiua & præſentis temporis, sed sensum habent indicatiuum rei multò post futuræ, nimirum cæcitate, de qua Christus in Euangelio, Cæci sunt, & duces cæcorum. Et rursus Phariseæ cæce munda prius, quod intus est calicis &c. *Matt. 23.* Et quia horribilis & mirabilis erat cæcitas, in qua versabatur tempore Christi, & in qua perseverabant moniti tamen tot miraculis, tam inculcata Saluatoris vita, tamque insigni eius prædicatione: idcirco ad eam exprimendam tanto verborum apparatu vtitur propheta, dicens: *Quoniam miscuit vobis Dominus spiritum soporis* (vt altissimo ignorantia somno stertentes nihil intelligatis: claudet enim oculos vestros, id est, excæcabit corda vestra: operiet prophetas Esaiam & alios, id est, fiet vt non intelligatis prophetas. Quod sequitur, Principes vestros, per congeriem adiectum est, quod ex eo patet, quia mox additur, *Qui vident visiones.* Quare non de falsis prophetis (vt ferè interpretantur) sed de veris loquitur prophetis, qui habebunt opeculum seu velamen, vt nõ intelligantur à Iudæis.

Et erit vobis visio omnium, sicut verba libri signati, quem cum dederint scienti literas, dicent: lege istum, & respondebit, non possum, signatus est enim. Et dabitur liber nescienti literas, diceturque ei: lege, & respondet, nescio literas.) id est, omnium prophetarum visiones & prophetia tam erunt vobis obscuræ, & ab intellectu vestro remotæ, vt nihil earum intelligatis, erunt inquam vobis tanquam verba libri obſignati & clausi, quem cum dederint ijs, qui scientiam legis profitentur Scribis videlicet & Phariseis, Rabbinijs & alijs legis doctoribus, & dicent,

lege seu interpretare istum, respondebit nõ possũ, signatõ est enim: Si verò dederint hũc nescienti litetas, id est, indocto populo ad legendum, respondebit, nescio literas. Quia non vulgaris erit cæcitas, ideo tot verborum ambagibus exprimit, quatuor nimirum periodis, quibus nihil aliud significare vult, quàm maximam & prophetarum & legis Dei fore ignorantiam: & signanter non dixit: quod visio omnium prophetarum signata sit cunctis legentibus, sed vobis (inquit) quibus nunc loquor, quibus hæc futura pronuncio erit signata, vt vos qui legitis scripturas, qui semper in ore habetis, & in manibus Prophetas, non intelligatis quod legitis. Scripturæ autem huiusmodi, quæ dicunt Deũmittere spiritum erroris, & spiritũ vertiginis, spiritum soporis, excæcare, seducere, facere errare, penè innumere sunt tam in veteri, quàm in nouo Testamento, quas collectas habes apud Augustinum, & omnium eadem est intelligentia, non quidem hæc: excæcavit, id est, cæcitatẽ immisit, quemadmodum docet vetus Lutheranismus: Neque rursus hæc, excæcavit, id est, excæcari permisit, quomodo interpretabatur Iulianus, qui ab Augustino loco iam citato reprehensus est, sed intelligentia ista est: Excæcavit, primò non illuminando, deinde causas & occasiones subministrando, quibus meas peccatoris magis ac magis excæcatur iusto Dei iudicio, suo tamen vitio & malitia. Vide Dominum Ioannem Turnout de gratia & libero arbitrio. Quæquãigitur recta sit vulgaris expositio, quæ habet Deum excæcare, quando hominẽ excæcari permittit, non tamen plenè rem explicat.

Aug. li. 5. contra Iulianũ c. 3. Et de grat. & lib. arb. cap. 20. & 21.

Tur. f. 259 primi lib. de grat. & lib. arb. Et f. 104. 2. lib. Rursus de concor. & lib. arb. & predest. f. 11. & f. 237.

ET dixit Dominus: Ed quòd appropinquat populus iste ore suo, et labijs suis glorificat me, cor autem eius longè est à me, & timuerunt me mandato hominum, & doctrinis, ideo ecce ego addam, vt admirationem faciam populo huic, miraculo grandi & stupendo. Peribit enim sapientia à sapientibus eius, & intellectus prudentium eius abscondetur.

ET dixit Dominus. Ed quòd appropinquat populus iste ore suo, & labijs suis glorificat me, cor autem eius longè est à me, & quia pro religioso planè superstitiosus est, ponens in illis rebus Dei cultum, in quibus non debet poni, hoc est, quod dicit, Et timuerunt me mandatis hominum & doctrinis: ideo ecce ego addam, vt admirationem faciam populo huic, id est, ego efficiam vt, p miraculo quo habitus est hætenus maximè doctus, habeatur maximè cæcus. Hæc facillè intelliguntur ex Euangelio & scriptis Pauli, qui confert cum Prophetis, vide-

bit & admirabitur multum magnam Iudeorum cæcitatẽ.

Qui autem & hodiè legunt certas preces, & audiunt sacrum, & ijs absolutis conferunt se ad pocula aut his similia, illi sunt, qui hęc dicuntur labijs suis honorare Deum: quod certè valdè horribile est in homine Christiano, & maximè in sacerdote existimante omnia tunc rectè se habere, quando lectæ sunt horæ, non cogitante interim vt mens eleuetur in Deum, vt cor ei per amorem iungatur, vt sit humiliatum, contritum, & reflexas & mundanas contemnat. Pro eo quod sequitur, Et timuerunt me mandato hominum, ad verbum in Hebræo est, & fuit timor eorum me mandato hominum doctus, Ibi queritur vnde regatur (me.) quidam dicunt esse talem locutionem, qualis est illa apud Plautum in Aul. Sed quid tibi nos tactio est, id est, cur nos tangis? Alij intelligunt aliquam harum præpositionum, ad, secundum, vel iuxta, hoc sensu: Et fuit timor eorum, secundum quem timuerunt me mandato hominum doctus. Matthæus non sollicitus de verbis sensum reddidit, dicens: Frustra colunt me, docentes mandata & doctrinas hominum. Ex quo apertè patet hanc prophetiam pertinere ad tempora Phariseorum: tradebant enim illi constitutiones de cibo & potu, de oblatione, & in illis ponebant summam religionis: Itè traditiones pugnant cum lege Dei. Dicit ergo Saluator apud Matthæum loco citato, & apud Marcum, quia populus iste Pharisaicus timet me, & colit rebus istis friuolis, cum tamen ei aliam dederim legem, & propter suas traditiones mandata mea negligat, idcirco frustra colit me.

Vetus Lutheranismus habet, nullum esse ius Pontifici condendi mãdata aut canones, & ab ipso condita aboleri oportere. Contra illum Lutheranismum colligere oportet loca in quibus Paulus ipse condidit novos canones pro vitijs emergentibus his aut illis, hoc vel illo tempore. Quod perpendes Melanchthon, recedit à veteri Lutheranismò, vellent tamen canones abolitos, ad quod inuenit aliam ratiõem: quia prius istud videbat non posse defendi propter Paulum. Inter alias ergo causas de huiusmodi negligendis, ponit hæc tanquam fontem: oportet negligere constitutiones Episcoporum & canones Pontificum, quia seruantur cum impia opinione cultus, quæ ponit in reb. adiaphoris aliquem Dei cultum. Nam si roges à quopiã, quare ieiunas in quadragesima? respondèbit, ad honorem Dei, ad placandum & satisfaciendum Deo. Hoc Philippus dicit esse impium, & probat: quia seruare ait ieiunia, est mandatum hominum: Dominus autem hæc per Esaiã, & per seipsum in Euange-

Mat. 15.

Marc. 7.

Mat. 16.

lio prohibet se coli mandatis hominũ. Hunc sensum ex hoc loco propheta tradit Philippus, contra orthodoxam traditionem. De vero ergo sensu oportet studiosum esse sollicitum, vt respondeat cauillis Philippi obijcientis illud: Frustra me colunt mandatis hominum.

Si inspicatur tota circumstantia Esaiæ & Christi in euangelio, deprehendetur nullus prorsus esse momẽti quod habet Philippus. Præterea & omnes veteres (id quod nec Philippum latere potuit) accipiunt hunc locum non de quibusuis hominum mandatis, sed de talibus duntaxat, qualia erant Pharisaica, hoc est, quæ vel pugnabãt apertè cum doctrina Dei, quale est illud, Munus quodcumque ex me est, tibi proderit &c. (Docebant enim Pharisei parentem deserere, & offerre in templo & altari ea, quæ parentibus in egestate constitutis debebantur) vel quæ merè friuola sunt, & in rebus exterioribus posita nihilq; faciunt ad internum cultũ spiritũ, qualia erant baptismata manuum. Hoc rursus

Mat. 15. Marc. 7.

Mandatum de ieiunio nõ esse mãdatum hominum.

Luc. 2f

iuinjs: Vbi enim nostra versio habet seruiens, in Græco est λειτουργία, quod significat colere & cultum exhibere. Præterea Actum capite decimotertio sic scibitur, Ministrantibus illis Domino, & ieiunantibus dixit Spiritus sanctus &cæ. Et hęc vna cum sacris adhibentur ieiunia, & Græcè est λειτουργούντων, quæ vox significat operari sacris siue deditũ esse rei sacræ. Non ergo hoc sine adhibentur hęc ieiunia vt aptiores fiant sacris, sed Deum placare student liturgia & ieiunjs. Nec aliter refertur 2. Regum Dauid ieiunasse. Vt omittamus iam ieiunia Saræ, Iudith, & Hester eodem respectu adhibita, nimirũ ad placandum Deum.

In hæc scripturarum testimonia intuentes veteres, tradiderunt similem theologiã: Basilus in homilia de ieiunio, in qua habet, per ieiunium nos satisfacere Deo. Chrysostomus de hebdomada sancta, vbi ieiunium ponit inter ea, quæ offeruntur Deo. Cyprianus epistola 4. lib. 4. in qua hortatur clericum vt ad Deũ ieiunjs insistat.

Ex Hieronymo hoc satis fuerit proponere, quòd Philippi sententiam, videlicet ieiunium esse rem adiaphoram, habeat tanquam Iouiniani hæretici, qui hoc ipsum defendebat, non quidem eisdem verbis, quibus Philippus, sed dicebat nihil interesse inter vestentem cibis & abstinentem à cibis: quasi iam quis dicat, militaris vestis aut sacerdotalis, res adiaphora est. Talis res ieiunium est secundum Iouinianum & Philippum. Iouinianus eodem modo falsus est, quo Philippus, nimirum quòd consideret absolutè, & secundum se vsũ cibi & abstinentiam à cibo, absq; vlla relatione ad aliud bonum: Tale ieiunium verè est res adiaphora & media, & non cultus. De tali ieiunio accipi potest illud Pauli, Esca nos non commendat Deo. Et rursus, Non est regnum Dei esca & potus.

1. Cor. 8. 6 Rom. 14. 6

Quibus locis considerat cibum in se, & in talibus rebus non est situs cultus. Verum huiusmodi ieiunium non est ecclesiasticum, quod non absolutè fit, sed à ratione ordinata, neq; quauis ratione, sed à ratione fide imbuta: Huiusmodi ieiunium est actus virtutis & cultus. Vnde Hieronymus à consideratione illa absoluta reuocans Iouinianum, ostendit scripturas non rectè esse ab ipso citatas contra ieiunium ecclesiasticum, id est, susceptum eo fine vt dometur caro, vt corpus subijciatur spiritui, vt placetur Deus. Et ad hunc locum Hieron. scribens contra Iouinianum, nihil habet quod dicat Philippus, propterea in libello de Ecclesia reijcit eum vt Pharisaicum, ethnicum & superstitiosum. Augustinus in libro de hæresibus ad Quotuuldeum de erroribus Iouiniani scribens, & hunc inter cæteros recenset, videlicet nihil prodesse ieiunium. Iouinianus nõ

nega-

negavit prodesse ieiunium eo modo quo Philippus dicit prodesse, sed voluit nihil prodesse ad placandum Deum, ad impetrandum aliquid ab eo. Et in libro sermonum, cum alijs multis locis, tum sermone sexagesimo, Nemo inquit pro humana laude ieiunet, sed pro peccatorum indulgentia. Et alia loca multa sunt similia apud August. & veteres, quæ obseruari oportet contra Philippum, non quidem illa, in quibus approbatur ieiunium (nam & Philippus probat ieiunium) sed in quibus dicitur esse cultus, hoc est, rectè fieri, si suscipiatur ad placandum Deum, ad satisfaciendum Deo, & ad honorem illi præstandum.

Quod autem ad circumstantias Esaiæ attinet, hoc tantum perpendite quod ait, obstupescite & admiramini &c. an sit vlllo modo probabile, quod Ecclesia Dei viuente Augustino, Hieronymo, Cypriano, Basilio fuerit in densissimis illis tenebris & horribili cæcitate, quam proponit hic Esaias, quorum tempore maximè vigeat Christianismus. Ista sola circumstantia, quod scilicet propheta de tam horribili cæcitate loquatur, satis docet quod non de quibusuis mandatis hominum intelligi debeat quod dicitur, Et timuerunt me mandato hominum, cum tempore illorū sanctorum patrum scribentium, Ecclesia nõ fuerit in tanta cæcitate: de quibus autem mandatis accipi debeat, supra annotatū est, & ex

Matt. 15. a Marci 7.

Matthæo & Marco manifestum est. Quod autem apud Matthæū Saluator dixit, Nihil quod intrat per os coinquinat animam, hoc solum voluit, quod ista per se solum considerata, neq; faciunt quenquam sanctiorem, neque non sanctiorem, sed hoc efficiūt, quæ de corde procedūt, vitia & virtutes, cibi per se considerati res sunt indifferentes. Est & alius locus, quem adducit Philippus in epistola ad Colossenses: Si mortui estis cum Christo ab elementis mundi huius, quid adhuc tanquam viuentes in mundo decernitis, id est, quid adhuc dogmata & decreta suscipitis de cibis & potu, cum sitis sufficienter à me edocti in fide? habetis euangelica præcepta, quid adhuc traditionibus & constitutionibus hominū detinemini? Nam pro decernitis in

Coloss. 2. d

Græco est δογματίζεσθε, id est, dogmatizamini. Considerandum hic est, qua occasione hæc scripserit Paulus: Ut constat ex veteribus, erant viuente Paulo Pseudopropheta, qui instituti doctrina Platonis, docebant animas esse purgandas ad fruitionem Dei, ministerio angelorum: Et huic philosophiæ ministerebant quædam ex lege Moyfi, quæ pertinent ad purgationem, de cibo & potu: huiusmodi dogmata reprehendit Apostolus, ac si dicat: nolo vos huiusmodi modis purgare animas, nolo vos ponere quicquam purgationis in huiusmodi obseruantijs & angelo-

rum purgatione. Platonis enim & hominum hæc commenta sunt. Doctrinas ergo hominum & elementa mundi eo loco vocat Paulus, quæ nihil habent cõsentaneum cum scripturis, sed tantum à ratione non imbuta fide, profecta sunt. Dogmata autem, quæ Ambrosius & alij episcopi cõstituerunt, fidei & scripturis cõsentanea sunt. Quod sequitur eo loco apud Paulum, Quæ sunt rationem quidem habentia sapientiæ in superstitione, pro superstitione, Græcè est ἐπιλογιστικὰ quæ vox significat Latine voluntariam religionem, siue religionem quam tibi tua sponte accersis. Putat Philippus hoc vocabulum mirè cõpetere in eos, qui canones fecerūt & regulas monachorum, cum certum sit Apostolorum voluntariam istam religionem appellare religionem proprio ingenio effectam, hoc est, factam non secundum scripturas, neque à ratione fide imbuta, quemadmodum Plato fingebat sibi religionem, & religionem aliam sibi fingebat Aristoteles, hæc vocat ἐπιλογιστικὴν, id est, voluntariam religionem. Franciscus autem & Benedictus, quia fide & euangelica doctrina imbuti & tenètes caput Christum, constituerunt regulas, per quas expeditius impleantur dogmata euangelica, nihil ad eos pertinet locus hic Apostoli.

Peribit enim sapientia à sapientibus, &c.) Testimonium hoc citat Apostolus cap. 1. prioris epistolæ ad Corinthios, non quidem secundum Hebraicam veritatem, sed secundum Septuag. Hoc sensu: quasi dicatur futurum ut sapientia Pharisæica confundatur, Pharisæi visi sunt hæcenus præceteris sapere, futurum est, ut eorum sapientia reprobetur. Quare sapientia hoc loco eodem modo accipitur, quo mandata & doctrinæ hominum: & quod Esaias de Pharisæicâ sapientia dixit, Paulus etiam ad Græcorum sapientiam retulit: & sapientiam huius mundi ibi vocat sapientiam Stoicam & Platoniam: hanc sapientiam dicit esse vanam, quia nullum poterat bonum efficere, nec præstare felicitatem illam, quam docet euangeliū, & in solo Christo crucifixo posita est.

VAE qui profundi estis corde, ut à Domino abscondatis consilium, quorum sunt in tenebris opera.

Et dicit: Quis videt nos? & quis nouit nos? Peruersa est hac vestra cogitatio quasi silutium contrasigillum cogitet, & dicat opus factori suo, non fecisti me, & sigillum dicat factori suo, non intelligis.

VAE qui profundi estis corde, &c. et.) Ad verbum est, qui profundatis, quod additur, corde, à diuo Hieronymo adiectum est explicationis gratia. Sensus est: Væ qui studetis tegendis consilijs vestris tam apud Deum, quam apud homines, sic agitis quasi etiam Deum possietis celare consilia vestra: væ illis, qui putant facta sua posse latere & fugere notitiam Dei. Quorum sunt in tenebris opera, id est,

id est, quorum opera testata sunt, qui maximis artificijs, maximoq; vtuntur ingenio, vt non deprehendantur sua nequitia, qui freti ingenio audent omnia facere, sperantes homines non intellecturos nequitiam, etiam Deum dissimulaturū putantes. Tales sunt nostri temporis hæretici, & in illos sicut in Iudæorum Pharisæos verba hæc competunt.

Securitas Pharisæorum, Epicuræorum & aliorū.

Securitas autem hæc tanta, vt dicant, Quis videt nos? aut quis nouit nos? non est tantum Pharisæica, sed etiam Epicuræa, qui putant Deum solum curam habere rerum cælestiū, & non curare mortalia: Et non est dubium quin multi sint affectu Epicuræi, imò non solum affectu, sed etiam iudicio, non putantes malos manere illa supplicia, quæ proponuntur in scripturis, cum etiam Pharisæi videntes expressum Dei mandatum de honorandis parentibus, illud cõtempserunt, cum etiam ausi fuerint pecuniam dare militibus, à quibus tamen didicerant Christi resurrectionem. Hinc colligitur Pharisæos tempore Christi prorsus abiicisse timorem Dei, de quo Psal. 63. vbi Christus passurus queritur apud patrem, Dixerunt, quis videbit eos, ecce pater vbi apud se constituerunt me crucifigere, dicūt, quis videbit dolos nostros? tam sunt cæci: Nam illa securitas psalm. 72. Quomodo sit Deus, & si est scientia in excelsis, non est propria Pharisæorum, sed omnium Epicuræorum communis.

Psal. 63.

Peruersa est hac vestra cogitatio, &c.) Id est, hæc vestra opinio, vt factorem putetis nescire quod fecit, & creatorem nescire creaturam suam, cum impietate coniuncta est. Tale est illud Psal. 93. Et dixerunt, non videbit Dominus, nec intelliget Deus Iacob.

Nonne adhuc in modico & in breui conuertetur Libanus in Charmel, et Charmel in saltum reputabitur? Et audiet in die illa surdi verba libri, et de tenebris & caligine oculi cæcorum videbunt.

Prophetia de vocatio ne geniu, & reiectio ne Iudæorum.

Nonne adhuc in modico, &c. ete.) Hic est pulcherrima prophetia de vocatione gentium, & Iudæorū reiectio. Quod autem dicitur, In modico & in breui, congeries est, quæ facit ad epitasin. Sensus est: Breuissimo tempore futurum est, vt videatis impleri quod dico. A prophetia hac Esaiæ vsque ad tempus quo impleta est, fuerunt anni 700. & plures. Sensus ergo est: Post annos 700. cõuertetur Libanus &c. Mirabile est, quod propheta futurum dicat breuissimo tempore, quod post longum tandem tempus futurum erat. Causam huius reddit Hieron. quia ad comparatiõem ait æternitatis breue est hoc spacium: Deo quidem quoduis spacium est breue, & homini perpendenti æternitatem breue est etiam spacium 700. annorum. Conuertetur Libanus in Charmel.) Aenigma est. Conciones Esaiæ cum haberentur ad populum, ferè intelligebantur etiam à vulgo, sed non

omnia semper intelligebantur. Ita dubium est an vulgus istud intellexerit. Libanus mons est inter Arabes & Phœnices ita altus, vt niuibus legatur etiam media æstate conspersus, vt videre est apud Suetonium, & notus est in scripturis sacris duobus nominibus: primo quod est syluofus & incultus: secundo quod est altissimus, præstantissimasque habens cedros. Hoc loco respexit Propheta ad primum, videlicet quod est incultus, & generaliter intelligitur quoduis solum syluestre & incultum per synecdochen: deinde ex solo inculto per metaphoram accipiuntur homines rudes, inculti, & à fide prorsus alieni sicut tibi, Et erunt praua in directa, & aspera in vias planas, id est, homines ad cultum diuinum incommodi, dabunt se studio cultus diuini, Gentes barbaræ & inculte studebunt vero Dei cultui. Vnde pro Libano simpliciter dicere poterat, homines nullo vero religionis studio exculsi, illi excolentur, hoc est quod dicit, vertetur in Charmel. Hactenus in Iudæa tantum notus fuit Deus, futurum est breui vt etiam gentes agnoscant Deum. Alij verò commentarij ad altitudinem cedrorum libani respiciūt, & per metaphoram nomine Libani superbum accipiunt, & superbi metaphorâ alijs in locis scripturæ habet hæc vox Esaiæ, Super omnes cedros Libani, id est, super omnes superbos: sic & hoc loco interpretantur Libanus, id est, quiuis superbus, & de Scribis & Pharisæis intelligunt. Sed hæc interpretatio parum succedit, cum dicatur, vertetur in Charmel, quæ locum sterilem faciunt: In qua significatione nullus est locus in scriptura huius vocis. Si exposuissent Charmel pro humili & demisso, verisimilis fuisset expositio, quia aliquando est nomen loci campestris oppositi loco mōtoso. Huius nominis Charmel duo sunt loca, & vterq; frugifer inuenitur: Alter est Galilææ provinciæ ad australem plagam, in quo fuit Nabaal Charmeli vxor Abigael: Alter in confinio Palæstinæ atque Phœnicis iuxta Ptolomaidam mari imminens, in quo Helias flexis genibus pluuiam impetrauit. Commentarius autem Hieron. in 16. caput Esaiæ sic habet, Idioma scripturarum est, vt montem Charmelum fertilitati comparet, ergo ex Charmelo oportet quoduis solum frugiferum concipere, & ex solo homines, vt sensus sit: Libanus conuertetur in Charmel, id est, Gentilitas inculta excolitur studio veræ religionis. Et Charmel in saltum reputabitur.) id est, Iudæorum populus antè cultus negligetur & desinet coli, adeo vt etiam ethnici homines mirari possint eos in ijs rebus ponere cultum, in quibus ipsi ponunt cultum, & vitam æternam.

Sup. 2.

Et audiet in die illa, etc.) Hæc pars interpretatione continet præcedentis sententiæ, hoc sensu

sensu: Gentium populus qui modò incultus & furdus est, audiet verba legis & scripturæ, & qui nunc habet oculos cordis obcæcatos videbit, nimirum liberatus de tenebris gentilitatis & caligine.

ET addent mites in Domino latitiam, & pauperes homines in sancto Israel exultabunt, quoniam defecit qui praualebat, consummatus est illusor. Et succissi sunt omnes, qui vigilabant super iniquitatem, qui peccare faciebant homines in verbo, & arguētem in porta supplantabant, & declinauerunt frustra à iusto.

ET addent mites in Domino latitiam, &c.) Mites secundum scripturam sunt illi, qui non resistunt, sed acquiescunt prædicationi euangelicæ, qui formandos se præbent & docendos: Pauperes verò sunt, qui pondere peccatorum & vsuris oppressi agnoscunt miseriam suam & captiuitatem, & querunt liberationem, illi exultabunt in sancto Israel, in quo hæcenus foli Iudæi exultauerunt. Quoniam defecit tyrannus, non quidem Sennacherib aut Nabuchodonosor, quamuis in principio capitis mentio fiat talis tyranni futuri, sed princeps huius mundi, diabolus videlicet. Ad verbum autem in Hebræo est, quoniam defecit fortis, & est idem nomen quod supra cap. 13. Arrogantiam fortium humiliabo: Et in voce (fortis) antonomasia est, sicut & in sequenti. Consummatus est illusor. Id est, ille singularis illusor, ille singulariter fortis consummatus est, & defecit. Vox autem Hebræa significat non simpliciter illudere, sed superbe irridere. Eadem vox ponitur Psal. 1. Et in cathedra pestilentia non sedit, vbi versio Hieronymi habet in cathedra illusorum, id est, super cathedram superbe deridentium, videlicet principis huius mundi & satellitum eius.

Et succissi sunt omnes, &c.) Verbum vigilare vsu scripturæ pertinet ad studium & diligentiam. Sensus est: Qui ad hoc diligenter incubebant & studiosè operam dabant, vt mundus esset plenus iniquitate, illi succissi sunt. Qui peccare faciebant homines in verbo, &c.) Si antea meminisset propheta philosophorum aut oratorum, videretur hic esse sensus: Qui peccare faciebant homines in verbo, id est, probabilitate dictionis aut sermonis, qui probabiliter defendentes cultum deorum, homines detinebāt in errore. Nunc quia pertinet ad Phariseos, oportet referre ad id, quod Apostolus capite vltimo ad Romanos habet. Qui per dulces sermones & benedictiones seducunt corda innocentium, vt sensus sit: Qui peccare faciebant homines in verbo, id est, blandiloquentia & assentationibus. Diuus Hieronymus verò ad demones refert, & interpretatur hoc modo: Qui peccare faciebant vniuersum hominum genus in verbo

blasphemiarum, vt negarent verbum.

Et arguentem in porta supplantabant) Arguentem in porta Hieron. facit periphrasin Christi, sicut Horatius pro Homero dixit, Troiani belli scriptorem: Sed videndum quid hic sequatur Hieronymus, maximè cum hoc solet esse magistratus periphrasis & iudiciū. Sic habes Psal. 68. Aduersus me loquebantur qui sedebant in porta, id est, iudices. Antiquitus enim exercebantur iudicia in portis, pro quibus nos habemus iam curias. Rursus Psal. 126. Non confundetur, cum loqueatur inimicis suis in porta, id est, in curia siue senatu. Si obijciatur aliquid viro beato & sibi benè conscio, non pallefcet ad crimen obiectum. Fortè D. Hiero. ex magistratu intellexit quemuis defensorum recti, & præcipuè Christum, vt duplex sit hoc loco figura, videlicet periphrasis, & illa qua aliud ex alio colligitur.

Et declinauerunt frustra à iusto) Si sequamur D. Hiero. in iusto antonomasia est, pro Christo. Si in præcedenti particula per arguētem in porta, quemuis defensorum recti intelligas, hinc per iustum quemuis iustum accipe penallagen siue heterosin numeri.

Propter hoc, hæc dicit Dominus ad domum Iacob, qui redemit Abraham. Non modo confundetur Iacob, nec modo vultus eius erubescet, sed cum viderit filios suos opera manuum mearum, in medio sui sanctificantes nomen meum, & sanctificabunt sanctum Iacob, & Deum Israel prædicabunt, & scient errantes spiritu intellectum, & musitatores discent legem.

Propter hoc, hæc dicit Dominus, etc.) Omnia hæc pertinent ad vocationem gentium, quæ reiectis Iudæis insertæ sunt. Sensus est: Dixi vobis supra, in modico & in breui conuertetur Libanus in Charnelium, & Charnelium in saltum reputabitur: Verūne quis putet meo tempore id futurum, idcirco hæc dicit Dominus ad posteritatem Iacob, inquam Dominus, qui redemit quondam Abraham, & de Vr Chaldæorum eduxit, atque in terram promissionis induxit.

Non modo confundetur Iacob, &c.) id est, populus Iacob me viuo se reiectum iri à Domino non intelliget, sed tum demum intelliget, cum videbit Apostolos sanctificantes, id est, glorificantes nomen Christi, testimonium perhibentes quòd ipse sit Messias, & in nomine eius facientes admirandas virtutes. Apostolos, quia de genere fuerunt Iudæorum, filios eorum vocat: Opera autem manuum Christi appellat eos, quia Christus peculiariter eos finxerat & instituerat. Sanctus Iacob, periphrasis est Christi, vel quia ortus est de sanguine Iacob, vel quia Iacob ab eo habet suam sanctitatem.

Et scient errantes spiritu intellectum) errantes spiritu, id est, stulta & rudis gentilitas, quæ stultis-

stultissimas nunc habet opiniones de cultu & natura Deorum, illa sciet intellectum, id est, intelliget qua re Deus coli velit, qua re Deus placari possit, qua re possit obtineri remissio peccatorum.

Et musitatores discent legem) Hiero. musitatores aliàs vertit marmuratores. Sensus est: Gentiles qui antea ridebant Iudæos, putantes se optimè sentire de Deo, illi cognoscent veritatē, quo modo velit & debeat coli Deus. Vide satyram Iuuenalis 14. ab illo loco: Quidam fortiti metu entem sabbata patrem, Nil præter nubes & cæli numen adorant: Vbi deridet Iudæorum religionem.

CAPVT XXX.

VA fili desertores, dicit Dominus, vt faceretis consilium, & non ex me, & ordiremini telam, & non per spiritum meum, vt adderetis peccatū super peccatū, qui ambulatis, vt descendatis in Aegyptū, & os meū non interrogastis,

sperantes auxiliū in fortitudine Pharaois, habentes fiduciam in vmbra Aegypti, et erit vobis fortitudo Pharaois in confusione, et fiducia vmbra Aegypti in ignominia.

Certa, sed alterius vaticinationis exordium est, quam quidam contra decem tribus scriptam putant: vt historia illa prædicatur, quæ in 4. lib. Regum legimus, vbi scribitur, quòd decem tribus auxiliū postulant ab Aegyptijs captæ sint ab Assyrijs, & translatae in ciuitatem Medorum. Alij ad duas tribus referunt, & ex capite 20. huius prophetæ constat viuente Esaiam etiam duas tribus fiduciam habuisse in Aegyptijs. Verum Hieron. reprehendi putat, non quidem qui tempore Esaiæ auxiliū petebant ab Aegyptijs, sed qui hoc faciebant tempore Ieremiæ, inter quem & Esaiam fuerunt anni 150. & ad longinquū tempus respicere prophetam satis constat ex textu, vt in prosecutione eius dicetur. Vt autem intelligatur expositio Hieron. legere oportet 42. & 43. caput Ieremiæ.

Filij desertores.

Va filij desertores) Desertores filij appellantur, qui deserto Dei consilio, quod acceperant per Ieremiam, suam secuti sunt voluntatem. Sensus est: Vos capitis consilium fugiēdi ad Aegyptios, & videtis me nolle, hoc est, quod dicit, & non ex me. Eandem sententiam habet quod sequitur: Et ordiremini telam & non per spiritum meum, vt adderetis peccatum super peccatum) Id est, vt pristina peccata augetis peccato contemptus & superbiæ.

Qui ambulatis vt descendatis, &c.) hoc dicit propheta, non quòd non interrogauerint, sed quòd consilium prophetæ audire noluerint. Argumentum est hic veterum hæreti-

corum, quo docere nitentur, episcopis non licere leges vllas condere, quæ non sunt expressæ in scripturis. Ille est vetus Lutheranismus, quem postea correxerunt, patientes fieri leges, modò fiant ad politiam & eutaxiam siue ad bonum ciuilibus ordinis, & non ad cultum, vt dictum est in superiori capite. Verū iuxta Hieron. non habet locum ipsorum argumentum: nam, non ex me, secundum interpretationem Hieron. idem est, quòd contra mandatum meum, quo apertè præcepi eis, ne fugerent ad Aegyptios. Quod si facias nullū fuisse præceptum Domini, nec ipsius Ieremiæ, & peccasse ipsos eò quòd os Domini non interrogauerint, sequetur quòd nihil planè licebit nobis facere aut tētare sine Dei iussu, non solum non condere leges, sed nec vxo-rem ducere, vel huic aut illi rei operam dare, quod absurdum est. Quare ad eos locus hic pertinet, qui auxiliū ab exteris petebant contra Dei præceptum, vel qui hoc faciebāt neglecto Deo, hoc est, qui in humano auxilio summam ponebant fiduciam, abiecta Dei fiducia, vt hoc reprehendatur quod Ozeq. 7. Væ eis quoniam recesserunt à me. Et Ierem. 2. Obtriuuit Dominus confidentiam, quam scilicet habuisti in dijs Aegyptijs deserto Deo, vt ex consequentibus patet. Sic ergo ordire telam, hoc est illicitum. Sic S. Franciscus non est orsus telam, & qui fecerunt canones, sed inspecto euangelio & regulis fidei orsi sunt telam.

Sperantes auxiliū in fortitudine Pharaois, &c.) Pharao apud Aegyptios nomen est regni potestatis, & genericum, quale apud nos est Cæsar, proprijsq; regum vocabulis præponitur, vt, Pharao Nechao &c. in vmbra Aegypti) Istud idem est, quod in protectione Aegypti. Metaphora sumpta est ab ijs, qui captant vmbra arborum Septuaginta autem transtulerunt, Descenditis in Aegyptum, vt accipiatis auxiliū à Pharaone, & protegamini ab Aegyptijs.

Et erit vobis fortitudo Pharaonis, &c.) Istud dicit propheta, quia superatis Aegyptijs à Chaldaeis, capti sunt Iudæi qui ad Aegyptios confugerant.

Erant enim in Taphnis principes tui, & nuncij tui vsque ad Thanes peruenerunt. Omnes confusi sunt super populo, qui eis prodesse non poterat. Non fuerunt in auxiliū, & in aliquam vtilitatem, sed in confusione, & in opprobrium.

Erant enim in Taphnis principes tui, & ceter.) Istud emphaticè & cum irrisione legendum est. Taphnis autē, siue (vt quædam exemplaria legunt) Thannis est præcipua ciuitas Aegypti, in qua domus Pharaonis regia fuit, & sub Moysè signa atque prodigia plurima perpetrata sunt, quemadmodum legitur in psal. 77. Qui fecit mirabilia in terra Aegypti in campo Thaneos. De Hanes sic scri-

scribit Hieronymus: Hanes urbem Aegypti in alio loco non legimus, sed ex eo quod ait, nunciij tui vsque ad Hanes peruenerunt, intelligimus vltimam iuxta Aethiopas & Blémyas esse Aegypti ciuitatem. Sunt & alia exemplaria, quæ hic legunt: Ierant in Taphnis, sed malè. Legi enim debet hoc modo: Erant enim Thani. Sic habet Hiero. & exemplaria correctiora, & Hebræorum codices.

Onus iumentorum austrî. In terra tribulationis & angustia, Leana & Leo ex eis, vipera, & regulus volans, portantes super humeros iumentorum diuitias suas, & super gibbum camelorum thesauros suos, ad populum qui eis prodesse non poterit. Aegyptus enim frustra & vanè auxiliabitur. Ideo clamaui super hoc, superbia tantum est, quiesce.

Onus iumentorum austrî. Est continuatio prophetiæ. De onere dictum est supra. Iumenta Austrî, periphraſis est tribus Iuda (secundum Hier.) eorum maximè, qui respuabant consiliu Ieremiæ. Est enim in Australi plaga tribus ista Iudæ deserto confinis, per quod pergitur in Aegyptu. Rectè aut iumenta appellat, quia contempto veri Dei imperio ad Aegypti simulachra confugerunt, ipem habentes in Pharaone. De talibus iumentis sermo est psalm. 48. Homo cum in honore esset, non intellexit, & comparatus est iumentis, &c. Simpliçiter & sine figura dixisset propheta: Onus tribus Iuda, id est, pondus maiorum & miseriarum, quod imminet populo duarum tribuum, & aperiens eorum miseriam, ait: In terra tribulationis & angustia) quod periphraſis est deserti & eremi vastissime, quam iter est à Iudæa in Aegyptum. Sensus est: In terra in qua necesse est viatorem pati famem, sitim, & alia incommoda. Leana & Leo ex eis) scilicet egrediètur, & significat per hoc propheta, viatorem etiam à feris impetèdum, & non tantum fame ac siti afflictum iri. Istud propterea dicit propheta, vt illos deterreat ab hoc itinere & consilio, & potius audiant consiliu Ieremiæ. Diuus Hieron. paulò aliter legit, hoc modo: Leo & Leana, deinde quod sequitur, ex eis, coniungit cum sequentibus, hoc sensu: De Leone & Leana nata est vipera & regulus siue serpens volans. Ad hunc modum legunt etiam Haymo, Thomas, Lyra, Dionysius. Et quia contra naturam rerum est, vt de Leana nascatur vipera, idcirco figuratè hæc accipiunt, vt hoc sit quod communi prouerbio dicitur, Ex malis ouis mali corui. Accipiunt enim per leanam metaphoricè ciuitatem Ierusalem, & per leuculos ipsos ciues, ex quibus nascuntur vipera & serpentes volantes, id est, malorum parentum peiores liberi. Priorem distinctionem sequitur Robertus Stephanus, & exemplaria Hebræa, quæ hodiè in manibus sunt. Et licet bona sit expositio Hieronymi, altera tamen simplicior est, secundum quam sen-

sus est: Quod non solum feras, sed etiam venenata animalia videlicet viperas & serpentes patientur.

Portantes super humeros, &c.) Est aliud onus seu potius irrisio. Sensus est: Suscipitis laborem frustraneum & damnosum, quia effertis diuitias in asinis & camelis ad populum, qui prodesse non poterit. Hoc aperte ideo dicit, vt eos deterreat ab itinere. Illud quod sequitur, *Superbia tantum est*) huc habet sensum: Aegyptus regni tantum habet vocabulum & absque viribus superbiam, & ideo fallimini sperantes in Aegyptu. Quiesce ergo & remane in solo patrie vestre, ne fugias in Aegyptu. Hebræi pro quiesce, paulò aliter legunt, si vera sint puncta substrata hoc modo: Fortitudo eorum mansio siue quies, id est, fortitudo istorum fugitiuorum in hoc est, quod maneat: si velint sibi benè consultum, maneat & non descendant in Aegyptum. Hoc modo exponit Rabbi Dauid in comèterijs, & Rabbi Abraham, vt refert Pagninus in voce Rahaph. Hoc loco nonnullum argumentum est, prophetiam istam referendam ad tempus Ieremie, vt patet ex pendenti caput quadragesimum secundum Ieremiæ, & conferèti cum hoc loco.

Nunc ergo ingressus scribe ei super buxum, & in libro diligenter exara illud, & erit in die nouissimo in testimoniu vsq; in eternu. Populus enim ad iracundiam prouocans est, et filij mendaces, filij nolentes audire legem Dei. Qui dicunt videntibus, nolite videre, & aspicientibus, nolite aspicere nobis ea, quæ reuera sunt. Loquimini nobis placentia, videte nobis errores, auferre à me viam, declinate à me semitam, cesset à facie nostra sanctus Israel.

Nunc ergo ingressus scribe ei super buxum, &c.) Tradit Hieronymus, & ante eum Hebræi, hæc ita accipienda quasi præcipiantur Ieremiæ nõ Esaiæ, nec mirum hoc videri debet cuiquam, cum in prophetis vnus sit spiritus, & apud Dominum omnia iuncta sint tempora. Sensus ergo iste est: Tu Ieremia quando cunque tandem nasceris scribe eis, vt cum vaticiniu viderint rebus expletu, malis suis edocti, discant audire prophetas. Nostra exemplaria serè habent (ei) sed malè: legendu est enim (eis) pluraliter, vt referat Iudeos, & sic legit Hieronymus, Haymo, & Hebræi. Pro buxo, quod lignum est imputribile, Symmachus vertit tabulam, scribe eis super tabulam latissimam, & diligenter ediffere, vt nulla sit difficultas lectionis: Sic Hieronymus. Alij accipiunt, vt præcipiatur hæc Esaiæ, & probabiliter, quia sequitur, In die nouissimo, id est, cum propheta ista fuerit rebus expleta (explebitur autem non statim, sed in die nouissimo) tunc intelliget verum esse sermonem prophetaru. Hoc loco aliud est argumentum, prophetiam hanc longissimè esse temporis.

Populus

Populus enim ad iracundiam prouocans est, &c.) Sensus est populus iste Iudaicus: Populus rebellis est, rebellionem suam prouocans me ad iracundiam, filij mendaces sunt, fingentes se velle obtemperare præceptis meis, & nihil minus cogitantes: Patet hoc Ieremiæ 42. vbi dicit, Cadat oratio nostra in conspectu tuo. *Qui dicunt videntibus,*) id est, prophetis Ieremiæ & alijs, nolite nobis vaticinari quod nolumus, nolite nobis interdicare viam Aegyptu. *Videte nobis errores.*) Quid nobis ingeritis quod non libenter audimus? quid monstratis nobis viam, per quam ingredi nolumus? quid frequenter ingeminas auribus nostris, hæc dicit sanctus Israel? cesset à nobis hæc prædicatio: Talis erat populus Iudaicus tempore Ieremiæ, imò talis fuit semper etiam tempore Moyſi. Exprobrat itaq; eis vetus peccatum & antiquam rebellionem. Ista etiam locum habent in multis hodie Christianis, illos nimirum qui remisse ac delicate viuèntes fauent adulatoribus, nõ ferunt austeros concionatores: Illi si nõ verbis, saltem vita & factis dicunt, nolite videre nobis quæ recta sunt, nec gehennæ flammæ comminèmini, sed promittite nobis regna cælorum, vt post luxurias & delicias pandatur nobis paradysus. Quid ingeritis nobis toties: hæc dicit Sanctus Israel, conuertimini ad me in toto corde vestro, in ieiunio & fletu & planctu, cesset à nobis hæc prædicatio. Viam posuit pro vita modo, quod frequèss est in scripturis. Pro eo autem quod nos habebimus, cesset à facie nostra sanctus Israel, Septuaginta transtulerunt apertius, auferre à nobis verbum Israel.

Viam frequenter pro vita modo.

Propterea hæc dicit Dominus noster sanctus Israel. Pro eo quod reprobastis verbum hoc, & sperastis in calumniis, & in tumultu, & innixi estis super eo, propterea erit vobis iniquitas hæc, sicut interruptio cadens, et requisita in muro excelso. Quoniam subitò, dum non speratur, veniet contritio eius, & comminuetur, sicut conteritur lagena figuli, contritio praeualida, & non inuenietur de fragmentis eius testa, in qua portetur igniculus de incendio, aut hauriatur parum aqua de fouea.

Propterea hæc dicit Dominus, & cetera.) Quia inquit Dominus, reiecit verbum, quo iussi vos manere in Iudæa, & sperastis in calumniis, scilicet Aegyptiorum, id est, quia fiduciam habuistis in Aegyptijs qui verè sunt calumniatores, & innixi estis super tumultu eorum siue superbia. *Propterea erit vobis iniquitas hæc, sicut interruptio cadens*) id est, sicut murus interruptus minas ruinam: quod periculi est in talibus muris, hoc periculi est in hac vestra fiducia: sicut illi subitò ruunt & homines opprimunt, sic veniet vobis repentina contritio. Additur (requisita) quia cum

quis videt murum aliquem minari ruinam, nec videt causam eius, statim requirit causam, hoc est, quod dicit, requisita. *Et comminuetur sicut conteritur lagena figuli, & cetera.)* Omnibus istis verbis nihil aliud significat, quàm internecionem, ac si dixisset: semel & in totum peribitis. Quando enim ita frangitur lagena, vt non remaneat vel testa ad hauriendam aquam ex fossa, tunc tota contrita est: Sic vos, cum iueritis in Aegyptu persequente illuc vos Nabuchodonosor, vsque ad internecionem peribitis.

Quia hæc dicit Dominus Deus sanctus Israel. Si reuertamini, & quiescatis, salui eritis. In silentio & in spe erit fortitudo vestra. Et noluitis, & dixistis: Nequaquam, sed ad equos fugiemus. Ideo fugietis. Et super veloces ascendemus. Ideo velociores erunt, qui persequentur vos. Mille homines à facie terroris vnus, & à facie terroris quinque fugietis, donec relinquamini quasi malus nauis in vertice montis, & quasi signum super collem.

Si reuertamini & requiescatis, &c.) Id est, si errorem prauis consilij relinquatis, & maneat in Iudæa, nõ Babyloniorum, sed mea præcepta metuentes, salui eritis, id est, nihil vobis accidet mali à Babyonijs. Pro isto verterunt Septuaginta. Cum reuersus ingemueris, saluus eris. Hic putamus desumptam tritam illam sententiam, In quacunq; hora ingemuerit peccator, omnium iniquitatum eius non recordabor, quæ alioqui in tota scriptura non inuenitur.

In silentio & in spe erit fortitudo vestra.) Silentium appellat quietem, hoc sensu: Ne arripatis iter istud laboriosum, quiescite & permittite Deo curam de vobis, ipse potest vos paucos contra multos superiores efficere, sperate tantum & fidite illi. *Et noluitis*) Quod dicitur (noluitis) valdè pro Hieronymo facit, videlicet quod habuerint speciale mandatum ne irent in Aegyptum. Ego iussi per prophetam meum Ieremiam, ne iretis in Aegyptum, sed remaneretis in solo patriæ vestrae, & noluitis, contempsistis præceptum meum, dixistis, nequaquam manebimus, sed ad equos fugiemus Aegyptiorum. Hinc patet argumentu Oecolampadij, cuius in principio capitis meminimus, cum exponeremus illud, & non ex me, esse ineptum.

Ideo fugietis.) Est allusio ad verba ipsorum, Vos dixistis, ad equos fugiemus, Ideo fugietis, id est, verè fugietis sed à militibus impulli & profligati. *Et super veloces ascendemus.)* Hoc est, vos speratis in equis velocibus, sed multò velocior erit miles, quem ego dabo vobis hostem, Chaldæi qui persequentur vos vsq; in Aegyptum, è quorum manibus non poteritis effugere.

Mille homines à facie terroris vnus, &c.) Sensus est: Totus vester grex fugiet territus per quinque tantum ex hostibus vestris. *Donec*

M relin-

relinquimini quasi malus nauis.) Hæc similitudo dupliciter explicatur. Hieronymus aut hoc modo: Quomodo fracta nauis, & compage eius dissoluta, sola arbor quæ dicitur malus, in monte remanet pro signo: Sic pro signo atq; vestigio vix vnus aut alter ex vobis remanebit ad Dei potentiam demonstrandam.

Quæ expositio vt melius intelligatur, sciendum nautis moris esse fracta nauis erigere malum super montem seu locum maris arenosum, in signum alijs nautis ne & ipsi in eundem locum impingant, & naufragium patiantur. Quemadmodum ergo constat rarissimas esse huiusmodi arbores in signum erectas super locum excelsum, tam rari vos eritis & pauci. Alij hoc modo explicant: Quam raræ arbores sunt in syluis, quæ non inciduntur, sed seruantur in usum nauis, vt inde mali fiant: & rursus, quæ raræ sunt arbores, quæ seruantur, vt sint signum viatoribus, tam eritis vos rari & pauci. Prior expositio magis placet & iucundè intelligitur à nautis.

Propterea expectat Dominus, vt misereatur vestri, & ideo exaltabitur, parcens vobis, quia Deus iudicij Dominus. Beati omnes qui expectant eum. Populus enim Sion habitabit in Ierusalem. Plorans, nequaquam plorabis, miserans miserebitur tui. Ad vocem clamoris tui, statim vt audierit, respondebit tibi. Et dabit vobis Dominus panem arctum, et aquam breuem, & non faciet auolare à te vltra doctorem tuum, & erunt oculi tui videntes præceptorem tuum, & aures tuae audient verbum, post tergum monentis. Hæc est via, ambulate in ea, & non declinetis, neque ad dexteram neque ad sinistram.

Propterea expectat Dominus, &c.) Pro (Domino) quæ vox bis ponitur hic in Hebræo, est nomē tetragrammatō, & refert hæc Haymo ad superiora, hoc modo: Quia imminet vobis tam graua mala, idcirco Dominus, magnus inquam ille Dominus, cuius nomen est ineffabile, expectat vos, & potètem contrahit manum, vt misereatur vestri, si quando fortè conuertamini. Grandis inquit Hieronymus clementia Dei, vt expectet nostram pœnitentiam. Alij verò referunt ad posteriora, hoc modo: Quia Deus iudicij Dominus est, propterea expectat vt misereatur vestri. Iam difficultas est de contextu: videtur enim istud requirere consequentia textus: Ideo expectat Dominus, vt misereatur vestri, quia Deus misericordiarum est, & non quia Dominus iudicij est. Nam iudicium terret sicut & iustitia. Ad intelligendum ergo hunc locum legite Dominum Ioannem Turnout libro 3. de Ecclesiasticis dogma, vbi doctissimè tradit ex scripturis voces has, iudicium & iustitia, interdum rei lætæ vocabula esse, & iudicium facere, complecti, præstare promissa, & ita sensus est: Quia Deus, est magnus ille Dominus, qui nihil absque iudicio facit, qui fidelis est

& verax: propterea expectat, iam perderet vos, sed non patitur iudicium eius, non patitur promissio eius, & veritas: Vt sit talis sensus qualis est ad Roman. 3. Nunquid incredulitas illorum fidem Dei euacuauit, id est, nunquid hoc effecerunt Iudæi sua incredulitate, vt Deus non præstet suam promissam? Absit, est autem Deus verax, sicut scriptum est, Vt iustificeris in sermonibus tuis, & cæt.

In dictis siue promissis semper inuenitur Deus iustus & verax, etiam si homines iudicent eum interdum fallacem, atque hoc est quod dicit propheta, Quia Deus iudicij Dominus.

Et ideo exaltabitur, &c.) Id est, fides eius in promissis testatior fiet apud omnes, atque illustrior: hoc enim modo intelligitur magis veritas Dei, dum videlicet non obstantibus etiam enormibus peccatis, præstat quod promissit, & quia Deus iudicij Dominus est, semper implens promissa: propterea beati omnes qui expectant eum, id est, beati qui non abijciunt fiduciam in Deo, propter tumultum bellorum, qui sperant se liberandos freti promissione facta ad Abraham, Isaac & Iacob in nomine Emanuelis, Qui sperat quod liberabuntur à peccatis & inferno, illi sunt beati. Hoc sensu etiam Abacuc dixit. Veniens veniet & non tardabit, & ideo iustus ex fide viuere.

Populus enim Sion habitabit, &c.) Quia propheta meminit promissionis & fiduciam in Christum, pergit iam & facit transitum à typo ad spiritum, quanquam illum hoc loco non agnoscant Iudæi: referunt enim ipsi hæc ad tempora, quando de Babylone in Iudæam reuersus est populus sub Sorobabel & Iesu pontifice. Sed, vt rectè annotat Hieronymus, omnes promissiones quæ excedunt typum, ad Christum pertinent & eius Ecclesiam, secundum quem sensus est: Populus Sion non quidem ille typicus, sed verus, id est, Christianus populus quodam captiuus, iam liberatus passionem Domini, habitabit in Ierusalem, non quidem in terrena Ierusalē, & typica, sed cælesti, id est, Ecclesia Dei. Transit itaq; propheta à typo ad spiritum, sed ita transit, vt subinde respicere videatur, & alludere ad rem quæ typum Ecclesiæ gerat: Et ideo ad vtrunq; flectendus est oculus, & ad typum videlicet & ad rem per typum significatam.

Plorans nequaquam plorabis, &c.) Hoc excedit redemptionem sub Cyro factam, vt patet ex Esdra & Neemia, & pertinet ad eos, qui hodie accipiunt in cordibus consolationem promissionis in Christo, quibus Spiritus sanctus dat testimonium, quod sint filij Dei.

Ad vocem clamoris tui, & cæt.) Hoc ideo dicit pro-

cit propheta, vt si contingat incidere in angustias, si (vt fumus homines) contingat peccare, non desperemus, sed clamemus ad Deum & exaudiet nos.

Et dabit vobis Dominus panem arctum, & cæt.) Difficultas hic est, quid intelligat per panem arctum & aquam breuem, Videte caput vltimum. 3. libri Regum, vbi de Michæa Rex Israel præcipit ministris suis, mitte virum istum in carcerem, & sustentatè eum panem tribulationis, & aqua angustiae. Illum locum cum hoc conferte: Nam ibi sunt eadem verba in Hebræo, quæ hic apud Esaiam, & vtraque vox Hebræa, quarum alteram interpretès hic vertit arctum, & alteram breuem, significat tam affligere & premere angustijs quam coarctare & constringere, iuxta hæc sensus erit iste: Dabit vobis Dominus panem arctum & illiberaliter. Verum quia valde inconsequens videtur esse iste intellectus, propterea Hieronymus interpretatur de pane siue de verbo Euangelico recapitulante, vt sensus sit: Pro laciniosa lege dabitur vobis lex charitatis Dei & proximi, quia verbum abbreviatum faciet Dominus super terram.

Et non faciet auolare, & cæt.) Hæc non ad typum, sed ad rem significatam pertinere videntur. Doctorem intellige Christum, de quo dicitur in Euangelio, Hic est filius meus dilectus, ipsum audite. Item paraclitum, item doctorem talem, qualis est Hieronymus, Augustinus, & reliqui, qui docent catholicam fidem. Sensus est: Ego aliquando comminatus sum vobis famem verbi Dei, hoc non erit, sed ego dabo vobis panem, dabo vobis doctrinam, ero vobiscum usque ad consummationem sæculi: verus doctor, qui intelligat & teneat verum scripturæ sensum, non auolabit à te, sed tecum permanebit.

Et erunt oculi tui videntes, & cæt.) Sensus est: Doctor ille, quem ego dabo vobis, videlicet spiritus sanctus, familiariteraget vobiscum, vbi debitis eum, audietis eum dicentem vobis: **Hæc est via, ambulate in ea.)** Qui student quotidie emundare conscientiam pectoris: qui nocte, dum omnia silent, effundunt corda sua ante Deum, illi experiuntur quod hic dicitur, illorum Dominus aperit aures, vt audiant ipsum tanquam magistrum, sicut in Iob scribitur. cap. 33.

Et non declinetis neque ad dexteram, & cæt.) Hæc dicit, quia in vtraque parte in rebus pertinentibus ad salutem, quicquid supra modum est, in vitio est: non oportet nimium securus esse, neque nimium diffidere, sed sequi scripturam & Ecclesiam.

Et comaminabis laminas sculptilium argenti tui & vestimentum constabilis auri tui, et disperdes

ea sicut immunditiam menstruatæ. Egredere dices ei, Et dabitur pluuia semini tuo, vbicunque seminaueris in terra, & panis frugum terra erit vberrimus, & pinguis. Pascetur in possessione tua in die illo agnus spaciōse: & tauri tui, & pulli asinorum qui operantur terram, commixtum migma comedent, sicut in area ventilatum est.

Et comaminabis laminas sculptilium, & cæt.) Sensus est: Idola, quæ nunc pro dijs colitis, ita iudicabis immunda, vt mulieris menstruatæ sordidissimo sanguini compares, & tãquam menstruum semel omnia abijcies.

Egredere dices ei scilicet idolo. Sensus est: Omnia idola, non solum lapidea, aurea, & argentea, conflata vel sculpta repudiabis, & à te longè remouebis, verum etiam philosophica, Peripatetica, Stoica, & id genus alia, quæ sunt in anima, vt sunt opiniones falsæ de natura deorum, ex animo depones.

Et dabitur pluuia scilicet post idola reiecta & longè semota. Nisi enim vitia recesserint, virtutes non subeunt. Pluuiam autem appellat gratiam Sancti spiritus: Semen verò, verbum doctrinæ: Terram, corda hominũ: panem, frugem terræ, fructum verarum virtutum, quas anima suscepto semine, id est, verbo Euangelij & cælesti pluuiâ irrigata profert.

Pascetur in possessione tua, & cæt.) In voce agnus duplex est figura, videlicet enallage siue heterosis numeri, & metaphora. Significat enim homines simplices sine fraude & dolo, mites & innocuos, illi pascuntur spaciōse, id est, latissima habebunt pascua in Ecclesia. Idem dicit Saluator apud Ioannem capite 10. Per me si quis introierit, saluabitur & egredietur & ingredietur, & pascua inueniet. Vocem autem Hebræam אֵילֵּן eleph, quam hic vertit tauros, aliàs ferè vertit boues: Vt Prouerbiōrum 14. & Psalm. 8. & alijs. Item vocem Hebræam אֵרֵן air, quam hic vertit pullos asinorum, supra in hoc eodem capite vertit iumenta. Super humeros iumentorum. Significat autem pullum non solum asini, sed omnium iumentorum, quemadmodum apud Græcos πᾶλος, & loquitur propheta de illis tauris siue bobus, de quibus Paulus scriptum illud Deuteronomij, Non alligabis os boui trituranti, interpretatur, dicens: Nunquid de bobus cura est Deo? Sensus ergo est: Apostoli & apostolici viri, qui operantur & colunt terram, illam mirum de qua dictum est, Dei agricultura estis.

Commixtum migma comedent. Id est, Apostoli & apostolici viri suauissimè reficientur, videntes ad prædicationem suam conuertentium populum, & multos ex Iudæis, quorum conuersio tam gratus erit ipsis cibis, quam est iumentis mundum migma, siue migma purgatum à paleis. Migma autem

Græca vox est à miscendo dicta, sicut & Hebræa: Nam **בלבל** miscere significat: hinc **בלבל**, quod vocabulum hoc loco ponitur, & secundum Rabbi Dauid in libro radicum, significat pabulum quodlibet mixtum, modò non sit palea. vnde multum aberrant, qui hoc loco exponunt migma, id est, hordeum pariter cum palea mixtum quod eos docere potuerat, vel illud quod sequitur: *Sicut in area ventilatum est.* cuius secundum Hieronymum sensus est iste: Sic de area comedent, vt fuerit ventilatum, ne quid videlicet in cibo eorum admixtum sit palearum.

Eterunt super omnem montem excelsum, et super omnem collem eleuatum riuus currentium aquarum, in die interfectionis multorum, cum ceciderint turres. Et erit lux luna sicut lux solis, & lux solis erit septemplex sicut lux septem dierum, in die qua alligauerit Dominus vulnus populi sui, et percussuram plagæ eius sanauerit.

Eterunt super omnem montem, & cat.) Iudæi, vt sunt carnales, ad literam hæc accipiunt hoc sensu: In ipsis montibus, contra quam natura comparatum est, erunt fluij: Et interfectos multos & turres ruentes referunt ad tempora Romani imperij, cum esset felix & florens. Istud fiet, cum Romani perierint, & eorum potentia fuerit deleta. Sed quia fatuum est hoc commentum, ideo figuratè seu spiritualiter omnia intelligenda sunt: Per montes enim intelliguntur alti in virtutibus: per riuos currentium aquarum, aquæ illæ viuæ, de quibus apud Ioannem cap. 4. & 7. per interfectos impij: per turres, potestates, principes aëris huius. Et quia excedunt typum, ideo ad Christum referenda sunt, hoc sensu: Veniente Christo per omnes montes & colles, id est, Apostolos & apostolicos viros, & omnes qui verè esuriunt & sitiunt iustitiam, current aquarum viuentium flumina, & interficientur multi, superbi quique & arrogantes, & magni in isto sæculo, non quidem vt non sint, sed vt non tales sint quales antè fuerunt: & turres cadent, id est, omnis humana philosophia & omnis altitudo extollens se aduersus scientiam Dei peribit. Istud partim impletum est per Christum, & partim implebitur in die iudicij: De vtroque enim aduentu loquitur.

Et erit lux luna sicut lux solis, &c. Hæc videtur pertinere ad finem mundi. Qui autem hæc referunt ad tempora Syri, confugiunt ad hyperbolen, qualis est supra cap. 13. Obtenebratus est sol, id est, tanta erit calamitas vt sol videatur eis obtenebrescere & occidere. Ita econtrariò ipsi hic exponunt. Vide Moysen Aegyptium in libro Perpl. cap. 30. Hieronymus verò refert ad diem iudicij, cum expectatio creaturæ expectans reuelationem filiorum Dei, liberabitur à corru-

ptionis seruitute: Tunc luna solis habebit splendorem, & sol clarius lumen accipiet. *In die qua alligauerit vulnus, &c.* Id est, cum absterferit Deus omnem lachrymam, & præsciderit omnem corruptionem & mortalitatem cum nihil erit tristitiæ & miseriarum.

Ecce nomen Domini venit de longinquo, ardens furor eius, & grauis ad portandum. Labia eius repleta sunt indignatione, & lingua eius quasi ignis deuorans. Spiritus eius velut torrens inundans, vsque ad medium colli, ad perdendas gentes in nihilum, & frenum erroris, quod erat in maxillis populorum.

Ecce nomen Domini venit de longinquo, & cat.) Quamquam nonnulli Iudæorum hæc interpretentur, vt pertineant ad Sennacherib & eius exercitum ab angelo percussum, omninò tamen verisimile est prophetam respicere ad diem iudicij: tum quia dicit, de longinquo, id est, longo post tempore venire nomen Domini vt perdat gentes: tum quia inducit Tophet, quam gehennam hoc loco ipsi etiam Hebræi interpretantur. Per nomen Domini, non tam Deus ipse significatur quam maiestas, potentia & bonitas eius. Sic psalm. 19. Protegat te nomen DEI Iacob. Et quia mentio hic est furoris & indignationis diuinæ, annotandum est quòd id, quod in nobis est signum passionis, etiam in Deo nomine illius passionis vocatur: Vt punitio, quæ in nobis est signum iræ, furoris, & indignationis, in Deo etiam nomine iræ, & furoris appellatur, cum tamè Deus ab huiusmodi passionibus planè immunis sit & liber. Et hoc est quod dicunt interpretes, scripturam quæ Deo tribuit iram, furorè & huiusmodi passiones, loqui de Deo *ἀνερωπονδίας*.

Labia eius repleta sunt indignatione, &c. Istud intelligitur ex capite decimo quinto Matthæi, vbi scribitur quòd Dominus his, qui à sinistris erunt, dicet, discedite à me maledicti in ignem æternum.

Spiritus eius quasi torrens inundans, &c. Id est: quàm terribile est flumen inundans, tam terribilis est Dei indignatio. Sicut enim flumè suffocat eum, ad cuius collum peruenerit: sic iudicium Dei neminem impunitum abire patietur.

Ad perdendas gentes in nihilum, &c. Id est, omnes qui gentilibus cultibus dediti sunt, & vitijs inclinati. Et frenum erroris vocat potestatem dæmonis, qua velut freno ori immisso regebat peccatores ad suam voluntatem & in omnem ducebat errorem.

Canticum erit vobis, sicut vox sanctificata solennitatis, & lætitia cordis, sicut qui pergit cum tibia, vt intret in montem Domini, ad fortem Israhel. Et auditam faciet Dominus gloriam vocis suæ, & terrorem brachij sui ostendet in comminatione furoris, & flamma ignis deuorantis. Allidet in turbine, & in lapide grandinis.

Quomodo
Deo tri-
buuntur
passiones.

Frenum
erroris.

Canticum

Canticum erit vobis, &c.) Antithesis est. In die iudicij perdentur omnes, qui iam non student religioni: qui verò hoc faciunt, illis contingent omnia: Tunc inquit sanctis, qui meis iusionibus obeditis, erit canticum *Sicut nox sanctificata solennitatis.* Sic enim legendum est, vt patet ex Hebræo, quanquam exemplaria nostra constanter legunt, vox. Et Lyranus dicit in Hebræo haberi, nox, sed pressoris indiligentia factum est, vt positum sit, vox. Et alludit propheta vel ad noctem de qua Exodi 12. Nox ista est obseruabilis Domini, vel quamuis noctem intelligit, à qua Iudæi festa sua læta auspicabantur. Sed prius est vehementius, & sensus est: Quam læti eratis in exitu de populo barbaro in liberatione de Aegypto, dicentes, in mari rubro submerso Pharaone, cantemus Domino &c. tam læti eritis in hac liberatione, quando omnis mortalitas auferetur, & quidquid tristitiæ materia esse posset. Et secundum hanc expositionem, in sanctificata solennitate antonomasia est, pro solennitate maxime sanctificata.

Et lætitia cordis, &c. Sensus est: Tanta tunc erit vobis lætitia, vt imitemini eos, qui ad templum primitiua portantes, & in Dei torcularia deferentes munera, pergunt cum tibijs, cordis gaudia demonstrantes.

Et auditam faciet Dominus, &c. id est, notam faciet potentiam vocis suæ. *Allidet in turbine, &c.* Per hæc, quæ nobis terribilia sunt, significat propheta, quòd modo terribili & supplicio horrendo perdet impios Deus.

Avoce enim Domini pauebit Assur, virga percussus, & erit transitus virga fundatus, quam requiescere faciet Dominus super eum in tympanis, & cytharis: & in bellis præcipuis expugnabit eos. *Præparata est enim ab heri Tophet, à rege præparata, profunda, & dilatata. Nutrimenta eius ignis, & lingua multa: flatus Domini sicut torrens sulphuris, succendens eam.*

Avoce enim Domini pauebit Assur, &c.) Si in voce, Assur, non agnoscas typum, tunc figuratè intelligere oportet Diabolum vel quemuis hominem malum. Sicut in Sardapalo intelligimus mollem & quemuis luxuriosum. Sensus ergo est: A voce Domini pauebit diabolus virga diuinæ sententiæ percussus, similiter & quiuis malus & impius. *Et erit transitus virga fundatus.* Sensus est: Nequaquam eum virga percütiet, ac eam rursus leuabit, & more cadentium finem faciet verberandi, sed quasi fundatam & alta radice defixam in pœnis eius faciet permanere. Significatur ego perpetuitas supplicij: Et notandus est hic locus contra Origenem, qui diabolo & damnatis dat pœnitentiam: In tympanis & cytharis & in bellis præcipuis sive in bellis memorabilibus, expugnabit eos scilicet impios, id est, triumphali quadam

pompa hoc faciet, expugnabit videlicet impios, & perpetuis cruciatibus adiudicabit.

Præparata est enim ab heri Tophet. Id est, gehenna. Sic exponunt tam Hebræi quàm Latini, & propria significatio huius vocis habetur 4. Regum capit. 23. vbi scribitur, quòd erat locus in valle filij Ennon, vbi Iudæi filios suos ac filias cõsecrare solent idolo Moloch per ignem. Ab illo ergo loco sic infamiae ac contempto infernus nomen accepit, vt dicatur Tophet & Gehenna præparata ab heri, id est, à præterito tempore tam longinquo, quàm propinquo, ac si dicas, iam quidè pridem hoc est præparatum. Vtitur eodem vocabulo Saluator in Euangelio: Ite in ignem æternum, qui præparatus est diabolo & angelis eius.

A rege præparata est, & cater. Id est, ab ipso Deo, qui simpliciter & absolute Rex est. Hebræi legunt non à rege, sed regi, in datiuo: præponitur enim ei nota datiuus casus, & secundum illam lectionem sensus est: Præparata est Tophet ipsi regi, id est, diabolo & angelis eius.

Nutrimenta eius ignis &c. Hoc dicit propheta, nõ quòd fomes gehennæ verè ligna sint, sed vt significet ignem illum nunquam extinctum iri, sed semper arsurum, ac si perpetuò subijciantur ligna. Et quoniam sicut de camino & fornace ignis ardentis meminit, feruat metaphoram, vt flatu & spiritu ac voluntate Domini hanc succendi dicat, & vt acriora faciat tormenta, subijcit, de torrente sulfuris, quod flammam excitat.

CAPVT XXXI.

VAE qui descendunt in Aegyptum, ad auxilium in equis sperantes: & habentes fiduciam super quadrigis: quia multa sunt: & super equitibus, quia prauilidi nimis, & non sunt confisi super sanctorum Israhel, & Dominum nõ requisierunt.

Caput istud refert Hieronymus ad eodẽdem, ad quos præcedens caput, nimirum ad reliquias captiuitatis Iudææ, vt sit continuatio prophetiæ capite trigesimo inceptæ. In fine tamen capitis reuertitur ad tempora Sennacherib, & planè ad Sennacherib pertinet finis capitis: vnde & principium ad decem tribus pertinere videtur, quæ sub Osee auxilia postulant ab Aegyptijs contra Assyrios, ab ipsis Assyrijs superatæ sunt. Vide cap. 17. quarti Regum.

Vae qui descendunt in Aegyptum, &c. Arguit propheta decem tribus, non tam quòd auxilium petierint ab exteris, quàm quòd hoc fecerint

cerint neglecto Deo, spem & fiduciam ponentes in rebus quæ abique Deo iuuare non poterant, in equis nimirum, quadrigis & hominibus.

Ipsæ autem sapiens adduxit malum: & verba sua non abstulit, Et confurget contra domum pessimorum: & contra auxilium operatum iniquitatem, Aegyptus homo, & non Deus: & equi eorum caro, & non spiritus.

Ipsæ autem sapiens, & ceter.) Id est, Dominus Deus, cuius sapientiæ non est numerus, adduxit malum super decem tribus, & verba sua, quæ per prophetas locutus est, non abstulit, id est, minas suas vult habere effectum, vnde sequitur: Et confurget cõtra domum pessimorum: id est, confurget contra tribum Israël vitulos aureos adorantem, & abiecta Dei fiducia in Aegyptijs sperantem. Et contra auxilium operatum iniquitatem) id est, contra Aegyptios auxilium pollicentes decem tribus, per quod ipse in iniquitate confirmantur.

Aegyptus homo, & non Deus, & ceter.) Hoc dicit propheta vt abducat decem tribus à vana hac confidentia. Sensus est: Aduerte o Israël qualis sit Aegyptus, homo est, id est, fragilis est, & equi eius caro & non spiritus, & maledictus homo qui ponit carnè brachium suum, sicut dicitur Ieremiæ decimo septimo. In Deo, qui spiritus est, & non in carne ponenda est fiducia.

Et Dominus inclinabit manum suam, & corruet auxiliator: & cadet cui præstatur auxilium: simulque omnes consumentur, quia hæc dicit Dominus ad me. Quomodo frugeat leo, & catulus leonis super prædium suam, cum occurrerit ei multitudo pastorum, à voce eorum non formidabit, & à multitudine eorum non pauebit: sic descendet Dominus exercituum, vt prælietur super montem Sion: & super collem eius, sicut aues volantes, sic proteget Dominus exercituum Ierusalem, protegens & liberans, transiens & saluans.

Et Dominus inclinabit manum, & ceter.) Sensus est: Dominus extendet manum suam ad puniendum, & corruet auxiliator, scilicet Aegyptus, & Israël cui præstatur auxilium cadet: simulque omnes consumentur, id est, tam Israël quàm Aegyptij, tam profugæ quàm auxiliatores pariter trucidabuntur. Ita tractabit Dominus decem tribus, sed secus aget cū populo duarum tribuum, qui non abiecti fiduciam. Vnde sequitur:

Quia hæc dicit Dominus ad me, Quomodo, & ceter.)

Compara- Sensus est: Quemadmodum leo nihil moratur multitudinē pastorum, si esuriat, aut amorem eorum eum trahat, sed conscius virium suarum inuadit gregem, nec dimittit propter occurrentes pastores: Ita Deus nihil moratur multitudinem exercitus Sennacherib, descendet vt prælietur non contra Sion, sed super montem Sion cõtra aduersarios illius

vt illum defendat contra Sennacherib, tantum sperate in Domino. Diuus Hiero. hæc refert ad tempora Cyri, quando soluta captiuitate populus reuersus est in Ierusalem, & cœpit reedificare templum.

Sicut aues volantes, sic & ceter.) Adhibet propheta aliam comparisonem eodem pertinetem hoc sensu: Quomodo aues, vt defendant suos nidos, superuolitant, & siue serpentem siue hominem viderint, auesq; alias ad pullos suos accedere, oblitæ imbecillitatis suæ rostro pugnant & vnguibus: Sic Dominus proteget Ierusalem, hoc est, quàm sunt sollicitæ aues pro pullis suis, tam sollicitus est Deus pro vobis, tantum committite illi curam vestri.

Conuertimini, sicut in profundum recesseratis filij Israël. In die enim illa abijciet vir idola regi sui, & idola auri sui, quæ fecerunt vobis manus vestras in peccatum, & cadet Assur in gladio viri, & gladius non hominis vorabit eum, & iugiet non à facie gladij, & iuuenes eius vestigales erunt, & fortitudo eius à terrore transibit. & pauebit fugienter principes eius, dixit Dominus cuius ignis est Sion, et caninus eius in Ierusalem.

Conuertimini, & ceter.) Hæc est vera sapientia. Sensus est: Sicut omnibus studijs estis auersi à Deo, ita omni studio reuertamini, abijcite idola & adorete Dominum, & ad hęc reteilli. Hic Hieronymus recedit à sua expositione, & transit ad Sennacherib, sicut & Haymo ipsius abbreviator.

Et cadet Assur) hoc est, Assyriorum exercitus. In gladio non viri) Angelum significat propheta, à quo centum octoginta millia Assyriorum vna nocte deleta sunt. Quæ historia ex capi. 19. quarti Regum nota est. Et fugiet) videlicet Sennacherib territus subitâ clade sui exercitus. Iuuenes eius) id est, fortissimi eius vestigales erunt, primùm Chaldæis, deinde Medis & Persis, qui Chaldæorum regnum expugnauerunt. Et fortitudo eius) scilicet Assyrij Domini terrore transibit atque præteriet, omnesq; principes eius, qui effugere poterunt, pertimescent. Tradunt Hebræi decem tantum viros ex tam numerofo exercitu euasisse.

Dixit Dominus cuius ignis est in Sion, & ceter.) Notatio est sacrificij. Sensus est: Dominus cui sacrificia & holocausta offeruntur in Ierusalem, hæc dixit & facere decreuit. Lege ca. 6. Leuitici.

CAPVT XXXII.

Ecce in iustitia regnabit rex, & principes in iudicio præerunt. Et erit vir sicut qui absconditur à vento, & calat se à tempestate: sicut riuus aquarum in siti: & in vmbra petra prominētis in terra deserta.

Expo-

Exponunt quidam istud caput de Rege Ezechia aut Iosia, & sic omnia interpretantur quasi pertineant ad ciuilem aliquam conditionem, qualis expectatur in Rege publico: Verum nimis humilis est iste sensus præterquam quod parum probabilis apud exercitatum in scripturis. Alij autem referunt ad Christum & eius ecclesiam, quæ expositio digna est homine docto & verè Christiano, non solum quod magnam habeat consolationem conscientiarum, sed etiam quia in primis conuenit cum reliquis scripturis. Simillimus enim locus est in Psal. Deus iudicium tuum Regi da, & iustitiam tuam filio Regis. Nam vtrobique regnum Christi proponitur sed ita, vt aut miscere, aut certè alludere videatur Spiritus sanctus ad historiam alicuius regni, vel Salomonis, vt in Psalmo, vel regni Ezechia, vt hoc loco. Sed quæ sunt in psalm. illo & hoc loco, maiora sunt, quàm vt possint conuenire Ezechia aut Salomoni. Dicit ergo propheta:

Ecce in iustitia regnabit Rex) Vocabula hæc, iustitia & iudicium, in scripturis sunt mirabiliter & variè obuia, & de rebus quas non docet nos nostra ratio, aut philosophia Aristotelis, vel Platonis, sed sola fides: & sunt in maximis delitijs habenda, vt pote ex quibus petenda est consolatio cõscientiæ. Quorum nominum exactam expositionem legite apud dominum Turnout in lib. de ca. & redemptionis generis humani, & lib. de eccl. dog. Est autè iudicium actus mentis discernentis, quod iustum est: Iustitia verò est rectitudo voluntatis agentis conformiter iudicio mentis. Et quia Deus ab æterno decreuit, & à lapsu homine promisit dare gratiam & misericordiã: idcirco in sacris literis vocabula hæc, dū Deo tribuuntur, frequenter sic accipiuntur, vt iucundæ rei nomina sint, & cõplectantur quicquid misericorditer Deus facere decreuit, & promisit erga humanum genus propter Christum. Sensus ergo huius, In iustitia regnabit Rex, est ille què supra dedimus, exponentes illud cap. II. Iudicabit in iustitia pauperes, & arguet in æquitate pro mansuetis terræ: Cuius sensus est: Pauperes, id est, homines vsuris peccatorum oppressos & agnoscentes miseriam suã iudicabit Deus iustitia non quidem reddendo eis quod facta eorum meretur, sed quod iustitia sua, id est, veritas & misericordia ei⁹ requirit, id est, absoluet eos à peccato, & calūniatore Diabolo in sua iustitia.

Et principes in iudicio præerunt) Sensus est: Populus Christianus habebit principes nõ quales erant Pharisei, sed veros principes, discernentes verum cultum à falso, veram doctrinam à falsa.

Et erit vir sicut qui absconditur, & ceter.) Notis his similitudinib. exprimit propheta talem animi fiduciam erga Deum, qualè expressit ca.

12. & quæ experiuntur veri filij Dei, qui gaudent in beneficijs Dei & mysterijs Christi, & eius meritis. Sensus ergo est: Quàm suauiter acquiescit is, qui est sub tecto tempore tempestatis, tã suauiter acquiescet spiritus hominis verè Christiani in Christo, non etiam obstantibus omnibus malis, peccato, diabolo, inferno, morte, & alijs quæ nobis alioqui terrore esse possunt in hoc sæculo. Addit propheta & aliam similitudinem dicens:

Sicut riuus aquarum in siti, & ceter.) Sensus est: Qui verè Christianus est, gaudens in Christo, & studens pro sua virili se retinere in vera Ecclesia & doctrina Christi, tale quid patietur in affectibus, quale patiuntur viatores, qui longo itinere defatigati nanciscuntur fontem, quo sitim leuant & restinguunt: aut petram eminentem, sub qua captent vmbra sole ardente. Quod ergo sunt riuus aquarum viatori sitienti, aut vmbra petre versanti in campo sole ardente, hoc est Christus homini verè Christiano, maximè dum cogitat, in quo malo sit malus Christianus, dū cogitat, quas tēpestates patitur Iudei, heretici, & infideles, & recipit se in Christu, per què agnoscit se ab omnibus his liberatum.

Non caligabunt oculi videntium: & aures audientium diligenter auscultabunt: & cor stultorum intelliget scientiam, & lingua balborum velociter loquetur & planè, Non vocabitur vltra is qui insipiens est, princeps, neque fraudulentus appellabitur maior.

Non caligabunt oculi videntium, & ceter.) Si velis hoc de regno Ezechia exponere, senties frigus, maximè cum peruenis ad illa verba, Lingua balborum velociter loquetur, quod non potest cõuenire illi tempori. Confer hunc locum cum illo, qui est capite 29. vbi dicitur: Et audient furdi verba libri & ceter. ibi est verus sensus huius loci, dignus spiritu prophético.

Non vocabitur vltra, & ceter.) Hæc mirabiliter fortia sunt si intelligantur de regno Christi. Sensus est: Nabal aliquis, & talis stultus, de quali fermo est Matt. 23. Stulti & cæci, quid maius est, aurum an templum? & ceter. Item talis stultus & insipiens, qui sic viuunt, quasi non sit Deus, & qui audet fingere ex suo capite noua circa cultum Dei, quales sunt hodiè heretici: Huiusmodi stulti ait Esaias, non habebuntur magni in regno Christi: Pharisei hæctenus fuerunt habiti magni, post hac non erunt. Vox Hebræa Nabal, quam noster interpretes nunc insipientem, nunc stultum vertit, significat non simpliciter stultum, sed talem in quo stultitia cum impietate coniuncta est. Sic sanè capitur Deutero. 32. Hæc cenne reddis Domino popule stulte & insipies? Et infra, In gente stulta irritabo eos. Et psalmo 14. Dixit insipiens in corde suo, non est Deus. Item 2. Reg. 13. vbi foror Salomonis

nis ad Ammon loquitur, & erit vn^o quasi de stultis. Et Iob. 2. Quasi vna de stultis locuta es. Omnibus his locis in Hebræo est Nabal. Alia autem vox, quam interpres noster vertit, princeps, propriè significat voluntarium & liberalem, quomodo apud Terentium in Andria dicitur, Pro eo quod seruebas liberaliter. Ab hac significatione desectitur ad significandum magnates, quia illos in primis decet liberalitas. Sic capitur psal. 118. Meli⁹ est sperare in Domino, quam sperare in principibus. Psal. 113. Ut collocet eum cum principibus. populi sui. Et rursus illo loco psalmi, Spiritu principali confirma me. Quibus locis in Hebræo est eadem vox, quæ hic ponitur, videlicet נָדִיב nadib. Sensus ergo prophete est iste: Qui falsa scientiæ opinione haftenus magni habitus sunt, quales erant Scribæ & Pharisei & Deuterotæ, desinent tales haberi: vt eò pertineat, quò illud, quod habetur capit. 29. Peribit sapientia à sapientibus, quod de Phariseis maximè intelligitur: In Phariseos etiam maximè competunt quæ sequuntur.

Psal. 50.

Stultus enim fatua loquetur: et cor eius faciet iniquitatem, vt perficiat simulationem: & loquatur ad Dominum fraudulenter: & vacuam faciat animam esurientis: & potum sitiienti auferat. Fraudulenti vasa pessima sunt. Ipse enim cogitationes concinnauit ad perdendos mites, in sermone mendacij, cum loqueretur pauper iudicium. Princeps verò ea, quæ digna sunt principe, cogitabit, & ipse super duces stabit.

Stultus enim fatua loquetur.) Phariseus frigidus cultus pro veris cultibus adferet: & pro vera doctrina Pharisæicas traditiones: Et cor eius faciet iniquitatem, &c.) Istud peculiariter competit in Phariseos hypocritas. Sensus est: Populus hic me labijs honorat, cor autem eorum longè est à me. Et vacuam faciet animam esurientis) hoc in eis reprehendit Saluator apud Matthæum, Væ vobis Scribæ & Pharisei, qui clauditis regnum cælorum ante homines, ipsi enim non intratis, nec alios finitis introire: sic faciebant animam esurientis inanem. Neque solùm ad Phariseos hæc pertinent, sed etiam omnes, qui relicta Catholica Ecclesia, in qua regnavit Augustin⁹, Hieronymus & cæteri patres, consingunt nouas doctrinas, qualis est Philippus, Buce. Cal. & cæteri hæretici. Rursus & ad eos, qui videtes pulcherrimam Ecclesiæ societatem, quæ haftenus durauit, nolunt relinquere Ecclesiã, sed quia sunt indiligentes, & non dant diligenter operam scripturæ, fit vt frigidè cõcionentur in pagis & oppidis, & ridicula sæpè proferant, qui non didicerunt beneficia & merita Christi, & virtutem fidei, quæ omnia si diligenter explicarentur, non ita amarent homines pecuniam & libidinem, & longè maiori fiducia resurgerent à peccatis, ad

hos etiam pertinet hæc scriptura. Tales sunt, de quibus Paul⁹ ait ad Timotheu: Qui penetrant domos vniuersas, & captiuas ducunt mulierculas.

Fraudulenti vasa pessima sunt &c.) Vasa Hebraico more dixit pro armis & instrumentis, & intelligitur locus iste facilè ex Euangelio Ioannis, vbi ad Nicodemum aiunt Pharisei: *Ioan. 7.* Scrutare scripturas, quia à Galileæ propheta non surgit. Et ad eos, qui dixerant, Nunquã sic loquutus est homo, sicut hic loquitur, nunquis autem ex principibus credidit in eum? Sic concinnabant conciones ad perdendos mites, hoc est, ad abducendos homines à Christo in sermone mendacij. Tales etiam erant, de quibus loquitur Paulus ad Rom. vltim. Rogo vt obseruetis eos, qui diffensiones & offendicula præter doctrinam quam accepistis, faciunt, & per dulces sermones & benedictiones seducunt corda innocentum, id est, friuolis quibusdam rebus permittunt hominibus regnum cælorum. Maximè autem in Phariseos competit, quod sequitur:

Cum loqueretur pauper iudicium) Hoc est, cum rem ipsam & saluberrimam doctrinam adferret Christus, ipsi Pharisei falsam adferent, ridicula proponent, & conciones suas mirè concinnabunt ad perdendos mites & innocentes. Confer cum hoc loco illum, qui est cap. 29. huius prophetæ. Arguentem in porta supplantabant. Et cum illo, qui est psal. 87. Vt annunciem omnes prædicationes tuas in portis filie Sion. Secundum hanc expositionem, in paupere antonomasia est, pro insigni illo paupere, qui est Christus. Potest etiam in paupere esse enallage siue heterosis numeri, vt pauper accipiatur pusillus ille grex à Christo electus, de quo Apostolus in priori epistola ad Corin. Nõnne quæstulta sunt mundi & contemptibilia elegit Deus? *1. Cor. 3.*

Princeps verò ea quæ, &c.) Antithesis est. Cũ hæc illi cogitabunt, cum stulti stulta profèrent, tunc princeps quæ digna sunt principe cogitabit. Princeps, id est, ingenuus, qualis erat Paulus, Augustinus, aut similis, cogitabit ea, quæ digna sunt, id est, ingenua & principalia, id est, ea quæ ad veram doctrinã pertinent, non declinabit neq; ad dextram neq; ad sinistram: Et ipse super duces stabit) Ad verbũ in Hebræo est, super principalia stabit, hoc est, incumbet toto animo verè & ingenuè doctrinæ. Est enim hoc loco eadem vox, quam mox quinque verbis transulit dicēs, *Ea quæ digna sunt principe.*

Mulieres opulente surgite, & audite vocem meam, filie confidentes percipite auribus eloquium meum, post dies & annum, & vos cõturbabimini confidentes. Consummata est enim vindemia, collectio vltra non veniet. Obstupescite opulente, conturbamini confidentes, exiite vos, & confundimini,

mini, accingite lumbos vestros. Super vbera plangite, super regione desiderabili, super vinea fertili.

Mulieres opulente surgite &c.) Hic malæ rei propheta est. Hieronymus autem per mulieres intelligit maiores vrbes Iudææ, quod placet studiosis Hebraismi: Vel synagogas vel matronas diuites illius populi, vt sit talis sensus: Filie Ierusalem nolite flere super me, sed super vosmetipsas flete, & super filios vestros. Per filias intelligit easdem matronas vel ciuitates minores, quod frequens est in Iosue, & in præcedentib. de hac phrasi dictum est. *Confidentes)* vox est ambiguar significationis: tam enim in bonum, quàm in malum in scripturis accipitur, hic autem in malum accipi videtur, hoc sensu: *Quæ confidentis in rebus vanis.*

Post dies enim & annum, &c.) Hoc antè dixit propheta, in modico & breui. Sensus est. Futurum est, vt breui conturbemini. *Consummata est enim vindemia)* Id est, defecit vindemia. Commentarius Hieronymi in hunc locum sic habet: Post vltimam vastitatem, quæ sub Vespasiano & Tito Adrianoque accidet, nõ erit alia sed semel euertetur vrbs vestra, vt non sit expectanda alia captiuitas, omnes auferentur, nec remanebunt botri in vinea populis, qui deinceps colligendi sint. Vnde puocantur ad planctum, & iubentur nudare pectora, & accingere lumbos suos, eò, quod regio quondam desiderabilis & vinea fertilis, de qua scriptum est Hiere. 2. Ego plantauite vineam fructiferam &c. Romano vastante deleta sit.

Mat. 14. Mat. 13. c.

Exiite vos & confundimini, &c.) Istud vult dicere propheta: Est fatis causæ cur paretis vos ad pœnitentiam & fletum. *Super vbera plangite)* Vbera per metonymiam dixit pro filijs. Pertinet hoc ad eas, quæ pariebant, de quibus Saluator in Euangelio: Væ prægnantibus in illis diebus.

Super humum populi mei spina & vepres ascendent, quantò magis super omnes domos gaudij ciuitatis exultantis. Domus enim dimissa est, multitudo vrbs relicta est, tenebræ & palpatione facta sunt super speluncas, vsque in aeternum. Gaudium onagrorum, pascua gregum, donec effundatur super nos spiritus de excelso.

Luc. 6. d.

Super humum populi mei, &c.) Sensus est: Terrã Iudæam quæ repromissionis terra est, spinæ replebunt & vepres (per quod significatur maxima vastitas & solitudo) quantò magis alias ciuitates, quæ plene sunt gaudio, & quæ illud Euangelij consequentur, Væ vobis qui ridetis nunc, quoniam plorabitis.

Domus enim dimissa est, &c.) Exponit propheta quod mox dixerat, Super humum populi mei. Istud idè Saluator in Euangelio prædicit: Relinquetur inquit dom⁹ vestra deserta. **Tenebræ & palpatione facta, &c.)** Sensus est: Quæ sunt sanctissima in Ierusalem, vt adyta tem-

pli, palpabiles tenebræ possidebunt, & redigentur in speluncas. Qui hodiè vertunt ex Hebræo, hoc modo transferunt, Arx & munitione fuerunt siue redactæ sunt in speluncas. Hebræi autem pro tenebris & palpatione habet אֵפֶל opel & תַּרְדֵּמָה, bachan, quas duas turres in Ierusalem fuisse arbitrantur excelsas atque firmissimas, quæ his appellatur nominibus. Quarum vna videlicet opel interpretatur tenebræ siue nubilum, quod vsque ad nubes erigeret caput. Altera videlicet bachan probamentum & firmitas, siue (vt Symmachus vertit) inquisitio, eò quod in contemplando culmine eius oculi fallerentur.

Gaudia onagrorum, &c.) Sensus est: Pascua quæ haftenus gregum fuerunt, posthac erunt onagrorum pascua, in quibus videlicet oblectetur sese onagri. In onagris videtur aut esse hyperbole, vt significetur maxima vastitas: aut figuratè capi, vt significet feros homines & Dei notitiam non habentes, id est, Gentiles. Sic Hie. & vtrunq; probabile.

Donec effundatur, &c.) Sensus est: Duratura est hæc vastitas, seu verius relictio synagoge, donec ex carnali fiat spiritualis: cũ super nos effusus fuerit spiritus sanctus, tunc restituetur Ierusalem, non quidem illa terrena, sed vera Ierusalem, id est, Ecclesia Dei.

Et erit desertum in Charmel & Charmel in saltum reputabitur: & habitabit in solitudine iudicium, & iustitia in Charmel sedebit. Et erit opus iustitiæ pax, & cultus iustitiæ silentium, & securitas vsque in sempiternum, & sedebit populus meus in pulchritudine pacis, & in tabernaculis fiducia, & in requie opulenta.

Et erit desertum in Charmel, &c.) Ex hoc loco patet, quid capite. 29. propheta significauerit per Libanum: Nam quod figuratè ibi Libanum dixit, hic desertum vocat etiam figuratè, sed non tam remotè. Et quod mox vertit solitudinem, dicēs: Habitabit in solitudine iudicium, in Hebræo idem nomè est, quod hic vertit desertum. Significat autè propheta, quod solitudo Gentium vertetur in diuitias Israel, & quod Israel reputabitur in Gente, id est, quod gentiles accipient veram doctrinam, & Iudæos vera doctrina destituet.

Et habitabit in solitudine iudicium, &c.) Hæc nomina, iudicium & iustitia, hic hominibus tribuuntur, in principio verò capitis iustitia Deo tribuitur. Quomodo autem Esaias hæc tribuat hominibus, inquirat studiosus. Imprimis hoc constat ipsum non loqui de iustitia ciuili, qualis est apud philosophos morales, sed loquitur de iustitia scripturarum, quæ cum duplex sit (Alterã autè fidei, quæ est sine operum meritis, qua videlicet duplex iustificatio. ex impijs iusti efficitur: Alterã verò operum, quæ est iustitia vitæ, qua nimirum fide iam iustificata.)

iustificati præstamus opera recta) inquirendum est num propheta de vtrauis loquatur, an de altera tantum: & quidem posterior iustitia, quæ operum est, videtur hinc nomine iustitiæ intelligenda, propter (iudicium) additum. Significat itaque propheta fore vt in Ecclesia sint pij, qui discernant inter opera verè bona & falsa, & bona amplectantur repudiatis falsis: Hoc enim dabitur Ecclesiæ, vt sciat quibus rebus verè colatur Deus, nimirum fide, spe & charitate, oratione & sacrificio, & cæteris. Duplicem hanc iustitiam, fidei nimirum & operum, cum agnoscunt nobiscum & Lutherani, videndum est an eodem modo de ea sentiant. Catholici autem Apostolum Iacobum secuti dicunt quod Abraham cõsequutus sit aliquam iustitiam ex operibus & operum meritis, similiter & Raab, verum non eam de qua Paulus in epistola ad Rom. qua ex impio quis efficitur iustus, sed qua ex iusto fit magis iustus. Iustificari ergo apud Iacobum, est in iustitia per fidem accepta magis ac magis proficere. Vocatur hæc secunda iustitia, quæ operum est, à Lutheranis obedientia inchoata, præterea spiritualis & noua vita, & fatetur necessaria esse, nec sufficere iustitiam fidei, eam mereri etiam corporalia & spiritualia bona post hanc vitam. Itaque paulò modestius iam loquitur, quàm ante viginti annos, quando dogmatizabant omninò damnabilia esse iustorum opera: iam aliud docent, sed nondum sic docent quomodo Catholici, Augustin. Hieron. & cæteri. Negant enim ipsi propter hanc operum iustitiam dari vitam æternam, quæ secundum ipsos eo modo cõtingit, quo prima iustitia, id est, gratis absque vllis operum meritis: Cuius contrarium constanter tenet & docet Ecclesia. Dissentiunt præterea adhuc in alijs quibusdam, verum quia hæc non pertinent ad hunc locum superfedemus: Nam hoc loco id tantum docetur, quod opera, quæ præstantur à iustificatis, sint veri nominis iustitiæ siue opera iustitiæ propriè dictæ.

Opus iustitiæ pax.

Et erit opus iustitiæ pax) Opus iustitiæ de qua dixit, erit pax, id est, si quis fuerit verè & bona fide obediens legi & mandatis Dei, postquam iustitiam cõsequutus est ex operibus iustitiæ, pacem consequetur, pacem inquam non ciuilem istam, sed illam, quæ exuperat omnem sensum, quæ est conscientiæ ac spiritus. Peccatâ, vt ex scripturis constat, diuiditur Deum & hominem: quare sublatis peccatis, redit pax & concordia spiritus cõ Deo. Itaque pax effectus est primæ iustitiæ: est nihilominus etiam effectus secundæ iustitiæ, id est, iustitiæ operum, quemadmodum hoc loco dicit Esaias. Sicut enim ex operibus auctior fit iustitia: ita ex operibus iustitiæ pax magis ac magis perficitur.

Et cultus iustitiæ silentium) Eandem hæc verba sententiam habent, quam præcedentia. Sensus est: Eiusdem iustitiæ nimirum operum effectus erit silentium siue quies. Sic enim alibi eadem vocem vertit Hieronymus. Vox autem Hebræa, quam noster interpres cultum vertit, ambigua est ad cultum & ad opus quoduis: Vnde Hieron. 2. capit. Exodi, opera vertit, dicens: Ascendit clamor eorum ab operibus. Quare & hoc loco vertere potuisset, Et opus iustitiæ silentium, id est, si quis fuerit obediens legi & præsterit opera iustitiæ, spiritus ipsius valde suaviter requiescet in Christo:

Cultus iustitiæ silentium.

Et securitas vsq; in sempiternum) Id est, magna aliqua fiducia erit effectus huius iustitiæ. Excitiat hinc studiosus, quatenus ingenui isti de quibus loquitur propheta, hoc est, qui ex animo obediunt legi, acquiescere possent in memoria vitæ benè actæ. Dicunt Lutherani nõ licere opera nostra opponere iudicio Dei quod neq; catholici dicunt, quia nouo modo hoc dictum est, & sonat nescio quid superbû: Verum dicunt catholici hominem Christianum magno animo esse posse, & propter opera iustitiæ sperare mercedem & coronam, id est, vitam æternam.

Et sedebit populus meus, &c.) Omnium iudicio etiam Ethnorum pulcherrima res est, sibi benè conscium esse, & animum habere pacatum: Verum hoc illis solis contingit, qui secundum verbum Dei studet quotidie expurgare conscientias suas. Locus iste in primis cõsolatorius, sed monedus est lector, ne statuat illam securitatem de remissione peccatorum propter Christum, quâ Lutherani, ita quod excludat omnem metum de venia cõsecuta: Nõ enim certi esse possumus, quamdiu agimus in hac mortali vita, de vera & perfecta conuersione ad Deum quæ in iustificatione est necessaria. Securitas autem hæc de qua loquitur propheta, non statim adest post conuersionem, sed post multos annos in obedientia transactos, sed nunquam tanta est vt sine fine omni metu, quia etiam Augustinus, quod tot annis tam sanctè vixerat, sollicitus erat, cum iam esset moriturus.

Gando autem in descensione saltus, & humilitate humiliabitur ciuitas, Beati qui seminat super omnes aquas, immittentes pedem bouis & asini.

Gando autem in descensione saltus) Est antithesis, hoc sensu: Securitas hæc magna, de qua hætenus locuti sumus, continget in Ecclesia Dei: E regione in saltu, id est, apud eos qui non recipiunt Christum in propria venientem, erit vindicta & ira Dei. Et humilitate humiliabitur ciuitas) hoc est vehementissimè humiliabitur ciuitas, id est, synagoga Iudaica. Grado significatione habet iræ diuinæ, quod est frequens scripturæ vt per grandinè cari-

toni.

tonitru' & similia, Dei iram indicet. Additur iam epiphonema toti negotij suauissimum & sensu plenum: Quia ego dixi tam magnifica & insignia de promissis dandis in ecclesia Christi: idcirco

Beati qui seminat super omnes aquas) Qui retinere hinc cupiunt literam, accipiunt istud quasi sit notatio maximæ vbertatis, ita vt possint mitti boues & asini in ipsa frumenta. Sed secundum verum sensum apostrophe est ad Apostolos & doctores Euangelij, ad Paulum, Franciscum, Dominicum & similes. Beati estis o vos Apostoli, cæteri q; doctores, qui seminat super omnes aquas id est, populos immittentes pedem bouis & asini, id est, mittentes boues & asinos, id est, prædicatores in agrum Dominicum.

CAPVT XXXIII.

A E qui prædaris, nõne & ipse prædaberis? Et qui spernis, nõne & ipse sperneris? Cum consummaueris depraedationem, depraedaberis. Cũ fatigatus deseris contemneris.

Esaias, vt ex præcedentibus patet, & maxime ex tractatu qui cõcepit cap. 7. ferè vbi propheta de Christo & eius regno, miscet historiam rei temporalis, & ita miscet vt difficile sit iudicare, vbi tantum de re gesta & temporali loquatur, & vbi tantum de spirituali. In hoc capite, si quis voluerit seruare historiam, non facile reperiet exitum: rursus qui perpetuo tenore voluerit exponere caput hoc, de rebus pertinentibus ad Christum & eius ecclesiam, etiam difficulter inueniet exitum. In superiori autem cap. obscurius allusit propheta ad regnum Ezechia, nimirum in mentione Regis duntaxat: In hoc verò capite apertius alludit, in mentione videlicet de prædatoris & angeli, dicens: A voce angeli fugerunt populi: quod videtur pertinere ad exercitum Sennacherib per angelum extinctum: sicut & alia quædam, vt illa, Concipietis ardorem &c. Verum non ita certo pertinet ad Sennacherib, vt non possis dubitare. Dicit ergo propheta,

Va qui prædaris, &c.) id est, Tu Sennacherib quia omnia mices depraedationibus in regno Ierusalem. paulò post & ipse depraedaberis extincto exercitu tuo diuinitus per Angelum: Sennacherib, vt ex libris Regum constat, depraedabatur totam Iudæam, primò decem tribus, deinde duas reliquas, præter Ierusalem.

Et qui spernis, &c. etc.) Istud ad contemptum Dei pertinet. Sensus est: Qui spernis tam Deum quàm homines, & ipse sperneris scilicet à fi-

lijs tuis: Ab illis enim occisus est. Verba hæc facilia sunt quando constat de quo sit sermo siue sit sermo de Sennacherib, vt exponunt qui retinent literam, tam nostri quàm Iudei, siue sit sermo de diabolo, vt Hie. interpretatur. Non enim verisimile est pronome (qui) indefinitè poni, pro quicunque.

Domine miserere nostri, te enim expectauimus, esto brachium nostrum in mane, et salus nostra in tempore tribulationis. A voce angeli fugerunt populi, & ab exaltatione tua dispersa sunt gentes, Et congregantur spolia vestra sicut colligitur bruchus, velut cum fossa plena fuerunt de eo. Magnificatus est Dominus quoniam habitauit in excelsis.

Domine miserere nostri) Verba hæc sunt prophetae inuocantis Dei auxilium in illo periculo, Ecce Sennacherib parat aduersus nos obsidionem, tu Domine miserere nobis Te enim expectauimus) id est, in tuo sperauimus auxilio. Verbum hoc, expectauimus, significat expectationem cum spe coniunctam, & spem cum asiduitate, quasi diceret propheta: Expectauimus auxilium tuum, & nõ desinimus sperare. Brachium noto scripturarum more pro fortitudine ponitur. Quod autem additur (in mane) Hebraismus est, nos Latine diceremus, maturè siue tempestiue. Sic in Psal. In matutino interficiebam omnes peccatores terræ, id est, in regno meo maturè, & omni mora ablata omnes impios interficiebam. Et alibi: Dominabuntur eorum iusti in matutino, id est, maturè, breui erit quod dominabuntur eis. Vbi nos habemus, brachiũ nostrum, Hebræi habent, brachium eorum, & hoc modo legit etiam Hiero. in textu, qui adiunctus est cõmentarijs: Tunc refertur ad hostes, hoc sensu, Esto brachium eorum, id est, preme eos & contere.

Brachium

A voce angeli fugerunt populi.) Videtur propheta de illo angelo loqui, qui percussit vna nocte 185. millia in exercitu Sennacherib, & sensus est: Populi ab angelo percussore relictii fugerunt, attoniti ad tantum miraculum.

Et ab exaltatione tua, &c.) Apostrophe est ad Deum. Sensus est, gentes istæ quæ obsidionem parabant aduersus Ierusalem fugerunt, dum tu exeris vires tuas: Hoc significat, Ab exaltatione tua. In hac significatione sæpè inuenitur exaltare in scripturis præcipue in psalmis. Pro angelo, in Hebræo est חַמּוֹד hamod, & putant Hebræi, quemadmodum in cõmentarijs refert Hier. hoc loco nomen esse propriæ qualitatis, id est, Gabrielis quem dicunt duo habere nomina: Et alterum eorũ quod hoc loco ponitur, habere etymologiam populi. Deduci autem potest vox Hebræa חַמּוֹד hamod à radice חָמַק hamak, id est, sonare, tumultu & strepitu facere, & tunc tumultu significat, & sic vertit Hie. 5. c. Amos. Deduci etiam potest ab חָמַן haman, id est, multi-

multiplicare & augere, vnde **יחזק** hamon multitudo est, atque hoc modo vertit Hier. capite quinto huius prophetæ, dicēs: Et multitudo eius siti exaruit. Eodem loco etiam vertit populum, ibi: Et descendent fortes eius, & populus eius. Eadem vox ponitur ca. 13. vbi etiam per multitudinem vertit, dicens: Vox multitudinis in montibus. Et Genes. 17. Et eris in patrem multitudinis gentium, siue vt nos habemus, multarū gētium. Quare mirum est Hier. hoc loco vertisse angelum, cum nulla sit in voce huius rei significatio, nisi simpliciter secutus sit traditionem Hebræorum, quibus sine certis argumentis credere, puerile est: Symmachus autem reliquit vocem Hebræam non versam, dicens: A voce hamon fugerunt populi. Reliqui vertunt, A voce nunciij vel multitudinis fugerunt populi. Si ergo legamus à voce multitudinis, sensus erit, quod populus Iudaicus fuga salutem sibi quesierit ad tantam multitudinem hominum & militum Sennacherib exterit, tuncq; quod sequitur: Ab exaltatione tua &c. aduersariū accipiendū est, hoc sensu: Sed dum tu domine Deus exeris vires tuas, etiam gentes quæ venerunt cum Sennacherib territæ sunt & dispersæ, ad quarum multitudinem ipsi Iudæi primum fugiebant.

Et congregabuntur spolia, & c.) Similitudo hæc valde iucundè ab ijs agnoscitur, qui habitant in partibus orientibus, à nobis autem non item, qui ignoramus quomodo colligatur bruchus. Est autem bruchus genus vermis, diuersum à genere locustarum, nō multum tamē dissimile, maximam calamitatem adferens frugibus, vnde & nomen accepit. Dicitur enim bruchus à βρῦχος, id est, comedo: Nascitur autem tanta multitudine in partibus orientalibus, vt cogantur exire rustici & colligere, eō quod omnia vastent, col lectos verō in foueis reponunt ac vendunt. Est itaque sensus: Quanta multitudine rusticius populus colligit bruchos, tanta multitudine colligentur spolia militum Sennacherib. *Magnificatus est Dominus, & c.*) Etiam istud pertinet ad exercitum Sennacherib, hoc sensu: Dominus in exercitu isto per angelum cæso valde ac mirabiliter magnificatus est, quoniam ipse est habitator excelforum, ac si dicat propheta: Non est mirum quod magnificatus sit Dominus, quoniam habitator est excelforum.

Impleuit Sion iudicio & iustitia: & erit fides in temporibus tuis. Diuitia salutis sapientia, & scientia: timor Domini ipse est thesaurus eius, Ecce videntes clamabunt foris: angeli pacis amarè flebunt. Dissipata sunt via: cessauit transiens per semitā: irritum factum est pactum: proiecit ciuitates: non reputauit homines, Luxit & elanguit terra, confusus est libanus, & obscuratus. Et factus est Saron sicut desertum: & concussa est

Bafon, & Carmelus.

Impleuit Sion iudicio, etc.) Hic videtur esse trāsitus. Si retinere velis literā, sensus erit iste: Dedit eis Regē, qui rectè constitueret iudicia publica. Verū si cætera scripturæ loca inspiciantur, dubium non est, quin ad Christū istud pertineat, maximè cum præcedenti capite & ca. 29. dixerit propheta terrenam Ierusalem iustitia & iudicio destituendā. Sensus ergo est: Impleuit Dominus Sion, id est, Ierusalem, non quidē illam Iudaicā, sed veram, id est, Ecclesiam, cuius terrena Ierusalē typus fuit. Iudiciū & iustitiam intellige quomodo in præcedenti ca. vbi dicitur: Habitat in solitudine iudicium, &c.

Et erit fides in temporibus tuis) Vox fidei quādo Deo tribuitur, vel Christo, non ita accipitur quomodo apud Paulum in epist. ad Ro. sed planè quomodo Stoici accipiunt, nimirum pro virtute, qua id fit quod dicitur. Sensus ergo est: Eo tempore cum Christus veniet, præstabitur reuera quicquid Abraham vnquā promissum est. Potest etiam non incongruè fides hoc loco accipi, vt homini tribuatur, vt ea intelligatur, de qua frequens ad eō mentio est Paulo in epist. ad Rom. vt sensus sit: Eo tempore non dubitabitur, sed erit vera ac firma fides. Quod autem ad lectionem attinet, nonnulla exemplaria habent (suis) sed corrupte: Nam in Hebræo est (tuis) Itē (tuis) est in exemplaribus correctionibus: Et Haymo vtranq; lectionem refert & interpretatur, sed præferre videtur, tuis.

Diuitia salutis (sapientia, & c.) Hebraico more dictum est. Latine autem diceremus: Diuitie salutares sunt sapientia & scientia, id est, erit aliquando ille status inter homines, vt vulgares diuitiæ non habeatur diuitiæ, sed veræ diuitiæ positæ erunt in sapientia & sciētia & in timore Domini, qui thesaurus sapientiæ est, siue in quo timore thesauri sapientiæ continentur.

Ecce videntes clamabunt, & c.) Redit propheta rursus ad historiam. Exaētè autem dicere, qui sunt hoc loco videntes, difficile est, eō quod nō habemus similia loca in scripturis. Siquidē vox Hebræa, quæ hic ponitur, rarissima inuentu est, & nusquam in tota scriptura præterquam hoc loco (quod sciam) ponitur. Hanc Hebræi tempore Hie. angelos vertebāt, & interpretatur Hier. angelos hoc loco præfides tēpli Salomonis. Hebræi autē nostri interpretantur nuncios & legatos ab Ezechia missos, quales erant Eleachim & Sobna. Diuus Thomas verō videntes indefinitè accipit, hoc sensu: Quicunq; videbunt talē multitudinem quæ venit cum Sennacherib, &c. Haymo videntes antonomasticè accipit pro Apostolis. Lyra videntes speculatores interpretatur. Dio. Carthu. angelos sanctos intelligit. Aquila. Sym. Theod. vocē Hebræā interpretantur,

interpretantur, apparebo eis, extremā in ea sylabam diuidentes, quod similiter facit Rabbi Adon. & Ioseph Rimhi exponens, ostendam eis, id est, Israelitis scilicet afflictiones, vt clament foris. Porro in scripturis frequenter eadem res duobus nominibus exprimitur, atq; ita ex angelis, siue legatis pacis, qui noto scripturarum more angeli dicuntur, intelligimus prius, videlicet qui sint videntes. Huic accedit quod clamare per synonymiam respondet verbo flebunt: Nam vox hæc quæ in Hebræo ponitur videlicet **פצע** tsaak, significat non simpliciter clamare, sed calamitatis vocem edere, quomodo clamamus malis pressi. Sensus itaque est: Insignes legati mittentur, sed (proh dolor) redibunt tristes, dicentes non esse speciem vllam pacis aut salutis.

Dissipata sunt via, & c.) Ista per imitationem accipi possunt, vt videlicet referat propheta verba legatorum narrantium quæ viderant apud hostilem exercitum. Sensus est: Omnia itinera deserta siue desolata sunt, nusquam videtur viator, pacta quæ Sennacherib inierat cum Ezechia facta sunt irrita. Historia refertur in 4. li. Reg. *Luxit & elanguit terra*) Id est, destructa est, & desolata terra Iuda, *Confusus est Libanus, & c.*) De libano superius aliquoties dictum est: Saron autē omnis iuxta Ioppen Liddamq; appellatur regio, in qua latissimi fertilesq; campi tenduntur. Bafan quoque trans Iordanem regio est quam duæ & dimidia tribus possederunt. De Carmelo etiam in præcedentib. dictum est. Videtur autē propheta quatuor Iudææ terminos & loca quondā fertilia studio ob oculos posuisse, vt ex his sic afflicti, æstima ri totius regni summa possit. Nam horū quatuor locorum vnus ad Orientem situs est, vnus ad Occidentem, vnus item ad Meridiem, & vnus ad Septentrionē, ac si dixisset propheta: Totum regnum Iuda afflictu est, siue ad Orientem spectes, siue ad Occidentem, siue ad Meridiem oculos flectas, siue ad Septentrionē respicias. Et hucusq; verba prophetæ per mimesin siue imitationem accipienda sunt: Quod si non placet vt mimesin habeant, accipe vt sint verba prophetæ reddentis causam illius quod dixerat: Ecce videntes clamabunt foris.

Nunc consurgam dicit Dominus: nunc exaltabor, nunc subleuabor, concipietis ardorem, & parietis stipulam. Spiritus vester vt ignis vorabit vos, & erunt populi quasi de incendio cinis, spina congregata igni comburentur.

Nunc consurgam dicit Dominus, & c.) Id est, hoc regnum sic desperatum ego subleuabo manu mea, consurgam ad delendum exercitum Sennacherib: *Nunc exaltabor* & ostendens quare exaltabitur, subiungit. *Concipietis ardorem, & c.*) Sensus est: Ego efficiam

vt omnia hostium studia in nihilum decidant. Videtur autem alludere propheta ad illud psalm. Ecce parturit iniustitiam, concepit dolorem & peperit iniquitatem. Quæ verba mutuatus est Dauid ex cap. 15. Tob, in cuius fine sic scribitur: Concepit dolorem, & peperit iniquitatem, & vterus præparat dolos. eadem verba ponuntur cap. 26. huius prophetæ: Concepimus & quasi parturiuimus, & peperimus spiritum salutis. Translata autem sunt à noto parturientium more, & vtuntur eis Hebræi quoties significare volunt studium ad rem aliquam. Dicit ergo propheta, vos magno studio molimini & toti in hoc estis, vt perficiatis quod animo concepistis, sed quid tandem parietis? Concepistis ardorem, siue (vt Pagn. vertit) quisquiliās, id est, præparatis vobis materiā magni mali, collegistis stipulam, & breui succedet vestro malo: *Spiritus vester vt ignis deuorabit vos.*) Spiritum posuit pro animi proposito hoc sensu: Quod concipitis & proponitis, hoc euertet vos.

Et erunt populi, & c.) Sensus est: Populus iste erit, quod esse solet ignis siue cinis post incendium, id est, erit nihil. Alludere videtur propheta ad exercitum Sennacherib diuinitus exustum. Populus iste hoc erit, quod sunt spinæ ad incendium collectæ.

Vdite qui longè estis, quæ fecerim, et cognoscite vicini fortitudinem meam. Conterriti sunt in Sion peccatores, possedit remor hypocritas. Quis poterit habitare de vobis cum igne deuorante, aut quis habitabit ex vobis cum ardoribus sempiternis? Qui ambulat in iustitiis & loquitur veritatē, qui proiecit auaritiā ex calumnia, & exciuit manus suas ab omni munere, qui obturat aures suas ne audiat sanguinem, & claudit oculos suos, ne videat malum: iste in excelsis habitabit, munimenta saxorum sublimitas eius. Panis ei datus est, aqua eius fideles sunt, Regem in decore suo videbunt, & oculi eius cernent terram de longè. Cor tuū meditabitur timorem.

Vdite qui longè estis, & c.) Inuitat propheta ad aduertendum miraculum: *Conterriti sunt in Sion peccatores*) scilicet nō tantum ad hostes, sed etiam ad miraculum hoc tam grande. Nam ita ferè natura comparatum est, vt qui sibi malè cōscij sunt, maximè semper terreantur. Legite caput 17. Sapientia. *Possedit tremor hypocritas*) hoc est, quorum cor nō erat rectum cum Domino Deo. Sic qui hodiè titulum gerunt Christiani, & non sunt verè Christiani, illi maximè terrentur tempore belli, pestis, aut famis.

Quis poterit habitare, & c.) Verba sunt prophetæ siue Dei ad hypocritas. Quod autem dicit, cum igne deuorante, periphraſis Dei est, hoc sensu: Quis hypocrita, aut aliquis sibi malè cōscius audebit se cōiungere Deo, qui sic vnō nutu perdere potest tantum exercitum? Tacitè alludit ad exercitum igne consum

consumptum, & inde occasionem sumpfit illius periphrasis, quæ magnam habet gratiã quando hoc aduertitur, quod occasionem dederit periphrasi. Eiusdem rei periphrasis est, quod sequitur: *Cum ardoribus sempiternis, &c.* Proponit propheta Deum terribilem, vt vel hoc modo redeat ab hypocrisi ad synceritatem, ac si diceret: Quod contigit impijs in hoc miraculo, hoc continget aliquando omnibus hypocritis.

Qui ambulat in iustitijs, &c.) Respondet ad quæstionem propheta, ac si dicat: Est quidem formidabilis, sed non est illis formidabilis, qui ipsi placere student, cum Deo habitare poterit qui ambulat in iustitijs. Ambulare quemadmodum aliquoties diximus, in scriptura ferè nihil aliud est, quàm præstare tenorem vitæ: Sensus est: Qui in tenore vitæ suæ hoc agit, vt virtutem præstet, ille poterit habitare cum Domino Deo. *Et loquitur veritatem*) Hieron. legit veritates in plurali, & ita interpretatur: Qui inquit nõ vna vice, sed iugiter loquitur veritates. *Qui proiecit auaritiã ex calumnia*) id est, quæ colligitur ex oppressionibus & miserijs. *Qui obturat aures suas ne audiat sanguinem*) id est, quamuis oppressio nem innocentis. Quibus ista sunt cordi, illis Dominus non est formidabilis, sed est illis mitis pater, tales habitabunt in excelsis, id est, securissimè habitabunt, non torquebit illos cura iudicij aut inferni. Qui enim in excelsis habitant, videntur magis securi & tuti ab hostium incurribus. *Panis ei datus est, &c.*) Ex pane & aqua concipiuntur omnia, quæ ad victum pertinent. Sensus est: Nihil illis deerit. Aquas fideles appellat perennes & stabiles.

Regem in decore suo videbunt, &c.) Hic difficultas est an literam retinere liceat, hoc est, an de Ezechia Rege hæc interpretari oporteat, an de summo Regem nimirum Christo. Sensus est: Qui ambulant in iustitijs & in veritate, qui exigunt rationem vitæ suæ ad regulas diuinas, illorum oculi videbunt Regem, in decore suo, & cernent terram de longe, id est, terram longinquam, quæ non continebitur muris, sed licebit etiam ad longinquum exspatiari. Quod hic vertit Hier. de longe, capite. 4. Ieremiæ, terram longinquam vertit, dicens: Auditum est in Ierusalem custodes venire de terra longinqua, vbi eadè vox est in Hebræo, nisi quod ibi in singulari ponatur, de terra longinquitatis: hic verò in plurali terram longinquitatum. Quomodo etiam ponitur apud Ieremiam cap. octauo: Ecce vox clamoris filiarum populi mei de terra longinquitatum: Quo loco cũ vocem Hebræam vertat Hieron. terram longinquam, mirum est ipsum idem non fecisse hoc loco. Primùm, cum hic sit incommodum, terram de longe, id est, terram longinquam, vel longo tem-

pore expectatam, quæ est terra viuentium, videlicet ipsum cælum. Quem sensum accipit Hieronymus. Nam siue ita exponas, siue hoc modo: cernent terram de longe, id est, in cælo positi despicient terram. Quem sensum etiam proponit Hieronymus: Neutrū tamen habet Latina consuetudo, neq; Græca, neque etiam Hebræa, neque demum vsus scripturæ. Si autem haberetur in Latino vel Hebræo, Despicient de sublimi, probabile esset, quod dicit Hieron. iam verò nihil est, quod inuitat ad eam expositionem. Lyræ autem hoc modo exponit: O Eliachim (nam ad eum hæc verba refert) ex adib. tuis in edito Sion monte, vnde bona pars terræ Iudææ conspici potest, videbis terram de longe. Sed istud non habet authoritatem. Præterea litera mem in voce Hebræa מרחק marhakim, non esse positam loco præpositionis מן min: sed esse vocem heematicam satis constat ex cap. 10. huius prophetæ. Calamitatis de longe venientis. Et cap. 30. Ecce nomen Domini venit de longinquo. In quibus locis aliter punctuatur. Sensus igitur est: Videbunt terram longinquam, id est, submotis vndiq; hostibus, quolibet licebit excurrere, etiam ad extremas orbis partes: non amplius metu hostili contineberis in vrbe, sed poteris liberè ambulare quouis.

Cor tuum meditabitur timorem.) Verbum, meditari in scripturis admodum frequens est, cuius loco Hebræi habent מחשבה hagah, cuius vocis significatio latissimè patet, nimirum ad omnes omninò rerum omnium actus & officia propria, atq; in quibus vnaquæq; res *Meditari* studio quodam assiduo versatur, ponitque curam, exercitium & operam. Hanc vocem Septuaginta interpretes ferè exprimunt per verbum μελετῶ, quod est verbū studij cum assiduitate. Significat enim μελετῶ, Græcis sicut & meditari Latinis, studiose & serid se exercere in re aliqua. Et quoties homini tribuitur, satis respondet significationi vocis Hebrææ, Vt in Psalm. Dolos tota die meditabantur, hoc est, in ea re ponebant studium totique hoc mihi moliebantur. Satis etiam respondet cũ tribuitur certis hominis partibus, vt: Os meum loquetur sapientiam, & meditatio cordis mei prudentiam. Et pro uerb. 16. Mens iusti meditabitur obedientiam. Et hoc loco: Cor tuum meditabitur timorem, id est, frequenter & de industria & certo studio istum affectum timoris exercebis, memor magnitudinis periculi, in quo obfessa vrbe versaberis, & miraculi illius quod diuinitus accidit: dedito studio hæc reuocabis ad memoriam, vt discas timere me. Est enim cordis actus meminisse præterita, & inde concipere metum, spem &c. Sic prouerb. 8. Veritatem meditabitur guttur meum. Et alio in loco: Lingua mea medita-

bitur

iustitiam. Lingue propria officia sunt, loqui & prædicare in qualibus actibus qui multis est & frequens, eius lingua dicitur meditari. Sic os iusti meditabitur sapientiam, id est, sapius ac serid sapientiam loquetur, & alijs annuntiabit. Magis adhuc respondet, cũ tribuitur rebus rationis expertibus: vt Meditabor vt columba. Columbæ autem propriū est gemitum pro fletu edere, illumq; sapius repetere, atq; ad repetitionem respexit propheta hoc sensu: Ego in gemendo talem me præstabo, qualem videmus columbam, quæ sine fine gemitum iterat. Quo loco alij vertunt garrere, in quo verbo etiam significari volunt frequentiam: Sed plenius verterent, si dicerent, garriendo gemere, id est, frequenter gemere. Alibi apud Esaiam leoni tribuitur vox Hebræa, vnde & Hiero. rugire vertit: Facit enim propheta leonem incubatam prædæ, & suo rugitu hoc sedulo agentem, ne prædam sibi eripiat. Quod ergo videtis leonem facere, quando nactus est prædam, & timet ne sibi eripiat, dum sapius rugit, ita & vos facietis. Idè Hiero. cap. 8. Esaiæ vertit stridere, quia ibi tribuitur Pythonibus, qui strident in incantationibus suis. Psal. 29. à Septuag. meditandi verbum etiam inanimatis tribuitur: Animi nostri sicut aranea meditabuntur. Quod nec Cicero, nec Quintilianus elegantiori figura possit dicere. Significat enim David tale aliquod studium, quale solet adhibere aranea quãdo texit telam, quod sanè magno facit studio, sine omni tamen fructu & non est opere præcium. Tales inquit sunt animi nostri, hoc est, quicquid moliantur homines tanto tempore vitæ, tale est ac si aranea texat telam, id est, vanissima est vita nostra. Est etiam alibi in psal. vbi vox Hebræa clamare significat: Nõ clamabant in gutture meo.

Vbi est literatus? Vbi est legis verba ponderans? Vbi est doctor paruulorum? Populum imprudentem non videbis populum alii sermonis, ita vt non possis intelligere disertitudinem linguæ eius, in quo nulla est sapientia, Respice Sion ciuitatem solennitatis nostræ. Oculi tui videbunt Ierusalem, habitationem opulentam, tabernaculum quod nequaquam transferrî poterit, nec auferentur clauis eius in sempiternum, & omnes funiculi eius non rumpentur, quia solummodo ibi magnificus est Dominus Deus noster, Locus fluuiorum, riuus latissimi, & patentes, non transibit per eum nauis remigum, neq; trahetis magna rãsgredietur eum. Dominus enim iudex noster, Dominus legifer noster, Dominus rex noster, ipse saluabit nos.

Vbi est literatus, &c.) Quod Hiero. vertit literatus, Septuaginta interpretes verterunt Grammatici, Vbi sunt Grammatici? Vbi sunt consiliarij? Paulus primæ epistolæ ad Corinth. ca. 1. cũ ex Esaiã citasset hoc testimonium, Perdam sapientiam sapientum, &c.

addit: Vbi est sapiens? vbi est scriba? vbi est inquisitor huius sæculi? alludens ad hunc Esaiæ locum, quæ allusio posita est in vna tantum voce. Nam quod Hiero. dixit literatus hoc Paulus dixit scriba, & mirum est Hier. vertisse literatum, si dicamus Paulum ad hunc locum respexisse: cũ literatus vox generalis sit, scriba verò siue γραμματεὺς, qua voce vtitur Paulus, nomen est eruditionis siue professionis Theologicæ apud scriptores noui testamenti vbiq; præterquam Act. 19. ac si nunc dicas doctor, baccalaureus, &c. Dicimus autem apud scriptores noui testameti, nam Græcis ciuilibus nominis res est γραμματεὺς, eorum videlicet, qui conscribunt actiones publicas: Vnde Demosthenes subinde Aelchynem vocat contumeliose hoc nomine, eò quòd nihil aliud, quàm actiones publicas scriberet. Apud Septuag. verò, nunc ciuile vocabulum est, nunc Theologicum. Ciuile autem. 4. Reg. cap. 12. Rursus. 2. lib. Paralip. cap. 24. Rursus Hester cap. 3. Theologicum verò hoc loco, & omnibus istis locis semper est vnum & idem vocabulum apud Hebræos videlicet סופר Sopher. Ad eruditionem quoque theologicam spectare videtur in Ecclesiastico, vbi sic dicitur: Super faciem scribæ imponet honorem.

Legis verba ponderans.) Pro istis tribus verbis in Hebræo vnica vox est nimirum schokel, id est, ponderator. Sensus est: In illo maximo periculo, quando parabat Sennacherib obsidionem aduersus Ierusalẽ, quid faciebant literati? quid faciebant Scribæ & doctores legis? non præstabant seriales, quales prædicabant prius, hoc est, quod dicit, Vbi est literatus, id est, vbi sunt illi, qui multa solent prædicare?

Populum imprudentem non videbis.) Omnibus his tantum significatur peregrinitas populi, & possunt hæc accipi vt habeant mimetam siue imitationem sermonis literatorum, qui sic solent dicere: Vos Iudæi non videbitis exercitum Sennacherib, & militem peregrinum, non est vobis ab illo periculum. Possunt etiam simpliciter accipi vt sint verba Esaiæ, & promissionem habeant hoc sensu: Timetis à populo peregrino, ab exercitu Sennacherib, no videbitis eum intra mœnia vestra. Vbi nostra exemplaria habent, populum imprudentem, Hier. & Haymo legunt populum impudentem, & vterq; sic interpretatur. Verba autem Hier. sunt: Populū impudentem videbis, id est, populū Philosophorum & oratorū mundi, qui applaudant sibi in eruditione & sapientia sæculari. Verba verò Haymonis sunt ista: Populū impudentem vocat Platonem, Aristotelem, ceterosq; gentium philosophos, qui inuercundè miscuerunt falsa veris. Et vocè Hebræam Hiero. nusquam refert ad imprudentiam

tiam, sed alicubi vertit impudentiā, vt Pro- uerb. 21. Procaciter obfirmat vultura, quod est impudentiæ non imprudentiæ. Quare omnino mendū esse videtur in libris nostris, qui habent imprudentem.

Populum alti sermonis, &c.) Populum alti sermonis vocat populum peregrinæ lingue. De difertitudine siue balbutie, vt alij vertunt, dictum est in capit. 28. circa illum locum: In loquela enim labij, &c.

Respice Sion, &c.) Hactenus verò retinui- mus literam, hinc autem salua pietate non licet: Transfert enim propheta sermonem à terrena Ierusalem ad aliam, nimirum cælestem, id est, Ecclesiam. Sion potest esse vel acufatiui casus vel vocatiui, si autem accusatiui casus est, tunc propheta appellat iustū, hoc sensu: Quicumq; credis Christo, quicumq; ambulas in iustitijs, respice iam ciuitatem Sion qualis sit ciuitas nostra Sion, id est Ecclesia, quæ est ciuitas solennitatis: Nam Christiano quiuus dies solennitas est, & sab- bathum.

Oculi tui videbunt Ierusalem, &c. In superiori capite omnia tristitia prædicantur de terrena Hierusalem: nō igitur locus iste ad illam pertinet. Quod autem sequitur, Habitatio- nem opulentam, tabernaculum, &c. apposi- toriè additur hoc sensu: Videbunt ipsam Ierusalem tabernaculum, quod transferri nō poterit. *Nec auferentur clauis eius, &c.*) Signifi- catur sempiternitas tabernaculi id est, Ecce- siæ Christi. Metaphora autem desumpta est ab ijs, qui moturi sunt tentoria, illi eximunt clauos & paxillos, quibus in terris figuntur. Sensus est: semper erit stabile hoc tentoriū, Ecclesia Christi nō auferetur, sicut lex Mo- si & synagoga. Ab iisdem sumitur metapho- ra de funiculis, qui soluuntur vel etiam in- terdum rumpuntur, quando mouentur, vel ventorum impetu cadunt tentoria. *Quia so- lummodo ibi magnificus est Dominus, &c.*) Confer- t hunc locum cum cantico quod est cap. 12. hu- ius prophetæ, in quo multa sunt similia. Sen- sus est: In hac Ecclesia Dominus magnificè agit, in hac ostendit diuitias spirituales, in hac dat hominibus dona sua & charismata spiritus. Quod autem sequitur, *Locus fluui- orum, &c.*) appositorie additur hoc modo: In Ierusalem ista erit Dominus, qui est locus fluuiorum & riuu latissimi, ipse Dominus erit nobis riuus, fluuius & fons vberimus. pertinent ista omnia ad charismata, quæ sūt in Ecclesia, & qui studēt purè credere & pla- cere Deo, illi experiuntur quod hinc dicitur, illi sentiunt se refici & quasi habitare in am- cœnisiemis fluuiorum locis. Legite psalm. 22. Dominus regit me &c.

Non transibit per eum nauis, &c.) Sensus est: per hunc locum, qui est ipse Dominus & ec- clesia, nō transibit nauis remigum, ne-

que trieris magna. Duabus istis metaphoris, videlicet nauis remigum & trieris magnæ, significatur potestas aduersa, nimirum prin- ceps tenebrarum ipse diabolus. Sensus ergo est: Per Ierusalem spiritualem, quæ est Ecce- sia, non transibit diabolus sic vt dominetur quemadmodum ante natum Christum, per quem iam eiectus est foras.

Dominus enim iudex noster, &c.) Legite psal. 9. vbi dicitur, Fecissem iudicium & causam meam &c. Nam de illo iudicio & iustitia in- telligitur locus iste, hoc sensu: Ipse Domi- nus sumet partes iudicis inter diabolum & genus humanū, & iudicabit pro genere hu- mano, & sententiam feret contra diabolum, hoc est quod dicit, Dominus iudex noster.

Dominus legis noster.) Sensus est: Præsens præsentibus ostendet voluntatem patris sui, non quemadmodum olim per Moysen, sed nobiscum ipsemet ambulabit: *Dominus rex no- ster*) Id est, ipse gubernabit nos spiritu suo sancto, non per Dauid aut ceteros: *Ipse salua- bit nos*) Nam Samson, non angelus, sed ipse- met saluabit nos.

Laxati sunt funiculi tui, sed nō praualebunt. Sic erit malus tuus, vt dilatate signum nō queas. Tūc diuidentur spolia prædarum multarum, clau- di diripient rapinā, nec dicet vicinus, elanguit, Populus qui habitabit in ea, auferetur ab eo iniquitas.

Laxati sunt funiculi tui, &c.) Est sensus hic aduersatiuus, ac si diceret propheta: Ha- ctenus læta dixi de cælesti Ierusalem, nunc è regione tristitia dicam de terrena Ierusalē. Quædam exemplaria hoc loco habent, Sed non praualebunt. Hier. legit, Et non praua- lebunt. Alij verò legunt sine omni coniu- ctione & in Hebræo dissolutum est. Sumpta est autem locutio à tentorijs ruituris, quo- rum funiculi laxantur: Et significatur quod tentorium synagogæ non sit futurum perpe- tuum. Et quod dicit, Non praualebunt, hunc habet sensum: Rumpentur funiculi & non poterunt sustinere tentorium, id est, casu- ra est synagoga.

Sic erit malus tuus, &c.) Notatio est & admo- dum iucunda, quam etiam ipse Plato admi- ratur fuisse. Simpliciter autem & sine figura dixisset, malus tuus erit inutilis ad nauiga- tionem, hoc est, habebis quidem malum in nauis, sed talem vt non possis expandere ve- lum: Per quod significat propheta synago- gam & terrenam Ierusalem casuram.

Tunc diuidentur spolia, &c.) Id est, vbi ceci- derit synagoga, tunc diuidentur spolia mul- tarum prædarum, tunc qui habebantur clau- di, id est, Gentium populus & cultores ido- lorum diripient ista spolia, id est, charis- mata patribus promissa, hoc est intrabunt in possessionem patrum, Abraham, Isaac, & Ia- cob. Similem locum habet cap. 32. Cor stul- torum intelliget scientiam, vbi & alium ad- huc lo-

huc locum annotauimus. Ex quorum trium locorum collatione facile intelliges quod hic dicitur. *Nec dicet vicinus, elanguit* Id est, ne- mo dicet se egrotum, omnes fortes erunt in Christo.

Populus qui habitat, &c.) Quod dicit, Auferetur ab eo iniquitas, eo modo intellige, quo dixit Dauid, Beatus vir cui non impu- tauit Dominus peccatum. Auferetur ergo non per obseruationem legis Mosaicæ, sed propositis ijs & obseruatis, quæ proponit Euangelium, id est, per gratiam Christi.

CAPVT XXXIII.

Accedite gentes, & audite, & populi attendite, audiat terra, & plenitudo eius, orbis & omne germen eius, quia indignatio domini super omnes gentes, & furor super vniuersam militiam eorū. Interfecit eos, & de- dit eos in occisionem, iuncti sunt eorum proiectiones, et de cadaueribus eorum ascendet fetor.

Non esset omnino inutile hic breuiter repetere, quod annotatum est capite 12. & 24. nimirum Esaiam pro consuetudi- ne habere, vt post multa bona vel mala partic- ularia enarrata, veniat ad generalia. Ca- pite enim 28. prædixit Samariæ sua mala: de- inde cap. 29. 30. 31. 32. vaticinatur de malis, quæ ciuitati Ierusalem euentura sunt, nisi quod in fine capitis 32. spiritu prophetico aliquid misceat de Christo. Præterea capi. 33. Sennacherib sua mala enunciat, vbi interim etiam Christi meminit. Quæ ergo acciderūt huic aut illi genti in superioribus capitibus, illa hoc capite dicuntur aliquando euentu- ra toti orbi. Continet ergo caput istud vati- cinium de interitu omnium gentium seu na- tionum, & de consummatione sæculi, quæ est futura in die iudicij: Hoc modo interpre- tatur Esaiam Hieron. Alij verò omissa au- thoritate Hieronymi, putat hoc capite præ- dici mala præterita certæ alicuius Gentis, vi- delicet Idumææ, sed an rectè, est studio si in- quirere. Pro Hiero. facit, quod indeterminatè, Gentes, terra orbis, & omne germen eius, iubeantur accedere & audire. Nisi hoc soluamus ex idiomate scripture, quod Hie- annotauit cap. 13. huius prophetæ, vt pote lo- qui prophetam de illa terrâ, de qua in præ- sentiarum mentio est, præsertim cum infra specialiter de idumæa agere videatur. Verū vtra harum expositionum magis probabilis sit, optimè videbitur ex ipso contextu.

Quid dif- ferant gen- tes & po- puli.

Accedite Gentes, &c.) Gentes & populi in hoc differunt, quod Gentes ferè accipiuntur pro incircūcis: populi verò pro circūcis- sis, frequenter tamen discrimen istud in scri-

ptura confunditur. Vt in psalm. Annunciate inter Gentes gloriam eius, & in omnibus po- pulis mirabilia eius. Vbi eiisdem rei & eiuf- dem multitudinis hominum per copiam re- petitio est. Loca autem vbi Gentes ad incir- cūcisos tantum pertinent, habes aliquot ci- tata à Paulo, in epistola ad Romanos scripta cap. 15. Hoc verò loco nihil refert quomo- do accipiatur.

Audiat terra, &c.) Istud pro Hieronymo fa- cit: Nam cum ex psalmis desumptum sit, ge- neralè videtur habere sensum, sicut in psal- mis Dauid per similem formam omnibus lo- quitur.

Quia indignatio Domini, &c.) De militia di- ctum est cap. 24. & propria huius vocis sig- nificatio est Genes. 2. capi. Perfecti sunt cæli cali. & omnis ornatus eorū. Quod hinc militiam vertit, ibi dixit ornatum. Alij vertūt exer- citum. Hiero. dicit vocem Hebræam etiam significare fortitudinem. Septuag. verò ver- terunt, Super numerum eorum. Est autem illa vox, quæ toties obuia est in veteri testa- mento, quamq; noster interpres modò exer- citum vertit, modò non vertit, dicens, Do- minus sabaoth.

Interfecit eos, &c.) Hæc si simpliciter acci- piantur, pertinere videntur ad illud quod scribitur Matth. 24. Consurget gens aduer- sus gentem, id est, incident grauissima bella, plurimi interficientur. *Interfecti eorum proj- cientur.*) hoc est, tam multi interficientur vt sepeliri nequeant. Item significatur per hoc, quod sequitur: *Et de cadaueribus eorum ascendet fetor*) Quanquam Hier. istud interpretetur de malitia & peccato.

Abescent montes à sanguine eorum, & tabe- scet omnis militia cælorum: & complicabuntur sicut liber cali: & omnis militia eorum defluet, sicut defluit folium de vinea, & deficu, quoniam inebriatus est in celo gladius meus. Ecce super Idumæam descendet, & super populum interfectionis meæ ad iudicium.

Tabescent montes à sanguine, &c.) Id est, sub- limes virtutes & angeli, qui singulis gé- tibus præsidebant tabescēt. Sic exponit Hieronymus, sed nihil vetat quo minus simpli- citer accipiamus montes, hoc sensu: Non so- lum in locis campestribus, sed etiam in locis montosis iacebūt inter fectorum cadauera, quorum sanie montes tabescent & sanguine defluent.

Et tabescent omnis militia, &c.) Militia autem cælorum est sol, luna, & congregatio astro- rum, quæ in modum exercitus aptè disposi- ta sunt. Hæc tabescent eo sensu, quo dixit Petrus: properantes in aduentu dicit Domini, per quem cæli ardentis soluentur, & ele- menta ignis ardore tabescēt, nimirum pro- pter insolitas alterationes. Vel eo modo in- tellige, quo supra capite. 13. expositum est:

Stellæ cæli & splendor eorum non expandent lumen suum, obtenebratus est sol, &c. quod per hyperbolen expositum fuit, quia omnia tam tristia fore dicebamus, vt etiam sol qui suo lumine omnes lætificat, tristis videretur.

Et complicabuntur sicut liber cæli) In cælis & in libro Dei, vt ex scripturis constat, delicta nostra scribuntur. Quod ergo dicit propheta, complicabuntur sicut liber cæli, hunc habet sensum: Non scribentur vltra hominum delicta. Sic Hieron. cuius verba sunt: Et hoc considerandum, quod non dicat interire cælos, sed replicari siue complicari quasi librū vt postquam omnia peccata aperta fuerint & relecta, cōplicentur, qui prius aperti fuerant, vt nequaquam scribantur in eis vltra delicta multorum. Vide ca. 7. Danielis: Libri aperti sunt &c. Aliter exponit Lyra, nimirum hoc modo: Complicabuntur sicut liber cæli, id est, non exercebunt vltra ethnici in cælis astronomiam suam, posthac non legent in astris quid futurum sit. Aliter adhuc exponit Carthusianus, hoc modo: Non patebit amplius introitus in regnum cælorum sed clausa erit ianua. Adhuc aliter exponit Oecolampadius hoc modo: Præ amaritudine conuoluetur ipsum cælum. In hac tanta expositionum diuersitate sollicitum esse oportet lectorem de vero sensu, ad quem inueniendum multum iuuabit locus qui est in Apocalypsi cap. 6. vbi sic scribit: Sol factus est niger sicut faccus cilicinus, & luna tota facta est sicut sanguis, & stellæ de cælo ceciderunt super terram, sicut ficus emittit grossos suos cum à vento magno mouetur, & recessit cælum sicut liber inuolutus. Quo loco eiusdem planè verbis vtitur Apostolus Ioannes, quibus Esaias hoc loco secundum Septuaginta: Cælum inquit recessit sicut liber qui conuoluitur. Est enim præsentis temporis, estque in voce, complicabuntur, metalepsis, & ex proprio verbi significato aliud intelligitur. Sensus est: Complicabuntur sicut liber cæli, id est, desinet notus hic cælorum vsus, non aliter quàm libro vti desinimus, cum ipsum complicamus seu claudimus: Desinet inquam notus hic cælorum vsus, quia tunc electis suis Christus erit sol, luna, stellæ & omnia. Atque istud simpliciter Saluator in Euangelio dixit: Cælum & terra transibunt, non quidē abolitione sui, sed immutatione. Verbum autem Hebraicum *גלגל* galal, quod noster interpret translulit complicare, significat deuoluendo siue conuoluendo remouere & loco tollere: sicut cum vfi simus libro, iubemus eum tolli & remoueri. In ea significatione manifestè ponitur Genesis capite. 28. Moueamus lapidē de ore putei. Et Iosue. 5. Hodie abstuli à vobis opprobrium Aegypti. Istud etiam

facit ad metalepsim atque istud significatur in Apocalypsi, cum dicitur: Recessit cælum: Nam ad verbum est: remotum est cælum, in voce passiuā. Vnde mirum est Erasmus vertisse, recessit. Quod autem remotum est, eius vsus desinit, vt vsus mensæ desinit quando mensa remota est. Alius locus est psal. 101. ex quo loco iste optimè intelligi poterit: Et velut oportoriū mutabis eos: Pro mutabis apud Septuaginta est *ἀλλάξω*, quo verbo vtuntur hoc loco Esaiæ, & vertendum erat, conuolues siue cōplicabis eos. Significat enim Dauid hoc idem futurū de cælis, quod dicunt Esaias & Apocalypsis. Sensus est: Iam quidem expandis cælos ad vsus mortalium, tunc verò, id est, in fine sæculi conuolues eos & cōplicabuntur, hoc est, erit tunc alius vsus cælorum. Hoc loco verbum Græcum propriè translātū est. Est enim *ἀμαρτύνω*. Ex istis duobus locis, Psalmi videlicet & Apocalypsis, licet certi aliquid colligere in hoc loco Esaiæ, hoc nimirum quod diximus.

Et omnis militia eorum defluet, &c.) Istud Saluator in Euangelio simpliciter dixit, Stellæ cadent de cælo. Quomodo etiam verterunt Septuaginta, dicentes: Astra defluent in similitudinem foliorū. Militia cæli, vt iam semel atque iterum diximus, est ornatus cæli, in quo inter cætera stellæ sunt.

Quoniam inebriatus est, &c.) Exponit Hieron. In cælo, id est, in aere, qui cōsuetudine scripturarum cælum vocatur. Sensus itaque secundum eū est: Inebriatus est gladius meus contra potestates tenebrarum harum, quarum sedes in cælo est siue in aere, quemadmodum scribitur 6. capi. in epist. ad Ephes. Istud autem an probabile sit, ex alijs scripturarum locis inquirendū est. Dicit autem Hieron. consuetudine scripturæ cælum poni pro aere, de quo nulli dubium est: verum an in huiusmodi phrasi id habeat consuetudo scripturæ (quā Hieronymus non docet) oportet expendere. Aliter Lyra interpretatur. In cælo, hoc modo: In ordinatione cælesti euaginat us est gladius meus ad effusionē sanguinis: Nec iste videtur esse sensus prophetæ. Dionysius verò Carthusianus interpretatur, In cælo, id est, in dæmonibus habitantibus in cælo aereo. Estque eadem expositio cum Hiero. Oecolampadius dicit, inebriatus in cælo id est, de cælo maior ira descendit in Idumæam. Vt ergo in tanta expositionum varietate habeatur verus huius loci sensus, aduertendum est, quod litera *ב* beth apud Hebræos dum seruit, ferè accipitur pro præpositione, in. Interdum etiam (annotante Pagnino) pro, ad & vsq; quemadmodum in Psal. 36. Domine in cælo misericordia tua, id est, vsque ad cælum misericordia tua, id est, misericordia tua amplissima

stima est & maxima, vsque ad cælum protenditur, quem sensum planè indicant verba psalmi sequentia, & veritas tua vsque ad nubes. Cælum enim & nubes eiusdem rei nomina sunt, sicut etiam misericordia & veritas. Idem intelligitur ex eo quod mox sequitur, Iustitia tua sicut montes Dei, id est, maxima est iustitia tua & excellentissima. Hebræi enim cum volunt aliquid eximij significare dicunt *בצל*, quod Deum significat: Vt Psal. 79. vbi de vinea ex Aegypto translata Dauid loquens, Operuit (ait) montes vmbra eius, & arbuta eius cedros Dei, id est, cedros altissimas. Sic hoc loco, Inebriatus est in cælo gladius meus, id est, tanta erit vindicta siue vltio, quam sumam in consummatione sæculi, vt etiam ad cælos vsque pertingat, id est, maxima futura est vltio & inprimis horrenda.

Eccc super Idumæam descendet) Subauditur, gladius meus: Et super populum interfectionis meæ) id est, super populum quem destinavi interfectioni. Sic dicitur in Psalmo: Aestimati sumus sicut oues occisionis, id est, ad occisionem deputata.

Gladius Domini repletus est sanguine, in crassatus est adipe, de sanguine agnorum, & hircorū, & de sanguine medullatorum arietum. Victimam enim Domini in Bosra, & interfectio magna in terra Edom, & descendunt vnicornes cum eis, & tauri cum potentibus, inebriabitur terra eorum sanguine, et humus eorum adipe pinguium, quia dies vltionis Domini.

Gladius Domini repletus est sanguine, etc.) Instiuit hic cōiuuium epulare, quale est in festis & oblationib., & adhibet agnos & hircos & medullatos arietes. De medullatis aut supra dictum est, c. 25. Hæc omnia figuratè accipiuntur, & per agnos, hircos, arietes, homines intelliguntur, hoc sensu: Qui iā faeilimè & in delitijs agunt illi tunc interficiētur & grauissimis pœnis punientur.

Victima enim Domini in Bosra, &c.) Quod Hebræi Edom, Græci Idumæam vocant, & nomina hæc Edom siue Idumæa & Bosra frequenter obuia sunt apud prophetas, habentque plurimum negocij, non solum hoc loco, sed & alibi, capite 63. huius prophetæ: Quis est iste qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra? Magna profectò difficultas est, quid iuxta certum sensum prophetæ accipere oporteat per Edom & Bosra, maximè cum neget Hieron. Bosram in Idumæa esse, eius enim commentarius sic habet: Bosra, iuxta Iesum & Ieremiam, non in Edom, id est, Idumæa, sed in terra Moab inuenitur. Si ergo diuersa sunt loca, quare propheta hæc coniungit? Ascendit ergo Christus de duobus locis? Sic Hieremias. 49. Ad Idumæam hæc dicit Dominus exercituum, nunquid non vltra sapiētia est in Themam? Sumpsit ibi Hieremias

prophetiā cōtra Idumæam, & inter reliquas ciuitates numerat etiā Bosram. Quare est ibi facta mentio Bosræ, si non est in Idumæa? Respondent quidam ideo adiungi Bosram, quia rex Iobab olim Idumææ oriundus, fuit ex Bosra. Sed quid hoc ad rem? Item Amos 1. Super tribus scelerib. Edom, & super quatuor non conuertam eum, mittam ignem in Themam, & deuorabit ædes Bosræ, id est, quia Idumæi, qui ducunt genus ab Esau, durissimè se exhibuerunt in captiuitate Babylonica erga fratres suos Iudæos, quib. ratione germanitatis subuenire debebant: Idcirco mittā ignem in Themam, quæ est Idumæorum regio, & deuorabit ædes Bosræ. Quorsum hic Bosra, si non est in Idumæa? Respondet ad hoc Hieron. Bosram figuratè positam pro Idumæa, propterea quia munita erat, & firmissimis circumdata muris. Nam Bosra si ad radicem spectes, significationem habet quasi à muniendo. Et Hiero. pro sua sententia confirmanda citat locum Esaiæ: Quis est iste, qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra? Vbi etiam annotat Hieron. in comment. pro loco aliquo firmato accipi, vt sensus sit: Quis est iste qui venit de Bosra, id est, de ciuitate aliqua munita: & intelligit ibi Ierusalem, hoc verò loco orbem terrarum Domini voluntate solidatum. Accipitur igitur secundum Hieron. Bosra, non vt sit nomen propriæ qualitatis: sed pro quouis loco firmato: ac si quis dicat Babylonem ad literam accipi pro loco confuso, sicut apud Petrum Ecclesia quæ est in Babylone electa, id est, iuxta literam Ecclesia quæ est Romæ. Et in Apocal. 17. & 18. Babylone magna accipi videtur iuxta literam pro orbe, quia agit de consummatione sæculi. Et hæc figura species est metonymiæ, sicut dicimus Demeam, quemuis tristē significantes, & Mitionem pro quouis commodo & hilari. Sic quoque in nomine Bosræ est significatio rei munitæ. Alij verò dicunt nomen Bosra aliquando appellatiuum esse, aliquando proprium. Commentarius Lyre habet etiam in Idumæa esse quandam Bosram, quod negat Hieronymus. Esse autem in Moab Bosram quandam, certum est ex capite 48. Hieremias. Quod verò dicit Hieronymus secundum Iesum inueniri Bosram in Moab, hoc non est nisi in capite vicefimoprmo Iosue, vbi scribitur esse in tribu Manasse: Et sit Bosra in Moab: difficultas adhuc est, cur in generali mentione de consummatione sæculi meminit particulariter Bosræ & Moab, cum in orbe tot sint aliæ nationes. Respondent quidam prophetam hoc facere quasi exemplificando: Sed fortassis probabilius est, vt vtroque nomine Bosræ & Edom per tropum intelligatur orbis terrarum, secundum illam figuram, quā in primo capit. Amos vtrūque explicat Hieronimus

ronymus & plenius in Ioele capite vltimo. vbi etiam in tractatu generali mentio fit Aegypti & Idumæ. cum dicitur Aegyptus in desolationem, & Idumæa in desertum perditionis. Super quem locum dicit Hieronymus, Aegyptum & Idumæam potius qualitatem rei significare, quam propriam rem, vt nomine Aegypti intelligatur quidquid obscurum est, & nomine Idumææ quidquid terrenum est, cruentum, & sanguineum. Habet hoc etiam proprietatem linguæ Latinæ, quemadmodum cum dicimus, in explicito scilicet Platones, significamus potius qualitatem hominis, quam ipsum hominem.

Ex his quæ annotauimus constat Hieronymum aliter in Ioele, & aliter in Amos, aliter quoque super 63. caput Esaiæ tractare nomina hæc Bosram & Idumæam: In Abdia verò Idumæam simpliciter accipit, nec agnoscit figuram. Idem facit in Ezechiele capite 35. Hebræorum autem magistri per Idumæam intelligunt Romam & Romanum imperium, & similiter per Bosrā. Sed quomodo, an iuxtam literam, an aliter, hoc non explicat. De quare vide Hieronymum super vltimū caput Ioele, vbi reprehendit liberam illam Iudæorum mentiendi licentiam. Summa autem dictorū huc spectat, vt sciamus prophetam hoc loco intelligere non illam Idumæam & Bosram recti nominis & specialis, sed figuratam & generalis nominis Idumæam, id est, orbem hunc crassum & terrenum, sanguineum, & solidatum, in consummatione sæculi periturum. Et si quid aliud est in etymologia nominis Bosræ & Idumææ, quod vt exactè intelligatur, legatur commentaria Hieronymi in Ioelem & Amos, & conferantur loca vbi non est opus agnoscere hanc figuratam Idumæam, sed vbi propriè accipiatur. Item conferantur loca vbi sunt similes figuræ, vt apud Apostolum Petrum: Ecclesia quæ est in Babylone electa. Et in Apocalyp. Cecidit cecidit Babylon illa magna. Et alibi apud hunc prophetam: Audite verbū Domini principes Sodomorum, auribus percipite legem Dei vestri populus Gomorrhæ: Nō enim loquitur ibi Sodomitis aut Gomorrhæis, sed Iudæis. Rursus capite 30. Pauebit Assur virga percussus: Assur intelligitur ad literam non Assyriorum Rex, sed diabolus & quiuis impius. Rursus cap. 25. Triturabitur Moab sub eo. Et quæ ibi similia dicta sunt ex Augustino: Item conferantur loca ex profanis auctoribus, qualia indicauimus, quæ similes habent figuras, ex quibus iste locus facile intelligi potest. Quod ergo dicit propheta, Victima Domini in Bosrā, &cæt. hunc habet sensum: multi interficientur in orbe terrarum. Sic supra, Ecce super Idumæam, id est, super orbem terrarum descendet gladius meus.

Apoc. 6.
Esaiæ. 2.

Esaiæ 30.

Et descendunt vnicornes, &c.) Secundum Hieronymum sensus est: Etiam reges & principes terræ occidentur. Similis vsus vnicornū est in Psalm. 22. Salua me ex ore leonis, & a cornibus vnicornium. Est autem vnicornis ^{Vnicornis.} fera asperrima, quam negant capi viuam, cuius descriptionem habes apud Plinium in 8. lib. Naturalis hist. cap. 22. ex quo intelligere potes, quare Esaias potentes, Reges, ac principes comparet vnicornibus. Similem etiam vsū taurorū habes in Psalm. 21. Tauri pingues obsederunt me. Dicit ergo in genere istud propheta: in consummatione sæculi nemini parceret, siue nobilis quis fuerit, siue ignobilis, pro qualitate criminis puniretur à Deo. Quia dies vltionis Domini, &c.) Exponunt quidam hoc modo: Nemo miretur quod Deus non parceret orbi, quia nec populo suo Sion parceret. Iudæi verò hoc modo: Hæc quæ hæcenus dixi contingent in exordio Romani imperij, quia est dies vltionis Domini, qui vlciscetur quod in Iudæam Romani commiserunt.

Annus retributionis iudicij Sion. Et conuertentur torrentes eius in picem, & humus eius in sulfur, & erit terra eius in picem ardentem, non de & die, non exstinguetur in sempiternum. Ascendet fumus eius à generatione in generationem, desolabitur in secula seculorum. Non erit transiens per eam, & possidebunt illam Onocrotalus, & Ericus, & ibi & Coruus habitabunt in ea. Et extendetur super eam mensura, vt redigatur ad nihilum, & perpendicularum in desolationem.

Annus retributionis) Quo retribuatur Romanis malum suum sicut in Psalm. Et retributionem peccatorū videbis, hoc est, pendunt peccatores pœnas meritas atque debitas: Iudicij Sion) Quia sumet Dominus partes iudicis pro Iudæis contra Romanos. Sic exponunt Iudæi, & sunt loca similia. Threnorū. 3. Iudicasti Domine causam animæ meæ. Et rursus Hieremiæ quinto. Ecce ego iudicabo causam tuam, & vlciscar vltionem tuā. sed iuxta Hieronymum & rei veritatem subito transit propheta à mentione generalis excidij futuri in consummatione sæculi ad mentionem Hierusalem, quod videlicet ipsi Sion reddetur malum suum, vt sensus huius Iudicij Sion, iste sit: Ad iudicandum Sion, hoc est ad vindicandum, sicut Hieremiæ. 2. Pastores præuaricati sunt in me, & prophetæ prophetauerunt in Baal, & idola secuti sunt: propterea adhuc iudicio contendam vobiscum, siue (vt alij interpretantur) iudicabo vos, hoc est, vindicabo. Annus ergo iudicij retributionis Sion, est annus ad sumendam vindictam de Sion siue de terrena Hierusalem.

Et conuertentur torrentes in picem, &c.) Omnia hæc valde figuratè dicta sunt, & habent partim hyperbolem, partim metaphoram. Salua-

Saluator autem in Euangelio istud simpliciter dixit, Et relinquetur vobis domus vestra deserta. Similiter Danielis 9. Ciuitatem dissipabit populus cum duce venturo. Et quod statim sequitur apud Danielelem, Et finis eius vastitas, & vsque in finem perseverabit desolatio: Hic verò dicitur: Et erit terra eius in picem ardentem nocte & die, &c.

Et possidebunt illam Onocrotalus, &c.) Est hoc loco synecdoche. In summa autem significatur maxima vastitas & desolatio illius loci & regni Iudaici.

Et extendetur super eam mensura, &c.) Per mensuram & perpendicularum propheta metaphorice significat sententiam Domini, hoc sensu: Certa sententia definiuit Dominus apud se ista facere.

Nobiles eius non erunt ibi, regem potius inuocabunt, & omnes principes eius erunt in nihilum. Et orientur in domibus eius spina, & vrtica, & palurus in munitiombus eius, & erit cubile draconum, & pascua struthionum, & occurrent demonia. Onocentaurus, et pilosus clamabit, alter ad alterum, ibi cubabit lamia, & inuenit sibi requiem. Ibi habuit foueā Ericus, & enutriuut catulos, & circumfodit, & fouit in vmbra eius, illuc congregati sunt milui, alter ad alterum.

Nobiles eius non erunt ibi, &c.) Secundū Hieronymum sensus est: Apostoli non verfabuntur ibi cum ista fient, sed potius Regem nimirum Christum inuocabunt.

Et occurrent demonia, onocentaurus) Id est, phantasmata, qualia in desertis morari solent: & omnibus his in summa significatur maxima vastitas & desolatio.

Requirite diligenter in libro Domini & legite, vnum ex eis nō defuit, alter alterum non quaesuit, quia quod ex ore meo procedit, ille mandauit, & Spiritus eius ipse congregauit ea, & ipse misit eis sortem, & manus eius dimisit eam illis in mensuram, vsq; in aeternum possidebunt eam in generatione & generationem habitabunt in ea.

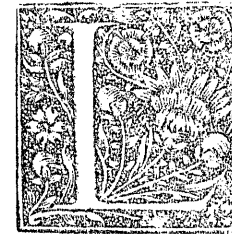
Requirite diligenter, &c.) Id est, Vos qui hæc lecturi estis apud me, diligenter versate librum Domini, & maximè librum Deuteronomij, vt aduertatis has maledictiones esse prædictas non à me, sed ab ipso Moyse, quidquid ibi prædictum est fore, hoc fiet vobis.

Alter alterum non quaesuit) Ad verbum est, vnum quodque istorum nō deerit: Nihil eorum quæ à Moyse prædicta sunt posset hodiè desiderari, quia omnes penę sunt eis præsentis.

Quia quod ex ore meo procedit, ille mandauit) Id est, Dominus ille iam olim per Moysem hæc scribi iussit.

Et ipse misit eis sortem, &c.) Sensus est: Prædictis animalibus, ac feris sorte data sunt loca in Iudæa, Dominus voluit illa habitare ibi.

CAPVT XXXV.

Lætabitur deserta & inuisa, et exultabit solitudo, et florebit quasi lilium. Germinas germinabit, & exultabit latibunda, & laudans. Gloria Libani data est ei, decor Carmeli, & Saron, ipsi videbunt gloriam Domini, & decorem Dei nostri, confortate manus dissolutas, & genua debilia roborate. Dicite pusillanimis, confortamini, nolite timere.

Lætabitur deserta) Est hic metaphora valde iucunda & supra modum læta, veriq; nominis Euangelij: propterea multum refert vt certò constet lectori, quod oporteat referri. Si dixisset propheta hoc modo: Lætabitur Iudæa prius neglecta, vel hoc modo: Lætabitur gentilitas hæcenus inculta atque neglecta, certus esset sensus, & letissimum esset Euangelium Iudæis vel gentibus. Vel si dixisset hoc modo: Lætabitur cæcus eorum, qui Christum in propria venientem recepturi sunt, siue Iudæi fuerint, siue gentiles. Nūc verò quia figuratis vtitur verbis, natæ sunt expositiones variæ. Quare vt auferantur opinioniones interpretantium & certi aliquid habeatur, inspicere oportet circumstantias huius capitis, & cōsulere loca similia, quæ multa sunt. Pro (deserta) autem in Hebræo est מִדְּבָרִים midbar, quam vocem Septuaginta verterunt eremum, vnde mirum est Hieronymum vertisse desertum substantiuè. Proprius autem huius vocis vsus est in Exodo, vbi dicitur: Ibimus iter dierum trium in desertum. Et secundum quosdam in Psalm. Pinguescēt speciosa deserti, hoc est, in locis prius infrugiferis erit vbertas frugum. Figurati verò nominis & occulti sensus desertum habes apud hunc prophetam capite 41. Ponam desertum in stagna aquarum, quo loco habet certam metaphoram, vt constat ex circumstantijs: Similiter & hoc loco, quia non agit propheta de corporali deserto. Loca autem, ex quibus colligi licet, quod pertineat hæc metaphora, sunt Esaiæ cap. 32. Et erit desertum in Charmel. Rursus 41. 44. 51. 61. Nam prophetiam, quæ scribitur cap. 61. Spiritus Domini super me, &c. Et ædificabuntur deserta à sæculo, Christus apud Lucam exponit & ad se refert, quod suo tempore haberetur ratio colendi illa deserta, quæ semper fuerunt deserta, hoc est, ipsam Gentilitatem, cui non erat antea notus Deus.

Quod ergo dicit propheta, Lætabitur deserta, hunc habet sensum: Illa maximè parte orbis terrarum, in qua vixerunt hæcenus sine cultu Dei, fient participes veræ sanctimonix & gaudij, quod est in spiritu sancto. Sic Hiero. per desertum intelligens ipsam Gentilitatem.

Luc. 4.

Vocatio gentium.

tilita-

tilitatem. Alij autem intelligunt synagogam, quæ cum deserta fuisset in captiuitate Babylonica, accepit consolationem in Christo, quæ per fidem recepit: Sed facile est videre, quod in hac interpretatione nihil est solidi, quod videlicet Iudæi accipiant consolationem, quia pauci Apostoli accipiunt. Natura autem metaphora maxime conuenit interpretationi Hieronymi, quia nos Gentiles verè eramus sine cultu Dei.

Quod sequitur, *Inuia*) etiã substatiuum est inuium, & ca. 41. Hieronymus vertit terrã inuiam, quæ est terra ariditatis, in qua non est ros cælestis gratiæ, nihil fidei, spei, & charitatis. In Ierem. verò vertit terram sitis.

Et exultabit solitudo, etc.) Metaphora istæ exultandi florèdi germinãdualdè agnoscitur in cordibus sanctòrum hominum, in quibus est iuge conuiuium, & securitas conscientiæ, & vera pax in Christo.

Gloria Libani data est ei, & c.) Huic videlicet deserto, id est, ipsi gentilitati data est gloria Libani. De Libano dictum est capite 29. Item de Carmelo. De Saron verò dictum est capite 33. Significat autem propheta fore vt transferatur ad Gentilitatem etiã hoc instrumentum sanctimonie, quod hætenus fuit in Iudæa. Vide Paulum in epist. ad Romanos scripta: Quorum adoptio est filiorum & gloria & testamentum & promissa. Hæc gloria, & hæc dona cælestia transferentur ad Gentilitatem.

Ipsi videbunt gloriam, & c.) Isti, ad quos pertinet istud Euangelium, videbunt id quod tam magnificè promissum est Abraham, Isaac & Iacob. De illo enim decore loquitur propheta, de quo in Euangelio Saluator, cum ait: Multi Reges cupierunt videre, quæ vos videtis, & non viderunt: Videbunt inquã promissum Messiam.

Confortate manus dissolutas, etc.) Est apostrophe ad Apostolos, qui mittendi erant ad Ecclesias gentium, his præcipitur, vt manus in gentibus dissolutas confortent, ac genua debilia roborent, quod fit proposito Christo & eius Euangelio.

Dicite pusillanimis, & c.) Istud erat Apostolorum dicere. Non est o Gentiles, quod desperetis vos pertinere ad filios Abraham, estis verè filij Abraham, si recipiatis Christum, quod hætenus polluistis vos omni flagitiorum genere, nõ oberit vobis, tantum suscipite Christum per fidem: quod nati estis parentibus idololatriis nihil obstat, Hoc eritis Deo, quod fuit Abraham, Isaac & Iacob.

Ecce Deus noster vltionem adducet retributionis, Deus ipse veniet, & saluabit nos. Tunc aperietur oculi cæcorum, & aures surdorum patebunt. Tunc saliet sicut ceruus claudus, et aperta erit lingua mutorum quia scissa sunt in deserto aqua, & torretes in solitudine, & quæ erat arida in stagnum, et sitiens in fonte, aquarum.

Ecce Deus noster, & c.) Hic sermo difficultatem habet: nam, vt videtur, dicere debuerat, Ecce Deus vester adferet Euangelium. & propterea, qui sequuntur Iudaicum Commentarium, de quo dictum est in superiori capite, possunt habere argumētum, quasi dicat propheta: Ierusalem multa quidem mala patietur, sed Deus sumet pœnas de inferentibus mala. Verus autem sensus iste est: Vos o Gentes, secundum naturam Dei estis creati ad imaginem ipsius, sed venundati estis peccatis vestris, & possessi hætenus à diabolo, iã autem eruimini à iugo illius, non permitteatur ei amplius, quod hætenus in vos permisum est ei, Christus sumet partes vindicis contra diabolum, & asseret vos in libertatē. I. e. ge Psalmum 71. Deus iudicium tuum Regida, vbi inter cetera dicitur: Humiliabit calūniatorem, id est, diabolum, qui opprimebat vos vsuris peccatorum. Et ex illo psal. locus ille facillimè intelligitur.

Deus ipse veniet, etc.) Emphasis est in pronomine (ipse) Sensus est: Non mittet Gedeonem aliquem, nõ angelum, quod facere solet, sed ipsemet in sua persona: sentietis multo plura benignitatis argumenta, quàm Iudæi hætenus ienserunt.

Tunc aperientur oculi cæcorum, & c.) Tunc, quãdo videlicet præstabuntur hæc læta, aperietur oculi cæcorum. Quæstio hæc est, quales oculi accipi debeant, corporales ne, an mentis oculi, an potius vtriq; Certè Saluator in euangelio de corporalib. intellexit, cū apud Lucam loquitur discipulis Ioannis: Euntes renunciate Ioanni quæ audistis & vidistis, cæci vident, claudi ambulat. Sed apertius (inquit Hieronymus) hodiè impletur in gentibus, quæ prius cæcæ erant, per infidelitatem in lapides & ligna impingentes, deos illa arbitantes, furdæ ad verba legis, mutæ ad laudem Dei, & inter idola diuersis erroribus claudicantes: atque ita de vtriusque oculis intelligenda est hæc propheta.

Quia scissa sunt in deserto aqua, & c.) Hæc particula facit pro sensu spirituali superioris loci de oculis videlicet fidei apertis, quia loquitur propheta, non de aquis corporalib. sed de charismatibus spiritus sancti: de quibus etiam aquis sermo est in Euangelio Ioan. 4. & 7. Sensus est: Idcirco aperientur oculi cæcorum, quia scissæ sunt siue eruperunt in deserta quondam gentilitate aquæ, id est, diuersæ gratiæ spirituales.

Et quæ erat arida) Ipsa videlicet gentilitas, quæ nõ habebat aquas vitales, erit in stagnum, & sitiens, scilicet eadem gentilitas erit in fontes aquarum, id est, habebit fontes aquarum salientium in vitam æternam.

In cubilibus, in quibus prius dracones habitabant, orietur viror calami, & iunci, & erit ibi semita, & via sancta vocabitur. Non transibit per eam pollutus, &

us, & hac erit vobis directa via, ita, vt stulti non errēt per eam.

In cubilibus, & c.) In draconibus metaphoricorum, in quibus prius regnabant dæmonia, iræ, inuidiæ, contentiones & ceteræ pelles huiusmodi, orietur viror calami & iunci, id est, herbæ suaves, id est, erunt ibi fides, spes, charitas, ac gaudium in spiritu sancto. *Et erit ibi semita & via*) Id est, doctrina veræ fidei & veræ religionis, qua homines inoffense viuunt. *Non transibit per eam pollutus.*) Id est, res hæc, siue doctrina Euangelij & fidei requirit integros animos & incontaminatos. Non satis erit vobis Iudæis, vbi Christus venerit, præstare cæremonias, sed oportebit prællare puritatem spiritus.

Non erit ibi leo, & mala bestia non ascendet per eam, nec inuenietur ibi. Et ambulabunt qui liberati fuerint, & redempti à Domino, conuertentur, & venient in Sion cum laude, & lætitia sempiterna super caput eorum. Gaudium & lætiam obtinebunt, fugiet dolor & gemitus.

Non erit ibi leo, & c.) In fine huius capituli est transitus à beneficijs & bonis, quæ contingunt Christi fidelibus in hoc sæculo, ad illa bona, quæ contingent in futuro sæculo: sed vbi incipiat iste transitus, non est omninò certum. Quod autem dicitur, Non erit ibi leo, significatur studium mititatis & mansuetudinis, quod conuenit Euangelio. Sensus est: Immanes huiusmodi affectus nõ erunt in his, qui vera fide receperunt Euangelium. Hieronymus verò per leonem intelligit diabolum, per malam autem bestiam, eius satellites.

Et ambulabunt qui liberati fuerint, & c.) Hic est certus transitus, quia maiora sunt quàm contingunt in hoc sæculo. Sensus est: Qui redempti fuerint in sanguine, venient in Sion cælestem, ibi erit perpetuitas lætitiæ, & fugiet dolor & gemitus.

CAPVT XXXVI.

Et factum est in quartodecimo anno regis Ezechia, ascendit Sennacherib rex Assyriorum super omnes ciuitates Iudæ munitas, & cepit eas. Et misit rex Assyriorum Rapsacen de Lachis in Ierusalem, ad regem Ezechiam in manu gratiæ, & stetit in aquaductu piscine superioris, in via agris fullonis.

Et egressus est ad eum Eliachim, filius Helchias, qui erat super domum, & Sobna scriba, & Ioab filius Asaph, à commentarijs. Et dixit ad eos Rapsaces: Dicite Ezechia, hæc dicit rex magnus, rex Assyriorum.

Quæ est ista fiducia, quæ confidis, aut quo consilio vel fortitudine rebellare disponis? Super quem habes

fiduciam, quia recessisti à me? Ecce confidis super baculum arundineum consilium istum, super Aegyptum: cui si innixus fuerit homo, intrabit in manum eius, & perforabit eã: sic Pharaõ rex Aegypti omnibus, qui confidunt in eo.

Et factum est in quartodecimo anno & c.) Historia, quæ ab hoc capite vsque ad caput 40. protenditur, magna expositione opus non habet, plenius quæ in 4. lib. Regum, capite 18. & 19. & 20. refertur: Quare non est diu immorandum, sed leuiter percurrendum. Et videtur propheta hanc interposuisse non tam Iudæorum sui temporis causa, quàm eorum qui venturi erant, vt intelligerent ipsius vaticinia non esse somnia & vana, sed vera oracula. Lachis autem ciuitas est in tribu Benjamin Ierusalem proxima. Manum grauem vocat numerosum exercitum. De Eliachim autem, qui erat super domum, dictum est capite 22. De voce verò (scriba) dictum est capite 33. hoc loco autem ciuile nomen est, nõ theologicum. Quod autem sequitur, à commentarijs, Lyra exponit, vt hoc sit quod cancellarius Regis.

Quod si responderis mihi, in Domino Deo nostro confidimus, nõne ipse est, cuius abstulit Ezechias excelsa, & altaria, & dixit Iudæ, & Ierusalem: Coram altari isto adorabitis? Et nunc trade te Domino meo, regi Assyriorum, & dabo tibi duo millia equorum, nec poteris ex te præbere ascensores eorum, & quomodo sustinebis faciem iudicis vnus loci, ex seruis Domini mei minoribus?

Quod si confidis in Aegyptio, in quadriga, & in equitibus: & nunc nunquid sine domino ascendi ad terram istam, vt disperderem eam? Dominus dixit ad me, Ascende super terram, & disperde eam. Et dixit Eliachim, & Sobna, & Ioab, ad Rapsacen: Loquere ad seruos tuos Syra lingua: intelligimus enim ne loquaris ad nos Iudaicè, in auribus populi, qui est super murum.

Quod si responderis mihi, & c.) Dubium est, an Rapsaces hæc per inscitiam sit locutus, an calūniöse: hoc enim non contra Deum, sed pro Deo fecerat Ezechias, vt idololatria & veteri errore destructo, iuberet Deum adorari in Ierusalem, vbi erat templum eius.

Nec poteris ex te præbere ascensores, & c.) Istis verbis significatur non tam paucitas obsessorum, quàm paucitas virorum in re equestri peritorum, quod inde erat, quia mandauerat Dominus, ne Rex Israel vltra trecentos equites aleret. Vide cap. 17. Deut.

Et quomodo sustinebis? & c.) Id est, quomodo poteris resistere fortitudini, & sustinere impetum ducis vnus loci? per iudicem enim intelligit ducem siue Satrapam, vt dicitur 4. Regum. 18.

Loquere ad seruos tuos, & c.) Istud propterea dicebant, quia timebant defectionem popularem.

ET dixit ad eos *Rapfaces*: Nunquid ad dominum tuum, & ad te misit me dominus meus, ut loquerer omnia verba ista, & non potius ad viros, qui sedent in muro, ut comedant stercora sua, & bibant vrinam pedum suorum vobiscum? Et stetit *Rapfaces*, & clamauit voce magna iudaicè, & dixit: Audite verba regis magni, regis Assyriorum. Hæc dicit rex: Non vos seducat *Hezechias*, quia non poterit eruere vos, & nõ vobis tribuat fiduciam *Hezechias* super Domino, dicens: Eruens liberabit nos Dominus, non dabitur ciuitas ista in manu regis Assyriorum. Nolite audire *Hezechiam*: hæc enim dicit rex Assyriorum: Facite mecum benedictionem, & egredimini ad me, & comedite vnusquisque vineam suam, & vnusquisque ficum suam, & bibite vnusquisque aquam cisternæ suæ, donec veniam, & tollam vos ad terram, quæ est vi terra vestra, terram frumenti, & vini, terram panum et vinearum, nec conturbet vos *Hezechias*, dicens: Dominus liberabit nos. Nunquid liberauerunt dii gentium vnusquisque terram suam de manu regis Assyriorum? Vbi est *Deus Hemath*, & *Arphad*? Vbi est *Deus Sepharuaim*?

Nunquid ad dominum tuum? Id est, *Ezechia* Regem: & ad te, id est, ad eum qui vice Regis loqueretur, misit me dominus meus, ut loquerer omnia verba ista, & non potius, scilicet missus sum, ad viros, qui post paululum eò redigentur, ut præ rerum omnium inopia & penuria cogantur propria stercora deuorare & vrinam bibere?

Quod sequitur, *Facite mecum benedictionem*, hunc habet sensum: Gratificamini mihi hæc in re.

Comedite vnusquisque vineam suam Id est, vobis id permittetur, ut vnusquisque vineam suam colat & exerceat, quemadmodum hæcenus fecit, & alia quæ solet possidere.

Nunquid liberauerunt *Samaritam* de manu mea? Quis est ex omnibus diis terrarum istarum, qui eruerit terram suam de manu mea, ut eruat Dominus *Ierusalè* de manu mea? Et siluerunt, & non responderunt ei verbis: inuadit enim rex, dicens: Ne respondeatis ei. Et ingressus est *Eliachim* filius *Helchias*, qui erat super domum, & *Sobna* scriba, & *Ioach* filius *Asaph*, & commentarijs, ad *Hezechiam*, scilicet vestibus, & nunciauerunt ei verba *Rapfacis*.

Nunquid liberauerunt *Samaritam*? & c.) Tacite significatur, quòd *Samaria* illos omnes deos coluerit: qui cum non potuerint liberare *Samaritam*, putat *Rapfaces*, quòd nec Deus poterit *Israel* populum suum liberare.

Et ingressus est *Eliachim*, & c.) Significat se nõ posse ferre blasphemias *Rapfacis*.

CAPVT XXXVII.

ET factum est, cum audisset rex *Hezechias*, scidit vestimenta sua, & obuolutus est sacco, & intrauit in domum Domini. Et misit *Eliachim*, qui erat super domum, & *Sobnam* scribam, & seniores de sacerdotibus, operios

saccis, ad *Esaiam* filium *Amos*, prophetam, & dixerunt ad eum: Hæc dicit *Hezechias*, dies tribulationis, et correptionis, & blasphemie, dies hæc, quia venerunt filij vsque ad partum, & virtus non est pariendi. Si quomodo audiat Dominus Deus tuus verba *Rapfacis*, quem misit rex Assyriorum dominus suus, ad blasphemandum Dominum Deum viuentem, & exprobandum sermonibus, quos audiuit Dominus Deus tuus. Laua ergo orationem pro reliquijs, quæ reperta sunt.

Et factum est, cum audisset rex *Hezechias*, & c.) De sacco dictum est ca. 20. Est autè habitus penitentium. Quod autè dicit *Ezechias*, dies blasphemie, argumentum est magnæ pietatis ipsius erga Deum, quòd inter multa mala, quibus afficiebatur hoc vel maximè ipsi angebat, quòd etiam Deus blasphemaretur.

Quia venerunt filij vsque ad partum, & c.) Id est, sic affecti sumus, & tali tenemur dolore, quali mulieres in partibus difficillimis teneri solent.

Et venerunt serui regis *Hezechia* ad *Esaiam*, & dixit ad eos *Esaias*: Hæc dicit domino vestro: Hæc dicit Dominus, Ne timeas à facie verborum, quæ audisti, quibus blasphemauerunt præter regis Assyriorum me. Ecce, ego dabo ei spiritum, & audiet nuncium, & reuertetur ad terram suam, & corrue eum faciam gladio in terra sua. Reuersus est autem *Rapfaces*, & inuenit regem Assyriorum præstantem aduersus *Lobnam*: audierat enim quæ projectus esset de *Lachis*, & audiuit de *Taracha*, rege *Aethiopia*, dicentes: Egressus est, ut pugnet contra te. Quod cum audisset, misit nuncios ad *Hezechiam*, dicens: Hæc dicitis *Hezechia*, regi *Iuda*, loquentes: Non te decipiat Deus tuus, in quo tu confidis, dicens: Non dabitur *Ierusalem* in manu regis Assyriorum.

Ecce tu audisti omnia quæ fecerunt reges Assyriorum, omnibus terris quæ subuerterunt, & tu poteris liberari? Nunquid eruerent eos dii gentium, quos subuerterunt patres mei, *Gozan*, & *Haran*, & *Reseph*, & filius *Eden*, qui erant in *Thalassar*? Vbi est rex *Hemat*, & rex *Arphat*, & rex urbis *Sepharuaim*, *Ana* & *Aua*?

Ecce ego dabo ei spiritum) scilicet aduersariu. & audient nuncium) de rege *Aethiopiae* inuadente regnum suum, & reuertetur ad terram suam) ut defendat eam cõtra Regem *Aethiopiae*. Corrue eum faciam gladio in terra sua) Nõ quidem in hoc reditu, sed in secundo reditu quãdo videlicet superato *Aethiopiae* Rege, ascendat rursus in *Iudæam*, ut expugnet *Ierusalem*, & exercitu per Angelum percusso, reuertetur.

Et tulit *Hezechias* libros de manu nunciorum, & legit eos, & ascendit in domum Domini, & expandit eos coram Domino, & orauit ad Dominum, dicens: Domine exercituum, Deus *Israel*, qui sedes super *Cberubin*, tu es Deus solus omnium regnorum terræ, tu fecisti calum & terram. Inclina Domine aurem tuam, & audi, aperi oculos tuos, & vide, & audi omnia verba *Sennacherib*, quæ misit ad blasphemandum

mandum Deum viuentem: vere enim Domine desertas fecerunt reges Assyriorum terras, & regiones earum, & dederunt deos earum igni: non enim erant dii, sed opera manuum hominum, lignum & lapis, & comminuerunt eos. Et nunc, Domine Deus noster, salua nos de manu eius, & cognoscat omnia regna terræ, quia tu es Deus solus.

Et tulit *Ezechias* libros de manu nunciorum, & c.) Libros appellat literas Regis Assyriorum plenas blasphemiarum. Sequitur oratio *Ezechia*:

Domine exercituum.) Id est, ex cuius nutu pedit victoria & exitus militiae. Rectè autè Dominum hoc loco sic appellat, quia iam erat in oppresione hostium & exercitus.

Qui sedes super *Cberubin*.) Alludit ad propitiatoriu, vnde Deus responsa dabit, quòd sedes Dei dicebatur, & erat inter alas *Cberubin*.

Et cognoscat omnia regna terræ) Id est, nõ mea nec populi mei salus me mouet, sed tua gloria, fac vt nomen tuum sanctificetur.

Et misit *Esaias* filius *Amos* ad *Ezechiam*, dicens: Hæc dicit Dominus Deus *Israel*: Pro quibus rogasti me de *Sennacherib*, Rege Assyriorum, hoc est, verbum quod locutus est Dominus super eum. Despexit te, & subsannauit te, virgo filia *Sion*, post te caput mouit, virgo filia *Ierusalem*. Cui exprobraſti, & quem blasphemasti, & super quem exaltaſti vocem tuam? & leuaſti altitudinem oculorum tuorum? Ad sanctum *Israel*. In manu seruatorum tuorum exprobraſti Domino, & dixisti: In multitudine quadrigarum mearum ego ascendi in altitudinem montium *Iuga Libani*, & succidam excelsa cedrorum eius, & electas abietes illius, & introibo altitudinem summitatis eius, saltum *Carmeli* eius ego sodi, & bibi aquam, & siccaui vestigio pedis mei omnes riuos aggerum.

Virgo filia *Sion*.) Vocatiui casus est, & periphraſis tenerè amabilis, quam Deus vnice amabat: solemus enim tenerè amare ipsas virgines.

Cui exprobraſti.) Apostrophe est ad *Sennacherib*.

Et succidam excelsa cedrorum, & c.) Id est, quicquid est insigne in terra *Israel*, possidebo.

Saltum *Carmeli* eius ego, & c.) Iactat potentia suam. Et illud, *Ex siccaui vestigio pedis*, & c.) hunc habet sensum: Etiam flumina omnia fiunt vadosa, & mihi peruia virtute & opere militum meorum.

Nunquid non audisti, quæ olim fecerim ei? Ex diebus antiquis ego plasmavi illud, et nunc adduxi, & factum est in eradicatione collium compugnatum, & ciuitatum munitarum. Habitatores earum breuiata manu contremuerunt, & confusi sunt, facti sunt sicut fœnum agri, & gramen pascuæ, & herba tectorum, quæ exaruit antequam matureſceret. Habitationem tuam, & egressum tuum, & introitum tuum ego cognoui, & insaniam tuam contra

me. Cum fureres aduersum me, superbia tua ascendit in aures meas. Ponam ergo circulum in naribus tuis, & frenum in labijs tuis, & reducam te in viam, per quam venisti. Tibi autem hoc erit signum: Comede hoc anno quæ spontè nascuntur, & in anno secundo pomis vescere: in anno autè tertio seminate, & metite, & plantate vineas, & comedite fructum earum.

Nunquid non audisti quæ olim fecerim, & c.) Verba Dei sunt, & pronomen (ei) non additur in 4. libro *Regum*. Sensus est: An non audisti *Sennacherib*, quid olim fecerim huic genti?

Ex diebus antiquis ego, & c.) Id est, ex antiquo decreto permisi, vt colles, id est, Principes, qui antè inter se pugnant, eradicarentur, & exciderentur multæ vrbes inuictæ. Habitatores earum breuiata manu) id est, concisa potètia ipsarum contremuerunt. Vel (vt Hieronymus exponit) me contrahente manum, & nõ præbente solitum auxilium contremuerunt.

Ponam ergo circulum in naribus tuis, & c.) Hoc fieri videmus in bubulis. Sensus est: Ad meum arbitrium ducam te quòd volo.

Tibi autem.) *Ezechia* hoc erit signum hoc anno, hoc est, primo anno recessus *Sennacherib*, comede quæ spontè nascuntur ex illis relictis feminibus, quæ conculcauit exercitus. In anno verò secundo pomis vescere.) Id est, arboreo fructu. In anno autem tertio) Circa cuius initium redijt *Sennacherib*, seminate, & metite) Quali dicat propheta, tunc erunt omnia libera, tuta, & secura, fugato Assyrio & obsidione laxata.

Et emittet id, quod saluatum fuerit de domo *Iuda*, & quod reliquum est mittet radicem deorsum, & faciet fructum sursum, quia de *Ierusalem* exibunt reliquia, & saluatio de monte *Sion*, & zelus Domini exercituum faciet istud, propterea hæc dicit Dominus de rege Assyriorum: Non intrabit ciuitatem hanc, & non iaciet ibi sagittam, & non occupabit eam clypeus, & non mittet in circuitu eius aggerem. In via, quæ venit, per eam reuertetur, & ciuitatem hanc non ingredietur, dicit Dominus.

Et emittet id quod saluatum fuerit, & c.) Significatur istis verbis lætissimus futurus exitus & successus lætus, quòd videlicet omnia rursus floreant.

Quia de *Ierusalem*, & c.) Id est, qui ex duabus his tribubus non perierunt, exibunt de *Ierusalem*, ad quam metu confugerant: exibunt inquam de *Ierusalem* quisque ad propria sua.

Et saluatio.) Id est, reliquæ saluatæ. Zelus Domini exercituum faciet illud.) Id est, vehemens ille amor & singularis erga populum suum *Israel* faciet istud.

Ego protegam ciuitatem istam, vt saluem eam, propter me, & propter *Dauid* seruum meum. Egressus est autem Angelus Domini, & percussit in castris Assyriorum centum octoginta quing. millia.

Et surrexerunt mand. & ecce omnes cadauera mortuorum. Et egressus est, & abiit. Et reuersus est Sennacherib, Rex Assyriorum, & habitauit in Ninive. Et factum est, cum adoraret in templo Nefach Deum suum, Adramelech & Sarasar, filij eius percusserunt eum gladio, fugeruntque in terram Ararath, & regnauit Asarhaddon filius eius pro eo.

Ararath.

EX eo quod dicit, Propter David seruum meum, &c. discimus, quod in tantum iustitiam diligit Deus, ut etiam posteros sanctorum hominum, illorum virtute tueatur, Ararath autem regio est in Armenia, campestris & incredibilis vbertatis.

CAPVT XXXVIII.

In diebus illis egrotauit Ezechias vsque ad mortem. Et introiit ad eum Esaias filius Amos, propheta, et dixit ei: Hac dicit Dominus, dispone domui tuae, quia morieris tu, & non viues. Et conuertit Ezechias faciem suam

ad parietem, & orauit ad Dominum, & dixit: Obsecro Domine, memento queso, quomodo ambulauerim coram te in veritate, & in corde perfecto, & quod bonum est in oculis tuis, fecerim. Et fleuit Ezechias fletu magno.

Morbus Ezechia.

IN diebus illis egrotauit Ezechias, &c. An Ezechias ante deuictos Assyrios, an post, inciderit in morbum, non est ita certum, & parum refert: que autem fuerit causa morbi, non etiam certo constat. Commentarius autem Hieronymi habet: Ne eleuaretur cor ipsius post incredibiles triumphos, immisit ei Dominus hunc morbum. Quod autem nos habemus in nominatio, propheta, & in superiori capite prophetam, in accusatio, Hieronymus vertit in genitiuo, prophetæ, & sic interpretatur.

Dispone domui tuae. Sensus est: componeres tuas familiares, & negotia regni tui. Quia morieris tu & non viues. Non ut est in dispositione diuina, sed ut est in causis secundis: spectando enim causas secundas morieris, hoc est, talis est hic morbus tuus, & tam grauis, ut humanitus non possis euadere mortem.

Et conuertit Ezechias, &c. Ne lachrymas suas ostentaret astantibus siue absidentibus, conuertit faciem ad parietem. Sic Hieronymus. Alij dicunt illum faciem conuertisse, ut verus templum oraret: non autem precatur vitam & annos plurimos, sed dei iudicio quid velit prestare, dimittit. Quid autem sit ambulare, iam saepius dictum est.

In veritate Id est, sine hypocrisis: quod feci ex animo feci. Querunt hic interpretes quorsum Ezechias commemoret suam sanctitatem. Commentarius autem Hieronymi

sic habet: Iturus ad Dominum, narrat opera sua, quomodo ambulauerit coram eo in veritate & corde perfecto: Felix conscientia, quæ afflictionis tempore bonorum operum recordatur. Istud contra Lutheranos notandum est. Commemorat ergo opera sua, ut in spem & fiduciam animum erigat, quod eodem consilio fecit Hilarion Eremita iam moriturus: Egredere, inquit, anima mea, septem annis Deo seruiuisti, quid times? Hieronymus in vita Hilarionis.

In corde perfecto. Secundum Hieronymum perfectionem cordis in eo dicit, quod idola & lucos euerterit, ut sit sensus: In rebus religionis & ad cultum tuum pertinentibus nihil, quod faciendum putabam, pratermissi, idola & lucos subuerti, integrè & ex animo hæc feci. Augustinus autem, In corde perfecto, interpretatur irreprehensibiliter, id est, sine crimine, interim multas maculas & veniales culpas contraxit Ezechias, sed per gratiam Dei lachrymis & alijs bonis operibus etiam incessanter ab eis sese mundauit. Non ignorabat Ezechias, quod scriptum est: Non intres in iudicium cum seruo tuo, quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis uiuus. Et rursus: Quis gloriabitur mundum se habere cor? Secundum quandam itaq; rationem iusti in hac vita perfecti sunt, quanquam interim etiam imperfecti. Indicauit utrumque Apostolus in epistola ad Philipenses scripta. Non quod iam apprehenderim aut perfectus sim &c. Et mox: Quicumque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus, &c.

Et fleuit Ezechias, &c. Querunt interpretes quid mouerit Ezechiam ad fletum. Secundum Hieronymum, flet propter promissionem Domini ad Dauid, quod ex semine illius nasceretur Messias, quam in se videbat per mortem perituram: nam eo tempore non habebat filium. Adfert & aliam causam: Iustus, inquit, quantumuis sancti morte terrenatur propter incertum diem iudicij, & ignorantem sententiæ Dei, quam sedem habituri sint. Istud contra Lutheranos notandum est, qui nullum admittunt in iusto timorem.

Et factum est verbum Domini ad Esaiam dicens: Vade, & dic Ezechia: Hac dicit Dominus Deus Dauid patris tui. Audiui orationem tuam, vidi lachrymas tuas. Ecce ego adiciam super dies tuos quindecim annos, & de manu Regis Assyriorum eruam te, & ciuitatem istam, & protegam eam. Hoc autem tibi erit signum à Domino, quia faciet Dominus verbum hoc, quod locutus est. Ecce ego reuertam, faciam vmbra linearum, per quas descenderat in horologio Achaz, in sole retrorsum, decem lineas. Et reuersus est sol decem lineis per gradus quos descenderat.

Et factum est verbum Domini ad Esaiam &c. Et flente Ezechia, priusquam egrederetur Esaias

Esaias mediam partem atrij, factus est sermo Domini ad eum, dicens: Reuertere, & dic Ezechia, Hac dicit Dominus Deus Dauid patris tui. Inducitur autem Dauid propter promissionem ipsi factam de Messia, quæ in se per mortem suam Ezechias perituram timebit.

Refutatur error Origenis.

Ecce ego adiciam ad dies tuos, &c. Ex hoc loco refutatur error Origenis, qui dicebat animas in corpore detentas propter peccata in altera vita commissa: nam si in corpore viue condempnatio est, quomodo (ait Hieronymus) nunc Dominus donat pro beneficio ut qui liberatus erat, adhuc quidem annis viuat in carcere? Simul que fati quaestio soluitur atque necessitas vincula & causarum, quod nequaquam dies mortis singulis praestituta sit, sed voluntate Dei & ignorantis mortalibus causis vel viuat aliquis vel moriatur, praesertim cum & statuta mortis nunc necessitas differatur.

Soluitur etiã quaestio de fato

Et de manu Assyriorum eruam te, &c. Ex hoc loco habetur argumentum, quod inciderit in morbum ante percussum exercitum Sennacherib per Angelum. Verum soluit illud Dionysius Carthusianus, exponens hoc modo: De manu Assyriorum eruam te, & liberabo etiam in reliquum tempus vitæ: iam liberatus es de manu illius, etiã in posterum liberabo.

In horologio Achaz. Solent Reges ferè habere sua horologia. De horologio autem isto variè sentiunt interpretes: putant enim quidam lineas in eo ita distinctas fuisse quod umbra solis tangens lineam, dimidiatam tantum horam efficeret. atque secundum istos dies hæc non fuit prolongata nisi decem horis, quinque videlicet in retrogressu solis ad Orientem, & quinque, quibus sol reuersus est ad punctum, à quo regredi coeperat. Alij verò opinantur non dimidiatam, sed integram effecisse horam, secundum, quos prolongata fuit dies ista viginti horis. Atque hæc est sententia Dionysij Ariopagitæ principis Theologorum, in epistola ad Policarpum, cui hac in re credendum est, utpote qui instructus fuerit à Paulo Apostolo.

Scriptura Ezechia regis Iuda, cum egrotasset, & conualuisset de infirmitate sua. Ego dixi in dimidio dierum meorum, & ad portas inferi. Quasi residuum annorum meorum, dixi, Non videbo Dominum Deum in terra viuentium. Non afficiam hominem vltra, & habitarem quietis. Generatio mea ablata est, & conuoluta est à me, quasi tabernacula pastorum. Præcisata est velut à texente vita mea, dum adhuc ordire succidit me. De mane vsque ad vesperam finies me, sperabam vsque ad mane. Quasi leo sic contriuit omnia ossa mea.

Oratio Ezechia.

Scriptura Ezechia Regis, &c. Istud est titulus carminis quod sequitur: videlicet: Ego dixi in dimidio dierum meorum, &c. Quod carmè

hic scriptura appellatur. Narrat Ezechias, quid tempore prementis angustiae imminētisq; languoris tacite cogitarit: Dixi, inquit, in corde meo, Vadam ad portas inferi, hoc est, moriar. Quæ periphraſis hinc nata videtur, quod illo tempore nondum pateret aditus ad regnum caelorum. In dimidio dierum meorum) Quia iam erat triginta nouem annorum, quod est dimidium tempus vitæ humanae. Quasi residuum annorum meorum) Id est, cum essem triginta nouem annorum, credidi me planè moriturum. Dixi, Non videbo Dominum Deum in terra viuentium.) Sensus est: In templo illo publico non ita agam cum Domino Deo quem admodum hæcenus egi. An autem terram viuendum vocet simpliciter eorum, qui viuunt hic corporali vita; an verò eorum, qui viuunt spe, fide, & charitate, ex scriptura non ita certum est.

Non afficiam hominem vltra, &c.) Quasi dicat Ezechias: Posthac populus meus & ciuitas mea fruetur pace ab Assyrijs, & iam mihi moriendum est. Generatio mea, id est, vita mea ablata est & conuoluta instar tabernaculi pastoris. De conuolutione autem dictum est supra capite 34. vbi dicitur: Complicabuntur sicut liber caeli, & cætera. Ipsi autem pastores quoties mutant sedes, conuolunt tabernaculum suum & transferunt: hoc modo, ait Ezechias, mihi agendum est. Eandem sententiam habet versus sequens: Præcisata est velut à texente vita mea, &c.) Id est, quemadmodum textor præcidit telam, ita inopinatè, & præter expectationem est mihi moriendum. De mane vsque ad vesperam finies me, &c.) Id est, infra vnus diei spacium finies me, id est, tantus est morbus hic, ut videar non posse vno die superuiuere. Sperabam vsque ad mane) scilicet sequentis diei, hoc est, cum nocte essem bona spe, mane coepi desperare, prorsus deiecit me morbus & vicit, Quasi leo sic contriuit omnia ossa mea) Istud verum esse nouit, qui magnis febribus æstuat, cuius ignis internus in similitudinem leonis omnia corporis ossa consumit, nec putat se præ doloris magnitudine vltra esse victurum.

De mane vsque ad vesperam finies me, sicut pullus hirundinis, sic clamabo, meditabor ut columba. Attenuati sunt oculi mei, suspicientes in excelsum. Domine vim patior, responde pro me. Quid dicam, aut quid respondebit mihi, cum ipse fecerim? Recogitabo omnes annos meos in amaritudine anima mea. Domine si sic viuatur, & in talibus vita spiritus mei, corripies me, & viuificabis me: Ecce in pace amaritudo mea amarissima.

Sicut pullus hirundinis, &c. Ezechias gemitum suum clamori hirundinis comparat. De verbo autem meditando dictum est, cap. 33. Sensus est: In similitudinem hirundinis & columbæ fletibus atque gemitibus dies noctibus iungebam, & à Deo solo, qui poterat

poterat subuenire: eleuatis in altum oculis, auxilium præstolabar, atque hoc est quod dicit, *Attenuati sunt oculi mei*) scilicet fatigatione, id est, sic respexi ad Dominum, vt oculi mei fatigaretur.

Domine vim patior, &c.) Significat vehementiam morbi. Sensus est: Domine grauissimè affligor & crucior ad eò, vt nequeam sustinere dolorem.

Responde pro me.) Id est, suscipe patrocinium meum, non possum par esse, dolori: & quia durius aliquid loquutus videbatur, dum diceret: Domine vim patior, rursus in se reuertitur, & ait: Quid dicam? hoc est, quid causa bor contra factorem meum? potius erat patiendum, quam huiusmodi aliquid effari. *Aut quid respondebit mihi?*) qui fecit ipse quod voluit, hoc est, qui morbum hunc secreto consilio immisit mihi: Sustinenda ergo sunt quæcunque ipse decreuerit.

Recognitabo omnes annos, &c.) Hieronymus aliter legit, hoc modo: Reputabo omnes annos vitæ meæ, sine pronomine, tibi.

Qui autem interpretantur, quod nos habemus, referunt ad affectum pœnitentiæ, hoc sensu: ad memoriam reuocabo cum dolore omnia, quæ feci tempore vitæ meæ.

Commentarius verò Hieronymi hoc modo exponit: Cùm tribulationis tempus aduenerit, omne quod præteritum est, nihil adiuuat sustinentem. Vnde stulta Epicuri sententia est, qui asserit recordatione bonorum præteritorum mala præsentia mitigari: Ergo Ezechias reputare se dicit omnes annos regni sui, & omnia quæ interea acciderunt præsentia amaritudine superari, hoc est, tanta est hæc præsens amaritudo, vt pro nihilo habeam omnem præcedentem felicitatē regni mei. Prior sensus est quidem pius, sed pius adferre sensum non est satis pro reuerentia scripturæ.

Domine si sic uiuitur, &c.) Quia iam securus est, ait Hieronymus, nec patitur quæ refert de humano statu, philosophatur dicens: Domine si sic uiuitur, hoc est, si talis est conditio hominis, sed ad hoc sumus nati, vt huiusmodi patiamur, qualia passus sum.

Et in talibus vita spiritus mei.) Hoc est, si vita, quam uiuimus, uersetur in talibus miserijs, permitto me tibi, corripere me tu quoties vis, sed tantum uiuifica me. Quia Hebræi carent futuro optatiui, eius vice utitur futuro indicatiui: Sic hoc loco, corripies & uiuificabis, pro corripias & uiuifices.

Ecce in pace amaritudo mea, &c.) Sensus est: In media pace & tranquillitate reddita populo & ciuitati meæ patior amarissima, & lima mortis intraui: Sic Hieronymus. Poetæst & hic esse sensus: Ecce tristitia illa, quæ passus sum, iam in pace est, uersa est enim in gaudium. Ex ipsa phrasi colligi non potest,

uter sensus sit probabilior.

TV autem eruisi animam meam, vt non periret proiecisti post tergum tuum omnia peccata mea quia non infernus confitebitur tibi, neque mors laudabit te, non expectabunt qui descendunt in lacum, ueritatem tuam. Viuens, uiuens ipse confitebitur tibi, sicut & ego hodie, pater filijs notam faciet ueritatem tuam. Domine saluum me fac, & psalmos nostros cantabimus cunctis diebus vitæ nostræ, in domo Domini.

TV autem eruisi animam meam, & cate.) Tu Domine seruasti animam meam, ne periret, vel præsentis vitæ vel futuræ: proiecisti post tergum omnia peccata mea, ne illa tristis aspicerem, sed tuam misericordiam contemplarer, atque hæc tu facis nõ motus meis meritis, sed gloria nominis tui. Vis à nobis laudari, & quia non est pulchra seu speciosa laus in ore peccatoris, proiecisti omnia peccata mea post tergum tuum, id est, condonasti ea & oblitus es, & eruisi animam meam ne periret.

Quia non infernus, &c.) Id est, illi, qui in inferno sunt, non confitebuntur tibi. Confessio hoc loco nõ pro pœnitentiâ, sed pro gloria & laude accipitur. *Neque mors laudabit te.*) Hoc alij uerbis in Psalm. dicitur: Non mortui laudabunt te Domine. *Non expectabunt qui descendunt in lacum*) Id est, Infernum. *Veritatem tuam*) quæ uidelicet pertinet ad promissum Messiam quem expectamus nos, non autem inferi.

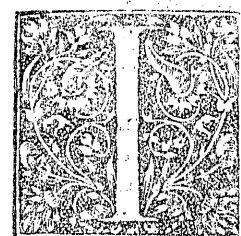
Pater filijs notam faciet ueritatem tuam.) Quasi dicat Ezechias: Tua refert Domine, vt gens Iudaica non semel pereat, alioquin quis narrant posteris ueritatem? Pater nõ faciet notam eam filijs: Ergo saluum me fac, & omnes qui in te credimus, vt tuo auxilio liberati, cantica laudis cantemus in templo sancto tuo omnibus diebus nostris. Verba hæc, Domine saluum me fac, quidam accipiunt vt sint Ezechias: alij uerò putant esse orationem prophetæ Esaiæ.

ET iussit Esaias, vt tollerent massam de ficis, & cataplasma uent super uulnus eius, & sanaretur. Et dixit Ezechias: Quod erit signum, quia ascendam in domum Domini?

ET iussit Esaias, &c.) Istud prius legendum est, quam scriptura Ezechie, quam nunc interpretati sumus: antè enim cataplasma uulnere impositum est, & prius signum ab eo postulatum futuræ sanitatis, quam gratias ageret Domino, quod dicitur fecisse sanatus. Cæterum quod signum datum sit, superior historię ordo narrauit, uide cap. 20. 4. lib. Regum, ubi consequentijs ista leguntur. Vox autem Hebræa, quæ noster interpretis uulnus transtulit, secundum Iudæos non uulnus sonat, sed hulus, quemadmodum in Commentarijs refert Hieronymus. Nam & Aquila, Symmachus, & Theodotio

dotio & nos interpretati sunt, per quod morbum Regium intelligi uolunt, cui contraria putantur vel sumpta in cibo, vel apposita corpori quæcunq; sunt dulcia. Ergo, vt Dei potentia monstraretur, per res noxias & aduersas sanitas restituta est. Alij uerò non hulus, sed apostema significari arbitrantur, quando tumens corpus cocto & putrescente purè completur, & iuxta artem medicorum omnis sanies siccoribus ficis atque conutis in cutis superficiem prouocatur, ac per hoc non sperendam esse medicinam, quæ uisum constat & experimento, quod & hanc fecit Deus.

CAPVT XXXIX.

IN tempore illo misit Merodach Baladan, filius Baladan, Rex Babylonis, libros et munerum ad Ezechiam. Audierat enim quod egrotasset et conualuisset. Latatus est autem super eis Ezechias, & ostendit eis cellam aromatum & argenti & auri, & odoramentorum, & unguenti optimi, & omnes apothecas suppellectilis suæ, & uniuersa quæ in uentis sunt in thesauris suis. Non fuit uerbum, quod non ostenderet eis Ezechias in domo sua, et in omni potestate sua.

IN tempore illo, &c.) Hunc Merodach Baladan Hebræi putant patrem fuisse Nabuchodonosor Regis. Libros autem uocat literas ad Ezechiam missas. Secundum Hebræos ergo sensus est: Eodem anno quo suprascripta gesta sunt, Merodach Beladan pater Nabuchodonosor Regis misit literas & munerum ad Ezechiam Regem.

Audiuerat enim quod egrotasset, &c.) In Chaldea namque, cuius præcipua ciuitas Babylon erat, periti erant Astronomi, qui cum uiderent solis cursum commutatum, & causam inquirerent, fama per omnes uolitante didicerunt hoc fuisse factum propter Ezechiam, qui egrotasset & iterum conualuisset. Milit ergo Merodach legatos suos ad Ezechiam, vt congratularentur ei, & plenius de portento quod acciderat, interrogarent. Vide caput trigessimum secundum, libri secundi Paralip.

Latatus est autem super eis Ezechias.) scilicet in aduentu legatorum Merodach, & in oblatione munerum, & in congratulatione sanitatis suæ. Latatus est autè ineptè ita quod eleuatum sit cor eius in muneribus oblati. Vide caput. 32. libri secundi Paralip. ubi sic scribitur: In legatione principum Babylonis reliquit eum Deus, vt tentaretur & nota fierent omnia, que erant in corde eius. Et rursus: Non iuxta beneficia, quæ acceperat, retribuit, quia exaltatum est cor eius.

Et ostendit eis, &c.) Ostendit eis non solum thesauros palatii sui, sed etiã templi, quod ex eo colligitur, quia subiungitur: Non fuit uerbum (quod iuxta Hebræicam consuetudinem pro re frequenter accipitur) quod non ostenderit in omni potestate sua. In potestate autem ipsius erant & thesauri templi de cuius ualuis auri laminas iam antè tulerat. Quod autem peccauit in isto facto Ezechias, colligitur facillè ex sequentibus, cum dicitur: Ecce dies uenient &c. Ex quò iuxta leges quoque tropologiæ, discimus nõ mittendas margaritas antè porcos, nec sanctum dandum canibus.

IN uenit autem Esaias propheta ad Ezechiam Regem, et dixit ei: Quid dixerunt uisisti, & unde uenerunt ad te? Et dixit Ezechias: De terra longinqua uenerunt ad me, de Babylone. Et dixit: Quid uiderunt in domo tua? Et dixit Ezechias: Omnia quæ in domo mea sunt, uiderunt. Non fuit res quam non ostenderim eis, in thesauris meis. Et dixit Esaias ad Ezechiam: Audi uerbum Domini exercituum. Ecce dies uenient, & auferentur omnia quæ in domo tua sunt, & quæ thesaurizauerunt patres tui usque ad diem hanc, in Babylone. Non relinquetur quicquam, dicit Dominus. Et de filiis tuis, qui exibunt de te quogeneris, tollent, & erunt eunuchi in palatio regis Babylonis. Et dixit Ezechias ad Esaiam: Bonum uerbum Domini, quod locutus est, Et dixit: Fiat tantum pax, & ueritas in diebus meis.

De terra longinqua, &c.) Istud cum emphasi & supercilio legendum est, ac si dicat: Tanti ego fio, vt uenirent ad me de terra longinqua, de Babylone, quæ uerba in toto terrarum orbe potentissima est. Est ergo hoc loco uana gloria & iactantia ipsius Regis.

Omnia quæ in domo mea sunt, uiderunt.) Alterum, uidelicet de thesauris templi, unde offensam uerebatur, tacet.

Et de filiis tuis) id est, nepotibus tuis, quos generis non per te, sed per alios, tollent & eunuchi erunt in palatio Regis Babylonis. Ex quo Hebræi uolunt Daniele, Ananiã, Misael, & Azariam, qui fuerunt de regio semine, factos esse eunuchos, quos in ministerio Nabuchodonosor fuisse nõ est dubium.

Fiat tantum pax, &c.) In his uerbis reprehenditur Ezechias ab Hebræis (referente Hieronymo) quia non dixit imitatus Moysem, qui aiebat, Aut dimitte eis noxam, aut si nõ facis, dele me de libro quem scripsisti, quasi contra humanitatem, aliquam uideatur hic neglexisse curam populi. An autè istud approbet Hieronymus incertum est. Pax autem ad corpus, qualis est pax à bellis: ueritas uerò ad animum refertur: Sic quidam. Dionysius uerò Carth. ueritatem pro iustitia accipit. Sed rectè (ni fallor) intelleximus de ueritate, quæ pertinet ad promissum Messiam, hoc sensu: Ego scio futurum Domine ut nascatur aliquando Messias, certus sum quod

non excidet promissum: multa quidem pos-
sunt interuenire, sed quidquid interuenerit
tu nihilominus præstabis promissum, si filij
transferantur in Babylonem, tu possis eos
restituere: hoc tantum opto & cupio, ut ve-
ritas promissionis appareat populo eo tem-
pore, quo ego uiuo: ut appareat populo
hoc promissum præstandum, de quo fortè
ambigerent, si ad alias terras transferentur
captiui.

CAPVT XL.

*Onsolamini, consolamini, po-
pule meus, dicit Deus vester.
Loquimini ad cor Hierusa-
lem, & aduocate eam, quo-
niam completæ est malitia e-
ius, dimissa est iniquitas il-
lius, suscepit de manu Domi-
ni duplicia, pro omnibus pec-*

catis suis.

Magna profectò res est & incompara-
bilis, audire à Domino, consolamini:
& quia lætissimum est Euangeliũ, propter-
ea in primis laborandum est, ut sciatur ad
quos pertineat. Iudæorum aut quidam refe-
runt ista ad finem præcedentis capitis, ad il-
la Ezechie verba, Fiat tantum pax, &c. hoc
modo Ezechias videtur securus de populo,
& tantum suam spectare comoditatem, cum
ait, fiat tantum pax in diebus meis, propter-
ea Dominus Deus suscepit curam vestri. Hæc
dicit Deus vester, ecce Ezechias Rex vester
deserit vos ac negligit, sed ego consolabor
vos. Istud commentum non esse probabile,
clarum erit ex sequentibus, quæ nõ quadrat
in populum illius temporis. Aduertendum
est ergo captiuitatem humani generis sub
tyrannide diaboli non semper simplicibus
verbis, sed sub typis frequenter prophetas
proponere. Quo fit ut quidam nimis propè-
si ad literam sæpè errent, vim inferentes li-
teræ: Et rursus, alij nimis addicti figuris &
tropis etiam errent, sine causa & necessitate
relinquentes literam. Et sicut captiuitatem
ita quoque frequenter redemptioem hu-
mani generis sub typis proponunt. Erat au-
tem humanum genus sub diabolo captiuũ,
erant & Iudæi olim captiui sub Rege Baby-
lonio, soluta est eorum captiuitas, itè & hu-
mani generis. Hanc vtranque captiuitatem
& liberationem è captiuitate ita miscet pro-
phetæ, ut sæpè nescias quò respiciant. Læta
ergo quæ sequuntur etiam ab Hebræorum
nonnullis ad tempora Messie referuntur: In-
telligunt siquidem beneficia hæc maiora esse,
quàm quæ conueniant liberationi è capti-
uitate Babylonica, videntes nimirum sub be-
neficio Cyri maius aliquod beneficium ni-
mirum Christi adumbratum esse. Habeti-
taque litera:

Consolamini, consolamini,) Istud intelligunt
quidam hoc modo: Hactenus fuistis in Baby-
lone captiui, iam regno Babylonis succedat
Rex alius, nimirum Cyrus, qui dimittet vos
& soluet captiuitatem. Istud reiici non po-
test ut impium, si intelligatur ut typus, in
quo aliquid aliud adumbretur, scilicet con-
solatio pertinens ad totum terrarum orbem.
Verum an primò & immediatè de beneficio
ad totum orbem pertinente potius accipien-
dum sit, ex sequentibus patebit.

Popule meus,) Quis sit iste populus interpre-
tatur Zacharias, secundum Hiero: cum ait: *Zach. 2.*
Gaude & lætare filia Sion: quia ecce veniam
& habitabo in medio tui, & confugient gen-
tes multæ ad Dominum in die illa, & erunt
ei in populum. Totus itaque cæsus ille, qui
crediturus est in Christum, hic nomine po-
puli significatur, siue Iudæi sint, siue gentes
quod etiam patet cap. i. Osee.

Loquimini ad cor Hierusalem.) Idioma ait He-
ronymus scripturarum est, qui mœrenti lo-
quitur, & blandiens consolatur, dicitur ei
loqui ad cor. Patet hoc 32. Genes. vbi de Si-
chen scribitur, quòd Dinæ, quam corrupe-
rat, ad cor loquutus sit, & blanditus est illi,
hoc est, humanitate & obsequijs studuerat
auferre ei mœrorem. Sensus ergo huius, Lo-
quimini ad cor Hierusalem, est iste: Propo-
nite ipsi Hierusalem non tristitia, non commi-
nationes, nõ pœnas, sed læta & consolatoria:
quia ego factus sum ei propitius & desij-
ra fci. Sic Osee 2. cap. Post enumerata mala
& in media ira Deus subitò ad misericordiã
conuersus ait: Lætabo eam & loquar ad cor
eius, & demulcebo eam.

Quoniam completæ est malitia eius.) Iudæus a-
liquis istud exponeret hoc modo: non erunt
amplius captiui, satis pœnarum dederunt.
Sed Christianus aliter interpretatur, hoc
modo: Consummata est malitia eius, id est,
remissio peccatorum facta est, Deus statuit mi-
sereri vobis & auferre peccata vestra. Apud
Latinos vnum exemplar est, quod pro ma-
litia habet militia, neque ex cõmentarijs He-
ronymi constat vtro modo sit legendum.
Quidam autem ex Hebræo vertunt, Quia
completum est tempus eius. Sed quia vul-
gata exemplaria habent malitia, non est te-
merè reiiciendum.

Suscipit de manu Domini duplicia.) Per dupli-
cia nonnulli ex Hebræis duas intelligunt ca-
ptiuitates, Babyloniam nimirum & Roma-
nam, hoc sensu: Bis punita est Hierusalẽ pro
tot peccatis infidelitatis & idololatriæ, se-
mel per Chaldæos siue Babylonios, & semel
per Romanos. Alij verò interpretes per du-
plicia intelligunt parentum peccata & filio-
rum, hoc sensu: Dominus punit tam parè-
tum peccata, quàm filiorum. ex Christianis
autem nonnulli per duplicia accipiunt tor-
menta

menta corporis & animæ, hoc sensu: Et iam
completa est castigatio eius pro peccatis om-
nibus. Verum quia Euageliũ est, hoc mo-
do videtur intelligendum: Hactenus Hieru-
salem afflicta est malis, seruiuit sub tyranni-
de diaboli, iam liberavit Dominus, & nõ so-
lum liberavit sed & multis beneficijs affectit.
Per duplicia ergo intelligimus & redemptio-
nem siue liberationem à diabolo, & dona siue
charismata Spiritus, quæ largitur creden-
tibus: id quod pro omnibus peccatis suis, hoc est,
cum nos peccatis nostris meremur mala ac sup-
plicia, Deus Pater propter Christum reddi-
dit hæc dona ac beneficia.

Vox clamantis in deserto: *Parate viam Domini,
rectas facite in solitudine semitas Dei nostri. Om-
nis vallis exaltabitur, & omnis mons, & collis humi-
liabitur, et erunt praua in directa, & aspera in vias pla-
nas. Et reuelabitur gloria Domini, & videbit omnis ca-
ro pariter, quòd os Domini loquutum est.*

Vox clamantis in deserto, &c.) Huius vocis
memores Scribæ & Pharisei cum audi-
rent Ioannem in deserto docere populum,
miserunt ad eum Leuitas & Sacerdotes, ut ex
ipso interrogarèt quis esset: cumque asse-
ret nec Christum se esse, nec Heliam, neque
prophetam, tandem omnino scire volentibus
quis esset, ait: Ego vox clamantis in deserto,
parate viam Domini, sicut dixit Esaias pro-
pheta. Vbi quærendum, an generali an pro-
prio nomine vocem hanc ad se referat Ioan-
nes, hoc est, an istud quod dicitur hic apud
Esaiam, vox clamantis, &c. ad literam intel-
ligere oporteat de Ioanne, an potius genera-
lius accipiendum sit ut talis vox intelligatur
& Petrus & Paulus & ceteri Apostoli & apo-
stolici viri. Quod autè additur, In deserto,
docere videtur vocem hanc propriè pertine-
re ad Ioannem: ipse enim in deserto versaba-
tur, ut dicat propheta venturum magnũ pro-
phetam, & illum versaturum nõ in vrbe, sed
in deserto, atque ibi prædicaturum Euange-
lium. Quòd etiam possit aliter accipi, vide-
tur ex eo quod mox additur: Rectas facite in
solitudine semitas Dei nostri, Vbi solitudo
figurata est siue Iudæi sint, siue Gentiles, siue
vtrique: illud autem, *Parate viam Domini* i-
dem est cum eo, quod in euangelio dicitur,
pœnitentiam agite.

Omnis vallis exaltabitur, &c.) His verbis in
summa significatur expeditio & facilitas iti-
neris: Futurum est coruscante Euangelio quòd
nunc prædico, ut iter, per quod ingredien-
tur homines, facile sit & expeditum, omnia
illa impedimenta quæ erant in genere huma-
no siue per peccata siue per legis difficulta-
tem, tollentur. Omnis ergo vallis exaltabi-
tur, id est, qui manent nunc peccatorum pon-
dere pressi, erigentur per Christi Euange-
lium: *Et omnis mons & collis humiliabitur*) hoc est,
qui nimium sibi fidebant, desistent sibi fide-

re: *Et erunt praua in directa, &c.)* id est, Gentes
asperæ, distortæ & intractabiles feritate, di-
scant mitescere ad Christi doctrinam, præ-
bebunt se dociles formandosque ipsis Apo-
stolis.

Et reuelabitur gloria Domini, &c.) Id est, exhi-
bebitur tale aliquod opus, per quod Domi-
nus glorificabitur: edetur nobilissimum ex-
emplum humanitatis & benignitatis Dei,
quando praua ista fient in directa, & aspera
in vias planas: Tunc videbitur quàm bonus
sit Dominus quãdo spiritus Domini effun-
detur supra omnem carnem, quando in istis
regionibus vbi colebantur Ioues, Mercurij,
ligna, lapides, adorabunt Deum in spiritu &
veritate: Tunc agnoscent omnes quod os Do-
mini locutum est. In voce (caro) notatio est:
Significatur enim omnes qui ad doctrinam
Euangelij cor adferent carneum, id est, qui
præbebunt se dociles.

Vox dicentis, clama. Et dixi. *Quid clamabo? Om-
nis caro fœnum, & omnis gloria eius quasi flos
agri. Exsiccatum est fœnum, & cecidit flos: quia
spiritus Domini sufflauit in eo. Verè fœnum est populus.
Exsiccatum est fœnum, & cecidit flos, verbum autem
Domini manet in æternum.*

Vox dicentis, &c.) Hactenus autem pro-
posuit propheta lætissimum Euange-
lium: quod verò iam dicit, non tam Euan-
gelium est, quàm philosophia, quam intel-
lexerunt etiam Plato & Aristoteles. Com-
mentarius autem Hiero. super hunc locum
sic habet: Reuera si quis fragilitatem carnis
aspiciat, & quòd horarum momentis cresci-
mus atque decrescimus, nec in eodem statu
manemus, ipsumque quod loquimur, dicta-
mus & scribimus, de vitæ nostræ parte præ-
teruolat, non dubitabit carnem fœnum di-
cere, & gloriam eius quasi florem fœni siue
prata camporum. Qui dudum infans, subi-
tò puer: qui puer, repente iuuenis: & vsque
ad senectutem per spacia mutatur incerta: &
ante se senem intelligit, quàm iuuenem non
esse se miretur. Pulchra mulier quæ post se
adulescentulorum trahebat greges arata frõ-
te contrahitur: & quæ prius amori, po-
stea fastidio est. Quod & egregius apud Græ-
cos scribit, Orator, speciem corporis aut tem-
pore deficere, aut languore consumi. Ha-
ctenus Hieronymus. Sed quorsum hæc phi-
losophia, quam etiam Gentilis intelligit?
Quantum colligere licet ex cõmentarijs
Hiero. ideo Esaias hanc philosophiam de fra-
gilitate humanæ naturæ adducit: ut intelli-
gant homines quòd suis viribus non possint
ad hoc Euangelium aspirare: ut agnoscant
quod ex natiuitate carnali nihil habeat, quã
quòd sint fœnum, fieri tamen posse ut per-
petuò maneant & immortales fiant, si vide-
licet Euangelium amplectantur & illud ve-
nerentur.

Super montem excelsum ascende tu, qui euangelizas Sion, exalta in fortitudine vocem tuam, qui euangelizas Hierusalem. Exalta noli timere. Dic civitatibus Iudae: Ecce Deus vester. Ecce Dominus Deus in fortitudine veniet, & brachium eius dominabitur. Ecce merces eius cum eo. & opus illius coram illo. Sicut pastor gregem suum pascet, in brachio suo congregabit agnos, & in sinu suo leuabit, fetas ipse portabit.

Super montem, &c.) Quod ad lectionem attingit, incertum est, an legi debeat, quae euangelizas, an qui euangelizas. Commentarius autem Hieronymi hoc modo habet: Praecipitur Apostolorum choro, ut ad praedicationem omnis carnis, quae visura sit salutare Dei nostri, excelsa conscendant, & de magnis dicturi in sublimibus commorentur. Porro Hebraicum exemplar & caeteri interpretes ponunt in genere feminino, ut dicant: Quae euangelizas Sion, & quae euangelizas Ierusalem. Quod verbum iuxta Graecos ambiguum est, ut possimus accipere vel eam quae annunciat, vel eam cui annunciat. Haecenus Hieronymus. Ex quo licet colligere quod ipse legerit, Quae euangelizas Sion, & ita iubetur Sion, ut annunciet verbum Dei & salutare eius: Ut Sion intelligatur esse vocatiui casus hoc modo: O tu Sion, quae euangelizas, ascende super montem, ecce de te egredietur lex, & verbum Domini de Ierusalem: tu eris magistra orbis terrarum, docebis ea in quibus vera salus sita sit, quod Plato non potuit. Apud Hebraeos, quae euangelizas, est benoni siue forma habens benoni, id est, participij euangelizans siue euangelizatrix. Et quia res magna est, quae nunciari debet, iubetur ascendere montem, ut facilius & a pluribus audiat.

Dic civitatibus Iudae, &c.) Id est, dic reliquis civitatibus illud quod iam sequitur: *Ecce Deus vester, &c.)* Id est, Deus ille totus expectatus & tam diu feruenti animo desideratus, iam adest, corporeis oculis eum videre licet, iam licet eum contrectare manibus: ipse suscipiet bellum contra mundi principem, id est, diabolum: ipse alligabit fortem & diripiet vasa eius, hoc est quod dicit, In fortitudine veniet.

Et brachium eius dominabitur.) Id est, non dominabitur nobis amplius peccatum siue malum habitans in carne nostra, sed dominabitur in nobis brachium Dei, id est, fortitudo Dei & gratia illius. Gratia enim Christi fit quod non dominetur in nobis peccatum: in omnibus illis turbinibus irae, inuidiae, superbiae, ita agere, ut non obruamur, ut non vincamur, licet interdum maculemur, beneficium Christi est maximum & pulcherrimum.

Ecce merces eius cum eo) Id est, in promptu habet mercedem & in numerato: *Et opus eius cum eo)* Id est, facere erit ei maximè in prom-

ptu. Merces hoc loco ad utrumque pertinet & ad bonum & ad malum hoc sensu: Qui per fidem Christum receperint accipiet aliquid ab eo, nimirum vitam aeternam: Similiter qui ipsum rejiciet, etiam accepturi sunt aliquid, nimirum aeternam damnationem.

Sicut pastor gregem suum pascet) Istud in primis pertinet ad euangelium, hoc sensu: Tam diligens erit erga homines, quam est pastor erga agnos suos: quicquid praestat agnis pastor, hoc praestabit & hodie praestat Christus suis, portat eos in humeris, dirigit, pascit &c. Non dixit autem propheta, In brachio suo congregabit tauros, hircos & arietes, quibus per Ezechielem cominatur, quod lacte vescantur, & operiantur lanis, & infirmum comiterant gregem: Sed dixit, agnos, id est, simplicem plebem & innocuum populum Christianum. *Et fetas oves ipse portabit)* per quas intelligit Hier. Apostolos & apostolicos viros, omnesque Ecclesiae doctores, qui salutem parant plurimorum.

Vis mensus est pugillo aquas, & calos palmo pedem aut: quis appendit tribus digitis molam terrae? et librauit in pondere montes & colles in statera? quis adiuuit spiritu Domini? aut quis consiliarius eius fuit, et ostendit illi? Cui quo inuit consilia, et quis instruxit eum semitam iustitiae? & erudiuit eum scientia? & viam prudentiae ostendit illi? Ecce gentes quasi stilla situlae, & quasi momentum staterae reputatae sunt: Et insulae quasi puluis exiguus, & Libanus non sufficiens ad succendendum, & animalia eius non sufficientia ad holocaustum. Omnes gentes quasi non sint, sic sunt coram eo, & quasi nihilum, & inana reputatae sunt ei.

Vis mensus est pugillo aquas, &c.) Et hic philosophia est, eaque physica. Dicerent forte Gentes, Tu dicis ista, tu proponis nobis istud euangelium: Est istud probabile, quod Deus ipse veniet & haec faciet nobis? Propterea ne quis difficilem putaret esse vocationem Gentium, & quod omnis caro videret salutare Dei: quod ipse Dominus veniret in fortitudine, redderetque vnicuique secundum opus suum: instarque pastoris agnos foueret in sinu, & fetas ipse portaret: describitur eius magnitudo, quod nihil erit ei impossibile, & qui vniuersa condiderit, creatorque sit omnium, etiam haec quae comparatione eorum praua sunt, valeat perpetrare. Sic Hier. ac si dicat propheta: Non est Deo difficile haec praestare, habitare in nobis, dare nobis spiritum suum, per singula momenta regere nos: non est inquam ei difficile, propter ipsius magnitudinem. Magna quidem res est minimo digito, quem vulgo gustatorem vocant omnem aquarum vastitatem ponderare seu pugillo mensurare: Est praeterea res magna tribus digitalibus tantam molem ipsam videlicet terram suspendere: Qui autem haec fecit, Dominus est, ipsi etiam facillimum erit ex lapidibus facere filios

filios Abraham, id est, ex Gentibus filios Dei. Propter hanc causam, hanc de magnitudine Dei philosophiam proponit propheta. Quod autem pugillum vocat, & palmum, humanae consuetudinis vtitur verbis atque mensuris ut incomparabilem Dei potentiam per nostra verba discamus. Pro pugillo Aquila transtulit minimam siue paruum digitum. Significat aut palmus extentam manum a pollice usque ad extremum digitum, quod si contrahamus manum, iam pugillus efficitur. Possit iam aliquis mirari, quare Deus haec faciat, cur ipse veniat & portet fetas in humeris? quare & tandem post tot elapsa saecula venerit? quare Gentes a cognitione ipsius omnino alienas ad fidem vocauerit, Iudaeis quibus legem dederat, quibus promissiones factae erant, reiectis? Hoc autem a nostra noticia absconditum est, & nisi audiamus ab aliquo Dei consiliario, non possumus intelligere. Paulus in genere significauit in epistola ad Romanos scripta, cum ait: Nolo vos ignorare fratres, quoniam ex parte contigit caecitas in Israel, &c. Ex illo loco intelligere possumus quorsum propheta quae sequuntur dicat, videlicet: Quis adiuuit spiritu Domini, & consiliarius eius fuit? Ideo quemadmodum diximus, propheta haec proponit, ut desinat homo inquirere, quare ipsemet Deus haec & his modis fecerit, quia hoc consilium non est notum hominibus, & longè ab eorum intellectu remotum.

Ecce gentes quasi stilla situlae) Et haec pertinent ad Dei potentiam intelligendam, & eodem consilio proponuntur quo alia. Commentarius autem Hier. sic habet: Omnes gentes quae non nouerunt creatorem suum, siue vniuersum mortalium genus ad comparationem Dei quasi stilla situlae sunt, & quasi momentum statera, quod leui pondere in alteram partem declinat. Pro puluere exiguo, in Hebraeo est vnica vox, qua significatur leuissimum puluis, qui vento raptante sapè in oculos mittitur, & sentitur potius, quam videtur. Democritus autem & Epicurus huiusmodi pulueres atomos vocat: Theodotion verò & Symmachus Hebraicum ponentes, dixerunt: Ecce insulae sicut Dar, quod cecidit. Minutissima ergo frustula pulueris & penè inuisibilia hoc verbo appellantur.

Et Libanus non sufficiens, &c.) Etiam ista pertinent ad magnitudinem Dei ostendendam, hoc sensu: Tantus est Dominus Deus, quae omnia ligna Libani, & armenta quae in eo pascuntur holocaustis ipsius sufficere nequeunt: Deo nihil satis dignum potest offerri, tanta est eius magnitudo: simulque haec dicit, ut homines abducatur paulatim ab idololatria.

Omnes gentes quasi non sint, &c.) In Gentibus Hier. etiam intelligit Iudaeos, hoc sensu: Om-

nes omnino homines sine exceptione sic sunt coram Deo quasi non sint. Quod Hebraice dictum est, sicut & apud Paul. in priori epist. ad Cor. Elegit Deus ea, quae non sunt, id est, quae pro nihilo habentur, quae in nulla sunt estimatione. Latine ergo diceremus hoc modo: Omnes homines ad Deum comparati nullius sunt momenti, nullius estimationis, imò nihil omnino.

Si ergo similem fecisti Deum? aut quam imaginem ponetis ei? Nunquid sculptile constabit faber, aut aurifex auro figurabit illud, et laminis argenteis argenteus? Fortè lignum & imputribile elegit, artifex sapiens quærit quomodo statuat simulachrum, quod non moueatur. Nunquid non scietis? Nunquid non audistis? Nunquid non ammittat est vobis ab initio? Nunquid non intellexistis fundamenta terrae?

Si ergo similem fecisti Deum? &c.) Hoc dicit contra omnes idololatrias, hoc sensu: Cum tantus sit Deus, & tanta eius maiestas, quod respectu magnitudinis eius omnes homines sint tanquam nihil, quomodo eum representare potestis imaginibus? Grata autem esse debet gentibus haec earum mentio, quod etiam in illo capite ubi euangelium annunciat de ipsis sermo fit, ut sciant etiam se pertinere ad euangelium: Atque irridet propheta stultitiam Gentium putantium hoc esse Deum, quod faber aurius aut argentarius fecit. Nec sistere se potest: Fortè (ait) lignum & imputribile elegit artifex sapiens, & quærit quo modo statuat, hoc est, laminis, clauisque compingat simulachrum, ne moueatur & ventorum flatibus deiciatur. Haec autem dicit propheta, ut idolis reprobatis euangelicæ doctrinae parat viam.

Nunquid non scietis?) Pro quo alij legunt, Nunquid non audistis? Nunquid non audistis? id est, ut videtur ex commentarijs Hier. non autem ex textu, qui habet, Nunquid non scietis? Verba autem Hiero. in commentarijs haec sunt: Ab initio naturali lege vos docui, & postea per Moysen lege scripta testatus sum, quod nihil essent idola, & quod creator mundi ipse est Deus. Pro lectione autem, quae habet, Nunquid non scietis? Aduertendum verba futuri temporis apud Hebraeos habere significationem modi potentialis, quare sensus iste erit: Nunquid non scietis? id est, nonne potuistis hoc facillimè aduertere? Nunquid audietis? id est, nunquid facillimè vobis fuerit audisse, quod lapides non sint dii? Nunquid non annunciatum est vobis ab initio? hoc est, nonne iam statim ab initio semper extitit veri Dei cognitio, nunquid illa per manus vobis est tradita iam inde ab Adam condito & lapso? *Nunquid non intellexistis fundamenta terrae?)* Id est, Vel hinc ex ipsis videlicet terrae fundamentis cognoscere poteritis non Iouem aliquem esse aut Mercurium qui eam fundauit, sed aliquid maius Ioue & Mercurio.

Qui sedet super gyrum terra, & habitatores eius sunt quasi locusta. Qui extendit velut nihilum calos, expandit eos sicut tabernaculum ad inhabitandum. Qui dat secretorum scrutatores, quasi non sint, iudices terra velut inanes fecit. Et quidem neque plantato, neque sato, neq. radicato in terra truncorum. Repente flauit in eos, & auerunt, & turbo quasi stipulam auferet eos: Et cui assimilastis me, & adequastis me, dicit sanctus?

Qui sedet super gyrum terra) Instar regis ac principis & gubernatoris, atque ad totam terram collati homines sunt quasi locustæ. Qui extendit velut nihilum calos) p quo in Hebræo est: Qui extēdit velut telam celos. Et expandit eos, &c.) hoc est, quemadmodum homines extēdunt papilionēs, sub quibus agant: & ita expādit celos Deus instar papilionum, sub quibus agamus.

Qui dat secretorum scrutatores, &c.) id est, sapientes & magnos in hoc sæculo, quos admiramur ob sapientiam, aufert, perdit, & in nihilū redigit. (iudices terra) velut Xerxem & innumerabilem eius exercitum, ac varios Reges terræ, quos & Græca, & Barbara, Romanaque narrat historia, omnes hos destruxit, & velut in nihilum redegit.

Et quidem neque plantatos, &c.) Hoc modo legit Pellicanus & Rober. Steph. & Hebræi etiam pluraliter legūt. Sensus est: Principes & terræ Reges cūm maximi esse videantur, & valdè potentes in terra, tamen non sunt plantati, neque sati, nec est radicans in terra truncus eorum, facillimo vento ad Dei iussum subitò euerti possunt. D. Hier. tamen in singulari legit hoc modo: Equidem neque plantatus, neque satus, neq. radicans in terra truncus eorum. Nonnulla etiam exempla ria legunt: Equidem neque plantato, neque sato, neque radicato in terra truncus eorum. Repente flauit in eos) flatum vocat iussum Dei, tantummodo iussit, volo perire hunc Regē & illum, & factum est, & quānī facilè & repente stipula turbine & tempestate raptatur, tam facile est Deo repente cuertere Reges & Principes.

Et cui assimilastis me? &c.) Cūm ergo tanta sit potentia mea atque maiestas, cui me similitudini comparatis? quo simulachro representabitis me tam potentem, dicit sanctus, id est, ipse qui natura sanctus est, & a quo sanctitas tem habet, quicunq. sanctus est? **L**euate in excelsum oculos vestros, & videte, quis creauit hac? Qui educit in numero militiam eorum, & omnes ex nomine vocat, p. & multitudinem fortitudinis & roboris virtutis que eius, neque vnum reliquum fuit. Quare dicitis Iacob, & loqueris Israel, abscondita est via mea à Domino, & à Deo meo iudicium transibit? Nunquid nescis aut non audisti, Deus sempiternus Dominus, qui creauit terminos terræ non deficiet neque laborabit neque est inuestigatio sapientie eius? Qui dat lassio virtutem, & his qui non sunt, for

itudinem & robur multiplicat. Deficient pueri, & laborabunt, & iuuenes in infirmitate cadent. Qui autem sperant in Domino, mutabunt fortitudinem, assument pennas, sicut aquila, current & non laborabunt, ambulabunt & non deficiet.

Leuate in excelsum oculos, &c.) Quasi dicat, Cur non potius ex creaturarum magnitudine intelligitis conditorem? Si non creditis verbis, saltem oculis vestris credite, illos cōsulite: considerate cælum & terram, & ex celorum, elementorum omnium seruitute potestatem Dei cogitate. Qui educit in numero militiam eorum, &c.) scilicet celorum. Educit aut iuxta numerum celorum militiam, quia & sol & luna & astra, quæ Abraham numerare non poterat, ipsi numerata sunt, iubetq. vt vnūquodque eorum suo seruiat officio, & certis temporum spacijs absoluat cursum suum: Sol autem vno anno, lucifer vesperque bienio, Luna verò singulis mensibus. Et omnes ex nomine vocat) id est, omnes stellas nominatim vocare potest, sicut pater familias suos domesticos: Quemadmodum patrifamilias ad iussum obtemperant omnes qui ad familiam ipsius pertinent, ita ipsi Deo stella ad nutum eius obtemperant, tanta est magnitudo eius & virtus: Neque vnum reliquum fuit) id est, non etiam vel vnum detrectat officium suum, sed omnia feruiunt Deo suo ordine. Quare dicitis Iacob, etc.) Ecce hæc ad eò nota sunt, vt etiam barbaræ gentes intelligant, illè sciūt Deum nihil latere, & omnia illius arbitrio gubernari. Quare ergo tu Iacob, id est, duæ tribus, & item tu Israel, id est, decem aliæ tribus, quæ iam captiua ductæ estis ad Assyrios, quare inquam dicitis, ad Deum terræna non pertinent, nec considerat quid vnusquisque nostrum gerat, cūm sitis edocti à lege & prophetis? Et à Deo meo iudicium meū transibit) id est, non est illi curæ siue iustè viuam siue iniustè: Hactenus sumus habite populus Dei, ecce iam opprimimur ab hostibus, Deus non liberat nos, non ergo illi cura est de nobis. Respondet eis propheta siue Dominus, cūm ait:

Nunquid nescis) hoc est, non intelligitis saltem scripturis docentibus, quòd Deus est sempiternus, qui creauit omnia? Non deficiet neque laborabit) vt intelligat tuum iudicium: putatis Deo hoc operosum esse de singulis iudicare? An iustè opprimamini ab hostibus, an iniustè, non est ei operosum, in hoc non deficiet neque laborabit. Quia non est inuestigatio sapientie eius) id est, tanta est sapientia eius, vt non deficiat, aut per hoc quicquam distrahat: Quin potius (nam per correctio nem additur quod sequitur) non solum ipse non fatigatur, sed etiam lassus & defatigatus dat virtutem.

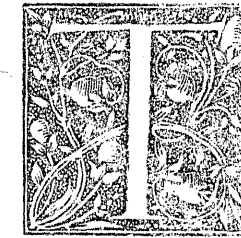
Et his qui non sunt, &c.) hoc est, qui in hoc sæculo videntur esse quasi nihil, virtutem, roburque

burque multiplicat: Quicunque aliquid possunt, Deo dante possunt: Quia autem multi gaudent in sanitate corporis, in fortitudine, in adulescētia, quasi hæc essēt perpetua, subiungit & dicit quòd florēs ætas citò deficiat, & corpora robusta marcescant: Deficient pueri) id est, adulescentes qui sunt in primo ætatis flore, & iuuenes robustissimi per imbecillitatem deficiēt. Qui autem sperant in Domino & eius misericordiam semper præstolantur, mutabunt fortitudinem. Si quis conscius suæ infirmitatis, quod non posset superare mundum, carnem, diabolum, discat inuocare misericordiam Dei, & illi confidere, quantumuis magna ingruat tentatio, & videatur maculari, tamen mutabit fortitudinem. Vide Paulum in epist. ad Ephes. Renouamini spiritu mentis vestræ. Et ad Coloss. Nolite mentiri inuicem. Quod illis locis intelligit Apostolus vocabulis renouandi, induendi, exoliandi, exuēdi, hoc intelligit Esaias voce sua mutare, id quod melius agnosceretur ex locis cognatis quæ vbique multa sunt. Et imprimis Genesis. 35. Abijcite Deos alienos qui in medio vestri sunt, & mundamini & mutate vestimenta vestra. Proprior deinde locus est Esaiæ 9. Sycomoros succiderunt, sed cedros immutabimus. Ipsi ciues Samariæ opibus suis confidentes nihil mouebantur minis prophetarum, dicebant: Si domos nostras hostes subuerterint, nouas extruemus & qui dem multo sumptuosiores: pro sycomoris, ex quibus iam ædificia nostra extructa sunt vtemur lignis cedrinis. Est & alius locus apud Iob ca. 14 vbi vox mutare flexum habet: Si præcisum, inquit, fuit lignū, adhuc immutabit scilicet se, vel adhuc inno uabit scilicet se, ita est ad verbum, quod ad sensum trāstulit Hier. rursus virescet. Et ca. 29. Gloria mea semper innouabitur & arcus meus in manu mea instaurabitur, vbi ad verbū in Hebræo est, & arcus meus immutabitur siue innouabitur, hoc est, vires meæ crescent & augebuntur. Ex istis locis præsens hic Esaiæ locus facillimè intelligitur. Mutabunt fortitudinē, hoc est, abijciēt vetera, fragilia, humana, terrena, atq. pro illis accipient noua, & celestia & spiritualia: & tale mutare est apud Esaiam hoc loco: Non sequentur quæ dictabit caro, sed induent nouum quendam hominem, qui secundum Deum creatus est in iustitia & veritate, eius gratia transferentur in supernaturalem fortitudinem.

Assument pennas sicut aquila.) D. Hier. quemadmodum ex eius commentarijs colligitur, hic transitum agnoscit ad illa bona, quæ in futura vita speramus, habet enim iic: Crebro diximus aquilarum senectutem reuiuiscere mutatione pennarum, & solas esse quæ iubar solis aspiciunt & splendorem radiorum eius possint micantibus oculis intueri, pullos-

que suos an generosi sint hoc experimento probent. Significatur itaque & sanctos re-puerascere, & assumpto immortalī corpore non sentire laborem mortalium, sed rapi in nubibus obuam Christo. Sed non videtur necessarium hunc transitum agnoscere, quia possunt conuenire his etiam, qui adhuc in mortali corpore moriantur, Paulo & cæteris similibus.

CAPVT XLI.

IACEANT ad me insula, & gentes mutent fortitudinem. Accedant, & tunc loquamur, simul ad iudicium propinquemus. Quis scitabit ab oriente iustum, vocauit eum, vt sequeretur se?

Caput 40. 41. & aliquot sequentia pertinent ad idem argumentum, quibus collatis multò melius intelligentur quæ dicuntur. Continent autem verum Euangelium & magnam conscientiarum consolationem: Verum hanc tantam rem non vbique simpliciter proponit propheta, sed adhibet obscurum typū, quod mirādum est, maximè quia in typum adhibet Cyrum Persarum Regem. Si autem Dauidem aut Iosiam aut similem aliquem in typum adhibuisset, minus mirabile videri potuisset. Siquidem Cyrus et si cōmendatus Rex fuerit, gentilis tamē fuit & alienus à corpore illo vnde Messias erat nasciturus: an verò ad magisteriū Danielis veram religionem suscepit, postea expendetur. In hoc autē typum Christi gessit, quòd de Iudæis bene meritus est, quos è captiuitate liberos emisit, quemadmodum Christus postea humanum genus. Hoc autem beneficium à Cyro præstitum multo tempore post Esaiam extitit, vt colligere licet ex 2. lib. Paral. in cuius vltimo cap. sic scribitur: Anno primo Cyri regis Persarum ad explendum sermonem Domini, quem loquutus fuerat per os Ieremiæ, suscitauit Dominus spiritū Regis Persarum & laxauit captiuitatem. Propheta autem siue sermo de quo loquitur secundus liber Paral. habetur 25. Ieremiæ, vbi prædicit populum Iuda in Babylone captiuum futurum annis 70. Jam inter Esaiam & Ieremiam fuerunt anni. 150. vnde mirandum prophetam Esaiam his capitibus Cyrū proprio nomine appellare, qui tanto tempore post nasciturus erat. Sicut aut in superiori capite, ita & in hoc quædam sunt, quæ etiā Plato & Cicero intelligerēt, videlicet de vanitate idolorū: Cū iudicio naturali intelligi detur, impium esse & insanum colere idola, ex postulat Deus cum hominibus quare colant idola: An aut cum solis Iudæis expos-

Eph. 4.
Col. 3.

Iob. 29.

stulet, an potius cum omnibus terrarum nationibus, nō satis certum est, & propterea diligenter inspiciendæ sunt circumstantiæ. Dicit ergo propheta:

Taceant ad me insulæ) Hoc est, attendant aliquantulum longè disiti in populis, sint aliquantulum in silentio & aduertant quædicam. Si propriè ad Iacob & Israel hæc pertinere dicamus, iste erit sensus: Ego faciam testem controuersiæ, quæ est inter me & Iacob & Israel, aliquem Gentilem, an defuerim partibus meis, Jan ipsi suis: Taceant insulæ, hoc est, præbeant silentium, dum ego exostulo cum populo meo de cultu idolorum. Insulæ autem iucundum vsus habēt in scripturis, & non nisi ex scripturis peteret significatum illarum. Cap. 11. huius prophætæ insularum nomine tota Occidentalis plaga significatur. Cap. 24. apertè nomine insularū significari intelliguntur remotissimi populi, vt infra in hoc ca. cum dicitur: Viderunt insulæ. Nam statim per interpretationem adijcitur: Timuerunt extrema terræ. Quicunque autem Iudæi ad Occidentem & Septentrionem habitabant vsque ad fretum Herculis, phrasi scripturarum insulares vocantur. Vide quæ annotata sunt in cap. 24. super illud: In insulis glorificate nomen Domini. Et ca. 11. super illud: Et adijciet Dominus secundò manum suam ad possidendum residuum populi, quod relinquetur ab insulis maris.

Et gentes mutent fortitudinem, &c.) Nō est, hoc loco *Agoin*, quam vocem interpretes ferè vertunt gentes, sed alia vox est in Hebræo illa nimirum, quæ 2. Psalm. vertitur populi: Quare fremuerūt Gentes, hoc est iuxta Hilariū, Herodes & Pilatus: & populi, hoc est, seniores & Iudæorū principes meditati sunt inania? Atque hoc modo vertit hic Pagn. dicens: Populi mutent fortitudinē. Sensus ergo est: Deponant gentes pristinam imbecillitatem, & supernaturalem induant fortitudinem, ne per pristinam imbecillitatem non possint Dei audire sermonem: in hac enim re opus est diuina virtute & fortitudine supernaturali, alioquin non intelligent neque recipient stultam crucis Christi prædicationem: Hunc sensum videtur dare Hiero. Forte non malè etiam hoc modo exponeretur: Gentes mutent fortitudinem, hoc est, armēt se consilio & argumētis, ego proponam rem quam diligenter oportet expendere: Istud probabile facit quod infra dicitur, Adferite si quid forte habetis, id est, si habetis fortia argumenta adducite in medium: quasi instituta sit disputatio contra gentiles de cultu idolorum, & postquam inuitauit insulas & populos, proponit iudicium & disputationē dum ait:

Quis suscitauit ab Oriente iustum?) Hoc est, quis

ex omnib. vestris dijs potuit præstare, quod ego præstiti in quodam iusto? Magnum hoc loco dubium est, quis sit iustus iste. Quidam enim significari putant Cyrum Persarum regem. Hebræorum autem nonnulli de Abraham dictum putant. Quis suscitauit Abraham ab Oriente, hoc est, à Chaldæis, & vocauit vt suæ pareret iusioni, vt egrederetur de terra & patria sua in terram quam nesciebat, cui tradidit in manus Reges qui venerant contra Sodomam & Gomorram? Sed quæ sequuntur, maiora sunt quam quæ possint cōpetere in Abraham, vnde Hier. ad Christum refert, hoc sensu: Quis talem aliquem doctorem misit vnquam in mundum, qualis est Christus? Iam quæstio est, quomodo Christus dicatur suscitatus ab Oriente. Quis autem sit Oriens, Hie. hoc loco non interpretatur, sed circa finem aliquo modo inlinuat, non tamen satisfacit. Haymo autem hoc modo exponit: Ab Oriente, id est, Iudæa, quæ consistit in partibus Orientalibus. Sed videndum an Iudæa sit inter partes simpliciter Orientales magis, quam Aegyptus: quod si non, commentarium Haymonis non est multum probabile. Deinde an in Iudæa facilè agnoscatur sint, patriam suam hoc modo hic appellari. An Iudæus hunc sensum hic agnosceret: Quis suscitauit ab Oriente, id est, solo vestro natali Messiam? Dionys. verò Carth. interpretatur, Ab Oriente, id est, de celo, secutus Hie. & addit in commentarijs, imò ipse Christus Oriens appellatur apud Zachariā: Ecce vir Oriens nomen eius. Verū mihi alia vox est in Hebræo nimirum *מִצְפֵּן* tsemah, quæ non ad plagam sed ad germen pertinet, vnde qui hodiè vertunt ex Hebræo, hoc modo legunt: Ecce vir germen nomē eius. Hoc verò loco apud Esaiam in Hebræo est *מִצְפֵּן* misrah, quod nomen plagæ est, vbi sol oritur, hoc est, talis est oriens hoc loco, qualis est in cantico Zachariæ: Visitauit nos oriens ex alto. Vbi Græcis est *ἀνατολή*, qua voce significatur regio ipsa seu plaga orientalis & ipse sol oriens, & nomine solis siue orientis metaphoricè Christus, qui est sol iustitiæ, qui visitauit nos veniēs ex alto. Thomas autem qui nomine iusti Cyrum intelligit, facile exponit Orientē, quia Persæ quorum Rex Cyrus fuit, Iudæis sunt Orientales. Ad hunc sensum etiam inuitat verbū, suscitauit, quod hic ponitur: Nam & illo vtitur secundus liber Para. de Cyro loquens, Suscitauit Dominus spiritum Regis Persarum. Quare cum maiora dicuntur, quam quæ cōpetere possunt in Cyrū, intelligatur Christus relicto typo ipso videlicet Cyro, quod non est rarum in Prophetis. Pro iusto autem in Hebræo est iustitia, quod Hiero. vertit iustum, hanc fortè ob causam, quod quæ sequuntur, personæ magis conueniāt, quam rei: & idem puto sequutos

sequutos Hebræos, qui etiam iustitiam, iustū interpretatur. Septuaginta tamen interpretes, qui hoc loco verterūt iustitiam, pergunt sic vertere quasi ad qualitatem pertineat. Legunt enim, Et vocauit eam, nō eum. Sensus autem de Cyro talis est: Vos insulæ vt intelligatis potētiam meam, & vos Iudæi qui diffiditis potētiam meæ, & confugitis ad falsos Deos, quis effecit vt Cyr⁹ rex Persarū à Iudæis alienus ita bene mereretur de Iudæis? Hoc vestra studia o Iudæi efficere non possent, hoc neque dii vestri, o Gentes præstare possent, solius Dei opus est, qui in rebus ita desperatis suscitauit spiritum Cyri à Iudæorum populo profusus alieni, & vocauit eum vt sequeretur se, hoc est, vt pareret suæ iusioni, & bellum susciperet aduersus Babilonios.

Dabit in conspectu eius gentes, & reges obtinebit. Dabit quasi puluerem gladio eius, sicut stipulam vento raptam arcui eius. Persequetur eos, transibit in pace semita in pedibus eius nō apparebit. Quis hæc operatus est, et fecit vocans generationes ab exordio? Ego Dominus, primus & nouissimus ego sum. Viderunt insulæ & timuerunt, extrema terræ obstupuerunt, appropinquauerunt & accesserunt.

Dabit in conspectu eius gentes, &c.) Id est, vteatur facillimis & maximis triumphis: *Dabit quasi puluerem, &c.*) id est, omnia erunt illi facillima superatu: *Transibit in pace*) id est, euadet in columis: *Semita in pedibus, &c.*) id est, nō sentiet laborem viæ. Sumptum istud videtur ab ijs, qui tam leuiter calcant terram, vt non appareat vestigium. Quæ hæcenus dicta sunt, secundum literam cōpetere possunt in Cyrum: habuit enim ille maximas & clarissimas victorias. Verū longè plenius agnoscuntur in Christo & victoria verbi Dei, quem admodum pulchrè exponitur in psalm. Dixit Dominus Domino meo &c. cū dicitur: Dominus à dextris tuis confregit in die iræ suæ Reges: Iudicabit in nationibus, implebit ruinas, cōquassabit capita in terra multorū, hoc est, verbum Dei maximas faciet victorias: qui sunt superbi, auari, libidinosi, conterentur verbo Dei, nō quidem vt non sint, sed vt tales non sint: hoc est, conterentur in ijs superbia, auaritia, luxuria &c. & sient omnia plena fœlicissimis cadaueribus.

Quis hæc operatus est, &c.) Id est, Quis tam insignia præstitit, faciens perpetuum quēdam generationū decursum, vt vnusquisq; suo & debito veniat tēpore? Est perpetuus quidam & vnus ciuitatis Dei decursus à primo Abel iusto vsque ad vltimum. De qua re vide Augustinū in libro de ciuitate Dei. Deus in sua familia voluit succedere sibi per generationes alios alijs: voluit vt suo tempore veniret Abraham, deinde Isaac, & postea tandem voluit Christum esse in hac genera-

tione: Hoc enim est vocare generationes ab exordio, facere vt succedant sibi gentes in hac familia. Præterea voluit Deus vt suo tēpore nasceretur Nabuchodonosor, qui Iudæos in captiuitate deduceret & quod deinde in regnum eius succederet alius & tandem veniret Cyrus qui laxaret captiuitatē Iudæorum. Quia autem sciscitantis affectu dixerat, quis suscitauit ab oriente iustum? sibi ipse respondet, quod Dominus Deus est, qui hæc operatur.

Viderunt insulæ.) id est, Insulares & remotissimi populi viderunt hunc iustum sic suscitatum & hanc potentiam, & timuerunt: & exponens quid insularum nomine intelligat, subiicit: *Extrema terræ obstupuerunt, &c.*) quod maius est, quam vt in Cyrum competere possit, & multò minus in Abraham, cuius victoriam non timuerunt insulæ. Quare verisimile est Spiritum sanctum nos hic aduertere voluisse ad cogitandum maiores victorias. Intelligatur ergo locus iste de Christo, hoc sensu: Remotissimæ Gentes etiam vltra mare sitæ intellexerunt CHRISTVM, audierunt prædicationem Euangelij, obstupuerunt ad victoriam verbi Dei, & adiunxerunt se fidei CHRISTI. Sic in Psal. Ipsi videntes sic admirati sunt, conturbati scilicet ad prædicationem Euangelij, cum hinc videret peccatorum turpitudinem, hinc puritatem Euangelicam, & cesserunt victoriæ verbi Dei.

Vnusquisque proximo suo auxiliabitur, & fratri suo dicet, confortare. Confortauit faber ærarius, percutiens malleo eum, qui cudebat tūc temporis, dicens glutino, bonum est, & confortauit eū clavis, vt non moueatur. Et tu Israel serue meus, Iacob quem elegi, semen Abraham amici mei, in quo apprehendi te ab extremis terræ, & longinquis eius vocaui te, & dixi tibi, Seruus meus es tu, elegi te, & non abieci te. Ne timeas, quia ego tecum sum, ne declines, quia ego DEVS tuus. Confortaui te, & auxiliatus sum tibi, & suscepit te dextera iusti mei.

Vnusquisque proximo, &c.) In remotissimis istis insulis vnusquisque proximo suo dicet, recede ab idolis, omitte hæc vana, ausculta ad Matthæum, ad Lucam, & indue nouam fortitudinem, cōfortare in Christo. Alij verò ista ad Iudæos referunt, vt sit aduersatiua sententia, hoc modo: Gentes recipient Christum, sed nos tamen non sinamus nobis eripi idola, sub quibus nobis melius est: Vt describatur conspiratio eorum, qui colebant idola, aduersus Apostolos & prædicatores Euangelij, in ista conspiratione vnusquisque proximo suo auxiliabitur & dicet, confortare: Paulus iste conatur nobis auferre templa & euertere cultum idolorum & ipsa idola, resistamus fortiter: Ad hunc sensum inuitant quæ sequuntur:

Confortaui faber, &c.) Hunc locum paulò aliter

aliter transferunt, qui hodie vertunt ex Hebræo, hoc modo: Confortauit faber lignarius artificem lenientem malleum ad percussionem bractearum super incudem, dicens artifici, coniunctio bractearum bona est, & confortauit singulam earum clavis ne moueatur. Vox autem Hebræa hoc loco generalis est ad omnem artificem, & est accusatiui casus, & præponitur ei (&) sed res non est adeo magni negotij vt multis egeat contentionibus.

Et tu Israel serue meus, &c.) Hæc sunt Euangelij, & optimus huius loci commentarius est legere sex capita sequentia, quæ ad idem Euangelium pertinent, & valde erigunt animū hominis Christiani. Animus enim humanus naturaliter deijcitur propter miseriam, quam in se quotidie experitur, adeo vt parum speret peruenturum se ad beatitudinem: sed contra tales desperationes oportet ex istis magnificis promissionibus concipere magnū animū & spem misericordiam diuinam erga se. De huiusmodi autē spe concipienda habetis in signem locum Augustini in 13. de Trinitate, vbi expendit id, quod habet Apostolus in epistola ad Rom. 5. Comendat autem charitatem suam Deus in nobis, & car. Si sic Deus affectus fuit homini cū adhuc malus esset & peccator, quanta spes concipienda est de misericordia Dei patris erga nos iam reconciliatos per Christum? Istud est argumentum, sex capitum sequentiū, quæ ostendunt effectum Dei patris plus quā paternum etiā erga peccatores. Dicit ergo propheta. *Et tu Israel, &c.*) Agnoscere oportet hic spirituale Israel, non autē carnalem illū. *Semen Abraham* id est, qui imitami fidē Abraham: *Amici mei in quo apprehendi te*) Intelligendū videtur, In quo scilicet Abraham: Sic quidam. Verū quæ sequuntur, Ab extremis terræ, nō satis cōueniunt si hoc modo exponamus. Quare annotandū voculam Hebræam **וְנָא** ascher quæ hoc loco ponitur, significare interdum quia, & Grecis hæc phrasī est nota, vt in quo pro quia dicant. In voce autem apprehendi Hebraismus est, significat enim erranti & infirmanti porrigere manus adiutrices. Sensus ergo est: Ego spiritualem Israël non in Iudæa tantum, sed vbi libet agentē etiam in extremis terræ apprehendi & velut manu duxi, & esse volui in numero amicorum meorum.

Seruum meum es tu, &c.) Hæc omnia dant significationem maximi affectus Dei erga peccatores: *Ne declines* scilicet à veritate Euangelij propter varia, quæ possunt obuenire, quia ego sum Deus tuus adiuuans te.

Ecce confundentur, & erubescunt omnes, qui pernegant aduersum te. Erunt quasi non sint, & peribunt viri, qui contradicunt tibi. Quæres eos, et non inuenies viros rebelles tuos, & erunt quasi non sint.

& veluti consumptio hominis bellantis aduersum te, quia ego Dominus Deus tuus apprehendens manum tuam, dicens q̄ tibi. Ne timeas, ego audiui te. Noli timere vermis Iacob, qui mortui estis ex Israel. Ego auxiliatus sum tibi dicit Dominus, & redemptor tuus sanctus Israel.

Ecce confundentur, &c.) Hæc manifesta sunt & proinde expositione non indigēt, sed hoc solum aduertendum, quod vbi nos habemus, veluti consumptio hominis bellantis, Hiero. & Hebræi pluraliter legunt, hoc modo: Veluti consumptio homines bellantes aduersum te.

Noli timere vermis Iacob, &c.) Istud intelligitur de spirituali Iacob, qui imitatur fidem & apprehendit promissiones Israel & Iacob factas: isti dicitur noli timere: ū quis excidat ab illis promissionibus, reuertatur ad Deum patrem, quia benignus est. Vermis autem appellantur propter humilitatem & contemptum, quia nondum apparuit quid erimus. Causa autem quare non debeat timere, subditur cū ait: Ego auxiliatus sum tibi & tota vita laborandum est Christiano, vt concipiat talem spem de Deo, & in illa semper magis ac magis crescat. *Qui mortui estis, &c.*) qui habemini pro mortuis. *Redemptor tuus, &c.*) In redemptore est typica allusio ad captiuitatem Babylonicam: *sanctus Israel*) id est, ipsius Israelis.

Ego posui te quasi plaustrum triturans nouum habens rostra ferrantia. Triturabis montes & comminues, & colles quasi puluerem ponēs. Ventilabis eos, & ventus tollet eos, & turbo disperget eos, & tu exultabis in Domino, & in sancto Israel lataberis. Egeni & pauperes quarunt aquas, & non sunt, lingua eorum siti aruit. Ego Dominus exaudiam eos, Deus Israel, non derelinquam eos.

Ego posui te, &c.) Commentarius Hier. sic habet: Significat propheta his verbis, quæ prædicatio Evangelica cōterat aduersarias potestates & spiritualem nequitiam eleuantem se contra scientiam Dei quæ pro varietate superbiæ montes appellantur & colles. Paulus aliquis aut Petrus, hoc est, vir ecclesiasticus & Apostolicus turbabit & comminuet & quasi puluerem ponet, hoc est, penitus euertet montes istos & colles, hoc est, superbos quosque: Euertet inquam magno ipsorum bono (est enim non comminatio sed beneficij significatio) vt deposita superbia suscipiant Euangelium Christi in mansuetudine.

Egeni & pauperes quarunt aquas, &c.) Hoc est, Gentium populus, qui non habebant legem & prophetas, nec aliquem doctorem qui eis viam vitæ monstraret, quærit per varia philosophorum dogmata aquas salubres, id est scientiam veritatis, & nō inuenient, quia nō sunt. *Lingua eorum aruit*) sine lege & prophetis. Sic Hier. spiritualiter exponit de Gentibus, sed potest

potest generaliter ad quosuis pauperes pertinere, ad pauperes inquam scripturarum, de quibus in superioribus aliquoties dictū est: cū non contingeret illis veritas & gratia Dei vlla humana industria, Dominus Deus tantum motus misericordia sua respexit illos & exaudiuit eos.

A Periam in supremis collibus flumina, & in medio camporum fontes. Ponam desertum in stagna aquarum, & terram inuiam in riuos aquarum. Dabo in solitudinem cedrum, & pinum, myrtum, & lignum oliuæ. Ponam in deserto abietem, vltimum, buxum simul, vt videant, & sciant, & recogitēt & intelligant pariter, quia manus Domini fecit hæc, & sanctus Israel creauit illud.

A Periam in supremis collibus, &c.) Hæc dicta sunt de spiritu sancto, quem accepturi erant credentes in Iesum. Sic interpretatur Ioannes Euangelista cap. 7. In supremis collibus, id est, in illis locis, in quibus videntur homines semel destituti gratia (quia in supremis collibus non solent esse flumina) ibi erit abundans gratia, ibi erunt dona & virtutes spiritus sancti.

Ponam desertum, &c.) Per desertum significatur Gentilitas nostra, in illa erunt fluentia spiritus sancti, & postquam eruperint in deserto flumina, incipient nasci variae arbores, cedrus, spina, myrtus &c. quæ varietates arborum diuersitate virtutum significat. Pro spina in Hebræo est **שִׁיחָה** schithah, & est genus arboris habens similitudinē spinæ albæ, vnde omnia ferè ligna arcæ & tabernaculi instrumenta facta erant, quæ appellantur sethim, quod lignū præter hoc quod sit imputribile & leuissimum omnium lignorum tam in fortitudine, quā in nitore soliditatem & pulchritudinem facillè superat. Cedrus quoq; & myrtus odoris optimi sunt & imputribiles.

Rope facite iudicium vestrum, dicit Dominus, asserite si quid forte habetis, dicit rex Iacob. Accedant, & nuncient vobis quæcumq; ventura sunt. Priora quæ fuerunt, nunciate, & ponemus cor nostrū, & sciemus nouissima eorum & quæ ventura sunt indicatē nobis. Annunciate quæ ventura sunt in futurū, & sciemus quia dii estis vos. Bene quoque aut male (si potestis) facite & loquamur, & videamus simul. Ecce vos estis ex nihilo, et opus vestrum ex eo quod nō est. Abominatio est qui elegit vos.

Rope facite iudicium, &c.) Hic omittit propheta Euangelij. Sensus est: Qui hæc tenus fuistis idolis dediti, venite & expendite an faciatis quod decet facere homines: hoc enim est prope facere iudiciū: venite in rem præsentem & conferte rationes, adferre si quid forte habetis, hoc est, si habetis aliquid dignum, si quod est verum & solidum argumentum pro idolis, in medium adducite. In Hebræis autem ad verbum est: Adferre fortēs vestros, hoc est, idola vestra, quæ puta-

tis fortissima. Deinde fit apostrophe ad idola ipsa, cū subditur:

Priora quæ fuerunt nunciate.) id est, dicite nobis vel præterita vel futura, & ex rerum euentibus vestram potentiam mōstrate: Certè de ruinis & abolitione templorum nihil potuerunt prædicere: si ergo suū interitum ipsa idola nesciebant, quo modo aliena, vel mala vel bona potuerunt nunciare? Quod si aliquis obiecerit, multa ab idolis prædicta esse, hoc sciendū quod semper mendacium iunxerunt veritati & sic sententias temperarint, vt si vel boni vel mali quid accidisset, vtrunque posset intelligi, vt est illud Pyrrhi Regis Epirotarum: Aio te AEiacida Romanos vincere posse. Illud quoq; signum est, idola Deos non esse, quod nec bene possint facere nec malè: Non quod idola vel dæmones idolis assidentes mala sæpè non fecerint, sed quod nisi concessa eis fuerit potestas à Domino, hoc facere non possent.

Ponemus cor nostrum.) Hebræa phrasī est, qua significatur intendere curam circa rem aliquam. Sensus est: nos afficiemur huiusmodi rebus, & multum erimus illis intenti. cap. 1. Iob. vertit Hiero. considerare: Nunquid considerasti feruum meum Iob, vbi ad verbum est: Nunquid posuisti cor tuum ad feruum meum Iob? Et cap. 4. vertit intelligere: Et quia nullus intelligit, idcirco in æternum peribit.

Ecce vos estis, &c.) Hoc in priori epistola ad Corinthios scripta dicit Apostolus: Scimus quia nihil est idolū. *Et opus vestrum, &c.*) hoc est, omnia vestra sunt plena mendacijs, nihil est veri; omnia sunt simulata.

Scitauit ab Aquilone, et veniet ab ortu solis, Vocabit nomen meum, et adducet magistratus quasi lutum, et velut plastes conculcans humū. Quis annunciauit ab exordio, vt sciamus, et à principio, vt dicamus, iustus es? Non est annuncians neque prædicans, neq; audiens sermones vestros. Primus ad Sion dicet, ecce adsum, et Hierusalē Euangelistās dabo. Et vidit, et non erat ex istis quisquā qui iniret consiliū, et interrogatus responderet verbū. Ecce omnes iniuisti, et vana opera eorum, ventus et inane simulacra eorum.

Scitauit ab Aquilone, et c.) Est hic varia lectio & locus non nihil obscurus est. Hier. autē hoc modo distinguit & interpretatur: Scitauit ab Aquilone, id est, excitauit populum Aquilonem, id est, populum Gentium & ad hoc excitauit, vt credant in eum, qui veniet ab ortu solis, hoc est, in Christū: De ortu autem solis siue oriente dictum est in principio huius capituli: Nomine verò Aquilonis accipit totā plagā ethnicorum etiam si propriè non agebāt in Aquilone, sed quæ ratione id faciat, non exponit hoc loco. Haymo verò hoc modo interpretatur. Gentes in Aquilone degētes suscitauit ab Aquilone nō

proprij nominis, sed figurati, hoc est, à frigore iniquitatis suscitauit ad fidei calorem. Et Hier. super. 3. cap. Jeremiæ Aquilonem facit frigoris duritiem, cum dicit: In diebus illis veniet domus Iuda ad domum Israel, & venient simul de terra Aquilonis, vbi prophetia est de temporibus Christi, ita quod ad litteram etiam Aquilo de toto mundo intelligatur, in quo est durissimum frigus ad Christum. Alij agnoscunt hoc loco synecdochentalem, qualis est apud Matthæum: Multi ab Oriente & Occidente venient, vbi per synecdochen intelligi volunt totum mundum. Alia autem distinctio hæc est: Suscitauit ab Aquilone, deinde sequitur. *Ab ortu solis vocabit nomen meum* & exponunt quidam ad huc modum: Ab Aquilone, id est, de longinquo siue à cælis. Et pro hac interpretatione facit locus qui est apud Iob cap. 26. Qui extendit Aquilonem super vacuum. Propheta autem Iob apud Chaldæos agebat, & eis regio Aquilonaris longissima est simul & latissima, ideo dicit Iob, qui extendit Aquilonem tam longam scilicet plagam super vacuum, id est, rem nihili. Qui verò de Cyro Persarum rege interpretantur, dicunt quod Persia ad Ierusalem partim Aquilonaris est, partim Orientalis. Certè Darij Medi regnū magis vergit ad Aquilonem: Cyri verò ac Persarum magis ad Orientem. Et quia Cyrus possidebat imperium vsque ad Babylonem, intelligi potest Cyrus excitatus ab Aquilone. Sic Jeremiæ capit. 1. Ab Aquilone pandetur omne malum, vbi de Chaldæa sermo est, hoc sensu: A Babyloniorum rege seu Assyrijs subiectis pandetur omne malū. Et Iere. cap. 3. Vade & clama hos sermones contra Aquilonē: Reuertere auersatrix Israel. Iam enim decem tribus ductæ erant in Assyrios. In eadem significatione vocē hanc accipit Ioel cap. 2. cum ait. Et eum qui ab Aquilone est procul faciam à vobis, hoc est, Nabuchodonosor & Reges Chaldæorum, Assyriorumq; populum procul faciā à vobis. Sic quoq; Zacha. ca. 2. Fugite de terra Aquilonis id est, de Babylone. Eandem vocem aliter accipit Daniel capite suo. 11. vbi Regē Syriæ appellat Regem Aquilonis, sicut Regem Aegypti Regem Auftri. Et Syria Iudee etiam Aquilonaris est. Iste ergo Cyrus vocabit nomen, id est, inuocabit me & agnoscat pro vero Deo: *Et adducet magistratus quasi lutum* id est, principes & potentissimos Reges adducet quasi lutum, & premet eos victorij, & omnes sibi facillimè subdet. Istud intelligitur ex Herodoto, qui scribit Cyrum triginta annis fortunatissimis bellis vsū: Subiecit enim sibi Medos qui tum latissimè imperabant, mox Cræsum, deinde reliquā Asiā, & Ionas, & Caras, & Lyprios, & postea Assyrios, in quib. est Babylō, qua expugna-

ta laxauit captiuitatem Iudæorum. D. verò Hier. hæc de Christo exponēs, per magistratus intelligit oēs superbos mundi principes, hos conculcabit, & subijcientur ei quemadmodum lutum figulo, vt faciet ex eis aliud vas in honorem, aliud in contumeliam.

Quis annunciauit ab exordio, &c. Quasi dicat: Hæc talia nullus dæmonum vel idolorum potuit annunciare, nemo prædicere potuit nasciturum aliquem in Perside, qui vinceret imperium Medorum, qui subijceret Asiā, qui expugnet Babylonē. Nullus dæmonum prædicere potuit nasciturum Christum, & victoriam eius nunciare. Qui verò tale aliquid potuit prædicere, illi dici posset. *Iustus es* hoc est, verax es. Et conuertens propheta sermonem ad idola, ait: *Non est annuncians, &c.* id est, inter dæmones non est aliquis annuncians eiusmodi, qualia sunt de Cyro vel de Christo. Deinde sensu aduersatiuo subdit, dicēs: *Primus ad Sion dicet.* quasi dicat: Cum idola ista nō possunt, ego istud faciam. Pro eo quod nos habemus, Ecce adsum, Hier. legit, ecce adsum, & sic legēdum est. Nam ad verbum in Hebræo est, Ecce ecce ipsi. Sensus est: Dominus qui simpliciter primus est, dicit ad spiritualem Sion, id est, ad Ecclesiam, ecce adsum scilicet filij tui. *Et Ierusalem Euangelistam dabo* id est, dabo ei aliquem qui hæc prænunciet.

Et vidi, &c. Non erat scilicet quisquam ex illis qui sequuntur cultum idolorum. Exprobrat illis propheta quod non adhiberēt animum ad audiendum hos sermones, quasi dicat: Ego hæc prædico, sed pauci admodum auscultabunt, & interrogati nō dignabuntur respondere: Iudæis siquidem prædicatio Euangelij scandalum est, Gentibus verò stultitia, quarum tota religio est inanis, atque hoc est, quod sequitur: *Ecce omnes iniusti* Omnes, hoc est, & Iudæi relinquentes Christum eiusque iustitiam & suam quærentes statuere: & Gentes idola, lapides & ligna colentes, omnes iniusti sunt & opera eorum vana.

CAPVT XLII.

Ecce seruus meus, suscipiam eum, electus meus, complacuit sibi in illo anima mea. Dedi spiritum meum super eum, iudicium gentibus profert. Non clamabit, neque accipiet personam, nec audietur vox eius foris. Calamū quassatum non cōteret, & linum fumigans non exstinguet. In veritate educet iudicium, non erit tristis, neque turbulentus, donec ponat in terra iudicium, & legem eius insula expectabunt.

Ecce seruus meus, &c. Iudæorum nonnulli hæc de Iacob interpretant: Alij de Esaia. Anne

Anne in Cyrum cōpetere possint, expendat studiosi. Certissimum autem commentarium habemus apud Matthæum cap. 12. vbi hæc de Christo interpretatur, & est cōtinuus sermo cum præcedentib. Ecce seruus meus Christus, qui iuxta dispensationem carnis assumptæ seruus erat, verum iuxta diuinitatem non seruus, sed æqualis patri. Apud Septuag. & Matthæum est, puer meus: Sunt autem voces Latinis, Græcis & Hebræis ambigua, quandoq; ad conditionem, quandoq; ad familiam pertinentes.

Iudicium gentibus profert. Iudicium in scriptura interdum est quo discernimus inter bona & mala, & tunc sensus est iste: gentes hætenus errauerunt, & non potuerunt agnoscere verum, implicite errorib. circa cultum idolorū & alia multa, iste seruus meus Christus profert verum iudicium, proponet Gentibus Euangelium, in quo discant discernere verum cultū à falso. Est & aliud iudiciū, quod fit inter duos reos, quale est apud Ioannem cum dicitur: Iudicium est mundi, nunc princeps huius mudi eijcietur foras. Si hoc modo accipiatur, sensus est: Ipse sumet partes iudicis inter diabolū & humanum genus, & feret sententiam pro humano genere contra diabolū.

Non clamabit, &c. In eadem significatione clamore vsus est Paulus in epistola ad Ephe. 4. Omnis amaritudo, ira & indignatio & clamor & blasphemia tollatur à vobis. Sensus ergo est: Christus secundum humanam naturam assumptam seruus meus non erit feroci ingenio ac impatienti, non erit amarus, non indignabitur: *Neque accipiet personam* Ad verbum in Hebræo est, nō accipiet, siue non assumet, siue non leuabit. Hieron. autem de suo addidit personam, fortè ideo quia verbum istud in hac significatione interdū inuenitur in scriptura, sed aliquo addito, vt accipere faciem vel animam: In commentarijs tamen ostendit alium sensum, non accipiet personam in iudicio, siue non leuabit scilicet in altum vocem suam, vt sit interpretatio prioris.

Nec audietur vox eius foris. Sensus est: Nihil faciet ad ostentationem & vanam gloriam. Significatur his omnibus rebus modestia & mansuetudo Christi. *Calamum quassatum non cōteret.* Significatur humanitas Christi erga infirmos & imbecilles: quāquam aliquis est peccator, licet incipiat ruerē in peccatū, non conteret eum, non abijciat sed nutriet. *Et linum fumigans non exstinguet.* Qui vicini sunt extinctioni sua clementia seruabit. Cōmentarius autem Hier. super 12. cap. Matthæi sic habet: Qui peccatori non porrigit manū, nec portat onus fratrum, iste calamum confringit quassatum: & qui modicā scintillam fidei contemnit in paruulis, hic linum extin-

guit fumigans: qui hodie nō dat operam vt errantem quantum potest corrigat, ille calamum confringit quassatum.

In veritate educet, &c. Id est, verum Dei cultum & verum iudicium profert: verum inquam cultum, quo Deus pater gaudet & placatur. *Donec ponet in terra, &c.* Id est, omnia hæc scilicet modestiam & mansuetudinem & humanitatem præstabit, vt homines etiam Gentiles rectè iudicent, quod fit quando Dei voluntas impletur in cælo & in terra.

Et legem eius insula expectabunt. Manifestius istud posuerunt Septuag. interpretes & post eos Euangelista Matthæus, hoc modo: Et in nomine eius gentes sperabunt, quæ in scripturis insulae appellantur, quia omni ex parte incursionibus persecutorum patent: Sic hoc loco Hier. in Esaia. Ex quo commentario patet ipsum in insulis agnouisse metaphoram: Sed ex consuetudine scripturæ in præcedentibus aliud annotauimus. Expositionem huius loci tradit Hieron. in epistola ad Algasia quæstio. 2.

Hæc dicit Dominus Deus creans cælos, & extendens eos, firmans terram, & quæ germinat ex ea, dans statum populo, qui est super eam, & spiritum calcantibus eam. Ego Dominus vocaui te iniustitia, & apprehendi manum tuam, & seruaui te. Et dedi te in sœdus populi, in lucem gentium, vt aperires oculos cæcorum, & educeres de conclusione vincitum, de domo carceris sedentes in tenebris. Ego Dominus hoc est, nomen meum. Gloriam meam alteri non dabo, & laudem meam sculptilibus, quæ prima fuerunt ecce venerūt, noua quoque ego annuncio, antequam orientur audita vobis faciam.

Hæc dicit Dominus, &c. Hæc præmissa nē ego Dominus cæli & terræ omniumque rerum creator hæc prædico & promitto. *Ego Dominus vocaui te in iniustitia.* In iniustitia scilicet promissorum meorum promisi te Abrahamæ & semini eius, impleui promissum: *Apprehendi manum tuam* hoc est, porrexi manus adiutrices: *Et seruaui te.* Intelliguntur hæc de Christo secundū dispensationē carnis assumptæ, quemadmodum superius dictum est.

Et dedi te in sœdus, &c. hoc est, tu eris pacificator inter me & homines, per te ego reconciliabor humano generi, tu eris Gentibus lux: *Vt aperias oculos cæcorum* Gentes cæcæ sunt malè iudicantes de vero Dei cultu & de vera iustitia, hanc cæcitatē tu auferes: & omnes qui vincti sunt & conclusi in peccatis tu liberabis eos & solues. Quodq; deinde infert, *Ego Dominus* non excludit filium, sed idola, vnde sequitur, *Gloriam meam non dabo sculptilibus.* Omnibus autem istis capitibus libenter propheta perstringit cultum idolorum, vt ex hoc etiam possit perspici quod præcipuè respexerit ad vocationem gentium, quæ inter reliquas nationes potissimum

tissimum dedita erant cultui idolorum. Dicit ergo: Ego Dominus, non veitra idola, nomen (Dominus) mihi proprium est & peculiare, ego meapte natura Dominus sum: Cæsar & Gallorum rex Domini quid est, sed alieno beneficio. *Gloriam meam alteri non dabo* id est, non patiar amplius gloriam & laetiam seu cultum mihi debitum impendi idolis, dijsque Gentium Ioui, Mercurio & cæteris, vt illi appellatur dij & Domini, amplius non feram.

Qua prima fuerunt.) Quæ olim per Moysen & prophetas prædixi futura, ecce venerunt, hoc est, sortita sunt effectum suum, quasi dicat: Non est cur dubitetis de promissis meis, hæcenus ego præstiti, quæ promisi & futura prædixi. *Noua quoque ego annuncio.*) Nunc prædico vobis nasciturum aliquando Christum filium meum, qui liberabit vos longè aliter quàm hæcenus quisquam vos liberauit.

CAntate Domino canticum nouum, laus eius ab extremis terræ. Qui descendit in mare, & plenitudo eius, insula & habitatores earum. Leuetur desertum, et ciuitates eius, in domib. habitabit Cedar. Laudate habitatores petra, de vertice montium clamabunt. Ponent Domino gloriam, & laudem eius in insulis nunciabunt. Dominus sicut fortis egredietur sicut vir praliator suscitabit zelum. Vociferabitur, & clamabit, super inimicos suos confortabitur.

CAntate Domino, &c.) Habetis canticum Deuteronomij, insigne quidem illud, sed vetus, ego aliud proponam quod à vobis decantari volo, & est istud quod nomen Dei est gentibus notum & omnibus modis celebre, atque hoc est quod dicit: *Laus eius ab extremis terræ* quod etiam hoc sensu accipi potest: Laus eius ab extremis terræ scilicet resultet vt non canticum sit, sed exhortatio ad canticum & laudem.

Qui descendit in mare, &c.) Hæc pertinet ad uocationem Gentium. *Leuetur desertum.*) De deserto dictum est capit. 32. In textu autem Hieron. non est letetur, sed leuet desertum, & addit (vocem suam) Leuet desertum vocem suam. Proponit etiã nostram lationem. Quod autem habet Hebraica veritas, leuet desertum scilicet vocem suam, tantum valet ac si dicas, canat desertum, hoc est Gentilitas deserta olim & derelicta cantet Domino.

In domibus habitabit Cedar.) Talem tropum apud Hebræos habet Cedar, qualem apud Latinos Scythia. Latini enim dum significare volunt agrestem & barbarum hominem, appellant eum Schytam: Sic apud Hebræos pro barbaris habentur Cedareni: Habitauit cum habitantibus Cedar, id est, inter agrestes & barbaros. Propria autem eius significatio est capite. 21. huius prophetæ vbi dicitur: Auferetur omnis gloria Cedar. Pro-

Cedar.

priè enim Cedareni sunt, qui descenderunt Cedareni ab Israele, qui inhabitabant solitudinem maximam, & tabernaculis utebantur pro domibus. Cedareni ergo dicebantur qui incertis sedibus vagabantur. Sensus igitur est: Cedareni posthac non erunt vagi, sed certis domibus vtentur. Per metaphoram significantur Gætes: Nos eramus vagi & à Deo alieni, vagabamur incertis sedibus dogmatum de natura deorum, de immortalitate animæ, sed iam harum rerum habemus certam & firmam notitiam. *Laudate habitatores petra.*) Et hi sunt agrestes & barbari habitantes in medijs rupibus, alieni à communi viuendi ratione: Vos etiam laudate Deum. *De vertice montium clamabunt.*) Qui habitatis in montibus, ad quos non solet peruenire institutio humana, & vos clamate ad Dominum. Est hoc loco, licet prima fronte non videatur, maxima eloquentia, qua significat propheta Eugæliæ nullum locum fore inaccessibleum.

Ponent Domino gloriam, &c.) Id est, remotissimis populis, qui insularum nomine significantur, Apostoli prædicabant Euangelium, & gloriam Christi remotis & penitus abiectis idolis ponent ibi, & cultum DEI inferent.

Dominus sicut fortis egredietur, &c.) Hoc est, quod dicitur in Psalm. Exultauit sicut gigas ad currendum viam. *suscitabit zelum* excitabit in se iram. *Vociferabitur & clamabit &c.)* id est, potenter deiciet aduersarios & hostes. Hostes autem intelliguntur idola & breuiter omnia vitia, quæ ad prædicationem Euangelij prosternentur apud illos, qui pure & magna cum diligentia audiunt & custodiunt Euangelium. Significatur ergo victoriam verbi Dei fore admirabilem in populo Christiano.

TAcui, semper silui, patiens fui, sicut parturiens loquar. Dissipabo & absorbebo simul, desertos faciam montes & colles, & omne germen eorum exsicabo. Ponam flumina in insulis, & stagna arefaciam. Et educam cacos in viam quam nesciunt, & in semitis quas ignorauerunt ambulare eos faciam. Ponam tenebras coram eis in lucem, & praua in recta. *Hæc verba feci eis, & non dereliqui eos. Conuersi sunt retrorsum. Confundantur confusione, qui confidunt in sculptili, qui dicunt constanti, vos dij nostri.*

TAcui, semper silui, &c.) Multis iam facultis permixtas gentes in cultu idolorum & tot alijs vitijs, quæ legere est in libris Ethniconum, sed nunc visum est non amplius ferre: Loquar quidem, sed hoc modo loquar vt parturiens, id est, quem admodum is quem tenet sensus maximi & grauissimi doloris.

Dissipabo, &c.) Hoc est, & montes & colles & omnia semel destruem, vt cuncta sint peruia Euangelio: & ne flumina possint oblitte re prædicationi Euangelicæ, ego etiam flumina

mina exsicabo. Aliam huius loci expositionem vide apud Hieronymum.

Et educam cacos, &c.) Id est, illos qui errabāt in maximis rebus, ex quibus pendet tota salus & æterna salus, illos docebo veritatem Euangelij, quibus videlicet constet remissio peccatorum.

Hæc verba feci eis, &c.) Est querimonia Domini. Sensus est: Dum ego ista præsto mundo, interea multi abierunt retrorsum, nolūt adhibere fidem Euangelio, sed eo relicto conuertuntur ad mundum.

Confundantur, &c.) id est, qui in media hac luce Euangelica adhuc pergunt idola colere, confundantur vehementissimè. Iam idola consuetudine scripturarum non solum sunt, quæ manibus hominum fiunt, sed etiam quæuis vitia. Qui ergo in media hac luce Euangelica colunt auaritam, Venerem, & cætera vitiorum genera, confundantur.

Surdi audite, & cæci intruemini ad videndum. Quis cæcus nisi seruus meus? & surdus, nisi ad quem nuncios meos misi? Quis cæcus, nisi qui venundatus est? Et quis cæcus, nisi seruus Domini? Qui vides multa, nonne custodies? Qui apertas habes aures, nonne audies? Et Dominus voluit vt sanctificaret eum, & magnificaret legem, & extolleret, ipse autem populus direptus & vastatus. Laqueus iuuenum omnes, & in domibus carcerum absconditi sunt. Facti sunt in rapinam, nec est qui eruat, in direptionem, nec est qui dicat reddere.

Surdi audite, &c.) Id est, vos omnes qui additi estis rebus huius sæculi caducis & perituris, qui excæcati estis peccatis vestris, aduertite parumper ad ea, quæ ego propono: & ne quis putaret hoc quod dicitur, Surdi audite, &c. ad gentium populum tantum pertinere, qui prius surdus & cæcus fuerat, ipse propheticus sermo demonstrat, qui surdi & cæci intelligi debeant: Quis inquit cæcus nisi seruus meus? hoc est, populus ille Iudaicus cæcus? quia nondum recipit eum qui in propria venit, qui est finis legis. Nuncios intelligit prophetas. *Quis cæcus, nisi qui venundatus est?* scilicet peccatis.

Qui vides multa, etc.) id est, qui habes prophetas plurimos, per quos Dei mandata cognoscas, nonne custodies quæ tibi præcepta sunt? quasi dicat propheta: Ecce vos Iudei qui habetis legem & prophetas putatis vos prægentibus egregios, sed fallimini: legem habere, & legem legisse nihil est, sed legem obseruasse, hoc aliquid est. Qui apertas habes aures, scilicet ex prophetis, nonne audies adhibendo fidem prophetis?

Et Dominus voluit, &c.) Sensus est: Dominus hoc assidue egit apud populum suum, vt magnificaretur peculiariter ab eo, sed populus ipse propter duritiam & cæcitatem primò vastatus est & direptus per Nabuchodonosor, deinde vitijs suis datus est in direptionem

onem principi tenebrarum harum, & factus est in rapinam dæmonis & satellitum eius: quæ miserrima direptio est & vastitas, atque hoc est quod sequitur: Laqueus iuuenum omnes, &c.

Quis est in vobis, qui audiat hoc, attendat & auscultet futura? Quis dedit in direptionem Iacob, & Israel vastantibus? Nonne Dominus ipse est, cui peccauimus? Et noluerunt in vijs eius ambulare, & non audierunt legem eius. Et effudit super eum indignationem furoris sui, & forte bellum, & combussit eum in circuitu, & non cognouit, & succendit eum, & non intellexit.

Quis est in vobis, &c.) quasi dicat Propheta: Ego velim saltem paucos esse in vobis, qui hæc diligenter pensent, non enim agitur de re parua, sed de æterna salute.

Quis dedit in direptionem? &c.) id est, Quoties carnalis ille Israel traditus est in captiuitatem, Dei consilio id factum est: idem fiet tempore Messia, tradetur principi tenebrarum in direptionem, quia peccauit Domino, & venientem in propria recipere noluit, nec eius Euangelium amplecti, atq; hoc est quod sequitur: Et noluerunt in vijs eius ambulare, &c.

Et combussit eum in circuitu, & non cognouit scilicet causam pœnæ suæ, quod idcirco punitus sit, quia peccauit Domino. Istud idem nobis hodie vsu venit, punimur bellis, caritate anonè, alijsque malis multis premimur, & non intelligimus, quod propter peccata nostra illa patiamur. Si referas hæc ad captiuitatem Romanam, erit bonus sensus, sed sublimior, si generaliter exponas.

CAPVT XLIII.

Et nunc hæc dicit Dominus, creans te Iacob, & formans te Israel. Noli timere, quia redemi te, & vocavi te nomine tuo. Meus es tu. Cum transferis per aquas, tecum ero, & flumina non operient te. Cum ambulaueris in igne, non combureris, & si amma non ardebit in te, quia ego Dominus Deus tuus, sanctus Israel, saluator tuus. Dedi propitiationem tuam Aegyptum, et Aethiopiam, & Saba pro te, ex quo honorabilis factus es in oculis meis, et gloriosus, ego dilexi te, et dabo homines pro te, & populos pro anima tua.

Et nunc hæc dicit Dominus, &c.) Est sermo perpetuus, & eiusdem argumenti cum superioribus: Et Iacob intelligitur, non carnalis ille, qui secundum carnem descendit à Iacob sed qui est secundum spiritum per fidem Iacob & Israel.

Noli timere, &c.) Hebræi qui ad carnalem Iacob & Cyrum hæc referunt, hoc modo exponunt: Futurum est, vt abducaris captiuus

in Babylōem, sed noli timere, ego redimam te per seruum meū Cyrum. Sed rectius hæc agnoscuntur in Christo & spiritali Israele, hoc sensu: Quamuis venundatus sis peccatis tuis, tamē noli timere, ego redimam te dato filio meo. *Vocauit te nomine tuo, meus es tu*) Quod Israel vocatur populus Dei, hoc Deo auctore factū est. Iste ergo significatur quod Deo est peculiaris cura illius populi.

Cum transferis per aquas, &c.) Nominibus istis certarum specierum ignis & aquæ, fluminū & flammarum significatur in summa per synecdochen quæuis persecutio quorumuis hominum. Qui recipitis filium meum, nolite timere à quibusuis persecutorib⁹, impetu eorum, & furore: nulli poterūt nocere vobis, quia ego saluator vester.

Propitiatio.

Dedi propitiationem, &c.) Hieronymus propitiationem accipit actiue, hoc modo: Aegyptus erit propitiatio tua, id est, tu eam expiabis & redimes prædicato Christo, spiritalis Israel mittetur in Aegyptum, Aethiopiā & Sabam, & placabit seu reconciliabit Deo patri hæc regna prædicatione sua. Sic quod sequitur, *Et dabo homines pro te, &c.*) hunc habet sensum: Cunctorum hominum quibus prædicabis, salus tibi reputabitur: Sic Hier. Verum si verba spectemus, videtur omnino propitiatio accipi passiuè, & sermo esse de precio, quo ipse Israel redimitur hoc sensu: Dū ego cōstituiam Ecclesiam Christi & spiritalē Israelē, vtar maximis victimis, mactabo pro te Aegyptum, Aethiopiā & Sabam regna opulentissima. Nominib⁹ aut horū regnorum, quæ opulentissima sunt, significat propheta rem maximam, rem primi pretij: Non parcam maximis sumptibus dum redimo te: Sic quod sequitur: *Dabo homines pro te*) id est, dum redimo te, non vtar sanguine victimarum, sed homines mactabo pro te, tantis es apud me o spiritalis Israel.

Noli timere quia ego tecum sum, Ab Oriēte adducam semen tuum, & ab Occidente congregabo te. Dicam Aquiloni, da, & Austro, noli prohibere. Affer filios meos de longinquo, & filias meas ab extremis terræ. Et omnem qui inuocat nomen meum, in gloriam meam creauit eum, formauit eum, & fecit eum. Educ foras populum cæcum, & oculos habet surdum, & aures ei sunt. Omnes gentes congregatae sunt simul, & collectæ sunt tribus.

Ab Oriente, &c.) Id est, ab omnibus mundi partibus cōgregabo spiritalē Israelē, & loquitur propheta de illa congregatione, de qua apud Ioannem ca. ii. Iesus moriturus erat pro gente, & non pro gente tantum, sed vt filios Dei, qui dispersi erant, cōgregaret in vnum.

Educ foras, &c.) Educ foras populum antea quidem cæcum: sed iam oculatum, surdum quondam, sed iam auritum: Gentiles cæci quidem erant & surdi, sed prædicato Euan-

gelio facti sunt oculati & auriti. Secundum hunc sensum est læta propheta. Alij autem interpretantur de populo Iudaico, cui oculi quidem erant & aures in lege, & prophetis, sed oculi cæci & aures surdæ, quia legentes prophetas non intelligebant, nec fidem eis adhibebant: Et si sic exponatur, est comminatio.

Quis in vobis annunciet istud, & qua prima sunt audire vos faciet? Dent testes eorum, & iustificentur, & audiant, & dicant: Verè vos testes mei, dicit Dominus, & seruus meus quem elegi, vt sciat, & credatis mihi, & intelligatis, quia ego ipse sum. Ante me non est formatus Deus, & post me non erit. Ego sum, ego sum Dominus, & non est absque me saluator. Ego annunciaui, & saluauit, auditum feci, & non fuit in vobis alienus. Vos testes mei, dicit Dominus, & ego Deus, & ab initio ego ipse, & non est qui de manu mea eruat. Operabor, & quis auertet illud?

Quis ex vobis, & ceter.) Rursum perstringit propheta idola: Quis dæmonum seu idolorum hæc prædixit, quod prædicato Euangelio ex omnibus mundi plagis adducerentur & congregarentur filij Dei?

Dent testes) scilicet oraculorum suorum. *Et iustificentur*) id est, absoluantur à calumnia, ex rerum euentibus probetur veri dij, quos testes esse volunt oraculorum suorum: Audiant miracula, & dicant ea, id est, annunciet ea ceteris, quod ipsi non possunt, hoc ego efficiam.

Verè vos testes, & ceter.) Id est, oraculorum meorum testes sunt martyres & confessores tot & tam insignes, ex quibus potest intelligi, non esse rem ficticiam Euangelium. *Et seruus meus*) scilicet Christus est etiam verus testis meus.

Ante me non est formatus Deus, &c.) quasi dicit: Relinquitte idola vestra: ego enim ipse sum Deus, non idola vestra, ego annunciaui per prophetas futura, & saluauit genus humanum per Christum, non autem idola: Auditum feci quod occultum erat, & non fuit in vobis alienus, id est, nullus alius inter vos ista prædicare potuit.

Operabor, & quis auertet illud?) Sensus est: Nemo poterit prohibere vel auertere, quod ego facere instituo.

Hæc dicit Dominus, redemptor vester, sanctus Israel: Propter vos emisi in Babylōem, & detraxi vectes vniuersos, & Chaldæos in nauibus suis gloriantes. Ego Dominus sanctus vester, creans Israel, rex vester. Hæc dicit Dominus, qui dedit in mari viam, & in aquis torrentibus semitam.

Qui eduxit quadrigam & equum, agmen, & robustum. Simul obdormierunt, nec resurgent, & contriti sunt quasi linum, & extincti sunt.

Propter vos emisi, &c.) Sensus est: Ad laxandam captiuitatem vestram, o Iudæi, misi in Baby-

in Babylōem Cyrum Persarum Regem, & detraxi vniuersos vectes, quibus concludebamini, & potentiam Chaldæorum, qui vos ceperunt. Est hoc loco typus, & sub litera aliud significatur, quàm prima fronte præsefert: mundus enim in maligno positus, Babylō est: Chaldæi autem, dæmones. Atque hoc modo interpretatur Hieronymus, de re videlicet per typum significata, habet enim sic: Mihi filium meum in Babylōem & confusionem huius sæculi. *& detraxi vectes vniuersos*) Pro quo Theodotion fortes interpretatus est. *& Chaldæos*) Id est, dæmones in his gloriātes, qui instar nauium inter idola fluctuabant.

Hæc dicit Dominus, &c.) Intelligit Hieronymus de mari rubro, vel etiam de aquis Iordanis fluiuij. Pro torrentibus alij vertunt vehementibus. Hæc dicit ille Dominus, qui fecit filijs Israel transitum in mari rubro rapidissimo flumine decurrente, ita, vt siccis pedibus transirent.

Qui eduxit quadrigam, & ceter.) Qui ex Aegypto eduxit currus & equos, & totum exercitum Aegyptiorum, & Pharaonem Regem potentem demersit in profundum, hoc est, quod dicit: *Simul obdormierunt*) Scilicet somno perpetuo, *& contriti sunt & extincti quasi linum*) Hoc est, in breuissimo tēporis spacio, in puncto atque momento: linum enim necdum igne correptum pro leuitate substantiæ statim extinctum in fauillam dissoluitur. Dicit ergo: Ille ego sum, qui diuisi aquas maris rubri, & populum meum traduxi submerso Pharaone cum toto suo exercitu, huiusmodi facinora ego præstiti, quæ reliquarū gentium idola nequaquam possunt præstare.

Ne memineritis priorum, & antiqua ne intuemini. Ecce ego facio noua, & nunc orientur, vtique cognoscetis ea. Ponam in deserto viam, & in inuio flumina. Et glorificabit me bestia agri, dracones, & struthiones, quia dedi in deserto aquas & flumina in inuio, vt darem potum populo meo, electo meo. Populum istum formauit mihi, laudem meam narrabit. Non me inuocasti iacob, nec laborasti in me Israel. Non obtulisti mihi arietem holocausti tui, & victimis tuis non glorificasti me. Non te seruire feci in oblatione, nec laborem tibi præbui in thure. Non emisti mihi argento calamum, & adipe victimarum tuarum non inebriasti me.

Ne memineritis priorum, &c.) Id est, quæ olim feci quàm magna, tamen ad comparisonem Euangelij parua sunt: ne ergo ad illa priora respiciatis, sed ad maiora respicite, videlicet ad filium meum datum vobis, & ad victoriā verbi Dei, & ad spiritū sanctū missum in cordibus credentium clamantem, Abba pater: Hæc verè maxima sunt & verè noua.

Ponam in deserto viam, &c.) Nequaquam in mari rubro faciam amplius viam, sed in de-

ferto totius mundi aperiam: nec vnus fluui⁹ erumpet de petra, vt olim tēpore Moyfi, sed multa flumina: & flumina intellige non quæ corpora, sed animas sitientes reficiant: Tunc quod nunquam factum est, fiet, vt omnes bestia, dracones, struthiones glorificent me & collaudent. In his nominibus ferarum metaphora est, significantur enim gentiles sine legibus & sine Deo viuentes, feritate morū bestijs similes.

Quia dedi in deserto aquas, &c.) In deserta gentilitate dedi aquas, & sermo est de illis aquis & fluminibus, de quibus apud Ioannem capite 7. & Esaiæ capite 12. Haurietis aquas de fontibus Saluatoris, vt bibat populus meus electus, quem acquisiui sanguine meo, quæ peculiariter aptaui, vt laudes meas virtutesque enarret.

Non me inuocasti, &c.) Bestijs agri draconibus & struthionibus inuocantibus me, tu Iacob nequaquam me inuocasti, non obtulisti mihi arietem holocausti. Quod autem arbitraris te mihi arietes obtulisse & immolasse, scias eos à me non esse susceptos, nō mihi placuerunt oblationes tuæ, neque quæsiui eas de manibus tuis, atq; hoc est quod dicit, Non te seruire feci in oblatione.

Non emisti mihi argento calamum, &c.) Scilicet aromaticum, & omnia hæc sic intellige, sicut supra capite 1. cum dicitur: Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum, dicit Dominus?

Plenus sum, &c.) Ibi prolixè dictum est de sacrificijs Iudæorum. Si hæc referantur ad tēpora Christi, nulla quæstio est.

Veruntamen seruire me fecisti in peccatis tuis, præbuiisti mihi laborem in iniquitatibus tuis. Ego sum, ego sum ipse, qui deleo iniquitates tuas propter me, & peccatorum tuorum non recordabor. Reduc me in memoriā, & iudicemur simul, narra si quid habes, vt iustificeris. Pater tuus primus peccauit, et interpretes tui prauaricati sunt in me. Et contaminauit principes sanctos, dedi ad interuentionem Iacob, & Israel in blasphemiam.

Veruntamen seruire, &c.) non me inuocasti Iacob, sed hoc potius fecisti, quod laborauerim & cum nausea quadam sustinuerim opera vestra mala & polluta, ad eod, vt coegeris me dicere: Laboraui sustinens.

Ego sum ipse qui deleo, & ceter.) Si quis ad hunc versum tantum respiciat, & non ad reliquam scripturam, is potest valdè errare, quia si in sola Dei clementia est remissio peccatorum, quod significare videtur particula ista, *propter me*: quorsum ergo baptizamur? quorsum agimus pœnitentiam? & cætera similia agimus? Ne hic erremus, oportet respicere ad alias scripturas: Imprius quod Dei filius datus sit nobis, vt tolleraret peccata mundi, factum est nullo nostro merito vel alterius, sed sola patris voluntate, qui

te, qui secundum beneplacitum suum voluit nobis misereri, cum posset non misereri: Erant omnes inimici Dei, placuit ipsi sua sponte simpliciter propter se exhibere nobis misericordiam, ut simus in laudem gloriae gratiae suae, hoc est, ut agnoscamus hanc misericordiam esse spontaneam ipsius gratiam. Deinde quod vtronea haec ipsius gratia ad nos deriuata est, eque sine nostro merito factum est & paterno & auito, sed non sine Christi merito, qui dedit propitiationem nostri non Aegyptios vel Aethiops, sed benedictum suum sanguinem, cuius contemplatione pater dat nobis gratiam & peccatorum remissionem: Et quia pater & filius vnum sunt, bene dicit, *ego sum qui deleo iniquitates tuas propter me*. Vtramque rem mirabiliter expressit Paulus in epistola ad Ephesios capite primo: *Benedictus Deus, &c.* Preter ea autem que prestitit pater & filius, Paulus in epistola ad Romanos fide nostram requirit: *Quae* (inquit) proposuit Deus propitiator per fide in sanguine eius. Non ergo deriuatur gratia Dei in eos, qui filio credere nolunt. Verum quia hoc ipsum credendi opus non est a solo nostro libero arbitrio sed a libero arbitrio adiuto dono patris trahentis (Nemo enim potest venire ad filium, nisi pater traxerit eum) gratuita bonitate patris credentes agnoscere debent istud Esaiam, *Ego sum qui deleo iniquitates tuas propter me: Quia sic propter nostram fidem delet, ut tamen propter se, quia fides illa est donum Dei. Deinde quod nostrum credere tanti fiat apud Deum, ut propter illud delect peccata nostra, hoc debemus bonitati & beneplacito paternae voluntatis ipsius. Ipsum enim credere per se non est tanti, ut propter illud deleantur peccata nostra, quia ut dicit Paulus, reputatur fides ad iustitiam secundum propositum gratiae Dei, id est, quod per fidem remittantur peccata, hoc est gratiae Dei, non quia fides hoc mereatur. Similiter dicendum est de Baptismo. Abiuit quidem Baptismus sordes peccatorum, sed hoc non habet nisi ex patris clementia propter merita Christi. Idem dicendum est de penitentia. Gratia ergo iustificamur, hoc est, sine vllis plane meritis nostris aut maiorum nostrorum, non tamen sine meritis Christi, quem quia pater gratuita sua bonitate & spontanea clementia misit in mundum ad delenda peccata, bene dicit propheta hoc loco, *Ego sum, qui deleo iniquitates tuas propter me.**

Reduc me in memoriam.) Haec dicuntur Iudaeis: *Cauete diligenter, ne statuatis iustitiam vestram, sed discite agnoscere iustitiam fidei, & ut illam agnoscatis, proponam vobis aliquid, quo merito debeatis moueri ad abiiciendam spem iustitiae vestrae, & ad misericordiam Christi confugiendum, reducite*

in memoriam patrem vestrum, siue ille fuerit Abram, siue Iacob, siue Dauid: *Iudicemur simul*) Expendamus diligenter rem, si quid potestis inuenire, quo vos iustos statuatis, narrate & proponite in medium, illisque tacentibus, contra Deus ipse obijcit.

Pater tuus primus peccauit) Quasi dicat: *Vt scias me misereri tui, non ob meritum tuum vel maiorum tuorum, sed propter meam clementiam, a parentibus tuis repetam atque maiorem, ut intelligas te a peccatoribus generatum. Pater tuus primus peccauit, siue is Adae siue Abraham sit, siue aliquis sequentium (omnes enim peccauerunt & egent gloria Dei) Et interpretes tui, hoc est, Moyses & Aaron, qui inter te & me medijs loquebantur, prauaricati sunt in me. Et contaminaui principes sanctos* Id est, insignes tuos principes passus sum contaminari: immo ipsam stirpem Iacob dedi ad interuentionem, ita quod duo tantum ex omnibus viris bellatoribus ingressi sunt terram remissionis. *Et Israel dedi in blasphemiam* Id est, Israel passus sum incidere in peccatum blasphemiae. Nemo ergo confidat in iustitia patrum: ex meritis enim eorum nemo iustificatur, sed opus est vtronea mea misericordia. Haec autem Dei misericordia, ut diximus, multiplex est: Primum in solo patre, deinde in filio, deinde per fidem & Baptismum & penitentiam & alia multa, quae ad deletionem peccati efficacia fecit eadem Dei misericordia.

*Multipli-
ce esse Dei
misericor-
diam.*

CAPVT XLIIII.

Et nunc audi Iacob, serue meus, & Israel, quem elegi. Haec dicit Dominus, faciens, & formans te ab utero: auxiliator tuus. Noli timere serue meus Iacob, & rectissime quem elegi: effundam enim aquas super sumentem, & fluentia super aridam. Effundam spiritum meum super semen tuum, & benedictionem meam super stirpem tuam, & germinabunt inter herbas quasi salices iuxta praeterfluentes aquas. Iste dicit, Domini ego sum, & ille vocabit in nomine Iacob. Et hic scribet manu sua Domino, & in nomine Israel assimiletur.

Et nunc, &c.) Omnis alijs, ex quibus sperari poterat iustitia, audi Iacob: Haec dicit Dominus. Iacob hic intellige quomodo prius, non secundum carnem, sed secundum spiritum. *Ab utero auxiliator tuus*) Sic Psal. De utero ventris matris matris tu es protector meus. Significatur quod mirabiliter ad sit suis, & regat eos. *Noli timere, &c.*) Quasi dicat, *Ego rego te, oculi carnales hoc non vident, sed oculi mentis, ne ergo timeas. Quamquam autem Dominus regat suos, frequenter tamen labuntur, ut ipse solus iustificetur, & dicant*

& dicant omnes, Tu solus sanctus, nos immundi omnes: verum propter lapsus huiusmodi quotidianos, quales sunt iustorum, non oportet abijcere animum, sed confidere & pergere in via iustitiae, & post lapsum dicere quotidie, *Dimitte nobis debita nostra.*

Effundam enim aquas, &c.) Tales aquae intellige, quales sunt illae, de quibus apud Iohannem 4. & 7. Sitiens verò & arida intelligitur gentilitas. Quod autem sequitur, *Effundam spiritum meum, &c.*) interpretatiue dictum est: exponit enim, quid intelligat nomine aquarum.

Iste dicit, &c.) Significatur quod latissime effundet spiritum suum sanctum inter eos, qui antea non cognouerunt Deum, sed idololatras tantum coluerunt: *hic dicit, Domini ego sum, Non Iouis aut Mercurij.* Commentarius autem Hieronymi sic habet: *Alius dicit Domini ego sum, qui iustitiae opera in se esse confidit. Et infra idem Hieronymus: Pro varietate meritorum alius dicit, Domini ego sum.*

Nota hic ex D. Hieronymo opera iustitiae, & varietatem meritorum. *Et ille vocabit, &c.*) Id est, dicit Deus Iacob miserere mei, non Iupiter.

Hic scribet manu sua Domino) Siue, ut Septuaginta transtulerunt, *Scribet in manu sua, Dei ego sum, ut nouo tyrocinio seruitutis Christi militem se gloriatur.*

Et in nomine Israel assimiletur) Apud Hebraeos actiuum verbum est: Et in nomine Israel assimiletur, scilicet se. Eadem vox habetur capite sequenti, ubi de Cyro loquens ait *Vocavi te nomine tuo, assimilaui te, &c.* Quo loco videtur Hieronymus verbum assimile accipere pro typum gerere: Assimilaui te, id est, typum Christi mei te esse volui. Hoc verò loco sic habet: *Gentium populus in nomine Israel assimiletur, ut legem & prophetas & omnes spiritus sancti gratias, quae populo Israel repromissae sunt, accipiat. Vox autem Hebraea significat legerè seu vocare quempiam non aperto, sed occulto nomine & tacito: quasi dicat propheta, Romanus non vocabitur Romanus, Brabantus non appellabitur Brabantus, sed Christianus, agnoscetur in eo aliud nomen rectius, quo gaudebit appellari se.*

Haec dicit Dominus rex Israel, & redemptor eius Dominus exercituum. Ego primus, & ego nouissimus, & absque me non est Deus. Quis similis mei? Vocet & annunciet, & ordinem exponat mihi. Ex quo constitui mihi populum antiquum, ventura & quae futura sunt, annunciet eis. Nolite timere, neque conturbemini. Extunc audite te feci, & annunciaui. Vos estis testes mei. Nunquid est Deus absque me, & formator, quem ego non nouerim? Plasta idoli omnes nihil sunt, & amantissima eorum non proderunt eis, ipsi sunt testes eorum quia non vident, neque intelligunt, ut confundantur. Quis formauit Deum, & sculpsit con-

uit ad nihil vile? Ecce omnes participes eius confundentur: fabri enim sunt ex hominibus.

Et redemptor eius, &c.) In nomine redemptoris alludit ad Cyrum, sed principaliter respicit ad redemptionem per Christum factam: & est hic sermo contra illius temporis idololatrias, quo Esaias propheta ventura populo nuntiat, & arguit eos, qui Dei omnipotentis, religione contempta, simulachris ligneis inclinantur.

Ego primus & ego nouissimus) Id est, alij dii non sunt dii, ego sum Deus simpliciter primus & nouissimus: si quis est mihi similis inter reliquos deos, pdeat, & res gestas & preteritas iam inde ab orbe condito & homine creato exponat, quod cum non possint, certum est, non esse deos.

Extunc, etc.) Id est, a priscis temporibus. Sic in catico Zachariae: *Qui locutus est per os sanctorum, qui a saeculo sunt prophetarum eius.* A principio ergo orbis conditi ego te feci atque dire, quae ad veritatem pertinent.

Conuenient enim omnes, stabunt & pauebunt & confundentur simul. Faber ferrarius lima operatus est in prunis, & in malleis formauit illud, & operatus est in brachio fortitudinis suae. Eluriet & desicet, non bibet aquam, & liffecet. Artifex lignarius extendi normam, formauit illud in truncum. Fecit illud in angularibus, & in extremo toruauit illud, & fecit imaginem viri, quasi speciosum hominem habitum in domino.

*Succidit cedros, tulit ilicem, & quercum quae sterat inter ligna saltus. Plantauit pinum, quam pluuia nutriunt, & facta est hominibus in iocum. Sumpsit ex eis, & calefactus est, & succendit, & coxit panes de reliquo autem operatus est Deum et adorauit, fecit sculpsit, et curuatus est ante illud. Medium eius combussit igni, et de medio eius carnes coxit, et comedit, coxit pulmentum et saturatus est, et calefactus est, et dixit: *Vah, calefactus sum, vidit formam: reliquum autem eius Deum fecit, et sculpsit sibi.**

Curuatur ante illud, et adoratur illud, et obsecrat dicens, Libera me, quia Deus meus est tu.

Conuenient) Scilicet Plasta ad consultandum in communi. *Pauebunt*) Quia timor primum deos fecit.

Non bibent aquam, etc.) Id est, in artifice tantus erit amor operis perficiendi, ut praediligentia negligat curam corporis.

*Nescierunt neque intellexerunt: obliuati enim sunt ne videant oculi eorum, & ne intelligant in corde suo. Non recogitant in mente sua, neque cognoscunt, neque sentiunt, ut dicant: *Medietatem eius combussit igni, & coxi super carbones eius panes, et coxi carnes, et comedi et de reliquo eius idolum faciam. Ante truncum ligni procidam. Pars eius cinis est; cor insipiens adorabit illud et non liberabit animam suam, neque dicet, forte mendacium est in dextera mea.**

Nescierunt neque intellexerunt) Quia videlicet consuetudine peccandi obscurauerunt legem naturæ. Cætera quæ sequuntur facilia sunt, quemadmodum & priora huius capituli nullam habuerunt difficultatem. Ea autem, quæ hic dicuntur de idolis, Oecolampadius & Pellicanus referunt ad imagines Christianorum, & dicunt gentiles non fuisse adeo crassos, ut colerent lapides & ligna pro dijs, sed vim quandam diuinam illapsam & inexistentem lapidibus putabant. Sed Esaias planè asserit ipsos ligna pro dijs coluisse, quia dicit quòd artifex vnam partem ligni combussit, alteram verò fecit Deum suum.

Quomodo Christiani colant imagines. Deinde falsum est Christianos similiter colere imagines tanquam illis aliquid numinis inesset, sed vtuntur imaginibus tanquam vocibus significatiuis: quemadmodum enim audito nomine Iesu, aperimus caput, vel genu, vel caput inclinamus, & nomen hoc suauiter illabitur animo nostro sine omni idololatriæ periculo: Ita similiter quòd caput aperimus, vel caput inclinamus, aut quòd genua flectimus ante imagines tanquam significatiuas Christi vel sanctorum, est sine omni periculo idololatriæ. Quod autè Pellicanus pro se adducat commentarium Ambrosij super primum caput epistolæ ad Romanos, im prudenter facit, & falso mendacio conatur imponere simplici lectori, quia apertè loquitur Ambrosius de imaginibus Ethnicorum, quas pro dijs colebat, ut patet penitus introspicienti contextum ipsius Ambrosij.

Memento horum Iacob & Israel, quoniam seruus meus es tu. *Formauit te, seruus meus es tu Israel, nò obliuiscaris mei. Deleui vt nubem iniquitates tuas, et quasi nebulam peccata tua.*

Reuertere ad me, quoniam redemi te. Laudate cæli, quoniam misericordiam fecit Dominus, iubilate extrema terra. Resonate montes laudationem, saltus & omne lignum eius, quoniam redemit Dominus Iacob, & Israel gloriabitur.

Memento horum Iacob) Cùm hæc ita se habeant, & idola scias esse figmenta hominū, ne obliuiscaris, ô Iacob, creatoris tui, tibiq; ipsi iniuriam facias, vt incurueris operibus manuum hominum.

Deleui vt nubem iniquitates tuas) Exoriète scilicet Christo, per quem soluuntur iniquitates, sicut nebula & nubes dissoluuntur per calorem solis.

Laudate cæli, &c.) Omnia ad lætitiã prouocat. Tantum & tam magnum est beneficium Christi redemptoris, vt meritò omnia iubilent: & ne putarēt Deo difficile redimere Iacob, describitur in sequentibus eius potentia.

Hæc dicit Dominus redemptor tuus, & formator tuus ex utero. Ego sum Dominus, faciens omnia extendens cælos solus, stabiliens terram, & nullus mecum. Irrita faciens signa diuinorum, & huiusmodi in furorẽ vertens. Conuertens sapientes retrorsum, & scientiam eorum stultam faciens. Suscitans verbū serui sui, & consiliū nunciorum suorum complens. *Qui dico Ierusalem, habitaberis, & ciuitatibus Iudæ, edificabimini, & deserta eius suscitabo. Qui dico profundo, desolare, & flumina tua arefaciam. Qui dico Cyro, Pastor meus es, & omnem voluntatem meam complebis. Qui dico Hierusalem, edificaberis: & templo, fundaberis.*

Ego sum faciens omnia) Etiam Iouem, quem vos ex homine Deum fecistis. *Extendens cælos solus*) Non excluditur filius, sed idola & omne id quod non est Deus. *Irrita faciens signa diuinorum*) Maximè in aduentu Christi. *Conuertens sapientes retrorsum*) Philosophos videlicet, cum quibus negocium erat Paulo.

Suscitans) Id est, rebus explens verbum serui sui siue pueri sui, hoc est, Christi: & consiliū nunciorum scilicet Apostolorum, qui voluntatem magistrī sui gentibus nunciabant, complens.

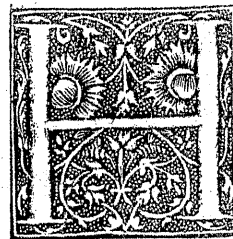
Qui dico Ierusalem) Quæ destruenda est à Babylonijs, habitaberis) scilicet post 70. annos in ciuitatibus Iudæ, &c.

Qui dico profundo) Id est, regno Babylonico vbi est velut abyssus potentie & opum, desolaberis per Cyrum Persarum Regem, & flumina tua) Id est, Regum & Satraparum potentiam arefaciam, id est, destruiam.

Qui dico Cyro) Nominatim eum vocat, qui multò post natus erat, non quidem in Iudæa, sed in gente longissimè distita, quod magna admiratione dignum est. *Qui dico templo, &c.*) Significat destructionem templi per Babylonios siue Chaldæos, postquam iterum erat edificatum tempore Cyri Regis Persarum.

Describitur potentia Dei.

CAPVT XLV.

Hæc dicit Dominus Christo meo Cyro, cuius apprehendit dexteram, vt subiciat ante faciem eius gentes, & dorsa regum vertam, & aperiam coram eo ianuas, & porta non claudemur. Ego ante te ibo, & gloriosos terra humiliabo.

Portas areas conteram, & velleas ferreas confringam, & dabo tibi thesauros absconditos, & arcana secretorum, vt scias quia ego Dominus, qui voco nomen tuum, Deus Israel propter seruum meum Iacob, & Israel electum meum.

Hæc dicit Dominus, &c.) Apud Iudæos regnaturi perfundebantur vnguento, & quia hoc erat insigne apud eos regie potestatis, Cyrum Christum suum appellat propheta, hoc est, vinctum Domini. Cuius apprehendit dexteram) Vt nullus fortitudini eius valeat

valeat resistere. De apprehensa dextera quid sit, dictum est supra capite 41. etiam illo capite dictum est, quæ gentes subiectæ sint ante faciem Cyri, ex Herodoto. Legamus, ait Hieronymus, Xenophontis octo librorum Cyri maioris historiam, & prophetiam Esaiæ cernemus impletam.

Et dabo tibi thesauros, &c.) Hæc omnia faciã, vt cognoscas quòd dii, quos pater tuus coluit & auus, non sint dii, sed quod ego sum Deus, qui multo antè tempore quàm nascereris, nomen tuum prædixi. Vnde Iosephus II. libro Iudaicæ antiquitatis refert Cyrum legisse hanc de se prophetiam apud Esaiam & Iudæos ideo quasi Deo familiares plurimum dilexisse. *Propter seruum meum, &c.*) Istud de toto genere Israelitico intelligitur, & hunc habet sensum: Ego in Israele specto bonum populi mei, illius causa ego omnia ista tibi conferam, tot insignes victorias & triumphos concedam. Capite 37. vbi dicitur, Propter me & seruum meum Dauid, & cæte. Tempestiuum quidem fuisset dicere, quid alijs propter alios Deus cõferat, an propter sanctos Deus hominibus beneficiat? sed hic intempestiuum est, quia per hanc formam, Propter seruum meum Iacob. Istud hoc loco tantum significatur, nolo populum meum esse semper captiuum, propter illum liberandum dabo tibi has victorias.

Et vocaui te nomine tuo, assimilauit te, & non cognouisti me. Ego Dominus & non est amplius, extra me non est Deus.

Accinxite, & non cognouisti me: vt sciant hi qui ab ortu solis, & qui ab Occidente, quoniam absque me non est Deus. Ego Dominus, & non est alter, formans lucem, & creans tenebras, facies pacem, et creans malum. Ego Dominus, faciens omnia hæc.

Assimilauit te) Quid sit assimilare, dictum est superiori capite. Sensus est: Non contentus sum tanto tempore antè designare te nomine tuo proprio, Cyri videlicet, sed addam etiam appellatiua nomina, Messie scilicet & pastoris. Quod ergo capite præcedenti pastor appellatur, & in hoc capite Christus, id est assimilare Cyrum. Qui autem hodie ex Hebræo transferunt, vertunt cognominaui te, id est, præter nomen proprium addidi tibi cognomen. Eodem modo vertunt in præcedenti capite pro eo quod habetur; Et in nomine Israel assimilabitur, dicentes: Et in nomine Israel cognominauit seipsum. Cùm verò dicitur Ozeas, in manibus prophetarum assimilatus sum, longè alia vox est in Hebræo, & sensus illius loci est iste: Expressus sum variè per prophetas, nunciatus, nunc blandus.

Accinxite.) Accingere est vires addere & potentiam. Fræquens admodum in Psalmis est iste loquendi modus, vt: Indutus est Do-

minus fortitudinem, & præcinxit se. Et rursum: Accinctus potentia, qui profundum cõturbas &c. *Et non cognouisti me*) Scilicet cognitione certa, stabili ac perfecta. Cyrum non agnouisse Deum Israel, satis constat ex primo capite primi libri Esdræ.

Vt sciant hi, &c.) Populi Iudaici captiuitas videtur esse perpetua, ego laxabo captiuitatẽ, & liberabo populum meum, & quidem per illum, de quo nemo cogitat: hoc quod beneficiũ præstabo Iudæis, vt discat Oriens & Occidens, id est, totus terrarum orbis, quòd absq; me non sit Deus alius: formans lucem & creans tenebras, id est, diem & noctem: faciens pacem, id est, otium & quietem: & creans malum, hoc est, bellum. Quòd populus Israel aliquando in pace vixit, hoc meum erat beneficium: rursus, quòd nunc detineatur captiuus, & hoc meum est opus. Ex interpretatione ista, quæ est Hieronymi, patet hunc locum nihil facere pro sententia hæreticorum, qui volunt Deum esse auctorem malorum, quia malum hic capitur non vt opponitur virtuti, hoc est, pro vitio, sed afflictione & bello. Confunditur & illa hæresis, quæ duos facit Deos, quorum alter lucem, alter tenebras condiderit: ille pacem, hic malum.

Rorate cæli desuper, & nubes pluant iustum, aperiatur terra, & germinet saluatorem, & iustitia oriatur simul. Ego Dominus creauit eum. *Va qui contradicit factori suo: testa de famijs terra. Nunquid dicit lutum figulo suo: Quid facis, & opus tuum absque manibus est? Va qui dicit patri: Quid generas? & mulieri: Quid parturis?*

Rorate cæli desuper, &c.) Est vehemens admodum & deuota apostrophe prophete optantis, vt diuinum beneficium & celeste tot iam annis promissum, primo quoque tempore exhibeatur: Tu tot ingentia promittis per iustum quendam, opto ista cito fieri, ne extrahas in longum. Sensus est: Vtinam cælitus iam exhibeatur hoc beneficium, & mittatur iustus iste. Est autem duplex huius loci expositio: quidam enim putant ea, quæ hic dicuntur, adhærere superioribus, & ad Cyrum referri, qui diuinæ iustitiæ fuit executor contra Babylonios: sed frigidus est iste commentarius, vnde Hieronymus ad Christum refert, & in Christum consuetudine scripturæ propriè competit nomen iusti, propter quod nomen Dionysius Carthusianus non, vult hic agnoscere Cyrum, multò minus etiam agnoscere, si vidisset vocem Hebræam significare iustitiam.

Aperiatur terra, &c.) Pro saluatore in Hebræo est salus. Hieronymus autem saluationem vertit eo consilio, quo dictum est capite 42. quia quæ subiciuntur, personæ conueniunt, & nò rei. Sensus est: Etiam terra præ-

bitura est operam suam in opere tam mirabili & natiuitate: nascetur quidem cælitus saluator iste, sed in terris: alij verò terram figuratè accipiūt pro virgine Maria, & sunt loca similia, capite 4. Et erit fructus terræ sublimis. Et Psalm. 84. Terra dabit fructum suum.

Ego Dominus creauit eum.) Requirebat contextus, vt diceret eam scilicet iustitiam: verum Hieronymus vertens eum, ad personā respexit. Est autem vox Domini respondētis prophætæ optanti, hoc sensu: Quod tu tāto perē optas, ego creauit, id est, ego creabo, & suo tempore certissimè præstabo, hoc est, mittam Christum meum. Sic Hieronymus, & addit: Non scandalizabitur ad nomē creaturæ, qui illum vermem ac feruum & germi natum esse legerit de terra.

Va qui contradicit, &c.) Iuxta veterum sententiam reprehenduntur hoc loco increduli, qui non credebant Cyrum nasciturum: item illi, qui non credebant Christum nasciturum: verum ex ijs, quæ sequuntur, magis pertinere videntur ad calumniatorem, & ad eos qui dicebant: Quorsum opus est Cyro liberatore homine gentili? præterea tu promittis Christum nasciturum: si hoc statuisti, cur tam diu differis? Samos insula est celebris nominis apud Poetas: hinc Samia vasa, & in eadem significatione Samia substantiuum, de quibus Plinius, Samia vasa Romæ laudantur. Hieronymus autem hoc loco accipit non vt nomen certæ speciei, sed vt nomen sit genericum, pro quibusuis vasis fictilibus seu terreis. Quemadmodū apud Quintilianum vasa Corinthia appellantur vasa quæcunque ex ære elegantia.

Nunquid dicit lutum figulo? &c.) Sensus est: Quam indignum est, si lutum exposcat cum figulo, & dicat illi: Quid facis? non rectè facis: quam hoc est indignum & absurdum ita adhuc magis absurdum est, si quis cum DEO exposcat, quare tam diu differat Christum, quare ita sinat populum suum tractari & captiuum abduci. *Opus tuum absq; manibus est.*) Phrasit est Hebræa, Latine autem diceretur. Opus tuum imperfectum est.

Va qui dicit patri, &c.) Est altera similitudo eodem pertinens, hoc sensu: Quam est absurdum, si patrem ac matrem calumnietur filius, cur in terram naturæ lege profusus sit: Ita absurdum est, si quis expoſtulet cū Deo modo iam dicto, cur videlicet tam diu differat mittere Christum.

Hæc dicit Dominus sanctus Israel, plastes eius: Ventura interroga me, super filios meos, et super opus manuum mearū mandate mihi. Ego feci terram, & hominem super eam creauit ego. Et manus mea tetenderunt calos, & omni militia eorum mandauit. Ego suscitavi eum ad iustitiam, & o-

mnēs vias eius dirigam. Ipse edificabit ciuitatem meam, & captiuitatem meam dimittet, non in precio, neque in muneribus: dicit Dominus Deus exercituum.

Hæc dicit Dominus, &c.) Hoc maximè agit ne recipiantur idola, & ipse solus Deus agnoscat. *Plastes eius*) Hoc est, Christi, secundum Hieronymum, non etiam reprobabile erit, si ad Israelem referatur.

Ventura interroga, &c.) Hieronymus hæc ita accipit quasi habeant irrationem & amarulentiam, cuius verba sunt: Interroget me testa, & futurorum secreta inquirat, & præcipiat mihi, quomodo ad optiuos filios, qui in meum filium credituri sunt, regere debeam, quasi dicat, est vestrum mihi præcipere, quid facere debeā, quomodo debeam regere filios meos?

Et omni militia, &c.) De militia dictum est in præcedentibus. Septuaginta autem interpretes verterunt, Omnibus stellis mandauit. Sensus est: Singulis stellis imperaui quo currerent ordine, & dierum ac mensium annorumq; diuersa spacia complerent, id est, certam legem ac ordinem & motum eis prælixi. Commentarius verò Hieronymi in huc locum sic habet: Illud quod scriptū est, Ego omnibus stellis præcepi, occasione quibusdam tribuit, quod astra rationalia sint, & animam sensumq; habeant: neq; enim (aiunt) præciperet, nisi intelligentibus, non recordantes quod in Iona scriptum sit: Præcepit Dominus spiritui comburenti. Et rursum, Præcepit Dominus vermi matutino. Et in Euangelio Saluator, ventis & mari imperauit, in quibus tamen nec sensum, nec rationem esse conspicuum est. Hæc annotamus, ne quis offendatur in cōmentarijs Hieronymi, sicubi legerit astra animata, quia non suam ibi sed aliorum refert sententiam. Quamuis de hac re nulli iam sit dubium, olim tamē magna quæstio fuit, & primi philosophi penè omnes astra putauerūt animata. Vnde Augustinus 18. libro de ciuitate Dei, cap. 4. refert Anaxagoram capitis accersitū, quod dixerat solem esse saxum candens. Et libro 3. de Genesi ad literam, & in Enchiridio capite 47. dubitat, an animata sint astra. Verum Damasc. libro 2. Theologicarum sententiarum capit. 6. apertè docet astra inanimata esse, & declarat quo sensu intelligendæ sint scripturæ, quæ eisdem animam tribuere videntur.

Ego suscitavi eum, &c.) Si hæc de Cyro interpretari velis, oportet particulariter intelligere iustitiam, vt hæcenus dicatur suscitatus ad iustitiam, quia voluit eum Deus esse executorem diuinæ iustitiæ, & vltorem iniuriæ, quam intulerant Babylonum filijs Israel, sed probabilius est quod ad Christum tantum respexerit.

Ipse edificabit, &c.) Istud apertè non conuenit in Cyrum. Dedit quidem Cyrus Iudæis potestatem ædificandi ciuitatē: verum post mortem suam prius ædificata est sub Neemia maximè quantum ad muros & portas. Quare ad Christum videtur magis referendum, qui ædificauit ciuitatem, id est, Ecclesiam suam super petram, quemadmodum scribitur apud Matthæum.

Matt. 19.

Et captiuitatem, &c.) Istud in Cyrum competere potest. Ipse siquidem beneficio Dei prouocatus soluit captiuitatem populi Israel: sed dubium non est prophetā ad Christum respexisse, qui non in precio neque in muneribus, id est, nullo merito nostro, sed in sanguine suo soluit captiuitatem humani generis.

Hæc dicit Dominus Deus. Labor Aegypti, & negotiatio, Aethiopia, & Sabaim viri sublimis, ad te transibunt, & tui erunt. Post te ambulabunt, vinciti manicis pergent: & te adorabunt, teque deprecabuntur. Tantum in te est Deus, et non est absque te Deus. Verè tu es Deus absconditus: Deus Israel saluator. Confusi sunt, & erubuerunt omnes simul: abierunt in confusione fabricatores errorum. Israel saluatus est in Domino salute æterna. Non confundemini, & non erubescetis vsque in saculum saculi, quia hæc dicit Dominus creans calos. Ipse Deus formans terram, & faciens eam, ipse plastes eius. Non in vanum creauit eam, sed vt habitetur, formauit eam.

Hæc dicit Dominus, &c.) Hoc est quicquid opum sibi labores Aegyptiorum conquirent, ad te transibit, quicquid opum etiam Aethiopiæ contigit per negotiationē ad te transibit, gentesque Sabaim, quæ trans Aethiopiā est, & viri eius præcipui ad te transibunt. Nominibus istarum trium nationum quæ habitant in extremis finibus terræ per synecdochen totus orbis intelligitur. Sensus ergo est: Totum terrarum orbem possidebis tibi deuinctum & tibi deuotum. Similis synecdoche est in Psalm. Fundamenta eius in montibus sanctis, vbi nominibus Tyrri, Babylonis, Aethiopiæ, Dauid vniuersum mundum significare voluit. Quantum autem colligere licet ex Herodoto, Iustino, & Orofio, Aegyptus nunquam agnouit Cyrum: sed Cambises, qui ei successit, deuicit Aegyptum. Solus autem Xenophon dicit ipsum etiam Aegyptum superasse: iuxta huc ergo auctorem, quæ hic dicuntur, quodammodò in Cyrum competere possent, nisi in eadem periodo adderetur. *Tantum in te est Deus, & cetera.*) quod non in Cyrum, sed in CHRISTVM competere certum est, qui in Euangelio apud Ioannem ait, Ego & pater vnus sumus, qui DEVS appellatur absconditus propter corporis assumpti sacramentum. Vehementer etiam hæc competunt in Ecclesiam: in Ecclesia enim tantum

est DEVS, id est, ibi verè colitur, & alibi nusquam.

Confusi sunt & erubuerunt omnes.) Scilicet Scribæ & Pharisei, simul abierunt in confusione fabricatores errorum, qui in toto mundo disseminauerunt mendacium, vt Christum dicerent ab Apostolis furto esse sublatum: non tamen improbabile fuerit, si generaliter intelligatur.

Israel autem saluatus, et cetera.) Hoc absque dubio intelligendum est de ijs, qui in spiritu sunt Israel, qui fidem & opera Patriarcharum imitantur. *Quia hæc dicit Dominus creans calos*) Id est, propterea volo venire publicū Saluatorem non Iudæorum tantum, sed etiam gentium, quia propterea feci terrā, non vt esset deserta, sed vt cultores mei habitarent in ea.

Ego Dominus, & non est alius. Non in abscondito locutus sum in loco terra tenebroso. Non dixi semini Iacob frustra: Querite me. Ego Dominus loquens iustitiam, annuncians recta. Congregamini, & venite, & accedite simul, qui saluati estis ex gemibus. Nescierunt qui leuant signum sculpturæ suæ, & rogant Deum non saluatem. Annunciate, & venite, et consiliamini simul. Quis auditum fecit hoc ab initio? Ex tunc prædixi illud. Nunquid non ego Dominus? & non est vltiū Deus absque me. Deus iustus & saluans, non est præter me.

Non in abscondito locutus sum) Sed in monte Syna, de excelso eius vertice, clara voce, quæ ab omnib. facilè intelligi potuit & audiri, additis etiam tonitruis, loquutus sum contra idola. Hanc expositionem cum retulisset Hieronymus, addit, sed melius, vt hoc dictum de Euangelica prædicatione credamus: Moyses enim vni tantum populo locutus est in abscondita solitudine: Apostolorum autem sonus in vniuersum orbē exiit, & verba eorum vsque ad terminos terræ peruenerunt.

Non dixi semini Iacob frustra: Querite me.) Sed proposui maxima & æterna præmia: *Ego Dominus loquens iustitiam.*) Id est, proferēs legem Euangelij, quæ verè est lex iustitiæ, *Et annuncians recta*) id est, docens in quibus rebus verè situs sit cultus Dei, quibus rebus constet remissio peccatorum.

Congregamini et venite, & cetera.) Quia illi, ad quos peculiariter missus sum, credere noluerunt, & indignos se iudicauerunt æterna salute, congregamini vos per fidem, de toto orbe venite & accedite me, qui saluati estis, id est, ad vitam præordinati. Ex gētibus denique corripit eos, qui in errore pristino remanserunt, dicens: Nescierunt qui leuant, siue vt Septuaginta habent, portant seu circunferunt lignum sculpturæ suæ, id est, idolum sculptum, vt statuant illud in loco editiori. Sensus est: non intellexerunt sermones meos, neque prædicationem Euangelij,

Samia.

Similitudo.

Alia similitudo.

simulachrorum onere pragrauati, & sperantes in eis, in quibus nulla est salus. Quaedam autem exemplaria legunt lignum, sed lignum omnino legendū est: nam sic habent Hebraei.

Annunciate, &c.) Vos, qui tantoperè additi estis idolis, dicite: Quis demonum istud annunciare potuit, vt congregarentur & uenirent ex gentibus plurimi, qui saluarentur? quasi dicat, nemo hoc potuit, & propterea non sunt dii idola uestra.

Conuertimini ad me, & salui eritis omnes fines terra: quia ego Deus, & non est alius. In memetipso iuravi, egredietur de ore meo iustitia uerbum, & non reuertetur, quia mihi curuabitur omne genu, & iurabit omnis lingua. Ergo in Domino dicit. Mea sunt iustitia, & imperium. Ad eum uenient, & confundentur omnes qui repugnant ei. In Domino iustificabitur, & laudabitur omne semen Israel.

In memetipso iuravi, &c.) Id est, per memetipsum iuravi, quod sententia oris mei & uerbum, quod semel protuli in iustitia, nequaquam irritum fiet, sed re ipsa complebitur. Verbum autem istud est: Quia curuabitur omne genu. Id est, non solum natio Iudaica, sed omnes omnino mundi nationes prosterent se mihi: in hac quidem uita inchoatiue, in futuro uero saeculo perfecte & integre, ita ut hostes quoque mei ui coacti tanquam scabellum subijciendi sint pedibus meis.

Et iurabit omnis lingua.) Hanc sententiam citauit Paulus in Epistola ad Romanos, sed non eisdem uerbis: pro eo enim, quod Esaias habet, in memetipso iuravi ipse ait: uiuo ego dicit Dominus: & pro eo quod Esaias dixit, et omnis lingua mihi iurabit. Apostolus ait, Omnis lingua cōfitebitur Deo. Vidit siquidem Apostolus speciem pro genere positam, iurare pro colere, adorare, & agnoscere. Sensus est: Omnis creatura rationalis alicuius signi externi professione testabitur Christum esse uerum Deum. Omnis autem lingua cōfitebitur Deo, dicit: Mea sunt iustitiae Euangelij, & meum est imperium Christi, non populi tantum Iudaeorum.

Ad eum uenient.) Id est, ad Christum uenient omnes gentes, & confundentur omnes qui repugnant ei, siue qui separant se ab eo, siue Iudaei, siue Pagani. In Domino iustificabitur) id est, per fidem Christi iustificabitur. Et laudabitur omne semen Israel) id est, quicumque fidem Israelis imitantur: illi enim excitantur in semine Israelis, siue Iudaei sint, siue gentes.

stimantur in semine Israelis, siue Iudaei sint, siue gentes.

Confractus est Bel, conuertit est Nabo, facta sunt simulachra eorum bestiarum & iumentis. Onera uestra graui uideri uoluerunt, & conuertit sunt simul. Non potuerunt saluare portantem, & anima eorum in captiuitatem ibit.

in captiuitatem ibit.

Confractus est Bel, &c.) In euerfione regni Babylonicum confectus & penitus destructus est Bel, quem Graeci Belum, id est, Saturnum uocant, cuius tanta apud ueteres fuit religio, ut ei non solum hostias humanas captiuorum ignobiliumque mortalium, sed & proprios liberos immolarent. Nabo autem & ipsum idolum erat Chaldaeorum, quod interpretatur propheta & diuinitas.

Facta sunt simulachra eorum bestiarum, &c.) hoc est, in praedam bestiarum & iumentorum exposita sunt.

Onera uestra, &c.) Apostrophe est ad idola. Sensus est: Quae uos ferebant ipsa scilicet bestiae & iumenta onerata erant nimio onere adeo ut lassarentur. Aliter autem accipit Hieronymus hoc modo: Haec simulachra quae non possunt saluare portantem, nihil sunt aliud, nisi onera sacerdotum deprimenda eos usque ad lassitudinem.

Anima eorum in captiuitatem ibit.) Istud si ad sacerdotes, hoc est, portantem referas, clarum habet sensum: si uero ad idola, intelligere tum oportet per catachresin, ut anima dicatur ipsum demonium idolum inhabitans, deinde per animam synecdochicis ipsum idolum.

Audite me domus Iacob, & omne residuum domus Israel. Qui portauit me in uero, qui gestauit me in mea uulua, & uoluit ad senectutem ego ipse, & usque ad canos ego portabo. Ego feci, & ego feram, ego portabo & saluabo.

Audite me domus Iacob, &c.) Ex eo quod sequitur, Cui assimilasti me? uidetur etiam de carnali Israele haec intelligi. Non enim spiritualis Israel comportat aurum, ut inde fiat idolum. Vnde intelligitur mirabilis Dei affectus & plus quam paternus etiam erga peccatores: Audite me domus Iacob ego nondum abiici curam uestri, portauit me in uero, gestauit me in mea uulua.

Non quod ineffabilis Dei incomprehensibilisq; maiestas uerum habeat aut uulua, sed haec dicit, quod nos affectum Dei per nostra uerba discamus. Sensus est: Quod mater indulgens & affectibus amoris plena facit erga foetum suum, hoc ego praesto uobis affectu: quamquam me offendistis, tamen ego gesto & gestare uos pergam, etiam usque ad senectutem non meam sed uestram: Mater aliquando

Comparatio

aliquando deponit curam filij sui, quando scilicet factus est uir, ego autem nunquam deponam curam uestri. Locus hic in primis annotandus est, quia exprimit mirabilem Dei affectum erga peccatores.

Cui assimilasti me, & aduastis, & comparastis me, & fecistis similem? Qui confertis aurum de sacculo, & argentum in statera ponderatis, conducentes aurificem, ut faciat Deum, & prociidunt & adorant. Portant illum in humeris gestantes, & ponentes in loco suo, & stabit ac de loco suo non mouebitur, sed & cum clamauerint ad eum, non audiet, de tribulatione non saluabit eos.

Cui assimilasti me?) Quare putatis me tale esse, qualis est Iupiter aut Belus? Qui confertis aurum de sacculo) id est, de marfupio, ut fiat idolum: quae infania est haec? relicto patre sic uobis affecto transire ad idola, & cultum mihi debitum illis impendere?

Memento istud, & confundamini, redite prauaricatores ad cor. Recordamini prioris saeculi, quoniam ego sum Deus, & non est ultra me Deus, nec est similis mei, annuncians ab exordio nouissimum, & ab initio, quae nec dum facta sunt, dicens: Consilium meum stabit, et omnis uoluntas mea fiet. Vocans ab oriente auem, & de terra longinqua uirum uoluntatis meae. Et locutus sum, & adducam illud, creauit, et faciam illud, audite me duro corde qui longe estis a iustitia.

Memento istud, &c.) Quod uana scilicet sint idola, & proinde deserite illa quae fecistis, imò fundamini, id est, estote fortes & fundati, ne rursus subitus idololatriae turbato uos subuertat: Sic Hieronymus. Ex qua interpretatione patet ipsum legisse: non confundamini, sed fundamini. Dionysius quoque Carthusianus legit fundamini, & interpretatur: Similiter & glossa. Lyra quidem legit fundamini, sed non interpretatur fundamini: Etiam Hebraei legunt, ita ut pene certum sit alteram lectionem nempe confundamini medosam esse, cuius lectionis apud Hebraeos solus Rabbi Ioseph meminit. Deducit enim ille uocem Hebraeam ab *W*esch, quod est ignis, & interpretatur hoc modo: Sitis rubei ut est ignis, quod ad confusionem pertinet.

Recordamini, &c.) Conferte illud tempus, quo institutus est Deus ipse scilicet Bel, aut Nabo, cum illis antiquis saeculis, & uidebis quod ego sum Deus, & quod non sit alius Deus praeter me. Annuncians ab exordio nouissimum, &c.) Ego solus sum, qui possum dicere quae nascente mundo facta sunt, & declinante mundo futura sunt dicens, consilium meum stabit, id est, ego stari uoluerem regnum hoc Babylonis potentissimum, & certo certius euertetur: Sic non loquitur dii gentium suis ambigua enim sunt eorum responsa & fallacia.

Vocans ab oriente auem.) Vide caput quadrage-

simimum primum, ubi de oriente dictum est. Nomine autem auis, Hebraei intelligunt Cyrum per metaphoram, propter uelocitatem exercitus ipsius: Procul quidem abest à Babylone imperium Cyri, sed subito adierit exercitus eius, instar auis leuiter celeriterque ueniet contra Babylonem: Virum uoluntatis meae) id est, qui opere expleret, quod hic praedico per prophetam.

Qui longe estis a iustitia) scilicet quauis, non solum ab illa quae est per fidem, sed etiam a iustitia legis & operum.

Rope feci iustitiam meam, non elongabitur, et salus mea non morabitur. Dabo in Sion salutem, & in Israel gloriam meam.

Prope feci iustitiam, &c.) Hic omisso Cyro de Christo loquitur propheta, hoc sensum appetit tempus quo ego re praestabo, quod illis antiquis patribus Abraham, Isaac & Iacob tot retro saeculis promisi, mittam Christum, de quo dicit Paulus, quod factus est nobis à Deo iustitia, redemptio: Dabo in Sion salutem) illam scilicet, quam per Messiam promisi, & in Israel gloriam meam, de qua Simeon loquitur, Et gloria plebis tuae Israel.

CAPVT XLVII.

Descende, sede in puluere, uirgo filia Babylon, sede in terra, non est solum filia Chaldaeorum, quia ultra non uocaberis molis & tenera. Tolle molam, & mole sarinam, denuda turpitudinem tuam. Discoperi humerum, reuelata crura, transi flumina, Reuelabitur ignominia tua, & uidebitur opprobrium tuum. Ulionem capiam, & non resistet mihi homo.

Discoperi humerum, reuelata crura, transi flumina, Reuelabitur ignominia tua, & uidebitur opprobrium tuum. Ulionem capiam, & non resistet mihi homo.

Descende, sede in puluere, & cat.) Perseuerat propheta in eo quod coeperat de Cyro quod Babylone expugnata liberaturus sit Iudaeos ibi captiuos, & totus sermo uere tragicus est: Babylone enim facit quasi Hecubam quaedam, quae à summa felicitate ad extremam deiecta est seruitutem & miseriam: utiturq; metaphoris valde aptis sed prima specie impudicis. Descende, inquit, sede in puluere haecenus maxima & nobilissima habita. Virgo filia Babylon.) Vtrunque nomen ad affectum mire pertinet. Haecenus in delitijs ab omnibus habita es non aliter quam puella adhuc uiro incognita & intacta: hoc significatur in uirgine: quodq; est patri filia charissima, hoc tu eras orbi Babylone.

Non est solum &c.) id est, euertetur solum regni Babylonis, quauis illud uideatur inexpugnabile. Appellatur autem Babylone filia Chaldaeorum, quia à Chaldaeis (inquit pelletur filia Hieronymus) condita est, illis siquidem reuelata in extructione utebatur: quamuis respiciatur

cere potuit propheta ad auctam postea Babylonem à Chaldæis: Sic supra Tyrum vocat filiam maris, quia mare in Tyrum contulerat opes, & mari Tyrus debebat quod omnium rerum copia abundaret atq; floreret: Vide caput trigelimum tertium. Dicere etiam possumus hinc talem esse figuram, qualis est Ieremiæ cap. 46. vbi filiam Aegypti pro Aegypto Hebraica figura dixit. Et in Psal. filia Babylonis miseria ipsa Babylon vocatur. De qua phrasi dictum est cap. 5.

Denuda turpitudinem tuam.) Hebræorum turpido habet molle aliquid, siue sint cincini mulierum, siue velamē aut vestimētum. Hieronymus in Canticis capite quarto vertit: Id quod intrinsecus latet. Est autem turpido in re Venerea, quæ videri non vult. Capite autem 6. vertit: Absq; occultis tuis. Et in commentario suo vertit taciturnitatē, secutus Symmachum, eò quod ob verecundiam taceri debet. Alij verò aliter verterūt. Aquila autem vocem Hebræam reliquit nō verisim, propterea fortasse quod in sacra scriptura turpitudinē sonaret. Propter hæc verba, Denuda turpitudinem tuam, Hebræi illud quod præcedit. *Tolle molam, & mole farinam.*) figuratē accipiunt, quod videlicet virgines Babylioniorum paterent libidini viduorum Medorum atque Perfarum. Similia loca sunt in scriptura. Iob 31. Scortum alterius vxor mea, & super eam incuruentur alij: quod ibi Hieronymus vertit, Scortum alterius vxor mea, ad verbum in Hebræo est Molat alteri vxor mea. Quāquam illius loci & hic potest esse sensus: Si ego vniquam admisi adulterium, cōtingat hoc mihi, vt videam vxorem meam alterius ancillam. Rursus Threnorum 5. Adulescentulis turpiter abusi sunt, ad verbum in Hebræo est. Iuuenes ad molendum compulerunt. Quāquam circumstantiæ literæ hinc non ita inuitent sicut superiori loco ad Venerem, cum rectē hoc modo intelligere liceat. Iuuenes ad vilia ministeria exercenda adacti sunt, Hieronymus autem modis prædictis vertens, secutus est Hebræorum explanationes, qui etiam illum locum in capite 16. Iudicum: Samsonem clausum in carcere molere fecerunt, etiam ad Venerem referunt: quod mirum est, cum circumstantiæ literæ ad hoc nihil inuitent. Simplex verò sensus horum verborum, Tolle molā & cę. iste est: Nunc quidem regina es, & inter cæteras ciuitates potens, nobilis, & libera, verum redigeris ad extremam seruitutem & miseriam. Veteres autem vtiebantur molis manuarijs, & molendæ farinæ operi seruire apud eos erat extremæ seruitutis.

Transi flumina) Scilicet in captiuitatem. Significat autē propheta Mesopotamiam, quæ Latinē à quodam terræ inter amnes dicta

est. *Reuelabitur ignominia tua.*) Hanc quoq; vocem ex obscœnis esse videas cap. 8. Exodi. fac eis femoralia linea, vt operiant carnem turpitudinis, id est, membrum turpe. Eadem vox est Genetis 9. vbi Cham dicitur vidisse verenda patris.

Redemptor noster Dominus exercituum, nomen illius sanctus Israel. *Sede tacens, & intra in tenebras filia Chaldæorum, quia non vocaberis ultra domina regnorum. Iratus sum super populum meum, contaminaui hereditatem meam, & dedi eos in manu tua. Non posuisti eis misericordias. Super semen aggrauasti iugum tuum valde, & dixisti: in sempiternum ero domina. Non posuisti hæc super cor tuum, neque recordata es nouissimi tui. Et nunc audi hæc delicata, & habitans confidenter, quæ dicis in corde tuo, ego sum, & non est præter me amplius. Non sedebis vidua, & ignorabo sterilitatē. Venient tibi duo hæc subito, in die vna, sterilitas, & viduitas.*

Redemptor noster Dominus, &c.) Loquitur propheta ex persona populi: Populus apud Babylonicos antè captiuus dicit, hæc fecit redemptor noster, cuius nomen est sanctus Israel. *intra in tenebras*) hoc est, pudeat te tui: nam quos vehementer pudet, nō ferunt lucem.

Iratus sum, &c.) Populus meus apud te Babylon captiuus tenetur, hoc ideo est quia iratus sum ei, & corrigere volui, non autem perdere: Tu autem non posuisti eis misericordias, hoc est, durè tractasti & abusa es crudelitate tua, & plus plagarum imposuisti quàm mea vitio flagitabat. Magnum autem Babyloniæ crudelitatis indicium est ne senibus quidem pepercisse, quorum ætas etiā in hostibus venerabilis esse deberet. *Et dixisti, in sempiternum ero domina*) Istud superbię est. Sensus est: Inuicta sum & inexpugnabilis. *Nō sedebis vidua*) hoc est, nunquam priuabor regno. *Non ignorabo sterilitatem*) hoc est, nō ero fine examinibus populorum & maxima hominum frequentia.

Vniuersa venerunt super te, propter multitudinem maleficiorum tuorum & propter duritiam incantatorum tuorum vehementem. *Et fiduciam habuisti in malitia tua, & dixisti: Non est qui videat me. Sapientia tua, & scientia tua hæc decepit te. Et dixisti in corde tuo: Ego sum, & præter me non est altera. Veniet super te malum, & nescies ortum eius, & irruet super te calamitas, quam non poteris expiare. Veniet super te repente miseria, quæ nescis. Sta cum incantatoribus tuis, & cū multitudine maleficiorum tuorum, in quibus laborasti ab adolescentia tua, si forte quid profint tibi, aut si possis fieri fortior. Desecisti in multitudine consiliorum tuorum.*

Vniuersa venerunt, &c.) Obiecit propheta nūc autem obiecit ei incantationes, & auguria. Vox autem hæc, maleficia, pertinet ad præstigia, incantationes, & artes magicas: Vox verò Hebræa, quam noster interpres translit

stulit duritiam, pertinet ad argumentū quæritatis & qualitatis. Sensus est iste: Quia tanti apud te sunt incantatores, & tanti apud te valent, propterea venient in te tanta mala. *Et dixisti non est qui videat me*) hoc est, nō agnosco numen.

Veniet super te malum, & nescies ortum eius) Nō enim poterat arbitrari Babylon, quod Persæ nullius antè fortitudinis ipsam regnante Cyro superarent, & suæ subijcerēt potestati. *Irruet super te calamitas, &c.*) Hoc capite decimo tertio dixit: Ego suscitabo super eos Medos qui argentum non quærant, nec aurum velint. *In quibus laborasti ab adolescentia tua*) hoc est, ab eo tempore, quo primum cepit flores regnum Babylonis.

Stent & saluent te augures cali, qui contemplantur sidera, & supputabant menses, vt ex eis annuntiarent ventura tibi. *Ecce facti sunt quasi stipula, ignis combussit eos. Non liberabunt animam suam de manu flammæ, non sunt pruna quibus calefiant, nec focus, vt sedeant ad eum. Sic facti sunt tibi, in quibuscunque laboraueras. Negotiatores tui ab adolescentia tua vnusquisque in via sua errauerunt. Non est qui saluet me.*

Stent & saluent te augures cali) pro quo Septuaginta interpretes habent, astrologi cœli, qui mathematici appellantur, qui ex astorum cursu lapsuq; siderum res humanas regi arbitrantur. Illud autē, *Non sunt pruna*) Hebræi hoc modo exponunt: Nullam habēt augures isti caloris scientiam, aut illuminantē sensum, qui possit eorum tenebras discutere, & frigus erroris expellere. Verum simplicior sensus iste erit: Augures isti ita semel cōfumentur, vt nullum relinquatur vestigiū, vt ne prunæ quidem sint reliquæ ex incēdio, nec paruis quidem focus, quod tamen ferē videmus in reliquis incendijs.

Negotiatores tui ab adolescentia tua) Hoc est, cum quibus habuisti cōmercia vnice & præcipuè, vnusquisque in via sua errauerunt, hoc est, vnus ad orientem, alius ad occidentem: de huiusmodi enim errore intelligitur. Vel vnusquisque in via sua errauerunt, hoc est, te neglecta quisque sua commoda sequitur.

CAPVT XLVIII.

Adite hæc domus Iacob: qui vocamini nomine Israel: & de aquis Iuda existis. *Qui iuratis in nomine Domini: & Dei Israel recordamini, nō in veritate, neque in iustitia. De ciuitate enim sancta vocati sunt et super Deū Israel constabili sum, Dominus exercituum nomen eius.*

Adite hæc, &c.) Idem est argumentum cū præcedentibus, tantū transitus est per antithelin, hoc sensu: Prædixi hæc tenus Baby

lōijs sua fata: audite me nūc ex hac parte vos posteri Iacob, qui appellamini Israelitę. *Et de aquis Iuda existis*) Exire vocabulum est originis. Aquis autem Hebræi vtuntur quemadmodum nos fonte. Sensus est: Qui ducitis originem ex fonte Iuda, siue qui oriundi estis ex patriarcha Iuda.

Qui iuratis in nomine Domini) tanquam eius cultores: *Et Dei Israel recordamini*) scilicet in assertione caussarum vestrarum: *Non in veritate neque in iustitia*) quæ comites sunt iuramenti. De ciuitate sancta nomen trahitis, vt vocemini Hierosolymitæ, & super Deū Israel innotimini tanquam ipsius peculiaris populus. Hæc autem eò dicta sunt, vt ipsi tangantur quasi opprobrio: Geritis inquit magnos titulos, sed non respondetis illis titulis quos geritis: appellamini Israelitę, Iudæi, habitatores vrbs Ierusalē, populus Dei, magna sunt vocabula, sed vobis cassa & inania, qui non respondetis rebus vocabulorum.

Priora extunc annunciauit, & ex ore meo exierunt, & audita feci ea. *repente operatus sum, & venerunt. Scini enim quia durus es tu, & neruus ferreus ceruix tua, & frons tua ærea, prædixi tibi extunc, ante quam venirēt indicavi tibi, ne forte diceres, idola mea fecerunt hæc, & sculptilia mea, & conflatilia mandauerunt ista. Quæ audisti, vide omnia, vos autem non annunciauistis.*

Priora extunc annunciauit) id est, à priscis temporibus. Sic in psalmis frequenter. A capite autem quadagesimo huc vsq; sēp̄ inculcauit, quod solius Dei sit futura prædicere. *Scini enim quia durus es tu*) id est, inflexibilis es, & frons tua ærea, id est, impudens nec sciens erubescere. Sensus est: Hæc tanto tempore antè prædixi, vt reuocare vos à pertinaci studio idolorum, ad quod fuistis semper maximè propensi, vt cum videritis rebus hæc expleta, reuerteremini ad me relictis idolis. Quod autem illis temporibus erat paganismus, hoc hodiè est Lutheranismus. Sicut enim Iudæos olim ad paganismū inuitabat primum sua vicinia, deinde falsa aliqua speciei melioris religionis, quia Babylonijs melius succedit, verisimile est eos habere meliorē Deum: Ita hodiè fit, vt à vera religione abducantur quā plurimi, & abducemur faciliè nisi valdè solliciti simus in Ecclesia catholica permanere: tanta est eloquentia, tantus est vbique fucus & mentita sanctitas eorum, qui à vera sanctitate exciderunt. Quare in primis prodest videre, quid scripserit & tradiderit Ecclesia temporibus Apostolorum, quid deinde post illorum tempora vsque ad nos.

Quæ audisti) scilicet ventura. *Vide omnia*) scilicet rebus expleta: *Vos autē non annunciauistis*) Reprehendit in eis silētium: Vos qui legitis hæc in Genesi & Exodo, cur non annunciatistis? Ita qui hodiè instructi sunt antiquitate & do-

Strina catholica, qui sciūt quid iā inde ab initio crediderit & tradiderit Ecclesia, alijs hoc annunciare debent:

A *Vdita fecit tibi noua ex tunc, & conseruata sunt qua nescis. Nunc creata sunt, et non extit, & ante diem: & non audisti ea: ne forte dicas, Ecce ego cognoui ea, neque cognouisti, neque extunc aperta est auris tua. Scio enim quia prauaricans prauaricaberis, & transgressorē ex vtero vocaui te. Propter nomen meum longe faciam furorē meum, & laude mea infrenabo, ne inter eas. Ecce excoxi te, sed non quasi argentum, elegi te in camino paupertatis. Propter me, propter me faciam, vt non blasphemem, & gloriam meam alteri non dabo.*

A *Vdita tibi feci, etc.)* Hieronymus noua apponit prateritis, hoc sensu: Nō antiqua & praterita nota tibi feci, sed noua & futura, vt pote de Cyro Persarum Rege, & euerfione Babylonis, &c. Commentarius autem Hieronymi sic habet: Non narro praterita, quibus sēpē potentia mea comprobata est, quomodo duxerim populum ex Aegypto, Aegyptios submerferim in mari rubro, terram promissionis tradiderim, & gentes vobis varias subiugauerim, sed noua quæ contra Babylonem facturum sum nuncio: Hactenus Hieronymus. Difficultas iam est in particula (ex tunc) quæ pertinet ad tempus multō antē elapsū, nisi forte dicamus mendum esse, & legendum, ex nunc. Certē Hebræis est *מֵעַתָּה* meatta, quod significat ex nunc: & non *מֵאָז* meaz, id est, ex tunc, quæ particula ponitur in præcedentibus & sequentibus, & Septuaginta transtulerunt *ἀπὸ τοῦ νῦν*, id est, ex nunc vel à nunc: Nostra tamē exemplaria omnia constanter legunt ex tunc. *Et cōseruata sunt, etc.)* Id est, præter illa noua quæ nuncio, habeo adhuc quædam conseruata, quæ nescis. *Nunc creata sunt, et non extunc* id est, nō olim. *Et ante diem* id est, paulō antē, id est recentia sunt & talia, vt ne similia quidem vnquam audieris. *Ne forte dicas, etc.)* id est, ne parui ea facias pro notis, vt dicas ista sunt nota. Huiusmodi autem propterea cælo, quia scio quid facies in posterum: *Quia prauaricans prauaricaberis, et transgressorem ex vtero vocaui te* id est, ab initio vocaui te transgressorem.

Propter nomen meum, etc.) Istud exponit ipse textus cū ait, *Vt non blasphemem* Populus Israel merebatur quidem supplicia propter idololatriā & Dei contemptum, sed hoc non erat futurum ex honore Dei: Dixissent enim gentes, non Dei ira & vindicta, sed nostrorū idolorum, populus hic interijt: Vt ergo nō blasphemetur nomen meum, differam furorē meum. *Et laude mea* id est, ad laudem meam, siue (vt Hiero.) ob laudem meam, id est, vt nomen meum agnoscat & celebretur apud gentes: *Infrenabo te ne inter eas* id est, Tu ruis in interitum, & videris quasi deotus esse morti, ego non sinam vt inter eas, in-

frenabo te, vt me quasi iumentum & effrenis equus sequaris inuitus: Sic Hieronymus.

Ecce excoxi te scilicet per afflictiones & tribulationes, sed non quasi argentum, id est, non ad purum: In argento siquidem quando excoquitur, omnis scoria remouetur, hoc non factum est in te, tuo tamen vitio & malitia. *Elegi te in camino paupertatis* Istud dupliciter exponitur. Refertur enim vel ad Aegyptum, vt sensus sit: Quum esses in Aegypto elegi te: vt caminus ignis periphralis sit Aegypti: vel refertur ad Babylonem, vt sit prophetia futuri.

Propter me Id est, propter nomen meum. *Vt non blasphemem* id est, ne gloria mihi debita & propria transferatur ad falsos Deos: nō patiar vt idola æquētur mihi, hoc est qd̄ dicit, *Et gloriam meam alteri non dabo.*

A *Vdi me iacob, & Israel quem ego voco, Ego ipse, ego primus, & ego nouissimus. Manus quoque mea fundauit terram, & dextera mea meua est calos, Ego vocabo eos, & stabunt simul. Congregamini omnes vos, & audite, Quis de eis annūciauit hoc? Dominus dilexit eum, faciet voluntatē suam in Babylone, & brachium suum in Chaldais, Ego, ego locutus sum, & vocaui eum, adduxi eum, & directa est via eius, Accedite ad me, & audite hac. Non à principio in abscondito locutus sum. Ex tempore antequam fieret, ibi eram: & nunc Dominus Deus misit me, & spiritus eius.*

A *Vdi me iacob, &c.)* Videtur populus Israel valdē obnoxius fuisse cultui idolorum eo tempore, quo scribebat hæc Esaias ideo tam sollicitē & tam diligenter inculcat maiestatem diuini numinis. Audi me iacob, quem aliō nomine etiam Israel vocat, quod respicitis ad idola gentium falleris, idola nō sunt dij, illa non fecerunt cælum aut terram, sed ego: *Ego vocabo eos & stabunt simul* Id est, præbebunt se paratos iussui meo, quæ admodum Dominus quando vocat ministrum, venit, & stat, vt audiat iussa Domini sui.

Congregamini omnes vos siue Iudæi, siue gentes, siue Israelitæ, siue astronomiæ periti apud Chaldaeos, & ad vnum omnes homines, *Audite, quis de eis* id est, quis inter eos seu quis omnium Deorum quos colit gentilitas, hæc tanto tempore antē prædicere potuit de Iudæis abducendis in Babylonem, & reducendis per Cyrum?

Dominus dilexit eum Haud dubiū quin Cyrum significet, qui fecit voluntatem Domini contra Babylonem, & exercuit brachium suum, id est, fortitudinem contra Chaldaeos. *Ego ego locutus sum* Quod illi non potuerunt prædicere, ego prædixi vobis per Esaiam. *Et vocaui eum* scilicet nomine suo Cyrum multo antē quàm nasceretur: vel certē vocaui eū id est, euocaui eum, & cōtra Babylonios excitauī, adduxi eum & directa est via eius, id est, successit ei in expugnanda Babylōne.

Accedite

Accedite ad me & audite hac) Dubium est an propheta loquatur, an Deus ipse: Ex cap. autem 45. videntur esse verba Dei vbi ex persona Dei eadem scribuntur, ex sine verō versus sequētis, cū dicitur, Et nunc Dominus Deus misit me, videntur esse verba prophetæ, nisi ad personam Christi referamus. Si ergo sint prophetæ, asserit suam auctoritatem: à principio inquit quo prophetiæ munus mihi iniunctum fuit, non in abscondito sed publicè loquutus sum.

Ex tempore antequam fieret, &c.) Nonnulla exemplaria habēt (fierent) in plurali numero, quomodo etiam exponit Dionysius, & commentarius ille qui ascribitur Thomæ. Versio autem Pagnini hoc modo legit: A tempore quo fuit prophetia, ego eram. Sed ille prophetiam addidit de suo, quod in primis cauere debemus in sacra scriptura, ne videlicet temerē ei quicquam adlingamus. Quando ergo legitur (fieret) in singulari, tunc sensus talis est: Antequam fieret res ista de qua loquor, antequam Babylon euertetur, ibi eram, scilicet præsens spiritu, videns & contemplans rei gerendę modum: & nunc Dominus Deus misit me, vt annunciem vobis venturū Persarum Regem, qui subruat Babylonem delectatque Chaldaeos.

H *Ac dicit Dominus Deus redemptor tuus, sanctus Israel, Ego Dominus Deus tuus docens te vilia: gubernans te in via, qua ambulas, Vtinā attendisses mandata mea, Facta fuisset sicut flumen pax tua, & iustitia tua sicut gurgites maris. Et fuisset quasi arena semen tuum, & stirps vteri tui, vt lapilli eius. Non interijisset & non fuisset attritum nomen eius à facie mea.*

H *Ac dicit Dominus redemptor, &c.)* Qui redemit te ex Aegypto, vel certē, q̄ futurus est redemptor tuus ex Babylone, sanctus Israel, id est, à quo Israel habet suam sanctitatem. *Vtinā attendisses mandata mea, &c.)* Mirabilis est hæc prophetæ eloquentia, qua significare voluit plenissimam pacem & maximam iustitiam. Qui attendunt mandata Dei illis contingit pax inexplicabilis & maxima mentis tranquillitas.

E *Gredimini de Babylone: fugite à Chaldais, in voce exultationis annunciate, auditum facite hoc, & asserite illud, vsque ad extrema terra. Dicite, Redemit Dominus seruum iacob. Non sitierunt in deserto, cū educeret eos. Aquam de petra produxit eis: & scidit petram, & fluxerunt aqua. Non est pax impijs. dicit Dominus.*

E *Gredimini de Babylone*) Auertit hic propheta intentionē suā à Cyro & carnali Israele, & dirigit ad id quod typo significatur nimirum ad Christum & liberationem per eū factam. Nos autem illi sumus ad quos maxime pertinet ista exhortatio, Egreddimini de Babylone &c. vnde Babylone intelligēda est non illa proprii nominis, sed altera cuius illa

typus fuit, hoc sensu: Egreddimini de regno diaboli, fugite à Chaldaeis qui vos hactenus captiuos tenuerunt sub peccato.

Dicite, redemit Dominus seruum suum iacob) id est, populum Christianum, omnes qui imitatur fidem iacob, siue Iudæi, siue gentiles, redemit inquam in sanguine filij sui.

Non sitierunt in deserto) Alludit propheta ad historiam Exodi quali dicat: Deus qui tunc Iudæis præstitit maxima illa beneficia, è petra eis aquam educens, &c. etiā facillimè nūc eadem præstabit, & præstat quotidie vbicunque sint pij, siue in Babylone, siue in Aegypto, siue in deserto, vbicunque locorum fuerint, facillè educit eis aquam de petra: aquam (inquam) non quæ corpus, sed animam reficiat, de qua in Euangelio Matthæi: Qui biberit ex aqua quam ego dabo, non sitiet in eternum: Petra autem erat Christus. Rursus vbicunque fuerint impij, & quicquid illis contingit, fiant diuites, fiant eloquentes, magni, quicquid illis contingit, non est eis pax neque tranquillitas.

CAPVT XLIX.

A *Vdite insula et attendite populi de longē. Dominus ab vtero vocaui me, de ventre matris meæ recordat⁹ est nomnis mei. Et posui os meū quasi gladiū acutum, in vmbra manus suæ protexit me, & posuit me sicut sagittam electam. In pharetra sua abscondit me, & dixit mihi: Seruus meus es tu Israel quia in te glorificabor. Et ego dixi: In vacuum laboraui, sine causa, & vanē fortitudinem meam consumpsi. Ergo iudicium meum cum Domino, & opus meum cum Deo meo.*

A *B* hoc capite vsque ad finem libri est quasi vnus & perpetuus contextus de Christo, & ferè non adhibentur inuolucra quemadmodum in præcedentibus, sed proponit nudum Euangelium sine vllis allegorijs & obscuris tropis: Atque de hac parte verum est, quod scripsit Hieron. in epistola ad Paulinum, Esaias non prophetiam mihi texere videtur, sed euangelium. Dicit ergo ex persona Christi:

Audite insula, &c.) In præcedenti capite egicū Iudæis, nunc autem conuerto sermonem ad vos gentes & quicunque insularum nomine, noto scripturarum more, censemini. Insula autem sunt ex lauticijs scripturarū, & de ijs dictū est in præcedentibus, quāquam & hoc loco propheta satis indicet, quos appellet insulares, dum ait: Et attendite populi de longē, id est, qui longē habitatis in extremis videlicet terræ finibus. Latini autē hanc phrasin non agnoscunt, Teutones tamen eam imitantur in suo idiomate, cū dicunt,

cunt, populus de Italia. Sic & Hebrei loquuntur: Laudate Dominum de cælis, id est, cælestes: de terra, id est, terrestres.

Dominus ab utero vocauit me) Istud facile intelligitur ex Euangelio, ubi angelus Gabriel annunciat Ioseph de partu virginali, dicens: Et vocabis nomē eius Iesū. Quod aut sequitur, *Et posuit os meū, &c.*) exprimit vim & energiam verbi Dei & concionum Christi, quæ quanta fuerint apud eos, qui fuerunt præordinati ad vitā, patet ex Euangelij: Et quam habeat adhuc vim reliquæ verborum Christi in scripturis nobis relicta, experiuntur quotidie qui eas pio animo accedunt, & religiose legunt.

In umbra manus sue protexit me) Significatur assidua & familiaris protectio, vnde Septuaginta verterunt, Sub protectione manus suæ abscondit me. Est autē metaphora hæc scripturæ frequens, vt per umbrā significet protectionem. Illud quod sequitur, *Et posuit me sicut sagittam electam*) alij verterunt, Sicut sagittam tersam seu mūdā: Vt possem etiam procul ferire non solū eos, qui me audiūt, sed etiam illos qui procul sunt.

In pharetra sua, etc.) Exponit illud quod mox dixerat, Sicut sagittam electam. *Et dixit mihi, seruus meus, etc.*) Istud videri possit pertinere non ad Christum, sed ad totum populū, quia dicitur, Israel. Hieronymus tamen ad Christum refert, & dicitur Christus seruus, quia cum in forma Dei esset, serui formam dignatus est accipere: Israel autem dicitur, quia natus est de femine Iudæorum: Sic quidem Hieronymus, sed videndum est, an istud habeat scriptura. Potest enim hoc loco ille esse tropus, quo nominibus proprijs nō res ipsæ, sed rerum qualitas significatur, vt cum dicimus inexplicitos Platones, significamus omnes qui similem cum ea, quæ in scriptis Platōnis est, habent difficultatem: Sic nomine Israel appellari possunt, qui vera simplicitate boni sunt, & in quibus dolus non est. Vnde de Natanaele dixit Saluator: Ecce verē Israelita. Alij causam accipiunt ex etymologia, illa autem quæ in Christum competit, putant etiam & nomen in ipsum competere, quod significare dicunt idē quod vir videns Deū. Verūm si inspiciamus scripturam aliud significat: Prima enim litera in nomine Israel, est Iod, & non Aleph cum Iod, & propterea cōponitur non ab **W** N **isc**, quod est vir **W** N **raah** videns, & **W** N **el** Deus, sed ex verbo scara quod significat dominari, & **W** N **el**, quod est Deus, quasi dicas, præualens, aut dominās Deo. Atque etymologia hæc exprimitur capite 32. Genes. cum dicitur: Si contra Deum fortis fuisti. Quibus autem nullus tropus placet, aliter explicant nimirum hoc modo: Et dixit mihi, id est, præcepit mihi, vt ego hæc dicam Israeli, videlicet: Seruus meus es tu Is-

rael. Deinde quod sequitur, in te gloriabor, est vox patris ad filium, qui in Euangelio ad Christum loquitur, dicens: Hic est filius meus dilectus, &c. *Et ego dixi, &c.*) Hæc dicenti patri ad filiū respondet filius: Gloriaberis quidem in me pater, sed meo iudicio labores mei infructuosi futuri sunt, pauci Iudæorum attendēt doctrinæ meæ, hoc est, quod dicit, *In vacuum laboraui sine causa, & vanē fortitudinem meā consumpsi*) Fortitudinem vocat robur corporis, iuuenturem & ætatem virentem, quam per opera illa quæ in reuocando populo Iudæorum præstitit, consumpsit Paucissimi etiam sunt hodie, qui apud animum suū istud habent benè expensum, quot videlicet labores ipse sumpserit in concionibus suis, in precibus suis sanctis, in vigilijs, in ieiunijs, in passionē: quo ardore, qua flamma & animi vehementia passionem adierit: quo modo non quieuerit quoad vsq; totum sanguinem suū effudisset. Hæc inquam sunt paucis benè cognita, quia non tantum est ipsi otij, vt hæc perpendant, quod si facerent, mirum est si non vehementer inflammarentur traherenturque ad illum redamandum.

Ergo iudicium meum, &c.) Sensus est: Ego feci id quod debui facere, nihil omnino prætermisi, & propterea totam causam hanc committo patri meo, ille iudicet cuius sit culpa. Totam autem causam vocat iudicium. *Et opus meum cum Deo meo*) Opus suum vocat quicquid impendit redimendo homini, sudores, æstus, fatigationem, sitim, famem, cruciatus, passionem, denique & mortem. Septuaginta autem verterunt **τῶνος μᾶ**, id est, labor & dolor.

ET nunc hæc dicit Dominus, formans me ex utero seruum sibi, vt reducam Iacob ad eum, & Israel non congregabitur. Et glorificatus sum in oculis Domini, & Deus meus factus est fortitudo mea. Et dixit: Parum est, vt sis mihi seruus, ad suscitandas tribus Iacob, & feces Israel conuertendas. Dedi te in lucem gentium, vt sis salus mea vsque ad extremum terræ.

ET nunc hæc dicit Dominus formans) Particula (Et nunc) vim habet penè illatiuam, hoc sensu: Quia ego commisi totum iudiciū meū Domino, & nunc itaque hæc dicit Dominus formans me ex utero sibi seruum vt reducam Iacob, & idem est cum eo quod habet Paulus in epistola ad Romanos, vbi ait: Dico Iesum Christum ministrum fuisse circumcisionis.

Et Israel non congregabitur) Sensus est: Ego quidem missus sum ad reducendum Israel, sed ille non reducet. Hæc autem legitur hoc modo: Et Israel ei congregabitur. Anno tant enim ipsi quindecim loca in Biblijs, in quibus vocula **W** lo, quæ alioqui semper significat non, ponitur loco pronominis **W** lo, id est, ei: & dicunt aliter scribendam, aliter legem-

legendam: scribendam quidem per aleph, sed legendam per vau. Verūm diligenter cauendum ne quis nimium illis tribuat: sunt enim carnales & non instruti egregijs disciplinis. Quātum itaq; ad præsentē locū pertinet, cōsequētia requirit, vt sicut scribitur, sic quoque legatur per aleph, vt significet non: Hoc enim est, In vacuum laboraui & vanē consumpsi fortitudinem meam, Israel non congregabitur. Theodotio inquit, Hiero. Symmachus nostræ interpretationi consentiunt: Aquila verò seductus regula illa Iudæorum de quindecim locis, vertit, ei. Si qui sint autem Iudæorum, qui ista regula corrupti non sunt, & vident hæc ad Messiam pertinere, est quod maxime terreantur. Mirum est certè quod magna Biblia per Robertum impressa in textu habeant, Ad eum congregabitur, cū tamen Hiero. in commentarijs doceat legendum esse non ei vel ad eum, sed non congregabitur.

Et glorificatus sum, &c.) Cū ita malè succederet prædicatio mea, interea tamen glorificatus sum in oculis Domini, & me tristē consolatus est, addidit mihi animos, hoc est, quod dicit, *Et Deus meus factus est fortitudo mea*: Addidit inquam mihi animos his verbis, Parum est vt sis mihi seruus ad suscitandas tribus Iacob, id est, non in hoc volui te nasci vt solis Iudæis prodessem, sed volui te nasci toti orbi. Huius loci pulcherrimum habemus commentarium in Actis Apostolicis, vbi Iudæis Euangelium repudiantibus Paulus & Barnabas constanter dixerunt: Vobis primū oportebat loqui verbum Dei, sed quoniam repelitis illud & indignos vos iudicatis vita æterna, ecce cōuertimur ad gentes: Sic enim præcepit nobis Dominus, Dedi te in lucem gentium. Paulus ergo & Barnabas intellexerunt hæc sibi dicta ab Esaia. Feces autem Israel, sunt reliquæ populi Israel: hoc enim vocabulum Hebræum sonat.

HÆc dicit Dominus redemptor Israel, sanctus eius, ad contempibilem animam, ad abominatam gentem, ad seruum dominorum, Reges videbunt, & consurgent principes, & adorabunt propter Dominum, quia fidelis est, & sanctum Israel, qui elegit te. Hæc dicit Dominus. In tempore placito exaudivite, et in die salutis auxiliatus sum tibi. Et seruaui te, & dedi te in fœdus populi, vt suscitares terram, & possideres hereditates dissipatas: vt diceret his qui vincisti sunt, exite: & his qui in tenebris, reuelamini.

HÆc dicit Dominus redemptor, &c. *Refricat memoriam beneficij præstiti in Aegypto, quando eduxit eos per Moysem. Ad contempibilem animam*) Refertur istud ad Christum & ex anima intelligitur totum per synecdochen, hoc sensu: Ad eum qui est totus contempibilis & prorsus abiectus. *Ad abominatam gentem*) Hieronymus omiffa hæc Hebraica veritate exponit versuōem Theo-

dotionis, quæ sic habet: Ad eum qui abominationi est Genti scilicet Iudæorum, quod in Christum apertè competit, Nam ter per singulos dies sub nomine Nazarenorum maledicunt ei in synagogis suis, quando dicunt preces. Vide Epiphanium lib. primo de secta Nazæorum. Si autem retineamus quod ex Hebraica veritate vertit Hieronymus, ad abominatam Gentem, adhibenda est hoc loco regula Tichonij inter septem Regula Tichonij, prima, de Christo & corpore eius Ecclesia, quod in scriptura sacra tanquam vna persona introducit Christus & Ecclesia, cui quædam tribuuntur quæ tantum in caput, quædam quæ tantum in corpus competunt. Prius ergo ad caput, posterius verò ad corpus referendum est. *Ad seruum dominorum*) id est, ad eum qui omnibus est seruus: Hoc autem & in caput & in corpus competit. Nam & Christus erat omnibus seruus, vt ipsemet testatur dicens, Non venio ministrari sed ministrare: & similiter Ecclesia seruit omnibus.

Reges videbunt, &c. ceter.) Sensus est: Quamuis Christus iam habeatur contemptus, vermīs & non homo, & quamuis etiam Ecclesia iam sit contempta, futurum tamen est vt Reges confurgant & ei honores & reuerentiam deferant.

Hæc dicit Dominus in tempore, &c.) Etiam hic locus referri potest partim ad corp⁹, partim ad caput. In tempore placito, id est, in tempore quo placuit mihi miseri humani generi, *Et in die salutis*) id est, quando visum est mihi exhibere salutem mundo, exaudiui te. *Auxiliatus sum tibi.*) Significatur tempus gratiæ, sic locum istum exponit Paulus in posteriori epist. ad Corin. cap. 6. Tempus inquit placabile, de quo loquitur Dominus apud Esaia. *2. Cor. 6.* Dies autem salutis est tempus præsens, quod iam ad finem decurrit: in hoc tempore decreuit Deus largiri misericordiam poscētibus: in hoc tempore piè viuēdo salutem assequi licet, post istud verò tempus frustra quæretur reconciliatio, nec tunc Deus habitauit placabilem.

Dedi te in fœdus populi.) Istud ad caput pertinet scilicet ad Christum, hoc sensu: Misi te vt fœderes & reconcilies mihi populum, vt terram idololatria occupatā & quasi obrutam suscites ab errore idololatriæ, vt possideas non Iudæos tantum, sed vt gentes quoq; dispersas, quas dedi tibi in hereditatem, in vnū congreges: vt dicas his, qui vincisti sunt peccatis suis, aut potestate diaboli, exite de captiuitate: & his qui in tenebris sunt dicas, reuelamini, id est, relinquitte tenebras gentilitatis & prodite ad lumen Euangelij.

Vper vias pascetur, & in omnibus planis pascua seruum. Non esurient, neque sitient, & non percutiet eos æstus, & sol: quia miserator eorum reges

eos, & ad fontes aquarum potabit eos. Et ponam omnes montes meos in viam, & semitæ mea exaltabuntur. Ecce isti de longe veniēt & ecce illi ab aquilone. et mari, & isti de terra australi.

Sper vias pascuntur, &c.) Sensus est: Vbi non solent esse pascua, ibi erunt pascua, cum venerit Messias, etiam ipsæ viæ præbebunt vberissima pascua. Significatur autem hoc loco quod erit maxima copia pabuli DEI, quodque nulla erit caritas aut verbi Dei anona.

Non esurient, neque sitient) illa scilicet esurie & siti, quæ est verbi Dei: *Non percutiet eos æstus & sol, &c.* id est, quicumque agnoscunt gratiam Christi, ij non adurentur sole, id est, quod solet alioquin esse molestum illis, nõ erit amplius molestum: *Ad fontes aquarum potabit eos*) Fontes de quibus loquitur, sunt in nouo & veteri testamento, Intelligentibus scripturas atq; eisdem benè affectis nihil potest accidere, quod non leuiter ferant, quod per consolationem scripturarum non facile vincant & superent.

Et ponam omnes montes, &c. Id est, omnia impedimenta amouebuntur, nihil remorabitur eos qui præordinati sunt ad vitæ: montes siquidem remorari solent viatores, similiter & valles, illi humiliabuntur, valles sublimabuntur, id est, omnia erunt expedita.

Ecce isti de longe veniunt, &c. Põnit quatuor plagas orbis, vt significet plenam Gentium vocationem. De longe, id est, ab Oriente, eod quod Iudæi vergant ad Occidentem: A mari, id est, ab Occidente: De terra australi, id est, Meridie.

Laudate cali, & exulta terra, iubilate montes laudem, quia cõsolatus est Dominus populum suum, & pauperum suorum miserabitur. Et dixit Sion, Dereliquit me Dominus, & Dominus oblitus est mei, Nunquid obliuisci potest mulier infantem suum vt nõ misereatur filio vteri sui? Et si illa oblita fuerit, ego tamen non obliuiscar tui. *Ecce in manibus meis descripsite, muri tui coram oculis meis semper. Venerunt structores tui destruentes te, & dissipantes æte exibunt.*

Laudate cali, &c.) Est vehemens admodum apostrophe, qua omnia prouocat ad lætitiã, ac si dicat: tanti faciõ & pendõ istud beneficium, vt merito putem cælos ad lætitiã prouocandos, terram insuper & mōtes: *Quia cõsolatus est Dominus populum suum*) Populum intellige generaliter, non Iudæos tantum, sed quoscunque qui præordinati sunt ad vitam, siue ex Iudæis, siue ex Gëtibus. *Et pauperum suorum miserabitur*) Pauperes sunt secundum scripturam, quicumq; principi tenebrarum obnoxij, agnoscunt hoc & querunt liberationẽ per Christum liberatorem.

Et dixit Sion, Dereliquit &c. Hæc omnia tam magnifica dicta sunt de Messia, totusque terrarum orbis vocatur ad gratiam Euangelij,

& tamen interea adhuc queritur Sion. Et cum variè vsurpetur Sion in scriptura, querunt hic interpretes, quomodo accipiatur Sion. Commentarius autem Hieronymi sic habet: Non dubium est, quin congregatio sanctorum, quæ prius fuit in Iudæis, ista cõmemoret, & voce lachrymabili cõqueratur se esse desertam. Intelligit ergo Hier. nomine Sion Ecclesiam, non quidem totam sed partem, illam nimirum portionem, quæ fuerat in Iudæa à primo Abel iusto vsque ad Iohannem Baptistam: quanquam eadem sit Ecclesia & eorum qui præcesserunt Christi aduentum, & eorum qui secuti sunt. Iam quæstio est, qua ratione vocetur hic Sion, si hætenus Esaias fuisse vsus typo, nulla esset difficultas: sed quia in hoc capite sine medio typo de Christo loquitur, queritur an hoc habeat scriptura; vt allegoriam agnoscat in vna duntaxat voce. Pro maiori huius rei intellectu vide psalmum quadragesimũ septimum, cuius initium est, Magnus est Dominus & laudabilis nimis: in quo psalmo ista tria, mons Sion, latera Aquilonis, ciuitas Regis magni, nomina sunt eiusdem rei & periphraſis Ierusalẽ. Rursus vide psalmum cuius initium est, Fundamenta eius in montibus sanctis: qui psalmus supra modum iucundus est, etiam si quis non aliud spectet quàm sermonis delicias. Per abruptum enim illud exordium, cum dicitur, Fundameta eius &c. significatur animus illius qui scripsit hunc psalmum fuisse totus absorptus in id, de quo tam abrupte loquitur cum ait, Fundamenta eius: cuius eius? certè Sionis: in montibus sanctis, id est, in prophetis, apostolis & apostolicis viris, Basilio, Hier. &c. Si in his psalmis non agnoscamus typũ, quẽ subesse nõ est veritabile, sed sine medio typo exponamus primò de Ecclesia, videndum est quo tropo in illis positum sit nomen Sion, id est, quæ sit figura quando nomen rei, quæ est typus, vsurpatur non pro typo, sed pro ea re cuius est typus. Sicut quis sit tropus, quando apud Virgiliũ sceptrum ponitur pro ipso regno, & est metonymia: Sic in hoc capite eleganter Christus nomine Israel intelligitur. Seruus meus es tu Israel, eod quod ille cuius erat hoc nomen proprium sit typus. Congregatio ergo illa sanctorum apud Iudæos à primo Abel iusto vsque ad Christi aduentum conqueritur & dicit: dereliquit me Dominus, videtur quod Israel derelinquatur & tantum beneficium defertur aliõ. Cui respondet Dominus naturali vtẽs similitudine: Si fieri inquit potest, vt mater obliuiscatur sui infantis, & ad partum viscerum suorum nõ flectatur misericordia, & ego obliuiscar tui: Pl' aliquid dicam, et si illa oblita fuerit, vincens mentis duritia iura naturæ, ego tamen non obliuiscar tui.

Ecce

Quid sit describi in manibus.

Ecce in manibus meis descripsi te.) id est, præsentissima mihi es, semper versaris in oculis meis & mente, & tui vsque sum memor. *Describi autem in manibus, & esse coram oculis, eadem sunt.* Sensus est: Nunquam depõnam curam tui. *Venerunt structores tui.*) id est, Apostoli & apostolici viri venturi sunt, per quos instaurabuntur quæ collapsa sunt, & Pharisei & reliqui hypocritæ destruentes te & dissipantes per traditiones suas, exhibunt à te: Hætenus latuisti inter Scribas malos, nunc autem fecernam eos à te.

Leuabo in circuitu oculos tuos, & vide, omnes isti congregati sunt, venerunt tibi. *Viuo ego dicit Dominus, quia omnibus his vel ut ornamento vestieris, & circundabis tibi eos, quasi sponsa. Quia desertata tua, & solitudines tuæ, et terra ruina tua, nunc angustæ erunt præ habitatoribus, & longè fugabuntur qui absorbebant te, adhuc dicent in auribus tuis, filij sterilitatis tuæ: Angustus est mihi locus, fac spacium mihi, vt habitem. Et dices in corde tuo: Quis genuit mihi istos? Ego sterilis, & non partens transmigrata, & captiua, & istos quis enutruuit? Ego destituta, & sola, & isti vbi hæc erant?*

Leuabo in circuitu oculos, &c.) Ad orientem videlicet & Occidentem, Septentrionem & Meridiem, & vide, omnes isti venerunt tibi, id est, Germania veniet, Italia, Gallia veniet, &c. Hæc autem dicuntur illi congregationi, quæ superius nomine Sion significabatur.

Viuo ego dicit Dominus.) Quod iuxta vetus testamentum iurandi dicitur consuetudine. *Quia omnibus his veluti ornamento vestieris*) id est, quicquid habet docta Græcia, seruiet tibi, quicquid habet diues Italia, seruiet tibi: quicquid denique reliquæ habent nationes, seruiet tibi. *Et circundabis eos tibi quasi sponsa.*) supple circundat monile. Est autem magnifica & insignis gentium vocatio sicut & illa quæ est in psalm. Fundamenta eius &c. cum dicitur. Memor ero Raab & Babylonis scientium me. Ecce alienigenæ & populus Aethiopum mihi fuerunt illic. Quibus certis nationum speciebus reliquæ significantur. Nunquid dicit Sion, præ admiratione: Ecce video nouam sobolem, homo & homo natus est in ea, hoc est, alius post alium adiunctus est Ecclesiæ: Dominus narrauit in scripturis, id est, in magnis illis catalogis scripta sunt omnium nomina, qui ad vitam præordinati sunt.

Quia desertata tua, &c. Id est tam multi adiungentur tibi vt tota Iudæa vel Syria eos capere nequeat. *Et longè fugabuntur qui absorbebant te*) nimirum Scribæ & Pharisei per quos factum est, quo minus congregatio illa poterat facere, quæ volebat.

Adhuc dicent filij, & cæte.) id est, Apostoli & pauci illi ex Iudaismo cõuersi dicent, nimis angustus est mihi locus in Iudæa, fac mihi

spacium, vt habitem latius, vt totum orbem mecum tua capiat latitudo: Tu autem lætitiæ magnitudinem non valens ore proferre, in corde tuo tacitè cogitabis & dices: Quis genuit mihi istos? hoc est, quod habet psalm. Nunquid Sion dicet, homo, & homo natus est in ea? id est, rursus natus est homo, rursus natus est homo, & sic deinceps vsque in immensum, ita multi adiungentur congregationi fidelium per prædicationem Apostolorum.

Hæc dicit Dominus Deus: *Ecce leuabo ad Gentes manum meam, & ad populos exaltabo signum meum. Et asserent filios tuos in vlnis, & filias tuas super humeros portabunt. Et erunt reges nutricij tui, & regina nutrices tua. Vultu in terra demisso adorabunt te, & puluerem pedum tuorum lingent. Et scies quia ego Dominus, super quo non confundentur qui expectant eum.*

Ecce leuabo ad Gentes, &c.) Est elegans occurratio. Respondet enim tacitè huic quæstioni, quomodo hoc fiet, vt tot ex Gentes accedant congregationi fidelium? dicit ergo: *Ecce leuabo ad gentes manum meam*) in signis & prodigijs mirabilibus, quæ facturus sum per Apostolos inter Gentes. *Et ad populum exaltabo signum meum.*) Sine dubio signum primum & præcipuum est Euangeliũ, deinde totũ verbum Dei, siue scriptum, siue non scriptum, postremò vexillum crucis.

Et erunt Reges nutricij tui.) Sensus est: Reges dabunt operam prouehendæ fidei: aliquis Constantinus, aliquis Carolus Magnus, & huiusmodi in hoc incumbent, totisq; viribus studebunt vt fides propagetur.

Vultu in terra demisso, &c.) Id est, Reges isti & principes, item reginæ & terrarum dominæ magni facient Ecclesiam, fatebuntur se multum debere cõgregationi fidelium. Est significatio animi obnoxij.

Et scies quia ego Dominus.) Et scies ex huius rei euentu quia ego magnus ille ingens & verus Dominus, qui certissimè præsto quæcũque promitto: & propterea non confundentur qui expectant promissa mea etiam si in longum quandoq; extrahantur.

Nunquid tolletur à forti præda, aut quod captũ fuerit à robusto, saluum esse poterit? *Quia hæc dicit Dominus. Equidem & captiuitas à forti tolletur, et quod ablatum fuerit à robusto, saluabitur. Eos verò, qui iudicauerunt te, ego iudicabo, & filios tuos ego saluabo. Et cibabo hostes tuos carnibus suis, et quasi musto sanguine suo inebriabuntur. Et sciet omnis caro, quia ego Dominus saluans te, & redemptor tuus fortis Iacob.*

Nunquid tolletur à forti præda? Est obiectio, Fortis iste & robustus diabolus intelligitur, qui omnes gentes suo subiugarat imperio. Dicit ergo Sion, quomodo? gentes captiue sunt, totum humanum genus sub potestate tenetur diaboli, potest hoc fieri

R vt ali.

vt aliquis eripiat illi forti prædam? Respon-
sio sequitur cum ait: *Equidem & captiuitas à for-
ti tollitur*) fortis iste quemadmodum diximus,
est diabolus, qui captiuum tenet humanum
genus, sed eo fortior superueniet, ipse nimi-
rum Christus, ille diripiet ei spolia.

Et cibabo hostes, &c.) Istud significatio est a-
trocissimæ pœnæ. *Et sciet omnis caro, &c.*) Re-
demptor absoluti nominis, nõ qualis in Ae-
gypto aut Babylone, sed qui ab omnib. sim-
pliciter redimat te.

CAPVT L.

H *Aec dicit Dominus: Quis est
hic liber repudij matris ve-
stræ, quo dimisi eam? aut quis
est creditor meus, cui vendi-
di vos? Ecce enim in iniqui-
tatibus vestris venditi estis,
& in sceleribus vestris dimi-
si matrem vestram: quia*

*veni, & non erat vir, vocaui te, & non erat qui au-
diret.*

H *Aec dicit Dominus, quis est, &c.*) In præce-
denti capite locutus est congregationi
sanctorum vsq; ad Christi aduentum: nunc
autem illis omnis loquitur Iudæis, qui à
Christo vocati cum recipere noluerunt, &
dicit: Vos qui reiecturi estis Christum in pro-
pria venientem, patiemini longum exitum
& tam longum vt merito possitis suspicari
matri vestræ datum libellum repudij. Per
matrem autem synagogam intellige: in libel-
lo verò repudij, metalepsis est. Istud autem
vult dicere propheta: *Quare accusatis Deum
iniustitiæ, quasi ipse duritia sua reiecerit
matrem vestram, vos putatis libellum repu-
dij à me datum matri vestræ: si hoc ita est, o-
stendite libellum repudij, vel si non pote-
stis, dicite, quis est creditor meus, cui exigē-
ti pecuniam cum nõ haberem quod redde-
rem, vos in debiti compensationem tradidi?
Certè nec hunc ostendere poteritis. Quare
non ego vèdidi vos, sed peccata vestra, quæ
nascens inueni apud vos, fecerunt vt permi-
terem vos abduci in exilium, & matrem ve-
stram adulteram atque abire volentem ab-
ire permiserim.*

Quia veni & non erat, &c.) Exponit peccata
& scelera eorum: Veni scilicet in mundum
assumpta carne, & nõ erat vir. Hebraicè hoc
dictum est, Latinus autem diceret, non erat
quisquam. Notat autè magnam eorum pau-
citatem qui cõuersi sunt ad diuinas concio-
nes Christi, & tales conciones Dei & homi-
nis, quod est admiratione dignum. Vocauit:
Venite ad me omnes, qui onerati estis, &c.
Et alio loco; Si quis sitit veniat ad me: & nõ
erat qui audiret me vocantem & tam blan-
dè allicientem.

N *Vnquid abbreviata, & paruula facta est ma-
nus mea, vt non possum redimere? aut non est in
me virtus ad liberandum? Ecce in increpatione
mea desertum faciam mare, ponam flumina in siccum.*

*Computrescent pisces sine aqua, & morientur in
siti. Induam calos tenebris, & saccum ponam operi-
mentum eorum.*

N *Vnquid abbreviata etc.*) Significat hoc ver-
su diuinitatem suam, quæ enim hoc lo-
co commemorata sunt, Deo propria, in se-
quentibus verò significabit humanitatem
suam in opprobrijs. Sensus est: *Quod nõ au-
distis me vocantem, debet hoc ascribi impo-
tentia meæ aut imperitia meæ? non id dici
potest, quia ego Deus sum, in quo nihil po-
test requiri aut desiderari.*

Hæc manus mea seu potentia, quam va-
rijs modis ab initio orbis ostendi, est hæc ab-
breuiata, vt non possim redimere, siue ex
captiuitate Babylonica, siue ex captiuitate
diaboli, siue ex quacunque alia?

Ecce in increpatione, &c.) Habet vim coar-
guendi. Qui desertum potest facere mare, de
illo non potest quisquam suspicari, quod im-
pse fuerit in causa, quod defectus ex ipso sit.
Apud Hebræos autem futurum est plerumque
modus potentialis, quemadmodum apud
Latinos optatiuus modus, & ad hunc modum
quidam exponunt quod hic dicitur: Ecce
desertum faciam mare, id est, possum mare
facere desertum, possum ponere flumina in
siccum, possum si libet induere calos tene-
bris, vt propter tenebras videantur quasi
sacco operiti. Diuus autem Hieronymus ac-
cipit quasi alleget præterita miracula, hoc
sensu: *Qui olim mirabilia illa feci in exitu
filiorum Israel de Aegypto, etiam & nunc
absolutè liberare possum: aliquando mare
rubrum feci populo meo peruium, Iorda-
nis fluuenta exsiccaui, effeci tenebras palpa-
biles in Aegypto, & cætera nunc similia fa-
cere possum, aut maiora si velim.*

D *ominus dedit mihi linguam eruditam, vt sciam
sustentare eum, qui lassus est, verbo. Erigit ma-
ne, mane erigit mihi aurem, vt audiam quasi
magistrum. Dominus aperuit mihi aurem, ego
autem non contradico, retrorsum non abij. Corpus
meum dedi percutientibus, & genas meas vellentibus.
Faciem meam non auerti ab increpantibus, & con-
spuentibus in me.*

D *ominus dedit mihi, &c.*) Est perpetua sen-
tentia & vnus contextus cum præcedē-
tibus: hoc sensu: Non est etiam quod requi-
ratur in me sapientia, aut eruditio, aut aliud
quicquam, quod doctrinæ cõparari potest,
quia Dominus dedit mihi Christo vt homi-
ni linguam eruditam, vt sciam sustentare eum
qui lassus est, hoc est, qui non est erecto spi-
ritu ad diuina. Non defuit inquit mihi com-
moditas verbi, ita vt nec hac parte culpari
possim.

Erigit

Et mane, &c.) Mane istud repetitum iu-
xta Hebraismum significat singulis mane,
hoc sensu: Quotidie iubet me auscultare ho-
ris matutinis, propterea nõ potuit mihi de-
fuisse quicquam, quod in bono conciona-
tore requiritur, cum habeam tam doctum
Magistrum. Quando autem istud contingit
in concionatoribus, tunc optimè & pulcher-
rimè concionantur, multo melius quàm dum
omnia ex libris hauriunt. *Dominus Deus aperuit
mihi aurem, ego autem non contra dico* id est, quic-
quid ille mihi præcipit, hoc ego propono.
Retrorsum non abij id est, non refugi quo mi-
nus proponerem.

Corpus meum dedi percutientibus, &c.) Iudei
quos offendit scandalum crucis, malunt hæc
de Esaiâ interpretari quàm de Christo, sicut
& præcedentia ab illa parte, Dominus dedit
mihi linguam eruditam. Idem facit & Tho-
mas, quod multum mirandum est, cum Chri-
stiani interpretes ad vnũ ferè omnes totum
hoc caput de Christo exponant: Atq; in istis
Christus agnoscitur homo.

D *ominus Deus auxiliator meus, et ideo non sum
confusus. Ideo posui faciem meam, vt petram
durissimam, & scio quoniam non confundar.
Iuxta est qui iustificat me. Quis contradicet mihi?
Stemus simul. Quis est aduersarius meus? Accedat ad
me, ecce Dominus Deus auxiliator meus. Quis est qui
condemnet me? ecce omnes quasi vestimentum con-
terentur, & tinea comedet eos. Quis ex vobis timens
Dominum, audiens vocem serui sui? Quis ambulauit
in tenebris, & non est lumen eis?*

D *ominus Deus auxiliator meus*) scilicet erit
inter media ista mala, flagella, sputa, &
cætera. Dominus auxiliabitur mihi. *Ideo po-
sui faciem meam vt petram durissimam* id est, ne-
minem reueritus sum neque Annam, neque
Caipham, neque quenquam aliorum. Ista
autem fiducia est nobis imitanda & retinen-
da in fide catholica & in Christo.

Iuxta est qui iustificat me.) Sensus est: Si quis
putet me iuste cruci affixum esse, & aliquod
fecisse peccatum, in promptu est, qui defendat
me ab hac calumnia, qui tueatur causam
meam, & iustam pronunciet.

Stemus simul) Significatur maxima fiducia
bonæ conscientia. *Quis condemnet?* id est, quis
ex vobis arguet me de peccato? *Omnes quasi
vestimentum, & cat.*) id est, tam nobiles quàm
ignobiles, qui Christum in propria venien-
tem non receperunt, tanquam vestimentum
conterentur: Ego ait iam videor abiectus &
contemptibilis, illi verò magni & in honore
habiti, sed instar vestimenti conterentur, &
tinea, id est, cõscientia peccati eos paulatim
consumet. Sic ferè Hieronymus.

Quis ex vobis timens Dominum, &c.) Hierony-
mus posteriori loco legit, qui, non autem
quis, & sic interpretatur: *Quis ait inter vos
timens Dominum & audiens vocem serui*

vel pueri eius, hoc est, Christi, qui Christus
ambulauit in tenebris, quia non habuit spe-
ciem neque splendorem aut gloriam. Item
Haymo legit (qui) & sic interpretatur: *Qui
scilicet filius Dei ambulauit in tenebris. Cõ-
mentarius quoque Thomæ falso ascriptus
etiam legit qui. Lyra verò vtroque loco ha-
bet quis, sed verisimile est librum eius esse
mendosum, quia ex commentarijs videtur
posteriori loco (qui) legisse, hoc sensu: *Quis
inter vos timens Dominum, qui ambulauit
in tenebris ignorantia, si crediderit verbis
Christi? quali dicat, nullus. Est ergo hic lo-
cus in biblijs nostris deprauatus, & pro quis
legendum est, qui ambulauit in tenebris, hoc
sensu: *Quis est inter vos, qui non est hypo-
crita, aut deditus vitijs suis, sed timens Do-
minum, & audiens vocem Christi, qui hæc
nunc ambulauit in tenebris, siue cui hæctenus
non fuit lumen?***

S *peret in nomine Domini, & inuitatur super Deum
suum. Ecce vos omnes accendentes ignem, accin-
di flammas. Ambulate in lumine ignis vestri, &
in flammas quas succendistis, de manu mea factum
est hoc vobis. In doloribus dormietis.*

S *peret in nomine Domini.*) Facile recipiet me
si abiecta spe huius mundi cõuertat se ad
Deum, & innitatur super Dominum suum.
Quod autem sequitur, *Ecce vos omnes accenden-
tes ignem*) Habet vim aduersatiuam, hoc sen-
su: Ego quidè hæc propono, sed frustra pro-
pono, quia omnes vos accenditis ignem iræ
meæ. *Accinidi flammas*) id est, cupiditatibus in-
flammantibus me ad iram: Causa quare me
in propria venientem nõ recepistis, est, quia
nimium dediti estis rebus huius mundi, &
vitijs, quia nimis indulgetis malis vestris cu-
piditatibus, ideo semper inflammatis iram
patris mei in vos.

Ambulate in lumine, & cat.) Est irrisio. Per-
gite quando ita vultis, pergite inquam vt
cepistis, & manete semper miseri & perpe-
tuo cæci. *In manu mea factum est hoc* id est, hæc
cæcitas propter vitia vestra me permittente
vobis cõtinget. Et ideo in doloribus vestris
dormietis.

CAPVT LI.

A *дите me, qui sequimini
iustum est, & queritis Do-
minum. Attendite ad petram
vnde excisi estis, et ad cauer-
nam laci, de qua præcisi es-
tis. Attendite ad Abraham
patrem vestrum, & ad Sa-
ram qua peperit vos. Quia*

*num vocaui eum, & benedixit ei, et multiplicauit eum.
Consolabitur ergo Dominus Sion, & cõsolabitur om-
nes ruinas eius. Et ponet desertum eius quasi delicias,
& solitudinem eius quasi hortum domini. Gaudium
& letitia*

& letitia inuenietur in ea, gratiarum actio, & vox laudis.

A *Vdite me, &c.*) In superiori autem capite Aegit cum illis Iudæis, qui Christum in propria venientem non receperunt: hic vero illis omisissis ait cum Iudæis credentibus qui imitantur fidem Abraham, & ait: Audite me qui sequimini quod iustum est. Pro eo autem, quod iustum est, Hebræi habent vnam vocem פדעק, id est, iustitiam, Sensus est: Audite me vos qui sequimini iustitiam, quæ ex fide est, & bona fide quæritis Dominum.

Attendite ad petram, &c.) Hoc quia obscure dictum erat, dicit clarius dum subiungit: Attendite ad Abraham patrem vestrum. Per petram itaque intelligitur Abraham, à quo tanquam ex fonte populus Israel quali rivus deductus est: Per cavernam vero laci intelligitur Sara, de illius enim vtero tanquam de lacu egressi sunt Iudæi.

Quia unum vocavi &c.) Istud est quod aspicere eos cupit in primis parentibus. Cum Abraham inquit vnus esset, hoc est, sine liberis, vocavi eum dicens: Egredere de terra tua, & benedixi ei, id est, varijs beneficijs sive eum prosequutus, & multiplicavi eum ita, ut proles eius facta sit numerosissima. Qui ergo sequimini iustitiam, ne scandalizet vos paucitas credentium & multitudo non credentium in vobis: ruinas has Dominus facile instaurabit: qui olim illa prestitit in Abraham & Sara, facile etiam præstabit in vobis paucis, ut vehementer multiplicemini & veris bonis locupletimini, & hoc est, quod ait propheta: Consolabitur ergo Dominus Sion, & ponet solitudinem eius quasi hortum Domini, id est, paradysum voluptatis.

A *Tendite ad me popule meus, & tribus mea me audite. Quia lex à me exiit, & iudicium meum in lucem populorum requiescet. Prope est iustus meus, egressus est saluator meus & brachia mea populos iudicabunt. Me insula expectabunt, & brachium meum sustinebunt. Leuate in calum oculos vestros, & videte sub terra deorsum, quia cali sicut fumus liquefcent, & terra sicut vestimentum atteretur, & habitatores eius sicut hac interibunt. Salus autem mea in sempiternum erit, & iustitia mea non deficiet.*

A *Tredite ad me populus, &c.*) Per populū intelligunt quidam Gentium multitudinem, sed magis conuenit, ut reliquæ ex Israel credentium significantur, hoc sensu: Vos reliquæ Iudæorum credentium tribus mea siue gēs mea audite me, quia exiit à me lex: hæc tenus habuistis legem Moyse, & illa vbi estis tanquam pædagogus, futurum est ut exeat à ma alia lex, lex Euangelij: Moyse desinet vobis esse doctor siue pædagogus, dabitur vobis alius doctor, ipse nimirum spiritus sanctus, ille præscribet vobis quid oporteat facere, ille suggeret vobis omnia

quæ dixi, ille inuitabit vos ad preces & gemitus: qui hanc legem habent scriptā in cordibus iuis, illi beati sunt & felices.

Et iudicium meum, &c.) In vocibus, lex & iudicium, synonymia est, qualis est in psalmo, Beati immaculati in via. In quo psalmo, lex mandatum, & iudicium synonyma sunt. Hæc lex Euangelica, non in Iudæis tantum, sed etiam super gentium populos requiescet. Ne autem putarem us longo post tempore futurum quod promisit, infero:

Prope est iustus meus siue (ut Hebræi habent) iustitia mea, Christus enim à patre factus est nobis iustitia. *Egressus est saluator meus.*) Hanc vocem Hieronymus aliàs vertit salutem, aliàs salutem, aliàs I E S V M: & Septuaginta nunc σωτηριαν, nunc σωτηριον, nunc σωτηρια transferunt. *Et brachia mea populos iudicabunt* id est, virtute mea populi iudicabuntur illo nimirum iudicio de quo apud Ioannem, Nunc iudicium est mundi: Ego fumam partes iudicis inter diabolum & humanum genus, & feram sententiam pro humano genere contra diabolum, & humanum genus liberabo.

Me insula expectabunt.) Quod nomine insularum gentes & remotissimi populi significantur in scriptura, iam crebro dictum est. Sensus est: remotissimi quique populi de quibus vix per famam aliquid audivisti, requirunt Christum, qui est brachium Domini. & in illo omnē salutis spem collocabunt, super illum innitetur, & in illo acquiescent. Hoc significatur per verba ista, expectabunt & sustinebunt: pauci quidem eritis ex Iudæis credentes, sed adiungentur vobis exteri populi quā plurimi.

Leuate in calum oculos, &c.) Est affirmantis. Cælum videtur futurum perpetuum, terra videtur perpetua futura, illa immutationē patientur: verum iustitia & salus mea promissa sine dubio firma erit. Simile locutionē habet Saluator in Euangelio cui ait: Cælum & terra transibunt, verba autem mea non transibunt. Transibunt, non quidem abolitione sui, sed immutatione.

A *Vdite me, qui scitis iustum, populus meus, lex mea in corde corū. Nolite timere opprobrium hominum, & blasphemias eorum ne metuatis. Sicut enim vestimentum sic comedet eos vermis, et sicut lanam, sic deuorabit eos tinea. Salus autem mea in sempiternum erit, & iustitia mea in generationes generationum.*

A *Vdite me qui scitis iustum.*) Rursum in Hebræo est פדעק, id est, iustitia. Sensus est: Vos reliquæ Iudæorum qui recipietis Christum in propria venientem, in quorum corde lex mea est, nolite timere, nolite curare quid dicant homines: Iudæi siquidē, Scribæ, & Pharisei, & Ethnici ridebunt quidem expectationem vestram, Christum vestrum,

strum, & crucem illius: verum vos ne moueamini illorum ignominijs, omnes illi etiam si nunc maximi videantur, peribunt: salus autem mea, hoc est, Christus qui est salus mea & iustitia mea, iustificans in se credentes, & saluans salute æterna, in sempiternum erit.

C *onsurge, consurge, induere fortitudinem brachium Domini. Consurge sicut in diebus antiquis in generationibus seculorum. Nunquid non tu percussisti superbū? vulnerasti draconem? Nunquid non tu siccasti mare? aquā abyssi vehementis? Qui posuisti profundum maris viam, ut transirent liberati.*

C *onsurge consurge, &c.*) Reliquæ Iudæorum excitate verbo Domini, ipsum rursum excitare student, & quasi animum addūt brachio Domini: Brachium Domini consurge. Vox enim Hebræa est excitantis quasi cessantem. Sic in Psal. Exurge quare obdormis Domine.

Consurge sicut in diebus antiquis.) Id est, sicut fecisti olim tempore Moyse. Generationes autem seculorum idem sunt, quod dies antiqui. Sicut fecisti in generationibus illis multo antè præteritis, fac ita & iam. Brachium autem metaphoram habet, & si quis tantum consolatur hunc locum, putabit in brachio Domini sufficere intelligere vires Domini & potentiam, & ita in genere tantum agnoscat metaphoram: sed ex alijs scripturæ locis in brachio Domini etiam in specie metaphoræ agnoscitur, ut significetur Christus. Sic capite 53. huius prophete: Brachium Domini cui reuelatum? Certè potètia illa, quæ exercuit in Aegypto, vbi reuelata erat. Non ergo de illo brachio loquitur, sed de Christo.

Nunquid non tu percussisti? &c.) Hebræi codices istud (tu) habent in fœminino genere, & similiter verbum percussisti: An autem eam obcaussam, quia brachium apud eos fœminini generis est, hoc inquirendum est. Certè Pagninus non videtur hoc loco idè agnouisse fœmininum, quia brachium est fœminini generis, sed alia ex causa. Nam cum in præcedentibus vocem Hebræam verterit brachium, tamen in consequentibus ita transtulit: Nunquid non tu es quæ excidisti Aegyptum? In Hebræo autem est illa vox, quæ ponitur in psal. 87. Memor ero Raab, & Rabbi Dauid, & Rabbi Salomon, intelligunt Aegyptum, quæ à fortitudine & superbia sic dictam volunt. Vnde & Hieronymus propriū vocis significatum illo loco transtulit dicens: Memor ero superbæ Babylonis. Et hoc loco. Nunquid non tu percussisti superbū? peculiarem aliquem superbū intelligit per antonomasiam, ipsum videlicet Regem Aegypti: Sicut apud Virgilium in impio Aeneas intelligitur, cum ait: Thalamo fixus-

que manebat Impius. *Vulnerasti draconem?*) Per draconem Pharaonem intelligit. Vide caput 27. cum dicitur: Et occidet cetum qui in mari est.

E *t nunc qui redempti sunt à Domino, reuertentur & venient in Sion laudantes, & letitia sempiterna super capita eorum. Gaudium & letitiam tenebunt, fugiet dolor et gemitus. Ego, ego ipse cōsolabor vos. Quis tu ut timeas ab homine mortali, & à filio hominis, qui quasi scēnū, ita arescet, & oblitus es Domini factoris tui? Qui tetendit calos, & fundauit terrā, & formidasti iugiter tota die à facie furoris eius, qui te tribulabat & parauerat ad perdendum.*

E *t nunc qui redempti sunt, &c.*) Istud (nunc) non est in Hebræo, sed addit Hieronymus. In Hebræo autem ante (redempti) ponitur vau litera, quæ dū seruit à principio, ferè idem valet quod coniunctio copulatiua (&) interdum tamen similitudinem denotat. Sensus ergo est: Quod tunc legitimum factum mirabile, hoc idem nunc fiet, si tu exurrexeris: rursus interficietur superbus & draco, non quidem Pharaon aut similis aliquis tyrānus, sed coluber ille tortuosus, serpens ille antiquus, diabolus nimirum, & liberabitur populus à tyrānide illius: & venient, qui redempti sunt, in Sion, id est, ad Ecclesiam laudantes & glorificantes Dominum. Quemadmodum enim tunc à tyrānide Pharaonis liberati cantabant Domino, dicentes, Cantemus Domino &c. Ita & nunc per te liberati multo suauius cantabunt in spiritu, dicentes, Benedictus, Dominus in Israel, &c.

Letitia sempiterna super capita eorum.) Ista ad eos pertinent, qui habent vnctionem spiritus, in quorum cordibus spiritus sanctus clamat abba pater: Illis est letitia quod ammodo deditos non imitari se, & relinquere mundum & concupiscentias eius: illis gemitus non est gemitus, illis dolor non est dolor, sed omnia vertunt in gaudium & gratiarum actionē, etiam cruces & afflictiones: Plenius tamen hæc implentur in cælesti Sion, vbi non solum dolor non erit, aut gemitus, sed nec vlla materia doloris.

Ego, ego ipse consolabor vos.) Credentium populus brachium Domini fuerat deprecatus, ut exeret potentiam: itaque vel brachium Domini vel ipse Dominus respondet, dicens: Ego ipse consolabor vos, non iam per prophetas, sed per filium meum. Vel si brachiū Domini loquitur, sensus est: Ego met veniā & præsens præsentis consolabor, ut nihil sit cur timeatis ab hominibus.

Quis tu, ut timeas, &c.) In Hebræo rursus est fœminini generis. Quæ tu ut timeas. Si autem Latine locutus fuisset Esaias, respiceret potuisset ad animam, vel ad cōgregationem eorum qui veniunt in Sion. An verò hucre-

spexerit, an sit genus pro genere, quod faciunt Hebræi licentius, quam Latini, inquirent studio si.

Vbi nunc est furor tribulantis? Cui venit gradus ad aperiendum, & non interficiet vsq; ad internecionem, nec reficiet panis eius. Ego autem sum Dominus Deus tuus, qui conturbo mare, & intumescunt fluctus eius: Dominus exercituum nomen meum. Posui verba mea in ore tuo, & in umbra manus meae protexi te, vt plantes calos, & fundes terram & dicas ad Sion, populus meus es tu.

Vbi nunc est, &c. Vbi nunc sunt quos timebas? siue Sennacherib, siue Nabuchodonosor, siue quicunq; alij, iam perierunt. Oportet ergo timere eum, qui perpetuo est, & solus saluare potest.

Cito venit gradus.) Locum hunc aliter exponunt Hebræi, & aliter Latini, & hi rursus aliter & aliter. Gradus autem iuxta Hebraeam phrasin de eo dicitur, qui vsque & vsq; mutat sedem: ex eo verò qui mutat sedem seu locum per metalepsin intelligunt Hebræi captiuum, vt sensus sit: Festinabit Israel, qui nunc captiuus est, ad aperiendum, id est, vt soluatur à captiuitate. Hieronymus autem de suo addit (viam) Hebræos autem sequitur Pagninus, cuius versio sic habet: Festinauit ligatus vt solueretur, & non morietur in fouea, scilicet captiuitatis, nec deficiet panis eius.

Dionysius autem Carthusianus exponit hoc modo: Cito venit gradus, scilicet persecutor Ecclesie ad aperiendum viam, id est vt aperiat tibi foueam mortis & te perimat, verum non poterit præualere, ita vt penitus deleat populum Christianum, & panis eius, id est, pœna eius non deficiat. An autem sit sensus probabilis, expedit studiosus. Diuus verò Hieronymus hoc modo exponit, & est valde probabilis eius expositio: Cito venit brachium Domini siue Christus gradus & conculcans aduersarios tuos, vt aperiat tibi viam victoriæ contra draconem, vt aperiat tibi viam ad regnum cælorum. Locutio autem desumpta videtur à duce & militate grassatore. *Et non interficiet vsque ad internecionem.* quia aliquot ex Iudæis saluabit: & non deficiet panis eius, id est, nihil deficiet ei ad usum omnium quæ volet facere, quicquid molietur, habebit successum.

Ego autem sum Dominus &c.) Secundum Hieronymum apostrophe est Dei patris ad filium suum: Ego pater sum Dominus Deus tuus, qui cum habeam potestatem & imperium totius maris, nullus draco mihi resistere poterit.

Posui verba mea, &c.) Hæc exposita sunt in capite præcedenti. *Vt plantes calos, &c.*) Non simpliciter sed figuratè dictum est hoc sensu: Vt plantes calos, id est, Apostolos & apostolicos viros, qui terrenis rebus omnib; abdi-

catis, conuersatione agent planè celestem. *Et fundes terram.*) hoc est, ceteros Christianos terrena quidem tractantes, sed eis amore nõ inhaerentes.

Eleuare, eleuare, consurge Ierusalem, qua bibisti de manu Domini calicem ira eius. Vsque ad fundum calicis soporis bibisti, & potasti vsq; ad feces. Non est qui sustentet eam ex omnibus filiis quos genuit, & non est qui apprehendat manum eius ex omnibus filiis quos enutrit.

Duo sunt quæ occurrerunt tibi. Quis contristabitur super te? *Vastitas, & contritio.* & *fames, & gladius.* Quis consolabitur te? *Filij tui proiecti sunt, dormierunt in capite omnium viarum, sicut oryx illaqueatus, pleni indignatione Domini, in captione Dei tui.*

Eleuare, eleuare, &c. Hoc loco Ierusalem intelligi debet, non illa quæ venientem in propria recepit, ad quam in præcedentibus sermo fuit, sed illa quæ occidit prophetas, huic dicitur: Eleuare, eleuare, consurge, id est, expergiscere Ierusalem, & age penitentiam.

Quæ bibisti, &c.) Nomine calicis in scriptura ferè significatur quicquid voluntate diuina obuenerit hominibus, siue bonum illud fuerit, siue malum. Sensus ergo est: Quæ voluntate Domini durissima quæq; perpessa es. Quæ autem sint ista durissima, an illa quæ passa est sub Nabuchodonosor, an illa quæ à Romanis, an denique illa quæ adhuc hodie patitur à diabolo, hoc inquirendum est. Ex eo autem quod sequitur, Non est qui sustentet eam, &c. videtur locus iste non posse intelligi de malis, quæ passa est sub Nabuchodonosor, quia in captiuitate Babylonica & post captiuitatem habuit prophetas. Quare pertinet ad mala quæ passa est à Romanis, vel potius quæ vsque hodie patitur, quod etiam sequentia indicant: ita tamen propheta significat hæc spiritualia, vt videatur alludere ad temporalia illa mala, quæ à Romanis passa est. Non est ergo qui sustentet eam ex omnibus filiis, id est, ex toto Iudæorum populo non continget illi vllus reuera sanctus institutor, & doctor, non propheta, non Apostolus.

Duo sunt, &c.) Duo dicit, & quatuor ponit, sed posteriora duo exponunt duo priora: Fames enim exponit vastitatem, gladius verò contritionem. Sensus est: Accidit me volente, primò vt laborares fame, deinde gladio & quidem gladio conterente. Famem autem, vt diximus, intelligimus nõ tam eam de qua apud Iosephum, quam eam quæ est verbi Dei, vt sensus sit: Scriptura sacra, quæ solet vos pascere, erit vobis in scandalum, quem admodum dicitur in psalmo, fiat mensa eorum coram ipsis in laqueum. Ad eundem modum intellige gladium.

Filij tui proiecti sunt, dormierunt.) Illo videlicet du-

oryx.

duro sono, qui est mortis. *Sicut oryx illaqueatus*) Oryx animal est è caprarum genere: Iudæi autem voce Hebræa significari dicunt boue syluestrem. Sensus est: Sicut bestia illaqueata, siue sicut ceruus apud nos lassatus & irretitus occiditur à canibus: ita filij tui passim occidetur non à Romanis tantum, sed etiam morte spiritali, qua vsque hodie occiduntur.

Idcirco audi hæc paupercula, & ebria non à vino. *Hæc dicit dominator tuus, Dominus, & Deus tuus, qui pugnavit pro populo suo.* Ecce tuli de manu tua calicem soporis, fundum calicis indignationis meae. Nõ adicies vt bibas illum ultra. Et ponam illum in manu eorum qui te humiliauerunt, & dixerunt anima tua, incuruare, vt tr ansceamus, & posuisti vt terram corpus tuum, & quasi viam tr ansceantibus.

Idcirco audi hæc, &c. Hieronymus vt retineat Ierusalem illam, quæ occidit prophetas, subintelligit hoc loco conditionalè, hoc modo: O Ierusalem, cui dixi eleuare, eleuare, consurge, &c. quæ ebria iam es angustijs & non vino, si egeris penitentiam, auferetur à te calix furoris. Dionysius verò Carthusianus cum illa superiora, Eleuare eleuare, &c. exposuisset de Ierusalem, quæ occidit prophetas, hic prophetam respexisse dicit ad illam Ierusalem siue ad illos Iudæos, qui futuri sunt in fine sæculi & tum conuertentur. Commodè tamen retineri potest eadem illa quæ occidit prophetas, hoc sensu: O Ierusalem quantumuis impia & sanguinea, nascetur tibi Saluator qui seruet eas oves quæ perierunt domus Israel, & in illis seruatis licet paucis exhibebitur tibi promissa salus.

Hæc dicit Dominator, &c.) Hoc est, qui hæc nus pugnavit pro te, non penitus deseret te, sed relinquet tibi semè, & in hoc semine exhibebit tibi quæ promissit.

Ecce tuli de manu tua, &c.) Sensus est, à paucis illis ouibus domus Israel quæ saluabuntur, & ab ijs quæ fidem earum sequuntur, auferam calicem furoris. Ista magis vrgent ad cogitationem malorum spiritualium, quæ patiuntur à diabolo.

Et ponam illum, &c.) Id est, transferam iram meam in diabolum & ipsius corpus. *Et dixerunt anima tua incuruare, etc.*) hoc est, qui abusi sunt te veluti mancipio durissimo, & multa ab eis passa es, sed liberabo te ab eis.

CAPVT LII

Consurge, consurge, induere fortitudinem tua Sion. Indue vestimentis gloria tua Ierusalem, ciuitas sancti: quia non adicies ultra, vt pertranseat per te incircuncisus, & immundus.

Consurge consurge, &c.) Caput istud hæret adhuc cum præcedenti. Cui autem supra dixerat, Eleuare, eleuare, consurge Ierusalem, nunc eidem loquitur, hoc est, loquitur populo Iudæorum qui occidit prophetas, & lapidauit eos, qui ad se missi erant, nec hoc satis fuit, sed etiam in filium Dei misit manus: Verum post Christi resurrectionem conuersus est, & recepit fidem Christi. Iste ergo reliquiæ Iudæorum, quæ salutem factæ sunt, significantur hic nomine Sion & Ierusalem. Iste Ierusalem nunc dicitur, Consurge, expergiscere, & agnosce miseriam tuam in qua versaris, sed non diu versatura: expergiscere & totam te compone ad letitiã, & ad vera gaudia, quæ gaudia contingent tibi posthac perpetua. *Quia non adicies ultra vt pertranseat per te incircuncisus & immundus*) id est, non passura es posthac tales dominos siue tyrannos, quales hæcenus passa es. Est autem hoc loco tropus, aut heterosis numeri, vel antonomasia. Interpretes ferè intelligunt heterosis numeri, vt incircuncisus ponatur pro incircuncisus, immundus pro immundis. Et refert D. Hieronymus non ad circuncisionem carnis aut præputium, sed ad incircuncisionem mentis, & ad operum immundiciam: vt incircuncisus & immundus vocet propheta, qui corporis voluptati & libidini seruiunt. Difficultas iam est, quomodo nõ transeat isti per Ierusalem, id est, Ecclesiã, cum inter Christianos tot sint incircuncisi & immundi etiam inter capita Ecclesie? Difficultatem hanc expedire conatur Dionysius, cuius commentarius sic habet: Non istud de corporali comixtione & transitu intelligendum est, cum vsque in finem sæculi mali bonis commisceantur, sed de spiritali vnione seu communione. Verum cum neque prius in Ecclesia, quæ ante Christi aduentum erat, mali bonis permiscebantur in spiritu, non satisfacit iste commentarius: sensus quidè prius est, sed non huius loci, quia excludit illum particula, vltra. Alij autem vrgent vocabulum pertranseat, & hunc volunt esse sensum: Non adicies vltra vt per te, id est, de tuo numero trãseat ab hac Ecclesia ad cælestè incircuncisus & immundus. Verum si consulatur vox Hebræa, nec ista videbitur verisimilis expositio: Illa enim significat simpliciter venire. Præterea si vox Hebræa hoc significaret quod isti voluit, obstar et adhuc particula vltra: quia nec ante Christi aduentum incircuncisus quispiã & immundus ingressus est regnum cælorum. Quærendus est ergo alius commentarius. Pellicanus autem sic habet: Ierusalem hoc loco appellatur congregatio fidelium, qui spiritu sancto ipsos sanctificante aguntur, per hanc congregationem non vt ante per Syriacam, id est, terrenam Ierusalem transibunt incircuncisi & immundi: quia quicunque sunt mali, non

mali, non sunt in Ecclesia, quanquā videantur esse in Ecclesia. Hic commentarius præter hoc quod hereticus est, nihil ad rem facit cum secundum ipsum Pellicanum, mali nec ante Christi aduentum fuerint in Ecclesia: & ita idem erit status ante & post Christum, quod non admittit particula, vltra. Vt autem ad verum prophetæ sensum perueniamus, aduertendum est prophetam hoc loco non id agere, qualis futurus sit populus sub Christo, bonus, an malus, an mixtus, sed qualia passurus est, & dicit Ecclesiam non passuram sub Christo quod pati solet ante Christum ab incircuncis & immundis. Iam rursus difficultas est, quo sensu hoc verum sit, cum Ecclesia Christi quæ cepit in Ierusalē, & inde per totum terrarum orbem diffusa est, maximas sustinuerit tyrannorum persecutiones. Lyra autem ut hanc difficultatem euadat, refert ea, quæ dicuntur hoc loco ad tempora Constantini, quando à tyrannis quies esse cepit in Ecclesia. Et quod obijci poterat de Lycinio & Iuliano apostata, qui post Constantinum infestauerunt Ecclesiam, soluit hoc modo, dicens vocalā (vltra) non semper ad perpetuitatem pertinere, sed interdum quoque ad longum tempus. Adfert & aliam solutionem, quæ an satisfaciatur expendat studiosus. Planus autem sensus erit, si dicamus hoc loco esse antonomasian, ut significetur ille totus incircuncis & immundus nimirum diabolus: ille non habet nunc hoc iuris in fideles, quod habuisset, si fuisset ante Christum. Hic sensus exprimitur in psal. 88. Nihil proficiet inimicus in eo, & filius iniquitatis non apponet nocere ei: quæ de Christo dicuntur, ut cõplectitur & caput & corpus. Vbi August. scuit quidem inimicus sed non proficiet, solet quidem nocere sed non nocet, &c. Et in Euangelio Ioannis, Nunc princeps huius mundi eiicietur foras.

Excutere de puluere, consurge, sede Hierusalem, Solue vincula colli tui, captiua filia Sion, quia hac dicit Dominus. Gratis venundati estis, & sine argento redimemini. Quia hac dicit Dominus Deus. In Aegyptum descendit populus meus in principio, ut colonus esset ibi, & Assur absque vlla causa calumniatus est eum.

Excutere de puluere, etc.) Sensus est: Expergiscere & surge è miseria in qua versaris, & captiuitate & vinculis peccatorum. Hæc autem dicuntur ut intelligamus hac in re opus esse nostro arbitrio, secundum quod Augustinus ait: Qui creauit te sine te, non iustificabit te sine te. Alioquin in psal. confiteretur propheta Domino, Dirupisti vincula mea Domine, tibi sacrificabo hostiam laudis.

Gratis venundati estis, &c.) Qui vedit, Deus est: cui vediti sunt, princeps est tenebrarum. Verum si gratis, quomodo venditi? Ad hanc questionem respondet Augustinus li. 7. que-

stionum super Iudicum cap. 17. Verbum autem Hebraicum **מָכַר** machar, significat vendere & tradere, naturalis tamen eius significatio est vendere, per flexum autem significat etiam tradere: studiosus proinde aduertat vbi vertendum erit vendere, & vbi tradere. Optimè autem per tradere vertitur in eo loco vbi dicit scriptura: Et vendidit eos in manu inimicorum suorum: Et rursus: Vendidisti populum tuum sine precio: quia illi quibus traditi fuerunt, impij erant, nec suo merito dominabatur populo Dei. Sic & hoc loco: Sine precio venundati estis, hoc est, ego semel addixi vos diabolo & peccato, scilicet permissiue, sicut dicitur Deus indurasse cor Pharaonis: & tradidi vos gratis, id est, sine precio, id est vt vilissimum populum abiici vos, & alteri addixi: **& sine argento redimemini**, synecdoche est, hoc est, sine precio redimemini, & addendum est, vestro. Sensus est: Redemptio hæc quamuis sine precio vestro contigit, non tamen sine omni pretio, quia redimemini in sanguine meo.

In Aegyptum descendit populus, &c.) Historia hæc est in li. Gen. ca. 47. De seruitute autem quam seruiuit populus ille in Aegypto & liberatione, tacet propheta, quia notæ erant: Et Assur sine causa calumniatus est eum, non quidem populum qui descendit in Aegyptum, sed posteros illius populi. Loquitur autem de Sennacherib Assyriorum rege aut Salmanazare. Historia verò est in quarto Regum.

Et nunc quid mihi est hic, dicit Dominus? Quonia ablatus est populus meus gratis. Dominatores eius inique agunt, dicit Dominus, & iugiter tota die nomen meum blasphematur. Propter hoc sciet populus meus nomen meum in die illa, quia ego ipse, qui loquebar, ecce adsum.

Et nunc quid mihi est, &c.) Significat se nolle diutius pati captiuitatem populi sui, hoc sensu: Reuocate ad memoriam quoddam aliquando captiui fuistis in Aegypto, & contigit vobis Saluator: Præterea passi estis ab Assyrijs, & similiter liberaui vos. Quid ergo nunc mihi hæc est, id est, cum ista fuerint typica, cum fuerint imagines futurorum, certè ego præstabo quod significabant & liberao populum meum, non quidem à Pharaone aut simili tyranno, sed à potestate principis tenebrarum. Vocula autem (hic) non pronome est, sed aduerbium loci. Inquirat studiosus an (hic) apud Hebræos sic accipiatur interdum quomodo apud Latinos (hic) cum dicitur: Tu si hic sis, aliter senties, vt sensus prophetæ sit: Et nunc quid mihi agendum est hoc rerum statu?

Propter hoc sciet populus, &c.) Quia iste est rerum status, quia sic captus est populus meus, & nomen meum blasphemauit, efficiam ut intelligat populus meus nomen meum: quod ego ipse, qui per prophetas hætenus tantum

tantum locutus sum, & ipse non adfui, nunc ipse præfens sim.

Quam pulchri super montes, pedes annunciantis & prædicantis pacem, annunciantis bonum, prædicantis salutem, dicens Sion, regnabit Deus tuus. Vox speculatorum tuorum leuauerunt vocem, simul laudabunt quia oculo ad oculos videbunt, cum conuerterit Dominus Sion.

Quam pulchri pedes annunciantis, &c.) Thomas ita interpretatur quasi sint illi nuncij, qui venerunt è Chaldæa, & nunciauerunt pacem restitutam à Syrijs populo Iudaico. Sed verus commetarius est apud Paulum in epistola ad Romanos scripta, ca. 10. vbi ad regnum Christi refert quod hic dicitur, & de Apostolis interpretatur: Quam pulchri super montes pedes annunciantis, id est, pedes annunciantium, sic Paulus loco iam dicto. Sensus est: Quam iucundum erit hoc nuncium Apostolorum, qui venient per montes, annunciantes & prædicantes pacem, pacem inquam illam qua humanum genus recõciliatum est Deo: prædicantes salutem illam æternam, dicentes Sion (Datiui casus est Sion, additur enim ei in Hebræo litera lamed nota datiui) Regnabit Deus tuus: nõ iam peccatum regnabit in vestro mortali corpore, neque dominabitur vobis diabolus, sed regnabit verus Deus in vobis, per quem abiicietis affectus peccatorum, & sequemini ductum & imperiũ sancti spiritus.

Vox speculatorum tuorum, &c.) Est metaphora Apostolorum: Isti præ nimio gaudio leuauerunt vocem, quia oculo ad oculos videbunt, id est, præfentes præfentem Christum videbunt, cum conuerterit Dominus Sion, id est, cum venerit illa plenitudo temporis, de qua Apostolus in epist. ad Gal. ca. 4.

Sup. 4.9. d. Psal. 97. 2. Cor. 6. d. Audete & laudate simul deserta Hierusalem, quia consolatus est Dominus populum suum, redemit Hierusalē. Parauit Dominus brachium suum sanctum in oculis omnium gentium, et videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri.

Audete & laudate, &c.) Ruinæ Hierusalem hætenus derelictæ reparabuntur in hoc, quod non intelligentes prophetas illuminabuntur in vero prophetarum intellectu: & laudabunt Dominum, quia consolatus est populum suum consolatione illa æterna, de qua apud Lucam: Expectabat cõsolationem Israel.

Parauit Dominus brachium, etc.) Per brachium Christum intelligit propheta, hoc sensu: Christum suum reuelauit Dominus per prædicationem Apostolorum. De brachio autem dictum in capite præcedenti.

Redite, recedite, exite inde, pollutum nolite tangere. Exite de medio eius, mundamini qui ferunt vasa Domini. Quonia non in tumultu exiitis, nec in fuga properabitis. Præcedet enim vos Dominus, & congregabit vos Deus Israel. Ecce intelligit

seruus meus, & exaltabitur, & eleuabitur, & sublimis erit valde.

Recedite, recedite, etc.) Iudei hunc locum hoc modo edifferunt: Qui hætenus captiui fuistis in Babylone, recedite de Babylone. Pollutum nolite tangere, &c.) id est, ne esteratis idola eorum, & vos qui vasa, quæ Nabuchodonosor capta Hierusalem tulerat, fertis, mundamini, quia sancta sunt: Quonia non in tumultu exiitis, nec in timore vt olim de Aegypto, sed cum pace & voluntate regis Persarum ipsius videlicet Cyri, in quo voluntas Domini apparuit, qui protexit & congregauit vos. Hos sequitur D. Thomas. Alij autem exponunt de imperio Romano, quia expectant futurum, vt tempore Messie liberati redeant in Hierusalem. D. verò Hiero. & ceteri interpretes Christiani ferè omnes vestigijs Pauli inhærentes nequaquam de Iudeis, sed de Apostolis iuxta consequentiam literæ interpretantur: quibus præcipitur vt recedant de Hierusalem, & in toto mundo Euangelium prædicent dicente Salvatore in Euangelio: Ite docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine patris, &c. vt nequaquam cum Iudeis blasphemantibus maneant, in quorum necem Romanus paretur exercitus, sed pollutos derelinquant & separentur ab eis, & mundentur qui portant vasa Domini. Vasa autem Domini intelliguntur hoc loco sacramenta nouæ legis & armatura scripturarum: Vos, quibus incumbit officium conuersionis & sacrificia offerendi in populo Christiano, mundamini.

Quonia non in tumultu exiitis nec in fuga, quia non vt victi de Hierusalem, sed vt victores recedatis.

Ecce intelligit seruus meus) Exponunt quidam, Seruus meus, id est, populus Israel. Sed aliud exigit consequentia textus, est enim quasi sequentis capitis proœmium ad amouendum scandalum crucis. Thomas autem cum præcedentia omnia ad captiuitatem Babylonicam retulisset, hæc Christum agnoscit. Sensus est: Ecce Christus seruus meus secundum dispensationem naturæ assumptæ intelliget, id est, prudenter cum omnibus aget.

Sicut obstupuerunt super te multi, sic inglorius erit inter viros aspectus eius, & forma eius inter filios hominum. Iste asperget gentes multas, super ipsum continebunt reges os suum. Quia quibus non est narratum de eo, viderunt, & qui non audierunt, contemplanti sunt.

Sicut obstupuerunt, &c.) Sensus est: Tu Christe eris aliquando admirationi, aliquando despectui: obstupuerunt ad miracula tua nondum excæcati, dicentes: quis est hic, quia venti & mare obediunt ei? Despexerunt consputum, flagellatum, coronatum, &c. Sic inglorius fuit inter viros, hoc est, præ cæteris viris aspectus eius, & inter filios hominum, id est,

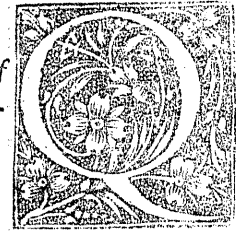
id est, præ filijs hominum. Vtroque loco Hebræi habent Mem comparatiuum: Si ad alios homines illum cōpares, erit inglorius & obscurus.

Iste asperget gentes, &c.) Vox autem Hebræa significat aspergere, quomodo aspergimus ea, quæ expiamus. Sensus est: Asperget Christus sanguine suo gētes multas. Aspergimur autem sanguine Christi in baptismo, vbi virtute sanguinis ipsius abluimur à peccatis.

Super ipsum, &c.) Sensus est: Aliquando non audebunt reges hiscere cōtra eum. *Quia quibus non est narratum de eo, &c.*) hoc est, quibus non contigit legere Moysen & prophetas, illi viderunt, id est, nos gentes qui tantum legeramus Aristoteles & Platonēs, nos inquam videbimus eum per fidem, & audimus eum.

CAPVT LIII.

Ioan. 12. f
Rom. 10. c.

Vis credidit auditui nostro? et brachium Domini cui reuelatum est? Et ascendet sicut virgultum coram eo, & sicut radix de terra sitiēti. Non est species ei, neque decor. Et vidimus eum, & non erat aspectus, & desiderauimus eum, despectum, & nouissimum virorum, Virum dolorum, & scientem infirmitatem. Et quasi absconditus vultus eius, & despectus, vnde nec reputauimus eum.

Vis credidit auditui nostro?) In medio sermone, cum diceret inaudita, exclamat propheta: Quis inquit hæc credet? & filius iste cuius sanguine aspergentur gentes multæ, cui reuelabitur? Hanc scripturam citat Paulus in epistola ad Romanos, & S. Ioannes in Euangelio suo, cap. 12. Significat autem raritatem credentium ex Iudæis. De auditu dictum est ca. 28. de brachio verò ca. 51. huius prophetæ. Pergit deinde Esaias in sermone cœpto, dicens:

Et ascendet sicut virgultum coram eo, &c.) scilicet patre. Vox autem Hebræa *קני* ianak significat fugere quomodo infantes fugunt vbera matrum: hinc participiū *קני* ionek, id est, lactens, quo nomine per metaphoram ipsi Hebræi teneram plantulam significant quasi adhuc lactentem. Illud ergo participium hoc loco ponitur, quod noster interpretis virgultum transtulit. Ascendet itaque Christus tanquam tenera plantula de terra sitiēti. Est mirabilis metaphora seu potius allegoria: simpliciter autem propheta dixisset: Ipse talis prodibit vt videatur planè miser & verè pauper sine præsidio amicorum & opum. Illa enim misera sunt virgulta, quæ proueniunt in terra sicca: & sicut in radice terræ sitiētis nihil apparet in signe, sic in Chri-

sto nihil apparebit magnificum, si illum estimes ab ijs quæ in oculos incurrunt. Istius autem metaphoræ seu allegoriæ multum obscuræ sequitur interpretatio & quidem dilucida.

Non est species ei, neque decor, vidimus eum & non erat aspectus, & desiderauimus eum, & ceter.) Dionys. Carthus. refert istud ad desiderium prophetarum: Istum talem, qui prima facie non videtur desiderabilis, prophetæ tamen desiderauerunt, iuxta illud Euangeliij: Multi prophetæ cupiuerunt videre quæ vos videritis, & non viderunt. Quod autem sequitur, Despectum & nouissimum virorum, in alia ponitur periodo & est nou⁹ versus apud Hebræos, quod volēs indicare Pagninus ita transtulit: Despectus est & abiectus inter viros, &cæt. Hunc locum refert Marcus Euangelista capite 9. cum ait: Quomodo scriptum est de filio hominis, vt multa patiat & contemnatur. Sensus est: Talem illum vidimus, despectum videlicet & nouissimum virorum, id est, infra omnes reliquos homines abiectissimum: virum dolorum: id est, totum doloribus obnoxium: scientem infirmitatem, id est, qui experientia didicit infirmitates.

Et quasi absconditus vultus eius) Exponit Hieronymus: Quia in humano corpore diuina potentia calabatur. Pagninus autem ita transtulit: Abscondebamur faciem ab eo, hoc est, pudebat nos illius.

Verè languores nostros ipse tulit, & dolores nostros ipse portauit. Et nos reputauimus eum quasi leprosum, & percussum à Deo, & humiliatum. Matt. 8. h. 1. Pet. 2. d.

Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra. Disciplina pacis nostræ super eum, & liuore eius sanati sumus.

Verè languores nostros ipse tulit) Textus hinc prima superficie ex illis est, de quibus August. eleganter de ciui. Dei, li. 18 ca. 28. cum citasset locum apertum ex propheta Osee, dixit: Hoc si velimus adhuc exponere, eloquij prophetici obtundetur sapor. Idem est de hoc loco, nihil potest dici apertius, quam quod propheta hinc dicit: Verè languores nostros ipse tulit &c.

Et nos reputauimus eum quasi leprosum) id est, immundum & à Deo percussum, id est, reputauimus eum pro suis peccatis percussum à Deo & humiliatum. Talis habitus est Christus à vulgo Iudæorum. Sunt enim verba hæc incredulorum ipse tamen non propter sua peccata sed propter nostra peccata percussus est, atque hoc est quod sequitur: Ipse autem vulneratus est, &c.

Disciplina pacis nostræ (super eum) id est, castigatio pro pace siue ad obtinendam pacem cum Deo pro nobis, fuit super eum, & propter nos ipse castigatus est.

Omnes

Omnes nos quasi oues errauimus, vnusquisq; in viam suam declinauit, & posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrorum. Oblatus est quia ipse voluit, & non aperuit os suum. Sicut ouis ad occisionem ducetur, et quasi agnus coram rōdente se obmutescet, & non aperiet os suum.

Posuit Dominus in eo, &c.) Manifestius hoc transtulit Pagninus, hoc modo: Dominus ad eum peruenire fecit pœnam omnium nostrum. Quod Apostolus Petrus dixit: Peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum. Hoc loco vno tantum opus est commentario, quem tradit August. in libro, vbi refellit articulos sibi falso impositos, est quæ iste: Quod ad magnitudinem & potentiam precij attinet, sanguis Christi redemptio est totius mundi. Verum redemptionis proprietas penes illos duntaxat est, qui per fidem & fidei sacramentum, id est, baptismum Christo coniunguntur: Poculum quippe immortalitatis, quod confectum est de infirmitate nostra & virtute diuina, habet quidem in se vt omnibus proficit, sed si non bibitur, nõ proficit. Quod duobus verbis in scholis dicitur: Christus satisfecit pro omnibus quantum ad sufficientiam, non autem quantum ad efficaciam. Vtrumq; autem expressit hinc Esaias, & prius quidem illis verbis languores nostros ipse tulit, & sequentibus vsque ad illum locum, De angustia & iudicio sublatus est. Posterius verò cum dicit, In scientia sua iustificabit, &c. cui similis est locus ille apud Matth. cap. 19. Hic est sanguis meus noui testamenti, qui pro multis effunderetur in remissionem peccatorum. Non autem pro omnibus, sed pro multis, ad significantum sanguinem Christi effusum in illis tantum efficacem esse, qui illo asperguntur. Aspergimur autem sanguine Christi effuso, hoc est, vis sanguinis Christi effusi applicatur nobis per fidem, baptismum & alia ecclesiæ sacramenta, quanquam non æqualiter. Hinc est quod relapsis, dū respiscunt, pœnitentia iniungitur & satisfactio: nõ autem ijs qui baptismum suscipiunt. Iniungitur in quâ satisfactio, nõ quæ pro culpa & pœna gehennæ satisfaciunt, sed quæ pœnâ temporalē, quæ peccato dimisso, & pœna æterna condonata frequenter remanet, soluant & recompensent. De hac re vide D. Turnout de capt. & redemp. generis humani, fol. 236.

Quomodo
Christus sa-
tisfecit pro
omnibus.

De angustia, & de iudicio sublatus est. Generationem eius quis enarrabit? Quia abscessus est de terra viuētium. Propter scelus populi mei percussus est eum. Et dabit impios pro sepultura, et diuites pro morte sua, eò quod iniquitatem non fecerit, neque dolus fuerit in ore eius, & Dominus voluit conterere eum in infirmitate.

2. Pet. 2. d.

De angustia & iudicio, &c.) Hæc sunt læta. Sensus est: Dura quidem acerba & ignominiosa Christus passus est, verum nunc libera-

tus est de prædicta passionis angustia & de iudicio. Iudicium autem hinc in malam partem accipitur, quemadmodum cap. 22. secundi libri Paral. cum euerteret Iehu domum Achab, ad verbum in Hebræo est cum iudicaret de domo Achab, id est, cum fumeret vitio-nem & vindictam. Rursum Psal. 9. Iudicetur gentes in conspectu tuo, scilicet ad malum. De huiusmodi iudicio Christus sublatus est, & omninò liberatus.

Generationem eius quis enarrabit?) Loquitur propheta de generatione diuina, vel etiã humana qua de virgine natus est. Siquidem modus ille, quo sibi vnite sunt in vtero virginis diuina natura & humana, inexplicabilis est. Alij autem exponunt generationem eius, id est, semen & posteritatem eius quis enarrabit? hoc sensu: Tanta Christo nascetur soboles & posteritas ex passionis beneficio, vt iam præ nimia multitudine non possit narrari vel numerari, tam erit immensa & copiosa.

Quia abscessus est, etc.) Quia semen mortuum fuit in terra, ideo non mansit solum: Hoc autem significat esse abscessum de terra viuētium: quia abscessus est Christus, id est, mortuus est, ideo semen eius erit immensum, & generatio eius siue posteritas numerari non poterit.

Propter scelus populi, etc.) Frequenter inculcat propheta hoc Christi beneficiū, vt illi perpetuò simus memores ad gratiarum actionē & consolationem.

Et dabit impios, &c.) Impios generaliter intellige peccatores siue ex Iudæis siue ex gentibus, quomodo ad Ro. 5. Quid, cum adhuc infirmi essemus, Christus pro impijs mortuus est. Illi inquam impij dantur hinc pro sepultura, quod figuratè dictum est. simpliciter autem ita dixisset: ipse lucrifaciet Deo patri peccatores moriendo: quotquot erunt peccatores & recipient Christum, illos lucrifaciet patri.

Et diuites pro morte sua) Vide psal. 21. Manducauerunt omnes pingues terræ, & vultu tuū deprecabatur omnes diuites plebis. Et apud hunc prophetam: Reges nutritij tui erunt. Tales sunt hic diuites, huiusmodi ergo diuites, id est, præstātes, Reges terræ morte sua Christus lucrifaciet patri suo.

Eò quod iniquitatem non fecerit, &c.) Vide D. August. in libro, vbi refellit articulos falso sibi impositos, in responsione ad primum articulum: Et lib. 13. de trinit. cap. 15. vbi sic habet: Sanguis Christi, quia eius erat, qui nullum omnino habuit peccatum ad remissionem nostrorum effusus est peccatorum, vt quia eos diabolus meritò tenebat, quos peccati reos conditione mortis obstinxit, hos per eum meritò dimitteret, quem nullius peccati reū pœna mortis affecit. Ex quibus August. verbis facile intelligitur consequentia huius prophetiæ.

Si posue-

Sil posuerit pro peccato animam suam, videbit semē longæuū, & voluntas Domini in manu eius dirigitur. Pro eo quod laborauit anima eius, videbit, et saturabitur. In scientia sua iustificabit ipse iustus seruus meus multos, & iniquitates eorum ipse portabit. Ideo dispersiam ei plurimos, et fortium diuidet spolia, pro eo quod tradidit in mortem animam suam, et cum

Mar. 15. d. sceleratis reputatus est. Et ipse peccata multorum tulit, & pro transgressoribus rogauit.

Sil posuerit pro peccato animam, &c.) Vox Hebræa non solum significat peccatum, sed etiam oblationem pro peccato. Sic frequenter accipitur in Leuitico, vt cap. 5. cap. 6. rur sus cap. 7. Hæc quoque est lex delicti, id est, hostiæ pro delicto. Et mox: Vbi immolabitur holocaustum, mactabitur & delictum, id est, victima pro delicto. In qua significatione etiam voce Latina vsus est Paulus in posteriore epist. ad Corint. ca. 5. cum ait: Eum qui non nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit. Sensus ergo huius loci est: Si ipse se sacrificauerit seu obtulerit se hostiam pro peccato, videbit semen longæuū. Vide psal. 21. Anima mea illi viuet, & semē meum seruiet ei, annuntiabitur Domino generatio ventura, &c. Præpositio autem (pro) non est in Hebræo: ad verbum enim habetur, Si posuerit peccatum animam suam.

Pro eo quod laborauit, &c.) Iterum inculcat passionem Christi ad maiorem vehementiā & memoriam. Videbit & saturabitur id est, continget illi quod voluerit ipse: Sitiuit peccatorum salutem, continget illi: videbit ecclesias in toto terrarum orbe consurgere, & gentes relictis idolis amplecti Euangelium. Si quis possit sentire quā fuerit cordi Christo eunti ad passionem salus omnium impiorum, tūc facillē intelligeret quid sit quod hic dicitur, Laborauit & saturabitur.

In scientia sua id est, adferendo Euangelium. Euangelium enim vocat scientiam. Iustificabit ipse iustus) Istud scilicet iustus, est proprium epitheton Christi frequens in Actis Apostolorum. Seruus meus multos) id est, omnes qui præbebunt se dociles, qui obtemperabunt Euangelio. Et iniquitates eorum ipse portabit id est eorum peccata ipse luēt in carne sua, & satisfaciet pro eis: quicquid debuit dependi patri offenso secundum rigorem iustitiæ, id Christus dependit, siue id pertineat ad culpam siue ad pœnam: Pœna Christi par erat ad compensandam patris plenam iustitiam. Quare autem dictum sit, Iniquitates multorum portabit, & mox, peccata multorum tulit, cum pro totius mūdi peccatis plenissimē Christus satisfecerit, supra annotatum est.

Ideo dispersiam, &c.) Ideo, hoc est, quia Christus cum iustus esset, pro impijs in mortem animam suam tradidit: ideo dispersiam ei plurimos, non ex Iudæis solum, sed etiam ex

gentibus omnes omninō qui in ipsum credituri sunt. Et fortium diuidet spolia) id est, prædam diaboli, siue spolia dæmonum ipse diripiet & tradet ac diuidet Apostolis suis: Petro, Iacobo, Ioanni dabit populum circumcisionis. Paulo gentes inter Ierusalem & Illyricum potitas: Apostolo Thomæ Indos, & sic de reliquis.

CAPVT LIIII.

Lauda sterilis qua non parit, decanta laudem, & hinni, qua non pariebas, quoniam multi filij deserta, magis quā eius que habebat virum, dicit Dominus. Dilata locum tentorij tui, & pelle tabernaculorum tuorum extēde. Ne

parias, longos fac funiculos tuos, & clauos tuos consolida. Ad dexteram enim, & ad laeuam penetrabis, & semen tuum gentes hereditabit, & ciuitates desertas inhabitabit.

Lauda sterilis qua non parit, &c.) Caput illud, quemadmodum & præcedens, facile est: quando constat quæ sit persona, de qua vaticinatur Esaias. Quantum autem ad hoc caput attinet, ex epist. Pauli ad Galat. persona satis certa est. Inducit enim propheta quasi duas res publicas, seu duos hominum cœtus cum quorum altero felicissimē agitur, cum altero verō pœssimē. Hos autem duos cœtus proponit sub nominib. duarum mulierum, quarum altera est sterilis & solitaria sine viro: altera verō multa prole secunda & maritata. Iuxta Paulum autem in epist. ad Gal. 4. certum est hunc cœtum cum quo benē agitur esse illum, qui beneficio Christi liberatus est à seruitute legis Mosaicæ, siue qui Christum in propria venientem recepit: aliū verō cœtum cum quo malē agitur esse illum qui adhuc continetur iugo seruitutis legis Mosaicæ. Porro cœtus recipientium Christū in propria venientē, complectitur duos populos, Iudæos videlicet & gentiles. Quatenus autem complectitur gentiles sterilis est, propterea quod ante natum Christum non pariebat fœtus suos Deo, sed diabolo.

Quod ergo dicit: *Lauda sterilis, &c.*) hūc habet sensum: Laudate Dominum quicumque venientem Christum recipietis per fidem, et agnosceitis: hæc tunc vos gentiles celebrastis Iouem, Mercurium & cæteros, posthac vtemini melioribus hymnis. Deinde ommissa illa metaphora mulieris infœcundæ, eidem cœtui tribuit aliud metaphoræ nomen, scilicet Deserta, dicens: *Quoniam multi filij deserta magis, &c.*) & benē quidem deserta, quia Deus passus erat tot millia hominum gentiliū perire. Hæc ergo mulier deserta habitura est plures filios, quā ea, quæ erat maritata, id est, Iudæo-

Iudæorum synagoga. Maritus autem synagogæ iuxta scripturarum consuetudinem Deus erat quem gentiles non cognouerant. Si verō maritus synagogæ intelligatur lex Moy si iuxta Apostolum Paulum in epist. ad Rom. 7. Mortificati estis legi per corpus Christi, id est, desijstis esse obnoxij lege Moy si: Tunc cœtus credentium Christo nato est immaritatus quatenus gentiles complectitur, quia non habent legem, & quatenus Iudæos complectitur desistit habere maritum quia Paulus, Petrus & similes per Christi beneficium reliquerant legem Moy si & erant iam sine viro. Hæc si benē concipiantur, omninō facilia sunt: si etiam non, maximæ erunt difficultates. Hoc autem imprimis diligenter aduertendum est, Christi cœtum vtrumque complecti populum & gentiliū & Iudæorum. Quod autē ad Grammaticam attinet & lectionem: Hebræa hodie ita habet: *Lauda sterilis quæ non peperit.*

Decanta laudem & hinni.) Hinnitum posuit vt significaret magnitudinem gaudij. Metaphora autem desumpta est ab equis ad victoriam gestientibus. *Quæ non pariebas*) siue vt Hieron. habet in contextu suo, quæ non parituriabas. Rursus est præteritum tertiæ personæ apud Hebræos, quæ non parturiuit. Deserta hoc loco nomen est, quod non habet naturā verbi significans desolatam, mulierem viro carentē. Quasi dicas: Quoniam multi filij magis, id est, plures filij mulieris viro carentis, mulieris in nuptæ, immaritata, solitaria, &c.

Dilata locum tentorij tui.) Ex Paulo vt diximus certum est prophetam ista dicere de cœtu credentium nato Christo, & liberatorum per ipsum à seruitute legis. Significat autem his verbis Ecclesiā futuram amplissimam & quoquo versus spargendam in omnem terram. Metaphora autē sumpta est ab ijs, qui in bello siue alioqui in campis vtuntur tentorijs. Clauos autem vocat paxillos, quibus firmatur tentorium ne vëtorum flatibus dissoluatur.

Ad dexteram enim & ad laeuam penetrabis.) Id est, quoquo versus penetrabis & dilataberis licet iam sis paruus cœtus, & semen tuum, id est, soboles tua gentes hereditabit etiam longissimē disstas, & ciuitates desertas inhabitabit. Ante natum Christum Italia tota desolata erat, Gallia deserta erat & destituta Dei cultu & vera religione: has regiones & earum ciuitates nunc inhabitat Christiani: hoc prædicitur hic futurum.

Noli timere, quia non confunderis, neque erubesces. Non enim te pudebit, quia confusionis adolescentiæ tuæ obliuisceris, & opprobrij viduitatis tuæ non recordaberis amplius. Quia dominabitur tui qui fecit te, Dominus exercituum nomen eius, & redemptor tuus sanctus Israel, Deus omni terra

vocabitur. Quia vt mulierem derelictam, & merentem spiritu, vocauit te Dominus & vxorem ab adolescentiā abiectam.

Noli timere quia &c.) Istud dicitur illi paruo cœtui Christianorum priorū, idem & nobis hodie dicitur, qui in Christum credimus: Et si multi studeant vos confundere; siue caro; siue mundus, siue diabolus, siue Turca aliquis, siue hereticus, nō tamen fiet, confidite, ego vici mundum, diabolū &c. Expertis tentationem, horribile est cogitare quantum possit in homine caro, mundus diabolus, & propterea in nobis habemus vn de vehementer timeamus freti tamen Christo non confundemur, quia spiritus ipsius adiuuat infirmitatem nostram. Hoc autem considerans propheta Dauid, In te Domine ait speraui, non confundar in æternum.

Non enim te pudebit, &c.) Adolescentiā gentilitatis fuit ab Abraham vsq; ad Christum, quæ erat turpissima, & illis vitij obnoxia, de quibus Apostolus Paulus in epist. ad Rom. cap. 1. & in alijs epistolis. Illorum autem victoriam iam prorsus obliuiscetur & extendet se ad interiora adeoq; meliora: hoc curabit diligenter ne rursus fiat q̄ antē fuit.

Et opprobrij viduitatis, &c.) Hoc loco difficultas est in voce viduitatis, quomodo gentes recipi possint vt viduæ, quis fuerit earū maritus. Diuus autem Hieron. maritum earum facit legem naturalem, sed quam abiecerūt ab eo tempore quo cæperunt seruire idolis, & obscuratū est insipiens cor earū. Sed vidē dum est an hoc loco habeat cōsuetudo scripturæ. Si autem respiciamus cœtum credentium siue Ecclesiam Christi ex ea parte qua complectitur Iudæos, iam facilis est intellectus: Vnde supra annotauimus multum referre, an cœtus hic credentium Christo complectatur vtrumque populum, an solum Ecclesiam gentiliū. Si itaque cum D. Hieron. cœtum credentium accipiamus ex ea parte qua gentiles complectitur, & nō placeat expositio Hierony. de lege naturali, tunc in voce viduitatis agnoscere oportet catachresin, vt gentilitas vidua dicatur non quæ aliquando maritata fuerit & viro coniuncta, sed simpliciter in nupta & immaritata.

Quia dominabitur tui, qui fecit te) id est, maritabit te qui fecit te, hoc est, Tu quæ hæc tunc fuisti in nupta & immaritata, habebis virum tuum illum, qui fecit te. *Quia vt mulierem derelictam, & merentem spiritu vocauit te Dominus*) id est, Deus voluit tibi istud nomen esse, Mulier derelicta, antequam recepisses venientem in propria, eras mulier derelicta. Quod autem sequitur, *Vxorem ab adolescentiā abiectam,* facit pro expositione Hieronymi, qui gentibus tribuit maritum.

Dixit Deus tuus, Ad punctum in modico dereliqui te, & in miserationibus magnis congregabo te.

bo te. In momento indignationis abscondi faciem meam parumper à te, & in misericordia sempiterna miseratus sum tui. Dixit redemptor tuus Dominus: Sicut in diebus Noe istud mihi est, cui iuravi, ne inducerem aquas diluuij vltra supra terram, sic iuravi, vt non irascar tibi, & non increpem te. Montes enim commouebuntur, & colles corremiscent: Misericordia autem mea non recedet à te, & fœdus pacis meae non mouebitur.

Ad punctum, &c.) Hoc loco eadem difficultas est Iudæis & Christianis. Iudæi autem, qui referunt hæc ad tempora Titi & Vespasiani, computant annos viduitatis suæ accepto libello repudij, annos iam mille quingentos. Ex quib. dū queritur, quomodo ergo ad punctum & in modico sint derelicti? Respondet quod ad comparationem æternitatis totum hoc tempus paruum momentū sit. Eodē modo cogimur & nos Christiani interpretari, quia cœtus hic credentium Christo nato multis annis fuit derelictus, scilicet à tempore Abraham vsq; ad Christū. Sensus ergo est: Cum recesseris in prima tua adolescentia à me ad idola, toto illo spacio, quod fuit inter Abraham & Christū, derelicta fuisti & vidua: hoc tamen spacium compute tantū momentū, & reuera est tantum momentum: quia posthac in æternum mihi coniūgeris, eris posthac vxor perpetua semper Christo coniuncta non quidem merito tuo, sed mea clementia & miseratione.

In momento indignationis, &c.) Idem repetit & inculcat vt hinc concipiamus spem. Quod autem sequitur, Sicut in diebus Noe istud mihi est, &c.) hunc habet sensum: Quomodo propter hominum peccata inducto in mundum diluuiū iuravi Noe nequaquam terris inducendum esse vltra diluuium, & sponso mea huc vsq; seruata est, nec vnquam irrita fiet: Sic iuravi Ecclesiæ meæ, nequaquam me iratum his fore, quorum semel miseratus sum. Montes enim commouebuntur, & colles, quàm mea sententia commouebitur, quàm misericordia mea & fœdus, quo mihi reconciliatus est mundus, irrita fiant. Hæc supra modum expendenda sunt, & proinde expetenda, vnde multum refert, ad quos hæc pertineant: Pertinent autem ad cœtum credentiū Christo & ipsum recipientium.

Dixit miserator tuus Dominus. Pauperculam tempestate conuulsa, absque vlla consolatione, ecce ego sternam per ordinem lapides tuos, & fundabo te in sapphiris, et ponam iaspidem propugnaculam tuam, & portas tuas in lapides sculptos, & omnes terminos tuos in lapides desiderabiles. Vniuersos filios tuos doctos à Domino, & multitudinem pacis filijs tuis, & iniustitia fundaberis.

Pauperculam tempestate conuulsa.) Adhuc loquitur ad Ecclesiam ex vtroque populo congregatam, quàm pauperculam vocat, quia antequam reciperet Christū, verè paupercula

erat & tempestate conuulsa, quia inter varios idolorum errores sine ductore fluctuabat, & sine consolatione, quia nullus Moses aut propheta, nullus ei consolator contigerat. Quod autē dicit, Ecce ego, emphasim habet, hoc sensu: Non Moses, sed ego ipse fundabo te, ipse descēdam & ædificabo mihi in terris cœlestem Hierusalem. De lapidibus istis quorum quia aliæ & aliæ sunt proprietates, à cōmentarijs varia traditur expositio, sed nihil in eis certi est, nō tamen temerè rejicere licet, quia à grauib. authorib. proponuntur. Id tamen vnum hoc loco certum est, in genere nomine certarū specierum per synecdochen intelligi vniuersitatē gratiarum. Sed quæ gratia hoc vel illo lapide significetur, hoc non itidem certum est. Hier. autem per sapphirū, qui cœli habet similitudinem & supra nos aëris, intelligiteos, qui tales sūt vt possint illud Aristophanis dicere cum Socrate: Scando aërem, solemq; despicio. Fundabo ergo te in sapphiris, id est, in Apostolis qui terrena omnia cōtemnentes, conuersationem suam in cœlis habebunt. Per Iaspide verò, quo lapide omnia phantasmata fugari autumant, intelligit viros eruditione preclarissimos, qui poliunt omnem altitudinē eleuantem se contra scientiam Dei destrueratq; conuincere, & mendacium subijcere, veritati: huiusmodi viri erunt propugnatores tui. Deinde per lapides sculptos, siue (vt Septuaginta verterunt) lapides crystallos, quibus nihil est purius, intelligit eos qui fidei sunt purissimæ: Hi erunt in foribus tuis, hoc est, propositi tui, seu prælati. Per lapides deniq; desiderabiles intelligit reliquos lapides, id est, reliqua charissimata spiritus.

Vniuersos filios tuos doctos à Domino.) Hic est locus Euangelicus ad gratiam Christi pertinens. Doctos hoc loco non est participium, sed nomē formæ, quale apud nos est eruditus. Et ad verbū est doctos Domini, quod Septuaginta dixerunt διδακτοὺς θεοῦ, quæ verba etiam habet Ioannes ca. 7. citans hoc prophetæ testimonium. Et Paulus Apostolus prioris ad Theſ. cap. 4. nisi quod pro duabus istis dictionibus vnam compositam ipse faciat, dicens: Ipsi enim vos estis θεοδιδάκτοι. Qui dicam Hiero. verò in cōmentarijs vertit discipulos Domini. Qui autem sint docti Dei, siue docti à Deo, in ligner explicat D. Augustinus contra Pelagium & Cælestinum li. r. de mino. gratia Christi cap. 12. 13. & 14. Sunt autem illi qui acceperunt gratiam, id est, in quorum mentibus venit spiritus charitatis, & duce charitate omnia faciunt. Vnde Paulus cum dixisset ad Theſsalonicēses de charitate fraternitatis, Non habemus necesse scribere vobis, ipsi enim vos à Domino didicistis, vt diligatis inuicem, vt autē probaret eos à Deo didicisse, subiunxit: etenim illud facitis in omnes

Sapphirum.

Iaspide.

Qui dicam

tur theodid

docti à Deo

docti à Deo

docti à Deo

docti à Deo

docti à Deo

docti à Deo

docti à Deo

docti à Deo

docti à Deo

docti à Deo

docti à Deo

docti à Deo

docti à Deo

docti à Deo

omnes fratres. Sic apud Ioan. 7. Omnis qui audiuit à patre & didicit, venit ad me. Erit ergo cœtus credentium Christo, id est, illi qui secundum propositum vocati sunt sancti, hoc modo docti à Domino. Qui verò non uerunt quid fieri debeat, & non faciunt, illi non sunt docti à Domino.

Et multitudinem pacis.) De pace hac vide in præcedentibus, cap. 9. & 12. Pax autem hæc de qua loquitur propheta, est pax spiritus, quæ sita est in consolatione cōscientiarum. Et in iustitia fundaberis.) Istud est interpretatio superioris sententiæ, explicans qui sint lapides, de quibus locutus est.

Recede procul à calumnia, quia non timebis, & à pauore, quia non appropinquabit tibi. Ecce accola veniet, qui non erat mecum, aduenam quondam tuum adiungetur tibi. Ecce ego creauī fabrum sufflantem in igne prunas, & proferentem vas in opus suum, & ego creauī interfectorem ad disperdendum. Omne vas quod fictum est, contra te non dirigitur, & omnem linguam resistentem tibi, in iudicio iudicabis. Hac est hereditas seruorum Domini, & iustitia eorum apud me, dicit Dominus.

Recede procul à calumnia.) D. Hieron. accipit istud tanquam mandatum, vt sensus sit: Ne facias calumniam seu iniquitatem. Sed sequentia indicant potius esse vaticiniū, hoc sensu: Recede procul à calumnia, id est, ille magnus calumniator diabolus cum toto corpore suo nihil in te viriū habebit, sicut alibi de Christo legitur: Et humiliavit calumniatorem, id est, diabolus. Ab huius ergo calumnia, cui hactenus fuisti obnoxius iam procul eris, similiter & à pauore: nam Christo fretus eris boni animi, siue erit viuendum, siue moriendum, eris paratus ad omnia. Qui autem hoc modo nondum affecti sunt, & adhuc habent pauores humanos, non sunt docti à Deo, nec pertinent ad hunc cœtum integrè, pertinent tamen: & hi orare debent & assiduus precibus ambire spiritum Christi, per quem diffundatur charitas, quæ expellit timorem, illum inquam timorem, qui pœnam habet, qualis est omnis timor inordinatus.

Ecce accola veniet.) hoc est, Gentilis homo, qui alienus erat à me, & sine Deo in hoc mundo, veniet. Aduenam quondam tuum) qui non erat de populo tuo, adiungetur tibi per fidē, & ascribetur populo tuo, secundū illud Psalmi: Nunquid Sion dicet, homo & homo natus est in ea?

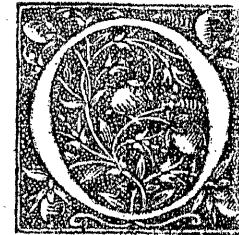
Ecce ego creauī fabrum, &c.) Periphrasis est diaboli, ipse est faber iste, qui in igne sufflat prunas, id est, incendia suscitatur. Ne autē hic erremus, adhibendus est cōmentarius D. Hieron. qui sic habet: Ego creauī diabolus omnium malorum artificem non necessitate naturæ, sed mentis arbitrio. Non ergo ma-

lus ipse creatus est. Et proferentem vas in opus suum) qualia vasa fuerunt Simon & Elimas Magi Petro & Paulo resistentes: qualia vasa sunt etiam hodiè hæretici omnes. dicit ergo Dominus ad cœtum credentium: Non te deijciat potentia diaboli, non est quod timeas ab eo, quia ipse est creatura mea, ipse in manu mea est. Eiusdem diaboli periphrasis est, quod sequitur, Interfectorem ad disperdendum, hoc est, quod dicit in Euangelio Saluator: Ille homicida erat ab initio.

Omne vas quod fictum est, &c.) Istud hunc habet sensum: Quidquid ille molietur per vasa sua siue per malos homines contra te, nō habebit successum. Quæ autem sint vasa diaboli, sequenti sermone ipse propheta demonstrat, cum ait: Et omnem linguam resistentem tibi in iudicio iudicabis) hoc est, cunctos hæreticorum principes & Iudæorum magistros, & mundi Philosophos, quos faber ille conflauerat, tuo iudicio condemnabis, perdens sapientiam sapientum.

Hæc est hereditas seruorum Domini) Sensus est: Istud ego statui dare meis, vt in me vincant, hæc est iustitia eorum apud me.

CAPVT LV.

Mnes sitientes, venite ad aquas, & qui non habetis argentum, properate, emite, & comedite. Venite, emite absq; argento, & absque vlla commutatione vinum & lac.

Omnes sitientes, venite ad aquas.) Est perpetuum vaticinium de Christo. Proposuit inquit propheta in præcedentibus. Christum saluatorem & redemptorē in sanguine suo, nunc superest, vt agnoscat eum & recipiat. Quicumque ergo sititis salutem vestram venite ad aquas illas, de quibus superiori capite multis verbis differui. Cum hoc autem loco conferte illam, qui est apud Ioan. ca. 7. In nouissimo autem die magno festiuitatis stabat Iesus, & clamabat, dicens: Si quis sitit veniat ad me & bibat: qui credit in me quædam modū dicit scriptura, flumina de ventre eius fluent aquæ viue: hoc autem dixit de spiritu, quem accepturi erant credentes in eum. Item cum illo loco, qui est apud Matthæum 11. Venite ad me oēs qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos. Istud idem enim Euangelium quod illis locis proponit Saluator, hic ab Esaia proponitur. Quicumque inquit sititis iustitiam, quæ ex Deo est, & veram sapientiam, venite ad aquas. Quid autem sit istud sitire, explicat Augustinus in libr. de doct. Christ. cap. 7. Quicumq; videt se longissimè abesse ab his quæ proponuntur in scripturis, siue ea spectent ad charitatem,

ritatem, siue ad obedientiam, siue ad humilitatem, & cogitare incipit de mortalitate & iudicio futuro, non potest non vehementer cōcuti timore, modò verè credat iudicium Dei. Atq; hic timor inquit & illa pietas, qua non potest nisi credere, & credere auctoritati librorum sanctorum, cogunt eum seipsum lugere. Nam ista scientia bonæ spei, hominem se non iactantem, sed lamentantem facit. Deinde explicat quo affectu, sedulis precibus impetret cōsolationem diuini adiutorij, ne desperatione frangatur, hoc est, quo non ita terreatur Dei iudicio, vt nō magis cōsoleatur auxilio Dei in scripturis proposito. Qui ergo hoc modo afficiuntur, videlicet timore, quo timent Dei iudicium, & pietate qua firma fide recipiunt ea, quæ proponuntur in scripturis, veniant ad aquas hoc est, quicunq; agnoscūt se verè peccatores & filios gehennæ, ac vehementer cupiūt liberari à peccatis atq; gehenna, veniant ad Christum. Sed dicit Christus in Euangelio apud Ioannem ca. 6. Nemo potest venire ad me, nisi pater meus traxerit eum. Quare ex illo loco apud Ioannē, & hoc loco qui nunc in manibus est, intelligimus gratiam & liberum arbitrium. Si enim opus non esset gratia Dei, non esset opus tractu: Et si non esset liberum arbitriū, frustra inuitaret nos propheta vt veniremus, dicens: Omnes sitientes venite ad aquas, hoc est, ad illum spiritum Euangelicum, quemadmodum explicauit aquas Saluator, capi. 7. apud Ioan. vel generaliter ad omnia dona, quæ proposita sunt nobis in Christo.

Quomodo veniamus ad Christū
 Et qui non habetis argentum properate.) Capite 52. cū dicitur, Gratis venundati estis, & sine argento redimemini, dictum est in voce argenti synecdochen esse, seu speciem poni pro toto genere, sic & hoc loco. Sensus est: Qui non habetis vllum precium, properate. Iam precium habet metaphoram meriti. Istud enim dicere vult propheta: Qui non habetis vlla merita bonæ vitæ, id est, qui hæcenus pessimè vixistis, properate, nihil oberit vita mala præterita, tantum venite. Veniamus autem ad Christum & aquas istas non gressib. corporis, sed passib. animi, hoc est, fide & pijs desiderijs. Augustinus lib. 13. de Trinitate ca. 10. ostendit sine vllis bonis meritis nostris imò & præcedentibus malis meritis nostris Christū indebita largitate dona sua conferre. Eodē loco docet Augustinus, quòd postquā incorporati sumus Christo, tum sequuntur bona merita, pro quib. datur vita æterna. Vt enim fides ait, qua scilicet credimus in Christum, & venimus ad Christū, per dilectionem operetur, Dei donum est: quia charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum, qui datus est nobis. Datus est autem post Christi in cælum

ascensionē, sicut scriptū est: Ascendens in altum, captiuam duxit captiuitatem, dedit dona hominib. Hæc dona, inquit, sunt merita nostra, quibus ad summum immortalitatis bonum & beatitudinem peruenimus.

Venite emite absque argento.) Hoc loco catachresis est. Voce enim illa (emite) abusus est, quia non emimus nisi precio. Vide cap. 52. vbi dicitur, Gratis venundati estis. Sensus est: Continget vobis remissio peccatorum gratis, credentibus in eum qui iustificat impium, & pœnitentibus vitæ malæ actæ. His enim modjs venimus, fide nimirum & pœnitentia: Et quamuis fide & pœnitentia impetremus remissionem peccatorum, nō tamen meremur propriè. Pōsit tamen verbum (emite) propriè sumi, hoc modo: Emitte sed precio alieno scilicet sanguine Christi vinū & lac.

Vinum & lac.) Duabus istis speciebus aut intelligitur totum genus illius cibi, quo alimur in Christo ad vitam æternam, aut vinū habet tropum illius cibi, qui est grandiu in Christo, de quo Apostolus 1. ad Cor. 2. Sapientiam loquimur inter perfectos, &c. Et lac habet tropū illius cibi, qui est paruulorū in Christo, de quo idem eiusdem epist. ca. 3. & ad Hebræos cap. 5. Lac vobis opus est.

Quare appenditis argentum, non in panibus, & laborem vestrum non in saturitate? Audite audientes me, & comedite bonum, et delectabitur in crassitudine anima vestra. Inclinate aurē vestram, & venite ad me, audite, & viuet anima vestra. Et feriam vobiscum pactum sempiternum, misericordias Dauid fideles.

Quare appenditis argentum? &c.) Sicut Latini pendere desectunt à naturali sua significatione ad aliam non naturalem, quæ est soluere: Ita & Hebræi vocabulū suū flexerunt ad soluendū. De voce autem Latina vide in dictionarijs latinis. Simpliciter autem hoc modo dixisset propheta: Quare operam vestrā infumitis in illis rebus, quæ non possunt valere ad remissionem peccatorum, ad salutem, ad vitam æternā? quare omnne studium impenditis in legēdo Cicero-ne? in euoluēdo, Platone? in perdiscedis Philosophorū placitis, quorum scripta nō possunt explere legentis animū? Quare magnis precijs & labore assiduo cōparare vobis studetis eas scientias, in quibus non sunt panes, & sudatis in illis, in quib. nulla est saturitas sacris literis relictis? Generaliter autem reprehendit eos, qui impendunt laborē in rebus ad salutem non valituris.

Audite audientes me.) Subaudiri hīc debet particula aduersatiua, hoc modo: Quin potius audite me, & comedite bonum. Est heterosis numeri, bonum pro bonis: Comedite vera bona, quæ docentur & dantur per eum, qui est solus & verè bonus. Reliqua au-

tem omnia relinquunt studiosos suos famelicos omnibus philosophicis suis. Non potest Aristoteles aut Plato explere animum hominis, nec quiduis aliud humanum: sed verbum Dei nō vitiatum, creditum, & præmansum ab Ecclesia, hoc facit.

Et delectabitur, &c.) Istud partim hīc impletur, plenissimè verò in futura vita: Hoc adipe & hac pinguedine plena erat anima sancti Francisci: item anima sancti Bernardi: pleni sunt & filij Ecclesie: qui autem foris sunt, vacui sunt, nullus Bucerus, nullus Lutherus aut Lutheranus experitur quod hīc dicitur: Et delectabitur in crassitudine anima vestra, &c.

Inclinate aurē vestram, &c.) Valdè diligenter inculcat, & alijs atque alijs verbis idem repetit: vnde intelligitur magnum desiderium Dei ad iuuandum nos: Quare præbeamus nos illius desiderio.

Et viuet anima vestra.) illa nimirum vita, quæ scripturarum propria est, de qua Paulus in epistola ad Rom. cap. 8. Prudentia carnis mors est, prudentia autem spiritus vita & pax. Et rursus. Corpus mortuum est propter peccatum, spiritus viuit propter iustificationem.

Et feriam vobiscum pactum sempiternum.) Id est, secundum expositionem Hieronymi, Feriā vobiscum pactum non breuis temporis, vt erat Iudæorum, sed sempiternum & in perpetuum duraturum. De hoc pacto apertius Paulus in epistola ad Hebræos capite 8. & 31. Jeremias: Ecce dies venient, &c. Quod autem sequitur, *Misericordias Dauid fideles*, interpretatio est huius pacti sempiterni, hoc sensu: Quod tā magnificè promissū est Dauidi, & misericorditer promissum est, hoc ego iā præstabo. Misericordiæ autem, de quibus hīc sermo est, describuntur psal. 88. qui psalmus egregium habet vaticinium æterni & noui huius testamenti siue pacti. Ad cuius psalmi verba variè etiam hic alludit propheta. Primum in nomine, Misericordias: Nam dicitur ibi, Misericordias Domini cantabo. Deinde in fide siue veritate: nam dicitur ibi, In generatione & generationem annuntiabo veritatem tuam, scilicet promissionum. Hoc ipsum vocabulum veritatis est, & hoc loco apud Esaiam Hebræum, quasi dicat propheta: Misericordias & fidem siue veritatem, quæ sunt in illo psalmo, ego iam præstabo. Item alluditur in voce pactum. Dicitur enim in psalmo illo: Disposui testamentum electis meis. Et pro testamento Hebræis est בְּרִית berith, quæ vox etiam hoc loco ponitur apud Esaiam. Rursus allusio est in voce, Dauid. Postremò in voce, Sempiternum. Nam dicitur ibi, In æternum misericordia ædificabitur, siue (vt Hieronymus vertit) sempiterna misericordiā ædifi-

cabitur. Dauid autē hoc loco accipi potest, vel ille qui defunctus est filius Isai seu Gesa, vel ille rex Dauid, qui adhuc viuit, nimirum Christus: vt intelligamus misericordias promissas, aut defuncto Dauid, aut Dauidi figurati nominis seu Christo: Quemadmodum fumitur in Ozee ca. 3. cū dicitur: Et quærent Dominum Deum suum & Regem suum Dauid, id est, Christum. Et apud Ezech. cap. 34. Suscitabo vobis pastorem vnum seruum meū Dauid, id est, Christum. Nam dicta sunt hæc per multa secula iā dormiente Dauid. Quod autem ad lectionem attinet, nonnulla exemplaria hoc loco habent in singulari numero, Fidelis, vt referatur ad Dauid. Quomodo etiam legisse videtur D. Hieron. nam expositio eius sic habet: Qui idcirco appellatur fidelis, quia promissa compleuit. Verum Hebræi in plurali habent, Fideles, & sic quoq; habet textus Hieronymi additus commentarijs. Item textus Dionysius: Lyra quoque affirmat libros correctiores sic habere: septuaginta deniq; pluraliter habent. Quare videndum est, an legendum sit in expositione Hiero. dicta, hoc modo: Quæ idcirco appellatur fideles, quia promissa compleuerunt. Si autē non est mendum in commentarijs Hier. sed vertit quomodo hodiè eius habet expositio, dicendum est intellexisse ipsum (cū peritissimus fuerit linguæ Hebrææ) numerum pluralem positum loco singularis, quæ phrasis Hebræis est familiaris. Nam apud Ezechi. capite 46. pro eo quod nostra versio habet, Vitulum de armēto immaculatum, ad verbum in Hebræo est, Vitulum filium bouis immaculatos, vbi apertè pluralis adiungitur termino singulari, immaculatos pro immaculatum. Sic apud hunc prophetam cap. 42. Hæc dicit Dominus Deus creans cælos & extendentes eos: pro extendens eos. Et ita quamuis Hebraicè legeretur pluraliter, potuit tamen Hieron. vertisse, fidelis singulariter, secutus illum Hebraismum: sensus tamen magis pertinet ad promissiones fideles, quàm Dauidis fidelis.

Ecce testem populis dedi eum, ducem, ac præceptorem gentibus. Ecce gentem quam nesciebas, vocabis, & gentes, quæ te non cognouerunt, ad te current, propter Dominum Deum tuū, & sanctum Israel, quia glorificauit te.

Ecce testem populis, &c.) Ex hac particula patet, quod Dauid in superioribus pertinet potius ad Christum, & nō ad alterū Dauidem veteris testamēti Regem, hoc sensu: Dedi eum scilicet Dauidem non quidē proprij nominis, sed figurati, hoc est, Christum testem populis. Quod interpretatur Hieronymus de populis nationum. Verum vox Hebræa magis pertinet ad quosuis populos,

ut complectatur tam Iudæos, quam Gentes. Sic Genesis. 27. Seruiant tibi populi, id est, vniuersi. Rursus psalm. 7. Synagoga populorum circūdabit te, vbi ad literam etiam de Hebræis loquitur.

Ducem ac præceptorem Gentibus. id est, præcipientem ac mandantem gentibus. Hoc loco in Hebræo eadem vox est, quæ ibi cum dicitur: Testem populis.

Ecce gentem, quam nesciebas. Vox hoc loco posita in Hebræo propria est gentibus: Est enim *גוים* goijm, quare ad nos hæc pertinet. Sensus est: Ecce tu Dauid, id est, tu Christus vocabis gentem tuam, quam antea nesciebas, id est, quam non habebas pro gente tua & populo tuo. *Et gentes quæ te nō cognouerunt.* Hæc intelliguntur ex capite 52. in cuius fine dicitur: Quibus non est narratum de eo, viderunt.

Propter Dominum, &c. Eodem modo locutus est Paulus in epistola ad Ephesios capite primo, cum ait: Deus Domini nostri Iesu Christi. Et intelligitur hoc secundum humanam naturam Christi. *Quia glorificauit te.* De isto vide Euangelium Ioannis capite 17. vbi dicitur: Et clarificaui, & iterum clarificabo eum.

Quarite Dominum, dum inueniri potest, inuocate eum, dum prope est. Derelinquat impius viam suam, & vir iniquus cogitationes suas, et reuertatur ad Dominum, & miserebitur eius, & ad Deum nostrum, quoniam multus est ad ignoscendum. Non enim cogitationes meæ, cogitationes vestræ, neque via meæ, via vestra, dicit Dominus. Quia sicut exaltantur celi à terra, sic exaltata sunt via meæ à vijs vestris & cogitationes meæ à cogitationibus vestris. Et quomodo descendit imber, & nix de calo, & illuc ultra non reuertitur, sed inebriat terram, & infundit eam, & germinare eam facit, & dat semen ferenti & panem comedenti: sic erit verbum meum, quod egredietur de ore meo, non reuertetur ad me vacuum, sed faciet quaecumque volui, & prosperabitur in his, ad quam nisi illud.

Quarite Dominum, &c.) Iuxta Hieron. propheta monet populū sui temporis, hoc sensu: Moneo vos populares meos atq; con-testor, dum tempus est agite pœnitentiam, quærite Dominum dū estis in corpore, dum datur locus pœnitentiæ, quærite inquam nō loco sed fide. Sic Hieronym. Potest tamen idem pertinere ad multō post futuros, quale est illud in capit. 49. In tempore placito exaudiui te, & in die salutis auxiliatus sum tui & ceter. quod interpretans Apostolus in post. epistol. ad Corinth. 9. Ecce nunc ait tempus acceptabile, & ceter. Quasi dicat propheta. Qui iam viuistis & postea nascemini, attendite diligenter ad tempus illud placabile, ad diem illum salutis, id est, ad diem Christi ne vos fallat, nee prætereat, studete vos facere participes misericordiarum in Christo

promissarum: neque hoc quempiam retardet, quod sibi conscius sit multorum peccatorum, tantum relinquat antiqua peccata, & per veram pœnitentiam conuertatur ad Dominum, & particeps erit huius beneficij & misericordiarum in Christo promissarū quantumuis antè magnus peccator, & hoc est, quod ait: Derelinquat impius viam suam, &c.

Non enim cogitationes meæ, &c. Nemo inquit diffidat promissis meis, vel incredulus sit, quod post tanta scelera impius tam repente saluatur: non enim cogitationes meæ cogitationes vestræ. Cogitationes aut vocat consilia & voluntates, & refert Hier. ad voluntatem saluandi, Sensus est: Quod iam inde ab Adam lapsō promissū Ecclesiæ, quod iam inde ab initio statui saluare genus humanum, quod decreui in filio meo dare remissionē peccatorum omnibus credentibus & pœnitentiam agentibus, hæc meā cōsilia, promissū & decreta non sunt instabilia, sed certa, suat, firma, & perpetua: Vos vt homines pmissi sæpē pœnitentes veterem nouella voluntate subuertitis, at ego non ita.

Quia sicut exaltantur celi à terra, &c. Vultis inquit scire diuersitatem mei vestri que consilij, aduertite: Quantum loci cælum distat à terra, tātum meæ cogitationes à vestris separantur. Addit & aliam similitudinem eodem pertinentem, dicens: Et quomodo descendit imber, &cæ. sic erit verbum meum, & ceter. Loquitur autem de verbo promissionis suæ, illud non reuertetur ad me vacuum, id est, irritum non erit, sed opere complebitur, certō futurum est, quod tam magnificè promissū de futuro Messia, de misericordia in ipso exhibenda credentibus & pœnitentibus.

Quia in laetitia egrediemini, & in pace deducemini. Montes, & colles cantabunt coram vobis laudem, & omnia ligna regionis plaudent manu. Pro saluancula ascendet abies, et pro vrtica crescet myrtus. Et erit Dominus nominatus in signum æternū, quod non auferetur.

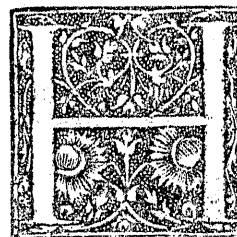
Quia in laetitia egrediemini.) non è Babylone sed secundum verum sensum & consequentiam misericordiarū siue harum promissionum, egrediemini inquam de lacu in quo non est aqua, id est, ex inferno inferiori, id est, ex laqueis diaboli, & in pace deducemini, quia continget vobis gratia & pax in hac vita à Deo, quæ gratia deducet vos in cælestem patriam.

Montes & colles cantabunt, &c. Significat magnam eorum felicitatem, qui recipiūt Christum in propria venientem, omnia congratulabuntur eis, montes, colles, & ceter. *Pro saluancula ascendet abies, & ceter.* Hoc sine metaphora dixisset: pro malis erunt bona, & pro vitij nascuntur virtutes: Antequam essetis infiti

infiti Christo, passiones peccatorum operabantur in vobis, & membris vestris illa etiā, quæ turpe est dicere: postquam verò eritis infiti Christo, peccatum delinet illa operari in vobis: pro illis nascentur longè alia & meliora, scilicet pœnitētia, admiratio Dei, pax & gaudiū in spiritu sancto, pro iniquitate iustitia, pro luxuria temperantia, &c.

Et erit Dominus nominatus, &c. Dionys. Lyra, Thomas accipiunt signū hoc loco, quale est capite 11. huius prophætæ, vbi dicitur: In die illa radix Iesse, qui stat in signum populorum. Exponunt enim hoc modo: Dominus, cuius nomē habebitur vbique celebre, erit in signum salutis, in quod ipsi electi omnes oculos suos conijcient. Sed sciendum est apud Esaiam Hebræum non esse hoc loco *ויהוה*, quæ vox ponitur in capite vnde citimo, de cuius significatione prolixè ibi dictum est: sed est *ויהוה* oth, quæ significat tale signum, quale est in primo libro Regum cap. secundo, cum dicitur: Et hoc tibi signū, vno die morientur ambo filij tui. Et in Genesi capit. 4. Posuit Dominus signū in Cain, vbi apud Hebræos est *ויהוה* oth, & de huiusmodi signo interpretatur locū hunc. D. Hieronymus, cuius expositio sic habet: His, qui de malo commutati fuerint in bonum, erit Dominus in nomen. (Sic enim ad verbum est in Hebræo) & in signum sempiternum: In nomen inquam, vt ex ipsius nomine appellentur Christiani: & in signum, vt crucis eius inurantur cauterio, quod non deficiet, nec vllō fine mutabitur. An autem istud intelligi possit de caractere, qui imprimitur nobis in baptismo & indelebilis est, expendat studiosus.

CAPVT LVI.

Hæc dicit Dominus: Custodite iudicium, & facite iustitiam, quia iuxta est salus mea, vt veniat, & iustitia mea, vt reuleatur. Beatus vir, qui facit hoc, & filius hominis, qui apprehendet istud, Custodiens sabbatum, ne polluat illud, custodiens manus suas, ne faciat omne malum.

Concio Esaiæ nō solum ad populum sui temporis, sed etiam ad posteros.

Hæc dicit Dominus: Custodite iudicium, &c.) Concio hæc Esaiæ similis est prædicationi Ioannis Baptistæ, cum ait: Pœnitentiam agite, & appropinquabit regnum cælorum. Monet siquidem, vt præparent se aduentui Christi, & loquitur non tantū hominibus sui temporis, sed etiam multō post futuris, hoc sensu: Qui auditis me ista vaticinantem de Messia, vel qui postea lecturi estis apud me, & vultis vobis benè consulere, custodite iudicium, & facite iustitiam, id est, præparate vos ad eius aduentum, præ-

parate, inquam, custodiendo iudicium & faciendo iustitiam, hoc est, omnia illa præstando, quæ pertinent ad vitam rectè agentem: alioqui regnum Dei in medio vestrū versabitur, & non proderit vobis: ambulabit Messias inter vos, & non agnosceitis, nec recipietis. Vnde Ioannes in Euangelio cap. 3. post verba illa: Lux venit in mundum, & dilexerunt homines tenebras magis, quàm lucem, assignans causam huius, cur videlicet non receperint Christum in propria venientem, dicit: Erant enim opera eorum mala: vita mala facit, vt non intelligamus scripturam & veritatem. Hinc apud eundem Euangelistam capite quinto ad Iudæos Saluator loquitur: Quomodo potestis vos credere, qui gloriam ab inuicem accipitis, & gloriam, quæ à solo Deo est, non quæritis? Hæc est causa, quare tam multi hodiè credunt hæreticis potius, quàm Ecclesiæ & veritati, quia videlicet mala est ipsorum vita. Monet ergo Esaias auditores suos & lectores, vt præparent se Christo vêturo, & modum præparandi præscribit, dicens: Custodite iudicium, &c.

Quia iuxta est salus mea, &c. Salus mea, id est, Christus promissus, & iustitia mea illa nimirum, à qua dicor iustus, id est, verax in promissis, illa iam est in foribus. Quasi dicat: Ego promissū Christum meum, & misericordiam in Christo omnibus pœnitentibus, exhibebo me iustum, id est, fidelē præstabo, quod promissū, præstare etiam vos iustitiam, id est, vitæ integritatem, vt possitis agnoscere iustitiam meā. Ex his patet, quod aliter sumatur iustitia priori loco, dum hominibus tribuitur: & aliter posteriori loco, dū Deo tribuitur, quia posteriori loco accipitur pro fide & veritate.

Beatus vir, qui facit hoc. id est, qui custodit iudicium, & facit iustitiam. Beati ergo, qui hæc postea lecturi præparabunt se ad aduentum illius magni seminis nimirum Christi, vt non inueniat eos imparatos. Eadem autem hæc verba habes Psalm. 150. Beati, qui custodiunt iudicium, & faciunt iustitiam in omni tempore. *Et filius hominis, &c.* Pro apprehendere Septuaginta interpretes habent verbum, quod significat mordicus tenere & amplecti, & hoc modo exponit Hieronymus hunc locum, dicens: Qui apprehendit, vt non solum faciat, quod præceptum est, sed stricta teneat manu. Vocabulo autem illi, quod habent Septuaginta, valdè conuenit vox Hebræa huius loci, quia construitur cum beth adhætionis, quomodo & aliàs ferè cōstruitur, quemadmodum videre est in thesauro linguæ sanctæ apud Pag. in voce hasaph. Ad verbum aut veteres. Qui tenebit in hoc. Sensus est: Qui totus incumbet in hoc, vt ista præstet: cui vnicum

studium erit, vt præparet se aduentui Saluatoris, custodiendo iudicium & faciendo iustitiam.

Custodiens sabbatum, &c.) Dubium hic est, an ex vna specie hac sabbati totam legem Moyfi intellexerit, vt ad totius legis obseruationem, dum expectatur Messias, illius temporis auditores moneat propheta: an potius intellexerit sabbatum spirituale, non Mosaicum, id est, otium & quietem à vitijs, quod verisimile est, non solum quia sic interpretantur commentarij, sed etiam quia sequitur: *Custodiens manus suas, ne faciat omne malum,*) quæ particula, vt videtur, interpretatio est præcedentis, quia istud libenter facit scriptura. Custodiens ergo sabbatum, id est, qui ferriatur à vitijs, ille beatus est: talis siquidem credit Christo, ac credendo consequetur maxima præmia, quæ à Christo proposita sunt in Euangelio.

ET non dicat filius aduena, qui adhaeret Domino, dicens: Separatione diuidet me Dominus à populo suo. Et nõ dicat eunuchus: Ecce ego lignum aridum. Quia hæc dicit Dominus eunuchis: Qui custodierint sabbata mea, & elegerint, quæ ego volui, & tenuerint fœdus meum, dabo eis in domo mea, & in muris meis locum, & nomen melius, à filiis & filiabus. Nomen sempiternum dabo eis, & quod non peribit.

Sap. 3. d.
Supr. 29.

ET non dicat filius aduena.) Est hic occultâ synecdoche, hoc sensu: Non dicat Græcus, Barbarus, aut Scythâ, aut alius cuiuscunque tandem nationis aut sexus. Non sum semen Abrahæ, natus sum è gentibus barbaris, non pertinent ad me promissiones semini Abrahæ factæ: ne dicat hoc, quia non est distinctio Iudæi & Græci, &c. Vidè cap. 10. epistolæ Pauli ad Rom. Nõ est distinctio Iudæi & Græci, &c. Et ad Galat. 3. vbi idem ferè dicitur quod hic.

Et non dicat eunuchus, &c.) In eunuchis (inquit Hieronymus) nequaquam illi intelligendi sunt, quos ardens Poeta describès ait: Nec non infelix ferro truncata iuuentus, Atque execta virum: sed illi, qui seipos castrauerunt propter regnum Dei, quos dicit plus offerre Deo, quàm offerat alijs. Verùm omnibus benè expensis videtur magis generaliter intelligendum, vt ad omnes pertineat, siue ad illos, qui sic nati sunt, siue tales facti ab hominibus, siue qui seipos castrauerunt propter regnum Dei, iuxta legem Moyfi, quæ habetur Exodi 23. Maledictus sterilis, qui non facit semè in Israel. Verùm nunc dicitur: Ne dicat eunuchus, ecce lignum aridum, quia nõ est Iudæus neque Græcus, seruus aut liber, masculus aut femina, vir aut semiuir, id est, eunuchus, sed omnes vnum sunt in Christo.

Quia hæc dicit Dominus eunuchis,) id est, hominibus quantumuis iuxta sæculum abiectis, quantumuis infelicibus iuxta hunc mun-

dum. *Qui custodierint sabbata mea, &c.*) Est hoc loco rursus verbum illud, quod supra vertit, apprehendet, pro quo Septuaginta habent ἀνεδέχομαι. Sensus est: Qui toti incumbunt in hoc fœdus, & hoc omni amplectuntur fide. *Dabo eis in domo mea.*) Sumere videtur locutionem de domo templi Salomonis, tamen de ea domo non loquitur propheta, sed de domo Ecclesiæ. *Et nomen melius, &c.*) id est, pluris habebuntur, quantumuis abiecti secundum sæculum, quàm hæcenus habiti sunt à me filij Israel. *Et nomen sempiternum dabo eis*) id est, dabo eis nomen filiorum Dei, quod nunquam peribit.

ET filios aduena, qui adhaerent Domino, vt colant eum, & diligant nomen eius, vt sint ei in seruos, omnem custodientem sabbatum, ne polluat illud, & tenentem fœdus meum, adducam eos in montem sanctum meum, & latificabo eos in domo orationis mea. Holocausta & victimæ eorum placebunt mihi super altari meo, quia domus mea, domus orationis vocabitur cunctis populis, aut Dominus Deus, qui congregat dispersos Israel, adhuc congregabo ad eu congregaciones eius.

ET filios aduena, &c.) Duabus istis speciebus, aduena & eunuchi, vt dictum est, complectitur totum hominum genus, qualescunque sunt, qui adhaerent Domino, & colunt eum, omnes illi grati sunt ei: hæcenus de domo Dei & templo Salomonis exclusi fuerunt eunuchi & aduena, post hæc autem non erunt.

Omnem custodientem, &c.) Sabbatum intellige vt prius. *Et tenentem fœdus meum.*) Rursus est hic vox illa Hebræa cum beth adhesionis. Sensus est: Omnes, qui studiosi sunt huius fœderis, & hoc retinent, nec sinunt sibi è manibus eripi. *Adducam eos in montem sanctum meum.*) De hoc monte dictum est capite secundo huius prophetæ, cum dicitur: Erit in nouissimis diebus præparatus mons domus Domini. Sensus est: Adducam eos ad Christum. *Et latificabo eos, &c.*) Quia scriptura libenter vititur verbis veterum cæremoniarum, & tamen aliter sentit, optimè hoc loco per domum orationis intelligitur Ecclesia Christi: de Ecclesia Christi interpretantur Ecclesiastici expositores.

Holocausta & victimæ, &c.) Hic vititur propheta verbis veterum cæremoniarum, & tamen aliud sentit: Intelligit enim sacrificium laudis & spiritus cõtribulati, vitulos labiorum, &c. Istud autem in primis doceri potest ex toto hoc cõtextu, quo hæcenus vsus est propheta, què certum est pertinere ad Christum, & eius regnũ seu Ecclesiã: Deinde ex aliorum prophetarũ testimonijs, quæ multa sunt, & cuius facile obuia, ex quibus cõstat prophetas libenter hoc modo loqui.

Quia domus mea, &c.) Id est, non vni genti, nec vno Hierosolymæ loco, sed in toto terrarum

Mat. 21.

rarum orbe vocabitur domus mea, nõ quidem taurorum aut hircorum vel arietũ, sed domus orationis. Saluator, inquit Hieronymus, hoc testimonio abusus est, seu potius paulò aliter vsus est, referens ad templum Salomonis, quod templum non propriè est hæc domus ista, sed Ecclesia. Verùm quod de Ecclesia dicitur, hoc aliquo modo etiam pertinet ad templum illud Salomonis pro illo tempore legis.

Qui congregat, &c.) Alludere videtur propheta ad captiuitatẽ Babylonicã: sed quod hic dicitur, verè pertinet ad generale totius orbis beneficium, quod colligere licet non solum ex toto huius sermonis cõtextu, què certum est ad Christum pertinere, verùm etiam ex alijs scripturæ locis. Similis enim locus est apud Ioannem 11. Iesus moriturus erat pro gente, & non pro gente tantum, sed vt filios Dei, qui dispersi erant, congregaret in vnum. Ex illo autem loco & loquendi modo, quo ibi vititur Ioannes, intelligimus hic Esaiam loqui non de Iudæis tantum, sed etiam de gentibus, omnibusque omninõ hominibus. Est & alius locus capite 11. huius prophetæ, vbi dicitur: Et leuabit signum in nationes, & congregabit profugos Israel, & dispersos Iuda colliget à quatuor plagis terræ.

Omnes bestia agri venite ad deuorandum vniuersa bestia salus. Speculatores eius cæci omnes, nescierunt vniuersi, canes muti, non valentes latrare, videntes vana, dormientes & amantes somnia, & canes impudentissimi nescierunt saturitatem. Ipsi pastores ignorauerunt intelligẽtiam. Omnes in viam suam declinauerunt, vnusquisque ad auaritiam suam, à summo vsque ad nouissimum, venite sumamus vinum, & impleamur ebrietate, & erit sicut hodie, sic & cras, & multò amplius.

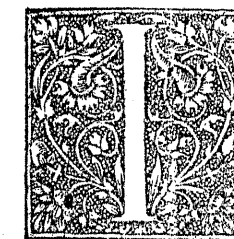
Hier. 6. c.
Supr. 2. b.

Omnes bestia agri venite, &c.) Eodem consilio, quo superiora illa, Custodite iudicium, & facite iustitiam, &c. dicta sunt, etiam hæc dicuntur. Studet enim propheta eos præparare ad istud futurum beneficium per Christum exhibendum: & prius quidẽ studuit eos præparare per declinationẽ à malis, & per bonam vitam, nũc & minas addit, dicens: Omnes bestia agri, &c. cuius sensus est: Futurum est, vt quicumque nõ sunt audituri me, nec credituri, vt eos deuorent bestia agri. Et intelliguntur illa bestia, de quibus in Psal. 73. Ne tradas bestijs animas confitentium tibi. Alij autem Romanum intelligunt exercitum crudellem & ferocem.

Speculatores eius cæci, &c.) Hoc est, Israel periturus est vitio suorũ superiorũ. Ipsi enim speculatores & superintendentes in causa sunt, vt veniat bestia, & deuorent Israel. Per speculatores enim Scribas intelligit & Phariseos, qui longè aberat à vero scripturarũ intellectu, vnde & cæci appellantur. *Videntes*

vana) .i. studia eorũ & cogitationes versantur circa vana, siue illa sint vanæ cæremoniæ, siue sint aliæ res huius seculi vanæ & inutiles. *Nescierunt saturitatem,*) id est, semper alia & alia congregant: Vel, nescierunt saturitatem, id est, non explentur voluptate, sed semper præparant se ad alias & alias voluptates. *Ipsi pastores ignorauerunt, &c.*) quantumuis videantur prudẽtes in rebus huius seculi. Nihil autẽ hic difficultatis est, sed videndum cuiq; ne similis horum inueniatur, qui est præfectus curæ, nec studet intelligere, quod est Christi, quid videlicet Euangelium, quid Christianismus, quid iustitia fidei, &c. Ad illum hæc pertinent, qui videt populũ abire ad hereses & alia vitia, & interim tacet deditur vino & voluptatibus: Ad illum hæc pertinent, qui studet beneficijs congeredis, & quærit quæ sunt sua, & non quæ Christi sunt: Ad illos deniq; hæc pertinent, qui in patrimonio Christi secundum seculum triumphant, & bellos homunculos agunt, nihil interim cogitantes de Ecclesia promouenda, de eleemosynis pauperibus irrogadis, &c. *Venite sumamus vinum, &c.*) Istud explicat id, quod supra dixerat: Nescierunt saturitatem. Isti speculatores, canes muti, & pastores ineruditi hoc solum cogitant, quomodo nunc hic, nunc illic curabunt cuticulã, quomodo ingurgitabunt se vino, & explebunt voluptatibus. Verùm homini altari seruiendi cogitandũ est, vt omni modo effugiat prandia etiam amicorum: Non est enim decorum, aut ciuile sacerdoti exhibere se lætum in conuiuio, melius est, vt cũ gratia Dei abstineat ab huiusmodi, & habeatur rusticus & inciuilis, quàm in talibus ciuilibus.

CAPVT LVII.

Iustus perit, & non est, qui recogitet in corde suo, & viri misericordia colligitur, quia non est, qui intelligat. A facie enim malitia collectus est iustus. Veniat pax, requiescat in cubili suo, qui ambulauit in directione sua.

Iustus perit.) Durat adhuc præcedens consilio: Dum speculatores, Scribæ & Pharisæi, dum pastores & sacerdotes dediti sunt vino, & studet ijs rebus, quibus non debet studere, interim perit iustus. In voce autem iusti. Hieronymus & Hebræi putant esse antonomasiam, sed aliter ipse explicat, aliter illi Hiero. siquidem Christũ intelligit, qui eximie iustus est: Hebræi verò ipsum Esaiã, vt de se prophetet, quod à Manasse ferra lignea secandus sit & diuidendus. Verũ præcedentia & etiam sequẽtia magis inuitat ad heterosin, vt iustus accipiatur generaliter per homi-

hominibus iustis, quomodo & Hebræorum nonnulli interpretantur.

Vide ora- Et nemo est, qui recogitet, &c. In Hebræo autem ad verbum habetur hoc modo: Nō est, nebrē Ada qui ponat super cor suū, id est, nihili faciūt, mi nostri si quis iustus inter tot impios patiat. Verbum autem (perit) secundum Hieronymū, D. Tilman persecutionis magnitudinem, & non subni præsidi stantiae finem demonstrat.

Collegij pō Et viri misericordiae colliguntur. Simpli-
tiscis, vbi dixisset, viri misericordiae moriuntur. Si-
hunc locū milis autem phrasī est in 4. Reg. cap. 22. vbi
optimē ex Iosīa Regi dicitur: Colligam te ad patres
plicat. tuos, & colligeris ad sepulchrum tuum in
pace. Sic etiam de Iacob dicitur: Appositus
est ad patres suos, id est, mortuus est. Vt au-
tem sciamus post hanc vitam restare aliam,
non morimur, sed colligimur secundū scri-
pturam. Illud autem, Viri misericordiae, di-
ctum est phrasī Hebræa, Latinus verò dice-
ret, viri misericordes.

Quia non est, qui intelligat. Ad verbum autem
est: Non intelligente, id est, nemine intelli-
gente, siue non est, qui intelligit. Sensus est:
Dum supradicti pastores, canes muti, & alij
impij sedent ad pocula, & audiunt, quōd
bonus aliquis aut iustus mortuus est, nihil
fit ab eis, non mouentur semel, nec cogitant
quidem de pietate eius.

A facie enim malitia, &c. Sensus est: Colle-
ctus est iustus, vt mala seculi non videret,
volui eum mori, ne videret mala huius vi-
tæ. Sic 4. Regum post verba illa: Colligam
te ad patres tuos, vt non videant mala ocu-
li tui.

Veniat pax, &c. Ex Hieronymo apparet
hic mendū esse, interpretatur enim ipse plu-
raliter, requiescant, & sic habent Hebræa
exēplaria, quod etiam annotauit Haymo.
Legendum est ergo hoc modo: Veniat pax,
requiescat in cubili suo, Deinde rursus sin-
gulariter: Qui ambulauit in directione sua,
quod refert Hiero. non ad mox præcedens
Requiescant, sed ad illud, Veniat pax, scili-
cet iusto, qui ambulauit in directione sua.
Et suppositum illius verbi Requiescant se-
cundum eum est, viri misericordiae. Eadem
etiam particula, videlicet, qui ambulauit in
directione sua, referri potest ad verbū Re-
quiescant iuxta Hebraismum, quia solenne
est Hebræis negligere numerum, & ponere
nunc singularem, nunc pluralem. Per cubi-
le autem siue lectum intelligit requiē, quæ
datur bonis post hanc vitā. Sensus ergo est:
Dum sic omnia turbantur, dum tumultuan-
tur & infantiunt sacerdotes luxui, vino, & a-
lij rebus vanis dediti, interea veniet, siue
continget iusto, qui ambulauit in directio-
ne sua, id est, rectē vixit, vera pax, etiā cum
moritur, & æterna sede requiescet, tantum
abest, vt periturus sit.

*Vos autem accedite huc filij auguratricis, semē
adultera & fornicaria. Super quē iussisti? Su-
per quem dilatastis os, & eiecistis linguā? Num-
quid non vos filij scelesti, semen mendax? Qui conso-
lamini in dijs, subter omne lignum frondosum, immo-
lantes paruulos in torrentibus, subter eminentes pe-
tras. In partibus torrentis pars tua, hæc est fors tua. Et
ipsis effudisti libamen, obrulisti sacrificium. Nunquid
super his non indignabor?*

Vos autem accedite huc, &c. Hic quasi cer-
tum est, prophetam loqui sui tēporis
Iudæis, quia populus Iudæorum nato Chri-
sto nō erat obnoxius cultui idolorū, quem
hic repræhendit & vocat eos filios augura-
tricis, quōd videlicet Hierusalem, quæ ma-
ter est audientium, diuinationibus & augu-
rijs, sit dedita: Semen verò adulteræ & for-
nicariæ, propter cultum idolorū, quia Deo
relicto sequi Deos alienos, secundū scriptu-
ras fornicari est & mœchari. Quarti Reg.
cap. 17. Fecerūt sibi statuas, & fornicati sunt
in eis, id est, cum eis. Et apud Hierem. capit.
3. Mœchata est in lapide & ligno. Vos er-
go cultores idolorum, & qui tantoperē au-
gurijs dediti estis, sequentes in hoc matrem
vestram, accedite ad me, & audite, quæ di-
cam.

Super quem iussisti? D. Hieronymus hæc
particulariter ad Christū refert. Super quē,
inquit, iussisti conspuēs faciem eius, bar-
bamque vellentes? Et super quem dilatastis
& aperuistis os, & linguam eiecistis, dicētes
ei: Samaritanus es tu, & demonium habes, &
postea in passione: crucifige crucifige talē:
& Vah qui destruis templum Dei. Secun-
dum interpretationem verò cœptam intel-
ligemus generaliter de ijs, qui sedent ad po-
cula, & ridēt prophetas & cōcionatores eo-
rum vitia arguentes.

Nunquid non vos? &c. Quasi dicat: Si descē-
deritis in vos ipsos, intelligeretis faciliē vos
non esse veros Abrahæ filios. *Qui consolami-
ni in dijs, &c.* id est, qui delectamini in sacri-
ficijs, quæ offertis dijs in lucis ac nemoribus.
Immolantes paruulos in torrentibus. Istud faciliē
intelligitur ex capite 17. quarti Regum, &
psalm. 105.

In partibus torrentis, &c. Sensus est: Hoc ha-
bes pro summa religione, quōd in torrente
fundas sanguinem liberorum tuorum: Do-
minus debebat esse pars tua, & pro sorte tua
habuisti cultum idolorum.

*Vper montem excelsum & sublimē posuisti cubi-
le tuum, & illuc ascendisti, vt immolares hostias.
Et post ostium, & retro postem posuisti memoriale
tuū, quia iuxta me discooperuisti, & suscepisti adu-
terum. Dilatastis cubile tuum, & pepigisti cum eis fœ-
dus. Dilexisti stratum eorum manu aperta, & ornasti
te regio vnguento, & multiplicasti pigmenta tua.*

Vper montem excelsum, &c. Metaphora est
Scubilis adulteri. Sensus est: Nō solum in
lucis

lucis ac nemoribus, torrentibus & vallibus,
verum etiam in montibus & collibus exple
uisti adulteria tua, in exercenda videlicet
idololatria: nec hoc suffecit tibi, sed & post
ostium domus & retro postem posuisti me-
moriale tuum, id est, tutelæ simulachrum,
vt tam intrans, quàm exiens adorares illud,
& nunquam obliuisceris idololatrię. Post
ostia autem olim ponebant idola ad tuitio-
nem ædium, quos lares appellabant, quibus
ponebant suffitum, quod etiam faciebant
Romani.

Quia iuxta me, &c. Facit se Deus virū Gen-
tis Iudaicæ, & quali vxorem adulteram ar-
guit eam, atque cōfutatur. *Dilatastis cubile tuum.*
vt videlicet pateres plurib⁹ amatoribus, id
est, dijs & dæmonijs. *Dilexisti stratum eorū ma-
nu aperta,* id est, vt nihil puderet, nec fornicationis
cuperes abscondere turpitudinem. *Or-
nasti te regio vnguento.* Mēda est hoc loco. Le-
gendum est enim: Ornasti te regi vnguento.
Ita autem legendum esse patet ex commen-
tarijs Hieronymi: Lyra quoque affirmat sic
habere libros correctiores. Hūc autem Re-
gem Hieronymus intelligit idolum Ammo-
nitarum, quod appellatur Moloch, & in lin-
gua nostra Regem sonat. Alij verò inter-
pretantur de Rege homine, hoc sensu: Stu-
disti tibi cōciliare societates Regū & prin-
cipum terræ Deo relicto. *Et multiplicasti pig-
menta tua.* id est, varia ornamenta quæstisti,
vt & visu & odore prouocares adulteros.

*Misisti legatos tuos procul, & humiliata es vs-
que ad inferos. In multitudine via tua labo-
raui, nec dixisti, quiescam. Vitam manus tua
inuenisti, propterea non rogasti. Pro quo sollicita ti-
muisti, quia mentita es, & mei non es recordata, neq;
cogitasti in corde tuo, quia ego tacens, & quasi non
videns, & mei oblita es.*

Misisti legatos, &c. Sensus est: Non satis
tibi fuit fornicari cum dijs vicinarū
Gentium, sed habuisti præterea studiū for-
nicandi cum dijs gentium longē positarum:
propterea misisti legatos tuos in Babylonē
& Aegyptum, vt & illinc adferrent idola. *Et
humiliata es, &c.* id est, deiecta es ad maximā
vilitatem, facta es turpissima: olim omnia
summo decore regnauerunt in te, nunc pla-
nē descendisti in baratrum libidinum.

In multitudine, &c. Id est, multiplici cultu
idolorum, & in multiplici fornicatione tua
fatigata es, & licet fatigata, non tamen dixi-
sti, quiescam: poteras faciliori negotio ser-
uire Deo, nūc multō magis laborasti in fal-
sis dijs colendis. Loquitur autē Esaias Hie-
rusalem illius temporis, vt antē dictum est.
Idem & nunc dici potest omnibus hoc secu-
lū, & eius vitia sequentibus. Vide cap. 5. Sap.
Lassati sumus in via iniquitatis.

Vitā manus tua inuenisti. Sēsus est: Id, quod
quærebas inuenisti, & acquisiisti, scilicet

honores, diuitias, &c. quibus abundē habi-
tis neglexisti Deum, & hoc est, quod ait:
propterea non rogasti.

Pro quo sollicita timuisti, &c. Id est, dum ne-
gligis me, cogere multos alios valdē time-
re, dum sequeris idola & alios Reges, multa
incidunt, quæ faciunt te vehementer solici-
tam: si mē fuisses secuta ô Hierusalem, ma-
gnam sentires in te pacem cordis. *Qua menti-
ta es* dicens: omnia quæcunque locutus est
Dominus faciemus. Vide caput 24. Exodi.
Neque cogitasti in corde tuo. Ad verbum autem
est: Non posuisti super cor tuum, id est, ea,
quæ proposueram tibi, nō fuerunt tibi cor-
di, putasti ea esse parua, & nullius momen-
ti. *Quia ego tacens, &c.* Sēsus est: Hactenus dis-
simulaui peccata tua, & sic me gessi, quasi
ea non viderem, vt si nō timore mei, saltem
patientia ad me redires: Sed tu interim in-
grata prorsus oblita es mei, nec agnouisti
patientiam, quam præstiti peccatis tuis.

*Go autem annuntiabo iustitiam tuam, & ope-
ra tua non proderunt tibi, cum clamaueris libe-
rent te congregati tui, & omnes eos auferet vē-
tus, tollet aura.*

Go autem annuntiabo, &c. Hoc secundum
Hieronymum per ironiam legendū est:
Veluti si quis alicui in sceleribus depræhen-
so dicat, vide bona opera tua: Vel stulto, tu
multum sapiens es. Sensus est: Quia hactē-
nus tacui, & dissimulaui peccata tua, nec ag-
nouisti patientiam meam, vt sic ad me re-
dires, idcirco palam faciam, quàm sis iniu-
sta, & quàm sis operata vitij, & obruta ô Hie-
rusalem.

Cum clamaueris, &c. Adhuc obiurgat po-
pulum illum peccatorem, hoc sensu: Cum
clamaueris pressa angustijs ô Hierusalem,
liberent te tunc congregati tui. Vox autem
illa (cōgregati) cōplectitur omnes & Deos,
& Reges exteros, quibus coniuncti erāt Iu-
dæi, & quibus innitebantur.

Omnes eos auferet ventus. Id est, leuissimo
momento perdentur omnes, & dii & Reges,
& synagoga erunt velut puluis, quem pro-
ijcit ventus à superficie terræ, & hoc est,
quod dicitur in psalmo primo: Non sic im-
pij, non sic, & cætera.

*Vi autem fiduciā habet mei, hereditabit ter-
ram, & possidebit montem sanctum meum, &
dicam: Viam facite, præbete iter, declinate à
semita, offerte offendicula de via populi mei.*

Vi autem fiduciam habet mei. Id est, qui spē
ratin me, hereditabit terram illam, de
qua in psalm. Credo videre bona Domini
in terra viuentium. *Et possidebunt montem, &c.*
id est, cælestem Hierusalem, quæ dicitur
mons sanctus in epistola Pauli ad Hebr. 12.
Quod autem de illa terra, & de illo monte
loquatur, & non de terra Iudæorum Palæ-
stina, patet ex sequētib⁹, quæ maiora sunt,
quàm

quàm vt conuenire possint populo Israel ex Babylone redeūti. Redit ergo propheta ad Euangelium & gratiam in Christo præstandam.

Et dicam.) Vbi nos habemus, Dicam, Hebræa exemplaria nunc habent, Dicet, quomodo etiam Symmachum legisse ostendit Hieronymus. Variabant ergo tunc temporis Hebræa, quemadmodum & nunc. In tertia persona vertunt etiam Septuaginta, secundum quos sensus est: Qui hæreditabit terram, & possidebit motem Dei sanctum, dicet: viam facite, &c. non erit contentus propria salute, sed etiam ad docendum populum prouocabit cæteros. Secundum nostram aut translationem sensus est: Ego Dominus præcipiam Apostolis meis, & Ecclesiæ doctoribus, & dicam eis: viam facite, præbete iter. Pro quo Hebræi habent: Eleuate eleuate. Sic Psal. 67. vbi dicitur: Iter facite ei, qui ascendit super occasum, vbi ad verbum est: Eleuate eleuate ei, qui ascendit super occasum, & subauditur via, quæ in cap. 62. huius prophetæ exprimitur. Et putat quidam metaphoram sumptam ab ijs, qui sternunt vias publicas: Alij verò sumptam putant ab ijs, qui præparant vias tollendo impedimenta, lapides, & cætera, in quæ offendere posset homo aut iumentum. In hac autem sententia est Rabbi Dauid in commentarijs in lib. radicum. Vide Pagn. in radice salal. Sensus ergo est: Planam & expeditam facite viam cõtendentibus ad regnum cælorum. Cõfer hunc locum cum eo, qui est in capite 62. Præparate viam populo, planum facite iter, & eligite lapides, &c.

Quia hac dicit Dominus excelsus, & sublimis, habitans aternitatem, & sanctum nomē eius, in excelsis, & in sancto habitans, & cū contrito & humili spiritu, vt viuificet spiritum humilium, & viuificet cor contritorum. Non enim in sempiternum litigabo, neque vsque ad finem irascar, quia spiritus à facie mea egredietur, & stans ego faciam.

Quia hac dicit Dominus, &c.) Proponit propheta potentiam eius, qui hæc magnifica promittit, ne quis desperet, sed expectet promissa certò præstanda. *Et sanctum nomen eius.*) id est, in quæ nulla cadit mendacij suspicio, aut vanitatis. *In excelsis & in sancto habitans.*) id est, secundum quosdam, in cælo: Secundum alios verò, cum viris sanctis, & altis in virtutibus. *Et cum contrito, &c.)* Cum habitet in istis altis, non tamen despicit humilia, habitat etiã cum contrito & humili spiritu. Istud inuitat nos ad fiduciã, sicut & præcedentia illa, per quæ maiestas Dei significatur, terrent nos. *Vt viuificet spiritum humilium, &c.)* Omnes eramus in morte peccati, & vitæ nemo restituere poterat, nisi ille, apud quæ est fons vitæ: propterea dignatur habitare cum homine contriti spiritus, vt viuificet illum.

Non enim in sempiternum litigabo.) Sensus est: Meretur quidem genus humanum peccatam iram, ego tamen non sustineo semper irasci peccatis eius: quia omnes sunt meum plasma, opus meum, & creatura mea, & hoc est, quod sequitur: *Quia spiritus à facie mea egredietur.*) Verba futuri temporis apud Hebræos plerunque potentialia sunt, & habent vim mirabilem. Spiritus autem accipitur pro spiritu vegetatore atque agitatore corporis, hoc est, pro anima ipsa, hoc sensu: Spiritus qui vegetat & agit corpus, à me egredietur, & perpetuo egredietur, ita vt nõ ab alio quopiam: quemadmodum cum dicimus, leo rugit, secundum proprietatē linguæ Latinæ non intelligimus tēpus aliquod præsens, sed qualitatem aliquam leoni propriam. *Et stans ego faciam.*) id est, animas ego faciam, sicut in principio Genesios: Inspirauit in faciem eius statum suum & spiraculum vitæ, id est, animam. Cū ergo ego sim creator animarum, & spiritus hominis à me egredietur, non patiar in perpetuum perire hominem, nec semper irascar peccatis eius.

Propter iniquitatem auaritiæ eius iratus sum, & percussi eum. Abscōdi à te faciem meam, & indignatus sum, & abiit vagus in via cordis sui. Vias eius vidit, & sanauit eum, & reduxi eum, & reddidi consolationes ipsi, & lugentibus eius. Creauit fructum labiorum pacem, pacem ei, qui longè est, & qui prope, dixit Dominus, & sanauit eum. Impij aut quasi mare feruens, quod quiescere non potest, & redundat fluctus eius in conculcatione m & lutum. Non est pax impijs, dicit Dominus Deus. Su. 48. d.

Propter iniquitatem, &c.) Auaritia hoc loco generale nomen est, vt patet ex cõmentarijs Hieronymi & voce Hebræa. Sensus est: Propter iniquitatem cõcupiscentiæ eius, siue cupiditatis malæ inflāmantis iratus sum. Illa autem verba: A te faciem meam, nõ habent Hebræa, neque textus Hieronymi additus commentarijs. Textus quidem Lyrae habet, sed certum est, eum mendosum esse, quia in commentarijs suis subaudit me: Abscōdi scilicet me, & cæt. Hieronymus autem in commentarijs subaudit faciem: Abscōdi scilicet faciem meã. Vnde verisimile est, hæc verba ex commentarijs Hieronymi, vel certè ex editione Septuaginta interpretum in nostrum textum trãslata esse per negligentiam scriptorum.

Et abiit vagus, &c.) id est, præceptis in omne malum quocunque ducebat propensa voluntas carnis, eò iuit. Homo enim à Deo defertus, facit illa, quæ legimus de Gentibus, quæ à Christo alienatæ horrenda perpetrabant & turpissima, sicut videre est in epistola ad Romanos capite primo.

Vias eius vidit, &c.) Hic apertum est Euangelium. Cū essemus peccatores, impij, & inimici Dei, placuit Deo oculis misericordiarum

diæ respicere & mittere filium suum, & tradere eum in manus peccatorum, vt illius liuore sanaremur. *Et lugentibus eius.*) qui sumus nos. Nam omnes eramus lugentes & miseri.

Creauit fructum, &c.) secundum Hieronymum, sensus est: Impleui quod pollicitus eram labijs, promiseram fructum aliquem, illum autem fructum iam creauit siue prestiti, scilicet pacem. Lyra autem hoc modo: Creauit fructum labiorum, id est, prædicationis Christi & Apostolorum pacem. Potest & hic esse sensus: Creauit fructum labiorum, id est, precum ac orationum pacem, pacem inquam illam, qua animus hominis sua uiter requiescit in Christo etiã in medijs malis, & huius seculi fluctibus & turbationibus. Quicquid enim precando obtinere possimus à Deo, rectè vocatur fructus labiorum: Sicut secundum scripturam vituli labiorum, preces appellantur. Inter cætera autem, quæ precando obtinemus, est ista.

Pacem ei qui longè est.) id est, populo Gentili, qui non habebat legem Moyti, qua tanquam pedagogo duceretur ad Christum: *Et qui prope*) id est, Iudæis, quorum erat testamētum & legislatio, & cætera, quæ in epistola ad Romanos enumerat Apostolus. Locum autem hunc transcripsit Paulus in epistola ad Eph. cap. 2.

Impij aut quasi mare feruens.) Sensus est: Creauit quidem fructum labiorum pacem, inter ea tamen qui non cõfidunt in Domino, qui venientem in propria non recipiunt, sed relicto Deo sequuntur carnem & mundum, longissimè erunt ab hac pace Euangelij: erunt sicut mare feruens, quod nunquam potest quiescere, sed redundat fluctus eius & reuoluuntur ad littora, atque iterum resorbentur, & in se fracti lutu efficiunt, quod pedibus conculcatur: sic ipsi conculcabitur: & concludens propheta caput istud epiphonemate ait: Non est pax impijs dicit Dominus, etiã quicquid illis obuenerit in hoc mundo.

CAPVT LVIII.

Lama, ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam, & annuncia populo meo scelera eorum, & domui Iacob peccata eorum. Me etenim de die in diem querunt, et scire vias meas volunt, quasi gens qua iustitiam fecerit, & qua iudicium Dei sui non dereliquerit. Rogat me iudicia iustitia, & appropinquare Deo volunt.

Clama, ne cesses.) Hic Esaias non propheta, sed cõcionatore agit: nihil enim propriè de Christo vaticinatur, sed populū in quo Christus erat nasciturus præparare

studet ad illius aduentū, quod idè fecit cap. 55. & 56. Dū autē iam natus esset Christus, doceretq; Iudæos, multi superuenerunt eū docetem: & in causa fuit, quia mala erat eorum vita, quomodo ait Saluator, vos potestis credere, qui gloriam ab inuicem accipitis, & gloriam quæ à solo Deo est, non queritis. Hoc ergo ait propheta, vt vitent mala opera, alioqui nõ essent agnitori Christum, nec ipsum recepturi. Clama, vox est Dei ad Esaiam, quasi dicat: Res memorabilis est, quam te enunciare volo, est quoddam peccati genus, quod isti homines non æstimant peccatum, & quia non habent pro peccato, putant omnia esse salua, si ieiunent, si sabba custodiāt, & alia externa officia, quæ lex præscribit faciant: propterea clama, ne cesses clamare. Ex quo patet, quod res ista cordi fuerit spiritui sancto.

Quasi tuba exalta vocem tuam.) siue iuxta Aquilam & Symmachum: Guttur tuum verte in buccinam, quia res magna est, quam per te dici volo. *Annuncia populo, &c.)* Quis autem sit iste populus, sequentia demonstrant, videlicet: *Et domui Iacob peccata eorum.*) id est, posteris Iacob seu populo Israel. Apud Hebræos autem vtrunq; est singulare, videlicet, Peccatum & scelus. Est quidem scripturæ frequens enallage siue heterosis numeri, an autem ea futura sit hoc loco, quod putauit Hieronymus, an potius propheta significare voluerit certum aliquod peccati genus ex ipso contextu patebit.

Me etenim de die in diem, &c.) Ex hac periodo fati intelligitur, ipsum non agere de manifestis peccatoribus & iniustis, vt fornicatoribus, adulteris & cæteris, sed de alio genere hominum peccatorum, qui abstinēt quidem à furtis, latrõcinijs, adulterijs, & habent quoddam studium querendi Deum, tamen toti displicent Deo. Quod autē dicitur, De die in diem me querunt, quidam pertinere putant ad curiosos studiosos, qui ideo studēt, vt se ostentent, & non præsent opere quod sciunt: Sed quia sequitur: *Quasi gens qua iustitiam fecerit, magis pertinere videtur ad eos, qui querunt facere.* Est quoddam genus hominum, qui tenentur quodam studio bonæ vitæ, & tales se præstant secundum externam faciem, vt vita & operibus videantur me querere, hoc studium eorum displicet mihi, dicit spiritus sanctus.

Et scire vias meas volunt.) Vox hæc (via) pertinet ad omnia illa, quæ sunt in cõsilijs Dei. Cur Deus differat pœnas malorum: cur hos deferat, illos non: cur hoc præceperit, illud prohibuerit: & similia consilia diuina complectitur vox illa, via.

Quasi gens qua iustitiam fecerit.) Facere iustitiam, hic est illa præstare, quæ lex requirit. Sensus est: quasi gens quæ legem præstitit, & iustitiam.

& iudicium Dei sui non dereliquerit, id est, mandata & præcepta à Deo in lege præscripta fecerit. Eandem rem alijs verbis explicat propheta, dicens: *Rogant me iudicia iustitiae, &c.* Vbi Hier. Quasi fiducia bonæ conscientiae iudicium postulant iustum, ac si dicant: Domine nos præstamus legem tuam, tu tamen non præstas siue non facis iudicium, hostes opprimunt nos, tu tamen non defendis nos legem tuam præstâtes, quando facies de persequentibus nos iudicium?

Quare ieiunauimus, & non aspexisti? humiliuimus animas nostras, & nescisti? Ecce in die ieiunij vestri inuenitur voluntas vestra, & omnes debitores vestros repetitis. Ecce ad lites & ad contentiones ieiunatis, & percutitis pugno impiè. Nolite ieiunare sicut vsque ad hanc diem, vt audiatur in excelsis clamor vester.

Quid sit humiliare seu affligere animas

Quare ieiunauimus, &c.) Hoc loco conductio est Hebraica. Nam humiliare animas, id est quod ieiunare. Frequeus autè est hæc phrasia in scripturis, præsertim in libris Mosi. Leuitici 16. In mense 7. affligetis animas vestras. Rursus capite 23. vbi eadem habentur verba. Et Numerorum 29. Decima dies mensis erit vobis sancta, & affligetis animas vestras. Simpliciter autem dixisset, ieiunabitis. Dauid psalm. 34. vtrunque formam in vnam confundit, dicens. Humiliabam in ieiunio animam meam. Similiter & Esdras: Prædicauit ieiunium, vt affligerem corâ Deo nostro. Ex istis scripture locis discimus quid sit humiliare animam, & præterea quis sit finis ieiunij, videlicet vt nõ solum subijciatur caro spiritui, sed etiam vt humilietur, id est, castigetur corpus, & sumatur vindicta de carne: hoc intelligimus ex ista Hebræorū periphrasi. Caput autem istud facile est diligenter inspicienti contextum, & obseruanti de quo hominum genere loquatur propheta. Prima quidem perodus docet res esse maximas quæ annunciantur sunt populo. Secunda autem periodus habet, esse aliquos, qui tenebatur studio aliquo bonæ vitæ, & acquiescebant in conscientia sua, nec sibi conscij erant alicuius mali, tamen non placebant Deo, sed Deo prorsus exosi erant. Tertia verò docet, quales isti fuerint, nimirum qui præstabant quidem externa legis opera, ea tamen, quæ grauiora legis erant, relinquebant, videlicet iudiciū, misericordiam, fidem, charitatem Dei & proximi, de quibus apud Matth. 23. & apud Luc. 11.

Ecce in die ieiunij vestri, &c.) Responso est ad quaestionem superius obiectam. hoc sen-

cunq; voluntas, sed illa, quæ coniuncta est cum vehementi affectu & propensione animi: Sic Genesis 34. Amabat puellâ valdè, vbi ad verbum in Hebræo est: Voluit puellam, id est, valdè ferebatur affectu erga illam. Talis est hoc loco voluntas. Sensus ergo est: Dū ieiunatis, nimium indulgetis libidini animi vestri in hoc, quod estis maximè, propensi siue ad honorem, siue ad avaritiam, siue ad alia vitia, ac si iam diceretur nobis: in media quadragesima venamini beneficia magno studio, sectamini honores & cætera, ideo non respicio ieiunia vestra. Paulus autem in epistola ad Ephesios capit. 2. coniunxit desiderium huic voluntati, dicens: In quibus & nos aliquando conuersati sumus in desiderijs carnis nostræ, id est, quod nos ducebat propensa libido carnis, facientes voluntatem carnis, id est, vehementer sequentes a morem & affectum carnis. Propterea ego nõ respicio ait ad ieiunia vestra etiam legitima, quia vos sequimini vestras malas propensiones & animi affectiones, quas deberetis mortificare.

Et omnes debitores vestros repetitis.) Debitores scilicet eos, qui non sunt soluendo, qui magna omnium rerum premuntur penuria: Alioquin absolutè licet repetere debitum.

Ecce ad lites & contentiones ieiunatis) id est, tempore ieiunij vacatis iurgijs & contentionibus. *Et percutitis pugno impiè* id est, sine vlla misericordia vi repetitis debita vestra.

Nolite ieiunare sicut vsque &c.) Hieronymus, Ne videatur reprehendere ieiunium quod ipse præceperat, docet quomodo sit ieiunandum, imò antequam hoc doceat, instruit quid declinare debeant. Non ergo hoc modo dicit: Nolite ieiunare, terminâdo ibi sententiam, sed addit, Sicut vsque ad hanc diem, vt scilicet audiatur clamor vester in excelsis. Clamorem autè intelligit pauperum, quos mirum in modum vexabant in repetendis debitis, non habentes rationem paupertatis & penuriæ eorū, qui ita vexati & oppressi clamabant ad Dominum. Et quod hic dicit de vno genere operum, hoc intelligit de omnibus alijs.

Nunquid tale est ieiunium quod elegi? per diem affligere hominē animam suam? Nunquid contorquere quasi circulum caput suum, & sacco cinerem seruere? Nunquid istud vocabis ieiunium & diem acceptabilem Domino?

Nunquid tale est ieiunium quod elegi? Ac si dicat: Ieiunium quod ego cupio non est.

mam suam.) & subauditur, solum. Quare qui in quadragesima nihil cogitant de mutanda vita, de mortificandis affectibus malis & vitijs, sed satis habent quod ieiunant, illi errant & instruendi sunt. Nihil enim prodest (ait Hiero.) vacuum portare ventrè, & ea facere quæ Deo displicent. Similis est commentarius Gregorij: In cassum per abstinentiam corpus atteritur, quando inordinatis moribus dimissa mens dissipatur.

Nunquid contorquere quasi circulum caput? &c.) Quemadmodum faciunt superstitiosæ mulierculæ, quæ etiam cum dolore capitis nimio ieiunare volunt vsq; ad vesperam: Vel certe de ijs dicitur, qui capite in terram delecto, quasi ostentant ieiunium suum. Vnde Pag. vertit: Nunquid vt curuet quasi iunctū caput suum? Et ita accipit Hierony. in commentarijs, cuius verba sunt: Nõ querit Deus afflictionem solam, & animæ humiliatorem per iniuriam corporis, vt instar circuli torqueat corpus, et colla submittat, ac tristis incedat, nec vt sacco quis vestiatur & in cinere dormiat, sed vt cum istis hæc faciat, quæ sequuntur:

Nunquid vocabis ieiunium?) scilicet acceptabile, hoc est, quod Deus acceptet & cui afficiatur? *Et diem acceptabilem Domino?*) Est illa vox in Hebræo, quæ supra cap. 49. In tempore placito exaudiui te. Ad verbū autem est: diem voluntatis, siue diem beneplaciti aut benevolentiae Domino, id est, diem in quo Deus habet aurem placabilem ad exaudiendum.

Nonne hoc est magis ieiunium quod elegi? Dissolue cogitationes impietatis, solue fasciculos deprimentes. Dimitte eos, qui contracti sunt, liberos, & omne onus dirumpe. Frange esurienti panem tuum, & egenos vagos quæ induc in domū tuam. Cum videris nudum, operi eum, & carnem tuam ne despexeris.

Nonne hoc est magis ieiunium? & cæte.) Postquam docuit quale ieiunium reprobet, ostendit quale libenter acceptet: & quæ sequuntur iam ex ordine pertinent ad charitatem proximi. Ergo abstinentia à cibo coniuncta his operibus est grata Deo. Dissolue inquit, cogitationes impietatis, hoc autem quid sit, exponit quod sequitur: *Solue fasciculos deprimentes.*) Quos autem vocet fasciculos deprimentes, intelligimus ex versione Septuaginta quæ habet: obligationis violentarum cautionum. Significat cumulos syngrapharum, siue fasciculos chartarum, in quibus feneratorum calumniæ continentur,

Quale ieiunium sit Deo gratum.

pturam iniquam conscinde. Et Symmachus: Et omnem cautionem falsam dirumpe. *Et carnem tuam ne despexeris.*) Id est, eos qui constant ex passibili carne, quemadmodum tu, ne despexeris. Pro isto autem Septuaginta verterunt: Domesticos seminis tui ne despexeris.

Tunc erumpet quasi lumen tuum, & sanitas tuacitius orietur. Et anteibit faciem tuam iustitia tua, & gloria Domini colliget te. Tunc inuocabis, & Dominus exaudiet te, clamabis, & dicet, ecce adsum, quia misericors sum, Dominus Deus tuus.

Tunc erumpet quasi, &c.) Id est, quando illa non feceris, quæ præteritus sermo narravit, & ista præstiteris de quibus nunc dixi, tunc ieiunium tuum acceptabile erit, & erumpet quasi manè siue aurora lumen tuum: *Et sanitas tuacitius orietur.*) Est hic egregium dogma, per gratiam videlicet illuminari intellectum, & voluntatem sanari. Et notandum est hic locus, & vna cum illo, qui est primo capite huius propheta, cum dicitur: Lauimini, mundi estote, & obijciendus Philippo & alijs, qui in negotio iustificatiõis omnia si dei tribuunt, operibus autem nihil. Certum enim est hunc populum impium fuisse, & tamen huic dicit Dominus, quando præstiteris illa opera iam memorata, tunc erumpet quasi manè lumen tuum: infundetur tibi gratia, ad cuius infusionem soluentur tenebræ peccatorum tuorum, & illuminaberis in intellectu, & sanaberis in voluntate: vt qui prius impotens eras ad præstandum legem, iam valeas implere legem. Hoc tamen hic intelligendum est, quod nullis operibus iustificationem præcedentibus mereatur homo iustificationis gratiam, quemadmodum nec fide: Sed sicut fide, ita & operibus ex fide procedentibus præparamus nos, ambientes gratuitam Dei misericordiam, id est, iustificationem, & remissionem peccatorum, quæ prorsus gratis datur.

Et anteibit faciem tuam iustitia.) Hoc modo, vt reuera possis vt iustus laudari, vt pote habens veram iustitiam, quam Esaias hic nostram appellat, & Paulus in episto. ad Rom. cap. 3. Dei iustitiam appellat. Vtranque autem appellationem explicat. D. Aug. in li. de spiritu & litera cap. 9. Dei quidem improprie dicitur, nostra verò proprie, quia nobis inhæret: Dei autem non alio sensu quâ quia ipsius largitate nobis donatur.

Et gloria Domini, &c.) Gloria ista, illa est, de qua Paulus in epistola ad Rom. cap. 3. Omnes peccauerunt & egent gloria Dei, id est,

Que dicitur nostra iustitia.

re voluntatem tuam, & præstiteris opera misericordiae, de quibus iam dixi: tunc inuocatem exaudiet Dominus, senties eum tibi propitium esse: clamabis, & dicet, non quidem voce, sed opere: ecce adsum, id est, beneficijs ostendet se præsentem.

Si abstuleris de medio tui cathenam, & desieris extendere digitum, & loqui quod non prodest, cum effuderis esurienti animam tuam, & animam afflictam repleueris, orientur in tenebris lux tua, & tenebrae tuae erunt sicut merides. Et requiem tibi dabit Dominus Deus tuus semper, & implebit splendoribus animam tuam, & ossa tua liberabit. Et eris quasi hortus irriguus, & sicut fons aquarum, cuius non deficient aquae.

Si abstuleris, &c.) Iterum inculcat quæ prædixit, quia valde obnoxij erant vitio auaritiæ, & inhumaniter agebant cum proximis suis, & vitur figuris longè à nobis positis, primò dicens: Si abstuleris de medio tui cathenam. Cathena autem ter hoc capite ponitur apud Esaiam Hebræum. Primò ibi, Solue fasciculos deprimentes, vbi in Hebræo ad verbum est, Fasciculos cathenæ: Secundò ibi: Omne onus dirumpe, ad verbum est, omnè cathenam dirumpe. Tertio, hoc loco: Si abstuleris &c. Pertinet autem cathena ad omnia illa, quibus iniqui opprimunt alios, vt sunt illi qui miseros citant, excommunicant, aggrauant, & alijs mille modis iniuste opprimunt eos, qui non sunt soluendo. Docet ergo propheta ciuilitate & humanitate cum hominibus agendum, quibuscum est nobis negotium. Vide ca. 27. 28. Hierem. ex quibus facile intelligitur, quid sit ista cathena. Si ergo abstuleris de medio tui cathenam, hoc est, si desieris premere & vexare miseros, quibuscumq; tandem modis id agas: Hoc enim est auferre cathenam. Quare Septu. primo loco verterunt: Tolle obligationes violentarum cautionum: Et secundo loco: omnè syngrapham iniquam conscinde. Magis quidem ad sensum quam ad verbum translulerunt, nec tamè plene sensum expresserunt. Deinde dicitur:

Et desieris extendere digitum. Hier. de suo addit, Et desieris. Versio autem Pag. habet: Vt non mittas digitum, qui etià de suo addit illud. Vt non. Ad verbum verò est: Mittere digitum. Quid autem sit mittere digitum Hebræis non satis constat. Pag. autem ad eos refert, qui aliena auferunt, versio enim eius sic habet: Vt non mittas digitum in re alienam. Sed illud, In rem alienam, non est in Hebræo Hier. autem putat pertinere ad eos, qui alios rident, & eos digito demonstrant. Septu. verò referunt ad eos, qui in suffragijs dandis in electione magistratum, facile digitos, quibus animi consensum significant, extendunt. Si ergo in creando magistratu non sis leuis, non facile extendas digitum, id est, manum. Habet enim Sept. *χαροποιαν*, de cuius vsu vide Bu-

dæum in commentarijs linguæ Græcæ.

Et loqui quod non prodest, &c.) Pro eo, Quod non prodest, in Hebræo vnica vox est, quam Hieronymus nunc idolum, nunc inutile, aliàs iniquitatem vertit seu iniustitiam. Si ergo desieris loqui iniquitatem, & effuderis esurienti animam tuam, id est, toto corde pauperi subueneris, requiem tibi dabit, id est, pacem & tranquillitatem mentis, suauiter acquiesces in Domino etiam in medijs malis & turbationibus: & ossa tua liberabit, id est, præcipuas animæ vires, intellectum, & voluntatem, rectè iudicabis de rebus ad religionem pertinentibus, & bene afficies diuinis: *Et eris quasi hortus irriguus, & ceter.*) Id est, nunquam destituet te gratia Dei, quæ instar fluminis perpetuò irrigabat animam tuam.

Et edificabuntur in te deserti saculorum fundamenta generationis & generationis suscitabis: *Et vocaberis edificator septium, auertens semitas iniquitatum: Si auerteris sabbatho pedem tuum, facere voluntatem tuam in die sancto meo, & vocaberis sabbatum delicatum, & sanctum Domini gloriosum, & glorificaueris eum dum non facias vias tuas, & non inuenitur voluntas tua, vt loquaris sermonem, tunc delectaberis super Domino, & sustollam te super altitudines terræ, & cibabo te hereditate Iacob patris tui, os enim Domini locutum est.*

Et edificabuntur in te, &c.) Id est, Quæ iam multis sæculis fuerunt collapsa & deserta restituentur per te, id est, innocentiâ, fides, & iustitia Abraham, Moylis, Dauid, cæterorum virtus & laudes in te renouabuntur, quæ iam multo tempore fuerunt intermissa. *Fundamenta generationis, &c.)* id est, Constitues exemplum, quod pertinebit ad posteritatem, multis sæculis. Istud patet in S. Francisco & Dominico, quorum pietatis studia adhuc fundata manent in posteris.

Et vocaberis edificator septium.) Metaphora sumpta est à re rustica. Quando enim sepes est salua & integra, quæ intus continentur salua sunt & tuta: illa verò dissipata, frequenter tolluntur quæ intus sunt. Scriptura autem transfert ad rem publicam Christianam siue ad Ecclesiam Dei, cuius sepes est vnitas fidei, dissipa eam & mordebit te coluber, id est, diaboli vel hæreticus. Sensus est: Id quod in te pertinebat ad fidem erat dissipatum, hoc per te instaurabitur. His ergo tribus figuris iam dictis significantur instauratores optimarum rerum, studiorum videlicet pietatis, fidei, religionis, &c. Pro eo autem quod sequitur: Auertens semitas iniquitatum, textus Hier. commentarijs additus habet hoc modo: Conuertens semitas inquietem. Septuaginta verò habet: Et quiescere facies semitas de medio. Sensus est: Hoc modo fiet, vt vbique in sancta quiete agant homines.

Si auerteris à sabbatho, &c.) Per pedem affectum

etum intelligit, hoc sensu: Si die sabbathi cohibueris affectus tuos, & non indulgeris illis & vocaueris sabbatum delicatum, hoc est, si præstiteris mihi sabbatum tale, quale ego cupio: in quo videlicet quiescas ab illis, quæ vides à me improbari, nimirum à vitijs & malis affectibus: qualia sabbatha Christianis esse debent omnes dies & non solum Dominicus,

Tunc delectaberis super Dominum. id est, senties mirabilem iucunditatem spiritus, & vehementer delectaberis in rebus ad Deum pertinentibus. *& sustollam te super altitudinem terræ.* id est, secundum Hieron. in cælestem Ierusalem. Potest etiam pertinere ad præsentem statum, hoc sensu: Sustollam te super altitudinem terræ, vt scilicet magno animo despicias omnia terrena, & æquissimè feras etiam si perpetuò hic maneat miser & contemptus: quia fruere alijs delitijs & bonis, illis scilicet magnificis promissis Abraham, Isaac, & Iacob, & hoc est, quod subdit: *Cibabo te hereditate Iacob patris tui, os enim Domini locutum est.* Quasi dicat: Non est quod addubites, certissimè præstabitur, quia Dominus, qui fallere non potest, hæc locutus est, ac promissit.

CAPVT LIX.

Supra. 50.
Num. 11. e

Supra. 1. d
Iob. 15. d

Hæc non est abbreviata manus Domini, vt saluare nequeat, neque aggrauata est auris eius, vt non exaudiat, sed iniquitates vestrae diuiserunt inter vos & Deum vestrum, & peccata vestra absconderunt faciem eius à nobis, ne exaudiret. Manus enim vestra polluta sunt sanguine, & digiti vestri iniquitate. Labia vestra locuta sunt mendacium, & lingua vestra iniquitatem fatetur.

Ecce non est abbreviata, &c.) Caput hoc plene cohæret præcedentibus. Ecce vos Iudæi quod hæc non contingunt vobis, quæ in præcedenti capite commemorauimus, non est ex defectu Dei quasi ipse non possit, aut non velit ea præstare vobis. Sicut enim olim liberavit patres vestros ex Aegypto: ita & nunc vos saluare potest, vel ex Babylone, vel absolute. Sed peccata vestra in causa sunt, illa quasi murus quidam in medio oppositus impediunt, ne hæc Dei magnalia ad vos pertingant. Propterea audiendus est Ioannes Baptista clamans, penitentiam agite, & ita sitietis hæc Dei promissa. In hoc autem tractatu, qui cœpit à cap. 44. & durat vsque ad finem libri, semper ante oculos habendum est, quod sit perpetua propheta de Christo nascituro: intermiscet tamè frequenter conciones quibus docet populum vitia sua agnoscere

& vitare, & hoc eo consilio, vt possit ab eis agnosci & recipi Christus. Quæ sint autem peccata, de quibus supra generaliter dixerat, Peccata vestra absconderunt faciem eius &c. nunc in partibus explicat dicens:

Manus enim vestrae polluta sunt sanguine. Scilicet innocentium, *Et digiti vestri iniquitate.* ex opprobrio scilicet pauperum.

Non est qui inuocet iustitiam, neque est qui iudicet verè, sed confidunt in nihilo, & loquuntur vanitates, Conceperunt laborem, & pepererunt iniquitatem. Oua aspidum ruperunt, & telas araneæ texuerunt. Qui comederit de ouis eorum morietur, & quod confortum est, erumpet in regulum. Tela eorum non erunt in vestimentum, neque operientur operibus suis. Opera eorum, opera inutilia, & opus iniquitatis in manibus eorum.

Non est qui, &c.) Id est, Non est qui adhibet iustitiam in consilio. Hunc autem esse sensum docet quod sequitur: *Neque est qui iudicet verè, sed confidunt in nihilo.* id est in ieiunijs, sabbathis & cæremonijs fide & charitate vacuis. Vnde in præcedenti capite dicunt: Quare ieiunauimus & non aspexistis? &c.

Conceperunt laborem, &c.) Quod hic vertit laborem, in psal. 7. cap. 15. Iob vertit dolorem. Vox autem Hebræa naturaliter significat laborem non quemuis, sed talem, qualis est nitentium & eorum qui se fatigant laborando: Vnde ipsam vocem deflexerunt ad significandum defatigationem, quæ quia cū dolore plerunque coniuncta est, vsurparunt etiam pro dolore: Postremo deflexerunt ad significandam peruersitatem siue iniquitatem, quod ea dolorum sit causa, quomodo hic verti poterat: Conceperunt peruersitatem & pepererunt iniquitatem. Quibus verbis significat propheta, quod magno studio moliantur mala, & ingenti cum labore ea perficiant.

Oua aspidum ruperunt, &c.) Oua aspidum rumpere, hoc est, quod Latini dicunt, Camarianam mouere, id est, sibi ipsi malum accersere. Sensus prophetae est: Videntur sibi prudenter valde instituisse consilia sua, sed reuera aperiant sibi fontem mali. *Et telas araneæ texuerunt.* id est, videntur sibi maxima præstitisse, sed omnia tam sunt inania, vt araneam telam

Qui comederit de ouis eorum, &c.) id est, qui acquieverit consilijs eorum, morietur in anima. *Et quod confortum est, &c.)* Latini hoc dicunt, Mali corui mali ouis. Sensus est: Pestiferum erit, quod ex huiusmodi ouis egredietur, id est, quod ex consilijs eorum proficietur. *Tela eorum, &c.)* id est, Consilia siue opera secundum consilia eorum facta non proderunt eis. Ac vt sciamus in telis opera significari, intulit propheta: Neque operientur operibus suis, ideo autem non operientur, quia opera eorum opera inutilia.

Pedes eorum ad malum currunt, & festinant, vt effundant sanguinem innocentem. Cogitationes eorum, cogitationes inutiles, Vastitas & contritio in vjs eorum, Viam pacis nescierunt, & non est iudicium in gressibus eorum. Semita eorum incuruata sunt eis, omnis qui calcas in eis, ignorat pacem.

Phos sequentes citat Paulus in epistola ad Romanos capite tertio, quod multi ignorantes, ex psalmo decimotertio defumprospunt, cum in illo psalmo neq; apud Hebræos neque apud Septuaginta, neque in commentarijs Græcorum reperiantur, vt docet D. Hieronymus in proœmio 16. lib. comment. in Esaiam.

Vastitas & contritio, & cat.) Id est omne studium eorum in hoc est, vt valent, conerant & calamitate afficiant proximos. Viam pacis nescierunt.) id est, nequaquã pacifici sunt, sed quæstus & auaritiæ causa omnia perturbant. Non est iudicium in gressibus eorum.) Quemadmodum iustitia, ita & iudicium generali intellectu comprehendit omnem virtutem. Sensus est: Gressus eorum peruersi sunt. Omnis qui calcas in eis, ignorat pacem.) qualis est animæ secum, & cum Deo.

Propter hoc elongatū est iudicium à nobis, & non apprehendet nos iustitia, expectauimus lucē, & ecce tenebra, splendor, & in tenebris ambulauimus, Palpauimus sicut cæci parietē, & quasi absque oculis attraximus, Impegimus meridie quasi in tenebris, in caliginosis quasi mortui, Rugiemus quasi vrssi omnes, & quasi columba meditantes gememus.

Propter hoc elongatum, & c.) Sermo est agnoscens valde peccata sua. Vnde videtur esse vox Iudæorum saluandorum. Iam non agnoscunt peccata sua, iam putant se preffare legem, & quasi fiducia bonæ conscientia dicunt, Quare ieiunauimus & non aspexisti? verum tempus veniet, quando agnoscant peccata sua, & tunc dicent, Propter hoc elongatum est iudicium à nobis, id est, propter iniquitates nostras elongatū est iudiciū à nobis. Et quia sequitur, Expectamus lucē & cæte. videntur hæc vocabula, iudicium & iustitia, hic sumi quomodo in psalmo: Deus iudicium tuum Regi da, & iustitiam tuam filio Regis, vt sensus sit: Quia fecimus ea, quæ præteritus sermo narravit, propterea iudicium illud, quo Dei filius suscepturus erat causam nostram contra diabolū, elongatum est à nobis, & iustitia diuina tam magnificè nobis promissa non apprehendit nos, id est, effectus promissionum de Messia non apprehendit nos.

Expectauimus lucem.) Sermo est de cæcitate, quæ erat in Israël, quando Saluator versans inter eos, non tamen agnoscebatur ab eis, nec recipiebatur. Impegimus meridie, & ceter.) Sensus est: In toto terrarum orbe sole iustitiæ rutilante & Christi Euangelio propaga-

to nos impegimus, & incidimus in varios errores.

Rugiemus quasi vrssi, & c.) Hieronymus interpretatur istud in malam partem, vt significatur feritas siue crudelitas Iudæorum rugietium contra Christum & humilem populū eius. Nos verò secundum interpretationem iam cœptam intelligemus de vehementi cōpunctione cordis & vera pœnitentia, secundum illud: Rugiebam à gemitu cordis mei, vt pertineat ad Israël, qui post plenitudinem gentium saluus fiet. Et quasi columba, & ceter.) Istud constat non esse animi crudelis, sed animi dolentis se destitutum. Pro eo autem, quod non habemus, Meditantes gememus, Hebræi habent, Meditantes meditabimur. Est enim eadem vox apud ipsos. Quid autem sit meditari, exactè dictum est cap. 33. vbi dicitur: Cor tuum meditabitur timorem. Est autem verbi magni studij, & conatus assidui ac perpetui. Sensus est: In gemendo tales nos præstabimus, quales videmus columbas, quæ sine fine iterant gemitum.

Expectauimus iudicium, & non est saltem, & elongata est à nobis. Multiplicata sunt enim iniquitates nostræ coram te, & peccata nostra responderunt nobis. Quia scelera nostra nobiscum, & iniquitates nostras cognouimus, peccare & mentiri contra Dominum, & auersi sumus, ne iremur post tergum Dei nostri, vt loqueremur calumniā & transgressionē. Concepimus, & locuti sumus de corde verba mendacij, & conuersum est retrorsum iudicium, & iustitia longè stetit, Quia corruit in platea veritas, & aquitas non potuit ingredi, & facta est veritas, in oblivione, et qui recessit à malo, præda patuit.

Expectauimus iudicium, & c.) Illud videlicet iudicium expectauimus, quod faciet Christus contra diabolū pro mansuetis terræ, id est, pro omnibus sibi obtemperantibus. Et expectauimus salutem, illam nimirum, quæ in lege promissa est.

Multiplicata sunt iniquitates, & c.) Hæc est causa, quare elongata est ab eis salus, & quæ sint illæ iniquitates & peccata, docet cum subdit: Peccare & mentiri contra Dominum.) id est, contra Christum Saluatorem, quod satis manifestum est ex historia Euangelij: Et auersi sumus ne iremur.) id est, ne sequeremur Christum. Concepimus & loquuti sumus.) Secundum Hieronymum sensus est: Contempta Dei lege excogitauimus & ex corde nostro confirmamus alias leges iniquas, videlicet deuterofes. Et conuersum est retrorsum iudicium.) illud nimirum, de quo in psal. Deus iudiciū tuum Regi da: Similiter & iustitia accipitur.

Quia corruit in platea veritas.) Veritas illa generalis nominis, id est, ipsa lex & mandata Dei corruerunt apud Iudæos & apud nos. Et qui recessit à malo præda patuit.) id est, insidijs & persecutionibus, ita quod nudarentur bonis

Ioan. 9.

nis suis, & ei jcerentur è synagogis, sicut patet apud Ioannē Euangelistam de cæco illo, qui oculos receperat.

Ipshe. 5. c. 1. Thes. 5. d.

Et vidit Dominus, & malum apparuit in oculis eius, quia non est iudicium. Et vidit Deus quia non est vir, & aporiatus est, quia non est, qui occurrat. Et saluabit sibi brachium suum, & iustitia eius ipsa confirmauit eum. Indutus est iustitia vt lorica, & galea salutis in capite eius. Indutus est vestimentis vltionis, & oportus est quasi pallio zeli, sicut ad vindictam quasi ad retributionem indignationis hostibus suis, & vicissitudinem inimicis suis.

Et vidit Dominus) scilicet istud in populo suo, quem habuit sibi quasi peculium, & displicuit ei, hoc est, quod dicit: Et malū apparuit in oculis eius. Quia non est iudicium) scilicet tale, quod discernimus inter verum & falsum, bonum & malum.

Et vidit Deus quia non est vir.) Id est, non est quisquam, nemo est, qui faciat iudicium in populo isto. Et aporiatus est) Pagninus in textu suo vertit, Admiratus est, & in thesauro linguæ Hebrææ exponit, obstupuit. Vox autem Græca ἀπορίωμαι, significat perplexū esse, & inopem consilij. Sensus est: Populū, quem ego sic institui, cui legem dedi, hic populus in vniuersum malus est, ita, vt præ multitudine peccatorum obstupuerim, & quasi perplexus hæserim, quidnam facerem.

Quia non est, qui occurrat) scilicet mihi irato, cuperem aliquē virum iustum mihi irato occurrere, qui cohiberet me ab ira, sed nullus (pròh dolor) est, omnes declinauerunt, & simul inutiles facti sunt. Pagninus vertit, quia nullus est, qui oret. Vox autem Hebræa vt runque significat, & occurrere & orare seu deprecari.

Et saluabit, & c.) Est hoc loco mirabilis textus. Expectabatur autem istud: Quia populus hic in vniuersum malus est, nec iustus quisquam, qui occurrat mihi irato, semel perdam populū hunc. Nunc verò præter talem expectationē sequitur mirabilis Dei misericordia, & pro minis, morte, inferno, ponitur salus, saluabit, inquit, sibi brachiū suum. Istud autem opponitur illi: Non est, qui occurrat. Sensus est: Solo suo brachio, nullo alio adhibito saluabit hominem peccatorem. Eadem phrasis est in psal. 97. Cantate Domino canticum nouum, quia mirabilia fecit, saluabit sibi dextera eius, id est, non adhibita humana opera, nullis hominū meritis adhibitis, sed sola gratuita sua misericordia saluabit genus humanum, nihil erit hominibus, quod ipsis valere possit ad salutem, vnde ad ipsorum salutem contulit Deus suam potentiam, quam per brachium intelligit propheta.

Et iustitia sua, & c.) Istud opponitur illi: Et aporiatus est, cuius vt diximus, sensus est:

Obstupuit & quasi perplexus hæsit, quid faceret: Dominum autem sic quasi perplexum confirmauit iustitia sua, non quidē iustitia vindicatiua, sed iustitia liberans in Christo. Sensus est: Quāuis populus iste sit totus peruersus, Dominus tamen liberabit eum, & in liberando vtetur iustitia, quæ petet non ex ipsorum meritis, quæ nulla sunt, sed ex meritis Christi.

Indutus est iustitia, & c.) Verbis his sequentibus significatur partim clemētia Dei, partim ira seu vindicta. Qui autem præbebunt se mansuetos, qui obtemperabunt Euangelio, & recipient in propria venientem, in illos exercebit clemētiā & misericordiam. propter illos dicitur: Et indutus est iustitia, quia videlicet reddet illis non quidē quod ipsorum facta merentur, sed quod meretur obedientia Christi. Qui verò permanferint duri & obstinati, nolētes obtemperare prædicationi Euangelicæ, in illos exercebit vindictā & irā, & reddet eis, quod ipsorum mala facta merentur, & hoc est, quod subdit: Indutus est vestimentis vltionis, & c.

In sulis vicem reddet, & timebunt qui ab occidente nomen Domini, & qui ab ortu solis, gloriā eius. Cum venerit quasi fluuius violentus, quem spiritus Domini cogit, & venerit Sion redemptor, & eis, qui redeunt ab iniquitate in Iacob, dicit Dominus: Hoc fœdus meum cu eis dicit Dominus. Spiritus meus, qui est in te, & verba mea, quæ posui in ore tuo, non recedent de ore tuo, & de ore seminis tui, dicit Dominus, a modo, & vsq; in sempiternum.

In sulis vicem reddet) De insulis dictum est in superioribus. Sēsus est: Quia ipse omnium Dominus est, non solū Iudæorum, sed etiam insularum, id est, gentiū vltra mare & flumina positarum, idcirco etiā illis vicem reddet: illis inquam, qui nō præbent se dociles Euangelio. Et timebunt, qui ab occidente) id est, occidentales. Et qui ab ortu solis, & c.) id est, orientales. Et loquitur propheta de timore casto & filiali, de quo in Psalm. Timor Domini sanctus, & c. Et gloria illa intelligitur, de qua in epistola ad Rom. Omnes peccauerunt, & egent gloria Dei.

Cum venerit) scilicet Dominus, vel gloria eius quasi fluuius violentus. Significatur exundantia gratiæ: veniet gratia nō parte, sed toto & pleno fluuiō, quem fluuium spiritus Domini cogit & agit. Vox autem Hebræa propriè significat fugare, vel facere currere. Et venerit Sion redemptor) id est, Christus redimet Sion suo sanguine, & ne putemus omnem Sion redimi, signatè adiunxit. Et eis, qui redeunt ab iniquitate in Iacob.) Illud autem, In Iacob, phrasi Hebræica dictum est, pro agentibus in Iacob, vel pertinentibus ad Iacob. Ex cap. autem 11. epist. Pauli ad Rom. vbi citat hoc testimoniū, discimus Sion hoc loco intelligendam illā, quæ est in Palæsti-

na, & Iacob carnalem Israelem, id est, populum Iudaicum, qui secundum carnem ab Israele descendit, Et docet ibi Apostolus istud vaticinium nondum impletum, quâuis per Apostolos multi in Iacob crediderint, sed explendum futuro tempore, quando subintrante plenitudine gentium totus Israel saluus fiet, hoc est, tam ingens multitudo, ut propter eam, meritò totus populus Israeli ticus possit dici restitutus seu redemptus.

Hoc fœdus meum cum eis) Ad verbum est: Ego hoc pactum meum cum eis, scilicet, feriam. Quod autem sit istud fœdus, pactum seu testimonium, sequitur: *Spiritus meus qui est in te*) Si autem dixisset, Spiritus meus qui est in vobis, facile esset: Nunc verò quia mutato numero dixit, *Qui est in te*, aberrât hîc interpretes. Nonnulli enim referunt ad Esaiam, nonnulli ad Christum, aliqui ad nascentem Ecclesiam: Alij rursus ad totam Ecclesiam, quibus obstat genus, nam (te) in Hebræo est masculini generis. Minus verò coactum videbitur, si dicamus prophetam ab omnibus illis, quos complectebatur (eis) sermonem dirigere ad vnumquemque eorum qui sunt in grege saluandorum. Dicit ergo, Fœdus quod faciam tecum, istud est, *Spiritus meus qui est in te*, intellige autem spiritum sanctum, per quem infunditur charitas in corda credentium: *Et verba mea, quæ posui in ore tuo*, id est, legem meam & præcepta mea fide præstabis, vita, & opere, & hoc beneficio istius spiritus. Prolixam autem hanc peritodum, videlicet: Hoc fœdus meum cum eis, & c. vsque ad finem capitis, videtur Paulus abbreviasse salua sententia, cum dicit in epistola ad Rom. Et hoc illis à me testamētum cum abstulero peccata eorum. Verba sunt quidem diuersa, sensus tamen idem. Hoc inquit eis testamentum à me, auferam peccata eorum. Vide cap. 31. Hieremias: Ecce dies veniunt & c. vbi eadem est prophetia.

Rom. 11.

CAPVT LX.

Vrge illuminare Hierusalem quia venit lumen tuum, & gloria Domini super te orta est, Quia ecce tenebra operient terram, & caligo populos, super te autem orientur Dominus, & gloria eius in te videbitur, Et ambulabunt gentes in lumine tuo, & reges in splendore ortus tui, Leua in circuitu oculos tuos, & vide, omnes isti congregati sunt, venerunt tibi, Filij tui de longè venient & filia tua de latere surgent.

Sup. 49.6

Vrge illuminare Hierusalem) Difficultas hîc est, quam propheta intelligat Hierusalem: an illam, quæ occidit prophetas: an verò spiritualem Hierusalem, quæ est ciuitas

credentium siue Ecclesia. Hieronymus autem in fine commentariorum superioris libri, vbi interpretatur illum versiculum, Cui venerit Sion redemptor, & c. talè tradit regulam: Quicquid re promissionum legimus & lecturi sumus ad Sion & Hierusalem, non generaliter ad omnes Iudeos, sed eos qui in Apostolis & per Apostolos electi sunt ex Israele, specialiter dici intelligere debemus. Secundum Hieronymum ergo Hierusalem intelligitur hoc loco, nō illa quæ occidit prophetas, neque tota ciuitas credentium, sed parua illa quæ primùm de Iudaico populo collecta est Sion. Quod autem ista intelligatur Hierusalem, probabile est, tum quia in sequentibus dicitur: Omnes isti congregati sunt, & c. & rursus, *Qui sunt isti qui ut nubes volant, vbi parua hæc collectio, id est, primitia Ecclesia ex Iudæis congregata miratur ad se volare gentium multitudinem*: tum quia perpetuus est sermo huius capitis cum capite superiori. Vnde solam cōpellat Hierusalem, cuius meminit in fine præcedentis capitis, cum dicit: Veniet Sion redemptor & c. Quod autem sit perpetuus sermo de illa Sion siue Hierusalem, argumentū est quod in Hebræo non ponatur nomen Hierusalem hoc loco, sed tantum dicitur, Surge illuminare, quia venit lumen tuum. Imò nec textus Hieronymi additus commentario, habet: & in Septuaginta positus, dicit obelo notandum. Verisimile autem est ex vsu ecclesiastico additum esse in libris nostris, propter planiorem sensum. Sensus ergo est: Surge o Sion illa, quam interpretatus est Paulus, & cuius mentio est in præcedenti capite, o Ierusalem Iudaica surge & illuminare, quia venit lumen tuum, id est, Christus qui est lumen mundi, natus est tibi, & gloria Domini super te orta est: illa autem gloria, de qua in epistola ad Rom. 3. Omnes peccauerunt & egent gloria Dei, quæ gloria sita est in misericordia & clementia Dei erga nos: qua gloria, illa magna contingunt credentibus, quæ nunquam contigerunt amatoribus sæculi, scilicet remissio peccatorum, adoptio filiorum Dei, vera iustitia, à qua iusti appellatur, & sunt verè credentes & implēt legem. Alij verò putant hanc gloriam sitam esse in miraculis Christi.

Quia ecce tenebra operient terram) Id est, futurum est, ut maximæ tenebræ operiant terram hanc Palæstinam. *Et caligo populos*) siue vt in Hebræo habetur, Tribus, quod propriè ad Iudæos refertur. Et significatur cæcitas illa, quam vsq; hodie patiuntur carnales Iudæi: Super te autem o Sion credens orientur Dominus: & gloria eius, de qua ante dictum est, in te videbitur.

Et ambulabunt gentes in lumine tuo) siue vt alij vertunt, ad lucem tuam, id est, tale lumen & talis

talis splendor orientur in te Sion, in Ecclesia adhuc nascente, vt etiam gentes & earum reges non dubitent se tibi adiungere: lumen Euangelij quod primùm in te orientur per Apostolos, deinde tranſibit ad gentes. Et explicans specialiter quomodo gentes ambulabunt in lumine isto, subdit:

Leua in circuitu oculos tuos) scilicet ad Orientem & Occidentem, Aquilonem & Meridiem. Loquitur autem parua illi congregationi Iudæorum credentium tanquam matri, cuius filij sunt gentes, quæ postea accesserunt ad fidem. Huic ergo congregationi dicit, circumfer oculos, & vide, omnes isti congregati sunt tibi, & c. Disticōs enim demonstrat populos nationum. In eo autem quod sequitur: *Et filia tua de latere surgent*, verisimile est mendum esse, & pro surgent legendum fugent. Sic enim habet Hieronymus in suo textu, & in commentarijs ita interpretatur. Pagninus verò vertit: Filia tuæ iuxta latus tuum nutriuntur. Alij autem, Filia tuæ iuxta latus fouebuntur. Secundum nostram autem lectionem sensus est: Tam gentes remotæ quàm propinquæ adiungentur tibi, surgent ex latere, id est, ex propinquo.

Mar. 8.4.

Vnc videbis, & afflues, & mirabitur, & dilatabitur cor tuum: quando conuersa fuerit ad te multitudo maris, fortitudo gentium venerit tibi, inundatio camelorum operiet te: dromedarij Madiam & Epha. Omnes de Saba venient: aurum & ibus deferentes: & laudem Domino annunciantes. Omne pecus Cedar congregabitur tibi: arietes in Nabaioth ministrabunt tibi. Offerentur super placabili altari meo, & domum maiestatis meæ glorificabo.

Vnc videbis & afflues) Id est, cum ita turmatim ad te confluent vndique populi, tunc in modum fluiuiorum, subitis aquarum vndis, id est, Gentium populis inundaberis ad eò, vt mirabitur, & præ nimio gaudio dilatabitur cor tuum. *Quando conuersa fuerit ad te multitudo maris*) Mare vocabulum est affine insulis. Complectitur autem omnes occidentales. Sensus est: Quicunq; sunt Iudæis ad occidentem, confluent ad istam Sionem, non quidem ad terram illam Palæstinam, quæ tantam multitudinem gentium credentium capere non possit, sed ad Sionem illam Iudaicam, id est, Ecclesiam, quæ constat ex Petro, Iacobo, Apostolis, & cæteris ex Iudæis credentibus. Quod sequitur, *Fortitudo gentium venerit tibi*, interpretatio est superioris.

Inundatio camelorum, & c.) Magnificè dictum est, significat enim ingentem camelorum copiam, hoc sensu: Toti greges camelorum & aliorum animalium, venient in tanta copia, vt videantur te quasi cooperire. Dromedarij autem dicti sunt à currendo, & putant quidam eiusdem rei nomen esse,

Dromedarij.

cuius est camelus: Hebræi verò sua voce significari dicunt pullos camelorum. Madiam autem & Epha regiones sunt trans Arabiam fertiles camelorum, totaque prouincia, vt Hieronymus ait Saba appellatur. Quid autem significetur per aurum, an fides, an sapientia, an aliud: item quid per argentum & thus, incertum est. In genere quidem significatur quodcunque optimum est: hoc sensu: Quod habet quæque regio optimum, hoc offeret. *Et laudem Domino annunciantes*) Id est, agnoscēt se munere Christi iustos & implere legē, atque de hoc maximè agent gratias Deo.

Omne pecus Cedar, & c.) Cedar & Nabaioth Cedar filij sunt Ismaelis, ex quorum nominibus quæ pellata est, ait Hieronymus, solitudo quæ frugum inops, plena est pecorum. Omne ergo pecus regionis Cedar congregabitur tibi, id est, ipsi Cedareni qui in scriptura vocantur Ismaelitæ & vulgo Saraceni, adiungent se tibi, & populus Nabaioth suscipiet religionem tuam. Nominibus autem animalium per metaphoram ipsi homines significantur, quemadmodum supra, cum dicitur, Inundatio camelorum, & c. Annotandum est hîc commentarius Hieronymi, optimus ad intelligendum scripturas prophetarum, qui sic habet: Per familiaria nomina gentium barbararum, quæ vicinæ sunt Israeli, totius mundi conuersio prædicatur, nimirum per synecdochen.

Offerentur super, & c.) Id est, Erunt mihi victimæ in primis acceptæ. *Et domum maiestatis meæ*) id est, Ecclesiā, in qua verè habitat Deus, glorificabo.

Vi sunt isti, qui vt nubes volant: & quasi colūba ad fenestras suas? Me enim insula expectant, & naues maris in principio, vt adducam filios tuos de longè. Argentum eorum, & aurum eorum cum eis, nomini Domini Deitui, & sancto Israel, quia glorificauit te. Et adificabunt filij peregrinorum muros tuos, & reges eorum ministrabunt tibi.

Vi sunt isti, qui vt nubes, & c.) Miratur Ecclesia de circuncisionis populo primùm congregata volare ad se ex toto terrarum orbe gentium multitudinem. Sensus est: *Cōparatio* Quàm densæ meant nubes per aera, quando coguntur vento, quàm item densæ volant ad nidos suos columbæ imminente vel exorta tempestate: tam densæ confluent ad te turmæ nationum, vt dictura sis præ nimia admiratione. Qui sunt hi, qui vt nubes volant? & c.

Me enim insula expectant.) Ne putes vicinos tantum, Syros, & Moabitas, ad fidem Christi conuertendos, etiam remotissimæ insulæ, quæ sunt ultra mare, id est, Gentes longissimè disitæ, quæ consuetudine scripturæ insulares appellantur, adiungent se Ecclesiæ: & id eò rectè dixi, quod eo tēpore, quo

re, quo ista implebuntur, erumpes in vocem admirationis, dicens: Qui sunt hi, qui vt nubes volant, &c.

Et naues maris, &c.) Id est, homines perpetud in mari versantes, ad religionem alioqui ineptissimi, hi in primis adiungent se fidei & religioni. *Vt adducam filios tuos de longè*) id est, omnes ad vitã præordinatos, & quos ante tempora sæcularia proposui saluare, hi per fidem adducuntur ad Sion, vbicunq; terrarum fuerint, licet etiam in vltimis orbis finibus.

Argentum eorum, &c.) Per tropum significat, quod regna gentium, quicquid habent egregium, conuertent ad religionem Christianam, vt Græci sapientiam, Romani iustitiam, alij reuerã aurum, & argentum, & similia.

Et edificabunt filij peregrinorum, &c.) Filij peregrinorũ Hebraicè dictum est, Latine autem diceretur, peregrini seu alienigenæ, id est, populi nationũ edificabunt muros tuos. *Et Reges eorum, &c.*) Reges intelligi possunt proprij nominis Reges, quemadmodum & muri. Videmus enim, ait Hieronymus, Cæsares Romanos Christi iugo colla submittere, & ædificare Ecclesias expensis publicis: atque aduersus persecutiones gentium, atque insidias hæreticorum legum scita pèdere. Possunt etiam intelligi figurati nominis Reges, & sunt illi, qui continentia, eloquentia, sanctitate principes sunt, & animæ imperio carnem subiiciunt.

In indignatione enim mea percussi te: & in reconciliatione mea misertus sum tui, Et aperietur porta tua iugiter: die ac nocte non claudentur: vt ingrediatur ad te fortitudo gentium: & Reges earum adducantur. Gens enim & regnum, quod non seruiert tibi, peribit, & gentes solitudine vastabuntur.

In indignatione mea, &c.) Respicit in paruulo illo grege radicem & stirpẽ, id est, Iudæam totam: Illam passus fuerat Dominus esse absque prophetis mox à reditu Babylonis vsque ad Christum, quo tẽpore regnabant hypocritæ, Scribæ, & Pharisei, homines quærentes suam gloriam, ignorantés iustitiam Dei, tradentes traditiones hominũ, quod permittere, erat mirabiliter percute-re Iudæam in indignatione. *Et in reconciliatone mea misertus sum tui,*) id est, iuxta Paulum, secundum propositum voluntatis meæ, siue in beneplacito voluntatis meæ. Vox autem Hebræa significat vltionem illam misericordiam, clementiam, & voluntatem, qua Deus spontè per se nõ respectu meritorum miseretur, & vult esse beneficus. Hunc gratuitum affectum misericordiæ Septuaginta ferè expresserunt voce *εὐδοκία*, nouæ rei nouum vocabulum fingentes. Vide Hieronymum in comment. super primum caput epistolæ ad Ephe.

Ephef. 1.

Et aperientur porta tua iugiter.) vt omni tempore introitus pateat credentibus ad ecclesiam. *Vt ingrediatur, &c.*) id est, quicquid insignne est apud gentes, hoc adferetur tibi. *Gens enim & regnum, quod nõ seruiert tibi, peribit.*) perditione, quæ impijs parata est. Quicunque enim non agnoscent Ecclesiam, quicunque non discunt captiuare intellectum suum in obsequium fidei, illi peribunt, Hæretici videlicet & Pagani, Scismatici, &c. *Et gentes solitudine vastabuntur.*) Quæ scilicet non seruiert tibi Sioni. Quanquam autem initium huius prophetiæ respiciebat ad nascentem Ecclesiam, paulatim tamen progreditur ad prouectã Ecclesiam. Et omnia, quæ hic dicuntur, post primum Saluatoris aduentum vsque ad finem mundi ex parte expleta, & penitus explenda intelligenda sunt.

Gloria Libani ad te veniet: abies, & buxus, & pinus simul ad ornandum locum sanctificationis meæ, & locum pedum meorum glorificabo. Et venient ad te curui filij eorum, qui humiliauerunt te, & adorabunt vestigia pedum tuorum: omnes, qui detrahebant tibi, & vocabunt te ciuitatem Domini Sion, sancti Israel. Pro eo, quod fuisti de relictã, & odio habita, & non erat, qui per te transiret: ponam te in superbiam seculorum, gaudium in generationem, & generationem.

Gloria Libani, &c.) Libanus mōs est Phœnicis celsis arboribus confitus, de quo dictum est cap. 29. Conuertatur Libanus in Carmel. Et ca. 25. Gloria Libani data est ei. Quid autem in specie significetur per abietem, buxum, & pinum, incertum est. In genere tamen significatur, quod viri magno ingenio præditi, instructiq; sapientia & philosophia, omnium deniq; rerum cognitione ornati, sapientiam suam, & philosophiã, ardoremque pectoris conuertent ad vsum Ecclesiæ. Vir sanctus & eloquentissimus martyr Cyprianus & Hylarius, ait Hieronymus, excelsæ quondam in seculo arbores, ædificauerunt Ecclesiam Dei, quæ per locum sanctificationis significatur.

Et venient ad te, &c.) Sensus est: Quibus Iudæa ante erat cõtempta, illi venient, & proni adorabunt te Sionem. *Pro eo, quod fuisti derelictã,*) id est, bonis præfectis destituta, vt antè dictũ est: Regnabant enim Scribæ, & Pharisei, Annas & Caiaphas, homines mali & auaritiæ dediti, gloriam suã, & non Dei quærentes. *Et odio habita*) id est, exosa regibus exteris. *Et non erat, qui per te transiret.*) Quo significatur contemptus, quod in nullo erat pretio: vel secundum Hiero. non erat, qui tibi præberet auxilium: *Ponam te in superbiam seculorum,*) id est, in magnificentiam siue in gloriam sempiternam, quomodo apud Virgilium. Hinc populum latè Regem, belloque superbum, id est, nobilem & insignem.

Et

Et fuges lac genium: & mamilla regum lactaberis. Et scies quia ego Dominus, saluans te: & redemptor tuus, fortis Iacob. Pro ere afferã aurum, & pro ferro afferam argentum, & pro lignis es, & pro lapidibus ferrum. Et ponam visitationem tuam pacem, & prapósitos tuos iustitiam.

Et fuges lac, &c.) Pro illo, Mamilla regum lactaberis, Septuaginta transtulerunt, Diuitias regum comedes. Sensus est: Quicquid egregium est apud gentes, vertetur in vsum & bonum tuum.

Pro ere afferam aurum, &c.) Per tropum significatur, quod fortitudo, qualis erat Romanorum, item iustitia, tẽperantia, quæ nõ habebant verã laudem apud Deum, posthac habebunt veram laudem ex fide & gratia Christi, erunt posthac veræ virtutes.

Et ponam visitationem tuam, &c.) Id est, eos, qui visitabunt te, id est, præfectos tuos ponã pacem, non erit contentio neq; disidiũ inter visitatores tuos & te, sed erit firmissima pax, & prapósitos tuos efficiam vehementer iustos. Pagninus autem visitationem in malam partem accipit hoc sensu: Ponã præfectos tuos, qui te opprimebant, pacem: Similiter in malam partem accipit prapósitos, intelligens exactores. In qua significatione vocem Hebræam etiam accipit D. Hieronymus cap. 9. huius prophetæ, cum dicitur: Et sceptrum exactoris eius, &c. Et capite 14. Subijcient exactores suos, vbi in Hebræo est eadem vox, quæ hoc loco. Quod autem hîc propositos vertit, verisimile est ipsum secutum Septuaginta, qui transtulerunt episcopos.

Non audietur vltiã in terra iniquitas tua, vastitas, & contritio in terminis tuis, & occupabit salus muros tuos, & portas tuas laudatio. Apo. 2. 2. g. Non erit tibi amplius sol ad lucendum per diem, nec splendor lune illuminabit te, sed erit tibi Dominus in lucem sempiternam, & Deus tuus in gloriã tuã. Non occidet vltiã sol tuus, & luna tua non minuetur: quia Dominus erit tibi in lucẽ sempiternam, & cõplebuntur dies luctus tui. Populus autem tuus, omnes iusti, in perpetuum hereditabunt terram: germen plantationis meæ, opus manus meæ ad glorificandum.

Non audietur vltiã in terra iniquitas, &c.) Istud autem erit, quando absorptum erit in victoria regnum mortis & peccati. Nã inter Christianos iã auditur magna iniquitas, & à die natiuitatis nostrę vsque ad diem mortis, luctus, lachrymæ, & miserie. Respicit ergo propheta statum vitæ futuræ.

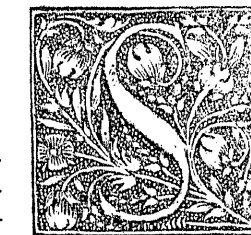
Non erit tibi amplius sol ad lucendũ, &c.) Id est, in altero illo seculo non vteris amplius beneficio solis per diem, neque lunæ per noctem, sed Deus erit tibi omnia, ille te illuminabit, ab illo pendebis, & illo fruëris.

Minimus erit in mille: & paruulus in gentem fortissimam. Ego Dominus: in tempore eius subitõ faciam istud.

Minimus erit in mille.) Hieronymus accipit, vt pertineat ad potestatem, & hoc sit, quod apud Lucã dicitur cap. 19. Tu esto potestatem habes super decem ciuitates. Et in Apoc. cap. 2. Qui vicerit, dabo illi potestatem super gentes. Contra hanc autem expositionem est formula illa loquendi. Minimus in mille. *Et paruulus in gentem, &c.*) Quæ magis ad propagationem pertinere videntur & sobolem, quemadmodum in Genesi dicitur de Abraham, quod futurus sit in gentem magnam. Vnde Pagninus vertit: Parua familia erit in mille, & parua familia in gentem fortem. Secundum quam interpretationem respicit præfens sæculum, & loquitur de propagatione spirituali. Sic sanctus Franciscus minimus quidem fuit in mille, id est, multos propagauit in religione Christiana.

Ego Dominus in tempore) scilicet à me constituto & determinato subitõ faciã istud. Pro, subitõ faciam, Hebræi habent vnicum vocabulum, quod significat facere accelerare.

CAPVT LXI.

Spiritus Domini super me, ed, quod vnixerit me. Ad annunciandum mansuetis misit me, vt mederer contritos corde: & predicarem captiuis indulgentiam, & clausis aperitionem, vt predicarem annũ placabilem Domino, & diem vltionis Deo nostro, vt consolarer omnes lugentes: vt ponerem foritudinem lugentibus Sion, & darem eis coronam pro cinere: oleum gaudij pro luctu: pallium laudis pro spiritu meroris.

Spiritus Domini super me, &c.) Principiũ huius capitis exposuit Saluator apud Lucã capite quarto, cum ait: Hodie impleta est prophetia hæc in auribus vestris, quia ego Christus sum ille, de quo Esaias loquitur. Quod autem dicit: Spiritus Domini super me, intellige iuxta dispositionem nature assumptæ: nam secundum diuinitatem non erat super eum. Per Dominum hoc loco intelligit ipsum patrem.

Ed quod vnixerit me.) Qua autem re Deus pater vnixerit Christũ, docet Petrũ in Actis cap. 20. vbi de Christo loquens ait: Quẽ vnxit Deus spiritu sancto & virtute. Vnctus est ergo plenitudine gratiæ.

Ad annunciandum,) Id est, ad Euangelizandum mansuetis misit me. Mansueti autem secundum scripturam sunt, qui ad prædicationem Euangelij credunt & obediunt verbo Dei, qualescunq; antè fuerint. Contritio verò corde vocat eos, quorũ conscientia tota contrita est, id est, turpitudine peccatorum

catorum vulnerata. Vnde Symmachus & Theodotion verterunt. Ad alliganda vulnera peccatorum. Idem autem est cum illo, quod in Euangelio dicit Saluator: Venit filius hominis querere, quod perierat. Alij verò cōtritos corde accipiunt illos, qui dolent de peccatis suis. In qua significatione ea voce vtuntur scholæ.

Et predicare captiuis scilicet à diabolo. *Indulgentiam* id est, libertatem siue relaxationem à captiuitate. *Et clausis* scilicet in tenebris peccatorum. *Apertionem*. Quod manifestius Symmachus trāstulit: Vincētis solutionem. Clausura autē hęc est consuetudo peccatorum. *Vt predicarem annu placabilem*, &c.) Ad verbum autem est: Annum beneplaciti, siue annum voluntatis. Est autem illa vox in Hebræo, quæ suprà in capite præcedenti, cum dicitur: In reconciliatione mea miseratus sum tui. Annus autem placabilis est, quo Deus pater vult beneplacito suo vti erga homines, id est, quo decreuit misericordiā suam exhibere humano generi: non quia id merebatur humano genus, sed quia libuit illi esse misericordem. *Et diem vltionis* scilicet aduersus principem tenebrarum. Diabolus possidebat humanum genus, & variè abusus est, iam sumet vindictam ab eo, iā princeps huius mundi ei jcietur foras.

Vt ponerem fortitudinem, &c.) Sion autē Palæstina intelligitur: Lugētes verò tales, qualis erat Simeon, & similes in Iudæa, qui deplorabūt statum populi Israelitici, qui expectabant consolationem Israel per Messiam. Nonnulla exemplaria habent fortitudinem: Vt ponerem fortitudinem lugentibus. Nonnulla verò habent consolationem. Sed neutrum est in Hebræo, neq; apud Hieronymum. & ex comment. Haymonis patet redundare, & adiectum esse ab indiligenti scriptore.

ET vocabuntur in ea fortes iustitia, plantatio Domini ad glorificandum. Et edificabunt deserta à seculo, & ruinas antiquas erigent, & instaurabunt ciuitates desertas, & dissipatas in generationem & generationem, & stabunt alieni, & pascunt pecora vestra, & filij peregrinorum agricola, & vinitores vestri erunt. Vos autem sacerdotes Domini vocabimini, ministri Dei nostri dicitur vobis. Fortitudinem gentium comedetis, & in gloria eorum superbiētis.

ET vocabuntur in ea) scilicet Sion Palæstina. Fortes iustitia) id est, eximij in iustitia. Iā quidem regnant Scribæ & Pharisei, sed futurum est, vt excitentur in ea insignes iusti, quos admirabitur mundus, Petrus, Paulus, Iacobus, & ceteri Apostoli, quorum cōtiones erunt admirabiles.

Et edificabunt deserta à seculo, &c.) Adam habuit cognitionem promissionis Dei de semine mulieris, cuius virtute contereretur caput serpentis, hanc tradidit filijs suis,

quam mali neglexerunt, & ita ventum est in magna peccata, idololatriam, neglectum Dei & veræ pietatis. Hęc sunt deserta, quæ edificabuntur, religio scilicet Dei iam diu intermissa, & quasi abolita & studium pietatis. *Et ruinas antiquas erigent*.) Ruina magna erat ignorantia promissionum Dei, & cultus idolorum.

Et stabunt alieni, &c.) Per alienos & filios peregrinorum gentiles intelligit, hoc sensu: Omnia cedent vobis in vestrum vsu. Paulus mittet vobis Titum suum, vel Clementem, vel alium quempiam ex gentibus, qui præsit gregi vestro, qui aratro fidei profcindat terram vestram, & vineam vestram excolat verbo doctrinæ. *Vos autem sacerdotes*, &c.) Vos qui propriè pertinetis ad Sion Palæstinam, de quibus dictum est: Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, &c. id est, vos Apostoli vocabimini sacerdotes Domini, quod exponens Hiero. ait: quales erant filij Dauid. 2. Reg. cap. 8. Sensus ergo est: Vocabimini primi & præcipui in populo Domini. Nam sic accipitur ea vox in loco à Hiero. citato, quod patet ex 1. lib. Paralip. Pro eo enim, quod in lib. Reg. dicitur: Filij Dauid sacerdotes erant, in 1. Paralip. capit. 18. dicitur: Filij Dauid erant primi ad manum Regis. Sic Exod. 19. Eritis mihi in regnum sacerdotale, quo loco sacerdotale pro nobili vsurpatur, hoc sensu: Eritis in regnum celebre & insigne. Vide commen. Caietani super illum locum, & scholium Antonij Fonseca in margine adiectum. *Fortitudinem gentium comedetis*) id est, quicquid est apud gentes insigne, illo vtimini ad gloriam religionis. *Et in gloria eorum superbiētis*.) Non quidem ea superbia, quæ in vitiō est, sed ea, quæ pro potentia & magnificentia ponitur. Vnde & Septuaginta trāstulerunt: Et in diuitijs earum eritis admirabiles, quod Hiero. intelligit de diuitijs spiritualibus, fide, iustitia, continentia, &c.

PRO confusione vestra duplici, & rubore, laudabunt partem eorum. Propter hoc in terra sua duplicia possidebunt, letitia sempiterna erit eis. Quia ego Dominus diligens iudicium, & odio habens rapinam in holocaustum. Et dabo opus eorum in veritate, & fœdus perpetuum feriam eis. Et scietur in gentibus semen eorum, & germen eorum in medio populorum. Omnes, qui viderint eos, cognoscent illos, quia isti sunt semen, cui benedixit Dominus.

PRO confusione vestra duplici, &c.) id est, vehementi, sicut Latini bis ineptum dicunt, pro vehementer inepto. *Laudabunt partem suam*.) Sic legit Hiero. & interpretatur, item Haymo, & vterq; simpliciter accipit, quod præcessit: Pro confusione vestra duplici. Verba autem Hiero. sunt: Pro eo, quod duplicem habetis confusionem, tam super populo Iudæorū, qui à Deo recesserat, quam super

super nationibus quæ idolis seruiebant, videbitis eos conuersos ad timorem Dei, laudare partem suam. Nomine autem partis significat id, quod cōtinget eis per Christum. Sensus est: Iudæi & in primis gentiles per prædicationem Apostolorum ad Christum conuersi, agnoscent magnificè secum agi, vnusquisq; dicet, nullè mihi contigisse insigne aliquod regnum pro parte sortis meæ.

Propter hoc, &c.) Duplicia, id est, maxima quæq; & eximia. Sic cap. 40. Suscipiet de manu Domini duplicia. Et apud Ieremiam 16. Reddam primum duplices. Et cap. 17. Duplici contritione conterere illos. Et apud Zacha. cap. 9. Duplicia reddam tibi, id est, valdè insignia, æterna scilicet præmia. Figuratè etiam accipitur in priori epistol. ad Timotheum: Qui benè præsumt presbyteri, duplici honore digni habeantur, id est, valdè magno honore. Haymo aut simpliciter accipit, hoc sensu: In terra sua, id est, cælesti Ierusalè possidebunt duplicia, & corporis immortalitatem, & beatitudinem animæ.

Quia ego Dominus diligens iudicium.) id est, quod iustum est & rectum. *Et odio habens rapinam*.) etiam si conferatur illa ad holocaustum. Rapina autem generale nomen est, hoc loco ad omne peccatum: Quando Dei voluntate neglecta nostram facimus, rapina est generalis nominis, & hanc odit Deus etiam in ieiunijs & holocaustis.

Et dabo opus eorum, &c.) Istud opponitur hypocriti Phariseorum. Sensus est: Beneficio spiritus quem dabo eis, facient opera sua bona fide, in veritate, & nō in hypocrisis: & fœdus non breui tempore, sed perpetuè duraturum feriam cum eis. Fœdus autem hoc exprimitur apud Ierem. cap. 31. Ecce dies venient, &c. Et apud Paulum in epistola ad Hebræos cap. 8:

Et scietur in gentibus, &c.) Significatur quod Apostoli & alij primitiue ecclesiæ fundatores futuri sint vehementer nobiles, & supra modum vbiq; approbati, ad eū vt qui vitam eorum & mores propè aspexerint, agnoscat eos esse verè Christianos, & semen à Deo electum & benedictum.

GAUDENS gaudebo in Domino, & exultabit anima mea in Deo meo, quia induit me vestimentis salutis, & indumento iustitia circumdedit me, quasi sponsum decoratum corona, et quasi sponsum ornatum monilibus suis. Sicut enim terra profert germen suum, & sicut hortus semen suum germinat, sic Dominus Deus germinabit iustitiam, & laudem coram vniuersis gentibus.

GAUDENS gaudebo, & cat.) Hic mutatio est personæ. Hactenus enim locutus est Christus, nunc verò sermones eius excipit Ecclesia: illa post promissiones has dicit, Gaudens, gaudebo. Est autem conduplicatio Hebraica, quæ facit ad auxesim, hoc sensu:

su: supra modum gaudebo & exultabo in Domino. Hoc gaudium autem & hæc exultatio nō potest exprimi verbis, sed sentiuntur in seipsis qui verè sunt in Christo, & qui spiritu sunt in Ecclesia. Et lætitiæ causam exprimens ait:

Quia induit me vestimentis, &c.) Induere & circumdare apud Hebræos verba sunt copiæ & largitatis. Sensus est: Maxima salute & maxima iustitia donauit me Dominus, & hac iustitia fretus, fit vt audeam exultare etiam imminente morte, facit quidem natura suū affectum, sed spiritus Dei vincit naturales timores.

Quasi sponsum decoratum corona.) Per ornamenta hæc significantur vera charismata spiritus sancti. Diximus autem vocem esse Ecclesiæ, & omnium eorum, qui verè sunt in Ecclesia secundum spiritum: sed iam difficultas est, quomodo Ecclesia dicatur sponsum. Istud mouit Augustinum, vt adhiberet in explicatione huius loci regulam Tychonij de Christo & eius corpore seu Ecclesia: Quod de ijs loquatur scriptura tanquam de vna persona. Vide Augustinum libro tertio, de doctrina Christiana capi. 31. Verum Hieronymum istud nihil mouit, & sponsum & sponsam interpretatur de Ecclesia, cuius verba sunt: Ponit similitudinem duorum in Ecclesia agminum, perfectorum atque incipientium: Perfectos autem sponsi comparat pulchritudini, incipientes verò sponsæ assimilantur ornatui.

Sicut enim terra, &c.) Sensus est: Ea copia, largitate, & benignitate qua terra pluuijs irrigata profert germen suum, &c. Dominus germinabit iustitiam illius nominis, quæ posita est in præstanda lege: & hoc faciet nō coram vna tantum gente Iudaica, sed cunctis gentibus: sic quod gentes quæ antè idololatriæ deditæ erant, iam verè præstabunt legem, non quidem suis viribus sed gratia Dei adiutæ & spiritu Christi.

CAPVT LXII.

PROPTER SION non tacebo, & propter Hierusalē non quiescam, donec egrediatur vt splendor iustus eius: & saluator eius, vt lampas accendatur. Et videbunt gentes in stultitiam tuam: & cuncti Reges incluturum tuum: Et vocabitur tibi nomen nouum, quod os Domini nominauit. Et eris corona gloria in manu Domini, et diadema regni in manu Dei tui.

PROPTER SION non tacebo, & cat.) In præcedenti autem capite introducit Christus loquens vsque ad illa verba, Gaudens gaudebo in Domino. quæ deinde sequuntur vsq; ad fi.

ad finem capitis, ex persona Ecclesiæ dicuntur: nam verò in hoc capite est vox prophetæ exprimentis vehementem suum erga populum Iudaicum affectum. Quod ergo dicit, Non tacebo, Hieronymus accipit non de dicendo populo, aut concionando vel scribendo, sed de precando, & Sion Palestinam intelligit, hoc sensu: Iugiter precabor Dominum, ut tandem aliquando populo huic præstet magnas illas promissiones: clamabo & precibus iungam preces, nec quiescam à precando, donec egrediatur ut splendor iustus eius, id est, Messias Sioni promissus: egrediatur inquam à patre & nascatur in Iudæa, nec tibi concludatur, sed instar lampadis accendatur in toto terrarum orbe, & splendore suo illuminet mundum. Propterea sequitur:

Et videbunt gentes iustum, &c.) Nomen gentium intelligitur omnes illi, qui alieni sunt à Iudaismo. Sic ea voce perpetuò utitur Paulus, & ferè ubiq; prophetæ, ut videlicet opponatur Iudæis. Homines ergo gentiles à vero Dei cultu alieni agnoscent Christum, & hoc est, quod dicit, videbunt iustum tuum, nimirum per fidem. *Et cuncti reges inclytum tuum.*) Alludit ad locum Psalm. 101. Timebunt gentes nomen tuum Domine, & omnes Reges terræ gloriam tuam. Vocè autem Hebræam, quam tibi gloriam vertit, hic transtulit inclytum.

Et vocabitur tibi nomen nouum.) Sensus est: Sion quatenus agnoscerit venientem in propria, accipiet nomen nouum, quod nomen secundum Hieronymum est Ecclesia, quod os Domini nominauit Matthæi 16. cum dicit: Super hanc petram ædificabo Ecclesiā meam. Hieronymum autè sequitur Haymo, item Dionysius & Lyra. Verisimilius tamen est nomen hoc nouum positum esse, non in voce aliqua Grammatica, sed in ipsa re, hoc sensu: Continget tibi longè aliud quiddam, quàm hæcenus contigit, hæcenus fuisti sub lege & timore, præstitisti quæ legis sunt: post hæc autem sub gratia eris, & amore omnia facies. Si cui istud non placet, intelligat nomē nouum, illud quod postea sequitur: Vocaberis voluntas mea in ea.

Et eris corona gloria, &c.) Id est, in te apparebit summa quædam & regia aliqua gloria, & hæc gloria in tuto erit, quia in manu Domini. *Et diadema regni, &c.*) Eundè sensum habet cum priori. Quando autem respicimus ad Hieronymum, Augustinū, Cyprianum, quales Ecclesia multos habuit sæculis prioribus, & adhuc hodiè habet viros Christo in totum deditos, & omnia contemntes, tunc agnoscamus in ea esse coronam gloriæ & diadema regni: Quædo rursus respicimus ad alios multos malos, tunc non apparet in Ecclesia corona gloriæ & diadema regni.

Non vocaberis vltra derelicta, & terra tua non vocabitur amplius desolata. Sed vocaberis voluntas mea in ea, et terra tua inhabitata. Quia complacuit Domino in te, & terra tua inhabitabitur. *Habitabit enim iuuenis cum virgine, & habitabunt in te filij tui. Et gaudebit sponsus super sponsam, & gaudebit super te Deus tuus.*

Non vocaberis vltra derelicta. Scilicet à Deo sed vocaberis voluntas mea in ea. Voluntas hoc loco apud Hebræos est vocabulum affectus, cuius radix significat valdè amare, & vehementer aliquid velle, ut in li. Genes. vbi nos habemus, Amabat puellam valdè, ad verbum est, voluit puellam seu filiam. Est autem familiare Hebræis, ut ex multis vocabulis vnum consient, quemadmodum dictum est cap. 8. huius prophetæ. Huius autem nominis, videlicet, Voluntas mea in ea, etymologiam ipse propheta explicat, dum ait: Quia complacuit Domino in te, id est, quia valdè te amat Dominus, & vehementer tibi afficitur.

Et terra tua inhabitabitur.) Difficile est istud exponere de terra Palestinæ, de qua in Evangelio Saluator: Ecce relinquetur domus vestra deserta. Diuus autem Hieron. terram Palestinam intelligens, hoc modo exponit: Terra tua quæ ante natum Christum deserta erat, & per errores & falsa dogmata Pharisæorum vitiata, iam nato Christo inhabitabitur, id est, ab erroribus & vitijs liberabitur per doctrinam Christi & Apostolorum. Addit deinde Hieronymus: vel sumamus de Ecclesia. Iam facilis est sensus, quia Ecclesia semper inhabitatur.

Habitabit enim iuuenis cum virgine) scilicet maritata. Est autem phrasis Hebræa hoc loco, Latinus verò diceret: Sicut iuuenis habitat cum virgine, ita habitabunt in te filij tui. Quomodo etiam transtulerunt Septuaginta. Pertinet autem istud ad illos, qui verè sunt in Christo, & qui spiritu sunt in Ecclesia, illi iucundissimè agent: & hoc significatur ista similitudine. Est enim iucundum contubernium, cum adolescens ducit adolescentulam.

Et gaudebit, &c.) Id est, Quemadmodum gaudeat sponsus super sponsam, sic gaudebit super te Deus tuus. Iuxta phrasin enim Hebræam ista duo assimulantur.

Super muros tuos Hierusalem constitui custodes: tota die, & tota nocte in perpetuum non tacebunt.

Qui reminiscimini Domini ne taceatis, & ne detis silentium ei, donec stabiliat, & donec ponat Hierusalem laudem in terra. Iuravit Dominus in dextera sua, & in brachio fortitudinis sue. Si dederit triticum tuum vltra cibum inimicis tuis, & si biberint filij alieni vinum tuum, in quo laborasti. Quia qui congregabunt illud, comedent, & laudabunt Dominum, & qui comportant illud, bibent in atrijs sanctis meis.

Gene. 34.

Super

Super muros tuos, &c.) Hæcenus prophete vox fuit, nunc verò intròducitur persona Dei loquentis ad Ierusalem, hoc est, Ecclesiam maximè primitiuam & eam quæ per Apostolos & in Apostolis ædificata est, *Tota die, &c.*) Hier. hæc omnia interpretatur, nec meminit quidem concionum, quas tamen non excludit. Sensus est: Assiduè precabuntur pro bono Ecclesiæ, quod fecerunt Apostoli & eorum successores, & faciunt etiam hodie quicunq; sunt veri pastores Ecclesiæ. Præter hos Hieronymus etiam angelos facit custodes, quod est consentaneum alijs scripturis.

Qui reminiscimini, &c.) Alloquitur doctores & custodes Ecclesiæ, hoc sensu: Vos qui reminiscimini & alios reminisci faciatis Domini, ne taceatis, id est, ne sileat oratio vestra, orate iugiter pro Catholica fide & totius Reipub. Christianæ statu, & ne detis silentium ei, scilicet Domino, sed semper (ut sic dicatur) molesti sitis, opportunè importunè interpellando pro Ecclesia, exemplo mulieris viduæ apud Lucā: Tam diu autem deprecemini Dominum, donec ponat Ierusalem laudem, id est, donec eam celebrem reddat in terra, ut quaqua versum diffusa in omnium ore versetur.

Iuravit Dominus in dextera sua.) id est, per dexteram suam. *Et in brachio*) id est, per brachiū fortitudinis suæ, id est, iuravit per Christū, qui est virtus Dei patris. *Si dederit triticum tuum, &c.*) Est aposiopesis. Intelligitur enim hoc aut simile quid: Quidvis mihi potius eueniat: Non habear à vobis Deus. Et loquitur non de terreno tritico, sed de illo, de quo in psalm. 127. Labores manuum tuarum quia manducabis, beatus es & benè tibi erit. Sensus est: Posthac vos qui estis in Christo, non eritis obnoxij illis iniurijs & inimicis, qui omnia vestra solent deuorare, principibus videlicet tenbrarum: sed sine timore de manu inimicorum vestrorum liberati seruietis Domino in sanctitate & iustitia. Duabus autem istis speciebus tritici & vini per synecdochè significatur quicquid paramus nobis spiritu fidei, siue id pertineat ad iustitiam, siue ad temperantiam, siue ad humilitatem, &c. Illis enim operibus virtutum vescuntur, qui sunt in Christo, & in præsentī & in futuro seculo.

Transite, transite per portas. Præparate viam populo, Planum facite iter, & eligite lapides: & leuate signum ad populos. *Ecce Dominus auditum fecit in extremis terra. Dicite filia Sion, Ecce Saluator tuus venit, ecce merces eius cum eo, & opus eius coram illo. Et vocabunt eos populus sanctus, redempti à Domino, Tu autem vocaberis quasi ciuitas & non derelicta.*

Transite, transite per portas) scilicet Domini, & loquitur ad custodes Ecclesiæ. *Præpa-*

rate viam populo.) id est, omnibus qui cupiunt sese adiungere Ecclesiæ, illis planum facite iter, & eligite lapides, id est, omnia impedimenta tollite de via, ut absque omni scandalo populus Ecclesiæ Saluatoris introeat. Septuaginta autem manifestius istud transtulerunt, dicentes: Projicite de via lapides.

Et leuate signum, &c.) Signum huius loci expositum est capite vndecimo, vbi dicitur: Qui stat in signum populorum. Significat autem vexillum in altum erectum, & in cōmune omnium oculis expositum. Sensus est: Leuate ad populos nationum signum Christi, id est, facite prædicatione vestra ut ubiq; ab omnibus hominibus Christus conspiciantur. Significatur ergo hic beneficium Christi nati, non solum pertinere ad Iudæos, sed etiam ad omnes nationes gentium, quod manifestius declarant sequentia.

Ecce Dominus auditum fecit.) id est, faciet: *In extremis terra.*) quod certè de gentibus dicitur. *Dicite filia Sion.*) Promissus erat Sioni Saluator, illo iam nato propheta hoc significare vult in extremis nationibus terræ. Filia Sion, periphraisis est Ierusalem, quia ex monte Sion quasi nasci videbatur, quemadmodum superius dictum est. Et quamuis istud de terrena Ierusalem aliquo modo intelligi potest, Hieronymus tamen maualt interpretari de Ecclesia, cuius illa typus erat.

Ecce merces eius cum eo.) Sensus est: In promptu ipsi erit reddere unicuique iuxta opera sua: iustis quidem præmia, peccatoribus verò æterna supplicia. *Et opus eius coram illo.*) id est, totus erit in præstādo opere suo, id, propter quod natus est, diligenter præstabit.

Et vocabunt eos, &c.) Ipsi Apostoli (secundum Hieronymum) & Apostolici viri vocabunt eos populum sanctum, vel etiam vulgo homines vocabunt eos populum sanctum. Sensus est, Quicunque siue ex Iudæis, siue ex gentibus ad vexillum seu signum eleuatum conuenerint in eandem fidem, illos reliquum vulgus & populus vocabunt & dicent populum esse sanctum, etiam alieni agnoscent eos sanctos esse, qui adiungent se Christo.

Tu autem vocaberis, &c.) Tu autem Ierusalem filia Sion, Tu o ciuitas Palestinæ, quæ multis seculis quasi perdita fuisti, vocaberis ciuitas quasi ita: verum in paucis, quia reliquæ tantum in te saluæ fient, ceteri autem excecabuntur. Si autem intelligamus istud de Ecclesia, tunc facilis est sensus, quia illa verè quæ sita est per Christum.

CAPVT LXIII.

Vis est iste, qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra? Iste formosus in stola sua, gradens in multitudine fortitudinis sua, Ego qui loquor iustitiam, & propugnator sum ad saluandum.

Quis est iste, qui venit, &c. In hoc capite describitur triumphus Christi seu victoria, quam reportauit de hostibus suis, estq; non tam scriptura illius triumphi, quam pictura. Similis autem pictura est in Psalmo: Dixit Dominus Domino meo, Conquassabit capita in terra multorum, De torrente in via bibet, &c. Sensus est: Tam copiosa erit effusio sanguinis inimicorum, vt sanguis effusus efficiat torrentem, de quo quis bibat: & quia tam insigniter triumphabit, propter ea exaltabit caput. Talis res describitur in hoc capite. Potuisset autem propheta paucissimis verbis dixisse: Futurum est quod Christus ille, quem prius dixi indigna multa passurum, aliquando gloriosissime triumphet, sed maluit magnifice & pro dignitate describere: Quis est inquit iste, qui venit de Edom? Edom autem nomen est regionis, in qua Esau regnauit, quam Græci Idumæam vocant, e litera in i mutata. Bosra verò ciuitas est in Moab. Constat autem ex scripturis Idumæos & Moabitas vehementer infestos fuisse Iudæis, & quasi perpetuos hostes. Vnde habemus prophetias contra Idumæos & Moabitas, quibus minatur Dominus vastationem. Iam verò difficultas est, quo modo depingatur hic Christus triumphans venire ex Edom & Bosra, cum Bosra iuxta historiam non sit in Edom sed in Moab: ascendit ergo Christus ex diuersis locis? Propter notam & in scripturis celebratam, atq; in ore populi vulgatam inimicitiam Idumæorum & Moabitarum contra Iudæos, transfeminauit propheta Edom & Bosra, hoc est, figuratè vsus est his nominibus ad designandum vel terrenam Ierusalem, quæ ab initio occidit prophetas, vel mundum qui vsque inimicitias exercuit contra Deum. Simili tropo Apostolus Petrus vltimo capite prioris epistolæ suę vocabulum Babylonis tribuit Romæ, Salutauit inquit vos Ecclesia, quæ est in Babylone collecta: vbi Babylō significationem habet qualitatis, scilicet confusions, qualis erat in proprio nomine Babylonis & in ciuitate illius nominis. Talis tropus est & in Cedar, cū dicitur: Habitauit cum habitantibus Cedar, id est, inter Barbaros. Non quod propria significatio huius vocis notet quosuis Barbaros, sed accipitur sic per transfeminationem rei, siue per metonymiam. Quæ figura etiam frequens est apud profanos authores, vt cū

volunt designare homines virulente linguæ, eos appellent Crocodilos, vel aspides per transfeminationem rei. D. Hieronymus cū exponat Edom & Bosram pro mundo & Ierusalem, non tamen agnoscit vllam figuram sed rationem petit ex ipsarum vocum etymologia. Commentarius autem eius sic habet: Quis est iste qui de terra cruentus ascendit? Edom quippe in linguam nostram & terrenus & cruentus exprimitur: Tinctis vestibus de Bosra? quod vel de Ierusalem accipimus, quæ firmis muris fuit antè circumdata, in qua passus est Dominus: vel de inferno, qui firmis custodijs est munitus. Bosra enim interpretatur firma atq; munita. Huic autem affine est, quod habet Thomas & Lyra, Edom videlicet & Bosram apud Hebræos aliquando esse propria nomina, aliquando verò appellatiua. Quos sequitur Dionysius Carthusianus. An autem ista probabiliter dicantur, examinet studiosus. De Edom & Bosra vide plura in cap. 34. huius prophetæ. Proponit ergo propheta, per interrogationem triumphum Christi, vt in illum oculos intendamus: Dionysius tamen Ariopagita cap. 7. cælestis Hierarchiæ, dicit esse vocem angelorum admirantium ascensum Christi. Sic etiã intellexit Hiero. Triumphauit autem Christus sanguine suo virtute diuinitatis suæ, ite iudicio suo, quia sumpsit partes iudicis & vicit. Pro illo autem, Tinctis vestibus, ad verbum in Hebræo est, rubefactus vestes. *Iste formosus.*) Istud per interrogationem legendum est: Quis est iste formosus in stola, vel veste, vel ornatu, aut habitu? Vox enim Hebræa in genere significat quamuis vestem. Hieronymus autè volens exprimere picturam prophetæ, stolam accipit. *Gradiens in multitudine, & cæte.*) De hoc verbo gradiens dictum est cap. 51. vbi dicitur: Cito veniet gradiens, &c. Est autem eius qui non est contentus venisse ad locum, sed penetrat omnia. Miratur ergo propheta potentiam plus quàm humanam in Christo, in quo relucet diuina potentia. Respondet iam Christus. *Ego qui loquor iustitiam.*) quæris vel quæritis qui sim, qui à terra tinctis seu cruentis vestibus ascendam, ego sum qui loquor iustitiam, id est, qui sententiam dico pro humano genere contra diabolum in æquitate. *Et propugnator &c.*) Videtur Hiero. amasse hoc spectaculum, alioquin ad verbum vertere poterat: Et multus sum ad saluandum. Est tamen vbi vox Hebræa etiam significat prefectos regis, siue viros in aula principis, vt in cap. Hester: proponens singulos de principibus suis, vbi ad verbum est. De multis suis id est, de prioribus aulae. Tale quid respexit hic Hiero. vertendo propugnatorè. Eadem significatio placuit ei cap. 19. propugnatorè mittet ei.

Quare

Quare ergo rubrum est indumentum tuum, & vestimenta tua sicut calcantium in torculari? Torcular calcant solus, & de gentibus non est vir mecum. Calcant eos in furore meo, & conculsit eos in ira mea. Et aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea, & omnia indumenta mea inquinasti. Dies enim visitationis in corde meo, annus retributionis mea venit.

Quare ergo rubrum? &c. Quod hic vertit indumentum, supra stolam transtulit. Sensus autem huius versus non est iste: Quare ergo sic es passus? sic indignè tractatus, & perfusus cruore tuo? Sed iste est sensus: Quare videris fuisse sanguinem aliorum? habitus tuus est talis, qualis est eorum qui calcant vvas, scilicet rubeus colore vva tinctus. *Torcular calcant solus, &c.*) Vos inquit, rectè meminitis torcularis, quia solus calcant torcular. Est agentis non patientis, quasi solus passus sit Christus. Sensus est: Ego solus comparavi mihi hanc victoriam, calcant aduersarios potestates atq; cõtrui. Sic in Threnis Jeremie: Torcular calcant Dominus virgini filiæ Sion. vbi sensus est: Graue supplicium & grauem damnationem comparauit virgini filiæ Sion: Est enim accersentis alicui grande malum. *Et de gentibus non est vir mecum.* Id Hebræo est *ammim*, & proinde vox (gētibus) non opponitur Iudæis, sed complectitur vtrunque populum & totum humanum genus hoc sensu: Nō est quisquam mortalium mecum, sed mihi soli debetur hoc beneficium, solus ego mea solius potestate vicia bolum & illi coniunctos.

Aspersus est sanguis, &c.) Loquitur de sanguine inimicorum, Diaboli videlicet & illi coniunctorum, non quidem quod Diabolus habeat sanguinem, sed nomine sanguinis tropicè victoriam significat. depingit enim propheta Christum humano more cruentum redire domum instar fortis militis, quod facit ad magnitudinem triumphi Christi.

Dies enim visitationis, &c.) Sensus est: Haec tenus passus sum Diabolus & illi confederatos regnare, post hac autem non patiar: redimam iam meos & vindictam sumam de eis, qui mihi & meis sunt contrarij.

Circumspexi, & non erat auxiliator, quæsiui, & non fuit qui adiuuaret. Et saluauit mihi brachium meum, & indignatio mea ipsa auxiliata est mihi. Et conculsit me in furore meo, & inebriauit eos in indignatione mea, & detraxi in terram virtutem eorum.

Circumspexi, & nō erat auxiliator.) Istud non est laborantis & subsidium petentis, sed sensus est: Circumspexi an inter angelos vel homines esset aliquis, qui succurreret orbi perduto, verum nemo erat, omnes patiebantur perire orbem: ego verò hoc aduertens adhibui meū vnus brachium, hoc est, quod dicit: Et saluauit mihi brachium meū, cum

non succurreret quisquam lapsō homini, ego mea solius & beneficio auxiliatus sum ei. *Et indignatio mea ipsa auxiliata est mihi.*) Sicut ira addit homini animos, ita de se humano more loquitur Christus, hoc sensu: Indignitas rei commouit me, vt ego adderē vires meas & liberarem populum meum.

Et conculsit me in furore meo, & detraxi in terram, &c.) id est, quicquid valere poterat contra regnum Christi, siue hoc erat ex Philosophia, siue aliunde. Hęc autè Christi victoria magis intelligebatur tempore Apostolorum, quando tota & integra regna subijciebant se Christo inuitis etiam omnibus qui studebant opprimere Ecclesiam.

Miserationum Domini recordabor, laudem Domini super omnibus quæ reddidit nobis Dominus, & super multitudinem bonorum domini Israel, quæ largitus est eis, secundum indulgentiam suam, & secundum multitudinem misericordiarum suarum, Et dixit: Verumtamen populus meus es filij nō negantes, & factus est eu saluator, in omni tribulatione eorum non est tribulatus, & angelus faciei eius saluauit eos.

Miserationum Domini recordabor, &c.) Hic est finis picturæ triumphalis Christi. Iam verò vox est prophetæ docentis quid pro tantis beneficijs sit faciendum: vt discamus gratias agere Deo, & nunquam obliuiscamur horum operū diuinæ misericordie. Miscere autem videtur vetera beneficia cū nouis. Agnosco inquit in omnibus operibus, quæ contigerunt circa Israel, immensam Dei misericordiam: siue respiciam sæcula Moyfi, siue secula Christi, video misericordias Dei mirabiles. Et exponit deinde propheta sigillatim misericordias, cū subdit: *Et dixit* scilicet, Dominus. *Verumtamen populus &c.*) Sensus est: Quantumcunque à me exaltati, eorū plurimi spreuerunt me, tamè agnosco in Israele populum meum.

Filij non negantes) id est, quantumcunque hætenus ingrati fuerunt, tamen inter illos habeo filios germanos, qui mihi nō mentiuntur. De alijs seu alienis autè dicitur in Psal. Filij alieni mentiti sunt mihi, vbi filij alieni intelliguntur viri generatione quidem Iudæi, sed vita & studio degeneres.

Et in omni tribulatione eorum non est tribulatus.) Hieronymus in hunc locum sic ferè scribit: Vbi nos interpretati sumus, Non est tribulatus, in Hebræo est lo per Aleph aduerbium negantis, & pro non legi potest, & pro ipse, hoc sensu: In omni tribulatione eorum ipse est tribulatus. Addit ergo hic Hieronymus regulam Hebræorum qua offendeatur in cap. 39. enarrans illud: Et Israel non congregabitur. Et quia Hieronymus liberum facit, vt intelligamus negatiuè, vel ali.

aliter, vtrumque sensum proponemus. Si igitur legamus affirmatiue, hoc modo, In omni tribulatione eorum ipse est tribulatus, sensus erit iste: Sic affectus erat Deus populo Israëlitico, vt quicquid mali accideret illi, haberet ac si sibi accidisset. Si verò legamus negatiue, Non est tribulatus, sensus erit iste: Vidit Deus sæpè eos multis miserijs & calamitatibus afflictos, nihil tamè ex hoc commotus est, nec indoluit malis eorū. Iam affectus est Dei irati, sicut prius affectus Dei propitij. Hieronymus tamen etiam in hoc sensu accipit in affectu amantis, quia ad tempus tantum permisit eos affligi, vt sic eos erudiret, & nudatos suo auxilio, cogeret ad rogandum.

Et angelus faciei, &c.) Sensus est: Tanti fecit Deus populum istum, vt daret angelum, qui præcederet castra eius, & de periculo liberaret. Historia autem huius habetur Esdræ. 14. Angelus autem faciei diuinæ dicitur, quia vsque videt etiam hinc in terris faciem Dei.

I*n dilectione sua, & in indulgentia sua ipse redemit eos: & portauit eos, & eleuauit eos cunctis diebus saculi. Ipsi autem ad iracundiam prouocauerunt, & affligerunt spiritum sancti eius, Et conuersus est eis in inimicum, & ipse debellauit eos, Et recordatus est dierum saculi Moysei et populi sui, Vbi est qui eduxit eos de mari cum pastoribus gregis sui? Vbi est qui posuit in medio eius spiritum sancti sui? Qui eduxit ad dexteram Moysen brachio maiestatis sue, qui scidit aquas ante eos: vt facerent sibi nomen sempiternum: qui eduxit eos per abyssos quasi equum in deserto, non impingentem, quasi animal in campo, Descendens spiritus Domini ductor eius fuit, Sic adduxisti populum tuum, vt faceres tibi nomen gloria.*

I*n dilectione) qua scilicet dilexit Israelem, & in misericordia sua redemit eos, & ex Aegypto, & aliàs sæpè. Et portauit eos) quem admodum nutrix infantem leuat & portat.*

Cunctis diebus saculi) id est, ex quo cepit amare, semper amauit & benefecit populo.

Ipsi autem ad iracundiam prouocauerunt) Nō obstante singulari hoc amore & tantis beneficijs, ipsi malis suis factis ad iracundiam prouocauerunt. Et affligerunt spiritum sancti eius) Per sanctum autem Hieronymus Christum intelligit, hoc sensu: affligerunt spiritum Christi. Non tamen est necesse sic intelligere, potest enim etiam intelligi Moyfes, iuxta illud Psalmi: Et vexatus est Moyfes propter eos & exacerbauerunt spiritum eius. In quo Psalmo etiam Aaron scribitur sanctus Domini. Alij verò intelligunt spiritum sanctum, & legunt, affligerunt spiritum sanctum eius.

Et conuersus est eis, &c.) Etiam totum istud pertinet ad Dei misericordiam, quia sequitur, *Et recordatus est dierum Moysei, &c.)* Debelleuit autem eos non semel atque iterum

sed sæpius, vt patet in libris Iudicum. *Et recordatus est dierum, &c.)* id est, ipse Dominus cum debellaret eos, & traderet in manus hostium, recordatus est misericordiae suae, & agnouit eos rursus pro illis, quorum patres habuit pro populo suo, & propterea non est passus totam gentem deleri. Potest & hic esse sensus: Illi quos debellauit, isti nomine collectiuo recordati sunt, vt populus recordatus sit dierum Moysei, quantum scilicet aberat ab illa dignitate, in qua erant filij Israel sub Moyse. *Vbi est qui posuit? &c.)* Ista Hier. facit loquentem Esaiam: Alij verò populū, qui recordatur dierū Moysei, id est, dierum priscorum, vt seruētur eadem persona, hoc sensu: Vbi est illa Domini clementia, qua quondam populū suum cum ducibus Moyse & Aaron deduxit per mare rubrum? vbi est inquam illa pietas Domini, qua olim prosequutus est populum suum, ponens in medio spiritum sancti sui, vel vt alij verunt, spiritum sanctitatis suae? Vel respexit ad septuaginta senes, quos impleuit spiritu sapientiae: Vel ad totum populum, qui tunc regebatur spiritualiter spiritu Dei. Si autē ad septuaginta senes respexit, tūc sanctus intelligitur Moses. Scribitur enim cap. 7. Nu. Auferēs Dominus de spiritu qui erat in Moyses, & dedit Septuaginta viris.

Qui eduxit ad dexteram) id est, prosperè Moysen brachio maiestatis suae, id est, magnifica & potente virtute.

Qui eduxit eos per abyssos, &c.) Sicut equus in deserto, aut aliud iumentum in plano campo non impingit: ita populus ille non impingebat nec in terra, nec in mari: nec mirū quia Dominus ductor eius fuit. Per spiritum autem Hieronymus angelum intelligit, qui ductor fuit populi Israëlitici, sed non est necesse: potest enim intelligi ipse spiritus sanctus.

A*tende de celo, & vide de habitaculo sancto tuo, & folio gloriae tuae. Vbi est zelus tuus, & fortitudo tua, multitudo viscerum tuorum, & miseracionum tuarum? Super me continuerunt se. Tu enim pater noster, & Abraam nesciuit nos, & Israel ignorauit nos. Tu Domine pater noster, & redemptor noster: a saculo nomen tuum, Quare errare nos fecisti Domine de vis tuis? indurasti cor nostrum ne timeremus te? Conuerte propter seruos tuos, tribus hereditatis tuae. Quasi nihilum possederunt populum sanctum tuum, hostes nostri conculcauerunt sanctificationem tuam, Facti sumus quasi in principio, cum nō dominareris nostri, neque inuocaretur nomen tuum super nos.*

A*tende de celo, &c.)* Est oratio. Qui olim habuisti rationem populi tui, prestanti ei tanta beneficia per Moysen, quare hunc iam negligis? attende de celo, id est, vide misericorditer in quibus versamur, & erue nos: *Vbi est zelus tuus?* Ille autem zelus intelli-

intelligitur, de quo Zachar. cap. Zelatus est Dominus Sion & Ierusalem zelo magno, id est, prosequutus est Sion vehementi amore, non patiens eis ab hostibus inferri mala, vnde in consequentibus dicitur: Irascar super gentes, quæ congregatæ sunt aduersus eam in circuitu. *Multitudo viscerum tuorum) id est, Tu amplius non exeris viscera tua erga populum tuum, nō experimur misericordiam tuam.*

Tu enim pater noster, &c.) Non solum in veteris maternis compegisti ossa nostra, sed & spiritum infudisti corporibus nostris: deinde ex omnibus populis nos elegisti, & voluisti peculiariter habere pro filijs tuis. Cū igitur nos dignatus sis hoc nomine, ne quæso obliuiscaris filiorum tuorum: quia Abraham pater noster secundum carnem ignorauit nos, id est, non habet nos amplius pro filijs suis: & idē nō habet pro filijs suis, quia videt nos non nos amari à te, interim quamuis offendimus, tu semper es pater noster, redemptor noster, hactenus redemisti nos non ex Aegypto solum, sed aliàs sæpè: quare ergo nūc deseris populum tuum? *Quare errare nos fecisti de vis tuis) id est, à mandatis tuis & iudicijs tuis? Dicitur autem Deus facere errare & indurare, quos finit in errorem labi, vel ab errore non retrahit, & quorum corda non emollit, nec duritiam auferit, nō verò quod in errorem aliquē inducat, vel duritiam immittat.*

Conuerrere) scilicet ab ira ad misericordiam. Propter seruos tuos) scilicet Abraham, Isaac, & Iacob, quorum vita & conuersatio tibi placuit. Quasi nihilum, &c.) id est, hostes possederunt nos, & quasi nullo loco habuerunt populum tuum. Conculcauerunt sanctificationem) id est, templum sanctum tuum.

Facti sumus quasi in principio) antequam scilicet vocaremur in Abraham, & à gētibus distingueremur. Neque inuocaretur nomen tuum, &c.) De hac phrasi dictum est supra capite quarto huius prophetae, circa illum locum, Abraham nesciuit nos, &c. sciendum præter expositionem in contextu politā, quæ Hiero. est, esse aliā apud sacra scripturæ tractatores magis vulgatam, nimirū hanc: Tu pater noster, Abraham ille ignorat, quæ circa nos sunt, in quo statu sumus, in quibus versamur malis: similiter Israel: propterea ad te confugimus, tibi supplicamus, dicentes: Attende de celo, &c. Ex qua interpretatione discimus causam, cur sanctorum vita sanctorum non fuerint implorata suffragia in veteri testamēto. Legimus quidem per memoriam eorum Deo supplicatum fuisse, vt hoc capite, Couerrere propter seruos tuos, &c. Et Exodi. 32. Recordare Abraham, Isaac, & Iacob seruorum. Item alijs multis locis. Verū in tota scriptura veteri nusquam in-

uenimus eorum à quoquam implorata suffragia: Causa est, quia ab humana conuersatione seiuncti, & in tenebris sedētes nō percipiebant orationes & vota viuentium, quæ nunc percipiunt: vt qui cum Christo regnantes in verbo veluti in speculo clarissimè vniuersa intuentur, ea etiam, quæ aguntur aut eueniunt in hac hominum vita, quantum illis vel ad gaudiū, vel nobis ad auxiliū pertinet. Proinde non solum per eorum memoriā & merita iā Deo supplicamus, sed & eorum imploramus auxilia & suffragia. Quod aut August. in lib. de cura pro mortuis agenda c. 15. ex hac Esaiæ scriptura cōcludat mortuos nescire, quid agant viui, nihil distinguens inter tempus ante & post passū Christum, sed mortuorum nomine complectens etiā Petrum & Paulū, & ceteros post Christum mortuos, hoc sensu intelligit: Nō sciūt naturali vi rationis, aut vītato illo modo, quo homines humana cognoscunt. Qui sensus apertissimè patet, legenti tria sequentia capita apud August. Atque ad hunc vītatum modū respiciunt, qui hodie offenduntur ad sanctorum inuocationem. De hac aut re vide distinct. 45. quarti Sententiarum: Et quæst. 72. in fragmento, quod adijcitur tertriæ parti Summæ Thomæ.

CAPVT LXIIII.

V*tinam dirumperes calos, & descenderes, A facie tua montes defluerent, sicut exustio ignis tabescerent, aqua arderent igni, vt notum fieret nomen tuum inimicis tuis: a facie tua gentes turbarentur, Cum feceris mirabilia non susinebimus. Descendisti, & a facie tua montes defluerunt.*

V*tinam dirumperes calos, &c.)* Secundum Hieronymum est adhuc continua oratio huius & præcedentis capitis. Considerans autem populus vel Esaias magnificas illas Dei promissiones in Messia, orat & vehementer cupit iam nasci Messiam, & beneficia olim promissa citissimè præstari: vti nā ait, dirumperes calos, & descenderes, id est, nacereris.

A facie tua montes defluerent.) Montes quidem naturalis significationis non defluerunt à facie Christi nati, sed alij montes improprij nominis, idē hic tropus subest: Figuratè enim significantur regna superba & elata, & quicquid habet fastum, siue in doctrina, siue in potētia: & breuiter, quicquid extollit se aduersus scientiā Dei. Sensus igitur est: Si tu nacereris o Messia, a facie tua, id est, præsentia tua montes defluerent, id est, superbi philosophi, sapientes huius sæ-

culi, tyranni & ceteri, illi crederent tibi nascenti. Significatur itaque mirabilis Christi potentia in possidendis, afficiendis, transmutandis hominum animis: sed ita significatur, vt alludatur interim ad rem aliquando factam, ad antiqua illa spectacula in monte Sina exhibita: vbi ostendere volens eximiam potentiam suam, adhibuit Deus tonitrua, fulgura, nubem, fumum, quemadmodum videre est in Exodo cap. 19. Dicit ergo propheta, si tu descenderes, tale aliquid fieret spiritualiter & inuisibiliter in animis hominum, quale olim contigit corporaliter in monte Sina: quando propter fulgura, tonitrua, & densissimam pluuiam, & fumum, totus mons videbatur desuere & liquefcere. Felices autem sunt, & terq; quaterq; beati, qui sentiunt in se hanc Christi potentiam, qui induti virtute ex alto facile compescunt iram, inuidiam, superbiam, concupiscentiam, &c. Qui vero adhuc moleste luctantur cum istis malis, vel qui sequuntur adhuc cupiditates suas, illis necdum fluxerunt motes, illi necdum sunt ita felices & beati: quare assidue & ex animo rogare debent, vt occultam hanc Dei potentiam in scripturis promissam in se experiantur.

Ex quo in-
notescat
Dei potentia.

Aqua arderent igni.) Est perpetua metaphorā, aut si maus, allegoria. Sensus est: Frigida peccata, & in religione & pietate languida arderent calore ignis spiritualis: quibus solet esse nausea legere scripturas, gauderent lectione scripturarum, quibus solet molesta esse narratio de virtutibus & vitijs, libenter audirent talia, & imitarentur atque vehementer inflammarentur.

Vt notum fieret nomen tuum, &c.) Quemadmodum tunc illo spectaculo in monte Sina exhibitō valde innotuit apud omnes, qui audierunt, virtus, & potentia Dei. (Nullus enim Iupiter tale quid vnquam prestare valuit) ita tenato notum fiet nomen tuum inimicis tuis. Inimici autem Christi sunt, qui seruiunt vitijs quibuscunque: tales admirabuntur potētiam Christi regnantis in membris suis: admirabuntur Paulos, Anthonios, Augustinos, veram sanctimoniam & pietatem illorum hominum suspicient. *A facie tua gentes turbabuntur*) siue recte & cum laude, siue cum vitio: Herodes enim turbatus est, sed cum vitio & magno suo malo: multi vero recte turbati sunt, cum virtute & magno suo bono, agnoscentes se esse filios irae. Gentes hoc loco quidam accipiunt, vt opponantur Iudaeis: alij vero magis placet, vt sit generale nomen complectens omnes homines.

Cum feceris mirabilia, &c.) Sensus est: Cum veneris in propria, & patraueris illa mirabilia, quae scripta sunt in Euangelio, non sustinebimus, id est, non erimus pares, id est,

maiora erunt, quam vt possimus ferre: non reddemur illis meliores, sed peiores. Diuus autem Hieronymus enarrans illud in praecedenti capite: Quare errare nos fecisti de vijs tuis? sic habet: Epistola, quā scribit Paulus ad Corinthios, cum ad vni⁹ ciuitatis populum scribatur, pro varietate habitantium, id est, sanctorum & peccatorum nunc laudat eos, nunc corripit: ita praesens quoq; caput, quod omne ex populi deprecantis oratione contextitur, vel iustorum intelligamus esse, vel peccatorum: & nunc laudare Dominum, nunc mouere Domino quaestionem, & culpam suam referre in Deum. Huius ergo regulā, quae est secunda inter septem regulas Tichonij, de quibus Augustinus instituit. 3. de doctrina Christiana, oportet & hic meminisse, quia secundum Hieronymum perpetua oratio est huius & praecedentis capitis, & principij huius capitis proprium est piorum. Ista vero, cum feceris mirabilia, ex persona dicitur impiorum. Pulchre autem quasi exauditi essent, qui supra fuerant precati, vt inam dirumperes caelos, & cetera, iam inferunt: *Descendisti*) id est, verbum caro factum es, & habitasti in nobis, & ideò montes à facie tua defluerunt, montes, inquam illius nominis, de quibus supra dictum est.

A saculo non audierunt, neq; auribus perceperunt. Oculus non vidit Deus absq; te, quae praeparasti expectantibus te. Occurristi latanti, & faciem iustitiam, in vjs tuis recordabuntur tui. Ecce tu iratus es, & peccauimus, in ipsis fuimus semper, & saluabimur. Et facti sumus, vt immundi omnes nos, & quasi pannus menstruata vniuersa iustitia nostra. Et cecidimus quasi folium vniuersi, & iniquitates nostra quasi ventus abstulerunt nos.

A saculo non audierunt, &c.) Illud (audierunt) pendè impersonaliter ponitur: Nō audierunt, id est, non est auditum à saeculis, id est, ex quo Adam natus est, nemo vnquam audiuit neq; vidit absque te Deus, quae praeparasti expectantibus te, id est, nō abijciētib; fidem. Erant enim inter Iudaeos, qui victi longa mora Saluatoris, desierāt credere, illi non erant expectantes. Alij vero, vt propheta, & pij quiq;, quantumuis grauiā paterentur, dura & molesta: expectabant tamen & manebāt in fide Christi venturi: De illis autem hic sermo est, & illi horum similes per Christum accipiunt talia charismata spiritus, quae nemo vnquam possit suspicari, & nemo illa scit, nisi qui spiritu docente percipit, & hoc intelligitur ex eo, quod dicit: Absque te Deus. Sic enim interpretatur Paulus in priorī epistola ad Corinthios, capite secundo, vt intelligamus hanc pertinere non tantum ad vitam aeternā, quae verè non cadit in sensum humanum: sed etiam ad illa dona, quae in praesenti hoc saeculo per spiritum

tum sanctum Christus suis largitur.

Occurristi latanti, &c.) Beneficium est Christi non tam nati iam, quam regnantis in membris suis. Fideles enim quorum mentes inhabitat spiritus sanctus, illi sunt, qui hic laetantur, illi laeti faciunt iustitiam sine tædio & nausea, non timore, sed amore: istis laetantibus occurrit Christus, id est, promouet conatus eorum & studia.

Ecce tu iratus es.) Dum magna haec & à saeculis inaudita praestas fidelibus & populis, nos interea Iudaei sentimus te iratum nobis. Secundum Hieronymum autem est hic ordo praeposterus: non quia tu iratus es, inquit, nos peccauimus, sed quia nos peccauimus, tu iratus es. Verum non est id necesse, potest enim seruari ordo, qui est in Esaia, hoc sensu: Tu iratus es nobis propter scelera nostra, & quia iratus es, subtrahis nobis misericordiae tuae auxilia & praesidia: nos peccauimus, id est, prolapsi sumus in grauiora peccata: Vt peccata, de quibus loquuntur, intelligantur esse peccata praecedentium peccatorum.

Et quasi pannus menstruata, &c.) id est, quicquid videmur habere iustitiae, recte panno menstruatae mulieris, quo nihil immundius, comparatur: opera nostra, etiā illa, quae bona apparent, omnia polluta sunt. Diuus autem Hieronymus in hunc locum sic scribit: Considerandum hic, quod iustitia, quae in lege est, ad comparationem Euangelicae puritatis, immunditia nominetur. Et confirmat istud varijs scripturarum testimonijs, & sic deinde concludit: Si quis igitur post Euangelium Christi & aduentum filij Dei, paedagogiae legis obseruat caeremonias, audiat populum cōfitementem, quod omnis illa iustitia panno sordidissimo comparetur. Ex quo diui Hieronymi commentario, duo discimus. Alterum, nequaquam de Christianorum iustitia sermonem hic esse: Alterum, ex persona populi, non Esaiae, haec dici, siue (quod eodem recidit) Esaiaem haec dicere in persona populi: quod tacente etiam Hieronymo ipsius prophetae verba planè loquuntur. Nam illa: Ecce tu iratus es, certū est ad impios pertinere: non enim Esaiae iratus erat Dominus. Ergo sequentia, facti sumus vt immundi, &c. cum in eadem persona dicantur, minimè Esaiaem & bonos, si qui alij in illo populo erant, comprehendunt. Imò & illa, quae proximè sequuntur in eodem orationis corpore, Et cecidimus quasi foliū vniuersi, planè indicant ab illo, Ecce tu iratus es, omnia in persona grauius peccantiū dici. Sensus enim est: Instar foliorum de arboribus cadentium, quae ventus arefacta dispergit, defluximus per iniquitates nostras, & à facie tua flatu diabolico longè dispersi sumus. Haec quam non competant in

Esaiaem, nullus non videt: Quis enim audeat dicere, quod iniquitates prophetae, perinde vt ventus quidam, separassent eum à Deo, quod cum sanctissimus esset, non inuocaret nomen Domini? Haec ergo respiciunt populum Iudaicum impium: quare nihil agit Lutherus, ex hac scriptura statuere volens omne opus hominis etiam Christiani etiā iusti esse peccatum.

Non est, qui inuocet nomen tuum, qui cōsurgat, & teneat te. Abscondisti faciem tuam à nobis, & allissi nos in manu iniquitatis nostrae. Et nunc Domine pater noster es tu, nos verò lucum, & fictor noster es tu, & opera manuum tuarū omnes nos. Ne irascaris Domine satis, & ne vltiā memineris iniquitatis nostrae: Ecce respice, populus tuus omnes nos.

Non est, qui cōsurgat) scilicet de ruina iniquitatum suarum, & apprehendat seu teneat te per studium bonae vitae. *Abscondisti faciem tuam à nobis*) id est, non das amplius vllam significationem misericordiae aut benevolentiae tuae erga nos. *Allissi nos in manu*) scilicet propter peccata nostra, quae exercebamus, in quibus etiam adhuc sumus, nosque strictos tenent. *Et nunc Domine, &c.*) Docet quomodo debeant orare. Fatemur Domine, quod peccatis nostris iram tuam prouocauimus, non tamen desperare volumus, quia pater noster es tu, fictor, & plasmator formasti & possidisti nos: & quia formasti, scis fragilitatem nostram, lutū enim sumus & puluis: precamur ergo, ne irascaris satis, id est, ne pergas valde irasci, sed magis respicias populum, qui aliquādo tuus appellatus est, licet iam deseras nos, fuimus tamen aliquando populus tuus.

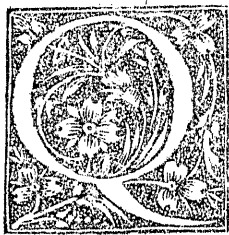
Ciuitas sancti tui facta est deserta, Sion deserta facta est, Ierusalem desolata est, domus sanctificationis nostrae, & gloria nostra, vbi laudauerunt te patres nostri, facta est in exultationem ignis, & omnia desiderabilia nostra versa sunt in ruitas. Nunquid super his continebis te Domine, tacebis & affliges nos vehementer?

Ciuitas sancti tui, &c.) Secundum Hieronymum propheta hic respicit ad captiuitatem, quae fuit sub Tito & Vespasiano. Alij vero haec Assyriorum & Babyloniorum temporibus putant esse completa. Ciuitas sancti tui, id est, sanctuarij tui. Alij autem verunt: ciuitas sanctitatis tuae, id est, ciuitas tua sancta, & cultui tuo dedicata. Est ergo periphraſis Ierusalem: vnde per interpretationem additur: Sion deserta facta est, Ierusalem desolata est, quae omnia idem significant.

Domus sanctificationis nostrae, &c.) id est, templum incendio vastante deletum est, ita, vt nequaquam in eo offerantur victimae, non pascha celebretur, nec quicquam aliorum fiat, quae tu fieri praecipisti: sed omnia desiderabilia nostra facta sunt in ruinā. Et hinc patet,

patet, non de Christianorū, sed Iudaici populi iustitia in præcedentibus sermonē fuisse, atque pro eo tempore, quo in captiuitate positus fuit, nec templum accedere, nec secundum statuta legis Mosaicæ sacrificia potuit offerre: quo factum erat, ut cum pristinis uti purificationibus minimè licuerit, totum immundum se putaret. Propter quod & in persona populi huius dixit propheta, facti sumus ut immundi omnes, &c. nec voluit hanc querelā pro quouis tempore cunctis Iudæis accommodatā esse, ac multō minus Christianis. Exactam huius rei disputationem, videlicet, an omne opus hominis etiam iusti peccatum sit, vide Roff. contra assertionem Lutheri, art. 31. Cū igitur hæc ita sese habeant, nunquid super his continebis viscera tua Domine, ut non impēdas populo tuo misericordiam tuam?

CAPVT LXV.

Quæserunt me, qui antè non interrogabant: inuenerunt, qui non quæserunt me. Dixit: Ecce ego, ecce ego ad gentem, quæ nesciebat me, & quæ non innocabat nomen meum. Expandi manus meas tota die ad populum incredulum, qui graditur in via non bona post cogitationes suas.

Quæserunt me, &c.) Ad orationem populi querimonijs mixtam respondet Deus vel Saluator, in tantum non sum rigidus & crudelis, nec repello filios pœnitentes, ut etiam alienos, ut gentes, quæ hæctenus deditæ fuerunt idolis ac vitijs, seruari velim. Quæserunt enim me, id est, quærēt, qui antè non interrogabant. Sensus est: Futurum est, ut gentes, quæ iam nihil de me cogitant, me quærant: & quæ iam nō quærunt me, inueniant, id est, per fidem agnoscent & recipient inuitatæ prædicatione Apostolorum, & tractatæ à patre meo cælesti.

Ecce ego, &c.) Est generalis nationis gens. Sensus est: Conuertar ad gentes, & relinquatur vobis Iudæis domus vestra deserta. Quod autem ad lectionem attinet, illa verba, Quæ nesciebat me, nō sunt in Hebræo, neque apud Septuaginta, neque in textu Hieronymi, neque in cōmentarijs eius, neque apud Lyram aut Haymonem, & in magnis biblijs Colonæi obelo prænotantur.

Expandi manus meas, &c.) Principium capit pertinet ad gentes, & continet earum vocationem: ab ijs iam transit ad Iudæos, quos propter peccata dicit reiiciendos: quæ transitum significare volens Apostolus Paulus in epistola ad Romanos, post verba hæc ex propheta citata, sic scribit: ad Israel autem

Rom. 10.

dicit, quasi dicat: Conuerso autem sermone à gentibus ad Israellem siue contra Israellem, dicit Esaias: Tota die expandi manus meas, &c. Est gestientis recipere in sinum, hoc sensu: Præbui me illis totum, cupiui illos redire ad me, & instar matris filios obuijs vlnis amplecti. Quidam autem hæc accipiunt, ut sint verba Christi iam exhibiti, hoc sensu: Ab initio, quo veni in carnē, expandi manus meas ad Iudæos, id est, summa benevolentia & desiderio eos ad salutē inuitaui. Alij verò accipiūt, ut sint verba Dei respicientis ad totum tempus antè actū, hoc sensu: Ab initio, quo cœpi eos vocare, & deduxi eos in Aegyptū, expandi manus meas, id est, cumulaui eos semper nouis beneficijs. Atque ita hæc prophetia paulatim impleta est, & finis fuit in Messia. Quod autem dicit: Tota die, idem valet ac si dicat, toto tempore. Vocem autem Hebræam, quæ Hieronymus hic vertit incredulū, alibi vertit contumacem.

Qui graditur in via non bona, &c.) Id est, qui neglecta lege suas sequitur affectiones & animi voluptates.

Populus, qui ad iracundiam prouocat me, ante faciem meam semper, qui immolant in hortis, & sacrificant super lateres, qui habitant in sepulchris, & in delubris idolorum dormiunt, qui comedunt carnem suillam, & ius profanum in vasis eorum, qui dicunt, recede à me, non appropinques mihi: quia immundus es. Isti fumus erunt in furore meo ignis ardens tota die. Ecce scriptum est coram me, Nō tacebo, sed reddam & retribuam in sinum eorum iniquitates vestras, & iniquitates patrum vestrorum simul, dicit Dominus, qui sacrificauerunt super montes & super colles exprobrauerunt mihi, & remetiar opus eorum primum in sinu eorum.

Populus, qui ad iracundiam prouocat me) scilicet peccatis suis, quæ facit in conspectu meo, & quidem iugiter. **Qui immolat in hortis.)** Ista non videntur competere in Iudæos tempore Christi: nam eo tempore non fuerunt dediti idololatriæ. Respicit ergo antiqua peccata & antiquas historias, quæ describuntur in libris Regum & Paralip. **Qui habitant)** id est, resident in sepulchris, & in idolorum delubris dormiunt. Istud pendet ex historia, ut refert Hieronymus: In locis huiusmodi stratis hostiarum pellibus incubare soliti erāt, ut somnijs futura cognoscerent: nec hoc erant malorum sine contenti, sed porcorum quoque carnibus contra legem vescabantur.

Et ius profanum) id est, sacrilegum. Loquitur autem de iure carniū suillarum, quod etiam in alterum diem reseruatū aut idē deuorabant. Videtur esse synecdoche, hoc sensu: Omittunt totam legem præscriptam, & sequuntur mores ethnicos. **Qui dicunt)** scilicet illi, qui nō simili ducitur errore, qualise-

lis erat, qui credebatur, tali dicebant, recede à me: illum putabant immundum, cōtactum quæ eius fugiebant.

Isti fumus erunt, &c.) Sensus est: Tales ardebunt, hic in concupiscentijs suis, & postea in gehenna perpetuò: ibi fumus tormetorum eorum ascendet tota die, id est, in sæcula sæculorum.

Ecce scriptum est coram me.) Hebraica phrasus est, nos autem diceremus hoc modo: Nō ero immemor eorum, quæ fecistis, non excident mihi. Similis phrasus est apud Ieremiam cap. 27. Peccatum Iudæ scriptum est stylo ferro, id est, nūquam ibit in obliuionem, nunquam delebitur, aut excidet è memoria.

Retribuam in sinum eorum.) Hic quæri solet, quomodo iustè alterius peccata in alijs vindicentur. Ad hanc quætionem respondet Hieronymus, item Augustinus libro sexto, quæst. 8. super Iosue, ubi sic scribit: Visibiles afflictiones hominum, quoniā his, quibus ingeruntur, & obesse & prodesse possunt, nouit Dominus in occulto prouidentia suæ, quomodo iustè, quibusque dispenset, etiam cū aliorum peccata in alijs videtur vlcisci. Pœnas verò, quæ non nisi nocent, & prodesse non possunt, nullus Deo iudice pro alterius peccatis luit: qualis pœna est cæcitas mentis, desertio Dei, ignis gehennæ. Sed videndum est, an loquatur Esaias de hac inuisibili pœna, & significare velit populum Iudæorum partim propter peccata parentum reiiciendum. Diuus Hieronymus super hoc caput, & apertius super caput decimum octauum Ezechielis respondet, peccata parentum puniri in filijs imitantibus, id est, qui existunt æmulatores paternorum scelerum. Verum hoc ut videtur, non est punire parentum peccata in filijs, sed magis ipsorum filiorū peccata. Res autem hæc pertinet ad distin. 31. secundi libri Sententiarum. Quod verò ad lectionem attinet, hoc modo legendum est: Ecce scriptum est coram me, non tacebo, sed reddam & retribuam in sinu eorum. Hic est integer versus, & est sextus huius capituli apud Hebræos. Sequitur iam alius versus:

Iniquitates vestras, & iniquitates patrum vestrorum simul) scilicet reddam. Respicit autem ad Iudæos tempore Christi, dum dicit: Iniquitates vestras. Patres intelligit, qui erant ante captiuitatem Babylonicam, nam post captiuitatem Babylonicam vsque ad Christum, non ita viguit idololatria in illo populo. Illud (primum) cū dicitur, opus eorum primum, potest esse aduerbium, ut sit sensus: Iniquitates vestras, & pariter iniquitates patrum vestrorum, qui sacrificauerunt super montes & colles, reddam in sinum vestrum: verum primum remetiar in

sinu ipsorum: exprobrauerunt mihi transferendo cultum meum ad idola, hoc ipsorum opus remetiar primum in sinu ipsorum, id est, extendam pœnam, & effundam eam in sinum ipsorum secundum mensuram iniquitatis huius. Potest etiam (primum) esse nomen, quomodo accipiunt Lyra & Dionysius, ut sensus sit: Opus eorum primum, id est, primò commissum, etiam hoc vlciscar. Prioris versus sensus est iste: Ecce scriptum est coram me, scilicet opus eorum, non tacebo, id est, non dissimulabo, nec patiar inultum, sed reddam in sinum eorum, id est, vlciscar.

Hæc dicit Dominus. Quomodo si inueniatur granum in botro, & dicatur, ne disspes illud, quoniam benedictio est. Sic faciam propter seruos meos, ut non disperdam totum. Et educam de Iacob semen, & de Iuda possidentem montes sanctos meos. Et hereditabunt eam electi mei, & serui mei habitabunt ibi, & erunt campestria in caulis gregum, & vallis Achor in cubile armentorum populo meo, qui requisierunt me.

Hæc dicit Dominus, &c.) Post minas addit consolationē, sed valdè exilē, ut meritò terreatur Iudæi hæc legētes. Abijciet quidem vos Deus, non tamen omnes omninò, seruabit enim quosdā, sed admodum paucos, quam paucitatem declarat similitudo adhibita. Quomodo ait, si quis tēpore maximæ siccitatis, aut perpetuæ pluuiæ in botro aliquo, vel vua totius vitis, quæ corrupta est, casu granum vnum reperiat illęssum, & dicat alteri, ne tangas illud, sed dimitte, ut crescat, quoniam benedictio Dei est, id est, donum Dei est, quod in tanta acinorum copia solum hoc euaserit siccitatem: Sic de Iudæorum innumerabili multitudine paucos tantum referuabo, & hoc propter seruos meos, videlicet Abraham, Isaac, & Iacob, quibus promisi, quod non totum Israel reijcerem.

Et educam de Iacob semen.) Exponit similitudinem de grano & botro mox positā. Sensus est: De Israele assumā paruas reliquias, in quibus præstabo promissiones meas. Est idem cum illo, quod ex hoc propheta in Epistola ad Romanos citat Apostolus, cū ait: Si fuerit numerus filiorum Israel tanquam arena maris, reliquię saluæ sient. Et rursus cum illo, quod scribitur primo capite huius propheta: Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, &c.

Et de Iuda, &c.) Id est, de Iudaico populo educam vnum aut alterum, id est, paucissimos, qui possidebunt montes sanctos meos. Ciuitas autem Ierusalem sita erat in pede montis Sion, & imminebat ciuitati alius mons, ad illos respiciens hoc loco alludit propheta, cū aliud intelligit. Sicut Ierusalem Iudaica habebat suos montes: ita cælestis ci-

stis ciuitas Ecclesia Christi habet suos montes. Possidentem ergo mōtes sanctos meos, qui pertinent ad cælestem Ierusalem. Iam ex montibus debemus accipere ipsam Ierusalem.

Et hæreditabunt eam, & cæ.) Videbatur requirere consequentia, vt diceret, & hæreditabunt eos, scilicet montes: iam verò dicit, Eam, quod mirum est. Non enim præcessit nomen aliquod fœminini generis, ad quod referri potest. Similis difficultas est in psalmo: Fundamenta eius in montibus sanctis. Cuius eius? non præcessit antecedens aliquod. Sed sciendum prophetam loqui de ciuitate Dei, siue de Ecclesia Christi tanquam de re aliqua nota. Hæreditabunt ergo eam, id est, istam Ierusalem notam, istam ciuitatem Dei sanctam & cælestē, quæ est mater omnium nostrorum, quæ semper est in oculis filiorum Dei, illam hæreditabunt electi mei, & serui mei habitabunt ibi siue respiciat Ecclesiam triumphantem, siue militantem, siue vtranque.

Et erunt campestris, & c.) Hic est amplissima cōsolatio, sed pertinet ad eos, qui verè sunt in Christo, non Iudæos tantum, sed & gentiles, & ad omnes denique, qui requirunt Deum, & venientem in propria recipiunt. Miscet autem ea, quæ contingunt Christianis in hac vita, cum ijs, quæ cōtingunt in futuro sæculo, vt sciamus vnam & perpetuam esse vitā Christianorū à prima hora baptismi vsque in æternitatem.

Gregibus ergo eo tēpore contingent caulæ in medijs campestribus, non cogētur procul petere vnde pascantur. Est tropus, non enim debodus est cura Deo.

Consolatio
populi Dei

Nos ergo sumus greges illi, de quibus loquitur, hoc sensu: Populo meo contingent vberissima pascua in Ecclesia, nihil deerit eis, abundantissimè recipient cōsolationē spiritus: tam felix erit, quam sunt felicia pecora, quæ sunt in pascuis vberimis. Pro cāpestribus in Hebræo est zaron, quam vocem Hieronymus capite trigésimo septimo, reliquit nō versam, dicens: Et factus est zaron in desertum, vbi commentarius eius habet: Zaron omnis iuxta Ioppen Liddamque appellatur regio, in qua latissimi campi fertilesque tenduntur.

Propria significatio est nomen regionis, vnde mirum est, Hieronymum nō hoc modo vertisse: Et erit Zaron in caulas gregum, maximè cum in commentarijs huius loci sic scribat: Omnis regio circa Liddam & Ioppen apta est pascendis gregibus, respiciēs ad illud, quod est proprii loci nomen. Eadem etiam vox habetur capite trigésimo quinto, Gloria Libani data est ei decor Carmeli: Et gloria eius significatio est primi Paralipo. capite vigésimo septimo: Armentis, quæ

pascébatur in Zarōna. Hoc autem loco tropus pro pum habet, & talem, qualis est in tempe, quā loco ferti-vocem profani scriptores vsurpāt pro qui. li & amebufuis locis amœnis. Ita Zaron quoque hoc no. loco tropū habet vberimi loci & valdè fertilis, & sensus est ille, qui in psalmo: Dominus regit me, & nihil mihi deerit, in loco pascuæ ibi me collocavit.

Et vallis Achor in cubile armentorum.) Quod hic dicit cubile, supra caulas extulit: Accubabunt armenta in valle Achor. Prīmò autem omnium semper respiciēda est propria alicuius nominis significatio, deinde recurrendum est ad flexum, qui ex propria significatiōe melius intelligitur. Propria autem huius significatio est Iosue 7. vbi & ratio eius exprimitur. Eo ex nimirum, quod Achan, qui furatus erat de anathemate & spolijs Iericho, turbauerit populum, locus ipse, in quo hoc accidit, Achor, id est,urbationis ac tumultus nomē accepit. Flexus verò eius est Ozæ capit. 2. vbi Deus mirabiliter in media ira recordatur misericordię suæ, & post verba illa: Visitabo super eā di-es Baalim, quæ minas habent, addit: propter hoc ecce ego lactabo eam (sermo est de Ierusalem) & ducam eam in solitudinem (alludit ad exitum de Aegypto) & loquar ad cor eius, id est, consolabor eos vehementer in spiritu, & dabo illi hæctenus neglectæ vinitores in eodem loco, id est, Apostolos & Apostolicos viros. Et vallem Achor ad aperiendam spem, siue ad ostium spei: iuxta illud: Ostium magnum mihi apertum est in Domino. Sicut antè allusit ad solitudinem: ita iam alludit ad vallem Achor, hoc sensu: Vallis Achor ademit illis quondam spem, & ibi turbatus erat Iosua, & omnis exercitus, hanc ipsam vallem vbi hoc contigit, illis dabo ad aperiendam spem, siue pro ianua spei, id est, illa res, quæ antè dabat eis causam desperandi, eadem iam dabit illis magnam spem, & aperiet ostium spei in Domino, & tam læti erunt, quam erant tunc, cum egredierentur de populo barbaro. Ex illo ergo Ozæ loco, iste facilè intelligitur, hoc sensu: Quicquid hæctenus coniunctim fuit cum tumultu & turba, erit in solatium: talis erit Christianismus, quod populus spiritu Christi imbutus in ipsis passionum tumultibus, in medijs tētationibus, in valle Achor, suauiter acquiescet & accubabit, respiciens in Christum auxiliatorem, cuius virtute omnia illa forti animo tolerat & superat, ex quo sumit causam lætitiæ, & gratiarū actionum. Vallis ergo Achor tropus est omnium eorum, quæ nos turbant, siue diabolus sit, siue peccatum, siue caro aut mundus, &c. Expositis autem tropis agendum iam vnicuique est, vt his rebus afficiatur, quia in hoc verè est regnum Dei, quod non est esca & potus:

potus: sed iustitia & gaudium, & pax in spiritu sancto.

Et vos qui dereliquistis Dominum, qui oblitus estis montem sanctū meū, qui ponitis fortunam meam, & libatis super eam, numerabo vos in gladio, & omnes in cade corrueis, pro eo quod vocauis, & nō respondistis: loquutus sum, & non audistis, & faciebatis malū in oculis meis, & quæ nolui elegistis. Propter hoc hæc dicit Dominus Deus: Ecce serui mei comedent, & vos esurietis. Ecce serui mei bibent, et vos sitietis. Ecce serui mei latrabunt, & vos confundemini. Ecce serui mei laudabunt præ exultatione cgrātis, & vos clamabitis præ dolore cordis, & præ contritione spiritus vlu-labitis, & dimittetis nomen vestrum in iuramentum electis meis. Et interficiet te Dominus Deus, & seruos suos vocabit nomine alio.

Et vos qui dereliquistis, & c.) Hæc supra dicta contingent populo meo, quem vocabo ad promissiones hæreditandas: sed vos qui dereliquistis montem sanctum meum: intelligit montem Palæstinæ seu montem Sion, & ex monte Sion ipsam Ierusalem totam, atque Ierusalem cultum veri Dei, qui erat aut esse debebat ibi. Sensus ergo est: Vos qui dereliquistis cultum & religionē veri Dei quæ hæctenus fuit in Ierusalem, & facti estis idololatræ.

Qui ponitis, & c.) Istud ponere tale est, quale Leuitici primo: Ordinavit illa sacerdos super ligna. Et capite sexto, ordinavit super illud holocaustum. Est eadem vox in Hebræo ibi, & hoc loco, quæ licet interdum tribuatur rebus profanis, plerunque tamen est vocabulum cultus. Quicumque ergo ordinatis & extruitis fortunam mensam ad cultum illi exhibendum. Quæ autem fuerit fortuna Iudæorum, non satis constat. Rabbi tamen Moyfis arbitratur vocem Hebræam significare stellam Iouis: Alij verò putant esse in genere Planetam, vnde quidam vertunt: qui ponitis Ioui mensam, alij: Qui ponitis exercitui cæli mensam. Sed nihil est certi, hoc tamen certum est, in genere pertinere ad idola. Hieronymus autem in hunc locum sic scribit: in cunctis vrbibus & maxime in Aegypto & Alexandria idololatriæ vetus consuetudo est, vt vltimo die anni ponant mensam varij generis epulis refertam, & poculum multo mixtum, hoc modo vel præteriti anni, vel futuri fertilitatem aspicientes. Hoc faciebant etiam Israëlitæ omnia simulachrorū portenta venerantes. Vos ergo qui facitis ista, numerabo in gladio, Hieronymus ex parte totum ex gladio omne supplicium intelligit, neque enim omnis populus Israel gladio traditus est, sed pœnis, & cruciatibus, captiuitati, & vltimæ seruituti.

Pro eo quod vocauis.) multipliciter vocauis, & antequam nascērer, & postquam ipse veni, & noluitis audire, Propter hoc hæc dicit

Dominus Deus: *Ecce serui mei comedent*) id est, pleni erunt spiritualibus delictijs, & vos vacui. Sunt autem pulcherrime antitheses, quæ in textu ponuntur, & putant quidam prophetam hic respicere ad regnum cælorum: Alij verò accipiunt ista, vt etiam pertineant ad præsens sæculum. *Et dimittetis nomen vestrum, & ceter.*) Vt pro malorum exemplo vos habeant, & detestentur talia sustinere, & iurentur sic: Si hoc aut illud egi, contingat mihi quod contigit Iudæis, quibus mensa versa est in scandalum, patiar maledictionem, quam ipsi patiuntur. Ieremias autem istud magis propriè dixit, capite vigésimo nono vbi de Achab & Sedechia pseudopropheta loquens, ait: Assumetur ex eis maledictio omni transmigratori Iudæ, quæ est in Babylone, id est, sumetur ex eis formula detestandi ab illis, qui in Babylone sunt Iudæis, vt dicant: ponat te Deus sicut Sedechiam & Achab, quos Rex Babylonis frinxit in igne. Talis forma secundum Hieronymum est in hoc loco:

Et interficiet te Dominus, & cæ.) Interficiet scilicet sub Tito & Vespasiano: & etiam aliter vt non habeas eum scilicet qui dicit, ego sum vita. *Et seruos suos vocabit nomine alio.*) Tēpore Moyli serui Dei vocabantur Iudæi, Israëlitæ, Ephraim, &c. vt patet ex sacris literis: sub Christo verò vocabuntur alio nomine, appellabuntur Christiani, vncti, &c. Sic Hieronymus. Verisimilius tamen est, prophetam respexisse potius ad rem quam ad nomen, vt dictum est capite sexagesimo secundo vt sensus sit: Erunt alij homines, erūt noua creatura.

In quo qui benedictus est super terram, benedictur in Deo, Amen. Et qui iurat in terra iurabit in Deo, Amen. Quia obliuioni tradita sunt angustia priores, et quia abscondit a sunt ab oculis nostris. Ecce enim creo calos novos, & terram nouam, & non erūt in memoria priora. Et non ascendet super cor, sed gaudebitis, & exultabitis vsq; in sempiternum in his quæ ego creo. Quia ecce ego creo Ierusalē exultationem, & populum eius gaudium, & exultabo in Ierusalem, & gaudebo in populo meo, & non audietur in ea vltra vox fletus, & vox clamoris.

In quo qui benedictus est, & cæ.) Illud (in quo) non est in Hebræo, sed addidit Hieronymus de suo explicandi gratia, quia à Christo est tota hæc benedictio. Quicumque ergo benedictus erit in terra, erit benedictus non in Baal, non in Iacob aut Israel, sed in Domino Christo Iesu: erit vnum ouile & vnus pastor, & in illo pastore & nullo alio benedicentur omnes.

Et qui iurat in terra, & cæ.) Sensus est: Ipse iurans quicumque erit inter reſtē iurātes, iurabit in Domino, id est, non iurabit per Iouem aut Mercurium: sed in iuramento adhibebit Christum & nullum aliud nomen falsi

Dei. Quæ sententia quemadmodum & prior (Amen) lignaculo comprobatur.

Quia obliuioni tradita sunt, & cetera. Hic aperte transit ad futurum sæculum. Nomine enim angustia propheta intelligit & complectitur omnia illa, quæ quouis modo nos iam hic premunt, etiam peccata secundum Hieronymum, qui exponens istud sic dicit: Obliuiscuntur pristina mala, non obliuione memoriam, sed bonorum successione, ac si dicat: tanta erit felicitas, qua perfuerunt electi, quod omnia præterita mala pro nihilo ducunt. Pergit deinde Hieronymus. licet possit & hoc dici, quod in cælo nouo & terra noua omnis conuersationis pristina memoria deleatur, ne hoc ipsum pars malorum sit prioris angustia recordari. Quod non acceptatur à doctoribus scolasticis. Et Augustinus li. 10. de ciuitate Dei, cap. 14. ex scriptura Apocalyp. Et libri aperti sunt, &c. docet quod etiam iusti videbunt post resurrectionem facta sua priora & errores præteritos: & quia agit ibi Augustinus dogmatisten, ideo pluris est faciendum quod ibi dicit, quàm quod Hieronymus in commentarijs, in quibus frequenter aliorum refert sententias.

Ecce ego creo celos novos) Nouos intellige secundum qualitates, non secundum substantiam. Non enim penitus abolebuntur cæli, qui nunc sunt: sed commutabuntur in melius. Idem dicendum de terra. Et non erunt in memoria priora.) Huius duplex est expositio. Altera quid est: Vita prior, siue mala priora non erunt in memoria. Altera verò: Cælum prius & terra prior non erunt in memoria: atque hæc videtur propria huius loci, maxime si respiciatur ad locum Esaiæ cap. quadragesimo tertio, Ne memineritis priorum, &c. Sensus est: Cælum & terra, quæ iam admiramini, non erunt semel comparanda cum illis cælis & illa terra, quæ erunt post resurrectionem, & omnia post resurrectionem erunt multo præstantiora. Ad hunc sensum etiam inuitat quod sequitur,

Et non ascendent super cor.) Cui similis locus est apud Ieremiam cap. 3. Arca testamenti non ascendet super cor. Sensus est. Veniet tempus, quando pro Moyse veniet & succedet Christus, & pro lege Euangelium: illo tempore Iudæus qui est in Christo, non tangetur desiderio legis aut Moyse. Sic hoc loco: Non ascendent super cor, id est, non estimabitis illa, non tangemini desiderio priorum, non mirabimini cælum & terram quæ modò sunt, vbi videritis novos illos cælos & nouam terram.

Quia ecce ego creo Ierusalem, &c.) Istud pertinet ad tempus resurrectionis, quo tempore ciuitas Dei Ierusalem, quæ sursum est, non erit aliud, quàm exultatio, & populus eius nihil aliud erit quàm gaudium: Non audietur

in ea ultra vox fletus.) Quo quispiam hic sanctior est, eo vberius flet, videns in quàm maiori corpore habitet, quoties labatur, & quàm sanctorum in iustitia promoueat: proinde ad cælum Ierusalem, ad Ecclesiam triumphantem in cælis hæc referenda sunt. Augustinus de ciuitate Dei lib. 20. cap. 17. tractat similem locum ex Apocalyp. Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, &c. vbi habet sententiam quam iam annotauimus de fletu sanctorum in terra. Cum autem propheta dicit (ultra) non vult significare aliquando ibi fuisse voces fletus, sed considerat hanc quæ in terris est, ad illam cælestem Ierusalem, quæ sursum est, tãquam vnã ciuitatem, & tanquam vnũ corpus, & ita significat quod lucus qui hic est, non erit ibi.

Non erit ibi amplius infans dierum, & senex, qui non impleat dies suos, quoniam puer centum annorum morietur, & peccator centum annorum maledictus erit. Et edificabunt domos & inhabitabunt, & plantabunt vineas, & comedent fructus earum. Non edificabunt, & alius habitabit, non plantabunt, & alius comedet. Secundum enim dies ligni, erunt dies populi mei, & opera manuum eorum inueterabunt.

Non erit ibi amplius infans, &c.) Sensus est: Non erit ibi quisquam numerans multos dies vitæ, & tamen infans, infans inquam sensu. Neque erit ibi senex, qui non impleat dies suos.) Quicumque hic vitam transigunt in ocio, sequentes concupiscentias suas non implent dies suos, etiam si pertingant ad dies Mathusalem: Quia iuxta scripturam ætas senectutis vita immaculata. Eiusmodi ergo infantes & eiusmodi senes non erunt in cælesti Ierusalem. Quoniam puer centum annorum morietur.) id est, homo cetenarius, interim tamen puer sensu morietur, scilicet morte æterna. Et peccator centum annorum.) id est, senex non implens dies suos, maledictus erit.

Et edificabunt domos, &c.) Ista videntur esse præsentis sæculi, & quia iuxta literam multum sancti edificant domos & non inhabitant, ideo oportet agnoscere hic tropum. Sensus est: Quicumque serui Dei edificabunt & plantabunt hic in Christo, illis fruuntur in futuro: Qui dant operam, vt omnia bene succedant in Ecclesia Dei, siue adhibeant preces, siue consilia, siue laborem concionandi, illi edificant domos, quas iugiter inhabitabunt, & plantant vineas, quarum fructum comedent, quia opera eorum sequuntur eos: Sic edificabat & plantabat Apostolus Paulus in priori epist. ad Corinth. capite tertio.

Non edificabunt & alius, &c.) Videtur propheta respexisse ad maledictiones illas, quæ sunt Deut. 28. vbi inter cæteras maledictiones ponuntur & istæ duæ. Sensus est: Seruis meis, id est, istis vocatis gentibus & Iudæis, qui

qui sunt in Christo, non contingent maledictiones illæ Deuter. nõ dico corporales, sed spirituales, quæ pertinent ad bona spiritus. Et eius quod dixerat rationem reddens, ait:

Secundum enim dies ligni, &c.) Secundum Hieron. est periphralis æternitatis, hoc sensu: populus meus erit maximè diuturnæ vitæ, perpetuè & in sempiternum viuet. Respexit autem Propheta ad lignum vitæ, de quo in principio Geneseos, vnde non simpliciter dixit, secundum dies ligni, sed secundum dies illius ligni: additur ei voci in Hebræo notificationis, quod exprimere volentes Septuaginta interpretes verterunt: Secundum dies ligni vitæ. Idem habet translatio Chaldaica.

Et opera manuum &c.) Est hic varia lectio. Lyra enim in commentarijs legit: Opera manuum eorum inueterabunt electis meis. Cuius lectionis meminit & Haymo, & est in textu addito commentarijs Hieronymi, nisi quod pro inueterabunt ibi est veterascent. Alij verò legunt: opera manuum eorum inueterabunt electi mei, id est, facient vetusta, in actiua significatione. Etiam huius lectionis meminit Haymo, & Hieronymus in commentarijs agnoscit: An non tibi videbitur inquit quotidie inueterare opera sua, qui præteritorum oblitus in futura extenditur? Sic Septuaginta iuxta quod eos citat Hieronymus: opera eorum inueterascent facient electi mei. Et vocabulum Hebraicum hoc loco positum, est coniugationis piel, quæ apud eos transitua est. Et ne quempiam remoretur pronomen (eorum) sciendum est Hebræos non distinguere inter pronomina reciproca & nõ reciproca, quemadmodum Latini faciunt. Opera ergo manuum suarum inueterabunt electi mei. Præter duas has, est & tertia lectio, quæ illud, electi mei, iungit cum sequentibus hoc modo: Opera manuum eorum inueterabunt siue inueterascent, id est, perpetua erunt. In qua significatione vox hæc capitur apud Teretium in prologo Hecyræ: Nouas qui exactas feci vt inueterascerent, ne cum scriptura Poeta euanesceret, inueterascerent, id est, vt essent perpetua. In contraria tamen significatione frequenter ea voce vtitur scriptura, vt, cæli sicut vestimentum veterascent, id est, non erunt perpetui, intellige secundum qualitates, quas nunc habent. Deinde legunt, Electi mei non laborabunt frustra, quæ lectio est in magnis biblijs Colinae anno 1541. impressis, & in exemplari pergamenò quod est in bibliotheca nostra, & scriptum est ante annos trecentos: & apud Septuaginta interpretes in exemplaribus Græcis quæ hodie in manibus sunt, quanquam Latina editio à diuo Hieronymo citata aliter habet.

Electi mei non laborabunt frustra, neque generabunt in conturbatione, quia semen benedictorum Domini est, & nepotes eorum cum eis. Eritque, antequam clament, ego exaudiam adhuc illis loquentibus, ego audiam, Lupus & agnus pascentur simul & leo & bos comedent paleas, & serpenti puluis panis eius. Non nocebunt, neque occident in omni monte sancto meo, dicit Dominus.

Electi mei non laborabunt frustra) sed fruuntur aliquando meritis suis, quæ iam hic comparant. Neque generabunt, &c.) Qui secundum carnem generant, in conturbatione generant, etiam si non cogitent perturbationem, quæ est ex cura sobolis educandæ: electi autem mei, qui secundum spiritum generabunt, non in perturbatione sed in pace & gaudio spiritus generabunt: Sic per Euangelium Paulus multos genuit Christo.

Quia semen benedictorum, &c.) id est, electi mei sunt noua creatura, sunt de cælesti Adam: conuenticula eorum non sunt collecta de sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo: & licet adhuc multæ sint quas communes habent cum alijs, & multæ reliquæ terreni Adam, tamen retinent nouam creaturam, & propterea non sunt de mundo. Et nepotes eorum cum eis) id est, nati natorum seu posteritas eorum.

Erit, antequam clament, &c.) Est magna consolatio eorum, qui sunt in Christo. Significatur enim promptissima Dei exauditio, quæ promptus est & paratus omni tempore exaudire preces nostras.

Consolatio eorum qui sunt in Christo.

Lupus & agnus pascentur simul, &c.) Tropistis significatur & exprimitur conditio regni Christi. Sunt figuræ valde iucundæ, & cap. 11. huius prophetæ à nobis expositæ, vbi eadem hæc verba ferè omnia habentur, exceptis his: Et serpenti puluis panis eius) id est, serpens nequæquam aliorum nutrietur interitu, sed terram siue puluerem quasi panem comedet. Similes autem tropi sunt apud Virgilium Ecloga 4. vbi describit aureum sæculum, quod intellexit ex carmine Sybillæ.

CAPVT LXVI.

Hæc dicit Dominus, Cælum sedes mea, terra autem scabellum pedum meorum. Quæ est ista domus quam edificabitis mihi? & quis est iste locus requietionis meæ? Omnia hæc manus mea fecit, & facta sunt vniuersa ista, dicit Dominus. Ad quem autem respiciam, nisi ad pauperculum, & contritum spiritu, & trementem sermones meos?

Hæc dicit Dominus, & cetera.) Redit propheta ad Iudæos, & hoc potissimum agit, vt abdu-

ut abducatur eos à carnali amore templi, & studio legis & religionis Mosaiæ. Respicit enim tempora Christi, hoc sensu: Vos carnaliter Iudæi, qui tanti facitis templum Salomonis, qui dicitis, templum Domini, & residetis in sacrificijs vestris à Moysè vobis prescriptis, audite, hæc dicit Dominus: Cælum sedes mea, terra autem scabellum pedum meorum, id est, cælum & terram ego impleo: Istud enim, & nihil aliud significatur ista hypothesi.

Quæ est ergo domus ista, quam edificabitis mihi? Verba futura apud Hebræos, sicut frequenter dictum est, habent quiddam potentialæ. Quam edificabitis, id est, edificare poteritis, ac si dicat: cum tantus ego sim, ut omnia impleam, cælum & terram, non moror templum Salomonis, aut aliud quodcumque, quod à vobis mihi extrui possit, aut manibus hominum fieri: omne huiusmodi templum minus est maiestate mea, & propterea non delector templo manu factò, quasi templum manu factum per se mihi placeret. Quod autem per se mihi placet, non est templum, sed spiritus pauper & contribulatus, ut homo cognoscat bona fide miseriam suam, in qua natus est, & illa agnita quærat liberari, & hoc est quod dicit:

Ad quem autem respiciam, nisi ad superculum? Ad sensum hoc dixit Hieronymus, ad verbum enim est: Nisi ad pauperem. Qui autem sint pauperes scripturarum, iam sepè dictum est. *Contritum spiritum* Non est illa vox, quæ est ca. 61. Ut mederer contritis corde. Et Psalm. 146. Qui sanat contritos corde. Secundum illas autem Scripturas, fornicatores, adulteri, superbi, & breuiter quicumque in anima grauius vulnerati sunt, & mole peccatorum toti confracti, dicuntur contriti corde. Alia est vox apud Hebræos hoc loco posita, quæ deducitur à radice *נחם* caha, id est, dolere, contristari, infirmari. Contritum ergo spiritu hoc loco, id est, dolentem & humiliantem se propter peccata agnita, & ex animo dolentem: ut non sufficiat quiuis dolor, sed vehemens, qui totum hominem humiliet & conterat. Huius loci vox est psalm. 108. Et compunctum corde mortificare. Compunctum corde, id est, cui ex animo dolet, quod vulneratus est. *Et trementem sermones meos* id est, agnoscentem ex Euangelio prædicato quæcumque dicuntur de malis in se esse & propterea tenentem sermones meos.

Qui immolat bouem, quasi qui interficiat virum. Qui mactat pecus quasi qui excerebret canem. Qui offert oblationem, quasi qui sanguinem suillum offerat. Qui recordatur thuris, quasi qui benedicat idolo. Hac omnia elegerunt in vijs suis, & in abominationibus suis anima eorum delectata est. Vnde & ego eligam illusiones eorum, & qui timebant, adducam eis, quia vocaui, & non erat qui responde-

ret: loquutus sum & non audierunt. Feceruntque malum in oculis meis, & quæ nolui elegerunt.

Qui immolat bouem, &c. Venit iam ad sacrificia Iudæorum. Vos Iudæi residetis in sacrificijs à Moysè vobis prescriptis, audite iudicium meum de sacrificijs vestris: Qui immolat bouem, ita habetur apud me, quasi qui interficiat virum: *Qui mactat pecus* etiam à Moysè prescriptum, ut arietem, *Quasi qui excerebret canem* id est, pari loco habetur apud me, quasi qui occidat & imolet canem, quod animal secundum legem immundum est, & abominabile. *Qui offert oblationem, quasi qui sanguinem suillum offerat* quod lege prohibitum erat. *Qui recordatur thuris* id est, qui thura succendit secundum legem Moysi. *Quasi qui benedicat idolo* Quia hic respicit tempora Christi, per quem abolita est lex: ideo hoc loco non est ea difficultas, quæ primo capite, vbi reijcit sacrificia Iudæorum lege Moysi adhuc habente statum & vigorem suum, quod quo sensu intelligendum sit, ibi dictum est.

Hæc omnia scilicet immolare bouem, mactare arietem, offerre sacrificium, & succendere thura, quæ post legem abolitam ita habeo quasi homicidium: & oblationem canis, & sanguinem suillum, & idololatriam, hæc inquam omnia illi elegerunt in vijs suis: prescripta quidem fuerunt à Moysè, sed non ut perpetuo seruarentur. Quare cum exercebantur ab ipsis iam finem habente lege Moysi, rectè dicitur, elegerunt in vijs suis, quia suam non Dei sequebantur voluntatem offerendo ista.

Vnde & ego eligam illusiones eorum siue dum patiar dominari illis Scribas & Phariseos homines superstitiosos: siue dum per Rom. exercitum faciam totam Gentem excindi, & per totum terrarum orbem dispergi. Quod posterius magis probabile est, quia sequitur:

Et quæ timebant adducam eis excidium videlicet & captiuitatem. Causam autem tantorum malorum subiicit cum ait: *Quia vocaui ego, scilicet Christus, & non erat qui responderet, id est, qui ad prædicationem meam conuerteretur. Vide caput præcedens, vbi eadem habentur, & caput. 50. Vocauit & non erat vir.*

Adite verbum Domini, qui tremis ad verbum eius. Dixerunt fratres vestri odientes vos, & abijcientes, propter nomen meum. Glorificetur Dominus, & videbimus in lætitia vestra, ipsi autem confundentur. Vox populi de ciuitate, vox de templo, vox domini reddentis retributionem inimicis suis. Antequam parturiret, peperit, antequam veniret partus eius peperit masculum.

Adite verbum Domini, &c. Alloquitur Apostolos & ceteros, qui ex Iudæis crediderunt. *Dixerunt fratres vestri* Iudæi ex eadem

dem vobiscum gente generati. *Odientes vos, &c.* Crux Christi Iudæis erat scandalum, ideo reijciebant Christum crucifixum, & Apostolos crucem Christi prædicantes. Verba autem quæ dixerunt, ista sunt.

Glorificetur Dominus id est, proferat ipse Iesus, qui se dicit filium Dei, in apertum gloriâ suam, & videbimus in lætitia vestra, ac si dicant: Vos promittitis vobis magnos triumphos in Christo, videamus eos, ut in lætitia vestra agnoscamus gloriam Christi vestri.

Ipsi autem confundentur Huiusmodi Iudæi talia dicentes confundentur, nec longè abest tempus confusionis, ecce iam sonat vox populi de ciuitate, id est, iam auditur fremitus militaris obtinentis ciuitatem Ierusalém. Nam radix vocis Hebrææ, quam noster interpretatur veritatem, significat fremere militariter. Alij autem hoc modo exponunt: Et in vrbe & in templo, tam sacerdotum & Leuitarum, quam vulgi ignobilis, mulierumque ac puerorum ululatus auditur, loquitur de expugnatione vrbs Ierusalem per Titum & Vespasianum quasi iam præsentem, per quos Dominus reddidit retributionem inimicis suis, id est, Iudæis inimicis crucis Christi.

Antequam parturiret peperit Est mirabilis mixtio, miscet malis bona. Eadem hæc Sion, quæ patietur illa mala iam dicta, afficietur prius magnis beneficijs & bonis, sed tantum in paucis, nimirum in Apostolis & illis coniunctis. Suppositum autem verbi (parturiret) est ciuitas Sion, vel Ierusalem, nullum enim aliud nomen præcessit. Significatur ergo hoc anigmate partus non operosus, sed extemporalis & facilis. Habes autem operosi nixus expressionem verbis Ezech. cap. 37. huius prophetæ: Dies tribulationis, inquit, quia venerunt filij ad partum, & non est virtus pariendi, id est, talis est status noster, qualis est mulieris, quæ meditatur edere foetum, & non potest, id est, versamur in maxima angustia. Aliud verò significatur hoc loco. Antequam parturiret peperit, id est, extemporaliter sine labore peperit masculum. Masculus accipitur indeterminatè, ut patet ex sequentibus. Quod autem significatur his verbis, istud est: Futurum est, ut subito sine longo ministerio plurimi ex impijs efficiantur pij, & coniungantur ecclesie per prædicationem Apostolorum, qui exiuerunt de Sion: futurum est, ut totus terrarum orbis audiat verbum Christi, & renascatur in filios Dei.

Vis audiuisti vnquam tale, & quis vidit huius simile? Nunquid parturiet terra in die vna: aut parietur gens simul, quia parturuit, & peperit Sion filios suos? Nunquid ego qui alios parere facio ipse non pariam? dicit Dominus. Si ego qui generatione cæteris tribuo, sterilis ero, aut doctus Dominus.

Nunquid parturiet terra in die vna? id est, semina, quæ gremio suo suscepit terra, profereat illa subito in auras, intra spacium vnus diei: aut parietur vnica vice tota aliqua gens? quasi dicat: non habet hoc naturalis ordo rebus inditus: quomodo ergo credibile est, quod Sion tam subito pariet filios suos? Ex isto loco patet, quod masculus, quando dicitur, peperit masculum, indeterminatè pro quibuscumque natis accipiatur. Quomodo autem subito pepererit filios, patet ex Actis cum Petro prædicante vno die conuersi sunt tria millia, item altero die quinq; millia, &c. Respondet autem in sequentibus. Dominus, fiet istud non humana, sed mea virtute. *Nunquid ait qui alios parere facio, ipse non pariam?* Hactenus pepererunt homines, libet etiam mihi Deo parere, & libet magnificè parere, ut præ admiratione dicat Sion: Homo & homo natus est in ea.

Actamini cum Ierusalem, & exultate in ea, omnes qui diligitis eam. Gaudete cum ea gaudio, vniuersi qui lugent super eam, ut sugatis & repleamini ab vberibus consolationis eius, ut mulgeatis, & delitijs affluatis ab omnimoda gloria eius. Quia hæc dicit dominus. Ecce ego declinabo super eam, quasi fluiuium pacis, & quasi torrentem inundantem gloriam gentium, quam sugatis.

Actamini cum Ierusalem, &c. Ad numerolum istum partum lætari iubet omnes, qui diligunt Ierusalem, & gaudere qui lugent super eam, inter quos lugentes erat Simeon ille iustus, qui expectabat consolationem Israel.

Gaudete cum ea, &c. Quia Ierusalem peperam fecit, peritat in metaphora, ut sugatis inquiens & repleamini ab vberibus consolationis, &c. per quæ significare voluit maximam consolationem, quam percipiunt in Ecclesia, qui ex animo & totos se dedunt Deo. Nulla autem est hic difficultas, sed tantum videndum est, an pertineant hæc ad Ierusalem præsentis sæculi, an verò ad alteram. Sunt enim transitus valde occulti in prophetis, & quia post consolationem in hac vita, Dominus interdum immittit maximum horrorem & metum, & deiectionem spiritus ex memoria peccatorum & inferni, videri possunt affluentes hæc delitiæ non esse præsentis sæculi.

Ecce ego declinabo super eam, &c. Hunc locum tractat August. lib. 20. de ciuit. Dei, cap. 21. & refert ad futurum sæculum. Verba autem eius sunt: Quod dicit, Declinabo super eam quasi fluiuium pacis, abundantiam illius pacis significat, quæ maior esse non potest, hæc utiq; in fine rigabimur: Etiam in hoc sæculo declinat Dominus fluiuium pacis, non quidem totum fluiuium, sed tantum particulam eius. Quare secundum analogiam huius sæculi etiam de præsentis Ierusalem interpretari possumus.

Et quasi torrentem, &c.) Pro Augu. sententia facit caput vigesimum primum Apocalypsis, ubi sic scribitur: Ciuitas non eget sole & luna, & nox non erit ibi, & adferent gloriam & honorem gentium in illam. Pro sententia verò Hier. qui refert ad præsens sæculum, facit cap. quinquagesimum huius prophetæ, ubi multa dicuntur de gloria gentiū, secundum quem sensus est: Totus terrarum orbis deuoluetur ad Ierusalem, id est, ad Ecclesiam credentium, & quicquid insigne est apud gentes cedet in bonum eius.

Ad vbera portabimini, & super genua blandientur vobis. Quomodo si cui mater blandiatur, ita ego consolabor vos, in Ierusalem consolabimini. Videbitis & gaudebit cor vestrum, & ossa vestra quasi herba germinabunt & cognoscetur manus Domini seruis eius, & indignabitur inimicis suis.

Ad vbera portabimini) Si autem referamus ad præsens sæculum, pertinet ad homines planè spirituales, qualis erat Bernardus, qui portabatur ad vbera, & delectabiliter fouebatur super genua. Commentarius verò August. qui refert ad futurum sæculum, sic habet: Post labores ærumnarum, curarūque mortalium consolabimur tanquam parvuli eius, in humeris genibusque portabit, rudes enim nos, & novos blandissimis adiutorijs insolita nobis illa beatitudo suscipiet. *Quomodo si cui mater blandiatur, &c.*) Prophetam non habuit maius aliquid, quo explicaret dulcedinem consolationis cælestis Ierusalem, quam istam comparationem de matre & filio sumptam. Sensus est: Continget vobis in illa Ierusalem, quæ sursum est, maxima consolatio atque talis consolatio, quam blandissima mater exhibet filio tenerimè adamat. Etiam in hoc sæculo Deus dignatur blandiri suis, & loquitur illis ad cor, ut sentiant tale aliquid inter orandum, inter contemplandum, & etiam inter gemendum, quod verbis exprimere non possunt. *Videbitis, &c.*) Non expressit quid videbunt, sed haud dubiè quin Deum & omnia illa, quæ nunc non videmus: credentes autem ea pro modulo capacitatis humanæ longè minus quam reuera sunt, atque incomparabiliter minus. Sic ferè August.

Et ossa vestra, &c.) Quoniam dixit: gaudebit cor vestrum, ne putaremus illa bona Ierusalem ad nostrum tantummodo spiritum pertinere, & ossa inquit vestra, ut herba, exorientur, ubi resurrectione corporum struxit, velut quod nõ dixerat reddens. Ossa ergo vestra, quæ iam arida sunt, vel putrefacta tunc in resurrectione velut herba germinabunt: ut nõ solum spiritus, sed & corpus exultet gloriosum. Si autem referamus cum Hier. ad præsens sæculum, tunc ossa intelliguntur illa, quæ cap. 58. Ossa tua liberabit. Require ibi expositionem.

Et cognoscetur manus Domini) Potentia Dei, quàm hic manum vocat, maxime cognoscetur in futuro sæculo ab electis Dei: Interim in hoc quoque seculo agnoscitur à sanctis, ut videre est in libris confessionum Augu. ubi legimus malum, quod habitat in carne, & ducit ad quæuis turpia mirabiliter cognitū fuisse Aug. antequam esset in Christo: cum verò iam esset in Christo, & regeretur spiritu Dei agnouit in se mirabilem Dei potentiam in vitijs superandis, & passionibus illis edomandis.

Quia ecce Dominus in igne veniet, & quasi turbo quadriga eius reddet in indignatione furorē suum, & increpationem suam in flamma ignis quia in igne Dominus dijudicabit, & in gladio suo ad omnem carnem, & multiplicabuntur interfecti à Domino. Qui sanctificabantur & mundos se putabant in hortis post ianuam intrinsecus, qui comedebant carnem suillam, & abominationem, & murem, simul consumuntur dicit Dominus.

Quia ecce Dominus, &c. (cater.) Explicat quod mox dixit. Indignabitur inimicis suis. Ista etiam Hieron. refert ad iudicium futurum. Ignis autem intelligitur ignis conflagratorius. Significatur enim aduentus Domini futurus horribilis, quasi turbo siue tempestas quadrigæ, id est, currus eius. Commentarius autem Hiero. sic habet: Hæc vniuersa narrantur, nõ quòd Deus aut currus habeat, aut quadrigas, aut equorum velocitate portetur: sed quomodo in folio federe dicitur, quando assumit habitum iudicantis, sic quando ad vindictam venit, ut debellet aduersarios suos, in habitu victoris & triumphantis ostenditur. Augu. verò per currus intelligit angelicas potestates, quarum ministerio multa peragentur tempore resurrectionis.

Quia igne Dominus dijudicabit, &c.) Repetitio est eiusdem sententiæ. Valdè enim cordi fuit Esaiæ, hæc nobis proponere, ne in otio securè viueremus. Quod autem ad lectionem attinet nonnulla exemplaria habent dijudicabit: sed ex commentarijs Hieron. Haymonis, & Lyre constat legendum esse, iudicabitur, passiuè. Sensus est: Dominus agnoscetur iustus iudex per ignem, quo inuoluet impios, & per gladium, quem exeret contra omnem carnem. Caro autem accipitur sicut in Genesi: Non permanebit spiritus meus in homine, quia caro est, id est, totus carnalis. Per gladium verò intelligit supplicium. Quicquid (ait Hieronymus) pungit, & percutit, & torquet & cruciat, in scripturis sanctis gladius appellatur, quo vulnerabuntur siue interficientur, qui Dei non fecerunt voluntatem.

Qui sanctificabantur, &c.) de hortis dictum est capite primo, circa illum locum, Et erubescitis super hortis. Vbi commentarius Hiero-

Quid per gladium.

Hieronymi. Significat autem loca voluptatum, lucos, & nemora. Et capite 65. Qui immolant in hortis, Vbi commentarius Hieronymi. Ne quid deesset sacrilegio, immolabant in hortis, iungentes idololatriæ luxuriam, & sacrificijs voluptatem. In commentarijs verò huius loci sic habet: In locis deliciarum & voluptatum, id est, in hortis amœnissimis baptisteria extruebant, adulteria, & omnem libidinum turpitudinē simplicibus aquis ablueri se putantes. Ex his discimus, Iudæos in hortis duo exercere solitos, nimirum idololatriam & luxuriam. Hieronymus hinc non meminit idololatriæ, secundum quem sensus est: Post Venerem, quam exercent in hortis, sanctificant se, id est, abluunt se ibi post ianuam intrinsecus, & aquis illis simplicibus mundari se putant, ut rectè adaptetur illud Poeta: *Et noctem flumine purgant.* Lyra verò, qui meminit idololatriæ, sic exponit: Qui sanctificant se, id est, qui in hortis post ianuam intrinsecus immolant idolis hostias, quibus oblati mundos se putant. Quod autem ad lectionem attinet, nonnulla exemplaria habent: post ianuam intrinsecus. Sed ex cõmentarijs Haymonis & Lyre constat legendum esse: post vnam intrinsecus, & non, post ianuam. Et subauditur secundum Lyram, porta seu clausura: secundum alios verò, piscina. Illud autem (intrinsecus) ad verbum est, in medio. Sensus ergo est: Post vnam scilicet portam, siue ianuam, vel post vnam piscinam in medio scil. horti existentem. Aliter verò Haymo, cuius commentarius fœdior est, quàm vt hinc debeat recitari. Sensem autem, quem proponit, videtur arripuisse ex verbis Hieronymi in hunc locum, sic scribentis: Nec aliquid videatur incongruum, si quæ geruntur turpiter, ut ibi est videre.

Qui comedebant, &c.) Est hoc loco synecdoche, certis enim his speciebus intelligitur quicquid impiè contra legem Moyfi fiebat. Isti præuaricatores consumuntur, quod supra dixit, interficientur, ibi. Et multiplicabuntur interfecti à Domino, quæ interfectio & consumptio est mors secunda, iuxta Augustinum, quæ semper durabit.

Ego autem opera eorum, & cogitationes eorum venio, ut congregem, cum omnibus Gentibus, & linguis, & venient, & videbunt gloriam meam. Et ponam in eis signum, & mittam ex eis, qui saluati fuerint, ad gentes in mare, in Africam & Lydiam, tenentes sagittam, in Italiam, & Græciam, ad insulas longè, ad eos, qui non audierunt de me, & non viderunt gloriam meam.

Venio ut congregem) scilicet opera eorum ad poenam, ut ea velut in teatro toti orbi spectanda præbeam: & non eorum scilicet Iudæorū tantū cogitationes, & opera,

sed & omnium, qui impiè egerunt, cuiuscunque tandem Gentis aut nationis seu lingue. *Et venient*) scilicet assumptis corporibus, & videbunt gloriam meam, id est, me gloriosum in nubibus venientem cum potestate magna, & maiestate, cuius humilitatē in primo aduentu conspexerunt, & contempserunt.

Et ponam in eis signum, &c.) Figurata locutio est: Res, cui cauterio inustum est signum, facilè ab alijs dignoscitur: & isti agnoscuntur ab electis, & confundentur. Sensus autē talis est, qualis est in libro Sapientiæ: Veniēt in cognitionem peccatorum suorum timidi, & traduent eos ex aduerso iniquitates eorum. Longè aliter exponit ista Augustinus, enarrans editionem Septuaginta, cuius interpretationem qui velit videre, legat caput 21. lib. 29. de ciuitate Dei.

Et mittam ex eis, &c.) Commemoratis ijs, qui per hoc iudicium confundentur, recapitulat ab initio gratiam noui testamenti, à primo Saluatoris aduentu vsque ad vltimum iudicium perducens, finiensque sermonem. Mittam ex eis, qui saluati fuerint, id est, qui ex Iudæis euaserint iram Dei, id est, semen & reliquias populi Iudaici, nimirum Apostolos, qui venientem in propria receperunt: illos mittam ad gentes, ut prædicatione sua eas conuertant, & enumerans singulas, in mare, ait, & Africam. Mare autem intelligitur mediterraneum, quod Iudæis notissimum erat. Sensus ergo est: Apostolos & Apostolicos viros mittam ad accolis maris mediterranei, & Lydiam, id est, Lydios mittendarum sagittarum peritissimos, hoc est, quod dicit: Tenentes sagittam. Est enim constructio congrua quidem secundum sensum, non autem secundum vocem. Alij verò istud Tenentes sagittam, volunt esse non epitheton Lydiorum, sed quartum membrum, & significari alios à Lydijs, Cappadoces vel Thracas. *Et ad insulas longè*) id est, ad remotissimos populos, de quibus Iudæi vix per famam aliquid acceperunt.

Et adducent omnes fratres vestros de cunctis gentibus donum Domino, in equis, & in quadrigis, & in lecticis, & in mulis, & in carrucis, ad montem sanctum meum Hierusalem, dicit Dominus, quomodo si inferant filij Israel munus, in vase mundo, in domum Domini. Et assumam ex eis in sacerdotes, & Levitas, dicit Dominus, quia sicut cali noui, & terra noua, quæ ego facio, stare coram me dicit Dominus Deus, sic stabit semen vestrum, & nomen vestrum.

Et adducent omnes fratres) id est, omnes præordinatos ad vitam, siue Iudæi sint, siue gentes. Per equos autem, quadrigas, lecticas, mulos, & carrucas intelligit adiutoria diuina. Adducent eos per cuiusque generis ministeria Dei, vel angelica, vel huma-

na. Sic Augustinus, sic & Hiero. Simpliciter verò & sine tropo dixisset: Deus per paucos Apostolos exhibebit varia ministeria inter gentes, per quæ ipsæ gentes adducentur ad fidem, & ad montem sanctum Domini Ierusalem, non illam, quæ occidit prophetas, sed illam, quæ in sanctis fidelibus iam diffusa est per terras, id est, ad Ecclesiam.

Quomodo se inferant, &c.) Sensus est: Qui adducetur per Apostolos, erunt tã grati Deo, quàm erat munus oblatum tẽpore legis Moyfi adhuc stantis, & vigorem suum habentis.

Et sumam ex eis s. gentibus ad fidẽ conuersis sacerdotes. Augustinus intelligit proprii nominis sacerdotes, quales ab Episcopis ordinantur.

Quia sicut cali noui, &c.) Quemadmodum homo ministrum suum facit stare coram se, vt ad nutum seruiat: ita cæli & terra stant ad nutum coram me Deo. De nouis autem cælis, & terra noua in superioribus dictum est. Isti cæli, qui modò sunt, mutabuntur: illi verò cæli noui erunt perpetui.

Sic stabit semen vestrum, & nomen vestrum id est, vos Apostoli mei, & qui per vos credituri sunt. Paulatim occultẽ transit propheta ad aliud sæculum futurum.

ET erit mensis ex mense, & sabbatum ex sabbatho. Veniet omnis caro, vt adoret coram facie mea, dicit Dominus. Et egredientur, & videbunt cadauera virorũ, qui preuaticati sunt in me. Vermis eorum nõ morietur, & ignis eorum non exstinguetur, & erunt vsque ad satietatem visionis omni carni.

ET erit menses, &c.) In futuro sæculo erit menses ex mense. In mense aut duplex est tropus, primò enim ex mense intelligitur primus dies mensis: deinde ex primo die mensis intelligitur qualitas ipsius diei. Primus dies mensis, vt patet ex libris Moyfi, multum celebris erat apud Iudæos. Vide cap. 20. i. libri Reg. Ecce calendæ sunt crastino die, ad verbum est. Ecce mensis cras. Voluit significare cras esse festum, quale est primo die mensis. Sic 4. Reg. c. 4. Hodie non sunt calendæ, vbi ad verbum est, Hodie non est mensis. Sine tropo autẽ dixisset propheta: Erit perpetua ibi

solennitas, & perpetuus sabbathismus.

Veniet omnis caro.) In istis mensibus & sabbathis veniet omnis caro. Non est intelligendum, quod veniet sicut nos venimus ad templum diui Petri, vel vt olim venerunt ad templum Salomonis, sed veniet, id est, aderit in regno cælorum omnis caro, non quidẽ simpliciter omnis caro, quia impij nõ erunt ibi, sed ex quauis carne, siue Gẽte aliqui homines. *Et egredientur*) non quidẽ loco, sed scientia, id est, isti, qui in regno cælorum celebrabant sabbatha, scient, & contemplantur tormenta damnatorum, & ea, quæ aguntur in inferno. Sic August. sic & Hieron. Scholastici tamen putant, quod & loco egredientur. In voce autem (cadauera) alludit ad id, quod antè dixerat: Multiplicabuntur à Domino, alioquin cadauer non appellatur, nisi exanimis caro, corpora autẽ damnatorum erunt animata.

Vermis eorum non morietur.) Vermis iste & scignis ab alijs atq; alijs aliter atq; aliter exponitur. Alij quippè vtrũq; ad corpus, alijs vtrunq; ad animã retulerunt. Alij rursus propriè ad corpus ignẽ, vermẽ verò tropicè ad animã: quod, vt ait Aug. credibilius esse videtur, & hanc Augustini sententiam amplectuntur scholastici. Habet ergo vermis tropum malæ conscientia: dånati agnoscent semper se malè egisse, semper erunt malè conscij sibi suæ nequitia. Ignis verò sine tropo intelligendus est, quia reuerã erit corporalis ignis, an autẽ eiusdẽ speciei cum nostro igne, disputatur in quarto libro Sententiarum.

Et erunt vsque ad satietatem id est, vsque ad fastidium & nauseam, non quod in sanctis nausea erit aut fastidium, sed hoc modo significare voluit fœtorẽ cadauerum, id est, corũ, qui erunt in inferno, alioquin ex consideratione pœnarum ipsorũ damnatorum electi lætabuntur, approbantes diuinam iustitiã, & agnoscentes, quas pœnas euaserint.

Terminauit autem Esaias prophetiam suam ad id, ad quod sæculum terminabitur, ad extremum iudicium.

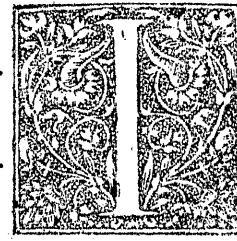
FINIS ESAIAE.

IN OM-

IN OMNES D. PAVLI, ET QVORVNDAM ALIORVM APO- STOLORVM EPISTOLAS EXPLICA- TIO F. ADAMI SASBOVT DELPHI.

ARGVMENTVM IN EPISTOLAM D. PAVLI AD ROMANOS SCRIPTAM.

Aug. in li.
expositiõis
inchoat a
super epist.
ad Rom.

IN Epistola, quam ad Romanos scripsit, hanc potissimum secundum Augustinum versat Apostolus questionem: Vtrum Iudæis solis Euangelium Domini nostri Iesu Christi venerit propter merita operum legis: an verò nullis operum meritis præcedentibus, omnibus Gentibus venerit iustificatio fidei, quæ est in Christo, vt non quia iusti erant homines, crederent in CHRISTVM, sed vt credendo iustificari, deinde iuste viuere inciperent. Questio hæc nata est ex schola Iudaizantium, quorum duplex

De hoc genere Iudæi arbitrabatur gratiam Euangelij peculiariter Abrahæ posteris promissam, non esse propagandam ad Gentes profanas, simulachrorum, ac demonum cultui deditas. Alterum, quod non arborum 11. cendas putabat, sed legis oneribus subiiciendas, vt per legem purgatae atque exercitatae hoc modo De hoc genere gratia Euangelij digna efficerentur, & fides in Christum ipsis accedente lege esse possit salutare. perinde quasi Christus opus haberet adminiculo legis Mosæ, & tanquam Deus statuisset per Christi fidem ad salutem perducere eos, qui aliunde, quam per Christum fuissent iustificati. Docet igitur Apostolus, omnibus venisse Euangelium, nõ Iudæis solum, verum etiam & Gentibus, ostendens gratuitum Dei donum esse iustificationem, nec ex lege, sed per fidem in propitiatorem, quem annunciat Euangelium, contingere homini prorsus absque omni operum merito, dignitate, qualitate, siue commendatione. Atque hic est huius epistolæ status, ad quem referenda sunt vniuersa ab exordio epistolæ vsque ad caput 12. vbi ommissa disputatione de iustificatione, siue de gratia & operibus, transit ad locum moralem. Ita vt duæ sint huius epistolæ partes. Altera dogmatica, cuius argumentum iam recitauimus. Altera ethica, varia complectens de virtutibus, & moribus præcepta, quæ suo loco explicabuntur. Hæc de argumento epistolæ. Scripta est autem post vtramque ad Corinthios, quod manifestum est, partim ex hac epistola, partim ex illis, quæ ad Corinthios scriptæ sunt. Siquidem in vtraque ad Corinthios, ipsos Corinthios hortatur Apostolus, vt in pauperes Hierosolymitanos ostendant munificentiam suam, atque vt in eorum subsidium curent collectam esse pecuniam aliquantam in id tempus, quo Hierosolymam profecturus sit. De qua pecunia vt iam collecta sic scribit Romanis: Nunc igitur proficiscor in Hierusalem ministrare sanctis. Probauerunt enim Achaia & Macedonia collationem aliquam facere in pauperes sanctos, qui sunt in Hierusalem. Vnde manifestum relinquitur, istam post illas esse scriptam. Eam autem ob causam primo loco (vt habet Augustinus in epistola ad Sixtum) collocata est, quod gratiam illam commendat, quæ caput est, & fundamentum, atque initium gratiarum, à gratia fidei exordians.

Aug. epist.
105. ad Si-
xum.

FINIS ARGVMENTI.

IN EPISTO-

250
IN EPISTOLAM AD ROMANOS EXPOSITIO.

F. ADAMI SASBOVT DELPHII.

CAPVT I.

PAVLVS seruus Iesu Christi, vocatus Apostolus, segregatus in Euangelium Dei (quod ante promiserat per Prophetas suos in scripturis sanctis de Filio suo, qui factus est ei ex semine Dauid secundum carnem, qui predestinatus est Filius Dei in virtute secundum spiritum sanctificationis, ex resurrectione mortuorum Iesu Christi Domini nostri, per quem accepimus gratiam & Apostolatam ad obediendum fidei in omnibus gentibus pro nomine eius, in quibus estis & vos vocati, Iesu Christi) omnibus, qui sunt Romæ dilectis Dei, vocatis sanctis, gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

Initium huius epistolæ vsq; ad eū locum: Primum quidē gratias ago, præter ellicipsum .i. defectum, hyperbaton, id est, sensus perturbationē habet. Qua figura nō hoc solum loco, sed aliās frequēter vtitur Paulus, propter mirabilem sibi occurrentium rerū earumque diuersissimarum copiam. Ordo verborum est iste: Paulus seruus Iesu Christi, vocatus Apostolus, segregatus in Euangelium Dei omnibus, qui sunt Romæ dilectis scilicet scribit salutationem, hoc modo, gratia vobis & pax à Deo patre, & Domino nostro Iesu Christo. Reliqua, quæ interiecta sunt, perturbāt orationē, atq; obscuriorem reddunt, quare per parēthesin legēda sunt, quemadmodum in textu annotauimus.

Paulus De nomine Pauli multa passim disputantur. Sed satis constat gentilitium illi fuisse ab infantia nomen Saul, siue Saulus: quod plausibile habitum est in tribu Benjamin, ob primum in gente Israelitica regem electum à Domino. An autem cum hoc nomine & Pauli vocabulum ab initio possederit, quia ciuis Romanus fuit, apud quos

beant authores. Quod autē Eras. contra sententiā Hieronymi adfert ex c. 13. Act. Apostolum Paulū vocatum antequā cōuertisset Sergium Paulum, facile soluitur per anticipationem figuram literis multis familiarē. Et (vt pro sententia Hierony. aliquid dicatur) non sine ratione est, quod Lucas, quum in præcedentibus capitib. vsq; ad eū locum, vbi historiam de Sergio Paulo describit, Apostolū perpetuō Saulum vocasset, post proconsulem Christo lucrifacitum semper Paulum, & nunquā Saulum vocat. Iam quæ de huius nominis etymologia hoc loco traduntur ab interpretibus, æquē vt illa, quæ de appellatione disputantur, incerta sunt. Si quidē alij illā petunt ex Hebræa lingua, alij ex Græca, alij ex Latina. Si origine Græcum est nomen Pauli, etymologia eius non est petenda ex Hebræa lingua, quod faciunt ij, qui dicunt significare mirabilem, vel electū: Neq; rursus ex Latina, quod faciunt illi, qui dicunt significare modicū, vel pusillum. Si verò origine Latinum vocabulum est, etymologia peti non debet ex Græca lingua, quod faciunt, qui volunt significare quietē. Multò min⁹ ex Hebræa & Græca, vt illi, qui dicūt significare os tube. Quare cum lateat, à quo fonte descēdat vocabulum Pauli, Hebræone, an Græco, an Latino, incerta sunt omnia, quæ de etymologia eius disputantur. Secus est de nomine Saul, quod constat origine Hebræum esse, & sonare ex petitū à radice Schaal, quod est, petiuit, postulatū siue cōmodauit. Ambrosius tamen, qui inquietudinem significare cōtendit, respexit (vt verisimile est) ad fontem Græcū. Nam radix Hebræa nihil huiusmodi significat. Apud Græcos autē Σαλεύω est quatio fluctuo: Σάλος commotio, tumultus propriē maris. Cui voci si addas literam vnam, videlicet y, iam habes nomen Saulus. Sed satis hac de re.

Seruus Iesu Christi.) Aliud est seruus, aliud minister: seruus enim addititius est, minister non item. Nominat ergo se seruum Iesu Christi, vt profiteatur se totum esse hui⁹ Domini, illius tantū negotium agere, præter hunc nihil se nouisse, præter hunc se nihil prædicare, nihil spirare vel viuere. Vocabulum (Iesus) origine Hebræum est (Christus) verò Græcum, huius ratio exprimitur Act. 10. Quem vnxit Deus Spiritu sancto, & virtute: illius verò Matth. 1. Vocabis nomē eius

eius Iesum. Ipse enim saluum faciet populū, &c. De hoc nomine vide Reuchlin in libro de verbo mirifico, vbi mira de eo scribit.

Vocatus) hoc loco, vt ex Græco patet, non participium est, quasi ita dictus aut appellatus, sed nomen absolutum idem valens ac si dicas vocatius, siue vocatione Apostolus. istud adiicit, vt intelligant Romani ipsum nō abijisse, nec spontē se huc ingressisse, sed accitum esse à Christo in Apostolatam.

Apostolus. (Notandum hic nomen (Apostolus) in scriptura nō tantū ministerij siue officij vocabulum esse, sed præter ministeriū cōplecti dignitatē & primatū, quod manifestū est ex ca. 12. prioris epistolæ ad Corinth. Et quosdam quidem posuit Deus in Ecclesia, primū Apostolos, &c. & ca. 4. ad Ephe. Ipse dedit quosdam quidem Apostolos. Ex quibus locis discimus, non tā latē patere ipsum nomen Apostoli, quā alioquin pateat eius etymologia, quæ exprimitur Ioan. 13. Non est Apostolus maior eo, qui misit illū. Quæ ratio vtiq; in Septu. illos, quos designauit Dominus Lucæ 10. ad Euāgelicæ prædicationis munus competit, non tamē nomen Apostoli secundū vsum, quem habet in scriptura, vt quod solis duodecim à Salvatore peculiariter inditum est Lucæ 6. & postea in paucos alios translatum: vt in Paulū & Barnabam, qui Act. 14. Apostoli dicuntur: & Iacobum fratrem Domini Episcopum Hierosolymitanum, de quo ad Gala. 1. Aliū Apostolorum vidi neminem, nisi Iacobū fratrem Domini: fuit enim hic extra numerū duodecim, alius à Iacobo Alphæi, & Iacobo Zebedæi. Nomen Apostoli Paulus etiā tribuit Epaphrodito. 2. ca. ad Philippenses, vbi videndum, an nominis tantū, an etiam rei per nomen significatæ communicatio fiat.

Cum igitur inter ministros, quos ad ædificationem corporis Christi in Ecclesia Spiritus sanctus instituit, primū, vt dignissimū locum secundū Paulum Apostoli obtineat, facile intelligere est, quānam cōpetat illis potestas: nimirū non nudum verbi ministerium, sed præterea authoritas prohibendi, præcipiendi, legesq; ferendi. Et proinde inualidum est hoc Caluini argumentum. Apostoli nomine suo potestatem suā præ se ferunt, qui quū legati dicuntur, liquet ipsis & eorum successoribus, non aliā fuisse potestatem, quā enunciandi, quod erat in mādatis. Inualidum, inquam, est hoc argumentum, ex eo, quod iam ostensum est, non totam vocis significationem etymologia comprehendit, quod nō in hac solum voce, sed in alijs quoque quā plurimis agnoscere est: vt in nomine dictatoris, item cōsulis, Episcopi, &c. &c. Vult me (ait Cicero in epistola ad Atticum lib. 7.) Pompeius esse, quem tota hæc Campania & ora maritima Episcopum ha-

beat, ad quem delectus, & summa negotij referatur: Hic (Episcopus) nomen dignitatis est, quā tamen non includit eius etymologia. Nō enim hoc habet ratio nominis huius, vt eum significet, penes quem sit summa rerum, sed absolute inspectatorem. Verū demus, vt in nomine Apostoli nihil aliud includatur, quā in ipsi⁹ etymologia, quod falsum est, minimē inde licebit inferre, quod infert Caluinus: videlicet penes ipsos non aliā fuisse potestatem, quā enunciandi, quod erat in mādatis. Nō enim duodecim illi à Domino electi, Paulus item & Barnabas solum Apostoli fuerunt, sed præterea pastores & Episcopi: adeoque omnia episcoporum & pastorum officia ipsis competunt, inter quæ sunt regere, præcipere, ordinare, &c. Attendite (ait Aposto. Acto. 20.) vobis & vniuerso gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit Episcopos regere Ecclesiam Dei: Sanē potestatem excommunicandi, & tradendi Satanæ vendicauit sibi D. Paulus: Authoritatem item condendarum legum, vt ex ipsius epistolis patet: maximē ex prioribus ad Corinth. capite 11. Sed dixerit quispiam, si nomen hoc (Apostolus) præter ministerium conuoluit secum dignitatem, & mandādi prohibendique authoritatē, quomodo à catholicis passim dicitur, ipsos Apostolos in Apostolatu fuisse pares, cum non eadem, quantum ad præcipiendum, ipsis fuerit potestas, sed maior penes Petrum, quā cæteros. Dicendum parem quidem fuisse Petri cum alijs potestatem Lucæ 6. vbi Apostolus instituitur, sed præcipua illa, & excellens authoritas, atque honoris prærogatiua multò post concessum munus Apostolicum ipsi contigit: nimirum post Christi resurrectionem, cum Ioannis vltimo dictum est: Pasce oves meas, quibus verbis cæterorum quoque Apostolorum, quibus vsque ad hoc tempus par fuerat, caput institutus est.

Segregatus in Euangelium Dei.) Hoc verbo (segregatus) significare vult, se non temerē vocatum ad Apostolici muneris functionē, sed delectum ac selectum. Græca enim est ἀφορισμένος: ἀφορίζεν autem est non solum separare, sed etiam adhibito iudicio seponere ac discernere. Segregatus ergo velut eximium quoddam, & electum organum ad munus Euangelij prædicandi, Euangelium autē est annunciatio lata de Christo, quod ipse, qui tot retro sæculis promissus est, & variè præscriptus in prophetis, iam demū exhibitus sit orbi, & venerit ad liberandū populum suum, non Iudæos solum, sed omnes omnino credentes, à tyrannide diaboli, & gratuito illos reconciliandum Deo, quem offenderant. Hoc Euangelium quia Deus notum fecit (nō enim humana ratio depræ-

Hier. in epi-
pist. ad Phi-
lemonem.
Aug. li. 8.
confess. ca.
4. Ex prio-
re, inquit,
Saulo Pau-
lus amauit
vocari, ob
incertum est
ex scriptura:
Et quia incertum
est, nulla dictarum
iā opinio-
num rei ci po-
test, vt quæ omnes
& singulæ magnos ha-

Hieron. ad
Philemon.

Au. de spi-
ritu & li-
tera, c. 7.
in enarra-
tione Psal.
72. v. 17.
hominum
disputatur.
Secus est de nomine Saul, quod
constat origine Hebræum esse, & sonare ex
petitū à radice Schaal, quod est, petiuit, po-
stulatū siue cōmodauit. Ambrosius tamen,
qui inquietudinem significare cōtendit, re-
spexit (vt verisimile est) ad fontem Græcū.
Nam radix Hebræa nihil huiusmodi signi-
ficat. Apud Græcos autē Σαλεύω est quatio
fluctuo: Σάλος commotio, tumultus propriē
maris. Cui voci si addas literam vnam, vi-
delicet y, iam habes nomen Saulus. Sed satis
hac de re.

hendit illud) & diuulgandum præcepit per Apostolos toti orbi, idcirco Dei appellauit.

Quod autem promiserat per prophetas suos in scripturis sanctis de Filio suo. Quæ superius exposita sunt, pertinent ad commendationem personæ scribentis, quæ autem hæc sequuntur ad commendationem rei, de qua agitur, videlicet Euangelij, quod variè commendat, & primò quidem ab antiquitate: Euangelium, inquit, cuius iam meminimus, res antiqua est, iam olim multò antequam exhiberetur, illud promisit Deus. Promisit autem non per vulgares homines, sed per prophetas, nec per quosuis prophetas, sed per eos, quos ad vaticiniū ipse afflauit, hoc est, quod dicit (suos) ne quis suspicetur vates gentilium. Atque hæc promissio ne excideret tractu temporis, curauit eā descriptam esse in scripturis, non quibuslibet, sed in scripturis sanctis, id est, illis, quæ solæ immunes sunt ab omni falsitate, & errore. Ista etiam non parum faciunt ad commendationem Euangelij, maximè autem ad eam rem facit, quod sequitur, (De Filio suo) vtiq; naturali, verò ac proprio. De huius regno & imperio est Euangelium istud.

Qui factus est ei ex semine Dauid secundum carnem. Istud adiicit, vt intelligant Romani, quid sentire debeant de Filio isto. Factum esse dixit interpres, pro eo, quod est esse cœpisse. Laurentius Valla potius verendum fuisse putat genitū, aut natus. Vox enim Græca γένουαι, cuius participio hic vitur Apostolus, significat & fieri, & nasci. Semen autem metaphoram habet: sumitur enim pro posteritate: Caro verò syndecochen: nā humana natura ortum cœpit ex posteritate Dauid, id est, qui homo factus est ex Maria virgine. Pronomen (ei) non est in Græcis codicibus, neque Chrysof. in commentarijs vllam mentionem eius facit, nec Theop. nec Oecu. Latini tamen constanter legunt, & eorum glossæ interpretantur, vt hoc sit, quod ad gloriam nominis eius. Vide Thomam in 3. parte quæstio. 16. arti. 7. vbi disputat, An vera sit propositio, homo factus est Deus.

Qui prædestinatus est Filius Dei in virtute secundum spiritum sanctificationis. Aliter Græci, aliter Latini hunc locum interpretantur. Græci vocem Pauli, quam interpres noster vertit, prædestinatus est, accipiunt, vt idem valeat quod declaratus, hoc sensu: Ipse, qui factus est ex semine Dauid secundum carnem, quem proinde constat verum fuisse hominem declaratus est, ostensus, manifestatus & probatus est fuisse Filius Dei. Primò per mirabilem illam potentiam, quæ apparuit in operibus ipsius, id est, miraculis eius, hoc

est, quod dicit (in virtute) id est, per virtutem siue potentiam. Nam (in) pro (per) familiare est Euangelicis & Apostolicis literis. Virtutem pro potentia sumi hoc loco manifestum est ex Græco. Est enim δύναμις, & non ἀγέρη. Secundò demonstratus est fuisse Filius Dei ex spiritu, per quē dedit sanctificationem, id est, (vt planius dicatur.) Ostensus est Filius Dei, ex eo, quod ex se potuit dare Spiritum sanctum, & remittere peccata, non quomodo sacerdotes, sed sua autoritate, & propria virtute seu potestate, atque hoc est, quod dicit (secundum spiritum sanctificationis.) Præpositio (secundum) est obiecti siue materiæ, in qua res hæc, qua patet, diuinitas Christi versatur. Tertio & postremò ex eo, quod more cæterorum hominum mortuus quidem non tamen à morte potuit detineri, sed deuicta & conculcata morte surrexit suapte virtute, & se vitæ restituit, hoc est, quod sequitur.

Ex resurrectione mortuorum I. Ch. D. N.) Vbi notandum, tria hæc, resurrectio, resurrectio mortuorum, resurrectio ex mortuis phrasi scripturæ idem valere. Quare dicere potuisset, ex resurrectione Iesu Christi à mortuis, vel ex resurrectione Iesu Christi, qui sermo planior fuisset, non tamen absque omni incommodo propter genituum Iesu Christi, qui adijci videretur quasi alius fuisset Filius Dei, alius Iesus Christus. Verum licet nobis incōmodus videatur sermo, Hebræis tamen vsitatissimus est, qui eleganter vice pronominum proprijs nominibus vitur. Vt: fecit Moyses sicut præcepit Dominus Moyse, quod Latinus dixisset, sicut præcepit ei. Hoc ferè pacto Græci hunc locum interpretantur. Latini autem ad hunc modum exponūt, Qui Filius Dei quatenus factus ex semine Dauid secundum carnem prædestinatus est, definitus, & ab æterno decretus est fore Filius Dei, habens immensam illam & diuinam virtutem secundum aliam naturam, nempe illam, quæ ipsa in se sancta omnis sanctitatis fons est. Ita vt prædestinatio, siue decretum Dei referatur ad personam illam, quæ est filius Dei, tantum ratione humanæ naturæ. Quod autem ille homo sit Filius verus Dei in virtute secundum spiritum sanctificationis, id patefactū est ex resurrectione ipsius à mortuis. Secundum hanc interpretationem illud (in virtute) refertur ad Filium Dei non autem ad id, quod præcessit, (prædestinatus.) Et præpositio (in) significationem habet beth. Hebraici quod interdum est comitis, quæ admodum etiā hic vertit Erasmus, loco (in) substituens (cum,) Filius Dei cum potentia, id est, pollēs virtute. Istud autem (secundum spiritum sanctificationis) coheret illi, quod proximè præcessit, videlicet in virtute, vel Filius Dei in virtute. Et accipitur

pitur spiritus non pro personæ, sed pro natura spirituali, quemadmodum Ioannis 4. Spiritus est Deus: Et posterioris ad Corinth. 2. Dominus est spiritus. Hæc satis aptè hærent cum præcedentibus. Ista verò (ex resurrectione mortuorum) nec commodè iungi possunt eum verbo, prædestinatus, neque cum Filio Dei, neque cum ijs, quæ sequuntur, in virtute secundum spiritum sanctificationis. Quare vt constet sententia, intelligunt ferè Latini interpretes verbum vnum: nempe patefactum seu manifestatum. De hac Latinorum interpretatione vide Tho. 3. parte quæstio. 24. arti. 1. & 2. Vtra autem harum expositionum probabilior sit, difficile est pronuciare. Erasmus Græcorum præfert, tum quod nihil in ea salebræ occurrat, tum quod ad amussim quadret instituto Pauli. Verum diligentius singula perscrutanti probabilior fortasse videbitur, licet difficilior sit Latinorum expositio. Nam vox Græca ἐπίσειν, cuius participio hic vitur Apostolus, licet inter cætera significet declarare, ostendere, in ea tamen significatione nusquam reperitur in scripturis, sed frequenter in alia, quam nos ter reddidit interpres, quæ est destinare, discernere, definire vel præfinire. Vt Actor. 2. Hunc definito consilio & præscientia Dei traditum intermissis, & cæter. Rursus capite decimo. Quia ipse constitutus erat à Deo Iudex viuorum & mortuorum. Rursus 17. capite, Definens vel (vt vertit Erasmus) præfiniens statuta tempora, & cætera. In quibus vbique est vocabulum huius loci. Et quemadmodum vox simplex ἐπίσειν, sic & composita προεπίσειν in hac duntaxat significatione reperitur in sanctis literis. Loca in promptu sunt. Actorum 4. facere, quæ manus tua & consilium tuum decreuerunt fieri. Prioris ad Corinth. capite 2. Loquimur sapientiam Dei in mysterio quam prædestinavit, siue (vt vertit Erasmus) præfiniuit ante sæcula Deus in gloriam nostram: In epistola hac capite 8. Quos præsciuit, hos & prædestinavit, & cæter. Ad Ephes. 1. Prædestinavit nos in adoptionem filiorum Dei. Propterea Dionysius Areop. capit. 5. de diuinis nominibus dicit προεπίσειν vocabulum peculiare esse Theologiæ, quo nomine ipse sacram scripturam intelligit. Quare huius vocabuli significatio non nisi ex Theologia est petenda. In qua autem significatione, ea voce vitur scriptura, ex locis iam adductis patet. Quicquid post titulum Pauli hætenus explicuimus, ad commendationem Euangelij pertinet, quod tunc temporis laborabat inuidia nouitatis. Vnde tacita vsus antipophora dixit, multis retrò seculis illud promissum, non à quouis, sed à Deo: nec per quosuis, sed per prophetas & hos quidem Dei: nec in quibusuis instru-

mentis, sed in scripturis sanctis. Deindè velut definiens Euangelium adiecit, de Filio suo, qui factus est ei, & cæter. geminam Christi in vna hypostasi naturam mirabili verborū emphasi describens. In qua descriptione Dauid potius meminit, quàm Abraham, licet & huius filius fuerit Christus secundum carnem, vt hac ratione ad lectionem Psalmorum, in quibus iucundis admodum tropis, atque magnificè regnum siue imperiū Christi expressit Dauid, ipsos Romanos prouocaret.

Per quem accepimus gratiam, & apostolatum ad obediendum fidei in omnibus gentibus. Hic rursus redit ad commendationem suæ personæ vel potius officij, quod mira commendat epithasi. Non enim ferum se tantum dicit Iesu Christi, sed præterea Apostolum, nec quauis ratione Apostolum, sed vocatione, hoc est, accersitum ad Apostolatum: nec accersitum modò, sed veluti electum vas, & eximium quoddam organum sepositum, ac segregatum in munus Euangelij prædicandi. Segregatum autem non per quemuis, sed per eum, quem annunciat Euangelium, hoc est, per Iesum Christum verum Deum & verum hominem. Nec vnus tantum gentis Apostolus sit, sed gentium absolutè omnium, hoc nempe est quod dicit, per quem accepimus gratiam & Apostolatum ad obediendum fidei in omnibus gentibus: Quibus verbis studet Apostolus conciliare sibi fidem, & auctoritatem apud Romanos. Gratia nonnunquā beneficiū significat, quod confertur gratuito: nonnunquam fauorem, nonnunquam obligationē beneficij. Quam verò significationem hic habeat, declarat id quod sequitur, (Et apostolatum) Est enim epexegetis, quæ scripturis familiaris est, quia coniunctio (&) tantundem valet, ac si dicas, id est. Sic Chrysof. cuius verba hæc sunt. Non nostræ virtutis est opus, quod apostolatum gerimus: non enim multis laborum conatibus hanc dignitatem sortiti sumus, sed velut gratiam gratis accepimus. Cui commetario ex diametro repugnat annotatio Erasmi, quæ sic habet: Pro apostolatu nos semel duntaxat vertimus apostolici muneris functionem, ne quis dignitatem Paulo significari putet. Vt enim ἐπισκοπή est ipsa functio episcopatus, sic & ἀποστολή apostolatus. Hætenus Erasmus, cuius auctoritas non tanti apud nos esse debet, atq; Chrysofomi: neque ipsius tantum Chrysof. sed & Origenis, qui eodem plane modo, quo ille, apostolatū interpretatur, quorum vterque in lingua Græca doctissimus fuit. Atque vt rationem illam: Vt enim ἐπισκοπή &c. à fundamento penitus enerram, aliud ostendam. Legimus enim psal. 108. Et episcopatum eius accipiet alter, vbi Septua-

genta interpretes habent *ἐπιστολήν*: qua voce certum est ipsos non functionem tantum episcopatus, sed ipsum quoque episcopatum, hoc est, auctoritatem, potestatem, dignitatem, siue præsulatum significare voluisse. Id autem certum est ex voce Hebræa illius loci, quæ præfecturam siue præposituram designat. Sensus ergo est: gratuito munere Christi fortitij sumus apostolatum seu auctoritatem illam supremam prædicandi Evangelij, ut in omnibus gentibus obediat fidei: obedire fidei, phraim scripturæ credere est, eò quod non curiosis ratiocinationibus, sed simplici obedientia, & tacita auscultatione accipiatur fides.

Pro nomine eius.) Istud secundum Ambrosium refertur ad (*apostolatum*) hoc sensu: Accepimus apostolatum per Christum, ipsius loco & nomine eius, vel (secundum Theophil.) pro gloria nominis eius & fama diuulganda. Erasmus autem ne cogatur agnoscere hyperbaton vertit, super nomine eius, quod etiam admittit præpositio *ὀνόματι*, qua utitur Paulus. Secundum quem sensus est: Accepimus apostolatum in hoc, ut in omnibus gentibus obediat fidei, quæ est de nomine ipsius, id est, ut omnes ubique gentes credant in Christum.

In quibus estis & vos vocati Ie. Chr.) id est, inter quas gentes, vel quarum de numero estis & vos Romani. Istud autem adijcit, ne mirentur quod ad ipsos scribat, quos alioquin nunquam viderat. Atque admonens eos beneficij, Vocati inquit estis, Iesu Christi, id est, qui vocatione Dei gratuita venistis ad fidem, non vestris meritis. Hactenus totus sermo suspensus fuit, nunc redditur altera pars, cum dicitur:

Omnibus qui sunt Roma dilectis Dei, vocatis sanctis.) Hæc duo vocatis & dilectis, apud Græcos non participia, sed nomina sunt, ac si dicat, amicis Dei vocatione sanctis, ne suis studijs putent se venisse ad sanctimoniam, atque ob id, à Deo dilectos. Ipse enim dilexit nos cum adhuc peccatores essemus: & quia dilexit, vocauit & iustificauit. Vocabulum (sanctus) anceps est in scriptura. Significat enim & eum qui sanctitate præditus est, & eum qui per Baptismum semel sanctificatus est, etiam si à sanctitate iam exciderit. In posteriori significatione vocem hæc accepisse videtur Chrysostr. hoc loco, nam dicit: Sanctos vocat omnes credentes. Inter credentes autem siue Christianos, qui tunc Romæ erant, nõ du bium est fuisse plerosque, qui à sanctitate in Baptismo percepta iam exciderant.

Gratia vobis & pax à Deo Patre & D. N. I. C.) Loco eius quo Latini dicunt salutem, & Græci *χάριτιν* vel *ἐὺ πράξιν*, id est, bene agere: Apostolus hac forma utitur: Gratia vobis & pax à Deo Patre. In qua formula desideratur

verbum, quod supplere possimus ex epistolis Beati Petri, in quibus est eadem hæc formula adiecto verbo. in priori siquidem epistola est, multiplicetur: in posteriori vero, adimpleatur, atque idem utroque verbo significatur, quod ex Græcis patet, in quibus eadem vox est utrobique. Vocabula autem hæc, gratia & pax quid significant, non aliunde discere oportet, quam ex scriptura, in qua peculiarem habent usum: & quidem vocabulum gratiæ variè est obuium. Est ubi significat fauorem, ut Lucæ primo: Inuenisti gratiam apud Deum. Est rursus ubi significatio hæc non sufficit, ut Ioannis primo. Gratia & veritas per Iesum Christum facta est, quo loco gratiam opponit Legi. Lex quidem demonstrabat peccatum, non auferabat, præscribebat quid faciendum esset, sed vires quibus id, quod præscriptum erat præstari posset, non suggererat. Hæc per Moysen tanquam famulum administrata est: at verò gratia quam mundamur à peccatis, qua sortes sumus & præstamus quæ præscribit lex, non per Moysen, sed per Iesum Christum data est, & orta. Data quidem ut per authorem, orta verò ut per mediatorem. Gratia autem hæc charitas est. Illa siquidem mundat cor, illa mentem sanat, illa roborat spiritum, illa facit ut iustificatio legis verè per nos impleatur. Non igitur externus tantum fauor Dei erga nos nomine gratiæ significatur, ut hodie volunt Lutherani, sed donum residens in anima, quo anima imbuta est, quodque à plenitudine gratiæ Christi in ipsam deriuatum est. Neque solida est illa differentia, quam quidam statuunt inter vocabula *χάρις* & *χάρισμα*, quod illud fauorem, hoc verò donum à fauore illo profectum significet: quia vox qua utitur hic Euangelista Ioannes est *χάρις*. Atque in hac significatione non inuenitur ea vox apud scriptores ethnicos, sed propria est scripturæ sicut & res per ipsam significata, hancque significationem habet hic apud Paulum, secundum interpretes veteres. Et quia gratia noui testamenti est, etiam pax nõ alia intelligenda est quam noui testamenti, estque illa, qua animus acquiescit in Christo, cõfidens patrem sibi propitium esse propter Filium, in quem credidit, cuiusque voluntatem facit. Ante quem quidem creditum, non habebat in quo poterat quiescere, sed terrebant omnia, mors, infernus, &c. Hæc pax incognita fuit philosophis: nota est autem omnibus Christianis, ijs, inquam, quibus per Christum remissæ sunt iniquitates & tecta peccata, iuxta sententiam Apostoli, 5. capite huius Epistolæ: Iustificati inquit ex fide, pacem habemus ad Deum per Iesum Christum. Verum aliter hi, qui iam primò conuersi sunt ad Deum, aliter

aliter illi, qui multis iam annis summa cum diligentia in diuinis præceptis se exercuerunt & vitam excoluerunt, eam pacem habent. Nam hi (nisi aliud cum eis agat diuina dispensatio) clarè admodum in se percipiunt quod 8. cap. huius epistolæ scribitur: Ipse spiritus testimonium perhibet spiritui nostro quod sumus filij Dei: Illi verò valdè obscurè. Hæc annotauimus, ut obiter indicemus quam reaugeatur in homine pax hæc Evangelica, multiplicetur siue adimpleatur: nimirum obedientia, & obseruantia mandato Rem Dei. Quod docet Esaias. 23. cum ait: Et erit opus iustitiæ pax, & cultus iustitiæ silentium, & securitas vsque in sempiternum. Vbi sermo ipsi est præcipuè de iustitia vitæ, ut ex præcedentibus liquet, id est, de iustitia quam præstamus in operibus nostris, remissionem iam cõsequenti de peccatis per Christum. Sensus est: si quis fuerit verè & bona fide obediens legi, si præstiterit opera iustitiæ, & fecerit ea, quæ placita sunt Deo: is obediens sua, & hac sua iustitia consequetur insignem quandam pacem, continget ei singularis quedam tranquillitas spiritus, siue quies, siue silentium. Perueniet inquam is ad magnam aliquam fiduciam, adeò magnam, ut dici ea merito possit securitas, & quidem securitas in sempiternum: quæ nunquam tamen in hac vita tanta est, ut reddat animum hominis absque omni prorsus metu. Nam & B. Hylar. cuius vitam descripsit Hieron. item D. Augustinus post multos annos in obedientia transactos, solliciti erant, cum iã essent morituri: Sequitur in Esaias. Sedebit populus meus in pulchritudine pacis & in tabernaculo fiduciæ, & in requie opulenta. Nõ igitur vulgaris est salutatio hæc Apostoli, qua gratiam & pacem precatur Romanis, & dona hæc magis ac magis optat eis augeri, cum pax, de qua loquitur, exuperet omnem sensum, & beati pronuncientur in scriptura, quorum remissæ sunt iniquitates, quod est gratiæ. Beati item pronuncientur qui sunt factores legis, quod & ipsum est gratiæ. Et gratia est (ut semel dicatur) quicquid de plenitudine Christi tanquam membra accipimus. Secundum hanc generalem significationem ad gratiam pertinet etiam & pax. Ad uertendū præterea in hac salutatio ne quod non hoc modo dixerit Apostolus, gratia vobis & pax à Deo patre per Iesum Christum, sed hoc modo, à Deo patre & Iesu Christo. Qua loquendi formula indicauit aperte Christum esse Deum. Nam largiri hæc dona, solius Dei est. Aduertendū est & hoc, quod proprium epitheton Christi apud Paulum est Dominus: nimirum quod à Tyrannide diaboli per mortem suam ipse nos exemerit, sibi que afferuerit. Exposito titulo, epistolam aggrediamur.

Primum quidem gratias ago Deo meo per Iesum Christum pro omnibus vobis, quia fides vestra annunciat in vniuerso mundo. Testis enim mihi est Deus, cui serui in spiritu meo in Euangelio Filij eius, quod sine intermissione memoriam vestri facio semper in orationibus meis, obsecrans si quo modo aliquando prosperum iter habeam in voluntate Dei, veniendi ad vos. Desidero enim videre vos, ut aliquid impertiar vobis gratia spiritualis, ad confirmandos vos, id est, simul cõsolari in vobis per eam quæ inuicem est, fidem vestram atque meam.

Querit hic Origenes quum Paulus dicat (*primum*) quæ pars huic respondeat? que sit secundum. Quæ questio nos torquere non debet, cum (annotante etiam Erasmo) absurdum non sit, in principio cuiusque argumenti primum dicere, etiam si nihil propriè reddas. Sensus est: ut hinc epistolam exordiar, Gratias ago Deo meo, & cat. Officium suum modè est Romanis inter salutando commendauerat, nunc in exordio testatur singularem suum erga eos affectum, quo illorum animos sibi conciliet. Ut enim fide opus est doctori apud auditores & auctoritate, sic & beneuolentia, hoc est, ut afficiantur ei auditores, diligant amentque. Significat autem quanta charitate eos complectatur, pro quorum felicitate tanquam pro sua gratias agit Deo, quem suum vocat, non quod communis non sit Deus, etiam Romanorum, sed quo declararet se totum Deo addictum esse, atque hunc præceteris se colere. Et quia per Christum tanquam mediatorem omnia dona à Patre proueniunt, idcirco adiecit.

Per Iesum Christum) Causa autem gratiarum actionis est fides eorum, nec ea solum: sed & quod illorum fidei fama totum orbem peruaferit, & circumquaque diffusa sit. Ad hunc modum simpliciter intelligit Chrysostr. quod dicitur: (*quia fides vestra annunciat in vniuerso mundo.*) Alij tamen id dictum interpretantur hyperbolicè, pro eo quod est in multis partibus mundi. Iam quod credant ex animo proficisci quod dicit, adhibet iuramentum. (*testis inquit mihi est Deus*) Aug. lib. 1. de sermone Domini in monte, libro primo, Tantundem valet ac si dixisset, iuro per Deum, siue testè inuoco Deum.

Cui serui in spiritu meo) Seruiò Græcè *λατρεύω*, vnde *λατρεία* vox Latinis etiam sic visitata ac notæ significationis, quæ Græci deductam putant ex *λά*, quæ particula in compositione auget, & *τρεῖν*, quod est tremere siue metuere. Quare rectè Ecclesiastici scriptores eam accommodarunt ad significandum cultum, qui propriè Deo debetur, quod summa cum reuerentia ac tremore exerceri oporteat illud actum. Et frustra fatigat Vallæ in c. se Vallæ, qui ut incitiæ arguat Theologos, 4. Matth. ostendere

ostendere conatur, principes linguæ Græcæ, quorum authoritate nitimur in verborum significatiōe, nihil distinguere inter *κατρεύω* & *διδάσκω*: *κατρεύω* & *διδάσκω*. Exemplum adducit ex 3. libr. Xenophontis de Pedia Cyri: Et ne ex gentilibus solū exempla adduxisse videatur, adfert ex Moyse quoque. Nam vbi nos habemus in Leuitico: Omne opus fertile non facietis in eo. Græci habent *κατρεύον*. Et rursus: De semine tuo non dabis seruire principi, Græcis est *κατρεύειν*. Frustra inquam se, fatigat, quia semper licuit, & iam inde ab initio id sibi iuris vendicantur disciplinarum authores, vt (quod sua commodius traderent) voces quasdam sibi proprias & peculiarias facerent. Nec Augustinus cum de vocabulo *κατρεύω* disputat. 1. capit. libr. 10. de ciuitate Dei, hoc agit, vt doceat quæ sit natiua eius vocis significatio, sed quem vsū habeat potissimum apud Ecclesiasticos, & ferè vbiq; in sacra scriptura. Cui igitur seruiū, id est, quem colo (*in spiritu meo*.) Est ablatiuus instrumenti vel modi, cui iuxta proprietatem sermonis Hebræi adiecta est præpositio (in.) Latinus diceret, quem colo spiritu meo. Quia enim spiritus est Deus, spiritu colendus est. Colitur autē spiritu, quando fide, spe, & charitate colitur, (nam hæ res sunt spiritus) vel certè operibus ex fide, spe, & charitate procedentibus. Quod apertè insinuauit Apostolus dum adiecit: (*In Euangelio filij eius*) prædicando Euangelium quod est de filio ipsius, quod vtique ex maxima faciebat charitate. Hinc facillè colligere licet, quis dicatur carnalis cultus: nimirum qui exhibetur exterius quibusdam cæremonijs, ritibus, & obseruantijs (siue ad nouam legem illa pertineant, siue ad veterem) fide, spe, & charitate vacuis. Et quemadmodum ille cultus Deo longè gratissimus est, ita hic molestus, quod nouerūt illi, qui legerunt prophetas, præcipuè Esaiam. Cū igitur præcipuo quodam cultu, ait Apostolus, seruiam Deo, promouendo pro omni virili gloriam ipsius per Euangelij prædicationem, nequaquam illum testem citarem, si falsa præsumerem. Quod autem diuini nominis iure iurando vobis affirmo, istud est.

Quod sine intermissione memoriam vestri facio semper, & cetera. Quis satis miretur pectus Pauli? cū in memoria saltem aliquem perpetuò circumferre, non possit fieri nisi ex maxima dilectione: In precibus verò habere & sine intermissione habere perpendite quanti sit affectus, quamq; vehementis amoris? Conandum nobis vt similes induamus affectus, vt de aliorum felicitate, tanquam nostra gratias agamus, & in precibus nostris Deo commendemus hos etiam, quos nunquam viderimus. (nunquam enim Romam viderimus.)

rat Apostolus, quum hanc scriberet epistolam) nec semel aut iterum id faciamus, sed sine intermissione. Quid sit autem sine intermissione orare: explicat Augustinus libro de hæresibus ad Quoduultdeum, hæresi, 57. secundum quem eo loco sine intermissione orat, qui nullo die intermittit certa tempora orandi. Illa verò aduerbiorū & coniunctionum cōgeries (*si, quomodo, tandem, aliquando*) secundum Oecumenium, mirum quoddam expriment desideriu ac studium festinandi. Sensus est: assiduè Deum precans in omnibus orationibus meis semper vos Deo commendo, orans, vt iuxta ardentissimum animi mei votum placeat ipsi meum ad vos iter dirigere.

Desidero enim videre vos.) Nec alterius rei gratia inquit, desidero videre vos, quam vt aliquod vobis spirituale donum impartiar, quo cōfirmem vos, ac in fide roborem. Sciebat enim Apostolus aliam esse viam vocis energiam, aliam scripturæ. Animaduertere est hoc loco mirum Pauli artificium. Quum enim dixisset:

Ad confirmandos vos) videns eo dicto offendi posse Romanorum animos, & fortè dicturos, quid? an vacillamus? vt tua lingua simus fulciendi? statim mitigauit, & veluti expositiōe correxit, quod dixerat verbum confirmandi vertens in consolandi: nec hoc contentus, adiecit (*simul*) quasi non minus ipse egeret illorum consolatione, quod sensu subiunxit fidei communionem hoc sensu: Cupio vos præsens esse, vt per mutuam fidei collationem & communicationem vtrinque consolationem capiamus, ego à vobis, & vos vicissim à me. Quo dicto se submissit, qui prius quodammodo sibi magistrum vendicarat.

Nolo autem vos ignorare fratres, quia sæpè proposui venire ad vos (& prohibitus sum vsque adhuc) vt aliquem fructum habeam in vobis, sicut & in ceteris gentibus, Græcis ac barbaris, sapientibus & insipientibus debitor sum: ita quod in me præcipuum est, & vobis qui Romæ estis, euangelizare. Non enim erubescō Euangelium. Virtus enim Dei est, in salutem omni credenti, Iudæo primū & Græco. Iustitia enim Dei in eo reuelatur ex fide in fidem sicut scriptum est: Iustus autem ex fide uiuit.

Nolo autem vos ignorare fratres, quia sæpè proposui venire ad vos.) Ne quis vestrum inquit vanum arbitretur quod dico videlicet iam olim desiderio me teneri videndi vos, cū hactenus non venerim, scire vos volo, quod negotia aliarum regionum in impedimento fuerint, hoc est, quod dicit (*prohibitus sum vsque adhuc*) id est, præpeditus. Hunc esse sensum patet ex capite penultimo huius epistolæ.

Vt ali-

Vt aliquem fructum habeam in vobis.) Rursus hic desiderij sui & propositi causam assignat, vt profus amoliat suspitionem, quod non cupiditate videndorum locorum, aut curiositate antiquitatum Romanorum venire optet ad urbem. Non hæc inquit me trahunt, sed aliud: nimirum vt ex vobis etiam fructum aliquem Deo reportem, quemadmodum ex ceteris gentibus. Ad quod etiā si me non impelleret meus erga vos amor, cogit tamen officium. Nam debitum mihi incumbit Euangelij prædicandi, tum Græcis tum barbaris, cū sapientibus, tum insipientibus. Epexegesis est: Græcos inquit, intelligo sapientes, barbaros verò insipientes. Sapientes autem vocat doctrina aliqua imbutos: Insipientes verò rudes & crassos, atque ab omni cultu eruditionis alienos. Hocque notandum, quod Græcos, quos hic barbaris opposuit, aliàs ferè Iudæis opponit, vt mox: Iudæo primū & Græco: vbi ea vox complectitur etiam barbaros. Nā idem valet quod ethnicus siue gentilis.

Ita quod in me promptum est & vobis qui Romæ estis euangelizare.) Particula (*ita*) inferentis est, hoc sensu: Et propterea quantum in me est, promptus sum, vel promptitudo animi mihi adest, etiam vobis qui Romæ estis euangelizare.

Non enim erubescō Euangelium.) hactenus insinuatione captauit beneuolentiā, nunc transit ad ipsam rem, de qua tractatio erit vsque ad caput duodecimum: Tametsi inquit, mūdus aspernetur Euangelium tanquam rem inanem & stultam, non tamen me pudet illius, id est, Euangelicæ prædicationis. Causam subdit, dicens:

Virtus enim Dei est in salutem omni credenti.) Grandis locutio est, similis illi: Virtus peccati lex. Virtus autem pro potentia: salus verò sumitur vt complectatur & eam quæ præsentis temporis est, quæ sita est in remissione peccatorum, & eam quæ futuri. Sensus est: Euangelium ex diuina potentia in credentium animis secretiūs operante efficax est ad præstandum salutem, id est, iustitiam & vitam æternam cuius credenti. Vel quod eodem recidit, per Euangelium DEI exerit potentiam suam in cordibus credentium, iustificando eos, & producendo ad vitam æternam. Potest quidem ipse remittere peccata, & saluare absque verbo: sed per verbum placuit ei efficacem esse, per verbum inquam Euangelij auditum & creditum. Hoc modo sententiam istam interpretatur Apostolus prioris ad Corinthios capite primo. Quid sit autem credere in hac disputatione, ex alijs locis scripturæ discendum est, præcipuè capite septimo Ioannis: Qui credit in

me sicut dicit scriptura, flumina de ventre eius fluent aquæ viæ. Scriptura quam eo loco respicit Saluator, habetur secundo Paralyp. capite decimo sexto, vbi sic scriptum est: Oculi Domini contemplantur vniuersam terram, & præbent fortitudinem ijs, qui corde perfecto credunt in eum. Corde autem perfecto credunt, qui non solū fidem adhibent illis, quæ dicitur in scripturis vel aliàs diuinitus reuelantur, sed præterea omnes animæ vires accommodant, vt faciant quod habet fides, siue quod requirit fides, vel quod ea præscribit. Atque hoc modo accipitur à Paulo credere, videlicet vt sit ad auditum verbum commoueri, & tota animi adhæsiōe complecti id, quod dicitur.

Iudæo primū & Græco.) Istud difficultatem facit, cū in eadem hac epistola dicitur, non est distinctio Iudæi neque Græci. Chrysostomus facillè euadit dicens (*primū*) ad tempus referendum, vt sit tantum honor ordinis. Iudæis siquidem primū prædicatum est Euangelium, deinde Gentibus. Verū plus videtur habere Apostolus cap. vndecimo & decimo quinto: nimirū, quod gentes ex quadam misericordia sunt admittendæ ad gratiam, quæ Iudæis erat quasi ex hæreditate. Nam illorum patribus peculiariter erat promissus CHRISTVS, vnde alij hoc loco (*primū*) interpretantur potissimum. In iustificatione interim, modò communis sit fides, nihil plus gentili habet Iudæus, id est, tantundem gentilis accipiet, atque Iudæus. Plenius de hac re dicitur in expositione illius: Dico autem IESVM CHRISTVM ministrum circumcisionis propter veritatem DEI, ad confirmandas promissiones Patrum, & cetera. Euangelium igitur virtus DEI est in salutem omni credenti, non Iudæo tantum, sed Iudæo simul & Græco, potissimum tamen Iudæo, vtpote cui peculiariter promissum erat Euangelium. Additur probatio.

Iustitia enim Dei in eo reuelatur ex fide in fidem, sicut scriptum est.) Hæc propositio bene obseruanda est, vt & præcedens, quia in ea arx est totius causæ, & status rei tractandæ. Ambrosius & Origenes iustitiam Dei intelligunt, quæ ipse DEVS iustus est. Verū aliter hic, aliter ille explicat. Nam Origenes illam significari putat iustitiam, quæ DEVS vnicuique reddit quod meretur: Ambrosius verò illam, à qua Deus iustus dicitur, hoc est, verax in promissis. Vtraque interpretatio licet alibi locum habeat, hæc tamen minus congruit. Certissimus commentarius est apud Augustinum in libro de spiritu & litera capite nono & vndecimo

locis. Et rursus apud Chrysostomum in hunc, & apud Theoph. qui omnes iustitiam Dei interpretantur, non qua ipse iustus est, sed qua induit hominem dum iustificat impium. Atque hunc solidum esse commentarium patet consideranti, tum filium orationis Paulinæ, tum similia loca scripturæ, quæ multa sunt. In primis ad Roman. 3. Iustitia Dei per fidem Iesu Christi in omnes & super omnes, qui credunt in eum: Deinde ad Roman. 10. Iustitiam Dei ignorantem & suam querentes statuere, & cæter. Item ad Philip. 3. Quæ ex Deo est iustitia in fide, &c. Sensus ergo est: Iustitia Dei, id est, ea quam ex lege sibi falso pollicebantur Iudæi, & viribus liberi arbitrij Philosophi, illa inquam iustitia ad quam ipsi non perueniunt, quam Deus gratis donat credenti, quæque apud Deum valet, & valebit in extremo iudicio, illa reuelatur, id est, patet in Evangelio vel per Evangelium. Hæc iustitia duo complectitur, remissionem peccati, per quod subiectus erat homo iræ Dei: & rectitudinem animi per Spiritus sancti donationem effectam, qua fit ut mens antè inuisa & exosa iam placeat Deo, & potens sit exercere opera verè bona, verè sancta, quæ scilicet accepta sint Deo, & apud Deum promereantur, inchoatam iustitiam augeat & perficiant. Hanc iustitiã Dei, Apostolus ubique operibus detrahit, & tribuit fidei. Vnde & nunc dicit (*Ex fide in fidem*), quam clausulam veterum ferè commentaria iungunt cum iustitia, hoc sensu: Iustitia Dei patet in Evangelio, iustitia, inquam, quæ est ex fide in fidem. Alij eam referunt, ad verbum (reuelatur) hoc sensu: Iustitia Dei, quæ prius in lege & prophetis erat tecta, retegitur & palam prædicatur, doceturque in Evangelio contingere ex fide in fidem, id est, ex fide cuiusvis ætatis. Similis phrasis est, qualis illa ex æuo in æuum: ex generatione in generationem, id est, omnibus generationibus. Alij istud dicunt ex fide patrum, in fidem filiorum, ex fide prophetarum in fidem Euangelistarum, ex fide veteris legis in fidem nouæ legis, quæ omnia eadem sunt. Non errabis etiam à vero sensu Pauli, si iustitiam intelligas, nõ eam solum quam nunc diximus, qua scilicet ex impio quis iustus fit, quam nulla omninò præcedunt merita: sed eam præterea qua iustus fit prouectior in iustitia, quam scholastici docendi gratia secundam vocant: alteram verò primam siue inchoatã iustitiam, vt ex fide in fidem hunc habeat sensum: Ex fide iustificante primò in fidem alètem, exercentemque ac perficientem primam iustitiam. Nam quemadmodum Augustinus in libr. de fide & operibus acturus de secundã iustitia, aliquot capitibus agit de prima iustitia: Sic & in hac epistola Apostolus ser-

monem instituens de prima iustitia, subindè miscet vtramque. Hoc certè loco iustitiam ex fide in fidem commodè exponi (vt complectatur omnem eam, quæ valet apud Deum) discere licet ex testimonio Abakuk, quod in confirmationem suę sententię adducit Apostolus, hoc nimirum:

Iustus autem ex fide viuit) Quod testimoniũ quum palam loquatur de ea iustitia qua ad vitam æternam tandem peruenitur, constat omnem iustitiam complecti quæ hominem apud Deum commendat. Proinde & Apostoli sententia, quæ per ipsum fulcitur, rectè sic accipitur: Ex hoc quoque testimonio prophetæ discere licet, quomodo accipiatur fides à Paulo in hac disputatione. Non enim simplex est eius vocis vsus in scriptura. Interdum siquidem vlturpatur pro credulitate seu persuasione, qua assentimur his quæ à Deo, vel per scripturas, vel per Ecclesiam reuelata sunt, sine vlla hæsitatione, siue promissiones sint, siue comminationes, siue alia quæuis narratiões. Sic ad Hebræos vndecimo, liquet accipi fidem, cum dicitur: Fide intelligimus aptata esse sæcula verbo Dei. Item eodem cap. Credere oportet accedentem ad Deum, quia est, & in quiritibus se remunerator sit, &c. Item in priori ad Corinth. ca. 1. Nunc manent fides, spes, charitas. Vbi quum fides distinguatur à spe aut fiducia, necesse est vt accipiatur pro notitia. Sic in Actis ca. 8. Credo filium Dei esse Iesum. Atque hæc propria significatio vocis esse videtur, qua vsus est Paulus, videlicet *πίστις*, quã Laurentius Valla deducit à *πειρασμός*, id est, *Valla l. 5. cap. 30.* persuasus sum vel persuasum habeo, vnde Dea persuadendi, quam Ennius Suadam vocat, Horatius Suadelam, à Græcis *πειθώ* appellatur: Et sicut *πίστις* propriè significat credulitatem seu persuasionem, sic vox opposita *ἀπιστία* imperuasibilitatè significat. Verum quoniam *ίς*, quibus fidem adhibemus, vel quæ certò nobis persuademus vera esse si modò bona sint vel vtilia, vel uti si promissiones, affectum & cor accommodare solemus, & eorũ spem & fiduciam in nobis cõcipere, translaturum est vocabuli fidei ad significandam fiduciam erga promittentes: In hac significatione sæpè obuium est in sacris literis. Sanè Matthæi nõno sic accipitur, vbi iubet Christus Paralyticum illum considerare. Tertio accipitur fidei vocabulum vt hæc omnia cõplectatur, nempe assensum illum firmum mentis, quo quis certò persuadeat sibi verissima esse, quæ sacra litera docent siue promittunt: & fiduciam ex Dei omnipotentis bonitate, quam scripturæ reuelant conceptam non sine spe, hoc est, expectatione promissorum. Sic accepisse videtur Paulus fidem ad Roman. quarto, & ad Hebræos vndecimo. Explicans enim illis locis fidei

cis fidei naturam ac vim, passim à fiducia ad credulitatem: rursus à credulitate ad fiduciam delabitur, quo facilè subindicat fenomenum fidei vtrumque complecti. Certè scriptura, quam ex Abakuk citat: Iustus ex fide viuet: spem & fiduciam cõplectitur. Quod vt manifestum euadat, oportet euoluere capitulum primum & secundum Habakuk, qui in initio primi capituli sumit sibi personam eius, qui murmurat aduersus iudicia Dei, cuius murmuris causa est captiuitas duarum tribuum, & prosperitas Nabuchodonosor regis Babyloniorum impij, vsq; ad illa verba. Aspicite in gentibus, & videte, & admiramini, & obstupescite, quia opus factum est in diebus vestris, quod nemo credit, cum narrabitur, &c. Vbi ad querelas causantis siue murmurantis prophete, vox Domini respondentis inducitur. Nabuchodonosor, inquit, quem nunc vides florere, cuius potestati & cæteræ per circuitum gentes subiugandæ sunt, tantum ruiturus est postea, vt si quis prædixerit quod futurum est, pro rei magnitudine videatur incredibile. Quod audiens propheta, & intelligens idcirco ipsum contra Iudam accepisse potestatem, vt corripiat eum, non autem interficiat, & post correptionem ipse quoque puniatur, in blandimentorum verba prorumpit & ait: Nunquid non tu à principio Domine Deus meus, &c. Verum statim rursus redit ad antiquam querimoniam. Quare nõ respicis populos gentes, &c. Cur pateris ab impio Nabuchodonosor opprimi populum Iudaicum, qui opprimente se iustior est? quod profequitur vsque ad finem capituli. Iam capitulum secundum inchoat hoc modo: Super custodiam meam stabo, &c. quæ metaphora sumpta est ab excubitoribus. Significat autem se auidè expectare responsionem. Cui respondet Dominus: Scribe visum, qui licet procul adhuc sit tandem, tamen apparebit, nec faller: Si diutius opinione extrahatur, ne desperes, expecta patienter, quia haud dubiè veniet, certissimè liberabitur populus à captiuitate, qui incredulus fuerit huius sponsonis, non erit recta anima eius in semetipso, hoc est, non erit iustus in conspectu meo. Iustus autem ex fide sua viuet, id est, sustinebit se & perdurabit spe liberationis futuræ. Cum igitur hoc loco propheta nomine fidei & persuasionem siue assensum firmum mentis, & fiduciam siue spem compræhenderit, certum est Apostolũ quoque (dum ait: Iustitia Dei in eo reuelatur ex fide in fidem) sic accepisse fidem, vt vtrumque complectatur. Nec detorsit Apostolus, sed propriè vsus est vaticinio prophete, ad suæ sententiæ confirmationem. Nam licet cortex literæ proponat captiuitatem populi Iudaici sub rege Babyloniorum, & libe-

rationem, quæ facta est per Cyrum: non tamen ille præcipuus sensus est, sed alius, qui latet sub cortice literæ, qui est de captiuitate humani generis sub tyrannide diaboli, & liberatione, quæ facta est per Christũ. Scribe (inquit) visum. Iam populus meus captiuus tenetur à diabolo, eruam eum, quodque dico, certissimè prestabo, propterea si in longum extrahatur promissio, nemo desperet: si quis fluctuare cœperit de veritate promissionis, & diffidere, propterea, quod vltra desiderium suum diutius extrahatur, non erit recta anima eius in semetipso, non perdurabit rectè agendo, sed relicta probitate sensim delabatur ad vitia: Iustus autem ex fide sua viuet, ex confidentia promissionis tandem adimplendæ perseuerabit in bona vita, cuius initium per fidem propitiatoris promissi, & spem pridem adeptus est. Quia hæc sub inuolucro allegoriarum proposita sunt in prophetis, hinc eadè reuelari dicuntur in Evangelio, id est, quasi detracto velo retegere & aperiri. Iam scrupulus est, si liberatio hæc à tyrannide diaboli per visum significatur, cum hoc non nisi rectè fiat, & obscure admodum, quomodo quod sibi præceptum erat, impleuit propheta: Explana eum super tabulas, id est, plano sermone scribe, vt sine vilo impedimẽto lector eam possit percurrere. Similis scrupulus est in Esaia, vbi dicitur: Sume tibi librum grandem, & scribe in eo stylo hominis, id est, cui assueuerunt homines, quodque iubetur plane scribere, aded obscure proponit, vt ex mille vix vnus intelligat. Ait erim sic: Spolia detrahe, festina prædari. Cui scrupulo ibi satis factum est à nobis. Dictum est enim ipsum stylo familiari scripsisse, verum his, qui assueuerunt consuetudini prophetarum, ac longo vsu exercitati didicerunt, quo consilio texant narrationem huius aut illius historiar, captiuitatis aut liberationis, quique aliunde sciunt, quid sit res Euangelij. Non improbabiler fortassis etiam dici posset, quod visus iste primo, id est, absque medio typo ad Christum pertineat, vt sit transitus, quod videtur placuisse Hieronymo, & ad transitum inuitat, quod dicitur: Et adhuc visus procul. & rursus: Apparebit in fine. Quæ non satis conueniunt liberationi à captiuitate Babylonica. Cæterum in hac annotatione, qua ex testimonio Abakuk, dicimus fidem in disputatione Pauli de iustificatione accipi, vt complectatur nõ solum credulitatem: verum etiam fiduciam in Christum propitiatorem: aduertendum nos longè dissidere à Lutheranis, qui ipsi quoque fidem explicant fiduciam. Etenim isti Paulum accipiunt, de fide siue fiducia speciali, eam sic definiunt, quæ discussa ex animo omni fortitudine, ac hæsitatione mentem

prorsus securam reddit & certam, quòd acceperit remissionem peccatorum, & iustitiam consecuta sit, vsque adeò, vt si vel parum subdubitet mens, aut trepidet, ne non sit adhuc fortassis iustificata, ad diabolum pertinere dicant, & non ad Deum. Multum, inquam, ab his dissidemus, scientes generales promissiones in scriptura factas, non iubere quempiam de singularibus esse securum. Quanquam enim scriptum sit, iustitia Dei per fidem Iesu in omnes, & super omnes, qui credunt in eum, nusquam tamen scriptura mei aut tui nominatum meminit. Quare quum ea demum fides iustificet, quæ coniunctam habet veram cordis conuersionem: vera autem sui conuersio nemini citra diuinam reuelationem cognita sit, aut esse queat: sequitur neminem posse certò aut omninò de se statuere, quòd remissionem peccatorum acceperit, & iustitiam adeptus sit, quum de nemine scriptura pronunciet, quod ritè credat, de nemine, inquam, nunc temporis in terra degentium. Quare cum fide iustificante siue fiducia, quæ generalibus tantum promissionibus Dei innitur, consistere potest religiosus quidam metus ac trepidatio: non quidem quæ nascatur ex incredulitate aut diffidentia erga Deum promittentem: sed ex conscientia nostræ imbecillitatis, qua fieri posset, vt nondum essemus ad Deum legitimè conuersi, quando tamen id maximè crederemus. Quare rectè admonet Sapiens: De propitiato peccato non esse sine metu. Iam multa dicta sunt de testimonio Abakuk, nondum tamen planè est explanatum. Quare sciendum ipsum tribus in locis esse citatum ab Apostolo. Primò hoc loco, secundò ad Galat. capite 3. Postremò ad Hebr. 10. Et quia in epistola ad Gal. positum est cum suo contrario, optimè ex eo loco colligitur, quoniam sit ipse intellectus: nimirum, quòd iste: Iustus ex fide, & non ex lege vel operibus legis viuere, & iustificabitur apud Deum. Iam difficultas est, quomodo iustitiam, maximè eam, quam secundum appellat, detrahat operibus, cum suprà dictum sit, hominem, qui remissionem peccatorum adeptus est, promereri apud Deum suis operibus augmentum siue incrementum iustitiæ. Difficultas hæc facile soluitur, dum penitus inspicitur textus Pauli. Nam eo loco sicut & in hac epistola disputat de operibus legis, quatenus sunt legis opera, id est, quatenus fiunt citra spiritum fidei. Palam enim de lege ibi pronunciat, quòd ipsa non sit ex fide. Et certè operibus hoc modo consideratis, qualiacunq; illa fuerint, omnis omninò iustificatio adimenda est, tam ea, qua ex impio fit pius: quam ea, qua pius fit proeclior in pietate. Opera enim sine fide facta, nec remissionem pecca-

torum efficere possunt, nec iustum magis iustum. Vna iam restat adhuc difficultas, videlicet, quo pacto hoc testimonium ita citetur à Paulo: quomodo neque apud prophetam secundum Hebraicam veritatem, neque apud Septuaginta interpretes reperitur. Si quidem Hebræi hoc modo legunt: Iustus ex fide sua viuere, Septuaginta hoc modo: Iustus ex fide mea viuere. Cuius diuersitatis rationem in commentarijs super 2. cap. Abakuk inquirens Hieronymus, arbitratur Septuaginta interpretes lapsos elementorum similitudine. Nam vas 7 litera cum est appèdix dictionis, vim habet huius pronomini sui vel eius. Iod 7 item adiecta fini dictionis vim habet pronomini mei. Quare quum duo hæc elementa apud Hebræos mensura tantum distent, inter se putat ipsos (quod facillimè accidere potest) pro 7 legisse. Verum siue ex fide sua legamus: siue ex fide mea, in nullo sensus variatur. Quare magis credendum est de industria ac studio hoc modo vertisse Septuaginta, vt hinc disceremus gratuitum Dei donum esse fidem. Porro vtrumque pronomem Paulum omisisse opinatur Erasmus, siue quòd huiusmodi pronomina passim solent exaudiri, siue quòd Romanis nota esset editio Septu. & ob id ab ea dissentire nolle: Neque rursus Hebraicam ingerere, quam nesciebant. Legendum autem, viuere, vt sit verbum futuri temporis, & non viuere in presenti, manifestum est, nõ ex Grecis solum exemplaribus, sed etiam ex Hebræis, quæ ad vnum ferè omnia habent verbum futuri temporis.

Reuelatur enim ira Dei de celo super omnem impietatem, & iniustitiam hominum eorum, qui veritatem Dei in iniustitia detinent, quia quod notum est Dei, manifestum est in illis: Deus enim illis manifestauit. Inuisibilia enim ipsius, à creatura mundi per ea, quæ facta sunt intellecta, conspiciuntur: sempiterna quoque eius virtus & diuinitas, ita vt sint inexcusabiles. Quia cum cognouissent Deum, non sicut Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt, sed euauerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est inspiens cor eorum: dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Et mutauerunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedum, & serpentium.

Reuelatur enim ira Dei de celo super omnem impietatem, &c. Post captatam in exordio benevolentiam, sub nomine Euangelij cœpit Apostolus commendare fidem, & posuit generalem propositionem, in qua est veluti status epistolæ, hanc videlicet: Iustitiam Dei non ex lege, sed ex fide contingere, quæ latius volens exponere, assumit in initio propositionem aliam, quam illi priori subternit, quæque ad illam principalem viam aperit, hanc videlicet: Per Euangelium probat omnes

omnes esse peccatores, iniustos & impios, ac proinde in ira Dei constitutos, eamque propositionem per partitionem, primò de gentibus, deinde Iudæis explicat, in qua explicanda per duo immoratur capita. 1. & 2. Tandem post medium. 3. cap. redit ad principalem disputationem, videlicet: Iustitiam per fidem esse. Si enim totum humanum genus iræ Dei obnoxium est, certè nemo sibi polliceri debet, sese propter vitæ innocentiam Deo acceptum esse, sed agnoscere cogitur, opus esse Dei irati recõciliatione, ad quam quum peruenire nequeat, merito iustitiæ operum suorum (vt quæ nulla est) cogitur confugere ad Dei iustitiam, ipsius clementiam & misericordiam, quæ afferit Apostolus apprehendi siue obtineri per fidem. Hunc ordinem & progressum disputationis Paulinæ benè aduertere, est loco multorum commentariorum. Porro vt intelligas, quomodo in Euangelio reuelatur ira Dei, opus est, vt scripturam noui testameti obiter percurras. Lege igitur cap. tertium Ioannis, eam, inquam, partem cap. quæ continet disputationem Saluatoris cum Nicodemo. Lege etiam eiusdem cap. finem: Qui incredulus est, non habet vitam æternam, sed ira Dei manet super eum. Lege præterea concionem Petri, quam describit Lucas Act. 3. Pœnitentiam & conuertimini, vt deleantur peccata vestra, vt cum venerint tempora refrigerij, &c. Concionem item Pauli, quæ habuit ad Athenienses Act. capit. 17. & tempora quidem huius ignoratiæ despiciens Deus, nunc annunciat hominibus, vt omnes vbique pœnitentiam agant. rursus Petri alteram concionem, Act. 10. Præcepit nobis populo prædicare & testificari vsque ad finem cap. Alteram item Pauli coram Agrippa habitam Acto. 26. Vt conuertantur à tenebris ad lucem, & de potestate Sathanæ ad Deum, &c. Ex collatione horum locorum agnosces perpetuam Euangelij vocem esse omnes peccasse, & egere pœnitentia, atque iræ Dei manere super omnes, nisi per fidem Christi liberentur. Quare Euangelium longè aliter reuelat iram Dei, quam illud de sex hydrijs lapideis, quarum singulæ capiebant metretas binas vel ternas, cuius semel duntaxat meminit, idque per occasionem. Sumitur autem ira hoc loco pro vindicta, phrasi Hebraica, & interpretatur Chryso. de ira extremi iudicij, similiter Theoph. & Oecum. Et pro ea interpretatione facit, quod additur: (De celo.) Quæ particula licet videri possit alicui referenda ad verbum (reuelatur) legenti tamen cap. 4. prioris ad Thessal. & posterioris epistolæ primum caput, in quibus eadem particula inuenitur, omnia videntur referenda ad iram Dei, vt sit sensus: Ingès illa ira Dei, siue grauis illa vindicta, id est, pœna æterna, siue

perpetuum supplicium, quod exacturus est Deus in flamma, descendens de celo, cum angelis virtutis suæ, tempore iudicij, illa, inquam, ira reuelatur siue patet per Euangelium. Vocula (enim) nequaquam transilienda est: indicat enim nobis Paulum hoc modo ratiocinari. In Euangelio reuelatur ira Dei super omnes omninò homines, ergo reuelatur in Euangelio iustitia Dei ex fide in fidem. Quæ ratiocinatio mira videri possit, verum elegantissima, & suauissima, sed supplendæ sunt mediæ consequentiæ, hoc aut simili modo: Vox Euangelij perpetua est, iram Dei manere omnes omninò homines, quotquot ex carne nati sunt, vbique sonat & inculcat Euangelium omnes esse peccatores: ergo nullus adferre potest suam iustitiam, ergo confugiendum est ad Dei iustitiam, ergo per Euangelium constitutis omnes sub peccato, patet Dei iustitia, damnata omnium hominum iustitia. Vocula illa, impietas & iniustitia super omnes, variè à diuersis exponuntur: verum diligenter consideranti scriptum Pauli, maximè probatur commentarius ille, qui interpretatur impietatem, quicquid committitur contra cultum Dei siue religionem: iniustitiæ verò omnia reliqua peccata, quæ quocunq; modo committuntur. Veritatem Dei vocat veram, quam de Deo habuerunt notitiam: Illa cum in intellectu sit, per prauam voluntatem quasi captiua tenetur, dum non finitur in opus prodire, quod tamen maximè gestit: vsque enim inuitat, & sollicitat mentem ad studium virtutis. (In iniustitia) id est, quod per iniustitiam, & intelligitur generalis nominis iniustitia. Sensus est: Ira Dei reuelatur de celo contra illos, qui prauitate suæ voluntatis efficiunt, ne veritas de Deo habitat, exeat in opus, in verum Dei cultum & inuocationem, id est, qui nouerunt quid sit agendum, nec agunt corrupti prauis affectibus. Periphrasis est philosophorum, hos potius depingit Apostolus prætermisso vulgo gentilium, tunc quòd vulgi improbitas clare incurrebat in oculos omnium, quare opus non erat reum peragere peccati, tum quòd procliue cuius sit colligere, quale vulgus gentilium fuerit, si declararetur ei ipsos philosophos, (qui puriorem profitebantur vitam) impios omnes fuisse & iniustos. Quomodo autem veritatem Dei in iniustitia detinuerint, latè explicat in sequentibus, ostendens primò ipsos non ignaros fuisse veritatis: Quod notum est (inquit) Deo hoc est, quod Deo sciri cognoscique potest. Est enim in Deo, ad quod nulla humanæ mentis imaginatio possit villo modo pertinere. Manifestum est in illis) quod nouè dictum est, pro apud illos siue inter illos, sensus planior fuisset, si omisset præpositionem

tionem (in) quod in sequenti sententia fecit.

Deus enim illis manifestauit Deus, inquit, illis manifestauit: nimirum dum admirandum condidit opificium, unde facile posset cognosci, & simul admirabilem quandam vim illis in seuit, cuius vigore ex rebus conditis deuenire possent in ipsius notitiam. Id enim est, quod ait:

Inuisibilia ipsius. Id est, æterna eius potentia, quæ nec possit languescere, nec deficere, & diuinitas, quod scilicet sit summè sapiens summè bonus, summè iustus. Hæc quæ corporeis oculis cerni non possunt, conspiciuntur animo (à creatura mundi) hoc est, ex ipsa mundi creatione, dum intelliguntur (per ea, quæ facta sunt) id est, per opera siue res creatas, in quibus extat quædam diuinitatis vestigia. Magister in primo libro sententiarum distin. 3. à creatura mundi interpretatur ab homine, secutus in hoc D. Bernardum. Vtranque interpretationem admittit vox Græca. Sicut enim *κρίσις* apud Græcos, sic & creatura apud Latinos vox ambigua est, significans vel creationem ipsam, id est, creandi siue condendi actum, vel rem creatam. In prioris significatione accepit interpretes Augustini, vt videre est in libro 8. de ciuita. Dei capite 9. vbi sententiam hanc hoc modo citat: Inuisibilia enim ipsius à cōstitutione mundi per ea, quæ facta sunt, & cæt. Ne autem quempiam remoretur illud (quoque) sempiterna quoque eius virtus, &c. quæ particula epexegetica habet: exponit enim inuisibilia, sciendum est, Græcis esse (que) hoc modo, Sempiternaque eius virtus siue potestas & diuinitas. Coniunctio autem (que) frequentissimè seruit expositioni, non ita (quoque.)

Ita vt sint inexcusabiles. Quia cum cognouissent Deum. Illud (ita) in multis exemplaribus non reperitur, unde verisimile est redundare, imò nulla Græca habent: sed simpliciter legunt, vt sint inexcusabiles, siue in hoc vt sint inexcusabiles. Et post Chryf. admonet Theophil. (vt) hoc loco non causam, sed consequentiam denotare. Sensus est: In hoc Deo indulget eis sui cognitionem, vt cognitum colerent, quod si id non facerent, certè vt nihil haberent, quod prætexerent suæ impietati. Deum autem glorificare vt Deum, est eum cultum Deo adhibere, qui ei debetur, seipsum Deo totum addicere, expectare ab ipso vno omnia, omnia huius gratia facere, in omnibus actionibus huius gloriam intendere, de propria nihil cogitare. Gratias verò agere est, quicquid habemus agnoscere à Deo nobis prouenisse, hincque ipsum laudare & vbique prædicare. Quod autem interpretes vertit (in cogitationibus suis) Græcè est *διαλογισμοῦ*, quæ vox significat non simplicem cogitationem, sed cogitationem ra-

tiocinantem, expendentem atque dijudicantis. Hi ergo, quibus vnicum studium erat inquirere Deum, euanuisse dicuntur in cogitationibus suis, id est, vani facti, eò, quod contenti inquisitione, & quam inquirendo adepti erant, cognitione, animum non intenderunt actioni, quæ inquisitionis & cognitionis est finis. Sic qui hodie multa disputant de Deo, nec tamen hoc agunt, vt tota animi adhesionem illum complectantur, in eiusque amore magis ac magis indies proficiant, euanescunt in cogitationibus suis & disputationibus siue dialogismis, & timere debent, ne hoc ipsis eueniat, quod philosophis, hoc est, ne deserantur à Deo, & delabantur in errores maximos & probrosas cupiditates. Sequitur enim (*& obscuratum est insipiens cor eorum*) id est, mens eorum verè imprudens varijs falsarum opinionum tenebris inuoluta est. (*Dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Et mutauerunt, &c.*) Illud (enim) non est apud Augustinum in li. de spiritu & litera, nec est in Græcis voluminibus, nec in vetustis Latinorum plerisque. Sensus est: Qui quum putarent, aut profiterentur se sapientes, stulti euaserunt, imò eò stultitiæ vel potius eò dementiæ progressi sunt, vt gloriam incommutabilis Dei transfulerint in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, hoc est in simulachrum representans mortalem hominem, imò in simulachra volucrum, quadrupedum & serpentum. Res hæc petenda est ex ijs, qui scribunt de dijs Aegyptiorum aliarumque gentium, de quibus multa Origenes in libris contra Celsum: Certè Aegyptij, apud quos maximè viguit studium sapientiæ, non solum Ilim, & Osyrim siue Seraphyn, sed præterea crocodilum, canem, hircum, simiam, accipitrem & ceterumodi alia venerati sunt, atque ad harum rerum imagines siue idola, gloriam immortalis Dei, ipsius cultum & honorem traduxerunt. Alius commentarius est in annotationibus Erasmi, qui vt intelligatur, sciendum est, iuxta ipsum vertendum fuisse in auferendi casu, non accusandi, hoc modo. *In similitudine imaginis.* Quod ita dictum est, inquit, quasi dicatur per assimilationem imaginis, vt sensus sit: Mutauerunt gloriam Dei figurando sibi imagines, quibus putabant se verum Deum, qui incorporeus est, exprimere. Tales erant aduersus quos disputat Paulus in Act. 17. arrepta occasione ex inscriptione altaris, quæ habebat: Ignoto Deo, vbi post multa sic tandem insert: Genus ergo cum sumus Dei, non debemus existimare auro & argento, aut lapidi sculpturæ artis, & cogitationis hominum, diuinum esse simile. Commentarius iste bonus est, non tamen præferri debet priori, multò minus sic amplecti, vt alter omnino reiiciatur, quod fit ab

fit ab Erasmo, cuius verba sunt: Non sentit Apostolus illos vertisse gloriam Dei in imaginem hominis, sed aliter sensisse de Deo, quam oportebat, quum illi, cui simile nihil est in rebus corporeis, affingeret imaginem hominis, Quod ipse, quum statuat ex lectio ne Græca, consulendi hinc sunt Græci interpretes Oec. Theop. Chrysof. qui omnes ad eundem modum interpretantur, quo Latini, nihil moti præpositione, vt, qua sciunt frequenter abuti Paulum pro *eis*, hoc est (in) versus pro (ad.)

Propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorum in immunditiam, vt contumelijs afficiant corpora sua in semetipsis, qui commutauerunt veritatem Dei in mendacium, & coluerunt, & seruiuerunt creatura potius, quam creatori, qui est benedictus in secula, Amē. Propterea tradidit illos Deus in passionem ignominie, nam scēmina eorum immutauerunt naturalem usum, in eum usum, qui est contra naturam. Similiter autem & masculi, relicto naturali usu scēmina exarserunt in desiderijs suis in inuicem, masculi in masculos turpitudinem operantes, & mercedem (quam oportuit) erroris sui in semetipsis recipientes.

Propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorum, &c. Ex hoc loco Augustinus contra Iulianum capite 3. libro 5. & de natura & gratia capite 22. efficaciter docet, quædam sic esse peccata: vt etiam sint pœnæ peccatorum. quæ doctrina duplicem habet scrupulum: Alter est, quod videtur Deum facere auctorem peccati. Quum enim omnis iusta peccati pœna irrogetur à Deo vindicæ peccatum, consequi videtur: vt si Deus peccata vindicet peccatis, auctor sit peccati. Alter est, quod cum pœna omnis sit contraria voluntati, non videtur fieri posse, vt peccatum, quod voluntarium est, habeat rationem pœnæ. Igitur hæc Pauli doctrina sic explicanda est, quæ admodum habet Augustinus in libro de prædestinatione sancti. capite 10. vt Deo tribuatur iudicium, id est, iusta vindicta, sed non peccatum. Porro, quomodo id fieri possit, dupliciter explicat doctores. Magister enim explicat peccatum esse pœnam peccati, non quidem secundum suam naturam, quatenus habet rationem culpæ à voluntate liberè admittæ: sed secundum effectum, puta corruptionem naturæ, & reatum æternæ mortis. Verum secundum hanc explicationem omne peccatum, etiam peccatum primi hominis dici posset pœna, quod alienum est à sententiâ Pauli, & Augustini ex Paulo hoc statuentis, cum ille in primo libro retractionum cap. 17. aperte asserat quædam peccata esse, quæ non sunt pœnæ, & manifestè id ipsum tradat super versus Psalm. 17. Supercecidit ignis, & cæt. Quare aliter explicat D. Thomas dicens: peccatum habere rationem pœnæ, & non qui-

dem secundum suam formam & naturam (nam sic consideratum ex electione proficitur liberè à voluntate) sed secundum suam causam, ex qua oritur: puta subtractionem diuini beneficii, quo seruabatur homo, ne rueret in peccatum, hoc enim occulto & seuerissimo Dei iudicio (quæ admodum Augustinus ait) vindicatur peccatum, dum Deus offensus peccatis præcedentibus subtrahit beneficium suæ gratiæ, quo subtracto, partim impulsu dæmonis, partim sua infirmitate labitur quis in omne genus peccati. Propter hanc aut subtractionem gratiæ præseruationis (quæ & efficit Deus, & quæ pœna quædam est, & supplicium peccatorum) peccatum, quod ex ea committitur, non solum peccatum est, sed & supplicium. Quod aut Augustinus contra Iulianum lib. 5. ca. 3. & rursus de gratia & libero arb. ca. 21. scribit, Deum tradere peccatores in praua desideria, non solum deferendo, sed compellendo, & inclinando voluntates illorum in malum, intelligendum est, non quasi Deus velit irrogare vel immittere malitiam, sed quod iusto iudicio vindicans, non solum non apponit gratiam, qua cohibeatur malæ voluntates, sed etiam ponit occasiones & offendicula, ad quæ grauius impacturi sunt, suo tam vitio, videlicet vertentes occasiones, quibus emendari debuerant, in occasiones peccandi, sicut in Pharaone videre licet: aut quia voluntatem ex se inclinam ad malum fleat, vt in certos homines suam malitiam exercent, sicut præcepit Semel, vt malediceret Dauid. Quod autem non sentit August. Deum esse auctorem malarum voluntatum, in illis locis, quibus sententias illas posuit, expressit manifestis verbis: Facit (inquit lib. quinto contra Iulianum ca. 3) hæc miris & ineffabilibus modis, qui nouit iusta iudicia sua, non solum in corporibus hominum, sed & in cordibus operari, qui non facit voluntates malas, sed vitur eis vt voluerit. Solidus ergo & plenus huius loci commentarius est iste: Quia ipsi gloriam Dei, siue ea, quæ Deum verè faciunt gloriosum, videlicet rerum omnium creationem, earumque gubernationem, &c. attribuerunt idolis, idcirco se uero, sed tamen iusto suo iudicio tradidit illos Deus in scædas cupiditates, non quidem in eas protrudendo ipsos inuitos, sed permittendo eos sponte sua illuc eundo in illas ruere, destituendo ipsos beneficio suæ gratiæ, quod concupiscentias suas intus mitigarent, quod & ipsas occasiones, cupiditatesque inflammantes arcerent, imò subministrando eis oportunitatem & occasiones, ad quas ipsæ concupiscentiæ ardentius erant inflammandæ. Tradidit ergo eos, vt cedat desiderijs, quæ suggerit cor corruptum ex peccato originali, vt vincatur, trahantur, possideantur, de-

Tho. in pri
ma 2. q. 87
art. 2.

tur denique facultatem habeant ea opera perficiendi, vnde sequitur:

In immunditiam) nempe, vt dehoneſtent corpora ſua ſœda libidine, quiſque apud ſe. Erasmus putat Apoſtolū ſenſiſſe de maſculorum mutuo inter ipſos ſtupro. *Quare* (*in ſeipſis*) interpretatur inter ſe: Tradidit eos in immunditiam, vt inter ſe contaminēt & dedecore afficiant corpora ſua. Verūm quia mox facturū eſt mentionem huius Zodomix Apoſtolus, magis placet prior interpretatio, vel ea, quā habet Auguſtinus, qui immundiciam interpretatur turpem libidinē, ſed vſitatam, vt ſint gradus quidam.

Quia commutauerunt veritatem Dei in mendacium.) Repetitio eſt cauſæ, ob quam tradidit eos Deus in concupiſcentias ſœdas. *Veritatem Dei* id eſt, hoc quod verè eſt Deus ipſam videlicet diuinitatē, vel attributa pulcherrima Dei, quæ de ipſo verè prædicantur, vt eſſe creatorem, gubernatorem, &c. *Mutauerunt in mendacium*) id eſt, attribuerunt idolis ſiue ſimulachris. Idolū mēdacium vocat, quia ſpecie mentitur hominem vel aliud animal, cum interim nec viuat, nec ſentiat. *Et coluerunt*) id eſt, venerati ſunt ſicut veneramur reſ numine ac maiestate plenas. Græcè enim eſt *εὐσεβείσθησαν*. *Et ſeruiuerunt*) id eſt, peculiarem illum cultum exhibuerunt. Nā Græcè eſt *ἐλάτρευσαν*. *Creatura potius, quàm creatori.*) Hoc Hilarius. 12. de Trin. paulò aliter, ſed pulchrè hoc modo extulit: Seruiuerunt creaturæ præterito creatore. *Qui eſt benedictus*) id eſt, laudandus & prædicandus in ſæcula. *Adiectum Amen*) cōfirmantis eſt, verè ipſe laudandus eſt in ſæcula.

Propterea tradidit illos Deus in paſiones ignominie.) Quia nimirū ſeruiuerunt creaturæ prætermiſſo creatore. *In paſiones ignominie*) Hebraiſmus eſt, id eſt, in paſiones ignominioſas ſiue dedecoroſas & infamie plenas. Omnes enim ſolius naturæ inſtinctu huiuſmodi vitia abominantur. Erasmus vertit in cupiditates ignominioſas. Laurentius in affectus probroſos. Vtrunque (vt in annotationibus illorum videre eſt) offendit vocabulum paſionis, quod tamen Auguſtino. 1. 9. de ciui. Dei. cap. 4. multum placuit, cum inter non ignoraret, qua voce Cicero exprimeret, qua itē Quintilianus rem, quā Paulus *παθή* hic appellat.

Nam femina eorum immutauerunt naturalem uſum, &c.) Explicat hic paſiones ignominie, (in quas Deo vindicante prolapſi ſunt) eſſe portentoſam libidinem, mutuum ſœminarum inter ipſas coitum, mutuum maſculorum inter ipſos ſtuprum. *Fœminæ*, inquit, eorum tranſmutauerunt uſum corporum, qui eſt ſecundum naturam in abuſum, qui prorsus repugnat naturæ, naturæ in quā, non ſolūm, qua homines ſumus, ſed etiam qua

animalia ſumus, vt ſciamus vitium hoc pluſ, quàm beſtiale eſſe. Simile & maſculi eius, quæ ſecundum naturam eſt coniunctionis obliſi, per mutuam ſui appetentiam execrabilis libidinibus aſtuarunt. Nec ſolū huiuſmodi naturæ aduerſis libidinibus aſtuarunt, appetentes ſe mutuo abuti, ſed pro ſuis libidinibus verè ſe abuſi ſunt, mutuo ſœditatē ipſam vehemēti ac pertinaci niſu maſtroſè perpetrantes. Nam apud Paulum eſt non *εργαζόμενοι*, id eſt, operātes: ſed *κατεργαζόμενοι*, in qua voce præpoſitio *κατά* præpoſita (vt annotat hoc loco Oecumenius) intentionē, ac pertinaciam deſignat.

Et mercedem, quam oportuit) quæ cōueniens erat, quæ illis debebatur, qui tales eſſent, præmiū dignū erroris, id eſt, idololatriæ. *In ſe*) id eſt, in ſuis corporibus. *Recipientes.*) Mirè ſiquidem congruebat, vt qui relicto vero Deo, ſubdiderāt ſe fictitijs dijs, ligno & lapidi, ipſi ſœdis libidinibus ſubjicerentur contra omnem naturæ ordinem. Vbi nos habemus mercedē, Græci habēt *ἀντιμισθίαν* vocabulum ſignificantius, quaſi penſationē dicas ſiue recompensationem, ac præmiij retributionem ſeu mercedem meritis reſpondentem. Significat apertè, quod ſuprà annotatum eſt: videlicet quædā flagitia eſſe huiuſmodi, vt non ſolūm ipſa ſint ſcelera, ſed etiam ſclerum pœnæ.

Et ſicut non probauerunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum ſenſum, vt faciant ea, qua non conueniunt, repletos omni iniquitate, malitia, fornicatione, auaritia, nequitia, plenos inuidia, homicidio, contentione, dolo, malignitate, ſuſurrones, detractores, Deo odibiles, contumelioſos, ſuperbos, elatos, inuentores malorum, parentibus non obediētes, inſipientes, incompoſtos, ſine affectione, abſq; ſœdere ſine miſericordia. *Qui cum iuſtitia Dei cognouiſſent, non intellexerunt, quoniam qui talia agunt, digni ſunt morte: non ſolūm qui ea faciunt, ſed etiam, qui conſentiunt facientibus.*

Et ſicut non probauerunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum ſenſum.) Similis eſt phraſis qualis illa: Sicut in cælo & in terra, vbi iuxta idioma Hebræi fermonis ſubſtitetur (ita) Sicut in cælo & ita in terra, Secundum Ambro. ſenſus eſt: Quemadmodum non probauerunt, quod Deus agnoſceret, & ſciret omnia: vel ſecundum Græcos. Quemadmodum non probauerunt, id eſt, non curauerunt Deum habere in agnitione, eum in omnibus intendere, ei ſe totos conſecrare, quem natura demonſtrabat, ita tradidit eos Deus in reprobum ſenſum, id eſt, reprobam mētem, talem quam nemo meritò probare poſſet, quæ meritò omnibus diſpliceat, in mentem inquam contemptibilem, qualis eſt mens, quæ deprauati prorsus eſt iudicij & peruerſi. Græcorum interpretatio videtur eſſe germana huius loci, quan-

quam & alterā admittunt verba Pauli.

Vt faciant ea, qua non conueniunt.) id eſt, quæ ipſos facere dedecorebat. Poſt cōmemoratum vitium illud, quod & turpe eſt dicere, recenſet multa alia vitia, quibus ipſos obnoxios fuiſſe liquet ex vita Diogenis & Plutarchi, imò omnem prauitatem apud ipſos ſemel obtinuiſſe apertè pronunciat, inquit:

Repletos omni iniquitate, &c.) pro iniquitate Græcè eſt *ἀδίκη*, id eſt, iniuſtitia, quæ generali ſua ſignificatione omne vitium complectitur, cuius membra ſunt quæ deinde ſubijcit. *Malitiam*) vocat ſtudium nocendi, quādo adhibito labore molimur malum aduerſus aliquem, Græcè enim eſt *πονηρία*. *Fornicationem*) intelligit generalis nominis fornicationem, vt etiam adulterium cōplectatur. *Auaritia*) huius loci eſt, quum quis ſibi pluſ uſurpat, quā ius eſt, aut potiores partes fraudatis etiam cæteris occupat, aut ſaltem occupare ſtudet, ſiue in diuitijs, ſiue in honoribus, ſiue in alijs quibuſq; rebus. Eſt enim *πλεονεξία*, quæ vox deducitur à *πλεονέκλειν*. *πλεονέκλειν* verò à *πλεονέχειν*, id eſt, à pluſ habendo. Interpres noſter alibi rapinam vertit, alibi fraudem, de qua voce vide D. Hierony. ſuper epiſt. ad Ephes. capit. 4. vbi exponit illud: In operationem immunditiæ omnis, in auaritia, & rursus illud: Auaritia nec nominetur in vobis. *Nequitiam*) appellat peruerſitatem, cum quis data opera malè agit, & incomodat proximo, vel inferèdo quod ledat vel negligendo vel etiā impediendo, quod proſit, quodque illi debetur. Græcè eſt *κακία*, alioqui nequitia magis ad libidinē & luxuriā pertinet, quod hæc vitia hominē perditū & nihili declarant. *Malignitatem*) intelligit morū aſperitatē ac difficultatem. Græcè enim *κακοηθία*. Pro Deo odibilis) Græcis vnicā vox eſt ſignificans & quibus Deus inuiſus eſt, & quos habet Deus inuiſos: poſterior ſignificationem expreſſit noſter interpret. Theophylaſtus in commentarijs ſuis vtranque propoſuit. Oecumenius priorem amplexus eſt, addens de ea & non de altera ſenſiſſe Paulum. Ad eundem modum intellexit Cyprianus, qui in epiſt. 4. primi libri legit, Deo abhorrentes Græcam vocem *βεσυγείς* aſtiuè accipiens & non paſſiuè. *Contumelioſos*) vocat feroces, & per vim alios opprimentes, id eſt, iniuriatores. Nam Græcè eſt *ὑβριſτὰς*. *Superbos*) id eſt ſpiritu inflatos. *Elatos*) Cyprianus vel eius interpret vertit, iactantes ſui. Græcè eſt *ελαζόντας*. Plautus *ελαζόντα* vocat glorioſum, vitium eſt per exceſſum veritatis, apud Ariſtotelem contrario morbo laborant, quos Græci *εἰρωνας* appellant. Siquidem hi diſſimulant quod ſunt, illi verò præſerunt & oſtendant quod non ſunt. *Inuentores malorum*) id eſt, qui repertis flagitijs ſcleribusque contenti non ſunt, ſed

nouos quotidie viuendi perditè, aliosq; ledendi rationes excogitant. Quod ſequitur: *Parentibus non obediētes*) vel immorigeros, cuius modi eſt, vt nemini ſe poſſint ſubijcere, nemini obediant, qui parentibus ſubēſſe non poſſunt: ſed pro ſuis tantum cupiditatibus viuunt modis omnibus peruerſis. *Inſipientes*) id eſt, omni veri rectique iudicio deſtitutos quos & ratio cohibet homini peculiaris, & ſine qua homo deſinit eſſe homo. *Incompoſitos*) Theophyl. de illa compoſitione interpretatur, quæ eſt in pactis, incompoſitos appellans qui non ſeruant conuenta ſiue pacta. Græcè eſt *ἀσυνθετός*. *Sine affectione*) Græcè eſt vnicā vox *ἀσφρόγυς*: *σφρόγυ* autem affectum illum pietatis aut charitatis ſignificat, quo parentes tanguntur erga liberos, & viciffim illi erga eos, quo frater erga fratrem, cognatus erga cognatum. Vnde qui eò proceſſerunt in vitijs, vt ad hos quoque communes affectus & ad ipſum naturæ ſenſum obſcuerint *ἀσφρογοι*, vocantur. *Sine ſœdere*) id eſt, ab omni prorsus ſocietate hominum, & cōiunctione abhorrentes, erga neminem iure neceſſitudinis vtentes, vel certè implacabiles, irreconciliabiles, vbi ſemel fuerint offenſi, vtrunq; admittit vox Græca *ἀσπρόνδος*. *Immifericordes*) quos nulla quāmlibet miſeranda hominum mala tangunt.

Qui cum iuſtitiam Dei agnouerunt.) Pro iuſtitiam Græcis eſt non *δικαιοσύνη*, id eſt, iuſtitia, ſed *δικαίωμα*, quam vocem frequenter verſam habemus iuſtificationes, Pſalm. 118. Pertinet non modò ad leges ſcriptas, ſed etiam naturaliter inditas. Senſus eſt: Cum ſcirent quid Deus ipſos agere, & à quibus ipſos abhorreſcere vellent, (*non intellexerunt*) id eſt, non perſuaſerunt ſibi efficaciter, non ſerid apud ſe cogitauerunt, non poſuerunt (ait Ambroſius) in animo, quod qui ea, quæ enumerata ſunt, vel illis ſimilia agunt, digni ſunt morte ſcilicet æterna: nec ſolūm, qui talia agunt, verum etiam qui conſentiunt agentibus, vel palàm laudando vel conſilium præſtando cum improbare debent, vel certè tacetè agere Stapulensem & immeritò ſugillare veterem interpretem. Quomodo inquit, iuſtitiam Dei cognoscentes non intellexerunt quod qui talia agunt digni ſunt morte? pugnat profectò iuſtitiam Dei cognoscere & hoc ipſam non intelligere. Quare reiecta noſtra lectione, aliam ipſe amplectitur, quæ ſic habet: *Qui cum iuſtitiam vel decreta Dei cognouerint nempe quod qui talia agunt, digni morte ſunt: non ſolūm eadem faciunt, ſed etiam conſentiunt facientibus, id eſt, approbant malefacta, ſiue patrocipantur vitijs aliorum, id eſt, authores ſunt alijs vt eadem faciant. Vt ſit amplificatio enumeratæ peruerſitatis. Et hæc lectio eſt in Græcis co-*

dicibus, qui hodiè habètur in manibus qui- que habebantur temporibus Chrysoftom. Theophil. Oecum. vt ex commentarijs i- pforum patet, in quibus non solum hoc mo- do legunt, sed & eam lectiõnem interpre- tantur, asserentes facere leuius esse, quàm consentire, propterea quòd illud sãpenu- merò vel casus est, vel infirmitatis: hoc verò vel pestilentissimã adulationis, vel deplo- ratissimã malitiã. Indicat interim Oecum. in scolijs suis locum hunc à nonnullis etiam aliter legi solere, & certè aliter legit Orige- nes, qui & ipse Græcus fuit, nimirum ad hunc modum: Qui quum iustitiam Dei co- gnouissent, quod qui talia agunt digni sunt

Dropter quod inexcusabili- es o homo, omnis qui iudicas. In quo enim iudicas alterũ, te ipsum condemnas: eadem enim agis quæ iudicas. Sci- mus enim quoniã iudicium Dei est, secundum verita- tem in eos, qui talia agunt.

Existimas autem hoc o homo, qui iudicas eos qui ta- lia agunt & facis ea, quia tu effugies iudicium Dei? An diuitias bonitatis eius & patientiæ & longanimitatis contemnis? ignoras quoniam benignitas Dei ad pœnitentiã te adducit? Secundum autem duritiã tuã & impenitentem cor thesaurizas tibi iram in die Matt. 14

de gentibus probauit in 1. cap. de Iudæis idẽ vit mox ottenfurus.

Scimus enim quoniã iudicium Dei est.) Pro vo- cula (enim) Græci habent (autem) eodẽ mo- do habet Ambrosius. Sensus est: scimus au- tem quòd Deus iudicans, non sequitur spe- ciem rei, & coniecturas more hominum, qui arcana cordis non vident, nec ea quæ clam i- plis fiunt: nec rursus per gratiã & fauorem iudicium peruertit more iniquorum iudi- cum, sed fert iudicium secundum merita & dignitatem operum. Loquitur Apostolus de iudicio extremo. Sic enim interpretatur Oecum. exponens hæc verba, & Ambro. ex- ponens illa: Effugies iudicium Dei.

uocat: Hic primùm ponenda est nota inter- rogationis, non post verbum cõtēnis, quia quæ sequuntur, ab ipso dependent, secus est si legamus, ignoras.

Secundum autem duritiã tuã & impenitens cor thesaurizas tibi iram in die iræ.) Impœnitens Græcè est & μετανόητος quasi dicas impœniti- bile, nec est simplex vox apud Græcos, sed pronomen compositum, tibi ipsi quod est significantius. Miratur Erasmus cur inter- pretem vox Græca thesaurizas tantoperè delectet, cum dicere potuerit, colligis recõ- dis, reponis: sed nulli dubium est significan- tius dici thesaurizas quàm recondis. Sensus est iste: Secundum durum & ferreum cor tuum pœnitentiam facis, quod in nullo Dei

exponit illud: Indica mihi si habes intelligentiam super quo bases terræ solidatæ sunt. Theophylactus verò Chrý. & Orig. priores illos accusatiuos gloriam, honorem, incorruptionem, referunt ad verbum quærūt, vel (vt legunt quædam exemplaria) ad participium quærētib; accusatiuos verò, vitam æternam, ad verbum præcedens reddet, vt sensus sit: His qui hîc perseverant in rectè factis, & illis quærunt gloriam reportare apud Deum in extremo iudicio, & honorè & incorruptionem corporum, reddet vitam æternam. Hunc sensum expressit versio Erasmi, quæ sic habet: Qui redditurus est unicuique iuxta facta sua, his quidem qui perseverantes in benefaciendo, gloriam & honorem & incorruptionem quærunt, vitam æternam: illis verò, &c. Alterum sensum expressit in sua translatione Faber, quæ sic habet: Qui reddet unicuique secundum opera eius, ijs quidem qui per patientiam boni operis quærūt vitam æternam gloriam & honorem & incorruptibilitatem illis verò, &c. Sed rectius nostro interprete qui sic reddidit, vt nec hîc nec illum excluderet sensum, neque textum Pauli qui vtrunq; admittit in villo strinxit.

Is autem qui sunt ex contentione, & qui non acquiescunt veritati, credunt autem iniquitati. Qui sunt ex contentione, græcismus est, id est, contentiosis, sicut supra, ijs qui secundum patientiam boni operis, pro perseverantibus in bonis operibus. Nam verbum sunt, quod hîc expressit interpret, neque hoc loco est apud Paulum, neque superiori. Sensus est: ijs qui disceptant & pertinaciter defendunt Moysen sufficere, qui occupati sunt circa genealogias & res futiles. Et qui non acquiescunt veritati, vel reiicientes veram doctrinam, vel iuxta illam non instituentes vitam. Prius ad Iudæos pertinet, istud ad vtroq; & ad Iudæos & ad gentes. Potest tamè & prius generalius accipi hoc sensu: Qui contentiose & quod malè sentiunt, & quod malè agunt defendunt. Quod sequitur (*credunt autem*) oppositum est ei, quod iam dixit acquiescunt, Græcè magis apparet ea *εναρτία* siue contrarietas in vocibus *ἀπειροί* & *ἠνθομένοις*, id est, non obtemperantibus & obtemperantibus. *Ira & indignatio*) Erasmus hoc supplet per verbum veniet. Oecumenius ex superioribus repetit verbum, reddetur, quod est probabilius. Hoc loco diligenter annotandum est, non solum dicere Apostolum: qui retribuet unicuique vitam vel supplicium: vitam benefacientie, supplicium malefacientie: (Quæ sententia significaretur qualibusnam personis daretur vita æterna, scilicet benè operantibus.) sed addit Paulus & exactè affirmat, quod retribuet vitam bonum facientibus, idq; secundum opera. Quæ sententia planè continet benè operantibus re-

tribui vitam æternam, habito respectu ad opera vel iuxta conditionem operum. Vetus Lutheranismus est, nullum esse meritum operum, quippe quod nulla sint, quæ nõ sunt labe aliqua conspersa. Sic docuerunt ante annos trigessimos, nunc aliud docent: nimirum operibus quidem reddi præmia, non tamen vitam æternam, quam dicunt prorsus gratis contingere, quemadmodum gratis contingit prima iustitia. His obijciendus est locus iste & ille qui est in posteriori Epistola ad Thes. ca. i. Vt digni habeamini. Conatur quidem illi eludere hæc scripturam, sed frustra: secundum opera, ait Melanthon, id est, secundum fidem quam indicant opera, sed nemo non videt extortam esse expositionem. Calvinus, secundum, inquit, hîc consequentiam & ordinem factorum non causam significat, vt sensus sit: post opera dabit vitam, sed nusquam sic accipitur præpositio secundum. Eiusdem generis est, quod dicitur hac Pauli sententia nõ aliud significari, quæ qualibus personis sit danda vita æterna, sed iam dissimulant præpositionem secundum. Affingunt & alias interpretatiões huius sententiæ, sed tales, vt prorsus ostendant se conuictos per hunc locum, ad eò illæ improbabiles sunt.

Tribulatio & angustia in omnem animam hominis operantis malum, Iudæi primum & Græci: gloria autem & honor & pax omni operanti bonum, Iudæo primum & Græco: non enim est acceptio personarum apud Deum. Quicumque enim sine lege peccauerunt, sine lege & peribunt: & quicumque in lege peccauerunt, per legem iudicabuntur. Non enim iudicabuntur, sed factores legis iustificabuntur. Cui enim genes qua legem non habent, naturaliter ea qua legis sunt faciunt: eiusmodi legem non habentes, ipsi sibi sunt lex: qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis, testimonium reddente illis conscientia ipsorum, & inter se inuicem cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus, in die cui iudicabit Deus occulta hominum secundum Euangelium meum per Iesum Christum.

Illud (*Iudæi primum & Græci*) hunc habet sensum: Citra delectum tam Iudæi quam gentilis, præcipuè tamen Iudæi, vt cui primò oblata est grãtia Euangelij, cui & maiora exhibita sunt beneficia, quare & primas habebit in pœnis, si non obtèperauerit Euangelio: Græcè est repetita coniunctio: Iudæiq; primò & Græci, quæ solet esse formula tribuendi plura ex æquo. (*Gloria verò & honor & pax*) id est, omnium honorum tranquillia & secura possessio cuius operanti bonum, Iudæo primum & Græco: Hic maximè locum habet, quod annotat Chrysolost in præcedenti capite: nimirum quod illud (primum) sit tantum honor ordinis.

Non enim est acceptio personarum apud Deum. id est, secundum merita factorum iudicatur, non

non secundum personam, id est, in iudicando non respicit, an Iudæus quis sit, an gentilis: an Rex, an agricola, vt hunc, quia Iudæus suscipiat, etiam si malæ sit vitæ: illum licet rectæ vitæ abijciat & condemnet, quia gentilis: sed ipse est omnibus idem, & æquus iudex. Personarum acceptio, quam Græci cõposita voce *προσωποληψία* vocant, vitium est iustitiæ distributiæ oppositum: Continuit autem quoties præter conditionem & personarum dignitatem sit retributio præmiorum. Quare quum affirmet Apostolus Deum in iudicando non esse acceptorem personarum, sequitur præmium quod datur ijs, qui benè vel malè operati sunt, esse debitum & non omninò gratuitum. Per iustitiam enim distributiæ non distribuuntur præmia, nisi quæ secundum conditionem personarum sunt debita. Ex hac quoque sententia Apostoli discimus iustitiam diuini iudicij accipiendam esse secundum rationem iustitiæ distributiæ, id est: Deum in reddendis debitis hanc seruari proportionem & rationem, vt pro bonis bona, quamuis multo præstantiora, pro melioribus meliora, pro optimis optima retribuatur. Et quia acceptio personarum tantum reperitur in præmijs quæ sunt debita: sequitur Deum non esse acceptorem personarum, quando è duobus indignis alterum eligit, alterum relinquit: alteri dat gratiam, alteri negat.

Quicumque enim sine lege peccauerunt, sine lege et peribunt: & quicumque in lege peccauerunt, per legem iudicabuntur. De lege scripta intellige hoc sensu: Quicumque non accepta lege Mosãica peccauerunt siue malè operati sunt, sine lege peribunt, id est, condemnabuntur, sed nõ iuxta legis exactiõnem. Et quicumque in lege peccauerunt, id est, habentes legem, condemnabuntur iuxta legem quam acceperunt. Illa enim futura est illorum accusatrix.

Non enim auditores legis iusti sunt apud Deum, sed factores legis iustificabuntur. Sicut præcedenti capite ostendit peccata gentilium: sic deinde hoc capite Iudæorum, quos omnes docet variè peccasse. Quicumque inquit legem acceperunt, non hoc ipso apud Deum habentur iusti, quod sciant legem. Non enim cognitio, sed obseruatio legis, hominem apud Deum commendat: hoc significat illud, (*sed factores legis*) id est, qui eam factis exprimunt, qui faciunt quæ præscribit lex: illi iustificabuntur apud Deum. Difficultas hîc est, quomodo hæc sententia constet cum ea, quæ habetur tertio capite. Ex operibus legis nõ iustificatur omnis caro. Augustinus in libro de spiritu & litera capit. 26. exponens hunc locum, iustificabuntur, inquit, ita dictum est ac si diceretur, iusti habebuntur siue deputabuntur: & adfert locum similem ex capite decimo Luce: Ille volēs iustificare seipsum

id est, pronunciare siue declarare se iustum In qua significatiõne etiam accipitur apud Matthæum 11. Iustificata est sapientia à filiis suis, id est, pronuntiata est esse iusta, calumniantibus eam interim Iudæis. Alijs item locis, tum noui, tum veteris testamenti, frequenter in hac significatiõne obuium est iustificare. Atque secundum hanc acceptiõnem vocabuli facile est intelligere conciliatiõnem istarum sententiarum. Quia altera, quæ habet, ex operibus legis neminem iustificari, accipiendã est de iustificatione, quæ ex impio quispiam fit iustus: Altera quæ hoc loco habetur, factores legis iustificabuntur, de acceptatione diuina qua eum, qui iam iustus est, propter obseruationem legis acceptat ad vitam. Potest difficultas hæc & aliter expediri vt dicamus apud Paulum obseruationem legis, siue opera legis bifariam accipi: Altero modo vt sunt citra fidem ab eo qui nondum credit, & iuxta hunc modum pronunciat Apostolus de operibus legis, quod ex eis nemo iustificabitur apud Deum: Altero modo vt sunt ex fide facta ab eo qui credit, & iuxta hunc modum pronunciat de eis Paulus, quod qui ea fecerint, iustificabuntur apud Deum. Quod & diuus Iacobus adstruit disputationem de operibus ex fide factis ita concludens: videtis, inquit, quoniam ex operibus iustificatur homo, & non ex fide tantum. Deinde propositio nouo exemplo eandem rem inculcans: Similiter inquit & Raab meretrix suscipiens nuncios, & cæt. Quod autem Ambrosius interpretatur, factores legis esse qui credunt in Christum, non est plena interpretatio: nec vult ipse sua illa interpretatiõne nullam esse operum iustitiam, sed hoc tantum vult, quod nemo verè præstat legem, nisi qui credit in Christum.

Cum gentes qua legem non habent, naturaliter ea qua legis sunt faciunt. Quidam hæc ad gentes à fide alienas referunt, quibus fauere videtur quod dicitur: (*naturaliter*) id est, natura duce quod propriè conuenire videtur in gentes, legis tantum naturæ doctrina instructas. Secundum quos sensus hîc est: quod dixi, eos qui sine lege peccauerunt, id est, gentiles perituros siue condemnandos à Deo iusto iudice, id non ita accipiendum tanquam gentes in gentilitate de gentes, omnis prorsus legis expertes sint: nam ex eo, quod agunt ea quæ legis sunt, conuincuntur habere legem ab authore naturæ menti impressam, quæ dicit eis hoc esse turpe, hoc non esse turpe: hoc amplectendum, illud fugiendum. Verum cum Apostolus primo capite ostendit gentes variè peccasse, & naturæ legem violasse, ne secum pugnare videatur, malitè alij hæc accipere de gentibus ad fidem Christi conuersis: & sanè quum in consequenti-

bus dicat Apostolus præputium, id est, gentilem incircuncisum apprehendere fructum circumcissionis, si modò legis præcepta faciat: de circumcissione autem testetur prodesse ipsam ad vitam, si lex obseruetur, prorsus quæ hic dicuntur, accipièda videntur de gentibus conuersis. Alio qui enim quomodo verum erit, quòd præputium, iustitias legis per naturæ vires præstans, fructum circumcissionis percipiat? id est, salutem & vitam assequatur? Præterea cum de circumcissione cordis, quam in fine capitis præ Iudæis gentibus tribuit, dicat Apostolus illam Deo probari: Deo autem non probetur nec commendetur circumcissio cordis, quæ ex fide nõ procedit, omninò non nisi de gentibus conuersis locus hîc intelligi posse videtur. Sed & Augustinus de spiritu & litera capite 26. hoc modo ratiocinatur. In primo capite Apostolus dum commendat Euangelium ait: virtus Dei est in salutem omni credenti, Iudæo primùm & Græco, quo nomine gentilem intelligit: Et rursus in hoc secundo capite, gloria autem & honor & pax omni operanti bonum, Iudæo primùm & Græco, de gentibus credentibus loquitur, ergo & in hac sententia: Cum enim gentes, & cætera, in qua profequitur, quòd antea generaliter dixerat, gloriam tribuendam omni operanti benè, tam Iudæo quàm Græco: illas gentes intelligit quæ ad Euangeliũ pertinent. Sensus ergo est: illi demum habebuntur iusti apud Deum, & tales declarabuntur in die iudicij, qui legem factis hic exprimunt siue Iudæi fuerint siue gentiles. Nam & si lex in tabulis descripta his data non sit, habet tamen illam in cordibus suis descriptam, quod declarans, cum ea, inquit, quæ legis sunt, id est, cum totam legem Moyli ea parte qua continet præcepta vitæ, id est, decalogum totum naturaliter, id est, natura duce præstent, natura inquam per gratiam sanata. Sic Augustinus in libro de spiritu & litera. Eius modi non habentes pædagogiam legis scriptæ sibi ipsis sunt vice legis, qui ostendunt, id est, vita sua arguunt opus legis inscriptum esse cordibus suis, id est, vim legis, & præcepta legis. Siquidem homini ingenita est notitia de agendis, siue iudicium quo discernere possit inter honestum & inhonestum. Verùm notitia hæc peccato & peccandi consuetudine vehementer obscurata est, & magna licet non omni ex parte deleta, quæ rursus illustratur per gratiam. Dum igitur sine legis æternæ pædagogia, ea quæ legis sunt faciunt, planè declarant notitiam se habere menti, impressam, de ipsius legis operibus (testimonium illis reddente conscientia ipsorũ) Græcè est *συμματαροβουνης*, id est, simul testificante, quod significatius dictum est. Sensus est: huic testificationi, qua vita & factis testan-

tur se habere legem, attestatur & conscientia eorum quæ intus dijudicat ea, quæ facta sunt, num rectè, an secus sint facta: Intellige rursus de conscientia sanata.

Et inter se inuicem cogitationum accufantium aut etiam defendentium in die cum iudicabit Deus occulta hominum. Ad hunc modum habent quædam exemplaria: alia tamen habent: & inter se inuicem cogitationibus accusantibus aut etiam defendentibus. Si priori modo vertit interpretes, ad imitationem Græcorum locutus est, qui ablatiuo carentes, eius loco genitiuo vtuntur: explicat autem quæ sit testificatio eorum conscientia. Pro cogitationibus. Græcè est *λογισμῶν*, id est, ratiocinationibus. siue disceptationibus. quæ adhibentur in examine, quod intus peragit ratio siue mens dum dijudicat id, quod factum est. Accusantibus ac etiam defendentibus, vocabula sunt forensia. Sensus est: Conscientia hæc in hoc apparet, quòd cogitationes eorum facta quædam accusant vt mala: quædam defendunt & excusant vt bona. Cogitationem enim eorum alia sibi sumunt partes accusatoris, alia Rei. Atq; hoc quidem conscientia testimonium cum ratiocinationibus vel accusantibus, vel etiam defendentibus præcipuè futurum est in extremo iudicio: tunc maximè aperiet se vis illa accusatrix, & excusatrix, quando iudicabit Deus ea, quæ nunc occulta sunt apud homines.

Secundum Euangelium meum per Iesum Christum. id est, secundum totam prædicandi rationem, qua hæctenus sum vsus docēs & inculcans apud omnes futurũ iudicium. Paulus vt ex Actis patet & eius epistolis libenter in hoc argumento versatus est, quũ nusquam non diem extremi iudicij inculcat, Alij (*secundum Euangelium meum*) interpretantur, secundum Euangelium Lucæ (Per Iesum Christum) huic enim dedit Pater omne iudicium. Quomodo iudicaturus sit Deus occulta hominum, declarat August. de ciuit. Dei, libr. 20. ca. 14. & lib. 22. cap. 29. vbi dicit quòd cogitationes omnium singulis patebunt.

Si autem tu Iudæus cognominaris, & requiescis in lege & gloriaris in Deo, & nosti voluntatẽ eius, & probas vtiliora instructus per legẽ, confidis te ipsum esse ducem cæcorũ, lumen eorũ, qui in tenebris sunt: eruditor em insipientium, magistrũ infantium, habentem formam scientia & veritatis in lege. Qui ergo alium doces, te ipsum non doces? qui prædicas non surandum, furarius? qui dicis non mæchandũ, mæcharis? qui abominaris idola, sacrilegiũ facis? qui in lege gloriaris, per præuaricationem legis Deum inhonoras? Nomen enim Dei per vos blasphematur inter gentes, sicut scriptum est: Circumcissio quidem prodest, si legem obserues: si autem præuaricator legis sis, circumcissio tua præputium facta est.

Si autem tu Iudæus cognominaris, & requiescis in lege, etc. Postquam ostendit nihil deesse, quo

quòd minus salui fieri possint, modò legem factis exprimat: aggrèditur illam partem: Non enim auditores legis, &c. Ita quidem gentes, ait, citra legis pædagogiam natura duce fecerunt, quæ lex præscribit: Si verò tu Iudæus, etiam scriptæ legis nomine tibi places, quomodo id præstas per legẽ, quod gētes citra legem? Si tu Iudæus cognominaris, id est, si tibi places honorifico illo Iudæi nomine, & requiescis in lege, tanquam in qua habeas omne bonum, & gloriaris in Deo, quasi tu illi sis peculiariter dilectus, dicēs: non fecit taliter omni nationi, & nosti voluntatem eius, id est, à quibus abhorre, & quæ amplecti te velit, instructus, id est, initiatus siue institutus per legem. Græcè est *κατηχομένως*. *Ηχῆν* autem voce sonare est, hinc vox composita *κατηχῆν*, id est, voce erudire, quomodo olim tradebantur mysteria, quòd nefas erat ea scriptis committere, vnde quia ad eum modum docebatur, catechumeni dicebantur.

Et probas vtiliora instructus per legem, confidis te ipsum esse ducem cæcorum, &c. Id est, tanquã certò explorata habens, comprobas, quæ in bonis sunt meliora siue præstantiora: confidis etiam per legem, sic te esse institutum, vt possis ducatum cæcis præstare, & prælucere eis, qui in tenebris ambulant: & doctorem esse rudium. Annotat Chrysostr. & post eum Oecumenius: Iudæos sibi solitos peculiariter arrogare nomina magistri, doctores, &c. Et putant Paulum studio, quasi per mimis in vsurpasse voces istas, ducem, eruditorẽ, magistrum, quibus ipsi se appellabant, sicut gentiles: siue prozelitos nominabant cæcos, infantes, insipientes, quasi proprio quodam nomine:

Habentem formam Græcè est *μόρφωσιν*, id est, formationem. Sensus est: Confidis te esse ducem & eruditorem, ac doctorem, tanquã qui per legem habeas rationem siue formulam, qua alios erudire, & illorum vitã formare possis.

Qui ergo alium doces, te ipsum non doces. Hic priori sententia, quæ in absoluta manserat, alio periodo absoluitur. Qui ergo per legẽ, per quam instituendi formandique rationem habes, alterius vitam formas, tuam ipsius vitam secundum legis doctrinã non instituis: Chrysostr. & alij pleriq; per interrogationem legunt, alij verò enunciatiuè, vt annotat Oecumenius.

Qui prædicas non surandum, furarius si non re ipsa, saltẽ animo: si non opes, saltẽ famam & honores.

Qui dicis non mæchandũ, mæcharis. Intellige rursus, si non re ipsa, saltẽ voto animi. Nam quòd te cõtines, id agis nõ amore virtutis, sed metu supplicij.

Qui abominaris idola, sacrilegium facis. Id est,

ea, quæ Dei sunt, violas, vel si à sacrilegio abstines, facis id metu supplicij. Sic Augustinus: aliter Chrysostr. hoc modo: Res idolo sacras, vel Dæmonibus immolatas attingis, nec ab ijs abstines propter auaritiam.

Qui in lege gloriaris, per præuaricationem legis Deum inhonoras, id est, qui apud homines te iactitas de lege Deo auctore data, Deum auctorem legis, per transgressionem legis ignominia afficis.

Nomen enim Dei per vos blasphematur inter gentes sicut scriptum est. Nomen enim Dei per vos, id est, propter vos & vestram transgressionem blasphematur, id est, maledictis afficitur inter gentes, dum dicitur: Deum Iudæorum nõ esse verum Deum, qui tales habeat cultores.

Sicut scriptum est Origenes refert istud ad Esaiam, apud quem capite 52. sic scribitur: Quoniam ablatum est populus meus gratis: dominatores eius iniquè agunt, dicit Dominus, & iugiter tota die nomen meum blasphematur. Duo illa verba (inter gentes) ex editione 70. hoc loco addita sunt. Hieronymus hunc apud Esaiam edisserens, indicat ad Ezechielem referri posse: Apud quem capite 36. sic scribitur: Et ingressi sunt ad gentes, & polluerunt nomen sanctum meum, dum diceretur, populus Domini est iste, &c.

Circumcissio autem, &c. Pergit Apostolus, ne fortè, inquit, blandiaris ob circumcissionem in carne susceptam: putans ad salutem fatis tibi esse, quòd circumcissus sis: scias circumcissionem quidem prodesse, si legem serues: si verò præuaricator legis fueris, nihil plus proderit tibi, quòd circumcissus sis, quàm quòd incircuncisus esses, hoc est, quod dicit: (circumcissio tua præputium facta est.) Est autem præputium pellicula illa, quæ glandem genitalis organi tegit, quam Iudæi ex legis mandato amputabant, vnde & hoc nomen accepit apud Latinos. Loquitur autem Apostolus dum dicit (circumcissio quidem prodest) de circumcissione secundũ eum statum, quem habuit, dum lex adhuc vigeat.

S igitur præputium iustitias legis custodiat, nõne præputium illius in circumcissionem reputabitur? & iudicabit id, quod ex natura est præputiũ legem consummans, te qui per literam & circumcissionem præuaricator legis es? Non enim, qui in manifesto Iudæus est: neque quæ in manifesto in carne, est circumcissio: sed qui in abscondito, Iudæus est: & circumcissio cordis in spiritu, non litera, cuius laus non ex hominibus, sed ex Deo est.

S igitur præputium iustitias legis custodiat, nõne præputiũ illius in circumcissionem reputabitur? Si circumcissio prodest cũ legis obseruatione, non autem sine ea: Igitur si præputium, id est, præputiatus seu gentilis incircuncisus,

sicut apud Terentium scelus pro scelesto: Iustitias legis custodiat, sermonē hunc mutatur est Apostolus ex capite decimo & trigesimo Deuteronomij: ad verbum est, iustificationes legis, id est, quæ lex præscribit ea parte, qua naturalis est: nonne præputium illius in circumcissionem reputabitur? id est, an non talis reputabitur apud Deum tanquā circumcissionis fructū percepturus?

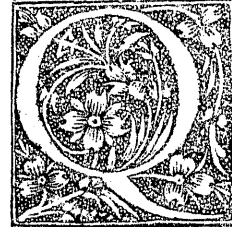
Et iudicabit id, quod ex natura est præputium legem consummans, te, qui per literam & circumcissionem præuicator legis es? Nonne præputium, id est, gentilis natura & origine incircumcisus iudicabit, id est, condēnabit te, qui per literam & circumcissionem, id est, qui habēs legem literis descriptam & circumcissionem manu hominis in carne tua aptatam: præuicator es legis? Sensus iste significatius exprimitur in Græco.

Non enim qui in manifesto Iudæus est, neq; que in manifesto in carne est circumcisio. Hic ponendum est cōma, est phrasis Græca. Sensus est: non qui manifestus est Iudæus, id est, quem secundum carnem constat propagatum esse ex Abraham, vel qui externa legis officia præstat tantum, is verus Iudæus est: nec manifesta circumcisio, quam oculi contemplantur, quæ est in particula carnis, ea est vera circumcisio:

Sed qui in abscondito Iudæus est, & circumcisio cordis in spiritu, non luer a, cuius laus non ex hominibus, sed ex Deo est. Sensus est: Ille demum verus Iudæus est per spiritum inhabitantem, qui intus clamat Abba pater: Iudæus, qui mandata legis in affectu cordis habet, is verus est Iudæus, ad quem pertinent promissiones Abraham & patribus factæ. Illa quoque demum est circumcisio, in qua cordis vitia rescantur non cuticula carnis: ea inquā, vera est circumcisio, quam Deus probat: & lex Moyfi quoque, sed spiritualiter intellecta, hoc est, quod dicit (in spiritu) id est, secundum sensum spirituale legis, non secundum sensum literalem, qui de carnis circumcissione agit. Sic Augustinus in libro expositionis quarundam propositionum ex epistola ad Romanos. Vel in spiritu, intellige per spiritum effecta: Sic Augustinus de spiritu & litera cap. 8. Verba eius sunt: Circumcissionem cordis, puram ab omni illicita concupiscentia voluntatem, quod non fit litera docente & minante, sed spiritu adiuuante atque sanante. Vtraque interpretatio bona est: priorem faciliē intelliget, qui legerit tractatum Cypriani de ratione circumcissionis, qui pulcherrimus est: In illa, inquit, parte corporis, in qua est voluptatum seminarium, & libidinis officina, iussa est aptari circumcisio, vt semper memores propriæ sectionis, ad cohibendos refrenandosque turpitudinum affectus seu appeti-

tus vigilarent. Quæ spiritualis & interior circumcisio laudatur, non ab hominibus, qui ea tantum vident, quæ in oculos incurunt, sed à Deo, qui inspector est cordium, apud illum habet laudem, & habebit in extremo iudicio.

CAPVT III.

Vid ergo amplius Iudæo est, aut quæ vtilitas circumcissionis? Multum per omnem modum. Primum quidem, quia credita sunt illis eloquia Dei. Quid enim, si quidē illorum non crediderunt? nunquid incredulitas illorum fidei Dei euacuauit? Absit: est autem Deus verax, omnis autem homo mendax, sicut scriptum est: Vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas cum iudicaris.

est autem Deus verax, omnis autem homo mendax, sicut scriptum est: Vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas cum iudicaris.

Vid ergo amplius Iudæo est, &c. Hactenus docuit omnes obnoxios esse ira Dei, tā Iudæos, quā gentes, hoc modo viam parans ad generalem propositionē, in qua status est epistolæ, videlicet: Iustitiam Dei ex fide esse, & non ex operibus. Hoc iam sequens caput quātum ad proprium scopum Pauli attinet pro magna parte omitti posset. Tractat enim obiectionem ex dictis in superiori capite emergentem, & ex illius solutione aliam rursus exurgentem obiectionem, atque ex illius rursus solutione aliam. Prima obiectio hæc est: Si ea demum vera est circumcisio, quæ spiritu constat, non litera: Rursus si citra circumcissionem eā, quæ litera constat, ad salutem valet legis obseruatio: citra verò legis obseruationē nō prodest ad salutē circumcisio, quæ in carne est. Quid ergo Iudæus habet eximij, quo præcellat gentes? aut quæ vtilitas circumcissionis? Respondet Apostolus: Multum propter, quia credita siue commissa sunt illis eloquia Dei. (Primum) hic ordinē sermonis potius significat: quā præcipuē. Porro quod noster interpret vertit eloquia, Græcè est *λογία*, quæ vox secundum Hesichium significat numinum responsa, vaticinia, oracula. Quare secundum proprietatem vocis, pertinebit istud ad prophetas. Septuaginta tamen interpretes, quos libenter imitatur Paulus, vocem hæc generaliter vsurpant, vt pertineat ad totam legem, cum alijs in locis, tū præcipuē in psal. Beati immaculati in via, vbi frequenter obuia est, imò in psalm. 18. tribuitur etiam nostris eloquijs, cum dicitur: Et erunt, vt complacēt tibi eloquia oris mei. Eloquia ergo Dei, id est, scriptura veteris testam. quæ docet, in quibus rebus situs sit verus Dei cultus, & quæ continet magnificas promissiones nominatim Iudæis factas,

factas, ipsorum fidei commendata est & commissa. Sed dices, non omnes crediderunt Dei eloquijs: quid tum? nunquid incredulitas eorum fecit, vt non præstiterit promissa sua Deus? Græci codices & pleriq; Latinorum habent verbum futuri temporis (euacuabit) hoc sensu: Quia plerique non crediderunt, num putabimus propterea Deum non præstiturum promissa sua? Fides accipitur hic, quomodo à Stoicis pro veritate, qua præstatur id, quod promissum est. (Absit,) sermo abominantis est.

Est autem Deus verax: omnis homo mendax. Deus est verax in promissis, omnis verò homo mendax, quantum ex se & sua natura, id est, quatenus sibi permixsus, non illustratus fide, aut gratia stabilitus. Quare nihil agit Lutherus, quod ex hoc loco statuere conatur, omne opus hominis etiam iusti peccatum esse, quod minimè hinc licet colligere, etiā absolute intellecta sententia, quum multum diuersa sint, mentiri & mendacem esse: nec necesse sit mētiri semper eum, qui mendax est.

Sicut scriptum est: vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas cum iudicaris. Pars hæc sumpta est ex psalm. 50. & putant quidam respexisse Dauidem ad promissionem sibi factam de perpetuitate regni sui: quum autem iam peccasset, metu erat, ne Deus auferret æternitatem sceptri promissi, hinc orat: Miserere mei Deus, &c. (vt iustificeris) id est, iustus & verax pronuncieris in sermonibus, id est, promissis, quibus promissisti æternitatem regni in semine meo: (Et vincas cum iudicaris) est exegesis: coniunctio enim (&) accipitur interpretatiuē pro id est, explicatur id, quod immediatè præcessit. (Vincas cum iudicaris) obtineas victoriam litis. Nā iudicant homines te non præstiturum promissa propter peccatū à me admissum, vincas iudicium hominum, vincas, inquā, præstando promissa. Alij respexisse ipsum putant ad promissionem de remissione peccatorum factam cuius pœnitenti, hoc sensu: Miserere mei Deus, &c. Vti iustificeris in sermonibus tuis, hoc est, vt promissiones tuæ verè inueniatur, quibus promissisti cuius pœnitenti veniam & remissionem peccatorum. Vterque sensus bonus est, & bonorum auctorum. Nonnulli partem istam: (Vt iustificeris in sermonibus tuis) referunt ad id, quod immediatè præcessit, scilicet: Tibi soli peccaui. Quos si sequamur, accipere oportet coniunctionem (vt) non vt finem denotet, sed euentum siue consequentiam & ordinē rei. Non enim hoc sentit Dauid, id eò se peccasse: vt Deus appareret iustus, sed hoc consequutum, vt dum ille peccare non desinit, elucescat Dei iustitia, qui peccanti quoque promissa præstet. Notandū

hic duplex esse genus diuinarū promissionum: Alterū certæ dispositionis, quod nec propter peccata hominū mutatur: Aliæ sunt promissiones, quæ respiciunt qualitatem & conditionem hominum, istæ variantur secundum conditionem & merita hominum, de quibus hic non est sermo. Prioris generis erat promissio Christi nascituri, ex semine Dauid, & perpetuitatis regni ipsius. Quia verò dixerat peccata hominū ad eò promissiones Dei non abolere, vt ipse iustitia hic quoque magis illustratur, nascitur quæstio tertia, quam his verbis proponit:

Si autem iniquitas nostra iustitiam Dei commendat, quid dicemus? Nunquid iniquus est Deus, qui infert iram? secundum hominem dico. Absit, alioquin quomodo iudicabit Deus hunc mundum? Si enim veritas Dei in meo mendacio abundauit in gloriam ipsius, quid adhuc & ego tanquam peccator iudicor, & non (sicut blasphemamur, & sicut aiunt qui dem nos dicere) faciamus mala, vt veniāt bona? quorum damnatio iusta est.

Si autem iniquitas nostra, iustitiam Dei) à qua videlicet iustus dicitur, id est, verax in promissis, magis illustrē reddit, quid dicemus? censebimus ne iniquum esse Deum, qui viciscitur peccata & vindictam infert? Ira pro vindicta frequens est apud Paulum.

Secundum hominem dico: absit, alioquin quomodo iudicabit Deus hunc mundum? Hanc obiectionem ex persona carnalis hominis propono, cui istud fortassis videri possit, sed absit, vt iniquus sit Deus: alioquin quomodo iudicabit hunc mundum? Deducit ipsam quæstionem ad absurdum, & eam non tam soluit, quā abruptit, & quia obscurus proposuerat, visum est illi eandem denuò proponere.

Si enim veritas Dei in meo mendacio abundauit in gloriam ipsius. Si, inquit, veritas Dei per meum mendacium in gloriam ipsius excellit, & notior illustriorque facta est, vt quid ego adhuc tanquam peccator iudicor, punior & condēnor, & non potius beneficijs afficior? (Abutitur sua persona pro quauis alia) & quid, vel cur non faciamus mala, vt veniant bona, vt illustrior fiat veritas Dei, & eius gloria, sicut blasphemamur, id est, veluti malè & falsè de nobis loquuntur quidam, qui rectè à nobis dicta calumniantur iniquè, & sicut aiunt nos dicere, dum hoc prædicamus, vbi abundauit iniquitas, superabundauit & gratia: (quorum damnatio iusta est) id est, qui ad hunc modum loquuntur, damnatione digni sunt, & pœnas dabunt æternas, nisi relipiscant. Si peccatum ex se & sua natura cederet in gloriam Dei, vtique peccandū esset, & iniustus esset Deus viciscens peccatum. Nunc non ex natura peccati istud prouenit, sed ex Dei sapientia & virtute, qua nouit etiam malis benè vti. Videt

Vide Augustinum in Ench. cap. 46. & sequentibus, & in opere, quod de ordine conscripsit.

Gal. 3. d. **Q**uid ergo? praeclimus eos? Nequaquam. **Causati enim sumus Iudaeos & Graecos omnes sub peccato esse, sicut scriptum est: Quia non est iustus quisquam, non est intelligens, non est requirens Deum. Omnes declinauerunt simul inutiles facti sunt: Psal. 139. a. non est, qui faciat bonum, non est vsq; ad vnum. Sepulchrum patens est guttur eorum, linguis suis dolose agebant: Venenum aspidum sub labijs eorum. Quorum os maledictione & amaritudine plenum est. Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. Conritio & infelicitas in vijs eorum, & viam pacis non cognouerunt, non est timor Dei ante oculos eorum.**

Quid ergo? praeclimus eos? Nequaquam. Ad questionem in principio capituli positam: Quid ergo amplius est Iudaeo? responderat multum per omnem modum, quia credita sunt eis eloquia Dei. Qua responsione videns Iudaeos efferrī posse cōtra gentes, rursus obicit sibi: Quid ergo? quia genti Iudaicae credita sunt eloquia Dei, num propterea praeclit ceteras gentes? Respondit, nequaquam. Antē dixit praeclere eos, hic negat, non sunt tamen contrariae istae sententiae, quia dum negat praeclere, respicit negotium iustificationis: In hoc inquit negotio, quo agimus de iustificatione apud Deū, non praeclunt Iudaei Gentes, vt possint gloriari aduersus gentes de iustitia apud Deum: Sensum hunc indicant planē quae sequuntur.

Causati enim sumus Iudaeos & Graecos omnes sub peccato esse. Causati sumus, Graecē est *καυσαίμεθα*, id est, antē probauimus, vel causis antē redditis ostendimus Iudaeos & Graecos siue Gentiles omnes sub peccato esse, id est, tenere reos peccati, & obnoxios esse irae diuinā, & aeternae damnationi. De gentibus c. 1. de Iudaeis 2. ca. istud ostensum est.

Sicut scriptum est. Quia non est iustus quisquam. Redit rursus ad probationē eiusdem, quod ipsum facere putat Chryostomus maximē propter Iudaeos, quibus nondum satis persuasa erat sua impietas, hinc adfert testimonia ex lege ipsorum desumpta. Primi versus vsque ad (Sepulchrum patens, & cetera.) adducti sunt ex Psalmo 13. in quo duplex describitur populus: Alter qui impius sit, (nam vox Hebraea, quam noster interpret vertit insipiens, significat stultitiam cum impietate iunctam.) Alter pius, quem appellat plebem Dei, quem impius ille populus pro ludo habet affligere, & tanquam escam panis deuorare. Istud animaduertendum est, vt sciamus generales illas sententias, quae sequuntur: (Non est iustus quisquam: Non est intelligens: Non est requirens Deum: Omnes declinauerunt, non est, qui faciat bonum, &c.) de certo hominum

genere scriptas esse, & non ad omnes pertinere. Sensus est: In isto stulto populo, qui nullum existimat esse Deum, non est iustus quisquam, in hoc certo hominū genere non est, qui faciat bonum, &c.

Sepulchrum patens est guttur eorum hoc testimonium desumptum est ex Psalmo 5. Sensus est: fœtor est in ore ipsorum, non nisi spurca & obscena, & pestifera ipsorum sermo spirat. Sepulchrum enim patens, tetrum fœtorem exhalat & pestiferum.

Linguis suis dolose agebant id est, sermonem suum omnem composuerunt ad decipiendum. Certum est, hæc à Davide non dicta in totum genus humanum. Nam psalmus iste quintus continet deprecationem iusti cōtra iniustos. Certam etiam hominum partē respiciunt versus, qui sequuntur, quod ex inspectione locorū, vnde desumpti sunt, manifestum euadit.

Venenum aspidum sub labijs eorum. Id est, letale venenum & presentaneum sub labijs illorum, hic versus scribitur psal. 139. Sensus est: verbis suis quasi felle & veneno presentissimo tinctis instar serpentis virus suū in quem libet emittētis, homines necare student.

Quorum os maledictione, & amaritudine plenum est. Istud desumptum est ex psal. 9.

Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinē. Istud testimonium desumptum est ex cap. 59. Esaiæ.

Conritio & infelicitas in vijs eorum, & viā pacis non cognouerunt id est, omne illorum studium in hoc potissimū versatur, vt cōterant, & calamitate afficiant proximōs, & nequaquam seruent concordiam cum fratribus.

Non est timor Dei ante oculos eorum significatur fons omnium malorum esse, neglectus timoris Dei: Vnde hunc versum, quem ex psal. 35. adduxit, postremo loco collocauit. Ne quis autem miretur de hac testimoniorum citatione, sciendum D. Hieron. in præfatione 16. libri commentariorum suorum in Esaiam admonere, versus istos: Sepulchrum patens est guttur eorum, & ceteros, quos hætenus exposuimus, non pertinere ad psal. 13. cum neque in Hebræis voluminibus, neque in editione Septuaginta interpretum legantur, & addit, quod ij, qui artem contendarum inter se scripturarum Apostoli nesciebant, cum aptum quærerent locum, vbi assumptum ab eo testimonium ponerent, quod absque autoritate in scriptura positū non putabant, in psal. 13. trāstulerint. Præterea, ne cui negotium faciat, quod diximus sententias illas: Non est iustus quisquam: Omnes declinauerunt, &c. tantum ad certum hominum genus pertinere, sciendum generalem propositionē, ad quam probandam assumuntur, videlicet Iudaeos

Iudaeos & Graecos omnes sub peccato esse, non ita accipiendam, tanquā omnes omnino perpetuō sub peccato eisēt, propter perpetuam naturæ corruptionem, vt vult Lutherus: sed quod omnes tam Iudæi, quàm Græci citra vllam exceptionem sub peccato sint & maneant, nisi gratia Dei per fidem mediatoris, quem annunciat Euangeliū, inde eripiantur, hoc est, generalis propositio, quam in primo & secūdo capite Apostolus, se probasse asseruerat, intelligitur de Iudæis in Iudaismo, & gentibus in paganismo de gentibus, id est, de ipsis vel solis naturæ viribus, vel sola legis pædagogia subnixis, nō autem de gentibus & Iudæis ad Christianismum euectis. Atque hoc modo intellectam propositionem rectē probant scripturæ ab Apostolo citatæ, de certo genere hominum duntaxat scriptæ. Iā ne dicat Iudæus ad impias tantum gentes, & non ad se has scripturas pertinere, addit Apostolus:

Sicut enim quoniam quæcumq; lex loquitur ijs, qui in lege sunt, loquitur, vt omne os obstruatur, & subditus fiat omnis mundus Deo: quia ex operibus legis nō iustificabitur omnis caro corā illo. Per legem enim, cognitio peccati. Nunc autem sine lege iustitia Dei manifestata est, testificata à lege & prophetis.

Quæcumq; lex loquitur, intellige generatim, non facta vlla mentione speciatim huius aut illius gentis. Ijs, qui in lege sunt, loquitur, & ad eos, quibus lex data est, pertinent. Lex hoc loco complectitur totum vetus testamentum, & non tantum libros Moyfi siue Pentateuchum: Sicut & Ioannis 15. Vt impleatur sermo, qui in lege eorum scriptus est. Alibi diuiditur vetus testamentum in legem, psalmos & prophetas: vt Lucæ vltimo capite. Alibi diuiditur in legem & prophetas, vt Matth. 22.

Vt omne os obstruatur non modō gentium, sed & Iudæorum, vt nec Iudæus nec gentilis gloriari quoquo modo audeat de iustitia apud Deum. Aperit quo consilio hætenus vtriusq; populi peccata cōmemorārit.

Et subditus fiat omnis mundus Deo. Subditus Graecē est *ὑπόδικος*, id est, obnoxius, siue obligatus ad pœnam luēdam: Vocabulum est forense compositum ex præpositione *ὑπό*, id est, sub, & *δίκη*, quod & crimen significat & causam, & vindictam siue pœnam. Qui autem venialiter tantum peccat, non dicitur hic Paulo *ὑπόδικος*. Proinde commentarius ille (quamuis doctorum hominū, qui sententias illas supra citatas: Non est iustus quisquam: Non est, qui faciat bonum: ad huc modum exponit: supple, quin peccet in aliquibus saltem venialiter) non est satis exactus. Pauli enim sententia est, omnes facere reos gehennæ citra beneficium Christi, nec meminit Paulus nisi grauissimorum peccatorum superiūs.

Quia ex operibus legis nō iustificabitur omnis caro corā illo huius duplex est expositio. Prior est: ex operibus legis nō iustificatur omnis caro, quia nemo est, qui facit legem: sed omnes sunt transgressores legis. Altera est: ex operibus legis etiam si ipsa præstetur: nō poterit aliquis iustificari apud Deum. Hoc modo intellecta sententia, quomodo non pugnet cum illa, quæ est in superiori capite: Factores legis iustificabuntur, ibi dictum est. Sunt qui per legis opera hęc intelligunt iudicialia & cæremonialia, quod illa legi Mosaicæ propria sint, quos si sequamur, scire debemus, nullum prorsus discrimen esse inter hæc & moralia, quantum ad præsens negotium attinet. Cū enim iustificatio, de qua hic sermo est, prorsus sit gratuita, eque ad eam efficiendam inualida sunt moralia, atq; cæremonialia. Quare omittere potuisset Apostolus genitium legis, & absolute dixisse, ex operibus nō iustificabitur omnis caro: Verūm adijcere voluit, vt magis vrgeret Iudaeos, qui in lege sibi data acquiescebant, tanquam illa vim haberet iustificandi. Alij opera legis accipiunt, nō solum ea, quæ legi Moyfi propria sunt: verūm etiā ea, quæ cōmunia habet cum lege naturæ. vt sensus sit: Ex merito operum legis, non tantum cæremonialia, verūm etiam decalogi, nō iustificabitur omnis caro, id est, nullus homo iustificabitur apud Deum. Hęc sententia est Augu. cap. 8. de spiritu & litera.

Per legem enim cognitio peccati nō quod ante legē prorsus lateret peccatum, sed quod legem naturæ peccandi consuetudine obscuratā ipsa lex Moyfi reformauit, quodq; peccata ostendat, non impunē fieri. Sed quæret quis, quomodo valeat hæc cōsequentia? Per legē est cognitio peccati: ergo ipsa est inefficax ad iustificandum. Dicendum absolute nō valere, nisi addatur (tantum) quod subaudiendum reliquit Apostolus hoc modo: Per legē est cognitio tantum peccati, id est, lex in hoc tantū data est, vt demonstret peccatum, nō vt vi sua, aut merito operum, quæ præscribit, aboleat peccatum.

Nunc autem sine lege iustitia Dei manifestata est, testificata à lege & prophetis. Postquam ostendit Apostolus omnes tā Iudaeos, quàm Græcos esse reos iræ Dei, & ne Iudæos quidem ab ira Dei posse liberari per legem siuē legis opera: tantum abest, vt gentiles per solā naturæ legem. reditiam ad summam & potissimam propositionem, quæ est status totius disputationis, dicens: Nunc, id est, tēpore Euāgelicæ prædicationis, iustitia Dei, nō quidem qua ipse iustus est, sed qua induit hominem, cū iustificat impium. Hęc iustitia, quæ prius erat obscure tradita in lege & prophetis manifestatur, id est, reuelatur, & palam docetur esse, siue contingere

sine lege, id est, absq; vlllo merito operū legis, non solum cæremonialis, sed & naturalis, testificata à lege & Prophetis: Legentes enim diligenter libros Moyfi & Prophetarum comperient in illis iustitiam hanc esse traditam. Alium commentarium habet August. in libro de spiritu & litera cap. 9. Lex ait dum iubet & minatur, & neminem iustificat, satis indicat dono Dei iustificari hominem per adiutorium spiritus, dum ostendit homini infirmitatem suam, satis monet aliò nimirum ad Dei misericordiam esse confugiendū. Sententia ergo Augustini hoc loco est, iustitiam hanc testificatam esse à lege, ipso facto & re ipsa. Iuxta priorem verò sententiã testificata est testimonijs legis & prophetarum: Vterque insignis est commentarius. Nam & re & verbis iustitiam Dei comprobant lex & prophetæ.

Iustitia autē Dei, per fidem Iesu Christi in omnes, & super omnes, qui credunt in eum: non enim est distinctio. Omnes enim peccauerunt, & egent gloria Dei iustificati gratis per gratiã ipsius, per redemptionem, quæ est in Christo Iesu, quem proposuit Deus propitiatorem per fidem in sanguine ipsius, ad ostensionem iustitiæ suæ, propter remissionem præcedentiū delictorum, in sustentatione Dei ad ostensionem iustitiæ eius in hoc tēpore, ut ipse iustus, & iustificans eum, qui est ex fide Iesu Christi.

Iustitia autem Dei, &c.) Est inculcatio eiusdem perinde ac si dixisset. Iustitia in quã, Dei per fidem Iesu Christi, sicut supra: Nunc iustitia Dei sine lege, id est, quæ est, vel contingit sine lege. Hæc iustitia in Iudæos pariter, quibus data est lex, & in gentes, quibus non est lex data, peruenit in omnes omnino, qui credunt in eum, qui credunt in quã, non quomodo dæmones, nullo amico erga creatorem affectu: verum tali fidei motu atque impetu, cum quo cõiunctus sit creatoris amor non fictus, & voluntas non dubia, mandatis eius in posterum obtemperandi, ac peccatis omnibus, propter quæ tollenda ille mortuus est, renunciandi, antea quæ acta detestandi. Hæc est fides, quæ dicitur Paulo iustificare, de qua dictū est in primo capite. Non est enim distinctio inter gentes & Iudæos, quantum attinet ad negotium iustificationis: omnes enim peccauerunt, nec liberari possunt à peccatis, nisi per misericordiã Dei, hoc est, quod dicit: (*& egent gloria Dei*) id est, iustitia Dei, qua gratis iustificat impium, quam vocat gloriam Dei per metonymiam, quia facit, ut à nobis ipse glorificetur. Chrysoströmus exponit paulò aliter hoc modo: Omnes carent siue destituuntur gloria Dei, quam pro vita iustè acta Deo reponit: Paulus habet *ὄσπερ ὄντως*, quod ad verbum sonat, posteriorantur, quasi non affectantes quod optabant.

Iustificati gratis) id est, sine vllis operum

meritis (*per gratiam ipsius*) id est, gratitudinē Dei bonitatem, (*per redemptionem, quæ est in Christo Iesu*) id est, quæ facta est per Christum. Græcè est ἀπολύτρωσις, quæ propriè redemptio est captiui per soluto pro capite ipsius pretio, quod vulgus (ut ait Erasmus) ransoen appellat: quamuis igitur gratis iustificati sumus, id est, absque vllis nostris meritis, non tamen absq; vllis omnino meritis, quia non absque meritis Christi. Magno enim constitit Christo hæc nostra iustificatio: nimirum pretio sanguinis. Verum si pretio, quomodo ergo gratuita Dei bonitate iustificati sumus? videntur enim hæc inter se pugnare. Hactenus gratuita Dei bonitate, quia quavis iustam pro peccatis satisfactionem exegerit, gratis tamen redemptorem & satisfactorem ipse nobis misit, atque hoc est, quod explicat in sequenti particula: (*quem proposuit propitiatorem*) quem sine vllis nostris meritis gratuita sua bonitate proposuit mediator, reconciliatorem, peccatorem inter se, & humanum genus per fidem. Si velimus huius gratuiti doni participes esse, oportet adferre fidem, ac ut sciamus, qualem fidem addit: (*In sanguine ipsius*). Id est, quia credimus ipsum pro peccatis nostris expiãdis, effudisse sanguinem suum, nec hoc solū, sed qua confidamus præterea Deum Patrē propter sanguinem filij sui effusum, nobis quoque fore propitium, quantumuis perditē hactenus vixerimus, modò ex animo resipiscamus, & pœniteamus. Dicitur est in principio capituli, fidem, quæ iustificat impium, completi fiduciam, & sine fiducia non obtineri remissionem peccatorum.

Ad ostensionem iustitiæ suæ) id est, ut declarat se esse iustum & veracē in promissis. Sic Ambrosius. Aliter Augustinus, hoc modo: Ut patefaceret & manifestaret orbi, quam ipse probat, & efficit iustitiam, qua gratis sine vllis meritis præcedentibus iustificat impiū. Hic commentarius probabilior est propter præcedentem locum: Nunc autem sine lege iustitia, &c.

Propter remissionem præcedentiū delictorum, in sustentatione Dei.) Id est, propter remissionem eorum delictorum, quæ hactenus sunt admissa à primo peccato Adæ. Dicit autem (*præcedentiū*), ut significet deinceps nõ esse viuendum peccatis, sed iustitiæ. Hactenus in mundo regnauerunt peccata, at nunc mortuo Christo haudquaquam amplius peccandum est. Istud videtur insinuare particula, præcedentiū, alioqui Christ⁹ mortuus est non solum propter peccata, quæ sub priori testamento commissa sunt, sed etiam quæ committentur vsque ad finem mundi. Sed nimis ingratus est, & duræ mentis, qui post tale exemplum humanitatis exhibitū, & sanguinem filij Dei effusum nõ reprimit se, &

se, & continet à peccatis, Chrysoströmus: remissionem hic accipit non condonationem, sed talem qualis est cum dicimus, membra omnia esse remissa, id est, victa & soluta, & absque robore. Intelligit ergo tabem animi per quam mentis harmonia soluta est. Quæ videret mundum peccatis tabefactum, solutum & mortificatum, atque paralyticum, exhibuit propitiatorē qui sanaret hanc tabem: Eadem expositio est in commentarijs Theophylacti. Et ne cui noua videatur, sciendum est apud Paulum non esse ἀπεισι, qua voce ferè vtitur scriptura, quando nominat remissionem peccatorum, sed παράσι, cuius significatum optimè explicat Budæus in commentarijs linguæ Græcæ. Ipsa inquit defectio & languor, & virium corporisq; extenuatio & tabes, παράσι dicitur. Ambrosij textus pro remissione (propositū) habet. Propter propositum præcedentiū delictorum: & ne putemus mendosum esse edicem, interpretatur: propterea quòd deiecit mundo semel remittere peccata. Eodem modo legit Augustinus in libro de spiritu & litera capit. 13. Erasmus satis mirari nequit hanc lectionem, cum Græcè non sit παράσι, sed παράσι, verum Budæus explicans significata verbi παράσι, vnde παράσι præter laxare, condonare, tabefacere, dicit: significare dimittere, quale est quum dicimus, non possum hoc in animo dimittere, vel inducere, quomodo vtitur Plato in Phædone. Si sequamur Chrysoströmum & Theophylactum, quod additur: (*in sustentatione Dei*) referre tum possumus ad (*remissionem*) hoc sensu: Exhibuit Deus propitiatorē Christum ad sanandam tabem præcedentiū delictorum, quam tolerauit hactenus. Si verò remissionem accipiamus condonationem (*in sustentatione Dei*) pertinet ad præcedentia peccata, quæ ad id vsque tempus, quo Christus est propitiator exhibitus, Deus pater patienter tolerauit & pertulit.

Ad ostensionem iustitiæ suæ), repetit istud propter particulam (*in hoc tempore*) quam volebat adiectam, cum quicquid peccatorū est, suam nactum esset plenitudinem & maturitatem. Cum iam satis superque exploratum esset, neq; per naturalem cognitionem neq; per legem Moyfi tabem hanc peccatorū sanari posse, tum potissimum Deus propitiatorē istum exhibuit, ut patefaceret orbi & manifestaret iustitiam suam: Istud significat particula (*in hoc tempore*) & explicans quod dixerat, ad ostensionem iustitiæ suæ, ait, (*ut sit ipse iustus, &c.*) Sensus est: exhibuit propitiatorē istum in hunc finem, ut ipse agnoscat in sese esse iustus, nec solum in se esse iustus, sed etiam author esse iustitiæ alijs, ijs inquam, qui ex fide sunt Iesu Christi, id est, qui abiecta omni spe legis & meritorum, o-

mni fiducia, per Christum, quem ex Euangelio cognoscunt propitiatorē, humili & compuncto corde supplicat sibi ignosci, quod malè admiserint:

Vbi est ergo gloriatio tua? Exclusa est. Per quã legem? Factorum? Non, sed per legem fidei: Arbitramur enim iustificari hominem per fidem sine operibus legis. An Iudæorum Deus tantum? Nonne & gentium? Imò & gentium, quoniam quidem vnus est Deus, qui iustificat circumcissionem ex fide, & præputium per fidem. Legem ergo destruis per fidem? Absit, sed legem statuimus.

Vbi est ergo gloriatio tua? Exclusa est, & ceter.) Cum hæc ita se habent, cum non minus tu o Iudæe obnoxius sis iræ Dei, quam gentilis propter peccata, & aequè opus habeas propitiatorē Christo, atque gentilis: vbi est quæso gloriatio tua? quã nam habes causam gloriandi aduersus gentilem? Dicēs verò (*exclusa est*) simul ostendit quomodo exclusã sit, vel per quid: nimirum, per legem fidei, non autem factorum. De discrimine legis factorum, & legis fidei, eruditissimè disserit Augustinus in libro de spiritu & litera, capite 13. Est autem lex factorum non omnis ea, quæ facta aliqua præscribit. Nam hac ratione Evangelica quoque lex, factorum lex esset: Præscribit enim ne cõcupiscas, &c. Sed ea est propriè factorum lex, quæ facta præscribens, non largitur spiritum gratiæ adiuantem, per quem fiant facta & opera, quæ præscribuntur: sed tantum cõminatur supplicia transgressoribus; & proponit præmia obseruantibus. Lex verò fidei est, quæ fidem præscribit qua impetratur spiritus charitatis, per quem fiunt opera legis. Efficit enim in mente spiritus, dilectionem mandatorum legis, quæ vincat carnis dilectionem. Per legem ergo Euangelij, quæ palam tradit, fidē iustificari hominem, explosa est gloriatio tua:

Arbitramur enim iustificari hominem per fidem sine operibus legis) Ambrosius illud, (*arbitramur*) interpretatur pro certò habemus. Oec. Dicimus itaque. Græcè est λογίζομεθα, id est, colligimus. Et loco (enim) est δὸν, id est, ergo. Ex disputatione ergo hactenus habita & argumentis in medium adductis colligimus, definimus, & concludimus (Nam arbitrari proputare nimis remissè dictum est) iustificari hominem, non dicit Iudæum, aut eum qui sub lege est: sed hominem commune videlicet ipsius naturæ ponens nomen, quo toti orbi salutis portum adaperiat. Iustificari, id est, apprehendere remissionem peccatorum siue iustitiam, quam vocant primam, per fidem siue fiduciam in Christum propitiatorē, non quidem inanem illam & elumbem fidem siue fiduciam, qualis est in ijs, qui adhuc retinent affectum peccandi, sed per fidem qualem iam sæpè diximus,

quæ serid inuitat & corrigit affectus: iustificari inquam per fidem sine operibus, id est, absq; vilo merito operum legis non tantum ceremonialis, verum etiam naturalis siue decalogi, imò absq; merito illorū operum, quæ ad obtinendam iustitiam necessaria sunt, vt sunt detestatio peccati, dolor, propositū melioris vitæ, conuersio cordis ad Deū, &c. sine quibus fides nihil prodesse potest, sicut nec illa quicquam absq; fide. Imò quod dicit Apostolus, per fidē iustificari hominem, nequaquam ita accipiendum est, tanquam per meritum fidei daretur homini iustitia siue remissio peccatorum, vt docuerunt Pelagiani, dicētes fidem in nobis effici nostris viribus audito Euangelio, & per eam nos mereri iustitiam Dei: sed accipiendum est quasi dixisset, iustitiam Dei dari peccatori credenti propter misericordiam in Christo promissam: vt fides intelligatur tantum dispositio, per quam mens cælitus attracta, sufficienter ex Dei bonitate habetur disposita, præparata, & tanquam aptata, vt fiat ei applicatio meritorum Christi, & ex meritis Christi applicatis accipiat remissionem peccatorum, iustitiam & gratiam. Ex his & illis, quæ antè dicta sunt de iustitia, facile est iudicare, num interpretatio illa, quæ sententiā istam Apostoli de fide charitate formata accipit, rectè mentem Pauli explicet. Etenim cum fidem iustificare nihil aliud sit in proposito, quàm fidem apprehendere iustitiam: & fidē apprehendere iustitiam nihil aliud sit, quàm hominem per fidem peruenire ad iustitiam, vt exponit Apostolus capite nono huius Epistolæ. Cumq; iustitia ipsa quam apprehendere dicitur fides, sit vel ipsa charitas vel in primis complectatur charitatem, planè consequi videtur, non explicandam hanc Pauli sententiā de fide charitate formata, alioquin hæc efficeretur Pauli sententiā: Arbitramur hominem per fidē charitate formatam peruenire ad charitatem, quæ explicatio absurda est. Idem intelligendum est de illa interpretatione, quæ per fidem synechocichos accipit perfectam obedientiam, id est vniuersas virtutes. Accipienda est ergo Pauli sententiā de fide, vt concipitur nondū charitate formata, sed tamen tanta vt per eā tanquam sufficientem præparationem diuinitus suffectam, impetretur spiritus iustificans mentem per charitatis infusionem. Atq; hæc est Augustini doctrina in epistola ad Anastasium de commendatione charitatis, vbi aperitissimè hanc rem explicat: fides, inquit, quæ est à spiritu, impetrat spiritum largiorem: spiritus largior diffundit charitatem: charitas implet legem. In libro quoque de spiritu & liter. non semel interpretatur fidem iustificare, quia fides per humilē deprecationem impetrat spiritum charitatis & dile-

ctionis, quo fit, quod lex præscribit.

An Iudæorum Deus tantum? Nonne & Gentium? imò & Gentium, &c. Putatis vos Iudæi quòd Deus pro creaturis suis, quibus curam suam impendit, vt prouehat ad salutem, habeat solos Iudæos? Nonne & Gentium? ne putes ò Iudææ in hac generali humani generis tabe sananda, & in iustitia sua communicanda Deum te solū respexisse. Illud enim beneficium non est vnus gentis, sed omnium, (quoniam vnus est Deus, qui iustificat circumcissionē) id est, Iudæos (& præputium) id est, Gentes (per fidem) Inter præpositiones, ex & per, nihil discriminis est hoc loco.

Legem ergo destruimus id est, irritam facimus seu abolemus (per fidem) id est, per doctrinā hanc, qua docemus absq; vllis operibus iustificari hominē per fidem? (absit) haudquam abolemus legem, sed stabilimus & firmamus, id est, afficimus vt lex stet & retineat robur suum & auctoritatem, dum eius legitimum & ostendimus & docemus officium, atque à fidei officio eius officium separamus siue decernimus, docentes per legem esse cognitionem peccati: per fidem verò iustificationem.

CAPVT III.

Vid ergo dicemus inuenisse Abraham patrem nostrū secundum carnem? Si enim Abraham ex operibus iustificatus est, habet gloriam, sed nō apud Deū. Quid enim dicit scriptura? Credidit Abraham Deo & reputatum est illi ad iustitiam. Ei autem qui operatur, merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum. Ei verò qui non operatur, credenti autem in eum, qui iustificat impium, reputatur fides eius ad iustitiam secundum propositum gratiæ Dei. Sicut & Dauid dicit beatitudinem hominis, cui Deus accepto fert iustitiam sine operibus: Beati quorum remissa sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata: Beatus vir cui non imputant Dominus peccatum.

*Q*uid ergo dicemus inuenisse Abraham? (& cetera.) Tractat hinc Apostolus quæstionē alteram in tertio capite propositam, videlicet: Quæ vtilitas circumcissionis? quæ ad hoc vsque caput mansit insoluta, & videtur Apostolus captasse transeundi opportunitatem, dum in superiori capite post verba illa: an Iudæorum Deus tantum, &c. mutatis nominibus dixit: qui iustificat circumcissionem ex fide, & præputium per fidem. Sensus est: si vnus omnium est propitiator, & per fidem iustificat Deus tam præputium, quàm circumcissionem, id est, tam Gentes, quàm Iudæos etiam absque circumcissione, quid eximij vel prærogatiuæ dicemus inuenisse, siue conse-

consecutum esse Abrahamum? Hebraismus est sicut ibi: Inuenisti gratiam apud Deum, & addendum, ex circumcissionis opere, & alij præclaris factis. Obiter enim Paulus agit etiam de operibus Abrahæ, quamuis præcipuè de circumcissione.

Patrem nostrum secundum carnem id est, secundum carnalem propagationem: alioquin secundum vocationem siue fidem, pater est communis & Iudæorū & Gentium. Alij (secundum carnem) referunt ad Inuenisse & interpretantur quid dicemus ipsum consecutum per carnalem circumcissionem? vt sit hyperbaton.

Si enim Abraham ex operibus iustificatus est, habet gloriam, sed non apud Deum (Enim) hoc loco non causale: sed asseueratiuum est morè Hebraico. Sic enim Psal. 76. Memor ero operū Dei, quia memor ero, &c. Sensus est: sanè si Abraham ex operibus iustificatus est, habet gloriam, id est, laudem insignis viri, viri insigniter iusti, sed apud homines, non apud Deum, qui non habet pro insigni, nisi cuius radix & tabes mentis sanata est per fidē Christi. Alij interpretantur gloriam, id est, gloriationem, habet quod gloriatur & iactet se. Græcè est nomen verbale.

Quid enim dicit scriptura? Credidit Abraham Deo, & reputatum est ei ad iustitiam (Secundum Augustinum inducit Apostolus exemplum de iustificatione Abrahæ, ad probandā principalem propositionem 3. cap. positam. Arbitramur enim iustificari hominē per fidem sine operibus, &c. Argumentatur Apostolus hoc modo. Abraham qui nobis in hac re ceu typus est, forma siue exemplar, non ex operibus, sed ex fide iustificatus est, ergo ex fide iustificatur, quicunq; tandem iustificatur, & non ex operibus. Cuius argumentationis antecedens explicat duplici argumentatione in hunc modum: Si Abrahā ex operibus iustificatus non habet gloriā apud Deū: at eum gloriā habuisse apud Deum palam testatur scriptura, quæ dicit eum credidisse Deo, & id ei imputatum ad iustitiam: Igitur falsum est antecedens prioris argumentationis: Abraham fuisse iustificatum apud Deum ex operibus.

Porrò si non ex operibus fuit iustificatus, sequitur eum ex fide iustificatum, quod scriptura Genesis testatur, qui asserit ipsum credidisse, & ob id iustificatū apud Deum. Arguit igitur Apostolus à destructione consequentis prioris argumentationis, ad destructionē antecedentis. Sic explicat argumentationē Apostoli August. in præfatione Psal. 31. Quare post verba illa: habet gloriam, sed nō apud Deum, subintelligendum est, sed hoc falsum est, siue quod eodem recidit, habet autem gloriam apud Deum.

Non pugnat autem iste locus cum eo, qui

est apud Iacobum, videlicet: Abraham ex operibus iustificatum esse, quia Paulus loquitur de operibus factis sine fide: Iacobus autem de operibus ex fide factis ab ipso iam iustificato. Quod diligenter annotauit Augustinus in præfatione psalmi iā dicti, in qua totum hunc locum exactissimè excutit. Indoctè igitur faciunt Lutherani, qui ex hac Pauli sententiā omnem promiscuè operum iustitiam reiiciunt. Et quanquam in textu Genesis solū proposita est iustificatio pij: voluit tamen scriptura ex ea nos venire in cognitionem iustificationis impij, per hanc aut similem consequentiam: Si Abraham nō per vires liberi arbitrij, sed per gratiam fidei iustificatus, id est, auctior factus est in iustitia: ergo multò magis per gratiam fidei & non per vires liberi arbitrij initium iustitiæ adeptus est. Aptè proinde Paulus ad probandam principalem propositionem de iustificatione impij capite 3. positam, adduxit testimonium Genesis, quod de augmento iustitiæ agit, & non de iustificatione impij: ppter ea quòd eadem sit ratio, (quantum ad præsens quidem negotium attinet,) de augmento iustitiæ, & de prima iustitia. Sed dicet, quomodo fides Abrahæ iam iustificati imputata est ad iustitiam, cum actus siue fidei motus ex charitate procedēs, promereatur incrementum iustitiæ? Dicendum gratuitum esse iustitiæ incrementum, si respiciatur ad primā causam, vnde ipsum proficitur, tamen debitum sit, si respiciatur ad operationem hominis post gratiam acceptam, cooperantis diuinæ gratiæ: atque hoc est, quod Augustinus, iustorum bonam vitam, siue iustorum meritum appellare consuevit gratiā Dei & gratuitum Dei donum: sicut & Apostolus, vitam æternam vocat donum, quem admodum explicat August. capite 8. & 9. de liber. & gratia ad Valentinum. Cum igitur Apostolus ageret aduersus eos, qui suis operibus omnia tribuebant, & neque in iustificatione impij, neque in bona vitæ gratiam Dei agnoscebant, vtrumquē docet esse gratuitū. Iam restat adhuc vna difficultas quomodo Apostolus ad disputationem de iustificatione impij, quam docuit cōtingere per fidem in Christum, propitiatorem citet scripturam Genesis, quæ non videtur loqui de fide in Christū, sed de expectatione rei corporalis, nimirum posteritatis, habet enim textus sic: Suspice cælum, & numera stellas Turnours si potes, & dixit ei, sicerit semen tuum. dein de redemptione sequitur: credidit Abraham Deo, & cetera. Ad hanc difficultatem respondet D. Turnours in libro de captiuitate & redemptione manus fol. humani generis fol. 299. secundum impressionem Louaniensem primam dicens: quòd dū postredes, de qua Genesis loquitur, non solum manus edierat de re corporali, puta de carnali posteritatem.

tate, verum etiam de vno aliquo semine, in quo benedicendæ erant omnes familiæ terræ. Sic enim habet capite 12. Genesis: Faciâque te in gentem magnam, & post pauca sequitur: Benedicentur in te omnes familiæ terræ, hoc est, sicut scribitur capite 22. benedicentur in te omnes nationes terræ. Quare videtur etiam promissio, quæ scribitur capite 15. intelligenda de posteritate multiplicanda secundum numerum stellarum, per semen, in quo essent benedicendæ omnes nationes terræ. Quod si contendas, (cùm illo capite non fiat mentio illius feminis, quod est Christus) textus tãtùm loqui ad literam de carnali posteritate, præsertim cùm Apostolus in sequentibus tantùm vrgeat, fidem de corporali posteritate: Qui contra spem (inquiens) in spem credidit, &c. Responderelicet ad propositam difficultatem, fidem de qua loquitur Genesis, tametsi non esset de Christo vt obiecto, innixam tamen fuisse fidei vel fiduciæ de Christo: vel si de eonondum acceperat expressam reuelationẽ, certè innixam fuisse misericordiæ Dei paratæ hominib. Et similiter sentiendum est de alijs quibusuis promissionibus corporalibus, quod fides quæ circa illas versabatur, Deo placuit, sed in illis in quibus erat fides siue fiducia misericordiæ diuinæ.

Ei autem qui operatur, merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum. Id est, ei qui facit opus aliquod, per cuius conditionẽ dignus efficiatur mercede, merces illa nõ imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum scilicet reponditur: Non enim conuenit repetere verbum, imputatur, nisi secundum catachresin intellectum.

Ei verò qui non operatur, credenti autem in eum qui iustificat impium, reputatur fides eius ad iustitiã, &c. (cate.) Consequentiã sermonis requirebat, vt diceret: Credenti iustitiã imputatur per fidem, nunc mutata orationis forma dixit, fidem imputari ad iustitiã, quòd sic euidentius fortassis explicetur iustitiã esse gratuitam. Sensus est: Credenti iustitiã non reponditur tanquam merces debita, sed imputatur, id est, gratuitò cõfertur per fidem. *Secundum propositum gratiæ Dei* id est, quòd fides apprehendat siue consequatur iustitiã, id habet non ex vi sua aut valore, quasi digna sit ipsa, propter quam donetur iustitiã, sed ex gratuita Dei ordinatione, ex beneplacito eius & proposito. Hic apertè videmus gratiã & bonitati Dei adscribere Paulum, quòd per fidem fiat applicatio meritum Christi ad efficiendam iustitiã. Et quantum Græci codices, qui hodie habentur in manibus, non habeant particulam: *Secundum propositum gratiæ Dei* illa tamen planè continetur in clausula illa: *Imputatur ad iustitiã* quæ necessariò ita accipiendã est, vt oppo-

natur clausulæ membri oppositi: Merces imputatur vel potiùs reponditur secundum debitum: præterea cùm opponat Apostolus hic operantẽ credenti, palam est intellexisse eum, non illum operantem, qui ex fide operatur: nam is credens est, sed eum, qui citra fidem operatur, quiq; sibi persuadet, quòd operibus suis posset iustificari apud Deum. Aduersus hunc igitur ratiocinatur Apostolus ex testimonio Genesis in hunc modum: Si ex operibus posset quisquam iustificari apud Deum, is ex debito & non ex gratia iustificaretur apud Deum: At verò scriptura Genesis palam testatur, iustitiã apud Deum esse imputatiã siue indebitam: Pronunciat enim de Abraham nõ solùm quòd iustificatus est apud Deum, sed quòd iustitiã est illi imputata per fidem, quod est, eam fuisse indebitã & gratuitam. Igitur non potest ex operibus suis iustificari apud Deum.

Quod dicit Apostolus: *Ei qui operatur, &c.* Perinde est ac si dixisset, si quis ex operibus iustificaretur apud Deum, huic iustitiã non imputaretur à Deo, sed tanquam debita redderetur.

Sicut & Dauid dicit beatitudinem hominis, cui Deus accepto fert iustitiã sine operibus. Quemadmodum Genesis ita & Dauid explicat beatitudinem hominis in hoc consistere, quòd Deus accepto illi ferat, id est, imputat (est enim eadem vox apud Paulum, quæ supra) iustitiã sine operib. Hinc discimus de qua iustitiã Apostolo sermo fit in hac disputatione: nimirum de ea quæ posita est in remissione peccatorum, siue qua ex impio quis iustus efficitur. Secundò discimus, quòd in præcedentibus, vbi iustitiã hanc adscribit fidei & detrahit operibus legis, opera legis accipiantur non solùm illa, quæ legi Moisaicæ proposita sunt: verum etiam ea, quæ communia habet cum lege naturæ: Nam absolute hinc ait, sine operibus. Discimus tertio de eadem iustificatione esse sermonem in Psal. & Genesi. Hoc enim indicat particula, *Sicut, &c.* vnde & supra annotauimus Paulum in testimonio Genesis etiam intellexisse & aspexisse iustificationem impij, idq; ex iustificationis ipsius pij natura. Testimoniũ Dauid sic habet:

Beati quorum remissa sunt iniquitates, & quorũ tecta sunt peccata. Beati & proinde iusti apud Deum, quorũ remissa sunt, &c. Primò hic notandum, quòd Paulus hoc testimonium applicat generatim omnib. hominibus natis ex Adam, siue relapsi sint, siue non: Nullis enim indicat sperandam salutem, nisi quib. remissa sunt peccata. Secundò notandũ verbum, remittuntur, quod excludit meritum maximè autem verbum, imputare, quum illud præcipuè vrgeat Paulus.

Beati

Beatus vir cui non imputatur Dominus peccatum. Hanc clausulam Lutherani produciunt contra satisfactionem pœnitentium. Argumentantur hoc modo. Remissio peccati est, non imputatio peccati. Igitur remissio peccati non requirit vllam pœnam, vel satisfactionem: Nam de quo Deus pœnam sumit, illi adhuc imputat peccatum, quia imputat ad pœnam. Rursus si satisfactione inquirunt, aboleatur peccatum: igitur falsum est Deum non imputare peccatum. Nam non imputare peccatum, est gratuitò condonare, non propter vllum opus. Has falsas & impias calumnias Lutheranorum excludunt catholicorum commentaria, dum ex fidei regula, quæ tum ex scripturis, tum ex certissimo vsu totius Ecclesiæ orantis pro defunctis indubitatum dogma de satisfactione continet interpretantur, hanc clausulam de non imputatione ad reatum æterni supplicij, non autem de non imputatione ad pœnam temporaneam.

Beatitudo ergo hæc, in circumcissione tantùm matet, an etiam in præputio? dicimus enim quia reputata est Abrahæ fides ad iustitiã. Quomodo ergo reputata est? in circumcissione, an in præputio? Nõ in circumcissione, sed in præputio. Et signum accepit circumcissionis, signaculum iustitiæ fidei quæ est in præputio, vt sit pater omnium credentium per præputium, vt reputetur & illis ad iustitiã, & sit pater circumcissionis, non ijs tantùm, qui sunt ex circumcissione, sed ijs qui sectantur vestigia fidei quæ est in præputio patris nostri Abrahæ. Non enim per legem, promissio Abrahæ aut semini eius, vt hæres esset mundi, sed per iustitiã fidei. Si enim qui ex lege, heredes sunt, exinanita est fides, abolita est promissio. Lex enim iram operatur: Vbi enim non est lex, nec præuaricatio.

Beatitudo ergo hæc cuius meminit Psalmus 31. quæ consistit in remissione peccatorum, & proinde in iustificatione, ad circumcisos tantùm pertinet, an etiam ad præputiatos? Capitur (ergo) nõ illatiuè sed cõcomitatiuè. Verbum (manet) addidit interpres de suo: Ad verbum enim est, beatitudo ergo hæc in circumcissione, an etiam in præputiũ scilicet competit seu deuenit? Iam dictum est quòd Abrahæ imputata sit iustitiã per fidem. In quo statu imputata est ei? cùm esset in circumcissione, an cùm esset in præputio? non est ei imputata cùm esset in statu circumcissionis, sicut palam liquet ex libro Genesios cap. 15. & 17. sed cùm nondum esset circumciscus. Præter interrogationis gratiam multum lucis adfert dilemma, cuius altera parte reiecta, alteram euincit, quo genere argumentandi nullum est vel apertius, vel violentius.

Et signum accepit circumcissionis signaculum iustitiæ fidei, quæ est in præputio. Est antipophora: si Abraham iustificatus est per fidẽ cùm esset

adhuc incircumciscus, cur ergo & circumciscus est? Respondet: Accepit lignum circumcissionis, id est, circumcissionem. Est locutio qualis illa: virtus prudentiæ pro ipsa prudentia. Signaculum Græcè est σφραγίς, quæ vox signum et notam impressam significat, priori loco σμῆρον, id est, signum quo aliud significatur. Dicitur autem circumcissio signaculum iustitiæ fidei, quòd ipsa obsignaret & clauderet ad tempus iustitiã fidei, quæ suo tempore, adueniente scilicet Christo, esset patefacienda. Sic Origenes qui attendit officium sigilli esse claudere siue velare: Aliter Theophylactus: Signaculum iustitiæ fidei, id est, sigillum quo Deus obsignabat Abrahæ iustitiã & tanquam certissimam & verissimam testificabatur: Sicut quod volumus testificari certum ac firmum solemus signo aut nota impressa obsignare. Signaculum inquam iustitiæ, quam per fidem consecutus erat, quam fides præ se tulit in præputio, vel potiùs quæ iustitiã est, siue fuit, vel erat (nullum enim verbum est apud Paulum) in præputio id est, quam habuit præputiatus. Ex hoc loco discimus, circumcissionem non habuisse vim iustificandi, siue (vt scholæ loquuntur) efficiendi iustitiã ex opere operato: sed tantùm signum fuisse, quemadmodum reliqua veteris legis sacramenta. Sic certè hoc loco Ambròsius: Non habet circumcissio aliquid, sed est signũ tantum. Et Oecumenius: Data est circumcissio, non vt iustitiã efficeret, sed vt sigillum esset ac signum iustitiæ. Item & Tertullianus contra Iudæos multis rationibus probat circumcissionem non habuisse vim iustificandi. Sunt quidem aduersus hanc sententiã non pauci scrupuli de circumcissione paruulorũ. Rursus de sententijs Aug. Greg. Bedæ, quæ circumcissionem videri possent eximere numero reliquorum sacramentorũ veterum, & peculiariter ei tribuere vim iustificandi. Horum sententiã citantur à Magistro in 4. sententiarum dist. 1. August. sententiã sumpta est ex capit. 11. libr. 2. de nupt. & concup. ad Valerium verum illo loco non affirmat Augustinus circumcissionem valuisse ad sanctificationem siue ad purgationem, quemadmodum citauit Magister, sed ad significationem purgationis, veluti & in præfationem Psalm. 75. palam de circumcissione testatur. Patres nostri, inquit, multi sancti & circumcissionem carnis habebant, propter signaculum fidei, & circumcissionem cordis propter ipsam fidem.

Vt sit pater omnium credentiũ per præputium, vt reputetur, &c. Ob id cùm præputiatus esset iustificatus est Abraham, vt sit pater omnium credentium, per præputium, id est, in præputio suo manentium, vt etiam ipsis fides imputetur ad iustitiã: *Et sit pater* scilicet

& accepit circumcisionem, ut sit etiam pater *Circumcisionis* id est, circumcisorum. Est autem pater non his solum, qui circumcisionem habent, sed & his, qui sectantur vestigia fidei, quam habuit in praputio, id est, quam habuit cum esset praputiat. Est repetitio eiusdem, nisi hoc modo legamus: & sit pater circumcisionis ijs, qui non tantum ex circumcissione sunt, sed qui etiam sectantur vestigia fidei, & cat. quomodo legunt Græci secundum quam lectioem duos inter Iudeos facit ordines: Alterum eorum qui nihil habent Abrahamæ, nisi quod circumcisi sunt, & horum negat esse patrem: Alterum eorum qui præter circumcisionem etiam fidem illius imitantur, horum demum patrem vult esse Abraham.

Non enim per legem promissio Abrahamæ aut semini eius ut hæres esset mundi, sed per iustitiam fidei Probat quod præcessit, videlicet Abraham esse patrem omnium credentium etiam praputiatorum, & iustitiam per fidem contingere non per circumcisionem, aut legem, aut legis opera, idque ex promissione Abrahamæ facta quæ scribitur Genes. 12. & 22. Nam quod illis locis dicitur. In te vel in semine tuo benedicentur omnes nationes terre, interpretatur hic Paulus quasi dixisset: In semine tuo eris hæres mundi. Erasmus in versione sua addidit de suo, contingit: Non enim per legem promissio Abrahamæ contingit, &c. quod non est faciendum in scriptura, nisi ubi constiterit de sensu. Hic autem inceptum est an conveniat contingit. Nam alij malunt contingit, alij (continget) volunt intelligi: sicut & promissionem variè accipiunt. Alij enim intelligunt propriè, ut hoc sit, quod vulgo significat. Alij accipiunt pro re ipsa, de qua est promissio, quod non est infrequens in scriptura. Sic sanè sumitur ad Gala. 3. Ut pollicitationem, id est, promissionem spiritus accipiamus per fidem: Et ad Hebr. 6. Et hæreditabunt promissiones: Rursus ca. 10. Reperit etis promissiones: Et cap. 11. non semel, sed sapius in hac significatione vsurpatur. Præterea notandum, quod quamvis iuxta rei veritatem, & Augustinum in lib. de spiritu & litera, circumcisio non pertineat ad legem: tamen Paulus pro eodem hinc habet circumcisionem & legem: & sic de ea agit, quasi pars esset legis. Omnia autem interpretationum varietate, hic videtur esse sensus Pauli. Non enim facta est promissio illa vulgarissima Abrahamæ & semini eius, tanquam quæ esset præstanda & adimplenda per legem, non requirit observationem legis tanquam conditionem aut causam, per quam impleatur: sed ex fide dependet, atque hoc est quod sequitur. *Sed per iustitiam fidei* id est, quæ hoc ipso præstaretur, quod credentes assequerentur iustitiam per fidem.

Si enim, qui ex lege hæredes sunt, exinanita est fides, abolita est promissio. Id est, Si illi demum hæredes sunt promissionum, siue ad Abrahamæ promissionem pertinent, qui legis observatores sunt: sequitur res absurda, videlicet quod fides sit res nihili, & quod abolita sit promissio, quod in totum careat effectu, ut quem nemo consequatur per legem: quod probat ab effectu vel euentu legis. *Lex enim in operatur* ad eò lex eos quibus data est dignos non facit, qui hæreditatem accipiant promissam Abrahamæ, ut magis obnoxios reddat vindictæ diuinæ, dum per literam iubendo, & non per spiritum adiuuando, auget concupiscentiam, per quam fiat eius transgressio, & ex transgressione obligatio ad luendam pœnam: sic Augustinus varijs in locis. Pertinet ergo sententia ad eos qui carent spiritu gratiæ, quo carnalis peccati libido & concupiscentia superatur. Quod notandum est propter Lutheranos, qui scripturam hanc ita accipiunt, quasi hæc esset eius sententia: Lex semper accusat, & semper reos peragit etiam iustificatos propterea, quod quævis legis observatio in hac mortali vita inchoata tantum sit impura & contaminata. Augustini interpretationem planè confirmant alia Pauli sententiæ: Peccatum occasione accepta, & cat. Et 1. ad Corinth. 15. Virtus peccati, lex. Pergit deinde Apostolus & probat quod dixerat: Quod lex (inquit) iram operetur, vel hinc patet, quod eos, quibus data est, reos faciat præuaricationis, cuius non erant futuri rei, si legem non accepissent. Nam ubi non est lex vlla præscripta, vel constituta: ibi non potest reperiri transgressio, & contra, ubi est lex constituta, ibi est legis transgressio. His ita constitutis, infert Apostolus:

Deo ex fide, ut secundum gratiam firma sit promissio omni semini: non ei qui ex lege est solum, sed & ei qui ex fide est Abrahamæ, qui pater est omnium nostrum, sicut scriptum est. Qui patrem multarum gentium posuit ante Deum, cui credidisti, qui vivificat mortuos, & vocat ea quæ non sunt, tanquam ea quæ sunt, qui contra spem in spem credidit, ut fieret pater multarum gentium secundum quod dictum est ei: sic erit semen tuum, sicut stella cæli & arena maris. Et non infirmatus est in fide, nec consideravit corpus suum emortuum, cum iam ferè centum esset annorum, & emortuam vuluam Saræ.

Deo ex fide Argumentatur per locum ad divisionem, hoc modo: Necessè est autem per legem præstari promissionem, aut per fidem, non præstatur per legem, ut iam ostensum est: ergo per fidem.

Ut secundum gratiam firma sit promissio omni semini Explicat quid sit ex fide esse promissionem siue hereditatem iustitiæ nimirum secundum gratiam, id est, secundum liberalitatem Dei, cui innititur fides. Est igitur ex-

pletivè additum istud à Paulo. In hoc autem voluit Deus promissionis impletionem esse gratuitam, ut esset firma, rata, & efficax, quæ certò & infallibiliter præstaretur omni semini, id est, omnibus Adæ posteris.

Non qui ex lege est solum, sed & ei, qui ex fide est Abrahamæ. Erasmus vertit: non ei tantum quod, ut pronomen (quod) referatur ad semè. Explicat hic per partes, quod dixerat: *Omni semini* non ei tantum, qui vel quòd ex lege, id est, non Iudæo tantum, sed & ei, qui ex fide est Abrahamæ, id est, Gentili, qui non habet originem cum Abraham communem, sed fidem: *Qui est pater omnium nostrum* & Iudæorū & Gentilium, pater, inquam, imitatione fidei: *Sicut scriptum est* in Genesi capite 17. *Patrem multarum gentium posuit* id est, certò constitutam siue ponam te: more enim prophético præteritū positū est pro futuro. Quod sequitur, *Ante Deum* non est in Genesi, sed additum est à Paulo explicandi causa. Ante Deum, id est, non testibus hominibus, sed Deo, qui fidem interioris hominis intuetur, cum homines tantum exteriorem circumcisionem intueantur, ex qua Abraham patrem faciunt. Chrysosto. Theophylactus & Græcorum scholia ad hunc modum interpretantur. Ante Deum, id est, ad exemplum Dei: exemplar enim ex adverso oppositum reddimus. Sentit ergo Paulus secundum istos, quemadmodum Deus non est Deus huius aut illius nationis tantum, sed communis omnium: sic & Abraham fore patrem omnium credentium.

Cui credidisti. Tu cui loquor: Nam referatur non ad Abraham, sed ad eos, quibus scribit Paulus. Græci codices habent, cui credidit, quomodo etià legit Augustinus, ut pertineat ad Abraham.

Qui vivificat mortuos id est, qui potest resuscitare mortuos, seu vita defunctos: Vel secundum alios, inualidis ad generandū præbere potest vigorem generandi. Est tertius commentarius, qui mortuos interpretatur peccatores.

Et vocat ea, quæ non sunt, tanquam ea, quæ sunt. Non esse dicuntur Paulo, quæ contèpta sunt: contra verò, esse quæ magna & eximia sunt. Sensus est: qui homines nullius precij, contemptos & abiectos, quales sunt Gentes à Dei cognitione alienæ, vocat Abrahamæ filios, sicut eos, qui ab Abraham secundum carnem sunt propagati. Est alius commentarius, qui isto significari putat exactam Dei cognitionem, etiam earum rerum, quæ nondum existunt, sed post futuræ sunt. Sicut in Psalmo 146. Omnibus eis nomina vocat, id est, stellarum omnium distinctam habet notitiam.

Qui contra spem in spem credidit, ut fieret pater multarum gentium, secundum quod dictum est ei.

Hæc pertinet ad Abraham, sicut præcedentia ad Deum. *Qui contra spem* scilicet naturæ, id est, cum natura non suggereret, nisi causam desperandi, tamen credidit in spem, siue in spe, vel sub spe, intellige promissionis diuinæ, id est, sub spe, quam in animo ipsius pariebat promissio diuina, credidit, inquam, se fore patrem multarum Gentium, secundum quod dictum ei fuerat Genes. 15. *Sic erit semen tuum.*

Sicut stella cæli, & arena maris. Istud non habetur in Græcis codicibus, neque apud Chrysosto. in commentarijs, neque apud Theophylactum Græcum, neque apud Ambros. neque in plerisque vetustis exemplaribus Latinis. Vnde verisimile est additum esse à quopiam cupiente sensum reddere dilucidiorè: Retulit enim Paulus verba Dei, stellarum cæli ostendentis Abrahamæ.

Et non infirmatus est in fide id est, haud debilitatus est in fide, sed sustinuit & perseveravit credere posthabitis desperandi causis, quas suggererat natura, quæ causæ iam sequuntur, videlicet.

Nec consideravit corpus suum emortuum, cum iam ferè centum esset annorum, & emortuam vuluam Saræ. Nec, inquit, consideravit corpus suum emortuum, id est, præ senio ad generandum inualidum & impotens, ut qui iam annum ætatis ageret 99. nec emortuam, id est, effcætam vuluam Saræ. Vuluam vocat non hoc, quod vulgus accipit, sed matricem, qua concipitur foetus, quæ quum destituitur vi attrahendi, ac retinendi semen, mulier efficitur sterilis. Hic quæritur, quomodo dicat Apostolus Abrahamæ corpus emortuum siue effcætum, cum postea sustulerit liberos ex Cetura. Respondet Augustinus in quæst. super Gen. lib. 1. capite 35. hæcenus emortuū fuisse, ut citra opem diuinam non posset gignere ex anu, qualis erat Zara, quamvis ex iuencula benè, vel integræ ætatis muliere, qualis erat Cetura. Alij putant Abraham illo tempore absolute impotetem fuisse ad generandum: verum per fidem illam, quæ sic firmiter credidit Deo promittenti, datam fuisse ei virtutem gignendi, non solum ex Zara, sed etiam ex quavis muliere alia. Hæc sententia Thomæ magis placet, sicut prior Erasmo.

In repromissione etià Dei non habuit diffidètia, sed confortatus est fide, dans gloriam Deo, plenissimè sciens, quia quacumque promissit Deus, potèst esse & facere. Ideo & reputatum est illi ad iustitiam. Non est autem scriptum tantum propter ipsum, Quia reputatum est illi ad iustitiam, sed & propter nos, quibus reputabitur credentibus in eum, qui suscitavit Iesum Christum Dominum nostrum à mortuis, qui traditus est propter delicta nostra, & resurrexit propter iustificationem nostram.

In re promissione etiam Dei non hesitavit diffidentia, &c.) Id est, non disquisiuit hesitando & diffidendo, *Sed confortatus est*) id est, inualuit fide. *Dans gloriam Deo*) id est, tribuens ei quiduis: *Plenissime sciens*) istud explicat, quid sit Deo tribuere gloriam, plenissime, inquit, & certissime persuasus, Deum prestare posse quicquid promittit etiam si naturae vires superet.

Idem & reputatum est illi ad iustitiam: Nō autem scriptum tantum propter ipsum, quia reputatum est illi ad iustitiam, &c.) Quia tam robusta fuit fides eius, idem hoc, quod tam firmiter credit, reputatum est illi ad iustitiam: Scriptum est autem istud: videlicet, quod fides imputata sit illi ad iustitiam, non tantum propter ipsius laudem & commendationem, videlicet, ut ipsius iustitia celebraretur apud omnes: verum etiam propter nos, ut nos quoque haberemus formam iustificationis, & sciremus, quod sicut illi fides imputata est ad iustitiam, ita nobis quoque imputabitur, si credamus in eum, qui suscitavit Iesum, &c. Ex hoc loco discimus consilium Spiritus sancti fuisse, Abrahamum proponere nobis vt parabolam, typum, exemplar, & paradigma, ad quod componamus vitam nostram, & ad quod intueamur legentes Genesim: & nisi hoc modo legatur historia Bibliorum, non erit maior eius utilitas, quam si legatur Titus Liuius, aut alius quispiam Ethnicus.

Qui traditus est propter delicta nostra, & resurrexit propter iustificationem nostram.) Hæc non ita accipienda sunt, quasi mors Christi, remissionis peccatorum: resurrectio vero iustificationis, id est, nouitatis vitæ causa sit meritoria. Constat enim Christum resurrectione sua nihil meruisse, utpote, qui tum erat extra statum merendi: sed accipienda sunt, quod ad posteriorem partem, de causa exemplari tantum, hoc sensu: Qui scilicet Christus traditus est in mortem, partim vt merito passionis suæ aboleret delicta nostra, partim vt formam nobis præberet & exemplar moriendi veteri vitæ: & resurrexit, vt resurrectionis suæ exemplo efficeret in nobis iustitiam siue rectitudinem vitæ, id est, vt exhiberet nobis formam resurgendi iuxta animam ad nouitatem vitæ, quemadmodum ipse iuxta carnem resurrexit ad gloriam vitæ immortalis: Ita ferè interpretes. Verum ex capite 15. prioris ad Corinthios, vbi attribuit Apostolus non modò iustificationem, sed etiam remissionem peccatorum ipsi resurrectioni, dum inquit: Si Christus non resurrexit, adhuc estis in peccatis vestris, simplicior huius loci potest dari intelligentia, vt videlicet abolitio peccati & iustificatio attribuantur morti Christi tanquam causæ sufficienti: utpote qui tantum dependit in car-

ne sua, quantum peccatis nostris debebatur. Sed resurrectioni tribuatur cōsequutio remissionis peccatorum & iustificationis: utpote per quam ad fidem perducti sumus, qua sit virtutis, passionis & mortis Christi nobis applicatio. Vt sensus sit: Resurrexit propter iustificationem nostram, id est, vt eius resurrectione adduceremur ad fidem, vel vt per eius resurrectionem fides nostra confirmaretur, & sic iustificaremur.

CAPVT V.

Iustificati ergo ex fide, pacem habeamus ad Deum per Dominum nostrum Iesum Christum, per quem habemus accessum per fidem in gratiam istam, in qua stamus, & gloriamur in spe gloriæ filiorum Dei. Nō solum autem, sed & gloriamur in tribulationibus, scientes, quod tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio vero spem, spes autem non confundit, quia charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum, qui datus est nobis.

Iustificati ergo ex fide, pacem habeamus ad Deum per D.N.I.C.) Absoluto eo, quod proposuerat, videlicet per fidem esse iustitiam, trāsit ad bona, quæ consequuntur gratiam iustificationis. Græci codices, qui nunc versantur in manibus, legunt, habemus, nō habeamus: quam lectionem interpretatur Ambrosius. Chrysostomus tamen & Theophylactus legunt, habeamus, quæ lectio est in nostris exemplaribus Latinis. Vtraque bona est. Si legamus, habeamus, sensus est: Ostendi hæcenus omnes absque fide Christi sub peccato esse, & ira Dei, rursus ostendi reatum peccati aboleri, iram Dei cuitari per fidem: Iustificati ergo, id est, iustitiam fidei consequuti, pacem habeamus, id est, si mus tranquillo animo, non timeamus pueriliter, aut femineo timore damnationem. Chrysostomus & Theophylactus aliter interpretantur, hoc modo: Cū iam semel simus per fidem iustificati, ne amplius peccemus, verum pacem conseruemus cum Deo, persistentes in iustitia semel accepta. Consulenda sunt alia scripturæ loca: Similis locus est Ioan. 16. Hæc locutus sum vobis, vt in me pacem habeatis. Et actuum 9. Ecclesiæ per totam Iudæam, &c. pacem habebant, id est, tranquillè viuebant. Hæc magis inuitant ad priorem interpretationem, vt exhortetur ad tranquillitatem spei siue fiduciæ. Secundum Ambrosium vero, qui alteram lectionem exponit, sensus est: Iustificati ex fide habeamus Deum placatum nobis, & reconciliatum, quem prius propter peccata habebamus in-

Amb. in d. positione. cap. circa particulam iustus ex fide viuunt.

fensum? Et quia huius pacis auctor est Christus, idem subdit, *Per Dominum nostrum Iesum Christum*) vel secundum alteram lectionem, habeamus pacem, id est, tranquillitatem animi freti Christo Iesu. Locum hunc valde vrgent Lutherani, contendentes omninò legi debere, habemus, & pacem interpretatur conscientiam prorsus securam. Ex qua interpretatione deinde statuere conantur dogma illud de fide speciali, cuius in principio meminimus. Quibus opponendus est commentarius Ambrosij, qui pacem hoc loco interpretatur, reconciliationem inimicitiae: quo modo intellecta sententia nihil pro ipsis facit. Præterea ex certitudine diuinarum promissionum simul cum fiducia aut vitæ benedictæ, aut certè contriti iam cordis, nascitur in mente pax & tranquillitas, & consolatio vera conscientiae, etiam si dum in hac carne viuunt, non ad sit infallibilis certitudo de iustificatione mentis, quam ipsi requirunt. Quare neque de pace, id est, tranquillitate mentis intellecta sententia, pro fide ipsorum speciali facit.

Per quem habemus accessum per fidem in gratiam istam.) Variant hæc exemplaria Latina, Quædam enim habent (&) quæ ad modum & Græca, quæ etiam loco habemus, legunt habuimus. Per quem & habuimus aditum in gratiam istam scilicet iustificationis, per fidem tanquam per organum siue instrumentum, quo virtus sanguinis effusi, siue mortis Christi ad nos deriuata est. Valdè aduertendum est illud (&) quod in nostris exemplaribus ferè non additur: habet enim vim similitudinis & argumenti, quasi dicat: Sicut per Christum consequuti sumus gratiam iustificationis, quod maximum est beneficium: ita per eundem speremus euasuros nos damnationem. Si enim cū inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem filij eius, multò magis reconciliati salui erimus in vita ipsius: *In qua stamus*) id est, constanter perseueramus: nec ullis huius vitæ aduersitatibus ab ea dimouemur.

Et gloriamur) id est, propter spem siue de spe, quasi dicat: gloriamur ex hoc, quod speramus nos tandem consequuros gloriam Dei: Genitium filiorum, non habent Græca, nec meminit in commentarijs suis Chrysost. nec Ambro. nihil tamen officit, imò dilucidior reddit sensum. Gloriamur ob spem, id est, ob certam expectationem ipsius gloriæ, quæ est parata, & communicatur filijs Dei.

Non solum autem, sed & gloriamur in tribulationibus.) Non solum, inquit, ob spem immortalitatis nobis promissæ gloriamur, quantumuis multa nobis obueniunt aduersa: verum etiam gloriamur de ipsis, quas sustinemus, afflictionibus, vt quæ non parum conducant

ad spem in nobis roborandam, quod probat deinde per gradationem, quæ Græcis climax dicitur.

Sciētes (inquit) quod tribulatio) siue afflictio. *Patientiam operatur.*) Non quod afflictio causa effectiua sit patientiæ: sed quia occasio est & materia exercendæ patientiæ: *Patientia verò*) quæ est afflictionum voluntaria toleratio, *Probationem*) operatur, id est, reddit eum, qui affligitur, probatum & exploratum & cognitum tibi, quanti faciat Deum & cælestia: *Probatio vero spem*) id est, spei vigorem: sic Chrysost. alioqui præcedit spes: facit ergo in nobis vigere spem, siue corroborat & confirmat in nobis spem. Qui enim iam experientia didicit, quod ob nulla aduersa dimoueri valeat à studio virtutis, vehementer erigitur in spem vitæ cælestis. Annotandus est hic locus contra Lutheranos, qui dicunt spem siue fiduciam solum niti diuinis promissionibus. Docet enim apertè locus iste, quod nitatur etiam testimonio bonæ vitæ, vnde Chrysost. in hunc locum: Nihil, inquit, ad eò bonorum spem præstat, atque bonam habere conscientiam: *Spes autem non confundit*) spes huiusmodi per afflictiones explorata atque vegetata non confundit, id est, nō sollet, vel non est nata confundere, vt sit propria passio spei, & talis est locutio, qualis est, cū dicimus, leo rugit.

Quia charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum, qui datus est nobis.) Hic difficultas est: num charitas Dei sit, qua nos diligimus Deum, an qua nos diligit Deus. Melanchthon, qui causam spei ponit, solam Dei promissionem non opera, non admittit hanc alium commentarium, quam illum, qui de charitate posteriori modo accepta Paulum interpretatur: Cui opponendus est Augustinus, qui in libr. de spiritu & litera capite 32. sic scribit: Charitas Dei dicta est diffundi in cordibus nostris, non qua nos ipse diligit, sed qua nos facit dilectores suos. Sicut dicitur iustitia Dei, qua nos iusti eius munere efficiuntur. Sensus ergo secundum Augustinum est: Spes non confundit, non afficit pudore, nō frustratur nos, nec fallit, quia per spiritum sanctum communicata est nobis charitas, qua diligamus Deum, & nostra erga eum dilectione promereamur, & eum nobis deuinciamus, vt non possit non præstare, quod promissit. Pro hac interpretatione facit vox diffusa, vel vt Græci habent effusa, quæ etiam retinuit impetum Chrysostomi, vt non auderet omninò dilectionem Dei accipere, quæ ipse nos diligit, quæ uis eò esset propensior, vnde vtramque miscet. Photius apud Oecu. in scholijs apertè interpretatur de nostra dilectione: Similiter Origenes in suis commentarijs. Ambrosius verò habet solū illum alterum sensum, de charitate,

tate, qua nos diligit Deus: Sed hinc iam remouatur vox diffusa, quam exponit quidam, id est, potenter ostensa, sed non est simplex intelligentia, valde tamen probabilis est illa expositio propter sequentia. Vt quid enim, &c. Illud enim seruit huic expositioni, & ad eandem inuitat, quod dicitur: Commendat charitatem suam Deus, &c. Secundum hanc, sensus est: Quod spes nostra non frustratur nos, patet ex charitate Dei erga nos, quam in hoc palam ostendit, quod copiose per Spiritum sanctum, qui datus est nobis tanquam pignus hereditatis, effudit in nos dona sua, quibus palam testatus est, se bene velle nobis, & praestitutum nobis, quod promisit.

Heb. 9. d. **V**T quid enim Christus, cum adhuc infirmus essemus, secundum tempus pro impijs mortuus est? 1. Pet. 3. c. *Vix enim pro iusto quis moritur: nam pro bono forsitan quis audeat mori. Commendat autem charitatem suam Deus in nobis, quoniam cum adhuc peccatores essemus secundum tempus, Christus pro nobis mortuus est. Multo igitur magis nunc iustificati in sanguine ipsius, salui erimus ab ira per ipsum. Si enim cum inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem filij eius, multo magis reconciliati, salui erimus in vita ipsius. Non solum autem hoc, sed & gloriamur in Deo per Dominum nostrum Iesum Christum, per quem nunc reconciliationem accipimus.*

VT quid enim Christus, cum adhuc infirmus essemus, secundum tempus pro impijs mortuus est? Illud, (Secundum tempus) referunt quidam ad infirmos, sed omnino probabile est pertinere ad, Mortuus est) ad quod refert Hier. in epistola ad Galatiam quaest. 7. Vt sensus sit, illum idoneo tempore, & a Patre praescripto, mortem oppetisse. Hunc sensum probabiliter valde facit, quod alias saepe dicat scriptura, Christum definito tempore mortuum: praeterea, quod Graece sit non χρόνος, sed χρόνος, quae vox significat opportunitatem & articulum temporis. Chryso. hanc particulam non attingit in commentarijs suis: Theophyl. & Graecanica scholia interpretantur quomodo Hier. opportuno destinatoque tempore ipsum mortuum. Infirmos vocat per extenuationem, quos mox impios, & paulo post peccatores appellat, & inimicos. Sensus est: vt quid, vel ad quid Christus, quum adhuc peccatorum & scelerum languoribus premeremur, pro nobis impijs tempore statuto mori voluit? subaudiendum est: nisi vt declararet, & testificatissimum redderet suum erga nos amorem singularem. Vel hoc modo intelligendum est: Ad quid Christus pro nobis impijs voluisset mortem oppetere, & per mortem suam nos iustificare, nisi voluisset certam & infallibile esse spem nostram, quantum ad Deum pertinet? Sic Erasmus in annotationibus, qui hic subaudit, ne confundat spes.

Vix enim pro iusto quis moritur: Nam pro bono for-

sitan quis audeat mori.) Hier. in epistola ad Galatiam, q. 7. iustum accipit abstractiue pro iustitia. Chryso. vero pro homine iusto. Vix quenquam reperias, qui pro iusto homine liberando, mortem oppetere audeat. Dixi autem vix, quia forsitan possit aliquis reperiri, qui pro bono, id est, homine virtute praedito, sustineat mori. Inter iustum & bonum hoc loco nihil est discriminis.

Commendat autem charitatem suam Deus in nobis) id est, declarat Deus insignem fuisse vim amoris sui erga nos: Quoniam cum adhuc, &c.) Variant hic Latina exemplaria: quaedam enim habent (quonia si) alia vero non habent (si) quoadmodum nec Graeca, & verisimile est redundare, & legendum, quoniam, vel quod cum adhuc peccatores essemus, &c. vt haec particula pedeat a superioribus, hoc modo: Fortassis erit, qui pro bono sustineat mori, quod utique magni amoris esset indicium: attamen Dei erga nos charitas in hoc insignis est, & humana vincit, quantumuis magna, quod pro impijs & indignis filium suum unicum mori voluit: deinde periodi nota interiecta sequitur: Multo magis ergo nunc. Hanc distinctio est in nostro exemplari impresso per Simonem Colinaum. Ita) huius loci est illa, de qua in 2. cap. sermo fuit. Sensus est: salui erimus in extremo iudicio a vindicta diuina, quae tum semel effundetur in peccatores.

Si enim cum inimici essemus, reconciliati sumus Deo.) Argumetur a minore ad maius. Verba aperta sunt, nec expositione egent: *In vita ipsius) id est, per vitam ipsius Christi.* Hanc omnia adducit Apostolus, vt declarat spem non confundere, quantum est ex parte Dei. Locum hunc tractat Augustinus lib. de Tri. 13. capite 10. vbi est valde insignis. Docet enim ibi, alio quidem modo Deum potuisse liberare genus humanum, sed miseriae nostrae, sanandae conuenientiore alium non fuisse, nec esse oportuisse. Quid enim tam necessarium fuit (inquit) ad erigendam spem nostram, &c. Vide illum locum.

Non solum autem) scilicet salui erimus ab ira, atque ob id gloriamur, sed & gloriamur in Deo, vt in Patre, qui nos tam eximie amat, quasi dicat: non solum habebimus illo tempore Deum non iratum iudicem, sed amantem Patrem.

Propterea, sicut per unum hominem peccatum in hunc mundum intrauit, & per peccatum mors, & ita in omnes homines mors pertransiit, in quos omnes peccauerunt. Vsq. ad legem enim peccatum erat in mundo: peccatum autem non imputabatur, cum lex non esset. Sed regnauit mors ab Adam vsq. ad Moysen, etiam in eos, qui non peccauerunt in similitudinem prauaricationis Adae, qui est forma futuri: Sed non sicut de liicum: ita & donum. Si enim vnus delicto, multi mortui sunt, multo magis gratia Dei & donum in gratia vnus hominis Iesu Christi in plures abundauit.

undauit. Et non sicut per unum peccatum, ita & donum: nam iudicium ex vno, in condemnationem: gratia autem ex multis delictis, in iustificationem.

Propterea sicut per unum hominem peccatum in hunc mundum intrauit, &c.) Est hic noua perodus, & velut nouum caput. Sensus est: quia diximus de sanatione tabis per Christum, veniemus ad primordia huius mali, vt beneficiu Christi illustrius fiat. Istud significat vox (propterea) Est autem sermo inabsolutus: pars, quae supprimitur hoc modo reddenda est. Sicut per unum hominem venit iustitia in mundum, & per iustitiam vita,

Aug. libr. 1. & ita in omnes homines vita pertransiit: in de peccato riu meritis, hic magna est, quod peccatum accipiendum sit & remiss. in verbis Pauli, cum dicit: Sicut per unum hominem peccatum, &c. Erasmus in annotationibus suis putat sermonis proprietate & ferrie, tenoremque disputationis Paulinae mollius quadrare, si de peccato per imitationem accipiatur. In contraria sententia est Augustinus, qui solidissimis rationibus penè euincit, locum hunc non posse intelligi, nisi de peccato originis. Si, inquit, de peccato per imitationem loqueretur Apostolus, non per hominem, sed per diabolum diceret peccatum intrasse mundum. Praeterea in comparatione, quam hoc loco facit Apostolus, opponit Adam & Christum inter se, tanquam diuersarum ac contrariarum rerum fontes ac principia: Adam quidem peccati & mortis, Christum vero iustitiae & vitae. Sed certum est, iustitiam & vitam per Christum introisse, non solum vt iustitiae exemplar: igitur & peccatum per Adam, non solum vt typum, formam & exemplar introisse intelligendum est: sed per ipsum vt principium, per quod transfusum est in posteros & propagatum peccatum. Adhaec si imitationem intellexisset Apostolus, & non propagationem, in consequentibus haud dixisset: iudicium ex vno in condemnationem, sed iudicium ex multis in condemnationem, sicut dixit: Gratia autem ex multis delictis in iustificationem: Quam rationem prolixius Augustinus prosequitur in epistola ad Hilarium, quae est numero 89. In libro vero 4. contra duas epistolas Pelag. capite 4. explicat, vnde descendit Apostolus ad hanc disputationem de peccato originis. Docet enim ibi exordium huius disputationis suum aptum ab eo loco. Si enim cum inimici essemus, &c. quod ibi dixerat, reconciliatos nos Deo per Christum: hic aggreditur explicare per comparisonem, in qua ad radicem & fontem negotium deducit. Rationes autem Augustini, tanti fecit concilium Mileuitanum, vt definiret non aliter intelligendum, quod habet Apostolus (Per unum hominem peccatum intrauit in hunc mundum) quam de ingressu pecca-

ti per propagationem. Porro, quodnam sit istud peccatum, quod per propagationem ingressum, omne genus humanum peruasit, explicatur in 2. sententiarum. Quantum ad presentem locum attinet, satis est annotasse, *sententiarum non esse ipsius Adae inobedientiam, sed illam veluti causam esse huius, quod erudite explicauit Augustinus libri 2. ad Valerium de nupt. & concup. capite 28. Dicit ergo Apostolus: Sicut per unum hominem) id est, per inobedientiam vnus hominis Adae videlicet, Peccatum) quod originale dicitur, intrauit in mundum) id est, transfusum est in humanum genus. Et per peccatum mors) id est, mortalitas siue moriendi necessitas iuxta corpus, nec illa solum, sed & mors, quae est damnatio aeterna: Et ita) id est, cum mors tanquam effectus peccati introierit in mundum, in vniuersum genus humanum transisse intelligenda est, quemadmodum & peccatum vniuersum genus humanum peruasit. In quo) non quidem peccato. Nam apud Graecos & Latina nomen foemini generis est, sed in quo scilicet vno homine, omnes peccauerunt tanquam in fonte siue principio totius generis humani, quia in lumbis eius erant, quando peccato naturam vitiauit: Sic Augustinus. Posteros ergo Adae peccasse in Adam, non est aliud, quam eos nascendo ex Adam accipere naturam vitiatam, & prima illa iustitia destitutam, in qua iustitia fuit condita. Intelligere autem oportet, quod dicitur: *In quo omnes peccauerunt) sub hac aut simili additionis formula, id est, quantum est ex ratione propagationis propter diuinae Virginem, quam pie credimus non incurrisse hoc peccatum: de Christo vero non est quaestio, quia licet fuerit in lumbis Adae secundum corpulentam substantiam, non tamen ibi fuit secundum rationem seminalem, quod quid sit, explicat Turnout libro 1. de gratia & libero arbitrio, pagina 189. Erasmus hic annotat Graece haberi non ἐν ᾧ, id est, in quo, sed ἐφ' ᾧ, id est, eo, quod omnes peccauerunt vel in quantum, vel quatenus omnes peccauerunt. Sic ipse. Verum licet particula haec ἐφ' ᾧ interdum sit causalis, nulli tamen Graeci hoc loco eam sic accipiunt. Oec. in scholijs aperte exponit ἐφ' ᾧ, id est, in quo scilicet Adam. Sed & accepta vt sit causalis, optime consistit cum interpretatione Augustini, qui exponit hunc locum de ingressu peccati per propagationem. Nam sensus erit: Mors in omnes transiit in quantum vel eo, quod omnes peccauerunt in vno illo homine peccante, id est, eo, quod ex ipso omnes traxerunt naturam vitiatam, & spoliata relictitudine, in qua condita erat.**

Vsq. ad legem enim peccatum erat in mundo: peccatum autem non imputabatur, cum lex non esset.) Vsq. ad legem, id est, & lege quidem lata: vt (vsque)

(vsque) sumatur inclusiue, id est, ne lex quidem efficere potuit abolitionem peccati huius. Sic Augustinus, secundum quem Apostolus totum legis tempus annumerat vsque ad finem legis, scilicet Christum: Secundum hunc, ibi: (peccatum autem, &c.) est noua periodus: alij accipiunt, vt sit incisum tantum, & exponunt hoc modo: Erat quidem ante legem latam peccatum istud in mundo, verum non imputabatur, non habebatur, siue non æstimabatur peccatū, nec imputabatur ad pœnam, cum lex non esset: sed tum demū cœpit agnosci, & haberi peccatum, & imputari, vbi legis doctrina tradita est. Lex pro lege Moyli accipitur: Peccatum intelligitur originale, de quo in præcedentibus sermo fuit: & licet ante legem non latuerit Noe, Abraham, & similes, licetq; id inde ab initio semper à Deo fuerit imputatum, nihil tamen hoc vel illud aduersatur huic loco: Nam tantum hic negat Apostolus peccatum hoc non fuisse cognitum mundo, id est, hominibus secundum naturæ rationem tantum viuentibus, à quibus sicut non reputabatur peccatum, ita nec ad pœnam imputabatur.

Sed regnauit mors ab Adam vsque ad Moysen.) Sensus est: Quanquam agnatum vulgò non fuerit peccatum istud ante latam legem Moyli, iam inde tamen ab initio mox à lapsu Adæ regnauit mors, id est, (secundum Augustinum in Epistola ad Hil.) imperiū & dominium obtinuit in mundo, trahens homines ad condēnationem, quæ vtique non regnasset, si nō fuisset in mundo peccatum. Quod hic, vsque ad Moysen, antè dixit, vsque ad legem, est metonymia, regnauit, inquam, etiam in eos:

Qui non peccauerunt) Augustinus de peccatorum meritis & remissione lib. i. capite ii. rursus epistola 89. inducit duplicem fuisse huius loci lectionem, vnam: Regnauit mors ab Adam vsq; ad Moysen, etiam in eos, qui peccauerunt, &c. sine negatione: Et hanc lectionem interpretatur Orig. & Ambrosius, & bonas annotationes in hunc locum habet D. Turnout lib. i. de gratia & libero arb. Alterā, quæ est in nostris codicibus addita negatione, quam & habebant exemplaria tēpore Augustini, quam & Theoph. Oecum. & Chrylost. habent & interpretatur, ne quis suspicetur mendū esse: Regnauit ergo mors etiam in eos, qui non peccauerunt propria voluntate, hoc est, quod dicit: *In similitudinem prauaricationis Adæ*) Periphrasis est infantium.

Qui) scilicet Adam. *Est forma futuri*) id est, figura seu typus Christi venturi.

Primò hic aduertere oportere participiū futuri nō referri ad tempus, quo hæc scribebat Paulus, sed ad Adam, qui præcessit

Christum, cuius typum gerebat. Tale est & ad Col. 2. illud in epistola ad Colof. *Quæ sunt umbra futurorum.* Secundò aduertendum (quæ admodum annotat Origenes, & huc secutus Ambrosius) iuxta genus constare similitudinē. Vt enim ab Adam quiddā dimanauit in omnes, ita & à Christo, non autem iuxta speciem, quia ab illo mors & peccatum: ab hoc vita & iustitia. Vnde Augustinus dicit Adā typum Christi fuisse à cōtrario, & ea ratione est dissimilitudo maxima, quanta est inter vitam & mortem.

Sed non sicut delictum, ita & donum.) Ne quod dixerat Adam typum gessisse Christi, sic acciperetur, quali per omnia Adā similis fuisset Christo, continuò subiecit dissimilitudinem opponens peccatum Adæ gratiæ Christi: & demonstrans hanc illius delicto multò potentiorē esse, & efficaciorē. Non sicut delictum, inquit, id est, non sicut Adæ inobedientia scilicet deriuauit in genus humanum effectum suum: ita & donum scilicet à Christo, vel per gratiā in homines deriuatum est.

Si enim vnus delicto multo mortui sunt, multo magis gratia Dei & donum, in gratia vnus hominis Iesu Christi in multos abundauit. Et sicut per vnum peccantem, ita et donum: nam iudicium quidem ex vno, in condemnationem: donum autem ex multis delictis, in iustificationē. Si n. vnus delicto mors regnauit p̄ vnu, multo magis abundantia gratiæ, & donationis, et iustitiæ accipientes, in vita regnabunt per vnū Iesum Christū. Igitur sicut per vnus delictum in omnes homines in cōdemnationem, sic & per vnus iustitiam, in omnes homines in iustificationem vitæ. Sicut enim per inobedientiam vnus hominis peccatores cōstituti sunt multi: ita & per vnus obedientiam, iusti constituentur multi.

Si enim vnus delicto multo mortui sunt.) Si enim vnus delicto, id est, per vnus Adæ inobedientiam, multi, id est, omnes ab eo propagati, reatum mortis incurrerūt: *Multò magis gratia Dei*) id est, gratuita remissio peccati, siue gratuita reconciliatio cum Deo.

Et donum) id est, diuinæ Spiritus sancti dones per gratiam vnus hominis Iesu Christi tanquam causam, copiosè dimanarunt in omnes ex ipso renatos. Dissimilitudo ergo, quam ponit Apostolus inter Adam & Christum, siue inter Adæ delictum & gratiam Christi hæc est: Quod delictum Adæ inuenerit reatum vnus mali & supplicij, nempe mortis: gratia verò Christi cōciliauit generi humano copiosam & exuberantem gratiam apud Deum, & effecerit in hominibus exuberantia Dei dona. Potest etiam delictum accipi, non actuale Adæ peccatum: sed originale, quod nobis inheret, vt opponatur dono, quod Græcè est χάρισμα, hoc sensu: Non sicut delictum, quod ab Adam in nos transfusum est, ita donū se habet, quod per

Chri-

Christum, siue per gratiā Christi in nos deriuatū est: Si enim vnus delicto, id est, peccato, quod ab vno sumpsit originē, & aliud numero in diuersis est, multi mortui sunt, &c. Annotat. August. phrasin scripturæ non permittere, vt dicamus Adam esse mortuū delicto diaboli, quod tamen imitatus est, vnde concludit non esse sermonem hinc de imitatione. *In plures*) dixit Apostolus pro eo, quod est in multos, & (in multos) accipiendum est, vt hoc sit, quod in omnes, quemadmodum ex hoc ipso textu conuincitur, cum postea dicitur: Sicut per vnus delictum in omnes homines.

Et non sicut per vnum peccatum, ita & donum.) Est hic duplex lectio, quædam enim exemplaria Latina habent peccatum: Alia verò habent peccantem, sed parum refert vtrum hoc aut illo modo legamus. Sensus est: Non sicut vnum Adæ peccatum, vel non sicut per vnum qui peccauit scilicet ingressa est mors ita & donum, id est, non eodem modo venit donum, quod deinde declarat: *Nam iudicium mortis ex vno*) scilicet peccato (quemadmodū id rectè colligit Augustinus ex membro opposito) progressum est: *In condemnationem*) donum verò (nam eadem vox est apud Paulum quæ supra) non ex vno, sed multis delictis in iustificationem progressum est, hoc est, deriuatum est donum Christi ad expiandum non vnum illud Adæ delictum, sed multa illi vni ab Adæ posteris addita. Vrgit Augustinus hunc locum, vt supra annotatū est, contra interpretationem de imitatione peccati.

Si enim vnus delicto) id est, propter vnus Adæ inobedientiam, *Mors regnauit per vnum*) Significat enim delictum Adæ sic esse causam mortis, vt etiam mors per ipsum Adam in posteros deriuata siue propagata sit ratione peccati ab ipso transfusi. *Multò magis abundantiam gratiæ,*) id est, remissionis tam peccati, quod in ipsis pinxit Adam, quam aliorum peccatorum quæ ipsi addiderunt: nec solum exuberantiam gratiæ, sed & diuinorum donorum ac iustitiæ accipientes, nimirum: *Credentes regnabunt in vita per vnum Iesum Christum.*) Orationis contextus requirebat, vt diceret: multò magis vnus Christi gratia, vita regnauit per vnum, sed nunc pro gratia Christi quæ opponitur delicto Adæ, posuit gratiæ Christi effectus: & pro regno vitæ, regnum hominum in vita, vnde ratiocinatio hæc in specie perturbatior est.

Igitur sicut per vnus delictum in omnes homines, &c.) Quemadmodum, inquit, per inobedientiam Adæ in omnes homines ab ipso per rationem seminalem ducentes originem scilicet peccato transfusum est, quo quidem peccato damnationis rei effecti sunt: sic & per vnus videlicet Christi iustitiā, in om-

nes homines ex ipso per fidem, vel fidei Sacramentum, quod est Baptismus, renatos scilicet donum deriuatum est siue transfusum ad efficiendam in eis iustificationem vitæ: Augustinus alibi negatiue interpretatur, hoc sensu: In neminem peruenit iustitiæ vitæ, nisi ex vnus Christi iustitia. Similis est ille locus apud Ioannem: *Qui illuminat omnē hominem venientem in hunc mundum.*

Sicut enim per inobedientiam, &c.) Idem Apostolus inculcat alijs, imò ferè eisdem verbis. *Sicut per inobedientiam vnus hominis*) nimirū Adæ, *Peccatores*) id est, peccato obnoxij, *Constituti sunt multi*) id est, omnes omnino, qui carnalem ab ipso ducunt originem per rationē seminalem. *Ita & per vnus obedientiam*) nimirū Christi, iusti constituentur multi, id est, omnes omnino, qui per fidem vel fidei Sacramentum ex ipso iuxta spiritum renascuntur. Diligenter notandum, quod dicit per vnus inobedientiam constitutos esse multos peccatores, propter eos qui dicunt in paruulis nō esse aliquid, quod verè sit peccatum, sed ipsos nasci obnoxios tantum pœnæ peccati. Notandus etiam locus hic contra illos, qui negat infantes baptizandos, propterea quod fidem nō habeant, vel quod vsu rationis nō vtantur, vt consentire queant. Docet enim apertè hic Apostolus, quod sicut per Adæ inobedientiam citra omnem mentis ac voluntatis actionem seu motum, ratioe solius generationis, quam ducunt ex Adam, peccatores constituentur paruuli: ita per Christi obedientiam iustos ipsos effici citra omnem mentis assensum, vel voluntatis consensum, ratione solius regenerationis qua ex ipso renascuntur.

Ex autem subintravit, vt abundaret delictum. Vbi autē abundauit delictū, super abundauit & gratia: vt sicut regnauit peccatū in mortē, ita et gratia regnet per iustitiam in vitam æternam per Iesum Christum Dominum nostrum.

Ex autem subintravit vt abundaret delictum.) In hoc capite diligenter aduertere oportet hæc tria videlicet: peccatum & mortem eius sociam, gratiam, & legem, quæ per prōpocœiam inducit Apostolus tanquā personas, & quia præcipuè partes sunt gratiæ & peccati: legis verò minis præcipuè & quasi secundariæ: ideo ipsam dicit nō intrasse, sed subintrasse, quæ admodum in comœdijs id videmus, vbi personæ quædam obiter tantum introducuntur. Regnum autem peccati longum valdè fuit, nempe ab Adam vsq; ad Christum: à Christo verò, id est, eiusdem aduentu in carnem, vsq; in perpetuum regnum gratiæ protenditur. Porro lex regnauit à Moysē vsque ad Christum tantum, neque id, vt persona primas agens. Fictionem istam siue prōpocœiam, & regna hæc peccati videlicet, gratiæ & legis in Paulo

Bb

aduer-

aduertere facit, vt viuaciter intelligamus capitulud. Lex ergo subintravit, id est, obiter ingressa est, qua ingressa vires cepit concupiscentia, hoc est, quod dicit: *Vt abundaret delictum.*) Nam (vt) euentum signat non causam, id est, ostendit quid data lege euenerit, non quid lex effecerit. Lege ingressa hoc euenit, vt delictum illud quod per Adæ inobedientiam ingressum erat in mundum, copiosius fructificaret, non quidem imperio legis, sed vitio hominis. Ita enim sunt ferè ingenia mortalium, vt prohibitio inflamet libidinem peccandi, secundum illud Poetæ: Nitimur inuictum semper cupimusque negata, donec desiderium illiciti operis vincat dilectio iustitiæ per spiritum gratiæ in mente effectum.

Vbi autem abundauit delictum, superabundauit & gratia, & car.) Sensus est, vbi occasione legis ad summum malorum ventum est, postquam inundauerunt delicta in mundo, inundauit & gratia vehementer & super modum exuberavit misericordia & benignitas Dei: vt sicut regnauit peccatum in mundo pertrahens homines nõ ad mortem tantum corporalem, verum etiam æternam: ita gratia & misericordia Dei per iustitiam, quam effecit in mente hominis, regnet in vitam æternam per IESVM CHRISTVM tanquam mediatorem, qui sanguine & morte sua illam gratiam conciliauit hominibus apud Deum.

CAPVT VI.

Vid ergo dicemus? Manebimus in peccato, vt gratia abundet? Absit. Qui enim mortui sumus peccato, quomodo adhuc viuemus in illo? an ignoratis fratres, quia quicumque baptizati sumus in Christo Iesu, in morte ipsius baptizati sumus? Consepulti enim sumus cum illo per baptismum in mortem, vt quomodo Christus surrexit à mortuis per gloriam Patris, ita & nos in nouitate vitæ ambulemus.

Gal. 3. d

Q*uid ergo dicemus? mane bimus in peccato, &c.)* Est occupatio: dixerat in præcedentis capituli fine: vbi abundauit delictum, superabundauit & gratia. Non intelligentes dicere poterant, peccemus ergo, & peccata adiciamus peccatis, vt exuberet in nobis gratia: Hanc impietatis insaniam excludit Apostolus hoc 6. capite dicens: Quid ergo dicemus? absit. Peccatum hoc loco fomes est. Manere in peccato, est manere sub dominatu fomitibus, obedire seu obtemperare eius desiderijs: vtitur Paulus verbo (absit) quoties absurditatem significare vult.

Qui enim mortui sumus peccato.) Sensus est: Qui

desijmus esse in regno peccati, & ei semel renunciauimus, quomodo adhuc eius suggestioni obtemperabimus? hoc est, quod dicit *Viuemus in illo*) Aliter accipitur mori vel mortuum esse peccato ad Ephe. 2. Cùm essemus mortui peccatis, id est, per peccata seu propter peccata conuiuificauit, &c. vbi ablatiui casus (peccatis:) hic verò datiuus casus.

An ignoratis fratres quicumque baptizati sumus in Christo) id est, baptismo efficaci per Christum. Non enim sentit de formula Baptismi. Græci legunt in Christum Iesum, id est, qui sic sumus baptizati, vt in Christum simus coaptati, & insiti in corpus eius mysticum. *In morte*) vel vt Græci legunt, in mortem, id est, in assimilationem siue configurationem mortis ipsius, *Baptizati sumus*) quæ quidem assimilatio in hoc sita est, quòd dum baptizamur, morimur vitæ peccati, sicut Christus mortuus est vitæ mortali.

Consepulti enim sumus cum illo per Baptismum,) id est, per baptismi cæremoniam. Ipsa siquidem inuersio sub aqua, quæ fit in baptismo, exprimit sepulturam Christi: Addit (in mortem) vt discrimen ponat inter Christi sepulturam, & illà, qua nos sepelimur mysticè in baptismo, quia hæc nõ præsupponit nec prærequirit mortem, sed ipsam efficit.

Vt quomodo Christus surrexit) Sensus est: Ideo per baptismum semel sumus mortui peccato, vt Christo commortui, atque vnà consepulti cum illo, vt quomodo ipse resurrexit ad vitam immortalem per gloriam, id est, diuinam virtutem patris, quæ in hoc illustris facta est, quòd mortuum ipsum vitæ restituit.

Ita & nos in vitæ nouitate ambulemus) id est, postquam semel mortui sumus veteri vitæ, non relabamur ad eam, sed pergamus in noua vita, quam adepti sumus in Baptismo, hoc est, faciamus opera illi vitæ consentanea Theo. particulam illam (per gloriam Patris) interpretatur, vt hoc fit, quòd per diuinam virtutem suam siue per ipsum, quia Christus, ait, gloria Patris est. Ad eundem modum exponit Theodoretus in scholijs apud Oecumenium.

S*i enim complantati facti sumus similitudini mortis eius, simul & resurrectionis erimus, hoc scientes,* Heb. 12. a
quia vetus homo noster simul crucifixus est, vt de- 1. Pet. 2. a
struatur corpus peccati vt vltra non seruiamus pecca- Ephe. 4. e
to. *Qui enim mortuus est, iustificatus est à peccato.* Col. 3. b
Si autem mortui sumus cum Christo, credimus quia simul etiam viuemus cum Christo, scientes, quòd Christus resurgens ex mortuis, iam non moritur, mors illi vltra non dominabitur. Quòd enim mortuus est peccato, mortuus est semel: quòd autem viuuit, viuuit Deo. Ita & vos existimate, vos mortuos quidem esse peccato, viuentes autem Deo in Christo Iesu.

S*i enim complantati facti sumus, &c.)* Alludit ad insitionem seu incorporationem plantæ Sen-

ta. Sensus est: Si tanquam surculi quidam insiti sumus Christo per baptismum, sic vt similitudinem mortis eius in nobis habeamus: erimus & complantati siue insiti, vel ingenerati *Similitudini resurrectionis eius*) quæ similitudo resurrectionis posita est in nouitate vitæ. Diligenter obseruandæ sunt hæc Pauli sententiæ: Baptizari nos in morte Christi, quòd secundum August. & Ambro. nihil aliud est: quàm baptismum nostro repræsentare mortem Christi, in quantum in comorimur iuxta peccati rationem, sicut ipse iuxta rationem corporis mortuus est. Rursus: Per baptismum nos conspeliari Christo in mortem, quòd nihil aliud est, quàm aquæ nos immergi in eum finem, vt efficiatur in nobis mors peccati. Rursus per Baptismum nos cõplantari similitudini mortis Christi, quòd nihil aliud est, quàm per baptismum nos incorporari Christo, sicut ex morte illius tanquam è radice similem quandam mortem hauriamus. Ex quibus perspicuum efficitur, Sacramentum baptismi non esse signum tantum iustificationis, quæ vel per fidem præcedentem sit facta, vel per fidei motum in baptismo excitatum impetretur, quemadmodum volunt Lutherani: sed esse tanquam organum quoddam diuinitus institutum, per quod vel ad quod adhibitum Deus operetur remissionem peccati, quam neque fidei neque penitentia motus vt plurimum efficere potuisset. Dicimus vt plurimum, quia est fides quædam tam vehemens & ardens, vt ante sacramentum adhibitum, remissionem efficiat peccatorum, vt eruditissimè docet Augustinus. Verùm hæc in paucis admodum inuenitur. Quòd autem obijciunt ex Tertul-

Aug. de baptiz. contra Donat. l. 4. cap. 2. & Tertul. in lib. de penitentia, circa medium libri.

sequenti- liano de Penitentia: neminem debere baptizari, nisi qui antè fuerit corde lotus, nihil officit huic doctrinæ, imò magis eam stabilit. Nam lotionem intelligit non eam, quæ cor prorsus mundat à peccatis, sed penitentiam ex fide ortam, quæ hæctenus lauat mentem & purgat, quòd ipsi vitia & sordes peccatorum displiceant: non autem quòd sordes auferat: nam hoc apertè dicit esse munus sacri baptismatis. Ad eundem modum intelligendum est, quòd eodem libro dicit, mortem peccatorum debere præcedere baptismum. Siquidem per mortem intelligit renunciationem peccatorum siue penitentiam.

Hoc scientes quòd vetus homo, &c.) Multa, ait Ambrosius, innectit & iterat, vt baptizatos doceat deinceps non debere peccare. Hoc scientes quòd vetus homo noster) id est, vetus illa vita, qua secundum peccati desideria, viximus, & vetustas omnis per peccatum Adæ inducta, cruci affixa est simul cù Christo in baptismo, id est, mortificata est,

idque in eum finem, vt abolito corpore peccati, deinceps non seruiamus peccato. Totam peccatorum massam, congeciem & vniueritatem, corpus peccati appellat, vel ipsum certè corpus peccatis obnoxium & ad peccata inuitas, vt sit phrasis Hebræa. Quòd corpus aboletur, non quidem vt prorsus nõ sit: sed vt non vigeat, id est, vt non valeat exerere vires suas, vnde adiecit Apostolus (vt vltra non seruiamus peccato) quòd prioris expletium est. Seruire peccato, est ei consensum præbere, vel accommodare membra ad exequendum id, ad quòd inuitat concupiscentia siue peccatum.

Qui enim mortuus est) scilicet peccato siue vitæ peccati iustificatus est, id est, absolutus prorsus est ab ipsius vitæ officijs, ab actionibus vnuerfis, quas peccatum durante sua vita exercebat. (Si autè mortui sumus cù Christo) si quo modo Christus iuxta corpus: ita nos iuxta peccati rationem mortui sumus, confidimus, quòd etiam instar ipsius viuemus, scilicet vitæ ab omni peccato puræ, hoc est, quòd in nouitate vitæ quam semel adepti sumus in baptismo, perseuerabimus.

Scientes quòd Christus resurgens à mortuis deinceps non moritur, mors illi vltra non dominabitur) vel vt Græci legunt, dominatur. Geminatio ne ista Apostolus exprimere voluit quàm nihil amplius possit mors in Christum: Nam quòd mortuus est Christus, mortuus est peccato, id est, ad peccatum humani generis expiandum, ad quòd cùm vnica mors ipsius sufficientissima fuit, semel duntaxat mortuus est, (quòd autè viuuit) iam à morte excitatus (viuit Deo) id est, conformiter Deo, id est, vitam viuuit immortalem.

Ita & vos existimate.) Græcis est verbum cogitantis, & res à cogitatione potissimum pendet. Sensus est: Ita & vos reputate, id est, considerate & præ oculis habete, vos ipsos mortuos semel esse peccato in baptismo, & nouã ibi vitam vos adeptos: qua viuistis Deo, id est, ad similitudinem Dei, vel secundum Deum in Christo Iesu, id est, per Christum Iesum, eius meritis hoc acceptum ferre debetis.

N*on ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore, vt obediat concupiscentijs eius. sed neque exhibeat membra vestra, arma iniquitatis peccato, sed exhibete vos Deo, tanquam ex mortuis viuentes, & membra vestra, arma iustitiæ Deo: peccatum enim vobis non dominabitur: non enim sub lege estis, sed sub gratia.*

N*on ergo regnet peccatum,*) id est, fomes, qui peccatum hic dicitur per Metonymiam, quia peccati effectus est, & ad peccatum sollicitat. *In vestro mortali corpore*) quòd per peccatum moriendi necessitati addictum est, *Vt obediat*) præbendo consensum concupiscentijs eius. Explicat quid sit regnare fo-

mitem, non solum non regnet per consensum in vobis. *Sed neque exhibeatis* id est, accommodetis *Membra* corporis vestri *Peccato* id est, fomiti huic *Arma* id est, instrumenta quibus armetur ad operandum iniquitatem.

Sed exhibete vos Deo id est, consecrate mentem vestram Deo, sicut & dignum est, quia ex morte peccati ad vitam gratiae ipse vos suscitauit hoc est quod dicit, *Tanquam ex mortuis uiuētes* Non solum mentem vestram consecrate Deo sed & praebete illi membra vestra arma quibus pugnetis aduersus spirituales hostes, ad exercendam iustitiam. Membra nostra arma vocat, quia his vel iustitiae vel peccato militamus. Et facile praestare potestis ea, ad quae vos adhortor, *(quia non estis sub lege)* id est sub statu & conditione legis: Status legis eratiubere tantum, & nihil praebere auxilij, quo hoc quod iubebatur praestari posset, sed estis sub gratia, id est, sub statu & conditione gratiae, quae non tantum iubet quid fieri oporteat, verum etiam vires addit, quibus id, quod iubetur praestari possit, nec id solum, sed & perpetrata à nobis ante peccata delet, & vires fomitis frangit atque debilitat.

Quid ergo? peccabimus quoniam non sumus sub lege, sed sub gratia? absit. An nescitis quoniam cui exhibetis vos seruos ad obediendum, serui estis eius cui obeditis, siue peccati, ad mortem, siue obediētionis ad iustitiam? Gratias autem Deo, quod fuistis serui peccati: obedistis autem ex corde in eam formam doctrinae, in quam traditi estis. Liberati autem à peccato, serui facti estis iustitiae.

Quid ergo? est occupatio. Quia diximus baptizatos non esse sub lege, num putabimus idcirco ipsos quasi non obnoxios legi seruandae licenter peccare posse? & impunè ad veterem vitam relabi? (Absit) hoc inquit absurdum est. An nescitis quod cui exhibetis vos seruos ad obediendum, serui estis eius cui obeditis? siue peccati quod ducit ad mortem siue obediētia erga Deum, quae ducit ad iustitiam? Gratias autem ago Deo) quod cum fueritis olim serui peccati, iam tota animi propensione addixeritis vos in eam formam doctrinae, quam praescribit Euangelium. Addit (inquam traditi estis) ut significet non sine diuina virtute id effectum esse. Traditos autem vos esse in formam doctrinae Euangelicae, & illi ex animo obedisse, non aliud est, quam liberatos siue manumissos peccato, in seruitutem iustitiae vos esse translatos. Quare absurdum fuerit non persistere vos in hac seruitute, sed ad priorè, quae seruitus peccati est, vos relabi.

Humanum dico propter infirmitatem carnis vestrae: sicut enim exhibuistis membra vestra seruire immunditiae & iniquitati, ad iniquitatem: ita nunc exhibete membra vestra seruire iustitiae, in sanctificationem. Cum enim serui essetis peccati, liberi fuistis iustitiae.

Humanum dico propter infirmitatem carnis, &c.) Exhortatio est ad studium virtutis, cui praefationem praemittit, qua extenuat id quod postulat. Sensus est: Agnoscens infirmitatem carnis vestrae, humaniter vobis loquor, minus exigo, quam postulat dignitas & causa rei, cum dicere possem, quod scriptum est Baruch. 4. Reg. Sicut fuit sensus vester ut erraretis à Deo, decies tantum iterum conuertentes requirite eum, humaniorem instituo exhortationem. *Sicut exhibuistis* .i. quanto studio exhibuistis membra vestra ad seruiendum immunditiae, & omni generi vitiorum, hoc est, quod dicit *Et iniquitati ad iniquitatem* Ita nunc .i. tanto saltem studio exhibete nunc membra vestra ad seruiendum iustitiae. Generale nomen est hoc loco iustitiae complectens omnem virtutem ut studio virtutum dediti, magis ac magis indes proficiatis in sanctitate & puritate vitae, hoc est quod dicit *In sanctificationem* Et certè si cum animis vestris cogitetis, quam iniqua sit collatio status peccati cum statu iustitiae, quae illius turpitudine, & huius dignitas, quam pernitenti adferat peccatum: rursus quam utilitatem pariat iustitia, cum in praesenti, tum in futuro, haud pigebit tantum studij insumere in obsequium iustitiae, quantum peccato olim impendistis.

Cum enim serui essetis peccati, liberi fuistis iustitiae) Datus casus est iustitiae, ut patet ex Graeco. Sensus est: Exempti fuistis à pulcherrimo statu iustitiae.

Quem ergo fructum habuistis tunc in illis, in quibus nunc erubescitis? Nam finis illorum mors est. Nunc vero liberati à peccato, serui autem facti Deo, habetis fructum vestrum in sanctificationem: finem vero vitam aeternam. Stipendia enim peccati, mors: gratia autem Dei, vita aeterna in Christo Iesu Domino nostro.

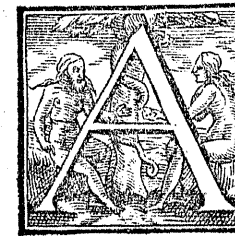
Quem ergo fructum habuistis tunc) hoc est, cum essetis dediti vitij? Cepistis aliquem sinceram ac solidum fructum ex illis: certè nunc non alium fructum capitis ex illis, quam erubescitiam. Erubescitiam fructus est quem parit peccatum: unde illud Demosthenis: Non emo tanti poenitere. De quo dicto vide Aulum Gellium noctium Atticarum lib. 1. cap. 8.

Nam finis illorum mors est) finis ad quem tandem adducit seruitus peccati, mors gehennae est. *Nunc vero liberati* id est, manumissi à peccato, serui autem facti iustitiae qua seruitur Deo, habetis fructum vestrum sanctitatem, & puritatem vitae, finem vero vitam aeternam. Est pulcherrima antithesis status iustitiae & status peccati, quae mirè facit ad ingenerandum animis nostris amorem iustitiae & odium peccati. Huic similis est illa sententia apud Gracos iactata, quam refert Aulus Gellius, cap. primo, lib. 15. noctium Atticarum

Atticarum, quam & in hunc modum Latine reddit: Si per laborem honesti quippiam egeris, laborabit, honestum manet: Si per voluptatem turpe feceris quippiam, quod suauè est abit, quod turpe est manet.

Stipendia enim peccati mors.) Quod merces laboranti, hoc militanti stipendium est. Sensus est: Id quod rependit Deus his, qui militauerunt peccato, est mors Gehennae. *Gratia autem Dei* id est, gratuitum donum Dei, est vita aeterna. De hac sententia doctissime differit August. in Epistola ad Sixtum presbyterum, quae numero est. 105. Item in l. de gratia & lib. arbit. à cap. 6. vsque ad cap. 11. Gratia inquit datur vita aeterna, non quia ex meritis non datur, sed quia gratis data est gratia bonae vitae, cui datur. Sicut ergo dixerat Apostolus (*Stipendia peccati mors.*) sic dicere poterat stipendia iustitiae, vita aeterna, & hoc consequentia requirebat. Sed vt indicare fontem bonae vitae, & unde proficiscantur operum merita, quibus tanquam debita merces redditur vita aeterna, dixit (*Gratia Dei vita aeterna.*)

CAPVT VII.

Agnoratis fratres (Scientibus enim legem loquor) quia lex in homine dominatur, quanto tempore viuunt? Nam quae sub viro est mulier, viuente viro alligata est legi: si autem mortuus fuerit vir eius, soluta est à lege viri. Igitur viuente viro, vocabitur adultera, si fuerit cum alio viro si autem mortuus fuerit vir eius, libera est à lege viri: ut non sit adultera, si fuerit cum alio viro.

Ad explodendum eorum errorem, quiasserant Christianis licere quicquid liberet, duo in sexto capit. proposuit argumenta: Alterum, Christiani sunt mortui peccato, eique semel valedixerunt, ergo non est ijs ad peccatum redeundum. Alterum erat: Christiani ex professo semel se addixerunt iustitiae: ergo licentia hæc peccandi ab ijs quam longissimè abesse debet. In hoc 7. capit. redit ad prius argumentum, fusè explicans, Christianos mortuos esse peccato & legi. Nam hæc duo coniuncta sunt, quia peccatum alumnus est legis. Dicit ergo:

An ignoratis fratres, &c. ceter.) Si nondum intelligitis Christianos non debere peccare, ostendam id per rem vobis notissimam. Ignorare prorsus non potestis fratres (nam scientibus legem loquor.) Appellat eos fratres defertque eis scientiam legis. Vtroque bene uolos reddit, ut veritati, quam docebat æquiores essent. Quod dicit (*Scientibus legem*

loquor) de lege naturae, & ciuilibus legibus, non de lege Moyfi intelligendum ut quidam putant, moti hac ratione, quod magna pars in Ecclesia Romana gentiles essent. Sed omninò verisimile est, Apostolum de lege Moyfi loqui. Quare ad scrupulum aliorum respondendum, quod tunc in Ecclesia Romana plurimi fuerint Iudaei, quemadmodum testantur acta Apostolorum, atque id eod legem doctrinam haud latere potuisse ipsos etiam Gentiles, qui Romae erant credentes: cum enim haberent libros legis, utique eos legebant. Quod dicit eos minimè ignorare, istud est (*legem in homine dominari quanto tempore viuunt*) suppositum verbi (*viuunt*) quid faciunt legem, alij hominem. Et sunt coniectura valde probabiles pro hac sententia. Nam Apostolus in sequentibus semper ad hominis personam refert verbum (*viuunt*) nunquam ad legem. Præterea ostendens baptizatos liberos esse à legis dominatione, pro ratione adfert ipsos esse mortuos. Posteriorè hanc sententiã amplectitur Aug. priorem Origènes. Quae ad eod placuit Eras. vt etiã in versione sua eam expresserit. Sensus est: Lex ius habet in hominem, ac potestatem & auctoritatè exercet, quo ad viuunt homo, non post mortem.

Nam quae sub viro est mulier, &c.) Ex vnica lege probat, quod in genere de lege dixerat: *Qua sub viro est mulier* id est, mulier maritata, mulier obnoxia viro, id est, quae coniunx est & sub potestate viri, Græcè est *ὑπὸ τοῦ* vnica dictio, quasi dicas subiugalis (*viuente viro alligata est legi*) scilicet maritali: Ambr. legit in ablatiuo, alligata est lege, id est, per legem, ita vt ius in eam habeat lex coniugij, & auctoritatem suam in eam exercere valeat. Est tertia lectio quam proponit Eras. in versione sua: viuenti viro alligata est lege. Hæc lectio auferendi casum habet (*lege*) dandi verò quae praecedit. Sed in ablatiuo legendum esse (*viuente viro*) ex hoc apparet, quod mox subiiciet Apostolus (*si mortuus fuerit vir eius, soluta est à lege viri*) id est, quae sub potestate viri degerè cogebatur. Cum hæc ita se habeat, (*igitur viuente viro iudicabitur adultera, si fuerit cum alio viro*) id est, si commissceatur cum alio viro, vel si nubat alteri viro. Est hebraismus, similem locum annotauit August. ex cap. 22. Leuiti. Et filia sacerdotis si fuerit viro alienigenae, pro eo, quod erat: si nupserit viro alienigenae.

Itaque fratres mei, & vos mortificati estis legi per corpus Christi, vt sitis alterius, qui ex mortuis resurrexit, vt fructificetis Deo: cum enim essemus in carne, passiones peccatorum quae per legem erant, operabantur in membris nostris, vt fructificaret morti, nunc autem soluti sumus à lege mortis in qua detinebamur, ita vt seruiamus in nouitate spiritus, & non in vetustate literae.

Itaque fratres mei & vos mortificati estis legi id est, perinde vos habetis respectu legis, ac si essetis mortui.

Argumentatio Apostoli, si ad formam redigatur, talis est: Lex non habet ius in homine nisi dum ille vivit: vos autem non vivitis, sed mortui estis: igitur lex in vos ius non habet sine dominatione. Maior (scientibus legem) est per se nota. Probat tamen eam per inductionem particularis legis, coniugij videlicet. Minor nititur communicatione seu comunione Christi. Quidam, quod dicit Apostolus (mortificati estis legi) interpretantur de lege caeremoniali, hoc sensu: Mortificati estis legi Moyli ea parte, qua caeremonias praescribit, quae per corpus Christi, id est, eius mortem completè perdiderunt vim obligandi. Sed hunc non esse sensum Apostoli, hoc loco, inde patet, quod ad legem, cui mortuos dicit ipsos baptizatos, pertinere aasserat praecipuum: Non concupisces. Sed & caput praecedens, cui quasi perpetua serie coniunctum est hoc septimo capit. nihil de abrogatione legis caeremonialis agit. Quare nec hoc loco id tractatur, alioquin Apostolus novum aggrederetur hic argumentum. Sed id tantum tractatur, an credentes sint sub legis dominatione. Lex ostendebat peccatum, & hac ratione abundare faciebat peccatum, per occasionem tamen perque peccatum reos tenebat, condemnabat, & accusabat. Hoc ergo definit Apostolus, credentes mortuos esse legi, quo ad hunc effectum legis, quantum ad ius & potestatem accusandi, damnandi, puniendi idque per corpus Christi, quia per mortem Christi quam pertulit in corpore suo, cuius participes effecti sumus in Baptismo, delicta praeterita per que reos nos tenebat lex, & supplicij suis obstrictos, deleta sunt: & per eiusdem mortem donatus est nobis spiritus charitatis, quo deinceps ea, quae iubet lex, praestamus quibus praestitis, deuitamus reatum suppliciorum legis. Mortificati ergo estis legi dominati per corpus Christi, scilicet oblatum in cruce. Sic ad Ephes. (vt sitis alterius) tanquam mariti. Eadem verba sunt quae ibi, fuerit cum alio viro. Annotatum est Hebraismum esse. Vt iungamini alteri, nempe (ei qui ex mortuis resurrexit) Periphrasis est Christi, multum faciens ad rem. Ex illa enim dat intelligendum, & illis quoque resurgendum esse ad novitatem vitae, vt patet ex capit. sexto huius Epistolae. Vt fructificetis Deo.) Alludit ad vxorem cuius modò meminuit, quae paret viro suo. Cum enim in carne effemus id est, cum nulla ex parte effemus participes effusi spiritus, cum viueremus sub statu legis Similis locus est in capi. tertio ad Gallat. Sic stulti estis vt cum spiritu coeperitis, nunc carne consummami, vbi nomine

carnis legem significauit.

Passiones peccatorum id est, affectus mali & vitiosi (qua per legem erant) id est, quae excitabantur occasione legis, quia lex verabat tantum hos motus, non addebat gratiam, sine qua nitebamur in vetitum: (operabantur) id est, vim, energiam, vigorem, efficaciam occultam habebant (in membris nostris) idque significat vox Graeca, qua vitur Paulus (vt si uiscificarent morti) aeterna.

Nunc autem soluti sumus à lege mortis id est, lex desijt in nobis esse efficax, lex desijt nunc dominari in nobis, quia vetus homo mortuus est, & crucifixus in baptismo. Legem Moyli vocat legem mortis, quia per occasionem adducebat mortem: (in qua) scilicet, lege vel in cuius legis dominatione, tanquam captiui, & rei suppliciorum ac poenarum legis detinebamur: Soluti autem sumus lege, non vt ex lege viuamus, non vt faciamus quicquid lubet: sed in hoc soluti sumus (ita vt seruiamus nouitati vitae) cuius auctor Spiritus sanctus est, & non in vetustate vitae quam egimus sub lege Moyli, quae litera fuit iubens tantum & minans, non sanans, nec iuuans infirmitatem hominis, non abolens vetustatem vitae, sed magis fouens.

Quid ergo dicemus? Lex peccatum est? Absit. Sed peccatum non cognoui nisi per legem, nam concupiscentiam nesciebam, nisi lex diceret:

Non concupisces. Occasione autem accepta peccatum Exod. 20.6 per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam. Sine lege enim peccatum mortuum erat. Deut. 3. d. iiam.

Quid ergo dicemus? Quia in superioribus durius quaedam visus est dixisse in legem. (Vt peccatum vobis non dominabitur. Non enim estis sub lege, quasi incitet ad peccatum lex. Rursus: Soluti sumus à lege mortis: Rursus: Passiones peccatorum quae per legem erant. Rursus: In vetustate vitae.) Hinc subiicit mitigationem doctorum. Quid ergo dicemus de his vel ad haec, quae de lege dicta sunt haecenus? Lex peccatum est: lex digna est reprehensione: Est ne lex mala? Improprie sumitur peccatum. (Absit) Abominantis est. Lex non est peccatum, sed per legem cognitio peccati est. Id enim quod verè peccatum est (vt exempli gratia, concupiscentiam vxoris aut rei aliena) non cognoui esse peccatum nisi per legem, scilicet, Moyli, quae vetat hanc concupiscentiam: cum Exod. 22. dicat: Non concupisces. Vel si in plerisque id quod peccatum est, nouerim esse peccatum, tamen magnitudinem reatus, quatenus videlicet Deus punit peccatum aeterno supplicio gehennae, non cognoui, nisi per legem. Non igitur lex quae vetat peccatum, peccatum est, id est, causa peccati, adeoque digna reprehensione.

Occasione accepta peccatum, & car.) Hic est interpretatio eorum, & emollitio, quae supra vi-

pra visus est dixisse durius. Sensus talis est: Quae supra dixi de lege Moyli, videlicet, quod fuerit lex mortis, quod abundare fecerit delictum, siue quod passiones peccatorum excitabantur per legem, intelligere oportet, non quod lex per se illa effecerit, sed per occasionem: Per occasionem tantum lex perniciofa mihi fuit, per occasionem, inquam, non datam: sed acceptam à concupiscentia sine fomite: fomes (nam hunc intelligit nomine peccati occasione accepta ex mandato legis) genuit siue effecit in me omnem concupiscentiam, id est, omnis generis concupiscentiam seu superbiam: motus videlicet irae, libidinis, superbiae, vanae gloriae, &c. Vel omnem concupiscentiam, id est vehementissimam concupiscentiam, id est pertinere ad intensionem. Magis, inquit, nunc excitor & vehementius inflammor ad peccandum, quam notitia peccati nondum habita per legem.

Sine lege enim, &c. Id est, ante datam legem Moyli peccatum mortuum erat. Vocula (enim) si causam dicat immediatè praecedentis, tunc peccatum intelligendum est, fuisse mortuum, quia non sic exerebat vires suas, quia minus incitabat & incendebat animam, quam lata iam lege. Si verò causam dicat eius, quod paulo altius praecessit, videlicet, peccatum non cognoui nisi per legem, tunc hic erit sensus: Ante legem Moyli datam, peccatum mortuum erat, id est, latebat, occultum erat, nec apparebat hominibus virus, tanquam in densissimis ignorantiae tenebris sepultum: Sic August.

Ego autem viuebam sine lege aliquando. Sed cum venisset mandatum, peccatum reuixit. Ego autem mortuus sum, & inuentum est mihi mandatum, quod erat ad vitam, hoc esse ad mortem.

Ego autem viuebam sine lege. scilicet Moyli. Viuebam aliquando, transfer in suam personam Apostolus, quod vult intelligi, de quouis alio, qui ante legem vixit. Sed cum venisset mandatum scilicet in notitia hominum lata iam lege (peccatum reuixit.) Istud opponitur ei, quod supra dixit. Peccatum mortuum erat. Vnde iuxta duplicem expositionem ibi traditam, & istud interpretandum est, vt sit vel iste sensus. Peccatum reuixit. i. exeruit vires suas, cum prius esset quasi sopitum. Istud optimè intelligitur, dum cogitamus id, quod frequenter in nobis experimur, quomodo videlicet fomes etià mensis aliquot quandoque in nobis lateat, & deinde magno impetu exurgat resuscitando nos ad inhonestam. Alter sensus est. Peccatum reuixit. i. emicuit, apparuit, vixit olim in notitia primi parædis, successu temporis obliuioni datum est, lata lege coepit reuiuiscere in notitia hominum.

Ego autem mortuus sum.) Cum fomes per legem excitari, & reuiuiscere coepit per occa-

sione, tum ibi ego perij, cum stimularer & excitarer vehementius à fomite. Et inuentum est mihi. i. re ipsa copertum euenit seu accidit, vt mandatum. i. lex, quae à Deo data erat, vt perduceret me ad vitam, demonstrando peccatum, & ducendo ad peccati abolitorum Christum, accidit, inquam, vt cesserit mihi ad maiorem cumulum damnationis.

Nam peccatum occasione accepta per mandatum, seduxit me, & per illud occidit. Itaque lex quidem sancta, & mandatum sanctum & iustum & bonum. Quod ergo bonum est, mihi factum est mors? Absit. Sed peccatum, vt appareat peccatum, per bonum operatum est mihi mortem, vt fiat supra modum peccans peccatum per mandatum.

Nam peccatum. Id est, fomes siue habitus concupiscentia, quae inest nobis ex peccato Adae (occasione accepta) ex mandato legis (seduxit me). i. à via abduxit. Id enim proprie significat vox Graeca, qua vitur hic Paul. Et per hoc, quod à via mandatorum Dei abduxit, interfecit me. Sub sua persona, intelligit quemuis alium hominem. Itaque lex Moyli, cuius officium esse diximus demonstrare peccatum, non autem inferre, sancta est. Et mandatum, quo ipsa lex praecipit, aut vetat quippiam sanctum est, & iustum & bonum. Quod ergo bonum est) ipsum videlicet mandatum legis, factum est mihi mors) . i. causa mortis? Absit. Sed peccatum vt reddetur euidentius, quantum sit malum, per occasionem legis, quae bona est, mihi exitium peperit, dum salutiferam legem vertit in perniciem, vt fiat supra modum peccans peccatum. Est inculcatio & exaggeratio eius, quod praecessit: Vt appareat peccatum. Inducit Apostolus peccatum tanquam personam quaedam per prosopopoeiam. Sensus est: vt peccatum illud, quod in me erat & latebat. i. fomes, fieret admodum peccator. i. ingens peccator, dum non solum concupiscendo deliquit, sed etià praeparationis reatum addidit, per occasionem mandati.

Simus enim quia lex spiritualis est: ego autem carnalis sum, venundatus sub peccato, Quod enim operor, non intelligo: non enim quod volo bonum, hoc ago, sed quod odi malum, illud facio. Si autem quod nolo, illud facio, consentio legi, quoniam bona est: Nunc autem iam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum.

Simus enim quia lex spiritualis est.) Dixi supra, legem sanctam esse, & verè sancta est, quemadmodum nouerunt ij, qui diuina scientia praediti sunt: Nam spiritualis est, quae spiritualis hominis sunt, praescribit. i. erudit ad virtutem, & à vitijs dehortatur. Ego autem carnalis sum.) Sunt, qui putant ea, quae ab Apostolo hic dicuntur, sub eius persona dici, qui nondum diuinæ gratiae particeps luctatur quidem cum carnis affectibus, sed impar illis vincitur, & trahitur à concupiscentia dominante.

minante. Alij arbitratur Apostolum ex sua siue iustorum persona hæc dicere, moti hac ratione, quod non videatur posse pertinere ad personam hominis nondum per gratiam renouati, quod dicitur: Condelector enim legi Dei. Rursus quod dicitur: Iam non ego operor illud, &c. Deniq; quod ex doctrina cœpta in hoc 7. c. intulit in 8. c. Apostolus: Nihil ergo nunc damnationis est ijs, &c. Harum rationum pondere fatetur Augusti. se coactum sentire, Apostolum rectius accipiendum de sua siue iustorū persona, quamquam in plerisq; priorem sententiā amplexus sit. Vide Augusti. ad Simplicianum, c. 6. 1. lib. & de nupt. & concup. ad Valerium lib. 1. cap. 27. & sequentibus. Item lib. 2. retract. cap. 1. Sensus ergo huius.

Ego autem carnalis sum) hoc est: Secundum naturam traxi ex Adam, procliuus sum ad concupiscendum ea, quæ carnis sunt. Aliter accipitur (*Carnalis*) in priori epistola ad Corinth. nimirū pro homine, in quo non solū relucet caro spiritui, sed etiam vincit ac superat spiritum, hoc est, pro homine viuente secundū desideria carnis (*venūdatus*) id est, veditus ab Adam, dulcedine voluptatis temporalis, tanquam pretio, sub seruitutem & iugum peccati. i. fomitis, qui velim nolim ebullire in me facit motus impuros siue vitiosos. Esse autem me carnalem, siue venditum sub peccato, hinc constat: quod operer quædam, quæ non intelligo, id est, quæ non approbo, siue quibus non consentio.

Nō enim quod volo bonum, hoc ago) id est, volo non concupiscere, siue nō sentire motus concupiscentiæ, verū interim hoc opère non præsto. *Sed quod odi malum*) videlicet concupiscere, illud facio. *Si autem quod nolo, &c.*) id est, si id opere perficio secundum carnem, quod tamen mente improbo (*consentio legi*) quæ habet: Non concupisces, quod bona sit. Ex hoc loco videri possit omnis motus concupiscentiæ, etiam ille, qui præter voluntatis consensum accidit, esse propria ratione peccatum: ut potè legi, Non concupisces, contrarius. Sciendum ergo secundum Augustinū motus concupiscentiæ, quibus nulla adhibetur consentio, compræhendi quidem lege, Non concupisces: verū secundū illos hominem effici reum illius transgressionis, nec propter eos debere supplicare Deum Patrē, ut dimittantur. Vide Augusti. in epist. ad Asellicum, quæ est numero 200. Et in l. de perfectione iustitiæ circa finē. Præceptum ergo hoc: Nō concupisces, sic acceptum, ut compræhendat etiam motus concupiscentiæ dictos, hætenus tantū intelligendum est habere rationē præcepti, quia præscribit homini, quod conari & cōtendere debeat, non autem quod obstringat hominem in hac mortali vita, sic ut reus efficiatur, nisi

illud præster, Quod apertè & perspicuè exposuit Aug. de nup. & concup. ad Vale. lib. 1. cap. 29. sic inquit: Ad hoc lex dicit homini: Non concupisces, ut in eo præcepto sciret, & quod debeat in hac mortalitate proficiendo conari, & quod possit in illa immortalitate peruenire: nisi enim quandoq; proficiendum esset, nunquam iubendum esset. Alij volentes nullam haberi rationem horū motuum in præcepto, (Non concupisces) dicunt Apostolum loqui de motibus concupiscentiæ, quibus mens quidē expressè non cōsentit, sed tamen per rationis culpabilem incogitātiā seu negligentiam in carne exurgunt, quales motus constat propria ratione esse peccata, sed leuia & venialia, à quibus nec iusti immunes sunt. In motus concupiscentiæ prioris generis propriè competit, quod sequitur in Paulo.

Nunc autem iam non ego operor illud, &c.) Cuius sensus est: cum illud faciam, quod nolo: sequitur de malo, quod ago, sic esse sentendum, ut sim dicendus non ego illud agere, sed quod habitat in me, id est, quod heret in me sic, ut euelli non possit in totum, peccatum, id est, fomes.

Sic enim quia non habitat in me, hoc est, in carne mea bonum. Nā velle adiacet mihi, perficere autem bonum non inuenio. Non enim quod volo, bonum hoc facio, sed quod nolo malum, hoc ago: Si autem quod nolo, illud facio, iam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum. Inuenio igitur legem, volenti mihi facere bonum, quoniam mihi malum adiacet.

Sic enim) id est, quotidiano vsu & experimento disco, quod nō habitat, siue quod non insit in me, id est, in carne mea, bonum, Carnem accipit non pro altera parte hominis, quam corpus vel carnē dicere solemus, & quam distinguere solemus ab anima: sed accipit carnem pro anima carnali, siue pro toto homine quatenus carnalis est, id est, quatenus propagatus est ab Adam. Est eadem sententia cum illa, quæ est in Gen. Sensus & cogitatio humani cordis ad malum prona sunt.

Nam velle bonum) puta non concupiscere, adiacet mihi) in promptu est, & in facultate mea, secundum mentem sanatam per gratiā: perficiēdi autem quod volo bonum, facultatem in me non inuenio.

Non enim quod volo bonum, &c.) supra exposita sunt hæc. *Inuenio igitur legem*) subaudit Chryso. consentientem, Theoph. sanantem; *volenti mihi*) quod bonum est (*facere*) volenti, inquam, & tamen non facienti, quia malum, id est, perpetua corruptio naturæ, vitiosa cupiditas tracta ab Adam, adiacet mihi, & per hanc fit, ut non præstem, quod volo bonum.

Conde-

Condelector enim legi Dei secundum interiorem hominem: video autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, & captiuam me in lege peccati, quæ est in membris meis. Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? Gratia Dei per Iesum Christum Dominum nostrum. Igitur ego ipse mēte seruius legi Dei: carne autem legi peccati.

Condelector enim legi Dei) quæ est lex Moy si data à Deo. *Secundum interiorem hominem*) id est, secundum mentem per gratiam Christi sanatam: *video autem aliam legem in membris meis*) id est, in omnibus virib; meis, quatenus vitiatæ sunt ab Adam (*repugnantem*) id est, inuitantem me ad ea, quæ cōtraria sunt legi, menti meæ per spiritum impressæ.

Et captiuam me) scilicet secundum carnem, non autem secundum mentem: secundum motionem, non secundum consensum: *in lege peccati.*) Quam supra vocauit legem membrorum, iam vocat legem peccati. Intelligit autem propriè fomitem, id est, concupiscentiam siue vitiosam cupiditatem, quæ iustum quoque velut captiuum seruire sibi cogit secundum carnem: quia velit nolit, excitat in ipso sua desideria. Dicitur autem fomes, lex, hoc loco, per personam, sicut in fine capitis 3. huius Epistolæ, ipsa fides, lex fidei appellatur, sola agnominatio siue allusione vocis: Vel lex dicitur, quia inuitat, plectit, imperat more legis proprii nominis: Sic Thomas. Idem dicendum est de gratia sanante, quam vocat legem mentis. Post declarationem mali nobis innati, subiicit Apostolus exclamationem.

Infelix ego homo, quis me liberabit de hoc corpore, mortalitati & corruptioni obnoxio? Quis dabit, omni languore concupiscentiæ sanato, recipere tale corpus, quale erit in resurrectione? Respondet: *gratia Dei per Dominum nostrum Iesum Christum*) scilicet liberabit me à corpore mortis huius, non lex Moy si, non vires naturæ: *Igitur ego & ipse, &c.*) Sensus est: secundū interiorē hominem seruius legi Dei, secundum carnem verò, id est, secundum vires animæ inferiores, vel (*secundum alios*) iuxta omnes animæ vires, quatenus vitiatæ sunt per Adam. Prior expositio probabilior est, propterea, quod palam distinguat Apostolus carnem contra mentem: *Legi peccati*) id est, fomiti, huic seruius scilicet concupiscendo, citra tamen omnem consensum mentis.

CAPVT VIII.

Nihil ergo nunc damnationis est ijs, qui sunt in Christo Iesu, qui non secundum carnem ambulant. Lex enim spiritus vitæ in Christo Iesu, liberavit me à lege peccati & mortis.

Nihil ergo nunc damnationis est, &c.) Ex ijs, quæ in secunda parte 7. cap. de iustificatis sub sua persona differuit Apostolus nimirum, mente ipsos seruire legi Dei: carne verò tantum legi peccati. Et proinde ipsos non debere dici perpetrare illicita carnis desideria, sed potius peccatum, quod heret in carne ipsorum: Infert iam. Nihil ergo nunc damnationis est, scilicet propter motus illos impuros, qui ebulliunt à concupiscentia.

His qui sunt in Christo Iesu) Periphrasis est iustificationum. Sensus est: His qui tanquā surculi quidam insiti sunt Christo Iesu in Baptismo: *Qui non secundum carnem ambulant*) id est, qui non obediunt, nec consentiunt impuris illis motibus, quos suggerit & excitat caro, quibus obediunt omnes, qui non sunt in Christo Iesu.

Lex enim spiritus vitæ, &c.) Spiritus genitiui casus est, ut patet ex Græco. Sensus est: Lex, quam Spiritus sanctus viuificator & innovator mētis, inscripsit cordi meo, Periphrasis est gratiæ. *Liberavit me à lege peccati & mortis*) Lex peccati & lex mortis, eiusdem rei periphrasis est, nempe fomitis. Sensus est: gratia, quam Spiritus sanctus in me efficit, illa fecit, ut non sim amplius mancipiū peccati, illa emancipauit me, me, inquam, secundum mentem meam, à iure & dominatione concupiscentiæ, hoc est, fecit, ut quantum sentiam motus concupiscentiæ, ijs tamen nequaquam consentiam. Intelligit autem sub sua persona quæuis iustum, & propterea nihil damnationis est ijs, qui sunt in Christo Iesu. Hæc est consequentia Apost. Illud (*in Christo Iesu*) quidam referunt ad vitam, hoc sensu, lex spiritus vitæ, quæ est in Christo Iesu, id est, per Christum Iesum: Alij ad verbum, liberavit.

Nam quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem, Deus filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, & de peccato damnauit peccatum in carne, ut iustificatio legis impleretur in nobis, qui non secundum carnem ambulamus, sed secundum spiritum.

Nam quod impossibile erat legi, &c.) Gratia præstat, ut non consentiamus peccato, idem quoque conata est lex, sed eius conatus fuit irritus. Mentem enim instruxit lex, non autem sanauit affectum. *Nam quod impossibile erat legi*) id est, quod lex præstare non potuit (*in quo*) id est, quatenus (*infirmabatur*) id est, imbecillis erat & inualida (*per carnem*) id est, partē illam, in qua residet fomes, hoc Deus misso Filio suo in similitudinem carnis peccati, scilicet præstitit. Lex ostendēdo peccatū, conata est auferre peccatum, sed defecit in conatu suo propter fomitem, cui succubebat voluntas, licet mens fatis esset instructa: Huic impotentiae legis Deus

Deus

Deus opem tulit: quod illa præstare nõ potuit, ipse præstitit per Filium, quem misit in similitudinem, id est, sub similitudine siue specie carnis peccati, id est, peccatoris, phrafi Hebraica. Caro Christi non fuit obnoxia peccato, & impuris motibus concupiscetiæ, vt nostra; fuit interim mortalis, & alijs miserijs, quæ in naturam humanam ex peccato irrepserunt, subiecta: Caro ergo peccati est caro obnoxia peccato.

Et de peccato damnauit peccatū in carnem. Peccatum, quod priori loco ponitur, tropū habet: sumitur enim pro hostia expiatrix, in qua significatione frequenter obuium est in veteri testamento. Contrarius flexus est apud Latinos in nomine piaculi, quod cum propriè significet sacrificium expiationis, vt apud Horatium. Teque piacula nulla resoluent, deflexum est ad significandum scelus vel flagitium, vt apud Virgil. Distulit in feram commissa piacula mortem. Præpositio (de) seruit modo vel causæ. Talem habet sensum, ac si dicas de barbaro milite, Cæsar vicit Barbaros. De peccato ergo, id est, per peccatum, id est, per hostiam siue victimam Christum damnauit peccatum, id est, concupiscentiam in carne: In illa enim Christus dependit, quicquid peccatis nostris debebat. Dånare peccatum, phrafi Hebraica dictū est, pro abolere, extinguere, tollere peccatum. Peccatum, de quo loquitur Apostolus, abolitū est, partim quia reatus eius prorsus sublatus est, partim quia fractæ sunt vires eius, vt pertrahere deinceps nequeat hominem in consensum, & captiuare secundū mentem. Qua autem ratione concupiscetiæ in renatis appelletur peccatū, explicat Augustinus de nupt. & concup. capite 22. primi libri, & contra duas episto. Pelag. libr. 1. cap. 12 & lib. 3 de libero arbit. cap. 19. Dicit ibi appellari peccatum per eum tropū, quo vel nomen causæ tribuitur effectui, secundū quem scripturam manu factam appellamus manum: vel contrā, quo nomen effectus tribuitur causæ, secundum quæ Horatius mortem pallidam dicit, quia efficit hominem pallidum. Figura hæc metonymia dicitur: Quia ergo concupiscentia ex peccato facta est, & ad peccatum mouet, inuitat & sollicitat, peccatum dicitur, dimisso etiā reatu.

Vi iustificatio legis in nobis impleteretur) pro iustificatione Græcè est *δικαιωσις*, de qua voce dictum est in secundo capite huius epistolæ. Sensus est: Vt præcepta legis præstarentur à nobis, quæ præstari non potuerunt ab ijs, qui sub statu legis agebāt, è nobis, inquam, qui nõ secundum desideria carnis viuimus: sed qui in instinctum spiritus sequimur.

Qui enim secundum carnem sunt, quæ carnis sunt, sapiunt: qui verò secundum spiritum sunt, quæ sunt spiritus, sentiunt. Nam prudentia carnis

mors est: prudentia autem spiritus, vita & pax, quoniam sapientia carnis, inimica est Deo: legi enim Dei non est subiecta, nec enim potest.

Qui enim secundum carnem sunt) id est, homines iuxta mentem carnales curant, meditantur, cogitant ea, quæ carnis sunt, ijs student & afficiuntur. *Qui verò secundum spiritum sunt*) id est, homines spirituales curant, meditantur, cogitant ea, quæ consentanea sunt spiritui, vel sancto, vel menti per Spiritum sanctum renouata. Nihil discriminis est hoc loco inter voces istas sapere & sentire, quia eadē planè vox est apud Paulum, & tantum semel posita, nimirum *προνοωσις*, quæ pertinet, & ad intellectum, & ad affectum, frequentius tamen ad affectum. Hoc loco pertinere ad affectum, argumentum est, quia præcessit: *Qui non secundum carnem ambulemus, ambulare autem affectus est.*

Nam prudentia carnis.) Græcè est *πρόνοια*, verbale nomen à verbo, quod modò vertit, sapiunt & sentiunt, quod diximus frequentius ad affectum pertinere. Sensus est: Affectus, cogitatio, cura, studium carnis, mortem adfert. Genitiuus (*carnis*) accipi potest vel vt materiam significet, circa quam versatur prudentia, vel vt significet carnem ipsam, videlicet animam carnalem. Idem est de genitiuo (*spiritus*) prudentia verò (*spiritus*) id est, vel rerum spiritualium, vel quam Spiritus sanctus inspirat: Hæc vitam affert & pacem, quæ non est aliud, quàm tranquillūs status mentis sub Deo. Prudentiam autem carnis mortem adferre, hinc patet, quoniam sapientia carnis. Est illa vox, quam modò vertit prudentiam, nimirum *πρόνοια*: inimica est Deo.) Græci habent, inimicitia est aduersus Deum, id est, exercet inimicitias aduersus Deum: inuitat enim ad ea, quæ sunt contraria legi Dei, vnde subdit Apostolus: *Legi enim Dei non est subiecta.*) Imò nec subijci potest.

Qui autem in carne sunt, Deo placere nõ possunt. Vos autem in carne non estis, sed in spiritu, si tamen spiritus Dei habitat in vobis. Si quis autem spiritum Christi non habet, hic non est eius. Si autem Christus in vobis est, corpus quidem mortuū est propter peccatum, spiritus verò viuus propter iustificationem. Quod si spiritus eius, qui suscitauit Iesum a mortuis, habitabit in vobis, qui suscitauit Iesum Christum à mortuis, viuificabit & mortalia corpora vestra, propter inhabitantem spiritum eius in vobis.

Qui autem in carne sunt) id est, qui acquiescunt affectibus carnalibus, Deo placere non possunt) scilicet quàm diu tales sunt.

Vos autem non estis in carne, sed in spiritu) id est, Acquiescitis Spiritui sancto, vel mēti sanate per spiritum: *Sic enim spiritus Dei habitat in vobis.*) Dicit hoc ad terrorem imperfectorū. Sensus est: Si modò fixit sedem suam in vobis, *in*

si in vobis perpetuus est, si non estis temporarij. *Si quis autem spiritum Christi nõ habet*) quo inhabitante viuificetur, hic non pertinet ad Christum. *Si autem Christus in vobis est*) scilicet per Spiritum suum sanctum.

Corpus quidem mortuum est) id est, subiectum mortis necessitati, propter peccatum) id est, merito peccati. Est eadem sententia cū illa, quæ est cap. 5. Per vnum hominem peccatum introiuit, &c. *Spiritus verò*) id est, mens, *viuit propter iustificationem*) id est, propter iustitiam, quam in ea efficit Spiritus sanctus. Est enim Græcè *δικαιωσις* non *δικόωσις*.

Quod si spiritus eius, qui suscitauit Iesum.) Maluit hic Apostolus periphrasi vti, quàm simpliciter dicere, quod si Spiritus Patris, quia instituit sermonem de redemptione corporum, *viuificabit & mortalia corpora vestra*) id est, reddet illa immortalia, donabit plena & perfecta vita, *propter inhabitantem spiritum eius in vobis*) id est, propter dignitatem, quam habet corpora vestra ex eo, quod sunt tēpla Spiritus sancti.

Ergo fratres, debitores sumus, nõ carni, vt secundum carnem viuamus. Si enim secundum carnem vixeritis, moriemini: si autem spiritu facta carnis mortificaueritis, viuetis. Quicumque enim spiritu Dei aguntur, ij sunt filij Dei. Non enim accepistis spiritum seruitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus, abba pater.

Ergo fratres, debitores sumus, non carni) quod exponens addit, *vt secundum carnem viuamus*) id est, vt eius desiderijs obtēperemus. *Si enim secundum desideria carnis vixeritis, moriemini*) non illa solum morte, quæ opponitur vitæ spiritus: sed & illa, quæ manet omnes impios in resurrectione, quæ est pœna & supplicium gehennæ. Si autem duce Spiritu sancto vel mente sanata, motus fomitis siue desideria, quæ ex carne oriuntur, represseritis, viuetis beata illa vita æterna & immortalis, & assequemini viuificationē illam corporum, de qua diximus.

Quicumque enim spiritu Dei aguntur) ad mortificandum desideria ac vitia carnis, *ij sunt filij Dei*) adeoque perenniter victuri cum ipso. Sic dictum est ab Apostolo (aguntur) quæ admodum à Poeta: Trahit sua quemq; voluptatis. Vbi non coactio significatur voluntatis, sed eius inclinatio: *Non enim*) sicut olim sub lege, hoc est, quod dicit (iterum) accepistis spiritum seruitutis in timore, siue ad timorem, hoc est, qui faciat vos timore pœnæ tanquam seruos abstinere à legis transgressione, non sublata è mentibus vestris libidine peccandi. Sed accepistis spiritum, cuius beneficio adoptati estis in filios Dei, per quæ spiritum (qui spiritus Euangelicus est) magno cordis affectu, & fiducia clamamus in precibus nostris abba, quod est Pater: Sic

quidem, vt posteriùs interpretetur prius, pro quibus facit, quod pater nominatiui casus est in Græco. Alij accipit, vt sit cōduplicatio Hebraica, faciēs ad emphasim affectus: audemus autem ad Deum confugere tanquam ad Patrem, & ipsum hoc nomine compellare freti testimonio spiritus.

Ipse enim spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quod sumus filij Dei. Si autem filij & hæredes: hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi. Si tamen compatimur, & conglorificemur.

Ipse enim spiritus testimonium reddit) id est, attestatur spiritui nostro, id est, animo nostro & affectui (quod sumus filij Dei) Testimonium est vita sancta, & motus pijs in Deum, quos in nobis efficit spiritus. Commentarius iste Ambrosij est, secundum quem locum hic nihil facit pro fide Lutheranorum; quam ipsi specialem vocant. Si autem filij sumus, sequitur & hæredes nos esse, hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi, (si tamen compatimur, &c.) id est, ita demum assequimur hæreditatem hanc immortalitatis, si cum Christo magno & forti animo toleramus molestias & afflictiones vitæ præsentis.

Existimo enim, quod non sunt condignæ passiones huius temporis ad futuram gloriam, quæ reuelabitur in nobis. Nam expectatio creaturæ reuelationem filiorum Dei expectat. Vanitati enim creatura subiecta est, non volens, sed propter eum, qui subiecit eam in spe, quia & ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptionis, in libertatem gloriæ filiorum Dei.

Existimo enim, &c.) Istud adiicit, ne quæ nimis terreat illa præscripta conditio *Si tamen compatimur.*) Sensus est: Dum mecum perpèdo afflictiones huius vitæ, & cōfero eas cum vitæ futuræ gloria, quæ pro illis repēditur pijs, video illas haud pares esse ad gloriam illam. Nam molestia, quæ in passionibus est, breuis est & momentanea: felicitas vitæ futuræ, pèrpetua est. Sententia hæc Apostoli: Nõ sunt condignæ passiones huius temporis, &c. nequaquam aduersatur meritis. Nihil enim aliud docet, quàm afflictiones præsentis vitæ quatenus sunt afflictiones, hoc est, secundum momentaneam & breuē molestiam, quæ illis inest, minime esse pares gloriæ futuræ, quæ æterna est. Porro, quid dignitatis habeat ex eo, quod spiritu Christi à pijs hominibus & membris Christi sustineantur: imò quid dignitatis habeat tolerantia passionum, qua pius tolerat huius vitæ molestias, id nunc non agit Apostolus: id autem optimè intelligit, qui nouit, quanti sit pendendum id, quod sæpè testatur scriptura: pijs homines, quos inhabitat spiritus Christi, esse filios Dei, & membra corporis Christi. Et qui hunc locum adducunt contra merita iustorum, non vident se eodem ar-

dem argumēto Christi merita tollere, cum passionem, quas ipse in corpore pertulit, fuerint momentaneæ, & gloria reddita pro ijs æterna. Nam expectatio creaturæ fingit vniuersum hunc mundum velut vnam personam, cui cū nō in sit sensus, tamen sensum tribuit, per profopociam: vt magis exprimat magnitudinem gloriæ futuræ, ob quam patienter, donec illa contingat, ferenda sit omnis molestia præsentis vitæ. Muta, inquit, hæc creatura, cælum & terra anxie valde & sollicitè expectat tēpus illud, quo gloria filiorum Dei manifestabitur: quod certè argumentum est, gloriam illam esse magnā. Vocabulum expectationis, quo vtitur Paulus, sesquipedale est, nec simpliciter significat expectationem seu anxiam & vehementem expectationem, vnde Erasmus vertit, sollicita creaturæ expectatio. Vanitati enim, id est, corruptioni & mutabilitati muta hæc creatura subiecta est, non volens, non ex suæ naturæ conditione seu inclinatione, sed contra naturæ inclinationem ex Dei ordinatione, qui eā huic vanitati subiecit propter hominem, vt illi seruiat in hoc mortali statu. Subiecit, inquam, in spe, hoc est, sub spe commutationis in melius, quia & in libertatem vindicabitur, siue libera reddetur à seruitute corruptionis, id est, ab ista mutabilitate & defectione, cui iam inuita cogitur subiacere propter hominem.

In libertatem gloriæ filiorum Dei.) Istud variè à diuersis exponitur. Ambrosius, qui legisse videtur in libertate, hunc dat sensum: Cū filij Dei incorruptionis statum adepti fuerint. Chrysostomus præpositionem (in) accipit, vt hoc sit, quod propter: Propter libertatem gloriæ Dei, vel in commendationem gloriæ filiorum Dei. Est tertius cōmentarius, qui libertatem exponit in imitationem & exemplum libertatis filiorum Dei.

Scimus enim, quod omnis creatura ingemiscit, & parturit vsq; adhuc. Non solum autem illa, sed et nos ipsi primitias spiritus habentes, & ipsi intra nos gemimus adoptionem filiorum Dei expectantes redemptionem corporis nostri. Spe enim salui facti sumus. Spes autem, quæ videtur, non est spes, nam quod videt quis, quid sperat? Si autem quod non videmus, speramus, per patientiam expectamus.

Scimus enim) scilicet nos Apostoli, vel quicumque rectè instituti sumus. Quod omnis creatura) id est, tota hæc rerum machina sub pōdere seruitutis, quam hominis causa feruire cogitur, gemit, & parturit, id est, in modum parturientis dolet, anxie expectans tēpus illud, quo gloria filiorum Dei manifestanda est, quia tunc & ipsa innouabitur.

Non solum autem illa, sed et nos ipsi, &c.) Est cōfirmatio etiam eius, quod sumpserat probandum, nimirum magnitudinis gloriæ filiorum Dei. Nos, inquit, Apostoli, qui vobis

videmur beati, sentientes præsentis miseriæ & mortalitatis pondus, & ipsi vnà cum reliqua creatura taciti ingemiscimus adoptionem filiorum Dei, &c. Sic quidem, vt pertineat ad solos Apostolos, cui interpretatio ni fauet, quod dicit primitias spiritus habentes, id est, qui habemus potiora & excellentiora dona spiritus: Primitiæ enim spiritus non sunt quorumuis, vt patet ex similibus locis: Ducit eodem & illa repetitio. Sed & nos ipsi. Itē illa emphasis: intra nos, vbi Græcè est, in nobis ipsis, siue intra nos ipsos. Alij tamen accipiunt de quibusuis Christianis, & primitias interpretantur initia siue primordia. Græca enim vox ἀρχὴ significat & primos fructus, & primā oblationē, etiam primordia. Nos ergo Christiani, qui primū gustum habemus felicitatis, quem non habent cæteræ creaturæ, & ipsi gemimus. Sed iam minus ponderis habet sententia.

Adoptionem filiorum Dei) id est, possessionē iuris, quod nunc habemus ex eo, quod adoptati sumus in filios. Ita accipiendā esse adoptionem indicat particula sequens, quæ per appositionem additur, videlicet (redemptionem corporis nostri) id est, liberationē corporis à mortalitate, & languore concupiscentiæ, ab omni corruptione.

Spe enim salui facti sumus) id est, quantumuis magni appareamus & felices, tantum spe salui sumus & beati, non autem re: & idē ingemiscimus expectantes redemptionem.

Spes autem quæ videtur) id est, res ipsa, quæ sperabatur, dum iam in manibus est & præsto, amplius sperari non dicitur, sed haberi, hoc est, spes non est præsentis, & iam possessi boni, sed futuri. Nam quod quis videt, id est, quod iam habet, & manibus tenet,

Quid sperat?) Græcè additur (etiam) cur etiam speret?

Si autē quod, &c.) id est, si ea est natura spei, vt non speremus, nisi quod non videmus, id est, quod non possidemus, certè sequitur, vt interim dum differtur hæreditas, & liberatio sperata, æquanimiter toleremus mala præsentis vitæ, vt per eam patientiā ad præmium immortalitatis perueniamus.

Similiter autem & spiritus adiuuat infirmitatem nostram. nam quid oremus, si vt oportet, nescimus, sed ipse spiritus postulat pro nobis, gemitibus inenarrabilibus. Qui autem scrutatur corda, scit, quid desideret spiritus, quia secundum Deum postulat pro sanctis.

Similiter autem & spiritus, &c.) Istud (similiter) referunt quidā ad id, quod antea immediatè præcessit, hoc sensu. Sicut nos per patientiam expectantes nitimur ad cælestis illius hæreditatis consecutionem: ita etiam spiritus admouet auxilium suum deficientibus, ceu inanum porrigens laborantibus. Alij referunt ad id, quod pauld̄ altius præcessit:

cessit: Sed & nos ipsi primitias spiritus habentes, & ipsi intra nos gemimus. Plenus hic commentarius erit, si his addatur etiam ille locus: In quo clamamus Abba pater, vt sensus sit: spiritus de quo dixi, quod det fiduciā nobis clamandi abba pater, is præterea adiuuat nos & opitulatur in nostris gemitibus, & in nostra patientia, siue sit patientia illa quam exhibemus in tormentis quæ inferuntur à Tyrānis, siue qua opus est, dum experimur in nobis infurgere motus impuros cōcupiscentiæ.

Nam quid oremus, &c.) id est, tantum abest vt ipsi nobis possimus esse præsidio, vt nesciamus quibus prædidijs sit opus. Nam hoc ipsum quod oremus vt oportet, non nouimus. Propriè sermo est de afflictionibus, in ijs speciatim quid sit orandum nescimus, an vt Deus eas adimat, an vt per illas exerceri nos patiatur. Sic Paulus hoc nesciuit quando dictum est ei à Domino: Sufficit tibi gratia mea. Vide Aug in epistola ad Probam de orando Deum quæ est numero 121. (Sed ipse spiritus) scilicet diuinus (postulat) siue intercedit apud Patrem (gemitibus inenarrabilibus. Ex hoc loco Arrius & Macedonius docere conabantur, Spiritum sanctum minorem esse Patre. Sed doctissimè explicat Aug. in Epistola iam dicta. Postulat, dictum est pro eo, quod est postulare nos facit. Illud quoque annotandum, quod non simpliciter dixit Apostolus ἐννοῦνται, id est, intercedit, siue vt nollet vertit, postulat, sed ἐπενοῦνται addita præpositione quæ solet super excellentiam significare Græcis. Sensus enim hic est: Etiam si spiritus noster aliquando petat nocitura: tamen Spiritus sanctus, afflans animos nostrorum, corrigit quod malè petebatur, veluti præfectus omnibus interpellationib. Corrigit inquam, dum quidquid petimus, eatenus tantum nos petere facit, quatenus ad Dei gloriam & nostram salutē conducit.

Qui autem scrutatur corda) Periphrasis est Patris ad institutum apposita. Sensus est: tãcti in re quæ petimus frequenter erremus iudicio & delectu: tamen qui nouit cordis arcanos affectus ipse Pater cælestis.

Scit qui desideret spiritus (Aug. in Episto. ad Probam legit: Quid spiritus sapiat. Græcè est τὸ πρόθυμα, id est, nouit sensum spiritus id est, approbat effectum, quem efficit in nobis Spiritus sanctus.

Quia secundum Deum postulat pro sanctis) id est, facit nos postulare ea, quæ Deo probantur. Quia huiusmodi preces, quas ex afflatu spiritus offerimus Deo, licet frequenter imperitæ sint & erroneæ, secundum affectū tamen peted̄i plenè subiectæ sunt diuinæ volūtati.

Scimus autem quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, ijs qui secundum propo-

tum vocati sunt sancti. Nam quos præsciuit, & prædestinavit conformes fieri imaginis filij sui, vt sit ipse primogenitus in multis fratribus. Quos autem prædestinavit, hos & vocauit: & quos vocauit, hos & iustificauit: quos autem iustificauit, illos & glorificauit.

Scimus autem, & cæ.) scilicet nos Apostoli vel nos Christiani qui rectè instituti sumus de cura Dei erga electos, Quod diligentibus Deum, omnia) etiam tristitia, vt tribulationes vel internæ vel externæ: de his enim propriè loquitur: quamuis non debeat superbè reijci, quod habet glossa, Omnia etiam peccata: Nam verum & hoc est. Vsq; adeo inquit Augustinus in lib. de cor. & gratia, omnia cooperatur Deus in bonum diligentibus se: vt etiā si qui eorum deuiet & exorbitent, etiam hoc ipsum eis faciat proficere in bonum, dum humiliores redeunt & doctiores, (cooperantur) id est, simul adiumento sunt & cedunt in bonum his (inquam) qui secundum propositum, id est, certum decretum voluntatis Dei, vocati sunt ad sanctimoniam.

Nam quos præsciuit, &c.) Probat elegati gradatione, electis nihil posse accidere, quod impediatur illorū salutem: sed potius omnia etiam mala adiumento ipsis esse ad felicitatem. Nam quos præsciuit) dubium est, an istud præscire sit rationis, an voluntatis. Aptior tamen erit probatio, si dicatur esse voluntatis, vt pertineat ad dilectionem Dei, hoc sensu: Quos præsciuit cura, affectu, & dilectione, siue quos æterna præcognitione sua approbavit, vt fierent conformes imaginis Filij sui, eisdem & prædestinavit, id est, ab æterno certò & firmiter definiuit ac statuit fieri conformes imaginis Filij sui, vt sicut ille est naturalis Filius Dei diuina gloria plenus ita ipsi sint per adoptionis gratiam filij Dei, diuinæ gloriæ participatione pleni. Vt sit ipse primogenitus) id est, vt ipse qui est per naturā vnicus, per gratiæ communicationem habet multos fratres, inter quos ipse primatum teneat. Quos autem ab æterno prædestinavit, eisdem secundum æternum suum decretum proposuit vocare, & sicut proposuit, ita ex tempore vocat, partim per externam prædicationem, partim per internum instinctum & afflatum, quo mentes ipsorum sic mouet, vt sequantur & obediant prædicationi vel instinctui.

Quos autem vocauit) scilicet secundum æternum suum decretum, siue vocationem, quæ est secundum electionem, seu prædestinationem, eisdem & iustificauit, donans eis remissionem peccatorum, & addēs dona, quibus deinceps iustè possent viuere. Quos autē iustificauit) scilicet secundum propositum suū æternum eisdem & glorificauit, id est, certò eos perducet tandem ad glorificationem animæ & corporis. Cōcluditur ergo ex hac

diuinæ prædestinationis efficacia, nihil accidere posse electis, quod ipsorum salutem impediatur.

Quid ergo dicemus ad hæc? Si Deus pro nobis, quis contra nos? Qui etiam proprio Filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum, quomodo non etiam cum illo omnia nobis donauit? Quis accusabit aduersus electos Dei? Deus est qui iustificat, quis est qui condemnet? Christus Iesus qui mortuus est, imò qui & resurrexit, qui & est ad dexteram Dei, qui etiam interpellat pro nobis.

Quid ergo dicemus ad hæc? cum ita res se se habeat, quod tanta Dei erga electos sit cura, ut eos vocet, vocatos iustificet, iustificatos tandem glorificet: cumque nemo creditum his vlla ex parte possit refragari, non placebimus nobis de tanta Dei circa nos dignatione non gloriabimur in Deo nobis sic propitio? hoc est quod dicit, *Quid ergo dicemus ad hæc?* vnde subiicit. *Si Deus pro nobis* scilicet prædestinando, vocando, iustificando, glorificando. *Quis contra nos?* quis possit exurgere aduersum nos, qui impediatur salutem nostram.

Qui etiam proprio filio suo non pepercit. id est, qui vsque adeo nostræ salutis studet, ut quod nos salui essemus in æternum, non solum Filio suo non pepercit, nec eum quouis modo pro salute nostra impendit, sed tradidit ipsum in mortem, partim quia passus est, ut Iudæi cruci eum affigerent, partim quia inspirauit animæ Christi eam charitatē, ut se obijceret morti crucis. Cum ergo illum pro salute nostra impenderit, quo charius habet nihil, qui fieri potest, ut non & cum eodem donet nobis, quæ ad salutem sunt necessaria? Hic sensus est quando legimus (donabit) in futuro, quæ lectio est apud Amb. & in Græcis empl. Quando legimus (donauit) in præterito, quomodo ferè habent nostra exemplatina, tum accipiendū est, quod dicitur, secundum æternum Dei decretum, ut donatio iam peracta esse intelligatur, quæ decreto constat, licet nondum plena sit donati possessio.

Quis accusabit id est, quisnam tandem est qui audebit crimina intentare, *aduersus electos Dei? Deus est, qui iustificat* qui à peccatis & ab intentata actione absoluit, quis ille erit qui condemnet? Christus Iesus, qui mortuus est pro nobis, imò qui & resurrexit, &c. Quis ille erit qui condemnet? Hoc enim repetendum est ex præcedentibus. Augustinus libr. de doct. Christiana 3. capit. 3. illud (Deus qui iustificat) non presse legit, sed cū interrogatione hoc sensu: Deus ne id faciet? Deus ne accusabit aduersus electos? quasi dicat, minimè, cum ipse iustificet. Interrogatiuè quoque legit quod sequitur: Christus Iesus qui mortuus est: hoc sensu: Christus Iesus ne faciet id? isne condemnabit e-

lectos? qui eorum causa mortuus est, imò qui & resurrexit propter ipsorum iustificationem?

Qui et est ad dexteram Dei, &c. metaphora est à summis principibus, qui ijs, quos apud se primos habent, & volunt suprema potestate pollere, concedunt esse, se & eque sibi proximos & à dextris. Qui ergo euectus est ad summam potentiam, & gloriam patris. Quod sequitur: (*Qui etiam interpellat pro nobis*) non sic accipiendum est, quati Christus Patri preces & supplicationes pro nobis etiam dum offerat, hoc si quidem fecit in diebus carnis suæ, iam cum Patre largitur nobis omnia omnem habens potestatem, ut pote ad dextram Dei sedens, nec vlla ratione finit Pater, ut gloria iam & honore coronatus deinceps se se humiliet. Vide Chrysostr. in hunc locum. vide præterea Rupertum abbatem libro 9. de diuinis officijs capit. 3. vbi doctissimè de hac redifferit, & eò vsq; deducit, ut neget catholicum illum, qui Christum ad hoc ut roget Patrem, iam inuocat. Cautè proinde legenda est homilia illa Orig. in Leuiticum, quæ est numero 7. vbi Christum facit ad huc orare patrem, & anxiū in modum aduocati, vbi & multa alia tribuit ei, quæ lectori parum erudito perniciosam opinionem ingenerare possent. Quomodo autem intelligendus sit locus iste Apostoli, quo dicit Christum interpellare pro nobis, explicat Chrysostr. qui per interpellationem intelligit, fauorem ac vigorem dilectionis Christi erga nos. Rupertus verò Abbas cum suæ definitioni opposuisset hæc verba Apostoli, subiicit pro solutione: Illa interpellatio nõ submissa est postulatio, sed eius passionis quæ semel suscepta, semel pro nobis in sacrificiū oblata est, æterna commemoratio semel in conspectu sanctæ Trinitatis admissa, sanguinis eius innocentis exclamatio. Sensus ergo Apostoli secundum Rupertum est, qui interpellat pro nobis per victimam suam, quæ Patri semper est præsentissima, in quam Pater adspiciens largitur nobis remissionem peccatorum, iustitiam, & alia quæ ad salutem nobis necessaria sunt.

Quid ergo nos separabit à charitate Christi? Tribulatio? an angustia? an sanies? an nuditas? an periculum? an persecutio? an gladius? sicut scriptum est: *Quia propter te mortificamur tota die, aestimati sumus sicut oves occisionis. Sed in his omnibus superamus propter eum, qui dilexit nos.*

Quid ergo separabit nos à charitate Christi? Nõ nulla exempla loco Christi, habet Dei. Sensus est: Cum tanta sit charitas Dei erga nos, quidnam accidere possit nobis tam acerbum aut triste, quod faciat nos deficere à Deo tantopere nos diligente, id est, quidnam tandem possit nobis acci-

cidere, quòd Deus qui tantopere nos amat, non sic moderetur & gubernet, ut nequam deficiamus ab ipso, & excidamus à salute: vel certè quidnam tandem possit nobis accidere, propter quòd deficiamus à Deo diligendo? Ut charitas Dei sit illa, qua nos diligimus Deum. Secundum priorem interpretationem charitas accipitur actiuè, nimirum pro ea qua Deus nos diligit. Vtraque interpretatio bona est, & insignes habet auctores. Quod quidam dicunt sermonè Græcum excludere posteriorem, ridiculum est. Nam ex alijs scripturæ locis constat, vocem Græcam seruire vtrique amori: Manifestus locus est in Euang. Ioannis capit. 5. Cognouit vos quia dilectionem Dei non habetis in vobis, vbi eadem est vox quæ hoc loco, videlicet ἀγάπη.

Quæ sequuntur.

Tribulatio an angustia, &c. Expositione opus non habet. Obseruandum autem est secundum interpretes Paulum loqui de finali separatione, & quæ dicit ea referri ad electos. (*Sicut scriptum est, Quia propter te mortificamur,*) id est, propter confessionem nominis tui morti tradimur (*tota die*) Propter te & confessionem nominis tui aestimati sumus sicut oves occisionis, id est, quæ occisioni vel martirio sunt destinata.

Sed in his omnibus superamus Græcè est ὑπερβαίνω quod si ad verbum interpretemur, sonat, superuincimus, ut plus aliquid intelligamus, quàm vincimus. Sensus est: In omnibus his & tantis malis facilè vincimus, siue facilè superiores euadimus.

Propter eum qui dilexit nos Augustinus libr. de ciuitate Dei 22. cap. 23. & lib. de doctrina Christiana 4. cap. 20. legit per eum, qui dilexit nos: atq; ea lectio est in Græcis exemplaribus, quæ hodiè habentur in manibus. Et apud interpretes Græcos, Ambrosius tamen legit Propter nos, intelligens nos in tantis afflictionibus infracto animo perdurare in amore CHRISTI, qui tantum nobis impenderit. Secundum alteram lectionem sensus est: In omnibus his malis superamus, non nostra, sed CHRISTI virtute, qui dilexit nos.

Certus sum enim, quia neque mors, neque vita, neque angeli, neque principatus, neque virtutes, neque instantia, neque futura, neque fortitudo, neque altitudo, neque profundum, neque creatura alia poterit nos separare à charitate Dei, quæ est in Christo Iesu Domino nostro.

Certus sum enim, quia neque id est, mihi per se suatum habeo, ut vertit Erasmi, vel confido ut vertit Hieron. in Epistola ad Gal. quæst. 9. Atque ita legit Ambrosius. (*Quod neque mors*) scilicet cõminata (neq; vita). s. promissa. (neq; angeli, neq; principatus, neq; virtutes) Tribus his nominibus totum chorum siue

ordinem angelorum Apostolus significat. Sensus est: nullus omnino spiritus, neq; bonus, neq; malus. neq; instantia id est presentia bona (neq; futura) bona; vel neq; presentia & vrgentia mala; neq; futura (neq; fortitudo) fortitudo non legitur apud Græcos, neq; habet ad quod respondeat, cū inflatia id est, presentia futuris respondeant, & altitudo profunditati: vnde verisimile est redudare, maxime cū neq; in omnibus Latinis legatur. (*altitudo*) id est, summæ res (*profundum*) id est, res infimæ, id est, nihil eorum quæ in celo sunt sursum, vel in terra deorsum (*neque creatura vlla*) si quæ est alia, poterit nos separare à charitate, quæ est in Christo, id est, à charitate Christi, vel à charitate, quæ exhibita nobis est à Deo, & declarata est erga nos, dum tradidit pro nobis in mortem filium suum Iesum Christum. Vel tertio: à charitate; quæ nobis donata est propter meritum Christi. Difficultas hic est, quomodo locus iste, Certus sum enim, &c. cõsistat cum alijs scripturæ locis, quæ negant hominem certum de perseuerantia vsque in finem. Respondent quidam, Apost. de se solo loqui, atq; ipsum ea de re habuisse reuelationem. Huic responsiõ obijcit, quod pluralitèr dicat (nos) neque vita, neque mors, &c. poterit nos separare. Vnde alij, quod hic dicitur, referunt generaliter ad omnes, qui secundum propositum vocati sunt, hoc est ad prædestinatos: sed neq; hæc responsio caret scrupulo, cū illis se annumeret Apostolus. Vnde est tertius commentarius, qui cū limitatione quadam interpretatur, quod dicitur hic: Certus sum enim, quia neq; mors, neq; vita poterit nos separare à charitate; scilicet quantum est ex charitate, licet benè quantum ex vertibilitate li. arb. ut explicet Apost. naturam charitatis, sed non videtur Apostolus fuisse ea de re sollicitus. Quare ut hic aliquid certi & solidi habeatur, in primis inspicienda est significatio vocis, qua hoc loco vitur Apostolus, ea autem petenda est ex alijs locis, in quibus eius vsus est. Ex cap. 6. ad Heb. Confidimus de vobis dilectissimi meliora & viciniore salutis. Item ex 1. cap. poste. Epistolæ ad Timot. Certus sum autem, quòd & in te, scilicet fides habitet non ficta. Item ex capite 25. Epistolæ ad Rom. Certus sum autem fratres mei & ego ipse de vobis; quoniam & ipsi pleni estis in dilectione, &c. Vbiq; est πίπισται, eadem vox, quæ hoc 8. cap. ponitur: vnde discimus vocabulum illud pertinere ad omnem persuasionem, etiam non certam sed probabilem tantum: Nam nemo dicat Paulū fide credidisse, Romanos plenos fuisse dilectione, aut Timotheum fuisse verè fidelem, alienum proforsus ab omni affectu gentilitatis, aut Iudaismi: Nam talium rerū non solet esse reuelatio. Hæc diligenter aduert-

tenda sunt, tum propter Bucerum, qui locū hunc pertinere vult ad omnes iustificatos indè docens eum, qui semel iustificatus est, à gratia non posse excidere, tum propter Lutheranos, qui hinc statuerent conantur dogma suum de fide speciali. Omnino enim contendunt vocabulum *πίστις* non pertinere nisi ad persuasionem certam, quæ nullam prorsus admittit formidinem, qualis est certitudo fidei. Sunt his affinia & alia loca ad Philip. 2. Confido autem in Domino, quod & ipse veniam ad vos citò. Secundæ ad Thessa. 3. Confidimus autem de vobis fratres in Domino, & cæter. Ad Gal. 5. Ego confido de vobis in Domino, quod nihil aliud sapietis. Sed hæc fortè à Lutheranis eludi possent, eò quod istis locis sit *πίστις* non *πίστις*, nimirum in voce media. Sollet tamen præteritum medium etiam passivè usurpari, quemadmodum tradunt Grammatici.

CAPVT IX.

Veritatem dico in Christo Iesu, non mentior, testimonium mihi perhibent conscientia mea in Spiritu sancto; quoniam tristitia mihi magna est & continuus dolor cordi meo.

Quia in præcedenti capite visus est quædam dixisse cum iniuria legis, Vt illa. Nam quod impossibile erat legi in quo infirmabatur, ne suspicaretur quis ex malevolentia aut odio gentis suæ ea ipsum protulisse, subiungit hoc caput 9. in quo declarat singularem suum affectum erga gentem Iudaicam, & quod magis ei credatur, adhibet iuramentum. (*Veritatem dico in Christo Iesu.*) Commentarij faciunt formulam iurantem in Christo Iesu, id est, teste Christo. *Non mentior* ad maiorem asseverationem idem repetit.

Testimonium mihi perhibente conscientia. id est, conscientia mea mihi testis est eius quod dico (*in Spiritu sancto*) facit Hieronymus & illud formulam iurandi in Epistola ad Algasiam, quæst. 9. & in Epistola ad Hedibiã quæst. 10. in qua bonam partem huius capituli explicat. *Quoniam* id est, quod tristitia, non levis aut fortuita, sed magna mihi sit, & incredibilis tristitia & dolor, non qui ad horam pugnat & trãseat, sed qui iugiter in corde permaneat.

Optabam enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundum carnem, qui sunt Israelitæ, quorum adoptio est filiorum, & gloria, & testamentum, & legislatio, & obsequium, & promissa, quorum patres ex quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia Deum benedictum in secula, Amen.

Optabam enim ego ipse, &c. Illud (enim) optabat ipsum verè dolere, & dolorem hunc non nisi ex ingenti quodam affectu & charitate singulari erga gentem Iudaicam proficisci. Annota. Erasim. illud (optabam) verbū esse potentiale. Nam quamvis deit particula & v, Chrysof. tamen & Oecum. eam addit. Sensus est: Si rerum natura pateretur, vel si diuina dispensatio id permetteret, optarem ego ipse, emphasim habet ego, qui tantum laboravi ne feiungar à Christo, ipse ego optarem anathema esse, id est, separatus & alienus à Christo, non quidem ab eius amore (id enim optare licet) sed à communione felicitatis æternæ, quam expectant qui Christum colunt.

Pro fratribus meis id est, pro salute fratrum meorum, id est, salutem ipsorum optarem, si fieri posset, meæ salutis dispedio redimere. Voce hac anathema & alibi vsus est Apostolus: Si quis inquit non amat Dominum nostrum Iesum Christum, sit anathema, id est, separatus ab omnibus, alienus ab omnibus, quem omnes accedere horreat: Quemadmodum enim quæ dijs consecrata sunt, anathema Græcis appellatur, quod ea religionis causa non liceat cõtrictare: sic & quæ detestationis causa non continguntur, sed à quibus omnes resiliunt, seseque segregant, anathema Græcis vocantur. Vide Chrysof. in hunc locum, ex cuius comment. & hoc discas, quid respondendum sit ad quæstionem illam, quæ hoc loco moueri solet, an votum istud Apostoli fuerit ordinatæ charitatis, cum ordo charitatis habeat, vt suam quisque spiritualem salutem procuret potius, quàm proximi. Dicitur autem anathema ab *ἀνάθημα*, quod est seponere & suspendere. Hieron. in epist. ad Algasiam quæst. 9. putat anathema hic accipi, non pro horrenda illa separatione, quasi optarit Apostolus in perpetuum separari à præsentia Christi & choro Beatorum, sed pro occisione corporali, hoc sensu: Optarem si ita Deo videretur, fundere sanguinè meum pro fratribus meis, vt sit Hebraismus. verum reclamatur quod sequitur (*à Christo*) sed & Chrysof. planè reijcit & reprehendit hunc commentarium tanquam indignum Paulino affectu. Si quis vocem Hebræam consulat, siue loca scripturæ in quibus illius vsus est, inueniet significare ipsam, & consecrare & occidere, quod consecrata Deo macerabatur, vel quod ciuitates deuotæ funditus, & ad interuersionem delebantur. Loca habes annotata apud Pagninum in thesauro linguæ sanctæ in dictione Haran. Pergit Apostolus, & explicat quos vocet fratres, dicens (*qui sunt cognati mei secundum carnem, qui sunt Israelitæ.*) id est, qui genus ducunt à Iacob Patriarcha, qui alio nomine appellatur Israel, cuius no-

minis

minis ratio exprimitur, Genes. 32.

Quorum est adoptio filiorum id est, ad quos pertinet adoptio, quoniam & olim Deus ipsos in filios, & in populū peculiarem assumpsit, & in adoptione nouæ legis ex promissione patribus facta, primas etiam partes habent. (*Et gloria.*) Mirabilia enim Deus pro eis ac patribus eorum fecisse, & exhibuisse dignoscitur, ob quæ gens Iudaica toto orbe celebris erat. (*Et testamentum*) id est, quibus olim testamentum vetus tanquam singulare beneficium datum fuit. Græci codices in plurali habent testamenta, atque ita legit Hierony. in epist. ad Algasiam, quæst. 9. interpretans alterum in litera, alterum in spiritu, vt qui seruierat in litera, postea seruierit in spiritu. (*Et legislatio*) id est, lex à Deo constituta, sine qua viuebant cæteræ nationes. (*Et obsequium*) Græcè est *λατρεία*, id est, cultus siue religio. Significat autem officia sacerdotalia, & ritus ac cæremontias sacrorum:

Quorum patres, &c. id est, tanto honore Deus dignatus est patres ipsorum, vt ex illis Christum nasci voluerit secundum carnem. Addit (*secundum carnem*) vt significet illi & aliam esse generationem æternam ex Deo: vn de addit: Qui scilicet Christus est super omnia Deus benedictus, id est, laudandus, & prædicandus in secula, Amen

Non autem quod exciderit verbum Dei. Non enim omnes qui ex Israel sunt, ij sunt israelitæ: neq; qui semen sunt Abraham, omnes filij. Sed in Isaac vocatur tibi semen, id est, non qui filij carnis, hi filij Dei, sed qui filij sunt promissionis, assimantur in semine: promissionis enim verbum hoc est. Secundum hoc tempus veniam, & erit Sara filius.

Non autem scilicet hæc dico (*quod exciderit verbum Dei*) id est, quod sic opto ceu desperans, illud non est tale, vt ob illorum incredulitatem, putem verbum illud promissionis irritum factum, quo Deus promissit salutem Israeli.

Non enim omnes qui ex Israel scilicet secundum carnem progeniti sunt, ij censentur Israelitæ secundum mentem scripturarum, ad quos videlicet pertineat diuina promissio. Neq; omnes qui sunt ex lumbis Abraham nati, censentur filij Abraham secundum mentem scripturarum. Refert enim scriptura, Genes. 21. dictum esse Abraham à Domino, non in Ismaele, sed in Isaac vocatur tibi semen, id est, sola posteritas, Isaac dicitur posteritas Abraham. Historia autem hæc quæ habet, Deū discreuisse inter semen Abraham, vt Isaac assumeret, Ismaelem verò natum ex eadem carne repudiaret, significat nobis per allegoriam, quod non censentur filij Dei, ad quos pertineat benedictio & hæreditas, qui carnalem tantū ducunt originem ab Abraham, sed qui filij sunt promissionis, id est, quos gratia vel virtus promissionis diuinæ regenerauit

per fidem: hi demum habentur in semine illo, cui promissa est benedictio. Isaac enim natus est nõ naturaliter, sed virtute Dei promittentis Saræ prolem supra naturam, sicut scriptum est in Genes. 18. Vrget ergo Apostolus allegoriam rerum, quod idem facit in epistola ad Galat. 4.

Non solum autem illa, sed & Rebecca ex vno concubitu habens, Isaac patris nostri. Cum enim nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent aut mali, vt secundum electionem, propositum Dei maneret, non ex operibus, sed ex vocante, dictum est ei: Quia maior seruiet minori, sicut scriptum est: Iacob dilexi, Esau autem odio habui.

Non solum autem illa scilicet Sara exhibet nobis verorum filiorum Dei exemplū per filium suum, quem ex promissione, & non vi naturæ concepit, sed & Rebecca eius rei nobis exhibet exemplū, videlicet quod filij Dei æstimandi sunt non ex propagatione naturæ, sed gratia adoptionis ex diuina electione, non proprijs aut parentum meritis, sed gratuita Dei vocatione. Potuissent Iudæi ad prius exemplum respondere, Ismaelem natum ex serua, proinde non esse mirum, ipsum fuisse reiectum. Adhibet ergo Apostolus hoc secundum exemplum, in quo proponit duos fratres ex eodem patre, eadem matre, simulque eodem die progenitos, imò eodem coitu seminatos: Hoc enim est quod dicit.

Ex vno concubitu habens scilicet in vtero gemellos, quorum tamen alter reiectus sit. Vtile autem est obseruare in hoc capite transitum Apostoli: Siquidem hætenus commendauit gratiam per Christum factam. Hic verò transit ad gratiam electionis, & prædestinationis, vt ostendat primū fontem iustificationis, & omnis operis boni.

Cum enim nondum nati essent id est, cum Iacob & Esau iam cõcepti quidem essent, sed nondum in lucem editi, & cum nec dum per ætatem, neq; ille vel aliquid boni egisset, ob cuius meritum honoraretur à Deo præ fratre: neq; hic aliquid mali fecisset, cuius merito subijceretur seruitio fratris, (*vt propositum*) quo Deus proposuerat honorare Iacob præ Esau (*maneret*) firmum secundum spontaneam electionem, qua prælegit sua voluntate Iacob (*dictum est*) non propter vlla opera bona vel mala Iacob vel Esau, sed ex gratuita Dei vocatione, ipsi Rebeckæ, Gen. 25. Maior seruiet minori. Sic Malachiæ primo testatur scriptura.

Iacob dilexi, Esau autem odio habui id est, cum fratres essent Iacob & Esau, meritis prorsus pares, nisi quod Esau, quia primogenitus erat, hoc nomine præferendus videretur. ego tamen gratuita mea dilectione elegi Iacob, cui darem fertilem terram Chanaan: Esau verò non elegi, sed reieci in aspera saxa &

montana. Et sicut ad hereditatem terrę Chanaan Iacob ob nulla sua merita elegi: Ita ipsum quoque gratuita prorsus misericordia ab æterno dilexi, elegi, & prædestinaui, ut esset verus filius Dei, in quo implerentur promissiones spirituales factę patribus, reiecto & reprobato Esau.

Quid ergo dicemus? Nunquid iniquitas apud Deum? Absit. Moyses enim dicit: Miserebor cuius misereor, & misericordiam præstabo cuius miserebor.

Quid ergo dicemus? Nunquid iniquitas (est) apud Deum? qui hunc eligat, illum verò reprobet, qui tamen inter se prorsus pares sunt? Absit, ut dicamus iniustum esse Deum. Electio enim est meræ misericordię, vnde nulli est debita: si nulli debita, ergo nulla iniustitia, si è massa perditionis hunc Deus eripiat, illum verò non eripiat. Quia iniustitia ibi solum locum habet, vbi inuenitur ratio debiti. Electionem autem diuinam non ex debito cuiquam cõtingere, sed per misericordiam gratuitam, docet locus Exodi, qui sic habet: Miserebor cuius misereor) hoc est, per gratuitam meam misericordiam eum demum è miseria eripiam, vocando, iustificando, & tandem glorificando, cuius ab æterno mihi placuit pro mea gratuita misericordia misereri, (& misericordiam præstabo) hoc est, gratiam exhibebo, cui mihi pro mea libera voluntate collibitum est exhibere gratiam, id est, cui pro indebita & gratuita mea misericordia ab æterno mihi placuit facere gratiam, eligendo & prædestinando.

Igitur non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei. Dicit enim scriptura Pharaoni: Quia in hoc ipsum excitauit te, ut ostendam in te virtutem meam, & ut annuncietur nomen meum in vniuersa terra.

Igitur non est volentis neque currentis) scilicet ut eligatur, id est, ex testimonio Exodi iam adducto consequitur diuinam electionem & prædestinationem non cõtingere propter vllum meritum aut voluntatis bonę, aut bonę vitę siue conuersationis, sed ex gratuita Dei misericordia, qua vult quorundam misereri, & hæc quidem de electione Reprobationis verò exemplum habemus in Pharaone, cui ut refert scriptura, Exod. 9. dictum est à Domino: Excitauit te, ut contumacius resistes imperio meo, non tantum permittendo, sed multa tum intus tum foris operando, quæ per occasionem, maioris contumacię causa essent. Sic August. Aliter Ambrosius, qui legit: seruauit te, hoc sensu: cum ob peccata, & præsertim quia affligere soles hospites, dignissimus esses morte, ego tamen te superstitem seruauit.

Ut ostenderem) vocem Hebręam Hiero. in Exo. vertit, posui, id est, stare te feci, quomo-

do vertunt recentiores, quod idem est cum eo quod habet Amb. seruauit te. Est illa vox quæ in Plal. 1. In via peccatorum nõ st. tit, nisi quod hic alterius sit coniugationis, nimirum Hipil. quæ coniugatio apud Hebr. transitiva est. significat ergo sustinere.

In hoc ipsum) id est, ad eum finem stare te feci siue seruauit, ut ostederem in te virtutem meam, id est, ut cognoscant ex te omnes quæ potens sit Deus Israel, & ut gloria nominis mei celebretur in vniuerso orbe.

Ergo cui vult, miseretur: & quem vult, indurat. Dies itaque mihi: Quid adhuc queritur? voluntati enim eius quis resistit? O homo, tu quis es, qui respondeas Deo? Nunquid dicit figmentum ei qui se finxit, quid me fecisti sic? An non habet potestatem figulus luti, ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud verò in contumeliam?

Ergo cui vult, miseretur.) Istud inferitur ex priori testimonio Exodi, & quod sequitur (quem vult indurat) ex posteriori. Sensus est cum ad declarandam potentiam suam quosdam induret Deus & reprobet, sicut de Pharaone docet Exodus: sequitur quod pro libera sua voluntate quosdam induret: non ob vlla merita etiam præcisa. Scrupulus hic est non paruis, quomodo verum sit, quod indurationis diuinę ratio & causa sit sola Dei voluntas, & non humanum meritum: cum scripturæ, quæ habent Deum tradere quosdam in reprobum sensum, ferè non nisi ob præcedentia peccata illos in reprobum sensum traditos asseuerent. Quemadmodum & de Pharaone docet Aug. li. 83. quæst. 68. Prioribus meritis quibus in regno suo afflixit peregrinos, hoc redditum est Pharaoni, ut induraretur cor eius. Item de na. & grat. capit. 22. Ex quibus videtur quod propter mala merita, non propter solam suam voluntatem reprobet Deus quosdam. Qua ratione commoti videntur, Hieron. Ambr. Chrysost. Theoph. & Oecum. ut conclusionem hanc contendant positam esse non ex persona Pauli aliquid affirmantis, sed ex persona aduersarij adhuc obijcientis. Ad hunc scrupulum bifariam respondetur. Primò, indurare hic accipi ab Apostolo ut significet non effectum reprobationis, qui est deserere hominem, & multa operari tum foris tum intus, quibus occasione accepta fiat deterior: sed reprobationem ipsam, quam constat fieri non propter vllum meritum. Verum quia scriptura citata ex Exodo palam agere videtur de induratione, quæ est effectus reprobationis: aliter responderi potest, quod induratio Pharaonis reddita quidem est prioribus meritis, quemadmodum dixit Aug. sed quod huius indurationis propria causa non alia est quam Dei voluntas, nolētis cor Pharaonis emolliri ad veri Dei agnitionem. Quod enim è duobus æquè indignis, & ex se æquè

se æquè rebellibus, alterum Deus pro suis meritis finit fieri rebellioem & durioem, ad occasionem multorum beneficiorum. Alterius verò cor emolliat, ad occasionem eorundem, vel similibus beneficiorum, id ad solam Dei voluntatem referri potest.

Dicunt itaque mihi.) Est replicat. Obijcis denuò mihi: Si quæ vult facit, hoc est, si eligat Deus, quos vult, similiter quos vult reprobet & induret, eiusque voluntati nemo valeat resistere (quid adhuc queritur) de Pharaone? quod adhuc conqueritur de impijs apud Prophetas, quod non conuertantur ad Deum, & saluentur? Quare irascitur contra illos?

O homo tu quis es, qui) disceptare audes cum Deo? Est tacita exordioris in vocibus homo & Deus. Est præterea emphasis haud quam ociosa: nihil enim est homo collatus Deo. Nunquid dicit figmentum, &c.) Sensus est: Nunquid vas fictile dicere iure poterit figulo, quare fecisti me huius & non potius illius generis vas? quasi dicat, minimè. Vnde subdit: (An non habet potestatem figulus) qui in luto operatur, ex eadem argillæ temperatura facere aliud quidem vas ad vsum honestos, aliud verò ad inhonestos? Notandum similitudinè hanc eatenus tantum ab Apostolo adhiberi, ut per eam declaret nullam esse cuius iustam querelam aduersus Deum, si è massa generis humani quosdam reprobet, qui vasa sint in contumeliam: Non autem ut per eam significet, libera agendi ratione deuitos esse impios, sicut est lutum: quod inde patet, quod mox volens declarare causam diuinę voluntatis quosdam reprobantis, subiecit: Deum sustinuisse in multa patientia vasa irę apta in interitum. Quibus verbis palam expressit, reprobatos diuina patientia diu fuisse expectatos, ut conuerterentur, & noluisse conuerti. Sicut & in fine huius capituli testatur, rationem quare pereat Israel, hanc esse, quia noluit acceptare iustitiam per fidem. Denique ipsa hystoria sacra de Pharaone planè indicat, ita à Deo iudicatum Pharaonem, ut tamen non fuerit ei adempta libertas, & facultas arbitrij, vide cap. 7. & 8. & 9. Exodi: Dimitte populum meum. Si autem nolueris, &c.

Quid si Deus volens ostendere iram, & notam facere potentiam suam, sustinuit in multa patientia vasa irę apta in interitum, ut ostenderet diuinitas gloria sua in vasa misericordię, quæ præparauit in gloria: Quos & vocauit nos, non solum ex Iudæis, sed etiam ex gentibus, sicut in Osea dicit: Vocabo nõ plebem meam, plebem meam: & non dilectam, dilectam: & non misericordiam consequutam, misericordiam consequutam. Et erit in loco, vbi dictum est eis: Non plebs mea vos, ibi, vocabuntur filij Dei viui. Esaias autem clamat pro Israel: Si fuerit numerus filiorum Israel tanquam arena maris, reliquia salua sient.

Quid si Deus volens) declarare humani generis (iram) id est, iustitiam vindicatiuam (& notam facere potentiam suam) qua impios velint nolint sibi subijcit (in multa) lenitate tolerauit, expectans & inuitans ad penitentiam (vasa) in quæ semel effundet iram suam, in quibus agnosceretur veluti depicta sancta ipsius iustitia vindicatiua (apta) id est, aptata siue parata (in interitum.) Græcè enim est ἄριστοιμένα, id est, quæ propria sua duritia & impenitentia effecta sunt apta & digna morte.

Ostenderet diuinitas gloria sua) ut ex comparatione seuerissimi iudicij sui cõtra improbos seu reprobos, commendatiore faceret orbi exuberantem suam misericordiam erga electos, quos præparauit ad æternam gloriam accipiendam. Quæ sequuntur iam legunt quidam per parenthesis vsque ad illud locum: Quid ergo dicemus? vbi compleri dicunt periodum, quæ cœpit ab eo loco: Quod si Deus, &c. Sed quia pars hæc: Quid ergo dicemus? minus aptè respondet illi: Quod si Deus volens, &c. probabilius erit, si subaudiamus, quis eum poterit culpare, vel nihil habet homo, quod incuset, vel disceptet cum Deo.

Quos & vocauit scilicet ad gratiam Euangelij, & ad fidem. Illud (nos) additum est explicandi gratia, quos & vocauit, nempe nos. Ac rursum ne (nos) videretur ad solos Iudæos pertinere, subijcit (nõ solum ex Iudæis, sed etiam ex gentibus: sicut in Osea dicit. Vocabo, &c.) hoc est, gentes, quas hæctenus nõ agnouit pro plebe mea propter cultum idolorum, cui erant deditæ, agnoscam pro plebe mea.

Et erit in loco, vbi dictum est eis.) i. in Gallia, in Italia, & alijs regionibus, vbi hæctenus vixerunt homines alieni à vero cultu Dei, amplectentur verum cultum Dei, & erunt, & vocabuntur veri filij Dei. Esaias autem clamat pro Israel, si fuerit numerus filiorum Israel sicut arena maris, &c.) Sensus est, etiam si numerus filiorum fuerit maximus, ex illis tamen (reliquia) supple solæ (salua sient.) Hic indirectè significatur vocatio gentium, dum dicitur, quod paucissimi tantum Iudæi salutem consequentur. Quare promissiones in alijs implebuntur. Pertinet ergo prophetia ad abiectionem Iudæorum. Alij tamen accipiunt de ipsorum vocatione, quod neque Paulo, neque Esaiæ satis congruit, facit tamen pro illa expositione præpositio (pro) cuius loco apud Paulum est ὑπὲρ, quæ anceps est ad pro, & super, siue de. vnde Erasmus. Esaias autem clamat super Israel.

Verbum autem consummans, & abbrevians in æquitate, quia verbum breuiatum faciet Dominus super terram, & sicut prædixit Esaias: Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, & sicut Gomorrha similes fuissetis.

Verbum autem consummās, & abbrevians) scilicet est vel erit ipse Deus, id est, Deus consummabit sermonē sinuosæ legis, & abbreviabit in æquitate, id est, pro sua iustitia per doctrinam fidei. *Quia verbum breuiatum* hoc est verbum fidei, de quo in cap. sequenti, illud Dominus proponet vniuerso orbi, quod repudiantibus Iudæis amplectentur gentes, & sicut in superiori parte suæ prophetiæ, nempe in 1. cap. dixit Esaias: *Nisi Dominus Sabaoth, &c.*) posset videri illud semen intellexisse propheta, quod per captiuitatē non est consumptū. Paucissimi enim ex decem tribubus redierūt: Sed aliter nobis hoc explicat Apostolus. Quare in his duobus capitibus Esaiæ 10. & 1. intelligendus est propheta à litera transiisse ad rē mysticam, vel si etiam literalem sensum intenderit, in illo adhuc intelligi debet allegoria, quæ admodum captiuitas, de qua agit, typus fuit maioris captiuitatis.

Quid ergo dicemus? quid gentes, quæ nō sectantur iustitiam, apprehenderunt iustitiam, iustitiam autem, quæ ex fide est: Israel verò sectando legem iustitiæ, in legem iustitiæ non peruenit. Quare? Quia non ex fide, sed quasi ex operibus. Offenderunt enim in lapidem offensionis, sicut scriptum est. *Ecce pono in Sion lapidem offensionis, & petram scandali, & omnis, qui credit in eum, non confundetur.*

Esai. 28. d. & 8. c.

2. Pet. 2. d.

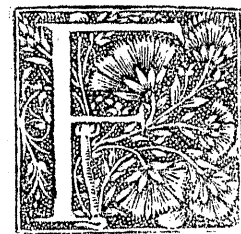
Quid ergo dicemus? Cū sic vaticinati sint prophetæ de reiectione Iudæorū, & de gētium vocatione, quid dicemus ex his vaticinijs cōsequi? hoc certè: quod gentes, quæ nō erant deditæ studio iustitiæ & virtutum, apprehenderunt, id est, affecutæ sunt iustitiam, siue peruenierunt ad iustitiam, iustitiā (inquam) quæ contingit per fidem (*Israel verò*) id est, Iudæi: (*sectando legem iustitiæ*) id est, legem ipsorum opinione iustificantem, vt sit Hebraismus, vel legem iustitiæ, id est, iustitiam legis, vt sit Hypallage, (*in legem iustitiæ*) id est, in ipsam iustitiam, sicut supra vocauit fidem, legem fidei, vel in legem iustitiæ, scilicet in rationem & formam veræ iustitiæ non peruenit.

Quare? Quia non ex fide? scilicet Israel sectatus est iustitiam, siue contendit peruenire ad iustitiam, sed ex operibus fide vacuis tanquam illa valeret ad apprehendendam iustitiam. Quod autem ipsi Iudæi nō ex fide studuerunt apprehendere iustitiam, hinc patet, quia offenderunt, id est, impegerunt in Christum tanquam in lapidem offensionis. Si quidem intuentes Christi humilitatē, noluerunt eum agnoscere vt promissum Messiam, sed ipsum reiecerunt.

Sicut scriptū est: *Ecce pono in Sion, &c.*) Testimonium hoc cōtextum est ex duobus Esaiæ locis. Initiū enim nempe: Pono in Sion lapidē, & finis, nempe: Et omnis, qui credit in eum, non confundetur, sumpta sunt ex E-

sa. 28. cap. Cæterum quod in medio intertextuit: Et lapidem offensionis & petram scandali, sumptum est ex eiusdem cap. 8. Sensus est: Ecce colloco in Ecclesia, cuius typus Sion est, tanquam angularem & fundamentalem lapidem ipsum Christum toties promissum, qui superbis & incredulis Iudæis futurus est lapis offensionis, in quem impingant: & petra scandali, ad quam ruant, confringantur, & conterantur. Verum ijs, qui venientem in propria recipiunt, futurus est author iustitiæ & salutis, hoc est, quod dicit, (*& omnis qui credit in eum*) siue Iudæus fuerit siue gentilis. Qui, inquam, credit corde perfecto, quem admodum antè dictum est, non confundetur, sed consequetur iustitiam & salutem.

CAPVT X.

Ratres, voluntas quidē cordis mei & obsecratio ad Deū fit pro illis in salutem. Testimonium enim perhibeo illis, quod amulationem quidem Dei habent, sed non secundū scientiam: ignorantes enim iustitiam Dei, & suam querentes statuere, iustitiā Dei non sunt subiecti.

Fratres, voluntas quidem cordis mei.) Quæ admodum in præcedenti capite, ita hic quoque amolitur suspicionem malevolentie siue odij erga gentem Iudaicam. Nemo, inquit, putet, quæ in cap. 9. de Iudæorum reiectione dixi, me odio illorum dixisse, amo si quidem eos intensissimè. Nam voluntas cordis mei & obsecratio ad Deum fit pro illis in salutem, hoc est, ex summo erga illos affectu, vehementer opto illorum salutem, nec solum opto, sed etiam preces fundo ad Deum, vt salutem consequantur. Pro voluntate Græcè est *εὐδοκία*, quæ vox significat pensam voluntatem, benevolentiam, ac fauorem gratuitum, quem quis gerit erga alterum. Chrysoströmus interpretatur vehemens animi desiderium.

Testimonium enim perhibeo illis, &c.) id est, zelum. Ea enim vox est in Græco, & interpretatur quidam zelum, qualis erat Pauli persequentis Christum, vt sensus sit: quod persequuntur, & reiiciunt Christum, id faciunt commoti zelo legis diuinæ, & diuini honoris, putantes Christum & Christi fidem doctrinæ à Deo per Moysen traditæ aduersari. Alij zelum intelligunt vehemens studium eorū in rebus Dei, vt in cæremonijs, &c. hoc sensu: Magno studio conātur placere Deo, & obseruare legem: sed non secundum scientiam, id est, nō secundum eam rationem, qua fieri potest, vt omnia obseruentur. Studebant Iudæi obseruare quidem omnia, sed

sed præposterè & imperitè, non quærentes sanitatem naturæ per fidem Christi. Hic sensus accommodatior est ijs, quæ hoc loco ait Paulus.

Ignorantes enim iustitiā Dei.) Hic explicat, in quo sita fuit ipsorum ignorantia, nempe, quod putarint se suis virib. sine gratia Christi posse fieri iustos. Qui error & Pelagianorū fuit. Iudæorū ergo propriam iustitiā appellat, quam ipsi suis viribus adiuti doctrina legis conabantur præstare. Cui iustitiæ opponit Dei iustitiā, id est, quam Deus in homine efficit, quæ secundum Augu. in lib. de spiritu & litera, complectitur non solum remissionem peccatorum, sed etiam opera iusta, & legis impletionem. Chrysostr. vtget verbum (querere.) Quod dicit Apostolus, (*querentes statuere*) est præ se ferentis, ostentantis, siue simulantis. Qui enim statuere querunt, nondum statuerunt. Significatur ergo secundum Chryf. isto verbo, quod nec iustitiā legis assequabantur. Illud (*non sunt subiecti*) non est tale, quale dum dicimus, aliquem subiectū esse principi. Sed sensus est: non præbent se gratiæ Dei.

Finis enim legis est Christus, ad iustitiā omni credenti. Moyses enim scripsit, quoniam iustitiā, quæ ex lege est, qui fecerit homo, viuet in ea. Quæ autem ex fide est iustitiā, sic dicit: Ne dixeris in corde tuo: Quis ascendit in calum? id est, Christum deducere. Aut, quis descendit in abyssum? hoc est, Christum à mortuis reuocare.

Exec. 20. c. Deut. 30. c.

Finis enim legis est Christus, &c.) id est, finis, ad quem omnia officia legis ducunt & vocant, Christus est, (*ad iustitiā omni credenti*). i. non est data lex, vt ex ea per vires suas iustificetur homo, sed vt per eam ducatur ad Christum, per cuius fidē iustificetur. Præter hanc aliam habet interpretationem Chryf. istā videlicet: finis. i. consummatio & perfectio legis est Christus, quia sine fide non potest impleri lex, sed fides Christi vires præstat homini, vt implere valeat legem. Vtrunque sensum admittit vocabulū Latinum, & maxime Græcū. Est enim *τελος*, vnde quod absolutum, & omnibus, quæ requiri solēt perfectum est, ipsi *τέλειον* appellant.

Moyses enim scripsit, &c.) Apostolus data opera obscuro vsus est testimonio sumpto ex lege, quū potuisset ex prophetis aperte protulisse: vt ostēderet etiā ab ipso Moysē traditum esse discrimen inter iustitiā legis & iustitiā fidei. Quod ad lectionem attinet, Græci Paulo aliter hæc legunt, hoc modo: Moyses enim scribit iustitiā, quæ ex lege est, quod qui fecerit hæc homo, viuet in eis. Quomodo etiā legit & interpretatur Amb. Item Chryf. Theo. & Oecum. & si inspicatur caput 3. epistolæ ad Galat. vbi idem testimonium citatur, videri poterit locus hic à scribis deprauatus, verbis nonnullis trans-

positis. Augu. tamen in lib. de spi. & lit. cap. 29. legit quomodo nostra iam habent exemplaria. Secundum priorem lectionem illud (scribit) idem est quod describit. Sensus enim est: Iustitiā, quæ ex lege est, in hunc modū describit Moyses, nempe: Quod qui fecerit hæc, id est, qui fecerit leges meas ac iudicia. Respicit enim ad verba Leui. cap. 18. Custodite leges meas atque iudicia, quæ faciens homo viuet in eis. Secundum nostrā lectionem sensus est: Moyses scripsit, quod homo, qui fecerit iustitiā, quæ ex lege est, id est, iustitiā legalem, viuet in ea, hoc est, non interficiet eum seueritas legis, sed perfruetur vita præsentis. Iustitiā ergo legis non remittit peccata, nec præstat vitam eternam, sed solum liberat à pœna & supplicio humano, quod interitur transgressoribus. Hic est vulgarissimus comment. quem valdè probabilem facit capite 3. epistolæ ad Galat. Constat enim ex doctrina ibi ab Apostolo tradita, per prius membrum scripturæ ex Leuitico citatæ: Qui fecerit leges meas atque iudicia, intelligendam esse iustitiā legis, non quidē simpliciter, quæ præscribitur vel docetur à lege, sed quæ præstat sine fide per vires naturæ. Palam enim pronunciat Apostolus legem nō esse ex fide, ex quo & illud tanquam necessarium consequens colligendum est alterū membrū: Viuet in eis, prorsus intelligendum esse de præmio vitæ temporalis & præsentium bonorum, non autem de præmio vitæ æternæ. Perspicuū enim est præmium vitæ æternæ non contingere propter vllum opus, aut vllam legis obseruationem, quæ non fit ex fide. Iustitiā ergo legis Moyses sic descripsit, vt significauerit eam præstare salutem corporalem & temporalem tantum. Iustitiā verò fidei sic descripsit, vt testatus sit eam præstare salutem æternam. Id enim in primis aduertendum est, in quo posita sit antithesis, quam indicat particula (autem) quæ autem ex fide est iustitiā, &c. Quidam interpretes putant Paulum alludere tantum ad verba Deuter. quasi diceret: Iustitiā fidei rectè vti potest his verbis, quibus vsus est Moyses in Deuter. licet ea non sint scripta à Moysē de iustitiā fidei. Alij multò probabilius dicunt, Apostolum non solum vsus verbis Moysi, verum etiam sensum expressisse, ad quod intelligendum diligenter inspicienda est doctrina, quam tradidit Moyses Deute. cap. 30. Docet siquidem ibi superesse spem salutis & reconciliationis cum Deo ipsis Iudæis, etiam postquam super eos venerint comminationis maledictionis, modò ducti pœnitentiæ cordis in tota anima reuertantur ad Deum. Manifestum autem est eam cordis ad Deum conuersionem, nulla ratione constare posse sine fide misericordiæ Dei, per quā paratus

Deut. 30.

paratus sit pœnitentem peccatorem recipere in gratiam. Porrò fides misericordiæ Dei paratæ pœnitentibus sub statu veteris legis, implicite saltem complectebatur fidem in Christum, quam palam prædicat Euangelium: Quare aptissimè & decetissimè, quod de cōuersione cordis ad Deū scripsit Moyses, Apostolus interpretatur de fide in Christum. In verbis inquit Deut. quibus Moyses dedit mandatum filiis Israel, siue doctrinā de interna cōuersione mentis ad Deū, iustitia, quæ ex fide est sic loquitur, *Ne dixeris in corde tuo* id est, ne admittas hanc dubitationem & diffidentiam in cor tuum, vt tanquam diffusus de misericordia Dei cogites tecum. Quis nam ascendere potest in cælum? vt illinc nobis adferat verbum de promissa misericordia pœnitentibus? Id dubitanti animo voluere nihil aliud est, quàm (Christum deducere) id est, deorsum ex alto trahere, & eum rursus videre velle, hoc est, dubitatio huiusmodi, qua dubitat de misericordia Dei, implicite continet dubitationem, vtrum Christus de cælo descenderit, & naturā humanam assumpserit ad reconciliandum nos Deo. Et iterum ne dixeris:

Quis nam posset descendere ad inferos, vt illinc adferat nobis verbum cōuersionis? videlicet ex cōspectis inferis factus certior, an pœnitentibus sit locus, hoc est, Christum à mortuis reuocare, id est, ea dubitatione, an apud inferos detineantur peccatores, qui pœnitentiam egerunt, continet implicite dubitationem, vtrum Christus de uicta morte ascenderit ad Patrem. Hæc quidem vetat iustitia Dei apud Moysen, nunc audite quid ipsa exigat.

Deut. 30. c. **S**ed quid dicit scriptura? Prope est verbum in ore tuo, & in corde tuo: hoc est, verbū fidei, quod prædicamus. Quia si confitearis in ore tuo Dominum Iesum, & in corde tuo credideris, quod Deus illum suscitauit à mortuis, saluus eris.

Au. de spi. & li. c. 29. **S**ed quid dicit? scilicet iustitia fidei? Nam illud (scriptura) non est in Græcis codicibus, neque August. de spi. & li. cap. 29. legit. Erasmus in annot. putat additum ab interprete, sed omninò verisimile est ab aliquo librario adiectum esse, cum non inueniatur in omnibus Latinis.

Prope est verbum) Græcè est πρὸς, præposito articulo, sensus est: Verbum quod proposui de cordis ad Deum cōuersione, propinquum factum est tibi, vt illud corde credas, & ore confitearis, hoc est verbum fidei. Hoc verbum, de quo Moyses ait, est illud ipsum verbum fidei, quod iam prædicamus: nempe per fidem in Christum omnibus paratam esse spem iustitiæ siue veniæ, & reconciliationis cum Deo, & salutis.

Quia si confitearis in ore tuo) explicat hîc, quid apud Moysen significet os, quid que signifi-

cet cor. In voce (Dominus) emphasis est. Sensus hic est: Si non erubescas confiteri, & testari apertè sermone Iesum esse Dominum, cui data est potestas à Patre in cælo & in terra, & si verè & ex animo, ac nō ore tenus tantum credideris, quod Deus Pater eum, pro peccatis mundi mortuum à morte suscitauit, saluus eris: ea nimirum salute, ad quam obtinendam humano generi Christus mortuus est, hoc est, assequeris salutē æternam, & non tantum vitam temporalem, quam diximus præstare iustitiam legis.

Esa. 28. d. **C**orde enim creditur ad iustitiam: ore autē cōfessio fit ad salutem. Dicit enim scriptura: Omnis, qui credit in illum, non confundetur. Non enim est distinctio Iudæi & Græci. Nā idem Dominus omnium, diues in omnes, qui inuocant illum. Omnis enim quicumq; inuocauerit nomen Domini, saluus erit. *Ioel. 2. g. Act. 2. c.*

Corde enim creditur ad iustitiam. Hoc est, cordis fides valet ad accipiendam iustitiam, hoc est, medium est, quo peruenitur ad iustitiam: cōfessio oris, medium est, quo peruenitur ad salutem. Dicit enim scriptura: omnis, qui credit) ea fide, quæ etiam ore audeat confiteri Christum, non confundetur, id est, etiam si non statim accipiat promissam salutē, tamen nō frustrabitur spe sua siue expectatione. Intelligendum est, si tamen permanferit & perstiterit in illa fide.

Non enim est distinctio) vocula (enim) refertur ad notam vniuersalitatatis. Scriptura Esaiæ vniuersaliter dicit: Omnis, qui credit in eum, non confundetur, ergo non est distinctio Iudæi & Græci, quantum ad hoc negotium attinet, sed omnis, qui credit, siue antè educatus in lege Moyli fuerit, siue non. Nā idem ipse est omnium Dominus diues in omnes) Græcè participium est πλούσιος. i. diuitijs abundans siue affluens. i. copiosè effundens sua dona in omnes, qui inuocant eum. Omnis enim quisquis is fuerit, siue Iudæus, siue gentilis, qui ex vera fide inuocauerit nomen Domini, id est, Christum, implorans supplex iustitiam, deinde auxilium gratiæ, saluus erit.

Esa. 52. b. Naum. 1. d. **Q**uomodo ergo inuocabunt eum, in quē non crediderunt? Aut quomodo credens ei, quem non audierunt? Quomodo autem audient sine prædicante? Quomodo verò predicabunt, nisi mittantur? sicut scriptum est: quàm speciosi pedes euangelizantium pacem, euangelizantium bona.

Quomodo ergo inuocabunt eum, &c.) Difficile est hanc sententiam connectere cum superioribus. Chryso. intelligit, quomodo inuocabunt, scilicet Iudæi? secundum quē scopum Apostoli hoc loco est ostēdere, Iudæos non excusandos per ignorantiam. Alijs videtur, quod ordinè doceat, quo quis per Mesiā possit saluus fieri. Hi, quod dicitur (quomodo ergo inuocabunt) referunt tam ad gentiles, quàm ad Iudæos. Sed omninò verisimile est Apostolum respexisse gentes, &

tes, & per occupationē hæc inferuisse. Cum enim totus esset in conuertendis gentibus offendi poterant Iudæi, & mouere illi quæstionem. Dicit ergo Apostolus occurrens quæstioni siue obiectioni Iudæorum: Ne offendat vos ò Iudæi studium meum in prædicando gentibus. Ostendi enim iam Gentes ex voluntate Dei esse participes Euangelij, & scripturam de vtroque populo ex æquo loqui. Nōne nostrū ergo est ijs prædicare? nam quomodo alioquin Deum inuocabunt, si vobis solis simus dediti? Inuocare non potest quis, nisi credat, ad hoc vt credat, necesse est, vt quod credendum est, audiat proponi. Porrò vt audiat proponi, opus est prædicatore. Prædicatorem verò mitti oportet.

Quomodo predicabunt nisi mittantur?) scilicet, quum scripturæ significant fore, vt quidam mittantur, hoc enim subaudiendum est: nā sequitur, sicut scriptū est, &c. In verbo mittatur, quod est ἀποσταλῶσι, allusum est ad nomen Apostoli: significata autem ea vox mitti, non quomocumque, sed sicut mitti solent legati cum mandatis.

Quam speciosi pedes) id est, quàm gratus erit aduentus Apostolorum euangelizantium pacem, scilicet inter Deum & homines. Euangelizantium bona) non vulgaria, sed de quibus in Euangelio.

Esa. 53. a. Ioan. 12. f. Psal. 118. a. **S**ed non omnes obediunt Euangelio. Esaias enim dicit, Domine, quis credidit auditui nostro? Ergo fides, ex auditu: auditus autem: per verbū Christi. Sed dico: Nunquid non audierunt? Et quidem in omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terra verba eorum.

Sed non omnes obediunt) id est, credunt Euangelio. Non enim est sensus, non præstant quod Euangelio præscribit. Chryso. putat esse solutionem obiectionis Iudæorum. Argumentum Iudæorum contra Paulū erat, Mesiā peculiariter promissus est Iudæis, pauci verò Iudæorum credunt in Iesum, ergo ipse non est verus Mesiā. Respondet Paulus, vel ex hac nota licet Iesum credere Mesiā, quod venientem in sua, sui eum nō recipiant: id enim futurum prædixit Esaias, dum ait: Quis credidit auditui nostro?) quali dicat: nullus aut certè paucissimi ex Iudæis. Auditus ponitur pro sermone, qui auditur. Sensus est: Quis credidit verbis nostris, siue prædicationi vel doctrinæ nostræ? Ergo fides ex auditu est) id est, fides quantum ad explanationem credendorum, non nascitur, nisi audiatur, quidnam sit credendum. Auditus autem per verbū) Dei, id est, quidnam credendum sit, auditur per verbū Dei, quod prædicant legati illi, de quibus Esaias. Quam speciosi pedes, &c.) siue scriptū illud sit, siue non. Intelligit ergo per Dei siue Christi, omnes omnium Apostolorum conciones, siue po-

ste à relatæ sint in Biblijs, siue non. Neque enim, quod volunt Lutherani, accipi potest pro solo Euangelio scripto, quia Paulo hæc scribente nondum scriptum erat totum Euangelium. Sed dico, nunquid non audierunt?) scilicet Iudæi? & quidem in omnes plagas totius terræ exiuit sonus Apostol. & in extremas orbis partes verba eorum. Qua igitur ratione fieri potest, vt Iudæi non audierint, cum quibus prædicatores isti tantum temporis commorati sunt, ex quibus & prodierunt? Alij quod dicitur, ad gentes referunt: nunquid non audierunt? scilicet gentes? Ad hanc interpretationem inuitat planè quod sequitur: sed dico nunquid Israel, &c. vbi Israel opponi videtur præcedentibus, ergo de quibus sermo procedit, sunt gentes. Psal. ergo 116. ex quo testim. hoc citauit Apostol. secundum literam de corporibus cælestibus loquitur, quæ suam habent linguam, & suo modo loquuntur nobis, & si aduertamus, docet nos diuinitatem directricem omnium. Præter hunc tamen sensum cogimur alium agnoscere propter Paulum, sublimiorem, & allegoricum, secundum quem cæli sunt typus legatorum Mesiæ. i. Apost. Nā non est putandum, quod Paulus per accommodationem tantum vtatur verbis prophete, quod Bernardo familiare est. Hoc enim indignū esset Apo. præsertim sermō volente conuere Iudæos. De sententia hac: In omnem terram exiuit sonus eorum) vide Augu. in epist. ad Heliachim, de supremo mundi die. Chryso. vaticinium hoc prophete impletum fuisse putat tempore Pauli. Augustinus longè aliter sentit, putans nec suo quidem tempore impletum fuisse.

Deut. 31. a. Esa. 65. a. **S**ed dico, Nunquid Israel non cognouit? Primus Moyses dicit: Ego ad emulationem vos adducam, in non gentem, in gentem insipientem, in iram vos mittam. Esaias autem audet & dicit: Inuentus sum à Esai. 65. a. non querentibus me, palam apparui ijs, qui me non interrogabant. Ad Israel autem dicit: Tota die expandi manus meas ad populum nō credentem & contradicentem.

Deut. 32. **S**ed dico: nunquid Israel non cognouit?) verbum Dei, vt scire posset fide in Christum opus esse ad salutem? Primus Moyses dicit) Græcè est πρῶτος, quo ipsi sæpius abutuntur pro comparatiuo. Prior ergo Moyses dicit: Refertur enim ad Esa. quem mox citat. Sensus est: prior quidem, & ante Esaiam Moyses in cantico suo testatus est, Gentes propter fidem adoptandas, Iudæos verò propterea, quod fidem sint repudiaturi, abijciendos, sic inquit ex persona Dei. Ego ad emulationem vos adducam.) Emulatio, vocabulum medium est, in bonam partem sonat, imitationem: in malam, inuidiam. Posterior significatio conuenit huic loco. Nā pro tribus illis verbis ad emulationem adducam, Græcè

Græcè est παραχλωσ vnica vox, quæ ferè in malam partem accipitur. Quod additur (in non gentem) Græcè est in non gente, In pro per, Ego ad æmulationem vos prouocabo per gentem, quæ non est gens: sic vertit Erasmus: Non gentè dicit, pro gente contemptissima, nec vllò digna honore. Vnde exponens addit (in gentem insipientè) Græcè rursus est, in gente insipiente, id est, per gentem stultam ad iram vos commouebo, scilicet per occasionem, hoc est, quod dicit: (in iram vos mittam.) Sensus enim est: Tantis beneficijs afficiam nationem illam gentiũ, quæ habita fuit hæctenus pro gente contemptissima, vt felicitate, qua videbitis affluere gentem illam, prouocandi litis ad inuidentiam & iram.

Esaias autem audet.) Coniunctio (autem) cõnectit hanc partem cum Moyse, qui præcessit. Esaias post hunc audet, nec est simpliciter τολμᾶ, id est, audet, sed ἀποτολμᾶ, hoc est, Esaias tãquam fiducia à Moyse sumpta, qui prior illud dixit, audet cù periculo vite suæ, & dicit. Inuentus sum) id est, inueniat, hoc est, futurum est, vt gens, quæ nihil iã de me cogitat, me inueniat (palam) id est, nõ per typos & vmbas, sed expressa veritate (app. rui illis, qui me non interrogabant) id est, qui nõ querebant scire fidem & religionem meam.

Ad Israel autem dicit.) In principio capituli 65. Esaias de gëtibus loquitur, & ab ijs tráfit ad Iudæos, quem transitum significare hoc loco volens, Apostolus dicit. Israel autem, quasi dicat, dum ad Iudæos Propheta sermonem transfert, & de ijs loquitur, sic dicit: Tota die, &c. Quãquam præpositio πρὸς apud Græcos anceps sit, & verti possit aduersus vel contra Israel. Tota die) id est, toto tempore (expandi manus meas.) Est gestiõentis recipere in sinum (ad populum non credentem & contradicentem) id est, rebellem & immorigerum. Sunt verba Christi iam exhibitã. Ab initio, inquit, quo veni in carnẽ, summa beneuolentia & desiderio ad salutem inuitaui populum Iudaicum.

CAPVT XI.

Ico ergo: Nunquid Deus repulit populum suum? Absit. Nam & ego Israelita sum, ex semine Abraham de tribu Benjamin. Non repulit Deus plebem suam, quam præsciuit.

Ico ergo: Nunquid Deus repulit, &c.) Seipsum interrogat, ac sibi respõdet. Quod schematis genus, plurimum lucis & acrimonix adfert, præfertim in argumentando. Cũ de Israele sic loquantur Moyse & Esaias,

cũ illorum testimonia indicent paucitatẽ Iudæorum saluandorum, quæro num ergo Deus populum suum reiecit. Laborat Apostolus, vt auferat scandalum Iudæorum, qui ob id dubitabant, num Christus esset Messias, quòd tã pauci ex peculiari populo Dei saluarẽtur. Idem egit cap. 9. Non quòd exciderit verbum Dei, &c.

Absit) abominantis est, non repulit Deus populum suum scilicet in totum. Nam & ego Israelita sum) non prozelitus, sed ex semine Abraham, id est, posteris Abrahæ. Et ne quis putet vnum me è gente Iudæorum nõ esse reiectum à Deo, id dico generaliter: non repulit Deus à suis promissionibus partem illam plebis Iudaicæ, quam ab æterno prædestinavit. Græcè est ἀποχλωσ, γένος autem nõ semper scire significat, siue cognoscere, sed aliquoties decernere & iudicare: vnde & γένος dicitur sunt. Sed & apud Latinos legimus, populus sciuit, & scita populi, pro decretis. Rectè igitur Augustinus præsciuit, interpretatus est prædestinavit, libro de bono perf. 2. ca. 18. Nos, inquit Erasmus in annot. malimus vertere, quos antè cognouit iuxta scripturæ diuinæ proprietatem, qua Deus cognoscere dicitur, quib. fauet, quosque amplectitur. Secundum illum ergo hic est sensus: Non est consentaneum, quòd Deus populum reiecit, quem antè sic admauit, & veluti peculiarem complexus est.

AN nescitis in Elia, quid dicit scriptura, quem admodum interpellat Deũ aduersum Israel? Domine, prophetas tuos occiderunt, & altaria tua suffoderunt, & ego relictus sum solus, & querunt animam meam. Sed quid dicit illi diuinum responsum? Reliqui mihi septem millia virorum, qui nõ curauerunt genua ante Baal.

AN nescitis in Helia) id est, de Helia, vel in historia Helia, quæ est in 3. lib. Reg. c. 16. Quomodo interpellat Deum aduersum Israel? Contra totum populum, quem putabat esse impium? Quidam accipiunt hæc interpellationem abusuè, pro enunciatione mali futuri. Melius videtur accipi propriè vt sit consentientis vindictæ Dei, quam putabat esse in foribus. Quemadmodum ergo interpellat, id est, quemadmodum imprecandi affectu loquitur cum Deo, & queritur de Israele.

Domine, prophetas tuos occiderunt, &c.) Impia Iezabel, & Achab iniquo suo iussu occiderunt prophetas tuos, id est, doctores secundum Chryso. qui populum docebant, & odio cultus tui curauerat eueri altaria tua, quamuis contra legem fuerit erigere altaria, & rectè fecerit Ezechias ea subuertendo, Achab tamen & Iezabel impiè egerunt, quia odio cultus Domini id fecerunt.

Et ego relictus sum solus, &c.) Quanquã verba hæc

hæc Helia nõ sonent imprecationem, sed nudam querelam, animo tamen imprecandi ea ab ipso prolata sunt, quasi diceret, precor Domine, vt hanc gentem, quæ tam impia patrat, semel perdas.

Sed quid dicit ei diuinum responsum?) Quid diuino oraculo responsum est illi sic imprecati & conquerenti? (reliqui mihi septem millia) id est, multa, phrasi Hebræa. Baal propriè est appellatiua vox significans idem quod Idololum, vnde in libris Regum pluraliter legitur Baalim, hinc Beelphegor idolum cadaueris, & Beelzebub idolum muscarum. In certis tamen locis per antonomasiam sumitur pro certo idolo, vt hoc loco sumi videtur pro idolo Sidoniorum. Quòd habent 70. τῶ Baal, inquirat studiosus, an mendum sit, an certa ex causa ita posita: nam sæpius habent τὸ Baal. Erasmus putat affixum articulum fœmininum, quòd intelligatur imago, vnde versio eius sic habet: Qui non inflexerunt genu imagini Baal. Annotat Chryso. hæc 7. millia per gratiam seruata esse, quòd indicat verbum reliqui, non dicit, mihi relicta sunt 7. millia, vel 7. millia sese mihi reliquerunt, sed ipsi mihi reliqui, id est, per gratiam meam superesse feci adhuc innumeros, qui non agnoscunt Baal pro Deo. Idem annotauit Augu. de bono perf. Hinc discimus, quã appositè citauit hoc exemplum Apostolus.

Aug. lib. 8. de bono perseuerãtia. ca. 11.

Sic ergo in hoc tempore, reliquia secundum electionem gratia facta sunt. Si autem gratia iam non ex operibus: alioquin gratia iam non est gratia.

Sic ergo & in hoc tempore.) Quemadmodum Helia tempore cum vniuersam gentem Israeliticam occupauerat idololatria, innumeros tamen Deus cõtinuit sua gratia in cultu suo: sic & in hoc tempore secundum electionem gratiæ, id est, secundum electionem gratuitam. (Phrasis est Hebraica) reliquia saluæ facte sunt, id est, præ infinita illa multitudine, quæ reiecit fidem, pauci tantum ex populo Iudæorũ, licet pauci illi etiam innumeri sint, consequuti sunt iustitiã quæ est ex fide. Verisimile tamen est illud (saluæ) abundare, Græci non habent. Item Augu. de bono perseue. lib. 2. cap. 18. omittit, ad Simplicianum verò habet, sed explicans id adiungit textui.

Aug. lib. 1. quæsti ad Simplicianũ. qu. 12.

Si autem gratia) Gratia ablatius est, nõ nominatius quòd patet ex Græco. Sensus est. Si per prætiam siue per gratuitam Dei electionem, reliquæ sunt iustificatæ: igitur nõ ex operibus. Augu. de bon. perf. tractans hunc locum, vertit opera in merita operum qui est sensus Pauli, & hic, & etiam ibi: Ei autem qui operatur, & cæte. Alioquin si gratia est ex meritis vel dignitate operum, consequitur quòd gratia falso diceretur gratia:

indueret enim debitæ mercedis rationem. Gratia autem ex eo dicitur quòd gratuitò donatur: Sic ferè interpre. An tamen Paulus respexerit ad etymologiam gratiæ, non est ita certum: verisimile magis est, ipsum ad rem respexisse. Formale enim gratiæ, est gratuitò donatum esse, vnde si gratia nõ stri meriti esse dicatur, non retinetur natura gratiæ.

Quid ergo? Quòd querebat Israel, hoc non est id. Sequitur: electio autem consequuta est: ceteri verò excacati sunt, sicut scriptum est: Dedit illis Deus spiritum compunctionis: oculos, vt non videant: & aures, vt non audiunt vsque in hodiernum diem.

Esai. 9. d. Mat. 13. Ioan. 12. f. Act. 28. Psal. 82. e.

Quid ergo?) scilicet consequitur ex istis, hoc nempe (quòd querebat) scilicet operũ meritis. Est enim idem querere quòd capere. Et suam quarentes statuere, & capi. 9. festinando legem iustitiæ, & cæte. (Israel) id est, bona pars Israëlis. Bona pars populi Iudaici quæ meritis suorum operum querebat consequi iustitiam, non est consecuta iustitiam, Electio autem) id est, electi per enallagen speciei: vt annotat Theo. Sicut dicimus magnitudine negotiorum impeditus, id est, magnis negotijs impeditus id præstare non potui. Ceteri verò) scilicet Iudæi, qui non sunt electi (excacati sunt) propriè dicere debuissent, deserti sunt. Excacati ergo, scilicet sua malitia, vt patet ex Esaiæ verbis, qui planè culpant liberum arbitrium. Diuertit ergo Paulus ab electione, ad liberum arbitrium.

Dedit illis Deus spiritum compunctionis, & cæte.) Quòd dicit (dedit) non operationem significat, sed permissionem: Sic Chryso. Theoph. & Oecum. Augu. plus habet: Dedit inquit non immittendo malitiam, sed subtrahendo gratiam, & subministrando occasiones. Origenes verba hæc negat inueniri in scriptura, sic autem excusat, vt dicat Paulum sententiam Esaiæ, quæ est, cap. 9. explicantem, de suo addidisse. Dedit illis spiritum compunctionis. Sed omninò verisimile est, Origenem lapsum esse memoria. Nam in editione 70. apud Esaiam cap. 29. hæc leguntur. Interpretatur autem Erasim. spiritum compunctionis, spiritum zelotypia siue inuidiæ: κατανόω enim, vnde genitiuus κατανόωσις significat compungo, mordeo. Sensus ergo est: Dedit illis spiritum, qui perpetuo dolores stimulat, & cruciat, quòd videant multitudinem gëtium, cum Deo Abraham, Isaac, Iacob, congregari & Christi Ecclesiam crescere, suam autem synagogã diminui. Chryso. verò Theoph. & Oecu. spiritum compunctionis, hoc est, κατανόωσις interpretantur mentem in malo constantem & pertinacem, vt inde auelli nequeat. Nam κατανόωσις nihil aliud est, quàm quasi in cussu clauo ad

D d aliquid

aliquid configi, solideque compingi. Sic in Psal. 29. Vt cantet tibi gloria mea & non compungar, id est, vt non moueor vel mouebor, non immutabo, non desistam. Et istud satis conuenit cum verbo Hebræo, & interpretatione Hieronym. quæ pro spiritu compunctionis, habet spiritum soporis. Sopor eius enim res tenax est, maximè qualis exprimitur voce Hebræa quæ grauem & vehementem soporem significat. Qualem legimus Dominum misisse in Adam Genes. cap. 2. & in Abraham Genes. 15. & in populum Saul. 1. Regum capit. 26. Quibus locis est eadem vox in Hebræo quæ apud Esaiam capit. 29. De hoc spiritu soporis biberunt omnes hæretici. Illi enim habent verè spiritum compunctionis, id est, catani xeos *κατα-υδρως*, sunt enim penitus affixi doctrinæ suæ. In eo quod sequitur, *Oculos vt non videam* de animæ oculis sermo est, clausit oculos internos, vt non agnoscant CHRISTVM, & aures mentis obturauit, vt non percipiant veritatem vsque in hodiernum diem. Istud addit Paulus de suo, id est, ex quo venit docens Messias in hoc vsque tempus, quo resurrexit, & sedet ad dextram patris.

ET David dicit: *Fiat mensa eorum coram ipsis in laqueum, & in captionem & in scandalum & in retributionem illis. Obscurentur oculi eorum ne videant, & dorsum eorum semper incurua.*

ET David dicit, & c. Quod in superioribus testimonijs, id ipsum & in hoc Psalmo obseruandum est, videlicet causam reiectionis Iudæorum referri in ipsorum malam voluntatem. Orige. nomine mensæ accipit sacram scripturam. Chryf. quodlibet quod nobis præcipiendū est voluptati & cordi. Iudæis autem in maximis delictijs erat sacra scriptura. Alius in specie magis delignans hanc mensam, accipit doctrinam CHRISTI agentis in terra. Sensus est: scriptura quæ illis data est, vt ea seu mensa laxarent animum, item doctrina Christi & Apost. illaqueantur capiantur, offendantur, siue impingant ad illam fiat illa in retributionem ipsis. Significatur quod cæcitate istam patiebantur luendo pœnas peccatorum. *Et dorsum eorum semper incurua* id est, sint depressi in terra, conuersatio eorum non sit in cælo. Metaphora sumpta est ab licernijs. Hieron. isto sermone significari putat captiuitatem, quæ vsque in finem mundi duratura est. Rationem eius reddit Euthymius, qui serui sunt inquit, illud vt plurimum eos consequitur, vt onere aut alio laboris aut calamitatis genere oppressi, curuati incedant. Plenus commentarius erit si ad mala corporis, & spiritus referamus hoc sensu: Magis magisque onera illos erroribus, scandalis, & calamitatibus. An-

notat Euthymius verba illa, fiat obscurentur incurua, tametii vocem habeant imperatiui modi, hoc tamen loco futuri significationem retinere proficit, obscurentur incuruabis. De huiusmodi imprecationibus, quàm nusquam non obuia sunt in scriptura sacra exactum commentarium habes apud Tho. in 2. secundæ quæst. 25. in respõsione ad tertium, art. 6.

Dico ergo: *Nunquid sic offenderunt, vt caderent? Absit. sed illorum delictio salua gentibus, vt illos amulentur. Quod si delictum illorum diuitia sunt mundi, & diminutio eorum diuitia gentium, quanto magis plenitudo eorum.*

Dico ergo cum tam acriter loquantur prophetæ de lapsu Iudæorum, quero num adeo impegerint, siue offenderint in Christum, vt caderet supple semel, tue in totum hoc est, sine spe reparationis, incurabiliter, insanabiliter? Illud (*sic*) nõ est in Græcis. Vnde omittit Erasmus, sed eius loco substituit (*ideo*) Versio eius sic habet: non ideo impegerunt vt conciderent: Quod licet probabiliter facit, non minus tamen probabile est quod noster habet interpres. Quod verò Eras. contra interpretationem nostram adducit de vocula *lva* nihil est: Nam ex comment. Chryfost. & Theop. constat eam interdum sumi impletiuè, & poni loco *de*. Absit, sed) id est imò, quin potius: sic enim frequenter sumitur *ἀλλά* apud Græcos (*illorum delictio*) id est, per illorum lapsum (*salua est gentibus, vt illos amulentur.*) Sensus est: adeo non sunt desperandi Iudæi propter lapsum, vt gentes vocandæ quidem ad fidem, eò tamen citius ad fidem vocatæ sint, vt Iudæi inspecta insigni sanctimonia & dotibus gentium extimulètur inuidia, zelotypia, & ex contètionè aduersus gentes accedant ad fidem, qui per prædicationem Apostolorum ad fidem accedere noluerunt. Si Iudæi recepissent verbum Dei, non tam citò Apostoli diuertissent ad gentes, vt patet ex cap. 13. & vltimo cap. Actorum: nunc quia fidem receperunt Iudæi, visum est Deo vti conuersione gentium ad salutem Iudæorum.

Quod si delictum illorum, & c.) id est, Si lapsus Iudæorum per occasionem cecidit in diuitias reliqui mundi (*& diminutio eorum*) id est, quod tam pauci ex ipsis conuersi sunt ad fidem in diuitias gentium, id est, quod tam citò & maturè ditatæ sint gentes, (*quanto magis plenitudo eorum*) ditabit mundum & gentes, id est, quanto magis prouocabuntur gentes ad fidem, si videant quam plurimos ex Iudæis conuerti: Non dicit Apostolus, quanto magis conuersio ipsorum, aut immutatio ipsorum, sed quanto magis plenitudo eorum, hoc est secundum Chryfost. quando vnuerfi ad fidem accessuri sunt.

Vobis enim dico gentibus: *Quam diu quidem ego sum gentium Apostolus, ministerium meum honorificabo, si quomodo ad amulandum prouocem carnem meam, & saluos faciam aliquos ex illis. Si enim amissio eorum reconciliatio est mundi, quæ assumptio, nisi vita ex mortuis?*

Vobis enim dico gentibus quam diu, & c.) id est, Vadinitar, vt gnauiter obeam mihi cõmissam prouinciam, vt exornem & illustrem eam, id est, vt per copiosum fructum celebrem reddam, (*si quo modo ad amulationem prouocem*) id est, vt saltem per vberem seu copiosum apud gentes fructum prouocem & exstimulem (*carnem meam*) Iudæos cognatos mihi secundum carnem, ad inuidiam aduersus gentes, quod videant illas adiungi per fidem Deo Abraham, & quod ipsis promissum erat ad gentes transferri, vt per huiusmodi amulationem siue inuidiam, si nõ maiorem partem, saltem aliquos ex eis adducam ad fidem & salutem.

Si enim amissio eorum) Græcè est ἀποβολή, id est, abiectio siue reiectio: nam hanc opponit assumptioni (*reconciliatio est mundi*) scilicet tam matura, idq; per occasionem (*quæ assumptio, & c.*) id est, quidnam sentiendum est de adiunctione Iudæorum per fidem ad gentes: Certè sicut Iudæorum lapsus fuit gentium reconciliatio: Ita Iudæorum adiunctio ad gentes, futura est occasio resurrectionis omnium gentium.

Quod si delibatio sancta est, & massa, & si radix sancta, & rami. *Quod si aliqui ex ramis fracti sunt, tu autem cum oleaster esses, insertus es in illis, & socius radicis & pinguedinis oliuæ factus es, noli gloriari aduersus ramos. Quod si gloriaris, non tu radicem portas, sed radicem te.*

Quod si delibatio sancta est, & c.) à capite 9. vt que ad hunc locum Apostolus miscuit odiosa lætis quantum attinet ad Iudæos: Odiosa quidem dixit verbis prophetarum, læta suis verbis. Quod si delibatio sancta, & massa) eandem sententiam habet quod sequitur (*& si radix sancta, & c.*) Ad intelligendum hunc locum aduertendus est locus, qui est in Numeris cap. decimo quint. Cùm veneritis in terram quam dabo vobis, & comederitis de panibus regionis illius, separabitis primitias Domino de cibis vestris. Sicut de areis primitias separabitis: ita & de pulmentis dabit primitiua Domino. Quod Hiero. hic vertit primitias & primitiua. 70. transtulerunt ἀπαρχή, qua voce hoc loco vtitur Paulus, & à nostro interprete versa est delibatio, Hebraicè est resi. id est, primitiæ. Rursus quod Hiero. vertit cibū & pulmentum, 70. transtulerunt φθάρμα quæ est altera vox qua hoc loco vtitur Paulus, quam noster interpres transtulit massam. Alibi vertit conspersionem. Dicitur autem vocabulum Græcum à miscendo, Hæbraicè est a-

rifa, quam vocem Pag. pastam vertit: Est autem massa subacta, siue farina humore temperata, nos deich dicimus. Argumētatur ergo Paulus hoc modo: Si primitiæ sanctæ sint, vt quas Deus sibi offerri voluit; Deus autem non vult offerri tibi quod immundum est: sequitur quod & reliquæ massa, ex qua primitiæ sumuntur, sit sancta: Sic si illi patriarchæ sancti sunt, qui sunt primitiæ ex tota massa Iudæorum: & tota gens sancta est. Consequentia valet, quia promissiones factæ Abraham; Isaac, & Iacob, & cæteris patriarchis qui hic primitiæ dicuntur, non tantum ad ipsos pertinent, sed etiam ad totum semen. Et (vt habet Ambrosius) delibatio & massa eiusdem sunt generis, & delibatio de massa sumitur, vnde non possunt indigni, id est, inidonei (more Græco) ad fidem dici, quorum patres iam adepti sunt fidem, quia si pars Iudæorum credidit, cur non & alia pars posse credere dicatur: Ex hoc commentario soluitur illa difficultas, quam hoc loco ferè mouent interpretes, videlicet quomodo Apostolus gentem Iudaicam excæcatam, sanctam vocet: Secundum Ambros. sanctam appellat, non præsentis sanctitate, sed potentia & habilitate. Thom. delibationem accipit Apostolos, sed vix patitur id, quod sequitur (*si radix sancta, & c.*) Nam Abraham radix erat, item Isaac & Iacob non Apostoli. Chryfost. primitias quidem vocat Abr. Isaac Iacob, sed non reddit rationem metaphoræ. Ne cui autem negotium faciat in commentarijs versio latina, aduertendum est locum hunc non rectè translatum esse à Musculo: qui Græca sic reddit: Primitias atq; radicem vocat eos, qui cum Abrahamo, Isaac, & Iacob fuerunt, & c. vertere debuerat hoc modo, primitias atque radicem vocat Abraham, Isaac & Iacob. Nam phrasi Græca ἡ περι ἀβραάμ, ipse Abraham significatur, sicut ἡ περι τὸν ἀρσιππον, Aristippus intelligitur, vide Budæum in commentarijs. Theoph. ἀπαρχή interpretatur fermentum. Eras. mauult accipere ipsum frumentum, de quo conspersio sumitur. Sed optimè consonat legi, vnde hoc Argumentum desumpsit Apollol. vt: ἀπαρχή quod ipsa, vox sonat, ipsæ primitiæ sint pastorum, quas primitias interpres noster delibationem vocat, quod primò delibentur ex reliquo, id est, parce desumantur. Id enim est delibare, vt oscula libauit natæ, apud Virgilium.

Quod si aliqui ex ramis fracti sunt.) Comprime studet Apostolus arrogantiam gentiū. Ramos vocat posteros patriarcharū & prophetarum, ipsos videlicet Iudæos. Quod si aliqui, qui naturales posteri sunt Abrahæ, excisi sunt à radice, vt illius succo. i. fide nõ alantur (*tu autem*) gentilis (*cum oleaster esses*) id est, agrellis olea, id est, quum nullum adfer-

res virtutum fructum (*infectus es*) id est, infertus (*in illis*) id est, inter ramos non defractus, & vna cum illis factus es particeps siue confors radices & pinguedinis oliuæ, id est, exuberatis gratiæ quæ illi genti in patriarchis & prophetis donata est (*noli gloriari*) id est, ne insolenter agas contra Iudæos, quod ipsi abiecerunt. Quod si omnino volueris gloriari, ad reprehensionem insolentiæ tuæ diceretur tibi, quod Iudæi sint natiui rami illius radices ex qua tibi succus suggeritur.

Dicitur ergo, *Fracti sunt rami, ut ego inferar. Bene propter incredulitatem fracti sunt, tu autem fide stas, noli altum sapere, sed time. Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat.*

Dicitur ergo tu gentilis ex verbis meis obijcis pro te aduersus Iudæos. *Effracti sunt rami* Deus permisit excidere Iudæos, (*ut ego inferar*) ut, euentum notat siue consecutionem. (*Bene*) est approbatis, quod sub persona ethnici dixerat, bene, scilicet dicis tu gentilis, sed memineris per incredulitatem ramos esse fractos: tu autem in fide adhuc persistis, & permanes in radice. *Noli altum sapere* id est, ne superbias, ne tibi placeas, ne efferris animo (*sed time*) nequando & ipse excidas à fide, & excidaris ab olea, in quam insitus es. Commentarij istud sic explicant, ut pertineat ad singulos, quod & ipse textus satis indicat, ibi. (*Dicitur ergo*) quod est singulare, & rursus (*tu autem fide stas*) sic in consequentibus & tota natio Iudæorum haud quaquam excisa est, quare non id iubet timere ne tota gentium natio excidatur, sed singulos monet, singulorum è gentibus reprimere volens arrogantiam. Locus hic notandus est contra Buce, & Calui. impie statuentes, hominè non posse excidere à fide & gratia semel accepta. Similem sententiam habet Apostolus prioris ad Cor. cap. 11. Qui stat, videat ne cadat. Et ad Galat. cap. 6. Considera te ipsum, ne & tu tenteris.

Si enim Deus naturalibus ramis id est, Iudæis pertinentibus ad radicem ipsa origine carnis (*non pepercit*) sed propter incredulitatè excidit, vide tu gentilis ne quo modo fiat, ut nec tibi parcat, vide ne per superbiam indignum te prebeas gratia Dei & excidaris.

Vide ergo bonitatem & seueritatem Dei, in eos quidem qui ceciderunt, seueritatem: in te autem bonitatem Dei si permanseris in bonitate, alioquin & tu excideris. Sed & illi, si non permanserint in incredulitate, inferentur, potens est enim Deus iterum inferere illos.

Vide ergo bonitatem *χρηστότητα* habet Paulus, id est, benignitatem quæ est quædam promptitudo animi & propèssio ad bene merendum de quoquam, Cui opponit ἀποστολήν, quam noster Interpres seueritatè vertit: ad verbum autem sonat refectionem

ea est, quoties res ad viuum exigitur.

Si permanseris in bonitate Chryso. id est, si feceris quæ digna sunt illa Dei benignitate, hoc est, si præliteris bonam vitam, & addit: non enim sola fides sufficit (*alioquin & tu*) qui modò ramus es, siue furculus insititius (*excideris*.)

Sed & illi si non permanserint in incredulitate inferentur suæ oleæ. *Potens enim est Deus iterum inferere illos.* Nam quod Iudæis bene velit Deus, id liquet tū ex antiqua electione gentis Iudaicæ, tum quod ante dictum est, non ex mera Dei voluntate, sed ob incredulitatem ipsos reiectos esse. Illud subintelligendum reliquit Apostolus, alioquin non est plena hæc probatio: gens Iudaica si ad fidem redeat, iterum inferetur à Deo, quia non deest Deo potestas hoc faciendi. Obseruandum quoque est illud (*iterum*) Indicat enim Iudæos, quos inferendos dicit, fuisse in olea, adeoque participes radices & pinguedinis oleæ fuisse, & proinde credentes. Potest igitur quispiam à fide & pinguedine semel hausta excidere.

Nam si & tu ex naturali excisus es oleastro, & contra naturam insertus es in bonam oliuam, quanto magis is, qui secundum naturam, inferentur sua oliua.

Nam si & tu ex naturali, & cat.) Sensus est: si tu extra carnalem propagationem Iudæorum, ad gentilitatem, quæ oleastro comparatur propter infæcunditatem non autè ad oleam, cuius radix sunt Abraham, Isaac, & Iacob pertinens, gratuita tamen Dei miseratione insitus es in pulchram & fecundam oleam, quantum magis verisimile est, quod Iudæi qui secundum carnem progeniti sunt ex patribus ad quos pertinent promissiones, inferentur suæ oleæ. Est argumentum à minori. Naturam vocat carnalem propagationem.

Nolo enim vos ignorare fratres mysterium hoc, ut non sitis vobis ipsis sapientes, quia cecitas ex parte contigit in Israel, donec plenitudo gentium intraret: & sic omnis Israel saluus fieret, sicut scriptum est, Veniet ex Sion, qui eripiat & auertat impietatem à Iacob.

Nolo enim vos ignorare, &c.) Pergit occurrere insolentiæ gentiliū, quos fratres vocat. Quò magis, inquit, credatis, Iudæos tanquam naturales ramos rursus inferendos (*mysterium*) id est, rem arcanam & paucis adhuc cognitam aperiam vobis, id que in hunc finem, (*ut non sitis vobis ipsis sapientes*) id est, ne insolentes sitis, animique elatioris, ne nimium vobis placeatis propter vestri insitionem, & Iudæos propter ipsorum reiectionem despiciatis. Mysterium autem hoc est, quod cecitas ex parte tantum, & ad tempus contigit in Israel, donec plenus numerus, quem Deus decreuit assumere ex gentibus

bus intret, & ad fidem cōuertatur (*Et sic*) hoc est, vbi plenitudo gētium intrauerit, (*omnis*) id est, totus Israel saluus fiet (*sicut scriptum est cap. 59. Esai. veniet ex Sion*) Adduxit Apost. hoc testimonium iuxta versionem 70. sensus est: E gente Iudaica, secundum carnem nascetur, qui sit liberator gentis illius, hoc est, qui aboleat peccata Israelitici populi, qui secundum carnem è Iacob descendit. Hæc autem abolitio impietatis populi Israelitici, cum non sit peracta in conuersione Apostolorum, & paucorum illorum qui ex Iudæis crediderunt (*non enim propter paruas illas reliquias ad fidem conuersas, dicitur impietas abolita à populo Israelitico*) consequitur prophetiam Esaiæ intelligendam esse de futura restitutione ingētis multitudinis populi Israelitici, tantæ in quâ multitudinis, ut propter eam possit dici totus populus Israeliticus esse restitutus, siue à toto populo impietas esse ablata.

Et hoc illis à me testamentum, cum abstulero peccata eorum. Secundum Euangelium quidem, inimici propter vos: secundum electionem autem, charissimi propter patres. Sine penitentia enim sunt dona & vocatio Dei.

Et hoc illis à me (*dispositum*) testamentum) tum demum implebitur (*cum abstulero peccata eorum*.) Chryso. dicit illud futurum sub finem mundi. Idem habet Aug. lib. 20. de ciuitat. Dei cap. 29. Per Heliam inquit Theobitem exposita sibi lege, vltimo tempore ante iudicium Iudæos in Christum verum esse credituros, celeberrimum est in sermonibus cordibusq; fidelium.

Secundum Euangelium quidem, & ceter.) Est occupatio. Ratione quidem & consideratio, ne Euangelij, cui pertinaciter aduersantur Iudæi, exoti sunt Deo & inimici propter vos id est, vestram salutem, ut hac occasione vos gentes recipiatis fidem: Sic Aug. de prædest. san. Et Amb. in comment. Aliter Chryso. (*propter vos*) id est occasione fidei vobis prædicata: si quidem gentium fides offendiculo fuit Iudæis, ut alienarentur ab Euangelio (*Secundum electionem autem*) id est, si contideres Iudæos secundum rationem electionis, qua reiectis cæteris hominum nationibus, Deus patres eorum elegit, ut esset eorum Deus, & seminis ipsorum post eos, non sunt exoti Deo, sed electi, & proinde sentendum est de Israele, quod tanquam Deo charus adducendus sit tandem ad salutem, & non sit reiectus sine omni spe reparationis. Sunt iniqua ratione diuinæ electionis chari Deo propter patres, id est, propter promissiones factas patribus. Fuit enim patrum illorum primorum tanta commendatio apud Deum, tantaque merita, ex Dei tamen gratia, ut propter eorum merita dispenseret, ordinaret & promitteret se Deum fore

femina eorum post eos, sicuti fuerat Deus eorum.

Sine penitentia enim sunt dona Dei) quibus persecutus est Abraham, Isaac, Iacob, inter quæ dona est promissio & vocatio illa, quæ est secundum Propositum Dei, de qua dictum est abundè cap. 8. huius Epistolæ. Ambr. tamen interpretatur istud, de gratia Baptismi, quam dicit esse sine penitentia, hoc est, non requirere luctum aut planctum, aut aliud opus, sed tantum ex corde professionem. Sed coactior est illa interpretatio, nec videtur huic loco congruere. Germanus sensus iste est: Tametsi in præsentiarum sit gens Iudaica exota Deo, eò quod reijciat fidem, proter primam tamen gentis illius electionem, & patrum commendationem, perseverat adhuc Dei beneuolentia erga illum. Nam vocationis qua secundum propositum siue secundum æternam prædestinationem aliquem vocauit, item donorum quibus secundum æternam prædestinationem aliquam promissionem semel donauit, non potest Deum vnquam penitere, ita ut propter hominum malitiam eam velit rescindere. Quare nec præsens Iudæorum malitia impedire poterit, quo minus Deus præstet se Deum femina Abraham sicut promissit. Vbi nos habemus (*sine penitentia*) Græci legunt ἀμεταμέλητα, id est, quorum non possit penitere eum qui dedit aut qui promissit, quali dicas impænitibilia.

Sicut enim aliquando & vos non credidistis Deo, nunc autem misericordiam consequuti estis propter incredulitatem illorum, ita & isti nunc non crediderunt in vestram misericordiam, ut & ipsi misericordiam consequantur. Concluserunt enim Deus omnia in incredulitate, ut omnium misereatur.

Sicut enim olim vos gentes non credidistis Deo, nunc autem per misericordiam Dei & nõ per vestra merita adducti estis ad fidem, propter incredulitatè illorum. Græcè est datiuus modi vel instrumèti, vnde Erasmus vertit per incredulitatem eorum, id est, occasione incredulitatis Iudæorum. Ita & isti, id est, Iudæi nunc non crediderunt in vestram misericordiam, id est, per vestri misericordiam. Est enim Græcè similis datiuus ei qui præcessit. Sensus est: occasione misericordiæ vobis præstitæ.

Ut tandem exemplo misericordiæ vobis per fidem præstitæ etiam ipsi prouocentur ad fidem, & per fidem communem vobiscum misericordiam consequantur (*Concluserunt enim Deus, & ceter.*) finit disputationem suam in August. de eam sententiam à qua incepit. Id enim 1. & gratia & 2. cap. egit, ut ostenderet omnes peccatores lib. ar. ad esse. Græcè est omnis non omnia, & sic ali. Valen. ca. quoties legit August. Sensus tamen idem est 2. 2. ita leni quod omnia vehemètius est. Sensus est: gr.

fic visum est Deo dispensare vtriusque populi salutem, Iudæorum videlicet, & gentium vt permitteret vtrumque populum suo vitio concludi siue constringi sub incredulitate, & damnatione: Concludi inquam ne vlla ratione possit ex incredulitate sua vinculis se liberare, vt ipsius misericordia gratuita locum habere agnoscat in vtroque populo, tam Iudæorum, quam Gentium. Atque ita vterque populus salutem suam Dei misericordiam diceret adscribere, non viribus nature aut legis doctrinæ.

Cap. 9. c.
Esa. 40. d.
1. Cor. 2. d.
Altitudo diuitiarum sapientie et scientie Dei: quam incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles via eius. Quis enim cognouit sensum Domini? aut quis consiliarius eius fuit? aut quis prior dedit illi, & retribuetur ei? Quoniam ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia: ipsi gloria in secula seculorum, Amen.

Altitudo diuitiarum sapientie, Aug. ca. 22. de gratia & lib. arbit. refert hanc admirationem ad superiora, ad illud potissimum: Conclufit Deus omnia, &c. & ad illud: Sicut enim vos aliquando non credidistis, &c. Sensus est: cum mecum colidero diuinæ dispensationis rationem, qua factum est vt gentes ante dæmonij seruientes subito ad gratiam Euangelij vocarentur: Iudæi verò quibus ea peculiariter promissa videbatur, ab eadem exciderent, vt sicut horum lapsus occasio est salutis gentium, sic gentium salus sit viciissim tandem occasio salutis Iudæorum. Cū inquam hæc mecum considero, quòd Deus vtrumque populum permisit concludi sub incredulitate, & cæter. præ admiratione & stupore cogor exclamare (*O altitudo*) id est, ò profundum sue profunditatem diuitiarum, & cæter. Annotat Chrysof. Paulum ad exaggerandam sapientiam Dei duabus vocibus ad Epithasim facientibus fuisse vsum, nimirum diuitiarum & altitudinis. Nam altitudo siue profundum (est enim Græcè βάθος) per se habet auxelin, & diuitiarum copiam sonat. Gemina fit amplificatio cum dicimus profundas diuitias. O igitur diuitias profundas scientiæ & sapientiæ. Sapientiam Dei intellige, qua supremo iudicio suo agendorum ordinem decernit & statuit, ordinans quid quoque tempore fieri velit, vt pote quòd hoc tempore velit relinquere gentes, Iudæos verò eligere, postea relinquere Iudæos, & gentes eligere. Deinde rursus simul participes facere vtriusque communis salutis. Scientiam verò accipe diuinam vniuersiufque rei cognitionem qua videlicet cuiusque nationis ingenia clarissimè perspicit vt possit recondita sua sapientia disponere & dispensare, quid cuique tempore & cuique nationi conueniat.

Quam incomprehensibilia sunt. Græcè est inscrutabilia, & sic subinde citat Hieron. Au-

gust. quoque capit. 22. de gratia & lib. arbit. legit inscrutabilia, cuius vocis emphasim notauit Chrysof. & post eum Theop. Non tantum, inquit Chrysof. non comprehendit, sed nec scrutari quidem possunt, tanta est profunditas iudiciorum Dei. Et inuestigabiles seu imperuestigabiles viæ eius, id est, instituta & consilia eius, siue dispensationes (vt habet Chry.) quibus videlicet modò per misericordiam liberat, modò per seueritatē reijcit: Alludit Apost. ad locum qui est apud Esaiam capite vndecimo. Et non est inuestigatio viæ eius, quemadmodum annotat Hieronymus.

Quis enim cognouit sensum Domini? Græcè est *vñ*, id est, mentem sine cogitationem. Rursus alludit ad capit. 40. Esaiæ. (*Aut quis prior dedit illi*) putant Apostolum referre locum, qui est apud Iob in principio capitis 41. Sensus est: Quis vnquam vsquam gentium reperit, qui Deo aliquid dedisset, quod non ab illo prior accepisset, vt videlicet remuneratio redderetur propter aliquid prius Deo datum? Hunc locum Lutherani adducunt contra merita operum, sed non rectè, hoc siquidem tantum docet, non posse esse aliquod meritum apud Deum, cuius initium non sit ex Deo. Certè nihil vnquam quisquam dedit Deo, quod ab illo non accepit. Nam ex ipso omnia velut ex authore & propria omnium causa, & per ipsum, id est, per eundem omnia, quæ semel esse cæperunt, perseverant, & conseruantur (*& in ipso*) perficiuntur, & consummantur (*omnia*) quia perfectio omnium & finis, in ipso erit tunc, cum Deus erit omnia in omnibus. Hoc modo ferè exponunt Græci. August. alium habet modum explicandi, facit ille præpositionem (*ex*) proprium Patri, (*per*) Filio, (*in*) Spiritui sancto. Vnde hinc colligit trinitatem personarum, & quia dicitur, ipsi gloria, non ipsis, colligi vnitatem naturæ.

CAPVT XII.

Bsecro itaque vos fratres per misericordiam Dei, vt exhibeatis corpora vestra hostiam viuentem, sanctam, Deo placentem, rationale obsequium vestrum.

Quinq; prima capita huius Epist. plenissimam habent disputationem de iustificatione, deinde tractantur obiectiones aliquot natæ ex priori disputatione vsque ad cap. 9. in quo ca. vsque ad ca. 12. occurrit Apostolus scandalo paucitatis credentium ex Iudæis, sic tamen vt multa interim explicet, quæ pertinent ad quæstionem de iustificatione. Quæ iam sequuntur, minus molesta sunt, ed quòd non contineant disputationem

tionem, vt priora, sed doctrinam de moribus. Prior enim pars episto. dogmatica, inquit Chryf. posterior ethica est: sed multò interim iucundius hæc posterior pars legitur ab ijs, qui in dogmate sunt benè versati. Quare sæpius 2. illa capita repetenda sunt. Habet quidem & in 6. cap. item 7. & 8. multa, quæ pertinent ad nouitatem vitæ, sed omnia tantum per occasionem dicit. Hic aut ex instituto agit de moribus.

Obsecro itaque, vos cum tanta, inquit, per misericordiam Dei vobis collata sint bona (*Gratuita enim Dei misericordia iustificati estis, adoptati in filios, instituti heredes vitæ æternæ*) per hanc ipsam misericordiam, qua saluati estis, de qua tam multa audistis in 2. præcedentibus cap. obsecro vos, (*vt exhibeatis corpora vestra hostiam*) id est, vt mactetis affectus vestros corporeos, siue carnis cupiditates, eisque mactatis vos ipsos totos Deo offeratis, & consecretis in victimam, hostiam & sacrificium, vt velut semel dicatos Deo, non ad alios vsus vos accommodetis. Discernens autè hostiam hanc à Iudaica, addit (*viuentem*) Iudæi brutam & mortuam pecudem immolat: vos Christianos offerre volo viuam hostiam: viuentem dicit secundum Chrysof. ne quis putet, quòd præcipiat mactari corpora. Nò enim corpus, sed vitium, quod regnat in corpore, mactandum est, vt fiat hostia sancta, ab omni contagione aliena, & beneplacens, accepta Deo.

Rationabile obsequium vestrum) per appositionem dictum est, sensus est: exhibete corpora vestra hostiam viuentem, quæ est rationalis cultus vester, rationalis cultus, cultus non corporeus, qualis fuit hætenus Iudæorum in mactatione brutarum pecudum, sed rationalis in mente litus, & spiritualis. vester emphasin habet, qui est Christianorum cultus: Interpres noster obsequium posuit pro sacrificio siue cultu. Græcè enim est *λατρεία, τὴν λογικὴν λατρείαν*: λογικὴν autem, id est, rationale modò accipitur, quomodo in 1. Petri, vbi dicitur, rationale lac, pro spirituali. Obsecratio hæc Apostoli vehementissima est, & non potest non mouere eum, qui superiorum meminit, quæ in capite ab Apostolo disputata sunt. Neque Græcè est per misericordiam Dei, sed per misericordias Dei, in plurali numero. Rationem numeri annotauit Origenes putans in eo esse emphasim immensæ Dei misericordiam, ac si dicat Apostolus: per immensam illam Dei misericordiam, de qua tam multa dixi, obsecro vos, illa saltem vos moueat, illa istud impetret à vobis.

Et nolite conformari huic seculo sed reformamini in nouitate sensus vestri, vt probetis, quæ sit voluntas Dei bona & beneplacens, & perfectæ: dico enim per gratiam, quæ data est mihi omnibus, qui

sunt inter vos, non plus sapere, quam oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem, & vnicuique sicut Deus diuisit mensuram fidei.

Et nolite conformari huic seculo) explicatio est præcedentis sententiæ. Sensus est: ne conformemini siue ne accommodetis vos ad figuram seculi huius, vt videlicet pro arbitrio cupiditatum vestrarum vitam agatis, quæ admodum faciunt, qui huic seculo dediti sunt: Sed potius per renouationem mentis (est enim Græcè *νοῦς*) quam iam per fidem in Christum accepistis, transformemini in nouos affectus (*vt probetis*) id est, vt sic reddamini apti ad intelligendum, quid à vobis iustificatis per totam vitam requirat Deus. Quid gratum sit, beneplacitum & acceptum Deo. Simile quiddam docet Apost. ad Ephe. 5. probantes, quid sit beneplacitum Deo. Nisi enim mactauerimus cupiditates carnis nostræ, non possumus esse idonei, vt in actionibus nostris intelligamus, quæ sit voluntas Dei: sed quod nostro sensui vehemèter aridet, interpretamur, id esse voluntatē Dei.

Dico enim per gratiam, quæ data est nobis) Est exponentis in specie, quod dictum erat in genere de immolando corpore, de fugiendis huius seculi cupiditatibus. Sensus est: his verbis, quibus nunc vsus sum, istud volo dicere. In primis ne quis plus sapiat, &c. Alij aliter exponunt istud (*dico*) hoc modo: Dico, id est, iubeo siue moneo, & vt monitioni sue pondus addat, per gratiam, inquit, hoc est, præcipio per auctoritatem Apostolicam, quæ mihi gratuito Dei munere est concedita. Vocat autem Apostolatium, gratiam, modestiæ causa.

Omnibus qui sunt inter vos) id est, cuique vestrum quisquis is sit, siue gentilis, siue Iudæus, siue seruus, siue dominus, &c. (*Nò plus sapere.*) Sapere hoc loco non pertinet ad eruditionem, sed ad cogitationem & opinionem, veluti cum quis effertur, & magnificè de se sentit. Non est ergo sensus: ne sitis curiosi in quæstionibus, sed ne quis nimium de se sentiat, sed vt quisque de se sentiat modeste, hoc est, quod dicit (*ad sobrietatem.*)

Et vnicuique sicut diuisit Deus, &c.) Istud (*&c.*) verisimile est redundare, & quædam Latina non habent: vnicuique construitur cum verbo diuisit. Fides per metonymiam accipitur pro donis, quæ dabantur credentibus in Baptismo: Sic Chry. Sensus est, quisque de se modeste sentiat, iuxta mensuram doni in fide sibi collati, hoc est, (iuxta Amb.) contineat se intra mensuram doni sibi commissi, nec tentet vendicare & arrogare sibi, quæ ad suam vocationem non pertinent. Quod dixit de adhibenda modestia in vsu donorum, id iam adhibita similitudine declarat.

Sicut enim in vno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habent: ita multi vnum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra habentes donationes, secundum gratiam, quae data est nobis, differentes, siue prophetiam secundum rationem fidei, siue ministerium in ministrando, siue qui docet in doctrina, qui exhortatur in exhortando, qui tribuit in simplicitate, qui praest in sollicitudine, qui miseretur in bilisitate.

Sicut enim in vno corpore, &c.) Verba facilia sunt (habentes donationes) Graecè est charismata, quae vox pertinet ad quæuis dona siue sint gratiae gratis datae, siue alia Sancti Spiritus munera. Habentes ergo dotes secundum multiformem gratiam Dei, qua nobis haec alteri illa, pro beneplacito Deo distribuit (differentes), i. diuersas. Quare cum ex Dei ordinatione sit inter fideles donorum differentia, debet fidelis quisque cum modestia uti dono sibi dato, & intra mensuram illius se continere.

Sive prophetiam, &c.) Hic in specie enumerat dona aliquot. Prophetiam nonnulli proprii nominis intelligunt. Alij accipiunt peculiari aliqua facultate interpretandi loca obscura scripturarum, potissimum ea, quae pertinent ad gratiam Christi & Euangelium. Quomodo accipitur in priori ad Cor. cap. 12. secundum rationem fidei) hic subintelligi debet verbum (dispensat) ut ibi, siue prophetiam, comma sit. Sensus est: si quis est propheta, utatur dono prophetiae secundum rationem fidei, id est, secundum conuenientiam fidei, id est, conuenienter ad fidem, Graecè enim est ἀναλογία, quam vocem Cicero vertit aliquoties conuenientiam. Si accipiamus prophetiam proprie, quomodo Chrysostomus accepit in principio cap. 12. ad Cor. intelligendus est Apostolus monere, ut qui prophetat, prophetet secundum analogiam fidei, non secundum auguria & similia. Illum enim sensum dat Chrysost. ad Corinth. dicens quosdam sibi ascripsisse nomen verorum prophetarum, & verum prophetam imitatos per auguria & huiusmodi. Si verò prophetas accipiamus, qui donum habent interpretandi scripturas, sensus est: si quis hoc modo prophetet, videat ne quid dicat contra fidem. Chrysost. tamen secundum rationem fidei refert ad prophetiam hoc sensu: si quis accepit donum prophetiae, quae licet gratia sit, non tamen simpliciter effunditur, sed secundum rationem, id est, secundum proportionem siue modum, vel mensuram fidei, is cum modestia utatur illo dono, nec erumpat in ea, quae ad ipsius donum haudquam pertinent.

Sive ministerium) Graecè est διακονία, quae vox complectitur episcopatum & sacerdotium, & alia ministeria Ecclesiae in quocumque gradu & ordine. Cui ergo contingit huius-

modi ministerium, utatur eo in ministrando cum modestia, non sibi placeat, quod Dei minister est, sed fungatur sedulo officio suo ad omnium utilitatem, sitque eo contentus.

Sive qui docet) id est, docēs vel doctor, qui facultatem habet optimè explicandi, siue dilucidè tradendi alijs, quod benè nouit, utatur is dono suo in docendo.

Qui exhortatur) id est, qui gratiam accepit populariter & utiliter exhortandi populum, quauis alioqui non multum doctus, is totus versetur in exhortando. **Qui tribuit**) commentarij istud ferè intelligunt de praefectis aëriario Christianorum, ut sensus sit: Qui constitutus est dispensator facultatum Ecclesiae, siue collectarum, quas conferunt fideles in sanctos pauperes, de quibus in priori epist. ad Cor. ca. ultimo, & in poster. cap. 8. talis distribuatur in simplicitate, id est, bona fide, sine personarum acceptione administret & dispenset sibi concedita.

Qui praest) Qui in quauis congregatione constitutus est praeses, is praest in sollicitudine. Quae haecenus expolita sunt, interpretes referunt ferè ad gratias gratis datas, quae singularim à Deo dispensantur & distribuuntur. Quae sequuntur, ad omnes pertinent.

Dilectio sine simulatione, odientes malum ad Amos 5. d. harentes bono, charitate si aternitatis inuicē Eph. 4. d. diligentes, honore inuicem praueniētes, soli- 2. Pet. 4. c. tudine non pigri, spiritu seruētes, domino seruētes. 1. Pet. 5. b. tes, spe gaudentes, in tribulatione patientes, orationi instantes, necessitatibus sanctorum communicantes, Heb. 13. a. hospitalitatem sectantes. 1. Pet. 4. c.

Dilectio sine simulatione.) Dilectionem non simpliciter exigit, sed quae sit sine simulatione, id est, sincera & minimè fucata. Et quoniam dilectio quaedam in malis etiā rebus est, qualis est lasciuorum, & eorum, qui in rapinis eiusdem sunt animi: ab illa hanc, de qua loquitur, discernens, dicit (odientes malum.) Chrysostomus notat emphasim seu potius epithasim in singulari verbis, quibus hic vsus est Paulus. Non enim dixit, abstinentes à malo, sed odio, quod malum est, prosequentes, neque simpliciter odientes, sed vehementer odientes, siue abhorrentes malum.

Est enim Graecè ἀποθυοῦντες, praepositio autem ἀπό in compositione vehementiam significat praecipue apud Paulum, ut docet Chrys. allatis exemplis. Nec simpliciter dixit adhæretes bono, sed adglutinemini bono. Graecè enim est κολληόμενοι. Ex Graeco quoque patet bonum & malum hic referri, non ad personam, sed ad rem. Bonum enim sumitur pro honestate, malum pro turpitudine seu vitio (Charitate si aternitatis &c.) Exemplaria nostra ferè habent charitatem, sed omninò verisimile est, interpretem vertisse charitatem, & à librarijs deprauatum esse in charita-

charitatem. Est autem mirabilis vis & energia in Graecis vocibus, quae interpres noster non est assecutus, sed nec plenè Eras. qui vertit: Per charitatem fraternam, ad mutum vos diligendos propensi pro charitate fraternitatis, Graecè est vnica vox φιλαδελφία pro diligentes, Graecè est φιλόσοφοι. Porro σοφία significat affectum illum pietatis aut charitatis, quo parentes tanguntur erga liberos, ac vicissim illi erga eos, quo frater erga fratrem, cognatus erga cognatum, hinc cōposita vox φιλοσοφός, qui est propenso affectu erga parentes, cognatos, aut affines. E diuerso, qui non tanguntur huiusmodi pietatis aut charitatis affectu erga suos, ἀσοφοί vocantur. Qua voce vsus est Paul. in 1. c. huius Epist. ibi: Sine affectione. Vult ergo Pau. hoc loco, ut Christianus quisque fraterno amore Christianum quemque; tanquam fratrem diligat, ac sentiat erga illum dulces affectus, tales, in quibus affectus, quales sentiunt parentes erga liberos, ac illi vicissim erga illos, ut ex huiusmodi suauis & dulci affectu propensus sit ad benè merendum de quouis Christiano (Honore inuicem praueniētes) hac quippe ratione nascitur dilectio, & nata perdurat. Non dixit honorantes alium alius, sed honore praueniētes, quod maius est. Chrys. honore proprie accipit, Eras. pro vbiudicio, ut moneat Romanos certatim se mutuo in praestandis officijs praecurrere, sed minus probabile est, quod dicit, quia hoc habet sequens particula (sollicitudine) id est, sedulitate & studio exhibendi alijs officium (non pigri.) Ne grauatim, inquit, praestetis beneficia. (Spiritu seruētes) i. impetu quodam animi accitū ad benè merendum de proximo, vel cum seruire spiritus, & non deiecto animo, facientes vestrum officium. (Domino seruētes) non tantum precibus, sed tota vita, sic sutor, qui ad Dei honorem studet alere familiam, seruit Deo: (Orationi instantes) Graecè est προσκαρπεδύτες, quod sonat assidua instantiam. Assidua instantia perseuerantes in precibus (Necessitatibus) Hebraica phrasi pro angustia & inopia rei familiaris (Sanctorum) i. quorumlibet Christianorum. est vocabulum scholae Christianorum, sicut & nomen fratres, discipuli, & Christiani communicantes) impedito res vestras. Communicantes dixit non subuenientes secundum Chrys. quod commercium sit inter dantē & accipientem, quia cum seruire recepit, qui subuenit proximo. Communicantes ergo, impedito res vestras. Hospitalitatem sectantes) non expectantes, donec ad vos diuertant peregrini, sed vltro veniētes & ambientes eos, & intrare compellentes. Et hic notauit Chrys. emphasim verbi. Non enim dixit hospitalitatem facientes, sed sectantes.

Benedicite persequentibus vos, benedicite & nolite maledicere. Gaudete cum gaudentibus, ste-

te cum flentibus. Id ipsum inuicem sentientes. Non alta sapientes, sed humilibus consentientes.

Beneditio persequentibus vos) quaestio est, an sit praepcepti benedicere inimicis, cuius solutio petatur ex D. Thom. in 2. 2. quæst. 25. vbi optimè hanc rem explicuit. Et simul legatur Augu. in 4. locis (vnde Thomas sua petiuit) videlicet de sermone Domini in monte de mendacio ad Consentium cap. 15. Epist. ad Marcellinum & in enchiridio cap. 73. quem locum citat Tho. Benedicite) i. benè precemini (nolite maledicere) id est, malè precari siue execrari. Solēt enim vulgo qui non possunt vlcersi iniuriam, deuouere dicit eos, à quibus læsi essent.

Gaudete cum gaudentibus, &c.) Graeco more dixit interpres gaudere pro gaudente. Vsurpant enim ipsi infinitum pro imperatiuo. Opinatur Eras. quod subaudiatur (oportet.) Simili ferè tropo dicunt Latini potissimum historici, fugere pro fugiebat, in quo subauditur (capit) vel (soler.) Vult ergo Apostolus, ut bona omnia & mala aliorum communia ducant, & proinde non aliter ac proprijs afficiantur. (Id ipsum inuicem sentientes) sensus est eodem animo sitis alius erga alium, ut idē quisque de alio, quod de seipso sentiat, vnumquemque Christianum solo Christo metiens, non opibus, non genere, non eruditione, non honoribus, & id reb⁹ alijs. Quæ admodum (ait Chrys.) erga diuitem, ita afficiaris erga pauperem, quemadmodum te ipsum magnum estimas, ita & alium quem vis. Graeca dilucidius verti poterant hoc modo: Idem alij in alios, siue de alijs sentientes, vel eodē animo alij in alios affecti. Multa rursus Apost. de humilitate inculcando diligentiam impendit, vnde & sermonē inceperat. Verisimile enim est magnificè de se sentisse Rom. tum propter imperium orbis, tum propter urbem, & alias ob causas. Non alta sapientes, &c.) Idem participium Graecè est, quod modò vertit (sentientes. Sensus est: non arroganter de vobis ipsis sentientes (Humilibus consentientes.) Humiles hic vocat non modestos, sed humilis fortis homines veluti pauperes, ignobiles, indoctos, plebeos, sic Chrysost. Consentientes dixit interpres, pro obsecundantes & accommodantes vos: vult enim Apost. ut quisque suae oblitus magnitudinis, descendat ad affectus inferiorum, ut illis se accommodet, & cum illis libenter conuersetur.

Nolite esse prudentes apud vosmetipsos. Nullum malum pro malo reddentes, prouidentes bona, non tantum coram Deo, sed etiā corā omnibus hominibus. Si fieri potest, quod in vobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes.

Nolite esse, &c.) Sensus est: ne plus æquo per arrogantiam tribuatis vobis ipsis, ut nec aliena eruditione, nec alieno consilio putetis

CAPVT XIII.

Mnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit. Non est enim potestas nisi à Deo, quæ autem sunt à Deo, ordinata sunt.

i. Pet. 2.6. Sap. 6.4.

putetis vobis esse opus (nulli malū pro malo reddentes) nulli (Chryf.) ne gentili quidē. Ethnorum est maleficium reddere pro maleficio, siue par pari referre (providētes bona, &c.) Sensus est, quæ agitis bona sic agite, vt probentur non solum Deo, sed etiam cunctis hominibus, Iudæis & Græcis, benè verò cōsequenter quid velit, declarat Apostolus dicens (si fieri potest) salua pietate & iustitia (cum omnibus hominibus pacem habentibus) ne vos præbeat is vili causam belli siue disidij, siue Iudæo, siue Græco, hoc est, quod dicit (quantum in vobis est)

Non vosmetipsos defendētes charissimi, sed date locum iræ: scriptum est enim: *Mihi vindicta, & ego retribuam, dicit Dominus. Sed si esurierit inimicus tuus, ciba illum: si sitis, potum da illi, hoc enim faciens, carbones ignis congeres super caput eius. Noli vinci à malo, sed vince in bono malum.*

Non vosmetipsos defendentes id est, vindicantes, est enim participium eiusdem verbi, cuius est nomen, quod infra vertit, vindictam: *sed date locum iræ* id est, vindictæ, & subauditur diuinæ, hoc est, expectate, dū Deus sumat vindictam, qui se vlciscitur, nō permittit, nec cedit locum iræ diuinæ, sed præoccupat & antevertit. Alij irā per tropū accipiunt pro irato, vt sensus sit, cedit irato. Priori tamen interpretationi magis consonat, quod sequitur (*mibi vindictam*). Græcè est mihi vindicta nominandi casu, atque ita legit Hie. aduersus Rufinū in Epist. cuius initium è prælectis literis: In cantico Moyfis, vnde locus iste desumptus est, vertit Hie. mea vltio, quod dilucidius est. i. ad me pertinet vindicandi officium, & ego hoc munus vbi mihi videbitur, exequar. Sed si esurierit inimicus tuus ciba illum. Græcè est ἐσθίει, cuius verbi emphasim notauit Eras. Significat enim non simpliciter pascere, sed indulgenter pascere, veluti minutim ac frustatim cōscisso cibo, id, quod apud nonnullos sit erga eos, quibus fauetur in conuiuijs.

Hoc enim faciens carbones ignis Hebraica figura hoc dixit pro carbonibus ardētibus (*ἐσθίεις*) hoc est, accumulabis siue coaceruabis (*super caput eius*). Sensus est: Istud si feceris, totum illū inflammabis, non ira aut odio, sed amore: Vult enim Apost. beneficij obruendum inimicū, quo tandē resipiscat, & meritis lenitateq; nostra victus, ex hoste fiat amicus. Vnde concludens caput hoc (*Noli, inquit, vinci à malo*). i. à contumelia siue iniuria tibi illata: refertur enim ad rem, nō ad personam Sensus est: ne committe, vt prouocatus vel affectus iniuria, adducaris ad retaliandum malum, sed potius vince malum siue iniuriā tibi illatam (*in bono*). i. benè merēdo de illo, à quo læsus es: qui malefacta benefactis repensans efficit, vt inimicus resipiscens fiat amicus, is vincit malum bono.

Omnis anima superioribus potestatibus, &c.) Erant in Ecclesiā nascentis exordio, qui putarent propter fidem in Christum exemptos sese à subiectione magistratum ciuiliū, & prætextu religionis detrectabant principum iussa, sed & de Apostolis (vt refert Chrysof.) rumor increbuerat, quod innovatores rerum essent, & omnia ad euertendum leges communes & facerent & dicerent. Vt igitur hunc rumorem inualidū reddat, & doceat Christianos propter religionem Christianam non exemptos ab obedientia præstada potestatibus, nec Christum tollere politias, dicit (*omnis anima*) id est, quilibet homo, siue ethnicus sit, siue Christianus. Synecdoche est scripturæ familiaris (*Potestatibus sublimioribus*) ad verbum est supereminentibus siue præcellētibus, quomodo interpret nosler vertit. i. Petri 2. cap. Est enim politius non comparatiuus. Per potestates autem præeminētes intelligit homines autoritate publica præditos, siue reges sint, siue principes, siue duces, siue denique magistratus. Quisque, ait Apostolus, pareat potestatibus præcellētibus sibi præfectis. Diuus Augustinus in Epist. ad Macedo. quæ est numero quinquagesimo quarto. Item Chrysofostomus in comment. huius loci, & veteres ferè omnes interpretātur Apostolum de potestate seculari tantū: quod & ipse textus satis indicat. Verū aduertēdum est, quod quamuis Apostolus de seculari potestate hęc tantū agat, ratio tamen, qua illi parēdum vult, communis est etiam potestati Ecclesiasticæ: In potestatem ecclesiasticam in primis competit, quod dicitur, (*non est enim potestas nisi à Deo*). Quare sicut transgressores legum ciuiliū rei sunt apud Deum, ita & transgressores legum Ecclesiasticarum.

Non est enim potestas scilicet præcellens, quæ non sit à Deo authore instituyente: potestates ad rerum publicarum administrationē, ne disidia, pugnas, & confusionem pariat & vana pax siue rebellio, de qua pulchrè Chrysofost. & hoc loco, & in commentarijs super cap. vlt. Epistolæ ad Heb. interpretās illud: Obedite præpositis vestris, vbi de obedientia præstanda magistratui Ecclesiastico sermo est. Annotauit Chrysofostomus, quod nō dixit Apostolus, omnes principes ordinatos siue institutos à Deo, sed potestatem. Discernendum enim est inter hæc. Quamuis enim potestas sit à Deo, non tamen à Deo authore

authore est, quod Nero eam obtineat, aut alius quiuis tyrannus, licet nemo ad potestatem perueniat, nisi Deo saltem permitte. Quæ enim sunt scilicet potestates & huiusmodi alia, illa sunt ordinata à Deo, vt à verbo (*sum*) succedat comma, siue hypokigma. Apertius Græci habent in fœminino ordinatæ, vt intelligas ad potestates referēdum hoc modo: Quæ autē sunt potestates, ordinatæ sunt à Deo, id est, institutæ cū certo quodam ordine obseruando inter gerentes potestates, & eos, quibus illi præident. Commentarij recentium illud (*à Deo*) construunt cum verbo sunt, & multa philosophantur hoc loco, quomodo omnia Dei opera sint ordinata, sed nihil huiusmodi est in veterum commentarijs.

Itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit. Qui autem resistunt, ipsi sibi damnationem accipiunt: nam principes non sunt timori boni operis, sed mali: vis autem non timere potestatem? bonum fac, & habebis laudem ex illa. Dei enim minister est tibi in bonum. Si autem malum feceris, time: nō enim sine causa gladium portat. Dei enim minister est, vindex in iram ei, qui malum agit.

Itaque qui resistit potestati, &c.) Quisquis non obedit iussis potestatis, is resistit ordinationi & iussis Dei: Qui verò Dei ordinationi resistunt siue non obediunt, etsi apertè se non opponant illi, acquirunt sibi ipsius damnationem, scilicet æternam. Sic Augustinus, Chrysof. duplicem habent commentarium: prior est, damnationem sibi acquirunt apud magistratum. Alter est: acquirunt sibi damnationem apud iudicium Dei: qui non vulgares, inquit pœnas reposcet, sed quam maximas: qui commentarijs indicat peccatum mortale, quamuis nō tam apertè vt August. commentarius. Commentarius Ambr. habet: Vnusquisque enim suis operibus aut iustificabitur aut condemnabitur, qui valdè apertè significat peccatum mortale. Illa, quæ sunt in textu Pauli, vt (*Dei ordinationi resistunt*). Item (*propter conscientiam*) valdè terre-re debent: omnino enim sonans, transgressionem legum humanarum esse peccatum mortale. Nomen enim conscientia: vsurpat scriptura, vbi agit de peccato mortali, non fœdum de veniali sermo est. Vnde & Ambros. exponens illud: Rectè, inquit, dixit Apostolus, subiectos esse debere magistratibus, non tantum propter iram, id est, vltionem præsentem, sed & propter futurum iudicium, quia si hęc euaserint, illic eos pœna expectat, vbi accusante conscientia ipsa punietur: Sed & verbum (*acquirunt*) quod apud Græcos est futuri temporis facit pro futuro illo iudicio.

Nā principes, &c. Si istud (*nam*) causale est, valdè probabilis est commentarius, qui damnationem accipit eam, quæ est apud magi-

stratus, vel quæ eroganda est per magistratus: verum potius videtur esse noui argumenti initium sicut frequenter apud Latinos. Sensus est: præterea est alia ratio, cur nō debetis detrectare iussa principum, vel cur vobis Christianis nō debet esse graue obedire magistratui Rom. nam is non est constitutus, vt terreat bonos, sed malos, quales vos non estis. ad verbum in Græco est: nam principes non sunt terror siue timor bonorum operū, id est, non sunt formidandi benè agentibus, sed malè agentibus.

Vis autem non timere potestatem id est, mala, quæ principes cominantur (*bonum fac*) id est, benè viue, quod si feceris, non solum libereris à metu, quem præ se fert princeps siue potestas secularis: verum etiam laudem & præmia referes ab illa: ob hoc enim constitutæ sunt potestates, vt supplicij malos cohibeant, & præmijs bonos honorent, atque id est, quod sequitur (*Dei enim minister est tibi in bonum*) id est, magnas adfert tibi utilitates, tantum abest ait Chry. vt à bono remoretur te potestas, sed etiam faciliorem facit te ad virtutem.

Si autem malum feceris Si fur sis aut homicida (*time, non enim sine causa gladium portat*) id est, non vsurpat sibi gladium, quasi eo legitime vti non possit, sed à Deo habet potestatem, pœnis corporalibus, etiam mortis, puniēdi malefacta, vnde sequitur (*Dei enim minister est vindex*) id est, vltor ad iram. *Ei, qui malum agit* vel pacem publicam turbās, vel honestatem vitæ communis lædens.

Ideo, nec essetati subditi estote, non solum propter iram, sed etiam propter conscientiam. Ideo enim & tributa præstatis: ministri enim Dei sunt, in hoc ipsum seruientes. Reddite ergo omnibus debita: cui tributum, tributum: cui vectigal, vectigal: cui timorem, Mat. 22.6. timorem: cui honorem, honorem.

Ideo, nec essetati subditi estote.) Qui hodie ex Græco vertunt, ad hunc modum transferunt. Ideoque necessitas est, vt subditi sitis. Cū ita res sese habeat, necesse est, vt obediatis magistratui, non solum propter iram, de qua dixi in proximo argumento, sed etiam propter conscientiam. Colligit ergo in vnum duo argumenta, quibus prius est vsus. *Propter conscientiam* id est, ne polluat conscientia vestra propter inobedientiam, & rea fiat apud Deum, id est, ne sitis vobis conscij reatus violati magistratus. Est alius commentarius apud Eras. in annot. iste videlicet: Ne sitis vobis conscij, quod alios prouocaueritis vestro exemplo ad inobedientiam. Verum quia Paulus nihil legit de scandalis: relinquendus est posterior commentarius, & accipiemus conscientiam violati ordinis diuini.

Ideo enim & tributa præstatis quali mercedem operum ipsorum principum. Est argumentum

mentum à signo, quasi dicat Apostolus: hanc necessitatem obedientiae praestanda & subiectionis vos declaratis, & tanquam profiteamini, dum tributa peditis principibus vestris, & iure penditis (*ministri enim Dei sunt in hoc ipsum seruientes.*) August. libro 4. de doct. Christ. cap. 20. legit in hoc ipso perseverantes. Graece est *ὑποτασσόμενοι*, de qua voce diximus in explicatione illius: Orationi instantes. Sensus est: in hoc toti incumbunt & versantur, ut pacem & honestatem publicam tueantur, hoc est ipsorum studium & cura, ut vos tranquillè viuatis. Quare cum sua ipsorum negligentes, res communes curēt, idcirco debetis illis tributa. *Reddite ergo omnibus debita* id est, & principibus, & regibus, & duobus, deniq; vniuersis, qui publica auctoritate seu potestate praediti sunt: cui debetis tributum, reddite tributum, &c.

Exo. 20. c. **Deute. 5. b.** **Leui. 19. d.** **Mat. 2. 2. d.** **Mar. 1. 2. c.** **Gal. 5. c.** **Iacob. 2. b.**
Nemini quicquam debeatis: nisi, ut inuicem diligatis: qui enim diligit proximum, legem impleuit. *Nā, Non adulterabis, Non occides, Non furaberis, Non falsum testimonium dices, Non concupisces, & si quod est aliud mandatum, in hoc verbo insinuat: Diliges proximum tuum sicut teipsum. Dilectio proximi malum non operatur. Plenitudo ergo legis est dilectio.*

Nemini quicquam debeatis, &c.) Haec dicit Apostolus de obedientia praestanda magistratui, deq; soluendo, quod ei debetur: nunc desceat ad exercitium charitatis, quae omnibus praestanda est, quamq; (cum omnibus & principibus & alijs soluerimus) sola esse dicit, quae non desinat deberi. Soluite, inquit, cuique quod illi debetis, sic ut nemo possit vos admonere vllius debiti, excepto vno debito mutuae dilectionis. Agnoscere enim debetis, vos semper permanere illius debitores, quantumvis semel & iterum, ac saepius eam solueritis. Atq; ad istud praestandum, hoc est, ad indefessè mutuo vos diligendum, excitare debet rei vtilitas (*qui enim diligit proximum*) vera & Christiana charitate, is (*legem impleuit*) id est, vita & operibus.

Aug. li. 17. cōtra Faustum, c. 6.
 praestitit, quicquid lex praecipit. Sic August. contra Faustum. Verbum (*impleuit*) quamuis sit praeteriti temporis, tamen Hebraica consuetudine ponitur quasi absolutum à tempore, impleuit, id est, implet, & est in implendo. Difficultas hic est, quomodo diligendo proximum impleamus praeccepta primae tabulae, siue totam legem, maximè cum dicat Saluator in duobus praecceptis, scilicet dilectione Dei & proximi hanc pendere. Respondet Augustinus rectè istud ab Apostolo dictum, quia dilectio proximi in se continet dilectionem Dei tanquam causam, quia nemo vera dilectione diligit proximum, nisi qui ipsum in Deo & propter Deum diligit. Si propter Deum diligit proximum, ergo & Deum diligit. Quod autem is, qui

Aug. lib. 8. detri. c. 8.

proximum diligit, legem impleat, probò inquit Apostolus hoc modo. Nam illa (*non adulterabis, non occides, non furaberis, non falsum testimonium dices, non concupisces, & si quod est aliud mandatum*) non solum ad secundam tabulam, quae praescribit officia erga proximum, sed etiam ad primam tabulam, quae Dei cultum praescribit, pertinet, in hoc sermone instauratur: Graece est *ἀνακεφαλαιώσασθαι*, quod ad verbum sonat recapitulatur, id est, summam comprehenditur, & velut in compendio continetur. Quum post Deum ipsi nobis debeamus esse propiores, & nos magis, quam alium quemuis diligere, rectè colligunt doctores in hac sententia (*diliges proximum tuum sicut teipsum*) voculam (*sicut*) accipiendam esse similitudinariè, & non ut aequalitatem significet, ut videlicet nostri dilectio proposita intelligatur tanquam typus quidam, & forma, & exemplum dilectionis proximi.

Dilectio proximi malum non operatur) probat ratione, quod dixerat, epilogum, id est, totius legis compedium esse in charitate, quia charitas malum non operatur, intelligunt quidam in proximum. Sed probabilior commentarius est, qui absolute interpretatur: Charitas non operatur malum, scilicet vllius prorsus, id est, charitas non patitur: ut quis ipsa praeditus malè viuat. *Plenitudo ergo legis*) id est, praestatio legis, siue exhibitio plena & integra legis, est dilectio, id est, dilectio facit, ut plenè & integrè praestemus legem. Ex hoc loco discimus, quod ab aliquibus in hac vita impleatur lex. Sunt enim qui diligunt proximum. Quod verò hic calumniantur Lutherani, verum quidem esse de perfecta dilectione, quod illa sit legis impletio, sed non de tali, quam vllus mortalium praestat, quodque Paulus loquutus sit de idèa dilectionis, siue de forma, siue specie quadam dilectionis, quemadmodum Plato proposuit idèam bonae reipublicae, quam nusquam reperire est, absurdum prorsus est, quod ex ipso textu planè conuincitur. Cum enim Apost. hortetur Rom. ad mutuam dilectionem, palam est eum agere de ea dilectione, quam possunt homines praestare.

Et hoc scientes tempus, quia hora est iam nos de somno surgere: nunc enim propior est nostra salus, quam cum credidimus. Nox praecessit, dies autem appropinquauit.

Et hoc scientes tempus, quia) Pronomen (hoc) Graecis sit masculini generis, pronomen verò (hoc) neutri generis, sed refertur ad admonitionem praecedentem de charitate, quod dicitur Apost. Exercenda est nobis in usu quotidiano charitas eò magis, quod iam tempus sit. Particula igitur (& hoc) vim habet amplificandi, quemadmodum cum dicimus: scortatur & hoc in quadragesima. Dilucidius fuisset si vertisset, idque quum nouerimus tempus. Eras. ad sensum transtulit, praefertim cum sciamus tempus, quia hora est. i. tempestiuum est, nos iam excitari è somno ignauiae, torporis, & negligentiae, & nos sedulo praeparare ad diem Domini iam appropinquantem.

Nunc enim propior est nostra (postquam magna pars vitae peracta est nobis in cognitione Euangelij, propius adest nobis salus futurae gloriae, id est, futuro seculo magis iam hoc tempore appropinquamus, quam quum inciperemus credere. Quare æquū est, ut quanta possimus vigilantia, praeparemus nos ad illum diem iudicij.

Orige. Homil. 35.

Nox praecessit, dies autem appropinquauit.) Eras. mus putat interpretè vertisse (*praecessit*) & errore librariorum ex praecessit factum esse praecessit. Certè Origenis interpres legit, nox promouit, id est, praecessit siue progrelsa est, id est, nox maxima ex parte peracta est & instat dies. Appropinquauit enim dixit pro appropinquat, more Hebraico. Noctem autem intelligit vitam praesentem, quae plena est tenebris & erroribus: diem verò tempus iudicij, siue futurae gloriae. Interpretatio quam dedimus est Ambrosij, Chrysi. Theo. Aquinatis, & ferè omnium interpretum. Peculiarem huius loci commentarium habet Eras. in annot. minimè malum. Per noctem ipse accipit tempus Moyli, quo veritas erat velata, vel ipsam doctrinam Mosaicam. Diem intelligit statum gratiae, siue doctrinam ipsam Euangelicam. Eodem refert ea, quae praecedunt, (*nunc enim propior est salus nostra*) ut sensus sit: Iam nato Christo propior est salus, quam olim sub Mose, nunc enim illucescente Euangelio, palam offertur omnibus. quum olim promitteretur tantum sub vmbri & figuris, hoc est, quod dicit (*quam quum credebamus*) scilicet exhibendam.

Luc. 21. f. **Gal. 5. c.** **1. Pet. 2. c.**
Abjiciamus ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis. Sicut in die, honestè ambulamus: non in comessationibus & ebrietatibus, non in cubilibus & impudicijs, non in contentione & emulatione, sed induimini Dominum Iesum Christum, & carnis curam ne feceritis in desiderijs.

Abjiciamus ergo opera tenebrarum) id est, opera quae formidant lucem, ut sunt vitia, (et induamur arma lucis) Consequenter requirebat ut diceret opera lucis, sed maluit dicere arma, ut ostenderet virtute eum, qui illam habet, optimè munitum constitui aduersus insidias diaboli. *Tanquam in die honestè ambulamus* id est, quia dies aduenit, idcirco praestemus opera, quae non reformidant lucem, quae non puderet in medio foro ipso meridiano tempore agere.

Non in comessationibus.) Vetat studium comessandi, & frequentiam, unde plurali nu-

mero vsus est: *Non in cubilibus & impudicijs.*) Illud (&) *Epexegesis* habet: exponit enim cubilia: *Non in contentione* id est, certamine ad honores adipiscendos. (*& emulatione*) id est, inuidentia, *Sed induimini Dominum Iesum Christum.*) Verbo induendi Hebraei vtuntur ad significandam copiam. Loca obuia sunt in scripturis. Psalm. 64. Induti sunt arietes ouium, quod Hieronym. vertit, vestientur greges agnis, id est, oves erunt caecosa: Et id quod sequitur, Valles abundabunt frumento. 70. verterunt ad sensum. Nam ad verbum est, Valles vestientur frumento. Induere ergo Christum, est omnibus modis Christum repraesentare, & efficere ut ipse in moribus nostris per omnem vitam e-luceat. Vult, inquit Chrysof. nos Christo vndique circundari velut vestimento, ut in omnibus ipsius patientiam, humilitatem, modestiam referamus: Magna & admirabilis est hic adhortatio Pauli, quae in primis mouere debet sacerdotes sepe communicantes corpori & sanguini Christi, ad hoc enim accedimus mentiam Domini, ut hauriamus Spiritum Christi. *Et carnis*) id est, corporis (*curam ne feceritis in desiderijs*) id est, ad concupiscentias. Licet nobis uti bono cibo & potu, sed non ad voluptatem, non ad studium gulae, atque id est, quod prohibet hic Apostolus.

CAPVT XIII.

Infirmum autem in fide, assumite: non in disceptationibus cogitationum: alius enim credit se manducare omnia: qui autem infirmus est, solus manducat.

Infirmum autem in fide assumite, &c.) In hoc capite agit Apost. de libertate Christianorum, qua per Christum liberati sunt ab obseruatione ceremonialium & iudicialium, ac tria ferè docet: Primò nullum discrimen ciborum aut dierum in lege praescriptum, necesse esse seruare propter legem: Deinde qui de hac libertate rectè instituti sunt non debere ea abuti ad contemptum vel scandalum proximi, qui nondum de hac libertate firmam sententiam habet. Postremò infirmiores, quibus nondum erat persuasum de ista libertate, non debere iudicare alios firmiores, quos videbant negligere discrimina ciborum & dierum in lege praescripta. His animaduersis caput non habet difficultatem. Dicit ergo: *Infirmum autem in fide.*) Illud (in fide) refertur ad (infirmum) non ad sequens verbum (assumite) Sensus est: vos qui firmiores estis, suscipite eum, qui nondum firmus est in fide, id est, qui nondum satis instructus est de beneficio Christi, qui adhuc necessariam credit legis obseruationem, suscipite inquam eum, id est, vobis adiungite

ingite fouendum & ne reiiciatis eum.

Non in disceptationibus cogitationum.) Id est, ne sumatis cum eo anxias & morosas disputationes, ex quibus oriuntur mutuae dijudicationes, sed si locus sit monendi, monere benignè: si non audiat, finire eum, & tolerate cum mansuetudine: non enim periculosè errat.

Alius enim credit, &c.) Declarat duobus exemplis quid sibi velit. Qui firmiori inquit est fide (credit) id est, existimat, quæ significatio notanda est propter locum sequentem: Omne quod non ex fide. Insolens est sermo non solum Latinis sed & Græcis: *Credit se manducare* pro eo, quod est putat sibi licere manducare (omnia) id est, quælibet. Alius rursus qui est fide infirmior. Refertur enim non ad valetudinem corporis, sed ad animæ superstitutionem. *Olus manducat*) Græcis est indicatiui modi, manducat. Porro (olus) figuratè dixit pro quibuslibet, quibus vesci licet citra dubium, eò quod nihil herbarum in lege prohibitum fuit.

Luc. 4. d **I**s qui manducat, non manducantem non spernat: & qui non manducat, manducantem non iudicat. Deus enim illum assumpsit. Tu qui es, qui iudicas alienum seruum? Domino suo stat aut cadit: stabit autem, potens est enim Deus stare etruere illum.

Is qui manducat, &c.) Id est, qui quibuslibet vescitur, eò quod nouerit sublatum esse discrimen ciborum in lege præscriptum, nõ contemnat infirmior, qui credens legem adhuc ligare fideles, non audet vesci quibuslibet. Et qui non manducat sensu iam dicto, id est, qui non audet vesci quibuslibet cibis, ex eo quod putat legem adhuc obligare Christianos ad discrimen ciborum in lege præscriptum (*manducantem non iudicat*) id est, non damnet eum, quem videt vesci quibuslibet sine delectu, quasi transgressorem aut stercidiosum gulæ, *Deus enim illum assumpsit*) scilicet ad gratiam Euangelij, quæ legis obseruationem non requirit. Illum asciuit. Videtur autem respicere Apost. ad charismata, quibus tum pollebant Christiani, ac si dicat, manducantem quælibet Deus assumpsit, quod indè licet colligere, quod linguis loquatur & alijs gratijs polleat.

Tu quis es, qui iudicas alienum seruum?) Ex commissura huius partis cum superiori videtur Paulus obiurgare scrupulosum ad quæ pertinent priora. Chrysolto. motus ijs, quæ sequuntur, scilicet Domino suo stat aut cadit, putat Paulum conuertere sermonè ad eum qui est liberæ conscientia.

Domino suo stat aut cadit) id est, peccat, aut benè facit, *Stabit autem*) Erasmus rectè vertit, imò stabit, ut sit corrigètis. *potens enim est Deus statuere*) hoc est, stabilire & firmiorem reddere (illum) scilicet qui nondum firmus est fide. Si sit obiurgatio scrupulosi: Sensus est:

Deus potest efficere, ut is, qui vescitur quibuslibet sine delectu, libertate sua non abutatur ad luxum.

Am alius iudicat diem inter diem, alius autem iudicat omnem diem. Vnusquisque in suo sensu abundet. Qui sapit diem Domino sapit. Et qui manducat, Domino manducat: gratias enim agit Deo. Et qui non manducat, Domino non manducat, et gratias agit Deo.

Am alius iudicat, &c.) Quemadmodum inquit in cibis, ita & in diebus distinguendis res sese habet. Nam hic quidem nempe infirmior fide, adhuc Iudaico more discernit inter dies: hos quidem festos & solennes ducens, illos verò habens profanos. Alius verò de omni die perinde iudicat, & omnes pares habet, eò quod nouerit sublatum esse discrimen, quod lex constituit. Vbiq; hic meminisse oportet, Apostolum non agere de ieiunijs, aut festis præscriptis consuetudine populi Christiani, aut lege vel traditione maiorum: sed de Iudaicis obseruationibus, de quibus & Philip. Melanthon, & Bucerus ista dicta esse accipiunt. Vnde ex isto loco non impugnant ieiunia Ecclesiastica, & dies festos: sed solum imperiti faciunt id, ut nautæ, & vulgus indoctum.

Vnusquisque in suo sensu abundet) in hac quidè re & causa, in ista materia, puta in obseruatione & neglectu dierum, in vsu & non vsu ciborum, neutri alteros iudicent, sed utriq; permittantur suo sensui, id est, fruantur iudicio mentis suæ, & iuxta illud permittantur agere. Non suadet hic Apostolus infirmos in suo errore permanere, sed tantum vult infirmitatem eorum à perfectioribus tolerari, donec ad meliora proficiant. Est hic quaestio, cur tam mansuetè agat cum istis Iudaizantibus, cum tam vehemens sit contra Galatas, quibus dicit: Si circumcidamini, Christus nihil vobis proderit. Rursus: Dies obseruatis, & menses, & tempora, & annos, timeo vobis, &c. Respondendum est in alio errore fuisse Galatas, in alio verò illos. Siquidem Galatæ existimabāt se iustos effici apud Deū per obseruationem legis Mosaicæ, atque ita quod præcipuum est in beneficio Christi, transcribent legi: Romani verò non ita, sed per fidem se iustos agnoscebāt, ut patuit. Vtèrius autem putabant legem Moyti, sicut in moralibus, ita in caeremonialibus retinendam & obseruandam fidelibus. Præterea Galatis res hæc satis declarata erat, & prædicata, & inculcata: Rom. nõ item. Quare illi inexcusabiles erant.

Qui sapit diem) id est, qui decernit inter diem, putans legem nondum sublatam. *Domino sapit*) id est, iudicat se facere gratū Deo, dum sua opinioe id facit, quod in lege Deus præscribit. Alij particulam hanc ad vtrumq; referunt, ad distinguentem, & non distinguentem,

guetem, ut sensus sit: Qui vel de quouis die idem sentit, vel de alio atq; alio die aliter atque aliter sentit, vterq; ad Domini honorè agit. Pro horum sententia facit quod huic parti nulla sit reddita contraria, cum edentis sit oppositus non edens. *Et qui manducat*) id est, qui vescitur quibuslibet sine delectu. *Domino manducat*) id est, ad Domini glorificationem id facit. *Gratias enim agit Deo*) partim ob id, quod in vsu hominum sua largitate condiderit quemlibet cibum, partim, quod intelligit per Christum sublatum esse discrimen ciborum in lege præscriptum. Sententia hæc Apost. referenda est ad id temporis, quo scriptis Apost. quo videlicet apud plebsque adhuc obtinebat opinio legem seruandam esse cum Euangelio, & quo nulla adhuc à cibis abstinencia per Ecclesiam erat præscripta, nec vllæ ieiuniorum leges conditæ. Id sanè temporis, qui præditus erat recta scientia de abrogata lege per Christum vesceretur quibuslibet sine delectu, & ad Domini gloriam faciebat: verum vbi præscripta est ab Ecclesia certa ciborum abstinencia, & ieiuniorum dies constituti, sine legitima causa eas leges violans, & vescens pro sua libidine quibuslibet, utpote qui palam affirmat omnia munda mundis, & non inquinare homines quod intrat in os, haud quaquam censendus est Domino manducare, sed nec superiori illa sententia: Qui non manducat, manducantem non iudicat, rectè sese defendere potest, ne ab alijs iudicetur. Nam & causa in qua ipse versatur iam ab Ecclesia præscripta est, & animus ipsius iam propria confessione patefactus, qui quamdiu se nõ prodit in vsu rerum per se indifferentium, de quibus loquitur Paulus, neminem iudicare possumus, propterea quod (ut inquit Aug.) in huiusmodi rerum indifferentium vsu nõ contingat peccare, nisi mala cõscientia, quæ soli Deo est cognita.

Et qui non manducat) id est, qui abstinet à nulla carne & cæteris in lege prohibitis, vultens tantum concessis in lege (*Domino non manducat, & gratias agit Deo*) partim quod tametsi quosdam cibos opinetur Deum negasse homini, tam multiplices tamen & varios reliquerit quibus affluenter pascat corpus humanum: partim quod diuinæ gratiæ auxilio sentit se posse temperare ab ijs, quæ sunt verita.

Nemo enim nostrum sibi viuiv. & nemo sibi moritur: siue enim viuimus, Domino viuimus: siue morimur, Domino morimur: siue ergo viuimus, siue morimur, Domini sumus. In hoc enim Christus mortuus est & resurrexit, ut & viuorum & mortuorum dominetur.

Nemo enim nostrum) id est, Christianorum (sibi viuiv. &c.) Verba facilia sunt. Probat Aposto. speciem ex genere: homo verè

Christianus omnes omnino vitæ suæ actiones, imò & mortem ipsam refert ad Domini gloriam, & nusquam se quarit: quare nec in rebus indifferentibus se ipeccat, sed Dominum suum illius honorem & gloriam, qui ipsum acquisiuit sanguine suo.

TV autem quid iudicas fratrem tuum? aut tu quare spernis fratrem tuum? Omnes enim stabimus ante tribunal Christi, scriptum est enim: Vivo ego dicit Dominus, quoniam mihi slectetur omne genu, & omnis lingua confitebitur Deo.

TV autem, &c.) dirigit sermonem ad infirmum. Tu autem o infirmè quid iudicas fratrem tuum quem vides vesci quibuslibet & negligere discrimina dierum in lege præscripta? quid inquam iudicas eum tanquam intemperantem, & transgressorem legis, cū Christus eius Dominus sit, non tu, cumque Christus eius futurus sit iudex? Aut etiam tu o firmior cur aspernaris & vili pendis fratrem tuum, quem vides nondum negligere posse discrimina ciborum & dierum? quid inquam eum tanquam superstitiosum superbè abijcis?

Omnes enim stabimus) Ad verbum est sistemur, siue iudicandi sumus ad tribunal Christi, ut ab illo tanquam à communi omnium iudice omnes iudicemur. Per tribunal iudicariam potestatem significat. Quaestio hic est, quomodo omnes stabimus ante tribunal Christi, quum Matth. 19. dicatur Apostolis: Sedebitis super sedes duodecim, iudicantes, &c. Dicendum quod omnes stabimus, supple vt omnes adiudicemur vel præmio vitæ æternæ, vel supplicio mortis, nõ autem vt omnes discutiamur & examinemur. Sedebunt enim quidam cum Christo iudicaturi, ut habet locus ille Matthæi. *Scriptum est enim*) Esaiæ 45. Rem hanc tam sollicitè probat Apostolus, non quod sit dubia, sed vt nos intenti in iudicium illud, cui omnes sistemur iudicandi, hic interim abstinemus à priuatis iudicijs, præsertim in rebus indifferentibus, quæ per se & bono & malo animo fieri possunt.

Vivo ego dicit Dominus) id est, per me ipsum qui sum vita, & fons vitæ, iuro, quod nõ solum natio Iudaica: sed omnes omnino mundi nationes prosternent se mihi. Prophetia hæc impleri cepit in primo Christi aduentu, & consummabitur in secundo aduentu tempore iudicij, quando & hostes ipsius vi coacti tanquam scabellum subijcientur pedibus ipsius. *Et omnis lingua*) id est, omnis creatura rationalis (*confitebitur Deo*) hoc est, externi signi professionè testabitur me Christū esse Deum.

Itaque vnusquisque nostrum pro se rationem reddet Deo. Non ergo amplius viuiv. iudicemus sed hoc iudicate magis, ne ponatis offendiculum fratri vel scandalum.

Itaque vnusquisque nostrum rationem reddet in Ieo iudicio de ijs, quæ ipse gessit, non autem de ijs, quæ alij gesserunt. Quare in hoc quisque sollicitè inuigilare debet, vt ipse rectè agat, & aliorum vitam Deo dijudicandam relinquat. Quod hic dicit Apostolus, vnusquisque pro se rationem reddet, quasi dicat non pro alio, non repugnat ei, quod ad Hebræos de præpositis scribit, quod rationem ipsi reddituri sint pro animabus subditorum, quia prælati non reddent pro subditis rationem, nisi quatenus ex negligentia officij ipsorum subditi pereunt, patet hoc ex cap. 3. Ezech. Cum ergo conserui sumus eiusdem Domini Christi, atq; illi quisque pro se rationem redditurus sit, non autem pro alio, *Non amplius inuicem iudicemus:* neque infirmum firmum: neque firmum infirmum iudicet (*sed hoc iudicate magis*) figuratè repetit idem verbum scilicet iudicate, sed in alio sensu. Iudicate, id est, curate, decernite hoc, & statuite apud vos, ne ponatis, &c. Dirigit sermonem ad firmiores. Sensus est: curate ne vestra libertate qua vescimini quibuslibet, præstetis fratribus infirmioribus offendiculum, vel scandalum: ne licentia vestra offensi deterreantur à religione Christi, quam semel sunt amplexi, credentes eam irreligiosam vtpote diuinæ legi per Moysen datæ contrariam, hoc est, quod dicit offendiculum: Neque exemplo facti vestri prouocati vescantur contra conscientiam quibuslibet, hoc est, quod dicit scandalum, si tamen inter hæc duo distinxit Apost. Chrysof. partem istam ad vtrumque refert, ad firmum videlicet & infirmum: neuter vestrum in his legalibus seruandis vel non seruandis præbeat alteri offendiculum vel scandalum.

Scio & confido in Domino Iesu, quia nihil commune per ipsum, nisi ei, qui existim. et quid commune esse, illi commune est. Si enim propter cibum frater tuus contristatur, iam non secundum charitatem ambulamus. Noli cibo tuo illum perdere pro quo Christus mortuus est.

2. Cor. 8. d.

Scio & confido, &c.) Pro confido Græcè est, *πίστεω μοι*, quam vocem hoc loco Chryf. interpretatur per *ἀληθοσφορέω*, id est, plenissimè persuasus sum, & dicit Apostolum duabus his vocibus vsurum ad maiorem rei asseruentionem. Præpositionem (in) loco (per) positam dicit, hoc sensu: scio & plenissimè doctus sum per Dominum Iesum, siue à Domino Iesu, id est, cælesti oraculo edoctus sum. Secundum huius commentarium infirmi illi (vt videtur) cessare debuissent accepto oraculo diuino de abiicienda illa scrupulositate sua. Interpretes noster vocabulum *πίστεω μοι* accepit, non vt plenam certitudinem significet, sed confidētiam, in qua significatio ne etiam accipit Ambr. atq; hæc significatio magis congruere videtur presenti loco, quā

altera illa. Nam licet Paulus de his omnibus diuinitus edoctus fuerit, id tamen non videtur hic agere apud nouitios Romanos. Sensus igitur est: scio vel potius confido (vt sit mitigantis) in Domino Iesu id est, fretus bonitate diuina. De verbo *πίστεω μοι*, vide octauū caput in enarratione illius loci: Certus sum enim quia neque mors, &c.

Quia nihil commune id est, nullum cibi genus commune est. Iudæi cibos communes vocant, quibus passim gentiles omnes vtuntur, quæ quoniam multis cibis impuris vtuntur secundum legem, hinc (commune) significat immundum vel vetitum. De hac voce vide Hieron. in comment. super ca. 13. Matth. enarrantem illud. Nihil quod intrat in os, & cæt. De cibis antiqua est quæstio, an aliqui ex se mali sint, tanquam orti à malo principio? quæ hæresis est Manichæorum. Alia quæstio est, an aliqui cibi sint immundi, nõ quidem ex se siue natura sua sed propter typum rerum immundarum, & sic vetiti in typica lege Moysi: de hac in præsentiarum sermo est. De altera igitur in priori Epist. ad Timoth. capit. 4. qui locus cum isto cõferendus est, vt appareat diuersitas. Nihil ergo cõmune, scilicet propter significationem, quomodo quædam erant communia siue immunda, durante lege Moysi. Quod sequitur (*per ipsum*) exponit Ambro. id est, beneficio Christi, qui immunditiam omnem, quæ erat significationis causa instituta in lege, sustulit, liberans credentes à seruitute legis Moisaicæ. Theoph. Chryso. & Orige. legunt nihil commune per se ipsum, id est, per se, hoc est, natura sua. Sed prior lectio melior est, quia disputatio hic est de immunditia legali, non autem de ea, quæ sit ex natura rei, tamen per legem nullum cibi genus iam sit immundum, id quæ beneficio Christi, tamen fieri potest propter errorem conscientia, quo quis falso existimat quosdam cibos adhuc vetitos lege, vt sit illi cibus immundus contaminaturus edentis conscientiam, & si reuera non sit immundus. Ex hoc loco discimus conscientiam erroneam obligare, non quidem ad faciendum secundum eam, sed ad non agendum contra eam.

Si enim propter cibum, &c.) Græcè est si verò. Arguit firmum, si tu firme magis habes rationem cibi cuiuslibet, quā fratres, id est, si aduertens fratrem ex vsu cibi huius aut illius quem putat lege vetitum, adhuc in animi tristitiam, molestiam, seu inquietudinem conijciendum, non abstinens tamen à cibo illo, consequitur quod non ambules secundum charitatem, sed lædas charitatē. *Noli cibo tuo* qui reuera res indifferens est (*illum perdere*) quem tanti fecit Christus, vt pro illius salute mortem obierit.

Non

Non ergo blasphemetur bonum nostrum. Non est enim regnum Dei esca & potus, sed iustitia & pax, & gaudium in Spiritu sancto: qui enim in hoc seruit Christo, placet Deo, & probatus est hominibus.

Non ergo blasphemetur) scilicet ab his, qui foris sunt, id est à gentilibus (*bonum nostrum*) id est, religio nostra, & pietas Christiana, dum vident alios contemnere alios propter cibos. Nec est quod dicas mihi, te ad vsurpandam promiscuè libertatem istam per Christum donatam vtgeri necessitate & ratione regni Dei.

Non est enim regnum Dei esca & potus.) Interpretes variè exponunt hic regnū Dei. Optimus commentarius est, vt sit substantia, & præcipua ratio religionis Christianæ, vt sit ferè idè quod bonū nostrū. *Esca ergo & potus* id est, vsus ciborum & potus (*non est regnum Dei*) id est, nõ est potior pars nostræ religionis seu pietatis. Res hæc cum sint indifferentes in ijs non est positum principale religionis nostræ, sed positum est in exercitio siue obseruatione iustitiæ, (qua & Deo debita præstatur obedientia, & tribuitur proximis quibus ipsi debetur) & in obseruatione pacis siue in pacifico cum proximis conuictu. Moneri hic debent turbatores familiarum, quibus cura non est, an lites surgant an non. Sed consistit regnum Dei in lætitia quam parit pax, siue pacificus ille conuictus. Horum autem bonorum, scilicet iustitiæ, pacis, & gaudij, quia author est Spiritus sanctus, idcirco Apostolus hoc significare volens, addit (*in Spiritu sancto*) (in) Hebræorum more pro (per) posuit. *Qui enim in hoc*) id est, in Spiritu sancto, hoc est, qui non de cibis contendit, sed ea potissimum sectatur, quæ pertinent ad iustitiam, ad pacem, & cæter. quæ res sunt spirituales, quæque homini à Spiritu sancto contingunt, qui inquam hæc sectatur, & per ea siue illorum studium seruit Christo, is placet Deo, & hominibus. Ponit Apostolus hoc loco differentiam inter res indifferentes, quales sunt esca & potus, & res quæ per se sunt ad salutem necessariae, quales sunt iustitia & pax: quod obseruatio eorum quæ pertinent ad iustitiam, sic requiratur ad regnum Dei (id est, ad hoc vt Deus regnet in nobis credentibus) vt non sit licitum vnquam illa præterire: vt potè in quibus regnum ipsum sit secundum naturam suam positum. Obseruatio autem indifferentium possit frequenter prætermitti, vtpote in qua non est positum per se & substantiam suam regnum Dei. Agit enim Apostol. aduersus perfectiores, qui libertate à Christo donata abutebantur.

Ostendens ea tantum esse vtgerenda & nunquam prætermittenda, in quibus per se positum est regnum Dei, ea verò esse illa, quæ

per se continent iustitiā. Cæterum res quædam medias, qualis est libertas vescendi quibuslibet cibis, non ita vtgerendas, sed debere gubernari ex consilio & ratione charitatis. Quare hæc Pauli doctrina nihil aduersatur legibus Ecclesiasticis, de abstinentia & delectu ciborum, aut de similibus indifferentibus: sed tantum declarat regnum Dei posse consistere sine vsu libertatis à seruitute legis per Christum donatæ fidelibus: id quod Apostolus 1. ad Cor. ca. 8. in simili plane argumento versans docet. Esca nos non commendat Deo, &c. Agit igitur hic Paulus non de abstinentia cibi, aut spontè, aut ex præscripto suscepta: sed de libertate vtendi quouis cibo, negans regnum Dei positum esse in huiusmodi libertate. Quod si contendas Apostol. doctrinam accipiendam pariter de vsu cibi & abstinentia, vt doceat neque in vsu ciborum, neque in abstinentia positum esse regnū Dei: æquè nihil aduersabitur doctrina hæc Pauli legibus Ecclesiasticis de abstinentia & delectu ciborum, quia quanquam neque in abstinentia, neque in libero vsu cuiuslibet cibi per se consistat regnum Dei, potest tamen consistere secundario in abstinentia cibi, quatenus per abstinentiam, siue spontaneam siue præscriptā, Deo subiicimur: videlicet dum per eam carnis concupiscentias refrenamus dum quod aduersus Deum deliquimus, in nos per abstinentiam vindicamus: dum denique per abstinentiam spiritum alacriorem reddimus ad cultum Dei. Hoc namque modo accepta abstinentia, actus virtutis est, & in hoc falluntur qui scribunt contra ieiunium Ecclesiasticum, quod considerant illud vt est nuda abstinentia à cibo, non relata ad aliud bonum, non imbuta fide vel charitate, quale ieiunium certum est, rem esse indifferentem, nec pertinere ad regnum Dei, nec commendare nos Deo: Sed tale non est ieiunium Ecclesiasticum. Quomodo verò referatur ieiunium ab Ecclesia, vel à ratione imbuta fide, plenius diximus in cap. 29. Esaiæ, cum exponeremus illud: Timuerunt me mandato hominum.

Itaque quæ pacis sunt sectemur, & quæ adificationis sunt, inuicem custodiamus, noli propter escam destruere opus Dei. Omnia quidem sunt munda, sed malum est homini, qui per offendiculum manducatur. Bonum est non manducare carnem, & non bibere vinum, neque in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur.

Itaque quæ pacis sunt.) Non vtgeramus impunitè ea, quæ pertinent ad libertatis nobis per Christum concessæ declarationem, sed ea sectemur, quæ pertinent ad mutuam pacem & adificationem, quæ pertinent ad successum Euangelij & promotionem corporis Christi, vt omnes coalescamus in vnum. *Noli propter escam* quæ reuera est res indifferens,

Ee 3 etiam

etiam iuxta tuam opinionem: alloquitur Apost. firmum (*destruere opus Dei*) id est, salutem fratris iuxta Chryso. Metuebat Paulus ne infirmi isti relaberentur in Iudaismum offensi licentia aliorum. Opus ergo Dei, id est, fidem & pietatē Christianam in istis infirmis vel inchoatam (*quod optimum est*) ædificium Ecclesiæ: nam præcessit mentio ædificationis.

Omnia quidem sunt munda) vox munda opponitur communibus: agitur enim contra Iudaizantes, nō contra Manichæos. Sic quidem res habet, vt antè diximus, quōd quilibet cibis iam mundus sit, & quibusuis vesci liceat, idque beneficio Christi, qui abstulit discrimen ciborum lege præscriptum, tamē malum est & peccatū, homini edere cibum aliquem quatumuis licitum, si ad illius cibi esum frater infirmior sit offendendus.

Bonum est non manducare carnem.) Loquitur Apost. de genere, vt melius doceat de specie. Sensus est: gratum est & acceptum Deo si quis non solū à suilla, sed ab omni carne abstinere, si carnis esus sit futurus offendiculo fratri: Et bonum est, si quis à vino prorsus abstinere, quando vini potus futurus esset offendiculo fratri. Et vt in summa dicam bonum est abstinere ab omnibus omninō esculentis & poculentis, & breuiter omnibus que possunt vrgeri in offensionem proximorum. Inter tria hæc vocabula, offenditur, siue (vt melius legit Ambrosi.) offendit, scandalizatur, & infirmatur. Quidam ita distinguunt: offenditur, id est, prorsus alienatur, excidit vel subuertitur à religione: Scandalizatur, id est, exemplo prouocatur ad edendum contra conscientia: Infirmatur, id est, adducitur in aliquam conscientiaē duitationem.

T*V fidem habes penes te ipsum, habe coram Deo. Beatus qui non iudicat semetipsum in eo, quod probat. Qui autem discernit, si manducauerit, damnatus est, quia non ex fide. Omne autē quod non est ex fide, peccatum est.*

T*V fidem quam habes, &c.*) Arguit adhuc firmum, & est velut occupatio. Quōd si obijcis omninō vrgeri te, vt fidem siue scientiam quam habes de ciborum libertate, declares alijs: respondeo satis esse, si illam libertatem agnoscas cum gratiarum actione tibi datam, ac propria conscientia & Deo testibus contentus, illam nō iactites cum ostentatione fratribus perniciofa. Putat Chryso. quōd firmi illius tēporis, affectu inanis gloria ostentabant se, & quōd Apostolus hunc affectum hic arguat. (*Quam*) relatiuum apud Græcos abest, & est omninō sermo viuidiōr omissio (quam.) Post verbum (habe) ponendum est, omnia. Tu fidem habes, id est tu benē es institutus, sed fidem tuam habeas penes te, id est serues eam occultā coram Deo,

ne in tempestiue eam prodas.

Beatus qui non iudicat) id est, qui non condēnat (*seipsum in eo quod probat*) id est, in eo quod statuit agendum esse, hoc est, qui in licitis & concessis, quæ statuit agenda esse, abiectis vel contemptis scrupulis omnibus, libera & bona conscientia procedit. *Qui autem discernit.*) Græca vox διακρίνομαι, anceps est, ad discernere, dijudicare, & ambigere. Chryso. interpretatur, qui cum dubio edit: Sic & Occum. Ambrosi. qui discernit interpretatur, qui dijudicat seipsum. Chryso. ergo accipit istum damnari, quia facit contra conscientiam: eodem recidit illa expositio secundum nostram lectionem. Qui adhuc inter cibos discernit, & quosdam iudicat adhuc vitos, si ederit eos cibos, quos iudicat vitos, tametsi reuera vitati non sunt, damnationi se reddidit obnoxium, quia edit non ex fide, id est, non ex credulitate aut persuasione quōd licitus sit cibus ille. Sic fidem interpretatur Ambr. Chryso. verō & The. fidē accipiunt pro fiducia conscientia, qua scilicet conscientia confidit licitum esse quod agit. Eandem ferē habet sententiam hæc explicatio Chryso. & Theop. cum illa, quæ est Ambrosij. Quod hoc loco dixit Apostolus fidem, id ad Cor. ca. 8. scientiam vocat: De escis inquiring, quæ immolantur idolis, sciimus, quōd omnes scientiam habemus, scientiam intelligens qua quis scit & nouit idolis immolata non esse contaminata, sed esse licita ad vescendum. Atque in superioribus huius capitis locis, ita fidem Apostolum accepisse notum est.

Omne autem, quod non est ex fide, peccatum est) probat speciem ex genere. Non solū (inquit) si quis edat cibum aliquem nō ex fide, sed quicquid omninō agit quispiam non ex fide, id est, non ex credulitate, quod licitum sit id agere, quod agit, peccatum est illi, faciens illum damnationi obnoxium: quia si de eo, quod agit, non habeat credulitatem, persuasionem, scientiam, siue conscientia confidentiam, quod licitum sit id agere: aut palam agit contra conscientiam, dum iudicat illicitū esse quod agit: aut certē exponit se peccati periculo, dum hoc audet agere de quo dubitat an licitum sit agere. Ex hac expositione, quæ est Amb. Chryso. & The. & quæ est propria huius loci, videlicet peccatum esse, quod dubitante vel reclamante conscientia agimus, patet sententiam Apostoli, (*omninō quod non est ex fide, peccatum est*) nihil valere ad disputationem illam de vita infidelium: Sit ne omnis infidelis actio peccatum: item nihil valere ad illam de operibus hominum, qui sunt extra charitatem. Potest enim infidelis habere certam notitiā & scientiam, qua credat non esse illicitum id, quod agit. Quomodo autem Augustinus accommodauerit

clauerit hanc sententiam ad disputationem de vita infidelium, & quatenus ex ea colligat omnem actionem infidelium peccatum esse, quia non fit ex fide, videre licet in 4. libro contra Iulianum cap. 3. & item 4.

CAPVT XV.

D*ebemus autem nos firmiores imbecillitates infirmorum sustinere, & non nobis placere. Vnusquisque vestrum proximo (uo placeat in bonum ad edificationem. Etenim Christus nō sibi placuit, sed sicut scriptū est: Improperia impropertium tibi, ceciderunt super me.*

D*ebemus autem nos firmiores, &c.*) id est, qui sumus magis instructi in doctrina Evangelica, qui in cognitione Christianae libertatis peritiores & eruditiores sumus. Annotat Chryso. Paulum se collocare & annuere numero firmorum, vt doceret alios contemptum legalium. (*imbecillitates infirmorum sustinere*) Græcè est βασανίζω, id est, portare seu ferre: metaphora sumpta est à baiulis. Debemus, inquit, opitulari illis, & robur fidei, quod maius accepimus, conferre ad subleuandos & iuuandos fratres infirmiores, (*& non nobis placere*) scilicet in peritia, nec nostris seruire commodis.

Vnusquisque vestrum proximo placeat) id est, morem gerat, & obsecundet proximo, quod Dei dono consecutus est, id conferat in commodum proximi: non quidē ad noxias cupiditates proximi iuuandas: sed vt proximi infirmiores ædificentur, & crescāt in fide & cognitione Dei. Qui suo seruit comodo, & quod agit, ad suum trahit compendium, is hoc loco placet sibi. Phrasia est extranea. Atque ad hoc studium erga proximum debet nos prouocare Christi capitis nostri exemplum, qui non sibi placuit. Vt absoluta sit oratio, contraria pars subaudienda est, hoc modo: (*Christus nō sibi placuit*) sed sibi displicuit, id est, nō inferuit suis commodis, sed suo incommodo nostris consuluit commodis, sicut scriptum est in Psal. *Improperia impropertium ceciderunt super me.*) id est, trāstuli ego filius blasphemias in me, quas Iudæi solent in te Pater iacere. Alij generalius interpretantur, hoc modo: Peccata humani generis, quibus homo tibi iniuriam fecit, & te o Pater prophanauit, in me translata sunt, siue mihi imposita sunt, vt pro eis debitas pœnas tibi dependerem.

Ne autē putaremus amplius non esse vsum veteris testamenti vel scripturæ dicit.

Q*uæcumque enim scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt, vt per patientiam & consolationem scripturarū spem habeamus. Deus autē*

patientia & solatijs, det vobis idipsum sapere in alterutrum secundum Iesum Christum, vt vnanimis vno 1. Cor. 1. b. ore honorificetis Deum & Patrem Domini nostri Iesum Christi. Propter quod suscipite inuicē, sicut & Christus suscepit vos in honorem Dei.

Q*uæcumque enim*) scilicet in veteri testamēto scripta sunt ad nostrā vitā eruditionem & institutionem scripta sunt. Ex eo enim, quod nō dixit Apost. simpliciter (*quæcumque scripta sunt*) sed quæcumque præscripta sunt, vel antescrpta sunt. (Sic enim est Græcè) manifestè declarat, se de veteri scriptura loqui: *Vt per patientiam*) quam scripturæ commemorant ob oculos nobis ponentes eos, qui aduersas res forti animo simul & patienti tulerunt, legis diuinæ auxilio freti, & per consolationem, quam item diuinæ scripturæ commemorant, contigisse eis, qui in aduersis constituti, ad opem diuinam implorandam confugerunt, ipsi quoque discamus spem & fiduciam concipere in Deo, & firmiter confidere, quōd & nobis opem suam & consolationem impartietur, & ope ipsius vitam æternam assequemur.

Deus autem patientia) id est, author patientia & consolationis (*det vobis idipsum sapere*) id est, idem mutuo inter vos sentire. Ex superioribus videtur, quōd istud (*sapere*) siue *επιστήμη* sit intellectus: Deus det, vt in lite hac, & dogmate de legalibus consentiat. Quia tamen adiecit in (alterutrum) videri potest esse affectus: Volo vos benē affici mutuo. Vocabulum est anceps, quando non adiuuatur circumstantijs. Fortē vtrumque intellexit Apostolus: Volo vos consentire iudicio, & item affectu, (*vt vnanimis*) Græcè est vnanimiter (*vno ore honorificetis*) id est, glorificetis Deum.

Propter quod suscipite inuicem, &c.) Est idem verbum Græcis quod ibi: Infirmum autem in fide assumite. Assumite ergo inuicem, id est, alius alium sibi adiungat, & opuletur, & foueat. Iudæus gentilem, gentilis Iudæum, gens gētem. *Sicut & Christus suscepit vos.*) i. adiunxit, vos sibi adoptans in locum filiorum Dei, & adoptatos fouens. Particula (*In honorem Dei*) id est, ad gloriā Dei, annecti potest particula proximè præcedenti: Sicut Christus suscepit vos: aut cū superiore: Suscipite inuicē ad honorem Dei, aut cum vtraque.

D*ico enim Iesum Christum ministrū fuisse circumcisionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones patrum: Gentes autem super misericordia, honorate Deū, sicut scriptum est. Propterea cōfitebor tibi in gentibus Domine, & nō tibi tuo cantabo.*

D*ico enim Iesum Christum, &c.*) Erasmi putat hanc summā tradi omnium supra dictorū, vt sensus sit: Quæ hactenus diximus huc tendūt, vt intelligas Iesum Christū, &c. Sed magis verisimile est, referendum istud

esse ad proximè præcedens, vt probet Christum assumptisse, id est, adiunxisse sibi vtrunque populum. Circumcisionem dixit, pro circumcisus. Minister, vocabulum functionis est. Sensus est: dico Iesum Christum per se functum ministerio apud Iudæos docendo, sanando, &c.

Propter veritatem Dei) id est, vt ostendatur Deus verax in promissis: promiserat Deus filium suum se missurum genti Iudaicæ, vt huius promissionis veritas exhiberetur, natus est Christus ex gente illa, & populū Iudæorū in suamet persona docuit. Quod sequitur (*ad confirmandas promissiones patrū*). i. factas patribus, explicatio est præcedentis.

Gentes autem super misericordia, &c.) Ex superioribus repetendum est hic verbum (*dico*). Sensus est, mea doctrina est, quod gentes honorificent Deum super misericordia, id est, propter misericordiam, scilicet nō promissam quamuis ostensam & prædictam in prophetis: Iudæi etiam honorificant Deū propter misericordiam, sed eā sibi promissam: Annot. Chryf. Paulū meminisse misericordiam factam gentibus magis, quā Iudæis, vt hinc discant gentes, se debere accommodare infirmis Iudæis. *Sicut scriptū est*. i. in Psal. Citat Apost. rursus scripturas sicuti ca. 9. & sequentibus, quia difficillimum fuit persuadere Iudæis, Mesiā etiam ad gentes pertinere, quia cōstituiti me, ait Christus ad Patrem, in caput gentium: & populum alienū subdidisti mihi, idcirco (*confitebor*) id est, celebrabo te in gentibus, id est, inter gentes, & nomini tuo cantabo, videlicet efficiens, vt gentes agnoscentes tuam erga ipsas misericordiam, gratias agant tibi, & debitas laudes tibi decantent.

Et iterum dicit: Laudate omnes gentes Dominū, & magnificate eum omnes populi. Et rursus Esaias ait: Erit radix Iesse, & qui exurget regere gentes, in eo gētes sperabunt. Deus autem spei, repleat vos omni gaudio, & pace in credendo, vt abundetis in spe, in virtute Spiritus sancti.

Et iterum dicit) scilicet scriptura. Testimonium hoc adduxit Apost. ex cantico Deuteronomij, vbi eisdē & totidem verbis habetur iuxta versionem 70. Alij aliō referunt, sed parum refert. Sensus est: vos gētes, cum sitis ex æquo factæ participes diuinæ vocationis cum Iudæis, lætari communem agite, & dicite laudes Deo cum Israelitis. *Et iterum: Laudate omnes gentes Dominum, & magnificate*) id est, extollite, & laudibus efferte omnes populi, scilicet super misericordia, quam ex æquo obtulit per Euangelicā prædicationem toti orbi. Hoc testimonium adductum est ex Psal. 116.

Et rursus Esaias ait) xi. cap. (*Erit*). i. istud ali- quando futurum est (*radix Iesse*) id est, Chri-

stus (*& qui exurget regere gentes*) &, epexegetin habet, id est, accipitur explicatiuè, & valet idem quod, id est. Explicat enim, quod obscurius dictum erat. Sēsus est: radix Iesse, id est, is, qui exurget ad regendum gentes, Philistæos & Arabes, &c. (*in eo etiam gētes sperabunt*) vox (*gentes*) emphasin habet, quali dicit, in eo etiam gentes sperabunt, non solum Iudæi. Adduxit testimonium hoc iuxta versionem 70. *Deus autem spei*) id est, cuius solius est largiri spem. Spem intelligit, quæ est ca. 5. videlicet spem vitæ æternæ. Concludit Apostolus totam hanc materiam prædicatione, (*in credendo*) id est, per hoc, quod pergitis credere: est instrumentū, (*vt abundetis*) id est, exuberetis in spe, vt illa magis ac magis in vobis crescat, augeturq; (*in virtute*) id est, per virtutem, siue potentiam Spiritus sancti.

Certus sum autem fratres mei, & ego ipse de vobis, quoniam & ipsi pleni estis dilectione, repleti omni scientia, ita, vt possitis aliter vrum monere.

Certus sum autem fratres, &c.) Quæ iam sequuntur, sunt planè familiaria, vtitur Apostolus ciuili mitigatione, ne videatur importunus monitor. Scripsi vobis, non vt erudirem ignaros, sed vt commonefacerem tantum. *Certus sum autem*) Græcè est *πέπεισμαι*, id est, persuasus sum, siue persuasum habeo, non ex reuelatione, sed ex rumore increbescente: non enim perpetuò fidei vox est, sicut annotatum est cap. 8. (*quoniam*) id est, quod (*& ipsi pleni estis dilectione*) qua studetis proximis prodesse, (*repleti omni scientia*) scilicet quæ pertinet ad negotium Euangelicū, siue Christianum, vt citra meam operā possitis ipsi vos mutuò admonere de ijs, quæ in hac epistola tractaui.

Audacius autem scripsi vobis fratres ex parte, tanquam in memoriam vos reducens, propter gratiam, quæ data est mihi à Deo, vt sim minister Christi Iesu in gentibus sanctificans Euangelium Dei, vt fiat oblatio gentium accepta & sanctificata in Spiritu sancto.

Audacius autem) audacius dixit pro familiaris siue liberius: adiecit (ex parte) mitigans quod dixerat audacius, & referendum est istud ad partem superiorem. Sēsus enim est: tamen scirem vobis non esse opus mea admonitione, cum ipsi possitis inuicem id facere, tamen liberius aliquantulum visum est mihi ad vos scribere, commonefaciendi gratia magis, quā docendi, hoc est, quod dicit (*tanquā in memoriā vos reducens*) idque propter munus Apostolicū, quod non mea temeritate mihi vsurpauī, neque meis meritis assecutus sum, sed quod munere & gratia Dei mihi delegatum est (*vt sim minister*) Græcè est non *διάκονος*, sed *leitῆργος*, quæ vox propriè significat sacrorum aut reipublicæ ministrum. Ex ijs, quæ hic sequuntur de oblatione

oblatione & sanctificatione, accipienda videtur vox pro sacrorum ministro, id est, sacerdote, vt faciat Apostolus se sacerdotē per metaphorā, sicut ad Philip. 2. idq; dū parat Romanos & Philippenses hostiam Deo. *In gentibus*) dixit pro inter gentes.

Sanctificans Euangelium) Græcè est *ιερούργουσα*, quasi rem sacram operans, vt respondeat ad *leitῆργον*. August. in libro questionū, quas conscripsit in hanc epistolam pro sanctificans legit consecrans, proprius explicans vocem Græcam, quam Vergilius extulit per facerem: Cum faciam vitulos, &c. Sanctificans ergo, id est, exercens meū sacerdotiū, quod positum est in Euangelio prædicando: Indoctè faciunt, qui volūt hinc inferre, quod non sit sacerdotum offerre corpus Domini, sed annunciare Euangelium. Sunt enim hic metaphoræ, sicut dum dicimus, vitulos labiorum.

Vt oblatio gentium) id est, hostia mea, quæ sunt ipsæ gentes (*accepta & sanctificata*). Coniunctionem (&) non habent Græca exemplaria, nec multa Latina, & præstat adesse. Sēsus est: vt hostia, quæ sunt gentes, placeat Deo sanctificata, id est, dum sanctificatur per Spiritum sanctum, sine cuius munere non prodest labor prædicantis. Discamus hinc, quis debeat esse affectus, qui siue conatus boni pastoris, cuius officium est, subditos suos efficere puram hostiam Deo, & in id laborare sedulò.

Habeo igitur gloriam in Christo Iesu ad Deum. Non enim audeo aliquid loqui eorum, quæ per me non effecit Christus in obedientiam gentium verbo & factis, in virtute signorum & prodigiorum, in virtute Spiritus sancti, ita, vt ab Hierusalem per circuitum vsque ad Illyricum repleuerim Euangelium Christi. Sic autem prædicauī Euangelium hoc, non vbi nominatus est Christus, ne super alienum fundamentum edificarem, sed sicut scriptum est: Quibus non est annunciatum de eo, videbunt: & qui non audierunt de eo, intelligent propter quod & impediebar plurimum venire ad vos, & prohibitus sum vsq; adhuc.

Habeo igitur gloriam) Narrat officium suum, narrat hinc successum suum: habeo gloriam, id est, gloriationem: Est enim Græcè verbale nomen, hoc est, habeo, vnde gloriatur apud Deum, sed id per Christum. *Non enim audeo*) id est, non sustineo loqui, id est, narrare. Significatū verbi *τολμάω*, quod noster vertit audeo, optimè explicat Budæus in comment. lingua Græcæ. Figuratè autem & verecundè, conciliat sibi Apostolus auctoritatē, dū dicit, nō sustineo narrare quicquam de successu meo in prædicatione Euangelij, quod nō contigerit: verecundia me prohibet, vt aliud dicam, quā factum sit: sit ergo vis in verbo efficit. Partem gloriationis ponit Apost. in hoc, quod gētes obe-

dierint siue acquieuerint prædicationi ipsius, fide amplectentes Euangelium.

Verbo & factis) verbum ad faciendam vim & energiam concionandi, facta verò refert Chrysol. ad integritatem vitæ, qua mouit gentes. Non minus probabile videtur, si referatur posterius ad miracula, sicut Lucæ ultimo: Potens in opere & sermone. *In virtute*). i. per potentiā signorū: videtur esse explicatio prioris. Signa dicit, quæ sunt quidem præter ordinem naturæ, sed tamè simpliciter fieri possent per naturam. Prodigia verò siue miracula appellat, quæ prorsus excedunt vires & potestatem naturæ. *In virtute*) id est, per potentiam Spiritus sancti auditorum corda intus gubernantis, & arcano tractu suo mouentis, sine quo tractu & doctrina & miracula foris adhibita inefficacia sunt. Ita vt factò initio prædicationis ab Hierusalem, neque id recto prædicationis cursu, pergens ab Hierusalem vsque ad Illyricum, sed vndequaq; id est, per circumiacentes regiones Arabiam, Damascum, Antiochiam vsque ad Illyricum, quæ est extrema pars Macedoniæ, ad septentrionē, & ad occidentem regio propinqua Italiæ, latissimè sparserim & disseminarim Euangelicā prædicationem, nihil omittēs, quod ad strenuū & fidum Euangelistam pertineret, hoc est, quod dicit (*repleuerim Euangelium*.) Phrasis est extranea. Atque adeò in hac latissima peruagatione & Euangelij disseminatione sic sum versatus, vt semper adnissus sim prædicare Euangelium apud gētes, apud quas ne nomen quidem Christi auditum erat.

Ne super alienum fundamentum) id est, ab alio iactum edificarem. Hinc non voluit ire Romam vt doctor, sed vt cōsolator: & pertransiens Romam pergere in Hispaniam, vbi non erat fides fundata. (*Sed sicut scriptū est, quibus non est annunciatum de eo*.) Totum ca. 52. Esaiæ, vnde hoc testimonium adduxit Apost. agit de vocatione gentium: hanc prophetiā, inquit Apostolus, Deus voluit partim per me impleri.

Propter quod) id est, dum studeo Euangelium docere per tot tamque diuersas regiones, impediēbar plurimum venire ad vos. Hinc intelligimus, quæ sit sententia illius, quod in primo capite dicitur. Et prohibitus sum vsque ad huc, quæ particula hoc loco redundat, nec in vllis Græcis exemplaribus inuenitur.

Nunc vero ulterius locum non habens in his regionibus, cupiditatem autem habens veniendi ad vos ex multis iam præcedētib; annis, cum in Hispaniam proficisci cœpero, spero, quod præteritis videam vos, & à vobis deducar illic, si vobis primum ex parte si uisus fuero.

Nunc vero) quū peragrata Achaia & Macedonia, nullum in his regionibus habeam

beam locum amplius vacuum, in quo non iecerim fundamentum prædicationis Evangelicæ. Desiderium autem habeam à multis annis veniendi ad vos, simulatque proficiscar in Hispaniam, spero fore, ut in transitu videam vos, & à vobis eò proficiscēs deducar, si tamen vobis, id est, vestra præsentia, siue consuetudine vestra prius ex parte fuero expletus. Sic ad verbum Græcè est, & multò significantius est expletus, quàm fructus. Addit aut (ex parte) ut significaret inexplabilem cupiditatem, siue desiderium.

Nunc igitur proficiscor in Hierusalem ministrare sanctis. Probauerunt enim Macedonia & Achaia collationem aliquam facere in pauperes sanctos, qui sunt in Hierusalem: placuit enim eis, & debitores sunt eorum. Nam si spiritualium eorum participes facti sunt gentiles, debent & in carnalibus ministrare illis.

Nunc igitur proficiscor in Hierusalem hoc dicto Apostolus excusat dilationem profectiois in Hispaniam: poterant enim dicere Romani, si nihil est istud, quod te remoretur, cur differis nos inuisere? Ait ergo: nunc proficiscor in Hierusalem, est adhuc aliquid negotij, quod antè subeundum est.

Probauerunt enim id est, visum est eis, placuit eis, fuit eorum prompta voluntas, Græcè enim est εὐδοκῆσαν. Porro εὐδοκῆσαι non solum sonat probare, sed ex animo probare. *Collationem aliquam* id est, communicationem facultatum suarum (*facere in pauperes sanctorum*) id est, in pauperes sanctos, id est, in fideles, qui agunt Hierosolymis: Sic Plinius ouorum oblonga dixit, pro ouis oblongis, eadē phrasi Græca.

Placuit enim eis Est idem verbum Græcis, quod interpres mox vertit, probauerunt (*& debitores sunt eorum*) explicans autem titulum debiti, ait: *Nam si spiritualium, &c.*) Sensus est: si per Apostolos, qui ex Iudæis prodierunt, participes facti sunt gentiles Euāgelicę doctrinæ, & spiritualium donorū, quæ per Euāgelium cōferuntur, quæ peculiariter Iudæis promissa erāt, &c. obligati sunt, ut bona carnalia, quæ ad vsum præsentis vitæ pertinent, suppeditent: non ijs tantum, qui ministri fuerunt seu Euāgelistæ, sed & congregationi, vnde ministri & prædicatores Euāgelij venerunt, seu missi sunt. Sic ferè Thomas in secunda secunda, ubi agit de statibus. Habet & alium commentarium: quia pauperes isti cooperabantur Paulo in negotio Euāgelij: nam terrenis omnibus abdicatis, nocte & die orabant pro successu Euāgelij & eius propagatione.

Hoc igitur cum consummauero & assignauro eis fructum hunc, per vos proficiscar in Hispaniam. Scio autem quoniam veniens ad vos, in abundantia benedictionis Euāgelij Christi veniā.

Hoc igitur cum consummauero id est, perfeccero (*& assignauro*) id est, reddidero obliatum: hoc enim significat vox Græca: non vult Apostolus eleemosynam hanc transferre nisi obliatam, ne quis putet eū sibi inde aliquid viurpasse. Apparet quoque hinc eleemosynam fuisse pecuniariam, non lanam, aut tale quid (*Fructum*). Sic appellat (inquit Chrysostomus) eleemosynā, ut significet per eam multū accessisse ipsis largitoribus. In eiusmodi enim, lucrū penes dantem est, & non accipientem.

Scio autem quoniam veniens ad vos id est, cum venero ad vos (in abundantia) ad verbū est in plenitudine. (in) more Hebræorum dixit pro (cum) cum plenitudine benedictionis, ubi rursus phrasia Hebræa est. Sēsus est: cum plena benedictione Euāgelij, id est, pertinente ad Euāgelium quasi dicat, scio, quod cum venero ad vos, cum amplo & copioso fructu fidei vestræ vêturus sum: Scio, quod Spiritu sancto dispensante, per meum aduentum multum proficietis in fide, & in scientia de Christo, vel etiam in alijs charismatibus Spiritus.

Obfecro ergo vos fratres per Dominum nostrum Iesum Christum, & per charitatem sancti spiritus, ut adiuuetis me in orationibus pro me ad Deum, ut liberer ab insidelibus, qui sunt in Iudæa, & obsequij mei oblatio accepta fiat in Hierusalem sanctis, ut veniam ad vos in gaudio per voluntatē Dei, ut refrigerer vobiscum. Deus autem pacis sit cum omnibus vobis, Amen.

Obfecro ergo vos fratres per Dominum & per charitatem qua diligitis vniuersa Christi membra, cuius charitatis Spiritus sanctus est author (*ut adiuuetis me*). Græcè est συναγορεύσαομαι, quod significat concertare. Ut ergo mecum vnā certetis in oratione. Hic meminisse oportet nostrarū orationum, qui summis labijs demurmuramus psalmos, ad nihil aliud, quàm ad finem properantes, non est hic agon, neque certamen istud orationum, quod petit Paulus.

Ut liberer ab insidelibus id est, ab incredulis Iudæis, ne per eorum malitiam vel sollicitudinē huius meæ erga pauperes sanctos, fructus vel prædicationis meæ cursus impediatur, & aduentus ad vos differatur. *Et obsequij mei oblatio* ut pariter oblatio, quam perfero tanquam gentium minister, sit accepta pauperibus sanctis: (*ut cum gaudio veniam ad vos per voluntatē Dei*) vnāque vobiscū refocilletur per ea, quæ sunt Euāgelij, dum video profectū vestrum, & vos cognoscatis ea, quæ nobis à Deo insunt. Nunc videndum, quibus rebus nos hodiè refrigeramur, an ijs, quæ pertinent ad Euāgelium, an alijs.

Deus autē pacis id est, author pacis. Meminit pacis, quod esset contentio inter firmiores & infirmiores.

Commodo autem vobis Phœben sororem nostram, quæ est in ministerio Ecclesiæ, quæ est Cenchreis: ut eam suscipiatis in Domino dignè sanctis, & assistatis ei in quocunque negotio vestri indigerit: etenim ipsa quoque adiuuit multum, & mihi ipsi.

Caput hoc decimū sextum, quod & vltimum est, totum penè insumit Apostolus in salutationibus, quæ ex re discimus humanitatem Pauli. *Commendo (inquit) vobis Phœben sororem nostram* scilicet fide & religione: sicut Christiani omnes fratres dicuntur, quæ est ministra Ecclesiæ Cenchrensis. Quo autem Phœbe fuerit ministra, siue ut Paulus habet δίακονος, variant commentaria: Th. intelligit ministram fuisse, quod ministraret bona sua sanctis. Chryf. facit nomen dignitatis siue axiomatis. De Cenchreis scribit Origenes, quod locus sit Corintho vicinus, imò portus ipsius Corinthi.

Ut suscipiatis illam in Domino id est, per Dominum, ob amorem, vel gratiam Domini, vel certè in Domino. i. in rebus pertinentibus ad Dominū. *Dignè sanctis* id est, ut dignū est sanctos vel sanctas à sanctis excipi.

Salutate Priscam & Aquilam adiutores meos in Christo Iesu, (qui pro anima mea suas ceruices supposuerunt, quibus non solum ego gratias ago, sed & cuncta Ecclesiæ gentium) & domesticam Ecclesiam eorum. Salutate Epænetum dilectū mihi, qui est primitiuus Achaia in Christo Iesu.

Salutate Priscam) nomen est fœminæ, quæ Acto. 18. Priscilla vocatur. *Et Aquilā* huius maritū (*adiutores meos in Christo Iesu*) id est, in negotio Euāgelij. Ad eundem modum exponatur in sequētibus. *Qui pro anima mea* id est, pro tuenda vita mea, sese periculo & discrimini vitæ exposuerūt. Quibus ob hoc non solum ego gratias ago, sed & cuncta Ecclesiæ gentium, quod meæ vitæ seruatae beneficium ad omnes pertineat.

Et salutate (domesticam Ecclesiam eorum) id est, eorum vniuersam familiam. Salutate Epænetum dilectū mihi, qui est primitiuus Asiæ, siue ut alia habet exemplaria, Achaia, *in Christo Iesu* id est, qui primus inter Asianos vel Achaios ad fidem Christi conuersus est. Chryf. dat & alium cōmentarium. Primitiuus, id est, qui insignis est, & præcipuus inter Achæos, verum particula illa (*in Christo Iesu*) magis inuitat ad priorem expositionem.

Salutate Mariam, quæ multum laborauit in vobis. Salutate Andronicum & Iuniam cognatos & concaptiuos meos, qui sunt nobiles in Apostolis, qui & ante me fuerunt in Christo. Salutate Ampliatum dilectissimum mihi in Domino. Salutate Vr-

banum adiutorem nostrum in Christo Iesu, & Stachyn dilectum meum.

Salutat Mariam, quæ multum laborauit in vobis) id est, erga vos, vel in negotio vestro: incommodius vertit istud interpres noster. *Salutate Andronicum & Iuniam cognatos & concaptiuos meos* scilicet olim: nam nunc non erat captiuus Paulus: Cognatos vocat non consanguineos, sed gētiles suos, id est, eiusdem gentis secum: Ad eundem modum intelligatur in sequētibus. *Qui sunt nobiles* id est, insignes inter Apostolos, vel, ut alius commentatur, qui sunt insignes iudicio Apostolorum.

Salutate Apellen probum in Christo. Salutate eos, qui sunt ex Aristoboli domo. Salutate Herodionem cognatum meum. Salutate eos, qui sunt ex Narcissi domo, qui sunt in Domino. Salutate Tryphenam & Tryphosam, quæ laborant in Domino. Salutate Persidem charissimam, quæ multum laborauit in Domino. Salutate Rufum electum in Domino, & matrem eius & meam. Salutate Asyncritum, Phlegontem, Hermen, Patrobam, Hermā, & qui cum eis sunt fratres. Salutate Philologon & Iuliam, Nereum, & sororem eius, & Olimpiadem, & omnes, qui cum eis sunt, sanctos. Salutate inuicem in osculo sancto. Salutate vos omnes Ecclesiæ Christi.

Salutate Apellem probum in Christo) id est, in re Euāgelica omni ex parte probatum, nulla ex parte corruptum: Græcè est δοκιμῶν. *Salutate Rufum electum in Domino*) id est, pietate & religione eximium. *Et matrem eius & meam*, id est, quam mihi communem duco, quia mihi beneficio hoc fuit, quod illi carne.

Et omnes, qui cum eis sunt, sanctos id est, Christianos, (*salutate inuicem in osculo sancto*) id est, Christianis digno, quod & castum sit, & careat simulatione & dolo. *Salutate vos omnes Ecclesiæ Christi* scilicet apud quos verfor nunc.

Rogo autem vos fratres, ut obseruetis eos, qui dissensiones & offendicula præter doctrinam, quam vos didicistis, faciunt, & declinate ab illis. Huiusmodi enim Christo Domino nostro non seruiunt, sed suo ventri, & per dulces sermones & benedictiones, seducunt corda innocentium.

Rogo autem vos fratres) vox (fratres) multò gratior olim erat, nunc frequentius vsu minus dulcis, (*ut obseruetis*) id est, consideretis (eos) & curetis benè habere agnitos, (*qui dissensiones*) scilicet in fide (*& offendicula*) quæ nascuntur ex varietate opinionum. Facit enim Chrysostomus offendicula, effectum dissensionum (*præter*) id est, cōtra (*doctrinam*) Græcè est τωσά (*quam vos didicistis*) id est, primò omnium à Petro, & deinde à gentibus Christianis à Petro institutis.

Et declinate ab illis) disputando cum illis non proficitur, ergo vitate eos. Idem remedium (inquit Chrysostomus) dat in omnibus penè Epistolis. *Huiusmodi enim Christo Domino nostro non seruiunt*) scilicet in concionando, sed

sed suo ventri.) Sensus est: vt sit illis, vnde expleant suum ventrē, audent quiduis concionari (& per dulces sermones) Græcè est vna vox composita, *χρησολογίας*, quam Erasmus vertit blandiloquentiam. Per blandiloquentiam & assentationem seducunt, &c. Chrysofost. hoc nomen *χρησολογίας* interpretatur adulationes (*benedictiones*) siue *εὐλογίας* non explicat, fortassis quod pro eodem habeat cū priori, quod sentit Erasmus: vt odio vitij nempē assentationis intelligatur Apostolus idem dictū inculcasse. Quidam phrasī Hebraea per benedictionem significari putant promissiones magnificas: Græcè non est innocentium, sed simplicium, qui videlicet expertes sunt doli ac suspicionis.

Vestra enim obedientia in omni loco diuulgata est. Gaudeo igitur in vobis. Sed volo vos sapientes in bono, & simplices in malo. Deus autē pacis conerit sathanā sub pedibus vestris velociter. Gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscū. Salutat vos Timotheus adiutor meus, & Lucius, & Iason, & Sosipater cognati mei. Saluto vos ego Tertius qui scripsi epistolā in Domino.

Vestra enim obedientia.) Est occupatio secundū Chrysofostomum. Hæc, quæ modo dixi de quorundam erroribus, in genere dixi, ad vos nihil spectant, qui promptissimè amplectimini fidem. Nam obedientia, qua videlicet vos mansuetos praberis, totosque mandandos Apostolicę doctrinę, per totum orbem diuulgata est. Eadem obedientia est in primo capite huius Epistolę. Itē in cap. 15. Rursus in fine huius capituli, & 2. ad Cor. cap. 9.

Gaudeo igitur in vobis) Græcè hoc dixit interpretres, pro eo, quod est gaudeo de vobis. Sed volo vos sapientes esse) praberis vos faciles prædicationi Apostolicę, de quo in primis gaudeo, sed (quia simplicitas & facilitas obedientię solet esse obnoxia fraudi & imposturæ,) volo vos esse prudentes, ad ea factāda, quæ bona sunt, (& simplices) id est, synceros ad malum.

Deus autē pacis conerit sathanam) id est, omnes authores dissensionum, omnes pseudoapostolos, (*sub pedibus vestris velociter. Gratia Domini nostri.*) Paulus libet interponit preces, quod nobis in studijs imitandum est, & in concionibus, vt vox prædicatoris influat non in aures tantum, sed & in animos auditorum.

Salutat vos Caius hospes meus, & vniuersa Ecclesia. Salutat vos Erasmus arcarius ciuitatis, & Quartus frater. Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.

Salutat vos Caius hospes meus) & non solum meus, sed totius etiam Ecclesię. hunc esse sensum patet ex Græco, alioquin sermo Latinus amphibologiam habet. (*Salutat vos*

Erasmus arcarius.) Græcè est Oeconomus *οἰκονομὸς*, hoc est, dispensator ærarij, siue quæstor ciuitatis.

Et autem, qui potens est vos confirmare iuxta Euangelium meum & prædicationem Iesu Christi, secundum reuelationem mysterij, temporibus æternitatis (quod nunc patefactum est per scripturas prophetarum secundum præceptum æterni Dei ad obedientiam fidei) in cunctis gentibus cogniti, soli sapienti Deo per Iesum Christum, cui honor & gloria in secula seculorum, Amen.

Et autem, qui potens est vos confirmare) laboratur hic in cōstructione. Amb. connectit superiora cum extremis hoc modo: Ei, qui potens est vos confirmare, soli sapienti Deo per Iesum Christum sit honor & gloria, vt illa, quæ in medio sunt: Iuxta Euangelium meum, &c. veluti per parentheses legantur. Sed huic obstat pronomen (*cui*) quod dissimulat Ambrosius, quod non solum in omnibus Latinis, sed & in Græcis codicibus constanter legitur, vnde Erasmi. in annotatione. præter hyperbaton hic eclipfin vel ellipfin agnoscit, dicens Paulum suo more orationem imperfectam extulisse, vt subaudiamus, gratias agamus, aut simile quippiam.

Iuxta Euangelium.) In hac vocula (*iuxta*) Apostolus valdè Hebraizat, verifimile est hoc loco accipi pro in: Iuxta Euangelium meum, id est, in Euangelio meo, id est, in genere doctrinæ, quod ego spargo, & in prædicatione Iesu Christi, id est, qua ego prædico Iesum Christum, vel quā Christus viuus, id est, ambulans in terris sparsit.

Secundum reuelationem) id est, in reuelatione (*mysterij temporibus æternitatis*) quod nunc patefactum est per Apostolos, exponentes scripturas prophetarum de hoc mysterio præscriptas (*secundum præceptum*) id est, iuxta delegationem æterni Dei ad obedientiam fidei, id est, vt obtemperetur vbique fidei. Genitiuus ille, qui sequitur (*cogniti*) videtur construī debere cum illa particula (*in cunctis gentibus*) hoc modo: Mysterij, inquā, cogniti nunc in cūctis gentibus. Mysterium istud est, quod tota hac epistola tractatum est: videlicet per fidem Iesu Christi gratis sine vllis operum meritis iustificari quemuis hominem apud Deum, siue ille Iudæus fuerit, siue gentilis.

Soli sapienti Deo.) Referendum est istud ad initium orationis: Ei qui potens est vos confirmare soli sapienti Deo, scilicet gratias agamus per Iesum Christum, cui honor & gloria in secula

seculorum,

Amen.

Finis Epistolę Pauli ad Romanos scripta.

IN EPISTOLAM D. PAVLI AD GALATAS EXPOSITIO FRA- TRIS ADAMI SASBOVT

DELPHI.

ARGVMENTVM.

Epistola ad Galatas & eius quę scripta est ad Romanos, eadem ferè est materia. Siquide in vtraq; duo potissimū tractantur: Alterū, per fidē contingere iustitiam & non per legem. Alterum, eos qui fide sunt iustificati, liberos esse ab obseruatione legis. Hoc tamen inter est secundum August. explicationem, quod in Epistola ad Romanos, Apostolus studens componere contentionem, quæ inter eos qui ex Iudæis, & eos qui ex gentibus crediderant, orta erat, hoc agat potissimum, vt doceat gratuitam esse iustificationem, & absque vllis operum meritis vtrisque ex æquo per fidem Christi contigisse: in hac verò conetur reuocare eos, qui per se pseudoapostolos (qui ex Iudæis erant, & ad legis obseruationem cogebant) vel pertracti iam erant in Iudæismū, vel saltem cōmoti: ostendens legis obseruationem minime esse necessariam: vt status huius Epistolę sit, credentes liberos esse à seruitute legis, siue à necessitate obseruandę legis. Tantum de argumento, iam Epistolam aggrediamur.

EPISTOLAE PAVLI AD GALATAS. CAPVT I.

Paulus Apostolus non ab hominibus, neque per hominem sed per Iesum Christum, & Deum Patrem, qui suscitauit eum à mortuis, & qui mecum sunt omnes fratres, Ecclesijs Galatię, gratia vobis & pax à Deo Patre nostro & Domino nostro Iesu Christo, qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, vt eriperet nos de presenti seculo nequam, secundum voluntatem Dei & Patris nostri, cui est gloria in secula seculorum, Amen.

Paulus Apostolus non ab hominibus, &c. De nomine (Pauli) actum est in Epist. ad Romanos (Apostolus) origine Græcum vocabulum est, & sonat missum siue legatum, de quo plura in epist. ad Roman. Paulus igitur missus non ab hominibus, id est, non auctoritate hominum, neque per commendationem alicuius hominis, studium, vel fauorem, hoc est, quod dicit (*neque per hominem.*) In ipso statim epistolę limite tuetur suam auctoritatem contra pseudoapostolos, Dicebant enim illi, non est audiendus Paulus qui docet Moysen non esse necessarium, credendum est potius Petro, Iacobo, & Ioanni, qui à Christo edocti sunt, & ab ipso prædicandi Euangelij auctoritatem acceperunt, quum paulus discipulorum duntaxat discipulus sit, atque ab illis, non à Christo missus. Porro Petrus, Iacobus, & Ioannes, non vetant circumcisionem & legis obseruatio-

nem, sed miscet Moysen cū Euangelio. Hæc & his similia dictantes pseudoapostoli cōmouerant Galatas, aut etiam magna ex parte persuaferant, vt legi adhererent: proinde congruenter Apost. reuocare eos volens ad hunc exorsus est modum. *Paulus Apostolus non ab hominibus, neque per hominem.* Ergo inquit Hieron. Christus non est purus homo:

Et Deum Patrem qui suscitauit eum à mortuis, &c.) Libenter Paulus meminit resurrectionis Christi. Chrysofostom. putat istud esse semen argumenti. Commemorat inquit Dei munificentiam ex cruce & resurrectione collatam vniuersis, vt sic excludat legis necessitatem. Alij putant ipsum huius rei meminisse, quò sese vel summis Apostolis parem ostendat, aut etiam superiorē, in hoc quod Euangelij prædicandi auctoritatem à Christo iam immortalī, cælitus accepisset: perinde quasi dicat. Missus sum ad prædicandum Euangelium, non ab hominibus neque per hominem, sed per Iesum Christum & Deum Patrem: per Iesum inquam Christum non iam cōuersantem in terris adhuc mortalem sed resuscitatum iam à Patre ad immortalitatem. Quare si meritò pro magnis Apostolis habentur & sunt, quos ille mortalis adhuc inter homines hominem agens, designauit: certè non inferior debeo haberi, quem è cælis posteaquam iam omnem humanā conditionis imbecillitatem exiisset, ad Apostolorum munus obeundum exciuit & etio-

cavit. Paulus igitur ego ille Apostol. & talis Apostol. & omnes fratres qui necum vnanimes Christi nomen hic profitentur, & reiecta Moyfi lege quatenus relinquenda est, fidem & doctrinam Euangelicam amplectuntur, Ecclesijs Galatiæ scilicet scribimus hanc Epistolam, quia non vnam ciuitatem neque duas neque tres, sed totam Galatarum gentem huius erroris incendium peruaferat. Idcirco absolutè & in plurali dicit Ecclesijs Galatiæ. Quia verò pseudoapostoli ipsum hoc nomine traduxerunt, quòd solus prædicaret Moysem non esse necessarium, cum omnes in Iudæa Ecclesiæ aliud docerent, idcirco adiungit sibi fratres non duos vel tres, sed vniuersos seu totam multitudinem, significans se ex illorum sententia scribere, quæ scribit. Hactenus de superscriptionis serie, nunc de salutatione.

Gratia vobis & Pax à Deo Patre, & cæte. Istud expositum est in epistola ad Romanos. (*Qui dedit semetipsum pro peccatis nostris*) à quibus lex adeò non liberabat, vt condemnaret etiam, quare non Moyse, vt per Christi victimam per fidem, & fidei sacramenta nobis applicata, absolua mur è peccatis, ad quæ soluenda lex inefficax est. Istud studio adiectum est à Paulo tanquam semen argumenti. Sic Chryostomus eandem vim argumenti putat esse, ibi: Gratia vobis & pax à Deo Patre, & cætera. vbi subaudit, non à Moyse, intelligit enim emphaticè hoc dictum esse ab Apostolo. Quod sequitur: (*Vt eriperet nos de præsentis sæculo nequam, & cæter.*) his verbis interpretatur, quomodo nos cum dicimus, malum habuit diem, non ipsum tempus, sed circumstantiam & actionem incusamus. Sic Apostolus, seculum malum appellans, non ipsum seculum, sed prauas hominum voluntates damnat, ostendens quod Christus non modò liberauit à prioribus peccatis: verum etiam in posterum aduersus hæc tutos reddidit. Prius enim illud declarat, cum ait: (*Qui dedit semetipsum pro peccatis nostris.*) Cum autem addit: vt eriperet nos ex præsentis seculo nequam, tu tamen & custodiam in posterum aperit. Ex quo commentario primò discimus, Apostolum seculum malum appellasse, siue nequam, non simpliciter quæ admodum intellexerunt antiqui quidam heretici, sed figuratè per metonymiam. Secundò discimus duo ipsum posuisse, quæ nobis per Christum præstita sunt: Alterum quod liberati sumus à peccatis, quibus aliquando obnoxij fuimus: Alterum quod tales nos effecerit qui in cælis versetur, qui possumus vincere peccatum, viuere sine crimine, illæsi persistere vt non corrumpamur ab hoc seculo, vt non subdamur vitij & peccatis, quibus hic mundus obnoxius est. Quare

coniunctio (vt) non tam finalis est hoc loco quam expletiva, quasi dicat. Præterea eripuit nos à præsentis seculo nequam. Ad vtrunque horum inefficax erat lex. Et hæc fecit, non quia nos digni eramus, sed gratuita sua misericordia, vnde subdit: (*Secundum voluntatem Dei & Patris nostri, & cæte.*) id est, quia sic visum fuit Patri, quia sic placuit ei. Voluntatem Dei opponit meritis seruata legis. Omnia hæc pertinent ad principale scopum, & sunt aperta semina futuræ disputationis: Post commemoratam Dei bonitatem gratiæque immensitatem, glorificando Deum, claudit sermonem dicens. (*Cui est gloria in secula seculorum.*) qua in re imitandus nobis Apostolus est. Frequenter ad memoriam reuocare debemus, quales olim fuerimus, & quales iam sumus, quod seruierimus olim turpissimis peccatis, & à turpi illa seruitute iam erepti sumus & translati in sortem filiorum Dei. Atque hæc nobiscum reputantes, & Dei bonitatem erga nos considerantes, ipsum glorificare debemus, dicentes. Gratias tibi ago Pater cælestis, qui hæc fecisti mihi, qui minor sum cunctis miserationibus tuis, sit tibi gloria in secula seculorum, Amen. Istud est hominis verè Christiani, & agendum est dum imus cubitum, & rursus dum è strato surgimus, dum assidemus liberis, & dum in ambulamus per domum, quia hoc studium glorificandi Deum, vnicè promouet spiritum hominis, & eò deducit mentem, vt tandem terrenorum omnium oblita, solum Deum cogitet, & in medijs etiam malis suauiter acquiescat in Deo. Hactenus saluatio Nunc narratio, quam à castigatione exorditur.

Miror quòd sic tam citò transferimini ab eo qui vos vocauit in gratiam Christi, in aliud Euangelium, quod non est aliud, nisi sunt aliqui qui vos conturbant, & volunt conuertere Euangelium Christi.

Miror quòd sic tam citò transferimini ab eo, & cæte. Miror (inquit) quòd semel à me rectè instituti & edocèi in fide & beneficio Christi, in doctrina Euangelij, transferri vos patiamini, & transferri tam citò (ab eo qui vocauit vos.) Periphrasis est Patris, non ait ab Euangelio vel doctrina, quam tradidi vobis: sed quod horribilius est, & accommodatius ad terrorem incutiendum illis, dicit, à Deo Patre. Quod attinet ad lectionè Græcè non est, (sic tam) sed tam citò) aut (sic citò) quare verisimile est alterum apud nos abundare, si tamen vtrunq; legatur, epithasis erit. Aliter autem hæc particula ad D. Hieron. aliter à Chryso. exponitur. Non grande (inquit Hieron.) tempus fuit in medio quo Galatas Aposto. ab idolis à Christum traduxerat. Secundum Hieronymum, ergo tam cito,

citò, id est, à me tam nuper instituti in vera doctrina: Expositio hæc non placet Chryso. propterea quòd contrarium potius erat reprehensione dignum, si videlicet post multum temporis descuiissent. Exponit ergo ipse hoc modo: Tam citò, id est, ad primum insultum, ad primam irruptionem, ad primam inuentionem pseudoapostolorum: vt miretur quod tā facile defecerint, quod ad tam paruam & exiguam tentationem passi sint se transferri, siue (vt ad verbum est in Græco) transponi. Verisimile est (quod submonuit Hieron.) Paulum alluissse ad Hebræā vocem Galatæ, quæ ijs translatis siue deductos sonat, similitudine sumpta à rotis aut rotundis, quæ facile aliunde aliò deuoluuntur. Pro eo vbi nos habemus (*In gratiam Christi*) Græci habent *ἐν χάριτι*, id est, in gratiam, & genitiuus (*Christi*) potest apud eos vel ad gratiam referri, vel ad præpositionè ab, vt sit apud nos auferendi casus à Christo, quam syntaxin secutus est Erasmus, cuius translatio sic habet: Miror quòd à Christo, qui vocauit vos per gratiam, adeo citò transferimini: Eandem syntaxin habet Hieronymus in commentarijs. Augustinus verò & Ambrosius, sequuntur syntaxin quæ est in nostris codicibus: Item Chryso. Theop. & Oëcum. vt mirum sit quos Græcos sit secutus Hieronymus. Porro vt sciamus vtra harum syntaxium sit probabilior, attendenda est phrasis scripturarum, & si diligenter intendamus, inueniemus Paulum vbi que uocationem tribuere Patri. Et in primis hoc ipso cap. Cum autem placuit ei, qui me segregauit ex vtero matris meæ, & vocauit per gratiam suam, & cæte. Sic ad Roman. 8. diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, his qui secundum propositum vocati sunt sancti. Rursus ad Thess. 2. capit. 3. Nos autem debemus gratias agere Deo semper pro vobis fratres dilecti à Deo, quòd elegerit nos Deus, ad quod & vocauit vos, & cæte. Iterum. 2. ad Thim. 1. cap. Qui liberauit nos, & vocauit uocatione sancta. Quibus locis, ex mentione Filij subiuncta, constat sentire Apostolum de Patre vocante: Huic accedit quod syntaxis quæ sequitur Erasmus, durior est propter hyperbaton. Quod attinet ad particulam *ἐν χάριτι*, id est, in gratia. Annotat Eras. Apostolum hic (*in*) vsurpasse pro (*per*) quomodo & vertit. Noster verò interpretis qui transtulit in gratiam, aduertit quod Paulus præpositiones istas *ἐν, ἐκ, ἐξ* frequenter confundat. Secundò aduertit loca similia vehementer inuitare ad abusum præpositionis, quæ est hoc loco: similis locus est in priori Epist. ad Thess. capit. 4. Nò enim vocauit nos Deus in immudiciam: sed in sanctificationem, vbi priori loco est *ἐν*, posteriori verò *ἐκ*, eadem præpositio quæ

hoc loco. Rursus ad Galatas 5. Vos enim in libertatem vocati estis, vbi est *ἐκ*. Omnibus ergo consideratis & expensis probabilior est versio, quam ex Græco reddit noster interpretis, quam ea, quam proponit Erasmus. Gratiam autem Christi vocat, nò quæ Christo intrinseca est, sed quæ per Christum cõtingit creditibus, de qua 2. ad Thimoth. 2. Tu ergo fili confortare in gratia, id est, in Christo Iesu, id est, quæ datur per ipsum. Phrasis hæc Paulo familiaris est & vbi que obuia, quare nec opus est citare loca: hoc interim notandum, quòd vocabulum gratiæ generalius hic accipiat, quam in salutatione, nimirum vt cõplectatur omne quod pertinet ad salutem, siue sit remissio peccatorum, siue alia dona gratuita, quæ nobis per Filium Pater largitur.

Quòd autem non tam latè pateat in salutatione, indè manifestum est, quòd addatur ibi pax, quæ est reconciliatio cum Deo, vel tranquillitas animi hinc proficiscens, quòd confidimus Patrem nobis esse propitium, & nobis fore benè in extremo iudicio, quam pacem constat generali significatione gratiæ comprehendi. Si iam quærat, quid ergo intelligitur nomine gratiæ in salutatione? Respondet Augustin. proprijsimè intelligi remissionem peccatorum, nec hoc retractauit, sed ostendit primo libro retractationum cap. 24. & 25. quomodo id à se dictum accipi velit: & quam rectè hoc dixerit Augustin. intelligimus, si aduertamus ea, quæ in salutatione sequuntur: Qui (inquit) dedit semetipsum pro peccatis nostris, ergo opto vobis remissionem peccatorum, hoc est, gratiam ab ipso. Iam quòd additur: Vt eriperet nos de præsentis sæculo nequam, pacem respicit. Nam iustus, atq; is, qui per Christum iam confidit remissionem peccatorum se cõsecutum, & Patrem se habere propitium, dum considerat, quàm mirabiliter adhuc propensus sit ad mala, quàm que multa sunt quæ abducere eum studeant à Christo, non potest non vehementer timere ne excidat à gratia, adeoq; turbari animo. Verùm dum rursus attendit quòd Christus eripuit nos de præsentis sæculo nequam, quòdque suo beneficio valeat vincere peccatum, & omne quod alioqui eum impediri posset à consecutione regni: concipit spem & magnum animum, & hinc nascitur lætitia, & pax, & tranquillitas spiritus. Si ergo cupimus habere hanc pacem, studeamus apprehendere totam gratiam, quæ est in Christo Iesu, & consequemur eam. Periphrasis ista (*qui vos vocauit in gratiam Christi*) quæ diximus esse periphrasim patris, certo consilio à Paulo vsurpata est: Pertinet enim ad argumentum. Sensus est: à Patre qui gratuita sua bonitate vos vocauit vt remissionem peccatorum & iu-

stitiam consequamini, non per opera seruata legis, sed gratis per Christum. Beneficiū Christi ad quod vocauit vos Pater gratuitū est, & ad eod non requirit legis obseruationem, vt eos etiam quibus data est lex, à legis obseruatione liberos reddat. Istud vobis dum prædicauit & amplexi estis: quare mirari fatis nequeo, quod ad eod citò à doctrina vobis tradita, imò ab ipso Deo Patre, qui tā benignum se vobis exhibuit, desciscatis, cōuersi in aliud Euangelium, falsam doctrinā pseudoapostolorum, qui cum Euangelio docebant seruandum Moysen, nec aliter gētes posse saluas fieri. Euangelium appellat per tropum, quis sit tropus non vsque ad eod certum est: quidam putant esse catachresin, alij mimisim, vt quia pseudoapostoli hoc nomen suæ doctrinæ tribuebant: etiam ipse vsurpet per imitationem Rhetoricam. *Aliud* hoc loco idem est, quod diuersum. In Euangelium diuersum ab eo, quod vobis prædicauit, quod non consentit cum Euangelio à me prædicato.

Quod non est aliud nisi sunt, &c. Est epanorthosis: corrigat aut se, si in voce (*Euangelium*) catachresis erat, aut pseudoapostolos, si erat mimisim. Sensus est: quæ doctrina non est appellanda nomine Euangelij, vnum est Euangelium, vnica est doctrina, quicquid extra eam est, non est Euangelium. *Nisi sunt aliqui, &c.* quod videatur vobis aliud Euangelium, siue quod amplectimini doctrinā hanc loco Euangelij cum reuera non sit Euangelium, hoc non aliunde prouenit, nisi quod sunt aliqui, qui mentis vestræ obtutū opinionibus suis turbant. Metaphora sumpta est ab oculo turbato, qui aliud pro alio cernit: Sic Chryso. Alij istud (*nisi sunt aliqui*) referunt non ad id (*quod non est aliud*) sed ad verbum (*miror*) hoc modo: Miror quod acciderit, quod à tam benigno Patre, qui citra meritum vestrum vocauit vos in gratuitū beneficiū Christi, ad eod citò desciscatis, nisi quod vt arbitror sunt aliqui, qui perturbāt tranquillitatem fidei vestræ, dum falso obtudentes vobis quod principes illi Aposto. Petrus, Iacobus, & Ioannes, in Iudæa legem cum Euangelio miscerent, sollicitos reddunt vos & anxios, vtrum doctrina à me tradita sit vera. Ne videatur ingenium Galatarum damnare leuitatis & inconstantia, ceu per coniecturam, facti culpam reijcit in pseudoapostolos. Et volunt conuertere Euangelium Christi, & cetera. Grauius istud dictum est ab Aposto. Non agitur, inquit, de re parua, volunt subuertere Euangelium Christi. Sic Chryso. qui putat Paulum verbo *μετατρέψαι* abusum pro *κατατρέψαι* vel *ἀνατρέψαι*. D. Hieronym. vocem accipit in propria significatione, quæ est præpostere vertere: vt si quis quod in facie est post tergum faciat: &

quæ post tergum sunt, vertat in faciem, quæ secutus Erasmus in sua versione posuit, inuertere Euangelium *CHRISTI*, quod annūciat libertatem à lege Mosaiica: hi quantum in ipsis est, inuertunt, docentes illud requirere obseruationem legis. Omnino verisimile est sensum Pauli esse, quem habet Chryso.

Ed licet nos, aut angelus de celo Euangelizet vobis, præterquam quod euangelizauimus vobis, anathema sit. Sicut prædiximus, & nunc iterum dico: Si quis vobis euangelizauerit præter id, quod accepistis, anathema sit.

Ed licet nos) id est, ego ipse Paulus: Sic Chry. Alij exponunt nos, id est, Apostoli vtraque; expositio est bona, prior tamen magis germana videtur.

Aut Angelus de celo, &c. Est hoc loco grandiloquentia iuxta hyperbole: ad eo, inquit, vos non commoueat vilius hominis auctoritas, ad eod nō cōmoueant Petri, aut Iacobi, Ioannisque quantumuis magna nomina, quibus abutuntur quidam ad illaqueandos vos legis oneribus, vt etiam si quis angelus de celo prædicauerit Euangelium diuersum ab eo, quod à nobis prædicatum est: nō solum non audiatur, verum etiam execrabilis & abominabilis habeatur vobis. Quod verò dixi, ne quis per iracundiam, animiq; impotentiam, aut impetu cursuque sermonis raptim mihi putet excidisse, etiam atque etiam repeto: quisquis ille fuerit, siue angelus siue quantumuis inclytus Apostolus, qui vobis prædicauerit (*si fieri possit*) diuersum ab eo, quod à nobis accepistis, execrabilis & abominandus habeatur, & hoc est, quod dicit (*anathema sit*). De qua voce dictum est in Epistola ad Roman. D. Hieron. putat phrasin Hebræam istud dixisse Aposto. Chryso. verò Græca phrasin: parum refert, an hac aut illa phrasin dictum sit.

Hoc in primis inquirendum, quid hic sit Euangelizare præter id, quod Euangelizatum est à nobis. Secundum Ambr. Hieron. & Augustinum, est, adferre nouum genus doctrinæ, quæ non consistit cum doctrina prius tradita. Est aliter docere, inquit Ambros. & prædicare cōtraria ijs, quæ semel prædicata sunt. Quæritur an istud habeat naturam præpositionis (præter) aut eius qua vtitur Paul. (*παρά*), & certum est, quod non natura sua non est tam odiosa: Paulus tamen in ea significatione hic vtitur. Si quæras vnde constet: respondetur ex circumstantijs ipsius textus. Agit enim Apostolus contra pseudoapostolos, qui prædicabant gratiam Christi non sufficere gentibus ad salutem, sed necessariam esse legis obseruationem & circumcisionem, quæ sanè doctrina Apostolicæ prædicationi contraria erat: & quo manifestius euadat quod dicimus, non est dubium, quia

Aposto-

Apostolus si secundo vel tertio rediisset ad Galatas, plura exposuisset ipsis & prædicasset, quàm fecerat, vbi primò ad eos venit. Nam ad Thessalò. redire cupit, vt suppleat quæ eorum fidei deerant, quemadmodum in priori ad ipsos scribit Epistola. capit. 3. Licet ergo aliquid addere doctrinæ prius traditæ, & proinde aliquid præter quod Euangelizatum est, Euangelizare, si (præter) in genuina sua significatione accipiatur, quæ est in hac oratione: præter ea quæ dixi, & hoc autem dire te cupio: Verum si ex natura sua hæc præpositio non sit tam odiosa, quare ergo ea vtitur Paulus, & non potius hoc modo dixit: si quis Euangelizauerit contra id, quod Euangelizamus, contra id, quod accepistis. Respondet Chryso. certo studio Apostolum posuisse (*præter*) vt hinc discamus non eos solum anathema decerni, qui apertè cōtraria docent, vel saltem talia, quæ totū Euangelium subuertunt: sed & illos qui aliquid addunt prædicationi vel doctrinæ semel traditæ, quod quiduis quantumuis minimum Euangelij labefactatur, etiam si hoc ipsum quod additur, non sit apertè ei cōtrarium. Idem habet Theoph. cuius verba sunt: Neque enim, si prædicauerint contraria, intulit Aposto. sed si prædicauerint aliquid præter id, quod ipsi prædicauimus, hoc est, si vel plusculum ipsi adiecerint, execrationi subdantur. Quæ verba cum ex Chryso. transcripta sunt (*sicut & cetera eius*) secundum Chryso. intelligi debent: si vel plusculum adiecerint (*supple*) quod labefactet vel minimam particulam doctrinæ à me traditæ. Sed & sine Chryso. sententia Theoph. ex his, quæ in ipsius commentario præcedunt, manifesta est. Nam annotat in expositione sententiæ mox præcedentis, pseudoapostolos non omnia, quæ prædicata erant ab Aposto. subuertisse, quod est iuxta eum contraria prædicare, sed vnum aut alterum dumtaxat præscriptum induxisse, circuncisionem videlicet & dierum obseruationem, adeoq; paululum quiddam immutasse, quod vocat addere aliquid ad doctrinam. Istud obseruare oportet in Theoph. ne ex ipso occasionem nobis erroris arripiamus. Expositioni Chryso. & Theoph. consentiunt scolæ Græcæ quæ sic habent *παρά* id est, præter id, quod hoc loco significat quantumuis parum à prædicatione diuersum. Secundum veteres ergo tam Latinos, quàm Græcos interpretes, non fert Paulus vt aliquid addatur prædicationi Apostolicæ, quod ei vel cōtrarium sit, vel illam (*etiam si ei apertè cōtrarium non fuerit*) labefactet, quantumuis in minimo: quod ipsum sepositis etiam omnibus commentarijs ipsa ratio scripti Pauli clarè docet, vt iam antè ostendimus. Quare prorsus imperite Lutherani abutuntur hoc loco, docentes

nihil posse per Ecclesiæ rectores, siue pastores, siue Episcopos, siue ipsum etiam Papam adferri, præcipi, aut statui, quod non sit in Euangelijs, vel sacris scripturis disertè expressum. Quare ex hoc loco reijciunt placita Ecclesiæ, decreta Pontificum, & sanctissimos canones: quia sunt (inquiunt) aliud Euangelium, & adferuntur seu potius obtruduntur Christiano populo præter id, quod Euangelizatum est, quod verè dicerent, si ea pugnarent cum Euangelio, aut illud labefactarent, nunc res longe secus se habet. Eadem etiam imperitia contra decreta Ecclesiæ citant locum, qui est Deuteronom. 4. Non addetis ad verbum quod vobis loquor nec auferetis ab eo. Et rursus cap. 12. Quod præcipio tibi, hoc tantum facito domino, nec addas quicquam nec minuas: vbi dum quæritur ab eis, an prophetæ, qui Moysen secuti sunt & Christus, & Aposto. multa addiderint ijs, quæ à Moysè præscripta sunt: Respondent, nihil addidisse, quod in pentateuchò non cōtineatur: sed vehementer sudat, imò penitus hærent in luto, dum conantur id ostendere, maximè dum coguntur in specie explicare, & hoc & illud in Euangelijs, vel in Epistola Pauli, aut in prophetis positum, etiam in quinque illis libris Moyse haberi. Quæ autem sit sententia scripturarum illarum apud Moysen, id in Deut. explicandum est. Hoc verò loco annotandum quod quemadmodum iam inde ab initio prædicatæ fidei hæc semper habita est tanquam certa ratio, & regula dijudicandi & internoscendi veram doctrinam à falsa, denique hæreses deprehendi, & deprehensas reuincendi, vt doctrinæ genus nouum quod in quæstione proponebatur conferretur cum doctrina tradita & recepta: & quæ cum illa consentiret, sincera haberetur & vera doctrina: quæ verò illi contraria & repugnans deprehenderetur, falsa censeretur, adulterina, & hæretica. Ita hac quoque tempestate, quantum nouum quoddam doctrinæ genus in dispositionem est adductum, hæc regula exhibenda est, videlicet vt doctrina antiqua, antè hac per vniuersum orbem in Ecclesiâ recepta consulatur, ad eandemque nouum hoc genus doctrinæ velut ad amissim examinetur à qua si deprehendatur dissentire, eique repugnare, sine vlla hesitatione mox reijciatur tanquam impium & hæreticū: Hanc regulam tradidit in primis Aposto. Ecclesijs, vt dum hoc loco vult anathema haberi, & inepist. ad Rom. in vltim. ca. obseruari eos, qui adferunt doctrinæ genus dissentiens à doctrina ipsis tradita.

Hanc regulam post Apostolum Paulum proposuit, atq; ea vsus est Irenæus, auditor Polycarpi martyris, discipuli Ioannis Euangelista, obijciens illam tanquam machinam

validissimam aduersus omnes hæreses & per eam debellans eas. Vide Irenæum lib. 3. aduersus hæreses cap. 3. Post hunc eadem versus est Tertul. aduersus hæreses sui sæculi, vt videre est apud ipsum in lib. de præscriptionibus hæreticorum, vbi docet aduersus sectas hac regula magis vtendum, quam scripturarum autoritate, propterea quod ad alterius sensus affingi potest Scripturæ, traditæ verò doctrine non item. Post hos eadē vsus est Augu. Hiero. & reliqui. Eadem ergo & nos vt debemus, exempli gratia: Vt si quis diiudicare velit, quid sentiendum sit de inuocatione Sanctorum & Purgatoriorum catholice dogma sit, inuocandos esse Sanctos, aut post hanc vitam esse Purgatorium. Consultatur antiqua Ecclesiæ doctrina per vniuersum orbē recepta, ac primū inquiratur quid ante annos serè quingentos de his dogmatibus senserit & tradiderit vniuersa Dei Ecclesia tempore Bernardi, deinde quid de iisdem & ante ipsius tempora circa annum à Christo passo trecentimum senserit, tempore Amb. Aug. & Hier. & deinde quid ante horū tempora senserit & docuerit Septimij florentis Tertulliani seculum, qui floruit sub Cæsarib. Seuerō, Pertinace & Antonio Caracalla, valde vicinis Apostolorum temporib. circa annum à Christo passo 160. & ex ipsorum monumentis deprehenderetur, Ecclesiam iam inde ab initio per vniuersum orbem docuisse, & tradidisse id, quod hodiè docet & tradit Rom. Ecclesia, videlicet inuocandos esse Sanctos, & post hanc vitam locum esse purgatorium. Quod cum ita sit, neminem turbare debent scripturæ, quæ ab hæreticis contra inuocationem Sanctorum & Purgatorium adferuntur quamquam densissimæ: sed retinenda est hæc regula tanquam certissima, videlicet non posse prorsus verum esse vllū doctrinæ genus, quod contrarietur doctrine semel tradite, atque per hanc omnis contraria doctrina reiicienda est, à quocunque tandem illa adferatur, etiam si ab angelo de celo vt hic docet Apostolus, non quod id fieri possit, sed quod hyperbolicis significauerit Apostolus à doctrina semel tradita nullo pacto esse recedendum. Vide Origenem super Matth. homilia 19. diligenter istud præcipientem: Quotiescumque inquit aduersus ea, quæ vniuersa obseruat Christi Ecclesia, canonicas alioqui scripturas proferrunt, videntur dicere, ecce in domibus est verbum Dei: sed illis credere non debemus nec exire à paterna Ecclesiasticaque doctrina, & traditione, nec aliter prorsus credere quam Ecclesiæ tradiderunt nobis, vnde idē Origenes hæreticum hominem hoc modo depingit, Hæreticus habedus est omnis ille, qui Christo quidem credere se profitetur,

aliud tamen de fidei Christianæ veritate credit, quam habeat definitio traditionis Ecclesiasticæ.

Modò enim hominibus suadeo, an Deo? An quare hominibus placere? si adhuc hominibus placere, Christi seruus non essem.

Modò enim hominibus suadeo, an Deo, &c. (Eras. in annotationibus suis hoc vertit. Nunc enim homines suadeo an Deū, id est, an humana suadeo an diuina: sed insolens est hic sermo, quod nec ipsum latuit, vnde in translatione noui testamenti nostrū fecutus interpretem posuit: Nunc enim vtrū hominibus suadeo, an Deo: Et verbum πείθο apud Græcos in hoc sensu habere aliquoties accusandi casum, nouerunt qui legerunt Herodianum. Sed & à Paulo ita alias vsurpari declarat locus, qui est in posteriori ad Cor. ca. 5. ad hunc habens modum: Scientes ergo timorem Domini hominibus suademus, vbi Græcè est ἀποφάσις nomen accusatiui casus. Secus est quando significat parere, aut morem gerere, sic enim perpetuò datiuū habet, vnde Chry. qui Græcè lingue peritissimus fuit interpretatur hoc modo, non vt sit more gerere, sed suadere, & accusatiuus ἀποφάσις accipit non vt Eras. in annotationibus suis, sed in eo sensu, quem nos ter expressit interpret facit enim (suadeo) vocabulum esse forense, & Paulum quasi causam perorantem, vt sensus verborum iste sit: An ago iam quod Demosthenes aut Eschines: an apud Deum causam dico: apud tribunal Christi, non hominū peroro, inquit, hoc est, omnino id, quod dico & dicturus sum in purgationem mei, & defensionem contra pseudoapostolos, qui varijs nominibus me apud vos traduxerunt & accusarunt, dico & dicam non vt apud homines iudices, id est, apud vos, sed vt apud Deum & eius tribunal bonam causam habes non enim mihi studio est, placere vobis, ac proinde non magnopere curo quod ius mihi vos dicatis.

An quare hominibus placere, &c. id est, an scopus studij mei est vt placeam hominibus potest iure id quispiam de me dicere: (Si adhuc hominibus placere.) Si mihi curæ esset placere hominibus, non addixissem me Christianis, potuissem magis gratus vivere meis: apud meos in aliquo loco eram in Iudaismo agēs, iam contemnor. Bisariam contingit nos placere hominibus: vno modo, quando eo sine tantum hominibus placere studemus, vt captemus eorum fauorem & gratiam, & sic peccatum est: Altero modo placemus hominibus propter Deum amouendo à nobis suspensiones & similia, & istud non est placere hominibus sed Deo, & sic hic locus non pugnat cum alio loco Pauli. Exponunt quidam (Christi seruus non essem) id est, desiderem esse seruus Christi, sed omnino verisimile

risimile est sensum Pauli esse, quem diximus, nondum factus essem seruus Christi, adhuc à Iudæis stare, adhuc Ecclesiā Christi persequeror, adhuc assertor essem legis, & hostis gratiæ. Hac præfatione vtitur Apostolus, ne quæ in consequentibus cōmemoraturus est, putetur humanæ laudis studio dicere, vel minus syncerè loqui. Hanc ob causam in superioribus dixit: modò enim hominibus suadeo, si quidem qui hominibus suadet, id est, qui apud homines causam perorat, multa facit insyncerè, & fraudibus vtitur & mendacio, quo persuadear, mentemque capiat auditorum: Secus est de eo, qui Deo suadet, quia ille falli non potest.

Notum enim vobis facio fratres Euangelium, quod euangelizatum est à me, quia non est secundum hominem, neque enim ego ab homine accepi illud neque didici, sed per reuelationem Iesu Christi.

Notum enim vobis facio fratres Euangelium. (Loco enim) Græcis est (autem) quod optimè hic quadrat: nam aggreditur Apostolus nouā narrationem, phrasia illa (Euangelium, quod euangelizatum est à me, non est secundum hominem) obseruanda est propter alia loca. Augustinus exponit, non humano ingenio inuentum siue effectum: Sed videtur Apostolus de ea re hic esse sollicitus, nec enim obijciebatur ei, quod finxisset, sed quod homine tradente addidisset Euangelij. Sequendus est ergo commentarius, qui habet, à Paulo quid sit (secundum hominem) exponi, dum statim addit (neque enim ab homine accepi illud, neque didici, sed per reuelationem Iesu Christi) id est, nullo hominis interuētū ipse Christus dignatus est mihi esse doctor. Ipse omnem cognitionem mihi per semetipsum dignatus est patefacere. Sic Chrysostomus, in quo aduertendum, quod nostra exemplaria serè habent pro cognitione cogitationem, sed malè: nam Græcè γνώσις, quo vocabulo intelligebatur tota doctrina Euangelij, & quicquid spectat ad Theologiam. Inter accipere & discere, hanc esse differentiam putat Hieronymus, quod illud eius sit cui primum Euangelium insinuat, & ad fidem eius adducitur, vt credat vera esse, quæ enunciat Euangelium: hoc verò illius, qui mysteria Euangelij, quæ prius credita tantum habebat, explanata & diserta cognoscit, id est, qui in scholis addiscit ea tradente magistro. Sensus ergo secundum Hieronymum est: Petrus non conuertit me cōcōnibus suis, vt crederem & assentirem Euangelio, sed Christus per se id fecit, sine vllius hominis prædicatione. Rursus Petrus non instituit me in re theologica, sed Christus sine vllius hominis magisterio, per se mihi cognitionem totius theologiæ tradidit, & patefecit quicquid est Euangelij. Vocabu-

lum ἀποκαλύψασ, hoc est, reuelationis, propriè scripturarum est à 70. interpretibus primū vsurpatum. Negat enim Hierony. vsquam apud Ethnicos scriptores illud inueniri: significatio eius est, cum quid testū & velatum ablato desuper operimento ostenditur & profertur in lucem.

Audistis enim conuersationem meam aliquando in Iudaismo, quoniam supra modum persequebar Ecclesiam Dei, & expugnabam illam, & proficiebam in Iudaismo supra multos coetaneos meos in genere meo, abundantius amulator existens paternarum mearum traditionum.

Audistis enim conuersationem meam aliquando in Iudaismo, &c. Declarat ex loci temporisq; circumstantia se non esse vsus magisterio hominū in re Euangelica. Meminisse hic oportet, quod antè monuimus, nimirū pseudoapostolos, quod facilius pertraherent Galatas in Iudaismū, omnibus modis studuisse eleuare auctoritatem Petri, Ioānis, & Iacobi, ac deprimere auctoritatem Pauli: vnde inter cætera ipsi iactabant eum discipulorum tantum discipulum esse, & à Petro, Iacobo, Ioanne, nō à Christo edoctum in re Euangelica, contra hoc totus hic sermo Apostoli dirigitur. Euangelium, inquit, quod apud vos Galatas à me prædicatum est, non est secundum hominem, id est, nō accepi illud ab homine neque didici, quemadmodū calumniatur pseudoapostoli, sed ab ipso Christo: probat hoc mea illa superior conuersatio, ac subita immutatio, atque diuersa translatio. Audistis enim conuersationem meam, non potest latere vos vita mea, audistis fama perferente qualis olim fui ante conuersionem, cum adhuc in Iudaismo agerem, (quoniam) id est, quod (supra modum) persequebar Ecclesiam Dei id est, congregacionem illam paucorum Apostolorum ac discipulorum, qui Christi nomen profitebantur. (Et expugnabam illam) singula cum exaggeratione commemorat. Persequebar, inquit, Ecclesiam non vulgariter sicut cæteri, sed miro quodam ardore, omni cum vehementia, nec persequebar modò, verum etiā expugnabam, id est, more hostis populantis omnia, eam vastabam ac demoliebar velut iam captam. Referendum est istud non tam ad aduētum rei, quam ad animum Pauli, & illius conatus. Laurentius Valla putat verendum fuisse, oppugnabam, non expugnabam. Sed aliter interpretatur Chrysostomus. & Græcè ἐπόρευον, quod verbum proprium est depopulantium captas armis vrbes: retinenda est ergo versio nostri interpretis, quia aptior.

Et proficiebam in Iudaismo supra multos, &c. id est, in studio legis siue in religione Moisaica intellecta tamen carnaliter, siue secundum literam occidentem, deniq; in institutis

tis à maioribus traditis. Ad hunc modum intelligendum esse Iudaismum, inde manifestum est, quod hunc opponat Christianismo, cui lex Moysi secundum spiritum intellecta haudquaquam repugnat: quod tamen de Iudaismo hic significat, dum persequendo Ecclesiam Dei, in illo se profecisse, id est, superasse dicit, siue plus fecisse, quam fecerint ceteri equales sui, qui eiusdem secum generis erant. Genus hic gentem Iudaicam appellat, sicut in posteriori epistola ad Corinth. cap. II. ubi ait: periculis ex genere.

Abundantius amulor existens paternarum, &c.

.i. vehementius inhærens institutis à maioribus traditis, atque ea pertinacius defendens. Quæstio hic est, quid intelligat Apostolus nomine traditionum. Traditio ut noverunt, qui versati sunt in scripturis, nonnunquam gratiosum nomen est, complectens etiam fidem. Hinc Apostolus Iudas, eos, ad quos scribit, hortatur, ut laboribus suis adiumento sint fidei, quæ semel tradita est sanctis. Paulus quoque doctrinam suam hoc nomine appellat in posteriori Epist. ad Thess. ca. 2. Tenete, inquit, traditiones, quas didicistis, siue per sermonem, siue per epistolam nostram: Et eiusdem Epist. ca. 3. Denunciamus autem vobis fratres, &c. Interdum verò vocabulum est odiosum, ut Matt. 15. Irritum fecistis mandatum Dei propter traditionem vestram, ubi nomine traditionis intelliguntur doctrinæ, quæ sunt ab hominibus, non à Deo traditæ, legi tamen Dei cui repugnant, additæ, quas Græci *δευτερώσεις* appellant, atque hoc loco accipit D. Hieronymus. August. verò generalius intelligit, putans nomine traditionum primum significari legem Moysi, sed carnaliter intellectam, deinde *δευτερώσεις*. Qui commentarius melior est, quia proprie de lege & circumfisione, non deuterofibus hic agitur. Cum Augustino sentit Chryso. cuius commentarius sic habet: Simulatque cõuersus sum ad ecclesiastica dogmata, protinus omnem prolepsin Iudaicam exui, hoc est, quicquid Iudaicarum opinionum occuparat animum meum, totum exui. Secundum Chryso. ergo, quicquid ex synagoga, Gamaliel, & parentibus hauserat, totum id nomine traditionum complexus est Apostolus. Glossa traditiones accipit bonas, id est (ut ipsa ait) quas boni patres legi addiderant, ut festa Iudith, & Machabæorum temporibus instituta. Glossa hæc ex diametro pugnat cum Hieronymi interpretatione, nec plenè exprimit, quod sentit Paulus. Quod deinde habet (*meorum*) additum est ab Apostolo, quod eas suas esse duceret, ac velut proprias faceret, nec id multum probabile est. Nihil enim aliud videtur significare, quam quod natus Pharisæus maiorum suorum traditiones sequeretur. Quo nomine (ut tribus ver-

bis dicamus) comprehendit quicquid didicerat in Iudaismo agens, à maioribus suis, siue bonum id esset, siue malum.

Utrum autem placuit ei, qui me segregauit ex utero matris meæ, & vocauit per gratiam suam, ut reuelaret filium suum in me, ut euangelizarem illum in gentibus, continuo non acquieui carni & sanguini. Neque veni Hierosolymam ad antecessores meos Apostolos, sed abij in Arabiam, & iterum reuersus sum Damascum.

Utrum autem placuit ei, qui me segregauit id est, ubi visum est benignitati Patris, cum bona esset sua voluntas, est enim verbum *ἐδοξε*. Qui me segregauit ex utero, &c. non consultis commentarijs hic possit videri sensus: qui me voluit nasci. Augustinus longè aliter exponit, scilicet qui segregauit me ex gremio matris meæ synagogæ, vel qui segregauit me à cæcitate gentis Iudaicæ: Sed longè petita est hæc expositio. Chryso. & Hieronymus intelligunt (*ex*) positum loco (ab) ac perinde valere, ac si dictum esset, iam inde ab utero: non tum primum elegit me, cum vocarer apud Damascum, sed fui illi vas electionis adhuc in utero matris positus, vel mox ubi essem ex utero matris in lucem editus. Pro hac interpretatione facit locus qui est Psal. 21. In te proiectus sum ex utero, quæ vox Christi est, hunc habens sensum: totum me permisi tibi, iam inde ab utero. Huic similis est ille, qui est Psalmo septuag. De ventre matris meæ tu es protector meus. Rursus Psal. 57. Alienati sunt peccatores à vulua, id est, à prima infantia, ab ipsis incunabilis malè egerunt. Segregauit Græcè est *ἀφορίσας*, quæ vox significat ea, quæ potiora sunt in rebus nostris seponere, unde medici *ἀφορισμοὺς* vocant leges absolute breuiterque pronunciatas. Sensus est: qui me iam olim adhuc in matris utero positum, velut eximium quoddam & electum organum à cæteris secreuit, qui que sic olim segregatum destinato tempore vocauit per gratiam suam. Singulare in Paulo est, quod perpetuò agat præconem gratiæ: Cum mea inquit merita longè aliud requirunt, ipse tamen vocauit me ad fidem, vocauit ad maxima illa beneficia, quæ proponuntur in Christo: gratuita sua bonitate absque merito meo ad hæc vocauit me:

Ut reuelaret Filium suum in me, & cetera. (ut) hoc loco expletiuum est, non finale, & refertur non ad verbum proximè præcedens (*vocauit*) sed ad illud quod in principio sententiæ ponitur, nempe (*placuit*). Sensus dilucidior fuisset si hoc modo vertisset: Cum autem qui segregauit me ex utero matris meæ, & vocauit per gratiam suam, placuit reuelare Filium suum in me, id est, patefacere mysterium incarnati Christi in me. *Itud (in me)* Eras. positum putat pro eo, quod

est per me. Sed aliter interpretatur Chryso. in me Paulo, non alijs per me, quia id habet sequens clausula. Nos legendo & audiendo docti euadimus: Paulus, inquit Chryso. reuelatione illustrare animum ipsius, simul & Christum habuit in se loquentem, quo doctore secretius intus docente, didicit mysteria Euangelij. Secundum Chryso. cum quo consentit commentarius Hieronymi. (In) hoc loco non est merè Græcum, sed partim Hebræum, naturam habens ac vim Beth ad hæsiui.

Ut euangelizarem illum in gentibus, &c. Sensus est: Sic placuit Patri reuelare mihi vel in me Filium suum, ut non tantum ipsum cognoscerem, verum etiam ut eius notitiam ad gætes perferrem. Erasmus clausulam illam in translatione sua immediatè refert ad (*placuit*) quod quia admittunt Græca, non potest reijci: versio eius sic habet: *Alit ubi Deo, qui segregauerat me ab utero matris meæ, & vocauit per gratiam suam in hoc, ut reuelaret filium suum per me, visum est, ut prædicarem ipsum inter gentes, continuo, & cetera.* Quæ distinctio si quis sequi velit, non necesse est, ut præcedentia quoque eo sensu accipiat, quo Erasmus. Nam illud: ut reuelaret Filium suum in me, refertur potest ad verbum (*vocauit*) hoc sensu. Qui vocauit me non quomodo vulgo ceteri vocentur Christiani, sed qui sic me vocauit, ut in me Paulo mysterium incarnati filij sui patefaceret. Verum quemadmodum apud Latinos, ita apud Græcos quoque minus aspera est oratio, si intelligatur pertinere ad verbum (*placuit*). Nam quod additur apud Erasmus (*in hoc*) Qui vocauit me per gratiam suam in hoc, ut, &c. non est in Græcis, sed de suo adiecit.

Continuo non acquieui in carne, &c. vocè Græcam, quam hic vertit (*acquieui*) in initio 2. capituli vertit (*contuli*). Contuli cum eis Euangelium, id est, comunicauit illis cõsilia mea de negotio Euangelij, & paulò post: Mihi qui videbantur esse aliquid, nihil contulerunt, id est, nihil comunicauerunt. Vox Græca significat conferre, vel quæ nouimus, ea in sinum amici exponere, & in medium adferre, communi consilio vel probanda vel improbanda: proinde durè satis reddidit nonster interpretis hoc loco, acquieui.

Caro & sanguis periphralis est hominis secundum Chryso. & satis familiaris est scripturæ. Ad Hebræ. cap. 2. Quia igitur pueri communicauerunt carni & sanguini, id est, quia homines erant, & ipse participauit iisdem, hoc est, naturam humanam assumpsit. Ad Ephe. cap. 6. Non est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, id est, aduersus homines. Rursus Matt. 16. Caro & sanguis non reuelauit tibi. Simpliciter ergo si-

ne tropo dixisset: continuo non contuli cum homine vel hominibus, quanquam ne hoc modo prolata tropo careat oratio secundum Chryso. putat siquidem ipse significari non hominem quemuis, sed Petrum, Iacobum, & Ioannem, à quibus Paulum didicisse Euangelium iactitabant apud Galatas Apostoli falsi. Præter periphralin ergo est quoque antonomasia, in carne & sanguine. Si quis tamen quemuis hominè (inquit Chryso.) intelligere velit, non contradicam. Commentarius hic Chryso. non placet Hieronymo quod indignum putet Petrum, & Iacobum, & Ioannem, nomine carnis & sanguinis significari, quod ipse de his tantum dici vult, qui hærent in peccatis damnantibus, tum quod huic sententiæ mox subiiciatur: Neque veni Hierosolymam ad antecessores meos Apostolos, id est, ad eos, qui ante me fuerunt Apostoli, videlicet Petrum, Iacobum, & Ioannem. Si de Apostolis, inquit, dixerat, non contuli cum carne & sanguine, quid necesse fuerat id ipsum reiterare dicentem. Neque veni Hierosolymam, tum quod sermo hic Pauli sic intellectus videtur non vulgarem spirare arrogantiam, nempe, quod non dignatus sit Euangelium suum conferre cum cæteris Apostolis.

Sensum ergo huius loci hunc esse vult: Simulatque ea voluntas fuit Patris, ut continuo à vocatione accingerem me ad prædicationem Euangelij, non sum cunctatus neque moras triui Damasci consulèdis Iudeis, aut vllis hominibus vitijs ac peccatis obnoxij, neque rursus adeundis ac consulendis Apostolis, qui Hierosolymis agebant, sed protinus ut eram iussus, aggressus sum Euangelizandi munus. In quo commentario id obseruare oportet, quod aduerbiu (continuo) non retulerit ad ea, quæ sequuntur, videlicet: Non acquieui carni & sanguini, sed ad illa superiora: Ut euangelizarem illum in gentibus. Fecit istud Hieron. partim propter Porphyrium, qui hinc calumniabatur arrogantiam Pauli, quod non dignatus esset suum Euangelium conferre cum cæteris Apostolis, partim expositionis suæ angustijs constrictus. Cum enim exposuisset illud: Non acquieui carni & sanguini, & cetera, in malam partem, videbat si illi hæret aduerbium (continuo) id absurdi sequi, quod postmodum cum carne & sanguine contulisset, id est, cum peccatoribus communicasset. Rationes Hieronymi, quamuis videntur habere probabilitatem, nequaquam tamen nobis excutere debent alteram expositionem, quæ ut simplicior, ita & germana magis videtur.

Quod ad primam ipsius rationem attinet, est quidem, ubi caro & sanguis in malam partem accipiantur, ut in 1. Epistola ad Corinth.

Corinth. cap. 15. Caro & sanguis regnū Dei possidere non possunt: verum nec nō propter hunc aut alterum ei fortē similem locum, vbi que sic interpretari oportet carnem & sanguinē. Imō ea, quæ pro sententia Chryso- stomi adduximus, non admittunt hunc sensum, præsertim duo posteriora loca. Secunda Hieronymi ratio facilē soluitur ex consuetudine Pauli. Frequens siquidem est ipsi congerie vti, aut epexegeti: maximē vbi præcedentia obscuritatem habent. Quia ergo vsus erat Hebraica phrasi, voluit eius subijcere interpretationē. Ad tertiam Hieronymi rationem, vel potius Porphyrij calumniam, eruditē respondet ipsemet Chryso- stomus exponēs illa: Neque ascendi Hierosolymam, &c. Hæc verba, inquit, si quis per se expendat, videntur spirare non vulgarem arrogantiam. Cæterum, si causam attendat, ob quæ hæc dixerit Apostolus, eius- que scopum consideret, longē aliud iudicabit. Cū enim pseudoapostoli ijs Apo- stolis adhærendum esse dicerent, qui non vetarent circumcissionem, non Paulo, qui vetabat, quōd illi à Christo edocti essent, hic verō discipulorum tantum esset disci- pulus, atque hinc sensim irrepisset Iudai- cus error ac deceptio: cogitur Apostolus apertē resistere & declarare, quid in initio conuersionis suæ actum sit, vt intelligant hinc Galatæ, non à Petro, vel quopiam Apo- stolorum ipsum institutum esse vel edo- ctum. Non contuli, inquit, cum carne & sanguine. nec simpliciter ait, non contuli, sed non contuli continuō cum carne & san- guine, naturæ cognomento Apostol. desi- gnans. Ex quo commentario Chryso- stomi discimus aduerbium (continuō) retulisse ipsum non ad præcedentia, sed ad sequen- tia. Neque ascendi vel redij Hierosolymam ad eos, qui ante me fuerunt Apostoli. Sic enim ad verbum est Græcè, & est interpreta- tio prioris (sed abij) scilicet à Damasco (in A- rabiā) atque rursus Damasci (posteaquam eō ex Arabia eessem reuersus) aliquamdiu prædica- ui Christum, priusquam cū quoquam Apo- stolorum contulisset. Non igitur ab ijs di- dici Euangelium, vt calumniantur pseudo- apostoli, qui hoc rumore abutuntur ad illa- queandos vos legis oneribus. Quomodo consentiat hæc Pauli narratio cum ordine historię, quem descripsit Lucas in Actis ca- pit. 9. variē explicant interpretes. Omnino verisimile est Lucam in narratione sua A- rabiā præterijisse, & per dies multos, quos commemorat, dicens: Cū autem imple- rentur dies multi, consiliū fecerunt, &c. expressisse trienniū, cuius hic meminit Pau- lus. Cæterum an eam ob causam prætermi- serit Arabiam, quōd nihil dignum Aposto- lato ibi à Paulo sit gestum, ob ipsorum Ara-

bum culpam, quod suspicatur Hiero. id nō nimiam habet quæstionem: præsertim cū Chryf. arbitretur multa ac præclara ipsum ibi præstitisse, quæ modestiæ causa hic ab ipso premuntur silentio.

D E inde post annos tres veni Hierosolymam videre Petrum, & mansi apud eum diebus quindecim. Alium autem Apostolorum vidi neminem, nisi Iacobum fratrem Domini.

D E inde post annos tres) scilicet à conuersione. Ne vel inchoata prædicatione veni Hierosolymam, non quidem discendi studio, quippè qui iam triennio Christi Euangeliū liberè & magna cum fiducia, partim in Arabia apud gentes barbaras: partim in ciuitate Damascena apud Iudæos prædicassem, sed causa videndi Petri, vt fruerer ad spectu illius, & simul deferrem honorē illi, qui me prior vocatus fuisset Apostolus. Non dicit, (ait Chryf.) εἰδέν, id est, vt cernerem Petrū, sed ἰσορροῦν, id est, vt viderem quomodo lo- qui solent, qui magnas ac splendidas vrbes inuisant cognoscendi gratia.

Et mansi apud eos diebus quindecim, &c.) Omnia huc pertinent, vt intelligant Galatæ, ip- sum non institutum à Petro, vel quoquam Apostolorum. Hanc ob causam cū dixisset in superioribus, veni Hierosolymam, non ibi substitit, sed adiecit, vt viderem Pe- trum, ac si dixisset, non vt discerem aliquid à Petro, sed tantummodò vt viderem ip- sum. Eandem ob causam nunc numerum dierum exprimit, quibus commoratus est apud Petrum. Commoratus sum (inquit) apud illum dies non plus quindecim, quod temporis spacium non sufficere Euangelio addiscendo, etiam si acri celerique quis sit ingenio, compertissimum est. Alium autem Apostolorum vidi neminem, nisi Iacobum fratrem Domini.) Iacobus hic Hierosolymorum episco- pus primus fuit, cognomento iustus, alius à Iacobo Zebedæi & Alphæi, secundum Hieronymum in commentarijs huius loci, & Clementem primo recognitionum libro. Qua autem ratione dicatur Apostolus, cū non fuerit de numero duodecim, explicat hoc loco Hieronymus, & nos de ea re dixi- mus in episto. ad Roma. Omnes siquidem, qui Christum in carne conspectum postea prædicabant, Apostoli generali nomine dicebantur. Porriò fratrem Domini vocat non Latina, nec Græca, sed Hebraica consuetu- dine, quia fratres appellantur non solū qui ijsdem parētibus geniti sunt, sed & patru- les & consobrini, & præterea qui eiusdem sunt familiæ, & præterea qui eiusdem sunt gentis. Vide Hieronymum contra Helui- dium. Hic autem Iacobus verè consobrinius Domini fuit, hoc est, Filius Mariæ sororis matris Iesu. Alibi tamen (vt in libro, quem de perpetua virginitate Mariæ contra Hel- uidium

uidium scripsit) nō nisi duos Iacobos Hieronymus agnoscere videtur, Iacobum videlicet Zebedæi, & Iacobum Alphæi, quem ipsum esse putat, cuius hic meminit Paulus: Cuius sententiam eo loco ab ipso proposi- tam, si quis sequi velit, cum eo nolimus pug- nare: hoc interim sciat, commentaria ip- sius in Epistolā ad Galatas scripta esse post librum contra Heluidium editum, vt ipse testatur, in commentarijs suis enarrans huc locum. Negat itaque Paulus præter hos, id est, Petrum & Iacobum fratrem Domini, se quemquam Apostolorum conuenisse, ne occulta contradictio nasceretur: Etiam si à Petro non es doctus, alios habuisti Apo- stolos præceptores.

Q Ua autem scribo vobis, ecce coram Deo, quia non mentior. Deinde veni in partes Syriæ & Ciliciæ. Eram autem ignotus facie Ecclesijs Iudææ, quæ erant in Christo. Tantum autem auditū habebant: Quoniam qui persequeretur nos aliquando, nunc euangeliz. at fidem, quam aliquando expugnabat, & in me clarificabant Deo.

Q Ua autem scribo vobis, ecce coram Deo, &c.) Est forma iuramenti Hebraica. Sensus est: nihil horum, quæ scribo, fingere me, testis est ipse Deus, siue iuro per Deum, sic Ambrosius, Augustinus, & Hieronymus. Hinc discimus, non esse contra præceptum, iura- tionem, quæ à malo sit non iurantis, sed incredulitatis eius, vel eorum, quibus iurare cogitur, vide Augustinum in commentarijs huius loci de hac pulchrè differentē. Deinde) scilicet postea, quā Petrum vidissem, veni, siue contuli me in partes, id est, in regiones Syriæ & Ciliciæ. Eram autem ignotus facie) i. de facie, vel secundum faciem (Ecclesijs Iudææ, quæ erant in Christo) id est, Ecclesijs Christianis: Istud adiecit secundū Chryso- stom. vt scirent Galatæ adeò ipsum non prædicasse Iudæis circumcissionem, vt ne de facie quidem fuerit illis notus: Secundum verò Hieronymum occultè redit ad propo- situm. Adeò, inquit, Hieronymus breue tē- pus se in Iudæa, fuisse confirmat, vt etiam vultu credentibus esset ignotus. Ex quo ostendit se non Petrum, non Iacobum, non Ioānem habuisse doctorem, sed Christum, qui sibi Euangelium reuelasset.

Tantum autem auditum habebant, &c.) Latinus dixisset, auditum erat illis, siue hic rumor erat apud illos. Illud (quoniam) otiosè additur, quæ admodum sæpè aliās. Quis perse- quebatur nos aliquando) i. olim pridē) nunc Euangeliz. at) non legē, non circumcissionem, sed (fidem, quæ aliquando expugnabat) i. quā quon- dam velut sæuus hostis, quantum quidem in se erat, vastabat, demoliebatur, excinde- batq;: nam, id est, expugnatoris opus: Græcè est ἐπορεύει, de qua voce antè dictum est (& in me) id est, propter meam conuersionem

(clarificabant) id est, glorificabant (Deū) quod videlicet, repentē mutatus nutu diuino, ex persecutore Christianæ fidei factus essem præco Christianæ fidei.

CAPVT II.

E inde post annos quatuordecim, iterum ascendi Hierosolymam cum Barnaba, assumpto & Tito. Ascendi autem secundum reuelationem, & contuli cum illis Euangelium, quod prædico in gentibus: seorsum autem ijs, qui videbantur aliquid esse, ne fortē in vanum cur- rerem, aut cucurrissem.

D E inde post annos quatuordecim, &c.) scili- cet à conuersione mea: Sic quidam, inter quos est Beda. Alij secuti Hieron. acci- piunt hos 14. annos additis tribus illis, de quibus in fine præcedentis capituli verba fecit, vt significetur hæc profectio contigisse anno 17. post Pauli conuersionem: vtra harum opinionū verior sit, haud facilē est de- finire, neque enim ex sacris literis, neque ex historijs aliquid certi haberi potest, & quæ admodum istud, ita illud quoq; incertum, an profectio hæc illa sit, de qua Act. 16. an alia ab illa. Chryso stomus negat eandem esse, Beda verò affirmat: Hieronymus nihil de suo profert, sed aliorum tantum sententiā refert: Quidam (inquit) post annos 14. eum Hierosolymā ascendisse tunc dicunt, quan- do in Act. Apostolo. de quæstionibus obseruandæ, vel prætermittendæ legis inter credentes Antiochiæ orta est dissensio, &c. Obscuri ergo sunt apud Hieronymum, qui hunc ascensum & illum eundem faciunt. In primis expedit obseruare singula, quæ hic dicuntur, & conferre cum ijs, quæ scri- buntur Act. 15. Hic ascendit cum Barnaba pa- riter & Tito, in Act. nulla mentio Titi est: Hæc circumstantia non nihil facit pro Chry- so stomo. Hos autem duos assumpsit Pau- lus, vt testes eorum essent, quæ apud Apo- stolos ageret: nec ratione vacat, quod dixit, assumpto & Tito: Habet enim illud (&) emphasim. Sensus est: ausus sum assumere & Titum, quamuis incircumcissus esset, tanta sum pro fide Christi & Euangelij vsus fiducia & audacia, vt non sim veritus ad Iudæos adducere etiam hominem gentilem. Ascendi autem secundum reuelationem, & car.) id est, reuelatione iubente, siue monitus diui- no oraculo. Et hæc circumstantia aduerenda est, si quidem Act. 15. ex consilio hominū ascendit, non ergo ex reuelatione, vt vide- tur, ac proinde non eadem res est, quæ hic & illic scribitur. Qui contrariæ sunt opinio- nis, respondent ascendisse quidem Paulum in hac

in hac Epist. secundum reuelationem, at nō secundum eam duntaxat, sed præterea ex statuto hominum, id est, ex legatione Ecclesie Antiochenæ. Verū Paulus vrgere cupit hac re auctoritatem suam, & eam in primis magnam facere. Quare glossa illa nō est multum probabilis. Et contuli cum illis) nō dicit propositi, propter quod eram missus. Act. 15. sed contuli, id est, familiariter in sinum eorum effudi, siue exposui pari consilio vel probandum, vel improbandum Euangelium, id est, doctrinæ genus, quod in prædicando Christo hætenus ipse sum sequutus apud gentes. est rursus argumentum pro Chrysofomo. Illud (cum illis) refert Petrum, & Iacobum fratrem Domini: Contuli cum Petro & Iacobo, vel Apostolis: nam hi soli præcesserunt. Et hæc circumstantia facit pro Chrysof. siquidem Act. 15. est integra synodus, ac coram tota Ecclesia proponit, quod in mandatis habebat. Si quis tamen (cum illis) generalius accipiat, vt respiciat agentes Hierosolymis non potest reijci. Chrysofomus illud (Euangelium, quod prædico in gentibus) facit periphrasim Euangelij sine circūcisione, sed verisimile magis est, Apostolum voluisse significare totam doctrinam, siue rationem docendi, quam sequebatur. Et notandum verbum illud (prædico) habet enim vim argumēti: nō ait, prædicaui, sed in præsentī prædico: ac si dicat, quod etiam nunc persequor prædicare, sicut ab initio cœpi: significat doctrinam à se traditam, sinceram esse, nec pugnare cum Apostolorum sententia vel probatione, quorum more abutebantur pseudoapostoli ad seducendos Galatas.

Seorsum autem ijs, qui videbantur aliquid esse.) Illud (aliquid) adiectitium est, additum abs quopiam, cui sermo videbatur parum absolutus, quare expungere licet, neque enim in veteribus, neque in Græcis codicibus reperitur, Augustinus non legit, in Hieronymo non agnoscitur, posteriores, soli ab annis trecentis habent: Imò neque infinitius (esse) apud Augustinum est, tantummodò habet, qui videbatur, quod exponens, cum ijs, ait, qui eminebant in Ecclesia. Ad eundem modum & legit, & interpretatur Hieronymus, verba eius sunt: Sollicitus requirebam quidnam esset, quod diceret, qui videbantur, sed nunc me omni scrupulo leuauit adijciens: qui videbantur columnæ esse. Quare Erasmus bene locum hunc, licet non ad verbum, sed ad sensum reddidit, vertēs: cum ijs, qui erant in precio. Græcè enim est δοκῶσι: δοκῶντες autem absolutè apud Græcos dicuntur, qui sunt magnæ auctoritatis, siue ex estimationis. Cum præcipuis ergo, & in magno precio habitis contulit Apostolus, quod mox apertius explicat velut in-

terpretans seipsum, qui videbantur (inquit) columnæ esse. Quare huic loco parum congruit illud: Qui videbatur esse aliquid. Sic enim de ijs rebus loquimur, quibus volumus nihil omninò tribui: Multò minus congruit illud, (sibi videbantur aliquid) quasi nullius alioqui precij, sed sua duntaxat opinione forent aliquid, qui sermo planè eleuat auctoritatem Apostolorum: Hæc tamen lectio est in textu Ambrosij, sed dubiū non est, quin sit deprauatus. Præter difficultatem, quam parit lectio, est alia hoc loco difficultas, propter voculam, autem. Qui prius illud (& contuli cum illis) generaliter accipiunt, vt sit, cum vniuersa Ecclesia Hierosolymis de gente, facilè expediunt, dicentes ipsum postea priuatim contulisse cum his, qui præcipuæ erant auctoritatis in illa Ecclesia, id est, cum Petro, Iacobo, & Ioanne, exponendo ipsis quædam, quæ vulgò credentium non licuisset proponere, nempè etiam Iudæos liberos à circūcisione, & legis Mosaicæ obseruantia. Secundum quos vocula, autem, aduerfatia est. Qui verò illud (& contuli cum illis) peculiariter ad Petrum & Iacobum, vel Apostolos referunt, aliter coguntur accipere voculam (autem) nimirum, vt sit expletia, non aduerfatia, hoc sensu: Cum istis verè, quos iam dixi, qui erant in præcipuo aliquo precio, & in magna apud omnes æstimatione, conferre volui, & priuatim illis exponere doctrinam meam, ne fortè, & cæt. Secundū hos est hæc noua periodus, & ex superioribus repetere oportet præpositionem, cum. Non malus quoque commentarius est, qui (autem) facit voculam amplificandi, qualis est, (atque adeò) vt sensus sit, contuli cum illis, atque adeò cum præcipuis, siue, (vt ad verbum Græcè est) cum visis: Istud Latinis est nouum, sed Græcis vsitatum, qui suum (δὲ) non rarè in hac significatione accipiunt.

Ne fortè in vanum currerem, aut cucurrissem, &c.) Illud (fortè) interpretis est, non Pauli, rectè vertit Erasmus: ne quomodo, Græcè μὴ πῶς. Sensus est: Cum his, qui plurimum apud Iudæos pollebant auctoritate, contuli rationem docendi, quam hætenus in prædicando gentibus secutus sum, non quidem, quod diffiderem causæ meæ, vel quod de tot annorum prædicatione iam venissem in dubium: sed ne qua ratione per pseudoapostolos mea prædicatione redderetur inefficax, qui vbiq̄ calumniabantur meam doctrinam improbari ab Apostolis, ob hæc igitur causam volui communicare cum illis, vt eorum comprobatione palam constaret apud omnes certitudo doctrinæ meæ, & desineret pseudoapostoli iactare me in studio Euangelico, vel hætenus frustra cucurrissem,

cucurrisse, vel nunc etiam currere.

Sed neque Titus, qui mecum erat, cum esset gentilis, compulsus est circūcidi, sed propter subintroductos falsos fratres, qui subintroierunt explorare libertatem nostram quam habemus in Christo lesu, vt nos in seruitutem redigerent. Quibus neque ad boram cesimus subiectioni, vt veritas Euangelij permaneat apud vos.

Sed neque Titus, qui mecum erat, cum esset gentilis, compulsus est circūcidi: sed, & cæt.) magnā difficultatem adfert vocula (sed) quæ si tolleretur, omnia plana essent. Haberetur enim hæc lectio: Sed neque Titus, qui mecum erat, compulsus est circūcidi propter falsos fratres subintroductos, ad quem modum cuperet Hieronymus nos legere. Scribit enim sic in commentarijs: Sciendum verò, quod (autem) coniunctio, quæ in præsentī loco ponitur: propter subintroductos autē falsos fratres superflua sit, et si ponatur, non habet quod ei respondeat, illamque concludat, sed hūc esse ordinem lectionis & sensus: Sed neque Titus, qui mecum erat, cum esset ex gentibus, compulsus est circūcidi, statimque subiungit quæ causa fuerit, vt ad circūcisionem impelleretur inuitus, propter subintroductos falsos fratres, qui, & cætera. Secundum Hieronymum ergo sensus hic est: cum apud Iudæos, agerem Hierosolymis, neque Titus, qui cum esset certò gentilis, & adhuc gereret præputium, vlla ratione conpelli potuit, vt circūcideretur, quanquam vt id fieret, vehementer instarent falsi fratres, & ab illis subornata magna multitudo Iudaica.

Erasmus in annotationibus suis referenti hanc sententiam Hieronymi, atque eam declaranti obrepit somnus, dum ait: Solet enim apud Græcos (δὲ) semper respondere ἄν. Si quidem Hieronymus dum dicit coniunctionem non habere quod ei respondeat, ad inferiora respicit, non ad superiora. Deinde ἄν in partitionibus quidem semper habet respondens δὲ: Sed δὲ frequenter ponitur sine ἄν. Vt Rethorica non est ars: Medicina autem est ars. In hoc quoque somnus obrepit ei, quod dicat Hieronymum duas reddere causas, quare coniunctio sit superflua: alteram, quæ iam dicta est; altera est, quod sensui huius epistolæ vehementer repugnet: hanc in Hieronymo non inuenies. Vt Erasmus omittamus, dubium nō est, quin Græca, quæ tempore Hieronymi in manibus erant, habuerint voculam δὲ. Quarendum ergo ex ipso esset, an apud illos illa quoque superflua sit & reijcienda, quod certè nec Chrysofomus, nec Theophylactus patietur, nec Oecumenius: sed & Augustinus legit & interpretatur coniunctionem, quare nec ipse expungi vellet, quamuis Erasmus eum pro Hieron. stare facit, qui tertius ipse lapsus

est in eadem annotatione.

Commentarius autem Augustini sic habet: Quamuis Titus Græcus esset, & nulla eum consuetudo aut cognatio parentum circūcidi cogeret sicut Timotheum, facilè tamen istum etiam circūcidi permisisset Apostolus. Non enim tali circūcisione salutem docebat auferri, sed si in ea constitueretur spes salutis, hoc esse contra salutem ostendebat. Poterat ergo vt superflua æquo animo tolerare, secundū sententiam quam alibi dixit: Circūcisio nihil est, & præputium nihil est. Propter subintroductos autem falsos fratres, non est compulsus Titus circūcidi, id est, non potuit ei extorqueri vt circūcideretur, quare, &c. Hic videmus Augustinum rationem habuisse coniunctionis. Exponit enim illam, vt habeat officium extenuandi, quemadmodum cum dicimus: percussi hunc, sed prouocatus, sed irritatus. Tito non potuit extorqueri vt circūcideretur, sed propter falsos fratres ei extorqueri non potuit; quia hac occasione docuissent illi circūcisionem esse necessariam, etiam ipse Pauli attestacione & consensione, vt qui Titum in ipsa vrbē Hierosolymitana circūcidi permisisset. Propter hos ergo ei extorqueri non potuit, quanquam id exoptassent Iudæi, quasi dicat, alias facile impetrassent. Augustinus hoc modo exponens attendit coniunctionem Latinam tantum, non Græcam voculam (δὲ) consuluit, quæ apud eos interdum vim habet amplificandi, vt in initio huius capituli. Ascendi autem, id est, & quidem, vel atque ad eò secundum reuelationem, & mox: Seorsum autem ijs, qui videbantur, id est, atque adeò cum ijs, qui in pretio erant. Sic hoc loco: Titus nō est compulsus circūcidi, sed id est, quod plus est, vel quod magis est, vrgentibus hoc interim falsis fratribus, quanquam minus appareat hoc loco hæc phrasī Paulo familiaris propter negationem, quæ præcedit, quam si secundo loco repetiisset, hoc modo effundero orationem: Sed neque Titus, qui mecum erat, compulsus est circūcidi, neq; verò, id est, & quidem, vel quod magis est propter falsos subintroductos fratres; nulla fuisset difficultas.

Sanè Chrysofomus manifestè facit formulam amplificandi, verba eius sunt. Neque enim ergo solum ita prædicaui, verum etiam Titus ita fecit, quem, cum esset Græcus, id est, præputiatus, Apostoli non compulerunt circūcidi, & quod hoc quoque multò maius est, cum vrgerent aduersarij eaque scirent, ne sic quidem Apostoli per eos huc adacti sunt, vt iuberent eū circūcidi, quod ipse declarat dicens: Sed neq; propter subintroductos falsos fratres. Variè his verbis explicat amplificationem: Primò, per (&)

quod habet vim assertiuam vt (imò.) Secundò per illud (quod hoc quoque multò maius est) deinde repetit aut addit quod deest Paulo *δὲ*, id est, neq; quæ dictio sola etiam cæteris amotis inducit amplificationē. Chrysofostomum sequitur Theophylactus, in quo hoc obseruandum, quòd verba illa: (*sed neque Titus qui mecum erat, cum esset gentilis, compulsus est circumcidi,*) separat à sequentibus interiecto commentario, quòd idem facit Chrysofostomus: vnde Erasmus cum in translatione noui testamenti omittat coniunctionem (*sed*) siue (autem) vertens Chrysofostomum non omittit, sed exprimit. Interpres Theophylacti, non quidem Porcenna, sed alter, non fuit tam oculatus: is enim prætermittit coniunctionem, non videns quòd debebat ponere propter commentarium, secundum quem ordo sermonis & sensus hic est: Sed neque Titus, qui mecum erat, compulsus est circumcidi, vt hic ponatur distinctio, & deinde velut à nouo exordio sequatur, neque propter falsos fratres Titus compulsus est circumcidi. Oecumenius quoque facit formulam amplificandi, & interiecto commentario separat à superioribus apertius, quàm duo præcedentes exponens.

Neque Titum (inquit) licet gentilem vltimo modo compulerunt Apostoli circumcidi, neque ex eo, quòd adessent: vel ne tum quidem, quando ingressi sunt falsi nominis fratres: nam à communi sensu rursus subintellegendum est, (*sed neque*) vt sit sensus: Sed neque Titus compulsus est circumcidi neque propter obiter introgressos falsos fratres. Vt res melius intelligatur, sciendum quòd sint tria genera distinctionis, videlicet periodus, colon siue membrum, comma siue incisum: Secundum Hieronymum nulla istarum distinctionum est hoc loco: Secundum Augustinum est incisum. Secundum Chrysofostomum, Theophylactum, & Oecumenium, est membrum. Secundum Ambrosium verò est periodus, cuius sententia vt facilius intelligatur, sciendum Paulum apud Lystrenses (vt refert 16. Acto.) assumpsisse egregium adolefcētem Timotheum socium sibi, quia videbat aptum eum ad magna præstanda: hunc propter Iudæos, qui in locis illis erant, ne offenderentur, circumcidit, vbi Paulus cessit infirmitati Iudæorum. Huius itaque facti putat Ambrosius hoc loco meminisse Apostolum, vt sit occupatio siue solutio argumenti, quòd videbat posse opponi & obijci sibi. Refers hic nobis, quid de Tito actum sit Hierosolymis: quòd nulla ratione vel à te vel ab ipso extorqueri potuit, vt circumcideretur, interim circumcidisti vel circumcidi permisisti Timotheum, qui patre Græco genitus est. Respondet Pau-

lus, verum est, sed coactus hoc feci propter subintroductos falsos fratres, id est, qui simulabant se studere paci publicæ, eiusque conseruandæ gratia expetere circumcisionem Timothei, cum tamen aliud agerent. Subintroierunt enim, vt exploraret libertatem nostram, quam habemus in Christo Iesu, propter quos cessimus ad horam, id est, ad tempus subijcientes nos legi, vt circumcisio Timotheo cessaret scandalum: cessimus autem ad horam sic vt veritas Euangelij permaneat apud vos, quæ ad horam erat dissimulanda. Hæc est Ambrosij expositio, ex qua patet, quòd ab illo loco: Sed propter subintroductos falsos fratres, aufertur nouam sententiam siue periodum, vsque ad illud, vt veritas Euangelij maneat apud vos, inclusiue, & coniunctionem (autem) siue (*sed*) facit aduersatiuam particulam, & negationem (neque) cum pronomine (quibus) prætermittit, legens ad hunc modum: Propter subintroductos autem falsos fratres, qui subintroierunt ad explorandum libertatem nostram, quam habemus in Christo Iesu, vt in seruitutem nos redigerent, ad horam cessimus subiectioni. Quæ lectio à nostra prioris diuersa est, & vsque ad Ambrosij & Hieronymi tempora in Latinorum codicibus habebatur, vnde & Hieronymus Latinorum eam appellat, & hanc quæ in nostris hodie codicibus est, Ambrosius Græcorum esse dicit, quam & rejicit hoc præcipuè argumento. Si cum Græcis, inquit, legamus (quibus neque) iam coniunctio (*sed*) siue (autem) non habet quòd ei respondeat, hoc est, secundum ipsum non habet sensum sequentem. Hic vt get Ambrosius coniunctionem, non ergo pateretur eam amoueri, quare nec Hieronymi commentarius ei placeret, sed nec Augustini interpretatio satisfaceret ei, imò contra eam faciunt illa, quæ sunt in commentario Ambrosij. Si propter subintroductos falsos fratres non cessit, nam voluntate non cessit, non cessurum se significauit, & cæter. Alia quoque adfert contra lectionem Græcorum quam nobis tradidit iam Ecclēsia, altera illa Latinorum, pro qua ipse tam vehemens est, prætermissa, quæ omnia ex interpretatione Græcorum, maximè lectis ijs, quæ habet hoc loco Chrysofostomus, statim soluuntur. Posteriores omnes addunt hic aliquid, siue subaudiunt, quia dum volunt (*sed*) expungi, non potuerunt se commode expedire. Augustini interpretatio parum facit pro scopo Epistolæ, cui in primis seruit Græcorum: quare amplectenda, non solum præ illa, sed alijs quibuscunque: quia citra dubium optima est. Pseudoapostoli hoc nomine traducebant Paulum, quòd diuersum doceret ab eo, quòd docebant Apostoli,

stoli, quòdque ipse doctrina ab Apostolis damnaretur, quorum calumniam hac narratione efficacissimè secundum Græcos refutat: nam secundum illos quòd dicit, tale est: Simulatque iubente reuelatione celestis post annos 14. rursus ascendi Hierosolymam, gratia conferendi cum Apostolis, adduxi mecum & Titum, atque hoc præsentem contuli cum Apostolis Euangelium, qui cum certò esset gentilis, & adhuc gereret præputium, atque facilè & ad manum esset ipsum circumcidere, vt qui mecum præsto ibi erat, nequaquam tamen adactus est ab Apostolis vt circumcideretur, quòd certissimum argumentum est, ipsos non sancire circumcisionem, aut vrgerere vel docere necessarium esse: & quòd hoc quoque multò maius est, ne post totam quidem collationem potuerunt Iudaizantes, qui furtim irrepserant in cœtum nostrum efficere, vt ex sententia Apostolorum circumcideretur Titus, quanquam vehementer vt id fieret, vrgerent ac odiose instarent. Quomodo ergo quidam dicunt doctrinam meam, qua absque mentione circumcisionis per gratiam Christi polliceor gentibus salutem, damnari ab Apostolis? Falsos fratres Paulus vnica voce composita appellat *ψευδαδελφοί*, significans Iudaizantes, qui fingebant se bona fide agere negotium Euangelij, cum nihil minus agerent. *Subintroductos* Græcè nomen est, non participium, quòd dicitur subductitios fratres, id est, obiter inductos siue ingressos neque solum obiter siue furtim & clanculo, sed ad insidias inductos seu ingressos: Nam *παρα* apud Græcos vtrumque significat in compositione, quemadmodum discimus ex commentarijs Chrysofostomi in locum hunc. Quòd sequitur: *Qui subintroierunt* intellige vt iam dictum est, id est, qui clanculo & insidiosè irrepserunt (*explorare*) id est, ad explorandum: Est verbum bellicum siue militare secundum Chrysofostomum, & hoc vocabulo Apostolus eorū insidias declarauit. Exploratores enim ob nihil aliud ingrediuntur, nisi vt cognitis rebus aduersariorum, ipsi sibi facillimum aditum parent ad expugnandum, capiendumque. Quòd illi ergo in bello, hoc illi egerunt in negotio Euangelij: insidiosè enim sese insinuarunt, vt explorarent libertatem nostram.

Illud (*in Christo Iesu*) intelligi potest bifariam: Altero modo vt (*in*) positum sit loco (per) hoc modo: quam habemus per Christum eius meritum, & mortem: Altero modo vt (*in*) propriè sumatur hoc sensu: quam habemus in Christianismo. Omnes siquidem, qui in vero Christianismo præditi sunt libertate, non ea solum, quæ sub oculos capit, quæ opponitur obseruantie circumci-

tionis, & multiplicium ac obscurarum caeremoniarum legis: sed ea, quæ in spiritu est, qua liberali animò & spontanea indole, non timore, præstatu lex vite ea, quæ præcipiuntur, quanquam de priori tantum libertate, & opposita seruitute loquatur hic Apostolus. Non enim verumile est, iōs falsos fratres sollicitos fuisse de interiori illa animi qualitate, vel studio fuitte ipsis aut curæ, vt redigerent Paulum ad affectum seruilem: sed explorabant, quid ipse, & alij ibi disputantes sentirent de circumcisione & caeremonijs legis, explorabant quibus rationibus defenderet suam doctrinam Paulus qua absque mentione circumcisionis promitterat gentibus salutem, vt his cognitis faciliorem pararent sibi aditum ad retrahendum cum Paulum, tum Galatas ad veterem seruitutem legis, id est, seruilia onera legis. Hoc sanè modo interpretantur nobisissimi expositores, apud Latinos quidem Augustinus, Ambrosius, Hieronymus: apud Græcos verò Chrysofostomus, Theophylactus, Oecumenius, apud quos nulla est significatio aut tenuis admodum eius libertatis, quæ est in anima, aut seruitutis illi libertati oppositæ, sed omnia ad libertatem referunt, quæ sub oculos cadit, quæ est libertas à necessitate præstandæ legis, ea parte, qua caeremonialis est.

Quibus scilicet falsis fratribus (*neque ad hōram*) id est, ad minimum quidem tempus, ne ad momentum cessimus, vt subijceremur illis in obseruatiā caeremoniarum legis, hoc est, quòd dicit (*subiectioni*) est quidē datiuus apud Græcos, sed per ablatiuum vertendus secundum Chrysofostomum, nam facit datiuum modi. Erasmus in annotationibus citat vnum exemplar quòd habet (subiectione) in ablatiuo, id est, per subiectione, quæ admodum ipse vertit in translatione sua.

Totum autem istud fecimus, ne qua vobis fieret occasio ab Euangelij veritate recedendi. Veritas, quantum ad institutum huius loci sufficit, bifariam capitur: Interdum opponitur corruptelæ, vt; veritas Iesu est in me, id est, pura & sincera doctrina Christi, in qua nihil est corruptelæ, in me est: interdum verò opponitur vmbre: in hac significatione sumitur apud Ioannem: Lex per Moysen data est, veritas per Iesum Christum facta est, vmbre enim futurorum in lege erant: In Euangelio iam veritas est. vtro istorum modorum in præsentiarum accipiatur, non est ita certum, circumstantiæ textus nihil iuuant, nec alia loca, sed quadam huic, aliæ illi sensui seruiunt: præterea & commentarij variant. Quidam enim opponunt vmbri: vt nihil vmbrearum & caeremoniarū legis maneat apud vos, sed mera veritas, & ipsa rerum exhibitio. Alij opponunt corruptelæ:

ptelæ: Pura & sincera doctrina, cui nihil admixtū est de Iudaismo apud vos permaneat. Hoc modo accipiūt nobiliores cōmentarij, fortè vtrunq; intelligit Apostolus. vt Christianismus totus remaneret apud vos purus, nolui cedere istis, ne eo vsq; quidem, vt illis vel ad tempus morem gerens, Titum circunciderem. Si ergo nos Hierosolymis inter tantos Iudæos, imminētibus hinc inde falsis fratribus, & ijs vnā cum Iudæis ab ipsis subornatis, aliqua ex parte cogentibus, nulla potuimus ratione adduci aut vi compelli, vt circuncideremus Titum: vos ex gentibus, vox ex Galatia, vos quibus nulla vis inferretur, vltro à libertate Christi receditis ad seruitutem legis?

A *B ijs autem, qui videbantur esse aliquid (quales aliquando fuerint, nihil mea interest. Deus enim personam hominis non accipit.) Mihi enim, qui videbantur esse aliquid, nihil contulerunt.* Deut. 10. d. 2. Par. 19. Job. 34. b.

A *B ijs autem, qui videbantur esse aliquid. (Quæ iam sequuntur (quales aliquando fuerint, nihil mea interest: Deus enim non accipit personam hominis) per parenthesis interiecta sunt, quæ quia longior est, redit Apostolus per repetitionem ad id, quod cœperat, sub diuersa sermonis forma (mihi) inquiring, qui videbantur esse aliquid, nihil contulerunt. Redi autem ad id, quod instituerat, per voculam (enim) Latini id faciunt per (ergo) quod obseruandum propter caput quartum & quintum, vbi textus est obscurus propter repetitionem Hebraicam. Est tantum historia: pergit dicere de sua persona, sensus est: Sic quidem de comite itineris mei Tito homine ethnico actum est apud Apostolos Hierosolymis, nunc exponam quid fenserim de Euangelio meo post meam ad eos relationem.*

Ab ijs, qui videbantur aliquid id est, qui id temporis erant in pretio apud credentes, subaudiendum est, nihil adiutus sum, vel nihil mihi collatū est: id enim adiecturus erat, quod iam propter parenthesis omisit exprimere, patet hoc ex repetitione: mihi enim qui videbantur, & cæt. dico autem id temporis in pretio habitos illos: nam nihil attinet, vt cōmemorem quales antea fuerint, cum nondum Apostoli essent Christi, aut cum nondum accepissent primitias spiritus: nempe quod homines erant illiterati, idiotæ, piscatores, abiecti, & in nullo pretio habiti. Sic Ambrosius. Augustinus illud (*quales*) ad vitam refert hoc sensu: quales olim fuerint, boni ne, an non, nihil mea refert: Suspectum me haberi volunt, & obijciunt mihi, quod olim persecutor fuerim Ecclesiæ: adspiciant istos tres, ane & peccatores fuerint, sed hoc nihil ad propositum: *Deus enim personam hominis non accipit,* nonnulla exemplaria omittunt (*enim*) quod si non legatur,

intelligi debet: certum enim est propositum onem causalem esse. Sensus est: Nihil refert superioris vitæ conditiones illas commemorare, quare? quia Deus in vocatione sua gratuita quosdam vocat ad iustitiam & eisdem iustificatos magnos facit, non respicit vllam hominis conditionem aut qualitatem, sed omnia agit secundum gratuitum suæ voluntatis beneplacitum. Secundum hanc expositionem (accipere personam) est conditionem aliquam personæ in aliquo negotio, quæ nihil ad negotium pertinet, tanquam rationem & regulam illius negotij attendere seu considerare. Chrysostomus & Hieronymus illud (*quales*) non ad vitam, sed ad genus doctrinæ referunt, hoc sensu: Quali doctrinæ genere ipsi olim vsi sunt, quantum ad circuncisionem & le-
2. Cor. 11.
gis cæremonias attinet, nihil mea refert, ipsi Deo reddituri sunt rationem: Non enim quia magni sunt & dignitate præ eminentes, Deus personam illorum accipiet, hoc est, si secus atque oportuit, docuerint, quantum uis columnæ Ecclesiæ, luent supplicia, non proderit eis primatus, nec prærogatiuæ quas consecuti sunt, propter qualitates ipsorum **D E V S** non cessabit ab illorum punitione: non enim acceptor est personarum.

Secundum hos est exacta personarum acceptio hoc loco, secundum Augustinum verò & Ambrosium impropria: si quidem secundum eorum interpretationem ea vitur Apostolus in materia, quæ eam non accipit, nimirum in negotio merè liberali. Acceptio enim personarum siue *προσωποληψία*, in ijs, quæ sunt merè gratuita, neque ex merito nostro vel demerito pendent, locum non habere, euidentissimè declarat ipsemet Augustinus libro secundo cōtra duas Epistolas Pelagianorum, capite sexto & septimo.

Obseruanda sunt alia loca Scripturæ, in quibus vsus est huius vocis, atq; videndum, an vsquam eius mentio habeatur in materia merè liberali, quod si non deprehendatur, tanquam probabilior retineatur Chrysostomi & Hieronymi interpretatio. Facit autem Chrysostomus occupationem hoc loco, quia inquit, verisimile erat futuros aliquos qui dicerent: si comprobauerunt tuam prædicationem, quare ipsi ergo hæcenus permiserunt circuncisionem vel præceperunt etiam? Huic obiectioni facile responderint, nihil mea refert, sciunt ipsi quid fecerint: Deo enim reddituri sunt rationem. Quod autem hinc nunc demonstrare studeo, hoc est, quod mecum nunc sentiant, quod meam prædicationem in nullo damnarunt.

Mibi

Mibi enim qui videbantur esse aliquid, &c. Rursum hoc loco non est (esse aliquid) sed tantum, qui videbantur, siue vt Paulus habet *δοκῶντες* in precio habiti, quos vulgò reputatos vocant. Aulus Gellius æstimatos vertit, medio tamen loco, (*ab ijs autem, qui videbantur*) etiā apud Græcos additur & (*esse*) & (*aliquid*) vbi nisi velimus dicere adiectitium esse vtrumque, quod suspicatur Erasmus, quamquam non sit verisimile, eodem sensu oportet intelligere positum ab Apostolo (*aliquid*) quo Lucas in Actis capite tertio dixit, aliquem pro magno: Ante hos enim dies extitit Theudas, dicens se esse aliquem. Illud (*nihil contulerunt*) interpretatur Chrysostomus ad hunc modum: Postquam exposuissem eis summam totius doctrinæ meæ seu prædicationis meæ, eamque ad eorum deliberationem retulissem, ipsi nihil inde correxerunt, addiderunt nihil: non quod vox Græca significet ista, sed sequuntur ex reper vocem significata. Vox significat cōmunicare consilia cum amico, iam Apostoli si iudicassent vel corrigendum aliquid vel immutandum, vel addendum ijs, quæ à Paulo dicebantur, ipsi vtique communicassent vicissim sua Paulo. Est Græcis illa vox, quam primo capite interpretes vertit, acq; ieiui. Nihil ergo contulerunt, id est, cōmunicarunt.

S *Ed contra, cum vidissent, quod creditum est mihi Euangelium præputij, sicut & Petro circuncisionis (qui enim operatus est Petro in Apostolatam) & cū Roma. 2. b. cognouissent gratiam, quæ data est mihi, Iacobus, & Ephes. 6. b. Cephas, & Ioannes, qui videbantur columna esse, de Colof. 3. d. xtrās dederunt mihi & Barnabæ societatis, vt nos in Acto. 10. e. gentes, ipsi autem in circuncisionem: tantum vt paupē 1. Pet. 1. e. tum memores essemus: quod etiam sollicitus fui hoc ipsum facere.*

S *Ed contra, cum vidissent,* Annotat Hieronymus hoc loco hyperbaton, vt multis, quæ in medio sunt interiecta, sublatis, legamus ad hunc modum: Mihi enim, qui videbantur esse aliquid, nihil contulerunt, sed contra, dextras dederunt mihi & Barnabæ societatis, hoc est, posteaquam me referente cognouerant quæ prædicaueram, ipsi ne vllam quidem mecum habuerunt communicationem, in qua vel tanquam disceptantes de meo Euangelio, vel dissentientes conati essent aliquid addere doctrinæ meæ, sed sine vlla mutua communicatione mecum habitata, tanquam per omnia sentientes, in signum concordia, dederunt mihi & Barnabæ dextras. Illud (*sed contra*) est corrigentis aut potius ampliantis: Adeo nihil mihi contulerunt, aut docendum, vel corrigendum putauerunt, vt coniungerent mox dextras. Sic Chrysostomus, verba eius sunt: Non solum nihil reprehenderunt, verum in tan-

tum abfuerunt ab inculando, vt comprobarent etiam: nam comprobatio contraria est improbationi.

Cum vidissent id est, cum perspexissent, cū certò intellexissent ex ore Pauli, vt mox dicitur, istud viderunt (*quod conuictum*) id est, commissum est mihi Euangelium præputij. Circuncisionem & præputium dicens, non res ipsas (ait Chrysostomus) sed gentes hac nota distinctas expressit. Est ergo hoc loco notatio: ea autem figura est, quoties nominamus rem non suo nomine, sed aliquo accidente: Euangelium præputij, id est, gētium: Euangelium circuncisionis, id est, Iudæorum. Sensus est, cum perspexissent, mihi à Christo commissum Euangelij prædicandi munus inter gentes præcipuè, quemadmodum Petro delegatum erat inter Iudæos. Addimus (*præcipuè*) quia & Petro licebat gentibus, & Paulo Iudæis prædicare, quemadmodum in Actis vtrunq; vtrisque prædicasse legimus.

Qui enim operatus est Petro, &c. propius erat Græcæ lectioni. Qui enim operatus est in Petro, operatus est & in me: siquidem præpositio est in voce composita apud Græcos, nec est simpliciter operatus, sed efficax fuit, & vim suam ostendit. Est enim hoc loco verbum *ἐνεργῶ* vnde *ἐνεργῶ*, quam vocem existimat Origenes idem significare, quod *ἐνεργῶ*, ea autē vox significat actum & vim, ex se mouentem organum. Non ergo sensus est: Qui fecit Petrum Apostolum Iudæorū, etiam me fecit Apostolum gentium: Sed sensus iste est: Qui efficax fuit in Petro, siue qui gratiæ suæ præsidio efficacem fecit Petrum, tum in sermone, tum in virtute signorum apud Iudæos ad fungendum rectè Apostolatu: Idem ipse efficax fuit in me per dona, per charismata, per miracula apud Gentes, hoc est, non minora patraui inter incircuncisos, quam Petrus inter circuncisos, non quidem meis viribus, sed **C H R I S T O** authore, ipso efficaciter in me operante, & vim suam in me exercente. Sententia hæc: *Qui enim operatus est Petro in Apostolatam circuncisionis, operatus est & mihi inter gentes,* veluti per parenthesis interiecta, separanda est, vt legamus ad hunc modum: Sed contra, cum vidissent, quod creditum est mihi Euangelium præputij, sicut & Petro circuncisionis, cum cognouissent gratiam quæ data est mihi. Vocula (&) Epangelin habet, id est, vim quandam explicatiuam: exponit enim quod præcessit, cum vidissent, & cæter. Non dicit cum audiuisent, sed cum cognouissent, id est, (ait Chrysostomus) cum didicissent ex rebus ipsis, ex ipsis factis, hoc est, ex spiritu Paulino, quem in ista concione proferebat, item ex sanitate doctrinæ, ex alijs prætereà multis, quæ in i-

Origenes
in epistolā
ad Romā.

pfo conspiciebant. Gratia hic accipitur pro gratijs gratis datis, non gratum facientibus, de quibus & illud, quod in eadem hac epistola dicitur: Ex operibus legis spiritum accepistis? intelligendum est. Cum vidissent ergo me istis pollere, cum perspexissent in me dotes verè Apostolicas & Euangelista dignas, Iacobus, & Cephas, & Ioannes. Ex his tribus duos ait Hieronymus fuisse in mote Thabor tempore Dominicæ transfigurationis. Augustinus omnes tres ad fuisse asserit in cõmentario huius loci, sed scripsit hoc presbyter non Episcopus parùm adhuc exercitatus in diuinis literis: Nam lapsum eum esse hinc patet, quod Iacobus, qui in Euangelio commemoratur vnà cum Petro & Ioanne, cuius frater erat, interfuisse transfigurationi, in Actis Apostolorum mox à Stephani nece legitur sanguinem fudisse pro Domino.

Qui videbantur columnæ esse, &c. Quæstio hic est, quare dixit Apostolus, qui videbantur columnæ esse; & non hoc modo, qui erant columnæ? Hieronymus ipsum id fecisse putat gratia phrasiss illius, qua in superioribus usus est, exponendæ, nempe: qui videbantur. Non multum dissimile est quod adfert Chrysostomus, vt significaret inquit, eos non solum fuisse verè tales, sed & ab omnibus tales habitos: idcirco dixit, qui videbantur, id est, qui ab omnibus vt verè erant & habebantur columnæ siue præcipui, ex quibus penderet fundamentum Ecclesiæ.

Dexteræ dederunt mihi & Barnabæ societatis. Est phrasiss Hebraica, pro dextris socialibus dederunt nobis dexteræ sociales, hoc signo declarantes nos cum ipsis per omnia conuenire. Significatur conspiratio & consensus doctrinæ & animorum.

Vt nos in gentes, ipsi verò in circumcissionem hic sermo non est absolutus, subaudiendum est: Apostolico munere fungeremur. Inpositum est pro, erga: circumcissionem dixit pro ipsa gente Iudaica, figura hæc antè explicata est. Sensus est: datis dextris agnouerunt me & Barnabam veros ac germanos cooperarios, datis dextris declarauerunt communem esse doctrinam ipsorum & nostram, datis dextris mecum & cum Barnabæ societatem inierunt, vt idem Euangelium concordibus animis in sua quisque portione prædicarem, nos quidem inter gentes, illi verò inter Iudæos passim & præcipuè.

Tantum vt pauperum memores essemus. Illud (tantum) referendum est ad sequentia, non ad præcedentia. Subaudiendum est autem aliquid, tantum admonuerunt, vel mandarunt. Sensus est: neque nobis iniunxerunt, vt quemquam è gentibus ad circumcissionem vocarem, tantum rogauerunt vt inter gen-

tes prædicantes Euangelium, pauperum qui in Iudæa agebant, memores essemus. Quærit Chrysostomus quos hoc loco Apostolus pauperes sentiat, & dicit ipsum illos significare, qui in Palæstina propter fidei professionem è possessionibus suis eiectione erant, & facultatibus omnibus exuti, per diuersas regiones exulabant. D. Hieronymus putat illos significari, qui Hierosolymis allatis ad Apostolorum pedes possessionibus ac diuendiis egebant. vterque commentarius bonus est & fortassis vtroque complexus est Apostolus. Causam paupertatis, quam adfert Chrysostomus, expressam habemus in Epistola ad Hebr. 10. Nam rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis, & in priori Epistola ad Thessal. cap. 2. Vos enim imitatores facti estis Ecclesiarum Dei, quæ sunt in Iudæa, quoniam & vos eadem passi estis à contribulibus vestris, quemadmodum & illi à Iudæis. Ex hoc loco, qui habet Paulum iubete Spiritu sancto, iuisse Hierosolymam, gratia conferendi Euangelium suum cum Apostolis, vt illorum comprobatione extaret apud omnes certitudo doctrinæ ipsius, discimus verbum Dei, etiam syncerissimum opus habere testimonio hominum: id quod aperte valde & eruditè docet Augustinus, tum contra Faustum Manichæum libro 28. tum in quæstionibus Euangelicis, libro 3. capit. 40. quæ loca diligenter annotanda sunt propter Lutheranos, qui in rebus fidei nolunt nos moueri autoritate hominum, siue definitionibus conciliorum etiam generalium, sed quemque sequi quod intra se sentit. illis obijciendus est hic locus Pauli: ratiocinatur enim in hunc modum: Euangelium, quod prædicaui vobis, contuli cum Apostolis, & illi, quorum summa est apud omnes autoritas, approbauerunt; ergo vestrum est credere, & sine omni scrupulo ei firmiter adherere.

Vm autè venisset Cephas Antiochiam, in faciem eius restitit, quia reprehensibilis erat.

Vm autem venisset Cephas Antiochiam, &c. Tanta est huius loci difficultas, quod plerique cum non possent è difficultatibus explicare sese, commenti fuerint Cepham hunc, cui in faciem restitit Paulus, non fuisse Petrum Apostolum, sed alium quempiam è septuaginta discipulis hoc nomine vocatū. Quam opinionem ceu commentitiam ac frigidam reiicit Hieronymus, cum ipsa res doceat hunc sermonem ad Petrum & ad illius collegas pertinere. Negat autem vllum Cepham notum nobis præter Apostolum Petrum, qui Cyrorum lingua Cephas dicitur, quod illis Cephas idem sonat, quod nobis ac Græcis Petrus. Quis autem, dum de Petro (vt res ipsa exigit) intelligitur, sit sensus, va-

sus, variant interpretes, & de ea re ingens olim concertatio fuit inter Hieronymum & Augustinum, vt testantur Epistolæ aliquot vltro citroque missæ. Continet autem ea concertatio, quantum ad presens negotium attinet, duplicem quæstionem: alteram de cessatione legalium, videlicet: vtrum post Christi mortem licitum aliquando fuerit obseruare legis cæremonias: Alteram de intellectu eius, quod dicit Paulus se in faciem restitisse Petro, videlicet vtrum Petrus tanquam obnoxius errori alicui, aut lapsi, verè & ex animo sit à Paulo repræhensus, an tantum secundum simulationem quandam & compositionem.

Igitur quatum ad priorem quæstionem, Augustinus contendit legalium obseruationem, mox post Christi mortem illo duntaxat tempore, quo gratia Euangelij nondum diuulgata erat, fuisse licitam Iudæis, modò ne spem salutis in eis collocarent. Distinxit siquidem triplicem temporis differentiam, vt legalia ante Euangelium fuerint viua, mox à morte Christi mortua quidem, sed non mortifera: Demum Euangelio diuulgato eadem omnibus fuerint mortifera, tam Iudæis, quam Gentibus. Hanc autem sententiam confirmat, partim ex eo, quod sacræ Scripturæ passim testentur, Petrum & Paulum obseruasse à morte Christi vetera Sacramenta, partim, vt discriminis aliquid esset inter sacrificia Iudæorum & Gentium, ne illa, quæ prioribus temporibus in vmbis rerum futurarum Deus fieri iusserat, tanquam idololatriam gètilium damnare viderentur, si statim ea relinquere cogentur. Hieronymus verò duplicem tantum faciens temporis differentiam, alteram ante mortem Christi, alteram post mortem Christi, prorsus cõtendit à morte Christi, per quam facta est legis impletio, legis cæremonias nõ solum mortuas, sed & mortiferas fuisse: proinde nunquam nisi per dissimulationem, id est, nisi per quandam simulationem, siue per quandam dissimulationem potius, qua occultabant suam sententiam, sese ad captum & imbecillitatem Iudæorum accommodantes, obseruasse Apostolos legis cæremonias, præsertim vbi iam edocti essent, quod per mortem Christi sublata esset lex. Hanc sententiam nititur multis Scripturis confirmare, quæ partim testantur legis Sacramenta vmbas fuisse, imagines, exemplaria gratiæ illius, quæ per mortem Christi est præstita & exhibita. Vmbam enim habens lex, &c. ad Hebræos 10. Gratia & veritas per Christum facta est, Ioan. 1. partim quæ testantur, Christum adimpleuisse legem: finis enim legis est Christus, ad Romanos 10. Non veni soluere legem, sed adimplere, Matthæi 5. Constat ergo

vterque & Hieronymus, & Augustinus, Apostolos mox à Christi morte verè exercuisse cæremonias & sacramenta legis, sed Augustinus contendit illos ea seruasse animo legis obseruandæ: Hieronymus verò nõ nisi per dissimulationem quandam œconomicam siue dispensatoriam, quod non est verè obseruare legem, sed ob aliam aliquam causam, quam obseruandæ legis id exercere, quod lex iubet.

Porro si harum rationum vtrinque propositarum collatio fiat, videri possit Hieronymi, quam Augustini sententia magis probabilis, & Scripturis conformior. Cum enim veterum sacramentorum obseruatio, prænunciatio gratiæ Christi fuerit, & ob id fuerint à Deo per Moysen instituta, vt gratiam Christi prænunciarent, videri posset ipsi sacramentorum illorū institutioni prorsus repugnare, vt posteaquam exhibita est res per illa significata, obseruarentur, vt sunt à Deo instituta. Videtur enim huiusmodi obseruatio falsam continere significationem. Quod si dicas ea per mortem Christi amisisse officium significandi, sicut & vim obligandi; certè ea obseruare amisso officio significationis, non est legem obseruare. Hæc de necessitate legalium: nunc de intellectu textus Apostolici. Hieronymus igitur sicut Paulum, ita & Petrum liberat ab omni peccato: Petrum negat aliquid egisse, quod repræhensionem Pauli merebatur, quippè cum Paulus ipse aliquoties legis cæremonias exercuerit, ob Iudæorum seditionem vitandam. Quare sentit hanc repræhensionem Pauli, quam hic locus continere videtur, accipiendam esse non ex animo, sed ex cõposito factam. Quod si dicas, Petrum ob id peccasse, & Pauli repræhensione dignum fuisse, quod ex eius dissimulatione scandalum gentibus natum sit, quid dices de scandalo, quod apud Iudæos infirmos oriturum erat, si Petrus se illis non accommodasset, & à gentibus se segregasset? Quare cum Petro fuerit ex concredito Apostolatu negotium agendum Iudæorū, videri possit, non posse imputari Petro scandalum gètilium, quo redemit scandalum Iudæorum. Neque verò admodum consentaneum videtur, quod Petrus à gentibus se subduxerit ob aduentum Iudæorum, non exposita satis Gentibus causa, quare id faciat, deinde acerba hæc Petri repræhensio potuit graue offendiculum parere apud auditores, si quid omninò peccatum erat à Petro. Pauli tamen officium fuit, Petrum Apostolorum principem priuatim & cùm modestia reprehendere. Augustinus verò Ambrosium secutus, qui & ipse in hoc argumento à Græcis dissentit, prorsus contendit, Petrum peccasse, non quia obseruabat

consuetudinem Iudæorum, sed quia gentibus volebat imponere, atque huius suæ sententiæ potissimum producit authorem Paulum, qui dicit se in faciem Petro restitisse Antiochiæ, item Petrum fuisse reprehensibilem, rursus Petrum non rectè ad Euangelij veritatem ambulasse, denique Petrum coëgisse gentes, ut Iudaizarent. Atque si hic quoque fiat rationum comparatio, magis fortasse videatur Augustini, quam Hieronymi sententia probabilis, hoc dico sequendo versionem nostram: nam Græcus textus parum facit pro Augustino, quemadmodum in expositione patebit.

Cum venisset autem Cephas Antiochiam.) Pergit adhuc vrgere, quod non aliud Euangelium doceat, sed idè prorsus, quod Petrus: exposui, inquit, vobis, quid actum sit in ea communicatione, quam habui cum Apostolis Hierosolymis, nunc exponam vobis, quantum libertate gratiam Euangelij, quam gentibus prædico, tutatus sum Antiochiæ, etiam cum nonnulla Petri reprehensione, quæ ab ipso patenter tolerata, certè coarguit meam doctrinam nunquam fuisse ab Apostolis improbatam. Cum venisset Cephas Antiochiam, in faciem ei restiti. Græcè est *ἔστρεψον πρόσωπον*, id est, iuxta faciem, vel in facie. Sensus est: ausus fui palam, & in conspectu omnium, Petro contradicere eius factum improbandum, & ipsum obiurgando non quidem proccacitate aliqua, sed cogente necessitate, ut omnes illius obiurgatione sanarentur. Non enim satis erat, errorem, qui palam noceret, priuatim sanari, sic Augustinus. Hieronymus verò cum non videret, quid non posset iure in Petro reprehendi, liberans ipsum ab omni peccato, interpretatur ad hunc modum: Restiti ei iuxta faciem, id est, non ex animo, sed ex composito, & communi consilio: cum enim videremus hanc simulationem, quæ propter Iudæos erat necessaria, vrgere in gentium periculum, placuit nobis ex communi consilio, ut Petrus pateretur aduersus suam simulationem, quæ reprehensibilis non erat, me disputare, ut per dispensatoriam illam reprehensionem corrigerentur Iudæi, qui longè alia de causa legem seruabant, quam Petrus, & gentium scandalum tolleretur. Ad eundem modum interpretatur Chrysostomus. Quod dicit *ἔστρεψον πρόσωπον*, id est, iuxta faciem, perinde est, ait, quasi dixisset in speciem non reuera restiti, vel reprehendi: sed schema tantum eius rei siue speciem exhibui. Pro hac interpretatione in primis facit locus, qui est in Epistola 2. ad Corinth. 10. Quæ secundum faciem sunt, videte, id est, videte, quæ habent ostentationem potius, quam rem. Rursus, qui est in eadem Epistola cap. 2. Ut habeatis ad eos, qui in facie gloriantur, & non in cor-

de, quod constat esse hypocritarum. Pro altera expositione facit locus, qui est 2. Cor. cap. 10. Qui secundum faciem quidem humilis sum inter vos, absens autem, &c. Quia absens opposuit presentibus. Illud (*secundum faciem*) idem est, quod presentis, siue in presentia. Rursus ille, qui est Acto. 23. Non est Romanis consuetudo damnare hominem aliquid, nisi is, qui accusatur, presentes habeat accusatores. pro eo, quod interpres dixit, presentes, Græci habent *ἔστρεψον πρόσωπον*, id est, (ad verbum) secundum faciem, vel in facie, id est, in presentia siue coram. Quantum igitur ad illam particulam, Scriptura relinquit nos dubios.

Quia reprehensibilis erat) id est, reprehensione dignus: id enim sonat vox Latina, restiti ei, quia factum ipsius merebatur reprehensionem: sic Augustinus. Verum si reprehensibilis, ergo peccauit Petrus, ergo & verè reprehensus à Paulo. Hoc argumentum concludit, si retineamus lectionem, quam habemus, & exponamus vocem ipsam, ut sonat. Sed sciendum, locum hunc variè legisse veteres. Augustinus, ut diximus, legit reprehensibilis; Ambrosius, reprehensus, non reprehensibilis, & exponit reprehensus, scilicet à veritate Evangelica, cui factum hoc aduersabatur: quæ interpretatio licet aduersetur Hieronymo, non tamen ipsum vocabulum, ut ex ijs, quæ mox subiiciemus, patebit. In textu addito commentarijs Hieronymi, & in ipsis commentarijs est reprehensibilis, verba eius in commentarijs sunt hæc. Quod autem ait, reprehensibilis erat, propterea inedia temperauit, ut intelligamus non tam à Paulo eum fuisse reprehensibilem, quam his fratribus, cum quibus antè edens, se ab eis postea separauit: quia addit, à Paulo & fratribus, omnino verisimile est medium esse, & pro reprehensibilis legendum reprehensus, sed & pro vocabulo inedia fortassis legendum est mediè, quasi dicat, reprehensus erat, dixit mediè, ut intellectui sit liberum, reprehensum vel à Paulo, vel ab alijs. Certè Græci codices, qui hodiè habentur in manibus, constanter legunt reprehensus, atque eam lectionem fuisse in Græcis exemplaribus etià tempore Chrysostomi, ex ipsius commentario manifestum est: habet enim ad hunc modum: Non dixit reprehensus à me, sed reprehensus simpliciter, haud dubium, quin ab alijs: nam id aliunde subaudiendum est. Istud paulò expressius dixit Oecumenius: Reprehensus, inquit, erat non iusta de causa, neque à Paulo, qui dispensationem nouerat: sed ab his, qui ignorabant œconomiam. Verum licet, quasi certum sit, Apostolorum usum participio preteriti temporis, magna tamè questio est, num sit merus Græcismus, an potius Hebrais-

Hebraismus, hoc est, nullo phrasid hoc loco sit, quæ in 2. Regum cap. 1. Saul & Ionathas amabiles & decori valde: Illud, amabiles, Hebræis non nomen est, quemadmodum Latinis: sed participium nifal, id est, verbi passiuu, unde Septuaginta seruantes Hebraismum verterunt amati vel dilecti, cum interim sensus sit, quæ reddidit noister interpres. Sic Psalm. 149. Confitebor tibi, quia terribiliter magnificatus es, mirabilia opera tua, &c. Illud mirabilia rursus Hebræis est participium nifal. Rursus, quod toties habemus in Psalmis: Magnus Dominus, & laudabilis nimis, ad verbum in Hebræo est, laudatus nimis. Cum sint ergo tot loca, in quibus participia passiuia significationem habent nominum desinentium in bile, non est mirum, si Paulus etiam hoc loco sic vsurparit participium: imò Hebræis est planè perpetuum, ut quod nos per nomen in bile, ipsi significant per participium passiuum. His accedit, quod reprehendere est verbum transitiuum, à verbis autem transitiuus, secundum regulam Hebrææ Leuitæ, non fiunt verbalia huiusmodi siue nomina formalia, quæ significant accidēs, ut est in subiecto: sed quoties rem hanc significare volunt Hebræi, vtuntur participijs, ac proinde distinguunt inter participium, quando accipitur ut participium, & quando accipitur ut nomen. Quando accipitur ut participium, tunc significantur volunt actum: quando verò accipitur ut nomē, dicunt significare habitum: Suscitans à terra inopem, est voce, non significatione participium: perpetuum enim aliquid significat. Sic Genes. 23. Appendit Abraham pecuniam, quam postulauerat Ephron. 400. siclos probatæ monetæ publicæ, ad verbum in Hebræis est. 400. siclos argenti transeuntis per mercatores, vbi mercator Hebræis participium est, sed voce tantum, non significatione: nam intelligitur habitus, pro eo, qui gerit hoc officium semper, non est improbabile nostrum interpretem sic intellexisse, & plus aliquid vidisse, quam viderit Chrysostomus, aut Oecumenius. Si merè Græcè locutus est, tunc sensus iste est: quia reprehensus erat, id est, quia ceperant eum iam gentes reprehendere, quod non satis constans sibi, modò gentibus se admiscens, videretur significare legem non esse necessariam: modò ab eisdem se segregans, videretur significare sine legis obseruatione gentes fugiendas, tanquam adhuc immundas.

Prius enim, quam venirent quidam à Iacobo, cum gentibus edebat. Cum autem venissent, subtraherat & segregabat se, timens eos, qui ex circumcissione erant.

Prius enim, quam venirent quidam, &c.) scilicet Iudæi legis æmulatores, hoc intelli-

gitur ex eo, quod venisse eos dicit à Iacobo: hic enim Episcopus erat Hierosolymitanus, & quantum ex actis colligitur, cæremonias legis seruabat. Priusquam ergo hi venirent Antiochiam, ipse Petrus negligēs legē, consuetudinem agebat cum gentibus vsque ad eò, ut cum eis sine delectu & discrimine quibuslibet cibis vesceretur, palam testans, gentibus legis obseruationem necessariam non esse. Cum autem venissent, subducebat se à gentium consuetudine & commercio, non vtens communi mensa, nec alijs vitis per legem: unde perturbatæ gentes, quæ huius consilij causam ignorabant, ceperat reprehendere Petrum, tanquam non satis sibi constantem, & hæsitare, nullo ab illis tanquam immundis adhuc segregaret, & proinde, num lex esset suscipienda: quod non fecit Petrus, ut seruaret legem, vel ut declararet gentes circumcissas, tanquam immundas, esse vitandas: sed quod timeret Iudæos, hoc est, quod dicit (*timens eos, &c.*) Chrysostomus vbi aggreditur huius loci expositionem, multis id agit, ut ostendat Petrum non timuisse, quomodo timemus periculis nostris, hoc est, quomodo timetis, qui non audent confiteri fidem, ne veniat in discrimen: sed timuisse, ne scandalum pateretur Iudæi, qui à Iacobo venerant, ne videntes eum vitibus in lege vitis, putarent eum parum constantem, ut qui aliud in Iudæa faceret, aliud cum esset apud gentes. Timuit ergo affectu charitatis, ne Iudæi conuersi ostenderentur, neue deficeret à fide semel suscepta, vel certè, ne turbationem aliquam excitarent. Quod ad timorem attinet, non est controversia cum Augustino.

Et simulationi eius consenserunt ceteri Iudæi, ita, ut & Barnabas duceretur ab eis in illam simulationem.

Et simulationi eius consenserunt ceteri Iudæi, &c.) Græci addunt (&) consenserunt & ceteri Iudæi. Ad verbum reddidit Erasmus: & simulabant vnà cum eo ceteri quoque Iudæi. Sensus est: Petri exemplo prouocati ceteri quoque Iudæi, qui antea quoque cum Petro commercium habebant cum gentibus, abstinerunt se à gentium commercio, & legis cæremonias obseruarunt per simulationem, siue per hypocrisin, id est, non quidem hoc animo, ut legem obseruarent, sed ut idem agentes, quod Iudæi, dissimulerent cognitam veritatem de abolita lege.

Ita, ut Barnabas, &c.) eò progressum est Petri exemplum, ut Barnabas quoque meus apud gentes collega, duceretur in illorum simulationem. Apertè hoc loco Apostolus Petro tribuit hypocrisin, sed per catachresin, quæ figura non habentibus nomē suum accommodat, quod in proximo est, & quemadmodum in Petro erat hypocrisis seruanda legis,

dæ legis, ita in Paulo (iuxta Hieronymum) erat hypocrisis correptionis, & hanc vtriusque hypocrisis Hieronymus dispensationem appellat, vocat etiam prudentiam in hoc adhibitam, cum à Petro, tum à Paulo, ut clàm tectèque prodesse audieribus. Eandem rem Chrysostomus Oeconomiam vocat: vocat etiã gnomin & synnesin, quæ sunt species prudentiæ. Neuter tamen neque Petrus, neque Paulus dicendus est verus hypocrita, cum defuerit voluntas in vtroque; & intentio simulandi, in qua formalis ratio hypocrisis consistit.

Sed cum vidissem, quod non rectè ambulant ad veritatem Euangelij, dixi Cepha coram omnibus: Si tu, cum Iudæus sis, gentiliter viuis, & non Iudæicè, quomodo gentes cogis Iudaizare?

Sed cum vidissem, quod non rectè ambularet, &c.) Vox Græca, quam interpres vertit non rectè ambulare, significat propriè claudicare, & non sano gressu incidere. Hieronymus in epistola aduersus Pelagium, item in commentarijs huius epistolæ vertit, non recto pede incidere. Istud contra Hieronymum valdè vrget Augustinus, secundum quem sensus est: Cum animaduertissem, quod Petrus & reliqui Iudæi claudicarent ad defensionem veritatis Euangelicæ, hoc est, quod non satis in declaranda & defendenda veritate Euangelij firmi essent & constantes: sed tanquam claudicantes & vacillantes, modò gentibus se iungerent, & legem negligenter: modò contrà, à gentium commercio abstinere, & cum Iudæis legem obseruarent.

Dixi Cepha coram omnibus, &c.) Cepha, id est, Petro tanquam qui author fuerat huius simulationis noxiæ gentibus, ut Petro tanto viro correpto, ceteri Iudæi tam qui erant in illam simulationem adducti, quam qui à Iacobo venerant, corrigantur. Si tu ô Petre, qui natura Iudæus es circumcisus à parua ætate, & custodiens præcepta legis, nunc sciens ea per mortem Christi abolita nequaquam ut antè, legem seruas: sed indifferenter veteris quibusuis cibis, & communi mensa cum gentibus: quomodo eos, qui ex gentibus crediderunt, cogis hoc tuo facto & exemplo tuo Iudæos fieri? & velle effici æmulatores legis? Dum enim nunc te ab eis subducis, illi ignari, quam ob causam facias, interpretantur non ob aliam causam te ab eis subducere, quam quod eos incircumcisos tanquam immundos & contaminatos, & per fidem Christi nondum iustificatos, censeas vitandos. Quare per tuam hanc simulationem ad id consilij compelluntur, ut velint circumcisionem & legem suscipere, ut iustificationem, quam per fidem nondum sunt affecti, per legem & circumcisionem accipiant. Si sequamur alteram sententiam, que

est Hieronymi, tunc istud: *Sed cum vidissem, quod non rectè ambularent, &c.* referendum est, non ad Petrum, sed ad ceteros, hoc sensu: Cum vidissem, quod Iudæi, quorum causa Petrus simularet se seruare legem, non rectè ambulabant in viam veritatis, sed in legis necessaria obseruatione nimis pertinaciter insisterent, ex composito disputauit aduersus Cepham, & aduersus eius simulationem tanquam vrgentem in offendiculum gentium, non ut Petrum arguerem, sed ut hi, quorum causa ea simulatione uti cogebatur, corrigerentur, & gentium scandalum tolleretur. Secundum Chrysostomum, qui in eadem sententia est, in qua Hieronymus, referuntur hæc etiam ad Petrum, sed per catachresin: non sunt, inquit, repræhensibiles ista, sed schema est. Eodem modo Oecumenius: Quo intellectu dictum est, simulabat, eodem, inquit, dictum est, non recto pede ambulabat: non enim vult detegere Oeconomiam.

Nos natura Iudæi, & non ex gentibus peccatores. Sciens autem quod non iustificatur homo ex operibus legis, nisi per fidem Iesu Christi, & nos in Christo Iesu credimus, ut iustificemur ex fide Christi, & non ex operibus legis.

Nos natura Iudæi, &c.) Pergit Apostolus Nagere cum Petro: nos, id est, tu Petre & ego, miscet suam personam, ne iniuriam ei facere videretur: Natura Iudæos dixit, ad discretionem profelytorum: Sic Chrysostomus, Theophylactus, & Oecumenius. (Et non ex gentibus peccatores) id est, nos iuxta carnalem propagationem Iudæi, non ex impijs & prophanis parentibus ethnicis progeniti, qui sine Dei cognitione & lege viuentes, nihil nisi peccatores erant: Secundum Augustinum alieno stomacho loquitur: Peccatorum nomen (inquit) gentibus imposuerant Iudæi iam vetusta quadam superbia, tanquã ipsi iusti essent.

Sciens autem, quod non iustificatur homo, &c.) Coniunctio (autem) non est in exemplaribus Græcis, nec est opus, nisi subaudias in superiori parte verbum, sumus, ut ita legamus: nos sumus nati Iudæi, non autem ethnici peccatores, siue gens peccatrix, & tamen sic nati ex sanctis patribus sub sancta lege. (Sciens, quod non iustificatur homo.) Iustificare verbum forense est, significans pronunciare iustum, in qua significatione frequens eius usus est apud prophetas. Apud Paulum verò non solum significat pronunciare iustum, verum etiam iustum facere ex impio, vel in iustitia inchoata promouere. Opera legis apud veteres tam Græcos, quam Latinos, intelliguntur hoc loco opera, legi Moyfi propria, hoc est, cæremonialia opera, qui commentarius quibusdam minùs exactus videtur & plenus, propterea, quod nec operibus

ribus decalogi iustificetur homo: quare de tota lege Moisaica etiam morali, hi interpretantur Paulum. Sed sciendum, disputationem institutam esse contra Iudaizantes, qui gentes sub gratia fidei constitutas, constitutere volebant sub oneribus legis, asseuerantes nihil prodesse Euangelium, nisi circumciderentur, & ceteras carnales Iudaici ritus obseruationes subirent. Hi ergo quoniam potissimum vrgebant legem, ea parte, quæ cæremonialis est, etiam Apostolus dum meminit legis vel operum legis secundum rationem propositæ disputationis, intelligendus est accipere legem non pro tota lege Moisaica, sed cæremoniali tantum, vnde & in consequentibus nominatim meminit circumcissionis, & aliarum cæremoniarum legis, velut explicans quid nomine legis vel operum legis intelligat: atque hæc causa fuit, cur veteres omnes Paulina ista verba tantum de cæremonijs intelligant, optimè interim scientes, gratis iustificari hominem, & nihil interesse, quantum ad negotium iustificationis pertinet, inter opera legalia & moralia: sicut eruditè docet Augustinus de spiritu & litera cap. 13. item 14. & 15. (Nisi per fidem Iesu Christi.) Si quis velit vrgerè verba, & secundum præcepta Grammatices ea exponere, sensus iste erit: Non iustificatur homo ex operibus legis, nisi adiuncta fide. Quæ expositio cum iustificationem tribuat partim operibus legis, partim fidei; constat eam impiam esse. Nam certum est, Paulum loqui de iustificatione impij, quæ prorsus gratuita est, & non de ea, quæ iustus auctior fit in iustitia: Sed & error Iudaizantium non in hoc erat, quod rejiciebant fidem, sed quod fide non contenti iungebant ipsi legis opera, timentes, quod fides non sufficeret. Contra quos cum disputat hic Paulus, certum est, sensum loci huius non illum esse, quem iam diximus, cum sic Paulus planè cum Iudaizantibus consentiret, nec inter ipsum & illos pugna esset. Cogimur ergo dicere Apostolum hoc loco nec Latine, nec Græcè, sed contra omnem Grammaticam locutum, nisi fortè Hebræa phrasin sit. Hieronymus (nisi) impropiè accipit: explicat enim per (sed) non iustificatur homo ex operibus legis, sed per fidem Iesu Christi. Ad eundem modum Græci accipiunt, & illum esse sensum edocent circumstantiæ, & ratio scripti. Verum qua Grammatica Apostolus (nisi) pro (sed) usus sit, non explicat Hieronymus. Eras. in annot. admonet nouam esse formam sermonis: vulgari modo dicendum fuisse, non iustificatur homo ex operibus legis, sed tantum per fidem, nec hic explicat phrasin Apostoli. Hebræis familiare est, negationes, quædo præcesserunt in superioribus, in consequentibus negligere, & pro repetitis habere. Lo-

ca sunt in Psalm. 1. Ideo non resurgunt impij in iudicio, neque peccatores in consilio iustorum, vbi ad verbum in Hebræo est: Ideo non resurgunt impij in iudicio, & peccatores, &c. Rursus Psalm. 9. Quoniam non in finem obliuio erit pauperis, patientia pauperis non peribit in finem, ad verbum est, patientia pauperis peribit in finem, affirmandi forma: Hieronymus, & 70. interpretes ac vulgata editio addiderunt (non) quia sciebant subaudiri iuxta morem Hebræorum. Rursus Psalm. 43. hæc omnia venerunt super nos, nec oblitus sumus te, & iniquè non egimus in testamento, & non recessit retro cor nostrum, & declinasti semitas nostras à via tua: In duobus prioribus cõsentiant 70. interpretes, Hieronymus & noster interpres hic non item: Nam noster interpres intellexisse videtur: ut non subaudiatur (non) ibi. Et declinasti semitas nostras à via tua: vbi secundum Hieronymum subauditur in Hebræo. Vertit enim sic: nec declinasti gressus nostros à semita tua, quod valdè probabile est. Sunt enim preces Christianorum in persecutione, interprete Paulo ad Romanos. Cum Hieronymo consentiant Rabbikymhi, & Rabbi Abraham. fieri ergo potest, ut hanc phrasin hoc loco, ut Hebræus expresserit Apostolus, ut sensus sit: Non iustificatur homo ex operibus legis, non nisi per fidem Iesu Christi. Si ad hunc modum intelligamus repeti (non) vocula (nisi) accipitur propriè. Si iam quæras, an ex propositione ista, homo iustificatur non nisi ex fide, rectè inferatur, ergo sola fide iustificatur: dicendum quod sic: Si quæretur vterius, an ergo admittenda sit hæc propositio: Sola fide iustificatur homo: Dicendum si intelligatur sola fide, id est, non adhibitis ijs, quæ præparant, hæreticam esse propositionem, & nullo modo admittendam: Si verò accipiatur fides, ut non intelligatur exclusæ præparatio per opera penitentiae, veram esse propositionem: quanquam hac nostra tempestate catholici scriptores nullo modo illam ferant, putantes venenum esse in illa vocula (sola) & propterea abstinendum. Veteres tamen non ita abhorrent à vocula (sola) sed nec Thomas abhorrentè videtur: Si qui, inquit, in veteri lege iusti erant, non erant iusti ex operibus legis, sed solum à fide Christi. Verus sensus Pauli est, non nisi ex fide, nullis meritis: distinguit siquidem fidem contra opera. Et iustificari (secundum ipsum) ex operibus, est non gratis iustificari, quemadmodum dictum est in Epistola ad Roma. vbi etiam prolixè dictum est, quam **Ad Ro. ca. 4. circa il-** vocet Apostolus fidem iustificantem. Hoc **locum** loco notandum, quod in explicanda iustitia illa, ad quam concipiendam disponitur **no opera-** mens per fidem, dissentiant catholici ab hereticis, &c.

An sola fides iustificet.

reticis. Catholici enim explicant iustitiam, quæ fide accipitur, esse non Christi iustitiã, qua Christi anima formaliter & inhærenter iusta est: sed esse donum gratiæ & charitatis propter meritum iustitiæ Christi infusum in mentem credentis, quo quidam dono mens, quæ antè à Deo erat auersa, efficiatur Deo subiecta: Hæretici verò contendunt hanc non esse iustitiam aliquam inhærentem mentibus credentium, sed esse iustitiam Christi, quam per fidem imputari dicunt credentibus, atque ob hanc ipsi imputatam, credentes pronunciantur apud Deum iustos. Quam sententiam solida & perspicua ratione conuellunt catholici demonstrantes iustitiam Christi, quæ est extra mentem hominis credentis posita, non posse intelligi facere hominem iustum. Quemadmodum enim ab externa prudentia aut temperantia, neminem propriè possis appellare prudentem, aut temperantem: ita ab externa Christi iustitia proprio sermone nemo iustus potest appellari. Nō enim iustificari apud Paulum, idem est, quod pronuciari siue acceptari iustum: sed est effici & reddi ex iniusto iustum & pium, sicut ex fine capitis 9. ad Roman. euidenter colligere licet, ubi pro eo, quod tã frequenter superius dixerat, fide iustificari hominem, posuit fide hominem apprehendere iustitiam, & peruenire ad iustitiam. Quare cum Scripturæ pronunciant ex fide siue per fidem hominem effici iustum, necesse est intelligere iustitiam, quam docent fide impetrari & obtineri, non esse externam iustitiã, sed iustitiam menti inhærentem, diuinitus datam. Fides Iesu Christi, est fides, qua creditur in Iesum Christum: Phrasis peregrina est.

Et nos Christo Iesu credimus.) Et hinc varia lectio: nonnulli codices habent in præsentem, credimus: alij, credidimus, in præterito. Græci constanter legunt in præterito, apud nos etiam participium, scientes, præteriti temporis est. Sensus est: posteaquam didicimus, quod antè ignorauimus, & multi adhuc Iudæorum ignorant, videlicet, quod non iustificetur homo ex operibus legis, etiam, si ea præstet, sed tantum ex fide, id est, per solam gratiam Christi absque ullis omnino operum meritis, & nos, id est, ego Paulus & tu Petre diffisi legi nostræ, & abiecta omni fiducia operum legis, ad fidem Christi confugimus, ut iustitiam, quam lex dare non valuit, fides in Christum nobis tribueret. Vide Turnout de capti. & redempt. humani generis, pag. 287. iuxta impressionem Rescij. Ibi explicat quo sensu propositio hæc, tantum ex fide; vel que apud veteres inuenitur, sola fide iustificari hominem, intelligenda sit: Sola fide, inquit, iustificari hominem, perinde est, ac si dicas, gratis iustificari hominem si-

ne operibus tanquam meritis. Particula, ergo, sola, excludit opera, quæ sunt iustificationis merita.

Propter quod ex operibus legis non iustificabitur omnis caro. *Quod si querentes iustificari in Christo, inuenti sumus & ipsi peccatores, nunquid Christus peccati minister est? Absit.*

Propter quod ex operibus legis non iustificabitur omnis caro. *Et c.*) id est, nulla caro iustificabitur: est enim Hebraismus. Hieronymus tamen in commentar. nō agnoscit Hebraismum, sed accipit quasi esset Latine aut Græcè dictum, ut intelligatur certa caro, non quæuis. Iustificabatur quondam, ait, ex lege nō omnis caro, sed tantum hi homines, qui in Palæstina erant, hoc est, Iudæi: sed sensum Pauli esse, quem diximus, nulli dubium est, ut mirum sit Hieronymum dissimulare phrasin Hebræam: nam notissima est, & ubique obuia in sacra scriptura, veluti ibi: Non facies omnem opus seruile, id est, nullum. Item omnem viduam non affliges, id est, nullam. Hebraismus quoque est in voce iustificabitur, sumitur enim pro eo, quod est, iustificari poterit: nam futurum tempus apud Hebræos potentiale est.

Ex operibus legis) id est, ex qualitate, conditione, dignitate seu merito operum legis. Si quis legem hinc & in præcedentibus accipere velit pro tota lege Mosaiica, ut cōplectatur ipsum etiam decalogum, dicere poterit Apostolum disputationem ex cæremoniis ortam reuocare hinc ad generaliorē fontem, ad commendationem videlicet gratiæ, & reiectionem iustitiæ nostræ, ut generalius disputet, quam requirant cæremonia (*Propter quod*) Græcè est *διότι*, quam vocem interpretes in epist. ad Rom. cap. 3. vertit, quasi putarēt esse causalem: transtulit enim per, quia & hinc quasi illatiuam, quanquam id non omnino certum sit, cum alibi (*propter quod*) abuti videatur pro quia. Si inspicimus præcedentia, non videtur locus esse illationi. Nam illud, nō iustificabitur homo ex operibus legis; & istud: ex operibus legis non iustificatur omnis caro, idem pollent. Idem autem ex eodem inferri nequit. Respondent, qui dicunt esse illatiuam particulam, præcedentia indefinitè dici, & propriè de Iudæis intelligi, hic autem generaliter inferri, propter quod, id est, quare cum nos Iudæi per opera legis Moysei non possumus iustificari, sed tantum per fidem: certè consequitur, ut nullus omnino possit iustificari ex operibus legis: quare haud quaquam gentibus quærèda est iustitia per opera legis. Sed contra istos est, quod propositiones indefinitæ in Biblijs pro vniuersalibus capiuntur. Erasimus accepisse videtur causaliter: vertit enim propterea, quod ex operibus legis, &c.

Istud

Istud multò minus habet probabilitatis, cum hoc modo idem probaret seipsum, essetque petitio principij. Quare rectius exponunt illi, qui accipiunt non ut sit particula causalis vel illatiua, sed epiphonematica, quæ id, quod præcessit, augeat, & confirmet, ut sit Hebraismus quemadmodum Psalmo 72. Quia inflammatum est cor meum, pro eo quod est planè inflammatum est. Rursus 76. Memor fui operum Domini, quia memor ero ab initio mirabilium tuorum: ad verbum est in Hebræo, memor ero, quia memor ero ab initio, quod Latinus diceret memor ero atque adeo memor ero. Sic hoc loco Apostolus, ut omnino ex animo loqui videatur, idem repetit, quod antè dixerat per epiphonema, id est, acclamationem, quasi dicat prorsus vel utique adeo ex operibus legis non iustificabitur omnis caro. Quæstio hic est, an intelligatur istud de operibus præstitis, an non præstitis, id est, an sensus sit: ex operibus legis non iustificatur omnis caro, quia nemo est qui ea præstat: an verò sensus iste sit: ex operibus legis non iustificabitur omnis caro, etiam si præstet ea. Quidam prius amplectuntur: alij posterius. August. nunc de præstitis, nunc de non præstitis interpretatur: omnino videtur sensus Pauli esse, opera legis non iustificare, etiam si vel maxime præstentur.

Quod si querentes iustificari in Christo, & cæte.) Quidam putant Paulum hinc relinquere Petrum, & agere cum Galatis. Chrysostomus rectè monet adhuc rem esse cum Petro, Similiter Hieronymus. *Quod si*) est particula transitiva, quasi dicat, cæterum: Cæterum si ego & tu Petre querentes iustificari, id est, remissionem peccatorum consequi, & iustitiam in Christo, id est, per fidem Christi. Quærere, verbum studij est.

Inuenti sumus & ipsi peccatores, sicut gentiles. hoc significat illud. *Peccatores*) id est, iniusti, immundi, peccato obnoxij. Peccatum hoc loco non est vnius generis: complectitur & originale & actuale peccatum, quicquid contraximus antequam essemus iustificati. Inuenti sumus phrasin Hebræa dixit. Sensus est: si ipsa re ita compertum est.

Nunquid Christus peccati minister est?) id est, occasio, cur peccatum cum videretur auferri, tamen non sit ablatum? Christus solet dicere, fides tua te saluum fecit. Iuxta Iudæos alia re opus est iustificante, ergo occasionem dedit falsæ fiduciæ, & peccatum adhuc manet, quod putabatur ablatum.

Locum hunc conferre oportet cum capite 6. & 7. ad Romanos: ubi peccatum pro persona accipitur, non pro re: Item cum capite 3. Epistolæ posterioris. ad Corinthios, quemadmodum ibi mors, damnatio, iusti-

tia habent profopopœiam siue fictionem personæ, sic hoc loco peccatum. Sensus enim est: Christus inseruit peccato tanquam minister: bene meretur de peccato conseruando ipsum in nobis, quippe qui abducatur à lege & circuncisione ad fidem, cum non per fidem, sed per legem sit iustificatio. Hunc sensum apertissimè habet Diuus Hieronymus cuius verba sunt, Si nunc à gentibus recedendo hoc agimus, ut quicumque circumciscus non fuerit, immundus sit, ergo fides in Christum in qua putabamus saluari, magis est peccati ministra, quam ipsum tollit, cum auferat circuncisionem, quam qui non habent, immundus est, (*Absit*) abominantis est.

Senim quæ destruxi, iterum hæc ædifico, præuaricatore me constituo. *Ego enim per legem, legi mortuus sum, ut Deo viuam, Christo confixus sum cruci.*

Senim quæ destruxi, iterum ædifico) Est aliud argumentum inductum à Paulo, ad ostendendum non oportere reuocare legem. Quare particula (*enim*) non pertinet ad proximè præcedentia. Si quæ destruxi, iterum hæc ædifico, sic est Græcè, non autem reædifico (*præuaricatore me constituo*) id est, ostendo, declaro, significo, Græcè enim *συνίστημι*, cuius significationem vide apud Budæum in annot. linguæ Græcæ. Sensus est: Magisterio Christi legem semel deserui, si redeo ad eam, illam obseruans, declaro ipsa re, quod fui præuaricator aliquot annis, illis nimirum, quibus posthabui legem.

Ego enim per legem legi mortuus sum.) Est tertium argumentum, quare illud (*enim*) referendum est non ad proximè præcedentia, sed ad id, quod lex non sit repetenda: Commentarij hic varij sunt. Quidam explicant ad hunc modum (*ego per legem*) scilicet fidei, gratiæ & Euangelicam (*legi*) scilicet Moysei (*mortuus sum.*) Quæ interpretatio alijs non placet, eò, quod Paulus dum absolute ponit legem, vsurpet pro lege Moysei, non pro lege Christi, non pro Euangelica: Quare malunt in hunc modum intelligere: per legem scilicet Moysei, legi mortuus sum per legem, inquam, Moysei spiritualiter intellectam: illa mihi author est, illa docente relinquo legem.

Lex enim Moysei spiritualiter intellecta, docet se non esse perpetuam, clamat quod veniente Messia cessabit, & desinet habere vigorem. Secundum istos semper lex eodem modo sumitur, & eadem res est. Lex quando ponitur absolute sine aliqua restrictione tunc semper accipitur pro lege veteri seu Mosaiica: quando verò additur ei restrictio, ut lex spiritus, accipitur pro lege Euangelica. Potest etiam hic esse sensus: ego per legem Moysei, supple mortuam, legi mortuus sum.

H h sum:

sum: quia illa mortua est, ego vicissim illi mortuus sum. Iste sensus valde probabilis esset, si constaret quod putant quidam, Epistolam ad Galatas esse compendium Epistolæ ad Romanos. Illud (*legi mortuus sum*) quid sibi velit, intelligitur ex cap. 6. & 7. ad Romanos. perinde valet ac si dixisset, desij illi esse obnoxius. Secundum veteres qui legem accipiunt pro lege ceremoniali, nulla hic est difficultas: secundum eos verò, qui nomine legis comprehendere putant etiam decalogum, difficultas magna est, quo sensu dicantur credentes mortui legi: dicendum est ipsos non obligari lege, etiam quatenus lex complectitur decalogum, si respicias certos affectus, nempe detinere sub se seruiliter facere abundare peccatum, accusare, condemnare.

Mortuus sum ergo legi, ne sub ea viuam tanquam exactore, quasi pressus eius imperio, sed liberali animo ac spontanea indole facio, quæ præscribit lex ea parte qua naturalis est. illud (*ut Deo viuam*) quidam referunt ad sequentia, hoc modo: Ut Deo viuam, Christo confixus cruci. Latini omnes referunt ad præcedentia, hoc modo: liberatus sum à seruitute legis veteris, quæ posita est in multiplicibus & obscuris ceremonijs, rursus à conditione vitæ illius, quam sub lege veteri agebã, siue à seruili illa qualitate, qua formidine pœnæ faciebam quæcunque faciebam, ab hoc inquam statu exemptus sum, hoc sine ut viuam deinceps nec legi, nec proprijs concupiscentijs & desiderijs, quæ per legem efficacia erant, sed Deo non iam tanquam vindici & exactori, sed tanquam bene merito Patri: hæcenus lex fuit mihi principium motus ac vitæ, post hæc Deus erit per Spiritum Filij sui: hæcenus non sum mœchatus, quia lex incutiebat timorem, & minabatur pœnam, iam longè alio ducor spiritu. Diligenter obseruandum, quòd viuere Deo opponat viuere legi: legi autem viuunt, quisquis timore pœnæ præter legem.

Christo confixus sum cruci, & cæter.) Phrasim propriè Græca est, Latinus diceret: vna cum Christo affixus sum cruci. Quemadmodum in Epistola ad Romanos capit. sexto, à morte ad sepulturam, sic hæc à morte ad crucem delabitur propter viciniam rerum. ibi probatio est, hic dubium est an sit probatio, an potiùs eiusdem rei repetitio. Sensus est, quantum pertinet ad veterem hominem, cum Christo crucifixus sum per Baptismum, scilicet, vetus homo ille per Baptismum seu vim Baptismi interceptus non hoc valet iam quod solet. Hunc esse sensum colligere licet ex capite sexto ad Romanos: vbi post mentionem Baptismi sic ait: Vetus homo noster simul crucifixus est, ut destruat, id est,

euacuetur corpus peccati, ut desinat habere vigorem suum, ut ultra non seruiamus peccato:

*V*uo autem, iam non ego: viuunt verò in me Christus. Quod autem nunc viuo in carne, in fide viuo filij Dei, qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me.

*V*uo autem, iam non ego: viuunt verò in me Christus.) Loco (*autem*) Erasmus ponit (*tamen*) Sensus est: Christo confixus sum cruci, viuo tamen, imò viuo iam non ego, non vetus ille homo, sed viuunt in me Christus, ille solus efficax est, & vrget in me: Concitat quidem vetus homo motus suos, sed nihil valet, quia non præbeo illi consensum. Ex hoc loco discimus opera iustorum, non tam ipsorum esse, quàm Christi siue Spiritus Christi inhabitantis mentes ipsorum: quare nihil mirum, si illa dicantur digna vita æterna.

Quòd autem nunc viuo in carne, & cæter.) id est, vita illa mortali. (*In fide viuo filij Dei*) in quidam propriè accipiunt, alij pro (*per*) quod non est infrequens apud Paulum, ut sensus sit. Quòd viuo, quòd Deus non patitur me interire hoc fidei debeo: nam sine fide dignus eram qui immergerer in infernum. Expositio hæc non caret scrupulo. Præcedentia videntur alium expetere sensum, hunc scilicet: Quòd autem nunc viuo, scilicet ista vita memorabili, vita coram Deo, interea etiam dum in carne hac misera & infelici, & corruptibili ago, hoc fit in fide, id est, per fidem filij Dei, illa facit ut contempto fomite auscultem spiritui. Pro hac expositione facit locus qui est posteriori Epistola ad Corinth. cap. 10. Quidam arbitrantur quòd nos tanquam secundum carnem ambulemus, quasi queramus honorem nostrum, sed longè secus res sese habet: In carnem enim ambulantes, nõ secundum carnem militamus. Secundum istam expositionem istud. (*in carne*) est tacita aduersatiua. In carne, scilicet licet sim. Pro altera expositione facit locus, qui est in Epistola ad Philip. cap. 1. Quòd si viuere in carne hic mihi fructus operis est, & cæter. vbi viuere in carne est, viuere hac vita mortali.

Qui dilexit me) scilicet vltro nea sua voluntate nihil tale promerentem, (*& tradidit semetipsum pro me.*) id est, pro peccatis meis, ut illa per victimam suam aboleret, & reconciliaret me Patri. Hunc esse sensum, patet ex salutatione huius Epistolæ. Cum hæc ita se habeat, cum habeam suauissimum Spiritum Christi, quo ducor ad omnia facièda quæ requirit Deus, idque corde magno atque animo volenti, quorsum opus est lege seruiliter impellente, siue seruili metu, constringente: Istud est argumentum Pauli & est verissimum, sed à paucis intelligitur,

tum propter phrasim maximè remotam ab usu loquendi: nusquam enim inuenitur in tota scriptura mori legi, nisi apud Paulum: tum propter nos ipsos, qui sentimus tales affectus in nobis, quales sentiebat in se Paulus: quia multum adhuc viget in nobis fomes, & seruilis illa qualitas. Chrysoströmus in hoc tertio argumento multa populariter dicit, negat interim hæc cuius competere, sed propria esse Paulo: quòd verum est aliquo modo, sed si quis velit agere interpretem, sic interpretari debet, ut in Paulo quibus renatus accipiatur. Si enim de se solo ageret Paulus, nihil hæc pertinerent ad præsentem disputationem. Quare vnusquisque apud se consideret, an hæc in se experitur, an fides in ipso efficiat, ut peccatum non abundet, ut concupiscentia non trahat ad peccatum mortale, ut solus Christus vigeat, non fomes: quòd si sentiat, agat gratias: si non sentiat aut parum admodum sentiat, oret, ambiat, quia si regnum cælorum est in hoc mundo, hæc in re positum est.

*N*on abijcio gratiam Dei: Si enim per legem iustitia, ergo gratiam Christus mortuus est.

*N*on abijcio gratiam Dei: & cæter.) illam, de qua iam philosophatus sum, magnum istud beneficium Christi, quòd faciunt qui ex lege querunt iustitiam. Ambrosius legit: non sum ingratus gratiæ Dei. Augustinus verò, non irritam facio gratiam Dei. est epiphonema tertij argumenti. Illud siquidem (*scientes quoniam nõ iustificabitur homo, & c.*) non est propriè argumentum, sed refertur res nota.

Si enim per legem iustitia) scilicet contingat ergo, &c. dubium, an sit quantum argumentum, an declaratio conclusionis. Sensus est: si per legis opera potest iustificari quispiam consequitur quòd Christus gratis, id est, frustra sine iusta, & idonea causa mortuus sit. Sed nemo tam demens est apud credentes, ut dicat Christum gratis mortuum, quare consequitur per legem non esse iustitiam, iustitiam inquam, quæ apud Deum est. Est ratiocinatio ab impossibili.

CAPVT III.

In sensati Galatæ, quis vos fascinavit non obedire veritati, ante quorum oculos Iesus Christus proscriptus est, et in vobis crucifixus?

Hæcenus aduersus pseudoapostolos calumniatores tutatus est suam auctoritatem, & veritatem à se prædicati Euangelij defendit, simulque per occasionem controversiæ, quæ incidit cum Petro, ostendit Apostolus ex lege non esse iustitiam: nunc ad Ga-

latas sermonem conuertit, docens semel fidem in Christum professis nihil opus esse lege & circumcisione: Stultos autem vocat partim quia natura rudiores erant, nempe ex ferocibus Galliæ seu Galliarum partibus oriundi, partim quia à melioribus exorti, ad peiora in ne certa ratione delapsi erant. Fascinare dicuntur Latinis, qui aspectu malefico lædunt. Vox Græca qua vitur Paulus significat & inuidere, & hanc significationem accipit Chrysoströmus intelligens inuidiam motos quosdam, voluisse Galatas ad legis seruitutem reuocare. At Paulus videretur hoc verbum usurpare pro eo, quòd est incantauit, & oculis quasi præstigijs imposuit: *ἐλάσθη* enim Græcis dictum est ab eo, quòd est per oculos nocere, & de oculis deluis sentire videtur Apostolus, quòd propemodum testantur ea, quæ sequuntur.

Ante quorum oculos Christus Iesus proscriptus est, & cæter.) Fascinum autem pueris potissimum creditum est nocere. Sensus ergo est: Quis inuidus vos, qui nuper in Christo renati estis, & lacte nutriti hæcenus, iudificatus est & incantauit, id est, Quisnam oculos mentis vestræ sic potuit perstringere suis præstigijs, & iudicium mentis sic peruertere, ut veritatem fidei quam semel ritè amplexi estis, desereretis, & recideretis in Iudaismum, vos inquam ante quorum oculos Iesus Christus proscriptus est, vel (ut alij legunt) proscriptus, id est, quibus per meam prædicationem sic est depictus Christus, & omnibus ob oculos expositus, tanquam inter vos esset crucifixus, ut multò certius illum fidei oculis sitis contemplati, quàm qui illum coram viderunt clavis cruci affigi? Sic Chrysoströmus, Theophylactus, & Oecumenius. Est enim Græcè *προεγραφή*: *γράφειν* autem ipsis scribere & pingere significat. ex Actis discimus omnes ferè conciones Pauli habuisse crucem, & resurrectionem Christi, & ad eò viæ erant, ut instar picture expressæ in tabula **C H R I S T V M** proponerent. Illud (*& in vobis crucifixus*) redundat: Græca non habent in multis quoque Latinis non reperitur, non est in Augustino, neque in Ambrosio, sed coniunctim legunt hoc modo: Ante quorum oculos Christus in vobis est proscriptus, crucifixus. Aliter tamen Augustinus exponit, quàm Græci, secundum quos ut diximus hic est sensus: Quorum oculis veluti depictus in cruce pendens exhibitus est. secundum Augustinum sensus est iste: Quisnam potuit vos qui semel veritatem fidei rectè edocti estis, sic fascinare & illudere seu decipere, ut Christum in quem credideratis rectè proscriberet & abijceret à sua possessione, id est, ex vobis, quam possessionem ipse sibi comparauit cruce & sanguine suo benedicto. Vel secundum

Ambrosium, vt Christum ceu purum hominem, & inefficacem ad iustificandum iam palam proscribatis, damnetis, & à vobis reijciatis crucem ipsius. Aliter adhuc Hieronymus: Ante quorum oculos CHRISTVS prescriptus, id est, antescritus est, scilicet à prophetis, hoc est, qui non solum ex Euangelio noueratis Christum, sed qui ex prophetis quoque, quos ante Euangelium legeratis, Christum noueratis: sed non est verisimile Galat. multum legisse prophetas. Quare expositio illa non admodum probabilis est: Græcorum expositio sicut simplicissima ita maximè germana videtur: quanquam & eam, quam Augustinus tradidit, & item Ambrosius, admittat non solum Latina, verum etiam Græca vox προεργάσει.

Hoc solum à vobis volo discere: ex operibus legis spiritum accepistis, an ex auditu fidei? Sic stultus estis, vt cum spiritu coopereritis, nunc carne consummaminini? Tanta passi estis sine causa? si tamen sine causa.

Hoc solum à vobis volo discere, &c. (.) Nolo apud vos, qui rudiores estis, sublimioribus vt argumentis, vt ostendam nihil opus esse circuncisione & alijs operibus legis ijs, qui fidem Christi amplexi sunt: sed illud vnum interrogare libet, quod promptum est, & per experimentum vobis cognitum, (nam id vnum satis erit ad reuincendam stultitiam vestram) vnde cōtingit vobis spiritus ex operibus legis, id est, ex circuncisione legis & alijs cæremonialibus obseruantijs, quas prescribit lex Moyfi: an ex auditu fidei, id est, an ex eo, quod audistis fidem, ita quod crederetis concionibus, & præberetis vos Euangelio. Certè cum ex gentibus sitis ad Christum conuersi, & ante pseudoapostolorum aduentum de lege ne audieratis quidem, constat quod non ex operibus legis, sed ex fide spiritum accepistis. Spiritum hoc loco accipere, est accipere Spiritum sanctum illa visibili ratione, qua in die Pentecostes effusus est.

Sic stultus estis, vt cum spiritu coopereritis. Interpres quod hic vertit (stultos), in principio capituli (in sensatos) vertit: Græcis idem vocabulum est. Planè, inquit, proditis stultitiam vestram Galatæ, in hoc, quod cum coopereritis prædijis spiritualibus fide & obedientia, præbendo corda vestra in obsequium fidei, nunc carne consummaminini, id est, carnalibus prædijis, circuncisione, obseruatione dierum, & cæte. Tam insignia dona contigerunt ad fidem sine prædijis legis, quare iam fugitis ad legis obseruationem: quæ est hæc stultitia? Notandum est, quod dixit Apostolus, consummaminini, & non consummatis, quod fecit, vt significaret ipsos pati pecudum ritu à pseudoapostolis, hoc est, quod pseudoapo-

stoli more ouium ipsos circuncidebant, nescientes quidem quid paterentur, vade & stultos illos appellat.

Tanta passi estis sine causa, &c. (.) Graues sanè persecutiones passi estis pro fide, & fortiter omnes superastis, & tamen omnes has sine fructu passi fueritis, si à Christi gratia & fidei efficacia recedentes, ad legem prolabi mini. Sed confido, quod non sine causa has afflictiones toleraueritis, sed quod Dei beneficio respicientes, abiecta lege vel fiducia legis ad efficaciam fidei redibitis, hoc est quod dicit, (*si tamen sine causa*) quasi dicat, in vobis est, vt non fueritis hæc passi sine causa, nimirum si per pœnitentiam redeatis.

Qui ergo retribuit vobis spiritum, et operatur virtutes in vobis, ex operibus legis, an ex auditu fidei? Sicut scriptum est: Abraham credidit Deo & reputatum est illi ad iustitiam.

Qui ergo tribuit vobis, &c. (.) (Tribuit,) secundum Hieronymum præsentis temporis est: Sensus est: Ergo Deus, qui sicut ab initio vobis impartijt spiritum, & operatus est per eum virtutes in vobis: ita nunc quoque, postquam à veritate excidistis, non deserit vos, sed adhuc administrat spiritum, per quem operatur virtutes, vnde illud facit: ex operibus legis, an ex fide id facit, & non ex operibus legis, volens vos per fidem consummare, sicut ab initio vobis largitus est ex fide iustitiam. Apud Græcos autem ea possum esse præteriti temporis: sunt enim participia, quæ possunt esse vel præteriti vel præsentis temporis. Qui ergo suppeditabat spiritum & operabatur virtutes in vobis ex operibus legis, an ex auditu fidei, supple id faciebat? certè ex fide.

Sicut scriptum est, &c. (.) Græca non habent scriptum est, nec omnia Latina habent: Quare, verisimile est redundare. Hieronymus legit sicut Abraham credidit Deo, & cætera, nec apparet aliter legisse Ambrosium. Exemplum igitur adduxit Apostolus, non Scripturæ testimonium: In Epistola ad Roman. capite 4. vitur tanquam testimonio. Sicut, referendum est ad præcedentia, hoc sensu: Accepistis spiritum ex fide, sicut Abraham ex fide iustificatus est. Ille adhuc in circuncisus credidit Deo, & hoc credere siue illa credulitas reputata est ei ad iustitiam à Deo, sine vlla circuncisione, aut legis obseruatione. Circa hunc locum multæ sunt difficultates de quibus dictum est in Epistola ad Roman.

Cognoscite ergo quia qui ex fide sunt, iij sunt filij Abrahæ. Prouidens autem scriptura, quia ex fide iustificat gentes Deus, prænuñciavit Abraham: quia benedicentur in te omnes gentes. Igitur qui ex fide sunt, benedicentur cum fidei Abraham.

Cognoscite ergo (quia) pro quo (qui ex fide sunt) Illud (sunt) interpres

interpres addidit de suo. Græcis articulus affectus est præpositione. Sensus est: Qui fide iustificari quærunt, illi sunt filij Abrahæ, illos respicit benedictio promissa Abrahæ; non illos, qui operibus legis nituntur, & ex illis quærunt iustificationem, tanquam gratia Christi satis efficax non esset, quemadmodum vos docent pseudoapostoli.

Prouidens autem siue (vt alij vertunt) prouidens, id est, ante videns (scriptura) metonymicos pro authore Scripturæ Spiritu sancto videlicet aut Moyfi, hic prouidens, quod scilicet capite 15. Geneseos diceret, quo iustificantur homines, voluit capite 12. aliquid præmittere eò pertinens. Gentes hoc loco generalis nationis vocabulum est, complectens omnes omnino homines. Ex fide ita intelligendum est, vt non ex lege Moyfi aut ex vllis meritis vllorum operum. Prænuñciavit) vocabulum Græcum non simpliciter prænuñciare significat, sed latum nuncium nunciare: ad verbum verti poterit: antè Euangelizauit. Sensus est: ante hoc caput 15. nunciavit Abrahæ tanquam rem lætissimam & summoperè experendam, nunciavit inquam capite 12. Quia in te benedicentur omnes gentes, hoc concilio positum est istud cap. 12. vt illud quod postea sequitur cap. 12. videlicet *Credidit Abraham Deo, &c. (.)* meliùs intelligeretur, vt sciremus hoc non esse proprium ipsius Abrahæ, sed eodem modo etiam nos oportere iustificari. In te ergo, id est, ad tuam imitationem ac similitudinem benedicentur omnes gætes. Quicumque credunt, quæ admodum tu credis, illi benedicentur: Ad hunc modum Cyrillus secundo libro commentationis de cultu, qui est in spiritu & veritate circa initium libri. Ad eundem modum exponit Chrysostrum. sed obscurius. Commentarius eius sic habet: Si qui nullam cum illo naturalem habent cognationem, sed fidem illius imitati sunt, filij sunt: perspicuum est, quod in hanc cognationem inseruntur gentes, quæ crediderunt, siue (vt Græcus habet Chrysostrum.) qui fidem illius imitantur. Id enim significat quod dicit (*in te benedicentur, &c. (.)*) Ad eundem modum interpretatur Theophylactus, & apud Latinos Augustinus, item Ambrosius. Quia, inquit, Abraham forma est omnium credentium, ideo dicit. In te, &c. Hæc ergo est œconomia animaduersa à Paulo in Genesi, vt vterque locus explicet alterum: In te benedicentur &c. explicatur ca. 15. inde discimus (*in te*) perinde valere ac si dicas per fidem. An verò quod cap. 15. dicitur, credidit Abraham Deo, ad solum Abraham pertinet, an ad omnes explicatur cap. 12. vbi dicitur ad omnes gentes pertinere, vt intelligatur Abraham propositus tanquam typus & exemplar omnium iustificandorum.

Igitur qui ex fide sunt, &c. (.) id est, qui fidentur, non lege, benedicentur. Benedictio capi. 12. Geneseos posita est in iustificatione. Sensus ergo est: Benedicentur, id est, remissionem peccatorum consequentur, ex impijs fient iusti, imò filij & hæredes regni. Fidelem dixit pro credente.

Quicumque enim ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt. Scriptum est enim: Maledictus omnis, qui non permanferit in omnibus quæ scripta sunt in libro legis, vt faciat ea.

Quicumque enim ex operibus legis sunt, &c. (.) Hæc tenus Apostolus exemplum Abrahæ amplificauit ex œconomia è Genesi desumpta: nunc eandem illam amplificationem ex opposita explicat. Pro (enim) Cicero dixisset alioqui. Sensus est: Qui fidentur, benedicentur; alioqui qui nituntur operibus legis in iustificando, operibus inquam legis siue cæremonialis, siue decalogi, sub maledicto sunt, id est, obnoxij maledictioni æternæ: illos, inquit, damnatio manet in extremo iudicio: vrget ergo adhuc Apostolus argumentum ab exemplo sumptum.

Scriptum est enim: Maledictus omnis, qui &c. (.) id est, qui non præstat vniuersa quæ prescribit lex. Intelligendum est istud de mandatis, quæ continent substantiam vitæ. Argumentum Apostoli istud est: Quicumque nõ facit legem, est maledictus: ergo omnis qui nititur lege, est maledictus: Minorem propositionem, quam hoc loco subicit, (nempe, omnis qui nititur lege, non facit legem) relinquit notam ex Epistola ad Romanos, quam præsupponit legisse Galatas. Ibi prolixè ostendit sine fide Christi omnes peccatores, & obnoxios damnationi, nec à quopiam præstari legem, nisi qui spiritum Christi habeat, quæ impetrat fides. Quod ad lectionem attinet, in Hebræo nõ est (omnis) nec (omnibus) sed nec Aquila in sua translatione habet, nec Symmachus, nec Theodotio, soli Septuag. habent. Hier. putat à Iudæis ex Hebræis codicibus illa crasa esse. In hæc, inquit, suspicionem me res illa stimulat, quod verbum (omnis) & (in omnibus) quasi sensui suo necessarium ad probandum illud, quod quicumque ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt, Apostolus vir Hebrææ peritiæ & in lege peritissimus nunquam protulisset, nisi in Hebræis voluminibus haberetur, quod Hieronymi argumentum non conuincit: frequenter enim Apostolus non verba, sed sensum citat Scripturæ. Constat autem in Biblijs, indefinitas propositiones & vniuersales æquialere.

Quod autè in lege nemo iustificatur apud Deum, Abac. 2. a. manifestum est: quia iustus ex fide viuit. Lex Rom. 1. b. autem non est ex fide, sed qui fecerit ea homo, Leuit. 18. viuit in illis.

Quod autem in lege nemo iustificatur, Adhuc durat idem argumentum. Dixi, inquit in precedentibus neminem præstare legem, sed demus aliquem præstare legem, minimè tamen ex lege iustificari potest. *Quod autem in lege* id est, per legem, id est, per opera legis: licet oportere intelligi coligit Augustinus ex eo, quod sequitur: Qui fecerit ea, viuet in illis. Non dicit Apostolus qui fecerit eam, nec rursus viuet in illa, manifestè indicans nomine legis, opera se intelligere. quæ præscribit lex. Accipit autem Augustinus in commentarijs huius Epistolæ eam partem legis, quæ cæremonias habet: in libello verò de Spiritu & lite. generalius accipit, ut includatur etiam decalogus: Vterque comment. est bonus: nam neq; ex operibus decalogi secundum mentem Apostoli iustificatur homo, quod probat ex testimonio Abacuk, qui describens qua in re posita sit vera iustitia, quæ valet apud Deum siue per quam homo viuit coram Deo, sic dicit:

Iustus ex fide viuit: Ex fide, inquam, non ex operibus legis, siue cæremonialis, siue decalogi. Quæ sit sententia huius testimonij adducti ex Abacuk, & quomodo pertineat ad præsentem disputationem, in qua agitur de iustificatione impij, dictum est in Epistola ad Romanos, cap. I.

Lex autem non est ex fide id est, opera legis quatenus legis sunt, non proficiuntur ex fide, atque proinde non præstant vitam. *Sed qui fecerit ea, viuet* non quidem absolutè, sed *(in eis)* id est, propter ea, hoc est, consequetur ut non incurrat pœnas, quas lex peccatoribus infligit: At vita, quæ simpliciter vita est illa non nisi ex fide est. Ex hoc loco discimus, quomodo accipiat Apostolus opera legis, dum detrahit eis vim iustificandi: Considerat siquidem ea secundum se ut sunt citra fidem Christi ab homine merè legali, nõ autem ut sunt ex spiritu fidei, ab eo, qui iam per fidem in Christum est iustificatus. Quia in re grauisimè hallucinantur hæretici, accipientes Paulum passim differentem de iustitia legis vel operum, perinde atq; omnium operum iustitiã, quacunq; ratione efficiantur, reiiciat, & iustitiæ fidei opponat. Aduersatur enim hæc noua doctrina apertè Iacobi doctrinæ, qua palam pronunciat esse aliquã operum iustitiã, quæ iustificatos Deo commendat.

Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum (quia scriptum est: *Maledictus omnis, qui pendet in ligno*) ut in gentibus benedictio Abrahæ fieret in Christo Iesu, ut pollicitationem Spiritus accipiamus per fidem.

Christus nos redemit de maledicto, & cetera. Adhuc vrget Apostolus argumētum sumptum ab exemplo Abrahæ. Id liquet ex eo,

quod sequitur: *Vt in gentibus benedictio Abrahæ, & cetera.* Maledictum posuit interpres pro maledictione. Lex inter cætera hoc habet, quòd adducat maledictionem, dum facit magis peccatores, & reos, per occasionem tamen, quemadmodum dictum est in Epistola ad Romanos. De hac maledictione legis, de reatu istius transgressionis, de ipsa culpa liberauit nos Christus. Alij interpretantur, redemit nos de maledictione legis, id est, efficit, ut lex non possit nos damnare, id què nõ solum quia aboleuit per mortem peccata nostra, sed etiã per gratiã quia suam sanauit naturam: ita ut possimus deinceps præstare legem. Vterque comment. probabilis est, & æquè propriè pertinens ad materiam iustificationis. Pronomen *(nos)* respicit propriè Iudæos: illis enim lex Moyii, quam hoc loco intelligit Apostolus, data est, aliquatenus tamen respicit etiam gentiles, quia & ad illos lex pertinet, ea nimirum parte, qua moralis est, & illis quoque adduxit maledictionem: quia omnis lex sine Spiritu abundare facit peccatū. Scitū est enim illud ethnici: Nitemur inuetitum semper, cupimusque negata. Vocabulum Græcum, quod interpres vertit, *(redemit)*, propriè significat redemptionem captiui, per soluto pro capite eius pretio. Nos ergo, qui captiui tenebamur sub lege, peccato, diabolo, Christus liberauit numerato pretio.

Modum, quo Christus numerauit pretiū, significat Apostolus dum addit *(factus pro nobis maledictum)* hoc est, maledictio, id est, hostia pro execrationibus eorum, qui non permanserat in omnibus verbis legis: Sic Ambr., ut sit tropus ille, qui est in posteriori epistola ad Corinthios cap. 5. Eum, qui non nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit, vbi peccatum posteriori loco tropi sensus est, significans hostiam pro peccato. Factus est ergo Christus maledictio, dum causam nostram, qui eramus maledictioni obnoxij, in se transtulit dum scelera nostra in se suscepit castiganda, dum supplicia quæ execrationibus, blasphemijs, & peccatis nostris debebantur, vniuersa in corpore suo dependit tanquam omnium ipse reus esset. Alij interpretantur, factus pro nobis maledictio, id est, vehementer maledictus, quicunque enim videbant Christum crucifixum, iudicabant eum blasphemum, & summè execrabantur: Hi, quod dicitur, ad opinionem hominum referunt. Alij aliter adhuc exponunt: Verus sensus petendus est ex parenthesi *(maledictus omnis qui pendet in ligno)* quam postea exponemus. Factus est autem pro nobis Christus maledictio, hoc sine ut benedictio facta Abrahæ fieret, id est, eueniret, & re ipsa exhiberetur gentibus, ut illa promissio qua nihil potest esse maius, effectum haberet in gentibus.

tibus. **Gentes**, vocabulum genericum est, complectens totum orbem terrarum. Quidam pro *(fieri in gentibus)* vertunt, veniret, siue perueniret in gentes, moti hac ratione: quia Paulus vrgetur præpositione *(in)* addens ei accusatiuum: Sed scire oportet, frequens esse Paulo abuti præpositione *(in)* pro *(in)* apertus locus est posteriori Epistola ad Thef. Ita ut in templo Dei sedeat, ad verbum si interpretaris est, ita, ut in tēplum Dei sedeat.

Ut pollicitationem Spiritus, & cetera. id est, promissionem, quam voluit Spiritus sanctus extare in Genesi, quam ego vrgeo *(accipiamus)* & ego Paulus Iudæus, vos Galatæ gentiles omnes omninò *(per fidem)* non propter legem. Eodem modo intelligendum est, quod præcedit: *Vt in gentibus benedictio, & cetera.* *(In Christo Iesu)* id est, per Iesum Christum, non per Moysen. Vos Galatæ nimium tribuitis Moyfi: putatis per eum vos posse fieri participes benedictionis, fallimini: nam illa cõtingit per Christum. Parenthesis, cuius explicationem huc vsque distulimus, sumpta est ex ca. 21. Deuter. & variè à varijs ex Hebræo redditur. Septuaginta transtulerunt, maledictus à Deo omnis, qui pedit in ligno. Aquila verò & Theodotio: Maledictio Dei est, qui suspensus est. Symmachus: Propter blasphemiam Dei est suspensus. Hebeon ille hæresiarches semichristianus & semiudæus vertit: Iniuria Dei est suspensus. Iudæus Barchanana (quo nocturno præceptore vsus fuit Hier.) ad hunc modū legit: Contumeliosè Deus suspensus est, Omnes hos sensus admittit sermo Hebræus. Cum Symmacho consentit Rabbi kymhi apud Hebræos, & apud Latinos Pagninus, secundum quos *(suspensus)* prædicatum est: Sepeliatur hic eadem die, quia propter blasphemiam Dei seu maledictionem est suspensus. Nos sic interpretari non possemus propter Paulum, secundum quem *(suspensus)* subiectum est: Omnis suspensus siue omnis pendens in cruce, est maledictus: Prætermittit Apostolus in hoc testimonio nomen *(Dei)* quod exprimitur in Hebræo, quod quæ omnes transtulerunt interpretes, quam ob causam id facit, inquirat studiosus. D. Hier. ex eo, quòd Apostolus omittit Dei mentionem, putat post passionem Christi, & in Hebræis, & in nostris codicibus ab aliquo Dei nomen appositum, ut infamiam nobis inureret, qui in Christum à Deo maledictum credimus, sed non persuaferit id Augustino: pergit siquidem Augustinus legere, & lib. 14. contra Faustum Manichæum multis id agit, ut ostendat, quo sensu dicatur Christus maledictus à Deo: si credidisset Hieronymum sequendum, respondisset Fausto, qui ad hunc locum reiiciebat Moysen, tanquam contumeliosum in Christum, respondisset, inquam, ei duobus

verbis: Tu legis maledictus à Deo, co-dex tuus mendosus est. Illud *(à Deo)* est adiectitium.

Hieronymus tamen antequam veniat ad hanc sententiam, dicit in Deuteronomio, non ideo maledictum apud Deum quempiam pronūciari, quia crucifixus: sed quòd in talem inciderit reatum, ut meruerit crucifigi. Si (inquit) Ananias, & Afarias, & Misael, nolentes adorare idolum Nabuchodonosor fuissent in ligno suspensi, nequaquam iuxta Moysen maledicti fuissent: sic neque Mardochæus, si non pro suo merito in crucem, quam ei Aman parauerat, adactus fuisset.

Videtur ergo Hieronymus negare locū Deuteronomij ad Christum pertinere, qui innocens suspensus est, & si inspiciamus Deuteronomium, planè videbimus ad sceleratos pertinere.

Sensus enim literæ hic est: si quis admiserit peccatum, quod cruce plectendum est, is adeò execrabilis est Deo, ut nec cadaver illius ferat in lumine, ut eadem die velit sepeliri, & abscondi siue obrui terra, tam execrata res est apud Deum, homo pendens in ligno ob meritum suum, ut etiam cadaver terram polluat.

Sicut enim malis hominibus terra iuxta Scripturam inquinari dicitur: ita cum aliquid ipsorum superest, ut cadaver, nondum terra censetur expiata. Iam difficultas est, si hic est sensus Deuteronomij, & solū ad sceleratos pertinet, quomodo à Paulo accommodatur innocenti Christo.

Dicendum Christum quodam sensu ad Deuteronomium pertinere, quemadmodum alij scelerati, hac tamen differentia, quòd hi propter sua scelera subigantur in crucem: Christus verò non propter sua propriè, sua tamen aliquo tropo. Nam in Psalmo 21. cuius initium est: Deus Deus meus respice in me, & cetera. ipse Christus sic loquitur: longè à salute mea verba delictorum meorū. Rursus *Psal. 29.* in psalmo: Expectans expectaui, vocat iniquitates suas: Nostra ergo delicta sunt quodam sensu Christi delicta, quia propter illa Deus Pater voluit eum conterere, & hætenus Christus maledictus dicitur, & execrabilis dicitur Deo, quia Deus odit blasphemias, execrationes, peccata humani generis, quæ sunt imputatiuè in Christo, quia in se suscepit illa castiganda. Hætenus Apostolus vnicum argumētum mirabiliter amplificauit, vnde bona pars Gene. potest intelligi. Quod iam sequitur, nouum est argumētum secundum quosdam, tamè eodem pertinentens.

Fratres (secundum hominem dico) tamen hominis confirmatum testamentum nemo spernit, aut superordinat. Abrahæ dicta sunt promissiones, & cetera.

semini eius. Non dicit: Et seminibus, quasi in multis, sed quasi in vno. Et semini tuo, qui est Christus.

Fratres secundum hominem dico, &c.) id est, vt vobis o Galatæ semel ostendam neminem ex lege iustificari, vt ex eplo consuetudinis humanæ, adhibebo ad id crassam similitudinem: similitudo siue exemplum, quod à rebus humanis proponere volo, hoc nempè est.

Tamen hominis confirmatum testamentum, &c.) illud (tamen) nouè positum est pro (licet.) Sensus est: Testamentum licet humanum, & ab homine infirmæ voluntatis conditum, modo si morte confirmatum, nemo rejicit, nemo noui aliquid adijcit, hoc est, quod dicit, (superordinat.) Hunc sensum expressit Erasmus in sua translatione. Potest interim & propriè accipi (tamen) & connecti cum eo, quod præcessit (secundum hominem dico) hoc sensu: Adferam exemplum rerum humanarum, quæ nullo modo conferendæ sunt cum rebus diuinis, & tamen in hominis testamento nemo quicquam rescindit, aut immutat, demit, vel addit, derogat aut arrogat: quanto igitur magis id oportet in testamentis ac promissionibus diuinis fieri, vt prorsus habeantur incommutabiles, & immobiles.

Abrahæ dicta sunt, &c.) id est, factæ more Hebraico (promissiones & semini eius) tanquam in quo, & per quod implendæ essent. Respicit Apostolus Scripturam, quæ est Genes. 22. Per memetipsum iuravi: benedicetur in semine tuo omnes gentes. Considerandum est autem in verbis Moyfi, in quibus exponit promissiones factas Abrahæ, nõ dictum esse & seminibus, quasi de multis ageret, sed dictum, & semini, quasi de vno loqueretur, quod semen est Christus.

Hoc autem dico testamentum confirmatum à Deo, quæ post quadringentos & triginta annos facta est lex, non irritum facit ad euacuandam promissionem.

Hoc autem dico) pronomen (hoc) non pertinet ad testamentum, quod patet ex Græcis, vbi testamentum est fœminini generis: pronomen verò hoc, neutri generis. Sensus est: cum igitur ita sit, vt humanum testamentum semel confirmatum, sit ratum: sitq; à Deo ceu testamento quodam promissa hæreditas Abrahæ, haud quaquam fieri potest, vt lex Moyfi, quæ post tot annos data est, nimirum quadringentos triginta, irritet, seu rescindat testamentum, id est, promissionem Dei, quæ est velut testamentaria quædam dispositio de hæreditate donanda Abrahæ per semen vnum, quod est Christus: rescindat, inquam, abrogando illam, & reddendo otiosam, & inutilem, & inefficacem, quod planè faceret lex, si ex ea esset hæreditas: hoc enim est, quod sequitur.

Nam si ex lege hæreditas, iam non ex promissione. Abrahæ autem per repromissionem donauit Deus. Quid igitur lex? Propter transgressionem posita est, donec veniret semen, cui promiserat, ordinata per angelos in manu mediatoris. Mediator autem vnus non est, Deus autem vnus est.

Nam si ex lege) id est, ex legis virtute, & efficacia siue dignitate, & meritis operum legis (hæreditas) scilicet contingit: consequitur, quod non ex promissione Dei, quæ propter semen, quod est Christus, gratuita, & sine meritis & dignitate promisit Abrahæ hæreditatem: atqui constat ex testimonio Genesios, quod Deus per promissionem dono dedit hæreditatem Abrahæ & semini eius, non requirens vlla merita operum, propter quæ ipsam daret: Hic est finis argumenti, quod firmissimum est, & insolubile planè. Vrget Apostolus promissiones, primò, quod sint absolutæ: deinde, quod sint promissæ semini. Vetus, inquit, Scriptura, benedictionem istam, quæ continet prophetiã de articulo iustificationis, describit tanquam exhibenda sit vi & titulo promissionis, & absolutæ promissionis, vt videre est in Gen. Nõ ergo addenda est conditio illa: si præstetur lex, quemadmodum persuadere vobis conatur Iudaizantes. Porro quoniam videbat Paulus Galatas non esse capaces tituli promissionis, addidit similitudinè crassam sumptam ex rebus humanis, qua tãquam manu ducerentur ad intelligendam vim promissionis diuinæ, quanquam alij pro argumento habeant, quorum sententiam secuti sumus in expositione: verum probabile magis est, hanc non causa argumentandi introductam esse ab Apostolo, sed manu ducendi & illustrandi argumentum, quod aliunde dependet. Vnde cum dixisset, hominis licet testamentum, &c. & adiecisset, Abrahæ dicta sunt promissiones, & cæt. nihil deinde intulit, sed simpliciter posuit: hoc autem dico testamentum, ac si dicat, hoc volo citando istam crassam similitudinem, hoc volo intelligi ex re ista, quod promissionem iure iurando confirmatam à Deo, Genesios capite 22. lex Moyfi non rescindat: Nam si ex lege. pro (nam) Latinus diceret (alioqui.) Sensus est: alioqui si hæreditas promissa Abrahæ contigit merito seruata legis, & cæt. Alterum, quod vrget Apostolus, est, quod promissio habeat (& semini) quasi de vno loqueretur. Si quis aduertat ad similia loca, mirari poterit, quomodo Apostolus istud vrgeat, cum semen in singulari numero frequentissimè ad multos pertineat: Loca obuia sunt Genes. cap. 12. Semini tuo dabo terram hanc, non intelligitur ibi vnus aliquis, sed tota posteritas. Rursus ca. 13. Omnè terram, quam conspicias, &c. vbi semen ter vsurpatur pro tota posteritate. Rursus capite 15.

Suspice

Suspice cælum, & numera stellas, si potes, sic erit semen tuum. hic semen singulare est, & tamen intelligitur de posteritate. Et aduertendum, quod locus iste habeat mentionem iustificationis. Rursus: Scito prænocens, quod peregrinum futurum sit semen tuum. Et cap. 17. Statuam pactum meum inter, &c. vbi plus, quàm quinque hoc modo vsurpatur semen. Praterèa in tota Scriptura nãquam in plurali numero (semina) reperire est, sed siue in bonam, siue in malam partem, semper in singulari ponitur. His accedit, quod apud Hebræos, quorum lingua vetus Scriptura nobis tradita est, vocabulũ, semẽ, careat plurali numero. Quid ergo hoc loco agit Paulus? Commẽtarius Hieronymi sic habet. Putant aliqui, quod de testamento hominis, & de testatoris morte, & cæteris humanæ similitudinis disputatur exemplis, dixerit Apostolus. Fratres secundum hominem dico. Mihi autem videtur, & propter hoc quidem, quod illi arbitrantur: sed maximè propter illud, quod sequitur, esse premissum, id est, non dicit, & seminibus quasi in multis, sed quasi in vno, & semini tuo, qui est Christus. Putat ergo Hieronymus istud dictum esse Galatis crassis, & tale esse, quod potest displicere prudentibus, si non præmississet, secundum hominem loquor. Qui commentarius non admodum probabilis est, tum quod cætera argumenta Apostoli validissima sint, tum quod hinc Iudaizantes magnam habuissent occasionem traducendi inscitiam Pauli apud Galatas. Dicamus ergo Apostolum respicere, non ad numeros Grammaticos, sed ad res ipsas, & hoc velle isto sermone, vt lector aduertat in Scriptura, semen completi nunc multos, nunc vnum tantum, idque significari nõ ex numero, sed ex circumstantijs locorum: quãdo illæ cogunt, vt multi intelligantur, tunc accipiantur multi: quando vero cogunt, vt vnus quispiam, vnice & singularim intelligatur, tunc accipietur vnus. Posteritas intelligitur, quum de terra Palæstina possidenda promissio sit; hoc verò loco: In semine tuo benedicentur omnes gentes, non patitur, vt multi intelligantur, quia sermo est de benedictione opposita maledictioni Adæ, quæ benedictio per certum aliquem implenda erat, nimirum per Christum, atque hoc est, quod vrget Apostolus: In semine tuo, qui est Christus, nõ Moyfes. Ex Moyse iam intelligi debet lex, sicut ex Christo fides per metonymiam.

In semine tuo, id est, per semen tuum, id est, per fidem in Christum, benedicentur omnes gentes. Non ergo miscendus est Moyfes in hoc negotio, ne otiosa reddatur promissio. Pergit Hiero. in comment. huius loci. Nec non & illud, inquit, quod infert (hoc

autem dico testamentum confirmatũ à Deo.) Si quis diligenter Hebræa volumina & cæteras editiones cum Septuaginta cõtulerit: inueniet, vbi testamentum scriptum est, non testamẽtum sonare, sed pactum, quod Hebræo sermone dicitur berith. Vnde manifestum est, id fecisse Apostolum, quod promisit, nec recõditis ad Galatas vsus esse sensibus, sed quotidianis & vilibus. Putat ergo Hieronymus & propter istud Apostolum antè placasse prudentem lectorem, & ne videretur imperitia, & non arte dixisse (secundum hominem dico.) Cæteras editiones intelligit. Aquilæ, Symmachi, Theodotionis, & illius alterius semi Iudæi & semi Christiani, videlicet Hebeonis, qui omnes Hebræam vocem verterunt *συνθήκην*, id est, pactum, soli Septuaginta *διαθήκην*, id est, testamentum secundum Hieronymum, qui ob id non placuerunt ipsi. Verum *διαθήκην*, qua voce hoc loco vsus est Paulus, & ante eum Septuag. non vnus esse significationis, (quemadmodum voluit Hieronymus,) sed præter testamentũ significare & pactum, & conuentum, & pollicitationem, declarat Budæus, adductis idoneis exẽplis ex Demost. & Aristophane. Imò dũ hoc significat, quod conuenit morituro, id est, testamentum, serè semper in plurali numero vsurpari dicit, rarius in singulari, vnde ipsum in comment. linguæ Græcæ. Sed & 70. interpretes non hoc voluisse significare voce sua *διαθήκην*, quod accipit Hiero. manifestum euadit ex locis Scripturæ, in quibus illa vsi sunt Psal. 82. Simul aduersum te testamentum disposuerunt, &c. quo loco 70. habent *διαθήκην*, & certum est, eos significare voluisse pactum. Sensus enim est: Inierunt omnes vicinæ regiones aduersum te fœdus, vno animo pariter aduersum te conspirauerunt, volunt pacto te oppugnare. Rursus c. 26. Genesios videntes vidimus, quod Dominus est tecum, & disponemus tecum testamentum. Sic enim vertit interpres, quo vsus est August. Et hic 70. habent *διαθήκην*, nec tamen significare voluerunt testamentũ morituri, sed pactum, quod Aug. quoq; aduertit. Scribit enim sic r. lib. locutionũ de Genesi citans hunc locum: amant scripturæ pro pacto ponere testamentum, nec solũ. 70. sed & Lucas linguæ Græcæ peritissimus in hac significatione vtitur voce *διαθήκην*, Actor. 3. Vos estis filij prophetarum & testamẽti, citatibi Lucas non 70. sed quod dixerat Petrus, recenset concionem ipsius Hebraicam Græcè reddens. Similiter verba Zachariæ cap. 1. Euangelij sui: Memorare testamenti sui sancti: vtroq; loco habet Lucas *διαθήκην*, significans ea voce non testamentũ proprij nominis, sed pactũ, quod Deus pactus est cũ maioribus de Salvatore ex ipsorum genere nascituro. Quare autem interpres noster

vertit

vertit testamentum, alia quæstio est: Certum est ipsum ab usum esse voce. Ex his patet, Apostolum non usum fuisse præfatione illa, ut placaret prudentem lectorem, quemadmodum voluit Hieronymus, cum vox Paulina & ad testamentum, & pactum, & promissionem æquè propriè pertineat. Quid verò hoc loco accipere nos oporteat, nõ satis certum est. Si quis inspiciat textum, putabit significari pactum, hoc sensu: Hominis testamentum, id est, pacta humana confirmata certis ritibus nemo spernit, &c. quia Paulus nihil vrget, nisi promissiones, & eas statim subsumit, dicens: Abraham dicte sunt promissiones, &c. Commentarij tamen ferè accipiunt pro eo, quod conuenit morituro, intelligentes testamentum proprij nominis priori loco. Secundum quos aduertendum est, Apostolum inter testamentum & promissiones, quantum ad præsens attinet negotium, nullam tum facere differentiam, quia res patitur, ut addantur conditiones, si à principio non fuerint additæ. Posteriori verò loco accipiunt testamentum impropriè pro testimonio promissionis: In semine tuo benedicentur omnes gentes. Rationem quare vocetur testamentum, reddit Augustinus: Quod mors, inquit, testatoris valet ad confirmandum testamentum eius, hoc incommutabilitas promissionis Dei valet ad confirmandam Abraham benedictionem. Verum in Græca voce nullus est tropus. Obiter & illud notandum est, locum Geneseos longè aliter verti à Pagnin. quàm à Septuag. vel Hieronymo, & Apostolo Paulo. Habet enim translatio eius hoc modo: Benedicent se in semine tuo omnes gentes terræ, qua in re nimis secutus est regulas Rabbinorum, qui tradunt verba in coniugatione nisfal, actiua esse significationis agentis in se, vnde sensum loci iam citati, hunc dicunt: Populus gentium dicit, vellem me esse tam benedictum, quàm est ille populus Israeliticus. Nos sic interpretari non possumus, propter Paulum: sed & Lucas vocabulum Hebraicum, quamuis coniugationis hyp-paal, reddit passiuè in concione Petri, quam refert Acto. 3. Ad id verò, quod obijciunt Iudæi Paulo semè esse nomen collectiuum, adeoque semper in multis esse: respondendum: verum quidem id esse, quando ponitur absque tropo, alioqui per tropum, & de vno dicitur. De qua re apertus locus est capite 21. Genes. Sed & filium ancillæ faciam in gentem magnam, quia semen tuum est. Superest adhuc vna difficultas de numero annorum, quomodo anni hoc loco ab Apostolo positi cõsentiant cum narratione Genes. de qua re acutè differit Augustinus in libro de ciuitate Dei, libro 16. capite 24. ibi legitur. Chrysostomus vrgeri videtur in cõ-

mentarijs paucitatem annorum, sed facit id absque vlla probabilitate ex textu. Oecumenius sentit in hoc cum Latinis, quod vrgeat multitudinem annorum, & id multò probabilius, vt lex non possit irritare promissionem, quia tot annis subssecuta est. Itè, quod non potest esse conditio promissionis, quia inter pacta & promissiones, & actorum promissionumq; conditiones, non solent communiter paciscentes expectare, quia Apostolus omnia posuit in gratuita promissione. Hinc oritur quæstio: Si benedictio seu hæreditas contingit titulo promissionis, & non ex lege; quid igitur officij & vtilitatis habet lex? Respondet Apostolus:

Propter transgressionem posita est. Græcè est, addita siue apposita, id est, obiter adiecta post promissionem, idque ad transgressiones coercendas. Sic D. Chrysostomus & Hieronymus. Faciebat autè id lex, partim præscriptione ritus multiplicis colendi Deum, partim terrore & minis. Est alia expositio, quam tradit Augustinus, ista: ad transgressiones supple aperiendas seu detegendas. hoc legis officium explicat aliquoties Apostolus in epistola ad Roman. capite 2. Per legem cognitio peccati. Rursus capite 5. Peccatum non cognoui, nisi per legem. Data est igitur lex, vt populus superbus agnosceret transgressiones suas, & cogeretur de se sentire humiliter, & agnoscere gratia sibi opus esse.

Donec veniret semen) scilicet Christus, de quo & in quo promissio facta fuerat, nempe, quod in ipso benediceretur omnes gentes: Proinde si vsque ad Christi aduentum data sit lex, quid eam longius & vltra tẽpus prorogatis? sic Chrysostomus.

Ordinata per angelos) id est, exhibita ministerio angelorum certo tempore, certo loco, certo modo: omnia hæc includit vox ordinata: ordine, inquit, optimo dispesata inter legem naturæ & Euangelium, vt cõiungeretur per eam homines de infirmitate naturæ, & ea cognita compellerentur ad gratiam confugere. Rursus aptissimo loco exhibita, nempe, in monte Syna, qui extra terram promissionis est, videlicet in Arabia terra Barbara, quemadmodum dicitur capite sequenti. Rursus terribili modo lata ad incutiendum terrorem carnali populo, vt videre est in libris Moyfi, & epistola ad Hebræos. Sic autem lata est per Angelos, vt totius legis potestas esset penes Christum, vt tota ipsius dispensatio esset in autoritate Christi: hoc est, quod dicit (*in manu mediatoris*) Angeli huius rei ministri erant: Christus verò Dominus: vnde dubium non est, quin in illius manu, potestate, & autoritate sit dispensatæ olim legis abrogatio.

Mediator

Mediator autem vnus non est, &c.) Est γνόμεν. Sensus est: Si mediator est Christus, sequitur, quod non sit mediator inter vnum aliquem, sed necesse est, vt inter duos saltem mediator sit: Constat autem, quod Deus vnus tantum sit, vnde necesse est, quod mediator sit inter Deum & creaturam: cum autem nõ sit mediator inter Deum & angelicam creaturam: nam ea in ijs, qui perstiterunt, non eget mediatore; in ijs verò, qui ceciderunt, quia irreparabiliter ceciderunt, frustra adhiberetur mediator: consequitur, vt inter Deum & hominem sit factus mediator. Debet igitur agnoscere homo, quod legis doctrina non sufficiat ei ad salutem, sed opus habet mediatore & reconciliatore. Alij paulò aliter exponunt hoc modo: Mediator vnus non est, sed duorum quorumpiam: & proinde Christus, cum sit mediator, Dei ac hominum mediator intelligendus est, & non vnus tantum. Interim tamen ipse Deus verus est, sicut vnus tantum sit Deus, & non alius Deus, ipse reconcilians, & alius, cui reconciliabat humanum genus. Est tertia expositio Ambrosij, qui hoc modo intelligit: mediator inter vnum aliquem populum non est, sed duos, nempe inter populum Iudaicum & Gentium, reconcilians illos inter se abolendo ea, per quæ duo illi populi dissidebant, & ambos inter se reconciliatos, vni Deo reconcilians. Interim tamen ipse mediator Christus Deus verus est. Est quarta expositio, quæ refertur non ad partes inter se disidentes, sed ad naturam, hoc sensu: Mediator iste, de quo iam dixi, in cuius manu lex lata est, ipse videlicet Christus, non est vnus, supple naturæ vel substantiæ, sed duplicis, humanæ, scilicet, & diuinæ. iam difficultas est, quorsum istud adferat Apostolus. Qui Latine loqui cupiunt, non audent dicere mediatorem, sed eius loco dicunt intercessorem, pacificatorem, cõciliatorem. Sed sciendum vocabulum, Mediatoris, generale esse, & significare nõ tantum conciliatorem, sed omnem, qui inter partes duas se medium ponit, quod aliquando fit intercedendo, interdum interpretando, aliquando alia ratione. Quomodo hæc accipere oporteat, non satis constat, quia incertum est, quem faciat Apostolus mediatorem. Multis modis probabile est, quod mediator huius loci sit Moyses, vt significet Apostolus, Deum tulisse legem, angelos administrasse, atque ipsos hac in re vsos fuisse Moyse. Ad hunc sensum planè inuitat quintum caput Deuterono. vbi Moyses se, cum lex promulgaretur, medium facit: Facie, inquit, ad faciè locutus est nobis in monte de medio ignis, ego sequester & medius fui inter Deum, & vos in tempore illo. Medius autem Moyses erat, solum vt interpretetur

& internuncius: postea erat alterius nationis mediator, quia intercessor. Cum capite hoc quinto Deuterono. conferre oportet caput 8. ad Hebræos. Rursus 9. caput & 12. in quibus alludit Apostolus ad Deuteronomium, faciens Christum ibi mediatorem, sed longè alium, quàm erat Moyses. Moysen facit legis mediatorem, Christum verò maioris rei mediatorem, nimirum noui testamenti: Conferunt enim vtrunque testamentum, & vtrique reddit suum authorem, vel potius mediatorem, ac planè sic noui mediatorem Christum facit, quasi non sit veteris. Idem videtur facere Ioannes in 1. cap. Euangelij sui, cum ait: Lex per Moysen data est, &c. Secundum cõmentarium, qui nomine mediatoris Moysen hic accipit, mirè quadrat illud (*in manu*) quod quid sit iuxta idioma scripturarum, intelligere oportet ex similibus locis, quæ sunt Aggæi, 1. & Actuum 7. vbi dicitur factum verbum Domini in manu Aggæi prophætæ ad Zorobabel, &c. Vbi duplex est Hebraismus: primò in vocabulo (*manus*) deinde in præpositione (*in*) quæ loco (*per*) vsurpatur: Sensus est: In manu Aggæi, id est, per ipsum Aggæum tanquam organum & instrumentum diuinum. Acto. 7. Moyses ducem ac principem agit in manu angeli: Sic enim est Græcè, Noster interpretes pro (*in*) dixit (*cum*.) Significat Stephanus prodigia illa, quæ fecit Moyses in exitu Israel de Aegypto, fecisse ipsum opera & ministerio angeli, quando leuabat virgam super mare rubrum, habebat angelum paratum ibi, qui diuidebat aquas: similiter in cæteris. Hoc loco Paulus contrarium significat, videlicet ipsos angelos in legis ratione seu promulgatione vsos fuisse ministerio Moyfi: manus ergo in huiusmodi locutionibus instrumenti est, vel eius, quod est instar instrumenti.

Mediator aut vnus non est (sensus est: Iste antonomasticus mediator, scilicet Moyses nõ est vnus, scilicet voluntatis, id est, decreti & consilij, sed est mutabilis, quia homo est: Deus autem in sua voluntate est immutabilis. Expositio hæc valdè pertinet ad rem propositam, quia agitur de immutabilibus promissionibus Dei, Deus præstabit, quod promissit: quia immutabilis est. verum vnus desideratur in hac expositione, videlicet, quod pro posteriori parte mediator vnus non est, non sint similia loca in Scriptura.

L Ex ergo aduersus promissa Dei? Absit. Si enim data esset lex, quæ posset viuificare, verè ex lege esset iustitia: Sed conclusit Scriptura omnia sub peccato, vt promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus.

L Ex ergo aduersus promissa Dei? Vnde nascatur hæc quæstio, variant commentarij, omnino

omnino verisimile est, verba illa: Lex propter transgressionem posita est, huic occasionem præbuisse, ut sensus sit: Ergo cum lex adiecta sit ad transgressiones coercendas, quidnam censendum est de lege? nunquid existimandum est, eam aduersari promissioni? ut quæ ipsum subsecuta hoc præstet, ut exhibeat, quod promissa illa? Contrarietas hæc posita est in anteuertendo, nunquid lex præoccupauit officium promissionis? nunquid, anteuertit & præuenit Christum? hoc est, quod ipse facturus esset, præripuit in subuersionem & absolutionem promissionis? absit hoc, inquit: sentire, esset indignissimum.

Si enim data esset lex) Probat legem non aduersari promissioni. Si esset à Deo data lex, quæ posset vitam spiritus præbere, vel potius posset efficere, ut ex motu & actione spiritus ambularem in vita quotidiana, certè consequeretur, quod ex lege esset iustitia, iustitia, inquam, quæ valet apud Deum. Argumentum est à propria passione ad speciem. Proprium quidem Christianæ iustitiæ est, proferre fructus iustitiæ, facere eum, qui ipsa præditus est, ambulare in sanctitate coram Deo, & exercere opera bona. Nunc, inquit Apostolus, lex hoc non fecit, non agnoscio iam propriam passionem, quia Scriptura dicit, quod nemo ita ambulat: illa pronunciat de vita cuiusque, non solum gentilibus, sed etiam Iudæi: clamat neminem eorum, qui destituuntur fide Christi ita ambulare, quin peccet mortaliter. Commentarius huius loci, *Conclusit Scriptura omnia sub peccato* est in 3. cap. ad Roman. ubi sunt scripturæ, quæ hoc docent, quæ arguunt & ostendunt (hoc enim est concludere secundum Chrysostr.) omnes esse peccatores, & reos damnationis absque fide Christi: (ut promissio) id est, res promissa, id est, benedictio, ipsa videlicet iustitia (ex fide) id est, per fidem (Iesu Christi) vel in Iesum Christum (daretur credentibus) non dicit, redderetur, ad significandum gratuitum esse, quod accipitur, & non quæ sit meriti.

Prius autem, quam veniret fides, sub lege custodiebamur conclusi, in eam fidem, quæ reuelanda erat. Itaque, lex pædagogus noster fuit in Christo, ut ex fide iustificemur. At ubi venit fides, iam non sumus sub pædago. Omnes enim filij Dei estis per fidem, quæ est in Christo Iesu. Quicumque enim in Christo baptizati estis, Christum induistis. Non est Iudæus, neque Græcus, non est seruus, neque liber, non est masculus, neque femina.

Prius autem, quam veniret.) Adeo, inquit, lex non est data, quæ aduersaretur promissioni, ut magis sit data ad eam stabilendam: data est enim, ut præpararet nos ad accipiendam promissionem. Fingit autem Apostolus fidem & legem personas per pro-

popoetiam: sine figura dixisset. Priusquam prædicaretur Christus, natus, crucifixus, mortuus, sub lege custodiebamur: Illa timore veluti muro quodam continebat nos, ne offenderemus, illa pœnis à se decretis aduersus transgressores veluti carceribus, cancellis, vel septis quibusdā arcebat nos, ne precipites iremus in omne malum: arcebat, inquam, nos, & constringebat ad eam fidem recipiendam, quæ reuelanda erat, scilicet per Christum & Apostolos. Itaque lex pædagogus noster fuit in Christo) alij vertunt ad Christum, Est eis cum accusatiuo. Sensus est: Itaque legem rectè similem fecerimus pædago: nā sicut pædagogus assignatur paruulis, ut etatem lasciuientem, & ad vitia pronam refrænet, & metu saltem pœnæ à malis coërceat, formetque ac præparet disciplinis ad officia maioris ætatis: ita lex nos paruulos, & ad omne vitium procliuos coactione sua cohibuit à vitijs, & onere multiplicium mandatorum formauit ac præparauit ad credendum in Christum, ut ex fide iustificemur, vel, ut Ambrosius legit, iustificemur ex fide, id est, per fidem, id est, per gratiā in Christo promissam.

At ubi venit fides) quæ videlicet in virum perfectum perducit, non amplius sub pædago sumus, id est, sub lege: intelligunt quidā de ea parte legis, quæ abolita est, id est, de lege ceremoniali. Alij totā legem accipiunt & intelligunt, non sumus sub lege, etiam ea parte, qua complectitur decalogum, ut ea premamur: quemadmodum sub lege sunt, qui formidine pœnæ, & non amore iustitiæ præstant, quæ præscribit lex, hoc est, non sumus sub seruitute, imperio & coactione legis.

Omnes enim filij Dei estis per fidem.) Illud (enim) Augustinus accipit non ut sit causale, sed ut sit nota noui argumenti. Putat enim solutionem esse tacite obiectionis. Vos Galatæ ita argumentamini apud vos: Lex pædagogus fuit ducens ad Christum, nos nō fuimus sub pædago, ergo nō pertinemus ad Christum. Respondet Apostolus: omnes vos filij estis, nihil mouere vos debet, quod nō fueritis sub pædago legis, vos sine magisterio & instructione legis consecuti estis fidem, qua credidistis in Christum, atque per hanc estis filij Dei: quæ atque Iudæi, qui per legem ducti sunt ad fidem. Ratio enim salutis in fide posita est, non autem in modo, quo ad fidem peruentum est.

Quicumque enim in Christo) id est, in virtute Christi, vel in fide Christi (Baptizati estis, Christum induistis.) Hebraismus est, de quo in Epist. ad Roma. cap. 13. dictum est: aliquando eorum est, qui sunt filij Dei: aliquando eorum, qui fiunt filij Dei. Sensus est: Copiosè & diuiter per baptismum communicata est vobis gra-

bis gratia Christi, per quam facti estis participes diuinæ naturæ, & iusti effecti. Qui intelligit, quid sit induere Christum, ille ex hoc loco cognoscit, Baptismum esse efficacem.

Non est Iudæus, neque Græcus, & cæte.) Non est quod quis arbitretur per fidem & fidei Sacramentum, quod est Baptisma, non omnes effici filios Dei, sed eos tantum, qui habent commendationem generis aut conditionis, vel sexus, aut inter credentes chariores esse Deo circumcisos, quàm sunt præputiati: non est differentia Iudæi & Gentis seu gentilis (Græcum enim pro ethnico posuit) hoc est, in negotio iustificationis Deus non respicit, neque nationem, neque conditionem, neque sexum, neque vllam prorsus carnalem qualitatem, sed fidem.

Omnes enim vos vnum estis in Christo Iesu. Si autem vos Christi, ergo semen Abraham estis, secundum promissionem hæredes.

Omnes enim vos enim vnum estis.) Pergit consolari eos, id est, vos omnes cuiuscumque generis vel nationis vel conditionis sitis, quatenus Christiani vnum corpus estis: Christus caput est, vos membra illius capitis. Chrysostr. paulo aliter hoc modo eadem formam, eandem figuram habetis cum Christo id est, refertis & representatis Christum, & hac parte estis vnum. *Si autem vos*) id est, si Christi membra estis: si verè pertinetis ad Messiam illum, de quo omnes propheta scripserunt, Ergo semen Abraham estis, cui videlicet dictæ sunt promissiones, cuius seminis supra meministi: iam meminisse oportet regulæ Thiconij de dominio & corpore eius, quæ inter septem prima est, de quibus Augustinus in libr. de doct. Christ. Dicuntur enim credentes semen Abraham, quia sunt vna persona cum semine illo magno, quod est Christus.

Secundum promissionem hæredes.) In præpositione (secundum) Hebraismus est, id est, promissione hæredes non merito, vel dignitate operum.

CAPVT IIII.

Dico autem, quanto tempore hæres paruulus est, nihil differt à seruo, cum sit Dominus omnium, sed sub tutoribus & auctoribus est vsque ad prænitum tempus à patre: ita & nos, cum essemus paruuli, sub elementis mundi huius eramus seruietes.

In capite tertio ab eo loco, Omnes enim filij Dei estis, &c. omisso sermone de pædago legis, ostendit Galatas pertinere ad Christum: iam redit ad id, quod ibi dicere

instituerat. (At ubi venit fides) & utitur alia similitudine sumpta à re ciuili.

Dico autem quanto tempore, &c.) Hoc modo loqui Paulus solet, quando aggreditur interpretari vel dilucidius explicare quæ dixerit. Sensus est: quod dicerè cœperam de lege, tale est. Dilucidius vertisset interpretes ad hunc modum: Illud autem est, quod dico: quādiu hæres paruulus est, id est, puer siue infans, & ea ætate, qua nondū sapit (nihil differt) scilicet quantum ad vitæ rationem attingit à seruo, quia alieno arbitrio regitur quomodo seruus: dicitur ei, fac hoc, valde il luc, &c. quamuis ad eum pertinet hæreditas, quamuis ad eum verè spectat possessio.

Sed sub tutoribus est & auctoribus.) id est, sub curatore ac dispensatoribus, siue (ut Paulus habet) œconomis. Illorum arbitrio tum ipse, tum res ipsius reguntur, gubernantur (vsque ad prænitum tempus à patre) vocabulum quo Paulus utitur, ciuile est, est enim *πρόθεσμία*. Ita & nos) scilicet Iudæi (quamuis Hieronymus largius exponat) redit enim ad Primam personam, in quam desierat capit. 3. ibi: At ubi venit fides, iam non sumus sub pædago, reliqua omnia, quæ interiecta sunt, ponuntur in secunda persona, quæ res animaduersa probabilem facit expositionem Augustini, qui coniunctionem (enim) positam intelligit loco (autē) ibi: Omnes enim filij Dei estis. Cum essemus paruuli, id est, cum pueri adhuc essemus. Pueritiam hanc quidam referunt ad intellectum, ut posita sit in cognitione. Alij ad affectum referunt, ut posita sit in seruilium quadam qualitate. Verus commentarius est, si vtrunq; intelligatur.

Sub elementis mundi huius eramus seruietes.) Elementa quidam intelligunt hoc loco physica elementa, hoc est, terram, aërem, aquam, & ignem: & quod dicitur, ad gentes referunt quæ illa colebāt. quæ expositio parum probabilis est, quia clausula, quæ sequitur, plane exigere videtur, ut de Iudæis intelligatur. Alij elementa, solem & lunam interpretantur, & quia sol reuolit dies, nomine solis per metonymiam dies accipiunt, deinde ex diebus festa intelligunt, & per illa synecdochicis omnes cæremonias legis. Quæ expositio & si magnos habeat auctores, nō tamen germana videtur, quia nimis longè petita est & coacta. Ex obseruatione aliorum locorum discimus elementa Paulo esse, quæ uis initia seu rudimenta, quibus instruitur aliquis ad religionem aliquam, siue illa vera sit siue falsa, Vfus vocis istius est in Epist. ad Hebræos 5. Rursus in Epistola ad Coloss. cap. 2. Quas autem species debeamus hic intelligere, & quas ad Coloss. & ad Hebræos, oportet petere ex circumstantijs. ad Hebræos accipiuntur rudimenta Christianismi, quæ illa tradebat Paulus. Ad Colossenses cum di-

citur: Videte, ne quis vos decipiat, &c. elementa sunt, qualia Plato tradebat, & alij Philosophi, qui superstitiosè religionem tradiderunt. Hoc loco oportet accipere legem Moyfi, quia de eius officio agitur, illa facit rudimentum, & nihil aliud, quàm rudimentum, sed alterius speciei quàm ad Colo. & Hebr. In genere tamen conueniunt, quia sunt elementa. Istud aduertendum est propter Erasmus, qui in annotat. suis miratur commentarium Hieronymi, facientis alia elementa hoc loco ad Galatas, & alia in Epistola ad Coloss. Nihil enim aliud vult dicere Hieronymus, quàm aliam esse speciem elementorum ad Coloss. & aliam ad Galat. Vocabulum (mundi) habet hinc peculiarem difficultatem quam non habet ad Colossen. Cùm ergo lex Moyfi à Deo data est, non humanum rudimentum dici debet, sed diuinum, vnde quidam interpretatur, sub elementis, non quæ mundo tradit, sed quæ mundo à Deo tradita sunt, & mundum accipiunt pro certa parte mundi, nempe pro gète Iudaica: secundum quos duplex tropus est in vocabulo mundi. Primò metonymià pro hominibus degentibus in mundo. Deinde synecdoche. Alij agnoscunt tantum metonymià intelligentes Deum dedisse legem apud solos quidem Iudæos, sed non propter solos Iudæos, sed & propter gentes, ita vt lex sit rudimentum totius mundi, mediate tamen, quia per medios Iudæos Deus voluit mundum erudiri ad veram religionem. Erasmus faciliùs expedit per metaphoram: mundum inquit, vocat, quicquid est visibile & caducum. Sub elementis ergo mundi, id est, sub crassis & corporalibus sacrificijs, & visibilibus siue carnalibus ritibus & cæremonijs & mutabilibus (*eramur seruientes*) id est, traditi in seruitutem, siue addicti seruituti. Est enim Græcè participium passiuum præteriti temporis.

At vbi venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub lege vt eos, qui sub lege erant, redimeret: vt adoptionem filiorum reciperemus.

At vbi venit plenitudo temporis. Pergit ab- soluere similitudinem. Obseruandum autem est, quomodo partes partibus respondeant: Recedit à similitudine in elementis: non ait, cùm essemus paruuli, sub tutoribus & actoribus eramus, sed sub elementis, quod fecit, vt seruaret metaphoram sumptam à pedagogy, retinuit similitudinem in verbo seruientes. Illud enim respondet illi, quod præcessit, Nihil differt à seruo: quod addit iam, (*at vbi venit plenitudo temporis,*) respondet illi, quod præcessit, Vsq̄ ad præfinitum tempus à patre. Sensus est: sub lege tanquàm elementis quibusdam & inijtis religionis veri Dei, tanquam sub tutoribus & actoribus

eramus, addicti seruituti, non quidem vt perpetuò maneremus sub seruitute, sed ad tempus, atque ad id temporis vsque quod secundum suam sapientiam præscripserat & præfinierat Deus: vbi ergo venit præscriptum hoc tēpus, quo à lege & pedagogo, & tutoribus, & actoribus instituerat Deus nos eripere, eximere, & educere in statum libertatis.

Misit filium suum ad verbum est, emisit, vel potius legauit: emisit, inquam, in mundum, non vt inciperet ibi esse, quati prius non fuisset, sed vt ibi noua ratione esset, qua prius non fuerat, id est, vt visibilis orbi appareret indutus carne mortali, quod explicans addit Apostolus (*factum ex muliere*) Mulier ferè de corrupta dicitur, hoc tamen loco vocabulum sexus est, idem pollens, quod fœmina: qua significatione etiam apud prophanos authores inuenitur, sed rarius: in diuinis literis sæpissimè. Augustinus dicit Hebraismum esse, verba eius in comment. huius loci hæc sunt: Mulierem dixit pro fœmina, more locutionis Hebræorum adducit similem locum ex capite secundo Genesios: Aedificauit Dominus costam, quam tulerat de Adam, in mulierem: vbi sermo est de Eva adhuc integra & intacta viro. Hunc locum vrgent commentarij contra Valentinum & Appellem, quorum vterq; negabat Christum natum de substantia virginis. Alter, nimirum Valentinus cæleste corpus Christum secum adduxisse asserbat, propterea quod scriptum legerat: Secundus homo de cælo cælestis. Appelles verò dicebat ipsum ab elementis in aère formasse sibi corpus, atque ita per vterum virginis Christum transisse, quem admodum liquor transit per fistulam, aut Luna per rimam. Error horum hinc refutatur, quia transire lumen per rimam, aut liquorem per fistulam, non est nasci lumē de rima, aut liquorem de fistula. Apostolus autem aperte dicit Christum secundum naturam carnis factum ex muliere, non per mulierem, significans ipsius corpus ex purissimis sanguinibus virginis, virtute & operatione Spiritus sancti formatum esse, & factum sub lege, quia circumcisionem in carne sua suscepit, & in vitæ consuetudine talem planè se præbuit, quasi teneretur lege.

Vt eos, qui sub lege erant, redimeret. Ad verbum est, emercaretur, hoc est, dato precio asfereret in libertatem. Variat nonnihil Paulus significationem illius (*sub lege*) quia alio modo Iudæi erant sub lege, quàm Christus: Iudæi siquidem tenebantur lege, & eius imperio premebantur, Christus verò nec premebatur nec ea tenebatur. Sensus ergo est: Christus factus est obediens legi, viuens secundum totam politiam gentis Iudaicæ, vt eos qui sub lege erant, à legis seruitute & im-

perio eximeret, vt adduceret eos in statum libertatis.

Vt adoptionem filiorum reciperemus hæc pars respondet illi (*factum ex muliere.*) Sensus est: Vt hoc ipso, quo factus est particeps naturæ nostræ ex fœmina, adoptionem filiorum, quam in Adam semel acceptam perdidideramus, rursum acciperemus, hoc est, ipse cùm esset Filius Dei, factus est filius hominis: vt qui filij hominum eramus, efficeremur filij Dei per adoptionem. Pro (*adoptionem filiorum*) Græcis vnica vox est nimirum *ἰδοτέα*. Et notandum, quod adoptio hæc diuina multum differat ab humana, quia efficit non solum, vt habeamus ius filiorum Dei, verum etiam vt simus filij Dei id est, habeamus participationem communionem, & confortiū quoddam diuinæ naturæ.

Quoniam autem estis filij Dei, misit Deus Spiritum Filij sui in corda vestra clamantem abba, pater.

Quoniam autem filij Dei estis.) Deflectit hinc Apostolus sermonem ad Gentes, quod inueniat mutatio personæ. Sensus est: Quoniam autem & vos Galatæ per fidem estis effecti filij Dei æque atque Iudæi, etiam si non fueritis sub elementis, sub potestate tutorum (*misit Deus Spiritum filij sui*) id est, qui à filio procedit (*in corda vestra*) vel, vt alij legunt, nostra, hoc est, ex æquo in corda omnium, siue Iudæi simus, siue Gentes (*clamantem*) id est, excitantem ad clamandum (*abba pater.*) Clamare secundum Hieronymum, magis affectus est, quàm quod aure percipitur. Sensus est: Misit spiritum, qui præbeat & addat vobis fiduciam clamandi ardenti & magno affectu abba, id est, pater. Vocabulum peregrinum, Hebræis Syrisque commune interpretatur verbo Græco, qui mos peculiaris est scripturis diuinis, secundum Hieronymum, qui adducit similia loca, vt: Bertimeus, filius Thimæi: in Euangelio. Afer, diuitiæ. Thabita, quæ interpretata dicitur Dorcas, in Actis. Et in Genesi, Mesech, vernaculus. Quæ loca parum conuincunt: nam in primo exemplo illud (filius Thimæi) non necessarium est, vt accipiamus dictum per interpretationem. Et Afer, non diuitias, sed beatitudinem sonat. Tertium exemplum habet apertam faciem interpretantis, nam additur, quæ interpretata dicitur Dorcas, nihil huiusmodi est in præfenti loco.

Quartum exemplum etiam nõ caret serupulo. Pro Hieronymo tamen facit, quod pater adijciatur nominandi casu, quod patet ex Græco: est enim *ὁ πατήρ*. Hieronymum sequitur Erasmus in annotationibus super ca. 14. Marci, & in hoc cap. 4. ad Galatas. Alijs magis placet, vt sit Anadiplosis, id est, con-duplicatio ad Emphasim affectus faciens, quum is loquendi color Hebræis penè sit pe-

culiaris, nunc eandem vocem iterantibus, nunc eandem alia idem valente reddentibus. epithaseos gratia, vt: Nõ omnis, qui dicit mihi Domine Domine, &c. Deus Deus meus, &c. Et ficus bonas bonas, id est, insigniter bonas. Et Domine Dominus noster. Nã in hoc postremo exēplo, Hebræis diuersæ sunt dictiones. Horum sententiã amplectitur Erasmus in annot. super caput 8. epistolæ ad Roman. Augustinus in commentarijs huius loci sic scribit: elegãter posuit Apostolus duo verba duarum linguarum idem significantia, propter vniuersum populum, qui de Iudæis & Gentibus in vnitatem fidei vocatus est, vt Hebræum verbum (*abba*) ad Iudæos pertineat, (*pater*) ad Græcos. Ex quo commentario discimus locum, qui est in epistola 178. deprauatum esse. Loquitur enim ibi Augustinus quasi putaret (*abba*) Græcam vocem esse, & (*pater*) Latinam. Et non solum ex commentario huius loci, verum etiam ex libro de consensu Euangelistarum idem discere licet: aperte enim cap. 4. illius libri habet, abba vocem Hebræam esse. Porro eo cõ filio Apostolus sermonem hinc conuertit ad Galatas, omisis Iudæis, quo in capite præcedenti, cùm ait: Omnes enim filij Dei estis, & cæte. Poterant enim dicere Galatæ, non fuimus sub elementis, sub potestate tutorum, sumus ergo filij? Huic tacitæ obiectioni occurrit, docens ipsos esse filios hoc argumento quod acceperint Spiritum filij clamantem, & cæter. Locus iste meritò terrere debet tepidos & frigidus, qui raro in se experiuntur Spiritum hunc, qui raro ita nominant Patrem, vt verè afficiantur & ei totos se committant.

Itaque iam non est seruus, sed filius. Quod si filius, & hæres per Deum. Sed tunc quidem, ignorantes Deum, is qui natura non sunt dij, seruebatis. Nunc autem cū cognoueritis Deum, imò cogniti sitis à Deo, quomodo conuertimini iterum ad infirma et egena elementa, quibus denud seruire vultis? Dies obseruationis & mensis, & tempora, & annos.

Itaque iam non est seruus.) Nonnulla exempla habent (est) in tertia persona, alia in secunda persona (es,) & hoc modo Græci codices, qui nunc in manibus sunt legunt. Sensus est: Itaque tu popule Galatarum, quando quidem accepisti Spiritum filij, deinceps non es seruus, sed filius. Loquitur autem de seruo qui timore ducitur, qualis intelligitur, ibi: Nihil differt à seruo, & de filio non quouis, sed libero, qui non est obnoxius pedagogo, qui spontanea indolè & liberali animo seruit. Porro si filius es, consequitur quod hæres sis, id est, quod ad te quoq; pertineat iure adoptionis hæreditas promissa Abrahamæ, etiã si secundum carnem non sis natus de semine Abrahamæ: hæres, inquam, per Deum, id est, per misericordiam Dei. Græci codi-

ces, qui nunc in manibus habentur, legunt, & hæres Dei per Christum. Hieronymus verò, & hæres per Christum, omiſſa mentione Dei. *Sed tunc quidem*) cum videlicet in tenebris gentilitatis ageretur, cum nondum fides in Christum vobis eſſet prædicata (*ignorantes*) eum, qui natura eſt Deus, ſeruiſtis ijs, qui ſecundum naturam non ſunt dii, ſed ſolum ſecundum æſtimationem & falſam opinionem hominum. *Nunc autem*) poſteaquam nouiſtis Deum (*imò cogniti ſuis à Deo.*) Corripit quod dixerat, vt magis agnoſcant gratiã. Senſus eſt: Potius ſic dicere debebam: nunc autem cum cogniti ſitis à Deo: non enim labore veſtro vos Deum inueniſtis, ſed ille vos, cum in errore verſaremini, prior ad ſe traxit, & vocauit vos ad ſui agnitionem, ad ſuam fidem.

Cum igitur Deus dignatus ſit vos cognitione ſui, quomodo conuertimini ad elementa? & ruruſus ad Solem & Lunam? non quidem, vt ſeruiatis illis, vt dijs, quomodo olim ijs ſeruiſtiſtis, ſed vt ſeruiatis diebus, qui per Solis & Lunæ curſum reuehantur, vt obſeruetis ſabbatha, neomenias, & alias ſolemnitates legis, quæ ſecundum elementorum volumina ſumuntur & adminiſtrantur: vel ſaltem hoc modo aſſerti eſtis in ſtatu libertatis per fidem, qua dignatus eſt vos Deus, quomodo igitur ò Galatæ reuoluimini ruruſus in ſeruitutem, vt nunc iterum ſeruire velis non dico antiquam ſeruitutem, qua tenebamini quando ſeruiſtis Ioui, Mercurio, atque ijs, qui natura non ſunt dii, ſed ſeruitutem quæ eſt ſub elementis, hoc eſt, lege Moyſi, quam facio rudimentum, ſed infirmum, ſed egenum non locuples? Secundum priorem expoſitionem quæ per elementa primò accipit Solem & Lunam, dicuntur elementa infirma, quia inſtabili ſpecie variantur: egena verò, quia egent ſumma & ſtabili ſpecie creatoris, vt quomodo ſunt, eſſe poſſint. Secundum alteram expoſitionem, quæ primò legem Moyſi accipit, id eſt, cæremonias, & ſacrificia, & Sacramenta legis, infirma dicuntur elementa, quia inefficacia ad iuſtificandum. Egena verò quia gratiam & virtutem non continent. Et aduertendum particulam illam (iterum) referri non ad totam orationem, ſed ad partem, vt ſignificetur iterata ſeruitus.

Dies obſeruatis) id eſt, obſeruare vultis Iudaico more, id agitur in deliberatione veſtra: dies, inquam, ſabbathorum, nouiluniorum & decimum diem primi menſis, & cæteros, de quibus in libris Moyſi, & menſem primum & ſecundum, & illorum menſium celebres dies, & tempora, quibus ter per annos ſingulos Hieroſolymam venientes oblationem faciatis, & annum ſeptimum remiſſionis, & annum quinquageſimum, quæ

vocabant Iudæi Iubilæum.

Timeo vobis, ne ſine cauſa laborauerim in vobis, *Eſtote ſicut ego, quia & ego ſicut vos, fratres obſecro vos. Nihil me læſiſtis.*

Timeo vobis) id eſt, de vobis (*ne ſine cauſa laborauerim in vobis.*) Erasmus vertit, erga vos, & ita vertendum eſſet apud Platonem vel Demotheſenem, quia eſt præpoſitio eĩs cū accuſatiuo. Sed Paulus (vt ſæpe dictum eſt) illa præpoſitione abutitur loco eĩ. In vobis ergo tanquam in vinea. *Sine cauſa*) dixit interpretes pro fruſtra. Senſus eſt: Ne tantos meos ſudores reddatis inanes, & ſine fructu. Illud (forte) hoc loco quidam omittunt, ſed omninò eſt veriſimile interpretẽ poſuiſſe. Erasmus in ſua tranſlatione non habet. Græcè eſt *μηπως*, & licet *πως* frequenter perelcon ſit, & cauſa ornatus tantũ ponitur, Chryſoſtomus tamen in commentarijs huius loci vrget illud. Habet enim ſic: cum autem dicit Apoſtolus metuo, & addit *μηπως*, id eſt, particulam (ne fortè) ſimul & deſperationem illis incutit, & in bonam ſpem erigit, ac ſi dicat; Nondum accidit naufragium, ſed adhuc tempeſtatem hanc hoc parturicatem cerno, propterea metuo vobis, non tamen deſpero: vobis enim in manu eſt hoc totum corrigere. Ex quibus verbis patet illud *πως* Chryſoſtomo eſſe dubitantis & ſuſpenſi animi, & non ocioſe poni. Non igitur ridendus eſt interpretes noſter, qui tranſtulit per (forte) dicens: Ne fortè ſine cauſa, & cæt. Et Erasmus, cum in tranſlatione noui teſtamenti omittat, in textu additis commentarijs Chryſoſtomi vertit, quia videbat ſe non poſſe omittere propter comment. Etiam D. Hieronymus in commentarijs ſuis vrget particulam, ne fortè.

Eſtote ſicut ego,) id eſt, audete magna fiducia negligere legem, quam me videtis negligere, ego ſine vilo remorſu conſcientiæ negligo elementa iſta, quamuis à Deo tradita, idem cupio vos facere. *Quia & ego ſicut vos*) vos eſtis gentiles, habetis multa, quæ ſunt propria adhuc gentilitatis, quæ, dum ſtudeo accommodare me vobis, & ipſe facio, cum præſtaret alioquin non facere: quia ego attempero me vobis, quantum poſſum; accommodate vos ruruſus mihi, faciamus paria. D. Chryſoſtomus proponit alium ſenſum, ſed quem dedimus, omninò germanus videtur, Quod ſequitur:

Fratres obſecro vos) Hieronymus vult ad ſuperiora referri, ad hũc modum: fratres obſecro vos, ſitis vt ego, quia et, & cæt. Apoſtolus hæc tenus præſit Galatas argumētis, & acriter taxauit, dicens: O ſtulti Galatæ, & c. nunc vertit ſe in aliam partẽ, agit oratorem, precatur & obſecrat, qua in re à paſtoribus imitandus eſt: Rogare ſubinde debent populũ, & non ſemper increpare.

Nihil

Nihil me læſiſtis.) Eſt emollitio. Senſus eſt: in præcedentibus obiurgatione uſus ſum acerbiore, verũ nemo ſuſpicetur ob id obiurgatione me uſum, quòd læſum aut offenſum à vobis me indicarem, nemo putet me iratum vulgi in morem dixiſſe, quæ dixi: nihil enim me læſiſtis.

Scitis autem quòd per infirmitatem carnis Euangelizauit vobis iam pridem, & tentationem veſtram in carne mea non ſpreuiſtis, neque reſpuiſtis, ſed ſicut angelum Dei accepiſtis me, ſicut Chriſtũ Ieſum.

Scitis autem, &c.) Iuxta Chryſoſtomum eſt Amplificatio & exaggeratio illius (nihil me læſiſtis) ac ſi dicat, non ſolum me non læſiſtis, verũ etiam multam & inenarrabilem exhibuiſtis beneuolentiam, vt fieri non poſſit, me erga tam benè meritos loqui ex maleuolentia. Illud (*per infirmitatem carnis*) variè exponitur. Quidam hoc modo, eo tempore cum agerem apud vos Euangelizantem, laborabam aduerſa valetudine, ſæpè ægrotabam videtiſtis me hominem planè infirmum. Hic commentarius Hieronymi eſt, tradunt inquit Apoſtolum Paulum grauiffimum capitis dolorem ſæpè perpeſſum, & hunc eſſe angelũ Satanæ, qui ei appoſitus eſt, vt ipſum colaphizaret, & hæc infirmitas, hic corporis languor, tentatio Galatarum erat. Habet & alium commentarium Hieronymus, quem tranſcripſit ex Chryſoſt. per carnis infirmitatem contumelias, plagas, perſecutiones intelligens. Eijciebar, inquit, flagellabar, innumeras mortes ſuſtinebam prædicans vobis, & cum ſic contemptus contumelijs oneratus, inſectationibus agitatus, inter vos verſarer & prædicarem non tamen ob hæc afflictiones & perſecutiones meas, quæ ab admiratione mei alienare vos poterant, auerſati fuiſtis. Tentationem veſtram dixit interpretes pro tentatione veſtri, id eſt, quæ vos tentabimini ex mea miſeria. Recta locutione dixiſſet Apoſtolus, non ſpreuiſtis me concionantem, quamuis ex me tẽtaremini: videntes me tam miſerabilem, ſed ſicut Angelum Dei me accepiſtis, & vt plus aliquid dicam, ſicut Chriſtum Ieſum.

Vbi eſt ergo beatitudo veſtra? *Teſtimonium enim perhibeo vobis, quia ſi fieri poſſet, oculos veſtros eruiſſeris, & dediſſetis mihi. Ergo inimicus vobis factus ſum, verum dicens vobis?*

Vbi ergo beatitudo veſtra?) id eſt, illa qua ego vos beatos prædicauit. Græcè eſt verbale nomen *μακαριςμος*, à verbo *μακαρίζω*, id eſt, beatum prædico: cum ego vos conferrem cum alijs, quibus prædicaueram, beatos vos dicebam. Eſt laus ex cõparatione. *Teſtimonium enim perhibeo*) id eſt, ita eratis mihi affecti, vt ſi natura permiſiſſet, oculos veſtros effoſſos dediſſetis mihi. Laudat eos, vt excitet ad amorem ſui, & ſibi perſuadeat

quæ dixit in præcedentibus, dixiſſe eum nõ ex odio aut inultate, ſed ex amore aut ſollicitudine erga eos.

Ergo inimicus factus ſum vobis?) fuiſtis mihi affecti ſummo amore, ita vt chariorem habueritis, quàm quæ habetis chariſſima, nimirum oculos: ſum iam factus vobis inimicus, quia pergo docere veritatem? quia prædico in hoc argumento iuſtificationis oportere niti fide & non lege, vt volunt Iudaizantes?

Aemulantur vos non benè: ſed excludere vos volunt, vt illos æmulemini. *Bonum autem æmulamini in bono ſemper, & non tantum cum præſens ſum apud vos.*

Aemulantur vos non benè:) Hactenus laudauit Galatas, nũc reprehendit doctores illius temporis. *Æmulor*, vocabulum mediũ eſt ad bonum & ad malum: ſignificat magno ſtudio aliquid conari, vt perſicias. Senius eſt: Iudaizantes magno ſtudio hoc agunt, vt conciliarent ſibi animos veſtros, & vt vos ſibi deditos efficiant. Erasmus vertit, ambiunt vos, id eſt, ſub prætextu cuiuſdam zelotypiæ & amoris erga vos, captant vos, ſed non benè: non enim captant vos vt promoueant ad meliora & perfectiora, ſed id agunt vt excludant vos à libertate Euangelica, vt inuoluant ſeruituti legis Moſaicae, atque id agunt non ob id, vt veſtræ conſulant ſaluti, ſed illos imitemini cum admiratione, ſtudioq; inſequendi, vt de vobis tanquam ſectatoribus ipſi gloriantur apud vulgus. *Bonum autem in bono*) Græci paulò aliter legunt, hoc modo: bonum autem æmulari in bono ſemper, id eſt, bonum eſt, alios æmulari velle, ſed non in quauis re, verũ in re bona. Et ad hunc modum legit Auguſtinus. Iuxta noſtrum interpretem, ſenſus eſt: Eum qui bonus eſt, magno ſtudio imitemini, ſed tantum in eo, quod bonum eſt. Semper enim & conſtanter ſequendum eſt id quod honeſtum eſt, etiam cū is, qui tradidit, eſt abſens. Si ergo cum præſens eſſem, videtiſtis me legis cæremonias negligentem, & in eo me imitati eſtis, ſi id rectum erat, cur nunc alijs æmulamini in eo, quod non eſt rectum? Diuerſitas lectionis hinc prouenit, quòd apud Græcos facillima ſit mutatio ex imperatiuo in infinitum, nec ſono vocis apud ipſos diſtingui poſſunt æmulari & æmulamini. Si extrema ſyllaba verbi definat in (a) tenuẽ, id eſt, Epsylon, eſt æmulamini: ſi in diphthongon (ai) eſt æmulari.

Filioli mei, quos uerum parturio, donec formetur Chriſtus in vobis. *Vellem autẽ eſſe apud vos modò, & mutare vocẽ meã quoniã confundor in vobis.*

Filioli mei) quos ſemel tanquam mater ſedula genui Chriſto non ſine multa moleſtia: nunc autem in errorem prolapſos denudò parturio, id eſt, magna ſollicitudine &

studio ad Christum reuocare laboro donec plenè Christus formetur in vobis, hoc est, donec ad robur & perfectionem fidei perueniatis videlicet vt agnoscentes efficaciam gratiæ Christi in vno Christo spem vestram ponatis, & lege neglecta illi adhæreatis.

Vellem autem apud vos esse modò.) Omnia hæc exponunt mirabilem affectum Pauli erga Galatas, qua in re ipsum imitari debent precipuè ipsi qui pastores agunt, videlicet vt inimiles induant affectus erga suos. Sensus est: cuperem adesse apud vos nunc, vt in omnè habitum adesse meam mutare possim, & nunc blandientis, & nunc obtestantis, nunc obiurgantis more loqui vobis, nunc deprimere, nunc exaltare vocem, quod per Epistolam facere nequeo: illa enim vnus tenoris est: Hoc ferè modo Hieronymus. Chrysostomus verò ad hunc modum. Vellem apud vos esse modò, & mutare, id est, sic edere vocem, vt auditor simul intelligere posset gemitum & planctum.

Quoniam confundor in vobis) exponunt quidam. De vobis apud alios erubescio & pudescio. Sed illum non esse sensum, manifestum est ex voce Græca, quæ significat hæere & inopem esse consilij. Sensus est: perplexus sum in vobis quid agere debeam vobiscum, hæsitare quomodo scribere vel quales literas mittere debeam.

Dicite mihi qui sub lege vultis esse, legem non legistis? *Scriptum est enim, Quoniam Abraham duos filios habuit, vnum de ancilla, & vnum de libera. Sed qui de ancilla, secundum carnem natus est: qui autem de libera, per re promissionem, quæ sunt per allegoriam dicta.*

Dicite mihi qui sub lege) postquam Galatarum mentem emolliit & vehementius sibi conciliauit, denuò redit ad contentionem, argumentis agens sicut antè cœperat. Dicite mihi qui vultis esse sub seruitute & onere legis, tãquam legis obseruatio sit necessaria ad salutem. *Legem non legistis?*) Legem hanc vocat Pentateuchum Moyse, Sensus est: quanquam è gentibus sitis ad Christum conuerii, nihil tamen dubito, quin legeritis libros Moysi, quos hic nomine legis intelligo. Græci pro *legistis* habent *(audistis)* Legem non audistis? illa loquitur legem non esse seruandam credentibus. Itaq; dum legem vultis obseruare, legi repugnatis.

Scriptum est enim, & cæ.) Est tertium argumentum sumptum ex scripturis, in quo obseruandum est, quid potissimum vrgeat Paulus. In duobus prioribus vrgebat iustificationem ex fide & gratia Christi contingere, non ex lege: cuius rei declaratio apertissimè ad scopum disputationis pertinet, putam fidem non requirere obseruationem legis. Siquidem hæc vnica causa potuit esse gentibus (ex quarum numero erant Galatæ) ob-

seruandæ legis, quodd ex legis virtute esset iustificatio. Non enim gentibus potuit esse ea causa obseruandæ legis, ob quam Iudæis ad tempus imposita fuit lex. An verò Apostolus idè hoc loco vrgeat, an aliud potius, videlicet legem non esse perpetuam, ex sequentibus patebit.

Scriptum est enim quoniam) id est, quod *(Abraham)* quantum ad huius rei, de qua iam agimus, significationem attinet *(duos filios habuit)* nam reliqui, quos post obitum Saræ genuit, ad huius rei significationem non pertinent: atque vnum horum, nempe Ismael è susceptus ex muliere non libera, sed sibi ancilla: Alterum verò, nempe Isaac, ex libera vxore: sed horum duorum filiorum longè est diuersa generandi ratio. Nam Ismael, qui ex ancilla susceptus est, natus est iuxta naturæ ordinem & iuxta vires carnis: Id enim habet ratio carnalis propagationis, vt ex puella fecunda virente adhuc atate procreare liberos possit senex. At verò Isaac qui ex libera est susceptus, natus est supra & præter vires naturæ, ex dono & virtute promissionis diuinæ. Repugnat enim naturæ ordini, vt senex ex anu & sterili procreet liberos: verum diuinæ promissionis virtus vires supeditauit vtrique. Atque ita quidem se habet historia de Abraham vxoribus & liberis: verum historia præter rei gesta narrationem habet aliquid intelligentiæ profundioris, alia quædam altiora proponit, quam illa, quæ primò apparent, hoc est, quod dicit in sequentibus.

Quæ sunt per allegoriam dicta.) Vbi annotandum, quod duplex sit allegoria: altera verborum, altera rerum. Illa scripturæ cum poetis & oratoribus communis est: hæc verò scripturæ propria, & de hac in præsentiarum sermo est.

Hæc enim sunt duo testamenta. Vnum quidem in monte Sina, in seruitutem generans quæ est Agar *(Sina enim, mons est in Arabia, qui coniunctus est ei quæ nunc est Hierusalem) & seruit cum filijs suis.*

Hæc enim sunt duo testamenta) hæc, id est, hæc duæ sceminae Agar & Sara, sunt duo testamenta: Sic Chrysostomus, secundum quem *(sunt)* positum est, pro *(significat)* nec id extortum est, cum vocabulum allegoriæ, quod præcessit, id planè requirat. Significant ergo duo testamenta, quarum alterum traditum est in monte Sinai, vel (secundum lectionem Græcorum) à monte Sina, scilicet profectum est, generans populū seruituti obnoxium. Seruitus hæc posita est partim in obseruantia multiplicium & obscurarum cæremoniarum: partim in affectu, hoc est, quod Apostolus ait ad Romanos octauo. In spiritu timoris, quo metu pænæ, non

non amore iustitiæ, abstinetur à malis.

Quæ est Agar) id est, quod testamentum in monte Sina traditum est Agar, id est, typicè significatur per Agar, ac rectè sanè vetus testamentum significatur per Agar. Nam Agar, Syrorum aut Arabum lingua hoc est, quod Hebræorum lingua Sina, qui mons est in Arabia minore. Refert ergo Agar typum veteris testamenti non solum in hoc, quod ancilla est, verum etiam per suum nomenclaturam, quia nomine suo exprimit montem Sina, vbi tradita est lex. Secundum hanc interpretationem, quæ est Chrysostomi, Theophyl. & Oecume. illud *(mons Sina)* prædicatum est, & repetitur vocabulū, Agar, ad hunc modum. *Quæ est Agar.* Agar enim Sina mons est in Arabia. *Quæ lectio est in omnibus Græcis exemplaribus, in nullis verò Latinis.* Sed neque apud interpretes, Latinos vllum est vestigium repetitionis, præterquam apud Ambrosium. Sed omnes intelligunt vt *(Sina)* sit subiectum, licet aliter & aliter interpretetur. Quidam enim vrgerit etymologiam Arabiæ, hoc modo: Rectè illud testamentum vetus generans in seruitutem, datum est in monte Sina, qui situs est in Arabia. Nam Arabia, iuxta etymologiam, significat humilitatē, afflictionem, depressionem siue occasum, quo significatum est per allegoriam, quod vetus testamentum generaret populū humilem, afflictum, depressum siue seruum. Alij non etymologiam nominis Arabiæ, sed rem ipsam siue situm regionis vrgerit, interpretantes ad hunc modum: Sina enim mons est in Arabia, quæ regio extra terram promissionis est. Ex quo intelligi datur, quod vetus testamentum non sit proprium filiorum. Alij pondus argumentationis esse putant ibi, *(& seruit cum filijs suis)* vt sensus sit: Sina enim mons est in Arabia seruiens cū populo suo, vt argumentetur Apollolus ex qualitate & conditione montis, & accolarum ipsius.

Præter expositiones has, sunt & aliæ, sed quas annotauimus, præcipuæ sunt: quæ tamen omnes non carent magnis scrupulis, quos nimis lógum esset hic recensere. Quæ admodum autem pars ista, sic & ea, quæ sequitur, variè exponitur. Quidam enim ad hunc modum interpretantur *(qui coniunctus)* scilicet per radices *(ei, quæ nunc est Hierusalem)* Alij exponunt, qui coniunctus est, non quidem per radices, cum inter ipsum & Hierusalem nimis magnum spacium sit, sed hætenus coniunctus, quia spectat ipsam Hierusalem. Alij intelligunt, qui coniunctus est ei, quæ nunc Hierusalem est per Arabiæ: quia Arabia, in qua situs est mons Sina, contingit Iudæam versus meridiem, & per Iudæam confinis est ipsi Hierusalé. Alij dicunt montem Sina coniunctum esse Hierusalem

hoc sensu, quia inde profecti sunt filij Israel in terram Chanaan, in cuius mediterraneo sita est Hierusalem: vt intelligatur coniunctus non vicinia loci, sed continuatione itineris filiorum Israel inde proficiscētium in Hierusalem. Alij ad hunc modum interpretantur: qui coniunctus est, non quidem vicinitate loci & spacij, sed similitudinis allegoriæ, ei, quæ nunc est Hierusalem. Nam sicut mons Sina generauit in seruitutem populū carnalem, cui dabatur lex, dum terram incussit minis suis, & gratiam non dedit: Ita terrena Hierusalem generat populū seruituti obnoxium. In hac tanta expositionum varietate, vt aliquid certi habeatur, primò annotandum est, naturam allegoriæ esse, vt non probetur, sed ex mera auctoritate proferatur. Secundò coniunctionem *(enim)* apud Paulum non semper seruire causæ, sed interdum repetitioni, & vim habere asseueratiuā iuxta idioma Hebraicum, quem admodum annotatum est in cap. 2. in expositione partim illius loci: Mihi enim, qui videbatur esse aliquid, & c. partim illius: Propter quod ex operibus legis non iustificabitur, & c. Tertiò annotandum vocabulum Græcum *συνοικησέν*, quod noster interpretis vertit coniunctum esse, significare consensum in natura & proprietate ingenij, vel in alia qualitate quapiam, vt doctissimè docet Budæus in commentarijs lingue Græcæ: hinc *συνοικησέν* vocant Græci, quæ nos cognata, vt cum dicimus, illa vitia sunt sibi cognata.

Quartò annotandum commentariū Ambrosij in hunc locū: Sina enim mons est in Arabia, & cæ. vbi nulla fit mentio Agar, sic haberet: Causam Agar significare dicit terrenam Hierusalem. Videtur ergo Ambrosius hoc loco subaudiuisse Agar, quod nomen Græci codices constanter expriment. His animaduertis faciliè est deuenire in germanum sensum huius loci. Dixerat Apollolus Agar, typum gerere veteris testamenti: hoc magis inculcare volens, idem repetit alijs verbis dicens: Agar enim, Sina mons est, quasi dicat: Agar reuera est typus ei. Quod dixi, veteris testamenti, iam dico montis Sina, per metonymiam pro re exhibita in monte Sina, qui situs est in Arabia, quia addit nomen regionis, propterea est hic aliqua explicatio, & non nuda repetitio, quasi dicat, vos Galatæ scitis, quid sit mons Sina, ex vsu Scripturæ nouistis, quod sit res horribilis, quod sit extra terram promissionis. Ita volo vos aduertere, vt ex his intelligatis naturam veteris testamenti siue legis. Ob eandem causam miscet & Hierusalem dicens, qui coniunctus est ei, quæ nunc est Hierusalem, hoc est, mons Sina eiusdem est naturæ & indolis, cuius est nostri temporis Hierusalem.

rufalem. Hæc duo, quò ad rem, de qua ago, cognata sibi sunt. Hierusalem situ quidem longè abest à Sina, & propterea videri posset, non pertinere ad Sina, tamen est planè Sinaica. Conferte eam doctrinam, quam accepistis à me, cum ea, quæ est in ciuitate Hierusalem: Item spiritum & vitam vestram, cù spiritu & vita eorum, qui habitant Hierusalem, inuenietis verè esse Sinaicam & legalè: deprehendētis vitam eorum simillimā esse vitæ eorum, qui terrebantur in monte Sina. Eam, quæ nunc est Hierusalem, vocat crassam, terrenam, carnalem: talis siquidem erat Hierusalem, cùm ista scriberet Paulus. Aliiter interpretatur Erasmus: habet enim sic in annotationibus: Quod addit, quæ nunc est, huc pertinet, quòd olim ea ciuitas alijs nominibus fuerit appellata, primò Iebus, deinde Salem, deinde Hierusalem, velut ex vtrisque composito vocabulo, sed corrupto, cùm dicendum erat Iebusalem. Sensus ergo secundū ipsum est: Qui cōiunctus siue confinis est ei ciuitati, quæ nūc appellatur Hierusalem. Sed verisimilius est, Apostolū respexisse ad id, quòd prius diximus.

Et seruit cum filiis suis: Est hic repetitio eiusdem rei. Agar est vetus testamentum, Agar est Sina mons in Arabia, Agar seruit cū filiis suis, id est, legis. Alij suppositū verbi (seruit) faciunt Hierusalè: verum facies dictionis Paulinæ Græca magis ducit ad priorem sensum. Græca enim sic habent: Quæ est Agar: nam Agar Sina mons est in Arabia, cōiunctus est aut ei, quæ nunc est Hierusalem: seruit autem cum filiis suis. Pro altera sententia facit, quòd sequitur.

Esa. 54. c. Luc. 23. d. **I**lla autem, quæ sursum est Hierusalem, libera est, quæ est mater nostra. Scriptum est enim, Latere sterilis, quæ non parit: erumpe & clama, quæ non parturit, quia multi filij deserte magis, quàm eius, quæ habet virum.

Illa autem, quæ sursum est Hierusalem) quam opponit terrenæ. Sensus est: Illa Hierusalem, quæ per fidem & spem sursum est, cuius typum gerit Sara, est libera: & sicut ipsa est libera, ita & populum generat liberum, quia partus sequitur vterum. Supernā Hierusalem vocat præsentem Ecclesiam, Ecclesiam noui testamenti. Quæ est mater nostra) id est, omnium credentium. Scriptum est enim.) *Esaia 54. Latere sterilis, quæ non parit* id est, tu Ecclesia primitiua, quæ ea parte, qua ex gentibus cōstans, hæcenus sterilis fuisti, & nullos peperisti filios Deo: imò quæ neconata quidem est vlllos filios Deo parere, sed citra Dei omnem cognitionem dæmonibus pariebas: latere, erumpe in vocem gaudij, & clama præ lætitia. Nam multi) id est, plures iam sunt filij tui, quæ hæcenus tanquam effecta deserta fuisti à Deo. Magis, quàm eius, quæ habet virum) id est, quàm maritatæ, hæc est syn-

agoga, quæ Moysen, siue legem tanquam maritum habuit.

Nos autem fratres, secundum Isaac promissionis filij sumus. Sed quemadmodum tunc is, qui secundum carnem natus fuerat, persequetur eum, qui secundum spiritum: ita & nūc. Sed quid dicit scriptura? *Eijce ancillam, & filium eius: nō enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ.*

Gen. 21. 4.

Nos autem fratres, &c.) vt autem propositum, nos Christiani filij sumus non carnis, vt Ismael, qui iuxta naturæ ordinem, iuxta vires carnis progenitus est, sed sumus filij promissionis, in morem siue ad similitudinem & exemplum Isaac, qui supra virtutem naturalem carnis, ex promissione natus est. Sed quemadmodum tunc is, &c.) Pergit ostendere cōgruentiam rerum cum rebus, quæ in hac quoque parte, ait, pulchrè congruit allegoria. Quòd sicut tunc maior natu Ismael, qui iuxta carnem tantum fuit filius maior Abraham, lactantem adhuc paruulum Abraham filium, qui secundum virtutem Spiritus sancti, & promissionem natus fuerat, persequabatur, sibi circumcisionis prærogatiuam, & primogenita vendicans: Ita & nunc Israelitæ secundum carnem, qui carnali legi inhærent, & iuxta carnem tantum sunt filij Abraham, aduersus minorem fratrem, nempe Ecclesiam gentium, quæ iuxta promissionem, & fidem sunt germani filij Abraham, instantur & eriguntur, non sustinētes spirituales Euangelij veritatem vmbri legis Mosaicæ præferri.

Sed quid dicit Scriptura? *Eijce ancillam*) quo significatum est vetus testamentum aliquando eiiciendum, vt non sit eius vsus in populo Dei. Et filium eius) periphralis est Ismaelis: Congruentia hic dura est & terribilis. Sicut Ismael exactus est ex adibus paternis, ita legistæ eiiciuntur, nec in domo manebūt perpetuò: & sicut Ismael non successit in hereditatem, ita legistæ nō erunt hæredes, id est, non consequentur rem promissam Abraham, & femini eius.

Itaque fratres, non sumus ancilla filij, sed libera, quæ libertate Christus nos donauit.

Itaque fratres) Sensus est: Cùm igitur nō sumus filij carnis secundum Ismaelem, sed sumus filij promissionis secundum Isaac, consequitur, quòd non sumus filij ancillæ, quòd nō pertinemus ad typum Agar, quòd non sumus populus veteris testamenti, sed quòd sumus filij liberæ, quòd pertinemus ad typum Saræ, quòd sumus populus noui testamenti, populus liber.

Qua libertate Christus nos donauit. Sensus est: libertatem hanc non nostris meritis, aut nostris viribus nobis parauimus, sed propter Christum, gratuito Dei beneficio nobis donata est. Clausulam hanc (qua libertate Christus nos li-

nos liberauit.) Græci initium faciunt sequentis capitis adiecta nota illationis. Legunt enim ad hunc modum: Quæ ergo libertate Christus nos liberauit, itate, & nolite iterum, &c. Verum Hieronymus habet & interpretatur lectionem nostram. Similiter & Ambrosius.

CAPVT V.

Acto. 15. a.

State, & nolite iterum in iugo seruitutis contineri. Ecce ego Paulus dico vobis, quoniam si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit. Testificor autè rursus omnibomni circumcidenti se, quoniam debitor est vniuersæ legis faciendæ.

State, & nolite iterum in iugo seruitutis contineri, &c.) Est adhortatio, qua concludit Apostolus tertium argumentum sumptum ex Scriptura. Sensus est: cùm per Christum semel donati sitis libertate, itate in ea constanter, retinete eam. Quòd dicit (stare) fluctuationem, inquit Chrysostramus, indicat. Iugum seruitutis legem vocat duram, difficilem, laboriosam: ne implicemini iugo tam onerosæ legis. Quòd addit (iterum) significat Galatas antè seruissse, licet non legi: vide ca. 4. Quomodo conuertimini iterum ad infirma & egena elementa?

Ecce ego Paulus, &c.) Hactenus argumentatus est, nunc interponit auctoritatem Apostolicam. Id, quòd euici argumentis, nūc auctoritate Apostolica affirmo. Palàm dico vobis, si circumcidamini, ita, vt ponatis spem salutis in circumcissione, aut credatis circumcissionem necessariā ad salutem: Christus, id est, fides in Christū, vel gratia Christi nihil vobis proderit. Quòd si istud non retrahit vos, saltè retrahat vos negotij difficultas: Nam præterquam quòd periculosa est circumcilio, importabile quoque iugum & pondus seruitutis secum adfert, hoc est, quòd sequitur (testificor autem omni) id est, cuius tam gentili, quàm Iudæo (quoniam debitor est) id est, quòd obnoxium se reddat vniuersæ legi seruandæ. Est enim circumcilio diuinitus instituta, tanquam signum quoddam, quo homines inscriberentur in genus & religionem Iudaicam, vt hoc signo profiterentur se obseruatores legis, & religionis Iudaicæ. Chrysostramus aliam adfert rationem, quòd nimirum cum circumcissione coniunctæ sint multæ cæremoniarum species, quas obseruare cogentur, dum circumcissionem exerces. Verum prior interpretatio magis germana est.

Evacuati estis à Christo, qui in lege iustificamini, à gratia excidistis. Nos enim spiritu, ex fide spem iustitiæ expectamus. Nam in Christo Iesu, neque

circumcissio aliquid valet, neque præputium, sed fides, quæ per charitatem operatur.

Evacuati estis à Christo) id est, Christus factus est vobis, tanquam non haberetis eum, factus est vobis otiosus & irritus, hoc est, opus, labor, siue beneficium Christi nihil vobis profuturum est, qui ex legis Mosaicæ obseruatione queritis iustificari (à gratia) id est, à gratuita iustificatione, quam semel per Christū assecuti estis (excidistis) partim, quia diffidetis gratiæ, dū aliunde queritis iustificari; partim, quia gratiæ præbetis vos ingratos. Cum enim hoc præstet Christi gratia, vt qui debitores erant seruandæ legis, liberentur hoc debito, vos ingrati tantæ gratiæ, debitores esse vultis legis.

Nos) sanè, qui syncerè sumus Christiani (per spiritum ex fide) in Iesum spem iustitiæ expectamus, non ex circumcissione, vel carnali obseruatione legis: Fides est, quæ impetrat Spiritum: Spiritus in corde credentium efficit iustitiā. Sic Chrysostramus, qui per Spiritum intelligit Spiritum sanctum. Alij Spiritum positum putant ad distinctionem literæ, hoc sensu: Nos iuxta spirituales legis intelligentiam ex fide spem iustitiæ expectamus. Spem iustitiæ dixit pro sperata iustitia, vel potius pro ea, quæ in votis est, quæ ambiunt & synceri Christiani, & Iudaizantes, ac si dicat, & Christiani & Iudaizantes in votis habet iustitiā: nos hanc expectamus spiritu ex fide. Alij interpretantur de vita æterna, quæ redditur iustitiæ.

Nam in Christo Iesu) neque circumcissio aliquid valet, sicut falsò vobis persuadere conantur Iudaizantes, (neque præputium) scilicet aliquid valet, sicut arroganter quidam iactitant ex gentibus cōuerii: sed in Christianismo id vnum est, quòd valet, nempe fides, fides, inquam, non quæuis, sed quæ operatoria est per charitatem, non tanquam per effectum suum, siue per instrumentum, vel organum, sed tãquam per causam, vnde habeat ipsa fides efficaciam operandi. Ipsa enim fides ad operationem iustitiæ tãquam dispositio est, accipiens vim, & efficaciam, & energiam operandi per charitatem. Quidam interpretantur hic Paulum, quasi id agat, quomodo ex impio quis efficiatur iustus. Alij ipsum putant sollicitum esse de vita hominis iam iustificati, vt doceat, quid agere debeat, & in quibus occupari, qui iustus est: & horum sententiæ fauet illud, in Christo Iesu.

Cirrebatu bene, quis vos impediuit veritati non obedire? Nemini consensistis. Persuasio hæc non est ex eo, qui vocat vos.

Cirrebatu bene) id est, pulchrè succedebat vobis & in vita, & doctrina Evangelica. Quis vos impediuit?) in isto cursu erat spes magni profectus, quifnam interruptum cursum

cursum vestrum? quisnam tantum valuit? Notat pseudoapostolos. Quod additur (*non obedire veritati*) Chrysostomus non legit, nec in commentarijs ullam mentionem facit: Græci tamen codices, qui hodie extant, illud legunt. Quis vos impediuit, quod minus obtemperaretis veritati? (*Nemini consenseritis.*) Istud non est in Græcis, neque Latina omnia habent, & in quibus habetur, ferè obelisco prænotatur. Si legamus, sensus hic est: Nemini prorsus, quisquis ille tandem sit, qui ad circumcisiōē, & legis Mosaicæ obseruationem vos inuitat, consenseritis. *Peruasio hac*) qua vobis persuadere conantur, cum Euangelio Moysen miscendum esse, non proficitur ab eo authore, qui principio vocauit vos ad fidem, & veritatē Euangelicam. *Qui vocat vos*) periphralis est Patris. Tacitè significat esse zizania à patre diabolo.

Modicum fermentum, totam massam corrumpit. *Ego confido in vobis in Domino, quod nihil aliud sapietis: qui autem conturbat vos, portabit iudicium, quicumque est ille.*

Modicum fermentum, &c.) Est allegoria vocum: Paruus aliquis error afficit ipsam substantiam religionis, mutat & euerit. Ne existimetis, inquit, parui referre, si non totam recipientes legem, circumcisiōnem saltē recipiat, & aliquas legis umbras: quantulacunque legis portio sit, si cum fide Euangelij misceatur, totam fidei sinceritatem vitabit, quemadmodum paululum fermenti totam consersionem, cui admixtum fuerit, acidam reddit, paulatim diffundens suam acorem. Pro (*corrumpit*) quidam legendum putant (*corrumpit*) quia Græcè est, fermentat. Modicum fermentum totam consersionem fermentat.

Ego confido in vobis, quod aliud, &c.) (*in*) pro (*de*) posuit, id est, de vobis confido (*in Domino*). i. fretus bonitate Christi, quod post hanc meam admonitionem, nihil aliud sentietis diuersum ab eo, quod principio tenebatis de libertate per gratiam Christi vobis donata, confido, quod in hac re non sequimini persuasionem nouam.

Qui autem conturbat vos) id est, dimouere studet à vera doctrina, quam semel à me accepistis, dabit poenas, non effugiet iudicium Dei, id est, vindictā, quicumque ille tandem fuerit, quantumuis magnus.

Ego autem fratres, si circumcisiōnem adhuc prædico, quid adhuc persecutionem patior? Ergo euacuatum est scandalum crucis. *Vtinam & abscondantur, qui vos conturbant.*

Ego autem fratres, si circumcisiōnem, &c.) Trahatur Paulus hoc nomine, quod alijs locis aliud & aliud doceret, quod apud Iudæos pro Moyse staret, apud Gentes contra Moysen: hanc calumniam & suspicionem

à se amolitur. Quod si circumcisiōnem, inquit, adhuc prædico, vt calumniatur pseudoapostoli. Cur adhuc persecutionem patior, scilicet à Iudæis: cur tam obstinatis odijs me insectari pergūt? Manifestum enim est, hanc solam fuisse persecutionum mearum causam, quod docuerim Christi gratiam neque circumcisiōnem, neque legem requirere. Sublata ergo causa persecutionis, cur durat persecutio? Significat Apostolus, quod Iudæi non erant persecuturi ipsum, si voluisset permittere, Moysen, etiam si prædicasset Christum.

Ergo euacuatum est scandalum crucis) id est, si verum est, me esse præconem circumcisiōnis & legis, cessat offendiculum Iudæorum, qui offendi solent ad prædicationem crucis Christi. Non enim tam offenduntur ob id, quod prædico Christum crucifixum, eumque esse Messiam: quam quod prædicem legem per ipsum abolitam. *Vtinam & abscondantur*) vtinam qui sic vrgent apud vos carnalem circumcisiōnem, & vos à recto statu deijcere conantur. Id enim significat, quod dicit, qui vos conturbant. Siquidem Græcè est *ἀναστρέφω*, id est, qui vos commouent, siue de statu submouent. Vtinam, inquam, per diuinam iustitiæ vindictam non solū circumcidantur, verum etiam exsecentur, hoc est, pudenda ignominia, grauique dolore, eis membrum illud totum semel abscondantur, cuius occasione delinquent: vt hac ignominia corrigantur. Sic Chrysostomus. Alij aliter exponunt, ad hunc modum: vtinā prorsus amputentur à vestro contubernio, ne diutius ordinem vestrū turbare possent, quando tam pertinaciter suam de circumcisiōne sententiam retinentes, corrigi nequeunt.

Vos enim in libertatem vocati estis fratres, tantū ne libertatem in occasione detis carnis, sed per charitatem spiritus seruite inuicem.

Vos enim in libertatem vocati estis.) Sensus est: gratuita Dei vocatione, translati estis in libertatem Euangelicam, per quam facti estis liberi, non solū à peccatis, siue domino peccati, nec solū à seruili qualitate, seu spiritu timoris, verum etiam ab onere & iugo graui circumcisiōnis, & præceptorum carnalium legis. In his tribus cum sita sit libertas Christiana, hoc tamen locum potissimum significat Apostolus libertatē, quæ est à cæremonijs, & iugo legis Mosaicæ, quod discimus ex vobula (enim) quæ rationem reddit, quare inuitantes ad circumcisiōnem, quæ prima cæremoniaria est, statu dimoueat Galatas. Vnde indoctè agunt Lutherani, qui locum istum interpretantur in hunc modum: Vos fratres vocati estis in libertatem, scilicet ab obedientia præstanda, quibusuis superiorum legibus, siue

bus, siue in libertatem à quibusuis legibus posituis.

Manifestum est enim, tum ex circumstantijs, tum ex ratione scripti, Apostolum agere de abrogatione veteris legis: de hac siquidem controuersia erat apud Galatas, an lex Moysi necessariò seruanda esset à fidelibus: Certè hæc ipsorum interpretatio palā aduersatur doctrinæ Pauli in Epistola ad Roma. 13. apertè docentis, obedientiam ex necessitate præstandam esse legibus, quas constituunt principes, vide D. Turnout. li. 3. de libertate Christiana, in argumēto primo & eius solutione. Rursus in argumento 8. & solutione eiusdem. Porrò libertas illa, qua quem que liberum esse volunt ad agendum quæuis, quæ iustitiæ & charitati non aduersantur (vt verbi gratia ad ducendum vxorem, ad vescendum sine delectu quibusuis cibis, quouis tēpore, & ad alia id genus, quæ per se nō repugnant iustitiæ & charitati) neque libertas ipsa Christiana est, neque etiam per se, & necessariò ipsam concomitatur, tanquā aliquid ordinatum à Christo, quod obseruari vellet à Christianis: videlicet quasi Christus ordinasset, vt Christiani haberent libertatem agendi in rebus indifferentibus, & per se non continentibus rationem iustitiæ, quicquid liberet, modò id fieri posset sine scandalo. Cū enim Christiana libertas in eo per se substantialiter consistat, vt quis à peccati seruitute liber, vni Deo adhæreat, spontanea indole faciens, quæ ipsi placita sunt: consequitur, quod ea, quæ augendæ erga Deum charitati conducunt, etiam si minuunt libertatem circa res medias, magis consentanea sunt Christianæ libertati, quàm eam imminuant.

Huiusmodi autem sunt quædam Ecclesiæ ordinationes, de abstinentiā à quibusdam cibis, rursus de ieiunijs, itē de cœlibatu sacerdotum. Quare quod dicitur per Christū datam esse libertatem credentibus circa ea, quæ non sunt per se necessaria ad salutē, intelligendum est in hunc modum: quod nimirum Christus nihil certi statuerit de huiusmodi indifferentibus, sed permiserit sponse suæ Ecclesiæ, & illius præsidibus constituendas ordinationes pro ratione, & conditione temporum, & locorum ad lucrum, & præsidium charitatis. Quia Apostolus iam aliquoties meminit libertatis, ne quis putaret hinc licere Christianis quicquid lubet, adiicit.

Tantum ne libertatem, &c.) quorum verborum hæc est sententia: Non est, quod de cæremonijs legis præstandis solliciti sitis: vocati enim estis in libertatem, id tantum curandum est, ne libertatem hanc in occasionem vertatis carnis, hoc est, ne libertate hac, qua donati estis per Christū, abutamini ad

vita licentiam, ne huius pretextu, carnis desideria perficiatis. De eadem re sollicitus est Apostolus in Epistola ad Romanos: *Sed per charitatem spiritus.* Ne vita iustificati sit otiosa, & sine fructu, ostendit, qua in re exerce se debeat Christianus, Iudæi, inquit, exerceantur in cæremonijs à lege præscriptis, vos exerceri volo in charitate, in mutuis officijs præstandis. Genitiuus (spiritus) nō est in Græcis codicibus, sed nec Græca scholia ullam eius faciunt mentionem. Similiter nec Chrysostomus in commentarijs, additus tamen nihil officit sensui. Annotat Chrysostomus, quod non dicit, per charitatem diligite inuicem, sed seruite, quod vehementius est: liberos ergo vult esse seruos, sed seruos iuxta instinctum charitatis, quæ nomine quidem seruitus est, sed re libertas & ingenua libertas.

Omnis enim lex in vno sermone impletur: Diliges proximum tuum sicut teipsum. Quod si inuicem mordetis & comedetis, videte, ne ab inuicem consummamini. *Leui. 18. d. Mat. 22. d. Mar. 12. d. Rom. 13.*

Omnis enim) id est, tota lex impletur in obseruatione vnus mandati, nēpe huius: Diliges proximum tuū sicut teipsum, Cuius sententiæ expositio petatur ex cap. 13. Epistolæ ad Roma. *Quod si inuicem mordetis*) quod si per contentiosas disputationes, quas de lege, & circumcisiōne inter vos agitis, aut inuidia, aut gloria accensi, obtreccationibus mordetis vos mutuo, & quod asperius est, deuoratis: ingens periculum est, ne mutuis obtreccationibus tanquam mutuis vulneribus conficiamini.

Dico autem in Christo, spiritu ambulate, & desideria carnis non perficietis. Caro enim concupiscit aduersus spiritum: spiritus autem aduersus carnem, hæc enim sibi inuicem aduersantur, vsque ad mortem, vultis, illa faciat. Quod si spiritu ducimini, non estis sub lege. *Iaco. 2. b. Rom. 13. d. 1. Pet. 2. c.*

Dico autem in Christo, &c.) explicantis est, Verba mea, quibus iam dudum vtor, huc spectat: summa eorum, quæ dicere volo, hæc est. Alij accipiunt, vt sit hortantis, hortor vos & moneo in doctrina Christi: verum prius magis est ex consuetudine Pauli. Et illud (in Christo) non est in Græcis codicibus, sed neque Chrysostomus in commentarijs, eius dat ullam significationem: Similiter D. Hiero. neque Ambr. *Spiritu ambulate*) id est, exigite vitam quotidianam ad doctrinam spiritus, vel certè hoc modo intelligatur, exigite vitam iuxta instinctus spiritus: nec refert siue spiritus accipiat pro spiritu sancto, siue pro spiritu humano, quatenus tamen sanatus est per Spiritum sanctum.

Isti autem instinctus spiritus magis erant euidentes tempore Pauli, quando calebat sanguis Christi in cordibus credentium, quam

quam nunc in isto frigore charitatis. Istud si feceritis, non abutemini libertate Christiana ad vitæ licentiam, hoc est, quod dicit (*& desideria carnis non perficietis*) quia quamdiu agimus in hoc mortali corpore, velimus non limus, sentimus ea.

Caro enim concupiscit aduersus spiritum.) caro. i. carnalis anima, alioquin caro ex qua tanquã ex altera sui parte componitur homo, neq; est dictatrix peccati, neq; cogitationes format, neque disponit agenda: sed est veluti officina animæ, quæ in ea formet turpitudinum idola, per quam eam peragit & consummat, vt eruditissimè docet Cyprianus in prologo libelli, quem de Cardinalibus operibus Christi conscripsit. Alij nomine carnis totum hominem accipiunt, quatenus carnalis est. Ex hoc loco Manichæi olim statuere conati sunt duas esse naturas in homine: alteram malam à dæmone auctore profectam, quæ in carne inhabitans per carnem concupiscat aduersus carnem, sed malè id. Eadem namque prorsus est anima, quæ per carnem concupiscit secundum carnalem appetitum, & quæ per spiritum concupiscit iuxta appetitum rationalem. Intellegendum est in anima duplicem esse vim appetitiuam: Altera quæ est rationis experta, quam appellamus appetitum sensitium: hic enim appetitus in natura adhuc vitiata sine ordine rationis sectatur carnalia commoda: secundum hæc igitur vim, anima concupiscit aduersus spiritum: nam huius motus aduersantur motibus spiritus: Alteram quæ est rationis particeps, quam voluntatem appellamus, hæc per gratiam sanata & renouata concupiscit ex directione spiritus spiritualia bona. Eadem igitur est anima, quæ secundum diuersas vires aduersus seipsam pugnat.

Quamquam B. August. non modò eandem animam diuersis motibus æstuantem, secundum diuersos & contrarios appetitus hoc dissidium sentire scribat, verum etiam vim rationalem. Docet enim eandem hominis voluntatem litigare, rixari ac pugnare secum, dum ex Spiritus sancti inspiratione tota vult æternis bonis adherere: ex pondere verò carnalis consuetudinis vult adhuc terrenis commodis & delectationibus frui, vide ipsum lib. 8. confes. ca. 5. & sequentibus. Hæc enim sibi inuicem aduersantur, id est, motus spiritus sunt contrarij motibus carnis. Caro enim sollicitat ad turpia, spiritus verò inuitat ad honesta.

Vt non quæcumq; vultis faciatis) hoc est, vt sciat vobis etiam qui iusti estis, non esse in manu, non concupiscere vultis, non tangi motibus carnis, interea tamen tangimini. *Quod si spiritu ducimini*) soluit Apostolus tacitã obiectiõnem. Dicere poterant, est molestum incitari ad turpia, & interim teneri lege quæ

illa prohibet. Respondet Apostolus, qui semel hausit spiritum gratiæ, & deinde obseruat instinctus spiritus, & præbet se illis, tali lex non est molesta, talis non cogitur lege, sed est supra legem, quia etiam si lex non esset, præstaret ea quæ legis sunt. Non estis ergo sub lege, etiam illa, quæ prohibet concupiscere, quæ est decalogus: non estis, inquam, sub ea tanquam sub pædagogico cogente, & seruiliter restringente. Alij interpretantur hoc modo: non estis sub lege accusante & damnante. Lex non tenet vos reos & obstrictos pœnis suis: quia adiuti spiritu, quod ducimini in vita quotidiana, præstatis legem.

Manifesta sunt autem opera carnis, quæ sunt fornicatio, immundicia, impudicitia, luxuria, idolorum seruitus, veneficia, inimicitia, contentiones, amulationes, iræ, rixæ, dissensiones, secta, inuidia, homicidia, ebrietates, comestiones, & his similia, quæ prædico vobis sicut prædixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non consequentur.

Manifesta autem sunt opera carnis) Postquã obiter soluit obiectiõnem, quam videbat posse obijci, redit ad exhortationem: Dixi, inquit, de premendis motibus carnis & eius operibus: illa autem manifesta sunt. Opera carnis vocat, quæ caro operatur, hoc est, quæ anima quatenus carnalis est, operatur: Porro anima carnalis accipienda est nõ tantum ea, quæ operatur aliquid per carnem, siue per carnis sensus, sed anima carnalis intelligenda est: quatenus operatur ex corruptione per Adam tracta. Ita oportere accipi patet ex ijs, quæ subiicit Apostolus Nam inter opera carnis numerat sectas & hæreses. Istud diligenter annotauit Augu. lib. 4. cap. 2. & 3. de ciuitate Dei, ostendens carnem dici carnalem hominem: carnalem verò hominem accipiendum esse qui secundum seipsum viuit, i. qui secundum amorem sui ipsius viuit, id quæ ex corruptione per Adam tracta. Quod ad catalogum attinet, sciendum tam Græcos, quàm Latinos Codices hæc variare in enumeratione vitiorum. D. Hierony. in Commentarijs suis, non solum interpretatus est, verum etiam quo ordine legi debeant vitia ista, indicauit. Primum, inquit, opus carnis, fornicatio est, hæc Græcis πορνεία dicitur, quam quidam explicant iuxta ethnicos, apud quos est generis nomē. Alij iuxta scripturæ & veterum certam speciem accipiunt, vt sit concubitus soluti cum soluta. Secundum opus carnis, immundicia nuncupatur, quo vocabulo significauit Apostolus vsum rei venereæ contra naturam siue (vt Hierony.) libidinem extraordinariam. Hanc comes luxuria sequitur pro qua Græcis est ἀκολούγια, id est, lasciuia, cuius vocis significatum doctissimè explicat Budæus in Commentarijs linguæ Græcæ. Omnino verisimile est Apostolum significare voluisse cæteras

cæteras turpitudinum species & motus: ipsarum quoque opera nuptiarum si non veracunde & cum honestate, quasi sub oculis Dei fiant. Quantum in catalogo operum carnis, locum tenet idololatria, id est, simulachrorum cultus, cui veneficia succedunt, quo vocabulo complexus Apostolus est omnes magicas artes. Post veneficia, inimicitia ponitur, id est, odiũ erga proximum, & perpetuæ similitates: Septimum locum inter opera carnis, contentio possidet, id est, oppugnatio veritatis cum fiducia clamoris. Post contentionem octauo succedit amulatio, quæ Græco sermone ζήλος appellatur significantius & notius, id est, dolor animi: de eo, quod alius peruenit ad rem quam duo pluresque appetebant, & non nisi ab vno haberi potest. Deinde ponuntur iræ, id est, appetitiones vindictarum. Post has rixæ sequuntur, quas Græci ἐριδία vocant. Est autem ἐριδία, cum quis semper ad contradicendum paratus, stomacho delectatur alieno, & muliebri iurgio contendit, & prouocat contententem. His succedunt dissensiones, factiones in religione, cum quis dicit: Ego sum Pauli, alius ego sum Caphæ, ego Apollolo, & cæc. Hieron. extendit etiam ad dissensiones domesticas, vt ex marito ad uxorem, patris ad filium, fratris ad fratrem. His iunguntur sectæ, id est, hæreses: ea enim voce vtitur Paulus.

Hæresis enim Græcè ab electione dicitur, cum quis eam elegit disciplinam in doctrina religionis, quæ sibi melior videtur relicta veritatis regula, cum quis credendarum regulam facit suam propriam opinionem. Hæreses sequuntur inuidiæ: has ebrietates, post quas decimo quinto loco ponuntur comestiones. In Latinis codicibus ait Hiero. adulterium quoq; & impudicitia & homicidia in hoc catalogo vitiorum scripta referuntur, sed sciendum nõ plus quàm quindecim carnis opera nominata, de quibus & differuimus. Quod dicit adulterium haberi in codicibus, de illis intelligit qui tum temporis erant in manibus, in nostris hodiè non habentur. In Græcis codicibus primo loco ponitur: habent enim ad hunc modum, manifesta sunt opera carnis, quæ sunt μοιχεία, πορνεία, & cæc. Annotandum quoque propter Erasmus, D. Hieronymum catalogo vitiorum non agnoscere impudicitiam. Qui legunt impudicitiam, referunt ad libidinem, quæ consistit in aspectibus, in osculis, in tactibus. Pro homicidijs, Græci habent cedes. D. Augustinus in suo catalogo neutrum habet. Porro quia longum erat vniuersa carnis opera replicare, & catalogo facere vitiorum, idcirco omnia vno sermone conclusit dicens: Et his similia, quæ nunc per literas iterum prædico, cū præsens essem apud vos,

quod qui vel hæc, vel his similia agunt, scilicet ex intentione & deliberato animo, & secundum perfectam rationem & consumptionem peccati, regnum Dei non consequentur, vel (vt ad verbum habet Apostolus) non hæreditabunt.

Fructus autem spiritus est, charitas, gaudium, pax, patientia, longanimitas, bonitas, benignitas, mansuetudo, fides, modestia, cominentia, castitas. Aduersus huiusmodi non est lex.

Fructus autem spiritus, & c.) id est, opera quæ à spiritu proficiuntur, vel quæ spiritu sanctus efficit in nobis, quæque facienti pariunt fructum æternæ beatitudinis, sunt hæc charitas, gaudium, siue interna læticia mentis, pax siue tranquillitas pectoris, nullis passionibus perturbati, quamquam incertum sit an Apostolus pacem posuerit pro pacifico congressu cum socijs, an vsurpauerit eo modo, quo ad Rom. pro tranquillitate mentis ex fiducia procedente, quod confidit homo patrem se habere propitium per Christum, & bene sibi fore in extremo iudicio. *Patientia, longanimitas.*) Pro duobus hic vnicũ à Paulo vocabulum positum est, quod vtrique à nostro interprete positum significat nimirum μακροθυμία, Sic Diuus Hieronymus. Sensus est: constans, fortis & diuturna perpessio rerum malarum & difficultium. *Bonitas*) qua quis prodest & benefacit proximis. *Benignitas*) qua quis cum benignitate & dulcedine proximis libenter benefacit. *Definitur enim benignitas, Mansuetudo*) qua quis irã ita moderatur, vt ne læsus quidem appetat vindictam. *Fides*) id est, certã credulitas rerum non apparentium. Alij opponunt fidem nõ hæresi, sed mendaciõ: Rursum alij malis suspicionibus opponunt. *Modestia*) virtus est qua quis in dictis & factis seruat moderationem: quanquam omnia hoc loco, operum siue actuum magis vocabula sint, quam habituum. *Cominentia*) cum quis à concupiscentijs & prauis passionibus oppugnatus non vincitur tamen, sed per rationis vigorem continet se, ne abducatur à certa regula. Quod additur (*Castitas*) non est in Græcis exemplaribus, neque apud Hierony. neque apud Augustinum.

Aduersus huiusmodi, & c.) Incertum est an (huiusmodi) referendum sit ad res, an ad personas, quia genus non potest agnoscere ex textu. Lex accipitur sicut in superiori sententia: Si spiritu ducimini, non estis sub lege. Sensus hic est: decalogus non opponit se huiusmodi, vt damnet vel accuset, in quibus regnant hæ virtutes, his non aduersatur lex. Lex non est hostis, nõ accusat huiusmodi homines, & proinde non tenentur lege quasi constricti illius supplicij. Vel aduersus huiusmodi non est lex, id est, tales non cogit lex, quia spontanea indole faciunt & præstant legem,

vt sit sensus, qualis est in epistola priori ad Tit. Lex iusto non est posita, scilicet ad coerendum. Est tertius commentarius: Aduersus huiusmodi non est lex, id est, lex non militat vsquam contra charitatem, pacem, &c. Chrysolto. huiusmodi refert ad personas. Quid enim præcipias illi, inquit, qui omnia in se habet? Sicut enim equi freno morigeri, omniaque ex se facientes, non egent scutica: sic & anima quæ impulsu spiritus rectè facit, non eget admonitrice lege. Aug. in principio videtur referre ad personas, postea aperte ad res refert, cum inquit commemoratis multis operibus carnis, addit, & his similia, satis ostendit nõ se ista examinatione numero collocasse, sed liberiore sermone posuisse. Hoc etiam de spiritualibus fructibus fecit: non enim ait: aduersus hæc non est lex, sed aduersus huiusmodi, id est, siue ista, siue etiam cætera huiusmodi. Obiter & hoc notandum, August. in suo catalogo non referre nisi nouem fructus seu opera spiritus: Prætermittit enim patientiam, modestiam, castitatem, quæ tria prætermittit, & Hieron. in suo catalogo, sed & Græci codices nouem duntaxat fructus recensent.

Qui autem sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitijs & concupiscentijs. Si spiritu uiuimus, spiritu & ambulemus.

Qui autem sunt, &c. id est, qui aguntur spiritu Christi, hi ductu spiritus crucifixerunt, id est, laboribus & asperis operibus subegerunt non tantum vitia & concupiscentias, verum etiam carnem corruptam, quæ est malarum cupiditatum causa & seminarium. Dicuntur hæc contra Christianos securos. Putatis vos esse Christianos, sed non estis, quia Christiani crucifigunt carnem suam quia vident se sollicitari ad turpia, & timent offendere eum, quem toto corde diligunt, ideo castigant carnem suam per ieiunia, cilicia, vigilias, & alia id genus opera laboriosa, ad istud faciendum vrget eos timor castus.

Si spiritu uiuimus, &c. id est, si verè sumus regenerati ad nouam vitam, si semel ex spiritu Christi sumus uiuificati (spiritu ambulemus) id est præstemus actus illi vitæ cõuenientes, vita illa appareat in cõuersatione quotidiana. Hic sensus valdè probabilis esset, si Apostolus vsus fuisset verbo *περιπατῶ*, nunc aliud vocabulum habes nimirum *σολύω*, quod Græcis significat ordine suo incedere.

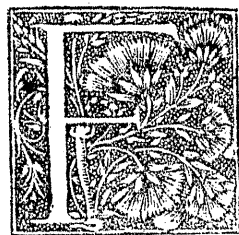
Quare Chrysolto. & eius abbreviator Theophylact. iuxta naturam vocis Græcæ hunc dant sensum. Si verè habemus actus vitales & spiritus, si secundum spiritus leges vitam exigimus, contineamus nos intra spiritum, incedamus & stemus ordine nostro, id est, contenti sumus Euangelio, non aduocemus Moysen siue legem, quæ est extra or-

dinem Christianorum.

Non efficiamur inanis gloriæ cupidi, inuicem prouocantes, inuicem inuidentes.

Non efficiamur inanis gloriæ cupidi. Istud facit pro interprete nostro, qui verbum Græcum vertit ambulare, vt pertineat ad vitæ agendæ rationem. Videtur enim Apostolus pergere in cœpta admonitione. Sensus est: non efficiamur cupidi gloriæ, quæ in hominum opinione posita est, quæ gloria profectò inanis est, & caduca, nec diu potest consistere. Inuicem nos prouocantes ad contentiones & mutua certamina. Inuicem inuidentes.

CAPVT VI.

Rates, & si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos qui spirituales estis, huiusmodi instruite in spiritu lenitatis, considerans teipsum, ne & tu tenteris.

Pincipium huius capituli videtur esse epitome capituli 14. & 15. ad Roman. quare cum illis conferre oportet, quod si fecerimus, minus placebunt commentarij generales, sed cum Hieronymo hæc proprie intelligemus de ijs, qui adducti fuerant à pseudoapostolis, vt sensus sit:

Fratres, si quis seductus à pseudoapostolis transferit ad Iudaismum, corripite eum sed leniter. Annotat Chrysolto. quod non dixerat, si fecerit, sed si præoccupatus fuerit id est, abreptus: nimirum aliquo impetu, aut aliqua etiam infirmitate aut ignorantia, si præuentus fuerit antequam cauere potuerit. Quibus verbis excludit Apostolus destinatam malitiam. Infirmitas quoque & ignorantia significatur vocabulo delicti, quod Græcè est *παράνομα*, & significat lapsum quando aliquis impingit. Intelligit autem delictum propriè hoc, quod concernit fidem siue religionem, vt id sit, quod ad Rom. infirmum autem in fide.

Vos qui spirituales estis hoc ad Roman. dicit vos qui firmiores estis (huiusmodi instruite) ad verbū est, instaurate, reficite siue sarcite. Chrysolto. exponit pro corrigere & emédare: nostro interprete visum est (instruite) vt sit ostendentis verā doctrinā contra falsā, siue bonos mores cõtra malos. In spiritu lenitatis. i. non sitis asperi, rigidi & austeri erga talem, sed adhibete mansuetam, lenem, & suauem exhortationem, instructionem aut correptionem. Ita & hodie faciendum cum ijs, qui seducti sunt ab hæreticis, & non sunt obstinata voluntate mali.

Considerans teipsum ne & tu tenteris) qui iam rectè iudicas de articulo iustificationis, de ab-

rogatione

tione circuncisionis & legis Mosaicæ, ne inquam & tu (tenteris). i. ne abducaris à pseudoapostolis. Nihil inquit August. ita ad mansuetudinem & misericordiam inclinat, quā proprij periculi cogitatio. Ex hoc loco D. Hieron. colligit, non tantum modestiæ causa, sed verè dictum à Paulo, quod imperitus esset sermone. Verum magis probabile est quod annotat Erasmus, Apostolum studio mutasse subito numerum, quod singularis numerus esset magis idoneus ad compellendum vniuscuiusque conscientiam, sed & miramur hoc agit semper Apostolus, ne quid offendant eos, quos studet corrigere. Durius autem erat dicere omnibus, considerate vos ipsos, ne & vos tentemini.

Alter alterius onera portate, & sic adimplebitis legem Christi. Nam si quis existimat se aliquid esse cum nihil sit, ipse se seducit. Opus autem suum probet vnusquisque, & sic in semetipso tantum gloriam habebit, & non in altero. Vnusquisque enim onus suum portabit.

Alter alterius onera portate. Portare est vocabulum baiulorum, Alij aliorum onera baiulate, quos videtis abductos à fallis fratribus, putetis eos graui aliquo onere laborare, proinde iuuetis eos. Hic videtur esse sensus proprius, fieri tamen potest, vt Apostolus generalius loquatur de peccato in genere, & non de illo tantum, quod concernit fidem ceu religionem. Si quem videritis in delictum lapsum, subleuate, & adiuuate talem consilio, opere, & oratione, quod facilius à peccato resurgat (& sic) hoc est hac ratione (adimplebitis legem Christi) hæc est lex charitatis qua præcipitur, diliges proximum tuum, & cæte. Si quidem Ioannes singulariter hoc facit mandatum Christi, vt vos mutuo diligatis, quod & idem Apostolus totus iam senex repetit frequentissimè ad admirationem præsentium.

Nam si quis existimat, id est, qui alterius comparatione, quem videt non posse perfectè ad Christianismum à Iudaismo transire, putet se perfectum esse Christianum (ipse se seducit) siue (vt Græcè est) mentem suam decipit: nã hoc ipso quo placet sibi, nihil est. Vel generaliter intelligatur hoc modo: si quis comparans se ad alios, illis se existimat meliorè, sanctiorem & magis acceptum, putat se valdè continentem, castum, sobrium, atque hinc sibi placens inhumanus agit cum fratre lapso, hic fallit animum suum: Nam reuera huiusmodi homo, nihil, id est, nullius virtutis & iustitiæ est apud Deum: Nam per huiusmodi arrogantiã perdidit quicquid antè fortè habuit iustitiæ & virtutis.

Opus autem suum probet vnusquisque, quia dicit opus, videtur pertinere ad generalitatem: Hieronymus tamen adhuc vrget proprium. Sensus est: vitam suam exacta cura quisque

exploret & expendat: fecisti boni quippiam considera, ne fortè propter inanem gloriam ne propter necessitatem, ne per odium, ne per simulationem, ne ob aliam aliquam causam humanam hoc feceris. Qui hoc modo explorat vitam suam, inueniet multa ob quæ sibi displiceat: quod si post explorationem diligentem non remordeat conscientia, habebit gloriã, id est, gloriationem in semetipso, & non per respectum ad alterum.

Vnusquisque enim onus suum portabit, &c.) Sententia hæc contraria non est illi: Alter alterius onera portate: Prior enim respicit vitam præsentem, posterior verò seculum futurum. Atque hinc Hieronymus colligit huiusmodi dogma: Dum (ait) in hoc seculo sumus, siue orationibus siue concilijs, inuicem possumus iuuare, cum autem antè tribunal Christi venerimus, non Iob, non Daniel, non Noë rogare poterit pro quopiam, sed vnusquisque portabit onus suum. Quæ verba hanc habent sententiam: ne sanctissimum quidem virum & Deo acceptissimum, qualis fuit Noë, Daniel & Iob posse precibus impetrare à Deo, vt quis Christi tribunali semel præsentatus, ex impio iustus efficiatur, aut contra id, quod palàm liquet ex eo, quod interpretatur clausulam hanc Apostoli: Vnusquisque onus suum portabit, in hunc modum: Vnusquisque pro opere suo bono vel malo iudicabitur iustus & sanctus, vel iniustus & peccator: propter proprium peccatum quisque condemnabitur, & nemo cõparatione alterius absoluetur: debet proinde quisque se ex suis operibus iudicare, & non ex cõparatione ad alium. Ex qua Hieronymi interpretatione manifestum est, locum hunc nihil aduersari doctrinæ de purgatorio, aut satisfactionibus, aut orationibus viuorum pro ijs, qui vita functi sunt: quemadmodum nec alter locus: Alter alterius onera portate: quicquam facit pro purgatorio, agit siquidè de humanitate, quam præstamus fratri lapso in hac vita.

Communicet autem is, qui catechizatur verbo, ei qui se catechizat in omnibus bonis, Nolite errare. Deus non irridetur.

Communicet autem is, qui catechizatur, olim Cuius, qui Baptismatis erant candidati, tradebantur fidei Christianæ mysteria, sed viua voce sine scripto: atque hinc catechumeni dicebantur, quemadmodum qui tradebant, catechistæ. Hic est prius vsus istorum vocabulorum apud Christianos: etymologia exposita est in 2. cap. ad Rom hoc tamè loco cõmentarij tam Græci, quàm Latini nihil habent de proprio illo vsu, sed accipiunt catechistam productore generaliter. Valla hunc locum ita vertit: Communicet autem cui docetur verbum, cum eo, qui ipsum docet. Erasmus quemadmodum noster inter-

pres vocem Græcam reliquit non versam: Illud (*in omnibus bonis*) ad communicet referendum est, non ad catechizat: Sensus est, qui instruitur in doctrina & mysterijs religionis, erga eum, qui ipsum instruit, omnem exhibeat liberalitatem, præbeat illi victum, vestitum, & breuiter omnia illa bona, quæ ad sustentandam vitam præsentem sunt necessaria: quicquid facultatum habet, faciat commune doctori suo. Porro qui tenaces sunt & auari, quia facile inuenerunt prætextus ne dent doctori, idcirco adiungit: *Nolite errare*) Prætextus, inquit, vestri valent apud homines, sed non apud Deum: Deus enim non irridetur, aut subsannatur Græca enim vox dicitur à naso suspendendo.

Qua enim seminauerit homo, hæc & metet. Quoniam qui seminat in carne sua, de carne & metet corruptionem: qui autem seminat in spiritu, de spiritu metet vitam æternam: Bonum autem facientes, non deficiamus, tempore enim suo metemus non deficientes.

Qua enim seminauerit homo) Alludit ad agriculturam. Tempus sementis est hæc vita: quæ ergo seminauerit homo in hac vita, hæc & metet, scilicet in extremo iudicio: illud est enim tempus messis. Loquitur quidem Apostolus generaliter, propriè tamen respicit ad ea quæ tractat. Qui vultis in die iudicij ferre lætam sententiam, facite opera bona: Inter illa est magnum, si magni faciatis præceptorem, tunc enim dabitis significationem, quod magni faciatis religionem. *Quoniam qui seminat, &c.*) quoniam est explicans: Istæ sunt gnomæ siue sententiæ generales. Ita natura comparatum est, vt talem fructum accipiat homo, quale est solum, in quo seminat. Caro nostra obnoxia est corruptioni, qui in carne seminat, fructum correspondentem metet: nimirum obnoxium corruptioni, qui obsequitur naturæ corruptæ in agenda hac vita, qui hinc multum tribuit carnis desiderijs & indulget sibi, ille ex hoc carnalis vitæ studio metet perpetuam corruptionem, id est, vitam illam miseram, in qua homo perpetuo morietur.

Qui autem seminat in spiritu) hoc est, qui in vita agenda obsequitur nouo homini, qui secundum Deum creatus est. Seminare in spiritu inquit Augustinus, est fide & charitate seruire iustitiæ. Is ex huiusmodi studio spiritualis vitæ, metet fructum vitæ æternæ: quia corruptioni opponit vitam æternam, idcirco per illam intelligit mortem æternam.

Bonum autem facientes.) Est videndum an loquatur in genere, an quod verisimilius, de bono, quo cœperat. Bonum scilicet quantum ad benè merendum de præceptoribus, aut certè bonum, quantum ad munificentiam, faciendo non defatigemur: tempore enim suo, id est, tempore extremi iu-

dicij metemus non deficientes, id est, sine fine metemus. Si frequenter istud cogitamus, non esset molestum dare. Ambrosius hoc modo legit: Tempore enim suo metemus infatigabiles. Et Græcis aliud vocabulum est quàm in præcedenti membro: Bonum autem facientes nõ deficiamus. Sed & Chrysostomus exponit id, quod vertit Ambrosius: Commentarius eius sic habet, quoniam rem magnam exiebat, præmium quoque collocat in foribus messis, faciendo mentionem nouæ cuiusdam & admirabilis. nam in agriculture non solum qui seminat, verum etiam qui metit, multum sustinet laboris, cum squallore, puluere, cumque multa colluctans miseria. Tunc verò, id est, tempore extremi iudicij nihil tale inquit erit, quod etiam explanans dicit, tempore enim suo metemus non defatigati.

Ergo dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes, maxime aut ad domesticos fidei, videte qualibus literis scripsi vobis mea manu.

Ergo dum tempus habemus, &c.) ne quis, inquit Chrysostomus arbitraretur doctorum quidem curam habendam esse, eosque alendos, ceteros verò negligendos, ad generalitatem profert orationem: vt in Iudæos etiam & gentes, licet non eodem gradu, tamen eleemosynam conferri iubeat, & quod in cæteris epistolis facere solet, hoc & hic facit, non modo loquens de danda eleemosyna, verum etiam de studiose perpetuoque danda. Siquidem hæc voces, seminare & non deficere hoc innuunt. In seminando est diligentia, in non deficere significatur perpetuitas. *Domesticis fidei*) periphrasis est Christianorum, quam diu sumus in hac vita, quod est tempus sementis, studeamus esse officiosi erga omnes sed maxime erga Christianos. Illis peculiari quadam ratione benefaciendum est. Postquam locutus est de moribus, rursus reuertitur ad principalem disputationem, cuius nequit obliuisci. Videte, inquit, qualibus literis: Græcam vocem dicit Hieronymus magnitudinem potius significare, quàm quantitatem. Vide quam grandem Epistolam ipse scripserim mea manu, contra meum morem. Solet enim Apostolus tantum subscribere Epistolas, quas mittebat ad Ecclesias: Hanc autem proprijs digitis totam exarauit, fecit hoc partim, vt omnium excluderet suspicionem suppositiarum literarum, partim vt declararet quantum sibi hæc res cordi esset, quantum curæ esset sibi salutem Galatarum. Ceterum mihi inquit Chrysostomus videtur non magnitudinem, sed deformitatem literarum voluisse significare, dum dicit: Videte qualibus literis, id est, quàm deformibus: non enim benè pingebat Paulus, & tamen cum non nosceret optimè scribere, voluit Epistolam hanc scribere

scribere ob causas iam dictas. Augustino quoque vox hæc in prædicamento qualitatis est: verum aliter explicat quàm Chrysostomus: Videte qualibus, id est, quàm aperte & liberè exponentibus meam sententiam, sine vilo metu Iudæorum. Erasmus Hieronymum sequitur: Si quidem versio eius sic habet: Videte quantam vobis epistolam scripserim mea manu.

Quicumque enim volunt placere in carne, hi cogunt vos circumcidi, tantum vt crucis Christi persecutionem non patiantur. Neque enim qui circumciduntur, legem custodiunt, sed volunt vos circumcidi, vt in carne vestra glorientur.

Quicumque enim volunt placere in carne) id est, iuxta ea quæ apparere possunt hominibus. Conserte cum illo, quod est in capit. 2. ad Romanos. Non quæ in manifesto, in carne est circumcisio, & cæ. Placere in carne inquit Chrysostomus, est probari apud homines neglecto Deo. Quicumque ergo volunt placere Iudæis, de his siquidem hominibus est sermo: nam gentiles non curabant circumcisionem: *Hi cogunt circumcidi*) cogunt dum prædicant circumcisionem necessariam, nec Christum hinc sufficere, cogunt, inquam, vos circumcidi, ne ob crucem Christi persecutionem patiantur à Iudæis: Iudæi enim non ferebant prædicationem crucis, quia excludebat Moysem, Neque enim hoc agunt, inquit, authores illi circumcisionis, vt obseruetur lex, tanquam zelo legis commouerentur. Nam ne ipsi quidem legem obseruât, sed ob id volunt vos circumcidi, vt gloriari possint apud populares suos, id est, Iudæos, de vestra carnali circumcisione, quod vos esse cernerint studio suo sectatores Iudaismi.

Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. In Christo enim Iesu, neque circumcisio aliquid valet, neque præputium, sed noua creatura.

Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini) Est aduersatiua. Illi gloriantur quod habeant vos discipulos circumcisionis: at procul absit à me, vt in vlla realia gloriar quæ in cruce Domini nostri Iesu Christi. Paulus gloriabatur aliquando in successu discipulorum, sed erant etiam in cruce, quia ad illam pertinebat. *Per quem mihi mundus crucifixus est*) mundum vocat res temporarias, laudem ex hominibus, famulitium, gloriam, opes. Hæc igitur quæ vulgo videntur magna significare esse, quæ mundus admiratur & sectari solet mihi facta sunt mortua, & ego vicissim illis. Nec illa, inquit Chrysostomus, me capere possunt, neque iniectis manibus captum ducere: quippe semel mihi mortua, neque ego illorum cupidine teneri quippe mortui illis.

In Christo enim Iesu, &c.) sermo est non tam de iustificandis, quàm de vita iusticatorum,

quod & antè admonuimus. Qui est in Christo, non est quod petat circumcisionem, neque est quod timeat, quia habet præputium hæc siquidem res nihil valent in Christo, sed quod valet hoc nempe est (*noua creatura*) id est, noua vita quàm præstamus per fidem. Quod vocat hic nouam creaturam, hoc antè dixit fidem per dilectionem operantem, quasi sit aliquid perpetuum quasi si esset gratia, verum quia circumcisio actus est, videtur magis loqui de actibus.

Et quicumque hanc regulam sequuti fuerint, pax super illos, & misericordia, & super Israel Dei. De cætero, nemo mihi molestus sit. Ego enim stigmata Domini Iesu Christi porto cum spiritu vestro fratres, Amen.

Et quicumque hanc regulam secuti fuerint, &c.) Græcis est idem verbum quod superius vertit, ambulemus, nimirum *σινεω*. Sensus est: exposui veram doctrinam de iustificatione & vita Christiana, quicumque intra hanc se continuerint, quicumque contenti fuerint Christo, non accersentes Moysem quicumque ad hanc regulam incedunt, pax super illos, contingat illis tranquillitas mentis, & misericordia illa quotidiana, quæ opus est, vt maneat quisque in fide & noua vita.

Et super Israel Dei.) Coniunctio (&) epexegetica habet, id est, ponitur pro (id est) qui incedunt, inquit, intra hunc canonem, alio nomine vocari possunt Israel Dei: Hæc sunt mihi eadè, Israeli Dei appellat verum Israel, alibi vocat Israel secundum spiritum. *De cætero*) id est, quod superest, vel vt finiam vel post hac nemo mihi laborè exhibeat seu negotium faciat asserens me esse obseruatorem circumcisionis, non opus est verbis: En rebus doceo cuius sim seruus, Moysi an Christi, liuores, plagæ, vulnera, quæ circumfero in corpore mecum, illa docent quod sum seruus Christi. Nam propter prædicationem crucis ipsius hæc mihi inflicta sunt. Stigmata Græca vox est, significat autem notam impressam. Non dixit autem habeo, sed porto, tanquam alijs de trophæis glorians de signis regalibus. Alludit autem ad corpora seruilis: solent enim serui notari à Dominis.

Gratia Domini nostri Iesu Christi, & cæte.) duo iam didicimus, alterum quomodo ex impio aliquis iustificetur, alterum quæ vita requiratur à iustificato: quæ ipsum facere oporteat, quæ item ommittere, quicumque hanc doctrinam tenent & illam sequuntur, & sua vita quantum sinit fragilitas, exprimant, illi possunt lætos ducere hos dies. Verum vt ab hac doctrina non dimoueamur, & in noua vita persistamus, hac præcatione opus est semper, vt gratia Dei perseueret, cum spiritu nostro,

Amen.
Finit Epistola ad Galatas.

EXPLICATIO F. ADAMI SASBOVT IN EPISTOLAM PAVLI AD PHILIPPENSES SCRIPTAM.

ARGVMENTVM.

D Oſc enarrationē Epistolæ, quæ ad Romanos & eius, quæ ad Galatas scripta est, enarrandam duximus Epistolam ad Philippenses, quod huius atq; illarum (quantum ad eam partem quæ dogmata respicit) argumentum idem sit. Sollicitus siquidē est de Iudæis, qui prætextu Christianismi nusquam non nocebant prædicationi Euangelicæ, docentes eū ad salutem, tum ad iustitiam parandā, opus esse Moysē, nec solum Christum hic sufficere. Hortatur itaque Apostolus Philippenses, ut canes hos (sic enim ipsos appellat) vitent, & in doctrina de iustificatione ipsis tradita, persistant: scribens ex vrbe Roma, vbi tunc vincētus agebat.

CAPVT I.

D Aulus & Timotheus serui Iesu Christi omnibus sanctis in Christo Iesu, qui sunt Philippis cum Episcopo & Diaconibus, gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

P Aulus & Timotheus serui Iesu, &c.) Apostolus seruum se vocat, vel quia emptitius Christi iuxta illud: precio empti estis, nolite fieri serui hominum, vel certè quod in negotijs Christi & mandatis eius exequendis versetur. Est enim vocabulum serui equiuocum, non solum apud Latinos, sed etiam apud Græcos, significans & mancipium & ministrum. Vtro horum modorū hoc loco sumatur, certò constare nequit, quia circumstantiæ non iuuant. Omnibus sanctis in Christo, &c. Præpositionem (in) quidam accipiunt improprie: accipiūt, ut hoc sit quod per. Alij proprie, ut Chrysostomus, qui istud (in Christo Iesu) adiectū putat ad discrimen Iudæorum: illi iactant quod sit gens sancta, sed reuera illa appellatio est eorum, qui sunt in Christo Iesu.

Cum Episcopis & diaconibus, &c.) Duplex hoc loco difficultas est. Altera, quomodo Apostolus scribat omnibus sanctis, qui sunt Philippis cum Episcopis, cum inuerso ordine scribendum potius fuerat hoc modo: Episcopis & Diaconibus, cum omnibus sanctis, qui sunt Philippis. Inciuile enim videtur primo loco laicos ponere, & deinde obiter tantum adiungere Episcopos. Nam tale est ac si iam facultas Theologiæ scriberet in hunc modum: Facultas Theologiæ populo Leodiensi & ipsius Episcopo salutem.

Hanc difficultatem euadit Chrysostomus, qui pro duabus dictionibus, quas nos habemus vnicam legit: licet ipsius interpret

Musculus duas verterit: sed indubiè lapsus est indiligentia, cum apertè Chrysostomus interpretetur non cum Episcopis, sed coepiscopis, ut Clero scribat Apostolus nō populo. Ad eundem modum interpretatur Theophylactus, item Occumenius. Altera difficultas est, quomodo in plurali dicat Episcopis, cum Philippis non fuerit nisi vnus Episcopus. Difficultas hæc Chrysostomo cum Latinis commune est, quam & soluit dicens vocabulum (Episcopi) seculo Pauli genericum fuisse & commune etiam presbyteris, postea verò mutata loquendi consuetudine cœpisse esse vocabulum speciei. Idem habet Theophylactus: idem & Occumenius: verum quando desiderit esse vocabulum generis, nihil dicit Chrysostomus nec alij. In Pontificem certè aut Antistitem seu Præsulem imprimis comperit etymologia vocis, siue eam à Græcis sumptam dicas in ea acceptance, iuxta quam ea vsus est Cicero ad Atticum. Locus citatus est in epistola ad Romanos, siue ex veter. testament. ut in Psal. Episcopatum eius accipiat alter, & ad Rom. Esdræ 2. cap. 11. vbi Hieronym. eandem vocem vertit Episcopum, & Præpositum, Ambrosius cum non occurreret ipsi, quod habet Chrysostomus, & sciret interim nunquā vnus ciuitatis plures fuisse Episcopos proprii nominis, quos Præsules appellamus & Pontifices, nouum excogitauit commentarium in hunc locum, quasi Apostolus & Timotheus se vna cum ministris suis pacem precarentur Philippensibus: scribit enim, inquit, plebi, sed extorta est expositio. Locum hunc Pauli Ioannes VViclef citat pro hæresi Arii, cuius meminit Epiphanius contra hæreses lib. 3. hæres. 75. Citat & locum, qui est priore epistola ad Timoth. capite. 3. vbi Apostolus Episcoporum & diaconorum duntaxat meminit nulla habita mentione presbyterorum: Citat & locum, qui est in

est in Actis. 20. vbi presbyteri appellantur Episcopi. Ex his concludit, nullū olim fuisse discrimen inter simplicem sacerdotem, seu presbyterum, & eum, quem iam Episcopum dicimus. Vide Albertum Pighium libro Ecclesia. Hierarch. secundo, capite 10. vbi contra hæresim hanc prolixè disputat, vbi & exprimit Hieronymus de hac resententias. In diaconibus barbarissimus est pro diaconis, ea tamen voce nihil offensi sunt Damasus, Hieronymus, & cæteri Ecclesiastici scriptores: est autem hoc loco vocabulum scholæ Christianæ: verum dubium est, an sit vocabulum generis, an speciei. Albertus Pighius putat esse nomen generis, ut reliquos sacri ordinis gradus sacerdotio inferiores hoc nomine Apostolus complexus sit. Cætera, quæ ad expositionem salutarum pertinent, petantur in epistola ad Roman. & Galat.

G Ratiarum ago Deo meo in omni memoria vestri semper in cunctis orationibus meis pro omnibus vobis, cum gaudio deprecationem faciens super communicatione vestra in Euangelio Christi à primo die vsque nunc.

G Ratiarum ago Deo meo in omni memoria.) Sensus est: quoties vestri recordor, gratias ago Deo pro omnibus vobis in omni prædicatione mea. Miscet Apostolus gratiarum actionem cum precibus, nec videtur has ab illa distinguere. Promptitudo hæc in agendis gratijs de alicuius beneficijs, paucorum hodie est. Nam tale est, quod dicit, ac si iam ob conuersionem illorum, qui in nouis insulis agunt, gratias ageremus Deo, quoties illorum recordaremur. Cum gaudio deprecationem faciens) facere preceationem Græcè dixit pro precari. Illud (super communicatione) referat ad gaudiū velut ipsius gaudij causa. Sensus est, oro pro vobis, atq; inter orandum capite me gaudium de communicatione vestra, vel ob communicationem vestram. In Euangelio Christi) Euangelium per tropum vocat primū totā doctrinam Euangelij, deinde propagationem. Sensus est: gaudeo, quòd omni officio prædicati mihi Euangelium abistis, nihil non facitis, quòd laborum meorū sitis participes, vbiq; præfentes, vbiq; cooperantes, & pariter mecum in prædicatione communicantes: dum mittitis legatos, & quæ necessaria mihi sunt pro virili suppeditatis: idq; facitis non vno, aut altero, aut tertio denique temporis momento, sed semper, ac perpetuò, ex quo credidistis, in hunc vsq; diem. Est magna laus Philippensium.

Latini alium habent commentarium, sed omninò germanus est, què dedimus, quod patere potest attendenti ad vocem Græcam, quæ significat participationem & societatem in eodē munere. Est talis vox Græcis, qua-

lis & Latinis collegæ, & cooperatores in propaganda doctrina pietatis, atque hinc gaudeo, & gratias ago.

C Onsidens hoc ipsum, quia qui cœpit in vobis opus bonum, perficiet vsque in diem Christi Iesu. Sicut est mihi iustum hoc sentire pro omnibus vobis, eò, quòd habeam vos in corde, & in vinculis meis. & in defensione. & confirmatione Euangelij, cum socij gaudij mei omnes vos sitis.

C Onsidens hoc ipsum, qui, &c.) hoc est, quod is, qui cœpit in vobis opus bonum. Sensus est: cœpistis mihi adesse à primo die vsq; ad hoc tempus, confido fore, ut tales perseveretis, confido, quòd sicut hætenus studuistis propagando Euangelio, ita studuistis vsque in diem Christi, vsque in diem extremi iudicij. Hic est mos scripturarum proponere diem iudicij, quasi in foribus, & in propinquo, ut diem illum semper præ oculis habeamus, atque in illum toti intenti vitam istam tanquā punctum ducamus. Græcanica scholia aliter exponunt. habet enim sic: Non de vobis solis cōfido, verum etiam de ijs, qui à vobis descendunt, hoc est, non perficiet in vobis tantum, sed etiam in filijs & posteris vestris vsque ad aduentum Domini. Idem habet Theophylactus, sed non videtur Apostolus hoc respexisse, maxime cum Philippis iam deierint esse Christiani.

Annotat Chrysostomus, Apostolum non hoc modo dixisse: confido, quod ut cœpistis, & perfecturi sitis, sed hoc modo, qui cœpit in vobis opus bonum, ipse perficiet, ut ostendat non solum perfectionem, verum etiam initium boni à Deo esse. Citat Augustinus hunc locum contra Pelag. lib. secundo, capite 8. vocabulum Græcū, quod interpres hic vertit confidere, ad Roman. capite 8. vertit, certum esse. Ex quo loco quidam statuere conantur iustum quemuis certum esse de perseverantia in finem: adeoque de salute sua, verum indoctè id faciunt: cum vocabulum Pauli non semper pertinere ad certitudinem, sed frequenter ad probabilitatem, & coniecturam, ut hoc loco ita interpretante Chrysostomo, item Theophylacto & Ambrosio, imò re ipsa hoc exigente: Ex præclaris siquidem prophetijs, & inijtjs coniectat Apostolus insignes futuros exitus.

Sicut est mihi iustum hoc sentire, &c.) Sentire exponit, quod antea dixit confidens: confido, quòd qui cœpit in vobis, opus bonum perficiet, sicut iustum est mihi, ut hoc confidam, ut hoc sentiam, siue æstimem. Est enim opinantis, siue arbitrantis, meritò ita de vobis iudico (eò, quòd habeam vos in corde) habere in corde phrasia rara est: Quidam putant esse voluntatis, quasi sit affici desiderio & amore. Alij rem iudicij faciūt, ut sensus sit: Ita de vobis statuo, hoc ex animo iudico.

Chysoftomus, Theophylactus, Oecumenius faciunt rem memoriæ, vt habere in corde, sit meminisse, vt sensus sit: Non sine causa ita de vobis confido, quia vbique occurritis animo, memini vestri & in vinculis, siue in ipso carcere, & in defensione, & confirmatione Euangelij, hoc est, siue sim in meditanda Apologia, siue alioqui confirmo Euangelium, vel docendo in vinculis, vel scribendo, semper occurritis mihi, nunquam exciditis animo. Istud argumentum est magni amoris & affectus Pauli erga Philipenses.

Pro defensione, Græcis est apologia vocabulum forense, quando reus cogitur causam dicere apud iudicem, valde sollicitus est. Dicit ergo Paulus etiam tum cum videor totus esse in meditatione apologiæ, vestri memor sum, etiã tum, cum causa mihi peroranda est coram Nerone, nequaquam exciditis. Hunc sensum Grecorum valde probabilem facit geminata apud Paulum coniunctio. Ad verbũ enim sic habet, eò, quòd habeam vos in corde, in vinculis, & defensione, &c. quam phrasim Latini ferè expriment per tam & quàm, vel per repetitũ, tũ hoc modo: Habeo vos in corde, tum in vinculis, tum in defensione, vel tam in vinculis, quàm in defensione: quomodo vertit Ambrosius.

Socij gaudij mei omnes vos estis, &c.) Græcis non est infinitiuus εἶναι, hoc est, esse, sed participium ὄντας, id est, existentes, quod accipit Chrysofto. vt habeat vim causalis, exponit enim per δια, hoc sensu: Memini vestri tum in vinculis, tum in defensione, propterea, quod estis socij gaudij, vel (vt ipse legit) gratiæ. Gratiam, inquit, vocat vinciri, exagitari, & innumera mala ferre. Sensus idem est cũ eo, quẽ habet nostra lectio. Gaudium enim vocat vincula, afflictiones, &c. Quemadmodũ ipse gaudeo ad ista dura, ita scio & vos gaudere, quia pertinent ad profectum Euangelij: vel certè quicquid præmiorum expecto ex his vinculis, ex his malis, hoc iudicio vobis commune Theop. quoque & Oecum. participium ὄντας exponunt, vt sit causale. Noter interpres aliter videtur intellexisse, & syntaxis difficilis est, dum sequimur nostrã lectionem. Quidam Latinorum illud (*habere in corde*) interpretari videntur primò, vt sit res memorię, deinde repetere in altera significatione, vt sit statuere ad hũc modum: Memini vestri tum in vinculis, tum in defensione, &c. ita ex animo statuo vos socios gaudij mei esse. Lyra aliam sequitur syntaxin, sed commentarius eius in hunc locum parum probabilis est. Hactenus vnica tantum est periodus, cuiusmodi multæ sunt in Paulo longæ videlicet & plenæ rebus. Sequitur iam noua periodus.

Estis enim mihi est Deus, quomodo cupiam omnes vos in visceribus Iesu Christi. Et hoc oro, vt charitas vestra magis ac magis abundet in omni scientia, & in omni sensu, vt probetis potiora, vt sitis sinceri, & sine offensa in diem Christi, repleti fructu iustitiæ per Iesum Christum, in gloriam & laudem Dei.

Estis mihi est Deus, &c.) est formula iurandi, de qua dictum est in epistola ad Romanos. (quomodo) id est, quàm vehementer. Voculæ istæ, quàm, vt, quomodo, dum figuratè accipiuntur, magnam habent vim. Sermone, inquit, nequeo consequi, quàm vehementer desiderem, & complectar vos omnes in visceribus Iesu Christi. Est ablatiuus modi, quare præpositio (in) iuxta idioma Hebræum adiecta est hic. Viscera vocat affectum animi, & dilectionem vehementem: Complector non humana cupiditate, non affectu carnis, sed amore, qui secundũ Christum est. Chrysoftomus præpositionem (in) accipere videtur pro eo, quod est propter, vt sensus sit: propter viscera Christi vobis communicata propter cognationem, vel propter dilectionem, quæ secundum Christum, vel per Christum est. *Et hoc oro, vt charitas vestra, &c.* hic Apostolus incipit aperire argumentum, & scopum Epistolæ. Charitatem propriè intelligit, qualem antè significauit. Sensus est: precibus hoc ago apud Deum, vt charitas vestra, vt ille affectus, quo hactenus communicastis Euangelio Christi, adhuc magis ac magis exuberet: est quidẽ charitas vestra magna, sed volo eam adhuc auferri. *In omni scientia* id est, cum omni scientia: Hebraismus est. Locum hunc conferre oportet cum eo, qui est in Epistola ad Romanos capite 15. Certus autem sum fratres mei, & ego ipse de vobis, quoniam & ipsi pleni estis dilectione, repleti omni scientia, quo loco est γνῶσις, hic verò ἐπιγνῶσις vocabulum compositum, sed quod pro simplici frequenter vsurpat Apostolus, γνῶσις autẽ, vt ex Eusebio & Clemẽte patet vocabulum scholæ Christianæ est, complectens totã doctrinam Euangelij, siue quicquid pertinet ad rem Theologicam. Verum quamuis vox Pauli generalis sit, hoc tamen loco propriè refertur ad scientiam, quæ articulo iustificationis propria est, quemadmodum & in epist. ad Romanos patet, hoc ex consequentibus maximè ex capite 3. huius epistolæ. *Et in omni sensu* id est, iudicio. Volo, inquit, vos esse officiosos, sed cum iudicio, sed cum dilectu, ne dum temerè, & sine iudicio officiosos vos præbetis, erga quosuis studia impendatis in hæreticos Iudaizantes, & corruptamini.

Vt probetis potiora, &c.) (vt) hoc loco particula expletiuã est, sensus est: vt ex multis, quæ vobis proponuntur, ipsi videatis, quæ sunt

sunt vtilissima, & illa amplectamini. Græca vox διαπέποιτα, quam noster interpres vertit potiora, duplicis significationis est: significat & vtilia & præstantia. Priorem significationem amplexus est Chrysoftomus cũ suis: Posteriorẽ expressit Erasmus in sua translatione. *Vt sitis sinceri* rursus vocula (vt) est expletiuã. Sensus est: ne quod nouum & adulterinum dogma recipiatis occasione horum officiorum. Sic Chrysoft. Theoph. Oecum. Alioquin etiam vox Pauli ad mores pertinet, & non ad doctrinam solam. *Et sine offensa*) Græcis vnica vox est ἀπεόκωποι, qua & vtitur in Epist. priori ad Corin. ca. 10. Sine offensione estote, &c. id est, & tales, vt nemini sitis offenculo. Multi quippè offenduntur sæpenuerò, cùm vident catholicum iungere amicitiam cum hæretico. Vt sitis ergo sinceri, quò ad Deum, & sine offensa, quò ad homines: Sic Chrysofto. cum suis, quam si conferatur locus iste cum illo, qui est in Actis 24. vbi eadem voce vtitur Apostolus, videri possit esse offensa, quæ respicit tam Deum, quàm homines. D. Ambros. vocem Græcam vnica similiter Latina reddidit, legens ad hunc modum, vt sitis sinceri & inoffensi, id est, ne impingatis vsq; in diem Christi, quem accepit passiuè in hoc dissentiens à Græcis: vox ipsa ἀπεόκωποι ambigua est, id est, nunc actiuè, nũc passiuè apud Græcos accipitur. *Repleti fructu*) vel vt alij legunt fructib. (iustitiæ) cum doctrina sincera hoc etiam præstat, vt vitam rectam habeatis, repletam fructibus iustitiæ. Iustitia illa, de qua in Epistola ad Romanos capite 3. Iustitia Dei per fidem Iesu Christi in omnes, &c. Hæc fidei iustitia in corde est, & habet fructus, quæ sunt opera, & propriè externa hoc loco intelligunt, qualia erant illa, quibus Philip. communicabant Euangelio, subministrantes Paulo, quæ ad victum, & vitæ necessaria erant. Vnde Chrysoftomus eleemosynas hic interpretatur: Sæpè, inquit, iustitiæ vocabulum eleemosynas significat. Idẽ habet Theophyl. sed addit, potest & generaliter intelligi, vt complectatur omne genus virtutis.

Per Iesum Christum) Græci hic addunt articulum, quem interpres nõ expressit distinguentem hunc fructum à cæteris, siue iustitiam Christianorum à iustitia Gentiliũ. Qui articulus hoc modo Latine reddi potest: repleti fructu iustitię, qui est per Iesum Christum, vel qui sunt per Iesum Christum, si legamus in plurali, fructibus.

In laudem & gloriam Dei) nõ vt ego, inquit, laudem cupiam, sed vt Deus glorificetur.

Sicut autem volo vos fratres, quod qua circa me sunt, magis ad profectum venerunt Euangelij, ita vt vincula mea manifesta fierent in Christo, in omni prætorio, & in cæteris omnibus, & plures è fratri-

bus in Domino confidentes in vinculis meis, abundantius audent sine timore verbum Dei loqui.

Sicut autem volo fratres) Apostolus (quẽ admodum in commentarijs refert Chrysoftomus: item Theophylactus, Oecum.) timebat, ne Philipenses audientes, quòd in vinculis esset, Neronis tam potentis Imperatoris molestiam paterentur, putantes ex eo rumores habituram Euangelij prædicationem: Adimere itaque volens ijs omnem molestiam animi, significat, quid vincula sua efficerent Romæ. Volo, inquit, vos scire, quòd quæ circa me sunt. Græcè dictum est, id est, quæ mihi acciderunt Romæ, cesserint magis ad profectum Euangelij, scilicet, quàm ad detrimentum: Fides, inquit, hic nihil patitur Romæ, sed potius incrementa sumit. *Ita, vt vincula mea manifesta fierent in omni prætorio*) Græcè est in toto prætorio, id est, palatio. Paulus cùm Græcè scribat, Latina tamen voce vtitur, propterea, quòd vulgò (vt annotat Chrysoftomus in commentar.) aula palatium, seu ipsa regia prætorium tum dicebatur. Tota, inquit, aula Neronis acceptam aliquem rumorem de Euangelio, de quo antea nihil audiuerat, hoc boni prouenit ex vinculis meis. Illud (*in Christo*) dubium est, quòd pertineat, an videlicet referatur ad proximè præcedens hoc sensu: manifesta fierent per Christum ipso sic dependente: an ad vincula, vt sit Hyperbaton, hoc sensu: vincula, quæ Christi causa gesto. Et in cæteris omnibus, &c. præpositio (in) non est in Græcis codicibus, an subaudienda sit, id quæstionem habet, quæ hinc pendet, an illud (*cæteris*) personas refert an res. Græcanica scholia ipsum ad res referunt, in toto, inquit, prætorio, & cæteris locis, hoc est, dilucidius exponente Chrysoftomo, in reliqua tota ciuitate Romana. Alij ad personas referunt, secundũ hos præpositio (in) nullum hic habet vsum, intelligunt enim ad hunc modum: Et cæteris, scilicet ciuibus, qui in prætorio nõ versantur. Vt ut accipiatur (*cæteris*) certum est, non referre prætoria, vt sensus sit: Euangelium notum fuisse cæteris item prætorijs.

Et plures è fratribus, &c.) id est, ex Christianis, vt sit vocabulum scholæ Christianæ. Sensus est: Multi, qui Romæ credunt, freti vinculis meis, siue ex vinculis sumpta fiducia, audent iam multò magis, quàm vnquam antè impaudè annunciare Euangelium, Domino ipsis addente fiduciam, hoc est, quòd dicit, in Domino: Sic Chrysoftomus. Quoniam, inquit, magnum quiddam erat, quòd ait vincula sua alijs addidisse fiduciam, propterea præoccupando (*in Domino*) dixit Chrysoftomus ergo illud (*in Domino*) refert ad confidentes. Idem faciunt Theophylactus & Oecumenius. Alioqui pertinere possent ad

set ad immediatè præcedēs, videlicet ad fratres, hoc sensu: fratres religione.

Quidam quidem & propter inuidiam, & contentionem, quidam autem & propter bonam voluntatem Christum prædicant: Quidam ex charitate, scientes quoniam in defensionem Euangelij positus sum: quidam autem ex contentione Christum annunciant non syncerè, existimantes pressuram se scire vinculis meis.

Quidam quidem & propter inuidiam, &c.) Erāt illo sæculo, qui inuidebant Paulo successum in Euangelio, quod ad Hierusalē & circumiacentibus regionibus ad Illyridem vsq; implēset Euangelium Christi, qui successus magnam illi gloriam pariebat, cui inuidentes quidam & illum (vt ipsi in precio essent) extinctum volentes, ceperunt prædicare Christum. Sciebant enim, quod hac ratione Neronem, qui iam offensus erat, ad maiorem iram concitaturi erant, cum videret numerum Christianorum, quos perniciosos Reipublicæ suæ ducebat, magis ac magis augeri: quodq; omnis ille furor regis & commotio in caput ipsius Pauli, tanquā primarij authoris prædicationis redundaret. Istud est, quod dicit: *Quidam quidē & propter inuidiam & contentionem.*

Quidam autem & propter bonam voluntatem, &c.) Græcis vnica vox est *εὐδοκία*, id est, syncero animo, recto proposito, præter hypocrisim, ex omni animi pròpitudine Christum prædicat. *Quidam ex charitate* quod antè dixit in genere, iam specie explicat. *Quidā*, inquit, incitati charitate prædicant Euangelium, sciētes, quod Euāgelij mihi reddenda sit ratio, eò, quod mandatum acceperim à Deo prædicandi. Vt ergo facilis mihi sit defensio, rationesq; quas corā Deo redditurus sum pro opere isto, quod in mandatis accepi, ipsi promoueant & adiuuent, & prædicant etiam Christum. Sic Theophylactus & Oecumenius. Latini ad huc ferè modum exponunt: Scientes, quod in vincula coniectus sum, vt rationem reddam Euangelij à me prædicati. Verùm respicienti ad phrasim Pauli, magis probabilis videtur cōmentarius Græcorum. Similis phrasim est in Epistola posteriori ad Timoth. ca. 1. In quo positus sum ego prædicator & Apostolus, vbi pertinet ad prædestinationem prouidentiamque diuinam.

Quidam autem ex contentione, &c.) hic alterū membrum de inuidia & contentione explicat. Quod dicit (*non syncerè*) diuersum vocabulum est ab eo, quo vsus est suprà: vt sitis synceri, quo loco Chrysofomus synceritatem ad doctrinam referebat: hic pertinere dicit non ad doctrinam, sed ad animum. Nō enim, de quibus hīc sermo est, adulterina dogmata prædicabant, sed fidem rectè quidem tradebāt, mente tamen praua. Ad ver-

bum est non purè, id est, animo nō syncero, non propter rem ipsam, sed alterius gratia; & gratia cuius, explicat, dum addit: (*Existimantes pressuram*) id est, afflictionem addere se vinculis meis, putantes hoc modo maiori iræ regis obnoxium me reddere, & calamitates mihi augere. Ex hoc loco discimus, Epistolam hanc scriptam ex vinculis: Verùm an priora fuerint vincula, an posteriora, id quæstionem habet. Chrysofomus in præfatione huius epistolæ probabilibus argumentis colligit priora fuisse vincula, cum cuius cōmentario conferre oportet ea, quæ habet Theophylactus in explicatione argumenti in hanc epistolam. Item quæ habet Oecumenius: nam vterque obscurus est, & cōmentarij ipsorum per se lecti, videri possint de posterioribus vinculis interpretari.

Quid enim? Dum omnimodò siue per occasionē, siue per veritatem Christus annuncietur, & in hoc gaudeo, sed & gaudebo. Scio enim, quia hoc mihi proueniet ad salutem, per vestram orationē, & ministracionem Spiritus Iesu Christi, secundum expectationem & spem meam, quod in nullo confundar, sed in omni fiducia sicut semper. & nunc magnificabitur Christus in corpore meo, siue per vitam, siue per mortem.

Quid enim? Illi quidē putant se afflictionem addere vinculis meis, verùm longè secūs res sese habet. *Quidem enim* id est, secundum Chrysofomum, quid mea refert, vel quid mihi curæ est, quo affectu, quoue scopo hi prædicēt, dummodo quouis modo siue per occasionē siue per veritatem Christus annuncietur? Quia occasione opponit Apostolus veritatem, certum est, ipsum occasionem intelligere aliā, quam nos vulgò accipimus. Certè vox Græca *προσδοκία*, qua hīc vtitur Paulus, etiam prætextum significat, quæ significatio optimè hīc congruit. Et in hoc scilicet, quod Christus annuncietur, siue fictè siue non fictè, gaudeo. Gaudet Apostolus, non quidem in causa vt causa, sed in causa respiciendo effectum, hoc est, gaudet de profectu Euangelij, nō autem de hypocritica ipsorū prædicatione, quatenus talis erat. *Sed & gaudebo* id est, per gaudere.

Scio enim, quod hoc, &c.) scilicet, ab ipsis prædicari Christū, quod maiori iræ Neronis me obnoxium reddant, hoc studiū ipsorū proueniet mihi in salutem. Incertū est, an salus sit ea, quæ æterna est, an ea, quæ ex vinculis est. Græcanica scholia de posteriori interpretantur, Chrysof. etiā de altera explicat: cōmentarius eius sic habet: Scio, quod hoc mihi cedat ad salutē futuram, scilicet, quoniā videlicet ista inimicitia, & quæ aduersum me æmulatio est, prædicationem Euangelij iuuat etiam & promoueat. Hic de æterna salute interpretatur, & nonnullis interpositis ad-

eis adijcit hæc verba, vel illud ad salutem, liberationem intelligit, quali sic dicat, quantum attinet ad præsens, primum hoc periculum effugiam, hic de salute explicat, quæ ex vinculis. Dubius est ergo Chrysofomus, vtram salutem hīc accipere debeat. Vox ipsa in scripturis ambigua est. Interpres Chrysof. Musculus in vertendo hoc loco indulgens fuit: nam per cōiunctionem disunctionem erat vertendum, ipse transtulit per sanè. Habet enim versio eius sic. sanè illud (ad salutem) liberationem intelligit, pro sanè, dicere debebat, vel, Græcè est *ἄνοι*. Per vestram orationem) hoc est, si vestras orationes nactus fuero, per quas spiritus amplius fuerit mihi ministratus: Sic Græci subministracionem spiritus passiuè accipientes, per Spiritū subministratum, id est, suppeditatum. Secundū expectationem & spem meam: pro expectationem, Græcè est *ἀποκατάδοxia* vocabulum ex tribus compositum, significans non simpliciter expectationem, sed vehemētē, & anxiam expectationem, quando videlicet ex corde quippiam expectatur, quando etiā moto capite obseruat, ac circumspicit, quisquā vsquā appareat, seu affulgeat, quod sperat siue expectat. Nā hinc vox Græca dicta est, quemadmodum in commenta. huius loci explicat Theophylactus. Eadem voce vsus est Apostolus in Epistola ad Rom. ca. 8. Nam expectatio creaturæ, &c. Quod sequitur. *Quia in nullo confundor*) incertū est, an pertineat ad proximè præcedens, hoc sensu: secundum expectationē, & spem meam, quod non pudeam, quicquid tandem euenerit, vt, quia, positum sit pro (quod.) An verò eò non pertineat, sed sit Hebraismus, vt idē valeat, quod imò aut profusus, vt sit particula affirmatiua, & sensus loci istius hīc sit: quicquid moliantur, quisquis tandem futurus sit exitus studij istorum, scio, quod iuxta spem meam & expectationem omnia cedēt mihi in salutem, imò non confundar, id est, in nulla re pudeam, non timeo vllam iustam reprehensionem, siue viuendum sit siue moriendum. Est enim pudor malus iustæ reprehensionis.

Sed in omni fiducia, &c.) Est enim Græcè *παρρησία*, id est, libertate, omni metu sublato (*sicut semper*) id est, antehac, ita (*& nūc*) Hebraismus enim est sicut ibi: fiat voluntas tua, sicut in cælo & in terra, vbi dissimulatur nota comparandi (ita) vel (sic.) Sensus est, sicut in omnibus periculis, in quibus antehac fui, siue cū essem in Asia, siue alibi, ita & nunc in isto periculo (*magnificabitur Christus in corpore meo*) id est, per corpus meum, siue viuere contingat siue mori.

Mibi enim viuere Christus est, & mori lucrum. Quod si viuere in carne, hic mihi fructus operis est, & quid eligam, ignoro.

Mibi enim viuere Christus est) Viuere & mori Græca cōsuetudine pro vita & morte dixit, id est, vita mihi Christus est, id est, constituo vitam meam in vno Christo. Est impropria locutio, (*& mors mihi lucrum est*) mortem pro lucro ducit, quod defunctus hac vita cum Christo futurus sit. Obseruandum est hic in cōmētarijs Græcorū, quid fenserint de statu animarum separatarum. Chrysofomus apertè hīc habet animas iustorum è corpore discedentes (modò nihil secum purgandum ferant) statim admitti in cælum, & præsentis reddi Christo. Idē habet Theophylactus & Oecumenius. Quod annotandū, quia vulgo istud negare dicuntur Græci. Legendū est etiam ethicon Chrysofomi. Habet enim multa præclara de purgatorio, & orationibus pro defunctis. Inter quæ hoc in primis animaduersione dignum est, quod ab ipsis Apostolis sancitū esse dicunt, vt in celebrationem mysteriorum memoria fiat defunctorum.

Quod si viuere in carne, &c.) viuere in carne est viuere vita hac mortali. Loco (hic) Græci pronomen habent neutri generis (hoc) verū siue hic, siue hoc legamus, sensus idem est, quemadmodum docet Grammatica. Hic ergo, id est, ea res mihi fructus operis est. Quæ sequitur coniunctio (&) Et quid eligam ignoro, ferè dissimulatur ab interpretibus, verùm nequaquam otiosa est, habet enim peculiarem & occultā vim excludendi, quod diuersum erat. Siquidem id sentit Paulus: si viuo, Christi causa viuo, si morior, meo commodo morior, quod si ipsum viuere res fructuosa sit, si lucrum adferre potest, id est, si viuēdo Ecclesijs profum, ad eò non præfero meum commodum vestro bono, vt dubitem etiam, vtrum eligam.

Erasmus in translatione noui testamenti aliam sequitur syntaxin: vertit enim ad hūc modum: quod si contingat viuere in carne, ea res mihi fructus operis est, id est, video magnum ostium mihi apertum, & multum fructus parari. Secundū hunc cōiunctio, & more vulgari copulat, quod sequitur: sed sciendum illud (contingat) ipsum addidisse de suo: nō enim est in Græcis codicibus: sed nec Græcorum quisquā subaudit, nō Chrysof. nō Theoph. nō Oecu. Quare in textu Latino addito scholijs Oecumenij malè adiectum est. Oecu. apertè illud, si, vertit in quando quidem causale. Quando quidē, inquit, viuere in carne ad fructificandum cōducit, nondū mihi decretum est, neq; fatis notum quid eligam, vitam ne an mortem. Theoph. quoq; exponit illud, si, vt sit non dubitantis, sed asseuerantis, vt sit tale, quale est in versibus Catonis: Si Deus est animus, nobis, &c. Quorum hic sensus est: Quoniam Deus Spiritus est, sanè Spiritus colendus est, Chry-

Chrysoſto. in ſuis comment. ipſi Paulo hic quaſtionem mouet, & eā vtilē. Quid dicis, inquit, o Paule, cum hinc abiēs in ipſum cælum migraturus ſis, atque cum ipſo Chriſto futurus, ignoras quid eligere debeas? futura metuis? innumeris malis obnoxius es, flagris exciperis, pateris carcerem, vincula, &c. & apud Chriſtum tamen eſſe non vis? & demus, vt vita hæc nullis malis obnoxia ſit, imò innumeris bonis referta, ane propter tantoperè dilectum Chriſtum, magis petere oportet diſſolui? Tādē Apoſtolum reſpondentem facit his verbis: Non volo eſſe apud Chriſtum propter Chriſtum, vt ſcilicet plures ei lucrificam, mihi ipſi libenter ex mora & dilatione damnum inferam, quo alijs poſſit contingere ſalus. Eſt mirabilis animus Pauli, quamquam id, quod proponit Chryſoſtomus, apertè haberi nequeat ex ipſo textu: videlicet, quòd elegerit Apoſtulus permanere in carne. Affectus hic in paucis hodiè reperitur, noſtrum tamen eſt non minus ſtudere, vt noſtri affectus reſpondeat affectibus Paulinis, quàm vt ipſius Pauli doctrinam intelligamus.

Coartor autem è duobus, deſideriū habens diſſolui, & eſſe cum Chriſto, multò magis melius: permanere autem in carne, neceſſarium propter vos.

Coartor autem è duobus, &c.) Adducit hunc locum Auguſtinus velut exemplū ambigū diſtinctionis, li. de doctrina Chriſtiana 3. cap. 2. Nam poteſt ad hunc modum legi: Coartor è duobus deſiderium habens, vt ſit ſenſus: vtriuſque rei tangor deſiderio, & vitæ, & mortis. Coartare huius loci tale eſt, dum vnus dextrā tenet, alius ſiniſtram. Eſt enim Græcè *συνέχομαι*, vtrinque teneor, inquit, hinc deſiderio mortis, illinc deſiderio vitæ. Illud trahit, quia diſſolui longè multoquē melius, hoc verò trahit, quia permanere magis neceſſariū. Poteſt & hoc modo legi, coartor è duobus, vt hic diſtinctione interpoſita ſequatur, deſiderium habens diſſolui, & eſſe cum Chriſto. Verūm ex eo, quod ſequitur, multò magis melius, colligit Auguſt. deſiderium habens, ad ſequentia transferendum eſſe, idq; potiſſimum ex vobis (enim) quæ rationem reddit, quare alterius potiùs nempè moriendi concupiſcentiam habeat. Quam particulam, inquit, qui abſtulerunt interpretes illa magis ſententia ducti ſunt, vt non ſolum compelli ex duobus, ſed etiam duorum habere concupiſcentiam videretur. Senſus ergo ſecundum Auguſtinum eſt: duo me cōſtringunt, quorum alterum deſidero, nempè diſſolui, & eſſe cū Chriſto, alterum iudico neceſſariū, ſed non deſidero, nempè permanere in carne. Coniunctionem (enim) quā vrget Auguſtinus, Græci non legunt, ſed nec Latini omnes. Si

ſequi Auguſtinum volumus, dicere poſſumus eſſe Hebraiſmum, hoc eſt, Apoſtolum diſſimulaſſe hoc loco cauſalem cōiunctionem, quod nō rarò Hebræi faciunt, cum tamen eam intelligi velint. Diſſolutio huius loci eſt ea, qua reſoluitur in ea, ex quibus conſtat, quam Græci *ἀναλυσίν* vocant. Pro multo magis melius, Ambro. legit, multò enim melius: verūm Paulus aliàs duplicat cōparatiuum cauſa emphateos, vt plurimū exceſſum ſignificet, idq; iuxta idioma Hebraici ſermonis. Latini habent alias formulas, ipſi dicerent multoquē longeq; melius. Quod ſequitur (neceſſarium ſuper vos) Græci in cōparatiuò legunt magis neceſſarium.

Et hoc confidens, ſcio, quia manebo & permanebo omnibus vobis ad profectum veſtrum & gaudium fidei, vt gratulatio veſtra abundet in Chriſto Ieſu in me, per meum aduentum iterum ad vos.

Et hoc confidens.) Græcis eſt participiū præteriti temporis, ſed quod Paulus ſerè uſurpat pro præſenti in hoc Hebraizans, quare rectè vertit interpres, confidens. Ex hoc loco diſcimus vocabulum Pauli, de quo latius dictum eſt in Epistoſa ad Ro. c. 8. in expoſitione illius loci: Certus ſum, quòd neq; mors, neq; vita, non perpetuò pertinere ad certitudinem fidei: confidens, inquit, quòd vobis adhuc neceſſarius ſum (ſcio quia) hoc eſt, quòd (manebo) ſcilicet, ſuperſtes, nō moriturus, inquit, iam ſum, ſed eripiar à poteſtate Nerōnis hac prima vice. Ex hoc loco colligit Chryſoſt. Epistoſam hanc ſcriptam ex prioribus vinculis: ſiquidē ex poſterioribus non fuit liberatus Apoſtulus.

Et permanebo omnibus, &c.) Græcis eſt, & ſimul permanebo cum vobis omnibus, perinde ac ſi dicat: Iterum viſurus vos ſum, permanebo, inquam, ad fidei veſtræ profectum & gaudium, id eſt, vt in fide proficiatis, & in hac magis ac magis firmemini. Porrò gaudium dicit non quod uis, ſed quod ex fide naſcitur, ſiue quod de fide habetur, atq; hoc demūm verūm gaudium eſt. Vt gratulatio veſtra (ſiue vt alij vertunt) gloriatio veſtra. Eſt enim *καύχημα*, quam vocem interpres aliàs ſerè vertit gloriā. Exuberet in Chriſto Ieſu, id eſt, ſecūdm Chriſtum Ieſum, vt ſit Hebraiſmus, quem ad modum in Epistoſa ad Ephesios c. 6. Filij obedite parentibus veſtris in Domino, id eſt, ſecundum Dominum, vel quantum patitur Deus. Alij accipiunt (in) vt idem ſit, quod (per) ſed prius eſt probabilius. Vult igitur Apoſtulus abūdare gloriationem Philippenſium, non vanè, ſed vt decet abundare ſecundum Chriſtum. In me) id eſt, de me, nempè, quòd redditus ſim vobis, hoc quoque explicans Apoſtulus addit: Per meum aduentum iterum ad vos.

Tantum dignè Euangelio Chriſti conuerſamini, vt ſiue cum venero & videro vos, ſiue abſens audiam de

diam de vobis, quia ſtatis in vno ſpiritu, vnanimis collaborantes fidei Euangelij, & in nullo terre amini ab aduerſarijs, quæ illis eſt cauſa perditionis: vobis autem ſalutis & hoc à Deo.

Tantum dignè Euangelio, &c.) ſiue tantum vt dignè Euangelio Chriſti (conuerſamini) tantum ſcilicet, requiritur, vt dignè Euangelio, &c. & præterea nihil. Vt ſiue cum venero & videro vos) ſubaudiunt hic Græcanica ſcholialia: gaudeam de vobis (ſiue abſens audiam de vobis quod ſtatis in vno ſpiritu) hac quoque ratione gaudeam. Incertum hic eſt, an Paulus hortetur ad concordiam, quæ reſpicit voluntatem, an ad conſenſum, qui eſt intellectus, hoc eſt, an ſolicitus ſit de dogmatibus, an de moribus. Incertum itè eſt, an vnus ſpiritus, & vna anima idem hoc loco ſignificent. Tertio incertum eſt, an illud (vnanimis) pertineat ad præcedentia, an ad ſequentia. Ex Græco nihil certi haberi poteſt, ad verbum enim ſic habet: vt audiam de vobis, quòd ſitis in vno ſpiritu, vna anima collaborantes, &c. vbi dubium eſt, an præpoſitionem, in, repetere oporteat ad hunc modū intelligentes: quòd ſtatis in vno ſpiritu & in vna anima, an omiſſa præpoſitione ſenſus hic ſic vno animo collaborantes, &c. Labor huius loci eſt talis qualis Athletarum, quòd patet ex voce Græca eſt enim *συναθλεύεις*, id eſt, concertantes: vel diuiſa præpoſitione cū fide Euangelij certantes quomodo vertit Amb. fides Euangelij inquit in luçta eſt: quare decertantem & laborantem fidem concordibus animis adiuuante (& in nullo terre amini ab aduerſarijs) incertum an intelligat Gentiles an hæreticos Iudaizantes.

Quæ illis eſt cauſa perditionis.) Græcis eſt *ἕδαισις*, id eſt, oſtenſio vox frequens Paulo. Interpres in poſt. Epistoſa ad Theſſalo. cap. i. vertit exemplum, Gloriamur, inquit, pro patientia veſtra, & fide in omnibus perſecutionibus veſtris & tribulationibus, quas ſuſtinetis in exemplum, id eſt, oſtentionem iuſti iudicij Dei, hoc eſt, vt vobis qui patimini perſecutionem, & in ijs, qui vobis perſecutionem inferunt, oſtendatur & declaretur iuſtum iudicium Dei. Græcè eſt *ἕδαισις*, hoc à ſeconda, illud à prima perſona deductum eſt. Verbum ipſum interpres ſerè ſemper vertit oſtendere ad Rom. ca. 6. quod ſi Deus volēs oſtendere. Rurſus in epistoſa ad Tim. cap. i. vt in me primo oſtendentem omnem patientiam, &c. Similiter in epistoſa ad Ephe. ca. 2. vt oſtenderem ſeculo ſuperuenienti, &c. Omnibus iſtis locis eſt verbum huius loci, & Ambroſius hoc loco oſtentionem vertit, quæ, inquit, eſt illis oſtentatio interitus. Senſus eſt: quod perſequuntur Euangelium, eſt argumentum perditionis ipſorum, hinc licet colligere quòd ſint damnandi. Rurſus

quia vos iſta patimini eſt argumentum atq; hinc licet colligere quòd ſitis ſaluandi. In poſteriori Epistoſa ad Tim. cap. 4. Alexander Aerarius multa mala mihi oſtendit: eadem quoque vox eſt, ſed phraſi Hebræa ſignificat exhibere ſeu facere.

[Et hoc à Deo.) Senſus eſt, quòd contingit vobis hoc argumentum futuræ veſtræ ſalutis, eſt donum Dei: Hoc dicit vt ad modèſtiam inſtruat ipſos.

Quia vobis donatum eſt pro Chriſto, non ſolum vt in eum credatis, ſed vt etiam pro illo patienti, idem certamen habentes quale & vidisti in me, & nunc auditis de me.

Quia vobis donatum, &c.) Annotat hic Ambroſius pati pro Chriſto donum Dei eſſe ſe, ſed non dari quibusuis, ſed ijs duntaxat, qui antea præbuerūt ſe Deo. Eſt ergo hic laus Philippenſium, ſed & tota Epistoſa ſerè laudem habet, ſed eſt laus obliqua, hoc eſt, laudat eos non tam vt laudet, quàm vt hoc modo ad perſeuerantiam hortetur.

Idem certamen habentes, &c.) Magna laus in eodem cum Paulo certamine verſari. Eſt autem certamen quale eſt athletarum: Agitis athletas ſicut ego, multa ſubitis & fertis incommoda, dum decertatis pro Euangelio. Non dicit audistis ſed vidistis (quale & vidistis.) Nam illic Philippus decertauerat flagris exceptus, fuerat & vnà cum Sila coniectus in vincula: Hiſtoria eſt actōrum capi. 16. cuius & meminit Apoſtulus cap. 2. ad Theſſal. Eſt hoc loco difficultas, quomodo dicat Paulus, donatum Philippenſibus (pro Chriſto) vt in ipſum credant, cum fides ſicut & reliquæ diſpoſitiones, per quas meritum Chriſti applicatur nobis, non detur ex meritis Chriſti ſed ex miſericordia Dei & gratia Dei meritum Chriſti præuenientibus. Quidam hic facile ſe expediunt, referentes illud (pro Chriſto) tantum ad pati, non etiam ad credere, vt ſit hyperbaton. Volebat Apoſtulus dicere, quòd pro Chriſto ipſis datum eſſet pati, ac interim ſubijt animum ipſius quod etiam datum eſſet eis credere, licet non pro Chriſto, atq; hoc interpoſuit. Græcanica ſcholialia accipiunt illud (pro) non vt hoc ſit quod (propter) vt ſerè in huiusmodi locis accipi ſolet, ſed vt idem valeret quod *ὡπὲρ*, quod (inquit) hoc loco poſitum eſt pro *ἀπὸ*, ſed nulla adducunt ſimilia loca: & difficile omninò eſſet demonſtrare, ſiue apud ethnicos ſcriptores, ſiue in diuinis literis, ad hūc modum accipi præpoſitionem *ὡπὲρ* ſeu pro D. Auguſt. in lib. de gratia & lib. arb. ca. 14. citat, locum hunc, verūm illud (pro Chriſto) non vrget ſed tantū hinc docet, quod fides donum Dei ſit. Anſelmus *περὶ ἀσθε* Auguſtini in cōment. ſuis habet, fidem dari propter Chriſtū. Expoſit ſiquidem (pro Chriſto) ad hūc modum quia vobis donatum eſt à Deo pro merito

Christi, & ceterum quem si velimus sequi fidem accipere oportet pro vigore fidei seu aliquo alio modo diuerso ab illo, quem proponit Augustinus loco iam citato. Maximè probabilis est eorum commentarius, qui dicunt hyperbaton esse cuius nulla mentio est apud Anselmum, sed ex æquo videtur referre illud (pro Christo) ad vtrumque, ad pati videlicet & ad credere.

CAPVT II.

I qua ergo consolatio in Christo, si quod solatium charitatis, si qua societas spiritus, si qua viscera miserationis: implete gaudium meum, ut idem sapiatis, eadem charitatem habentes, vnanimes, id ipsum sentientes: nihil per contentione,

neque per inanem gloriam, sed in humilitate, superiores sibi inuicem arbitantes, non quæ sua sunt singuli considerantes, sed & ea quæ aliorum.

Primum caput nullam apertam mentionem habet principalis scopi seu argumenti, sed nec secundum: in vtroque; tamen eius occulta quædam femina sunt, quæ obseruare oportet. *Si qua consolatio* id est, si hoc vultis & id vobis cordi est, ut consolemini me positum in vinculis: Quod addit (*in Christo*) Hebraismum habet, id est, si qua consolatio secundum Christum, vel quales decet Christianos. Si vultis, inquit, me consolari Christiano more (*Si quod solatium charitatis*) id est, si desideratis adferre solatiū, quale est proprium Christianis, vel quale solet charitas adhibere. Est hoc loco mirabilis congeries verborum faciens ad epithalam & vehementiam. *Si qua societas spiritus* id est, si vultis rebus declarare quod vester spiritus mihi etiam communis sit. *Si qua viscera miserationis* Græcè est, si qua viscera & miserationes, atque ita legit Ambrosius, ut miserationes exponat viscera hoc modo: si quid in vobis viscerum, id est, miserationum, si afficiamini inquit vlla misericordia mihi vinculo. *Implete gaudium meum.* Hoc affectus genere vtimur, inquit Chrysostomus quando oramus pro ea re, quam omnibus proponimus. Si hæc quæ dixi, inquit, mihi exhibere vultis, hoc vnicum præstare, nempe vt impleatis gaudium, quod ex præclaris vestris inijtibus iam pridem cõcepi cuius memini in primo capite: istud si feceritis, omnia illa quæ dixi, consecutum me putabo. Porro quia valdè generaliter dictum erat, implete gaudium meum, magis iam in specie explicat dicens:

Vt idem sapiatis, & ceterum quod hic sapere & paulo potest sentire vertit interpretes. Græcis idem vocabulum est, & pertinet tam ad affectum quam ad intellectum, quemadmodum di-

ctum est in epistola ad Rom. Vt expletiuum sumitur, sensus est: Tum maximè gaudebo si intelligam vos sequi dogmata eadem. Aduertere hic oportet, quod ipsorum bonum ducat gaudium suum: atque ipsorum in dogmatibus consensus, pro collato habeat in se beneficium.

Eandem charitatem habentes, & ceterum. Istud subiicit, quia charitas est mater pacis in dogmatibus, qua qui præditus fuerit, non sequetur suam phantasia, sed Ecclesiæ communem doctrinam. *Eandem* id est, mutuam, hoc est pariter & amare & amari studentes. Theophrastus ad Mensuram refert: Vt non frigidè inquit redamatis à quibus multum amamini, sed amor amoris vtrinque respondeat.

Ad eundem modum interpretantur scholia Græcanica: eandem inquit, id est, æqualem. Potest & hic esse sensus, eandem scilicet, quam cõcepistis exercere. *Vnanimes* quid sit vnanimes esse, ipse Chrysostomus declarat cum adiicit (*id ipsum sentientes*) participium est eius verbi, quod modò verterat sapiatis, tanquam si vna, inquit, eademque anima omnes essetis colligati, similiter affecti sitis.

Nihil per contentionem, & ceterum. In fine Epistolæ ad Roman. & eius quæ scripta est ad Galatas significat Apostolus hæreses de iustificatione natas ex contentione & inani gloria, cum quibus locis hunc conferre oportet, vt sciamus Apostolum hic sollicitum esse de dogmatibus, de quibus postea apertus erit sermo. Contentio Græcè est ἐπιβία, de qua voce dictum est in Epistola ad Galatas, in expositione catalogi vitiorum. Ambrosius hic vertit irritationem: Nihil scilicet, agatis ad prouocandum alios, nihil autem agatis per appetitum humanæ gloriæ. Inanis gloriæ, Græcè vnica dictio est κενδοζία, sed in humilitate, id est, per humilitatem animi. Humilitatem vocat animi modestiam, qua quis nihil altum de se sentit, sed seipsum demittit, sibi que minimum arrogat, Græcè est ταπεινοφροσύνη.

Superiores sibi inuicem arbitantes, & ceterum. id est, quisque alium se excellentiorem & præstantiorem putet, idque verè & ex animo statuat, quantumuis magnus sit, & posterioribus donis instructus videatur. Exempli gratia, qui donum habet virginitatis, is alium quem videt vtentem matrimonio, excellentiorem se iudicet, atque vt hoc iudicium ex animo procedat, cogitet multa bona esse in coniugato quæ non videt, ob quæ sit coram Deo præstantior: cogitet, hoc quod ipse fortè non potest, illum posse, nempe bibere calicem Domini. Occultum enim hoc donum est, & nisi adlittentatio, nulla eius sit demonstratio: Nemo autem putauerit virginitatem præferendam martyrio. Multa in hanc sententiam ha-

tiam habet Augustinus libro de sancta virginitate cap. 43. & aliquot sequentibus. Nobis conandum est, vt istud opere aliquando præstemus: siquidem ad omnem virtutem valdè is paratus est, qui nulli se præfert. *Non quæ sua sunt singuli considerantes* id est, ne consideretis vel potius ne spectetis vestra cõmoda, sed aliena: spectamus enim id quod expectamus. Græcè σκοπεῖτε, vnde scopus dictus est Græci addunt hic coniunctionem (&) ad hunc modum legentes. Sed & quæ aliorum: Verum interpretes hanc non attingunt, vnde illud ἀλλὰ verisimile est ipsos accepisse, vt eandem habeat vim ac si dicas, imò magis quæ aliorum. Adhortatio hæc etiam ad nos pertinet, est conandum nobis vt quæramus communem vtilitatem: id enim gratissimū Deo est, atque exemplo quod subiicit Apostolus, patet rem hanc valdè cordi fuisse ipsi Paulo.

Hoc enim sentite in vobis, quod & in Christo Iesu, qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo.

Hoc enim sentite in vobis, & ceterum. Est illud verbum apud Græcos quod paulò antè Interpres vertit sapere. Sensus est: Is sensus, is affectus in vobis sit, qui fuit in Christo Iesu, habetis præclara dona, hic prophetia, ille continentia. Rursus alij alia. Verum quantumuis præstantes sitis, tamen collati cum Christo nihil estis: siquidem Deus ipse est, atque hic cum tantus esset, fecit se nihili, deiecit se ad formam serui, imò vsque ad mortem, imò mortem probrolosissimam, hæcque tam indigna subiuit, quod aliorum commodis consuleret. Quid igitur vobis faciendum? quam vehementer annitendum vobis, vt affectus huiusmodi induatis, vt spiritus quibus ad alta quæque & sublimia secundum seculum expetenda ferri homines solent, in vobis comprimatis, vt vos ipsos quantumuis præclaras habeatis dotes deiciatis minimumque vobis arrogetis, vt aliorum commodis, proprijs etiam neglectis, studeatis: quam, inquam, annitendum vobis, cum tam insigne hic exemplum habeatis ipsum scilicet Christum: ipse non sua quæsiuit sed quæ aliorum sunt, ipse quo nostris consuleret, neglexit sua. Vult Apostolus diligenter nos respicere in hoc exemplum, & sanè efficacissimum est cum inquit:

In forma Dei esset, & ceterum. obscurè hoc dictum est. Sensus est: cum esset in natura Dei, id est, cum esset verus & perfectus Deus: Sic Chrysostomus, Theophylactus, & Oecumenius, item & August. & veteres omnes tam Latini quam Græci, nisi quod Ambrosius cum hac expositione & aliam misceat, quæ interpretatur formam pro specie siue figura, vt in forma Dei esse, sit præ se ferre externo habitu & figura, multa diuinitatis indicia, vt sit

præbere specimen diuinitatis. Ex quo querendum an vsquam in scriptura sic accipiatur forma siue μορφή qua voce vtitur Paulus. Certè Chrysostomus negat, sed & consuetudinem Græcè loquentium nequaquam hoc habere dicit, vt μορφήν sic vsurpent. Nemo siquidem dicit nec rectè dixerit, Petrum vel Paulum vnquam in forma Dei fuisse, & tamen similia vel maiora etiam opera, quam Christus vterque patrauit. Erasmus tamen in annot. posteriorem hunc sensum Ambrosij sic amplectitur, vt alterum qui omnium verum est, quodammodo reijcere videatur. Argumentum quo mouetur istud est: Si in forma Dei esse, sit esse in natura Dei, ergo & formam serui accipere, est naturam serui accipere. Certè Christus non seruus est, sed filius. Argumentum hoc nullius momenti est, quia Christus licet seruus dici non possit hætenus, quasi in ipso duæ sint personæ quarum altera alteri subiecta sit, quod olim voluit Nestorius, nihil tamen prohibet ipsum seruum dici secundum diuersitatem naturarum, hoc est, iuxta alteram naturam, iuxta quam habet omnia quæ nos, excepto peccato. De hac re disputat Damascenus lib. 3. Orth. fidei cap. 3. Quod sequitur:

Non rapinam arbitratus est non minus obscure dictum est, quam prius illud. Sensus est: non iudicauit esse arrogantiam agnoscere se æqualem Deo, non vendicauit sibi nec arrogauit sibi immeritò æqualitatem cum Deo, quando dixit: ego & pater vnum sumus, nõ fuit dementis arrogantie. Rapina phrasi Hebraea significat turpissimam arrogantiam. Ad hunc ferè modum exponit Augustinus tractatu 17. super Ioannem. Rursus libro 2. contra Maximinum Arrian. Episto. capit. 5. & alijs multis locis: Non putauit, inquit, esse vsurpationem rei alienæ, sed vendicauit sibi quod suum erat. Erat enim natus Deus, propterea si hoc sibi vsurpabat, non committebat rapinam, faciebat suo iure. Chrysostomus magna ex parte consentit cum Augustino. Rapinam exponit, cum sumimus nobis quod in nos non competit, hic conuenit cum Augustino. Addit deinde in rapina notationem esse, hoc est, rapinam habere accidens, ex quo hic intelligere nos oportet substantiam: qui, inquit, possidet raptum quippiam, non libenter illud deponit apud alios, timens ne illud perdat. Chrysostomus ergo. Non arbitratus est rapinam, id est, non dubitauit diuinitatē suam deponere seu dissimulare, non ergo eam habuit pro raptu hic dissentit ab Augustino. Chrysostomum sequuntur Theophylactus & Oecumenius vt potè Græci: Augustinum ferè imitantur Latini. Et si quis solam phrasin inspiciat, nõ dubitabit sensum eum esse, quem proponit Augustinus. Quod attinet ad (cum) qui cum

in forma DEI esset, aduertendum an sit causale, an aduersatiuum: Vtroque siquidem modo accipitur in scriptura. Particula aduersatiua est in Epistola ad Galatas. Sed neque Titus qui mecum erat cum esset gentilis, & præputium gereret, compulsus est circumcidi.

Alterius significationis loca vbiq; obuia sunt: Apostolus loco (*enim*) habet hic ἡμεῖς participium significans existens, verum ex eo nihil dijudicari potest: siquidem participia quoque nunc causalia sunt, nunc seruiunt sensui aduersatiuo. Veteres hoc loco exponunt, vt sit causale, & res ipsa hoc planè exigere videretur. Sensus hic erat: Christus quia natura Deus erat, absq; omni arrogantia agnouit se æqualem patri: Deus priori loco. Qui cum in forma Dei esset, videtur esse vocabulum essentiae. Posteriori loco: non rapinam arbitratus est se æqualem Deo, est vox suppositi, accipitur siquidem pro patre. Non rapinam arbitratus est esse, sic vt agnosceret quoque.

Sed semetipsum exinaniuit formam serui accipiens in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo.

Sed exinaniuit seipsum, &c. Quæstio hic est, an (sed) vel potius (ἀλλά) qua dictione vitur Paulus sit particula aduersatiua, an nota correctionis. Chrysostomus accipit notā correctionis, vt sensus sit: Christus quia in Dei forma erat, non dubitauit diuinitatem suam dissimulare, ad eod non veritus est à dignitate sua descendere, vt planè exinaniuerit sese. D. Augustinus interpretatur vt sit aduersatiua particula: Christus quia natura Deus erat, non iudicauit esse rapinam, si agnosceret se æqualem patri, interim cum tantus esset, cum gereret & agnosceret se æqualem Deo, id è; absque omni arrogantia, tamen exinaniuit sese. Istud magis conuenit exhortationi ad humilitatem, ob quam de Christi diuinitate hanc disputationem suscepit Apostolus. Vide Aug. lib. 2. contra Maximam cap. 5. Intellige, inquit, Apostolum ideo dixisse, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, quia non alienum arbitratus est esse quod natus sit, sed quamuis æqualitatem Dei non fuerit arbitratus, sed suam semetipsum exinaniuit, non querens quæ sua sunt, sed quæ nostra sunt: Accipiendum itaq; hic est, ἀλλά vt idem sit, quod Hebraeis 78, quæ particula aduersatiua est idè valens, quod apud nos, veruntamen. Veruntamen proter dolos posui eos, &c. Psalm. 72. Rursus 38. Substantia mea tanquam nihilū ante te: veruntamen vniuersa vanitas omnis homo viuens: veruntamen in imagine transiit, &c. Exinaniuit significat summam deiectionem, demisit se ad imum, demisit se ad nihili.

Quod sequitur (*formam serui accipiens*) expletiuè dictum est: exinaniuit se, id est, accepit formam serui & textit formam Dei. Moment hic interpretes vt intelligamus Christū se exinaniuisse, nō quidem diuinā naturam deponendo, sed assumendo humanam. Marcio & eius sequaces exponebant locum huc de opere: Christus, dicebant, accepit formā serui, quando cinctus linteo lauit pedes discipulorum. hoc reijcit Chrysost. Aliud inquit, est opus serui facere, aliud formam serui accipere. Nusquam enim forma in scriptura inuenitur pro opere dicta: multum enim ab opere differt. Illud enim, nempe opus serui facere, energiæ est: hoc verò, scilicet formam Dei accipere naturæ est, qua responsione simul reijcit & Ambr. & Eras. Est tamen vbi forma siue μορφή accidens est, & mera qualitas, vt apud Aristotelem in quarta specie qualitatis: verum ea significatio rara admodum est etiam apud Philosophos, apud quos accipitur quomodo in 2. Phylcorum, vt sit naturæ nomen, non accidentis. In similitudinem) vel vt alij vertunt in similitudine (*hominum factus*.) illud dicit Apostolus, non quod verus homo non fuerit Christus, sed quod non fuit purus homo: erat enim homo Deus, interim tamen visus est esse purus homo, subiectus siti, fami, & cæter. Quod sequitur:

Habitu inuentus vt homo, &c.) expletiuè istud accipitur secundum Chrysost. vt exponat præcedentem particulam: In similitudine hominum factus, id est, habitu inuentus vt homo. Habitum interpretatur Chrysostomus pro specie & futura, & rectè: est enim Græcè σχῆμα. Pro specie quoque interpretatur Ambrosius, verū in hoc differt à Chrysost. quod hic speciem ponat in carne figurata. Tota caro Christi habebat tale schema, quale habet nostra. Ambrosius verò speciem ponit in exteriori conuersatione. Vocabulum Græcum magis facit pro Chrysostomo: est enim vox 4. speciei qualitatis apud Aristotelem. Aug. vult vocabulum esse vltimi prædicamenti, cuius sententiam difficile est tueri: verum quidem est, apud Latinos vocabulum (*habitus*) ad hoc prædicamentum pertinere, sed Græci, maximè verustiores Philosophi prædicamentū hoc non habitum, vel vt August. vult schema appellant, vel τὸ ἔξω. Sed Augustini interpretatio, vt videre est apud M. in tertio libro sententiarum, distin. 6. quibusdam occasionem dedit, vt dicerent vnionē verbi cū natura humana accidentale esse, quæ disputatio cessat si sequimur Chrysostomum, qui plenius cognoscere cupit sententiam Augustini legat ipsum in lib. quæst. 89. quæstione 63. legat & quæstionem 71. eiusdem libri: habet enim illa multa, quæ faciunt ad intellectuū huius loci. Illud

ci. Illud (*inuentus*) Hebraismum habet: Latine dixisset, habitu fuit aut extitit vt homo. Phrasis hæc frequēs est Paulo: Hic iam queritur inter dispensatores vt quis fidelis inueniatur. Rursus in eadem epistola Inuenimur autem & falsi testes Dei? Rursus in epist. ad Gal. inuenti sumus & ipsi peccatores, id est, existimus. Vocula (*vt*) ambigua est, significās nunc imaginem rei, nunc veritatem. Chrysost. hoc loco interpretatur vt significet imaginem: Benè inquit dixit vt homo: non enim erat vnus ex multis, sed tanquā vnus ex multis, hoc est, cum inter multos esset singularis tamen præ se tulit quasi esset quiuis alius. Imago ergo in hoc est, quod visus est homo quales nos sumus, hoc est, purus & nudus homo. Nihil ergo locus iste facit pro Marcione, qui asserbat Christum non esse verū hominem, ad hunc modum argumentans: Habitu hominem esse, non est natura hominem esse: & esse vt homo, non est verè hominem esse. Theophylactus non contentus solutione Chrysostomi addit aliam, vt particula (*vt*) significet veritatem. Citat locum similem ex Ioanne: Vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti à Patre, vbi Græcis eadē est vocula, quæ est hoc loco apud Paulam, & certum est significare veritatem. Vnde & Valla reprehendit nostrum interpretē qui vertit (quasi) quod (quasi) imitationem significet non veritatem.

Humiliauit semetipsum, factus obediens vsq; ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen quod est super omne nomen, vt in nomine Iesu omne genu flectatur, caelestium, terrestrium, & infernorum & omnis lingua confiteatur, quia Dominus Iesus Christus in gloriam est Dei Patris.

Humiliauit semetipsum, &c. Quod velut exponens Apostolus addit (*factus obediens*) expletiuè enim hoc dictum est, humiliauit semetipsum, id est, factus est patri obediens vsq; ad mortem, (*Mortem autem crucis*) id est, mortem probrosissimam (*propter quod & Deus*) (dictio illatiua propter quod) significat Christi humilitatem seu obedientiam tantæ fuisse exultationis & tanti meriti apud patrem, vt propter eam ipsum extulerit in summam sublimitatem. Sic veteres omnes tā Græci, quàm Latini interpretes, quod notandum propter Caluinum, qui nouè interpretatur dictiones (propter quod) vt nimirum consequentiam significant nō causam, vt sensus sit: Christus humiliauit se, & factus est patri obediens vsque ad mortem, post hanc humiliationem & obedientiam Deus Pater ipsum exaltauit: Sed nemo non videt extortum istud esse: Addit Calvinus, quoties enim scriptura meminit mortis Christi, in nobis pretium statuit, nec de alio loquitur merito quàm quod ad nos redit.

Quod imperitè ab ipso dictum est, cum sint nobilissimæ Scripturæ de meritis Christi, quorum præmia ad ipsam redeunt: Apoca. 5. dignus est agnus qui occisus est accipere virtutem & dignitatem. Esaiæ 53. pro quod laborauit, videbit & saturabitur, & cæ. id est, merito laboris quem pertulit Christus, hæc commoda ad ipsum redibunt, nempe vt debit & saturabitur, &c. quæ eo loco referuntur, Rursus Psalm. 109. De torrente in via bibet & propterea exaltabit caput, cuius sensus est: Messias tantum sanguinis effundet, vt sanguis effusus efficiat torrentem in quo quis bibat, & quia tam insigniter triumphabit de inimicis suis, propterea exaltabit caput, euehetur ad summam sublimitatem, dabitur ei nomen, quod est super omne nomē: hoc erit præmium istius grassationis. D. Augustinus aliter exponit, putat de torrente significationem esse mortalitatis, de torrente mortalis vitæ bibet, id est, morietur & patietur omnia, quæ sunt humanæ miseræ meritum huius tolerantiae erit, quod exaltabitur. Est alius psalmus plenus meritorum, quorum præmia ad Christum redeunt, nempe Psalmus 44. in quo propheta Epithalamium describit Christi & Ecclesiæ. Eructauit inquit cor meum verbum bonum, & cæ. Est propositio quæ absoluitur duobus verbis, ac si dicat: scribā Epithalamium Christi. Sequitur deinde narratio. Speciosus forma præ filiis hominum: Diffusa est gratia in labijs tuis, &c. quorum verborū sensus est: Sanctissimè doces & concionaris propterea benedixit te Deus, id est, propter sanctissimas tuas conciones & doctrinam benedixit te pater in æternum, hoc est, voluit vt semper præstares noua opera, per quæ agnoscaris plenus gratia & benedictio: Et infra, Dilixisti iustitiā & odisti iniquitatem propterea vnxit te Deus: Apertè significat propheta honorem vnctionis datum Christo ob meritum virtutis. Meruit ergo Christus nō solum nobis, sed etiam sibi, hoc enim habet proprietatis dictionis propterea. Propter quod ergo, id est, merito huius insignis humilitatis & obedientiae (*& Deus exaltauit illum*) non leuiter transmittendum est illud (&) quod positum est loco etiam & tantūdem ferè valet ac si dicat, vicissim. Siquidem sensus est: Christus hæc fecit, propterea Pater vicissim vt faceret paria, exaltauit illum. Deus non nomen essentiae est sed personæ: intelligitur enim pater. Exaltauit) plus explicat sermo Græcus: est enim ὑπερῷωσεν, id est, insigniter exaltauit siue vehementer exaltauit: Proinde Ambrosius vertit super exaltauit, studēs exprimere vocem Græcam.

Est hoc loco difficultas, qua in re Apostolus ponat hæc exultationem. Quidam interpretatur, exaltauit dum nimirum excitauit eum à

eum à mortuis, & impassibilitate & immortalitate donauit: Rursus cum cōfedere eum fecit ad dexteram suam in cælestib. Alijs magis placet, vt non sit res diuersa, sed eadem cum sequenti, vt exaltationem ponat Apostolus in donatione nominis, quod est super omne nomen. Ex textu nihil certi haberi potest. Illud interim certum est, pronomen (illi) primo & secundo loco referre Christum hominem, quia præcedit humiliavit se vsq; ad mortem. In illa ergo forma in qua se humiliavit, exaltatum illum intelligi oportet. Atq; ad hunc modum exponunt omnes interpretes, tam Græci quàm Latini, vno Ambrosio excepto. Cuius sententiam exponit & refert, M. 3. lib. sentent. dist. 18. Humiliavit ergo illum, id est, Christum hominem; donauit illi, scilicet Christi homini nomen, quod est super omne nomen, id est, nomen Dei vel nomen Filij Dei: Sic Theop. & Græcanica scholia vt hoc sit quod dicitur apud Lucã, quod ex te nascetur vocabitur Filius Dei. Alij nomen figuratè accipiunt pro te, sicut dicimus: ille benè meritus est de nomine Christiano, id est, de ipsis Christianis, vt sensus sit: Dedit ei maiestatem, siue dedit ei potentiam vel gloriam, quæ excedit omnè gloriam siue potentiam, siue maiestatem, id est, dedit ei diuinitatem.

Quæstio iam est, an ergo Christus meruit diuinitatem, vel (quod eodem recidit) nomen Dei. Dicitur enim est, quod illud (propter quod) accipi oporteat vt causam significet & causam meritoriam.

Respondet M. quod dicitur hic merito obedientiæ Christo donatum nomen Dei, accipiendū esse secundum tropū scripturæ familiaris, quo res dicitur fieri quando innotescit. Dedit ergo ei nomen. i. Pater fecit, vt diuinitas Christi vel nomen Dei, quod ab initio habuit, innotesceret orbi, & ab omnibus agnosceretur passim, & prædicaretur Deus. Ad hunc modū interpretari cogimur, ne incidamus in heresin Photini. Videatur Magister loco dicto.

Vt in nomine Iesu omne genu flectatur, & cetera. vt hoc loco est coniunctio expletiva interpretans partem, quæ præcessit: Dedit illi nomen, quod est super omne nomen, id est, dedit illi vt in nomine Iesu, &c. Per nomen hic intelligere licet rem, hoc sensu: vt ipsi Iesu omne genu flectatur, hoc est, vt omnes ipsum adorent, vt omnes ipsi diuinum honorem impendant. Est tropus, sed quis sit, variant interpretes. Quidam enim dicunt Metonymiam esse, alij putant Notationem esse, vt significetur per accidens aliquid substantiæ rei, quæ est adoratio. Alludit autem Apostolus ad locum qui est apud Esaiam ca. 46. Per memetipsū iurauit dicit Dominus, quia curuabitur omne genu, &c. *Cælestium* id est,

angelorum. *Terrestrium* id est, hominum. *Infernorum* id est, dæmonum, quia & dæmones velint nolint coguntur agnoscere diuinam maiestatem in CHRISTO. *Et omnis lingua* siue angelorum, siue dæmonum siue hominum, (*Confiteatur quia*) hoc est quod (*Dominus Iesus Christus in gloria est*) id est, in maiestate & potentia (*Dei patris*) Græcè non legitur, est, nec in gloria, sed in gloriam. Vnde Chrysostomus, Theophylactus, Occumenius, Græci interpretes aliam tradiderunt sententiam huius loci hanc nimirum: Omnem cōfiteri linguam, quod Iesus Christus est Dominus, id quæ in gloriam Dei Patris. Verum si quis attendat ad morem Pauli, magis delectabitur sententia interpretis, solet nimirum Apostolus præpositiones *eis* ferè abuti pro *ty*. Loca annotata sunt in Epistola ad Galat.

Itaque charissimi mei, sicut semper obedistis, non vt in presentia mea tantum, sed multo magis nunc in absentia mea, cum metu & tremore vestram salutem operamini Deus est enim qui operatur in vobis & velle & perficere, pro bona voluntate.

Itaque charissimi mei, &c. Hactenus proposuit Apostolus humilitatem ac obedientiam Christi, sublimitatem quoq; ad quam merito humilitatis euectus est: quod ideo recit, vt efficacior esset hortatio, quæ a iuuicuerat de humilitate sectanda, & fugienda vana gloria & contentione. Post exemplum Christi pergit in eo, quod cōperat & infert: Itaque charissimi mei, & cetera. ac si dicat: Christus obedientiam præstitit patri vsque ad mortem, atque huius merito insigniter euectus est. Quare vt Christi imitatores sitis, & ipsi tandem quoque euecti, obedientiam Deo præstate & eius mandatis à me vobis propositis, id quod hactenus quidem diligenter fecistis, non tantum cum illi hic præsens apud vos essem, sed me etiam absente. Quod ergo hactenus fecistis, pergite facere. Misceat inquit Chrysostomus laudem vt efficacius exhortaretur. Alij illud (*nō vt in presentia mea tantum, &c.*) referunt ad operamini. Cum metu & timore salutē vestram operamini: opponit metum & timorem vanæ gloriæ & contentioni. Nolo, inquit, vos studere contentioni & vanæ gloriæ: sed humilitati, id est, volo vos salutem vestram operari cum metu & tremore, quātumuis sitis eruditi, quātumuis præclara dona habeatis, ac sanctimonia polleatis.

Exhortatio hæc maximè iā locū habet, qui hodie habentur probi, tunc vix fuissent habiti probi, quod patet aduertenti laudes Philippensium. Est autem metus etiam in magnis viris, propter duo potissimum: Alterū est, ne fortè in ipsis sit, quod displiceat Deo, & exciderint iam à gratia, Vnde Paulus dicebat. Nihil mihi cōsciū sum, sed nō in hoc iustificatus sum. Alterum est, ne etiam si iam in gratia sint, à gratia tandem excidat. Quare in eadē epistola idē aiebat: Castigo corpus meum, & in seruitutem redigo, ne cum alijs prædicauero ipse reprobus efficiar.

iusiustificatus sum. Alterum est, ne etiam si iam in gratia sint, à gratia tandem excidat. Quare in eadē epistola idē aiebat: Castigo corpus meum, & in seruitutem redigo, ne cum alijs prædicauero ipse reprobus efficiar.

Solicitus ergo erat & de præsentis statu, & de perseverantia: Neutrum admittunt hominē Lutherani, sed docent vnumquemque certum esse oportere, & de gratia, & de perseverantia. Contra quos optimè citatur locus iste. Est quidem cōmentarius, qui interpretatur istud per mathalep sim, cū metu, inquit, & tremore, hoc est, cū diligentia, quasi Apostolus nō cogitauerit de metu, sed de eo, quod habent, qui sunt in meta. i. de diligentia. Qui cōmentarius reiiciendus est propter Psalmum: Quare fremuerunt gētes, ad quæ apertè hic alludit Apostolus. tum propter veteres, qui nullum hic agnoscunt tropum. Non simpliciter (ait Chrysostomus) dixit Apostolus, cum timore, sed addit, & cum tremore, qui quidem tremor auctio quædā est timoris: & rationem reddens, quare cū timore & tremore vnumquemque oportet operari salutem suā, ait. Sunt enim multæ nequitie spirituales, quæ hominē deijcere conantur, & impedire, ne assequatur vitam æternam. Annotat quoque Chrysostomus. Paulū non simpliciter dixisse *εργάζεσθε*, id est, operamini, sed *υπερβύλατε*, id est, pergite operari vsque & vsque, siue cum multo studio operemini, cum multa sollicitudine. Verum Paulus sæpè cōpositio vtitur pro simplici. Quare reprehendendus non est noster interpres, qui vertit operari. Ex hoc loco, quo hortatur Apostolus Philippenses, vt ipsi salutem suam operentur, colligunt interpretes liberum arbitrium: quia verò subiicit: *Deus est, qui operatur in vobis* docet liberum arbitrium inualidum esse ad bonum, nec quicquā posse circa gratiam Dei. In primis autē est obseruandum illud (enim) Deus enim operatur. Facit enim, vt intelligamus scopum. Sensus enim hic est: non est, quod vanè gloriemini, quia hæc magna dona non sunt à vobis, oportet ea accepta ferre Deo. Deus est, qui operatur in vobis velle & perficere. Porro, si ille hæc in vobis operatur, quare vobis placeatis? Illud perficere apud Græcos infinitū est participij: quod modò præcessit, *εργάζεσθε*, id est, qui operatur. Hoc annotauimus, ne quis putet esse nouum mysteriū in verbo perficere, quasi sit ad finem perdurare. Illud quoque annotandum (*qui operatur*) diuersum esse vocabulum à præcedenti. Cū metu & tremore salutem vestram operamini, quod significare volens Erasmus ad hunc modum vertit: Deus est is, qui agit in vobis, & velitis & efficiatis.

Pro bona voluntate, &c. Græcis vnicum vocabulum est *εὐδοκία*, quod interpres aliàs be-

neplacitum, aliàs propositum vertit. Sermo Latinus non habet, quod ei propriè respondeat. D. Hieronymus ad vocem Hebraicam à Septuaginta effectum putat, significaretque propriè cū non solum aliquid placet, verum etiam rectè placet, itē placentiam transferri posse putat. Budæus vltionem propensamque affectionem interpretatur. Vtitur autē aliàs semper hac voce Apostolus, dum significat nō esse merita, sed misericordiam. Quare & hoc loco in ea significatione interpretantur Latini: pro bona voluntate, inquit, id est, pro suo beneplacito, hoc est, non quia merita vestra hoc exigunt, sed quia ipsi sic placet. Sensus hic valdè cōuenit rei, de qua agitur, sicut & vocabulum *εὐδοκία*, sed mirabiliter repugnat præpositio *υπερβύλατε*, quæ ferè solet feruire fini ac intentioni, vt & ibi: Tradidit semetipsum pro peccatis nostris. i. ad abolenda peccata nostra. Quod verò Latini dicunt, vocauit me pro sua humanitate, Græci efferrunt per aliam præpositionem, quàm *υπερβύλατε*. Quod aduertens Chrysostomus, alium tradidit sensum huius loci, hunc nimirum: Deus est, qui operatur in vobis & velle, & perficere pro bona voluntate, sua scilicet assequenda, hoc est, Deus cupit, vt sitis ipsi grati pro gratia sua impetranda, vtque ipsi placita fiant à vobis, atque hæc ob causam tribuit vobis energiam, siue efficaciam operā operandi, nimirum, vt hic ipsius voluntas in vobis compleatur. Ad eundem modum interpretatur Theophylactus & Occumenius, quos à communi sensu Latinorum retinuit præpositio *υπερβύλατε*. Si quis sequi velit Latinos, dicere potest Apostolum abusum præpositione, quod non est infrequens ipsi.

Omnia autem facite sine murmurationibus, & hesitationibus: vt sitis sine querela, & simplices filij Dei, sine reprehensione in medio nationis prauæ & peruersæ, inter quos lucetis sicut luminaria in mundo, verbum vitæ continentis ad gloriam meam in diem Christi, quia non in vacuum cucurri, neque in vacuum laboraui.

Omnia autem facite sine murmurationibus, &c. Ista adhuc pertinent ad cōtentionem, & inanem gloriam. Sensus est: Sic agite vestra, vt aliorum studia minimè reprehendatis. Quod sequitur (*hesitationibus*) alij vertunt disceptationibus. Sensus est: absque hoc, quod misceatis vos alienis rebus, disceptando, num bonum sit, quod hic, aut quod ille agit (*Vt sitis sine querela*) hoc est, tales, de quibus nemo queri, aut conqueri potest (*& simplices*) id est, sinceri, non est animi candidi in alijs singula reprehendere, vel vocare in dubium, & disceptare, nū rectè fiant (*filij Dei*) cordatè hoc dictum est. Sustinetis, inquit, magnū titulum: appellamini filij Dei, videte, vt titulum hunc tueamini. Quidam adiungunt istud illi, quod præcedit, legētes

in hunc modum: Simples filij Dei, verum malè, quod patet ex Græco. Nam præcedens vocabulū est masculini generis apud Græcos, filij verò neutri generis. Sine reprehensione Græcis vnica dictio est ἀμόμπα, id est, irreprehensibiles, siue inculpabiles, seu inculpati. In medio nationis prauæ & peruersæ, &c. siue distortæ. Prauū dixit interpret eleganter pro tortuoso. Est periphrasis gentilitium. *Inter quos*) est relatio ad rē. *Lucetis*) alij malunt legere in imperādi modo, lucere, vt moueat eos: Græca vtrunq; admittunt. *Verbum vita*. i. doctrinæ salutaris: (Continētes) Græcè est ἐπιχορηγῶν, quæ dictio modò sustinere significat, quod placuit hīc Erasmo, modò studio retinere aliquid ne eripiat. Sit vobis studio res ista, vt puram doctrinā Euangelicā retineatis. *Ad gloriam*) Græcè est κἀνοχημα nomen verbale significans gloria tionē, nec est meā, sed mihi. Diē Christi vocat diē iudicij. Sensus est: vt in diē iudicij liceat mihi gloriari, quod non in vacuum currerim, nec in vacuum laborauerim, vt gloriari possim, quod tales pepererim discipulos.

Ed & si immolor supra sacrificium & obsequium fidei vestrae, gaudeo & congratulor omnibus vobis. Id ipsum autem & vos gaudete, & congratulamini mihi.

Ed & si immolor, &c.) vel quin etiam si immolor. Pro obsequio Græcè est λειτουργία, quæ est res altaris, vnde dilucidius vertit Erasmus, super immolatione & sacrificio fidei vestrae. Sensus est hic: sic mihi est curæ salus vestra, vt sim paratus mori pro ea: imò gaudebo, si contingat mori me in tam egregio negotio: si Deus vult me esse victimam, vt immoler super fide vestra, præbeo me lubēs. Vt ut hīc Apostolus duplici metaphora: altera se siue mortem suā facit victimā. Altera victimā facit fidem Philippensium. Intransitiuè enim accipiendū est illud: super sacrificium & obsequiū fidei vestrae. Quod interpret vertit cōgratulor, Græcis vox cōposita est verbi præcedentis, vnde Erasmus vertit, gaudeo & congaudeo, scio, inquit, vos gauisuros, si audieritis me mortuū pro Christo, ego hīc vobis congaudeo.

Id ipsum autem & vos gaudete, &c.) siue vt Erasmus vertit, cōgaudeo et mihi, vel vna mecum gaudeat. Potest etiam legi modo indicādi, hoc modo: Id ipsum autem & vos gaudetis, atq; istud magis arridet Erasmo. Græca vox ambigua est.

Spero autem in Domino Iesu. Timotheum me citō mittere ad vos, vt & ego bono animo sim, cognitis quæ circa vos sunt. Neminem enim habeo tam vnanimem, qui sincera affectione pro vobis sollicitus sit.

Spero autem in Domino Iesu Timotheum citō mittere, &c.) id est, vt & erecto animo sim, &

non impeditus timore aliquo: quamdiu ignoro, quo in statu res vestrae sint, habet me aliquis timor & sollicitudo.

Neminem enim habeo, &c. (enim) vocula rationem reddit, quare potissimum statuerit Timotheum mittere. Particulā (tam) addit interpret de suo: Ad verbum est in Græco: neminē enim habeo æqualis animi, hoc est, parī mecum animo præditū. i. qui similiter curā & sollicitudinē vestri mecum habeat specialiter, qui pariter mecum vos amet (*qui sincera affectione, &c.*) Pro duabus his dictionib. Græcis vnica est γνησιός, id est, qui verè & germanè, siue ingenuè pro vobis sollicitus est.

Mnes enim, quæ sua sunt, quarunt, nō quæ sunt Iesu Christi. Experimentum autem eius cognoscitis, quia sicut patri filius, mecum seruauit in Euangelio. Hunc igitur spero me mittere ad vos, mox vt videro, quæ circa me sunt.

Mnes enim, quæ sua sunt, quarunt, &c.) Istud hodie experimur nimis verum esse. Nā inter illos quoq; qui probi vulgo habentur, multi quarunt suam requiem, meditantur, quomodo facillē vitam ducant, non est studium ipsorum, vt propagent Christum. *Experimentum autem eius cognoscite*) sumite aliquod documentū probitatis eius, hoc nēpè: quod, vt filius cum patre, mecum seruierit in Euangelio propagādo, vt omnes scirent beneficium Christi tam pueri, quā senes. Alij autem legunt indicandi modo: Experimentū ei scitis, quod magis probat Valla: Græcus sermo ambiguus est.

Hunc igitur spero me mittere, seu missurū ad vos, mox vt videro, quæ circa me sunt, hoc est, cum videro, quo in statu sim, & quæ habeant finem res meæ, & vincula mea.

Confido autem in Domino, quoniam & ipse veniam ad vos citō. Necessarium autem existimaui Epaphroditum fratrem, & cooperatorem, & commilitonem meum, vestrum autem Apostolum & ministrum necessitati meæ, mittere ad vos, quoniam quidem omnes vos de siderabat: & mæstus erat, propterea, quod audieratis illum infirmatum. Nam & infirmatus est vsq; ad mortem, sed Deus misertus est eius: non solum autem eius, verum etiā & mei, ne tristitiam super tristitiam haberem.

Confido autem in Domino, &c.) id est, Deo volente, quod & ipse venturus sum ad vos citō. *Necessarium autem, &c.*) Epaphroditum fratrem vocat, quia Christianus. Vide Hieronymum contra Heluidium (*cooperatorem*) quia in propagando Euangelio versabatur (*Commilitonem*) quia in rebus periculorum plenè adiutor erat. Annotat Chrysofostomus belli vocabulum esse. Porro, quia Philippenses per hunc miserant Paulo, quæ ipsi ad vitam necessaria erāt, idcirco ipsum Apostolum Philippensium, & ministrū necessitatis appellat. Sic Oecumeni⁹, qui Apostolum simpliciter accipit pro legato. *Vestrum* (Apostolum)

(Apostolum) id est, quem vos ad me legastis. Chrysofostomus ipsum Apostolum dici putat ob id, quod Philippenses docuerat, & in fide instruxerat. Verum siue hoc, siue altero modo sumatur, figurati nominis Apostolus est. Illud (*mæstus erat*) Ambrosius vertit, impatienter sollicitus erat. Græcè est ἀδύμωτον, est hominis, qui non potest conuiescere præ sollicitudine.

Desiderabat omnes vos anxius animi, propterea, audieratis illum infirmatum) sciebat se amari a vobis, adeoque vos mærore affici ob suam ægritudinem, hoc, inquit, angebat ipsum, & proinde rumor, qui de ipso ad vos peruenit, vanus non est: Nam & infirmatus est vsque ad mortem) id est, non longè abfuit a morte: *Sed Deus misertus est eius*) hoc est, noluit eum iam mori. An sit veri nominis misericordia, an populariter istud à Paulo dictū sit, id quæstionem habet, quam tractat Chrysofostomus. e. dilferens hunc locum. *Nō solum autem eius misertus est, verum etiā & mei*) ne reliquæ meę tristitiæ & ista accederet.

Estimantius ergo mihi illum, vt viso eo, iterū gaudeatis, & ego sine tristitia sim. Excipite itaq; illum cum omni gaudio in Domino, & eiusmodi cū honore habetote, quoniam propter opus Christi, vsque ad mortem accessit, tradens animam suam, vt impleteret id, quod ex vobis deerat erga meum obsequiū.

Estimantius ergo.) Qui hodie vertunt vt Erasmus, transferunt studiosius. Verum Chrysofostomus intellexit vt noster interpret, quod est, inquit, ἀποδοχότερος, id est, sine mora, sine cunctatione, cum omni festinatione.

Vt viso illo iterum gaudeatis, & ego sine tristitia sim) id est, vt mærorem hunc, quem ex vestra tristitia concepi, deponam. Ambro. vertit, vt melior animo sim. Græca vox perinde sonat, quasi dicat, liberor sim à dolore, siue minus doleam: quam edifferens Chrysofostomus sic habet, non dixit, vt ego dolore vacē, sed vt magis dolore vacem, ostendēs, quod animus eius nunquam dolore vacet.

Excipite itaq; illum cum omni gaudio in Domino) quidam referunt ad proximè præcedens, vt sensus sit: cum gaudio, quale decet Christianos. Alij pertinere volunt ad verbū, excipite. Excipite illum in Domino cum omni gaudio, ad quem modum legunt Græci. Sensus tū est: Excipite illum, vt decet Christianos excipere sanctos. In præpositiōe (in) Hebraismus est: In Domino, id est, secundū Dominum. *Et eiusmodi cum honore habetote*) quanquam de vno Epaphrodito loquitur Apostolus, tamen illud, eiusmodi, est pluralis numeri, quod ex Græco manifestum est, & Erasmus hoc significare volens, vertit ad hunc modum. Et qui eiusmodi sunt, eos in precio habete.

Quoniam propter opus Christi vsq; ad mortem ac-

cessit) id est, eò accessit, vt morte vicinus fuerit. Chrysofostomus interpretatur de morte, quæ imminet à Nerone: Ausus est se exponere periculo mortis, accedēs ad me vincitum. Alij accipiunt, nec improbabiler, de morte, quæ imminet ex morbo. Tam erat diligēs circa Paulum, vt non haberet rationem infirmitatis suæ. *Tradens animam suam*) ad verbum est, malè consulens animā suā, id est, negligens vitam suam. Anima pro vita Hebraismus est. *Vt impleteret id, quod ex vobis deerat.*) Sensus est, vestrum erat me curare, in vinculis ministrare ea, quæ necessaria erant. Vos lōgè abestis: quare vt vices vestras obiret, vt quod in vestro erga me obsequio diminutum erat, impleteret, ipse mihi ministravit, non habita ratione vitæ suæ.

CAPVT III.

Ecce cetero fratres mei, gaudete in Domino. Eadem vobis scribere mihi quidem non pigrum, vobis autem necessarium: videte canes, videte malos operarios, videte cōcisionem.

Ecce cetero fratres mei gaudete, &c.) In hoc capite aggreditur Apostolus principale argumentum, eam videlicet partem doctrinæ, quæ est de iustitia Christiana, in qua timebat periculum. Caput facile est intelligentibus Epistolam ad Romanos, & eā, quæ scripta est ad Galatas. *De cetero*) id est, quod superest (*gaudete*) hætenus tenuit vos sollicitudo aliqua, fustis mærore affecti, tū propter Epaphroditum magistrum vestrū, tum ob vincula mea: Epaphroditus conualuit: quid mea vincula effecerint Romæ, significauit vobis, nō amplius habetis tristitiæ causam, iabeo proinde vos gaudere, sed in Domino. i. quomodo decet Christianos.

Eadem vobis scribere mihi quidem non pigrum) hoc est, nō me piget huius laboris, vt sapius eadem scribam. Quod sequitur (*vobis autem necessarium.*) Erasmus vertit vobis autem tutum. Græcè est ἀσφαλές. Sensus est: eadem vobis scribere, & de eisdem vos sapius admonere, res est, quæ in primis valet ad firmandos vos, ad reddendos vobis tutiores, ne labamini. Nam hinc propriè dictum est ἀσφαλές. Sequitur iam repetita aliquoties admonitio Apostoli. *Videte canes*) videte posuit pro caute. Canes appellat Iudaizantes, hoc nomine notans impudentiam ipsorum pariter & improbitatem: Videte istos Iudaizantes, homines impudentes, homines improbos, ingerunt se alienis negotijs, vendicant se pro Christianis, & non solum pro Christianis, sed etiam pro Euangelistis, & Apostolis, & nihil minus sunt: (*Videte malos opera-*

operarios) corruptores istos Euāgelij, miscen-
tes Iudaismum cū Christianismo (videte con-
cisionem) Græci concisionem *χρτατομην*, cir-
cumcisionem *περιτομην* appellant. Est itaque
in vocibus istis primò iucunda agnomina-
tio, deinde Enallage speciei. Vide, inquit,
circumcisos istos. Hoc siquidem significat
Apostolus, sed alieno vocabulo eos appel-
lat, tali videlicet, quod per se contemptum
habet: quia cōcilio est rei, quæ sine delectu
incisa est. Conciditur, inquit Chryso-
stom. quod inutiliter, temerè, & præter artem in-
ciditur, quod discerpitur, & planè distrahi-
tur. Circumciditur verò, quod expolitur
refectis superuacaneis. Quia igitur circum-
cisio istorum illegitima erat, eam per con-
temptum concisionem appellat.

Nos enim sumus circumcisio, qui spiritu serui-
mus Deo, & gloriamur in Christo Iesu, & non
in carne fiduciam habentes, quanquam & ego
habeam confidentiam in carne.

Nos enim sumus circumcisio, &c.) Si quæri-
tur, inquit, circumcisio, illa apud nos
inuenietur: nos enim sumus circumcisio, id
est, circumcisi. Quod autem sequitur (qui
vix habet causalem. Sensus est: nos sumus
circumcisi, quia spiritu seruius Deo. Spi-
ritum opponit carni, quemadmodum fre-
quenter aliàs. Sensus est: quia spiritali cul-
tu, id est, ex fide, spe, charitate seruius Deo.
Seruius Græcè participium est à verbo *λα-
βέω*, de quo dictum est aliàs. D. Augustinus
sermone 15. de verbis Apostoli edisserens
hunc locum, ad hunc modum legit: nos su-
mus circumcisio, qui spiritui Dei seruius.
Sed addit, scio plerosque codices habere,
spiritu Deo seruius. Verùm plures Græci
quantum obseruare potui, hoc (inquit) ha-
bent: Qui spiritu Dei seruius. Ambrosius
libr. 2. de Spiritu sancto cap. 6. nullo modo
patitur nostram lectionem, sed vult nos se-
qui Græcos codices, quos dicit ad hunc mo-
dum habere, qui spiritui Deo seruius, quæ
lectio diuersa est ab vtraque, quam propo-
nit Augustinus. Quod attinet ad Ambrosiū,
sciendum Græcos codices, vt ab ipso citan-
tur, nihil pro ipso facere. Nam modum, quæ
nos per ablatiuum, Græci per datiuum effe-
runt, vt qui careant ablatiuo, *πνευματι* hoc
loco datiuum esse modi, hinc colligere li-
cet, quòd Apostolus mox ei opponat carnem,
sed & vis causalis nulla penè erit: si Græcam
vocem cum Ambrosio vertamus Latinè per
datiuum. Certè Græcanica scholia *πνευματι*
accipiunt, vt sit datiuus modi. Interpretan-
tur enim. Qui spiritaliter seruius Deo,
qui spiritaliter circumcidimur. Apertius
autem Theophylactus *πνευματι*, inquit, hoc
est, qui mente tota, & animo seruius Deo.
Intelligit ergo ipse spiritum humanum, nō
spiritum sanctum. Chryso. *πνευματι* inter-

pretatur *πνευματικῶς*, id est, spiritaliter. Ex
quorum interpretatione præter hoc, quod
discimus vocabulum spiritus accipiendum,
vt modum significet, colligimus præterea
ipso legisse non Dei, sed Deo, vt mirum sit
Aug. dicere Græcos codices ferè in geniti-
uo habere Dei. Cæterum, quòd Ambro. ait
Latinos codices falsos esse: verisimile est
hoc ab ipso dictum, quia volebat hic sume-
re argumentum pro adstruenda diuinitate
Spiritus sancti: cum enim linguæ Græcæ pe-
ritus fuerit ignorare, non potuit Græcū ser-
monem esse ambiguum.

Et gloriamur in Christo Iesu non in Moyse:
hunc enim opponit Christo Iudaizantes non
dubitabant, quin Iesus esset Messias, verùm
non intelligebant eius beneficium, quod e-
ius solius esset saluare, vnde volebant iusti-
ficari partim in lege siue per Moysen.

Et nō in carne id est, carnali cultu: sic Chry-
sost. Species, quæ mox subiiciuntur, optimè
explicant, quid sit caro: vna species est, esse
circumcisum: vna item, esse Israelitem, &c.
Quanquam & ego confidentiam id est, gloriatio-
nem habeā, id est, habere possum. Est modus
potentialis, nō deest, inquit mihi, vnde glo-
rier secundum carnem, modò velim.

Si quis alius videtur considerare in carne, ego magis,
scirum Iesus octauo die, ex genere Israel de tribu
Beniamin, Hebræus ex Hebræis secundum legem
Pharisæus, secundum emulationem persequens Eccle-
siam Dei, secundum iustitiam, qua in lege est. conuer-
satus sine querela.

Si quis alius videtur considerare, siue gloriari in car-
ne. Istud dicit propter Iudaizantes, ne pu-
tent ipsum circumcissionem, & cætera Iudæo-
rum eleuare siue attenuare, tanquam qui
careat generositate ipsorum. Non, inquit,
illa condemno, quæ non habeo: nam si quis
gloriaripotest in carne, ego maximè, vt qui
circumcisus sum octauo die. Ad verbum est
in Græco circūcisio octauæ diei. Apud Am-
bro & Aug. verisimile est, locū hunc depra-
uatum esse per indulgentiā scriptorū: si qui-
dem pro nominatiuo apud hunc ablatiuus
est: apud illum accusatiuus. Porro se circūci-
sionem vocat, vt sæpè aliàs gentes præputium:
quæ sit figura, dictum est in præcedentibus.
Addit octauæ diei, vt significet se nō profe-
lytū, sed naturalem Iudæum, neq; ait profe-
lytus non sum, sed neq; ex profelytis natus:
parètes habeo auos & proavos Iudæos, hoc
significat, cum dixit (ex genere Israel) nomi-
natiuus est nō genitiuus. Quemadmodū enim
se prius vocauit circumcissionem pro Iudæo,
ita hīc se nominat Israelita: sum
Israelita, inquit, non adoptione, sed ex ge-
nere. Porro, ne quis putet eum Israelitem ge-
nere, ex decem tribubus esse, addit (de tribu
Beniamin) sum, inquit, ex probatissima tribu,
quæ nunquam recessit à cultu veri Dei, quæ
tempore

tempore separationis coniunxit se tribui
Iuda.

Hebræus ex Hebræis, &c.) Hebræi vocabu-
lum antiquius est, quàm Iudæi. Significat
itaque multam generis sui nobilitatem, si-
gnificat progeniem suam altissimè repeten-
do ortam ex Abraham vel ex Hebar. Quæ
hactenus cōmemorauit, & *προοίετρο* sunt, hoc
est, impropria, & non animi sui. Nam quòd
circumcisus erat, suum non erat, item quòd
Israel ex genere, item quòd ex tribu Benia-
min, & Hebræus ex Hebræis, quæ iam subij-
cit animi sunt, vbi est gloria potior. *Secundū
legem, inquit, Pharisæus*) legem dicit legis tra-
ctationem. Quemadmodum hodiè omnes
tractant Euangelium, & Lutherani, & Ca-
tholici, sed aliter hi, aliter illi: ita tempore
Pauli omnes tractabāt legem, verùm diuer-
sa erat ratio tractandi, aliter tractabant Pha-
risæi, aliter Saducæi, aliter Aessæi. Dicit ita-
que Apostolus, in tractanda lege Pharisæus
sum, id est, sequor hīc Pharisæos, non Sadu-
cæos, non Herodianos.

Ex hoc loco discimus nomē Pharisæi vo-
cabulum esse honesti ordinis: nisi enim or-
do, siue res ipsa honesta fuisset, nunquam
istud dixisset Apostolus. Idem discimus ex
26. Act. vbi inter sectas Iudæorum hæc opti-
ma commemoratur. Secundum certissimā
sectam, inquit, nostræ religionis, hoc est, se-
cundum exquisitissimam hæresim (ea enim
voce vitur Paulus) vixi Pharisæus. Qui lo-
cus præter hunc, quem annotauimus, expo-
nentes secundum legem, id est, secundū tra-
ctatum & intellectum legis, requirit alium
commentarium, hunc nimirum: Vixi secun-
dum politiam & vitam talem, qualem exi-
git secta Pharisæorum. Quæ & quot fuerint
sectæ apud Iudæos, & quid vnaquæque
proprij habuerit, tradit Epiphanius libr. 1.
cōtra hæreses. Porro quia poterat quis Pha-
risæus esse, & non admodum zelotes, idcir-
co addit Apostolus. Secundum emulationem
id est, studiū & zelum (persequens Eccle-
siam. Secundum iustitiam, qua in lege est, &c.) Istud
excedit omnia hactenus commemorata, &
est maxima laus. Nemo, inquit, mihi obijce-
re potest, quòd in vlla parte prætermiserim
legem, præstiti totam legem, quantum præ-
stari potest sine spiritu. Vtile hīc fuerit ob-
seruare dictionem Pauli. In primis, quàm a-
pertè emolliat tædium repetitæ admonitio-
nis, dum ait: Eadē vobis scribere, &c. Dein-
de quanta vehementia notet Iudaizantes,
inquiens: Videte canes, videte malos ope-
rarios, videte concisionem. Singulis horum
nominum Græcè præfigitur articulus, qui
multum facit ad Emphasim: videte Iudai-
zantes istos: nihil aliud curant, quàm aufer-
re pelliculam illam carnis, non cogitant de
spiritu. Hæc non circumcisio, sed concisio

est. Nos enim sumus circumcisio, &c. Præ-
ter Paranoasiam, quæ insignis est, multum
ornatus, & vehementiæ adfert orationi E-
nallage illa speciei. Quemadmodum mul-
tò vehemētius est, si quempiam vocem sce-
lus, quàm si simpliciter ipsum scelestum ap-
pellem. Rectius intelligitur locus iste, dum
confertur cum illo, qui est in 2. cap. Episto-
læ ad Rom. Non quæ in manifesto in carne
est circumcisio, sed, &c. Ad vehementiam
quoque facit verbum (videte) ad singula re-
petitum. Ad hunc modum si quis velit totū
hoc caput expendere, videbit stylum Apo-
stoli, vbi non argumentatur, non solūm fa-
cilem esse, seu commodum, verūm etiam in
primis elegantem. Pergit Apostolus.

Sed quæ mihi fuerunt lucra, hæc arbitratus sum
propter Christum detrimenta. Veruntamen exi-
stimo omnia detrimentum esse propter eminentem
scientiam Iesu Christi Domini mei, propter quem
omnia detrimentum feci, & arbitror videri, vt
Christum lucrifaciam, vt & inueniar in illo non ha-
bens meam iustitiam, quæ ex lege est, sed illam, quæ
ex fide est Christi, quæ ex Deo est iustitia ex fide ad
cognoscendum illum, & virtutem resurrectionis eius,
& societatem passionum illius, configuratus morti ei-
us, si quomodo occurrat ad resurrectionem, quæ est
ex mortuis.

Sed quæ mihi fuerunt lucra) siue quæ mihi e-
rant lucra, hæc arbitratus sum esse dam-
num, non absolutè, sed collatione ad Chri-
stum. Propter hoc loco seruit comparationi.
Sensus est: dum ego vitam, quam in Iudaif-
mo egi, confero ad Christum, rursus dū co-
gnitionem, quam hausi sub Gamaliele, cō-
paro cū doctrina Euangelij: planè pro dam-
nis duco: tanta est cognitionis, quam Euan-
gelia tradunt, excellentia, tanta est præstan-
tia vitæ, quæ agitur in Christianismo. *Verun-
tamen existimo, &c.*) illud (veruntamen) cor-
rigentis est, vnde alij vertunt, quin etiā vel
imò: Corrigit & simul amplificat. Parum
est, inquit, quòd vitam, quam in Iudaifmo
egi, damnum esse ducam, dicam plus. Om-
nia omninò, & opes, & philosophiā, ac prorsus
quasuis res damnum esse arbitror: pro-
pter eminentem scientiam. Video, inquit,
doctrinam Christi, video intellectum, quæ
ostēdunt Euangelia: siue cognitionē tam esse
excellētē, vt præ illa omnia cōtemnam:
diligenter obseruandum est, quod supra an-
notauimus, & hīc admonent Amb. August.
Chryf. & Græcanica scholia: hæc nimirū ac-
cipienda per comparationem, & non absolu-
tè, quia inter cætera, quæ pro damnis ducit,
etiam legem annumerat, siue iustitiā legis,
de qua si absolutè quærat, fateri oportet,
quòd bona sit, & sicut ipsa lex bona, ita sub
pædagogia legis viuere, & inter cancellos e-
ius contineri, bonum erat & vtile.

Propter eminentem scientiā, &c.) Alij vertūt
propter

propter excellentiam cognitionis, ad quem modum habent Græci, atque ita dictum est, quemadmodum Latini dicunt: magnitudinem negotiorum, pro magnis negotijs. Interpret noster putauit Hebraismum esse, atque hac de causa mutauit phrasin: Illud (*nomen meum*) mirabilem affectum habet: est pathos. Propter quem omnia detrimētum feci, siue, vt alij vertunt, propter quem omnium iacturam feci. Rectè ex Paulo quærit Græcanica scholia: Quomodo cum ea abijcis, quæ dicis esse damnū, ais, iacturam feci? hoc enim est potius lucrum facere, nempe à damno liberari. Ex hoc ergo discimus, quod non simpliciter hæc damnū esse dicebat, sed comparatione meliorum. Nam quemadmodum qui argentum habet, si aurum nactus fuerit, & vtraque continere non potuerit, damnū arbitratur retinere argentum: Ideo quæ relicto argento, accepit aurū, ita & hic Paulus.

Et arbitror vt stercora) & hoc per cōparationem accipiendum est, est quæ hyperbole. Tanti, inquit, est mihi gratia Christi, & doctrina Euangelij, vt de cæteris etiam de Iudaismo penè cōtemptim loquar, duco ea omnia pro stercoribus (*vt Christum lucrifaciam, vt & inueniar in illo, &c.*) Eadem mirabiliter inculcat, quod facit nō sine causa, ac si dicat: Non dico ista incōstans, sed semel de his persuasus sum. *Inueniar*) Hebraism⁹ est pro existerē, vt sim, inquit, in illo nō habens iustitiā meam, id est, secundum Chrysostrum, quæ sitam laboribus meis & sudoribus, siue, vt Augustinus ait, comparatam proprijs viribus absque spiritu fidei. Et explicans magis, quam dicat suam iustitiam, quæ ex lege est, inquit, hoc est, iustitiam legalem, siue quæ acquiritur obseruando legem.

Sed quæ ex fide est Christi) id est, quæ contingit per fidem Christi, hoc est, quæ gratis datur creditus in Christum. Fides Christi est, qua creditur in Christum. *Quæ ex Deo est iustitia, &c.*) id est, inueniar habens iustitiam, quæ diuina est, non humana, quæ à Deo, inquit Augustinus, ponatur (in fide) id est, per fidem. Idem inculcat. Ista res, inquit, constat fide non obseruandis legalibus. Nomen iustitiæ etiam Euangelicæ, duplex est. De altera potissimum loquitur hic Apostolus, nempe, qua ex impio efficitur quis iustus, quanquam nonnulli interpretes etiam de iustitia vitæ Apostolum interpretentur, hoc est, qua is, qui est iustus, auctior fit in iustitia.

Ad cognoscendum illum) miscet vitam doctrinæ: Siquidem de his duabus rebus sollicitus est. In hoc sum, inquit, non vt ceremonias præstet, aut obseruatione legalium acquiram iustitiam, sed vt cognoscam, qualis persona sit Messias, vt cognoscam præterea

virtutem resurrectionis eius, id est, potentiam, non qua ipse excitatus est à morte, sed qua nos ab ipso excitamur. Paulus fuit Pharisæus: Pharisæi autem semper in ore habebant resurrectionem. Verum in schola Gamalielis non didicerat resurrectionē Christi causam esse nostræ resurrectionis. Non loquitur autem Apostolus nisi de resurrectione iustorum, quod ex consequentibus clarum euadit. Ait quidā, qui non frequenter cum animo suo cogitat, quàm magnum sit tum resurgere, illi valdè sunt incogitantes.

Et societatem passionis illius) hoc est, quid valeat societas passionum Christi, quantum pondus meritorum habeat, si quis afflictionem subeat propter Christum, si quis tales sustineat passiones pro Ecclesia, quales ille sustinuit.

Configurati morti eius.) Græcè est *συμμορφωσθε* participium passiuum presentis temporis, quo nos caremus. Dum cōformis, inquit, efficior morti eius, dum fingor ad imaginem eius: quod video accidisse in morte Christi, hoc ego transfero in me: non domine delitijs, sed talem vitam ago, vt sit in multis Christi simillima, quæ sanè acerbissima fuit.

Si quo modo occurram ad resurrectionem, &c.)

Hinc patet, quod nō loquitur, nisi de resurrectione iustorum. Diligenter autem aduertendum est, quod Apostolus post tot labores, post tot incōmoda pro Christo perpessa dicat: si quomodo. Si harentis animo est, quomodo est extenuatis: Subeo, inquit, hæc omnia, si qua ratione pertingam, si quo pacto cōsequar gloriosam resurrectionem. Si Paulus post omnia hæc de sua resurrectione securus non fuit, quantum minus nos securi esse possimus, & certi.

Notandus est iste locus cōtra Caluinum. Adducit Chrysostrum duo similia loca. Alterum ex Epist. ad Rom. Qui stat, videat ne cadat. Alterū ex priore ad Corinth. Metuo, cum alijs prædicauero, ipse reprobus efficiar. Hinc quoque discimus glossam illam verisimilem non esse, quæ habet, quod Apostolo reuelata fuerit sua salus. Ex præfenti hoc loco discere nos vult Chrysostrum, quod gloriosa resurrectio, seu vita æterna contingit ex laboribus, & non sola fide. Glossa cuius iam meminimus, tradi ferè solet super caput 10. Epistolæ ad Romanos, vbi dicitur: Certus sum enim, quia neque mors, &c.

Non quod iam acceperim, aut iam perfectus sim: sequor autem, si quo modo comprehendam, in quo & comprehensus sum à Christo Iesu. Fratres, ego me non arbitror comprehendisse.

Non quod iam acceperim, &c.) Putat Lyra istud dictum propter præcedentia, vt sit excu-

fit excusantis. Quæ dixi in præcedentibus, dixi non quod putem me comprehendisse, & cæte. Verum cum Apostolus huius rei in præcedentibus nullam dederit significationem, sed contrarium potius significauit, non est probabile quod Lyra. Quare & Ambrosius & Chrysostrum interpretantur istud dictum à Paulo propter Philipenses, qui sibi placebant: non autem propter suum sermonem. Græcanica tamen scholia sentiunt cum Lyrano, & quod hic tacet, ipsa exponunt.

Aiunt enim Apostolum, cum istud diceret, respexisse ad id: Cōfiguratus morti eius, quod magnum verbum est, & videri potest illo significare voluisse se perfectum. Illud (accipere) vocabulū est stadiorū, & totus iste sermo non aliud est, quàm vna metaphora sumpta ab ijs, qui currunt in stadio. Sensus est: (secundum Ambrosium) quanquam magna æstimetis de me, nolo tamen hoc vobis de me persuadeatis, quod iam accepi, super summum, quod est in vita, & summum quod est in cognitione. Aliter Aug. sermone 15. de verbis Apostoli. Verum consequentia sermonis magis exigit quod habet Ambrosius. Non accepi, inquit, summum doctrinæ, neque vitæ, quare ne placeatis vobis Philipenses qui discipuli estis, multa adhuc vobis desunt ad perfectionem iustitiæ, item ad perfectionem cognitionis. Quod sequitur: Aut iam perfectus sum, &c. exponit præcedens. Non sum perfectus, neque vita, neque cognitione. *Sequor autem*) Et alius vertit iector autem. Græcè est *διώκω* quod interpretor mox transfert persequor est vocabulum stadiorum, cuius vim & emphasin explicat Chrysostrum. Nondum, inquit, attingi metam, adhuc curro, imò non curro sed persequor, quod vehementius multò est: Qui enim persequitur nihil aliud cogitat, quàm assequi id, quod persequitur: neminem respicit, quousis impediens magno impetu abigit, mentem & oculum, & robur & animum, & corpus in vnum contrahit, solā metam spectat (*si quo modo*) Græcè est *si* & apprehendam: Quod sequitur (*in quo*) Græcè est *ἐφ' ᾧ* de qua particula dictum est in Epistola ad Roman. capit. 6. in expositione illius: In quo omnes peccauerunt. Hoc loco accipit Chrysostrum. vt sit rationalis aut causalis, & idem valeat quod quandoquidem, siue, eo quod, vt sensus sit: Cum versarer in errore, cum fugerem Christum, ipse fugientem me infecutus est, & magno studio infecutus est, & apprehendit: vt iam in aliquo ei vicem reddam, vt in aliquo ei respondeam, & non sim ingratus, præsto hanc diligentiam, propterea tam gnauiter curro, vt comprehendam. Secundum Chrysostrum ergo *ἐφ' ᾧ* ostendit secessionem istam esse rem debi-

tam. Quemadmodum autem Paulum, quum esset in æstu persecutionis, comprehendit ita & hodie multos apprehendit Christus, & velut iniecta manu ad se trahit, atque agnoscere debent Dei beneficium, & reddere vicem Christo, hoc est, totis viribus inniti ipsos oportet, vt rursus apprehendant Christum, quod sit imitatione vitæ, & virtutum ipsius. Cum Chrysostrum sentit Theophylactus. Græcanica scholia exponunt sicut Latini. In quo, id est, ad quod & comprehensus sum, vt sensus sit: Curro & quidē non pigre, si quo modo apprehendam, vt talis efficiar, qualis vt fierem, electus sum, id est, pertingā ad perfectionē: Addunt interim Græcanica scholia. Potest etiam intelligi *ἐφ' ᾧ* vt valeat quandoquidem: Sector si apprehendē, quandoquidem apprehensus sum.

Fratres, ego me non arbitror apprehendisse.) Dicit istud Apostolus, vt Philipensium spiritum cohibeat sub sua persona: Ait Ambrosius, ad modestiam eos instituit, video quodam esse inter vos, qui sibi placent, qui nimis securi sunt, ego sanè quamuis Apostolus sum, multa mihi deesse video ad perfectionem iustitiæ, vt nequaquam mihi placere possim, ac securus esse de illa resurrectione. Si Paulus, qui tantus erat, dicit, ego arbitror me non apprehendisse, id est, peruenisse ad perfectionem, quid nos dicemus: Nam quantum interest inter gnauiter currentem, & eum qui supinè iacendo torpescit, tantum interest & inter Paulum & nos.

Num autem, quæ quidem retro sunt obliuiscens: ad ea verò, quæ sunt priora, extendens meipsū, ad destinatum persequor, ad brauium supernæ vocationis Dei in Christo Iesu.

Num autem, &c.) Græcanica scholia annotant elliptin esse: Per defectum, inquit, accipiendū est: veluti maiores nostri acceperūt, vt subaudiatur, ago aut curro, vnum ago, in vno totus sum, & quid hoc sit, explicat Apostolus dum addit:

Quæ quidem retro sunt, &c.) siue quæ à tergo sunt (*obliuiscens*) Chrysostrum istud interpretatur de benefactis. Nihil, inquit, ita rectè facta euacuat & intentum abigit, atque memoria bonorum, quæ nos operati sumus: nam duo mala parit, & seigniores facit, & in arrogantiam extollit. Obluiscenda ergo rectè facta, & à tergo relinquenda sunt nam ita demum diligentes & seduli redimur: etenim & qui currit nō reputet quantum spacij confecerit, sed quantum adhuc desit. Ad eundem modum interpretatur Ambrosius. Alij referunt etiam ad peccata antea acta, sed germanus commentarius est Chrysostrum. Quod sequitur: Ad ea quæ à fronte sunt enitens. Veürm illud enitens, non implet significatum Græcæ vocis, quæ mirabilem emphasin habet. Est enim *ἐκτρανόμενος*, Mm Specti-

Epeētino menos autem is est, qui pedibus etiam non currentibus iam corpore prominere ad scop. & pedes ferè ante vertit inclinatione reliqui corporis, hoc est, qui vt amplius quid vltra cursum efficiat, etiam manus & reliqua membra protendit, qua apprehèdat etiam antequam appropinquauit. Sic sanè explicant vocabulum Pauli schol. Græca. & Chrysoft. Quare Musculus huius interpres non debuit sequi hic versionem Erasmi, sed nostri interpretis qui hic superauit Erasmus. Ad destinatum, id est, ad metam, ad signum siue ad scopum perfectionis præfixum. Notat Hieronymus Græcam vocem significantiorem esse. Est enim *στόχος*, ea autem vox significat propriè signum præfixum sagittantibus. Vocabulum quod sequitur brauium *βραχίον* propriè stadiorum est. Nomen (*Dei*) non substantiæ sed personæ vocabulum est hoc loco, intelligitur enim Deus Pater.

Addit (*superna vocationis*) quia non hic vbi certamen est, Deus palmam tribuit, sed in splendido loco nimirum in supernis, quod & in popularibus istis certaminibus fieri videmus. Nam quos maximè honorant, siue athletas siue aurigas non in stadio infra coronant, sed ad superiora vocatos, Rex illic coronat. Græcè diuersæ hæc sunt præpositiones, priori loco est *ὑπὲρ*, posteriori verò *ἐπι* quarum proprietatem magis expressit Erasmus, cuius versio sic habet: Iuxta præfixum scopum insequor ad palmam superne vocationis Dei. Quod additur (*in Christo Iesu*) refert Chrysoftomus ad verbum insequor hoc non meis viribus fretus, sed gratia Christi, illa me hic fortem facit, sine illius auxilio nequaquam possem tam gnauiter currere, nec tantum spacij transire. accipit itaque Chrysoftomus præpositionem in, vt hoc valeat, quod per.

Quicunque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus: & si quid aliter sapitis, & hoc vobis Deus reuelabit. Verumtamen ad quod peruenimus, vt idè sapiamus, in eadem permaneamus regula.

Quicunque ergo perfecti sumus, &c. Antè negauit se perfectum, hic dicit se perfectum. Verum illud vt inquit Augustinus accipiendum est de perfectione patriæ, hoc verò de perfectione vitæ. Qui cōmentarius alij non placet: quare vtrunq; interpretantur de perfectione vitæ, quod est probabilius: Antè negabat se perfectum, quia videbat sibi multa deesse, quare nec audebat securus esse de perfectione illa, quæ ducit ad Christum. Hic dicit se perfectum ad comparationem eorum, qui in rebus Dei remissius agunt. Sic Ambrosius: Quicunque perfecti sumus, id est, qui plus præstamus quam vulgo præstetur. Hoc sentiamus. Omnino verisimile est istud dictum habere ironiam ali-

quam: nam dictum est propter eos, qui erant vanè gloriosi. Sunt quidam inter vos, qui sibi nimis placent, qui putant se perfectos esse, quicunque tales sunt, hoc sentiant. Chrysoftomus (hoc sentiamus) refert ad illud quod longa illa metaphora expressit Apostolus: Hoc sentiamus quod tota metaphora iam egi, quod nimirum ea, quæ à tergo sunt relinquere oportet, & eniti ad ea, quæ à fronte sunt: hoc sentiamus, quod non sumus perfecti, quod necdum assecuti sumus summum in sanctitate & religione, quod quædiu in corpore hoc agimus, proficere liceat in iustitia. Alij, hoc sentiamus, exponunt de cæremonijs legis abrogatis. Similiter interpretantur quod sequitur. Si quid aliter sapitis id est, de cæremonijs aut iustitia, quæ ex lege est, &c. Verum, verisimile non est huc respexisse Apostolum. Sensus germanus iste videtur: Si quid aliter sapitis, scilicet de ea re de qua iam egi, id est, si putetis vos apprehendisse, & nihil vobis deesse ad perfectionem virtutis.

Et hoc vobis Deus reuelabit id est, persuadebit, quod non rectè hic de vobis sentiat illud, & referendum est ad dotes & Charismata. Deus multa dedit vobis, etiam hoc addit, vt faciat vos humiles. In (reuelabit) cæta crebris est, significat non tam docere, quam persuadere. Inducet, inquit, vos ad modestiam, docebit paulatim humilitatem: Sic Chrysoftomus. Non de dogmatibus, inquit, sed de perfectione vitæ sermo est. Augustinus tamen ferè refert ad dogmata. Nam scribit & accommodat ijs, qui errant, sed citra hæresin. Nonnulla exemplaria legunt reuelabit, manifestum est ex Græcis, & Augustinus sermone 15. de verbis Apostoli aperte habet reuelabit. Item de prædè sanctorum capi. 1. Ex quibus locis restituendus est Augustinus li. 2. contra Cresconium Grammaticum cap. 31. Rursus episto. 48. de corrigendis hæreticis, vbi textus eius habet reuelavit in præterito, cum circumstantiæ planè exigant in futuro.

Veruntamen ad quod peruenimus, &c.) ecclipsis est: deest enim retineamus. Interim ad quod peruenimus, hoc studeamus retinere, & explicans quid illud sit, addit (vt idem sapiamus, vt in eadem regula permaneamus.) Siquidem, vt, expletiuè capitur. Erasmus ad hunc modum vertit: Attamen quod assecuti sumus, eadem procedamus regula, vt idem sapiamus. Veruntamen Chrysoftomus intellexit vt noster interpres, vt sit ellipsis. Græcè sapiamus & permaneamus infinitiui sunt. Veruntamen ad quod peruenimus, scilicet retineamus, & quid hoc est? est idem sapere, est eadem regula incedere. Videre hic oportet, an sollicitus sit de vita an de doctrina. Theoph. primo interpretatur vt pertinet ad vitam

ad vitam, neindè etiam refert ad doctrinam. Contra faciunt Græcica scholia, quæ primo interpretantur de doctrina, deinde de vita. Et verisimile est de dogmatibus istud dicere Apostolum, vt sensus sit: Contineamus nos intra eandem regulam fidei, nõ sint in nobis scismata, nemo sibi fingat noua dogmata. Quod hic vertit interpres, permanere in regula, cap. vltimo epistolæ ad Galatas, vertit sequi regulam Græcè est *σὺν*, qua voce etiã vtitur in fine capituli quinti eiusdè epistolæ, vbi interpres vertit ambulare: Si spiritu viuimus, spiritu & ambulemus, vbi & significatum vocis explicatum est. Miles cogitur incedere & stare ordine suo, hoc Paulus vocat *σὺν*.

Imitatores mei estote fratres, & obseruate eos, qui ambulat sicut habetis formam nos. Multi enim ambulat, quos sepe dicebam vobis (nunc autem & stens dico) inimicos crucis Christi, quorum finis interitus: quorum Deus venter est. & gloria in confusione ipsorum, qui terrena sapiunt.

Imitatores mei estote, &c.) Secundum Chrysoftomum agit de vita, & non de doctrina. Ambrosius de vtraque reputat Apostolum sollicitum esse, & sic interpretatur, vt imprimis referat ad doctrinam: Pro Chrysoftomus verbum ambulandi, quod perpetuè apud Paulum ad vitam pertinet: Pro eo quod interpres transtulit imitatores. Græci legunt cōimitatores mei estote, hoc est, imitemini me vna cum cæteris, qui me imitantur. Et obseruate eos nimirum ad imitationem: Sumitur enim in bonam partem: aliter sumitur cap. vltimo epistolæ ad Romanos. In eo quod sequitur. Sicut habetis, &c.) variant exemplaria. Nonnulla legunt: sicut habetis formam nos: Nonnulla, sicut habetis formam nostram. Græca constanter habent, nos. Nostis, inquit, incessus mei modum, id est, vitæ conuersationem: quos ergo videritis insequi vestigia mea, quos videritis vita sua exprimeretypum conuersationis meæ: illos obseruate, illos imitemini.

Multum enim ambulat id est, vitam exigunt. Secundum Græcica scholia, non absoluit Apostolus quod cœperat. Multi enim ambulat, subaudiunt aliter quam ego, nimirum in otio, & quiete, in luxu, quos & inimicos crucis vocat: quia nimirum abiiciunt id ad quod vocat crux Christi, quæ vocat nos ad labores, ad austeritatem vitæ, non ad otium, non ad delicias & cōmessationes (quorum finis interitus) id est, qui ad extremum perdentur. Quorum Deus venter est.) Argutè & vehementer dictum est. Sensus est, vnicuique studium est, vt faciant ventri satis: siquid em id cuique Deus est, quod præ cæteris colit, cui præ cæteris studia sua impendit. Ad Romanos cap. vlt. alijs verbis istud dixit, his nimirum: Qui ventri suo seruiunt.

Et gloria in confusione eorum, &c.) Interpres Augustinus vertit istud dhoc modo: Et gloria impudentiæ ipsorum, & interpretatur Augustinus sermone 14. de verbis Apostoli, vt pertineat ad circumcisionem, quam maximè iactabant Iudæi. Celebratur autem illa in ea parte corporis, in qua est libidinis seminarium, cuius nos maximè pudet. Ad eundè modum interpretatur Ambrosius. Verum Græci commentarij hunc reiiciunt. De circumcisione ait Chrysoftomus, istud quidam intelligunt: ego verò non hoc dico, sed id est quod dicit Apostolus, quorum ipsos pudere oportebat, in illis etiam gloriatur, hoc est gloriantur in peccatis & rebus turpibus: Idè commentarius est apud Theophylactum & Occumenium.

Qui terrena sapiunt, &c.) verbum Græcum quod interpres vertit sapere, modo pertinet ad affectum, modo ad intellectum, Græci hoc loco interpretantur vt sit affectus hoc sensus: qui terrestria curant, hoc est, qui student coniungere domum domui, agrum agro, & dilatare semper possessiones suas.

Nostra autem conuersatio in cælis est vnde etiã saluatorem expectamus Dominum nostrum Iesum Christum, qui reformabit corpus humilitatis nostræ, configuratum corporis claritatis suæ, secundum operationem virtutis suæ, quæ etiam posu sibi subijcere omnia.

Nostra autem conuersatio, &c.) Particula aduersatiua est. Illorum, inquit, affectus terræ affixi sunt: porrò nos mente & affectu in cælo versamur, quia in cælo sunt nobis omnia. Vnde etiam saluatorem expectamus, &c.) sermo hic amphibologiam habet, dilucidus Græcè est. Ex quo scilicet cælo etiam saluatorem expectamus. Apostolus in omnibus epistolis suis, & cōcionibus libenter inijcit mentionem resurrectionis & aduentus Domini, & sanè nihil animum hominis ita fulsit & in bono roborat atq; resurrectio, dum serio cogitatur: quare cogitationibus huiusmodi nos frequenter exerceamus oportet, vt suscitemus in nobis flammam fidei, qua concepta omnia facile quantumuis dura superabimus.

Qui reformabit) Græcè est transformabit siue transfigurabit. In quo verbo ait Chrysoftomus catachresin esse, quod dicit propter hæreticos, qui putabant nos resurrecturos in tali globo qualis est folis. Corpus humilitatis dixit phrasi Hebraica pro corpore humili: Corpus, inquit, humile, hoc est, abiectum, quod mille modis iam atteritur, quod varijs miserijs & multiplici corruptioni obnoxium est, hoc corpus ipse transfigurabit siue immutabit, vt sit conforme corpori suo claro. Rursus Hebraismus est, in corpore claritatis. Porrò quia magnum est quod ait, corpus hoc nostrum vile, futurum

conforme glorioso corpori Christi, ne quis diffidat, rationem adducit. *Secundum operationem, inquit, virtutis sua, &c.* ipse, inquit, omnia omnino potest subijcere sibi, erga & mortem, ergo & corruptionem: quod iubet de caelo & in terra hoc fit: ergo & quod iubebit de corporibus nostris, fiet: ostendit maiora potentiae suae opera, ut & istud credas. Ad hunc modum interpretatur Chryso- sthomus, & Oecum. ut nimirum habeat vim argumenti, & sit ratio persuadens resurrectionem.

CAPVT III.

Taque fratres mei charissimi & desideratissimi, gaudium meum et corona mea, sic state in Domino charissimi. Euodiam rogo & Syntychem deprecor, ut ipsum sapere in Domino.

I*Taque fratres mei charissimi,*) Durat adhuc adhortatio. Charissimi mei & desideratissimi: Graeci est dilecti & desiderati. *Gaudium meum & corona mea,*) adhortationi miscet laudem, ut facilius persuadeat. Porro ipsos gaudium suum vocat, quia in fide semel accepta immoti persistant. Coronam verò appellat, quia ob labores in praedicatione Philippenfium causa susceptos, in die iudicij sperabat reddendam sibi coronam. *Sic state in Domino charissimi* id est, state in fide hac, seu potius in hac spe gloriosae resurrectionis. Siquidem praesens. Vnde etiã saluatorem expectamus, &c. Euodiam rogo, & Syntychem rogo. Sic enim Graecè est, quae eisdem verbi anadiplosis multum facit ad vehementiam affectus significandum.

Ex consequentibus satis constat, foeminas istas non vulgares fuisse, sed habuisse ali quid publici muneris quale autem id fuerit, incertum est. Has obsecrat Paulus ut idè sentiant, id est, ut concordēs sint. An hortetur ad concordiam dogmatum, id quaestio- nem habet. Interpretes ferè exponunt de concordia vitae, & non doctrinae.

E*tiam rogo & te Germane compar, adiua illas quae mecum laborauerunt in Euangelio cum Clemente, & ceteris adiutoribus meis, quorum nomina sunt in libro vitae.*

E*tiam rogo & te Germane compar*) Illud etiã, non dictio copulatiua, sed affirmatiua est. Graecè illa est, quae est apud Terentium in Andria. Faciunt ne intelligendo ut nihil intelligant. Verti poterat: sanè rogo & te Germane compar, vel etiam atque etiam rogo, &c. Est enim hoc loco vocula vehementis affectus. Graeca vox quam interpretes compar, vertit, si ad verbum eam interpreteris,

sonat: qui idem ducis iugum. Est vocabulum valdè propinquum rei matrimonij. Vnde & Graecorum nonnulli locum istum de vxore Pauli interpretati sunt, ut illam hic exhortetur. Quam sententiam cuperet Erasmus veram esse, siquidem in eam totus propendet: quare & vertit, Sane rogo & te Germana compar. Verum palam obstitit Chryso- sthomus inquiens: quidam dicunt eum hic obsecrare vxorem suam, sed non ita est, non tamen vllam adfert rationem Chryso- sthomus, Theophylactus, pro sua sententia duas adfert: Altera est, nulquam, inquit, legimus Paulum habuisse vxorem: Altera est, si de vxore sentisset, hoc modo dixisset, rogo & te Germana compar. Quae posterior ratio quantum ponderis habeat, expendant studiosi. Certè Graecanica scholia apertè habent, Graecè posse in foemino genere accipi. Sed & ipse Chryso- sthomus, ut ex eius comment. patet qui hic habet: non de vxore sua loquitur, sed honorat mulierem, ver certè virum Euopiam aut Syntychem, vel certè fratrem vnus ex ipsis. Efficacior rationem quam sit Theophylacti, adducit Oecumenius. Stulta, inquit, cogitatio eorum est, qui vxorem Pauli hic accipiunt: nūquam enim, si vxorem habuisset, Philippis eam reliquisset, sed vel Hierosolymis, vbi educatus erat, vel in ciuitate Tharcenti vbi natus erat.

Qui hunc locum de vxore Pauli interpretantur, non aliud habent argumentum quã quod sumunt ex vocabulo, quod debile admodum est, & nullius momenti quamuis enim *σύντροφοι* dicantur pariter ducentes iugum, nihil tamen necesse est, ut tale iugum accipiamus, quale est in matrimonio: Nam comode admodum intelligitur iugum, quale est in propagando Euangelio & huiusmodi iugum Paulum hoc loco intelligere valde veritabile est, dum respicimus ad similia vocabula, quibus in hac epistola vtitur inter cetera, cum habet *συνεργοι* id est cooperarium. Item *συνσπασίονον* id est, commilitonem siue coathletam. Quae admodum ergo illa sunt humanitatis & ciuilitatis vocabula, ita & istud. Hortatur proinde quendam, qui in negotio Euangelico peculiariter ei coopertus fuerat: tu qui eiusdem iugi mecum es, & in eodem iugo germanus, id est, verus & minimè fictus, qui ex animo egisti Euangelij negotium meum.

Adiua illas, &c.) Duæ istae, inquit, foeminae quarum iam memini, sunt in opere, hoc opus volo & te capeffere, ad hoc opus volo & te adiuuere manus: Istud proprie significat vox Graeca.

Quae mecum laborauerunt in Euangelio, &c.) Est labor qualis est athletarum. Sensus est: perpeffae sunt res difficiles mecum, non dubitauerunt.

tauerunt subire pericula mortis, exilij, &c. Euangelium vocat totum negotium religionis Christianae: Laborauerunt mecum in tuenda & propaganda religione Christi. Putant quidam, illius cui foeminas istas comendat Apostolus, nomen hic exprimi, quorum sententiam & refert Chryso- sthomus in commentarijs suis, nec rejicit. Meminit & Oecumenius in scholijs suis, & dubitat an hanc potius an illam, quam prior loco posuerat, amplecti debeat: Secundum hos vertendum erat. Sanè rogo te Germana *σύντροφε*, id est, oro te, *σύντροφε* quem Christi fides Germanum mihi fecit. Dionysius Carthus. putat illud (Germane) esse nomen proprium, quos secutus nescio. Graecè est *σύντροφε*, quam vocem interpret cap. 2. huius epistolae sincere affectionem vertit. Faber Stapulensis audacter transfert Germana coniunx, & in annotati. mordicus defendit Paulo vxorem fuisse, Citat pro se D. Ignatium in epistola ad Philadelphenses, citat & Clementè Alexandrinum, qui in libris Stromatum (ut refert Eusebius in Eccl. histor.) Paulum inter coniugatos collocat, mentionem faciens huius loci.

Sed sciendum, Clementem id facere, dum vnde cunq; potest arripit argumenta contra eos, qui damnabāt nuptias. Exacta huius rei declaratio pertinet ad cap. 7. prioris epistolae ad Cor. Quod sequitur (cum Clemente) referendum est ad verbum laborauerunt, quod manifestum est ex Graecis, qui sic legunt: Adiuua illas, quae simul mecum decertauerunt in Euangelio, & cum Clemente, &c. Clementem hunc Hieronymus in catalogo scriptorum Ecclesiasticorum illum facit, qui quartus à Petro Romae Episcopus fuit.

Et ceteris adiutoribus meis, &c.) Horum quia nominatim non facit mentionem, idcirco addit (quorum nomina sunt in libro vitae.) Liber vitae metaphoram habet, sed variè à diuersis explicatur. Ipsi, inquit Augustin. Dei praescientia de electis siue praedeterminatis ad vitam, quae falli non potest, liber vitae dicitur. Qui ergo sunt in libro vitae, hoc est, qui sunt ex numero eorum, qui saluandi sunt: Iam difficultas est, vnde sciuerat istud Paulus, cum absque reuelatione constare non potest. dicendum istud Paulum dicere eo modo, quo licet de rebus istis magnis loqui videlicet ex probabilibus signis, ac si dicat: Ego iudico ex certis signis, sed quae fallere possunt, ipsos praedestinos esse ad vitam aeternam: Alij dicunt Paulum dicere eos scriptos in libro vitae secundum praesentem gratiam. Verum iam eadem difficultas est, vnde illud sciat Paulus. Liber vitae est etiam in Apocalypsi apud Ioannem, est praeterea apud Dauidem in Psalmis: & primus hac locutione usus est Moyses. Rationem metaphorae

post Augustinum eruditè explicat Thomas in prima parte summae quaestione 24. vbi & disputat, an quis deleri posset ex libro vitae. Porro an sit etiam aliquis liber mortis, id problematicum est. Theophylactus asserit. Tho. negat.

G*audete in Domino semper, iterum dico gaudete. Modestia vestra nota sit omnibus hominibus. Dominus prope est. Nihil solliciti sitis, sed in omni oratione & obsecratione cum gratiarum actione petitiones vestrae innotescant apud Deum. Et pax Dei, quae exuperat omnem sensum, custodiat corda vestra & intelligentias vestras in Christo Iesu.*

G*audete in Domino semper, &c.*) Stapulensis vertit valete. Graecè est *χαίρετε*, quae vox ambigua est ad gaudete & saluere siue valere. Chryso- sthomus intellexit sicut noster interpret. Quia, inquit, versabantur in afflictionibus & persecutionibus, idcirco eos hortatur ad gaudium, & reuera ingētis gaudij materia est, affligi pro Christo, imò peculiare donum est, quod non datur quibusuis, quemadmodum dictum est i. cap. huius Epistolae, & ut ostendat omnino gaudendū esse, repetit gaudete, quod familiare est Hebraeis dum volunt significare vehementiam. Est valdè grata exhortatio haec ab illo, qui ipse erat in vinculis.

Modestia vestra) Graecè est *ἐπιείκεια*. Verum neutrum *ἐπιείκεια* politum est, hoc loco nominis substantiuū, quod est *ἐπιείκευα*, quae vox varium usum habet. Interdum significat aequitatem, quam Aristot. 5. Ethicorum capite 10. partem iustitiae facit. Interdum significat modestiam, hoc est, virtutem, quae externam conuersationem moderatur, quae in verbis, cultu, in incessu modum adhibet: Nonnunquam etiam animi moderationem significat, qua fit ut etiam dura quaeque moderate feramus, in qua significatione vsurpauit Gaza: nam quod Cicero in principio de Senectute ait, nudi moderationem animi tui & aequitatem, ipse reddidit per vocabulum *ἐπιείκειας*, atque haec significatio huic loco aptissima est. Agitur enim hic de tribulationibus & persecutionibus. animi ergo vestri moderatio & aequitas, nota sit omnibus, etiam ethnicis, ut hoc modo conuertatur. Ex secunda secundae discimus Thomam sciuisse Graecè vel saltem usum fuisse ipsorum opera, qui Graecè periti fuerunt. Nam quaestione 120. admonet. Paulum hoc loco non habere modestiam, sed aequitatem, addit deinde vocabulum *ἐπιείκειας* apud Graecos per similitudinem quandam transferri posse ad omnem moderationem, accedit Thomas proximè ad id, quod verum est.

Dominus prope est, &c.) & haec pertinent ad consolationem. Latini, praesertim recentiores subaudiunt hic (enim) Graeci faciunt no-

uam periodum, nec subaudiunt (enim) sed (itaque) ad hunc modum: Dominus prope est, itaque nihil solliciti sitis. Respicit Apostolus extremum iudicium, cuius iam ter aut quater in hac Epistola meminit, quare nos ipsum imitari oportet, nimirum ut in exercitijs nostris frequenter proponamus, non bis illum diem. Alij non ad iudicium referunt, sed hoc modo interpretantur: Prope est, i. paratus est ad succurrendum, ad adiuvandum. Verum quamvis phrasis hoc etiam habeat, hoc tamen loco verisimile est Apostolum respicere ad diem iudicij. Dominus prope est, id est, iudicium instat, non longè abest, quod daturi sunt factorum suorum rationem, qui vos affligunt, non longè abest, quod vos qui affligimini accepturi estis remunerationem, nihil solliciti sitis, id est, nulla res vos anxie premat, siue auferatur opes, siue de possessionibus vestris eijsiamini, siue secundum corpus affligamini.

Sed in omni oratione, &c. id est, in medijs istis malis effundite desideria vestra coram Deo, inde veniet consolatio. Illud (in omni) quidam iungunt cum oratione, sed palam obstant Græca, habent enim ad hunc modum ἐν παντί, quod cum sit neutri generis iungi non potest τῆ προσευχῆς, id est, orationi, cum ea vox scemini generis sit. intelligi ergo oportet in omni re, in omni afflictione seu tribulatione. Ad hunc modum exponunt Græca scholia ἐν παντί aiunt πρᾶγματι. Ad eundem modum exponit Chrysostomus. In omni, id est, in omnibus etiam tribulationibus. At quæ sequuntur, sunt ablativi modi. Sensus est: Petitiones, id est, vota vestra innotescunt apud Deum per orationem, obsecrationem & gratiarum actionem. Ista siquidem vota agnoscit & approbat Deus, nimirum quæ proficiuntur ab animo grato quæ funduntur cum assiduitate & vigilantia orationum.

Et pax Dei, quæ exuperat omnem sensum, &c. hoc eodem pertinet. Siquidem pax posita hic est propter tumultus tribulationum & persecutionum, quamquam à diuersis variè exponatur. Quidam enim pacem Dei intelligunt, quæ ex irato factus est placatus humano generi. Hæc pax ipsa Dei dilectio, quæ eripuit nos ab ira. *Custodiat corda vestra.* Alij pacem intelligunt non Dei erga nos reconciliationem, sed illam quæ hanc sequitur quæ contingit iam iustificatis, atque ijs maximè, qui obedientiam mandatorum Dei diligenter se exercent, quæ pax non aliud est, quàm tranquillitas animi, quando nimirum animus bona fiducia securus est ab illa magna ira. Hæc pax est capit. 5. in Epistola ad Romanos. Iustificati ergo ex fide pacem habeamus, & cetera. Huius pacis meminit & Saluator in Euangelio Ioannis, cum ait: Pacem

meam do vobis, & cetera. Atque hæc pacis acceptio huic loco aptissima est, quamvis aliud videatur Augustino, quia enim sequitur, quæ exuperat omnem sensum, putat magis pertinere ad pacem Dei erga nos. Nam de ea proprie dicunt, quod à nullo intellectu, non solum humano, sed nec angelico comprehendi potest. Sic enim ipse exponit illud: Exuperat omnem sensum. Verum nihil necesse est ad hunc modum intelligere, imò si inspiciamus filum orationis Paulinæ, simul & adhibeamus locum qui est in posteriori Epistola ad Corin. cap. 10. Arma nostra non carnalia, sed potentia Deo ad destructionem munitionum, & cetera. videbimus illud (exuperat) magis referendum ad robur & vim, & sensum hic positum pro machinationibus ingeniorum, acrale esse quod dicit Apostolus: Multa ab Ethnicis excogitantur aduersus Christianos, contra omnia studia eorum, oppono vnam pacem Dei, oppono tranquillam conscientiam, illa plus potest. Illa plus valet quàm omnes omnino machinationes hominum. Ad hunc sanè modum interpretatur Ambrosius. Qui cum Deo inquit, pacem habet, non timet mentem aduersam, tutus enim est pace Dei. Ad eundem modum interpretatur Primasius: omnem inquit sensum, scilicet insanum, hoc est mentem furiosam superat pax Dei. Illud agnoscitur in Tiburtio. Applicat inquit, ad Torquatum aculeos, appende Christianos damna, percutit, incende, vniuersa adhibe, & paucis interpolitis discerne quicquid libet, omnis nobis vilis est pœna, ubi pura comes est conscientia. Ne quis autem ad sensum corporis detorqueat, quod hic dicitur, sciendum vocem Græcam, quam interpres sensum vertit, significare mentem & intellectum. Est enim ἄνδρ vnde νόημα deducitur, quod intelligentias hic vertit interpres: in Epistol. verò posteriori ad Corinth. intellectum. In captiuitatem redigentes omnem intellectum. Quod sequitur custodiat, vocabulum militare est, est talis custodia qualis est in obsessis ciuitatibus, castris, siue præsidijs, ac si dicat Apost. imminet vobis hostes, adhibere custodiam. Si scire vultis quam tandem dico pacem Dei? (*Hæc pax custodiat corda vestra.*) Illud ad affectus & appetitus voluntatis pertinet: quod verò sequitur (*intelligentias*) ad iudicium animi & ingenium refertur. Sensus est: pax Dei custodiat vos, ut voluntate adhæreatis Christo, ne sub afflictionibus demergamini. Item custodiat vos, ne sub fraude circumferamini, ne excidatis ab eo per aliquem errorem seu hæresim. Ad hunc modum interpretatur Chrysostomus, qui præpositionem (in) proprie accipit in Christo Iesu, id est, ut maneat in eo. Erasmus putat Apostolum absum

sum præpositione, in loco per: In Christo Iesu, id est, per Christum Iesum. Græca scholia vtrumque sensum exponunt.

De cetero fratres, quæcunq; sunt vera, quæcunq; pudica, quæcunq; iusta, quæcunq; sancta, quæcunq; amabilia, quæcunq; bonæ famæ, si qua virtus, si qua laus disciplina, hæc cogitate. Quæ & didicistis, & accepistis, & audistis, & vidistis in me: hæc agite, & Deus pacis erit vobiscum.

De cetero fratres, &c. id est, quod reliquum est, siue quod superest. *Quæcunq; sunt vera* id est, aliena ab hypocritis (*quæcunq; pudica*) Græcè est ἀπρα, quod vocabulum completur omnem honestatem. Quæcunq; honesta & emendata, siue quæcunq; sunt syn-cera Sic Chrysostomus, qui vocabulum Græcum pertinere putat ad virtutem externæ conuerfationis.

Quæcunq; iusta hoc loco virtus est specialis. *Quæcunq; sancta* Græcè est ἀγία, id est, pura, siue casta: nos ferè castitatem vocamus moderationem circa vsum generalium. Chry. in parte sua æthitica commendari hic dicit castitatem, quæ in animo posita est. Idem tamen in commentarijs ad castitatem corporis referre videtur. Habet enim sic: quod ait Apostolus, quæcunq; casta, ad hoc pertinet, quod antè dixit, quorum Deus venter est. *Quæcunq; amabilia* id est, quæcunq; sunt digna, vt amentur, siue apud Deum, siue apud homines.

Quæcunq; bonæ famæ, &c. id est, quæ faciunt ad bonam famam, siue ad bonum nomen *si qua virtus* Græcè est ἀρετή, quæ nimirum pugnat cum vitio, non δόξα μὲν. quæ pugnat cum imbecillitate. *si qua laus disciplina* id est, quicquid est laudabilis disciplina. Iuxta Græcos codices (disciplina) redundat: legunt tamen si qua laus, id est, si quid est, quod meritò laudetur. Vult eos laudabilia sectari, non tamen respectu laudis. Hæc cogitare, id est, meditari, & exercere. Est cogitare Hebraicum nimirum Haga, de qua voce exactè dictum est in Esaia, cap. 33. ibi: Cor tuum meditatur timorem.

Quæ & didicistis, &c. Quia longum nimis erat de omnibus exactè admonere, videlicet de habitu, de incessu, de conuictu, deq; cæteris Christiano homini prospiciendis: itaque vno verbo summatim illa complectens ait, quæ & didicistis. Quod addit (*accepistis & audistis*) congeriem habet, & adiunctum est causa exaggregationis. Erat enim Apostolus sibi conscius, diligentissimè docuisse se de omnibus, quæ ad vitam agendam spectabāt, & non solum verbis docuisse, sed & factis expressisse: Quare & addit (*& vidistis in me*) atque hoc sanè genus docendi efficacissimum est. *Et Deus pacis* id est, qui donat pacem, siue respiciat eam, quæ est ad Romanos cap. 5. siue eam, quæ est inter homi-

nes, de qua in Epistola priori ad Corinth. Non est dissensionis Deus, sed pacis. Si, inquit, hæc feceritis, in magna agetis tranquillitate ac pace.

Gauius sum autem in Domino vehementer, quoniam tandem aliquando resloruistis pro me sentire, sicut & sentiebatis. Occupati autem eratis. Non quasi propter penuriam dico: ego enim didici, in quibus sum, sufficiens esse. Scio & humiliari, scio & abundare: ubiq; & in omnibus institutus sum, & satiari, & esurire, & abundare, & penuriam pati. Omnia possum in eo, qui me confortat. Veruntamen benè fecistis communicantes tribulationi meæ.

Gauius sum autem in Domino vehementer, &c. Est hic alia materia, agit de elemosynis, si tamen elemosynæ dicendæ sunt, quibus ipsum prosequerentur Philippenses. Illud (in Domino) significat nō vulgare fuisse gaudium, sed Christianum. Gauius sum non quomodo vulgus hominum gaudere solet, sed quomodo Christiani gaudere solent secundum Deum (*quoniam tandem aliquando*) ad verbum est, quod iam tandem. Illud (iam tandem) ostendit est eos multo tempore torpuisse, & cessasse ab officijs prestandis. Est ergo hic laus mixta vituperio. (*Resloruistis*) metaphora est sumpta ab arboribus, quæ estate virent, appropinquante hyeme arefcunt, redeunte inde rursus æstate virefcunt. *sentire* Græcè est φρονεῖν, id est, curam agere. Et est secundum Chrysostomum hoc loco ellipsis attica. Interpretatur enim vt subaudiatur præpositio εἰς, vel ὑπὲρ hoc modo: Resloruistis ad sentiendum, siue in sentiendo de me, id est, resloruistis, vt solliciti estis de me, seu pro me.

Sicut & sentiebatis id est, sicut soletis sentire. Habent enim præterita imperfecta aliquid consuetudinis. Interpres noster ad sensum istud reddit, alioquin ad verbum est, in quo sentiebatis, id est, in ea re, in qua soletis esse solliciti, videlicet in cura corporis mei. Quamquam Theophyl. ἐφ' ἧ accipere videtur, vt sit causalis particula hoc sensu. Nā & soletis curam mei agere. De particula ἐφ' ἧ dictum est c. 5. Epistolæ ad Rom. rursus cap. 3. huius Epistolæ in expositione illius, in quo & comprehensus sum. *Occupati autem eratis.* Est excusantis. Tametsi, inquit, non misistis hæcenus, quod occupati fueritis. Interpres Græcam vocem satis incommodè reddidit. *Ἐὰν ἴκαται δε*, quæ duplicem admittit sensum: Alter est, eratis in angusta re, non sapperetab vobis, quod mitteretis: alter est, deerat, oportunitas mittendi. Vterq; sensus est in Græcanicis scholijs. Erasmus in translatione posteriorem expressit: Chrysostomus in commenta. priorem proponit, & alterius ne meminit quidem. Quare Musculus eius interpres indoctè facit, dum proponit versionem Erasmi.

Non quasi propter penuriam, &c.) id est, non scribo ista, quasi penuria laborem, vel quod deest mihi aliquid: etiam si non misissetis, nihil defuisset mihi. *Ego enim didici* quia ait, (didici) significat rem hanc esse exercitij, videlicet cohibere animum suum intra certas metas, ut Deo placet: Didici, inquit, toto animo esse contentus presentibus, id est, rebus, quæ ad manum sunt, (*scio & humiliari*) hoc est, tenuis esse. Hebraicè dixit, non Græcè. Siquidem Cædæ apud Hebræos dubium est ad humiliari & attenuari. Noui, inquit, quomodo debeam me gerere, quando sum in tenuitate, in difficultate, & angustia rerum: Rursus noui, quomodo debeam me gerere in copia, & rerum affluentia. Hoc enim est, quod ait, scio & abundare, licet vox Græca non solum pertineat ad rerum copiam, sed ad omnem præcellentiam.

Quare Erasmus vertit noui & excellere, & ratione, ob quam maluerit sic vertre, reddidit, ut inquit, ex æquo opponatur ei, quod præcessit humiliari. Verum non aduertit humiliari dictum esse phrasi Hebræa. Sanè Chrysofomus intelligit ut roffer interpret. Quare peccauit & hic Musculus, proponens versionem Erasmi. *Vbiq; in omnibus institutus sum.*) Ambrosius legit in omni, & in omnibus imbutus sum, atque ita est Græcè. Sensus secundum Chrysofomum est: omnium experientia isto tempore longo cœpi, hoc est, longa experientia didici satiari & esurire. Quando contingit honestum & egregium prandium, vbi nihil deest, rectè, inquit, illo uti scio, noui modum tenere, siue sim, vbi nimium est, siue sim, vbi minus est: vtrunq; difficile est, sed difficilius est prius, siquidem multi nouerunt esurire, satiari nequaquam.

Scio & abundare, & penuriam pati) nec penuria, inquit, me deiecit, nec affluentia relaxat. Idem multis verbis dicit, ut ostendat se non pendere à Philippensibus. Ut quod præcedentibus ait, gauisus sum, quod reuiguit in vobis studium erga me, sciant ipsum non sui gratia dixisse, sed ipsorum.

Omnia possum, &c.) Nihil non possum in omni re, quod quia magnū verbū est, ne videatur iactantiæ esse, explicat, quomodo omnia possit: omnia possum in eo, qui me confortat, hoc est, per eum, qui me potentè reddit. *Veruntamen benè fecistis*) non ait subleuantem inopiam meam, sed communicantes tribulationi meæ, id est, benè fecistis, quod participes vos feceritis tribulationis meæ, hoc est, præmij, quod me manet ob tribulationes, quas sustineo.

Cuius autem & vos Philippenses, quod in principio Euangelij, quando profectus sum à Macedonia, nulla mihi Ecclesia communicauit in ratione dati & accepti, nisi vos soli, quia & Thessalonicam,

semel & bis in usum mihi misistis. Nō quod quero datum, sed requiro fructum abundantem in ratione vestram. Habeo autem omnia, & abundo. Repletus sum acceptis ab Epaphrodito, quæ misistis in odorem suauitatis hostiam acceptam placentem Deo?

*S*icut autem & vos Philippenses, &c.) Amolitur hic à se suspicionem, qua de eo suspicari poterant, quod nimium acciperet. Scitis, inquit, quod in principio prædicationis abeunt mihi à Macedonia, nulla Ecclesia communicauit in rationem dati & accepti. Secundum Græcorum scholia, Theophylacto, & Chrysofomo communicare hoc loco id ferè est, quod nos dicimus commutare, atque hinc patet stipendium esse, non eleemosynam, quod datur Euangelistæ, siue pastori. Quod ait, poterat hoc modo explicari, habeo duas tabulas, quarum altera continet ea, quæ accepi: altera verò ea, quæ dedi, quas dum inspicio, video impensa esse Ecclesijs Macedoniæ à me multa: & contra ab ipsis nihil esse impensum mihi.

Nulla enim Ecclesia communicauit mihi, &c.) In ratione dandi & accipiendi, siue in ratione dationis & acceptiōis (*nisi vos soli*) Est magna laus Philippensium. *Quia Thessalonicam*) hæc metropolis est Macedoniæ. Unde & Thessalonicenses populi dicti sunt: cum essem, inquit, Thessalonix semel & iterum: nam semel & bis Græcè dictum est, in usum mihi misistis, id est, quibus opus erat ad necessitatem & indigentiam subleuandam. *Nō quod quero datum*) nō hæc dico mei causa, quod queram donum vel munus, sed vestri causa, hoc est, quod ait (*sed requiro fructum abundantem, siue exuberantem in rationem vestram*) hoc est, cupio, quod in vestro libello sint multa, ex quibus videamus diuites in Domino: Cupio illas tabulas, quæ habent à vobis impensa fieri plenas, cupio commodum vestrum esse magnum. Qui hodiè vertūt, hoc modo transferunt, requiro fructum abundantem, qui redundet in rationem vestram, siue in commodum vestrum. Nam est aiunt *εις λόγων*, sed frequenter iam dictum est, Apostolum abuti præpositione *εις* pro *ἐν*.

Habeo autem omnia, &c.) Illud habeo, non implet significationem vocis Græcis, quod *ἀπέχω*: siquid *ἀπέχω* est recipere ex aliquo, veluti census aut redditum ex aruis. Significauit ergo vox illa totam hanc rem habere rationem debiti, & non esse eleemosynā. Annotauit hoc Chrysofomus, similiter & Græca scholia. Rectius vertit interpret in Euangelij: Repererunt mercedem suam, vbi est vocabulum huius loci. *Et abundo*) est verisimile dictum hoc esse humaniter, aut ciuilitè. *Repletus sum*) siue expletus sum: posteaquam accepi, quæ misistis per Epaphroditum (*in odorem suauitatis*.) Græca non habet (*in*) sed appositiorè addit hoc sensu: Quod misistis

misistis, fuit odor suauis. Alludit ad sacrificia veteris testamenti. *Hostiam acceptam*) metaphora est, neq; est hostia proprii nominis.

*D*eus autem meus impleat omne desiderium vestrum, secundum diuitias suas in gloria in Christo Iesu: Deo autem & Patri nostro gloria in sæcula sæculorum, Amen.

*D*eus autem meus) pro desiderio, Græca, quæ nunc in manibus sunt, habent necessitatem, siue indigentiam, quasi dicat, Apostolus: Ego repletus sum beneficijs vestris, vicissim precor, ut Deus impleat vos, nā scio tenues vos esse. Sic Chrysofomus, significās interim variare exemplaria Græca, & quædam habere *Χρίστων*, quædam verò *Χάριτων*: alia rursus habere *Χάριτων*.

Secundum diuitias suas) id est, ut est ditissimus. Est ei, ait Chrysof. facile, est ei maxime in promptu. In gloria, id est, cum gloria, id est, faciat vos gloriosos, & admirabiles apud alios: ut intelligatur gloria, qualis est in Actis, vbi dicitur, quod nihil illis deerat, quodq; magnificabat eos populus. Alij glo-

riam intelligunt æternā. Vtrumq; est probabile. *In Christo Iesu*) id est, per Christum Iesum, vel (*in Christo Iesu*) id est, gloria apta & consentanea religioni Christianæ. Vtriusq; expositionis similia sunt loca in scripturis.

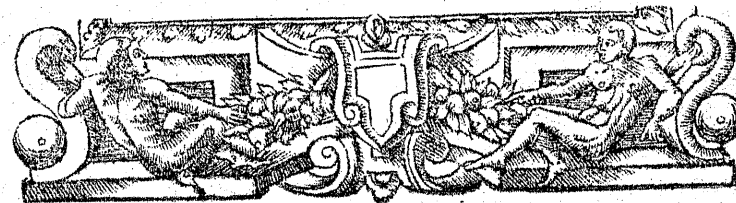
Salutate omnem sanctum in Christo Iesu. Salutant vos, qui mecum sunt, fratres. Salutant vos omnes sancti, maxime autem, qui de Cæsaris domo sunt. Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro, Amen.

Salutate omnem sanctum.) Sancti nomine tunc intelligebatur omnis, qui erat baptizatus. Salutant vos omnes fratres, qui mecum sunt. Salutant vos sancti, hoc est, qui sparsi habitant Romæ (*maxime autem, qui in Cæsaris familia sunt*) id est, qui versantur in aula Neronis. Erat magna humilitas Christianorum. Pauper erat æquè affectus erga diuites, rursus diuites erga pauperem. Gratia

Domini nostri Iesu Christi
sit cum omnibus
nobis,
AMEN.

Finis Epistolæ Pauli ad Philippenses.

IN EPI.

IN EPISTOLAM AD EPHE- SIOS EXPOSITIO FRATRIS ADA- MI SASBOVT DELPHII.

ARGVMENTVM.

E Pistole à nobis hætenus expositæ: videlicet ad Ro. ad Galatas, & Phil. cõtra Iudaizantes sunt scriptæ. Hæc, quam nunc præ manu habemus, scripta potissimum est contra Simonem Magum, & eius familiam, hoc est, Menandrum, Saburnium, Basilidem, Nicolaum, Gnosticos, Carpocran, Cyrinthus, quos homines vidit, vel saltem de doctrina eorum audiuit Paulus. Nam Cyrinthus, qui inter istos dictos postremus est, priusquam in Asia prædicaret, Paulo versante Antiochiæ, cõmouit Ecclesiam, docens: nisi circumcidamini secundum morem Moysi, nõ potestis saluari. fuit enim ex parte additus Iudaismo. Deinde concitauit Paulo seditionem Hierosolymis, dicens, quod viros præputiatis secum adduxisset in templum: vt refert Epiphanius lib. 1. contra hæreses, hæresi. 28. Vnde manifestum est Menandrum, Saburnium, Basilidem, & cæteros, quos ante memorauimus, cum hunc præcesserint, vixisse tempore Pauli. Aduersus horum itaque errores, necnõ & Philosophorum ac Poetarum, ex quibus magnam partem Theologiæ suæ schola Simonis confecerat, Apostolus, munire studet Ephesios, atque hic ipsi scopus est in hac Epistola, in quæ dum intendit, magna mysteria Christianismi aperit, ac vitæ documenta præscribit, sed obiter, atque aliud agens, interserens etiam magnificam mentionem sui ministerij.

EPISTOLAE PAVLI AD EPHESIOS. CAPVT I.

D Aulus Apostolus Iesu Christi per voluntatē Dei omnibus sanctis, qui sunt Ephesi, & fidelib. in Christo Iesu, gratia vobis, & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

Domini nostri Iesu Christi) hoc sensu: Benedictus Deus, qui vniuersorum cõditor est, qui & Pater est Domini nostri Iesu Christi. Potest & coniunctim legi ad hunc modum: Benedictus Deus & pater, vt sequens genitiuus, Domini nostri Iesu Christi, ex æquo ad vtrunq; referatur: Quam distinctionem si sequi placet, sensus ille erit, qui est in Euan-

de spirituali.) Quæ spiritualis benedictio multa admodum complectitur, atque inter cætera remissionem peccatorum, donationē iustitiæ, adoptionem in filios Dei, & (cuius in posteriori sua epistola cap. 1. meminit Petrus) consortium diuinæ naturæ. Quod sequitur (in cælestibus) variè exponitur, secundum Græcanica scholia subauditur, rebus. In cælestibus, scilicet, rebus. Secundum Hieron. verò subauditur, locis: cui fauet locus, qui est c. 6. huius Epistolæ: Colluctatio nobis est cõtra spiritualia nequitia in cælestibus, hoc est, contra spirituales nequitias in cælestibus locis, id est, in aere hoc caliginoso degentes. Sensus itaque loci huius iste est: Benedictus Deus existens in cælestibus, benedixit nos, &c. Clausula (in Christo Iesu) adiecta est propter scholam Simonis, quæ alios inducebat mediatores, vt videre est apud Epiphanius. tomo 2. primi libri contra hæreses. Præpositio (in) polita est loco (per.) Sensus est: Deus pater contulit nobis maxima hæc dona per Christum, non per Simonem, non per Menandrum, &c. licet id audeant ipsi de se iactare.

Erasmus in annotationib. admonet Græca exemplaria omittere præpositionem (in) & ad hunc modum legere: Qui benedixit nos in omni benedictione spirituali in cælestibus Christo, hoc est, (vt ipse exponit) in gloriam Christi. Verum Chrysoft. legit, & interpretatur in Christo, similiter Theophylactus, & Oecumenius, Hieronymus quoq; & Ambrosius. Quare emendandi non sunt hoc loco codices nostri ad fidem Græcorum, qui hodiè in manibus habentur, cum tot insignes interpretes, qui partim Græci fuerunt, partim Græcis vsi sunt, nostram lectionem apertè proponant. Porro, quod Erasmus ait, Ambrosium non legere, in Christo, verum est, si de textu agatur, qui ipsius comment.

per Christum, non semper significare meritum: Non enim hoc loco, vbi ait Apost. electos nos per Christum. Quo pacto verò hic accipiatur, non satis constat, non tamen improbabile est, eo sensu electos nos in Christo, siue per Christum, quo sensu cõditi dicimur in Christo, vel per Christum. Quod si cui non placet hic sensus, ad hunc modum intelligat: Elegit nos in Christo, id est, ad habendam fidem in Christo: Ante mundi constitutionem.) In hac Epist. quemadmodum Simonis, atq; eorum, qui ex ipsius schola prodierunt: ita philosophorum quoq; & poetarum errores in conspectu habere oportet: Cum enim horum doctrina imbuti fuerint Ephesij, non potuit Apost. ad ipsos scribens, non fuisse sollicitus, vt & horum philosophorum dico, & poetarum errores ab ipsis amoliretur. Philosophorum autem duo traduntur genera: alterum Italicum, quorum princeps Pythagoras Samius fuit: alterum Ionicum, cuius princeps fuit Thales Milesius: de hac re vide August. lib. 8. de ciui. Dei. 2. c. Ionicorum philosophorum familia sedem habuit potissimum Ephesi, quod discimus ex argumento Chrysoftomi in hanc Epistolam: habet enim sic: Multi prophetarum, maxime, qui in cõfinibus Asiæ floruerunt, in hac vrbefuerunt. Dicitur & Pythagoras hinc prodijisse. Illud vt cunque sit, parum refert: interea tamē istinc est omnis illa Ionica schola, quin & illi, qui cum Parmenide, Zenone, Democritoque fuerunt, imò & adhuc hodiè multos illic philosophos inuenire licet. Addit deinde: Ista verò non præter rationem mihi dicuntur, sed vt ostendam, quàm ad illos scribenti Paulo multa diligentia fuerit opus. Hætenus Chrysofto. Ex schola porrò Ionica prodijt Plato, qui inter alia docuit, Deum res cõdidisse ex materia sibi cõterena, contra quem facit, quod hic ait Apostol.

dogma Origenis: qui sensit animas ante hanc vitam in corpore, aliam egisse vitam, extra corpus inter caelestes naturas, & pro meritis ibi comparatis esse vel electas, vel reprobatas. Reijcitur & Pelagianorum sententia, qui diuinæ electionis rationem, seu causam definiuerunt esse opera bona præuisa, quia ab æterno, inquit, quosdam præuidit Deus benè vsuros viribus liberi arbitrij, & rectè ac sanctè victuros: idcirco hos elegit, alijs reiectis siue reprobatis. Contra hoc disputans D. Augustinus de prædest. sancto. c. 18. citat hunc locum Apostoli, & diligenter explicat. Elegit nos Deus, non quia sancti eramus, quæ opinio Origenis est, nec etiã quia tales eramus futuri, quæ Pelagianorum sententia fuit, sed elegit nos, vt sancti essemus, & immaculati, cuius loco Græci codices habent ἀμώμους, quod magis inculpatos, siue irreprehensibiles, quàm immaculatos significat. μωμός enim Græcis reprehensio, siue Deus reprehensionis est. Vt, inquam, sancti essemus & irreprehensibiles, non corã hominibus, aut iudicio humano duntaxat: sed coram Deo, cuius oculis omnia nuda sunt, & aperta, hoc est, quod dicit: In conspectu eius. Quod additur (in charitate) refert Ambrosius ad id, quod proximè præcedit, quod patet ex commetario eius, qui sic habet: Vt amor Dei sanctam faciat nostram conuersationem. Verùm probabile omninò est (in charitate) pertinere ad verbum elegit, hoc sensu, qui elegit nos in charitate, hoc est, per charitatem, id est, quia dilexit nos.

Qui prædestinauit nos) id est, præfinit) in adoptionem filiorum.) Pro duabus vocibus vnicã est apud Græcos, nempè *χολοσια*, quæ vox Paulo peculiaris est, nec vsquam in veteri testa. vsurpata. Nam quod Exodi cap. 2. de filia Pharaonis scribitur, quòd Moysen adoptarit in filium, diuersum est vocabulũ ab eo, quod legitur cap. 2. Esdra. Quid verò vocabulum huius loci significet, dictum est in Episto. ad Galat. Illud (in ipso) dilucidius vertisset interpres, in se: nam est hoc loco pronomen reciprocum. Sensus est: Deus pater certa media apud se ab æterno præstituit, per quæ duceret nos in seipsum, per quæ faceret nos vnum cum seipso. Repetit Apostol. ad eò frequenter (per Iesum Christum) tum propter hæreses, de quibus antè diximus, tum quia affectus eius hoc nomine delibutus erat, tum etiam, vt doceret nos hoc nomine delectari.

Tria hæc obseruare oportet, quæ sunt dilectio, electio, & prædestinatio, atq; aduertere, quem hæc inter se ordinem habent. Dilectio Dei est æterna ipsius voluntas, qua quibusdam vult vitam æternã, & seipsum.

Hanc sequitur electio, quæ horum ab alijs, quos nõ ita ad regnum peruenire vult,

discretionem significat. Quam sequitur deinde prædestinatio, quæ non aliud est, quàm ordinatio ad vitam æternam per certa media. Porro, vt sciremus Deũ hæc fecisse nullis nostris meritis prouocatum, sed ex mera sua bonitate: addit Apostolus (secundum propositum voluntatis suæ) id est, secundum placitũ, vel potiùs secundum beneplacitum voluntatis suæ: nam id propriè vox Græca significat: est enim *εὐδοκία*, quã Hieronymus primò à Septuaginta vsurpatam dicit, & ab ipsis efficitam, quo posset explicare vocabulum Hebraicum *Raston*, quo significatur voluntas Dei vltro miserentis. *εὐδοκία* verò propriè significare dicit Hieronymus, vbi quid non solum placuit, sed & rectè placuit. Nam placent interdum quædam, quæ tamen non rectè placent.

In laudem gloria gratia suæ.) Sensus est: Vt intelligant homines Deum glorificandũ propter gratiam suã (in qua gratificauit nos) id est, gratos siue charos reddidit: Hic est temporalis effectus electionis & prædestinationis æternæ: (in dilecto filio suo) ac si dicat, istud ita donum Dei est, vt non voluerit pater istud præstare, nisi in filio, siue ob meritum filij.

In quo habemus redemptionem per sanguinem eius, remissionem peccatorum secundum diuinitas gratia eius, quæ superabundauit in nobis in omni patientia & prudentia, vt notũ faceret nobis sacramentum voluntatis suæ secundum beneplacitum eius, quod proposuit in eo in dispensatione plenitudinis temporum instaurare omnia in Christo, quæ in cælis, & quæ in terra sunt in ipso.

In quo) id est, per quem scilicet Christum (habemus redemptionem) Græca vox propriè significat redemptionem captiui, per soluto pro capite eius precio. Est enim ἀπολύσις, pretium, quod Christus pro nobis numerauit: exprimit hinc Apostolus esse ipsius sanguinem, in quo, inquit, habemus redemptionem per sanguinem eius, exponens deinde, quæ sit illa redemptio, subiicit (remissionem peccatorum) qui accusatiuus annectitur præcedenti per appositionem hoc sensu: Habemus redemptionem, quæ est remissio peccatorum, significans seruitutem peccati esse, ex qua Christus nos redemit, redemit, inquam, non secundũ merita, vel propter merita nostra, sed (secundum diuinitas gratia eius, quæ superabundauit in nobis) id est, quam copiosè in nos effudit (in omni sapientia) Hebraicè dictũ est, pro eo, quod est, cum omni sapientia & prudentia. Adiecit illud Apostolus propter Gnosticos sic dictos à falsi nominis scientia, prætereã propter philosophos, significare volens non in illis rebus, in quibus ipsi ponebant, esse ponendam sapientiam, & veram prudentiam: sed in mysterijs Christi intelligendis. Quod sequitur (vt notum faceret) Græci

Græci per participium efferunt, hoc modo, patefacto nobis sacramento, &c.

Hieronymus quoque participium habet: nam legit notum faciens nobis sacramentum, hoc est, mysterium siue arcanum voluntatis suæ. Hæc namque summa sapientia est, vide licet scire, quid de nobis Deus ab æterno decreuerit. Rursus, vt excludat merita nostra, addit (secundum beneplacitum) pro quo Paulus habet *εὐδοκία*, de qua voce dictum est in præcedentibus.

Quod proposuit in eo) referendum istud est ad Sacramentum siue mysterium, Sensus est: quod mysterium proposuit in eo, id est, per filium complete (in dispensatione plenitudinis temporum) id est, illis temporibus euolutis, quæ ab æterno ad hoc præstituit. Dum dicit (in eo) in conspectu habet hæreses, quæ inducebant alios mediatores: per hunc inquit solum, & non per Simonem, nec per Menandrum.

Instaurare omnia in Christo) vox Græca quam nos ter interpret vertit instaurare, propriè significat ea, quæ sparsim ac fusius dicta sunt summam repetere, vt simul iudici reuocentur: Est enim vocabulum proprium foro, hinc deducitur ancephaleosis, ἀνακεφαλαίωσις, quam Quintilianus vertit enumerationem, sic dictam, quòd per capita decurrendum sit in perorationem: Hoc loco Apostolus vsurpauit pro eo, quod est ad certum aliquod caput reuocare, quæ dispersa erant. Mysteriorum (inquit) cuius iam memini, quod dixi nobis esse patefactum, istud est, videlicet Deum patrem voluisse omnia reuocare ad vnum caput nempe Christum, & quæ in cælis sunt, & quæ in terra, hoc est, homines & angelos, qui per peccatum diuisi erant, ipsum voluisse cõiungere ac vnire per Christum, & in Christo vt in capite. Hieronymus legit recapitulare: nec fert versionem nostram, quam tamen Augustinus proponit & interpretatur, atque inspecta sententia Pauli, parum referre videtur, an recapitulare le gas an instaurare. Expositio Augustini est in Enchi. capit. 62. Nouerunt, inquit, angeli, quanti numeri supplementum de genere humano integritas illius ciuitatis expectet. Propter quod ait Apostolus, instaurare omnia in Christo, quæ in cælis sunt, & quæ in terra. In ipso quippe instaurantur quæ in cælis sunt, quum id, quod inde in angelis lapsus est, ex hominibus redditur. Instaurantur autem quæ in terris sunt, quum ipsi homines qui prædestinati sunt ad æternam vitam, à corruptionis vetustate renouantur: Hactenus Augustinus. Quòd si frequenter istud apud nos meditaremur, nempe per Christum ad tantã dignitatem euectos nos, vt concius habeamur angelorum, puderet nos admittere, quod sancto illo consortio

esset indignum. Ne cui autem negotium faciat illud (in ipso,) quæ in cælis, & quæ in terra sunt, in ipso, sciendum pleonasmum esse Hebraicum scripturæ familiarem: Sic in Psalmo, Mons in quo beneplacitum est Deo habitare in eo.

In quo etiam & nos sorte vocati sumus, prædestinati secundum propositum eius, qui operatur omnia secundum consilium voluntatis suæ, vt simus in laudem gloria eius nos, qui ante sperauimus in Christo.

In quo etiam & nos sorte vocati sumus) Sors non virtutis: sed, vt dicitur, euentus est. Significare igitur volens Paulus, se quoque ad magna ista beneficia, quæ per Christum præstantur, electum esse nullis præcedentibus meritis, hoc sermone vsus est, quem ne aliorum quis raperet, credens hinc temerè ac fortuito ipsum & Apostolos cæteros electos, mox temperauit, dum adiecit (Prædestinati secundum propositum eius) hic *πρόθεσις* est vox diuersa à superiori, qui prædestinauit nos secundum propositum voluntatis suæ, quo loco diximus Paulum habere *εὐδοκία*, *πρόθεσις* autem siue propositum excludit casum & fortunam. Iam vt sciamus propositum hoc Dei plenum esse ratione & æquitate, addit: (qui operatur omnia secundum consilium voluntatis suæ) hoc est, liberè & certa ratione, licet ratio ea nobis frequenter ignota sit (vt simus in laudem gloria eius) id est, ad ornamentum gloriae ipsius, siue vt simus ipsi laudi, id est, vt crescat gloria patris nobis, qui agnoscimus Christum. Qui enim intelligimus nos esse in Christo, & non secundũ carnem viuere, debemus illustrare gratiam Dei tũ admirando tum laudando hanc apud alios, & prædicando. Quod sequitur (qui ante sperauimus in Christo) putat quidam esse periphrasin credentium, vt vsus sit Apostolus hæterosi tẽporis, sperauimus pro speramus. Verũ in hoc sensu obstrepit præpositio Græca *πρό*, id est, antè, in qua explicanda mirum in modum sudauit Hieronymus & satis infeliciter. Habet enim duplicem commentarium, quorum alterum reijcit Rufinus, vt qui Origenicum quiddam recipiat. Alter quoque licet catholicus sit, alienus tamen videtur à sententia Pauli. Optimè expediunt sese, qui partem hanc referunt ad Iudæos tantum: siquidem hi priores vocati sunt ad fidem, & priores crediderunt in Christum, inde secutæ sunt gentes, inter quas erant Ephesij, cui sententiæ fauet prorsus id, quod sequitur.

In quo & vos, cum audissetis verbum veritatis, Euangelium salutis vestrae, in quo & credentes signati estis spiritu promissionis sancto, qui est pignus hereditatis nostræ in redemptionem acquisitionis in laudem gloriae ipsius.

In quo & vos) Iſtud opponi videtur illi, In quo & nos, &c. Deſideratur autem hoc loco verbum ſperatis ſive ſperatiſtis: Nam ſenſus eſt. In quo etiam ſperatis & vos audito verbo veritatis, hoc eſt: Euangelio per quod annūciatur omnibus credētibus & Chriſtum amplectentibus ſalus. (in quo) id eſt, per quem, ſcilicet Chriſtum (& credentes) id eſt, poſteaquam credidiſtis: liquidē Græcis eſt participium actiuium præteriti temporis, quo nos Latini caremus (ſignati eſtis) id eſt, obſignati, quemadmodum tabulæ obſignantur in pactis (ſpiritus promiſſionis) id eſt, ſpiritu promiſſo, tum per Prophetas, tum per Chriſtum ipſum. Senſus eſt: Chriſtus poſteaquam in ipſum credidiſtis, certa aliqua nora dedit ſignificationem, quod verè pertinetis ad populum ſuum, adeoq; ad promiſſiones illi factas dedit inquam ſignificationē, dum viſibili ſpecie effudit ſuper vos & in vos ſpiritum ſanctum. Alij reſpicientes ad locum, qui eſt in epiſtola ad Rom. ca. 8. Ipſe ſpiritus teſtimonium reddit ſpiritu noſtro, &c. Item ad eum, qui eſt in epiſtola ad Galatas ca. 4. Quoniam autem filij Dei eſtis, &c. Paulo aliter interpretatur, nempe ad hunc modum: Fideles facti accepitiſtis ſpiritum ſanctum, qui per victorias quas operatur in vobis aduerſus carnem & diabolum, palam teſtatur, quod ſitis Chriſti, quod verè ad ipſius populum pertinetis: niſi enim eſſetis in Chriſto, nunquam valeretiſtis vincere mundum. Metaphora, vt indicauimus, ſumpta eſt à tabulis ſive literis, quas obſignam. partim vt cognoſcantur eſſe noſtræ: partim, vt, quod illis committimus, teſtum maneat neq; quibus ſuis pateat, prius officium ſigilli reſpexit Apoſtolus, dum dicit, Signatos vos ſpiritu ſancto. Obſignatio autem hæc ſpiritus, non clauditur intra ſubſtantiam fidei, quod volunt Lutherani: ſed ea poſterior eſt id quod aperte docet hoc loco Apoſtolus, nam dicit, quod eam accipiamus *wisetō avres*, hoc eſt, poſteaquam credidiſtis, quare fides eam præcedit.

Qui eſt pignus hereditatis noſtræ) pronomen (qui) non Chriſtum refert, ſed ſpiritum. Pignus interpres pro arrabone poſuit. Hoc autem intereſt ſecundum Hieronymum inter pignus & arrabonem: quod pignus detur in mutuo: arrabo verò in contractū emptionis & venditionis, quod firma ſit obligatio. Senſus eſt: Qui ſpiritus, arrabo eſt futuræ hereditatis, quæ eſt vita æterna: quod ſumus victuri in æterna vita, hinc ſcimus, quod per ſpiritum ſentiamus aliquid eius, quod ibi ſumus habituri. Quisq; noſtrum expendat apud ſe, an ſit huiuſmodi arra donatus, hoc eſt, an hic conſtitutus, aliquo modo guſtet, quàm ſuauiſſimus ſit Deus his, qui ſecum regnabunt, quod qui guſtent feſti-

nant hinc egredi, non aliud parturiunt nec gemunt, quàm vt iſtud ipſis contingat, id eſt vt quàm citiſſimè ex hoc mundo poiſint diſcedere. Nam ex magnitudine dulcedinis, quam experiuntur, ita apud ſe ratiocinantur: Quod ſi tanta eſt arra, quanta erit res, ipſa, quam præſtabit Deus in altera illa vita, &c. Quod ſequitur:

In redemptione acquisitionis) variè à diuerſis explicatur: genuinus ſenſus videtur hic eſſe, nempe ſpiritum ſanctum datum fidelibus velut arrabonem, quo certò ſcirent fore, vt populus Chriſtianus in perfectam aliquando libertatem aſſereretur. Secundum hanc expoſitionem, redemptio non ea intelligitur quam nunc aſſecuti ſumus, quæ eſt liberatio à peccatis: ſed perfecta, quæ tum erit, cum non ſolum peccatum non erit: ſed nec cauſa peccati hoc eſt malum habitans in corpore noſtro, & ad peccatum vſq; ſolicitans animum. Nomine verò acquisitionis, ipſa poſſeſſio intelligitur, quam Chriſtus magno ſtudio, multis ſudoribus, & denique ſanguine ſuo acquiſiuit, quæ poſſeſſio populus Chriſtianus eſt. Illud (in laudem gloriæ ipſius) ex præcedentibus notum eſt. Hactenus unica fuit periodus quam frequenter legere oportet, vt hinc agnoſcamus beneficia Chriſti, eiſque agnitiſtis gratias agamus ipſi: ſiquidem ea res verè Theologum facit. Poſt commemorationem beneficiorum, quæ Deus pater per filium præſtitit credentibus, Inſert Apoſtolus:

Propterea & ego audiens fidem veſtram quæ eſt in Chriſto Ieſu, & dilectionem in omnes ſanctos, non ceſſo gratias agens pro vobis, memoriam veſtri faciens in orationibus meis, vt Deus (Domini noſtri Ieſu Chriſti pater) gloriæ, det vobis ſpiritum ſapientiæ & reuelationem, in agnitionem eius, illuminatos oculos cordis veſtri.

Propterea &c.) hoc eſt, quia tam magna bona data ſunt & reſpoſita credentibus & iuxta fidem vitam exigentibus. Propterea ego Paulus audiens fidem veſtram adhuc integram, nec turbatam ob vincula mea: fidem inquam quæ eſt in Chriſto Ieſu: non in Simone, aut in Menandro, aut Baſilide.

Et dilectionem in omnes ſanctos) quam habetis erga omnes Chriſtianos (non ceſſo gratias agens) interpres phraſim Græcam retinet: Latine dicendum fuerat, nõ ceſſo gratias agere pro vobis, memoriam ſive mentionem veſtri faciens in orationibus meis. Ex hac epiſtola & alijs, diſcimus Apoſtolum ſibi familiare habuiſſe ſtadium orationis, quod mirum eſt in vita ipſius tam laborioſa, & plena peregrinationibus. Orabat pro Ephēſijs, nec pro hiſduntaxat, verum etiam pro omnibus, quos ad fidem conuerterat, nec ſemel id faciebat aut iterum, ſed ſine intermiſſione, quemadmodum ait in Epiſtola ad Romanos, quod

quod idem eſt cum eo, quod hic dicit: non ceſſo pro vobis gratias agere, &c.

Iſtud nobis pro noſtra imbecillitate conandum eſt & imitandum. Quod autem precor, hoc inquit eſt, vt Deus (Domini noſtri Ieſu Chriſti pater gloriæ, &c.) eſt hoc loco hyperbaton, ſiquidem genitiuus gloriæ pertinet ad nomen Deus: & illa, Domini noſtri, & cæteræ, per parentheſin interiecta ſunt. Senſus eſt: Precor vt Deus gloriæ, id eſt, phraſi Hebræa Deus glorioſus, qui pater eſt Domini noſtri Ieſu Chriſti. Quamquam Chryſoſt. eo ordine hæc accipiat, quo ſcripta ſunt: referens genitiuum gloriæ ad nominatiuum proximè præcedentem, & reliqua videlicet Domini noſtri, & cæteræ, ad vocabulum Deus, hoc ſenſu: precor vt Deus Domini noſtri Ieſu Chriſti, ſecundum aſſumptum hominem pater gloriæ, hoc eſt, qui magna nobis bona largitus eſt.

Det vobis ſpiritum ſapientiæ, &c.) ſecundum hunc commentarium non eſt hoc loco Hebraiſmus, ſed illud (pater gloriæ) Græcè dictum eſt, Det vobis ſpiritum ſapientiæ & reuelationis.

Genitiuus reuelationis, ſignificationis cauſa adiectus eſt per ſynonymiam. Senſus eſt: det vobis ſpiritum, quo arcana illa cæleſtia, quæ ratione humana deprehendi non poſſunt, cognoſcatis: det inquam vobis illuminatos oculos mentis in cognitione ſui, id eſt vt verè agnoſcatis Patrem. Dictum eſt cõtra familiam Simonis Magi, quæ prædicabat patrem quendam incognitum, nec cognoſcebat Patrem Chriſti. Vide Epiphanium hereſi 23. rurſum hæreſi 27.

Vt ſciatis quæ eſt ſpes vocationis eius, & quæ diuinitæ gloriæ hereditatis eius in ſanctis, & quæ ſupereminens magnitudo virtutis eius in nos, qui credidiſtis ſecundum operationem potentie virtutis eius, quam operatus eſt in Chriſto, ſuſcitans illum à mortuis, & conſtituens ad dexteram ſuam in cæleſtibus, ſupra omnem principatum & poteſtatem & virtutem & dominationem, & omne nomen quod nominatur non ſolum in hoc ſeculo, ſed etiam in futuro.

Vt ſciatis quæ ſit ſpes vocationis eius) ſcilicet, patris, hoc eſt, vt ſciatis ad quæ & magna bona vocati ſitis, quicunque creditis in Chriſto (& quæ diuinitæ gloriæ hereditatis eius in ſanctis) hoc eſt, quam opulenta ſit gloria hereditatis, quam promiſit Chriſtianis, iuxta fidem exigentibus vitam ſuam, (& quæ ſit ſupereminens magnitudo virtutis eius, &c.) ſi quis voluerit vitam ſuam, quam olim egit, antequam in Chriſto eſſet, conferre cum ea, quam nunc agit, poſteaquam Chriſto inſitus eſt, is facile intelliget, quod hic dicitur: aut ſi ex ſe ſuaque vita cognoſcere non valet, legat libros confeſſionum Auguſtini. ex illis ſtatim intelliget, hac in re: nempe vt libidini & cupiditatibus ſuis addictus ani-

mus, à libidine atque cupiditatibus ſemel abducatur, non vulgari opus eſſe, ſed diuina quadam vi ac potentia, imò tanta omnino, vt in ſuſcitandis mortuis, vbi maxima requiri videtur, haud maiori ſit opus. atque iſtud Apoſtolus intelligere cupit Ephēſios, quo charius amplectantur beneficium ipſis præſtitum. Potentia, inquit, quæ Deus exercuit, cum à tenebris gentilitatis & paganismo ad fidem & iuſtitiam Chriſtianam vos adduceret, haud inferior eſt vi illa ac potentia, quam exercuit in Chriſto, dum ipſum à mortuis excitaret, &c. Iſtud ſignificat illud, ſecundum operationem potentie virtutis eius, ſive vt alij vertunt ſecundum efficaciam ſeu vim potentie fortitudinis vel roboris eius, nam Græcè eſt *ἐνέργεια*. Pro (cõſtituens) Hieronymus legit, ſedere eum faciens ad dexteram ſuam, ſive in dextera ſua: atque iſtud propriè ſignificat vox Græca. Porrò ſeſſio iſta non eſt accipienda humano ſenſu, tanquam pater ad ſiniſtram, filius ad dexteram ſedeat: ſed per dexteram accipiendæ eſt honoris æqualitas regni confortium, & poteſtas, qua conſtitutus eſt Chriſtus ſuper omnes creaturas: non ſolum quæ in terra & apud inferos ſunt, ſed etiam quæ ſunt in cælis, vnde addit:

Super omnem principatum, &c.) Veriſimile eſt Apoſtolum in hac parte Poëtas reſpicere, Philoſophos, & familiam Simonis, ac ſi dicat, Multa fabulatur de cæleſtibus Poëta veſtri, maximè quos theologos vocatis, vt ſunt Orpheus, Heſiodus: multa item philoſophi, & ſchola Simonis Magi, quæ vſq; inculcat principatus ac poteſtates, virtutes: ſed vera ſapientia eſt Chriſtum regnare in cæleſtibus, atque ipſum ſuper omnia eſſe eſtū eſſe à Patre, ſuper principatus & poteſtates, imò ſuper omne nomen quod nominatur ſive à Poëtis, ſive à Philoſophis, ſive à Gnoſticis, ſive alijs quibuſcunque. Secundum hanc interpretationem nihil opus eſt diſtinguere inter nomina, quibus vtiſſetur Paulus, hoc eſt, inter principatus & poteſtates, &c. quod faciunt, qui putant Apoſtolum hoc loco recensere voluiſſe ordines angelorum, tanquam qui certo ſciret, quid eſſet in cæleſtibus. Hi ergo nomine principatus, intelligunt angelos inſimæ hierarchiæ, ſed primi ordinis. Nominibus verò poteſtatum, & virtutum, & dominationum mediæ hierarchiæ angelos, inter quos dominationes primi ordinis faciunt, virtutes ſecundi ordinis, poteſtates verò tertij ordinis. Quorum ſententiam vide apud Dionyſ. Areopa. de cæleſti hierarchia 6. 7. 8. & 9. capitibus.

Et omnia ſubiicit ſub pedibus eius, & ipſum dedit caput ſupra omnem Eccleſiam quæ eſt corpus ipſius, & plenitudo eius, qui omnia in omnibus adimpletur.

Et omnia subiecit sub pedibus eius) Sermo hic plus aliquid complectitur quam præcedens. licet opinentur quidam præcedentem sententiam hic repeti alijs verbis. Sensus est: Deus Pater non solum maiore præ cæteris honore Christum dignatus est, non solum cunctis sublimiorem ipsum effecit: verum etiam omnia subiecit ipsius imperio, quem admodum in Euangelio ipse ait, Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra: Subiecit, inquam, non vulgari subiectione, sed qua alia maior cogitari nequit, hoc significat quod addit, sub pedibus: (*Et ipsum dedit caput super Ecclesiam,*) Græci codices qui hodie in manibus habentur, legunt ad hunc modum: & ipsum dedit caput super omnia Ecclesiam, ut Ecclesiam sit dativi casus hoc sensu dedit illi, ut sit caput Ecclesiam, præpositus vniuersis: Atque hæc lectio est apud Hieronymum in comment. quam & Græcanica scholia interpretantur: Secundum nostram versionem sensus est: dedit ipsum caput super omnem Ecclesiam, tam eam, quæ in terris agit, quam eam, quæ in cælis est, quæ secundum August. etiam angelos complectitur. Vide ipsum in Enchi. ea parte qua interpretatur illud symboli, sanctam Ecclesiam catholicam. Caput interdum vocabulum est authoritatis, hoc valens, quod princeps, in qua significatione etiam hoc loco quidam accipiunt, sed non est plenus commentarius. Non enim Apostolus solum significare voluit Christum totius Ecclesiam primū esse, seu principem, verum etiam caput proprii nominis scilicet corporis mystici, id est, significare vult Christum in totā Ecclesiam verè influere, sicut caput infuit in membra. ad hunc modum, quod hic dicitur interpretati sunt cæteri doctores, & ipsemet Paulus, quo sensu Christum caput appellat, satis exprimit, dum addit de Ecclesia (*qua est corpus eius & plenitudo eius*) Quia sicut caput membra, sic membra caput perficiunt, non enim perfectum corpus est, nisi ubi hæc sibi vnita inueniantur. In eo quod sequitur:

Qui in omnia omnibus adimpletur) Ellipsis Attica est: desideratur enim præpositio *κατά*. Sensus est: Qui scilicet Christus, secundum omnia in omnibus sui corporis membris adimpletur. Nisi enim essemus, hic quidem pes ipsius, ista autē manus, ille verò aliud quoddam membrum, non compleretur corpus. Conatur Apostolus omnibus modis ostendere cognationem nostram & vnitatem ad Christum, adeoque dignitatem. Quidam plenitudinem huius loci illam esse putant, quæ est in epistola ad Coloss. cap. 1. Adimpleo ea, quæ defunt passionē Christi in carne mea, &c. Siquidem Christus non omnia per semetipsum compleuit, sed defunt quædam eius instituta, quæ complenda reliquit Ec-

clesiam, inter quæ est procuratio salutis generis humani, quæ perficitur partim prædicatione, qua gentes ad fidem vocantur: sine qua mors Christi nulli prodest: partim exhortatione, qua illi qui fidem semel amplexi sunt: in fide & iustitia continentur ne excidant: partim oratione & alijs modis. Quem admodum igitur Paulus prædicatio, & multa dura tolerando, quò maiora incrementa fides acciperet, adimplebat defectum passionis Christi: ita & hodie, qui impulsu spiritus quippiam agit quod facit ad ædificationem & augmentum corporis Christi, quod est Ecclesia, in eo Christus accipit complementum, & hinc patet magna dignitas membrorum Christi, siue operum, quæ à fidelibus impulsu spiritus fiunt. Qui hodie vertunt, pro (*adimpletur*) transferunt adimplet, quod & Græca vox patitur, nam participium est verbi medij. Vnde & Græcanica scholia vtroque modo interpretantur. Si actiue accipiamus, significat Paulus nos esse corpus siue membra eius, qui verè Deus est, in quo viuimus, mouemur, & sumus: Hoc enim significat, qui omnia in omnibus adimplet, & hic sermo magnam dignitatem exprimit eorum, qui sunt in Christo.

CAPVT II.

Et vos cum essetis mortui delictis & peccatis vestris, in quibus aliquando ambulastis secundum seculum mundi huius, secundum principem potestatis aeris huius spiritus, qui nunc operatur in filios dissidentia, in quibus & nos omnes aliquando conuersati sumus, in desiderijs carnis nostræ facientes voluntatem carnis & cogitationū, & eramus natura filij iræ sicut & cæteri.

Et vos cum essetis mortui delictis, &c.) Perpetua sententia est cum superioribus: Quod inquit Deus Pater præstitit in filio, hoc ipsū præstitit & in nobis pariter cum illo nos viuificauit, pariter resuscitauit, pariter cum illo nos sedere fecit in cælestibus. Istud Apostolus intelligere cupit Ephesios, ut hinc agnoscant quàm colendus sit Deus Pater, quæque amplectendus ipse Christus, per quem Pater hæc magna dona nobis præstitit. Nonnulla exemplaria statim in principio capituli huius legunt verbum, conuiuificauit, & vos conuiuificauit cum essetis mortui, &c. sed certum omnino est non debere addi, cum nec Græca nec correctiora Latina habeant. Accidit autem hic Paulo, quod Augustino multis in locis euenire solet: nempe ut copia rerum obrutus, cursum orationis tenere non potuerit. Illa omnia (*in quibus aliquando ambulastis*) vsque ad eum locum:

Deus

Deus autem qui diues est, interseruit per parenthesis, postquæ ad caput orationis rediens repetit quod antè dixerat, & vitur vocula *δέ*, siue (secundum Hieronymum) *καί*, quæ est nota redeuntis à digressionem, maximè apud Paulum: quemadmodum dictum est in Epistola ad Galatas, in expositione illius loci: Abijs autem, &c. Et vos inquit cum essetis mortui, in est, morte digni: Sic recentiores, sed rectius veteres, cum verè essetis mortui in spiritu per delicta & peccata. Inter delictum, id est, *παράνομα*, & peccata, id est, *ἀμαρτίαν* sic distinguit Hiero. ut illud existimet esse primum illum lapsum ad peccandum: hoc verò cum ad facinus ipsum peruertum est, quod discrimen apud Paulum non est perpetuum. Siquidem cap. 4. ad Romanos voce *παράνομα* vitur pro quibusuis peccatis, cum ait: Qui traditus est propter delicta nostra. Item cap. 5. posterioris Epistolæ ad Corinth. cum ait: Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi, non reputans illis delicta ipsorum. An hoc loco inter hæc Apostolus distinguere voluerit, id quæstionem habet. Putant quidam ipsum vltum congerie, eo quod dubium non sit Ephesios spiritu Christi vacuos olim, in enormia facinora fuisse prolapsos.

In quibus aliquando ambulastis, &c.) id est, ita ut tota vita vestra his fuerit obnoxia (*secundum seculum mundi huius*) id est, iuxta consuetudinem mundi huius, vel iuxta quod edocti estis ab hominibus mundanis spiritu Christi vacuis (*secundum principem potestatis aeris huius*) id est, secundum principem, cui est potestas in hocaere, id est, mundo, ut sit synecdoche, & ex parte intelligatur totum. Alij sine tropo accipiunt, aërem intelligentes locum illum, vbi venti, turbines, & nubes sunt, quem putant esse propriam sedem dæmonum. Hæc expositio nomen potestatis siue *ἐξουσίας* accipit, ut generalitatem significet: quæ idcirco alijs non placet, quod similia loca alio inuident: Similia loca sunt in hac Epist. cap. 1. Sedere eum fecit in cælestibus super omnem principatum & potestatem. Et cap. 6. Colluctatio nobis est aduersus principes & potestates. Rursus in Epistola ad Col. cap. 2. Qui est caput omnis principatus & potestatis. Quibus locis certum est nomen *ἐξουσίας* esse vocabulum substantiæ. Quare & hoc loco sic accipi volunt, ut significet naturam angelicam, & totum illum cœtum dæmonum. Genitiuus (*spiritus*) variè à diuersis refertur: quidam referunt ad principem: Erasmus vtrumque genitiuum & aeris & spiritus refert ad tertium, qui præcessit, potestatis, hoc sensu: Secundum principem, cui potestas est aeris, & spiritus illius, qui agit in filijs dissidentia. Sed verisimile omnino est, quod pertineat ad genitiuum aeris, hoc sen-

su: secundum principem potestatis, & secundum principem aeris huius, in quo degunt spiritus ut in nomine spiritus sit hæterosis numeri, & aer dicatur spirituum ea phrasi, qua dicimus terram Barbarorum, pro terra, quam inhabitant Barbari. (*Qui nunc operatur*) id est, efficax est: Id enim significat vocabulum Pauli (*in filios dissidentia*) Hebraismus est, id est, in incredulos, vel indociles. Nam Græcè est *ἀπειθίας* quod rectè veritas, imperuasiuilitatis: (*in quibus*) id est, inter quos, licet Hieronymus ad delicta referat, (*Et nos omnes aliquando conuersati sumus*) id est, perpetuum tenorem vitæ duximus. Phrasi Hebræa est, ut antè est annotatum, (*in desiderijs carnis nostræ*) id est, secundum desideria, siue secundum concupiscentias carnis nostræ, (*facientes voluntatem*) carnis, id est eius partis, quæ nobis est bruta. Græci codices in plurali legunt, voluntates, quæ lectio & apud Hieronymum est in textu, quam lectionem & in comment. interpretatur, nec solum facientes voluntatem carnis, sed & animi: hoc est enim quod noster interpres habet, cogitationū, pro quo Hieronymus maualt legere mentium, qui & inter peccata carnis, & mentium distinguit, quod illa sint crassiora, veluti gula, ebrietas, fornicatio, &c. quæ per ministerium carnis in libidibus explentur: hæc animi magis, veluti hæresis, inuidia, &c. (*Et eramus natura*) non quidem à Deo condita, sed per Adam corrupta, sic Augustinus, (*filij iræ*) id est, obnoxij iræ. Duplex est Hebraismus, primum in oratione, deinde in dictione.

Siquidem iram pro vindicta posuit, quæ admodum ad Romanos cap. 13. Non solum propter iram, id est, vindictam & supplicium, sed & propter conscientiam. Pro natura alij transtulerunt prorsus vel omnino. Vocabulum *φύσις* ambiguum est, sed & Latinum, quando aduerbialiter sumitur, hoc valet, quod reuera vel prorsus, in qua significatione certum est vsurpasse interpretem Epiphaniij, in hæres Valentini, vbi versio eius sic habet: ego solum ea, quæ natura necessaria duxi, ut in propatulum venirent, recensui, atque hæc significatio optimè congruit huic loco: hoc enim reuera supplicium est, subiectum esse dæmonibus. Chryso. hunc locum longè aliter interpretatur: sensus secundum ipsum est: Exacerbabamus & irritabamus Deū, hoc est, ira ipsa eramus & nihil aliud. Secundum hunc, filios iræ, dixit Apostolus ea phrasi, qua Græci dicunt *υἱοὶ ἰσχυρῶν*, id est, filios medicorum, pro ipsis medicis. Quæ hic aperit Paulus, non nili ex reuelatione sciri possunt, nempe quod angeli mali in hoc mundo vel aere degant, quodque in malis hominibus operentur furta, adulteria, fornicationes, hæreses, & his similia.

DEus autem qui diues est in misericordia, propter nimiam charitatem suam qua dilexit nos & cum essemus mortui peccatis, conuiuificauit nos Christo cuius gratia estis saluati, & conresuscitauit & confedere fecit in caelestibus in Christo Iesu, ut ostenderet in seculis superuenientibus abundantes diuitias gratiae suae in bonitate super nos in Christo Iesu.

DEus autem qui diues est in misericordia, &c.) Nō dicit Apostolus, qui misericors est, sed qui diues est in misericordia. Reuera enim diuitiae misericordiarum sunt, nō quaerentibus vltro misericordiam praestare, & non solum non quaerentibus, sed inimicitias exercentibus. Quod sequitur. (Propter nimiam charitatem) Hebraicè dictum est ab interprete. Graecè est, propter multā charitatem, qua dilexit nos, secundū *εὐδοκίαν*, siue secundum beneplacitum voluntatis suae etiam cum essemus mortui peccatis. Alias Apostolus mortuos peccato vocat, qui iam cessant peccare: vitasset proinde amphibologiam, si dixisset, cum essemus mortui per peccata: Et hinc patet discrimen, quod in principio capituli, inter delictum & peccatum ex Hieronymo annotauimus Apostolum Paulum negligere: siquidem Graecè pro peccatis Apostolus *καταπτώματα* habet (Conuiuificauit nos Christo) id est, pariter cum Christo viuificauit, (& *εὐ-resuscitauit*) nimirum per lauachrum regenerationis, (& *confedere fecit in caelestibus*.) Frequenter meminit Apostolus caelestium, propter familiam Simonis, qui vanissimè nūgabatur de caelestibus. Sensus est: fecit ut conuersatio nostra in caelis sit, ut vita, affectu, contemplatione ibi simus, vbi est caput nostrū, haecq; maxima beneficia praestitit nobis in Christo Iesu, id est, per Christum Iesum: & quae admodum iam nos secundum spiritum viuificauit, resuscitauit, & sedere fecit in caelestibus: ita viuificabit nos & resuscitabit & sedere faciet in caelestibus, secundum corpus, atq; haec est spes vocationis nostrae, cuius meminit Apostolus in praecedenti capite, optās eam Ephesijs notam fieri. Si quidem intelligere hanc dignitatem hominis, res est maxima, & propter quam Deo perpetuū gratias agere oportet.

Praestitit autem haec (ut ostenderet in seculis superuenientibus) id est, extremis his temporibus (abundantes diuitias) id est, excellentē exuberantiam suae gratiae, (in bonitate) id est, per bonitatem suam, (super nos) siue erga nos, in Christo, id est, per Christum.

Gratia enim estis saluati per fidem: & hoc non ex vobis. Dei enim donum est, non ex operibus, ut ne quis gloriatur. Ipse enim sumus factura, creati in Christo Iesu in operibus bonis, quae preparauit Deus, ut in illis ambulemus.

Gratia enim estis saluati.) Commentarius Chrysofolomi sic habet: ne magnitudo

beneficiorum extollat eos, dicit ipsos gratia saluatos: deinde, ne libera voluntatis facultas laedatur, ponit quod ipsorum est, nempe fidem, atque istud rursum tollit dicens: (Et hoc non ex vobis) sic nimirum ut non prius moti & ad fidem inuitati sitis per spiritum. Quomodo fides nostra sit, & non nostra, huc ex nobis explicat doctissime Augustinus Epistola 107. quam scripsit ad Vitalem, qui dicebat non orandum pro incredulis, sed tantum illis impartendam doctrinam, quod ea impartita ex sola facultate liberi arbitri, credere possent: quod dogma ibi reuelat Augustinus. Haeretici nostri temporis ad alterum extremum iam vergunt, dicentes credere sic esse donum Dei, ut absque omni nostra cooperatione in nobis peragatur. (Ipse enim sumus factura) id est, poema, ea enim voce vtitur Paulus: Ambrosius vertit figmentum. *Creata in Christo Iesu*.) Regenerationem, inquit Chrysostomus subindicat, per Baptismum siquidem quod Sacramentum est regenerationis, in Iesu sumus Christo, & effecti noua creatura: quod primum eramus mortuum est, verus scilicet homo: & quod non eramus, facti sumus. Sermo igitur est secundum Chryso. non de prima illa creatione, ex qua habemus quod viuimus, sed de altera ex qua habemus, quod bene viuimus. Creati, inquam, in Christo Iesu, non ad libidinem, & omnem turpem actionem in vita perpetrandam, ut docet schola Simonis, sed ad opera bona, quae preparauit Deus ut in illis ambulemus, hoc est, perpetuum tenorem vitae praestemus. Chryso. clausulam hanc, creati in Christo Iesu ad opera bona, adiectam putat ab Apostolo, propter praecedentem sermonem, quo dixerat, nos gratia saluatos non ex operibus: timens proinde Apostolus, ne seigniores hinc efficeremur ostendit deinde quod post fidem, necessaria sunt bona opera. Quo sensu verò tribuit Apostolus iustificationem fidei, & operibus detrahat, dictum est in praecedentibus Epistolis.

Propter quod memores estote, quod aliquando vos eratis gentes in carne, qui dicebamini praeputium ab ea, qua dicitur circumcisio in carne manufacta, quod eratis illo in tempore sine Christo, alienati à conuersatione Israel, & hospites testamentorum, promissionis spem non habentes, & sine Deo in hoc mundo.

Propter quod memores estote, quod aliquando, & ceter. id est, propter haec quae ab initio epistolae dixi: Memores estote. Quod dicitale est: multis verbis exposui vobis beneficia Christi, vestrum iam est perpetuū illorū esse memores: Valet enim illa rememoratio gratos reddere erga benefactorem, & quo promptius gratias agatis Patri per Christum, volo vos ad memoriam reuocare non solum,

solum, quod liberauerit vos per Filium, sed quod tali modo liberauerit, nimirum per sanguinem ipsius: ne hoc volo contentos esse, sed volo praeterea, ut ad memoriam reuocetis, quales vos existentes liberauerit. Memores estote, quod aliquando eratis gentes, id est, gentiles, siue ethnici. Quod sequitur (in carne) putat Hieronymus extenuandi causa adiectum: verum circumstantia litera omnino requirere videtur aliud, nempe, ut vim habeat amplificandi, ut sensus, hic sit: Eratis verè gentiles viuentes secundum carnem (qui dicebamini) id est, qui per cōtemptum appellabamini praeputiati. In praeputium est enallage qualitatis. In Actis Apostolorum absque tropo dixit, viros praeputiati habentes: qui, inquam, dicebamini praeputium (ab ea, qua dicitur circumcisio in carne manufacta) hoc est, ab ipsis circumcisiis secundum carnem. Periphrasis est Iudaeorum. Vocabulum manufacta referendum est ad circumcisionem, non ad carnem. Ex hoc loco discimus vilitatum fuisse tempore Pauli, ut Iudei dicerentur circumcisio: quādo autē cōceptum sit sic loqui, id non constat.

Quod eratis illo in tempore) exemplaria nonnulla legunt (qui) Ambrosius habet dictionem causalē (quia) sed optimum est, quod: ut vocula *εἶ*, qua Paulus vtitur, *εἰδὲν ὅτι*, seu seorsim accipiatur hoc sensu: volo vos perpetuū esse memores eius, quod iā dixi: huius item, quod illo in tempore, id est, ante auditū verbum fidei (eratis sine Christo). i. sine cognitione Christi eratis, nec pertinebatis ad Christum. (Alienati à conuersatione Israel.) Paulus habet alienati à politia Israelis. Politia vox Graecis multiplex est: significat interdum respUBLICAM, quam significationem expressit Erasmus in translatione: Interdum accipitur pro vitæ ratione ac instituto, quam significationem expressit noster interpres, atque in eadem usus est hac voce Basilius de vita solitaria, item Gregor. Nazian. ut videre est apud Budaeum in commentar. linguae Graecae: sed & Epiphanius in haeresi Phariseorum, dicens eos habuisse maiores politias ipsis scribis: Significat quoque politia ipsam reipUBLICAM administrationem, & genus administrandi, quae significatione huic loco etiam non malè congruit. Quod sequitur:

Et hospites testamentorum promissionis) variè distinguitur. Chrysofolo. Theoph. Oecum. Hieronymus genitium promissionis referunt ad praecedentia, recentiores verò comment. ad sequentia. Probabilior distinctio est, ut post genitiuum promissionis ponatur *ὑπόστυμα*, deinde sequatur, spem non habentes. Sensus est: Eratis peregrini, & extranei à paetis, siue testamentis promissionis: Testamentum autem promissionis Hebraicè di-

xit pro testamentis promissionis. Spem non habentes) loquitur de illa spe potissimum, de qua in Actis: Propter spem Israel, hac cathena circumdatus sum, quae sit autem illa spes, petendum est ex cap. 26. eiusdem libri, vbi dicitur: Et nūc in spe, quae ad patres nostros repromissionis facta est, &c. vbi significat spem esse resurrectionis, cuius etiam meminit Apostolus in praecedenti cap. cum ait: Ut sciat, quae sit spes vocationis eius (& sine Deo) non omni, sed vero, quanquam ab eis dicantur, qui nullum credunt esse Deum.

Nunc autem in Christo Iesu vos, qui aliquando eratis longè, facti estis prope in sanguine Christi. ipse enim est pax nostra, qui fecit vtraque vnum, & mediū parietē maceriae soluens inimicitias in carne sua, legem mandatorum decretis euacuās, ut duos cōdat in semetipso, in vnum nouū hominē, faciens pacē, ut reconciliet ambos in vno corpore, Deo per crucem, interficiens inimicitias in semetipso.

Nunc autem in Christo Iesu) id est, per Christum Iesum (vos qui aliquando eratis longè) siue longinqui, hoc est, qui non pertinebatis ad Deum, nec ad politiam Israelis, (facti estis prope) siue propinqui, id est, pertinentis nunc ad populum Dei, & ad politiam, qua vtitur in gubernandis ijs, quos in peculiare sibi populū elegit (in sanguine) id est, per sanguinem Christi, non mystagogiam Simonis. In sanguine Christi, dixit Hebraicè (vntuntur enim Hebraei nominibus proprijs loco pronominum) nisi velimus dicere ex amoris vehementia, vel quod magis abduceret eos à familia Simonis, repetisse Apostolum nomen Christi. Ipse enim est pax nostra) Christus dicitur pax nostra eo tropo, quod dicitur sapientia, iustitia, & sanctificatio nostra: nempe per metonymiam. Sic Hierony. Quare falluntur Lutherani, qui in eiusmodi locutionibus volunt esse sermonem tectum. Sermo tectus est in Epistol. ad Colos. Pacificans per sanguinē suum, & quae in caelis, & quae in terris sunt, & in hac ipsa periodo (faciens pacem.) Sensus est: cum essemus inimici, & inter nos mutuū disideremus, ipse inimicitias diremit & conciliauit alteros alteris, hoc est, Iudaeos gentibus, & gentes Iudeis, atq; vtrosq; deinde Deo. Hoc modo explicat Apostolus, & proinde nō est ple-nus comment. ille, qui interpretatur de reconciliatione erga Deum, cum circumstantia manifestè exigant: ut intelligatur & illa pax, quae est Iudaeorum erga gentes, & gentium erga Iudaeos (qui fecit vtraque vnum) explicat Apostolus, quomodo Christi sit pax nostra. Christus, inquit, pacificator noster est, quia ex vtrisque, populo scilicet Iudaico, & Gentili, fecit vnum populum, quia parietem, siue maceriam, siue sepem, quae inter Iudaeos & Gentiles media erat, & alteros ab alteris diuidebat, ipse diruit, quae quidem

maceria siue seps media, erat inimicitia & contemptus mutuus: siquidē accusatiuum inimicitias adiecit Apostolus per appositionem exponentem. Pro medio pariete, apud Paulum vnica vox est, scilicet *μεσότοιχον*, vocant autem Græci *μεσότοιχον*, id, quod dirimit ædes ab ædibus (*soluens*) participium est eiusdem temporis cum præcedenti, quod interpres vertit in verbū, quod si hoc quoque loco fecisset, dilucidior fuisset oratio, hoc modo: Qui fecit vtraq; vnum, & interstitium seps soluit, inimicitias, &c. Quanta autem fuerit inimicitia inter hos duos populos, quamq; mutuo se cōtempserint, patet partim ex scriptura, partim ex Iuuenale, Horatio, & Quintiliano: Hanc inimicitiam & contemptum mutuam Christus sustulit in carne sua, id est, per mortem, quam in carne sua pertulit: nec solum inimicitiam sustulit, sed & legem, quæ huius inimicitie fomes erat: vnde addit (*legem mandatorum decretis euacuans.*) Lex mandatorum, est lex Moyfi mandans, & non conferens gratiam, quæ id, quod mandatur, præstari potest. Hanc Christus antiquauit, siue abrogauit per alia decreta, præcepta legalia, Euangelicis (ait Hier.) dogmatibus commutauit. Ad eundem modum exponit Chrysof. item Theophy. & Oecum. nisi quod hi & alium habent commentarium, per decreta intelligentes fidem, vt sit enallage numeri. Eras. diuersum planè tradit sensum motus præpositione, in quæ est apud Græcos, & meminit huius non solum in annot. sed & in trãlatione sua expressit, habet enim ad hunc modum: Legem mandatorum in decretis sitã abrogans. Verùm cum certior sit sensus Hiero. & Græcorum, merito reprehenditur Eras. qui coniecturam suam miscuit textui scripturæ. Indoctè quoque egit Musculus, versionè Erasmi insculcans in comment. Chryf. cum illa planè aliud requirant. Aut fidè, ait Chrysof. decretum dixit: nã aut solã fide nos saluamur, aut decreta intellexit ea, quæ Christus sanxiuit in Euangelio. Intèpeliua quoque est versio Erasmi in scholijs Oecumenij, cum illa nihil diuersum habeat à Chrysof. Porro, quo sensu intelligendū sit, quod habet Chrysof. sola fide nos saluari, dictum est in Epist. ad Gal. in expositione illius loci. Non iustificatur homo ex operibus legis, nisi per fidem Iesu Christi, conferendus est locus hic cum illo, qui est in Epist. ad Coloss. cap. 2. Delens quod aduersus nos erat chirographum decreti, pro quo Græci legunt, delens quod aduersus nos erat chirographum decretis quod erat, &c. vbi ablatiuus (decretis) interpretes Hieronymo, itè Augustino, referendus est ad participiū, quod præcessit delens: vt delere chirographum decretis hoc sit, quod legē man-

datorum decretis euacuare. i. legem Moyfi abrogare per præcepta Euangelica, quo loco Eras. illud (decretis) rursum aliò refert, nimirum ad sequentia. Nam versio eius sic habet: Deleto quod aduersus nos erat chirographo, quod erat contrarium nobis per decreta. Sed certū est hoc totum esse, quod sequitur Erasmus. Vocata autem Apost. legē Moyfi, cum ea parte, qua cæremonialis est, tum præcipuè qua decalogum complectitur chirographum, quia conuincebat homines esse peccatores & reos iudicabat Legem hanc siue chirographum hoc deleuit Christus, quia post mortem Christi delijt habere nos obstrictos maledictioni, tum quia solutum est peccatum, tum quia datus est nobis spiritus, quò adiuti præstamus legem. Nihil igitur differt locus ad Coloss. ab eo, qui est in Epist. præsentis ad Ephe. nisi quod ad Coloss. omittat Apostolus præpositionē (in) quam in hac Epistola adijcit, qua omiffa adeò non corrui sententia Pauli, quod voluit Eras. vt etiam planior efficiatur, quæ præpositionem si legamus, exponere oportebit, vt hoc valeat, quod per (*in decretis*) id est, per decreta.

Vt duos condat in semetipso. Istud, & quæ sequuntur, copiam habent verborum, nõ rerum. Quod autem dixit, qui fecit vtraq; vnum, id ipsum nũcalijs verbis dicit, vt duos conderet siue crearet in semetipso, &c. Non gentilem Iudæum fecit, sed hunc & illũ reformans, vnum ex illis admirabilem planè & nouum quendam hominem finxit à vetustate peccati prorsus liberum: Chrysof. m^o (*in semetipso*) exponit, vt valeat hoc, quod per semetipsum: Ad eundem modum interpretantur Græcanica scholia: Non per angelum, inquit, nec per alias quasuis potestates, quas inducebat schola Simonis, sed per semetipsum istud fecit. Verùm nihil obstat, quo minus propriè accipiamus præpositionem (in) per fidem enim, & per fidei Sacramentum insiti sumus Christo, & effecti membra vnus corporis, cuius caput Christus est. *Faciens pacem* nimirum inter Iudæos & Gentes. Istud explicat tropū illum, ipse est pax nostra (*vt reconciliet ambos*) effectos vnum corpus, reconciliet Deo. Quod ait (*in vno corpore*) explicat Iudæorum & Gentium mutuum inter se reconciliationem: quod addit (*Deo*) explicat vtrorumq; reconciliationem erga Deum (*per crucem interficiens inimicitias*) nõ dicit soluta neque sublata, sed quod omnium vehementissimum est perempta inimicitia. Quod additur (*in semetipso*) dictum est cõtra Basilidem, qui negabat Christum verè passum. Hieronymus legit per crucem interficiens inimicitias in ea, vt referatur ad crucem, non ad Christum, quomodo etiam vertit Erasmus: Græca vtrunque admittunt, in ea, vel

ea, vel in semetipso. Nam pronomen *αὐτός* leni spiritu nonnunquam reciprocè accipitur. Istud explicat, quod præcessit, soluens inimicitias in carne sua.

ET veniens euangelizauit pacem vobis, qui longè fuistis, & pacem ijs, qui propè. quoniam per ipsum habemus accessum ambo in vno spiritu ad patrem.

ET veniens euangelizauit vobis pacem. Istud periphralis est gentium, quemadmodū quod sequitur Iudæorum. Mutuatus est autem Apostolus hanc phrasin ab Esaiã. Pacem dicit reconciliationem cum Deo, vnde additur (*quonia per ipsum habemus accessum*) Græcè est *πρόσπαρῶν*, id est, introductione, veluti cum quis introducit ad conspectum principis (*ambo*) id est, Iudæi & Gentes (*in vno spiritu*) id est, eodem spiritu impellente (*ad patrem*). Alludit Apostolus ad mores principū, ad quos nõ patet aditus, nisi per aliū quempiam: sic ad Patrem accessum habemus per filium duce spiritu. Conferendus est locus iste cum illo, qui est in Epistola ad Roman. capite 8. In quo clamamus, abba pater, &c. Et in Epistola ad Galatas cap. 4. misit Deus spiritum filij sui in corda vestra clamãtem, Abba Pater.

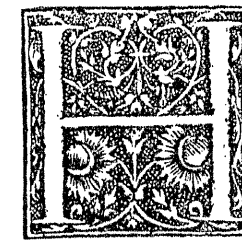
ERgo iam non estis hospites & aduena, sed estis ciues sanctorum, & domestici Dei, super edificati super fundamentum Apostolorum & Prophetarum, ipsi summo angulari lapide Iesu Christo, in quo omnis edificatio constructa crescit in templũ sanctum in Domino, in quo & vos coedificamini in habitaculum Dei in spiritu sancto.

ERgo iam non estis hospites & aduena) vt quondam ante agnitum Christum (*sed estis ciues*) siue vt Græci codices habent, conciuēs (*sanctorum*) Abrahæ, Moyfi, Helix, ceterorumque patriarcharum & prophetarū, cum quibus in eandem ciuitatem cõscripti estis. Musculus hoc loco non est affectus sententiam Chrysof. Nam pro eo, quod vertit, qui cum Abrahã sunt, Moyse, & Helix, vertere debebat, magnorum virorum illorum, Abrahæ, Moylis, & Helix. Vide Budæum in comment. linguæ Græcæ exponẽtem hellenissimum *ὁ ἐπὶ ἀριστῶνον, καὶ ὁ ἐπὶ σωφῶν, ἢ τὰ ὀμοία*, qua phrasī nihil aliud significatur, quàm ipse Aristippus & Socrates. Et domestici Dei) id est, pertinentes ad familiam Dei.

Super edificati super fundamentum, &c.) intrãstitiue accipiendum est, super fundamentū, quod sunt ipsi Apostoli & Prophetæ. Volens, inquit Oecumenius, vehementem significare vnionem gentium ad prophetas & Apostolos: super edificati, ac si diceret: In fundamentum positi sunt Apostoli & Prophetæ, vos reliquam structuram completis, (*ipso summo angulari lapide*) scilicet existens (*Christo Iesu*) est enim ablatiuus absolutè

positus. Sensus est: in hoc edificio, angularis lapis fundamentum, & reliquam structuram connectens, consummans & perficiens est Iesus Christus. Pro tribus vocibus, summo angulari lapide, Græcis est tantum vnica: quod si posset haberi perspectum, quis olim fuerit vsus angularis lapidis, rectius intelligeretur, quod hic dicitur. Nam in nostris edificijs non satis apparet, quis sit summus in angulo lapis (*in quo omnis edificatio constructa*) id est, coaptata siue coagmentata seu commissa, vel (vt Hieronymus legit) compaginata, aut vt Ambrosius, compacta: Græcis participium est presentis temporis, quod exprimere volens Erasmus, rectè vertit: In quo quæcunque structura coagmentatur, ea crescit, & cæt. vt senserit Apostolus, non omnem structuram in hoc angulari lapide compactam esse, sed quæcunque illi lapidi connectatur, eam surgere in templum Domini (*in quo & vos coedificamini in habitaculum Dei in spiritu sancto*) id est, per Spiritum sanctum. Exemplo hoc structuræ Apostolus idem significare voluit prorsus, quod antè exemplo corporis.

CAPVT III.

Huius rei gratia ego Paulus vincus Christi Iesu, pro vobis gentibus, sitamen audistis dispensationem gratia, qua data est mihi in vobis, quoniam secundum reuelationem notum mihi factum esse sacramentum.

Huius rei gratia ego Paulus vincus, &c.) Difficultas hic est, quod reddiderit Apostolus verbū huic parti. Hieronymus cum nullum inueniret verbum, quod responderet propriè præcedentibus, propter hyperbaton dixit hoc loco solœcismum esse: verba eius sunt: Pro eo, quod dicere debuit Apostolus, huius rei gratia ego Paulus vincus Iesu Christi pro vobis gentibus cognoui mysterium, & cæt. ait huius rei gratia ego Paulus vincus secundum reuelationem notum mihi factum est, & cæt. Sed contra Hieronymum facit vocula, quoniam, quam ipse dissimulat, quod non videret aliam euadendi viam, addit interim, si verò quis potest etiam iuxta sermonis contextum docere Apostolum artis Grammaticæ non incurrisse vitiū, ille magis auscultandus est, quod facere conatus est Erasmus. Siquidem cum proposuisset Hieronymus de hoc loco sententiam, adiecit in annotationibus suis: potest & hoc modo tolli sermonis imperfecti incommodum; si subaudias verbum substantiuum, sum. Huius rei gratia ego Paulus vincus sum Iesu Christi, &c. Laudãdus esse

esset conatus Erasmi, si continuisset se iuxta limites annotationum, quos iam transgressus, coniecturam suam pro scriptura nobis tradidit, dum verbum substantiuum inferuit textui, quare & iure repræhenditur. Nam illam debemus scripturæ reuerentiæ, vt nihil temerè de nostro ei affingamus, & quidem si examinare velimus sententiam Erasmi, inuenimus eam non esse solidam. Nam nomini, vincit apud Paulum adijcitur articulus ε, qui fere non solet adijci prædicato, vnde linguæ Græcæ periti in principio Euangelij secundum Ioannem, vbi dicitur, & Deus erat verbum, ex articulo, qui additur verbo, docent verbum subiectum esse, non prædicatum. Alius quidam ad hunc modum supplet: huius rei gratia ego Paulus vincit Iesu Christi pro vobis Gentibus, scilicet legatione fungor, idque ex commentarijs, vt videtur, Ambrosij. Omnino verisimile est, Apostolum huic parti primum circa finem capituli verbum reddidisse, cum ait, huius rei gratia flecto genua mea, & cæt. vt tota reliqua pars ab eo loco: Si tamen audistis dispensationem, &c. vsque ad locum: Huius rei gratia flecto genua mea, veluti per parenthesin interiecta sit. Nec mirabitur adeò longā parenthesin siue hyperbaton, qui attendit ad maxima illa mysteria, quibus Paulinum pectus plenum erat, quorum copia inter scribendum obrutus non potuit communem sermonis cursum tenere, quod ipsum & in primo & in secundo capite annotatū est. Græcanica scholia putant ibi fieri ἀναπόδοσιν, id est, retributionem: Mihi omnium sanctorum minimo, & cæt. Nec mirum, Apostolum mutasse rectum in obliquū, cum id in eiusmodi circuitionibus sibi permittant etiam excellentissimi oratores, vt Thucydides & Demosthenes. Secundum hunc commentarium ordo & sensus verborū hic est: Huius rei gratia, nempe, vt vos Ephesij vnā cum cæteris gentibus ædificemini in habitaculum Dei mihi Paulo, qui vincit iam sum Iesu Christi, & minimus sum omnium sanctorum, data est gratia hæc, videlicet in Gentibus euangelizare. Si cui hæc placeat interpretatio, habet simillimum locum in Epistola ad Galatas capite 2. ab ijs autem, qui videbantur esse aliquid, & cæt. quanquam altera probabilior est, secundum quam sensus est: Huius rei gratia, videlicet quia conciuues estis sanctorū, & domestici Dei superædificati, &c. ego Paulus vincit ob fidem Christi propter prædicationem, qua vobis, qui estis ex Gentibus, annunciaui Euangelium, flecto genua mea, &c.

Si tamen audistis dispensationem, &c. Hic incipit parenthesin. Illud (si tamen) affirmantis est, quapropter rectè vertit Erasmus: si-

quidem audistis dispensationem siue œconomiam. Sensus est: quemadmodum dispensatione diuina munus Euangelij annuncian di inter Gentes, de quarum numero vos estis, commissum mihi sit (quoniam) id est, quod (secundum reuelationem) non ex humano studio, non ex prophetis, sed reuelatione innotuit mihi Sacramentū, id est, mysterium Christi. Idem habet ad Galatas ca. 1. Neque enim ab hominibus accepi illud, neque didici, sed per reuelationem, & cætera, de hac reuelatione scribitur Acto. cap. 5.

Sicut supra scripsi in breui, prout potestis legentes intelligere prudentiam meam in mysterio Christi, quod alijs generationibus non est agnatum filijs hominum sicut nunc reuelatum est sanctis Apostolis eius & prophetis in spiritu, gentes esse coheredes & corporales & cōparticipes promissionis eius in Christo Iesu per Euangelium.

Sicut supra scripsi ad verbum vertendum Serat sicut scripsi, quomodo legit Hiero. *In breui* id est, paucis verbis: sic Chrysostomus. Græcanica scholia habent duplicem commentarium. Primò exponunt, quomodo Chrysostomus exponit: deinde addunt vel in breui, id est, paulò antè, nimirū in fine præcedentis capituli.

Pro vi Græcè est ὡς εἶ, id est, ad quod, vel iuxta quod. Erasmus vertit, ex quibus, diuersum sequens sensum, non solum ab eo, quem Latini, verum etiam quem Græci tradunt interpretes. Nam Chrysostomus ὡς εἶ interpretatur, vt hoc valeat, quod quatenus. Similiter Græcanica scholia, vt velit Apostolus se nō omnia diuina mysteria explicuisse, sed hæc tenus tantum, quatenus erant Ephesij capaces.

Rectè proinde Musculus, cum alijs ferè sequi soleat Erasmus: hic ab ipso dissentijt ὡς εἶ vertens iuxta quod, qua in re diligentior fuit interprete Oecumenij, qui proponit versionem Erasmi, nisi quòd pluralem in singularem mutet, dicens: Ex quo potestis legentes intelligere prudentiam meam, id est, cognitionem, vel vt habet Hieronymus sensum meum (in ministerio Christi, quod alijs generationibus) id est, vt apertè vertit Ambrosius, sæculis.

Nam de ætatibus loquitur Apostolus, nō de nationibus. *Non est agnatum filijs hominum* id est, hominibus. Hellenismus est, sicut in filijs medicorum pro ipsis medicis. Quærunt hic commentarij, quid in mysterio Christi reuelatum nūc sit Apostolis & Prophetis nouæ legis (nā de his sermo est) quod præcedentibus sæculis reuelatum non fuit patriarchis, & illarum ætatum prophetis. Diuus Ambrosius in hoc mysterio veteres illos ignorasse definit, quòd gentes sine circumsisione & legis susceptione participes forent illorum donorum, quæ per Christū præstan-

præstantur. Quæ sententia verisimilis non est, si attendatur prophetarū scriptura maxime Hieremias.

D. Hieronymus vrget illud, quod ait Apostolus (filij hominum) quo non vult comprehendendi Patriarchas & Prophetas, quòd consuetudine scripturæ hi magis filij Dei appellantur. Idem Chrysostomus & Græcanica scholia faciunt. Verum Hieronymus aduertens nimium violentum esse istud & extortum, adiecit alium commentarium, quemadmodum & Chrysostomus, & Græcanica scholia, vt sensus sit: Mysterium hoc nō innotuisse præcedentibus sæculis, ipsis Patriarchis & Prophetis, sicut nunc notum factum est, scilicet rebus ipsis seu corporaliter. Hic vrget aduerbium, sicut, quod etiam faciūt recentiores, secundum quos veteres illi nō sic apertè & plenè cognouerunt, sicut Apostoli. Si quidem multæ speciales circumstantiæ ac conditiones, quæ in hoc mysterio veteres latuerunt, Apostolis innotuerūt, quibus mysterium hoc redditum est illustrius. Vide Thom. 1. parte, quæstione 57. articulo 5. responsione ad tertium, vbi hunc locum citat. Chrysostomus duabus suis expositionibus tertiam adijcit, dicens: Prophetas quidem veteres sciuisse vocandas esse gentes, verum ignorasse, quod cum Iudæis ex æquo futuræ essent confortes gratiæ. Quam expositionem approbare videtur textus, dum velut explicans se subiungit, gentes esse coheredes, id est, pariter cum Iudæis heredes, pariterq; membra cum illis eiusdem corporis, cuius caput Christus est, hoc est, quod dicit, concorporales & cōparticipes, id est, simul cum illis participes magnæ illius promissionis ad Abraham factæ (in Christo) siue de Christo. Idem habent Græcanica scholia: Verum si legantur diligenter libri Prophetarum, inuenietur, quòd istud cognitum ipsis fuit. Quare est amplectenda sententia Thomæ, vel ea, quam secundò tradit Chrysostomus.

Cuius factus sum ego minister secundum donum gratia Dei, qua data est mihi secundum operationem virtutis eius.

Cuius factus sum ego minister. Græcè est δούλος (secundum donum) id est, per donum (gratia Dei, qua data est mihi) nec solum data est mihi hæc gratia, sed præter donum hoc gratiæ, etiam efficaciter agit in me spiritus, vt potens sim ad doni administrationem, hoc est, quod ait (secundum operationem virtutis eius) siue vt Erasmus vertit, secundum efficaciam potentia illius. Græcè est secundum ἐνέργειαν, hoc est, intus efficaciter mouente me spiritu. Ita vt velit Paulus duo dicere. Primū, quòd donum acceperit, per quod ad ministerium Euangelij esset idoneus: deinde, quòd per spiritum efficaciter motus, &

impulsus fuerit ad illud administrandum, apertè docens, quòd ad omne opus bonum egemus diuina gratia, quanquam hac accepta nondū illud exercere possimus, nisi per spiritum semel acceptū efficaciter moueamur ad operationem, quo patere potest nostra miseria & infirmitas.

Mihi enim omnium sanctorū minimo, data est gratia hæc: In gentibus Euangelizare inuestigabiles diuitias Christi, & illuminare omnes, quæ sit dispensatio Sacramenti absconditi à sæculis in Deo, qui omnia creauit.

Mihi enim omnium sanctorum, &c. Græcè non est superlatiuus, sed comparatiuus ex superlatiuo formatus, quem affingere placuit Apostolo, vt magis se diminueret. Mihi, inquit, omnium sanctorum potestremissimo data est gratia hæc, vt inter gentes euangelizarem (inuestigabiles) siue imperuestigabiles (diuitias Christi) valdè libèter vertitur Apostolus hoc vocabulo ad explicandam abundantiam beneficiorum Christi (& illuminare omnes.) Recto sermone Christi illuminat: Apostoli verò illuminare dicuntur, quia proferunt in lucem: & quod antè fuerat reconditum, faciunt perspicuū. Dispensatio hoc loco est œconomia sicut in principio capituli, sed κοινωμία, id est, cōmunio, siue communicatio. Pro Sacramento Paulus mysterium habet. Sensus iste est: vt in lucē proferam omnibus mysterium, quatenus illud Deus patere voluit hominibus, quod à sæculis, id est, ab æterno absconditum fuit in Deo, quia in illo vno erat cognitio mysterij huius (qui creauit omnia) Istud adiecit propter scholam Simonis Magi, quæ docebat mundum ab angelis esse factum.

Vt innotescat principibus & potestatibus in caelestibus, per Ecclesiā multiformis sapientia Dei secundum prædicationem saculorum, quam fecit in Christo Iesu Domino nostro.

Vt innotescat principibus & potestatibus id est, & supremis & infimis angelorum ordinibus. Sic Chryso. Hiero. per principatus & potestates accipit bonos angelos. Ambrosius verò malos, alij vtrosq; secundū quos nomine caelestiu intelligitur etiam aer iste, qui supra nos est, quem constat sedem esse dæmonum, vt sensus sit: Vt innotescat principibus & potestatibus agentibus, siue in cælo, siue in aere (per Ecclesiam) id est, per dispensationem circa Ecclesiam factam, vel per Ecclesiam, id est, per opera Ecclesiæ, vt præpositio (per) significet instrumentum, *Multiformis* Græcè multò significantius est, vehementer siue multipliciter varia sapientia Dei, qua vsus est in redemptione generis humani, & vocatione gentium, quod per res mudo abiectissimas, nempe per crucem placuit saluare homines, & ad id vti ministerio piscatorum, vt cōfundat fortia quæ-

que & non gloriatur omnis caro in conspectu eius. Et hunc locum explicat Thom. in prima parte quæst. 57. arti. 5. Adiecit autem Apost. hanc partem propter Simonem Magum, qui docebat adorandos angelos, quod illi fuerint mysterij nostræ redēptionis gnari, quos & mediatores constituēbat nimium illis tribuens.

Secundum præfinitionem seculorum) id est, secundum propositū Dei, quo ab æterno proposuit certis sæculis effundere thesauros diuitiarum suarū, quod fecit tempore Christi, cum antea videatur neglexisse mūdum, quem sub dēfissimis tenebris & diaboli iugo totum, paucis admodū exceptis, passus est detineri. Græ. scho. præfinitionem seculorum interpretatur propositum Dei ab æterno decretum. habent enim sic: Ista quidē ante sæcula proposuit, re autem ipsa exhibuit per dispensationem factam circa Christum. Pronomen, quam, licet referre possit & Ecclesiam, & sapientiam, & præfinitionē seculorum: maximē tamen verisimile est, quod pertineat ad proximē præcedens, secundum præfinitionem seculorum, ut sensus sit: Iuxta tempus, quod proposuerat, siue præfinituerat in Christo.

In quo habemus fiduciam, & accessum in confidentia, per fidem, quod peto, ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis, quæ est gloria vestra.

In quo habemus fiduciam) pro fiducia Græcè est *παρρησία*, quæ vox dum ad homines refertur, significat libertatem loquendi in genuē coram quocunque: sic sanè accipitur cap. 4. Act. Videntes autem Petri *παρρησία*, quo loco interpres noster vertit constantiā, & paucis interiectis: & nunc Domine respice in minas eorum, & da seruis tuis cum omni *παρρησία* loqui verbum tuum, ubi vertit fiduciam, quemadmodum & capit. 6. huius Epist. Ut detur mihi sermo in apertione oris mei, cum fiducia notum facere mysteriū Euangelij, &c. Atque hoc modo quidam hic interpretantur. Verūm ex circumstātijs videtur huic loco magis congruere *παρρησία*, quæ est comparatione Dei, siue coram Deo, ut sit fiducia, qua animus nihil malorum sibi conscius, fretus Christo audet polliceri sibi amicitiam cum Deo, de qua sermo est apud Ioannem: Si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum. Hęc fiducia est, quæ facit magnis animis sperare summa quæq;: excutit scrupulos omnes, & perpetuū subministrat lætum spiritū in Christum. De accessu dictum est cap. præcedenti. Illud (per fidem eius) pertinet ad proximē præcedens, hoc sensu: In confidentia cuius principium & origo fides est Christi, patet hoc ex Græcis, quæ si ad verbū veritas, sic sonant, in confidentia, quæ est per fi-

dē eius. Confidentia diuersa vox est à prioria apud Græcos.

Propter quod peto, ne deficiatis, &c.) Sensus est: quia liberum habemus accessum ad patrem per filium, peto ne deiciamini animo ob afflictiones meas, quas vestri causa tolero, ne turbent vos vincula mea, quæ ut vos maximis illis donis potiamini, ego patior. *Quæ est gloria vestra*) gloriari, inquit, potestis, quod tanti vos faciat Deus, ut etiam charissimos sibi, hoc est, Apostolos suos patiatur vestri causa affligi. Hic finita est parenthesis, siue potius hyperbaton: redit iam ad caput orationis, & quia multa interseruerat, voluit repetere verba in principio capitis posita, ac si dicat, ut quod cœpi, absoluiam. Huius, inquam, rei gratia, flecto genua mea, &c.

Huius rei gratia, flecto genua mea ad Patrem domini nostri Iesu Christi, ex quo omnis paternitas in cælis, & in terra nominatur, ut det vobis secundū diuitias gloriae suæ, virtutē corroborari per spiritū eius in interiori homine. Christum habitare per fidem in cordibus vestris, in charitate radicati & fundati, ut possitis comprehendere cum omnibus sanctis, quæ sit latitudo & longitudo, & sublimitas, & profundum, scire etiam super eminentē scientia charitatem Christi, ut impleamini in omnem plenitudinem Dei.

Huius rei gratia flecto genua mea) siue interioris hominis, siue exterioris, siue vtriusque. Chrysostrōmus videtur accepisse genua corporis, per id, inquit, quod dicit, flecto genua mea, ita se precari declarat, quomodo solent, qui rebus afflictis anxij precantur, (*ex quo omnis paternitas*) vox Pauli significat familiam, cognationem, tribū. Est illa vox, quæ ponitur Psal. 95. Adferet Dominus patriæ gentium, ubi vocem Græcam interpres absque interpretatione dimisit. Psal. verò 21. familiam vertit: Adorabunt, inquit, in conspectu eius omnes familiæ gentium. In hac Epist. voluit vertere paternitatem, ut seruaret paranomasiā, quæ est in Græcis vocibus (*nominatur.*) Nominari hoc loco est existere, siue esse, quomodo frequenter capitur apud probatos auctores. Sensus est: ex quo omnis familia, siue spirituum, siue hominum originem suā habet, & suum esse. Dictum est istud contra doctrinam Simonis, & suorum de pluralitate deorum, & principiorum diuersitate. Similis locus est capite 1. huius Epistolæ: Super omne nomē, quod nominatur, &c. ubi nomen pro eo capitur, & nominari pro celebre esse. Nā sensus est: Super omnia, quæ celebrantur siue in hoc seculo, siue in futuro. Iuxta interpretationem cessant quæstiones illæ. Nam quæ paternitas sit in cælo: & num omnis paternitas, quæ in cælo & in terra est, denominetur ab ea paternitate, quæ est in diuinis: quæ quæstiones hoc loco moueri solent.

Ut det vobis secundum diuitias gloriae suæ) id est, gratiæ

gratiæ suæ, sic in Epistola ad Roma. Omnes peccauerunt & egent gloria Dei. (*virtutē corroborari*) nonnulla exemplaria habent ablatiuum virtute, quæ lectio Græcorū est: Virtus hoc loco non est *ἀρετή*, quæ opponitur vitio, sed *δύναμις*, quæ pugnat cum imbecillitate. Sensus est: ut fortitudine fulciamini per spiritum in memoria, in ingenio, & affectu, in omnibus denique viribus animæ. *Christum habitare*: id est, ut dono fidei Christus perseveranter in vobis maneat: in charitate radicati & fundati. videtur hoc loco Apostolus neglexisse præcepta Grammatices, iuxta quæ dicendum erat, radicatis & fundatis nisi velimus ad sequentia hæc referre, ut sit hyperbaton, quod fecisse videtur Aug. Nam legit ad hunc modum: ut in charitate radicati & fundati possitis comprehendere, id est, non parçē attingere, sed quodammodo manu tenere. Vocabulum est Philosphorum à Zenone profectū. (*quæ sit latitudo, &c.*) quatuor his vocibus voluit Apostolus explicare in genere magnitudinem mysterij, quod pro nobis per Christum dispensatum est, ut sit elipsis: Quæ sit latitudo, scilicet mysterij, atque ita in cæteris subaudiendo genitiuum ministerij.

Ad hunc sanè modum interpretatur Græca scholia, corporalibus inquirunt figuris magnitudinem mysterij deliniant, postea tamen singula distinguunt, quod & Augustinus facit in epistola quam scripsit ad Honoratum de gratia noui testamenti, quæ est numero 120. videtur autem Apostol. & hoc loco respexisse familiam Simonis, quod indicant vocabula quibus vitur, ac si diceret: Fingunt vobis hæretici ex Theogonia Hesiodi *ἑτάδος* siue profundum & alia multa. Sed opto vos hæc scire in Christo: siquidem in illo hæc verisimè inueniuntur. *Scire etiam*) à communi sensu subauditur, ut possitis scire mirabilem charitatem Christi, quæ maior est, quàm cognosci queat, quæ omnem humanam cognitionem longè excedit, ut scientiæ sit datui casus.

Ut impleamini in omnem plenitudinem Dei,) id est, ut donorum & beneficiorum diuinorum cognitione & possessione semel sitis repleti.

Et tamen, qui potens est omnia facere super abundanter quàm petimus aut intelligimus, secundū virtutem qua operatur in nobis, ipsi gloria in Ecclesia, & in Christo Iesu, in omnes generationes seculi seculorum, Amen.

Et tamen, qui potens est omnia facere super abundanter) illud superabundanter erigit vehementer spem (*secundum virtutem*) id est, vim seu potentiam, hoc est, secundum spiritum, qui agit seu impellit nos vsq; & vsq;. Quod inquit: potens sit Deus cumulatè facere omnia vltro quæ petimus aut cogitamus, imo

quod velit facere, manifestum est ex agente in nobis vi ipsius: *ipsi gloria in Ecclesia & in Christo Iesu, in omnes generationes seculi seculorū, Amen.*

CAPVT IIII.

Obsecro itaque vos ego vinc-tus in Domino, ut dignè ambuletis vocatione qua vocati estis, cum omni humilitate & mansuetudine: cum patientia, supportsantes iniuriam in charitate, solliciti ser-uare vnitatem spiritus in

vinculo pacis.

Quatuor hæctenus exposuit Apostolus. Primum est, patrem per filium maximis beneficijs nos donasse. Secundum est, cupere se beneficia hæc omnibus bene cognita esse. Tertium est, beneficia hæc optimè cognosci posse ex beneficijs Christo à patre collatis. Quartum est, beneficiorum horum patrem voluisse non tantum Iudæos, verum etiam Gentes participes esse. Hęc egit duobus primis capitibus: in tertio capite redit ad priora vota, orans ut possint Ephesij comprehendere lōgitudinem, latitudinem, sublimitatem ac profunditatem horum beneficiorum: hoc quarto capite & sequentibus docet, quo consilio sit ista concinatus, ut ostendat videlicet talia dona consecutos decere omnem vitæ puritatem.

Obsecro itaque vos) qui tantis beneficijs per filium vos dignatus est, pater, obsecro vos ego vinc-tus in Domino, in causā Domini siue propter dominum. Pro summa gloria ducebat Apostolus vincula sua, quæ patiebatur propter Christum. Quare & cæteris prætermisissis hæc sola ponit, in quorum laudem hic multa perorat Chrysostrōmus. Obsecro inquam vos ut ambuletis, id est, vitæ tenorē ducatis ita ut dignum est vocatione. Vocati estis ad communionem magnorum illorum donorum, quæ hæctenus exposui, agite ut vita vestra respondeat vocationi huic, seu donis, ad quæ vocati estis. Quo autem pacto contingat ambulare ita ut dignū est vocatione, declarat per ea, quæ subiungit.

Cum omni humilitate, & cæter.) Vox Græca à sentiendo dicta est, cum quis modestè de se sentit, contraria est arrogantia. Sensus est: cum omni modestia, non (ut superbi solent) de alijs humiliter, de vobis magnificè sentiendo, sed contrā (*& mansuetudine*) hæc comes est humilitatis (*cum patientia*) Græcè est *μακροθυμία*, quam nos longanimitatem dicimus, ut offensi, inquit, iram cohibeat. (*supportsantes*) id est, tolerantés etiam si quid est vitiosum, vel durum, vel asperum in moribus aliorū, quib. cum versamini: *in charitate*)

O o id est

id est, per charitatem: *Solliciti*) sive ut Erasmus vertit, studentes seruire unitatem, cuius author spiritus est: Sic Chrysostomus, sic & Græca scholia. Ut spiritus accipiatur pro spiritu sancto. Alij de humano spiritu interpretantur. *In vinculo*) id est, per vinculum quod est pax.

Vnum corpus, & vnus spiritus sicut vocati estis in vna spe vocationis vestra, vnus Dominus, vna fides, vnum Baptisma. Vnus Deus & Pater omnium, qui super omnes, & per omnia & in omnibus nobis.

Vnum corpus) scilicet est omnium, qui credunt, cuius caput est Christus. Et vnus spiritus) scilicet est, qui per singula membra corporis huius discurrens, vitam & motum adfert. Et quemadmodum est vnum corpus & vnus spiritus, sic & est vna spes vocationis: siquidem omnes ad immortalitatem & beatam vitam vocati sumus. Non igitur debemus inter nos dissidere.

Vnus Dominus, vna fides, vnum Baptisma.) Hinc docet Cyprianus solum illud haberi debere pro baptismo, quod à ministris illius Ecclesie confertur, quæ vna est. Simile aliquid habet Hieronymus in commentarijs huius loci. Verum cum Ecclesia etiam agnoscat baptismum hæreticorum, non possumus sequi Cyprianum. Quare Augustinus vnum Baptisma interpretatur, quod iterari non possit, à quocunque tandem ministratum fuerit, etiam ab hæretico. Quæ expositio licet catholica sit, non tamen videtur congruere instituto Apostoli, qui cum ad unitatem hortetur, videtur hunc exigere sensum: Sicut est vna fides, ita vnus communis fidei vnicum est symbolum & signum externum cuius quidem memores oportet vos amantes esse pacis & unitatis, & omnium sectarum osiores.

Vnus Deus pater omnium qui super omnes) id est, qui præsidet cunctis. Erasmus vertit super omnia. Græcis sermo ambiguus est. Et per omnia) cuncta inquit Hiero. percurrit, vaditque per omnia. Tale quid de Deo & Zeno cum Stoicis est suspicatus, quæ secutus Vergilius ait Deum namque ire per omnes terras, tractusque maris cælumque profundum. Et Aratus poeta Græcus cuius sententiam refert Apostolus. Actor. 7.

2. Cor. 10. **V**nicuique autem nostrum data est gratia, secundum mensuram donationis Christi: Propter quod dicit: Ascendens in altum captiuam duxit captiuitatem, dedit dona hominibus. Quod autem ascendit quid est, nisi quia & descendit primum in inferiores partes terræ? Qui descendit, ipse est, & qui ascendit supra omnes cælos, ut implet omnia.

Vnicuique autem nostrum data est gratia,) nõ iuxta dignitatem nostram vel merita nostra, sed secundum mensuram donationis Christi, hoc est, prout Christo libuit da-

re, & secundum mensuram, quæ illi placuit: Non ergo est, quod quis inuideat alteri vel etiam quod quis eleuetur, & insolescat aduersus alterum, quia doni est, quicquid illud est quod habemus, & ille mensus est, qui non potuit nisi rectè metiri. Quod autem gratia hæc donum sit Christi, & ipse distribuendo dederit, declarat David cum ait: *Ascendens in altum, &c.*) Testimonium hoc sumptum est ex Psalm. 67. quem Rabbinus voluit esse epinitium pro victoria de Syrijs habita, quæ describitur cap. 8. 2. libr. Regum. Interpretantur etiam ad hunc modum: *Ascendisti in altum*) id est, exercuisti tu Deus mirabiliter vires tuas, cepisti captiuos ipsos Syrios. Nam captiuam capere captiuitatem Hebræorum phrasi est captiuos ducere. Patet hoc nõ solum ex Rabbinis, sed ex ipsa quoque Scriptura. Siquidem Deut. 31. loco illius, quod Hieronymus vertit, captiuos duxeris, ad verbum est captiuam ceperis captiuitatem. Rursus loco illius, quod secundi Paralip. cap. 28. vertit, reducite captiuos in Hebræo est reducite captiuitatem, quam captiuam duxistis. Verum hic est humilis sensus literæ, qui non contemnendus sed prætereundus est, & ad altiora veniendum ut victoria illa aduersus Syrios habita intelligatur typus esse victoria Christi. Sic sanè psalmum magifico ipso spiritu interpretatus est hoc loco Apostolus. Ascendisti tu Christe in altum, vel dum exaltatus es in cruce iuxta illud: Cum exaltatus fuero à terra, omnia traham ad me ipsum: vel certè dum collocatus es ad dexteram patris, cepisti captiuitatem. In cruce quidem Christus omnes cepit captiuos, quos redemit: Ascendens verò è terris ad patrem, spolia cepit inferni, hoc est, sanctorum animas, quæ ibi tenebantur inclusa, quas secum ad cælum victor adduxit. Dediti dona hominibus, hoc est, quorum participes fierent, vel accepisti dona quæ valebant homini. Siquidem in Hebræo est Beth, ad hæsiuum Baadam. Eleganter autem Apostolus hic posuit dedit, cum in Psalmo scriptum sit, accepit, quia in Psalmo promittitur futurum, quod nondum erat factum, & ob id dicitur accepisse, quæ post elargiretur: hic quoniam Apostolus describit, quod iam factum erat, fundatis vbique per orbem Ecclesie dedisse scribitur, non accepisse. *Quod autem ascendit*) est commentarius in prophetam. Sensus est: quod propheta vitur verbo ascendendi, id aptè quidem facit, quia idem Christus descendit: Inferiora terræ, secundum quosdam mundus hic accipitur, in quo nos agimus: secundum alios infernus, quod probabilius est: tum quod descensus Christi ad inferos proximè præcesserit ipsius in cælos ascensum: tum quod verba ipsa id magis exigant.

gant. Qui descendit ipse est, & qui ascendit super omnes cælos) qui tam imè seu profundè descendit, vt non potuerit profundius: Rursus, qui tam altè ascendit, vt non potuerit altius, hinc summa & infima compleuit, & per consequens intermedia quoque atque aded omnia. Simile habuimus in primo capite de institutione siue recapitulatione omnium in Christo.

1. Corin. 1. **E**t ipse dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam autem Prophetas, alios verò Euangelistas, alios autem pastores et doctores ad consummationem sanctorum in opus ministerij in adificationem corporis Christi.

Et ipse dedit quosdam quidem Apostolos.) Expliat Apostolus dona, quæ à Christo Ecclesie donata sunt, quæ antè in genere posuerat, dicens: vnicuique nostrum data est gratia. Apostolus intelligit proprii nominis quales erant duodecim, quorum nomina refert Matthæi capite 10. qualis erat & ipse Paulus, & plerique alij: sed pauci de quibus dictum est in Epistola ad Romanos. Prophetas intelligit qui dono sui ritus futura prædicunt, qualis erat Agabus & filij Philippi, de quibus in Actis. Euangelistas illos dicit, qui non ita circuibat, vt ceteri Apostoli, sed per occasionem tantum docebat, quales erant Priscilla & Aquila. Sic Chrysostomus. Græca scholia accipiunt illos quatuor, quos nos dicimus Euangelistas. Pastores & doctores coniungit Chrysostomus, & putat significari Episcopos, qui circa vnum duntaxat locum occupabantur, & vni tantum populo regendo vacabant, qualis erat Timotheus, qualis erat & Titus. Cui Chrysostomo sentiunt Græca scholia. Ad consummationem sanctorum, id est, totius vniuersitatis illorum hominum qui vocati & prædestinati sunt ad sanctitatem. Vox Græca συναρτιζεν interdum hoc est, quod reficere seu reparare, quam significationem in translatione sua expressit Erasmus: nam vertit ad institutionem sanctorum. vt sensus sit: Patrem omnia hæc dona largitum, vt lapsos & per peccata deiectos erigeret, instauraret ac quodammodo ad pristinum statum reuocaret: Interdum συναρτιζεν, hoc est, quod perficere & omnibus numeris absolutum reddere, quam significationem expressit noster interpres. Vt sensus sit: Patrem dedisse omnia hæc dona, vt ædificium quod proposuit in Christo cuique construendo omnibus membris & modis compleatur, sic vt amplius illi nihil desit. Videndum est iam vtram significationem acceperint veteres. D. Hieronymus legit in textu, ad instructionem sanctorum, in commentario addit perfectionem, intelligit eam, secundum quam dicimus mensam instrui cibis. Ambrosius

cum nostro interprete vertit consummationem.

Chrysostomus partem hanc non interpretatur. Græca scholia intelligunt perfectionem, completionem, omniumque partium iustam absolutionem. Circumstantiæ quoque literæ magis fauent huic expositioni, quam Erasmi de vi & proprietate verbi συναρτιζεν cuius loco in præcedentibus scriptum est συναρτιζεν, vide Budæum in comment. linguæ Græcæ. Illa, ad consummationem sanctorum, in opus ministerij, in adificationem corporis Christi, causam complectuntur, cur dona data sunt: quæ causa animaduersa non sinit eum, qui his instructus est insolescere, cum non ad proprium commodum, sed ad aliorum acceperit utilitatem, nimirum vt per diligetem illorum administrationem, corpus Christi, quod est Ecclesia, incrementa suscipiat. Eadem causa animaduersa non patitur illum, qui his caret vel cui minora contigerunt dona, inuidere alijs, cum tantò maius quisque sustineat onus, quantò maiora sunt dona, quæ accepit.

Donec occurramus omnes in unitatem fidei & agnitionis Filij Dei, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi, vt iam non simus paruuli fluctuantes, & circumferamur omni vento doctrine in nequitia hominum, in astutia ad circumuentionem erroris.

Donec occurramus omnes in unitatem fidei,) sensus est: donec perueniamus omnes ad vnam fidem, ad agnitionem Christi: non tamen sic dixit, sed ait fidei, vt agnoscamus rem magnam esse, de Christiana religione aliquid cognoscere. *In virum perfectum*) sensus est: donec euadamus in viros perfectos: qui euaserit in virum perfectum, firmius perstat: donec ergo euadamus firmi & constantes in cognitione CHRISTI, & non hæreamus medij inter Lutheranismum & veram fidem. Vt (vir) vocabulum sit non sexus ad corpus pertinens, sed perfectionis ad animam pertinens. In mensuram ætatis plenitudinis Christi, id est, plenæ ætatis phrasi Hebraica. (Christi) obiectiuè, id est de Christo vel circa Christum, vel de rebus pertinentibus ad Christum. Sensus est: donec in Christo, in cuius cognitione & dilectione indies nos proficere oporteat, tandem nanciscamur ætatem perfectam, id est, perfectam cognitionem, perfectam dilectionem: (Vt iam non simus paruuli) istud interpretatiuè dictum est. *Fluctuantes*) inter vera & falsa dogmata. *Et circumferamur*) Græcè participium est presentis temporis, sicut præcedens: vnde Erasmus vertit, vt amplius non simus pueri, qui fluctuant & circumferuntur quouis vento doctrine. Hic est heterodidascalia cuius meminit in Epistola ad

Thimotheum: *In nequitia hominum*) annotat Chrysolomus & post eum Theophylactus, atque post utrunque Græca scholia, vocem Pauli deductam à ludo tesserarum, in quo qui potest, imponit & circumuenit alterum, ad suum duntaxat commodum spectans: Vnde Hieronymus vertit fallaciam. Erasmus verfutiam: Nos ut propius Græcam vocem exprimamus dicere possumus aleationem, ut intelligatur hoc nomine artificiosa fallacia. Notat Apostolus hæreticos, qui ad quæstum ferè docent, vel gloriam: vel contentionem: quare dum vident sibi commodum, transponunt taxillos, & diuersum docent ab eo, quod ante docuerunt, idque tanta arte faciunt, ut vix à doctis argui queant: *In astutia ad circumuentionem erroris* sensus est: per astutiam qua adoriuntur nos, ut imponant nobis: Erasmus vertit in astutia ad aggressionem imposturæ. Interpres Oecumenij, per astutiam ad insidias deceptionis. Expositio quæ tradidimus veterum est, maximè Græcorum: Latini præsertim posteriores aliter enarrant locum hunc. Nam quod dicitur donec occurramus, & cætera. Intelligunt de occurfu, quo omnes occurrerimus in iudicio extremo, non quidem ad vnitatem fidei in se, quæ tum euacuabitur, sed ad vnitatem illius rei, ad quam ducit fides, ad cognitionem siue visionem Dei. *In virum perfectum, in mensuram ætatis, &c.* id est, in ea perfectione & ætate corporis, ad quam constat peruenisse Christum, quæ erat ætas triginta trium annorum, ut pertineat ad resurrectionem corporum. Verùm prior expositio probabilior est, & sententiæ Paulinæ conformior. Aug. libr. de ciuitate Dei 22. cap. 15. & tribus sequentibus, tractat hunc locum, & utrumque sensum proponit, sed priorem sequitur non contemnens posteriorem, cum nec fidei, nec charitati aduersetur, à cuius modestia longè absunt quidam nostri temporis interpretes, qui ingenti contemptu reiiciunt eos, qui posteriorem sensum amplectuntur. Hoc autem aduertendum in Augustino, quod loco illius, quod noster textus habet in genituo, agnitionis, ipse legat in accusatiuo agnitionem, & loco illius: in nequitia hominum, ipse legat in illusione hominum, & pro circumuentione ipse machinationem habeat. Per virum autem perfectum intelligit caput & corpus omnibus membris suis absolutum, hoc est, Christum & Ecclesiam omnium membrorum perfectione constantem, hoc sensu: Donec corpus illud siue vir ille, cuius caput Christus est, omnibus partibus suis & membris absoluetur, donec perueniat ad illam mensuram occultam plenæ ætatis: Est enim certus quidam sanctorum numerus, qui implet hoc corpus

Erasm. in
annotat.

qui numerus nondum perfectus est, accedentibus quotidie ipsi Ecclesiæ alijs atque alijs membris.

Veritatem autem facientes, in charitate crescimus in illo per omnia, qui est caput Christus: ex quo totum corpus compactum & connexum per omnem iuncturam subministrationis, secundum operationem in mensuram vnus cuiusque membri, augmentum corporis facit in adificatione sui in charitate.

Veritatem autem facientes: vnica vox est apud Paulum ἀληθεύετε. Est autem ἀληθεύετε, vel præstare quod dixeris, vel vera loqui. Sensus est: sed veritatem sectâtes, per charitatem crescimus, id est, adolescamus siue grandescamus in illum per omnia. In hoc adniti nos oportet, ut proficiamus quotidie in Christo, & maiora indes incrementa sumamus, ne simus sequenti anno, quales prioribus. Ex quo scilicet Christo quatenus est caput (totum corpus compactum) Græca vox proprie pertinet ad cohesionem membrorum vel articulorum, siue ad coaugmentationem artuum, & propterea ea hoc loco vsus est Apostolus sicut in sequenti, quæ à verbo συνέθεσις, quod significat multa in vnum ducere, deducta est. Est enim corpus hoc ex Hispanis, Germanis, Gallis, alijsque populis genere & moribus diuersissimis compactum. Per omnem iuncturam) Aug. legit per omnem tactum: Erasmus per omnem commissuram, & id aptè. Est enim ἐφ' ὁμοίωσις, sic ut vtrūque se mutuo contingat, (subministrationis) id est, suppeditationis: dum enim quisque suam partem suppeditat, & quodammodo suum symbolum adfert, corpus Christi augetur & perficitur (secundum operationem) ad verbum est secundum energiam, id est, iuxta vim & efficaciam, quam membra à capite recipiunt, ratione cuius agunt. Quod sequitur (in mensuram) significat non omnia parum, sed alia maiorem, alia minorem, vnūquodque secundum analogiam, proportionem, ac modulum suum accepisse vim à capite.

Hoc igitur dico & testificor in Domino, ut iam non ambuletis sicut & gentes ambulantes in vanitate sensus sui, tenebris obscuratum habentes intellectum, alienati à vita Dei per ignorantiam qua est in illis propter cecitatem cordis ipsorum, qui desperantes, semetipsos tradiderunt impudicitiae, in operationem immunditiæ omnis in auaritiâ.

Hoc igitur dico & testificor in Domino) id est, per Christum obtestor. vitam non ambulatis) vitam exigatis) sicut & gentes ambulantes in vanitate sensus sui) id est, mentis suæ, est enim Græcè ψυχή. Est autem ψυχή ea pars animi, qua à brutis discernitur homo. Ethnici (inquit) agunt quæcunque mens ipsorum vanè commenta fuerit ac excogitauerit: vos non ita volo agere (tenebris obscuratum habentes intellectum.) Gentiles etiam ex Creatura Dei, multa de Deo

de Deo nouerint, tamen CHRISTVM qui via est & veritas ignorauerunt, vnde in tenebris densissimis ignorantiae (cum tamen in philosophicis sibi acutissimi viderentur) versabantur: Alienati à vita Dei) id est, ab ea vita quæ agnoscunt in præceptis Dei siue quam Deus sibi gratam docet in scripturis. Nonnulli codices habent, à via Dei, sed mendose, (per ignorantiam) qua ignorant se in peccatis natos, qua ignorant illum, qui huic malo mederi potest. Propter cecitatem cordis illorum) quia non vident, quod erat videndum: Istud velut per interpretationem additur. Nam licet diuersæ sint præpositiones in Latino textu apud Paulum, tamen vna eademque est apud Græcos, nempe διά (qui desperantes) id est, cum non crederent immortalitatem animæ, vel aliam vitam restare post hanc vitam, siue cum non crederent resurrectionem corporum: sic Ambrosius. Aliter Hieronymus. & Græci interpretes, secundum quos sensus iste est, qui posteaquam peruenerunt ad indolentiam, siue qui postquam dedoluerunt, Est enim Græcè ἀπληγῶδες, quam vocem Hieronymus rectè verti existimat indolentes, quod hinc deducta sit, cum quis dolore vacat, & sensu sui mali: & ob id stupens fertur in omne vitium. Noster interpret legisse videtur ἀπληγῶδες, ut participium sit deductum à verbo ἐλπίζω & non à verbo ἀλγέω. Quidam commentarius vtrumque expressit, ad hunc modum exponens: qui posteaquam eo duritiæ peruenerunt, ut ad omnem sensum obsurdierint, ut post peccata dolere nesciant vel pœnitere facti, desperati semetipsos tradiderunt impudicitiae, siue lasciuiae, ad patrandum immunditiam omnem sine modo & termino: hoc enim est quod ait (in auaritia) non enim est φλαγγῶσα. Græcè, quæ vox speciale vitium significat, quod nos auaritiâ dicimus, id est πλεονεξία, quod generale vocabulum est, & dicitur quoties plus quisquam vsurpat sibi quàm par est, in quacunque tandem re id fuerit, siue in voluptate, siue in libidine, siue in honoribus, & cætera. Vide Diuum Hieronymum in commentarijs huius loci. Sensus est: sic se libidini exposuerunt, ut ad omnem occasionem illa vtantur & cum nihil omnino prætermittant, quod immundum est, hoc totum faciunt in πλεονεξία seu auaritiâ, ut terminum nesciat illorum libidō. Per totum locum exhortationis huius respicit Apostolus familiam Simonis Magi, cui proprium erat, post agnitionem Christum relabi ad vitia gentilitatis, & maximè ad libidines.

Colos. 3. b.

Vos autem non ita didicistis Christum, si tamen illum audistis & in ipso edocti estis (sicut est veritas in Christo Iesu) deponere vos secundum pri-

uam conuersationem veterem hominem, qui corrumpitur secundum desideria erroris.

Vos autem non ita didicistis Christum) id est, in hunc finem, ut illis similia perpetretis. Ex mentione Christi intelligimus ipsum, agere contra Simonem, Basilidem, Menandrum, Nicolaum & Gnosticos: (si tamen) id est, siquidem: non enim est vocula dubitantis, sed affirmantis secundum Chrysolomum, adducit similem locum ex priori capite poster. Epistolæ ad Thessalon. Si tamen iustum est apud Deum, retribuere tribulationem ijs, qui vos tribulant, & cetera. Verbum (deponere) referendum est ad (edocti estis) hoc sensu: Edocti estis ut deponatis veterem hominem, quod non docet Simon, qui post agnitionem Christi redit ad libidines gētium. Vetus homo est vita, qua secundum Adam viuatur, hoc est, secundum peccatum & imperfectionem tractam per Adam. Contrâ, nouus homo est vita, qua secundum Christum siue secundum spiritum Dei viuatur. Quod sequitur, Qui corrumpitur secundum desideria erroris) variè diuersis exponitur. Verum germanus sensus hic esse videtur: qui scilicet vetus homo per singulos dies, horas, puncta, & momenta corrumpitur, dum desideria ipsius vigilantissimo studio intercipiuntur, elidunturque: desideria, inquam, perducentia ad errorem dum ipsis acquiescitur.

Renouamini autem spiritu mentis vestræ, & induite nouum hominem qui secundum Deum creatus est in iustitia & sanctitate veritatis. Rom. 6. a. Colos. 3. b. Heb. 12. a.

Renouamini autem spiritu mentis vestræ) id est, per Spiritum sanctum, qui est in mente vestra: Sic Græcanica scholia. Alij de humano spiritu interpretantur: Renouamini spiritu qui est ipsa mens. Et induite nouum hominem) hoc ad Roman. 13. capite dicit, Induimini Iesum Christum. Qui conuersationem & virtutes Christi in se exprimit, ille indutus est nouum hominem: Qui secundum Deum creatus est) cum alter secundum Adam creatus sit: (in iustitia) generale vocabulum est iustitia, complectens omnem virtutem: Sic Chrysolomus & Græcanica scholia. Et sanctitate veritatis) Hebraismus est pro sanctitate vera, quæ excludit omnem hypocrisin.

Propter quod deponentes mendacium, loquimini veritatem vnusquisque cum proximo suo, quoniam sumus inuicem membra. Irascimini, & nolite peccare. Sol non occidat super iracundiam vestram. Nolite locum dare diabolo. Qui fur abatur, iam non furatur: magis autem labor et operando manibus suis, quod bonum est, ut habeat unde tribuat necessitati patienti. Zach. 8. c. Psal. 4. b. Iac. 4. d.

Propter quod deponentes, & cetera.) Veteris hominis in genere facta mentione, deinceps ipsum & membra eius describit, & licet videat.

videatur tradere communia præcepta vitæ, tamen respicit ad mores & vitam hæreticorum sui temporis. Vrget autem rursus Ephesios per exemplum corporis. In corpore humano neq; pes oculus, neq; oculus pedem fallit aut seducit, ita & inter vos esse, inquit, oportet: nam verè sumus membra. *Irascimini & nolite peccare*) id est, si contingat irasci, sit ira moderata, ne peccetis. *Sol non occidat super iracundiam vestram*) id est, iram vestram seu commotionem, sed illa cum ratione assumpta, sit breuissima, quia si duret, fiet immoderata propter carnis infirmitatem. Hinc alio loco dicit: Nolite locum dare iræ, quod fit per iram concipientem cogitationes de vindicta. Iracundiam abusiue posuit pro ira, cum alioqui magis habitum animi significet faciliè irascentis.

Nolite locum dare diabolo.) Aliter Erasmus, aliter interpretantur veteres, quæ diuersitas prouenit ex voce diaboli, quæ origine Græca est, deducta à verbo διαβολῆς, quod significat calumniari. Hinc Erasmus in translatione sua vertit, neque locum detis calumniatori, & in annotationibus interpretatur: compefcite iram, ne præbeatis ansam calumniandi ethnicis. Verùm veteres tum Latini tum Græci intelligunt in signem illum calumniatorem, qui in Apocalypsi dicitur accusator fratrum, & serpens antiquus qui hoc vnum quærit, vt irreat in cor nostrum, hinc inquit Apostolus, ne detis locum diabolo quod fit dum fouetur ira.

Qui furabatur, &c.) verba clara sunt, quare nec expositione egent. Illud (quod bonum est) potest legi per parenthesin, vt sensus sit, quæ res bona est. Potest etiam legi absque parenthesi, vt sensus sit: Operetur rem bonam, id est, non ex turpi opificio quærat victum, sed honesto: Hoc loco discimus laborandum esse non nobis tantum, sed & alijs: non enim dixit Apostolus, labore, vt nõ indigeat, vt habeat victum, & alijs molestiam non exhibeat, sed labore vt posset impartiri ei, qui opus habuerit, hoc est, indigenti.

Omnis sermo malus ex ore vestro non procedat, sed si quis bonus ad adificationem fidei, vt det gratiam audientibus. Et nolite contristare spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in die redemptionis.

Omnis sermo malus) ad verbum est spurcus siue putris, qui coniunctus est vlli pestilentie aut perniciæ. *Sed si quis bonus ad adificationem fidei*) ille procedat ex ore vestro.

Vt det gratiam audientibus.) Hebraismus est, id est, vt commodum adferat auditoribus (*& nolite contristare spiritum sanctum Dei.*) Figurata est locutio secundum veteres, secundum quos sensus hic est: Ne faciatis illa propter quæ Spiritus sanctus recedat à vo-

bis, quo recessu offensum se significat & contristatum. Non est continendus commentarius, qui interpretatur de Spiritu sancto, nõ qui in nobis est, sed in alijs: eum spiritum nolite pellere per obscena verba, vt magis moueat, addit (*in quo signati estis in die redemptionis*) id est, obliquati, licet obliquantur tabulæ vel literæ, vt cuius sint cognoscantur, obliquati, inquam, estis in Baptismate. Alij interpretantur, in quo obliquati estis vtique ad diem illius redemptionis vltimæ, in qua abscindetur omnis mortalitas, vt pertineat ad extremum iudicium: vt sic interpretentur, adducuntur præpositione εἰς, quæ ponitur cum accusatiuo. Verùm eam nihil mouit Oecumenium Græcum interpretem, cuius est prior expositio. Et nos iam aliquoties annotauimus Apostolum abuti præpositione εἰς in loco *iv.*

Omnis amaritudo, & ira, & indignatio, & clamor, & blasphemia tollatur à vobis cum omni malitia.

Omnis amaritudo) hanc primo loco ponit, quia radix est ex qua cætera pullulat. *Et ira & indignatio*) interpres videtur transposuisse has duas voces, hoc est, loco indignationis posuisse videtur iram & è diuerso. Priori loco Græcè est θυμὸς, quæ vox nõ absolute iram significat, sed perturbationem illam, quando sanguis circa cor incipit ebullire. Posteriori loco Græcè est ἐργὴ quæ magis adulta est, quando videlicet iam cupis erumpere in vindictam. Hieronymus legit omnis amaritudo & furor & ira: & definiens furorem, furor, inquit, incipiens est & feruescens in animo indignatio: Ira autem est, quæ furore restincto desiderat vltionem, & eum quem nocuisse putat, vult lædere. Erasmus priorem vocem non malè vertit tumorem. Omnis, inquit, amarulentia, & tumor & ira: *Et clamor*) vox est hominum iratorum sine iudicio & pudore vociferantiũ. *Et blasphemia*) id est, maledicentia: Generale vocabulum est, significans quamuis in quemuis maledicentiam. Porro quia longum erat omnia enumerare, adiecit. *Cum omni malitia*) cætera vitia hoc nomine complectens.

Stote autem inuicem benigni, misericordes, donantes inuicem sicut & Deus in Christo donauit vobis. *Colos. 3.*

Stote autem inuicem benigni) id est, comes, blandi, suaves: vt opponatur amarulentie & asperitati morum. Sic Hieronymus alioqui benignitas ad liberalitatem magis pertinet. *Et misericordes*) hoc est, afficiamini malis alienis non secus quam si vestra forent, quanquam vox Græca non solum ad misericordiam sed ad omnem pietatis affectum pertineat. *Donantes inuicem*) Erasmus vertit largientes vobismetipsis, vt intelligas quod

quoddam in alios benefeceris, id tuo bono, tuoque lucro magis fieri, quam eius, qui accipit. Addit deinde in annotationibus, donantes hoc loco non pro condonantes, siue ignoscentes positum esse, sed pro largientes, liberaliter dantes seu donantes. Nam Græcè, inquit, est χαρίζομαι. Verùm Chrysostomus, Theophylactus, & Oecumenius interpretantur, vt hoc valeat, quod condonantes, siue ignoscentes, qui omnes cum Græci fuerint, nouerunt vtique, quid significaret χαρίζομαι, sed & D. Hieronymus, quem pro se citat Erasmus donantes exponit pro condonantes, quanquam & alterius expositionis meminerit. Sensus ergo Apostoli est: ignoscite ijs, qui vos offendunt, aut iniuria afficiunt (*sicut & Deus in Christo donauit vobis*) Deus pater cum obruti essetis peccatis, omnia vobis condonauit per Christum, huius meminisse oportet, vt eadem facilitate condonandi vtamini erga alios.

CAPVT V.

Stote ergo imitatores Dei, sicut filij charissimi, & ambulante in dilectione sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis oblationem & hostiam Deo, in odorem suauitatis.

Stote ergo imitatores Dei sicut) Est perpetuus contextus huius & præcedentis capituli. *Stote*, inquit, imitatores Dei, id est, bonitatis, qua erga vos vsus est (*sicut filij charissimi*) videlicet in loco positum est: hoc si quid bonorum filiorum est, imitari patres suos (*& ambulare in dilectione.*) In condonando volo vos imitari Deum Patrem, in diligendo Filium, cuius dilectionem nemo cogitatione æquari potest (*qui tradidit semetipsum pro nobis*) id est, vt nos reconciliaret Patri (*oblationem, (vnde) hostiam*) siue victimam (*in odorem suauitatis*) siue (vt Hieron. vertit) in odorem bonæ fragrantie. Sermo figuratus est, significat sacrificium Christi, qui seipsum in cruce obtulit, acceptissimum fuisse Patri. Exhortatio hoc exigit, vt nos mutuo diligamus nõ verbis, sed rebus: vt quemadmodum Christus pro nobis animam suam posuit: ita & nos pro fratribus, vbi necesse fuerit, animas ponamus.

Fornicatio autem & omnis immunditia, aut auaritia, nec nominetur in vobis, sicut decet sanctos, aut turpitudine, aut stultiloquium, aut scurrilitas, quæ ad rem non pertinet, sed gratiarum actio.

Fornicatio autem, & omnis immunditia.) Fornicatio, quæ Græcis πορνεία dicitur, vocabulum generale est ad omnem illicitam libidinem pertinens, quanquam interdum pro specie vsurpatur. Comment. Hieronym. in

hunc locum sic habet: Nisi philosophorum quidam Cynicus extitisset, qui doceret omnem titillationem carnis, & fluxum seminis ex qualicumque attritu & tactu venientem, non vitandum: & nonnulli sapientes sæculi in hanc turpem & erubescendam hæresim consensissent, nunquam sanctus Apostolus Ephesijs scribens, ad fornicationem etiam omnem immunditiam copulasset. Ex quo commentario discimus immunditiã ad Venere hoc loco pertinere, cum alioqui generalis vox sit. Respicit autem Apostolus ad scholam Simonis Magi, quæ tota in execrandis immunditijs versabatur (*& auaritia*) Græcè est πλεονεξία, quam accipit Hieronymus non pro studio pecuniæ, sed pro inordinata cupiditate voluptatum, quando scilicet quis non est contentus eo, quod sibi sufficere deberet in voluptate, sed infatigabilis & inexpletus per omnia turpitudinum genera, lasciuiãq; discurrit. Quæ enim consequentia, inquit, vt inter fornicationem, & immunditiã, & turpitudinem, & stultiloquiũ, & scurrilitatem, mediam auaritiã extraordinariè posuerit. Adducit similem locum ex 4. capite prioris epistolæ ad Thessalonicenses: ne quis supergrediatur neq; circumueniat in negotio fratrem, quo loco pro circumueniat, Græcè πλεονεκτείν habetur. Sensus est: ne quis suam derelinquens coniugem, alterius pollere querat vxorem (*sicut decet sanctos*) vocabulum est scholæ Christianæ. Sensus est: sicut decet eos, super quos inuocatum est nomen Christi (*aut turpitudine*) id est, verborum obscenitas (*aut stultiloquium*) siue, vt Paulus habet, μορολογία (*aut scurrilitas*) id est, facetia, lepos siue iocus intemperius. Græcè est εὐσαπείλια, quam Aristot. 4. Ethicorum, 8. cap. in bonam partem accipit, & virtutem facit per hyperbolam opponens ei βαμολοχίαν, siue scurrilitatem, per ellipsin verò ἀγριοτήτα, siue rusticitatem. Quanquam, inquit, apud eos, qui plus equo iocis salibusque gaudent. Et εὐσαπείλια dicitur ipsa βαμολοχία. Chrysostomus in parte sua ethica vehemens valde est, non solum non fert eos, qui εὐσαπείλιαν, quam nos urbanitatem dicere possumus, virtutem esse docent: sed & eos reijcit, qui rem mediam faciunt. Quod sequitur (*quæ ad rem non pertinet*) Græci in plurali numero legunt, quæ ad rem non pertinent. Sensus est: nolo vos loqui ea, quæ turpia sunt aut stulta, vel quibus alijs risum moueatis, quæ omnia indigna sunt Christianis, siue quæ omnia dedecent Christianos: Si hæc à plebe exigit Apostolus, quid præstandum est sacerdotibus, qui tanto gradu à plebe diuiduntur? (*sed magis*) inquit (*gratiarum actio*) id est, in conuiujs, in congressibus vestris volo vos Christi meminisse, & beneficiorum eius, non ea loqui,

loqui, quæ turpia sunt, & cætera, quæ supra memorauit.

Hoc enim scitote, intelligentes, quod omnis fornicator, aut immundus, aut auarus, quod est idolorum seruitus, non habet hereditatem in regno Christi & Dei.

Hoc enim scitote intelligentes, quod, &c. Hic rursum est *πλεονέκτης*, nec Græcè legitur, quod est idolorum seruitus, sed qui est idolorum cultor. Hic locus videri possit facere contra Hieronymum, sed non facit, imò pro eo facit, quod nouit, qui ex historia antiquitatis didicit Simonem, & eos, qui ex eius schola prodierunt, libidinem suam referre solitos in honorem Dei, imò tanquam sacrificium hanc offerebant Patri vniuersorū. Quare horum libido, quæ nomine auaritiæ generaliter acceptæ intelligitur, verius dicitur idolorum cultus, quàm amor pecuniæ, (non habet hereditatem) eam, de qua hæcenus multa diximus.

Nemo vos seducat in anibus verbis: propter hæc enim venit ira Dei in filios dissidentiae. Nolite ergo effici participes eorum.

Nemo vos seducat in anibus verbis respicit ad scholam Simonis Magi, quæ immundissimam suam hæresim partim ex poetis, partim ex philosophia, partim ex autoritate Scripturæ sacræ persuadere conabatur. Respicit admonitio hæc nos quoque, monetque, ne attendamus ad doctrinam Lutheranorū, qui passim prædicant Christum misericordem esse, & satis fecisse pro nobis, modò tantum credamus. Quæ doctrina laxat habenas ipsi carni, & ad nihil aliud facit, quàm ad licentiam peccandi. Propter hæc enim id est, propter ea, quæ iam memorauit, nempe, fornicationem, immunditiam, & auaritiam. Venit præsentis temporis est: nã Græcè est *ἐρχεται*. Iram posuit pro vindicta per tropum, loco dissidentiae, Græcè est *ἀπειθήας*, id est, inobedientiae vel incredulitatis, siue vt rectè verti posse putat Hieronymus, insuasibilitatis. Cyprianus legit in filios contumaces: sensus est, in eos, qui reuocantibus ab his rebus turbibus fidem adhibere nolunt, qui cum audiunt hæc non licere, aut non credunt, aut non obsequuntur.

Nolite ergo effici participes eorum. Græcè est comparticipes, id est, ne sitis participes maiorum cum illis: Agit enim de fructibus impietatis.

Eratis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino. Vt filij lucis ambulate. (Fructus enim lucis est in omni bonitate, & iustitia, & veritate) probantes, quid sit beneplacitum Deo: & nolite communicare operibus infructuosis tenebrarū: magis autem redarguite.

Eratis enim aliquando tenebræ id est, versabimini in summa ignorantia: ignari eratis multiformis sapientiæ Dei, sed & hæc, quæ

iam commemorauit, nesciebatis peccata esse. Nunc autem lux in Domino id est, per Dominum accepistis cognitionem voluntatis diuinæ. Vt filij lucis ambulate. Hebraismus est, primo, in ambulate, pro eo, quod est, vitam exigit: deinde in filijs lucis. Sensus est: uiuite vt decet eos, quibus contigit cognitio diuinæ voluntatis, præstate opere, quæ scitis. Fructus enim lucis est in omni bonitate. Istud dicit cõtra iracundos & amarulentos (& iustitia) hoc verò aduersus circumuoltores ac defraudatores (& veritate) hoc contra mentendi voluntatem loquitur. Sic Chrysostomus. Alij iustitiam generaliter accipiunt, vt omnem virtutem in se complectatur: & veritatem intelligunt eam, quæ opponitur hypocrisis. Probantes, quid sit beneplacitum Deo id est, exquirentes, quid reuerà placeat Deo. Simon dicit hoc gratū esse Deo, alius aliud: vos explorete voluntatem Dei, tum studio diligenti, tum concionibus audiendis, tum alijs modis (& nolite communicare) id est, ne cõmercium habueritis, id est, abstinete ab illis operibus, quorum merito vos pudeat, ab illis operibus, quæ oderunt lucem, & quærunt tenebras. In capite 6. epist. ad Roman. dictum est, peccata, quæ per opera tenebrarum hæc intelliguntur, nullum parere fructum, nisi pœnitendum. (Magis autem) corrigentis est, imò potiùs, Græcis additur cõiunctio, quam in sua versione expressit Erasmus, habet enim sic: Quin ea potiùs etiã arguite. Porro, quia & is, qui repræhendit, & is, qui prodit, arguere dicitur, nascitur duplex cõmentarius. Prior est arguite, id est, verbis repræhendite: posterior, est prodite vita vestra composita. Si fueritis virtute cõspicui, latere non poterunt mali: Quia secundum philosophum: Contraria iuxta se posita, magis elucescunt.

Quia enim in occulto fiunt ab ipsis, turpe est & dicere. Omnia autem, quæ arguuntur, à lumine manifestantur. omne enim, quod manifestatur, lumen est. Propter quod dicit: Surge, qui dormis. & exurge à mortuis, & illuminabit te Christus.

Quia enim in occulto fiunt ab ipsis) secundum quosdam hoc loco hyperbaton est, & pronomen (ipsis) refertur ad filios dissidentiae, qui multò antè præcesserunt. Verùm probabile magis est, Apostolum demonstrasse eos, qui omnibus tunc temporis erant in conspectu: Quæ in occulto fiunt ab ipsis, id est, à familia Simonis Magi. De fordidissimo sacrificio Simonis, quod nominabat mysterium vitæ, de *πολυμυθία* sceminarum, de communitate vxorum, de genitura, quæ schola illa appellabat corpus Christi, & alia intolerabili obscenitate vide Epiphanium in Simone, Nicolao, Gnosticis & Carpocrate, vbi etiam locum hunc Apostoli citat. Omnia aut, quæ arguuntur, à lumine manifestantur) vna

vna eademque vox est Græcis, quam noster interpres nunc lumen vertit, nunc lucè. Sensus est: decet vos, qui estis lux in Domino, arguere eorum opera, quia omnia, quæ arguuntur à lumine, id est, à veris Christianis, illa reuerà manifestantur: quæ verò ab Aristotele & alijs ethnicis, quia lumen nõ sunt, non verè manifestantur. Diceret enim Simon repræhensus ab Aristotele, tu caligo es & tenebræ, quid me arguis? Vel secundum aliam significationem: omnia, quæ arguuntur, id est, producuntur, siquidem ipsa lux bonæ vitæ arguit, & prodit turpia facta tenebrarum, etiam si nihil obiurges. Hæc significatio placuit Erasmo. Nam ipse vertit: sed omnia prodita, à luce manifesta fiunt. Expositio, quam annotauimus, illud (à lumine) refert ad verbum, arguuntur, quod præcedit, quod & Hiero. facit. Alij iungunt cum verbo sequenti, manifestantur: sensus eodem semper recidit. Græci admittunt & hunc sensum: Hæc vitia, quæ modò repræhendi, à lumine manifestantur, nec solū admittunt, sed & planè adhuc inuitant. Non enim habent *τὰ πάλαι*, sed *τὰ ἄρτι*, quod idem videtur esse, quod *τὰ ὄρα πάλαι*, id est, hæc omnia iam à me arguta.

Omne id, quod manifestatur id est, quicquid manifestum redditur, & vitæ vestræ integritate detegitur, id lumen est, id est, lumen sit, siue lumen accipit, ac tenebras abijcit. Discipuli Simonis delinēt à sua improbitate, si videant vitam vestram integram planè, ac puram.

Propter quod dicit non quid est scriptura, sed oraculum, aut vetus prophetia. Nã omnibus editionibus inspectis, & excusis Hebræorū voluminibus, nunquam se reperisse ait D. Hieronymus hanc autoritatē. *surge qui dormis* id est, quicunque versaris in tenebris (& exurge à mortuis) id est, è peccatis (& illuminabit) siue illustrabit te Christus.

Videte itaque fratres, quomodo cautè ambuletis, non quasi insipientes, sed vt sapientes: redimentes tempus, quoniam dies mali sunt. Propterea nolite fieri imprudentes, sed intelligentes, quæ sit voluntas Dei.

Videte itaque fratres, quomodo cautè) id est, circumspectè. Græcè est *ἀκριβῶς*, id est, diligenter & exactè ambuletis redimentes tempus. Quod noster interpres transtulit tempus, Erasmus hoc loco occasionem vertit, & cap. 4. ad Coloss. oportunitatē. Quia, inquit, Græcè est *χρῆσις*, quæ vox propriè articulum temporis significat. Sed sciendum, Paulum frequenter abuti hac voce, vt ad Rom. Cùm adhuc infirmi essetis secundum tempus. Et ad Corinth. in priori epistola: Nolite ante tempus iudicare. Et ad Galat. Dies obseruatis, & menses, & tempora, & annos, quibus locis pro spacio, non pro articulo

temporis accipitur. Quod ad præsentem locum attinet, Græci interpretes *χρόνον* exponunt per *χρόνον*, id est, tempus, quod aliarum rerum dispendio emi vult Apostolus. Hier. quoque pro spacio interpretatur. Sensus est: videte, ne tempus vobis effluat occasione horum hæreticorum, dum illis præbetis aures, & cum illis concertatis, occasione item cæterorum, qui molestiam vobis exhibent, & facultates auferre conantur, omnium iacturam facite, vt hac ratione tempus redimatis. Redimētes accipiendū est pro ementes, quemadmodum dicimus redemptores vectigalium, tum alibi, tum in re ciuili: Sic Valla (*quoniam dies mali sunt*) id est, expositi multis malis propter præsentem hæresim, quæ maior causa est obseruandi temporis. Propterea nolite fieri imprudentes, in hac re scilicet. Sed intelligentes, id est, date operam pro viribus, vt cognoscatis, quæ sit voluntas Dei. An ea, quam prædicat Simon, an quam didicistis ab Apostolis.

Et nolite inebriari vino, in quo est luxuria, sed implemini Spiritu sancto, loquētes vobismetipsis in psalmis, hymnis, & canticis spiritualibus, cantantes & psallentes in cordibus vestris, Domino gratias agentes semper pro omnibus, in nomine Domini nostri Iesu Christi Deo & Patri. Subiecti inuicem in timore Christi.

Et nolite inebriari vino, in quo) scilicet vino, vel certè in qua re (est luxuria) vt nõ simpliciter vinum referat, sed totam orationis particulam, quæ præcessit. Luxuria vox generalis est non ad libidinem solū, sed ad omnem luxum pertinens. Theophylactus duplicem habet cõmentarium. Primò exponit, in quo, id est, in qua vini temulentia est luxus: deinde addit, vel in qua vini temulentia est lasciuia & incontinentia. Nam venter mero æstuans, facilè dispumat in libidinem, sicut cõtra, siue Cerere & Baccho friget Venus. Annotandum hæc ex Epiphanio, familiam Simonis Magi adueniente aliquo peregrino eiusdem sectæ solere conuiuia extruere, & cùm incaluisset mero, in Venerè ruere, cõcedentes vsu propriæ vxoris peregrino prætextu fraternæ charitatis. Valdè ergo congruit significatio posterior, quam tradit Theophylactus, vt luxuria pro libidine accipiatur. Græcè est *ἀσωτία*, quæ vox quid propriè significat, petendū est ex tertio libro Ciceronis de finibus, (sed implemini Spiritu sancto) hoc opposuit temulentiae: Studete, inquit, repleri gratia Spiritus sancti, & velut modum exponens, quo id fieri queat, adijcit (*loquentes vobismetipsis in psalmis*) dū conuenitis non ad tēpla solū, sed ad alia quocumque loca, recitentur vltro citroque psalmi, quibus prædicetur beneficium Christi, audiantur hymni, quibus celebrentur laudes, & gratiæ agantur: hic est modus, quo implemur Spi-

mur Spiritu sancto. Curadum igitur in primis est, vt colloquia nostra semper sapiant Christu. Porro (psalmis & hymnis) vtrunque Græcum est, illud significat cationem, hoc verò laudē, sed propriè Dei, & hæc opusuit ebrijs cantionibus siue lasciujs carminibus, quibus decantandis implemur spiritu etiam, sed immundo. *Cantantes & psallentes in cordibus vestris.*) Hoc addit, ne quis putet satis esse, si summis labijs duntaxat recitet psalmos aut hymnos, hoc namque modo nõ implemur Spiritu. *Gratias agentes semper pro omnibus* siue de omnibus scilicet beneficijs. *In nomine Domini nostri Iesu Christi.*) Quia per CHRISTVM nobis omnia cõtینگunt. *Subiecti inuicem in timore Christi.*) Captat hic occasionem Apostolus ad aliud diuertendi, & quodammodo deinceps constituit in Ecclesijs politiam quandam. Quod ait (*in timore Christi*) sic accipiendũ est, vt ipsa subiectio non propter hominum gloriam, sed Christi timorem fiat, dum illum timemus offendere. Generalem hanc sententiam in sequentibus diuidit atque partitur.

Mulieres viris suis subditæ sint, sicut Domino, quoniam vir caput est mulieris: sicut Christus caput est Ecclesie, ipse saluator corporis eius. Sed sicut Ecclesie subiecta est Christo, ita & mulieres viris suis in omnibus.

Mulieres (inquit) subditæ sint viris suis sicut Domino id est, sicut Christo. Sic Græca scholia, pro quibus facit, quod Græci Domino addunt articulũ. Alij aliter accipiunt respicientes ad locum, qui est capite 28. Genes. vbi Sara Abraham dominum vocat. (*quoniam vir caput est mulieris*) non ethnicæ tantum, sed & Christianæ quoque; & baptizatæ (*ipse saluator corporis eius*) etenim caput salus est reliqui corporis, omnes penè sensus in se continens, proinde & vir mulieris. Sic Græca scholia, iuxta quæ pronomen, ipse, respicit virũ, secundum Hieronymum verò Christum, Ipse, id est, Christus (*sed sicut Ecclesia*) id est, tota multitudo. Nam inter singulos is etiam continetur, qui inobediens est. Sic Græca scholia, quæ faciunt contra hæreticos, qui nolunt malos esse in Ecclesia. (*Ita & mulieres viris suis in omnibus*) id est, in quacunque re honesta tamen.

Viri diligite vxores vestras, sicut & Christus dilexit Ecclesiam, & seipsum tradidit pro ea, vt illam sanctificaret, mundas eam lauacro aquæ in verbo vitæ, vt exhiberet ipse sibi gloriosam Ecclesiam nõ habentem maculam, aut rugam, aut aliquid huiusmodi, sed vt sit sancta & immaculata.

Viri diligite vxores vestras, sicut & Christus dilexit Ecclesiam) quam dilectione rebus ipsis declarauit, dum (*seipsum tradidit pro ea*) id est, in mortem obtulit (*vt illam sanctificaret*) scilicet sanguine suo, quo aspergimur in Baptismo, vnde sequitur (*mundans eam lauacro*

aquæ) id est, per Baptismum, qui administratur in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti, hoc est, quod ait (in verbo vitæ.) Ad huc modum interpretati sunt locum veteres Theologi, tam Græci, quam Latini, vt Ecclesia intelligatur munda lauacro aquæ, quia re ipsa per Baptismum ex immunda redita est munda.

Notandus est ergo locus iste, & vnà cum illo, qui est in Epistola ad Titũ: Saluos nos fecit lauacro regenerationis, obijciendus est hæreticis, qui volunt Baptismum nihil efficere in mente baptizati, sed per Baptismum ascribi nos tantum externæ societati hominum. Genitiuus, vitæ, iuxta Græcos abundat: neque Hieronymus legit, neque Ambro. Exhortatio hæc id vult, vt viri ex animo diligant coniuges suas, hocque rebus ipsis declarant, & si aliquid immundum seu impurum in eis fuerit, operam det, vt emundetur hoc, sicut Christus de Ecclesia fecit (*vt exhiberet ipse sibi*) id est, vt adiungeret eam sibi, nõ vt cunque puram, sed decore insignem, & (*non habentem maculam aut rugam*) pulchrè maculã & rugam (quia de coniugio loquebatur) de exemplo mulierum ad decorem traxit Ecclesie. Quidam referunt istud ad consumptionem sæculi, quando Christus assignabit regnũ Deo & Patri, quod iam quàm diu in procinctu stat, & in acie, non sit Ecclesia sine macula & ruga.

Ita & viri debent diligere vxores suas, vt corpora sua. Qui suam vxorem diligit, seipsum diligit. Nemo enim vnquam carnem suam odio habuit, sed nutrit, et fouet eam, sicut & Christus Ecclesiam, quia membra sumus corporis eius, de carne eius, & de ossibus eius.

Ita & viri debent diligere vxores suas.) Cõiunctio (&) iuxta Græcos abundat. Sic, inquit, debent viri diligere vxores suas, vt sua ipsorum corpora. Hic ad amorem coniugum hortatur tali argumento, quod etiã philosophos moueret, nimirum à natura omnibus inlita. *Nemo enim vnquam* id est, nullum omninò animal, non tantum homines, sed nebruta quidem animantia vnquam oderunt carnem suam. Sic August, lib. 21. cõtra Faustum cap. 7. Turpissimum aut fuerit id non præstare vxori, quod bruta videmus sibi mutuo præstare (*sed nutrit & fouet eam.*)

Quod autem quidã persequi videatur carnem suam, ieiunijs, vigilijs, & laboribus eam atteretes, non persequuntur carnem, sed corruptionem eius, sed inclinationes eius, & libidines ad fruendum his inferioribus propensas. Pulchrè de hac Apostoli sententia differit August, lib. 1. de doctrina Christiana cap. 24. (*sicut & Christus Ecclesiam*) scilicet nutrit & fouet, nimirum Eucharistia corporis & sanguinis sui (*quia membra sumus corporis eius.*) Hic quæstio est difficilis in commentarijs eruditorum: num membra, caro, & ossa per tro-

per tropum debeant accipi, an simpliciter, vt velit Paulus, fideles esse ex carne Christi, sicut Eua fuit ex carne Adæ, & eius ossibus, & sicut manus est ex ossibus, & carne totius corporis. Ambros. tropũ agnoscit: spiritua-liter, inquit, istud intelligendũ est. Hic nota, quod schola veterum Theologorũ imitata Græcos, sensum spiritualementem, quem ipsi pneumaticum appellant, illum vocet, quæ aliàs tropicũ dicimus & figuratũ. D. Hiero. simpliciter accipit: Membra sumus corporis ipsius, i. sumus membra talis nature, qualẽ ipse assumpsit, atque hanc ob causam, nimirum quia participamus cũ eo eadẽ naturã corporeã, ipse nutrit & fouet nos. Quod exigitur (*de carne eius, &c.*) Explicatio est præcedentis, nam constamus carne & ossibus, qualib. ipse Christus in caelestibus. Quæ similitudo natura est causa singularis erga nos amoris: amat nos Christus, non solum quia ipsum in propria veniẽtem recepimus, verum etiam quia eiusdem cum ipso nature sumus. Hoc modo non potest Christus amare angelos, quorum semen non apprehendit. Cum Hieron. sentit Irenæus, qui lib. 5. contra hæreses non longè ab exordio, cùm citasset locum hunc Apostoli, subiecit: Nõ de spirituali alioque & inuisibili homine dixit hæc Apostolus. Spiritus enim neque ossa, neque carnes habet, sed de ea dispositione, quæ est secundum hominẽ, qui ex carnibus, & neruis, & ossibus cõstitit, qui de calice, qui est sanguis Christi, nutritur: & pane, qui est corpus eius, augetur. Si quis malit amplecti spiritualementem sensum, is dicet nos esse membra, vt Christus nobis est caput. *De carne eius & ossibus eius* id est, per precium sanguinis effusi. Verũ prior interpretatio exactior est. Quidam commentarius, corpus & membra per metaphoram interpretatur: carnem verò & ossa propriè accipit hoc sensu: nutrit & fouet nos Christus, propterea, quod sumus singuli membra corporis sui, quod est Ecclesia, ex eadem secundum speciem natura ossis & carnis compositi.

Propter hoc relinquet homo patrem & matrem suam, & adharebit vxori suæ: & erunt duo in carne vna.

Propter hoc relinquet homo patrẽ, &c.) Nõ sunt verba Pauli, sed Adæ in Genes. Sensus est: ad intelligenda ista, quæ explicare cœpi, cõducit historia Genesios, quæ est c. 2. ad huc habens modũ: Hoc nunc os ex ossibus meis, & caro ex carne mea. Propter hoc, i. quia ex eadem carne, & eisdem ossibus sunt vir & mulier, relinquet homo patrem suũ, & adharebit, id est, coniungetur vxori suæ. Interpretantur quidam de consuetudine domestica, alij de carnali commercio. Ad verbum est, agglutinabitur ad vxorem suam, (*& erunt duo in carne vna*) id est, erunt vna ca-

ro. Nomine carnis totum hominem intelligit iuxta proprietatem sermonis Hebræi: ex duobus, inquit, vnus fiet homo, tũ propter animorum cõcordantiam, tum propter cõmixturem corporum.

Sacramentum hoc magnum est: ego autem dico, in Christo & in Ecclesia.

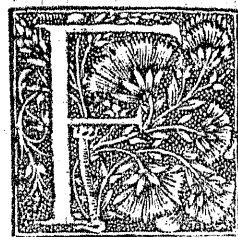
Sacramentum hoc magnum est) sensus est: historia hæc iam à me recitata præter literalem sensum, secundum quem significat maritã relictiis parentibus perpetua cõsuetudine domestica ad hæsurum vxori suæ, habet & sensum mysticum, vt sit prophetia quædam cõiunctionis Christi, cuius typum gerit Adam, & ipsius Ecclesie, cuius typum exprimit Eua. Ad hunc modum interpretatur Hieronymus, vt Sacramentum pertineat ad superiora. Erasmus verò refert ad ea, quæ sequuntur, vt sensus sit, non quod coniunctio Adæ & Eue, siue viri & mulieris sit magnum Sacramentum, sed quod coniunctio Christi cum Ecclesia magnum Sacramentum sit, sed indulget Erasmus hic ingenio suo, cùm veteres omnes aliter interpretati sunt, non solum Hieronymus, sed Nazianzenus, sed & Chrysostomus, ipse quoque Occumenius, qui omnes ad superiora referunt, quod hic dicitur: nimirum vt coniunctio Adæ & Eue sit allegoria quædam magna, hoc est, typus coniunctionis Christi cum Ecclesia. Sententia Nazianzeni est apud Hieronymum in commentarijs huius. Occumenij habetur in enarratione illius: Veruntamen & vos singuli: Hæc, inquit, anagoge & pneumatica interpretatio non euertit propriam interpretationẽ, vbi duo innuit, Paulum videlicet historiam Genesios allegoricè accepisse, ac interim sensum literalem retinendũ esse. Ne cui negotium faciat in hoc commentario vox anagoge, sciendum apud veteres non distingui anagogen ab allegoria, vt in Esaiã annotauimus, postea non incommode facta est harum distinctio. Erasmus, vt diuersam sequeretur à veteribus sententiam, adduxit partim vox Græca mysterium, quã noster interpres vertit Sacramentum: non enim in hoc, inquit, magnum est mysterium, si vir iungatur vxori: partim illa particula, ego autem, &c. quã hunc vult habere sensum: verum ego loquor de Christo & Ecclesia. Sed non aduertit Erasmus Apostolũ appellare mysterium hoc loco, quod in priori Epist. ad Corinth. typum vocat, & in Epistola ad Galat. allegoriam, in qua significatione hac voce vsus est Nazianzenus, vt videre est in commentar. Budæi in linguam Græcam. Dicitur ergo historia Genesios, cuius in præcedentibus meminit, magna quædam allegoria, quia maximè cuiusdam rei typus est: cuius autem rei typus sit, explicat Apostolus, dum dicit: (*Ego autem dico*) id est,

id est, me quidem interprete, id est, quantum mihi Paulo videtur, est typus Christi & Ecclesiae. Addita est haec particula, ego autem dico, modestiae causa à D. Paulo (in Christo & Ecclesia) id est, de Christo & Ecclesia. Phrasia haec etiam apud veteres Theologos obuia est frequenter, dicunt ego hoc interpretor in Christo, id est, de Christo. Sic Hieronymus loquitur in comment. huius loci. Sic & Epiphanius interpretans illud: surge, qui dormis, &c. Eodem sensu dicunt: interpretor hoc in Christum. Secundum hanc expositionem, quae est Hieronymi, Nazianzeni, & veterum, particula ista: ego autem dico, nihil facit pro Erasmo.

Veruntamen & vos singuli unusquisque uxorem suam sicut seipsum diligit: vxor autem timeat virum suum.

Veruntamen & vos singuli) quod dicit tale est: Et si iuxta allegoriam haec sim interpretatus, tamen volo vos retinere sensum literalem, & de vobis dictum intelligi, quod dixit Adam: Propter hoc relinquet homo patrem & matrem, &c. Ut unusquisque uxorem suam sicut seipsum diligit. Notat Hieronymus aduerbium (sicut) aliam habere vim hoc loco, & aliam, ubi dicitur: diliges proximum tuum sicut teipsum. In proximo, inquit, similitudo ponitur, ut sic eum diligas sicut teipsum, & cupias esse saluatum: in vxore autem comparationis aduerbium (sicut) non similitudinem, sed approbationem & confirmationem cum quodam pondere sonat, quomodo dicimus de viro, quasi vtr fecit. & de saluatore scriptum est: vidimus gloriam eius, quasi gloriam vnigeniti, hoc est, ut vnigenitum (qui ipse erat) decebat habere gloriam (& vxor timeat) id est, reueretur virum suum: Hoc modo interpretatur Hieronymus. Item Graeca scholia *ποβήται*, inquit, intelligit non seruorum more timere, sed ut vxorem decet reuereri, ac sollicitam esse, ne maritum offendant. Haec timoris species à philosophis *εὐλαβία* dicitur.

CAPVT VI.

Lij, obedite parentibus vestris in Domino. Hoc enim iustum est. Honora patrem tuum & matrem tuam, quod est mandatum primum in promissione, ut bene sit tibi, & sis longaeuus super terram.

Generalem sententiam supra dictam. (Subiecti inuicem in timore Christi) per partes explicans Apostolus, tres adfert subiectionum species. Quarum prima est, vxoris respectu mariti, de qua egit in praecedenti capite. Secunda est, filiorum respectu parentum. Tertia, seruorum respectu dominorum, atque de-

secunda hac & tertia in hoc capite tractat.

Filij obedite parentibus vestris in Domino.) Hebraismus est, id est, secundum Dominum, id est, quatenus Dominus & Euangelica doctrina permittunt. Si enim absurda, & sanctis mandatis Dei contraria praeeperint, non est parendum ipsis. (Hoc enim iustum est) & naturae lex id exigit, non solum autem illa, sed & diuina, quae habetur Exod. 20. cap. (Honora patrem & matrem, quod est mandatum primum) non quidem simpliciter, sed primum cui adiuncta est promissio, id est, quod ait, in promissione: valet enim (in) hoc loco idem, quod beth Hebraicum. Promissio adiuncta mandato est (ut bene sit tibi, & sis longaeuus super terram.) Alij interpretantur, primum scilicet in secunda tabula.

Et vos patres, nolite ad iracundiam prouocare filios vestros, sed educate illos in disciplina & correptione Domini.

Et vos patres, &c.) Iracundiam interpres pro ira posuit. Sensus est: ne intempestiuo imperio prouocetis ad iram liberos vestros, ne sitis duri erga illos & asperi, ne tractetis eos in modum seruorum, (sed educate illos in disciplina) Graeca vox *παιδεία* anceps est, significans tum eruditionem, tum castigationem. Verum hoc loco pertinere videtur ad castigationem, quam Paulus exerceri vult moderatè, ut decet Christianos. Hieronymus alterum significatum accipit, tanquam velit Paulus Patres instituere filios suos in preceptis diuinis. Ad eundem modum interpretatur Chrysostomus, quos secutus est Erasmus in translatione sua, vertens per eruditionem, sed rectius noster interpres, qui disciplinam transtulit, quae vox aequè atque Graeca anceps est. (Et correptione Domini) Graecè est *ἐπιτίμια*, quae vox ut praecedens apud eos anceps est: significat enim nunc admonitionem, nunc obiurgationem siue correptionem, atque inde dicta est, quod in animum alicuius ponas & ingeras, quid factum oporteat. Hieronymus admonitionem mauult accipere, quod vocabulum mollius sit, quam correptione. Haecenus de secunda, iam tertiam aggredditur.

Serui obedite dominis carnalibus cum timore & tremore, in simplicitate cordis vestri sicut Christo non ad oculum seruientes, quasi hominibus placere, sed ut serui Christi, facientes voluntatem Dei, ex animo: cum bona voluntate seruientes sicut Domino, & non hominibus. Scientes quoniam unusquisque, quocumque fecerit bonum, hoc recipiet à Domino, siue seruus, siue liber.

Serui obedite dominis carnalibus) id est, temporalibus. Iam tum Apostolorum tempore erant, qui malè intelligentes libertatem Christianam, docebant fideles non debere subesse infidelibus, quemadmodum annotat Hieronymus in commentarijs huius loci. Ad extirpan-

tirpandum dogma hoc, Apostolus ubique; tam studiosè praecipit seruis obedientiam. Quod sequitur: (cum timore et tremore) interpretatur quidam ut serui timeant iussa dominorum, & ad ipsorum imperia tremant, ac magna sollicitudine explere illa studeant. Verum locus qui est in epistola ad Colossenses cap. 3. ad alium inuitat sensum, huc nimirum: Serui obedite Dominis in timore ac tremore Christi: nam in die iudicij Christus hoc requirit à vobis si non praestiteritis. (In simplicitate cordis) id est, non subdolo animo, (non ad oculum seruientes) volo vos facere praepcepta & imperia dominorum, non solum cum ad sunt ipsi ac vident, sed tum etiam cum absunt. Ad verbum est, non iuxta oculare seruitium, quod Paulus vnica voce composita extulit dicens, *κατορθαμοδελείαν*, (quasi hominibus placentes) & hic vnica vox est composita *ἀνθρωποπείθεσσι*, quam ut ad verbum reddamus: Non ut homo placiti, hoc est, non ut ij, qui hominibus probari student, sed ut serui Christi) id est, nullo respectu hominum, sed solius Dei tanquam illi seruientes vestrum obsequium dominis exhibentes, (facientes voluntatem Dei) Si serui exequentes iussa & imperia dominorum Ethnicorum secundum Paulum faciunt voluntatem Dei, quanto magis Christiani obtemperantes Episcopis suis, & ipsorum leges & decreta praestantes. Locus notandus est contra Lutheranos (ex animo) id est, non coactè, (& cum bona voluntate) id est, amabili affectu) scientes quod unusquisque siue seruus, siue liber quocumque fecerit bonum hoc recipiet à Domino, hoc est, reportabit mercedem, & praemium referet pro bono opere. Remuneratio haec secundum Bucerum habet quidem nomen mercedis, non autem rem ipsam, sed ob id merces dicitur secundum ipsum, quia subsequitur opera. Philippo visum est nimis improbum ita torquere scripturas, vnde agnoscit & vocem & rem, hoc est, fatetur Deum pro operibus & respectu operum dare mercedem, cum in hac vita tum in altera, sed negat mercedem hanc esse vitam aeternam. Sed locus qui est in Epistola ad Colossenses capite 3. & huius errorem reuincit. Apertè enim ibi habet Apostolus, quod Deus daturus sit pro operibus retributionem hereditatis.

Et vos Domini, eadem facite illis, remittentes minus, scientes quod & illorum & vester Dominus est in calis, & personarum acceptio non est apud eum.

Et vos Domini eadem facite illis, &c.) hoc est, praestate vos tales erga seruos, quales ipsos volo esse erga vos. Sunt praepcepta humanitatis (remittentes) id est, relaxantes (minus) id est, ne sitis feroces, ne sitis minabundi, & imperiosi nimis in seruos, scientes quod communem Dominum habetis, qui in iudican-

do non respicit personam, ut hunc quia seruus est condemnet, illum quia Dominus est absoluat: ed sine discrimine talium rerum vnumquemque pro qualitate vitae, vel praemijs adiudicat, vel supplicijs. Pro, personarum acceptio, Graecis vnica vox est *προσωποληψία*.

De cetero fratres, confortamini in Domino, & in potentia virtutis eius. Induite vos armaturam Dei, ut possitis stare aduersus insidias diaboli: quoniam non est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus principes & potestates, aduersus mundi retores tenebrarum harum, contra spiritualia nequitia in caelestibus.

De cetero) particula est apud Paulum seruans clausulis epistolarum. Quod reliquum est, ait, siue ut aliquando finiam, date operam ut fortes reddamini (in Domino) id est, per Christum (in potentia virtutis eius) id est, per potentiam virtuosam, hanc Paulus in se expertus erat, hancque experiuntur, sentiunt & videt, qui sunt in Christo, dum vitam suam quam nunc agunt, cum ea conferunt, quam olim egerunt ante Christum cognitam. Quemadmodum autem in principio epistolae respexit Apostolus ad familiam Simonis, sic in hac quoque conclusione, in qua cupit nos robur sumere in Christo, quo praediti facile vincemus libidines ad quas inuitat Simon, omnesque ipsius turpitudines. Erasmus ut viraret amphibologiam vertit in potentia roboris illius, quod interpretatur quidam, ut hoc sit, quod in fiducia potentiae Dei.

Induite vos armaturam Dei) Paulus habet *πρωμηνίαν*, id est, totam armaturam, id est, omnia simul arma, quae ad militem pertinent. Graecam vocem propius expressit interpres Ambrosij, vertens vniuersitatem armorum. *Ut possitis stare aduersus insidias diaboli* quas scilicet molitur per Simonem, Menandrum, Basilidem, per Gnosticos & alios haereticos. Multimoda ingenia diaboli, dolos, fraudes, & versutias significare volens Apostolus, plurali numero dixit *μεθοδείας*. Est autem *μεθοδεία* cum quis ex insidijs aggreditur alium, *μεθοδείαν* est per compedium & abruptè adoffiri, quod arte fit: Cum peritissimo igitur bellatore & hoste nobis pugna est, qui non simpliciter neque apertè bellum gerit, sed cum multis insidijs. Istud dicit ut excitet eos ad capeffenda arma non vulgaria, sed arma manu Dei fabricata. Quod sequitur. *Non est nobis colluctatio aduersus carnem, &c.*) variè à diuersis exponitur. Quidam carnem & sanguinem accipiunt, ut sit periphralis hominis, hoc sensu: In negotio hoc fidei non est nobis lucta vel pugna aduersus demones, qui in hominibus istis, in Simone, in Basilide, in Gnosticis efficaces sunt. Ita hodie quibus res est cum haereticis, non cum hominibus.

rem habent, sed potius cum diabolo, qui ipsos in pugnam incitat & armat. Alij carnem & sanguinem propriè accipiunt, pro parte illa quæ nobis bruta est, unde ebulliunt motus impuri: Atque hi rursus aliter & aliter interpretantur. Quidam enim subaudiunt particulam (*tantum*) hoc sensu: Non est nobis colluctatio aduersus carnem tantum & sanguinem, verum etiam aduersus principes, & cetera. Alij nihil subaudiunt, sed ad hunc modum interpretantur. Pugna quæ cum carne & sanguine nobis est, licet in se considerata grauis sit & molesta, tamen collata cum ea, qua contra dæmones dimicamus, nulla est, tantæ sunt vires & tantæ sunt fraudes dæmonum. Vires ipsorum innuit Apostolus dum ait: aduersus principes, aduersus potestates. Quemadmodum enim in bonis Angelis alij principes dicuntur, alij potestates, sic & in reprobis seu refugis spiritibus, de qua reagitur in 2. sententiarum. (*Aduersus mundi rectores.*) Notatio est diaboli, quem Christus vocauit principem mundi, ne quis autem mundi appellatione intelligeret cælum vel terram, adiecit Apostolus (*tenebrarum harum*) ac si dicat, contra mundi rectores, id est, aduersus dominos tenebrarum seculi huius. Dominantur enim dæmones hominibus mundo deditis, in horum cogitationibus & consilijs efficaces sunt, quos tenebras appellari tum ex alijs scripturarum locis, tum ex hac ipsa epistola discimus, ex loco videlicet qui est capit. 5. Eratis aliquando tenebræ. Quod noster interpretatur duabus, Apostolus vnica voce cõposita extulit: dicens *κοσμοκράτορας*, quæ vox hoc loco excepto, neque in veteri testamento neque in nouo vsquam reperitur, quam finxit Apostolus, quo rebus nouis noua accommodaret vocabula: (*Contra spiritualia nequitia*) hoc est, phrasi Hebræa, contra spirituales nequitias, quibus verbis cum naturam, tum ingenium dæmonum expressit Apostolus: Naturam, dum spiritus esse ait: ingenium, dum nequitias appellauit seu potius versutias: in quibus nequitia propriè ad libidinem & luxum pertinet, quod hæc vitia hominem perditum & nihili declarant. *ωνυχία* vero, qua voce vsus est Apostolus, præter malitiã etiam versutiam significat, atque hoc significatum hoc loco exprimere voluisse Apostolum inde cõstat, quod in sequentibus *μεδδία* posuerit, postquam dixit, quam vehementes habemus hostes, arguens primò ab arte ipsorum & fraude, deinde à potestate & viribus, & postremò à natura, deinde infert de loco. Sunt, inquit, proximi nobis, agunt in aëre hoc, qui supra nos est, ibi sedem suã habent, hoc est, quod ait. (*In caelestibus*) est talis phrasis, qualis illa: gloria in excelsis Deo, sermo dilucidior fuisset, si dixisset:

contra spirituales versutias dēgentes in caelestibus, quod facere potuisset adiectione vnus articuli ante præpositionem. Ad hunc modum Hieronymus interpretatur: Omnium, inquit, doctorum opinio est, quod aer iste, qui cælum & terram medius diuidens inane vocatur, plenus sit contrarijs fortitudinibus.

Græci alium huius loci habent sensum, hunc nimirum. Pugna nobis est cum refugis spiritibus, non de paruis rebus, sed de caelestibus. Sic Chrysostomus: Præpositio (in) aita posita est loco propter vel pro: Sic & Græca nica scholia. Verum siue hoc siue altero modo interpretemur, multum ponderis adfert particula hæc exhortationi. August. de agone Christiano capit. 3. habet, quod Hieronymus cap. 5. magis accedit sententiæ Græcorum, non tamen planè idem cum illis sentit. Accipit enim ipse præpositionem (in) propriè: verba eius sunt; Potest & aliter intelligi locus iste, vt videlicet nos in caelestibus constituti, id est, in spiritualibus Dei præceptis ambulantes, dimicemus aduersus spiritualia nequitia, quæ nos inde conantur abstrahere.

Propterea accipite armaturam Dei, vt possitis resistere in die malo, & in omnibus perfecti stare. State ergo succincti lumbos vestros in veritate, & induiti lorica iustitiae, & calceati pedes in præparationem Euangelij pacis, in omnibus sumentes scutum fidei, in quo possitis omnia tela nequissimi ignea extinguere, & galeam salutis assumite, & gladium spiritus, quod est verbum Dei.

Propterea id est, quia tam vehementes hostes habetis (*accipite armaturam Dei*) hic rursus est *ωνυχία*, quæ vox non simpliciter arma, sed vniuersa arma significat. (*Vt possitis resistere in die malo*) id est, in tempore tentationis: Hoc vertunt alij, in die malo. Hieronymus intelligit extremi iudicij diem, sed omninò verisimile est Apostolum respicere ad præsens seculum. (*Et in omnibus perfecti stare*) Sensus est: vt cum iuxta omnia eritis perfecti, id est, sic comparati, sic probe instructi *ωνυχία* siue vniuersitate armorum possitis stare, sic vt non moueamini loco impetu hostium. (*State ergo succincti lumbos vestros*) sermo figuratus est. Quidam metaphora sumptam putant ab ijs, qui accingunt se operi vel itineri. Alij sumptam putant à militibus qui eam partem corporis baltheo lumbis cõferto, tegere solent in bello. Qui respicit ad caput. 12. Lucæ, & cogitat Paulum amare Euangelium, præferet priorem sententiam, quæ Ambrosij est: Omnis, inquit, qui operari vult, accinget se, vt ablato impedimento diligentius operetur. Qui vero respicit ad textum sermonis, & aduertit quid præcedat, quidque sequatur, præferet posteriorem sententiam, quam amplexus est Erasmus.

mus, non solum in annotationibus, sed etiã in translatione sua. Vertit enim ad hunc modum: state circumcincti lumbis vestris baltheo in veritate. Sed meritò reprehenditur Erasmus, inferens textui baltheum, cum id sit priuati sensus: & quamuis Hieronymus & Chrysostomus sic interpretentur, interpretationes tamen non sunt admiscendæ textui scripturæ. Quod additur (*In veritate*) referunt quidam ad veritatem dogmatum: Alij ad veritatem vitæ, quod improbabile non est, maximè si respicimus ad hypocrisin familiæ Simonis. Præpositionem (in) adiecit more Hebræorum: Milites, inquit, lumbos baltheo tegunt, vos spirituales lumbos munire volo veritate. (*Induti lorica iustitiae*) monet Apostolus, vt se muniant aduersus hæreses: primò, veritate fidei velut baltheo, deinde iustitia, id est, (interprete Chrysostomo) catholica & virtute prædita vita vel thorace seu lorica. Quod diligenter aduertendum: nam multis hodie magna causa ruinae in hæresin, est mala vita. Quidam illud quod præcessit (*Circumcincti lumbos, & cetera*) sic interpretantur, vt velit Apostolus Ephesios vestimenta Libidinis in altum colligere: ad quem modum etiam plerique exponunt locum Lucæ, vt pertineat ad castigationem rei Venereæ ac libidinis, quæ sedem in lumbis habet. Quem commentarium probabilem facit ingenium familiæ Simonis pronum in libidines. (*Calceati pedes in præparationem*) textus additus commentarijs Hieronymi habet (in) præpositionem atque ita Græci legunt: habent enim præpositionem *ἐν* pro *ἀντ*. In commentarijs exponens hæc verba, omittit Hieronymus præpositionem, & legit calceati pedes præparatione Euangelij pacis. atque hoc est, quod in præcedentibus annotauimus Apostolum more Hebræorum adiecissee præpositionem. Vult ipsos promptos esse & paratos non solum ad Euangelium pacis & retinendum & tuendum contra Simonianos, sed & ad propagandum ipsis licet aduersantibus. Euangelium pacis vocat, quia docet fideles idem sentire, idem sapere, non generat schismata nec dissensiones. Alij pacem interpretantur, quæ est reconciliatio cum Deo, quam annunciat Euangelium: (*In omnibus sumentes scutum fidei*) Erasmus vertit, super omnia. Vbi sciendum quod, super, Latinis aliquando excellentiam significat: Vt dulces super omnia Musæ. Interdum licet rarius connectendi formula est, vt apud Suetonium: Super ingenuorum pædagogia, id est, præter. Ad eundem modum Græca præpositio *ἐπι* ambigua est, quam hoc secundo modo sumit Oecumenius pro propter. Hieronymus legit, quod vertit Erasmus, sed interpretatur vt noster interpretatur, vt super om-

nia, id est, in omni opere, inquit, portate clypeum fidei, vt possitis tecti atque muniti excipere venientes sagittas, & huc atque illuc eas arte bellica declinare. Loco nequissimi Græcè est *τὸ πονηρὸν* & cum articulo, id est, mali siue versuti illius, & intelligit vel principem vel totum cætum dæmonum. Interpreti nostro familiare est positium vertere per superlatiuum, quod non videtur absq; graui causa facere, (*& galeam salutis assumite*) id est, spem regni æterni, sic facillè contemnetis libidines Symoniorum. Galeam salutis, periphrasin esse spei discimus ex cap. 5. prioris Epistolæ ad Thessal. (*& gladium spiritus*) id est, phrasi Hebræa, gladium spirituale, & quis sit iste gladius interpretans, qui inquit est verbum Dei: Hoc gladio vsus est in conflictu contra dæmonem Saluator noster apud Matthæum cap. 4. non semel vel iterum, sed ad omnem aggressum. Hactenus in specie exposuit Apostolus quod in genere dixerat, induite *ωνυχία*, & quia satis non est his instructum esse armis, nisi accedat & oratio iugis & assidua, idcirco adiecit:

Per omnem orationem & obsecrationem orantes omni tempore in spiritu, & in ipso vigilantes in omni instantia, & obsecratione pro omnibus sanctis, & pro me, vt detur mihi sermo in apertione oris mei cum fiducia notum facere mysterium Euangelij, pro quo legatione fungor in catena, ita vt in ipso audiam, prout oportet me loqui.

Per omnem orationem & obsecrationem orantes omni tempore) scilicet, seposito, id est, destinato ad fundendas preces aut ex publica consuetudine aut priuata. Videte Aug. de heresibus. Quod vult Deum, in hæresi Eucharistiarum, (*in spiritu*) id est, non in *βαθλογία*, de qua Saluator apud Matthæum cap. 6. O. rantes nolite multum loqui, vbi est *μὴ βαθολογήσητε*. Sic Chrysostomus, sic & Græcanica scholia. Secundum Ambro. (*in spiritu*) id est, conscientia munda & fide integra. In carne, inquit orat, qui polluta mente orat (*& in ipso vigilantes*) Græcus sermo ambiguus est, referri potest vel ad spiritum, vel ad rem. Noster interpretatur retulisse videtur ad spiritum: In ipso scilicet Eras. ad rem refert: Nam vertit ad hoc ipsum vigilantes (*in omni instantia*.) Aduertendum Apostolum hic etiam pro laicis requirere continuam orationem pro successu Euangelij, & extirpatione hæresiū. Quid igitur faciendum nobis clericis? (*vt detur mihi sermo in apertione oris mei*.) Hebraismus est sicut apud Matthæum ca. 5. Aperiens os suum docebat eos, & cetera. *Vt cum fiducia*) Græcè est *παρρησία*, quæ propriè est audacia & libertas loquendi, vt cum nihil veriti dicimus in genere (*notum facere mysterium*) id est, arcanum Euangelij (*pro quo*) siue super quo (*legatione fungor in catena*.) Hinc patet epistolam hanc

ex vinculis scriptam. Ita ut in ipso audeam in ipso, id est, de ipso scilicet mysterio Euangelij. Hebraismus est, ut de arcano Euangelij audeam loqui, ita ut oportet, ut liberè illud prædicem. Habent & alium sensum Græcica scholia: Ut, inquit, cum libertate pro me causam dicam, & rationem reddam Euangelij à me prædicati. In vinculis enim erat & pro se responsurus.

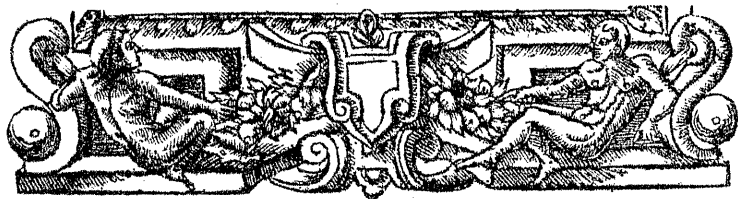
UT autem & vos sciatis, quæ circa me sunt, quid agam: omnia vobis notum faciet Tychicus, charissimus frater & fidelis minister in Domino, quem misi ad vos in hoc ipsum, ut cognoscatis, quæ circa nos sunt, & consoletur corda vestra. Pax fratribus & charitas cum fide à Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo. Gratia cum omnibus, qui diligunt Dominum nostrum Iesum Christum in incorruptione, Amen.

UT autem & vos sciatis, quæ circa me sunt. Nihil hic est difficultatis, hoc tamen est hic commodi, quod hinc apparet Epistolam ad Coloss. planè eodem tempore, eodem loco, & impetu scriptam esse, quo scripta est hæc ad Ephes. ut in qua succurrerint Paulo eadem verba ex propinqua cogitatione de præcedenti Epistola (pax fratribus) tranquillitas conscientiarum, (& charitas cum fide) id est, sit aut detur vel augetur, (à Deo Patre, & ceter.) obseruandæ sunt locutiones Apostoli, qui-

bus nunc à Christo, nunc in Christo, vel per Christum dicit: hæc aut illa donari nobis. Multum enim discriminis habent hæc formulæ. Sed & in Christo siue per Christum pro locorum varietate aliter & aliter accipitur. Aliam enim vim habet, ubi ait Apostolus: Patrem reconciliasse nos in Christo: ut in posteriori Epistola ad Corin. cap. 5. Aliam ubi ait, Patrem elegisse nos in Christo, ut cap. 1. huius epistolæ, nisi in ipso, hoc est, per ipsum referas ad verbum elegit, ratione alicuius temporalis effectus inclusi, quod facit Dominus Turnout lib. 5. de Eccles. dogmatib. ubi explicat vim & usum præpositionis (in.) Quod si facias, præpositio (in) siue (per) significabit meritum sicut in præcedenti sententia. Commentarius Turnout eo loco insignis est, & mirè congruit scopo Pauli (gratia cum omnibus, qui diligunt Dominum nostrum Iesum Christum in incorruptione) id est, incorruptè, integrè, purè, ac syncerè: Phrasis Græca est. Similis est in libro Sapientiarum: Sentite de Domino in bonitate, id est, benè sentite de Domino.

Quidam istud in incorruptione Apostolus adiecit e putat, propter libidines & execrandas turpitudines familiarum Simonis.

Finis Epistola ad Ephesios.

IN

IN EPISTOLAM AD COLLOSSENSIS EXPOSITIO FRATRIS ADAMI SASBOVT DELPHII.

ARGVMENTVM.

Rose Epistolam ad Ephesios, eam quæ ad Colossenses scripta est, interpretandam suscepimus, quod vtriusque idem sit argumentum. Per Angelos ait Chrysofost. credebant se reconciliatos accessum habere ad Deum. Talis est Simon, persuadens Christum non sufficere ad reconciliationem, habebant præterea multas obseruationes ita Iudaicas quam Gentiles: Ista itaque corrigunt. Idem argumentum est apud Theophrastum, in vlt. cap. phylactum, & Oecumenium, & Ambrosium. Non est igitur scopus Apostoli, tradere methodum Christianismi, ut quidam volunt, sed huic non consentanea reijcit. Scripta autem est Romæ non Ephesi, ut prologi habent Latini: De qua re nonnihil dicemus in enarratione Epistolæ.

In vlt. cap. phylactum, & Oecumenium, & Ambrosium. Non est igitur scopus Apostoli, tradere methodum Christianismi, ut quidam volunt, sed huic non consentanea reijcit. Scripta autem est Romæ non Ephesi, ut prologi habent Latini: De qua re nonnihil dicemus in enarratione Epistolæ.

EPISTOLAE PAULI AD COLLOSSENSIS.

CAPVT I.

Paulus Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, & Timotheus frater, ijs qui sunt Colossis sanctis & fidelibus fratribus in Christo IESV, gratia vobis & pax à Deo Patre nostro.

Paulus Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, & c. Istud addidit propter illos qui diuersam inducebant doctrinam, propter familiarum Simonis & Iudaizantium, ac si dicat: Hi assumunt munus docentium, sed non per voluntatem Dei: ego verò missus sum à Christo id quod volente Patre quare mihi non illis fides adhibenda est.

Iis qui sunt Colossis) Colossæ ciuitas est Phrygiæ, quæ est in Asia minore & id liquet ex eo quod vicinam habeat Laodiceam, quemadmodum videre est, in fine huius epistolæ. Sic Chryf. sic Theop. sic & Græcan. scho. Quod annotandum duximus propter eos, qui Coloss. in Rhodum transferunt. Sanctis & fidelibus) nec Latina vox, nec Græca correspondens, significat nobis id, quod hoc loco exprimere voluit Paulus imò nec Hebræa: Quare consulenda est quarta lingua, quæ est phrasis scripturæ, iuxta quæ reperiemus fideles dici credentes hoc est, qui fide sua fidem Abraham imitantur.

Obiter id quoque obseruandum, fidem quæ prædicat scripturæ perpetuè respicere Christum, vel expresso vel tacito nomine. Sic Adam finalis fuit in Christo sub nomine seminis mulieris, quod contritum erat caput serpentis: Sic Abraham sub nomine seminis sui, Sic filij Jacob sub nomine illius qui mittendus erat: Anna Samuelis mater omnium

prima fidem collocat in Christo expresso nomine. Cum siquidem nunquam vidisset regem vel Christum Domini qualis Saul erat: vixit enim sub iudicibus, ait tamè in cantico suo: Dominus iudicabit fines terræ, & dabit imperium regi suo, & sublimabit cornu Christi sui. Loquitur proinde non de regibus, vel de rebus sui temporis, sed de Christo cuius fidem nunc Apostolus prædicat. Post hanc Annæ prophetiam, quæ est, cap. 2. primi lib. Reg. frequenter vtitur scriptura nomine Christi ad eum sensum, quo Paulus dicit in Christo fideles, quibus scribit. Cætera quæ pertinent ad declarationem salutationis, petantur ex præcedentibus epistolis.

Gratias agimus Deo & Patri Domini nostri Iesu Christi semper pro vobis orantes, audientes fidem vestram in Christo Iesu, & dilectionem quam habetis in sanctos omnes, propter spem quæ reposita est vobis in calis, quam audistis in verbo veritatis Euangelij.

Gratias agimus Deo & patri Domini, & c. In continuatione captat beneuolentiam. Huic similis planè locus est in epist. ad Ephes. cap. 1. Propterea ego audiens fidem vestram, quæ est in Christo Iesu, & dilectionem in omnes sanctos, non cesso gratias agens pro vobis, & ceter. qui annotandus est, ut appareat duas has epistolas vno impetu scriptas esse. Potest autem hic locus bifariam distingui, altero modo ut post genitium (Iesu Christi) ponatur hypostigma, altero modo ut collocetur hypostigma non post genitium quem diximus, sed post ablatiuum qui sequitur pro vobis. Priorem quidem distinctionem amplectitur Chrysofostomus: posteriorem verò Erasmus: nam vertit ad hunc modum:

Gratias agimus Deo & Patri Domini nostri Iesu Christi semper de vobis cum oramus. Verum probabilius est quod habet Chrysofostomus: Dilectionem non solum ex eo ait, declaravit quod Deo gratias agebat, sed ex eo, quod continuo pro illis orabat, quodque eos quos non viderat, semper in animo habebat.

Ex quibus verbis, clarum est Chrysofostomum illud (*semper pro vobis*) retulisse adorantes. Vnde mirum est Musculum, cum susceperit Chrysofostomum interpretandum proposuisse versionem Erasmi, quæ non convenit cum expositione Chrysofostomi: Quis vero sit sensus huius, dictum est in epistola ad Ephesios, in enarratione illius, omni tempore orantes. Et certissimus de hac re commentarius est apud Augustinum, in libro ad Quoduultdeum, hæresi 57. contra *Evxitas*, qui ab orando sic appellati sunt. Tantum enim orant, ut eis, qui hoc de illis audiant, incredibile videatur. Nam cum Dominus dixerit, oportet semper orare & non deficere: & Apostolus, sine intermissione orare quod sanctissime sic accipitur, ut nullo die intermittantur certa tempora orandi, Isti ita nimis hoc faciunt, ut hinc iudicentur inter hæreticos nominandi: Sic Augu.

Audientes fidem vestram, &c.) Græcis participium est præteriti temporis: Posteaquam audiivimus fidem vestram narrante (secundum Chrysofostom.) Epaphra vel certe quoniam audiivimus, ut sit participium causale quod placuit Erasmo, & sensus non malus est: fidem in qua quæ est in Christo Iesu, non in Simone, non in Angelis, quos ille inducit ex philosophia Platonis. (*Et dilectionem vestram &c.*) id est, charitatem, quam habetis non erga unum aut alterum, sed erga Christianos omnes, tam peregrinos quam indigenas, hoc est, quod dicit, in sanctos omnes. Ex his dicere debemus affectus Pauli & conari vt tales & ipsi euadamus, vt gaudeamus & Deo gratias agamus, si quando præfertur ad nos, fidem apud exteris nationes propagari & incrementa sumere.

Propter spem id est, res speratas, propter futura bona reposita vobis in cælis quæ spem siue de qua spe (*audistis in verbo veritatis*) id est, per sermonem veracem Euangelij. Veritatis verbum merito tribuit Euangelio, quia in eo nullum est mendacium, nullus error.

Quod pervenit ad vos, sicut & in uniuerso mundo est, & fructificat, & crescit, sicut & in vobis ex ea die qua audistis & cognouistis gratiam Dei in veritate, sicut didicistis ab Epaphra charissimo seruo nostro, qui est fidelis pro vobis minister Christi Iesu, qui etiam manifestavit nobis dilectionem vestram in spiritu.

Quod scilicet verbum veritatis Euangelij pervenit ad vos sicut & in uniuerso

mundo est, id est, in multis & magnis mundi partibus. Est hyperbole, quam hoc ipso capite repetit quod prædicatum est ait in uniuersa creatura, quæ sub cælo est. Ex his locis colligimus Epistolam hanc scriptam sub finem prædicationis Pauli: Fructificare dicit eò, quod efficaciter operatur. Crescere eò quod multi illud amplectuntur. *Sicut & in vobis ex ea die qua audistis.*) Est laus sed obliqua hoc est, non tam laudat quam hortatur, vt quod semel recte amplexi sunt, teneant, nec ab eo se dimoueri patiantur. Eodem consilio dixit in uniuerso mundo esse, & fructificare Euangelium, & crescere vt audientes, multos se habere dogmatum consortes, confirmentur in fide Christi. *Et cognouistis gratiam Dei in veritate*) Hebraismus est, id est, vere, vel secundum Chrysofostomum, rebus ipsis, ipsis operibus: veritatem tamen est, illud verè opponi falsæ doctrinæ. *Sicut didicistis ab Epaphra qui est fidelis pro vobis minister*) Græcè est *δικαιος*, hoc tamen loco vocabulum ministerij est, non ordinis. Fidelis siue *πίστος* aliud hic significat quam in salutatione, hoc loco intellexisset etiam Cicero: priori nequaquam. *Qui etiam manifestavit vel declaravit siue exposuit, nobis dilectionem vestram*) qua Paulum & Theum complectimini, imò omnes sanctos, dilectionem inquam vestram (*in spiritu*) id est dilectionem spiritualem: Sic Chrysofostomus, sic & Græcanica scholia, vt opponatur dilectioni carnali, qualis erat inter Simoniacos.

Ideo & nos ex qua die audiuimus, non cessamus pro vobis orantes & postulantes, vt impleamini agnitione voluntatis eius in omni sapientia & intellectu spirituali, vt ambuletis digne Deo, per omnia placentes, in omni opere bono fructificantes, & crescentes in scientia Dei in omni virtute confortati secundum potentiam claritatis eius, in omni patientia & longanimitate, cum gaudio gratias agentes Deo Patri.

Ideo & nos ex qua die audiuimus non cessamus pro vobis orantes) phrasal Græca est nos per infinitiuum proferimus: Non cessamus pro vobis orare & postulare. (*Vt impleamini agnitione voluntatis eius.*) Simile est in epistola ad Ephesios capite primo. Vt det vobis spiritum sapientia & reuelationis in agnitionem, & cæter. Rursus 3. capite, vt impleamini in omnem plenitudinem Dei. Sensus est: vt perfectè cognoscatis voluntatem Dei, quam ex parte didicistis, quod opus sit reconciliatione: reliquum est vt discatis non nisi per Christum reconciliationem contingere, vt non admittatis Angelos Simonis. Ad hunc ferè modum Chrysofostomus exponit, & Græca scholia: (*In omni sapientia & intellectu*) hoc ad Ephesios primo dixit: In omni sapientia & prudentia, voces diuersæ sunt, sed res eadem ibi est *φρόνησις*, hic est *σοφία*. Volo inquit,

instruatos vos esse sapientia, prudentia, sed spirituali, non ea, quam proficitur schola Simonis. *In omni virtute confortati.*) Opus est ait, quoniam iam dies mali sunt ob Simoniacos, magna aliqua virtute, id est, vi seu potentia: Non enim virtus huius loci opponitur vitio, vt Lyranus putat & Charthufianus, sed imbecillitati. Est enim *δύναμις* Græcè. Vnde rectè vertit Erasmus, in omnipotentia facti potentes: Similis locus est in Epistola ad Ephesios capite 3. Det vobis secundum diuitias gloriae suæ virtute corroborari, in hac, & in Epistola ad Ephesios multa loca omninò similia sunt, quod obseruare oportet, vt cognoscamus eundem esse scopum vtriusque Epistolæ: (*secundum potentiam claritatis eius.*) Hebraismus est, pro potentia clara, siue gloriosa, opus est magna aliqua Dei virtute hominibus, dum regnant hæreses, qualis est illa potentia Patris, quam expressit in Epistola ad Ephesios cap. 1. *In omni patientia, & longanimitate.*) Similis locus est ca. 4. ad Ephesios. Patientiam refert ad confessos fidei hostes, quales tyranni erant: longanimitatem ad occultos hostes agnoscetes quidem Christum, sed non satis rectè: Sic ferè Chrysofostomus. Quod sequitur: (*Cum gaudio*) quidam referunt ad præcedentia: alij ad hærerè volunt cum sequentibus, vt simile sit illi, quod ait ad Ephesios cap. 5. Cantantes & psallentes in cordibus vestris, Domino gratias agentes, &c.

Qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine, qui eripuit nos de potestate tenebrarum, & transtulit in regnum Filij dilectionis suæ, in quo habemus redemptionem, & remissionem peccatorum, qui est imago Dei inuisibilis, primogenitus omnis creaturæ.

Qui dignos nos fecit) qui scilicet Deus Pater fecit nos idoneos. Id enim significat vox Pauli (*in partem*) id est, in participationem. *Sortis sanctorum*) id est, hæreditatis, quæ contigit hic Christianis, vt loquatur de presentibus bonis. *In lumine*) id est, per lumen, quod mundo intulit Christus, id est, per fidem & agnitionem Euangelij. Quare hæreditatem nomine fortis expresserit, declarat Chrysofostomus enarrans hunc locum, & nos in expositione capituli primi Epistolæ ad Ephesios indicauim. *Qui eripuit nos de potestate tenebrarum*) quidam putant Apostolum respexisse ad locum, qui cap. 5. ad Ephesios. Eratis aliquando tenebræ. Alij respexisse ipsum putant ad locum, qui est cap. 6. eiusdem Epistolæ, vt sensus sit: *Qui eripuit nos de potestate agente in aere hoc caliginoso.* Chrysofostomus vtrumque habet: Interpretatur enim, qui eripuit nos de potestate errorum, & tyrannide diaboli. *Et transtulit in regnum Filij dilectionis suæ*) phrasal Hebræa hoc dixit, id est, transtulit nos in regnum Filij

sui dilecti. Regnum dicit illud, de quo in oratione Dominica: Adueniat regnum tuum, vbi oramus, ne regnet peccatum in mortali nostro corpore, sed Christus.

In quo) id est, per quem Filium habemus (*redemptionem*) non per angelos. Pro redemptione Græcè est *ἀπολύτρωσις*, de qua voce iam aliquoties dictum est. *Et remissionem peccatorum*) omnia eadem sunt primo capite ad Ephesios, nisi quod ibi habetur *παραπτώματα* hic *ἀμάρτια*, inter quas voces licet quidam distinguant, Paulus tamen confundit, quod ex collatione horum locorum manifestum euadit: Coniunctio (&) addita est ab interprete: siquidem Paulus, quemadmodum in Epistola ad Ephesios. ita hic, nullius coniunctionis interuentu per appositionem adiecit, remissionem peccatorum: nihil tamè efficit coniunctio (&) dum accipitur epexegetica pro, id est.

Quid est imago Dei inuisibilis) qui Filius expressus est ad naturam Patris, qui videri non potest: expressus, inquam, sic, vt totam in se sit complexus naturam & essentiam. Propter omnimodam ait Chrysofostomus similitudinem, & æqualitatem, filium vocat Imaginem. Inuisibilis genitiuus est, & refertur non ad imaginem, sed ad genitiuum, qui præcedit, quod patet ex Græco (*primogenitus omnis creaturæ*) id est, qui excellit omnem creaturam, omnes Enneas potestates, profundum quoque, siue *βάθος*, & quæcunq; somniat schola Simonis. *In fine.*) Chrysofostomus interpretatur, qui ante omnem creaturam genitus fuit. De vocabulo primogeniti dictum est in Esaiâ.

Quoniam in ipso condita sunt vniversa in cælis, & in terra, visibilia & inuisibilia, siue throni, siue dominationes, siue principatus, siue potestates, omnia per ipsum, & in ipso creata sunt, & ipse est ante omnes, & omnia in ipso constant: & ipse est caput corporis Ecclesie, qui est principium, primogenitus ex mortuis, vt sit in omnibus ipse primogenitus: quia in ipso complacuit omnem plenitudinem inhabitare, & per eum reconciliare omnia in ipsum, pacificans per sanguinem crucis eius, siue quæ in terris, siue quæ in cælis sunt.

Quoniam in ipso) id est, iuxta Hebræi sermonis proprietatem, per ipsum: frequens est ista locutio Paulo, non tamen superbi reijci debet, quod habet Thomas, in ipso tanquam causa exemplari condita sunt vniversa, (*in cælis, & in terra, visibilia & inuisibilia, &c.*) Causa, cur hæc tam diligenter inculcet Apostolus, depicta est in historia antiquitatis. Simon dicebat inuisibilia, quorum species hic enumerat Apostolus, dum ait: siue throni, &c. condita per Enneam: visibilia verò, hoc est, mundum & homines per Angelos. Vide Epiphanium in Simone. Item in Menandro, & in cæteris illius familie, præcipuè autem in Basilide (*omnia per ipsum*)

cum superius dixisset, in ipso creata esse omnia, nunc seipsum interpretans ait, per ipsum significans se ab usum præpositione (in) pro per. Sic Græca. scholia

Et in ipso diuersum istud est à superiori: nam ibi est ἐν αὐτῷ, id est, in ipso, hic verò ἐν αὐτῷ, id est, in ipsum, quod exponens Chrysofost. ex ipso, inquit, pendet omnium hypostasis, id est, nō solum per ipsum creata sunt omnia, sed ipse quoque conseruat, & tuetur vniuersa, ita, vt si ipius cura destitueretur, mox perirent (& ipse est ante omnes) Erasmus vertit ante omnia: Græcus sermo anceps est, optimè quadrat, ante omnia, quia & de vniuersis locutus est, & sequitur continuè (omnia in ipso constant) id est, consistunt, hoc est, omnia per ipsum conseruantur. Exponit secundum Chrysofostomum, quod antè dixerat: omnia in ipso creata sunt.

Ad Ephes. in fine primi cap. Et ipse est caput corporis Ecclesie. Petatur expositio ex Epist. ad Ephesios: Qui est principium primogenitus ex mortuis, hoc est, primitiæ resurgentium: dictum est cōtra scholam Simonis, vt patet ex Epiphano: Vt sit in omnibus ipse primatum tenens. Græcis vnica dictio est, ἀρχὴ, id est, primas tenens in omnibus, hoc est, in Genesi, & in resurrectione, quæ ἀρχὴ γενεσῆα appellatur in scriptura, & in Ecclesia: Nam ante omnia sæcula natus est ex Patre, & ante omnes resurrexit ex mortuis: resurrectione, quam non sit secutura mors, & vt caput in membra diffundit spiritum vitæ & vigoris in credentes.

Quia in ipso complacuit, &c. Sensus est: Voluntas Patris fuit, vt in Christo habitaret omnis plenitudo: Quidam codices hic additum habent (diuinitatis) sed penè certū est, non debere addi, cum Græca exemplaria nec correctiora Latina habeant. Et Chrysofostomus hunc locum enarrās, dicit quosdam intelligere de plenitudine diuinitatis: ex quo cōmentario manifestum est, nec Chrysofostomum, nec Græcos interpretes agnouisse pro parte literæ, sed nec Latini interpretes legerunt, quod ex ipsorum cōmentarijs patet: siquidem Carthusianus interpretatur primò de plenitudine gratiæ, deinde de plenitudine diuinitatis: Idē facit Lyranus. Ne autem quæreremus, quibus meritis istud esset factum, posuit Apostolus τὸ δόξαν, id est, bonam voluntatem, siue beneplacitum Patris. Et per eum reconciliare omnia in ipsum. Sensus est: Deus pater per Christum voluit reconciliare omnia erga se. Reijciendus est ergo Simon, qui facit Angelos mediatores (pacificans per sanguinem crucis eius) id est, quem fudit in cruce (siue qua in terris, siue qua in calis sunt.) Sententia huius petatur ex Epistola ad Ephesios, & enchiridio Augustini, vbi locum hunc, & eum, qui est capite primo ad Ephesios citat, & diligenter

tractat. Vide ipsum capite sexto, & duobus sequentibus.

Et vos cum essetis aliquando alienati, & inimici sensu in operibus malis: nunc autem reconciliati in corpore carnis suæ per mortem, vt exhiberet vos sanctos, & immaculatos, & irreprehensibiles coram ipso.

Et vos cum essetis aliquando alienati, & inimici sensu id est, mente, seu cogitatione: nam Græcè est διανοια. Quod annotamus, ne quis cum Lyrano ad corporis sensum pertinere putet. Addit autem istud Apostolus, vt ostendat ipsos indignos fuisse reconciliatione, vt qui non necessitate, sed suapte voluntate alienati fuerint à Deo, & hostes extiterint. Sic Chrysofostomus, sic Theophylactus, & Græcanica scholia, nec in mente duntaxat hæc alienatio erat, & in sola voluntate, sed & operibus inimici eratis, hoc est, quæ hostium sunt, exercebatis: tales autem vos existentes ipse reconciliauit non autem per angelos, sed per seipsum, nec quocumque modo per seipsum, sed per mortem, quam pertulit ipse in corpore suo mortali, hoc est, quod ait (carnis suæ.) Similis phrasid est in Epistola ad Hebræos cap. 5. Qui in diebus carnis suæ, id est, dum ageret in mortali corpore, &c. Dictum est contra scholam Simonis. Vide Epiphanium in Basilide, qui aiebat Christum in phantasia tantum apparuisse, nec hominem fuisse, nec carnem suscepisse, nec passum, aut mortuum, sed eius loco Simonem Syrenensem: (vt exhiberet vos sanctos, & immaculatos, & irreprehensibiles coram ipso, & cat.) Simile est in Epistola ad Ephesios capite primo.

Ita tamen permanetis in fide fundati, & stabiles, & immobiles à spe Euangelij, quod audistis, quod predicatum est in vniuersa creatura, quæ sub celo est, cuius factus sum ego Paulus minister, qui nunc gaudeo in passionibus pro vobis, & adimpleo ea, quæ desunt passionum Christi, in carne mea pro corpore eius, quod est Ecclesia.

Ita tamen. Istud ad Ephesios cap. 3. & 4. sumitur, vt sit confirmantis, hoc loco cōmonefacientis secundum Chrysofostomum. Ad Ephes. 3. requirit etiam Apostolus fundamentum: ibi fundatos esse eos vult in charitate, hic verò in fide. Timebat Apostolus, ne reciperent Simonem, & cū Christo coniungerent. Dicit ergo, si modò permanetis in fide fundati & stabiles, sic vt non fluctuetis inter veram doctrinam, & doctrinam hæreticorum, vt non auscultetis Simoniacis, qui diuersa docēt, nec dimoueri vos patiamini à spe Euangelij (quod audistis) scilicet ab Epaphra fidei diacono Christi (quod predicatum est in vniuersa creatura) hoc addit, ne quid cogitarent Colof. de mutanda fide, quæ iam ab omnibus est recepta. Hyperbole est: verisimile

simile enim omninò Euangelium eo tempore nondum in hac orbis parte prædicatum fuisse. Magnificentius autem est, & vehementius in vniuersa creatura, quàm inter homines (cuius factus sum ego minister) eodē consilio & istud adijcit. Magnum enim iam erat Pauli nomen.

Qui nunc gaudeo in passionibus id est, afflictionibus (pro vobis) id est, gentibus, vt pertineat ad totum genus. Adeo, inquit, vera est spes Euangelij, vt nihil dubitem pro ea pati, & patiens gaudeo: patior autem propter vos gentes, dum vobis prodesse studeo propagando veram doctrinam. Et adimpleo ea, quæ desunt passionum Christi in carne mea. Christus non omnia perfecit in corpore suo: non enim sufficit passio ipsius ad cōuersionem gentium, si non prædicetur Euangelium: Quod ergo hic deest passionum Christi, ego adimpleo, monendo scilicet, docendo, prædicando, quod dum sedulo studeo facere, multa patior dura & graua, imò vincula & carceres.

Illud (pro corpore eius) hunc habet sensum, vt corpus ipsius, quod est Ecclesia, perficiatur, hic videtur germanus esse sensus huius loci. Non tamen superbe reijciendi sunt cōmentarij, qui referunt ad thesaurum Ecclesie, quod hic dicitur, & ad confirmationem indulgentiarum.

Cuius factus sum ego minister secundum dispensationem Dei, quæ data est mihi in vobis, vt impleam verbum Dei, mysterium, quod absconditum fuit à sæculis & generationibus: nunc autem manifestatum est sanctis eius.

Cuius factus sum ego minister cuius refert Ecclesiam, nō corpus, nec Christum: quia fœminini generis est, vt patet ex Græco. Secundum dispensationem Dei. Paulus hoc dixit secundum Oeconomiam Dei, id est, secundum certam rationem agendi, qua vtitur Deus in administranda familia sua, secundum quam voluit me esse Apostolum gentium, & per me adducere gentes ad fidem, hoc est, quod dicit (quæ data est mihi in vobis) nam ex specie genus intelligitur, sicut apud Teretium: Quam vos faciliè agitis, id est, diuites, & vestra libido est, id est, virorum, (vt impleam) vt prædicem, & perfectè annunciem Euangelium.

Quod sequitur (mysterium) per appositionem additur, quod indicat articulus τὸ, qui apud Græcos præponitur ei. Quod absconditum fuit à sæculis & generationibus, non solum hominibus, sed ipsis etiam Angelis, quemadmodum habet in Epistola ad Ephes. cap. 3. Nunc autem manifestatum est sanctis eius id est, Apostolis & Christianis cæteris.

Quibus voluit Deus notas facere diuitias gloriæ Sacramenti huius in gentibus, qui est Christus, in vobis spes gloriæ, quem nos annunciamus,

corripientes omnem hominem, & docentes omnem hominem in omni sapientia, vt exhibeamus omnem hominem perfectum in Christo Iesu, in quo & laboro, certando secundum operationem eius, quam operatur in me in virtute.

Quibus scilicet sanctis Apostolis & Christianis cæteris pro mera sua bonitate, (voluit Deus notas facere diuitias gloriæ Sacramenti huius.) Vehementer dictum est: Non ait, quibus voluit Deus notum facere Sacramentum, id est, mysteriū, sed quibus voluit notum facere, quæ sit gloria Sacramenti, imò nec sic dixit, sed ait: quibus voluit notum facere, quæ sunt diuitiæ gloriæ Sacramenti exaggerationi exaggerationem superinducens. Addit (in gentibus) quia beneficium hoc maximè in gentibus elucet: Sic Chrysofostomus. Quod scilicet Sacramentum, siue mysterium, Est Christus) nimirum obiectiue: nam de ipso est, & circa ipsum versatur. Græcis est εἶς, id est, qui est Christus, & refertur secundum Græca. scholia εἶς ad diuitias, quas ipsi πᾶσιν appellant, quæ vox masculini generis est, numeri singularis. Cum Oecumenio sentit Valla, vertens, quæ est Christus. Quod sequitur (in vobis) Chrysofostomus ad præcedentia refert: Si Christus, inquit, in vobis est, quid quæritis Angelos? Ad præcedentia quoque referunt Græca scholia. Alij cōsequenter voluerunt hoc sensu: Gloriosa spes vestra, Hebraismus est, & spes, per appositionem adiungitur Christo. Quem nos annunciamus corripientes) Græcè est, ὡς δεῖν ἔσθαι, id est, monentes vel castigantes. Nam vocabulum Græcum anceps est, cuius etymologia exposita est in Epistola ad Ephes. Erasmus in sua versione prius significatum amplexus est: Et interpretes Ambr. legit mouentes.

In omni sapientia. Alludit ad Gnosticos iam in principiantes sapientiam: Vt exhibeamus omnem hominem perfectum (non in Angelis, sed in Christo Iesu) id est, in fide Christi, in sciētia & cognitione illius. Sic Ambrosius, sic Chrysofostomus, sic Theophylactus. Referunt igitur hanc perfectionem ad intellectum, non ad affectum. In quo id est, ad quod, nam Græcè est εἶς. Et laboro) nec simpliciter laboro, sed enitor multa cum diligētia decertans, cumque multa vigilantia & difficultate: Id enim significat ἀγωνίζομαι. Secundum operationem: Græcè est, secundum energiam eius, quam operatur. Ambrosius legit, quæ operatur, atque ita est Græcè: secundum, inquit, efficaciam eius, & vim potentem in me agentem etiam in miraculis perpetrandis, hoc est, quod ait in virtute.

CAPVT II.

Volo enim vos scire, qualem sollicitudinem habeā pro vobis, & pro ijs, qui sunt Laodicea, & quicumque non viderūt faciem meam in carne, vt consolentur corda ipsorum, instructi charitate, et in omnes diuitias plenitudinis intellectus, in agnitionem mysterij Dei, & Patris, & Christi Iesu, in quo sunt omnes thesauri sapientia & scientia absconditi.

Volo enim vos scire, qualē sollicitudinem.) Vocula (enim) causam dicit, cur meminerit iam suorum laborum. Volo, inquit, vobis cognitam esse sollicitudinem meam, & curam, quam habeo de vobis, imò certamen. Nam Græci habent ἀγωνία, quæ vox nūc periculum significat, nunc certamen siue laborem cum difficultate coniunctum. Quātum, inquit, certamen habeo vestri causa & eorum: Qui sunt Laodicea) hinc patet, Laodiceam Colossis vicinam fuisse. Vt consolentur corda ipsorum instructi, &c.) interpretis noster neglexit cōstructionem hic Grammaticalem, quam tamen obseruauit Apostolus. Nam habet συμβεβηκτων, quod participium est pluralis numeri genitiui casus à συμβεβηκτων, de qua voce dictum est in Epistola ad Ephesios. Sensus est: Cū in morem partium seu membrorum vnus corporis, seu ædificij aptè cohærentium inter se, compacti fuerint, & connexi in charitate. Neque solūm compingere, & ad cohærentiam adducere significat συμβεβηκτων, sed & instruere, & collatione aliorum probare ac docere, quod significatum expresse noster interpretis.

Ad Eph. 4

Volo enim vos scire, qualē sollicitudinem.) Vocula (enim) causam dicit, cur meminerit iam suorum laborum. Volo, inquit, vobis cognitam esse sollicitudinem meam, & curam, quam habeo de vobis, imò certamen. Nam Græci habent ἀγωνία, quæ vox nūc periculum significat, nunc certamen siue laborem cum difficultate coniunctum. Quātum, inquit, certamen habeo vestri causa & eorum: Qui sunt Laodicea) hinc patet, Laodiceam Colossis vicinam fuisse. Vt consolentur corda ipsorum instructi, &c.) interpretis noster neglexit cōstructionem hic Grammaticalem, quam tamen obseruauit Apostolus. Nam habet συμβεβηκτων, quod participium est pluralis numeri genitiui casus à συμβεβηκτων, de qua voce dictum est in Epistola ad Ephesios. Sensus est: Cū in morem partium seu membrorum vnus corporis, seu ædificij aptè cohærentium inter se, compacti fuerint, & connexi in charitate. Neque solūm compingere, & ad cohærentiam adducere significat συμβεβηκτων, sed & instruere, & collatione aliorum probare ac docere, quod significatum expresse noster interpretis.

Hoc autem dico, vt nemo vos decipiat in sublimitate sermonum. Nam etsi corpore absens sum, sed spiritu vobiscum sum, gaudens & videns ordinem vestrum, & firmamentum eius, quæ in Christo est, fidei vestra.

Hoc autem dico, &c.) Hactenus est prefatus Paulus, & multis modis tibi conciliauit benevolentiam & auctoritatem: iam aggredditur scopum huius epistolæ, qui in hoc est, vt muniat Colossenses aduersus duas familias, Simonis videlicet & Iudaizantium: hoc animaduerso clara erit tota Epistola: Decipiat) est verbum scholæ, significans falsa ratiocinatione imponere: est παραλογίζομαι, (in sublimitate sermonum) Græcis vnica dictio est παραλογία, quæ & ipsa, sicut præcedens, est scholæ vox. Nemo, inquit, imponat vobis probabilitate vel persuasibilitate. Non legimus scholam Simonis elegantia sermonis oppugnasse fidem: quare probabilitas hæc referenda est ad præsidia philosophiæ, nisi fortè respexerit Apostolus ad nomina illa (cælorum & potestatum) poetico more efficta ab ipsis adeo noua, vt non nisi scripto tradi possunt, quæ ipsos excogitasse scribit Epiphanius in Basilde, vt hac ratione fidem conciliarent doctrinæ suæ apud simplices. Verum prius est probabilius, tum propter verbum παραλογίζομαι, tum propter locum sequentem: Videte, ne quis vos decipiat per Philosophiam, &c.

Hoc autem dico, &c.) Hactenus est prefatus Paulus, & multis modis tibi conciliauit benevolentiam & auctoritatem: iam aggredditur scopum huius epistolæ, qui in hoc est, vt muniat Colossenses aduersus duas familias, Simonis videlicet & Iudaizantium: hoc animaduerso clara erit tota Epistola: Decipiat) est verbum scholæ, significans falsa ratiocinatione imponere: est παραλογίζομαι, (in sublimitate sermonum) Græcis vnica dictio est παραλογία, quæ & ipsa, sicut præcedens, est scholæ vox. Nemo, inquit, imponat vobis probabilitate vel persuasibilitate. Non legimus scholam Simonis elegantia sermonis oppugnasse fidem: quare probabilitas hæc referenda est ad præsidia philosophiæ, nisi fortè respexerit Apostolus ad nomina illa (cælorum & potestatum) poetico more efficta ab ipsis adeo noua, vt non nisi scripto tradi possunt, quæ ipsos excogitasse scribit Epiphanius in Basilde, vt hac ratione fidem conciliarent doctrinæ suæ apud simplices. Verum prius est probabilius, tum propter verbum παραλογίζομαι, tum propter locum sequentem: Videte, ne quis vos decipiat per Philosophiam, &c.

Hoc autem dico, &c.) Hactenus est prefatus Paulus, & multis modis tibi conciliauit benevolentiam & auctoritatem: iam aggredditur scopum huius epistolæ, qui in hoc est, vt muniat Colossenses aduersus duas familias, Simonis videlicet & Iudaizantium: hoc animaduerso clara erit tota Epistola: Decipiat) est verbum scholæ, significans falsa ratiocinatione imponere: est παραλογίζομαι, (in sublimitate sermonum) Græcis vnica dictio est παραλογία, quæ & ipsa, sicut præcedens, est scholæ vox. Nemo, inquit, imponat vobis probabilitate vel persuasibilitate. Non legimus scholam Simonis elegantia sermonis oppugnasse fidem: quare probabilitas hæc referenda est ad præsidia philosophiæ, nisi fortè respexerit Apostolus ad nomina illa (cælorum & potestatum) poetico more efficta ab ipsis adeo noua, vt non nisi scripto tradi possunt, quæ ipsos excogitasse scribit Epiphanius in Basilde, vt hac ratione fidem conciliarent doctrinæ suæ apud simplices. Verum prius est probabilius, tum propter verbum παραλογίζομαι, tum propter locum sequentem: Videte, ne quis vos decipiat per Philosophiam, &c.

1. Cor. 14.

Hoc autem dico, &c.) Hactenus est prefatus Paulus, & multis modis tibi conciliauit benevolentiam & auctoritatem: iam aggredditur scopum huius epistolæ, qui in hoc est, vt muniat Colossenses aduersus duas familias, Simonis videlicet & Iudaizantium: hoc animaduerso clara erit tota Epistola: Decipiat) est verbum scholæ, significans falsa ratiocinatione imponere: est παραλογίζομαι, (in sublimitate sermonum) Græcis vnica dictio est παραλογία, quæ & ipsa, sicut præcedens, est scholæ vox. Nemo, inquit, imponat vobis probabilitate vel persuasibilitate. Non legimus scholam Simonis elegantia sermonis oppugnasse fidem: quare probabilitas hæc referenda est ad præsidia philosophiæ, nisi fortè respexerit Apostolus ad nomina illa (cælorum & potestatum) poetico more efficta ab ipsis adeo noua, vt non nisi scripto tradi possunt, quæ ipsos excogitasse scribit Epiphanius in Basilde, vt hac ratione fidem conciliarent doctrinæ suæ apud simplices. Verum prius est probabilius, tum propter verbum παραλογίζομαι, tum propter locum sequentem: Videte, ne quis vos decipiat per Philosophiam, &c.

Sicut ergo accepistis Iesum Christum Dominum, in ipso ambulate, radicati & superædificati in ipso, & confirmati in fide, sicut & didicistis, abundantes in illo in gratiarum actione.

Sicut ergo accepistis Iesum Christum.) Id solūm Sago, inquit, vt retineatis, quod benè de Christo docuit Epaphras, & ne diuersam admittatis doctrinā. Similis est adhortatio, ac si quis nunc fuadeat populo, vt fideliter retineat ea, & credat, quæ credidit ante natū Lutherum, & ab illa fide prius accepta se nō sinat abduci. Commentarius Chrysostomi in hunc locum sic habet: Rectè ait Apostolus (in ipso ambulate) nam Christus est via, quæ ducit ad Patrem, & non angeli. Idem est apud Theophylactum & Oecumeniū: & sexcenta sunt alia loca similia in commentarijs horum authorum, quæ oportet obseruari. Nam apertam dant significationem agi contra Angelos Simonis, & liturgias Platoniorum Philosophorum. (Radicati & superædificati in ipso) volo, inquit, vos radices agere in vno ac solo Christo, volo vos Christo tanquam fundamēto inniti, & in illo crescere, non in Angelis: volo vos firmos stare in fide semel accepta ab Epaphra, hoc est, quod dicit (sicut & didicistis) vbi coniunctio (&) iuxta Græcos redundat. Abundantes in illo) scilicet Christo. Græca exemplaria habent ἐν αὐτῷ, id est, in ea, vt ad fidem referatur, quomodo etiam Latina quædam vetera habent (in gratiarum actione) per gratiarum actionem: Religio Christiana, inquit, non est sita in

stomus constantem disciplinam, ac decorū. Talis est ordo illius loci: Cætera cum venero disponam, & ad Titum: Sicut disposui tibi: vbi que est verbum διαταξέμαι. Talia sunt de velandis fœminis, & non viris; enutrienda coma à fœminis, & non viris, c. 1. prioris epistolæ ad Corinthios. & cap. 14. Si alij reuelatum fuerit sedenti, prior taceat: non est dissensionis Deus, vbi Paulus habet ἀκαταστασία, quod magis confusionem sonat, & turbatum rerum ordinem. Item: omnia secundum ordinem fiant in vobis. Item cap. 3. posterioris epistolæ ad Theffalo. Subtrahetis vos ab omni fratre ambulante in ordinatè, contra politiam à nobis institutā. Ipse, inquit, studui seruare ordinem, quem præscripsi vobis, laborans manibus, non fui, inquit, quod Græcè est ἀτακτος, id est, inordinatus, non obseruans ordinem. Fuit igitur Paulo magna cura huius ordinis, in rebus etiam ἀδιάφοροις, id est, indifferentibus obseruandis, constitutis tamen ad pacè & tranquillitatem reipubl. Res hæc multum nos muniet aduersus hæreses huius tēporis infestissimas ordinationibus præsertim Ecclesiasticorum magistratum (& firmamentum) soliditatem, firmitatem, ac stabilitatem vestræ fidei in Christum.

Videte, ne quis vos decipiat per philosophiam & inanem fallaciam, secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, & non secundum Christum.

Videte, ne quis vos decipiat, &c.) Hoc agit Apostolus hac Epistola, vt Colossenses auertat ab heterodadiscalia, vel aduersus eam muniat. Nam ex Epistola ipsa non fati liquet, num admiserint diuersam doctrinā, an non: diuersa autem hæc doctrina consistebat in opinionibus Iudaizantium & Simoniacorum. Primū velut exordio factō conciliat sibi illorum animos, dum ostendit sibi curæ esse illorum salutem, dum dicit se gratias agere ob illorum fidem, & dilectionem indefinenter orare, vt impleantur agnitione voluntatis Dei. Deinde interspergit semina quædam argumenti tractandi, dū meminit excellentiæ Filij Dei, dum ait, in ipso esse redemptionem, in ipso condita vniuersa, & cæt. Postea redit ad exordium, commendans ministerium suum, & asserens se gaudere in passionibus pro illis, & adimplere ea, quæ de sunt passionum Christi, &c. Rursus hic inserit quædam rei præposita semina, mentionem faciens mysterij absconditi à sæculis, &c. Tertio redit ad locum exordij, in principio secundi capituli sollicitudinem suam pro illis explicans, & hic quoque inspergit semina argumenti suscepti, dum dicit, in Christo omnes thesauros sapientiæ & scientiæ reconditos, &c. Exordium excipit breuissima enarratio. Hoc autem dico, &c.) quò significat Apostolus, quorsum omnia dixerit, videlicet, ne quis illos paralogiset, quanquam & hic admisceat particulam exordij, prædicans obseruationem ordinis in ipsis, & firmamentum fidei. Sunt item hic principalis argumenti semina, vbi dicitur: Radicati, fundati in ipso. Deinde repetitio est narrationis.

Videte, ne quis vos decipiat) & ingreditur principale negotium, auertens animos ipsorum, primò à schola Simoniacorum philosophorum, siue, vt Chrysostomus, à superstitionibus ex gentilitate & philosophia, fidei superadditis, postea venturus ad Iudaizantes. Commentarij igitur, qui hic nomine traditionum Iudaismum accipiunt, indulgentiores sunt.

Decipiat) Hoc loco diuersum est à superiori verbo: siquidem illic est παραλογίζομαι: hic verò συλαγωγία, quod significat prædam abigere: Videte, inquit, ne quis vos decipiat, &c.)

prædetur, siue in prædam abducatur. Est admonitio, qualis illa ad Ephesios: Videte quomodo cautè, siue circumspectè ambulatis: metuebat Paulus, ne à Gnosticis in philosophia instructis abducerentur ad hæresin: non autem metuebat illos redituros ad paganismum. Eleganter autem Gnosticos prædones appellauit: porro, quia philosophia vocabulum honestum habebatur, adiecit Apostolus: *Et inanem fallaciam*) velut interpretans, quod antè dixerat. Sumitur enim coniunctio (&) interpretatiuè: Ne quis, inquit, vos deprædetur per inanem philosophiam. In epistola priori ad Timoth. capite vltimo vocat philosophiam falsi nominis scientiam.

Secundum traditionem hominum, &c.) id est, totum hoc studium, tota philosophia hæc sita est in traditione hominū, in placitis merè humanis, nullo spiritus instinctu proditis. Hebraico more vsus est Apostolus particula, secundum: vox *κατάδοξος*, siue traditio nunc ad præcepta pertinet & constituta, nunc ad institutionem. Ad præcepta pertinet apud Matthæum cap. 15. Quare discipuli tui transgrediuntur traditiones seniorum, &c. hoc loco pro institutione, non præceptis accipi videtur. Historia enim eius sæculi non docet Gnosticos laborasse in nouis præceptis, sed potiùs nouam doctrinam excogitasse, noua quædam dogmata fidei Christianæ addentes. In priori epistola ad Corinth. capite 2. Apost. habet antitheses aliquot, ex quibus colligere licet, quid sit traditio hominum. Sermo, inquit, meus, & prædicatio mea non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus & virtutis, vt fides vestra non sit in sapientia hominum, sed in virtute Dei, &c. Secundū traditionem ergo hominum, id est, doctrinam humano spiritu allatam, & non secundum spiritum reuelationis. Eodè pertinet istud, quo philosophia & fallacia est congeries.

Secundum elementa mundi) propria vocis significatio est, cum dicimus aerem & ignem esse elementa, sed deflectitur hic vox ad rudimenta & initia quæuis. Sic dicimus elementa Theologiæ, elementa Philosophiæ. Voce hac vsus est Paulus in epistola ad Galat. capite 4. & ad Hebræos capite 5. & bis in hac epistola. Alius non est locus scripturæ, ex quo potest intelligi, quid sit Paulo elementum: vsus est autem nomine elementi omnibus his locis pro rudimento. Verum quamuis secundum eandem notionem genericam omnibus istis locis elementa dicantur rudimenta, alia tamen species elementorum est ad Hebræos, alia ad Galatas, & alia hoc loco. Ad Hebræos vox pertinet ad rudimenta Christianæ fidei, qualia tradebant Aposto. ad Gala. pertinet ad rudimen-

ta, qualia tradebat Moyfes, id est, ad Isagen legis: Hoc loco verò spectat ad mundanæ Philosophiæ rudimenta, qualia tradebat Plato, Simon, & Gnostici. Vide annotationes in cap. 4. ad Galatas, vbi plura de hac re dicta sunt. Nihil igitur vult Paulus per elementa mundi, quam Philosophiam significare, aut fallaciam, aut traditionem hominum, rem eadem diuersis vocibus quasi per epexegefin inculcans.

Et non secundum Christū.) Ista est quinta explicatio eiusdem rei, quam nunc philosophiam, nunc inanem fallaciam, nunc traditionem, & elementa mundi appellauit.

Quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter, & estis in illo repleti, qui est caput omnis principatus & potestatis.

Quia in ipso inhabitat omnis plenitudo, &c.) Istud (quia) diligenter obseruandum est. Senius est: in Christo inhabitat omnis plenitudo, &c. Nō sequamini ergo traditiones hominum, aut elementa mundi, quæ à Christo abducunt, quæ ab eo in diuersum vos deferunt, nec secundum ipsum incedere vos permittunt. Plenitudinem diuinitatis dixit phrasi Hebræa. Sensus est: in quo plena diuinitas inhabitat corporaliter, id est, reuera non per vmbra, sicut in angelis veteris testamenti gerentibus personam Dei: Sic quidam, & probabilis est commentarius respicienti ad id, quod sequitur: Vmbra futurorum, corpus autem Christi. Alij interpretantur non vt vmbra opponatur, sed ei, quod est tantum inhabitare secundum energiam & motū, quo modo diuinitas inhabitat iustos quosuis. Hi corpus accipiunt, quale nostrum est, hoc sensu: in Christo inhabitat omnis plenitudo diuinitatis, sic vt diuina natura in eo vnita sit humanæ in vnâ hypostasin, in vnum suppositum corporeum.

Et estis in illo repleti) quia effecti estis mēbra & corpus illius, qui est caput omnis potestatis, quare pergite coherere huic tanto capiti vestro mediatori Dei, & hominum Christo Iesu, & non adsciscatis angelos Simonis, aut potestates, quas schola illa inducit. Quod in Epistola ad Ephesios per (supra) expressit, dicens: Constituens illum ad dexteram suam in cælestibus supra omnem principatum & potestatem, & hoc nomine capitatis hic significat.

In quo & circumcisi estis circumcissione non manu facta in expoliatione corporis carnis, sed in circumcissione Christi, cōsepulti ei in Baptismo, in quo & resurrexistis per fidem operationis Dei, qui suscitauit illum à mortuis.

In quo & circumcisi estis, &c.) Hactenus egit contra Simonis scholam, iam agit contra Iudaizantes. Nihil, inquit, opus est circumcissione Mosaica per Christum estis circumcisi. Præpositio enim (in) capitur pro, per.

In expo-

In expoliatione) id est per expoliationem, id est, exutionem (*corporis carnis*) id est, per hoc quod exuistis veterem hominē, siue vitam quæ est in peccatis. Corpus carnis appellat Apostolus corpus carneum, id est, quo nihil est adhuc spiritus. Quidam legunt, in expoliatione corporis peccatorum carnis, intelligentes corpus peccatorum, corpus peccatis obnoxium: tunc genitiuus, carnis, refertur ad peccatorū, vt peccata carnis sint peccata carnalia, non libido tantum, sed quæ sequuntur carnem ex Adam propagatā. Eam lectionem tempore Augustini quædam Latina exemplaria habebant, quæ ad nō: quem admodum nunc alia habent, alia non. Græca constanter legunt peccatorum.

Aug. in e-
pist. 59. ad
Paulin. in
soluione
questiōis 7

Sed in circumcissione Christi) Illud (sed) adiectum videtur ab aliquo: Græca non habent, quemadmodum nec Latina quædam, nec sensus requirit, imò officit magis, adeo vt Lyra motus hac vocula, illud, quod præcedit: (*In expoliatione corporis carnis,*) retulerit ad circumcissionem Iudaicā. Amplificat autem Apostolus variè hæc circumcissionem Christi: Primò quod non fiat manib. vt illa Mosaica: deinde quod non vnā tantum particulam, sed totam carnem præcidat. Iudæis præscidebatur pellicula illa, quæ glandem tegit, vt propriè semper sectionis memores cogitarent membro illo non vtendum nisi moderatè, gratia videlicet prolis. Vos inquit, multo amplius circumcisi estis per Christum, qui totum corpus carnis circumcidit. Si quæritis vbi? aut quando? dico in Baptismate, hoc est quod sequitur: *Cōsepulti ei in Baptismo*) Quod circumcissionem dixerat, hoc iam sepulturam vocat: In Baptismo enim sepelitur vetus homo, & obruitur, vt non valeat amplius exercere vires suas, vt antè solet. Similis locus est in epistola ad Roma. cap. 6. inde pe tantur cætera, quæ ad expositionem huius pertinent.

In quo & resurrexistis, &c.) Non solum inquit, liberati estis à vitijs per Christum in Baptismo, sed & nouam vitam ibi induistis, ita vt nouos motus in vobis iā sentiatis, motus inquam & operationes spiritus: *Per fidem operationis Dei, &c.*) quod tribuit primum Baptismo, nunc tribuit fidei operationis: Per fidem, inquit, operationis, hoc est, phrasi Hebræa per fidem operatoriam, per fidem agētem, non otiosam, neque desidem, sed quæ hominem reddit actuosum, per fidem inquam operatoriam Dei, id est, quæ est de Deo, vel à Deo, alij interpretantur per fidē, qua credidistis, energiā Dei siue efficaciam, quam declarauit in Christo à morte excitando.

Est tertius commentarius, qui fidem operationis Dei interpretatur fidem, quam operatur in nobis Deus. Sed probabilius est

genitiuum (*operationis*), referendum ad fidem phrasi Hebræa: & genitiuum (*Dei*), pertinere ad totum complexum, quod sequitur prima expolitio. Quod autem dicit Apostolus istud est: Omnia, quæ contigerunt in vobis, vnā cum illo sepulti estis, vnā cum illo estis & excitati, quid igitur solliciti estis de circumcissione Moyfi, re tam exigua? Si tempore Pauli ita refriguisset charitas, vt hoc nostro seculo, hæc argumenta parum mouissent, quia pauci sentimus, quæ sit ista resurrectio, quid sepultum esse, &c. Similis locus est in Epistola ad Galatas cap. 1. Hoc solum volo à vobis discere; ex operibus ne legis spiritum accepistis, an ex auditu fidei? Responderent nūc Christiani, se nescire, eò quod non sentiant illū actuosum impetum spiritus.

Et vos cum mortui essetis in delictis & praputio carnis vestra, conuiuificauit cum illo, donans vobis omnia delicta: delens quod aduersus nos erat chirographum decreti, quod erat contrarium nobis, & ipsum tulit de medio assigens illud cruci, & expolians principatus & potestates vt aduersus considerenter palam triumphans illos in semetipso.

Et vos cum mortui essetis in delictis, &c.) Similis locus est in epistola ad Ephes. capit. 2. cum quo hunc conferre oportet. Præpositionem (in) addidit interpres de suo, & exponenda est per præpositionem (per) cum mortui essetis per delicta & per praputium carnis. Per praputium intelligit, quod significatur praputium, id est, delicta carnalia per metonymiam. Vide Aug. in epistola ad Paulinum, quæ est numero. 56. Delicta autem carnalia nominauit etiam inuidiam, ambitionem, & cæter. ad quæ nos ducit corrupta hæc caro.

Donans vobis delicta) Hinc patet quod annotauimus in enarratione illius loci, qui est in epistola ad Ephes. cap. 4. Donantes inuicem sicut & Deus in Christo donauit vobis, nimirum verbum *χαρισμοι* vsurpari à Paulo pro condonare & ignoscere,

Delens quod aduersus nos erat chirographum decreti) Est oratio mirè grandis, quod ad lectionem attinet. Græca habent *τοῖς δόγμασιν*, id est, decretis, atque ita legit & interpretatur Chrysof. item Theoph. & Oecumen. sed & August. & Hieronymus, & penè certum est legendum esse, decretis, vt sit ablatiuus instrumenti, qui auctore Chrysof. & Theop. & Oecum. refertur ad participium delens, vt idem sit hic delere chirographum decretis, quod ad Ephes. legem mandatorū in decretis euacuare, id est, legem Moyfi abrogare per præcepta euangelica, siue per fidem, quo in loco more Hebraico addit præpositionem (in) quam etiam hoc loco legit Augustinus, Erasmus alio refert ablatiuum decretis: quemadmodum dictum est in epistola

ad Ephe. 8

Aug. epist.
59. ad E-
phes. 2.

stola ad Ephes. sed contra sententiam veterum. Legem autem Moyfi siue decalogum chirographum appellauit, quod accularet & contestaretur aduersus nos. Lex enim iudicabat nos reos, dum nos præstabamus, quæ præcipiebatur: unde etiam dicit chirographum ipsum fuisse contrarium nobis. Hoc chirographum deleuit Christus, quia ipsius beneficio iam amplius non tenemur lege, iuxta sensum, qui dicitur in præcedentibus epistolis.

Et ipsum tulit de medio) id est, sustulit hanc syngrapham, & affixit cruci, id est, abrogauit in sanguine suo, siue per carnem, ut dicitur in epist. ad Ephes. Et expolians principatus, Participia hæc (affigens expolians, &c.) præteriti temporis sunt ad Paulum. Sensus est: Exiit siue spoliavit Christus ipsos dæmones potestate sua siue imperio, quod habebant ipso nondum nato. Est hoc, quod dicitur apud Ioannem: Nunc princeps huius mundi eijcietur foras. Istud autem dictum est contra familiam Simonis. Priora verò contra Iudaizantes. Præstitit igitur Christus, primum ut tolleretur syngrapha, deinde ademit dæmonibus suas vires, quas habebant per transgressionem Adæ in genus humanum.

Quod sequitur (traduxit) à plerisque non rectè exponitur. Germanus sensus iste est: Christus dæmones exutos sua potestate, & nudatos imperio ostentauit, ac spectandos omnibus proposuit, & iustis, & angelis sanctis: Id enim significat ἐδραμύτισεν, quod verbum conuenit triumphatoribus, prædam & captiuos suos ostentantibus. Sic superioribus annis velut trophæum circumuexit Imperator, & populis ostentauit ducem Saxonia, & Langrarium. Confidenter palam) id est, cum magna confidentia. Græcis est vniuersa dictio ἐν παρήστια, cum quis palam audeat præsertim in loquendo, quanquam Paulus aliquoties refert ad alia: (triumphans) Græcè dictum est, id est, de illis triumphū ducens, siue illos in triumpho circumducens. In semetipso) id est, fretus semetipso, virtute solius sanguinis sui. Hic obiter redit ad familiam Simonis, quæ negabat Christum passum ut videre est in Basilide apud Epiph. In semetipso igitur, id est, non adiutus angelis, sed merito suæ mortis. Vide locum in Epistola ad Ephes. interficiet inimicitias in semetipso, quod ibi dictum est de pronomine, etiã hic dicendum est.

Nemo ergo vos iudicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomenia, aut sabbatorum, quæ sunt vmbra futurorum, corpus autem Christi

Nemo ergo vos iudicet in cibo) Augustinus in epistol. 59. ad Paulinum obseruare nos vult illud (ergo) Nemo ergo, ut cognoscamus

Paulum hoc loco nihil aliud intelligere per cibum, & potum, & tria reliqua, quæ adiicit, quàm Iudaismum. Est ergo hic Sinecdochè, atque ex certis speciebus totum genus intelligitur. iudicet) dixit pro condemnet κρίνομαι pro κατακρίνομαι. (in cibo) id est, phraui Hebræa propter cibum. Aut in parte diei festi) Annotat Chrysostomus Apollolum dixisse, in parte diei festi, & non in die festo, ut extenuaret studium ipsorum in obseruationibus festorum quæ omnia Colossenses non poterant obseruare, propterea quòd longius abessent à Hierusalem. Alius commentarius habet, dici partem diei festi, quia Iudaizantes, ut patet ex epistola ad Gala. non omnia urgebant, quæ lex Moysi præscribit: sed quedam, quæ merito dicuntur voluerant teneri, alia patiebantur negligi. Paulus igitur extenuando dixit: Quid iactatis particulam obseruationum festorum? uterque commentarius optimus est.

Quæ sunt vmbra futurorum) id est, typi & significationes rerum futurarum. Opponit hic vmbra corpori; ad Hebr. 10. opponit imaginem. Ibi igitur sumpta est metaphora à pictoribus, qui adumbant imagines: hic ab alia vmbra. Græca. schol. indicant hunc locum bifariam legi. Primum ita: Illa sunt vmbra futurorum, sed corpus ipsum, id est, veritas est Christi. Rursus ita: corpus Christi, nemo vos seducat. ut pertineat ad sequentia, & corpus referatur ad fideles, qui sunt membra Christi, hoc sensu: Vos autem qui estis corpus Christi, nemo diuertat à præmio, quod cœpistis promereri credentes in illum Idem admonet Theop. Posteriores distinctiones sequitur Aug. Illa, inquit, (nemo vos iudicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomenia, aut sabbatorum, quæ sunt vmbra futurorum) propter Iudaismum dicta sunt: quod verò sequitur, (corpus autem Christi) nemo vos conuincat dicitur propter superstitiones gentilium. Verum prior distinctio videtur accommodatior, quàm solum proponit Chrysostomus, ut corpus Christi hoc sit, quod apud Ioannem veritas per Christum facta est: Et propterea, inquit, nemo vos iudicet siue condemnet propter neglectum Iudaismum: quia vmbra, corpore ipso præsentem, non oportet tenere.

Nemo vos seducat volens, in humilitate & religione angelorum, quæ non vidit ambulans, si frustra inflatus sensu carnis suæ, & non tenens caput, ex quo totum corpus per nexus & coniunctiones ministratum & constructum crescit in augmentum Dei.

Nemo ergo vos seducat volens, in humilitate, &c.) Hic noua periodus est secundum Chrysostomum seducat. Græcè est καταβιβάζω, id est, iuxta vallam, ad brauium euocet, siue brauium ostendet ad prouocandum cursum,

cursum, sed in annotationibus docet Erasmus καταβιβάζειν non significare ad præmiū euocare, sed præmium intercipere. unde in translatione sua reddidit ad hunc modum: Nemo vobis palmam interuertat. Proposita est vobis palma æternæ hæreditatis, eam nemovobis eripiat per cultum angelorum obseruatum à Simoniacis. Vocabulum Græcum optimè explicat Hieronymus in epistola ad Algasiam, quæstione 10. dicens peculiare esse Cilicum, in qua prouincia Paulus natus & educatus fuit. Explicat idem Chrysostomus in comment. huius loci, item Theoph. & Oecum. Græci interpretes, quorum nullus vel tenuem dat significationem illius, quæ habet Valla, sed omnes interpretantur, ut hoc sit, quod defraudare præmio. Noster interpretes ad sensum reddidit.

Quod sequitur (volens) Erasmus refert ad verbum seducere, nemo vos seducat volens, hoc est, studio, data opera, siue de industria, sed Erasmus solus est in hac sententia: Chrysostomus enim volens siue θέλων, refert ad id quod sequitur, (in humilitate & religione) item & Oecumenius, quorum commentaria in hunc modum expedit legere: nam optimè explicant quæ sit ista ταπεινοφροσύνη, siue humilitas animi & religio angelorum. Erant, inquit, id temporis, qui dicebant non accedendum ad Patrem per Christum, quòd maius hoc sit, quàm quòd ad nos pertineat, quam quæ nostra prauitas ferat, sed per angelos, quos faciebant mediatores loco Christi, indignum dicentes vnigeniti maiestate, quòd ipse ad Patrem nos duceret ac reconciliaret. Et hæc est doctrina humilitatis, & religio angelorum, siue, ut Paulus habet, θρησκεία, quæ vox licet nonnumquam in bonam partem accipitur, sæpè tamen peregrinam ac superstitionis religionem significat. Deducta est autem à Tracibus, quòd apud hos Orpheus multa de ijs cõfinxerit, traditis caremonijs, quibus colerentur. Notat ergo Apostolus scholam Simonis, nã primus inter Christianos Simon offerre docuit per mediatores angelos, quos hausit ex philosophia Platonis, ex qua & Porphyrius habuit suos angelos.

Cum Græcis sentit Augustinus (Volens in humilitate) interpretans, ut hoc valeat, quæ affectans humilitatem, siue volens videri humilis corde in cultura angelorum, quod tamen insolentius videtur, si Latinam spectemus phrasin. Sed annotat Augustinus si Græcè istud diceretur in populari Africarum sermone, etiam à vulgo posse intelligi: Nam vulgo, inquit, qui diuitem affectat θελο, diues, & qui sapientem, θελο, sapiens dicitur, in quibus mixta est Græca vox Latinæ sicut in compresbyter, coepiscopus, subdiaconus: Epiphanius in hæresi Dositheorum no-

mine planè Græco dixit ἐθέλω σοφον pro affectatore ineptæ sapientiæ. Similem vocem habet in hæresi Pharisaorum, quos sic appellatos dicit, quod superati essent ab alijs per ἐθέλω σοφιστικῶν, id est, superfluam religionem spontè assumptam & fictam. Ad hanc rem hoc loco respicit Paulus, verum phrasin illa (volens in humilitate & religione) quoniam non est vox composita, non est vilitata à Græcis. Unde locus iste forsitan inter eos est, vbi Paulus imperitus est sermone, in consequentibus eleganter extulit voce composita, quemadmodum dicitur in enarratione illius. Secundum præcepta & doctrinas hominum, quæ sunt rationem habentia sapientiæ in superstitione, & cætera. Expeditus fuisset sermo, si hoc modo dixisset: nemo vobis præmium eripiat per fictam humilitatem, quæ sita est in religione siue cultu angelorum. Sumitur (ε) ex exegeticis pro id est, per fictam humilitatem, id est, per conflictam religionem, qua coluntur angeli ut mediatores.

Ex hoc loco adhibita historia antiquitatis intelligimus, quare tam studiose Apostolus inculcarit in Epistola ad Ephes. nos habere accessum siue εἰσαγωγῶν ad Patrem per Christum.

Quæ non vidit ambulans) id est, ingrediens in ea, quæ non vidit, id est, sequens somnia sua. Alium sensum dat Erasmus secutus Hieronymum: nam vertit in his, quæ non vidit factuosus incedens. Vocabulum Græcum ἐμπατίων optimè explicat Budæus in commentarijs lingue Græcæ ex Demosthene Isæo & Gregorio Nazianzeno, dicēs hoc esse, quòd ponere pedem in aliquid. D. Augustinus loco eius, quo nos habemus, (quæ non vidit ambulans) legit quæ non vidit inculcans, addit interim nonnullos codices omittere negationem, & legere quæ vidit inculcans, & vtranque lectionem exponit in Epistola ad Saulinum, verum priorem dicit sibi magis placere.

Frustra inflatus sensu carnis suæ) id est, à carnali sensu siue mente: nam Græcè est वोδς, id est, timent propter scientiam caelorum, Angelorum, aliarumque rerum mirabilium, (ε non tenens caput) id est, non obtinens caput siue excidens à capite: Sic iam diceremus quosdam non tenere Ecclesiam. Nomine capitis Christum intelligit (ex quo totum corpus per nexus) ut enim vitalis spiritus à cerebro in reliquum corpus per neruos diffunditur, & membris sensum & motum suppeditat: sic spiritus Christi à capite in membra illi connexa per commissuras & compagine fertur, vitamque & motum subministrat, atque ita augetur corpus augmento Dei: Sic Theophylactus. Potest & hic esse sensus: Ex quo totum corpus per nexus &

iuncturas dependens per mutuas membrorum administrationes, crescit in augmentum Dei. Dum enim quisque credentium suam partem suppeditat, & quodammodo suum symbolum adfert, ut dum Episcopus diligenter concionatur, Monachus iugiter orat, Laicus humiliter obtemperat & discit à superioribus, & sic in cæteris vnumquodque, quod sui est officij, subministrat, corpus CHRISTI augetur & perficitur. Locus hic conferendus est cum eo, qui est in epistola ad Ephesios capite quarto. Ex quo totum corpus compactum, & connexum per omnem iuncturam subministrationis. Præpositionem (in) quæ est in nostris exemplaribus, Paulus non habet, quam si omittas erit phrasis, qualis est illa: Viuit vitam: Gaudet gaudium, quæ Græcis familiaris est.

Augescit, inquit, augmentum, vel augetur augmento, quod est secundum Deum. Illud (Dei) opponitur inuentis hominum.

Si mortui estis cum Christo ab elementis huius mundi, quid adhuc tanquam viuentes in mundo decernitis?

Si mortui estis cum Christo, &c. Græca habet adiectum (ergo.) Si mortui estis, quomodo Latina quedam exemplaria legunt, idem etiam habet Augustinus in Epistola ad Paulinum. Hieronymus verò in Epistola ad Algafiam non habet: Si non habeamus, intelligere oportet. In Epistola ad Romanos frequenter occurrit mortui peccato legi, &c. hic adiecit præpositionem (ab) sicut & in epistola ad Romanos capite 6. Iustificatus à peccato: Cum Christo) id est, quem admodum Christus mortuus est, cui mors ultra non dominabitur: (Ab elementis mundi) huius sensus est: Si semel renunciaueris omnibus, quæ inducere potest, siue lex Moyfi, id est, litera, absque spiritu; siue Philosophia, aut homo sibi relictus, Plato vel Simon: vel elementum sumatur genericis, non solum pro elementis Iudæorum, sed Philosophiæ quoque; & mundus pro omni eo, quod crassum est. Ille mortuus est elementis mundi, qui non ponit spem salutis in purgationibus animarum, quas tradunt Platonicis, & post eos schola Simonis. Rursus renunciauit omnibus, quæ humanæ accidunt iustitiæ, id est, quæcunque humano ingenio possunt adferri, iuxta Ambrosium.

Quid adhuc tanquam viuentes in mundo) id est, constituentes spem salutis in ijs, quæ potest suggerere caro, id est, natura sine gratia (decernitis) ita vitam agitis, quasi illa inuenta Simonis, quæ suggessit carnalis ratio, vel litera Moyfi, seclusa gratia requirantur ad salutem. Viuere igitur in mundo, est viuere iuxta ea, quæ ostendunt elementa, lex scilicet Moyfi, & naturalis ratio. Quædam ex-

emplaria non habent præpositionem (in) sed ea lectio est improbabilis, cum non solum Græca eam habeant, sed etiam Aug. in Epistola ad Paulinum, & Hiero. in epist. ad Algafiam, & Amb. in commen. huius loci. Decernitis Græcè est, *δογματίζεσθε*, quæ vox media est, & accipi potest vel passiuè hoc sensu: Cur vobis adhuc præscribuntur decreta & dogmata vitæ agenda? cur vobis instituta dantur more puerorum elementariorum ab istis hominibus? Potest etiam actiuè accipi hoc sensu: Quid dogmatizatis & decernitis, quasi inter cibos aliqui essent veriti, quasi aliqua creatura propter malum principium non esset contrectanda? Græca scholia passiuè exponunt, Chryf. & Theop. etiam actiuè videntur interpretari. Græcanica scholia sequitur Eras. Nam veriti: quid quasi viuentes in mundo, decretis tenemini?

Ne tetigeritis, neque gustaueritis, neque contrectaueritis, quæ sunt omnia in interitu ipso vsu, secundum præcepta & doctrinas hominum, quæ sunt rationem quidem habentia sapientia in superstitione & humilitate, & non ad parcendum corpori, non in honore aliquo ad saturitatem carnis.

Ne tetigeritis neque gustaueritis neque contrectaueritis, &c. (vt annotat Aug. in Epist. ad Paulinum) *μημνητικῶς* accipiuntur, hoc est per imitationem. Sic enim, vel illi loquebantur, qui decretis suis & dogmatibus subigere conabantur Colof. vel ipsi Colofenses ab illis seducti; ne gustes hoc, ne tangas istud, ne contrectes hoc, illud immundum est, hoc vetitum est tangi, &c. Quidam ista ad obseruationes Iudaicas referunt, alij ad Simoniacas: Verisimile est ad vtriusque familiæ obseruationes seu traditiones pertinere. Quæ sunt omnia in interitu ipso vsu) quod totum genus doctrinæ & religionis ducit ad interitum animæ, dum ipso vitimur. Hæc est interpretatio August. & Ambros. Iuxta Hieron. verò & Græcos interpretes sensus hic est: Quæ sunt omnia in interitu ipso vsu, id est, quæ ipso vsu corrumpuntur & stercore digeruntur. Sermo enim est de cibo & potu qui vsu consumuntur, & in latinam excernuntur, vox Græca *φθορά* vtrumque sensum admittit. Secundum præcepta & doctrinas hominum.) Ex Paulo sine villo cõmentario discere licet, quæ sunt doctrinæ hominum. Vide cap. 4. Epistolæ ad Ephesios: Vt nõ circumferamur omni vento doctrinæ in nequitia hominum, &c. Tales homines sunt, quorum hic doctrinas notat & præcepta, de quibus in præcedentibus dictum est in expositione illius: Secundum traditionem hominum. Quæ sunt rationem) id est, speciem & imaginem iuxta Hieronymum, (habentia sapientia) id est, eruditionis: Notare videtur Gno. Hieronymus refert ad Iudaizantes & deuterotas. Chrysofostomus dubius est, an de his, an de

an de familia Simonis interpretari oporteat. Verisimile est Apostolum vtranque familiam respicere. Difficile est docere λόγον pro specie sumi seu imagine: quare Erasmus in annotationibus poni hoc loco vult pro verbo, & orationem esse inabsolutam, εὐ, quod μὲν non habeat voculam nõ respondentem δὲ, quam si absoluisset Apосто. dixisset secundum ipsum ad hunc modum: quæ verbotenus videntur erudita ac magnifica, cæterum re longè absunt ab eruditione & sapientia. Vt verbum opponatur rei. D. Hieronymus perfectam quidem agnoscit orationem, sed voculam μὲν, siue quidem, redundare dicit, quod in alijs plerisque locis propter imperitiam artis Grammaticæ Apostolo vsu venire dicit. August. rationem propriè accipit, sed sapientiam impropiè, hoc est, non pro vera sapietia, sed falsa siue mundana (in superstitione) quidam præpositionem (in) interpretantur, vt hoc sit, quod per. Alij loco, propter, positum dicunt, sed nihil prohibet propriè sumi, hoc sensu: Quæ sita est in superstitione, id est, conficta religione. Quod in præcedentibus minus aperte diuisis vocibus dixit, θέλων ἐν θρησκείᾳ, id est, volens in religione, hic eleganter admodum vnica voce composita extulit ἐθελούησκειᾳ, quæ vox significat voluntariam religionem, cum quis vltro fingit sibi religionem ex cerebro suo. Nam θρησκεία religio dicitur, & θέλω volo. Hier. falsam religionem interpretatur. Et humilitate) id est, quæ in ficta & simulata animi humilitate sita est, quæ humilitas non est in Euangelio, imò quæ pugnat cum Euangelio. Repetendum enim est illud θέλω ad humilitatem hoc modo: θέλω ἐν ταπεινοφροσύνῃ, alioqui ταπεινοφροσύνῃ virtutis vocabulum est. Et non ad parcendum corpori) Græcè est ἀφροδία quod si ad verbum interpreteris, sonat imparcentia corporis: Siquidem φείδομαι significat parco, & α. particula est priuatiua. Volunt, inquit, videri non parcere corpori. Reprehendentis est inutilitatem rationem abstinendi. Abstinet etiam cũ iniuria & læsione corporis, citra spiritum reuelationis. Vide Hier. in epist. ad Alg. vbi manifestè istud de Iudaizantibus asserit: Non in honore aliquo) .i. negato subsidio necessario corpori, ad saturitatem siue expletionem carnis. Reprehedo in illis, quod confictæ suæ abstinentiæ tantum tribuant vt videantur longissimè abesse à saturitate: Latini hæc omnia sensu reprehendentis accipiunt præter Hiero. & Aug. qui illud (Et non ad parcendum corpori) interpretantur quasi sit condolentis hoc sensu: Hi qui decipiuntur ficta superstitione, miserè torquent corpus sine fructu. Ad eundem modum accipiunt quæ sequuntur vsq; ad finem cap. Græci interpretes media via incedunt, ab illo primum lo-

co: Non in honore aliquo, &c. sensum desiderantis inchoantes. In capite iam exposito diligenter obseruandum est, quid propriè dicatur contra Simonem, quid contra Iudaizantes propriè dicatur, & quid ad vtroque pertineat. Philosophia & inanis fallacia, peculiariter ad Simonis scholam: Traditio autem hominum, si quis naturam vocum & earum vsu respiciat, pertinet ad vtroque: Ex consequentia tamen textus Pauli referenda est solummodo ad Simonem, ad quem quæ sequuntur quoque pertinet vsq; ad illud: In quo & circuncili est, &c. quod propriè pertinet ad Iudaizantes, & durat per totam periodum, nisi quod in fine valde inopinatè attingat Simonem, dū meminit principatum expoliatorum per crucem: Verū statim redit ad Iudaizantes, ibi: Nemo vos iudicet in cibo, &c. Postea his omisis, impugnat denuò Simoniacos, ibi: Nemo vos seducat volens in humilitate, &c. Postremò in epilogo disputationis: Si mortui estis cum Christo ab elementis, &c. indifferenter tangit vtroque. Scriptam autem esse epistolam hanc contra familiam Simonis & Iudaizantium, ex historia antiquitatis (quam præter alios tradit Epiphanius) & ex veterum commentarijs manifestum est. His ita constitutis facile est cuius aduertere, quàm à vero sensu caput hoc detorqueant Lutherani. In primis, quæ Philosophiam interpretantur argumenta quæuis à ratione inuenta in rebus pertinentibus ad fidem: vt ratio offensa, quia in mundo tam multa iniuste fiunt, nõ potest statuere, quod mundus gubernetur à Deo, &c. Nihil cum historia antiquitatis, cum veterum commentarijs & consequentia scripti commune habet, imò tres theologie additæ, & propositionum series planè indicat Paulum agere de certa aliqua specie philosophiæ, illa scilicet quæ inducebat mediatores angelos. Nam sic ait, in Christo inhabitat omnis plenitudo, &c. in ipso estis cõpleti, ille est caput omnis principatus: ergo vitanda est philosophia, non dubium, quin illa quæ diuersa, & his aduersa docet, nempe philosophia Simoniacorum, quæ deprõpta est ex philosophia Platoniorum & Ionicorum philosophorū. Non igitur hic quæuis philosophia reprehenditur, sed ea, quæ iam dicta est. Quod notandum propter eos quoque, qui existimant Paulum notare eos, qui in rebus Theologicis immodica vtuntur philosophia, qui licet reprehensione sint dignissimi, non tamen hoc loco reprehenduntur. Deinde quod traditionem hominum exponunt de traditionibus Monachorum, quam sit alienum à re proposita, vel ipse sermo arguit.

Non enim ait Apostolus, per, sed secundum traditionem hominum, quæ præpositio de-

tio declarat traditionem eodem pertinere, quod præcedentia, nec rem diuersam esse à philosophia & inani fallacia. Et si vel maxime vsus fuisset Apostolus præpositione per, minime tamen locum haberet ipsorum commentarius, cum series scripti planè repugnet. Vbi enim in tota Epistola vel tenuis est mentio traditionum monasticarum: Si traditiones, id est, constitutiones hic Paulus prohibuisset, eas, quæ ad Philosophos pertinent, & ad liturgiam Platonicorum, & similes prohibuisset, non monasticas, de quibus nihil hic agitur.

Eodem modo excutienda est particula: Secundum elementa mundi: quam illi tanquam tertiam rem ponunt, ordinationes politicas intelligentes, cum nec præpositio (secundum) nec consequentia scripti, eum commentarium admittat: sed ex commentario hoc sequeretur, quod vitanda omnino essent, sicut inanis philosophia, ordinationes politicae, quod est dogma Anabaptistarum. Responderunt ipsi, ordinationes civiles cauendas hactenus, ne in eis constituatur iustitia: sed improbabilis est illa responsio, cum sine nota discriminis Apostolus hæc omnia ex æquo mandet vitanda. Denique quæ historia antiquitatis docet Simonem, contra quem hic indubiè agitur, constituisse iustitiam in obseruatione politicarum legum: Addita est ergo & illa particula per congeriem, nec quid diuersum sonat à præcedentibus.

Iam quod illud (*nemo vos iudicet in cibo*) ad constitutiones Ecclesiasticas de ciborum delectu & festorum celebratione referunt: quam indoctè id faciunt, præter voculam (ergo) etiam hoc, quod sequitur (*quæ sunt vniuersa futura sunt*) aperitissimè declarat, quæ particula planè docet sermonem esse de differentijs ciborum ac dierum à lege præscriptis. Rursum quod illud (*nemo vos seducat in religione angelorum*) de cælibatu interpretantur, quasi dicant non hominis esse sine vxore vitam agere, sed angelorum, qui ex historia antiquitatis & commentarijs veterum didicit, quæ sit religio angelorum, fati mirari non potest impudentem hanc ipsorum commentationem.

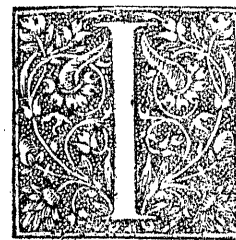
Extra statum quoq; huius Epistolæ est, an in negotio salutis sic inuocandus sit Christus, vt nemo Diuorum, cum tantum hic veteret agnosci angelos Simonis, siue extra Christum angelos, id est, per se aliquid valentes, quales adhibebat Simon ex sua magia. Illud *Qui* tanquam viuentes in mundo *dogmatizantes*, id est, decreta & dogmata suscipitis de cibis, & de potu: ne tetigeritis, neque gustaueritis, neque contrectaueritis secundum præcepta & doctrinam hominum. mirè quadrare putant in canones Pontificum de ieiunijs

& cibis, &c. sed faciunt nã intelligendo, vt nihil intelligant.

In enarratione huius capituli, ostensum est Apostolum præcepta, doctrinam, & traditiones hominum vocare, quæ nihil habent consentaneum cum Scripturis, sed tantum à ratione non imbuta fide profecta sunt, qualia erant dogmata scholæ Simonis & Iudæizantium. Cum his velle conferre decreta Pontificum & Episcoporum, capitis est insani. Nam cum hæc ab hominibus fide imbutis, & caput Christum tenentibus profecta sint, & ad fouendam promerendamque charitatem instituta, planè sunt Euangelica. Plura de his vide in annotationibus Esaiæ super caput vicesimum nonum, in enarratione illius: Timuerunt me mandato hominum & doctrinis.

Supereft iam *ἐβελωθησεία*, quam vocem significare diximus voluntariam religionem, qua notari putant regulas Monachorum, sed eadem prorsus imperitia: cum Apostolus istam spontaneam religionem vocet non factam ex scripturis, neque à ratione fide imbuta: & in specie explicans dicat religionem esse angelorum, quæ, vt patet ex ijs, quæ in præcedentibus dicta sunt, pugnat cum Scripturis.

CAPVT III.

Igitur si surrexistis cum Christo, quæ sursum sunt querite vbi Christus est in dextera Dei sedens: quæ sursum sunt sapite, non quæ super terram. Mortui enim estis, & vita vestra est abscondita cum Christo in Deo.

In præcedenti capite dixit, Colossenses in mortuos vna cum Christo in Baptismo, vnaque cum illo surrexisse. Hic iam instituit exhortationem verè sanctam, pertinentque omnia, quæ sequuntur, ad vitam informatiorem, difficilioraque sunt præstita, quam intellectu. Si surrexistis, inquit, sicut ante differui particula (*si*) non tam dubitantis est, quam asseuerantis: quoniam, inquit, vna cum Christo surrexistis, quæ sursum sunt, id est, superna querite, hoc esse debet studium Christiani hominis: Cum manè surgimus, non statim cogitare debemus de ientaculo & prandio, sed de cælestibus, & Dei beneficijs, vt ex illorum memoria, in gratiarum actionem prorumpamus.

Vbi Christus est in dextera sedens.) Ipse caput vestrum est, quare vt probetis vos esse membra ipsius, mente, affectu, cogitatione ibi versemini, vbi ipse est, quando quidem corpore non licet. *Dextera*) exposita est in Epistola ad Ephesios, & ea quæ est ad Romanos.

(qua

(*quæ sursum sunt*) id est, supernè (*sapite*) siue vt Erasmus vertit, curate. Græcè est *φρονεῖτε*, de qua voce aliquoties dictum est. Volo, inquit, vos cælestibus affici, non ijs, quæ suggerit mundus aut natiuitas, quæ non pertingunt ad spiritum reuelationis.

Mortui enim estis) id est, renunciaistis affectibus, quos suggerit caro, & desijistis illis viuere. *Et vita vestra abscondita est*) scilicet à sensu mundi, hoc est, mundus non videt vitam vestram, ne quo modo in nobis regnet spiritus, sicut nec videt vitam Christi, qui maxime viuuit, quum tamen impijs non videatur viuere (*in Deo*) id est, apud Deum.

Quum autem Christus apparuerit, vita vestra tunc & vos apparebitis cum ipso in gloria. Mortificate ergo membra vestra, quæ sunt super terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam, & auaritiam, quæ est simulachrorum seruitus: propter quæ venit ira Dei super filios incredulitatis, in quibus ambulastis aliquando, cum viueretis in illis.

Quum autem Christus, &c.) Christus dicitur vita nostra eo loquendi modo, quo dicitur pax nostra, iustitia nostra. Hic cum apparuerit, siue manifestatus fuerit in fine sæculi, vt etiam mundus eum agnoscat pro Deo & redemptore. *Tunc & vos apparebitis*) siue manifestabimini, scilicet mundo. *In gloria*) tunc illi, qui neglectam aestimauerunt vitam Christianorum, eam admirabuntur: & quos habuerunt in derisum, eos idè laudabunt. Vide caput quintum Sapientiarum.

Mortificate ergo, &c.) Sic mortui sumus motibus veteris hominis, vt tamen facile renasci possint: quare restat, vt eos exurgentes quotidie mortificemus. *Membra terrestria*) dicit affectus terrestres, affectus peccati, quos mortificari vult, quod minus vim exerat aduersus nos: id enim consequuntur multi, vt in ipsis non sint effectaces, licet nulli, vt in ipsis omnino non sint: (*fornicationem*) significat omnem illicitum concubitum. Est genus complectens etiam adulterium, stuprum, & cæc. *Immunditiam*) hoc loco ad Venerem pertinet, alioqui omnem generaliter immunditiam significat. *Libidinem*) Erasmus vertit mollitiem, alij morbum transferunt, in nomine morbi intelligentes, quod Horatius, dum ait: Cum grege turpium morbo virosum. Græcè est *πῶδός*, quæ vox significat libidinem contra naturam, hinc *πῶδικός* dicitur, qui se iniri turpi libidine patitur: vt puer pathicus, puella pathica (*auaritiam*) habet *πλεονεξίαν*, quæ vox eodem pertinet, quod cætera, quanquam de studio pecuniæ quiddam interpretentur, consulendus est commentarius in capite secundo & capite quinto epistolæ ad Ephesios: Fornicatio autem & omnis immunditia, aut auaritia nec manentur in vobis: quod testimonium est e.

5. Qui desperantes semetipsos tradiderunt immunditiæ in auaritia: quod est cap. quarto, vbi vocem Græcam explanauimus. Videntur autè hæc dicta propter Simonis turpitudinem, quemadmodum & in epistola ad Ephesios annotauimus. Quo autem sensu *πλεονεξία* dicatur idolorum cultus, etiam ibi annotatum est.

Propter quæ venit) id est, venire solet. Est præsentis temporis (*ira*) id est, vindicta Dei (*super filios incredulitatis*) vel, vt alij vertunt, inobedienciæ, Græcè est *ἀπειθείας*. Dixit autem hoc Apostolus Hebraicè, id est, super filios imperuasibiles, impertractabiles, nõ obtemperantes Euangelio, & Dei legibus, (*in quibus ambulastis*) sermo Græcus anceps est, referri potest vel ad filios inobedientes, inter quos & Colossenses aliquando fuerant vel ad vitia, quæ antè commemorauit. Quod sequitur (*quum viueretis in illis*) pro posteriori sensu facit, nam ad vitia hoc pertinet. Quare rectè noster interpres, qui vertit, in quibus, quàm Erasmus, qui vertit, inter quos, verba Pauli ad certum sensum restringens. Conferenda est autè hæc epistola cum ea, quæ est ad Ephesios, vt cognoscatur, quanta sit vtriusque affinitas: omnia enim hæc etiam ibi reperiuntur.

Nunc autem deponite & vos omnia, iram, indignationem, malitiam, blasphemiam, turpem sermonem de ore vestro. Nolite mentiri inuicem, expoliantes vos veterem hominem cum actibus suis, & induentes nouam, eum, qui renouatur in agnitionem, secundum imaginem eius, qui creauit illum, vbi non est gentilis & Iudæus, circumcisio & præputium, Barbarus & Scytha, seruus & liber, sed omnia, & in omnibus Christus.

Nunc autem deponite) non solum crassa illa, quæ iam commemorauit, sed etiam minus crassa, (Sic Ambrosius) videlicet iram, indignationem, &c. Quid inter sit inter *ὀργὴν* & *θυμὸν*, indicat annotatio in capite 4. epistolæ ad Ephesios. *Blasphemiam*) id est, maledicentiam, (*turpem sermonem*) Paulus vnicam vocem habet *ἀσχηρολογίαν*, quam nos vertere possimus turpiloquentiam (*& nolite mentiri inuicem*) id est, alius aduersus alium, expoliantes siue exuentes vos veterem hominem. Participia hæc (expoliantes & induentes) apud Paulum præteriti tēporis sunt hoc sensu: Postquam exuistis veterem hominē, & induistis nouum.

Obseruandum hoc loco, quod vetus homo non tantum pertinet ad portionem animæ inferiorē, id est, appetitum sensitium, sed etiam ad partem animæ superiorē, id est, rationem & voluntatē. Vtraque enim animæ portio, intelligenda est corrupta esse vitio Adæ, quemadmodum eruditè collegit August. ex hac sententia Apostoli. Interior, inquit, homo si renouetur de die in diem,

diem, profectò vetus est antequam renouetur. Intus namque & in interiore homine agitur, quod dicit Apost. exuite veterem hominem, & induite nouum. Est igitur vetus homo animus hominis, quatenus habet vitiata naturam ex Adam, vitam agens secundum illam infectionem. Ex hac descriptione facile iam est intelligere, quid sit nouus homo. *Qui renouatur.*) Istud hoc modo exponit August. Motibus suis anima, quos habet secundum carnem, aduersatur alijs motibus suis, quos habet secundum spiritum: & rursus motibus suis, quos habet secundum spiritum, aduersatur alijs motibus, quos habet secundum carnem, & ideo dicitur caro concupiscere aduersus spiritum, & spiritus aduersus carnem. Sed & propterea de ipsa anima dictum est: Renouatur de die in diem: Neque enim ipsa in sanctitate non proficit, cum magis magisque minuit eas, quibus non consentit, carnales cupiditates.

In agnitionem) id est, ad agnoscendum, quæ non cognoscuntur, nisi per reuelationem. *Secundum imaginem eius, qui creauit illum*) id est, secundum imaginem Dei. Imago hæc consistit in memoria, voluntate & intellectu. *Qui ergo hæc tria Deo consecrat* quotidie nil volendo, nil memorando, nil cogitando, nisi quod ad honorem Dei suamque salutem pertinet, iste renouatur de die in diem, & penes has tres insignissimas potentias fit renouatio hominis. Alij interpretantur de summa perfecta que puritate Dei, ad quam dum nitimur, renouamur. *Vbi non est gentilis & Iudeus.*) In hoc negotio non refert, an Iudeus quis sit, an gentilis, circūcisus, an præputiatus, Barbarus an Scyta. Barbaro opposuit Scytam, non quod hic barbarus non sit, sed quod præ hoc, cæteri barbari, non sint Barbari: (sed omnia) scilicet, iustitia, pax, sanctitas est Christus in omnibus. (Et) hoc loco idem valet, quod etiam. Sensus est: etiam in omnibus, qualescunque tandem sunt, id est, siue Iudæi, siue Gentiles, &c.

Induite vos ergo sicut electi Dei sancti, & dilecti viscerum misericordiam, benignitatem, humilitatem, molestiam, patientiam supportantes inuicem, & donantes vobismetipsis, si quis aduersus aliquem habet querelam, sicut & Dominus donauit vobis, ita & vos.

Induite vos ergo sicut electi) id est, sicut decet electos, sicut decet sanctos, & eos, qui amantur à Deo. Viscerum misericordiam, siue miserationum, vt habet Paulus, id est, sitis insigniter misericordes: Hebraismus est, (Benignitatem, id est, comitatè, sitis affabiles, non rusticè duri. *Humilitatem.*) Virtus est, qua quis de se humiliter, siue modè sentit. Græcè ταπεινοφροσύνη, vocant modestiā, Paulus habet ταπεινότητα, id est, mansuetudinem, siue lenitatem (patientiam) Paulus ha-

bet μακροθυμία, id est, longanimitatem. *Supportantes*) siue sufferentes vos inuicem & condonantes vobis mutuo. Si quem offensum contingat iustam habere causam iræ ac querelæ aduersus alterum, condonet ipsi, sicut & Dominus condonauit vobis, cum essetis hostes. Hæc & quæ sequuntur, inueniuntur etiam in Epistola ad Ephesios.

Super omnia autem hæc, charitatem habete, quod est vinculum perfectionis, & pax Christi exultet in cordibus vestris, in quam & vocati estis in vno corpore, & grati estote.

Super omnia hæc charitatem habete.) Ex capite S. epistolæ ad Eph. constat eum loqui de charitate proximi. *Quod est vinculum perfectionis*) sensus est: quæ charitas est vinculum integritatis. Est breue, sed insigne encomium charitatis, significat ea, quæ dicta sunt, hoc est, misericordiam, benignitatem, humilitatem, &c. statim dissolui, nisi ad sit charitas. Ad hunc ferè modum Chrysostomus. Alij vinculum perfectionis interpretantur pro vinculo perfecto, vt sit Hebraismus. Prior sensus magis probabilis est, vt quemadmodum in corpore spiritus connectit omnia, & colligat omnia membra, alioqui dilapsura: sic charitas intelligatur constringere siue connectere corpus virtutum. *Et pax Christi exultet*) Græcè est χαρὰ Χριστοῦ, id est, palmam ferat siue obtineat, id est, vincat, siue superet. Sensus est: Si incidat aliquid alicui cum proximo, siue ob dignitatum diuersitatem, siue ex alia quapiam occasione, non primò locum obtineat affectus, sed primo loco sit studium concordiam, illa vincat & superet: cede potius tuæ opinioni, quam pacè rumpas: patere potius rerum tuarum dispendiū, quam pax periclitetur.

Græcanica scholia χαρὰ Χριστοῦ interpretantur, palmam distribuatur, sitq; arbiter in lite, si qua incidat, non iudicet in vobis ira, aut superbia, sed pax illa moderetur, & palmam deferat. Græca vox utrūq; admittit, & sensus eodem recidit. Vult Apostolus, ante omnia studendum charitati, & paci Christi, .i. ei, quæ est ad cōsentanea Euāgelio, quod à pace & charitate depēdeat Christianism⁹, (in quam) id est, ad quam (& vocati estis) id potissimum voluit Christus, vt concordēs sūi essent discipuli.

In vno corpore) voluit vos omnes vnum esse corpus, vt studiosi essetis seruandæ pacis. *Et grati estote.*) Sensus est, iuxta vocis Græcæ significationem, comes sitis, præstare in conuictu quotidiano mores amabiles. Hunc sensum amplectitur Erasmus, iuxta quem adiecit istud Apostolus, velut indicans, qua ratione inter eos pax possit consistere, nimirum si comes sint, & benigni erga omnes. propensi ad benè merendum de omnibus. Verum ex commentarijs Græcorum & episto-

& epistola ad Ephesios, videtur Paulus abusus vocis χαριστος: interpretatur enim Græci, grati sitis erga Deū, hoc sensu: Volo vos memores esse, qualis ille fuerit erga vos, vt ipsi vicissim tales sitis erga alios, vel volo vos agere gratias Deo pro beneficijs acceptis, & omittere dissensiones.

Verbum Christi habet in vobis abundanter, in omni sapientia docentes, & commonentes vometipsos psalmis, hymnis, & canticis spiritalibus, in gratia cantantes in cordibus vestris Deo. Omne quodcumque, facitis in verbo, aut in opere, omnia in nomine Domini nostri Iesu Christi, gratias agentes Deo, & Patri per ipsum.

Verbum) nō Simonis aut Iudaizantium, sed Christi, hoc est, sana Euāgelij doctrina (habet in vobis) id est, semper sit in ore vestro: quod sequitur (abundanter) Græcè est πᾶσιν, id est, diuiter, id est: Volo vos esse assiduos in tractando puram Christi doctrinam. Illud (in omni sapientia) de industria adiectum est propter Gnosticos. *Docentes*) abusus est participio loco verbi, quod Græcis familiare est: docete, inquit, & comonete vos mutuo. *Psalmis, hymnis, & canticis spiritalibus.*) De his in Epistola ad Eph. dictum est. *In gratiam*) Hebraismus est, cū gratia, id est, cum mentione laudis cantantes, &c. *Omne, quodcumque facitis.*) Reuocat eos à schola Iudaizantium & Simonis: omnia, quæ facitis, in nomine Christi facite, non illorum, non misceatur Moyses & angeli cum Euangelio. *Gratias agentes Deo & Patri per ipsum*) & nō per alium.

Marieres, subdite estote viris, sicut oportet, in Domino. Viri diligite vxores, & nolite amarari esse ad illas. Filij, obedite parentibus per omnia: hoc enim placitum est Domino. Patres, nolite ad indignationem prouocare filios vestros, vt non pusillo animo fiant. Serui, obedite per omnia dominis carnalibus, non ad oculū seruientes, quasi hominibus placentes, sed in simplicitate cordis timentes Deum.

Marieres) id est, vxores: sic enim mox Græcam vocem vertit. *Subdite estote viris, sicut oportet in Domino*) id est, sicut id postulat Christianismus. *Virī diligite vxores, & ne sitis amaruleni circa illas*) moro si & intractabiles. *Filij obedite parentibus per omnia*) id est, in omnibus, honestis tamen: hoc enim placitum est Domino) Præpositionem (in) Græca nō habet, & si omitteretur, sensus planior erit. *Patres nolite ad indignationem prouocare filios vestros, vt non pusillo animo fiant*) id est, deiecto, & dissiliant à cultu Dei, ne sitis ipsis ita duri, vt pigeat eos Christianismi, dicentes se patres habere intractabiliores, quàm habebant alij non Christiani.

Serui obedite) causā, cur tam studiosè vbi que præcipiat Apostolus seruis & cæteris obedientiam, depicta est in historia antiquitatis. Erant enim quidam id temporis,

qui malè intelligentes libertatem Christianam, docebant ab obedientia, quæ præstatur hominibus, per Christum omnes esse absolutos. Vide annotationes in Epistolam ad Eph. Dixit, autem, dominus carnalibus) & cap. 6. non dominis Christianis, vt significaret etiam obtemperandum Ethnicis. *Non ad oculū seruientes, quasi hominibus placentes.*) Hic sunt illæ duæ voces compositæ, de quibus in Epistola ad Ephes. quas nos vix multis possumus reddere: Obsequium iuxta oculū exhibitum, ὀφθαλμοδουλία appellat: eum, qui hominibus placere studet, ἀνδροπάρεσον dixit. *Sed in simplicitate cordis*) omnia hæc inueniuntur in Epistola ad Ephes. Facere quæ decet dominis tantum spectantibus studij est placendi hominibus, non timoris Dei.

Quodcumque facitis, ex animo operamini, sicut Domino, & nō hominibus, scientes, quod à Domino Christo seruite: qui enim iniuriam facit, recipiet id, quod iniquè gessit, & non est personarum acceptio apud Deum.

Quodcumque facitis, ex animo operamini, sicut Domino.) Sensus est: Cogitet seruus seruitutem sese expendere Domino Deo, qui voluit ipsum seruū esse, & se remunerationem ab eo acceptum. Respondet cogitationi seruorum: posset dicere seruus, Domin⁹ meus est Ethnicus, ego Christianus, nolo ei amplius seruire: Respondet, quod nō Ethnicus seruiat, sed Christo. Vox ἀντροπάρεσον, quam noster interpres retributionem vertit, planè facit pro meritis operum, etiam apud Ethnicos scriptores. Nomine hæreditatis, vitam æternam expresit. *Domino Christo seruite*) verbum Græcum est anceps, vnde alij vertunt: nam Domino Christo seruitis.

Qui enim iniuriam facit) Græca non habet ὄφθ, sed δέ. Cæterum, qui iniuriam facit (recipiet) id est, referet, siue reportabit id, quod iniquè gessit, hoc est, pœnas dabit, & nō est personarum acceptio apud Deum. *Quid enim, inquit, si ille gentilis sit, tu verò Christianus, non propterea euades supplicium.*

CAPVT IIII.

Dominus, quod iustum est & æquū, seruis præstare scientes, quod & vos Dominum habetis in celo. Orationi in state vigilantes in ea in gratiarum actione, orantes simul & pro nobis, vt Deus aperiatur nobis ostium sermonis ad loquendum mysterium Christi (propter quod etiam vincus sum) vt manifestem illud ita, vt oportet me loqui. In sapientia ambulat ad eos, qui foris sunt, tempus redimētes. Sermo vester semper in gratia sale sit conditus, vt sciatis, quo modo oporteat vos vnicuique respondere.

Domini quod iustum est, &c.) Iustum vocat id, quod seruis debetur à Dominis: æquum æquabilitatem, ne alium in delictis habeant, alium iniquè tractent. Habere, inquit, illos illo loco, quo merentur. *Orationibus instate, vigilantes in ea in gratiarum actione* id est, cum grata commemoratione beneficiorum præditorum à patre per Christum. Hæc scribit laicis, nunc laus est maxima, si hæc vel sacerdos præstet. Sit ergo hoc studium nostrum, saltem qui clerici sumus. *Orantes simul & pro nobis, ut Deus aperiat ostium sermonis* Metaphora est, quam miraretur etiam Cicero. Meminit hic vinculorum suorum eodem consilio, quo in Epistola ad Ephesios. *In sapientia ambulate, &c.* id est, adhibete prudentiam in congressu cum Ethnicis. *Qui foris sunt* id est, extra gremium Ecclesiæ, circumspècti sitis in rebus cum ipsis gerendis: *Redimentes tempus* quia nihil pretiosius tempore: Vult cæterarum rerum dispendio illud redimi. Vide annotationes in epistolam ad Ephesios: *Sermo vester in gratia.* Hebraismus est, Latine dixisset, sermo vester habeat gratiam, id est, adferat utilitatē sale discretionis & acrimonie conditus.

Ad Eph. 5.

Qua circa me sunt, omnia vobis nota faciet Tychicus charissimus frater, & fidelis minister, & conseruus in Domino, quem nisi ad vos ad hoc ipsum, ut cognoscat, qua circa vos sunt, & consoletur corda vestra cum Onesimo charissimo & fideli fratre, qui ex vobis est, qui omnia, qua hic aguntur, nota facient vobis.

Qua circa me sunt) id est, quid agam Romæ, & quomodo ibi succedat Euangelium, nota vobis faciet Tychicus. Similis locus est in epistola ad Ephesios, quem explanans Hieronymus annotat Apostolum scripsisse eodem tempore hanc & illam, quæ est ad Ephesios, quod notandum propter eos, qui hanc scriptam volunt Ephesi. *Quem nisi ad vos, ut cognoscat, qua circa vos sunt* id est, quid molitur schola Iudaizantium & Simoniacorum, & quo loco sit apud vos Christus: *Cum Onesimo* hunc Chrysoströmus facit eum, de quo ad Philemonem, & hinc patet epistolam istam Romæ scriptam: Siquidem Onesimus Paulo in vinculis aderat Romæ: *Qui ex vobis est* id est, ex vestra gente, nempe, Phrygia.

Ad episto. cap. 6.

Salutat vos Aristarchus concaptiuus meus, & Marcus consobrinnus Barnabæ (de quo accepistis mandata. Si venerit ad vos, suscipite illum) & Iesus, qui dicitur Iustus, qui sunt ex circumcisione, hi soli sunt adiutores mei in regno Dei, qui mihi fuerunt solatio.

Salutat vos Aristarchus concaptiuus meus) scilicet, sub Nerone) & Marcus consobrinnus Barnabæ de quo in Actis (suscipite illum) id est, agnoscite pro Christiano: *Et Iesus, qui dicitur*

id est, cognominatur Iustus: (qui sunt ex circumcisione) id est, natura Iudæi, non gentiles: *Hi soli sunt adiutores mei in regno Dei* id est, propagando Euangelio, in quo hi ex Iudæis mihi tantum adfuerunt.

Salutat vos Epaphras, qui ex vobis est seruus Christi Iesu, semper sollicitus pro vobis in orationibus, ut stetis perfecti, & pleni in omni voluntate Dei. Testimonium enim illi perhibeo, quod habet multum laborem pro vobis, & pro Iesu, qui sunt Laodicæ, & qui Hierapoli.

Salutat vos Epaphras semper sollicitus.) Græcè est ἀγωνίζομαι, id est, qui magnum studium impendit, siue qui enixè laborat pro vobis in orationibus. (ut stetis) siue ut sitis perfecti, id est, ut circa dogmata id sentiat, quod reuera sentiendum est.

Salutat vos Lucas medicus charissimus, & Demas. Salutate fratres, qui sunt Laodicæ, & Nympham, & qua in domo eius est Ecclesiam. Et cum lecta fuerit apud vos epistola hæc, facite, ut & in Laodicensium Ecclesia legatur: & ea, quæ Laodicensium est, ut vobis legatur.

Salutat vos Lucas) Chrysoströmus dubitat, San alius. *Salutate fratres* nomen est religionis, & nō sanguinis: *Et Nympham* Ambrosius mulierem facit, alij virum *Et qua in domo eius est Ecclesiam* id est, domesticam eius Ecclesiam, loco (eius) Græcè est οἶκος, quod pronomen masculini generis est, vnde certum est, Nympham virum fuisse, & non mulierem.

Et dicite Archippo: Vide ministerium, quod accepisti in Domino, ut illud impleat. *Salutatio, mea manu Pauli. Memores estote vinculorum meorum. Gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscum. Amen.*

Dicite Archippo) Iste videtur successisse Epaphras. *Vide ministerium, quod accepisti in Domino* id est, per Christum, ut illud impleas continua vsque diligentia.

Memores estote vinculorum meorum) id est, precibus vestris commendate vincula mea Domino, ut audacter audeam loqui. Vel propter familiam Simonis istud addit, quasi dicat, isti non gestant vincula pro vobis, ut ego. Restat igitur, ut me, non illos audiat. *Gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscum, amen.* Finis est Epistolæ, quæ est eiusdem argumenti cum ea, quæ scripta est ad Ephesios, nec quicquam differt ab ea, nisi quod in hac est aperta significatio Iudaicarum observationum: ad Ephesios verò tenuis earum mentio: Ibi enim duo tantum loca sunt ea de re, videlicet: Legem mandatorum decretis euacuans: & Gratia estis saluati per fidem, non ex operibus.

Finis Epistolæ ad Colossenses.

IN

IN POSTERIOREM D. PETRI EPISTOLAM EXPLICATIO.

F. ADAMI S. DELPHIL.

ARGUMENTVM.

Argumentum huius Epistolæ idem est, quod Epistolæ Iudæ, annotant hoc Græcæ scholia: & ita esse depræhendet, qui hanc cum illa contulerit. Scribitur autem in commune omnibus, quibus à Gnosticis periculū erat, & nullis certis, quemadmodum nec Epistolæ Iudæ.

CAPVT I.

Simon Petrus, seruus & Apostolus Iesu Christi Iesu, qui coequalis nobiscum sortiti sunt fidem in iustitia Dei nostri, & Saluatoris IESU CHRISTI.

Simon Petrus, seruus & Apostolus Iesu Christi Iesu, qui coequalis nobiscum sortiti sunt fidem in iustitia Dei nostri, & Saluatoris IESU CHRISTI.) id est, eiusdem dignitatis ac precij. Erasmus vertit, æquè præciosam, & rectè: nā hinc vox Græca cōposita est: lignificat autē fidem per omnia indifferentē contigisse tā Gentibus, quā Iudæis, id quod ex liberali gratia Dei, quod postremū indicat verbum sortiti sunt: *In iustitia Dei* Quia epistola hæc scripta est contra familiam Simonis, & nulla in ea significatio est Iudaizantium: Idcirco iustitia Dei accipienda est, ut opponatur nō iustitiæ legali, sed iustitiæ, quā pollicebatur Simō suis cultorib. Quod ait Dei, & Saluatoris, interpretatur quidā de Patre, & Filio. Alij verū quod ad Filium referunt & prepositionē (in) positā dicunt loco per: qui si per iustitiā merita Christi intelligāt, nō est probabilis ipsoꝝ cōmentarius, quod fides non sit ex merito Christi, sed ex predestinatione: quod alij aduertentes, in iustitia Dei interpretantur, quæ adfert iustitiā Dei, ut fides in iustitia Dei hoc sit Petro, quod Paulo iustitia Dei per fidē. Verū in insolens est hæc phrasī, quare dicendum præpositionē (in) hoc loco valere Beth-Hebraicū. Est autē Beth Hebræis nunc instrumenti, nūc comitis. Prioris exemplum est c. 7. Esaiæ. Radet Dominus in nouacula acuta. Posterioris verò Exod. 13. Præcedebat eos Dominus per diem in columna nubis, &c. Hoc verò loco cōcomitanter accipitur pro eo, quod est, cū, sic ut cap. i. prioris Epistolæ ad Timoth. Superabundauit gratia Domini nostri cū fide & dilectione. Et in Euangelio: Eamus, & moriamur cum illo, vbi Hebræus vteretur præpositione beth.

Gratia vobis & pax adimpleatur in cognitione Dei, & Christi Iesu Domini nostri, quomodo omnia nobis diuina virtutis sue, qua ad vitam & pietatem donata sunt, per cognitionem eius, qui vocauit nos propria gloria & virtute, per qua maxima & pretiosa nobis promissa donauit, ut per hoc efficiamini diuina cōsortes naturæ, fugientes eius, qua in mundo est, concupiscentia corruptionem.

Gratia vobis & pax, &c.) De his vocabulis dictum est in epistola ad Romanos, & Galatas. De verbo verò adimpleatur, in Epistola Iudæ. *In cognitione* id est, per cognitionem (Dei & Christi Iesu Domini nostri, quomodo omnia nobis diuina virtutis sue, &c.) Interpres noster aliter legisse videtur, quā hodiè habent Græca. Nam pro δὲ ἀφ' αὐτοῦ, quod participiū est, videtur legisse δὲ ἀφ' αὐτοῦ, quod verbum ad hunc modum vertit Erasmus: Ut eius diuina virtus omnia nobis largita est, quæ ad vitam & pietatem pertinent. *Per cognitionem eius, &c.* Sensus est: Gratia vobis, & pax multiplicetur per cognitionem, quomodo per cognitionem omnia, quæ ad vitam spiritus, & pietatem pertinent, à diuina potentia nobis donata sunt, per cognitionē, inquam, non earum rerum, quas inducunt Gnostici, sed (eius, qui vocauit nos propria gloria) id est, motus sua mirabili misericordia. Gloria huius loci est illa, quæ capite 3. ad Rom. Omnes peccauerunt, & egent gloria Dei, id est, gratia & misericordia. Quod sequitur, (virtute) diuersum est à superiori: Omnia diuina virtutis sue: nam ibi est δόξα, quæ pugnat cū imbecillitate: hic verò ἀφ' αὐτοῦ, quæ opponitur vitio. Sensus est: motus virtute sua, id est, bonitate. *Per qua maxima, &c.* variant hic exemplaria Latina, alia habet, per quæ, alia per quam, alia rursus per quæ quomodo legunt Græca. Sensus est: per quam gloriam & virtutē, maxima nobis & pretiosa promissa donauit. *Ut per hoc.* Et hic variat exemplaria: quædam habent ut per hoc, quædam ut per hæc, & ea lectio probabilior est. Sensus est: ut per hæc promissa & beneficia, diuinæ efficiamur consortes naturæ, id est, Filij Dei. Consortium, inquit, diuine naturæ non per mystagogiam Simonis, non per

coitura

coitum, & purgationes Gnosticorum, sed per beneficium Christi, ex agnitione Dei contingit. si freti Christo refugiamus à corruptione, quæ in mundo est per concupiscentiam, id est, si seruemus nos puròs à turpitudine Venerea, à libidine, qua se cōspurcant Gnostici.

Vos autem curam omnem subinferentes, ministrare in fide vestra virtutem: in virtute autem, scientiam: in scientia autem, abstinentiam: in abstinentia autem, patientiam: in patientia autem, pietatem: in pietate autem, amorem fraternitatis: in amore autem fraternitatis, charitatem.

Vos autem curam omnem subinferentes, &c.) Quod dicit, tale est: Quæ dixi, contigerunt vobis diuinitus, sed vestro studio aduigilare debetis, ne inficiant vos Gnostici, qui nisi diligentes fueritis, subuertent, & eripient vobis, quæcūque donata sunt: Vult, vt nostra diligentia accedat ad dona Dei: nā participiū Græcum, quod noſter interpret vertit subinferentes, significat prætereā inferentes (*ministrare*) id est, suppeditate, sicut ædificanti suppeditamur calcem & lapides. *In fide* id est, vnā cum fide vestra (*virtutem*) bona opera. *Et in virtute* id est, cū vestra bona vita, (*scientiam*) cognitionem, & cum cognitione abstinentiam. Vox Græca hui⁹ loci est ἡσυχία, quæ toties obuia est apud Aristot. in Ethicis, nimirum ἡσυχία, quæ ibi interpretes continentiam vertunt: Sumitur autē non pro ea moderatione, quæ est in cibo & potu, sed quæ est in re Venerea, & voluptate tactus. Gnosticis nihil proderit suum studium, quod intemperantes sint, & licenter viuentes: Vos cum scientia iungite ἡσυχίαν, & cū ἡσυχίαν patientiam aduersus maledicta & blasphemias Gnosticorum, quibus omnes non suæ sectæ insectantur. Rursum cum patientia suppeditate pietatem, quæ est verus cultus Dei: assuescite hymnis & psalmis, & canticis spiritualibus, & cum pietate subministrare (*amorem fraternitatis*) Græcè dictio composita est, φιλadelphία, id est, amorem fraternum. Quoscuque noscitis catholicos, eo nomine ipsos diligite: sensit enim de mutuo amore inter se, vt emergentibus Gnosticis ipsi vehementius se amēt: siquidem hos fratres appellare cōsueuerunt Apostoli. *Cum amore autem fraternitatis* charitatem diuinam, videlicet illam, qua Deum summè amamus.

Eius exercitium hīc commendat, quæ vita est animæ, sine qua nec φιλadelphia quicquam prodest, nec εὐσέβεια, siue pietas est aliquid. In præcedentibus præpositio (in) accipi potest vel pro, cum, vel propter. Iuxta Bedam, ministrare in fide virtutem, est iungere fidei virtutem. Accepit ergo ipse (in) Hebræorū more pro Beth, adhælionis, quale est capite 4. Osee: Sanguis in sanguine te-

tigit se, quod Hieronymus, omisso Hebraismo, vertit, sanguis sanguinē tetigit. Græcanica quoq; scholia accipiūt (in) pro Beth, adhælionis. Nam habent: suppeditate fidei vestræ virtutem, id est, adiungite fidei studium virtutis. Accipitur autem virtus non pro virtute ethica: nam sic non potest seiungi ab abstinentia & cæteris, sed accipitur pro bonitate. quomodo exposuimus in illa sententia: Qui vocauit nos propria gloria & virtute.

Hæc enim si vobiscum adsint, & superent, non vacuos, nec sine fructu vos constituēt in Domini nostri Iesu Christi cognitione. Cui enim non præsto sunt hæc, cæcus est, & manu tentans, obliuionē accipiens purgationis veterum suorum delictorum.

Hæc enim si vobis adsint, & superent, &c.) Si his virtutibus instructi fueritis, nec simpliciter instructi, sed abundè instructi, ita vt exuperent in vobis, id est, quod dicit, superent (& non vacuos) Græcè est ἀγύεω. Efficiēt vos non otiosos, nec sine fructu, Græcè est ἀπραγματούς, quod Erasmus vertit, non in irritum laborantes. Sensus est: facient, vt vester labor non sit irritus, sed vt proficiatis in Christi cognitione, meliori certè cognitione, quàm ea, quam iactant Gnostici. *Cui enim non præsto sunt hæc* id est, qui nō studet cōparare sibi ea, quæ dixi (*cæcus est*) quantumuis magnam putat se habere cognitionem, (& manu) scilicet viam (*tentans*) adiecit hoc Apostolus, vt profundam cæcitatem exprimeret: nam lusciosi magna corpora vident, vt ductu manuum non sit opus (*obliuionem accipiens purgationis veterum suorum delictorū*) siquidem in hoc à peccatis sumus purgati, vt in iustitia & sanctitate vitam exigamus. Locus iste insignis est, & annotandus propter hæreticos, qui volunt solam fidem sufficere. Similis locus est in Epistola Iudæ: Superædificantes vōsmetipsos sanctissimæ nostræ, siue, vt Græci codices habent, vestræ fidei, &c. Nā superædificare fidei, est in fide subministrare alias virtutes.

Quapropter fratres magis satagite, vt per bona opera certam vestram vocationem & electionem faciatis: hæc enim facientes, non peccabitis aliquādo. Sic enim abundanter ministrabitur vobis introitus in æternum regnum Domini, & Saluatoris nostri Iesu Christi.

Quapropter fratres satagite magis, &c.) Gnostici adeo dediti sunt studio cognoscendi, vt quod præcipuum est, vitam videlicet, negligant: vos fratres potius operam date, studete, & incumbite (*vt per bona opera vestra certam vestram vocationem*) qua vos vocati estis à Deo ad fidem. *Electionem*) qua electi estis ad hæreditatem filiorum Dei, & æternam scælicitatem, faciatis: vox Græca βεβαίως, significat & certum, hoc est, compertum, significat & firmum siue stabilem, quomodo alias

alias ferè vertit interpret: Si exponas priori modo, sensus est: vt cōpertum habeatis vos à patre vocatos & electos, & non esse vobis opus mystagagij Simonis. Si posteriori modo interpretaris, sensus est: nihil aduersus Gnosticos ita munire & stabilem ac immotū reddere hominem potest, atque bonæ vitæ studium. Verum siue vocem Græcam interpretaris vt pertineat ad cognitionem, siue ad affectum, nihil facit pro hæresi huius temporis, quia non refert D. Petrus hanc certitudinem ad fidem, sed ad bona opera siue ad virtutes, quas antè recensuit, quæ certitudo probabilitatis est. Græcanica scholia interpretantur vt nullo modo seruire possit hæresi de fide speciali & firmitate perseuerantiæ. Certam aiunt & firmam facite vocationem vestram & electionem, alijs vitam vestram, & mores cōsiderantibus: (*hæc enim*) scilicet, bona opera vel virtutes, quas superius cōmemorauit: Quod posterius addimus propter Græcos codices, in quibus non est expressa mentio operum. (*Non peccabitis*) vocem Græcam magis propriè vertit interpret in Epist. ad Rom. cap. ii. Offenderunt vt caderent. Non enim sensus est: nunquam committeris peccatum, quod generale est, sed nō offenderis, siue nō impingeris in errores Gnosticorum. Multis haud dubiè causa ruinae in hæresim hac tempestate est, quod non exerceant se in operibus virtutum.

Sic enim id est, si in his virtutibus exerceamini: (*abundanter*) Græcè est περισσως, id est, diuiter siue opulenter. *Ministrabitur* id est, supeditabitur vobis introitus in æternum regnum: non impediens ingressum ad cælos Angeli Simonis, vt schola illa nugatur.

Propter quod incipiam vos semper comonere de his, & quidem scientes & confirmatos vos in præseni veritate. Iustum autem arbitror quamdiu sum in hoc tabernaculo suscitare vos in comonitione, certus quod velox est depositio tabernaculi mei secundum quod & Dominus noster Iesus Christus significauit mihi.

Propter quod incipiam) Græcè est, non neglegam, non omittam. *Vos de his* id est, de hoc argumento. *Semper comonere*) tametsi (*sciatis & confirmati sitis in præseni veritate*) id est, in hoc genere doctrinæ, de quo nunc scribo vobis. Ciuilitè dictum: sic enim mitigata demonitionem. Simile est in epistola Iudæ: cōmonere nos volo sciētēs semel omnia. Nec abs re id se facturum dicit: id enim iustum est cum sit Apostolus: *Iustum* (inquit) *arbitror quamdiu sum in hoc tabernaculo* id est, in hoc corpore, id est, quamdiu viuo. *Suscitare* siue excitare vos. *In comonitione*) id est, per comonitionem, maximè cū sciam breui futurum, vt deponam hoc tabernaculum, id est, corpus hoc, quod veluti tabernaculum animæ circumfero. *Secundum quod & Dominus*

Iesus Christus significauit mihi.) Non est verisimile Apostolum Petrum respexisse ad locum, qui est capit. 21. Ioan. vt habent concordantiæ marginales: sed ad nouam reuelationem quasi dicat: Certus sum ex reuelatione mihi iam facta. Hinc colligimus, quod senex hanc epistolam scripserit.

Dabo autem operam & frequenter habere vos post obitum meum, vt horum memoriam faciatis. Non enim doctas fabulas sequuti, noram fecimus vobis Domini nostri Iesu Christi virtutem & præsentiam, sed speculatores facti illius magnitudinis.

Dabo autem operam) vel vt Erasmus vertit, quin & operam dabo. Quod sequitur (*frequenter*) Græcè vehementius est ἐκαστοῦ, id est, semper, quod & Erasmus refert ad verbum, quod præcedit, dabo operam, sed magis verisimile est pertinere ad memoriā facere, quod sequitur. Sensus est: diligentia mea efficiam, vt doctrina hæc semel insignatur animis vestris, vt possitis vnoquoque tempore etiam post meam mortem meminisse huius, id est, argumenti istius, de quo nunc ago: Habere, positum est pro, posse, & Græcis familiare est: vt possitis facere mentionem horum. Nec est Græcè obitus sed exitus, in quo seruauit metaphoram: Meminerat enim tabernaculi. Dilucidius fuisset, si τοῦδε, quod infinitum est, vertisset per verbum infinitiuum facere, & ἔχων reddidisset per verbum posse, hoc modo: dabo operam & frequenter, posse vos post exitum meum horum mentionem facere.

Non enim doctas fabulas sequuti.) Variant hīc exemplaria, alia habent doctas, alia indoctas: nec ex Græca voce cōstare potest, quid verterit interpret. Est enim participium illius verbi, à quo deducitur Sophista, quo vocabulo significatur & sapiens; & is, qui fictam sapientiæ speciem iactat. Pertinet ergo vox ad eruditionem & inscitiam. Si legamus, indoctas, rectè quadrat cū ratione scripti. nam Gnosticorum Theologia constabat merè indoctis nugis hinc inde collectis ex Poëtis, ex Philosophis, & alijs atque alijs. Erasmus vertit, arte compositas fabulas, imitans Græcanica scholia. Sensus est: Si fabulas docuiffem, mors instans potuiffet me comonere ad respiscendum, ad mutandum sententiam, sed recta sunt, quæ docui, quare non desinam inculcare.

Est egregia causa sollicitudinis Apostoli. Pro virtute Græci habent δύναμιν, id est, potentiam, pro præsentia παρουσία, quam vocē alias vertit aduentū, ponitur & pro παρουσία, id est, opulentia. Sensus est: potentiam Christi, & quid possit beneficium ipsius, itē quid præsens in hac vita Christus egerit, & ipsius miracula, non docui ex meo ingenio, confictis fabulis, sed & cætera. Pro præsentia,

nonnulli codices habent, præscientiam: sed interpretem vertisse præsentiam, & deinde scribarum vitio mutatum fuisse in præscientiam, certum est ex Græca voce, quæ nihil affine habet cum præscientia. Quare quæ tradit hic Lyranus de cognitione Christi licet vera, tamen parerga sunt & extra propositum, nec fundamenta habent ex hoc loco: *Sed speculatores facti, & cetera.* Quæ vidi inquit, quæ coram inspexi & intuitus sum, tradidi vobis. *Illius,* hic masculini generis est, & refertur ad Christum, non ad magnitudinem.

Accipiens enim à Deo Patre honorem & gloriam, voce de ipsa ad eum huiusmodi à magnifica gloria: *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui, ipsum audite & hanc vocem nos audiuimus de celo allatam, cum essemus cum ipso in monte sancto.*

Accipiens enim Participio abusus est pro verbo, iuxta idioma sermonis Hebræi: annotat hoc Græcanica scholia. Accipiens fuit, id est, accepit ipse, nimirum Christus, non Angeli mediatores, quos inducit Simon. *A Deo Patre honorem & gloriam.* Quis sit honor hic & gloria, explicat quod sequitur. *Voce de ipsa ad eum huiusmodi à magnifica gloria,* id est, è nube, in qua magnificè apparuit. *Hic est filius meus dilectus* Græcè additur articulus, hic est, ille, Filius meus dilectus & nomen est non participium, dilectus: Est enim ἀγαπητός, quam vocem interpres alias ferè charissimus vertere solet, & omninò plus quiddam significat, quàm dilectus. Hicronymus in epistola Pauli ad Philæmo. annotat magis sonare diligibilem quàm dilectum; atque in re ipsa hoc interesse, quòd ἀγαπημένος, id est, dilectus esse possit, qui non sit ἀγαπητός, id est, dignus qui diligatur, veluti cum inimicos ex mandato Christi diligimus: sunt quidem nobis ἀγαπημένοι, id est, dilecti sed non ἀγαπητοί: *(in quo mihi complacui)* id est, in quo oblector, in quo mihi vnicè placeo, qui est deliciù, siue vt Latine dicamus deliciæ cordis mei. ἐδοκεία quod verbum hoc loco ponitur, peculiare est diuinis literis, quo propensum animum ac præcipuum quendam affectum significat. Potest & hoc modo exponi, in quo visum est mihi misereri vltro, & benefacere homini, per quem placuit mihi saluare humanum genus spontanea misericordia. Vtriusque interpretationis meminit Euthymius super Matthæum. Posterior solidior est, si inspicimus naturam vocis Hebrææ, atque vocabulum Græcum. Hieronymus effectum putat à 70. vide Hieronymum in capit. i. ad Ephesios. *Et hanc vocem audiuimus.* Colligit hinc Bæda, indubitatum huius Epistolæ authorem esse. D. Petrum, alioqui impudenter mendacis hominis esse dicet, se hanc vocem in monte

audiuisse. Montem vocat sanctum propterea, quæ in eo exhibita sunt, quæ plena erant numinis ac maiestatis. Historia est apud Matthæum cap. 27.

Et habemus firmiorem Propheticum sermonem, cui bene facitis attendentes quasi lucerna lucenti in loco caliginoso, donec dies illucescat, & lucifer oriatur in cordibus vestris, hoc primum intelligentes, quòd omnis prophetia Scripturæ, propria interpretatione non sit.

Et habemus firmiorem Propheticum sermonem.) Variæ sunt huius loci interpretationes. Erasmus tres habet: Græcis, inquit, subinde mos est, comparatiuum pro politiuo usurpare, hæc est prima interpretatio, vt Petrus firmiorem pro firmo dixerit. Verùm quia propheticum sermonem comparat cum Euangelica historia, & relatione sua de illa in monte apparitione, non est probabilis interpretatio. Pergit deinde Erasmus: Nò simpliciter propheticum sermonem firmiorem sed iam factum firmiore attestante dictis illorum voce Patris: Hæc est secunda interpretatio, sed de hac nihil agitur hic. Postremò, Pater ipse, inquit, quodammodo Filij sui Propheta fuit ac præco, predicens palam omnia sibi placitura, quæ ille dicturus aut facturus esset, atq; hic sermo propheticus firmior est sermone Prophetarum: Hæc est tertia interpretatio, vt sermo propheticus sumatur pro Patris testimonio, & hanc interpretationem cæteris præfert, & putat Germanam esse Petri, sed difficile est ostendere quomodo hæc interpretatio seruiat instituto. Quare amplectendus est commentarius, qui interpretatur in hunc modum: Habemus firmiorem, id est, certiore & comperitiorem. Est enim hic βεβαιότερος, quod comparatiuum est nominis βεβαιός, de quo dictum est in præcedentibus. Id enim temporis sermo prophetarum spectatior erat, & latius receptus, quam sermo Apostolorum & Euangelistarum. Sensus est: Si quis nobis vel Apostolorum Scriptis vt recentibus nolite credere, legat prophetas receptiores ià, & statim damnabit doctrinam Simonis, inueniet vbiq; Christum induci mediatorum, non Angelos Simonis: videbit Christum proponi magistrum, cuius doctrinæ in hærendum sit, contempta doctrina Gnostico-rum: Cui benefacitis attendentes, quasi lucernæ lucenti in loco caliginoso, donec dies id est, cognitio pura Christianismi illucescat. *Et lucifer oriatur, & cetera.* Istud eandem sententiam habet cum priori. *Hoc primum intelligentes.* Aduertere, inquit, hic oportet, quòd prophetica scriptura non sit priuatæ interpretationis: res tota est supra captum humanæ rationis. Quare sensus petendus est ab ijs, qui eum acceperunt à Christo, qui ostium est Prophetarum, qui hunc

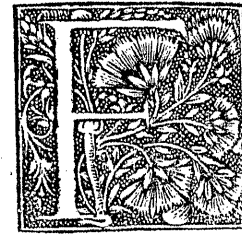
depo-

deposuit Apud Apostolos & discipulos, & illi apud Ecclesias. Gnostici pro suo arbitrio recipiunt vel reijciunt has aut illas scripturas, & quas recipiunt, pro suo ingenio interpretantur. Vos nolo hic sequi priuatū vestrum sensum.

Non enim voluntate humana allata est aliquando Prophetia, sed Spiritu sancto inspirati, loquuti sunt sancti Dei homines.

Non enim voluntate humana allata est aliquando Prophetia) probatio est prioris. Scriptæ sunt magisterio spiritus, igitur & magisterio spiritus discendæ sunt scripturæ: non igitur priuati sunt ingenij, sed ad publicam & ad catholicam pertinent Ecclesiam, atque ab ea petenda est earum interpretatio.

CAPVT II.

Verum verò & Pseudopropheta in populo, sicut & in vobis erunt magistri mendaces, qui introducent sectas perditionis, & eum qui emit eos, Dominum negant, superducetes sibi celere perditionem.

Rerunt verò & Pseudopropheta.) Ex mentione Prophetarum transit ad principale argumentum de Pseudopropheta, de quibus apud Iudam penè eadem, somniaque facilia sunt, dum intelligimus Apostolum ad certum genus hominum dirigere oculos, quæ admodum fit in omnibus catholicis & Apostolicis Epistolis, quæ ex certa occasione sunt scriptæ. In præfatione quam hæcenus exposuimus, tres habemus locos communes admodum insignes.

Primus est, cognitionem rei Christianæ absque exercitio virtutum nihil prodesse. Secundus est, nihil nos ita in fide retinere ad quam vocati sumus, & stabilire aduersus hæreses, quam, strenuum virtutum studiū. Vocatio namq; ibi & electio non tam ad æternas pertinet, quàm eas quibus quotidie vocamur ad fidem. Tertius est, scripturam quam sacram vocamus, non esse priuatæ interpretationis.

Fuerunt verò & Pseudopropheta in populo) scilicet, Iudaico. *Sicut & in vobis erunt magistri mendaces.* Græcis est vnica dictio ψευδοδιδασκαλοι, quos Paulus vocat ἑρπιδιδασκαλοι. Et si Christus gubernet Ecclesiam, occulto tamen suo iudicio sinet exoriri hæreses. Aptè autem comparat pseudopropheta, qui sub Mose fuerunt, hæreticos post Christum exurgentes, quia sicut illi audebant falso dicere: Hæc dicit Dominus & cætera, ita hi nõ verentur dicere: hoc est, verbum Dei ex priuato suo sensu, non attendentes, quid patres quid Ecclesiæ consensus doceat, *(qui introdu-*

cent) id est, clam & obiter inducent prætextu Christianismi. Istud est proprium hæreticorum. Sic nostri hæretici iactitant se obrutum: ad inuentionibus hominum Christi beneficium, in Lucem reuocare, qui magnus est prætextus. Iudas habet simile verbum: Subintroierunt enim quidam homines, & cæte. *Sectas perditionis* id est hæreses adferentes perniciem. *Et eum, qui emit eos,* id est, Christum, qui eos suo sanguine mercatus est, abnegant. Est mirabile πᾶθος, vide Epistolam Iudæ. *Superinducentes* id est, accersentes *(sibi celere perditionem)* id est, interitum.

Et multi sequentur eorum luxurias, per quos veritatis blasphemabitur, & in auaritia sibi verbi de vobis negotiabitur, quibus iudicium iam olim non cessat, & perditio eorum non dormitat.

Et multi sequentur eorum luxurias.) Græca, quæ nunc in manibus sunt, habent multi sequuntur eorum exitia, siue perditiones. Noster interpres vel legit ἀσώτειος pro ἀπώλειος vel ad sensum reddidit: *per quos via veritatis* id est, doctrina Euangelij, verus & purus Christianismus. *Blasphemabitur* id est, maledictis & conuictijs afficietur.

Et in auaritia.) Hic est πλεονεξία vox frequēs Paulo, de qua dictum est in Epistola ad Colossenses: Hoc tamen loco specialiter accipitur pro φιλαργυρία pro improbo studio pecuniæ, propter verbum negotiandi, quod ad auaritiam proprij nominis pertinet, Fictitijs inquit & compositis sermonibus vos cauponabuntur, docendo abutentur vobis ad quæstum suum vt sunt auari. Iudas quoque in epistola sua notat eos auaritiæ, cum quo & consentit historia antiquitatis: *Quibus iudicium* id est, phrasi Hebræa damnatio. *Iam olim* siue ab æterno definita non tardat. *Et perditio eorum non dormitat* id est, quamuis ipsi securi sint, tamen certum impendet eis exitium.

Senim Deus Angelis peccantibus non pepercit, sed rudentibus inferni detractos in tartarum tradidit cruciandos in iudicium reservari, & originali mundo non pepercit, sed octauum Noe iustitiæ præconem custodiuit, diluuium mundo impiorum inducens.

Senim Deus Angelis) qui multò nobiliores sunt naturæ non *(pepercit, sed rudentibus inferni.)* Noster interpres vel aliter legit, vel reddidit ad sensum. Nam Græca quæ hie sunt in manibus, habent: cathenis caliginis, id est, ducentibus ad caliginem. Nomine tartari aërem turbulentum significat. Vide annotationes in Epistolam Iudæ circa illum locum: sub caligine referuauit.

Et originali mundo) repetendum est, si: Est secundum exemplum: Rursus si mundo, cū esset in prima origine sua? Erasmus ad verbum reddidit: prius mundo non pepercit.

Sed octauum Noe) inter eos enim, qui a quis diluuij delati non sunt. octauus fuit. Iustitia, cuius prece hic appellatur, intelligenda est non ciuili aut politica, sed ea quæ a Deo est.

ET ciuitates Sodomorum & Gomorrheorum in cinerem redigens, euerfione damnauit, exemplū eorum qui impiè acturi sunt ponens, & iustum Lot oppressum à nefandorū iniuria ac luxuriosa, conuersatione eripuit: adpectu enim & auditu iustus erat, habitans apud eos, qui de die in diem animam iustam iniquis operibus cruciabant.

ET ciuitas Sodomorum) & hic repetendum est (si.) Est tertium exemplum. Præterea si ciuitates pentapoleos, inter quas precipue erant Sodoma & Gomorra in cinerem redactas, siue cum redigisset: est enim participium præteriti temporis, (euerfione damnauit) id est euertendo puniuit, Hebraismus est Et iustum Lot oppressum à nefandorum iniuria.) Illud (iniuria) non est in Græcis exemplaribus, nec Latina omnia habent (oppressum:) Græcè est καταπονούμενον, id est, defatigatum, delassatum, confectum. Luxuriosam conuersationem dixit pro lasciuia siue libidinosa. Adpectu enim & auditu iustus erat) non ferens nec audire nec videre Sodomiam. Habitans inter illos qui cruciabant) significat Lot cum oculos haberet sanctos, & aures sanctas, id est, abhorrentes ab omni turpitudine, grauius scrutatum fuisse: quod viuens inter illos cogeretur quotidie videre & audire quæ nollet. Hactenus suspensa fuit oratio, iam redditur altera pars.

Nouit Dominus pios de tentatione eripere, iniquos uero in diem iudicij referuare cruciando: magis autem eos, qui post carnem in concupiscentia immundicia ambulauit, Dominationem quæ contemunt, audaces sibi placentes: sectas non metuumt introducere, blasphemantes, ubi Angeli, fortitudine & uirtute cum sint maiores, non portant aduersum se execrabile iudicium.

Nouit Dominus pios de tentatione. Quare perdurantes & abhorrentes à turpitudine Gnosticos, ipsi vos committite gubernandos (iniquos uero nouit in diem iudicij puniendos seruare) quare non euadant hi damnationem. Magis autem) siue ut Græci legunt, maxime autem illos qui carnem sequentes in concupiscentia immundicie vitam exigunt. Id enim est ambulare iuxta proprietatem sermonis Hebræi. Scitè autem à communibus exemplis ad principale venit argumentum, notans impuros Gnosticos. Sic Græca scholia: Non minus ingeniosus transitus est in principio capitis, ubi quoque legenda sunt Græca scholia. Nam optime explicant scopum Epistolæ (Dominationem quæ contemunt.) Expositio petatur ex Epistola Iudæ. Audaces, sibi placentes) hæc aptissima sunt Simonis scholæ. Nemini inquit, parcunt, ne ipsi quidem numini: omni metu

postposito audent non solum de Angelis uerum etiam de Patre ingenito quiduis fabulari, hoc est, quod ait, audaces: deinde inquit, præfracti sunt, quod uulgò dicunt sui sensus sui que capitis, insequuntur somnia sua, non attendunt quid doceat Scriptura, aut consensus habeat Ecclesiæ, hoc est, quod dicit αυδαεις, quod noster interpretes vertit sibi placentes. Sectas non metuumt introducere) Græcè non habetur introduce, nec Latina omnia habent. Nec sectas hic idem uocabulum est quod ante, ubi dicunt: qui introducent sectas perditionis. Nam illic est hæresis αἵρεσις, hic uero δόξαι, quæ uox ambigua est ad sectas siue opiniones, & glorias, siue splendoris seu maiestates. Græcanica scholia posterius amplectuntur. Eos, inquit, qui gloria & maiestate præcellunt, non verentur maledictis incescere: ut participium blasphemantes infiniti uerbi loco positum sit, quod Græcis familiare est. Si respiciamus ad locum Iudæ, commentarius hic ualde probabilis est. Eodem enim sensu uidetur Apostolus Petrus dixisse δόξαι non metuumt blasphemare, quo Iudas de iisdem loquens ait: δόξαι blasphemant.

Quare uero interpretes illic maiestates transtulerit, hic sectas, inquirat studiosus: Ubi Angeli Græcè magis quam Latine hoc dixit. Nos aduersatiua per cum elegantius exprimimus. (Portant) Græcè est φέρουσ, id est, ferunt (aduersum se) Græcè est κατ' αὐτῶν, quod interpretari licet uel reciproce uel non reciproce, aduersus se uel aduersus illas, ut referatur ad δόξαι, quo nomine significantur creature. quis Deus peculiariter eminere uoluit, inter quas sunt & mali angeli. Sensus est (secundum Græcanica scholia.) Angeli boni non ferunt, id est, non proferunt aduersus demones blasphemum iudicium, non sustinent præmodestia impingere notam blasphemie, uel imprecari pœnam pro blasphemia ipsi diabolo, eò quod gloriam aliquam & splendorem participet, ac insignis creatura Dei sit. Commentarius probabilis est, si respiciamus ad locum Iudæ: cum Michael archangelus cum diabolo disputans, cui omnino similis est.

HI uero uelut irrationabilia pecora, naturaliter in captionem & in perniciem, in his quæ ignorant blasphemantes in corruptione sua peribunt, percipientes mercedem iniustitie: uoluptatem existimantes, diei delicias, coinquinationes, et macula delictijs affluentes, in conuiuijs suis luxuriantes uobiscum, oculos habentes plenos adulterij, & incessabilis delicti, pellicientes animas instabiles, cor exercitatum in auaritia habentes, maledictionis filij, derelinquentes rectam uiam errauerunt, sequenti uiam Balaam ex Bofor, qui mercedem iniquitatis amauit, correptionem uero habuit sua uesania.

Hi uero

HI uero uelut irrationabilia pecora) siue ut Eras. vertit, uelut bruta animatia. Græcè est ἀλογα ζῷα. Eadem uoces sunt apud Iudam, ubi interpretes vertit, muta animalia. Vox ἀλογα utrumque significat. (Naturaliter) siue natura. In captionem) in prædam, in exitium. Et in perniciem) scilicet, nata siue egenita: Id enim uocabulum exprimitur in Græcis codicibus. In his quæ ignorant blasphemantes) Illud expositum est in Iuda. Res supra captum naturæ irreuerenter & fabulose tractabant: naturalia uero pollute habebant. In corruptione sua) quæ sua corpora uolant, & mysteria polluunt. Peribunt percipientes) reportantes. Mercedem iniustitie) uox generalis est pertinens ad quæuis uitia. Voluptatē existimantes diei) id est, deliciales (delicias) id est, posse uno & altero die delitari, eam putant unicam & summam uoluptatem, cum uera & solida uoluptas perpetua sit, nec delectationibus gustus aut tactus quæ prætereunt, sed in cognitione Dei & uera religione sita sit. Coinquinationes) nonnulla exemplaria habent, coinquinationis, in genitiuo. Sed nominandi casu legendum esse, ex Græcis certum est. Gnosticos autem maculas uocat & labe, quod omnia ipforum polluta essent, & animus, & corpus, & uestes, ut eleganter de illis dixit B. Iudas. Est enallage qualitatis, quæ facit ad uehementiam: Ueluti uehementius est, si aliquem scelus appellem, quam scelestum. In conuiuijs suis) Græca, quæ nunc sunt in manibus, habent ἐν ταῖς ἀπάταις, id est, in erroribus siue deceptionibus suis. Noster interpretes legit ἐν γάταις, & ita legendum esse apud Iudam uelut certum est: (luxuriantes) hoc interpretes Augustini vertit co-

In lib. de luxuriantes) hoc interpretes Augustini vertit co-
de & operibus. Noster uero in epistola Iudæ tractat. s. 25. stulit conuiuantes, hic aliter vertit, ideo fortassis quod præcesserit, in conuiuijs, quod apud Iudam uertit, in epulis. Ex hoc quod sequitur (uobiscum) discimus Gnostici solitos immiscere se conuiuijs publicis Christianorum. Datium, δῶν, id est uobis, quem noster interpretes retulit ad participium proximè præcedens, Erasmus pertinere uult ad participium ἐν τριφῶντες, quod ipse uertit insultantes. Sed contra eum faciunt Græcanica scholia quæ exponunt ut noster interpretes licet alioqui ambiguum sit ad deliciares & insultare. Oculos habentes plenos adulterij.) Tanta inquit, est libido ipforum, ut per oculos se prodat, quos habent maxime lasciuos, maxime impendentes. Illud (incessabilis) accusatiui casus est apud Græcos pluralis numeri, pertinens ad oculos, hoc sensu, oculos habentes, qui cessare nequeunt à peccando, uel que intuentur libidinose scæminas. (Pellicientes) Græcè est δέλεαζοντες, id est inescantes. Nā δέλεαζο esca: Cor exercitatum auaritiæ) id est, cupiditate siue impudicitia, siue etiam possess-

tionum: Sic Græcanica scholia. Faciunt ergo liberum ut intelligamus uel auaritiam proprii nominis, uel immodicam libidinem: Græcè est, πλεονεξία, quam uocem Hieronymus in commentar. quos edidit in Epistolam ad Ephesios pertinere uult apud Paulum ad libidinem, id quod propter circumstantiam, quæ hic alia est & magis ad φιλαργύριαν inuitat, ob exemplum Balaam, quod mox inducitur: Maledictionis filij) Hebraismus est, id est, maledicti siue execrandi, qui relicta Christi doctrina errauerunt. Nullis, inquit, certæ doctrine sedibus consistunt, sed nunc hoc nunc illud docent, pro ut comòdum uident quæstui. Secuti uiam Balaam ex Bofor) id est, nati, id est, filij Bofor. Qui mercedem iniquitatis) id est, coniuncta cum iniquitate (amauit, correptionem uero habuit) id est, correptus siue redargutus fuit de sua uesania uel de sua iniquitate, ut iam habent Græca. Noster interpretes pro παρανομίας legisse uidetur παραφρονας, nisi forte ad sensum uertit.

Subiugale mutum animal, in hominis uoce loquens prohibuit propheta insipientiam. Hi sunt fontes sine aqua, & nebula turbidibus exagitata, quibus caligo tenebrarum referuatur. Superba enim uanitatatis loquentes, pellicunt in desiderijs carnis luxuria eos, qui paululum effugiunt, qui in errore conuertuntur, libertatem illis promittentes, cum ipsi serui sint corruptionis.

Subiugale mutum animal, & ceter.) Subticetur scaufalis coniunctio, quod Hebræis familiare est, quare hoc modo legi potest: Nam animal subiugale mutum (in uoce hominis) id est, humana uoce (loquens) Hebraismus est.

Hi sunt fontes sine aqua) post exemplum inductum Balaam, sermonem resumit de impuris Gnosticos. Sic Græcanica scholia. Quæ admodum fons aqua carens, procul uenientibus læta promittit: dum uero inspicitur, fallit: Ita & hi miram promittunt & pietatem, & eruditionem, cum ipsi impij sint & ineruditi, quod tum demum agnoscitur, dū propius inspicitur uita eorum & doctrina. Nebula turbidibus exagitata) id est, quæ raptantur huc atque illuc. Inconstantes sunt, inquit, in dogmatibus suis. Ob eandem causam uocat eos Iudas sydera erraticæ. Quibus caligo tenebrarum referuatur.) Eadem sunt apud Iudam, licet ibi paulò aliter uerterit interpretes.

Superba enim uanitatatis loquentes) mirè hæc quadrant in scholam Simonis. Nam soli sibi uendicabat scientiam, id quod rerum maximarum, quæ superant humanum captum, de quibus uanissimè nugabatur. Pellicunt) ad uerbum est, inescant. In desiderijs carnis luxuria) id est, per concupiscentias libidinis carnalis uel lasciuie. Uocabulo luxurie interpretes noster ferè abutitur pro libidine, cum alioqui

luxum propriè significet. *Eos qui paululum effugiunt*) Græcè est participium præteriti temporis. Sensus est: Si qui ab ista schola Simonis non nihil refugerint, vel ad tempus desierint, illos rursus inescant libidine ac spe insignis cuiusdam eruditionis, sed quæ reuera futilis est. *Qui in errore conuersantur.*) Referunt quidam ad effugiunt, hoc sensu: qui effugiunt eos, qui in errore conuersantur, scilicet, Gnosticos. Alij referunt ad verbû, pelliciunt, hoc modo: qui pelliciunt tum eos, qui paululum refugerint, tum eos, qui in errore conuersantur. *Libertatem eis promittentes*) id est, doctrinæ suæ cultoribus pollicentes liberum exitum ad Patrem vniuersorû, quam cæteri, negent, qui à quotidiana Venere, & multiplici coitu siue πολυμυζία abhorrent, vel in eis strenuè se non exercent. Vide Epiphani. in hæresi Nicolaitarum, Gnostici, & Carpocrat. Valde etiam hæc quadrant in hereticos nostri temporis, qui sola fide promittunt hominibus salutem, docentes Christiano nihil esse periculi ab inferno, etiam si perditè viuat, modò credat in Christum & fidem seruet incolumem. Contra quam hæresim scripsit August. librum de fide & operibus, vbi & sententiam hanc Apostoli citat: vide cap. 24. cum sequentibus. *Cum ipsi serui sint corruptionis*) id est, addicti in seruitutem ipsi libidini. Nam hanc intelligit nomine corruptionis.

A Quo enim quis superatus est, huius & seruus est. Si enim refugientes conuincationes mundi in cognitione Domini & Saluatoris nostri Iesu Christi, his rursus implicati superantur, facta sunt eis posteriora, deteriora prioribus. Melius enim errat illis non cognoscere viam iustitiæ, quam post agnitionem, retrorsum conuertere ab eo, quod illis traditum est, sancto mandato. Contigit enim eis illud veri prouerbij.

A Quo enim quis superatus est, huius & seruus est) Ergo qui à libidine est superatus, seruus est libidinis, & sic de reliquis vitij. *Si enim refugientes*) siue posteaquam refugerint. Est enim Græcis participium præteriti temporis: *(in cognitione)* id est per cognitionem, quam tradit Euangelium. *His rursus implicati superantur, facta sunt eis posteriora, deteriora prioribus*) Alludit ad locum, qui est cap. 12. apud Matthæum.

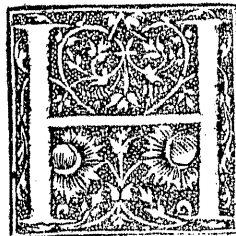
Melius enim erat illi non cognoscere viam) siue vt Græci habent, non cognouisse, qua peruenitur ad veram iustitiam, quæ nimium valet apud Deum, & valebit in extremo iudicio. *Quam post agnitionem retrorsum conuertere ab eo, quod illis traditum est sancto mandato.*) Non est hoc loco intelligendum (inquit Augustinus) sanctum mandatum, quo præceptum est, vt in Deum credamus, quanquam eo ipso totum concinnetur, si intelligamus eam fidem credentium, quæ per dilectionem ope-

ratur. Sed apertè expressit quid intelligeret per sanctum mandatum, scilicet, quo præceptum est, vt ab huius mundi coinquinationibus recedentes casta conuersatione viuamus. Sic enim ait, si refugientes coinquinationes mundi per cognitionem, vt non ait refugientes ignorantiam, vel refugientes infidelitatem mundi, aut tale quippiam, sed coinquinationes mundi, in quibus est vtiq; omnis immundicia flagitiorum: vide cap. 25. lib. de fide & ope.

Canis reuersus ad suum vomitum: & sus lota in volutabro luti.

Canis reuersus ad vomitum suum.) Istud in multis hodie cõpetit, sed proprijsimè quadrat in Nicolaum, Gnosticos, & ab his seductos, vt videre est apud Epiphanius in horum hæresi. *Et sus lota in volutabro luti*) siue in volutabrum: nam Græcis est σῆς, cum accusatiuo, vt subaudias, reuersa, quod in translatione sua expressit Erasmus. Nam habet canis reuersus ad suum ipsius vomitum, & sus lota reuersa ad volutabrum cœni. Pro cœno siue luto Græcè est κόπρος, à quo vt annotauimus nomen, acceperunt Gnostici, vt dicantur βορβοροί.

CAPVT III.

Manc ecce vobis charissimi secundam scribo Epistolam, in quibus vestram excito in commotione sinceram mentem, vt memores sitis eorum, qua prædixi verborum à sanctis prophetis & Apostolorum vestrorum præceptorû

Domini & Saluatoris.

Hanc ecce vobis charissimi secundam scribo Epistolam, &c.) Græca, quæ hodie sunt in manibus, habent: Hasciam vobis charissimi alteras scribo literas. Noster interpret loquens legisse videtur ἰδὲ (in quibus exercito) siue extimulo. *In commotione*) id est, per commotionem. Vtraque ergo epistola est monitoria: Monet vt & Prophetas legant, & Apostolicarum præceptionum sint memores: Ea quæ ad pietatem pertinent & beneficium Christi, optimè inquit, discetis ex Prophetis, illis legendis constabit vanitas doctrinæ Simoniacæ: Noster textus obscurus est, Græcus ad hunc modum habet: vt memores sitis prius dictorum verborum siue verborum quæ prædicta sunt à sanctis Prophetis, quomodo in Epistola Iudæ easdem voces vertit interpret. Sensus secundum nostram translationem est iste: vt memores sitis verborum quæ prædixi à sanctis Prophetis acceptorum, Soleo, inquit, inter docendum adduce-

adducere Prophetas, illorum verborum, quæ à Prophetis accipi siue citari, volo vos esse memores. Præterea memores vos esse volo præceptorum, id est, madorum, quæ tradita sunt vobis ab Apostolis, quæ Apostolorum præcepta Domini mandata sunt. Sic quidam, vt eadem intelligantur præcepta Apostolorum & Seruatoris. Alij inter hæc distinguunt, vt ipsos meminisse velit præceptorum, tum Apostolorum, tum Saluatoris. Sunt tertij, qui genitios hos, Domini & Saluatoris, referunt ad genitium, qui præcessit, Apostolorum, inter quos Erasmus est. Habet enim translatio eius ad hunc modum: vt memores sitis verborum, quæ prædicta sunt à sanctis Prophetis & mandati nostri, qui sumus Apostoli Domini & Saluatoris.

Hoc primū scientes, quod venient in nouissimis diebus in deceptione illusores iuxta proprias concupiscentias ambulantes, dicentes. Vbi est promissio aut aduentus eius? ex quo enim Patres dormierunt, omnia sic perseverant ab initio creatura.

Hoc primum) id est, ante omnia. *Scientes, quod venient in nouissimis diebus*) qui sint dies nouissimi, expositum est in epistola Iudæ, & extat hac de re epistola Augustini ad Helichium. Quod sequitur *(in deceptione)* nō habent Græca exemplaria, quæ hodiè in manibus sunt. Interpret tamen, quo vsus est Aug. illud legisse videtur. vt videre est lib. 20. de ciuit. Dei, cap. 18. *(illusores)* id est, impostores. Iuxta proprias concupiscentias ambulantes, id est, qui faciēt, quod lubebit dicētēs. *Vbi est promissio*) scilicet resurrectionis, cuius toties in Euangelio est mentio. *Aut aduentus eius*) scilicet ad iudicium? Græca omitunt coniunctionem, aut, & legunt, vbi est promissio aduentus eius?

Interpres quoque Augustini omittit coniunctionem. Nam habet, vbi est ipsius præsentia promissum? Consulenda sunt vetusta exemplaria Latina, num omnia habeant coniunctionem. Conabantur Gnostici suis persuadere, non futurum extremum iudicium, vt sublato metu iudicij liberè exercebant turpitudinem, nec à nefanda libidine reuocaretur. Sic Græcanica scholia. Cœpit autem hæresis Gnosticorum temporibus Apostolorum, & durauit vsque ad tempora Epiphaniij. Vocem Græcam, quam hic vertit aduentus, primo capite præsentiam vertit.

Ex quo enim patres) id est, præci illi mortales. Adam, Abraham, & Noe, & cæteri, *(dormierunt omnia sic perseverant)* scilicet vt fuerunt. *Ab initio creatura*) siue creationis. Quid ergo metuimus, mundum periturum: nosque resurrecturos, cum huius rei nulla vsquam significatio sit? Est argumētum Gnosticorum.

Latet enim eos hoc volentes, quod cæli erant prius, & terra, de aqua & per aquam consistens Dei verbo, per qua ille tunc mundus aqua inundatus perijt. Cæli autem, qui nunc sunt, & terra, eodem verbo repositi sunt, igni reseruari in diem iudicij, & perditionis impiorum hominum.

Latet enim eos volentes) id est, volentes, & spontè hoc nesciunt. Nolunt aduertere, quod cæli iā olim fuerunt, & terra ex aqua, & per aquam consistens. Alij aut vertunt consistentes, vt ad cælos quoque pertineat, cuius versionis & Beda meminit in cõmentarijs. Interpret Augustini sic reddidit, vt nescias, an ad terram solū pertineat, an ad cælos quoque. Vertit enim ad hunc modum:

Latet enim eos hoc volentes, quia cæli erant olim & terra, de aqua & per aquam cõstituta, vbi incertum est, an singularis numeri sit constituta, an pluralis. Dicitur enim terra consistere ex aqua, non quod sit composita & formata ex aquis, sed quod ex aquis emerferit & apparuerit. Eadem dicitur per aquas consistere, quia vt corpus animatis venis sanguinis, ita hæc venis aquarū plena est, quæ ipsam reddūt irriguam, ne redigatur in puluerem. Cæli quoque, qui terris proximi sunt, nimirum aerij ex aqua, id est, nubibus & vaporibus aqueis consistunt. In hunc ferè modum interpretatur Beda. Alij nomine aquæ intelligūt abyssum, ac rudem, indigestamque molem, quam Poetæ dixere chaos. Qui commentarius non omninò improbabilis videtur. Nomine autem cælorum, intelligi hunc aerem nebulosum, ex consequentibus manifestum est.

Per quæ) scilicet cælum & terram, siquid cælo catharactæ apertæ sunt, atque è terra fontes aquarum eruperunt *(quit tunc erat mundus)* siue illorum temporum mundus aqua inundatus perijt. Mundus perijisse dicitur locutione syncdochica, quia eius pars perijt, non quidem simpliciter, sed per propû. Rursus quare aquis diluuij prior terræ facies deleta est, quæ etiam magnam aeris partem occupauerunt. Vide August. lib. 2. de ciuita. Dei, cap. 17. rursus cap. 24.

Cæli autem, qui nunc sunt & terra) id est, mundus, qui pro eo mundo, qui diluuij perijt. *Verbo Dei*) id est, iussu Dei, repositus est, seruatur igni vsque ad diem iudicij. Ex hoc loco colligit Augustinus, & post eum Beda cælos intelligi oportere imos hos. Nam hi post diluuium repositi sunt, non supremi illi, in quibus Sol, Luna, sydera sunt cõstituta, cum ad illos non perueniret aquæ diluuij. Illud (vsque in diem iudicij) alium sensum habet secundum Augustinum, & alium secundum alios. Siquidem Augustinus peracto iudicio, & impijs in æternum ignem missis, mundum conflagratione ariturum dicit. Alij hanc conflagrationem futuram

aiunt ante iudicium. Vide Augustinum lib. 2. de ciuitate Dei, cap. 14. rursus c. 16. Diem consuetudine Scripturæ pro tempore posuit. Nam per quot dies hoc iudicium tendatur, incertum est. Vide Augustinum cap. 1. iam dicti libri.

VNum verò hoc non lateat vos charissimi, quod vnus dies apud Dominum sicut mille anni, & mille anni, sicut dies vnus. Non tardat Dominus promissi, sicut quidam existimant, sed patienter agit propter vos, nolens aliquos perire, sed omnes ad poenitentiam reuerii.

VNum verò hoc non lateat vos charissimi, &c.) Ad sensum humanum videtur Dominus multum protrahere suum aduentum, sed nulla est dilatio, quia vnus dies apud Deum perinde est, vt mille anni, & mille anni, vt dies vnus, ac proinde ad veritatis sensum non tardat, nec in longum extrahit Dominus promissionem suam. Repetendum hic est, quod in superiori capite annotatum est, videlicet: Hebræos sapè dissimulare coniunctiones. Subticetur enim hoc loco dictio illatiua (ergo): non tradat ergo Dominus promissionem suam. Nonnulla exemplaria habent promissi, in genitiuo, quomodo Græca legunt, tunc est Hebraismus: Dominus promissi, id est, qui promisit (sed patiens agit) Peccata nostra, quæ sunt maxima, merentur accelerari iudicium, sed Dominus differt, vt inuitet omnes ad resipiscentiam. Poenitentia hoc loco intelligenda est, tunc ea, quæ querela ipsorum est, tunc ea, quæ nodum est baptifatorum.

ADueniet autem dies Domini vt fur, in quo caligo magno impetu transiet: elementa vero calore soluentur. Terra autem, & quæ in ipsa sunt opera, exurentur.

ADueniet autem dies Domini vt fur) Dies Domini veniet improuisus. In quo caligo illi vtique, qui post diluuium repositi sunt. Magno impetu id est, in morè procellæ trāsibunt, non quidam ablatione sui, sed immutatione. Elementa vero) illa videlicet, quæ in imis hic sunt. Sic Augustinus libro de ciuitate Dei 20. cap. 20. Beda omnia. 4. elementa intelligit, cui fauet sermo indefinitus. Pro August. faciunt, quæ præcesserunt de diluuiio. Calore) id est, ardore ignis. Sic enim eandem vocem vertit in consequentibus. Græcè est καυσόμικρα, id est, æstuantia soluentur. Quatuor, inquit Beda, sunt elementa, quæ omnia ignis ille maximus consumet, duo quidem in totum vt penitus non sunt, nimirum ignem & aquam, duo verò in meliorem restituet faciem, terram videlicet & aerem, quod hinc colligit, quia sequitur: Nouos quidem cælos, & nouam terram expectamus, non dixit, ait, alios cælos, sed nouos, non ergo interibunt, sed immutabuntur.

De igne autem & aqua nihil tale legitur, imò & in Apocalypsi dicitur: & mare iam non est, vnde putat illa secundum substantiam peritura, quæ Scriptura non mouit Augustinum. Nam tractans eam lib. 20. de ciuitate Dei, cap. 16. amat, inquit, prophetica locutio proprijs verbis trāsflata miscere, vnde quod ait: Mare iam non est hic ponit dixisse, quomodo in præcedentibus dixit: Exhibebit mare mortuos suos, vbi mare figurati nominis est, & pro mundo accipitur. Nam sæculum hoc, vita mortalium turbulentum & procellosum, tunc non erit. Quod ergo Augustinus eo loco dubium reliquit, Beda definiuit, à quo dissentiant doctores posteriores, quos scholasticos vocamus, qui docent omnia elementa secundum substantiam permanfura. Inter quos Bonauentura interpretatur Bedam, quod voluerit tantum notare maiorem futuram mutationem in igne & aqua, quàm in reliquis elementis. Sed nimis est extorta illa expositio. Terra autem, & quæ in ipsa sunt opera) id est, plantæ ac bruta animalia, quæ sic exurentur, vt semel intereant. Terra autem hætenus, quia ipseus, quæ nunc est, facies, delinet esse.

Cum igitur hæc omnia dissoluenda sunt, quales oportet vos esse in sanctis conuersationibus. & pietatibus expectantes & properantes in aduentum diei Domini, per quem cali ardentes soluentur, & elementa ignis ardore tabescunt? Nouos verò cælos, & nouam terram, & promissa ipsius expectamus, in quibus iustitia habitat.

Cum igitur hæc omnia dissoluenda sunt.) Nam ob labem & immunditiam, quam propter nos cōtraxerunt, egent purgatione, antequam induere possunt immortalitatem. Quales oportet vos esse) id est, quàm sanctè conuersari oportet, quàmque pura mente Deum colere, id est, quàm alienos vos esse oportet à vita & religione Gnosticorum, Græca habent: Cum igitur hæc omnia dissoluantur. Frequentes sunt Apostoli in commemoratione futuri iudicij, & eorū, quæ iudicium sequentur, eaque velut iam præsentia fuorū animis ingerunt, vt efficacius abducant eos ab amore præsentium. Qua in re, ipsos, imitari oportet concionatores, sed & quilibet nostrum frequenter sibi debet ante oculos ponere diem hunc, si velit inquinamenta mundi vitare. Expectantes) vox Græca, qua vtitur Paulus ad Romanos, dum ait: Expectatio creaturæ reuelationem filiorum Dei expectat, longè significantior est, vt in annotationibus illius Epistolæ dictum est: (& properantes.) Istud est hominis cupientis iam adesse iudicium, qui nondum tales sumus, vt optemus diem Domini, rogemus, vt eum possimus optare, quo nunquam pertingemus, nisi etiam venialia peccata, quantum patitur infirmitas humana, vitare studeamus.

Per quem.) Ad diem refertur, non ad Dominum, nam Græcis fœminini generis est. Cali ardentes illi vtique, qui post diluuium repositi sunt, id est, aer hic nebulosus terræ proximus. Hoc patet ex præcedentibus. An supremi cæli arfuri sint, questio est inter doctos: In hoc cap. eius rei nulla est mētio. Et elementa ignis ardore) qui ignis tantum, spacij occupabit, quantum olim crescēdo occupauerunt aquæ diluuij. Sic Augustin. (tabescunt) id est, liquescunt, in præcedentibus dixit hoc, soluentur.

Nouos verò cælos, & nouam terram, &c.) Augustini interpretis hanc sententiam vertit in hunc modum: Nouos verò cælos, & nouam terram secundum promissa ipsius expectamus: & hoc modo habent Græca. Consulenda sunt vetusta exemplaria Latina, num quædā habeant præpositionem (secundum.) In quibus iustitia habitat.) Istud videri possit cōtra Augustinum, siquidem epithetō superiorem cælorum videtur, quod in ijs iustitia habitat: verum cum argumētum Augustini sumptū ex circumstātijs de mundo, qui diluuiō perijt, vehemens sit, dicendum iustitiam post iudicium inhabitare hunc aerem & terram, quia post non amplius vanitati subiecta erunt, carebunt quoque labe & immunditia, quam ex peccatis hominum iam contrahūt. Vel dicendum illud (in quibus) referri non ad cælos ac terram, sed ad expectātes, quod placuit Erasino: Mihi, inquit, videtur referri ad nos, qui expectam⁹ nouos cælos, & nouam terram, si iustè viuamus, vt mereamur frui nouitate creaturæ. Sensus ergo est: cælos nouos, & terram nouam expectam⁹ nos Christiani, nos, inquam, in quibus iustitia habitat.

Propter quod charissimi, hæc expectantes satagite immaculati, & inuolati ei inueniri in pace: & Domini nostri longanimitatem, salutem arbitramini, sicut & charissimus Frater noster Paulus secundum datam sibi sapientiam scripsit vobis, sicut & in omnibus epistolis loquens in eis de his, in quibus sunt quedam difficilia intellectu, quæ indocti & instabiles deprauant, sicut & ceteras scripturas ad suam ipsorum perditionem.

Propter quod charissimi, hæc expectantes satagite) id est, operam date. Est verbum studij ac diligētiæ: (immaculati) id est, puri à turpitudine Gnosticorum, & inuolati, siue incontaminati. Ad verbū est, irreprehensibiles (ei). i. à Deo. Inueniri in pace.) Est pax illius

loci: Iustificati ex fide pacem habemus, vbi pro tranquillitate mentis accipitur.

Et Domini nostri longanimitatem) qua videtur differre aduentum suum. Salutem arbitramini) vt antè exposuit, dicens ipsum differre, vt omnes ad poenitentiam inuitet: Sicut & charissimus frater noster Paulus) quia meminit hic singularis sapientia Paul. non est verisimile, quod eam velit sitam in hoc, quod Paulus, Domini longanimitatem interpretatus sit salutem multorum: hoc enim non est tam admirabilis sapientia. Quare (sicut) referendum est non ad sententiam proximè præcedentem, sed ad totum negotium, de quo agit in hac epistola, ad quod inuitat etiā pluralis numerus, qui sequitur: Loquens in eis de his) scilicet erroribus, quos inducit schola Simonis, quæ particula non leuiter transmitti debet: docet enim nos, quæ sit magna pars argumenti epistolarum Paulinarum.

In quibus) Græcè est neutri generis: Inter quæ scilicet scripta Pauli (sunt quedam difficilia intellectu, quæ indocti) suo tamen iudicio doctissimi, vt erant Gnostici & instabiles, parum firmi in fide (deprauant) id est, detorquent. Quæ loca Pauli ad hæresim suam statuendam detorserunt Gnostici, petendum est ex Epiphano.

Vos igitur fratres præscientes, custodite, ne insipientium errore trahamini, excidatis à propria firmitate, crescite verò in gratia, & in cognitione Domini nostri, & Saluatoris Iesu Christi: Ipsi gloria & nunc & in diem æternitatis, Amen.

Vos igitur fratres præscientes) id est, præmoniti à me (custodite.) Aptius vertit Erasmus, caute (ne insipientium) Græcè est nephariorum. Et est apud eos vagus ille error, vnde dicuntur stellæ erraticæ (trahamini) id est, abducti. Excidatis à propria firmitate) id est, à doctrina, quam primò hausistis ab Apostolis: Ne admittatis, inquit, nouitiam doctrinam: Crescite verò) id est, date operam, vt crescat in cognitione: Gnostici iactant cognitionem, sed ea vana est, vos in vera cognitione crescite. Cognitio Christi tā multa complectitur, vt in ea semper liceat crescere. Apost. Petrus in hoc conuenit cum Paulo, frequentissimè meminit cognitionis, non ita Apostolus Iudas: ipsi gloria & nunc, & in diem æternitatis.

Finis secundæ Epistolæ Diuini Petri.

478

ARGVMENTVM IN EPI- STOLAM IVDÆ.

Iudas docuit in Asia minore, vbi florebat schola Simonis, vnde verisimile est, eodem ipsum spectasse in hac Epistola sua, quo Paulus in Epistola ad Ephesios, & ea, quæ ad Collossenses est scripta. Quare post illarum enarrationem hanc interpretandam suscepimus. Scripsit enim post obitum Pauli & Petri, Simoniacis iam liberè turpitudinem suam exercentibus. Annotant hoc Græcica scholia, quæ etiam meminerunt Epiphanijs, qui in primis legendus est propter cognitionem historiae. Hic in Gnosticis (quorum origo in Simone est, & quantum ab eo locum habent. Nam in medio sunt Menander, Saturninus, Basilides, Nicolaus) post expositam polymixiam, & abominabilem ipsorum synaxim, postq̄ monstruosam libidinem commemoratam, tandem infert. Quare de his commotus Spiritus Sanctus in Apostolo Iuda ait: Quæcunque naturæ aliter, tanquam muta animalia norunt, in his corrumpuntur, &c. Vides iuxta Epiphanijs sententiam, occasionem Epistolæ præbuisse Gnosticos. Et Oecumenius nominatim in suis scholijs, meminit nunc Simonis, nunc Nicolai, nunc Borboritarum, quo nomine Gnosticos significat, quod penè tota ipsorum doctrina in abominandis turpitudinibus versaretur, βορβορος enim Græcè lutum significat, siue cænum, hinc Borboritæ, id est, lutulenti & cænosi. Et sanè, qui vitam horum, & doctrinam contulerit cum hac Iudæ Epistola, nihil dubitabit de argumento

IN EPISTOLAM CATHO- LICAM B. IVDÆ APOSTOLI EX- POSITIO F. ADAMI S.

DELPHI.

CAPVT VNVM.

Iudas Iesu Christi seruus, frater autem Iacobi, his, qui sunt in Deo Patre dilectis, & Christo Iesu cõseruatis, et vobis misericordia vobis, & pax, & charitas adimpleatur.

Iudas Iesu Christi seruus, &c.) De vocabulo (seruus) in præcedentibus Epistola dictum est. Sesus est: nõ agnosco aliud Dominum, quam Iesum Christum, nõ angelos Simonis, nõ Enneas. Frater autem Iacobi) hoc adijcit, quod Iacobus ille Hierosolymitanus primus Episcopus summæ fuerit apud oes etiam ipsos Iudæos authoritatis. His, qui sunt in Deo Patre) nõ in mystagogijs Simonis. Pro dilectis. Græci legunt ἡγιασμένοις .i. his, qui sunt in Deo Patre sanctificati, nos tamen interpretes legisse videtur ἡγαπημένοις. Et Christo Iesu cõseruatis) .i. custoditis, sicut in 1. Reg. c. 24. Erit anima Domini mei custodita, quasi in fasciculo viuētium: & subauditur (adhuc.) Sensus est, qui adhuc retinetis doctrinam Christi, quã accepistis. Quod sequitur (vocat) nomē est, nõ participiū. Hactenus titulus Epistolæ, sequitur salutatio. Misericordia vobis & pax, & charitas adimpleatur) pars misericordiæ est credidisse: multiplicatur, dū fidē præstam⁹ opere. Vocē Græcam, quã hic vertit adimpleatur, in priori Epist. D. Petri vertit multiplicetur, idq; propriè. Est enim πληθυντικόν.

Eadem vox apud Petrum in poste. Epist. vbi vertit adimpleatur. Ex hac Iudæ, & duabus Epistolis Petri discimus, quod verbū subaudiendum sit in salutationibus Paulinis.

Charissimi, omnem sollicitudinem facient scribendi vobis de cõmuni vestra salute necesse habui scribere vobis de precã super certari semel tradita sanctis fidei.

Charissimi, omnē sollicitudinē faciens.) Est exordium Epist. Sesus est, cum ipse ex me sollicitus essem ad scribendū vobis, cū eo me ferret me⁹ erga vos anim⁹ vidi me incidisse in id tēpus, in quo necessariū est, etiã propter inualescētes hæreses, scribere vobis de cõmuni salute, vidi sollicitudinē, & deuotionē animi mei factã necessitatem. Potest & hic esse sensus, cum esset mihi mirū studium scribendi vobis de cõmuni salute, nõ potui non scribere, id est, non potui non obsequi desiderio animi mei. Hunc sensum expressit Eras. in translatione sua. Prior magis placet. Deprecans) siue adhortans: Græcè est παρακαλῶν. Supercertari) siue supercertare, quæ lectio melior est & verisimilior. Græcè est ἐπαγωνίζεσθαι, vbi præpositio ἐπι, auget significationem verbi. Sensus est: cupio vos diligentem operam nauare pro retinenda verã fide, volo vos in hoc incumbere, & magnū laborē adhibere & studiū, ne eripiat vobis fides. Quæ semel tradita est sanctis) Sanctis vocabulum est scholæ Christianæ.

Subin-

Subineroierunt enim quidam homines (qui olim præscripti in hoc iudicium impij, Domini nostri gratiam transferentes in luxuriam, & solum Dominatorem, & Dominum nostrum Iesum Christum negantes.

Subineroierunt enim) id est, obiter subierunt, & clanculum prætextu sciētia & doctrinæ. Iactabat enim familia Simonis, & præceteris ipsi Gnostici scientiam: vnde & nomen acceperunt. Qui olim præscripti sunt.) Dubiū est enim, quæ sit sentētia, quod de Gnosticis olim vaticinati sunt pphetæ, an quod Petrus & Paulus de eis scripserint. Vocabulum προσηγορευμένοι, inuitat ad priorē sententiam, vt intelligamus in veteri testamento depictos Gnost. Vide cap. 15. Epist. ad Ro. Quæcunque scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt, quo loco est προσηγορευμένοι, & certus est ad vetus testamentum pertinere. Quare rectè vertit Eras. Nam quæcunq; antè sunt scripta, ad nostram doctrinam, &c. Vide præterea c. 3. Epist. ad Gal. Ante quorum oculos Iesus Christus præscriptus est, vbi rursum est προσηγορευμένοι, vox huius loci, id est, præscriptus siue anteprescriptus, nimirū in Prophetis. Sic Hieronymus: Eodem inuitat vocula πάλαι, quæ licet omnia hæc significet, olim pridem, pauld antè, frequētius tamen in sacris literis pertinet ad tēpus, quod multò antè præcessit. Sic ad Heb. c. 2. Multifariam multisq; modis olim Deus, &c. Huc quoque inuitant exempla, quæ subijcit Iudas de Israelitis, Zodomitis, de Angelis refugis, quæ omnia videntur adumbrare Gnost. In hoc iudicium χρῆμα pro χεῖραρισμα posuit iuxta idioma sermonis Hebræi. Sensus est: qui olim præscripti sunt in hoc genus condemnationis, vt hæc paterentur. Domini nostri gratiã) Scholã Simonis, & maximè Gnostici captabant ex Euangelio occasionem commendandæ turpitudinis & nequitia suæ, vt videre est apud Epiphanium in horu hæresi. Istud est, quod gratiam Domini nostri, id est, Euangelium, ipsos transferrē dicit in luxuriam, id est, in defensionem lasciuia, siue in defensionem obscenæ illius libidinis, à qua nomen habent. Diximus enim alio nomine ipsos appellari Borboritas à cœnosa turpitudine. Istud etiam mirè cõpetit in hæreticos nostri temporis, qui freti libertate Christiana, putant quiduis sibi licere. Et solum dominatorem) pro dominatore Græcè est δεσπότης, quã vocem Erasmus vertit herum, deducitur autem à vinculis. Est enim δεσπότης, qui habet res in sua potestate, sicut qui vinc̄tos tēnet aliquos, is eos in sua potestate habet. Eadem voce vsus est Apostolus in posteriori epistola ad Timoth. capite secundo, ea parte, qua dicit: In magna autem domo non solum sunt vasa aurea, &c. Hi, inquit, negant Deum Patrem, qui

tamen vnus est herus omnium, quæ sunt in cælis & in terra, cui subsunt reliquæ potestates omnes. In scholam Simonis istud cõpetere patet ex Epiphanio: Inducebat enim illa alios fabricatores orbium cælestium, & mundi huius inferioris. Hic sensus primò se offert, legenti Græcum textum. Nam habet hoc modo: Deum, qui solus est herus, & Dominum nostrum Iesum Christum negantes. Verum diligentius inspicienti probabilius apparet vtrumque referri ad Filium, quomodo interpretantur Græcica scholia. Nam Petrus, qui idem cum Iuda tractat argumentum, ex quo & Diuus Iudas locum hunc transcripsit, solius meminit Filij, capite secundo posterioris suæ epistolæ. Sed & Apostolus Iudas in consequentibus non nisi Filij mentionem facit, hunc schola Simonis variè negabat, dicens ipsum non verè natum, non verè passum, non verè resurrexisse, vel etiam ipsum esse Christum non nisi patronymicè, id est, denominari Christum à supremo Christo, sed non habere essentiam Christi. Quare commentarius ille, quia interpretantur negantes, scilicet factis, nimis est generalis, competens quibusuis malis.

Commonere autem vos volo, scientes semel omnia, quod Iesus populum de terra Aegypti saluans, secundo eos, qui non crediderunt, perdidit: Angelos verò, qui non seruauerunt suum principatum, sed dereliquerunt suum domicilium, in iudicium magni Dei vinculis æternis sub caligine reseruantur.

Commonere autem vos volo, &c.) Propter cistos commonefacere vos statui, nam adferunt perniciem animarum (scientes semel) scilicet per primam prædicationem, quam in initio accepistis: vt (semel) pertineat ad prius acceptam doctrinam, & opponatur diuersæ doctrinæ. Vbi nos habemus omnia, Græci habent τὸ, id est, hoc scientes semel, hoc (quod Iesus) Græcè est κέρισ, id est, Dominus: quod contra eos facit, qui hic Iesum Naue intelligunt. Populum de terra Aegypti saluans) Græcè est participium præteritū temporis σώσας, id est, cum saluasset (secundo) id est, deinde siue postea. Eos, qui non crediderunt, id est, qui non perseverauerunt in vera fide & doctrina, sed adhæserunt Chorræ & alijs (perdidit.) Admonitio Iudæ ista est: Consecuti estis maxima beneficia à Deo, videte, ne per incredulitatem vobis cõtingat, quod contigit veteri populo, qui non perseverauit in fide.

Angelos verò; qui non seruauerunt suum principatum.) Est alterum exemplum, vox Græca ἀρχή significat & potestatem & originem. Vnde quidam interpretantur: qui non seruauerunt suam originem, siue qui non seruauerunt primam illam, in qua conditi fuerant, naturam, hoc est, qui conditi recti facti sunt

sunt mali: hoc placuit Erasmo. Græcanica scholia exponere videntur ἀρχὴν magistratum, hoc est, Angelicæ dignitatis honorem, quomodo intellexit noster interpret. *Sed dereliquerunt suum domicilium* id est, vitæ celsitatis institutum siue rationem. Sic Oecumenius (*in iudicium*) id est, ad iudicium, (*magni diei*.) Nonnulli codices habent, Dei: Sed ex Græcis & Latinis exemplaribus vetustis constat diei esse legendum. Hoc sermone significat extremum iudicium: nomine verò caliginis aerem caliginosum, in quem veluti in carcerem detrusi sunt demones, & reconditi vsque ad illud iudicium. Locum hunc in posteriori sua epistola Petrus tartarum appellat, quod turbulentissimus sit à verbo τάρταρος, quod significat turbo, siue confundo. Admonitio est ista: Angelis plurima beneficia contigerant, vt nunc vobis, hi tamen deficientes à Deo malè perierunt, videte, ne idem vobis contingat, si priorem doctrinam relinquantis.

Sicut Sodoma & Gomorrha, & finitima ciuitates simili modo exfornicatae, & abeutes post carnem alteram facti sunt exemplum, ignis aeterni poenam sustinentes, similiter & hi carnem quidam maculant, dominationem autem spernunt, maiestatem autem blasphemant.

Sicut Sodoma & Gomorrha quæ præcipue erant, & his finitimæ ciuitates Adama Seboim, &c. *Simili modo exfornicatae* id est, ad similem modum cum illis, omni inconcessa libidini deditæ, & secuta (*carnem alteram*) hic difficultas est. Quidam carnem alteram interpretantur carnem masculam, qui commentarius probabilis est, quia infames erant Zodomitæ, & in his depicti Gnostici, ob illud vitium. Alij carnem alteram exponunt non suam, nõ proprij coniugij: Vnde Erasmus vertit carnem alienam. Est autem caro aliena, omnis caro præter carnem vxoris & mariti. Nõ habemus similia loca in Scripturis, nisi fortè Leuitici, capite 19. ea parte, qua dicitur: Iumenta tua non facies coire cum alterius generis animalibus, quod Septuaginta transtulerunt: Cum altero iugo, siue cum diuerso iugo. Ad verbum Hebraicè est, non facies coire mixtum. *Facti sunt exemplum* id est, propositæ sunt exemplo, & cæt. Istud est tertium exemplum. *Similiter & hi* scilicet Gnostici carnem polluunt. Græci non simpliciter habent, hi, sed addunt, somniantes, quam vocem quia Epiphanius etiam agnoscit & exponit, & post eum Oecumenius, nõ debemus præterire. Tradit Epiphanius non de infomnijs in somno dici, sed de fabulosa Gnosticorum nugacitate, hoc sensu: Somniantes, id est, delirantes & dicentes, quæ non sciunt. Pro se adducit Epiphanius, quod sequitur apud Iudam. *Blasphemantes quæ ignorant* Oecumenius aliter interpretatur in

hunc modum: Somniantes, id est, opus libidinis incompletè agètes sicut infomnia sunt incompleta. Quæ autem sit ista incompleta libido, explicat ipse ex parte: nos silentio statuimus præterire, ne polluamus aures vestras: Qui scire desiderat, legat Epiphanius in confutatione falso appellatæ scientiæ, quæ hæresis est Gnosticorum: vel Irenæum, ex quo multa transcripsit Epiphanius. *Dominationem autem spernunt* putant quidam hæc pertinere ad contemptum magistratum, sed contemptum siue magistratum Gnosticos non legimus, imò Neronem adorabat Simon. Quare Græcanica scholia *κρυότητα* exponunt *δυσωτία*, hoc sensu: Aduersus numen diuinum, siue diuinam naturam insanunt. Dominum huius aspernantes, & alios inducentes fabricatores mundi: Habent & alium commentarium, qui non tantoperè placet, vt dominationem contempnere sit, *τελευτήν*, id est, sacrificium, seu missam spernere, dum adhibent genituram, & alia abominanda, de quibus Epiphanius, *maiestatem autem* Græcè est numero multitudinis maiestates. Alij vertunt glorias. Paulus habet *δόξας*. Quicumque, inquit, post numen illud sunt adhibiti ad regimen mundi, hoc est, Angelos Dei ministros & prouinciarum rectores blasphemant. Similis loquendi forma est, Psalm. 77. Et dedit in captiuitatem virtutem eorum, & pulchritudinem eorum in manus inimici, vbi virtutem & pulchritudinem nominat arcam: Est enallage qualitatis, sicut dicimus Cæsaream Maiestatem. Constat autem ex historia antiquitatis scholam hanc mirabilia finxisse de Angelis, & indigna prorsus excogitasse. Græcanica scholia *δόξας* variè interpretantur. Primò vetus & nouum testamentum intelligunt, quæ expositio durior est: Deinde Apostolicos viros accipiunt, quæ interpretatio esset valdè probabilis, si constaret ex historia antiquitatis, quod Apollolos lacessere sint soliti. Probabilissimum est *δόξας* esse, in quibus peculiariter reluet maiestas diuini numinis, vt nõ solum Angeli appellantur gloriæ, sed & Moyse & Prophetæ, quos certum est Simonem & Gnosticos mirè contempnere.

Utm Michael archangelus, cum diabolo disputans altercatur de Moyse corpore, non est ausus iudicium inferre blasphemiam, sed dixit: imperet tibi Deus: hi autem quacumque quidem ignorant, blasphemant, quacumque autem naturaliter tanquam muta animalia norunt, in his corrumpuntur.

Utm Michael archangelus, &c. Græcè est *δὲ Μιχαὴλ ὁ ἀρχάγγελος*, id est, cum Michael archangelus, siue, at Michael. Ex qua lectione constat aduersariam esse. Argumentatur Apostolus hoc modo: Michael Archangelus cum aduersus diabolum disceptaret

ptaret, non ausus est ei notam impingere blasphemiam, licet mereretur: multo minus hi debent in dominationem & *δόξας* maledicta congerere. Altercari Græcè est *διαλεγέσθαι*, quod significat differere seu disceptare. Quid autem tractauerint inter se non constat: Græca scholia putant disceptationem fuisse, num honorificè fuerit sepeliendum corpus Moyse, diabolo contendente, quod non, propter eadem Aegyptij. Verum nihil est certum. Quod sequitur (*non est ausus iudicium inferre blasphemiam*) amphibologiam habet. Nam potest hoc modo intelligi. non ausus est ei infligere poenam pro blasphemiam, illa videlicet qua vsus fuerat diabolus contra Moysem. Possit & hoc modo intelligi: non ausus est ei impingere notam maledicti, id est, non ausus est blasphemare eum, eò quod diabolus licet malus, nobilis tamen creatura Dei sit. Conferendus est locus cum eo, qui est apud Petrum posteriori Epistola, capite secundo. Non portant aduersus se execrabile iudicium, quem Græca scholia nihil putant ab hoc differre. (*Sed dixit, imperet tibi Deus*) siue vt Græca habent, increpet te Deus, quomodo etiam vetusta quædam exemplaria Latina legunt. Sensus est: puniat te Deus, non ego meis maledictis. Ab hac modestia angeli, multum absunt hæretici nostri temporis, qui non verentur Augustinum, Hieronymum, Basilium, quæ verè sunt *δόξαι*, conuictijs infestare, imò in Ecclesiam, super quam gloria Domini orta est, blasphemiam ora sua tollunt, quæ res planè arguit quo ducantur spiritu. Vfus est autem Iudas isto testimonio sumpto ex apocriphi Hebræorum, non quod putauerit illud non apocriphum esse, sed quod scribat illis, qui aliquid tribuebant illis apocriphis. (*hi autem quacumque quidem ignorant*.) Omnia quæ posita sunt supra captum humanum, hoc est, maiestatem numinis, dispensationem salutis humanæ, & cæter. quæ requirunt obedientiam fidei (*blasphemant*) dum nugacissime de his fabulantur. *Quacumque autem naturaliter* vt ea quæ gustu, quæ tactu, alijsque sensibus percipiuntur. *Tanquam muta animalia* siue rationis expertia. Græcè est *ἄλογα*, quam vocem in poster. Epistol. Petri vertit irrationalia, (*norunt in his corrumpuntur*) per immoderatam libidinem. Explicatur locus iste ab Epiphanio in hæresi Gnosticorum. Hactenus præcipuum tractauit argumentum. Epistola hæc parænetica est, hoc est, tota versatur in exhortatione. Post salutationem, quæ Hebraica est, non vsitata Græcis aut Latinis, hoc ponit exordium: Charisimam omnes sollicitudinem faciens scribendi, & cæt. In quo benevolentiam captat & attentionem: Benevolentiam autem, dum vocat

eos charos sibi, & sollicitudinem se habere dicit de salute ipsorum: Attentionem verò dum ait, etiam necessarium fuisse scribere. Exordio subiicit breuissimam narrationem hanc. Deprecans supercertari, semel traditæ sanctis fidei. Cuius ethiologiã adijcit: Subintroierunt enim quidam homines, & cæte. ac si dicat, quod tam studiosè hortor vos elaborare siue incumbere retinendæ fidei, quæ semel tradita est Christianis, mouet me magna causa, hæc nimirum. Subintroierunt quidem impij, vbi mirè suo loco dixit impij, quod illi maximè iactarent pietatem, & sub umbra pietatis & doctrinæ insinuant se hominibus. Deinde principalem ponit præpositionem. Commoneo autem vos volo, &c. quantacunque & qualiacunque sunt beneficia, quæ per Christum estis consecuti, amittetis nisi caueatis ab istis hominibus: Id docet tribus exemplis in quibus vult depictos Gnostici. Sicut veteres Israëlitarum non contenti verò Deo, alios quærebant Deos: Sic Gnostici alios mediatores, quemadmodum dictum est in epistola ad Ephesios: Sicut item illi non parcebant Moyse, & illis quos Deus voluit dignitate præcellere: sic & hi Gnostici nec Angelis parcent, de quibus quiduis nugari audent, nec Moyse & Prophetas maiestate, & gloria præcellentes agnoscunt. Item sicut angelus numen contempnit diuinum, sic & hi faciunt: Sodomitarum autem qualitas nota est. Quæ iam sequuntur facillima sunt illi, qui tenet ipsum argumentum.

Vae illis, qui in via Cain abierunt, & errore Balaam mercede effusi sunt, & in contradictione Core perierunt.

Vae illis qui siue (vt nonnulla exemplaria habent) quia Græcè est *οὐκ*, id est, quoniam (*in via Cain abierunt*) multiplex hoc loco Hebraismus est. Primo in voce, abite, quæ Hebræis pertinet ad institutionem vitæ. Sic dicitur in principio Psalmorum: Beatus vir, qui non abiit in consilio impiorum. Deinde in (via) pro vitæ tenore, sicut ibi: Et in via peccatorum non stetit. Postremo in præterito quod pro præsentis vsurpatur. Sensus est: Vae Gnosticis quia sequuntur talem vitæ rationem qualè Cain, siue quia vitam Cain. Nam sicut Cain factus est profugus in terra à facie Domini, sic isti in sua politia & doctrina non respiciunt scripturas, sed sua vbiq; sequuntur somnia. Aliter interpretantur Græca scholia, quæ duplicem adferunt commentarium, & licet vterque mirè competat in Gnostici. minus tamen placet, quia durior. *Et errore Balaam* id est, secundum errorem Balaam. *Mercede effusi sunt*. Effundere est se permittere quibusuis affectibus. Omnia animi sui libidinibus permittunt, inquit, non temperant sibi, nec abstinent

nent ab ullo scelere, quæstum præferunt pietati. Istud agnoscitur ex historia antiquitatis: Simon enim propter pecuniam communicare volebat Spiritum sanctum. Pro mercede Græcè est *μισθός*, quem genitium Erasmi refert ad errorem. Nam vertit: Et deceptio ne mercedis qua deceptus fuit Balaam effusi sunt. Sed faciunt contra ipsū Græcan. scholia, quæ referunt ad id, quod sequitur: effusi sunt, ut regatur vi voculæ subaudite *ἐνεκα* siue *χάριτι*: Et in contradictione *Coræ perierunt*, quia rapiunt ad se & vendicant sibi honores, & munia Episcoporum & doctorum. Præpositio (in) iuxta Græcos redundat. Omnibus his ostendit Gno. in veteri testamēto esse præscriptos & præfiguratos.

H *I sunt in epulis suis, macula conuiuantes, sine timore, semetipsos pascentes, nubes sine aqua, quæ à ventis circumferuntur, arbores autumnales, infructuosæ, bis mortuæ, eradicatæ, fluctus feri maris, despumantes suas confusiones, sidera errantia. Quibus procella tenebrarum seruata est in æternum.*

H *I sunt in epulis suis.* Ad verbum est, in dilectionibus vestris. Erasmi. vertit inter charitates vestras. Constat ex historia antiquitatis, Christianis veteribus morem fuisse planè solemnem, pauperibus exhibere conuiuia, quæ vulgo tum *ἀγάπαι* dicebantur, quam vocem in apologetico iactat Tertullianus. quod quemadmodum teste Cicero ne longè honestiori vocabulo Latini prandia sua conuiuia dixere, quàm Græci *συμπόσια*. Sic Christiani adhuc multo honestiori agapas dixerint. Ista est vox huius loci, qua Epiphanius vtitur in hæresi Gnosticorum. Communes, inquit, vxores habent, & si quis peregrinus accesserit de ipsorum dogmate, larga & opipara conuiuia instruunt: vbi autem cõpotarunt, & venas satietate impleverunt ad cæstrum se conuertunt, & vir quidem cõcedens alteri vxorem suam, ad ipsam dicit surge & fac *ἀγάπην*, id est, dilectionem cum fratre: Miseri autem illi vbi inter se commixti fuerint, horrenda aggrediuntur, quæ deinde refert Epiph. Quia ergo inter conuiuia turpia designabant, maculas eos vocat, Græci *σπίλιδας*, quam vocem Oecum. saxa interpretatur, sed ex Apost. Pet. qui vtitur voce *σπίλος*, constat hic intelligi maculas. Conuiuantes sine timore) Græcè est aduerbium *ἀφίθως*, id est, intrepidè siue securè, non more sanctorum, qui timidè corpora sua reficiunt, solliciti semper ne gulæ plus æquo permittant: Semetipsos pascentes, id est, pastorum in morem seipos agentes & ducentes, & sibi ipsis pastores: Se inquit, habent regulam vitæ & dogmatum, non Aposto. ad sua somnia & figmenta vitam componunt, & fidem non ad Scripturas. Ad hunc modum interpretatur Græci aliqui. Sensus iste videri poterat, seipos pascentes, neglecto grege: Qui sen-

sus est apud Ezech. cap. 34. Forſitan interpretes mouit quod 70. in locos Ezechielis habeant non verbum *νεφελῶν* sed *βόσκον*. (nubes sine aqua) sensus est: Quemadmodum nubes aqua carentes, ad quæcunque loca peruenerint, non refrigerium ex imbre quem non habent, sed caliginem ipsis inducunt: sic doctrina horum non adfert solidam consolationem, sed errorem effundit. Sic ferè Græcanica scholia. Alij interpretantur (nubes sine aqua) id est, cupientes videri Apostoli sine spiritu Apostolico, & sine aqua doctrinæ. Hos mouet quod apud Esaiam Apostoli nubes dicantur: *Quæ à ventis circumferuntur* (notat inconstantiam dogmatum. *Arbores Autumnales*) id est, extremi Autumnii. Solent enim nouellæ arbores extremo Autumnio præter rationem temporis florere, idque agricolis indicat eas mox emorituras (*infructuosæ*) Videtur esse interpretatio prioris: *Bis mortuæ*) scilicet ante Baptismum. (*eradicatæ*) desperati, de quibus non speratur fructus, sicut de arboribus radicitus exulsis. *Fluctus feri maris*) feri, Epitheton est fluctus, non maris, ut patet ex Græco. Erasmi ad vitandam amphibologiam vertit vnde efferre maris. His ipsos comparat, quod blasphemiam suam in cælum vsque extendant. *Despumantes suas confusiones*) siue dedecora suam nam post commixtionem, vbi fluxum corporum suorum Patri obtulerunt vniuersorum, absumunt ipsum, absorbentque instar canum & suum, decoquentes propriam immundiciam. *Sidera errantia*) ad inconstantiam doctrinæ pertinet. *Quibus procella* siue vt alias vertit (caligo. Tenebrarum seruata est in æternum) hoc est, qui sunt victimæ inferni.

P *rophetauit autem de his septimus ab Adam, Enoch, dicens: Ecce venit Dominus in sanctis millibus suis, facere iudicium contra omnes, & arguere omnes impios de omnibus operibus impietatis eorum, quibus impiè egerunt & de omnibus duris, quæ loquuti sunt contra eum peccatores impij.*

P *rophetauit autem & de his, & cetera.* Negabant Gnostici futurum iudicium, quare hæc scripturam adducit receptam ab eis, aduersus quos scribit, licet ex libro sit apocripho. *Venit*) præteriti temporis est, quod patet ex Græco: vsurpatur autem pro futuro more prophetico. Sensus est, nemo sibi blandiatur, veniet Dominus non solus sed cum millibus multis sanctorum, & iudicabit omnium vitam & doctrinam. Illud (*de omnibus duris*), propriè ad Gnosticos pertinet, qui loquuntur dura contra Deum. Priora omnes impios respiciunt.

H *I sunt murmuratores, querulosi, secundum desideria sua ambulantes, & os eorum loquitur superbiam, mirantes personas quæstus causa.*

Esa. 5. et 6

H *I sunt murmuratores querulosi, &c.* Pergit eos describere ex moribus: Hi, inquit, contra diaconos, sacerdotes, Episcopos, & reliquos diuersa sentientes murmurant apud se, & indignantur tacitè sub dentibus, sed & apud alios de his cõqueruntur ipsosque vbi & apud quos possunt traducunt: (*Os eorum loquitur superbiam.*) Pertinet ad iactationem scientiæ, vnde & nomen acceperunt: omninò verisimile est legendum esse, & os eorum loquitur superba. Nam non solum Græca & emendatiora Latina sic legunt, sed & Apostolus Petrus, quem imitatus est Iudas habet superba. *Mirantes personas.*) adulantur inquit, principibus & diuitibus. *Quæstus causa.*) Secundum Græcanica scholia explicat quod ante dixerat: mercede effusi. Constat ex historia antiquitatis, Simonem honorasse Neronem gratia quæstus & apud ipsum accusasse quos Galilæos vocabat, id est, Christianos. Annotandum hoc loco quod Apostolorum tempore ex vita sumebatur non omninò fallax argumentum siue iudicium de doctrina, quam ob causam Beatus Iudas hic exactè vitam Gnosticorum depingit: hodie autem sic vigent in nobis desideria, vt sit vix discrimen inter catholicum & hæreticum.

V *os autem charissimi memores estote verborum quæ prædicta sunt ab Apostolis Domini nostri Iesu Christi, qui dicebant vobis quoniam in nouissimis temporibus venient illi uisores, secundum desideria sua ambulantes in impietatibus.*

V *os autem charissimi memores estote verborum quæ prædicta sunt ab Apostolis à Petro in secunda Epistola, & à Paulo in omnibus ferè Epistolis, quorum autoritas est probabilissima.* Præter loca in margine librorum nostrorum annotata videtur Iudas respexisse ad acta Apostolorum: legatur illius voluminis 20. cap. Græcanica scholia hinc colligunt Iudam longæum fuisse, & vixisse post alios Apostol. *Qui dicebant vobis quoniam*, id est quod in nouissimis temporibus, & cetera.) Quidam intelligunt de Antichristi tempore, quod parum probabile est: nam mouet præsentem necdat vel tenuem significationem futuri temporis. Porro Apostoli nouissima tempora nominant, totum tempus à Christo nato, ad extremum vsque iudicium: respiciunt enim ad Prophetas, qui tempus Euangelicum nominant nouissimos dies, vt Esaias cap. 2. Et erit in nouissimis diebus præparatus mons domus Domini.

H *I sunt qui segregant semetipsos, animales, spiritum non habentes.*

H *I sunt qui segregant semetipsos* ab Apostolorum doctrina, & Episcoporum: Nulla res clarius docet Lutherum, Melanthonem, Caluinum, Bucerum hæreticos esse,

quàm quod segregant se à doctrina Chrysoſtomi, Basilij, Ambrosij, Hieronymi, Augustini, &c. (*Animales*) vox hæc ab anima dicitur, non ab animali, eadem voce vsus est Paulus capite secundo prioris Epistolæ ad Corinthios: Animalis homo non percipit ea quæ sunt spiritus Dei: Græcè est *ψυχικός*, id est animalis, *ψυχή* autem anima est. Non solum autem homo Ethnicus qui nec adulteratur, nec furatur, & concupiscentias, quantum per naturam licet refrenat animalis est: sed & quicumque non habet spiritum reuelationis, sed ea tantum quæ natura suppeditat, aut ratio humana dare potest, animalis secundum Paulum est & Iudam. Nam *ψυχικόν*, id est, animale opponunt *πνευματικόν*, id est, spirituali homini. Spirituale vocat, qui in dijudicandis dogmatibus, aut interpretandis Scripturis, & alijs in rebus spiritu sequitur, qui supra rationem est. Vnde Iudas mox subiungit. *Spiritum habentes*) velut interpretans animales.

V *os autem charissimi, super edificantes vosmetipsos sanctissima nostra fidei, in spiritu sancto orantes, vosmetipsos in dilectione Dei seruate, expectantes misericordiam Domini nostri Iesu Christi in vitam æternam.*

V *os autem charissimi, Illi quidem ita se habent, inquit: Vos autem super edificantes vosmetipsos, & cetera.)* eadem admonitio nunc locum habet, vt videlicet fidei traditæ ante Lutheranismum nos & omnia nostra superstruamus. Illud: *In spiritu sancto*) quidam referunt ad præcedentia. Græcanica scholia, pertinere putant ad sequentia, quæ etiam de publicis precibus exponunt, quod ait Apostolus orantes, hoc sensu. Gnostici habent cætos obsecenos, vos in vestris cætibus sequimini spiritum (*vosmetipsos in dilectione Dei seruate.*) Id est, custodite, hæc custodia difficillima est, & rarus inuenitur, qui non alicubi hanc negligat, propter istud instituta sunt cœnobia, & quia non sufficit hic diligentia nostra, sed opus est imprimis misericordia & gratia Dei, hanc ambire debemus & si non tam vbertim vt volumus proueniat, non oportet despondere animum, sed perdurare & expectare: etsi non statim, saltem aliquando continget quod cupimus, si non hoc anno, saltem futuro: Illud est, quod dicit: *Expectantes misericordiam Domini nostri Iesu Christi in vitam æternam*) id est, in finem vitæ æternæ.

E *t hos quidem arguite iudicatos, illos verd saluate de igne rapientes. Alijs autem miseremini in timore, odiētes & eam, quæ carnalis est maculatam tunicam.*

E *t hos quidem arguite iudicatos*) vos qui ita viuistis, vt nunc dixi, Gnosticos qui sunt insanabiles arguite, hoc est, prodite siue in apertum proferte, manifestate omnibus impietatem

pietatem ipsorum. Iudicatos. Græcè est *δικαιωμένους*, id dijudicantes siue dum dijudicamini. Potest enim & actiue & passiuè accipi. Græca scholia actiue exponunt. Si inquit, adhibito iudicio vestro faciât secessionem à vobis: quæ faciunt pro nostro interprete, qui iudicatos supple à vobis. Erasmus passiuè accipit, nam vertit: dum dijudicamini. Illos verò quibus videlicet exitium imminet vel periculum à Gnosticis. *Saluate de igne rapientes*) de igne Zodomitico, id est, de igne libidinis, siue incendio libidinis: Alijs autem miseremini in timore. Sensus est: qui dicit misericordia loqui volunt cum Gnostici, ut lucrifaciant ipsos, faciant hoc in timore, timentes ne ipsi corripiantur hac ipsorum hæresi. *Odientes & eam quæ carnalis est maculatâ tunicam*) id est, turpes affectus carnis, & carnalem Gnost. conuersationem. Græca admittunt & hunc sensum: odientes à carne sordidatam tunicam. Turpitudine Gnostici: non solum ipsorum opera inficit, sed & vestes ma-

culat, atque ad ipsas transit. Vterque sensus bonus est. Ad posteriorem vehementer inuitat coniunctio (&) quæ videtur requirere hunc sensum: odio habentes non solum ipsa turpia facta carnis, verum etiam tunicam Gnosticorum, quæ ex carne ipsorum est conspurcata.

El autem qui potens est vos conseruare sine peccato, & constituere ante conspectum gloriae suae immaculatos, in exultatione in aduentu Domini nostri Iesu Christi, soli Deo saluatori nostro per Iesum Christum Dominum nostrum, gloria & magnificentia, imperium, & potestas ante omnia secula, & nunc, & in omnia secula seculorum, Amen.

El autem qui potens est vos conseruare, & cate.) Est *δοξολογία*, qua voluit concludere Epistolam, ut disceremus gloriam non nobis vsurpare, sed Deo tribuere, à quo est donum perseverantiæ, & omne bonum.

Finis Epistolæ Iudæ.

IN PRIOR-

IN PRIOREM EPISTOLAM

D. PAULI AD TIMOTHEVM EXPOSITIO. F. ADAMI S.

DEL PHII.

ARGVMENTVM.

Epistolæ ad Timotheum vtriusque, & eius quæ ad Titum est scripta, scopus idem est, nimirum: ut qui publice docent, eximij sint, & explorati. Quod dicimus, ex ipsarum enarratione euadet manifestum. Verum licet scopus sit vna, occasio tamen siue scribendi ratio diuersa est. Nam hanc propter Iudaizantes: vtraque verò ad Timotheum propter scholam potissimum Simonis scripsit. Quare cum quatuor proxime expositis, duas has conferre oportet, maxime quæ cum Epistola ad Ephesios, quorum Episcopus fuit Timotheus, quam explicat Epistola ad Coloss. quæ magis in spem designat, de quibus est sermo, quos omnium clariss. me depinxit Epistola Iudæ, Item perri secunda.

CAPVT I.

Paulus Apostolus Iesu Christi, secundum imperium DEI Saluatoris nostri, & Christi Iesu, spei nostra, Timotheo dilecto filio in fide: gratia & misericordia & pax à Deo patre & Christo Iesu Domino nostro.

Paulus Apostolus Iesu Christi secundum imperium Dei, &c.) id est, secundum iniunctionem siue delegationem Patris, qui per Filium exemit nos à diaboli tyrannide, & transtulit in sortem Sanctorum: (secundum imperium Iesu Christi) qui est spes nostra quia per ipsum vitam speramus nos consecuturos, non per Moysem, non per Angelos Simonis, non per liturgias Platonicorum, Timotheo dilecto) Græcè est Germano (filio in fide.) Germanum vocat verum acingenuum non corruptum diuersa doctrina. Gratia) id est remissio peccatorum. Et misericordia) Hoc addit quod non satis sit gaudere peccatorum remissione, nisi Deus & alia dona addat, quibus tentationum impetus frangi queant. Opto igitur tibi dona illa, quibus aduersa mala omnia & ea potissimum, quæ nos à Christo abducere conatur, muniaris. De pace dictum est in Epistola ad Romanos.

Sicut rogauite ut remanes Ephesi cum irem in Macedoniam, ut denunciaris quibusdam ne aliter docerent, neque intenderent fabulis, & genealogijs interminatis, quæ quæstiones præstant magis quam adificationem Dei, quæ est in fide.

Sicut rogauite) siue hortatus sum: nam vox Græca anceps. Vt remaneres Ephesi,) Metropolis est Asiæ minoris. Macedoniæ metropolis est Thessalonica. Vt denunciaris quibusdam ne aliter docerent) non absoluit Apostolus orationem, desideratur enim sic (facito) Aliter docere est diuersum doctrinæ genus ab eo quod est traditum adferre, sic Græ-

cam vocem *ἑρεοδιδασκαλίαν*, explicat Chrysostomus, & post eum Theophylactus. Sed & Paulus capite 6. huius Epistolæ seipsum interpretatur, dum ait: Si quis aliter docet, siue ut ipse habet *ἑρεοδιδασκαλίαν*, & non acquieuit sanis sermonibus, & ei quæ secundum pietatem est, doctrinæ. Et ad Galatas capite primo, dixit hanc rem, Euangelizare præter id, quod Euangelizatum est. Fabulas & genealogias. Vetus hæresis periphrasin facit legis siue veteris testamenti. Chrysostomus non legem significari dicit per fabulas, sed falsas traditiones. Refert ergo ipse ad *δευτερώσεις*, Iudæorum, quales nunc sunt in Thalmud & in Cabala. Cum Chrysostomo sentit Theophylactus, item Græca scholia & Ambrosius ad *δευτερώσεις*, refert, quanquam Erasmus in annotationibus putat ipsum intellexisse legem Moysei, sed falsus est indiligentia: meminit quidem Ambrosius circumcisionis atque aliorum, sed de ijs loquitur, quæ extra Scripturam sunt. Genealogias interminatas vocat, quæ finem non habent. Repetebant enim Iudæi altissimè seriem progenitorum suorum, ab ipso scilicet Abraham: quod faciebant partim, ut peritiæ multæ & scientiæ opinionem sibi concquirerent, partim ut suam iactarent nobilitatem, quod ab his vel illis parentibus ortum habeant. Tres Græci, videlicet Chrysostomus, Theophylactus, & Oecumenius, quod dicitur hic, referunt quoque ad fabulas & theogonias Gentilium. Pro qua sententia facit historia, sed non consequentia scripti. Nam statim subiicitur mentio legis doctorem, quod certum est ad Iudaizantes pertinere. Alioqui hæc aptissimè quadrarent in scholam Simonis. Quæ quæstiones præstant magis quam adificationem) id est, profectum in verò Christianismo, (in fide & pietate) Hæc pro ratione illorum temporum à Paulo præ-

scripta sunt Timotheo, nostrum est similia cauere, nempe à nimia curiositate, quæ est circa plurimas quæstiones, ex quibus nullus verus pietatis fructus prouenit.

Finis autem præcepti, est charitas de corde puro & conscientia bona, & fide non ficta. A quibus quidam aberrantes, conuersi sunt in vaniloquium, volentes esse legis doctores, non intelligentes, neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant.

Finibus autem præcepti est charitas de corde. Vocula (autem ad corrigendi formulas pertinet, nos ferè exprimitur per particulam, at qui vel imò. Sensus est: qui deuterofib. intendunt & genealogijs, non solum agunt præter Euangelium, verum etiam ignorant finem legis Mosaicæ, qui est charitas. Vocabulum, finis, est ambiguum: significat & id, ad quod cætera referuntur: In qua significatione ferè vsurpatur à philosophis: Significat præterea consummationem siue plenitudinem vtraque significatio optimè congruit. In voce (præcepti) tropus est, accipitur enim pro tota lege. Locum hunc tractat August. lib. 1. de doctrina Christiana, quem lege re oportet à cap. 35. vsque ad finem libri. De corde puro id est, vacuo cupiditate & amore sui, vt nihil aliud inquit Aug. diligatur, quàm quod diligendum est. (conscientia bona) id est, nullius criminis sibi conscia. Hoc (ait Augustinus) propter spem addit. Ille enim se ad id, quod credit & diligit, peruenturum desperat, cui conscientia malæ scrupulus inest. (non ficta) id est, quæ caret mendacio seu hypocrisis, hoc est, quæ ex animo creditur in Iesum. Hæc ergo tria, spes, fides, charitas, finis sunt præcepti: (à quibus) scilicet fide, spe & charitate, (quidam) in meis suis studijs (aberrantes) Græcè est participiū præteriti temporis, & sumpta est vox à iaculatoribus. Cùm, inquit, à scopo legis, iam dicto aberrassent, vel quia nesciebant hunc esse scopum legis, vel quia eum non curabant: Conuersi sunt in vaniloquium id est, deflexerunt ad inane & futile studium. Græcè est εἰς ματαιολογίαν, quæ vox quantum ad pronuntiationem attinet, non multum abest à theologia, cùm res multum inter se discrepat. Quare nobis quoque cauendum, ne sic sectemur theologiam, vt in matheologiam incidamus, quod ijs euenit, qui in lectione Scripturarum non hoc primò quærunt, vt inflamentur, vt transformentur in Christum: sed legunt eas ob id potissimum, vt arment se ad diatribas, vt scientiæ opinionem sibi conquirant. Volentes esse legis doctores vendicantes sibi legis peritiam, & ambientes titulum magisterij, cùm sint legis imperiti: (non intelligentes) neque principia doctrinæ suæ, neque conclusionem.

Sciamus autem quia bona est lex, si quis ea legitime vtatur, sciens hoc, quia lex iusto non est posita, sed iniustus, & non subditus, impijs & peccatoribus, sceleratis & contaminatis, patriciis, & maricidus, homicidis, fornicarijs, masculorum concubitoribus, plagiarijs, mendacibus, & periuris, & si aliquid aliud sanæ doctrinæ aduersatur, quæ est secundum Euangelium gloria beati Dei, quod creditum est mihi.

Sciamus autem quia bona est lex. Est antipropheta: Non, inquit, damno, quod studeant legi, vel quod tractent legem, sed quod non rectè studeant, quod non rectè tractent, quod non referant sua ad verum scopum. Si quidem lex bona est, si quis legitime ea vtatur id est, operam ei det, illamque tractet oculis perpetuò conuersis ad prædictum finem legis, nempe charitatem ex corde puro. Hic videtur esse sensus ex præcedentibus, in quibus reprehendit inane & futile studium, sicutum in fabulis & genealogijs sine carètib, quod tale studium nihil conducit ad finem præcepti. Verum, quod sequitur. Sciens hoc quia lex iusto non est posita) generaliore videtur admittere sententiam. Sensus est: Non quod iustus amplius non teneatur lege, sed quod lex pedagogus sit, hoc est, posita non propter iustos, sed propter iniustos, hoc est, ad coercendas transgressiones, & custodiendos homines in eandem fidem, quæ reuelanda erat. Vide firmum huius loci commentarium Augustini, libro de spiritu & littera cap. 9. & 10.

Non subditus) vox Græca significat, qui subditi nolunt, nec ferunt imperium. Pro (sceleratis) Græcè est ἀνομοίς, vox composita est ex a priuatiua particula, & νόμος. Dicitur autem νόμος ab ἀνομία, quod est venerator. Άνόμος ergo is appellatur, qui non veretur nec deos nec homines. Vnde Erasmus transulit irreuerentibus. Vox sequens ad eos pertinet, qui simpliciter prophani sunt & alieni à sacris. Plagiarij dicuntur, non qui plagas aut verbera alijs inferunt, vt hoc loco quidam interpretantur, sed qui aliena mancipia furto subducunt. nam ἀνδραπόδων, Græcis mancipiū est, hinc ἀνδροποδισίς, quasi dicas fur manciparius.

Et si quid aliud sanæ doctrinæ aduersatur, quæ est secundum Euangelium) quo agnoscitur Deus esse, qui gratia sua iustificat hominem, ipsiq; vires præbet, quibus quod præcipitur, præstare valeat. Hic sensus cognoscitur ex collatione aliorum locorum. Ad Rom. 3. Omnes peccauerunt & egent gloria Dei. Esaiæ 58. Gloria Domini colliget te. Rursus 60. cap. Gloria eius videbitur in te.

Gratias ago ei, qui me confortauit in Christo Iesu Domino nostro, quia fidelem me existimauit, ponens in ministerio, qui prius blasphemus fui, & persecutor, & contumeliosus: sed misericordiam Dei consequutus sum, quia ignorans feci in incredulitate.

Gratias ago ei, qui me confortauit in Christo Iesu Domino nostro, quia fidelem me existimauit, ponens in ministerio, qui prius blasphemus fui, & persecutor, & contumeliosus: sed misericordiam Dei consequutus sum, quia ignorans feci in incredulitate.

Gratias

Gratias ago ei, &c.) Tria hæcenus proposuit Apostolus, quæ obseruare oportet. Primum, quisnam sit finis legis, vt ad eum contédatur, quisquis est verè studiosus legis. Secundum est, quid lex præstet homini. Tertium, quid Euangelium, siue gratia Christi, & quia dixerat creditum, id est, concreditum, siue commissum sibi Euangelium glorie, ne suis meritis id vindicare sibi videretur, adiecit: gratias ago ei, qui me confortauit in Christo. Præpositio (in) iuxta Græcos reddenda: ad verbum est, qui me potentem reddidit Christo, id est, qui ad prædicandum, ad propagandum Christi Euangelium me fortem effecit. Erat enim tum labor ingens, & res maximis periculis coniuncta annunciare Christum. Quia fidelem me existimauit) fidelis hoc loco accipitur, quomodo apud scriptores ethnicos. Alius eius vocis vsus est in epist. ad Ephe. Quod fidelem me existimauit, hoc declarauit, cùm Apostolici muneris functionem mihi comisit, hoc est, quod ait: Ponens in ministerio, qui prius blasphemus fui.) Istud addit, vt magis commendat Dei misericordiam ac benignitatem. Nec solum blasphemus, inquit, sed & persecutor, in d. ὀφθαλμοῦ, quod noster interpret vertit contumeliosum, sed magis significat eum, qui vim facit, id est, oppressorem & violentum. Persequerbar, inquit, & illata vi abolere conabar nomen Christianum (sed misericordiam) Græcè est, ἀλλάξ, id est, sed & misericordiam, quasi dicat, non solum veniam consecutus sum, cùm talis fuerim, sed & misericordiam, vt fierem Apostolus (quia ignorans feci) nō feci, inquit, inuidia, aut ambitione corruptus, sed Zelo veritatis: nesciebam Iesum esse Christum, id est, Messiam Iudæis promissum, hoc est, quod ait, in incredulitate.)

Sper abundauit autem gratia Domini nostri cum fide & dilectione, quæ est in Christo Iesu. Fidelis sermo, & omni acceptione dignus, quod Christus Iesus venit in hunc mundum peccatores saluos facere, quorum primus ego sum.

Sper abundauit autem gratia Domini, &c.) Sensus est: Alijs pluribus beneficijs post commissum Euangelium me persecutus est Dominus, dedit spiritum prophetiæ, gratia curationis, &c. Cum fide & dilectione) potest sensus esse: Dedit mihi ista magna dona cū fide & dilectione, id est, vnà cum ijs fidē & charitatem, vt (μετὰ) sit comitis, quanquam ex cap. 4. huius epistolæ, & interpretatione Chrysoft. videatur prepositio (cum) nō esse comitis, sed medijs & instrumenti, vt sit sensus: Consecutus sum hæc dona per fidem & charitatem, id est, medio fidei & charitatis: inquā, quæ est propria Christianismo. Habet enim & lex, & natura suam dilectionē, hoc est, quod ait: cum dilectione, quæ est in Christo Iesu.

Fidelis sermo) Digressus erat Apostolus, rediit iam à digressione, ostendens, quæ nam sit vera, & Christiana, & Euangelica doctrina. Sensus est: vt redeam ad id, quod primò ceperam, ostendi, qui diuertant à sana doctrina, & vtili studio: dicam nunc, quod sit caput sanæ doctrinæ, nempe: Quod Christus Iesus venit in hunc mundum, &c.) Fidelis hoc loco pro certo, firmo, & indubitato ponitur. Indubitatus sermo, & dignus, quem modis omnibus amplectamur, videlicet, quod Christus Iesus venit in hunc mundum, peccatores saluos facere Saluos facit remittendo peccata, iustificando, vires præstando, quibus, quod præcipitur, implere valeant: Demum pro meritis bonæ vitæ dando vitam æternā, ad quæ inefficax fuit lex, vt ad Roma. docet Apostolus: Quorum primus ego sum) id est, maximus ego sum. Hic commentarius erat dictum D. Francisci, qui dicere solebat syncerè, nulla Socratica iconia, se maximum peccatorum. Nam si latrones, aiebat, & alij scelerati donati essent ea gratia, qua ego, multò sancti vterentur ea, quam ego. Istud de se quisque agnoscere debet, sed & hoc, quod nullum est tam horrendum peccatum, in quod non incidere, nisi gratia Dei perferuaretur. Paulus hoc loco respexit ad ardorem, quo persequerbar nomen Christianum. Vnde Augustinus tractans hunc locum, nemo, inquit, acrior inter persecutores, nemo ergo peior inter peccatores. Vide ipsum de verbis Apostoli, sermone 10.

Sed ideo misericordiam consecutus sum, vt in me primò ostenderet Christus Iesus omnem patientiam, ad informationem eorum, qui credituri sunt illi in vitam æternam. Regi autem seculorum immortalis, inuisibilis, soli Deo honor & gloria in secula seculorum, Amen.

Sed ideo misericordiam consecutus sum) causa hæc diuersa est ea, cuius paulò antè fecit mentionem, cùm ait: quia ignorans feci in incredulitate. Vt in me primo.) Nomen est, nō aduerbium, vt in me, qui primus sum, id est, qui sum præcipuus, & maximus peccatorum, (vt ostenderet omnem patientiam) siue, vt Augustini interpret vertit longanimitatem. Est enim Græcè μακροθυμία, id est, longanimitas. Annotat Chrysostomus non dixisse Apostolum, vt ostenderet in me longanimitatem, sed omnem longanimitatem. Insignis enim longanimitas fuit, quod cū vnico nutu perdere posset, tam diu sustinuerit furentem Paulum. Ad informationem eorum.) Erasmus vertit ad exprimendum exemplarijs, qui credituri sunt. Græcè est τῶν ἐπιμαρτυρησάντων. Est autè hypotyposis, cùm res ad viuum expressa subiicitur oculis. In Paulo igitur Deo exemplum proposuit, & figuram expressit, quomodo se gerat erga peccatores, vt nemo iam, quantumuis grauib, sceleribus

depressus, de se desperet, imò eandē se confecturum veniam hoc exemplo præsumat.

Regi autē seculorum immortalium inuisibili.) Quoniam autem magnum aliquid de Filio locutus fuerat, quòd videlicet tantam vim dilectionis ostenderit, ne quis fortè putaret Patrem ab ea charitate remoueri, & ipsi gloriā refert, cum protinus addidit. *Regi autem seculorum.*) Pro his, inquit, non tantum Filio, sed & Patri referimus gloriā. Sic Chryf. Refert ergo ipse ad Patrem. Idem facit Theophylactus, & Ambros. pro quibus facit particula aduersatiua (*autem.*)

Hoc præceptum commendo tibi fili Timothee, secundum præcedentes in te prophetias, ut milites in illis bonam militiam, habens fidem, & bonam conscientiam, quam quidam repellentes, circa fidem naufragauerunt, ex quibus est Hymenæus, & Alexander, quos tradidi sathanæ, ut discant non blasphemare.

Hoc præceptum) videlicet, quod præcessit de beneficio Christi, quòd ipse venit, peccatores saluos facere, vel quòd præcessit de lege: finis autem præcepti est charitas de corde puro, &c. Non est autem præceptum istud referendum ad id, quod sequitur: *Vt milites in eis, &c.*) Nam loco (vt) Græcis est *ἐν*, non *ἐν*. *Secundum præcedentes in te prophetias.*) Ambrosius legit secundum præcedentes in te philosophias. Sensus est: Sicut spiritu prophetiæ admonitus, feci te Episcopum, ita iuxta eandem prophetiam nunc tibi commendo hoc præceptum. Est hoc loco prophetia, qualis Actorum capite 13. Ministrantibus illis Domino, & ieiunantibus dixit Spiritus Sanctus: Segregate mihi Saulum & Barnabam in opus, ad quod assumpsi eos. Iuxta reuelationem enim selegerat Paulus Timotheum in discipulum, & Episcopum fecerat. *Vt milites*) Id temporis officium Episcopi erat, militiam exercere propter varios fidei hostes (*in illis*) id est, secundum illas, hoc est, iuxta prophetias, quæ de te præcesserunt. Sensus est: *Vt taptē milites*, respondens prophetiis, quæ de te data fuerunt. *Habens fidē*) hoc ad dogmata pertinet. *Et conscientiam bonam*) istud pertinet ad vitam. *Vt, inquit, non sis tibi conscius alicuius criminis. Quam quidem repellentes*) Græcis est participium præteriti temporis, qua repulsa quidam, id est, contempta conscientia: *Circa fidem naufragauerunt*) dixisset Latinius, naufragium fecerunt per Apostasiam, hæresim, vel scisma. Ex hoc loco discimus, quòd multis causa ruinae in hæresim, sit mala vita (*ex quibus*) id est, de quorū numero est Hymenæus, & Alexander. *Quos tradidi sathanæ*) Chryfostom. Theophyl. Oecum. interpretantur istud de excommunicatione. Non vitur autē Paulus voce excommunicationis, quòd id ipse habebat peculiare, vt quos excommunicat-

ret, etiam diabolo traderet iuxta corpus vexandos. *Vt discant non blasphemare*) id est, vt ex præsentī correptione discant non contemnere futurum iudicium. Ex hoc capite discant Episcopi, pastores, cōcionatores, vt caueant sibi ab *ἐπεροδιδασκαλία*, à fabulis, & ijs, quæ aliena sunt à doctrina semel tradita: breuiter ab omnibus, quæ fidē, spem, & charitatem non ædificant.

CAPVT II.

Obscuro igitur primū omnium fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus, pro regibus, & omnibus, qui in sublimitate constituti sunt, vt quietam & tranquillam vitam agamus in omni pietate & castitate.

Obscuro igitur) siue adhortor: nam Græcè est *παρακαλέω*, quæ vox anceps est (*primū omnium*) genitiuus (*omnium*) referri potest vel ad præcedentia, hoc sensu: obsecro, vt ante omnia fiant deprecationes: Vel ad sequentia, hoc sensu: adhortor, vt deprecationes fiant ab omnibus, quāquam prius sit magis probabile. Quid discriminis sit inter obsecrationes, orationes, & postulationes, petendū est, non est ex Latinis vocibus, sed Græcis, *δέχομαι*, quæ vox primo loco ponitur, Græcanica scholia referunt ad deprecationē, qua rogamus, vt liberemur à malis: *προσευχής*, quæ secundo loco ponitur, ad orationem, qua precamur, vt nobis contingant bona: *ἐντιθέεις* autem ad interpellationem, qua de his, quæ nos lædunt, querimur. Cum quibus sentit Theoph. nisi quòd postremā vocem pertinere dicat ad preces, quibus pro persecutoribus oramus, vt ad viam redeāt. Augustinus in episto. ad Paulinum, quæ est nu. 59. latè de his vocibus differit, & quicquid hinc dicitur, ad Iyurgiam refert & sacrificium missæ. Obsecrationes, aut, pertinere ad preces, quæ fiunt in Missa ante consecrationem: Orationes ad preces, quæ fiunt, dum benedicuntur, & sanctificatur hostia, & distribuitur, comminuitur. Postulationes sunt preces, quibus benedicuntur populus, quibusque antistes suos, id est, clientes misericordissimè offert potestati. Quibus, inquit, peractis, & participato tanto Sacramento, gratiarum actio cuncta cōcludit, quā etiam in his verbis vltimā cōmendauit Apost. Ex quo commentario discimus hæc pertinere ad preces publicas. Idem facit Chryf. Theoph. & Oecum. qui omnes sacerdotes, sacri, & mysteriorum meminerunt. Est alius commentarius, qui obsecrationes, orationes, postulationes eodem pertinere dicit, vt sit con-

sit congeries vocum, qua vsus vult Apost. eam vehementiā, vt quod mandat, omninò fiat: Cuius commentarij etiam Theo. meminit, nec malè respondet, quod est cap. 4. ad Phil. Rursus quod ca. 6. ad Ephesios. *Pro omnibus hominibus*) etiam ethnicis (*qui in sublimitate*) & eminentia. *Constituti sunt, vt quietam & tranquillam vitam agamus*) quod contingit prudenter administrante rempublicam magistratu. *Dicit in omni pietate*) vt significet se non solum loqui de ea, quæ est in dogmatibus, sed & de ea, quæ est in vitæ integritate. Castitatem vocat non solum temperantiam à libidine, sed quæ in omni virtute cerni debet, vnde rectè Erasmus verit in omni honestate. Græcè est *σεμνότης*, quæ vox ad omnem morum grauitatem pertinet.

Hoc enim bonum est, & acceptum coram Salvatore nostro Deo, qui omnes homines vult saluos fieri, & ad agnitionem veritatis venire.

Hoc enim) nempè orare pro omnibus ethnicis. *Bonum est, & acceptum coram Salvatore nostro Deo, qui omnes homines vult saluos fieri.*) Locus hic difficilis est, in quo explicando variant tam Græci, quàm Latini. Ambros. cum quo sentiunt Græca. scho. interpretatur de voluntate Dei propriè dicta, de qua ad Ro. Volūtati eius quis resistet? dicens latere conditionē hanc, nempè: qui vult omnes saluos fieri, si modò ipsi velint. Qui cōment. nō placet August. quòd multi salui haud fiant, nō quia ipsi nolūt, sed quia Deus nō vult, quod sine vlla, inquit, caligine manifestatur in paruulis, qui discedunt absque Baptismo. Et si quis pro Ambro. respōdeat, sermonem esse de adultis. Obijcit August. Quomodo voluit Deus saluos fieri, de quibus apud Matth. dicitur: Si in Tyro & Sidone factæ essent virtutes, quæ factæ sunt in te, olim in cilicio, & in cinere pœnitentiā egissent. Quare sententiam Apost. ipse hoc modo interpretatur: Qui vult omnes homines, id est, omne genus hominum saluum fieri, qua phrasi & Salvatore vsus dicit in Euangelio. Decimatis mentam, & rutam, & omne olus, id est, omne olerū gen². Sed queri ex Aug. posset, anne quoddā genus hominū infantes sunt, qui in vtero materno moriūtur? Hoc autem genus quomodo Deus vult saluum fieri? Rursus queri possit, anne ppositio hæc: Deus vult omnes homines saluos fieri, sit perpetua veritatis? quod si ita, quomodo Deus voluit saluos fieri gentes tempore legis veteris, quādo siuit eas ingredi vias suas? Tertio queri possit, anne in subiecta sententia, vnus mediator Dei & hominum, qui dedit semetipsum pro omnibus, sermo sit de omnibus hominibus, & non solum de quolibet genere hominum? Postremò queri posset, anne (Deus vult, &c.) propositio hæc eadem sit cū illa Petri: Non vult

Deus aliquos perire, sed omnes ad pœnitentiā reuerti? quàm certum est generalē continere sententiam.

Dat Augustinus & aliā interpretationem, hanc nimirum: nullum hominem fieri saluum, nisi quem saluum fieri Deus voluerit. Similem locum adducit ex Euāgelio Ioannis: Ipse illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum, non quòd omnes illuminentur, sed quòd nemo illuminetur, nisi per Christum: Et declaras, quomodo interpretatio hæc instituto Apostoli conueniat, adiūgit: Quia nullus saluus sit, nisi quæ vult Deus saluum fieri, ideo rogandus est, vt velit, quia necesse est fieri, si voluerit. Sed quia istud Timothæo, quem instruit, notissimum fuit, non videtur id voluisse Apostolus. Expositiones hæc sunt in Enchiridio cap. 30. quæ in hoc cum Ambrosiana cōueniunt, quod de voluntate proprii nominis sententiam Apostoli interpretetur. Alij voluntatem figuratam accipiunt pro voluntate, quam vocant signi, quia Deus præcepta sua & cōsilia, quibus ad salutē instruit, & inuitat, proponit omnibus, dicitur velle omnes saluos fieri. Sic dicimus literas principis esse voluntatem ipsius, cum eius rei potius signum sit. Eadem figura sceptrum dicimus pro imperio, quia illius nota est, figura hæc metonymia dicitur.

Est alius commentarius, qui (velle) accipit quidem propriè, sed in significatione minus vsitata, pro cupere & optare, quomodo aliquoties obuium est in Euāgelio Ioan. vt: Domine volumus Iesum videre. Rursus: Pater, quos dedisti mihi, volo, vt vbi ego sum, & ipsi sint mecum. Quo etiā loquendi modo in vulgari sermone vtimur, vt cum dicimus: Volo, vt tibi omnia ex animi tui sententia eueniant. Sensus proinde est: Deū, quantum in se est, cupere omnium salutem, quem affectum Dei & desiderium exprimit illæ Scripturæ: Nolo mortem peccatoris, sed vt conuertatur, & viuat. Venite omnes ad me, qui laboratis, & ego reficiam vos: Quoties volui vos congregare, & cæt. Et apud Esaiam, vbi impio populo loquitur: Vtinam attendisset mandata mea, vnde apud eundem tanquam qui cogatur propter scelera nostra nos punire, dicit: Heu ego (quod dolentis est) quia consolabor super hostibus meis. Quomodo autem affectus tribuuntur Deo, an per metaphoram, an potius per catachresin, an per alium tropum, inquirat studiosus.

Vnus enim Deus, vnus & mediator Dei & hominum, homo Christus Iesus, qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus. Cuius testimonium temporibus suis cōfirmatum est, in quo positus sum ego predicator & Apostolus (veritatem dico, non mentior) doctor gentium in fide & charitate.

Ioan. 1. 6.

Ioan. 18.

Ioan. 17.

Ezech. 18.

Math. 11.

Matt. 23.

Luc. 13.

Esai. 48.

Esai. 1.

VNus enim Deus, vnus & mediator Dei & hominum.) Est ratio dialectica: Quia vnus est omnium Deus, quia vnus est omnium etiam infidelium reconciliator, manifestum est, Deum petere & desiderare salutem omnium. Videndum hic, num vocabulum (mediatoris) conueniat soli Christo? Difficilis est eius explicatio, quod nusquam in reliqua Scriptura reperiatur, quam apud Paulum, id quæ duobus duntaxat locis, hoc nimirum, & ad Galat. 3. Erasmus putat recte transferri vocem Græcam, quæ est μεσίτης, si quis dicat conciliatorem, vel intercessorem. Tertullianus de resurrectione carnis sequestrem vertit.

Apud prophanos scriptores vox ea significat eum, qui mediat inter partes, hoc est, qui sese interponit. Iuxta quam significationem, quam habet etiam Latina vox, nulla impietas est, alijs eam à Christo tribuere. Recte competit in sacerdotes, vt videre est in Epistola ad Heb. Omnis Pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur in ijs, quæ sunt ad Deum. Augustinus tamen cum admittat plures aduocatos, interpellatores, intercessores, agnoscere non vult, nisi vnum mediatorem, libr. 2. contra Epistolam Parmeniani, cap. 8. Pro quo, inquit, nullus interpellat, sed ipse pro omnibus, hic vnus verusque mediator est: deinde paucis interiectis: Si, inquit Paulus, esset mediator, essent vtique & reliqui Apostoli, & sic multi mediatores essent. Nec ipsi Paulo cõsisteret ratio, qua dicit: Vnus enim mediator Dei & hominum.

Sed quæri posset ex August. cum Christus in Scripturis dicitur aduocatus, ite interpellator & pacificator, & interim hæc vocabula alijs etiam tribuantur, cur non nomen mediatoris alijs posset tribui? licet alia atque alia ratione? Videlicet vt Christus sit ille summæ & eximie notæ mediator, qui non precibus tantum intercedentibus, sed precio mortis suæ & sanguinis, totum humanum genus Deo reconciliauit. Quomodo si accipias vocabulum mediatoris hoc loco optime constat ratio Pauli. Quæri posset etiam, cur magis mediator sit, pro quo nõ mediat aliquis alius; quæ intercessor, pro quo non intercedit alter. August. & alijs locis habet hanc doctrinam de mediatore, nisi respexerit ipse naturam diuinam, quam Christus coniunctam habuit humanæ, non videtur ratio, cur mediatoris vocabulum proprium faciat Christo. Certè lib. 9. de ciuitate Dei c. 15. Videtur illi tale quid in illa voce includi: Vt videlicet secundum Scripturæ vsum mediator sit ille, qui vtriusque naturæ particeps est.

Qui dedit redemptionem, &c.) Redemptio hoc loco non est nomen verbale, quod est capi-

te 3. epistolæ ad Roma. Iustificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem, quæ est in Christo Iesu, vbi est ἀπολύτρωσις. Nec rursus quod in Psal. Et copiosa apud eum redemptio, vbi est λύτρωσις, sed est ἀντιλύτρωσις. Vocat autem Græci λύτρωσις, precium, quo redimuntur captiui ab hostibus in bello, aut piratis, quod vulgò ransomam vocat. Verum Apostolus quod magis explicaret Christi commutationem, qua suo capite commutauit nos omnes, voce composita vsus est, dicens ἀντιλύτρωσις, quæ vox significat, cum capite vite, vita redimitur vita. Voce simplici vsus est Saluator in Euangelio: Venit filius hominis dare animam suam redemptionem pro multis, id est, precium pro redemptione multorum. Sic eam vocem vertit Hieronymus in Exod. Etiam Latinis vox redemptio aliquando pretium significat, vt impetrata redemptione, id est, pecunia pro redemptione. Qui ergo dedit pretium redemptionis seipsum pro omnibus. Refert obseruare Scripturas, quarum quædam dicunt Christum mortuum pro omnibus: quædam non pro omnibus, sed pro multis, vt est illa, quam mox ex Matth. 20. induximus. Venit filius hominis, &c. Rursus illa, quæ est cap. 26. apud eundem: Hic est sanguis noui Testam. qui pro vobis & pro multis effundetur, &c. Rursus apud Esaiam: Ipse asperget gentes multas. Quam locutionis diueritatem, qui intelligere desiderat, legat librum Augustini, quo respondet ad articulos sibi falso impositos. In responsione ad primum articulum sic habet: Quod ad magnitudinem, & potentiam pretij attinet, sanguis Christi est redemptio totius mundi. Sed qui hoc sæculum sine fide Christi, & redemptionis Sacramento pertranseunt, redemptionis alieni sunt. Deinde paucis interiectis: Poculum immortalitatis, quod cõfectum est de infirmitate nostra & virtute dominica, habet quidem in se, vt omnibus proffit, sed si non bibitur, non proficit.

Cuius testamentum temporibus istis confirmatum est.) Variè istud exponitur. Secundum Ambrosium sensus hic est: Apertum redemptionis factæ datu est documentum in descensu Christi ad inferos, & ipsius à morte, resurrectione. Rursus in Apostolorum prædicatione, confirmante eam Deo sequentibus signis (in quo) siue, vt Erasmus vertit, ad quod: nam Græcè est εἰς ὃ, de qua præpositione aliquoties dictum est in præcedentibus Epistolis: Ego positus sum prædicator) siue præco: Nam Græcè est κηρύξ, (doctor gemium) in ijs, quæ ad fidem Christi pertinent & ad Euangelicam veritatem. Hactenus ab illo loco: Cuius testimonium, &c. velut parenthesis fuit, quam interijcit propter Matheologos. Iam redit ad id, quod cõperat.

Volo

VOlo ergo viros orare in omni loco, leuantes puras manus sine ira & disceptatione. Similiter & mulieres in habitu ornato, cum verecundia & sobrietate ornantes se, nõ in tortis crinibus, aut auro, aut margaritis, vel veste pretiosa, sed quod decet mulieres promittentes pietatem per opera bona.

VOlo ergo viros orare.) Et hic retinent doctores interpretationem de oratione publica, alioqui quod additur: In omni loco poterat aliò inuitare, sed positu dicunt hoc loco ab Apostolo propter Iudeos, qui vt sacrificia offerre, ita & orare solu Hierosolymis permissum arbitrabantur. Vbi que ergo orare secundum hoc, est orare in omni loco constituto ad orandum.

Leuantes puras manus) puras dicit, hoc loco, nõ lotas more Iudeorum, sed mundas à rapinis, à libidine, à pugnis, à sanguine. Sine ira & disceptatione.) Istud probabilè facit commentarium de precibus publicis, similiter id, quod de mulieribus sequitur. Nam quis locus iræ est in priuatis orationibus? Rursus, quid refert, quo amictu mulier vtatur, dum priuatim orat in cubiculo? Chrysostomus tamè irã interpretatur pro iniuriarum memoria, & disceptationem pro hæsitatione & ambiguitate. Cumque hac sententia conueniunt non solum Græcanica scholia, sed & interpretes nostri capite 4. ad Romanos vertit vocem Græcam per hæsitationem: Et non hæsitauit, inquit, diffidentia. Eadem vox est capite primo ad Romanos: Euanuerunt in cogitationibus suis. Rursus capite secundo: Inter se inuicem cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus. Vbi sciendum est, vocem Græcam διαλογισμος, significare non simplicem cogitationem, sed talem, qualis est in ratiocinante, & expendente, & dijudicante. Disceptationi huic, qua secundum Chrysostomum quis intra seipsum disceptat, cogitans aut dicens, putasne audiet me Deus? putasne me temerè & vanè precari? opponitur fides, de qua Saluator in Euangelio: Omnia, quæcunque petieritis in oratione, credentes accipietis. Hæc etiam in priuatis orationibus locum habet.

Matth. 21.

Similiter & mulieres) scilicet, volo orare in omni loco tollentes puras manus sine ira & disceptatione, nec hoc solu, sed & (in habitu ornato) siue modesto: Nã Græca vox κόσμιος vtrunque significat, & posterior significatio aptior est. Nam quorsum attinet ad monere mulierculas, ne cultu vtatur fordido, cum sua sponte nimis comantur. Habitus Græcè est ἡ γαρύφαλλος, quæ vox longiorem habitum significat vnde quaque tegentem. Iubet igitur Apostolus fœminas vti modesto amictu, & qui vndique ipsas tegat, vt mulierem pudicitiam decet.

Cum verecundia & sobrietate ornantes se.) Vocè Græcam, quam hic sobrietatè vertit, aliàs transfert pudicitiam, quæ significatio maximè placet Hieronymo. Verù licet σωφροσύνη, anceps sit magis, tamen sobrietatem sonat & sanitatem mentis, quam pudicitiam.

Non in tortis crinibus) hoc interpres per periphrasin reddidit: Græcis est vnica dictio πλέγμα, (vel veste pretiosa) siue, vt Erasmus vestitu sumptuoso: Hic quisque cogitet apud se, quantoperè displiceat Deo in viris luxus vestium & sumptuositas, cum tantus Apostolus tam studiosè ea de re fœminis scripserit, in quo sexu hæc vtunque tolerari possent. Sed quod decet mulieres promittentes) id est, præ se ferentes, moribus & vita (pietatè.) Pietas hoc loco respicit Deum, nam Paulus habet δεοφιλέων, ne quis putet de pietate erga liberos sermonem esse.

Mulier in silentio discat cum omni subiectione. Docere autem mulieri non permitto, neque dominari in virum, sed esse in silentio.

Mulier in silentio discat.) Vir & mulier hoc loco nomina sunt sexus, non cõiugij. Teneat, inquit Chrysostomus, fœmina se in numero discipulorum, nec sibi vsurpet partes doctoris: Cum omni subiectione) id est, subiectione, nõ respondere debet doctioribus, nec vocem emittere. Omnia autem intelliguntur de cœtu publico: (neque dominari) Græcè est, ἀποδεκτικῶν, id est, autoritate vt, quasi ipsa posset aliquid autenticum adferre inter viros, quæ partes sunt docentium: habent plerunque mulieres non minus spiritum Dei, quam viri, non tamen pronunciare eas permittit Apostolus. Quod annotandum est propter homines nostri temporis, qui putant omnes in consilijs audiendos. Nam nõ ex spiritu, qui latet, metiendæ sunt partes docentium, sed ex natura & politia publica. Discimus ex hoc loco vitium id fuisse primitiæ Ecclesiæ, quod passim omnes sibi sumerent partes docendi, quod obseruare oportet, quia facit ad intelligendum scopum Epistolæ.

Adam enim primus formatus est, deinde Eua: & Adam non est seductus, mulier autem seducta in prauaricatione fuit. Saluabitur autem per filiorum generationem, si permanserit in fide & dilectione, & sanctificatione cum sobrietate.

Adam enim primus formatus est.) Ratio est philosophica: Præstat, inquit, vir mulieri, tum ordine formationis, tum vigore rationis. Illud (Adam non est seductus) variè exponitur, verum optimus commentarius ille est, qui habet: non est seductus credendo vera esse, quæ proponebat serpens, quamuis in hoc seductus fuit, quod parendum putauerit vxori, & crediderit leuiorem fore noxam, quam postea sit expertus. Mulier autem seducta fuit) credendo serpenti dicenti: erit

tis sicut

tis sicut dii, aded, vt ad fructum ligni vetiti extenderit manum.

Saluabitur autem per filiorum generationem.) Istud opponitur doctrinæ mulierum, licet non doceant, non deest tamen illis, quod agant: conuenit illis non librorum tractatio, sed liberorum. Hinc discimus, quantum errent nostræ mulierculæ differentes passim hodiè de Euangelio. Respondet D. Basilius Oeconomus Cæsaris volenti aliquid ex scripturis præ hæresi Arriana dicere: tuum, inquit, est pulmenta Cæsari parare, non Euangelium exponere. Est hoc loco varia lectio, quædam exemplaria habent permanserint, in singulari numero. Aliâ, permanserint, in plurali numero. Græca constanter legunt, permanserint, vt referatur ad filios. Hieronymus aduersus Iouin hunc locum exponens, palam testatur ita legendum esse. Sed & Chrysostomus in hanc sententiam exponit, dicens: Hac ratione saluari posse mulierem, si quos genuerit liberos, curârit diligenter in fide Christi, castisquæ moribus institutos. Sanctificatio hoc loco pertinet ad puritatem totius vitæ, nõ ad moderatum vsum coniugij.

CAPVT III.

Idelis sermo. Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat.

Idelis sermo) Hac præfatiuncula vti solet Apostolus rem certam & indubitam doctrinæ, hoc loco opponere videtur mathematicæ. Sensus est: quod iam dicturus sim, minimè vanum esse. Chrysost. & Theophylactus ad superiora referunt, vt voluerit Apostolus incertum esse & indubitatum. quod dixit, mulierem saluari gignendis, & rectè instituendis liberis. Verùm altera expositio probabilior est.

Si quis Episcopatum, &c.) Grauis est quæstio, & multæ ac magnæ eruditionis, nomen Episcopus ad eos tantum pertineat, quos hodiè vocamus Episcopos, an etiam ad quosuis sacerdotes. Thomas & Albertus Pighius putant genericum nomen esse, & complecti etiam simplicem sacerdotem: hanc suâ sententiam probare conantur ex loco, qui est in Actis 20. vbi Paulus conuocatis Ecclesiæ Ephesinæ presbyteris dicit: Attendite vniuerso gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit Episcopos, cum Ecclesiæ Ephesinæ sicut & aliarum Ecclesiarum tantum vnus fuerit Episcopus proprii nominis, quæ ipsorum ratio parum conuincit. Nam vt demus ibi nomen esse genericum, non tamen ob id necesse est & hic nomen esse genericum. Iam si quis diligenter textum inspiciat, videbit ad diuersorum locorum Episcopos sermonem esse in Actis. Nã dicitur ibi: vos sitis à prima die,

qua ingressus sum in Asiam. Rursus: Et nunc amplius non videbitis faciem meam vos omnes, per quos transiui prædicans regnum Dei. Ex quibus locis probabile fit ad ciuitatem Ephesiorum tanquam Asiæ metropolim, totius Asiæ Ecclesiæ Episcopos siue Antistites Apostolum conuocasse, pro qua sententia planè facit, quod dicitur: Attendite gregi, in quo posuit vos Spiritus sanctus regere Ecclesiam, quod in simplices sacerdotes locum non habet. Sed & Chrysostomus hoc loco Episcopum intelligit, qui est in Ecclesia hoc, quod maritus in familia. Ambrosius quoque sedis & cathedræ meminit, quæ non conueniunt simplicibus sacerdotibus. Ipsa præterea vocis etymologia non satis consonat sententiæ Pighij, siue sumptam dicas à Græcis in ea significatione, qua vsus est Cicero ad Pompeium, siue ab Hebræis in ea significatione, in qua Scriptura vtitur, vt in Psal. Episcopatum eius accipiet alter. Et Esdræ II. vbi eandem vocem Hieronymus præpositum vertit.

Si quis epistolas Pauli cum historia antiquitatis diligenter conferat, reperiet non absimile verò Episcopos tum dictos, non quidem omnes inferioris ordinis sacerdotes, sed antistites, & quos ipsi antistites siue episcopi proprii nominis ex suis familijs mittebant ad instituendum eos, quibus ipsi specialiter adesse nõ poterant, hoc est, ad erudiendum illos, qui in pagis habitabant & vicis, adiacentibus ciuitatibus, in quibus Episcopi residebant, quod genus sacerdotum nunc curatos vocamus. Repetendum hic est, quod in explicatione argumenti annotauimus, videlicet scopum Pauli in hac Epistola esse, monere Timotheum, vt diligenter videat, quos in tanta turba methelogorum constituat, qui publice doceant. Nõ autem id agit, vt hierararchiam Ecclesiæ instituat.

Quare nihil mirum, quod non meminerit hic simplicium sacerdotum, quod qui aduertit, nihil mouebitur ad ratiocinationem illam, qua colligere quidam nituntur, nihil discriminis esse inter Episcopum & simplicem sacerdotem, quod à mentione Episcoporum mox ad diaconos se transferat Apostolus, nulla sacerdotum facta mentione. Rursus qua colligere nituntur Monachos nõ pertinere ad Ecclesiæ hierarchiam, quod ipsorum nulla hic fit mentio. Num autem appeti posset à quoquam Episcopatus, non est huius loci. Apost. dicit bonum opus desiderare, qui Episcopatum desiderat; num autem rectè desideret, non disputat, sed de eo agit Thomas in secunda secundæ quæst. 185. qui doctrinam suam transcripsit ex lib. 19. August. de ciuitate Dei, cap. 19. Bonum opus hoc loco intelligitur præclarum opus, quomo-

Psal. 105.

quomodo vertit interpres Ambro. siue honestum opus, quomodo Erasmus transtulit, id quod magis sonat vox Græca.

Oportet enim Episcopum irreprehensibilem esse, vnus vxoris virum, sobrium, prudentem, ornatum, pudicum, hospitalem, doctorem, non violentum, non percussorem, sed modestum, non litigiosum, non cupidum, sed sua domui benè præpositum, filios habentem subditos cum omni castitate.

Oportet autem Episcopum irreprehensibilem esse hoc in Epistola ad Titum: sine crimine, dixit, id est, oportet eum esse talè, quem nemo queat iure reprehendere. *Vnius vxoris virum*) Certum est hoc loco non velle, neminè fieri oportere Episcopum, nisi qui maritus sit cum ad munus Episcopi exercendum aptior multò sit is, qui vxore caret, quàm alius, sed in re vxoria modum constituit, hocque vult vt futurus Episcopus defuncta priori non duxerit secundam vxorem: Sic sanè Augustin. Chrysostom. Ambro. & ceteri tum Græci, tum Latini. Habet Chrysost. & alium commentarium, qui hodiè valdè accipitur à Lutheranis, vt sensus sit: Oportet Episcopum vnus vxoris virum esse, hoc est, qui non simul plures habeat vxores, quorum vtrunque ait Chrysost. Iudæis licitum fuit, vtrunque commentarium admittunt verba Pauli. Nam vxoris vnus vir rectè dici potest, qui iam secundum habet, & Bigamus ex prima vocis institutione est, qui simul duas habet vxores: Sed videndum num verisimilis sit posterior Chrysostomi cõmentarius, cum Pauli tempore non esset consuetudo Iudæis duas vxores ducendi. Sanè in Epistola ad Titum Chrysostomus priorem tantum ponit interpretationem, & causam reddens, quare Apostolus Episcopum vellet vnus vxoris maritum esse, dicit: qui vxori defunctæ non seruauit fidem, quomodo Ecclesiæ fidelis erit? Adfert & aliam causam, inquit, prædicatorem continentia merito continentem esse oportet. D. Ambrosius ait, causam esse, dignitatem ordinis sacerdotalis. Eadè causa est apud Epiphan. 2. libr. contra hæreses, tomo primo, hæresi quinquagesima nona, quæ Catharorum est. Addit ibi Epiphanus, maritum admissum ad Episcopatum ex more Ecclesiæ, etiam ab vsu legitimo vxoris abstinere, locus lectu est dignissimus. Hieronymus in Epistola ad Oceanum quatuor refert huius loci expositiones, inter quas secundam (quæ est, ne vno tempore plures habeat vxores, cum adhibere se dicat ceu malo nodo malum cuneum) satis indicat sibi non placere, quamuis ea sola placeat Pomerano. Et non esse de sententia Apostoli, liquet ex simili loco, qui est capite quinto huius epistolæ: Vidua deligatur, quæ fuerit vnus viri vxor, vbi haud dubiè non potest accipi talis vidua, quæ simul duos habu-

erit maritos. Nam illud nullis vnquam mulieribus permissum fuit. Iam si Apostolus sacerdotibus peculiariter vetat, imò Episcopis vetat, ne simul duas habeant vxores, videtur id permittere laicis, quod, absurdissimum est.

Sobrium) Paulus habet *νηφάλιον*, quam vocem admonet Hieronymus ambiguum esse, significantem & sobrium, & vigilantem. Chrysostomus posteriùs significatum placuit (*prudentem*) Paulus habet *σώφρονα σωφροσύνη*, apud Aristotelem in Ethicis, temperantia est vna ex quatuor illis præcipuis virtutibus. Apud Augustinum eadem vox etiam fortitudinè & modestiam complectitur, vt sit virtus moderans omnes appetitus inhonestos, secundum nostrum interpretem etiam prudentiam complectitur, quod vocis significatum etiam agnoscit Hier. licet ipse maluerit verti *σώφρονα*, castum, dicens interpretem vocis ambiguitate deceptum, dum vertit prudentem. Sed quæri posset ex Hieron. si vox anceps est significans & castum & prudentem, quare deceptus est interpres vertens prudentem? An prudentia non congruit Episcopo.

Ornatum) id est, & in motu, & in incessu, & in habitu, & in sermone, & ceteris omnibus compositum, Vide Hieron. in Epist. ad Oceanum. Paulus habet *κόσμιον*. Quod sequitur (*pudicum*) iuxta Græcos codices redundat. (*Hospitalem*) id est, qui non amicos solùm & familiares recipit hospitio, sed extraneos quoque. Paulus enim habet *φιλόξενον*, quod significat hospitem siue peregrinorum amantem (*doctorem*) Græcam vocem vertit Erasmus aptum ad docendum, & rectè: nam est *διδασκτικόν*. Ineruditus enim, blesus, infancundus, ad munus Episcopi ineptus est. Nã talis nõ est *διδασκτικός*, id est, docibilis siue aptus ad docendum. Vide Hieronymum lib. I. aduersus Pelagianos, *διδασκτικόν*, inquit, id est qui docere possit, & non, vt Latina simplicitas vertit docilem, cum ceteris virtutibus difficulter inuenies.

Non violentum) quod interpres Ambrosij vertit non obnoxium vino. Istud pluribus & explicatius mox opponit Apost. cum de diaconis loquens ait, non multò vino deditos. Multa namque potio etiam citra temulentiam animæ, mentisquæ vim laxat, etiam non profus iudicium adimat.

Non percussorem) per tropum accipitur. Pertinet enim hoc loco non ad violentiam manuum, sed ad acerbitem linguæ, nec saeuus sit & improbus obiurgator: Sic Hieronym. Vnde & Horatius in Odis: patriæ verbera linguæ.

Sed modestum) id est, æquum, mansuetum, humanum. Græcè est *επιεικῆ* (non litigiosum) Græcè est vna dictio *ἑμαχον*, id est, alienum

T t à pugna.

Hieron. I. Tomo pag. 870.

à pugna. *Non cupidum*) & hinc vna dictio est ἀφιλάργυρον, id est, alienum ab auaritia, quæ est studium pecuniæ. *Sua domui benè præpositum*) id est, qui benè præsit familiæ suæ (*filios habentem subditos cum omni castitate*) siue (vt Erasmus vertit) reuerentia: Græcè est σεμνότητος, quæ vox multa significat, videlicet grauitatem, reuerentiam, pudorem, liberalem & ingenium. Vult ergo Paulus illum institui Episcopum, qui filios habeat morigeros, & liberali præditos pudore, qui moribus compositis educationem patris sanctam comprobent alijs.

Si quis autem domus suæ præesse nescit, quomodo Ecclesia Dei diligentiā habeat? Non neophytum, ne in superbiam elatus in iudicium incidat diaboli. Oportet autem illum & testimonium habere bonum ab ijs, qui foris sunt, vt non in opprobrium incidat, & in laqueum diaboli.

Si quis autem domus suæ siue familia præesse nescit quomodo Ecclesiam Dei, in qua tam diuersorum ingeniorum & morum homines sunt, rectè curauerit? (*Non neophytum*) Græca vox est, significans nuper natum, siue nuper infitum, qua Apost. recens baptizatum vocat. (*ne in superbiam elatus*) scilicet, occasione noui honoris. *Incidat in iudicium*) id est, condemnationem, in quam deuenit diabolus ad superbiam. Eras. hoc loco (*diaboli*), rectè verti posse putat, calumniatoris, vt sensus sit: Ne elatus & plus nimio sibi placens incidat in condemnationem maledicorum hominum, qui nihil aliud quærunt, quàm habere ansam calumniandi. Verùm Chryf. & alij Græci interpretantur pro dæmone.

Oportet autem & illum testimonium habere bonum ab ijs, qui à fide & religione Christiana alieni sunt. *Vt non in opprobrium incidat* & per probra humana (*in laqueum diaboli*.) Si enim audiat Episcopus à gentibus probra, si audiat sibi obijci veteris vitæ mala, incidet in Apostasiam, vel inimicitias suscipiet, vel despondebit animum, hoc est, quod dicit, (*& in laqueum diaboli*.)

Diacones similiter pudicos, non bilingues, non multo vino deditos, non turpe lucrum sectantes, habentes mysterium fidei in conscientia pura. Et hi autem probentur primùm, & sic ministrēt, nullum crimen habentes.

Diacones similiter pudicos, &c.) Lutherani diacones putant esse præfectos mensæ, vt in actis dicitur, & custodes thesaurorum Ecclesiæ. Sed vetus theologia ostendit diaconos esse, qui adstant præfulti sacrificanti, eique ministerium præstant, hos imprimis pudicos esse vult, quod Græcè est σεμνός, id est, graues, constantes, & tales qui vita & moribus disciplinam in omnibus præ se ferant Christianā deinde addit. *Non bilingues*) quod Græcè est διλόγος, id est, duplices in sermone, alia corde sentientes, alia ore proloquē-

tes, aliaque his, aliaque illis: quod vitium cum in omnibus, tum in ministris verbi præcipuè, atque ijs, qui ministerio verbi destinantur, imprimis turpe est & scdum, vt quorum ora & lingua spiritus sancti organa sunt.

Non turpe lucrum sectantes) id est, sub prætextu religionis studentes quaestui. Pro tribus his verbis Apostolus habet vnicum compositum ἀσχοχρηστέος. *Habentes mysterium fidei*) id est, arcana fidei, quæ non omnibus reuelanda sunt, vel etiam totam fidem: Potest enim pro certo mysterio accipi, vt sit mysterium specialis nominis. Potest etiam sumi pro tota professione Christianismi & prædicatione crucis Christi.

Et hi autem probentur primùm) Quod Episcopis præcepi, etiam de diaconis obseruari volo, videlicet ne instituantur neophyti, sed quorum vita diu in Christianismo spectata est. Primùm probentur, deinde ministrēt si reperti fuerint eiusmodi, vt nemo possit eos criminari. Siquidem Græca vox, qua hic vtitur Apostolus, significat eum, cui nullum crimen possit impingi, non solum qui nullum habeat crimen, dicta ab ἐγκλην, quod est in ius vocare & crimen imponere.

Mulieres similiter pudicas, non detrahentes, sobrias fideles in omnibus. Diacones sint vnus vnus viri, qui filijs suis benè præsent, & suis domibus. Qui enim benè ministrauerint, gradum bonum sibi acquirant, & multam fiduciam in fide qua in Christo.

Mulieres similiter pudicas) Nonnulli simpliciter de quibusuis sceminis interpretatur. Verū ipse sermonis tenor declarat ipsum de vxoribus Episcoporum loqui, & diaconorum. vnde Eras. Græcam vocem γυναικας, quæ alioquin anceps est, rectè vxores hoc loco vertit. Annotat Ambrosius Cataphrygas ex hoc loco sumpsisse occasionem errandi, vt dicerent mulieres ordinandas diaconas, vt viri ordinantur. Vnde certò colligitur illis temporibus non tantum mensarum ministros fuisse diaconos, sed quales hodiè sunt in officijs Ecclesiasticis: *Pudicas*) dicit, non solum castas mente, sed honestas prætereà in sensibus exterioribus: Græcè est σεμνός, id est, graues siue compositas.

Non detrahentes) id est, calumniatrices: Græcis est illa vox, quam in præcedentibus interpretes reliquit in versam: ne in iudicium & in laqueum incidat diaboli, quod ideo fecit, quod putaret insignem illum calumniatorem, qui per antonomasiam in Scripturis diabolus appellatur, illis locis significari: (*sobrias*.) est illa vox apud Paulum, quam paulò antè diximus ambiguam esse ad sobrium, id est, non temulentum, & ad vigilantem: (*fideles in omnibus*) tum in ijs, quæ ad torum spectant, tum in ijs, quæ pertinet ad facultatem dispen-

dispensationis, vt non sint adulteræ, impuræ, furaces.

Diacones sint Vnius vxoris viri) in præcedentibus expositum est. *Qui enim benè ministrauerint, &c.*) Qui, inquit, Chrysostomus in his, quæ inferiora sunt diligentiam suam vigilantiamq; mōstrauerint, facile ad ea, quæ sunt superiora atque excellentiora, peruenient. Vi detur sentire de sacerdotio, de quo aperte interpretatur Ambrosius. Digni, inquit, efficiuntur sacerdotio. Alij malunt intelligere de gradu siue profectu in donis spiritualibus (*& multam fiduciam*) Ambrosius intelligit fiduciam quiduis impetrandi. Græcè est παρρησίαν, de qua voce in epistolis præcedentibus aliquoties dictum est. Significat libertatem ingenuè agendi. Multam, inquit, libertatem acquirant in fide Christi.

Hæc tibi scribo fili Timothee, sperans me ad te venire citò. Si autem tarda uero, vt scias quomodo oporteat te in domo Dei conuersari, quæ est Ecclesia Dei viui, columna & firmamentum veritatis.

Hæc tibi scribo fili Timothee, vt scias quomodo oporteat te in domo Dei conuersari) scilicet, quantum ad ea, quæ supra proposui. Hic est scopus eorum, quæ hactenus dicta sunt à Pauli. Nobis quoque cogitandum frequenter, quod uersemur non in Academia Platōnis, nec in schola Aristotelis, sed in domo Dei, in Ecclesia catholica, quæ columna & basis, ac sedes veri est, siue in qua residet ueritas, quæ res nobis calcar addere debet ad puriorē vitam sectandam.

Et manifestè magnum est pietatis Sacramentum, quod manifestatum est, in carne, iustificatum est in spiritu, apparuit Angelis, prædicatum est gentibus, creditum est in mundo, assumptum est in gloria.

Et manifestè magnum est) Ostendit cur difficile sit conuersari rectè in Ecclesia, quæ ea custodiat magnum mysterium, nempe dispensationem carnis assumptæ: Est enim hic mysterium generalis nominis. Loco (*Manifeste*) Erasmus vertit citra cōtrouersiam: Græcè est δμολογημένως, quod perinde sonat, ac si dicas confessè. Ambrosius periphrafi reddidit, & quidem (inquit) omnium confessione magnum est pietatis, id est, religionis Christianæ Sacramentum, pro quo D. Paulus habet mysteriū. Pauca uerba, Deus homo, sed incomprehensibile mysterium, quod manifestum est in carne. Partitione oratoria explicat partes huius magni mysterij. Caro accipitur quomodo in Epistola ad Galat. Tentationem uestram in carne mea. Et in Epist. ad Hebr. *Qui in diebus carnis, &c.*) Quibus locis pro imbecillitate ac infirmitate ponitur, atque in hac significatione Apostolo vox familiaris est. Sensus est: quod manifestum est id est, primò omnium apparuit in humani-

tate ac infirmitate. Nam Christus contemptus, in laboribus & miserijs perpetuò uixit. *Iustificatum est in spiritu*) Phrasis est Hebraica, similis est in Psalm. Iudicia Domini iustificata in semetipsis, id est, consummata, quibus nemo possit detrahere. Sic in Euangelio: Iustificata est sapientia à filijs suis, id est, comprobata & absoluta ab omni calumnia. Sensus ergo est, iustificatum in spiritu, id est ad hanc carnem accessere diuinitatis signa, vt nihil contra hoc mysterium possit dici, vt omnes quantumuis mali, uelint nolint, cogantur laudare sapiens Dei consiliū, de reparando humano genere per carnem à Christo assumptam.

Apparuit angelis) nimirum per Ecclesiam: Hunc commentarium tradit ipse Apostolus in Epist. ad Ephe. cap. 3. vt innotescat principibus & potestatibus per Ecclesiam multiformis sapientia Dei: (*prædicatum est gentibus*) quarum nullus hactenus habitus est respectus. *Creditum est in mundo*) id est, ubique recipitur & adhibetur ei fides, Romani, Græci, imò Gentes efferæ ac barbaræ amplectuntur. Mirandum sanè, sola prædicatione tenuium hominum, tot populos à patrijs legibus ac veteribus suis erroribus abduci potuisse. *Assumptum est in gloria*) Nam post crucem manifestata persona sua ac uirtute, Saluator palam, sumulantibus nubibus ascendit gloriosus in cælum. Illud igitur (magnitudo, inquam, mysterij) causa est, cur tanta requiratur diligentia in Episcopo: Res vna omnium difficillima est comprehendere quæ sit longitudo, latitudo, & profunditas crucis Christi.

CAPVT IIII.

Spiritus autem manifestè dicit, quia in nouissimis temporibus discedent quidam à fide, attendentes spiritibus erroris, & doctrinam dæmoniorum in hypocrisis loquentium mendacium, & a ueritatem habentium suam conscientiam,

prohibentium nubere, abstinere à cibis quos Deus creauit ad percipiendū cum gratiarum actione fidelibus, & ijs qui cognouerunt ueritatem.

Spiritus autem, &c.) Præter hoc inquit, quod Siam dixi, quodd videlicet tanta sit difficultas in mysterio hoc, etiam acuire debet diligentiam Episcopi, quod posterioribus secularis exorientur seductores, (*manifestè dicit*) id est, certò dicit & disertè, quasi conceptis uerbis. Alia vox est, quàm in superiori capite, ubi dicit: manifestè magnum est pietatis Sacramentum. Ibi enim est, δμολογημένως, hic uerò βεβαίως, qua uoce etiam Aristoteles ugitur lib. 8. Ethic. ca. 13. Actorum ca. 20. Spiritus ali-

quid dicit Apostolo Paulo, sed non *ἴσθης*, id est præcisus siue præscriptis vel expressis verbis. Ignorabat enim Apostolus in specie quid sibi euenturum esset Hieroso. *Nouissima tempora*) ex phrasi Scripturæ significant ætatem Christi vsq; ad vltimum iudiciũ, quanquam hoc loco non sit nouissimis, sed posteriorioribus temporibus. Est enim Græcè *ὑστέρως*. Ex circumstãtijs videtur hic esse sensus Pauli: Tam breui sunt exorituræ hæreses istæ, vt iam nunc opus sit vigilantia. Nouissimis ergo temporibus, id est, paulò post, quãquam alij interpretentur de temporib. multò post sequentibus. *Descendent*) id est, deficiet siue deficiet. *Quidam à fide*.) De Manichæis inquit Chrysof. & Eucratitis Marcionistis, omniumq; illorum officina sermo est. Idem commentarius est apud Theophylactũ, Oecum. & Ambros. Porrò Manichæum Marcionem & Encratitarum duces, spiritus erroris vocat, quod eiusmodi spiritib. afflati sunt locuti. Sic Chrysof. Ex quo commentario mox intelligitur, quæ sit doctrina dæmoniorum.

Quod additur (*in hypocrisi loquentium mendacium*) ex August. & Epiphaniò intelliguntur Manichæi & Eucratitæ, qui cum intra parietes turpiter viuerent, essentq; impurissimi, tamen miram præ se ferebant sanctitatem, simulatè & fallaciter omnia agentes. *Cauteriatam habentium conscientiam*.) Candenti ferro notabantur olim malefici stigmatis impressis cuti: At isti non corpus, sed animum habent stigmaticum, siue cauterio inustum ob vitæ dedecora, quorum ipsi sibi conscij sunt. *Prohibentium nubere*) siue, vt aliqui vertunt, contrahere matrimonium: (*Abstinere à cibis*) putant quidam Apostolũ hic oblitum sui, nec aduertisse vocem deesse: vnde Erasmus in translatione sua verbum de suo adijciens vertit iubentium abstinere à cibis. Sed Græcanica scholia ostendunt esse atticismũ & phrasin nusquam non obuiam apud ethnicos scriptores & prophanos, adducunt multa exempla. Et inter cætera cum legimus, inquit, prohibuit eum ne perpetraret absurda, nõ intelligimus, quòd ad absurditatem eũ hortatus sit, sed contrarium: dictum est veteres tum Græcos tum Latinos hæc de Manichæis, Marcionist, Eucratitis interpretari. Iam studiosi est videre, quid de cibis, de nuptijs senserint: Item num iam, tum tempore Pauli inceperint hæreses istæ.

Epiphanius in hæresi Eucratitarum, quæ est 47. Nuptias, inquit, hi reiiciunt, ex sathana has esse dicentes: animata verò abominantes interdicit, non continentia gratia, neque honestæ vitæ, sed propter timorem & imaginationem, vt ne condemnentur ab animatorum esu. In hæresi verò Martionis, quæ est 42. sic scribit: Docet nempe Martion

animatis non vesci, pronuncians eos esse iudicij eos, qui carnem edunt, velut qui animas edunt. Deinde in hæresi Manichæorum quæ est 66. in hunc modum ait. Edentem carnes, Manichæus animam edere dicit, & esse ipsum rerum, vt & ipse tale quid fiat: Si taurum edit, vt taurus fiat: si porcum edat vt porcus fiat, & sic de reliquis. Qua propter ab animatis astinent, isti. Et si quis, inquit Manichæus, vxorem duxerit, etiam ipse post discessum ex hac vita in aliud corpus transit, & fit mulier, quòd etiam ipse nubat. Iam si consulamus Epiphaniũ, videbimus initia harum hæresium cœpisse tempore Apostoli. Nam Saturninus, discipulus Simonis magi, damnabat nuptias, vt refert Epiphanius hæresi 23. easque & coitum conjugalem ex diabolo esse dicebat, propter partem corporalem, cuius vsus est in concubitu. Et ad scholam Simonis respicere Apostolum docet cõsequentia scripti, vt mox ostendemus. Hæc igitur torquere ad sanctissimos pontifices, qui noluerunt sacerdotes matrimonia contrahere, vt aptiores essent ad munus suum exercendum: Rursus ad D. Franciscum qui suos certis temporibus ieiunare voluit continentia gratia, & refrenandæ concupiscentiæ. impium est commentum Lutheranorum.

Quod omnis creatura Dei bona est, & nihil reiiciendum quod cum gratiarum actione percipitur: sanctificatur enim per verbum Dei & orationem.

Quod omnis creatura Dei bona est.) Istud sanè palam indicat præcedentia locum non habere in pontifices, & eos qui regulas condiderunt monachorum. Non enim iubent hi abstinere à cibis, quasi inter cibos aliqui per se immundi essent: vel à nuptijs, quasi illæ per se malæ essent, & ex sathana: Sed hoc faciunt prædictæ hæreses: illas proinde hic notat Apostolus, nihil inquit reiiciendum, hoc est, nullus cibus, quasi sua natura immundus, abijciendus est aut fugiendus, modò cõ gratiarum actione percipiat.

Sanctificatur enim) vt non polluatur qui eo vescitur per orationem & benedictionem, quæ fit per verbum Dei, quòd sanctificat omnia. Si quis verò absq; gratiarum actione comedat, polluitur non per cibum, quia nihil intrans in os coinquinat hominem, sed per ingratitude, quæ de corde procedit. Querit Chrysof. an is, qui sciens & prudens idolotito, hoc est, carne idolis immolata vescitur, polluatur? Respondet polui non per esum carniũ, sed per inobedientiam & legis præuaricationem. Idem iam respondendum de ijs, qui in quadragesima carnibus vescuntur, polui ipsos, non per esum carniũ quasi ille immunde essent, sed per inobedientiam. Alij, quod dicitur: (*Sanctificatur*

sanctificatur enim per verbum Dei, &c.) paulò aliter exponunt, hoc modo: Si putatis dæmones habere vim vllam in cibos, cogitate id totum purgari per preces & verbum Dei. Et dubiũ non est, ante fidem Christi in creaturis magnam vim obtinuisse diabolum.

Hæc proponens fratribus, bonus eris minister Christi Iesu, enutritus verbis fidei & bonæ doctrina assequutus es.

Hæc proponens fratribus, &c.) nimirum de cibis & cæteris, quæ iam dixi. Commentarij aliquo modo nos dubios faciunt: an Paulus de multo, an paulò post exorituris erroribus loquatur, sed consequentia scripti, quæ monet tum temporis à Timotheo proponenda fuisse ista, conuincit ad illius temporis errores respicere Apostolum: Tam breui grassaturæ sunt hæreses istæ, vt iam velim te vigilare, & de his commonere tuos. Respicit igitur ad familiam Simonis, quæ Theologiam suã hauit potissimum ex philosophia Platonis. Et sicut Platonici peculiare sibi dæmones habebant, per quos purgari se credebant ad *φιλίαν*, & omnem veritatem: sic & schola ista Simonis. Quare doctrina huius, doctrinam dæmoniorum vocat: In præcedentibus meminimus Chrysof. Theoph. Oecum. Ambros. quibus adijciendus est August. Is contra Adimantum Manichæum cap. 14. cum locum hunc Apostoli exposuisset: *in nouissimis temporibus, & cæter.*) Illos inquit, propriè designat, qui à carnibus temperant, non propterea vt concupiscentiam refrenent, aut infirmitati alterius parcant, sed quia ipsas carnes immundas putant, & earum creatorem Deum esse negant. Non igitur hæc locum habent in Ecclesiam Romanam, quæ nullos cibos damnat, sed certum eorum vsum præscribit. Hæc si admonueris, (*bonus eris*) id est, subseruiens Christo Iesu.

Enutritus verbis fidei) Græcis est participium verbi mediij, vnde quidam interpretantur actiue, nec est præteriti temporis, sed presentis. *Affectus est*) dilucidius vertisset affectatus. Sensus est: quam vsque secutus es. Sic Græcanica scholia, in qua, inquit, educatus es, & ab adolescentia versatus.

Neptas autem & aniles fabulas deuita: exerce autem te ipsum ad pietatem. Nam corporalis exercitatio, ad modicum vtilis est: pietas autem ad omnia vtilis est, promissionem habens vitæ quæ nunc est, & futuræ. *Fidelis sermo & omni acceptione dignus.*

Neptas autem & aniles fabulas. Referunt ferè commentarij ad deuterofes Iudæorum. Sed omninò verisimile est Apostolum respexisse ad somnia & fabulas hæreticorum, quorum iam meminit, siue Manichæorum siue Simoniacorum (*exerce autem te ipsum ad pietatem*) id est, secundum Chrysof. ad

fidem puram vitamq; rectam. Eodem modo interpretantur Græcanica scholia, vt pietas ut generale nomen, complectens totum Christianismum. Ambrosius de operibus misericordiæ istud exponens, nomine corporalis exercitationis, significari vult ieiunium, quod prodesse dicit, sed parum, vt scilicet sit carnis frenum. Qui commentarius non placet D. Chrysof. Verba eius sunt: *Quidam hoc Apostolum de ieiunio aiunt dixisse, sed profectò errant, neq; enim est corporalis exercitatio ieiunium, sed spiritualis.* Nam si corporalis esset, corpus vtique nutrirer, nunc verò illud macerat & extenuat. Intelligit ergo ipse per corporalem exercitationem, eam, quæ corpus vegetum ac robustum reddit, quæque soli corpori accomodata est. Sensus est: tu docebis populum, quæ iam te docui. Sed quantum ad te attinet, cogita te athletam, hoc est, quod dicit, *exerce.*) Nam imperatius est, à verbo *γυμνάσω*, sed exercitium tuum sit in pietate. Nam corporalis exercitatio, quæ est istorum vulgariũ athletarum, parum confert, & non nisi ad præsentem vitam. Pietas autem magna parit comoda, non hinc solum, sed multò magis in futuro. Istud ergo: Nam corporalis exercitatio, &c. ratio est si militudinis inuolutæ in verbo, *exerce.*) Sic Chrysof. Cuius rei gratia inquit corporalis exercitationis mentionem facit, vt scilicet ex collatione huius ostenderet eminentiam. Idem habent Græcanica scholia. Comparatio inquit est à minore.

Fidelis sermo & omni acceptione dignus) Chrysof. refert ad præcedentia, & fauet conjunctioni (enim) quæ sequitur. Sensus est: Quod iam dixi de pietate, eam habere promissionem tum presentis, tum futuræ vitæ, certum & indubitatum est, dignumq; quòd modis omnibus acceptetur.

In hoc enim laboramus & maledicimur, quia speramus in Deum vnum, qui est Saluator omnium hominum, maxime fidelium. Præcipe hæc & doce.

In hoc enim) huius rei gratia ob spem veræ vitæ æternæ: Expletiue enim additur illud, quia speramus in Deum viuũ. *Laboramus*) Magnos labores subimus (*& maledicimur*) id est, cõtumelias, iniurias, & etiam maledicta sustinemus. Illud (*qui est Saluator omnium*) variè exponitur: *Quidam* referunt ad salutem corporum, vt intelligatur illud: conferuare, quod sequitur creationem: Nã omnia creata virtute diuina conferuatur, ne in nihilum recidant. Secundũ quam interpretationem melius vertetur, seruator vox est, quam etiam agnosceret Cicero. Nõ enim est propria Christo, qui Saluator dicitur propriè, non seruator: nam sunt diuersæ notiones harum vocum. Ad eundem modũ accipitur in Psalm. Homines & iumenta sal.

uabis Domine. Alij referunt ad salutem animæ, quorum commentarius optimè intelligitur ex lib. Augustini, quo respondet ad articulos sibi falso impositos. Verba ipsius annotauimus in enarratione illius loci: Vnus mediator Dei & hominum, qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus. Alij de vtraque salute interpretantur, hoc sensu: qui in hac vita saluator est omnium hominum, in futuro autem non omnium, sed fidelium solum. (*præcipe hac*) scilicet que iam dixi.

Nemo adolescentiam tuam contemnat, sed exemplum esto fidelium in verbo, in conuersatione, in charitate in fide, in castitate. Dum venio attende lectioni exhortationi, doctrina.

Nemo adolescentiam tuam contemnat. Sensus est: quantum in te est ad uigila, ne merito contemnaris. Exemplum esto fidelium id est typus & forma, ex cuius vita & moribus ipsi vitam suam & mores expriment. In quibus autem ipsum uelit esse typum & exemplar alijs, explicat dum adiungit (*in verbo*) id est, doctrina, expriment alij tuam doctrinam, ne misceas doctrinam demoniorum aut *μαθεολογίαν*. In conuersatione id est, vita & uiuendi consuetudine. Castitatē dicit puritatem totius uitæ.

Noli negligere gratiam, qua in te est, qua data est tibi per prophetiam, cum impositione manuum presbyterij. Hac meditare, in his esto ut profectus tuus manifestus sit omnibus.

Noli negligere gratiam, qua in te est, id est, quam accepisti ad institutionem Ecclesiæ & omne religionis obsequium: Græcè est *χρησμομα*, id est, donum, & interpretantur Græca scholia auctoritatem docendi. Quæ (*inquit*) data est tibi per prophetiam quando diuini spiritus instinctu elegi te in Episcopum. Accipitur prophetia enim hoc loco, quomodo in primo capite. Secundum præcedentes in te prophetias. Cum impositione manuum presbyterij: præpositio (*cum*), hoc loco instrumentum significat, non comitem. Sensus est: per impositionem manuum presbyterij. Non de presbyteris, ait Chrysof. sed de Episcopis istud dicit Apostolus. Non enim presbyteri eum ordinarunt. Accipit ergo ipse nomen presbyterij chorum presbyterorum, id est, Episcoporum, quibus orantibus & imponentibus manum Timotheus creatus est Episcopus, & confirmatus, quamuis ad id muneris à Paulo per Prophetiam electus fuerit. Ad eundem modum interpretantur Græcanica scholia. Quare indocta est illa annotatio Erasmi in hunc locum, qui habet, Antiquis inter presbyterum, sacerdotem, & Episcopum nihil interfuisse, Inhæsit Erasmus nimis Hieronym. debuerat & aliorum veterum sententiam expendere & conferre.

z. ca. huius
epistola.

Hac meditare) id est, hæc exerce. Est enim meditari, studiose exerceri in re aliqua: in his esto, ut profectus tuus manifestus sit (*omnibus*.) Græcè additur præpositio, in omnibus, etiā in doctrina. Quamquam incertum est, an ad res, vel ad personas pertineat.

Atende enim tibi & doctrina, in ista in illis. Hoc enim faciens, & te ipsum saluum facies, & eos qui te audiunt.

Atende enim tibi & doctrina, &c.) coniunctio (*enim*), iuxta Græcos redundat: *in ista* id est, persiste, siue persevera in illis. Hoc enim faciens, te ipsum saluum facies, & eos qui te audient. Obseruandum hoc loco, quod Paulus Episcopum recte suo munere fungentē, saluatorem uocat. Quare nulla est impietas in sermone, quo D. virginem spem nostram dicimus, cum iuxta Scripturam & saluatricem appellare eam liceat.

CAPVT V.

Seniores ne increpaueris, sed obsecra ut patrem: iuuenes, ut fratres: anus, ut matres: iuuenulas, ut sorores in omni castitate.

Hætenus tractauit Apосто. locos quosdam communes fidei ac morum, de uero studio, de beneficio Christi, de precibus publicis, de Episcopis quales esse oporteat, dixit etiam de erroribus breui exorituris: Nunc alia quædam profectur. Neque enim necesse est in epist. seriem illam & totum ductum seruare. *Seniores*) Græcè est, presbyterum, ætatis uocabulum, hoc loco non est ordinis, (*ne increpaueris*) Græcè est *ἐπιτιμῆσις*, quæ uox significat plagam infligere, sed transeunt hoc loco ad id, quod est, asperere sæuèq; obiurgare. Eadem metaphora usus est 3. cap. nolens Episcopum esse *παικτην*, siue percussorem, hoc est, acrem obiurgatorem. *Sed obsecra*) quod Ambrosius uertit exhortare: Græca uox ambigua est. *Iuuenes*) Paulus habet iuuenes. *Anus*) id est, mulieres ætate gradiores, Græcè est, *πρεσβυτήρας*, eadem uox, quæ in principio capitis, licet alterius generis. *Iuuenulas*) Rursus est iuuenes. Sed uerisimile est comparatiua posita loco positiuorum. *In omni castitate*) id est, puritate ut ne in suspicionem quidam incurant alicuius mali. Verisimile est Apostolum hæc non admoniturum fuisse, nisi fuisset adolescens Timotheus

Viduas honora, qua uerè uidua sunt. Si qua autem uidua filios aut nepotes habet discant primum domum suam regere, & mutuum vicem reddere parentibus, hoc enim acceptum est coram Deo.

Viduas honora) Prolixus hoc loco tractatus est de uiduis, & nobis difficilis, propterea quod hac tempestate huiusmodi uiduæ non reperiuntur: quando autem inceperint

perint instituta huiusmodi uiduarum, & quando desierint, & num in commune uixerint, ex historijs petendum est. Multa de his habet Chryso. libr. 3. de dignitate sacerdotali. In hoc, quod ait (*qua uerè uidua sunt*) alludit ad Etymologiam Græcæ uocis. Nam *χρησ* dicitur à uerbo *χρησ*, quod est, desolor, ac desituo, siue orbo. Sed & in Latinis uida à uiduando dicitur, hoc est, orbando: hinc uiduitas pro desolatione & solitudine. Sensus ergo est: quæ uerè uiduæ sunt, id est, omninò desolatæ ac desitutæ, & non uiro tantum orbata, ita paulò inferius explicat ipse Aposto. Ita etiam uidua filios, aut nepotes habens: (*discant primum*) id est, secundum Ambr. antequam uidua Ecclesiæ fiat, antequam ab Ecclesia suscèteretur, & Ecclesiasticæ incumbat disciplinæ. Certo enim & peculiari modo uiuebant: Loco, regere habet Ambros. piè tractare: Græcè est *ἐπιτρέφειν*, quæ uox significat imbuere, aut etiam exercere pietatem. Sensus est: discat familiam suam ad Christum instituere. *Et mutuum vicem reddere parentibus*) Redduntur uices parentibus, dum benè sit filijs ac nepotibus, dū in timore Dei educantur. Græci codices, qui hodiè in manibus sunt, legunt (*discant*) numero multitudinis, ut ad filios & nepotes pertineat, qui sic instituendi sunt à matre, uel auia, ut pijs sunt erga progenitores: Atque in hanc sententiam interpretatur Theoph. Verum Chryso. ad uiduam refert, dicēs, hoc esse reddendū in nepotibus, quod in defunctis parentibus uidua non possit. Videtur ergo ipse legisse (*discant*) in singulari numero. Græcanica scholia cum primū de uidua interpretantur, secundò ad filios & nepotes referūt. Ex quibus discimus etiam Græcos codices id temporis variasse.

Qua autem uerè uidua est, & desolata, speret in Deum, & instet obsecrationibus, & orationibus nocte & die. Nam qua in delitijs est, uiuēs mortua est. Et hoc præcipe, ut irreprehensibiles sint.

Qua autem uerè uidua est) quod uelut exponens, addit: *Et desolata*) ut cōiunctio (&) epexegetica habeat. Sensus est: quæ non solum uiro orbata est, sed & liberorum solatio destituta & nepotum, & breuiter omnium omninò hominum: *Speret in Deum, & instet obsecrationibus*) Si Paulus istud postulet à uiduis, ut assiduæ sint, noctuq; & die in precibus, quid faciendum clericis? quid faciendum sacerdotibus? D. Ambr. indicandi modo legit, sperat in Deum, & instat, siue perseverat: quæ lectio Græcorum est, ut Aposto. non præcipiat, quid uelit facere uiduas, sed explicet descriptionem, quas ueras uiduas dixerit. Atque ita locum hunc interpretatur Chrysofostomus.

Nā qua in delitijs est, uiuēs mortua est. Participiū, uiuēs, referri potest uel ad præcedentia,

uel ad sequentia. Verum sensus argutior est, si referatur ad sequentia, quod faciunt Græci, ut duo contraria coniungat Aposto. quasi dicat: Viuens non uiuit, uiuit quidem secundum corpus, secundum spiritum uerò mortua est. Istud meritò terrere debet facer dotes, qui in delitijs agunt. Si, inquit Chrysofostomus, ita prohibentur delitiæ: ubi & ætas, & sexus infirmior est, quid dicturi sunt uiri, qui se delitijs soluunt.

Si quis autem suorū, & maximè domesticorū non habet curā, fidē negauit, & est infideli deterior. Vidua deligatur non minor sexaginta annorū, qua fuerit unius uiri uxor, in operibus bonis testimonium habens, si filios educauerit, si hospicio recipit, si sanctorum pedes lauit, si tribulationem patientibus subministrauerit, si omne opus bonum subsequuta est.

Si quis autem suorū.) Erasmus nō malè uertit, si qua, scilicet, uidua, ut sit perpetuus sermo: & ad uiduam pertinere admonent Græca scholia. Suos dicit, qui eam genere contingunt, & quia contingit suos esse, puta amicos, non autem etiam domesticos, idcirco addit (*maximè domesticorum*.) Curam siue prouidentiam appellat tum illam, quæ circa animum est, tum illam, quæ est circa corpus. Infideli deteriorem pronunciat, quia gentiles licet non omnibus, ac saltem cognatis prouident naturæ lege inducti. Quod præcedit (*fidem negauit*) intellige, negauit factis & opere, quamquam in intellectu fidem seruet.

Vidua deligatur, &c.) Quæstio hic est, num ad præpositam uiduarum tantum istud pertineat, an ad omnes: hoc est, num eligi hoc loco sit præfici cæteris, an simpliciter admitti ad consortium.

Si spectes uocem Latinā, non alienus fuerit prior sensus. Verum uox Græcā significat simpliciter in numerum adscribi, siue in catalogū redigi, quod pertineat ad omnes: & ita exponit D. Chrysof. Cæterum, quod Paulus hic tam grandæuam requirit, nimirū sexaginta ut minus annorum, indicio nobis est, non solam paupertatem in ipsis uiduis spectatam fuisse.

Qua fuerit unius uiri uxor) miranda hic Pauli seueritas, qui nec septuagenariam ad elemosynas ecclesiæmitteret, si secundò fuisset nupta: unde colligimus aliquid officij incubuisse istis uiduis. Quod si istud in suis mulierculis requirit Paulus, quid mirum Ecclesiam in sacerdotibus id requirere? Bonum etiam argumentū est, quod hinc ducitur contra Pomeranū, uidelicet in præcedentibus non dici unius uxoris uirū Episcopū, qui simul duas habeat uxores, ut ibi notauimus: (*si filios educauerit*) scilicet, ut oportet. i. si ad pietatē instituit. Paulus habet dictionem compositam. (*si hospicio recepit*) &

hic dictio composita est, atque idem iucundior sermo. Si (sanctorum pedes laui) hoc addit, quia nonnullæ hospicio excipiunt sanctos: sed interim ancillarum non sua in illis excipiendis vtuntur opera: Non vult ergo viduam mollem & delicatam. Quod sequitur: Si omne opus bonum subsecuta est. Erasmus non malè vertit, si in omni opere bono fuerit assidua.

Adolescentiores autem viduas deuota. Cum enim luxuriata fuerint in Christo, nubere volunt, habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt: simul autem & otiosa discunt circumire domos: non solum otiosa, sed verborosa, & curiosa, loquentes, quæ non oportet.

Adolescentiores autem. Erasmus comparatiuè intelligit minores, quàm septuaginta annorum. Alij positiuè accipiunt pro adolescentulis siue iuueniculis, atq; ita vertit Hieronymus, in epistola ad Gerontiam de Monogamia, & congruit magis sequentibus. Illud (deuota) satis incommodè verbum est. Græca vox significat, reijce & refuta, hoc est, ne recipias alendas: (cum enim luxuriata fuerim) id est, vbi lasciuiuerint, qualem lasciuiam videmus in equis benè pastis, & cæteris iumentis, quæ cum pabulo ferociunt, atque abruptis habenis suo opte feruntur arbitrio. Quod additur (in Christo) dilucidius vertisset, in Christum, id est, contra Christum, vel aduersus Christum. Cum lasciuiuerint in iniuriam Christi, quem in sponsum & in maritum sibi delegarunt. Sic Hier. & Græci interpretes. Habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt) quia violauerunt votum, siue professionem, siue pactum cum Deo initum.

Refert hic obseruare, quomodo veteres hunc locum sint interpretati. Chryso. Oecum. Theoph. fidem interpretantur διαθήκη, id est, pactum, Epiphanius ἡ ἀγγελία, id est, professionem. Ambr. professionem, Aug. votum. Vide Epiph. lib. 2. contra hereses heresi. 48. Vide Aug. de sancta virginitate ca. 33. & de adulter. coniug. cap. 4. Reliquos vide in comment. huius loci. Cum horum interpretatione conferantur commentarij Lutheranorum, qui fidem interpretantur de fide, qua creditur Euangelio. In confirmationem suæ sententiæ adferunt, quod in præcedentibus Apostolus ea voce sic vsus sit, dum ait: Si quis suorum curam non habet, fidem negauit, quasi nõ ab ipsis interpretibus aliter sumatur presbyter, dum dicitur in principio capituli: Seniore ne increpaueris: & aliter dum sequitur: Qui benè præfunt presbyteri. Adferunt & aliud argumentum. dicunt nec Græcam, nec Hebræam phrasin habere, vt fidem irritam facere, sit vota violare: sed videndum, nõ de vocibus coniunctis loquantur, an de singu-

lis seorsim: Voces has sic sumi in Scriptura patet. Nã Numerorum 30. legimus: Si quis Domino votum vouerit, nõ faciet irritum verbum suum. Rursus: Vota irrita erunt. Rursus: Promissiones irritas fecit meas. Et cap. 17. Gen. Pactum meum irritum fecit, vbi est vox Hebræis propria. Græca phrasin est in Epist. ad Hebr. Irritam quis faciès legem Moyfi. Rursus in Psal. Quæ procedunt de labijs meis, non faciã irrita. Et apud Marcum cap. 7. Benè irritum fecisti verbũ Dei, vbi est vox Pauli & deréo.

Iam alteram vocem, quæ est πίστις, siue fides, pro pacto poni, & promissione certum est in Epistola ad Romanos, vbi cap. 3. dicitur: Nunquid incredulitas illorum fidẽ Dei euacuauit? Quare reijcta horum sententia, retinenda est interpretatio veterum, tã Græcorum, quàm Latinorum, vt intelligantur damnationi obnoxia, quia votum continentia violarunt.

Volo ergo iuniores nubere, filios procreare, matres familias esse, nullam occasionem dare aduersario maledicere gratia. Iam enim quadam conuersa sunt retro post Satanam. Si quis fideles habet viduas, subministret illis, vt nõ grauetur Ecclesia: Vt ijs, quæ verè viduæ sunt, sufficiat.

Volo ergo iuniores nubere non absoluta voluntate, sed ne lasciuiant, & cætera admittant, quæ iam dixi. Sic Hierony. in Epist. ad Gerontiam, vbi verè insignis est. Et Chryso. in comment. huius loci. Istud, inquit, dicit, non quod adolescentulas viduas esse nolit, sed quod adulteras esse vetet, nolens otiosas esse, & loqui, quæ non decent, ea causa sublata non prohibet iuniores viduas. Ad eundem modum interpretantur Græca scholia, & addunt: Volo iuniores nubere, scilicet ante votum. Scipias Christo nõ despondeant, inquit, & ita nubant: hoc enim peccato vacat, illud autem impium est & scelestum.

Illud (matres familias esse) Græcè iucundius est voce composita ὁ ἰσθὸς ἀπορῆν, id est, familiam administrare, seu gubernare (nullam occasionem dare aduersario) vt maledicat fidei: hoc enim (maledicere gratia.)

Iam enim quadam conuersa sunt. Sensus est: Christo, quæ in sponsum delegerant contempto, deflexerunt, & secutæ sunt Satanã. Hæc est causa, quare adolescentulas nubere velit. Si quis fidelis) addunt Græci codices: vel si quis fidelis habet viduas, subministret illis, id est, sumptibus suis illas alat, & nõ onere Ecclesiæ. Vt ijs, quæ verè viduæ sint, sufficiat) scilicet Ecclesiæ, vt satis esse posset, & idonea ad alendum verè viduas. Hic est finis tractatus de viduis. Quæ iam sequuntur, pertinent ad presbyteros.

Qui benè præfunt presbyteri, duplici honore digni habentur: maximè qui laborant in verbo & doctrina.

Matt. 10. b. doctrina. Dicit enim Scriptura: Non alligabis os boui Luca 10. b. trituranis. Et: Dignus est operarius mercede sua.

Presbyteri) hoc loco est vocabulum ordinis, & refert Chryso. ad Præfules, siue Episcopos, cui fauet verbum (presunt.) Honorem vocat subsidium, & non vulgare istum honorem, vt discedere de via, aperire caput, flectere genu. Quod ait (duplici) Græca scholia, dictum putant per comparationem ad viduas, quas in præcedenti tractatu honorari voluit Apostolus, hoc est, alij stipendio Ecclesiæ. Addunt & alium commentariũ, qui magis probabilis est: Duplici honore, inquit, id est, magno stipendio, vt iubeat Apostol. abundanter illis subministrari necessaria, quo liberè valeant exequi munus suum (dicit enim Scriptura: Non alligabis os boui trituranis) boues trituranis, Episcopi sunt & doctores: Ita omnes commentarij. Sed quæstio est, num Apostolus testimonium hoc secundum allegoriam citet, an potius ad literam, vt in voce bonis metaphora sit. Quidam hoc, illud alij amplectuntur: vtrunque probabile est. Moris enim apud Palæstinos erat, circumactio iumento triturare. Testimonio legis Aadijcit post aliud ex Euangelio descriptum: Dignus est operarius mercede sua.) Mercedem intellige non seruilem, & proprii nominis, sed necessariarum rerum subministrationem. Quæstio hæc est, num Episcopi & Pastores, qui non præstant, quod officij sui est, iustè requirant fructus. Ex iure diuino, quod hic proponit Apostolus, nihil videtur ipsis debitum. Nam boues sunt non trituranis. Verum præter ius diuinum inspiciendum est ius canonicum, & ius ex legatis & fundatorib. proueniens piorum, qui bona sua reliquerunt Episcopis, & alijs Ecclesiæ ministris.

Adversus presbyterum accusationem noli recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus: Peccantes coram omnibus argue, vt & ceteri timorẽ habeant. Testor coram Deo, & Christo Iesu, & electis angelis, vt hæc custodias sine præiudicio nihil faciens, in alteram partem declinando. Manus cui nemini imposueris, neq; communicaueris peccatis alienis.

Adversus presbyterum) Chryso. ad ætatem refert, quod nimium est, præsertim cum secundum ipsum Timotheus Archiepiscopus fuerat. Ad ætatem quoque refert Theoph. & Græca scholia. Ambrosius significationem ordinis retinet, quod multò probabilius est: Id, inquit, honoris deferat ordini Episcoporum, ne etiã pro tribunali sedens ad causam audiendam admittas accusationem contra eos, nisi hac conditione. Ex hoc loco discimus cognitionem aliquam causarum forentium olim fuisse apud Episcopos. Er dicit Chryso. partẽ hæc Episcoporum longè difficillimam esse, Am-

bro. quoq; & Augustinus de huius rei difficultate queruntur.

Peccantes autem coram omnibus argue.) Sensus est: Nolo sic te parcere ordini, quin Episcopos, quos contiterit peccasse, vel quia per testes approbatum est, vel quia eorum peccata alijs manifesta sunt, arguere possis. Causam, quare coram omnibus argui velit, explicat, dum addit: Vt & ceteri timorẽ habeant) & timore contineantur in iustitia.

Testor coram Deo) id est, obtestor te interposito non solum nomine Patris & Filij, sed & sanctorum Angelorum, in quorum conspectu consistimus. Vt hæc) scilicet, quæ dixi, custodias. Secundum Ambrosium refertur ad totam ordinationem Ecclesiæ clericorum & viduarum. Alij interpretantur, vt ad iudicia tantum pertineat, hoc sensu: vt hæc, quæ in præcedenti sententia dixi, custodias (sine præiudicio nihil faciens) id est, nisi prius iudicaueris apud te, quid in tribunali sis iudicaturus. Cui sententiæ fauet, quod sequitur: In alteram partem declinando) in quo alludit ad bilancem indifferentem ad vtrumque. Sensus est: communem & æquum his, qui iudicandi sunt, te præbeas, vt te nullus anticipet, nemo conciliet. Si Ambrosium sequamur, sensus huius: Sine præiudicio nihil faciens, hic erit: Nihil in omnibus absque diligenti indagacione, siue dijudicatione præiudicium agas. Erasmus præiudicium in longè alia significatione accipit, scilicet pro præcipitato iudicio, cum ex concepta opinione temerè quippiã agitur, & refert ipse ad præcedentia. Ad eundem modum interpretantur Græca scholia. Vt hæc custodias, inquit, absque præcipitatione iudicij, hoc est, vt nihil eorum, quæ dicta sunt, temerè & imprudenter, ac non præeunte iudicio, & concilio agas.

Manus nemini cui imposueris) scilicet ad absolute soluendum. Sic quidam: Verum Græcanica scholia de ordinatione interpretantur, hoc sensu: Neminem ordines, nisi cui vitã probe perspectam habeas: Neque communicaueris peccatis alienis.) Hinc colligimus, quod is, qui indignũ instituit, seu ordinat, particeps efficiatur, & communicet peccatis, quæ ab ipso committuntur. Quod diligenter attendere debent non solum Episcopi, sed & ipsorum conciliarij.

Tepsum castum custodi. Noli adhuc aquam bibere, sed modico vino vttere, propter stomachum tuum, & frequentes tuas infirmitates.

Tepsum castum custodi) id est, purum & immaculatum. Magnam enim puritatem requirit religio. Noli adhuc aquam bibere) pro noli adhuc Græcè est μηκέτι, quod Erasmus vertit, ne post hæc. Ex qua particula Hieronymus ratiocinatur Timotheum vsque ad id tẽpus aquam potitasse. Commentarij

tarius Ambro. in hunc locum sic habet: vult Deus prudenter sibi serui, ne nimietate debiles efficiamur, & postea medicorum suffragia requiramus. *Sed modico vino vtete.* Locus hic pulcherrime tractatur à Chrysolto. homilia prima ad populum Antiochenum.

Quorundam hominum peccata manifesta sunt, quosdam autem & subsecuntur. Similiter & facta bona manifesta sunt, & quae aliter se habent, abscondi non possunt.

Quorundam hominum peccata manifesta sunt, sicut vt Graecè est, antè manifesta sunt. Putat Chrysolomus hæc adiecta, vt sciret Timotheus, quid in multitudine ordinandorum esset faciendum. Quorundam, inquit, peccata palam incurrunt in oculos, seque produnt, vt facile de ijs sit iudicare, atque hæc, non debent te latere: quorundam verò subsequuntur postea, dum electi sunt & ordinati, quæ perspicacibus lynceisque oculis obseruare debes: si quid præter hæc egeris, comunicabis peccatis: *Similiter & facta bona manifesta sunt.* Rursus est *περὸ ὄψης*, id est, antè manifestata (*& quae aliter se habent*) scilicet quàm bonum est, id est, (*peccata abscondi non possunt*) quin tandem appareat, & in lucem veniant.

CAPVT VI.

Quicunque sunt sub iugo serui, dominos suos omni honore dignos arbitrentur, ne nomen Domini, & doctrina blasphemetur. Qui autem fideles habent dominos, non contendant, quia fratres sunt, sed magis seruiant, quia fideles sunt & dilecti, qui beneficij participes sunt.

Quicunque sunt sub iugo serui, &c. quod tam studiosè, & toties in suis Epistolis hanc rem inculcet Apostolus, indicio nobis est, iam tum fuisse aliquos, qui malè intelligentes libertatem Christianam, putarent cum hac non consistere seruitutem: maximè, quæ dominis ethnicis exhibebatur. Illud: Ne nomen Domini, & doctrina blasphemetur) hunc habet sensum: ne nomē Christi & Evangelium, quod nos discipuli propagandum suscepimus, malè audiat. Si enim domini seruos à fide Christi suscepta experiantur immorigeros aut contumaces, ascribent id doctrinæ Euangelicæ, & in Christi doctrinam reijcient. *Qui autem fideles habent dominos nos contendant, quia fratres sunt* id est, Christiani sunt. Hinc discimus, Paulum in præcedenti sententia monuisse seruos dominorum Ethnicorum. Illud: *Qui beneficij participes sunt* id est, qui beneficentia iuantur, refertur ad seruos, non ad dominos. Sensus

est: Cogitent serui, quod accipiant multa illa beneficia à dominis suis, ab illis siquidè aluntur, ab illis vestiuntur, eorum præterea munere Christiani sunt: reddant ergo beneficium, benè & fideliter seruiendo.

Hæc doce & exhortare. Si quis aliter docet, & non acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi, & ei, quæ secundum pietatem est, doctrina superbus, nihil sciens, sed languens circa quaestiones, & pugnas verborum, ex quibus oriuntur inuidia, contentiones, blasphemia, suspiciones male, cōflictationes hominum mente corruptorum, & qui veritate priuati sunt, existimantium quæstum esse pietatem.

Hæc doce & exhortare. Si quis aliter docet, &c. Redit ad id, quod cœpit in prima parte Epistolæ, Graecè incundius est voce composita. Si quis *ἑτεροδιδασκαλεῖ*, id est, diuersa docet, id est, impertinentia, siue ex deuterisibus Iudæorum, siue ex philosophia Ethnicorum, siue ex magia Simonis, vel doctrinis dæmoniorum. Hodie aliter docent: non solum qui hæreses prædicant, sed etiam ij, qui nugas adferunt, & commentitia exempla vel falsa miracula. *Non acquiescit* ad verbum est: & non accedit. *Sanis sermonibus.* Non est verisimile tunc inter Christianos fuisse, qui Christi doctrinam repræhenderent. Quare quod dicit (*& non acquiescit*) intelligendum est hoc sensu, & non consentanea dicit doctrinæ Christi. *Et ei, quæ secundum pietatem est* id est, quæ sapit cultum Dei, qui consistit in fide, spe, & charitate: (*superbus*) subauditur verbum (est) Graecè est *τερόφωρα*, id est, inflatus est (*nihil sciens, sed languens circa quaestiones*) Graecè est *ἰσοῶν*, id est, ægrotans, sed transfertur hoc loco ad animû, vt *ὄστρον*, dicantur, qui desipiunt, seu delirant, id est, animi morbo laborat, vt qui iudicant id sectandum, quod non est sectandum, qui magnum impendunt laborem in inquirenda veritate rei, non admodum frugiferæ ad fidei profectum, velut si sacerdos totam teratætatem in studijs mathematicis. Repræhendit ergo hoc loco Paulus studia inutilia, & quaestiones futiles illorum temporum. Lutherani pertinere putat ad commentarios scholasticos in sententias Magistri conscriptos. Sed tales quaestiones plurimû frequenter adferunt frugis, quamquam fatendum est non nihil à plerisque hac in re peccatum fuisse. Blasphemiam nonnulli commentarij interpretari videntur, vt sit vocabulû specialis nominis, sed probabilius est generaliter pro male dicitur poni: nascuntur enim ex huiusmodi disputationibus, & verborum pugnis (quas eleganter Apostolus *λογομαχίας*, dictione composita vocat) cōnuita. Quod additur: *Suspiciones male* interpretantur: Graeci opiniones, & peruersa dogmata.

dogmata. Vocem Pauli Cicero intelligentiam vertit & notitiam. Est *ὑπόνοια*. Conflictationes) Graecis non simpliciter est *διασίλει*, quo nomine congressus & disputationes scholasticas significant, sed addita præpositione *παρά*, quæ sæpius id efficit, vt vox, cû qua componitur, in malâ partem sonet. Significat igitur cōflictationes inutiles, & nihil ad rem pertinentes. In hunc modum interpretatur Theophylactus: *παράδιασίλει*, inquit, id est, scholæ superuacaneæ. Scholia Græcanica putant metaphoram sumptam à scabiosis, qui mutuo confrictu contactuq; morbum cōmunicant. Vt sensus sit: ex quibus oriuntur opinionum peruerforum dogmatum affricationes. Meminit huius commentarij & Theophyla. meminit & Chrysolomus: *Quemadmodum*, inquit, scabiosæ oues, si confricentur cæteris, etiâ quæ sanæ sunt, morbo tentantur. Ita & hi homines, si simplicioribus quibusque inuersentur, veneno suæ prauitatis eos inficiunt. *Qui veritati priuati sunt* id est, quibus veritas adempta est, iuxta illud Publij: Nimum altercando, veritas amittitur. *Existimantium pietatem* id est, religionem Christianam re esse quaestuosam. Quidam Iudæi & gentiles ad fidem conuersi sectas suas miscebant Christianismo, atque hac ratione docendo, quæstum venabantur. De horum, non vulgari auaritia loquitur Apostolus.

Est autem quaestus magnus, pietas cum sufficientia. Nihil enim intulimus in hunc mundum, haud dubium, quia nec auferre quid possumus. Habentes autem alimenta & quibus tegamur, his contenti simus.

Est autem quaestus magnus. Visus est dixisse religionem non esse quaestum, hic corrigisse: Magnus, inquit, quaestus est pietas, sed non ita, quomodo isti existimant, sed excellentiori modo: nam parit æterna bona. Illud: *Cum sufficientia.* Erasmus nõ malè vertit, cû animo sua forte contento. Graecè est *αὐτάρκεια*, vocabulum philosophicum, significans vbi quis cōtensus est suis, nec aliunde desiderat quicquam. Talis erat Apostolus, ego, inquit, didici, in quibus sum, id est, ijs, quæ ad manum sunt, contentus esse. Ad Philipp. capite vltimo, vbi est *αὐτάρκεις*, vox huius loci.

Nihil enim intulimus in hunc mundum. Si quis doctrinam hanc benè imbibisset, & frequenter ad memoriam reuocaret, nempe, quod non plus ferret secum ex hac vita discedens rex aut princeps, quàm agricola, vel quis è plebe, sanè nihil præter vestimenta ad carnis nuditatem tegendam, & alimeta ad corpus in vita fuleiendû necessaria, in hoc mundo appeteret.

Nam qui volunt diuites fieri, incidant in tentationem, & in laqueû diaboli, & desideria multi-

ta inutilia, & nocua, qua mergunt homines in interitum & perditionem. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidem appetentes, errauerunt à fide, & inseruerunt doloribus multis.

Nam qui volunt diuites fieri. Per occasionem detestatur studium pecuniæ, & præsertim in doctore Ecclesiastico: & reuerà nihil tam perniciosum est, quàm si Ecclesiasticus, maximè qui est in sublimi loco, studeat congregandis diuitijs. Rationem eius reddit Ambrosius: *Quanto*, inquit, quis honorificentior ordine est, tanto magis suadet imitandum se in hac re, quæ in vita ista procliuius est. Annotat Chrysolomus dixisse Apostolum non hoc modo: non qui diuites sunt, sed qui volunt diuites fieri, vt intelligas, non diuitias, sed harum cupiditatem damnasse Apostolum. *Incidunt in tentationem.* Sensus est: qui tenentur studio pecuniæ, variè sollicitantur ad diuinas leges, & humanas transgrediendas. *Et in laqueum diaboli* ita irretiantur varijs peccatis. *Et desideria multa* & stulta & noxia. *Qua mergunt* vox Græca significantior est, quæ altè demergunt hominem, ita, vt emergere nequeat. Admonitio hæc frequenter verfare debet ante oculos eorum, maximè qui futuri sunt sacerdotes, vt animum studeant etiam, dum adolentes sunt, ab amore diuitiarum liberum seruare. Radix enim, vnde omnia mala pollulare solent, est cupiditas, id est, studium pecuniæ. Non enim hoc loco est *πλεονεξία*, de qua voce aliquoties diximus, sed *φιλαργυρία*, quam Ambrosius hoc loco auaritiam vertit, quod annotandum est, ne quis de gloriæ, de imperij, vel de alterius generis cupiditate Apostolum loqui existimet. Auarus dum cupiditatem suam, quæ inexplebilis est, explere cupit, & adulteria, & sacrilegia, & homicidia, & nihil non admittit, vt rectè exclamet Poeta: *Quid non mortalia pectora cogis auri sacra fames?* Et Sap. in Ecclesiastico: *Auaro nihil est sceleratius*, hic enim & animam suam vanalem habet. *Quam quidem appetentes* Diximus Græcam vocem significare studium pecuniæ, quare mollius cû ea hæret, illud (quam) refert enim pecuniam, quæ vox in composito nomine *φιλαργυρία* includitur. *Errauerunt à fide.* Hinc discimus, quàm detestabile vitium sit auaritia, quod hominem etiam in errorem deducit. *Et inseruerunt se doloribus multis.* Si quidem studium pecuniæ spinarum in modum stringētis, manus ex omni parte cruentat curis, vigilijs, & terroribus ipsum transfigens. Sic Græca scholia. Et ad eundem modum interpretantur alij tã Græci, quàm Latini interpretes. Nã sine dubio locus ita interpretandus fuisset, si Græcè locutus fuisset Apostolus, nûc autem Hebraizat, dolores vsurpans pro ipsis sceleribus, & malis.

malis culpæ Hebræis si quidam Amal propriè laborem significat, qualis est merentiū, & eorum, qui laborando artus fatigāt. Vnde deflexerunt vocem ad significādum defatigationem, quæ, quia cum dolore ple-runque coniuncta est, deinde pro dolore v-furpatur, & postremò deflexerunt vocem ad ipsam culpam, seu scelus designandum, quod dolorum causa est. Hebræorum magistri hanc vocem tractantes, multa proponunt significata, quasi ex æquo ad omnia illa pertineat, cum reuera vna tantum sit naturalis significatio eius, & varius flexus. Numeror. 23. Non est idolum in Iacob, nec videtur simulachrum in Israel. Illud simulachrum) est dolor huius loci. Vnde Rabbi. Salomon interpretatur: non est præuaricatio in Israel. Alii: non est iniquitas, non est calumnia, non est labor. Chaldæus interpretatur: non est simulachrum, quomodo vertit Hieronym. Eadem vox habetur Psalm. 7. Ecce parturit iniustitiam, concepit dolorem pro dolore Hebræicè est Amal. Sic Iob. 5. De humo non egredietur dolor, quod alius vertit: è terra, non orietur peruerlitas. Esaiæ 10. scribentes iniustitiam scripserunt. Omnibus his locis est Amal. Vult ergo hoc loco Apostol. auaritiam non esse solam, sed qui vitio huic deditus est, multis se maculare peccatis. Nam quòd diuitiæ curas adferant, palam est, postquam in errorem fidei pertraxerunt.

T autem o homo Dei, hac fuge, sectare verò iustitiam, pietatem, fidem, charitatem, patientiã, mansuetudinem. Certa bonum certamen fidei, apprehende vitam æternam, in quam vocatus es, & confessus bonam confessionem coram multis testibus.

T autem o homo Dei) id est, qui populo in rebus Dei præses, qui pastorem agis & Episcopum. Hac fuge, sectare verò iustitiam. Nò dixit, ab his discede, illis verò adhære: sed quod vehementius est, fuge, & persequere, siue vt noster vertit interpret, sectare. Est ergo epithasis in his duobus verbis. Qui omnibus modis agit, vt auctior in iustitia sit hoc anno, quàm erat superiori, is sectatur iustitiam. Pietas hoc loco non est θεοσέβεια, sed εὐσέβεια. Virtutes, quas hic enumerat, necessariæ sunt Episcopis.

Certa bonum certamen) hoc propositum est Christianis, id significat genitiuus (fidei) qui additur: (apprehendere vitam æternam) que palma est certaminis huius (in quam) siue ad quã (vocatus es, &) cuius gratia (confessus es bonam confessionem) iuxta Ambr. & Græca. schol. Apost. commune facit. Timoth. voti, siue professionis factæ in Baptismo, Comment. Ambr. rectius intelligitur, si conferatur cum cap. 2 o. libri, quem de Ecclesi. Hierarchia, conscripsit Dionys. in quo actio Baptismi pulcherrimè explicatur.

Recipio tibi coram Deo, qui viuificat omnes, & Christo Iesu, qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonam confessionem, vt serues mandatum sine macula, irreprehensibile vsq; in aduentum Domini nostri Iesu Christi, quem suis temporibus ostendet beatus, & solus potens rex regum, & Dominus dominantium: qui solus habet immortalitatem, & lucem inhabitat inaccessibilem, quem nullus hominum vidit, sed nec videri potest, cui honor & imperiū sempiternum, Amen.

Recipio tibi coram Deo) nomen est personæ: si quidem partem significat. Addit istud Apostol. vt quæ mandat velut ab ipso Domino accepta custodiat Tim. & semper testem, sub quo hæc audit ante oculos habens, commoueat animo: Sic Chrysof. quoniam non tam propter Timothæum, quàm propter eius successores putat Ambr. Apostolum hæc dixisse. Valde in loco posuit illud (qui viuificat omnia.) Si quidem adhortatur Timothæum ad certamen subeundum. Aptè etiam postquam meminit Christi, adiecit: Qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato) vt in hunc respiciens Timothæus excitetur ad pãria. Mandatum) illud intelligit, quod supra posuit: Certa bonum certamen fidei. Quàmquam alij heteròlin numeri esse volunt, & sensum esse: Vt serues, quæcunque mandauit. Quod sequitur (sine macula) Græcis est v-nica dictio composita & adiectiua. Hæc Erasmus refert non ad mandatum, sed ad ipsum Timothæum: Nam in huc modum vertit: At serues præceptum immaculatus & irreprehensibilis Græcus sermo vtrumq; admittit, & sensus semper eodem recidit: Vsq; in aduentum Domini) Paulus & Aposto. semper ante oculos habens diem iudicij, nò ad terrorem solū, sed in primis ad consolationem.

Hinc illa frequens mentio aduentus Domini in Epistolis & concionibus ipsorum. (quem) refert aduentum, non Christū: quod ex Græcis liquet, quamuis Græcis nò sit ἀγία, id est, aduentus, sed ἀπαρτία, id est, apparitio, quam suis temporibus, id est, sibi soli cognitis ostendet beatus ille: præponitur enim Græcè articulus: & solus potens) Græcè nomen substantiuum est, & talis planè vox, qualis est Latinis satrapa: vnde Erasmus vertit, solus princeps. Græca voce vsus est Cicero ad Atticum, & etymologiam eius exprimens Strabo, dicit reges δυναστας vocari, propterea, quòd plurimum possunt, pollētque. Solus) excludit non Christum, sed eos, qui alterius sunt naturæ: Iam propter creaturas addendum est, solus potēs, scilicet ex sua natura. Nonnulli Platonici interpretantur hoc, hoc sensu: Apud Deum est perfecta Idæa, & exemplar potentia. His libèter accedit August. Verisimile est Paulū hæc posuisse propter scholam Simonis: Solus Deus potens est, Solus ipse per se habet immortalitatem,

litem, non sunt immortales vllæ potestates per se, quod vult Simon Magus & eius soboles. Solus Deus inhabitat lucem inaccessibilem: nam comprehendere nequit. De videndo Deo vide August. ad Paulinum Epistola. 102.

Diuitibus huius seculi præcipe non sublimè sapere, neque sperare in incerto diuitiarum, sed in Deo viuo (qui præstat nobis omnia abundè ad fruendum) bonè agere, diuites fieri in bonis operibus, facillè tribuere, communicare, thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurum, vt apprehendant veram vitam. O Timothee, depositum custodi, diuitans prophanas vocum notitates, & oppositiones falsi nominis scientia. quam quidam promittentes, circa si dem exciderunt. Gratia tecum, Amen.

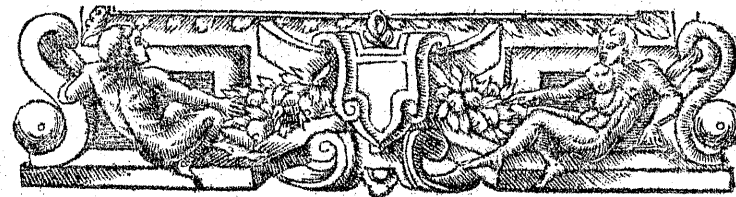
Diuitibus huius seculi præcipe) scilicet ne elatent, ne persuadeant magnos se esse. Iucundius Græcè composita voce est εὐφροσύνη. Præcipe præterea, ne spem ponant in diuitiarum incertitudine, hoc est, phrasi Hebræa, in diuitijs incertis. Est elegans epitheton diuitiarum huius temporis, quas qui hodie habet, an cras habiturus sit, nescit. Sed in Deo viuo, qui præstat nobis omnia abundè.) id est, diuiter siue opulenti. Est enim Græcè πολύσιος.

O Timothee depositum custodi) id est, serua quod tibi à me commissum est. Sentit dispersionem Euangelij, id est, doctrinam siue docendi rationem, quam illi in initio com-

mendarat. Locum hunc insigniter tractat Vincentius Gallus in doctissimo illo libello, quem conscripsit aduersus hæreticos. Deuitans prophanas vocum notitates,) Proprium erat sectatoribus Simonis Magi prodigiosas habere voces, & quidem rerum inaniam: Has intelligit Apostolus per νεφωρίας, quæ vox si in principio scribatur diphthongo α, hoc significat, quod vertit interpretes: Si verò per ε, vocum inanitates significat, atque ita legunt Græcan. scholia. Res quam tractat hic Apostolus, tota petenda est ex historia antiquitatis, cuius diligens imprimis scriptor est Epiphanius. Et oppositiones falsi nominis scientia) siue falso appellatæ scientiæ. Pro (falsi nominis) Græcè est vox composita, qua vtitur et Epiphanius qui optimè explicat, quæ fuerit hæc falso dicta scientia: Hæresis fuit Gnosticorum. Chrysofomus quoque in commentarijs huius loci nominatim meminit Gnosticorum: Item Theophylactus: (quam quidam promittentes) id est, profitentes sicut dicimus professores linguarum. (Circum fidem exciderunt) Græca vox propria est his, qui à scopo aberrant: Vfus est eadem Apostolus in primo capite huius Epistolæ, vbi interpretatur aliter eam transtulit dum ait: A quibus quidam aberrantes conuersi sunt in vaniloquium, &

cætera, Gratia tecum, Amen.

Finis Epistolæ primæ ad Timotheum.

IN POSTERIOREM EPI- STOLAM CATHOLICAM D. PAVLI AD TIMOTHEVM EXPOSITIO.

F. ADAMI SASBOVT
DELPHII.

ARGVMENTVM.

Argumentum huius Epistolae idem est, quod prioris ad Timotheum: quod haec in genere, id prior in specie explicat: quare vice commentarij haec nobis erit. Tantum de argumento.

CAPVT I.

PAVLVS Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, secundum promissionem vitae, quae est in Christo Iesu Timotheo charissimo filio, gratia & misericordia, & pax à Deo patre nostro, & Christo Iesu Domino nostro.

Salutis loco gratiam, misericordiam patremque precatur, quae quid inter se differat dictum est in praecedente epistola. Illud (Apostolo secundum promissionem vitae,) Hebraismum habet. Sensus est: Apostolus sum ut doceam promissionem vitae, quae contingit per Christum: siue vitae, quae propria est Euangelio ac Christianismo, quae est futura vitae: Nam praesens vita est legis. Haec de salutatione. Sequitur exordium.

Gratias ago Deo meo, cui seruiò à progenitoribus meis in conscientia pura, quod sine intermissione habeam tui memoriam in orationibus meis, nocte ac die desiderans te videre, memor lacrimarum tuarum, ut gaudeo implear, recordationem accipiens eius fidei, quae est in te non ficta, quae & habitauit primum in auita tua Loide, & matre tua Eunice, certus sum autem quod & in te.

Gratias ago Deo meo cui seruiò siue quem collo: nam Graecè est λατρεύω, de qua voce est dictum in epistola ad Romanos. (à progenitoribus,) id est, ita ut factum est à progenitoribus, siue à maioribus meis: Significat se natum ex ijs, qui longa serie retro fuerunt cultores Dei. In conscientia pura id est, in vitae puritate. Siquidem, Paulo familiare est, conscientiam usurpare pro vita, quemadmodum in comentarijs huius loci annotat Chrysostomus. Alij conscientiam propriè accipiunt, & (à progenitoribus) exponunt à prima vita, ut sensus iste: Nunquam etiam cum Ecclesiam persequeretur, aliter docui quam sentirem, quam etiam conscientia distaret mihi. Quod sine intermissione habeam tui memoriam, id est, quod vsque tui mentionem faciam in praecibus

meis, quas fundo ad Deum nocte ac die. Et nobis semper captanda sunt tempora orandi & per diem & per noctem, cum euigilare contingit: nam hac ratione multum fouetur pietas (desiderans te videre.) Teneor inquit desiderio videndi te in vinculis his: Memor lacrimarum tuarum.) quas scilicet fundebas in proximo à me discessu. Istud per hyperbaton interiectum est. Ut gaudeo implear cupio, inquit, te videre, ut gaudio sancto de te implear. Quod sequitur (recordationem accipiens) referendum est ad desiderans desiderio te videre. quia recordor fidei tuae non fictae, id est, syncerae tuae fidei: (qua & habitauit) firmiter inherere & permanere exponunt Hebraei per habitare: in auita tua Loide, & matre tua Eunice.) Posterius nomen à victoria Graecis dicitur, non ut quidam interpretantur à fortuna, quae ipsis appellatur τύχη. Certus sum autem,) Graecè est πείσμων, id est, persuasus sum. Quod & in te) scilicet ea fides inhabitet. Ex hoc loco discimus vocem Graecam πείσμων pertinere ad quamuis persuasionem natam ex certis aliquibus indicijs, & non ad eam solum, quae fidei est. Nemo enim dixerit Paulum fide Christiana credidisse Timotheum fuisse fidelem, & alienum ob omni affectu gentilitatis & Iudaismi. Locus notandus est propter Lutheranos, qui vocem hanc vident capite octauo ad Romanos, ad statuentium dogma suum, quod conceperunt de fide speciali. Non minus illustris locus est capite 15. ad Romanos. Certus sum autem & ipse de vobis, quod pleni estis dilectione. Rursum cap. 6. Epistol. ad Hebr. Confidimus de vobis meliora & viciniora salutis: quibus locus certum est πείσμων, ad aliam pertinere persuasionem, quam sit ea, quae ex fide nascitur.

Propter quam causam admoneo te, ut resuscites gratiam Dei, quae est in te per impositionem manuum mearum. Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris,

sed virtutis & dilectionis & sobrietatis.

Propter quam causam.) Quia spectata est mihi fides tua, quam velut haereditarium bonum à parentibus accepisti. Admoneo te ut resuscites) metaphora sumpta est ab igne, qui follibus excitatur. Hoc liquet ex Graeca voce ἀναζωπυρέειν, qua hoc loco vsus est Paulus gratiam Dei) id est, donum spiritus quod accepisti ad institutionem Ecclesiae, & omne religionis obsequium: per impositionem manuum mearum) videlicet quando te Episcopum institui & consecraui. Donum hoc excitari vult attentione & diuinis negotijs & exercitijs: Nos quoque nisi gratiam Dei nobis collatam, quotidie tum precibus, tum pijs meditationibus velut quibusdam follibus suscitemus mox sentiemus spiritum nostrum refrigerescere, & tandem extingui.

Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris.) Hic quaeritur, quibus, nobis Christianis: an Episcopis. Commentarij non satis explicant: Circumstantiae literae exigere videntur, ut Episcopos intelligamus, quibus per impositionem manuum peculiaris data est. Nobis igitur, qui Episcopi constituti sumus, non dedit Deus spiritum timoris. Graecè est δειλιάς, quae vox proprie de ijs dicitur, qui ob ingnauitiam refugiunt & detractant periculum animo que sunt pauido. Utitur ea Aristoteles in Ethicis, & ab interpretibus vertitur timiditas: (sed virtutis) id est, potentiae, roboris fortitudinis, ut audeamus periculis nos exponere. Est enim Graecè δυνάμειος: (dilectionis) ut non deferamus proximum: (sobrietatis) vt in aduersis simus sobrij, id est, sanæ mentis. Alia hoc loco vox est, quam capite 2. prioris Epistolae, vbi est σωφροσύνη, hic σωφρονισμός, quod verbale est à verbo σωφρονίζω, quod moderari significat & refrenare. Quare sensus est: datus est nobis spiritus, per quem tristitia, quae nobis occurrerint, & aduersa quaeque ita moderamur, vt neque deijciamur animo, grauiterque ea feramus, sed planè moderate.

Noli itaque erubescere testimonium Domini nostri, neque me vinculum eius, sed collabora Euangelio secundum virtutem Dei, qui nos liberavit & vocauit vocatione sancta: non secundum opera nostra, sed secundum propositum suum & gratiam quae data est nobis in Christo Iesu, ante tempora secularia.

Noli itaque erubescere testimonium Domini, & car. (Non pudeat te Euangelij, neque apud paganos, qui concionem crucis reddant, atque ob eam persecutionem moueant, neque apud sectatores diuersa docentes, & veros Euangelistas traduentes: sed collabora Euangelio) sic dilucidius vertit: si mul affligere cum Euangelio, hoc est, particeps esto afflictionum, quae praedicationem Euangelicam comitantur. Est enim Graecè συγκαταπάθησον. Et quia supra hominem aliquid requiritur, idcirco addit: secundum virtutem) Scio inquit non humanae virtutis esse pati pro Euangelio, verum in afflictionibus & tormentis aderit tibi, Deus: Qui nos liberavit) Ambrosius legit saluauit, imitatus Graecos. Et vocauit vocatione sancta) sanctam dicit, quia cum peccatores essemus, sanctos nos fecit. Sic Chrysostomus: Meminit autem saluationis, & vocationis, vt doceat quantum ad iumentum Dei sit expectandum in persecutionibus: Ac si dicat, cogita qualis eras ante vocationem ad fidem, & qualis postea euaseris: Quod sensisti à vocatione, id multò verberius senties, vbi incidit periculum vitae propter Euangelium. Postquam accessisti ad fidem, sensisti magnam mutationem & mirabilem virtutem spiritus, maiorem senties grassante persecutione. Istud est frigidum apud eos, qui non senserunt potentiam hanc & efficaciam diuini spiritus, & qui sentiunt hodiè parum sentiunt, si spectentur primitiae Ecclesiae. Quod sequitur. Non secundum opera nostra) magnum adfert pondus exhortationi. Secundum Chrysostomum argumentum est à minori. Si tanta nobis praestitit Deus, nullis nostris meritis praecedentibus, imò cum inimici essemus, multò magis cum operantes filios viderit: cooperator accedet. Vbi notandum in commentarijs Chrysostom. contra hostes liberi arbitrij, Deum cooperari nobis. Propositum) opponit Apostolus merito operum, ac si dicat: secundum gratuitam electionem, secundum merum beneplacitum vocauit nos (secundum gratiam quae data est nobis in Christo Iesu,) id est, per Christum Iesum) Ante tempora secularia) id est, antequam coepissent cum seculo tempora ista, quae spacijs suis voluntur & transeunt. Sicut enim Pater ab aeterno praedestinavit nos saluare, ita etiam ab aeterno modum salutis nostrae praeguidit. Quod ergo dicit: quae data est nobis, intelligendum est, prouidentia diuina.

Manifestata est autem nunc per illuminationem Saluatoris nostri Iesu Christi, qui destruxit quidem mortem, illuminauit autem vitam et incorruptionem per Euangelium, in quo positus sum ego praedicator, & Apostolus, & magister gentium. Ob quam causam etià haec patior, sed non confundor. Scio enim cui credidi, & certus sum, quia potens est depositum meum seruare in illum diem. Timo. 2.

Manifestata est autem nunc, &c.) id est, praesentata est haec gratia & declarata: Per illuminationem Saluatoris) id est, per illustrationem. Erasmus vertit per apparitionem. Vocabulum Graecum ἐπιφανεία vtrunque significat. Interpres vltimo capite praecedentis epistolae, aduentum vertit. Qui destruxit mortem) quia eum qui mortis habebat imperium, id est,

est, diabolum deuicit, & stimulum mortis, quod est peccatum, aboleuit in cruce, omnibusque obtemperantibus sibi promeruit immortalitatem. *Illuminauit autem* id est, in lucem produxit, ostendit, et patefecit nobis vitam: Vt intelligamus, qua in re ea posita sit, & quo modo ea obtineri possit, porro ne accipias de vulgari vita, adiecit: *Et in corruptionem* id est, vitam æternam in lucem produxit. *Per Euangelium* quod attulit in mundum. *In quo* siue in quod, nempe Euangelium. Nam Græcè est εὐαγγέλιον. *Positus sum ego prædicator & Apostolus & magister gentium. Ob quam causam* quia annuncio Euangelium & resurrectionem corporum. *Hæc patior* vincula videlicet & carceres: *Sed non confundor* eadem vox est quæ supra: Noli erubescere. Sensus est, non pudet me vinculorum.

Scio enim cui credidi: Credere istud ambiguum est, tam apud Græcos quam apud Latinos. Significat enim & fidem habere & committere. An in priori vel in posteriori significatione accipiat hoc loco Apostolus, non satis liquet ex textu: verisimile tamen est, in priori ipsum uti voce hac: (*& certus sum*) hic rursus est πεπιστωμαι, de qua voce superius dictum. *Quia potens est depositum meum seruare.* Qui bonum aliquid agit in vita hac, is illud deponit quasi apud Dominum, recepturus ubi iudicij dies aduenerit. Est autem hoc loco hyperbaton, ordo iste est: Scio & certus sum, quod is cui credidi, potens sit, quicquid apud illum depono, seruare in illum diem. Expatiat hinc Chrysoctomus aduersus eos, qui contemnunt suos præpositos ob corruptos mores: locus lectu dignissimus est.

Formam habet sanorum verborum, quæ à me audisti in fide & in dilectione in Christo Iesu. Bonum depositum custodi per Spiritum sanctum, qui habitat in nobis.

Formam habet sanorum verborum. Est hic alia prior materia. Notanda sunt loca prioris epistolæ de prophætiis vocum nouitatis, de oppositionibus falso appellatæ scientiæ, de ijs, qui non accedunt fanis sermonibus, sed aliter docent. Istorum contemplationem dicit Apostolus: *Formam habet sanorum verborum.* Pro forma Græcè est, ὁμοίωσις, quæ vox sumpta est à pictoribus, qui antequam colores inducant, lineas trahunt & imaginem adumbrant, quod in comment. sic explicat Chrysoctomus: Pictorum more imaginem tibi virtutis impressimus, & omnium quæ Deo grata sunt velut normam primitiuamque formam indidimus animo tuo. Hanc igitur retinet firmiter, & siue de fide, siue de charitate, siue de castitate opus sit loqui aliquid aut definire, inde tibi exemplaria accipe. Sensus proinde est: *habe, id est, retine, frequenter enim sic acci-*

pitur Græcorum εἶδος: formam, id est, informationem à me animo tuo impressam, siue illa scripto, siue voce sit tradita, Augustinus de doctrina Christiana docet pleraque in diuinis ad certam legem eloquenda esse. Tale aliquid monet hic Apostolus docui te methodum explicandi mysteria, hanc retine: Ex eo quod sequitur, quæ à me audisti, discimus hanc hypotyposin viua voce traditam esse. Et Chrysoctomus vrget verbum, audisti, pro autoritate traditionum de quibus & hic, sicut ad Thess. magnificè sentit.

Quod additur (*in fide & dilectione*) planè Paulinum est, nec Græcum nec Latinum. Sensus est: habe formam sanorum verborum quæ sunt de fide, siue quæ verantur circa fidem & dilectionem. Vt præpositio (in) materiã significet siue obiectum. Ne autem quamuis fidem quis accipiat, addit: *In Christo Iesu* ac si dicat, in fide consentanea Christo. Est restrictio fidei & dilectionis.

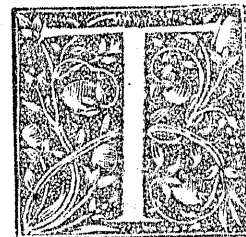
Bonum depositum custodi, &c. Depositum vocat ipsam informationem doctrinæ de fide, dilectione, & alijs rebus fidei religionisque, quam apud Timotheum veluti egregium thesaurum deposuerat. Discimus ex hoc loco, tempore Pauli nõ apud vulgus, sed apud Episcopos deposita fuisse mysteria religionis: Plebi id tantum sciendum est, quod ad mores formandos, & ad vitam pertinet. Hæc est Theologia Nazianzeni & reliquorum veterum. Porro quia erat difficile puritatè doctrinæ seruare inter tot hæreses, præsertim homini iuueni, idcirco addit: *Per Spiritum sanctum* ac si dicat: cura gratiam spiritus habere in te manentem, & facile custodies egregium hoc depositum.

Scise enim hoc quod auerisunt à me omnes qui in Asia sunt, ex quibus est Phygellus & Hermogenes. Det misericordiam Dominus Onesiphori domui, quia sæpè me refrigerauit, & cathenam meam non erubuit, sed cum Romam venisset sollicitè me quaesuit, & inuenit. Det illi Dominus inuenire misericordiam à Deo in illa die. Et quanta Ephesi ministravit mihi, tu melius nosse.

Scis enim hoc) Illud (enim) non est in Græcis & neque in vetustis Latinis exemplaribus. *Omnes in Asia sunt* id est, omnes Asiatici. Intellegit autem de ijs, qui nunc Romæ agebant. Sic Chrysoctomus, vnde annotat Græcica scholia præpositionem (in) positam loco (ex.) Omnes qui ex Asia sunt. Excipit autem Onesiphorum. (*Det* inquit) *misericordiam Dominus Onesiphori domui*) Toti familiæ benè precatur, & misericordiam optat propter herum. Hic, inquit, me sæpè refrigerauit, id est, refocillauit siue verbo, siue substantia & subsidio. *Det illi Dominus inuenire misericordiam à Deo* Græci codices legunt, à Domino: quomodo etiam habent

vetusta Latina exemplaria. Phrasis hæc, det illi Dominus à Domino: Hebræa est. Similis est in Genes. cap. 19. Pluit Dominus super Sodomam & Gomorrhâ ignem & sulphur à Domino. Rursus Esaiæ 8. Ego & pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signum & in portentum Israel à Domino, id est, à seipso. Sic Chrysoct. Vsurpant enim Hebræi nomè personæ loco pronominis reciproci: Vel est similis phrasis illi qua dicimus: Oves tactas de cælo, id est, calitus. Det illi Dominus inuenire misericordiam à Domino, id est, diuinitus: (*in die illa*) significat diem iudicij. Certum est non optare hic Paulum misericordiam Onesiphoro in illa die, quasi ei optet condonari tunc mortale peccatum, cum ante tribunal Christi post hanc vitam non sit remissio. Quare hoc sensu intelligendum est quod ait, sic eum gubernet Dominus in hoc mortali corpore, vt declaretur in illa die misericordia Dei ipsi fuisse exhibitã. Vel hoc modo: det ei inuenire misericordiam, id est, effectum misericordiæ, idque in corpore. *Et quanta Ephesi ministravit mihi.* Illud, mihi non est in Græcis codicibus, nec commentarij dant eius vllam significationem, imò Ambrosius exponit vt locum non habet.

CAPVT II.

I ergo fili mi, confortare in gratia, quæ est in Christo Iesu, & quæ audisti à me per multos testes, hæc commenda fidelibus hominibus, qui idonei erunt alios docere.

In primo capite duo potissimum egit Apost. hortatus est ad subeundum martyrium, & ad studium confirmandæ puritatis doctrinæ contra hæreses, quæ duo etiam in hoc secundo capite miscet. Priora capitis pertinent ad sollicitudinem doctrinæ. Quæ sequuntur, propria sunt sollicitudini ad martyrium.

Tu ergo Quia, inquit, desertus sum ab Afianis (*confortare tu*) id est, esto constans, fortis, & robustus (*in gratia*) id est, in docendo ac propagando doctrinam de gratia, quæ est per Christum: Perge, inquit, docere Patrem reconciliatum humano generi, idque per vnicum Filium, per vnicum mediatorè Christum. Non moreris hic Iudæos, qui quaerunt iustitiam, quæ ex lege est: neque moreris Simonis scholam, quæ inducit alios mediator. Vel confortare in gratia, id est, per gratiam quam habes adiuuãtem. Prior expositio Ambrosij est, cui fauet materia subiecta: Posterior verò Chrysoct. cui fauet vsus scripturæ.

Et quæ audisti à me.) Locum hunc aliter distinguunt Græci codices, aliter Latini. Iuxta Græcos ibi (*per multos testes*) perfecta est periodus & principiũ noue periodi ibi est: (*hæc commenda*) Iuxta Latinos verò finitur periodus ibi (*in Christo Iesu*) & quod sequitur (*quæ audisti à me*) refertur ad verbum, commenda. Iuxta priorem distinctionem subaudiendum est (in his) quod in translatione sua expressit Eras. vertit enim ad hunc modum: Tu ergo fili mi, fortis esto in gratia quæ est in Christo Iesu, & in his, quæ audisti à me per multos testes. Latinorum distinctionem sequitur Chrysoct. Ea, inquit, quæ audisti à me per multos testes nõ clam, non secreto, sed coram multis alijs: (*commenda*) non dicit effer, sed velut thesaurum crede. Clemens lib. 7. Hypotyposeon (vt referunt Græca schol.) illud per multos testes interpretatur, per testimonia ex lege & prophetis à me inducta. Quæ interpretatio multum diuersa est à Chrysoct. sed non minus insignis. Vult autem ea commendari non quibusuis, sed (*fidelibus hominibus*) id est, qui fide & non rationibus humanis metiuntur doctrinam Euangelij, vt Simon & eius familia. Sic Chrysoct. Habet & aliud commentarium, qui magis ad rem facit. Vel fidelibus, inquit, qui prodituri non sunt gratiam prædicationis leuiter, nec hoc contentus Apostolus: adiecit. *Qui idonei erunt & alios docere.*) Hinc patet non sermonem esse de laicis sed de presbyteris & Episcopis, vt rectè annotant Græca schol. & ante hæc Ambrosius.

Labora sicut bonus miles Christi Iesu. Nemo militans deo, implicat se negotijs secularibus, vt ei placeat cui se probauit. Nam & qui certat in agone, non coronabitur, nisi legitime certauerit.

Labora sicut bonus miles) id est, ferres afflictiones: Nam id significat ἀσκητῶν, qua voce vsus est in præcedenti capite. *Sicut bonus miles* id est, egregius miles Christi: *Nemo militans Deo* illud (*Deo*) nõ est in Græcis exemplaribus, nec Latina omnia habent, & omninò videtur esse absoluta & generalis sententia ex qua tamen Paulus aliquid inferre vult ad rem pertinens. Nemo qui militat, rem domesticam curat, sed imperatoris sui negotium agit. Multò magis id conuenit facere eum qui militat Euangelio.

Negotia secularia vocat victus & vitæ occupationes, vt patet ex Græcis vocibus. Miles inquit, nõ est sollicitus de victu, sed rem victoriæ agit: *Vt placeat ei, cui se probauit* id est, duci & imperatori exercitus, siue ille, qui agit delectu. Eras. vertit, vt ei, qui se in militiam delegit, placeat. Atque ad eum modum habent Græca. Vnde magna suspicio est interpretè vertisse: non, cui, sed qui se probauit. Consulenda sunt vetusta exemplaria.

Nam & qui certat in agone id est, athleta (*nõ coronabitur*) Græcè est ἀγωνιστής, id est, coronatur,

natur, quod ad molem sententiæ accommodatus est, pro eo quod est, non meretur coronari, nisi omnes leges Athletarum præstet, non satis est quomodocunque certare, sed vincere oportet.

Laborantem agricolam oportet primum de fructibus accipere. *Intellige quæ dico, dabit enim tibi Dominus in omnibus intellectu. Memor esto Domini Iesum Christum resurrexisse à mortuis ex semine Dauid, secundum Euangelium meum, in quo laboro usque ad vincula, quasi male operans: sed verbum Dei non est alligatum.*

Laborantem agricolam. Vis facienda est in Leo quod ait, (laborantem,) quod accipit Chrysofost. & post eum Theo. de acris & difficili labore propter vocem Græcam *κοπιῶντα*, quæ potest vel præsentis temporis esse vel præteriti, magis hic cōuenit significatio præsentis, maxime dum ad uerbium, primum cū Eras. referimus nō ad uerbum, accipere, sed ad ipsum participium, hoc modo: Oportet agricolam accipere fructus, sed si prius laborauerit. Sunt autem hæc tria: *Nemo qui militat, &c. Is qui certat, &c. Laborantem agricolam, &c.* paradigmata iuxta Chrysofost. & Theoph. id est obfcuræ sententiæ & parabolæ, quæ ex dimidio aperiūt rem, & ex dimidio relinquunt coniiciendam. Quia uerò id exigit natura paradigmatum & parabolarū, ut generatim accipiantur, non aliter interpretari debent tres superiores sententiæ, quàm si in Cicerone reperiantur, quamuis alio accommodentur. Ex quo planè uerisimile sit, datiuum (Deo.) Nemo militans Deo, redundare: Et ex eodem fonte patet hoc loco secularia negotia, non esse negotia, quæ Ecclesiastica non sunt, sed occupationes quærendi uictus, Mirum uerò, cur Paulus tam sollicitus hic sit de Timotheo, cuius fidem tam habebat spectatam, nisi nobis hæc uelit dicta, quos monitos uult, ut non satagamus de uictu comparando, sed precibus incumbamus & studijs sacris.

Intellige quæ dico. Hic est commentarius superiorum: Proposui, inquit, tres parabolæ, militis, Athletæ, & agricolæ, quorum uenustissiq; cæteris curis omisissis, suū munus gnauiter obit, neque deest præmium si suo prius functus fuerit officio. Perpende iam quorsum spectent hæc meæ, parabolæ, cogitare esse Episcopum.

Non est delicata res, Episcopum agere, cōsidera quid agat miles, quid toleret Athleta, quos labores subeat agricola, atque ex his discere non otiaudum tibi, sed laborandum, sed sudandum, sed pericula obeunda, cū & miles sis Athleta, & agricola, licet in alio militiæ genere, certaminis, & agriculturæ. *Dabit enim tibi Dominus in omnibus* siue popularibus, siue alijs sententijs (*intelligentiam.*) Chrysofostomus & Theoph. legunt & inter-

pretantur, det tibi Dominus in omnibus intellectu, ut sit precantis, atque ea lectio est in Græcis codicibus qui hodie in manibus sunt. Hactenus ab illo loco: Labora sicut bonus miles, hortatus est ad labores perpetuos: quæ iam sequuntur, dubium est an eodem pertineat, an aliò sunt referenda. Quidam interpretantur ut pergat hortari ad labores tolerandos, & subeundum martyrium, si fortè instet. Alij putant illum transire ad hæreticos, qui docebant Deum non descendisse reuera in carnem, nec Christum uerè passum fuisse, sed omnia hæc in phantasia contigisse. Verum quia additur (*Ex semine Dauid*) & (*secundum Euangelium meum*) probabile magis est, Apostolum hortari Timotheum ad retinendam doctrinæ puritatem de resurrectione, quàm ad martyrium subeundum.

Memor (inquit) esto Dominum resurrexisse id est, uerè & non phantasticè. (*Ex semine Dauid*) Metaphora est, id est, è posteritate Dauid, ex qua uerè prodijt secundū carnem. Quicquid ergo dicunt isti heterodidascali, tu retine hoc, Christum uerè natum, uerè passum, uerè resurrexisse. *Secundum Euangelium meum* id est, doctrinam & prædicationem meam. Errant, inquit Chrysofostomus qui aliud docebant, quos alio in loco notat. Ambrosius quoque hoc dictum ait, ut excludat malæ mentis falsâ colloquia, & quia de natura Christi multe extiterunt hæreses, explicant commentarij in specie, de qua hæresi hîc sit sermo, idque faciunt probabiliter, quia quæ adferunt, sunt conformia historię illius temporis, quam discere licet ex Augustino, ad Quod uult Deum: & ex Epiph. de hæresibus. Simon asserbat Christum non uerè passum, nec uerè resurrexisse. Basilides pro Christo passum dicebat Simonem Cyrenensem. Cerynthus fatebatur quidem passum, sed in extremo demum iudicio resurrectorum aiebat, atq; ob eam hæresim Epiph. dicit Paulum scripsisse: Si Christus non resurrexit, neq; mortui resurgent. Rursus: Si Christus nō resurrexit, inanis est fides nostra, inanis est prædicatio nostra. Ex his patet, non propter gentiles hæc dicta, q̄ alioqui poterat uideri, sed propter hæreses illius temporis. Hac igitur parte, Epistola hæc pertinet ad alias quinque proximè enarratas. In Gnosticis quoque Epiph. habet nonnulla, quæ huc faciunt. Hi (inquit) carnem aiunt perire & non resurgere: Christum non ex Maria natum, sed per Mariam ostensum: carnem uerò ipsum non suscepisse, sed apparentiam solum esse: (*in quo*) id est, propter quod cuius gratia laboro. Rursus est, *κακοπαθῶ*, id est, affligor & dura perceptor. *Quasi male operans* id est, tanquam maleficus, tanquam facinorosus, quispiam. Fre-

Frequenter istud inculcat, ut excitet Timotheum ad paria subeunda: *Sed uerbum Dei nō est alligatum* licet corpus stringatur, lingua nequaquam ligata est, non cesso etiam in vinculis docere Euangelium, tum uerbo, tum scripto.

Ideo omnia sustineo propter electos, ut & ipsi salutem consequantur, quæ est in Christo Iesu, cū gloria celesti. *Fidelis sermo. Nam si cōmortui sumus, & conuiuemus: si sustinebimus, & conregnabimus: si negauerimus, & ille negabit nos, si non credimus, ille fidelis permanet, negare seipsum non potest.*

Ideo omnia sustineo, &c. Istud ideo referre oportet ad priora, uidelicet resurrexisse Christum. *Omnia sustineo* minas scilicet, uerbera, pericula mortis. Annotat Chrysofostomus, quod non dixerit Paulus, propter hos, aut illos, sed simpliciter, propter electos, ut omnium locorum & temporum electos intelligas. Magna charitas Apostoli, quam & nos imitari debemus, studentes conseruare puritatem doctrinæ propter electos. *Ut & ipsi salutem consequantur* non hanc momentaneam, fluxam, mundanam: sed eam, quæ est in Christo, hoc est, salutem æternam. Vnde addit (*cum gloria celesti, &c.*)

Fidelis sermo. Hæc formula hoc loco tantum est, & in priori Epistola ad Timoth. ac ea, quæ scripta est ad Titum. Chrysofostomus, Theophylactus, Oecumenius referunt ad superiora, secundum quos fidelis, siue certus & indubitatus sermo est, quo electi salutem cōsequamur, per Christum eumque uenicum. Latini exponunt, ut pertineat ad sequentia. Si cum Græcis referamus ad superiora, particula (nam) quæ sequitur, uerè causalis est. Si cum Latinis dicamus pertinere ad sequentia, tum Pleonasmus est, & redundat particula (nam) more Hebraico.

Nam si cōmortui sumus scilicet perpetuando tristitia & acerba. (*Conuiuemus*) ea uita, qua uiuit ipse resurgens à mortuis. Sic Chrysofostomus: Si, inquit, in his, quæ tristitia sunt, laboris que plenissima, communicamus Christo, certè & in his, quæ plena sunt felicitatis, ei communicabimus. Secundum hanc expositionem exhortatio est ad martyrium. Aliter Ambrosius interpretatur: si cōmortui, inquit, id est, si mortificemus iam membra nostra, quæ super terram sunt, si iam studeamus nos vincere, & cupiditates nostras deprimere, etiam conuiuemus. Habet Ambrosius pro se loca similia: Verum circumstantia literæ magis fauet Chrysofost. cuius sententiæ probabilem planè facit, quod additur: *Si sustinebimus* Græci in præsentibus legunt, si sustinemus. Sensus est: Si sufferimus, & in malis perdurauerimus, sicut Christus perdurauit, etiam cum illo unà regnabimus. *Si negauerimus* si metu tormetorum vel persecutionibus pressi, Christum negamus, etiā ip-

se negabit nos. Alludere uidetur ad locum, qui est capite 12. Euangelij secundum Lucam: *Si non credimus, ille tamen fidelis* id est, uerax permanet. *Negare seipsum non potest* id est, non potest non præstare, quod promisit in Scripturis sacris, fieri non potest, ut cui natura ueritas est, in quoquam fallat. Similis locus est in epistola ad Romanos, ubi dicitur. Nunquid incredulitas eorum fidem Dei euacuauit.

Hæc commune testificans coram Domino. *Noli contendere uerbis: nihil enim uile est, nisi ad subuersionem audientium. Sollicitè autem cura, te ipsum probabilem exhibere Deo, operarium inconfusibilem, rectè tractantem uerbum ueritatis.*

Hæc commune testificans coram Deo id est, interposito timore, qui debetur Deo. Sic quidam. Alij aliter, hoc modo: coram Deo, id est, restè capiens Deum, ut intelligat, si te contempserint, quis ipsos sit iudicaturus.

Noli contendere uerbis interpres noster aliter hæc intelligit, quàm Græci interpretes, qui infinitiuum referunt nō ad Timotheum, sed ad cæteros hoc sensu: Hæc admone contestans coram Domino, ne uerborum pugnas sequantur. Contendere uerbis apud Paulum est composita dictio *λογομαχεῖν*. Intelligitur autè totus iste locus ex priori ad Timoth. epist. ex qua discimus sermonem hic esse contra familiam Simonis. Vide cap. 6. ubi agit de *λογομαχία*, id est, pugna uerborum. *Ad nihil enim uile est, nisi ad subuersionem audientium* quia hinc sequitur studia partium: ut unus dicat, ego sequor hunc doctorem: alius, ego illum sequor, quod studium ineptum est. Istud in priori epistola dixit. Ex quibus oriuntur inuidiæ, cōtentiones, blasphemiæ, &c.

Sollicitè autem cura. Est hic *σπουδαίον*, quod uerbum studij est, & diligentia: & uariè uertitur ab interprete nostro, nunc uertit fatigare, ut in ca. 3. posterioris Epistolæ. D. Petri, nunc festinare, ut cap. 4. ad Heb. nunc aliter & aliter. Studè, inquit, te ipsum exhibere Deo probabilem, Græcè est *δόκιμον*, id est, probatum, quem Deus probet. *Operarium inconfusibilem* id est, ministrum non erubescētē, id est, quem in nulla re impediatur pudor: quin liberè dicas, quod sentias, quin liberè profitearis fidem & religionem Christi, tum coram gentibus, tum coram Iudæis. In principio religionis stultitia erat gentibus, spem ponere in cruce Christi, & idem scandalum erat Iudæis.

Rectè tractantem. Græcis vnica dictio est *ὀρθοτομέω*, quæ perinde sonat, ac si dicas, rectè secantem. Putat quidam metaphoram sumptā à coriarijs, qui superflua secant, alij à coquis, quorū est rectè diuidere cibos. Plauto alicubi imperitum dialectices, malū appellat coquum, quod non noscat rectè diuide-

dere. Interpretēs noster bona fide sensum reddidit. Qui hodiē coram plebā multitudinē de libero arbitrio, de prædestinatione, & id genus alijs differunt, non rectē secant verbū veritatis. Nam licet sana sunt, quæ dicunt, non tamen loco suo dicunt. Secundū Chrysoft. sensus est: incumbe, vt adulterina scholæ Simonis sumpta ex poesi, ex philosophia, ex magia, refecentur, & abscondantur. Verūm adulterina hæc non sunt in verbo veritatis, quod tamen rectē Apostolus secari vult. Quare posterior metaphora magis hic locum habet.

Prophana autem & vaniloquia deuota: multum enim proficiunt ad impietatem, & sermo eorum, vt cancer serpit, ex quibus est Hymeneus, & Philetus, qui à veritate exciderunt, dicentes, resurrectionem esse iam factam, & subuerterunt quorundam fidem.

Prophana autem & vaniloquia cōiunctio (&) redundat. Nam Græca nulla habet, nec in Latinis emendatoribus inuenitur. Istud in priori Epistola vertit, prophanas vocum nouitates: quia vbi legit *καυροποιέας*, p diphthongon, hic verò *χαιροποιέας*, per e. Interpretes Ambrosij per *α* legit, nam vertit, vocū nouitates, non vobum inanitatem. Nō autem id agit Apostolus, ne vtamur vocibus nouis, siue Græcis, siue barbaris, à nobis aut alijs confictis, modò res significant, de quibus Scriptura tractat: sed ne nouas & inauditas voces inducamus, significantes res prophanas, quales fingebant Simoniaci, de quibus Epiph. in horum hæresi.

Multum enim proficiunt ad impietatem. Græcis est verbum futuri temporis, proficient, vt sit prophetia, nec est multū, sed amplius. Sensus est iste: vocum nouitates prophanæ, quas inueniunt sectatores Simonis, amplius proficiunt ad impietatem. *Et sermo eorum* qui authores sunt talium vocum. *Serpit* Rursus Græcis verbum est futuri temporis, & Latini nonnulli legunt, serpet, in futuro. Sensus est: horum sermo nō cōsistet in vna vel altera specie impietatis, sed semper perget in maiorem impietatem. Secundum hanc expositionem refertur ad rem in se. Potest etiam referri ad personas, hoc sensu: Vt cancer locum, quæ occupauit depascitur, & inde ad vicinā serpit, eaque inficit: sic per hos alij semper & alij inficiemur. Est autē cæcer hoc loco morbus, non animal, vt ex Græco patet, & loco serpet, due voces sunt apud Paulum, quas si interpreteris, perinde sonat, ac si dicas, passionem habebit: *Ex quibus* id est, de quorum numero. *Est Hymeneus & Philetus, qui à veritate exciderunt* siue vt Erasmus vertit, aberrauerunt. De Græca voce dictū est in præcedenti Epistola, habet metaphoram, quæ sumpta est à collimatibus ad scopum, & collimando aberrantibus: nam hoc

est *ἀσχετόν*. Sic hi, dum nimium subtiles sunt veritatis indagatores, circa veritatem aberrauerunt (*dicentes resurrectionem esse iam factam*) per liberos si licet genitos ab vnoquoque generante, quod hi parentes suos referant, se ipsosque defunctos veluti viuos exhibeant. Sic Epiphanius in hæresi Archonticorum, quæ apud ipsum est hæresi. 40. Cū ipso sentiunt Græcorum scholia. Item D. Amb. *Et subuerterunt quorundam fidem.* Mirum, quod Christiani donati tot charismatibus spiritus, ita potuerunt subverti, vt planè fierent Apostatæ à fide: Mirum etiam Christū permisisse tam abominabiles hæreses exurgere initio suæ religionis. Græci in præsentī legunt *ἀναστρέψουσι*, quasi adhuc perseveret in suo peruerso studio.

Sed firmum fundamentum Dei stat, habens signaculum hoc: cognouit Dominus, qui sunt sui. Et discedat ab iniquitate omnis, qui inuocat nomen Domini.

Sed firmum fundamentum Dei, (&c.) vel vti alij vertunt, firmū tamen Dei fundamentū stat. Est solutio tacitæ obiectionis, quæ posset fieri à quopiam demirante, in paucitate illa primitiue Ecclesiæ hæreses exoriri. Posset enim quis suspicari, fundamentū Dei breui ruiturum, quod in ea paucitate Christianorū ita multi & ex præcipuis defecerint à fide. Dicit ergo Apostolus subuerterunt quidem ipsi quorundam fidem, sed interim firmū Dei fundamentū manet immotum & inconcussum, & stat. i. nō subuertetur. Est autē fundamentum hoc, ratio & cōsiliū Dei de dispensatione salutis humanæ. Alij interpretantur promissiones, siue prædicationes in Scripturis positas de dicto cōsilio. Alij Euangeliū quatenus explicat hoc fundamentum, quæ omnia eodē recidunt. Amb. intelligit fidē, quæ seruat Deus in promissis, vt sensus sit: firmū fundamentum Dei stat. i. non impediatur promissum Dei, certò præstabit, quod promissit. Alij nomine fundamenti librū vitæ accipiunt. Aug. lib. 2. de ciui. Dei ca. 7. simili omninò schemate vtitur, quo hic Paulus, nēpè procatalepsi, vt si per hoc fundamentum intelligere videtur, Ecclesiā electorum ad vitā, & nō ad gratiā solūm. Eodē modo intelligit in libro, quæ scripsit de catechizandis rudibus ca. 11. Rursus tractat. 15. super Euangelium Ioannis, & aliquot alijs locis.

Habens signaculum hoc sensus est: Hoc fundamentum, æternum scilicet Dei cōsiliū, quo ante tēpora sæcularia decreuit humanum genus saluare, signatum est, siue obsignatū est aliquo signaculo siue sigillo isto, scilicet. *Nouit Dominus qui sunt sui* id est, qui præsciti sunt & prædestinati. Locus hic rectius intelligitur, dum confertur cum cap. 10. Apocalypsis, cuius initium est: Et vidi Angelum

Angelum descendentem de cælo, habentem clauem abyssi, & apprehendit draconem & misit eum in abyssum, & clausit, & signauit super illum. Quem locum tractans August. lib. 2. de ciui. Dei, c. 7. sic scribit: quod additum est signauit, significare mihi videtur, quod occultum esse voluit, qui pertineant ad partem diaboli, & qui nō pertineant, hoc quippè in sæculo isto prorsus latet. Quia & qui videtur stare, vtrum casurus sit: & qui videtur iacere, vtrum surrecturus sit, incertū est, vide etiam c. 10. Apoca. Signa, quæ locuta sunt septem tonitrua, id est, ob signa velut occultanda, vtrōque est verbum *σφραγίζω*, vnde deducitur nomē huius loci, quod interpret signaculum vertit. Verūm quamuis lateat, qui sint saluandi, & fundamentū Dei obsignatum sit, nequaquā tamen perplexi esse debemus, sed sperare, & magna fiducia expectare promissa Dei, modò seruemus fidem rectam, & mores præstemus incorruptos, hoc si fecerimus, diuiter ministrabit nobis ingressus in regnū, sicut ait *1. Pet. 1. c.* Apost. Petrus. Videtur autē allusisse Apostolus ad locum, qui est Numer. cap. 16. vbi Chore, Datham, & Abyron tumultuātibus dixit Moyses: Notum faciet Dominus, qui ad eum pertineant, vbi ad verbum in Hebræo est, qui sunt sui. *Et discedat ab iniquitate.* Illud est alterum sigillum. Nemo putet sufficere, quod acceperit nomē Christi, requiritur præterea, quod discedat ab iniquitate doctrinæ. Sic Theophylactus, vt iniquitas opponatur falsitati. Similis locus est in epistola ad Romanos: Credunt autem iniquitati, id est, falsis, diuersisquæ doctrinis. Alij nomine iniquitatis turpitudinem accipiūt, vterque commentarius bonus est. Nā schola Simonis præter absurditatem dogmatū, habebat admirandam vitæ sceditatem. Hic quoque allusisse videtur ad cap. 16. Numer. vbi dicitur: Recedite à tabernaculis hominum impiorum. Sic vos recedite, & separamini à tabernaculis hæreticorum. Quod sequitur: *Omnis, qui inuocat nomen Domini.* Græci legunt, omnis, qui nominat nomen Domini, quomodo etiam habent antiqui codices Latini. Simonis schola (vt est apud Ireneum & Epiphani.) abutebatur prætextu nominis Christi, sed non meminerat istius. *Discedat ab iniquitate.* Dicit ergo Apostolus, non satis est ore profiteri Christum, sed præterea oportet discedere à doctrina falsa & improbra vita, tandem detractō sigillo apparebit qui sint Christi.

In magna autem domo, non solum sunt vasa aurea & argentea, sed & lignea & fictilia: & quædam quidem in honorem, quædam autem in contumeliam: Si quis ergo emūdauerit se ab istis, erit vas in honorem sanctificatum, & vtile Domino, ad omne opus bonum paratum.

In magna autem domo, (&c.) Est alia eiusdem solutio, nempè tacitæ admirationis, de qua dictum est in præcedētibus. Nemo miretur hæc fieri in Ecclesia, cogitet alias familias, in quibus reperitur varia suppellex, in quibus conspiciuntur, & aurea, & argentea, ac lignea vasa, simul & testacea. Sic in Ecclesia mali sunt & boni damnandi & saluandi. Est parabola, sicut fuerunt tres ille superiores. Ad hunc modum interpretatur Cyprianus in epistola ad Antonianum, per magnā domum intelligendo Ecclesiam, parabolice tamen. Ad eundem modum exponit Ambrosius in commentarijs huius loci, verbæ eius sunt: Hoc dicto Apostolus significauit in Ecclesia diuersos esse homines: quosdam bonos & summos viros, quos in auro intelligi vult: quosdam bonos tantum, quos in argento designat: alios verò nō bonos, quos vasa lignea & fictilia appellat. Chrysostomus verò & Theophylactus negant magnā domum hic posse accipi Ecclesiam, quod in ea vasa omnia mūda sint, quare de toto mundo interpretantur. Vbi ne seducamur, oportet videre alia loca Chrysostomi, & conferre cum sententijs aliorum veterum, qui asserunt hæresim esse Nouatianorū & Donatistarū, qui asserunt malos non esse in Ecclesia. D. Aug. cum varijs locis doceat Ecclesiam cōplecti bonos pariter & malos, nōnullis interim aliud videtur dicere, ac segregare malos à corpore Christi, quod est Ecclesia, quibus locis respexit ad inuisibilem charitatis compagem, sicut hoc loco Chrysostomus. Ambros. facit ratio scripti, quam & ipse vrget aduersus Nouat. qui de toto mundo interpretabatur, quod hic dicitur, ne cogeretur malos admittere in Ecclesia, vnde & eum insanū appellat. De Hymenæo & Philetō, cum Apostolus esset locutus, statim, inquit, de magna domo subiecit, ne esset mirabile in Ecclesia videri homines dissentientes. Iam difficultas est, an Hymenæus & Philetus fuerunt hæretici. Si hæretici, quomodo in Ecclesia? Augustin. propensus fuisse videtur ad agnoscendum, istos Ecclesiam exisse: propter autoritatē tamen Cypriani, quam citat ex epistola ad Antonianum, dicit eos nondum exisse, sed pertinere hæc ad magnam domum propter Sacramenta non mutata, sed ea locutio impropria valdè est. Vide Aug. lib. 3. cōtra Donat. de bap. cap. 19. Vide præterea ipsum libro, quem contra Donat. scripsit, post collationē. Si Hymenæum, inquit, fecimus hæreticū, potest intelligi, vt Apostolus respererit ad aliud tempus, quo nōdum sic erat, quo tamen tempore vas erat in contumeliā, sicut Paulus, cum persequeretur Ecclesiam, vas in honorem.

Si quis ergo emūdauerit se. Vides ait Chryso-
stomus,

stomus, vt non naturæ sit, vel aureum esse, vel fictilem, sed voluntatis: vas erat fictile Paulus, sed euasit in aureum. Vas fuit aureum Iudas, sed in fictile euasit. Chrysolto. ergo, vasa fictilia sunt immundi homines, hoc est, omnes in peccato mortali existentes. Aliter Aug. secundum quem vas aureum erat Paulus, etiam tum, cum persequeretur Ecclesiam, nimirum, quia prædestinatus: Cui fauere videtur cap. 9. Epist. ad Ro. vbi videtur Paulus dicere, quod esse vas in honorem, non sit nostræ voluntatis, sed prædestinationis. Cui Chrysolto. sentit Ambrosius. enarrans hunc locum: Nunc alia, inquit, hæresis conuincitur, &c. Rursus alludit Apostolus ad cap. 16. Numeri.

Si quis emundauerit se ab istis) scilicet Philetro & Hymenæo, ac eorum socijs. Vel generaliter ab istis dedecorosis, sicut populus Dei in Numeris segregauit se à Chore. Dathan & Abiron. *Erunt vas in honorem.*) Hic ponenda est hypostigme, deinde post *sanctificatum* deinde post *utile Domino* quod Græcè est euchariston, id est, accommodatum vñibus Domini. *Ad omne opus bonum paratum*) participiū est paratum, vt intelligas non promptum, sed præparatum à Deo.

Venilia autem desideria fuge, sectare verò iustitiam, fidem, spem, charitatem, & pacem cum ijs, qui inuocant Dominum de corde puro, Stultas autem, & sine disciplina quaestiones deuota, sciens, quia generant lites. Seruum autem Domini non oportet litigare, sed mansuetum esse ad omnes, docibilem, patientem, cum modestia corripientem eos, qui resistunt veritati, ne quando Deus det illis penitentiam ad cognoscendam veritatem, & respiciant à diaboli laqueis, à quo captiui tenentur ad ipsius veritatem.

Venilia autem desideria fuge.) Significat non quæuis iuuenium desideria, sed qualia erant Hymenæi & Phileti, qui superba animositate studebant videri docti, quo studio subuersi sunt. Istud habet ratio scripti, quare sensus est, fuge appetitum inanis gloriæ, iactantiam, Philautiam, & ea desideria, quæ culpauit in istis hominibus. Est difficile istud præstare, excludere videlicet semper appetitum gloriæ, & eius motus reprimere, quibus qui semel se permiserunt, infelicissimi sunt. Chrysolto. tamen & ea, quæ ad libidines pertinent, & generaliter quæuis desideria, quibus veritas illa teneri solet, accipit.

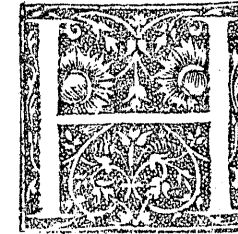
Sectare verò iustitiam.) Iustitia hoc loco generale vocabulum est, cõpõctur enim totius vitæ innocentiam, Apud Simonem non est vitæ innocentia, sed maxima vitæ turpitudine: tu verò sectare iustitiam, fidem, spem, charitatem, & pacem cum ijs, qui inuocant Dominum, id est, omnibus, qui sunt eiusdem religionis. In Epist. ad Ephe. valde hoc agit, vt sepositis contentiõibus, quales erant in schola Simonis, sectentur pacem & charita-

tem. Idem hic agit: Si quis tamen respiciat ad primum caput præcedentis Epistolæ, putabit Apostolum sollicitum esse de Iudaizantibus. Nam eos respicit, dum ait: finis præcepti est charitas: docens legem Moyli non eõ pertinere, vt subtiliter disputemus, sed vt amemus, & præstemus, quæ lex præcepit. Verum siue de Iudaizantibus siue Simoniacis proprie, siue de vtrisque sollicitus sit, certum est sensum esse. Noli videri doctus, sed magis stude præstare innocentiam.

Stultas autem) id est, fatuas siue frivolas, quæ nihil ad pietatem faciunt. *Et sine disciplina*) Græcis vna vox ἐπαίδευσις, id est, inerudititas quaestiones, quales habet schola, tam Simonis, quam Iudaizantium. *Deuota*) id est, reijce, & aspernare, nec admittite. *Sciens quod generant*) id est, quod pariat lites. Paulus μάχας habet. Eleganter huiuscemodi rixosas quaestiones vocauit μάχας, id est, pugnas per metaphoram. *Seruum autem Domini non oportet litigare*) rursus est μάχεσθαι, id est, pugnare. *Sed mansuetum esse*) id est, placidum erga omnes discendi cupidus. *Docibilem*) Paulus habet διδάσκων, id est, idoneum & paratum ad docendum, id est, talem, qui docere malit, quam litigare, siue pugnare. *Patientem*) id est, tolerantem, proteruos & improbos, qui audire recusant. Id enim significat hoc loco ἀνεγκλιτος, & non quomodo in miseris & doloribus quis patiens est. *Cum modestia corripientem*) siue, vt alij vertunt, erudientem. Vox Græca ad vtrumque anceps est. *Eos, qui resistunt veritati*) Datium (veritati) verisimile est redundare: nam in quibusdam Latinis non inuenitur, & nulla Græca habent. D. Ambr. legit, corrigentem eos, qui diuersa sentiunt. Ad eum modum vertit interpres, quo vsus est Augustinus. Vide cap. 5. de correptione & gratia. Vox Græca significat diuersum quid de restituere. Iam hæc dicta oportet intelligi, nisi sint hæretici, & animo compositi ad superbam animositatem. Nã tales Apostolus vitari iubet: Ne quando Augustinus legit, ne fortè. Græcè est μήποτε, quæ particula secundum Chrysolto. in rebus dubijs ponitur, igitur ab illis solum decedendum est, quos certum est, non esse reuocandos, quales sunt, qui animo hæretico, & ex contentione aliquid dicunt, vt videantur victi. Penitentia intelligenda est, non ea solum, que intellectu accipitur, sed & ea, quæ ad affectum pertinet, qua fit, vt errasse se cognoscat homo, & errasse doleat, plangat, & vt ignoscatur sibi, oret. Vide Augustinum de correptione & gratia cap. 5. Vbi etiam ex hoc loco annotat. *Quamuis doctè quis & commodè doceat, nisi Dei adsit gratia, non sequi penitentiam* *Et respiciant*) ad verbum est, ad sobrietatem redcant. Ergo qui sequuntur diuersa dogmata, temulenti sunt. *A diaboli la-*

queis à quo captiui) siue capti sunt. quomodo capitur fera. Nam hinc vox Græca etymologiam habet. *Ad ipsius voluntatem*) sic vt sua voluntate ipsi se liberare nequeat, nisi gratia Dei adiuti fuerint.

CAPVT III.

Hoc autem scito, quia in nouissimis diebus instabunt tempora periculosa, & erunt homines seipos amantes, cupidi, elati, superbi, blasphemii, parentibus non obedientes, ingrati, scelesti, sine affectione, sine pace, criminatores, incontinentes, immites, sine benignitate, proteruos, tumidi, & voluptatum amatores magis, quam Dei, habentes speciem quidem pietatis, virtutem autem eius abnegantes.

Hoc autem scito, quia in nouissimis diebus, &c.) Dicit istud eo consilio, quo illud: In magna autem domo, &c. ne admiretur, aut offendatur Timothæus, vel quiuis alius, si videat in Ecclesia multos malos. A tempore Abel vsque ad Christum semper fuerunt mali permixti bonis, & erunt vsque ad finem sæculi, & eõ plures, quod magis appropinquabitur ad finem. Nouissimos dies, quidam referunt ad tempora Antichristi: Verum circumstantiæ diligenter obseruatae conuincunt aliquo modo ad tempora Pauli pertinere. *Instabunt*) sic vt iam incipiant. *Tempora periculosa*) ad verbum est, tempora graua, id est, pessima. Secundum Chrysolto. m appellentur tempora, vel bona, vel mala ex his, quæ in illis contingunt, per metonymiam (*& erunt.*) Vocula (&) accipitur epexegeticòs. Græci habent, erunt enim homines, & cæt. sicut dicimus: Hoc anno erunt homines obnoxij febrì, id est, vulgo, multi. Sic intelligendum est, quod hic dicit Paulus: *Erunt homines seipos amantes*) id est, bona hominum pars erit talis. Hunc esse sensum patet ex Græco. *Seipos amantes*) vnicuius dictio est apud Paulum, φιλαυτοι, id est, sui amantes, & sibi placentes, hoc est, proprijs studentes commodis, id agentes tantum, vt sibi bene sit, securi interim, quid accidat vicinis, vel consanguineis.

Cupidi) Græcè est φιλάργυροι, id est, studiosi quæstus & pecuniarum (*elati*) vox Græca ad iactantiam pertinet. Est enim ἀλόζονες. *Lati*) inquit, scientiam & sanctimoniam suam (*superbi.*) Optimè hæc intelliguntur ex moribus Simonis. *Blasphemii*) id est, maledici. *Scelesti*) Græcè est ἀνόμοιοι, id est, sine sanctitate, in quibus nihil est sanctimoniarum. Ambr. vertit, impij: *sine affectione*) Græcè est ἀσέριοι, quæ vox proprie de illis dicitur, qui nullo affectu sunt in suos, puta liberos, aut vxor-

res. *Sine pace*) Græcè est ἀσπύδοι, quod Erasmus vertit, nescij fœderis. Quæadmodum ergo præcedens vox ad domesticos pertinet, ita hæc ad alienos, cum quibus boni fœderis, & amicitia vinculis copulari solent, qui natura coniuncti non sunt. Huiusmodi fœdera isti homines nescient, & si inierint, violabunt: (*criminales*) Græcè est δειλόδοι, id est, calumniatores, siue delatores: (*incontinentes*) Græcè est ἀκρατείς: Aristoteles in Ethicis distinguit ab intemperantibus: Alij non distinguunt: Chrysolto. generaliter accipit. *Incontinentes* (inquit) lingua, ventris cæterorumque omnium. Quid Paulus senserit, difficile est dicere: *sine benignitate*) Græcè ἀφιλάγαδοι, quæ vox perinde sonat, ac si dicas, non amici bonis, vel sine amore bonorum. Si quem videbunt insigniter bonum, iustum, nihil tamen afficietur ei: *Proteruos*) Græcè est προπόδοι, & interpretatur Chrysolto. desertores amicitia & sodalitatibus. *Proterui*) Græcè est προπετείς, id est, præcipites siue temerarij. *Tumidi*) Græcè est τενοφύδοι, quam vocem qui velit intelligere, legat confessiones Augustini. in quibus frequens mentio est typhi: significat autem eos, qui sibi videntur insignes in re quapiam, & opinione, quam de se habent, tument. *Voluptatum amatores magis, quam Dei*) Mirè hoc quadrat in familiam Simonis. Et Epiph. hæres. 26. citans hæc verba Apосто. dicit propter Gnosticos ea ab Apосто. dicta. Quare multum probabile est, ista ad tempora Pauli pertinere. *Habentes speciem quidem pietatis*) Pro specie Paulus habet μόρφωσις, quod perinde sonat, quasi dicat, formatione. Notat eos, qui dictis nõrunt præscribere alijs, quomodo debeant viuere piè, cum ipsi diuersa sequantur. Virtus huius loci non est ἀρετή, sed δόνημις. Vnde Erasmus vertit, habentes formam pietatis, cum vim eius abnegarint. Sensus est: id, in quo sita est pietas Christiana, abiiciunt, vt amorem, spem, &c.

Et hos deuota: ex his enim sunt, qui penetrant domos, & captiuas ducunt mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur varijs, semper discentes, & nunquam ad scientiam veritatis peruenientes.

Et hos deuota.) Ad verbum est, auersare, quod vehemèntius est, quam deuota. Hic est argumentum, quod Apostolus loquatur de suo sæculo: nisi enim tempore Timothei fuissent tales, quorsum fuisset opus hac admonitione? *Ex his enim sunt.*) Notandum est verbum præsentis temporis: Iam sunt, inquit, qui penetrant domos, siue qui subeant in domos. Apertè notat impudentiam illorum: miscet se familijs, nunc vni, nunc alteri: *Et captiuas ducunt mulierculas*) id est, dogmatibus suis faciunt ipsas sibi obnoxias, (*oneratas peccatis*) id est, accumulatas, & variorum peccatorum confusione (qualis est in aet-

in aceruis) obrutas. Id enim significat *περὶ
ἐπιθυμίας*, qua voce vitur hic Paulus: *Quæ ducit
tur varijs desiderijs*) id est, concupiscentijs pec-
cuniarum, gloriæ, iactantiæ, honoris, deli-
tiarum, voluptatum, & aliarum, quas no-
luit Apostolus exprimere. Hæc res facit, vt
possint capi ab hæreticis. Vides, inquit
Chrysostomus, vnde fuerint capturæ eorū
oportuna. Eadem res in causa est, vt multi
capiantur hodiè à Lutheranis: *Semper discen-
tes, & nunquam ad veritatis scientiam peruenien-
tes.*) Sermo Pauli vehementior est in Græ-
co. Habet enim ad hunc modū, semper dis-
centes, & nunquam ad scientiam veritatis
venire valentes, partim vitio magistrorum,
quia schola Simonis falsò promittebat sci-
entiam, partim quia peccatis obrutæ erant,
quibus excæcatur mens.

Quemadmodum autem Ioannes & Mambres
resisterunt Moysi, ita & hi resistunt veritati ho-
mines corrupti mente, reprobi circa fidem: sed
ultra non proficient: insipientia enim eorum manife-
sta erit in omnibus sicut & illorum fuit.

Quemadmodum autem Ioannes & Mambres.)
Qui fuerint hi, non satis certum est, ni-
si quòd Chrysostomus dicat eos fuisse ma-
gos Aegyptiorum, qui in Exodo portentis
edendis certarunt cum Moyse: habuisse au-
tem Paulum eorum nomina ex traditione
Hebræorum, aut ex reuelatione Spiritus,
verisimile est. *Et hi resistunt veritati*) Est aut
hic aliud verbum, quàm prius, propriè sig-
nificans resistere, ibi significabat aliter sta-
tuere. Omnia, quæ hic toties dicuntur in
præsenti, faciunt, vt penè absurdum videat-
ur, nouissimos dies interpretari, vt ad tem-
pora Antichristi solum pertineant: *corrupti
mente*) id est, iudicio mentis: *Reprobi circa fi-
dem.*) Sic intenti sunt phantasijs suis, vt non
possint redire ad veritatem fidei. Sed vl-
tra non proficient. Sensus est: studium, quo
tenentur, vt quàm plurimos pertrahant in
suam partem, amplius non habebit succes-
sum, causam addit: *insipientia enim eorum*) si-
ue amentia (*Manifesta erit in omnibus.*) Istud fa-
cile agnoscimus, omnibus notissimam fuisse
vanitatem.

V autem assequutus es meam doctrinam, insti-
tutionem, propositum, fidem, longanimitatem,
dilectionem, patientiam, persecutiones, pas-
siones, qualia mihi facta sunt Antiochia, Iconij, Ly-
stris: quales persecutiones sustinui, & ex omnibus er-
ripuit me Dominus.

V autem assequutus es, &c.) Non est sensus,
T assecutus es ingenio, quomodo disci-
pulum dicimus assequi præceptorem docē-
tem: sed à principio vsque ad finem adfuiti
mihi, versatus es mecum in omnibus rebus
familiariter, audisti doctrinam meam, vidi-
sti conuersationem meam, &c. Id enim sig-
nificat *παρὰ κοινουδέν*. Doctrinam suam op-

ponit doctrinæ illorum, de quibus iam di-
xit: *Institutionem*) vocat vitæ modum (*proposi-
tum*) alacritatem & promptitudinem animæ,
(*fidem*) constantiam in retinenda fide. *Longa-
nimitatem*) aduersus hæreticos. *Dilectionem*)
erga omnes. *Patientiam*) aduersus flagra. *Per-
secutionem*) vt hinc patet illud, assecutus es
non esse, quod adeptus es: nemo enim dicitur
assequi persecutionem. Sensus est: mihi
in persecutionibus adfuiti, tū aderas, cum
multa aduersa tolerarem. Qualia mihi fa-
cta sunt.) Illud (*qualia*) accipit Erasmus qua-
si esset relatiuū, & referat, specificetq; per-
secutiones. Alij interpretantur vt per admi-
rationem & emphaticòs ponatur, licet quū
dicimus: quam nō ibi miseriam vidi? Secun-
dū hos est noua periodus. Et sensus est: qua-
lia, id est, quàm acerba, quàm grauiam mihi
acciderunt Antiochia. *Et ex omnibus eripuit me
Dominus.*) Hoc dicit, vt hortetur Timothæū
ad similia.

Et omnes, qui pie volunt viuere in Christo Iesu
persecutionem patientur. Mali autem homi-
nes, & seductores proficient in peius, errantes &
in errorem mittentes.

Et omnes, qui pie volunt viuere.) Quid de me,
inquit, dico, cum omnes, qui pie volunt
viuere, &c. Istud videri possit ad eam tan-
tū ætatem pertinere, sed reclamant com-
mētarij tam Græcorum, quàm Latinorum,
qui constanter interpretantur, vt pertineat
ad omnes pios omnium temporum & æta-
tum. Iam quæstio est, quo pacto priuatus a-
liquis homo, cui cum nemine conuersatio,
aut negotium est, persecutionem patitur?
Explicat hoc Augustinus lib. 2. cōtra Gau-
dentium cap. 13. & 14. Rursus lib. 18. de ciui.
Dei. ca. 51. Secundum quem persecutionem
pati, est durè & molestè affici vel à seipso,
vel ab alio. Mater Augustini persecutionē
patiebatur, dū grauiissimè die ac nocte cru-
ciabatur propter hæresim, & errores filij.
Sic omnia iustus persecutionem patitur, vi-
dens, in quibus erroribus sit mundus, etiam
nullo infestante, vel vexante corpus ipsius.
Sensum hunc generalem probabilem facit
Augustinus, adductis alijs locis similibus.
Psal. 118. Vidi præuaricantes, & tabesce-
bam. Secundæ ad Corinth. 11. Quis infirmus
est in vobis, & ego non infirmus? quis scan-
dälizatur, & ego non vror? Secundæ Petri
ca. 2. Iustam animam iniquis operibus cru-
ciabant. Sermo est de Lot & Sodomitis. Am-
bro. etiã generaliter accipit, sed aliter, quàm
August. vt persecutionem pati sit, non ani-
mo cruciari, sed odio haberi ab alijs. Om-
nes, inquit, qui in Christo rectè conuersan-
tur, odio habentur etiam à corporis sui mē-
bris, id est, à Christianis. Chrysost. quoque
generalè sensum amplectitur, diuersum tam-
en à superiore. Vult enim is omnes pios perse-

persecutionem pati, quia dolores, tristitias,
pressuras multas patientur, dum student o-
perari salutem suam: quia arcta est via quæ
ducit ad vitam. Si quis persecutiones pro-
priè velit accipere, necesse erit, vt sententiã
Apost. ad pios illius temporis referat. *Mali
autem homines & seductores proficient in peius*) id
est, profectum habebunt in peius: *Errantes &
in errorem mittentes*) Paulus habet seducti &
seducentes. Hinc patet sermonem esse ipsi
non de ethnicis hominibus. Græcica scho-
lia in illum locum (sed ultra non proficient)
sic scribunt: Cum in superioribus dixerat:
ad maiorem proficient impietatem, quo-
modo hic dicit, ultra non proficient? Re-
spondent, ibi dicit quod, qui seducere cœ-
perant nequaquam cessabunt siue delissent,
sed peiora semper excogitabant. Hic verò,
quod non decipient, neque rapient amplius
eos, qui sanæ mentis sunt. Addimus eos, qui
sanæ mentis sunt, quia in progressu dicit,
quod & ipsi errabunt, & alios in errorem
adducent.

Verò permansit in ijs, quæ didicisti, & credita
sunt tibi: sciens à quo didiceris, & quòd ab in-
santia Sacras literas nosti, quæ te possunt insti-
tuere ad salutem, per fidem, quæ est in Christo Iesu.

Verò permansit.) Sine eos iactare falli no-
minis scientiam, tu persta in semel acce-
pta doctrina, nec eis adhareas. Locus hic
quo monet discipulum suum vt permaneat
in semel tradita, doctrina & plures aliæ cir-
cumstatiæ textus peculiariter respicietes Ti-
motheū docent, nō sic de futuris temporib.
fuisse sollicitū Apostolū, vt nihil pertinere
res ad sua tempora. Neque tamen putandus
est absque ratione in futuro dixisse, insta-
bunt, quia huiusmodi quales describit hoc
capite, plures erunt postea, quanto magis ap-
pinquabitur ad finem. Quare nouissimi die-
s complectuntur totum tempus gratiæ. Sic
Petrus Act. 2. tempus suum significatum in-
terpretatur à Ioelē per nouissimos dies. Er-
runt ergo Apostoli in nouissimis diebus, fu-
mus & nos, erunt quoque post nos, donec
perueniatur ad nouissimum nouissimorum
de quo Saluator. Suscitabo cum in nouissi-
modie, vbi est alia phrasia quam in Paulo
& Prophetis.

Quod sequitur: *Credita sunt tibi*) duplicem
admittit sensum, vel vt intelligas credita
sunt, id est, commissa: vel credita sunt, id est,
quæ credidisti & plena fide accepisti. Prius
sequitur Erasmus: nam vertit, quæ concre-
dita tibi sunt. Posterius amplectuntur Græ-
ci interpretes, vnde aliter ipsi vertissent quã
Eras. Ad verbum est quæ creditus es. Cui si-
milis phrasia est apud Mattheum cap. 11. Pau-
peres euangelizantur, id est, docentur Euan-
gelium, *sciens à quo didiceris*) id est, qualis ille
sit, qui hac in re tibi doctor fuit. Non enim

talis, qualis illi, qui diuersa docent, qui sunt
impure vitæ. Duas ponit causas, quarū ipsum
immutum persistere oporteat. Altera est,
quòd non à quouis, sed à Paulo de his edo-
ctus sit. Altera, quòd ab ipsa statim pueritia
sacras literas imbiberit. Nomine sacrarum
litterarum vetus testamentum intelligit. *Quæ
te possunt instruere*) scilicet, post hac quando
me amplius non vteris doctore, hæ, inquit,
literæ præstabit tibi, quod ego tibi hæc-
enus præstiti, nihil erit opus schola Simonis.
Pro instruere Græcè est *σοφισθῆναι*, id est, erudi-
re & sapientem reddere. *Ad salutem per fidem*)
id est, si veram fidem adhibeas scripturis,
eamq; non quamuis, sed qua in Mesiã cre-
ditur, hoc est, Iesum Christum de Maria vir-
gine natum.

Omnis scriptura diuinitus inspirata, utilis est ad
docendum, ad arguendum, ad corripiendum,
ad erudiendum in iustitia, vt perfectus sit ho-
mo Dei ad omne opus bonum instructus.

Omnis scriptura) scilicet, sacra. Nam supra
meminit sacrarum litterarum. Circum-
stantia igitur & similia loca docent nomine
Scripturæ per antonomasiam significari Bi-
blia. Loca sunt: Vt impleantur Scripturæ: *Matth. 21*
Non potest solui Scriptura. Non legitis Scri-
pturam: *Qui credit in me, sicut dicit scriptu-
ra. Erratis nescientes Scripturam, &c. Diui-
nitus inspirata, quæstio est, an istud sit præ-
dicatum an pars subiecti, Græci faciunt præ-
dicatum, hoc sensu: Omnis Scriptura est di-
uinitus inspirata, & eadem utilis est ad do-
cendum. Dicitur autem diuinitus inspirata
quia immediatè per reuelationem accepta
est, quod non conuenit Scripturis philoso-
phorum. Omnis (inquit) id est, tota est diui-
nitus inspirata, & proinde non continet cõ-
mentaria humana, qualia tradit Simon ex Poë-
tis & Philosophis. In ea inuenies, quod pro-
ponas populo tuo & clero, hoc est, quod di-
cit: *Utilis est ad docendum.*) In ea inuenies, quo
redarguas Menandrum & reliquos hæreti-
cos, hoc est quod dicit: *Ad arguendum.*) Item
inuenies in ea quo corrigas, quod perpe-
ram dictum est: Omnino enim verisimile
est legendum esse, ad corrigendum, quomo-
do & Latina quædam habent. Nam id sonat
πρὸς ἐπιτιμὴν καὶ ἔλεον. (*Ad erudiendum*) Græcè *πρὸς
παίδευν, παιδεία* vox propria scholarum est:
hinc pædagogia, in quibus elementa scien-
tiarum traduntur. Si, inquit, tradere velis
institutionem elementariam, & erudire quæ-
piam quid sit iustitia Christiana, ad hoc uti-
lis tibi erit Scriptura. Quod præcedit, doce-
re, ad omnes pertinet: præpositio (in) obie-
cti est, significans de vel circa. *In iustitia*) id
est, de iustitia. (*Vt perfectus sit*) id est, omnibus
numerus absolutus, sicut dicimus absolu-
tum Mathematicum, absolutum Philosophum.
(*Homo Dei*) id est, peculiariter addi-*

Etus diuino obsequio & cultui, vt sunt sacer-
dotes & Episcopi. Loca similia sunt in libris
Regum & Paralip. vbi Helias aliquoties di-
citur homo, vel (vt in Hebræo est) vir Dei.
Item Elizeus, Et in priori Epist. ad Timoth.
capit. 6. vocat hominem Dei. *Ad omne opus
bonum instructus.*) Loquitur proprie de opere
ministerij. Sensus est: absolutus ad præstan-
dum quoduis officium Episcopale, præfer-
tim pertinens ad docendum. *Istud instructus*
professorum est, quale erat illud, perfectus.
Ex hoc loco quo tam multis verbis hortat-
tur Apostolus Timotheum discipulum suū
ad lectionem Scripturæ, vt possit præstare
munus Episcopi illis temporibus, quibus
pullulabant hærefes, discimus nihil vtilius
hac tempestate, quàm diligenter euoluere
scripturas, quarum cognitione qui pollet,
rupem gestat in pectore immotam aduersus
hæreticos & Lutheranos, Oecolampadia-
nos. & Svinglianos, & reliquos eius farinae
homines.

CAPVT IIII.

Testificor coram Deo & Iesu
Christo, qui iudicaturus est,
vivos & mortuos per aduen-
tum ipsius, & regnum eius,
prædica verbum, in sua oppor-
tune, importune, argue, obse-
cra, increpa in omni patien-
tia & doctrina.

Testificor coram Deo & Iesu Christo.) Pergit
Apostolus adhortari Timotheum ad
retinendam puritatem doctrinæ. In priori
epistola capite sexto dixit: præcipio tibi co-
ram Deo, &c. hic dixit: *Obsecro* quod est ve-
hementius. *Coram Deo* id est, Patre. Nam ex
consuetudine Scripturæ quando post men-
tionem Dei sequitur mentio Christi: Deus,
nomen est personæ & non substantiæ: addēs
deinde quod terribilis est. *Qui iudicaturus est
vivos & mortuos.*) Non consultis commenta-
rijs sensus videri posset, qui iudicaturus est
vivos, id est, iam adhuc viuentes & mortuos
id est, olim iam defunctos. Sed nullus com-
mentarius habet eum sensum. Proponunt
autem duos alios: *Qui iudicaturus est vivos
id est, iustos,* inquit Chrysoctomus, & mor-
tuos, id est peccatores. Siue vivos ait, id est,
qui tempore iudicij reperientur viui, & ra-
pientur obuiam Christo in aëra: & mortuos
id est, qui tunc non viuunt. Chrysoctomus. se-
quuntur alij Græci, sed & Latini. Vide Au-
gust. in Enchiri. cap. 55. *(per aduentum eius.)* I-
stud secundum nostrum interpretem vide-
tur referendum ad obtestari: sed Chrysoctomus.
Theop. Oecum. exponunt vt pertineat ad
iudicare. Pro quibus facit Græca præposi-
tio *κατά*, qua vtitur hic Paulus, quæ frequen-

tissimè seruit tempori, nunquam autem ob-
testationi. Exponunt autem ipsi *κατά* per *ἐν*,
id est, in quos imitatus Erasmus vertit: in ap-
paratione sua. Addit tamen Chrysoctomus
quod videtur facere pro nostro interprete,
cum ait: Siue testificor tibi aduentum eius
quod horū te admonui. Posset seruari præ-
positio (per) referendo ad verbum iudica-
re, vt significet modum, sicut dicimus: fecit
hoc per vim, id enim explicant Græci per
κατά. Sensus tum erit: iudicaturus est viuos
& mortuos illustratione aduentus sui. Si-
gnificat enim Græca vox, *ἐπιφανία*, non sim-
pliciter aduentum, sed illustrem aduentum.
Non autem veniet vt ante venit in humili-
tate, sed cum gloria, cum maiestate, cum
regno.

Prædica verbum) ex hoc loco, quo non ve-
retur Apostolus charissimum & optimum
Timotheum, de cuius sanctimonia tam ma-
nificè sentit, obtestari interpolito nomine
Dei, qui iudicaturus est viuos & mortuos,
quod apud duos homines fieri solet, disci-
mus quàm fuerit cordi res hæc Apostolo,
quamque ægrè omnibus seculis conseruari
poterit puritas doctrinæ. Cogitent pastores
& Episcopi obtestationem hanc sibi quoq;
factam & non soli Timotheo, vt extimulē-
tur ad præstandum ea, quæ sequuntur. *Prædi-
ca verbum* id est, stude propagare Euangeliū
Christi. *In sua opportune, importune*) prouerbia-
lis sermo est, id est, assidue & inintermit-
ter hoc age (*argue*) id est argumētis deuince eos, qui
diuersa sentiunt. Significat hæc vox etiam
reprehendere, verum quia sequitur (*increpa*)
magis conuenit prior significatio: *(in omni pa-
tientia)* id est, longanimitate nam Græcè est
μακροθυμία.

Erit enim tempus cum sanam doctrinam non su-
stinebunt, sed ad sua desideria coaceruabunt sibi
magistros prurientes auribus. & à veritate quidē
auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur.

Edit tamen erit, quod postea multo ma-
gis sit futurum tale tempus (*cum sanam doctri-
nam non sustinebunt.*) Propter hanc causam, in-
quit, volo te occupare animos tuorum sana
doctrina, ne ab hæreticis capiantur. Hære-
ses de quibus agit in his Epistolis, iam ha-
bebant authores suos tempore Pauli, ex qui-
bus iam præsentibus videbat quid se quuru-
rum erat, non autem vt propheta de futuris
loquitur.

Sed ad sua desideria) id est, desiderantes au-
dire quæ seruiunt suæ libidini, quæ oblectat
carnem, quæ faciunt ad gratiam. *Coacerua-
bunt sibi magistros*) vide locum capituli præce-
dentis. Captiuas ducunt mulierculas one-
ratas peccatis, ibi est *προσέβω*, hic *ἐπιπροσέβω*.
Significat ergo Apostolus confusam doctri-
nam multitudine: sine delectu, inquit, &
iudicia

iudicio adscissent sibi vanos doctores. Vide
comment. Chrysoctomus. in hunc locum, item
Theophyl. & Oecumen. ex illis discas, quā
alienum sit à veterum Theologia, Episco-
pos à vulgo eligi, quod faciunt hodie Lu-
therani. Quod sequitur (*prurientes*) partici-
pum causale est nominatiui casus: Sensus est:
pruriunt & titillantur auribus, & propterea
asciscunt sibi doctores, qui aures scalpant
sibi blandis verbis, non qui rodant mordaci
verò. Dilucidius vertisset interpres si dixis-
set, cum pruriant, vel propterea quod pru-
riunt auribus.

Et à veritate auditum auertent) id est à synce-
ritate doctrinæ. Sic auertunt multi hodie
auditum dum audiunt mentionem purga-
torij, dum audiunt ieiunandum esse, conti-
tendum esse, &c.

Ad fabulas conuertentur) quales sunt Iudai-
zantium, & imprimis familiæ Simonis. Am-
brosius refert ad fabulas Manichæorum sed
Manichæorum fons est Simon. Fabulas has
explicat Epiphanius tomo 2. primo libro de
hæresibus.

TV verò vigila, in omnibus labora, opus fac Euan-
gelista, ministerium tuum imple. Sobrius esto:
*Ego enim iam delibor, & tempus resolutionis
meæ instat.* Bonam certamen certavi, cursum consum-
maui, fidem seruauit. In reliquis reposita est mihi coro-
na iustitiæ, quam reddet mihi Dominus illa die, iustus
iudex: non solum autem mihi, sed & ijs qui diligunt
aduentum eius.

TV verò vigila in omnibus.) Tempus hoc, in-
quit, aded propè est, vt iam opus sit vi-
gilantia. Pro labora, Græca est, *κακοπαθῆσον*,
id est, obdura in malis, quæ comitantur præ-
dicationem Euangelij. *Opus fac Evangelista*)
id est, prædicatoris gratiæ, (*ministerium tuum
imple*) Græcè est *παιδοχορησον*, id est, facito ple-
nam fidem tuæ prædicationis. Quod sequi-
tur (*sobrius esto*) non est in Græcis exemplari-
bus, nec Latina omnia habent.

Ego enim iam delibor) id est, immolor, quod
quia obscure dictum erat, addit quod est
clarius. *Et tempus resolutionis meæ*) id est, mortis
meæ nunc instat. Hæc est causa, cur tam dili-
genter adhortatus sit Timotheum ad reti-
nendam puritatem doctrinæ.

Bonum certamen certavi) id est præclarum &
egregium certamen: id enim significat *καλόν*.
Cursum consummaui) intelligit de cursu qualis
est eorū qui stadio currunt. *Fidem seruauit*) nul-
lis auocamentis, nullis illecebris nec minis-
cessi. Non est iactatio, sed exhortatio ad fi-
milia. (*In reliquo*) id est, quod superest. *Reposi-
ta est mihi corona iustitiæ.*) Iustitiam hic dicit o-
nem virtutem, hoc iam restat, vt operum
meorum mihi reddatur præmium. Sic Græ-
ci interpretes. Alij coronam iustitiæ inter-
pretantur coronam iustam, vt sit Hebrais-
mus. *Quam reddet mihi Dominus*) id est, Chri-

stus. *In illa die*) Phrasi Scripturæ dicit, (*in illa
die*) cum nihil præcesserit, intelligens diem
iudicij. Sic cap. 1. huius Episto. Certus sum
quia potens est depositum meum seruare in
illum diem. Annotant Græci Apo. non dix-
isse (dabit) sed (reddet) veluti debitū quod-
dam & creditum, vnde & corona iusta appel-
latur. *Non solum autem mihi, sed & ijs qui*) Græci
habent sed & omnibus. Vehementer his di-
ctis erigit Timotheum. Ex hoc loco constat
Paulum per coronam iustitiæ non intellige-
re accidentale aliquod præmium docto-
ribus vel Apost. debitum, sed ipsam vitam
æternam. Nam hanc dicit omnibus paratam,
qui diligunt aduentum Christi, id est, qui
cupiunt adesse diem Domini, & in aduentū
illius se per bona opera parant, ne tum con-
fundantur.

Festina ad me venire cito: Demas enim me reli-
quit, diligens hoc seculum, & abiit Thessalonicā:
*Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam. Lu-
cas est mecum solus. Marcum assume, & adduc tecum
est enim mihi utilis in ministerio: Tychicum autem mi-
si Ephesum.* Ad Col. 4.

Festina ad me venire.) Quia in vinculis age-
bat, cupiebat Timotheum accelerare i-
ter, non sua sed publici causa. (*Demas me reli-
quit*) id est, deseruit captiuum me, cum ante
vincula mecum egisset. *Diligens hoc seculum*)
id est, requiem & quietem huius vitæ amans
atque in tuto esse. *Et abiit Thessalonicam*) vt lon-
gè scilicet abesse à periculis. *Crescens in Gala-
tiam* (missus est à me, gratia Euangelij. *Titus
in Dalmatiam.*) Titus hic fuit (iuxta Chryso-
ctomus.) Cretæ Episcopus. (*Lucas*) id est, qui
Euangelium conscripsit & acta Apostolo-
rum. *Marcum assume, est enim mihi utilis ad mini-
sterium Euangelicum.*) Aduertere hic oportet
studium Pauli, qui in vinculis agens, curam
gerebat tam diuersarum prouinciarum, Dal-
matia, &c.

Penulam, quam reliqui Troade apud Carpum,
veniens asser tecum, & libros, maximè autem
membranas. Alexander ararius multa mala mihi
ostendit: reddat illi Dominus secundum opera eius,
quem & tu deuota, valde enim restitit verbis nostris.

Penulam quam reliqui Troade) Penula genus
pallij est, quo vtuntur aduersus imbres.
Dicit Apostolum hanc petijisse Chrysoctomus. ex
tam longinquo loco ad ferri, sine cui Romæ
molestus esse cogereetur. Libros suos habe-
re vult cum iam vicinus sit morti, vt eos cō-
municaret excerptos credentibus Roma-
nis. Libri videntur scripti ab alijs, membra-
næ ab ipso Paulo.

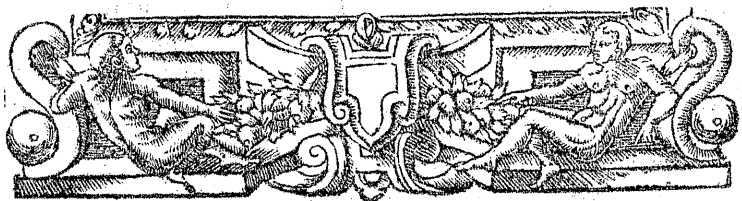
*Alexander (faber) ararius multa mala mihi o-
stendit*) phrasis Hebræa est, pro exhibuit. va-
rijs modis afflixit me, inquit: *Reddet ei Do-
minus secundum opera eius.*) Exemplaria non-
nulla habent, reddat: Verum Augustinus in
Xx 2 sermo.

sermone Domini in monte, legendum dicit, reddet, ad quem modum videntur etiam legisse Græci interpretes. Quam lectionem si sequamur, non erit locus hic illi quæstioni: an liceat cuiquam imprecari malum? Si tamē legamus, reddat, iuxta veteres est schema, quo nomine voti non accipitur votum, sed prædictio futuri. Thomas putat etiam simpliciter licere imprecari alteri malum non sub ratione mali sed iusti. Vide ipsum secundam secundæ, quæstionē 25. articulo. An peccatores diligendi sunt: Item quæstionē 76. Arti. 1. Verum difficile est istud si ponatur in praxi: (quem & tu deuita) id est, caue. Valde enim restitit verbis nostris. Erat ergo hic ex illis, qui diuersa docebant.

In prima mea defensione nemo mihi affuit, sed omnes me dereliquerunt, non illis imputetur. Dominus autem mihi adfuit, & confortauit me, ut per me prædicatio impleatur, & audiant omnes gentes.

In prima mea defensione id est, cum primo o-mnium venirem Romam vinc-tus ex Ierusalem, & dicerem causam ad tribunal Neronis. Sic veteres: Neotericus quidem de prima defensione in hac eadem causa exponit, sed prius amplectendum propter sequentia. Vide Eusebium lib. 2. de Eccles. histo. ca. 22. Dominus autem mihi adfuit ut per me prædicatio impleatur. Apertius vertisset, impleteretur. id est, ad plenum persuaderetur, & certam haberet fidem, vel certè ut prædicatio per me cœpta absolueretur, & omnes gentes audirent Euangelium, ut sequens particula exponat præcedentem, & prædicationem impleri sit omnes gentes audire prædicationē. Hinc videtur quod in præcedentibus locutus sit Apostolus de prima vice, qua venit Romam. Si quidem illo decem annorum spacio quod inter primam captiuitatem fuit, multis gentibus annunciauit Euangelium.

Finis Epistolæ posterioris ad Timotheum.

IN EPISTOLAM BEATI
PAVLI APOSTOLI AD TITVM EXPO-
SITIO FRATRIS ADAMI SASBOVT
DELPHI.

CAPVT I.

Daulus seruus Dei, Apostolus autem Iesu Christi secundum fidem electorum Dei et agnitionem veritatis, quæ secundum pietatē est, in spem vitæ æternæ, quam promissit, qui non mentitur Deus ante tempora secularia, manifestauit autem temporibus suis verbum suum in prædicatione, quæ credita est mihi secundum præceptum Saluatoris nostri Dei. Titō dilecto filio secundum communem fidem gratia & pax à Deo Patre & Christo Iesu Saluatore nostro.

interpretes opponit figuræ seu vmbra. Quæ secundum pietatem est id est, quæ sita est in vero Dei cultu, quæ excludit superstitionem: Iudaizantes nugantur de litera occidente, de alijs multis nihil ad pietatem conferentibus. Veritas quam ego doceo, ea secundum pietatem est. Hic (secundum) etiam est Hebraicum, sed minus abhorrens à consuetudine Latina. Nam Latinis secundum pietatem, sonat consentaneum pietati. Sed aduertenti ad morē Paulinum probabitur magis quod diximus. Vide caput 2. Epi. ad Coloss. vbi ter repetitur (secundum) in hac significatione. Videte ne quis vos decipiat per Philosophiam secundum traditionem hominum. Secundum elementa mundi, & non secundum Christum. Sensus est: Videte ne quis vos decipiat per philosophiam, quæ versatur circa traditiones, siue quæ sita est in traditionibus humano, & non Christi spiritu proditis. Sic ad Ephes. cap. 4. Deponite veterem hominem secundum pristinam conuersationem, id est, qui versatur in pristinis moribus, quod Latinius dixit ad Colos. Veterem hominem cum actibus suis. In spem vitæ æternæ. Erat & Iudæis cultus quidem Dei notus sed non in spe vitæ æternæ, sed temporalis. Vnde scriptum est: Qui fecerit ea, viuet in illis Pietas autem, quam ego doceo, habet spem vitæ æternæ. Quam promissit qui non mentitur Deus ante tempora secularia id est, ante tempora mundi conditi. Facit istud ad magnitudinem beneficij, quod ante mundum conditum Deus cogitauit de nobis, atque id accendere nos debet ad redamandū ipsum. Quærit Hieronymus. Cui promissit: & respondet quod Filio suo. Chryso-stomus per catachresin accipit prædestinauit. Ante tempora secularia. Erasmus vertit ante tempora æterna, quomodo etiam legit Augustinus, lib. 82. q. sed accipit æterna, non quæ nullum habuerint initium, sed ante quæ nulla fuerunt tempora. Intelligit ergo ista sex milia annorum, quæ fluxerunt à condito orbe. Hieronymus accipit illas æternitates, quæ præcesserunt mundum conditum. Sex millia, inquit, necdum nostri orbis implentur anni, sed quantas prius æternitates, quanta tempora, quantas seculorum origines fuisse arbitrandum est, in quibus Angeli troni, dominationes, cæteræque virtutes seruiērunt Deo, & absque temporum vicibus atque

mensuris Deo iubente substituerunt. Ante hæc itaque omnia tempora, quæ nec sermo eloqui, nec mens comprehendere potest, promittit D E V S. Iuxta quem commentarium tempus non accipitur pro verò tempore, quale non fuit ante mundum conditum, sed pro eo, quod est tempus secundum imaginationem, hoc est, tempus accipitur per catachresin. Sciendum interim Hieronymum in commentarijs suis frequenter transcribere sententias Græcorum, non quod eas ipse probet, sed ut sciat posteritas quid senserint priores. Alij figuratè accipiunt, æterna pro valde antiquis per hyperbolen & tempus propriè sumunt. Est quartus commentarius, qui ante tempora secularia, interpretatur antequam vis cuiusvis rei durationem. Sed hic attendit nimis ad consuetudinem Aristotelicam, cum alium vsu habeat vox ea in Scripturis. Commentar. hunc rejiciunt alij, quod seculum propriè spacium sit centum annorum, unde carmen seculare Horatij dicitur, in quo tractatur de sacrificijs, quæ fiebant de centesimo in centesimum annum. Verùm hi non aduertunt commentar. illum interpretari non Latinam vocem, sed Græcam, nempe *αἰώνια*.

Manifestavit autem temporibus suis,) hoc loco alia vox est, quam paulò antè ibi erat *χρόνος*, hic est *καίρος*, quæ vox propriè articulū temporis significat. Vbi certa illa momenta temporum huic negotio præscripta venerunt, tū manifestavit Deus verbum suum, id est, Filium suum iuxta Hieronymum. Chrysofostomus verbum Euangelij intelligit. vtrumque est probabile: (*in prædicatione*) id est per prædicationem, (*quæ credita*) id est, commissa est mihi. *Secundum præceptum*) in priori Epistola ad Timotheum capite primo, hoc vertit secundum imperium: Græcis eadem vox est, quam Erasmus vertit delegationem. Præpositio *κατὰ* sumi videtur pro *διὰ*, secundum præceptum, id est, per præceptum. Chrysofostomus accipit præceptum propriè, ut distinguatur à consilio. Dicit enim Paulo sic præceptum fuisse, ut non esset ei liberum omittere.

Annotanda sunt semina principalis argumenti sparfa in exordio. Apostolus sum inquit, ad prædicandum fidei gratiam, non Moysen. Item ad docendum in quo situs sit verus Dei cultus, & non Iudaicas fabulas. Rursus hi homines sumunt sibi partes docendi, mihi hoc munus iniunctum est, idque à Salvatore Deo.

Timo dilecto) Græcè est *γυνώστα*, id est, verò, legitimo, proprio ac Germano Filio. Quamquã Hieronymus neget vocem Latino sermone explicari posse. Quam autem familiare fuerit Titus Paulo, liquet ex posteriori Episto-

la ad Corinthios, ubi frequens eius mentio fit. Vide cap. 2. 7. 8. 12. Item ex capite secundo epistolæ ad Galatas, & cap. 4. poster. ad Timotheum.

Chrysofostomus etiam citat Acta Apostolorum, sed difficile esset ostendere in Actis mentionem esse Titi huius (*secundum fidem*) probabile est *κατὰ* valere *διὰ*. Nam Græci dū dicunt peccata aliqua committi cogitatione, non solum vtuntur præpositione *διὰ*, sed etiam *κατὰ*. Vide annotationes in caput quartum. posterioris ad Timotheum, super illud: Qui venturus est iudicare vivos & mortuos per aduentum eius. quo loco Græcè est *κατὰ*. Huc facit quod in Epistola priori ad Timotheum: capite primo, istud exprimat per (in) dilecto filio in fide. Familiare autem est Paulo (in) pro (per) vsurpare. Communè dicit non omnium, qui in Christo credebant fidem, sed suam & Titi: Sic Hieronymus, & probabiliter. Solet enim Paulus in salutatione vsurpare principis argumenti feminam. Sensus est: multi aliter docent, tu mecum sentis, & eandem retines fidem. Alius commentarius communem fidem interpretatur fidem catholicam, sed minus probabiliter. Ex eo, quod in mera salutatione tam prolixus est, licet colligere Apostolum Paulum fuisse vberis ingenio, quale agnoscimus in Augustino.

H *Vnius rei gratia reliqui te Creta, ut ea quæ desunt, corrigas, & constituas per civitates presbyteros, sicut & ego disposui tibi. Si quis sine crimine est, vnus vxoris vir, filios habens fideles, non in accusatione luxuria, aut non subditos.*

H *Vnius rei gratia reliqui te in Creta insula,)* Nam solet Titus Paulum comitari: (*ut ea, quæ desunt, corrigas.*) Loquitur de correctione fidei & doctrinæ. Non est autem simpliciter, corrigas Græcè, sed super corrigas. Sensus est: quæ à me correctæ sunt, & nec dum ad plenam veri lineam sunt retractata, à te corrigantur. Emphasis vocis Græcè annouit Hieronymus in commentarijs huius loci: (*& constituas per civitates*) id est, oppidatim (*presbyteros*) non quos vel ipse amas, vel quorum obsequijs es delinitus, vel pro quibus maiorum quispiam rogauerit. *Sed sicut disposui tibi*) Consilium istud Pauli est loco boni commentarij. Est autem consilium, ne munera Ecclesiastica committantur vulgò quibusuis, sed exploratis & idoneis, idque propter præsentem illius temporis statum, quod tum emergerent passim, qui diuersa docerent, quiq; abuterentur religione ad quæstum & ad luxum, quos per eruditos Episcopos argui oportebat. Huc pertinet illud (enim) quod sequitur: *sum enim multi inobedientes.*) Græcè est *ἀνυπακούοντες*, id est, qui nolunt cogi in ordinem, sed suo volunt spiritu docere. Sic in priori

in priori epist. ad Timo. c. 3. post catalogum virtutū, quas requirit in Episcopo, subiicit: hæc tibi scribo, ut scias, quomodo in domo Dei oporteat te conuersari, &c. & paucis interiectis infert: spiritus manifestè dicit, quia in nouissimis temporibus discedent quidam, &c. Quibus animaduertis palam est, Paulo in his Epistolis curæ fuisse, ut non nisi certi eligerentur ad munus Episcopi.

Si quis sine crimine est.) Istud (*si quis*) explicat quod dixit, sicut disposui tibi: Tales tibi disposui ordinandos, nempe si quis sine crimine est, id est, si quis non possit meritò accusari, siue probabiliter criminari. Id enim propriè significat vox Græca *ἀνεγκλήτος*, & non vacantem omni culpa. *Vnius vxoris vir*) volunt quidam id sentire hic Apostol. ut Episcopus vxorem habeat, sed ex commentarijs veterum, & ijs, quæ in cap. 3. prioris epistolæ ad Timoth. annotauimus, facilè hoc refutatur. Alij Apollolum hic præcipere volunt, ne is, qui Episcopus eligendus est vno tempore duas pariter habeat vxores. Quæ sententia refertur ab Hieronymo in commentarijs huius loci, sed refertur tantum, & in Epistola ad Oceanum ostendit sibi nõ placere: & nullo modo probabilem esse patet ex simili loco de viduis. Vide annotationes in ca. 3. & 5. prioris epistolæ ad Timotheum. Verus sensus est: ne instituatur Episcopus, qui post defunctam vxorem priorem, duxerit alteram. De causa huius præcepti variant commentarij. Epiph. hæc. 59. sic scribit: Non suscipit sancti Dei prædicatio post Christi aduentum eos, qui à nuptijs mortua ipsorum vxore, secundis nuptijs coniuncti sunt propter excellentem sacerdotij honorem & dignitatem. Hieronymus in commentarijs huius loci ad hunc habet modum: Quod ait Apostol. vnus vxoris vir, sic intelligere debemus, ut non omnem monogamum digamo putemus esse meliorem, sed quo is possit ad monogamiam & continentiam exhortari, qui sui exemplum præferat in docendo. Chrysofostomus enarrans hunc locum sic scribit: Qui defunctæ vxori beneuolentiam non seruauit, quomodo poterit esse bonus magister Ecclesiæ: imò quib. criminibus, id est, accusationibus subiicietur Indies: Nam licet per leges secundæ nuptiæ permittantur, multis tamen accusationibus ea res patet. Causa ergo Chryf. est, quod peribit illi autoritas, & habebitur salax, nec omninò vacabit crimine, qui defuncta priori duxerit vxorem alteram. Hæc causa valde congruit consilio Aposto. qui eo tempore propter errores hominū cupiebat quàm maximè insignes, & inculpato eligi Episcopos. Eandem causam habent Græcan. scholia. Alius quidam commentarius rationem hanc repudiat, ignorans fortè esse illorum

veterum, eò, quod Episcopus etiam institui possit, qui plures habuerit meretrices, sed an Paulus tum ad Episcopatum admisisset talem, dubium est: vel potius non est dubiū, cum velit Episcopum esse *ἀνεγκλήτον*, id est, non solum vacantem crimine, sed talem omninò, cui nemo crimen probabiliter obijcere possit. Is autem scriptor nimis inhæsit Augustin. qui in hac re respexit ad rationem Sacramenti coniugij. Studiosum est videre, quid secutus Augustinus dederit eam rationem. Ambrosius enarrans cap. 3. prioris Epistolæ ad Timotheum eadem causam habet, quam Epiph.

Filios habens fideles.) Sine crimine esse, ait Hier. in nostra est potestate. Cæterum, quod sequitur, habere fideles, extra nostram voluntatem est. *Non in accusatione luxuria*) id est, non obnoxios accusationi luxus, id est, non comestatores. Est enim Græcè *ἀσώτια*. *Non subditos*) id est, rebelles parentibus. Tã sanctū, inquit Hieron. sacerdotij nomen est, ut nobis etiã ea, quæ extra nos sunt posita, reputentur, non quod propter vitia nostra Episcopi non fiamus, sed quod propter filiorum incontinentiam ab hoc gradu arcendi sumus. Quæ enim libertate possim alienos filios corripere, & docere, quæ recta sunt, cum statim nobis possit, qui fuerit correptus, ingerere: antè doce filios tuos.

O *Portet enim Episcopum sine crimine esse, sicut Dei dispensator est, non superbum, non iracundum, non vinolentum, non percussorem, nõ turpi lucri cupidum, sed hospitalem, benignum, prudentem, sobrium, iustum, sanctum, continentem, amplectentem eum, qui secundum doctrinam est fidelè sermonem, ut potens sit exhortari doctrina sana, & eos, qui contradicunt arguere.*

O *Portet enim Episcopum, &c.*) ergo, inquit Hieronym. idem est presbyter, qui Episcopus. Ex quo statuere volūt Lutherani, nihil esse plus potestatis Episcopo Leodiensi, quàm simplici sacerdoti, sed loquitur Hier. non nisi de coniunctione nominis, ac regiminis hæctenus, quod indiscretè tū regerentur Ecclesiæ etiam ab ijs, qui nõ erant proprij earum Episcopi. Non autem vult prioribus temporibus communionem fuisse potestatis, cum in Epistol. ad Euagrium palam scribat. Episcopum presbytero ordinatione superiorem esse. Quod ergo hic dicit Episcopos solum consuetudine presbyteris esse prælatos, intellige de re, de qua agitur, nempe regiminis exercitio, non quia in potestate ordinis etiam diuinitus collata sint maiores Episcopi presbyteris. Idem cum Hierony. est, quod habet Chrysofostomus enarrans cap. 3. prioris epist. ad Tim. vbi ait, inter Episcopos & presbyteros interesse ferè nihil, quantum ad regimè, sed sola ordinatione differre, vbi expedit inspicere vocẽ

Angust. de bono cõiugali c. 18.

Græcam ordinationis, quæ est *χειροτονία*. Simile cum Chryf. habet Oecu. in comment. eiusdem cap. Et hæc loca explicant Hieron. sententiam. Idem habet Amb. in comment. ad Timo. Episcopi, inquit, & presbyteri ordinatione eadem est, intellige passiva, uterque enim sacerdos est, sed Episcopus est primus. Vnde quemadmodum ordinat Episcopus, ostendit: neque enim fas erat, aut licebat, ut inferior ordinaret maiorē. Nemo enim tribuit, quod non accepit. Vbi fatetur Ambr. Episcopus & Sacerdotem ordinatione differre actiua. Epiph. lib. 3. contra hæreses, hæreticum appellat Aerium, quod confunderet hos ordines. Vide ipsum hæresi. 75. *Sine crimine*) Græcis est *ἀνεγκλητον*, de qua voce dictum est in præced. (*non superbium*) id est, nõ tumentem & placentem sibi, quod Episcopus sit, sed qui suos populariter regat (*non iracundum*) ut si incidat in diuersa docentes, non statim excandescat, sed ferat huiusmodi, maximè, quando spes lucri est. Tria sequentia eadem sunt in prio. epist. ad Tim. c. 3. & eodem ordine iuxta Græcos Quod noster interpret tribus vocibus (*turpis lucri cupidum*) Apolt. vnica dictione composita extulit, dicens *ἀσχηροκερδῆ*. Sedit autem omne studium lucri turpe esse in Episcopo, quod is præ se ferre debeat maximum diuitiarum contemptum. *Non percussorem*) Hiero. pertinere vult non ad pugnos, sed ad linguã contumeliosam ac iurgiosam. Ad eundem modum interpretatur Chryso. Græca scholia. Huc vsque quid non debeat esse Episcopus dixit, nunc quid habere debeat, explicat. In primis vult esse (*hospitalem*) hoc est, qui ad ædes suas suscipiat eos, qui ad res suas agendas ad ipsum conueniunt. Deinde vult esse (*benignum*) Græcè est *φιλόγαδον*, quod Hieron. vertit bonorum amatorem, & referri potest vel ad homines, ut sensus sit, cõplectente bonos: Vel ad res ipsas, ut sensus sit, bonarum rerum studiosum. Similis originis vox est in posteriori epistola ad Timothæum capite 3. Sine benignitate, cuius loco Græcis est *ἀφιλόγαδοι*. Quod sequitur (*prudens, sobrium*) Græcis non nisi vna vox est *σώφρονα*, de qua dictum est in priori epistola ad Timothæum.

Sanctum) Paulus *ἅγιον*, quod Hieronym. significare vult sanctitate esse mixtã pietati, quæ ad Deum refertur: Quem enim nos sanctum. i. purum à vitijs Græci *ἅγιον* vocant: quem aut illi *ἅγιον*, nos, inquit, piũ in Deum possumus appellare. *Continentem*) Græcè est *ἐγκρατῆ*, quod (ut indicat Hier. quidam non rectè referunt ad solam libidinẽ, cum ad omnes pertineat affectus, irã, auaritiã, ambitionem, inuidiam, tumorem, quibus omnibus superiorem vult esse Episcopus. Ad eundem modum interpretatur Chryf. sed

difficile est dicere, quid apud Paulũ sit *ἐγκρατῆ*. Amplectentem, id est, studiosè retinentem alijs conantibus eripere. *Qui secundum doctrinã est*:) Istud opponit Chryf. rethoricis ratiocinationibus, & argutis conclusionibus. Non studeat Episcopus videri nimis Aristotelicus, aut rethoricæ peritus, sed hoc agat, ut erudiat suos in fide. De præpositione (secundũ) dictum est in principio epist. Sermonem fidelem vocat veritatẽ, vel qui nobis fidei gratiam tradit & suppeditat. Sic post Chryf. Græca scholia. Ambr. legit tenacem eius, qui secundum doctrinam est fidelis sermonis. Græcè vocem *ἀντεχόμενον*, elegantissimè exprimens. Nam *ἀντεχόμενον* propriè dicitur, qui adheret alicui velut vnguibus affixus, nec se finit auelli: (*ut potens sit exhortari in doctrina sana*) id est, per doctrinam sanam, quod addit propter Iudaizantes. Chryf. dicit sanam doctrinam esse, quæ petitur ex Scripturis, & occultis eorum sensibus. *Et eos, qui contradicunt arguere*) id est, arguementum cuincere, & repellere eorum errores. Scripturarum hanc peritiam potissimũ requirit in Episcopo Chryso. & ingemiscit in commetarijs, quod eius rei nulla ferè suo tempore cura haberetur. Ingemiscit & Hierony. quod viderit suo sæculo multos longè abesse ab hac descriptione Episcopi: Ingemiscamus & nos idem conspicientes, & oremus Deum, ut taliter prouideat gregi suo, sed & laboremus ipsi, ut aliquando meliora præstemus, hoc est, dũ hic in studijs agimus, operã demus, ut quandoque possimus exhortari in doctrina sana.

Sunt enim multi etiam inobedientes, vaniloqui & seductores, maximè qui de circumcisione sunt: quos oportet redargui, qui vniuersas domos subuertunt, docentes, quæ non oportet turpis lucri gratia.

Sunt enim multi, &c.) vocula (enim) redundat iuxta Græcos (*inobedientes*) Græcè est *ἀνοποτακτοι*, id est, qui in ordinem cogi nolunt: Erasmus vertit intractabiles. Sententia est exposita in præcedentibus: (*vaniloqui*) Græcè est *ματῳολογοι*, id est, qui friuola docent, qui leuia exemplaria adducunt in cõtione, qui religionem constituunt in rebus anilibus (*seductores*) Græcè est dictione composita *φειναπάται*, quæ perinde sonat, quasi dicas mentium deceptores, ut intelligas sermonem esse de his, qui malè instituunt in doctrina, qui quæ malis & prauis opinionibus inficiunt mentem, & non de his, qui seducunt ad prostibula. *Maximè qui de circumcisione sunt*) id est, de populo Iudaico: Hic est aliqua significatio illius alterius scholæ. Nam si maximè tales sunt, qui de circumcisione sunt, ergo & alij quidam tales sunt: Quamuis possit dici istud adiectum à Paulo, propter eos, qui ex gentibus conuersi erant ad fidem, & inde à Iudaizantibus sub-

uersi:

uersi: Quos oportet redargui) Græcè est *ἐπισομίζων*, i. quibus oportet occludere & obturare os (vel, ut Hieronymus vertit) silentium iniicere. *Qui subuertunt vniuersas domos*) id est, totas familias subuertunt. *Docentes, quæ non oportet*) ne differentijs scilicet ciborum, de circumcissione, & alijs. *Turpis lucri gratia*) Ergo Iudaizantes hi peiores illis erant, de quibus in Epist. ad Romanos, qui eadem docebant, sed zelo legis adducti.

Dixit quidam ex illis proprius ipsorum propheta: Cretenses semper mendaces, mala bestia, ventres pigri. Testimoniũ hoc verum est. Quæ ob causam increpa illos dure, ut sani sint in fide, nõ attendentes Iudaicis fabulis, & mandatis hominum auersantium se à veritate.

Dixit quidam ex illis) id est, ex illorum gente. *Proprius ipsorum propheta*) Prophetam vocat poetã, vel per ironiam, quali talibus Christianis talis congruerent Propheta, vel quod is Epimenidis liber, vnde verticulus iste desumptus est, titulum habeat *πρόφῆτῆς χρησμάτων*, id est, de oraculis, vel propter qualitatẽ prophetiẽ ea figura, qua dicimus in explicito scilicet Platones, pro his, qui Platoni similes sunt. Proprium autè appellat, quod Cretensis fuerit ipse, qui hæc de Cretensibus scripsit. Quod ad textum sermonis pertinet, dicit Hieron. referendum istud ad superiora hoc modo: huius rei gratia reliquit Crete, ut ea, quæ desunt, corrigas, dixit quidam proprius ipsorum propheta: Cretenses semper mendaces, &c. Vel si cui hoc, inquit, absurdum videtur, propterea, quod multa in medio sunt, aptandum erit ijs, quæ magis vicina sunt, hoc modo: Sũt multi inobedientes, vaniloqui, seductores, quibus oportet os, qui vtiq; in Creta erant. Cretenses fuisse credendi sunt, dixit quidam proprius ipsorum propheta: *Cretenses semper mendaces*) versus integer est Heroicus apud Epimenidem. Pro bestijs Græcè est *θηρία*, quæ vox non bestias simpliciter, sed veneno noxias bestias significat. Ventres pigros appellat, quod ventri, & inertio otio dediti essent.

Quam ob causam, &c.) quia videlicet ipsi homines duri sunt. *Increpa illos dure*) Græcè est *ἀποστόμως*, i. præcisè, ad viuum, feuerè (*ut sani sint in fide*) ut rectè se gerãt in fide. Chryf. in eos dictum putat, qui differentias ciborũ obseruabant: Sic & Hier. idem habet sequentia scripti, alioqui ex se generale est: (*non attendentes Iudaicis fabulis*) quati absq; obseruatione ciborũ, quã præscribit lex Moysi, fides iustificare non posset. Sic Chryf. Accipit ergo per fabulas, quæcunque ceremonialia sunt apud Moysi, & post Christum exhibentur, seu obseruantur. Hiero. intelligit comment. Rabbiorum, pro quo facit, quod sequitur: *Et mandatis hominum*) quæ

secundum se considerata ad vtrãmq; scholam pertinent, sed ex circũstantijs iudicandum est, quomodo quoquo loco fumantur. Hæc pertinent ad deuterofes & traditiones. Thalmudicas, quæ planè fictitiæ erant. De his mandatis mentio est apud Matth. 15. *Auersantium se à veritate*) ad verbum Græcè est: auersantium veritatẽ: Noster interpretes putauit in voce *ἀποστρέφόμενον*, intelligi reciproci pronomen, quemadmodũ in Psal. Immittet Angelus Domini, scilicet se in circuitu timentium eum, &c.

Omnia munda mundis, coinquinatis autem & infidelibus nihil est mundũ, sed inquinata sunt eorum, & mens, & conscientia. Confitentur se nosse Deum, factis autem negant, cum sint abominati & increduli, & ad omne opus bonum reprobati.

Omnia munda mundis) sermo est de cibis. Inter Iudaizantes, ut ex commentarijs patet, varietas erat: Quidam enim putabant quosdam cibos immundos suapte natura: Alij immundos dicebãt propter legẽ Moysi. Sic Leui. 11. porcus dicitur immundus, itẽ lepus, quod, quo sensu accipiendum est, explicat August. contra Faustum cap. 4. dicẽs: porcum immundum dici non natura, sed significatione. Significabat enim hominẽ turpi voluptati deditum, & eam significationẽ retinuit, quoad Deo placuit, nimirum vsq; ad tempus lucis Euangelicæ. Quod autem Apolt. Acto. 15. prohibuerint esum suffocati, id fecerunt non ob significationem, sed quod viderent abstinentiam à suffocato cõducere ad aliquid Deo gratum, nempe ad concordiam Gentium & Iudæorum. Sic & hodiè Pontifices prohibent Christianis esum carnis in ieiunio, non quod putent cibum vllum immundum iam, vel natura, vel significatione, sed quod delectus hic ciborum à Christianis obseruat, facit ad refrenationem carnis, & mentis eleuationem. Alij aliter explicant, solutionem petentes ex textu Hebraico. Nam Hebraicè nõ dicitur absolutè, porcus erit immundus, vel lepus, sed immundus vobis (quamuis non semper addit id in sua versione Hier.) hoc est (phrafi Hebræa) prohibitus & vetitus, quem sensum textus ipse explicat, dum subiicit: De carne eorum nolo vos comedere. Similiter accipiendum est, quod dicit, de his, quæ in aquis sunt: Quicquid pinnulas & squammas nõ habet, abominabile vobis, execrandumque erit, hoc est, carnes eorum non comedetis. Verus igitur sensus Leuitici explicandus est per figuram, & si quærat, cur Deus ab his, aut illis cibis illi populo abstinere iusserit: veniendum est ad id, quod habet August. de significatione, Chry. putat multos cibos prohibitos in lege propter nimietatem deliciarum amputandam: Ambrosius propter Iudæorum ceruicositatem coercẽdam. A-

dam. Aristæas Ptolomæi Satelles eandem causam tradidit, quam Augustinus.

Coinquinatis autem & infidelibus, nihil est mundum) quæstio hæc est, an eleemosyna hominis infidelis peccatum sit: id enim videtur docere hæc sententia: Respondet quidam, sermonem esse formalem: Infidelibus, ut infideles sunt, & ex infidelitate operantur, nihil est mundum. Qui commentarius licet bonus, non tam exactus est. Propius res ipsa & sententiam Pauli explicat August. lib. 31. contra Faustum cap. 4. intelligens, quod hic dicitur non de eleemosyna, & id genus alij actionibus, sed de cibis, hoc sensu: Infidelis siue comedat, siue abstineat, non sanctè, nec iustè comedit, vel abstinet, quia praua opinione utrunq; facit. Eodem loco explicat, quos appellet conquinatos & infideles. Illos (inquit) quæ tẽpore reuelatæ gratiæ, adhuc illas umbras futurorum ira custodiendas putarent, ut sine his gentes salutem, quæ in Christo est, percipere non posse contenderent: immundos dicit Apostolus, quod carnaliter saperent: & infideles, quod tempus gratiæ à legis tempore non discerneret. Sed inquinat & sint eorũ mens & conscientia est periphraſis hominis interioris: Totus homo est pollutus & contaminatus.

Constituentur se nosse Deum) aptius vertisset, profitentur se nosse Deum, nã & hoc Græca vox significat: (*factis aut negant.*) Opera eorũ picturæ sunt, in quibus relucet magis infidelitas, quàm fides (*cum sint abominati*) id est, execrandi vita, & moribus, & toto interno homine. Quod sequitur (*increduli*) aptius vertisset imperuasibiles, quibus nulla ratione veritas persuaderi potest. *Ad omne opus bonum reprobi*. i. de quibus nihil boni est sperandũ.

CAPVT II.

TV autem loquere, quæ decent sanam doctrinam. Senes, ut sobrii sint, pudici, prudentes, sani in fide, in dilectione, patientia.

V autem loquere, quæ decet sanam doctrinam.) Aduertenda est uocula aduersatiua (*autem*) Sensus hic est: Omnis fabulis Iudaicis, de quibus iam dixi, & mandatis hominum, loquere, quæ decent sanam doctrinam, & docens, quæ ea sint, adijcit. *Senes ut sobrii sint*) id est, non temulenti, quanquam vox Græca ambigua est ad sobrium, & vigilantem (*pudici*) Ambrosius vertit graues. Græcè est *σέμνους*. Sint seu eri, & præditi grauitate morum. Significat tamen ea vox interdum pudicitiam, quæ cohibet libidines, sed rarius, (*prudentes*) Græcè est *σώφρονες*, de qua voce dictum est cap. 3. prioris Epist. ad Timoth. *Sani in fide, & dilectione, &c.*) Sensus est: probabiliter sentient, sincere diligat, sint patientes,

ut docet sana fides. Illa Dositæi, & quorundam Iudaizantium patientia insana est.

ANus similiter, in habitu sancto, non criminatrices, non multo vino seruientes, benè docentes, ut prudentiam doceant. Adolescentulas, ut viros suos ament, filios suos diligant, prudentes, castas, sobrias, domus curam habentes, benignas, subditas viuis suis, ut non blasphemetur verbum Dei.

ANus similiter) scilicet hortare: ut eo actu, eoq; corporis incessu, & motu sint, quæ deceat matronas Christianas. Videri possit istud idẽ esse cum eo, quod est c. 2. prioris epistolæ ad Timoth. Similiter mulieres in habitu ornato, verum diuersæ voces sunt apud Græcos. Ad Timoth. est *κατασολη*, quæ vox ad vestitum pertinet. Hic est *κατάσημα*, quæ vox pertinet ad omnem corporis habitum. Significat enim exteriorem faciẽ, quã exhibemus in loquendo, in ridendo, in eodem edo, in incedendo. *Non criminatrices.*) Nõ calumniantur facta aliorũ. In priori ad Timoth. dixit hoc, non detrahentes. Græcis utrobique eadem vox est. *Non multo vino seruientes.*) Non sint addictæ multo vino quasi seruæ. Idem est in priori ad Timo. nisi quod pro seruire ibi sit attendere: Non multo vino attendentes. Interpret tamen utrobique eodem modo vertit. *Benè docentes*) Græcis est vnica dictio composita *καλοδιδασκαλίας*, sint magistræ rerum honestarum. Refertur ad exemplum vitæ: Chrysoſto. etiam refert ad magisterium docendi verbo. Quanquam enim Apostolus inhibeat mulieri, ne in cœtu virorum doceat, permittit tamen ei, ut adolescentulas, & sui sexus homines, domi intra parietes erudiat. Quod addit: *Ut prudentiam doceant*) Græcis vnica dictio est *σώφρονίζωσι*, vnde verbale nomen *σώφρονισμός*, quo vtitur Apostolus cap. 1. poster. ad Timoth. vbi interpret sobrietatem vertit. Non dedit nobis spiritũ timoris, sed virtutis & sobrietatis. Ad hoc verbum referunt Græci accusatiuum, qui sequitur, adolescentulas, hoc sensu: Anus doceant adolescentulas moderationem siue temperantiam, doceant illos viros diligere, amare liberos, &c. alicui videri possit noua periodus: & sensus iste. Adolescentulas hortare, ut viros suos amet, &c. Pro tribus vocibus (*curam domus habentes*) Græcè habent vnica *οικουμένης*, quæ perinde sonat, ac si dicas, domus custodes, domi recurent, & quæ peperit maritus, seruent. Ut non blasphemetur verbũ Dei, id est, ne Euangelium Christi, & doctrina malè audiat apud ethnicos: quod nunc sunt pauci monachi, hoc tunc erant pauci Christiani: & similit. sicut nũc in monachos, ita tũc in Christianos, omnium oculi iniecti erant.

Iuuenes similiter hortare, ut sobrii sint. In omnibus te ipsum præbe exemplum bonorum operum, in doctrina, in integritate, in grauitate: verbũ sanũ, irrepra-

irreprehensibile: ut is, qui ex aduerso est, vereatur, nihil habens malum dicere de nobis.

Iuuenes similiter hortare, ut sobrii sint. Hoc est, ut præstent temperantiam. Græcè est *σωφρονεῖν*, verbum ambigũ significationis. In omnibus te ipsum exemplum præbe) aptius vertisset, exemplar, id est, formam, ad quam alij componant mores suos: Græcè est *τύπον*. Idẽ est ad Timothæum prioris Epistolæ cap. 4. In doctrina, in integritate vitæ, in grauitate morum. Quod ad lectionem attinet. Græci hoc modo legunt: In doctrina integritatem, grauitatem, pro quibus facit, quod sequitur: *Verbum sanum irreprehensibile*) quod regitur à verbo repetito, præbe scilicet. Secundum quam lectionem, sensus est: in hac docendi prouincia præbe integritatem vitæ, grauitatem morum, nõ loquaris, nisi quod sanum sit, & tale, quod contemni non possit, vel argui. Vtrumq; enim sig. vox Pauli, *κατάγνωσον*: Theo. integritatem & grauitatẽ interpretatur, non vt pertineant ad mores & vitam, sed ad doctrinã hoc sensu: quæ doces, sint integra, sint non corrupta, non sint falsa: rursus non sint leuia & anilia, sed grauia, *Ut is, qui ex aduerso est*) id est, aduersarius, hunc autẽ intelligit vel eum, qui diuersa docet, vel ethnicum quemuis, qui diuersam sequitur vitæ rationem. *Reveretur*) id est, pudeat & rubore suffundatur. (*Nihil habens*) id est, potens, nam *ἐξου* cum infinitiuo verbo significat posse apud Græcos.

Col. 3. d. 1. Pet. 2. c. **S**eruos dominis suis subditos esse, in omnibus placentes, non contradicentes: non fraudantes, sed in omnibus fidem bonam ostendentes, doctrinam Saluatoris nostri Dei ornent in omnibus.

Seruos dominis suis subditos esse,) In omnibus Spenẽ Epistolis Apostolus istud præscribit seruis, & solet eius reddi ratio hæc: Quod iam tum inceperat hæresis, quæ sentiret omnes per Christum esse liberos, nec quenquã subesse debere alteri, maxime si ille ethnicus esset. Chrysoſtomus aliam adfert causam hoc loco, dicens Apostolũ ad istud hortari seruos, ut hoc modo domini gentiles ad Christum conuertantur. Cũ enim seruorum genus ferè improbũ sit, durum, intratabile, & illiberale, non poterunt non mirari ipsi ethnici doctrinam Christi, & affici ei, si viderint per eam etiam seruilis conditionis homines fieri bonos. Hęc ratio Chrysoſtomi insignis est, & fortè magis locum habet, quã vulgaris illa, quod Paulus vbi monet seruos, moneat & dominos, ut videatur omne genus hominum voluisse instituere. Pro Chrysoſtomo quoq; facit quod hic dicit Apostolus. *Doctrinam Saluatoris ornent in omnibus.*) Meminisse debemus in alijs quoque locis rationis huius, an & ibi quadret magis, quàm ratio vulgaris. Particulam (in omnibus) referunt quidam ad id, quod præcedit,

videlicet subditos esse. Alij ad id quod sequitur, videlicet placentes. Eadem varietas est in hac particula, ea parte, qua dicit: In omnibus te ipsum præbe exemplum, vbi Hieronymus eam pertinere vult ad præcedentia. Iuuenes, inquit, hortare, ut sobrii sint, hoc est, pudici in omnibus, tam scilicet, mente, quàm corpore: tam opere, quàm cogitatione, ut nulla sit in adolescente turpitudinis suspicio.

Quod sequitur (*non contradicentes*) eleganter vertit Ambrosius non responsatores vult, ut cedant imperijs, & quod iniunctum est, mox exequantur, non responsantes, nec secum musitates, quod serui solent. Nõ (*fraudantes*) Græca vox *υποπίπτειν*, significat aliquid decerpere, aut fructũ detrahere, cũ totam rẽ non ausis tollere, & istud seruorum proprium est. Sensus est: nihil furto tollẽtes ex rebus dominorum, vel nihil ministerij subtrahentes dominis suis, nõ sibi suffurentur tempus, sed in omnibus fideles se exhibeant. Fidem dixit pro fidelitate, ostendentes pro præstantes phraſi Hebræa. *Doctrinam Saluatoris Dei nostri*) id est, Christi. *Ornent in omnibus*) Ornatus doctrinæ, bona vita est.

Apparuit enim gratia Dei Saluatoris nostri omnibus hominibus, erudiens nos, ut abnegãtes impietatem, & secularia desideria, sobrii, & iustè, & piè viuamus in hoc saculo, expectãtes beatam spem, & aduentum gloriæ magni Dei, & Saluatoris nostri Iesu Christi, qui dedit semetipsum pro nobis, ut nos redimeret ab omni iniquitate, & munda- ret sibi populum acceptabilem, sectatorem bonorum operum.

Apparuit enim gratia Dei, &c.) Causalis ista variè exponitur. Chrysoſtomus putat causam reddi, cur serui debeant esse, quales descripsit: quia, inquit, nacti sunt instructorem Deum, decet, ut quæ eius doctrina iubet, faciant. Rursus, quia per Christum liberati sunt, turpissimum foret ipsos redire ad pristina vitia, & nõ quæ meliora sunt, sectari. Hieron. coniunctionem (enim) altius refert, nempe ad omnia præcedentia: habet enim in hunc modum: Post catalogum doctrinæ ad Titũ, quid anus, quid adolescentulas & iuuenes, quid ad extremum seruos erudire deberet, rectè intulit. *Apparuit enim, &c.*) Hoc ergo à Chrysoſtomo differt Hieronymus, quod ille ad seruos tantũ refert, ipse verò ad omnes. Meminerint omnes, quod Christus ad hæc docenda sit natus, & proinde quisque conetur prestare, quod se deceat. Alij putant non propriè hæc causam reddi, sed Paulum occurrere obiectiõni tacitæ, quasi dicat: nõ est mirandum, quod de seruis mentionem feci, quos ethnici penè habent pro brutis, quia Christus, omnibus saluandis venit. Omnia sunt valdè probabilia. Græci codices, qui hodiè in manibus

manibus sunt, hoc modo legunt: Apparuit enim gratia Dei salutifera omnibus. Verum Hiero. in textu addito commentarijs, legit, Saluatoris. In commentarijs quoque ter eo modo legit, & ne quis putet, id indiligentia scribarum contigisse, interpretatio, quam dat, indicat ipsum legisse Saluatoris, vnde periclitatur fides nouitiorum Græcorum: (*omnibus hominibus*) id est, cuiuscunque conditionis hominibus, tam seruis, quam liberis: rursus cuiuscunque sexus nationis viris & sceminis, Græcis & barbaris, &c. *Ut abnegantes impietatem* Græcè est participium preteriti tēporis: vt abnegata impietate, id est, dogmatibus à sana fide alienis, & sæcularibus desiderijs, ad quæ mundus sine spiritu Christi nos ducit, quæ cum sint sæculi, cum nube sæculi transeunt. Semel abnegare falsa dogmata, rursus furta & adulteria, non est difficile: sed semel valedicere omnibus mundanis desiderijs, in nulla re querere vanam gloriam, non querere in cibis nec vestibus, nisi solam necessitatem, hoc opus, hæc labor est. Inuenitur interdum, qui negare incipit, sed paucissimi abnegant, quod verbum vrgit Chrysofostomus.

Sobriè Græcè est ὀψώνος, vocabulū illud litigiosum Hier. ferè pudicitia vertit: Noster interpres nunc sobrietatem, nunc prudentia: Chrysofost. accipit generaliter, vt significet mediocritatem non in voluptatibus tantum tactus, sed etiam in appetendis diuitijs alijs. Ad eundem modum exponunt eam vocem Græca scholia (*iustè*) scilicet erga proximū. *Piè* id est, religiosè erga Deū. *Expectantes beatam spem* Figuratus sermo est, id est, beatam immortalitatē. *Aduentum gloriae*. Est Hebraismus pro aduentu glorioso. Alij vertunt apparitionem siue illustrationem: Vox Græca vtrumque significat.

Magnum Deum Filium vocat: Sic Chrysofost. vbi sunt, inquit, qui maiorem Patre Filium dicunt. Idem habet Hiero. in cuius commentario inter cætera hoc notandum est, quod dicit: sicut impietas magni Dei reformidat aduētum, ita secura de opere suo, & de fide illum pietas præstolatur. Quæ sententia displiceret Lutheranis, quod securitatem partim operi tribuat, quam ipsi ascribunt fidei soli. Catholici cum Hieron. vtrumque coniungunt, qui etiam de securitate hac longè aliter loquuntur, quam Lutherani. *Qui dedit semetipsum pro nobis, vt nos redimeret* id est, numerato precio liberaret ab omni impietate. Indignissimum proinde fuerit redire ad pristina vitia. *Et mundare sibi populum acceptabilem* Græcè est περιόσιον, quam vocem negat Hieronymus se potuisse discere à sapientibus sæculi huius, quod non esset apud prophanos scriptores illius vsus. D. Chrysofostomus interpretatur per

vocabulum æquè obscurum. Populum περιόσιον, inquit, id est, ἐξυλάγγηλον, quod ipsius interpres vertit mutatum: quæ significatio parum hæc quadrat. Quare de hac voce consulendi sunt sapientes huius sæculi, quod facit Budæus, qui ex Theod. & Theophrast. docet significare rarū, inusitatum, peregrinū, quæ significatio optimè locum habet. Apostolus vocē suam sumpsit à Septuaginta, capite enim. 19. Exodi sic habent: Eritis mihi populus περιόσιος de cunctis Gentibus. Rursus 7. ca Deut. Elegit te Dominus tuus, vt sis ipsi populus περιόσιος, præ cunctis populis. Ad quæ loca aperte alludit Apostolus. Quare excutienda est vox Hebræa, quæ illis locis ponitur, ea autem est Segola, quam Rabbi David significare vult peculiare, siue singulare, Rabbi Salomon thesaurum dilectum, Rabbi Abraham rem gloriosam & desiderabilem. Ex loco, qui est in Ecclesiaste, palam videtur ad thesauros pertinere: nam ca. 2. sic dicitur: Coacervauit mihi aurum & argentum, & substantias regum, & provinciarum, quod Hieron. ibi vertit substantias, hoc est, facultates. Hebræis est Segola, cum quo loco si quis conferat, quod opus habet Chrysofost. videbit vocem illam περιόσιον significare aliquid eximium, quod tum est in genere substantiarum. Sensus ergo est: Christū in hoc venisse, docuisse, & passum esse, vt faceret nos populū sibi peculiarem, populū eximium, præcipuū, & qui sit loco reconditi thesauri. *Sectatores bonorum operum*. Hieronymus vertit æmulatorum bonorum operum, nam id Græcè significat ζηλότης, cuius vocis emphasin annotat Chrysofostomus: Vides, inquit, vt nō simpliciter opera virtutis à nobis exigatur: addit namque ζηλότω, id est, magna cum alacritate, & ingenti studio, & animo opera virtutis capefcente.

Hæc loquere, & exhortare, & argue cum omni imperio Nemo te contemnat.

Hæc loquere, &c.) id est, doce. Primum, inquit Hieronymus, ad doctrinā pertinet, verum, quia plerique cunctatores sunt, etiam postquam nouerint, quid agendum sit, idcirco addit (*exhortare*). Iā quia nonnulli nec exhortatione mouentur ad meliora, tertium ponit (*argue*) nec simpliciter, sed adiicit: *Cum omni imperio* id est, auctoritate & potestate. Quemadmodum in præcedentibus epistolis Timothæo, ita etiam hic Tito præscribit, quid populo proponere debeat. Atque ex hoc capite & sequentibus, concionatoribus Christianis petenda sunt themata, & ea populariter exponenda. Inter cætera autē, quæ à Tito proponi vult, hoc vnum est, nempe Christum tā dira passum, vt nos redimeret ab iniquitate, & muneret sibi populum acceptabilem, qui in suo officio

officio præstando esset sectator honestatis. Quod argumentum nunquam satis inculcari potest populo. Vehementer quoque concionatoribus conandū, vt præsent id, quod sequitur. *Nemo te contemnat*) ad quod etiam Timotheum hortatur, nemo, inquit, contemnat tuā adulescentiam, hoc est, ita te gere, vt nemo licet iuuenis sis, meritò te contemnere possit. D. tamen Hiero. locum hūc separat ab eo, qui ad Timotheum est, quod ibi sit καταπρονοέω, quod etiam in bonam partem accipi potest, veluti cum quis cruciatus & mortem contemnit propter Christum. *Νικησέτω*, quod putat esse despicere velut infra se positum. Quare locum ad Timotheum interpretatur vt iam diximus. Huius verò sensum hūc esse vult: ita viue, vt nemo sit, qui tibi melior videri possit, quàm ipse sis; verum Chrysofost. nullam facit differentiam, neq; Theophylactus inter verbum huius loci & illius, imò Græca scholia alterum per alterum interpretantur.

CAPVT III.

Admone illos principibus & potestatibus subditos esse, dicit ad obediendum, ad omne opus bonum paratos esse, neminem blasphemare, non litigiosos esse, sed modestos: omnem ostendentes mansuetudinem ad omnes homines.

Admone illos principibus, &c. Græca vox (vt annotat Hieron.) non tam princeps sonat, quā principatus: Admone illos, vt principibus & potestatibus subditi sint. Dicunt quidam propterea hæc dicere Apostolum, quod eo sæculo quidam putarent Christianos non teneri imperio principum gentiliū. Sed videndum ex qua historia ille commentarius sit depromptus. An id habet Epiphanius vel Iræneus: verisimile omnino est ad hæc hortari Apostolum subditos, quod putaret ipsos hac ratione principes gentiles posse lucrifacere Christo. Hanc rationem reddidit Chrysofostomus in præcedenti capite, vbi agit de seruis. Prior commentarius est Hieronymi, qui putat hæc dicta propter dogma Iudæ Galilæi, de quo cap. 5. Actor. Sed ex chronicis discimus id accidisse anno. 2. Christi nati. Quare nisi aliunde constiterit dogma illud etiam tempore Pauli adhuc perdurasse, non erit probabile quod ait Hieronymus.

Quod sequitur (*dicto obedire*) Apostolus composito verbo dixit υπακούειν, quod propriè est magistratibus parere. Admone illos vt magistratibus pareat, etiam si Ethnici sint. & ipsi Christiani sint. Hieronym. omittit illud (*dicto*) & simpliciter legit (*obedire*) cum quo verbo iungit quod sequitur: *Ad omne o-*

pus bonum,) Si bonum, inquit, est quod iubet Imperator & Præses, iubentis obtempera voluntati. Sin verò malum, responde quod in actibus Apostolorum scriptum est, Obedire oportet Deo magis, quàm hominibus. Verum distinctionis huius non est mentio apud cæteros, sed quod dicitur, ad omne opus bonum, referunt omnes ad id, quod sequitur, paratos esse hoc sensu: Admone illos vt ad omne opus, modo malum non sit, promptos præbeant se magistratui. Non enim hoc loco sermo est de priuato cuiusque opere.

Neminem blasphemare) id est, ne sint maledici in eos, qui gerunt publica munera. Rursus ne cum magistratu iniungente vectigal, pugnas suscipiant verborum, hoc est, quod dicit (*non litigiosos*) quod Græcè est ἀμόχως, id est, non pugnaces. Non agit Paulus hic de lite, quam quis habet cū sodali, (*sed modestos*) id est, moderatos, etiam si iniungatur aliquid durius, modeste agant. *Omnem ostendentes*) id est, exhibentes mansuetudinem (*ad omnes homines*) etiam erga gentiles & alioqui malos. Hic desecit Apostolus sermonem ad omnes, quamquam iuxta præcedentia posuit videri istud propius pertinere ad magistratum.

Eramus enim aliquando & nos insipientes, increduli, errantes seruientes desiderijs & voluptatibus varijs, in malitia & inuidia agentes, odibiles, odientes inuicem. Cum autem benignitas & humanitas apparuit Saluatoris nostri Dei, non ex operibus iustitiæ quæ fecimus nos, sed secundum suam misericordiam saluos nos fecit per lauacrum regenerationis & renouationis Spiritus sancti, quem effudit in nos abundè per Iesum Christum saluatorem nostrum, vt iustificati gratia ipsius, heredes simus secundum spem vitæ æternæ.

Eramus enim aliquando, &c.) Ne moueat nos quod magistratus sit Ethnicus & malus: nam tales & nos fuimus olim. Variant hic comment. Hierony. exponit nos Apostoli, Chrysofost. nos credentes, vt ad omnes pertineat, quod magis probabile est. Insipientia interdum in Scriptura stultitiam significat cum impietate iunctam: (*increduli*) Ambros. vertit inobsequentes. Hiero. inobedientes. Cyprianus contumaces. Græcè est ἀπειθεῖς, id est, quibus veritas persuaderi non poterat: (*errantes*) vago illo errore vnde planetæ dicuntur: *Seruientes desiderijs & voluptatibus varijs*) id est, toti addicti his voluptatibus (*in malitia*) Græcè est κακία, generalis nominis vocabulum: (*odibiles*) id est, qui ab omnibus odium promerebamur, & odio nos mutuo prosequentes. Hierony. qui hæc ad Aposto. refert, dicit etiam Paulum ante fidē in Christum non potuisse æstuantem flammam restringere voluptatum, cum non esset templum Dei.

Cum autem benignitas, &c.) Possit cogitare Christianus aliquis, se ante fidem Christi vixisse sine adulterio, cui vitio obnoxium videt magistratum: rursus multa se exercuisse opera virtutum, atque ob hæc se vocatum à Deo, in infidelitate permanente magistratu. Respondet Paulus, neminem propter sua merita vocatum, sed ob solam Dei misericordiam, quæ consequentia aduertenda est. Cum, inquit, benignitas, virtus est iuxta Stoicos, quæ vltro studemus benè mereri de alijs. Et humanitas.) Hoc loco humanitatem interpretantur quidam incarnationem Christi, sed non rectè, quod patet non solum ex Græca voce, quæ est *φιλανθρωπία*, & nõ aliud significat, quàm studium & amorem erga homines: sed etiam ex eo, quod additur: *Saluatoris nostri Dei* quod certum est ad Patrem pertinere, cum mox sequatur mentio Filij. Vnde Hieron. diligentius, inquit, attendamus, & inueniemus in præsentì capitulo manifestissimam trinitatem benignitas quippe atq; clementia Saluatoris nostri Dei, non alterius, quàm Dei Patris accipi potest. Appa-ruit id est, illuxit, quæ ante Christi aduentum latebat. Non ex operibus iustitiæ, id est non merito operum. Sed secundum misericordiam) Præpositionem. (secundum) nõ v'surpauit, pro, propter, (saluos nos fecit per lauacrum regenerationis & renouationis.) Periphrasis est Baptismi. Per Baptismum siquidem regeneramur & efficiamur noua creatura, idq; virtute spiritus, quem dicit in nos effusum, quod verbum abundantiam significat, nec hoc cõtentus addit, abundè, id est, opulentè seu diuiter: mirè exprimit benignitatem Patris erga ingratißimos homines.

Vt iustificati gratia ipsius) non merito vel debito iustitiæ. Hæredes sumus secundum spem vitam æternam) id est, speremus vitam æternam aliquando fore nobis hæreditatem.

1. Tim. 1. b. 2. Tim. 2. **F**idelis sermo est. Et de his volo te confirmare, vt creant bonis operibus præesse, qui credunt Deo. Hæc sunt bona & vilia hominibus. Stultas autè quaestiones, & genealogias, & contentiones, & pugnas legis deuita: sunt enim inuiles, & vana.

Fidelis sermo est) Chryso. refert ad superiora: Quæ dixi de benignitate, & ineffabili eius erga nos clementia, rursus de spe nostra, quod ea non sit inanis, vt quæ innitatur tantæ bonitati: hæc inquam non sunt fabulosa vt Iudaica, sed certa, sed indubitata, sed vera & omnibus vobis amplectenda. Hieronymus quoque ad superiora refert. Diuus Ambrosius iungit cum inferioribus.

Et de his volo te confirmare) siue asseuerare: Coniunctio (&) non est in Græcis codicibus, qui hodiè in manibus sunt: Verum Chryso. legimus legit in textu, & in commentarijs & ad hunc modum exponit: Volo te de his præcedentibus differere apud populũ

& hac occasione protiocare nõ solum ad humilitatem & modestiam, sed etiam ad eleemosinam. Accipit ergo Chryso. voculam (vt) quæ sequitur finaliter. Vt curent bonis operibus præesse) id est, munificentia studeant. Ambrosius in hoc conuenit cum Chryso. quod non de quibusuis operibus interpretetur, sed de operibus humanitatis & benignitatis. D. Hieronymus generaliter accipit opera. Illud (præesse) nõ uè dictũ est, nec satis liquet quæ sit phrasis. Chryso. interpretatur quali uelit fratrem non solum pecunia iuuandum sed etiã *προσατία*, id est, suscipiendo eius defensionem.

Stultas autem quaestiones) quales sunt Iudaizantium. Et genealogias) De studio Iudaorum circa genealogias mira scribit Hieron. enarrans hunc locum: Et contentiones) quæ scilicet nascuntur ex huiusmodi rebus, quanquam alij generaliter exponunt de quibusuis contentionibus. Et pugnas legis) Græcè est adiectiuum, legales pugnas, quod Hieron. explicat quæ ueniunt ex lege, inquit.

Hæreticum hominẽ post vnam & secundam correptionem deuita, sciens quia subuersus est, qui eiusmodi est, & delinquit cum sit proprio iudicio condemnatus. Cum misero ad te Artemian. aut Tichicum festina ad me venire Nicopolim: ibi enim statui hymenæ. Zenam legisperitum & Apollo sollicitè pramitte, vt nihil illis desit.

Hæreticum hominẽ) id est, hominem studiosum sectæ constituendæ & propensum ad noua defendenda (post vnam & secundam correptionem deuita) Latinius dixisset, post vnam atq; alteram admonitionem siue reprehensionem. Nam vox Græca *ὁδοσία*, vtrūque significat. Sciens quia subuersus est) quia dixit pro quod: (& delinquit) nõ vt adulter, sed sciens se oppugnare veritatem. hoc est, quod dicit: Proprio iudicio condemnatus) quod Græcè est *ἀποκατάκριτος*, dictione composita id est, per se damnatus. Apollo sollicitè pramitte,) Græcè est *πρότερον*, id est, deducit siue profequere, quod officium selemus hospitibus exhibere. Chryso. exponit instrue, ne quid desit ad vitæ commoditatem.

Discant autem & nostri, bonis operibus præesse, ad vsus necessarios, vt non sint infiduciosi. Salutant te qui mecum sunt omnes. Saluta eos, qui nos amant in fide. Gratia Dei cum omnibus vobis. Amen.

Discant autem et nostri bonis operibus præesse) e-rgo Christianis peperi, sed discant ipsi munifici esse, maximè erga doctores.

Nam ipsi multis egent. Gratia

Dei cum omnibus vobis,

Amen.

**

Finis Epistola ad Titum.

AR-

ARGUMENTVM.

Nter Epistolas hæctenus à nobis enarratas, quatuor præcipuè ad familiam Iudaizantium pertinent, videlicet ad Romanos, ad Galatas, ad Philippenses & ea quæ ad Titum est scripta: reliquæ uero sex ad scholam Simonis propriè pertinent. Prioris ordinis Epistolis quidam annumerant eam, quæ ad Hebræos est scripta. Volunt enim eam scriptam propter infirmos Iudeos, qui Moysen, cui à pueris erant assueti, non audebant relinquere, sed hunc cum Christo iungebant. Hæc occasione dicunt Apostolum tam multum occupatum esse in declaranda magnitudine & excellentia Christi, qui hæc per se et audeant negligere Moysen, eademq; occasione tam prolixam ipsius disputationem texere de sacerdotio Christi & lege noua, vt à sacerdotio Aaronico & veteri lege ipsos abducant. Nam licet magna hæc videantur, tamen ad Christi sacerdotium & eius legem collata, sunt parua, imò nullum iam momentum habere ostendit postquam Christus exhibitus est. In hac sententia est, qui Græcum argumentum, quod in Græcis codicibus huic Epistolæ hodie præfigitur, conscripsit. Item Primastus August. discipulis & Sedulius. D. Chryso. aliter sentit. Putat enim ipse Apostolum hunc laborem sumpsisse propter Iudeos, qui ob fidem Christi & eius religionem multa ac dura patiebantur à magistratu Iudaico Hierosolymis & in Palestina. Nam licet imperiũ penes Romanos esset, tamen permittebant Romani Iudeis multa statuere, & ordinare totam religionem, in qua nati erant & à pueris instituti, liberam ipsis permittebant: permittebant etiam vt possent gladio cogere eos, qui non seruarent legem. Hæc occasione ex Iudeis credentes exuebantur bonis suis, eijciebantur è possessionibus suis & variè vexabantur. Ad hos sic afflictos scribit Apost. hanc Epistolam, adhortans ipsos ad perseuerandam in fide & fiducia erga bonitatem Dei, & in tolerantia malorum, quæ à magistratu Iudaico inferebantur. Istud vult Chryso. verum esse Epistolæ argumentum, & quicquid præter eam dicitur, non principaliter dici: Cum ipso sentit Theophylactus.

EPISTOLA D. PAULI AD HEBRAEOS EXPOSITIO FRATRIS ADAMI SASBOVT DELPHII.

CAPVT I.

PISTOLA hæc hoc habet proprium, quod in fronte nõ præferat nomen Pauli, cuius rationem reddit Clemens apud Eusebium: Quia inquit, inuisus erat Apostolus Hebræis, voluit eis tacito nomine scribere, ne statim in principio Epistolæ, nomine Pauli inspecto, abhorrent à lectione. Vide cap. II. in lib. 6. de Ecclesiastica historia. Eandem rationem habet Hieron. si tamè est illius præfatio, quæ epistolis Paulinis præfigitur: quæ ratio alijs non placet: quod scribat Apostolus ad Hebræos nõ quosuis, sed credentes, atq; eos, qui in Palestina erant & Hierosolymis, quibus vt eleemosynæ vndiq; transmittentur, cum summam haberet curam, non poterat non factum esse apud eos nomen Pauli. Quod autem in inscriptione solita, quæ est: Paulus Apostolus, &c. Epistola hæc careat, id interpreti tribuunt quæ aiunt aut manum habuisse exemplar, aut statim ad præcipuam transisse materiam, salutatione, quæ in fronte erat, ommissa.

Orditur autem epistolam hoc modo. **M**ultifariam multisq; modis olim Deus loquens Patribus in Prophetis, nouissimè diebus istis loquutus est nobis in Filio, quem constituit hæredem vniuersorum, per quem fecit & secula, qui cum sit splendor gloria, & figura substantia eius, portansq; omnia verbo virtutis suæ, purgationem peccatorum faciens, sedet ad dexteram maiestatis in excelsis: tanto melior Angelis affectus, quanto differentius præ illis nõ men hæreditauit.

Multifariam multisq; modis, &c.) Vbi quatuor sunt antitheses, quæ & apertum habent discrimen veteris testamenti & noui. Hoc primũ differt lex Moysi à lege Christi, quod illa per Prophetas, hæc uero ad nos peruenerit per Filium, vbi cum Prophetis opponat Filium nõcessario intelligitur Filius, non qui adoptione sed natura Filius est.

Secundò hoc differt, quod lex vet. obscure tradita sit, noua uero planè, absq; vllis rerum inuolucris. Nã multifariam multisq; modis, nõ aliud est quàm varijs multiplicibusq; figuris.

Quod in Osee 12. ipse Dominus ait Multiplicauit visiones, & in manibus Prophetarum assimilatus sum. Quidam illud, multifariam, Y y 2

etiam, separant ab eo quod sequitur. Multis modis: quod Græcè sit *πολυμερῶς*, & perinde sonat ac si dicas, Multipartitè. Dauid inquit quædam intellexit, quæ non Esaias, & hic quædam, quæ non alius: atq; ita membratim, & per particulas, Prophetæ tradiderunt, quod in summa docuit Christus. Ipse enim Filius, qui in sinu est Patris, videt Patrem, & totum cõprehendit, & propterea loqui potuit *ἀπὸς*, vt opponatur voci *παλυμερῶς*. Non habuit opus, vt vnum post aliud ipsi reuelaretur, quemadmodum Prophete.

Tertiò in hoc differt, quòd lex Christi nouissimis temporibus sit data: lex verò vetus olim. Solent autem perfectiora posterioribus feruari, rudiora verò primo tradi. Quartò hoc differt, quòd vetus testamentum & qui in eo erant, tantum Palæstinam occuparint. Euangelium verò totum occupet orbem. Quæ cum ita sint, durum vobis videri nõ debet, si Euangelio iam præsentem legem Moysi relinquatis. Ad hunc modum, exponendū est exordium Epistolæ, si illos sequamur, qui scriptam dicunt propter infirmos Iudeos qui ægris auelli se patiebantur à cæremoniis Moysi, quibus à pueris assueuerant. Secundum Chryso. qui alium vult esse scopum epistolæ exponendum est hoc modo. Aduertete vos volo ò Hebræi vestram fortem & progenitorum vestrorum siue maiorum. Ipsis locutus est Deus, sed per Prophetas, sed obscurè varijs multiplicibusque figuris res inuoluens: Vobis locutus est per Filium, idque planè absq; vllis rerū inuolucris. Quare cum tantò honore vos præ illis dignatus sit, tantaq; gratia, nõ debitis grauius ferre præsentia, nec deijci animo, ob mala quæ infliguntur, siue à magistratu siue ab alijs: maximè cū hæc breui finem sint habitura, & in proximo sit salus. Id enim præterdit quod dixi, locutum ipsum extremis diebus hisce.

Quod ad lectionem attinet, nonnulla exemplaria habet: Nouissimè diebus istis, Sed verior lectio est: Nouissimis dieb. istis, quæ est Græcorum, & in nonnullis Latinis exemplaribus etiam reperitur. Quod ait, (*Filium constitutum hæredem vniuersorum.*) Duplicè admittit sensum, potest enim genitiuus, vniuersorum, referri ad ipsas res, hoc sensu: Patribus data est certa hæreditas, siue Palæstina tota, siue pars eius: At Filius institutus hæres est non tantum Palæstinæ, sed totius orbis terrarum. Referri etiam potest ad personas, vt intelligas ipsum vniuersorum hominum hæredem institutum. Pro expositione hac posteriori facit Psalmus 2. Postula à me & dabo tibi gentes hæreditatem tuam. Pro altera faciunt, quæ hic sequuntur apud Paulum.

In vocabulo hæres, Hebraismus est, nos diceremus, quæ fecit Dominus omnium: Atque ad eum modum explicat Lucas in actis

cap. 2. Notum est Apostolum præpositione (in) frequenter vsurpare pro (per) more Hebræorum: Locutus est in Prophetis, hoc est, per Prophetas: in Filio, hoc est per Filium.

Per quem fecit & secula.) Sollicitus est Apostolus, vt intelligant Hebræi in Christo vtranque naturam. Ad humanam naturam pertinet quod præcedit. Quæ constituit hæredem vniuersorum. Significatur enim humile aliquid hoc verbo constituit. Is namq; constituitur, qui inferior est: Sic Chrysostomus. Ad diuinam naturam pertinet quod iam dicitur: *Per quem fecit & secula*) Hebraismus est, id est, res temporali subiectas. In explicanda præpositione (per) valde laborant veteres. Aliter Augustinus, aliter Chrysostomus explicat. Quemadmodum videmus artificem operari per Idæam, quam habet mente sua, ita pater operatur per filium: Hæc est Augustini expositio, & valde insignis est, nisi quod sapiat Platonismum. secundum Chrysost. vtitur scriptura præpositione (per) vt significet Patris & Filij communia esse opera: nec hoc solum, sed præterea vt significet Patrem, sic operari, vt virtutem operandi non acceperit ab alio: Filium verò tanquam qui acceperit ab alio, nempe à Patre. Augustinū ferè sequuntur Latini. Chrysostomum verò Græci reliqui. Ne autem quod dixerat Patrem per Filium condidisse secula, acciperet aliquis sic dictum, quasi per instrumentum, adiecit statim:

Qui cum sit splendor gloria, &c.) Vbi metaphora est, sed quæ longè abest ab eo, quod cupit dicere Paulus: & sicut Paulò hic defuere vocabula, quibus rem plenè exprimeret, ita semper deerunt, quia res excedit omnia vocabula. Pro splendore Græce est, *ἀπαύρασμα*, id est resplendentia vel relucencia, siue id, quod ex alio resplendet. Facit ergo Patrem velut solem. Filium verò id, quod emittitur ex sole: Nihilque aliud secundum Chrysostomum significare voluit similitudine hac, quam modum originis. Nimirum quod ex Patre, Filius sit *ἀπαύρασμα*, vel *ἀπαύρασμα*. Sol enim quando emittit radios, facit id sine labore & absq; mutatione sui: sic Pater producendo Filium, nihil patitur, in nullo minuitur. manet æquè magnus, æquè potens. Est alius commentarius qui hac Metaphora significare vult Apostolum, Filium Patri cõternum esse: hic in sole considerauit, quod nunquam fuit sine radijs. Alij hoc modo exponunt. Qui est splendor gloriæ id est, in quo tota maiestas Patris relucet velut in speculo. Eadem vocè vsus est author libri, qui Sapientia inscribitur, cap. 7. Candor est, inquit, lucis æternæ, & speculum sine macula maiestatis Dei.

Et figura substantiæ) Rursus hic metaphora est, sed quæ minimè explet mentem Pauli.

Pro,

Pro figura, Græcè est *χαρακτήρ*, quæ vox significat formam expressam ex alio, siue notam rei cuiusdam impressam. Istud dicere vult Apostolus: Filius cuius memini, sic expressus est ad naturam Patris, vt eam totam in se sit complexus, eamque perfectissimè & per omnia referat. Substantia autem hoc loco nõ est *οὐσία* quam Quintilianus essentiam vocat, sed *ὁπόστασις*, quæ à subsistendo dicitur: & inter eruditos magna quæstio est, quid significet. Hieronymus in epistola ad Damasum: tota inquit secularium literarum schola, nihil aliud *ὁπόστασις*, quam *οὐσίαν* nouit. Aliter Basilium, qui dicit significare naturam siue rem indiuiduam subsistentem: Vide epistolam quadagesimam tertiã, quam scripsit ad fratrem suum Gregorium Nyssentem, in qua & locum hunc amplificat, & valde fundat in explicatione ipsius. Interpres nollet non male fecisset, si vocabula Græca reliquisset non versa, dixissetque: caractir hypostaseos ipsius. Sunt enim vocabula scholæ: Omnino id oportebat facere interpretem Basilij. Cornarium dico medicum, qui quoniam vertere voluit, obscuritate totam epistolam inuoluit. Quare notandum paucis, Basilium in ea epistola docere quid discriminis sit apud Græcos, inter voces has *οὐσία* & *ὁπόστασις*: & priorem Cornariam essentiam, posteriorem vertisse substantiam.

Portansq; omnia verbo virtutis sui.) Participiū est causale, quod mirum est interpretem nõ mutasse in verbum, cum in præcedentibus id fecerit. Nam loco illius, Cū sit Græcis est *ὄν*, id est, existens: Erasmus vtrunq; eodem modo reddidit, cuius translatio sic habet: & qui quum sit splendor gloriæ, & expressa imago substantiæ illius, portetque omnia. Græcè est *φέρων*, id est, agens, siue mouens, & moderans omnia: Sic Chrysostomus. Sentit enim Apostolus non solum mundum hunc conditum per Filium, quemadmodum modo dixerat: Per quem fecit & secula, verum conditum regi & administrari, idque sine labore. Commentarius Chrysostomi sic habet: Vfus est Apostolus non verbo gubernandi, sed ferendi, quod de his dicitur, qui digito vel mouent aliquid, vel efficiunt. Ad eundem modum exponit Theophylactus, item Oecumen. Addit deinde Chrysostomus quod facit pro nostro interprete: ferens inquit, id est, continens siue sustentans omnia, ne in nihilum recidant. Verisimile est Apostolum vtrunque voluisse significare. Quare nec noster interpres plenè expressit sententiam Pauli, neque is, qui Oecumenium vertit. Nam textus additus scholijs sic habet: Qui cum sit splendor gloriæ, & expressa imago substantiæ illius, modereturq; omnia. Et illud, omnia, probabilem facit sententiam eorum, qui in præcedentibus genitiuum

vniuersorum, pertinere volunt ad res: & nõ ad personas solum.

Ne autem æstimaretur studio curaque, & industria (quomodo administrat homines) gubernare mundum, & continere omnia, adiecit: *Verbo virtutis sui*) vbi verbum non est *λόγος*, qua voce vitur Iohannes cum ait. In principio erat verbum sed est *ῥήμα*, habetq; Metaphoram. Sensus est: solo nutu portat omnia: Sed hoc rursus Metaphoram habet. Quare alij exponunt solo iussu: Sed nec hoc caret tropo. Si absq; figura efferre voluerimus, dicendū erit: Sola voluntate, Quod regi seu principi est verbū, hoc Christo est, velle. Additur, virtutis, vt significetur voluntas filij semper efficax esse: estque Hebraismus, nos diceremus: Portans omnia potenti verbo suo: Rursus (inquit Chrysostomus) significauit quòd absque labore cuncta contineat. Hoc non patet ex versione latina, Nam portans, non includit in sua significatione facilitatem, quam includit vox Græca *φέρων*.

Purgationem peccatorum faciens) Græcis est participiū præteriti temporis, Postquam fecit purgationem peccatorum, quod annotandum, ne estimetur sed è do purgare, prius enim morte sua purgauit, deinde confedit. Addunt hic Græci per seipsum, quod etiam interpretes vrgent. Duo (inquit Chrysostomus) prouidentia maxima indicia ponit, tū quòd à peccatis nos mundauerit, tum quod per seipsum hoc opus implerit.

Sedet ad dexteram maiestatis.) Non est intelligendum quasi Pater haberet dexteram vel sinistram: sed metaphora est, qua similitudinem voluit demonstrare honoris: quem Filius æqualem habet cum Patre: Sic Chrysostomus. Est horrendum cogitatu, quòd is per quem secula condita sunt, qui est splendor gloriæ & expressa imago substantiæ Patris, qui potenti suo iussu gubernat & continet omnia, obuolui voluerit sacco mortalitatis nostræ, & ita purgare sordes peccatorum nostrorum: Rursus stupore plenū est, quòd is, qui carne constat & ossibus, qui in corpore sua nostra peccata pertulit super lignum, & indigna illa passus est, sedeat ad dexteram maiestatis in excelsis, Hæc frequenter cogitare oportet, vt discamus magnificere Christum: Nec hoc solum, sed præterea vt magna audeamus sperare ab eo: Apostolus non contentus quòd Christum præposuerit Moysi & Prophetis, præponit etiam Angelis, nec abs re: Nam & per Angelos olim locutus est Deus Patribus, & illorum ministerio legem dedit populo: *Tantò inquit melior*, id est, prior siue præstantior, *Angelis effectus*, id est, declaratus post peractam peccatorum purgationem: *Quantò differentius* Erasmus vertit: *Quantò excellentius præ illis*

fortitus est nomen. Vterque rectè: Nam Græcis *δίαφύρεν*, duo significat, præferre & præminere: Sorte, inquit, obuinit, nomen ipsi Christo, quod multum differt à nomine Angelorum, siue quod multo præstantius est quàm Angelorù nomen. Ipsi Dei dicuntur ministri, Christus dicitur Filius. Est hoc qd ad Philippenses habet: Dedit illi nomè quod est super omne nomen. Hactenus Apostolus multos & magnos titulos tribuit Christo, iam sequitur probatio.

Ad Phil. 1.

Psal. 2. b.

2. Reg. 7. b.

CVi enim dixit aliquando Angelorù: Filius meus es tu, ego hodie genui te? Et rursus Ego ero illi in Patrem. & ipse erit mihi in Filium. Et cum iterum introducit primogenitum in orbem terræ, dicit: Et adorent eum omnes Angeli Dei.

CVi enim dixit aliquando Angelorum, filius meus es tu? Est probatio primi tituli, videlicet, quod Christus sit Filius Dei, non quomodo Prophetæ, aut iusti filij dicuntur: sed Filius naturalis. Vt autem intelligatur, quid roboris habeat probatio, legendus est totus psalmus: Quare, (inquit Dauid) fremuerunt gentes, &c. Gentes, sunt cohors Romana: populi ipsi Iudei: Reges terræ, Pontius Pilatus & Herodes: Quorum hic, nomen habebat regis, ille Cæsarem referebat. Dominus, est Deus Pater: Christus eius, ipse Filius. Hunc commentarium habemus in Actis capit. 4. Cùm collegium credentium proposuisset ibi duos priores versus Psalm. 2. in hunc modum: Domine tu es, qui Spiritu sancto per os Dauid Patris nostri dixisti: Quare fremuerunt gentes, & populi meditati sunt inania? Altiterunt reges terræ, & principes conuenerunt in vnum, aduersus Dominum, & aduersus Christum eius? Mox subiecit: Conuenerunt enim verè in ciuitate ista aduersus sanctum puerum tuum Iesum, quem vnixisti, Herodes & Pontius Pilatus, cum gentibus & populis Israël, facere quæ manus tua, & cæter. Locus est valdè insignis, & præter hoc quod docet, quò pertineat Psalmus, etiam rationem nominis Christi eleganter exprimit, dum ait, quem vnixisti. Christus enim Græcis hoc est, quod Latinis vnctus. Aduersus hunc verum scilicet Messiam gentes, populi, reges terræ cum tumultu & fremitu cõglobati sunt: hoc enim significat vox Hebræa Racheon: Hi dicunt, disrumpamus vincula eorù, id est, Domini & Christi eius. Pater per Filium vult innectere nos vinculis, & iniicere nobis iugum, rumpamus vincula abijciamus iugum, non imperent nobis, Sic illi.

Sequitur vox prophetæ: Qui habitat in caelis irridebit eos, &c. Figuratus est sermo. Sensus est: Deus irritos faciet conatus eorù: Hic est quartus versus cum quinto, In sexto iam inducitur Filius: Eius vox est. Ego autè constitutus sum rex ab eo, est hoc, quod in

principio huius epistolæ dicitur: Quem constituit hæredem vniuersorum. Sion, Ecclesia est. Familiare siquidè Scripturæ est, rem, quæ est typus, vsurpare pro re cuius est typus. Præceptum posuit pro præceptis per heterosin numeri.

Sequitur in Psalmo: Dominus dixit ad me, id est, Pater dixit ad me, Filius meus es tu, &c. Hunc versum citat Aposto. pro confirmatione sententiæ suæ. Nequaquam autè efficax esset probatio apud Iudæos nostris temporis, tum quod ipsorum Rabbini plerique qui post Christum scripserunt, Psalmum hunc aliò referunt, nempe ad Dauid: quem dicunt de seipso, post initium regni, cum duabus iam aut tribus aduersus Philisteos potitus esset victorijs, psalmum huc concriplisse: tum quod nomen Filij, in scriptura etiam alijs tribuatur, nempe iustis, & ijs, ad quos sermo Dei factus est. Verùm efficacissima erat apud Iudæos, quibus scripsit Paulus, eò quòd etiam vulgò tum persuasum hunc, conscriptum esse de Messia, & filium cuius meminit, non posse intelligi alium, quàm naturalem: hinc liquet, quòd Paulus simpliciter citet Psalmum, nec addat, hæc dicit Propheta non de se, sed de Messia, quòd alias facere solet, quando de sententia scripturæ quæstio est.

Quòd additur: Ego hodie genui te, Variè exponunt interpretes. Augustinus refert ad æternam generationem. Quia, inquit, in æternitate nec præteritum quicquam est, quasi iam præterierit: nec futurum, quasi nondum sit, sed præsens tantum: quia quicquid æternum est semper est, ideo dicit: Hodie genui te. Istud facit valdè ad probandam æternitatem & diuinitatem filij. Sed quæstio est: An ex veteri testamento doceri possit, (hodie) significare æternitatem. Augustinus nulla adducit loca. Ratio autem eius, ad eò non cogit, vt D. Athanasius ex eadem vocula contrariam sententiam adferat. Tractans siquidem versus hunc Psalmi, appropriat, inquit, sibi Pater natiuitatem filij secundum carnem, nam de ea sermonem esse, illud (hodie) indicat. Est tertius commentarius, qui neque ad æternam filij ex parte generationem, neque ad eam, qua ex tempore de Virgine natus est, sed ad ipsius ex mortuis resurrectionem refert, vt sensus sit: Ego hodie resurrectionis, vitam quam depuleras, reddidi tibi, & ad immortalitatem corporis genui te: hic est commentarius Hilarij. Est & quartus commentarius ab omnibus præcedentibus diuersus: exponit enim vt sensus sit, Ego feci hodie, vt intelligant homines, te esse Filium meum consubstantialè. In hac tanta interpretationù varietate, scrutandè sunt diligenter Scripturæ, & videndù an ne vsquam appareat vestigium aliquod inter-

Augustinus
Psal. 1.Hilarius
in 2. Psal.

interpretationis particulæ huius. Versum hunc citat Apostolus cap. 13. Acto. &, interpretatur non priorem particulâ: Filius meus es tu, sed posteriorem: Ego hodie genui te. Quare diligenter legendum est caput illud: ex ijs enim, quæ præcesserunt, manifestum est, Apostolum sollicitum esse non de diuinitate filij, sed de resurrectione, de qua ferè in omnibus suis cõcionibus agit, quia difficulter credebatur ab ijs, qui erant extra Hierusalem, hancque vt doceat olim fuisse prædictam, adducit hunc locum: Ego hodie genui te. Locus sic habet: Annunciamus vobis eam, quæ ad patres nostros repromissio facta est, quoniam hanc Deus adimpleuit filijs vestris, resuscitans Iesum: sicut & Psalm. secundo scriptum est: Filius meus es tu, ego hodie genui te. Amplectenda est igitur expositio Hilarij, interpretatione Augustini, quam sequuntur scholastici omnes, relicta. Ne autè ælmetur insolens, & à phrasi scripturæ abhorreret, legendum est c. 19. Matth. vbi Christus resurrectionem corporù, quæ erit extremo die *παλιγγενεσίαν*, id est, regenerationem vocat.

Vna iam superest difficultas. Quomodo versus iste ad hunc modum expositus faciat ad institutum Pauli, qui probandum sumpt, Christum esse naturalè Filium Dei? dicendum ipsum hoc probare per illud: Filius meus es tu. Reliquum verò videlicet: Ego hodie genui te, ipsum adiecit hoc loco, nõ vt probet aliquid, sed vt sciant Hebræi, vnde versus hunc sumperit.

Sequitur in textu apud Paulum: *Ego ero illi in patrem, &c.* Est aliud testimonium eodem pertinens, sumptum ex capite 7. 2. lib. Regum, quod vt rectè intelligatur, legendum est totum caput. Dauid ibi valdè sollicitus est de cultu Dei, ob hanc causam promittitur ei nobile semen. Quum dormieris cum patribus tuis, suscitabo, inquit Deus, semen tuum post te, quod egredietur de vtero tuo, & cæter. Quem locum quidam totum ad Salomonem referunt, sed certum est, quædam maiora esse, quàm vt Salomoni conuenire possunt. Quare si in eo capite velimus agnoscere Salomonem, cogimur dicere vetus testamentum mirabiliter miscere mentionem typi, & rei per typum significatæ. Nihil tamen est, quòd cogat nos agnoscere Salomonem, imò si bene inspiciamus caput, videbimus vix locum esse Salomoni, sed omnia de Christo dici: Quia tu Dauid ita addictus es cultui meo, faciam, vt ex posteritate tua nascatur Christus: hic enim post mortem Dauid de vtero eius natus est, non Salomò Et firmabo regnum eius, hoc quid sit, exponit membrum sequentis periodi, vbi dicitur: Stabiliam thronum regni eius vsq; in sempiternum, quòd certum est, gran-

dus esse, quàm vt Salomoni possit aptari.

Sequitur: *Ego ero ei in Patrem.* Quod Erasmus vertit, ego ero illi loco Patris, & ipse erit mihi loco filij, id est, habebò illum pro filio. Ad quem modum etiam interpretantur, qui ad Salomonem referunt. Sed si hoc modo intelligamus, frigidissima erit probatio Pauli. Verus sensus hic est: Eum, qui nascetur ex tua posteritate, assumam ad vnionem naturalis filij mei, id est, faciã, vt homo ille subsistat in hypostasi increata, æterna & diuina. Est hoc, quòd dicitur apud Lucam. Quòd nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei.

Luc. 1.

Quòd si iniquè aliquid gesserit) & hoc ad Christum pertinet. Sed meminisse oportet regulæ Tychonij de Christo, & corpore eius: secundum quam ea, quæ capitis sunt, corpori tribuuntur: & quæ corporis, ipsi capiti. Sensus est: Si Christiani malè vixerint, corrigã eos, sed in virga virorum, id est, humaniter, quomodo homines solent corrigere filios suos. Hunc esse sensum discimus ex Psalmo 88. Vbi quòd hinc singulariter dicitur, plurali numero effertur, hoc modo: Si dereliquerint filij eius legem meam, &c. Visitabo in virga iniquitates eorum: misericordiam autem meam, &c.

Sequitur 2. lib. Reg. cap. 7. Et fidelis erit domus tua, & regnum tuum vsque in æternum ante faciem tuam. Hoc mirabiliter dictum est. Sensus est: Tu videbis etiam defunctus, quòd domus tua firma erit, & regnum tuum stabile vsque in æternum: quòd certum est, ad Christum pertinere, & non ad Salomonem: & de Christi regno, etiam à vulgò prophetia hæc tempore Pauli intelligebatur. Discimus hoc non solum ex isto loco Apostoli, vbi simpliciter citat de Christo, nulla alia adhibita declaratione, sed etiam ex cap. 11. Euangelij secundum Marcum, ea parte, qua scribitur: Multi vestimenta sua strauerunt in via, alij frondes cadebãt de arboribus, & qui præibant, & qui sequebãtur clamabant: O sanna. benedictus, qui venit in nomine Domini, benedictus, quòd venit regnum Patris nostri Dauid: est planè vulgus, & turba, quæ clamat.

Et quum iterum introducit.) Illud (iterum) difficultatè habet. Latini ferè referunt ad verbum, introducit, & aliter interpretatur Primasius, aliter Lyranus, aliter Carthusianus, aliter rursus alij atq; alij. Omnino verisimile est, non pertinere ad (introducitur, sed voculam esse citantis secundum aut tertium testimonium, quomodo accepit Erasmus, cuius versio habet: Rursus autem, cum iuducit primogenitum in orbem terrarum, dicit. Græci interpretes non exponunt. Quare verisimile est ipsos intellexisse, vt sit quale est, cum citamus multa testimonia. Ver-

bum introducit, metaphoram habet secundum Chrysostrum. quam sumptam dicit ab ijs, qui publica auctoritate ad eum hereditatem. Primogenitum posuit pro Christo: & eodem modo accipitur, quomodo cap. 8. epistolae ad Romanos. ut sit ipse primogenitus, hoc est, ut inter multos fratres primas obtineat. Sensus est: Cum ei committitur, & possidendum tradit orbem terrarum post resurrectionem, dicit: *Et adorent eum omnes angeli Dei.* In praecedentibus ostendit Christum excellentiorem angelis, ex ipso nomine: hic ipsum praestantiorum declarat, ex adoratione: & praeterea obiter docet, quod ante dixerat, ipsum constitutum heredem uniuersorum. Citat autem versus hunc ex Psalmo 96. quem aliud rursus referunt Rabbinii: Nos propter Paulum interpretari debemus de Christo. Initium eius est.

Dominus regnauit. Cuius hic est sensus: Haec in mundo exultauit diabolus, post haec regnabit Messias, & licet peculiariter Iudaeis promissus sit, tamen regnum eius quaquaversus proferetur. Proinde laetetur terra, & laetentur remotissimi populi, de quibus Iudaei vix per famam aliquid audierunt, quos insulares uoco.

Nubes & caligo in circuitu eius. Quia Deus in monte Sina apparuit in nube & caligine, propterea propheta hac periphrasi utuntur, dum exprimere uolunt diuinitatem. Sensus ergo est: Messias erit uerus Deus. Ad hunc modum exponenda sunt, quae sequuntur in Psalmo, nimirum, ut ad Christum pertineant.

ET ad Angelos quidam dicit: *Qui facit Angelos suos spiritus, & ministros suos flammam ignis. Ad Filium autem: Thronus tuus Deus in saeculum saeculi, uirga aequitatis, uirga regni tui. Dilexisti iustitiam, & odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis praecipue tui.*

ET ad Angelos quidem dicit. Ex comparatione cum Angelis uariè ostendit magnitudinem Christi, de Angelis quidem dicit: *Qui facit Angelos suos spiritus.* Angelus officij nomen est, non naturae. Spiritus praedicatus est, non subiectum. Flamma ignis periphrasis est, aut in genere Angelorum omnium, aut certorum, uidelicet Seraphin, qui proprie nomen habent ab ardore, magis tamen uerisimile est, ad omnes pertinere, hoc sensu: Pro nuncijs & ministris sui utitur substantijs spiritualibus. Rabbinii absque tropo intelligunt, hoc accipientes, quod uulgus per flammam ignis, nimirum ipsum ignem: & per Spiritum, uentum & aera. Quorum sententiam quidam stabilire uolens, dicit psalmum totum de elementis agere: sed si inspiciamus diligenter, uidebimus psalmum celebrare Deum, in tota creatura. *Ad filium autem* est Antithesis. Vocabulum (Deus) Eras-

mus accipere uidetur in translatione sua, ut sit nominatiui casus, hoc sensu: Ipse Deus erit tibi thronus in saeculum saeculi. Sed uerisimile omnino est, uocatiui casus esse. Rabbinii uolunt Psalmum, ex quo uersus hos adduxit Apostolus, epithalamium esse, quod scriptum sit nuptijs Salomonis. Ex Paulo discimus, epithalamium esse Christi. Thronus regni iudicium est, quare per metonymiam pro regno ponitur. Virga hoc loco sumitur pro sceptro. Sensus est: Regnum tuum o Christe, quem nunc Deum uoco, aeternum est. Sceptrum aequitatis, est sceptrum regni tui, id est, iustissimè iudicas.

Dilexisti iustitiam, & odisti iniquitatem propterea unxit te, &c. Haec de Christo dicuntur secundum assumptum hominem, secundum enim diuinitatem unctus non est. Vocabulum (Deus) priori loco uocandi casu accipiendum est, posteriori uero nominandi. Oleum exultationis interpretatur Petrus cap. 10. Acto. cum ait: *Quem unxit Deus Spiritu sancto.* Quod additur (*praecipue tui*) intelligitur ex cap. 3. Euangelij secundum Ioannem, ubi Christus scribitur accepisse Spiritum, non ad mensuram, quem ceteris Christianis (quos hic cōsortes Christi uocat) constat ad mensuram datum.

ET tu in principio Domine terram fundasti, & opera manuum tuarum sunt caeli. Ipsi peribunt, tu autem permanebis, & omnes ut uelut ueterascunt. Et uelut amictu mutabis eos, & mutabuntur: Ps. 101. tu autem idem ipse es, & anni tui non deficiunt.

ET tu in principio Domine terram fundasti, &c.) Hi uersus sumpti sunt ex Psalmo 101. quem ex hoc capite rursus scriptum discimus de Messia. Sensus est: Tu Domine, qui Dauidi promissus es, iecisti fundamenta terrae (*opera manuum tuarum*) id est, potentiae tuae opera (*sunt caeli*). Ex isto docet, quod dixerat ante per Christum condita esse saecula: (*ipsi peribunt*) non quidem abolitione sui, sed immutatione. Tu autem permanes) immutabilis. Et uelut amictum mutabis eos) hoc est, tanta facilitate, quanta quis uertit & inuertit uestem, aut pallium. Annos posuit pro duratione. Ex his uersibus ostendit potentiam Christi, aeternitatem & immutabilitatem.

Ad quem autem Angelorum dixit aliquando: *Sede a dextris meis. Quoad usque ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum? Nonne omnes sunt administratorij spiritus in ministerium missi, propter eos, qui hereditatem capient salutis?* Ps. 109. 1. Co. 15.

Ad quem autem Angelorum aliquando dixit: *Sede a dextris meis?* Metaphora est, quae ut ante diximus, exprimitur aequalitas honoris. Sensus est: Sis aequalis mihi in honore. Honor diuinus uerè in te competit. Istud dictum est Christo a Patre post resurrectionem a mortuis, & ipsius in caelos ascensionem: id discimus cap. 1. epistolae ad Ephesios, & 2. c.

& 2. capit. libr. Acto. Si quaeratur, an Christus ante resurrectionem fuerit aequalis Patri? dicendum quod ita: sed non agnoscebatur talis. Sensus igitur huius est: Sede a dextris meis. Iam uolo, ut per praedicationem Apostolorum innotescat mundo, quod uerè sis Deus aequalis mihi in honore. Ex isto docet, quod ante dixerat: Christum post purificationem peccatorum peractam, consedis ad dexteram maiestatis in excelsis. Vbi nomine maiestatis, Deus Pater intelligitur, per enallagè qualitatis. Rabbinii, qui post Christum scripserunt, psalmum hunc aliud referunt. Quidam interpretantur: Dixit Dominus Domino meo, id est, Abrahamo. Alij: Dixit Dominus Domino meo, id est, ipsi Zorobabel. Alij rursus: Dixit Dominus Domino meo. i. Dauidi, sede a dextris meis, id est, sit tibi maxima potestas, ut populus, & non Dauid loquatur: Atque hanc expositionem uidere est etiam in Christianorum commentarijs, qui meritis debent suffundendi rubore, tribuentes id mortali homini, quod Paulus grandius dicit, quam ut aptari possit cupiam Angelorum, hoc autem est sedere a dextris. Iudaei cum uiuere Christus, psalmum hunc de Messia intelligebant, licet ignorarent, quae ratione diceretur Messias Filius Dauid, & eiusdem Dominus. Ignorabant enim duas naturas in Christo. Vide cap. 22. Matth. circa finem: Illo, quod additur (*donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*) significatur plena subiectio inimicorum. Iam peccatores uiuunt arbitrio suo, iam peccatum, quod habitat in membris nostris excitat motus suos etiam inuitis nobis, iam diabolus infestat iustos, & uarios eis ludos exhibet. Veniet tempus, cum nec diabolus, nec peccatum, nec ipsi impij facere poterunt, quae iam faciunt. Tum perfecta erit subiectio, non solum quoad potestatem, sed etiam quoad exercitiu. De uocula (*donec*) uel (*quoad usque*) uide Hieronymum contra Heluidium.

Nonne omnes administratorij spiritus sunt.) Dispensatio, siue oeconomia salutis latissime patet, in ea omnes creaturae sunt occupatae, maxime autem Angeli, non quidam, & quidam non, sed pariter uniuersi. Omnes, inquit) administratorij spiritus sunt, qui mittuntur in ministerium. (Est enim Graecè participium praesentis temporis) propter electos, qui uitam aeternam capient, erepti a massa perditionis. Vis argumenti in hoc est: Angeli omnes sunt administratorij spiritus, ideo non sedent a dextris Dei. Quaestio est apud doctores. An omnes caelestes spiritus mittantur ad nos? Quidam negatiuam, alij affirmatiuam partem amplectuntur. Pro parte affirmatiua facit sententia Apostoli, quae habet omnes sine exceptione mitti. Qui alte-

rius opinionis sunt, respondent omnes haecenus mitti, quia faciunt aliquid, quod pertinet ad hanc dispensationem, licet non mittantur omnes, ut incipiant esse praesentes hic in terris. Sed istud est ualde extenuare illud (mitti.) Tamen quia est sententia Dionysij, qui in his rebus edoctus creditur a Paulo, non possumus facile ab ea recedere. Quaestio haec tractatur a Magistro libr. 2. distinctione 10.

CAPVT II.

Propterea abundantius oportet obseruare nos ea, quae audiuimus, ne forte perefluamus. Si enim qui per Angelos est sermo, factus est firmus, & omnis praearicatio & inobedientia accepit iustam mercedis retributionem: quomodo nos effugiemus, si tantam

neglexerimus salutem?

Propterea abundantius oportet obseruare, &c.) Haecenus differuit Apostolus de dignitate, excellentia, & magnitudine Christi: ex ea iam instituit exhortationem. Quia, inquit Christus, per quem extremis diebus haec nobis Deus est locutus, maior est, non solum prophetis, sed etiam Angelis. Certè oportet diligentius attendere ijs, quae audiuimus ab ipso. *Ne forte perefluamus*) id est, semel & irreparabiliter pereamus. Sumpta est metaphora ab aqua, quae fracto uase effluit, quam postea non potest quis colligere. Paulus cum in alijs epistolis ferè asserat auctoritatem suam, eam in hac dissimulat, & facit se unum ex multis: hoc est, scribit non ut Apostolus, sed ut frater ad fratrem. Nec mirum, cum esset Gentium Apostolus, non Hebraeorum.

Si enim qui per Angelos dictus est sermo) hoc est: Si lex, quae per Angelos administrata est (uide cap. 3. epistolae ad Galatas, & 7. ca. Acto. rum) firmitatem obtinuit, hoc est: Si quicquid promissum est ueteri populo, contingit. Rursus: Si quicquid interminatum est, rebus est expletum. *Et omnis praearicatio accepit iustam*) pro qualitate, & quantitate criminis (*retributionem mercedis*). Annotat Chrysostr. Apostolum abuti uocabulo mercedis, cum ferè in bonam partem ipsum accipi solet. *Quomodo nos effugiemus.*) Obseruandum in hac epistola Apostolum, populum Hebraeorum, qui fuit sub Christo, opponere populo Hebraeo, qui fuit ante Christum. Si, inquit, illi, qui ante Christum fuerunt, non potuerunt effugere, quin poenas darent post praearicationem legis per Angelos administrata: Quomodo nos, qui sumus sub Christo, effugiemus? & cetera. Sic in primo cap. Multifa-

Multifariam olim Deus loquens patribus in prophetis, nouissimis diebus istis locutus est nobis, id est Hebræis, significat totā gentem. Quare commentarius ille, qui exponit nobis, id est, Apostolis, non est exactus. In salute metonymia est, significat ipsam doctrinam à Christo allatam, & cætera dona salutifera.

Quæ cum initium accepisset enarrari per Dominum ab eis, qui audierunt, in nos confirmata est, contestante Deo signis, & portentis, & varijs virtutibus, & Spiritus sancti distributionibus secundū suam voluntatem. Non enim Angelus subiecit Deus orbem terræ futurum, de quo loquimur.

Quæ cum initium accepisset enarrari id est, quæ salutaris doctrina cum primum enarrari cœperit per ipsum Dominum. Dominus emphasim habet: Ab ijs, qui audierunt, in nos confirmata est. Hinc infert quidam: Ergo epistola hæc non est Pauli: Cum enim Paulus in alijs epistolis nusquam agnoscere se velit discipulum Apostolorum: sed per reuelationem se didicisse, quæ didicit: consentaneum est, inquit, epistolam hanc scriptā esse ab alio, cum author ipsius fateatur se discipulum Apostolorum. Facile respondebit ad argumentum, qui considerat perpetuum filium orationis Pauli. Quemadmodum in præcedentibus, ita hoc loco cogitare oportet totum populum Hebræorum. Nam sensus est: Ab ijs, qui in tota Iudæa & Galilæa audierunt, propagata est doctrina hæc, & certa confirmatione ad nos deriuata. Illud: Ad nos vsque magnum interuallum significat, & propterea scripta videtur epistola hæc à Paulo circa finem vitæ. Adhuc, inquit, retinetur ab Hebræis doctrina illa, adhuc durat. Non igitur dicit Paulus, se discipulum Apostolorum, sed se vnā cum populo Hebræo adhuc retinere ea ipsa, quæ Christus docuit in Iudæa & Galilæa.

Contestante Deo signis & portentis. Reuocat ad memoriā, quid Deus fecerit, ad confirmandam hanc fidem. Deus Pater, inquit, veritatem doctrinæ per Christum orbi illatæ, confirmauit per signa & portenta, & varias virtutes: hoc exponit quidam de fide, spe & charitate. Sed certum est, non id velle Paulum. Nam Græcè non est ἀπειρά, quæ opponitur vitio, sed δόξα, quæ pugnat cum imbecillitate. Sensus est: per varia miracula & dona spiritus, quæ impertijt, alijs alia, atque alia pro sua voluntate.

Non enim Angelus subiecit Deus orbem, &c. To-
to primo capite egit de magnitudine Christi in principio 2. ca. ex magnitudine Christi, instituit exhortationem. Iam rursus redit ad primum caput. Non enim Angelis, inquit: Vocula (enim) respicit non proximè præcedentia, sed ea, quæ sunt in primo capite. Quod ibi cœperat, iam pergit demonstrare.

re, videlicet Christum maiorem esse Angelis. Quia ait (orbem terræ futurum) Imaginatur quidam hic alterum orbem. Sed ostendit Chrysostomus de præsentis orbe terræ sermonem esse, quem Apostolus futurum vocat, quia conditus est, cum ipse Filius Dei æternus sit. Vide locum capite 5. epistolæ ad Romanos. Regnauit mors ab Adam vsque ad Moysen, etiam in eos, qui non peccauerunt in similitudinem præuaricationis Adæ, qui est forma futuri. Quemadmodum ibi Christus, ita hoc loco orbis terræ futurus dicitur: cum scriberet illud Paulus, exhibitus erat Christus, sed futurum vocat, respectu temporum, quibus vixit Adam. Ita hoc loco respectu perpetuitatis Filij, orbem futurum dixit.

Testatus est autem in quodam loco quis, dicens: *psal. 8. 1.*
Quid est homo, quod memor es eius, aut filius hominis, quoniam visitas eum? Minuisti eum paulominus ab Angelis gloria & honore coronasti eum, & constituisti eum super opera manuum tuarum.

Testatus est autem in quodam loco, &c. Non citat Apostolus locum, quia scribit Hebræis in Scriptura diuina exercitatis. Sic Chrysostomus: Sumpti sunt autem versus isti ex Psal. 8. cuius initium est: Domine Dominus noster, quàm admirabile est nomen tuum in vniuersa terra: dirigit sermonem Dauid ad Deum patrem. Fama nominis tui maxima est, inquit, nõ solum in Iudæa, sed & in vniuersa terra: & quid dico in vniuersa terra? Nominis tui magnificentia cælos excedit. Vocula enim Hebræa, quam noster interpretis vertit (quoniam) amplificantis est, & tantundem valet, ac si dicas, imò verò eleuata est magnificentia tua super cælos: Sequitur in Psal.

Ex ore infantium, & lactentium perfecti laudē. Hoc exponit Christus apud Matt. cap. 21. Sequitur: Vt destruas inimicum, &c. Sensus est: Tu pater voluisti beneficium illud inenarrabile, quod exhibuisti generi humano, misso Christo, annunciare per eos, qui merè idiotes & illiterati erāt, vt destrueres scribas & Phariseos, & omnes magna de se sentiētes, qui hostes sunt & inimici in isto regno Filij tui. Quoniam videbo cælos opera digitorum tuorum. Sensus est: Ego qui iam humi repo, videbo quandoque, & cōminus contemplanor cælos beneficio incarnati verbi tui.

Quid est homo, quod memor es, &c. Significat maximam vilitatem. Cum homo vilissimus sit, tu tamen ipsius memores, peculiariter exhibendo ei beneficia. Eandem sententiam habet, quod sequitur: Nam Filius hominis, phrasi Hebræa nõ aliud est, quàm homo. Ad hunc versum alludit Apostolus in epist. ad Ephe. Capite quidem primo refert illa maxima beneficia, humano generi à Patre per

tre per Christum præstita: cap. verò secundo proponit vilitatē humani generis. Cum, inquit, mortui essemus peccatis & delictis, essemus natura filij iræ: Deus, qui diues est misericordia, &c.

Minuisti eum pauld minus ab Angelis, &c. Refertur ad totam speciem. Sensus est: Hominem secundum totam speciem, inferiorem fecisti Angelis: sed in re parua, in hoc nimirum, quod attribuisti ei corpus mortale, & miseris multis obnoxium. Gloria & honore coronasti eum. Hæc pars ostendit dignitatem humani generis, quam licet aspiciere in vno supposito, in ipso scilicet Christo. Sensus est: Constituisti eum ad dexterā tuam in cælestibus super omnem principatum, & potestatem, & virtutem, & dominationem. Sic Paulus capite primo ad Ephesios. Quia enim Christus caro nostra est, & os nostrū: idcirco quod ipsi contigit, nobis contigisse dicitur. Vnde capite secundo eiusdem Epistolæ, Apostolus nos confedere dicit in cælestibus in Christo. Quem locum vt intelligas, consule commentaria Chrysost. Vocabulo coronadi, vtuntur Hebræi ad significandam copiam.

1. Co. 16. d.
Omnia subiecisti sub pedibus eius. In eo enim, quod omnia ei subiecit, nihil dimisit non subiectum ei. Nunc autem necdum videmus omnia subiecta ei. Eam autem, qui modico, quàm Angeli, minoratus est, videmus Iesum propter passionem mortis gloria & honore coronatum, vt gratia Dei, pro omnibus gustaret mortem.

Ad Phil. a. b.
Omnia subiecisti sub pedibus eius) hunc versum citat etiam in Epistola ad Ephesios capite primo. Et in priori Epistola ad Corinth. Et vt rectè intelligatur, distinguere oportet inter potestatem & exercitiū potestatis. Si spectes potestatem, omnia iā subiecta sunt Christo, non autem, si exercitiū. Patitur enim adhuc mortē exercere tyrannidem suam, homines impios scire, & molestare infestareq; Ecclesiam, & sic de reliquis. Hactenus Apostolus proposuit. Psal. num octauum. Iā incipit exponere, & primū interpretatur illud (omnia.) In eo inquit id est, per hoc, quod omnia ei subiecit, (nihil dimisit non subiectum ei) ergo & Angeli subiecti ei sunt, & vita, & mors, &c.

1. ad Cor. 4. p. 15.
Nunc autem necdum videmus omnia subiecta ei.) Hic interpretatur verbū (subiecisti) In Psal. mo, inquit, quem citauit, quædam impleta sunt, quædam non sunt impleta. Nondum rebus expletū est, quod dicitur, omnia subiecisti ei: sed quotidie expletur, quare intelligere oportet, à tempore resurrectionis cœpisti subijcere, & paulatim perficies, quod cœpisti. Particula præcedens videlicet, gloria & honore coronasti eum, iam rebus expleta est. Videmus, inquit eum, qui mo-

dico, &c. Græcè est βραχυτέρι, quod pertinere potest, vel ad tempus, vt sensus sit: Eum, qui ad breue tempus infra Angelos diminutus fuerat, videmus & cætera. Vel ad rem, hoc sensu: Eum, qui effectus fuerat inferior Angelis in re parua, in corpore videlicet doloribus obnoxio. Videmus Iesum, &c. Quid circa personam Christi in cælis geratur, nõ videmus, cernimus interim, quàm latè ipsius nomen celebretur in terris, quod in illis locis, vbi quondam idola colebantur, iā Christus adoretur, & verè agnoscat pro Deo. Hoc modo videmus ipsum gloria & honore coronatum. Hæc autem gloriam, siue nominis celebritatē meruit per passionem suā. Annotant veteres non dixisse Apostolum, propter mortem, sed propter passionem mortis, vt sciremus veram mortem fuisse, quæ verè ipsum affligerit. Similis huic locus est, in Epistola ad Philippenses, capite secundo: Humiliauit semetipsum, factus obediēs vsque ad mortem, propterea Deus exaltauit illum, & dedit ei nomen, &c.

Quod sequitur: Vt gratia Dei, pro omnibus gustaret mortem) explicat, quod antè dixerat ipsum minoratum. Non eram redimendi, idque morte: propterea Pater voluit Christum habere corpus mortale, & doloribus obnoxium, vt posset & pati & mori, atque hac re ipsum inferiorem fecit Angelis. Fecit autem istud pater sua bonitate motus ipsius bonitati illud acceptum ferre oportet, hoc est, quod ait, vt gratia Dei, hoc est, per gratiam Dei: est enim ablatiui casus. Est illud, quod habet Ioannes: Sic Deus dilex mundum, vt Filium suum vnigenitū daret, &c.

Quod additur (pro omnibus) referunt quidam ad prædestinatos: secundum Chrysostomum latius patet. Nam exponit, non pro fidelibus tantum, sed & pro vniuerso mundo: quod autem mors Christi non omnibus proficiat, prouenit non ex eo, quod illa non sit sufficiens ad tollenda peccata omnium, sed quod ipsi non iungantur Christo. Vide libellum Augustini, in quo respōdet ad articulos falsò sibi impositos, articulo primo. Annotat hic Chrysostomus dixisse Apostolum non hoc modo, vt pro omnibus moretur, sed vt pro omnibus gustaret mortem. Quam enim tantum tribus diebus Christus mortuus fuit, idē gustasse solum videtur mortem. Verum hæc expositio locum non habet apud Ioannem cap. 8. Si quis sermonem meum seruauerit, non gustabit mortem in æternum. Quare simplicius est, si dicamus phrasin scripturæ esse, & non aliud significare, quàm mori, siue metaphora sumpta sit ab ijs, qui expotant venenum, siue aliundè. Sollicitus est autem hic Apostolus, vt amoueatur scandalum crucis. Poterat quis dicere. Si tantus est Christus, quare crucem pertu-

pertulit? Respondet Apostolus: Vt nos liberaremur. Sed poterat ne Deus alio modo liberare homines? Ita ait: Sed mod^o hic maximè decens erat.

D *Ecebat enim eum, propter quem omnia, & per quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, authorem salutis eorum, per passionem consummari. Qui enim sanctificat, & qui sanctificantur, ex vno omnes. Propter quam causam non confunditur fratres eos vocare, dicens: Nunciabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesie laudabo te.*

Psal. 21. c.

D *Ecebat enim eum, propter què omnia, & per què omnia.* Periphrasis est Patris. Ipse enim omnia condidit, & omnium ipse finis est. Adduxerat positum est, pro adducit, id est, dum occupatus est in adducendis multis ad gloriam. Vel certè ad prædestinationè referèdum est. Dicebat Patrem, qui multos adducere ad gloriam statuerat, vt eum, qui esset princeps, ac dux salutis cæterorum, consummaret per varias afflictiones. Ab æterno decreuerat Deus Pater eripere quosdam ex massa perditionis, ac eos per varias afflictiones perducere ad gloriã. Propter ead decēbat, vt & authorem salutis cæterorum, eodem modo tractaret, quo reliquos. Nōnulla exemplaria habent consummari, sed male. Legendum est in voce actiua, cōsummare. Quærun hie commentarij, an aliquid perfectionis accesserit Christo? Chrysostrōmus negat, vnde quod hie dicitur, vt varijs afflictionibus perfectum eum redderet, interpretatur hoc sensu: Vt perfectum eum declararet. Alij dicunt verè aliquid accessisse Christo: videlicet immortalitatem, & gloriam corporis. Plenus sensus erit, si vtrumque facias vnum commentarium.

Qui enim sanctificat, &c. Hic est plena reditio causæ, sensus est: Pater voluit Filium suum cruciatum, & afflictiones consummare, quia voluit ipsum esse sanctificationem miserorum, & calamitosorum hominū. Qui autem sanctificat, & qui sanctificantur, eiusdem sunt naturæ oportet eisdem malis affectæ, peccato tamen, & ijs, quæ ad peccatum vergunt, exceptis. Græci istud: Qui sanctificat, interpretantur, vt sit periphrasis Christi, sed præstat accipere, quomodo exposuimus, vt sit *γνώμη*, hoc est, generalis sententia, & rursus illud. *Ex vno omnes.* Illud exponit vt pertineat ad personam, hoc sensu: Et is, qui sanctificat, & ij, qui sanctificantur, ex vno Patre sunt: sed præstat exponere, vt ad re pertineat. Ex vno, id est, ex vna natura, eo sensu, quo dictum est.

Propter quam causam. Quia videlicet eiusdem cum cæteris naturæ est (*non confunditur*) si uenon erubescit. Fratres eos vocare, dicens: *Nunciabo nomen tuum fratribus meis*) testimonium hoc sumptum est ex Psal. 21. quem

discimus ad Christum pertinere, non solum ex hoc loco Apostoli, verum etiam ex Evangelio Matthæi, Marci, & Ioannis. Qui ea parte, qua describunt passionem Domini, adducit ex hoc Psalmo versus varios, quos de Christo interpretantur. Debemus autem maximã hinc accipere consolationè, quod Christus, cum tatus sit, nos agnoscat pro fratribus suis, idque post resurrectionem, gloria iam & immortalitate corporis donatus. Nam illud tempus, ipsum in hoc versu respicere liquet ex Psalmo. *Laudabo te* Græcis est, hymnis celebrabo.

E *terum: Ego ero fidens in eum. Et iterum: Ecce ego & pueri mei, quos dedisti mihi Deus. Quia Esai. 8. l. ego pueri communicauerunt carni & sanguini, & ipse similiter participauit eisdem, vt per mortem destrueret eum, qui habebat mortis imperium, id est, Osea 13. diabolum: & liberaret eos, qui timore mortis per totam vitam obnoxij erant seruituti.*

E *terum, ego ero fidens in eum*) difficile est dicere, vnde istud testimonium ciret Apostolus, omnes libri nostri, & etiam Græci habent ex Psalmo 17. sumptum esse: quos si velimus sequi duo cogimur fateri: alterum, quod sensum nō verba psalmi citauit Apostolus. Nam psalmus habet: Sperabo in eo. Alterum, quod vetus scriptura præter sensum historicum frequenter alium habeat, nempe allegoricum: Titulus Psalmi vocat nos ad historiam, vt de Dauide intelligamus. Paulus necessariò inuitat ad allegoriã, vt Christus loquatur. Si citasset ex fine Psal. nulla fuisset hic difficultas: nam certum est, eam partem ad Christum pertinere. Quod enim dicitur: Constitues me in caput gentium, grandius est, quàm vt conuenire possit Dauidi. Sensus enim est, vt patet aduertenti ad similes phrasès scripturæ: Constitues me in caput omnium gentium, populus, quem non cognoui, id est, gentes, quas hactenus non habui loco populi, iam seruiunt mihi in auditu auris, id est, ad nutum, simul vt audierunt voluntatem meam, obediētes se præstitere. Quæ dubium non est, quin ad Christum pertineant, maximè cum veteres constanter sic interpretentur. Neoterici tamen audēt totum Psalmum de Dauide exponere, sed torquēt scripturam. Adduxit autem Paulus hunc versum, vt doceret Christum habuisse naturam verè passibilem, & obnoxiam miserijs, qualem habēt reliqui homines, & verè aliquid defuisse Christo, quod sperat se consecutorum ab alio, nempe à Patre. An autem fuerit spes in Christo, id disputat Thomas in 3. parte, inde petatur eius rei resolutio. Si non obstant libri nostri, qui constanter habent Psal. 17. possemus dicere Apostolum sententiam hanc transcripsisse ex capite 12. Esaiæ. Nam ibi eisdem planè & totidem verbis proponitur,

nitur, iuxta æditionem Septuaginta, quam ferè citare solet Paulus.

Testimonium secundū videlicet. (*Ecce ego & pueri mei*) constat sumptum esse ex capite 8. Esaiæ, quod quidã interpretantur vt sit vox Esaiæ, Paulus dicit ad Christum pertinere. Verum an mediante typo, hoc non dicit: sed hoc petendum est ex textu Prophetæ. Rursus hunc versum adduxit Apostolus ad declarandum Christum fuisse similem nostri, hoc est, passibilem, miserum, mortalem: istud oportet habere præ oculis. Sensus est: Ego in hac miseria præbeo me tibi o Pater, & non ego solus, sed vna mecum pueri, id est, discipuli quos æterna prædestinatione dedisti mihi. In expectatione, liberationis facio me similem cæteris.

Quia ergo pueri communicauerunt carni & sanguini. Sensus est: quia pueri erant homines & miseri homines, obnoxij multis malis. *Et ipse similiter participauit eisdem* (vocala & ponitur loco) sensus est, etiam ipse voluit esse homo, & miser homo, obnoxius multis malis. Caro & sanguis, periphrasis est hominis: interdum pertinet ad naturam humanam secundum se consideratam, non vt miserijs subiecta est. Sic verisimile est sumi apud Matthæum. Caro & sanguis non reuelauit tibi. Sensus est: nullo ingenio humano, sed reuelatione didicisti, me Filiū esse Dei viui. Interdum pertinet ad naturam humanam obnoxiam miserijs, atq; in hac significatione sæpè vsurpatur à Scriptura: in altera verò raro admodum. Vocala (*similiter*) non debet leuiter transmitti: significat enim Christum verè habuisse commercium cum carne & sanguine, & non iuxta phantasiã quandam, vt voluerunt heretici.

Matt. 16.

Vt per mortem destrueret Vocala (vt) finalis est. Voluit Christum commercium habere cum carne & sanguine, vt posset mori: non autem voluit, vt destrueret eum, qui mortis habebat imperium) periphrasis est diaboli. Visum est Christo conuenire, vt diabolus penes quē erat imperium mortis, vinceretur morte. Vocabulum (*mortis*) latius patet posteriori loco, quam priori. Dum dicitur, vt per mortem & cætera. Pertinet solum ad mortem corporis: dum subiicitur, qui mortis habebat imperium, pertinet ad mortem cum corporis, tum animæ, quæ hanc sequitur, quæ est mors eterna. Nomine imperij significatur potestas pertrahendi homines in mortem: & eos qui in morte erant, sub morte tenendi. Diabolus heterosini numeri habet, pertinet enim ad totum collegium demonum.

Et liberaret eos qui timore mortis, &c. Omnes sine exceptione erant addicti seruituti, hæc seruitus erat metus mortis istius quotidianæ. Sed erantne multi qui nihil cogitabant de morte? fieri potuit: tamen ex omni

hominum genere aliqui semper cogitabant de morte. Omnes qui non erant ebrij vitijs, hoc agebant vt consolarentur se aduersus mortem, quod patet ex libris Ethnicorum: sed omnibus studijs suis non potuerunt eximere animis suis hunc metum, solus Christus id efficit, is mortuus est primo, vt destrueret diabolum, qui adigebat morti quos volebat, deinde vt morte & resurrectione sua persuaderet nobis etiam nos resurrecturos, ita liberaret isto perpetuò metu mortis: hic est pars sensus, non autem plenus sensus, quia pertinet mors etiam ad cam, quæ animæ est: plenus sensus erit, si adiungas: vt liberaret nos metu, quo solliciti eramus de anima, quid de illa futurum esset post migrationem è corpore, an victura esset in cælis, an alibi. Ab hoc metu liberauit nos Christus per ipem: quemadmodum ab altero, qui sollicitos nos reddebat de corpore, per fidem. Qui enim credit resurrectionem, & fretus morte Christi, quam semper præ oculis habet, cui & sese studet conformare, confidit sese peruenturum ad beatam immortalitatem: is liberatus est metu, cuius hic meminit Paulus, & affectus est iam, id propter, quod Deus fieri voluit homo mortalis. Expediit legerè partem ethicam, quæ est in commentarijs Chrysostrōmi: proponit illa cæremonias, quæ seruabantur tempore illo in exequijs defunctorum: efferebatur funus, vocabantur sacerdotes, adhibebantur psalmistæ accendebantur lampades, cantabantur Psalms, & ij planè, qui hodiè, videlicet: Dilexi quoniam exaudiet Dominus, & cæt. Nam eo Psalmo citat Chrysostrōmus. Conuertere anima mea in requiem tuam: Item Psalmus, Beati quorum remissæ sunt iniquitates. Ex illo citat: Tu es refugium meum, & cætera. Item Psalmus, Dominus regit me & nihil mihi deerit, ex hoc citat: Non timebo mala quoniam tu mecum es. Præter hæc quæ iam diximus, adhibebantur etiam lamentatrices scæming, quod valde reprehendit. Iubeo inquit vt deinceps istud non fiat: quod si non obtemperaueritis mihi, vt ar seueritate legum Ecclesiasticarum, arcebo vos ab Ecclesia & excommunicabo. Multa hoc loco dicit Chrysostrōmus de censuris Ecclesiasticis, & ne contemnantur, dicit, quo authore Ecclesia acceperit potestatem illam ligandi.

N *Vsqum enim Angelos apprehendit, sed semen Abrahæ apprehendit. Vnde debuit per omnia fratribus simulari, vt misericors fieret & fidelis pontifex ad Deum, vt repropitiaret delicta populi: in eo enim in quo passus est ipse & tentatus, potius est & eis qui tentantur auxiliari.*

N *Vsqum enim Angelos apprehendit.* Illud (enim) habet vim causalis, sensus est: Messiam de quo tam magnificè dixi, facio homi-

hominem mortalem, quia facio eum hominum mortalium liberatorem: imò non ego, sed Scriptura: nusquam enim Angelos apprehendit, id est, nusquam Scriptura eum inducit apprehendentem Angelos: Est enim presentis temporis illud (apprehendit) quod patet ex voce Græca cuius vim explicat Chrysostomus: Verbum, inquit, apprehendi metaphoram habet sumptam ab eo, qui magno studio sequitur aliquem, omniaque facit, ut fugientem occupet & apprehendat. Nos fugiebamus à Deo, ipse nos insequutus est, & velut iniecta manu apprehendit nos: nec passus est nos perire: adhuc ea natura est, ut dum audimus diuina, fugiamus & diuertamus ad alia.

Ex femina Abrahamæ per synecdochen concipere nos voluit totum genus humanum. Sensus enim est: Christum venisse non ad liberandos Angelos, sed homines. Vfus est autè hac synecdoche in gratiam Hebræorum. Erasmus in hunc modum vertit, nusquam enim sanè Angelos assumit, sed semen Abrahamæ assumit, quæ versio non placuisset Chrysostomo, qui in commentarijs huius loci rationem reddidit, cur Apostolus vsus fu-erit verbo apprehendendi & nõ verbo suscipiendi vel assumendi.

Vnde debuit per omnia fratribus similari & care. Sensus est: posteaquam placuit ei fugientem à se vel ab ipso, naturam humanam apprehendere, eamque liberare, deuit ut per omnia fieret similis hominibus, hoc est, ut assumeret naturam talem, qualis est in omnibus alijs videlicet miseram, & subiectam omnibus alijs malis, quæ ipsam naturam humanam generaliter committantur: excepto peccato, & ijs, quæ ad peccatum vergunt.

Vt misericors fieret experimento scilicet miseriarum: qui enim ipse expertus est miseria, magis tangitur sensu humanitatis: (*& fidelis Pontifex*) id est, qui bona fide obiret munus veri Sacerdotis. Quod sequitur (*ad Deum*) aptius vertit cap. quinto huius Epistolæ, dum ait, in ijs quæ sunt, id est, quæ spectant ad Deum.

Vt repropitiaret delicta populi. Vt, est coniunctio expletiva, explicat quod sit munus veri sacerdotis, & quæ sint, quæ apud Deum aguntur: Munus veri Sacerdotis est, Deum reddere proprium populo: Paucos inuenire est hodie sacerdotes, quibus istud verè curæ est, accedimus ferè altare ex consuetudine, aut causa quæstus, non ut iram Dei placemus. In hoc quod ait, ut repropitiaret delicta populi, rursus aliquid dedit auribus Hebræorum: alludit enim ad promissiones notas: sensus est: ut expiaret delicta Iudæorum, verum ex hoc populo concipere oportet totum mundum per synecdochen.

In eo enim in quo passus est ipse Ad verbum est

in quo enim passus est ipse, & phrasi Græca tantundem valet ac si dicas: quatenus passus est ipse vel ex hoc quod passus est ipse, & expertus miseria istas. *Potens est.* Potentia hoc loco aptitudo. Sensus est: valde propensus est ad succurrendum illis qui affliguntur. Quæstio est apud interpretes quomodo accipiatur, tentatus. Vox Græca, quemadmodum & Latina, ambigua est: Interdum enim significat facere quippiam ad faciendum experimentum de scientia alicuius, aut constantia, aut alia simili qualitate. Interdum verò simpliciter experiri significat, quomodo experimur frigora & æstus. In hac significatione nos accepimus, alijs altera magis placet. Nam quidam eorum exponunt: id est, eo quod passus est ipse, & tentatus à diabolo, Iudæos incitante in necem ipsius, ut hoc modo experimentum sumeret de eo, an verus Deus esset. Nonnulli ad Iudæos referunt: Per hoc quod passus est ipse & tentatus à Iudæis, ut sit sensus ille quem exprimit cap. 2. Sapientia: Contumelia & tormento interrogemus eum, & probemus patientiam ipsius, & cæt. Quod ad lectionem attinet: Græci omittunt coniunctionem (*&*) leguntque hoc modo: In quo enim passus est ipse, tentatus, potens est, & cæt. Vt eius passio intelligatur fuisse eius tentatio: quanquam Erasmus longe alium sensum concipiat. Siquidem participium, tentatus, positum esse vult loco infinitiui, & (*passus est*) tantundem valere, ac si dicas accidit, vnde vertit: Nā ex hoc quod ipsi contigit tentatum esse, potest, & cætera. sed durum est, quod habet Erasmus: Est quidem vbi (*passus est*) sumatur pro contigit, ut cum dicimus: quid passus es, ut ita respondeas: id est, quid accidit tibi? Verum in simili phrasi, qua Paulus vsus est, non inuenies vbi sic ponatur.

CAPVT III.

*V*nde fratres sancti, vocationis celestis participes, considerate Apostolum & Pontificem confessionis nostræ IESVM, qui fidelis est ei, qui præfecit illum, sicut & Moyses in omni domo eius.

Hætenus declarauit Apostolus, Christum esse verum Deum, per quem secula condita sunt: item verum hominem, qui perpeffus sit mortem. Ex his duobus articulis per veteres Scripturas declaratis, instruit hanc exhortationem. *Vnde fratres sancti, vocationis sanctæ participes considerate,* id est, ex Scripturis quas primo capite & 2. adduxi, aduertite qualis & quantus sit is, quem profitemur

itemur Apostolum & pontificem nostrum: Scripturæ faciunt eum Deum, faciunt eum & verum hominem. In (Apostolo) alludit ad Moysen in (pontificem) ad Aaronem. Habuimus olim alium Apostolum videlicet Moysen, alium item pontificem nempe Aaronem: quem iam profitemur Apostolum & Pontificem, est Iesus Filius virginis. Hunc volo ut consideretis qualis & quantus sit.

Qui fidelis est Erasmus vertit, quod fidelis sit, ut pertineat ad considerare, sermo Græcus vtrumque admittit, præstat tamen accipere quomodo noster vertit interpretes, ut hortetur Apostolus Hebræos ad considerationem Scripturarum, quas de Messia adduxit ex veteri testamento in præcedentibus capitibus, ut istud (*qui fidelis est*) epitheton sit Christi. Facere hoc loco accipitur non quomodo in primo capite. Per quem fecit & secula: sed quomodo cum dicimus, Roscius fecit Ioannem canonicum, vbi pro constituere sumitur. Sensus est: Christus fidelis est ei, qui ipsum constituit Apostolum & pontificem, id est, Patri suo: Pater voluit Christum esse Apostolum & Pontificem, Christus bona fide obiit munus Apostoli: bona fide, quod in mandatis habebat, proposuit, & annunciauit nobis voluntatem Patris: bona item fide egit, quod est veri sacerdotis, ad quem pertinet offerre sacrificia & Deum reddere propitium populo. *Sicut & Moyses* alludit Apostolus ad locum qui est cap. 12. Numerorum: Christus fidelis, sicut & Moyses fidelis fuit: *In omni* id est, in toto (*domo*) Domus appellatione, populum Iudaicum designat. In administratione populi Iudaici Moyses fidelem se præstitit. Nonnulli quod dicitur (*in omni domo*) ad Christum referunt, verum Chrysostomus apertè interpretatur de Moysse.

Amplioris enim gloria iste præ Moysse dignus est habitus, quanto ampliorum honorem habet domo, qui fabricauit illam.

Amplioris enim gloria. Istud (enim) facit, ut putem vertendum fuisse, quomodo vertit noster interpretes (qui fidelis est ei) ut sit epitheton Christi, & non pertineat ad verbum, considerare. Sensus est: considerate qualem veteres Scripturæ depingant hunc quem iam profitemur Apostolum nostrum & Pontificem: ex illis agnoscetis ipsum longe præstantiorem esse Moysse. Si legamus cum Erasmo (quod fidelis sit ei) difficile erit dicere, quod pertineat vocula (enim) Amplioris enim gloria, & c. Interpretes noster hoc loco Græcizat. Latine dicendum erat: ampliori gloria iste præ Moysse dignus est habitus: ausus tamen est & Vergilius Græcæ phrasin imitari, dum ait: Magnorum haud indignus auorum.

Quanto ampliorum honorem habet domus. Interpres hic rursus secutus Græcum sermonem genitiuum vertit pro ablatiuo, quod mirum est, cum ab hac phrasi planè abhorreat lingua Latina: atque hinc factum est, ut interpretes linguæ Græcæ ignari, non potuerint hic inuenire exitum. Commendandus est hic Erasmus, qui bona fide reddidit Latine quod habet sermo Græcus: vertit enim ad hunc modum: Tanto namque maiore gloria quam Moyses hic dignus est habitus, quanto maiorem habet honorem, qui construxit domum, quam ipsa domus. Domus quantumuis insignis, semper est infra artificem suum. Significat Apostolus tacite Moysen fuisse partem domus, & vnum è populo: Christum verò conditorem domus atque ita inter hunc & illum discrimen esse maximum.

Omnis namque domus fabricator ab aliquo qui autem omnia creauit, Deus est. Et Moyses quidem fidelis erat in tota domo eius tanquam famulus, in testimonium eorum, quæ dicenda erant, Christus verò tanquam Filius in domo sua: quæ domus, sumus nos, si fiduciam & gloriam spei vsque ad finem firmiter retineamus.

Omnis namque domus quia nomine domus populum significauit in præcedentibus perlat in metaphora, omnis, inquit domus (*fabricatur ab aliquo*) & proinde domus cuius iam memini, cuius Moyses pars est, ab aliquo est exstructa. *Qui autem omnia creauit Deus est* tacite Moysen, nihil aliud esse quam meram creaturam, Christum verò creatorem esse, à quo & per quem & populus Iudaicus & ipse Moyses habeat esse suum, relinquit enim ex ijs, quæ cap. 1. dixit, intelligendum Christum esse Deum.

Et Moyses quidem fidelis erat in tota domo eius id est, in administratione totius populi Iudaici. *Sed tanquam famulus* Est secundum discrimen, quod ponit inter Christum & Moysen. Oportet autem perpetuò ante oculos habere locum, qui est cap. 12. Numerorum nam ad eum variè alludit. *In testimonium eorum, quæ dicenda erant,* id est, in perferendis mandatis Dei, in agendo interprete, in exponendis ijs, quæ Deus volebat exponi populo. Testimonium enim in Scriptura non semper est quando testes adhibentur, sed quandoque simpliciter ad pronuntiationem pertinet. *In testimonium* id est, in pronuntiationem eorum, quæ dicenda erant populo Iudaico. Erasmus in paraphrasibus longe alium tradit sensum, nimirum hunc: *In testimonium eorum, quæ dicenda erant* id est, in nouo testamento, quasi voluerat Paulus, Moysen attulisse vimbram: & typos exhibuisse earum rerum, quas Christus explicaturus erat. Sed nihil est in toto capite, quod cogat cogitare de typo. Quare prior

interpretatio retinenda est. Christus verò tanquam Filius non adoptivus sed naturalis: ut hoc modo intelligamus, cogit Antithesis, quæ non habebit vim, si filium adoptivum accipiamus, cum talis & Moyses fuerit. Quod additur (*in domo sua*) ad verbum erat vertendum, supra domum suam, nam Græcè est *ἐν τῷ οἴκῳ*, cum accusatiuo: quia verò Paulus sæpè abutitur præpositionibus, putavit interpretes ipsum etiam hoc loco ab usum, sed Græci monent ut advertamus ad illum accusatiuum: (*quæ domus sumus nos, si fiduciam & gloriam spei, & cat.*) hinc apparet probabilis sententia eorum, qui dicunt Apostolū sumptisse hunc laborem propter Iudæos afflictos, quibus periculum erat, ne obtentationes & persecutiones relinquerent fidem. Pro fiducia Græcè est *πιστις*, quæ significat libertatem loquendi, cum quis audeat ingenuè profiteri quod sentit, nihil metuens: abutitur tamen Apostolus interdum voce ista, referens simpliciter ad fiduciam, Pro (gloria) Græcè est *καύχημα* nomen verbale significans gloriationem, Sensus est: si liberè pergamus profiteri Christum, & gloriari de spe vel ex spe, si quidem spes facit gloriari etiam in medijs malis positos. Apertè hortatur Apostolus Hebræos, ut retineant spem tacitè, aut ad fidem: creditis Iesum esse Messiam. Hinc audetis sperare & non frigide, sed sic ut audeatis gloriari, pergit in eo quod cœpistis. Ad hunc ferè modum exponit Chrysost. oportet, inquit, habere spem in *ἀποποψία* fidei, hoc est, per certam persuasionem fidei oportet habere fiduciam: primum ergo oportet credere articulis fidei, de quibus, qui habet certam persuasionem, facile concipit spem & fiduciam.

Quapropter sicut dicit spiritus sanctus: Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra sicut in exacerbatione secundum diem tentationis in deserto, ubi tentaverunt me patres vestri, probaverunt & viderunt opera mea. Quadrageinta annis.

Quapropter sicut dicit spiritus sanctus: Hodie si vocem eius, & cat. versus hi sumpti sunt ex Psalmo 94. cuius initium est. Venite exultemus Domino, in quo David inuitat populum ad certum aliquod festum, & non in genere ad laudandum Deum. Venite scilicet, hoc festo exultemus Domino, iubilemus Deo, præoccupemus faciem eius, præbeamus nos ibi præsentibus, ubi novimus ipsum peculiariter ad futurum. Quoniam Deus magnus Dominus: Deus prædicatum est non subiectum. Dominus, nomen est tetragrammaton. Sensus est: quoniam Dominus est magnus Deus, ipse non repellit plebem suam, id est, cœtum istum qui hodie cœvenit. Deinde sequitur: Hodie si vocem eius audieritis: hoc die festo si audieritis vo-

cem eius, nolite obdurare corda vestra sicut in exacerbatione scilicet nota vobis ex lectione veteris testamenti. Loquitur enim de certa exacerbatione, cuius meminit cap. 12. & 14. Numero.

Secundum diem dixit pro eo, quod est in die tentationis, rursus subaudi, illius insignis, quæ accidit in deserto, (*ubi tentaverunt me patres vestri*) velut explorantes an is essem, qui possem punire nocentes, & experti sunt iram meam, & qui dictis non credebant viderunt opera mea, id quæ quadrageinta annis: Nam tãto tempore circumacti sunt in deserto. Ad hunc ferè modum exponit Erasmus, refert ergo ipse quod dicitur: Quadrageinta annis, ad præcedentia, cum Apostolus plane ad sequentia referre videatur, nam paucis interiectis subiicit: quibus autem in sensus quadrageinta annis. Sensus erit magis insignis si hoc modo exponas, ubi tentaverunt me patres vestri, cum tamen antè essent experti, & vidissent opera mea, ut subaudiatur coiunctio aduersariua: viderant quæ ego feceram in Aegypto, itera in mari rubro, cumque hæc vidissent, tamen ausi adhuc fuerunt tentare me. *Probaverunt* id est, cum probassent.

Propter quod in sensu sui generationi huic & dixit: Semper errant corde, ipsi autem non cognoverunt vias meas, quibus iuravi in ira mea. Si introibunt in requiem meam.

Propter quod in sensu sui. Vox Græca significat tedium & molestiam capere ex re quapiam: Eandem significationem habet vox Hebræa. Sensus est: propter quod fastidio mihi fuit, & displicuit generatio illa, & dixi tecum, hi semper errant corde (*quibus iuravi in ira mea*). Sensus est: Iratus iuravi, nunquam ingressuros eos in terram, in qua pollicitus sum requieturos illos à laboribus itinerum. Similis phrasis est apud Esaiam capite 5. Nisi domus multæ desertæ fuerint grandes & pulchræ, rursus cap. 22. Si dimittetur iniquitas hæc vobis, donec moriamini. Omnibus his locis est apostrophe: reticetur enim istud aut simile, non sim Deo: Quod quidam exponant (Si) valere hoc quod (Non) id friuolum est.

Videte fratres, ne quando sit in aliquo vestrum cor malum incredulitatis discedendi à Deo vivo, sed advertamini vosmetipsos per singulos dies, donec hodie cognominatur, ut non obduretur quis ex vobis fallacia peccati.

Videte fratres, nihil hic est difficultatis, id solum inquisitione opus habet, videlicet an Apostolus tantum accomodet psalmum ad rem Christianam, an verò secundum sacratiorem sensum eum proponat: & quidem, quantum ad præsens caput attinet, nihil est quod cogat nos agnoscere sacratiorem sensum, sed multa sunt, in sequenti capite, videte,

CAPVT IIII.

videte, inquit, ne in persecutionibus istis discè datis à fide Christi, ne desectatis in apostasian, quin potius sanctis hortatibus confirmate vos invicem ad perseverandum in fide, in spe, in tolerantia malorū, quibus synceritatem fidei vestræ explorat Deus, donec (hodie) cognominatur. Quamdiu dicitur hodie, tam diu opus est ista vigilantia: Hic aliquo modo accedere videtur ad sensum allegoricum, quasi illud, (*hodie*) pertineat non ad seculum Davidis tantum, sed ad omnia secula: dici tamen potest, quod sit analogia & accommodatio, quemadmodum olim tempore David, Spiritus ille sanctus loquebatur: Hodie si vocem eius audieritis, & c. ita & nunc loquitur nec cessabit loqui usque ad finem seculi.

Participes enim Christi effecti sumus, si tamen initium substantiæ eius usque ad finem firmum retineamus, dum dicitur: Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra, quemadmodum in illa exacerbatione.

Participes enim Christi effecti sumus id est, infitii sumus Christo, & coheredes, & corporales effecti: si tamen initium substantiæ eius, & c. Sensus est: quod semel infitii sumus Christo, non proderit nobis, nec ad hæreditatem immortalitatis promissam pervenimus, nisi perseveraverimus in fide. Initium enim illius substantiæ, qua sumus nova creatura, si des est. Hanc, inquit, si usque ad finem inconcussam retineritis, quamdiu scilicet dicitur: Hodie si vocem eius audieritis, & c. proderit nobis quod ipsius corpori infitii sumus.

Quidam enim audientes, exacerbaverunt, sed non universi, qui profecti sunt ab Aegypto per Moysen. Quibus autem in sensu est quadrageinta annis: Nonne illis qui peccaverunt, quorum cadaver a prostrata sunt in deserto: Quibus autem iuravi non introire in requiem ipsius, nisi illis qui increduli fuerunt: Et videmus quia non potuerunt introire in requiem ipsius, propter incredulitatem.

Quidam enim audientes, exacerbaverunt, id est, ad indignationem provocaverunt Deum non obediens voci diuinæ. Sed non universi non enim Caleb nec Iosue, & hi ingressi sunt terram lacte & melle manantem, quibus autem in sensu est quadrageinta annis: Nonne illis qui peccaverunt id est, qui dixerunt, Constituamus nobis ducem, & revertamur in Aegyptum, desperantes se posse obtinere terram promissam. Loquitur enim potissimum de peccato diffidentiae & incredulitatis. Requies huius loci ea est, quæ futura erat in terra promissionis: quod dicit (videmus) tantum dum valet ac si dicitur, re ipsa compertum habemus, legendum est ca. 14. Numerorū, ubi historia hæc refertur.

Timeamus ergo, ne forte relicta pollicitatione introeundi in requiem eius, existimetur aliquis ex nobis deesse.

Timeamus ergo, etc. hic tempus est cogitandi de sacratiore sensu: nam requiem certū est eam esse quam expectamus in caelesti patria: potest tamen principium capitis adhuc per accommodationē accipi: Timeamus ne quæ admodum ex veteri populo complures frustrati sunt expectatione quietis promissæ, nec pervenerunt quo destinatum erat, ad terram scilicet fluentem lacte & melle: ita contingat, ut ex nobis etiā videatur esse aliquis frustratus, nec perveniat ad felicem illam requiem, non dico terræ Palestinæ, sed vitæ æternæ, quam Christus cum in terris ageret, promissit, id quæ fide. Vnuiquisque hoc agat ut non habeat promissionem illam vanam, nec de se tantum sollicitus sit, sed & de alijs. Vox Pauli quæ interpretes vertit, deesse, plus aliquid sonat Græce, nempe non pervenire quo conatis. Hebræi ad quos scribit, cœperant credere, & per fidem tendebant ad felicem illam requiem: si reiecessent fidem, fuissent frustrati conatu suo. Et notandum, nō dixisse Apostolum, ne aliquis ex nobis frustretur conatu, nec allequatur quo ire cœpit: sed ne videatur, hoc est, ne existimetur esse frustratus: quod fecit, ut min⁹ istæ molliores essent.

Etenim & nobis nunciatum est, quemadmodum & illis, sed non profuit illis sermo auditus non admixtus fidei ex ijs quæ audierunt.

Etenim & nobis nunciatum est. Apostolus vertitur verbo euangelizandi: & nos, inquit euangelizati sumus, quemadmodum illi. Phrasis est Græca, qua utitur Matthæus siue eius interpretes: pauperes, inquiens, euangelizantur, pro eo quod est, pauperibus annūciatur Euangelium: Illi habebant suum Euangelium, nos habemus nostrum. Illis erat, positum Euangelium de possidenda terra Palestina, nobis de possidenda vita æterna. Illis non profuit audisse Euangelium illud, propterea quod non perseveraverunt in fide: nec nobis Christianis proderit audisse Euangelium vitæ, nisi retinerimus fidem, nihil hic agit de vita, ad beatam immortalitatem obtinendam necessaria, sed de fide tantum, id quæ propterea, quia timebat ne propter persecutiones desciscerent à fide.

Illud (*non admixtus fidei*) variè legitur cum apud Græcos tū apud Latinos, nec satis certo sciri potest, quæ sit Germana lectio, propter varietatem codicum: nostri tamen codices paucis exceptis, omnes habent, non admixtus fi-

xus fides ex ijs, quæ audierunt, hoc sensu non profuit illis audisse sermonem quo promittebatur ipsis terra Palestina, eò quod is non esset cum fide cõiunctus, secundum ea, quæ audierant: non enim satis est audire, sed fidem oportet adferre, & in ea usque in finem persistere.

Psal. 94. d. **I**ngrediemur enim in requiem, qui credidimus, quemadmodum dixit: Sicut iuravi in ira mea, si introibunt in requiem meam, & quidem operibus ab institutione mundi perfectis.

Ingrediemur enim requiem, qui credidimus, hoc est, qui perseveramus credere, pervenimus ad fœlicem illam requiem æternæ beatitudinis. (Quemadmodum dixit) illud (quæ ad modum) non est similitudinis, sed citantis testimonium, quo confirmat, quod dixerat. Hic locus cogit nos ut agnoscamus psalmum 94. mysticum esse, & præter sensum historicum alium proponere, nempe allegoricum, secundum quem requies terræ Palestinae typum habeat illius requiei, quam expectamus in futura vita. Non enim dicere hic possumus, Apostolum accommodare simile ad simile, cum citet Scripturam vaticinantem de Christianis: sed habet Scriptura illa quod credentes introibunt: Non tantum dicit, non credentes non ingressuros, verum alterum illud à contrario sensu significat: si illi non introibunt quia non credunt, ergo qui credunt, introibunt.

Et quidem operibus ab institutione mundi perfectis. Videntur, inquit, aduersari, iam esse aliquam requiem Dei, & Deum initio Genes. primo capite requieuisse: sed nõ aduerfantur. Licet enim dicat Genesis Deum die septima requieuisse, & propterea videri possit requies transiisse, non tamen transijt, adhuc manet in requie, & pergit quiescere, atque id docet Psalmus quem iam proposuimus.

Dixit enim in quodam loco de die septima sic: Et requieuit Deus die septima ab omnibus operibus suis. Et in isto rursum: Si introibunt in requiem meam.

Dixit enim in quodam loco. Istud (enim) explicantis est. Non citat Apostolus locum, quia scribit Hebraeis, quibus statim erat notus. Et requieuit Deus die septima) Dicitur Deus quieuisse per metaphoram, quia desijt noua opera facere. Illa tamen quies secundum Paulum habet typum & allegoriã quietis: sicut ibi Deus quieuit à suis operibus, sic futurum est, ut homo quandoque quiescat ab operibus calamitosus.

Et in isto rursum) id est, in hoc loco quæ ex Psalmo iam produximus, qui post multa secula ab orbe condito conscriptus est, ait: Si introibunt in requiem meam) vrget Apostolus quod dicit (meam) & hinc aduertere nos vult, re-

quiem Dei non totam transiisse, sed adhuc restare aliquam requiem Dei.

Quoniam ergo superest introire quosdam in illam, & ijs quibus prioribus annuntiatum est, non introierunt propter incredulitatem, iterum terminat diem quendam, hodie in Dauid dicens, post tantum temporis, sicut supra dictum est. Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra.

Quoniam ergo superest introire quosdam in illam, supple requiem, tam ea cuius meminit Genesis, quam cuius Psalmus meminit, quod dicit tale est: Scriptura habet ingressuros quosdam in requiem Dei: promissio illa non est impleta in veteri populo, oportet ergo illam in alijs impleri: non enim potest esse frustra promissio. Pro (annunciare) Apostolus rursum habet vocabulum Euangelizandi: Ij, inquit, qui prius Euangelizati erant, hoc est, quibus ante promissa erat requies, non introierunt. Interum terminat) id est, definit siue describit (diem quendam) quem vocat hodiernum, quem admodum aliquoties iam dictum est, qui videtur pertinere ad tempus ipsius Dauid, sed reuera pertinet ad tempus exhibitum Christi.

Nam si eius Iesus requiem præstitisset, nunquam de alia loqueretur post hac die. Itaque relinquitur sabbatismus populo Dei. Qui enim ingressus est in requiem eius, etiam ipse requieuit ab operibus suis, sicut & à suis Deus.

Nam si eius Iesus) si Iosue, quo duce quidam ingressi sunt Palestinam, præstitisset veteri populo plenam requiem illorum duorum locorum, Psalmi videlicet & Geneseos: nunquam Spiritus sanctus alterius postea diei meminisset, nec vnquam monuisset hoc modo. Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra, ne vobis contingat quod veteri populo, hoc est, ne arceamini à promissa requie. Itaque relinquitur sabbatismus) Ex his palam videmus restare requiem populo Christiano, quæ nondum contigit nec continget in hac vita, sed post vitam istam, id est, fidelibus.

Qui enim ingressus est in requiem eius) licet non sit exhibitus Christus, potestis tamen intelligere nondum contigisse requiem illam siue sabbatismum, quia alioqui non essent nobis suscipienda difficilia, esse enim feriat: si quid in illa requie Dei omnia facilia sunt, nihil est molestiæ. Quemadmodum Deus quieuit à suis operibus, ita & nos à nostris quiescemus. Opera intelligit virtutes, quas cum difficultate iam exercemus: ab omni difficultate ibi feriamur.

Estinemus ergo ingredi in illam requiem, ut ne in idipsum quis incidat incredulitatis exemplum. Viuus est enim sermo Dei & efficax & penetrabilior omni gladio ancipiti, & pertingens usque ad diuisionem animæ ac spiritus, compagum quoque, ac medullarum

dullarum, & discretor cogitationum, & intentionum cordis.

Estinemus ergo ingredi.) Alludit ad populum versantem in eremo: Dum, inquit, in huius vitæ deserto peregrinamur, non restitemus, non respectemus, pergamus semper quod cœpimus, ne nobis contingat, quod veteri populo. Populus ille maxima parte itineris perfecta, cum iam esset vicinus terre promissæ, despõdit animũ, desperauit posse obtineri terram, reuerti voluit in Aegyptũ: vnde iratus iurauit Deus, nunquam fore, ut ingrederetur terram, & quod iurauit, rebus expleuit. Videamus, ne idem nos patiamur similiter peccantes, hoc est, abijcetes fidem & fiduciam de possidenda requie, nõ in Palestina, sed in cœlesti patria.

Viuus est enim sermo Dei.) Quicquid minatur sermo diuinus, id certo eueniet: nam viuus est & efficax, & incidens, siue acutior, quàm quiuis gladius vtrinque incidens: non enim solum corporis membra incidit, pertingit etiam usque ad animam, ad eò ut dissecet hanc in partes: in partem, qua communicamus cum brutis, quàm nunc animam, inquit, voco, & in partem, qua prætamur brutis, hoc est, in rationem & voluntatem, quàm partem nunc spiritum voco. Omnia hæc metaphoram habent, & nihil aliud significant, quàm paratam esse vindictam. Siue, inquit, intellectu quis non respondeat vocationi diuinæ, siue voluntate, siue inferioribus affectibus non poterit euadere vindictam, sermo Dei omnia examinat. Hinc colligi potest, Epistolam hanc Pauli esse, quia vitur magnificis metaphoris. Pertingit quoque ad diuisionem compagum & medullarum, nihil tam remotum, nihil est tã in recessu positum, quò non pertingat sermo Dei. Discretor est cogitationum) hoc est, iudicare potest discernendo cogitationes à cogitationibus, bonas à malis. Paulus habet & criticus cogitationum, & intentionum cordis non solum pertingit ad ea, quæ sunt corporalibus annexa, sed ad ea quoque, quæ sunt in puris ac nudis intellectibus.

Ecl. 15. d. **E**t non est vlla creatura inuisibilis in conspectu eius: omnia autem nuda & aperta sunt oculis eius, ad quem nobis est sermo.

Psal. 22. c. **E**t non est inuisibilis vlla creatura apud Deum: omnia enim nuda & aperta sunt oculis eius. Transit paulatim à sermone Dei ad ipsum Deum, quàmuis Erasmus sermonem figuratè accipiat, ut significetur Filius Dei. Omnia autem nuda, &c.) Autem, dixit pro, sed, non est vlla creatura, quæ effugiat conspectũ Dei, (sed omnia sunt nuda & aperta) hoc ad sensum reddidit interpres, ad verbũ est (cervicata) qua voce vitur Græci, dum significare volũt, aliquid esse oculis maxime expositũ. Sumunt metaphorã ab ouib. qui-

bus pellis à ceruice detrahitur, dũ excoriatur, ita, ut etiã intestina inspicere liceat. Pertinent autem omnia ista ad minas. Si abijciatis, inquit, fidem, siue id homines lateat, siue nõ, Deum latere nõ potest, omnia videt. Ad quæ nobis est sermo) .i. cui nobis reddenda erit ratio fidei, & vitæ nostræ. Pro sermone Græcè est λόγος, quæ vox multa significat, ut declarat Hiero. in Epist. ad Paulinum, ac inter cetera rationem significat, reddemus rationem non homini, qui falli possit, sed Deo.

2. Cor. 3. b. **H**abentes ergo pontificem magnum, qui penetrauit calos Iesum Filium Dei, teneamus speciem nostram confessionem.

Habentes ergo pontificem magnum) dixerat ca. 3. Considerate Apostolũ & pontificem confessionis nostræ, in Apost. alludens ad Moysen, in pontifice ad Aaronem, atque ibi contulit Christũ cum Moysen, iam confert ipsum cum Aaronem: atque id facit eo consilio, ut perspecta magnitudine Christi, pergant credere. Cum, inquit, habeamus pontificem magnum, qui penetrauit calos. Aaron quotãnis penetrabat sancta sanctorum: quæ iam profitemur pontificem, penetrauit calos, nemo requirat celebritatem quamlibet magnam, quæ erat pontificis legis intrantis sancta sanctorum, cum Christus calos penetrarit. Hunc ergo habemus pontificem, perseveremus in spe, quã profitemur secundum fidem nostram.

2. Cor. 3. b. **N**on enim habemus pontificem, qui non possit cõpati infirmitatibus nostris, tentatum autem per omnia pro similitudine absque peccato.

Non enim habemus pontificem, qui non possit cõpati) peregrina phrasi hoc dictum est. Sensus est: qui nõ sit valde propensus, paratus & procliuus ad miserendum, siue cõpatendum nostris miserijs. Tentatum autem per omnia) id est, omni genere malorum, quibus vita nostra obnoxia est, ipse tentatus est: quicquid potest esse molestũ carni infirmæ, hoc totum Christus in se expertus est. Pro similitudine.) Addit hoc Apostolus, ne putem iuxta phantasiam ipsum hæc omnia excepisse. Tentatus est, inquit, quomodo tentantur, qui sunt meri homines. Ne putetur ergo esse merus homo, & similis cæterorum in omnibus, adiunxit (absque peccato.)

Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiæ eius, ut misericordiam consequamur, & gratiam inueniamus in auxilio oportuno.

Adeamus ergo) quia ipse est paratus, & promptus ad succurrendum nobis (accedamus cum fiducia ad thronum, &c.) Pontificis, quando agit pontificem, est stare, hic facit Christum sedere, ut ostendat ipsum sic esse pontificem, ut etiam Deus sit. Est ergo tacitum discrimen inter Christum & Aaronem, & quia terrere poterat thronus, adiecit genitium (gratiæ.) Est thronus gratiæ, non est thronus terribilis, sed placabilis. Accedamus

mus ergo: *vt consequamur misericordiam*) quæ nobis peccata nostra condonet (& gratiam) quæ bonis cælestibus nos instruat, & opituletur, quoties res postulabit, hoc est, quod dicit: *in auxilio oportuno*) nã Græcè est *ἀς* cum accusatiuo: quare vertendum erat in auxilium oportunum.

CAPVT V.

Quoniam namque pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur in iis, quæ sunt ad Deum, vt offerat dona, & sacrificia pro peccatis.

Quoniam namque, pōtifex ex hominibus, &c.)

in præcedentibus fecit Christum pontificem, sed non probauit, iam probat. Vt ostendam Christum verè esse pontificem, definiam, inquit, quid sit pontifex, ponam proprias qualitates pontificis, & symbola siue notas. *Omnis pontifex.* Erasmus vertit, *omnis sacerdos*, quia non differunt sacerdos & pontifex, nisi quod hic inter sacerdotes primus sit, atque id est Græcis *ἀρχιερεύς*, qua voce vtitur hic Paulus. Hoc, inquit, de natura in primis pontificis est, vt homo sit, & eiusdem cum cæteris naturæ, imò vt tanquam eximius ex multis delectus sit. Ad hunc ferè modum commentarij, vt assumptus intelligatur, non quouis modo, sed vt præcæteris insignis & egregius. Deinde ad pontificem pertinet, vt his, quibus datus est pontifex, commodo sit, & vtilitatem adferat: id enim est, quod dicit: *Pro hominibus constituitur* nam præpositio (pro) accipitur hoc loco ad eundem modum, quomodo cum dicimus: pro te non dubitem mori. Constituitur, inquam, pro hominibus. *In iis, quæ sunt ad Deum* hoc est, in illis rebus, quæ inter Deum, & hominem aguntur (vt offerat dona & sacrificia.) (Vt) hoc loco cōiunctio est expletiva, nō finalis, explicat, quæ sunt, quæ inter Deum, & homines aguntur: quod interpretes vertit sacrificia, rectè transferas hostias siue victimas: quia præmittit Apostolus dona. Intellegimus hic aliud officium sacerdotis, præter illud, cuius mentio fuit cap. 2. & est mirabile, quod Deus non velit munera & victimas accipere de manu cuiusuis, quod tamen facit in precibus, sed tantum de manu sacerdotis. Quare laicum, qui cupit exteriore aliquo declarare animi sui fidem, & protestari Deum datorem omnium, oportet, vt ex Scripturis patet, accedere sacerdotem, & per illum hoc facere. Habemus ergo hic duo officia sacerdotis: alterum est hostijs & victimis Deum iratum placare. Alterum offerre dona, siue munera eorum, quibus

Deus iam placatus est.

Quoniam & ipse circumdatus est infirmitate, & propterea debet, quem admodum pro populo, ita etiam & pro semetipso offerre pro peccatis.

Quoniam & ipse circumdatus est infirmitate) Istud etiam pertinet ad totam definitionem. Talis assumitur iuxta religionem verè piam, qui condolere possit his, qui per ignorantiam, vel aliàs per errorem delinquant. Natura sacerdotij hoc exigit vt qui hoc munere fungitur, natura sit propensus ad misericordiam. Si sit aliquis natura barbarus, qui non tangatur sensu humanitatis, non debet assumi in pontificem. Pro condolere Græcè est *μεσοπαθεῖν*, quod significat moderatè ferre, siue sit aliquis rudis & indoctus, siue erret aliquis, & peccet, vel ex passione, vel ex negligentia, non licet pontifici excandescere, siue grauiter succensere: sed moderatè ferre debet errata hominum. Scholiastes tamè Græcus & Theophylactus exponunt *μεσοπαθεῖν*, per verbum *συμπαθεῖν*, quomodo noſter interpretes.

Quoniam & ipse circumdatus est infirmitate id est, obnoxius infirmitati, siue imbecillitati, quemadmodum cæteri ob naturam, quam habet cum eis communem. Hactenus Apostolus descripsit Pontificem. Ex præcedentibus & sequentibus patebit, omnia conuenire Christo: nec quicquam reperire in pontifice, quod non fuerit in Christo, vno excepto peccato, qua in re præstat cæteris.

Nec quisquam sumit sibi honorem, sed qui vocatur à Deo, quemadmodum & Aaron. Sic & Christus non semetipsum clarificauit, vt pontifex fieret, sed qui loquutus est ad eum: Filius meus es tu, ego hodiè genui te. Quemadmodum & in alio loco dicit: Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.

Nec quisquam sumit sibi honorem id est, Nemò sibi sua autoritate vèdicat, vsurpatque honorem pontificalem, sed huc tantum sumit, qui Dei imperio adsciscitur, quemadmodum ascitus est Aaron. Est hoc, quod in definitione dixit, pontificem assumi ex hominibus, non ipsum se ingerere, atque hanc partem iã declarat Christo conuenire Christus (inquit) *non semetipsum clarificauit* id est, non semet ingessit, nec ambitione sua venit ad pontificatum, sed Pater voluit ipsum hoc munere fungi. Quidam illud totum. *Qui locutus est ad eum, Filius meus es tu, &c.* accipiunt, vt sit periphrasis Patris, nec aliud significetur, quàm istud: sed Pater scilicet, clarificauit illum, vt pontifex fieret: Alij interpretantur vt istud, *filius meus es tu*, sit testimonium vocationis Christi. De vero sensu psalmi dictum est capit. primo, si velimus versiculum hunc productum ab Apostolo, valere ad declarandum Christum vocatum

vocatum ad pontificium, quemadmodum Aaron vocatus est, debemus hoc modo exponere Augustini expositione relicta. Ego hodiè à mortuis reuocatum, constitui te in vita aliqua sempiterna, reuocam te ad magnificam illam, quæ egisti in vita mortali, egisti ante regem, & sacerdotem: functio tua posthac erit eadem, nec desinet vnquam.

Quemadmodum & in alio loco dicit, tu es sacerdos in æternum) hic est egregius locus, ad cuius intelligentiam vt præpararetur lector, putat Chrysostomus Apostolum vsus periphrasi illa, cuius iam meminimus: qui enim intelligit psalmum secundum pertinere ad Messiam, is faciliè etiam intelliget, ad eundem pertinere psalmum, in quo scribitur: Tu es sacerdos in æternum: sumptus est autem versiculus ille, ex psalmo 109. in cuius prima parte depingitur regnum Christi: in altera ipsius sacerdotium, & qui rectè intelligit, quomodo Christus agat & regem & sacerdotem, is magna cum fiducia petit, quicquid petit. sensus est: Dignitas, potestas, & officia pontificalia in te competunt: tu es sacerdos proprij nominis absque flexu. Iuxta veteres Scripturas etiam laicus sanctus sacerdos est, sed ibi est tropus: non enim assumitur laicus, nec constituitur ordinatio, ne, vt agat intercessorem inter Deum & homines. Christus autem ad hoc assumptus est, & vocatus à Patre. Illa (in æternum, & secundum ordinem Melchisedech) explicabit Apostolus sequentibus, commentarij tamè non nihil de hac re hic attingunt, sicut Melchisedech obtulit hostiam absque sanguine, panem scilicet & vinum: sic & Christus: Hic est commentarij Theophylacti, eundem commentarium habet & Phocius. Obtulit autè Christus panem & vinum in nouissima cœna. Istud apud veteres est certissimum. S. Athanasius ordinem istum Melchisedech hoc modo explicat: quia nō oleo, inquit, vnctus est Melchisedech ad sacerdotium, quemadmodum Aaron, & quia non obtulit hostias per sanguinem, & quia gentium sacerdos erat: hactenus Athanasius, qui primæ autoritatis est apud Græcos, & quia dicit ipsum Melchisedech obtulisse hostiam incruentam, & absque sanguine, & id eo videri posset Christus, qui in cruce obtulit cruentam hostiam, non esse sacerdos eius ordinis, cuius Melchisedech. Exponens hoc Oecumenius, & si, inquit, non obtulit Christus carentem sanguine hostiam (siquidem suum ipsius corpus obtulit) tamen qui ab ipso funguntur sacerdotio, sine sanguine offerunt hostias: neque enim de ea, quæ semel facta est hostia dixisset, in æternum: se respiciens ad eos, qui hodiè sunt sacrificantes, per quos mediis Christus sacrificat, & sacrificatur, qui etiam in mystica cœna modum illis tradidit

istius sacrificacionis: in quo commentario aduertere oportet, quomodo explicet illud, quod dicit Apostolus: Christum sacerdotem perpetuum.

Quoniam in diebus carnis suæ, preces, supplicationesq; ad eum, qui possit illum saluum facere à morte, cum clamore valido, & lachrymis offerens exauditus est pro sua reuerentia.

Quoniam in diebus carnis suæ id est, dum viueret ista mortali vita, Hebraismus est, *Preces supplicationesq; offerens.*) Sensus est, cum offerret eo modo, quo illi, qui assumitur ad hoc. Id enim oportet intelligere ex præcedentibus. Laicus aliquo sensu offert preces, sed nō eo, quo sacerdos, Christi obtulit preces, vt intercessor ad hoc constitutus à Patre, & ided fuit proprij nominis sacerdos. Habemus igitur hic aliam particulam definitionis, quæ conueniat Christo.

Obtulit autem cum clamore valido.) An respererit Apostolus ad clamorem, cuius meminerunt Euangelistæ, quod putat Lyranus, an ad alium, non satis certum est. Chrysostomus putat Apostolum narrare aliquid per manus traditum. Illud (ad eum, qui possit illum saluum facere) bifariam exponitur, & vtraque expositionem proponunt Græca scholia. Prior est, Christus obtulit preces Deo Patri, qui poterat ipsum seruare à supplicio crucis, nisi maluisset morte Filij nostræ saluti consulere. Posterior est, qui poterat eum saluare excitando à morte.

Quod sequitur: *Exauditus est pro sua reuerentia* variè exponitur ab interpretibus. Quidam reuerentiam accipiunt, quæ in ipso erat, qua dignus erat quem aliquis reuereretur. Alij reuerentiam interpretantur, quam ipse exercuit erga Deum Patrem. Pro charitate, inquit Erasmus, & dignitate, qua valet apud Patrem, impetrauit, quod voluit. Quæ expositio talis est, vt nescias, an prius, an postè proponat. Clara est expositio, quam proponunt Græca scholia, quæ habent. Pro reuerentia, quæ debeatur Filio. Clara est & aliorum, quæ habet: quia erga Patrem in vita semper pijsimus fuit, qui toto tempore quo in terris egit, reuerenter erga Patrem se gessit, idcirco exauditus est.

Et quidem cum esset Filius Dei, didicit ex iis, quæ passus est obedientiam, & consummatus factus est omnibus obtemperantibus sibi, causa salutis æternæ, appellatus à Deo pontifex iuxta ordinem Melchisedech. De quo nobis grandis sermo, & interpretabilis ad dicendum, quoniam imbecilles facti estis ad audiendum.

Et quidem cum esset Filius Dei id est, quamquam esset Filius Dei, & eandem cum Patre haberet naturam immortalem & impassibilem, tamen passus est, sed in natura nostra, quam misericorditer assumpsit. *Et ex his, quæ passus est*) didicit obedientiam, cuius parti-

particulæ duplex est commentarius. Alter est: Ex his, quæ passus est, didicit obedire Patri. Alter est: Per experientiam didicit, quæ sit obedientiæ magnitudo, siquid meritorum obedientiæ, quam præstitit vsque ad contemptum vitæ, euectus est ad dexteram Patris: vtranque expositionem proponunt Græcica scholia, præferunt tamen posteriorem, quanquam altera non minus ad rem faciat. Non est periculum, inquit Apostolus, ne sacerdos noster negligens sit officij sui, nam didicit obedire. Quilibet hoc persuadeat sibi ipsum esse diligentissimum. Hoc agit Apostolus, vt Hebræi magna sibi audeant promittere, eod, quod talem habeant sacerdotem. Est hic rursus alia particula definitionis declarata in Christo, nempe ipsum propensum esse ad misericordiam, vt qui expertus sit mala, quibus vita nostra est obnoxia.

Et consummatus id est, per afflictiones, & crucem, & mortem perfectus redditus, id est, (iuxta Græcica scholia) talis declaratus. Alij exponunt, vt verè aliquid accesserit Christo, nempe immortalitas corporis, quam antè non habebat. Factus est omnibus obtemperans sibi, &c.) hinc discimus illis tantum prodesse mortem Christi, qui se formandos præbent, & obtemperant Euangelio, & in obedientia perstant vsque ad finem. Tacite hortatur Hebræos, vt pergant in eo, quod cœperunt: cœpistis obedire Euangelio, pergit, sicut Christus perrexit obedire Patri vsque ad mortem.

Appellatus à Deo pontifex) scilicet in psalmo, quem paulò antè citauimus. Iam incipiet exponere ordinem Melchisedech. De quo nobis grandis sermo, &c. Habeo, inquit, quæ dicam de Melchisedech multa & recondita, sed non estis idonei auditores, aures vestræ imbecilliores sunt, quam vt ferre possint sermonem tam arduum & copiosum, idque vitio vestro accidit. Pro grandi, Græcè est multus & copiosus. Pro interpretabili, Græcè est, difficilis interpretatu siue explicatu, vt verisimile sit, interpretem verisimilem, & postea scribarum indiligentia alterum (in) esse omissum, quod & alijs in locis accidit cap. 12. Epistolæ ad Rom. quàm incomprehensibilia iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius. Rursus Psal. 118. Præueni in maturitate, priori loco legendum est, inuestigabiles, posteriori, in immaturitate. Nam sensus est: nocte intempesta surrexi, & clamaui.

Et enim cum deberetis magistrum esse propter tempus, rursus indigetis, vt vos doceamini, quæ sint elementa exordij sermonum Dei, & facti estis, quibus lacte opus sit, non solido cibo.

Et enim cum deberetis magistrum esse) siue doctores cæterorum. Propter tempus) quod egi-

stis in toto isto negotio, tã sub Moyse, quàm sub Christo: à pueris enim edocti estis sub lege, & multi elapsi iam anni sunt, quod profecti sitis Christianismum: rursus opus habetis, vt tradantur vobis prima rudimenta diuinæ Scripturæ. Desiderat in eis non solùm quod in doctrina Euangelij nõ sint satis diligentes, sed quod nec satis ratione habeant veteris testamenti. Loco, sermonum, Græcè est eloquiorum.

Et facti estis) sensus est: Segnitie vestra tales euasistis, vt infirmæ doctrine lacte potius indigeatis, quàm idonei sitis solido cibo altioris eruditionis.

Omnis enim, qui lactis est particeps, expertus est sermonis iustitiæ: paruulus enim est. Perfectorum autem est solidus cibus eorum, qui pro ipsa consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionem boni ac mali.

Omnis enim, qui lactis est particeps) id est, qui talis est, qui lacte sit fouendus, expertus est sermonis iustitiæ) id est, doctrinæ Euangelicæ, quæ de iustitia propriè differit, quæ nõ in historia, sed potissimum in allegorijs inuenitur. Paruulus enim est) id est, infans est, & opus habet, vt præmâsum cibum in os ei inferas. Perfectorum autem est solidus cibus) solidum cibum allegoriam vocat. Solidus cibus abstrusioris sensus adulatorum est, eorum videlicet, qui pro ipsa consuetudine, siue assuetudine exercitatos habent sensus. Pro consuetudine Græcè est ἐξῆς, id est, habitus. Sensus est: qui propter habitum quæsitum longa die, multa & assidua meditatione comparatum discernere valent, quid rectè, quid secus interpretatum de veteri testamento.

CAPVT VI.

Quapropter intermittentes inchoationis Christi sermonem, ad perfectionem feramur, non rursus iacentes fundamentum penitentiae ab operibus mortuis, & fidei ad Deum, Baptismatum doctrina impositionis quoque manuum, ac resurrectionis mortuorum, & iudicij æterni. Et hoc faciemus, siquidem permiserit Deus.

Quapropter intermittentes inchoationis Christi) Hoc (quapropter) referendum est ad illud, de quo nobis grandis sermo, &c. habeo, quæ dicam de Melchisedech multa & magna, sed difficile fuerit exponere vobis, quando quidem segnes estis auribus, & parum capaces tam sublimis doctrinæ, quod deinde declarat: etenim deberetis, inquit, magistrum esse, ac post hæc infert: quapropter intermittentes) quod aptius vertisset interpretes, omittentes, & initij, quàm inchoationis. Sen-

nis. Sensus est: Quia proposui iam dicere de recondita Theologia, qua videlicet congruè Melchisedech Christum figurauit, idcirco omisis rudimentis, quæ tradi solent his, qui in Christianismo primùm instituuntur. Ad perfectionem feramur.) In voce (Christi) metonymia est, Christus enim pro doctrina Christiana ponitur: In perfectione) enalage speciei: sermonem tractatum vocat. Omisio, inquit, tractatu initij, quod pertinet ad doctrinam Christi, feramur ad perfecta dogmata, & de ijs dicamus.

Non rursus iacentes fundamentum penitentiae) penitentiae huius loci est, quæ præcedit Baptismum, non quæ est relapsorum: ea enim non pertinet ad initium doctrinæ Christi. Et fidei ad Deum) legere oportet conciones Apostolorum apud Lucam in Actis, vbi videre est istum tractatum. Primò vocat ad penitentiam, qua receditur à veteri vita & peccatis, quæ opera mortua hic vocat, quod mortem adferant: deinde fidem exigunt. Post hæc Baptisma proponunt. Nos, inquit Apostolus, in hoc scripto non trademus de his rudimentis, omitemus fundamentum doctrinæ Baptismatū periphrasis est catechismi: quare dixerit Baptismatum & non Baptismatis variant interpretes, dico, inquit, Baptismatum, cum sit vnum Baptisma, quia absurditas ista sequitur ex absurditate vitæ vestræ. Vos quodammodo opus habetis multis Baptismatibus. Secundum hoc significare vult, quosdam inter Hebræos esse relapsos. Alij putant Apostolum respexisse etiam ad Baptismum fluminis & sanguinis. Omitemus etiam, inquit, totum tractatum de imponendis manibus ijs, qui Baptizati sunt, vt spiritum accipiant ad robur, est periphrasis Sacramenti confirmationis, alijs impositionis manuum pertinet ad Sacramentum ordinis: omitemus etiam fundamentum doctrinæ de resurrectione mortuorum, hanc in omnibus serè concionibus suis ad populum proponere solet Apostolus, vt videre est in Actis: Et iudicij æterni) rursus repetendum est fundamentum. Iudicium æternum vocat, quod ferat sententiam æternam, sicut frigus pigrum dicimus, quod adferat pigritiam, per metonymiam.

Et hoc faciemus) id est, non dicemus de his rudimentis. Siquidem permiserit Deus) valde antiquum hoc dictum est: Prophetæ semel se committebant Deo dirigenti, sic facit hic Apostolus: Etsi, inquit, non constituerim dicere de his elementis, tamen permittam me diuinæ voluntati.

Impossibile enim est eos, qui semel sunt illuminati, gustauerunt etiam donum caeleste, & participes facti sunt Spiritus sancti, gustauerunt nihilominus bonum Dei verbum, virtutesque seculi venturi, & prolapsi sunt, rursus renouari ad penitentiam, rursus

crucifigentes sibi metipsis Filium Dei, & ostentantes habentes.

Impossibile enim est.) Non dicam, inquit, de fundamentis, siue principijs Christianæ doctrinæ, videlicet de penitentia ab operibus mortuis, de Baptismo & reliquis: cuius scribam, quibus ad hæc remedia nõ licet recurrere. Impossibile enim est eos, qui semel sunt illuminati) est vocabulū antiquæ scholæ Theologicæ, vt patet ex Dionisio Ariopagita, & Græcis, qui post ipsum scripserunt: pertinet autem ad Baptisma, vide titulum capitis secundi Ecclesiasticæ historiæ apud Dionysium: Gustauerunt etiam donum caeleste) hoc Chrysostomus positum dicit in remissione peccatorum. Sensus est: Qui gustauerunt, quàm sit magnum habere remissionem peccatorum, gaudere innocentiam. Prius ad intellectum pertinet, posterius ad effectum. Et participes Spiritus sancti) vide cap. tertium Epistolæ ad Titum, vbi dicitur per Baptismum effundi Spiritum sanctum in corda credentium.

Gustauerunt nihilominus bonum Dei verbum) hoc pertinet ad totam doctrinam Christianam: Quibus doctrina Christi non sapit, qui legunt Euangelia, nec afficiuntur, illi nõ pertinent ad hunc locum: Virtutes seculi venturi) dicit potentiam seculi, hæc in pijs iam quodammodo incipit. Nã ex spiritu inhabitante mira possunt, cum antè ad omnia imbecilles essent: Quidam interpretari videntur de virtutibus, quæ vitijs opponuntur, sed certum est virtutis vocabulum ad potentiam pertinere hoc loco, cum Græcè sit δύναμις. Impossibile, inquam, est, eos, quibus hæc magna dona contigerunt, & nihilominus prolapsi sunt in ista mortua opera & peccata, rursus renouati ad penitentiam) hic locus prima facie videtur facere pro Nouato: si quis à baptismo relapsus esset in fornicationem, aut adulterium, aut simile aliquod peccatum, hunc Nouatus negabat posse per penitentiam restitui. Primùm videre oportet, quid egerit Paulus cum relapsus: Incestuosum illum Corinthium, cuius meminit in vtraque Epistola ad Corinthios scripta, recepit ad penitentiam. Non ergo sensus huius loci esse potest, quem vult Nouatus, cum Apostolus ipse diuersum fecerit.

Quis autem sit sensus, petendum est ex circumstantijs: meminit in præcedentibus penitentiam, atque ibi certum est penitentiam esse illam, quæ præcedit Baptismum: quare & hic locus de eadem intelligendus est, & non de penitentia alterius generis. Penitentia, quæ est actio Baptismi, facilima est: penitentia, quæ sequitur Baptismum, de qua sermo est contra Nouatum, difficilima est, & multa requirit, quemadmodum docet Chrysostomus in sermone ethico huius loci.

loci. Græci interpretes vrgent vocabulum renouandi. Renouati, inquit, Chryſoſtom. eſt nouum fieri: id autem contingit in Baptiſmo, ibi ſemel deponitur vetus homo cū actibus ſuis, & exit de lauacro noua creatura. Vide cap. 3. epiſtolæ ad Titum: Saluos, inquit, nos fecit per lauacrum regenerationis, & renouationis Spiritus ſancti. Solus ergo Baptiſmus iuxta exactam loquendi ratione renouat: per pœnitentiam verò non tam renouatur, quàm ſarçimur.

Vrget etiam Chryſoſtomus, quod additur: *Rurſum crucifigentes.* Idem faciunt Græca. ſcholia, quæ etiam citant Cyrillum: Quid igitur aiunt, abiecit ne Apoſtolus pœnitentiam: abſit, quæ admodum ait Cyrillus, ſed pœnitentiam abiecit, quæ eſt actio Baptiſmi: vnde & renouari dixit, quod proprium eſt Baptiſmatis, & rurſum crucifigentes, quod ipſum quoque proprium Baptiſmatis eſt. Baptiſmus ſiquidem exprimit mortem Chriſti. Qui ergo per alterum Baptiſmum pœnitere vult, is rurſum crucifigit Chriſtū. Nihil ergo locus iſte facit pro Nouato, cū loquatur de pœnitentia, quæ præcedit Baptiſmum; & non de ea, quam Hieronymus vocat ſecundam tabulam poſt naufragium. Sunt tamen catholici, qui de hac interpretantur, ſed (impoſſibile) accipiunt pro eo, quod admodum difficile eſt: & (rurſum crucifigentes) referunt ad vitam, quod ij, qui in dedecora vitæ prioris relabuntur, quodam ſenſu crucifigant Chriſtum, quia nimirum iterant id, propter quod ille mortem ſuſtinuit. Quare niſi mors Chriſti tam efficax fuiſſet, vt ſemel aboleuiſſet omnia peccata, oporteret ipſū toties mori, quoties peccant homines. Quæ expoſitio licet catholica ſit, non tamen videtur eſſe germana huius loci. Eſt enim conſequentia Pauli iſta: Omittere dicere de pœnitentia ab operibus mortuis, quia impoſſibile eſt eos, qui relapſi ſunt, renouari per pœnitentiam, pœnitentia prioris loci eſt ea, quæ præcedit baptiſmum, ergo & ſecundo loco ea intelligi debet.

Pro eo, quod vertit interpres (*oſtentui habentes*) Græcè eſt *παρὰ τὴν ἰουδαίαν*, quod Eraſmus vertit ludibrio exponentes, & optimè locum habet ſiue ad Baptiſmum referas, ſiue ad vitam. Qui per Baptiſmum ſubinde poſtulat renouari, is in typo Chriſtum ludibrio exponit: qui in dedecora priora relabitur, is vita ſua id efficit, quia niſi Chriſti ſanguis ſemel effuſus, expiaſſet peccata mundi, oporteret Chriſtū rurſus propter hunc fieri ludibrium, conſpui & flagellari.

Terra enim ſepè venientem ſuper ſe bibens imbrem, & germinans herbam oportunitatem illi, à quibus colitur, accipit benedictionem à Deo, proferens autem ſpinas ac tribulos, reproba eſt, & maledictio proxima, cuius conſumatio in combuſtione.

Terra enim ſepè venientem, &c.) hæc faciliora ſunt, quàm vt egeant expoſitione.

Confidimus autem de vobis dilectiſſimi meliora, & viciniora ſaluti, tamen ſi ita loquimur. Non enim iniuſtus Deus, vt obliuiſcatur operis veſtri, & dilectionis, quæ oſtendiſtis in nomine ipſius, qui miniſtraſtis ſanctis, & miniſtraſtis.

Confidimus autem.) Senſus eſt: non adduxi ſimilitudinem de terra ſterili, quod putem in vos competere, perſuaſi mihi de vobis meliora, idq; ex pulcherrimis iſtitijs veſtris, hæcenus multa præſtituſtis egregia opera, miniſtraſtis de facultatibus veſtris ſanctis. i. Chriſtianis: ex amore nominis Chriſti ſubiectiſtis magnum laborem in iuuandis pauperibus, in hæc opera reſpiciens Deus, faciet, vt perfeueretis, remunerabit Deo labores veſtros, idq; ſpiritualibus donis, hoc eſt, quod dicit Apoſtolus: *Non enim iniuſtus eſt Deus, vt obliuiſcatur* id eſt, obliuiſci poſſit: eſt enim rhetoricū potentiale, ſicut ibi: videas & flumina ſicca. Oſtendere phraſi Hebræa dixit pro eo, quod eſt exhibere, ſiue præſtare.

Confidimus autem vnumquemque veſtrum eandem oſtentare ſollicitudinem, ad expletionem ſpei vſq; in finem, vt non ſegnes efficiamini, verum imitatores eorum, qui fide & patientia hæreditabunt promiſſiones.

Confidimus autem vnumquemque veſtrum, &c.) Quæ dixi de terra ſterili, exhortandi cauſa dixi, non ſcripſi, quod putem relapſos vos eſſe, ſed exhortatione mea efficere cupio, vt idem ſtudium adhibeatis, & eandem diligentiam circa opera & labores dilectionis. *Idq; ad expletionem ſpei.* Pro expletione, Græcis eſt *πληροποιία*, qua voce ipſi vtuntur, quoties certiffimis argumentis rei cuiuſpiam fit fides. Eraſmus vertit, ad plenā ſpei certitudinem. Annotandus eſt locus iſte: docet enim certiffimè ſpei fiduciam erga Deum naſci ex operibus bonis, quare qui liberari cupit ab anxio illo timore, qui hominem facit ſemper cogitare Tartaros, ſtudeat ſe exercere in pijs operibus. Quod additur (*vſque in finem*) Eraſmus vertit, vſque ad perfectionem, & intelligit de perfectione ſpei, quæ creſcit in nobis creſcente ſimul pietate: ſed nihil prohibet, quod minus accipiamus de perfeuerantia vſque ad finem vitæ, vt etiam, cū mors aderit, maneat, inquit, in iſta ſpe. Vox Græca ſicut & Latina ambigua eſt.

Vt non ſegnes efficiamini in iſto ſtudio, in negotio Euangelij, in ferendis periculis: præcipue enim opponitur alacritati, quæ requiritur in tolerandis miſerijs & moleſtijs. *Verum imitatores.* Si ſcripſiſſet Apoſtolus hæc hominibus nihil patietibus non habuiſſent locum: nunc verò cordatè admodum dicitur hæc à Paulo: nam multa patiebatur Hebræi.

bræi. Fides huius loci non ea eſt, qua ex impio quis iuſtus fit, ſed qua iuſtus ſe ſuſtentat in reliqua vita reſpiciens in promiſſiones.

Propatientia Græcè eſt *μαροδομία*. i. longanimitas, qua duramus in malis, nec frangimur etiā ſi longo tempore opus ſit tolerantia. Hæreditare dixit, pro coſequi, phraſi Hebræa: Græcis tamè eſt præſentis temporis, qui fide & longanimitate conſequentur promiſſiones notas, & nobiles in Scripturis de vita & regno. In præcedentibus, erexit eos in ſpem reſpectu operum quæ fecerant: hic idè facit reſpectu promiſſionū, & Chriſtianum ad vtrumq; reſpicere oportet: ſicut enim ex promiſſionibus diuinis dum ſerio cogitantur, ſic ex benefactis noſtris dum ad memoriam reuocantur, exurgit & naſcitur ſpes.

Abrahe namque promittens Deus quoniam neminem habuit per quem iuraret, maiorem, iuravit per ſemetipſum, dicens: *Niſi benedicens benedicam te, & multiplicans multiplicabo te. Et ſic longanimiter ſerens, adeptus eſt re promiſſionem. Homines enim per maiorem ſui iurant, & omnis controuerſia eorum ſuis ad confirmationem, eſt iuramentū. In quo abundantius volens Deus oſtendere pollicitationis hæreditibus immobilitatem conſilij ſui, interpoſuit iuſurandum.*

Abrahe namque, &c.) Hortatus ſum vos vt imitemini maiores veſtros in fide & tolerantia malorū, ſubijciam exemplū: *Abrahe namque, promittens* Græcis eſt participiū præteriti temporis: cū promiſiſſet, quanquā ſit iſtantis magis quàm præteriti temporis: cū inſtitueret promittere Deus Abrahæ: iuravit per ſemetipſum. Hæc omnia faciunt vt pondus habeant apud nos promiſſiones, iuravit, inquam, dicens: *Niſi benedicens benedicam tibi* hæc eſt formula iuramenti: & quod annotatum eſt cap. 3. ea parte: ſi introibunt in requiem, etiam hic repetendum eſt, nempe apoſiopheſin eſſe. *Benedicens benedicā*, phraſis Hebræa eſt pro eo, quod eſt, modis omnibus, & profuſus benedicam. Conduplicant enim ipſi vocabula, cauſa vehementiæ: benedicere autem eſt proſequi donis.

Adducit Apoſtolus locum, qui habet nõ meram promiſſionem, ſed extortam per opera, legendum eſt caput. 22. Genef. Per me ſemetipſum, ait Dominus, iuravi, id eſt, iuro, familiare ſiquidem Hebræis eſt præterito vti pro præſenti, quia feciſti hanc rem, id eſt, quia paratū te exhibuiſti ad immolandū filium, propter hoc opus benedicens benedicam te, id eſt, inſigniter benedicam: & multiplicans multiplicabo, id eſt, valde multiplicabo te, faciam vt ſemen tuū latiſſimè ſpargatur. Ad hunc modum habet editio noſtra in Genefi, in qua nulla eſt formula iuramenti. Hebræi tamen habent. Nam præmittunt vocula quæ ſignificat certè, ſiue proſecto.

Et ſic longanimiter ſerens Græcè eſt *μαροδο-*

μία, id eſt, cū tam diu fuiſſet longanimus: eſt enim præteriti temporis. Præcipua autè viſ eſt in vocula (ſic) ſenſus eſt: Abraham fretus promiſſione talis iuramenti, & ſuſtinens ſe fide & patientia, adeptus eſt promiſſionem, ergo & nos in medijs tribulationibus reſpicere oportet in promiſſiones, & fide promiſſionum nos ſuſtētare, & durare in aduerſis: nam hoc modo peruenitur ad regnum: Iſtud ſignificat nobis vocula illa (ſic.)

Homines enim, &c. Dixi Deum promiſſioni ſuæ adieciſſe iuramentum, quo conſilio id fecerit iam explicabo, adducto ex humanis exemplo. *Homines per maiorem ſui* Græciſmus eſt, Latine dicendum fuerat, per maiorem ſe iurant. *& omnis controuerſia* ſenſus eſt: ſi quid dubium fuerit & controuerſum apud homines, ſoluitur & ſinitur cõfirmatione iuriſſurandi. Quia ergo homines hunc morè habent vt finè controuerſiæ ſtatuant in iuramento, voluit Deus adijcere promiſſioni iuramentū, vt nihil hic deſideraretur, quod apud homines addere ſolet firmitatem, hoc eſt quod dicit: *In quo abundantius, &c.* in hoc negotio promiſſionis Deus inſigniter declarare volens firmitatem conſilij ſui hæreditibus promiſſionis, iuſurandum interpoſuit.

Vt per duas res immobiles, quibus impoſſibile eſt mentiri Deum, ſeriſſimū ſolacium habeamus, qui conſugimus ad tenendam propoſitam ſpem, quam ſicut anchorā habemus animæ tutā ac firmam, & incedentem vſq; ad interiora velamina vbi præcurſor pro nobis introijt Ieſus, ſecundum ordinem Melchizedech pontifex factus in æternum.

Vt per duas res) quæ mutari non poſſunt, ſiue quæ non admittunt mutationem: hæc autè res ſunt promiſſio & iuramentū. Promiſſio enim promittentem obnoxium facit explendæ ſuæ promiſſionis: ſimiliter iuramentum iurantē. *Quibus* id eſt, per quas duas res impoſſibile eſt mentiri Deum. Quæ mutari hoc loco fallere eſt, quando euentus ſcilicet non reſpondet expectationi. Non eſt poſſibile, inquit, quod Deus non præſtet quod promiſit, & non ſeruet quod iuravit.

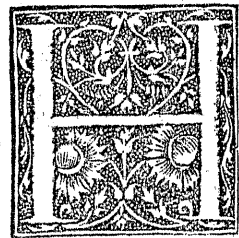
Reſpicientes ergo in promiſſiones Dei magno animo ſimus, nec frangamur aduerſis, conſolemur nos in ſpe: nam propterea voluit Deus fidem ſuam gemino vinculo obſtringere. Primum promiſſione: deinde iuramento, vt firmam habeamus conſolationem. *Qui* ex profeſſione ſuſcepti Euangelij abrenūciato ſathana & mundo. *Conſugimus* eſt præteriti temporis vt patet ex Græco. *Ad tenendam propoſitam ſpem* vt potiremur ſpe propoſita in iſtis promiſſis de Meſſia. Aptius vertiſſet interpres, ad obtinendam propoſitam ſpem: nam *ἔχω* cū habet genitiuū, obtinere ſignificat, ſiue poſſidere. Spē, poſuit pro re ſperata, per tropum: ſicuti in præcedentibus promiſſionem pro re promiſſa.

Quam) scilicet spem. Hic dum repetitur spes proprie sumitur: nos, inquit, Christiani pro anchora nauigationis nostre habemus spem, illa in tempestatibus magni huius maris, id est, irrequieti mundi nosq; nostros fulsit.

Aduertere oportet digressionem Apostoli: à mentione siquidem sacerdotij, quæ fuit cap. 5. hæcenus digressus tractauit duos locos communes, quibus absolutis, iam redit ad institutum sed valde insigniter & molliter. Spes, inquit, nostra pertingit vsq; ad ea, quæ intra velum sunt, non est contenta vestibulo, incedit vsque ad sancta sanctorum. Nam sancta sanctorum & priora templi non distinguebantur, nisi per velum interiectum. Facit ergo Apostolus istud interius, typum regni cælorum: exterius verò typum regni, quod in terris est. Simpliciter dixisset, spes nostra peruat vsque ad cælum, maluit tamen periphrasi vt, vt mollius rediret à quo digressus erat. (Vbi inquit.) id est, in quæ sancta sanctorum, eo nos præcurrans & viam parans, introijt Iesus pontifex sanctus, vt dicere cœperam, secundum ordinem Melchisedech.

CAPVT VII.

Hic enim Melchisedech, Rex Salem sacerdos Dei summi qui obuiauit Abrahamæ regresso à cade regum: & benedixit ei, cui & decimas omnium diuisit Abraham. Primum quidam, qui interpretatur Rex iustitiæ, deinde autem & rex Salem, quod est rex pacis, sine Patre, sine matre, sine genealogia, neque initium dierum, neque finem vitæ habens, assimilatus autem Filio Dei, manet sacerdos in perpetuum.

Hic enim Melchisedech.) Est sermo exequens, quod cœperat: Dixeram me velle ingredi subtiliorem, & quæ in allegorijs versatur, Theologiam, id iam incipio. Non igitur vrgere debet coniunctio (enim) cum non habeat vim causæ. Pronomē (hic) est demonstrantis eum, de quo in præcedentibus locutus est. Melchisedech, inquit, cuius meminit Psalmus 109. Rex Salem, &c.) Est hic longa periodus, quales multæ sunt in Paulo, cõitans quatuor membris. Primum est: hic enim Melchisedech, &c.) finiturque in illis verbis: Cui & decimas omnium diuisit Abraham.) & habet incisa siue cola sex. Secundum membrum est: Primum quidem qui interpretatur, &c.) Quod habet etiam incisa aliquot. Tertium est: Sine Patre, sine matre, &c.) Quartum: assimilatus autem Filio Dei) vsque ad, intuemini. Vbi finitur periodus. Subiectum est: hic enim Melchisedech, cui adhæret, Rex Salem & cætera quæ sequuntur, prædicatum verò est, Ma-

net sacerdos in perpetuum, hoc est, gerit typum illius sacerdotij, quod verè æternum est, sacerdotij videlicet Christi, atque istud potissimum vrgere vult Apostolus, addit interim alia: ea obitcuram tacit periodum. Sensus est: Hic Melchisedech cum esset Rex Salem: nomen est ciuitatis, an autem Hierusalem significetur, an alia, id quæstionem habet. Hieronymus vult esse ciuitatem in terra Cananæa. Tribuit Apostolus multos titulos ipsi Melchisedech. Primum, inquit, aduertere vos volo, quod Melchisedech hic rex erat, & quidem rex Salem, deinde quod sacerdos Dei altissimi, qui Abraham, cum magnam rem is perpetrasset, obuius factus est & benedixit ei, scilicet, iure sacerdotij: erat enim in illa re minister Dei. Cui & decimas omnium diuisit Abraham) est alius titulus. Ostendit quòd opinione Abrahamæ Melchisedech sacerdos erat, erat & ipsi sacerdos. Abraham inquit, agnouit Melchisedech pro suo sacerdote dum dedit ei decimas.

Primum quidem qui interpretatur) scilicet, per etymologiam nominis. Si vultis inquit, exercere hanc reconditam Theologiam, primum incipite à nominibus, inuenietis in his duo. Melchisedech nomine suo typum gerit regis, ac regis iustitiæ, atque illius iustitiæ, quæ propria est Scripturis. Voluit Deus certa ratione personam illam vocari hoc nomine, vt significaret allegoricè aliquid ad Christum pertinens: componitur autem Melchisedech ex duobus, ex Melech, quod regem significat, & Sedech, quod est iustitia. Est mirabile, quod Apost. non dubitauit docere, in solis etymologijs nominum latere allegorias. Qui non sentit se habere magnū spiritum, abstinere debet à nouis allegorijs; cum inuenire allegorias eius sit, qui afflatur spiritu: & malè merentur de re Christiana, qui has audent confingere ex suo cerebro. Magis autem mirum est, quòd ex etymologia ciuitatis Apostolus ducat mysterium: primū, inquit, Melchisedech vocabulo suo typum gerit magnæ rei. Deinde vocabulo ciuitatis. Nam hoc ipso quod rex fuit Salem expressit Christum, qui allaturus erat verā pacem, de qua in Euangelio. Et in terra pax hominibus bonæ voluntatis.

Sine Patre) obscurè hoc dictum est. Sensus est: Non constat ex Genesi, vbi mentio sit huius Melchisedech, neque ex tota Scriptura, quis fuerit ipsius pater, quæue mater. Quod additur (sine genealogia) exponit præcedens. Genealogia autem, vocabulum est frequens Paulo, & Iudæi valdè laborant in texendis catalogis stirpis suæ: quare multū probabilis est commentarius ille, qui facit Melchisedech hunc hominem Cananæum. Sensus est: Melchisedech nullam habet genealogiam, neque in Scriptura, neq; in De-

Hieron. in
epist. ad E.
n. g. r. i. u. m.
quæ est in
ca. primi.
primi tom.
terij.

zerofibus, nusquā est genealogizatus. Triahæc (sine patre, sine matre, sine genealogia) Apostolus iucundius expressit dictionibus compositis: atq; his omnibus typum gessit Melchisedech ipse Christus.

Neque initium dierum, neque finem vitæ habens) sensus rursus est: Scriptura non meminit quando natus sit, vel quando mortuus, in hoc rursus typum habet Christi, sed multa differentia est. Si quidem in Christum simpliciter competit, in Melchisedech non nisi per tropum.

Assimilatus autem Filio Dei) illud (autem) positum est pro (præterea.) Sensus iste est: præter ea, quæ tribus membris complexus sum, in quibus proposui titulos aliquot ipsius Melchisedech, multa expressit pertinentia ad Christum, vitæ & actionibus suis: Dicitur autem manere Melchisedech in æternum, quatenus typum gerit Filij Dei, cuius sacerdotium est æternum.

Intuemini autem quantum sit hic, citi et decimas dedit de præcipuis Abraham patriarcha. Et quidem de filiis Leui sacerdotum accipientes, mandatum habent decimas sumere à populo secundum legem, id est, à fratribus suis, quanquam & ipsi exierint de lumbis Abrahamæ.

Intuemini autem quantum sit hic) propter qualitates, quæ sunt siue in ipso, siue in Christo, cuius typum gerit. Illud intueri, vocabulum est scholæ, est eorum qui allegoricè tractant Scripturas: Hic, inquit, exercete vestrum allegorismum. Vide commentarium Chrysostom. Is cum proposuisset principium capitis huius vsque ad ea verba, Primum quidem qui interpretatur, &c. sic scribit: Vbi paucis rem totam narrauit Apostolus, mysticè ipsam & allegoricè interpretatur. Vbi sunt duo vocabula huius artis: alterum, mysticè: aλεγειν, quod interpres contemplari vertit, cum non tam contempleri, quam contemplatiuè, hoc est, allegoricè expone-re significet apud Chrysostomum: eadem hac voce vsus est hoc loco Apostolus. Nam habet λεγειν, pro quo interpres noster dicit intuemini: intentio autem Pauli est ostendere nō tam ipsius Melchisedech, quā Christi excellentiam, cuius ille typum gessit. Ipse Abraham decimas dedit Melchisedech, quare agnouit ipsum superiorem & maiorem se: dedit autem decimas de præcipuis. Græca vox, secundum Chrysostomum, exuuias significat ab hostibus detractas, quod verum est dum scribitur per, alioqui per, scripta significat præcipua. Interpres Chrysostom. cum ἀποβιβαζε vertisset præcipua, quomodo nostra habet editio, adiecit: Præcipua autem dicuntur exuuiæ, cum debuisset seruare Græcam vocem hoc modo, ἀποβιβαζε (qua voce vitur Paulus) dicuntur exuuiæ, &c. Non caret emphasi quod additur, Pa-

triarcha. Sensus est: ipse Abraham quem vos habetis pro principe, dedit decimas Melchisedech de spolijs, si sequamur Græcos. Si nostram editionem, de præstantioribus rebus, quas tulerat ex bello. Qui autem sint patriarchæ secundum idioma Scripturarum, id quæstionem habet. Si vocem explices, sonat principem patrum aut ducem.

Et quidem de filiis Leui sacerdotum accipientes, &c.) Est hic contentio theórica. Sensus est: Mandatum habent in Scripturis pro ipsis faciens, quod sit non sacerdotibus, sed populo: habent, inquam, mandatum sumendi decimas à populo. Quem autem dicat populū, deinde exponit dum addit (à fratribus suis.) Quæ expolitio non caret vi, quia dignius est esse fratrem, quam populū. quod sequitur: Quanquam & ipsi exierint de lumbis Abrahamæ) dubium habet sensum: nam referri potest vel ad Leuitas accipientes decimas, vel ad fratres dantes, hoc modo: quanquam & ipsi, à quibus Leuitæ accipiunt decimas, eiusdem sint (quod ad genus pertinet) dignitatis vel quanquam & ipsi Leuitæ, si genus spectes, nihilo sint meliores populo, à quo accipiunt decimas: Græca tamen non admittit, nisi alterum sensum, secundum quem ad fratres refertur.

Vius autem generatio non annumeratur in eis, decimas sumpsit ab Abraham, & hunc qui habebat repromissiones benedixit. Sine vlla autem contradictione, quod minus est, à meliore benedictur.

Vius autem generatio.) Est altera pars contentionis. Vultis, inquit, scire quantum maior sit Melchisedech ipsis Leuitis? Discite ex patre Leui: quod Leuitæ accipiunt à fratribus suis, hoc Melchisedech à Patre: ipsi à posteris Abrahamæ, Melchisedech ab ipso Abrahamo totius gentis auctore. quod interpres vertit: Cuius generatio non annumeratur in eis) ad verbum est: qui nō est genealogizatus inter eos, hoc est, qui non numeratur ex generatione eorum: hinc probabile est Melchisedech fuisse hominem Cananæum, quæ est sententia Hippolyti, Irenæi, Eusebij Cæsariensis, & Emiseni, Apollinarij quoque & Eustachij. Hebræi verò volūt hunc Melchisedech fuisse Sem filium Noë, quod propterea dicunt, quia non agnoscunt in gentibus vllum sacerdotium, sed nullum adducunt argumentum, quanquam benè ostendant Sem vixisse tempore Abrahamæ. Origenes diuersam sequitur sententiam, dicens Melchisedech, neque Sem, neq; aliū quēuis mortalium, sed Angelum esse: quem sequitur apud Græcos Didimus. Alius rursus Melchisedech diuinius naturæ esse vult, dicens esse Spiritum sanctum, motus fortasse quod Apostolus faciat illum sine patre & sine matre. Quam sententiam & itē Ori-

genis, reijcit Hieronymus in Epistola ad Euagrium, ubi etiam docet Melchisedech non regem urbis Hierosolymæ fuisse, quæ primum Salem, deinde Iebus, ad extremum Hierusalem appellata sit, sed alterius, quæ in Euangelio secundum Ioannem dicitur Salem.

Et hunc qui habebat promissiones id est, ad quæ factæ erant magnæ illæ promissiones de Messia, benedixit: Sine ulla autem contradictione sine controuersia, quomodo Græcam vocem vertit in præcedenti capite: id quod minus est ab eo, quod maius est, accipit benedictionem. Erat durum Hebræis audire, quod homo Cananæus & alienigena maior esset Abrahamo, & graue & difficile creditu erat: hinc voluit certò & indubitato id dictum esse. Omnes inquit naturaliter hoc agnoscunt, quòd id, quod minus est, & cæte. Duplices sunt sententiæ generales. Aliæ pertinent ad mores, & hæ vocantur gnomæ à Græcis. Aliæ naturam rei explicant, & hæ vocantur crifes. Atque huius generis est ista propositio. Sine ulla controuersia id quod maius est benedicit minori. Melchisedech benedixit Abrahamo, ergo maior ipso fuit. Hic si quæras, quomodo ergo Episcopus Hostiensis benedicat Pontifici Romano: respondetur, quòd benedicat non Pontifici, sed Paulo vel Iulio: & nos benedicimus corpus Christi, sed ut ministri Dei, qui maior est corpore Christi.

Et hic quidem decimas morientes homines accipiunt, ibi autem contestatur, quia uiuit. Et (ut ita dictum sit) per Abraham, & Leui qui decimas accipit decimatus est: adhuc enim in lumbis patris erat, quando obuiuit ei Melchisedech.

Et hic quidem) Est amplificatio eiusdem cõtionis: in hoc inquit loco Pentateuchi, ad quem hic respicio. Morientes homines id est, additi necessariò morti, Decimas accipiunt, ibi autem) cap. scilicet. 14. Geneleos (contestatur) scilicet, Scriptura de Melchisedech est quod uiuat. Quanquam Græca vox etiam passiuè interpretari possit hoc modo: ibi autem testimonium perhibetur, scilicet ipsi Melchisedech, quòd uiuat. Sensus iste est: Sacerdotes Leuitici mortales sunt, Melchisedech est perpetuus & manet in æternũ. Et ut ita dictum sit) dicam inquit aliquid improprie quod tamen verum est. Vocula (&) dum dicitur (& Leui) ualet etiam. Accipit) id est, quod accipere solet vel cuius est ius exigendarum decimarum. Sensus est: in Abraham ipse etiam Leui, ad quem pertinet ius decimarum, soluit decimas, & propterea veri nominis laici sunt Leuitici sacerdotes, si conferas eos cum Melchisedech.

Adhuc enim) quæstio hic est, an vocula (enim) causam reddat eius, quòd dixit non A-

braham solum, sed in Abraham etiam ipsum Leui soluisse decimas Melchisedech, an illius quod præcessit: ut ita dictum sit, quod visum fuit Erasmo, secundum quem sensus est: Leui non est proprie decimatus, cum id temporis nondum natus esset, sed improprie, & propterea præmolliendo sermonem scripsi: Ut ita dictum sit. Secundum alios sensus est: cum Abraham obuiaret ipsi Melchisedech, tum in lumbis Abraham erat ipse Leui, & propterea verè dixi, ipsum Leui decimatum in Abraham. Quare sicut minores habentur qui Leui soluunt decimas, sic ipse Leui inferior est Melchisedech cui decimas dedit. Oportet semper ante oculos habere scopum Apostoli, hoc potissimum agit in hac Epistola, ne pœniteat Hebræos suscepti Euangelij, neue frangantur animo ob aduersa, quæ ratione Euangelij inferebantur, cum eius maxima sit dignitas, idque propter Christum. Nam, ut docent veteres Scripturæ, maior hic est & Angelis, & Moysè, & Aaron, & quia assueri erant sacerdotio, ostendit non deesse sacerdotium. Habetis, inquit sacerdotem Christum, quem quia nūquam viderant Hebræi gerentem se pro sacerdote, definit in genere sacerdotem, docetque in Christo inueniri quicquid est de essentia sacerdotis, ut audeant fidere, quia sacerdotis est bona fide agere negotium populi, & non lapso tantum, sed & periclitanti succurrere, & tentato: iam quo magis fidant, maiora que audeant promittere sibi ex sacerdotio Christi, quàm Leuitico. confert ipsum cum Leuitico, & primò in medium adducit typum: Volo inquit hic primò aduerrere vos Melchisedech, ut intelligatis, quæ sit eminentia sacerdotij CHRISTI: Leuitici sacerdotes maiores habentur populo, quòd decimas accipiant à populo: at Melchisedech decimas sumpsit à principe populi & totius gentis authore, adeoque ab ipsis Leuitis, & propterea huius comparatione ipsi non nisi laici sunt: deinde sacerdotes Leuitici mortales sunt, Melchisedech verò neque initium dierum, neque finem vitæ habet. Ex hoc iam intelligite quantus sit Christus, siue quanto præstantius sit sacerdotiũ Christi sacerdotio Leuitico: cum Melchisedech typum tantum gesserit Christi. Secundò inquit aduerrere vos volo ad Psalmum, ut intelligatis, quæ sit eminentia sacerdotij Christi. Sacerdotium Leuiticum nec iustus potuit reddere homines, nec gratiam præbere aduersus tentationes, nec cætera conferre necessaria homini in hoc ut

perficiatur: sacerdotium autè Christi omnia hæc præstat,

F I N I S.

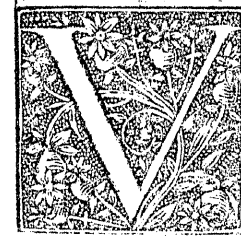
OPVS
HOMILIARVM F. ADAMI
SASBOLDI DELPHII.

AD AMVS GERMANIS FRATRIBVS
suis Sasboldo ac Gerardo. S.

Homilias hæc Leuiticas vobis dedicamus dulcissimi fratres, certò persuasi, quòd ad ipsarum exemplar vitam & mores efformaturi sitis. Valetè & in precibus vestris ac sacrificijs, ad quæ offerendæ iam manus vestræ inungentur, subindec mentionem nostri facite. Louanij Nonis Aprilis.

HOMILIA PRIMA SVPER
HANC SCRIPTVRAM
LEVITICI XX.

Eritis mihi sancti, quia sanctus sum ego Dominus, & separavi vos à cæteris populis ut essetis mei.

Verba hæc ad filios Israel semen Abraham secundum carnem facta sunt, illos in peculiarem sibi populum Dominus elegerat, ut diceretur ipsorum Deus, & ipsi eius populus: Verum quia non permanserunt in testamento eius, nec venientem in propria receperunt, reiecti sunt, & translatum ab eis est regnum Dei ad Gentes, hoc est, ad nos. Nos aliquando non populus Dei, nunc populus Dei: non misericordiam consequuti, nunc misericordiam consequuti sumus. Ad nos proinde verba hæc iam pertinent, nobis nunc dicitur, quod carnali Israeli olim dicebatur: Eritis mihi sancti, quia sanctus sum ego Dominus, & separavi vos à cæteris populis ut essetis mei. Quare auditores optimi, sollicita mente his intendere debemus: ut quid à nobis requirat Deus intelligamus: atque ubi intellexerimus, opere exerceamus: exerceamus inquam, & opere præstemus, ne si neglexerimus, & à nobis auferatur regnum Dei, & detur genti facienti fructus eius. Cui enim sanctus sit Dominus, sanctum vult habere populum, ab omni segregatum immunditia, ac bonorum operum sectatorem, quem admodum ostensuri sumus. Antequam autem rem aggrediamur, gratiam imploremus, sine qua vanus est conatus noster, & omnis humanus labor inutilis.

Eritis mihi sancti, quia sanctus sum ego Dominus, & separavi vos à cæteris populis, ut essetis mei.

IN hac concione primò dicemus, quid à nobis requirat Dominus, quando ait: Eri-

tis mihi sancti, deinde rationes explicabimus, quibus ad sanctitatis studium nos exhortatur. Hæc enim duo continet scriptura, quam ex Leuitico proposuimus. Verba hæc, Eritis mihi sancti, quid tibi velint, non aliunde melius discitur, quàm ex ipso Moyse, apud quæ iterum & iterum inculcantur. Cap. 11. Leuitici, cum decreuisset Dominus inter munda, quibus vesci liceret, & immunda animalia, à quibus abstinere deberent Iudæi, adiecit in fine. Sancti estote, quia ego sanctus sum: Rursum post immundicias & ominationes varias quibus contaminauerunt se Gentes, à quibus populum suum quàm longissimè remotum esse volebat, capite 18. eiusdem libri recitatas, in principio statim capit. 19. ad omnem cætum filiorum Israel per Moysen dici iussit. Sancti estote, quia ego sanctus sum Dominus Deus vester. Iterum cap. 10. eiusdem libri iubente Domino eadem ad populum Moyses loquitur, ubi & verba thematis nostri scribuntur. Quæ loca si quis conferat, & diligenter eâ, quæ præcedunt inspiciat, intelliget non aliud esse, Sancti eritis, quàm segregati eritis ab omni quod immundum est. Verum multa Iudæis immunda erant, quæ iam non itidem immunda habentur. Immundum est, ut in genere dicam, quicquid in mudo est. Ut ergo sanctus sis, separa te à mudo. Atque ut intelligas, quid nomine mundi significare velim, non tam verbis, quàm rebus docebo. Legis in Esaia: Vocabit Dominus Deus exercituum in die illa ad fletum, & ad plandum, & ad caluinitium, & ad cingulum sacci, & ecce gaudium & lætitia, occidere vitulos & inquare arietes, comedere carnes, & bibere vinum, comedemus & bibemus etiam enim moriemur. Ecce mundus. Vbi comeditur vitulus seu aries de medio armati vel gregis iuxta scripturam, ubi bibitur vinum in dulcedine, ubi sua iter ac securè viuunt, ibi mundus. Mundus est, ubi gaudium & læ-

Job 11. b

Genes. 11.

titia. Recede, recede, exi inde, separa te vt sanctus sis, imò separa te vt viuas. Nā scriptum est: *Ducunt in bonis dies suos, & in pundo ad inferna descendunt.* Præter hunc est alius populus, cuius studia in Genesi sic describit Moses. *Venite factamus nobis ciuitatem & turrim, cuius culmen pertingat ad calum, & celebremus nomen nostrum antequam diuidamur in vniuersas terras.* Celebremus, aiunt, nomen nostrum, & edificemus ciuitatem, & turrim altissimam, vt perpetuam memoriam consequamur, vt nunquam obliuioni tradatur nomen nostrum, sed nostri perpetuò memores sint posteris: Et hic mundus est. Mūdus est, vbi ædificatur Babel. Hęc edificatur nō iam in vna tantū parte orbis, in cāpo Sennaar, sed vbiq; terrarum, in ciuitate ista, in locis circumiacentibus, & quod magis mireris, in terra quoq; sanctorum. Quicumque studia sua in hoc cōferunt, vt parent sibi nomen, vt magni euadant, vt honorentur in populo, illi edificant Babel. Quorum quantus sit numerus, quis valeat dicere? hic ieiunijs atterit carnem, orationi inuigilat, iustis operibus insistit, vt nomen sanctitatis consequatur. Ille noctes ducit insomnes, exhaurit spiritus, ingeniu vexat, vt audiat, doctus est, insignis concionator est, magnus philosophus est. Alius totus in hoc est, vt potens habeatur: propterea splendidas domos facit, & porticus, & deambulacra, & vasa, & vestes. Omnes isti ædificant Babel. Fuge qui sanctus esse desideras: Primi illi edificatores Babylonicæ turris dispersi sunt, dispergentur & omnes qui imitantur illos, sicut scriptum est: *Incuruabit Dominus habitantes in excelso, ciuitatem sublimium humiliabit, humiliabit eam vsque ad terram, detrahet eam vsque ad puluerem, & conculcabit eam pes, pes pauperis gressus egenorum.* Attendant ambitiosi omnes, qui ad magna adspirant: illi enim sunt habitantes in excelso & sciāt, quod altum est hominibus, hoc abominationem esse coram Deo. Descripsimus duo genera hominum, quorum alterum delicijs, alterū gloriæ deditum est: præter hæc est tertium genus, quod pro Deo colit Mammonam, gens idololatra semen sanguisugæ, populus infatibilis, dicens, adfer, adfer, & cum multa attuleris, vsq; adhuc audis, adfer, adfer, & nunquam audis, sufficit. Apud hos vel in primis est mundus, & frustra homines sunt. Nam vt ait Poëta:

*Pronaq; cum spectent animalia catera terram,
Os homini sublime dedit, calumq; videre
Iussit, & erectos ad sidera tollere vultus.*

Non aliam certè ob causam, nisi vt celestia rimaretur, eaque sola amaret ac quæreret, non hæc terrena, quæ mentem eius satiare nequeunt: vana enim sunt, promittūt homini felicitatem, sed non præstant, vnde &

mendacium appellantur. *Filij hominum, ait Dauid, vsquequo graui corde, vt quid diligitis vanitatem & queritis mendacium?* vt quid temporalium rerum amore detinemini, quod est vanitas? vt quid tanquam prima extrema sectamini, quod est mendacium? Filij Adam, curuæ animæ, & pectora cæca, dicite mihi qui estis huiusmodi, qui oculos habetis apertos in vmbra rerum temporalium, & ad æterna bona clausos, intulistis in mundum aliquid? efferetis indè aliquid? Nunquid non nudi venistis? nunquid non nudi recedetis? Quid igitur coaceruatis contra vos densum lutum, aurum & argentum, terram vtrique fuluam & albam? Fuge qui sanctus esse desideras, fuge qui Deo placere studes, & salua rem animam tuam. Nam scriptum est: *Qui volunt diuitem fieri, incidunt in tentatione & in laqueu diaboli, & desideria multa, inuilia & nocua, quæ mergunt homines in interitum & perditionem.* *Radix enim omnium malorum est cupiditas.* Audistis quid nomine mundi intelligam, hoc nimirum, quod beatus Apostolus Ioannes, cum ait. *Omne quod est in mundo, concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum & sapientia vitæ.* Qui ergo segregat se ab his, ab hominibus qui dicunt: Comedamus & bibamus, & fruamur bonis quæ sunt: à filijs Adam, qui edificant Babel, & aiunt: Celebremus nomen nostrum à femine quoque sanguisuga, cuius vox est adfer, adfer: Qui inquam ab his omnibus segregat se, & hoc agit, vt soli Deo adhæreat, ille facit, quod sermo diuinus iubet: *Eritis mihi sancti.* Tales fuerunt veteres illi patriarchæ. Dicitur est Abraham: Egrede de terra tua, & de cognatione tua, & de domo Patris tui, & veni in terram quam monstrauero tibi. Et exijt, ait scriptura, nesciens quò iret, commigrauit in terram, cuius nec nomen, nec situm sciebat. Non erat alligatus carni & sanguini, non loco vel patriæ, nō deniq; vllis rebus sæculi, vnde in terra promissionis demoratus est tanquam in aliena. Nam in casulis habitabat, hoc est, in tentorijs seu tabernaculis, quæ hospitum sunt, & non in loco fixè commorantium, quemadmodum in Epistola, quam ad Hebræos scripsit, docet Apostolus, vbi & causam huius exponemus. *Expectabat, inquit, fundamenta habentem ciuitatem, cuius artifex & conditor Deus, hoc est, expectabat aliam patriam stabilem ac perpetuam, nimirum caelestem.* Tales fuerunt & Prophetæ Domini. *Ecce ego, ait Esaias, & pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signum & portentum Israel à Domino exercituum, qui habitat in monte Sion.* Ecce ego, promptum & paratum se significat in omnem euentum Domini. Dominus abscondit faciem suam à domo Iacob, præstolabor eum, etiam si moram fecerit, & non ego solū, sed mecum pueri mei, hoc est, prophetæ cæteri

Psal. 4.

1. ad Tim. 6. a.

1. Ioan. 1.

Gen. 12. a.

ad Heb. 11

Esaias 8.

cæteri, quos dedit mihi Dominus in signum & portentum Israel. Prophetæ quia gloriam, diuitias, voluptates contemnebant, quia omnia vt stercora arbitrabantur, & reijciebant, spectaculum erant carnali Israeli, alijs eos stultos dicentibus, alijs aliud dicentibus.

Hoc significare vult Propheta, dum ait: *Quos dedit mihi Dominus in signum & portentum Israel.* Tales fuerunt Apostoli quoque, vnde cum meminisset Paulus quorundam, quorum Deus venter erat, qui non nisi terrena sapiebant, segregans se ab illis & Apostolos cæteros, nostra, ait, conuersatio in calis est. Tales & nos vult esse Dominus, segregatos scilicet à mundo, & sibi vni addictos, hoc est enim, quod ait: *Eritis mihi sancti.* Et planè vrget nos per ea, quæ adiungit: *Quia sanctus sum ego Dominus, & separavi vos à cæteris populis vt essetis mei.* Quæ verba iam hoc secundo loco explicabimus.

In primis ait: *Quia sanctus sum ego Dominus.* Singula suum habent pondus. *Ego, ait, Ego Dominus.* Nomen, quod hoc loco ponitur, nusquam ab homine inuentum est, sed ab vno solo Deo traditum. Est enim nomen illud, quod vsque ad Moyse tempora latuisse refert Exodus, nec vlli fuisse reuelatum mortalium, non Abraham, non Isaac, non Iacob. Sanctum & adorandum illud nomen est, quod ob sui reuerentiam non profertur ab Hebræis, vt scribitur, sed vel Adonai legunt, vel Eloim. Est ineffabile illud nomen, quod à numero literarum Græci τετραγράμματον vocant, quo præter Deum vnum solum, primum, nihil denominari potest in cælo vel in terra. Hoc magnum supersubstantialis Deitatis nomen, interpres, cum nullam ei parem distinctionem inueniret, saltem propter supereminentiam Dominum transtulit. Cum igitur hic Dominum audis, illum cogita, qui omnium inuenit originem, qui in vultu matris singulorum membra compegit, qui corporibus nostris spiritum infudit, qui vitam dedit, & omnia, à quo non solum quòd sunt, sed & quòd esse perseverant, habent vniuersa: illa quoque quæ à philosophis æterna æstimantur, & à corruptione quàm longissimè remota sunt, vt caelestia corpora, & naturæ intellectuales. Quis igitur non tremat audito hoc diuino nomine? quis non pronus adoret? quis non religiosa mente verba dicentis excipiat? Et superstitiosè, vt sic dicam, obseruet? Hinc est, quòd toties habet diuinis mandatis affixum. Ego Dominus. Non periurabis in nomine meo. Ego Dominus. Non stabis contra sanguinem proximi tui. Ego Dominus. Custodite sabba-

tha mea. Ego Dominus, & cæt. Vbiq; est nomen Dei ineffabile, vt videlicet cogites auctoritatem præcipientis, & præceptum præterire formides. Dicam ingenuè auditores optimi, quòd ita facilè Dei mandata, sanctissimas ipsius leges passim præuaricemur, causa est, quia non attendimus eius Maiestatem, quia non consideramus magnitudinem eius, & sublimitatem. Assideo mensa, bibitur plenis poculis: ne dissimilis sim alijs, bibo & ipse æquales haustus, sentio perturbari cerebrum, cogito apud me, parua res est, confitebor tempore suo, in confessione omnia purgantur, atque interim stat ibi neglectus, contemptus, reiectus ille, cuius est cælum, & cælum cæli, terra, & omnia, quæ in ea sunt, author vitæ & mortis, in cuius fœmore scriptum est: Rex regum, & Dominus dominantium, cuius nomen sanctum, & terribile, & innominabile: quod si esset ante oculos, qui fieri posset, quin temperarem mihi, quin segregarem me, & studerem sanctus esse Deo meo? Eritis igitur mihi sancti, quia ego Dominus, Ego Adonai, Ego sanctus sum. Et quid est Sanctus sum? aliter ipse, aliter nos sancti sumus. Nos participatione, ipse natura sanctus, purus, impollutus, & segregatus ab omni, quod immundum est. Verum, quia naturam eius intueri non poteramus, naturam nostram assumpsit, vt in carne Deum contemplantes, secundum ipsum ceu veræ sanctitatis absolutissimum exemplar, vitam, & mores nostros componeremus. Intueamur ergo, qualis in terra vita eius fuerit, consideremus locum natiuitatis, quæ erat, Bethlehem, contempta, ac paruula ciuitas, viles quoque pannos, quibus paruulus inuolui voluit, stabulum deinde, & durum præsepe, quod in tenera illa ætate pertulit, & videbimus ipsum ab infantia mundum damnasse: ea, quæ mundus miratur, contempsisse: diuitias, honores, voluptates respuisse: atque secundum hæc initia tota reliqua ipsius vita decurrit. Nam vsque ad annum trigessimum ignotus latuit apud parentes. Dehinc relictis parentibus secessit in desertum, vbi cum bestijs versans, vigilijs, ieiunijs, ac longa inedia innocentem carnem atterebat. Relicto deserto, cœpit prædicare, & prædicauit annis penè tribus, in fame, siti, fatione: non hoc habens, quod vulpes, quæ foueas: & volucres, quæ nidos habent. Consummato opere prædicationis, seipsum pro nobis in mortem obtulit, mortem ignominiosissimam, mortem crucis, & sic vitam finiuit. Audiamus ipsum iam loquentem: *Sancti estote, quia sanctus sum ego DOMINUS.* Separate vos à mundo, quia ego à mundo me separavi: Ego diuitias, honores, volupta-

tes contempfi, & vos contemnite. Reijcite ex animo auaritiā, cupiditatē, libidinē, quia ego hæc reieci. Ego Dominus. Ego Adonai. Ego, qui vitam vobis donavi, & omnia. Hæc meditemur, secundum hæc nos ipsos excitemus, cogitemus ita nobiscum. Ecce Dei Filius, in quo sunt thesauri sapientiæ & scientiæ absconditi, in quo inhabitat plenitudo diuinitatis, corporaliter iacet in stabulo, latet apud parentes, gloriam fugit, & ego qui cinis sum & puluis, inutile pondus terræ, quæram ego innotescere? magnus haberi & honorari in populo? Ecce Deus meus adeo pauper est, vt non habeat vel tætilium, vbi caput reclinet, & mihi non sufficiet tolerabile hospitium? Iungam domum ad domum, agrum ad agrum, beneficium ad beneficium? Ipse in deserto sub frigido cælo manet, humi cubat, ieiunijs atterit carnē, & vadam ego, & delicijs affluam? comedam, & bibam, & dormiam in plumis suaviter? Per salutem tuam dicebat ille, & per salutem animæ tuæ non faciam hanc rem, in æternum non faciam, sanctus ero Deo meo. Discamus huiusmodi cogitationibus exercere nos ipsos, huiusmodi cogitationibus excitemus in nobis iram. Ira opus est, vt cupiditates, quibus hæcenus secundum mundum obnoxij viximus, vincamus. Ponamus ante oculos ignominiam, ignominia filio est, si à patre degeneret. Pater noster est, qui possedit nos, & fecit, & creauit nos. Is autem Deus est, ipse sanctus est, natura sanctus, totus sanctus, nihil cum mudo ei commune aut est, aut esse potest. Quanta igitur ignominia, si nos, qui genus Dei sumus, mundi cupiditatibus immergamur, nos præsertim Christiani, quos à mundo semel separauit. Separauit, inquit, vos à cæteris populis, vt essetis mei.

Agnoscamus auditores optimi, Dei erga nos amorem singularem. Cum enim omnium sit Dominus, quare præ cæteris nos elegit? quare nobis conglutinat est, & non Turcis? Saracenis? aut alijs populis? An quia sanctiores omnibus eramus, ideo nobis iunctus est Dominus? Nonne quem admodum cæteri omnes, & nos in fecibus concepti, atque in peccatis nati sumus? certè & nati, & concepti. Quare ergo alijs relictis, nobis adhesit? Audite, quid Moyses dicat carnali Israeli. *Non, quia cunctas Gentes numero vincebatis, vobis iunctus est Dominus, cum sitis omnibus populis pauciores, sed quia dilexit vos Dominus.* Et nos quia dilexit, ideo elegit, ideo separauit, vt in omnibus penè epistolis suis docet Apostolus: At quo modo separauit? vtique per fidem, & fidei sacramentum, quod est Baptismus. In Baptismo aspersi sumus sanguine ipsius: in Baptismo signati sumus Spiritu promissionis sancto, illius occulta vi ac opera-

tionem execti sumus à corpore diaboli, & inferti Christo. Et cui rei gratia? propter eam, vt ducamus in bonis dies nostros? vt comedam? & bibamus? vt magnas domos extruamus? vt thesauros auri & argenti congregemus? vt celebremus in terris nomina nostra, & faciamus voluntates carnis *ἐπιθυμιῶν*?

Ab sit. *Separauit, inquit, vos à cæteris populis, vt essetis mei*, id est, mihi soli addicti, meo honori, meo cultui, & obsequio, & viueretis mihi: non mundo, non carni, aut concupiscentijs vestris. Atq; istud ne ignoraremus, immergi sumus in aquis, atque ex aquis rursus educti in Baptismo: illo, vt admoneremur nos mori mundo: hoc, vt sciremus ad nouitatem vitæ nos resurgere: ita sanè Baptismi sacramentum ad Romanos explicat Apostolus: *An ignoratis, ait, quia quicumque baptizati sumus in Christo, in morte ipsius baptizati sumus? Cõsepulti enim sumus cum illo per baptismum in mortem, vt quomodo Christus surrexit à mortuis per gloriam patris, ita & nos in nouitate vitæ ambulemus.* Hinc illa exhortationis vox ad Coloss. legitur: *Ad Ro. 6. 4. Si conuorsistis cum Christo, quæ sursum sunt, quærite, vbi Christus est in dextera Dei sedens: quæ sursum sunt, sapite, non quæ super terram. Mortui enim estis, & vitæ vestra abscondita est cum Christo in Deo.* Mortui estis, vitæ ista non est vitæ vestra: alia est, quæ sita est in Deo, quæ abscondita est: proinde non debetis hinc quærere diuitias, honores, voluptates. *Cum autem Christus apparuit, &c.* Nunc quidem latet vitæ vestra, at non semper latebit, semel exeret se. Si quæritis, Quando? In die iudicij, tunc Christus manifestabitur, & vos vnà cum ipso, ita, vt & mundus agnoscat vos verè viuere, & regnare cum Christo, quod iam interim sibi non persuadet. Mortificate ergo membra vestra, quæ sunt super terram, fornicationē, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam, & auaritiā, quæ est simulachrorum seruitus, &c. Videtis, quomodo doceat Apostolus nos comori Christo per Baptismum, & rursus resurgere cum Christo in Baptismo, quare Baptismi mysterium non leuiter transmitti, sed hæc, quæ significat, & requirit per omnem vitam meditari, in his exerceri oportet, vt mortificationem Iesu Christi in corpore nostro perpetuo circumferamus, id est, vt exemplo Christi Deo viuamus mortui mundo, hoc est, vt sancti simus, quemadmodum ipse sanctus est. In hoc enim separati sumus, imò ad hoc nos obstrinximus. Considerate enim & repetite diligenter, quid in Baptismo actum est. Venimus ad fontem, occurrit nobis Sacerdos, antequam immergeret, interrogauit vnumquemque nostrum. Abrenuntias sathanæ? Respondimus singuli, Abrenuntio. Et omnibus pompis eius? Respondimus, Abrenuntio. Et omnibus operibus eius? omni vanitati, & gloriæ sæculi? fastui?

fastui? luxui? voluptatibus? breuiter omnibus vitijs? Respondemus: Abrenuntio. En series cautionis nostræ. Ecce fœdus, quod cum Deo iniuimus, retractare non possumus, sanguine Christi sub signatum est, annulo Spiritus sigillatum est. Quam igitur indignam rem faciunt, qui post Baptismum, mundi cupiditatibus se rursus immergunt, audite, qui comestationibus & potationibus vacatis, qui lasciuitis in stratis vestris, qui posse inceditis, qui coniungitis domum ad domum, & agrum agro copulatis vsque ad terminum loci, fidem negatis, sanguinè testamenti polluitis, spiritui gratiæ contumeliam facitis. Quantum nefas? & vt amplius aliquid dicam, cultum Dei transfertis ad idola. Non miremini: An idolum est Mammon? an idolum est voluptas? Nonne de ijs, qui remissè ac delicate viuunt, pronunciat Apostolus, quod ipsorum Deus venter sit, quos & deslet? Et quis non deslet miseris & infelices? Esto namq; delicientur hodie & cras, & annos decem, & viginti, & triginta, & quinquaginta, & centum etiā, quod est impossibile: imò si vultis, ponam etiam quid ultra centum: quid est? quid, inquam, est? quid totum est? Vna hora obliuionē faciet luxuriæ magnæ, & relinquēt omnia sua alijs, & descendunt ipsi in abyssum, hoc est, in infernum, ibi sumus tormentorum eorum ascendere in sæcula sæculorum. Talem ergo ducere vitam, non est planctu mētis dignum: Dico ego, si totus orbis sumptis lachrymis eos desleret, ne sic quidem dignè deslerentur. Et tamen hodie felices hæc estimantur, atque beati, tanta est cæcitas hominū, sed tempus est, vt dicendi finem faciamus.

Audiuistis auditores optimi, quid Dominus requirat à nobis, quando ait: *Eritis mihi sancti, & quibus rationibus ad sanctitatis studium nos exhortetur.* Obsecro iam per misericordiam ipsius, per amorem illum singularem, quo dilexit nos, nō sint frustra dicta. Memores sim? perpetuo cautionis, quā in Baptismo præstitimus, versetur semper ante oculos sanguis, quo ibi adpersi sumus: attendamus iugiter spiritum, quo ob signati ibi sumus: cogitemus, quod impressus animis nostris sit character indelebilis, quo agnoscemus & apud inferos, quod ad populum Dei pertinuerimus: & separemus nos à mundo, quia separauit nos Dominus ipse.

Quid est (hoc, vt sanctum & adorandum, ac magnum illud diuinæ essentiæ nomen, quod Græci *ἀνεκράνυρον* vocant, & ab Hebræorum magistris, Sem ham mephoras, hoc est, nomen separatum, non immeritò appellatum est. literis, quibus scribitur, exprimā, quia separauit nos *פָּרַד*) separauit, inquam, à massa perditionis, à corpore diaboli, à populo infideli, atque id gratuita sua miseratio-

ne, ob nulla prorsus merita nostra. Huius memores simus, & quod separationis ratio exigit, vni Deo adhæreamus, vt quemadmodum ipse sanctus est, & nos sancti sumus. Ipse honor & gloria in sæcula sæculorum, Amen.

SVPER EANDEM

Scripturam Homilia II.

Eritis mihi sancti, quia sanctus sum ego Dominus, & separauit vos à cæteris populis, vt essetis mei.

Scripturam hanc Leuitici hesternodie tractauimus, sed in genere, vt meministis, quare visum nobis est, eam rursus proponere, atque ab ea hunc quoque sermonem auspicari, in quo dicemus, non quid à quouis Christiano, quod tū fecimus, sed quid ab ijs potissimum, quos in sacerdotium elegit, requirat Dominus. Et oro vos beatissimi Patres, & si dignum ducitis sanctissimi fratres, vt non me attendatis iuuenem pollutum labijs, rerum imperitum, ac multis inuolutum peccatis, sed eum, cui voluntatem vobis annuncio, hoc est, Iesum Christum, & eius verba æstimate, non mea, quæ per os meum audituri estis. Confido enim, quod in ore meo erit. Et quamuis multos hic videam non sacerdotes, plurimos tamen adesse scio, qui hoc honore gaudent, plures adhuc, qui ad hunc destinati sunt. Illi ergo præbeant aures mihi attentas, imò silentium præbete quicumque præsentis estis, omnes instruet sermo meus, discant & non sacerdotes, quo timore ad listere debeant diuinis mysterijs: discant, in quo honore habere debeant sacerdotes: obiter quoque, quam ab eis sanctimoniam exigit Deus, audituri sunt.

Eritis mihi sancti, quia sanctus sum ego Dominus, & separauit vos à cæteris populis, vt essetis mei.

Leuit. 20.

Verba hæc quanquā ad omnes omnino, *Leuit. cap. 11. 20.* qui in populo Dei cęsentur, pertineant, vt in Leuitico videre est, & in priori epistola beati Apostoli Petri, in primis tamen spectat ad sacerdotes. Illos enim separauit Dominus, non solum à nati omnibus Gentium infidelium, à Turcis & Saracenis, sed à suo quoque populo, hoc est, à Christianis cæteris. Vnde & maiore sanctitate pollere debent, quam ipsum vulgus Christianorum. Quod dicimus, clarum erit, si modum exposuerimus, quo eos separauit. Christianos à cæteris populis separauit fide, & fidei sacramento, hoc est, Baptismo, quemadmodum heri diximus. Sacerdotes à Christianis cæteris discreuit ordinatione. In ordinatione dictum est eis: *Accipite*

Accipite Spiritum sanctum, quorum remisistis peccata, remittuntur eis, & quorum retinueritis, retenta sunt, accipite Spiritum sanctum. Quotquot in Christo baptizati sumus, Spiritum sanctum

Ad Tit. 3. accepimus, sicut scriptum est: Saluos nos fecit per lauacrum regenerationis & renouationis Spiritus sancti, quem effundit in nos abundè per Iesum Christum Dominum nostrum. Sed alius est ille Spiritus, alius iste, de quo nunc sermo est. Alium dum dico, non diuersum intellige secundum naturam, sed secundum operationem, vim, & energiam. Nam qui in Baptismo nobis datur Spiritus in hoc datur, vt illo sancti simus. Qui autem in ordinatione datur sacerdotibus, in hoc eis datur, vt alios sanctificandi habeant potestatem, quæ duo longè vtique diuersa sunt, atque hoc exprimunt verba illa: *Quorum remisistis peccata, eis remittuntur: & quorum retinueritis, retenta sunt.* Quæ qui rectè intelligit, videt omnes omnino, qui orbè incolunt Christianum, atque in eo versantur, pedibus sacerdotum esse subiectos, non plebeiam tantum multitudinem, sed ipsos quoque Reges ac Principes. Quid enim aliud est: Quorum retinueritis peccata, retenta sunt, quam quorum peccata vos non remisistis, nequaquam remissa sunt? Torqueat se Lutherus, ascendant in cælum, descendat in abyssum, eat, quod velit, aliam reconciliationis viam haud inueniet, quam per manus sacerdotum. Si ergo omnes, ipsi quoque Reges & Principes ad genua sacerdotum impetrare debent peccatorum suorum remissionem, certè subiecti eis sunt, & Rege maior est Sacerdos. Et quomodo non maior? cum huius potestas non corpus tantum, quemadmodum illius, sed ipsam etiam animam contingat, & ad cælos vsque peruat, adeo, vt quæcunque ipse ligauerit super terram, sint ligata & in cælo: & quæcunque soluerit super terram, sint soluta & in cælo. Diuina est hæc potestas, quam Deus optimus neq; angelis, neque archangelis, sed nec ipsis supremæ hierarchiæ spiritibus datam esse voluit. Vnde hoc asserimus? Ex Esaia. *Volauit ad me, ait Esaia, vnus de Seraphim, & in manu eius calculus, quem forsipe tulerat de altari, & tetigit os meum, & dixit: Ecce tetigi hoc labia tua, & auferetur iniquitas tua, & peccatum tuum mundabitur.*

Esaia. 6. c.

En annunciare potuit Seraphim remissum iri Propheta peccatum suum, non autem remittere. Auferetur, ait, iniquitas tua. Non sic sacerdos: eius vox est: Absoluo te ab iniquitate tua, siue absoluo te à peccatis tuis. Nec vana vox est, sed quod dicit, verè & efficaciter facit. Quanta igitur dignitas sacerdotum, quibus talis potestas concessa est, quibus tam sacer principatus commissus est, qui diu in terris positi sunt. Dei siquidem est remittere peccata. Vnde dicente Salua-

tore ad paralyticum: *Remittuntur tibi peccata, Luc. 5. c. dicebant Iudæi: Quis potest remittere peccata, nisi solus Deus?* Testimonium hoc verum est, quamquam ab infidelitate profectum. Nemo siquidem peccata remittere potest, nisi Deus, vel certè cui diuina potestas fuerit communicata. Illa nulli tum mortalium communicata erat, sed nec antè vlli vnquam fuerat, non Patriarchis, non Prophetis. Magnus erat apud Deum Moyses, magnus item Helias. Ille prece strauit Amalech, hic verbo cælum clausit, vt cætera taceam admiranda, quæ fecere: actanti cum essent, neque hic tamen, neque ille quenquam à peccatis valuit absoluere. Non enim eis dictum erat: *Quorum remisistis peccata, remittuntur eis.* Agnoscamus Patres dignitatem nostram, agnoscamus, inquam, & cogitemus, quanta sanctitate pollere debemus, qui in tanto gradu positi sumus. Non satis est, si à crapula & ebrietate abstineamus, si fornicationem fugiamus, si auaritiam detestemur, si gloriam mundi non quæramus: maiorem sanctitatem requirit tantum ministerium. Et quam tandem? Dicam, quod mihi videtur, & verum me dicturum puto: Vt à tumultu & negotijs sæculi separati, in lege Domini meditemur die ac nocte, vt precibus & orationibus iugiter vacemus, vt rerum humanarum oblitum, cunctisque, quæ in terra sunt, superiores effecti, in cælis versemur cogitatione & affectu, vt hoc geratur in mentibus nostris, quod in corde illius, qui dicebat: *Nomen tuum, & memoriale tuum in desiderio anime.* Anima mea desiderauit te in nocte, sed & spiritu meo in præcordijs meis de luce vigilabo ad te. Sed dicetis mihi: Hoc Carthulianorum est, & eorum, qui in monasterijs agunt. Audite me beatissimi Patres, & si dignum ducitis sanctissimi fratres. Nonne à plebeia multitudine separauit nos Dominus? certum est, & nos iam declarauimus. Et nonne à plebe requirit Dominus, vt crapulam, ebrietatem, fornicationem, & cætera mundi inquinamenta vitet? Ignorare hoc non potest, qui Paulum legerit. Nisi ergo à tumultu, & negotijs sæculi nos separauerimus, & hoc egerimus, quod diximus, quæ in re ceterum populum superabimus, cui esse æquales, confusio nobis est?

Neque verò crassa illa duntaxat in plebe detestatur Apostolus, sed tantam omnino ab ea sanctimoniam exigit, vt non ferat vel *μωρολογίαν*. i. stultiloquium, nec *ἰσχυρολογία*. Ait enim sic attendat & non sacerdotes, vt intelligat, quid requirat Christianism⁹. *Fornicatio autem & omnis immunditia, aut auaritia. Ad Ep. 5. nec nominetur in vobis, sicut decet sanctos, aut turpitudine, aut stultiloquium, aut scurrilitas, hoc est, ἰσχυρολογία, ea enim voce vitur Paul⁹, sed magis gratiarum*

gratiarum actio, hoc est, Volo vos in congressibus vestris & conuiuijs Christi meminisse, & beneficiorum eius, nō ea loqui, quæ stulta sunt, vel quibus alijs risum moueatis: ea enim indigna sunt Christianis. *Eratis aliquando tenebra, nunc autem lux in Domino. Vt filij lucis ambulat. Fructus autè lucis est in omni bonitate, & iustitia, & veritate, probates, quid sit beneplacitum Deo. Et nolite inebriari vino, in quo est luxuria, sed implemini Spiritu sancto loquentes vobismetipsis in psalmis, hymnis, & canticis spiritualibus, cantantes & psallentes in cordibus vestris, Domino gratias agentes semper pro omnibus in nomine Domini nostri Iesu Christi Deo & Patri, &c.* Si ad hæc plebem hortatur Apostolus, quid nos facere oportet, nos, inquam, qui tanto gradu à plebe diuidimur? Neque verò hæc re tantum separati sumus, quod ligandi soluendi que potestatem præ alijs accepimus, sed & hoc à cetero populo differimus, quod sacrificandi potestas penes nos sit. Nobis, nō alijs dictum est, *Hoc facite in meam commemorationem.* Et quid est, hoc facite in meam commemorationem? Vtique consecrate corpus & sanguinem meum, offerte, sumite, & alijs administrate. Consideremus, quanta sint hæc. Ad hoc autem plurimum iuuabit sextum caput Esaia, quod sic habet: *Vidi Dominum sedentem super solium excelsum & eleuatum, & ea, quæ sub ipso erant, replebant templum. Seraphim stabant super illud sex ala vni, & sex ala alteri. Duab. velabant faciem eius, & duabus velabant pedes eius, & duabus volabant. Et clamabant alter ad alterum, & dicebant: Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus exercituum, plena est omnis terra gloria eius. Et commota sunt superliminaria cardinum à voce clamantis, & domus repleta est fumo. Et dixi: Va mihi, quia tacui, quia vir pollutus labijs ego sum, & in medio populi polluta labia habentis ego habito, & Regem Dominum exercituum vidi oculis meis. Dominus, quem hic vidit Esaia, non Pater fuit, sed Filius ipse, qui dixit: *Hoc facite in meam commemorationem*, quod discere licet ex Evangelio Ioānis. Cum enim dixisset beatus Evangelista de Iudæis loquens, propterea non poterant credere, quia iterum dixit Esaia: *Excacauit oculos eorum, & indurauit cor eorum, vt non videant oculis, & corde intelligant, & conuertantur, & sanem eos, quæ verba ex hoc 6. capite transcripsit, continuo subiicit:**

Esaia. 6.

Esaia. 26.

Hæc dixit Esaia, quando vidit gloriam eius, & locutus est de eo, Christum vtique significans, in quem illi credere volebant. Quam igitur tremendum sacrificium, & horrore plenum, in quo hostia est ille, qui maiestate sua non terram modò, sed & cælum implet. (Hoc enim significatur illa hypotyposi, qua describitur sedere super solium excelsum & eleuatum, atque ea, quæ sub ipso sunt, replere templum.) Sed &

quam magni illi, quibus operantibus sacrificium hoc initiatur, perficitur que, ad quorum voces, panis in corpus, & vinum in sanguinem transelementatur: in corpus, inquam, & sanguinem eius, cuius gloriam obtueri non velent Seraphim: velant enim facies suas. Nam quod noster textus habet faciem eius, rectè interpretari possumus, faciem suam, vel facies suas. Non enim distinguunt Hebræi pronomina reciproca à non reciprocis, quemadmodum nos Latini. Nec facies tantum velant, sed pedes. Quare facies velent, iam diximus. Et quia nonnulli fortè minus aduerterunt, iterum dicemus. Velant facies suas, simul vt excludant radium è throno prodeuntem, eò, quod ferre nō possent immensam illius gloriam, simul autem vt religionem suam, ac reuerentiam significant, quam habent erga Dominum. Et quum plurimam habeant erga conditorem reuerentiam, & hanc vndique conentur præstare, nec assequantur, quod expetunt, idcirco & pedes tegunt, vt quod deest affectui, hoc velo obtegant. Iam vt intelligamus promptam eorum obedientiam, postquam dixit, duabus velabant faciem, & duabus velabant pedes, adiecit, & duabus volabant. Et quidnam dicebant, iam audistis. Hoc vtique: *Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus exercituum.* Plena est omnis terra gloria eius, quia nihil naturæ sanctum, nisi ipse, ideo ter dicunt Sanctus. Quoniam autem vbique quasi literis inscripta videtur diuina eius potentia, idcirco accinunt: *Plena est omnis terra gloria eius.* Atque huius, de quo ista dicuntur, Sacerdotes quotidie in altari corpus conferant, offerunt, sumunt. Quoto ergo hos in ordine collocabimus? quantam autem ab eis integritatem exigemus? quantam religionem? Considerate, quales manus illa administrantes esse oporteat? qualem linguam? quæ verba illa proferat? qua denique re non puriorem, sanctiorem que conueniat esse animam, quæ tantum illum Dominum quotidie recipiat, sanctissimum illud corpus, sacratissimum sanguinem illum, in quo pacificata sunt atque instaurata, & quæ in cælo, & quæ in terra sunt. Considerate apud vos. Nos quia semel cœpimus, pergemus in Esaia, & reliqua, quæ ex ipso proposuimus, exponemus.

Videns Propheta Dominum in illa maiestate, videns hinc atque hinc Seraphim cælestes illas virtutes stantes timoris ac stuporis plenas, videns ad voces earum moueri cælum (commota sunt enim superliminaria cardinum à voce clamantis, hoc est, clamantium phrasi Hebraica) cupiebat quidem se iungere, & vna cum ipsis dicere: *Sanctus, Sanctus, Sanctus,* sed non audebat, atque hoc est,

est, quod plangit, dum ait: *Vae mihi, quia tacui*, id est, quia tacendum mihi iudicavi. Sed quare sibi tacendum esse censabat? quam ob causam non audebat voces suas iungere, & dicere cum Seraphin, Sanctus, Sanctus, Sanctus? Causam ne ignoremus, ipse expressit, quia, ait, *vir pollutus labijs ego sum*. Ob polluta tantum labia hoc non audebat. Et vnde illi labia polluta? latenter etiam hoc significavit, dum ait: *Et in medio populi polluta labia habetis ego habito*. Non suo ergo vitio, sed societate populi polluta labia habentis, cum quo loqui sapientissime cogebatur, labia incurerat polluta. Sed illa ne indignum reddebant Prophetam laude Dei? Sic sanè. Nam hoc est, quod plangit, nisi forte quis dicere velit ex scrupulositate id profectum, quæ utique longè fuit à corde Prophetæ. Sed quorsum hæc? conspiciant quod cætera. Cupimus modis omnibus persuadere, quid requirat sacerdotium, quantam integritatem, quantam sanctimoniam, atque ad eam rem non parum facit locus iste. Nam si sanctus Prophetæ ob polluta tantum labia, hoc est, ob leue aliquod peccatum, atque ex genere illorum, sine quibus præsens hæc vita non ducitur, indignum se fatetur Dei, nec audet dicere cum Seraphim, Sanctus, Sanctus, Sanctus, qualis obsecro esse eum oportet, qui non cum Seraphim modò Sanctus, Sanctus, Sanctus cantat, sed illa quoque per linguam verba promittit, quæ proferri nec ipsa Seraphim audent, dum que proferri audiunt, tremunt ac horrent. Satis ne huic fuerit, si crapulam, ebrietatem, fornicationem, atque alia id genus crassa peccata vitet? Nonne ab omni prorsus humana contagione alienus esse debet? & hoc ne suffecerit? nonne angelus esse oportet? certè angelum, imò plus, quam angelum, quum ei datum sit, quod angelis non est concessum. Nusquam enim ad eos dictum est: *Hoc facite in meam commemorationem*. Puto me ostendisse, quod in exordio concionis proposui, videlicet verba hæc: *Eritis mihi sancti, quia sanctus sum ego Dominus, & separavi vos à cæteris populis, ut essetis mei*, in primis spectare ad sacerdotes, atque ad eò maiore eos sanctitate pollere debere, quam ipsum vulgus Christianorum. Quod quidem nec ipsa Scriptura tacuit, dum peculiare refert causas, ob quas eos vult esse sanctos, Leuitici 21. Incensum Domini, & panes Dei sui offerunt, & idem sancti erunt. Sunt verba Domini Dei ad Moysen super filijs Aaron, Ego elegeri filios Aaron, & à cætero populo separavi, ut ministrarent in conspectu meo, & incensum, & panes offerant, & quia hoc præ cæteris fortiti sunt ministerium, ideo sancti erunt, sancti tanquam erunt, non vulgariter quomodo cæteri, sed excellenter. Hoc enim significat nota illationis, & idem si quæras, quam

ab eis exigebat sanctitatem, quam non itidem à cætero populo? Dico variam & multiplicem.

In primis non à fordibus solum, & inquinamenti peccati mundos eos esse volebat, quod omnium est, sed & animum habere liberum prorsus, nullis curis, nec villo mœrore sæculi offusum. Vnde cum terram diuiderent, & possessiones partirentur vndecim tribus, Leuiticam tribum nihil de illa diuisionis portione percipere voluit, ut quæ operationibus diuinis insistebat, in nulla re auocaretur, nec cogitare, aut agere secularia cogere, sed alijs terram colentibus illa tantum Deum coleret, & ad victum, atque alimentum suum ab vndecim tribubus de fructibus, qui nascebantur, decimas reciperet. Secundò non solum à largiore portatione, quam & cæteri vitare debebant, verum & ab omni potu tum vini, tum sicera abstinerere eos volebat tempore ministerij. Sic enim legimus in Leuitico: *Vinum & omne, quod inebriare potest, non biberis tu, & filij tui, quando intrabis in tabernaculum testimonij, ne moriamini, quia præceptum sempiternum est, in generationes vestras, & ut habeatis scientiam discernendi inter sanctum et profanum, inter pollutum & mundum, doceatisque filios Israel omnia legitima mea, quæ loquutus sum ad eos per manum Moysi*. Tertio tam sublimem volebat esse eorum conuersationem, ut ex ea & ipse sanctus agnosceretur, & populus ad sanctitatis ac virtutis studium excitaretur. Vnde filijs Aaron Nadab & Abin ob temeritatem à Domino percussis, Hoc est, ait Moyses, quod locutus est Dominus: *Sanctificabor in his, qui appropinquant mihi, & in conspectu omnis populi glorificabor*. Quorum verborum hic est sensus: Agnoscat sanctus ex munditia, & sanctitate ministrorum, non permittens malos mihi ministrare.

Considerate patres beatissimi ministerium vestrum, & cum illorum conferte ministrabat. Illi, quemadmodum audistis, panes offerebant, vos non panem offertis: vel si panem, certè non huius generis, qui è terra educitur, sed quem offertis panem, de celo descendit, & dat vitam mundo. Illi brutorum animalium carnes immolabant, & sanguinem: vos non huiusmodi animalium carnes & sanguinem, quæ auferre non possunt peccata, sed immolatis agnum immaculatum & incontaminatum Iesum Christum, sanctissimum corpus eius, sacratissimum sanguinem eius, in quo semel pacificata sunt, atque instaurata, & quæ in cælis, & quæ in terris sunt. Si ergo illos ob hoc ipsorum ministerium sanctos esse oportebat, nec vulgariter, sed excellenter sanctos, quales vos esse oportet, quorum ministerium tantò præstantius est, quòd lex noua præstat veteri. Sicut enim

Eritis mihi sancti, quia sanctus sum ego Dominus, & separavi vos à cæteris populis, ut essetis mei.

enim se habet lex ad legem, sic sacerdotium ad sacerdotium. Quales, inquam, vos esse oportet, quam sanctos, quam puros, quam à terrenis actibus & curis elongatos, quam abstemios, quam sobrios, quam sublimis & excellentis conuersationis: Multa de vobis scripsit Cyprianus, multa Hieronymus, multa Ambrosius, multa item Chrysostomus, atque alij tum Græci, tum Latini, præclare scripserunt: sed minus est quidquid hætenus aut ipsi, aut alij scripsere. Utinam quæ à purgatis mentibus concipi potest quid requirat Sacerdotium, quantam integritatem, quantam religionem, quantam sanctimoniam. Quare Patres beatissimi, hoc agite, dispicite vobis locum aptum contemplationi, tempus ad eam rem opportunum eligite, & in silentio cordis versate, quis sit quem quotidie offertis, cuius corpus quotidie manibus vestris contrectatis, cuius sanguine quotidie labia vestra proluitis. Et si serio id feceritis, scio, apprehendet vos in cogitatione vestra stupor vehemens, mirabimini supra modum de eminentia ministerij vestri, pronuntiabit non solum omni re puriorem, sanctioremque esse oportere, cui tale incumbit ministerium, sed & summa ope adnitimini tales vos præstare, ut quemadmodum ipse sanctus est, & vos sancti sitis: ipsi honor & gloria in secula seculorum, Amen.

SUPER EANDEM

scripturam Leuitici, Homilia. III.

Eritis mihi sancti, quia sanctus sum ego Dominus, & separavi vos à cæteris populis ut essetis mei.

Leuit. 11.
19. 20. d.

NON miremini Auditores optimi, scripturam hanc Leuitici, iam tertio à nobis proponi. Facimus id exemplo eius à quo profecta est. Ipse siquidem eius author frequenter admodum per Moysen eam populo suo proposuit, quem admodum videre est in Leuitico. Quod eo sanè consilio fecit, ut populus hanc in perpetua haberet memoria, nec unquam sibi pateretur excidere, quam tanto studio sibi commendatam nouerat. Id ipsum nos agimus, cupimus modis omnibus hæc verba imprimere animis vestris, & quia vanus est noster labor, nisi caeleste numen aspiret idcirco gratiam imploremus.

In prima nostra concione diximus, quid ab omnibus in uniuersum Christianis requirat dominus, quòd ait: *Eritis mihi sancti*. In secunda, quid ab ijs, quos à cæteris separauit, ut sacerdotio fungantur in populo. In hac tertia dicemus, quam longè ablimus ab hoc quod esse debemus. Et scire vos volo auditores optimi, quod dum huius rei cogitationibus me exercerem, lachrymæ oboriebantur mihi. Et quis temperet à lachrymis? Separati sumus à cæteris populis, ut sancti simus: & sanctitate præeunt nos ipsi, à quibus separati sumus, hoc est, Gentes incredulæ. Quis non fleat? cuius oculi non deducant lachrymas? cuius palpebræ non defluant riuus? Separati sumus, ut in lege Domini meditemur die ac nocte, ut precibus & orationibus iugiter vacemus, ut rerum humanarum oblitum, cunctisque quæ in terra sunt superiores effecti, in cælis versemur cogitatione & affectu, & ne umbram quidem horum apud nos videre est. Hoc ne lamentatione dignum? Quis dabit capiti meo aquam, & oculis meis fontem lachrymarum, & plorabo die ac nocte? Triste exordium hoc, sed tale prorsus quale res ipsa exigit. Consideremus paulisper studia nostra, vitam & mores. Quæso vos, quid agimus? Et si à me vultis audire, non grauabor dicere. Hic nouarum rerum cupidus illa studiose inquirat, quæ ad se pertinent nihil, videlicet quid agat Cæsar, quid molietur Galliarum Rex, quid meditetur Turca, atque de his domi, de his foris, de his commentatur in templis. Ille totos dies spatiaur. Tertius fistula ludat ac fides pulsatur. Quartus in ratiocinijs & supputatione tempus omne consumit. Quintus iactu gaudet tesserarum, & longos dies fallit fritillo. En studia nostra. Sed hæc ne sunt magnopere reprehensione digna? magnopere prorsus. Dum enim hæc agimus, negligimus Prophetas, negligimus Paulum. Non legimus Euangelia. Et quia in his non veramur aut frigidè versamur, nescimus quid sit Christianismus, nescimus quare apprehendatur iustitia, ignoramus iudicia Dei, & descendimus absque villo numero ad infernum. Quid me adspicitis? An non Scriptura hoc dicat? Scriptum est. *Propterea captiuus ductus est populus meus, quia non habuit scientiam, & nobilitates eius interierunt fame, & multitudo eius sicut exaruit. Propterea dilatauit infernus animam suam, & aperuit os suum absque villo termino, & descendentes fortes eius & populus eius, sublimis gloriofque eius ad eum*. Mira verba & propterea resumamus ea. Populus meus captiuus ductus est.

In captiuitate, fame ac siti interiit, & dilatauit infernus animā, & aperuit os suum abfque villo termino, & deuorauit in perpetuum puniendum. Quia aliena per vim rapuit? quia libidine exarlit, quia scorta aluit? Non multi siquidem, si illa spectemus, sanctē & non innocenter vixere. Quare ergo? quia non habuit scientiam. Et quam scientiam? Num illam, quæ ornatē secundum Ciceronem loqui docet? quæ docet conuerfari laudabiliter secundum seculum? quæ vultum componit? quæ gressum format, atque in exteriori homine fingendo tota est, quam tantopere hodie amplectuntur aulici? de eā neloquitur scientia? Absit: ea siquidem stultitia est apud Deum. Quam ergo intelligemus hic scientiam? sanē illam, quæ scripturis propria est. Ea autem est, quæ de remissione peccatorum, de iustitia, de salute differit: quæ docet quid gratos Deo, quid dignos cælo efficiat, quæ res fiduciam pariat, qua subnixus audeat egredi animus & listi conspectui Dei. Hæc in quibus potissimum referendis scriptura sacra occupatur, quam pluris incognita sunt. Agnoscite quod dico. Hic videt se quotidie labi ira, inuidia, torpore, libidine, superbia, atque interim dat elemosynam, audit sacrum, legit septem Psalmos, nec quidquam cogitat de mutanda voluntate, atque ob hæc, quæ facit opera, putat omnia esse salua. Alius nec hæc adhibet, sed satis superbeque putat, si credat in Christum, ob fidem in Christum certò persuadens sibi nihil esse periculi Christiano, etiam si perditē viuat, etiam si luxu diffuatur, etiam si in *πολυμυξία* strenuè se exercent, & omnem turpem actionem patret. En in quibus versamur tenebris quia negligimus scripturas. Sed pergamus quoccepimus.

Quia verò ignoramus iudicia Dei, quia nescimus, quam à nobis requirat Deus iustitiam, idcirco non tangimur stimulis conscientia, propterea non laboramus in fletu & gemitu, non insistimus precibus & orationibus, non extendimus manus nostras ad cælum, cuius habitatorem offendimus. Quid faciemus in die calamitatis & miseriae de lōge venientis? ad cuius confugiemus auxiliium? vbi relinquemus gloriam nostram, id est, hortos nostros, ædificia nostra, vasa aurea & argentea, beneficia nostra, quæ gloriam nostrā iam ducimus. Et parum fuerit (sacerdotibus loquor) si nitamur nobis Deum habere propitium, separati sumus vt pro tota Ecclesia, hoc est, vniuerso orbe oremus, vt stemus sicut Moyses leuatis semper interioribus animi manibus in cælum, in confractioe, in conspectu Domini ad auertendam iram eius, ne disperdat po-

pulum suum, hoc nostri officij est. Et quia responsurus puto. Quotidie conuenimus, decantamus Psalmos, legimus horas. Dico & me legere horas. Sed quomodo legimus? Vix benè cepimus, & iam finem requirimus. Quanta miseria? Diuinos illos Psalmos, Psalmos plenos caelestis suauitatis, quibus nihil dulcius habet tota scriptura, absque spiritu, imò tanquam onus quoddam è manibus excutimus, vt de nugis (ne quid grauius dicam) liberius possimus commentari. Quanta miseria? Vbi est illud: *Nomen tuum & memoriale tuum in desiderio animæ. Anima mea desiderauit te in nocte, sed* Esa. 26. d. *& spiritu meo in precor dñs meus de luce vigilabo ad te?* Sentiunt qui verè sunt in Christo, hos affectus, omnia ossa eorum clamant: Nomen tuum & memoriale tuum in desiderio animæ. Nec sufficit eis dies, impendunt etiam partem noctis, vt spiritum præsentem redant Deo. Legunt horas positis genibus, nudo capite, maxima cum attentione, afficiuntur, transformantur, rapiuntur, cibus suauissimus eis est, dulcius magis quam mel aut fauus: sed pergamus.

Quia verò neque studia amamus scripturarum, neque spiritum habemus precum: & vsquam animum se oblectare necesse est, hinc fit vt bona pars nostrum ea seletur, quæ carnis sunt, quæ mundi sunt, commensationes, potationes: & ne longus sim, fœdas voluptates: atque ad eò his dediti sumus, vt & ipsas gentes superemus ac fide alienas. Quid attinet dissimulare? Nonne maior luxus in conuiujs nostris, quam Gentilium? Nonne diuturniores accubitus apud nos quam apud Gentiles? Nonne maior libertas in mensis nostris quam Gentilium? Statuunt magna pocula, ebibimus non semel, atque iterum, sed sapius: nec satis est, quod ipsi ebibamus, ad æquales haustus cogimus cæteros, & quia nò inebriamur, nec peccare nos putamus, quasi non scriptum sit: *Va vobis qui potentes estis ad bibendum vinum, & viri fortes ad miscendam ebrietatem.* Comminatio est, non contra eos, qui fortè, vt fit, virtutem potus ignorant inebriantur, sed contra eos, qui quotidie fortia & delicata ac varia vina bibunt, Francia, Rhenana, atque alia, & multum bibunt, nec tamen inebriantur, quia in consuetudine venè bibendi. Hos arguit Prophetata. Illi sunt, quos potentes appellat ad bibendum vinum, & viros fortes ad miscendum in vno ventre inebriatiua. Id enim huius loci Hebræa vox significat, quam & Græci interpretes vsurparunt, vertentes *εξεδύω* vt *εξεδύω*. Et vt nihil ad nos pertineat comminatio hæc Prophetæ, illud manifestum est, huiusmodi potationibus impinguari

pinguari sensum, quem in Christianis, maximè autem in sacerdotibus Dominus semper vigere voluit, ac tenuem esse. Impinguar tur dico sensus, vt quæ verà, quæ sancta sunt quæ spiritus Dei sunt, capere nequeat. Vnde cum meminisset Esaias hominum sui temporis, plebis ac cleri, & omnes vino deditos dixisset, intulit: *Quem docebit scientiam, & quem intelligere faciet auditum, id est, hoc rerum statu, quando totus populus ita deditus est vino, quando sacerdotes sic additi sunt mentis & poculis, quis erit capax doctrinæ?* (familiare siquidem est Hebræis auditum pro doctrina vsurpare) Respondet ad interrogationem suam. Ablactatos à lacte, a uulso ab vberibus, hoc est, in tota ciuitate hac non sunt aliqui capaces doctrinæ meæ, præterquam, qui adhuc admodum pueri sunt, hoc est, qui tredecim aut quatuordecim duntaxat annorum sunt, qui scilicet nondum per ætatem attigerunt pocula vel mulieres. Cæteri qui viginti sunt annorum & supra, impinguari sunt, non intelligunt me concionantem, imò ridet conciones meas. Quia manda, remanda, manda, remanda: expecta, reexpecta, expecta, reexpecta: modicum ibi, modicum ibi. Mimiticòs hæc accipiuntur. Habebant Prophetæ frequenter verbum in ore mandandi, quemadmodum in eorum scriptis videre est, sæpè ibi legitis: Hæc mandat Dominus. Similiter verbum, expecta & modicum. Illi ergo dediti vino imitabatur sermonem Esaiæ, quæ admodum & hodie facimus, dum ridere aliquem volumus. Quid vis (dicebant) audire Esaiam? Esaias non dicit admiranda, non prædicat noua, semper est: Hæc mandat Dominus, hæc mandat Dominus, illud est initium, illud est finis concionum eius. Et fortè occurrentem ita compellabant Prophetam. Non concionatus est hodie: Hæc mandat Dominus, Expecta Dominum, Adhuc modicum? Talis erat populus tempore Esaiæ, talis erat & clerus. Tales & nos sumus, siue populum spectes, siue clerum. Agnoscite quod dico. Concionatur quis populo dicit, quid requirat Christianismus, quales se præstare debeant Christiani in conuiujs & in congressibus, quam sancta ipsorum colloquia esse oporteat, quòd satis non sit à detrectatioe & verbis spurcis abstinere, quòd ea loqui oporteat, quæ ædificationis sunt, quòd oporteat Christi meminisse & beneficiorum eius, quòdque nimis gentiles sunt qui id non faciunt. Concionatur ita quis & ridetur. Sacerdotum hoc est, aiunt, & huiusmodi concionatorem dicunt melius seruire Beguinis. Concionatur alius clero dicit, quid requirat sacerdotium, quantam integritatem, quantam puritatem, quantam sanctimoniam, & non intelligitur: non, quòd

verba & voces non intelligant, sed quia nò in animū inducunt tanta opus esse puritate, quia non persuadent sibi illam requiri sanctimoniam, satis esse putant, si ebrietatem, fornicationem, & crassa huiusmodi peccata vitent. Illa verò, meditari in lege Domini die ac nocte, precibus & orationibus iugiter vacare, vsque in cælis versari cogitatione & affectu, ad monachos seu anachoretas reijciunt: Carthusianorum esse dicunt & phantasticum eum, qui sublimis illius conuersationis insignia ab ipsis requirit. Lætantur proinde in conuiujs, comedunt, bibunt, implent se vino, non dico inebriantur. Quis enim hoc ferat in sacerdote? sed implent se vino, hoc est, multum vini ingurgitant, vadunt sic cubitum, surgunt post ortum Solis, legunt horas, quibus vna cum Psalmis aliquot, quos preparatorios vocant, frigidè lectis, statim accedunt sancta sanctorum, mundissimam illam carnem Saluatoris, sacratissimum illum sanguinem, quo sumus abluti, sumunt faucibus hesterni mero fœtentibus, stomacho hesternam crapulam eructante, nec vllum sentiunt iugulum conscientia. Heu voluptas, quam impinguas mortalium corda, atque vtinam sola esset voluptas, minor esset nostra querela? Accedit iam aliud malum, & quidem in exitium vsq; dulce. Gentium poeta, doctores ebrii, Tibullus, Catullus, Martialis, Ouidius, Terentius, & cæteri quos enumerare longum est. Vinum quod illi nobis propinant, non modò impinguat, sed mollit quoque animos & nervos omnes virtutes elidit. Nulla hic opus probatione, res experientia certa est, atque ita cum sit tamen hos passim audimus, studiose legimus, magno labore ediscimus. Quo deuenimus? Sed audio: Hinc verba discuntur, hinc acquiritur eloquentia, rebus persuadendis sententijsque explicandis maximè necessaria. O flumen tartareum, quis resistet tibi. Quādiu non siccaberis? Quousque volues Euæ filios in mare magnum & formidolosum? Vsque quo faxa tua percuties & sonabis dicens? hinc verba discuntur, hinc acquiritur eloquentia, rebus persuadendis sententijsque explicandis maximè necessaria? Ita verò nò cognosceremus verba hæc, imbrem aureum & gremium & fucum, & templa cæli, & alia verba, quæ in eo loco scripta sunt, nisi Terentius induceret nequam adolescentem proponentē sibi louem ad exemplum stupri, dum spectat tabulam quandam pictam in pariete, vbi inerat pictura hæc: louem, quo pacto Danae misisse aiunt in gremium quondam imbrem aureum, fucum factum mulieri. Et vide quemadmodum se concitat ad libidinem, quasi cælesti magisterio.

At quem Deum: inquit? Qui templum caeli summo spiritu concutit, ego homuncio id non facerem? Ego verò illud sponte feci, & libens. Non omninò per hanc turpitudinem verba commodius discuntur, sed per hæc verba turpitudine ista confidentius perpetratur. Non mea, sed Augustini hæc sententia est. Et nihil sit vobis periculi ex horum lectione. Nonne nimis Gentiles estis, qui totos dies apud hos versamini? Nonne frustra Christiani estis, qui eas literas tam charè amplectimini, in quibus ignoratur charitas Dei, contempta atq; irrita est crux Christi, admirationi est Mundus? Nonne prorsus obliti videmini fœderis in Baptismo cum Deo initi, qui tanto studio prophana sectamini, imò lasciuia, imò falsa, imò impia? Quantis adhuc lacrymis expiabitur hos labores, si tamen respicere contingat: Repetite ex ijs, quæ in superioribus concionibus diximus, quid sit, Eritis mihi sancti: Quid sit, Separavi vos à cæteris populis, ut essetis mei. Hisque si placet, addite locum, qui est apud Petrum in priori epistola cap. 2. Vos autem genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis, ut virtutes annuncietis eius, qui de tenebris vos vocavit in admirabile lumen suum. Et locum, qui est apud Iacobum capite primo. Voluntariè genuit nos verbo veritatis, ut simus initium aliquod creaturæ eius, & pudeat vos ingratitude. Elegit vos Christus in peculiarem sibi populum, reges fecit ac sacerdotes, lauit vos sanguine suo, liberavit à tenebris gentilitatis, & transtulit in gratiâ Evangelij, ut liberati iam in ipsius operibus versemini, ut & in conuiuijs & congressibus vestris crebram mentionem faciatis beneficiorum ipsius, ut narretis populis virtutes eius, hoc est, studia: quid fecerit, quid adhiberit ad liberationem humani generis, ut sciant hoc pueri, ut sciant hoc senes, quo in ore omnium versetur tantum beneficium. Huius rei gratia acquisiuit vos sanguine suo. Hoc est, quod dicit Petrus. Eandem sententiam habent verba Iacobi: Voluntariè genuit nos verbo veritatis. Siquidem datus est, verbo, (etiam phrasi Hebræa, ut sæpè in Psalmis: Nam Græcos ablativo carere palam nempe est) explicans, ad quid genitum sumus siue regenerati per Baptismum, nempe ad verbum veritatis descendum, credendum, amandum, sectandum, & opere implendum ac propagandum. Ut simus, inquit, initium aliquod creaturæ eius, hoc est velut primitiæ, grati ac preciosi. O igitur diuinis donis ingratos vos, qui neglecto verbo veritatis, toti estis in ediscendis poetarum fabulis, in recitandis amoribus meretricum & stupris virginum, in decantandis falsorum eorum laudibus, Iouis, Apolli-

nis, Mercurij, & cæt. Nonne benè de vobis apud Hieremiam Dominus queritur dicens: *Me dereliquerunt fontem aque viuae, & foderunt sibi cisternas, cisternas dissipatas, quæ continere non valent aquas.* Quid est, foderunt sibi cisternas dissipatas, me fonte viuo relicto, si non hoc est? Obsecro, conuertamus nos ad meliora studia. Sanctus est Dominus, totus sanctus, natura sanctus: & quia natura sanctus est, necessariò execratur quidquid immundum est. Vnde antiquos illos inhabitatores terræ sanctæ, quia odibilia opera faciebant, disperdidit, & terram eorum dedit populo suo filijs Israel, dicens: *Custodite leges meas, atque iudicia, & facite ea, ne & vos euomat terra.* Et quia non permanserunt in hoc ipsius testamento, & ipsi reiecti sunt: ac magna illa promissa facta Abraham, Isaac, & Iacob, ad nos deuoluta sunt, nos in locum eorum successimus: timeamus, ne simul nos quoq; deseramus. Timeamus dico, magna causa est. Videmus quid catholico ac nobili Angliæ regno acciderit. Quid inuictò populo Germaniæ. Has sanè terras hæresis si nõ peruatit, inuasit tamen magna que in parte subuertit. Timeamus ne deseramur. Cum enim sanctus sit Dominus, sanctum vult habere populum: si ipsi tales nos non præstiterimus, inueniet, qui tales se præstabunt: si nati non sunt, nasci faciet. Ipsi honor & gloria in secula seculorum. Amen.

DE MORTALITATE
super hanc scripturam Genes. capite 3. Familia I.

Memento homo quod puluis es, & quod in puluerem reuerteris.

Socrates apud Platone in Alcibiade disputans quid homo & quod eius officium. Homo, inquit non aliud est quam anima, hancq; nosse iubet, qui præcipit, Nosce te ipsum. Aliter sanè Ecclesia, quæ Apostolo balis & sedes veri dicitur. Huius vox est: Memento homo quod puluis es, & quod in puluerem reuerteris. Quæ & semel infigere volens animis nostris, cæremoniã adhibet ad eam rem in primis accommodam. Et profectò non possemus non iugiter circumferre animo, si quod res est, persuasum nobis esset, magna ex parte indè pendere salutis nostræ cum initium, tum progressum ac consummationem. Quod ut efficaciter possumus demonstrare,

Errare, & velut oculis subijcere, numen inuocemus.

Memento homo quod puluis es, & quod in puluerem reuerteris.

Ivgis versiculi huius meditatio (præter alia, quæ ipsi in vobis experimini) primò ad humilitatem, quæ omnium virtutum fundamentum, adeoque salutis initium est, imbuet animum. Secundò rerum omnium, quas admirari mundus solet, contemptum suadebit, qui non parum ad progressum, qui in virtute attenditur, facere dinoscitur. Tertio arctam, quæ ad vitam ducit, viam vsque in defesso pede perambulare faciet, quæ in re cõsummatio est. nam scriptum est: Qui perseuerarit vsque in finem, hic saluus erit. Hæc vt eo, quo proposita sunt, ordine exequamur, legimus in volumine Esaiæ. Ad quem respiciam nisi ad pauperculum & contritum spiritu, & tremetem sermones meos? Quod septuaginta reddiderunt? *ἐπι τὴν ἐπιβλήσαν, ἀλλ' ἢ ἐπὶ τὸν ταπεινόν, & ἡσυχίον, καὶ ἰσχυρόν, τοῦ λόγου μὲν.* Quæ versio loco commentarij nobis est: docet enim non ad fortunam, sed ad animam pertinere, quod in nostrâ editione legitur, nisi ad pauperculum. Initium itaque sanctitatis est humilitas: humilitatis initium, tui cognitio est. Cognitio tui in hoc est, vt verè agnoscas, quid sis, & quid futurus sis, hoc est, vt memineras, *quod puluis sis, quod quæ in puluerem reuerteris.* Et quidem omnes nouimus istud. Nam etiam dum pueris cū cinere impressus nobis est versiculus. Memento homo, &c. Quem si nunquam etiam audiuissemus, ignorare haud possemus, cū ea, quæ per os, nares, cæterosque corporis meatus egeruntur, hoc ingerant, nempe quod putredo simus ac limus terræ. Sed & in putredinem ac terræ limum abituros rursus, monēt nos aiorum & proaorum monumenta plena intus omni spurcitie & immundicia. Nouimus igitur: verum vt ad humilitatem imbuiamur, haud satis est nosse, sed nocte ac die in animo gerere, sæpè mentis oculis obijcere, & feria illi cogitatione inharere oportet. Hoc si ageremus, tum demum sentiremur, quam haberet energiam, tum experiremur, quam potenter transuerberaret carnem, imò animam, imò spiritum. Quis nostrum sensu carnis inflatus, ad eò longè extra se abscelsit, vt non subito se intra se recipiat, imò in se tabescat, si modo serio secum cogitet, quod puluis sit, quodq; in puluerem sit rediturus? Quoties pie Iesu exaltatum est cor meum, & elati sunt oculi mei? Quoties ambulauim in magnis & mirabilibus super me? Quoties dixi cum animo meo: Non sum sicut cæteri hominum, velut hic, velut ille. Recede à

me, nam pollutus es, indoctus es, ignobilis es, pauper ac nulla in re comparandus mecum. Quoties hæc in cor ascendere meum. Si canticum quod iam inde ab initio mihi occinuit Ecclesia, videlicet, Memento homo, quod puluis es, & quod in puluerem reuerteris, præsens adfuisset in memoria, nonne stetit et potenter contra me atque ex aduerso respondisset: *Quid superbis terra & ciuis? acin ipso exortu elisa fuisset superbia mea? Pergam confiteri nomini tuo, quoniam parcis Domine confitentibus tibi.* Quoties tetigisti cor meum per diem cum absiderem libris meis, vel solitarius in ambularem per domum. Quoties venisti vesperi, quando componebam me in lectulo: sed & nocte, quando fugiebat somnus ab oculis meis, tum ibi aderas: & mane quando euigilabam, stabas ad ostium, pulsabas, loquebaris vt auerterem me ab his, quæ feci, & liberares de superbia. Hæc tum ageres, quid nam ego? ipse ceu aspis obturabam aurem, cor obdurabam, obfirmabam interiora conscientiæ, atque ibi stabas neglectus, contemptus, repulsus, tu qui de puluere finxisti me, atque in puluerem vnde sumptus sum, redices me. Huius si memor fuisset, nonne pronus statim cecidisset in terram? atque humiliatus vsque in puluerem, dixisset? Loquere Domine, quia audit seruus tuus, opus & figmentum manuum tuarum. Sed & domum tuam ingressus, locum habitationis tuæ, templum sanctum, nunquid adorauisti cum Propheta in timore? Vide Domine misericorditer, & libera iam inuocantem, ac confitentem tibi. Mox vt eram templum ingressus, querebam quid esses nouarum rerum, vbi nam ageret Cæsar, quid moliretur Galliarum rex, & post variarum rerum admissa idola aperiebam librum preces habentem horarias, vt confiterer nomini tuo magno, quod sanctum & terribile est. At quid fiebat? Os meum annunciabat laudes tuas, cor prælia meditabatur. Corpus in templo erat, mens verò in castris procul ac longè abs te. Atque istud tolerari fortè poterat, ni accessisset aliud, siquidem præterito iudicio, neglecta iustitia, sola consuetudine ductus planè vt vitula Ephraim docta diligere eritutam, ad altaria tua ferebar, panem & vinum in corpus tuum, ac sanguinem polluto ore consecrabam, sacrificium quo nihil sanctius, immundis manibus offerebam. Dumque hæc agebantur, dum diuina illa mysteria ipsis etiam angelis tremenda in altum sustollebantur adoranda omnibus, alij obambulabant, alij velut statuae immobiles scaminis inhærebant, nonnulli altero genu posito hac atque illac respiciebant: Qui totus adoraret, rarus erat. Quid causa? Non cogitabamus cum

animis nostris, quod lutei essemus. Non verfabatur ob oculos, quod inter seruos tuos insignis scriptum reliquit Iob: *Putredini dixit pater meus est, mater mea, & soror mea, vermibus.* Hæc caussa, atque ea quidem sola, quo minus ceruices nostras breui in cinerem redigendas, non humiliauerimus hæcenus. In Genesi magnus ille patriarcha & Dei amicus Abraham, ad quem dictum est: *In femine tuo benedicentur omnes gentes*, dum ante conspectum Domini venit, in terram cadit, pronus adoratur, tremens loquitur. In Euangelio beatus Baptista, qui etiam dum clausus in matris utero plenus Spiritu sancto prædicatur, de quo & insigne illud extat encomium: *Inter natos mulierum non surrexit maior Ioanne Baptista*, dum baptismi gratia ad aquas Iordanis venientem videt Saluatorem, totus horret ac sanctum refugit tangere verticem. Quid agere hos tantos viros tantopere humiliat? Recordatio propriæ conditionis. Loquar, inquit ille, ad Dominum, quum sim puluis & cinis. Qui est de terra, ait, hic de terra est, & de terra loquitur: *Qui de cælo venit, super omnes est.* En quam potenter deprimeret supercilium oculorum nostrorum, ac humani cordis tumorem euerteret, modo animo circumferretur versus hic: Memento homo quod puluis es, & quod in puluerem reuerteris. Neque verò hoc solum, sed & quod secundo loco proposuimus certò efficeret, hoc est, ingeneraret animis nostris rerum omnium, quas mundus admiratur, verum contemptum. Hæc porro res diuitiæ sunt, voluptates, honores. vt de diuitijs primò dicamus.

Statue tecum, & hoc sit certò persuasum animo tuo, cras moriturum te. Quæso. Num hodiè sursum ac deorsum cursitabis, vt dilates possessiones tuas? Num vehementer anxius eris, ne vel vltimus hic dies vitæ tuæ absque quæstu trāseat tibi? Nō puto, & quis nostrum hic est, qui valeat dicere, crastinus dies illucescat mihi? Nescis, o homo, nescis, quando tempus sit, fortè hac hora dicetur tibi, morere: quæ est enim vita tua? *ἄρα ἡ πρός ὀλίγον φαινόμενη, ἔπειτα δὲ ἀφανίζομένη.* Quid igitur vel qua spe thesaurizas? An fortè putas, quod in abundantia vita cuiusquam sit, aut cum morietur homo, quod fumet omnia, quodue descendet cum eo gloria ipsius? Sed audi Scripturam. *Homini cuiusdam diuitiis vberes fructus ager attulit, & cogitabat intra se, dicens: Quid faciam, quia non habeo, quo congregem fructus meos, & dixit, hoc faciam, destruam horrea mea, & maiora faciam, & illuc congregabo omnia, quæ nata sunt mihi, & bona mea, & dicam animæ meæ: Anima, habes multa bona posita in annis plurimos, requiesce, comede, bibe, epulare. Dixit autem illi Deus, Stulte, hac nocte animam tuam respiciam à te: quæ autem parasti, cuius erunt? Nun-*

Iob. 17. d.

Gene. 22. d.

Luce. 12. c.

quid facultatibus suis, quæ amplissima erant, adijcere potuit vel diem vnum vitæ suæ? Num quid vel efferre hinc quicquam ipsi licuit de tantis, quæ possidebat, si tum possidebat bonis? Sed dicis: Hic vnus erat. Non, quæ de hoc referuntur, respiciunt omnes? Age igitur. Vbi iam sunt, qui paucis ab hinc cænis argentū congeriebāt, & aurum, scilicet in his prædium constituentes? Vbi age, vbi sunt, quos conspexere oculi tui, qui nusquam nō substruebant domos, prædia palatia? Qui beneficijs beneficia, pensiones pensionibus, latifundia latifundijs accumulabant, nec finem faciebant acquirendi? vbi iam sunt? vbi in quâ sunt? Exterminati sunt, ait propheta, & ad inferos descenderunt, & alij loco eorum exsurrexerunt. Atque hi alij nunquid non, vt illi, et ipsi exterminabuntur? Sanè. Puluis siquidem sunt, in puluerem proinde redigi ipsos necessum est. Et cum morientur, nunquid non ipsi etiam omnia sua relinquent alijs, quemadmodum priores illi fecerunt? Certè. Et enim nudi huc venere, quare nudos quoque abire hinc oportet. Ad hunc enim modum ratiocinatur Apostolus: *Nihil, inquit, intulimus in hunc mundum, haud dubiū, quia nec auferre quid possumus.* Facile igitur contemnit diuitias, quia semper cogitatur in puluerem se rediturum.

Nec diuitias modò, sed & voluptates, in quibus, licet foedissimis, haud secus quam in cinamomis & vnguētis preciosis iam volutatur verè miseri. Quæso te, qui in hias vberibus, qui amplexus vacas, qui in molibus lasciuis stratis, credis quod & vbera & scæmina in quibus omnem voluptatem constituis, vertentur in putredinem, quam horreat & oculus inspicere & manus contingere? Credis hoc? Credis præterea, quod excedente è corpore anima, lectus tibi erit nuda ac frigida humus, quod que subter te sternetur tineæ, & operimentum tuum futuri sint vermes?

Atque, vt omisso Veneris mysta, te compellem, qui luxu dissolueris, qui delicijs gustum occupas, qui terram, mare, aëra, sollicitas, vt gulæ obsecundes & vètri facias satis, credis, quod vbi cæteros, te quoque mortalem natura profuderit: Et cum morieris, caro in sortem cessura sit vermibus, imò serpentibus? Credis hoc? scio quod credas. Ergo ne tantopere tibi curæ serpentes sunt, vt nihil interim non facias, quo post obituum tuum & funera, lautiores exquisitioresque hi epulas inueniant? Et altius attolle oculos atque agnosce, quod studium carnis mors sit, & quidem mors æterna. Docet hoc diues ille, qui bysso purpuraque indutus epulabatur quotidie *δαψιλως*. Carnem ipsius depasti sunt vermes. Qui de ossibus superest puluis, teritur pedibus. Anima sepulta in inferno

1. Tim. 6. b

Luce. 16. b

inferno iacet, in stagno illo igneo ac sulphureo, vbi fumus tormentorum ipsius ascendet in sæcula sæculorum. Quis hæc cum animo suo cogitans, non spernat voluptates? Quis etiā non gloriam contemnat, quā tantopere ambiunt hodiè mortales? Quid non fecimus, quid nō facimus? emetitur maria, nouas adimus prouincias, magno precio doctores redimimus, non parimus nec rebus, nec corporibus tantummodò, vt assequamur, quod volumus, literas, inquam, & exoticas disciplinas. Sed hæc dicentes, damnamusne sapientiæ, & linguarum studia?

Ab sit. Non studia, sed in his vanitatem damnamus humanæ mentis. Hoc damnamus, quod in studijs spectes laudes hominū, monstrari digito, & dicier, hic est. Dum siquidem non nisi peregrina placeant, dum vitata nihil facis, dum ea scire studes, quæ pauci norunt, & neque ad propriam vitam instituendam, neque ad aliorum tibi valeant ædificationem. Hæc dū sectaris, & ad eò vehementer sectaris, vt negligas, vel si non profus negligas, postremò tamen videaris habere loco, quæ primò querere debebas, hoc est, regnum Dei, & iustitiam eius, puritatem conscientie, & veras animi virtutes. Hæc nōne arguunt vanitatem cordis tui? Attende o homo, quisquis tantis sudoribus opinionem quæris scientiæ, quod & te, & hanc tecū inimica absorptura sit mors, aut si non pariter cum corpore intercidat, haud multò saltem post tēpore extinctum iri nomen tuum. Hinc agnosce, quod hi, quorum linguis celebraris, mortales sint, & morti absque exceptione obnoxij. Et vel maximè viuat nomen tuum perpetuò: num suauius idcirco quiescēt cineres tui, vel reuiuifcet caro tua, aut in sepulchro ossa tua pullulascēt?

Hic de studio sis literarum, dicamus & de diuitibus, & his, quos vocant in rebus agentes. Hi, vt admirationi sint, & oculos in se conuertant cæterorum, teneris vtuntur, ac fluitis vestibus, in quibus quod est preciosissimum, inutile est, nec vestimetorum luxu contenti, peregrini muris stercora adhibent, vt quaqua versum diffusus odor omnes ad respectandum inuitet: eodem pertinent famulorum examina, iater que mortales cum sint, non mortalibus subnixi spebus sublimes incedunt. Videt sapiens quisque, & cogitat: *Νὺν τὰ δὲ μικρὸν ἔπειτα κοινὰ.* Quod si itidem cogitarent, & Serum vellera, & peregrini muris pelliculas, & famulorum examina valere iuberent, fastuq; deposito factum sumerent, & deslerent peccata sua. Quare (vt quod tertio loco proposuimus, absoluiamus) iam erit consideratio nostra. Ita natura comparatum esse videtur, atque ipsi

Nunc hæc paulò post puluis. Est hemistichion Grego. Naxian.

in nobis experimur, quod humanum ingenium serio rei cuiquam intentum quiescere nequeat, quousque ipsam penetret. Quare sollicita cogitatione versans, & iterum atque iterum versans sententiam hanc: *Memento homo, quod puluis es, & quod in puluerem reuerteris*, vbi iam apprehendit, quid sit, quod dicitur, puluis es: quid itidem sit, quod adijcitur, in puluerem reuerteris, nō ibi sistit, nec satis habet, pergit, quærit cuius hæc sit sententia, vbi scripta, qua occasione prolata, aperit Genesim, legit ibi post mandati præuaricationem dictum à Domino ipsi Adæ: *Quia audisti vocem vxoris tuæ, & comedis de ligno, ex quo praeceperam tibi, ne comederes, maledicta terra in opere tuo, in laboribus comedes ex ea cunctis diebus vita tua. Spinas & tribulos germinabit tibi, & comedas herbas terræ. In sudore vultus tui vesceris pane tuo, donec reuertaris in terram, de qua sumptus es, quia puluis es, & in puluerem reuerteris. Et eiecit eum de Paradiso voluptatis, vt operaretur terram, & cetera.* Hæc legit, ex his sic mox ratiocinatur. Ergo pœna hæc est, ergo tale ante non erat, sed propter peccatum, mortalitati obnoxium factum est corpus: Ergo & terra hæc, quam inhabitamus, spinis ac tribulis plena, non patriæ, sed exilij est locus. Init proinde consilium, disquirat, num liberari queat à peccato tantorum malorū causa, auditque in loele dicentem Dominum: *Ioel. 2. c. Conuertimini ad me in toto corde vestro, in ieiunio, & fletu, & in planctu, & scindite corda vestra, & non vestimenta vestra. Et conuertimini ad Dominum Deum vestrum, quoniam benignus est, & misericors, patiens, & multa misericordie, & prestabilis super malitia.* Inquirat præterea, num pateat via aliqua recuperandæ patriæ, ac felicitatis illius, qua in Paradiso voluptatis fruebatur homo, atque audit in Euangelio prædicantem Saluatorem: *Pœnitentiam agite, appropinquauit enim regnum cælorum.* His inuitata, atque in spem erecta mēs totis visceribus conuertit se ad Dominum, ieiunijs atterit carnem, laborat in gemitu, in fletu, in planctu, non parit sibi, non parit corpori, adhibet cilicia, adhibet chameunias, veris incommodis affligit membra, omniaque, quamuis grauias, leuia ducit ob regnum cælorum, ac spem de recuperanda felicitate conceptam. Suffundantur hinc rubore inimici tui Domine, qui populum, quem addictum sibi habent, beatum prædicant, & viam gressuum eius dissipant. Ipsi aiunt, crede, & apprehendisti. Tu dicis: Conuertimini ad me in toto corde, in ieiunio, in fletu, & in planctu. Ipsi ad iustitiam satis est fides, tu præter fidem requiris ieiunia, planctus, & cætera pœnitentiæ opera. Quid dicemus? ipsos errare, an te falli? Suffundantur Domine rubore, qui populum tuum, quem in libertatem vocasti, ob huiusmodi ope-

Gene. 3. c.

Ioel. 2. c.

Matt. 4. c.

ra ad graue iugum Moseos reijciunt, proferuntque, quasi illa lex tua, lex, inquam, noua, cum his nequaquam consisteret.

Suffundantur dico rubore. Nam testimonia tua credibilia facta sunt nimis. In medio populi ad aquas Iordanis vox tua de caelo

Matt. 3. d. intonuit: *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui.* Hunc dedisti nobis doctorem, dicens: *Ipsam audite.* Hic mox ut baptizatus est, ab aquis Iordanis in desertum secessit, locum horridum, & aptum mœroribus: Hoc

habet Euangelium. Et quibuscum ibi versabatur: *Erant ibi (ait Marcus) cum bestijs.* Non cubabat in plumis, sed humi sub frigido iacebat caelo. Et quid agebat? Innocentem carnem vigilijs atterebat, ieiunijs, inedia. Et

Marc. 1. b.

quanto tempore? *Diebus quadraginta, totidemque noctibus.* Ac quid deinde? relicto deserto venit in Galilæam exhortans populum, & dicens: *Pœnitentiã agite, appropinquauit enim regnũ caelorum:* en initium prædicationis Christi, quæ quò potentius illaberetur animis mortaliũ antè, quod illa complectitur, ipse vita ex-

pressit. Prædicauit itaque pœnitentiã a-

ut errarent à Deo, decies tantũ iterum conuerſi iam requirunt ipsum, & mirantur vehementer etiamnum inueniri homines maximè imbutos fide, qui non in eandem voluntatem accurrant, qui non in eadem seculum studia cõspirent. Et profectò nimis vile habent regnum caelorum, qui pro illo cõsequendo breuem hic refugiunt agere pœnitentiã, vigilias, ieiunia, & quicquid carni molestum est angue peius perhorrescentes. Quid hominibus hisce faciemus? Incute Domine terrorem ipsis, ut quos ad pœnitentiã illa magnifica caelorum promissio non excitat, expurgisci faciat horribilis cõminatio tua. *Nisi pœnitentiã egerit, omnes similiter peribitis.* Ascendat super cor, quomodo primus pater ipsorum Adam per intemperantiã mortuus est, & resolutus in cineres, quod quæ omnes etiamnum morimur, ac in cineres redigimur, euadendæque mortis, nõ dico, vulgaris istius, quæ temporalis est, sed quæ hanc sequitur, & æterna est, via alia non pateat, quàm pœnitentiæ, quo vel sic à timore Gehennæ cõcipiant, & pariant spiri-

LUC. 13. a.

mortalem nihil æquè decet, atque de mortalitate differere. In differendo autè hunc seruabimus ordinè. Primo dicemus de causa mortalitatis. Secundo loco inquiremus, quinnã fiat, ut amota causa (quã ostendemus esse peccatum) remaneat mortalitas. Inuocemus numen, ut, quod volumus, feliciter præstemus.

Memento homo, quòd puluis es, & quòd in puluerem reuerteris.

DE mortalitate, cuius admonet nos uerbulus, què proposuimus, aliter Ethnicus, aliter Christianus differit. Ille causam huius, ipsam corporis constitutionem asserit. Christianus non corporis constitutionem, sed peccatum, primariam huius causam facit. Legit enim in literis illis, quæ diuinè appellantur, Deus mortem non fecit, hoc est, non talem instituit naturam humanã, quæ mortalitati esset obnoxia, sed talem planè, quæ nec senio corrumpi, nec morte dissolui posset, quàm diu à peccato liberè persisteret. Quod ut euadat manifestius, consulam Genesim, in qua hominis prima origo

bi persuadet, nobilior eo est: ille, quia corpore, formaque præstantior, alius rursus alia de causa.

Quid superbis terra & cinis? Quis pater tuus? Nunquid non Adam? Atque hic, nõne communis tibi est cum cæteris? Quæ igitur causa tibi superbiæ? Adspice, quæ patris tui origo. Formatum ipsum scribit Moyses de limo terræ.

Quid limo terræ vilis? At fortè persuades tibi aliam esse tui corporis constitutionem, propterea, quod per propagationem feminatum sit. Sed nunquid non ut tuum, ita cæterorum quoque, qui ab Adam genus ducunt, per propagationem decisa corpora sunt? Quid hos igitur præ te contemnis? Et fingamus rationem hanc in te, & maiores tuos propriè competere, quæso, quid semine humano scædus? Nõne totus luteus es, quocunque tandem modo à natura profusus? Quid enim capitis tui vertex aliud, quàm testa fictilis? Quid aliud cerebrum, quàm aquæ temperatus puluis? Quid genæ? quid labia? nisi terra tincta, & infecta san-

riendi etiam iuxta corpus inevitabilem incidens necessitatem. Quod ut euadat clarius, pergamus in Genesi. Ex costa Adæ formatur deinde Eua, accedit serpens, tentat mulierem, comedit illa, & ad comedendum inuitat virum, fit præuaricatio mādati, aperiuntur oculi amborum, erubescunt, consuunt sibi de folijs perizomata, at mortem neque hic, neque illa experitur, mortem, inquam, quæ est separatio animæ à corpore. Quod dico, experitur, intellige mox à mādati præuaricatione. Nā vixit Adam post esum fructus vetiti annis triginta supra nongentos, quemadmodū scribitur c. 5. voluminis, cuius aliquoties iā meminimus. Quare quod dictum ad eum est: *In quacunq̄ die comederis, morte morieris*, de mortalitate, seu mortis obnoxietate dictum esse, intelligendū est: nisi fortè de morte duntaxat animæ sermonem ibi esse cōtendat quis, & dicere audeat cum August. Stuchō, hanc, non etiā alteram, per peccatum inuectam in genus humanū, quod falsum esse ex hoc ipso textu, quem versamus, haud fuerit difficile euincere. Admissa præuaricatione, ipse, qui mandatū dederat, expostulat cum Adā: *is in mulierem, mulier in serpentē culpam reiecit, infligitur maledictio, dicitur viro: Quia audisti vocem vxoris tuæ, & comedisti de ligno, ex quo præceperam tibi, ne comederes, male dicta terra in opere tuo.* Et paucis interiectis sequitur: *In sudore vultus tui vesceris pane tuo, donec reuertaris in terram, de qua sumptus es, quia puluis es, & in puluere reuerteris.* En quod antè dixit: *Morieris*, hic dicit: *in puluere reuerteris*. Pœna itaque peccati est mortalitas, nec vnquam in puluere solum fuisse corpus, si à peccato immunem se seruasset homo. Hæc est fides nostra: hac de re qui dubitat, ethnicum dico. Cæterum, si quemadmodum credimus, peccati pœna est mortalitas, cur igitur remanēt expiato peccato? Quare Christianis cum cæteris populis cōmunis est? Non noua, sed antiqua hæc questio est, quæ ut discimus ex doctissimo illo libelli Cypriani, quem de mortalitate cōscripsit, etiam tum multorum animos mouebat, & quia vtilem habet considerationem, lubet illi immorari. In primis neminem esse puto, qui ambigat, quin potuerit Deus semel à mortalitatis conditione liberare. Neminem etiam esse arbitror, qui in animum inducat, ob inuidiam, cum posset, noluisse liberare. Quid enim boni nobis inuideat ille, qui tantū nos fecit, ut Filiū suum vnicum in mortem tradiderit, quo nos in libertatem assereret? Quare omnia disputatione de potentia Dei, & eius erga nos affectu, qui maximus est, dicimus Deum non exemisse statim à natura mortalitatem, ut hac ratione consuleret nobis. Ergo ne mortalitas credenda est, boni aliquid parere?

Sanè, nec parum, sed multum. At qui hoc, vel quo pacto hoc? Certè dum admonet: nos delicti paterni, atque ex hoc in cogitationem, quàm grauis res sit præuaricatio, venire facit, huiusque consideratione à peccato, ad quod alioqui proni sumus, nos retrahit. An non magnum bonum istud? magnum profus, quod si etiam solum esset, sufficeret: nunc præter hoc alia multa parit mortalitas, atque ea non vulgaria bona, nimirum humilitatem, quæ fundamentum semper fuit veræ sanctitatis: rerum, quas admirari, & sectari mundus solet, perfectum contemptum, qui quantum faciat ad felicitatem, tum eam, quæ huius temporis est, tum alteram illam, quam expectamus post hanc vitam, nouerunt, qui abdicatis semel omnibus, nudi nudum Iesum sequuti: denique pœnitentiam in salutem stabilem, de quibus in altera concione olim differuimus: quare hic illis iam prætermisissis, id, quod secundo loco proposuimus, prosequamur.

Dicimus mortalitatem idèd non sublatam, ut hac admoneamur delicti paterni, id est, præuaricationis, qua in Paradiso Adam Dei mandatum transgressus est. Quod verò fuerit illud mandatum, in præcedentibus dictum est, nimirū: *Ex omni ligno Paradisi comede: de ligno verò scientiæ boni & mali, ne comedas.* Vbi hoc aduerte, mandatum circa rem fuisse indifferentem, adeoque esum fructus ligni, quod per tropum hic scientiæ boni & mali appellatur, malum fuisse ob id solum, quia prohibitus, non quo modo malum est inuidia, vel odium, quæ etiam si nullum extaret præceptum, malitiæ argueretur. Istud facit pro delicti Adæ extenuatione, quemadmodum & illud, quod admissum ab ipso fuerit, non ex diuini mandati contemptu, sed studio placendi vxori. Comedit enim (quemadmodum id satis indicat Genesi) ne contristaret Eua suam, quæ ipsi in sociam fuerat data. Leue itaque videtur fuisse delictum Adæ. At qui hoc delictum, quod leue nos duceremus, adeo graue Deo æstimatum est, ut ob id mori genus humanum semel addiderit, nō vulgus hominum modò, sed omnes omninò, ipsos quoque reges, principes, & terrarum dominos. Quantos duces & Græca, & Barbara, Romana que narrat historia, quorum corpora in puluere redacta pridem sunt. Quàm illustres Heroas vidit hæc nostra ætas, quorum nusquam est iam reperire præsentiam. Absorti sunt semel, & de tantis corporibus solus superest cinis. Dominatur nunc Carolus eius nominis Quintus. Maxima sibi & latissima regna subiecta sunt, parem, si orbem spectes Christianum, non habet imperio, atque huic tanto Domino dicitur, & quidem ad-

dem admodum breui, dicitur, inquam, ei, morere, & exibat spiritus eius, & reuertetur in terram corpus: hoc est, soluetur in cineres, & erit, ac si non fuisset. Idem euenit cæteris, qui ipsi succedent in imperio. Hoc iudicium ob vnus delictum contra omnes semel pronunciatum est, quādo Adæ dictum est: *In puluere reuerteris*. Quantæ igitur malitiæ est delictum. Quàm grauis res præuaricatio est. Quis vnquam credidisset, tantoperè displicere Deo peccatum? Næc verò mortalitas solum, cuius hæcenus meminimus, ob vnum illud delictum in genus nostrum inuectā est, sed & mors, quæ est damnatio æterna, sicut scriptum est: Iudicium ex vno in condemnationem. Quæ quàm sit futura intolerabilis, non valet sermo explicare. Quis enim explicet pœnam Gehennæ, flammam ignis illius, qui nunquam extinguitur, fumum tormentorum, qui ascendet in sæcula sæculorum? atque hanc flammam accendit nobis vnum peccatum. Quis in animum vnquam induxisset, tantæ malitiæ esse peccatum, ac tale peccatum adeo (ut nobis videtur) leue? Hoc peccatum, quod iudicio humano veniale videri posset, tantæ fuit malitiæ, ut expiari non potuerit, nisi sanguine vnigeniti Filij Dei. Quis hæc cum animo suo cogitans, non concipiat odium ingens aduersus peccatum? Quis non excretur, & angue peius horreat peccatū? Quis non eligat mille potius mortes oppetere, quàm ut semel præuaricari mandatum, cum tantum malum sit præuaricatio? Adā diuinam seueritatem expertus non fuerat, quare leue credebat, hoc est, non tam graue fore commissum: nos experti sumus persuadere nobis non possumus, rem non parui ponderis esse peccatum.

Hæret in carne mortalitas, nec immemores esse sinit iudicij, quod vnus ob noxam exercuit Deus. Videas tamen plurimos filiorū Adam, tanto impetu præcipites ferri hodie in malum, ac si non nouerint, quā aduersus se irā ille prouocauerit præuaricando, imò, quæ ita incubuerit in posteritate totā. Quod dolens Ecclesia, lugubriter occinit omnibus: *Memento homo, quod puluis es, & quod in puluere reuerteris.*

Nec semel monuisse sat est, quotannis repetit cautionē hanc tristem ac lugubrē. Pareamus, quæso, monenti. Suggester ea cogitatio, quàm grauis res præuaricatio sit incitabit ad fletum, prouocabit ad pœnitentiā, retrahet à peccato, ac multa omninò bona hinc nobis prouenient, tantū non pigeat circūferre animo. Optima philosophia, meditatio mortis est. Insuauis quidem est. Nam lamentantē facit: sed beati, qui lugent, quoniam ipsi consolationē accipient, non fluxā, aut qualem nouit mundus, sed veram, syn-

ceram, solidam, quæ nullo temporum fine concludetur, quæ nulla rerum vicissitudine tolletur, vel minuetur.

Non est, quod addubites, quia promisit, qui fallere nescit, atque omnia potest Christus Iesus, cui honor, & imperium, in sæcula sæculorum, Amen.

SVPER EANDEM

Scripturam Genesis, Homilia III.

Memento homo, quod puluis es, & quod in puluere reuerteris.

Hæc hoc iam tertio proponimus, nec id mirum videri volumus, quum sat inculcari non possit, quod nunquam satis inhære noscitur. Ne tamen nihil nos dicturos, quod non antè dictum à nobis sit, existimetis: nouā pollicemur concionem, cuius etiam capita, quod magis ad vigilantiam animos vestros prouocemus, paucis perstringere libet. Auditori itaque estis, quantoperè iā inde ab initio ad laboratum sit: ut homo luteum, siue, (ut Apostolus ait) *χαϊρόν* se agnosceret, quæque nihil hæcenus promotū. Istud est primum caput. Secundum. Quis genius obstitit, quod minus conatus hic feliciter cesserit. Tertium. Quid ei facti opus, qui euadere cupit fraudes genij huius. In his tribus explicandis tota occupabitur oratio, quam ut feliciter & inchoare possimus, & absolueret, numen inuocemus.

Memento homo, quod puluis es, & quod in puluere reuerteris.

Mox à condito orbe in hoc ad laboratum fuisse, ut homo *χαϊρόν*, id est, luteum se agnosceret, docet liber Geneseos, quanquam rarus sit, qui in lectione eius voluminis id aduertat. Nec mirum, cum res ex linguæ Hebrææ proprietate dependeat, nec intelligi queat, nisi ab eo, cui tota ea pars, quæ de hominis formatione differit, antè perspecta fuerit, quare ab hac exordindū nobis. Cum igitur terram, mare, aera, & quæ in his sunt, condidisset Deus, vidissetque nihil esse vel in terra, vel in mari, vel in aere, id est, in toto hoc orbe, quæ medium appellamus, cui rerū, quas condiderat, traderet imperiū (bruta enim erant omnia, & rationis expertia) ait: *Faciamus hominem, ad imaginem, & similitudinē nostrā.* Quod de imagine, & similitudine, quæ lineamentis & coloribus ex-

bus exprimitur, quidam olim interpretati sunt, adfingentes Deo membra & corpus, quale est hoc nostrum: homines, profecto rudes, quos ab hoc commento maiores nostri ἀνθρωπομορφίτας appellauere. Quam hæresim nihil necesse est, vt refutemus, cum etiã vulgo persuasum iam sit, Deum spiritũ esse. Spiritus autem nec carnem, nec ossa habet, sed nec formam, nec figuram, nec quicquã cæterorum, quæ oculis subijciuntur, quod itidem, vt alterũ illud, omnibus hodie notum est. Porro, quod Scripturæ plerisq; in locis hæc tribuant Deo, os (inquam) oculos, aures, nares, formam, figuram, id per metaphoram faciunt, de qua re multi editis libris eruditè scripserunt, nos misũ facimus, quo aliud agamus. Sat enim est monuisse, imaginem, & diuinam hanc similitudinem in animo quærendam esse, quod sacri quoque interpretet, tum Græci, tum Latini omnes faciunt, licet aliter & aliter idem explicent. Quidam enim non discernunt inter imaginem & similitudinẽ: alij discernunt, vt imago ad intelligendi vim, & libertatem, ac imperium voluntatis pertineat: similitudo ad virtutes referatur, quarum hæc amitti possit, illa inabile ut. Quam sententiam, vt veram putem, facit ipsa phrasis Hebræa, quam nec Hieronymus expressit hoc loco, nec Septuaginta. Nam quod ille vertit. Ad imaginem, & similitudinem, hi reddiderunt καὶ εἰκόνα, καὶ ὁμοίωσιν, cum Hebræa habeant בְּצַלְמֵנוּ בְּדְמוּתֵנוּ betsalmenu, vbi צֶלֶם, id est, imagini præfixã vides literam Beth, בְּדְמוּתֵנוּ, hoc est, similitudini Caph literam, quarum hæc ad, siue secundum, illa in, vel cum valet. Quare vertendum fuerat, loquor de versione, quæ verba appendit, faciamus hominẽ, cum imagine nostra, hoc est, talem cõdamus eum, in quo sit imago nostri, perstetque, nec deperdi possit.

Cidmune
thu Thefe-
lem De-
muth.

Est enim non vulgare Beth, sed adhæsiuum, quale occurrit capite secundo eiusdẽ libri in prophetia Adæ: *Hoc nunc os os osibus meis, & caro de carne mea. Propter hoc relinquet homo patrem suum, & matrem, & adhæbit uxori suæ.* Quæ Hebræis est וְדָבַר אִשְׁתּוֹ Vedauch beisto, & indiuisam copulam significari, ex Euangelio, palam nempè est, vnde rectè Septuaginta καὶ ἑσθὲ κολληθήσεται τῇ κλεῖρακι αὐτοῦ, metaphora sumpta ab his, quæ glutinosè committuntur, vt putes vnum esse, & rumpas citius, quàm rursus ea separet. Si omiſsa voce, imaginis, rem alijs verbis exprimere velis, rectè dixeris: Faciamus hominẽ naturæ intellectualis, liberique arbitrij. Quod, quàm sit ingens, & modis omnibus magnum, aperiemus, si antè exposuerimus, quod additur de similitudine. Non solum liberi arbitrij, inquit, & qui ratione polleat, sed & rectum cõdamus hominem, sanctum,

iustum, pium, ab omni alienum errore, ab omni seiunctum prauitate, ac corruptione, vt puritate & innocentia similitudinem naturæ nostræ exprimat, id est, כְּצַלְמֵנוּ כְּדְמוּתֵנוּ cidmulthenu) quod licet Hieronymus ad similitudinem, Septuaginta καὶ ὁμοίωσιν, vertent, eandem tamen expresserunt sententiã, cũ præpositiones istæ in huiusmodi loquendi formulis adhibitæ non differant, vnde & Platonici causam exemplarem πρὸς ὃ appellat, id est, ad quod, cui significationi si quis & Beth dixerit seruire apud Hebræos, motus editione Hieronymi, & Septuaginta, cũ eo non contendam, maximè, cum videã magnos & graues, ac insignes Theologos imaginem ferè per Catachresim hinc accipere, & non quomodo nos interpretati sumus, pro re ex alio expressa. Interim magnũ aliquid, & diuinũ prorsus est animus humanus. Nã hoc ipso, quod imaginem Dei gerit, capax est Dei, nec quicquam, quod Deus non est, ipsum explere valet, non cælum, non terra, non orbis ipse totus, quantus quantus est. Quare mirari satis non possum vulgus hominum, cuius omne studium video esse in cõgerendo, perinde ac si hæ res explere possent animum. Quid enim? Nõne? Sed præstat, vt orationis impetum contineamus, cũ lamentatione potius opus sit, quàm exclamatione: & flendo magis, quàm dicendo hinc proficiatur. Interim sciant, nunquam fore, vt pertingant, quod volunt, ad tranquillitatem dico spiritus, ad silentium pectoris, nisi studia sua huc conferant, vt Deum apprehendant. Hic, & nihil præterea explere animum potest, ad eò nobilis, ad eò excellens, & præstans est animus. Verum quia ea, quibus excellentia præ cæteris obtigit, elationi proxima sunt, prospectum volens hac parte Deus animæ, ad finxit ei corpus luteum, in quo tanquam in templo versaretur & officina, imò quo cum ingrederetur cõstitutionem naturæ humanæ. Quod operæ precium fuerit declarare propter Alcibiadem Platonis, qui licet pulcherrimus sit, hoc tamẽ offendit, quod hominem nõ aliud, quàm animam esse dicat, adeoque Delphicam inscriptionem ad hanc tantum pertinere, & nihil de corpore præcipere. Et quidẽ videri possit ipsius partes adiuuare, quod dicitur: *Faciamus hominem ad imaginem, & similitudinem nostram, nisi subijceretur: Formauit Dominus Deus hominem de limo terræ.* Quæ loca inter se commissa docent, quid sentire hæc in re oporteat. Cũ enim ille Simulachrum Dei: hinc Figmentum luti hominem faciat, atque ille animum respiciat, hic corpus: profecto neq; anima sola, neque corpus solum homo est, sed anima simul & corpus. Hicque verum experimur, quod dici solet, Scripturam esse sui interpretem. Siquidẽ locus capitis primi in-

Gen. 2. d.

mi interpretatur eum, qui est capite secundo. Rurſus locus secundi capitis exponit eũ, qui est capite primo. Hic monet, vt per tropum accipias quod dicitur: *Faciamus hominẽ ad imaginem & similitudinem nostram.* Ille vt synecdochen agnoscat, dum audis: *Formauit Dominus Deus hominem de limo terræ.* Siue ergo ad cognitionem nostri, qua parte lutei sumus, siue qua cum Deo nobis est similitudo nos Delphica litera hortetur, rectè se habet. Nam & scriptura nunc ad huius, nunc ad alterius partis considerationem nos ablegat. Corpus nobis obijcit, dum ad humilitatem erudire vult. Hinc illa increpationis vox. *Eccl. 10. a. Quid superbis terra & cinis?* Animam proponit, dum à libidine & id genus vitij dehortari studet: hinc vox illa in Canticis. *Si Cam. 1. c. ignoras te ò pulcherrima inter mulieres, egredere, & abi post vestigia gregum tuorum, & pasce hados tuos iuxta tabernacula pastorum:* cuius sententia hæc est. Si ignoras, ò anima, quàm nobilis sis cõdita, ad cuius sis expressa naturam, permittitur tibi, vt abeas post vestigia gregum tuorum, post iram, post libidinem: hæ enim affectiones per bestias significantur, quia cum bestijs nobis communes sunt, imò in bestias, dum his obsequimur, degeneramus. Quamquam possit & sermo esse prædicentis (tamiliare siquidem Hebræis est, imperatiuis vt loco futurorum.) Quomodo si accipias, habes quàm necessaria sit homini ea de qua Socrates in Alcibiade differit, cognitio sui. Nã sententia est. Si ignoras, quæ sit pulchritudo animi, quæ eius vis, quæque præstantia certò, quod dico, eu eniet tibi: egredieris ex hominibus, cum feris erit habitatio tua, procumbes humi vt bos, vesceris paleis, omnis cogitatio tua erit in terra, omnis affectus tuus in terra: quod vocat caro, sequeris, efficieris mancipium brutorum, in quæ natura imperium te habere voluit.

Eccl. 10. a.

Cam. 1. c.

Hactenus eam partem, quæ de hominis cõditione agit, proposuimus, quod eius cognitio cum primis faciat ad id, quod demonstrandum sumpsimus. Qui enim perspectũ habet quàm diuinum animal sit homo & aduertit ad nomenclaturam eius, is si modò Hebraicè calleat, videt mox à condito orbe in hoc ad laboratũ, vt homo χοικόν, id est, terrenum se agnosceret. Traditur autem nomenclatura capite 5. Geneſeos. *In die qua creauit Deus hominem, masculum, ait Moyses, & sceminam creauit eos, & benedixit illis, & vocauit nomen eorum Adam.* Vbi aduerte Adam vocabulum esse totius speciei humanæ, & non primũ illius hominis proprium, cum vtrumque sexum complectatur. Vnde & pro eo, quod nos dicimus, Homo animal rationale, Hebræi, Adam chai medabar, aiunt. Et vbi nos legimus. *Omnis homo mendax,* ipsi habent מְדַבְּרֵי כָל הָאָדָם colhaadam, vbi rursum Adam au-

dis. Et in Genesi quoties hominis vocabulũ repetitur, Adam ponitur. Adam autem ab אָדָם adame dicitur, id est, à terra, quemadmodum nouerunt Hebraicarum rerum studiosi. Placet iaterim propter eos, qui has literas penitus non attigerunt, autoritate insignis; theologi, quod dicimus adstruere, quò magis credant. Audiant igitur Gregorium Nyſſenum Germanũ magni illius Basilij. Is de creatione hominis cap. 22. in hunc scribit modum: *Apóstolus τὸν ἐκ γῆς ἀνθρώπου χοικὸν ὀνόμαζι, δῖον εἶ μεταβαλον τὴν τῆ ἀδα μ κλήσιν εἰς τὴν ἑλλάδα φωνάν,* id est, hominem, qui de terra formatus est, terrestrem appellat, quasi in Græcam vocem, Adæ vocabulum transfrens. Quæso quis nostrum si adhibitus fuisset in consiliũ, non ab ea parte, qua cũ Deo similitudo ei est, ipsum appellandum censuisset? Certe qui apud Græcos nomina finxit, quisquis tandem is fuerit, huius rationẽ habuit. Dicitur enim ἀνθρωπος (modò vera sit etymologia, quæ est apud Platonẽ in Cratylo) quasi ἀναΐζων ἀποσπε, id est, contemplas quæ vidit. Quod vt scias ad animum pertinere, attende qua ratione adstruat id vocabulum rectè inditũ homini. Nã reliqua (inquit) animantia, quæ vident nõ expendunt neq; considerant. Aliæ igitur Dei, aliæ cogitationes hominũ. Sciebat Deus, quod esset periculum homini à superbia. Quare cum è corpore ipsum constituisset & anima, à corpore, qua parte luteus erat, appellationem indidit, vt ipso nomine admoneretur conditionis suæ, quam habebat secundum corpus, hæcque ob oculos vsq; versante, elatione quæ pessima animæ pestis est, auersaretur, horret, fugeret. Hoc Dei consilium, hic ei scopus fuit: at nõ, vt voluit, res celsit prosperè. Nam mox à conditione oblitus homo luteũ se esse, ad diuinitatem aspirauit, imitatus infelicem illum, qui apud prophetam loquitur: *In cælum conscendam, super astra Dei exaltabo solium meum, sedebo in monte testamenti, in lateribus Aquilonis, ascendam super multitudine nabium, similis ero altissimo.* Quod hic & homo voluit, nõ mirum similis esse Deo, an autẽ pari ratione qua ille, id quæstionẽ habet: Interim quod ad hominem attinet, voluit hic pollere scientia qua fieret, vt in sui directione nullius, ne quidẽ ipsius Dei, ope indigeret, sed ipse sibi dux foret, ipse currus & auriga. Huiusmodi ipsum elatione correptũ fuisse, indicat sarcasmus ille: *Ecce Adam quasi vnus ex nobis factus est, sciens bonũ & malum.* Verè enim sarcasmus est. Nam non solum boni maliq; scientiam quam optabat adeptus non est, sed & quã habebat, perdidit, & perijt illa, quæ cum Deo ipsi similitudo erat. Cui ò infelix tantũ de te licuit? Bestiæ si possent loqui, in hæc cum admiratione vocẽ prorumperent. *Ecce Adam quasi vnus ex nobis factus est.* Quid ò miser huc te

Esã. 14. d.

Gene. 3. d.

deiecit? Qui factum vt immemor nominis, immemor conditionis, ad diuinitatem aspiraret? Omnino enim immemorem fuisse oportet, & nominis, & conditionis, qui in tantam elatus est superbia. Videns Deus cœconomiam, qua vsus fuerat, tū in ad fingendo corpore, tū in nomine imponendo, haud sceleratè cessasse, rem alia aggressus est via. Hominem quem è puluere finxerat, in puluerem rursus abire iussit, vt ipsa saltè analysi disceret puluerem se esse, huiusq; consideratione, superbiam qua præcipitatus erat, vel de hinc fugeret. Istud hic spectasse Deum, nihil dubito affirmare. Alioqui si scire tantum voluit, cur ex illo tempore, quo humano generi placatus est per Christum, non immortalitati restituit corpora nostra? Cur etiamnum tunicas gestamus pelliceas? Non enim pelliceæ tunice quarum meminit Gene-

Gene. 3. d. sis, vulgi more accipi possunt, cū ante mactata animalia hæ fuerint. Nō etiam quomodo Origenes intellexit, qui pelliceas tunicas cōfinxit esse corpora, cū & Adam & Heua ante præuaricationem, qua peracta his primū obuoluti narrantur, corpora habuerint, quem-

Gene. 3. c. admodum id clarè indicat vox illa. *Hoc nunc os ex osibus meis, et caro de carne mea:* sed harū nomine mortalitas per tropum expressa est à Mose, quæ, vt dicere cœpimus, ad cōuersionem inuēta est, quemadmodum pueris, qui literas discunt, plage ad correctionē, quā nec hoc magisterio licet seueriori quidquā hætenus promotum est. Discere id licet ex monumentis eorum, qui de vita & moribus hominum scribere alij post alios ad hæc vsque tempora. Omnes secula sua notant superbiam, fastus, ambitionis. Porro superbia, fastus, ambitio, locum nō habent, vbi huius memoria est, hoc est, vbi homines se luteos cogitant. Nescio tamen an corruptius aliud agnoscere sit hoc nostro seculo. Quid enim nisi meram superbiam clamāt sericæ vestes, ardentis gemmæ, aurum in fila lentescens, belluata tapetia, zetæ plusquā regaliter instructæ, peristromata, sella, vasa diuersi generis, omnia miro opere facta? Non solum non subit animum cogitatio, quod puluis sumus, sed nec altera illa, ex qua in hanc progredi nos voluit Deus, in mentem venit. Quis enim cogitat in puluere se reuersurū? Nisi alta quædā & profunda esset apud nos huius rei obliuio, nunquā Ecclesia post membrum illud: *Memento homo quod cinis es*, alterū hoc, *Et quod in cinerem reuerteris*, adijceret, cum nec nos soleamus monere memorem.

Et quidem multarum rerum me tenet admiratio, o viri, at nullius æquè atque huius. Quid enim non mirer, & vehementer admirer? Nihil magis experimur quàm mortē, & nihil minus cogitamus, quàm mortem. Effertur parentes, comitamur funera, vide-

mus obrui humo corpora ipsorum, & non semel subit animum, quod & nos ea fata maneant. Quem non teneat admiratio? Aperitur astantibus nobis auorum, proauorumq; monumenta, cernimus oculis nostris nihil de corporibus præter ossa superesse & cineres, nec expēdimus cum animis nostris quid velint hæc, quid uē moneant. Quis hic fascinat mentes nostras? Quis, quod homini proprium est & quo vno à brutis distat, hic adimit nobis? Iam enim ex sententia Socratis diximus hominem Græcis ἀνθρώπων, vocatum, quod inter animantia solus expendat quæ videt. Quibus igitur præstigijs agitur, vt quod coram cernimus, non consideremus? Res digna profectò est, cui inquirendæ laborem impendamus. Obseruemus igitur num eius vestigium aliquod vsquam appareat in scriptura.

Meminit Genesis serpentis, & suspectum eum habeo, quia versipellis inducitur & verator. (Id enim significat πεισθητός, qua voce Theodotio hic vititur & Aquila) magis autem suspectus mihi fit, dum audio sibila eius. Cur (inquit) præcepit Deus, vt non comederetis ex omni ligno Paradisi? Planè vox est molientis adflare virus, & quantum valuerit in animo fœminæ, indicat responso illa, De fructu lignorum quæ sunt in Paradiso vescimur, de fructu verò ligni quod est in medio Paradisi, præcepit nobis Deus, ne comederemus, & ne tangeremus illud, ne fortè moriamur. Quid ais mulier, ac verè mulier? Nōne hoc modo dictum fuerat? *In quocunque die comederis ex eo, morte morieris?* Cur igitur in dubiū vertis sermonem, quod certò nec absque Epitafi (vt indicat anadiplosis) expressum à Deo est? sed hæc est πεισθησία, id est, versutia, versutia serpentis. Et si vno congressu tantum potuit, idque tam leui sibilo, quid non poterit si semel ingenium artis suæ explicet? Extorto præstigijs suis hoc ab Heua responso. *Ne fortè moriamur, Nequaquam, ait, morte moriemini: Scit enim Deus, quod in quocunque die comederitis ex eo, aperientur oculi vestri, & eritis sicut Dii, scientes bonum & malum.* Vident quantus subito assurgat, quæque spicula squamæus vibret? Nouit Deus, quæ sit vis arboris (inquit) Est arbor scientiæ. Fructus eius degustatus peritos prudentesq; efficit, imò similes Deo facit. Hanc ille vobis præstantiam inuidens, arcereq; volens à boni maliq; cognitione, ac in summa vos viuere stultitia, prohibuit tangere fœlicem hanc plantam. O versutiam. Quæ Deus arborem scientiæ boni & mali dixit ratione probationis. (Posuit enim eam in medio Paradisi, vt hac obedientiam vel inobedientiam hominis experiretur? verator hic à vi & virtute ipsam sic appellatam ait, persuaderetq;. Nam additur: *Vt dicitur mulier quod bonum esset lignum ad vescendum &*

Gene. 2. c.

dum & pulchrum oculis, aspectuq; delectabile, & tulit de fructu illius, & comedit, deditq; viro suo, qui comedit, & aperti sunt oculi amborum, vbi obseruanda vucula (igitur) Planè enim significat mulierem persuasam à serpente decerpisse fructum. Persuasam autem est non solum instar huminis, si degustaret, sapietem se fore, sed & sententiam Dei (in quocunque die comederis ex eo, morte morieris) non valiturā ad pœnam, vt quæ terrendi duntaxat gratia prolata esset. Quis non timeat serpentē hunc vafrum, versutum, versipellem, malignū, præstigijs? Hic est, qui incantat & excantat mentes nostras: Hic præstigijs suis facit, ne cogitemus nos puluerem esse. Hic obliuionem mortis inducit. Hic deludit oculos nostros, vt quod coram cernimus, non videamus. Istud docet caput, quod hætenus tractauimus. Nō enim ob id scriptum solum est, vt sciremus huius versutia Heuam seductam, sed vt hinc illius fraudes in totam posteritatem conciperemus. Qui enim in parentem crudelis extitit, in prolem mitis deprehendetur? Illius animo exemit metū mortis, quod ipsam in mortem præcipitaret. nobis adimit cogitationē mortis, vt in morte nos teneat. Nouit enim (vt est versutus) nihil ad superbię & cupiditatis vitiorumq; omnium euerisionē eque facere, atq; huiusce rei meditationem. Vbi animum occupauit cogitatio mortis, fit vt mox etiam eorum, quæ mortem sequuntur, subeat cogitatio. Hinc ergo se offert Gehenna, & ignis ille inextinguibilis, & vermis qui nunquam moritur, mentemq; totam cōcutiunt, vt iam nec diuitiæ, nec delitiæ, nec quidquam ceterorum detinere eam aut voluptate queat afficere, tantum flere iuuat & plangere: nec sufficit dies, etiam noctem insumit, nec antè à fletu temperat, quàm imperante Deo redeat tranquillitas peccatis, per quæ Gehennæ supplicij obstricta erat, lachymarum imbre extinctis. Nouit istud diabolus, idcirco totus in hoc est, vt auertat animum & abducat ab hac cogitatione. Hic delicijs, illum studio pecuniæ; alium astijs curis occupat, atq; his tam vehementer distringit pectora, vt orium non sit cogitandi de morte. Si fortè in conuiuio quispiam huius mentionem faciat, mox alius, Sinamus, ait, hanc valere, tristis est de morte sermōcinatio, iucundi aliquid versemus, ea materia conuenit mensis. Quis (de sapientibus loquor) nescit, quo spiritu afflatus proferat, quisquis tandem profert vocem hanc? vox serpentis est, is exhibilare studet, quod salubriter ingestum erat. Et quæ te, qui tantopere iam verborum grauitate vereris & molestiam, qui poteris par esse ferendis ijs, quæ verbis exprimuntur, morti inquam, & quæ hanc sequuntur? Quemadmodum enim nemo, qui Gehennam ob oculos habet, Gehē-

nam incidere, ita nemo, qui Gehennæ mente seponit, Gehennam euadere poterit. Qui igitur ferēs perpetuā incendia, cui quotidiana istius mortis vel sola mentio adeo est molestia? Ipsi videritis, auditores, quomodo hic vos geratis. Apud me iam fixum est, ne vnquam deponam memoriā eius, cuius omnes admonet, quod aliquoties propositū à nobis est, thema, *Memento homo*, Et quidem insuauis, sed quid tum? Etenim & pharmaca insuauia sunt, non tamen abhorremus, eod quod vtilitatem adferant.

Quod ad serpentem attinet, video, qua ratione superari possit, si nimirum surda aure sibilat eius prætereamus. Nunquam enim delecta fuisset Heua, si non aures præbuisset incantanti, siue ergo ad honores, siue ad diuitias, siue ad voluptates nos inuitet, non restitemus, nec respectemus sed transeamus cogitemus esse Sirenarum catus in exitium vsque dulces. Studet enim harum rerum amore incantare, vt rerum optimarum cogitationem excantet. Atq; hæc agēdi ratio, hoc gratior esse debet, libentiusq; eam amplecti nos oportet, quod à serpente, cuius animantis calliditate prior in nostram perniciem ille abusus est, sit sumpta. Aspīs enim (vt satis id indicat Psalmus quinquagesimus septimus) vbi præsentit imminere incantatorem, obturat aures, ne vi carminum mansuescat; proinde & nos obturemus aures, vt procul simus à periculo, ipsumque serpentem serpentino astu vincamus, ipso nos iuuante, qui huius caput semel contriuit, Christo Iesu, cui honor & imperium in secula seculorum Amen.

Sequuntur fratris Adami homilia siue conciones, post mortem editæ.

HOMILIA PRIMA SVPER

*hanc scripturam
Ioelis.*

Conuertimini ad me in toto corde vestro, in ieiunio, & fletu, & in planctu, &c.

Ioelis 2. c.

HIS verbis post horrenda, quæ per Ioelē Prophetam cōminatus fuerat mala, ad pœnitentiā prouocat Deus populum Israel. Quæ scripto mandari voluit, vt posteri legentes scirēt locum relinquere pœnitentiæ, ac paratam esse veniam his, qui toto se corde conuertunt, in

ieiunio, in fletu ac planctu, de quo dicturus numen inuoco: imò communibus votis inuocemus, vt illabatur pectoribus nostris, au resq; vestras pariterque linguam meam expurget, quò & mihi tutum loqui, & audire vobis frugiferum sit.

Conuertimini ad me in toto corde vestro, in ieiunio, in fletu, & in planctu.

Hac concione (vt in certa capita rem cōtrahamus) primùm dicemus, quanta misericordia Deus prosequatur tum eos, qui de emendanda vita necdū cogitant, tum hos, qui affectu veteris vitæ depolito, & toto se corde conuertunt in ieiunio, in fletu ac planctu: Deinde quid sit cōverti in toto corde, in ieiunio, in fletu & in planctu. Post hæc, qui fiat, vt pauci admodū hoc modo ad Deū se conuertant. Vt à diuina misericordia exordiamur, miris modis hanc proponit sanctus propheta Ioel, vna continua narrationis serie ducta ab initio suæ Prophetiæ vsq; ad locum: Et erit posthæc: Effundam de spiritu meo super omnem carnem, quo finitur caput secundum. Nos nostro more rem tractabimus, seruato ordine quem apud illum deprehendimus. In primis Dei erga peccatores misericordia in hoc est, quòd magnanimitatis suæ fortitudine & robore eos tolerat. Quòd quantæ sit pietatis tum demum agnoscimus, dum consideramus quanti id sit negotij. Res magna est, molem terræ in aquis suspensam vsque immotam tenere. Ardua res est, cæli machinam vniuersa ambietis infatigabili manu sustinere ne cadat, at maioris potentie opus multò est, ferre peccatorem. Vnde illa, cælum scilicet & terram ac totum globum mundi Deus portare dicitur verbo virtutis suæ, hoc est mira facilitate & nullo negotio: peccatorem verò non sine labore ac molestia. Scitis enim vbi & de quibus scriptum sit: Laboraui sustinens. Magna misericordia tua Domine. Quos terra non valeret (quemadmodum peccante Core id olim didicimus) tu potenti tua dextera sustentas seruasq;: Et quid de terra dico, cum cælum quod ob soliditatem rectè ahenum ille appellauit, impar sit ferendo huic oneri. Quid enim, nonne peccante filio Aurora, firmissimi illi orbes rupti sunt & cesserunt ponderi? Certè ipse in Euangelio ad Apostolos loquens: *Vidi, inquit, Satanam sicut fulgur de celo cadentem.* Seruas autem eos, nò vt peccatis in finē deuolutis tum demū fortius punias, sed propter pœnitentiã, id est, vt cōuertantur & viuât. Sic enim habet caput vndecimum Sapientie. Sed quotusquisque mortalium est, qui hoc tuum consilium ita accipiat? qui bonitatem tuam ad hunc modū interpretetur, & pœnitentiã agat super pec-

catis suis? Clamat Esaias: *Indulxisti genti Domine, indulxisti genti, nunquid glorificatus es?* Exercuisti in impios incredibile hæcenus clementiã, sæpè & diu valde dissimulasti peccata eorum, quid promouisti? reddidisti meliores? nunquid glorificauerunt nomen tuum, aut dignum aliquid fecere tua misericordia? Nonne è contrario à te longè recesserunt? Recesserunt. Indulgentia tua securitatem peperit, securitas negligentiam, negligentia contemptum. Sic erant homines tempore Esaiæ: Tales & nos sumus homines, agimus securè, bibimus vinum in dulcedine, lasciuimus in plumis nostris, & tempus ad lugenda peccata cōcessimus, vertimus in dies lætitiæ ac gaudij. Quare si semel perderes nos, nemo accusare te posset, cum locum dederis pœnitentiæ. Sed ipse, non quid nostra malitia meretur, sed quid te facere deceat, consideras, & pergis misereri, vt diuitias bonitatis tuæ in nos declares. Attendis quales sumus homines, vides quòd ferè non cōuertimur, nisi dum affligimur: quòd non concipimus spiritum pœnitentiæ, nisi cum malis premimur, ac proinde extendis manum tuam, & velut pius pater flagellas nos: huic immittis ardentè febrè, illi pleuresim, alij phthisim, huc bonis exuis, illi omnem ad felicitatem terrenam aditum præcludis, interdum communi malo pariter inuoluis omnes, vt dum bella excitas ac prælia. Omnia hæc operaris altissima bonitate tua, vt hoc modo corda nostra ad te conuertas, quemque per beneficia non sensimus, per tormenta discamus licet plerumq; cum murmure id faciamus. Cæterum quia bonis æquè ac malis euenire hæc cernimus, rursus & aliàs hic sæpè fingimus causas, vt hæc non itidem atque ipse de nobis cogitares, interpretemur.

Idcirco ne quid intentatum dimittas, efficacius adhibes magisterium. In mentem venire facis annos æternos, reducis nobis ad memoriã iudicia tua, quàm scilicet seuerè tandem animaduersurus sis in omnes, qui peccauerunt, & non egerunt pœnitentiã super peccatis suis. Objicis ante oculos infernum, diabolum, & ignem, qui nunquam extinguitur, vt horrore concutiantur omnes, quos scelerum arguit consciëntia, ac fiat, quod scriptum est. *Sicut qua concepit, cum appropinquauerit ad partum, dolens clamat in doloribus suis, sic facti sumus, a facie tua Domine: concepimus, et quasi parturimus, & peperimus spiritum.* Hoc ferè magisterio, timore scilicet & horrore omnes ad pœnitentiã erudimur. Vbi enim terrent nos tormenta, quæ patientur impij, & seculum æternum, tum incipimus dolere, quòd peccatis iram tuam contra nos prouocauimus, quòd damnationi nostra nos voluntate obstrinximus: hinc gemitus, hinc

lachry-

lachrymæ, hinc planctus, tundimus pectora, carnem affligimus, vigilijs attenuamus oculos, aliena rettituimus, elargimur nostra, nihil omittimus quò euadamus quod timeamus. Infernum inquam. Verùm quia dolor iste ex horrore iudiciorum & metu Gehennæ proficiscens, desperationem parit, nisi spe veniæ fulciatur, propterea vt quod cœpisti perficias, animæ uic afflicta, trementi, laboranti, in gemitu & fletu, ne tristitia aut desperatione absorbeatur, proponis diuitias bonitatis tuæ, abyssum miserationū tuarum, pacta quæ iniisti cum homine, denique sanguinem vnigeniti Filij tui, quò hæc ipsa obignasti, quæ dum considerat & attentè reuoluit operante secretiùs virtute Spiritus, erigitur animus & immutatur penitus, vt qui paulò ante non aliud meditabatur, quàm iram & vindictã, timorem ac pauorem, quæ omnia terrebant, mors, infernus, diabolus, iam sperare audeat & respirare in misericordijs tuis, cuius oculi deducebant lachrymas præ conturbatione spiritus & horrore: iam defluunt aquis, non quas ira comminationes extorquet, sed quas suauiter eximo corde educit pietas, quæ immensam cōsiderat, & læsam ex animo dolet bonitatem Dei. Quàm bonus & suauis est Domine spiritus tuus in omnibus. Omnino suauis est & bonus, qui sic misericorditer disponit omnia, peragit suauiter. Securitatem peccatoris conuertit in timorem: Timorem rursus fiducia temperat ac amore commutat, vt timore concipiat, & velut parturiat, ac amore pariat spiritum pœnitentiæ. Vbi porrò peccator tota mente conuersus hoc modo pœnitentiã agit, supplicans per sanguinem Filij effusum, ignosci sibi, quòd malè admisit, vt à peccato liber, in sanctitate & iustitiã posthac viuat, tibiq; vni adhæreat, ibi commouentur omnia viscera tua, nec continere te vales, quin semel miseriaris: projicis peccata illius in profundū maris, infundis charitatem, & cum charitate reddis vniuersa, quæ per peccatum amiserat, iustitias videlicet priores, de quibus apud Ezec. Si impius egerit pœnitentiã à peccatis suis, quæ operatus est, &cæt. Omnium iniquitatum, quas operatus est, nò recordabor. O bonitas. Cōuertit se impius, & omnia, quæ impiè egit, non imputantur ipsi. Magnum omnino & ingens beneficium hoc. Solum peccatum est quò obstringit hominem damnationi. Vbi peccatum non est, nulla dānatio est. Hinc Propheta Dauid: *Beati (inquit) quorum remissa sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata. Beatus vir cui non imputauit Dominus peccatum, nec solum peccata nò imputantur ipsi, sed & charitas datur. Maxima autem res est charitas, charitas est, quæ reddit hominē diuinæ confortem naturæ, quæ filium Dei facit, quæ e-*

ternæ vitæ hæredem instituit: Expēdite cū animis vestris quanta sint hæc. Quid sit hominem esse consortem diuinæ naturæ, filium Dei, hæredem vitæ, mens mea non capit, ideoque nec lingua effari valet. Beati in terim, & ter quaterq; beati, quibus hæc obtingere, obtingunt autem omnibus, quos verè pœnitet veteris vitæ, ac peccata sua ex animo deslent.

Et quidem quæ diximus hæcenus, omnia quemadmodum præfati sumus, animaduertere est in Prophetia Ioelis: principium siquidem habet, Eruca, bruchus, locusta, rubigine vastante consumptam terram populi Israel. Quæso cur erucam, bruchum, locustam, rubiginem? cur nò vrfos potius sæuofue immisit leones, aut noui generis iras plenas & ignotas bestias? Nunquid impotens erat omnipotens manus eius, quæ creauit orbem terrarum ex materia inuisa id facere? Nonne & absque his vno spiritu delere poterat gentem peccatricem? poterat certè, sed omnia in mensura, & numero, & pondere disposuit. Immisit erucam, bruchum, locustam, quia locum dabat pœnitentiæ, vt cum viderent vineas corrosione demolitas, expergiscerentur ebrij, & luctum assumerent qui bibebant vinum in dulcedine. Dissimulantibus illis agere pœnitentiã, horrenda cōminatur. Prædicat diem Domini, diem tenebrarum & caliginis, diem nubis & turbinis, magnum diem Domini, & terribilè valde, vt qui præsentibus malis non tangebantur, horrore futurorū concuterentur, ac citiùs arriperent pœnitentiã. Iam ne scelerum magnitudine percussi, veniam desererent, post comminationem diuinæ clementiæ abyssum ingerit: Et nunc hæc dicit Dominus: *Conuertimini ad me in toto corde vestro, in ieiunio, & fletu, & in planctu:* Et scindite corda vestra & non vestimenta vestra: Et conuertimini ad Dominum Deum vestrum, quia benignus & misericors est, & patiens & multæ misericordiæ præstabilis super malitia. Post hæc edocet quæ expectare debeant bonitatem pœnitentes: *Ecce ego, ait, mittam vobis frumentum & vinum, & oleum, & replebimini in eis, & non dabo vos vltra opprobrium in gentibus. Et eum qui ab Aquilone est procul faciam à vobis, & expellam eum in terram inuiam & desertam, & reddam vobis annos quos comedit locusta, bruchus, rubigo et eruca, & non confundetur populus meus in sempiternum, & scietis quia in medio Israel ego sum, & ego Dominus Deus vester, & non est amplius & non confundetur populus meus in aeternum.*

Hæcenus de immensa Dei misericordia, tum erga eos, qui peccata peccatis adijciunt & pergunt in eo, quòd cœperunt malè, tum erga hos, qui veteris vitæ pertæsi, toto se cor dead Deum conuertunt, in ieiunio in fletu, & planctu. Iam (quò secundo loco nos fa-

Eturos polliciti sumus) dicamus, quid sit ad Deum conuerti in toto corde, in ieiunio, in fletu, & in planctu. Quod autē certius, quod volumus, doceamus, lubet adducere in medium aliquot hominum genera, qui conuertuntur: sed non in toto corde, atque inter hos primi occurrunt, qui semper concipiunt, sed nunquam parturiunt, vel si parturire quodammodo videantur, haud tamen pariunt vnquam. Hi porro sunt, qui dum legunt sacra Biblia, siue dum pias & doctas conciones audiunt, compunguntur: vt quos scelerum arguit conscientia, proinde deliberant arripere aliam vitam, aiunt apud se, cras abrenunciabo semel diabolo, cras valedicam planē seculo. Cras faciam, venit cras, & extrahunt in aliud cras, atque illud rursus in aliud, vt sit perpetuum cras. Non toto hi corde se conuertunt, quia non tota voluntate: volunt enim & non volunt, quemadmodum piger vult & non vult, quia nec plenē volunt, nec plenē nolunt, & vehementer metuere hi debent, quod scriptum in Apocalypsi est. *Vtinam frigidus esses aut calidus, sed quia tepidus es, & nec frigidus nec calidus, incipiam te euomere ex ore meo.* Secundum genus est illorum, qui in mendacio conuertuntur quemadmodum scriptum est. *In omnibus his non est reuersa ad me prauaricatrix soror eius Iuda in toto corde suo sed in mendacio.* Hi autem sunt qui magno aliquo malo pressi, vel morbo graui correpti, vexatione dante intellectum agnoscere incipiunt peccata sua, flent, continentur, pœnitentiam agunt, sed ita hæc faciunt, vt interim latēter in eis viuat adhuc affectus peccandi: vnde amota virga, recuperata sanitate, redeunt ad ingenium, eunt rursus in antiquam sylum, comessantur vt antē, sectantur ebrietatem vt antē, vacant amplexibus vt antē, atque vt olim erat, ita nunc per omnia. Ad hunc modum in Exodo conuertitur Pharaon, flagellatur, agnoscit peccatum suum, imō promittit meliora. *Peccati, ait, etiam nunc. Dominus iustus, & ego & populus meus impij, orate Dominum vt desinat tonitrua Dei & grando, vt dimittam vos.* Orat Mōyses, cessant tonitrua, cessat grando, & Pharaon manet Pharaon, detinet populum, & prioribus peccatis alia adiicit. Atque hi qui hunc in modum iterant vias suas, timeāt ne quod Pharaoni, id ipsis quoque eueniat, hoc est, ne obdurentur in peccatis, hisque in finem deuolutis, demergantur in abyssum. Sunt tertio alij, qui attentius considerantes, quā pulchra res temperantia sit, quam itidem pulchra res sit castitas ac virtutes ceteræ: ostendisse incipiunt vitia & execrari, dolent ex animo, desistentque, quod optimos annos, florem dico ætatis luxu & libidine perdiderint, dolent hoc & fuis lachrymis ignosci sibi postulant, confitentur, nihilque illorum,

quæ in verè pœnitente desiderēs omittunt, hoc excepto duntaxat, quod nō serid in animū inducant declinare occasiones. Qui huiusce generis sunt, nondum in toto corde conuertuntur, quia scriptum est: Si reuerteris Israel, ad me cōuertere, hoc est. Si reuerteris Israel & semel salutem desiderans peccasse te dicis, & vocem Domini Dei tui non audisse, plenē conuertere. Tum porro plena habebitur conuersio, si abstuleris offendicula tua à facie mea, quia tum non commoueberis. Si igitur plenē, hoc est, in toto corde conuerteris, valeant antiqui combibones, notiac chari, qui tibi authores existunt peccandi. Si in toto corde conuerteris, eijce ancillam, id est, concubinam quæ carni tuæ insidiatur. Si in toto corde conuerteris, aboleas libros, qui à simplicitate fidei nouis doctrinis mentem tuam abducunt, sic legimus fecisse in Actis, qui curiosa fuerant lectati, *contulerunt, (ait scriptura) libros & combusserunt eos coram omnibus,* de quorum precio additur, quod erat denariorum quinquaginta millium. Aduertant hoc, qui saluos voluit esse libros, nec flammis tradi oportere, licet errorum pleni sint, propter æris, quo comparati sunt, magnitudinem. Huic exhortationi similis est illa, qua ad Israëlem olim Samuel vsus est. *Si in toto corde vestro reuertimini ad Dominum, auferte, ait, deos alienos de medio vestri Baalim & Astaroth: Quid quid à religione animum tuum abducit, quidquid regnum cupiditatis in te roborat, hoc est Baalim, hoc est Astaroth, amoue hoc si in toto corde reuerteris ad Dominum.* Proposuius tria genera hominum, qui conuertuntur non in toto corde, quibus addimus quartum, estque eorum, qui nefas & nefas multa congesserunt, aut aliās iniuria affecerunt fratres: cumque in cæteris pœnitentis formam expriment, non meditantur vt fraudatæ aut lesæ parti faciant factis, arbitramurque omnes omnino, qui non verè conuertuntur, ad aliquod genus horum pertinere vel referri posse, quare procliuē iam est cuius, facileque intellectu, quid sit conuerti in toto corde, vel potius, qui sunt, qui in toto corde conuertuntur. Nam si iungas, quæ in alijs alia atque alia desiderauimus, habes illos in toto demum corde conuerti, qui deposito ex animo omni affectu peccandi plena perfecta que voluntate, quæ moras nescit, Deo à quo per inobedientiam recesserant, sese reddunt parati, & declinare quidquid peccandi post hac esse possit occasio, & læsis à se ac fraudatis facere factis. At fat non est in toto corde conuerti, nisi conuertamur, & in ieiunio & in fletu & in planctu. *Conuertimini, ait, ad me in toto corde vestro in ieiunio, & fletu, & in planctu,* quibus omnē genus operum quibus caro affligitur, comple-

complexus est synecdochicōs. Vnde velint nolint Lutherani, ieiunium, fletus, plactus, sacculus, atque id genus alia pertinent ad pœnitentiam, & non tantum terrores, quos incutit conscientia peccati, ac fiducia misericordiae per Christum promissæ: Verum quidem est, fide & fiducia opus esse, & primas hic habere partes, non tamen ipsæ absoluunt pœnitentiam. Putasne tu Dominū (ait Cyprianus) citò posse placari, cuius ope verbis perfidis abnuisti? cui patrimonium præponere maluisti? cuius templum sacrilega contagione violasti? Putas facile eum misereri tui, quem tuum non esse dixisti? Orare oportet impetrare & rogare, diem luctu transigere, vigilijs, ac fletibus noctes ducere insomnes, tempus omne lachrymosis lamentationibus occupare, stratos solo adherere & cineri, in cilicio volitari & fordidibus: post indumentum Christi perditum, nullum iam velle vestitum: post diaboli cibum, malle ieiuniū, iustis operibus incumbere, quibus peccata purgantur, eleemosynis frequenter insistere, quibus à morte animæ liberantur. Sed nunquid vel vnum ex centum inuenias, qui hoc modo ad Deum reuertatur, & pœnitentiam agat de peccatis suis? Et quid causæ, quod pauci adeo inueniantur viri pœnitentiæ? Causa est (vt, quod tertio loco proposuimus, absoluamus) quia non exercemus nos cogitationibus fidei, quia non ad laboramus, vt suscitemus in nobis flammam fidei, quod si faceremus, fieri nō posset, quin alij euaderemus homines: dicit enim Scriptura: *Hæc est victoria, quæ vincit mundum, Fides nostra.* Quæ fides? vtiq; quæ in exercitio consistit. De exercitio, non de habitu fidei dictum est, alioqui & fidem habent, eamque veram, in quorum animis vel maximè dominatur mundus, meretrices, inquam, adulteri, scortatores. Quod dicimus, age, rebus ipsis ita esse declaramus. Inter ceteros articulos fidei vnus est. Deum factum hominem. Age ergo in silentio cordis, versa articulum hunc & reuersa, expende cum animo tuo, quid sit Deus, cumque non valeas Deum nudè, vt in se, & per se existit, apprehendere (excedit enim ille omnem captum) sublati oculis contemplare solem, lunam, stellas, sed & orbem calorū, & si placeat, molem quoque terræ, & abyssos aquarum siue maria: cumque omnia percurreris, attentiusque consideraueris, cogita Deum esse, cuius vi corpora illa maxima ex nō extantibus, extare cœperunt. Nōne hæc te cogitantem inuadet stupor, & vehemens occupabit admiratio, si audias: *Et homo factus est? Quod ille, qui tantus est, carnem assumpserit, & ossa & sanguinem? Perge ergo & causam huius inquire, cumque docente fide didiceris ex singulari, quo te comple-*

ctitur, amore hominem factum, quod sanguine suo peccata tua elueret, suaque morte tuam aboleret mortem, atque in veram te affereret libertatem, cum, inquam, hæc didiceris, ac firma fide, vt verè se habent, apprehenderis, nōne vehementer accendetur cor tuum ad redamandum illum, qui prior tantoperè te amauit? profectò accendetur, & quidem vehementissimè, adeo, vt mille citius mortes, quàm illum offendas, vltro sis obiturus. Vbi igitur hunc in te affectum sentis, reuoca statim ad memoriam multitudinem scelerum tuorū, cogita, quoties post mysterium Baptismi rursus peccaueris, quàm graditer, quàm turpiter, & scio tabescet in te spiritus tuus, deducet lachrymas oculi tui, defluent aquis palpebræ tuæ, plorabis die, plorabis nocte, nec expleri vnquam fletu poteris, adeo displicebit tibi res hæc à te cōmissa. Vel si adeo durum est cor tuum, vt cedere nesciat amor, & huiusmodi cogitationibus ad pœnitentiam emolliri, quod nō facile crediderim fieri posse, sume in manibus, articulum de iudicio. Cogita, quod scriptū est: *Statutum est omnibus semel mori, post hoc autem iudicium.* Pone ergo ob oculos tibi ignem inferni, qui nunquam extinguitur, sulphur, quo ignis hic perperud alitur, spiritum procellarum, quo ipseus flamma vique accenditur, fumum tormetorum, qui ascendit in sæcula sæculorum, id est, in æternum & vltè. Deinde serid persuadeas tibi id, quod res est, te iam prope ipsas positum inferni portas. Inter Gehennam enim, & animam tuam nihil est medium, præter vnā eamque debilem, materiem, carnem, inquam, tuam, qua diruta (diruetur autem breui) necesse est, infelicem animam Gehennæ ignibus excipi, nisi antè pœnitentiam egerit. Quæso te, nōne iam libens omnem afflictionem, omnem laborem, omnem indecorem subibis, dummodo à perpetuis libereris incendijs? En quàm potens res est fides, dū excolitur: sed nos pulcherrimo hostitio posthabito, alijs nescio quibus rebus animum addicimus, sitque planē vitio nostro, vt rectà descendamus ad infernum & iuvenes & senes, & docti & indocti, sacerdotes, vt nihil mirer Esaiam dicere: *Secretum meum mihi, Secretum meum mihi.* Quid est Secretum meum mihi, nisi, tantam in omni ordine multitudinem video damnandorum, vt eloqui nequeam? Quare, auditores optimi, vt hoc malum, infernum dico, effugiamus, conuertamur in ieiunio, in fletu, & in planctu ad Dominum Deum nostrum, cui honor, & gloria in sæcula sæculorū, Amen.

HOMILIA SECVN-

da super hanc scripturam
Ioelis.

Conuertimini ad me in toto corde vestro, in ieiunio, & fletu, & in planctu, &c.

Erba hæc Domini Dei sunt, filios Israel ad pœnitentiam prouocatis, quia benignus & misericors est, patiens, & multæ misericordiæ, & præstabilis super malitia. Verùm scripta sunt nõ propter ipsos tantum, sed & propter nos, quia & nostram pœnitentiam præstolatur Dominus, quemadmodum alio in loco dicit: *Nolo mortem peccatoris, sed vt conuertatur, & viuat.* Quare non leuiter transmittite, sed alta mente reponere ea oportet, cogitantes, quod scriptum est: Si pœnitentiam non egerimus, incidemus in manus Dei, & nõ in manus hominum. Quid autem sit agere pœnitentiam, iam olim diximus, & lubet repetere, tum quod firmitus hæreant, quæ sæpius inculcantur: tum quod rectius intelligantur, quæ alijs atque alijs verbis subinde repetuntur, antè tamen, quàm rem aggrediamur, numen inuocemus.

Conuertimini ad me in toto corde vestro, in ieiunio, & fletu, & in planctu.

Optimè describit Propheta pœnitentiam, de qua mirum, quàm variè varijs sentiant: Aliter D. Cyprianus, aliter de ea loquuntur, qui in Cicerone dütaxat, aut Demosthene versati sunt. Agnoscite, quod dico. Est adolescens aliquis, qui hætenus libidinosè vixit cum meretricibus, considerat rei turpitudinem, pudet facti, adicit animum ad matrimonium, proponit castè viuere. In hoc Cicero agnoscit pœnitentiam, in hoc Demosthenes agnoscit *μετανοιαν*. Nõ autem Philippus. Pœnitentia, ait Philippus, complectitur terrores horribiles, quos incutit conscientia peccati, vel lex arguès peccatum. Hæc est prima eius pars: Secunda est, vt homo terrore sic concussus conuertat se ad verbum Dei, & per fidem misericordiæ in Christo promissè certò statuat sibi remitti peccata. Iam absoluta est secundum ipsum pœnitentia. At non secundum Cyprianum. Præter fidem & terrores, multa præterea requirit, quæ præscribit in libello de lapsis.

Ingemisce, ait, ieiuna, vigila, vt iam taceam, quod longè aliter loquaris, & fidem, quàm Philippus. Et quod Cyprianus, hoc de pœnitentia tradit Ambrosius, hoc Augustinus, hoc Basilus, & cæteri, cum Græci, tum

Latini scriptores præfici. Et quia insignis est hic Ambrosius, volo vobis ipsius verba recitare. Atque quod facilius ab omnibus intelligantur, inserâ subinde mea. Scribit autem ad virginem lapsam in hunc modum. Secundum conscientia molem exhibenda est pœnitentia magnitudo, hoc est, secundum grauitatem peccati, quod in conscientia est, & animum vrget, pœnitentia exhibenda est. Exempli causa dictum sit, quod res dilucidior euadat. Qui fornicationem commisit, magnam agere debet pœnitentiam, quia graue peccatum fornicatio est. Qui in adulterium incidit, maiore oportet exhibere pœnitentiam, quia maius peccatum adulteriũ, atq; ita in cæteris. Hic autem sic agitur, magno animo aggredieris, & arripies pœnitentiam, si tibi ante oculos ponas, de quâ gloria rueris, & de quo libro vitæ nomè tuum deletum sit. Hæres eras regni cælestis, vitæ æternæ, gloriæ nunquam finendæ, ab hac tanta felicitate, à forte tam præclara modisque omnibus maxima excidisti per peccatum. Si ergo illud tibi ante oculos ponas, deinde si periuadeas tibi, te iam prope ipsas postam tenebras exteriores. Hoc quid sit: ex altera concione intelligitur, dictum tibi, inter peccatricem animam, & Gehennam nihil medium esse præter vnâ materiam, eamque debilem, qua diruta (diruitur autem semper in morte) necesse sit præuaricatricem animam tartareis pœnis, & Gehennæ ignibus excipi, vbi fletus oculorum, & stridor dentium sine fine. Cùm hæc certa fide, sicut est, animo conceperis, cogita aliud remedium, quo à tantis malis libereris, non esse, quàm pœnitentia solatium. En habetis errores, quos Philippus vult primâ esse partem pœnitentia. Non enim potest non vehementer concuti animus humanus, & terri, dum infernum, & Gehennæ ignem, quæ peccatis suis sibi accendit, ante oculos ponit. Aduertite iam, quomodo absoluat pœnitentiam. Philippus post terrores incussos diceret: Age couerte te ad verbum Dei, dicit scriptura: Iustitia Dei per fidem Iesu Christi in omnes, & super omnes, qui credunt in eum. Crede ergo Christum pro te passum, pro te fudisse sanguinè, & certò tecum statue per fidem hanc remitti tibi peccata: & salua res est, solutus es à peccatis, liberatus es ab inferno. Vade in pace. Sic diceret Philippus, sed non sic Ambrosius. Audite, quâ ipse deinceps tradat theologia, quid uè post terrores præscribat virgini huic lapsæ. Ergo hæc (quæ de inferno, & igne Gehennæ dixi, quatum malum sit per omnia sæcula vri, & in tenebris permanere perpetuis, & infinitos gemitus edere, & stridere dentibus, & nequaquâ exaudiri) tu tecum cogitans, & mentè retractans proprii facti tu ipsa iudex esto crude-

crudelior. In primis omnis cura vitæ huius interimenda tibi est, & quasi mortuam te æstimans, sicut es, quomodo possis reuiuiscere, cogita. Deinde lugubris tibi accipienda est vestis, & mens, ac membra singula digna castigatione puniendâ. Amputetur crines, qui per vanam gloriam occasionem luxuriæ præstiterunt. Desuuant oculi lachrymas, qui masculum simpliciter non aspexerunt: palleat facies, quæ quondâ virum impudicè. Denique totum corpus incuria maceretur, cinere aspersum, & opertum cilicio perhorrescat, quia malè sibi de pulchritudine placuit. Cor verò sit liquefscens sicut cæra, ieiunij inquietans seipsum, & cogitationibus ventilans, quare sit ab inimico subuersum. Sensus etiam crucietur, quia in mèbra corporis, cùm haberet dominationem, malo cessit imperio. Talis vita, talia actio pœnitentiæ, si fuerit perseverans, audebit sperare, & si non gloriam, certè pœnæ euacuationem. Dicit enim Deus: *Conuertimini ad me, & conuertar ad vos. Conuertimini ex toto corde vestro, in ieiunio, & fletu, & in planctu, & dirapite corda vestra, & non vestimentum, quoniam pius & misericors sum.* Hæc est Ambrosij doctrina de pœnitentia, imò Ioelis propheta, imò Saluatore

Mat. 12. *frus nostri. Viri, inquit, Niniuita surgent in iudicio cum generatione ista, & cõdemnabunt eam, quia pœnitentiam egerunt in prædicatione Ionæ.* Pœnitentiam, inquit, egerunt. Quid fecerunt agentes pœnitentiam? Audita prædicatione Ionæ, quæ talis erat: *Adhuc quadraginta dies, & Ninive subuertetur. Crediderunt, ait scriptura, viri Niniuita in Dominum, & prædicauerunt ieiunij, & vestiti sunt sacco à maiore vsque ad minorem. Et peruenit verbum ad regem Ninive, & surrexit de throno suo, & abiicit vestimentum suum à se, & indutus est sacco, & sedit in cinere, & clamauit, & dixit in Ninive ex ore regis, & principum eius, & dixit: Homines & iumenta, & boues, & pecora non gustent quicquam, nec pascantur, & aquam non bibunt, & operiantur sacco homines, & iumenta, & clament ad Dominum in fortitudine, & conuertatur vir à via sua mala, & ab iniquitate, quæ est in manibus eorũ. Quis scit, si conuertatur, & ignoscat Deus, & reuertatur à furore iræ suæ, & non peribimus? Deinde sequitur: *Et vidit Deus opera eorum, quia conuersi sunt de via mala, & misertus est Deus super malitia, quam locutus fuerat, vt faceret eis, & non fecit.* Non igitur complectitur pœnitentia tantum mutationem voluntatis in melius, quam significari dicunt voce *μετανοιας*, non aduertentes præter tres illas linguas, Latinam, Græcam, Hebræam, quartam esse, quæ studioso in primis obseruanda est, & est vsus scripturæ, siue phrasis & modus loquedi scripturæ. Nec rursus terrores tantum, & fidem, siue fiduciam in Christum complectitur, sed præter eâ vigilias, gemitus, plâctus, cineres, saccos, cilicia, hoc est, vt semel dicamus, opera car-*

nis afflictiua, inter quæ præcipuum est, & semper fuit ieiunium.

Quare non negligamus hoc sacrum tempus Quadragesimæ. Multis peccatis & varijs offendimus Deum, studeamus placare ipsum, affligam⁹ animas nostras, ieiunemus, quemadmodum fecerunt hætenus patres nostri. Non sinamus nobis consui puluillos sub cubitis manuum.

Nõ est aliud remedium post Baptismum, quàm pœnitentiæ solatium. Ne autem quispiam nimis benè conscius sibi æstimet ieiunio se opus habere, quod nullum à Baptismo crimè admisserit, aduertere vos volo ieiunium, & aliâ, de quibus in præcedentibus fermo fuit, Christianos exhibere nõ in hoc solùm, vt iram Dei placent (quanquam hoc respectu ad ea veterem populum potissimè inuitet Ioel) verùm etiam, vt carnis vitia reprimant, restringantque, atque hac contemplatione, cui tandem nõ necessarium est ieiunium? At cùm omnibus, in primis tamen his necessarium est, qui in flore sunt ætatis, qui viginti, triginta, quadraginta annorum sunt. In his namq; natura viget, in his calet sanguis, in his concupiscentia vires habet. Quare nisi per laboriosam quandâ militiâ, ipsam carnem reprimant, tuta haud esse poterit pudicitia. Vt eius, quod dico, fidè vobis faciam, audite sanctum virum D Hieronymum in epistola ad Eustachium de se ingenuè sic scribentem: O quoties ego ipse in eremo constitutus, & in illa vasta solitudine, quæ exulta solis ardoribus horridum Monachis præstat habitaculum, putabam me Romanis interesse delictijs. Sedebam solus, quia amaritudine repletus eram. Horrebant sacco membra deformia, & squalida cutis sitim æthiopicæ carnis obduxerat. Quotidiè lachrymè, quotidiè gemitus, & si quâdo repugnantem somnus imminens oppressisset, nuda humo vix ossa hærentia collidebam. De cibo verò & potu taceo, cùm etiam languentes aqua frigida vtantur, & coctum aliquid accepisse luxuria sit. Ille igitur ego, qui ob Gehennæ metum tali me carcere ipse damnaueram, scorpionum tantum focus & ferarum, sæpè choris intereram puelharum. Pallebant ora ieiunij, & mens desiderij æstuabat in frigido corpore, & ante hominem suum iam carnè præ mortua sola libidinum incendia bulliebant: itaque omni auxilio destitutus, ad Iesu iacebam pedes, rigabam lachrymis, crine tergebam, & repugnantem carnem hebdomadarum inedia subiugabam. Memini me clamantem diem crebrò iunxisse cum nocte, nec prius à pectoris cessasse verberibus, quàm rediret Domino increpante tranquillitas. Ipsam quoq; cellulam meam quasi cogitationum mearum consciam pertimescebam, Et mihi metra-

met iratus & rigidus, solus deserta penetra-
bam. Sicubi concaua vallium, a p̄era mon-
tium, rupium prærupta cernebam: ibi meæ
orationis locus, ibi illud miserimæ carnis
ergastulum. Hactenus de se Hieronymus.
Obsecro si hoc sustinent illi, qui ex celo cor-
pore solis cogitationib. oppugnantur, quid
patitur adolefcent, qui delitijs fruitur: qui
toties ad saturitatem comedit, qui carni ni-
hil negat? quid, inquam, patitur? quos ardo-
res libidinis? quæ incendia? Et vt Hierony-
mos omittamus, ipse, de quo præclarum il-
lud in scriptura extat testimonium: *Vas ele-*

Act. 9. c.

ctiois est mihi iste, vt portet nomen meum corā Gen-
tibus, & Regibus, & filijs Israël. Ne alijs prædi-
cās reprobis efficiatur, castigat corpus suū,
hoc est, plagis liuidum reddit, ieiunijs atte-
rit, vigilijs extenuat, atque post omnia hæc
videt aliam legem in mēbris suis repugnan-
tem legi mentis suæ, & captiuantem in lege
peccati, vt exclamare cogatur: *Infelix ego ho-*

Rom. 7. d.

mo, quis me liberabit de corpore mortis huius? Quid
hic dicem? Si per laboriosam aduersus car-
nem militiam tantus Apostolus vix reprimi
t vesaniā libidinis, nos absque armis per-
sisterē poterimus inuicti? Si post susceptum
orbis patrocinium timens, ne reprobis effi-
ciatur, veris incommodis ipse corpus in ser-
uitutem redigit, securos nos esse debere pu-
tabimus? ieiunemus, affligamus carnem no-
strā, necessum enim est. Nec est, quod timea-
mus, ne infringatur in nobis illa, quæ in be-
stias etiam promulgata est lex: *Nemo vnquam*

Ad Ephes.

5. g.

carnem suam odio habuit, non istud odisse, sed a-
mare carnē est. Etenim immortalitas & in-
corruptio carnis de sanitate animæ existit.
Sanitas autem animæ est firmissimè inhære-
re incommutabili bono. Qui ergo vigilijs,
ieiunijs, laboribus hoc agit, vt carnis petu-
lantiam domet, vt libidines corpore malè
vntes, hoc est, consuetudines, & inclina-
tiones animæ ad fruēdum inferioribus ex-
tinguat, licet persequi videatur cor suū, nō
tamen persequitur, sed curam illius maxi-
mam gerit. Hoc siquidem sollicitè medita-
tur, vt corpus suum tandem habeat sanū, in-
tegrum, immortale. Cōtrā, qui suauiter vi-
uit, qui studiosè, quod caro dicitur, sequi-
tur, qui libidini suæ nihil negat, licet amare
videatur, nō amat, sed verè odit carnē: si qui-
dem immortalitate, quam habitura esset, &
perpetuò vigore eam spoliatur. Non mea, sed
Apostoli hæc doctrina est: *Si secundum carnē,*

Ad Ro. 8. c.

ait, vixeritis, moriemini: si autem spiritu facta carnis
mortificaueritis, viuetis. Et ante eū Saluator: *Qui*
amat animam suam, perdet eam. Et qui odit animā
suam in hoc mundo, in vitam æternam custodit eam.

Ioan. 12. d.

Atq; vt cōsequamur ieiunio nostro, quod
petimus, rectè ieiunemus. Quomodo autem
ieiunandum sit, docet Saluator in Euange-
lio, de quo hoc iam secundo loco iuxta in-

stitutum differamus *Cum ieiunatis*, inquit, *no-*
lite fieri sicut hypocrita tristes. Nō prohibet Do-
minus omnem tristitiam (quia cor sapien-
tum secundum scripturam, vbi tristitia, Et
iuxta Paulū, quæ secundum Deum tristitia
est, p̄nitentiā in salutem stabilē operatur)
sed fucatam, sed personatam, qua coram po-
pulo fabula agitur, vnde benè addidit: *sicut*
hypocrita. Scribæ & Pharisei ieiunio suo ina-
nem laudem captant apud homines. Vos
dissimillimos illis esse volo. Ipsi vt videan-
tur ieiunantes, exterminant facies suas, siue
deformant. Vos nullum volo adhibere fu-
cum, omnia in vobis vera sint, vt mercedem
referatis à Deo. Qui vanam ab hominibus
laudem quærit, veram perdit. Et instituens
deinde vnumquemque nostrum, quomo-
do debeamus exhibere ieiunium. *Tu autem,*
cum ieiunas, unge, inquit, caput tuum.

Nihil hic, quod ad luxum pertinet, præ-
cipitur. Quod dicit tale est: *Cum ieiunas*, non
tuam queras gloriam, sed Dei: hoc age, vt il-
le sanctificetur, non vt tu lauderis. Vngitur
caput, cum propter Deum & Christum so-
lum, qui iuxta Pauli doctrinam caput no-
strum est, ieiunium assumitur. Hæc est pri-
ma conditio, quæ ieiunium Deo commen-
dat, & acceptum reddit, si videlicet in veri-
tate agatur, hoc est, si absit hypocritis fictio,
& simulatio. Secunda est, vt in animo nō vi-
geat affectus peccati. Vnde Iudæi cum pro-
posuissent apud Esaiam quæstionem Deo,

Esai. 58. i.

scire cupientes, quare ieiunauerint, & hu-
miliauerint animas suas, & Deus non respex-
erit, audierūt. Ecce in die ieiunij vestri inue-
nitur voluntas vestra, propterea non aspi-
cio ad ieiunia vestra etiā legitima, quia cum
ieiunatis, facitis voluntatē vestrā, sequi mi-
ni malas vestras inclinationes & propensio-
nes. Voce Hebræa significatur nō qualificū-
que voluntas, sed illa, quæ adiunctū habet
vehementem affectum animi, & propensio-
nem in aliquid. Vos nimium indulgetis li-
bidini animi vestri, voluntati vestræ mira-
biliter propensæ in avaritiam, voluptatem,
superbiam. In media quadragesima magno
studio venamini beneficia, sectamini hono-
res, quæritis delicias. *Nolite ieiunare, sicut vsque*
in hanc diem, vt audiat in excelso clamor vester.

Esai. 58. b.

Clamor hic accipitur, quomodo apud Pau-
lum ad Ephe. c. 4. nimirū pro motu iratorū
hominum, sine iudicio clamatiū & vociferan-
tium, qualis ferè clamor contingit, vt
litigatur pro meo & tuo, pro beneficijs, pro
possessionibus. Nunquid tale est ieiunium,
quod elegi, per diem affligere hominem a-
nimam suā? Nunquid cōtorquerē quasi cir-
culum caput suū, & saccum, & cinerē sterne-
re? Nūquid istud vocabis ieiunium, & diem
acceptabilem Domino? Hæc dicit, nō quodd
ieiunia reprobet, per quæ & Daniel vir
deside-

desideriorum futura cognouit, & Niniuitæ
iram Dei placauerūt. Helias & Moyses qua-
draginta dierum esurire Dei familiaritate
saturati sunt. Et ipse Dominus totidem die-
bus in solitudine ieiunauit, vt nobis solen-
nes ieiuniorū dies relinqueret. Sed vt ostē-
dat, nihil prodesse vacuum portare vētem,
& alia facere quæ Deo displicēt, pallere ora
ieiunijs, & intus noxijs aestuare desiderijs,
propterea signatè dixit. Nolite ieiunare sic-
ut vsque in hanc diem, non autem, nolite iei-
unare, vel nemo ieiunct, terminādo ibi sen-
tentiam. Nōne hoc magis ieiunium, quod
elegi? Postquam docuit, quale ieiunium re-
probet, ostendit, quale libenter accipiat. Si
vis, vt gratum habeam ieiunium tuum, hæc
age. Dissolue coniugationes impietatis, solue
fasciculos deprimentes, & cætera, quæ se-
quūtur, quorum summa est hæc: Cessa pec-
care, & officia charitatis præsta proximo, tūc
acceptabile erit ieiunium tuū, & orietur in te-
nebris lux tua, & tenebræ tuæ erūt sicut me-
ridies. Et requiem dabit tibi Dominus semper,
& implebit splendoribus animā tuam,
& ossa tua liberabit. Et eris quasi hortus ir-
riguus, & sicut fons aquarum, cuius non de-
ficient aquæ. En quāta bona obueniunt nobis
per ieiunium, per ieiunium, in quā, quodd
ea habet adiuncta, quæ iam diximus, hoc est,
quod in veritate præstatur non in hypocri-
si, quæ Deo maximè exosa est, deinde, quod
à corde p̄nitente exhibetur, quod Salua-
tor in Euangelio dixit: *Faciem tuam laua.* Faci-
es conscientia est. Hanc lauamus, quando
deponimus affectum peccati, & plangimus,
quod peccatum est. Tertio, quod exercetur
cum operibus charitatis, qualia sunt, esu-
riētē pascere, nudum operire, egenos, va-
gosque hospitio suscipere, quæ recenset E-
saias in disputatione hac de ieiunio. Et ad
eamdem in Euangelio post verba hæc: *Tu au-*

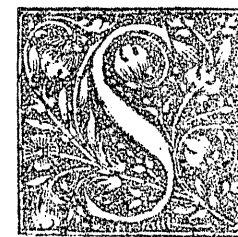
Matt. 6. b.

tem cum ieiunas, unge caput tuum, &c. Hortatur
Saluator. Sed quæ Esaias particulatim ex-
plicat, Saluator generali sermone compræ-
hendit, ita inquit: *Nolite thesaurizare vobis*
thesauros in terra, vbi arugo & tinea demolitur, &
vbi fures effodiunt & furantur. Thesaurizate autem
vobis thesauros in celo, vbi neque arugo neque tinea
demolitur, & vbi fures non effodiunt, nec furantur.
In terra sibi thesaurizant, qui affectum ad
terrena immodicum dirigentes, congerunt
sibi opes superfluas, preciosas vestes, & au-
rum, argentum, beneficia, pensiones, & alia
id genus multa. Thesaurizant autem in cæ-
lo, qui affectu fidei iugiter in Deum inten-
ti secundum illam per opera pietatis Do-
mino placere contendunt, ac student, pas-
cunt esurientes, vestiunt nudos, in vsum a-
liorum profundunt res suas, quæ licet pe-
rire videantur quibusdam, nequaquam ta-
mē pereunt, sed tutissimo loco reponuntur:

suntque cælestis thesaurus, & magno cum
scenore recipient ea bona, cum alia omnia
relinquere cogentur, hoc est, in hora mor-
tis, quando corpus reuertetur in terram, de
qua sumptū est, & spiritus redibit ad Deum,
qui dedit illum. Ipsi honor, & gloria in sæ-
cula sæculorum, Amen.

DE CIRCUNCISIO- ne, Homilia prima.

Nisi circumcidamini, Christus vobis non pro-
derit.

I ante annos 1549. the-
ma hoc quispiā tractan-
dū suscepisset apud Iu-
dæos, nemo fuisset mi-
ratus, nēpè ad quos di-
ctū erat: Masculus, cui-
us præputij caro cir-
cuncisa non fuerit, de-

lebitur anima illa de populo suo. Nunc ve-
rò abolita per Christum circuncisione, no-
uum videri potest maximè apud Christia-
nos, quod dicimus: *Nisi circumcidamini, Christus*
vobis non proderit. Sed qui ex Paulo discit ge-
minam circuncisionem, nihil mirabitur, sed
si pius est, circumcider se, vt placeat ei, qui
pro omnibus circumcitus est, cum circuncisi-
one opus non haberet, hoc est, Christo Ie-
su: circumcider, in quā, se, non circuncisione
illa iudaica, quæ in carne est, de qua tā ter-
ribiliter in tonat Apostolus: *Si circumcidamini,*
Christus vobis nihil proderit, sed circuncisione
spiritus, cuius laus non ex hominibus, sed
ex Deo est.

Ad Galat.

5. a.

Nisi circumcidamini, Christus vobis non pro-
derit.

I n hac concione hunc seruabimus in di-
cendo ordinem. Primò explicabimus be-
neficium pueri nati in Bethlehem. Secundo
loco inquiremus, ad quos beneficium hoc
pertineat, & ostendemus ad eos solos perti-
nere, qui in similitudinē pueri nati circūci-
duntur. Beneficium huius pueri admodum
magnum est, & totū vnico verbo cōplexus
est Euāgelista, dicens: *Postquā consummati sunt*

Luc. 2. d.

dies octo, vt circumcideretur puer, vocatum est nomen
eius iesus, quod nomē si interpreteris, hoc so-
nat, quod Saluator, & à re infanti impositū

Esai. 7. c.

est, quemadmodum est nomen Emanuël a-
pud Esaiam: *Ecce virgo concipiet, & pariet Fi-*
lium, & vocabitur nōmē eius Emanuel, butyrum &
mel comedet, vt sciat reprobare malū, & eligere bo-
num. Butyrū, ait, & mel comedet. Notatio est
in primis elegās, qua in puero veritas signi-
ficatur humanæ nature, ac si dicat propheta:
Puer, qui nascetur ex virgine, erit verus ho-
mo, erit puer nostri generis, vescetur cibis,
quibus

quibus vescantur infantes nostri. Eandem sententiam habent & illa, quæ sequuntur: *Vt sciat reprobare malum, & eligere bonum*, hoc est, noto puerorum more respuet ea, quæ offendunt gustum, & quæ amica sunt naturæ appetet, vt butyrum & mel, per quæ propheta omne genus cibi, quo vesci solent infantes, significauit synechdochicis: erit proinde verus homo, nec solum verus homo, sed verus quoque Deus erit, atque idcirco vocabitur nomen eius Emanuel, hoc est (vt apud Matth. dicitur) nobiscum Deus. Sic à re quoque inditum est nomen, quod capite sequenti scribitur: Accelera, spolia detrahe, festina prædari. Cuius nominis (totum enim vnum nomen est) propheta rationem explicans: Antequam, ait, ad illud ætatis adoleuerit puer, vt iuxta infantiam nominare posset Patrem suum Deum, & Matrem virginem Mariam, deripiet opes Damasci, auferet spolia Samariæ. Hunc eundem puerum, quem iam duobus vocauit nominibus in c. 7. Emanuele, in 8. Accelera, spolia detrahe, festina prædari, in cap. 9. multis appellat nominibus, dicens: *Paruulus natus est nobis, Filius datus est nobis, Et factus est principatus super humerum eius*. Quæ locutio ab ijs sumpta est, qui virgas, quæ indices erant potestatis, ac imperij, in humeris gestabant. Sensus est: Puer iste futurus est princeps, futurus est Rex, siue Imperator. *Et vocabitur nomen eius admirabilis, Consiliarius, Deus, fortis, Pater futuri sæculi, Princeps pacis*. Quæ sex nomina, quemadmodum duo illa priora, etiam à rebus indita sunt, atque simul omnia hæc in se complectitur vnicum istud, quod hodiè puero inditum est nomen, Iesus.

Quare vt Christi nati beneficium intelligamus, euoluamus nomen hoc, & dicamus, quid comprehendat Saluator. Nomen hoc (Saluator) variè obuium est in Scriptura sacra, & si quis illis locis, vbi Christo tribuitur, non aliud intelligat, quàm vbi hominibus tribuitur, Gedeoni, Sâsoni, Iephte, aut cæteris, parum vel nihil intelligit. Quid autem dum Christo tribuitur, significet, optimè explicat Angelus apud Matthæum cap. 1. vbi ad virginem loquens, *vocabis*, inquit, *nomen eius Iesum*. Ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum. Et Dauid in pulcherrimo illo psalmo: *Deus iudicium tuum regi da, liberabit*, ait, *pauperem à potente, & pauperem, cui non erat adiutor. Parcet pauperi & inopi, & animas pauperum saluas faciet*. Ex vsuris & iniquitate redimet animas eorum. Certè istud non fecit Gedeon, nec Samson, nec Iephte, nec aliquis cæterorum, quibus nomen Saluatoris tribuit liber Iudicum.

Christo proprium est, & quàm magnum sit beneficiū intelligit, qui nouit, quàm magnum malum sit peccatum. Solū peccatum

est, quod diuidit inter Deum & hominem. Ergo vbi peccatum non est, neque inimicitia est. Vbi inimicitia non est, pax est. Quid autem maius homini contingere potest in terra, quàm pax? Pulcherrima res pax est. Qui veram pacem habet, non turbatur, siue bellum exurgat, siue famēs ingrauescat, siue pestis grassari incipiat, siue aliorum aliquid, quæ terrori esse possunt in hoc mundo, occurrat. Imò quàm suauiter requiescit, qui sub tecto est tempore impetuosa tempestatis, tam suauiter requiescit spiritus eius, etiam in medijs his malis. Rectè proinde Dauid: *Beati, quorum remissa sunt iniquitates, & quorum reuera sunt peccata, Beatus vir, cui non imputauit Dominus peccatum*. Istud præstatur nobis per beneficium pueri huius. Vnde inter cætera nomina, quibus ab Esaia vocatur, vnum est, *princeps pacis*, non quidem illius pacis, quæ est feriandi à bellis, siue illius, quæ facta est sub Augusto Cæsare. Princeps, hoc est, author appellatur puer hoc loco, sed illius pacis, de qua diximus, quæ sita est in consolatione conscientiarum, qua humanū genus reconciliatum est Deo, cuius frequens aded mentio est in scripturis, præsertim noui testamenti. Neque verò solū diuidit peccatum inter nos, & Deum, sed & redigit hominem in seruitutem, quemadmodum scriptum est Ioannis 6. *Qui facit peccatū, seruus est peccati*. Quid autem miserius, quàm seruum esse peccati? Siquid è stipèdia peccati mors, & quidem mors æterna, *pluet* (inquit Dauid, Psal. 10.) *super peccatores laqueus ignis, sulphur, & spiritus procellarum pars calicis eorum*. Percipite sententiam. Calix in scriptura interdum lætæ rei nomen est, *Vt: Dominus pars hereditatis meæ, & calicis mei*. Interdum tristis, vt hoc loco ignis, sulphur, spiritus, procellarum pars calicis eorum, hoc est, portio eorum, & hæreditas erit ignis, sulphur & spiritus procellarum, id est, Gehenna, quam spiritus Domini velut torrens sulphuris, & procellus ac impetuusus ventus succedit, succendit, dico, vt semper ardeat, vt sulphurei ignis globos vsq; euomat, vt flammis suis corpora damnatorum perpetuò allambat. A peccatis ergo, quibus tatum malum præparatum est, liberatum esse, nõne magnum beneficium est? Magnum profus. Vnde scriptum est Esaie 9. *Lætabuntur coram te, sicut qui lætantur in messe, sicut exultant victores capta præda, quã diuidunt spolia*.

Apostrophe est ad Emanuelè, siue puerum natum. Populus tuus ô Emanuel vehemētissimè lætabitur, magnificè gratulabitur vices suas, totus exultabit. Et quid ni exultet? quid ni gratuletur vices suas? quid ni lætetur? *Iugum oneris eius, & virgam humeris eius, & sceptrum exactoris eius superasti, sicut in die Madian, id est, absque villo exercitu, & absq; effusio-*

effusione sanguinis in abscondita manu, sicut quondam iug Gedeone populo Israelitico victoriam de Madianitis præbuiti. Metaphoris autem illis, iugum oneris, virgã humeri, sceptrum exactoris, quæ ab ijs sumptæ sunt, qui iniqua tyrannide premunt subiectos, exprimit propheta virtutem siue energiam, vim, & stimulos peccati, quod regnauit in mundo ante puerum huc natum, siue quod eodè recidit, tyrannidem diaboli, qui in toto orbe exultabat, & per peccatū captiuos tenebat vniuersos. Hoc iugū, quia puer iste ab humeris populi sui detraxit, & prædam diabolo eripuit, vocatum est nomen ipsius, Accelera, spolia detrahe, festina prædari. Iam præter liberationè à peccato, quæ vt diximus res maxima est nomè (Saluator) aliud adhuc complectitur, priori beneficio multo tum admirabilius, tum magnificentius, hoc licet apud Matthæum, vbi vocabuli ratio traditur, non exprimat; ex alijs tamen sacræ scripturæ locis, haud obscurè agnoscere est. Beatus Euangelista Ioannes in principio sui Euangelij de puero hoc, atque ijs, qui venientem in propria receperunt loquens, sic ait: *Dedit eis potestatem filios Dei fieri*. Per Christum ergo in filios Dei euhimur. Euhimur dico in filios Dei, non solum vt tales vulgò vocemur, quemadmodū is, qui in filium adoptatur, filius appellatur eius, qui eum adoptauit: sed etiam vt tales verè simus, filij scilicet Dei. Quantum bonum. Si magnum est, atque tanti ætimatur esse filiū ducis, regis aut Imperatoris, quàm obsecro res magna est, esse filium Dei, esse consortè diuinæ naturæ, esse hæredem vitæ æternæ: hæc enim mutuo se inferunt. Rectè proinde Dauid cum iudiciū vulgi proposuisset prædicans feliciter illos atque beatos, quorum filia sicut nouellæ plantationes, filie compositæ, circum ornata, vt similitudo templi, promptuarum eorum plena, eructantia ex hoc in illud, & c. illo repudiato solum proferens dicit. *Beatus populus, cuius Dominus Deus eius*, id est, quem Deus adoptauit per Christum, quem elegit sibi in hereditatē, ad quem pertinet beneficium Emanu. hic verè beatus est iste populus.

Quid autem sit iste populus, iam inquiramus. Id enim secundo loco facturos nos promissimus. Atq; imprimis non ad Iudæos solū pertinere beneficium hoc tam memorabile, licet peculiariter illis promissus fuerit Emanuel, satis clarum eius rei testimonium habemus in Euangelio apud Lucam, capite 2. vbi angelus ad pastores ait: *Annuncio vobis gaudium magnum, quod erit omni populo, quia natus est vobis hodie Saluator, qui est Christus Dominus in ciuitate Dauid*.

Quod dicit (omni populo) omnes reliquas à Iudæis nationes significat. Quod in Psalmo

illo: *Deus iudicium tuum regi da, quem de puero nascituro scripsit, manifestius expressit Dauid: Dominabitur*, inquit, *à mari vsque ad mare, & à flumine vsque ad terminos orbis terrarum. Coram illo procident Aethiopes, & inimici eius terram lingent. Reges Tharsis, id est, maris, & insula offerent munera. Reges Arabum & Sabæ dona adducent. Et adorabunt eum omnes Reges, omnes gentes seruient ei: Ergo secundum Euangelium & vaticinium Dauid, ad nos quoque pertinet hoc beneficium. Sed ad omnes ne & singulos? Non. Sicut enim de puero hæc dicit Simeon: *Ecce positus est hic in ruinam, & resurrectionem multorum in Israel, & in signum cui contradicetur*. Ita non minus verè de eodem ego dixerim. Ecce positus est hic in ruinam & resurrectionem multorum in gentibus, & in signum cui contradicetur. Clamat stabulum pueri, pœnitentiam agite, hoc prædicat eius præsepium, hoc membra infantilia loquuntur, hoc lachrymæ eius & vagitus Euangelizant, & contradicuntur ei, offenduntur quam plurimi, durus est inquit hic sermo, & abeunt retrorsum. Ad hos ne dicetis pertinere beneficium pueri? Non puto, nisi & hoc dicatis, quod vtiq; fieri non potest, eisdem & in ruinam & in resurrectionem positum. Ad quos ergo dicemus pertinere? Certè ad homines, qui sunt bonæ voluntatis, siue Iudæi illi fuerint, siue gentiles. Non enim est distinctio. Docuit hoc nos multitudo militiæ cælestis, quæ nato puero cecinit: *Gloria in altissimis Deo, & in terra Luce 2. h. pax hominibus bonæ voluntatis*. Apertè vniuersum terrarum orbem, & non Iudæam tantū significauit, dum absolutè nullo adiecto ait (Et in terra) omnesque omnino homines & non Iudæos tantum dum simpliciter extulit (hominibus) vno tantum hoc apposito (bonæ voluntatis.) At qui sunt homines bonæ voluntatis? Nec hoc ignorare nos sinit Euangelium. *In mundo erat*, ait Ioann. capite primo, *& mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognouit. In propria venit, & sui eum non receperunt: Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri*. Bonæ ergo voluntatis intelliguntur, qui Christum in propria venientem recipiunt. Et qui sunt, qui recipiunt venientem in propria? Explicat hoc quoque idem Euangelista, dum ait: *Qui credunt in nomine eius*. Credere in Christum, est venientem in propria recipere, secundum Ioannem. Ergo ne omnes, qui credunt Christum natum in Bethlehem, pannis involutum, positum in præsepio, circumcisum, & cæter. quæ de eo narrat Euangelica historia, participes erunt tanti huius beneficii? Nonne multi istorum diuitias, honores, voluptates, quorum contemptum puer iste exigit & docuit, studiose sectantur? Sectantur, & proinde non credunt, quemadmodum*

dum dicit scriptura, imò nec possunt. Quomodo (ait Saluator in Euangelio Ioannis ad Iudæos) *vos potestis credere, qui gloriam ab inuicè accipitis, & gloriam quæ à solo Deo est non queritis?* Et quid est credere quemadmodum dicit scriptura: Istud (quemadmodum dicit scriptura) non à nobis primò inuentum, & ipsi credere adiectum est, sed à Saluatore antè vsurpatum. *Si quis sitit, veniat, inquit Ioannis, 7. ad me & bibat. Qui credit in me, quemadmodum dicit scriptura, flumina de ventre eius fluent aqua viua.* Ex quo loco patet, quod credere dum adiunctas habet promissiones huiusmodi, intelligi debeat non vulgari credere, sed credere, quemadmodum dicit scriptura. Scriptura autem quam respicit Saluator dicit: *Qui credit in me, quemadmodum dicit scriptura, est in 2. Paral. cap. 16. vbi sic scribitur: Oculi Domini contemplantur vniuersam terram, & præbent fortitudinem his, qui corde perfecto credunt in eum.* Credere ergo quemadmodum dicit scriptura, est credere corde perfecto. Perfecto autem corde credunt, qui omnes animæ vires, omnesq; neruos in hoc intendunt, vt quod norunt placitum esse Deo, agant perficiantque.

Inter cætera autem, quæ probat Deus & requirit, est circuncisio, non quidem quæ in carne est, sed circuncisio spiritus, vt in Epistola ad Romanos docet Apostolus. *Sicut enim mortuus est Christus propter delicta nostra, & resurrexit propter iustificationem nostram.* Ita propter circuncisionem nostrâ circuncisus est. Et quemadmodum nisi commoriamur illi, & cum eo resurgamus, haud prodest nobis aut mors eius, aut resurrectio: Ita quoque neque ipsius circuncisio & sanguis in circuncisione effusus quicquam nobis prodest, nisi & ipsi circuncidamur, circuncidamur inquam non vno membro, sed toto corpore. Licet enim magis in ea parte in qua mandata est Iudæis circuncisio, regnet concupiscentia, quæ amputari debet, tamen per vniuersa corporis membra resperfa est, viget in oculis, viget in auribus, viget in lingua, in mente viget & carne, & quia totum hominem occupauit, ideo & totus circuncidi debet. Agnoscite quod dico, Ingredior per plateas, vt sit, occurrunt puellæ, occurrunt fœminæ, occurrunt iuuenes, non minus, quàm illæ, compti, data opera in hos conijcio oculos, studiose contemplor, nec semel vidisse fat est, iuuat vsq; videre. Obsecro vos, nōne concupiscentiæ tabe infecti sunt oculi mei, qui sic per res varias fornicantur? Et quam multos videre est adolentes tales Louanij, qualem propter vos hic me descripsi. Circucidite oculos vestros, alioquin Christus nihil vobis proderit. Amputate malum hoc Leuiathan, intendite in eum, qui

Tab 31. a. ait: Pepigi fœdus cum oculis meis, vt ne cogitarem

quidem de virgine. Miro ornatu non hoc modo dixit: *Pepigi fœdus cum oculis meis, vt ne adspicerem quidem virginem, quod tamen oratio ipsa & sententia exigere videbatur, sed ait: Ne cogitarem quidem de virgine, vt videlicet fontem significet, vnde in nobis oriantur lubricæ huiusmodi & fœdæ cogitationes.* Et audite quid addat: *Quam enim partem, ait, haberet in me Deus desuper, & hereditatem omnipotens de excelsis?* hoc est, quid mihi prodesset Christus, si incircuncisus oculis passim aspicerem virginem, cum ille subducatur se à mente, in qua sedem habent cogitationes lubricæ, quæ ex aspectu huiusmodi nascuntur & ingenerantur? Iam videte an ne inordinatæ ac immoderatæ voluptatis illecebræ, aures quoque occupauerint. *Cytha (ait Esai. cap. 5.) & tympanum & lyra, & tibia, & vinum in conuiujs vestris, & opus Domini non respicitis, nec opera manuum eius consideratis.* Duo sunt opera Dei, in quibus tota scriptura occupatur & consumitur. Alterum est opus cōditionis. Alterum redemptionis, atq; de hoc loquitur Propheta. Istud dicere vult: Si in conuiuio quispiam proponat opus redemptionis, si dicere incipiat, quid fecerit Christus, quid adhibuerit ad liberationem humani generis, quare nasci voluerit in stabulo, pannis inuolui, in præsepio poni, circuncidi, &cæ. auertitis aures vestras, molestum est audire. At verò si fistula quis ludat, & in vasis musices lasciuia decantet carmina, vnde animi fortitudo mollescit, attentè auscultatis: *Incircuncisi auribus nōne aperit spiritui sancto respicitis?* quod Iudæis exprobrauit Stephanus? nōne secundum Paulum spiritum extinguitis? Ad vós ne pertinere credendum est Euangelium illud, quod pastoribus annunciauit Angelus? Nōne diuinum (væ) vos magis respicit, qui in his habetis consolationem vestram? Ad linguam iam veniamus, quæ paruum membrum est: sed nō parua opus habet circuncisione. Etenim secundum Iacobi descriptionem, *lingua mundus est iniquitatis, siue (vt nostra habet translatio) vniuersitas iniquitatis.* Quid enim? nōne lingua mulieribus persuadet & virginibus, vt sui accessum patiantur? Nōne lingua petulenter effundit, per quæ optimæ indolis iuuenes quam plurimi miserè corrumpuntur? Nōne hæc blandiloquentia & adulatione delicatas fœminas, & passim diuites quosque à vita excludit? dum non pœnitentia, sed rebus friuolis quibusdam promittit illis regnum cælorum? Nōne hæc probabilitate dictionis hæreses defendit, & vitia? Vtinam omnium, qui ad hæc linguis suis abutuntur, easque circuncidere negligunt aut nolunt, linguæ penitus abscondantur. Nec hac solùm parte, qua verba & voces format, opus habet lingua circuncisione: sed ea quoque

ea quoque qua sapores discernit. Et nescio vtra ex parte magis corrupta sit, & concupiscentiæ veneno infecta. Noui & genera & nomina piscium, in quo littore conchalecta sit calleo, saporibus auium discerno prouincias, & ciborum me caritas ac nouissimè danna ipsa, hoc est, quæ pluris emuntur, deletant: *Lingua lingua, quantis adhuc flammis excoquetur, si tamen vnquam excoqui poterit hæc libido, voluptas ista, malum hoc Leuiathan.* Nōne ego lego & audio in Euangelio vlulantem & clamantem vnū: *Pater Abraham misereri mei, & mitte Lazarum vt intingat extremum digiti sui aquam, vt refrigeret linguam meam, quia crucior in hac flamma?* Quare cruciari lingua? Si ignoras, doceat te patriarcha quem compellas. *Quia scilicet recepisti bona in vitatua.* Et quid est recepisti bona in vita tua, explicat hoc Lucas in historia tua. *Epulata es quosidie dauidæ.* ea enim voce vitatur, hoc est, sumptuose, opiparè, largè. Diximus de tribus membris corporis, oculis, auribus, lingua, & non tam diximus, quam attigimus solum. Iam si cætera velimus percurrere, haud facillè exitum inueniret oratio. Quanta enim mollities in tactu, quanta in odoratu peruersitas, quantus fastus in incessu, quantus luxus in vestibus, quanta yanitas in omnibus, quales hodie calcei, quales caligæ, quales subuculæ, qualia indusia, qualia denique pallia? Quis satis reprehendere, quis satis arguere, quis deplorare satis queat mores præfentes? Et quia eò ventum est, vt non æstimentur hæc peccata (quis enim de huiusmodi confitetur & pœnitentiã agit?) idcirco audite prophetiam Esai. cap. 3. hac in re sanè quàm illustrem ac præclaram. *Pro eo, ait, quod eleuata sunt filia Sion, & ambulauerunt extento collo, & nutibus oculorum ibant, & plaudabant & ambulabant, & pedibus suis composito gradu incedebant, decalcabit Dominus verticè filiarum Sion, & Dominus crinem earum nudabit. In die illa auferet Dominus ornamentum calceamentorum, & lunulas, & torques, & monilia, & mirras, & discriminalia, & periscelides, & murenulas, & olfaetoriola, & inaures, & annulos, & gemmas in fronte pendentes, & mutatoria, & palliola, & linteamina, & acus, & specula, & sindones, & thesauri. Et erit pro suauis odore, fetor, & pro zona funiculus, & pro crispanti crine, caluitium, & pro fasciâ pectorali, cilicium. Pulcherrimi quoque viri tui gladio cadent, & fortes tui in prælio. Et mœrebunt atque lugebunt porta eius, & desolata in terra sedebit.* Si in veteri populo, etiam in fœminis, in quo sexti vtunque tolerari potest, tantum displicuit Deo luxus vestimentorum, & pompa seculi, vt partim propter huiusmodi populum sic dilectum adeò grauiter punierit. Quam vehementer necesse est displiceat in Christianis, maximè in viris, in iuuenibus, in adolescentibus. Nobis prædicata est Be-

thlehem, stabulum, præsepè, ac panni Saluatoris. Illi huiusmodi nihil audierunt. Nobis in signum, ad quod oculos conijciamus, positus est puer Emanuel, illorum temporibus nondū natus erat. Nos conuersationem eius legimus in Euangelijs, audimus dicentem: *Discite à me, quia mitis sum, & humilis corde,* & quali nihil horū esset, incedimus vijs nostris. Quid fiet de nobis? Quid faciemus in hora mortis? omnes enim morimur, res certa est. Præses magni Concilij (cuius memoria in benedictione sit) Dominus Seoer, mortuus est his diebus, eum insequutus est illustris Dominus, ac Imperator charus, Dominus de Bueren: insequemur & nos cras; vel perendiè, hoc est, post breue admodum tempus, nudi presentabimur ante iudicem, proferetur series cautionis, quam in Baptismo præstitimus, qua abrenunciauimus Sathanæ & omnibus operibus eius, fastui, luxui, vanitati sæculi, pompis, & breuiter omnibus vitijs. Quid ibi dicemus tum? Obsecro circuidamur, antè, quàm præcidamur, quia si incircuncisi inueniamur, in ignem proijciemur, vbi cruciabimur nocte & die, in sæcula sæculorum, quod auertat Saluator Christus

Dominus natus in Bethlehem, & circuncisus hodiè, cui honor & gloria in sæcula sæculorum, Amen.

DE CIRCUNCISIONE, Homilia secunda.

Circuncisionem, quemadmodum docet liber Genesios, primus suscepit Abraham, & semini ipsius tanto pondere mandata est, vt quisquis in illa gente huius signi careret differetia, à titulo

filiorū Israel abraderetur proscriptus. Iusta est autè in ea parte corporis aptari, in qua est voluptatis seminarium, & libidinis officina, nimirum vt semper memores propriæ sectionis, ad cohibendos refrenandosq; turpitudinum motus, vigilarent. Hanc truncationem puer natus in Bethlehem in tenera sua carne excepit hodie, & nomen ei inditū est Iesus, de cuius nominis ratione primū dicemus, deinde quare circuidi voluit, exponemus.

Nōn casu aut fortuito, neque voluntate humana, sed diuina nomen Iesus puero aptatum esse docet Euangelium, dum ait: *Ab angelo priusquam in vtero infans conciperetur, illud traditum fuisse.* Sed & ipse de quo sermo est, apud Prophetam ita de se loquitur: *Au-*

Joan. 5. 8 accipitis, & gloriam quæ à solo Deo est non queritis?

Joan. 7. b. 7. ad me & bibat. Qui credit in me, quemadmodum dicit scriptura, flumina de ventre eius fluent aqua viua.

Rom. 4. d.

Alto. 7. f.

Esai. 3. d.

Iacob. 3. b.

Matt. 11.

Gene. 17.

Luca 2. d.

dicitur insula, &c. Est initium capituli 49. apud Esaiam: Vos quicumque Insularum nomine censimini iuxta idioma scripturæ, audite. Et exponens quas vocet insulas, *Populi*, ait, *de longe*, id est, vos gentes, quæ in extremis mundi finibus habitatis, de quibus Iudæi vix aliquid per famam audierunt, attendite. Quod autem vos scire volo, istud est: *Dominus ab utero vocavit me de ventre matris mee, recordatus est nominis mei*, hoc est, indidit mihi nomen Iesus. *Et posuit os meum quasi gladium acutum*. Pergimus in Prophetia, ut ad rationem nominis perueniamus. *Posuit os meum quasi gladium acutum*, Significatur vis & energia concionum Christi, quæ quanta fuerit apud eos, qui præordinati erant ad vitam, patet ex Euangelij. Et quæ adhuc habeant vim reliquæ verborum eius in scripturis nobis relicta, experiuntur quotidie qui eas pio animo & religioso accedunt. Hic parentes, ille fratres, alius sorores deserit, quia in literis illis legit. *Omnis qui reliquerit domum, vel fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut uxorem, aut filios, aut agros, propter nomen meum, centuplum accipiet, & vitam æternam possidebit*. Imò (quod mirabilius multò) ipse homo se deserit, sibi que bellum indicit per molestam militiam carnem edomans, quia legit ibi: *Si quis vult venire post me, abneget semetipsum, & tollat crucem suam & sequatur me*. Hoc delicatas virgines, hoc nobiles adolescentes, hoc plurimos, quibus & per facultates liceret, & per ætatem luberet mundi delicijs frui, tacere conspiciamus. Contemnunt voluptatem, amplectuntur crucem, subigunt carnem, sequuntur Christum, tantum in animis eorum valet verbum hoc: *Si quis vult venire post me, & cetera*. Recte proinde ait: *Posuit os meum quasi gladium acutum*. *In umbra manus sue protegit me*. Et *posuit me sicut sagittam electam*, terfam siue mundam, ut non solum, qui me coram audirent, verum etiam eos qui procul essent, ferire possem. *In Pharetra abscondit me*. Et *dixit mihi, Seruus meus es tu Israel*. In nomine Israel tropus est. Tu Christe siue tu Emanuel, quæ Israel me voco, quod tui ille imaginem & typum habeat, siue quod vitæ rectitudine illi ipse referas (quem admodum dicimus inexplicitos Platonem pro ijs, qui simile cum ea, quæ in scriptis Platonis est, difficultatem habent) seruus meus es iuxta dispensationem naturæ assumptæ. *In te gloriabor*. Patrem hæc dicentem excipit filius. Gloriaberis in me Pater, interim meo iudicio labores mei infructuosi sunt, pauci attendunt doctrinæ meæ, id est, quod dicit: *in vacuum laboravi sine causa & vanè fortitudinem meam consumpsi*. *Sine causa*, in solens est pro eo, quod dicimus frustra. *Et ego iudicium meum coram Domino*. Quia nihil prætermisi, quod facere poterat ad reuocationem populi huius, populi inquam Iudæici, imò

quia tantum laboris consumpsi, ut ipse me, & vires meas exhauserim semel. Idcirco totam causam hanc tibi patri meo committo, ipse iudices, penes quos sit culpa. *Et opus meum cum Deo meo*. Opus siue (ut septuaginta transtulerunt) *πρόιον* appellat quidquid impendit illo populo reuocando, sudores, æstus, fatigatione, sitim, famem, cruciatus, &c. Paucissimi etiam hodie istud apud animam suam bene expensum habent, quot videlicet, quales ac quantos labores ipse sumpserit in concionibus suis, in precibus suis sanctis, in vigilijs suis, in ieiunijs, in passione. Quo ardore, quæ flamma, & animi vehementia adierit mortem. Quo modo non quieuerit, quousque totum sanguinem suum sudisset. Hæc sunt paucis bene cognita, quia non tantum est ipsis oculis ut perpendant, ut hæc cum animo suo cogitent. Quod si faceret, mirum si non vehementer inflammarentur, si non vehementer traherentur ad redandum, qui tantum prior amauit. *Et nunc hæc dixit Dominus*. Quia ego commisi totum iudicium Patri, nunc itaque hæc dicit Dominus, *formans me ex utero seruum sibi, ut reducam Iacob ad Deum*. Et *Israel non congregabitur*. Non possum hic dissimulare, quin exponam, quod habent Hebræi. Annotant ipsi quindecim loca in sacris biblijs, in quibus vocula *ישראל*, quæ alioqui semper significat non, ponatur vice pronominis *ישראל* ei, ex quibus hunc unum esse volunt, ut sensus sit. Et Israel ei congregabitur. Faciunt hæc intelligendo, ut nihil intelligant. Esai. habet *ישראל* per aleph, quemadmodum ipsi quoque agnoscitis, quod & scribendum dicitis, quare igitur legi vultis per *Vau*? Quid mouet vos? Quid vos irget? Nonne alio vocat consequentia? Nonne hoc est. Vanè consumpsi fortitudinem meam, Israel non congregabitur? Est quidem lingua Hebræa in lignis, sed infelices habet tractatores, non instructos egregijs disciplinis, non imbutos fide, non afflatos spiritu, sine quo frustra in diuinarum scripturarum interpretatione sudatur. Hoc dixerim propter eos qui ad somni & opiniones Rabbinoꝝ velut ad oracula obstupescunt.

Si qui sint Iudæi, quos non corrupit regala illa de quindecim locis, & vident hæc ad Messiam pertinere, est quod maximè terreantur. Pergit Christus: *Et glorificatus sum in oculis Domini*. Cum ita male succederet prædicatio, cum pauci Iudæorum attenderent concionibus meis, & conuenterentur, glorificatus sum in oculis Domini. ille addidit mihi animos, hoc est, quod ait: *Et Deus meus factus est fortitudo mea*. Addidit inquam mihi animos his verbis. *Paruum est ut sis mihi seruus, & cetera*. Quamuis videas Iudæos manere obstinatos, non est, quod anxieris. Erunt alij qui suscipient prædicationem Euangelij. *Paruum est ut sis mihi seruus ad suscipiendos tributibus Iacob*

bus Iacob, & feces Israel conuertendas, dedite in lucem gentium, & cetera. id est, non in hoc volui te nasci, ut solis Iudæis prodesse, sed volui te nasci toti orbi, ut sis salus mea, usque ad extremum terræ. Hic est ratio nominis. Quia in hoc missus est, ut per ipsum orbis salutem adipiscatur, idcirco aptatum est ei, & inditum nomen Iesus. Iesus enim hoc sonat Hebræis, quod Latinis Saluator. Quo nomine quam fuerit delibutus affectus Pauli, declarant ipsius literæ, in quibus nusquam non obuium est. Et sanè qui didicit, qui que tenet, quid nomen complectatur, non potest non vehementer eo delectari. Valdè afficimur iam, hic lectione Liuij, ille Ciceronis, quod hic sublimis ubique; incedat, ille lacteo eloquentiæ fonte manet: Verum nunquam sic animos nostros rapere, mentesque tenerent, si bene cognitus esset nobis Iesus. Quod si non aliud, hoc saltem in illorum libris nos remoueretur, quod non legeremus ibi nomē hoc, nomen verè suauē. Quid enim suauis miseris esse potest salutes? Quid gratius prædicari iucundius salute? Hic autē est Iesus ipse iuxta nomen suum Saluator, atque Saluator non vnus gentis vel Iudæicæ vel Syriacæ, sed omni in omnino, quod non solum ex hoc loco Esaiæ, qui hac in re illustris est, sed & ex Euangelio agnoscere licet, Ecce ait Angelus ad pastores: *Euangelizo vobis gaudium magnum quod erit omni populo, quia natus est vobis hodie Saluator, qui est Christus Dominus in ciuitate David*. Quod ait (vobis) gentem Iudæicam. Quod addit (omni populo) cæteras à Iudæis nationes significat. Et quemadmodum omnium nationum, ita & omnium temporum Saluatorem.

Altissimè repetite scripturas, & comperietis verum esse quod asserimus, hoc est, videbitis fidem quam prædicant scripturæ apprehendere salutem, perpetuè respicere Iesum, vel expresso vel tacito nomine rebus tamen comprehenso. Sic Adam salutem obtinuit in fide seminis, quod contritum erat caput serpentis. Sic Abraham in fide seminis, quod erat de ipsius lumbis egressurum. Sic filij Iacob in fide illius, qui mittendus erat. Quibus omnibus hoc est, & semine mulieris, & semine Abraham, denique illo, qui mittendus erat nomen Iesus est comprehensum. Ad hunc modum reliquam scripturæ partem percurrere, & inuenietis quotquot vnquam salutem consecuti sunt, per hunc consequutos esse. Vnde in Actis Petrus: *Non est, ait, aliud nomen sub celo datum hominibus in quo oporteat nos saluos fieri*. Hoc nomen nusquam in Cicerone agnoscitur, nusquam apud Liuium legitur, quantum eis eloquenter dicat, non valent affectum lenire illius, qui salutem quaerit. Verum cum salus varias subeat rationes, inquiramus qua

ratione dicatur Saluator, quo & illustrius fiat nomen Iesus, & suauis illabatur animis omnium. Capit. 3. libri Iudicum Othoniel frater Caleph Saluator dicitur, quod liberarit populum de manu Chusantafatham Regis Syriæ. Eodem capite, idem vocabulum tribuitur Ahod, qui vtraque manu pro delicta vtebatur, quod ab oppressione Moabitæ Israel liberauerit. Longe alia ratione aptatum est puero circunciso. *Vocabis*, ait angelus, *nomen eius Iesum*. Ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum. Rem maximam paucissimis verbis absorpsit, peccatum totum humanum genus obstrinxit damnationi, addixit principi tenebrarum, sub ira Dei constituit, mortalitatem inuexit, regni cælestis ianuam obsequauit. Saluum ergo faciet populum suum à peccatis eorum, id est, eximet à damnatione, liberabit à tyrannide diaboli, reconciliabit Deo, à miseria omni & mortalitate liberum reddet, assignabit regno, amotis quæ per peccatum obicte erant obstaculis ac vectibus. Magnus igitur Saluator puer hic, licet pannis inuolutus positus in præsepio, & more cæterorum circuncisus. Magnus inquam Saluator, qui nunquam excidere debet animis nostris. *Su me*, inquit Dominus ad Esaiam, *tibi librum grande, & scribe in eo stilo hominis*. Quare præcipitur Prophetæ, ut grande volumen accipiat? Quare & iubetur ei, ut in eo scribat stilo hominis? Et quid est, quod humano stilo scribere mandatur? In harum rerum inquisitione & maximè inuentione vita æterna est. Quare exponere vobis volo, quid de hoc loco sentiam. Hoc sentiebat ille, qui cum in meditatione Psal. 118. cuius initium est: *Beati immaculati in via, &c.* versaretur, & ei pro causâ conscriptione siue (ut Iurispræciti iam dicunt) consultatione, offerretur auri magna vis, contempto auro philosophari e legit, Malo aiebat hemistichion vnum situm versus Psalmi, quem in manibus habeo, explicari mihi, quam numerari mille homines: tot enim ac plures, si rectè meminere, offerrebantur. Vidistis virum paucis ab hinc mensibus Louanij, Præsidem dico regni quondam Neapolitani, cuius hoc loco mentionem facio, ut illius exemplo omnes vos ad amorem & studium prouocem diuinarum literarum. Verum hæc *ὡρα* sunt. Quare ad Esaiam reuertamur, & quæ ex ipso proposuimus ab soluamus.

Quod scribi mandatur stilo hominis (ut ab eo quod tertio loco in quaestionem vertebatur incipiamus) hoc nimirum est. *Velociter spolia detrahe, festina prædari*. Numerate verba vnum, duo, tria, quatuor, quinque, non plura habetis in Latina versione, quam modo citaui. Et quia fortassis aliqui minus attendent cum citarem, repetam, ut iam at-

tendant: *Velociter spolia detrahe, festina prædari*, quot numerasti voces? nonne quinq;? Si nec modo aduertisti repetam tertio: verum ne alia de hinc repetitione sit opus, volo vos me narrante ad digitos meos respicere. *Velociter spolia detrahe, festina prædari*. En quinq; tantum. Pauciores adhuc voces apud Esaiam sunt: habet enim sic *למחר שלל כבב* (lemaher scahal chab baz) Vbi si aduertisti, quatuor duntaxat extuli vocabula, quæ simul omnia septem syllabis constant, literis verò vndecim. Sed quorsum hæc? non sine causa à me sunt dicta, propter grandis libri mentionem ea induxi. Quæso vos, quantum spacij occupant dictiones quatuor atque eiusmodi quatuor, in quibus omnibus simul sumptis non nisi septem syllabas: & literas vndecim, inuenire est? Quid igitur grandihic opus volumine? Philosophabuntur fortassis alij alijs de rebus, mihi hac in re philosophari lubet. Et cuius non animus ad philosophandum excitetur cum audiat dici Esaiæ: *sume tibi librum grandem*, & quod scribere iubetur, non aliud sit, quàm *למחר שלל כבב* lemaher scahal chab baz? Quæ hæc res noua? noua inquam. Quis enim vnquam ad quatuor vculas describendas grandi volumine opus putauit? An fortè literæ Hebraicæ hoc alijs distant, quòd cum cæteræ exiguo circulo omnes describi possunt, hæc solæ magna aded sibi spacia vendicant, vt ad vndecim earum pingendas opus sit non solum libro, sed libro grandi? quid dicemus? quid æstimabimus? Meo iudicio, quod si vsquam hic valere puto, schéma est, quo significare voluit Spiritus sanctus rem esse maximi momenti. Et licet quatuor verbis comprehenderit, tanta tamen latere mysteria, vt si quis ea explanare velit, nec grandi quantumuis volumine id possit: Neque id duntaxat, sed significare voluit præterea, vt maximi momenti, ita quæ in longum tempus conferuetur, ac memoria mandetur, rem esse apprime dignam, Quam ob causam & scribi voluit stilo, cui assueuerunt homines, ne obsecris verbis inuoluta fugiat, aut lectoris animum remoretur. Siquidem hoc est, scribe in eo stilo hominis, quod apud Abacuc, scribe & explana super tabulas, vt percurrat, qui legerit. Sed inquit scio, quid sit spoliolum, quid detrahere, quid prædari, quid item velociter & cito, interim dum audio. *Sume tibi librum & scribe, velociter spolia detrahe, cito prædari*, quid dicatur nescio, ignoro quid sibi veiant, non video quòd pertineat sententia.

Nec ipse modò, verum mecum iuxta ignorant, & quippe doctissimi. Qui ergo aut quo pacto stilo hominis scripsit, si stilus hominis, hoc est, quod stilus planus atque ad-

eo planus, vt possit lector currere, atque ita currere vt nullo impedimento velocitas eius, & legendi cupidò teneatur. Dico hominis stilo Prophetæ scripsisse, sed ijs, quorum lingua salua scripturæ imbuta est, quæ aliunde didicerunt, quid sit Euangelium. Licet enim nomen Euangelij à tempore Christi ortum videatur, res tamen Euangelij semper fuit. In ipso statim libro Geneleos agnoscitur: *Inimicitias*, ait, *ponam inter te Gen. 3. 15. & mulierem, & semen tuum & semen illius*. Ipsa siue vt alij transtulerunt, ipsum (pertinet enim iuxta Hebraicam veritatem ad semen) conteres caput tuum. Hanc rem significare voluit Esaias hisce verbis: *velociter spolia detrahe, cito prædari*, ac si dicat. Hactenus diabolus exultauit in mundo, efficax fuit in mentibus hominù iam eiicietur foras. Puer natus velociter spolia detrahet, cito prædabitur, non vltra patietur regnare ipsum. Est lætissimum Euangelium. Curandum nobis est, ne illius vnquam nos capiat obliuio, ne leue ducamus, propterea scribi voluit non in schedulis, sed in libro, nec quouis, sed grâdi, vt diximus. Sunt nonnulli, qui arbitrantur satis se facere si semel in anno beneficiû hoc ad memoriam reuocent, sed hi nimis Gentiles sunt, imò gentiles nimis sunt, qui non quotidie id faciunt. Illius meminisse oportet cum assidemus libris nostris, illius & meminisse oportet cum soli inambulamus per domum. Sed & vesperi dum cubitum nos recipimus ac manè cum è strato rursum surgimus, vsque memores esse oportet, vt vsque gratias agamus. Magna videor dicere, sed non ijs, qui verè sunt in Christo. Hi non semel, bis, ter in die, sed sæpius gratias agunt, imò non sufficit dies, etiam partem noctis huic rei impendunt, tanti eis est puer natus in Bethlehem, tanti eis est infans, cui nomen, iuxta Latinam editionem, *Accelera, spolia detrahe, festina prædari, iuxta Gram. τειχέως σκόλευσον ὄξυος προγόµεωσον*, iuxta, Hebræam *למחר שלל כבב* lemaher scahal chab baz. Quid enim nõ omnibus linguis celebretur nomen, quod aded magnum est, vt nec quatumuis grâdi volumine capi queat? Quid non omnibus linguis attollatur nomen, quod vt omnibus notum esset, iussum est scribi stilo quo homines scribere consueuere? Quid non omnium gentium linguis nomen illius prædicetur, qui ad saluandas omnium linguarum Gentes venit? *Voca*, inquit Dominus ad Esaiam, nomen eius: *Accelera, spolia detrahe, festina prædari*. Quare? Quæ ratio nominis tam inuitati? *Quia*, inquit, *antequam sciat puer vocare Patrem suum & Matrem, auferetur fortitudo Damasci, & spolia Samaria*. Auferetur fortitudo Damasci, cuius virtute? Vtique pueri. Nam hoc est *דמשק ארמון* ijsa eth thel dammesek.

mesek. Magnus igitur prædator puer hic: Quis hunc non vique in mente circumferat? Quis illius queat obliuisci vnquam? Quis non perpetuum gratias agat?

Vt semel agnoscatis, à quilibus nos hostibus eripuerit, quàm læuis, quàm immanibus, attendite, quid post presias diaboli vires & superatas, adiecerit Propheta in pulcherrimo hoc tractatu, quem de Emanuele conscripsit, *ὅτι πᾶσαν τολῆν ἐπισηγημένω δόλω, & ἰμάτιον μετὰ χαλκῆς ἀποτίσουσιν, & θελήσουσιν εἰ ἐγενήθησαν τῶν ἐικασθεν*. Citavi editionem. 70. quòd illa hac in re illustrior sit, & quia non omnes Græcæ periti sunt, adijciam interpretationem hanc. Quia omnem stolam congregatam dolo, & vestimentum commutationis restituent, & cupient igne esse combusti. Quorum verborum sensus iste est, quòd omnes animas, quas Dei auxilio nudauerat, cum ornamenti pristinis rediturus sit diabolus, non solum ipse, sed & satellites eius demones, quibus si optio detur, magis eligat perire flammis, quàm prædam perdere. En quales hostes: Ex horum manu dira, & sæua tyrannide eripuit nos puer iste, hinc vocatum est nomen eius: *Accelera, spolia detrahe, festina prædari*, hinc dictus est Iesus. Quis non amet? quis non exosculetur nomen hoc? quem non iuuat vsque & vsque cogitare de hoc nomine? *Nomen tuum, & memo: iale tuum in desiderio anime. Anima mea desiderauit te in nocte: sed & spiritu meo in precoribus meis de mane vigilabo ad te*. Verba sunt Prophetæ, sed quibus expressit affectum & studium hominis verè Christiani. Quo ergo pacto nõ ethnici censendi sunt, qui hoc tantum tempore anni beneficium pueri ad memoriam reuocant, beneficium tam grande, tam admirabile, tam diuinum? imò quo nõ pacto ethnici æstimadi sunt, qui semel duntaxat in hebdomada id agunt? Si contigit ea cognitio Turcis, quæ nobis contigit si ita innotuisset eis nomen Saluatoris atque nobis, non dubium, quin alios se præflarent, quàm nos facimus, nõ sinerent vel vnum diem præterire absque gratiarum actione. In gratiarum actione consistit religio Christiana. Quare qui non frequenter in hac se exercent, Christiani non sunt: Verso atque reuersò eadem, vt quod cupio, persuadeam vobis. Atque vt semel ad gratiarum actionem vos excitem, cõsiderate, quibus meritis contigerit hic nobis Saluator. In negotio iustificationis, & hoc, quod est, habere Saluatorem, quantum ad meritum attinet, videri possit par ratio, sed longè alia est, atque diuersa. Siquidem in negotio iustificationis, licet absque meritis nostris ea contingat, agnoscere tamen oportet merita Christi. In hoc verò, quòd est habere Saluatorem, non nostra solum, sed & Christi me-

rita excluduntur. Nihil præterea *ἐδοκῆται* Patri agnoscere hic oportet, quia Patri sic visum fuit, quia ea fuit bona voluntas sua, quia vltro placuit misereri homini, idcirco dedit Saluatorem. Hoc significat Esaias, dum prophetiam Ema. cap. 7. ex eo loco, vbi dicitur ad Achas: *Pete tibi signum, &c. incepta tandem capite 9. hoc versu concludit. Zelus Domini exercituum faciet hoc, cuius sensus est iste. Vehemè ille amor Dei erga humanum genus, non patiens consortem, non sustinens, vt quispiam vel mundus, vel diabolus æquas ferat partes secum, mittet Saluatorem, qui est Christus Dominus. Est pulcherrimus versiculus, quo tractatum Emanuelis absoluere voluit Propheta, vt lector hunc postremo loco legens, atque audiens nullis meritis prouocatum, sed sola mera vltro bona bonitate motum, misisse Deum orbi Saluatorem, ac talem Saluatorem, prorumpat in gratiarum actionem, & nunquam obliuiscatur tanti beneficii, tam diuini, tam memorabilis. Quare & nos hoc versu finem imponamus ei, quod primo loco tractandum sumpsimus, atque alterum, de quo secundo loco dicturos nos polliciti sumus, in manus accipiamus. Si puer hic iuxta nomen, quod hodie aptatum ipsi est, ac inditum ab hominibus, atque ab angelo, priusquam in vtero conciperetur, vocatum, Saluator est, quare circuncidit? Quid circuncisio, nisi cauterium aduersus peccatum? Ideirco enim in ea corporis parte, in qua est libidinis officina, iussa est, vt præfati sumus, celebrari, quo semper propriæ memores sectionis, ad refranandos cohibendosque turpitudinum motus vigilarent. Si ergo concupiscentia, vnde turpitudinum motus ebulliunt, in huius membris inuenitur, quomodo Saluator? Si non inuenitur, quare cauterium infigitur? Respondet alius, circuncidi voluisse, vt pateretur, quam tulerat legè. Alius, ne à Iudæis rejiceretur, si huius signi careret differentia. Alius, veritatem naturæ assumptæ declararet. At alius, vt ad humilitatem nos erudiret: Mihi placet, quod habet Apostolus ad Gal. 4. *Factum sub lege, vt eos, qui sub lege erant, redimeret*. Hæc ratio nomè Saluatoris adstruit, docetque ob hoc circuncisum, ob quod & natus. Natus est, vt nobis prodesset, ob eandem causam & circuncisus est, vt nimirum ab onere circuncisionis, & legis maledictione populum suum liberaret, nec ob id solum: neq; enim ibi sententiam finiuit Apostolus, sed addidit, *vt adoptionem filiorum reciperemus*. Nostri ergo causa circuncisus est, non quòd circuncisione ipse egeret, sanguis eius in circuncisione effusus, opus redemptionis nostræ initiavit. Et qui iam primitias postea totum sanguinem fusurus in expiationem peccatorum*

nostrorum, vt copiosa sit redemptio: imo iā olim fudit. Quis non amet hunc paruulum? Quis non amplectatur infantem hūc? Quis non semel totum impendat se huic, qui se prior totum pro nobis impendit? Pro nobis, inquam: Considerate quis ipse, qui que nos, ipse ἀπαύσματος, id est, refulgentia siue relucencia, seu vt noster habet interpret, splendor gloriæ, hoc est, is, in quo gloria Patris, qui lucem inhabitat inaccessibilem, quem nullus hominum vidit, sed nec videre potest, respundet. Ipse figura, siue vt Paulus habet χαρακτῆρ substance illius. Sic expressus est ad naturam Patris, vt totam illam in se sit cōplexus, per omnia similis Patri, per omnia Patri æqualis, ipse, per quem sæcula condita sunt, per quem reguntur administranturq; omnia. Administrantur dico non studio, curaq; & labore fatigationi iuncto, quomodo homines agunt, mouent, moderanturue, sed verbo, id est, nutu suæ potentia. Atque hic, qui tantus est, pro nobis sese impendit, pro nobis circumcisus est, pro nobis sanguinē fudit. Pro nobis, inquam, qui signum luti sumus, qui cinis & puluis, qui massa sumus putredinis. Atq; vt omitteremus, quæ conditiones sunt pro nobis, qui hostes eramus. Quid enim? nōne hostile peccus gereremus? Imò nōne quæ hostium sunt, exercebamus, attendentes carni, incedentes iuxta voluntatem principis, cui potestas est in aere, qui est diabolus, Dei cōiuratisimus hostis? Tales cū essemus, pro nobis se impendit, pro nobis sanguinem suum fudit, etiamdum infans, pro nobis, inquam, liberandis. Cogitemus hæc, cogitemus hæc, inquam, vt accendamus ad redamandū. Cū Deus esset, poterat alio modo nos liberare, sed vt semel declararet, quanti nos faceret, quantum quæ diligeret, voluit hoc modo liberare, ac saluum facere, voluit hac ratione vti, vt efficacius sanaret miseriam nostram. Quid enim tam facit ad erigendam spem, mentesq; mortalium ab immortalitatis desperatione liberandas, atque exemplū hoc humanitatis & benignitatis Dei exhibitum? Sed & ad inflammanda frigida hominum corda, & tumida pectora sananda, quid æquè valet atque hoc, quod Dei Filius in se manens, quod erat, & assumens, quod non erat, nostrum dignatus inire consortium, in tenera carne sua signum circumcisionis aptare voluit? Obsecro moueat animos vestros oratio. Considerate, quàm pudēda res circumcisio, imò quàm insanis, molesta ac tristis. Quid circumcisio, nisi pelliculæ, quæ glande tegit amotio? si capitis, quod dico, cogitate, quàm graue fuerit infanti, cui plena inerat ratio, à mortali homine ea corporis parte contrectari, quæ nec videri vult. Licet enim in sanctis illis mēbris, pueri ni-

hil pudendi inesset, non tamen absque pudore maximo videre potuit membrum id detegi, & circumcidentis manu atrectari, quod in cæteris pudori patet, ob libidinem, quæ ibi sedem habet, quæq; ibi velut in officina sua turpitudinum motus fingit & efformat. Patitur tamen & manum circumcidentis, qua opus non habet, admittit, vt tibi profit. Quid infanti huic rependes? quas vires? quæ gratitudinem? Satisne putabis, si semel in anno beneficium hoc ad memoriā reuoces? huicq; gratias agas puero? Hoccine putabis satis? dico ego si millies per diem, & toties per noctem genua flecteres, & ex cōsideratione beneficij, & admiratione in gratiarum actionem prorumperes: ne sic quidē dignum quippiam præstares. Quid namque dignū tanto possit rependi amor? Qui Deus est, hominis causa indigna subit. More ceterorum circumciditur, qui nihil cū ceteris, ob quod circumcidatur, cōmune habet. Infigitur carni cauterium, & ob quod infligi solet, nullum in carne vestigiū inuenitur. Admouetur culter saxeus, & quæradatur, rubigo nulla conspicitur. Quid agitis circumcidentes puerum? Imò cur non potius te compello puer amabilis? Quare circumcisionem pateris? Quod commisit, aut si nullū commisit, quod contraxisti peccatum? At si nec contraxisti, cur innocua caro tua scinditur? cur caro, quæ à peccato libera est, peccati nota inquiritur? *Vulnus & liuor, & plagatumens, Esai. 1. b. non est circumligata, nec curata medicamine, neque foras oleo.* Computruit corpus, nec remediū relinquitur, nisi coctum igne ferrum, ipsi infigatur capiti? Quare ne tabifico malo inreerit corpus, patior, quæ vides. Sed quid te ò nimis dilecte puer huc adigit? quæ merita populi? quæ huius beneficia? Quid grati olim præstitit? Nihil profus. Amor, quo vltro prosequi lubet, facit, vt subeam hæc tam indigna. Quis non amet puerum hunc? quis huius obliuisci vnquam possit? Filius Dei hominis causa circumciditur. Considerate, quàm dira ac molesta res circumcisio. Hic iuuabit vos liber Genesēns, vbi de Simeon & Leui filijs Iacob narratur, quod ingressi urbem Sichen, cuius incolæ circumcidi se curarant, acceptis gladijs, cunctos duo ipsi trucidarint, quod sanè nunquam potuissent, nisi dolore maximo, & quæ semel elumbem reddit hominem, coniuncta fuisset circumcisio. Hanc in tenera sua carne puer excipit? Circumciditur, & per manum circumcidentis purpureus fluit sanguis, non fædi cruoris maculas relinuens, sed contractas sordes eluens. Quid reponis? Quas reddis vires? Satisne fuerit, si semel in anno, si semel in mense, si semel in hebdomada, si deniq; vel semel in die memor huius fueris infantis?

Eadem

Esai. 1.

Eadem repeto iterum & iterum, quia nō possum satis arguere ingratitude nonstram, quæ quàm displiceat Deo, vt omnes pariter mecum agnoscat, attendite ad prophetiam Esaiæ, quam habet in principio voluminis sui, est enim supra modū illustris. *Audite, ait, cali, & auribus percipe terra, quoniā Dominus loquutus est. Filios enutriui, & exaltavi, ipsi autem spreuerunt me: Cognouit bos possessorem suum, & asinus præsepe Domini sui: Israel autem me nō cognouit. Et populus meus non intellexit.* Resumamus sententiam: *Audite cali, & auribus percipe terra.* Quis non miretur exordium hoc? Quis non miretur aures tribui ipsi terræ? Quis nō miretur audiendū prouocari cælum? Nō enim mihi hic placet commentarius ille, qui rætonymicōs hæc interpretatur, pro ijs, qui cælum & terram inhabitant. Nimis humilis sensus ille est. Quare orbis cælestes, & brutum elementum terræ absque tropo intelligo. Prouocat autem hæc ad audiendum, corpora dico inanimata, vt ipsa sermonis orbitantia agnoscat magnitudo vitij, in cuius detestationem cælum & terram inuocat. Vitium autem hoc, ingratitude est, id, quod sequens sermo declarat: *Filios enutriui, & exaltavi, ipsi autem spreuerunt me.* Quid est, ipsi spreuerunt me? Puto plurimos hūc esse, qui hoc nil ad se putent pertinere, sed hi paulisper aures mihi præbeant, vt quæ dicam, cū apud animum suum expenderint, agnoscant haud recte sentire sese. Si rex quippiam, vel regis filius te morti obnoxium dispedio salutis à morte exemisset: nec hoc contentus, te situ ac pedore cæteris squalidis optimis vnguētis perfundi mandasset: præterea non modò fame, siti & inedia cōfectum, adipe frumētī, & sanguine vuae meracissime ad venustatis pristinae reparationem reficere: sed villissimis pannis corpori tuo detractis indni curasset purpura & omnigeno mundo: postremò in locum filij adprasset, regni que successorem te conscripserit: Hæc que fecisset omnia, quò te sibi deuinctū haberet, quò à te amaretur, quò laeteri suo perpetuò ipse hæreret. Quæso si hoc neglecto alijs te iungeres, cum alijs versareris, cum alijs colloquia misceres & consilia, huius verò raro aut nunquam mentionem faceres, raro aut nunquam eius memor esses, nōne censereris eum spernere? Sanè ita. Qui igitur, aut quo pacto non dicendus es spernere Christum, qui totos dies, siue apud Platonem, siue apud Aristotelem, siue apud Ciceronem, aut etiam Scotum, aut Thomam versaris, eis que sic incumbis, vt vix semel per diem in mentem tibi veniat Christus? Et si hi spernunt, quid de ijs dicendū, qui in comestationibus, potationibus, lasciujijs, tempus transigunt? *Audite cali, & auribus percipe terra, filios enutriui & exaltavi, ipsi autem*

spreuerunt me, Cognouit bos possessorem suum, & asinus præsepe Domini sui, Israel autem me non cognouit, & populus meus non intellexit. Est pathos à minori. Populus meus non hoc præstitit mihi, quòd bruta animantia præstant ijs, à quibus curantur, imò quòd inter bruta animantia illa, quæ maximè bruta sunt Quid stolidius boue? Quid stupidius asino? At bos cognouit possessorem suū, & asinus præsepe Domini sui, populus autem meus me nō agnouit, pastorem & nutritium. Moueant nos hæc, & pudeat à brutis vinci, conuertamus nos ad meliora studia, doleamus de ingratitude, cum nouo anno nouam auspicemur vitam, viuamus illi, cui vitam nostram debemus, totos nos ei impendamus, qui se totum nobis impendit, hoc est, Christo Iesu, infanti hodie circumciso, cui honor & gloria in sæcula sæculorum, Amen.

IN FESTO TRI

um Regum Homilia.

istoria huius diei habet, Magos ab Oriente ductu stellæ venisse Bethlehem, adorasse puerū natum, eiq; munera obtulisse. Quod in typum gentilitatis Christi regnum olim agnitione factum esse, nemo est vel medio-criter in diuinis literis eruditus, qui addubitet. Quare cū nos in primis respiciat historia, ad nosque pertineat, æquum est, vbi quid proponat, quid uē commendat cæteris diligentius inspiciamus. Historiam, cuius iam meminimus, describit Matth. cap. 2. Euangelij sui: *Cum, inquit, natus esset Iesus in Bethlehem Iudæ, in diebus Herodis Regis, ecce Magi ab oriente venerunt Hierosolymam dicentes: Vbi est, qui natus est Rex Iudæorum? Vidimus enim stellam eius in Oriente, & venimus adorare eum.* Statim in ipso narrationis exordio vtitur Euangelista aduerbio excitandi: Et sanè res digna admiratione est. Admiramur Abrahamum, quòd exierit de terra sua, & de cognatione sua, & de domo Patris sui, vt sequeretur Dominum, & rectè admiramur. Verum si, quod ille fecit, cōferre voluerimus cum hoc, quod de viris istis legimus, maius aliquid in his conspiciemus. Ille, vt exiret, mādātum habebat. Isti nullum, sed cū liberū profus esset, siue manere, siue exire, egredi si sunt terram suam. Ille licet nomen loci & situm, quòd pergebat, ignoraret, certus tamē erat, quòd eò, quòd destinatum erat, perueniret, isti non itidē. Ille magnis promissis euocatus est: nā post verba illa: *Exi de terra tua,*

Gen. 12. 1.

*de cognatione tua, & de domo patris tui, & veni in terram, quam monstrauero tibi, subijcitur: Faciamq; te in gentem magnam, & benedicam tibi, & magnificabo nomen tuum, & erisq; benedictus, Benedicam benedictibus tibi, & maledicam maledictibus tibi, atque in te benedicentur vniuersa cognationes terrae. Istitis nulla fuit facta pollicitatio. Ille terram deseruit, in qua manere haud tutum erat. Isti cum tutò agerent in terra sua, alienam per aperta pericula adire, nempè terram Iudæam. Tres primæ antitheses statim se offerunt, conferenti historiam Genesios, cum ea, quam Matthæus describit. Verùm quarta obscurior est, quare eam declarem. Et quidem Abrahamum non tutò in terra egisse Chaldæa licet natali, docet locus, qui est apud Moysen cap. 15. primi libri. ad hunc habens modum: Ego Dominus, qui eduxi te de Hur Chaldæorum. Quid est de Hur Chaldæorum? de flamma Chaldæorū. Hebraei siquidem flammam siue ignem **אור** vr appellat: atque in hac significatione nõ apud Rabbinos duntaxat, verùm etiam in sacris literis obuium est frequentissimè Esaię 31. Dixit Dominus, cuius ignis est in Sion, & caminus in Hierusalem. Et cap. 47. Non sunt pruna, quibus calefiant, nec focus siue ignis, vr sedeant ad eū. Rufus cap. 50. Ambulate in lumine ignis vestri, & in flammis, quas succendistis. Omnib. his locis **אור** vr est apud Esaiam, Hebræum. Quare locum Genesios, Ego Dominus, qui eduxit te **אור** vr casdim, rectè interpretatum me puto de flamma Chaldæorum. Quod ne nouum cuiquam videatur, sciat ad eundem modum interpretari Hebræorum doctores, qui Abraham in ignem aiunt missum, quòd ignem, quem colunt Chaldæi, adorare noluerit, atque inde Dei auxilio liberatum, atque id esse, quod iam dicitur: Ego Dominus, qui eduxi te **אור** vr casdim. Si quis aliud fenserit, ac dixerit hoc ca. 14. & 11. Genes. non appellatiuum nomen esse VR, sed proprium loci, aut si proprium sit, non flammam significare, sed regionem, aut vallem: quomodo etiam Rabi. Da. in libro Rad. interpretatus est, & ante eum Septuaginta transferentes **χώρας χαλδαίων**, id est, de regione Chaldæorum, cum eo haud contenderim, modò fateatur Abraham à Chaldæis, inter quos natus erat, multa perpeffum. Nam id fateri scriptura cogit. Siquidem in libro Iudith habetur, cum de populo Iudaico quæreret Holofernes: Quænam gens esset, sic ei respondit Achior dux Ammonitarum: Populus iste ex progenie Chaldæorum est.*

Judi. 5. a. Hic primum in Mesopotamia habitauit, quoniã noluerunt sequi Deos patrum suorum, qui erant in terra Chaldæorum. Deserentes itaque car emonias patrum suorum, quæ in multitudine deorum orant, vnum Deum cali coluerunt, qui & precepit eis, vt exirent inde, & habitarent in Charram, &c. quæ ibi

Gen. 12. d. Matt. 2. a.

Judi. 5. a.

narrat Achior Ammonites. Vnde manifestum est, Abraham, imò totam familiã Thare persecutionem passam à Chaldæis pro vera pietate, quia vnus & verus ab eis celebratur Deus.

Iam de Magis dicamus. Hos tutò egisse in patria, imò in precio maximo ipsos ab omnibus ibi habitos fuisse, satis docet Historia antiquitatis. Per aperta pericula terram adijisse Iudæam natum regem inquirentes ignorare non potest, qui Herodem nouit. Hic Ascalonita erat, & iubente senatu Romano inuaserat, ac per tyrannidem occuparat regnum Iudaicum. Sed & Hircanum Iudæorum pontificem, ac ducem è captiuitate reuersum interemerat, & natum, ac natum natæ, vt collegio sceptri delecto tutus potiretur imperio. In terra ergo, in qua hic regnabat, imò in ciuitate, in qua sedem habebat, regem alium inquirere, quid aliud erat, quàm in apertum discrimen ire? Sed ais, hoc ignorabant Magi. Nihil moror. Si hoc ignorarint, ignorare haud potuerunt, quod norunt omnes. Et quid inquis id est, Hoc nimirum, quòd vbi quispiam regnante alio alium dixerit regem, mille cõtra se gladios commoueat. Mitem omnes ac mansuetum prædicamus Carolum diuina gratia Imperatorem semper Augustum. Nemo tamen ita de ipsius sentit animi mansuetudine, vt non vehementer commotum iri arbitretur, si quis alium vel Imperatorem, vel alium harum regionum Regem audeat profiteri: Hi autem non solum alium regem profitebantur, sed & huius ergo ab extremo se Oriente venisse aiebant. Ipsorum vox est: Vbi est, qui natus est Rex Iudæorum? Vidimus enim stellam eius in Oriente, & venimus adorare eum. Quid facitis Magi? non aduertitis maximis periculis rem coniunctam esse? non cogitatis certo discrimini studium hoc esse expositum? Regnante alio, Regem alium profiteri. Quid agitis? nec id solum, sed & huius adorandi gratia venisse aperta voce loquimini. Ignoratis, vbi consistitis? in qua terra? in qua ciuitate? Nouimus, aiunt, sed non timemus nec Herodem, nec Cæsarem, sed nec fretum, nec ignem, nec quicquam, quod terrori esse hominibus solet, formidamus, contemnimus omnia, tanti nobis est, qui natus est rex Iudæorum. Hunc inquirimus. Huius ergo tam vasta terrarum spacia emensi sumus. Ipsum coram cernere, ipsum adorare, ipsi cupimus offerre munera. Si rex alius, aut tyrannus itineris nostri cursum voluerit impedire, nihil moramur, voluisse fat erit, viam præcludere poterit, accensi desiderij flammam extinguere nequaquam. En hos habemus authores fidei, imitemur ipsos. Sunt, qui arbitrantur, quòd rem se indignam facerent, si hinc

si hinc se occuparent, si de rege nato loquerentur, si que hunc inquirerent. Vulgi, inquit, hoc studium est: Quasi verò vulgares fuerint, & de plebe hominum, quos inducit Euangelium. Vultis scire, quales illi viri fuerint? attendite ad narrationem. Ecce Magi, &c. Quare non dixit Euangelista: Ecce Barbari? vel ecce Persæ? Aut si noui in se nihil habet vocabulum, Magi, quare præposuit ei aduerbium ecce? Dum in libris Gentilium hanc voculam legimus, excitamur certò persuasi, id, quod narratur, dignum esse, cui animus intendat. Cur non magis, cum in diuinis literis occurrat, id sentimus? cum in his nec iota vnum, vnusque apex absque certa ratione ponatur? Sanè cui persuasum est, authorem sacræ scripturæ esse Spiritum sanctum, hocque dictante scripsisse Matthæum historiam, nunquam poterit inducere in animum, vt vacare credat pondere, quod dicitur: Ecce Magi, &c. Quid ergo aduertere nos vult Spiritus, aut huius scriba Matthæus in narratione hac, cui præfigendam duxit voculam, Ecce? Sanè multa. Primum viros hos non vulgares fuisse, nec de plebe hominum, sed insignes, sed præstantes, sed excellentes. Nam quod Latini sapientes, Græci σοφοὺς, Galli Druydas, & Aegyptij prophetas, siue sacerdotes, Persæ Magos appellant. Neque verò sapientes duntaxat fuere, sed & potentes, imò reges. Sic enim habet traditio, quam probabilem facit, quòd apud Persas nemo rex esse poterat, qui non antè Magorum disciplinam scientiamque percepisset, quem modum lib. 1. de diuinatione refert Cicero.

His igitur, qui vel ob eruditionem sacrali, qua sunt imbuti, vel ob diuitias, quibus pollent, vel ob potentiam, qua præditi sunt, vel nobilitatem dedignantur natum regem inquirere, nec iisdem, quibus vulgus, studijs teneri videantur, iubemus vt authores fidei suæ attendant, qui cum sapientia polerent, ac potentia, aded nõ puduit ipsos huius rei, vt summam gloriam suam ducerent: Et quæ maior gloria esse potest, quàm teneri studio inquirendi Dei? Nam licet fascijs inuolutus legatur, & positus in præsepio, ipse tamen est, in quo iuxta Apostolum plenitudo diuinitatis inhabitat, nõ per vmbra, vt in Angelis veteris testamenti, personam Dei gerentibus, neque per energiam duntaxat, quemadmodum in viris sanctis, in quorum animis efficax est, sed **σωματικῶς**, hoc est, ita prorsus, vt in vnam hypostasim diuina natura ac humana mirabili nexu coierint. Vnde Michæas cum eius, quæ secundum carnem est, generationis meminisset, ne hoc solum esse putaretur, quod ex virgine suscepit, addidit: Et **gressus eius à diebus æternitatis**. Huius ergo inquirendi studio teneri,

Mich. 5. a.

leuene ducem aut vile? Sed offendit, quòd vulgus hoc studio iam teneatur. Si aded remoti à vulgo esse vultis, idque in animis vestris agitur, vt nihil admittatis, quod vulgo patet, eique commune inuenitur, oportebit vos & aërem respuere, nec hunc attrahere. Quod si cæperitis, videbitis, in quas angustias cogemini, cum absque inspiratione & expiratione vita nequeat consistere, multò verò minus absque Deo, siue vitã eam spectemus, quæ cum brutis nobis communis est, siue eam, quæ secundum spiritum accipitur, quæ iustis est propria. Neque enim falsus est, qui dixit: *In ipso viuimus, mouemur, & sumus*. Neque qui ait: *Adhæreas Domino Deo tuo. Ipse est enim vita tua, sed nec qui scripsit, Christus vita vestra*. Quorum hoc ad vitã spiritus, cætera ad corporis vitam potissimum pertinent. Quæ igitur dementia, vltro velle vita carere, quia & à vulgo hæc experitur? Imò cur non maiori studio bonum hoc obtinere conamini, quod aded diuinum est, vt eius præstantiam & vulgus videat? Hæc dico, vt rem serio cum animis vestris expendatis: Quod si feceritis, non dubito, quin hoc, quod hæctenus ab inquisitionis studio deterruit, diligentius iam inspectum, ad inquirendum incitabit, imò sanctam quandam inuidiam ingenerabit mentibus vestris, & ad zelum prouocabit. Dicetis alius ad alium, & quisque ad animum suum. Quid cernimus? quid patimur? Surgit vulgus ignobile, & regnum inuadit, & nos cum nobilitate nostra, ecce vbi terræ hæremus affixi. Accurrunt pauperes, & iunguntur nato regi, potiuntur magnis illis, & veris bonis promissis Abraham, Isaac, & Iacob, & nos cum diuitijs nostris, ecce vbi humi repimus intenti vmbri. Vt credam id futurum, facit Augustinus, qui ex consideratione eiusmodi in non dissimili causa erupit. Quid patimur? Surgunt indocti, & calum rapiunt, & nos cum doctis nostris sine corde, ecce vbi voluamur in carne & sanguine. An quia præcesserunt, pudet sequi, & non pudet nec saltem sequi? Sed hos valere iam sinamus. Sunt talij, qui rei pulchritudine pariter & vtilitate prouocati, parant se ad inquirendum regem natum, attendunt stellam, sequuntur præeuntē, sed mox vt aduertunt ductu stellæ abduci se à terra natali, è cognatione & domo patris (non enim inuenitur puer in terra suauiter viuētium) retrahunt pedem. Hi licet à primis hoc distent, quod nonnullo desiderio teneantur quærendi, longè tamen absunt ab ijs, quos inducit Euangelium. Nam alterum, quòd in viris istis nos aduertere vult, hoc nempè est, quòd non solum omiſsa ciuitate sua, & terra, in qua nati erant, sed & cognatione, & semel omnibus, quos notos sibi, ac charos habebant, posthabitis

Dent. 30. d.

maximis

maximis molestijs alienam patriam longè à sua semotà, ac disitam inquiredi huius ergo adierint. Qui scire desiderat, quantù terrarum emens fuerint, inspiciat chartas geographicas, & attendat, quantum spacij interiectum sit inter Iudæam & Perfidè. Hæc siquidem nomine Oriëtis significatur, cum dicitur: *Ecce magi ab Oriente venerunt Ierofolyamam.* Non erant alligati loco, vel patriæ, carni aut sanguini, nec deniq; vlli rei. Nos hæc tenent omnia. Volumus seruire Deo, sed in hoc loco, sed in hac ciuitate, sed apud cognatos, sed inter notos, & cæt. Non hoc est sequi ductum fulgentis stellæ, sed affectum corruptæ carnis. Non hoc est.

Psal. 56. b.

Paratum cor meum Deus, paratum cor meum. Non satis habuit propheta semel dixisse: *Paratum cor meum: adiecit secundò, paratum.* Quare? nisi vt significaret in omnem euentum paratum. Vis me in terra mea consistere, vt inter notos seruiam tibi? paratum cor meum. Vis vt de terra, de cognatione, de domo patris exeam, atque apud ignotos viam? rursus paratum cor meum in omnem euentum paratum, & ad læta, & ad tristia, suauia & aspera. Hoc modo affectum esse oportet, qui inueniet, quò stella vocat eundem. Stellam dico lucem cælitùs menti infusam, qua cognoscitur natus Saluator, qui est Christus Dominus, quaq; via ad hunc perducens monstratur, quæ in varia scinditur discrimina. Sunt semitæ arcuæ & angustæ, sunt latæ & spaciose, sunt & mediæ. Arcta est semita paupertatis, castitatis, & obedientiæ professio. Lata & spaciola, quæ mandatis diuinis constat, hisque absoluitur. Media ex his mixta, quæ nec mandatis contenta est, nec concilijs omnibus inhæret, sed quædam amplectitur, & quædam non. Harum aliquam ingredi oportet eum, qui ad Christum, ad regem natum peruenire vult. Et quosdam quidem ad arcuam capeffendam semitâ lux inuitat, quosdam ad latam, quibusdam verò, vt in media sese teneant, monstrat. Sed sit iam nescio quibus modis, vt quos monstrante stella arcuam capeffere oportebat, latam ingrediuntur, & quos in lata consistere, mediam inuadant, inuertunturque omnia. Vt clarius dicam: multi coniugium ineunt, qui cœlibem in sæculo vitam acitarent. Multi rursus cœlibem in sæculo vitam profitentes in religione degerent, & contrà, si stellâ attenderent. Vnde in sæculo naufragium patiuntur, qui in religione naue incolumi portum obtinuisent. Et in religione submerguntur, qui in sæculo enataffent. Quod cum ita sit, quisque diligenter stellam obseruet, & abruptis omnibus quò vocat, sequatur. Sed, inquis, attendo stellam, verum qua ire iubeat, non possum liquidò deprehendere, nunc hac, nunc illac inuitare videtur, quo

fit, vt nec arcuam capeffam, nec latam ingrediatur: sed in media cõsistens inter vtramque fluctuem, & leui momento nunc ad arcuam inflecter, nunc rursus ad latam impellar, & vsque inquietus Euripi instar estuem. Multi, ni fallor, eiusmodi sunt. Et quos fluctus ipse olim animo voluerim, quosque æstus, nouit, qui introspicit corda, Deus. Aperiebam linum mentis mee, cui fidebam, cuique oportebat, præfidi tû collegij pontificij D. Titelmanno, cuius memoria in benedictione sit, quem non semel desleui ex hoc loco nobis subductum, & rursus desleo. Dicebat ille, quod sibi id temporis spiritus suggerebat. Verum quoniam arduum erat, quod tentabam, volebat vt & alijs, quibus multum tribuebat, animi mei cõsiliu expõnerem, quod vbi feci, bone Deus, quid passus sum, quomodo affectus? Qui antè velut certus hanc mihi viam proponebã, inque hanc totus ferebar, his, ad quos missus eram auditis, vix dimidijs iam ibam, incipiebam deliberare, & voluere varia, inualẽscabatq; discerpens animum meum cogitatio, extractuque in longum est, in menses & tẽpora, quod postridiẽ aggredi statueram, nec dubito diuinitus ita mecum actum, vt ijs, qui ad eundem modum iactantur cogitationu suarum fluctibus, tandem consulere possem. Quare præbete mihi silentium, dicam paucis, quod dicendum hęc videtur.

Si cupis noscere, quò vocat stella, hoc age, nuda cor tuum, hoc est, purgare stude ab omni affectione, qua vel carni, vel sanguini, vel loco, vel patrie, vel denique vlli rei carnaliter afficeris. Hoc vbi egeris, hucq; peruenieris, vt promptum te sentias in omnem euentum, paratumq; sequi quò vocat Deus, siue Germaniam adire te velit, siue Phrysiã, siue Hollandiã, siue hoc genus vitæ amplecti, siue illud, siue Carthusianum esse, siue Franciscanum, siue nihil horum, sed in sæculo cœlibem agere vitam, aut etiam coniugio deseruire. Vbi, inquam, huc peruenieris, atque istud in te experiris, hanc animi promptitudinem (omni nõ enim huc primò veniendum est) oportuna tempora tum captato, quibus absque impedimento spiritui Deo præsentem reddas. Tempora autè hæc nox potissimum administrat: Tum namque silent omnia, nec audiuntur, nec cernuntur, per quæ mens in varia dispergi solet, sed & ipsæ tenebræ horrorem quẽdam inducunt, quæ omnia mentem ad diuinõs affatus percipiendos, illapsusque, seu (vt dicunt Theologi) in fluxus capiendos aptant. Hoc ergo tempore spiritum conare præsentem reddere Deo. Primò ipsius Maiestatem attende, quàm magnus sit, quàm potes, & incomprehensibilis. Cumque ex huius rei consideratione adductus in admirationem fuerit animus,

mus mox ad ea consideranda transfer, quæ summa illa Maiestas tui causa subiuit. Vbi si diligenter te exercueris, senties vehementissimi amoris incendium exurgere in medullis animæ, exurens quidquid impuri reliquum ibi offenderit. Volentur per ora la chrymæ, nec voce formare lubebit aut edere, sed absque sono, sed & absque motu labiorum, velut aquam ex glacie resolutam miris quibusdam modis effundis cor tuum ante Deum & cum nihil loquaris, multa loqueris, totiusque sermonis tui contextus hic erit: Ecce ego. Cuius explicatio est hæc. Vis vt semel abdicatis omnibus in extrema tibi paupertate seruiam, idque ex hac hora, idque in hoc loco & apud hos aggrediar? An aliud iubes? da ostensionem. Non moror, nec parentes, nec cognatos, nec magna, quæ me manent bona, nec quicquam, tantum da significationem. Vis vt omissa patria inter ignotos agam, vt Abraham olim fecit? Ecce ego. Vis vt hoc genus vitæ à quo natura carnis meæ vehementissimè abhorret, amplectar? Nihil moror, vnum hoc, da ostensionem. Impendisti te totum mihi, testantur hoc manus terebratæ, hoc loquuntur transfixi pedes, hoc latus clamat perfossum: ex quibus seu riuus quinque, sanguinem semel totum volens sudisti, vt piscinam parares abluendis peccatis meis. Quo modo nõ impendam me rursus tibi? Quò non pacto & corpus, & animam, & spiritum, hoc est, totum me, quantus, quantus sum præbebo vicissim tibi? Præbeo Domine & impendo, hoc tantum, da ostensionem, significationem voluntatis tuæ, beneplaciti tui. Cum ita bona fide totum te exhibes redemptori tuo, vnum hoc orans, hoc vnum expectans, vt vitæ genus, quod amplectaris monstrat tibi, si non statim tandem saltem vehementer ad eò in hoc, aut illud senties trahi, impelli, atque vgeri te, vt nihil supra vt dicas. Eò vocor, eundem est. Verum non mox, vt hanc aut illam monstrante stella ingressus viam fueris, eò, quò destinatum est, peruenies. Occurrēt multa quæ diuersum trahent. Sed & stella, cuius splendore euocatus itineri te credidisti: non vsque iubar suum exeret, imò occultabit se semel, vt quò pergere debeas, nescias. Euenit hoc Magis, eueniet & tibi. Et multi quos magno animo iter aggressos nouimus, vbi in hunc articulum venire, abiecerunt animum, omissoq; studio inquirendi, ad mundum sese conuertunt, ea sectantes quæ à tergo reliquerant, delicias dico, cucumeres, & pepones, porraq; & cæpe, & allia, quibus Aegyptus delectatur, & carne consummant, qui spiritu cœperant. Quos dessemus. Et quis non desseat annos decem, imò viginti, imò triginta in obedientia diuinorum mandatorum, aut etiam in religione,

vbi maiores ac seueriores politiæ sunt, sanctè transactos absorbet oborta subitò vna caligo. Decidunt in nihilum tot labores, tot sudores, tot vigiliæ, molestiæ ob Christum susceptæ. Quis non fleat? Quod ne & nobis vsu veniat, attendamus diligenter authores fidei nostræ, qui destituti ductu steilæ, nihilo seciùs inquisierunt.

Quare peritemus & nos. Sed accidit & hic descendum quid, & quidem non raro. Nam quidam cum perstent quærendo, nec frangantur animo, non tamen quo destinatum erat perueniunt, nec natum Regem inueniunt. Quid causæ? Sanè quia non in qua oportet ciuitate inquirunt. Tenearis maximo licet studio inquirendi, ad sit etiam animus cedere nescius labori, si non in Ecclesia quæsieris, frustra quæsieris. Hæc est, super quam gloria Domini orta est. De hac dicitur: *Ambulabunt gentes in lumine tuo, & reges in splendore ortus tui.* Quicquid extra hanc est, densissimis tenebris immersum & inuolutum est. Quod ne ignoraremus, aduersatiua uocula vti voluit Propheta: *Ecce ait tenebra operiem terram, & caligo populos, super te autem, & ceter.* Huius typus nimirum Ecclesiæ, Hierusalem fuit.

Vnde & nomine Hierusalem ipsa frequenter significatur in scriptura. Non est, quod longè exempla petamus, hoc ipso capite, ex quo nonnulla iam citauimus, id agnoscere licet. Statim in principio habetis. *Surge illuminare Ierusalem, & ceter.* In hac ergo, si tenebras & noctem seculi euadere, velimus, & non falli, inquirere oportet de nato rege. Hoc sanè fecerunt Magi, atque istud tertiu est, quod Euangelista aduertere nos vult in descriptione historiæ, quæ ait. *Ecce Magi ab Oriente venerunt Hierofolyamam dicentes, Vbi est, qui natus est rex Iudæorum?* Sed dixerit quis, tuu hoc commentum est, nec Euangelistæ vel semel in mentem venit.

Cui ego. Ergone casu factum est aut fortuitò, quod stella sese subduxerit? Quod si impium ducis asserere, quæso te, cur tû primùm se subduxit, cum ad ciuitatẽ ventum est? Vbi cum non poteris veriorẽ hac nostra asserere rationem, cur eam vt inconuenientem reijcis? Vis vt adducto simili loco persuadeam tibi, remita vt dico se habere? Scriptum est in Actis de Christo & discipulis. *Conuescens præcepit eis, ab Hierofolyms ne desenderent, sed expectarent promissione Patris.* Quæso quare voluit eos Hierofolyms manere? Quare de hoc mandatum dedit iam terras deserturus? Poterat ne & in Galilæa effundere spiritum suum? poterat sanè. Quare igitur non fecit, cum non fuerit cohibita loco potentia ipsius? Dicis ad commendandum mysterium, vt hinc disceremus extra Ecclesiã frustra expectari spiritum. Quod

ergo hoc loco, cur nō & in Matthæo agnoscis? maxime cum dogma quod statuitur, ex alijs scripturæ locis certum sit: atque ad eod certum, vt & hæretici id agnoscant? Conuenit enim hoc inter ipsos & catholicos, quod sicut hi, ita & ipsi fateantur veritatem penes Ecclesiam esse, nec alibi vsquam eam querendam: quanquam in demonstratione, quænam sit & vbi inueniatur Ecclesia, discrepent, his ad se eam rapientibus, illis contra non apud eos, sed apud se esse defendentibus. Quo fit vt ab Ecclesia recedentes Hæretici, non videntur tamen sibi deseruisse, imò tum inuenisse Ecclesiam cum deseruerint Ecclesiam, atque appropinquasse iam lumini atque euasisse sæculi noctem, cum ab hac super quam lux Domini orta est, quàm longissimè recesserint. Nec satis habent quæ hanc ipsi deseruerint, sed agitante ipsos spiritu erroris, eos qui intus sunt ad se trahere conantur, & suas sub Christi nomine contra Christum ædificare Ecclesias, hoc est, Antichristi synagogas. Quare quisque ne circum scribatur, neue noui itineris errore decipiatur, & frustretur labore, quem impendit inquirendo Christo, discat quæ sit vera Ecclesia. Hanc eam esse, quæ Romano pontifici subiecta est, nos olim demonstraui. Ab hac quia absistunt Philippus, Bucerus, Calvinus quantumuis eruditi videantur, in tenebris sunt. Iactent quantum velint fidem in Christum, iactent vel maxime tenere se verbum Dei, in tenebris sunt. Et quicumque auscultant eis, & his ducibus iter ingrediuntur, ad eod non euadunt sæculi noctem, ad eod ad Christum non perueniunt, vt longius abducantur ab eo, vt grauioribus inuoluantur tenebris. Quare vos obsecro auditores, attendamus authores fidei nostræ. Non negligamus Ecclesiam, cuius typum diximus tenuisse Hierusalem. In hac ciuitate de nato rege edocti sunt Magi. Hic de loco natiuitatis ex Michæa certiores redditi sunt. In hac ergo, & nos eruditi studeamus, nec moueat nos aut à cœpti itineris cursu impediatur si ob studium, quo tenemur, sentiamus multos aduersum nos commoueri. Et Magis quarentibus turbatus est Herodes & ciuitas tota, non quidem, quod omnes qui Hierosolymis erant, commoti fuerint, absit. Non enim Simeon iustus, non Anna Prophetissa, non ij, qui expectabant consolationem Israël, sed ciuitas tota, hoc est, bona pars, vt sit hyperbole. Non ergo hæc res nos moueat, etiam si parentes, etiam si cognati turbentur, pergamus: hoc Magi fecerunt, sequamur authores fidei nostræ. Quod si hic viros nos præstiterimus, continget & nobis, quod ipsis contigit, hoc est, stella quæ se subduerat, offerret se rursus obtutibus nostris, rursus exeret iubar suum, & recto tramite perducet quous-

que loco appropinquauerimus, vbi puer est: abibit omnis obnubilatio, orietur lux & splendor in animis nostris, tristitiaque illa, quæ ex subtractione stellæ acciderat, lætitia commutabitur, & quidem ingenti, atque istud sextum est, quod aduertere nos vult Euangelium: *Accepto responso abierunt, ait, & ecce stella quam viderant in Oriente, antecedebat eos, vsque dum veniens staret supra vbi erat puer. Videntes autem gauisi sunt gaudio magno valde.* Attendite verba. Non satis fuit Euangelistæ dicere, *gauisi sunt*, sed dixit, *gauisi sunt gaudio*: nec ibi quieuit, addidit, *magno*, nec hoc contentus, adiecit aduerbium *valde*, significare volens vltra quàm dici possit, lætitia perfusos. Idem nobis continget, tantum perfeueremus.

Sequitur iam de adoratione & oblatione munerum, quæ pars pulcherrimam habet philosophiam, sed paucis explicari non posset, de qua aliàs fortè dabitur dicendi occasio. Interim quæ dicta sunt nō frustra sunt dicta. Iuxta eam vitam & mores instituite. Si necdum magna illa præstare potestis, salte hoc præstate. Declinate à peccato, ad erit Deus cœptis, prouehet studia vestra, respiciet labores, subministrabitque robur, & vires addet vsque; maiores, nec quiescet quousque per ardua virtutum vos deducat in terram: quam iustitia inhabitat. Ipsi honor & gloria in secula seculorum, Amen.

IN FESTO PURIFICATIONIS, Homilia.

Vangelium Domini oblationem in templo. Simeonis amplexatione, ac cygneam eiusdem cationem describit, cuius enarrationem priusquam aggrediamur gratiam imploremus.

Secuimus Euangelium in tria capita, quorum primum Domini oblationem siue exhibitionem in templo his verbis describit: *Postquam impleti sunt dies purificationis*, hoc est, cū adesset dies quadragesimus à partu, quo lex iubet masculinum foetum exhiberi Domino proque purificatione puerperæ, simul & pueri nati offerri munus, *Maria & Ioseph*, qui pater credebatur Iesu, *infantem suum adduxerunt Hierosolymam*, vt in templo exhiberetur in conspectu Domini, cui dicatus erat & consecratus, vtque offerrent munus à lege præscriptum, scilicet, par turturum, aut duos pullos columbarum, quorum alter in holocaustum, alter offerrebat pro expiatione peccati. Hactenus caput primum, in cuius descriptione Euangelista duplicis legis meminit.

Altera

Altera scribitur Exodi 13. & respicit ipsam prolem: Altera Leuitici. 12. respiciens matrem. Verum si diligenter attendamus, & hæc sacram istam puerperam, & illa prolem ab obligatione sua palam liberat. Habet enim lex Leuitici ad hunc modum: *Mulier si suscepto semine pepererit masculum, immunda erit septem diebus, &c.* Quæ verba quis non videt de vulgari mulierum partu dicta esse, & hanc minime inuolueri: cum citra virilem attactum ex amplexu Virtutis cælestis per officium Spiritus sancti conceperit? Non ergo vt cæteræ mulieres, quæ non sine sordibus & libidine concipiunt, purificatione opus habebat virgo puerpera, sed nec offerri in templo, ac deinde redimi necesse erat partum eius, hoc est, puerum Iesum, cum lex Exodi aperte habeat: *Omne masculinum adaperiens vuluam, &c.* Hic autem cælestis foetus nequaquam vulua matris ad aperta prodijt in lucem: sed clauso manente vtero elapsus est: consecrauit, nō violauit: consignauit, non reserauit claustra virginis ventris. Verum si neque illa purificatione neque hic redemptione opus habebat, quare igitur gratia vterque velut legi obnoxius legem pertulit? Non certè absque magna ratione. Vt de sacra puerpera, cuius primò meminit Lucas: nos quoque primò disseramus: dicemus diuina prouidentia factum, vt quæ purificatione opus non habebat, purificationis legem subiret, quo hoc exemplo nostra retunderetur superbia, qui purificatione cū indigeamus maxime, hanc tamen iuxta ritum à lege præscriptum subire refugimus, ne nō puri impuri appareamus. Imo cum toti faucij sumus ne faucij habeamur, ligamenta auersamur, atque emplastra, sicut scriptum est. *Esaiæ 1. capit. Omne caput languidum, & omne cor marens. A planta pedis vsque ad verticem non est in eo sanitas.* Est perpetua metaphora, quam schola rhetorum allegoriam appellat, qua significat totum populum, doctos & indoctos, nobiles & ignobiles, principes, sacerdotes, plebem, omnes corruptos, cumque à planta pedis vsque ad verticem nihil sani sit, non tamen de curatione agi. Nam verba illa: *Vulnus & liuor, & plaga tumens, non est circumligata, nec curata medicamine, neque foras oleo*: licet & hunc admittant sensum: Non fuit qui circumligaret, qui mederetur, oleo uie foueret, circumstantia tamen scripti alio vocat. Illa docet reprehendentis esse, quare ad hunc modum interpretari cogimur, in tanto malo noluerunt admittere manus medentis, quo sermone vitium populi notatur, non itidem priori. Respicit autem increpatio Iudæos. Interim in nos competere certò certius est.

Vult Samarites ille, cuius in Euangelio secundum Lucam est mentio, circumligare vulnera animæ, & ad poenitentiam adstrin-

gere, & poenitentiae ligamenta recipere nolumus. Cupit curare liuores spiritus, hisque mederi, & medentis manus auersamur. In fundere vult plagis oleum, ac tumores interioris hominis mollire, & quæ nostra peruersitas est, admittere nolumus. An non ita vt dico hæc sese habent? Nonne multi ex omologesi peccatorum angue peius execrantur? Nonne & verbo & scripto hanc insectantur? vnumque hoc agunt, vt aboleant semel, tollantque de medio? Sed dicis, Hæretici hi sunt. Age ergo, inter eos, qui Christianos se profitentur, quique certò persuasum habent absque exomologesi non contingere salutem, nonne de hora in horam, de die in diem, imò de hebdomada in hebdomadam, de mense in mensem, de anno in annum, eam extrahunt? Sed & hic dicis, non agnosco pro Christianis, qui non vt minimum semel quotannis exomologesi faciunt, nonne quàm plurimi sic faciunt, vt tegere potius, quàm detegere vulnera sua videantur? Exempli gratia dictum sit, vt quod volumus, perspicuum fiat. Venis ad sacerdotem, confiteris, confessionis tuæ series hæc est. Non bene habui rationem temporis. Non serio cū animo meo cogitavi de beneficijs per Christum præstitis humano generi. Non sedulo gratias egi Deo Patri, quod redemptorem dederit. Nō studui obseruare diligenter affectiones quibus ducor, aut cogitationes versantes in corde meo. Non ex animo laboraui, vt quotidie magis ac magis morerer mundo, & viverem Christo. Lætus fui ad studia pietatis, preces horarias non presenti animo legi. Nō etiam satis castus fui, nec semper ante oculos habui inspectionem Dei. Non satis indolui miserijs aliorum, nec pro calamitatibus mundi vt oportuit orauit. In cibo, potu, somno, plus æquo mihi indulsi interdum, nec proposui mihi Deum scopum, ac finem actionum mearum. Ob hæc & alia in quibus potui offendisse Dominum Deum meum, dico culpam meam, & impedi mihi peto absolutionem. Hæc est confessio tua. Antequam impendam absolutionem, considera confessionis tuæ seriem, attendo corpus. Video prima de eorum esse genere, sine quibus præsens hæc vita non ducitur. Video & extrema eodem pertinere. Quod in medio est, videlicet non satis castus fui, quod alioqui mihi scrupulum facere poterat: propter reliquum corpus interpretor eiusdem rationis cuius priora, & posteriora, vt opus non putem inquisitione vlla aut examinatione, & fallor miser.

In articulo exiguo non exigua occultantur, latent supra per manus in propria carne patrata, & ne polluam aures vestras, latent horrenda, foeda, execranda illa, propter quæ etiam collegia, etiam vrbes, etiam regiones e-

Exod. 13.
1. 4. 6.

Esai. 1. b.

Luc. 10. a.

uerti solent. Hoccin econfiteri est, hoccinne facere est exomologesi, & detegere vulnere? Sed dicis. Quis ea, quæ in tenebris gesta sunt, quæque omnes latent, non reformidet detegere maxime cum ita turpia sunt, vt lucem ferre nequeant? Ergo ne facere audes, quæ dicere horres? Sed age. Quis etiam ea parte corporis, quæ videri non vult, male affectus non lubens detegat eam, atque inspicipatiatur, sed & tractari, vt quo laborat liberetur malo? Si tantum valet apud nos sanitas corporis, quare non & animæ? Si illius amore pudorem posthabemus, quare non huius itidem? Si illius recuperandæ gratia ferrum patimur & ignem, quare non huius potius, quæ altera illa tanto est præstantior, quanto anima corpori præstat? Non tamen hic ferrum audis, aut ignem, tantum dicitur vt deposito ex animo peccandi affectu, & concepto melioris vitæ proposito, ad genua sacerdotis te prouoluas, eique tua vulnera inspicienda exponas. Et sanè nisi eò veneris, frustra ad sanitatem adspiraueris. Adscendas in calum, descendas in abyssum, eas quod velis, non inuenies nec apprehendes, quam tantopere desideras sanitatem, nisi hac via incedas. Fudit quidem Christus sanguinem suum, hincque poculum confecit efficax ad omnium morbos tollendos, verum nõ proficit, nisi à quo bibitur, non inducit sanitatè, nisi dum eo aspergimur: aspergimur autem per fidem & fidei Sacramenta, inter quæ est pœnitentia, cuius vna pars confessio, quam Græci exomologesi vocant, quæ enumeratione constat peccatorum: vt de quibus conscientia te reum peragit, nudè ea exponas, non in genere, sed in specie. Istud exigitur, & non video quid minus possit exigi, & tamen quæ nostra superbia est, ne hoc quidè subire volumus, malumus carere sanitate, quam detegere vulnera.

Quantum absumus ab hac sacra puerpera, citra virilem attactum concepit, sine fordidibus & libidine peperit, munda est, & speciem menstruatae mulieris nõ auersatur, cõtinet se domi, expectat donec impleantur dies purgationis: subit omnia quæ præscribit lex his, quæ suscepto semine pariunt. Moneat nos exemplum: nam nostri causa exhibitum est, & ne leuiter transmitteremus, tanta diligentia descriptum est. Non enim simpliciter dixit Lucas: Postquam impleti sunt dies purgationis eius, sed addidit, secundum legem Moy-

Leuit. 12. si,

palam liberat: cãusaq; cognita detestaretur? superbiam filiorum Adam, qui impuri, & à planta pedis vsque ad verticem conspurcati puri videri volunt, & à sordibus quàm longissimè remoti. Imò ne non puri habeantur, sanctissimam Dei legem de purgatione traditam, quæ in exomologesi peccatorum est posita, præuaricatur. Quousque occupabit mentes nostras morbus hic? Quousque sceptrum tenebit in animis nostris superbia? Quousque vsquequo inquam post tam insignem exemplum immoti perduramus? Quod demum permoueri poterimus? Oportebat sanè pudore nos suffundi sanctæ huius puerperæ inspecta humilitate. Verum quoniam ea est peruersitas ingenij, vt non ita magni æstimemus, quæ à foeminis exhibentur, proponitur nobis partus virginis qui est Christus Iesus, qui non obnoxius legi legem quoque pertulit. Exhibitus enim hodie in templo est, & more cæterorum precio redemptus. Sed dicis quantum hoc est, offerri in templo & mox redimi? Audi ergo. Veniet tempus quando offeretur non in templo, sed extra portas, non inter amplexus sacerdotis, sed inter brachia crucis: quando non redimetur precio, sed in precium pro aliorum redemptione dabitur, quam rem describit Esaias capit. 53. *Adscendat, inquit, sicut virgultum coram eo, & sicut radix de terra sitiensi.* Loco virgulti est קוצ Iouek, quod Hebræis sũgere significat, quomodo infantuli vbera matrũ sugunt, ab hac radice deriuatur קוצ Iouek, quod participiũ est, siue vt ipsi aiũt, benoni, idem valens, quod lactens. Cuius naturalis significatio est Psalmo octauo. *Ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem.* Capite verò 11. Esaiæ vbi dicitur: *Et delectabitur infans super foramem aspidis, flexum habet.* Nam sensus est: Petrus aliquis, aliquis Andreas, hoc est, humilis Euangelij doctor, durissimis hominibus leniter concionabitur. Similiter & hoc loco flexum habet, sed valde iucundum, quem ipse etiam miraretur Cicerone. Transfertur namq; ad significandam plantulam teneram, & velut lactentem adhuc. Adscendet sicut tenera plantula, sed ne delicatam suspiceris plantulam, qualem in alijs Scripturæ locis legis, adiecit: *Et sicut radix de terra sitiensi.* Quæ clausula, de terra sitiensi, ad vtrumque ex æquo pertinet, & ad plantulam, & ad radicem. Sensus est, puer hic, qui iam in delitijs est, qui molli matris gremio fouetur, qui brachijs Simeonis stringitur & rapitur ad oscula, de quo in epitalamio canitur: *Speciosus forma præ filijs hominũ, futurus est adeo miser, vt rectè plátulis, quæ in terra sitis ac falsuginis proueniũt, illum cõparet: vt rectè radici, quæ nihil preciosi præ se fert, illũ assimiles, decor q in mēbris iã cõspicitur, venustas illa seu pulchritudo deformatate commu-*

Esai. 53. d.

Psal. 8. 4.

Esai. 11. b.

Psal. 44.

commutabitur, apparebit totus luridus, totus squalidus, deturpatus totus. Splendorè faciei iniecta in eam tegent, supra quibus è vertice spinis transfixo decurrens miscet se cruor, vt lepram putes.

Corpus aut verberibus liuidum, aut plagis tumidum, aut vulneribus hiulcũ, quiduis potius quàm hominem præferet. Huc esse sensum declarant, quæ subijciuntur periodi. Non est species ei neque decor. Vidimus eum, & non erat ad spectus & cæter. Et ne infcius sis, quæ huius tam diræ miseræ caussa, sit hanc mox exponens: *Omnes nos quasi oues, ait, errauimus, vnusquisque in viam suam declinauit. Et posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrum.* Omnes nos quasi oues errauimus iam inde à vulua, iam inde ab vtero. Omnes de progenie illa descendimus, de qua gemens cantat Dauid. *In iniquitatibus conceptus sum, & in peccatis concepit me mater mea.* Vnusquisque in viam suam declinauit, alius ad auaritiã, alius ad libidinem, alius ad alia. *Et posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrũ, Quod ait, omnium nostrum, & nos, & eos, qui fuerunt ante nos, quiq; post futuri sunt, significat.* Totius humani generis peccatum transtulit Pater in humeros Filij. Hic certè non est dicere, quantum hoc est, cum vnum peccatum adeò graue sit, vt nec celi quantumuis firmi & instar aris compacti, nec terra licet apprimè solida, ferre valeat.

Esai. 53. b.

Psal. 50. b.

Esai. 14. d.

Luc. 10. c.

Num. 16.

Vultis vt exemplis in medium adductis ita esse declarem: Legitis in volumine Esaiæ hæc verba: *Ascendam in calum supra astra Dei exaltabo solium meum, Sedebo in monte testamenti, in lateribus Aquilonis.* Adscendam supra altitudinem nubium & similis ero altissimo. Scitis cuius sit vox & quæ species peccati. Grauitatem eius ex cõtũ æstimare oportet. Mox namq; cum hæc animo suo cogitare cõcepit, celi nõ ferentes superbiam, præ mole ac peccati pondere rupti sunt, & tanto impetu in terram, imò in profundum lacu, hoc est, inferni effusus est angelus, vt præ admiratione in hæc vocem erupisse prophetam legamus, *Quomodo cecidisti de calo Lucifer, qui mane oriebaris?* Et Saluatorem dixisse: *Videbam Sathanam tanquam fulgur de calo cadentem.* Veniamus ad terram, insurgunt aduersus Moysen & Aaron, ipse Core Dathan, & Abiron, & vnà cũ eis ducenti & quinquaginta viri, proceres synagogæ, aiunt: *Sufficiat vobis, quia omnis multitudo sanctorum est, & in ipsis est Dominus, cur eleuamini super populum Domini?* Est talis vox, qualis est iam hæreticorum. Omnes pares sumus imò vnum sumus in Christo, cur Pontifex Romanus principatum sibi vendicat in populo Domini? Audiuitis peccatum, audite iam grauitatem. Post verba illa, paucis interiectis sequitur: *Dirupta est terra sub pedibus eorum, & aperiens os suum deuorauit illos*

cum tabernaculis suis & vniuersa substantia eorum: descenderuntque viui in infernum operi humo, & perierunt de medio multitudinis. Quis crederet rem tantæ molis esse peccatum, si non in scripturis, quarum certissima est autoritas, hæc legeret? Terra quæ templa, quæ arces, quæ ciuitates, ad calum muratas gestat, ferre non valet peccatum. Porrò quod vobis hodie peccantibus non scindatur terra, diuinæ est misericordiæ pœnitentiam nostram prætolantis. Si autem peccatum quod libet per se sumptum adeò est graue, vt nec ipsi celi pares sint oneri, nec terra, quantum quæso pondus adferunt in vnum simul collecta tot & tantorum populorum peccata, ab Adam lapso vsque ad hæc tempora. Quis dicat quot fuerint homines? & horum omnium peccata, imò & eorum, qui vsque ad consummationem sæculi futuri sunt, transtulit Pater in humeros Filij, tantumque suppliciorum ab eo exegit, quantum corpus illud grande peccati iuxta seueram iustitiæ legem merebatur. Hic ne dices, Quantum id est? Et ne putes necessitate adactum filium hæc in se suscepisse, aduerte quid apud prophetam sequatur. *Oblatus est, inquit, quia ipse voluit & Esai. 13. b. non aperuit os suum.* Dici autem hæc de Christo certissimum commentarium habemus in actis, vbi Eunuchus cum legeret Esaiam prophetam, interrogatus est à Philippo: *Putas ne intelligi qua legis? Respondit, Quomodo possum nisi aliquis me docuerit? Locus autem quem legebat, hic erat: Tanquam ouis ad occisionem ductus est, & sicut agnus coram tondente se obmutuit, & non aperuit os suum. In humilitate iudicium eius sublatum est. Generationem eius quis enarrabit, & cate. Quæ omnia in Christũ interpretatus est Philippus, vt ibi videre est. Sed video extra metas nos currus agere. Sed huc vexit nos vox illa: Quantum hoc est, quæ cum de oblatione in templo ageremus, sonabat in auribus nostris.*

Esai. 13. b.

Act. 8. f.

Quare ad institutum reuertamur, & secundum aggrediamur caput: quod proponit Simeonis amplexionem, cuius eximiam virtutem describit his verbis Euangelista. *Ecce homo erat in Hierusalem cui nomen Simeon, Et homo iste iustus et timoratus expectans consolationem Israel, & Spiritus sanctus erat in eo.* Primò exprimitur nomen, quod commune habet cum Patriarcha, quem edidit Lya, sed re longè alius est. De illo scriptum est, *Simeon or Leui fratres vasa iniquitatis bellantia.* De hoc autem, *Et erat homo iste iustus, & ceter.* Iustus non quomodo Pharisæi, quorum iustitia nõ aliud erat quã hypocrius, sed vera præditus iustitia, quæ valet apud Deum, & valebit in extremo iudicio. Nec solum iustus sed & timoratus, id est, pius & religiosus. Lucas habet, *εὐλαβὴς, quæ vox inde dista est, quod reuerenter ac circumspectè tractetur aliquid. Expectas consolationem*

Exaltationem Israel. Regnabant tūm in Iudæa Scribæ & Pharisei homines dediti auaritie, quæstus causa præscribentes leges suas, & illas tradentes populo seruandas: sanctissimis Dei legibus posthabitis, exulabat veritas, iustitiæ nullus locus erat, in obliuionem abierat fides, pietas non poterat ingredi, religio in totum neglecta iacebat. Hunc statum populi lugebat Simeon, ad hoc impellebat eum Spiritus: nam Spiritus sanctus in ipso erat: lugebat inquam orans Deum die ac nocte, vt respiceret vellet populū Israëliticum, vt studia pietatis collapsa iam tandem instaurare placeret, & consolari lugentes Sion per Melsiam, quem in hunc venturum prophetarum oraculis promiserat. Istud est, quod dicit: *Expectans consolationem Israel.* Imitemur hunc virum, non deest hodie materia luctus, sed desideratur Simeon, magni luctus materia, vt cætera taceantur, hæresis est & non possemus non lugere, si verè habereamus Spiritum, nec dubium, respiceret Deus populum Christianum, si qui tales se præstaret qualis hic inducitur Simeon. Sed pergamus in Euangelio. *Et responsum acceperat à Spiritu sancto,* quum quid votis ardentissimis rogasset Dominum, vt sibi contingeret viuere eum diem, quo videre posset corporalibus oculis suis totiam sæculis expectatum Melsiam: responsum acceperat in abdito pectoris à Spiritu sancto, fore vt non emigraret ex hac vita, nisi prius oculis corporis vidisset Christum tuum, implesti promissum, videre contigit, imò senilibus vlnis datum est amplecti Filium tuum vnicum, per quem tibi visum est veram salutem conferre, non solum Israëlitico populo, verum etiam vniuersis mundi nationibus, quem exoriri voluisti, vt claritate ortus sui dispelleret tenebras gentilitatis, & haberet populus tuus Israel de quo meritò gloriatur. Hactenus gloriatus est de Abraham, Isaac, & Iacob, gloriatus est de Moyse, de templo, de Prophetis, iam habet quod gloriatur verè, modo venientem, in propria recipiat: Magna gloria genti Iudaicæ est, quod ex ipsa iuxta carnem Filius tuus ortum cepit, quem quia videre mihi datum est amplecti, lætus iam moriar. *Nunc dimittis seruum tuum Domine, secundum verbum tuum in pace.* Quid hoc senes felicius, quæ dulcedo, quæ sæculi voluptas huic tantæ suauitati comparari valet? Quis non magis optet pacem hanc, tranquillitatem illam pectoris, quæ fuit in senes isto, quam regnum purpuras, diuitum thesauros? qui eam habuerit beatus est, etiam si cum fame non mediocriter certer, & frigore, & nuditate, qui verò caruerit, miser est, etiam si delitijs vehementer affluat, & bysso induatur, & holosericus incedat. Sed qua nam re pax hæc comparatur? Dicam paucis, Emundatione conscientie, bonorum operum exercitio, oratione, emundatione dico conscientie, si quidem peccatum diuidit inter Deum

hic mihi campus excurrendi lætissimus. Licet & dicere quibus manibus Christum domini plerique tractent, quibus faucibus sanctissimum eius sanguinem libent, quo stomacho sacratissimum eius corpus reconducant, sed lætitiæ diei nolo mœrore offundere, hoc interim dico. Præcipua causa, quod omnia iam misceantur, diuina prophana, prophana diuinis, quod tumultuum plena sint omnia, quod vbique bella ferueant, quod plagis afficiamur, hæc est, quod tam irreuerenter sacrosancta corporis & sanguinis mysteria tractemus. Dixi semel ex hoc loco, quanta hic opus sit puritate, quanta religione, & puto plerosque meminisse, quare immorari iam nolo, sed aggredior tertium caput, quod cygneam cantionem describit.

Cum senilibus vlnis gestaret Simeon infantulum, totus pertusus gaudio in vocem laudis erupit. Iam iam defectura vox suauem instar cygni moriturum cantionem deprompsit: *Nunc dimittis seruum tuum, &c.* Satis factum nunc est votis meis, nunc lubens ac lætus moriar, quia dimittis seruum tuum animo quieto placidoque, neque quicquam præterea desiderantem in vita, sed cupidum etiam ex hoc senili corpufculo demigrandi. Promiseras seruo tuo non antè emigraturum quam vidisset Christum tuum, implesti promissum, videre contigit, imò senilibus vlnis datum est amplecti Filium tuum vnicum, per quem tibi visum est veram salutem conferre, non solum Israëlitico populo, verum etiam vniuersis mundi nationibus, quem exoriri voluisti, vt claritate ortus sui dispelleret tenebras gentilitatis, & haberet populus tuus Israel de quo meritò gloriatur. Hactenus gloriatus est de Abraham, Isaac, & Iacob, gloriatus est de Moyse, de templo, de Prophetis, iam habet quod gloriatur verè, modo venientem, in propria recipiat: Magna gloria genti Iudaicæ est, quod ex ipsa iuxta carnem Filius tuus ortum cepit, quem quia videre mihi datum est amplecti, lætus iam moriar. *Nunc dimittis seruum tuum Domine, secundum verbum tuum in pace.* Quid hoc senes felicius, quæ dulcedo, quæ sæculi voluptas huic tantæ suauitati comparari valet? Quis non magis optet pacem hanc, tranquillitatem illam pectoris, quæ fuit in senes isto, quam regnum purpuras, diuitum thesauros? qui eam habuerit beatus est, etiam si cum fame non mediocriter certer, & frigore, & nuditate, qui verò caruerit, miser est, etiam si delitijs vehementer affluat, & bysso induatur, & holosericus incedat. Sed qua nam re pax hæc comparatur? Dicam paucis, Emundatione conscientie, bonorum operum exercitio, oratione, emundatione dico conscientie, si quidem peccatum diuidit inter Deum

Ad Ro. 9. a

& hominem, quo amoro redit concordia. Vnde Apostolus: *Iustificati,* ait, id est, remissionem peccatorum adepti, *per fidem pacè habeamus ad Deum.* Est ergo pax effectus primæ iustitiæ, quæ est in remissione peccatorum sita: est nihilominus effectus secundæ iustitiæ, quæ posita est in exercitio bonorum operum, sicut scriptum est: Et erit opus iustitiæ pax, & cultus iustitiæ silentium, & securitas vsque in sempiternum. Hoc est, si quis fuerit verè, & bona fide obediens legi præstiterit opera iustitiæ, & in his se diligenter exercuerit, consequetur magnam aliquam pacem, multò suauius acquiescet Spiritus, quam vbi primò remissionem peccatorum affectus erat, experietur magnū silentium, hoc est, miram tranquillitatem in interiore homine, ad tantam fiduciam perueniet, vt fiducia illa meritò securitas dici possit, & quidem securitas vsque in sempiternum. Quis non excitetur ad studium virtutis, his pulcherrimis promissis? Eandem hanc pacem, quam hoc loco facit iustitiæ effectum, idem propheta 57. cap. precibus tribuit, dū vocat fructum labiorum: *Creauit fructum labiorum pacem.* Oratio liquidem Spiritum impetrat, Spiritus diffundit charitatem, charitas foras mittit timorem, timore electo succedit securitas, quæ optimis speciebus innixa tanta tranquillitate mentem fulcit, vt morte contempta egredi audeat, & separari à corpore, & exhiberi creatori. Quam felix animus, qui hac pace fruitur, hæc, inquam, pace, quam non generis nobilitas, non diuitiarum abundantia, non potentie magnitudo, sed nec corporis firmitas, nec mentium sumptuositas, neque vestimentorum ornatus, aut aliud quippiam rerum humanarum, sed sola Spiritus sancti virtus, & conscientia bona præstat, quod vel ex Simeone discere licet, cui pax hæc contigit, non ob id, quia diues, potens & præstans corpore, sed quia iustus, timoratus, & expectans consolationem Israel. Hæc namque tribuit ei Euangelium, & quod in primis dictum oportuit, quia Spiritus sanctus erat in eo. Quare studeamus puritati conscientie, exerceamus nos in bonis operibus, quotidianis precibus ambiamus Spiritum Domini, & eius consolationem, & contiget nobis pax & tranquillitas, siue silentium Spiritus, fiducia, siue securitas, quam diximus, nec erit nobis mors formidini, quæ admodum his, qui testimonium Spiritus nunquam in se experti sunt, sed bono animo expectabimus mortem, & euocæte nos Domino dicemus cum Simeone: *Nunc dimittis seruum tuum Domine, secundum verbum tuum in pace,* quam largiatur nobis Iesus Christus, cui cum Patre simul & Spiritu sancto sit gloria in sæcula sæculorum, Amen.

Esai. 27. b.

IN DOMINICA

Septuagesimæ, Homilia.

Multi sunt vocati, pauci verò electi.

DICO in hac concione tractabimur. Primò dicemus de paucitate saluandorum. Deinde ostendemus neminè ex huius rei cõsideratione iustam habere causam vel puillanimitatis, vel desperationis. Vt primum aggrediamur, si dixisset Saluator: Multi sunt conditi, sed pauci electi, possemus blandiri nobis, & dicere: Multi sunt infideles, nos qui Christiani sumus, cõsemur pauci illi electi. Nunc non ita dixit, sed ait: *Multi sunt vocati, pauci verò electi.* Multi vocati sunt ad fidem, multi vocati sunt ad gratiam Euangelij, multi vocati sunt, vt vitam hæreditate possideant, atque ex multis illis, pauci ad vitam perueniēt, hoc est, multi Christiani damnabuntur, & pauci admodum saluabuntur. Videamus, an non planè istud doceat Apostolus in presentis diei epistola: *Nolo,* inquit, *vos ignorare fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes in Moyse baptizati sunt in nube, & in mari, & omnes eandem escam spiritualem manducauerunt, & omnes eundem potum spiritualem biberunt (bibebant enim de consequenti eos petra: petra autem erat Christus) sed non in pluribus eorum beneplacitum erat Deo. nam prostrati sunt in deserto.* Repetamus sententiam. Volo, inquit, diligenter attendatis, quid filijs Israel olim acciderit in exitu de Aegypto, & populo barbaro. Cõcessa eis diuinitus nubes fuit, qua ab æstu solis protegebantur. Discissæ sunt eis aquæ maris rubri, ac per illas pedibus iter fecerunt duce Moyse, quæ aquæ, cū typus fuerint Baptismi, quæ admodum & nubes, rectè baptizatos eos dixerim, qui sub nube illa fuerunt, & mare transierunt. Nec suo tantum modo baptizati sunt nostrum Baptismum adumbrantes, sed & eandem escam spiritualem omnes manducauerunt manna, scilicet cælitus demissum, quod quia alterius figure erat, videlicet carnis Christi, escam voco spiritualem, atque omnes eundem potum spiritualem biberunt, quia de lactice, quæ ictu virgæ Moyse elicuit ex saxo (qui & ipse alterius figuram prætebat, nimirum calicis Domini) ex æquo omnes bibeabant. Hisque nõ obstantibus perdidit eos Dominus, & prostrauit in deserto propter peccata ipsorum, nec eò, quod destinatum erat, perueniunt. Hæc autè in figura facta sunt nostri, hoc est, historia hæc Exodi, ac Numerorum, allegoria est temporis presentis, **Esai. 13. d.** **Exo. 14. c.** **Exo. 16. d.** **Num. 9. d.**

docetque nos, quod nisi obedientes fuerimus legi, & Euangelio, nihil proderit nobis, quod Christiani sumus, quod in sanguine Christi baptizati sumus, quod mense Domini participes sumus, sed peribimus, quæ admodum illi perierunt, & quia pauci admodum obediunt Euangelio, idcirco pauci etiam euadunt damnationem.

Quam autem pauci, apud vos ipsi cogitate, agite hoc modo: Ab eo, qui in Ecclesia constitutus est caput, hoc est, à Romano Pontifice considerationem flectite ad Cardinales, à Cardinalibus ad Episcopos, ab Episcopis ad sacerdotes, à sacerdotibus ad monachos, atque ubi horum vitam ac studia probe perspexeritis, couertite vos ad laicam multitudinem, & eam gradatim percurrite, à regibus ad duces descendite, à ducibus ad comites, ab his ad magistratus, à magistratibus ad vulgus, & videte, quotusquisque sit, qui verè hoc præstet, quod vocatio ipsi requirit. Et si ignoratis, quid requirat singulorum vocatio, considerate quotusquisque legem

Deut. 6. a. illam: Diliges Dominum Deum ex toto corde tuo, Mat. 22. d. &c. quæ ad omnes omninò pertinet, verè impleat.

Quicumque hic querunt vitam æternam, siue eam ponant in diuitijs, siue in voluptatibus, siue in honoribus, nõ diligunt Dominum Deum suum ex toto corde. Et quam multos, non dico inter gentiles, sed apud Christianos est videre huiusmodi? Quam multi sunt, qui studiosè sectantur menses & prandia? qui sunt multi, quam sagaciter venantur præbendas & beneficia? quam multi & hic, & alibi in patrimonio Christi triumphant, & dominos agunt? Quam multi tum Theologorum, tum iuristarum, tum eorum, qui in philosophia se exercent, hoc vnũ studijs suis spectant, vt magni euadant? Quam multi monachorum in externis exercitijs sibi placetes, in vigilijs videlicet, ieiunijs & ceremonijs suis, atque in ijs residentes, nihil cogitant de mortificandis affectibus, de mortificanda voluntate, vt ignorare prorsus videantur, quid sit monachismus? Quam multi in omni statu, delicatis sceminis, magnatibus, & diuitibus, ne gratia eorum perdant, applaudunt, blandiuntur, ac palpant? Quas pœnas ego video? quæ tormenta? quantam multitudinẽ eorum, qui dånandi sunt? Sed audio: Non benè colligis, seu syllogizas. Licet enim multi secundum eam, quam in præsentiarum vitam agunt, filij sint perditionis, mutabunt semel vitam, & transferentur in sortẽ Sanctorum, & erunt electi Dei. Quam multi vitam semel malè electam in melius commutent, nouit Dominus. Certè Saluator de ipsa hac, quam nunc tractamus, quaestione interrogatus, non aliud respondit, quam quod nos iam diximus: *Intrate, inquit,*

Mat. 7. b. per angustam portam, quia lata porta, & spaciofa via

est, quæ ducit ad perditionem, & multi sunt, qui intrant per eam. Quam angusta porta, & arcta via est, quæ ducit ad vitam, & pauci sunt, qui inueniunt eam. Ac si dicat: Vos rogatis ex me, an pauci sint, qui saluantur. Ipsi hoc facile potestis colligere. Considerate, quod duæ tantum sint viæ, quarum altera ad vitam, altera ducit ad mortem. Quæ ad vitam ducit, arcta est: Quæ verò ad mortem, lata & spaciofa. Hanc multi ingrediuntur, illam pauci inueniunt. Et si pauci inueniunt, quam ergo pauci illa incedunt? quam ergo pauci saluantur? Hoc certum est, ex viginti non vnũ, qui tamen probè cognitam habet viam vitæ, ambulare illam.

Sed vultis, vt propius accedam, magisque determinatè vobis explicem paucitatẽ saluandorum, & hoc faciam, quantum per Scripturas licet. In primis licet ab humana notitia absconditus sit numerus & saluandorum, ac damnandorum, viam tamen quandam, qua in eius rei cõfusam saltem, certior tamen, quam Euangelium proponit, cognitionem peruenire possumus, aperuit Apostolus, dum historiam veteris illius populi allegoriam esse docuit temporis præsentis. Videamus ergo, quantus fuerit numerus filiorum Israel egredientium Aegyptum, & quam pauci ad terram promissionis, quod delinatum erat, peruenerint. Liber Numerorum sic habet: A vicefimo anno, &

Num. 1. f. supra, qui poterant ad bella procedere, fuerunt sexcenta tria millia virorum quingenti quinquaginta, ingens profectò numerus. Omnes hi iubete Domino sub Moyse egredi si sunt Aegyptum ad possidendam terram, pro qua iurauerat patribus eorum. Multi ergo vocati, sed quot ad illam peruenerunt? Ex omnibus ijs non sunt ingressi terram promissionis, nisi duo duntaxat, videlicet Iosue filius Nun & Caleph filius Iephone. Sic enim in eodem volumine scribitur: Pauci ergo electi etiam secundum sensum, quem præten dit Euangelium. Nam vt iam semel atque iterum diximus, populus ille typus gerebat populi Christiani: Et in terra promissionis, cælestis patria, quam nos expectamus, figurabatur. Sed ergone duo tantum ex populo Christiano, qui tam immensus est, cælum intrabunt? Absit hoc, plures in Apocalypsi sua vidit B. Ioannes. Nõ dicit scriptura verus, quod ex tota multitudine filiorum Israel, qui egredi sunt Aegyptum, duo tantum homines terram promissionis intrauerint, sed quod ex viris, qui apterant ad bellum procedere, duo duntaxat ingressi sunt. Iam quis nescit mulieres numero vincere ferè viros, atque inter viros, qui numerati sunt, nõ censentur Leuitæ, qui illius populi nõ exigua portio erant, vt iam taceam de pueris, atque illis, qui nondum annum attigerant vigesimum. Quid ergo significatur hac historia?

hoc

Esai. 24. b.

hoc certè, quod ex valdè multis Christianis pauci admodum saluabuntur. Quam verò pauci, ipsi iam secundum leges analogiæ apud vos perpendite, nos ad alium Scripturæ locum properamus. Scriptum est in libro sermonum Esaiæ Prophætæ: *Hæc erunt in medio terræ, in medio populorum, quomodo si pauca oliuæ, quæ remanserunt, excutiantur ex olea, & vacent, cum fuerit finita vindemia.* Terribilis hæc, atque horrenda valdè cõparatio, maximè si referatur ad totum tẽpus à condito mundo vsque ad eius consummationem. Sensus est: Quam pauca, cum excussæ fuerint, remanent oliuæ in arbore. Rursus, quam pauca reperiuntur vitæ in vite post vindemiã, tam pauci saluabuntur. Quis non tremat? Quot poma quæ cõspiciuntur in arbore, postquã collecta sunt, fortè duo vel tria, aut quatuor, aut quinque, ad quæ pertingere non potuit manus colligentis in ramorum cacumine? Et quot vuarum grana reperiuntur in vite post vindemiã? Habemus hic Louanij vites, finita in æstate vindemia, circuite illas, certè per quã pauca viderietis. Tam paucus & rarus est numerus electorum, si cum his cõferantur, qui damnabuntur. Quis non timeat tibi & vehementer timeat? Non tamen desperare licet, imò nec causam habemus. Effet causa de sperandi, si præter paucos illos, de quibus loquitur Euangelium: *Multi vocati, pauci verò electi,* nulli prætereã saluari possent. Cogitare tum possemus singuli, & dicere ita nobiscum. Quid ago? cur fraudo animam meam bonis? cur vigilijs attenuo corpus meum? cur ieiunijs arzero carnem meam? labor meus vanus est, non sum de electorum numero, non est mihi pars in cælo. Nunc nõ ita est. Quot quot sumus, saluari possumus, si volumus. Declarat hoc verba ipsa, quæ tantoperè nos terrent, videlicet: *Multi sunt vocati, pauci verò electi.* Si vocati sumus ad vitam possidendam quemadmodum omnes sumus, utique ad illam pertingere possumus. Ratiocinatio bona est. Nã si pertingere non possumus, ergo frustra vocauit nos Deus, quod dicere impium est.

Non igitur causa habemus desperationis: in potentate nostra res posita est: si volumus, apprehendere possumus. Sed dicitis, volumus omnes: age, qua ratione saluari possumus?

In proprio responsio est. Facite, quod vocationis ratio exigit, hoc est, laborate in vinea Domini: ad labores vocati estis, ad vineam Christi excolendam studio fideli & assiduo. hoc declarat totus decursus Euangelij. Sed quid est, laborate in vinea Domini? aut quæ est vinea Domini? Vineam Domini vos estis: In vinea hac laborat, qui terram suam, quæ ferax spinarum est ac veprium, à spinis ac vepribus repurgat, qui malum illud Leuiathan, quod est concupiscentia per vni-

uersa corporis membra resperfa vigili cura amputat, qui petulantiã carnis, vigilijs, ieiunijs, atque alijs molestis exercitijs domat, qui palmitem cordis sui, ne ad ima incurretur, timore Domini suspendit, qui à multis etiam licitis abstinet, vt felicius vinea hæc spargat se, & excreseat liberius: qui denique vim sibi infert, vt variæ fidei, spei, ac charitatis fructus hæc afferat. Sed dicit quis, diues sum, nobilis sum, delicatus sum, nõ possum hoc modo agere benè. Si non potes viuere lege Dei, viuere lege tua, delectare in adolescentia tua, fruire diuitijs tuis, sequere concupiscentias cordis tui, inebriare vberibus, viuere in suauis otio: sed scito, quod cum serò factum fuerit, denarium nullus accipiet, nisi qui gnauiter se exercuerit in cultura vineæ, hoc est, quod felicitas vitæ æternæ nemini continget secundum Euangelium, nisi laboranti: & secundum Epistolam, nisi currenti, & ingenuè certanti. Habet enim illa (vt altera eius portionem exponamus) hoc modo:

Nescitis, quid sit, qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed vnus accipit brauium? Videtis hoc in vulgaribus stadijs, in quibus proposito præmio, cursu certatur. Certamen est multorum, sed vni tantum decernitur præmiũ: non sic in stadio Euangelico est, omnes hic brauium comprehendere possunt.

Interim hoc couerit, quod quemadmodum in illis stadijs, aut etiã popularibus certaminibus non satis est tantum spectaculo adesse, aut currere etiam, vngi & certare, ita & in hoc loco, non satis est fidem habere, currere, & quomodocumque certare: sed nisi ita nos cursu exercuerimus, vt ad metam vsque inuictos nos præbeamus; nisi ita certauerimus, vt superiores euadamus, nihil sanè consequi poterimus. Currite ergo, inquit, non extra oleas, sed scopum attendite, vt brauium comprehendatis: certate, sed ingenuè, vt præmium referatis: præmium maximum est, nimirum vita æterna. Turpe fuerit, si vos segnius pro tanto brauiõ certetis, quam vulgus hominum pro vili præmio. Nam quisquis certat in popularibus istis certaminibus, à cibis, à voluptatibus, alijsque multis rebus persuasibus se continet, quod ad victoriam sunt inutiles, multa tolerat, licet in suauia, molestiam omnem negligens, modo contingat palmam, quam vnã spectat. Quod si isti nihil non faciunt, & patiuntur, quod ridiculum plebis applausum, quod laudè ab homine, quod vile præmiolum auferant, quanto magis par est eadem facere vos, quod applausum ab Angelis, laudem à Deo, & æternum immortalitatis præmium consequamini? Tanta res cum agatur, an voluptas interim vilissima, aut simile quicquid vos ab infestis cursu remorabitur? Et videte, quomodo

modo

modo se in medium adducto (quæ sanè docendi ratio optima est) ad certamen nos excitet Apostolus. Ipsi, inquit, videritis, quomodo geratis vos in hoc pulcherrimo certamine. Ego certè non segniter curro, nõ vt solent ij, qui ad nullam certam metam properant, qui in studijs suis nullum certum scopum sibi præfigunt, qui student Græcis & Hebræis, atque alijs, & hoc solū respectu, quia pulchrum est, callere linguas. Rursus sic pugilem ago, non quemadmodum solent, qui per lusum, pugnis aërem feriunt, qui austerè valdè prædicant, vt videri possint viri pœnitentiæ, interim nihil eorum, quæ dicunt, agunt, quales multos hodie inuenire est cõcionatores: sed castigo corpus meum, hoc est, plagis afficio, & liuidum reddo (Id enim significat vox Græca ὑπομάρτυς, qua hoc loco vtitur Paulus) & modis omnibus illud subigo, sic assuefaciens veris incommodis & molestijs, vt domitū obsequatur spiritui, ne mihi veniat vsu, quod quibusdam accidit, vt cum præconio meo alios ad hoc certamen euocarim, ipse nihil laudis in eodem assequar, cumque alijs ad laudis studiū stimulos addiderim, ipse discedam illaudatus, hoc est, quod dicit: *Ne cum alijs predicauerim, ipse reprobus efficiar.* Quod si Paulus hoc tenuit, cum talis esset præceptor, & post prædicationem, & orbis susceptum patrocinium, si sic formidauit, quid nos dicemus? securos nos esse debere putabimur, arbitrabimur nobis solam fidem sufficere? Laboremus fratres, cursu diligenter nos exerceamus, ingenuè certemus, alioqui certo certius reprobabimur. Felicitas vitæ æternæ omnibus ex æquo proposita est: Non est discrimen fortunæ, conditionis, ætatis, personæ.

Pares hic sunt rex & agricola, & sicut in hac, ita ea quoque in re pares sunt, quod ad laborandum, currendum, certandum, ex æquo vterque vocatus est, & absque labore, cursu, ac certamine, neque hic, neque ille, aut alius quiuis, qualiscunque demum fuerit, ad vitam pertinet. Regnum enim celorum vim patitur, & violenti rapiunt illud. Vita æterna, secundum Euangelium, denarius & merces: secundum Epistolam corona est, & brauium.

Merces, quemadmodum scimus, operanti, corona certanti datur, nec quomodolibet, sed ingenuè certanti. Quando ita oportet, nec alia via, quod volo, obtinere possū, placet, inquis, mihi conditio, cupio laborare, sed despero, quia hætenus cunctatorem præbui, vocatus non veni, nec laboraui in vinea, excidi vocatione.

Si quod dicis, ex animo dicas, non est, quod desperes. Reuertere ad Patrem familiars, paratus est ille rursus pacisci tecū. Nec solū primæ, sed & tertiæ, imò & sextæ, imò

& nonæ, imò vndecimæ horæ operarij denarium accipiunt.

Primæ horæ operarij habentur, qui ab infantia se in cultura vineæ exercuerunt. Tertiæ verò horæ operarij sunt, qui à pubertate Deo seruire cœperunt. Sextæ horæ, qui maturatione ætate susceperunt iugum Christi.

Nonæ, qui iam declinant ad senium. Porro vndecimæ, qui vltima senectute. Et tamè omnes pariter accipiunt præmium, licet diuersus sit labor. Imò fit, nec id rarò, vt qui minimum diei laborauerunt in vinea, citius illis accipiant præmium, qui totum diem perdurauerunt in labore: ante enim vocantur à vita. Et serò factum vnicique intelligitur, dum ad finem vitæ quacunque tandem etate peruenitur, vt operari amplius neque liceat homini, nec à Domino postuletur.

Summa eorum, quæ hætenus diximus, hæc est: Electorum numerus exiguus est, ad eò, vt paucitas eorum, rarissimis vuarū granis, quæ finita vindemia in vite remanent, comparetur. Ex huius tamen rei consideratione nemini desperandum, quia felicitas vitæ æternæ ex æquo omnibus proposita est, & nõ quemadmodum in olympicis certaminibus est, ab vno tantū, sed ob omnibus, omninò obtineri potest: sed currendum est, sed certandum est, sed laborandum est.

Curramus igitur nec segniter, certemus ingenuè, laboremus gnauiter, & contingeret nobis hæc tanta felicitas. Non est, quod quis dubitet, Deus verax est, præstabit, quod promissit. Proinde nemo se torqueat cogitatione illa vt molestissima, ita inutili prorsus, an sit de numero electorū, sed hoc agat magis, vt per bona opera certam sui vocationem, & electionem faciat. Hoc est consilium Apostoli Petri. Sic enim abundanter ministrabitur ei introitus, ait, in æternū regnum Domini, & Saluatoris nostri Iesu Christi.

Ipsi honor, & gloria in secula sæculorum,
Amen.

IN DOMINICA SEXAGESIMA Homilia.

Euangelium, quod hodie proponit nobis Ecclesia, & explanare vobis statui, illud est: *Exiit, qui seminatur, seminare semen suum. Et dum seminatur, aliud cecidit secus viam, & conculcatum est, & volucres cali comederunt illud. Et aliud cecidit super petram, & natum aruit, quia non habebat humorem. Et aliud cecidit inter spinas, & simul exorta spina suffocauerunt illud. Et aliud cecidit in terram bonam, & ortum fructum fecit centuplum. Hæc dicens, clamabat: Qui habet aures audiendi, audiat. Reliqua, quæ sequuntur, interpretationem continet parabola.*

parabolæ. Ne fortè autem & hic nonnulli sint, qui aures habeant, sed clausas, & inter concionandum me quoque clamare oporteat: *Qui habet aures audiendi, audiat. Oremus Dominum, vt omnium aures adaperiat.*

Exiit, qui seminatur, seminare semen suum.

Excutiamus verba. *Exiit, inquit, qui seminatur, &c.* Indefinitè hoc dictum esse videtur, sed non indefinitè accipi debere certum est, sensus iste est: Qui iam inde à cõdito homine seminavit, & nunquã seminare cessat, is exiit ad seminandum. Quod in Christū, & alium præterea neminem competere, nulli dubium est. Quam variè autem, quamque diuersis modis iam inde ab orbe cõdito seminauerit, facile intelligit, qui ex scripturis, vel aliunde didicit, quid sit seminare, dum Deo tribuitur. Quod licet paucissimis dicere possim, pluribus tamen ad hoc vti verbis lubet, imò non tam verba, quàm res adducam, vt efficacius, quod volo, inseram animis vestris. Legitis apud Augustinū de Potitiano, & tribus alijs eius contubernalibus: cum Imperator (in ciu' enim palatio prælarè militabant) pomeridiano Circensium spectaculo teneretur, exisse ipsos deambulatu in hortos muris contiguos, nimirum apud Treuirios, duosque digressos fortè irruisse in quandam casam, vbi habitabant quidam serui Dei, pauperes spiritu, qualium est regnum celorum, & inuenisse ibi codicem, in quo scripta erat vita S. Antonij. Quam legere cœpit vnus eorum, & mirari, & accedi, & inter legendum meditari arripere talem vitam, & relicta militiæ seculari, seruire Christo. Erat autem ex eis, quos dicunt agentes in rebus. Tunc subito repletus amore sancto, & sobrio pudore, iratus ita sibi, cõcecit oculos in amicum, & ait illi: Dic, quæso te, omnibus istis laboribus nostris, quod ambimus peruenire? Quid querimus? Cui rei causa militamus? Maior ne esse poterit spes nostra in palatio, quàm vt amici Imperatoris simus? Et ibi quid non fragile, plenumque periculis, per quæ paulatim peruenitur ad grandius periculum? Et quamdiu istud erit? Amicus autem Dei, si voluerò, ecce nunc sio. Dixit hoc, & cum dicto turbidus parturitione nouæ vite, reddidit oculos paginis, & legebat, & mutabatur in eum, & exuebatur mundo mens eius, vt mox apparuit. Namque dum legit, & voluit fluctus cordis sui, infremuit aliquando, & discreuit, decreuitque meliores, & ait amico suo: Ego iam abrupti me ab illa spe nostra, & Deo seruire statui, & hoc ex hac hora, in hoc loco aggredior: Te si piget imitari, noli aduersari. Obscuro, vnde nouæ hæc cogitationes? sancta hæc desideria? estus iste, & parturitio nouæ vitæ in animo aulici? in animo viri nobilis, & sæculo ad id vsque tem-

pus dediti: imò narrate hæc Potitiano, vnde ardens illa vis spiritus aduersus carnem in Augustino, quã descripsit in 8. confessionū? Et recedente Potitiano, vnde abrupta illa vox ad Alipium. Quid patimur? Quid est hoc, quod audisti? Surgunt indocti, & calum rapiunt, & nos cum doctrinis nostris, ecce vbi volutamur in carne & sanguine? An quæ precesserunt, pudet sequi, & non pudet nec fallere sequi? Et cum secessisset ab Alipio, vnde flumina illa lachrymarum? & inter lachrymas, vnde voces illæ miserabiles? Et tu Domine vsquequo? Vsquequo Domine irasce ris in sine? Ne memor fueris iniquitatis mearum antiquarum. Quamdiu? Quamdiu? cras & cras? Quare non modò? quare nõ hac hora finis turpitudinis meæ? Vnde quæso huius motus? vnde affectus isti? vnde tales animorum æstus in viris iam dictis ad inchoandam vitam nouam? Nunquid à carne: nunquid à sanguine: nunquid à natura?

Nõne caro, sanguis, natura, ad diuersa, & his aduersa trahunt? Et qualia illi? Nõne similia interdum & vos patimur. Cum legitis sancta Euangelia, quæ do auditis sacras conciones, dum viuam huiusmodi exēpla vobis proponuntur, non aliquando mouemini in affectibus? Cum soli estis, non interdum inuadit vos horror quidam? & rursus, non subinde suauem quendam tractum percipitis, vt deliberetis arripere aliam vitam, deferere mundum, ad hære Christo? Quis hæc operatur in vobis? quis inserit hæc mentibus vestris? quis exurgere facit huiusmodi desideria? Nõne Christus? certè Christus. Ipse seminator est sanctarum cogitationum, & affectuum, consiliorumque meliorum. Hoc agnoscebat, qui audito Valeriano positus in terram genibus, atque manibus in caelum eleuatis, cum lachrymis aiebat. Domine Iesu Christe pastor bone, seminator casti consilij, suscipe semen fructus, quos in Cecilia seminasti.

Atque hic, qui iam inde ab Adam conditò, hoc modò in mentibus hominum seuit, & serere haud cessat, exiit ad seminandum semen suum. Vnde exiit, ac quò? tribus verbis ipse hoc aperit in Euangelio apud Ioannem, cum ait: *Exiit à Patre, & venit in mundum. Ioan. 1. 6. f.* Mira dignatio, à sinu Patris exiit, & venit in vterum Virginis: Egressus est vterum Virginis, & natus est in mundo, vt qui nõquam antè non seminauerat, nouo iam modo seminaret: Et quo studio, quæue diligentia, ac pertinaciã seminauerit, plenissimè docet facti Euangelij historia. Venit ad eum Nicodemus noctu: ecce seminavit nocte. Venit ad eum super puteum sedentem lassum, ac defatigatum mulier Samaritana, non eum à seminandi studio remorata est corporis fatigatio, regressa illa clamauit: *Venite, & videte hominem,*

hominem, qui dixit mihi omnia, quae feci, occurrerunt ei ciuitatibus illis turmatim, venerunt ad Saluatorem, cumque esuriret maxime, discipuli ad maducandum inuitarent. *Mens*, ait, *cibus est, vt faciam voluntatem eius, qui misit me, vt perficiam opus eius, posthabitaque cura corporis, seminavit semen suum.* Cumque latissime sparserit semen, siquidem per totam sparsit Iudaeam, in ciuitatibus, in vijs publicis, in desertis locis, terrarumque; marique; haud tamen felicissime ei cecidit semetis. Nam in paucis admodum fructum fecit. Quid cause? certe non seminis vitio id factum, satis arguit ipsa eius vis & bonitas. Cum enim Dei hoc sit semen, non potest non esse bonum. Quante vero virtutis sit, docet disertus Esaias propheta, cum ait: *Omnis caro fenum, & omnis gloria eius, quasi flos agri. Excitatum est fenum, & cecidit flos, verbum autem Dei nostri manet in aeternum.* Reuera si quis fragilitatem carnis adspiciat, & quod horarum momentis crescimus atque decrescimus, nec in eodem manemus statu, ipsumque; quod loquimur, dictamus & scribimus, de vitae nostrae parte praeferuolatur, non dubitabit, inquit Hieronymus, carnem fenum dicere, & gloriam eius quasi florem feni: *Qui dudum infans, subito puer, qui puer, repente iuuenis, & vsque ad senectutem per spacia mutatur incerta, & antequam se senem intelligit, quam iuuenem se non esse miretur. Pulchra mulier, quae adolefcentulorum post se trahebat greges, arata fronte contrahitur, & quae prius amori, postea fastidio est: atque sicut species corporis, ita robur quoque; & fortitudo, aut tempore deficit, aut langore consumitur. Sed quorsum haec de naturae humanae fragilitate hoc loco Philosophia?*

Ed spectat, atque hanc ob causam adducta est, vt intelligatis, quod ex natiuitate carnali, cum nihil habeat homo, quam quod sit fenum, fieri tamen possit, vt perpetuo maneat, & immortalis efficiatur, si videlicet semen hoc suscipiat, id est, si verbum Euangelij amplectatur, eique per fidem societur, atque in vnum simul coalescat. Propter hanc causam generale illud proposuit: *Omnis caro fenum, &c. vt speciale hoc inferret. Verbum autem Dei manet in aeternum.* Quasi dicat Propheta: *Verbum Dei incorruptibile est, & quale est ipsum, tales quoque; reddit, qui ipsi iunguntur, hoc est, immortales, etiam si ex se non aliud sint, quam caro, non aliud sint, quam fenum, id est, caduci & fragiles.*

Non igitur seminis vitio, sed terrae, quae exceptum est semen, minus feliciter semen- tis prouenit, quod in consequentibus iam edocet Euangelium: *Dum seminatis, qui exiit, vt faceret sementem suam, & dum nusquam non iactat semen suum, cupiens prouentum vberimum: aliud, inquit, cecidit secus*

*viam, & conculcatum est pedibus vltorum, ac contritum, & quoniam non opertum erat terra, volucres caeli comederunt. Rursus aliud cecidit supra petram, id est, in solum petricosum, & exceptum tenui superficie terrae, quae tegebat petram, enatum quidem est, sed quoniam non suberat terra, quae suppeditaret humorem ad iustam maturitatem, mox exortum ad solis ardorem exaruit, & in prima statim herba perijt. Rursum aliud cecidit in spinas, siue in terram spinosam, & enatum quidem est, sed simul exorta spinis, quoniam & celerius proueniunt, & densius atque altius se spargunt, factum est, vt suffocaretur herba boni seminis, nec liceret in auram liberiore emergere. Nec omnia tum infeliciter cadebant: erat, quod incideret in terram bonam, & enatum reddidit fructum ceterum. Cum haec locutus esset, ne, quod dictum esset, elaboretur, sed apud se quisque; scrutaretur, quid sibi vellet haec parabola, subiicit: *Qui habet aures audiendi, audiat: nimirum indicans, non omnes audisse, quod audierant. Et quia fortasse tales & hic quidam sunt, sensum parabolae ex interpretatione Domini subiiciemus. Est autem iste: Seminator, quemadmodum diximus in praecedentibus, est Filius hominis, qui de caelis descendit in terras. Solum est cor hominis. Semen est sermo Euangelicus, per quem mortalibus annunciat voluntas Dei. Voluntas autem Dei haec est, vt omnes suis viribus diffusi, toto pectore vidant verbo Dei, videlicet per Christum omnibus omnia condonari peccata, si post cognitam veritatem sese conuerant ad studium verae pietatis, & ea praestent, quae Euangelium praescribit. Hoc semen nusquam non spargit Filius hominis, sed sathanae malitia, & hominum vitio sit, vt in paucis feliciter proueniat. In paucis dico: nam tria hominum genera proponit, in quibus semen Euangelici sermonis, aut nullum edit fructum, aut non perficit, quod exortum est. Primum genus est illorum, qui leuiter ac oscitanter, & velut aliud agentes, audiunt verba doctrinae caelestis, nec demittunt in animum suum, nec cogitatione insigunt, vt illic radices agat: sed animum habentes nullo studio, curae septum aduersus insultus inanium cogitationum, ad quamlibet occasionem sinunt proteri, conculcarique, quod seminatum est. Id animaduertens diabolus, qui insidiatur, & inuidet exordiis melioribus, mox vt audierunt, aduolat, & alijs cogitationibus immisis in animum, eximit semen, priusquam inhaerit animo, vt nec meminerint, quid audierint. Hoc genus hominum designatur per viam publicam. Et quam multos est inuenire huiusmodi. Alij inter concionandum cogitant, quid geratur in patria, quid agant cognati & affines, quid**

ualeat

ualeat vterque; parens. Mox aliae subeunt cogitationes, deliberant quo eant deambulatum, quam re tempus fallant, quo in loco optima bibatur cereuisia. Rursus vt est vaga eorum mens, nouis abripiuntur cogitationibus, de formis puellarum, de amoribus virginum, de Venere, atque alijs multis. Tale autem cor, quod sic patet omnibus vndeuis irruentibus cogitationibus, atque per illud iter facientibus, quid aliud est, quam via publica? Nec vlli minori fructu audiunt sermonem Euangelicum quam isti, non solum non radices in ipsis agit, sed ne herbescit quidem. Secundum genus eorum est, qui satis auidè percipiunt sermonem Euangelicum ac demittunt in animum, secum meditando, quomodo ad illius regulam instituunt vitam. Ceterum quoniam non alta cogitatione reconduunt in pectus suum, nec penitus insigunt animi medullis, nimirum obstantibus alijs affectibus, quae mentem occupant, nec volunt cedere sermone diuino, non perseverant in eo, quod alacriter coeperant, nec verum fructum Euangelicae pietatis edunt. sed temporarium duntaxat, propterea quod radices careant. Rebus secundis credunt ac obtemperant Euangelio, & velut enata herba spem aliquam de se praebent pietatis, operibus atque exercitijs quibusdam extraneis. Verum simulatque ingruerit aduersitas, & malorum procella ob Euangelij professionem oborta fuerit, protinus offensi deficiunt ab instituto, & deserunt bene coepta. Horum typum habebat terra petricosa, semen accipiens quidem ac proferens in herbam, sed aduersus solis aestum, se humore non valens teneri quum per petras non licet altius tendere radices. Si non satis clarè dictum est, dicam ruidiori modo. Est aliquis, qui haec tenus remisse ac delicate vixit, audit forte in concione: *Qui amat animam suam, perdet eam, & qui odit animam suam in hoc mundo, in vitam aeternam custodit eam.* alacriter accipit verbum, demittit in animum suum, meditatur quae ratione perficiat, abstrahit à vino carnem suam, à placitis rebus abstinet, duris exercitijs assuefacit corpus suum, sic agit, vt planè spem de se praebet pietatis. Sed quid est? dolere incipit caput, languescit stomachus, corripitur febri aliqua, simulque semen quod in herbam iam eruperat, velut ad vehementem solis aestum exarescit, dimittit omnia, quaerit mollia fometa, delicata fercula, & quidquid carni molestum est, etiam sanitati restitutus fugit ac horret. Alius audit in concione: *Si vis perfectus esse, Vade, vende omnia quae habes, & da pauperibus, & habebis thesaurum in caelo, & veni sequere me.* Suauiter illabitur animo ad se trahit, quod adolefcenti dictum est, arripit propositum religionis, incipit abdicare res suas, audiunt parentes, audiunt amici

obstant omnes, dicunt etiam in saeculo seruire poteris Christo, etiam in domo parentum. Quid displicuit tibi in nobis? cur deserere vis fratres tuos? cui vis relinquere sorores tuas? magnis impensis aluimus te, haec cine reddis progenitoribus tuis? dicunt ita & statim labascit animus, mollescit robur pectoris, resilit à proposito, & perit semè in herba. Quid causa? certè petricosum est solum, quia non subest terra, quae suppeditet humorem, quia radices non egit in intimos affectus eorum semen Euangelij, quia non penitus imbiberunt spiritum verae pietatis. Propterea ubi res aduersa robur illud desiderant Euangelici pectoris, tum evanescit statim illa temporaria sanctimoniae species. Tertium genus est hominum, qui & auidè audiunt sermonem Euangelicum, & satis altè demittunt in animum suum diuque retinet, sed sollicitudinibus huius mundi, diuitijs, & voluptatibus vitae praesentis irretitus animus, veluti spinis quibusdam densissimis obrutus, non potest quod amat, liberè sequi. Has spinas inter se cohaerentes, inter se inuicem implexas, quoniam non patiuntur demeti perit fructus iacti seminis. Hos indicabat imago seminis excepti solo spinis ac vepribus obliuio. Sed miramini cur spinis comparetur voluptas? Certè sollicitudines saeculi ac perplexas curas, praesertim diuitiarum, spinarum nomine appellari, nihil mirum. Sed quid cum spinis commune habent deliciae? Multum sanè, & facilius hoc, quam ego, aliquis medicus persuaserit. Etenim quem admodum acuti vepres manus iniectas vnde cunquae capiunt atque confringunt, cruentant, eodem modo deliciae pedibus, manibus capiti, oculis, & omnibus similiter membris officiant. Dicite quaeso, quid podagram gignit? quid chiragram parit? quid generat paralytim? Nonne voluptas? nonne deliciae? si dubitatis, vos doceant vel ipsa vocabula. Quare ad haec mala exprime da destituimur Latinis nominibus? Nonne ideo, quod olim in Italia cum exularet voluptas, ignoti erant hi morbi? Non enim Roma cum sudando & laborando vivebat, haec mala cognouit: sed & reliqui morbi, nonne ferè ex voluptate oriuntur & inualescunt? Iam stimuli horum podagrae videlicet, chiragrae & id genus ceterorum, nonne quibusuis spinis etiam acutissimis vehementius pungunt? Adde quod praeter haec, quae diximus corporis mala, infelicem quoque conscientiae reatum voluptas pariat, quod eleganter exprimit illa apud Graecos celebrata sententia, quam vt omnes intelligant, Latine efferam. Ea sic habet. Si per laborem honesti quippiam egeris, labor abit, honestum manet. Si per voluptatem turpe feceris quippiam, quod suaue est, abit: quod turpe est, manet. Quia

egregia est sententia & digna quæ memoriam mandetur, iterum dicam id quæ hoc carmine.

Cui clarum facinus multo sudore paratum est,

Multus sudor abit, gloria parva manet.

Cui turpem peperit nauum damnosa voluptas,

Nauus inhaerescit, quod quæ placebat, abit.

Hoc est, si per molestantam quandam militiam carnis in te petulantiam reprimas, si huius gratia vigilijs, ieiunijs, orationibus incumbas, labor ille & molestia cito abit, fructus verò perpetuò manet. Porro si per voluptatem turpe feceris quippiam, hoc est, si forniceris, si inebries te, &c. voluptas illa, quam in his percipis, horaria est, mox præterit, sed turpitudine ipsa, sceleritas illa manet. Et certè non ita spinæ lacerant carnem, quam hæc animinum dilaniat atq; discerpat. Quod etiam Ethnicorum testimonijs, haud difficile est et probare: ait enim quidam.

Euasisse putas quos dura conscientia facti

Mens habet artonitos, & surdo verberare cedit,

Occultum quatiens animo tortore flagellum?

Pœna autem vehemens ac multo sceleris illis,

Quas vel seducius grauis inuenit & Radamanthus

Noctis dieq; suam gestare in pectore pestem.

En iuxta Ethnicum, mens sibi male conscientia omnium miserrima. Nec certioribus hic opus testimonijs. Quod dicimus experientur omnes, quibus in conscientia peccatum est. Si veniat pestis, timent maximè: si exurgat bellum, terrentur supra modum. Si ambulent in tenebris, præsumunt horrenda. Mouet se mus, & malum genium suspicantur. Silent cuncta, & quod nusquam est, videre se fingunt. Si soli sint, malè sunt: si cum alijs sint, malè sunt: vbicunque sunt, non bene sunt, quia malam possident mentem. Mens mala, nunquam pacata, nunquam tranquilla. Quare cum voluptas deprauet mentem, prauaque mens ipsa sibi pœna sit, recte spinis comparata est voluptas. Ad hæc quemadmodum spinæ seu vepres, ita voluptas quoque sterilis est, malorum plurimum, boni parit nihil. *Cum serui essetis* (ait Apost.) *peccati, liberi fuistis in seculum. Quem ergo fructum habuistis tunc in illis, in quibus nunc et ubescitis?* Cum viueretis iuxta carnis desideria cum dediti essetis luxui & voluptati, iustitiæ non eratis subditi, eratis ab ea profusus abalienati, ita vt nulla ratione iustitiæ gubernarentur actiones vestrae. Cum igitur hoc modo viueretis, exempti scilicet à statu iustitiæ, à pulcherrima feruitute, imò verius libertate: nam seruire iustitiæ verè regnare est, quem fructum tum capiebatis? Cepistis aliquem syncerum & solidum fructum? certè nullum, id quod ipsi modo agnoscitis, imò sentitis, dum erubescitis ob illa in quibus antea oblectabimini. Pœnitentia, erubescencia, dolor, hi sunt fructus voluptatis. Vt iam taceam, quod quem-

admodum spinæ acrem faciunt flammam: ita hæc ignem concupiscentiæ ac gehennæ accendat. Sed satis de voluptate. Postquæ descripsit Saluator tria hominum genera, in quibus semen Euangelicæ doctrinæ aut nullum edit fructum, aut non perficit, quod exortum est, ponit quartam eorum, in quibus scilicet prouenit, & sunt hi, qui attentè audiunt verbum, nec solum audiunt attentè, sed & repetunt secum, & cogitatione insigunt: sic quoque transfundunt in affectus animi sui vt nec morte velint ab eo deficere, seque à cupiditatis affectibus, & sordidis curis diuitiarum, quæ animum non sinunt esse liberum, planè explicant, & totos se præbent auræ cælesti. Huiusmodi mentibus non est infrugiferum semen Euangelici sermonis. In his magno cum scenore prouenit, fructu reddit centuplum. Audistis Euangelium, expendite iam vobiscum, quam multi sunt vbique Christiani, qui animum habent nullo studio curæ septum aduersus insultus inanium cogitationum: Rursus quem sint multi in quibus immodicè vigent affectus cognatorum, affinium, amor sui, varia passionis, quæ velut petrae obstant, ne in ijs radices agat semen Euangelicæ doctrinæ. Tertio quam sint multi, qui sollicitudinibus huius sæculi, perplexis curis diuitiarum voluptatibus vitæ præsentis implicantur & inuoluuntur, & scietis quam solido fundamento innitantur, quæ de paucitate saluandorum pridem diximus. Et enim si ad immortalitatem illi soli pertingant, qui verum fructum Euangelicæ pietatis reddunt, & hunc illi demum reddant, & soli qui animo à voluptatibus, à mundanis curis & cupiditatibus vacuo, & aduersus insultus inanium cogitationum magna diligentia septo, semen accipiunt, & tam alta cogitatione in sinu cordis sui recondunt, vt nullo malorum occursum ab eo dimoueri possint, certè rarus est numerus electorum, & tam rarus vt horreat etiam mens cogitare, nemo tamen causam habet desperandi, quia nusquam non iactat semen suum hic qui seminat: si bona terra exceptum fuerit, faciet fructum suum. Quare hoc agamus, repurgemus agrum cordis nostri, eiiciamus inde lapides, euellamus spinas ac vepres, circuducamus ei sepem, & experiemur bonitatem, virtutem, & efficaciam feminis. Semen est immortale,

& quale est ipsum, tales quoq; nos

reddet, hoc est immortales,

& conformes Deo, ipsi

honor & gloria,

Amen.

IN DO

IN DOMINICA

*Quinquagesimæ
Homilia.*

1. Cor. 13.

In hac concione hæc ex ordine tractabimus. Primo dicemus, quam magnum bonum sit charitas. Deinde quæ sint officia charitatis. Postremò qua ratione ad charitatem pertingere possimus. Quam magnum bonum sit charitas, pulcherrimè docet Apostolus, in præsentis diei epistola, dum huius comparatione cætera omnia, quæcumq; tandem illa fuerint, vel nihili vel admodum parui facit. Imprimis omnium iudicio pulcherrima res est, linguis loqui. Verum si linguis omnibus loquar, non solum hominum, verum etiam (vt sic dicam exaggerandæ rei gratia) Angelorum, non adlit autem charitas, factus sum, ait, velut æsonans, hoc est, non minus inutilis sum futurus, quàm inani strepitu discindens aërem, aut cymbalum inutuli tinnitū feriens aures. Velim attendant istud concionatores. Rem præclaram facere nos arbitramur, si Euangelium aliquod aut Epistolam disertè populo explanemus: Si varias ex scripturis hinc inde congestas sententias aptè iungamus, ac ita eloquamur vt aures demulceamus, & nõ attendimus præceptum, quod in concionatore requiritur, esse puritatem mentis, quam sola inicit ac perficit charitas. Atq; hoc quia nõ aduertimus, omne studium nostrum circa compositionem versatur, altero illo quod præcipuum est neglecto, & propterea non valent conciones nostræ. Nemo offendetur in verbis meis, non reprehendo aliquem nisi me ipsum, & si quis fortè mei similis est. Quæ enim causa est, quod auditis omnibus concionibus nostris, pauci meliores euadant, quod æquè frigidi maneant homines in rebus Dei, & amore mutuo, quod tanto studio sectentur diuitias, voluptates, honores? Quæ causa? causa est, quia non valent conciones nostræ, & propterea non valet, quia occulta illa charitatis vt non vegetantur ac viuunt. Nos causa sumus, vita nostra, conuersatio nostra. Quia non præstamus nos tales quales deberemus, hoc est, veros contemptores mundi, ideo tales sunt homines, quales videmus. Dulcissimum est verbum Dei, vinum meracissimum esset, si ex puro vase propinaretur, non posset non sapere, non posset non vehementer afficere, immutare, scilicet; ebrietate euertere statum mentis, potenter abduceret ab amore rerum præsentium, non ita amarent homines pecuniam, non sic sequerentur libidinem, longe quoq;

maiore fiducia resurgerent è peccatis. Certissima sunt quæ dicimus. Beatissimus pater noster (sanctum dico Franciscum) pœnitentiam suo tempore toto orbe exulantem, rursus in orbem inuexit. Quæ nam reseruditione sua? eloquentia sua? Scripturarum densis allegationibus? certum quod non. Nã idiota erat, & homo absq; literis. Quæ re ergo? vita sua, simplicitate sua, integritate sua, feruore suo, exemplo suo. Quod alijs persuadere volebat, primò ipse sibi persuadebat. Deinde alijs proponebat, atq; id docendi genus efficacissimum est. Talis vna cõcio plus valet, quàm centum aliæ quantumuis instructæ, quantumuis eloquentes. Amas delicias quæris preciosa quæ sectaris conuiuia, interim in suggestu magno verborum apparatus damnas voluptatem, clamas fortiter contra luxum mensarum, eloquenter dicis, sed quid efficis? voce tua discindis aërem & aures feris, & aliud nihil. Statim cogitant apud se omnes: Si ita vt dicit hæc se haberent, vt ipse sibi primò persuaderet: si tantopere displiceret Deo luxus mensarum, non ipse ita studiosè sectaretur instructa prandia: sed satis de concionatoribus.

Præbete mihi silentium vos studiosi Philosophiæ, Theologiæ, Iurisprudentiæ, qui laborem magnum impenditis in ediscendo Aristotele, noctes & dies insumitis in legendo Thoma, digitos vestros atteritis in voluendo & reuoluendo Iustiniano, putatis præclare vobiscum agi, si ad eius in qua versamini, contingat scientiæ perfectionem pertingere. Non aestimetis vos scilicet: Si dono linguarum præclarius aliquid (ait Apostolus) mihi obtigerit, donum nimirum prophetiæ, per quam arcanos sensus omnes Scripturæ diuine teneam, si cuiquam tamen hoc mortalium obtigit, vt vnus omnia teneat: Si accesserit omnium disciplinarum absoluta cognitio, bonus sim grammaticus, clarus orator, perfectus philosophus. Postremò si tantum fidei robur accesserit, vt huius præsidio montes quoque loco dimoueam, desit autè charitas, frustra illa adsunt. Nemo igitur gloriatur in scientia, nemo etiam sibi blandiatur propter fidem. præclara res scientia, magnum aliquid est fides, sed nequè hæc nequè illa quidquam prodest, si desit charitas. Veniam ad me & Hollandos meos. Reliqui pridem facultates meas (licet eam modicè fuerint) pauperibus, gesto nunc vilem faccum, mendico ostiatim panem quo vescor, videri possum ob hoc beatus, non sum ob hoc beatus. Quod feci, facere potui ex hypocriti, facere potui ex arrogantia, aut alia radice non bona. In Hollandia ante annos aliquot complurimi lato vultu, exultanti animo, toti gestibundi ingressi sunt flammam, ceruices suas feriendas præbuerunt gladijs,

sanguinem fuderunt, vt videbatur propter Christum, ab instructis noua ista theologia prædicati sunt ob hoc felices. Non sunt ob hoc felices. Opus illud ex genere suo tam insigne vitiauit perfidia, quæ etiã si abfuit, nihil effecissent absque charitate. Hoc est, quod dicit Apostolus: *Si distribuero in cibo pauperum omnes facultates meas, & tradidero corpus meum ita vt ardeam charitatem autem nõ habuero, nihil mihi prodest.* Puto quosdã iam cogitare apud se. Si absque charitate nullum opus, quantumuis arduum quidquam prodest, cur ergo affligo carnem meam, cur ieiuno, cur in vsum pauperum profundo res meas? cum videam me adhuc esse in peccatis meis, adeoq; expertem charitatis. Nolite ita cogitare, habent opera etiam citra charitatem facta, modo proficiantur à corde penitente, magnum apud Deum momentum. planissimè id docet Esaias cap. 1. *Lauamini, inquit, mundi estote, auferite malum cogitationũ vestrarum ab oculis meis. Quis scite agere peruersè discite benefacere. Querite iudicium, subuenite oppresso, iudicate pupillo. Defendite viduam, & venite & arguite me dicit Dominus. Si fuerint peccata vestra, vt coccinum, quasi nix de albabuntur: & si fuerint rubra vt vermiculus, velut lana alba erũt.* Quibus Esaias hæc loquebatur peccatores erant & magni peccatores, si quidem in præcedentibus principes eos vocat Sodomorum, populum Gomorræ, tamè si hæc quæ dixi præstiteritis, peccata vestra, etiam si fuerint ita rubra vt est coccinum, hoc est, maximè enormia, velut lana, ait, alba erunt, hoc est, diluentur penitens. Multum igitur profunt opera. Quid igitur est, quod dicit Paulus? Si quidquid rerum habeo, hoc totum in aliorum vsum profundam, desit autem charitas, nihil prodest mihi. Benè dicit Paulus. Nullum opus quantumuis insigne, quantumuis arduum, absq; charitate, quidquã proficit ad meritum: ieiuna, vigila, ora, ingemisce age quidquid velis, omnibus operibus tuis non poteris mereri gratiam iustificationis, hoc est, remissionem peccatorum, multò minùs vitam æternã: Non est hereticum quod dicimus, sed maximè catholicum, interim quamuis nihil proficiat ad meritum, ad vitam, ad salutem opera citra charitatem facta, prouocant tamen misericordiam Dei, inclinant bonitatẽ eius ad miserendum nobis, ad benefaciendum, ad infundendũ gratiam, ad largiedum spiritũ, per quem diffundatur in cordibus nostris charitas, quæ sola beatos facit, & gratos nos reddit, & opera nostra accepta facit Deo, & digna vita æterna.

Postquã monstrauit Apostolus, neque linguis, neque Prophetia, neque sciẽtia, neque Fide, nec summa denique vita, nec ipso martyrio, si desit charitas quidquã esse nos profecturos, charitatis imaginem volut

coloribus quibusdam delineat, & quæ ipsius sint officia describit, quæ dum meis studijs oppono, video quã procul sim à charitate, & verum esse agnosco, quod scripsit Augustinus. Theologia discipulum suum, non iactantem facit, sed lachrymantem: Et quã de his secundo loco me dicturum pollicitus sum, leui ea brachio percurram, vos interim non leuiter transmittite, sed penitens infigite animis vestris, & alta cogitatione versate, videbitis & ipsi fortassè parum vos habere commune cum charitate. Dicit ergo Apostolus: *Charitas patiens est*, hoc est, leni animo est ad tolerandas iniurias, vt non facilè proliat in vindictæ desiderium: Vel certè patiens est, hoc est, longanimis: id enim significat vox Paulina μακροθυμῆ. Deinde ad vitæ consuetudinem commoda est, & comis, vt omnia boni consulere possit, minime morosa aut difficilis: Nescit enim supercilium, hoc est, quod dicit, *benigna*. *Charitas non amulatur*, nescit cuiquam inuidere quin potius sua quoq; bona transfundit in alios, tantum abest, vt inuidia ringatur ad aliorũ bona. *Non agit perperam*, Non est procax vt molesta sit verbis aut actibus cuiquam sed obsequi potius cupit omnibus pro omni virili sua. *Non inflatur*, non effertur, aut inflat ob sua bona, sed se cuius submittit. *Non est ambitiosa*. Nihil sibi putat indecorum modò profit: vel si non satis clarè dictum est. Nihil quantumuis abiectionum aut humilium rerum causa vtilitatis fratrum facere detractat, quasi indecorum sibi actionem fortassè suspicaretur, ideo est absque omni fastidio proximorum multò minùs contumeliosa in quemquam, hoc significat *δοκ εσχμημονῆ*. Pro quo noster interpret dixit: Nõ est ambitiosa. *Non querit quæ sua sunt*. In omnibus quæ agit, non se respicit, sed eum, præsertim quem diligit, hoc est Christum: Illius gloriam, non suam querit laudem, nõ sua commoda, non priuatam vtilitatem aut consolationem. Non irritatur iniuria, exasperatur. Nulli temerè malum impunitat, imò ne malum quidem de quoquam suspicatur, quia omnes ex se metitur. Non lætatur prorsus, cum iniuria cuiquam, vel molestia, vel malum inferitur, sed magis gaudet ad veritatis successum. Nihil non suffert (quamlibet durum) iuuandi studio. Nihil grauat in rem proximi ferre & agere. Nihil non credit, tantum abest vt de quoquam perperam suspicetur. Non facilè desperat de quoquam, sed meliora semper desiderat & subsequatur sperat. Omnes autem infatigabili spe tolerat, & meliorum expectatione pertinacissimè perdurat. Quid plura? Charitas nunquam excidit, hoc est, nunquam soluitur, aut interrumpitur: semper bonas ac honestas inuenit sibi occasiones, per quas illis, qui

qui ipsa vtuntur, retineat in amore, ac connexionione ad proximos, vt permaneat, & non interrumpatur, etiam si illi dissideat, ac resiliendi causas præbeant: Facit enim ferre, sperare, ac sustinere eũ, qui in ipsum peccauit. Vel certè nunquam excidit charitas, hoc est perpetua est, & in futuro sæculo cessantibus alijs etiam Fide & Spe, permanens hæc est, quemadmodum in consequentibus edisserit. Audistis qualis sit charitas, quæ si abfuerit, cætera omnia vt diximus frustra adsunt: quare mirari satis non possum, tanto studio pleròq; sectari alia, illa hæc neglecta. Quid non facimus vt paremus nobis cognitionem linguarum? quos non subimus labores, vt docti euadamus? noctes ducimus infomnes, exhaurimus spiritus quos vocant vitales, ta befacimus carnem, à multis rebus placitis abstinemus, quod ad hanc rem sint inutiles, molestiam omnem negligimus, modò contingat scientia, quam vitam spectamus. Vanitas vanitatum & omnia vanitas. Ergo vanitas est intendere studijs? ita vanitas est, dũ negligitur charitas. Non quæretur à nobis in die iudicij, quot annos studuerimus Louanij, quantum profecerimus in Aristotele, Thoma, & Iustina. sed omnis quæstio circa charitatem versabitur, qua si quispiam inueniatur destitutus audiet. *Amice quo modo hic intrasti, non habens vestem nupialem* & dicitur adstantibus. *Ligatis manibus & pedibus eijcietur hic in tenebras exteriores, vbi erit fletus & stridor dentium.* Quid ibi proderit tibi scientia tua, peritia linguarum, prudentia Iuris? Non hæc dicimus quo damnemus studia, res sancta est studium, sed quò ostendamus potissimum studium hominis versari debere circa puritatem mentis, quam vt ante diximus, sola initiat & perficit charitas. Ad hanc autem qua ratione pertingere possimus, iam hoc tertio loco dicamus. Ad charitatem si pertingere desideretis, iugiter cum attendite, qui loquitur in Euangelio: *Eccẽ ascendimus Hierosolymam & consummabuntur omnia, quæ scripta sunt per Prophetas de Filio hominis: Tradetur enim Genibus & illudetur, & flagellabitur, & conspuetur, & postquam flagellauerint eum, & tercia die resurget.* Verba hæc sunt Domini Saluatoris. Vocat se filium hominis, vt hoc nomine insinuet nobis, quid misericorditer pro nobis fieri dignatus sit. Quod dicit tale est: Ego qui cum Patre æternus Deus sum incõprehensibilis, immensus, vestri causa factus sum homo, conuersatus sum inter vos annis penè 33. in extrema paupertate, multatuli, sudauit & alsi. Et nunc ecce adscẽdo Hierosolymam, ibi comprehendent me Iudæi, & tradent Gentibus, Herodi, & Pontio Pilato, illi dirẽ illudent me, crudeliter flagellabunt me, tandem cruci affigent me. Hęcq; patiar non ob mea, sed vestra peccata. Vos

peccastis, ego luam. Sic placuit Deo Patri sic placuit & mihi. Mea volũtate hæc subeo vt declarem amorem meum erga vos singularem, amo vos, propterea indoleo malis vestris, & ne in perpetuum pereatis, ecce adicẽdo Hierosolymam, vt ibi pro vobis sanguinem meum fundam. agnoscite benefactorẽ, redamate eum, qui tantopere vos amat. Obsecro quis hæc audiendo non immutetur in affectu? quis non vehementer accendatur ad amorem? accendor, patior nescio, quid in affectu meo, cupio Domine Iesu amare te, cupio toto corde adherere tibi, sed aliò trahit me caro, aliò trahit me mundus, quod volo non valeo liberè sequi. Verè auditores non possumus præstare amorem illum, quem à nobis requirit iure suo Dei Filius, & nostri causa etiam Filius hominis, nisi ipse eum infundat pectoribus nostris. Quid igitur agemus? agnoscamus miseriam nostram, & cum cæco quem inducit altera pars Euangelij, clamemus omnes & singuli: *Iesu fili David, miserere mei.* Et licet increpent turba, caro, mundus, diabolus, non cessemus, imò hoc magis clamemus & si perstiterimus in clamore, ita bit & Christus, & quod petimus dabit nobis: hoc docet historia Euangelij. Hoc modo impetratur spiritus charitatis, quem qui habent, non insaniunt cum mundo, non bacchantur, non commessantur. Sed dicitis, tempus exigit, consuetudo obtinuit, licet iam insanire, sunt bacchanalia, dicitis mihi duo: auscultate, respondebo ad vtunque. Si tempus hoc gaudij est, vt vultis, & non tristitia, quare incertis plena sunt omnia in Ecclesia? quare cessat omnis vox latitiae? quare non auditur halleluia? quare eiectione Adæ è paradiso, flammeus gladius, diluuium proponuntur per hoc tempus? Quare legitur hodie: *Eccẽ ascendimus Hierosolymam, & consummabuntur omnia, quæ scripta sunt per prophetas de Filio hominis?* Nunquid ad gaudium hæc inuitant? nõne apertè clamant: *Penitentiam agite?* clamant hoc certè, sed nobis vsu venit, quod Apostolis accidit. Apertè eis dicebat Saluator: *Eccẽ ascendimus Hierosolymam, & c.* quæ sequuntur & ipsi (ait Lucas) *nihil eorum intellexerunt & erat verbum absconditum ab eis, & non intelligebant quæ dicebantur.* Verè absconditum est à nobis verbum hoc, qui secundum faciem mundi lætamur, bacchantur, comessamur, & impletur in nobis prophetia Esaiæ, quæ scribitur cap. 22. *Vocabit Dominus Deus in die illa ad fletum, & ad planctum, & ad caluitium, & ad cingulum sacci, & ecce gaudium & latitia. Occidere vitulos & insulare arietes, comedere carnes & bibere vinum. Comedamus & bibamus, cras enim moriemur.* Quid est comedamus & bibamus, cras enim moriemur, si nõ hoc est, Comedamus & bibamus, cras non licebit? Et vbi non resonent voces

ista apud vulgus Christianorum apud clerum vbiq̄ue auditur. Iam possumus, cras non moriemur cum esu carniū. Proinde comedamus dum licet impleamus nos vino, non prætereat nos tempus hoc, venitque hora, quæ inchoat quadragesimam, hoc est, duodecima noctis, & hærentibus inter dentes adhuc carnibus, clamatis: Aduuate vicini, teneamus, fugiunt bacchanalia. Quid dicam? quia nescio quid dicam, audite quid post verba illa: *Comedamus & bibamus*, dicat propheta, & reuelata est, ait, in auribus meis vox Domini exercituum. Si dimittetur iniquitas hac vobis, donec moriamini dicit Dominus exercituum. Versati estis apud rhetores, scitis quid sit aposiopesis, legistis vnquam vehementiorē? Si ego, inquit, dimittam vobis hanc securitatem vitæ vestræ, quiduis eueniat mihi, non sum Deus, dispaream. Sed satis de tempore. Alterum quod dicit est: Consuetudo obtinuit, licitum est iam insanire. Et ego dico: Consuetudo obtinuit, vt passim homines descendant hodie ad infernum, ne infringatis consuetudinem. Vestra ne consuetudo pessima legem potest abolere Dei? Vestra ne consuetudo facere potest, vt quod ex se illicitum est, incipiat esse licitum? Omnipotens est Deus, sic constemur in symbolo: tamen cum omnia possit, hoc vnū non potest, quod vos tribuitis consuetudini. Quid amplius vultis? Illuditis, conspuitis, flagellatis, crucifigitis Filium Dei, qui celebratis bacchanalia. Propter bacchanalia ista etiam nūm loquitur: *Ecce ascendimus Hierosolymam, & consummabuntur omnia, quæ scripta sunt per prophetas de Filio hominis. Tradetur enim Gentibus, & cetera.* Intelligamus, quod dicitur & horreamus facinus. Ne veniat super nos sanguis eius, quemadmodum super traditores Iudæos, qui dispersi sunt, & consumpti, in ira Dei, cui honor & gloria in sæcula sæculorum, Amen.

IN DOMINICA

prima quadragesimæ
Homilia.

Hortamur in Domino, ne in vacuum gratiam Dei recipiatis. Ait enim, In tempore accepto exaudiuit te, et in die salutis adiuuauit te, ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis. Hæc verba, quæ initiū sunt cap. 6. posterioris epistolæ ad Corinth. & in præsentis diei epistola leguntur, primò tractabimus: deinde de Euangelio, cuius ini-

1. Cor. 6. a
Esai. 49. c

tiam est: *Ductus est Iesus in desertum à spiritu, &c. Mat. 4. 6* differemus.

Hortamur in Domino, ne in vacuum gratiam Dei recipiatis. Magna gratia Dei erga nos. Cecidimus semel omnes in Adam, excidimus à beatitudine, incidimus damnationem. Hæc est fides nostra. Atque hanc humani generis miseriam variè proponit Scriptura, & multum profecit, qui eam benè cognitam habet. Est enim non vulgaris miseria, non vulgaris captiuitas, non est, qualis Aegyptiaca aut Babylonica, non sub Pharaone aliquo aut Nabuchodonosor, sed sub principe agitur tenebrarum, sub tyrannide diaboli, sub dominatu peccati. Ab hac cum nulla humana industria, neque potentia liberari possemus: misericordia sua, & alia re nulla motus, misit Deus Filium suū, vestiuit eum sacco mortalitatis nostræ, tradidit eum in manus peccatorum, passus est eum affigi cruci, vt illius morte nostram vltam redimeret. Redemit, nec satis habet redemisse, in loco firmissimo, in vberimis pascuis, super fluentia aquarum liberatos col locauit, hoc est, in Ecclesia, ibi venæ aquarum viuentium, ibi riuus latissimus, ibi flumina Sancti Spiritus, ibi Baptismus, ibi Pœnitentia, fontes maximè patentes. In Baptismo abluti sumus à peccatis nostris, inserti sumus corpori Christi, & facti diuinæ consortes naturæ. Agnoscamus gratiam, vt dignè ea ambulemus. Turpè fuerit terrenis voluptatibus immergi eos, quibus cælestis origo est. Nimis vile fuerit, vitijs & inquinamentis peccatis subdi eos, quibus cum Christo Dei Filio cognatio est. Extremæ fuerit ingratitude, seruire mundo, carni, diabolo, qui sanguine empti sunt. Horratur proinde nos Apostolus, imò obsecrat, nec ipse solum sed & Christus, (nam eius legatione fungitur,) ne committamus; vt, semel gratis à peccatis exempti in pristina vitam relabamur. Nam hoc est gratiam Dei in vacuum recipere. Si tamen contingat relabi, non committamus, quin reconciliemur Deo. Post baptismum voluit Deus locum esse pœnitentiæ, illa est misericordia eius. Ne hanc saltè gratiam negligamus. Nūc licet resarcire, si quis labitur, at idem nō semper licebit: Sic enim Deus loquitur apud Esaiam. *In tempore accepto exaudiuit te, & in die salutis adiuuauit te.* Quod interpretans Apostolus, En adest, ait, nunc tempus illud placabile, quo Deus non auersatur peccatorem ex animo respicientem. En adest ille, quo piè viuendo salutem assequi liceat, sequetur formidabilis ille dies, quo frustra quæretur reconciliatio. Nunc Deus decreuit misericordiam suam largiri poscentibus, post hoc tempus non habebit aurem placabilem. Attendite qui inertes & ignaui torpetis otio, quibus iam

Esai. 49. d

Eob. 3. a. 5

bus iam nimis longi sunt, qui ignoratis, quomodo possitis fallere tempus. Attendite parumper ad ea, quæ dicuntur. Estis in maximis peccatis, nihil cogitatis de pœnitentia agenda: breui fortè hac nocte emigrandum vobis erit, trahemini ad tribunal iudicis, secundum ea, quæ gessistis, in corpore recipietis. Non erit vlla ibi diuersitas inter nobilem & ignobilem, sacerdotem & laicum, diuitem & pauperem, sine discrimine harum rerum pro qualitate criminū ferretur sententia, quæ nunquam retractabitur: quos ibi gemit, quas lachrymas, quàm miserabiles voces edetis, & frustra. Audire iam videor: *Perdat dies, in qua natus sum, & nox, in qua dictum est: Conceptus est homo. Dies illa vertatur in tenebras, Occupet eum caligo, & inuoluatur amaritudine. Noctem illam tenebrosus turbo possideat. Obtenebrentur stella cæligine eius, expectet lucem, & non videat: nec ortum surgentis auroræ. Quia non concludit ostia ventris, qui portauit me, nec abstulit mala ab oculis meis? Quare non in vitula mortuus sum? egressus ex vtero non statim perij? quare exceptus genibus? cur lactatus vberibus?* Heu miseri, & in perpetuum miseri, & quid est in perpetuum miseri? sine fine miseri? Postquā mille annis fuerit in gehenna, nondum initium erit suppliciorum, imò millies mille annis in tormentis transactis, nihil temporis censebitur accisum, quia quod delinquitur tempus æternum. O æternitas, quàm rarò verfaris in mentibus hominum. Iterum dico, quàm rarò verfaris in mentibus nostris æternitas. O æternitas, heu æternitas. Quid dicā, aut quomodo dicam? Quàm rarò verfaris in cogitatione filiorum Adam æternitas. Quis exprimat, quid sit æternitas? Quis concipiat, quid sit æternitas? Cogito mille annos, cogito millies mille annos, cogito tot annorum millia, quot sunt momēta, seu puncta in toto tēpore à condito mundo vsque ad eius consummationem, & de æternitate nihil adhuc habeo. O æternitas, heu æternitas. Quis poterit par esse æternitati in tormentis? Fumus tormētorum eorum ascendet in sæcula sæculorum. Quid est in sæcula sæculorum? Volo dicere, & nescio dicere. Quàm diu Deus erit Deus, tam diu durabunt tormenta. Quàm diu hoc erit? non est effari, non est concipere, non est inuenire istud, Quamdiu. Hoc vnū inuenire, concipere, & effari possumus, miseros esse, & heu nimium miseros, quos respicit istud Quamdiu. Respicit autem omnes sine discrimine, qui peccant, nec pœnitentiam agunt, dum licet, licet autem quamdiu præsens hoc tempus agitur, hoc tempore decurso nemini licebit. *Vidit, ait Ioannes in Apocalypsi, angelum fortem descendentem de celo, amictum nube, & iris in capite eius, & facies eius erat vt sol, & pedes eius tanquam columna ignis, & habebat in*

manu sua libellum apertum, & posuit pedem suum dextrum super mare, sinistrum autem super terram, & leuauit manum suam ad cælum, & intrauit per viuentem in sæcula sæculorum, qui creauit cælum, & ea, quæ in eo sunt: & terram, & ea, quæ in ea sunt, & mare, & ea, quæ in eo sunt, quia tempus non erit amplius. Qualis attestatio, qualia verba, qualis habitus attestantis? Posuit pedem suum dextrum super mare, sinistrum autem super terram, vt omnes, qui terrā incolunt, quæ continēs dicitur, & qui in insulis versantur, pariter attestentur. Eleuauit manum suam ad cælum, & iurauit per viuentem in sæcula sæculorum. Quia tempus non erit amplius. Tempus, inquam, quo operari quisquā poterit, hoc est, impetrare remissionem peccatorum, obtinere iustitiam, promereri vitā. Tale tempus non erit amplius, tale tempus non erit post hanc vitam. Quod si aliò spectare Scripturam Apocalypsis contenditis, nihil refragor, interim quod dico, verissimum est, quia doctrina est Saluatoris. *Venit, inquit, nox, quando nemo potest operari.* Quo loco iuxta omnes interpretes, per noctem intelligit tempus mortis, tempus, quod huic temporari succedit: & per operari, hoc, quod diximus, videlicet impetrare remissionem peccatorum, obtinere iustitiam: promereri vitam, quæ omnia iam possumus, quādiu in mortali hoc corpore degimus.

Ioan. 9. 4.

Quare ergo negligimus hoc tēpus? Quare tempus hoc, quo nihil pretiosius cogitari potest, ad eò vile habemus? Vt infernum omittam, in quo nulla est redemptio, quàm multæ sunt in purgatorio animæ fideles, quæ si redimere possent vnus parua horæ spaciū darent, si in earum esset potestate, totum hunc mundū diuitiarum. Quare istud non aduertimus?

Non loquor iam his, qui peccant, nec pœnitentiam agunt de peccatis suis, illi siquidem ad infernum pertinent, sed viris pœnitentiæ. Mouet Deus cor nostrum, agnoscere incipimus, in quibus sumus malis, deflemus vitam malè actam, petimus ignosci nobis per Christum, quod peccatum est, confitemur, absolui mur, solliciti sumus, ne relabamur in pristina peccata, hoc est, ebrietatem, fornicationem, immunditiam, & huiusmodi crassa, quæ exhæredant hominem. De alijs, hoc est, leuibus peccatis, nulla, aut certè parua nobis cura est. Sed & rubiginem præteritorum peccatorū, & reliquias, & restantes pœnas vix obliquo oculo respicimus, satis nobis est, quod absoluti sumus à gehēna. Heu quàm parum cogitamus, quid sit purgatorium. Si idem est ignis inferni, & purgatorij, vt secundum omnes ferè doctores verissimè est, & ignis gehennæ ad eò horribilis est, vt vel sola cogitatio stare faciat comas, quis ferre poterit purgatorium?

Si noster hic ignis, qui in comparatione illius algidus est, nõ sine maximo dolore sensus, & cruciatu corpus allambit, quid agit ignis purgatorius? Non sine horrore iã sustineo videre tradi aliquem flammis, torreri, & exuri, & flamma hæc horaria est: Purgatorij verò non vnus horæ est, sed multorum frequenter annorum, triginta, quinquaginta, septuaginta, centum etiam, imò interdum ducentorum, trecentorum annorum. Quis ferre poterit? atque hanc flammam tã horribilem, tamque diuturnam leui iam, ac breui pœnitentia redimere possumus. Quare negligimus occasionem hanc? quare non magno animo accipimus pœnitentiam? *Ecce*

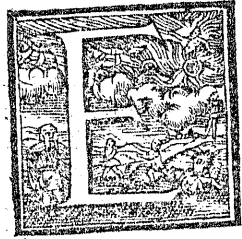
cturus, nolo iam immorari. Hoc interim dico, absque oratione neminem in tentatione persistere posse inuictum. Si hac in re parua mihi fides est, credite illustrissimo adolescenti, & verè ingenui pudoris iuueni Crisanto, qui inter amplexus & oscula puellarum, quas ceu vepræs perhorrebat, & declinare non poterat, in oratione immobilis iacens, sic clamabat ad Dominum: Exurge Domine in adiutorium mihi, dic animæ meæ, salus tua ego sum. Quis enim istam pugnam à diabolo excitatam vincere præualet, nisi tua pro eo dextera fuerit dimicatum? Errat, qui se putat castitatem perfectam suis nitibus obtinere. Nisi enim tuo

Quod vsus sit verbo Dei, in sequentibus declarat Euangeliū: *Accedit tentator, dicit ei: Si Filius Dei es, dic, vt lapides isti panes fiant: Respondit Saluator: Scriptum est, Non in solo pane viuit homo, sed in omni verbo, quod procedit de ore Dei.* En gladio Spiritus, quod est verbum Dei tentatorem deiecit. Victus ille, sed quasi subdolos à prostratu resurgens, secunda tentatione aggreditur Saluatorem, & secundo deijcitur, atque eodem gladio, quo antè. Nam suadenti præcipitium, respondit Saluator: *Scriptum est, Non tentabis Dominum. Deum tuum.* Ac nec sic cessauit, aggreditur tertio abducit Saluatorem in montem excelsum, vnde liber vndique & latè patens prospectus, sub-

tò magis aggredietur nos, qui cæci sumus, si primo congressu frustreretur, expectato tentabit, si præualere possit secundo, si & hic frustreretur, aggredietur tertio, imò tota vita patiemur ipsum aduersariū, propterea semper stare oportet in procinctu, nec deijci ob tentationum frequentiam, etiam si obueniant tentationes maximè horrendæ, maximè blasphemæ. Quæ nam magis execranda esse potest cogitatio, quàm illa de adorãdo dæmone? & hanc sustinuit Saluator. Nemo igitur deijciatur ob tentationes quasque: nullum peccatum est tētari, materia est exercendæ virtutis, exercendæ fortitudinis: quoties resistimus, toties coronamur. *Inte-*

sustinuit, cuius membra sumus. Aduersus
tationes huiusmodi, hominem insupera-
bilem reddunt, ieiunium, oratio & medita-
tio Scripturæ. Oro Deum, vt confirmet
verbum in cordibus vestris. Ipsi ho-
nor in sæcula sæculorum,
Amen.

IN DOMINICA SE- cunda Quadragesimæ, Homilia.

Mangelij, quod hodiè
proponitur, summa
hæc est: Mulierem ge-
nere Syrophœnissam,
&c. quæ à demonio ve-
xibatur, liberatione
accessisse Saluatorem,
& obtinuisse, quod pe-
tebat, quia ex fide petebat, de quo ea potis-
simùm de causa differere volui, quòd mo-
dum præscribat orandi, qui Christiano in
primis debet esse cognitus. Procemur Deū,
vt adlit conatui.

Apostolus Paulus in Epistola, quæ scri-
psit ad Rom. versans questionē de ius-
tificatione inter cetera, per quæ statuere co-
natur hanc ex fide contingere, adducit lo-
cum Geneseos: *Credidit Abraham Deo, & repu-
tatum est ei ad iustitiam.* Qui sanè locus ad id sta-
tuendum haud efficax est, nisi intelligatur
Abraham apud Moysen induci, ceu typus,
exemplar, ac paradigma, ad quod respicere
nos voluit spiritus in hoc negotio. Quod
persentiens Apostolus, ne scrupulus aliquis
apud lectorē remaneret mox subiecit: Scri-
ptum est autem, non tantùm propter ipsum,
quia reputatū est ei ad iustitiam, sed & pro-
pter nos, quibus reputabitur credentibus in
eum, qui suscitauit Iesum Christum Domi-
num nostrū à mortuis, qui traditus est pro-
pter delicta nostra, & resurrexit propter ius-
tificationem nostram, hoc ipsum licet non
eadem autoritate, pari tamen pietate as-
ferere possumus de hac historia, quam de
Syrophœnissa texuit Matthæus, nimirum
Oeconomiam spiritus fuisse, vt in ea typus
proponeretur, ad quem respiceremus oran-
tes, sciremusque fide opus esse in precibus,
nec ea vulgari, sed qua fiat, vt vehemēti as-
fectu petamus, quod petimus, vt nostræ ius-
titiæ diffusi vni Christo nitamur. Vt non
frangamur, nec deiciamur animo, si nō pro-
voto mox exaudiamur, sed perstemus orā-
do certo persuasi, quod tandem exaudiet
Deus preces, quas fundimus. Eiusmodi
namq; fuit fides Syrophœnissæ. Quod pri-
usquam ostendamus, volumus adductis in
medium scripturis fulcire, quod dicimus
typicè proponi hic, & commendari dogma;

vt vbi de re constiterit, suauius illabatur,
vehementiusq; afficiat, atq; animos vestros
teneat ipse typus. In primis in hoc negotio
fide opus esse docet D. Iacobus capite pri-
mo suæ epistolæ, vt cetera omittamus, quæ
multa sunt in diuinis Scripturis hac de re lo-
ca, & præsertim in Euangelij, vbi nusquam
non hanc exigit Saluator, Matthæi capite 9.
rogatus à cæcis vt visum ipsis redderet: *Cre-
ditis, inquit, quia hoc possum facere vobis?* Rursus
capite nono Marci, cum quidam hisce ver-
bis ipsum deprecaretur. *Si quid potes, adiuua
nos miseris nostri,* ait: *Si potes credere, omnia possi-
bilia sunt credenti,* & Matthæi 21. *Omnia, quacun-
que petieritis in oratione credentes, accipietis.* Quæ
omittimus, vt locū Iacobi, qui hac in re ve-
rè insignis est, tractare liceat. Is in hunc ha-
bet modum: *Si quis vestrum indiget sapientia, po-
stulet à Deo, qui dat omnibus affluentem, & non im-
properat, & dabitur ei. Postulet autem in fide nihil
hesitans. Qui enim hesitat, similis est fluctui maris, qui
à vento mouetur, & circumfertur, non ergo existimet
homo ille, quòd accipiet aliquid à Domino.* Resuma-
mus sententiam, *Si quis vestrum indiget sapien-
tia, postulet, inquit, à Deo.* Quod de sapientia
dicit, hoc de ceteris, quæ ad vitā, pietatem-
que pertinent, intelligi vult: nam & ab vno
Deo præstantur, quod hac ipsa Epistola do-
cet, cum ait: *Omne datum optimum, & omne donum
perfectum desursum est, descendens à Patre lu-
minum, apud quem non est transmutatio, nec vicissitu-
dinis obumbratio.* Sententiam ergo Iacobi, qua
plenior sit, in hunc modū licet afferre: Si cui
deest vel sapientia, vel iustitia, vel tēperan-
tia, vel mansuetudo, vel quippiam cætero-
rum, is petat ab eo, qui dat, nempe Deo. Au-
diat istud studiose *uoxo maritici,* quiq; à mor-
tuis, & à dæmonibus petunt edoceri verita-
tem, cum ea à solo Deo petenda sit, qui dat
omnibus simpliciter. Nam quod noster in-
terpres transtulit abundanter, Græcè est *ἀ-
πλως, & non improperat.* Petat, inquit, & dabitur
ei. Sed nōne multi petunt, nec quod pe-
tunt, vnquam accipiunt? Multi sanè. Atque
idcirco non definiuit sententiam, sed adie-
cit: *Postulet autem in fide, nihil hesitans,* ac si di-
cat, dabitur ei, si tamen fide petierit. Quam
fidei conditionem vt scias hic necessariam,
pergit: *Qui enim hesitat, similis est fluctui maris, qui
à vento mouetur, & circumfertur: non ergo astimes
homo ille, quòd accipiet aliquid à Domino.* Quo-
rum verborum sententia est hæc. Ideo qui
hesitat, nihil accipit, quia animo est minimè
tranquillo, minimè certo, siue firmo, quo
fit, vt gratia cælestis haud possit ille se infi-
nuare, quemadmodum vnda maris non fa-
cilè formam vllam recipit, quando vento
mouetur & circumfertur. Ex qua interpre-
tatione, quam puto germanam esse Iacobi,
liquet præter fidem, qua credas Deum pos-
se, & velle præstare, quod iuxta voluntatem
ipsum

ipsum petis, opus esse & fiducia, qua certò
expectes, quod petis, qua promissā Dei gra-
tiam quodammodo tibi vendices. Quare in
Euangelio secundum Marcum legis: *Omnia,
quæcumque oraueritis, credite, quia accipietis, &
eueniet vobis.* Nihil enim concepta fuerit ani-
mo fiducia, nequit quiescere mens. Fiducia
impetrandi ea est, quæ fulcit, quæ velut an-
chora animum firmat, ne huc illucque flu-
ctuet. Sed dicis: Credo Deum posse, & velle
præstare, quod secundum ipsius voluntatē
peto, verum nequeo in spem assurgere, qua
quod peto, cum fiducia expectem. Multos
puto hac parte laborare. Et plerisque qui-
dem id euenit, quia non ex animo auertunt
se à peccato: plerisque verò, quia non seriò
se exercent cogitationibus fidei. Qui enim
persuadeas tibi, exauditū te iri à Deo, cum
peccandi affectus, qui in animo tuo viuit,
velut nubes oblitat, ne ad Deum transeat
oratio? Qui fiduciam concipias, cui Scriptu-
ræ fiduciā adimunt? Si quæras vbi? In prom-
ptu locus est: *Cum extenderit manus vestras, au-
uertam oculos meos à vobis, & cum multiplicauerit
oracionem, non ex audiam. Manus enim vestre san-
guine, hoc est, fractis peccatis plena sunt.* Solet
siquidem Scriptura, quicquid crassum est,
nomine sanguinis exprimere: quem citavi
locum, apud Esaiam est cap. 1. Sed ergone
peccatores ab oratione exclusi sunt, aut nul-
la impetrandi spes illis relinquatur? Inter-
rogatio hæc vna responsione absolui nō po-
test, cum peccatorum non vnum sit genus.
Quidam enim agnoscunt peccata sua, atque
ex corde dolent, quòd offenderint Deum.
Alij non agnoscunt, cum pleni sint inuidia,
ira, ambitione, superbia, &c. securè viuunt,
ac interim legunt septem Psalmos, & alias,
nescio quas preces. De his loquitur Esaias,
de his & verum catholicè est illud, quod in
Euangelio dicitur: *Scimus, quia peccatores Deus
non exaudit, & non solum non exaudit, sed &
nauseat ad orationes eorum, imò ferre non
valet: laboravi, inquit, sustinens, adeò gra-
ues ei sunt & molestæ: At qui agnoscunt, in
quibus sunt malis, atq; ab his liberari cupiūt,
id quæ toto pectore orant, tantū abest, vt re-
pellantur, sed suauissimè inuitatur à Salua-
tore. Quis enim nescit verba illa: *Venite ad me
omnes, qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam
vos, recipere peccatores?* Si quis dubitat,
profero manifestiorē Scripturā: Legis apud
Hieremiam cap. 3. Vulgò dicitur: *Si dimise-
rit vir uxorem suam, & recedens ab eo, duxerit virū
alterum, nunquid reuertetur ad eam vltro? nunquid
non polluta, & contaminata erit mulier illa? Tu au-
tem fornicata es cum amatoribus multis, cum reuer-
tere ad me, dicit Dominus, & ego suscipiam te. Quid
est reuertere, nisi agnosce sceditatem tuam?
ac dole, quòd me neglecto alijs adhaeris a-
matoribus, totoq; corde conuersa, pete ig-**

nosce tibi, & suscipiā te. Quæ admodum igi-
tur prioris generis peccatorib. Scriptura fi-
duciam adimit, dū negat preces ipsorum ex-
audiri à Deo, ita his fiduciam ingerit, dum
vltro inuitat, & indulgentiā pollicetur. Vi-
deas tamen plerosque, quos pœnitet peccati
sui, quiq; ex animo dolent, quòd offende-
rint Deum, nunquā assurgere in verā spem,
aut fiduciā, idq; propterea, quòd non seriò
se exerceant cogitationibus fidei, quòd non
cum animo suo verè expendant promissio-
nes Dei, vsque diuinam iustitiam cogitant,
perpetuò gehennam ante oculos sibi ponūt,
semper peccata mente versant atque reuer-
sant, quo fit, vt oraturi obruantur à pusilla-
nimitate spiritus, qui quas pœnas, quæ tor-
menta, quas angustias patiantur, non puto
verbis posse exprimi. Quare durā ipsorum
fortè miseratus, tentabo, quasi possum suc-
currere, quo laborant malo.

Age igitur, quisquis de horum numero te
agnoscis. Credis Deū præstare posse, quod
promittit? Credo, inquis, nam omnipotens
est. Credis, quod promittit, id temper quo-
que præstare Deum? Credo, quia verax est.
Credis Deū promississe, se preces nostras ex-
auditurum? Credo, nā id habet Scriptura.
Quare igitur diffidis te accepturū, quod pe-
tis? Percurre nomina eorum, quos referete
Scriptura, preces ad Deū fudisse legis. Publi-
canus nōne quod petiuit, obtinuit? Nōne
Magdalena quod quesituit, inuenit? Latroni
pullanti nunquid nō paradus aperta est? Si
agnoscis, quòd accipiat omnis, qui petit, cur
non in animu inducis, quod & ipse acceptu-
rus sis, quod iuxta voluntatem Dei petis? Si
quæ patrem vocas in terris, accedis cū fidu-
cia, eiq; quibus opus habes, exponis, optimè
persuasus, quòd id, quod petis, daturus sit:
cur id ipsum non & hic facis? cur nō eadem,
imò cur non maiori cū fiducia cælestem Pa-
trem accedis, cum & natura bonus, & ad be-
neficiendū totus sit expositus? Quid enim?
Nōne in vulua matris ipse ossa tua compe-
git? nōne spiritum mēbris alligauit: ratio-
nemque, qua Dei capax sis, indidit? Nōne
per singula momenta curam tui gerit, dum
in vita, quam semel cōtulit, vsque te fulsit?
Nōne solem, lunam, stellas, causa tui fini-
xit? nōne terrā, & quæ in ea sunt, in tui gra-
tiam condidit? Atque vt hæc, quæ conditio-
nis sunt, omittamus. Nōne perditum te re-
demt sanguine Filij sui? atq; è faucibus Or-
ci erutum te hæredem instituit regni, & vi-
tæ, quæ perduratura est perenniter? Nōne
spiritum suum dedit arrabonem felici-
tatis futuræ, in quo clamamus Abba Pater?
Quid igitur, ac si nunquam Dei erga te be-
nignitatem expertus esses, fluctuas animo?
& num quod petis, accepturus sis vsque he-
sitas? Qui Filium dedit, quo maius habuit
nihil

nihil aut charius, quid tandem negabit? Si his nō excitaris, prouoco rursus ad promissionem, promittit se praeſtiturum, quod petimus, ergo praeſtabit: non enim mentiri potest, cum Deus sit. Et sanè si cum animo nostro expenderemus seridè verbum promissionis, non possemus non assurgere in fiduciam? Vt hoc credam, facit Manasses, de quo quartum volumen Regum narrat, quod effuderit tantū sanguinis innoxij, vt impleret Hierusalem vsque ad os, vt caetera omittam peccata, quae ibi referuntur, quae maxima fuerit. Atque hic tantus peccator tanta fiducia orauit, vt gratiam Dei planè sibi vendicaret. Tu Domine, inquit, secundum bonitatem tuam

2. Par. 36. *promisisti penitentibus remissionem peccatorum. Et tu Deus iustorum, non posuisti penitentiam iustis, Abraham, Isaac, & Iacob his, qui tibi nō peccauerunt: quoniam peccauit super numerum arenae maris, multiplicat et sum iniquitates meae, incuruatus sum multo vinculo ferri, & non est respiratio mihi, quia excitauit iracundiam tuam, & malū coram te feci, statuens abominaciones, & multiplicans offensiones. Et nūc flecto genua cordis mei, precans à te bonitatem Domine: peccauit Domine: peccauit, & iniquitatem meam agnosco. Peto rogans te Domine, remitte mihi, remitte mihi, ne simul perdas me cum iniquitatibus meis, neque in aeternum reserves mala mihi, quia indignum saluabis me secundum magnam misericordiam tuam, et laudabo te semper omnibus diebus vitae meae, quoniam te laudat omnis virtus calorū, & tibi est gloria in saecula saeculorum, Amen.*

Hanc orationem fudit ad Deum, cum captus teneretur in Babylone, quam volui recitare, vt agnosceretis, quanta cum fiducia orauerit: An non grandis fiducia sermo, Indignum saluabis me secundum magnam misericordiam tuam? Quid est gratia Dei sibi vendicare, si non hoc est, saluabis me? Et vnde huic fiducia haec? Certè ex cōsideratione promissionis diuinæ: id indicat ipsius orationis cōtextus. Tu, inquit, Domine secundum bonitatem promisisti penitentibus remissionem peccatorum. Hac promissione inuitatus, flecto genua cordis mei, facio, quod requirit promissio, quare saluabis me secundum magnam misericordiam tuam, id est, secundum bonitatem, qua misericorditer promisisti penitentibus remissionem peccatorum. Hunc imitare, attende diligenter promissiones diuinas, in his seridè mentē exerce, vt semel concipias fiduciam. Nā ea nisi concepta fuerit, frustra caetera ad sunt, videlicet dolor de peccatis, malorum enumeratio, in qua mirum, quā valeant quidam, quoquo tempore omnia, quae vnquam admiserunt peccata, recensere possunt, idque vsque agunt, semper confitentes, & nunquā ad confessionis fructum pertingentes, quia quod praecipuum est, negligūt, nimirum fidem in Christum, quam diximus cōplecti, & certam persuasionem de misericordia Sal-

uatoris, & fiduciam de impetranda misericordia. Quam fidei explicationem palam approbat Apostolus tum c. 4. epistolae, quā ad Roma. scripsit, tum II. ad Hebraeos. Explicās enim illis locis fidei naturam & vim: passim à fiducia ad credulitatem, rursus à credulitate ad fiduciam delabitur, videlicet subindicans se nomine fidei vtrumque complecti. Atque hanc fidem planè exhibent nobis, non solū duae illae parabolae Evangelicæ, altera filij prodigi, altera publicani, sed & haec de Syrophonyssa cōscripta historia. Nūquam enim finibus Tyri & Sydonis relictis, accessisset Saluatorē, nisi & misericordem credidisset, & fiduciam de misericordia obtinēda antè animo cōcepisset.

Nemo tamen sibi blandiatur, si hanc in se deprehendat fidē, quia nisi alia accesserint, haudquaquam sufficit. Et quae, inquis, illa alia sunt? In primis seruior, hoc est, ea hic opus fide est, quae voluntatem attingat, id est, qua fiat, vt magno affectu petamus, quod petimus. Non enim vult Deus preces frigidās, nec placent ei, quae summis labijs admurmurantur orationes, qua in parte, quā peccemus, melius vestra vobis dicet cogitatio, quā meus sermo exprimat. Hic enim inter orandum cogitat, quid agat Caesar: ille quid moliatur Francorū Rex, alius quo in statu sint res Turcicæ. Nōnulli quid valeant parētes, cognati, & amici: Plerique, qua via ad honores & magnas diuitias pertingant. Multi, sed quid pergo recensere vanas mortaliū cogitationes? Planè sic oram⁹, vt quid oremus nec ipsi intelligamus, imò nec aduertamus: Amphora cœpit institui, currente rota vrceus exit. Cœpimus orare: Pater noster, qui es in caelis, atque in medio cursu, aliò ignorantēs abripimur, hoc est, incidimus in Aue Maria. Hoccine orare est? Vnde haec tanta in precibus oscitantia? Ingens hic dicendi campus, & excurrere liberet, si per tēporis angustiam liceret. Hoc interim dico, non attendimus magnitudinem eius, cui supplicamus, quod si faceremus, fieri haud posset, quin maxima cum attentione preces funderemus. Si enim dum terreno Regi adstantus, non solū specie capitis, verū etiam ipsa voce, ipsa manuum compositione, ipsa pedum conianctione, totiusque corporis contractione reuerentiam exhibere conamur, cumque omnia miro studio agamus, praecipuè tamen in hoc incumbimus, ne quid aliter atque oportet, proferamus. Quāto diligentius id praestaremus assistentes Deo, si Maieſtatem numinis attendere-mus. Quid enim homo ad Deum collatus? Nōne Deus est, qui aufert spiritum principum, qui dicit Imperatori morere, & obtemperare oportet? Atque vt Maieſtatē numinis omittamus, non aduertimus, in quibus ver-

bus versamur malis, idēd languet oratio.

Qui enim cogitet, se prope ipsas positum tenebras exteriores ac inter gehennam & animam suam nihil esse mediū prater vnā maceriam qua diruta, anima tartareis flammis tradenda sit, nōne intensissimè clamet: Libera Domine animam meam, maximè si credat nulla alia via patere effugium? Rursus, quis cum animo suo cogitans promissam sibi aeternam vitam, modò peccatum declinet, non magno affectu gratiam Dei ambiat, si persuasum habeat absque hac haudquaquam peccata se posse declinare? Hinc caro sollicitat, illinc mundus blanditur, vtrinque impugnat diabolus, omnia ad casum conantur impellere nos. Qui illati persistere poterimus, nisi per singula velut momenta nos gratia protexerit: nisi pro nobis dextera Dei vsque dinicauerit? Haec quia non cogitamus, idēd languent orationes nostrae idēd absque affectu, absque spiritu precamur: quare nec exaudiri meremur. Auerſatur enim Deus preces eiusmodi, quemadmodum in Apocalypſi videre est. *Vtinam frigidus esses, aut calidus, sed quia tepidus es, & nec frigidus nec calidus incipiam te euomere ex ore meo.*

Apo. 3. 6.

Quid est vtinam frigidus aut calidus esses? Vtinam horrore gehennae concussus, toto affectu misericordiam implorares Dei, qua à tanto malo liberareris, hoc est, vtinam frigidus esses: aut vtinam amore caelestium succensus toto pectore gratiam ambires, qua omnia quae quoquo modo obtinent, quòd minus caelestibus inhareas, semel valeas abrum pere, hoc est, vtinam calidus esses: sed quia tepidus es, quia langues in oratione, & nec horrore gehennae, nec amore caelestium exflamaris, vt totus in preces assurgas, incipiā te euomere ex ore meo: Figuratus sermo est. Solemus euomere, quod nauseam mouet. Significat ergo non solū sibi gratas nō esse, sed & nauseam mouere quae absque spiritu à nobis preces funduntur. Quare non quauis fides hic sufficit, sed vt exaudiamur feruenti fide opus est, qualem nobis exhibet historia Chananae, quemadmodum ostensuri sumus quanquam nec haec sufficiat: frustra enim attento animo ardentiq; affectu oraueris, nisi & humili spiritu ores. Humilium oratio semper placuit Deo, ea nubes penetrat, & quidem ea sola. *Ad quem* inquit per Prophetam, *respiciam, nisi ad pauperculam, & contritum corde, & tremētē sermones meos?*

Esai. 66. 4.

Quare agnoscamus nos peccatores. Nam tales agnouerunt se omnes Sancti. Agnoscamus nos indignos, qui exaudiamur, atque ita oremus cum Daniele, *Propter te meipsum Dani. 9. 4. inclina Deus meus aurem tuam, et audi, & aperi oculos tuos & vide desolationem nostram, & ciuitatem super quam inuocatum est nomen tuum. Neque enim in iustificationibus nostris prosteruimus preces nostras*

ante faciem tuam, sed in miserationibus tuis multis. Exaudi Domine, placare Domine, attende & fac. Ne moreris propter te metipsum Deus meus, quia nomen tuum inuocatum est super ciuitatem & super populum tuum. Vides sanctum prophetam non suā nitentem iustitia aut populi, sed vna ac sola Dei misericordia, quare & exaudiri meruit, nam sequitur: *Cumque adhuc loquerer & orarem & confiterer peccata mea, & peccata populi mei Israel, & cae. ecce vir Gabriel quem videram in visione à principio citò volans tetigit me in tempore sacrificij vespertini, & cae.* Qui aliter orant, hoc est, qui confidunt in iustitia sua sibi placentes, reijciuntur à Deo. Cuius rei pulcherrima pictura est apud Lucam, capit. 18. *Duo, Luc. 18. 6. inquit, homines ascendebant in templum vt orarent, vnus Phariseus & alter publicanus. Phariseus stans, haec apud se orabat: Deus gratus ago tibi, quia non sum sicut caeteri hominum, raptores, iniusti, adulteri, velut etiam hic publicanus, sciens non bis in sabbaeo, decimas de omnium quae possideo. Et Publicanus à longè stans, nolebat nec oculos ad caelum leuare, sed percutiebat pectus suum dicens: Deus propitius esto mihi peccatori. Audistis amborum orationem, iam sententiā audite Saluatoris: *Dico vobis, descendu hic iustificatus in domum suam ab illo, hoc est, phraſi Hebraea, praeter illo. Parabola non tam leuiter transmittenda est cum insignis sit, & digna quae perpetuò versetur ante oculos eorum, maximè qui crassa peccata, quae omnium oculos incurrunt, vt ebrietas, fornicationem, atque id genus alia, vitant, qui que studio tenentur quaerendi Dei, frequenter ieiunant, saepe orant, à multis licitis abstinent, non miscent se conuiuijs, hominum turbas declinant, modesto vtuntur habitu, atque vt semel dicam, ita planè agūt, vt insignis cuiusdam religionis specimen de se praebent. Ante horum inquam oculos perpetuò versari debet parabola, ne fiducia operum extollantur, ne sibi placentes alios iudicent, ne occultè despiciant illos, quos externa illa iustitia nō pollere conspiciunt: nam qui hoc modo sibi placent, Deo displicent, Christo maximè exosi sunt, imò gratior est scortatoris, qui à peccato se auertit, oratio, quā horum. Fide ergo opus est, vt feruenti ita minimè superba, minimè inflata, quanquam nec haec sufficiat. Nam videas plerosque magno affectu atque humili spiritu preces fundere, nec tamen obtinere: quod petunt: In causa est, quia nō perstant in precibus.**

Orant semel atque iterum, vel vna aut altera hebdomada, & quia non experiantur orationis suae fructum, cessant deinde à precando: Non est hic quem scripturae commendat orandi modus, perseverantia opus est: Si non primò exaudiris, secundò orare oportet, si nec tum exaudiris, orare oportet tertio. Si nō praestetur haec hebdomada quod

petis, præstabitur altera: si non altera, sequenti mense dabitur, hoc est, tandem. Id docet parabola illa de iudice iniquo, qui nec Deum timebat, nec homines reuerbatur, quem quum vidua sedulo interpellaret, ut vindicaret eam de aduersario suo, atque ille nollet per multum temporis: tandem tamem mulieris importunitate victus, vindicauit eam. Rursus illa, de eo, qui media nocte amicum accedens, tres panes accommodato petit, qui & si non impetret ea ratione, quod amicus sit, tandem tamen per importunitatem si perseuerarit pulsans, impetrabit tot panes quot habet necessarios. His innixi perstemus orando, nec tempus aut modum Deo statuamus. Dicimus interdum hæcenus impetrari non potui, quod à Domino petiui, tentabo adhuc vna hebdomada, si forte exaudiar. Non est iste sermo, qui misericordiam prouocet, sed potius, qui iram excitet, & furorẽ accendat. *Posuisti vos*, ait Iudith, *tempus miserationis Domini, & in arbitrium vestrum dicitur constituisse ei?* Nouit Dominus quãdo & quomodo nostris precibus satis facere velit. Nos perstemus orando. Non faller, qui exiturum se promisit.

Hæcenus ex scripturis ostendimus fide opus esse in precibus, atque ea non vulgari, sed feruenti, sed humili, sed constanti, hoc est, qua fiat ut magno affectu petamus, quæ petimus ut nostram iustitiam distici, diuinam nitamur misericordiam, ut non frangamur desperatione seu rædio, si non mox pro voto exaudiamur, sed perstemus orando. Restat iam ut de laudem eiusmodi fuisse fidem mulieris Chananitidis, quam ceu typum hac in re proponi diximus. Historia hunc in modum habet. *Egressus Hierosolymam*, quæ metropolis est Iudææ, *secessit Iesus in partes Tyri & Sydonis: Et ecce mulier Chananaea à finibus illis egressa clamauit dicens ei, miserere mei, &c. et. Quo affectu, quàm vehementi, quàm ardenti petierit, indicat præter cætera illud, clamauit: *Mulier Chananaea à finibus illis egressa clamauit, nec semel aut iterum, vel leuiter clamasse ostendit vox illa Apostolorum. Dimitte eam*, quia clamat post nos. Habebat ergo rem cordi. Et quemadmodum magno affectu, ita magna cum humilitate petebat, id docet ipse orationis contextus. *Miserere mei, ait, Domine fili David, miserere mei.* Non est bonum, inquit, in actibus meis, non mihi de cõue: fatione mea, de iustitia mea quidquam adscribo, sed ad misericordiam tuam confugio. *Miserere mei.* Et quo magis perspiciatis quanta eius fuerit humilitas, animaduertite quid Saluatori dicenti, *Non est bonum sumere panem filiorum & mittere canibus*, responderit. Si nostrum cuiquam tale quippiam diceretur, mox puto vehementer exandesceret, Responderet, ergone canis sum? Non ita*

mulier hæc gentilis, agnoscit, quod audit, & eadem humilitate qua cœpit, pergit rogare. Cupio transire ad alia, sed vereor, ne quid velim non satis assequamini. Tentabo ergo si possim dicere clariùs. Nos Christiani sumus & gaudemus hoc nomine. Quotusquisque nostrum est, qui verè agnoscit hoc quod est, id est, qui miserum se æstimat, qui peccatorem se fatetur, qui dignum se iudicat, qui ab omnibus despiciatur. Quotusquisque inquam est talis? Iam inter eos, qui agnoscunt se miseros & peccatores, planeque dignos, qui despiciantur ab omnibus, quotusquisque est, qui patienter audiat, si ab alijs talis prædicetur. Quantum absumus à virtute sceminae, & quidem sceminae gentilis. Quid vilius canem? Hæc non solum canem se agnoscit, sed & dum canis appellatur, patienter audit. Raræ ergo & insignis cuiusdam humilitatis exemplum in muliere hac nobis propositum est. Iam quam constanti fide orauerit, malim vos cum animis vestris cogitare, quàm medicere: Vereor enim ne dicendo non assequar, quod proponere voluit historia. In primis animi sui votum ac desiderium his verbis exposuit. *Miserere mei Domine fili David, Filia mea malè à demonio vexatur.* Ad quæ nullum omninò responsum à Saluatore ei datum est. Quæ sanè res dei ce: re poterat animum mulieris, at illa deiecta haud est, sed fide robusta perstitit in eo, & cœperat, certò cõfidens accepturum se quod petebat. Utque faciliùs impetraret, discipulos Saluatoris, ut pro se intercederent, petijt. Illi cupientes liberari à muliere (nam molesta erat) dixerunt Christo. *Dimitte eam quia clamat post nos.* Respondit ipse. *Non sum missus nisi ad oues, quæ perierunt domus Israel.* En responsum, sed tale, quod planè desperatione ingerebat, quare & discipuli destiterunt petere, at non mulier, sed contra spem in spem credens aduoluta genibus Saluatoris, *Domine*, inquit, *adiuuame.* Respondens Saluator. *Non est bonum*, ait, *sumere panem filiorum & mittere canibus.* Quod quidem responsum eiusmodi fuit, ut non solum impetrandi spem adimere, verumetiam bilem mouere poterat, & irritare animum quantumuis mansuetum. Hæc tamen nec leuiter concitata, nec à fiducia, quam animo conceperat, deiecta, mira lenitate respondit pergens precari, *Etiam Domine, nam & catelli edunt de micis, quæ cadunt de mensa dominorum suorum.* Etiam Domine *vois xõpse*, confirmatis est aduerbium, non refellentis ac si dicat, verum est quod dicis. Vocas me canem, & non aliud sum quàm canis, agnosco appellationem. Et quia indecorum est panem filiorum obijcere canibus, & hoc ego agnosco, non panem peto, quo fruuntur filij accumbentes in mensa, sed id solum impetrare cupio, quod Domini

mini non negant catellis suis, id est, micæ decedentes. Quis non miretur hunc mulieris affectum? hanc in petendo constantiam? humilitatem hanc animi? certè Saluator videns hæc haud potuit continere viscera misericordiam suam, sed ait, *O mulier magna est Fides tua, fiat tibi sicut vis.*

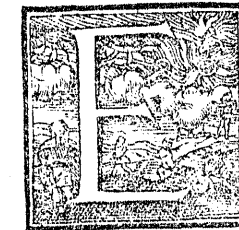
Exposui, & ut puto clarè, quæ fides commendetur in Euangelio, quæ quantum distet ab ea, quam iactantiam nostri faculi pleriq; ipsi puto mecum iuxta agnoscitis. Rara est hæc fides. In paucis inuenire est. Dent mihi quempiam præditum hac fide, & lubens concedam fidem obtinere omnia, quæ ipsi adscribunt fidei. Quam rara sit & inuentu difficilis fides hæc, ex Hieronymo, viro ut nomine, ita & re verè sancto pernoscite. Scio enim plurimum apud vos valere eius sententiam. Is aduersus Luciferianos cum meminisset Historiam de Hemorroissa conscriptam, Fides inquit, quæ hic & alijs locis Euangelij laudata est, simplicitas mentis & erga Deum deuotio est intelligenda. Dicebat enim in corde suo. *Si tetigero vestimentum eius tantum, salua sum.*

Hæc est fides, quæ etiam apud eos, qui bene credunt, difficile perfecta inuenitur. Fiat tibi inquit Deus secundum fidem tuam. Hanc ego vocem audire nolo: Si enim secundum fidem meam fiat mihi, peribo. Et certè credo in Deum Patrem, credo in Deum Filium, & credo in Deum Spiritum sanctum. Credo in vnum Deum, & tamen secundum meam fidem nolo mihi fieri. Sæpè enim venit inimicus homo, & inter Dominicam meam zizania interfert. Neque hoc dico quod maius quidquam sit quàm Sacramenti fides, quàm puritas animæ, sed indubitata ad Deum fides arduè reperitur: Verbi gratia dictum sit, ut quod volumus perspicuum fiat, ad orationem adhisto: non orarem si non crederem, sed si verè crederè, illud cor quo Deus videret, mundarem, manibus tunderem peccus, genas lachrymis rigarem, corpore inhorrescerem, ore pallerem, iacerem ad Domini mei pedes, eosque fletu perfunderem, crine tergerem, hærerem certè trunco crucis, nec prius amitterem, quàm misericordiam impetrarem. Nunc verò creberrimè in oratione mea, aut per porticus deambulo, aut de scœnore computo, aut abductus turpi cogitatione, etiam quæ dictu erubescenda fuisse Ionam? Sic tres pueros? Sic Daniele inter Leones? Sic certè latronem in cruce? Hæcenus Hieronymus: locus planè aureus est. Omnes iam audire volumus vocem hæc, Secundum fidem tuam fiat tibi. Nemo tamè aded impudens est puto, ut cum Hieronymo sese conferre audeat. Atque hic cum nõ vulgari fide instructus esset, & vita ac san-

ctitate polleret, hanc vocem ait ego audire nolo. Si enim secundum fidem meam fiat mihi, peribo. Intelligebat siquidem quæ fides laudata esset in Euangelio, quam in se non agnoscebat. Ut dicendi finem faciamus. Ostendimus fide opus esse in precibus quæ explicauimus complecti & certam persuasionem de misericordia Saluatoris, & fiduciam de obtinenda misericordia, quæ ut vtilis sit, diximus feruentem esse oportere, humilem & constantem. Cuius typus in Syrophœnissa exhibitus nobis est, quam imitemur, ut votorum nostrorum possimus fieri participes.

IN DOMINICA

Letare, Homilia.

istola quam hodie nobis proponit Ecclesia, u signis est, sed supra nodu difficilis, & necio an de ea different omnes me intelligerent, quare illa omnia tractabo Euangelium, Oremus Dominum pro gratia, Ave Maria.

Euangelium scribitur 6. capite apud Iohannem & est istud: *Abijt Iesus trans mare Galilææ, & ceter.* Dominus Iesus ad tempus cœdens Iudæorum infans, de nouo proficiscitur in Galilæam non iam rursus Cana, sed in eam quæ est ultra lacum, quæ dicitur Tiberiadis, ob ciuitatem Tiberiadem à Tiberio Cæsare nominatam, lacui imminentem ad eius occidentalem littus. Hunc autem proficiscentem secuta est ingens hominum multitudo, partim allecta cupiditate miraculorum, quia viderant eum insolita virtute tollentem morbos hominum: partim ut ab eo sanarentur, qui morbis immedicabilibus tenebantur, partim illius inhiantes doctrinæ. Subijt ergo in montem Iesus. Cum videret Dominus tantum ardorem promiscuæ multitudinis, ut obliiti etiam comæatus ipsum procul in loco deserto sequerentur, in montem subducit sese vna cum discipulis, ipsa re docens, eum qui populi se pastorem profitetur, quanquam ut proficit suis, adesse eis plerumque debeat, tamen nonnunquam oportere secedere non dico ad computationes, ad Venerem, aleam, & similes voluptates, sed in hoc, ut in otio animus negotijs crassioribus fatigatus, purioribus votis, continuis precibus, sacris studijs, sanctis colloquijs ad Euangelij munus instauretur, ut alacrior & instructior redeat ad populi commodis consulendum.

Quum verò hæc geruntur in Galilæa, proximè ait Euangelista, instabat pasche dies Iudæis cum primis religiosus. Atque magis iam

conueniebat illum versari Hierosolymis, si religionis opinionem voluisset sibi conciliare. Verum vt imagine quada[m] serperum significaret cessaturum omnem carnalem eorum cultum, atque ibi demum purè celebratum iri pascha, vbicunque relictis mundanis affectibus ad cælestium rerum contemplationem transferetur animus, maluit esse apud Galilæos in desertis, quàm Hierosolymis in templo. *Quum subleuasset ergo oculos Iesus & vidisset quia multitudo maxima venit ad eum, dicit ad Philippum: Vnde ememus panes, &c.* Nota te quod ait, Cum subleuasset oculos Iesus. Sedebat ergo demissis oculis, discamus hic modestiam. Video plerisque vagis incedere aspectibus, hac atq; illac, imò in omnem partem circumferre oculos, quod præter id quòd vanam arguit mentem, maximis dignoscitur periculis coniunctum esse. Dicite mihi, quid Euam seduxit? nõnne oculi? *Vidit ait Scriptura mulier, quòd bonum esset lignum, ad vescendum, & pulchrum oculis, ad spectu[m] delectabile, & tulit de fructu illius & comedit, dedit quoque viro suo qui comedit, & aperti sunt oculi amborum.* En quo modo ad mandati primi præuaricationem progressum, quaq; ratione in has miserias, quibus vsq; in hunc diem premimur, deuentum est.

Et ne solam Euam putetis seductam, pergit in Genesi, & legit caput sextum, in eius statim initio sic scriptum est. *Cum cepissent homines multiplicari super terram, & filii procreassent, videtes filij Dei filios hominum, quòd essent pulchra, acceperunt sibi vxores ex omnibus quas elogerant. Dixitq; Deus. Non permanebit spiritus meus in homine in æternum, quia caro est, & induxit aquas diluuij & perdidit omnes.* En causa diluuij vniuersalis, libido: causa verò libidinis, mala oculorum custodia. *Videntes*, ait Scriptura, *filij Dei filios hominum quòd essent pulchra, acceperunt, &c.* Sed & Dauid in adulterium incidit atq; ex adulterio in homicidium nec alia ex causa, quàm ex incauto ad spectu. Deambulans enim in solario domus regiæ, vidit mulierem se lauante ex aduerso: erat autem mulier pulchra valdè, videlicet Bersabeë vxor Vriæ misit nuntios & aduocauit eam, dormiuitq; cum ea. *1. Reg. cap. 11.* Vt iam taceam de vxore Loth, & filia Iacob Patriarchæ Diana, quarum hæc, dū vadit spectatum, puellas alienigenas, rapta est & oppressa: illa dū post tergum curiose respicit, versa est in statuatam. Vnde Saluator in Euangelio, *Memores ait, estote vxoris Loth.* Terreant nos huiusmodi casus & exitia, & prouidos reddant. Non est quòd confidamus de animi constantia. Non sumus perfectiores quàm erat Eua, quæ in iustitia & rectitudine creata est. Nõ sanctiores sumus filijs Dei, hoc est, posteris Seth, quòb eximiam religionem, Filij Dei appellati sunt. Et nõ sumus maiori virtute præditi Re-

ge Dauid, de quo deus ipse pronunciat: *Inueni virum secundum cor meum.* quia omnes concupiscetia oculorum victi præuaricati sunt, vt audiuitis. possem & alios multos in mediũ producere, qui huiusmodi præcipitia ruinarum experti sunt, quorum meminit Scriptura, sed superuacaneũ puto, cū quotidiana exempla in oculos incurrant. Quanti enim & quales nostra tempestate, quam egrigij adolefcetes Louanij perditum sunt per malam oculorum custodiam? Ante nos cū ista tractentur, quare non pertimescimus? Quare non coercemus oculos, ne inspiciant formas alienas, maximè fœminarum, vnde tam multi perierunt? De carbonibus scintillæ disiliunt. De ferro rubigo nutritur. Morbosas apides sibilant, & mulier fundit concupiscetia pestilentiam. Aculeus peccati est forma fœminea. In fœmina nihil est aliud, nisi quod feriat intuentem. Et sit aliquis ita constantis animi, vt non pertrahatur in concupiscetiam, nõquid euadere poterit mentis inquietudinem? Oculi nostri portæ sunt animæ, quæ dum ad omnia patent, omnium etiam species ac formæ per eas ingrediuntur ad animam, quæ eius tranquillitatem perturbant. Hoc licet non percipiamus quædiu in turbis sumus, certe experimur cū ad silentium reuertimur, cū Deo vacare volumus, in lectione horarum, in sacrificio Missæ, in studijs, ibi sese offerunt earum rerum quas cõspeximus species, nec sinunt animum liberè intendere præsentibus: Et sit nec id rarò, vt quod vno momento intrò per visum hausimus, vix longo tempore defricare possimus. Et sit aliquis qui nec istud incommodi patiat quod vix puto esse possibile, quid aliud est, quàm curiositas? omnia vel le intueri, videre quis sit ille, quæ sit illa, quis habitus, quæ forma, quis incessus, &c. Si honestatem diligitis, si puritatem cordis adamatis, si pericula & ruinarum præcipitia declinare cupitis, demissis oculis accumbite. Insigne ornamentum est, & signum mentis bene compositæ, demissio oculorum. Demissio oculorum propè res est vna (vt ille ait) solaq; , quæ possit facere & feruare beatum. Quod attendes beatus Iob & antè in se expertus. *Qui inclinauerit, ait, oculos suos saluabitur.* Fortè iam quærat aliquis. Ergo vis vt vbique demissos habeam oculos, nec vnquæ quæ alterius sunt, videam? Dico, si ex causa, hoc est, vt fratris miseria inspecta, ipsum iuues, oculos attollas, bene facis: Nam hoc Saluator fecit. Rursus si oculos attollas, vt auxiliũ poscas ab alto, bene facis: quia imitaris sanctum Prophetam, qui ait, *Leuani oculos meos in montes, vnde venit auxilium mihi.* Sin aliàs, hoc est, absque tua vel fratris necessitate hoc agas, non Prophetam, non Saluatorè, sed Euam, sed vxorè Loth, sed Dinam, imò potius

potius Satanam imitaris. Nemo miretur de digressionem tam longa, mores exigunt, pericula cogunt hic prolixum esse, & nili verer offendere cætas aures, dicerem multa quæ nunc silentio premo: Tibi Domine qui habes scientiam cunctorum, cognitum est quæ, quàm horrenda hinc quotidie accidat. Quod meus non dicit sermo, tuus qui vsque ad diuisionem animæ ac spiritus, cõpagum quoque ac medullarum pertingit, intus loquatur, & doceat omnes. Vt ad Luangelium reuertamur.

Quum Iesus sublatis oculis vidisset supra modum numerosam esse multitudinem & comætu destitui, dicit ad Philippum: *Vnde ememus panem vt manducet hi? Hoc autem dicebat tentans eum.* Quid sit tentare dum Deo tribuitur, optimè docet liber Geneleos vbi cap. 22. sic legimus. *Tentauit Deus Abraham, & dixit ad eum: Tolle filium tuum vni genitum quem diligis Isaac, & vade in terram visionis, atque ibi offeres eum in holocaustum super vnum montium quem monstrauero tibi. Surrexit Abraham nocte, perrexitque cum filio suo ad locum de quo mandauerat Deus, cumq; post iter trium dierum venisset ad locum, extruxit altare in monte, & imposuit filium suum, arripuitq; gladium vt immolaret eum. Attendite iam ad ea quæ sequuntur: Et ecce Angelus Domini clamauit de celo dicens: Non extendas manum tuam super puerum. Nunc cognoui quòd timeas Dominum, & non pepercisti filio tuo vni genito propter me. Tentare ergo Dei, est arduũ aliquid opus proponere, siue etiam graue aliquid & molestũ infligere, atque hoc eius rei gratia, vt probeat hominem an verè colat Deum, an verè amet Deum, & verè ei obediat.*

Sic mandato hoc de immolatione Isaac probauit obedientiam Abraham, quanti Abraham faceret Deum in corde suo. Sic cæcitate iam missa probauit fidem Tobie, num in aduersis etiam immobilis permaneret in timore Domini.

In Euangelio verò præsentis, quæstione de satianda multitudine proposita, probare voluit animum Philippi, an verè crederet Christum ex paucis panibus satiari tam numerosam posse populi multitudinem.

Sed dixerit quis, cū ipse inspiciat corda omnium, quid opus est hic experimento? Experimentum de nobis facit Deus, nõ quòd ipse discat vires nostras, sed vt nobis hæc cognita fiant: quamdiu enim tentati non furtaus, ignoramus an verè diligamus Deum, ignoramus an pluris faciamus ipsum, quàm temporalia, vitam, vxores, liberos, agros, pecuniam, &c. sed per tentationem hoc clarescit. Quod ergo dicitur in Genesi. *Nunc cognoui quòd timeas Dominum,* sic intelligite: Mandato hoc de immolatione Isaac, te ipsum tibi & virtutem obedientie tuæ notam feci orbi. Nunquam tam illustris fuisset obedientia

Abraham, nec patientia Tobie, si tentati nõ fuissent. Istud dum benè intelligitur, mirum in modum consoletur animum hominis, imò gloriari ipsum facit in malis quæ patitur, quia persuasum habet illa euenire ad probationem sui, vt per mala & aduersa probatus, ipse sibi cognitus fiat, & ex cognitione sui, vel in spem assurgat vel ad humilitatem erudiat. Qui enim re ipsa didicit per mala scilicet & aduersa quanti faciat Deum, quòd amore cælestium non nihil ferre possit, quamuis durum & insuaue, vehementer erigitur in spem vitæ cælestis, sperare aude se ac numero illorum esse quibus in Euangelio apud Lucam loquitur Saluator. *Et ego dispono vobis regnum sicut disposuit mihi Pater, vt edatis & bibatis, &c.* Sed & is, qui experientia didicit, quam nihil valet pro Christo pati, quàm adhuc rudis sit in rebus Dei, in rebus fidei & religionis humiliat se & definit alta de se sentire, qui ante magna sentiebat.

Rogatus itaque Philippus, quum expenderet quam exiguum esset ipsis pecuniæ subsidium, adhæc quàm ingens esset hominum multitudo, respondit, Domine quid quæris de panibus emendis? etiam si ducentis denarijs emamus panes, vix sufficerent, non dico ad saturandos istos, qui iam longa inedia famelici sunt, sed vt vel paululum gustantes linguli, famis periculum effugiant. Vbi Philippus hæc dixisset, Andreas frater Simonis Petri aliquanto in fide prouectior ait ad Iesum. *Est hic puer quidam, qui habet quinque panes hordeaceos & duos pisces, sed hæc quid sunt inter tantos?* Non omnino diffidebat Christum posse augere panes & pisces, sed ad moderatam portionem, sic vt à paucioribus minus, ex pluribus plus accresceret. Iesus vbi satis expertus est rudem illorum animos, erigere volens ad expectationem miraculi, mandauit illis vt populum discumbere facerent in gramine. Nam erat illic graminis multa copia. discubuit populus. Erant autem ferme quinque milia. Acceptos ergo quinque panes hordeaceos, Iesus postquam ex suo more gratias egisset Patri, fregit, tradiditque discipulis, vt distribuere populo. Iam quòd fecerat de quinque panibus, idem facit de duobus piscibus, distribuens discipulis, ac inter distribuendis manus ipsius arbitrato crefcebat obsonium, quantum sciebat omnibus saturandis suffecturum, etiam vsque ad largam redudantiam. Quum iam multitudo cibo repleta esset, quò certior esset miraculi fides, ne quis præstigium aut imaginationem causaretur, dixit discipulis suis. Colligite reliquias conuiuij, ne quid pereat. Tantum autem reliquiarum compertum est superfuisse saturis omnibus, vt ex his impleti sint cophini duodecim. Porro qui saturati fuerant,

ant, quum non ignorarent, non repertos fuisse nisi quinque panes eosque; hordæ zaceos & duos pisces, iamque tantum viderent cophinorum superesse, cœperunt magnificare, & magnificè prædicare de Iesu, dicentes, hic est verè Propheta ille iam diu expectatus, qui venturus credebatur in mundum.

Multa sunt in sacra Scriptura, quæ animi hominis excitant ad sua, ubi necesse est, alijs libenter impartiedum, sed nescio an aliquid efficacius quam factum pueri huius Evangelici, qui cum quinque tantum panes & duos haberet pisces, essetque in deserto ubi fortè nec ipsi soli sufficissent, libenter tamen totum com meatum suum in usum contulit aliorum. Quid hic dicturi sunt illi, quibus opes maximæ sunt, quibus amplissimè thesauri, quibus arca plena est auro, nec tamen quidquam largiuntur indigentibus? Sed & illi qui largiuntur quidem, sed illiberaliter & parca manu? Habitant in vicinia mea honesti homines habent prolem multam, pecuniarum nihil, victum conquirunt quotidiano labore, contingit incidere in morbum, non habent amicos, patiuntur magnam inedia: audio illud, mitto famulum, do quinque vel sex stuferos, quid est? quid quinque stuferi ubi tam numerosa proles? & tanta indigentia? non panis in domo est, non obsonium, non ligna, vestes vetustate detritæ sunt & lacere, tectum perstillat, ut cætera ta ceâ, obsecro, quid iuuare hic possunt quinque stuferi? si verè & ex animo illis compateris reclude thesauros tuos, mitte aliquot aureos, sentiant beneficium tuum misereri. Sed si dixeris, Si hoc modo egero, ipse postea indigebo. Non ita secum cogitabat hic puer Evangelicus. Non dicebat Andræ, in loco sum deserto, præter quinque panes & duos pisces, nihil habeo, illos si dedero, famis periculum ipse incurram, non hoc dicebat, sed mox lubens admodum totum com meatum dedit. Et audistis in quantam copiam exilem illum com meatum quinque panum, & duorum piscium auxerit Domini benignitas, augebit & vestra bona, si largiter suppeditaueritis pauperibus ea, quibus opus habent. Hoc docet Evangelium: & luculentius Paulus in posteriori Epistola ad Corinthios capite nono, ubi cum dixisset, largam esse oportere in pauperes beneficentiam, mox subiicit. *Qui autem administrat semen seminanti, & panem ad manducandum præstabit, & cætera.* Quibus verbis præoccupat timiditas cogitationes mortaliu: videbat quosdam ita respondere posse. Persuadere nobis conaris, ut liberaliter nostra conferamus in pauperes sanctos, non parè aut coactim: admittimus exhortationem, sed si hoc egerimus, ipsi indigebimus. Hoc ergo amouet Apostolus. Non est, ait, ut vobis metua-

tis, magno cum fœnore vestrum ad vos reddibit beneficium. Faciet Deus ut vobis & semper suppetat panis, quantum ad usum vitæ satis est, quoque subinde positis sanctorum inopiæ succurrere, multiplicabit mentem vestram, simulque augebit prouentum vestræ iustitiæ, ut omni virtutum genere locupletemini, semperque proficiatis in omnem animi simplicitatem atque candorem. Postremò & hoc docet Evangelium. Si verè & ex animo quæserimus Dominum, non patietur nos perire inedia, etiam si fuerimus in deserto. Vidistis in ista multitudine, sequuti erant Dominum ob causas quas diximus procul in loca deserta, cumque cibarium laborarent penuria, benignitate sua pavit eos Dominus, atque hoc vique ad largam redundantiam, quod & aliàs ipsum fecisse legimus in Evangelio, nec in Evangelio solum, sed & in veteri testamento. Nota est historia de filijs Israel partim manna in solitudine annis quadraginta. Nota est & historia Danielis, cui modo aded mirabili prandium misit in lacu leonum. Sed & Helix, quem diebus aliquot pavit percorum. Et si nihil omnino huiusmodi exhibitum esset, habemus promissionem certissimam apud Matthæum, cum dicitur: *Primum querite regnum Dei, & cætera omnia adijciuntur vobis.* Confirmet hæc spes nostram, & omnem sollicitudinem nostram in Deum projiciamus, quoniam ipsi cura est de nobis. Ipsi honor & gloria in sæcula sæculorum, Amen.

IN DOMINICA

Passionis Homilia super
Euangelium.

Vangelium presentia diei describit Ioan. ca. 3. de quo exactè singula differere, non vnus horè opus est, quare ple raque leui brachio percurreremus, nihil tamen intactum relinquemus.

Tria autem potissimum explicabimus, qualis debeat esse prædicator verbi Dei, quo symbolo agnoscantur Filij Dei, quid boni pariat obseruantia mandatorum Dei. Oremus Dominum, ut cum fructu, quod concipimus eloquamur. Ave maria.

Exordium Evangelij hoc est: *Quis ex vobis arguet me de peccato? si veritatem dico vobis, quare non creditis mihi?* Verba sunt Saluatoris ad Scribas & Phariseos hostes suos infestissimos: iam annis aliquot versatus sum inter vos (ait) in templo, & in synagogis doctissimi studiosè obseruastis me, deprehendistis in dictis

dictis meis vllum mēdacium? deprehendistis in factis vllum cimen: si nemo est ex vobis omnibus, qui peccatum vllum possit impingere mihi, si nemo est, qui quicquam in mea doctrina cōvincere queat, quod à recto veroque dissideat, quare non creditis mihi? Grādis fiducia: nō ignorabat Saluator, quales erāt Scribæ, quales erant Pharisei, quā pleni inuidia, quā pleni malitia, quā iniqui sibi, & infensi, tamen hos compellās, ait: *Quis ex vobis arguet me de peccato?* Talem esse oportet concionatorem inculpatæ vitæ. Ad eum enim pertinet, quod Esaiæ 58. dicitur: *Clama, ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuā, & annuncia populo meo scelera eorū, & domui Iacob peccata eorum.* Non satis est ex suggestu populo proponere misericordiam, & iustitiam Dei, docere, in quibus rebus situs sit cultus Dei, qua ratione cōtinget remissio peccatorum, non satis est Euangelium aliquod, aut epistolam explanare, & dicere, quibus vitijs laborabant homines, quando Iesus prædicabat, quando scribebat Apostolus. In primis oportet concionatorem aduertere sæculum suum, quibus studijs homines sui temporis teneantur, quid ament, quid timeant, quid sectentur, quo perspecto, clarè proponere, & magna fiducia spiritus constantia, ac vehementia damnare oportet mores præsentis: hoc concionatoris munus est.

Id autem quomodo faciet is, qui eisdem vitijs inuoluitur, quibus alij? Quia frōte dicam contra luxum mensarum, quem maiorem hodie video apud clerū, quā vulgus, si ipse sectetur prandia & conuiuia? qua audacia reprehendam eos, qui videri volunt ieiunare, & interim vesperi proponi sibi faciunt, non dico reliquias prandij, sed varia bellaria, delicata vina, quibus tam largè vtuntur, ut si vel toto die nihil gustassent, satis esset ad vitam fulciendam, qua, inquam, audacia reprehendam eos, si ipse similis sum eorum: & sum aded impudēs, ut hoc audeā? nōne qui præsentis estis, dicetis mihi: *Medice cura te ipsum?* quanta audiuius te dicentem, videamus & facientem, & tum adhibebimus tibi fidem.

Prima ergo cura concionatoris (quod & aliàs me dixisse memini) versari debet circa mortificationem sui ipsius, non solum à crimine liberum esse oportet, sed talem omnino præstare se debet, ut dicere possit, quis ex vobis arguet me de peccato? Non ignoro præsentem hanc vitam nō transigi sine peccato, nam scriptum est: *Si dixerimus quoniam peccatum non habemus, ipsi nos seducimus,* duci tamen vita præsens potest absque crasis illis venialibus & pinguibus peccatis, quæ apud homines etiam reprehensione dignum faciunt. Ab huiusmodi purum se seruare debet, cui concionandi munus incumbit. Et

qui talem se præstat, ille demum cum fiducia loqui potest. Non tamen hæc res concionatorem absoluit: præter puritatem vitæ in concionatore requiritur eruditio: videas namque plerosque vitæ inculpatæ profusus, veros contemptores sui, & mundi, feruentes in rebus Dei, qui omne studium huc conferunt, ut negotium Euangelij promoveant, parum tamen proficiunt: qui eruditione destituuntur, non plenè didicerunt, quid complectatur beneficium Christi, non sciunt, quibus rebus cōstet iustitia, nesciunt quorsum adhibentur opera nostra, ignorāt virtutem fidei, & quia ista ignorāt, frequenter fatua loquuntur. Quod licet vulgus frequenter non aduertat, aduertunt tamen qui docti sunt, apud quos eorum perit auctoritas, ut & quæ rectè dicunt, non æstimantur. Studere ergo oportet concionatorem, sine studio non peruenitur ad sapientiā, sine studio peruenire non potest mens, quod tendit. Nec studere solum oportet, sed & orare, imò plus orare, quā studere, quia plus hac in re valet oratio, quā studium: quod vti nam tā esset persuasum omnibus, quā verum est. Videas plerosque (quod cum lachrymis dicendum) preces, quas horarias vocamus, maxima cum celeritate, haud secus ac si flagello à tergo vrgerentur percurrere, quos dum rogas, quare id faciant, dicunt, concionandum est, disputandum est, prælegendum est: hoc autem præstare non possumus absque multo studio: quo igitur liberius vacemus studijs, expeditus nos ab horis: Heu rem indignam. Attendite parum, qui eiusmodi estis, ad ea, quæ dicā, imò respondete mihi ad ea, quæ proponam: Nōne omnis sapientiā à Domino Deo est? ac tantum intelligit quis, quantum Deus dat, & non plus? Deus autem nōne his potissimum suggerit spiritū intellectus & scientiæ, qui illum continuis precibus, puris votis ambiunt, flagitant, & deposcunt? Res apud me certa est, si aliud vos sentitis, agite, quid virum illum, cuius ab ore dulcis vti mel fuit oratio, sanctum dico Bernardum ad tam sublimem diuinorum cognitionem euexit, si non oratio? Quid beatum Franciscum, de quo illius temporis Theologus nō minus verè, quā scitè dixit, huius scientiæ instar aquilæ, pennis in sublime fertur, nonstra verò graditur in terra, huc perduxit, si non oratio? Vterque oratione obrinuit Deū habere doctorem, ille erigebat ipsis aurem, hoc est, auscultare iubebat quotidie, & ipsi eum audiebant tanquā magistrum: propter eā & multò felicius concionabantur, quā nos facimus hodie, qui omnia haurimus ex libris.

Sed ad institutum reuertamur: oportet (dicimus) concionatorē in primis vitæ esse

inculpatæ, deinde eruditum: alterū si desit, parum proficiet concionibus suis. Vtrunq; si adit, si nō credatur ei, ipsi videriat auditores, quod concionatoris est, exhibuit: hoc est, quod ait Saluator: *Quis ex vobis arguet me de peccato? si veritatem dico vobis, quare non creditis mihi?* Nihil quod in bono concionatore requiritur, in me desiderare potestis: si vitam spectatis, prorsus integra est: si doctrinam, & illa sana est: quapropter nihil prætexere valetis perfidiæ veltræ: vel si habetis, quod prætexatis, dicite, illisq; tacetibus, perfidiæ causam ipse eis aperit: Quod (ait) diffiditis sermonibus meis, non hinc prouenit, quod in me aliquid desideretur, quod boni concionatoris est, sed quia in vobis desideratur, quod bonorum auditorum est, hoc est, nō amatis veritatem, atq; hæc res arguit vos non esse ex Deo: Nā quisquis ex Deo prognatus est, is vt germanus filius verba Dei audit libenter. Verbum Dei, verbū veritatis vocat: nā quicquid verū est, ac rectū, id à Deo profectū est. Quare quod Comicus ait: Veritas odium parit, verū nō est, nisi ad hos solū referamus, qui prognati sunt ex diabolo, qui illius ingenū, ac indolem spirant, quales timeo etiam multos habet religio Christiana. Quisq; se examinet: dicet vobis quispiā, cuius Dominus cor mouit, vitia & defectus vestros, si non feratis monētem, si ringamini inuidia aduersus eum, si murmuretis, non ex Deo prognati estis, sed ex diabolo, huius germani filij estis. Res est certa, planè id concludit syllogismus, quo vtitur hic Saluator aduersus Iudæos: *Omnis, qui ex Deo est, verba Dei audit, vos non auditis, ergo ex Deo non estis. Qui ex Deo est, inquit, verba Dei audit, inter cætera hoc præcipuum symbolū est, quo agnoscuntur filij Dei: Et quia multi malè quod dicitur intelligentes falsò sibi blandiuntur, genus sese esse Dei, sententiā hanc Saluatoris crassius explicare lubet. In primis audire verbum Dei, non hoc esse, quod vulgus intelligit, nimirum concioni interesse, quæ dicuntur, auribus corporis percipere, hinc discim⁹, quod Scribæ & Pharisei, cum quibus negotium est Saluatori in Euāgelio, quos negat audire verba Dei, concionē Christi intererant, quæq; ab ipso dicebantur, arreptis auribus excipiebant. Quare seipsum paralogizat, qui ita paralogizat: Dominicis atq; alijs diebus sacris, quibus habetur concio, audio verbum Dei (intelligite vulgumore) igitur sum prognatus ex Deo. Eadē si quidem argumentādi ratione turpissimum aliquod scortum, aut impurus leno, quem constat ad corpus diaboli pertinere, colliget genus se esse Dei, imò maga aliqua seu venefica, cum id hominum genus verba Dei subindè audiat. Sed ne hoc quod in aure sonat, mente percipere, est audire verbū Dei si*

nihil aliud accedat, equè atq; prius illud certum est: cū videamus haud paucos, qui manifestè ingenium diaboli, ac indolē spirant, subtilissimè de ijs quæ in concionibus audierunt differere. Verum si neq; hi, neque illi, qui tandem dicendi sunt audire verbum Dei dicam paucis. illi sanè qui veritati, siue per auditum, siue absq; medio auditu, sacrationi modo perceptæ fauent, obtemperant, ac morem gerunt, hoc est, qui id quod in concionibus audiūt, vel quod per se in ipsorum mentibus loquitur spiritus, tota animi adhesionē amplectūtur, siue ipsis hoc aduersum fuerit, siue non: siue durū, molestum, ac difficile, siue nō, nihil morantur, tātū apud eos est veritas. Si nondum quid velim satis assequamini, ex eo quod subiiciam intelligite: Est adolescēs, cui parentum diligētia duo, tria vel quatuor obuenerunt beneficia, seu canonicatus, audit fortè in concione hanc reprehendi, quam ad hoc vsq; tempus licitam sibi putauit pluralitatem, nihil tristatur ob auditum verbum, imò gaudet, imò exultat se in cognitionē veritatis deuēnisse: nec mora arripit calamum, scribit literas, liberari vult à beneficijs, nec cessat donec res perficiatur. En verum auditorem, en verum auscultatorem verbi, adeoq; verum ac germanum filium Dei. Quis det nobis talem mentem? Quis det nobis talem animum? quis nobis det cor paratum in omnem euētum, quod vocat verbum Dei? quod inuitat ipsa veritas? quis det? quis inquam det? certè nemo potest nisi spiritus Christi.

Vtinam ergo illabatur mentibus nostris, atq; efficiat nos veros auditores verbi Dei: sine hoc quotquot sumus auersamur veritatem: propterea vos non auditis ait Christus ad Iudæos, quia ex Deo non estis, hoc est, nō estis participes spiritus. Ad quæ verba illi (vt solet hominum malicia ad insana maledicta confugere) respondent, Nōne benedicemus nos? Nōne bene pronunciauimus, id quod nunc re declaras, & comprobas nostram de te sententiam, quod Samaritanus sis, ac dæmonium habeas? quomodo Iudæus videri velis, & Deum Patrem iactas.

Ad tam insanam calumniam quid respondit clementissimus Iesus? Ad Samaritani conuitium, quamquam magni probri loco habebatur, tamen quoniam nihil erat aliud, quàm impotentis iræ maledictum, perinde quasi fungum illum vocassent aut balbum, nihil omnino respondit: sed ad dæmoniaci vocabulum intentatum, respondet, sed ita vt non redderet maledictum quod in illos meritò posset retorqueri, sed mansuetudine depellat à se: Nos interim docens, vt quoties agitur de gloria Dei, quoties aduersus impios defendenda est Euangelica veritas

veritas, vehementes simus, & acres: Quoties verò nos ipsi conuitijs incesimus, lenitaret præstemus, vt nec ad omnia respondeamus, sed ea tantum à nobis depellamus, ad quæ sine periculo fructus Euangelici non possemus obticere. Referebat aut hoc ad fructum Euangelicum, vt intelligeret populus Christum, quicquid ageret, nō authore dæmone, sed Deo Patre authore agere. Mihi, inquit, cum nullo dæmone commercium est, nec idè me iacto de Patre Deo, vt ex mendacio mihi gloriam conciliè, sed vt per me Pater apud homines glorificetur. Vos autem cum gloriæ homini verbis, eundem Deum esse Patrem, tamen me probris afficitis, qui nihil aliud quæro, quàm gloriam illius, cuius vos cultores videri vultis. Ego quidè vt non sum affectator meæ gloriæ (quamquam gloria mea Patris est gloria) ita non sum vltor meæ contumeliæ: nec ob id tamen existimetis vobis impunè fore, quod me probris afficitis, est enim, qui & quærit gloriam meam, & contumeliam vlciscatur, ni respueritis. Amen amen dico vobis, si quis sermonem meum seruauerit, mortem non videbit in æternum: nihil proderit vobis generis vestri author Abraham, nihil Deus Pater vester, vt verbis gloriamini. Illud pro certissimo habetote, si quis obtemperauerit sermonibus meis, quemadmodum frequenter dixi, mortem non videbit in æternum.

Mirari hic satis nequeo socordiam nostram, ille, qui est veritas, & prima & suprema, qui sicut falli nescit à quoquam, sic nec fallere, dicit: *Si quis sermonem meum seruauerit, mortem non videbit in æternum*, nec simpliciter, sed magna cum asseueratione dicit, nec tamen credimus ei, non credimus, inquam: quis enim obtemperat verbis eius? quis sermonibus eius acquiescit? quis nō magis mundum audit, quàm Christum? Sed dicitis, quæ hæc consequentia? non obtemperamus verbis eius, ergo non credimus? Audite, si Cæsar, aut alius potens Princeps polliceretur singulis vestrum quotannis se daturum decem millia ducatorum, hac lege & cōditione, vt vna aut altera hora per diem ipsi vacaretis, agite, nōne lubèter acquiesceretis? nōne lubenter hoc, quicquid est oneris subiretis? & præstaretis, quod cupit? Audire videor consonas voces omnium, lubenter. Quid autem sunt decem millia ducatorum? Imò quid totus hic mundus diuitiarum est, collatus cum eo, quod hic promittit Christus? Si ergo creditis, quare non facitis pro tanto bono assequèdo, quod facitis pro vili adèd præmio? *Si quis sermonem meum seruauerit, mortem non videbit in æternum*. Quid est, mortem non videbit in æternum? perenniter viuet. Quid melius vita? quid præstaa-

tius immortalitate? quare nō trahimur tantæ rei pollicitatione? Omnis defectus hic est, quia non credimus, id est, non exercemus nos cogitationibus fidei, non perperidimus cum animis nostris, quid sit mors, de qua loquitur: quid vita huic opposita, quantum bonum sit immortalitas: quod si faceremus, fieri non posset, quin vehementer afficeremur, traheremur, inflammaremur. Iudæi & crassi erant, & carnales, quod dictum erat de vita animæ, de vita corporum interpretantur: & quod dictum erat ad illos erudiendos, seditiosè deprauant ad contumeliam patriarcharum, vndique studentes aliquid inuidiæ conflare Domino Iesu apud multitudinem. Respondent autem in hunc modum: ex illo tuo sermone certius etiam cognouimus te dæmoniacū esse furiosum, ac lymphatum, qui hoc promittis seruantibus tuum sermonem, quod nec laudatissimis contigit patriarchis. Abraham locutus est ipse Deus, loquutus & prophetis, obtemperauerūt illi verbis Dei, & nihilo secius mortui sunt omnes, & tamen promittis immortalitatem ijs, qui seruauerint ea, quæ doces? Nunquid tu maior Patre nostro Abraham? nihil ille tale ausus est polliceri cuiquam, nec prophetæ. Quid tibi arrogas? anteponis te Prophetis & Abraham? & quod Dei est polliceris? Deum te facis.

Ad hæc Iudæorum tam insana conuitia mansuetè respondit. Ego, inquit, nihil arrego mihi falsò, etenim si more hominū captarè gloriā meam apud homines, mendax, & inanis gloria mea esset, & si gloriam affectarem, non esset opus apud homines illam venari. Est enim pater, vnde proficiscitur omnis vera gloria, qui me glorificat, & si vultis scire, quis sit ille pater meus, is ipse est, quæ vos iactatis, vobis quoque Deum esse simul & Patrem, quæ vt falsa religione colitis, ita falsò vendicatis vobis illius notitiā, ego verò noui eum, & si negè me nosse illum, tamen sum futurus mendax, quàm vos estis, vanè profitentes vos scire Deum, cum Deum ignoretis. Ego enim, inquā, qui verus Filius eius sum, noui eū, & quicquid ille mihi mādatur seruo. Porro, quod sine fine iactitatis Patrem Abraham, scire vos volo, quod Abraham, quæ vos miramini potius, quàm imitamini, quantus quantus fuit, tamen exultauit, sibi quæ felix est visus, si contigisset videre diem meum, & vidit, quod optauit, & magno pere gauisus est. Hoc ænigmatē Iesus significauit Abraham, cum pararet immolare filium suum Isaac, per prophetæ spiritum vidisse Dominum Iesum, in mortem crucis à Patre tradendum pro mundi salute, nec tamen ob mortem interiturum, sed post triduum ad immortalitatem reuicturum. Hoc tantum mysterium non intelligentes Iudæi, rursum

carnalem sensum calumniantur, nihil aliud suspicantes Iesum esse, quàm hominem, nec antè fuisse, quàm de Maria nasceretur: Nòdum, inquit, annos natus es quinquaginta, & Abraham ante totætates mortuum vidisti? Tandem Dominus Iesus veluti pro-uocatus eorum conuictijs, subaperit diuinæ naturæ scintillam, iuxta quam non nouit tēpus, neq; sæcula. Illud, inquit, etiam atque etiam confirmo vobis, licet nondum credituris, antequam Abraham fieret, ego sum. Ad hanc vocem veluti palàm blasphemam, quòd homo mortalis videretur æternitatem soli Deo competentem sibi arrogare, non amplius temperauerunt à manibus, sed sublatis lapidibus aggressi sunt eum saxis obruere. Iesus autem subdixit sese illorum furori, & clanculum egressus est templum, ipsi honor in sæcula, Amen.

IN FESTO ANNUN-

ciationis Beatæ Mariæ,
Homilia.

Esai. 7. 4. Domine in celo misericordie tuae, & veritas tua usque ad nubes.

Qui linguæ Hebrææ periti sunt, sciunt literã Beth, dũ feruit, varia habere officia: vt quamuis frequētissimè in vel cū significet, interdum tamen hoc valere, quod vsq; ad, quemadmodũ hoc loco: *Domine in celo misericordia tua*, hoc est, vsque ad cælũ misericordia tua, quod declarant verba sequentia: *Et veritas tua usque ad nubes*. Sensus est: Misericordia tua maxima est, & amplissima: vsque ad cælos protenditur. Et veritas tua vsque ad nubes, hoc autem quid sit, exponunt sequentia. Iustitia tua sicut montes Dei. Hebræi cū volunt aliquid eximij significare: nomine Dei id exprimunt, vt cedros Dei pro cedris altissimis dicunt, quemadmodum in Psal. 79. *Operuit montes vmbra eius, & arbuta eius cedros Dei*. Sic hoc loco: Iustitia tua sicut montes Dei, Iustitia tua, à qua diceris iustus in promissis, seu verax, maxima est, excellentissima est, excedit mōtes altissimos, ad nubes vsq; protenditur. Hęc Dei misericordiã pulcherrimè proponit præsentis diei Epistola. Iustitiam autem, seu veritatem iucundis admodum verbis exponit Euangeliũ, de vtraq; in præsentī concione differemus. Oremus Dominum vt possimus salubriter.

Epistola ex cap. 7. Esaiæ descripta incipit hoc modo: *Dixit Dominus ad Achaz, pete tibi signum, &c.* Quæ vt melius intelligatur, paulò altiùs repetam historiã. Cũ audis-

set Achaz regē Syriæ, & regē Samariæ iuncto venire exercitu ad expugnandũ Ierusalē, vehementer exterritus est, pertimuitq;: cūq; penitus iam desperaret, misit ad eũ Dominus prophetam suum Esaiam, qui hęc ei diceret: *Noli timere, & cor tuum ne formidet, à duabus caudis titionum fumigantium istorum*. Duo isti reges, rex Syriæ, & rex Samariæ, quos tantoperè formidas, non præualebunt, defendam te, & populum tuum, atque ipsos, & omnē eorum potentiam delebo, & quidem breui, vnde eos caudis comparo titionum, qui citò extinguuntur, hęc dicente Domino per Prophetã. Non credebat Achaz, vnde adiecit, & ait: *Pete tibi signum, &c.*

Quia tibi videtur difficile, quòd duo regna potentissima breui tēpore finienda sint, & tu cum populo tuo de magno periculo libereris. *Pete tibi signum*. Si nudis verbis non credis, pete tibi signũ, vt cū accepseris, credas futura, quæ dixi. Vis vt scindatur terra, & grandi hiatus inferi pateant? an vis, vt aperiantur cæli, & inspicias, quæ clausa sunt? hoc est, quod dicit: *Sive in profundum inferni, sive in excelsum supra*. Et dixit Achaz: *Non petam signũ, & nõ tentabo Dominum*. Quòd dicit, videri possit ex humili spiritu proficisci, & hęc habere sensum: Credo verbis tuis absq; omni signo. Sed quia constat impium fuisse Achaz, & ad alios deos recessisse, non humilitatis est, sed superbix, hypocritis est. Si affectum cordis aperuisset, quem celabat, dixisset. Et si signum daret, non crederem edoctus prioribus bellis. Ipso perseverante in impio affectu, sermo propheticus ad domum David conuertitur. Quia tu Achaz perseveras in impio affectu, te omisso mouebo populum. Nunquid parum vobis est, molestos esse hominibus, quia molesti estis & Deo meo? Hactenus molesti fuistis hominibus, siue prophetis, quorum dicta irridetis, atque hoc vobis satis non est, molesti estis & Deo. Tales vos exhibetis erga ipsũ, quales hactenus vos exhibuistis erga Prophetas, quos cõtēpistis & irridistis. Idcirco faciet Dominus, quæ sequuntur. *Ipsò dabit vobis signũ: Ecce virgo concipiet, & pariet filium, & vocabitur nomen eius Emanuel. Butyrum & mel comedet, vt sciat reprobare malum, & eligere bonũ*. Expectabatur signum, quòd duo isti reges non vincerent: quod autem hęc dicitur: *Ecce virgo concipiet, & pariet, &c.* nihil ad rem pertinet, cū multò post bellum Syriacum eueniret. Nam inter victoriã Achaz promissam, & hoc signum præstitum, fluxerunt anni circiter 767. Quare ergo hęc inseritur?

Certè lectori, qui in gentiliũ tantũ scriptis versatus est, mirum videri potest, quare istud fecerit Esaias, quare in media rei bellicæ mentione Virginis parituræ, & Emanuelis meminerit, sed qui nouit Prophetarum

phetarum omnia esse plena inuolucris, & ipsos sub rebus temporalibus gestis, aut gerendis Ecclesiæ describere Sacramenta, nihil mirabitur. Quicquid enim de bello Syriaco, & populi liberatione hęc dicitur, causa Emanuelis, & de humani generis liberatione dicitur. Propterea in media historia subitò, & præter expectationem lectoris ad rem typo significatam transit, & quod maxime mirandum, facit id per notam illationis. *Propter hoc*, inquit, *dabit Dominus vobis signũ, vt studio videatur spiritus S. voluisse offendiculũ ponere carnalibus Iudæis*. Dicit ergo, quanquam populus hęc impius sit, & indignus, cui fiat misericordia: quanquam totus mundus inimicus sit Deo, nec mereatur, vt mittatur Christus, tamen mittam Christum: *Ecce virgo concipiet, &c.* Ecce mittam vobis Saluatorem, non quales hactenus feci, non Gedeonem aliquem, aut Samsonem, sed Emanuel. Nascetur ex virgine: Verum egressus eius ab initio, & à diebus æternitatis, vescetur cibis infantium, butyro, & melle, quæ humanæ naturæ in eo veritatem arguent, sed Deus erit. Bene proinde David: *Domine in celo misericordia tua*. An non vsq; ad cælum protenditur, quæ de cælo Filiũ Dei promittit, & ijs promittit, qui misericordia prorsus indigni sunt. Atque hunc non iam primò, sed mox ab Adam lapso promissit. Scriptum est enim in Genesi, in sermone maledictione: *Inimicitias ponam inter te, & mulierẽ, semen tuum, & semen illius, ipsa cõteret caput tuum, siue iuxta Hebraicum ipsum conteret caput tuũ*. Hoc semen est Emanuel, qui hic de virgine nasciturus promittitur, atque hęc promissionem sicut misericorditer humano generi facit, ita & verè præstitit, & rebus expleuit, quemadmodum videre est in Euangeliõ, quod sic habet: *Missus est Angelus Gabriel à Deo in ciuitatem Galilee, cui nomen Nazareth, ad virginem desponsatam viro, cui nomen erat Ioseph, de domo David, & nomen virginis Mariæ*. A promissione seminis, cuius iam meminimus, vsque ad hanc legationem fluxerunt anni 5199. in tam longinquum tempus promissio hęc extracta est, quia ante Mariam nulla inuenta est mulier, quæ hoc munere fungi voluerit, esse scilicet mater Dei. Omnes esse matres hominum voluerunt, omniq; mētis ardore concupierunt, & quæserunt de hominibus parturire, hominesq; hominibus parere. Quia forte obscurius hoc dictũ est, dicã clarius. Voluit Deus Filium nasci ex Virgine, hoc æternũ ipsius fuit decretum, ex Virgine, inquam, non quæ corpore solum, sed & animò, & proposito Virgo esset. Talis ante Mariam nulla fuit: Multè quidẽ fuerunt, quæ à viro nunquam cognitæ, vitam finirent, nullam tamen pro sua virginitate laudem sunt assequutæ: quia omnes, cū per-

atatem, legemq; & parentum arbitrium licuerit nubere, voluerunt & maris amplexu liberos procreare. Mariam non atas, nõ lex, non parentes in virginitate tenuerunt, sed voluntas, sed amor, & quia inter priores puellas sola se totam Deo consecrauit, idè ad huius Virginis sanctæ maturitatem extracta est promissio. Rectè proinde canit Ecclesia: *sancta & immaculata virginitas, quibus te laudibus efferam nescio: quia quem cali capere non poterant, tuo gremio contulisti*. Excitet istud in vobis, & ijs, qui conceperunt, cõfirmet virginitatis propositum. Res sancta est matrimonium, sed cum virginitate collatum tantum cedit, quantum argentum dum auro comparatur. Vnde & peculiare præmium ei decernitur in Apocalypsi: *Vidi, ait Ioannes, & ecce Agnus stabat supra montem Sion, & cum eo centum quadraginta quatuor millia, habentes nomen eius, & nomen patris eius scriptum in frõibus suis: & cantabant quasi Canticum nouum ante sedem, & ante quatuor animalia, & seniores, & nemo poterat dicere canticum illud, nisi illa centum quadraginta quatuor millia*.

Et ostendens, quò suo merito id eis præceteris datum sit. *di sunt, ait, qui cum mulieribus non sunt conquinati: virgines enim sunt. Hi sequuntur Agnum, quocumq; ierit. Sed satis de virginitate, reuertamur ad Euangeliũ. Cũ in suo conclau Mariam virgo vacaret rerum caelestium contemplationi, quemadmodum virginitas amat secretum, ingressus Angelus ad eam dixit: *Aue gratia plena, Dominus tecum, benedicta tu in mulieribus*.*

Magnifica prorsus salutatio: *Aue*, inquit, *gratia plena*. Omnes gratiæ scēminis hactenus sigillatim præstitæ, tibi sunt accumulatae. Insignis grãtia est pulchritudo, decor, & venustas corporis, fortitudo, seu robur, verum hæc apud homines, non apud Deum quemquam commendat. Neque de hac loquitur Angelus, sed de ea potissimum, quæ interioris hominis est, hoc est, de pulchritudine, decore, & venustate spiritus, quæ sunt virtutes, humilitas, castitas, temperantia, modestia, & cætera, his plena fuit sacratissima Virgo. Dominus tecum: Ita est tecum, vt cum omnibus hominibus per te pacem inire, caro, & frater eorum deinceps semper esse dignetur. Et ob hoc eris vnice celebris, ac laudatissimi nominis inter omnes mulieres. *Quare cū audisset, turbata est in sermonibus eius*. Quia ipsa nihil de se magnificentie sentiebat, idè turbata est facie, aspectuq; quasi ad mœstitiã mutata. Non leuiter verbum hoc transmittamus. Quis nostrum suis laudibus turbari solitus est. Quis nõ exhilaratur? quis non extollitur? quis non rapitur supra se, si laudari se audeat? Quãtum absumus ab huius virginis sanctæ modestia. *Turbata est in sermone eius*. Cuius eius? nempe Angeli

Gene. 3.

Luc. 1. 6.

Apo. 2. 2.

Angeli optimi, quem sciebat falso nec vel-
le, nec posse laudare. Non latamur laudi-
bus hominum, qui præter hoc, quod in lau-
dando sæpè falluntur, frequenter subdolè
laudant. Virgo beata sollicitè cogitabat, &
in animo secum versabat, quid vellet illa
noua, tamque magnifica salutatio. Nos dum
laudamur, nedum cogitamus, an verè lau-
demur, sed ad laudes nostras, siue verè illæ
sint, siue falsæ, mox in altum tollimur, & a-
nimo efferimur. Propterea nihil mirū, quod
miseri maneamus, inopes, & omnis boni in-
digi. Cum enim Filium suum vnigenitū de-
derit Deus, quo maius habuit nihil, aut cha-
rius, quomodo non & cætera daret, si verè
humiles nos inueniret? Nunc quia superbos
cernit, & pronos ad elationem, misericor-
diter negat, ne ipsa eius dona, altioris nobis
fiant occasio ruinae. Quum virgo Maria so-
licita de salutationis insolita forma secum
cogitaret, quid ea vellet, ait ei Angelus: *Ne
timeas Maria. Nō vana salutatione te demul-
ceo, inuenisti enim gratiam apud Deum, hoc est,
fauorem eius assecuta es, quo te elegit præ-
cunctis ad mysterium sacrosanctum expedi-
endum, quod erat ab exordio sæculi pa-
tribus, & prophetis promissum. Ecce concipies
in utero tuo, ex tua ipsius substantia, pariesq; Fi-
lium, qui tuus erit Filius, de tua substantia ge-
nerandus, & vocabis nomen eius Iesum, quoniam
salutem adferet toti mundo. Hic erit magnus,
diuinis virtutibus erit modis omnibus ma-
ximus. Et Filius altissimi vocabitur, Reuerà erit,
veraciterque dicetur Dei Filius, non vt cæ-
teri fideles, & sancti per adoptionem: sed &
per naturam, & æternam à Patre genituram.
Et dabit illi Dominus Deus sedem David Patris eius,
& regnabit in domo Iacob in æternum, & regni eius
non erit finis. Thronum vel sedem David in-
telligite non sensibile regnum, quale est hu-
ius mundi, sed diuinum, spirituale, cæleste,
quod situm est in consolatione consciētia-
rum, in tranquillitate mentis, & pace spiri-
tus, de quo dictum est: Regnum Dei inter vos est,
de quo etiam in oratione dominica: *Adue-
niat regnum tuum.* Oramus, non vt mox in cæ-
lum perueniamus, sed vt cedat regnum dia-
boli, regnum peccati, & inhabitet corda no-
stra Christus per fidem & gratiam suā. Hoc
ergo regnum nobilissimum non occupabit
sibi mundi præsidij, quibus regna mundi
temporaria rapiuntur: sed Pater cælestis da-
bit illi regnum David sacrū, æternum, per-
fectū, & cæleste, ac sic regnaturus est in do-
mo Iacob, hoc est, super veros Israelitas, om-
nes fideles, & electos in æternum, nec hu-
ius regni venturus est vllus finis, quemad-
modum vaticinatus est Esaias.*

Ex his tam magnificis Angeli promissis
nihil factus est insolētior virginis animus,
nec ex rerum sublimitate concepit diffidē-

tiam. Tantum de virginitatis, castæque pu-
ritatis ad amato thesauro sollicita est. Proin-
de non postulat ab Angelo signum, quem-
admodum fecerat Zacharias, sed tantū mo-
dum rei gerendæ verecundè simul, & pru-
dēter quærit ex Angelo cognoscere, respon-
dens in hunc modum: Quam, inquit, ra-
tione fiet, vt pariam Filium, quādoquidem
ita desponsa sum viro, quo cum nunc viuo,
vt mihi tamen cū eo nō sit consuetudo con-
nubialis? Placet enim vtriq; castitas, & hanc
felicitatē nobis, si liceret, cuperemus esse
perpetuam. Docet igitur modum Angelus,
& de virginitate scrupulū eximit virginis.
Spiritus sanctus, inquit, superueniet in te.
Nihil hic o virgo geretur iuxta communem
naturæ cursum, cælestis erit partus, ex cæle-
sti peragetur opifice, contingeret tibi felicissi-
ma fecunditas absque vllō virginitatis de-
trimento. Non erit opus ad diuinum conce-
ptum vllō viri mortalis semine, sed Spiri-
tus sanctus cælitus illabetur in te, inque tuo
utero, velut in officina cælesti, sacri fœtus
mirabile opificiū peraget, ac pro mariti cor-
porali amplexu obūbrabit tibi altissimus,
sic immensam virtutem suam ad humanæ
naturæ modum attemperans, vt cōgressum
sustinere possit. Vbi libido intercedit coitu,
ibi quod nascitur, immundum nascitur, &
peccato obnoxii. Cæterū quod ex te nasce-
tur, quoniam ex spirituali sanctissimoque
complexu Altissimi concipietur ex opificio
sancti Spiritus, qui sanctificat omnia, mox
sanctum erit, vt conceptū fuerit, ac propter
corpus humanum de tui corporis substantia
desumptum rectè dicetur Filius virginis, ac
Filius hominis. Cæterum propter æternam
à Patre genituram idem ipse vocabitur Fi-
lius Dei. *Et ecce Elizabeth cognata tua, &c.* Ad
tantæ rei confirmatioem adiicit exemplum.
Elizabeth, inquit, simul Deus dignationis
suæ miraculū ostenderit, quæ cum anus esset
iam deplorata sterilitatis, præter omnem
spem, præter naturæ vires, Deo promitten-
tē concepit filium, vt intelligerent omnes
nihil esse tam incredibile apud homines,
quod non præstet diuina virtus, si voluerit.
His auditis dixit Maria: *Ecce ancilla Domini stas
mihi secundum verbum tuum.* Simulque cū dicto
peractus est insensibiliter cælestis ille con-
ceptus, tot retrò sæculis promissus. Cante-
mus igitur iam: Cōfiteor tibi Domine, quon-
iā iratus est mihi, conuersus est furor tuus,
& consolatus es me. A tempore, quo Adam
mandatum tuum transgressus est, iratus hu-
mano generi promissisti quidem Filiū tuum
mox ab homine lapso, sed dum in longum
extrahis promissionem, visus es prorsus ob-
litus misericordiæ tuæ. Nunc in legatione
hac conuersus est furor tuus, & consolatus
es me. *Ecce Deus Saluator meus, ecce Ema-
nuel*

uel iste, puer hic conceptus hodie in utero
virginis Saluator meus, ipse diabolo spolia
detrahet, ipse iugum oneris eius, & virgam
humeri illius, & sceptrum exactoris supe-
rabit in abscondita manu, quemadmodum o-
lim fecit tempore Madian. Multa iam qui-
dem incutiunt terrorem peccatum, lex ar-
guens peccatum diabolus, mors, infernus, ve-
rū fretus Emanuele fiducialiter agam, in
Emanuele respiciens non timebo, quia for-
titudo mea, & laus mea Dominus, per ipsum
quidquid formidabile est, superare potero.
Ipsi acceptum fero, quod in medijs malis fi-
dere audeam, quod bono animo expectem
mortem, quod fortis sim aduersus mundū,
carnem, diabolum. Ipse factus est mihi in sa-
lutem. Haurietis aquas in gaudio de fontibus
Saluatoris, abundantissimè accipietis
consolationem, & dulcedinem spiritus. Di-
cetis in illo die: Confitemini Domino, &
inuocate nomen illius. Notas facite in
populis adinventiones eius, hoc est, mo-
lim in eius & studia, opera hæc libera-
tionis & misericordiæ, quod descenderit
in utero virginis, quod impletet promif-
sum suum. Memento quoniam excelsum est
nomen eius. Ne inquam excidat memoria
beneficium hoc, quia magnum est. Cantate
Domino, quoniam magnificè fecit, quia se-
ipsum dedit, quo maius dare potuit nihil.
Annunciate hoc in vniuersa terra. Exulta &
lauda habitatio Sion, quia magnus in medio
tui sanctus Israel. Hoc carmine seu epiphonemate tractatum suum de Emanuele, qui
cepit capit. 7. concludit Esaias, & recitare
vobis volui, vt cum propheta discatis gra-
tias agere Deo pro beneficio hoc tam memo-
rabili super misericordia & veritate ipsius:
illam in promittendo liberatorem hæc
in præstando declarauit. Ipsi ho-
nor & gloria in sæcula
sæculorum,
Amen.

DE ASSUMPTIONE

D. Virginis, Homilia

prima.

Ptarem ego Patres talē
vobis hodie conciona-
torem, qualē vetus ha-
buit lex, de quo legim⁹,
quod verbū illius quasi
facula ardebat. Vel sal-
tem talem qualem po-
steriora tulere sæcula,
cuius laus est in ecclesia,
quod ab ore eius
dulcis vt mel fluat oratio.
Confundar enim
ego dū altera iam vice locum hunc conscen-
do, qui iuuenis sum pollutus labijs, & nō vt

ille in medio populi polluta labia habentis,
sed in congregatione confisto doctorum &
sacerdotum Dei & cleri eius. Sed mihi con-
fusio faciei meæ dummodo impleam sanctæ
obedienciæ mandatum & ille magnificetur,
qui solus potens est, magnificetur, inquam,
in nobis, sicut gloriosè magnificatus est in
Matre sua, quam terris hodie sublatam cælo
intulit. Quo triumpho & apparatu, nouerūt
quidem cælestes illi spiritus, & quæ specta-
culo interfuerunt animæ sanctæ, sed ab oculis
nostris absconditum est. Vbi autem per-
uenerimus ad sanctam illam ciuitatē, tum
qui viderunt annuntiabunt nobis. Interim
hic in exilio positi, quibus itineribus ad tan-
tam gloriam perducta est, inuestigemus, at-
que id magis fuerit ex re nostra, vt qua ipsa
præcesserit cognoscentes, illac & nos gressus
dirigamus, vt ialubriter quod concepimus
eloquamur gratiam imploremus per ipsam,
quæ fontem gratiæ mundo effudit, virginē
Mariam, Aue Maria.

Itinera per quæ gradiens diua Virgo, cæ-
los atq; ipsos Angelorum choros hodie glo-
riosa transcendit, sunt Humilitas, Castitas, *Luc. 14. 6.*
Charitas. Vt ab humilitate auspicemur, scri-
ptum est, Omnis qui se humiliat exaltabi-
tur. Via ergo ad summa, est humilitas: sed
nunquid ad idem sublimitatis fastigium e-
uehit humilitas quotquot ipsius semitas in-
grediuntur? Minimè. Et in promptu ratio est,
quia non æquè omnes in ijs progrediuntur,
& quispiam diligēs sui, inspector notam in-
cipiat habere miseriam suam, captiuitatem
suam, sceditatem suam, atque ex hac sui ve-
ra cognitione sibi vilescere incipiat, hic pe-
dem quidem posuit in via humilitatis, si
procul ante se videt in eadem via ambulantes
alios, illos nimirum, qui non solum mi-
seros se agnoscunt & peccatores, sed etiam
non refugiunt & haberi tales & dici quales
se agnoscunt, imò gaudent vbi sentiunt, hoc
quod de se intus habet iudicium, foris ap-
probati ab alijs: quod fit dum despiciuntur,
contemuntur, & veluti purgamenta rei-
ciuntur. Multum hi promouerunt sed non-
dum peruenerunt ad summum nondum at-
tigerunt cacumen, vident & ipsi & quidem
longe ante se alios in multa pulchritudine
gradientes, sanctos videlicet viros segregatos
à peccatoribus, in virtute constitutos ac
consummatos, quos non pondus peccato-
rum, sed amor inclinat virtutis, qui cæteris
cum præsent, similes se æstimant cæterorū,
nihil præ cæteris sibi arrogat, infra alios se
deiciunt: Viri isti circa fastigium perambu-
lant. Sed vbi terrarum hos inueniemus? In
primis quotusquisque mortalium est, qui
se noscere velit? Quis non dicit diues sum,
& nullius ego? cum interim verè miser sit
& miserabilis & pauper & cæcus & nudus.
Hh h Et sint

Et sine quantumvis multi, qui nouerint se ipsos. Num vnum ex mille reperire poteris, qui talis haberi velit ab alijs & dici, qualis ipse in oculis suis est? Audis Hypocrita es, & tua ipsius attestante conscientia es Hypocrita, & statim deijceris animo & vix longo tempore concoquere vales leue aded verbum, quod simul cum dicto in auras euauit. Audis rursus ab alijs laudari simulatam tuam sanctitatem & pharisaicam iustitiam, & continuo gaudes in sinu tuo, sciensque ac prudens falsum de te approbas iudicium. En humilitas nostra. Tam si vix inuenias, qui non in fecibus suis sibi non placeat, qui non in paupertate sua diues haberi velit, vbi reperies qui in diuitijs pauperem, in sublimitate humilem se exhibeat? Si inueniantur, nouit Dominus, Audacter audeo dicere, vix Apostolos ede deuenisse humilitatis, praesertim cum vas illud electionis, quo in ipso deprimeretur elationis spiritus, opus habuerit angelo se colaphizante. Ne, inquit, *magnitudo reuelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis meae, angelus sathana ut me colaphizet.* Verum siue pauci, siue multi inueniantur huius viae viri, seu etiam foemine, hoc certum est, primam esse quam nunc praedicamus virginem Mariam. De hac dictum est, & verè dictum est, quod fuerit plena gratia, benedicta inter mulieres. Habebat ergo vnde praeceteris gloriari poterat, sed nunquid fecit? tantum hoc abest, vt plenitudinem gratiae agnouerit quidem. Vnde audita magnifica illa ab angelo salutatione. *Aue Maria gratia plena, cogitabat,* ait Lucas, *qualis esset ea saluatio, & quale id esset, quod sibi tribuebatur.* Nec plena tantum gratia, sed plena quoque Deo fuit. Nam emissa voce illa: *Ecce ancilla Domini fiat mihi secundum verbum tuum,* impleuit Vterum eius Filius altissimi. Sed quid? Nunquid sicut vterus eius, ita animus quoque intumuit in tantae prolis susceptione? Audi quid de ea subiiciat Euangelista. *Exurgens Maria abiit in montana cum festinatione in ciuitatem Iuda, & intrauit in domum Zachariae & salutauit Elizabeth.* En nec corporis teneritudo, nec pondus ventris, nec viae asperitas, & montium adscensus difficilis, officium in ea impedire poterunt, humilitatis erat quod inuisebat Elizabeth, quod superior veniebat ad inferiorem, quod mater Domini ad matrem serui, nec venit tantum, sed & mansit cum ea quasi mensibus tribus. Quid interim agebat? Vtique omni sedulitate inferuiebat cognatae. Venerat propter officium, inhaerebat officio. Et vt singularem omnino in ea agnoscas humilitatem, scimus quod assurgere soleat virtus commendata, commendat eam mirum in modum Elizabeth, miratur humilitatem, fidem praedicat: *Benedictus*

ait, *inter mulieres, et benedictus fructus ventris tui. Et vnde hoc mihi vt veniat Mater Domini mei ad me? Beata qua credidisti, quoniam perficientur ea, qua dicta sunt tibi à Domino.* Magna sunt haec, nihil tamen magni ob haec de se sentit virgo beata. Multa tribuuntur ei, ipsa tamen nihil tribuit sibi, sed omnem foelicitatis suae gloriae, & totum hoc quod habet, in eum transfundit, cui vni debet omnia: *Magnificat,* ait, *anima mea Dominum, Et exultauit spiritus meus in Deo salutari meo. Quia respexit humilitatem ancillae suae.* Haec est humilitas quam praedicamus, cui parem non inuenies in terra, sed nec in caelo quidem, quippe cum ipsi etiam Angeli in hoc munere inueniantur omnes inferiores, & propterea minus admiranda est, si cum hac, eorum conferatur humilitas. Ex his concludamus quod proposuimus. Ostendimus ex Euangelio viam ad summa esse humilitatem, quia scriptum est: *Omnis qui se humiliat, exaltabitur.* Hoc si verum est, vt certissimè verum est: Nonne quod magis quis se humiliat, hoc magis exaltabitur? Sic sanè. Vnde rursus scriptum est: *Qui minor est inter vos omnes, hic maior est.* Cum ergo D. Virgo omnes omnino non homines tantum mortales, sed ipsos quoque beatos Angelos humilitate antecesserit, nonne praere debuit & gloria? Debit certè & praecessit. Exaltata est enim hodie, quemadmodum canit mater nostra Ecclesia, super choros Angelorum in caelestia regna. En quod euehit humilitas. Miramur dum haec legimus aut audimus, sed vtinam admiratio excitet amorem, amor adducat aemulationem. Omnes magni esse volumus, hic laborat vt fiat canonicus, ille vt praepositus, alius vt abbas, quotquot sumus ad alta adspiramus. En proposita est hodie via, & ex aequo omnibus proposita est, via inquam quae euehit non ad paruas quales iam commemorauimus dignitates, sed ad regnum nec qualecunque regnum, sed aeternum in caelis. Et via haec facilis est. Quid enim facilius quam descendere? Nec facilis tantum, sed & imprimis tuta. Humilias te, nemo inuidet, nemo insidias struit, nemo malum aliquod molitur. Quis enim ei nocere quaerit, qui nihil earum rerum, ob quas tumultuatur mundus, ambit? Quis illi inuideat, qui nemini vniquam se praeponebat amamus, fouemus, amplectimur omnes hominem huiusmodi. Et cum haec ita sint, nos curae in terris animae hac dimissa, vias eligimus laboriosas & difficiles, illas nimirum quibus ad diuitias iatur, honores, beneficia. Via ista difficiles sunt, quia eleuatae, semper autè ascensus difficilis. Nec difficiles tantum, sed & plenae insidijs, imò vix pedem in eis posueris, & statim exurget, qui ex aduerso se tibi opponat, qui litem statuatur, qui armata ad eoque arata praefores

fores pulset potentum, vt à possessione te excludat, & (quod omnium infelicissimum est) vbi ad votum tuum in altum euexerint, ad ima te praecipitant, hoc est, ad tartara, sicut scriptum est: *Omnis qui se exaltat, humiliabitur.* Sed ommissis querimonijs institutum cursum perficiamus, & gressus hinc dirigamus in viam castitatis.

Castitatis semite pulchrae sunt & amabiles, à terra ad caelum vsque porrectae, vnde & certo calle ede deducunt ambulantes per ipsas, sicut scriptum est: *Quis ascendit in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto eius?* Respondet Propheta: *Mundus manibus & mundus corde:* Sic enim habet translatio Pagnini & mirè dixit Propheta, *Mundus manibus, & mundus corde, & non modò, mundus corpore & mundus corde, cum tamen hoc vt putamus significare voluerit, videlicet vt intelligas, quod nisi manus sollicitè seruaueris, & in vniua captiuas tenueris, & mundas prorsus à contactibus, diu castitas, quae in carne est, tuta esse non poterit.* Duplicem ergo castitatè hoc versu exprobrat Propheta, carnis videlicet & mentis. Vtraque excellenter viguit in Maria. Si carnis in ea spectes castitatem, mundissima virgo fuit.

Discimus hoc ex Euangelio, Mittitur ad eam Gabriel Angelus, qui ingressus conclauè primò salutata eam, deinde Filium promittit dicens: *Ecce concipies in vtero & paries Filium, & vocabis nomen eius Iesum:* atque vt animum Virginis ad assensum facilius inclinet, edocet quantum futurus sit, quem ex ipsa nasciturum nunciat: *Hic eris magnus, inquit, & Filius altissimi vocabitur, & dabit illi Dominus Deus sedem David Patris eius, & regnabit in domo Iacob in aeternum, & regni eius non erit finis.* Quae obsecro virgo tam casta, quae spe tantae prolis non libens virginittatis suae iacturam faciat? Quae puella sic maritales abhorrens thalamos, quae vt mater Dei efficiatur, non pleno corde torum ambiat? At non ita virgo beata, vox eius est: *Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco?* Quoniam pacto ait haec promissio, qua Filium mihi polliceris, in me implebitur? ego enim virum non cognosco.

Quid est virum non cognosco? An hoc videlicet absque viro & innupta sum? Minimè, sed votum & animi mei propositum est, virum in aeternum non cognoscere, ne sobolis quidem desiderio aut posteritatis amore. Nam si illud prius tantum significare voluisset, nulla erat quaerendi ratio, quomodo id fieret, & causa quae infertur nulla erit quia & iam tum nupta erat, & viro desponsata. Et etiam si innupta fuisset, nubere poterat, atque ita ex viri consortio concipere, & effici mater.

Magnam itaque hic testimonium habe-

mus virginittatis Mariae, atque aded magnè, vt vel vnicum hoc sufficiat, ad perpetuam ipsius integritatem adstruendam. Cuius enim animus Angelo Filium promittente, & talem Filium, Filium Dei non titubauit, alia vnquam re labefactari ipsum potuisse credendum est? Virgo quae non inflectitur magnis promissis ducis alicuius, vel regis, vel principis terrae, inclinari illa poterit vilibus promissis hominis alicuius plebei? Puella quae castitatem suam praetulit sedibus & regnis, commutabit eam aliquando oblati paucis iugeribus terrae? En quam forte tenemus argumentum perpetuae virginittatis Mariae. Huic idem adde, quod ipsa omnium prima castitatem suam Domino consecrauit: alias enim ante ipsam huiusmodi virginis ignorat sacra Scriptura. Si autem primitiae virginum inuenitur, ipsa ergo & inter virgines praecipua: Primitiae enim in omni re semper excellunt. Hinc primitiae resurgentium CHRISTVS: primitiae credentium Apostoli. Et quomodo non praecipua, ex cuius sanguinibus virgineum illud corpus, quod vnigenitus Filius Dei nexu indissolubili sibi vniuit operatione Spiritus formatum est? Sicut Scriptum est: *Spiritus sanctus superuenit in te, & virtus altissimi obrumbrabit tibi, ideoque & quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei.* Ex quo & hoc discimus, quod in ea virginittas cum foecunditate coniuncta est, vt eadem sit Virgo & Mater, & quidem Mater Dei. Quanta ergo huius sunt gloriae, quae parem si incorruptam carnis integritatem spectes, non habet super terram, imò nec parem etiam si interioris hominis consideres castitatè. Castitatè interioris hominis vocamus generaliter puritatè mentis, quemadmodum Apostolus Paulus dum ait: *Respondi vos vni viro virginem castam exhibere Christo.* Quod dicimus palam erit, si duos produxerimus, qui in castitate fuere praecipui. Hi sunt Ioannes Baptista & Euangelista. Vterque castitatis suae testimonium habet in Euangelio. Hic quod vnice adamabatur à Domino, vnde & super peccus dominicum in caena recubuisse legitur. Ille quod eremi cultor extiterit etiam dum puer, ne leui saltem maculare vitam flamine posset. Magna & quae nunquam satis laudari potest amborum puritas, sed neque huius, neque illius cum hac, quam nunc praedicamus, vel conferenda semel est. Imprimis nonne dilectus ille discipulus in facibus iacuit toto illo tempore, quo clausus vivebat intra parentis viscera? Nonne & Baptista, qui purus prodijt ex vtero, impurus in vtero conceptus est, vt meritis dicere cum David poterat: *in iniquitatibus conceptus sum & in peccatis concepit me mater mea?* Deinde quod ad rem magis facit, non-

ne ambo semel abluti rursus inquinaverunt vestimenta sua, in partibus licet leuiter hinc inde maculis? Si dubitatis ipsum interrogate, de quo sermo est discipulum, quem diligebat Iesus respondebit vti que interrogatus, quod olim non interrogatus sponte confessus est, hoc nimirum: *Si dixerimus quoniam peccatum non habemus, ipsi nos seducimus & veritas in nobis non est.* Nonne etiam istud ipsum si interrogarentur, responderent quotquot ab initio fuerint sancti, tam Patriarchas, quam Prophetas? Responderent nisi mendaces inueniri vellent. Omnes enim peccauerunt, hac sola in cuius nunc laudibus versamur excepta. Hac sine labe in ventre concipitur, absque peccato de ventre progreditur, citra maculam vias deserti perambulat, vt recte de ea dictum intelligamus, quod in Canticis legimus: *Tota pulchra est amica mea, & macula non est in te.* Et rursus: *Quam pulchri sunt gressus tui in calcamentis Filia principis.* Omnino pulchri sunt gressus tui Virgo beata, quos admirantur & Angeli. Ipsorum enim vox est, non quidem querentium doceri, sed prænouitate rei stupentium: Quæ est ista, quæ ascendit per desertum, quasi virgula fumi ex aromatibus myrrhæ & thuris, ac vniuersi pulueris pigmentarii? Siue ergo corporis siue mentis spectemus castitatem parem non inueniemus in terra. An forte in cælo reperire poterimus? Imò nec ibi. Purissimi quidem sunt cælestes illi spiritus. Sed quid magni faciunt, si puritatem quam ex conditione possident, incorruptam seruent, cum longissime à corpore semoti sint & nullum habeant cum carne consortium? Corpus est, quod aggrauat animam, terrena inhabitatio est, quæ deprimat sensum multos cogitantem. Caro est, quæ captiuat in lege peccati. Proinde in carne viuere, & non secundum carnem ambulare, corpus circumferre corruptibile, atque à corruptione referuare immune, hoc opus, hic labor est, opus magnæ virtutis, labor insignis meriti. Vnde dilectus ille discipulus, cum vidisset agnum stantem supra montem Sion, vidi cum eo & centum quadraginta quatuor millia, de quibus scribit, quod nomen agni & nomen Patris eius scriptum habebant in frontibus suis, quod cantabant quasi canticum nouum, quod nemo cæterorum dicere poterat. Et docens, quo suo merito sola illa centum quadraginta quatuor millia dicere poterant canticum illud ait: *Hi sunt, qui cum mulieribus non sunt coinquinati: Virgines enim sunt hi sequuntur Agnum quocumque ierit.* Quam vehementer hæc accenderent animos nostros, & dulce illud niuei ac virginei pudoris propositum in nobis corroborarent, si vigilante pertractarentur. Emissi nos Domine Deus in sanguine tuo, & tui sumus, & corpo-

ra nostra tua sunt, vti nã ea hodie sacro caelesti rore imbuas, & castitatis spiritum infundas in viscera nostra. Nam tales quæris, qui seruiant tibi, quia dixisti: *Sancti eritis quia ego sanctus sum?* Quid facis in altari immunde? Pater sceminam nescit. Mater virgo est, ministri spiritus sunt, cuius corpus tu manibus tuis tractas. Et quibus manibus? Horret lingua eloqui, manibus stillantibus libidinem. Parum tibi est, quod templum Dei pollueris, nisi polluas & Deum tuum? Si quis templum Dei violauerit, disperdet eum Deus, & tu impune eum violaueris, qui illud in sanguine suo sibi dedicauit?

Non hæc dicimus, quod æstimemus quæquam eò venisse, vt corpus suum contumelijs afficiat, auertat hoc Deus vt talis aliquis inueniatur, sed vt ostendamus, quàm magna nobis indicta sit continendi necessitas, qui quotidie Agnum illum immaculatum offerimus, quam magna nobis adesse debeat castitas, castitas inquam non solum corporis, sed etiam & mentis: verum à quâ multis hæc negligitur.

Hic vagos circumfert oculos & formas contemplatur alienas, vnde concupiscentia velut ignis exardescit. Ille inspectas ante rursus sibi obijcit facies, & absentes velut præsentibus in phantasia fixius intuetur, ibique se oblectat, donec cogitationibus suis ebrius mens despumet in libidine, & desideria intus peragit & consummat. Hinc ebulliunt deinde illa, quæ dixerunt Patres nostri, peccata muta. Sed vti nam exurgat, qui eis vocem tribuat, atque ita efficaciter, vt ipsa sese sua voce damnent, antequam propter ipsa damnetur mundus, & iustus simul cum impio intereat. Indigna sunt hæc castis auribus, & vti nam à nobis absque causa dicantur, vt & hinc confundatur hodie facies nostra. Nonne animæ tuæ impressa est ab initio imago Dei? quo igitur ausu tu in ea pingis turpitudinum simulachra? Nonne mens tua in habitaculum Spiritus consecrata est? qua ergo temeritate tu illam in officinam vertis Veneris? Nonne membra corporis tui membra Christi sunt? qua ergo impudentia seruire ea cogis desiderijs tuis, & ad inuentionibus pessimis? Quia ab oculis hominum hæc abscondita sunt, num idcirco fugiunt etiam conspectum Dei? Nonne oculi Domini, sicut scriptum est, multo plus lucidiores sunt super solem, circumspicientes omnes vias hominis, & profundum abyssi, & hominum corda intuentes in absconditas partes? Cuius ergo te puderet ante homines, hoc audes facere coram oculis Maiestatis Dei? Nonne ipse iudicabit cogitationes tuas? Ita iudicabit, & traducet eas, & nudabit turpitudines tuas, & fornicationes tuas, & adulteria cordis tui, & quæ in te-

Leuit. 21.

nebris egisti, ipse publicè velut in theatro spectanda exhibebit toti mundo. Sed dum hæc sequimur, institutum cursum deserimus, & propterea vnde digressi sumus reuertamur.

Ostendimus iter directum ad cælum esse castitatem, quia cum Propheta proposuisset sibi: *Quis ascendet in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto eius?* subiecit, *Mundus manibus & mundo corde.* Ostendimus deinde Virgineam Mariam cæteris altius viam hanc cõscendisse: Superauit enim castitatem cõiugatorum, quia Virgo fuit: Virginum, quia primitiæ virginum: angelorum, quia quam illi ex conditione possident puritatem, ipsa ex viribus arbitrii adiura per gratiam obtinuit, & hoc in terra cui maledixit Deus, quod scimus eminentioris esse meriti. Vnde concludimus ipsam eminentiorem quoque præ omnibus omnino & Angelis & hominibus in cælo tenere locum, Deoque qui incorruptionis fons est, proximam esse, quia à corruptione & mentis & corporis longissimè inuenitur remota. Incorruptio autem sicut dicit Scriptura, facit esse proximum Deo. Restat iam tertia via, quam tantopere olim Corinthijs commendauit Apostolus, videlicet via charitatis, hæc vt ex Scripturis discimus, discernit inter filios regni & perditionis. Extra hanc quicumque est, ad corpus pertinet diaboli: in hac quisquis inuenitur, membrum Christi est: imò vnum est cum Christo, sicut scriptum est: *Deus charitas est, & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo.* Hanc ingressi sunt, quotquot ab initio placuerunt Deo. Sed omnes longè post tergum reliquit Virgo Maria. Non enim satis habuit cor liberum seruare ab amore rerum præsentium, ita quod nihil vniquam quiescere sineret vel in mente, vel in anima, quod quoquo modo Dei aduersaretur dilectioni: hoc siquidem est omnium, qui in via charitatis vel prima posuere vestigia. Non etiam satis habuit omnes animæ vires subindè in Deum surrigere, atque in diuinæ bonitatis contemplatione suspensas tenere, & in illa suaui contemplatione ex intimis viscerum medullis, & se omnemque vitam suam & actiones vniuersas Deo sacrificare. Nam & hoc est omnium, qui vel parum in via hæc sunt progressi. Sed tanti omnino in fecit Deum in corde suo, vt omnia prorsus, quæ libertatem spiritus quoquo modo impedire possent, & à iugi contemplatione Dei vel modicum suspendere, à se plane abdicaret. Vnde scriptum est: *Maria optimam partem elegit, quæ non auferetur ab ea.* Nemo miretur quod hæc, quæ de Maria quæ cognominatur Magdalena scripta sunt, ad Matrem Saluatoris referamus. Nam & hoc facit Ecclesia.

Luc. 13. g.

Et quid vetat ei hæc accommodare, inquam multo rectius, quàm in eam de qua primò scripta sunt, competant? Multum quidem dilexit Magdalena, sed quoties hæc in dilecti complexu impeditur vim passã, quamuis non superata à concupiscentijs & carne sursum ebullientibus. Nec ipsa solum hæc passa est, sed & quotquot ante ipsam sancti, imò & illi, qui primitias spiritus acceperunt auctores fidei nostræ Apostoli. Scimus enim quis ex illis dixerit: *Non quod volo bonum, hoc ago, sed quod odi malum, illud facio.* Rursus, *Condelector legi Dei secundum interiorem Rom. 7. hominem. Video autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, & captiuantem me in lege peccati, ad eò quod exclamare coactus fuerit: Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius?* Licet igitur Magdalena optimam in terra elegerit partem, quæ optime in hoc est, vt totus homo iugiter inhæreat Deo: licet & alij quam plures hanc elegerint, eius gratia rebus suis se nudantes, & illas abdicantes, tamen nec illa, nec isti hanc possederunt in ea plenitudine pace & tranquillitate, in qua possedit Virgo beata, vt quæ sola omnes animæ suæ vires secundum legem Dei plenè compositas habuerit. Nam sine peccato, quod concupiscentiam inuenit, cõcepta fuit. Sed dixeris: Hæc puriore demonstrant dilectionem, non fortiores aut ardentiores. Fortis dilectio est, & ardēs charitas, quam aquæ multæ extinguere non valent, nec flumina obruere, sicut in Canticis scriptum est. Inundauerunt aquæ & turbata est in Apostolis charitas, irruerunt flumina & obruta est dilectio. In hac quam nos prædicamus, neque obrui potuit, neque extinguere, imò nec turbare. Fugiunt illi, hæc sola non fugit: scandalizantur illi, hæc non scandalizatur: deserunt illi, non deserit ista: ad crucem sequitur, in morte adhæret, parata mori etiam & ipsa. Rursus hic dicit: Tum nec dum induti erant Apostoli virtute ex alto.

Cant. 8. 6.

Induti virtute ex alto Apostoli, & qui eos sequuti sunt martyres, qua in re ardentem in Deum dilectionem magis ostenderunt, quàm quod pro eius amore suas ceruices subijcere securibus, aut ferienti gladio colla præbuere? Magna profectò charitas est, & fortis, vt mors, ipsorum dilectio. Sed maius dilectionis argumentum habeo in diuina Virgine: Illi siquidem carnem quam semel corrumpi necessum erat, cædendã præbuerunt: hæc animam quæ corruptionem nescit, transuerberandam exposuit pro dilecti amore. Nam impleta in ea est propheta iusti Simonis: *Et tuam ipsius animam pertransibit gladius.* Et vultis certius aliquid de huius dilectione cognoscere? Considerate, quod hæc ipsum dilectionis fontem de-

Luc. 2. 2.

DE ASSUMPTIONE

D. Virginis, Homilia
secunda.

se genuit, & mundo editum sacro vberis suo lactavit.

Ex huius consideratione cognoscetis nec Angelorum charitatem, non eorum solum, qui in ministerium emittuntur, sed nec ipsorum qui familiariter Deo adstant, & ab incendio nomen habent, hoc est, ipsorum Seraphim cum hac conferri debere. Quod autem non vsque infatigabiliter, sicut in Angelis, ita in virgine exeruerit se flama charitatis, obstitit quae in carne mortali agebatur peregrinatio: vbi per fidem ambulatur & non per speciem. Cum igitur secundum scripturas, tanti quisque est apud Deum, quanti ipse Deum in corde suo facit: Cumque nullus tum hominum tum Angelorum plaris fecerit Deum, quam haec quae de se genuit Deum, clarum est ipsam primam esse apud Deum, & super omnes Angelorum choros eleuatam relidere in caelestibus. O charitas, quam magnae virtutis & meriti es apud Deum, quae sic in sublime euehis quos in valle hac impleueris. Verè dictum est de

Cant. 8. c.

te: *Si dederit homo omnem substantiam domus sua pro dilectione, quasi nihil despiciet eam.* Hoc sentiunt, qui spiritum non huius mundi acciperunt, sed spiritum, qui ex Deo est: illi diuitias nihil esse dicunt in comparatione tui, aurum calcant tanquam arenam, tanquam lutum aestimant argentum, omnia ut stercore despiciunt, ut te possideant. Imò multi exeunt de terra sua, de cognatione sua, in terra morantur peregrina, parentum obliuiscuntur, deserunt fratres suos, sorores relinquant, & seipsos denique ut apprehendant quam rebus omnibus chariorem habent charitatem, Verè filij non huius seculi, nec illius Adæ & infelices Heuæ, quorum oculi clausi fuerunt ad vera & aeterna bona, atque in vmbra rerum temporalium aperti, sed filij lucis, filij Parris, qui in caelis est, à quo & adoptati sunt, qui & haeredes ipsos instituit, & reges regni caelorum fecit, vnde & in caelo eorum mens est & animus, licet corpore nobiscum versentur in terris. Sed tempus est ut dicendi finem faciamus. Diximus quibus itineribus D. Virgo ad gloriam perducta est, & super Angelorum choros euecta in caelestibus. Vnum superest, ut per quae illa incesit, per ea & nos ambulemus, videlicet ut sectemur humilitatē, amemus castitatem, amplectamur charitatem. Sic fiet ut eò nos perueniamus, quò ipsa iam ingressa est, hoc est, ad regnum aeterni Dei,

vbi perenniter cum Sanctis
laetabimur in gloria, Amen.

Quae est ista, quae ascendit de deserto, delicijs affluens, immixa super dilectum suum?

Ox haec angelorum est, non quidē querentium doceri, sed prae nouitate rei stupentium. Siquidem res noua planè & insolens in deserto reperiri delicijs. Et inueniatur in deserto rosa

interdum vel liliū, nunquid illum spirabit odorem, nunquid candorem illum referet quem lilia conualliu? mirantur proinde Angeli, quum è deserto ascendat, delicijs hac affluere, & talib. delicijs quas nec agnoscunt in terra sua. Non minor vos auditores optimi capiet admiratio, si cognoueritis quid sit desertum hoc vnde ascendit. Quae item delicijs quib. affluere scribitur D. Virgo. Quare visum nobis est vtrumque paucis explicare ut in admirationem abducti, magnificè sentire discatis de Virgine.

Desertum (vt quod primo loco proposuimus, primum quoque absoluamus) est mundus iste. Quod dicimus, mirum videri potest homini carnali, hoc est, illi què terrena voluptas oblectat, qualem cap. 12. describit Euangelium secundum Lucam, quam & ita loquentem facit: *Anima habes multa bona reposita in annos plurimos, requiesce, comede, bibe, epulare.* Quales quoque describit liber Sapientiae cap. 2. quos & mutud sese exhortates inducit his verbis: *Venite & fruamur bonis quae sunt, & utamur creatura tanquam in inuentura celeriter. Vno precioso & vnguentis nos imple annus, & non praterat nos flos temporis. Coronemus nos rosas antequam marcescant, nullum pratium sit, quod nò pertransseat luxuria nostra. Nemo vestrum exors sit luxuria nostra. Vbique relinquamus signa letitiae, quoniam haec est pars nostra, & haec est fors nostra.* His non desertum, sed Paradisus deliciarum est mundus iste, & cuperent si liceret, perpetud hic vitam degere, vnde & vehementer contristari eos videmus, dum hinc ipsis exeundum est. Scitis cuius illa sit vox. Siccing separas amara mors? Ac rursus illa.

Heu qua tenebra, quantus horror irruit,
Quae punitiones cor fatiscens lancinant.
Ab flos iuuenta, iamne compellor mori?
Blandumq, quidquid fuit, & est, relinquere?
O dulce lumen, iamne cogat emori?
Qui multa lustra adhuc putabam viuere?
Heu vita fallax, quomodo breuissimū
Euaniisti prorsus instar somni.

Verum

Esai. 15.

Verum licet his non videatur, verè interrim desertum est mundus iste. Quid enim? Nonne horrida, atque à feris & bestijs inhabitata loca vulgo deserta appellamus? Certè Esaias significare volens Babylonem in solitudinem redigendam, his verbis, ad hoc vsus est: *Requiescent ibi, ait, bestia, & replebuntur domus eorum draconibus, & habitabunt ibi strutiones, & pilosi saltabunt ibi, & respondebunt ibi vlula in diebus eius, & Syrena in delubris voluptatis,* hoc est, in locis, in quibus coluerunt haecenus festa Veneris. Quae Prophetæ descriptio si apta est, ut desertum sit, vbi cubilia sua posuere bestia, dracones, strutiones, Fauni siue Satyri, Vlulae ac Sirenae, utique desertum erit mundus iste, cum ferarum hic plena sint omnia, non dico huius generis, quod terri iaculis, aut propulsari potest ferro. Siquidem nec Esaias per omnem locum descriptionis has feras significare voluit. Nā *וַיִּשְׁמַע* thijm, quod noster interpret, Septuaginta imitatus, bestias transtulit, Hebraea linguae periti dicunt, genera daemonum significare, vel phantasmata, quemadmodum & nomen *שַׁיִר* scheirim, quod pilosos, & *תַּנִּינִים* thannim, quod vertit Sirenas, ut taceam iam de *דַּרְדַּרִים* ochim, quod Hieronymus dracones, Aquila Typhones, Septuaginta & Theodorio *δρακόνες*, id est, clamores, vel sonitus. Iechiel, quem praepceptorem suum vocat Capnion, cercopes. Alij Martichoras. Multi feles marinos interpretati sunt. Symmachus cum nihil certi inueniret, quid significaret, dimisit verbum absq; interpretatione, sicut & Ionathas Chaldaeus, nisi quoddam more Chaldaeorum mutauit m, in n, dicens Ochim. Nicolaus de Lyra scripsit, aues esse grandes corpore graue, quae solitudinem amantes. In tanta diuersitate, quae ignorantia eius nominis *וַיִּשְׁמַע* oach, palam profiteretur, putarem ego non arguendum, qui modestè assereret ipso vocabulo Hebraico genera daemonum significari, cum in descriptione tot sint voces, quae hunc inuitent, in primis *וַיִּשְׁמַע* thijm, deinde *וַיִּשְׁמַע* Scheirim, postremò *וַיִּשְׁמַע* thannim de quibus iam differuimus, quibus & Diuus Hieronymus motus, sic scripsit in commentarijs: Per quae omnia vastitatis, inquit, & solitudinis signa monstrantur, quod tanta sit populatio vrbis quondam potentissime, ut prae multitudine daemonum, ac bestiarum nullus in eam audeat pastorem, hoc est, deserti appetitor intrare. Quamquam igitur in translatione sua nusquam expresso nomine daemones posuerit, voluit tamen non vno loco nominibus ferarum hos intelligi metaphoricè. Quos si docuerimus per mundum istum vagari, ostensum erit, quod in orationis exordio assertum à nobis est, nēpe appellationem deserti rectè tribui mun-

do. Et quidem illustrem locum habemus hac de re Apostoli Pauli in Epistola, quam scripsit ad Ephes. cap. 2. *Et vos cum essetis mortui delicijs & peccatis vestris, in quibus aliquando ambulastis secundum saeculum mundi huius, secundum principem potestatis aeris huius spiritus, qui nunc operatur in filios dissidentiae, conuiuiscatit, &c.*

Cum, inquit, essetis mortui per peccata, in quibus olim ambulastis, iuxta instinctum daemone, cui potestas est in aere, hoc est, qui in infima hac orbis parte regnat, non veluti dominus, sed ut tyrannus, cui potestas est spiritus illius, qui nunc agit in filios dissidentiae. Vel certè cum essetis mortui per peccata, in quibus olim ambulastis iuxta instinctus illius, qui princeps est daemonum, ut nomen *εξουσίας*, non qualitatis, sed substantiae vocabulum sit, ad quod planè inuitat locus, qui est capite primo huius Epistolae, vbi scribitur: Christus à Patre collocatus in caelestibus supra omnem principatum & potestatem. Cui similis est ille in Epistola ad Colossenses capite secundo: *Estis in illo repleti, qui est caput omnis principatus & potestatis.* Quibus locis certum est vocabulum *εξουσίας* esse nomen rei, siue substantiae, quemadmodum & capite 6. Epistolae ad Ephes. & plerisque alijs. Quae interpretatio si placet genitiuus aeris referendus erit ad principem. Secundum principem daemone, qui & princeps est aeris. Deinde qui sequitur genitiuus (spiritus) ad aerem. Secundum principem aeris, in quo degit spiritus, qui nunc efficaces sunt in filijs dissidentiae, ut sit enallage, siue heterosis numeri, aerq; dicatur spirituum ea phrasi, qua dicimus terram Barbarorum pro terra, quam Barbari inhabitant. Verum siue ad hunc modum interpreteris, siue vtrumque genitiuum (& aeris & spiritus) ad tertium referas, qui praecessit (potestatis) constanter retinetur dogma, quod adstruere conamur, nempe daemones in hoc mundo, siue aere sedem suam habere, atq; in ijs, qui nolunt se praebere formandos Euangelio (hi siquidem sunt: *διδασκαλίας, operati homicidia, furta, adulteria, fornicationes, haereses, & id genus alia.* Atq; hanc Theologiam non hoc solum loco tradit Apostolus, habet eandem cap. 6. nisi quod ibi non in aere, sed in caelestibus eos degere dicat. Quod ne cui negotium faciat, sciat hanc scripturae sacrae phrasim esse, ut caelum appellet non solum orbem solis, aut lunae, aut in quo fixa sunt sydera, sed & locum, vbi venti, & nubes, & procellae, & turbines sunt, quem Apostolus Petrus in posteriori sua Epistola tartarum appellat, quod turbulentissimus sit *ἀπορῆς τάρταρον*, & Iudas *ζόρον*, id est, caliginem. Est enim obscurus & crassus, qui supra nos est aer, quod & transgressores angelos praecipitatos dicunt in hoc accedentes Theologiae Paulinae.

Hhh 4 Quod

Quod si cui loca hæc scripturæ, vt à nobis iam interpretata sunt, non satis faciant, legat commentarium Hieronymi super caput 6. Epistolæ ad Ephesios, vbi verè insignis est, atque inter cætera attendat, quid de loco dæmonum sentire dicat scholam theologorum. Cùm proposuisset suam de cælestibus sententiã, quod maiorem fidem faceret lectori, adiecit: Hæc omnium doctorum opinio est, quod aer iste, qui cælum & terram medius diuidens, inane vocatur, plenus sit contrarijs fortitudinibus. Quis igitur neget mundum hunc desertum esse? Sanè quibus velamen illud, cuius in posteriori Epistola ad Corinthios meminit Apostolus, ablatum est ab oculis, vident horrorem loci, quare & gemunt nocte ac die, vnumque hoc parturiunt, vt quàm citissimè hinc tollantur. Quod dico adductis in medium exemplis docerem, nisi scriptura his plena esset.

2. Cor. 2. c.

Psal. 119

Ne tamen omninò dissimulare videar ex multis vnum proponam. Legimus in psalmis: *Heu mihi quia incolatus meus prolongatus est, Habitavi cum habitantibus Cedar, &c.* Heu mihi, dolentis est, & quidem vehementer dolentis, quod indicat epithasis, quæ est in narratione causæ, quã alijs verbis hoc modo exprimere possumus. Quod malè me habet, quodque gemo, hoc nempè est, quia incolatum, & multo iam tempore incola, atque incola terræ barbaræ, mundi nimirum huius. Sed ad eone molesta res, insuauis, ac tristis, degere in hoc mundo? Omninò, ait. Nã eremus est, nec quæuis, sed vasta, & horribilis, quam rectè Cedar dixeris, siue vastitatem, siue tenebras spectes vndique & vndique incubantes: *Habitavi, inquit, cum habitantibus Cedar, multum incola fuit anima mea.* Quàm diuersa vox hæc ab ea Euripi, cuius in præcedentibus meminimus, quæ quod magis afficiat, attendere vos volo, cuius sit. Vox est Davidis, cui, cùm rex esset, nihil earum rerum, quæ ad beatam in terris vitam faciunt, deesse poterat, siue hanc in diuitijs ponas, siue in honoribus, siue alijs rebus quibuscunque. Quod animaduersum, quantum pondus habeat, tum demùm intelligimus, cùm ad nos referimus, quos harum rerum vel sola spes in mundo detinet, imò sic mundo affigit, vt non nisi vi auelli queamus. Quis enim nostrum volens egreditur? Quis nisi necessitate adactus, terras deserit? Heu miseros. Quàm parùm agnoscimus horrorem loci. Quàm parùm attēdimus feras, quibus cum versamur, imò cum quibus lucta nobis est iugis & assidua.

Eph. 6. b.

Hoc enim in Epist. quam ad Ephes. scripsit, docet Paulus, vbi & feras has (dæmones dico) nouo planè, & nusquam alibi reperto vocabulo *χοσμοκρατόρας* appellat, quarum naturam & ingenium cognoscere, viresque per-

spectas habere, cùm ad horrorem deserti faciat, placet de ijs hic differere.

Platonici, vt videre est apud Apulæum, definerunt dæmones animalia esse, animapassiuam, mente rationalia, corpore aërea, tempore æterna. Quorum sententiam ea parte, qua corpora ipsis affingunt (quanquam quibusdam in locis amplecti videatur Augustinus) nobis sequi non licet, vt qui certissimam definitionem habemus magni illius Dionysij, qui Paulo præceptore vsus fuit, atque in hisce rebus exactè ab ipso edoctus. Hic cap. 4. de diuinis nominibus intelligentias (sic enim Platonè imitatus angelos ipse vocat) definit *ἀσωματὸς ἐξ αἰθέρος*, hoc est, incorporeas, materiæque expertes. Quod ne de bonis duntaxat dictum arbitretur quispiam, sciat ipsos transgressores angelos, eiusdem prorsus cum alijs naturæ esse iuxta Theologiam Damasceni libr. Orth. Fid. 2. cap. 3. & 4. Quorum vtriusque doctrinam planè probare videtur Scriptura. Canit siquidè in Psalmis David, Deū angelos suos, id est, eos, quos suis ministerijs deputauit, fecisse spiritus, hoc est, spirituales & incorporeos. Et ad Eph. 6. Apostolus dæmones appellat spirituales astutias. *Nō est nobis, inquit, colluctatio aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus principes & potestates, aduersus mundi rectores tenebrarum harum, contra spiritalia nequitia in cælestibus*, hoc est, phrasi Hebræa, contra spirituales nequitias degentes in cælestibus. Quibus verbis & naturam dæmonum, & pariter ingenium expressit. Naturam, dum ipsos spiritus dixit: ingenium, dum nequitias appellauit, vel potius versutias. Siquidem nequitia propriè ad libidinem & luxum pertinet, quod hæc vitia hominem perditum, & nihili declarèt: *πονηρία* verò, qua voce vsus est Apostolus, præter malitiam, & versutiam, siue astutiam significat. Quam significationem hoc loco expressisse Apostolū, inde manifestum est, quod in præcedentibus *μεθοδίας* posuit. Est autem *μεθοδία*, cùm quis ex insidijs aggreditur alium. Nã *μεθοδισσας* fallere est, & per compendium, & abruptè adoriri, quod sanè arte fit. Et quia diaboli mille nocendi artes, multimoda ipsius ingenia, ad inuentiones, fraudes, dolos, molimina significare volēs Apostolus pluralem numerum posuit, dicens *methodias*. Vt possitis stare aduersus *methodias*, aduersus astutus, seu insidias diaboli. Ob eandem causam vsus est enallage qualitatis, ipsum non astutum simpliciter, vel vafrum appellans, sed ipsam vafricem, astutiam, siue versutiam. In cuius venena & fraudes intendēs reliqua scriptura, ipsum nunc draconem, nunc serpentem, nunc colubrum, nunc vectem, nunc alijs atque alijs nominibus appellat. *In die Esa. 27. illa, ait Esaias, visitabit Dominus in gladio suo duro, & grandi.*

& grandi, & forti super Leuiathan serpentem tortuosum, hoc est, qui mille per meandros sese voluens, explorat nostram, quæque parum munita videt, ea in primis vt est callidus, oppugnat loca, vt cùm per illa irruperit, munitiora facilius capiat, & ad arcem cordis, & animam perueniat. Si obscurius dictum est, quia in genere, dicam in specie, quod dicam clariùs.

Si abstinuerimus à corporum voluptate, seu libidine, per auaritiam, à qua minus nos abhorrere videt, capere nititur. Quod si & auaritiam cum voluptate contemnimus per luxuriam, quæ pro Deo ventrem colit, parum cautos aggreditur, cumque per hanc irrepserit, etiam illa, quæ fortia esse videbantur, expugnat.

Esset hic locus dicendi, quanti & quales per ipsum deiectioni sunt, non solum laici, sed & monachi, sed & Episcopi, sed nimis excreuerat oratio, quod cauere volētes, & reliquas versutiarum eius species, quas tamè in primis refert habere perspectas, præterimus, & ad vires ipsius explicandas sermonem conuertimus, quas non vulgares esse inde colligimus, quod ad has superandas opus sit gladio forti, duro, & grandi: Sic enim habet Esaias cap. 27. Verba eius citauimus, atque iterum placet referre, quod exactius explanemus.

In die illa, ait, visitabit Dominus in gladio suo duro, & grandi, & forti super Leuiathan serpentem tortuosum, & occidet cœtum, qui est in mari. Hoc est, diabolus, qui in mundo vagatur. Quare diabolus dicatur draco, nam quod cœtum hic vertit interpretis capite 29. apud Ezechielem vertit draconem: *Ecce ego ad te Pharao draco magne, qui cubas in medio fluminum tuorum.* Quare item dicatur serpens & vectis, in præcedentibus dictum est. Iam explicandū, quare Leuiathan appellatur: id namque ad rem præsentem facit. Leuiathan talis Hebræis vox est, qualis est Latinis cœtus vel balæna, hoc est, significat cœtum, piscis genus vasto ac immani corpore, quamuis sint, qui non certum, sed quoduis genus in mari positum grande & vastum, voce hac significari dicant, vt sit vocabulum, quale Latinis est belua. Si quis consulat Scripturam, magis probabit, quod priori loco refertur, nihil tamen certi ex ea statui licet, hoc interim certum est à mole corporis inusitata nomen pisci impositum esse: Siquidem *לַוְיָתָן* lauach Hebræis est cumulare, & accessionibus augere Loca scripturæ, in quibus proprius vultus vocabuli huius reperitur, tria potissimum sunt, quæ cùm ad cognitionem quoque faciant naturæ piscis, à qua metaphora huius loci ducta est, statui ea adducere. Primus est psalmo 173. cuius initium est: *Benedic*

animam eam Dominum, &c. in quo magnificentiam Dei ex duabus rebus proponit David. Recenset primò opera Dei mirabilia, quæ in terra licet videre. Quem tractatum vbi epiphonemate conclusit, hoc nempè: *Quàm magnificat a sunt opera tua Domine, omnia in sapientia fecisti, impletæ est terra possessione tua. Adiecit, quæ in mari sunt admiranda.* Dixi de terra, inspicitur, ait, iam mare, non minora videas ibi rerum miracula. Inter cætera est tibi Leuiathan, quem formasti vt luderet in mari. Nam pro dracone, quod noster vertit interpretis, in Hebræo est Leuiathan. Et illud, ad illudendum ei: Græcè dictum est, Latine vertisset ad ludendum in eo, nempè, mari, quod spaciosum manibus, id est, flexibus sinuosum est. Hunc puto germanum esse sensum Psalms, quãquam non ignorè commentarios figuratè de diabolo interpretari ad hunc modum: Inter reliquas creaturas mundi (nam hunc nomine maris intelligunt) formasti & diabolus, vt ludos nobis faciat. Secundus locus est psalmo 73. non minus insignis: *Tu confregisti capita draconis*, (hic rursus Leuiathan est in Hebræo) *cedisti eum escam populis Aethiopum.* Sensus psalms hic est: Tibi Domine in manu est, facillimū est tibi, modò velis, comprimere hostes nostros: Nam magna potes, & mirabilia fecisti, atque hoc receset tibi propheta, & inter cætera. Tu, inquit, potes facere, vt capiatur Leuiathan, & in frustra cœcistis mittatur etiam ad Aethiopes, qui longè disiti sunt à mari. Hæc sanè loca faciunt ad intelligendam metaphoram Esaiæ. Nam Psalmo 103. cùm inter prima rerum miracula, quæ cernere est in mari, recensetur Leuiathan:

Hoc verò 73. Psalmo, cùm ex ipsius deiectione adstruatur Dei potentia, grandis oportet belua sit, non mole corporis, sed & robore virium. Sunt tamen, qui & hunc locum figuratè interpretantur, per draconem intelligentes Pharaonem, per capita, ipsius proceres, vt alluserit Propheta ad notam Aegyptiorum subuersionem hoc sensu: Pharaonem & proceres eius demersisti in mari rubro, quibus de profundo pelagi rursus e ductis, laniandos tradidisti exanguēs eorum artus carniuoris auiū rostris ipsis coruuis: vt populus Aethiopum periphraasis sit coruorum.

Tertius locus est apud Iob capite 40. atque hic omnium apertissimus est. *An exira here poteris Leuiathan hamo, & iane ligabis linguam eius. Nunquid pones circulum in naribus eius? &c.* Vox Dei est ad ipsum Iob. Non est, inquit, hoc viriū tuarū, sed nec cuiusuis mortalium: ad superandum Leuiathan, diuina opus potentia. Describens deinde ipsam beluam: *Corpus, ait, illius quasi scuta fusilla, compactum squamis se premētibz. Vna vni cōiungitur, & ne spiraculum*

Iob 41. 8.

raculum

culum quidem incedit per eas: Vna alteri adhaerebit, & tenentes se nequaquam separabuntur. Sternutatio eius splendor ignis, & oculi eius, ut palpebra dilu- suli. De ore eius lampades procedunt sicut tadae ignis accensa. De naribus eius procedit fumus sicut olla suc- censa atq; ferventis. Halitus eius prunas ardere facit, &c. Cum apprehenderit eum gladius, subsistere non poterit, neq; hasta, neq; thorax. Reputabis enim quasi paleas ferrum, & quasi lignum putridum es. Non fu- gabit eum vir sagittarius, in stipulum versi sunt ei la- pides fundæ. Quasi stipulam estimabit malleum, & deridebit vibrantem hastam, servescere faciet quasi ollam profundum. Mare ponet quasi cum vnguenta ebulliunt. Non est super terram potestas, qua cõpare- tur ei, qui factus est, ut nullũ timeret. Ex hoc loco, qui naturã piscis, & proprietates ipsi ex- actè describit, facilè est cuius metaphoram explicare, quæ apud Esaiã est, nempe, quod ob inuictum robur, & insuperabiles vires diaboli, ipsum Leviathan appellavit.

Quod autem & hunc locum de diabolo quidè interpretati sunt, ut Philippus pres- byter, & plerique alij, nihil contra nos fa- cit, cum id fecerint per allegoriam rerum, quæ literæ velut basi innititur. Quanquam mirum est, quid hinc sequuti sint, cum alle- goria ferè peti solet ex rebus gestis, nõ au- tem ex naturis rerum, sed istud alterius ne- gotij est. Ob eandem causam robur scilicet & vires iuxta quosdam vectem ipsum voca- vit. Vectibus portæ clauduntur, vectibus circumaguntur torcularia, vectibus onera gestantur, in quibus quia alij alia atque alia considerauerunt, aliter quoque & aliter interpretati sunt metaphoram. Hierony- mus, quem in præcedentibus sequuti sumus, eam ob rationem dixit diabolum vectem à propheta vocatũ, quod nihil in se recti ha- beat, ob quam causam etiam tortuosum ap- pellavit. Hinc respexit ad curvitatẽ palorũ, idem cap. 15. Esaiæ, vbi de Moab scribitur: *Vectes eius vsq; ad segor.* Per vectes, robur, seu primores Moab intellexit, ibi in palis iste respexit, quod sint robusti, quam significa- tionem in translatione sua expressit hoc lo- co Theodotio, Super serpentem, inquit, ro- bustum. Hunc Dominus semel occider, atque tunc pax erit perpetua, secura, stabili, tunc solidum gaudium, quod nunquam interrumpetur. Hæc est consolatio eorum, qui iam certantes contra diabolum, expe- riuntur, quàm sit difficilè superare vires ipsius, quàm sit difficilè fraudes ipsius eua- dere.

Non esse autè præsentis temporis, sed ad futurum sæculum pertinere discimus ex Ap- postolo Paulo, qui capite 6. Epistolæ ad E- phes. cuius aliquoties iam meminimus, hor- tatur eos, qui renati erant ad arma. Volo, in- quit, vos arma capessere, nec vulgaria, sed arma manu Dei fabricata, nõ hastã tantum,

vel lanceam, sed omnia simul arma, quæ ad virum, seu militem pertinent: id enim signi- ficat *armamentum*, qua voce ibi utitur Paulus. Quod deinde per partes explicãs, Volo, in- quit, lumbos baltheo, pectus lorica, caput galea, pedes calceis, sinistram scuto, dexte- ram gladio muniri, gladio, inquit, spiritus. Nec miremini, quod tam exactè instructos armis vos velim: magna causa est, pugna vo- bis est, non cum carne & sanguine, sed con- tra principatus, cõtra potestates, cõtra mun- di rectores, id est, dæmones, siue dominos tenebrarum sæculi huius, contra spirituales versutias. Quid potuit dici vehementius? *Nõ est, inquit, nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinẽ?* Sed quid, aut quomodo Paule? An nunquam expertus in te es, quanto impetu affurgat caro? quanta improbitate impera- re conetur lex mēbrorum? qua vi ad inho- nesta trahat, quæ per corpus resperã est, cõ- cupiscentia? Nõne ob huius violentiã ipse õ bone exclamas: *Infelix ego homo, quis me libe- rabit de corpore mortis huius?* Nõne & in ea, quæ ad Roma. est epistola doces inter carnem & spiritum perpetuam luctam esse, dum aliud spiritus, aliud inuitet caro? Quomodo ergo nunc ais, non est nobis colluctatio aduer- sus carnem & sanguinem? Adeone citò om- nium horum te cõcepit obliuio? Nequaquam ait. Scio molestam vobis pugnam esse con- tra sanguinẽ & carnem, verum collata cum ea, de qua nunc loquor, qua contra dæmo- nes dimicamus, nulla est, tantæ sunt vires, tantæ sunt fraudes horum. Mirè Apostolus hoc loco duo hæc adiunxit, vires, & frau- des, imitatus in hoc Esaiã, qui non cõten- tus dixisse Leviathan, adiecit serpentem ve- stem, serpentem tortuosum, quod & Apo- stolus Petrum fecisse videmus, vbi ait: *Ad- uersarius vester diabolus itaquam leo rugiens circuit, quærens quem deuoret.* Quod dicit, circuit, seu obambulat, acres insidias, & exactã ipsi fra- udem explicat. Quod addit deinde (rugien- tis instar leonis) sæuitiam diaboli, fortitu- dinẽ ac robur declarat. Porrò nomine dia- boli totum cõetum dæmonum significauit per heterosin. Quorum multitudinẽ si quis æstimare velit, cogitet, quanta sit ea, quæ in- ter cælum & terrã media est aeris regio, quæ sanè maxima est, & latissima: atque hæc, ut antè à nobis ostensum est, plena est cõtraria- rum fortitudinum. Quàm igitur horribile desertum hoc, quod tot & tales, tam acres, tam truculentæ feræ inhabitant. Quàm hor- ribile, inquam, desertum.

Obsecro vos auditores, si quispiam ve- strum ita secum agente, non dico fortuna, sed cuius prouidentia euncta gubernantur, Deo, defferretur in vastum aliquem locum, vbi non nisi lupos, quales vulgus intelligit, & vrsos & leones ac legnas atq; horum catu- los con-

los conspiceret, nec vllum sibi cerneret pa- tere exitum, an nõ totus rigesceret? Et quid sunt illæ feræ ad has collatæ? Ille carne pas- cuntur & sanguine, istæ glutunt animas. Il- læ certis temporibus excurrunt, dum nimi- rum fames extimulat. Istæ nunquam nõ ob- ambulant, quærentes, quem deuorent. Illæ aperto ferè Marte inuadunt, istæ ex insidijs aggrediuntur. Illæ conspici à nobis possunt, istæ nequaquam. Illæ cum corpora habeat, lædi, atque interimi queunt, istæ vulnerari non possunt, cum spiritus sint: Illæ etiã dum vel maximè sæuiunt, si de grege vel agnum, vel caprum vorandum eis obijcias, deli- nunt insequi, istæ nunquam expleri valent. Illæ cum bruta sint, excogitare nequeunt, istæ ingenio calliditatis suæ mille nocendi artes adinueniunt. Quando igitur horribi- lius desertum hoc altero illo, atque huius talis deserti, qui incolæ sumus, diu in eo de- gere optamus, imò quali nullum esset bel- lum, quasi nullæ starent contra nos instru- ctæ acies, nugamur, deliciamur, ludimus, dissoluti incedimus, atque discincti. Quid dicam? hoc sanè, vel carere nos fide, vel oc- cupatos omnium alijs non exercere hic in- genia nostra. Etenim cum fides habeat ocu- los suos, si intenderemus, videremus per nebulam saltem Leviathan immanem illam beluam caudam suam stringentem, flama- mas spirantem, concitantem abyssum in ca- put nostrum. Videremus serpentem illum vectem, serpentem tortuosum miris modis per arctissimas rimulas insinuantem sese, ac mille meandris nitentem arcem ipsam cor- dis occupare. Videremus, vt semel dicam diabolum rugientis instar leonis obambu- lantem, explicantem nostra, perque ea, quæ vel parent, vel minùs fortiter clausa sunt, irrumpentem, atque in omnia deinde se ver- tentem, ut quod cupit, perueniat, hoc est, ad arcem mentis, ut cum eam obtinuerit, lam- bat sanguinem animarum nostrarum: Vi- deremus, in quã, incorporales principatus, mundi Dominos, spirituales versutias, to- tum denique cõetum dæmonum stare con- tra nos in acie, dentibus stridere ac fremere, ignem spirare aduersus salutem nostrã. Vi- deremus hæc neque ut iam ridere liberet, sed sumptis lachrymis plangeremus sortem nostram duram ac terribilem, plangeremus cum propheta tempus incolatus nostri ex- trahi, plangeremus & sublatis ad cæli san- ctissima templa mentis nostræ oculis, tristes ac horrere pleni clamaremus diffisi viribus nostris: Exurge Domine, expugna, qui im- pugnant nos. Exurge Domine, apprehende arma & scutũ, & deijce aduersarios nostros. Exurge in auxilium nobis. Quis enim hanc contra nos dæmonum pugnam vincere præ- ualet, nisi tua fuerit pro eo dextera dimica-

tum? Sed tempus est, vt tractatum hunc ab- soluamus.

Ostendimus appellationem deserti rectè tribui mundo, eò, quod ferarum plena hinc sunt omnia, hocq; horribilius desertũ esse, quæ feræ istæ, siue naturam, siue ingenium, siue robur spectes, siue fraudes, siue sæui- tiam, longè superet nostri generis feras. Re- stat iam alterum, nimirum, vt dicamus, quæ sint deliciae, quarum meminit thema, quod tractandum sumpsimus, atque vt vno ver- bo re explicemus, deliciae hæc virtutes sunt, humilitas, benignitas, modestia, mansuetu- do, castitas, charitas, ac ceteræ virtutum spe- cies, quæ multæ sunt, de quibus (non dico de omnibus: quis enim id posset?) sed de po- tissimis, cum in alia quadam concione ex professo olim differuimus, hoc loco nihil dicam. Puto enim plerofque vestrum memi- nisse: Argumentum concionis illius hoc e- rat: D. Virginem per humilitatem, castita- tem, charitatem, quas excellentiùs etiam præ Angelis ipsam possidere demonstrabam ad summum sublimitatis fastigium euectã ef- se, & in cælestibus collocatam super omnem principatum, & potestatem, & virtutem, & dominationẽ super cherubim & seraphim, super omne denique, quod infra Deum est. Vestrum iam est, singulas virtutum species percurrere, atque vbi vobis persuaseritis, excellentissimè has viguisse in Maria Vir- gine, oculos vestros ad desertum hoc trans- ferre. Quod si feceritis, videbitis quàm op- timo iure admiranter dicant Angeli. *Qua est ista, qua ascendit de deserto deliciae affluens? Quæ* *Cant. 2. 6.*

est ista, quæ ascendit de terra Cedar, de ter- ra, cui aërea illa caligo, quæ plena ferarum est, vndique incubat: de terra horroris, in qua pugna aduersus diabolũ quotidie ge- ritur. Vbi aduersus iacula & tela conflicta- tionibus assiduus dimicatur, vbi cum avari- tia, cum impudicitia, cum ira, cum ambitio- ne cõgressio est, cum carnalibus vitijs, cum illecebris sæcularib. assidua, & iugis, & mo- lesta luctatio est; vbi obsessa mens hominis, & vndique zabuli infestatione vallata, vix occurrit singulis, vix resistit.

Si auaritia prostrata est, exurgit libido: Si libido compressa est, succedit ambitio: Si ambitio contempta est, ira exasperat, inflat superbia, vinolentia inuitat, &c. De hoc er- go deserto tam horribili, mundo videlicet ascendit. D. Virgo, deliciae, hoc est, virtu- tibus, vt diximus, affluens. Quare auditores optimi curemus, vt nos de hoc deserto deliciae affluentes ascendamus, quod det nobis Deus Pater, & Filius, & car.

Amen.

SVPER HANC SCRIP-
TURAM, Homilia.

Mibi absit gloriari, &c.

Ad Galat.
6. d.

Onet post Platonē Aristoteles, vt à prima statim ætate assuescamus discernere, quæ sint, de quib⁹ verè gaudem⁹, & de quibus verè dolemus, vt illa prosequamur, hæc fugiamus. Sanctissima sanè admonitio. Verū que nam sint, de quibus verè gaudemus, neque hic, neque ille, sed nec cæterorum quispiam philosophorum, seu Ionicorum, seu Italicorum perspectū habuit. Tradiderunt quidem ipsi virtutem esse, de qua verè gaudemus, & rectè tradiderunt, sed quid sit virtus, non cognouerunt. Definierunt sanè eā esse habitum consentaneum rationi, atque hoc rursus rectè: verū quid sit rationi cōsentaneum, inuenire haud potuerunt ignorantibus naturæ, quæ per peccatum Adæ inualuit, corruptionem. Quod ergo illi tradere non potuerunt, nos hac concione demonstrare conabimur, occasionem nobis præbente, quæ de Beatiss. patre nostro cantata hodie est Epistola, cuius initium est,

Mibi absit gloriari, &c.

Ad Galat.
6. d.

Dicitur, qua in re gloriandum, duximus operæ precium, si Paulum imitantes antè dicamus, quas ob res plerique mortaliū falsò glorientur. Et quidē in primis hic occurrunt, qui gloriam suam ducūt, quòd diuitias, quòd magnificas ædes, feraces agros, montes vitibus scitè confitos, amcenos hortos, spaciosa pascua, numerosam pecudem possideant. Quòd vasa habeant preciosa tū aurea, tum argentea: quòd noui ac varij generis vestes, quòd picta stragula, quòd belluata tapeta, &c. Vanā esse horum gloriam hoc arguit, quòd morte intercipiatur. Verè enim dictum est: *Cum morietur homo, non sumet omnia*, hoc est, nihil earum rerum secum ferret, quas hic possidet, non aurum, nō argentum, non vasa docta celata manu, nō superba aulea, nō cætera, quæ gloriam suam ducit, vt rectè accinatur: *Neg, descendet cum eo gloria eius*. Vtiam taceam, quòd frequenter incendijs, sæpè bellis, non rarè aquarū inundatione, sed & furū insidijs, sed & latronū impetu, vita manente incolumi, tollantur, diripiaturq;. Quod qui aduertit, quàm aptè incertas diuitias has appellārit, qui dixit: Diuitibus huius sæculi non altū sapere, neque sperare in incerto diuitiarum. Sed age picturā huius proferamus, vt res oculis subiecta magis afficiat. Pictura insignis est apud

1. ad Tim.
6. d.

Lucam cap. 12. *Homini cuiusdam diuitis vberes fructus ager attulit, & cogitabat in tra se dicens: Quid faciam, quia nō habeo, quo congregem fructus meos? Et dixit, hoc faciam. Destruam horrea mea, & maiora faciā, & illuc congregabo omnia, quæ nata sunt mihi, & bona mea, & dicam anima meæ: Anima, habes multa bona posita in annos plurimos requiesce, comede, bibe, epulare.* En velut in tabula depictum, imò velut in scenam productum glorientem in diuitijs hominem. Sed nunquid verè glorientem? Percurramus picturam, si fortè & hoc oculis exhibeat. *Dixit autem illi Deus: Stulte, hac nocte animam tuam repetam à te, quæ autem parasti, cuius erunt?* En reliquum picturæ, quæ nescio quid diuinum spirat, & si ante oculos sæpè versaretur diuiti, non dubito abduceret animos eorum à spe, quæ ex incertis & falsis diuitijs conceperunt. Quid enim non falsas appellem, qui nihil minus, quàm diuitiæ sunt? Quis enim sapiens has ynquam eo loco habuit? imò quis vnquam concupiuit? Sed satis de his. Transeamus ad reges & principes, qui in potètia, seu fortitudine imperij glorientur, qualem Pharaonem depingit propheta Ezechielis:

Eze. 29. a

Ecce ego ad te Pharaon rex Aegypti, draco magne, qui cubas in medio fluminum tuorum, id est, qui in his

Dan. 14. f.

*confidis, & gloriaris. Qualè quoque describit volumen Danielis ipsum Nabuchodonosor, quem & ita loquentem inducit: Nōne hæc est Babylon ciuitas magna, quam ego adificau*Descriptio
Babylonid.

in domum regni, in robore fortitudinis meæ, & in gloria decoris mei? Nōne hæc est, ait, Babylon ciuitas magna? Babylon (quem admodū refert Herodotus, & alij, qui Græcas historias conscripsere) per quadrum sita, ab angulo vsque ad angulum muri, sedecim millia tenebat passuum, hoc est, simul per circuitum quadringenta octoginta: vt non minùs scitè, quàm verè de ea dixerit Aristoteles in Politicis, quòd magis regio clausa muris, quàm ciuitas esset. Murus cōstiti latere atq; interfuso bitumine cōpactus quinquaginta cōcubitorum crassitudine, ducentorum celsitudine, in singulos cubitos ternis digitis mensura ampliori, quàm nostra. Super quem circa oras extructæ erant dietæ singulariæ al trinfecus cōuersæ, inter quas tantum capedinis relinquebatur, vt quadriga interagi possit.

Eius per ambitum centum portæ stabant, æræ omnes cum cardinibus itidem postibusq;, quapropter inter septem orbis spectacula numeratur. Arx siue capitolium eius vrbis est turris, cuius meminit Genesis cap. 11. quæ in altitudine quatuor millia dicitur tenere passuum. Describunt quoque eibi tēpla marmorea, aureas statuas, plateas lapidebus, auroque fulgentes, & multa alia, quæ penè videtur incredibilia. De ditione nihil me necesse est dicere, cum ob multitudinē ciuita-

ciuitatum Esaias 14. capite, terram Babylonis, orbem appellat ciuitatum. Et capite 21. eandem mare vocat, quòd nimirum latissimè pateret regnum Babylonis. Omnino enim huc respexisse puto prophetam, & qui eum imitatus est Hieremiam, cum ait. *Desertum faciam mare Babylonis*, quanquam non ignorem alios aliter explicare metaphoram. Sed quorsum hæc? eò spectant vt sciamus, quòd si quis alius, hic gloriari potuerit in potentia.

Sed nunquid potuit? audiamus scripturam. *Cum sermo adhuc esset in ore regis, ille nimirum quem antè memorauimus: Nōne hæc est Babylon ciuitas magna, &c. vox de celo ruit, tibi dicitur Nabuchodonosor rex. Regnum tuum transibit à te, & ab hominibus eijcient te, & cum bestijs & feris erit habitatio tua, sicutum quasi bos comedes. Quæ omnia mox rebus expleta sunt: Nam ipsa hora, vt habet volumen Danielis, ex hominibus eius est, & sicutum vt bos comedit, & rore cali corpus eius infectum est. Sed & Babylon à Dario rege Medorum Cyro Persarum Rege non multo post excisa est, cuius tragicam descriptionem habes apud Esaiam cap. 13. & 14. Rursus cap. 21. iterum cap. 47. vbi Babylonem velut Hecubam quandam facit à summa felicitate ad extremam deiectam miseriam. Lius capitis hoc est initium.*

Esai. 47. a

Descende, sede in puluere virgo filia Babylon.

Quod est patri filia charissima, hoc tu fuisti orbi Babylon. Ab omnibus hæc tenus in delictijs habita es, non aliter quam puella adhuc viro incognita & intacta. Istud significatur in filia & virgine. *Descende, sede in terra.* Additur ratio. *Non est solum filia Chaldeorum.* Translatum est solum tuum ad Persas & Medos. *Filia Chaldeorum*, periphralis est Babylonis: Nam à Chaldeis condita est atque extructa. *Tolle molam, & mole farinam*, hæcenus habita es mollis ac tenera & cunctarum gentium manibus portata, terræ plantæ vix imprimebas, alia iam vita ratio inducitur, de hinc molendæ farinæ operi insistendum tibi est: Duræ captiuitatis & extremæ seruitutis hoc est indicium, vt quæ quondam Regina & Domina regnorum fuerit, iam molendæ farinæ operi seruiat. Quanquam Hebræi molam figuratè accipiant, quòd scilicet in morem scorti, victorum libidini pateat Babylon. Causam cur sic interpretentur afferunt, quia inquit, sequitur, *Denu-dat turpitudinem tuam*, quod aliter Aquila, aliter Symmachus, aliter Theodotio, aliter Septuaginta interpretati sunt, aliter rursus atque aliter ipse Hieronymus. Omnes autem sic interpretati sunt, vt proprietatem ac vim vocis Hebrææ nequaquam expresserint non quod deesset vocabulum, quo id posset, sed quòd in sancta scriptura sonaret turpitudinem, quæ ob verecundiam taceri

vult, quare nec nos exprimemus ne polluamus aures vestras. Sequitur in Esaias: *Disco. Esai. 47. a operi humerum, reuelatura, Transi flumina, in captiuitatem.* Mesopotamiam significat, quam latinè terrā inter amnes dicere possumus. *Reuelabitur ignominia tua.* Hanc quoque vocem ex obscœnis esse videas cap. 28. *Exodi, Facies & femoralia linea, vt operiant carnem turpitudinis suæ à renibus vsque ad femora.* Et cap. 9. *Genes. Cum vidisset Cham pater Chanaan verenda scilicet patris sui esse nudata, &c.* quod hic verenda, & superiori loco turpitudinem vertit. Hebræis eadem dictio est, quæ & hoc loci ponitur & versa ignominia tua. *Et videbitur opprobrium tuum.* Attendant hæc qui florent iam potentia, qui placent tibi, siue in episcopatu, siue in canonicatu, nec student mortificare membra sua, quæ sunt super terram, attendāt inquam, rursus dico attendant. Nā & ipsos respiciunt, quæ in Babylonem hic dicuntur, omniaq; si non secundum humilem literam sensum, saltē intellecta pneumaticis certo ordine in se expleri cernēt semel: Audiatur canonicus elatus, audiatur superbus abbas, audiatur episcopus, qui iactat iam potentiam suam, & placet tibi in examinibus populorum. *Descende, sede in puluere, descende, sede in terra, tolle molam, denuda turpitudinem tuam &c.* quæ apud Esaiam in typo Babylonis scribuntur. Et reuelabitur turpitudinem ipsorum, & opprobrio patebunt sempiterno, Reuelabitur turpitudinem eorum, non vni tantū populo, non vni genti duntaxat, non Leodiensibus solum, virisue Brabantis, sed toti orbi: Tum quod iam persuadere tibi nolunt, rebus ipsis discant, quòd omnis potètia puluis sit, & ad iram Dei, fauillæ ac cineri comparetur.

Proposui duo genera hominū quorum alterum in diuitijs, alterum in potentia seu principatu gloriatur, quibus subiicimus tertium, & est eorum, qui nobilitate tumet, hoc est, qui genus & proauos & fortia facta parentum iactant, hæcque gloriam suam ducunt Quibus dicimus verè se posse gloriari, si nobilitas hominem commendaret apud Deum, quod iam longè abest. Nō enim propterea Deo grator est quispiam, quia nobilis, nec minus gratus aliquis quia ignobilis: sed sine respectu nobilitatis atq; ignobilitatis, quæ secundum genus attenditur, quisque pro qualitate vitæ apud Deum æstimatur. Si is, qui nobilis est genere, vitam agat degenerem, hoc est, si vanitatem, luxū, pompam sæculi sectetur, odio habetur. Alius insequens, quod iustum est, quodq; lex diuina iubet, diligitur à Deo quantumuis ignobilis: atque hic vitæ, ille gehennæ adiudicatur. Docent hoc scripturæ, quæ negant *εὐδοκίαν* esse apud Deum, quæ multæ sunt, maximè in Paulinis litteris quibus

referendis super sedemus, ut locum secundum Matthæum, qui hac in re insignis est, exactius liceat enarrare. Dicimus autem eum, qui est cap. 3. ea parte, quæ mentio sit Pharisæorum & Saducæorum, quorum hi à iustitia, illi à separatione, quod habitu & genere vitæ à cæteris differrent, sic appellati sunt. Quos cum vidisset Ioannes inter alios accedere Baptismum suum, ipsos non appellans: Progenies, ait, viperarum. *Quis demonstravit vobis fugere à ventura ira?* Id serpentium genus ita in parentis festinat exitium, ut aluo qua portatur exesa, in vitam prodeat morte gignentis. Notat ergo eos immanitatis, quod peremptores extiterint parentum, hoc est Prophetarum, à quibus ad veritatis lumen ducebantur. *Quis demonstravit vobis fugere à ventura ira?* Admirantis sermo est, ac si dicat. Unde hæc facta est repente tanta conuersio? *Quis voluntates asperas mitigavit?* quis ad relapsionem induxit? Non hoc humanæ est artis opus, sed diuinæ. Docens deinde quid facto opus sit, ut indulgentiam consequantur, & remissionem: *Facite*, inquit, *fructus dignos penitentia:* Non ait, *Peccastis, cessate de hinc: nec ait, peccastis, agite penitentiam.* Qui sermo quàm prior plus multo completitur, sed dignos penitentia fructus exigit. Secundum molem peccati exhibe inquit penitentiam:

Non satis hic est leuiter dolere, opus est adhibere cilicia, saccos, cineres. Et quia nobilitate generis tumebant, reprimens tumorem illum, nolo inquit mihi dicatis: Genus ducimus ab Abraham. Nobilitas nihil ad rem facit penitentia hic opus est. Hæc non generis nobilitas reconcilat hominem Deo. Et planè vrgens eos. *Iam securis, ait, ad radicem arboris posita est.* Allegoria est vocum. Neque enim securis proprie accipitur, neque radix, neque arbor, sed figuratè omnia, nec puto opus esse explicatione cum vltro sese offerat intelligentia, & suauius illabantur figuratè dicta, quàm si absque tropo efferantur. *Omnis enim arbor, quæ non facit fructum bonum, excidetur & in ignem mittetur.* Hoc versu vniuersum honorem carnalis nobilitatis subruit semel, atque euertit. *Omnis arbor.* Quid est, omnis arbor? Qui dicit, omnis, neminem excludit. Siue ergo nobilis quis fuerit, siue ignobilis, excidetur, nisi fructum fecerit: nec excidetur solum (hoc enim ferri vltroque possit) sed intollerabile est, quod additur, & in ignem mittetur. At in quem ignem? sanè non in quemuis, sed in ignem inextinguibilem: id enim paucis interiectis sequitur. Hic autem est gehennæ ignis cuius incendia quis explicet? Hic inter inconsumptibiles flammæ immortales miseri viuunt, & nuda corpora sulphureus ille ignis, quem Spiritus Domini succendit, allambet vsque & vsque

nec erit, qui æstanti cuiusquam lingue stillam aquæ infundat. Heu Heu Heu. Quid genus, & proau, quid fortia facta parentum? Quid proderit ibi nobilitas?

Quàm vana igitur est gloriatio horum, sed & quàm vani nos, qui ferè non nisi his rebus, quæ prorsus mediæ sunt, nempe diuitijs, potentia, nobilitate metimur homines, qui ob hæc, quæ ad beatam vitam omninò faciunt nihil, suspicimus & admiramur personas, nobisq; vehementer placemus: si horum erga nos fauorem experiamur, si aduertamus magni nos fieri ab ipsis, haberiq; in precio, vel ob sanctitatem, quæ pollere nos putant, vel ob facundiam, quæ præditos conspiciunt, vel aliam quamuis ob causam, atque hic quarta exurgit species falsò dictæ gloriationis: quæ hoc magis timenda est, quod & sanctorum animas occupare solet. Scitis quantopere in scriptura laudatus sit Ezechias. Hic cum venissent ad se legati regis Babylonis. Rex siquidè Merodach cum fama perferente didicisset, causa Ezechia: solem in occasum vergentem retrogradi iussum per sua vestigia tantum spacij, quantum emetiri solet decem horis, cupiens de portento certior fieri, simulq; quod coualuisset gratulari volens Ezechia, misit ad ipsum principes suos non sine muneribus. Hi ergo cum venissent, lætatus est super eis Ezechias, & ostendit eis cellam aromatum, & argenti, & auri, & odoramentorum, & vnguenti, & omnes apothecas supellectilis suæ, & vniuersa quæ inuenta sunt in thesauris suis, ut scribit Esaias ca. 39. Sed dicitis. Quid hic reprehensione dignum? Hoc certè quod in legatione principum Babylonis, quod in congratulatione regni potētissimi vanè sibi placuit. Sed id vnde tandem constat? Hinc sanè quod quærenti Esaiæ vnde nam venissent, respondit. *De terra longinqua venerunt ad me, de Babylone.* Quod cum emphasi & supercilio est legendum, ac si dicat, tanti ego fio. Si quæritis vnde nobis constat sic esse legendum? dicimus ex eis, quæ subiiciuntur id constare. Subiiciuntur autem hæc, Dixit Esaias ad Ezechiam: *Ecce dies venient, & auferentur omnia quæ in domo tua sunt, & quæ thesaurizauerunt patres tui vsque ad diem hanc in Babylone, non relinquetur quidquam dicit Dominus. Et de filijs tuis, qui erunt eunuchi in palatio regis Babylonis.* Hæc sanè indicant peccasse in hoc facto Ezechiam. Sed & præter hoc docent, quantopere displiceat Deo vitium hoc, quod nos ferè non ducimus vitium, imò huius gratia quidam virtutem sibi exercendam putant. Nonne Cicero in ijs libris, quos de Republica conscripsit, cum de instituyendo principe ciuitatis loquitur, ipsum dicit alendum esse gloria, & de huiusmodi iores suos commemorans multa atq; præclara

Esai. 38. b.

ipsum fecisse scribit cupiditate gloriæ, quos hac in re imitandos proponit? Nonne & in ipsius philosophiæ lib. cum de studijs agit, quæ vtiq; sectanda sunt sine veri boni, amore laudis humanæ, hanc infert vniuersalem generalemq; sententiam? Honos alit artes, omnesq; accenduntur ad studia gloriæ? Infringamus obsecro hanc ethnici sententiam, vincatq; cupiditatem gloriæ, amor iustitiæ. Tam enim vitium hoc mimicum est fidei Christianæ, ut Saluator noster apud Ioannem Pharisæis loquens dixerit *Quomodo vos potestis credere, qui gloriam ab inuicè accipitis, & gloriam, quæ à solo Deo est, non queritis?*

Ioan. 5. g.

Quæ hæcenus commemorauimus extra nos posita sunt: iam de ijs, quæ nobis insunt, differamus, quæ in duplici sunt differentia. Alia siquidem corporis, alia animi bona sunt. Bona corporis dicimus, sanitatem, robur, formam siue pulchritudinem, quæ licet sint magna, tamen nec uca sunt, fluxa, incertaq; omnia. Nulla hic opus est probatione, cum experientia, quod dicimus doceat. Pulchra mulier, quæ ad adolescentulorum post se trahebat greges, subito arata fronte contrahitur, & quæ prius amori postea fastidio est. Iuuenis præstans corpore, qui robore vigeat, & virium suarum ignorabat modum repente deiecitur, vnaq; febri omnis illa fortitudo peritabitque. Sic cætera quæ corporis bona vocantur, aut tempore deficere, aut languore consumi, videmus. Quæ igitur insania, ob hæc velle gloriari? gloriantur autè plurimi. Nec noua hæc insania, vel heri aut nudius tertius orta olim tempore Esaiæ fuit. Quare præcipitur ei, cap. 40. *Clama ne cesses, ipsoque quærentè, quid clamaret, dicitur, clama: Omnis caro fenum, & omnis gloria eius quasi flos agri. Exiccatum est fenum & cecidit flos.* Comparatio hæc & in alijs locis scripturæ legitur. Vfus ea est Apostolus Petrus: vsus est & Iacobus Apostolus, nec video quid hac in re accommodatius afferri possit. Quare hæc contenti, de bonis animi dicamus, ac primò de scientia, deinde de virtute: quarum hæc ad voluntatem, illa ad intellectum pertinet, quam tanti fecere veteres illi gentium philosophi, ut contemptis omnibus priuatis & publicis actionibus, vni huic animum intenderint, quam & toto orbe velut fugientem persecuti sunt. Nam Apollonius, ut apud Philostratum legere est, penetrauit Persas, pererrauit Caucasum, Albanos, Scythas, Massagetas, opulentissima Indiæ regna peragravit, & ad extremum, latissimo Phison amne transmissa peruenit ad Brachmanas, Indè per Aelamitas, Babylonios, Chaldæos, Medos, Assyrios, Parthos, Syros, Phœnices, Arabes, Palæstinos, reuersus Alexandriam, perexit Aethiopiam inquirendæ veritatis ergo. Sic Plato Aegyptum eamque o-

ram Italiæ quæ quondam magna Græcia dicebatur, laboriosissimè peragravit, ut cæteros taceam magnos & excellenti ingenio viros quos in veteribus historijs legimus lustrasse prouincias, novos adijisse populos, maria transijisse, sed & facultates suas semel abiecisse, & renunciasse vniuersis voluptatibus, ut quam rebus omnibus anteponebāt, apprehenderent scientiam. Magnum igitur bonum ut videtur scientia. Sed nunquid in ea gloriandum? Sanè si hanc intelligimus ad quam studio suo peruenerunt hi, quos iam memorauimus, quamque scripto posteris tradiderunt in promptu responsio est, haud gloriandum esse cum ad beatam vitam nihil ea faciat.

Quid enim ad salutem prodest, si de natura, de motibus syderum, ac dierum cursu disertè nouerim differere? Rursus quid momenti ad felicitatem habet, si regulas teneā connexionum, si sciā quid consequens, quid nõ consequens, & cætera quæ ea Philosophiæ pars tradit, quæ Logica appellatur? Sed dicitis, Non de his solum, sed de finibus bonorum, de vita ac moribus præclarè multa scripserunt, Quam præclarè, viderint alij. Hoc dico, veritatem quæ verè liberum reddit animum ipsis haud fuisse cognitam: Nusquam enim in ipsorum libris Christus agnoscitur, qui via est, veritas & vita. Quo sine omnia quantumuis docta videantur, caligo & tenebræ sunt. Quare mirari satis ne queo plebsq; omnem ætatem insumere in legendis horum libris. Hic noctes & dies in Aristotele se torquet. Ille in Platone. Hic Cicerone delectatur, ille Demosthene. *Quare appenditis* Esai. 55. a. *argentum, non in panibus? Et laborem vestrum non in saturitate?* Esaiæ verba sunt: Quare inquit, operam vestrā & industriam insumitis in rebus non valituris ad salutem? Quare magnis precijs redimitis doctores, qui vobis prælegunt literas gētiliū, sacris, in quibus solis sunt panes, relictis? Aristoteles omnibus eulenchis suis non valet explere animū. Plato quantumuis disertus & aureo ferri videatur flumine, nequit sitim pectoris restinguere. Cicero lectores suos dimittit famelicos, Sic Demosthenes, Sic Thucydides, sic cæteri.

Quid igitur tam charè hos authores amplectimini? *Audite audientes me.* Quin potius inquit, audite me, (Subauditur enim vocula aduerfatua) *& comedite bonum, & delectabitur in crassitudine anima vestra.* En in quibus literis vera proponuntur bona. Sed nunquid in harum cognitione gloriandum? Hic aures mihi præbeant Theologi, & ne nimium sibi placeant ob diuinarum scripturarum cognitionem, sciānt hanc communem se habere, non solum cum malis, quos damnatio manet mortis æternæ, sed & cum ipso malorum capite diabolo nimirum, qui tanta omninò

Esai. 55. a.

pollet scientia, vt cum multi sint intelligentia magnaue cognitione præditi, ipse præ cæteris nomen hoc meruerit, vt dæmon vocetur: Dæmon autem (vt videre est apud Platonem in Cratylo) quasi δαίμων, quod est intelligens, dicitur. Ex quo, dæmone scilicet agnoscitur, quã verè ad Cor. scribens Apostolus dixerit. *Scientia inflat*. Tam enim inflatus est ac superbus, vt diuinos honores & religionis cultum, quẽ vero Deo deberi nouit sibi fategerit olim exhiberi, & quantum potest & apud quos potest, adhuc agit. Hæc aut dicta à me sunt, non quò abducam animum cuiusquam à studio literarum maximè diuinarum absit, sed quo ostendam ad eò beatam non facere sapientiam etiã sacrarum scripturarum, vt tumidum reddat hominẽ, si sola fuerit. Sic enim dictum est. *Scientia inflat*, sicut dictum est, *caro nõ prodest quicquam*, quod qui rectè intelligunt, hoc sensu dictum accipiunt. Caro per se, hoc est, absq; spiritu, non prodest quidquam. Si verò spiritu fuerit uiuificata, non solum inutilis non est, sed prodest plurimum, ita vt Saluator dicat: *Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, habet vitam æternam, & ego resuscitabo eum in nouissimo die*. Sic scientia sola, scientia nuda, scientia sine charitate. Nam contra hanc, eam diuidit Apostolus inflat: si verò cum charitate iuncta fuerit, ad eò non inflat, vt lamentantẽ, vel lagentem faciat: *Beati autem, qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur*.

Ioan. 4. f. ducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, habet vitam æternam, & ego resuscitabo eum in nouissimo die. Sic scientia sola, scientia nuda, scientia sine charitate. Nam contra hanc, eam diuidit Apostolus inflat: si verò cum charitate iuncta fuerit, ad eò non inflat, vt lamentantẽ, vel lagentem faciat: *Beati autem, qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur*.

Iam reliquum est, vt de virtute dicamus, quam solam esse de qua verè gaudemus, philosophorum sententia est. Qui cum virtutẽ definierint recititudinem, quam mens siue ratio suis viribus in vitæ actionibus efficit, nemo vel leuiter in fide imbutus non videt, quàm longè à vero abhorreat ipsorum sententia, cum doceat in viribus liberi arb. gloriandum. Sanè Apostolus nusquam nõ hanc gloriam subuertere conatur.

Ad Ro. 10. Disputat contra eam ex professo in epistola, quam ad Roma. scripsit. Disputat aduersus illam in ea quoque quam scripsit Galatis, similiter & in ea, quẽ ad Philippenses scripta est. *Ignorantes iustitiam Dei, & suam querentes statuere, iustitiam, inquit, Dei non sunt subiecti*. Ignorantes iustitiam Dei, non quidem illam à qua Deus dicitur iustus, hanc siquidem cognouerunt, vt hac ipsa Epistola docet Apostolus, sed eam quæ homini est ex Deo, quæ contingit per fidem Iesu Christi, quam hanc ob causam iustitiam fidei alibi appellat: & suam, hoc est proprijs viribus quæsitam conantes statuere, iustitiæ Dei non sunt subiecti. Dum inquit, promittunt sibi iustitiam per vires liberi arbitrij, perinde quasi illæ hac in resufficerent, non præbent se gratiæ Dei, nec perueniunt ad veram iustitiam, quæ valet apud Deum. Sententia hæc est

capit. 10. Epistolæ ad Roman. quæ licet d. Iudæis dicta sit, Philosophos tamen æquè atque illos respicit. Verum si neque in diuitijs, neque in potentia imperij, neque in nobilitate, neque in honore, neque in sanitate, neque in robore corporis, neque in pulchritudine, sed neque in scientia aut virtute proprijs viribus quæsitam gloriari licet. Age qua in re gloriabimur tandem? omnino enim gloriari lubeat. Quoniam id quæritis & ipse in orationis exordio dicturum me promisi, faciã quod vultis si antè tribus verbis exposuero, qua in re gloriam quæserunt hi, contra quos agit Apostolus in Epistola, quam ad Galatas scripsit. Id in confesso est, epistolam hanc scriptam, contra familiam Iudaizantium, qui inter cætera vigeabant circumcisionem, quam Paulus abolitam volebat & antiquatam. Hos ergo postquam argumentis & certis rationibus reuicet, exosos ipsos deinde reddere volens Galatis, aperit quo animo, quod sine vrgerent circumcisionem. Hi, inquit, qui tanto studio persuadere nobis conantur pelliculã illius, quæ glandem tegit, truncationem, faciunt id non quidem zelo legis, sed cupiditate gloriæ. Si studio legis tenerentur, laborarent sanè hanc vita exprimere. Iam nihil minus faciunt. Aliud igitur in animis eorum geritur. Volunt vos circūcidẽ, vt in carne veltra glorientur, hoc est, vt iactare apud suos possint, quòd in legem vos pertraxerint, quòd suo studio effecerint, vt circumcisionem amplecteremini. Hic scilicet ipsorum scopus est. *Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi*.

En habetis qua in re sit gloriandum. Illi glorientur, in carne, procul à me sit, inquit, vt alia in re vlla gloriar, quam in cruce Domini. Quibus verbis non iudaizantium tantum, quorum occasione in hanc vocem erupit, sed & eorum, quorum nos hætenus meminimus gloriam pessundare. Si enim in sola cruce gloriandum, non ergo in diuitijs, non ergo in potentia imperij, sed neque in generis nobilitate aut laude hominũ, multò autem minùs in flagitijs. (Nam & de his pleriq; quorum hætenus haud facta mētio est, iactant sese.) Non enim sanctius puto hoc nostrum sæculum, quàm illud fuit quo vixit Augustinus.

Is lib. confes. 2. cap. 3. in hæc verba scribit: Decimo sexto anno ætatis meæ vbi feriatas à schola cum parentibus esse cœpi, excesserunt caput meum vepres libidinum, & nulla erat eradicans manus. Quinimò vbi me pater in balneis vidit pubescentem, & in quietâ indutum adolescentia, quasi iam ex hoc in nepotes gestiret, gaudens matri indicauit. Sed matris in pectore iam inchoauerat templum tuum, & exordium sanctæ habitationis

bitationis tuæ Deus meus: quæ timens mihi vias distortas, in quibus ambulant, qui ponunt ad te tergum, monuit cum sollicitudine ingenti, ne fornicarer, maximeq; ne adulterarer cuiusquam vxorem. Qui mihi monitus muliebres videbantur, quibus obtemperare erubescerem. Illi autem tui erant & nesciebam, & te tacere putabam, atq; illam loqui, per quam tu mihi non tacebas, & in illa contemnebaris à me filio eius, filio ancillæ tuæ, seruo tuo. Sed nesciebam, & præceps ibam tanta cecitate, vt inter cœtaneos meos puderet me minoris dedecoris, quàm audiebam eos iactantes flagitia sua, & tantò glorientes magis, quantò magis turpes essent, & libebat malum facere, non solum libidine facti, verum etiam laudis. Quid dignum est vituperatione nisi vitium? Ego ne vituperarer viciorum siebam, & vbi non superat, quo admissò æquarer perditis, fingebam me fecisse, quod non fecerã ne viderer abiectionis, quòd eram innocetior: et ne vilior haberer quòd eram castior. Ecce cum quibus comitibus iter agebam platearum Babylonis, & volutabar in cœno eius tanquam in cinnamomis & vnguentis preciosis.

Hætenus Augustinus. Hi certè non in cruce glorientur, cum ea, ob quæ glorientur pugnent cum cruce, quare aptè apostolus hostes crucis hos appellauit: neque hos duntaxat, sed & illos quorum in præcedentibus facta mētio est. Locus Apostoli (si quis fortè id scire desiderat) est in epistola ad Philipp. cap. 3. ea parte qua hortatur ipsos ad imitationem cum sui tum eorum, qui præ se ferebant typum conuersationis, quam ipse cū apud eos ageret, in se expresserat. Quod inquit, huius vos admoneam, magna ratio est. Quia multi haud rectè exigunt vitam, inimici crucis. Deinde in specie explicans quos vocet inimicos crucis:

Quorum, inquit, *Deus venter est*, hoc est, quibus vnicum studium est vt ventri faciant factis, vehementer & arguè dictum est. *Quorum gloriam confusione eorum*. Est alia species. Sensus est:

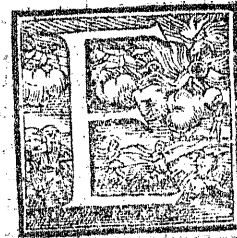
Qui deijs, quorum pudere ipsos oportebat, iactant sese. De horum numero diximus Augustinum fuisse, cum adolescentem ageret, atque hos inimicos crucis esse, nemo est, qui ambigat. At verò, quòd ij, qui remissè ac delicatè viuunt, inter hos numerentur, & quidem primo loco, id fortè admiratione excitat in animis quorundam, sed desinant mirari, cum certum sit reijcere ipsos id, ad quod vocat crux Christi, quæ vocat nos ad labores, ad vitæ asperitatem nõ ad otium, nõ ad delicias aut comestationes, quare etiã si millies frontem & pectus consignent cruce, & Christi se esse dicant, alieni sunt, inimici sunt, hostes sunt. Pergit Apostolus, & tertii

adijcit membrũ. *Qui terrena, ait, sapiunt*, quod significantius Græcè dicitur, *οἱ τὰ ἐπιγεια φρόνους, φρονεῖν*, vt nouerunt eius linguæ periti, ambiguum est: & nunc ad intellectum, nunc ad affectum pertinet: hoc loco verò est affectus vocabulum, quare non malè transtulit, qui verit, Qui terrestria curant.

Et quinam sunt illi? Sanè qui dicunt, ædificemus domos, possideamus agros, acquiramus principatum, potiamur gloria, descamus. Et vbi? In terra, inquit: omnia illis in terra, ibi eorum mens, ibi animus eorum, quos deflet Apostolus, & reuera digni sunt, qui defleantur, quia finis eorum interitus: hoc siquidem subiicit Apostolus, velut rationem & causam reddens fletus sui. Quorũ damnationi seu perditioni ne pariter inuoluamini, orò vos auditores optimi, abijcite omnem spem sæculi, & assuescite in cruce gloriari, in cruce inquam Christi, ibi vera, certa, actuta gloria. Habetis egregios duces, quos hic sequamini: in primis Apostolum Paulum. Deinde B. Patrem nostrum D. Franciscum, cuius tota vita (adolescensiam excipio) non aliud fuit, quàm iugis & assidua in cruce gloriatio, quod alia concione ostendere animus est, vt iacentes & mersas torpore mentes excitem, atq; à sæculi spe abductas ad crucis gloriam prouoce: quia reuera nihil ita inconcinnum est atq; alienum à Christiano, atque in his, quæ mundi sunt, gloriari.

IN DOMINICA TER

tia Aduentus, Flomilia

Euangelium discipuloẽ Ioannis ad Christũ mitcit. Proponit notam regni Messis, describit encomium Baptisæ.

Euangelium cuius capita iam perstrinxit, describit Matthæus

his verbis. *Ioannes cum audisset in vinculis opera Christi, mittens duos de discipulis suis, ait illis. Tu es qui venturus es, an alium expectamus?* Hætenus caput primum. Minimè opus puto vt hiedicã à quo, quã uede causa Baptista cõiectus fuerit in vincula. Omnes siquidem ab Herode victum ipsum norunt, non ob facinus aut flagitium, sed ob iustitiam. Non ferebat vir sanctus incestum regis, arguebat Herodem: dicebat ei. *Non licet tibi habere vxorem fratris tui*. Hæc ipsi causa vinculoꝝ, veritas, quæ iuxta Comicum odium parit. Verum quamuis corpus stringebatur, lingua haudquaquam ligata erat. Illa erudiebat, docebat, mittebat ad Christum, querebat. *Tu es qui venturus es, an alium expectamus?* Tu es qui venturus es. Periphrasis est Messis. Natus est Messias. *Mat. 11. Mat. 6. 6*

has illé toties promissus in prophetis? tot retro sæculis expectatus? Dum verba hæc conserimus cum alijs Euangelij locis, aperit se non minima difficultas. Refert siquidē Matthæus cap. 3. Ioannem cum in Iordane baptizasset Iesum, vidisse Spiritum Dei in columbæ specie descendentem super eum, & vocé audiuisse de cælo dicentem. *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacuit.* Agnuit ergo Ioannes ipsum esse Mesiã, nec modò agnuit, sed & digito ipsum demonstraui populis, vt apud alium Euangelistam legimus: *Ecce*

Ioan. 1. d. ce agnus Dei, Ecce qui tollit peccata mundi. Ecce enim quem tantopere desiderauerant patriarche.

Cuius aduentum tam ardentibus votis expectiêre Prophetæ, pro quo sic clamat Esaias.

Esai. 47. Emitte agnum Domine dominatorem terræ de petra deserti ad montem filie Sion. Agnus ille Esaius iam adest, stat inter vos medius, ecce eum.

Et quasi quæreretur, qui nam scis hunc illū esse? *Qui misit me,* ait, *baptizare in aqua, ille mihi dixit. Super quem videris Spiritum descendentem & manentem super eum, hic est, qui baptizat in Spiritu sancto. Et ego vidi, & testimonium perhibui, quia hic est Filius Dei.* Hæ scripturæ docent Ioannem certò cognouisse Iesum esse Christum, hoc est, Mesiã. Quo igitur pacto iam missis discipulis quærit. Num ipse sit, qui venturus expectabatur? Nunquid de prædicatione sua venit indubium, & an vera dixerit quærendo explorat? Quid dicemus? quid æstimabimus? An fortè cæteris tenebræ ipsius de Christo, de quo aliquoties testificatus iam fuerat, iudicium obscurabant? absit, agnuit in carcere, quæ agnouerat in vtero. Quid igitur sibi vult. *Tu es, qui venturus es?*

Quod ex carcere missis ad Christum discipulis quærit. *Tu es, qui venturus es?* facit id, non quod ipse quidquam addubitet, sed propter suos. Nam per mortem deserturus eos erat, quare prospectum bene eis volens, transmittit ad Christum, vt tum verbis tum miraculis ipsius certò persuasi credât ipsum Mesiã esse, eique adhæreant ipsius sectatores effecti.

Qua in re, omnes quibus instituendæ formandæq; iuuentutis cura cõmissa est, imitari velim Baptistam, omnes omninò qui pædagogos ac præceptores agunt. Nam pleriq; quos erudiendos susceperunt, non Christo transmittunt, sed diabolo velut in manum tradunt. Et quinam illi? Qui nimirum suis lasciuias fabulas prælegunt, qui deorū amores, supra atq; adulteria ediscenda suis proponunt. Qui in his illorum animos totos occupant. Cum enim studia abeant in mores, planè in gentiles degenerant, nec aliud somniant, quàm Saturnum, Iouem, Vulcanum, Martem, Venerem, quorum flagitia dum imitantur, non homines, sed deos imitari se aiunt, & tantum abest, vt peccare se putent,

vt & laudari velint. Id ita esse, vel vnus Terentianus Cherea satis locuples testis est, qui quod in virginem sibi permisit, exemplo se Iouis fecisse excusat, quid dico excusat, fecisse se iactat. Non est, quod verba nequã adolescentis referã nimis illa sunt nota.

Neq; verò hi duntaxat digni reprehensione sunt, sed & illi, qui licet à lasciuis poetis abstineant, non tamen nisi gentiles auctores prælegunt suis, quod sit vt ignorent, quibus rebus colatur Deus, qua ratione pareatur remissio peccatorū qua via perueniatur ad vitam, imò si contingat illos in codicem incidere Euangeliorum, vbi de Deo, de salute de immortalitate differitur, quia Tullianã eloquentiam non legunt, offenduntur. Salua illa prima qua imbuta est lingua ipsorū, quæ suauissima sunt in abstinthiū vertit, nec vlla ratione experire ipsos permittit delicias scripturæ: delicias dico.

Quid enim suauius illis verbis Christi. *Si quis sitit, veniat ad me & bibat? Qui credit in me, Ioan. 7. f*

quemadmodum dicit scriptura, *flumina de ventre eius fluent aque viue?* Aut illis: *Venite ad me omnes, qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos.* *Mat. 11. d.*

Tollite iugum meum super vos, & discite à me, quia mitis sum & humilis corde, & inuenietis requiem animabus vestris. Iugum enim meum suauis est, & onus meum leue? Verba hæc ambrosia quauis ac omni nectare dulciora non sapiunt eis, nò illos afficiunt, quia infecta est lingua, quia tumida mens est, non admittens quidquam, nisi quod eloquenter dictum est. Quare rectè Saluator. *Confiteor ait tibi Pater Domine celi & terræ, quia abscondisti hæc à sapientibus & prudentibus, & reuelasti ea paruulis. Ita Pater, quoniam sic fuit placitum ante te.* Optarem me posse hæc exprimere eo gestu & habitu quo expressa sunt à Salvatore. *In ipsa hora,* ait Lucas, *exultauit Iesus in Spiritu sancto & dixit: Confiteor tibi, hoc est, iuxta sermonis Hebræi proprietatem, Gratias tibi ago Pater Domine celi & terræ. Quare? Quia abscondisti hæc à sapientibus.* Sapientes vocat, nò qui verè sapiunt, sed qui mundo videntur sapere, quod semper in ore habeant nomina magnorum Authorum.

Ciceronis, Demosthenis, Thucydidis, quod vsq; crepent Pythagoram, Platonem, Aristotelem, Aueroem, ad quorū opiniones velut oracula obstupescit mundus. Ab his abscondisti, & reuelasti paruulis, hoc est, stultis iuxta mundi æstimationem, vt opponatur sapientibus. Est enim *ὑπὸ τοῖς*, quæ vox & stultum significat & infantem. Ita Pater, quoniam sic fuit placitum ante te. Non satis habuit Christus simpliciter extulisse, adiecit confirmationem. *Ita Pater, quoniam sic fuit placitum ante te,* pro quo Græcè est *ἔδοξα*, quæ vox significat, quoties aliquid nò solum placet, sed & bene placet. Multa plerunq; placent, quæ tamè non bene placent. Dicit ergo etiam

etiã Pater, sic fuit beneplacitū, sic fuit bona voluntas in oculis tuis, noluiſti ea patère sapientibus: Reuerà auditores ita res habet: Bernardus aliquis, aliquis Franciscus, hoc est, humilis corde, qualem lectorem requirunt Euãgelia, ingreditur mysteria. Flumina diuinæ Scripturæ patet ipsi, haurit aquas in gaudio de fontibus Saluatoris, irrigatur Spiritus eius, irrigantur ossa ipsius, totus perfunditur torrente voluptatis.

Animus contra tumidus, qualè efficiunt literæ gentiliū, dum solæ sunt, non habet accessum. Legit quidem: Omnes sitientes venite ad aquas: Et qui non habetis argentum, properate, emite, &c. sed quid legat, nò intelligit. Audit ab aliquo de aquis Euangelij hæc scribi, de fluentis gratiæ, de Spiritu promisso credètib; & tantundem intelligit, quia non experitur in se res ipsas, quæ sunt iustitia, & pax, & gaudium in Spiritu sancto, tranquillitas pectoris, consolatio conscientiæ. Fiducia, qua suauiter acquiescit animus in Christo etiam in medijs malis. Hæc magna bona non experiuntur in se, imò nec possunt, quæ hæc est *ἔδοξα* Patris, vt illa à sapientibus & prudentibus sint, & maneant absconſa? Infelices proinde adolescentescens, quibus eiusmodi contigerunt pædagogi. Prorsus verò felices, quibus in præceptores obuènere Baptistæ, hoc est, qui quos instituendos susceperunt, Christo velut in manum tradunt. Quibus cura est, non tam vt celebres ipsos in externis disciplinis & gloriosos reddant, quàm vt doceant eos gloriam in hac vita contemnere. Nec tantuntur, vt linguam eorū perpoliant, quàm vt mentem exornent. Proponunt proinde ipsi frequenter beneficium Christi, dicunt, quid complectatur, quæque ratione illius participes efficiamur, edocent. Aut si ipsi minùs idonei hac in re magistri sunt, curat, vt per alios de his erudiantur. Et ne quid quod suarū partium est, prætermittant, manus ad celi sanctissima templa leuant assidue orantes, vt Deus Domini nostri Iesu Christi Pater adaperiat corda ipsorum, vt dignetur ipsos cognitione mysterij absconditi à sæculis, vt diuitias gratiæ suæ semel effundat in mètes ipsorū, vt beneficij magnitudinem agnoscentes, maximaque illa dona in sese experientes, versentur perpetuò in gratiarum actione, vitamque puram & libatam, vt decet, quibus tanta bona velut sorte obligere præsent. Sed vbi locorū, qui tales se erga eos, quos imbuendos susceperunt, exhibeāt, reperiemus? Num Louanij? Certè si vsquam, in primis Louanij quærendi erunt. Sed quàm minimè præsent & hi, quod diximus erga suos, ipsi declarāt discipuli, quos dum hinc de reb; interrogas, ad eò rudes experiris, vt nihil supra.

Hoc dixerim de bona parte pædagogorum, seu præceptorum. Nam non de eis cõfido, qui ad pietatem erudiant suos. Et licet, vel Ciceronem, vel Demosthenem prælegant ipsis, vt hinc verba discant, eloquentiamque sibi parent, quàm & nos vtilem, & tantum non necessariam fatemur, præcipua tamen cura in hoc est, vt pectus ipsorum instruat, vt fide, spe, ac charitate, quibus rebus verè colitur Deo, instructi, tacitis auctib; in Christo adulescant in virum perfectū. Hos hortamur, vt in eo, quod cœperunt, pergant, certò persuasi insigne se præmium reportaturos ex labore, quem huic rei impendant. Sed eos, qui id vnum hæctenus spectauerunt, vt in poetis, in philosophiã, & externis disciplinis præstantes suos efficiant, moneamus, vt alium ineant modum, scientes rationem se reddituros ei, qui iudicaturus est viuos & mortuos, iuxta quod in symbolo cõfitemur.

Hæc dicta à nobis sunt occasione Baptistæ, qui cum victus ab Herode teneretur, discipulos suos misit ad Christum, vt interrogarēt, num ipse esset, qui venturus expectabatur, quod virum optimum se esse diximus, non quod ipse adhuc dubitaret, sed vt hac ratione discipulos suos, Iesu velut in manum traderet. Iã audiamus, quid respõsi rerulerint, & secūdm ingrediamur caput. Iesus non ignarus certius esse testimonium, quod à factis proficiscitur, quàm à verbis, nihil quidem primū respondit, sed in illorum conspectum multis editis prodigijs no, uis & inauditis, ait illis. Nihil opus est, vt de me, qui sim, pronunciem, tantum ite, & renunciate Ioanni, quæ vestris oculis vidistis, quæ vestris auribus audistis. Cæci vident, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, mortui resurgunt, pauperes, id est, oppressi vsuris peccatorū, idq; agnoscentes, (nã hi iuxta idioma scripturæ pauperes dicuntur) *ἔβαν ἑλπίσους*, id est, letum accipiunt nuncium. Hæc renunciate Ioanni, ex his agnosceret, qui sim, & declarabit vobis, me esse eum, qui dicebatur venturus. Alluſit autem Christus ad locum, qui est apud Esaiam, ca. 35. quare vt exactè sententiam teneamus, percurrendum est caput illud. habet autem ad hunc modum: *Lætabitur deserta & inuisa, & exultabit solitudo, & florebit quasi liliū germinans, & exultabit lætabunda & laudans.* Est hinc metaphora valde iucunda & læta, ac veri nominis Euãgelij, propterea in primis refert cognoscere, quod pertineat. Si dixisset propheta: Lætabitur Iudæa prius neglecta, aut lætabitur gẽtilitas hæctenus deserta, aut demū. Lætabitur cæcus eorum, qui Christū in propria venientem recepturi sunt, siue sint Iudæi, siue Gentiles, clara fuisset sententia. Nunc non est vsus proprijs verbis, sed

figuratis, atque hinc variæ natæ sunt expositiones: quare studio opus est, & labore, ut certi aliquid habeatur. Et sanè qui eo animo legunt scripturas, ut ex eis consolationem spiritus hauriant, & succum trahant vitæ Christianæ, non dedignabuntur insumere laborem, quantumuis magnum. Primum cõsulent loca similia, quæ multa sunt, deinde inspicient circumstantias capit. Loca, ex quibus licet colligere, quod pertineat metaphora, sunt apud hunc ipsum prophetam cap. 32. *Erit desertum in Chamel. & c. 41. Ponam desertum in stagna aquarum.* Rursus 61. cap. *Aedificabuntur deserta à saculo.* Quibus omnibus locis est desertum figurati nominis, & oculi sensus, cum quibus si hunc conferas, & simul circumstantias capit expendas, nihil dubitabis gentilitatem significari nomine deserti. Gentilitas, quæ hætenus neglecta fuit, quæ destituta fuit hætenus cultu Dei, cuius nulla hætenus habita est ratio colendi, iam excoletur, fiet particeps veræ sancti moniæ: lætabitur deserta & inuia, hoc in Ieremia vertit terram sitis, & rectè hoc nomine gentilitas expressa est, quod vitalibus aquis hætenus caruerit. *Lætabitur solitudo, & florebit quasi lilium, germinans germinabit, & exultabit lætabunda & laudans.* Metaphoræ hæc exultandi & germinandi valdè agnoscuntur in cordibus Sanctorum, in his est iuge conuiuium, vera pax & gaudium in Spiritu sancto. Quæ quàm magna bona sint, non valet assequi sermo humanus. Et quia ipse vobis hæc dare non possum, flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Iesu Christi, ut ipse secundum diuitias gloriæ suæ ea in vos effundat. Sed & ipsi assiduis precibus, & vitæ puritate obtinere ea conemini. Sūt enim maxima, quod vel hinc colligere licet, quod eos, quibus hæc contigerunt, videamus cõtemnere omnia, quæ oblectare solent homines: Nihili faciunt ollas carniū. Non eos trahunt cucumeres, & pepones, porri que, & cepe, & allia, in quæ suspirat Israel secundū carnem. Sed dum hæc sequimur, cõceptū cursum deserimus, quare reuertamur ad Esai.

Esai. 35. a. Gloria Libani data est ei, decor Carmeli & Saron. Exponerem metaphoram Libani, Carmeli, & Saron, sed vereor, ne molestus essem. Significat, ut dicam non reddita ratione interpretationis, fore, ut transferatur ad gentilitatem etiam hoc instrumentum sanctimonie, quod hætenus fuit in Iudæa. Loquitur enim de ea gloria, de qua in Epistola ad Roman. *Quorum adoptio est filiorum, & gloria, & testamentum, & legislatio, & obsequium, siue lata & promissa.* Hæc, inquit, omnia transferentur ad gentilitatem. Ipsi videbunt gloriam & decorē Dei nostri. Isti, ad quos pertinet hoc Evangelium, habitatores hi deserti videbunt, quod tā magnum promissit Deus Abraham,

Isaac, & Iacob. Cõspicient promissum Messiam. Cõfortate manus dissolutas, & genua debilia roborate. Apostrophe est ad Evangelistas. Dicite pusillanimis: Confortamini, nolite timere. Hætenus polluitis vos omni genere flagitiorum, exarsistis execrandis libidinibus, sed non est, quod ea res vos deiciat, non est, quod hinc desperetis o gentiles. Tantum suscipite Christum. Quod nati estis ex parentibus idololatriæ, quod coluistis hætenus ligna & lapides, Iouē, Apollinem, Mercurium, non oberit. Hoc eritis Deo, quod Abraham, Isaac, & Iacob. Hoc modo genua debilia roborantur proposito scilicet Christo. *Ecce Deus vester vltionem adducet retributionis.* Est lætissimum Evangelium, quamuis prima facie nō videatur. Vos gentiles iam olim venditi estis, multis sæculis possedit vos diabolus. Eruemini nunc à iugo ipsius. Non ei permittetur in vos, quod hætenus permissum est. Ecce Deus vester, à quo ille versutia sua abduxit vos, sumet partes vindicis, asseret vos pristina libertati, magno illo calumniatore, quem Græci diabolus appellant, qui vsuris peccatorū grauissimè vos oppressit hætenus, depresso.

Deus ipse veniet & saluabit vos. Emphaticum habet, ipse. Non mittet Angelum, quod solet, sed ipsemet veniet. Sentis multo plura ac maiora argumenta humanitatis ac benignitatis, quàm hætenus senserunt Iudæi. Res maxima est, quæ promittitur, & propterea diximus in primis referre, ut ad quos pertineat, certò cognoscatur. *Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures surdorum patebunt. Tunc saliet sicut ceruus, claudus: & aperta erit lingua mutorum.* Hic locus est, ad quem allusit Saluator, volens agnosci factis suis, atque huius gratia cætera, quæ ex Esaiam proposita sunt, adduximus, ut nimirum hoc, quod apud Matthæum dicitur: *Cæci vident, claudi ambulant, & c.* certò agnoscatur, nota esse Messia, ac regni ipsius. Nam id palam indicat illud: *Tunc apud Esaiam, Tunc aperientur oculi cæcorum, Tunc nimirum, quando Deus ipse veniet, quando præstabatur illa læta.* Sed quales oculi, corporisne an animi, an potius vtriusque? Corporis oculos intelligi, certū est ex Evangelio. Nā ad hos refert Christus, cum ait: *Ite, renunciate Ioanni, quæ audistis & vidistis. Cæci vident, & c.* Sed non ad solos corporis oculos pertinere æquè certū est. Si quid additur, quia scissæ sunt in deserto aquæ, & torrentes in solitudine: quæ æthiologia nulla est, nisi & oculos fidei intelligas, ut supernaturalia naturalibus misceantur, & corporalibus spiritualia, quod licet in Cicerone nō inueniatur, scripturæ tamē familiare est. Porro, quod de oculis, hoc de ceteris quoque, quæ sequuntur, sentiendū. Gentes ergo, quæ prius cæcæ erāt, & in ligna & lapides impingebāt, veritatis lumen adspi-

adspicient. Et quæ scripturarum verba surdis auribus audire nō poterant, ad Dei præcepta lætabantur. Quæ prius clauderant, & rectam viā non tenebant, salient sicut cerui imitantes doctores suos. Et aperta erit lingua mutorum, quorum sathanas ora cõcluserat, ne possent vnum Dominum confiteri. Hæc autem idcirco, inquit, fient. Quia scissæ sunt, siue eruperunt in deserto quondā gentilitatis aquæ, & torrentes, ac riui, in solitudine. Aquæ & riui spiritus, de quibus in Evangelio: *Si quis sitit, veniat ad me, & bibat. Qui credit in me, quemadmodum dicit scriptura, flumina de ventre eius fluent aqua viua.* Quod ne de vulgaribus aquis dictum putarem, adiecit cõmentarium Euāgelium, inquit, *Hoc autem dixit de spiritu, quem accepturi erant credentes in eum.* Et erat arida, ipsa nimirum gentilitas, quæ destituta hætenus fuit rore celestis gratiæ nihil habens fidei, spei & charitatis, erit in stagnum, & sitiens eadem ipsa gentilitas erit in fontes. Erumpent in ea fluenta spiritus, decurrent per eam riui aquarum salentium in vitam æternam. *In cubilibus, in quibus dracones habitabant, orietur viror calami & iunci.* Figurata esse orationem ipse sermo declarat. Non enim in cubilibus nasci dracones solent. Sensus itaque est: In mentibus hominū ethnicorum, in quibus regnabant dæmonia, iræ, inuidiæ, inimicitia, contentiones, & cætera huiusmodi pestes, orietur viror calami & iunci, hoc est, suaues herbæ orientur, succedent fides, spes, charitas, iustitia, pax & gaudium in Spiritu sancto. *Erit ibi semina & vna,* hoc est, doctrina veræ fidei, & veræ religionis, qua inoffensè viuent. Non transibit per eam pollutus. Requirit enim doctrina Luangelij integros animos & incontaminatos. *Non erit ibi leo, & mala bestia nō ascendet per eam, nec inuenietur ibi,* hoc est, immanes huiusmodi affectus non erunt in his, qui vera fide amplectentur Euāgelium. Significatur studium benignitatis, ac mansuetudinis, quod à suis auditoribus exigit Christus: *Discite, ait, à me, quia mitis sum, & humilis corde.*

Hæc omnia, & præcipue quod dicitur: *Quia scissæ sunt in deserto aqua,* declarant, quomodo interpretari oporteat locum illum: *Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures surdorum patebunt, & c.* quo diximus præscribi ea, per quæ agnoscatur regnum Messia. Quare quisque cum animo suo cogitet, an illa in se experiatur. Si terrena voluptas te oblectat, si libido placet, si in carne & sanguine velut in cinnamomis, & vnguētis preciosis voluntaris, certò persuasum habeas, non venisse ad arcem cordis tui, qui venturus dicebatur. Nā inter cætera, quibus propheta agnoscit vult regnum Messia, primum hoc ponit: *Tunc aperientur oculi cæcorum,* quod in te expletum nō dum agnoscitur. Si namque oculi tibi

aperti essent, utique videres turpitudinem peccati: atque ea offensus resilires à vitijs, imò gehennam videres sulphureos flammarum globos eructantē, atque angue peius horrores peccatum, quod flamas illas accendit: & quod in primis dictū oportuit, videres Deū, cuius Maiestas omnia implet, omniaque peruadit, terrasque tractusque maris, cælumque profundum, atque oculos huius veritus cohiberes te, ne indigna cõmitteres. Certum huius rei argumentum hoc teneo. Cum exercere vis peccatū, siue fornicationis, siue adulterij, siue aliorum aliud, fugis lucē, quæris latebras, nec conceptā animo libidinem præsentibus atque intuentibus alijs explere sustines, quantumuis vehementer stimuleris. Cum igitur oculos hominū timeas, quomodo Dei, in cuius manu status tuus est, inspectionem nō formidares, si oculi, quibus Deus conspicitur, aperti tibi essent?

Quo non pacto inspiciente numine facere horreres, quod inspicientibus hominibus exercere non audes? Dico ergo & repeto, Prohiberes te, ne quid committeres eorum, quæ lucem formidant, si mentis oculos haberes apertos. Imò si alterutrū oporteret, aut turpitudinem exercere, aut oppetere mortem, nihil dubitares mortē fortiter oppetere, ne turpitudinem, qua Dei obtutus offenduntur, exerceres. Vis, ut adducto exemplo ita esse demonstrarem? Legis in volumine Danielis hoc modo: Senes duo, qui iudices erant, & rectores populi, accenti concupiscentia Susanna, cõtulerūt consilia inter se, deliberantes, quānam ratione, quōque pacto possent potiri ea, atque explere libidinem suam. Cumque in insidijs se posuissent, atque illa pomarium, ut se lauaret, esset ingressa, exsurrexerunt, qui latebant, & accurrentes ad Susannam, dixerunt ei: *Ecce ostia pomarij clausa sunt, & nemo nos videt, & in cõcupiscentia tui sumus. Quamobrem asseruire nobis, & commiscere nobiscum. Quod si nolueris, dicemus contra te testimonium, quod fuerit tecum iuuenis, & hanc ob causam emisere puellas à te.* En vides incidisse articulum, quem diximus, ut aut obeunda mors sit, aut exercenda turpitudō. Iam audi, in quam partem illa deliberauerit. *Angustia, ait, sunt mihi vndique. Si enim hoc egero, mors mihi est. Si autem non egero, non effugiam manus vestras, sed melius est mihi absque opere incidere in manus vestras, quàm peccare in conspectu Domini.* O nobilis, o insignis, ac verè præclara vox. *Melius est, inquit, mihi absque opere incidere in manus vestras, quàm peccare in conspectu Domini.* Illi, quo persuadeat concubitu, aiunt: Nō est, quod verearis Susanna. Opus hoc Veneris manebit occultū, ostia clausa sunt omnia, nemo videt nos. Non, ait illa, Esti nemo mortalium videat, est, qui videt Deus, illius oculos fallere non possumus. Quare mori

malo, quam exercere turpitudinem in conspectu eius, hoc est, ipso vidente, ipso inspiciente: atque hoc dicto exclamavit voce magna. Vides, quod præsentia Dei à peccato te retraheret, & quidem potenter, si amotum esset ab oculis tuis velamé, quod prohibet, quò minùs videnda sunt.

Secunda nota, quam refert Esaias, qua agnoscere vult regnum Messia, est: *Aures surdorum patebunt.* Quare si cum de Christo sermo est, cum dicitur, quid fecerit, quid adhibuerit ad liberationem humani generis, quos labores, quos æstus, quæ incommoda pertulerit, quo ardore, qua flamma, & animi vehementia adierit passionem. Quomodo non quiescit, quousque totum sanguinem fuderit: Si, inquam, dum hæc narrantur auersas habes aures & claudas, surdus es, nec expletur in te prophetia Esaiæ. Rursus si post actionem liturgias, siue ubi ipse peregeris, aut audieris sacrum, ad vana te trãfers, ad risus, ad iocos, ad pocula, atque his tempus transigis, claudus es iuxta idioma scripturæ, nec Euangelium de Messia ad te pertinet, quia cum dixisset Propheta, *Deus ipse veniet, & cætera, velut interrogat, qua nota agnoscere possit, inter cæteras, hanc tertio loco retulit. Tunc saliet sicut ceruus, claudus: Quod autem iuxta idioma scripturæ claudus sis, discere potes ex volumine tertio Regum, ubi populù Israel, qui partim Deo, partim Baal seruebat, ita Helias alloquitur. Quousque claudicatis in duas partes? Si Dominus est Deus, sequimini eum: Si verò Baal, sequimini illum. Quod paucis mutatis verbis liceat mihi dicere. Si Christus est Deus, sequere eum. Si verò mundus, illum sequere. Quousque inter vtrunque claudus incedis? Huic iungit Esaias: *Et aperta erit lingua mutorum, quæ quarta nota est.**

Quare si in conuiujs & congressibus, nõ Christi, nõ beneficiorum eius, sed aliarum rerum vsque mentionem facis, non de Deo, non de salute, aut ijs, quibus ad pietatem eruditur animus, sed de vanis loqueris, de e quo ligno, ac Martis militibus pleno, de incendio Troiæ, de vmbra Creusæ, & alijs, nescio quibus rebus mutus es, non quidem earatione, qua vulgus hunc aut illum, cui loquendi facultas adempta est, mutum vocat, sed qua ille, qui ait:

Væ tacentibus de te, quia loquaces muti sunt. Si autem mutus, ergo vacuus Christo, quia ubi ille regnat, nihil horum inuenitur, nec cæcitas, nec surditas, nec aliorum aliquid, sed omnia illa mox vt Christus aduenerit, cedunt iuxta vaticinium Esaiæ, & succedunt, quæ his sunt opposita. Id ita esse, vel qualis quondam fuerit, & qualis, ubi Christum induit, subitò euaserit, declarat doctissimi illi libelli confesionum ab ipso conscripti,

quos commedo vobis quam possum maxime: Et si quid apud vos valco, hoc obtineã, vt libellos hos omnes vobis comparetis, & legatis non semel, sed iterum atque iterum. In illis velut in tabula, seu pictura conspicietis, quod hinc ait Esaias: *Tunc aperiuntur oculi caecorum, & aures surdorum patebunt, Tunc saliet sicut ceruus, claudus, & aperta erit lingua mutorum.* Vel quod in Euangelio Saluator ad huc locum alludens: *Cæci vident, claudi ambulãt, leprosi mundantur, surdi audiunt, mortui resurgunt, pauperes euangelizantur.* Vbi per quæ agnoscere voluit, enumeravit. Post quæ deinde adiecit: *Beatus, qui non fuerit scandalizatus in me,* hoc est, qui hæc, quæ ago ad salutem hominum, sibi non verterit ad occasionem offendiculi. Vt enim operum magnitudo nonnullis mouebit inuidiam, ita corporis infirmitas nonnullis erit offendiculo. Hoc dicto Iesus tacitè taxauit inuidiam discipulorum Ioannis, simul subindicans futurum, vt ignominia crucis, qua maximè peragendum erat mysterium regni cælorum, multos alienaret à doctrina Euangelij. Felices autem futuros, qui nec inuiderent gloriã illius, nec mortis probro resilirent à doctrina salutis. Hactenus de secundo capite, quod diximus complecti notam Messia, ac regni eius. Restat iam cap. 3. quod describit encomiũ Baptistæ, de quo aliàs fortè dicèdi dabitur occasio. Interim parate vos venturo Messia, vt bonorum, quæ his, qui ipsum in propria venientem recipiunt, præstantur participes fieri contingat, Amen.

DOMINICAE QUAR- tæ Aduentus, Homilia.

Ego vox clamantis in deserto, dirigite viam Domini, sicut Esaias propheta, &c.

Erba sunt præcursoris Christi respondētis ad quæstionē Iudæorum, qua quærebāt ex ipso, quis esset. Iudei quemadmodum ex Euangelio patet, magnā habebant æstimationem de Ioanne, adeò, vt Christum suspicarentur. Quam suspicionem partim ex sanctitate vitæ eius, partim ex doctrinæ nouitate conceptam, vehementer alebat tempus. Iam enim impletæ erant hebdomadæ Danielis, iã ablatum erat sceptrum de Iuda, & omnia consonabant, in foribus esse Christum. Deliberauerunt ergo inter se, num ipse cesset, atq; vt certi aliquid hac de re cognoscerent, miserunt ad ipsum sacerdotes & leuitas. Quibus quis esset sciscitantibus, non inficiatus est, se

id esse, quod erat, sed hoc antequam aperiret, fallam de se suspensionem repulit, dicēs: Vos existimatis me esse Christum, siue Messiam in lege vobis promissum, fallimini, nõ sum ego Christus, nominis huius gloria alteri debetur, seruetur potiori. Pergentibus illis sciscitari, num ergo Helias esset, nimirum ille Thesbytes: Neque Helias, inquit. Num Propheta ille à Moysè prædictus: neque ille, ait: Consumptis ipsorum suspicionibus, atque nihilominus vrgentibus, vt ipse de se profiteretur, quisnam esset, ne sibi videretur, hoc ipsum, quod erat, humana temeritate arrogare, prophetiam produxit illis non ignotam. Quia, inquit, omninò scire vultis qui sim, & vrgeris me auctoritate eorum, à quibus missi estis, quibus dicitis referendum responsum, sic accipit: *Sum ille, de quo scripsit Esaias: Ego vox clamantis in deserto, parate viam Domini, &c.* Aue Maria.

Ego vox clamantis in deserto, &c.

Defunctus est iam olim Baptistã, verum defunctus etiam dum loquitur. Vox enim eius est, quam ex hoc loco auditis. *Parate viam Domini,* iam iam venturus, iam iam exhibebitur orbi toties promissus, tot retrò sæculis expectatus Messias, parate ei viam, solo æquentur mōtes, vallis impleantur, sit iter planum, nec planum modò, sed & rectum, & leue quoque. Et certè si agnosceretur, quantus sit, qui venturus nunciatur, quantaq; præstiturus sit his, qui ipsum venientē recepturi sunt, haud pigeret nos parare viam. Quare hoc primum dicemus, deinde quo modo paranda sit via, explicabimus. Quantus sit ipsum Euangelium haud obscure inlinuat. Cum dixisset Ioannes neque Messiam esse, neque Heliam, neque prophetam, quem illi suspicabatur, sed vocem clamantis in deserto iuxta vaticinium Esaiæ, ipsique acrius instarent, quasi incerpantes, quãnam ergo auctoritate baptizaret, respondit: *Ego in aqua baptizor.* Meus Baptismus talis est, qualis est mea prædicatio, præparatorius tantum est, verum non promissus, imò in hac populi multitudinè innotat, & tanquam vnus è numero populi versatur in medio vestrum, ob quòd & à vobis negligitur, vel ignoratur, qui alio vteretur Baptismate. Nondum illi visum est exercere virtutem suam, ac magnitudinẽ, sed re ipsa longè alius est, quàm videtur. Ipse est, qui post me venturus est, qui ante me factus est, cuius ego non sum dignus, vt soluiam eius corrigiam calceamenti. Figamus hic paulisper pedem, & consideremus, quantum sit Ioannes, vt ex huius magnitudine eius, qui venturus nunciatur, sublimitatem facilius æstimare possimus. Omninò magni

aliquid esse Ioannem hoc declarat, quòd multò antè, quàm nasceretur, orbi sit promissus, non à quouis, sed ab ipso Deo, nec per quosuis, sed per prophetas, & hos quidem Dei: neque id quibuslibet instrumentis, sed & in scripturis sanctis. De eo enim cecinit Esaias, de eo cecinit & Malachias, quobrũ vaticinia ne ignota nobis essent, neue aliorum, quàm oportet, ea quis interpretaretur, exposuit Euangelium, Prophetiam quidem Esaiæ, Euangelium secundum Matth. Marc. Lucam, & Ioannem. Malachia verò Euangelium secundum Matth. Marcum, & Lucam. Neq; verò in prophetis solum præscriptis, ac per eos orbi promissus est, verum etiam per Angelum non quemuis, sed Gabriellem natiuitas eius, & nomen, & vita, & functio prædicta sunt, & quidem magnificè, quemadmodum apud Lucam videre est. Huc quoque non parum facit, quòd supra naturæ leges conceptus sit. Nemo namque est, qui ignoret sterile fuisse Elizabeth huius parentem: quæ si vel maximè fecunda fuisset, tum tamen delierant illi fieri mulieria. Neque verò supra naturæ leges solum conceptus, verum etiam præter ordinẽ rebus inditum, sanctificatus fuit, antequàm natus, & quod magis miremini, nõdum in lucem editus, agnouit quem clausum adhuc gestabat virginis vterus, id est, Saluatorem mundi, cuius argumentum hoc est, quod ad vocem saluationis Mariæ subulierat prægaudio in angustijs materni vteri. Iam quæ eo nato acciderunt, adeò fuere stupenda, vt in admirationem pueri omnium animos verterint, imò & linguas. Aiebant enim, quis putas puer iste erit? Capita tantum rerum attigimus, vt in præcipuo argumento liceat hæere.

His accedit, quòd etiam dum puer eremum habitare cœperit, ibique ab omni hominum coniunctione semotus inter feras, ac bestias versatus sit, neque manducas, neque bibens (sic enim habet Euangelium) imò nec vestiens: sicut enim ibi cibus nõ est, nisi fortè ferarum, locusta, & mel syluestre, sic nec amictus nisi camelorum pili. Quoto ergo in ordine hunc virum collocabimus, hominem esse dicemus, an Angelum? certè angelum iam olim Malachias appellauit, & haudquaquam in numerum ceteris redigendum ipsum aperè declarauit Saluator: *Quid, ait, existis in desertum videre? arandinem vtro agitaram? sed quid existis videre, hominem mollibus vestitum? ecce, qui mollibus vestitur, in domibus regum sum: sed quid existis videre, prophetam? etiam dico vobis, & plus, quàm prophetam. Hic est enim, de quo scriptum est: Ecce ego mitto Angelum meum ante te, qui preparabit viam tuam, Amen dico vobis, non surrexit inter natos mulierum maior Ioanne Baptista.* Quid dici poterit excellentius? Atque

Atque hic vir, qui tantus est, quo maius nihil habet orbis, ubi ad Christum ventus est, aded, inquit, illi æquandus non sum, ut ipse me iudicem indignum, qui eius solam corrigiam calceamenti, hoc est, qui apud illum vel inimi mancipij fungar officio? Quantum est igitur Christus? omnino magnus, imò incóprehensibilis sit, oportet, ad cuius sublimitatem ille nihil est. Et certè incomprehensibilis, quia Deus est: *Ecce*, ait Esaias in prophetia, cuius meminit Ioanes, *Ecce Deus vester, ecce Dominus in fortitudine veniet, & brachium eius dominabitur*. Ecce Deus vester, qui omnium inuenit originem, qui in vuluis maternis ossa vestra compegit, qui corporibus vestris spiritum infudit: Is, in cuius manu status vester est, is veniet, & veniet in fortitudine, congregietur cum principe tenebrarum, vincet Leuiathan serpentem, vinctem, alligabit fortem, diripiet vasa, & brachium eius dominabitur, id dominatur peccatum, peccatum iam dominatur malum habitans in carne, dominatur iam in vobis affectus iræ, inuidiæ, ambitiones, nō diu istud erit: *Ecce Deus vester, ecce Dominus Deus in fortitudine veniet, & brachium eius dominabitur, ecce merces eius cum eo*. Ita dictum est (cum eo) ac si diceretur, in promptu habens & in numerato. Qui recipient ipsum venientem in propria, maxima sentient beneficia, asserentur in veram libertatem, adscribentur forti Sanctorum, efficientur diuinæ confortes naturæ. Non est, quod diffidatis: facere ei maxime in promptu est, hoc est, quod dicit: *Et opus eius cum eo, sicut pastor gregem suum pascet, in brachio suo congregabit agnos, & in sinu suo leuabit, fortis ipse portabit*. Hæc si velimus adhuc exponere, eloquij prophetici obtundetur sapor.

Quicquid pastor præstat agnis, hoc ipse præstabit suis, portabit eos in humeris, sinu suo fouebit, diriget, pascet. Beati, qui hæc experientur bona. Experientur autem, quicumque venientem in propria recipiēt, nihil refert, Iudæi sint an Gentiles. Quid ergo cessamus? Quare nō expeditum reddimus iter? In foribus est, ut veniat. In foribus est dico. Iam enim auditur vox clamantis, non in deserto Iudææ tantum, sed in vasta solitudine mundi, ubique, quod peruenit Euangelium: *Parate viam Domini*.

Quomodo autem paranda sit via, docet, quæ sequuntur apud Prophetam: *Omnis vallis implebitur, & omnis mons & collis humiliabitur, & erunt praua indirecta, & aspera in vias planas. Omnis vallis, inquit, implebitur, hoc est, impleatur iuxta idioma sermonis Hebræi. Nominè vallis autem significatur deiecta voluntas, quæ nimirum pressa manet pondere peccatorum, nec assurgit in spem veniæ. Deiectio hæc voluntatis è duobus ferè prouenit, ex conscientia videlicet vitæ antè actæ, & iu-*

stitiæ diuinæ consideratione, dum hinc peccata sua intuetur homo, illinc infernū, quæ peccatis suis promeruit, nec deflectit oculum ad fontem misericordiæ diuinæ, sed vsque & vsque iustitiam cogitat. Huiusmodi mens ipsa sibi infernus est, & nisi erigatur spe, nō poterit recipere Christum. His, hoc est, deiectæ voluntatis hominibus, ut ad cor loquamur, & consolemur, sciant Deum nō tam attēdere, quid homo fuerit, quàm quid pro cordis sui desiderio esse velit. Quare si oppressi estis vsuris peccatorum, & liberari cupitis, atque hoc verè & ex animo, non est, quod desperetis, non est, quod deiciamini. Quod perditè vixistis, quod polluistis vos omni genere flagitiorum, non oberit, penitentemini tantum & fidite. Non ex me, sed Deo auctore assero hoc Euangelium. Ipse enim apud Esaiam ait: *Omnnes sitiētes venite ad aquas, & qui non habetis argentum, properate, emite, & comedite, venite, emite absq; argento, & absq; vlla commutatione vinum & lac*. Omnes sitiētes, inquit, hoc est, qui agnoscitis vos longissime abesse ab his, quæ proponuntur in scriptura, siue ea spectent ad charitatem, siue ad obedientiam, siue ad humilitatem. Qui agnoscitis vos variè peccasse, & timentes iudicium Dei, vehementer liberari cupitis à peccatis, venite ad aquas, ad illas aquas, de quibus in Euangelio: *Si quis sitit, veniat ad me, & bibat. Qui credit in me, quemadmodum dicit scriptura, flumina de ventre eius fluent aqua viua. Hoc autem dixit de spiritu, quem accepturi erant credentes in eum*. Qui ergo sititis salutem vestram, venite ad Christum, venite ad illū spiritum Euangelicum, quicumque tandem estis, & qui non habetis argentum, properate, emite, & comedite. In voce argenti synecdoche est, species pro toto genere, sensus est: *Qui non habetis vllum precium, iam precium metaphoram habet meriti. Qui nō habetis vlla merita bonæ vitæ, properate. Vita malè acta non impediatur, quod minus veniatis: nihil illa oberit, tantum venite. Continget vobis remissio peccatorum gratis creditibus in eū, (qui iustificat impium) ac penitentibus, venite, emite absq; argento. Mira loquutio, quis vnquā aliquid emit absq; precio? proinde catachresis, gratis comparate vobis vinum & lac, per synecdochē significat totum genus illius cibi, quo alimur in Christo ad vitam æternā. Multa alia sequuntur in hanc sententiam, quæ mirè exprimunt affectum Dei erga nos, vehemens ipsius desiderium ad iuuandum nos. Hæc sibi proponere debent pusillanimes, ut hinc fiduciam concipiāt. Omnis ergo vallis impleatur, sed & omnis mons & collis humilietur.*

A contrario sensu facile est intelligere, quid nomine montis significetur, nimirum superbus animus, qui nō agnoscit miseriam suam,

suam, captiuitatem suam, fœditatem suam, vnde nec solatia quærit penitentia, qui nō agnoscit iustitiam Dei, quæ ex fide est, sed suam conatur statuere, quales erant Pharisæi ob hoc maxime inuisi Christo. Montes quoque sunt vel potius colles, qui agnoscunt quidem se egere gratia Dei, nec suis viribus peruenire se posse ad veram iustitiam, sed quia in æstimatione aliqua sunt, ne minoris fiant, verentur detegere vulnera sua, verentur denudare turpitudinem suam, confiteri peccata sua, quales multos timeo habet mundus.

Ut his loquamur non ad cor (Non enim consolari possumus quibus vbique minatur Euangelium) sed contra cor, sciant à Deo præscriptum esse diem, in quo reteguntur omnia, quæ nunc tecta sunt. In quo velut in theatro spectanda exhibebuntur toti orbi omnium & singulorum acta & cogitata. In quo ex aduerso vniuscuiusque stabunt iniquitates suæ, fornicationes, adulteria, illa quoque adulteria, quæ mens tantum secum peragit, & traducunt eum coram toto mundo, quanto ibi pudore suffundetur animus, imò & totus vultus. Vtinam serio hæc apud nos cogitemus, non dubium, irrumperent aquæ, hoc est, fluent lachrymarum, defluerent montes & colles, præpararemur Euangelio. Omnis ergo mōs & collis humilietur. Et sint praua indirecta, praua hoc est, distorta siue obliqua. Quemadmodum enim valles & montes, ita flexus viarum faciunt, quod minus prospicias aduentantem, & iter molestum reddunt ac difficile. Hinc autem obliquitas voluntatis metaphorice significata est. Sensus est: *Qui obliquis vijs peruenitis ad multas diuitias, beneficia, pensiones, qui quæ multorum sunt, possidetis soli, potiores partes (fraudatis etiam cæteris) vsurpatis, aut vsurpare hæcenus studuistis, penitentemini: quod obliquū est, tortuosum, siue flexuosum, fiat rectum: & aspera in vias planas, hoc est, leues. Inueniuntur homines quidam duri, asperi, difficiles, in conuersatione intractabiles. Tales planè, qualis apud Terentium inducitur Demea. Hi nisi hanc morum asperitatem seu difficultatem deponant, non poterunt recipere Christum. Amat ille vias leues, suauis, placidas, rectas, æquales, siue planas, hoc est, mentes & voluntates huiusmodi. Non enim de vijs, quales vulgus intelligit sermonem hic esse ex Euangelio manifestum euadit. Nam pro eo, quod Esaias dixit: *Parate viam Domini, rectas facite in solitudine semitas Dei nostri. Omnis vallis implebitur & omnis mons & collis humiliabitur, & erunt praua indirecta & aspera in vias planas*. Matthæus dixit, *penitentiam agite*, siue *reuoare* vnico verbo exprimens vel potius absorbens, quod tam multis ab Esaiâ di-*

stum est. Penitentia autem voluntatem respicit. Et quemadmodum illud penitentia agite, interpretatur, parate viam Domini, rectas facite, & cæte. ita quod adiungitur à Matthæo, *Appropinquauit enim regnum calorū*. exponit siue respondet ei, quod sequitur apud Esaiam, *Et reuelabitur gloria Domini, & videbit omnis caro pariter, quod os Domini locutum est*, siue (ut citat Lucas) *salutare Dei*. In voce caro synecdoche est, & præterea notatio: Quicumque adferent cor carneum, quicumque præbebunt se dociles, quicumque obtemperabunt Euangelio, hoc est, qui intendent huic voci in deserto clamanti: *Parate viam Domini, penitentiam agite*, videbunt salutem illam tam magnificè Abraham, Isaac & Iacob promissam: experientur maxima illa bona in Christo promissa, pacem illam spiritus, quæ exuperat omnem sensum: Excitentur obsecro corda vestra. Exceperunt pridem Antuerpienses Philippum Diui Caroli Imperatoris semper Augusti filium, vidistis quas ipsi moles erexerant, quas statuas, quas picturas, quam operosas, quam magnificas, quam admirandas: vidistis quo apparatu, qua pompa vestium iere obuiam ipsi. Nunc intelligite quo apparatu opus est ad excipiendum non mortalem aliquem hominem, sed ipsum Deum Emanuclē, cuius imperium à mari vsque ad mare, & à flumine vsque ad mare, & à flumine vsque ad terminos orbis terræ, ad cuius sublimitatem Carolus siue Philippus nihil est: Si enim Baptista, quo maior inter natos mulierum non surrexit, non dignus est, qui huius soluat corrigiam calceamenti, quis Carolus aut Philippus ei æquari poterit? Hæc cum animis vestris cogitate, ut excitentur corda ad præparandam viam venturo Messie regi Emanueli, cuius imperium æternum. Ipsi honor & gloria in sæcula, Amen.

DE TEMPORE IN QVO NATVS

est Saluator, Homilia prima.

Iria habemus Euangelia. Primum & secundū, Lucas, Tertium Euangelium Ioannes describit. Inter quæ hoc discriminis est, quod Lucas totus in recensenda sic Christi secundum carnem natiuitate, & ijs, quæ ad eam pertinent: Ioannes verò sic huius meminit, ut tamen

præcepta cūsa ipsius versetur circa æternam illam ex Patre generationem explicandam. A Luca sumemus dicendi initium: atque ordinem historiarum, qui apud ipsum est, insequemur.

Descriptionem historiarum orditur Lucas à tempore, atque huius non obiter, ne parum ad rem facere putemus, sed studiosè meminit, quare nec nos leuiter transmittere debemus. Natum ait sub Cæsare Augusto, at quo anno vel imperij, vel ætatis, nõ dicit. Notam tamen, qua in huius cognitionem deuenire licet, certissimam tradit, dum ait eo tempore natum, quo Augustus decretum dedit, ut describeretur vniuersus orbis, qui ut discimus ex veteribus historijs, Annus imperij quadragesimus secundus fuit.

Verum quoniam verba Lucæ proposuimus, ea quoque exponamus: Non enim ita clara sunt, ut absque interpretatione, quiuis ea percipiat. Describi siue ἀπογράφεσθαι, qua voce utitur Lucas, variè obuium est apud authores. Hoc loco cenferi est. Ut describeretur, id est, ut cenferetur vniuersus orbis: Verum quia & hoc fortasse plerisque obscurum est, dicamus clarius: Quod in re militari dare nomen est, hoc in æstimandis facultatibus & exponendo numero capitum, census appellatur. Ut ergo cenferetur totus orbis, id est, ut omnes nomina darent in tabulis describenda, & ciues se profiterentur, vni quisque in sua ciuitate. Sed quare Evangelista tempus Dominici ortus hac nota describere voluit? Quare non dixit, natum anno Augusti quadragesimo secundo, cum & certius hoc modo ipsum designasset & breuius? Qui in Liuiò, aut Thucydide duntaxat versatus est, respondebit id factum, quod commodius ordo texeretur historiæ, ut declararetur, qua occasione Christum nasci conzigerit Bethlehem. At qui in diuinis literis est eruditus, non ita æstimabit, aut certè non hac solùm de causa narrationem in hunc modum Lucam instituisse dicet, sed ob mysterium potissimum commendandum. Habent enim literæ sacræ proprium hoc & peculiare, quo à cæteris omnibus differunt, quod in eis non solùm voces, sed & res, quæ narratur aut gesta, aut gerendæ, aliarum rerum notæ sint, ymbræ, ab typi. Cuius rei declaratio, cū ad scholas pertineat, nemo ex hoc loco à me eam expectet sed hoc expectet potius ut dicat cuius rei typus fuerit descriptio hæc: Nam id ad institutum pertinet. Meo sanè iudicio (nam alij aliud fortassis opinabuntur) typus est magnæ rei, & ne multis vos morer, significat quod per ipsum, qui proditurus erat è Bethlehem, quaquaersum mittendi forent Apostoli, hisque quod in mandatis habebant proponentibus, Gentes ventu-

ræ erant & daturæ nomina Christo, iuxta Esaiæ vaticinium: *Erit in nouissimis diebus præparatus mons domus Domini, in vertice montium, & eleuabitur super colles. Et fluent ad eum omnes gentes, & ibunt populi multi, & dicent: Venite adscendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Iacob, & docebit nos vias suas, & ambulabimus in semitis eius. Quia de Sion exiit lex, & verbum Domini de Hierusalem.* Erit, inquit, in nouissimis diebus. Mos est Scripturæ, per nouissimos dies significare partes vltimæ ætatis. Vbi aduenerit vltima ætas, mittetur Christus (hic enim nomine montis significatur, non Sion, ut crassè quidam putauerunt) & erit in vertice montium. Habuit olim ciuitas Dei insignes montes, habuit & eximios colles. Insignis mons Abraham extitit, item Isaac, item Iacob, sed & Moyfes, & Helias, quorum celsitudinem, dum in diuinis literis legimus, etiamnum miramur: verum omnibus altior sese erigit, qui extremo tempore apparebit mons. Conspicius ille erit toti orbi. *Et fluent ad eum omnes gentes, & ibunt populi multi*, nimirum excitati montis huius claritate, nec propria contenti salute, obuios quosque secum rapiant, dicentque, *Venite, adscendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Iacob*, hoc est, demus nomina Christo, iungamur Ecclesiæ. Adhæsimus hætenus plerique Moyfi, plerique Platoni & Philosophis alijs. Ille legem, quam in solitudine acceperat, tradidit. Hi placita sua proposuerunt. Vtrique conati sunt ad virtutem erudire, & ad felicitatem perducere auditores suos, sed nihil aliud quam conati sunt. Hic, quod illi non potuerunt, præstabit certissimè. Non solùm præscribit, quæ recta sunt, sed & robur quo possimus quæ præscripta sunt præstare, subministrabit: Hoc est, quod exquitur. *Et docebit nos vias suas, & ambulabimus in semitis eius.* En huius rei typum habet, quod narrat Lucas, qui ut ad altiora mentem lectoris subduceret, studio grandiloquentia vsus est. Non enim Augustus totius orbis imperium tenuit, cum nec Gottis, nec Armenijs imperarit: Ausus tamen est Lucas dicere: *Exiit edictum à Cæsare Augusto, ut describeretur vniuersus orbis*, quia quod veritatem typi excepit, nec ei nisi per hyperbolen accomodari potest, in re per typum significata, absque tropo verissimè agnoscitur, nimirum in Christo, qui ait apud Matthæum: *Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra: Euntes ergo docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti.* Et vide quam pulchrè hac quoque parte veritas typo respondeat. Quemadmodum illa, quæ Augusti decreto facta est; ita hæc, quæ per Christum iussa est fieri conscriptio, primum in Syria cæpta est exerceri, id quod nec

nec Esaias tacuit: Cum enim dixisset: *Erit in nouissimis diebus præparatus mons domus Domini in vertice montium, & eleuabitur super colles. Et fluent ad eum omnes gentes, & ibunt populi multi, & dicent: Venite, adscendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Iacob, & cæter.* causam huius exponens. *Quia de Sion, ait, exiit lex, & verbum Domini de Hierusalem*, ac si dicat: Idcirco fluent Gentes, & ibunt populi ac dicent, *Venite, adscendamus, & cæte.* quia dabitur lex à Christo, quæ pertinebit non ad vnam familiam Abraham, non ad vnum populum Iudaicum, sed ad omnes gentes: Promulgabitur quidem primùm in Iudæa, sed non vnius Iudææ terminis cohibebitur, sed indè per Apostolos quaquaersum patet orbis terrarum deferetur: Hoc significat, quod ait: *De Sion exiit lex.* Sion mons est Hierusalem. Hierusalem ciuitas Iudææ est. Iudæa regio est Siria, de qua Lucas. Hæc descriptio prima facta est à præside Syriæ Cyrino. Hæc tanto studio versamus, ut agnoscamus beneficium Pueri nati, ut sciamus per hunc nos conscribi ciues non terrænæ alicuius ciuitatis, sed cælestis illius profusus, de qua magnificè Dauid, psalm. octogesimo sexto, quem enarrare lubet, quia supra modum iucundus est, etiam si non aliud, quam sermonis delicias quis spectet. Et quidem quam fuerit animus Prophetæ absorptus in ciuitatis huius pulcherrimæ theoria, declarat abruptum illud Psalmi huius exordium: *Fundamentum eius in montibus sanctis.* Fundamenta eius: Cuius eius? nihil præcessit, ad quod pronomen possit referri. Ciuitatis huius fundamenta, magni illi ac diuini viri sunt, quorum sanctitatem admiratur orbis, ipsi nimirum Apostoli, immò primum huius ac præcipuum fundamentum, cui cætera inniuntur, à quo & soliditatem suam habent, est lapis ille abscissus de môte sine manibus, cuius meminit Daniel, capite

Dan. 2. d.

2. qui, contrita statua, factus est mons magnus, & impleuit vniuersam terram. Etenim ne vulgares montes, qualis est Sina, aut Phare, imaginaremur, cum dixisset Prophetæ: *Fundamentum eius in montibus*, non ibi subsistit, sed adiecit, ad discrimen aliorum, *sanctis. Fundamenta eius in montibus sanctis, diligit Dominus portas Sion.* Nomen rei, quæ typus est, non pro typo, sed pro re, cuius est typus vsurpauit, hoc est, pro Ecclesia. Hanc diligit Dominus super omnia tabernacula Iacob. Est secundum ciuitatis, de qua loquimur, encomium, quod quam sit ingens, quamque minimè vulgare, tum demum intelligitur, quando confertur cum loco, qui est in Numer. cap. 24. *Cum direxisset Balaam contra desertum vultum suum, & sublatis oculis vidisset Israel in tentorijs commorantem, irruente in se spiritu Dei assumpta parabola, ait: Dixit Balaam*

filius Beor, dixit homo cui obcuratus est oculus, dixit auditor sermonum Dei, qui visionem omnipotentis intriuitus est, qui cadit & sic aperitur oculi eius. Quam pulchra tabernacula tua Iacob, & tentoria tua Israel ut valles nemorosa, ut horti iuxta fluuios irrigui, ut tabernacula, quæ fixit Dominus, quasi cedri prope aquas. Hæc tabernacula tantopere commendata ad portas ciuitatis, in quam conscripti ciues sumus, collata nihil sunt: *Diligit Dominus portas, Sion super omnia tabernacula Iacob. Gloriosa dicta sum de te ciuitas Dei.* Apostrophe est, Magna & admiranda quædam è Dei ciuitas de te dicta sunt. Dilataberis ad Orientem & Occidentem, ad Aphricum & Aquilonem, etiam vltra mare, omnes omnino, eas quoque quæ longissimè sunt dissitæ, intra murorum tuorum ambitum complecteris nationes. Prophetam hæc narrantem excipiens Deus, omnino dilabitur inquit, ad Orientem & Occidentem, ad Aphricum & Aquilonem. *Nam memor ero Rahab*, hoc est, Ego præcipiam de Aegypto, quam nunc Rahab voco, & de Babylone Apostolicis, ut adducant eas. Certis his nationibus totum genus complexus est per synecdochen. Et quasi res iam ageretur, multisque ex populo gentium ad Ecclesiam conuersis, alij atque alij se adiungerent, per hypotyposim subiicit. *Ecce Alienigena, id est, Syri seu Palæstini.* Est enim nomen speciei, & *Tyrus & populus Aethiopum*, qui in extremis orbis partibus situs est. Hi inquam omnes iam acceperunt Ecclesiæ, *Nam quid Sion dicit*, vel nõne ad Sion vel de Sion dicitur, (Est enim datiui casus (Sion) quod indicat litera Lamec, quæ in Hebræo ei præponitur.) *Homo, & homo natus est in ea.* Rursus natus est homo. Rursus natus est homo, alius post alium, ita multi adiungent se Ecclesiæ, quam hoc nomine vel in primis commendamus, quod fundarit eam non Romulus aliquis vel Augustus, sed ipse altissimus. *Dominus narrabit in scripturis populorum.* Narrare positum est pro numerare seu recensere. Dominus incipiet iam numerare in magnis illis catalogis, in quibus scripta sunt nomina omnium, qui ad vitam sunt præordinati cū populorum tum principum. Est admiranda vocatio Gentium, quæ etiam tam lautos tropos habet, ut nec apud poetas inuenias similes.

Vnus iam reliquus est versiculus, *Sicut latantium omnium habitatio est in te.* Apostrophe est ad Sionem. Verè è Sion, qui in te, cuius iam laudes descripsi, inhabitant, magnificè lætantur. Rem maximam tribus verbis absorpsit propheta, quam si quis oratione explicare velit, sentiet rei magnitudine se superari. Conatus est Esaias capite nono voluminis sui, sed æthiologia addita ibi declarat nequaquam affectum esse. Locus sic

habet. *Lætabuntur coram te sicut qui lætantur in messe, sicut exultant victores capta præda, quando diuidunt spolia. Iugum oneris eius, & virgam humeri eius, & sceptrum exactoris eius superasti sicut in die Madian.* Apostrophe est ad Emanuelem. Et quemadmodum in Psalmo quæ iam enarrauimus, ita hic quoque querere est. Cuius eius? Iugum oneris eius. Nihil enim præcessit, quo referri possit. Haud tamen difficile est intellectu, quod pertineat, quem uè respiciat, maximè dum aduertimus in tractatu Emanuëlis hæc legi. Quis enim audiens, Iugum oneris eius, & virgam humeri eius, & sceptrum exactoris eius superasti, modò sciat ad natum hodie infantem verba dirigi, non statim diabolum cogitet: qui priùs exultabit in mundo, qui cunctis gentibus imperabat, qui grauissimo feruitutis iugo colla omnium deprimebat, qui efficax erat in mentibus & cogitationibus hominum? Sed & quis huius tyrannidem expertus & iam liberatus, modò verè liberatum se sentiat, non videat quàm minimè similitudines illæ ab Esaiâ adhibitæ: *Lætabuntur coram te, sicut qui lætantur in messe, & cater.* rem explicent aut adæquent? Verum quamuis maius sit hoc gaudium, quàm vt sermone possit exprimi, non tamen merum est. Habet enim coniunctam adhuc sollicitudinem, quæ hinc oritur, quod diabolus nondum sic eiectus est, aut proscriptioe damnatus, vt accedere nequeat. Oppugnat vsque, & expugnare nititur ciuitatem Dei, eiusque ciues à quorum humeris iugum ipsius detractum est: quare accinctum esse oportet, stare in acie, multaque vigilantia uti, ne qua rursus irrumpat. Veniet tempus, quando semel conficietur & ipse & quidquid quoquomodo ad ipsum pertinet. Tunc erit merum gaudium. Quam rem cap. 25. sic expressit Esaiâs. *Præcipitabit Dominus in monte isto faciem vinculi colligati super omnes populos, & telam quam orditus est super omnes nationes.* Sermo est mirabiliter figuratus, & tantum nõ exorbitans. Lege totum caput & relege, nusquam montis alicuius mentionem inuenies quare dicticus accipitur quod ait. In monte isto, quemadmodum apud Comicum. Vel Pamphilus hic quã sanctè iurabat. Cum enim esset Hierosolymis, demonstrabat montem Sion, sed quatenus typum gerebat illius Sion, cuius meminit Psal. *Fundamenta eius in montibus sanctis. Diligit Dominus portas Sion.* In hoc monte latissimam telam illam seu fasciam, quæ super omnes obducta est, id est, miseriam hanc minus notissimam præcipitabit Dominus. Per fictione poetica velut personam facit miseriam, quæ humanum genus peruersit peccante Adam. *Et præcipitabit mortem in sempiternum, & auferet Dominus Deum lachrymam ab omni facie, & opprobrium*

populi sui auferet de vniuersa terra. Explicat per partes, quod in genere dixerat. Siquidem mors, lachryma, opprobrium partes sunt huius telæ, imò singula fasciæ sunt latissimæ. Quis enim nescit quàm latè tyrannidem exerceat mors? siue Germaniã, siue Hispaniã, siue Italiã, siue quamcunq; mudi plagam cogites, ubiq; sequitur, furit, grassatur mors. Nõ sexum, non aetatem, non conditionem attendit. Non rationem habet generis, non formæ sed nec imperij respicit aut potentia magnitudinem, sed (vt in Odis Flaccus canit) Aequo pulsat pede pauperum tabernas, regumque turres. Et sceptrum (vt alius) ligonibus æquat.

Iam de lachryma quid dicam, cum vix in lucem editi, fletu omnia repleamus, siue plebeis orti parentibus, siue claris & illustribus. Atque ego (ait ille) primam vocem similem omnibus emisit plorans. Latissima igitur fascia lachryma est. Sed & opprobrium. Nam vt taceam, quæ ab hominibus perpetimur, quos non ludos omnibus exhibet diabolus, imò quæ non ludibria in nobis excitat caro? Hæret in membris concupiscentia, & velimus nolimus efformat in his turpitudinum idola, tantoque impetu frequenter insurgit, vt nisi dextera Dei reprimatur, tuta haud esse queat pudicitia. Omnia hæc à populo suo auferet infans, qui natus hodie est. Non est quod addubitet quisquam, siquidem Dominus loquutus est: *Et dicent in illa die, Ecce Deus noster iste.* Vox est populi iam liberati. Isti in quem digitum intendimus, qui temporibus Augusti est natus, Deus noster est. Expectauimus eum cùm in humanis ageremus, iam liberabit nos semel & perpetim. Iste Dominus. Nihil maius tribui potest Filio Virginis, quàm quod hic tribuitur ei. Est enim apud Esaiã Hebræum, magnum & ineffabile illud nomen, quod Græci tetragrammaton appellant, quod ita Deo proprium est, vt nulli alteri aptari possit vel homini vel spiritui. Aiunt ergo: Iste quem carne cernitis constare & ossibus, Dominus noster est. Sustinimus eum, cum in mortali corpore degeremus, iam exultabimus & lætabimur in salutari eius. Lætabimur non centum, non mille, non decies mille annis, sed vsque & vsque. *Quia requiescet manus Domini in monte isto.* In hoc quem tenemus monte, vsque exeret potentiam suam illa fiet, vt omne quod vllius mentem vel leuiter terrere posset, procul arceatur. *Et triniturabitur Moab sub eo, sicut iteruntur paleæ in plaustris.* In voce Moab, tropus est. Non enim vnum illum populum, sed vniuersam impiorum multitudinem significare voluit synecdochicus. Porro similitudo adhibita, iucundè admodum agnoscitur ab ijs, qui Palæstinam, in qua regione plaustrorum huiusmodi est

di est vsus, inhabitant. Sunt autem carpentata ferrata, rotis per medium in ferrarum modum se volentibus, quæ stipulam conterunt & comminuunt in paleas. Quomodo igitur plaustris ferratis paleæ conteruntur, sic diabolus & tota impiorum multitudo conteretur, & nihil in eis integri remanebit. *Et extendet, ipse scilicet Moab, manus sub eo, sicut extendit manus ad nasandum.* Is qui natus, habitu corporis exprimit speciem hominis plane victi.

Significat itaque Propheta, sic pressum iri diabolus & totum catum impiorum, vt populum Dei non solum lædere non possint, sed nec negotij quidquã faceffere, atq; tum merum fore gaudium agnoscere licet ex cantico, quod his subiicit: *In die illa cantabitur, ait, canticum istud in terra Iuda, non ea quidem, quæ pars est Syriæ, sed cuius illa typus habet.* In fortunata illa terra, quæ sedes beatorum est, cantabitur canticum istud: *Vrbs fortitudinis nostra Saluator.* Hactenus habuimus alij alias atque alias ciuitates, hi Romã, illi Lutetiam. Post hac omnes vnam habebimus, atque ea munitissima erit: Habebit murum, habebit antemurale. Murus Saluator erit, Antemurale Saluator itidem, Ipse & vrbs erit, vrbs nostra fortissima. *Aperite portas & ingrediatur gens iusta, custodiens veritatem.* *Vetus error abiit, seruabis pacem, quia in te sperauimus.* *Sperasti in Domino in seculis æternis, in Domino Deo forti in perpetuum.* Vides miram hic varietatem. Primi versus apostrophem habent ad angelos, diciturque eis, vt admittant in ciuitatem populum, qui iustitiam fecerit. Qui sequuntur vocem exprimaunt populi iam in vrbe admisi, fortunas suas ac vires gratulantur coram Domino. Postremò ipsum populum hortantur vt pergat fidere: Nã quod Hieronymus vertit, *Sperasti, legi etiam potest sperare.* Est enim Hebræis *יָרָא* bitcheu. Quæ varietas quam sit pulchra, quàmque efficiat legentes, si quis ipse non sentit, frustra et explicet vel mea, vel alterius oratio. Interim neminem ita alienum puto à disciplinis, vt dum audit: *Vetus error abiit, seruabis pacem, quia in te sperauimus,* non beatissimos iudicet, quorum vox ea sit. Neque verò pace solũ & immortalitate, timore omni & miseria sublata, perfruentur, sed non generis delicijs toti præterea occupabuntur: *Exhibebit enim Dominus populo suo in monte hoc conuuiuium pinguium, conuuiuium vindemiae, pinguium medullatorum, vindemia defecata.*

Quæ periodus hoc ipso tractatu legitur, qua significat Propheta conuuiuium, quod Dominus populo suo exhibiturus est, lautissimum fore. Quibus autem in rebus lautitiae hæc sitæ erunt, non dicit: Nec id opus pu- to vt declarem. Nam & ipsi dum volumus,

teneros puerorum animos ad amorem caelestis illius patriæ excitare, dicimus prata illic lacteis vbique riuus exuberare. Virgulta cynamum: arbuta, balsamum proferre. Porro saccari tantam copiam esse, vt quantumuis multum vsque sumas, haud vnquam absumere queas. Hæc dicimus non quod putemus hæc verè ibi esse sed quia rudibus puerorum animis aliter exponere non possumus sceleritatem illius patriæ. Non enim norunt quidquam, nisi quod sub sensum cadit, nec afficiuntur rebus vllis, nisi quas vel tactu vel gustu vel odoratu naturæ suæ conuenientes experiuntur. Ad eundem modum propheta delicias, quibus in ciuitate illa perfruentur, rudi populo volens exponere, meminit iugis conuiuij, quod exquisitissimos habet cibos, in quo purissimum ac meracissimum vinum bibitur. Medullata enim in sacris literis, vbique cibi delicatissimi nomen est. Porro vindemiam pro vino ipsum vsurpasse liquet ex genitiuo defæcatis, quem adiecit. Interim nec vinum proprij nominis, nec medullata ibi erunt, sed alterius generis deliciae, sicut scriptum est. *1. Cor. 2. 6. Esai. 64. b. seculo non audierunt, neque auribus perceperunt, oculis non vidit Deus absque te, quæ preparasti expectantibus te.* En huius ciuitatis in qua hæc omnia contingent, in qua præcipitabit mors, & auferetur lachryma, in qua miseria omnis semel aboletur, vbi nihil, quod vllius mentem vel leuiter terrere queat, aut audietur vsquam aut conspicietur. Vbi quicquid hominem obiectare verè potest, vberimè semper aderit & redundabit. Vbi firma & perpetua pax, vbi gaudia, quæ nullo mœro vnquam interpellantur, & plena ab omni miseria libertas contingit, imò bonorum omnium pelagus exundans omni voluptate inhabitantes perfundit: huius inquam ciuitatis conscripti ciues sumus, agnoscamus sceleritatem nostram, agamus gratias infanti hodie nato, illius hoc beneficium est & sollicitè curemus, ne à tanta, quæ parata nobis est, sceleritate excidamus. Cui honor & gloria in secula, Amen.

DE NATIVITATE

*Dominus Homilia
secunda.*

Iransiamus vsque Bethlebè, & videamus hoc verbum, quod factum est, quod fecit Dominus, & ostendit nobis. Scitis quorũ verba sunt, vbi scripta, & qua occasione prolata. Verba siquidem sunt pastorum apud Lucam cap. 2. mutuò se exhortantiũ ad

iter post acceptum ab Angelo Euangelium de nato Salvatore in Bethlehé. Quod ipsum Euangelium & nobis hodie annūciatum est, quare & nos transeamus vsq; Bethlehé, & videamus hoc verbū quod fecit Dominus & ostendit nobis: Omnino enim mirabile, quid ibi exhibitum est, & est res spectatu dignissima. Quare transeamus vsque Bethlehém, & quod felicius eō perueniamus, pueri Bethlehemitici matrem antē inuocemus. Aue Maria.

Transeamus vsque Bethlehém, &c.

Luca 2. b.

In hac concione hunc seruabimus in dicendo ordinem. Primū ostendemus Christum omnibus esse natum. Deinde ne quis fallatur, dicemus, non omnibus, licet omnibus natus sit, ipse natiuitatem profuturā. Tertio loco huius causam hanc esse ostendemus, quod non transimus vsque Bethlehém, &c. In primis ipsum omnibus esse natum, docet Angelus, qui in Euangelio apud Lucam ad pastores ita loquitur. *Ecce Euangelizo vobis gaudium magnum, quod erit omni populo, quia natus est vobis hodie Saluator, qui est Christus Dominus in ciuitate Dauid.* Ecce ait, Euangelizo vobis gaudium magnum, quod erit non vni tantum genti Iudæorum, sed omnibus omnino populis, siue nationibus. Non enim vocabulum populi hoc loco accipi, vt distinguatur contra gentes, docent apertissime de Christo prophetæ. Et quia in primis iucunda, quæ est apud Esaiam, cap. ii. lubet eam hoc loco referre. Ea sic habet: *Egredietur virga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet.* Est perpetua metaphora, neque enim virga, neque radix, neque flos propriè vsurpantur, sed figuratè: sensus est. Ex paruis reliquijs regni siue populi Iudaici, ex stirpe Isai exhibit aliquis cum sceptro regali, hoc est, nascetur Messias. Talem significationem habet virga cap. ii.

Esai. 11. a.

Et virgam humeri eius, id est, imperium & fasces imperiales superasti. Et requiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientie & intellectus, spiritus consilij & fortitudinis. Spiritus scientie & pietatis, & requiescet super eum spiritus timoris Domini, hoc est, erit totus delibutus, totus vnctus erit spiritu sancto. Spiritus semel se illi infundet cum vniuersis donis suis, plenitudo gratie habitabit in ipso. Non secundum visionem oculorum iudicabit, neque secundum auditum aurium arguet, sed iudicabit in iustitia pauperes, & arguet in æquitate pro mansuetis terra. Non respiciet an rex, an agricola quis sit, an nobilis genere an ignobilis, sed quicumque tandem verè agnoscent se oppressos vsuris peccatorum, nec suis viribus se liberari posse (isti enim sunt pauperes huius loci.) Et quicumque præbebunt se dociles, etiam li-

cet homines sint abiectissimæ fortis, illorum ipse patrocinium suscipiet, pro illis feret sententiam contra diabolum, & liberabit à calumniatore. *Et percussit terram virga oris sui, & spiritu labiorum eius interficiet impium.* In terra notatio est. In primis synechdochē habet. Sensus est, doctrina ipsius habebit admirabilem vim & energiam, simplex eius sermo plus valebit in cordibus hominum ad superbiam destruedam, impietatem & cætera vitia, quàm omnis eloquentia Ciceronis. *Et erit iustitia cingulum lumborum eius.* Hac phrasi, quæ Hebræis propria est, significat propheta iustitiam Christo comitem fore perpetuum. Non erit ad tempus iustus, sed semper in æternum iustus erit. *Et fides cinctorium renum eius.* Quod mox cingulum, iā cinctorium vocat. Fides sumitur quomodo à Stoicis pro veritate promissorum. Non enim fides illa quæ à Paulo definitur substantia sperandarum rerum, argumentum non apparentium, in Christo fuit.

Habitabit lupus cum agnis, & pardus cum hædo accubabit, vitulus & Leo & ouis simul morabuntur, & puer paruulus mimabit eos. Vitulus & vrsus pascentur simul, requiescent catuli eorum. Et leo quasi bos comedet paleas, et delectabitur infans ab ubere super foramen assidis. & in cauernam reguli qui ab lactatus fuerit, manum suam mittet. Non nocent neque occident in vniuerso monte sancto meo, quia repleta est terra scientia Domini. Est mirabilis descriptio regni Christi, ipso nato exurget aureum seculum. *Habitabit lupus cum agno, & pardus cum hædo accubabit. Vitulus & Leo, &c.* In summa omnibus istis significatur, quod gentes feræ ac barbaræ, deposita fœuitia & immanitate, sanctissimis studijs conspirabunt in vnitatem fidei, cum simplici & humili populo Dei. Non enim sermonem hic esse de leone, lupo, vrsu, pardo, quales vulgus intelligit, indicat illa clausula: *Quia repleta est terra scientia Domini*, quæ causam continet dictorum, quam certum est non habere locum, nisi præcedentia omnia figuratè accipiantur. *In die illa radix Iesse, qui stat in signum populorum ipsum Gentes deprecabuntur.* Nonne hoc loco Christum radicem facit, cum antea fecerit ipsum virgam, sed & signum non tale est, quale capite septimo, *Esai. 7. b.* vbi ad Achaz dicitur: *Pete tibi signum.* Diuersæ siquidem sunt voces apud Hebræos: quæ hoc loco ponitur, etymologia habet à leuando in sublime, & significatur vexillum in altum sublatum, & in commune omnium oculis expositum. Quod additur, ipsum gentes deprecabuntur, emphasim habet. Sensus est: in illa die quando veniet Messias, tunc non Iudæi solum, licet peculiariter eis promissus sit, sed ipse quoque Gentes deprecabuntur eum, Messias erit veluti vexillum erectum, ad quod omnes omnino populi

Pf. 149. a.

populi oculos coniciant, illi etiam, qui habitant in medijs rupibus, in insulis maris, in vltimis finibus mundi, quemadmodum declarant, quæ sequuntur vsque ad finem capituli apud Prophetam, quæ nimis longum esset hic recensere. Quod ergo angelus pastoribus, hoc ego vobis annuncio, natū vobis hodie Salvatorem, qui est Christus Dominus in ciuitate Dauid. Est igitur quod gaudeatis, & vehementer gaudeatis. Cantate, ait Dauid, Domino canticum nouum: habemus canticum Deuteronomio. insigne quidē illud, sed vetus est. Cantate ei canticum nouum, noua beneficia carmen nouum exigunt. Cantate ei canticum nouum, quia mirabilia fecit. Quid enim mirabilius, quàm quod Deus homo factus est, quod ipsemet per se in sua persona venit ad liberandum à peccata populum suum: Saluauit sibi dexteram eius, & brachium sanctum eius. Olim in exitu Israel de Aegypto, & populo barbaro, quando equum & ascensorem proiecit in mare, & demersit in aquis vehementibus, adhibuit brachium Angelus, at hic in liberatione humani generis à captiuitate & tyrannide diaboli facti illius Pharaonis, non alterius cuiusquam brachio vsus est, sed sua duntaxat brachio, sed sua dextera duntaxat. Notum fecit Dominus salutem suam, Christum suum, in quo salutem omnium constituit: In conspectu gentium reuelauit iustitiam suam. Abstractum vice concreti ponitur, id est, iustum suum. Recordatus est misericordie suæ, & veritatis suæ domui Israel: Quod tam magnificè olim promissit Abraham, Isaac, & Iacob, hoc re ipsa iam præstitit. Iam ad est Messias, iam coram cernere licet, iam licet eum contrectare manibus, toties promissus ille tot retrò sæculis expectatus iam ad est: *Inuenietis eum*, ait Angelus pastoribus, *pannis inuolutum, positum in præsepio.* Viderunt omnes termini terræ salutem Dei nostri, beneficiū pueri nati, magna illa salus exhibita ad vniuersum terrarū orbem pertinet: Proinde iubilate Deo omnis terra, cantate, & exultate, & psallite. Psallite Domino in cythara, in cythara, & voce psalmi, in tubis ductilibus, & voce tubæ cornæ. Iubilate in conspectu regis Domini, moueatur mare & plenitudo eius, orbis terrarum, & qui habitant in eo, flumina plaudant manu, montes exultent à cōspectu Domini. Quis Cicero æquet hanc prophetæ eloquentiam? nec miretur aliquis, quod omnia & mōtes & flumina, atque ipsum mare, orbem denique totum ad laudem prouocem, ad lætitiā excitem & plausum, idque agam tam multis verbis, nemo miretur, magnus est, qui venit, magna causa, ob quā venit. Deus ipse in propria persona venit, vt iudicet terram. Iudicabit orbem terrarum

in iustitia, & populos in æquitate: Aureæ prorsus voces sunt in iustitia & æquitate, nec terrent hoc loco, sed vehementer consolantur. Sensus est: Ipse sumet partes iudicis inter humanum genus & diabolum, & pronuntiabit sententiam pro humano genere contra diabolum, & liberabitur homo non sua, sed alterius iustitia, quod alijs verbis apud Ioannem ipse dicit. Nūc iudicium est mundi, nunc princeps huius mundi eicietur foras.

Verūm ne quis fallatur, putans omniam salua postquam Christus venit, dicamus, quod secundo loco nos dicturos promissimus, videlicet non omnibus natiuitatem Christi profuturam, nec est, quod longè huius probationem petamus, cum Euangelium, cuius initium est: *In principio erat verbum*, id manifestè doceat his verbis: *In mundo erat, & mundus per eum factus est, & mundus eum non cognouit.* Antequam secundum carnē nasceretur ex virgine, erat in mundo, sed non conspiciebatur, imò nec conspici poterat, vnde & ignorabatur, vt agnosceretur, venit in mundum, sed venit, vbi prius erat, sed nō quomodo ibi erat. Et ibi inuisibilis, venit visibilis, nimirum obuolutus sacco mortalitatis nostræ, ac nec sic quidē agnitus est, hoc est, quod ait: *In propria venit*, id est, in mundum, qui per ipsum factus est: *& factus*, hoc est, homines opus manū ipsius: *Eum non receperunt*, id est, bona pars eum non recepit. *Quos quot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri.* En quibus proficit eius natiuitas, his nimirum, qui venientem in propria recipiunt, hoc est, qui credunt in eum, sic sese interpretatur Euangelista. Iam credere intelligere oportet, non quomodo credunt dæmones nullo amico erga creatorem affectu, sed qui credunt tali fidei motu atque impetu, cum quo coniunctus sit propitiatoris amor non fictus, cum quo & coniuncta sit voluntas non dubia, mandatis eius omnibus in posterum obtemperandi, ac peccatis omnibus, propter quæ tollenda ille natus est, renunciandi, anteaq; commissi detestandi. Vnde in Euangelio, cuius initium est: *Exiit edictum à Cesare Augusto, &c. à multitudine militiæ caelestis canitur: Gloria in excelsis Deo, & pax in terra hominibus, sed bona voluntatis.* Qui ergo hoc modo credunt, illos propriè respicit beneficium pueri nati in Bethlehé, his non alijs dedit potestatem filios Dei fieri. Quicumque ergo cupiditatibus suis adhuc obsequuntur, qui diuitijs, honoribus, voluptatibus ita addicti sunt, vt planè serui inueniantur & mancipia illorum, qui nondum ab his auelli volunt, hoc est, qui frui desiderant, quàm diu licet, non habent partem in hoc Euangelio: non enim credunt, imò nec possunt: Quomodo, ait Saluator,

Ioan. 1. a.

Luca 2. a.

Ioan. 5. g.

vos potestis credere, qui gloriam ab inuicē accipitis, gloriam, quæ à solo Deo est, non queritis? Quod autem secuti Saluatorem dicimus non posse eos credere, intelligite quæ diu tales manent. Quod verò tales manent, causa est, quia accepto Euangelio de nato Salvatore, non eant cum pastoribus in Bethlehem, quod si irent, fieri non posset, quin immutaretur animus eorū. Vt ergo à terrenis istis affectibus & cupiditatibus, quæ faciunt, quod minùs recipiamus venientē in propria semel exuamur, transeamus vsque Bethlehem, & videamus hoc verbum, quod factum est, quod fecit Dominus, & ostendit nobis. Vt autem eò veniamus, haud opus est, vt procul proficiscamur terra mariue: Bethlehem possimus intra nos inuenire. Benè transimus vsque ad Bethlehem, dum earum rerum, quæ ibi exhibitæ sunt, cogitationibus nos exercemus: quæ autem exhibitæ ibi sint, narrat ad huc modum Lucas: *Exijt edictum à Cesare Augusto, vt describeretur vniuersus orbis. Hac descriptio prima facta est à præside Syria Cyrino, & ibant omnes, vt profiterentur singuli in suam ciuitatem. Adscendit autē & Ioseph à Galilea de ciuitate Nazareth in Iudæa ciuitatē Dauid, que vocatur Bethlehē, eò, quod esset de domo & familia Dauid, vt profiteretur cum Maria desponsata sibi vxore pregnante: factum est autem, cum esset ibi, impleti sunt dies, vt pareret, & peperit Filium suū primogenitum, & pannus eū inuoluit, & reclinauit eum in præsepio, quia non erat ei locus in diuersorio.*

Consideremus ergo, quisnam sit ille infantulus, qui inuolutus pannis iacet in præsepio. Est quidem Filius Virginis, sed ne hoc solum in ipso æstimaremus, & tantū, quod de Virgine assumpsit, ita de eo narrat initium Euangelij secundum Ioannem: *In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum.* In principio, hoc est, antequam hæc vniuersitas rerum terrestrium & cælestium, visibilium & inuisibilium conderetur, iam erat verbum, hoc est, Dei Filius. *Et verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum.* hoc est, sic erat indiuisæ naturæ cū Patre, vt iuxta personæ proprietatē esset apud Patrem, nec sic adhereret Patri, quemadmodum accidens adheret substantiæ, sed Deus erat ex Deo, Deus erat in Deo, Deus erat apud Deum. Deus erat Deus ob communem vtriusque diuinitatis naturam. Et verbum caro factum est, hoc verbum, quod in principio erat apud Deum, imò quod erat Deus, per quod omnia facta sunt, & sine quo factū est nihil, quod factum est: hoc, in quā, verbum caro factū est, verbum hoc æternū pannis inuolutum iacet in præsepio. Quis audiendo hæc non animo expauescat, Dominus ait Abacuc, *consideraui opera tua, & expaui.* Vtique & vos expauescetis, si modò seriò consideretis. Attollite ergo oculos ve-

stros, & adspicite mirabile illud vas, oculum mundi, hoc est, solem, lucentemq; globum lunæ, & astra cætera, cumque in admirationem vos adduxerit illorum consideratio, cogitate cum animis vestris, quantum ille sit oportet, qui illa condidit, cumque cogitando consideratis vos ad illius magnitudinem non posse pertingere, imò eò minùs inuenire, quod plus cogitatis, conuertite considerationem vestram ad Bethlehem, & persuadete vobis id, quod res est, infantem, quem ibi pannis inuolutum cernitis, & positum in præsepio, esse magnum illum Dominum, in cuius consideratione caligabat oculus vester, reuerberabatur acies mentis vestre, intellectus deficiebat. Infantulum illum ipsum esse, qui solem, lunam, stellas, cælum, terram, & omnia, quæ vsquam sunt, condidit, qui potenti manu sua immensam illam molem corporum cælestium circumagit & versat, qui totum globum infatigabili dextera tenet & sustentat. Infantulus ille ipse est, in quo vita vigorque omnium est, quæ condita sunt. Infantulus hic positus in præsepio, ipse est, qui magnitudine sua implet cælum & terram, & si quid aliud vsquam extra cælum & terram est: Si viuacitate hæc pertractaueritis, apprehendet vos stupor & vehemens stupor, imò horror, mirabimini supra modum, quod ille, per quem sæcula facta sunt, qui omnia verbo virtutis suæ portat, qui maiestate sua cuncta implet, huc se deiecerit, quod verbū patris, quod ille, cuius egressus est à diebus æternitatis, nasci voluerit infans, pannis inuolui, & poni in præsepio. Cùm autem hoc modo in admirationem abducta fuerit mēs vestra, pergite, & causam inquirete, quare voluerit nasci infans & pannis inuolui. Quare non potius statura viri processerit ex vtero virginis, quare non regio ornatu conspicuum orbi se exhibuerit, quare non potius suaves & molles plumas elegerit, quam durum præsepium. Cùm enim Deus esset, in potestate eius erat, quod dicimus, quare, ergo non fecit? Audite Apostolum Paulum: *Apparuit gratia Dei Saluatoris nostri omnibus hominibus, erudiens nos, vt abnegantes impietatem & scularia desideria, sobriè, iuste, & piè viuamus in hoc saculo.* Voluit ergo nasci infans, pannis inuolui, poni in præsepio, vt hoc modo commédaret nobis humilitatem, paupertatem, asperitatem, vt hoc modo doceret nos contemptum earum rerum, quas mundus miratur. Verè enim infantia Saluatoris, eius panni & præsepe, damnant omnes, qui sectantur diuitias, honores, voluptates, nec etiam infantia solum, panni & præsepium, sed prætereà tota eius reliqua vita, quæ secundum hæc initia decurrit.

Vtinam in his rebus esset philosophia nostra,

stra, vtinam frequenter ante oculos nostros versaretur Bethlehem, Bethlehē veros nos faceret philosophos. Siquidem meo iudicio, nihil inter omnia, nihil æquè animum hominis sic potenter abducit ab amore rerum terrenarum, atque Bethlehem. Quis enim adeò immerfus cupiditatibus mundi, qui si ita secum cogitet. Ecce Dei Filius, cuius est omne, quod vsquā est, mei causa venit è sinu Patris, natus est in Bethlehem, pannis inuolutus est, positus in præsepio, vt hac ratione suum erga me amorem declararet, & exemplar proponeret, quod imitaret. Quis inquam, ad eò immerfus cupiditatibus mundi, qui non subito emergat, cùm seriò hæc secum cogitet? Quis seriò hæc secum cogitans non respondeat malè blandienti voluptati, quod fidelem olim Vriam Dauid respondisse legimus. *Arca Dei, ait, & Israel & Iuda habitant in papilionibus, & Dominus meus Ioab, & serui Domini mei super faciem terra manent, & ego ingrediar domum meam, vt comedam & bibam, & dormiam cum vxore mea?* Arca Dei diua virgo, in cuius vtero Dei Filius tot mēses quieuit, manet in stabulo, & Dominus meus Iesus Christus in præsepio iacet, & serui Domini mei, ipsi nimirum pastores excubias agunt, sub frigido versantur cælo, & vadam ego, & delicijs affluam? comedam? bibam? & dormiam in plumis suauiter? per salutem tuam, & per salutem animæ tuæ non faciam hanc rē. Et quàm potenter abduceret Bethlehē animum à terrenis his fluxis, & in perniciem vsque suauibus rebus. Quare auditores optimi, orò vos quàm possum maxime, vt magis moueam, obsecro per amorem pueri Iesu, qui vestri causa hodiè nasci voluit in frigore & nuditate, transeamus frequenter vsque Bethlehem, & videamus hoc verbum, quod factum est, quod fecit

Dominus, & ostendit nobis, cui honor, & gloria, & imperium in sæcula, Amen.

IN DIE ANIMARVM

Homilia super hanc
Profam.

Vdi tellus, audi magni maris nimbis, Audi omne, quod viuut sub sole: Huius mundi decus, & gloria Tã sunt falsa, quàm transitoria.

Vt restantur hæc tempora alia, Non in vno statu manentia, Nihil artium valet profunditas,

Nulli prodest magna nobilitas, Nihil inuat regalis dignitas, Nullum saluat corporis quantitas, Sic non prodest genus aut species, Sed ruunt, vt à sole glacies, Cum Helena Paris pulcherrimus, Aut Achilles vbi magnanimus? Vbi Plato? vbi Porphyrius? Vbi Tullius, & Vergilius? Vbi Diogenes, Empedocles? Aut egregius Aristoteles? Alexander vbi rex magnanimus? Vbi Hector Troie fortissimus? Vbi Samson vir dirissimus? Vbi Salomon prudentissimus? Vbi Dauid vir ditissimus? Vbi Absalon vir pulcherrimus? Transferunt leges mort alium, Per vnius momenti spacium, Pie Deus rector fidei lum, Fac te nobis semper propitium, Cùm de malis fiet iudicium.

Annus iam est, quod audiens cantari profam, cuius initium est: *Audi tellus, audi magni maris nimbis*, vehementer afficiebar, & sanè elegantissima est. Constat siquidem exordio, propositione, confirmatione, denique peroratione, quemadmodum ductus concionis indicabit. Statui enim de ea differere, ob id potissimum, quod vehementer inuitet ad contemptum mundi, qui non parum facit ad felicitatem, non eam solum, quam expectamus post hanc vitam, sed ad eam quoque, quæ præsentis temporis est, quod nec ethnicum latuit ita eanentem: *Nil admirari propè res est vna Numici, Solaq; qua possit facere, & seruare beatum.* Prius tamen, quàm rem aggrediamur, gratiam imploremus. Aue Maria:

Audi tellus, audi magni maris nimbis, audi omne, quod viuut sub sole.

Hactenus exordium profæ: *Audi tellus, audi, &c.* Est Metonymia: absque tropo dixisset. Vos, qui terram inhabitatis, quæ continens dicitur: Et vos insulares, qui vasti maris fluctibus circundimini: breuiter omnes omnino, qui sub sole degitis, præbetē silentium, lubet vobis concionari. Et ne multis vos morer, thema, quod tractandum sumpsit, hoc nempè est.

Huius mundi decus, & gloria tam sunt falsa, quàm transitoria.

Propositio hæc, ad quam persuadenda tantæ cætera omnia inducuntur, reètius intelligitur, dū confertur cū illa, quæ in Ecclesiâ sic scribitur, hac nimirum: *Vanitas vanitatum, Eccl. 1. 2.* dixit

dixit Ecclesiastes, *vanitas vanitatum, & omnia vanitas*. In qua in primis obseruanda est nota vniuersalitatis: non hæc aut illa, sed in vniuersum omnia vana esse decernit, omnia, inquam, quæ sub sole sunt. Nam id in cõsequëtibus adiicit. Quò res clarior euadat atque illustrior, euoluamus, quæ in vniuersalitatatis nota inuoluuntur. Omnia vana sunt, ergo vana est pulchritudo, ergo vana est fortitudo, ergo præstãtia corporis vana est; sed & voluptas, diuitiæ, principatus, potentie magnitudo, scientia, nobilitas, & quicquid aliorum sub sole est, vanum est, nec solum vanum, sed & vanitas, ac mera vanitas. Nõ habuit Salomon aliquod vocabulum, quo potuit satis exprimere, quod cõcipiebat: quare eandem vocẽ repetit, non semel nec iterum, sed quinquies. *Vanitas vanitatum*, dixit Ecclesiastes, *vanitas vanitatum, omnia vanitas*. Si dixisset, omnia vana sunt, vehemens fuisset assertio apud eos, qui vim vocis huius perspectam habent. Nunc non dixit, vana sunt, sed vanitas, quod quantò sit priori vehementius, qui nõ percipit, frustra ei explicet nostra oratio. Nec solum vanitas sunt, ait, sed vanitas vanitatum, qua phrasi, quæ Hebræis propria est, vanitatis magnitudo exprimitur. Nec hoc cõtentus, eandẽ geminationem rursum posuit, vt demonstraret omnia insigniter esse vana, & plusquàm vana, quin & plus, quàm vanitatem. Quis igitur, nisi vanus prorsus, hæc appetat? Sed age, quid est vanum siue vanitas? Vocabulum hoc, quẽ admodum nouerunt, qui Latine periti sunt, non vnus significationis est: aliud intelligo, dum audio: Sed illos, Expectate seges vana elusit auenis. aliud dum apud eundem Poetam lego: Ni frustra augurium vana docuere parètes. Priori loco pro vacuo & inani. Posteriori pro fallaci positum est. Nec apud ethnicos duntaxat scriptores, verum etiam in diuinis literis variè obuium est. Quid verò hoc loci potissimum significet, partim ex circumstantia, & ratione scripti, partim ex Hebrææ linguæ proprietate petendum est. Fit enim, nec id arbitror raro, vt vocabulum, quod apud Latinos variũ est, apud Hebræos vnicam habeat significationem: rursus quod apud hos latè patet, Latinis strictius sit. Porro pro vanitate vanitatum, in Hebræo scriptũ est הַבְּלִיּוֹת הַהֵלֶּהּ haueel haualim, quam vocem Rab. Da. significare dicit, id, quod non est quippiã, hoc est, vacuum & inane, aut certè, quod mox desinit, ac euanescit; vt est, status, qui ab ore procedit. In qua significatione certum est poni Psal. 48. Homo vanitati similis factus est. Sequitur enim, dies eius sicut vmbra prætereunt, quod prioris interpretatio est. Pro vanitate autè in Hebræo est הַבְּלִיּוֹת הַהֵלֶּהּ. Cum Rabbi Dauid sentiunt, qui ex Hebræo

in Græcum vetus testamentum transtulerunt. Nã exceptis Septuaginta interpretibus, omnes similiter pro vanitate vanitatum verterunt, ἀρμός ἀρμός ἀρμός. Græcis autem vapor fumi est, siue aura tenuis, quæ citò resoluatur. Quamquam hæc significatio vocis Hebrææ propria sit, ac naturalis, nõ tamen perpetua. Declarat hoc locus, qui est Prouer. 13. Substantia festinata minuetur, pro quo in Hebræo est, Substantia, quæ est ex vanitate, minuetur. Est enim הַבְּלִיּוֹת הַהֵלֶּהּ hon meheuel, hoc est, diuitiæ fraude comparatæ elabentur: Septuaginta verterunt, quæ per fas & nefas corraduntur, μετανοίας, genus ponentes pro specie. Est alius locus Psal. 61. nõ minus illustris: *Veruntamen vana filij hominum, mendaces filij hominum in statereis, vt decipiant ipsi de vanitate in idipsum*. Vbi vana & mendaces non alia ratione componuntur, quàm apud Poetam in secundo Aeneidos: Nec si miserum fortuna Sinonem finxit, vanum etiam mendacem quæ improba finget. Certè illud: Vt decipiant ipsi de vanitate in idipsum, clarum est, referri oportere ad vanitatem, quæ ad mendacium, fraudem, & imposturam pertinet. Vtroque autem loco Hebræis est הַבְּלִיּוֹת הַהֵלֶּהּ heuel. His annumeranda sunt loca illa, vbi nomen hoc per flexum idolis tribuitur Deuterono. 32. *Ipsi me pronocauerunt in eos, qui non erat Deus, & irritauerunt in vanitatibus suis*, hoc est, in idolis suis, vt verterunt Septuaginta interpretes, Hieremias 8. *Quare me ad iracundiam concitauerunt in sculpsilibus suis, & in vanitatibus alienis?* Rursus cap. 14. *Nunquid sunt in sculpsilibus gentium, qui pluunt?* Quod hic sculpsilia vertit, & in præcedentibus vanitates, Hebræis est הַבְּלִיּוֹת הַהֵלֶּהּ haualim. Vocat autè Hieremias, & ante eum Moyses idola vanitates, tum quia nihil sunt, tum quia specie mentiuntur hominem, aut aliud animal, quò nec viuant, nec sentiant. Hoc vt putè, facit Paulus, qui in Epistola, quam ad Romanos scripsit, idolum apertè mendacium appellat, haud dubium, quin alludens ad vocem Hebræam. Sicut ergo Latinum vocabulum, ita Hebræum quoque varium est: & in Ecclesiaste, siue ratione scripti expendas, siue disputationis tenorem consideres, vtraque significatio, quã diximus, aptissimè quadrat, aded, vt si alteram ab altera separes, nõ nisi ex dimidiato sis intellecturus, quæ illo libello differit Salomon. Hoc si quidem agit, vt animos mortaliũ, affixos vmbri rerum terrenarum, ab earũ amore abducat, quod quò efficacius agat, se in disputationem abducit, dicens, ipsa rerum experientia se cõperisse omnia, quæ sub sole sunt, & inania esse, & fallacia, hoc est, primo quidem ad spectu conceptæ animo spei applaudere, sed postea frustrari.

Quibus rationibus ad eandem rem, hoc est, con-

est, contemptum rerum terrenarum persuadendum vsus est ante Salomonem ipse Dauid huius pater in Psal. cuius initium est: *Cum inuocarem. Filij hominum, ait, vsquequo graui corde. Vt quid diligitis vanitatem, & queritis mendacium?* Filij hominum Hebraismus est, pro ipsis hominibus, quã phrasim & Græci imitantur ὄντος ἰσχυρῶν, dicentes, pro ipsis medicis. Habet autè mirabilem emphasim. Vos, quos Deus homines cõdidit, præditos mente, qua bestias præsteris, quibus & os sublime dedit, vt ille ait, & cætera, quæ apud ipsum sequuntur, vt hac quoque parte animalia cætera antecellatis, quæ prona terram spectat, vos (inquam) quibus caelestis origo est, vsquequo in ima hæc respicientes, eaque tanquam, nescio quæ magna admirantes, animos vestros, qui diuinæ naturæ suæ visum feruntur, deprimitis mole terrenarum concupiscentiarum? *Vt quid diligitis vanitatem, & queritis mendacium?* Quid tanto affectu, tanto studio ac improbitate sectamini hæc, quæ sub sole sunt, quæ reuerà nõ aliud sunt, quàm mera vanitas, quàm vapor fumi, & aura tenuis, quæ mox euanescit? Quæ reuerà non aliud, quàm mendacium sunt, promittunt felicitatem, sed non præstant, atque aded non præstant, vt in æternam miseriam præcipitèct sectatores suos.

Hactenus de propositione, quam in Ecclesiaste versat Salomon, cui explicandæ diutius inhæsimus, quòd illa intellecta statim percipiat hæc, quam profa proponit, videlicet, Huius mundi decus & gloria tã sunt falsa, quàm transitoria. Si namque verum est, vana esse omnia, quæ sub sole cernimus, certè & huius mundi decus ac gloria vana sunt. Si verò vana, ergo nec vera, nec perpetua, adeoque nec studiosè appetenda, quod iã restat, vt persuadeatur mortalibus, atque hoc opus, hic labor est. Si thema à me propositum esset ad persuadendũ, adhiberè cap. 24. Esaiæ, in quo rem hanc vehementissimè vrget propheta: *Ecce Dominus dissipabit, inquit, terram, & iam erigitis maxima edificia, insignes domos, quarum parietes vestriuntur marmorum crustis, & sceti eboris nitore resplendent, quarum aurata sunt laquearia, quarum porticus miro opere intuentium oculos rapiunt, in his cõfiditis, & quasi perpetuò effectis permanfuri accumulatis aurum argentum, & alia quàm plurima, quæ longũ esset referre, vana sunt studia vestra. Ecce Dominus dissipabit omnia, non hæc solum, sed & terram, & nudabit eam, hoc est, vacuã & inanẽ reddet, & affliget faciem eius, hoc est, exuret, quæ in ea sunt opera, hanc, quam nunc videmus faciem abolebit. Et disperget habitatores eius.* Habitatores terræ vocat, quorũ animi terræ affixi sunt, qui diuitijs, honoribus, omnia metiuntur, qui ad fluxa & vana

hæc hiant attoniti, hos disperget. *Et erit sicut Esai. 24. a. populus, sic sacerdos: & sicut seruus, sic Dominus eius: & sicut ancilla, sic domina eius: sicut emens, sic ille, qui vendit: sicut fenerator, sic is, qui mutuum accipit: sicut qui repetit, sic qui debet.* Est pulcherrima synecdoche, qua noto more significat omnia desitura in sæculi cõsummatione, quibus nõ alij alijs præstant, siue diuitiæ sint illa, siue dignitates, siue alia. Iã sacerdos, dominus & domina dignitate potiores sunt, in cõsummatione sæculi nõ erunt. Nunc emens fenerator, ac creditor diuitijs præstat, tunc non itè sine discrimine mortaliũ rerum iudicabuntur omnes, & addicetur supplicijs, quisque pro qualitate criminum suorum, tã nobilis, quàm ignobilis; tã diues, quàm pauper; tam doctus, quàm indoctus, audiãt hæc, qui præsentibus rebus tanquã perpetuis studet. *Dissipatione dissipabitur terra, geminatio Hebraica est, quæ Epithasin habet, sensus est, tota dissipabitur. Et direptiõe pradabitur, & sine dubio fiet, quia Dominus locutus est: Luxit & defluxit terra. A futuro ad præteritum dilabitur, quã res iam esset peracta, facit hoc, quò magis afficiat, & moueat animos legentium. Sermo autem totus figuratus est. Ex luctu terræ tristem eius interitũ accipere oportet per metalesptim. Defluxit orbis, infirmata est altitudo populi. Per altitudinem populi significat, qui inter populares suos eminent, hoc est, diuites ac nobiles: luxit vindemia, infirmata est vitis, ingemuerunt omnes, qui letabamur corde, nimirũ inter pocula, quia quæ præcedunt, vini mentionem habent. Qui solebant sectari comestationes, atque in illis lætitiã suã ponebant, illi dolebunt. Cessauit gaudium tympanorum, quieuit sonitus letantium, conticuit dulcedo cytharæ. Omnia hæc pertinet ad cõuiuia, respiciunt eos, qui in cõuiujs suis non solum gula, & ebrietate, sed & auribus luxuriant, vt per omnes sensus animæ fortitudo mollescat. Cũ cantico non bibent vinum, hoc est, musica nõ resonabit inter pocula, sed omnia dulcedo lætatiũ, & tympanorum, ac cytharæ sonitus in planctum vertetur & gemitum. Amara erit potio bibentibus illam. Quæ iã se mella mentitur, amarior felle tum reperietur. Attrita est ciuitas vanitatis. Est noua, sed elegans orbis periphra. Videtur orbis hic duraturus, sed nõ ita erit, est tantum vana ostentatio. Deserta est omnis lætitia, translatus est gaudium terræ. Relicta est in vrbe solitudo. Orbem, quem mox ciuitatem vanitatis appellauit, nunc spiritua-liter vrbe vocat. Quòd autem de toto orbe hæc dicat, & non de hac vel illa ciuitate, inde manifestũ est, quòd addat: *Quia hæc erunt in medio terræ, in medio populorum. Quomodo si pauca oliuæ, quæ remanserunt, excutiantur ex olea. Et racemi cũ fuerit finita vindemia, hoc est, quàm pauca relinquuntur oliuæ in olea, postquã excussa est, atque demessa. Rursus, quàm pauca**

Ad Ro. 1.

Esai. ibid.

Esai. ibid.

Esai. ibid.

paucæ reperiuntur vix in vite post vindemiam, tam pauci euadent mala quibus inuoluetur orbis, tam pauci saluabuntur. Est valdè terribilis & horrenda cõparatio, quæ in primis concutere debet habitatores ter-

Esai. ibid. ræ: nam propter eos adhibita est. *Hi leuabunt vocem suam, atque laudabunt, cum glorificatus fuerit Dominus*, hoc est, cum, finito regno Antichristi, Christus venerit in nubibus cù maiestate & gloria: Tam pauci isti, qui relinquuntur, leuabunt vocem. *Hinnient de mari*, hoc est, præ lætitia toti gestiēt. Orbē, quem mox urbem, & paulò antè ciuitatem vanitatis nominauit, nunc mare appellat figuratè. A qua verò maris proprietate figuram, seu metaphoram sumpserit, non satis certū est. Verisimile est, quòd respexerit ad impetus & motus maris: Est enim mare natura tempestuosum & inquietum. *Propter hoc in doctrinis glorificate Dominum.* Vos, qui hæc apud me legitis, qui cognoscitis beneficio scripturarum, tantum gaudium, tam ingentem lætiam manere iustos paucos illos, qui relinquuntur, glorificate Dominum in doctrinis, hoc est, quia doctrinam hæc & notitiam accepistis, quod sanè magnum est beneficium. *Et dixi, secretum meum mihi, secretum meum mihi.* Est obscura breuiloquentia. Non possum, inquit, cuncta narrare, quæ cerno. Hæret lingua faucibus meis, vox dolore concluditur. *Va mihi*, quantus ordo pœnarum ante oculos versatur meos, quos horrores ego video, quos vlulatus audio, quantam multitudinem cerno, quorum nuda corpora inconsumptibiles flammæ allambunt, qui inter incendia immortales viuunt, & viuunt perpetuò, cerno præsentia, quæ futura sunt. Et quia maiora sunt, quàm queam eloqui, idcirco contineo secretum meum mihi, cõtineo, inquam, secretum meum mihi. *Confusione confingetur terra, commotione commouebitur terra, agitatione agitabitur terra sicut ebrius, & auferetur quasi tabernaculum vnus noctis.* Non habuit Propheta aliquod vocabulū, quo potuit satis explicare rem, quare multis ad id vtitur verbis, & nec sic adæquare potuit: simile diximus, cum tractarem propositiōnem Salomonis, in Ecclesiaste. Porro tabernaculū vnus noctis Hebræis vnica vox est à pernoctando dicta, significat tuguriolum, quali pastor aut vinitor ad excubias vtitur. Sensus ergo est. Quomodo vinitor transfert de loco ad locum tuguriolum suum, atque ipsum, vbi eo vsus est, demolitur: sic Dominus demolietur terram, demolietur, inquam, terram secundum schema & figuram, quam nunc habet: *Corruet, & non adiciet, vt resurgat*, subaudiendum rursum est, illo habitu, què nunc cernere est, quemque tãtopere admiramur falsa specie decepti, nam ostentatio tantum est: Sed quis persuadeat id mortali-

bus? An sui temporis hominibus persuaserit Esaias, nolo hic inquirere, certè posteris nõ persuaserit: siquidẽ eo sæculo, quo profa hæc, quam præ manibus habemus, scripta est, vbi que vana & fluxa hæc pro veris & perpetuis bonis inquirebãtur, quod nisi quis aduertat, mirari poterit de insolentia profæ, quæ terram pariter & mare, & ne quicquam præterijse videatur, omne, quod viuunt sub sole, ad audiendum prouocet: nec dubito, quin idem author, quisquis tandẽ ille fuit, qui profam hanc nobis tradidit, eodẽ exordio vteretur, si hoc nostro sæculo hac de re ipsi dicẽdum esset: vbi que enim mundus in admiratione est: vbi que diuitiæ, & honores expetuntur, ab ijs etiam, quos oportebat precipuos esse contemptores horum: populum dico Christianum.

Audi igitur tellus, audi magni maris nimbus, audi omne, quod viuunt sub sole, omnes ad audiẽdum inuito, quia ad omnes, quod dicturus sum, spectat. Et quid tandem, vel quale id est? *Huius mundi decus & gloria, sũnt falsa, quàm transitoria.* Et quibus rationibus id suademus? efficacissimis, & nõ tam verbis, quàm rebus. Nam agite antè quæso. Vbi nã Paris? vbi nam formosa Helena, cuius gratia mille naues ex vniuersa Græcia, actò, vt ille ait, delectu, sunt impletæ, tantaq; tum Græcorum, tum Barbarorũ multitudo confluxit, totq; vrbes sunt euersæ? Sed & vbi magnanimus Achilles, in cuius laude canẽda, otia sua triuit Homerus? Vbi Plato diuinus ille? vbi Porphyrius? vbi Romanæ linguæ parens Tullius? *Vbi Vergilius vatum maximus?* *Vbi Diogenes, Empedocles, ac naturæ miraculum Aristoteles?*

Alexander vbi rex magnanimus, cui orbis hic nimis angustus erat?

Vbi Hector Troianorum fortissimus?

Et ne ethnicos duntaxat noscere videamur,

Vbi Samson vir dirissimus?

Vbi Salomon prudentissimus?

Vbi Daud vir ditissimus?

Vbi Absalon vir pulcherrimus?

Transierunt leges mortalium per vnus momenti spacium. Vnius momenti spacio absorpti sunt, ac omnis illa gloria, qua pollebãt inter mortales, & admirationi erant omnibus, simul interiit. Quæ sanè res arguit, diuitias, potentiam, formam, nobilitatẽ, eloquentiam, & cetera, quæ admiratur mundus, vana esse & fluxa. Hactenus cõfirmatio propositiōnis. Sed fortè plerosq; minùs mouet, quòd ij, quos inducit, ipsis conspecti nõ sint: Agite ergo, vbi nã illi, qui à paucis hinc annis aurũ & argentum thesaurizabãt, nec erat finis acquisitionis eorum? Vbi tot adolēscētes nobiles ac præstantes corpore? Vbi tot formosi ac formosæ, quos ipsi vidistis? Vbi sunt? *Transierunt leges mortalium, & pulchra illa corpora*

corpora cinis ac puluis sunt, nec quidquam præter cinerẽ ac puluerẽ videre est, nisi fortè ossa aliquot, caluariaq; carnibus renudatas, inter quæ & vilium hominum ac deformium ossa caluariaq; discriminis omninò sit nihil. An non igitur forma bonũ fragile est, quæ sæpè morbo, temp aut morte perit?

Nunquid & nobilitas non res vana est, cū inter nobilem & ignobilem, huius atq; illius cineres, ossa & ossa, nulla post mortem diuersitas sit? Nunquid non & falsæ illæ diuitiæ, quæ hinc asportari nequeunt: nõ plus secum fert ex vita hac, excedens potentissimus rex, quàm agricola, vel de plebe quispiam etiam pauperimus? Quemadmodum enim nudi omnes effusi sumus in mundum, sic nudi omnes recedimus. Quæ igitur dementia, fluxis his rebus, atq; ad eò citò euantur in hære? nec fluxa tantũ sunt & vana, sed & fallacia. Quis explicet, quot iã inde à mundi exordio per hæc decepti sint? imò quis explicet, quod nostro hoc sæculo spe sua, quam ex his conceperant, frustrati sint, & miserè frustrati? O si liceret inspicere infernum semel. Quot ibi videremus in medijs flammis ardentes, quos olim nouimus, quos admirati sumus & beatos prædicauimus ob hæc ipsa, quæ ignorantia sæcularis bona appellat. Nunc animas, vbi iudicij dies aduenerit, tum & nuda corpora inconsumptibiles flammæ allambent, non ad tempus tantum, non viginti, non triginta, non centum, nõ mille aut centies, vel millies mille annis, sed vsq; & vsq;, hoc est, in æternum: Non enim solui potest scriptura, illa habet. Fumus tormentorum ipsorum adscendet in sæcula sæculorum. Heu miseros, in proprio adipe frixæ libidines bullient, & inter sartagineas flammæas miserabilia corpora cremabuntur, atq; omni tormento atrocius affliget ipsos desperatio. Heu heu, heu inquam miseros & plusquam miseros.

Pie Deus rector fidelium,

Fac te nobis sepe pro propitium,

Cum de malis fiet iudicium.

Est precatio loco perorationis. Ego (inquit) author profæ, feci quod meum est. Prouocauit ad audiendum, non hos aut illos, sed omnes omninò populos, non plebẽ iam tantum multitudinem, sed ipsos quoque reges & principes, terram pariter ac mare, omne quòd viuunt sub sole: Dixi huius mundi decus & gloriam tam falsa esse, quàm fluxa, rebus ipsis ipsum ostendi, sed frustra omnia dicta sunt à me, nisi tu Deus adspiras ac inspires animis omnium verum contemptum mundi, quod ipsum vt facias, iam precamur: tunc enim verè putabimus te nobis hic propitium, si potenti dextera tua regnum cupiditatis omnia occupantis expugnaueris: sed satis nobis non est, si hic te sen-

tiamus propitium, nisi & talem te habeamus post funera: precamur proinde, vt semper te nobis propitium exhibeas, præcipuè tantum, quando de malis fiet iudicium, scilicet in die illa tremenda, quando cæli mouendi sunt & terra.

Hactenus profa. Obsecro iam vos auditores optimi, serid cum animis vestris hæc cogitetis, non agitur de re parua, de æternâ salute agitur: si namque terrenis his inhæreritis, cum ipsis peribitis: vana sunt etenim, quod licet iam multi non persuadeant sibi, verum nimis comperient tandem, si illis inhære pergant. Scitis enim ex quorum persona, illa dicantur. Quid profuit nobis superbia? aut diuitiarum iactantia, quid contulit nobis? Transierunt omnia illa tãquam vmbra, & tanquam nūcius præcurrens, & tanquam naus, quæ pertransit fluctuantem vndam, cuius cum præterierit, non est vestigium inuenire, nec semitam carinæ eius in fluctibus: aut tanquam auis, quæ transuolat in aère, cuius nullum inuenitur argumentũ itineris illius, sed tantum sonitus alarũ vberans leuem ventum, & sciens per vim itineris aèrem, commotis alis transuolauit, & post hoc nullum signum inuenitur itineris illius, aut tanquam sagitta emissa in locũ destinatum, diuisus aër continuò in se reclusus est, vt ignoretur trãsitus illius. En quàm aptis similitudinibus vanitatem rerum exprimunt, quam dum viuere inter mortales, agnoscere non potuerunt, imò noluerunt: nec solum profiterentur, sed & dolent sua studia ad vana se conuertisse. pœnitentiam enim agunt, vt habet principium capitis, sed frustra, quia transijt tempus miserendi, quod ne & vobis vsui veniat, obsecro vos auditores optimi, conuertamus nos ad meliora consilia, iam dum licet, abijciamus omnem spem sæculi, relinquamus vana, ea bona inquiramus, quæ vera sunt & perpetua, quæq; sectatores suos in perpetuum felices reddunt, vt cum omni-

bus Sanctis perenniter

letemur in cælis,

Amen.

HOMILIA DE TIMO-

re Domini, habitæ ad inuenes philosopho-

phia studiosos in Fæsto S.

Catharinæ:

Vm mecum repetò annos meos, & ætatis præterita studia, cõperio, adolēscētes optimi, verum esse, quòd in Ecclesiaste scripsit sapientissimus Salomõn videlicet: *voluptas & a- Eccl. 12. a*

Adolescentia vana sunt. Qua propter in amaritudine animæ nunc defleo annos illos, si fortè remittantur mihi delicta mea, atq; ignorantia: atq; id ipsum ne & vos tandem facere oporteat, admonere vos volui, volui dico, quia quanquam missus venerim, à multo tamen iam tempore istud desideravi, sed superbum ratus sum, si non vocatus venirem: Præbete itaque silentium, atque audite me, adolescentes optimi, & (si admittitis) filij, timorem Domini docebo vos. Magnum aliquid est timor Domini, timor Domini frenum est, quo adolescentia, quæ, Salomone recte, vana est, cohibetur ne sectetur vanitatem, seu (vt huius pater ait) insanias falsas: timor Domini fons cælestis ac diuinæ sapientiæ est, timor Domini thesaurus est verarum diuitiarum, timor Domini radix est immortalitatis, timor Domini (vt semel dicam) est omne bonum. Hunc docebo vos non quidè quid sit, sed quo pacto ad eum possitis pertinere dicà: id enim magis in rem vestram fore puto, ac oro Deum, vt & aures, & mentes vestras ad ea, quæ à nobis dicètur, percipienda adaperiat, imò quòd facilius id impetremus, communiter oremus.

Fons diuini timoris, Dei est cognitio: quare adolescentes optimi, vt ad timorè Domini pertingatis, discite cognoscere Deum, hoc vobis magis proderit, quàm si omnium philosophorum placita teneatis. Istud dicimus, non quòd damnemus philosophiæ studium absit hoc: bona est philosophia, in ea diligentissimè instructus fuit Moyses magnus ille veteris legis, hoc est, pentateuchi scriptor, exactè in ea edocti fuere optimi quicq; diuinarum scripturarum interpretes, in ea admiraculum vsq; imbuta fuit nobilis virgo, quæ in exemplum vobis hodie proponitur S. Catharina. Procul igitur à nobis id sit, vt damnemus philosophiæ studium, hortamur vos quàm valeamus maximè, vt quod bene cœpistis, gnauiter perficiatis: sed dicemus nihil hanc prodesse absq; vera Dei cognitione, & qui ex ea ceu fonte profluit timor, sicut scriptum est: *Si quis consummatus fuerit inter filios hominum, si ab illo abfuerit sapientia tua, in nihilum computabitur*, hoc est, si quis fuerit absolutus Stoicus, si quis fuerit perfectus Academicus, si quis consummatus fuerit Peripateticus, si quis omnium philosophorum scripta legerit ac didicerit plenè, deniq; si quis illum disciplinarum orbè, quem Græci *καλοπραγμειαν* vocat, absoluerit, abfuerit autem ab illo sapientia tua, id est, tui cognitionem & timorem non habuerit, in nihilum computabitur.

Quod aduertens D. Aurelius Augustinus: quid, inquit in libris Confessionum, quid mihi proderat, quòd annos ferè viginti, cù in manus meas venissent quædam Aristote-

lica, quas appellant decem categorias, quarum nomine cùm eas rhetor Carthaginensis magister meus buccis typhocrepantibus commemoraret, & alij, qui docti habebantur, tamquam nescio in quid magnum, & diuinum inhiabam, legi eas solus & intellexi, quid hoc mihi proderat? & quid mihi proderat, quòd omnes libros artium, quas liberales vocant, tum nequissimus malarum cupiditatum seruus per meipsum legi, & intellexi quoscunq; legere potui. Nunquid Domine Deus veritatis, quisquis nouit ista iam placet tibi? infelix enim homo, qui scit omnia illa, te autem nescit? beatus autem qui te scit, etiam si illa nesciat. Qui verò te & illa nouit, non propter illa beator, sed propter te solùm beatus est, si cognoscens te sicut Deum glorificet, & gratias agat, & non euanescat in cognitionibus suis.

Egregia sententia ac Augustino digna, cu peremque hos ipsius libellos (confessionum dico) omnibus vobis esse familiares, hoc est, frequenter versari in manibus vestris, legi à vobis, ac relegi: si quidè à fluxis his, vanis & caducis rebus, à sui amore, siue, vt vno verbo Græci dicunt, *φιλαυτιæ* animum hominis potenter abducunt: quos tamen serò mihi notos doleo. Sed ad institutum reuertamur, quemadmodum diximus, fons Domini timoris Dei cognitio est, hac quia caruit olim Gentium populus, haud secus atque equus amisso freno præceps ferebatur in omne malum, faciens voluntatem carnis & cogitationum: quod ne & vobis vsu veniat, neue iam agatis, quod tandem vobis sit in singultum pectoris, discite adolescentes optimi cognoscere Deum, Dei enim cognitio ingenerabit animis vestris timorem, timor præseruabit vos à malis: est autem Deus (vt rudi quodam modo dicamus) spiritus, hoc est, incorporeus, atque omnis prorsus expertus materia, æternus, incircumscriptus, immutabilis, qui vt in Sapientia legitur, creauit orbem terrarum ex materia inuisa, nec terrarum solùm, sed orbem quoque cælorum (vt in exordio Geneseos scribitur) ex nihilo condidit.

Quare vt certius Deum inueniatis, erigite subinde oculos, & suspicite cælum: nam propterea rectos vos fecit Deus: & cùm animalia cetera terram prona spectent, os vobis sublime dedit, vt tollentes ad sydera vultus, attendatis ad opera ipsius. Adspicite ergo mirabile illud vas oculum mundi, solem lucentemque globum lunæ, ac astra cætera: cumque in admirationem vos adduxerit horum consideratio, cogitatetacitè apud vos, quantus sit ille, qui fecit ea; quantus sit ille, qui cælestes illos orbem condidit ex nulla omnino præiacente materia; qui solem & lunam, quæ tantoperè miramini, solo verbo funda-

fundauit; qui stellas adeò pulchro ordine finxit ac disposuit, vt exercitus quidam & castrorum acies videatur esse; qui totam illam molem infatigabili manu circumagit, ac versat: cogitare inquam quantus sit ille, & tremiscite à magnitudine, virtute ipsius. Neque verò hæc solùm, quæ iam commemorauimus, condidit, sed & omnium inuenit originem, quemadmodum in Machabæis scribitur, ipse in vuluis maternis ossa nostra compegit, ipse corporibus nostris later teribi aptatis spiritus infudit, ipse vitam dedit & omnia. Est ergo Deus (vt duobus verbis circumscribamus) *πρωτὸς τῶν αἰώνων*, id est, fons essendi, quòd non solum quod sunt, sed & quod esse perseverant, habent vniuersa, illa quoque, quæ externa videri possunt & à corruptione quàm lógissimè remota sunt, naturæ videlicet intellectuales, cælestes illi spiritus Sic sanè ad Hebræos philosophatur Apostolus Paulus: cum enim dixisset, per ipsum facta esse sæcula, mox adiecit: portans omnia verbo virtutis suæ, hoc est, totum hunc globum mundi, id est, cælum & terram, & quidquid cæli & terræ ambitu continetur, potenti dextera sua sustinens. Si etenim vel ad momentū manum suā paululum declinaret, neque nos, neque aliorum quidquam vsquam subsisteret, sed in nihil relaberentur omnia. Quis itaque non pauet? quis non tremat ad nomen Dei? quis non sollicitè vsque caueat, ne cum offendant, in cuius manu est status omnium, qui vt terribilem se ostendat filiis hominum, aufert etiam spiritus principum? Sed quotusquisq; hodiè est, qui hæc attendit? quotusquisque elapso die cogitat se Dei beneficio attigisse vesperam? quotusquisque nocte transacta reputat secum, Dei misericordiæ esse, quod non consumptus sit? quis inde gratias agit? quis inde sacrificat Deo? Quid vos agatis, adolescentes optimi, nescio, certè quàm negligens in his olim fuerim, tu Domine, qui sanctam habes scientiam, nôsti: quapropter vide misericorditer, & libera me iam te intuoantem, ac confitentem aduersum me iniquitatem meam: confige timore tuo carnes meas, confige etiam carnes omnium, qui audiunt me, vt timeant te.

Sed pergamus quærentes Deum, si fortè inueniamus eum, quanquam non longe sit ab vniuerso; nôstrum: quia enim condidit omnia, nec condidit modò, verum etiam in esse conseruat vniuersa, manifestū est, quòd & cuncta impleat, implet dico cuncta, ita qd nullus locus sit neque in cælo, neque in terra, aut alibi vsquam, quem ipse sua præsentia non verè repleat, quòd nec Poëtam latuit cauentem: Iouis omnia plena, qui in gygantomachia, ita de Encelado lusit; Quòd fugis Encelade, quoscunq; accesseris orbem, sub

Ioue semper eris. Sed quid Poëtas ingerimus auribus vestris, cum purissimas habeamus venas, easque ditissimas in scripturis sacris? *Quòd ibo*, inquit Dauid, *à spiritu tuo? & quòd à facie tua fugiam?* quòd ibo, vbi non sit spiritus tuus? quòd ibo, vbi non sit ipse præsens? *si ascendero in cælum, tu illic es: si descendero in infernū, ades: si sumpsero pennas meas diluculo, & balitauero in extremis maris, etenim illuc manus tua deducet me*, hoc est, si (quod impossibile est) assumptis primo diluculo alis vastissima peruolem maria, ita vt perueniam ad oras maris, & partes lógissimè disitas, ad Indos vsq; & extremos Garamantes, ne sic quidem euadā præsentiam tuam: si quidem illuc deducet me manus tua omnipotens, neque vnquam vsquam vel ad momentum oberit, sed velut apprehensum vsque tenebit me. En adolescentes optimi, quocunq; in loco versamini, in præsentia versamini omnipotentis Dei. Quales igitur vos esse oportet in conuersatione vestra? quo timore, qua sollicitudine, qua reuerentia incedere vos oportet? quantam honestatè, quantam religionem, quantam tam vitæ, tum morum integritatem præferre debetis, qui vbique siue soli sitis, siue cum alijs, semper in præsentia versamini omnipotentis Dei? Non enim circæ cæli cardines perambulat, nec nostra considerat quemadmodum dicunt Athei illi apud Iob, sed quia omnia implet, ac vbique præsens est, etiam omnia irruetur, non solū quæ in conspectu solis fiunt, hoc est, clara luce, sed etiam quæ in tenebris aguntur. Sic enim canit propheta Dauid: *Tenebrae non obscurantur à te*, sunt inquit homines Domine Deus meus, qui latere te putant, quòd in tenebris agunt, sed misère falluntur, quia ipsi æstuant tenebras, apud te non sunt tenebræ ita vt valeant quidquam omninò coram te obscurare, quòd nò videas: & quæ ipsi appellant noctem, apud te non nox, sed dies est, ita vt non minus per noctem cuncta videas, quàm per diem: neq; minus luculenter tibi pateant omnia in densissimis tenebris, quàm in clarissima luce.

Obsecro, vos adolescentes, versetur istud frequèter ante oculos vestros, habete perpetuò in memoria, nec vnquam patiamini excidere vobis hanc circumspectionè Dei, cogitatus de circumspectionè Dei præseruabit vos à malis.

Quæso quæ nam causa, quòd multa horribilia commiserè peccata, quàm quòd ea fecerunt, quæ & audire castæ refugiunt aures, & dicere horret lingua sana; quæ inquam alia causa, quam Dei circumspectionem vel non crediderunt, vel certè non curauerunt habere in memoria. Hinc ille voces: quomòdo scit Deus, aut si est scientia in excello? à Deo abscondat, & ex summo cælo quis mei

ad Heb. 1.

Sap. 11.6

Gene. 2.4

memorabitur? in populo magno non agnoscar: quæ est enim anima mea in tam immensa creatura?

Ac rursus: *Quis me videt? tenebrae circumdant me, & parietes cooperiunt me, & nemo circumspicit me, quem vereor? de licitorum meorum non memorabitur altissimus.* Atque quod certius cognoscatis quod dicimus, nempe notitiam, ac memoriã circumspeditionis diuinæ à malis hominem præseruare, diuersas ab his audite voces, ac in primis ipsius Susanne, cui certamen forte dedit, vt vinceret Deus, & sciret quoniam omnium potentior est sapientia. Hæc vt capita historiarum, (quã fusè narrat Daniel) per-

Danie. 13. stringamus, ita lotum se ablegat à se puellas, exurgunt qui ipsius pudicitia insidiabantur latentes in pomario fenestras, accurrunt, blandiuntur pariter, sæuiuntque dicunt ad eam, *Ecce ostia pomarii clausa sunt, & nemo nos videt, & in concupiscentia tua sumus, quam obrem assentire nobis, & commiscere nobis: quod si nolueris, dicemus contra te testimonium, quod fuerit tecum iuuenis, & hanc ob causam miseris puellas à te.* Id forte graue, & durum certamen. Quid hic Susanna? ingemiscens *Angustia* (ait) *sum mihi vindique: si hoc egero, mors mihi est: si auem non egero, non effugiam manu vestras: sed melius mihi est absque opere* (inquit) *incidere in manus vestras, quam peccare in conspectu Domini.* Nobilis vox, vox in primis præclara, melius est mihi (ait) incidere in manus vestras, quam peccare in conspectu Domini. Ipsi dicunt ostia clausa sunt nemo videt nos, non est quod verearis Susanna, factum manebit occultum: non ait illa, quamquam nullus mortalium videat, est tamen qui videt Deus, illius oculos fallere non possumus: quare citius occumbere volo, quam exercere turpitudinem in conspectu illius.

Quis det nobis talem mentem? quis inferat peccatoribus huiusmodi cogitatus? Credite mihi adolescentes optimi, si dignum duxeritis habere in memoria circumspeditione Dei, non peccabitis vnquam, nequaquam obferuabitis oculos hominum, non dicetis expectemus, abeat Reges, eat ille cubitum, tunc agemus nostra tunc bibemus, & potabimus, non hoc dicetis, non, non, sed ingenue cogitabitis, timorem huiusmodi expellet Dei timor: statim vt vos sollicitauerit caro, continuo vt improbi adolescentes aggressi fuerint ad malum pertrahere conantes, cogitabitis mox cum animis vestris, ea, quæ proponuntur mihi, nequaquam auderem committere in conspectu Regentis mei, qui igitur in conspectu omnipotentis Dei? Deus, in cuius manu status meus est, ille videt, ille intuetur, ille adspicit, ille considerat nostra, & verè considerat nostra adolescentes, & quidem sine intermissione, id quod hactenus

Eccl. 17. non diximus, sicut scriptum est, *Omnia opera*

hominum velut sol in conspectu Dei, & oculi eius sine intermissione inspicientes in visis eorum. Neque æstimare debetis, ea duntaxat vestra considerare, quæ exterius agitis, quæ & hominibus patere possunt: sed etiam illa considerat, quæ interioribus sunt, hoc est, quæ animo voluitis, & mente pertractatis, ita vt non prætereat illud vel vllus cogitatus iuxta quod scriptum est: *Oculi Domini multo plus lucidiores sunt super solem, Eccl. 23.* *circumspicientes omnes vias hominum, & profundum abyssi, & hominum corda intuetes in absconditis partibus.* Quid dici possit efficacius? clarus est omnia lustrans in circuitu sol, omniaque considerans, vnde & oculus mundi appellatus est: At oculi Domini multo longeque lucidiores sunt sole, ipsi inspicunt corda hominum, ad quæ nequit penetrare sol: nec simpliciter inspicunt, sed intuentur ea in absconditis partibus, ita vt abditissima cordis nuda & resupinata sint oculis Domini. At quare obsecro facit hæc? quam obrem tam sollicitè in omni loco nostra absque interpellatione considerat? nunquid hæc facere putandus est, & delectetur cogitationibus nostris inanibus? studijs item nostris & adinventionibus pessimis? absit: mundi sunt oculi ait Propheta, vt non videant hoc modò malum.

Qua igitur gratia facit? Certè id docet Ieremias dum ait: *Fortissima, magne & potens, Dominus exercituum nomen tibi: magno consilio, & incomprehensibili cogitatu, cuius oculi aperti sunt super omnes vias filiorum Adam, vt reddas vnicuique secundum vias suas, & secundum fructum adinventionum eius.* Considerat itaque studia nostra, vt vnicuique quod meretur tãdem retribuatur: his quidem, qui timore Dei in mandatis ipsius ac iustificationibus ambulant, vitam æternam: ijs verò, qui timore Dei abiecto, sequuntur cupiditates suas, facientes voluntatem carnis & cogitationum, æternos cruciatus.

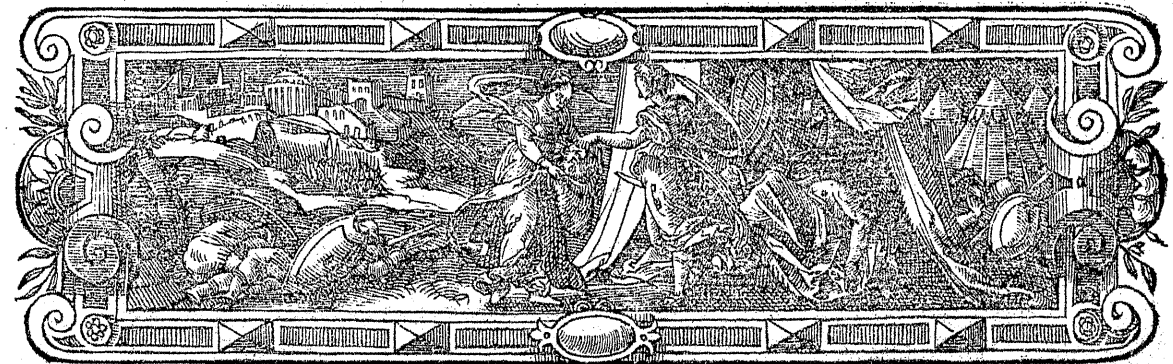
Hæc cogitate, in his versamini, hæc cogitantes excipiat vos somnus, in his expergiscamini, hæc sit philosophia vestra adolescentes optimi, quod discatis timere Deum, atque quo fidelius, pariter ac facilius, quæ hactenus dicta sunt, retineatis, accipite breuem omnium epitomen.

Diximus fontem omnis boni esse timorem Domini, fontem verò timoris esse Dei cognitionem, cognitionem autè Dei in hoc esse, vt certò credas Deum esse spiritum, qui omnia condidit, omnia conseruat, omnia implet, omnia intuetur, non solum quæ clara luce fiunt, sed ea quoque, quæ in tenebris aguntur, imò ea quoque, quæ mente tractantur in secretissimis cordium latebris, idque sine vlla omnino interruptione: nec simpliciter intuetur, quomodo quæ me presente fiunt considero: sed quomodo iudex, nimirum, vt pro his omnibus adducat hominem in iudi-

in iudicium. Quare magna vobis indicta est necessitas benefaciendi, adolescentes optimi, cum omnia agatis ante oculos iudicis cuncta cernentis, vt habet sententia Boëtij, in qua concionem concludere placuit. Prouerbiũ est: *Adolescens iuxta viam suam etiã cum senuerit non recedet ab ea,* quod verũ esse cum nõ solum experientia doceat, sed & scriptura ipsa testetur, summa ope vobis adnitendum est adolescentem optimi, vt quàm rectissimè iam vitam vestram instituatis.

Iterum dico, quod altius infigatur animis vestris: maxima iam vobis adhibenda cura est, vt rectè vitam instituatis: siquidem secundum primam institutionem tota reliqua ætas decurret. Porro cum absque duce nemo vnquam feliciter quod dicimus auspiciatus est: ne hac parte laboretis: en ipse ducem me vobis exhibeo, monstrabo quæ ad vitam rectè instituendam conducunt maxime, vestrum erit parere rectè consulenti. Ad vitam rectè instituendam in primis opus est

cognoscere, quæ nam sunt, de quibus verè gaudemus; quæ item, de quibus verè dolemus; ac postremò, quæ adiphora sunt, quorum gratia videlicet, neque gaudemus verè, neque verè dolemus. Hoc discrimen nisi teneamus, scire haud poterimus, quæ amplecti in vita, quæ ue fugere oporteat. Primi ordinis (vt in genere dicamus) virtutes sunt: secundum, vitia: quidquid extra hæc est, ad tertium ordinem pertinet, vt robur corporis, pulchritudo, nobilitas, imperium, potentia magnitudo, diuitia, &c. Quare qui hæc vt cætera sectantur, præposterè vitam instituerunt. Quare hi nequaquam vobis imitandi, sed quos videritis studiosos virtutis, quique hanc rebus omnibus anteponunt, eamque præ cæteris sectantur, hos demum imitari oportet: sola siquidem virtus felicem reddit, nõ diuitia, non imperium, non potentia magnitudo, Amen.

678
ORNATISS. VIRO D. IODO-
CO AEMSONIO A BURCHO, CAESAR.
MAIESTAT. IN SENATV BRABANTIAE CONSI-
LIARIO F. ADAMVS SASB.

Exod. 20.
Mitto duas orationes. Altera (quam adolescens habui) declarat quæ sit, & ubi in-
ueniatur vera Christi Ecclesia, simulq; de peccato ad mortem, & loco Exodi, Ego
sum Dominus zelotes visitans iniquitatem patrum in filios, differit. Al-
tera, (quam etate proveciore dixi) obitum incomparabilis viri. D. Tilmanni
presidis quondam collegij Pontificij, & sæcula hæc deslet. Quas auspicio nominis
tui in lucem prodire volui, tum quod præter hanc, quam monstramus, aliam non agno-
scas Ecclesiam: tum quod eum, cuius mortem deslemus, vnice, dum vi-
ueret, semper dilexeris. Bene vale auuncule plurimum ob-
seruando. Louanij 9. Augusti.

ORATIO QVODLIBETICA
DEMONSTRANS VERAM CHRISTI ECCLIE-
SIAM, AVTHORE ADAMO DELPHIO MINORI
TA, DIVINARVM SCRIPTVRARVM APVD
LOVANIENSES PRAELECTORE.

Quam Catoni Uticensi vitio daretur taciturnitas, nec enim cum suis coartaneis exercebatur, (aut à quoquam audiri volebat) ait, tum demum abrumpam hoc meum silētium, cum ea loqui potero, quæ indigna sunt silentio. Quod dictum etiam atq; etiam mecum considerans, non possum non indignum iudicare, si homo iuuenis etiamnum auditor tantum, in medium prodeat, ijs de rebus verba facturum, quas nec didicerit satis, nec dicendo si vel planè didicerit, exæquare valeat. Itaque si nunc inscitia pariter & infantia meæ rationem haberem, certè quiduis citius, quam in eum conscenderem locum, in quem video doctissimorum hominum cœtum cõuenisse. At verò cum abducta ab hac cogitatione mente perpendo, quàm egregia virtus sit gratitudo, quamq; fœdum & detestabile vitium, cum in omnibus, tum in his maximè, qui humanitatis studia colunt, ingratitude, non possum non audere præsertim rogatus, atque ab ijs rogatus, qui totum hoc, quod vtile didici, à me vel in primis repetere, ceu iure suo debet. Quare paulisper humilitatis ac imbecillitatis propriæ oblitus, omniumque vestrum humanitate fretus, ad quæstiones, quæ propositæ heri mihi sunt, paucis respondebo, atque quò noster hic dicendi labor minus vobis molestus sit, hoc cum animis vestris certò statuite, tantã esse ipsarum quas tractandas suscepimus, quæstionum vtilitatem, imò necessitatẽ, vt maior vix vlla es-

se queat. Quæstio prima est: Nũc ea, quæ Romano Pontifici subiecta est, sit vera Ecclesia Christi. Id sanè omnibus in confesso est, extra Christi Ecclesiam nõ esse salutis locum, non magis, quãra olim extra arcã Noè, quæ huius typus erat. Cæterum quænam ea sit, & apud quos inueniatur, verò est inter Christianos & hereticos controuersia, his illã ad se rapientibus. Illis cõtrã, hanc penes se permanere asserentibus. Id ita euenisse mox à temporibus Apostolorum, docent monumenta Irenæi & Tertulliani, hoc ipsum & de suo sæculo testatur Cyprianus in epistola ad Iubianum. Nouitianus, inquit, cū in Ecclesia nõ sit, imò contra Ecclesiã rebellis existat, hoc vnũ sibi vendicat, vt apud se esse Ecclesiam dicat, & nos hæreticos faciat. Ita profecto & nostro infelicissimo hoc sæculo (quo omnium temporum hæreses ab inferis reuocatæ, & velut effractis repagulis in Ecclesiã effusa liberè debacchantur) palã fieri videmus, dũ Lutherani, Ocolampadiani, Zuingliani, & reliqui ab Ecclesia recedentes hæretici, non videntur tamen sibi deseruisse, imò tũ inuenisse ecclesiam, cū deseruerunt Ecclesiã, atque appropinquasse iam lumini, ac euasisse scullino, cum ab hac, super quã lux Domini orta est, quàm longissimè recesserint. Neq; satis habent, quòd hanc ipsi deseruerint, sed spiritu erroris agitati, eos, qui intus sunt, ad se trahere conantur, & suas sub Christi nomine contra Christũ ædificare Ecclesias, id est, Antichristi synagogas. Quare ne circumscribamur, ne noui itineris errore decipiamur, ne deserta Christi sponsa adulteræ iungamur, & cū liberis adulteræ hæreditate præ-

uemur, necesse omnino est, vt certò cognoscamus, quænam sit, aut vbi quærenda vera Christi Ecclesia, quæ sola Deo filios generat, ac regno, quos genuit, assignat, atq; hanc demonstrare nostra hac oratione conamur, quæ quia in re fidei versatur, superiorũ iudicio, eam & correctioni subiijcimus, semperque subiectam esse volumus.
Hæc præfati, rem ipsam aggrediamur, & cū omnis, quæ à ratione suscipitur de aliqua re disputatio, à definitione (vt rectè dixit Cicero) debeat proficisci, antè inquiramus, quid sit Ecclesia, ne sine scopo aberret oratio. Ecclesia iuxta nominis etymon conuocatio dicitur seu euocatio. Conuocationem intellige in vnam aliquam societatem, siue, vt Græci aiunt, κοινωνίαν. κατηγόριον autem cū diuersæ sint secundum causas, finesque diuersos, quorum gratia coalescunt, species, quas omnes latitudine sua vox hæc complectitur, scripturæ tamen noui præsertim testamenti, & sequuti scriptores ecclesiastici ei velut appropriarunt, quæ in fide cultuque Dei & religione consentit, vt inde salutem æternam adipiscantur. Sed quoniã & vera & falsa est de Deo fides, vera & falsa religio, simul & veri Dei falsorumque deorum cultus, in duo è diametro secatur Ecclesia, videlicet, in Ecclesiam sanctam, quæ rectam de Deo seruat fidem, quæ vera religione verum Deum colit, quæ ab ipso salutem quærit & expectat, & in eã, quæ hæc non item sincera habet ac recta, atq; hæc Sathanæ, illa Dei Ecclesia appellatur. At verò, quò facilius perueniamus ad eam, quæ quærimus, sanctam Dei Ecclesiam, hoc primum de ea statuere oportet, quòd vna sit, quemadmodum non vno loco de ea testatur scriptura. Vnã intellige, nõ quòd loco aut gèti vni, vel familiæ sit alligata (vt falsò id olim sibi persuasere Iudæi) sed quòd vnũ sit caput, sub quo in commune conspirant: vnus finis, cuius gratia in vnum conciliantur: vna fides, in qua pariter communicant: vnus denique spiritus, quo in vnum veluti corpus constringuntur, ac coaptantur omnes, qui ad hanc pertinent, sint Iudæi, sint Græci, sint Barbari, sint Schytæ, non est distinctio. Nam idem Dominus omnium, diues in omnes, qui inuocant illum. Et quemadmodum loco alligata non est, sic nec ætati vlli, sed in quælibet tempora extendit sese, præterita, præsentia, & futura. Vnde in Apocalypsi sua Ioannes agnum occisum scribit ab origine mudi, nimirum vt intelligas etiam ante Christi aduentum in carnem, imò ab ipso mox exordio generis humani Ecclesiam hanc fuisse, quamuis tum à Christo non sortiebatur nomẽ, vt Christiana diceretur: nec mirum, cū ipse Dei filius, tum necdum Christus, id est, vnctus esset. Sed quo coepi-

mus pede pergamus, & velut ante oculos, quòd dicimus, & conspectum ponamus: vnam esse Ecclesiam, quæ à principio orbis constituti ad nos protenditur ad finem sæculi duratura. Etenim hac via, quòd quærimus, facilius inueniemus, & rectè nos inuenisse certiores erimus. Primi parentes nostri cū per inobedienciã & se & posteritatem totam damnationi obstrinxissent, eamque euadendi nulla homini pateret via, misericors Deus, Mediatorem proposuit, cuius sanguine, qui in plenitudine temporis effundendus esset, deleretur, quòd scriptum aduersus nos erat chiographum, vt omnes in ipsum credentes cuiuscunque tandem generis, sexus ac conditionis forent, à peccatis liberarentur, iustitiã acciperent & salutẽ. Disertè istud tradit liber Geneseos, vbi ait: כַּדְּאֵשׁוּרָה וּבֶנְבַלְיָא וּבֶנְזָרָחָה וּבֶנְזָרָחָה eua alith benecha vben baiffa vben zaracha vben zarach: hu iesupecha rosch, id est, Inimicitiam ponam inter te, & inter mulierem, & inter semen tuũ, & inter semen illius, ipsum conteret tibi caput. Cū enim duo præcedant nomina, alterum feminini generis nempè, אִשָּׁה isfa, quòd mulierem sonat, alterum masculini videlicet זָרָא zara, quòd nos semen dicimus, & subiiciatur אִתְּךָ hu pronomen eius generis, & significantiæ, cuius est, ipse apud Latinos, certè ad semen pertinet, quòd de capite colubri conterendo scribitur. Nã si mulierem significare voluisset Moyses, dixisset אִתְּךָ hi, quanquam vculæ hæ non nisi vna litera differunt, scilicet media, quæ in altera est. וְאִשָּׁה in altera וְאִשָּׁה, quæ & ad eòd similes sibi sunt, vt nisi vigilēs, faciliẽ alteram pro altera legas scribasue. Atq; putarem ego typographorum indiligentiã אִתְּךָ hi mutatum hoc loci in אִתְּךָ hu, nisi me retraheret, quòd additur verbum אִשָּׁה iasuph, id est, conteret, quòd cū masculini generis sit, non admittit אִתְּךָ hi. Quid, quòd pronomen אִתְּךָ quòd adhæret verbo אִשָּׁה iasuph in clausula periodi אִתְּךָ אִשָּׁה וְאִתְּךָ אִשָּׁה veatta resuppennu à ceb. Et tu cõteres ei calcaneum, planè indicet אִתְּךָ hu legendum in præcedentibus ac de femine esse sermonem. Vnde Septuaginta transtulerunt, ἐχτραν θήσας ἀνὰ μέσον σου, & ἀνὰ μέσον τῆς γυναίκατος, & ἀνὰ μέσον τοῦ σπέρματος σου, & ἀνὰ μέσον τοῦ σπέρματος αὐτῆς αὐτὸς σου τηρήσει κεφαλήν. Quos cū liber ter imitetur Hieron. puto & ipsum ad eundẽ modum reddidisse אִתְּךָ hu Hebraicum, licet reclamant codices, qui hodiẽ in manibus sunt, qui constanter in foeminino legunt, ipsa conteret caput tuũ, sed deprauatos esse, faciliẽ colligere est ex quæstionibus Hebraicis, quas in Genesim edidit. Cū proposituisset tibi Hiero. editionem Septua. ipse seruabit caput tuum, melius, inquit, in Hebræo

Ecclesia quid sit.

Cap. 3. 5.

apoc. 13. 6

habetur? Ipse conteret caput tuum. Quid autem mouerit Hiero. & ante ipsum Septua. interpretes, ut hoc modo transferrent. (Nouè enim omnino trāstulerunt, siquidē nec Gregoriorum, *αὐτός*, nec, ipse, Latinorū, quod pertinere secundum vocē possit, habet. Nō enim ad *γυνή*, vel mulierē, non etiā ad *αἰσχύνη*, vel semē referri potest, cum hęc nomina aut fœminina, aut neutra sint, pronomē verò masculinum) Quid, inquam, mouerit ipsos, opinabuntur alij aliud. Mihi sanè eo fecisse videntur consilio, ut significarent in vocabulo seminis tropum subesse, & poni pro magno illo semine, de quo capite 22. Genes. *Benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ*, vbi Christus intelligitur interprete Paulo. Abraham, inquit, dicte sunt promissiones, & femini eius, non dicit, & feminibus, quasi in multis, sed quasi in vno, & femini tuo, qui est Christus. Locus hic est in epist. ad Galat. cap. 3. qui, ne cui negotiū faciat, admonendum duximus Apostolum non regere numerum, cum in tota Scriptura vox hęc in plurali non reperiatur, sed siue in bonā partem, siue in malam, semper in singulari. Et si vel maximè in plurali numero inueniretur femina, nihil tamen ageret Paulus, cum in singulari frequentissimè pro multis sumatur Genesios 12. capit. *Semini tuo dabo terram hanc*. Rursus 13. cap. *Omnem terram, quam conspicias, dabo tibi, & semini tuo usque in sempiternum*. Rursus cap. 15. *Suspice calum, & numerā stellas, si potes, sic erit semen tuum*. Omnibus his locis non certus aliquis, sed tota Abraham posteritas significata est. Omīssa igitur Grammaticā rem vrget, hocque vult, vocabulūm feminis in Scriptura nūc multos complecti, nunc vnum. Multos, quum ratio scripti ac circumstantia, id exigit. Vnum, vbi res, ut pro vno accipiatur, expostulat, quemadmodum hoc loci. *Benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ*. Qui cum prophetiam habeat de iustificatione, non potest in multis interpretari, cum per vnum Christum hęc contingat, & fide contingere, docet locus, qui est c. 12. Genes. *In te benedicentur vniuersa cognationes terræ*. Quē diuersum esse ab eo, qui est ca. 22. discimus ex cōmentario Pauli, quē proponit in epistola ad Galat. *Providens*, inquit, *Scriptura, quia ex fide iustificat Gentes Deus, prænunciavit Abraham, Quia benedicentur in te omnes gentes*.

Quorum verborū hęc est sententia. Author Scripturæ Spiritus sanctus, siue Moses scriptor Pentateuchi præuidens cap. 15. dicturum se, quānam re contingat iustificationis, voluit ca. 12. aliquid præmittere eō pertinēs. Iuxta Paulum ergo locus capitis duodecimi. *Benedicentur in te omnes Gentes*, cum declararet hoc, quod cap. 15. dicitur: *Credidit Abraham Deo, & reputatum est ei ad iustitiam*, non ad solum Abraham pertinere, sed ad omnes

nos, hoc est, cum doceat ipsum Abraham propositum velut typum, & exemplar iustificationis, certum est illud, *In te*, non hoc esse, quod in femine tuo, sed idem valere, quod ad imitationem tui. Imitatio verò hęc cum in fide iuxta locū capitis decimi quinti posita sit, non aliud est; In te benedicentur, quā, Fide benedicentur, fide, inquam, mediatoris, quem nomine feminis Scriptura Genesios significat, quem & mox à lapsu hominis propositum fuisse docuimus ex Moyse. In hac fide primi nostri parentes conuenientes (siquidē à peccato suo erepti sunt, quod Scriptura Sapientiā palām de Adā testatur) Ecclesiæ initia fecere. Ab his per Abel, Seth, Enos (quos omnes Deo placuisse certum ex Genesi est) ad Noederiuatur, de quo Scriptura pronunciat, quod iustitiæ, quæ ex fide est, hærēs sit institutus diluuiō in mundū impiorum inducto. A Noe ad familiā deuoluitur Abraham, qui ob insignem suam fidem omnium credētium pater appellari meruit, cui & primū mandata circūcisio est, illa, quæ manibus in carne fit, qua ipsum cum familia & femine suo segregauit Deus in peculiarem sibi populū, ex quo nasci vellet, ut in vna illa gente, veluti præludio quodā Ecclesiæ suam, quā in terris descendens, edificaturus esset, effigiaret, ac cæmonijs cælitus datis sic adumbraret, ut quisquis extra fidem & spem promissam illi populo vitam ageret, neutiquam ad Ecclesiæ corpus pertineret. Etenim non in vnam Abraham domum hoc signaculo coarctatam fuisse vel conclusam, argumēto nobis est Sanctus & mirabilis vir Iob, qui neque indigena, neque aduena populi Israelitici, sed ex gente Idumææ genus ducens secundum carnem incircumcisus, diuino sic laudatur eloquio, ut quod ad iustitiam, pietatemque attinet, nullus ei homo suorum temporum coæquetur. Quod diuina, inquit Augustinus, prouidentia factum creditur, ut ex hoc vno sciremus etiā inter alias gētes esse potuisse, qui secundum Deum viuentes pertinerent ad Iudeorū Ecclesiam, ad spiritualem Hierosolymā ad semen Abraham non quidem carnali, sed spirituali societate, nimirum per fidem in vnum mediatorem Iesum Christum, quo liberantur, quicumque liberantur, attestante Scriptura. *Non est aliud nomen sub celo datum hominibus, in quo oporteat saluos fieri*. Ab Abraham deinde in Isaac, Iacob, ceterosque Patriarchas fidei ipsius (ut ex Scriptura patet) imitatores deriuatur, qui pauci numero, nempe in animabus 72. descenderunt in Aegyptum, vbi in multa creuere millia, secundum corporalem præsentiam permixti Aegyptijs, fide & religione se iuncti, quā nimirum eandem habebant cum patribus suis, Deum suū profitentes esse Deum Abraham, Deum Isaac,

& Deum

& Deum Iacob. Ex Aegypto deducitur per mare rubrum in desertum sub Moyse duce, cui Deus nomen illud suum ineffabile omnibus ad id usque tempus incognitum manifestauit, sub quo lex data, ordinatum mirabile illud vetus tabernaculum cum sacerdotio suo, sacrificijs & cæmonijs vniuersis, quæ omnia typi ac vmbrae erant earum rerum, quæ in Christo, & eius Ecclesia futuraerant. Ita progressu temporis magis ac magis insinuare se Deus cæpit patribus nostris & veritatem toto orbe diffundendam, modis quibusdam occultis, sed Ecclesiæ suæ tum teneræ adhuc & lactenti conuenientibus instillare. Hinc translata in terram inducitur promissam Abraham, vbi in vnā coacta rempublicam, in immensum quoddam corpus excreuit sub ducibus, iudicibus, & regibus. Quam rem sub metaphora vineæ eleganter descripsit David Psalm. 79. cuius initium est. *Quid regis Israel intende: Vineam, inquit, de Aegypto transfulisti, cieicisti gentes, & plantasti eam. Dux itineris fuisi in conspectu eius, & plantasti radices eius, & impleuit terram. Operuit montes vmbra eius, & arbuta eius cedros Dei. Extendit palmites suos usque ad mare, & usque ad flumen propagine eius.* & Esaias: *Vinea facta est dilecto meo in cornu filio olei*, id est, in loco firmo, ac terra pingui. Est enim metaphora in cornu, & in filio olei Hebraismus, quem & Græci imitantur *ὄλεος ἐν κρῶνι* dicentes pro ipsis medicis. Verū post diligentē, quā huic electæ suæ vineæ Deus adhibuit, culturam, sæpè ei circumdata, polulari in medio eius turri, sed & extructo torculari, ac lapidibus ex ea proiectis, non quas expectauit vnas, sed labruscas protulit & botros amarissimos. Iustos ad semissos reiecit, Prophetas audire contempsit, imò indignis affecit modis, atque odio veritatis ac iustitiæ eō progressa est, ut ipsum hæredem authorē vitæ interemerit Iesum Christum, qui est verus ille *ἀκρογωνιαίος*, verum fundamentum, & caput totius ædificij in Adā cæpti, in quem pendebāt & Patriarcharum omnium vota, & Prophetarum oracula. Eiecto autē à se capite, & spiritu vitæ, qui à capite in membra profluit, destituta est vetus illa Synagoga, atque à sua diuina fundamenta perijisset non secus, quā olim Sodomā & Gomorra, nisi Dominus sabaoth iuxta Esaiam, semen ex ea reliquisset nobis. Hoc autem semē, docente Paulo, Apostoli sunt, & pauci illi in Iudæa credentes. Per hos vera, ac proprii nominis Ecclesia Christi, qua qua uersus patet terrarū orbis, diffusa est ad Orientē & Occidentē, ad Aphricum & Aquilonē, etiā vsque ultra mare, ad ipsos vsque Aethiops extremos videlicet, ac teterrimos hominū, quemadmodum de ea Prophetarum vaticinia, plenis paginis sine modo & numero prædixerant futurum. *Dominabitur à mari,*

ait David, *vsque ad mare, & à flumine vsque ad terminos orbis terrarum. Coram illo procedent Aethiopes.* Et Esaias: *Adjiciet Dominus secundo manuum suam ad possidendum residuum populi sui, quod relinquetur ab Assyrijs, & ab Aegypto, & à Phæros, & ab Aethiopia, & ab Aelam, & à Senaar, & ab Emath, & ab insulis maris.* Synecdoche est, quā explicant, quæ sequuntur. *Et leuabit signum in Nationes, & congregabit profugos Israel & dispersos Iudæos colliget à quatuor plagis terræ.* Hoc rebus exemplum legis apud Lucam in Actis capite 2. Erant in Hierusalem habitantes, &c. *Ephraim non emulabitur Iudæa, & Iudæa non pugnet contra Ephraim, sed hostili odio, quo iā inter se distident, deposito, per fidē in vnum coibunt populum, & iungentur Christo. Et volabant in humeros Philistinum per mare simul prædabuntur filios Orientis.* Sententia hæc est: Iudæi ad fidem conuersi, magno studio pergunt primū ad Palæstinos, deinde ad reliquas gentes, ut eas deprædentur, & Christo iustificiant. *Idumæa & Moab præceptura manus eorum, & filij Ammon obedientes erunt*, id est, fingendos se præbebunt, & formandos Apostolis, ac cæteris, quorum iam meminī. *Et desolabit Dominus linguam maris Aegypti, & leuabit manum suam super flumen in forti adine spiritus sui, & percutiet eum in septem riuus, ita, ut transeant per eum calcæati.* Per tropum significat, quod prædicaturis Emanuel nihil impedimento futurum sit, nō mare, non flumen vllum. Et, ut prophetarum vaticinia omittamus, ipse Christus Apostolis loquens. *Eritis, inquit, mihi testes in Hierusalē, & in omni Iudæa, & Samaria, & vsque ad vltimum terræ.* Locus est apud Lucam in Actis cap. 1. Vbi obseruare refert ordinem. Primū, ait, in Hierusalem, quæ Iudææ Metropolis est, deinde in reliquis Iudææ ciuitatibus, post hæc in Samaria, quæ regio est Syriæ, in qua & Iudæa est, ac postremò vsque ad extrema terræ. Qui ordo & in Euangelio proponitur. Sic scriptum est: *Et sic oportebat Christum pati, & resurgere à mortuis tertia die, & prædicari nomine eius per vniuersam terram, & remissionem peccatorum in omnes gentes, incipientibus ab Hierosolymis.* Ad quæ loca respiciens D. Aurelius Augustin⁹, Ecclesia Christi quæreda est, ait, in scripturis sacris, vbi manifestè cognoscitur. Quibus designatur ipsa ab Hierusalem incipiens crescere, & inde per Apostolos diffundi in omnes gentes, secundum seriem successio- nis durans ad hæc usque tempora. Vidimus iam ortum, incrementa, progressumque Ecclesiæ, & deuenimus ad eam, quā Christianam, Catholicam, & Apostolicam profitemur, quā & vnam esse didicimus cum illa, quæ ab ipsa statim mundi origine cæpit in primis parentibus, nimirum vtramque connectentē vno illo angulari lapide, vtraque vni innitente fundamento, per quem in sanguine

Acto. 1. 6.

Luc. 24. 5.

sanguine vnus mediatoris Christi ab eadē captiuitate, & hæc & illa liberata est.

Sed dixeris: Ecclesia hæc in scriptura passim dicitur noua, à Christo in terris versante cœpta ædificari, initiū sumpsisse ab Hierosolymis. Alia ergo videtur esse ab illa veteri, quæ etiam tunc erat, cum nondum terrena esset Hierusalem. Nouam sanè & nos esse fatemur, quando quidem impletis euacuatisque veteris illius tabernaculi vmbri, noua, quodam schemate prodijt, vero fundamento in ea posito, ornata nouo sacerdotio, nouis sacramentis, sacrificijs nouis, noua doctrina Euangelica illustrata, per quam gratia & veritas omnibus annunciata est per Iesum Christum sublata materia legis Moisaicæ, qua diuisi erant Iudæi à Gentibus, atque vtrisque in vnum conciliatis. Aliam autem esse non dicimus, cum huius atque illius sit idem caput, idem spiritus vitæ, eadem lex fidei. *Habentes*, inquit Paulus, *eundem spiritum fidei, & nos loquimur.* Et Petrus: *Vt quid tentatis imponere iugum super ceruices discipulorum, quod neque nos, neque patres nostri portare potuimus, sed per gratiam Iesu Christi saluari credimus, quem admodum & illi?* Et Ephesijs loquens Paulus: *Ædificati, inquit, est super fundamentum Apostolorum & Prophetarum ipso summo angulari lapide Christo, siue vt significantius habet*

Cor. 4.5.

Græci *δρυος ἀπορρυονίου αὐτοῦ ἰσοῦ χριστοῦ.* Sed & ad Romanos, Gētilem populum ex naturali exectum oleastro insitum scribit veræ oleæ, nempe plebi Israel, atque illius cōfortem factum radicis atque pinguedinis. Cōstat autem arborem nõ idē aliam esse, si resectis ramis putridis, & arescentibus, noui ei ac varij inferantur furculi, dū radix, ex qua succus trahitur, maneat perstetque. Quod verò initium sumpsisse dicitur à terrena Hierusalem, sic intellige, quod nouo hoc schemate, & nouo modo ibi emicāte cœperit, Christo, iuxta quod promiserat, mittēte de cælo Spiritum, trepidantiaque; Apostolorum pectora mirabili virtute subito implēte, per quos tum ibi primū, atque inde vbi que terrarum noua doctrinā Euangelij prædicata est. Atque secundum hanc nouam eius faciem, Christus in terris versans, ædificatorum se dixit Ecclesiam suam. Nam ad ipsius vsque mortem vetus illud tabernaculū statum habebat. Vetus est itaque Christi Ecclesia, & quodammodo noua secundum nouam formam ab ipso ædificari cœpta in Iudæorum terra, inde per Apostolos in omnes gentes diffusa, atque hinc nomen sortita est, vt Christiana, Catholica, Apostolica appelletur. Quam nunc eam esse, quæ Romano Pontifici est subiecta, facile agnoscemus, si attendamus, quo ceu vinculo, immensa illa multitudo fidelium per orbem quaquaer sum sparsa, in vnum contineatur. Donatus

Afer, qui malos nequaquam ad corpus Ecclesiæ pertinere contēdebat, imò bonos malorum cōmunionem pollui, vinculum istud Charitatem fecit, definiens Ecclesiam esse cœtum & congregationem bonorum, qui spiritu Dei ipsos sanctificante aguntur. Huius insaniam superans Ioannes Hussus, dānatus Constantiensi Concilio, non charitate, sed gratia prædestinationis colligari dixit corpus Ecclesiæ, & quodlibet eius membrum suo capiti indissolubiler vniri. Hic non peccatores tantum, verum etiam iustos quàm plurimos, adeoque viuā templā Dei procul facit à corpore Ecclesiæ. Hos sequutus Martinus Lutherus, docet fidē esse hoc vinculum. Fidem definiens, qua quis certo & sine vlla prorsus hætitatione sibi persuadet, ac de se peculiariter statuit, quod sit Filius Dei, quod Spiritum Dei habeat, quod hæreditatem sitiorum assequetur. Verbis quidem dissentire videtur, sententia verò accedit Ioanni Hussus.

Omnes hi inuisibilē nobis faciunt & statuit Ecclesiam, tanquā perpetuis illa damnata sit tenebris, quam nesciamus, quæ sit, aut vbi debeam⁹ requirere, cum nemo mortalium scire possit, odione an amore dignus sit. Sed quæso itāne inuisibilis fuit Ecclesia, etiam tum recentula, ac vix dum coalita? Hierosolymis, cum graui persecutione à Stephani nece infestaretur: Quomodo misit etiam Herodes manum, vt affligeret quosdam de Ecclesia, si tam procul semota est ab humano conspectu, quàm isti eam faciunt? An fortē aucta iam & constabilita, quod magis increuit, hoc cœpit esse minus conspicua? Certē longē melius, quàm isti, eam nobis depinxit eius author & institutor, itidemque redemptor Christus Iesus, dum apud Matthæum eam comparauit insigni alicui ciuitati super montem sitæ, quæ abscondi non possit.

Et tot antē sæculis Esaias propheta: *Erit, inquit, in nouissimis diebus praparatus mons domus Domini in vertice montium, & eleuabitur super colles, & fluent ad eum omnes gentes, & ibunt populi multi, & dicent: Venite, ascendamus ad montem Domini, & ad domū Dei Iacob, & docebit nos vias suas, & ambulabimus in semitis eius. Quia de Sion exibit lex, & verbum Domini de Hierusalem.* En inuisibilis adēd aut occulta non est, vt eam etiam gentes à fide adhuc alienæ & perspicere poterint & inuenire. Nec sanctorum tantum esse congregationem, sed malos cum bonis intragremium suum completi apud Matthæum non vno loco docet idem Saluator varijs ad hoc adhibitis parabolis, vt est parabola sagenæ missæ in mare, & ex omni genere piscium congregantis. Rursus nuptiarū parabola, ad quas ingressus scribitur homo non vestitus veste nuptiali, vt iam taceā

Mat. 13. f.

Mat. 22. b.

sexcen-

Mat. 25. a sexcentas alias regni cælorum parabolas. De *Mat. 15. d.* decem virginibus. De agro, in quo crescunt cum tritico & zizania. De area frumentum & paleas continente. De vasīs aureis & argenteis, ligneis ac testaceis, quæ in magna domo videre est. Etenim per hanc significari Ecclesiam docet ratio scripti, quam & aduersus Nouatianum vrget Ambrosius, enarrans huc locum. *Quid quod Christus Matthæi 5. Qui soluerit vnum de mandatis istius minimis, & docuerit sic homines, minimus vocabitur in regno cælorum. Qui verò fecerit, &c.* Ecce vtrumque dicit in regno cælorum, & qui non seruat mandata, quæ docet, & qui seruat pariter & docet.

Quid verò regnum cælorum, nisi Ecclesia? Breuiter arca Noë munda simul & immunda vehabat animalia in typo Ecclesiæ, ipso docente Apost. Petro, ca. 2. prioris epistolæ suæ. Ex his diuinæ Scripturæ locis cuius perspectum puto, vinculum istud neque charitatem esse, neque gratiam prædestinationis, neque rursus fidem, quæ admodum eā explicat Lutherus, sed sensibile aliquid potius esse oportere, quo & se mutud, qui ad Ecclesiam pertinent, atque ipsam adēd Ecclesiam valeant dignoscere. Atque hoc dicimus esse ordinem diuinitus in ea institutū, quo videlicet illa membrorum varietas, (quam in Ecclesia videre est, & esse oportere ex ratione corporis in epistola, quam ad Corinthios scripsit, docet Apostolus) ad vnum ceu caput conspirat, cuius vi & imperio, in suo quodque continetur officio, gubernatur, & in finem dirigitur. Fide quidē seu visibili fidei sacramēto, in corpus Christi, quod est Ecclesia, inserimur, quæ admodum varijs locis tradit Scriptura.

At verò vbi iam insiti sumus, hoc quo diximus vinculo, velut mēbra in corpore cōtinemur, quod vel ipsa nos rerum natura docere potest, etiam tacente prorsus omni Scriptura. Ad hanc si quidem, si mentis oculos conuertamus, videbimus vbi que in omni multitudine, quam cōcilauit natura, ordinem, & in omni ordine primum aliquod, & præcipuum, atque hinc adēd necessariū, vt sine illo nulla omnino multitudo, quantumvis exigua vel tantillū subsistere queat. Nec huius rei longē nobis petenda argumenta, ipsa in oculos nostros incurrunt. Corporis nostri constitutionem inspiciamus, constat illud ex multis membris, ac inter illa quædam principatum obtinent, ex quibus videlicet illa animalis vis, quæ & sentimus, & mouemur in vniuersum corpus defertur, alia verò his subseruiunt. Atque inter has principes corporis nostri partes, vna præcipua est, nempe caput, cuius virtute reliquæ omnes reguntur, pro quo vte eas cæterae etiam certo se discrimini obijcere. Tolle huc

ordinem à corpore, & eius vnitatem sustuleris. Nam vno huc, alio membro mouente aliud, schisma erit in corpore, & eorum nullum, quod vult, assequetur proprium. Nunc ad animum, alteram nostri portionem mentis aciem conuerte. Et ille enim ex quibusdam veluti partibus consistit, ratione nimirum & appetitu, inter quas hunc rursus ordinem necessarium fuisse videmus, vt præiret ratio, subsequeretur appetitus, qui si ab illa desciscat, non animum solum, sed & corpus, vt ille ait, in præceps trahit. Breuiter, si per singulas naturæ partes hoc modo philosophari libeat, in omni multitudine in vnum conspirante necessarium ordinem, in omni ordine inuenies aliquid, quod præsit primum & præcipuum, sine quo nec vlla vnquam fuit humana societas, sed nec esse potest, siue regnum, siue respublica, siue ciuitas, siue castrum, siue domus, suus cuique ordo est necessarius, & in quo quo ordine suum caput, cui & sua auctoritas est necessaria, per quam ea constet moderetur que societas. Aufer à ciuitatibus magistratus, potestatesque publicas, atque inter eas supereminentem aliquam, cuius vi & imperio gubernentur, & in officio contineantur cæteræ, quid quæso reliques nisi fœdissimas seditiones, rapinas, cædes, & horrendos quosdam confusosque tumultus?

Hæc cum ita sint, cum rerum experientia testetur, cum ipsa muta natura hoc clamet, quis nõ videat Ecclesiam, quæ latissimè per orbē diffunditur, quæ diuersissimas nationes hominum omnis sexus, ætatis conditionis complectitur, ordinē necessario conciliari, gubernari, subsistere? Præsertim cum eam vbi que Apostolus nobis producat atque ingerat, velut animantis immensi corpus aliquod ex multis membris cōpactum, atque in solidam aliquam vnitatem conuexam, quorum adinuicem sit conspiratio, ac mutua in his, quæ ad fidem, religionemque Christi, & finem salutis æternæ adipiscendum pertinent, communicatio. Certē siue hinc synagogam, quæ huius vmbra solum fuit, siue ex altera parte quis eius exemplar cælestem Hierusalem inspiciat, & illic varios gradus, sed vnū, qui reliquis præsit, inueniet summum Pōtificem, qui & princeps sacerdotum appellatur. Et hic vnum Deum sub quo nouem angelorum choros conspiciet. Et dubitare adhuc poterit Ecclesiam Christi, quæ inter hanc & illā media est, ex vna quidem parte respiciens vmbra, ex altera verò spectās exemplar, carere posse vnitatem præsidis? Num verò credet quis Christū defuisse Ecclesiæ suæ, vt illi non prouiderit de omnibus ei necessarijs, & præsertim de vno hoc, sine quo vel ad momentum nõ

posset

posset subsistere? Certè nemo, nisi qui ignorat hanc ad eod ipse charam fuisse, ut eius gratia è sinu patris in terras descenderit, quo eam sibi benedicto sanguine suo dedicaret. Sed agè paucis ac strictè ex Euangelicis literis declarèmus absolutissimo hoc ordine, sub vnus pastoris seu præsidis autoritate, regimine, ac imperio ecclesiam à Christo constitutam, & in vnitatem redactam. Constat sanè Christum post resurrectionem suam Apostolis propagandam commisisse ecclesiam, quibus & parem omnibus tum tribuit potestatem, dicens:

Sicut misit me pater, & ego mitto vos. Accipite spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata, &c. Quæ omnibus ex æquo dicta sunt, adeoque omnibus par hic collata potestas. At cum secundum corporis sui præsentiam terras esset iam relicturus, ut ecclesiam vnitatem manifestaret, vnitatis eiusdem originem, ab vno incipientem sua autoritate disposuit, & inter duodecim pari potestate tum præditos vnum elegit, ac reliquis præfecit Apostolis, ut capite constituto scismatis tolleretur occasio. Sed qua Scriptura id docemus? Sanè apertissima. Ait Christus apud Ioannem capite 21. *Pasce oves meas.* Erant ibi tum præsentibus, Ioannes, Iacobus, Thomas, atque alij. His omnibus prætermisissis vni Simoni filio Iona speciatim dixit: *Pasce oves meas.* Atque ut scias rem vehementer seriam ei demandasse, attende, quanto studio id egerit. Non satis habuit semel dixisse, iterum repetijt, nec hic substitit, tertio adiecit: *Pasce oves meas.* Rursus ut intelligas nõ nudum ei verbi ministerium commississe, sed regendi, gubernandique tradidisse potestatem in Ecclesie ædificationem, cum bis dixerit: *Pasce siue ale* (hoc enim vocabulum Græcum βόσκη primo & tertio loco positum propriè significat) semel mutata voce ait *ποσμάνε*, id est, rege, & ut pastorem decet gubernare. Significat enim propriè hæc vox, pastoraliter regere, quod certè præsidis atque superioris est, atque eius, qui non suum, sed suorum in primis commodum spectat. Vnde Homerus Agamemnonem, cui vni tota Græcorum res publica, & imperium commissum erat, hoc ceu præcipuo epitheto honorat ipsum *ποσμενέων*, id est, populorum pastorem, simul & rectorem appellans. Neque verò in Ethnicorum literis solum, sed & in sacra Scriptura in hac significatione vocem hanc ubique ferè vsurpatam reperies. Psalmo secundo de Christi regno loquens Propheta.

Reges, inquit, eos in virga ferrea, Græcè est ποσμενέων. Rursus Matthæi 2. *Ex te exiet dux, qui regat populum meum Israel,* & hic Græcis eadem vox est. Sed pergamus, & studiosè singula expendamus. Non enim vel iota vnum hic positum existimandum, quod nõ suum

habeat pondus, cum non obiter, aut qualitaliud agens, sed miro apparatu & studio rem hanc Saluator tractarit, ter dicens: *Pasce oves meas,* vbi cum in genere oves dixerit, & non in specie, has vel illas, vel huius vel illius, aut regni aut prouinciæ, certè intelligitur commississe vniuersas. Atque ut scias, cuiusnam oves ei pascedas crediderit, ubiq; meas adiecit. Iam ne existimes solos Iudeos Christi oves esse, alio loco testatur, præter Iudeos & alias se habere oves. Hæc cum non coacta aut contorta, sed simplex sit nuda, & cuius legenti obuia verborum horum intelligentia, quis non clarè videt Christum totum ouile suum, id est, Ecclesiam suam vniuersam, vnius Petri administrationi & regimini commississe, adeoque ipsum cæterorum quoque Apostolorum principem & caput, ac sui loco præpositum constituisse? Quid quòd multò antè quàm traderet, hæc ei se daturum potestatem apud Matthæum promisit, dum ait: *Tu es Petrus, siue tu es Cephas.* (Nam ea voce Christum vsus fuisse Ioannes testatur, & in Hebræis codicibus, qui hodie in manibus habentur, etiam hoc loco apud Matthæum inuenitur.) Quæ vox ipso Ioanne Euangelista interprete hoc Hebræis est, quod Græcis est *πέτρος*, nobis saxum seu petra, super quam à se ædificandam Ecclesiam suam dicit, omnibus significare volens, à Petro tãquam ab vnico post se principio emanaturam Ecclesiam, quodque haud secus, ab illo hæc dependeret, quàm à suo fundamento dependet ædificium, adeoque, quòd omnes, qui illi non cohererent non magis ad Ecclesie suæ pertinerent vnitatem, quam si qua ædificij pars à suo diuisa fundamento iaceret. Pergit Christus, & Ecclesie huic Cephæ velut fundamento innitenti promittit, quòd portæ inferi nõ sint aduersus eam præualitura. Portas inferi sine dubio hæreses appellans, scismata, tyrannorum persecutiones, & breuiter quasuis tentationum procellas. Post hæc infert: *Tibi dabo claves regni cælorum.* Quibus verbis quid aliud quæso significare voluit, quàm regendæ gubernandæque suæ Ecclesie potestatem & autoritatem in vnum Petrum, ad quem hæc speciatim cæteris adstantibus & audientibus Apostolis dixit se collaturum?

Nam regnum cælorum hic appellari Ecclesiam ex alijs eiusdem Euangelij locis, quæ infinita penè sunt, est certissimum. Atque in clauium traditione scimus ex more ciuili vel domum vel regnum administrandum committi.

Harum demùm, quas ei se traditurum promittit, clauium energiam exprimens. Quodcunque, ait, ligaueris, & cætera, non ad certam contrahit aut coarctat, sed quodcunque, ait,

ait, œcumenicam illi & vniuersalem omnium, quæ in ampla hac Ecclesie domo dispensanda, constituenda, ordinandaq; forent, autoritatem tribuens. Atque hanc exercendi non certis circumscribit limitibus, sed absolutè dicit super terram. Orbem videlicet terræ vniuersum eius subiciens imperio, legibus & præceptis. Hæc duo, quæ produximus diuinæ scripturæ loca (ut alia prætereamus) an non certò persuadent, imò facteri cogunt Apostolum Petrum totius Ecclesie caput, summumq; in terris pastorem, penes quem sit summa rerum potestas, à Christo super omnes constitutum? Certè negare non possumus, quin hæc tacentis literæ simplex sit intelligentia, quam & germanam esse nemo dubitare potest, cum initio vniuersi scriptores Ecclesiastici, Hieronymus, Augustinus, Ambrosius, Hilarius, Cyprianus, Tertullianus, nec Latini modò, sed & Græci Cyrillus, Basilius, Chrysostomus, Theophylactus, Origenes, atque alij, ex his diuinæ Scripturæ locis intellexerint hanc, quæ diximus, in Petrum à Christo collatam potestatem, quorum testimonia ne sim molestus, & horam vobis preciosum sumptum suffurer, hic referre superfedeo.

Hæc ergo, quæ potestate Christi sunt propria, ut esse fundamentum Ecclesie, esse caput Ecclesie, participatione quadam intelligimus esse communia Petro. Solus siquidem Christus robor & incrementum membris præstat. Solus Christus ædificij molem continet, solus inquam, sua ipsius propria virtute, atq; hac ratione solus ipse & caput, & fundamentum Ecclesie appellatur. Petro verò hæc tribuuntur propter potestatem à Christo in ipsum deriuatam. At verò si Petro hæc collata potestas est, ut verissimè esse ostendimus in ipso, & successoribus eius eadem datam esse, necesse est intelligere, eas ob causas, quas antè reddidimus, nimirum ut schismatis tollatur occasio, & Ecclesie sua constet vnitas. Nisi quis dicat pro solis illis, qui tum in corpore degebant, Christum mortuum, atq; illis vita defunctis, & Christi in terris Ecclesiam pariter interiisse. Sed longè secus res sese habet.

Non præteribit, (inquit Christus, Lucæ 21.) *generatio hæc donec omnia hæc fiant.* Certè dubium nemini esse potest Apostolos iam præterisse, præterisse & cæteros, qui tum in viuis erant, nec tamen ad hunc vsque diem expleta cuncta cernimus, quæ prædixit Christus. Quare de Christianorum generatione, quæ à Petro tum sumpsit exordium, hæc verba intelligere est necesse, eamq; ab ipso, à quo coepit, ad nos deriuatam esse, duraturam vsque dum omnia fiant, id est, vsque ad sæculi consummationem, quemadmodum ex

capit. 24. Matthæi discimus. Et apertè id ipsum ad Ephesios 4. docet Paulus, vbi de Christo & eius Ecclesia loquens. *Ei ipse* (inquit) *dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam autem Prophetas, alios verò Euangelistas, alios autem pastores & doctores.* Qui omnes ad vnum ceu caput, necessariò, ut antè ostendimus, sunt referendi: Dedit autem illos ad consummationem sanctorum in opus ministerij, in ædificationem corporis Christi, non in centum tantum annos, sed donec occurramus omnes Filij Dei, in virum perfectum. Vidès ordinem, quem in Ecclesia Christus sua autoritate disposuit, perpetua successione duraturum, quoad ipsius corporis consummatum fuerit penitus ædificium, quod tunc erit, quando tradet regnum Deo, & Patri, cū erit Deus omnia in omnib. Quare quòd dictum Petro est: *Pasce oves meas.* Rursus: *Tibi dabo claves regni cælorum,* non vni personæ Petri dictum Christus voluit, sed in illo omnib. qui vicaria ordinatione ipsi succederent.

Vnum hoc nunc restat ostendere, videlicet Romanum Pontificem esse legitimum successorem Petri, adeoque Christi in terris vicarium, nec hoc sanè difficile. Habemus traditionem antiquam iam inde ab initio ad nos vsque deriuatam, quæ quidem ad eam plena est veritatis ostensio, ut ea maior, aut certior, alia haud vlla esse queat. Scripturæ ad alterius sensus affingi potest, ac traditæ doctrinæ non item. Ac primùm, quod ita senserit Ecclesia ante annos quadringentos, ut hinc incipiamus, discimus ex Bernardo, qui ad Eugenium in hæc ferè verba scribit: Episcopus Romanæ Ecclesie est summus Pontifex, primus Episcoporum, potestate Petrus, vnctio Christus, vnus omnium pastor, cui clauis traditæ sunt, cui oves creditæ sunt; alij pastores greges sibi habent assignatos, singuli singulos: Ecclesie autem Romanæ Pontifici vniuersi sunt greges crediti, non modò oves, sed & pastores. Alij multi Episcopi vocati sunt in partem solitudinis, solus ipse plenitudinem habet potestatis. At verò Ecclesia tempore Bernardi hoc credidit & docuit, quod ante annos plusquam quingentos inuenit docuisse Ecclesiam temporibus Hieronymi, & ante hunc temporibus Cypriani. Patet istud ex Epistola Hieronymi ad Damasum Papam, & longissima illa pariter & eruditissima Epistola Cypriani ad Antonianum. Tum in tractatu eiusdem de simplicitate prælatorum, & alijs locis quàm plurimis, vbi Romanæ Ecclesie Episcopum docet esse, qui secundum successionem Petro vicaria ordinatione succedit, atque hunc Catholicæ, id est, vniuersalis Ecclesie Episcopum esse, qui canones tradat vniuersales, id est, ab omnibus obseruandos Episcopis: eosque

scindere unitatem Ecclesiæ, qui se contra illum erigunt. Rursus, quam viuente Cypriano Ecclesiæ doctrinam profitebatur, eandem tenuit & docuit Ecclesiæ iam olim ante mille trecentos annos temporibus Irenæi, qui Polycarpi discipulus fuit: ille verò Ioannis Euangelistæ, & ab eodem deinde Episcopus Smirnæis datus, familiariter versatus, & cum alijs Apostolis. Hic, inquam, Irenæus eadem planè, quæ Cyprianus de Cathedra hac & successionis ordine libro tertio contra hæreses Valentini capite tertio tradit. (Verba breuitatis studio omittimus.) Vbi & commemorans, qui à Petro alij alijs successerint, tandem nunc, inquit, duodecimo loco Episcopatum ab Apostolis habet Eleutherius. Quemadmodum Episcoporum sibi inuicem succedentium ordinem ad sua vsq; tempora deducens Augustinus finit in Anastasiū epistola centesima sexagesima quinta. Ab hoc si enumerare iam pergas, qui deinde alij alijs successerint, indurpta serie decurres vsq; ad Paulum tertium Romanorum Pontificem. Quam profectò successionem, cū nec tyranni, nec hæretici, nec machinæ demum vllæ diabolicæ infringere haecenus valuerint, cū dixisset Christus: *Tu es Petrus, & super hanc petram edificabo Ecclesiam meam, recte subiunxit. Et porta inferi non preualebunt aduersus eam.* Ex his quæ diximus, certum est Romanum Pontificem esse Petri successorem, adeoque Christi in terris vicarium, ac vniuersalis Ecclesiæ Episcopum: Non quidem ob id, quod doceat sic Bernardus, non rursus, quia hoc tradit Cyprianus, Hieronymus, Augustinus, aut cæteri, sed quia iam inde ab initio ad hæc vsque tempora Ecclesiæ sic credidit, tenuit, docuit, & prædicauit, quæ, vt diximus, plenissima veritatis ostensio est. Atq; hac potissimum machina sanctissimi patres aduersarias munitiões deiecerunt, cunctaq; hæreses vsq; abolitæ sunt. Quid inquit Irenæus: Si nec Apostoli scripturas reliquissent nobis, nonne oportebat ordinem sequi traditionis, quem tradiderunt his, quibus committebant Ecclesias? Oportebat sanè.

Sed iam orationis corpus paucis contrahamus: Ostendimus haecenus vnam esse Ecclesiam, quæ ab ipsa statim mundi origine cœpit in primis parentibus, quæque à Christo, vt Christiana dicatur, nomen est sortita, duratura vsq; in finem sæculi, hancque ibi nunc inueniri, ibi ipsum, quo colligata est, vinculum inuenitur. Ibi porro vinculum hoc inueniri, vbi ordo diuinitus in ea institutus inuenitur. Hunc aut ibi inueniri, vbi præter finem, qua in mediatorem creditur, vera reperitur subiectio, hoc est, obedientia erga Præsidem, qui Christi in terris vices gerit. Atque ex his, quod in quæstione propo-

nebatur, definitur certissimè, videlicet, Ecclesiam Romano Pontifici subiectam, esse ipsam Christi Ecclesiam, cū ille huius vices in terris gerat. Neque verò hæc solis Europæ populissimæ terminis, quemadmodum malè vulgò, persuasum est, cohibetur. Sunt hodie in Aethiopia sexcenta regna, quæ eandem nobiscum fidem & doctrinam profitentur, vt testantur qui illinc veniunt.

Sunt & in longissimè disitis & nobis haecenus, & priscis antè sæculis incognitis insulis fidei nostræ vexilla, licet recens illata. Neque verò propterea Catholica appellatur Ecclesia, quod vbiuis gentium vno ac quouis tempore eam sit inuenire, aut esse oporteat, sed quod nulli affixa loco, nulli genti aut familiæ alligata, omnes omnino homines intra gremium suum completatur, qui in Christo baptizati, veram fidem retinent, quicumque tandem illi sint, cuiuscunque gentis vel cognationis, vbiunque locorum, in partibus mundi inaccessis licet inueniantur; quodque apud illas gentes, vbi necdum est, neque antè fuit, illic futura sit Christi Ecclesia. Prædicabitur, inquit, hoc Euangelium regni in vniuerso mundo, & tunc veniet consummatio. Atq; ad hunc modum intelligenda sunt Prophetarum vaticinia, quibus designatur ipsa quaquaerisum proferenda, vsque ad extrema quoque terræ. Hanc Ecclesiam, quæ ab unitate præsidis vna est, à successionis serie Apostolica profitemur, dum in symbolo dicimus Sanctam Ecclesiam Catholicam. In hac permanendum nobis, si membra Christi esse velimus. Ab hac qui absistunt, malæ sententiæ sunt, hæretici sunt, non ad CHRISTUM, sed ad Diaboli corpus pertinent. Iactent quantum velint fidem in Christum, iactent vel maximè tenere se verbum Dei, & si placet, ceruices suas etiam pro CHRISTI nomine præbeant, nihil est, alieni sunt, prophani sunt, hostes sunt: Martyres Dæmonis esse possunt, CHRISTI non erunt. Cum capite congregari nō possunt, qui corpus deserunt: Deserunt autem corpus, qui à communionem illius se Ecclesie separant, vbi Episcopatus vnus est, hoc est, ab unitate proficiscitur, vt explanatum est. In hac nos, qui intus sumus, in finem vsque seruet. Ad hanc qui foris sunt, reducat & abducatur ipse qui eam fundauit, & acquisiuit sanguine suo Christus Iesus, cui gloria & imperium in sæcula sæculorum, Amen.

Obiectio.

Contra eam orationis partem, qua diximus Ecclesiam bonos complecti pariter & malos, arguit doctissimus præses disputationum harum in hunc modum. Ecclesia v-

2. Cor. 6. c.

lesia vnum quoddam corpus est, cuius Christus caput, & nos membra de carne eius, & de ossibus eius: non autem est membrum corporis, præsertim viui, quale hoc intelligitur, quod nullum recipit influxum à capite, quod nullam cum membris communionem, nec conspersionem habet. Non igitur mali ad corpus Christi, quod Ecclesia est, pertinent. Propositio prima sumpta est ex epistolis Paulinis. Altera notior est, quam vt probatione indigeat. Consequentia patet, quia mali vitæ spiritualis omnino expertes sunt, cū vacui sint charitate. Et Corinthijs scribens negat palam Apostolus, communionem esse posse luci cum tenebris *τὴν δὲ κοινωνίαν*, inquit, *οὐκ ἔστιν ἰσχυρὸς*. Vnde eiusdem mandat, ne cum peccatoribus, vt sunt fornicarij, auari, ebriosi, vel cibum capiant. His vt respondeamus, aduertenda est in primis doctrina quam capite decimo octauo apud Matthæum proponit Saluator: Si peccauerit, inquit, in te frater tuus, vade & corripe eum, Græcis *ἐλεγξον*, quæ vox anceps est apud eos, quemadmodum arguere apud Latinos. Aliud enim intelligo dum apud Poëtam lego, degeneres animos timor arguit. Aliud dum audio apud Paulum, *Peccantes coram omnibus argue*. Illic ostendere, hic reprehendere significat. In priori significatione putant quidam vsum esse Saluatorem, vt sensus sit: argue, id est, rationibus & admonitionibus peccati periculum detege. Verū mihi magis placet, quod vertit interpres, maximè cū Lucas *ἐλεγξεν* per *ἐπίτιμον* reddiderit cap. 17. *Si peccauerit in te frater tuus, ἐπιτίμησον αὐτόν*, inquit, id est, increpa illum. Si verò post increpationem tuam nihilominus pergat, adhibe tecum adhuc vnum, vel duos: Non quidem quibus delictum detegas, sed quos preceris & inducas, vt ipsum vnà tecum obseruent, num secundo in idem delictum incidat. Testes enim adhiberi iubet, hoc est, præsentis delicti, inspectatores non autem præteriti examinatores. Nā addit. Vt in orationum, vel trium testimonium fiat omne verbum. Quod si & hos despererit, Ecclesiæ rem aperias, vt ipsa qua dignum est seueritate, arguat peccatorem tam pertinacem, Sed nunquid Ecclesia de his, qui foris sunt, iudicat? Quid mihi, inquit, Paulus de his, qui foris sunt iudicare? Nonne deijs, qui intus sunt, vos iudicatis? Nam eos, qui foris sunt, Deus iudicabit. Est ergo peccator in Ecclesia. Sed & Paulus Corinthios reprehendens, quod publicum illum & nefarium scortatorem in Ecclesia tolleraret, inde vt ei ciant, præcipit *ἐξάγετε* (ait) *τὸν προκρινὸν ἐξ ἡμῶν αὐτῶν*, id est, Profligate istum malū ex vobis ipsis. Ex his locis discimus, peccatores tantisper esse in Ecclesia, quoad ipsius Ecclesiæ iudicio auctorita-

te ei ciantur, vel certè ipsi sese præcipitent vltro, quod per hæresim fieri & schisma certum est. Hæresis siquidem fidem, qua Ecclesiæ incorporamur, impugnat. Schisma ordinem, quo Ecclesia in vnum continetur, scindit ac rumpit. Quare quod ex Apostolo nobis opponitur, Ecclesiam vnum quoddam corpus esse, cuius Christus caput, &c. fatemur & nos verum esse. Quod verò subiungitur. Non esse corporis membrum, quod nullum recipit influxum à capite, neq; hoc diffitemur. Sed quando subsistit, peccatorem nullum à capite influxum recipere, nullam habere cum cæteris membris communionem, hoc prorsus negamus: Quamquam enim peccator doni illius, quod Græci *ἀγαπὴν* vocant prorsus expertus sit, nec vitæ influxum percipiat, recipit tamen influxum spiritus à capite, quo cæteris membris vniatur, videlicet veracem fidei confessionem & subiectionem sub sacrum principatum. Discere istud licet ex collatione, quam facit Apostolus inter nostrum hoc & mysticum Christi corpus. Etenim in nostro corpore varia membra videre est: at ea non influxum omnia vitalem à capite percipiunt, atque ea, quæ percipiunt, non æquè hunc percipiunt. Sunt namque & languida inter corporis membra, sunt & arida ac mortua, omnia tamen hæc membra: & quod membra virtute & vi spiritus est, qui à capite profluit, ac inde occulto lapsu means, perque singula discurrens membra, ea vel animat, vel vegetat, aut certè vigore suo præstat, vt cæteris vnita maneant. Aliud ergo est influxum vitæ recipere, aliud influxum spiritus, quemadmodum & diuersa sunt, esse membrum corporis, & esse viuum membrum in corpore. Ad hæc illas functiones quæ faciunt augmentum totius corporis in ædificatione vniuscuiusque membri, malis iuxta ac bonis idem ipse spiritus à Christo capite manans dispertit. *Vnicuique*, ait Apostolus, *datur manifestatio spiritus ad vtilitatem. Alij quidem per spiritum datur sermo sapientiæ, alij autem sermo scientiæ secundum eundem spiritum, alij fides in eodē spiritu, alij gratia sanctorum in vno spiritu, alij operatio virtutum, alij prophetia, alij discretio spirituum, alij genera linguarum, alij interpretatio sermonum.* Hac autem omnia operatur vnus atque idem spiritus, diuidens singulis prout vult. Et nonnullis interiectis: *Quosdam posuit Deus in Ecclesia, ait, primum Apostolos, secundo Præphetas, tertio doctores, deinde virtutes, exinde gratias curationum, operatationes, gubernationes, genera linguarum, interpretatationes sermonum.* En corpus Ecclesiæ ac eius membra, functionesque à spiritu in membra diffusæ. *Posuit*, inquit, *in Ecclesia primum Apostolos.* Sed nunquid Apostolus non erat Iudas? Erat sanè. An tu, ait Bernardus, de illius Apostolatu dubitas, quem Dominus

1. Cor. 1. c.

legit? Nonne ego, inquit vos duodecim elegi? Sed iustus ne erat Iudas? Audi quid de eo subiciat. Et vnus ex vobis diabolus est: Fosuit, inquit, in Ecclesia primum Apostolos, secundo Prophetas, tertio doctores, deinde virtutes, exinde gratias curationum. Sed nunquid non multi dicturi sunt in die illa, Domine Domine, nonne in nomine tuo prophetauimus, & in nomine tuo demonia multa eiecimus, & in nomine tuo virtutes multas fecimus? quid audituri sunt: Nunquam noui vos. Falsum proinde est, peccatorem non esse capacem influxus, qui à capite in membra per spiritum diffunditur. Falsum quoque est ipsum nullam cum cæteris membris habere conspirationem vel communionem. Communicat enim verbo, & fide & sacramentis. Et sicut fide, ita cæteris etiam donis, quæ iuxta analogiam fidei ipsis membris partitur spiritus, non omnibus omnia, sed alijs alia atque alia, hocque ideo ut dum quoduis alterius opera indiget, velut vnus alicuius animantis membra mutuo sese cõplexu foueant, alant, tueanturque, quemadmodum in ea, quam ad Romanos scripsit, & in Epistola ad Corinthios atque alijs docet Apostolus. Porro quod r. ad Corinth. 6. ait. Nullam luci cum tenebris posse esse communionem, de ea intelligimus communionem, quæ secundum animorum cõcordiam est, qualis est ea, qua aut fouetur impietas, aut fauetur eidem vel tacendo vel approbando. Quod verò Corinthior. 5. precipit. Ne vel cibum cum ebriosis atque alijs id genus hominibus capiamus, causam habet, lucrum videlicet, & custodiã charitas. Lucrum quidem, ut eum à cuius confortio nos separamus, hoc modo lucrifaciamus Christo. (Sæpè enim ea ex causa quia deseritur, respicit peccator) custodiã verò charitatis in nobis atque alijs, ne malorum contubernio ipsi inficiamur. His similibusque causis cessantibus cessant, ait Augustinus, & prohibitiones ipsæ. Nam & Saluator cum suo traditore ad vltimum vixit osculum, & cum publicanis manducauit, & bibit.

Quæstio secunda.

1. Ioan. 5. **S**ecunda quæstio est: Quomodo scribatur apud Ioannem: Est peccatum ad mortem, non pro illo dico, ut roget quis, cum de nullo mortalium, quoad viuit, desperare liceat? Nouatianus, qui Cypriano hostis pœnitentiæ dicitur, omnibus à Baptismo in peccatum lapsis spem veniæ adimebat, definiens omne eiusmodi peccatum esse ad mortem, hoc est, ut ipse volebat, peccatum omnino irremissibile. Sed longe abesse debet hæc sententia à cordibus credentium, cum ipse

Ex ec. 18. Dominus apud Ezechielem palam testetur, se nolle mortem peccatoris, sed ut conuer-

tatur & viuat. Et hæc sua Epistola ipse Apostolus Ioannes eos, qui in Christo baptizati erant, exhortans: Hæc, inquit, vobis scribo, ut non peccetis, sed & si quis peccauerit, aduocatum habemus apud Patrem Iesum Christum iustum, & ipse est propitiatus pro peccatis nostris, non pro nostris autem tantum, sed etiam pro totius mundi. Neque est quod quis persuadeat sibi, vel magnitudine, vel peccatorum multitudine, misericordie aut pœnitentiæ in terris legem posse separari. Vulgo scriptum est apud Hieroniam, dicitur: Si dimiserit vir uxorem suam, Hier. 3. 6. & recedens ab eo, duxerit virum alterum, nunquid reuertetur ad eam vltra? Nunquid non polluta, & contaminata erit mulier illa? Tu autem fornicata es cum amatoribus multis, tamen reuertere ad me, dicit Dominus, & ego suscipiam te. Et apud Esaiam. Esai. 1. 6. Quiescite agere peruersè, discite, benefacere pupillo, defendite viduam, & venite, & arguite me, dicit Dominus. Si fuerint peccata vestra ut coccinum, quasi nix deiebamur, & si fuerint rubra, sicut vermiculus, velut lana alba erunt. Vnde in symbolo inter cæteros fidei articulos, absolute confitemur remissionem peccatorum. Hæc fidei regula, seu basi posita, quæramus quid sit, quod habet Ioannes in prima sua epistola capite quinto. Est peccatum ad mortem, non pro illo dico, ut roget quis. Nam vbi spes veniæ relinquitur, vbi & oratio locum habet. Ac primum dicamus, quid sit peccatum ad mortem. Non omne hoc appellari peccatum ad mortem, quod mortale dicitur, ipsa nos litera attentius lecta docet. Siquidem de peccato non ad mortem procedenti statim sententia dicitur, quod ipsi, qui illud facit, vitam redimat. Verba hæc sunt: Qui scit fratrem suum peccare peccatum non ad mortem, petat, & dabitur ei vita, peccanti non ad mortem. En, dabitur ei, inquit, vita ergo vita destitutus erat. At qua vita? Animæ vtique.

Ea autem gratia est, seu charitas, per Spiritum sanctum animæ infusa, qua, ipsa, non aliter, quam per ipsam viuit corpus. Hæc autem vita non nisi per mortale peccatum perditur, ut est notissimum. Non igitur paria sunt, peccatū quod nos mortale dicimus, contra veniale distinguentes, & peccatum, quod ad mortem vocat Ioannes, sed inter mortalia, certum quoddam genus, aut species sit oportet. Augustinus sanè, primo libro de sermone Domini in monte, peccatū hoc putat esse, quando post agnitionem veritatis oppugnatur fraternitas, & aduersus ipsam gratiam qua reconciliatus est, invidentiæ fabricibus quis agitur: verum libro primo retractionum addendum fuisse, dicit. Si in hac scelerata mentis peruersitate finierit hanc vitam. Causam reddit.

Quoniam de quocunque pessimo in hac vita constituto, non est vtique desperandum nec pro-

nec pro illo imprudenter oratur, de quo non desperatur. Si hoc modo peccatum ad mortem cum Augustino definiamus, in promptu ratio est, quare dixerit Ioannes, ne pro eo quis deprecetur: si quidem qui impœnitenti corde moriuntur, damnari certum est. Ad damnatis omnis spes veniæ est adempta. Vbi autem spes veniæ non est, nec orationi locus esse potest.

Hæc sententia licet verissima, hoc tamen incommodi videtur habere, quod nemo mortalium satis deprehendere valeat mentis hanc vsque in finem impœnitentiã, cum Deus, qui solus cor hominis intraspicit, etiam immutare illud subito possit. Quare & Ecclesia pro his, qui rabida mente cum fratre manus conferentes occumbunt, aut aliàs in peccatis constituti, subito hinc rapiuntur, orare non cessat. Sed neque admonendi hæc de re erant, ad quos scribit Apostolus Ioannes, cum ipsos, ut videtur, id latere haud potuerit. Alia igitur via, si forte succedat, hanc tentemus explicare sententiam. Hieronymus libro secundo aduersus Iovinianum ex hoc loco Ioannis, docens inter peccata magnam esse distantiam, quæ ille paria faciebat. Stoicorum in hoc sectator, dicit peccatum non ad mortem esse, de quo non facile impetratur venia. Hoc autem peccati genus, quodnam vel quale sit, hunc sequutus definit Diuus ille Bernardus in libro, quem de gradibus humilitatis conscripsit, dicens illud esse, quod ex inueterata peccandi consuetudine, qua Dei metus amittitur, & contemptus incurritur procedit. Et si diligentius rem considerare voluerimus, videbimus rectissime id à Bernardo dictum. Is etenim, qui nondum eò malitiæ deuenit, ut ex consuetudine faciat, malè, sæpè vel lassante ipsum iniquitate, vel stimulante conscientia, peccare desistit, atque metu Gehennæ terrefactus, ad gratiam Dei implorandam confugit. At ille, qui in peccandi venit consuetudinem, absque labore, sed & absque frano, securus perpetrat mala. Laborem in durissima peccati seruitute, ut non sentiat, consuetudo facit, frænum, hoc est, diuinorum iudiciorum timorem adimit toties iterata iniquitas, qua eius ita mens obduratur, ut iam dicere audeat, licet non ore, corde tamen. Non est Deus. Quare tantum abest, ut peccandi possit subire humilitatem, ut ne in mentem quidem ei veniat, adeoque in morte vsque ad mortem ferè manet. En qua ratione hoc peccatum ad mortem dicitur. Verum cum & hunc Deus potenti dextera sua (licet rarus ille sit diuinæ misericordie effectus) de vitiorum profundo educere valeat, ideoque nec hic desperare semel liceat, quid est, quod ait Ioannes: Est peccatum ad mortem non pro illo dico, ut roget quis?

An spei refugium esse possit, vbi oratio locum non inuenit? Hæc, quæ primo ad spectu haud exigua videtur facile absoluetur difficultas, si ipsius Apostoli verba diligentius inspiciamus. Ait enim: Hæc est fiducia quam habemus ad Deum, quia quodcumque petierimus secundum voluntatem eius, audit nos. Ex hac deinde istam infert sententiam. Qui scit fratrem suum peccare, peccatum non ad mortem petat, & dabitur ei vita peccanti non ad mortem. Ac si dicat. Cum ea nobis sit apud Deum impetrandi, quod petimus, fiducia, haud quaquam omittere debemus, quin pro peccatis fratrum, quæ fragilitate humana, vel alias, non ex malitia aut consuetudine, committuntur, deprecemur, plenè persuasi quod veniam impetrabimus. Cæterum pro peccato ad mortem non dico, quis oret, hæc nimirum impetrandæ veniæ fiducia, quod ad suam petitionem mox illi reddetur vita. Quid ergo? quasi diffidens confidat, & non oret, sed gemat, plangat, fac cum adhibeat, & clamet in cælum, si forte exaudiat Deus, & misereatur. Non ergo absolute orare vetat, sed negat eam hac in re itis posse esse fiduciam: quod si orent, facile sint exoraturi.

Hanc puto germanam esse sententiam loci huius, quanquam non ignorem aliter interpretari Ambrosium, cuius commentarius (si forte id scire quis desideret) est capite nono primi libri, quem de pœnitentia scripsit.

Tertia quæstio.

Tertia quæstio est. Quomodo Moyse dicitur Deum reddere peccata patrum in filios, interitiam & quartam generationem, cum apud Ezechielem legamus: Non portabit filius iniquitatem patris. Quæstio hæc ad eò facilis Hieronymo visa non est, ut de se ingenuè testetur, quod post lectionem legis ad id vsque tempus, quo in caput Ezechielis decimum octauum commentaria conscriberet, occultum passus sit scandalum, quod iniustitia videretur Dei, alium peccata luere, quam tamen sententiam explicare putabit Exodum. Primum ergo quæramus, quæ sit vera intelligentia legis, qua inuenta, diuinæ iustitiæ rationem reddere conabimur. Deinde huius atque illius, quæ apud Ezechielem est, sententiæ tollemus scandalum. Cum enim idem Deus sit, qui hic, & qui illic loquitur, inter se discrepare non possunt. Diuus Hieronymus, atque hoc, ipso, ut putat, docente Ezechiele, scribit Exodum accipi debere, quasi parabolam, ut aliud in verbis sonet, aliud in sensu teneat. In verbis prætendit filios puniri ob peccata parentum, quod illo pro uerbo, Patres nostri comederunt

vuam acerbam, & dentes filiorum obstupescunt, exprimebant Iudæi, sed graue ipsos legem intellexisse docet Ezechiel, dum reprehendens eos, ait: Quid est, quod inter vos parabolam vertitis in prouerbium? ac si dicat: Cur sententiam Exodi sic accipitis, quasi historiarum veritatem, ut aliorum scelera in alijs vindicentur, cum ea sit parabola? Non enim ideo puniuntur in tertia & quarta generatione, quia deliquerunt patres eorum, sed quia patrum extiterunt æmulatores, hæreditario malo & impietate in ramos quoque de radice crescente. Ad hunc ferè modum Hieronymus. Verum si id tantum uoluit Exodus, cur non potius filiorum, quàm in filijs peccata patrum vindicari dixit, cum & ipsi, sicut patres, peccatores extiterunt?

Sed & quid dicemus ad scripturas apertissimas, quibus manifestè docemur, peccata parentum ad filios redundare? Nonne Geneleos nono, peccante Cham, ac iridente nuditatem patris, sententiam non ipse qui risit, sed filius eius suscepit Chanaan? Nonne peccauit Dauid adulterans Uriæ coniugem, atque in puero recens nato peccatum vindicatum est? Nonne Hieroboam ob patris delictum regno ex parte exutus legitur? Nonne peccatorum Achab regis Israel in eos posteros pœna est dilata? Nihil ergo incommodi, si dicamus scripturam hanc exodi simplicem explicare sententiam nimirum peccata patrum in filijs & nepotibus vindicari, cum eam tot alijs in locis agnoscamus. Et si attentè quis Ezechielem legat, deprehendet apud ipsum parabolam dici, non hanc scripturam Exodi, sed quam passim ipsi in ore habebant. *Patres nostri comederunt uiam acerbam, & cetera.* quod ex his, quæ dicturi sumus, euadet manifestum. Antè tamen diuinæ iustitiæ rationem reddamus. Quomodo uidelicet iniustum non sit peccata patrum visitare in filios. Et quidem bifariam id accipi potest. Vel ut intelligas ipsa peccata redundare ad filios, ita ut verè illorum participes fiant, & peccatores constituantur. Hoc modo docente Scriptura, solius primi parentis Adæ iniquitatem portamus, atque id iustè quidem, quia illa, quæ originis iustitia appellatur, data illi erat, non ut ea ipse solus iustus esset, sed ut ab eo ceu fonte quodam ad posteros manaret. Hanc quia peccando amisit, & nos in illo eandè perdidimus, quia ipso peccante, & nos in illo, secundum Paulum, peccauimus, nam in lumbis eius eramus. Verum hæc explicandi ratio in Exodo locum non habet, cum de proximorum peccatis parentum sermo ibi sit. Altero modo accipi potest, ut pœna paterni delicti, & non ipsum delictum in filio deriuetur.

Cumque duplex sit pœnarum genus: Alterum, quod in præsentia vita intertur. Alterum, quod post mortem in gehenna infligitur: de priori tantum genere intelligenda est Scriptura. Sicut enim promissiones legis, ita & comminationes temporales erant. Hoc autem quomodo diuinæ iustitiæ non aduersetur, haud difficulter intelliget, qui secum statuit, quod res est. Ista, quæ vulgo appellantur mala, ut sunt paupertas, seruitus, morbus, exilium, mors, & cetera esse, hoc est, nec bona nec mala, sed talia cuique qualis ipse est, qui ea patitur. Cum igitur prodesse hæc possint, nihil iniuste agit Deus, dum ea innocentibus etiam immittit, sed materiam præbet exercendæ virtutis. Et quamuis pœnæ propriè dicendæ non sint, quatenus ab his, qui non peccauerunt, tolerantur, cum omnis pœna, si iusta est, peccati pœna sit, ob quorum peccata infliguntur, quare & rectè in tertiam & quartam protrahuntur generationem, quia ad tantum ferè tempus olim uiuebant homines, ut quartam à se viderent progeniem, qua aduersa patiente ipsi non poterant non cruciari.

Iam reliqua est quæstiuncula: *Si Deus uisitat iniquitatem patrum in filios, & filios filiorum, & qui nascuntur ab illis, quid est, quod dicit Ezechiel: Non portabit filius iniquitatem patris?*

Videntur enim hæc ex diametro pugnanre. Nam filium non portare iniquitatem patris, est ipsum neque culpæ, neque pœnæ paterni delicti obligari, quemadmodum id non obscure docet ipse orationis textus, dum penitiùs inspicitur. Dico, alia & alia respicere tempora locum hunc Exodi atque eum, qui apud Ezechielem est. Ille siquidem ad uetus pertinet testamentum, quæ est lex timoris, seueritatis, ac vindictæ. Sententia uero Ezechielis de nouo testamento continet prophetiam, quæ quidem lex amoris, & mansuetudinis, & gratiæ est, in qua illæ pœnarum comminationes multiplices, sicut & promissiones ipsæ mutatae sunt. Quod dum propheta in spiritu præuideret futurum, dixit parabolam illam: *Patres nostri comederunt uiam acerbam, & dentes filiorum obstupescunt, è medio tollendam.* Viuo ego, dicit Dominus Deus, si ultra uobis parabola hæc in prouerbium erit, fuit ergo tempus cum illa locum haberet. Quod uero nouum respiciat testamentum, discimus ex Hieremia qui capit. 31. eandem hanc referens sententiam: *In diebus illis, inquit, non dicent ultra. Patres comederunt uiam acerbam, & dentes filiorum obstupuerunt: sed unusquisque in iniquitate sua morietur. Omnis homo, qui comederit uiam acerbam, obstupescunt dentes*

dentes eius. Et explicas, quos intelligi uelit, dies illos, subiicit: *Ecce dies ueniet, dicit Dominus, & feriam domum Israel, & domum Iudæ sedus nouum, non secundum pactum, quod pepigi cum patribus uestris in die, qua apprehendi manum eorum, ut educerem eos de terra Aegypti, pactum, quod irritum fecerunt, & ego dominatus sum eorum dicit Dominus, sed hoc erit pactum, quod feriam cum domo Israel. Post dies illos dicit Dominus, dabo legem meam in uisceribus eorum, & in corde eorum scribam eam, & ero eis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum. Et non docebit ultra uir proximum suum, & uir fratrem suum dicens: Cognosce Dominum. Omnes enim cognoscent me à minimo eorum usque ad maximum, ait Dominus, quia propitiabor iniquitati eorum. & peccati eorum non memorabor amplius.* Quæ omnia ad nouum testamentum, & Christi tempora pertinere, ex Epistola ad Hebræos, patet.

Quamquam & ea, quæ ante hanc prophetiam capite 31. leguntur, satis declarant, quod tempus respiciat Propheta. Cum enim præcedat. Nouum faciet Dominus super terram, scemina circumdabit uirum. Rursus: Seminabo domum Israel, & domum Iudæ, semine hominum, & semine iumentorum. Et subiiciatur: In diebus illis non dicent ultra: Patres comederunt uiam acerbam, certè tempus nouæ legis significare uoluit. Alij aliter de quæstione hac

different. Nos, quod nobis uisum fuit, diximus.

(.)

ORATIO FVNEBRIS IN OBITVM D. Tilmanni Præsidis collegij Pontificij in Academia Louanienfi.

Esa. 57. A.

Iustus perit, & nemo est, qui recogitet in corde suo: Et uiri misericordiam colliguntur, quia non est, qui intelligat.

Ex hæc Esaiæ Prophetæ est plangentis sæculum suum. Iustus, inquit, perit, &c. quod dignum fletu, non est, qui recogitet in corde suo. Et uiri misericordiam colliguntur, nec est, qui intelligat. In eadem nos incidimus tempora, quare cum propheta ea desistere iuuat. Et quia dolori meo satis non est, si ipse plangam, nisi accedant alij quoque, uolo, que

ex Esaiam iam proposui, exponere uobis, ut cognitis iustissimis causis dolendi, iungatis lachrymas, ac in comune ploremus, in quæ incidimus sæcula.

Iustus perit, & nemo est, qui recogitet in corde suo: Et uiri misericordiam colliguntur, quia non est, qui intelligat. Esa. 57. A.

Iustus perit. In uoce, Iustus, quidam antonomasiam esse uolunt, alij enallagen siue heteronumeri malunt accipere. Qui dicunt antonomasiam esse, variè explicant. Quidam eorum Esaiam significari uolunt, ut de sua morte uaticinetur Propheta, quod neutiquam probabile est. Alij illud insigniter iustum, de quo in Actis: Vos autem occidistis iustum. Et in Euangelio: *Nihil tibi & iusto huic.* Quæ sententia, & si magnos habet auctores, non dubito tamen alteram illam, quæ enallagen accipit, ei præferre. Quum enim perpetuus contextus sit periodi huius cum aliquot sequentibus, atque ea, quæ sequuntur, ad sæculum Esaiæ pertineant, cõsentaneum est, ut eò referatur hæc quoque. Non igitur de Christo propriè scripta est, sed & alterum membrum: Et uiri misericordiam colliguntur, quod in eadem periodo sequitur, planè ad enallagen inuitat. Sensus itaque est. Iustus, id est, iusti pereunt, hoc est, moriuntur, siue tolluntur è uita. Heu, quam calamitatè, quæ paucis uerbis comprehendit, vel, ut uerius dicam, absorpsit. Iustus perit. Quid potuit dici breuius? At calamitatè, quæ duobus uerbis comprehendit, quis tandem uel proluxa oratione, dignè explicet? Ne tamen desim promissis, conabor quanta possum breuitate rem exponere. Et primò quidem dicam, quo loco habendus sit iustus. Nisi enim id constiterit, alterum illud intelligi nequit. Quantus sit iustus, haud obscure docet liber Geneleos, ea parte, qua describit Sodomæ ac Gomorræ subuersionem, huiusque causam. Cum ait, cognouisset Abraham Dominum meditari excidium Sodomæ, dixit: *Nunquid perdes iustum cum impiis? Si fuerint ibi quinquaginta iusti, non perdes locum illi propter quinquaginta iustos? Ad quem Dominus: Si inuenero in Sodomis quinquaginta iustos, dimittam omni loco propter illos.* Hic paulisper figamus pedem. Sodomæ inter ciuitates pentapoleos clarissima erat, atque ad eò populus in ea frequens, ac multus. Id discimus ex commentarijs Chrysostomi in hunc locum. Quod primò obseruare oportet. Si quidem vim habet argumèti, quemadmodum mox auditori estis. Secundò obseruandum id, quod disertè habet ipsa historia, populù Sodomæ pessimum fuisse. Declarant hoc uerba illa: *Clamor Sodomorum & Gomorræorum multiplicatus est, & peccatù eorum aggrauatù est nimis.* Singula epitheta habent. Non dixit in

iustitia Sodomorum siue iniquitas, qua infurrexerunt potentiores in inualidiores, di-
tioresque in pauperes, sed clamor, quod
longè vehementius est. Nec dixit: Venit ad
me, siue ascendit, sed multiplicatus est,
quo verbo inundationem expressit iniqui-
tatis, siue multitudinem, quemadmodum
altero illo magnitudinem. Neque verò multa
solum ac magna eorum iniquitas, hoc est,
iniustitia fuit, verum etià peccatum eorum
aggrauatum est nimis. Putant quidam hic po-
situm numerum pro numero, peccatum pro
peccatis, sed verisimilius est de certo gene-
re peccati loqui Scripturam. In solitum enim
iniquitatis modum excogitauerunt, & alie-
nas ac illicitas coeundi leges prorsusque mō-
strosas adinuenerunt. Hoc eorum pecca-
tum aggrauatum est nimis. Est hic plusquā
duplex Epithasis. Primum sententiā inten-
dit, quod dicit: valdè siue nimis. Deinde ver-
bum aggrauatum est, manifestè ad exaggera-
tionem pertinet. Quodque horrendum
dictum peccatum, hoc ad eò inualuit, vt om-
nes persuaferit. Id discimus ex proximo ca-
pite, quod ad hunc modum habet. Vene-
runt duo Angeli Sodomam vespere, quos
vt ad se diuerterent, coegit Loth, instruxit-
que conuiuium: prius autem, quàm irèt cu-
bitum, viri ciuitatis vallauerunt domum eius
à puero vsque ad fenem, omnis populus si-
mul. Vocaueruntque Loth, & dixerunt ei:
*Vbi sunt viri, qui introierunt ad te nocte? Educ illos
huc, vt cognoscamus eos,* hoc est, vt cocamus cū
eis. Terribilia verba. Vallauerunt, inquit,
vehementiam habet. A puero vsque ad fe-
nem. Non solum iuuentus, ait, hæc mala in-
quirebat, sed & viri prouectæ ætatis, imò
frigidæ, ac effœti corporis senes, in quibus
meridè iam deseruuisse oportebat Venerè.
Et ne aliquis exclusus videatur. Omnis, in-
quit, populus simul. Neque erubescabant
tam turpe, tamque impudens flagitium, sed
absque rubore & nudo, quod aiunt, capite
libidinis suæ verba dicebant. Vbi sunt, &c.
Omnia hæc vim habent argumenti. Iam
quod cognoscatis ad summum eos venisse
malorum, aduertite ad sequentia: *Egressus ad
eos Loth post tergum occludens ostium, ait: Nolite,
quæso fratres mei, nolite malum hoc facere.* Eos,
qui tam absurda patrare volebant, fratres
vocat, quod à flagitio tam nefario ipsos ab-
ducatur facilius. Ne, inquit, naturam ipsam
expugnetis, horret illa, quod aggredi vos
molimini, flagitium. Si omnino volueris
tis infamiae vestræ furorem demulceri, ha-
beo duas filias, quæ necdum cognouerunt
virum. Adhuc, inquit, inexpertes sunt nu-
ptialis congressus, intactæ sunt, luculentæ
sunt, & adhuc in flore ætatis. Eas omnibus
expositas do, expleatis vestram in eis libi-
dinem, abutimini sicut placet, dummodo

viris istis nihil mali faciatis, vt ne mihi ad-
scribatur iniquitas, quæ eis contigerit, &
ego eis author sim contumeliæ, quia in-
gressi sunt sub vmbra culminis mei. Sic il-
le. Quid ipsi? Nunquid attenderunt con-
siliium iusti? Nunquid infallibilem Dei o-
culum cogitarunt? Nunquid hospitij iura
reueriti sunt? Nunquid à perueritate de-
stiterunt? Nihil horum, sed quid? Post ver-
ba illa, post tam eximiam mansuetudinem,
cum verbis suis quasi manibus prostituif-
set filias. Recede illuc, apage, ait ad iustum.
O efferatam malitiam. Ingressus est vt ad-
uena. Nunquid vt iudices? Aduenam te, in-
quiunt, suscepimus, & iudicem nostri te
facis? O excellentem ingratitude. Te
ergo ipsum magis, quàm hos affligemus.
O indomitam ferocitatem. Patrocinio tuo
non aliud efficies, inquit, quàm vt in ca-
put tuum, quod ab alijs amoliri conaris,
accerfas malum. Vimque faciebant Loth
vehementissimè.

Si nondum satis demonstrata est mali-
tiæ magnitudo, ex insolito modo, & sup-
plicij magnitudine hanc cognoscite. *Pluit,*
ait Scriptura, *Dominus super Sodomam & Go-
morrasm sulphur & ignem de calo à Domino,* id est,
diuinitus, phrasis est Hebræa, *subuertitq; ci-
uitates has, sed & omnem circa regionem, omnes-
que inhabitantes, ac cuncta terra videntia.* Quare
hoc? Quid bruta tellus meruit? quid illa
peccauit? Nihil sanè, Quid ergo & ipsa luit?
Magna causa est. Nimirum vt ventre ter-
ræ inutili factò, perpetuum foret monu-
mentum sequentibus generationibus, om-
nes docens, quanta fuerit inhabitantium ma-
litia. Atque id est, quod alio in loco Scri-
ptura ait. *Quibus in testimonium nequitie
fumigabunda constat deserta terra, ad eò, vt
volenti ad loca illa pergere, videre etiam
num liceat terram ipsam, vt sic dicam, cla-
mantem, & ostendentem supplicij vestigia
& firmata, quasi heri aut hodie facta, tam
manifesta ostenditur indignatio. Atque hic
populus, in quem ira hæc Dei desauit, qui
igneo imbre ac sulphureo interiijt. Ipsa So-
doma, quæ tam absurda patravit, quæ na-
turam ipsam traduxit, quæ tota aboleri di-
gna poterat non perire, si in ea, in tanta po-
puli multitudine (si quidem maxima erat,
vt antè diximus) quinquaginta reperti fuif-
sent iusti. Quid dico quinquaginta, si qua-
draginta habuisset iustos, stare adhuc So-
doma. Imò si triginta, imò si viginti, imò si
decem: sic enim habet Scriptura. *Quantus
igitur est iustus, quàm magni meriti, quàm
ingentis virtutis apud Deum? Quàm gran-
de bonum, quàm certum & firmum præsi-
diū, quàm validus murus, quàm fortis ner-
uus ciuitatis?**

*Æstimare volo præcium iusti, cogito o-
pulen-*

pulentissima regna, cogito Aegyptum, co-
gito Aethiopiā, de quibus tam multa, tum
iacta, tum prophana narrat historia, cogito
montes aureos, si tamen vsquam illi sint, co-
gito quicquid rarū & preciosum habet or-
bis, & post omnia mente lustrata, non inue-
nio, quod in comparatione iusto dignū sit.
Nec mirum, cum totus mundus diuitiarum,
ipse orbis vniuersus, comparari ei nequeat.
Miramini fortassis ob verba hæc, & num ve-
ra dicā, tacitis apud vos cogitationibus dis-
quiritis. Desinite mirari, à disceptatione ces-
sate. En in medium vobis produco optimū
rerum æstimatorem D. Paulum, is de iustis,
cum sermonem instituisset, & diuersa in a-
lijs atque alijs admiratus fuisset, tandè intu-
lit, *Quibus dignus non erit mundus,* id est, tota hæc
machina, quæ oculis subiicitur, ac cuncta in
ea degens creatura non bruta modò, sed &
ratione prædita, vitam tamen iuxta cupid-
itates suas transigens (solet enim Scriptura
vtraque hæc mundi appellatione significa-
re.) Quàm igitur luctuosa res, quàm tri-
stis, quàm calamitosa, quib' lachrymis, quo
planctu desenda mors iusti: mors, inquam,
iusti, qua tantū bonum rebus humanis sub-
ducitur? Atque eiusmodi à paucis hinc diebus
ocho vel nouem amisisti Louanium.

Nā occubuit, heu dolor: extinctus iacet,
heu dolor, dolor iacet dico extinctus. Quis
dabit capiti meo aquam, & oculis meis fon-
tem lachrymarum, & plorabo die ac nocte,
plorabo non ipsum præsidem dico collegij
pontificij. Quæ enim tantoperè dilexerim,
plorare qui possum ereptum horum tēpo-
rum miserijs, in his imminētium malorum
prælagijs, hac etiam morborum innocentis-
simi viri molestia, & cruciatu? Illum opti-
mum, & pietate erga Deum ac homines exi-
mia defecere, qui queo auocatum in vitam
certā, & stabilem ex hac vita fragili, & cadu-
ca, de qua si vnquam, nunc iure queri pos-
sis. Vtrum hoc, quod viuere vocamus, re ip-
sa mori sit: & quod mori, viuere? Præclare
tecum actum est Tilmanne. Reliquisti lu-
cem obscuram, & malignam. Excessisti è vi-
ta illa, cuius vsuram pertæsus sapiens quis-
que quàm citissimè finiri cupit, quando ab-
rumpere non licet.

Terras deseruisti, quibus iam olim ma-
ledixit Deus. In quas & quasi effluxere nūc,
& exundauere quacunquē cogitari possunt
mala, omnis fors dura, & terribilis. Adijsti
lucida cali templa, in quibus iustitia inha-
bitat, vbi certa & secura felicitas. Nihil est,
quod tuæ causa doleam, vel cur non potius
magnoperè later? Interim quis dabit capiti
meo aquam, & oculis meis fontem lachry-
marum, & plorabo die ac nocte? plorabo,
sed nostram miseriam, sed nostram calamita-

tatem, sed nostrā dānā. Plorabò collegium
Pontificium orbatū tali patre. Lugebo rem-
publicam, & Academiā Louaniensem tan-
to viro spoliatam, imò patriam totam, non
solum Brabatiā dico, sed & Hollandiā,
Zelandiā, Frisiā, Flandriā, Germaniā.
Dessebo opem, atque spem ablatam pieta-
tis, virtutis, sapientiæ, eruditionis, doctri-
næ. Quid hic non egit, vt religionem colla-
psam instauraret? Omnes, quos aliqua inge-
nij vi pollere conspiciebat, hortabatur ad
literarum studia: potissimū autem ad Phi-
losophiæ studium ac Theologiā: nec horta-
batur modò, sed & cōsilio, autoritate, gra-
tia, denique facultatibus suis iuuabat. Om-
nes, quos doctriñe fama cōmendabat, quos-
que illa diuinæ naturæ suæ vi ac perspicacia
aptos cernebat, ad magna aliqua præstanda,
solicitabat, vrgebat, planeque extimula-
bat, ad hæc vel illa suscipienda munia cu-
rationum Ecclesiasticarum. Erat in hoc di-
ligentia eius immensa, nec quicquam ad eò
graue, ad eò durum, licet cum periculis con-
iunctum, quod Ecclesiæ causa non libenter
subibat. Et quod ab ipso omnes discere ve-
lim, continenter oculos, & puras manus ad
cali sanctissima templa sublatas habens, o-
rabat Deum maximum, vt omnium studia,
& conatus prouerheret, vt malis Ecclesiæ tā-
dem finem imponere, ipsamque in lucem e-
ducere vellet. O virum verè sanctum, piū,
iustum. Huius innocentissimi meritis & pau-
corum aliorum tribuò, quod superioribus
annis, quibus vidimus Martinū Rossemium
miscentem circumquaq; incendia, atque mu-
ris nostris appropinquantem, ciuitas hæc ca-
pta non sit. Non enim industriæ tuæ, vel
præsidij humanis adscribere potes Loua-
nium hanc tui ab hoste liberationem. Nam
totum stupebas, & præsidia aderant nulla.
Hoc viro nūc cares, defunctus est, terra ob-
rutus est. Heu quātum bonum tibi luctuo-
sissime mors Tilmanni ademit. Quæ hoc mo-
lestius fero, & tristius, quòd vid eā hanc non
æquè alij curæ esse. Quis enim (de vulgo lo-
quor) seridè cū animo suo cogitat, quid de-
trimenti, quantumque damni acceperint, hoc
amisso res nostras, religio, inquā, Christia-
na? Quis expenit secum virtutes viri, & ab-
latū dolet? O tēpora, o mores. Iustus perit.
Quo, quid sebilis dici possit? nec hoc nūc
plango, quāquam fletu immodico dignum
casum. Est quod magis vrget, quod magis
affligit, & animum excruciat meū. Et quid
hoc mala sancte: *Non est, qui recogitet in se
suo.* Sed cur non ipsius potius verbis dici-
mus, quod melius dicamus *Non est vir.* Non est
quispiam, qui ponat super cor. Non est, cui
res ea curæ sit. Sed ad pocula, audiūt ob-
ijisse iustum, nihil faciunt, non cogitant de
pietate

pietate eius. Hanc tantam ingratitude, hanc populi cecitatem, stuporem, *ἀπαθείαν*, deploro, inquit. Hæc flendi, lamentandiq; causa, n'obis cum Propheta communis est. *Iustus perit*. Si iustus est, qui facit iustitiã, iustus erit hic, in cuius modò luctu versamur, iustus erat, cum & vitam innocentissimam duxerit, & virtutem indefesso spiritu exercuerit, quæ quidem duæ iustitiæ partes sunt. Sed quid est, quod dicit, perit? Num hoc sentit, quod viri *ἀθροί*, qui semel aiunt interire hominem, dum moritur? Absit. Non id sentit Propheta, & longè abesse debet ea persuasio à Christiano quouis. Quod ad Prophetam attinet, dico tam magnificè eum de animæ immortalitate & resurrectione carnis sentire, quàm vix leges quempiam. Nò est, quòd anxie conemur id docere, cum loca nusquam non obuia sint. Vnum interim adducemus, quem etiam, quia iucundam habet theologiam, paucis exponemus. Is autem est cap. 26. *Salutes non fecimus in terra, idèd non ceciderunt habitatores terræ*. Quia, inquit, tã lenti sumus ad studia pietatis (hoc enim est non facere salutes, nempe aut valdè tardè, aut valdè interruptè facere) idèd non ceciderunt habitatores terræ, id est, qui hinc festinantur vitam æternam, siue in diuitijs eam ponant, siue in honoribus, siue in alijs rebus, fluxis quibuscunque. Hos paulò antè gigantes appellauit, cum ait: *Morientes non viuunt, gigantes non resurgunt*, cuius antithesis iam legitur: *Viuent mortui tui*, hoc est, qui in te moriuntur, non semel moriuntur. Moriuntur ad tempus tantùm, id quæ iuxta corpus. Si quidem anima immortalis est, Non semel moriuntur, inquam. Nam rursus viuunt: quæ verba Prophetæ excipiens Deus: *Interfecti mei, ait, resurgent*. Affirmantis est, ac si dicat: Imò omninò resurgēt, imò omninò rursus viuunt. *Expergiscimini, & laudate, qui habitatis in puluere*. Est apostrophe ad sepultos. Nam hos vocat habitantes in puluere. Et quia mors eorum, qui in Christo moriuntur, nò aliud, quàm somnus est, aptè expergisci siue euigilare dicuntur. *Quia ros lucis, ros tuus apostrophe est ad Deum. Ros lucis, hoc loco ros vitæ est. Senarij verborum est iste: Sicut ros, quem videmus apud nos, affert vitam satis ac plantis; sic ros tuus diuinus vitam afferet defunctis, ijsque, qui habitant in puluere. Vincit enim ille omnes herbas Pæonias: *Vade popule meus, imma in cubricula tua, claudè ostia tua super te, absconare modicum ad momentum, donec pertranseat indignatio*. Est rursus apostrophe ad sanctos. *Cubricula, sepulchra vocat. Non est, quòd vos, popule mi, horrea is mortem. Mors est, ad tempus tantùm, & quidem breue tempus, ad eò breue, vt rectè momentum dixerim. Proinde securè ingredimini sepulchra vestra. Ibi**

quiescite interea dum ego retribuam impijs, quod merentur. Non eritis in monumentis perpetuò. *Ecce enim Dominus egredietur de loco suo, vt visitet iniquitatem habitatoris terræ, & reuelabit terra sanguinem suum, & non operiet vltra interfectos suos*, hoc est, reddet & refundet vos terra velut ex gremio suo, quo iam claudit corpora vestra fouetque. Hactenus Esaias. Non igitur, dum hoc loco ait: Iustus perit, id sentit, quod prima fronte vox ipsa prætere videretur. An autem consuetudine vulgi, an potiùs, quò causam lamentabiliorum reddet, hoc tã atroci verbo vsus sit, parum refert. Certè longè diuersa voce eandem rem expressit in altero membro periodi. Non ibi ait, percunt. Nò etiã inquit, *Moriuntur*, quod priori mitius est, sed colliguntur. *Et viri, ait, misericordiae*, hoc est, phrasi Hebræa, viri misericordes colliguntur, significans non obscurè post hanc vitam restare æternã. Sed quare viros iustos atq; hos, quos misericordiæ virtus commèdat reipublicæ, & horum temporum miseriam tantoperè necessarios rebus humanis subducit Deus? iuxta versionem nostrã videri possit id, quod sequitur: Quia non est, qui intelligat huius rei causam habere: verùm si quis Esaiã Hebræum cõsulat, secus iudicabit. Habet enim ad hunc modũ: *מִי־יִשְׁמַח־בְּיָמֵי־צָרָה* ve an sche cheled neefapim veen me nin. Quod Chaldaeus interpres vertit: *דַּמְּכַח־בְּיָמֵי־צָרָה* ve gabre magie chise da mitcamtin velo mistackelin. Septuagint. *ἄνδρες δικαιοὶ διπονται, ἕδουεις ἄγνάτοι*. Ex quibus manifestum est, *וְאֵין־מֵבִין* veen mebin, hoc est, quo *עַל־יְשׁוּעָתִי* veen is sanal leb, quod in priori membro legitur quare vrgeri hic non oportet coniunctionem, quia cum nouè illã vsurpãrit interpres, vera causa ea est, quæ sequitur. A facie enim malitiæ collectus est iustus. Quod quid sit, optimè itelligitur ex ca. 22. quarti libri Regum, vbi Iosia regi Iuda pientissimo dicitur: *Colligam te ad patres tuos, & colligeris ad sepulchrum tuum in pace, vt non videant oculi tui mala, quæ introducurus sum super locum istum*. Quod ibi dicitur: Vt non videat oculi tui mala, hoc Esaiã hic est, A facie malitiæ Dominus noluit iustum videre mala huius vitæ, idcirco rebus eum humanis subduxit. Dum istud atque ea, quæ paulò antè ex Esaiã proposui ex vna parte considero, & ex alia vitam tuam innocentissimam, nò possum non rursus acclamare tibi Tilmanne. Benè, præclarè, feliciter. Quare molliter quiesce in cubili tuo, dormi suauiter in sepulchro tuo. Aderit tempus & breui, quando audies vocem tubæ, qua expergefactus procedes è puluere, vnaq; cum cæteris, qui salutes fecerunt in terra, rapietis in nubibus quiam Christo in aera, & sic perpetuò cum

Domino

Domino eris. Interim damna nostra defleamus, imò non tam hæc, quàm sæcula in quæ incidimus, quibus nò negligitur modò, sed contemptui quoq; hæbetur virtus, vt si vnquam, nunc maximè queri liceat: Iustus perit, & nemo est, qui recogitet in corde suo, & viri misericordiæ colliguntur, quia non est, qui intelligat. Quæ res, si iuxta ea, quæ differuimus, & vobis digna fletu iudicatur,

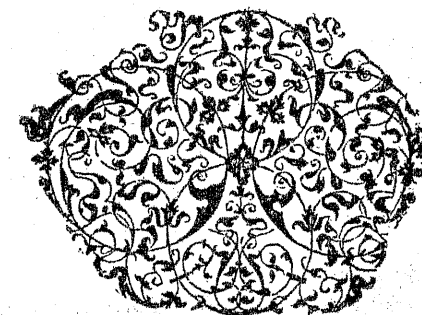
auditores optimi, miscere lachrynas, & quibus olim sua Esaias, ipsi iam vera hæc sæcula modis plangite, lugubri voe auri-bus omnium insonantes: *Iustus perit & nemo est, qui recogitet in corde suo, & viri misericordiæ colliguntur, quia non est, qui intelligat.*

FINIS.

ERRATA.

Memineris, optime lector, characterum horum duorum A & B. numeris adiectorum hunc esse vsun, vt (cum singulæ pagine in duas columnas sint diremptæ) character A. priorem pagine partem: B. posteriorem indice.

Folio 100. b. linea 39. leg. Strabo. fo. 126. a. li. vlt. leg. quæ. fo. 135. li. 25. le. panè frugum terræ. fol. 137. a. lin. 56. leg. ergo. fol. 148. b. lin. 23. leg. Non. fol. 161. a. lin. 34. leg. Baladan. fol. 167. b. lin. 19. leg. sententiæ. fol. 17. a. lin. 33. leg. affectum. fol. 170. b. lin. 57. leg. querunt. fol. 196. a. lin. 58. leg. me. fol. 197. a. lin. 27. leg. consulat. fo. 240. b. lin. 17. leg. Ex eo. fo. 265. b. lin. 5. leg. 2569786. fo. 238. b. lin. 30. leg. libris. fo. 350. b. lin. 10. leg. circunciso. j. 365. a. lin. 27. leg. consilio. fo. 373. b. lin. 13. leg. vnde. fo. 658. b. lin. 55. leg. set. fol. 664. a. lin. 17. leg. exultabat. fol. 668. b. lin. 14. leg. caligebat.

ILIADOS A. HOMER

RI RHAPSODIAE, ADAMO SAS-

BOLDO DELPHIO, INTERPRETE.

Alpha preces Chryse, pestemque, ac iurgia regum.

Lam Musa mihi memora
 crudelis Achilli
 Pestiferam, clades quæ in-
 fluxit mille Pelasgis.
 Heroumque animas fortes
 sub tartara misit,
 Carniuorisque auum rostris,
 canibusque cruentis
 Illorum sanguines latandos tradidit artus.
 Consiliu sed enim Iouis omnipotentis habetur,
 Ex quo contulerant verbis odia aspera reges
 Atrides Danaum princeps, & dius Achilles.
 Quis superum hos tanti odij contendere iussit?
 Ex Ioue Iatonaque, fatu qui inferus Atrida
 Immisit pestem populis, & similes cadentes
 Linquebant dulces animas, ubi dona precesque
 Vatis Apollinei Chryse contempsit Atrides.
 Ad naues is enim celeres duenit Achiuum,
 Quo gnatum redimat ratam sibi, plurim a portans
 Dona, manuque gerens diuini stemmata Phæbi
 Aureo cum sceptro, & Danos communiter omnes,
 Maximè et Argiuum ductor orat Atridas.
 Atrida, & bello fortissima pectora Graj
 Vobis dent superi infestis exundere telis
 Urbem præclaram Priami, vntis que secundos
 In patriam reditus, misero Chryseida patri
 Soluite, & hac meriti precium, quæ munera porto
 Accipite, arcigeri reuerentes umina Phæbi.
 Mota manus Danaum est, cumque vno ore fremebant
 Graiugena, ac precibus pariter nonis, iuebant
 Reddi progeniem, atque ipsum in sua tecta remitti.
 At non illa quidem placuit sententia regi,
 Sed torua feritate iubet discedere vatem.
 Ne te effete senex iuxta naualia Graiū
 Moliriue moram, seu post vestigi ferre
 Offendam, tibi ne sceptrum, neu summat a Phæbi
 Arcigeri profint, sobolem non antebolutam
 Accipies securus, ubi quam tar da mectus
 Hanc claris patria procul à tellure Mycenis
 Obruat in nostris tellus, dum pectine elas
 Perficit, & domini inscendit captiu cubile.
 Quare age tolle gradum, verbisque læessere Chryse
 Desine, si sospes cupis in tua tecta reurti.

Sic ait, at timuit, dicto parensque, sacer dos
 Multa dolens per multisoni resonant Pontii
 Littora vadebat, Latonigenamque seorim
 Talibus implorans compellat Smintheiditis.
 Audi me arcitenens Cilla qui præsidet tibi,
 Qui Chryse, Teneditque, potens dominari Apollo,
 Si tibi orata olim solido de marmore tepla
 Institui, si vnquam taurorum pinguis flammis

Crura dedi, vel caprarum incendenda per aras
 Viscera, da potiar precor o pater optime voto.
 Ingentem Argolicam molire ferocia tela,
 Soluant has Danai lacrymas, sic fatur. Apollo
 Audijt orantem grauer commotus, & arcum
 Arcum humeris, pharetramque, gerens se misit ab alto
 A Ethere acerbam fremens, motu sonuere sagitta
 Ex humeris, noctique, atræ assimilatus in agmen
 Peruenit Argolicum, curuis procul inde carinis
 In ripa residens arcu violentus ab aureo
 Velocem horrendum neruo stridente sagittam
 Excussit, primumque canes, armenta que late
 Strauit humi, tum letiferis mimica que castra
 Argiuum inuasit iaculis fuditque Pelasgos.
 Certatim crebris ardebant ignibus atræ
 Corpora missa neci crudeli strage suorum
 Tela inimica Dei senferunt agmina Graiū
 Lucibus isse nouem, decimo tum lucis ab ortu
 In cœtum armipotens Danaos terrore pauentes
 Conuocat Aeacides, charos miserata Pelasgos
 Atque dolens regina deum Saturnia Iuno
 Peste cateruatim cædi, sub pectore mentem
 Hanc olle dedit, hic procerum vulgisque corona
 Collecta, surgens pedibus celer inquit Achilles.
 Nunc iterum errantes dare venis vela rector sum
 Atrida, atque fuga tentandum protinus aquor
 Censeo, si volumus presentem euadere mortem.
 Iam pariter Mars & pestis populantur Achiuos.
 Ast age fatidicum iubeas accersere vatem,
 Aut cui fibrarum motus vel somnia parent.
 Somnia quandoquidem Ioue portenduntur ab ipso.
 Qui tristes Danai Phæbi denunciet iras,
 Sine sacris, seu perfectis non ordine votis,
 Iratus dederit stragem, num sanguine fuso
 Placari velit agnorum, vel cade caprarum,
 Auferat hanc cladem, sic hæc ubi dicta, resedit.
 Post hæc ad Danaos surgit celeberrimus augur
 Calchas Thecorides, nouit namque omnia vates
 Quæ sint, quæ fuerint, quæ mox ventura trahantur,
 Dux etiam Graiæ Troiana ad nenia classi
 Venerat, augurium propter quo phæbus Apollo
 Illum donarat, placidoque, ita pectore fatur,

Pelida dilecte Ioui, tibi Smintheos iram
 Commemorare iubes, referam, fare, atque vicissim
 Iura, te mihi non dictis, non viribus vllis
 Defore, nam, veri si quid mens augurat, ira
 Commotus surget, qui tot dominatur Achiuis,
 Cuius & Imperij auscultant agmina Graiū,
 Maior enim princeps succensus quando minori
 Sorte viro, licet ardentem concocerit iram
 In presens, tacitum sed enim sub pectore vulnus

Vinit

Vinit, post odiumque, tenet dum tempore dignas
 Vltor suscipiat de inimico sanguine pœnas.
 Quare age defensum si me tua dextera reddet.

Olli sic contra fatur Thetidius Heros.
 Solue metus, & quæ diuina sint numina Calcha
 Effare intrepidè, Phæbi per numina iuro,
 Cui vota ipse vouens Danais oracula pandis,
 A Ethere dum luce fruatur, dum spiritus artus
 Hos reget, haud quisquam iuxta naualia Graiū
 Vim faciet, non, si Atriden Agamemnona dicas.
 Hic fidens animo vates ope fretus Achilli,
 Haud sacris, aut perfectis non ordine votis
 Vllæ, nos ait exercetur hinc Smintheos ira.
 Sed propter vatis despecta precamina regi,
 Quodque patri natam accepto non reddidit auro
 Scilicet hæc propter tot tristia funera nobis
 Edidit, & grauiora manent, atque agmina Achiuū
 Non prius absister sans configere telis,
 Hæc quam reddatur precio non empta puella,
 Ac ducta in Chrysen nostra cadat hostia dextra
 Illius ante aras, sacris tum ritè litatis
 Sperandum est miseris, sic hæc ubi dicta, resedit.
 Tristis ad hæc surgit magnorum ductor Achiuū
 Atrides, ira implentur praeordia nigra,
 Lumina flammiumo collucunt sauius igne.
 Tum toruum intorquens oculos ardore micantes
 Calcha inta alloquitur, Vates, semperque, maiorum
 Augur, non vnquam mihi vaticinabere fausta?
 Nunquam fausta mihi? semper mala ferre sub auris
 Quippe iuuat, proba non vnquam responsa dedisti.
 Iamque aia irasci Phæbum, sauosque dolores
 Immisisse Argis, quia non pro virgine dona
 Splendida suscepi, postquam magis omnibus vnquam
 Posthabita patrios decreui ducere ad Argos
 Coniuge Tyndaride, quoniam non cedit honori
 Membrorum, non ingenio, neque, Pallados arte
 Vxore inferior, satius si reddere patri
 Nil moror, haud equidem crudeli occumbere leto
 Sed populum incolumem cupio, vos deinde parate
 Dona mihi, solus ne sim si andatus honore
 Ipse inter Danaos, neque enim decet, vnde videte
 Virgine sublata veniat mihi munus Achiuū.

Contra sic pedibus velox respondit Achilles.
 Magnanime Atrida princeps, qui munus Achiuū
 Prestabunt? quia nusquam aliquid comune repostum
 Scimus, at eueris quacumque, ex vrbibus olim
 Extulimus, diuisa eadem sunt ritè Pelasgis.
 Hæc iterum in medium populos collecta referre
 Haud decet, hæc nunc redde deo, triplūque, quadruplūque
 Argolici heroes referent, si vertere Troiam
 Iuppiter annuerit. Sic orsa Agamemnono vicissim
 Ore refert. Quamuis inuictum pectore robur
 Concipis, hoc ne spera animo, me fallere frustra
 Solicitis verbis, nunquam hoc suadebis Achilles.
 An sedet hoc animo, ut placide ipse fruatur honore,
 Nos inhonorati simus, me reddere patri
 Hancque iubes, mihi magnanimi si munus honoris
 Prestabunt Danaï, rem summo principe dignam

Prestabunt, si renuerint, veniam ipse, feramque,
 Quod mihi cumque, placet, vel tu spoliabere dono
 Ipse tuo, vel bellipotens Telamonius Aiax.
 Aut Laertiades heros, concedet in iras
 Quisquis erit, sed post istis de rebus agemus.
 Nunc agite inque, vndas instructam remige puppim
 Ducamus, quæ sacra simul cum virgine Chryse
 Portentur pelago, sed dux aut impiger Aiax,
 Aut bello ferus Idomeneus, aut dius Vlysses,
 Ipse vel Aeacida Danaum seuissime gentis,
 Vt nobis places infesti numina Phæbi.

Tum contra toruum aspiciens violentus Achilles.
 Heu mihi auare inquit, faciemque, indute caninam,
 Ecquis Graiugenum posthac tibi pareat? ecquis
 Ire viam velit? aut iussus quis bella capestat?
 Non ego Danaidum causa sub Pergama veni,
 Non mihi cum Teucris bellum est, neque, læsus ab istis,
 Non armenta bouum, non auertere mihi vnquam
 Troes equos, nunquam Phibia mihi frugifera arua
 Vastare Phryges, medio mare namque profundum
 Vmbriferique, iacent motas, te ingrate secuti
 Nos pelago sumus ut tibi gratæremur Achiuū,
 Vlturi pariter teque, & Menelaon Atriden
 Contra Troiugenas, scis hæc Agamemnon? nihil te.
 Te nihil hæc ingrate mouentiam teque, mimaris
 Munus rapturum mihi, pro quo plurima bello
 Passus sum, & merito populus donauit Achiuū.
 Nunquam equale mihi donum, cum maritia Graj
 Danaidum infestis subuertunt oppida telis.
 Plus nostra indomiti per aperta pericula belli
 Emeruere manus, sed enim cum præda Pelasgis
 Distribuenda tibi donum præstatius, ipse
 Amplarefers, sed ego modico contentus, in hostes
 Pugnando classem repeto sudans & anhelus.
 Hinc igitur nunc Thessalia mihi Phibia petenda,
 Quandoquidem satius nigris domum adire carinis
 Nec puto te quanquam spoliis nos debito honore,
 Hic corrasurum cum annona pondus & auri.

Talibus Argiuū contra dux fatur Atrides.
 Si sedet hoc animo, conscensa age classe per vndas
 Hinc fuge, non ego te precibus remorabor euntem.
 Sunt hic mecum alij, qui dignabuntur honore,
 Præcipue superi magnus regnator olympi
 Iupiter, haud inter reges inuisior extat.
 Te mihi, tantum animo rixas, & prælia, & arma
 Semper habes, si fortior, id tibi munere diuū
 Concessum, ast age cum socijs curuisque, carinis
 In patriam ventosa maris trans aquora veclius
 Imperio rege Myrmidonas, non nos premit vlla
 Cura tui, nil irato turbamur Achille,
 Quin etiam hoc minitans labor, me Phæbus Apollo
 Formosa veluti spoliat Chryseide, quam nunc
 Cum socijs ac pontigrada cum classe remittam,
 Haud secus ad naues atque, in tua castra profectus
 Abducta pulchris potiar Briseide malis.
 Vt quod, tu noscas quanto sit maior Achille
 Atrides, timeant posthac & dicere quidquam
 Tale mihi, mihi seque, pares componere Graj.

N n n

Sic

Sic ait. Accida subitus dolor osibus imū
Exarsit, secumq; duo sub pectore versat,
Ocyus an Danaos mucrone à corpore raptō
Turbet concessu, validumq; per inguina ferrum
Exigat Atrida, an vincat se, & temperet iram.
Talia flammato dubius dum corde volutat,
Fulgentē magnum vagina sustulit ensē
Horridus, ipsa statim caso delapsa per auras
Pallas adest, hanc demisit dea candida luno.
Ambos, quae parili fouet, atq; intendit amore,
Pone stetit, dextraq; comam complexa decoram
Continuit, nulli Danaūm cernenda nisi ipsi,
Obstupuit, subitoq; deam Peleus heros
Agnouit conuersus, ei tum lumina sauo
Igne micant, tandem sic atq; volucra verba
Effatur, Iouis Aegiochis fata sanguine, quid nam
Venisti dea? num quo dedecus ipsa videres
Atrida? tibi fabor enim, & reor esse per actum,
Ipsum mox animam crudeli effundere cade
Aspicies, feret hoc illi petulantia munus.

Talibus hunc iterum dictis dea casta Pallas
Alloquitur, sedatum animos huc at huc ab alto
Venimus, omnipotens misit Saturnia luno,
Ambos, quae parili fouet, atq; intendit amore.
Quare age mitte iras vagina ne extrahe ferrum.
At verbis potius contra conuicia fare,
Sic erit, hic tibi fabor enim & confirmo futurum,
Hac ob probra olim triplo tibi munera plura
Affore, crede, trucesq; animos fortissimè siste.

Contra tum pedibus velox sic fatur Achilles.
O dea vestra quidem mihi dicta capeffere fas est.
Sic melius licet ardenti mens astuet ira,
Qui dijs pareat, huic faciles se dii quoq; praebent.
Dixit, & intorquens capulo dextram abdidit ensē
Fulmineum, iussu diuæ arripotens Atheneæ,
Ocyus hinc iterum Pallas Iouis arduate dicta
Aethereamq; petit sedem omnipotentis olympi.
At non accenso cessit violentia Achilli,
Fertur in Atriden, verbis ac talibus vltro
Incepit. Vinosè, gerens frontemq; caninam,
Et cor certum, nobiscum in praelia nunquam
Armani, nunquam cum primis ausus Achiuūm
Moliri insidias, iuxta tentoria manū
Versari, atq; suis donis spoliare Pelasgos,
Si quisquam fortasse tibi contraria dicat.
Plebiuorax rex, si quidquam virtutis adesse
His quibus, imperit as, tua nunc iniuria sinem
Nacta foret, verum diuorum numina iuro
Per sceptrū hoc sceptrū, quod nunquā fronde virebit,
Nunquam fronde noua fundet virgulta, nec umbras,
Cum semel in syluis imò de stirpe recisum
Matre caret, simul atq; comas & brachia ferro
Deposuit manibusq; datum gestare Pelasgi.
Qui Iouis exercent leges, populūq; ferocem
Iustitia frenat, magnum tibi pignus Atrida
Hoc erit, Accida si quando nomen Achiuū
Cuncti implorabunt, tristis quos ipse iuuare
Haud poteris, Graiūm cum sub truce Hectoris hastā

Millia multa cadent, pectus lacerabis, amara
Feruens ira intus, magnum quia tenuis Achilleus.

Sic ille effatus clauis auroq; decorum
Sceptrum iecit humi, ac flammato corde resedit.
Parte alia Atrides ductor non lenius ira
Aestuat, hos inter sandi doctissimus heros
Ocyus exiliit Pylus dux Nestor, ab ore
Dulciior Hyblao cuius vox melle fluebat,
Binaq; transferant hominum volentibus annis
Sacula, regnantem tum tertiam viderat atas.
Talibus ille duces inter sic fatur virosq;
O superi quanti gemitū, heu quanta Pelasgos
Mœstitia vrgebit, quam cum prole feroci
Gaudebit Priamus, quanta tum deniq; Troes
Latitia tollent animos, vbi rumor ad aures
Venerit, audierintq; odijs contendere iniquis
Vos, qui consilio & bello praestatis Achiuos.
Verum agite & monitis animos aduertite nostris,
Sic equum, namq; ambobus sum grandior aeo,
Atq; virū vobis mihi cum melioribus olim
Vita fuit, qui me nunquam spreuerē, neq; ynquam
Ipse viros tales vidi, nunquamq; videbo.
Vt pote Pirithoum fortem, regemq; Dryanta
Caneaq; Exadiumq; trucem, et diuum Polyphemum
Theseaq; Aegiden, dijs immortalibus aequum.
Heroes illi nulli virtute secundi
Inter mortales fortissima pectora contra
Pugnarunt, ac monticolae cum sanguine multo
Centavros fudere neci, versatus in armis
Hū vna, Pylisq; procul sum vectus ab oris
Auxilio quondam accitus contraq; bimembres
Nubigenas, quantum vires animiq; valebant
Pugnabam, quibus auderet concurrere nemo
Qualia nunc hominum producit corpora tellus.
Consilio hic cessere meo, monitusq; probarunt.
Et vos, quam satius, recte parete monenti.
At neq; tu praestans, animo hunc spoliare puella
Ipse velis, habeat populus quod habere Pelasgae
Donauit munus, neq; tu fate sanguine diuis
Peleos, aduersus regem contendere verbis
Sustineas animo, magnus quem Iupiter ipse
Imperij sceptrūq; & maiestate potentem
Extulit ante omnes, quod si virtute feroci
Exuperas bello pariterq; insignis & armis,
Natus matre dea es, tamen hic te maior Achille
Hic nam pluribus imperitat. Dux inclite Graiūm
Siste animos, ego Peliden vt sinat iram
Orabo, validus qui bello murus Achiuū.

Illi sic contra ductor respondit Atrides.
Haud secus ista senex, quam te decet optime fari,
Sed vir hic, haud equidem patiar, praecellere cunctos
Nec non imperio premere, & dominari, atq;
Omnibus hic demum magna ditione praesse
Vult, ipsum quia dii belloq; manuq; potentem
Fecere, ergone illotae conuicia lingua
Fundere: Vix tantum effato generosus Achilles
Nullius ne ego virtutis rimidūq; vocarer
Si quae tu mihi cumq; iubes, tibi protinus inquit

Pars-

Parerem, iubeas alijs, mihi ne mihi quidquam
Praescribas, tibi prorsus enim parere recuso.
Imò aliud fabor, tu mente reponere profunda.
Non ego cum quoquam manibus pro virgine imibo
Certamen, quoniam primum, quae dona dedistis
Aufertis: quae multa iacent mihi classe sub alta
Illorum nihil inuito me abducere quidquam
Ipse velis, age tentato noscantq; Pelasgi
Mox cruor hic tibi purpureus circumfluet hastam.
Talibus inter se verbis heroes Achiuū
Certantes Danaūm ante rates surgente corona
Soluunt concilium, naues Thetidæus heros
Et sua castra petit charo comit ante Patroclo
Myrmidonūq; manu, bisideno ductor Atrides
Remigio instructam deducit in aequora pinum.
Sacta addit, simul & forma praestante puellam
Imponit, puppim ductor conscendit Vlysses,
Vtq; alij ingreffi velis cedentibus alta
Sulcabant maria, Atrides lustrare Pelasgos
Imperat, vt iussi faciunt, lustraliaq; extra
In falsos iaciunt fluctus, tibi littore Smintheu
Multaq; caprarum, taurūm quoq; corpora multa
Mastrabant, sumo sublatus in athera nidor
Tendebat, dumq; hac per agunt per castra Pelasgi.
Irato Atrides seruans sub pectore vulnus,
Ad se Thalybium vocat Euryatenq; ministros,
Ac fatur, celeres ad castra immitis Achilli
Ite statim, ductamq; mana Briseida ferte
Huc mihi, si verò praestante mente puellam
Renuerit, veniam multis comitanti bus ipse
Rapturus, quod vti reor, experietur acerbum.

Sic fatus mittit non mollia iussa ferentes.
Inuiti maris vndisoni per littora tendunt
Myrmidonum ad sedes, ipsum ante ratesq; sedentem
Conspiciunt. Quos vt vidit Peleus heros
Haud est gausus, trepidi formidine stabant
Pracones, veritiq; ducem simul ora tenebant
Nil effari ausi, sed non ignarus Achilles
Multa dolens verbis vltro est affatus amicis.

Pracones saluete, inquit, saluete ministri
Et Iouis atq; hominum, propius concedite, non vos
Culpandi, at iussu cuius venistis, Atrides.
Duc generose foras pulchris Briseida malis
Patrocle, & Atrida ducendam trade ministris,
Quos testes cupio & coram mortalibus, & dijs
Et duce semiuero, si quando Pelias hasta
Poscetur miseris arcenda ad funera Graijs.
Quippe vir hic multos insana destinat orco
Mente, nec à tergo pariterq; à fronte videre
Nouit, vt ad naues pugnent sine clade Pelasgi.

Sic ait, ac Patroclus dictis parebat amici,
Ducendam Eurybati mox Thalybioq; puellam
Tradidit, illi iterum ad naues vestigia torquent
Argiuū, gr aditurq; inuitis passibus vna
Briseis, lacrymas fundens in littore ponti
Semotus procul à socijs confedit Achilles,
Pontūq; aspectans palmas vtriusq; terendit,
Multa quarens atq; hac affatus voce parentem.
Mater me postquam mors immatur a manebat
Debuerat diuūm genitor gratatus honorem

Cedere, nunc ne tantillo dignatus honore est.
Nosq; virum ductor probus affecit Atrides,
Et nostro erepta potitur Briseide dono.

Sic ait illachrymans, mater sub fluctibus imis
Cum sene patre sedens exaudyt, & subito vndis
Ceu nebula emergens confedit proxima nato
Crudeles danti lacrymas, dextraq; prebensum
Alloquitur, mea progenies quid stetit ora
Humectas? quae nam tanti tibi causa doloris?
Fare age, ne cales. Quare mi talibus ille
Respondit repetens imo suspiria corde.
Scis mater, scis ipsa, quid hac tibi cuncta scienti
Ne quicquam memorem. Thebas petiere Pelasgi
Eetoneas, vrbus post diruta sacra
Mœnia praeda omnis tumidas huc vecta per vndas,
Inq; viros diuisa, duci Chryseis Atrida
Est data, sed Phœbi Chryses post deinde sacerdos
Accessit naues Danaūm, pro virgine portans
Dona, manuq; gerens diuini stemmata Phœbi
Aureo cum sceptro, geminosq; orabat Atridas
Ductores Danaūm, & Danaos communiter omnes.
Mota manus procerum est, cunctiq; vno ore fremebat
Graiuene, & precibus pariter donisq; iubebant
Reddi progeniem, atq; ipsum in sua tecta remitti.
At non illa quidem placuit sententia Atrida.
Sed torua feritate iubet discedere vatem.
Iraescens abiit senior, quem Phœbus Apollo
Audyt orantem, grauerq; offensus acerbis
Inuasit Danaos iaculis, rui vndiq; Graiūm
Immeritum vulgus, Danaūm super agmina passim
Spicula currebant. Tandem, nam prouidus augur
Thestorides canit, & causas denunciat Argis.
Primus ibi ante omnes placari numina Phœbi
Suadeo, mox capit irā ducem, durūq; minatur
Ille mihi verbum, nec non res dicta secuta est.
Illam namq; vehit pelago iam Graia iuuentus
In Chrysen, pariter portantur munera regi
Alterā, quam mihi donarant in munus Achiuū
Filia Brisei dudum est abducta ministris.
At tu diua parens si quid potes, omnia ceredē
Ipsa potes, nato succurre, precare tonantem
Culmine conscenso cali, si gratia mater
Vlla tua est, si dicto ynquam factioe Tonantem
Iuivisti, ipse equidem te patris in adibus altis
Iactantem sapē audiuī dixisse, quod inter
Calicolas supero regi dea sola tulisses
Auxilium, quando manibus vim inferre paratam
Atq; ipsum voluere dei vincere catenis.
Iuno, Posidaon, vna & Tritonia Pallas.
Ast ipsa adueniens casus miserata Tonantis
Illum soluisti à vinculis, in tecta deorum
Continuo accito, Briareum quem nomine diuis
Aegæona vocant homines. Hic robore vasto
Consisit patris, & magno subnixus honore
Assedit superum regi, tremuere gigantem
Dij conurati, & victi desistere cepto.
Hac illi memora genibusq; voluta precare,
Vt Troūm fir mare animos, viresq; secundas
Inspirare velit, puppesq; atq; aequora circum
Exanguēs trahere Argolicos, vt rege fruuantur

Tum Danaï, clademq; suam cognoscat Atrides.
 Hoc quia praestantem bello ac virtute Pelagos
 Contempsit. Contra lachrymas tum mater obortu
 Nate inquit, mea progenies, heu nate, quid ò quid
 Te genui misera, ò vrinam sub nauibus alis
 Ipse citra lachrymas illasa mente sederes,
 Cum longa ulterius minime tibi pensa trahantur.
 Iam nimium moriture curo, tum sortis iniqua
 Ante omnes, sic Parcarum te stamine duro
 Inuisum fati genui, tamen exequar, atq;
 Hac dictura Iouis, qui fulmine gaudet, adibo,
 Si queat induci verbis, nunc candidum olympum.
 Tu verò interea celsis in puppibus atrox
 Indignare, neq; in duri certamina Martis
 Progrediare graui in Danaos hinc concitus ira.
 Hesterno Aethiopum conuiuia manè frequentans
 Per latum Oceanum cum dijs rex atheris alii
 Iuit, vbi duodena diem mori alibus alium
 Aurora extrulerit, diuim stipante caterua
 Rursus in astrabit, tum magna palatia cali
 Ipsa petam, genibusq; Iouem ante voluta precabor,
 Annuet vi spero. Sic fata est mater, & ipsum
 Deferunt raptam feruentem virginis ira.
 At dux Neruius Chryses allabatur oris
 Sacra vehens, primum vt portu subiere profundo.
 Illico vela legunt, malumq; rudemibus vna
 Submittunt, remisq; trahunt ad littora nauim.
 Anchora de prora iacitur, religantq; rudente,
 Egredi, deinde è puppi sacra Apollini ducunt.
 Ac rate pontigrada descendit filia Chrysa,
 Quam ducens Laertia, ad Apollinis aram
 Constituit, traicensq; patri sic talia fatur.
 Chryse duae senex, tua nos ad littora misit
 Atrides Danaum ductor, natamq; ferentes
 Et sacra Latoo, iam magne operare sacerdos
 Pro Danais, scui vt placemus Apollinis iram,
 Tristitia qui miseris posuit discrimina Graijs.
 Sic ait, inq; manus charam Chryseida patri
 Tradidit, ille lubens gnatum letusq; recepit.
 Nec mora sacra dei statuunt altaria circum
 Artifici fabricata manu, manibusq; ministrat
 Peluis aquas, salsa loti libamina frugis
 Accipiunt, duplices tendens ad sidera palmas
 In medio Chryses Phoebum sic voce precatur.
 Audi me arcitenens Cilla, qui praesides vrbi,
 Qui Chrysa, Tenediq; potens dominaris Apollo,
 Te si quando alias non cassa in vota vocaui,
 Auxiliumq; tuum, tristi sed clade Pelagos
 Fudisti, potiar rursus precor optime voto
 Nunc pater, & miseris da pestem euadere Graijs.
 Talibus orabat senior, quem Phoebus Apollo
 Audijt extemplò, numenq; vbi ritè precati,
 Et salsa iniecta fruges, altaria ad ipsa
 Corpora tracta boum cadunt, & viscera nudant,
 Coxas excindunt, dupliciq; aruina adolendas
 Ritè tegunt, ac de singulis membris super illas
 Ordine componunt, subiectis ignibus ipse
 Sacra senex adolet, nigrumq; effundit lacchum.
 Quinquisda in manibus stat circum Graia iuuentus
 Verua tenens, at vbi prunis iam viscera tosta,

Inguinaq; ederunt, concidunt cetera deinceps
 Membra minutatim, verubusq; trementia figunt,
 Atq; assunt, vbi facta quies, mensaq; parata,
 Discubere, equis partiti lancibus escam.
 Postquam exempta sitis, & amor compressus edenti,
 Ingentem iuuenes vino cratera coronant,
 At cunctis Porgunt, celerant haurire vicissim
 Illi inter sese spumantia pocula Baccho.
 Hicq; diem vario ducentes carmine Phoebum
 Placant Inachij, pulchrum Paean canentes
 Laudibus extollunt Phoebū, pharetraq; potentem
 Latone natamq; Iouis subfydera mittunt.
 Audijt ipse animo latans, ruit interea sol,
 Noxq; subire polum properat, sternuntur Achii
 Transita per & funes, fessos sopor alligat artus.
 Iamq; exurgebat croceos induit colores
 Aurora Oceanum linquens, sua vela retorquent
 Ad Danaum classem, ventos aspirat eunti
 A puppi deus arcitenens, illi ocyus omnes
 Attollunt malos, expandunt vela, sinusq;
 Allapsi intendunt zephyri, sonat vlcia carina
 Circum aëros fluctus, currat spumantibus vndis
 Classis iter liquidum sulcans camposq; profundi,
 Vtq; ad magnorum venerunt agmen Achiuim,
 Protinus hic sicco subducunt littore puppim
 Ligna, subuolunt longa, inde effusa iuuentus
 Quisq; suas iter ad naues & castra secabat.
 Irarum sed enim magnos sub pectore fluctus
 Voluebat residens celsa sub classe, nec vnquam
 In certum, nunquam in pugnam prodibat Achilles
 Peleos armipotens natus, sed pectus amicam
 Conficiens merore graui, implacabilis ira
 Puppibus in medijs furias Mauroris anhelat.
 At duodena suos Aurora vbi prompserat ortus,
 Iuppiter ad magni spaciofa palatia cali
 Ibat ab Oceano diuim comitante caterua.
 Haud mora diua Thetis (nati nam pectore nondum
 Mandata exciderant) vndis egressa marinis
 Aethera conscendit, magnumq; petiuit olympum,
 Supremoq; Iouem sine dijs in sede locatum
 Vertice conspexit cali, iuxtaq; resedit.
 Tum genua amplectens laua, dextra quoq; mentum
 Talibus est affata Iouem. Si Iuppiter vnquam
 Inter calicolas nostra tibi gratia lingua
 Profuit, aut mereor, da, quod te filia Nerei
 Quod te diua maris poscit, decus adde supremum
 Adde decus nato, cui vita breuissima, quem mors
 Imminuta manet, Danaum quem ductor Atrides
 Tempfit, & illius raptam Briseide dono
 Vi potitur, tu summe parens vlscere laesum,
 Inspira Teucris animum, viresq; ministra,
 Dum soluant Danaï, & natum dignentur honore.
 Sic ait, haud contra nubis collector aquosa
 Insit, at alta sedens tenet vsq; silentia vocis.
 Illa vt erat complexa pedes sic perstat inhaerens,
 Talia tumq; iterum roseo sic ore locuta.
 Annue iam certo nostris aut abnue votis.
 Nil prohibet, nullus metus, vt dea deniq; noscam,
 Quam sim praecunctis inhonoratissima diuis.
 Tum magnus diuim genitor, qui nubila cogit,
 Suspirans inno de pectore verba ferebat.

Indignum

Indignum facinus, saeva Iunonis in iras
 Me Thetis ire iubet, dictis infliget acerbis
 Illa animum, nunquam nos obiurgare quiescit
 Calicolas inter diuos, semperq; iuuare
 Auxilio nos Troas ait, sed iam ipsa recede
 Ne te conspiciat, mecum, labor iste manebit.
 Quoque minus dubites concusso vertice certa
 Signa tibi linguam, nihil abs Ioue maius habetur
 Hoc superis, hoc quippe meum mutabile nunquam.
 Quodcumq; annuero capite, hoc certumq; ratumq;
 Sic ait, atq; supercilij olli atheres rex
 Annuit, Ambrosia diuinum vertice odorem
 Spirauere coma, & magnum tremefecit olympum,
 His actis, abiere ambo. Nerei proles
 Aequor in vndosum iactu se misit ab alto
 Aethere, & ipse suas repetens Saturnius ades
 Ibat, eo veniente dei de sedibus omnes
 Illic effundunt sese, nullusq; manere
 Sustinuit, sed surgentes contra ordine longo
 Patris in aduentu stabant, vbi Iuppiter alto
 Consedit solio, surgens Saturnia Iuno
 Haud Iouea doli, scibat nam qualia solo
 Cum Ioue struxisset proles argentea plantis
 Nereos aquorei, tum linguam ad vurgia soluit.
 Ecquis diuorum tecum secreta dolo se
 Contulit? vsq; iuuat cum dijs agitare se orsim
 Consilia, haud vnquam voluisti dicere quidquam
 Ipse mihi vasiso semper, qua pectore verfas.
 Olli respondens Homimum pater atq; deorum,
 Iuno inquit mea ne speres cognoscere cuncta
 Consilia, hoc tibi nostra licet sit vxor, acerbum
 Hoc tibi erit durum, sed enim qua noscere fas est,
 Ante tibi ac hominum cuiquam diuimq; recludam.
 Qua verò calare deos volo, desine Iuno
 Tu quoq; scrutari, ac inquirere sedula curis.
 Tum contra regina deum cui lumina pulchra,
 Qualis ab ore tuo vox immansissime diuim
 Excidit, ò quod, ait, rupisti pectore verbum
 Iuppiter, haud cuncta inquiri, nec sedula scrutor,
 Sed quacumq; velis tranquilla mente voluta
 Haud ipsa impedio, verum hac me cura remordet.
 Ac vereor, ne te blando pellexerit ore
 Nereos aquorei proles argentea plantis.
 Namq; tibi primo supplex affedit eoo
 Amplexata pedes, atq; vt mens augurat, illi
 Peleos vlscisci natum armipotens Achilli
 Pollicitus, nauesq; inter te effundere Graios.
 Talibus huic contra nubis collector aquosa,
 O insana inquit tanta tua pectora cura
 Semper habent, quando potui te saua latere?
 Vt tamen ipsa vides, vanum incassumq; laborem
 Suscipis, hocq; inimica magis de pectore nostro
 Laberis, quod, vti reor, experieris acerbum.

ILIADOS HOMERI A. FINIS:

Quid si ita res habeat, mihi fert sic corde voluntas.
 Quare age & altutum compressa voce quiesce,
 Et nostro pare imperio, ne dijs deaq;
 Quotquot habet calum frustra succurrere tentent,
 Sauius inaccessis te quando inuasero palmis.
 Sic ait illa Iouem timuit, pressosq; resedit
 Ore statim, nil contra audet, sub pectore charum
 Cor mulcens, soluunt alta in suspiria mentem
 Calicole Iouis in tectis ob tristia facta,
 Quos inter subito fabra celeberrimus artis
 Dulcia verba loquens matri, sic Mulciber insit.
 Dura quidem res hoc certè, minimeq; ferenda
 Si propter mortale genus contendere, siq;
 Permiscere iuuat diuorum regna tumultu.
 Iam mensa genialis erit non vlla voluptas.
 Nam peiora ferè vincunt, quare ipse parenti
 Suaderem, licet ipsa sapit, placare Tonantem
 Obsequio, dictis iterum ne surgat amaris
 Sauius, & instructa turbet conuiuia mensa.
 Si namq; ipse velit superi regnator olympi
 Fulmina qui vibrat dextra, de sedibus omnes
 Praecipites turbare deos, virtute feroci
 Exuperat, quare placidis affare parentem
 Verbis & posita mitescet protinus ira.

Hac vbi fatus erat, signisq; auroq; decoram
 Porrexit matri pateram, atq; haec addidit ore.
 Perfer & obdura, quamuis dolor anxius egrum
 Sollicitet mentem, ne te charissima mater
 Verberibus cadi viduam, tristisq; iuuare
 Te ne queam, durum est contra pugnare Tonantem.
 Auxilium tibi namq; altas dum ferre volebam
 Arreptum pede praecipitem turbabat ab alto
 Aethere, tumq; diem totum per inane ferebar,
 Infelix nimium, tandem quoq; sole cadente
 In Lemnum cecidi, tenuis superhalitus ore
 Errabat, susceperunt me Simies egrum.

Olli subrisit candens dea brachia Iuno
 Suscepitq; manu nati data pocula dextra.
 Deinde deus alij ex ordine vna ministrat,
 Nectareos passim promens cratera liquores.
 Ingens exoritur risus per tecta tonantis
 Currentem claudo pede cum videre ministrum
 Vulcanum, quoad igniferos immergere currus
 Caeperat Oceano sol, diu conuiuia lati
 Ducebant, atq; hic cithara crinitus Apollo
 Personat aurata, suauis modulamine Musa
 Respondent, postquam alma dies discessit olympo,
 Ascendere domos, mira fabricauerat arte
 Cuiq; suas ibi Vulcanus pede claudus virog;
 Vt placido obscuri fruerentur munere somni.
 Ipse etiam diuim genitor suum adire cubile
 Accelerat, solito inq; thoro sua membra quieti
 Collocat, & propter dormit Saturnia Iuno.

IN MORTEM F. ADAMI SAS
BOVT DELPHII EPITAPHIUM,

authore D. Cornelio Mufio.

*A*damus nomen, Bataui mea patria Delphi:
Progenies Sasbout non inhonorata fuit.
Traiectum Latias & Græcas tradidit artes,
Louanium Hebreis addidit atq; sacras.
Quas ut proferrens (culpa est) sepelire talentum,
Et Domino vsuras non soluisse suas)
Commoda visa mihi Francisci semita, at illam
Dum sequor, in medijs cursibus eripior.

FINIS.

COLONIAE AGRIPPINAE,
APVD VIDVAM IOANNIS
BIRCKMANNI.

ANNO SALVTIS
M. D. LXXV.

